113. ÉVFOLYAM 2000. MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Krámli Mihály
Az S. M. S. SZENT ISTVÁN
Magyarország és az osztrák-magyar
dreadnought-program

Tátrai Szilárd
A Vitézi Rend története a harmincas évektől
a felszámolásig

Pászti László
Esztergom várának első részletes térképi
ábrázolása és ismeretlen erődítési terve.
Pompeo Floriani kéziratos tervrajzai
az 1595. évi visszafoglalás
alkalmából

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * MOLNÁR NYOMDA ÉS KIADÓ KFT., PÉCS * * * * *

ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtörténeti Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérezredes, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi tanár, dr. Sáringer László osztályvezető, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA levelező tagja, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 356-9522, 356-9970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

113. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2000. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bánkúti Imre, a történelemtudomány kandidátusa, a BTM ny. főigazgató-helyettese (Budapest); *Bognár Zalán* egyetemi oktató, Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest); *Borosy András*, a történelemtudomány doktora, ny. főlevéltáros (Budapest); *Csorba György* PhD ösztöndíjas (Budapest); *Krámli Mihály* tudományos munkatárs, Közlekedési Múzeum (Dunakeszi); *Ladányi Erzsébet*, a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, ELTE BTK (Budapest); *Pászti László* tudományos munkatárs, OSZK Térképtár (Budapest); *dr. Pollmann Ferenc* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *dr. Rákóczy Rozália* (Budapest); *Ravasz István* PhD alezredes, osztályvezető, HIM Központi Irattár (Budapest); *M. Szabó Miklós*, a hadtudomány doktora, ny. vezérőrnagy, rektor, ZMNE (Szigetszentmiklós); *Számvéber Norbert* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Tátrai Szilárd* egyetemi tanársegéd, ELTE BTK (Budapest); *Veszprémy László* őrnagy, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Könyvtár igazgatója, (Budapest); *Zachar József*, ny. ezredes, a történelemtudomány doktora (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Cs. Kottra Györgyi* (angol), *Hollósy Helga* (francia), *Szakály András* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A szedés és a tördelés a szerkesztőségben készült.

Ez a szám az ISTER Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda
közreműködésével jelent meg.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő:
Hausner Gábor

Szerkesztő bizottság:
Balla Tibor, Bona Gábor, Czigány István, Diószegi István, Engel Pál,
Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Pálffy Géza, Perjés Géza, Romsics Ignác,
Szakály Sándor (a szerkesztő bizottság elnöke), Szántó Mihály, Urbán Aladár,
Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 356–95–22/110 Fax: 212–02–86

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó

Kiadja:
a Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22., 1440. Telefon: 210–00–22, Fax: 314–24–32
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 1180,–Ft, negyedévre 295,–Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1089 Budapest VIII.,Orczy tér 1. – közvetlenül, valamint átutalással a HELP Postabank 11991102–02142795 pénzforgalmi jelzőszámra,
továbbá a Zrínyi Kiadónál,
1087 Budapest, Kerepesi út 29/b. Telefon: 210–00–22/212

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs

TANULMÁNYOK

KRÁMLI MIHÁLY

AZ S. M. S. „SZENT ISTVÁN"

Magyarország és az osztrák-magyar dreadnought-program[1]

1906. október 3-án kezdte meg próbáit a Royal Navy rekordidő, 12 hónap alatt elkészült új csatahajója. A több szempontból is korszakalkotóan újszerű hajó az angol haditengerészetben generációról-generációra öröklődő DREADNOUGHT nevet kapta. A csuzimai csata tapasztalatai és Sir John Fisher, az admiralitás első lordja elképzelései alapján tervezett hajó tüzérsége merészen új volt, a korábban általánosan megszokott 4 nehézlöveg helyett öt páncéltornyában 10 darab 30,5 cm-es ágyút helyeztek el. A gépház is újdonságot rejtett, a DREADNOUGHT volt az első, gőzturbinával hajtott csatahajó, így nem csak tűzerőben, de sebességben is felülmúlta a korábban épült csatahajókat (sorhajókat). A DREADNOUGHT megjelenése csaknem oly méretű forradalmi változást hozott a hadihajók történetében, mint fél évszázaddal korábban a páncélos hajók megjelenése. A csatahajók új osztályát, első képviselőjének neve után, az első világháború végéig *dreadnought*-oknak is nevezték.[2]

A DREADNOUGHT megjelenése egy csapásra korszerűtlenné tett minden addig épült sorhajót. Minden állam, amely számított, és számítani akart a tengeren, tüstént félbeszakította régi sorhajóépítő-programját, és amennyire az erejéből tellett, igyekezett hozzálátni az új típusú hajók építéséhez. Miután a kihívás elsősorban Németországnak szólt, az vette fel először – némi késéssel – a kesztyűt, és kezdte meg a dreadnoughtok építését, ám a sorba – Németországot megelőzve – beállt az Egyesült Államok, majd Franciaország, Oroszország, Japán, Olaszország, sőt az elkövetkező években külföldön megrendelte a maga dreadnoughtjait Törökország, Spanyolország és több dél-amerikai állam is. A dreadnought-ok ára ugyanakkor az egyre növekvő vízkiszorítás és a jóval nagyobb számú drága nehézlöveg miatt jóval meghaladta a korábbi sorhajók árát, ezért e

---

[1] E tanulmány a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként 1997-98-ban Bécsben végzett kutatómunka eredményeként született meg.

A műben szereplő mértékegységeket, történelmi szövegről lévén szó, nem változtattam meg, a földrajzi nevek esetében pedig a korabeli elnevezéseket használtam.

[2] A dreadnought-típusú hajókat a szaknyelv csatahajóknak (battleship, Schlachtschiff) nevezi, az első világháborús német terminológia Großkampfschiffnek is. A korábban épült csatahajókat általában sorhajónak (ship of the line, Linienschiff) nevezik, esetleg pre-dreadnought-nak, de ez utóbbi megnevezést nálunk inkább az úgynevezett vegyes nehéztüzérségű átmeneti hajótípusra alkalmazzák.

Az eredeti DREADNOUGHT főbb adatai: vízkiszorítás: 18 110 t, hossza: 160,6 m, teljesítmény: 23 000 LE, sebesség: 21 cs, övpáncél: 279 mm. Fegyverzet: 10 db 30,5 cm L/45 ágyú, 24 db 7,6 cm L/50 ágyú, 5 db 45,7 cm torpedóvető.

A világ haditengerészetei a vízkiszorítást az angol long tonban (1016 kg) számolják, kivételt képezett ez alól az osztrák-magyar haditengerészet, ahol metrikus tonnában (1000 kg) számolták a vízkiszorítást.

hajókat csak a leggazdagabb tengeri államok voltak képesek megfizetni, a saját gyártású dreadnoughtok megépítésének képessége következésképpen a nagyhatalmi lét fontos mércéjévé vált.

Hatalmi állásának fenntartása érdekében, és elsősorban Olaszország hasonló programjának ellensúlyozására – bár a nagyobb tengeri hatalmakhoz képest kissé megkésve – a Monarchia is nekilátott a dreadnoughtok építésének. Az Osztrák-Magyar Monarchia, melynek haditengerészete a flották rangsorában a nyolcadik helyet foglalta el, volt a legkisebb tengeri hatalom, amely még saját tervezésű és gyártású dreadnoughtok építésére vállalkozhatott. Az osztrák-magyar dreadnought-ok építéséből, mely a hadihajóipar számára kitűnő üzletet jelentett, képességeihez és lehetőségeihez mérten a magyar hadiipar és hajóipar is kivette a részét.

A kvóta-kérdés és a magyar hadiipar

Az 1890-es éveket megelőzően a magyar ipar – két monitor építésén kívül – szinte semmilyen megrendelést sem kapott a haditengerészettől. Igaz, hogy a magyar ipar a haditengerészet számára szükséges cikkek java részét képtelen volt előállítani, de olyan termékekből sem kapott rendelést, amelyeket megfelelő minőségben szállíthatott volna (pl. kötél, vászon, kátrány). Az ébredező magyar ipar nyomására a delegáció és a kereskedelemügyi miniszter közbenjárása nyomán ez a helyzet a 90-es évek második felében kezdett megváltozni. Először csak a polai Arzenál nyilvános pályázatain vehettek részt magyar cégek, ám ezek a megrendelések még igen csekélyek, mindössze néhány tízezer korona értékűek voltak. Két újabb monitor megrendelése mellett a legfontosabb fejlemény a tüzérségi lőszergyártás megindulása lett Diósgyőrben, 1897-ben. Max von Sterneck főparancsnokságának utolsó évében, 1897-ben 31,4 %-os kvótabefizetés mellett a haditengerészet költségvetésének belföldön elköltött részéből mindössze 12,3 % jutott Magyarországra.[3]

A delegáció és a magyar ipari körök az 1890-es évektől kezdték szorgalmazni a közös haderő magyarországi megrendeléseinek növelését. A delegáció 1897-ben hozott határozatában követelte először, hogy a haditengerészet a kvóta arányában tegye meg megrendeléseit a Monarchia két felében.[4] A hadsereg esetében kevésbé volt sérelmes a helyzet Magyarországra nézve, mivel a századfordulóra a hazai ipar lövegek kivételével minden szükséges iparcikket képes volt előállítani, ezért részesedése jobban megközelítette a kvótát. A haditengerészet ipari megrendelései a drága hajóépítés miatt sokkal nagyobbak voltak mint a hadseregéi, és a magyar ipar részesedése jóval elmaradt a kvótától, aminek következtében a magyar ipar évente több millió korona bevételtől esett el.

A haditengerészet vezetése Sterneck idejében nem sokat törődött a magyar követelésekkel, de a Sternecket 1897. végén követő új főparancsnok, Hermann von Spaun másként állt a kérdéshez. Miután a magyar delegáció 1898 tavaszán leszavazta az évi 11 millió koronás hitelkérelmet, Spaun felismerte: expanzív flottaprogramja megvalósításának érdekében a haditengerészet költségvetésének növelését erősen ellenző magyar delegációt is meg kell

[3] KA MS/PK 1898 XV-7/3 2464

[4] Közösügyi Bizottság 1897. Irományok 29. o.

nyernie. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy a magyar követeléseket, legalább részben, teljesíteni kellett. Első lépésként a tengerészeti osztály (Marinesektion) 1898. augusztus 9-én írásbeli ígéretet tett a magyar delegációnak, hogy a magyar ipar a kvóta szerint fog részesülni a haditengerészet megrendeléseiből, igaz minden konkrétum nélkül.[5] A legfőbb probléma abban rejlett, hogy a magyar ipar fejletlensége folytán nem is lehetett betartani a kvótát, hiszen Magyarországon sem ágyú-, sem páncéllemezgyár, sem pedig megfelelő hajógyár nem létezett. A magyar ipari körök ezért olyan kompenzációs rendszert szerettek volna, amelyben, mintegy kárpótlásképpen, egyes cikkekből a kvótát meghaladó rendeléseket kapott volna a magyar ipar, az osztrákok azonban ez elől mereven elzárkóztak. Bár konkrét megállapodást nem kötöttek, a magyar ipar részesedése mégis növekedni kezdett, elsősorban az 1898-ban megindult lemez- és öntvényszállításoknak, valamint a tüzérségi lövedék-megrendeléseknek köszönhetően. 1904-ben a magyar ipar részesedése 34,4 %-os kvótabefizetés mellett elérte a 21,3 %-ot.[6]

A konkrét megállapodás megkötésére 1904-ben érett meg a helyzet. Ebben az évben Spaun az 51 millió koronás rendes költségvetés mellett egy 120 millió koronás, több éves, rendkívüli hitel megszavazását kérte a delegációktól. A hitel célja a flotta háborús felkészültségének növelése volt, amit elsősorban (hivatalosan be nem vallottan) egy meglepetésszerű olasz támadástól való félelem, valamint az orosz-japán háború kitörése motivált. A hitelből kívánta a haditengerészet befejezni az ERZHERZOG-osztály három 10 600 tonnás sorhajóját és a SANKT GEORG páncélos cirkálót, a fennmaradó összegből pedig új, korszerű romboló- és torpedónaszád-flottillát akartak építeni. Ugyanekkor a magyar kormány részéről egyre nagyobb nyomás nehezedett a tengerészeti osztályra az ipari megrendelések ügyében. Tisza István miniszterelnök február 12-én kérte Spaunt, hogy „politikai okoból" szenteljen nagyobb figyelmet a magyar iparnak.[7] 1904 június 7-én a delegáció fegyelmezett kormánypárti többsége megszavazta a haditengerészet költségvetését, valamint a kért hitelt, ugyanakkor határozatban szólították fel a közös Hadügyminisztériumot a magyar ipar kvóta szerinti részesítésére a haditengerészet rendeléseiből, illetve az esetleges kompenzációra.[8]

Spaun tudta, hogy a delegáció támogatása fejében az írásbeli megállapodás megkötése nem húzható tovább. 1904. június 14-én végre megállapodás jött létre a magyar kormány és a tengerészeti osztály, illetve a Hadügyminisztérium között,[9] a hadsereg megrendelé-

---

[5] KA MS/PK 1898 XV-7/3 2464. Az Osztrák-Magyar Monarchiában nem volt különálló tengerészeti minisztérium, ezt a szerepet a közös Hadügyminisztérium tengerészeti osztálya töltötte be, amelynek gyakorlatilag szinte minisztériumi jogköre volt, de formailag a Hadügyminisztérium alá tartozott. A haditengerészet külön, a hadseregétől független költségvetéssel rendelkezett. A tengerészeti osztálynak saját épülete volt Bécsben, a századelőtől kezdve a Marxergasse 2. sz. alatti épület. Ferenc Ferdinánd, aki az uralkodóval ellentétben élénk érdeklődést tanúsított a flotta iránt, tervezte, hogy trónralépte után külön tengerészeti minisztériumot hoz létre és a közös minisztériumok számát négyre emeli.

[6] KA MS/PK 1906 XV-7/6 2227.

[7] KA MS/PK 1904 XV-7/6 341.

[8] Közösügyi Bizottság 1904. Napló 123-141. o. A delegációk megszavazták ugyan a kért hitelt, de a közös pénzügyminiszter úgy döntött, hogy azt a rendes költségvetésből vissza is kell fizetni, tehát gyakorlatilag semmilyen plusz pénzhez nem jutott volna a haditengerészet, mire Spaun beadta a lemondását. E tettén megindulva az uralkodó úgy határozott, hogy a legközelebb megépítendő új hajó Spaun nevét fogja viselni. Ez a hajó polai Arzenálban épült 3500 tonnás ADMIRAL SPAUN kiscirkáló lett, amely a flotta első turbinahajtású egysége volt. Az 1906-ban újra összeült delegációk hatálytalanították a pénzügyminiszter korábbi rendelkezését.

[9] KA MS/PK 1904 XV-7/6 1582.

seiről kötött 1903-as egyezmény mintájára. A megállapodás 14 pontban szabályozta a magyar ipar kvóta szerinti részesítésének szabályait. Az általános rész mellett volt egy különleges része is, amely a konkrét ígéreteket tartalmazta. Ebben a haditengerészet kompenzációként a tüzérségi lövedékszállítások 50 %-át biztosította a magyar iparnak, valamint egy magyar hajógyár létesítésének esetére megfelelő arányú torpedónaszád-megrendelést ígért. Az egyezmény Ausztriában nagy felzúdulást keltett. Az osztrák ipari körök élénken tiltakoztak,[10] Ernst Koerber miniszterelnök november 12-én pedig levélben sérelmezte, hogy a haditengerészet az osztrák kormány bevonása nélkül tárgyalt a magyar kormánnyal, emellett a lövedékszállításról és a torpedónaszádokról kötött megállapodást elfogadhatatlannak minősítette.[11]

A magyarországi politikai válság elültével újra előkerült a megegyezés ügye. Spaun utóda, Rudolf Montecuccoli gróf alatt 1906 áprilisában tárgyalások kezdődtek a magyar és az osztrák kormány között a hadsereg és a haditengerészet ipari megrendeléseinek kvótaszerű elosztásáról.[12] A tárgyalások befejeztével 1906-ban megkötötték az új megállapodást, amely elsősorban abban különbözött az 1904. évitől, hogy nem kétoldalú, hanem háromoldalú volt, a magyar kormány és a közös Hadügyminisztérium mellett az osztrák kormány is aláírta azt.[13] A Magyarországgal való megállapodásra két okból is szükség volt, egyrészt így kompenzálták az újonclétszám emelését, másrészt a haditengerészet ilyeténképpen biztosította a flotta további fejlesztéséhez a magyar delegációban a többség támogatását.

1904-ben, az első megállapodás különleges részében ígért torpedónaszád-megrendelés hatására a magyar kormány tárgyalásokba bocsátkozott a Danubius-Schoenichen-Hartmann Hajó- és Gépgyár Rt-vel egy fiumei hajógyár létesítéséről. A Danubius, illetve fő részvényese, a Magyar Általános Hitelbank az állami megrendelések reményében vállalta, hogy Fiumében felépít egy megfelelő hajógyárat, amihez a kormány ötven évre 10 000 négyzetméter területet bocsát ingyen a cég rendelkezésére.[14] A tavasszal létrejött szerződést Ferenc József 1905. szeptember 5-én szentesítette,[15] ezután elkezdődött a Danubius fiumei gyárának kiépítése. A Danubius megvette a fiumei Howaldt hajógyárat, és azt bővítette ki az államtól kapott ingyenes telekkel.

A haditengerészet némi huzavona után 1906. december 1-én megrendelt a Danubiustól 6 torpedórombolót és 10 torpedónaszádot.[16] Abban az évben a gyár neve Danubius Hajó- és Gépgyár Rt-re változott. Miután a gyár felszerelése lassan haladt, a munkát csak 1907 nyarán tudták elkezdeni. Az utolsó hajót 1909 novemberében adták át a haditenge-

[10] KA MS/PK 1904 XV-7/6 1702.

[11] KA MS/PK 1904 XV-7/6 2903.

[12] KA MS/PK 1907 XV-7/1 573.

[13] KA MS/PK 1906 XV-7/1 859.

[14] KA MS/PK 1905 I-4/6 2546.

[15] KA MS/II. GG 1906 47C/6 12715.

[16] KA MS/II. GG 1907 47C/6 12253. A rombolók a következők voltak: TURUL, PANDÚR, CSIKÓS, RÉKA, VELEBIT, DINARA, a torpedónaszádok pedig: TRITON, HYDRA, SKORPION, PHÖNIX, KRAKE, POLYP, ECHSE, MOLCH, KORMORAN, ALK. A rombolók adatai: vízkiszorítás: 387 t, hossz: 68 m, teljesítmény: 6000 LE, max. sebesség: 28,5 csomó, fegyverzet: 1 db 7 cm L/45 ágyú, 4 db 4,7 cm L/44 ágyú, 2 db 45 cm torpedövető. A torpedónaszádok adatai: vízkiszorítás: 210,7 t, hossz: 56 m, teljesítmény: 3000 LE, max. sebesség: 26 csomó, fegyverzet: 4 db 4,7 cm L/33 ágyú, 3 db 45 cm torpedövető.

részetnek. A haditengerészet 1908-ban 12 kis torpedónaszádot rendelt, 8-at a trieszti Stabilimento Tecnico Triestino-tól (STT), 4-et pedig a Danubiustól. A Gyáriparosok Országos Szövetsége vehemensen tiltakozott ez ellen, és a delegáció is a költségvetés megtorpedózásával fenyegetőzött, ha a Danubius nem jut nagyobb mérvű rendeléshez, végül a magyar gyár a rendelés 50 %-át kapta meg.[17] A hat naszádot 1909 júniusa és 1911 májusa között építette meg a gyár. Miután más nagyobb rendelést a Danubius 1910-ben nem tudott szerezni, elfogadta a haditengerészet ajánlatát a HERKULES mentőgőzös limitált áron való megépítésére,[18] s a hajót még abban az évben meg is építette.

Az 1907-1910 közti időszakban, a Whitehead gyárban épült két tengeralattjárót is beszámítva, Magyarország 21 millió koronával részesedett a haditengerészet hajómegrendeléseiből. Miután az STT, hasonló számú kisebb hajót építése mellett ebben az időszakban megépítette a RADETZKY-osztály három csatahajóját is, melyek darabja 38 millió koronába került, Magyarország részesedése még mindig jóval elmaradt a kvóta szerinti aránytól. Igaz ugyan, hogy a csatahajókra fordított költség jelentős részét a páncélzat és a tüzérség ára adta, ám azokat is mind az osztrák ipar állította elő, a magyar építésű hajók fegyverzetét viszont a Skoda gyár szállította. Az 1904-ben és az 1906-ban megkötött megállapodások, valamint a magyar hadihajógyártás megindulása ellenére a magyar ipar részesedése ebben az időszakban sem haladta meg a 27 %-ot, pedig a kvóta időközben 36,4 %-ra emelkedett.[19]

A haditengerészet dreadnought-tervei és a Danubius

Az Angliában építendő új típusú csatahajóról 1905. június 22-én érkeztek az első hírek a tengerészeti osztályhoz.[20] A haditengerészet újabb három, minden addiginál nagyobb csatahajója (Schlachtschiff I, II, III) még éppen tervezési fázisban volt, így a frissen érkezett hírek alapján azonnal hozzáláttak a tervek megváltoztatásához. A hajók tervezője, Siegfried Popper, a haditengerészet vezető hajótervezője és munkatársai több tervvariánst dolgoztak ki. Az eredetileg célul kitűzött 13 000 tonnás vízkiszorítást már a tervezés egy korábbi szakaszában 14 500 tonnára növelték, hogy a legfőbb riválisnak számító Olaszország minden hadihajóját felülmúlják. A DREADNOUGHT-ról érkezett hírek hatására a hajók lehetséges tüzérségének több változatát vizsgálták meg: az egyes variáns szerint két ikertoronyban és négy egyes toronyban 8 db 28 cm L/45 ágyút helyeztek volna el, a kettes variáns szeint két ikertoronyban és két egyes toronyban 6 db 30,5 cm L/45 ágyút, a hármas variáns szerint pedig négy ikertoronyban 8 db 28 cm L/45 ágyút.[21]

---

[17] KA MS/PK 1908 XV-7/5 3147. A Danubiusnál épült torpedónaszádok a V-XII. számot kapták, adataik a következők: vízkiszorítás: 115 t, hossz: 43,3 m, teljesítmény: 2600 LE, max. sebesség: 26 csomó, fegyverzet: 2db 4,7 cm L/44 ágyú, 2 db 45 cm torpedövető.

[18] KA MS/II. GG 1910 47C/17 2901. A HERKULES adatai: vízkiszorítás: 1500 t, hossz: 64 m, teljesítmény: 1875 LE, max. sebesség: 14,7 csomó

[19] KA MS/PK 1910 XV-7/5 263.

[20] *Ramoser, Christoph*: Österreichs-Ungarns Weg zur Tegetthoff-Klasse. Ph. D. disszertáció, kézirat, Wien, 1992. (a továbbiakban: *Ramoser*) 32. o.

[21] *Ramoser* 33-34. o.

Siegfried Popper a második variánst tartotta a legmegfelelőbbnek, de Montecuccoli tengernagy, a haditengerészet parancsnoka idegenkedett az egységes nehéztüzérségű hajók gondolatától. Míg a mérnökök és a tengernagyok azon vitáztak, hogy a 28 cm-es, vagy a 30,5 cm-es lövegek lennének-e megfelelőbbek az építendő hajókhoz, a parancsnok eldöntötte a kérdést: az új hajókat 4 db 30,5 cm-es, valamint 8 db 19 cm-es ágyúval kell felszerelni. A végleges tervek elkészülte előtt ez annyiban módosult, hogy a 19 cm-es ágyúk helyett végül 8 db 24 cm-es L/45 ágyú négy ikertoronyban való elhelyezéséről született döntés.[22] Az így kialakított hajó tipikusan vegyes, nehéz és félnehéz főtüzérségű, úgynevezett pre-dreadnought lett, bár mindhárom hajó a DREADNOUGHT után épült meg.

A készülő új csatahajókkal kapcsolatban Magyarország kifejezte abbéli óhaját, hogy az egyik hajó magyar nevet kapjon, amire az osztrák delegációban heves magyarellenes kirohanások hangzottak el, főként horvát képviselők szájából.[23] Ennek ellenére a kérés teljesült. Az első tervek szerint a csatahajók számozásuk sorrendjében (I., II., III. sz. csatahajó) a RADETZKY, HUNYADI és PRINZ EUGEN nevet kapták volna.[24] A hajókat végül a következőképp nevezék el: ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETZKY és ZRÍNYI. A három hajót a fenti sorrenben 1910-ben illetve 1911-ben állították szolgálatba; mindhármat a trieszti Stabilimento Tecnico Triestino, a Monarchia legnagyobb hajógyára építette.[25] A hajók még dugattyús gőzgéppel épültek. A haditengerészet ügyei iránt élénken érdeklődő Ferenc Ferdinánd azzal is kifejezte a magyarok iránt érzett megvetését, hogy a ZRÍNYI vízrebocsátására nem ment el, pedig az előző két hajóén jelen volt.

Bár ezek a hajók még nem voltak igazi dreadnoughtok, komoly fenyegetést jelentettek Olaszország számára, amely nem tudott hasonló méretű és tűzerejű hajókat szembeállítani velük. Éppen a RADETZKY-osztály hajói voltak azok, amelyek felgyorsították az olasz dreadnought-programot. Cuniberti főmérnök vezetésével az olaszok egy 19 000 tonnás, 12 db 30,5 cm-es ágyúval felfegyverzett, gyors dreadnought tervezéséhez fogtak hozzá, ez lett később a DANTE ALIGHIERI.[26] 1909 nyarán kezdték el építeni, ám végül az eredetileg tervezettnél jóval lassabban készült el.

A RADETZKY-osztály első hajóját még át sem vette a haditengerészet, amikor Montecuccoli a császárhoz és mindkét kormányhoz elküldött 30 oldalas, 1908-as emlékiratával már az újabb csatahajóosztály számára kezdte előkészíteni a terepet.[27] Az új hajók építésének szükségességét elsősorban a formálisan szövetséges Olaszország jelentette egyre fokozódóbb veszéllyel indokolta. Montecuccoli szerint Olaszország négy 19 000 tonnás dreadnought építésébe fogott, kifejezetten Monarchia-ellenes éllel. Valójában ak-

---

[22] *Ramoser* 34-35. o.

[23] StPD 41. Sess. 18. Sitz. 1906. 1177. o.

[24] *Ramoser* 38-39. o.

[25] A hajók főbb adatai a következők: vízkiszorítás: 14 500 t, hossz: 138,7 m, páncélzat: öv-230 mm, torony-250 mm, teljesítmény: 20 000 LE, max. sebesség: 20,1 csomó, fegyverzet: 4 db 30,5 cm L/45 ágyú, 8 db 24 cm L/45 ágyú, 20 db 10 cm L/50 ágyú, 3 db 45 cm torpedóvető.

[26] A DANTE ALIGHIERI főbb adatai: vízkiszorítás: 19 161 t, hossz: 158,3 m, páncélzat: öv-240 mm, torony-230 mm, teljesítmény: 32 200 LE, max sebesség: 22,7 csomó, fegyverzet: 12 db 30,5 cm L/45 ágyú négy hármas toronyban, 20 db 12 cm L/50 ágyú, 13 db 7,6 cm L/50 ágyú, 3 db 45 cm torpedóvető.

[27] KA MS/PK 1908 XV-7/9 108.

kor Olaszországban még egyetlen dreadnought sem épült, csak a következő esztendőben kezdtek hozzá a DANTE ALIGHIERI építéséhez, de az is egyedi, testvérhajók nélküli csatahajó volt. Franz Schönaich közös hadügyminiszter Montecuccolinak válaszolva kifejtette, hogy a fennálló viszonyok közt, a hadsereg nehéz anyagi helyzetét és akadozva haladó modernizációját tekintetbe véve, a haditengerészet egyhamar nem kap pénzt egy újabb csatahajóosztály építésére.[28]

Wekerle Sándor miniszterelnök már 1906 novemberében értésére adta a haditengerészet képviselőjének, Alfred Koudelka korvettkapitánynak, hogy a jövőbeni dreadnought-építéshez Magyarország csak úgy járul hozzá, ha a költségvetés ⅓-át Magyarországon költik el, és egy csatahajó magyar hajógyárban épül. Erre a hírre állítólag Montecuccoli a fejéhez kapott és felkiáltott: „Az a hajó sohasem lesz kész!", mire Koudelka a következő javaslattal igyekezett megnyugtatni őt: az új osztályt négy tagúra kell tervezni, így három hajó bizonyosan elkészül az STT-ban, ezért a haditengerészet mindenképp rendelkezni fog egy háromtagú osztállyal, az pedig csak tiszta szerencse, ha végül a Danubius is képes lesz megépíteni a negyedik hajót.[29]

A haditengerészet hivatalosan 1908. november 5-én kereste meg a Danubiust azzal a kérdéssel, hogy részt kíván -e venni egy 18-20 000 tonnás csatahajók építésére vonatkozó pályázaton.[30] A Danubius november 24-i válaszában válaszában közölte, hogy a 20 000 tonnás csatahajók építéséhez szükséges összes feltétel adott pillanatban hiányzik: nincs akkora sólyájuk, nem épült még ki a vasúti összeköttetés (Porto Rével), ráadásul új gyárcsarnokok létesítésére nincs már hely. Majd ha a szükséges feltételek meglesznek, akkor tud csak a gyár a kérdéssel érdemben foglalkozni.[31] Ugyanekkor az 1906-ban megrendelt hajókon végzett munkáról és magáról a gyárról egy nem túl hízelgő jelentés érkezett a tengerészeti osztályhoz Hermann Marchetti korvettkapitánytól.[32] Marchetti szerint a munkások szándékosan lassítják a munkát, mivel nem érdekeltek annak gyors befejezésében, mert azután elbocsátás vár rájuk, emellett a munka minősége is hagy kívánnivalókat, ráadásul az üzemben lépten-nyomon nagymérvű hanyagságot tapasztalt.

A fenti jelentés ellenére, amelynek állításai ellen a Danubius levélben tiltakozott, a tengerészeti osztálynak félre kellett tennie a magyar gyártmányokkal kapcsolatos – elég erős – aggodalmait, és politikai dimenziókban kellett gondolkoznia, ha meg akarta győzni a magyarokat a flotta erősítésének és újabb csatahajók építésének szükségességéről. Ha a költségvetést a magyar delegációval el akarták fogadtatni, akkor nagyobb rendeléseket kellett ígérni a Danubiusnak, így a haditengerészetnek elemi érdekévé vált a Danubius gyártókapacitásának növelése. Ennek érdekében 1909 júliusában a haditengerészet egyszerre kezdeményezett megbeszéléseket Weiss Manfréddal, az igazgatótanács tagjával és a Kereskedelemügyi Minisztériummal, és mint a magyar ipar számára hasznos beruházást, ami lehetővé teszi a megrendelések kvóta szerinti elosztását, sürgette a Danubi-

[28] KA MS/PK 1908 XV-7/9 838.

[29] Denn Österreich lag einst am Meer. Das Leben des Admirals Alfred von Koudelka. Graz, 1987. 113-114. o.

[30] KA MS/II. GG 1908 47C/15 5.

[31] KA MS/II. GG 1909 47C/15 8.

[32] KA MS/PK 1909 I-4/6 923.

us kiépítését.[33] Erre Szterényi József államtitkár 1909 július 12-én felkereste a tengerészeti osztály főnökének a helyettesét, és válaszként közölte vele, hogy a magyar állam kész hárommillió koronáért megépíteni Porto Ré-be a vasutat, és 300 000 korona értékben elvégezni a szükséges földmunkákat, cserében azt kérte, hogy a haditengerészet garantálja hat évre a gyár foglalkoztatását és két dreadnought megrendelését.[34]

A fenti megbeszélés után Koudelka fregattkapitány Budapestre utazott, ahol július 25-én tárgyalt a magyar törvényhozással és a Danubius vezetésével a gyár kiépítéséről és a jövőbeli rendelésekről. A Danubius vezetése bemutatta a gyár megnagyobbításának legújabb terveit, míg a Kereskedelemügyi Minisztériumban tartott tanácskozáson Szterényi a Danubius állami pénzből való fejlesztéséért és a flotta fejlesztésének megszavazásáért egy dreadnought megrendelését, valamint az összes hajóépítések 50 %-át kérte, ez utóbbit az osztrák páncél- és lövegszállítások kompenzációjaként. A hivatalos tárgyalás végeztével Szterényi egy magánbeszélgetés során megvallotta, hogy az 50 %-os felvetést maga is túlzásnak tartja, azt csak tárgyalási alapnak tekintik.[35]

Miközben zajlottak a tárgyalások a Danubius-szal és a magyar kormánnyal, gőzerővel folytak az új hajóosztály tervezési munkálatai. A tengerészeti műszaki bizottság (Marinetechnische Komitee) 1908 júniusában látott hozzá a IV-VII. számú csatahajó specifikációinak kidolgozásához. A tervek szerint a 18 000-20 000 tonnás hajókat 8 db 30,5 cm-es ágyúval fegyverezték volna fel.[36] Az időközben nyugdíjba ment Siegfried Popper már a STT főmérnökeként készítette el 1909 márciusára az előterveket, hét változatban. A változatok 8-10 db 30,5 cm L/50 vagy 12 db 30,5 cm L/45 löveg beszerelésével számoltak. Popper maga a két hármas és két ikertoronyban elhelyezett 10 löveges megoldást tartotta a legszerencsésebbnek, mert a hajó súlypontja így még nem került túl magasra, ám Montecuccoli, mint a RADETZKY-osztály esetében, ismét közbeszólt, és a négy hármas toronyban elhelyezett 12 löveges változat mellett kardoskodott,[37] mivel az épülő olasz dreadnought is 12 ágyús volt. A DANTE ALIGHIERI-vel ellentétben, melynek lövegtornyai egy síkban helyezkedtek el (ún. Cuniberti-elrendezés), a tervezett hajók tornyai közül kettő a felépítmény előtt, kettő pedig a gépház mögött kapott helyet, két síkban, hogy az egyik torony el tudjon lőni a másik felett (ún. klasszikus elrendezés). Az utóbbi elrendezés előnye az volt, hogy a kazán- és a gépházat kényelmesen el lehetett a hajó középső részében helyezni, viszont a hármas tornyok (egyenként 692 tonna) miatt a súlypont veszélyesen magasra került. Jelentős fejlemény volt ugyanekkor, hogy 1909 tavaszára a STT-nak sikerült megszereznie a Parsons-turbinák licencjogát.

Amint a tervek elkészültek, a haditengerészet tárgyalni kezdett a STT-val, Witkowitz-cal és a Skodával két hajó megépítéséről. Miután a nyár folyamán világossá vált, hogy a haditengerészetnek az 1910. évre sem lesz pénze új hajók építésére, a fenti három céggel arról folytak a tárgyalások, hogy azok saját kockázatukra megépítenének két csatahajót, a haditengerészet pedig titkos szerződésben garantálná, hogy átveszi azokat, amint megkapja a szükséges hitelt. Az

---

[33] KA MS/PK 1909 I-4/9 2689.

[34] KA MS/PK 1909 I-4/9 2754.

[35] KA MS/PK 1909 I-4/9 2935.

[36] KA MS/II. GG 1908 47C/15 2.

[37] *Ramoser* 59-60. o.

ügylet pénzügyi fedezetét a Rotschildok biztosították, akik a nem csekély, 120 millió koronás összegre biztosítékokat követeltek a haditengerészettől. A pletykák szerint a nem éppen filoszemita érzelmeiről ismert trónörökös személyesen zarándokolt el Albert Rotschild bárónhoz a biztosítékok ügyében. A tárgyalások októberben sikeresen zárultak,[38] és a haditengerészet 1909. november 29-én megkötötte a szerződést a STT-val, a IV. és V. számú csatahajó megépítésére, (a fedőnevük Objekt 425 és 426 volt).[39] A szerződés nem tartalmazta a hajók árát, amely 21-21 millió koronára rúgott. A teljesesen felszerelt hajók ára egyébként egyenként 60 millió korona volt, az összeg fennmaradó, nagyobbik részét a páncélzat, a tüzérség és a lőszer ára tette ki.

A Danubius, miután az 1906-ban rendelt 16 hajó közül az utolsót is átadta, 1909. november 9-én fordult először a tengerészeti osztályhoz a csatahajó-megrendelés ügyében. A haditengerészet december 12-i válaszában közölte, hogy az 1910. évre nem szavaztak meg a haditengerészetnek pénzt új hajók építésére, ezért csak azt tudja ígérni, hogyha a cég saját kockázatára egy hajó építésébe fog, akkor kötelezi magát, hogy a hajóépítéshez szükséges hitel megszavazása után a hajót átveszi.[40]

1909. december 1-én a magyar Kereskedelemügyi Minisztérium tiltakozott a tengerészeti osztálynál, mivel a tudomására jutott, hogy az, a delegációkat megkerülve, hivatalos megrendelés nélkül, a Rotschildok támogatásával 4 dreadnought építését rendelte el, melyből kettő a STT-ban, egy a Fratelli Cosulich hajógyárban, egy pedig a polai Arzenálban épülne, sőt a Skoda-cég 11 db 30,5 cm-es ágyút már le is gyártott e hajók fegyverzetéből. A Kereskedelemügyi Minisztérium sürgős tájékoztatást kért a kérdésben, mivel a haditengerészet ezen eljárása a minisztérium szerint veszélyeztette az alkotmányosságot.[41] Montecuccoli december 23-i válaszában kifejtette, hogy a STT teljesen saját kezdeményezésére és kockázatára kezdett két hajó építésébe, minden hivatalos megrendelés nélkül, mindössze a szükséges hitel megszavazása után a hajók átvételére kapott ígéretet. Ugyanekkor közölte, hogy a haditengerészet hasonló jellegű tárgyalásokat folytat a Danubius-szal is. A Kereskedelemügyi Minisztérium információinak többi részéről elmondta, hogy a Cosulich-gyár nagy hajók építésére alkalmatlan, az Arzenál csak a költségvetésben megszavazott megrendeléseket teljesíthet, végül pedig a 11 db ágyú a RADETZKY-osztály hajóihoz készült.[42]

1909. december 24-én a magyar kereskedelemügyi miniszter tiltakozott a közös hadügyminiszternél azon állítólagos osztrák értelmezés ellen, mely a nagy hajók megrendeléséért a magyar iparnak járó kompenzációkról folyó tárgyalásokon merült fel. A vita az 1906-os megállapodás 14. pontjának értelmezése körül alakult ki, mivel az osztrák álláspont szerint a kérdéses pontban hosszú távon érvényes elvként fogalmazódott meg az, hogy a magyar ipar nagy hadihajókat nem gyárt, ezért kompenzációként anyagokat, illetve alkatrészeket szállít. A magyar kereskedelemügyi miniszter szerint azonban ez csak szükségintézkedés volt, amely már érvényét vesztette, mivel időközben a Danubius al-

[38] KA MS/PK 1909 I-4/9 3896.

[39] KA MS/PK 1909 I-4/9 4550.

[40] KA MS/PK 1909 I-4/9 4328.

[41] KA MS/PK 1909 I-4/9 4661.

[42] KA MS/PK 1909 I-4/9 4661.

kalmassá vált akár csatahajók építésére is.[43] A tiltakozás elsősorban az ellen az osztrák álláspont ellen irányult, amely azt szerette volna, ha az összes nagyobb hadihajót a jövőben is kizárólag osztrák gyárakban rendeli meg a haditengerészet, és amely – az 1906-os megállapodásra hivatkozva – elvként szerette volna kimondatni, hogy a magyar ipar nem épít, tehát a jövőben sem építhet nagy hadihajókat. A kereskedelemügyi miniszter az osztrák ipari körök nyomása ellenében biztosítani akarta, hogy az új hajóosztály megrendelésekor a Danubius is kapja meg a megfelelő részesedést.

1910 február 18-án a Danubius újra a tengerészeti osztályhoz folyamodott megrendelést kérve, hogy ne kelljen munkásait elbocsátania. Miután a költségvetésben továbbra sem volt pénz új hajók építésére, a haditengerészet ismét csak a hajóépítés saját kockázatra való megkezdését tudta ajánlani, az átvételi garanciával.[44] A Danubius nehéz helyzetbe került, mert a haditengerészet, pénz híján, hivatalos megrendelést nem tudott adni, a magyar kormányzat viszont ellenezte a saját kockázatra való építést. Mivel a gyár telke állami tulajdonban volt, és a csatahajó építéséhez szükséges új gyárrész építéséhez szintén csak az állam tudott újabb telkeket adni, a Danubius addig nem tudott az új üzemrész kiépítésébe kezdeni, amíg a magyar állammal nem tudott megegyezni.

1910. május 24-én végül sikerült a Danubiusnak megegyeznie a kormányzattal a telekbővítésről: a megállapodás szerint a Whitehead telkeiből a Kincstár 1 965 000 koronáért 75 000 négyzetmétert megvásárolt, majd ezt a területet évi 20 000 koronáért 1955-ig bérbe adta a gyárnak.[45] A Danubius június 23-án jelentette a tengerészeti osztálynak, hogy megtették a szükséges előkészületeket az új telkek megszerzésére. Eközben a gyár a Kereskedelemügyi Minisztérium közbenjárását kérte a haditengerészetnél, hogy minél hamarabb kezdjék meg a tárgyalásokat a csatahajó megrendeléséről. A Kereskedelemügyi Minisztérium nem támogatta ezt a kérést, mivel a magyar kormány még elvi beleegyezését sem adta a tervezett program költségeihez, ugyanakkor jelezte, a költségvetés megszavazásánál fontos szempont lesz, hogy a magyar ipar milyen arányban részesedik a megrendelésekből.[46]

Miután egyre közeledett az a várva-várt pillanat, amikor a delegációk végre, hosszú idő után összeülnek és megszavazzák a hajóépítéshez szükséges hitelt, a tengerészeti műszaki bizottság 1910. december 13-án megvizsgálta a Danubius fiumei gyárát. A bizottság szerint a csatahajó sólyája, ha építését semmi sem zavarja meg, legkorábban 1911 decemberére-1912 tavaszára készülhet el, a gyár hiányos felszereltsége és a nagy hajók építésében tapasztalatlan munkások miatt az építési idő pedig körülbelül 42 hónapra tehető, tehát teljességgel elképzelhetetlen a haditengerészet által megkívánt 30 hónapos szállítási határidő betartása.[47] A Danubius valóban nem volt felkészülve ekkora hajó építésére: a szükséges sólya, az új üzemcsarnokok és az egyéb szükséges berendezések még csak papíron léteztek és nem rendelkezett nagy hadihajók építésében jártas szakmunkásgárdával sem. Az utóbbi problémán úgy próbáltak segíteni, hogy birodalmi német

[43] KA MS/PK 1910 XV-7/5 263.

[44] KA MS/PK 1910 I-4/6 627.

[45] Állami költségvetés a Magzar Szent Korona országai részére az 1911. évre. Budapest, 1910. Kereskedelemügyi Ministerium, 134-135. o.

[46] KA MS/PK 1910 I-4/6 3090.

[47] KA MS/PK 1910 I-4/6 5170.

szakmunkások alkalmazását tervezték,[48] illetve a STT-ból szerettek volna kvalifikált munkásokat nagyobb fizetéssel átcsábítani, de egyik sem bizonyult járható útnak.

A Danubiusnál építendő dreadnought ügye ugyanakkor politikai ügy is volt, rajta állt vagy bukott annak a hitelnek az elfogadása, amely a dreadnought-ok és a velük együtt épülő kisebb hajók építésére a pénzt biztosította. A magyar kormányzat egyértelművé tette, hogy Magyarország csak akkor szavazza meg ezt a nem kis összeget, ha a négy dreadnought közül legalább egy magyar gyárban épül, illetve a magyar ipar a kvóta arányában részesül a haditengerészet megrendeléseiből.

A 312,4 millió koronás rendkívüli hitel, 1911

Az már 1908-ban látszott, hogy a tervezett újabb csatahajóosztály nem finanszírozható a haditengerészet rendes évi költségvetéséből, hanem az 1904. évi hitel mintájára ismét több éves, rendkívüli hitelt kell igénybe venni, csakhogy ezúttal sokkal nagyobb összegről, az 1904-es 120 millió koronának több mint a két és félszereséről volt szó. A tervezett hitel összege 1909-ben 309,5 millió korona volt, de a magyar politikai helyzet miatt (a parlament egy éves interregnuma alatt magyar delegációt sem lehetett kijelölni 1910 őszéig) abban az évben már nem tudták összehívni a delegációkat.[49] A hitelből a 4 dreadnought mellett 3 db 3500 tonnás, turbinás cirkálót, 6 db korszerű, 800 tonnás, turbinás rombolót, 12 db turbinás torpedónaszádot és 6 db 540 tonnás tengeralattjárót kívánt a haditengerészet építeni.

A haditengerészetnek ez a programja számos vitát váltott ki Ausztriában is, sokan úgy vélték, egyetlen olasz dreadnought ellensúlyozására kevesebb hajó is elég. Ezzel az érveléssel azonban csak 1910 nyaráig lehetett élni, ugyanis az osztrák-magyar dreadnought-tervek, és a Triesztben már tavasz óta épülő két hajó ellensúlyozására Olaszország 1910 nyarán három újabb dreadnought, a GIULIO CESARE, a CONTE DI CAVOUR és a LEONARDO DA VINCI építésébe kezdett. Ezek a hajók már 22 500 tonnásak voltak, 13 db 30,5 cm-es ágyúval, és tervezett sebességük is legalább egy csomóval múlta felül az osztrák-magyar dreadnought-ok tervezett sebességét.[50]

Az 1910 őszén hosszú szünet után ismét összeülő delegációk a költségvetési kérdéseket 1910 novembere és 1911 márciusa között tárgyalták. A magyar közvélemény megnyerése érdekében, 1911 januárjában Tisza István befolyásos „Magyar Figyelő"-jében hosszú interjú jelent meg Montecuccolival, amelyben a haditengerészet parancsnoka kifejtette, miért van szükség a Monarchia nagyhatalmi állásának megőrzéséért dreadnoughtok építésére. Ugyanakkor a haditengerészetnek elsősorban nem a közvéleményt, hanem a delegációt kellett meggyőznie. A magyar kormányzat és a delegáció támogatásáért cserébe ugyanis a haditengerészetnek konkrét formában kellett megkötnie az 1909 nyarán már körvonalazott alkut.

---

[48] KA MS/PK 1909 I-4/9 2935.

[49] KA MS/PK 1909 I-4/9 3639.

[50] Vízkiszorítás: 22 500 t, hossz: 176 m, páncélzat: öv-, torony-250 mm, teljesítmény: 32 000 LE, sebesség: 21,7 cs, fegyverzet: 13 db 30,5 cm L/46 ágyú, 18 db 12 cm L/50 ágyú, 13 db 7,6 cm L/50 ágyú, 3 db 45 cm torpedövető.

1911. január 31-én a magyar Kereskedelemügyi Minisztériumban Hieronymi Károly miniszter elnöklete alatt, dr. Rosenberg Gyula képviselő, tengerészeti bizottsági előadó részvételével megtartott értekezleten rövid úton sikerült megegyezni az immár 312,4 millió koronás hitel kvóta szerint megosztásáról. A haditengerészet képviselői bemutatták a haditengerészet megosztási tervezetét, amely szerint 110,4 millió korona jutott volna a magyar iparra, a kereskedelemügyi miniszter ennek annyiban kérte a módosítását, hogy 3,313 millió koronával pótolják még ezt az összeget vas félgyártmányok címszó alatt, mivel a hitel 36,4 %-a 113,713 korona. A haditengerészet képviselői ehhez hozzá is járultak, és néhány nap múlva írásban is megkötötték a rendkívüli hitel kvóta szerinti felosztásáról szóló egyezséget.[51]

Az egyezség értelmében magyar hajógyárnak jutott 1 csatahajó (a VII-es számú), 2 cirkáló, 6 romboló és 6 tengeralattjáró (ezek számát később 5-re módosították, és Németországban rendelték meg, de a háború kitörése miatt sosem kerültek leszállításra), valamint az osztrák löveg- és páncélszállítások kompenzációjaként a magyar iparnak jutott a lövedékmegrendelések 50 %-a, a lőpormegrendelések 100 %-a, az összes torpedószállítás, valamint az osztrák gyárakban épülő hajók számára az elektromos berendezések és a vasanyagok egy része. A négy csatahajó esetében a következő összegek jutottak a magyar iparnak egy-egy hajó 60 milliós árából: IV: 9,89 millió korona, V: 9,89 millió korona., VI: 11,85 millió korona és a Danubiusnál épülő VII-ből: 32,34 millió korona Az osztrák gyárakban épülő hajók esetében ennek az összegnek a legnagyobb részét a lövedékek, illetve a torpedók ára tette ki, a Danubiusnál épülő hajó esetében a test 14 millió koronába, a gépezet 7 millió koronába került, e hajónál az osztrák iparra a tüzérség és a páncélzat mellett a muníció árának 30 %-a esett.[52]

A megegyezést Ausztriában természetesen azonnal éles támadások érték. Miközben február végén a magyar delegáció a haditengerészet költségvetését tárgyalta, az osztrák delegáció hadügyi albizottsága olyan határozati javaslatot tett, mely szerint a megállapodást érvénytelennek kell tekinteni, illetve az osztrák kereskedelmi miniszter úgy nyilatkozott, hogy a megállapodás ellentétben áll az 1906-os megállapodással..[53] A későbbi osztrák irodalom jó része is kárhoztatja a haditengerészetet a Danubiusnak adott megrendelésekért, mivel szerintük így a magyarok viselkedése és a magyar gyártmányok rossz minősége miatt az „osztrák haditengerészet" harcértéke csökkent. E mögött a vélekedés mögött az a sajnálatosan tipikus osztrák felfogás állt, hogy a Monarchia közös intézményei „osztrák intézmények," amelyekhez a magyaroknak semmi közük; a magyaroknak az a végső soron jogos követelése, hogy a közös intézmények, így pl. a haditengerészet által elköltött pénzből a magyar ipar a befizetett kvóta arányában részesüljön, még ma is sokak szemében ostoba erőszakoskodásnak és bajkeverésnek számít. Jól jellemzi ezt a szemléletet Dobernig osztrák delegátus felszólalása 1906-ban: „Át kell kiáltanunk a Lajtán túlra: el a kezekkel a *mi* (kiemelés tőlem – K. M.) haditengerészetünktől!"[54]

A haditengerészet költségvetését és a rendkívüli hitelt a delegáció az 1910-11-es ülésszak XVIII-XX. ülésén, február 24-28 között tárgyalta (közbe esett egy hétvége),

---

[51] KA MS/PK 1911 XV-7/5 960.

[52] KA MS/PK 1911 XV-7/5 960.

[53] Közösügyi Bizottság 1910/II. Napló 152. o.

[54] StPD 41 Sess. 9. Sitz. 457. o.

Montecuccoli jelenlétében. Rosenberg Gyula előadó e szavakkal vezette be a költségvetés ismertetését: „Nagyon kevéssé népszerű álláspontot védek".[55] Beszédében elmondta, a flotta fejlesztése szükséges, hogy a Monarchia nagyhatalom maradjon, ez pedig Magyarországnak elemi érdeke. Két nézetet igyekezett megcáfolni, azt, hogy a Monarchia ezzel Németországnak akar szívességet tenni, illetve azt, hogy a fejlesztés Olaszország ellen irányulna. Ez utóbbival kapcsolatban a vita során mindenki végig azt a látszatot akarta kelteni, mintha a szövetséges Olaszországgal felhőtlen volna a viszony, miközben a kormány nagyon jól tudta, hogy a dreadnought-program elsődlegesen Olaszország ellen irányul, és a két ország között haditengerészeti fegyverkezési verseny folyik. Rosenberg bejelentette a delegáció előtt, hogy sikerült Ausztriával megegyezni a hitel kvóta szerinti elosztásában, és „az a jogtalan állapot eltöröltetett, hogy az ipari kvótába betudták azokat a nyersanyagokat is, melyeket az osztrák cégek Magyarországról importáltak".[56] Végezetül a költségvetés elfogadását kérte, amit helyeslés követett.

A vita során hosszú, cirkalmas beszédekben gróf Batthyány Tivadar és Issekutz Győző volt a leginkább a költségvetés ellen. A költségvetés mellett foglalt állást gróf Tisza István, Chorin Ferenc, báró Solymosy Ödön, aki egyedüliként említette, hogy nem csak a Monarchia nagyhatalmi állása miatt van szükség a haditengerészet fejlesztésére, hanem többek között a magyar kereskedelmi tengerészet védelmére is,[57] valamint Werner Gyula. Az ellenzők közül többen flottatörvényt követeltek, amely meghatározná a flotta fejlesztéseinek a kereteit, ezt Rosenberg ellenezte, és végül nem született flottatörvényt sürgető határozat. Az utolsó napon, amikor megérkezett az osztrák delegáció előző napi, a kvóta szerinti felosztást semmisnek mondó határozati javaslatának a híre, az ipar védelmében Batthyány Tivadar is gyakorlatilag a költségvetés mellett állt ki. Végül azután, hogy az ellenzők egy-két formális követelésének eleget tettek, például eltörölték azt az utalást, miszerint a csatahajók régi, kiselejtezett fahajók pótlására épülnek, a delegáció elfogatdta a költségvetést és a rendkívüli hitelt, ráadásul, külön határozatban, bizalmat szavaztak a haditengerészet parancsnokának, Montecuccolinak, ami példa nélkül áll a magyar delegációk történetében.[58]

A TEGETTHOFF-osztály

Az 1909 november 29-én megkötött szerződés alapján a STT 1910 tavaszán két csatahajó építését kezdte meg. A gyár a hajók szállítását 30 illetve 36 hónapra vállalta, és 4,2 millió korona (10 %) kauciót tett letétbe a Creditanstaltnál.[59] A hajók a Siegfried Popper által kidolgozott végleges tervek alapján készültek (részletes adataik a függelékben). Miután a gyárnak sikerült megszereznie Angliából a Parsons-turbinák licencét, ezek lettek a Monarchia első turbinameghajtású csatahajói, egyben a haditengerészet első négycsavaros hajói. Fő fegyverzetüket 12 db 30,5 cm L/45 Skoda gyártmányú löveg al-

[55] Közösügyi Bizottság 1910/II. Napló 79. o.

[56] Közösügyi Bizottság 1910/II. Napló 82. o.

[57] Közösügyi Bizottság 1910/II. Napló 115. o.

[58] Közösügyi Bizottság 1910/II. Napló 169-170. o.

[59] KA MS/PK 1909 I-4/9 4433.

Projekt eines Schlachtschiffes von 20 000 Tonnen Deplacement
1:1000.

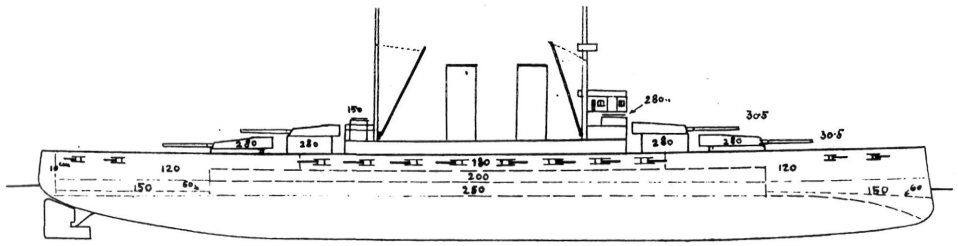

10 Stück 30·5 cm L/50 Geschütz
16 " 15 cm L/50 "
8 " 10 cm L/50 "

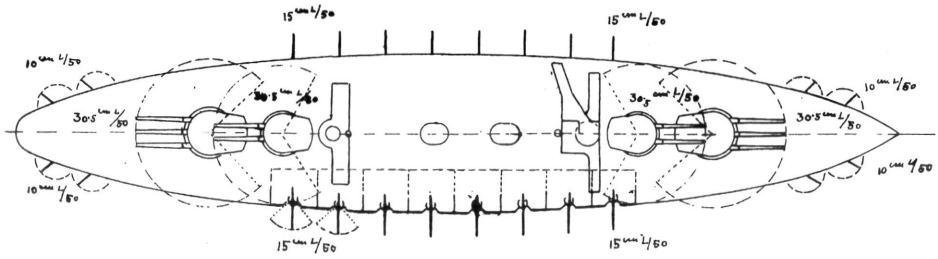

Deplacement . . . . . 20 000 t.
Länge K. W. L . . . . . 155 Meter
Größte Breite im ⌘ . . . . . 27 "
Konstruktions Tiefgang . . . . . 8·6 "
Geschwindigkeit . . . . . 21 Meilen
Pferdekräfte . . . . . 27 000. ind.
Tripelboden.

kotta, ugyanez a típus került beépítésre a RADETZKY-osztály hajóinál is. A Popper tervezte hajók (ő tervezte az összes páncélos hajót a MONARCH-osztálytól kezdve) más országok hasonló vízkiszorítású dreadnought-jaihoz képest rövidebbek és zömökebbek lettek, ez valamivel kisebb sebességet, de erősebb páncélozást tett lehetővé. Míg más dreadnought-ok esetében a hajó egy tonnájára általában 200 kg páncél jutott, esetükben az arány elérte a 250 kg-ot. Az erős páncélozás ellenére a torpedóvédelem a hajók gyenge pontja maradt, mivel az úgynevezett torpedófal (egy 30-40 mm-es páncéllemez) a hajó oldalától csak 1,7 méterre esett, míg pl. a német csatahajóknál 3-4 méter volt ez a távolság.[60] A kétkéményes hajók felépítményeit a lehető legkisebbre méretezték, hogy minél kisebb célfelületet mutassanak.

A IV. számú csatahajó (Objekt 425) gerincét 1910. július 24-én fektették le a tieszti gyárban, az V. számúét (Objekt 426) pedig 1910. szeptember 24-én. A hadihajóépítésben nagy tapasztalatokkal rendelkező gyárban gyorsan haladtak a munkálatokkal, az IV. számú hajót pontosan 11 hónap múlva, 1911. június 24-én bocsátották vízre; neve Ferenc József személyes jelszava után VIRIBUS UNITIS lett. Az V. számú csatahajó lassabban készült, vízrebocsátására csak 1912. március 21-én került sor. A hajót TEGETTHOFF névre keresztelték, ez lett az osztály névadó hajója, de helyenként lehet találkozni a VIRIBUS UNITIS-osztály elnevezéssel is. A hitel elfogadása után a STT megbízást kapott a harmadik dreadnought, a VI. számú (Objekt 427) építésére is. Gerincét 1912. január 16-án fektették le, és 1912. november 30-án bocsátották vízre. A hajó a PRINZ EUGEN nevet kapta.

A VIRIBUS UNITIS 8 órás próbajáratát 1912. szeptember 18-án tartották meg, mely alkalommal a hajó 27 383 lóerő teljesítmény mellett 20,49 csomós maximális sebességet ért el. A VIRIBUS UNITIS próbjáratain két tervezési hibára is fény derült. Bekövetkezett az, amitől Popper tartott, a felső hármas lövegtornyok miatt túl magasra került a hajó súlypontja. Teljes sebességnél és maximálisan kitérített (35°) kormánylapátnál a hajó 8° 20'-re megdőlt. A próbajáratok során a TEGETTHOFF 11° 20'-es, a PRINZ EUGEN 10° 45'-es dőlést mutatott.[61] A hajók veszélyes dőlése miatt a kormánylapát kitérítését 20°-ra korlátozták, és csak kikötői manőverekhez engedélyezték annak teljes kitérítését. A másik probléma a kazánoknál mutatkozott. A STT gépészeti osztálya hiába rendelkezett évtizedes tapasztalatokkal, a turbinák tervezésének terén kezdőnek számított. A Parsons-rendszerű turbinák gőzfogyasztását a gépek tervezésénél túlságosan optimistán számolták, ezért a 12 db vízcsöves Yarrow-kazán kapacitása nem bizonyult elegendőnek. A turbinák tényleges gőzfogyasztása a számított 7 kg/LE/órával szemben 8 kg/LE/óra volt, aminek következtében a hajók csak két órán keresztül tudták tartani a maximális sebességet, utána a kazánokban esni kezdett a nyomás.[62]

A haditengerészet 1912. december 5-én vette át első dreadnoughtját. A VIRIBUS UNITIS lett a világon az első, hármas lövegtornyokkal szolgálatba állított csatahajó, ugyanis az egy évvel korábban elkezdett DANTE ALIGHIERI-t csak 1913-ban állították szolgálatba. A TEGETTHOFF 8 órás próbajáratára 1913. április 25-én került sor, ame-

---

[60] *Ramoser* 70. o.

[61] *Ramoser* 234 o.

[62] KA MS/II. GG 1912 47C/6 10. A kazánok csak 171 000 kg gőzt voltak képesek óránként termelni, míg a turbinák 25 000 LE mellett 200 000 kg gőzt fogyasztottak.

lyen 25 638 lóerő teljesítmény mellett 20,31 csomós sebességet ért el. A hajót 1913. július 21-én vette át a haditengerészet. A PRINZ EUGEN 8 órás próbajáratát 1914. május 14-én tartották, melyen a hajó 27 183 lóerő teljesítmény mellett 20,41 csomós sebességet ért el. A STT-nál épült utolsó csatahajó még a hadüzenet előtt, 1914. július 17-én szolgálatba állt.

A SZENT ISTVÁN

Miután a delegáció megszavazta a 312,4 millió koronás hitelt, és megindult a csatahajó-sólya építése Fiume-Bergudiban, 1911. március 3-án a haditengerészet megkérdezte a Danubiust, hogy a STT tervei alapján, de saját tervezésű hajtóművel, építene-e egy csatahajót a haditengerészet részére. Igenlő válasz esetén az átadási határidő 1914. június közepe lenne. A VII számú csatahajóra végül 1911. április 20-án kötötték meg a szerződést, a szállítási határidőt 1914. július 10-ben állapították meg. A haditengerészet kikötötte, hogy hat hónapnál nagyobb késedelem esetén a szerződés automatikusan felbontottnak tekintendő. A hajótest ára 14,5 millió korona, a gépek ára 6,6 millió korona volt a megállapodás szerint.[63]

Az 1911-es megállapodás után a Danubiusban építendő hajók gépberendezéseinek elkészítése meghaladta volna a Danubius budapesti telepének kapacitását. A Hitelbank úgy vélte, a problémán legjobban fúzióval lehet segíteni, ezért 1911-ben a hajógyárat egyesítették a Ganz és Társa Gépgyárral. Az új vállalat neve Ganz és Tsa. Danubius Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt lett. Mivel a Parsons-turbinák licencét a STT szerezte meg, az amúgy is jó német kapcsolatokkal rendelkező gyár a német Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft-tól (AEG) vásárolt turbinalicencet, míg a kiegészítő berendezésekre (pl kondenzátorokra) egyéb német és angol licenceket szerzett be.[64]

Az építést nagyban hátráltatta a tény, hogy még alig kezdődött meg a hajógyár kibővítése, a csatahajó-sólya április végén még csak 10 %-ban készült el.[65] A sólya építése lassabban haladt a tervezettnél: a sziklás talaj miatt nem tudtak a kellő ütemben haladni a földmunkákkal.[66] November elejére a sólya 72 %-ban készült el,[67] s bár még 1912 elején sem készült el teljesen, 1912. január 29-én lefektették a VII számú csatahajó gerincét. 1912 elején Montecuccoli jelezte a magyar Kereskedelemügyi Minisztériumnak, hogy a hajógyár kiépítése és az anyagok szállítása lassabb a tervezettnél, és kérte a minisztériumot, hasson oda a munkálatok meggyorsítása és a szállítási határidő betartásak érdekében. A minisztérium válaszában közölte, a magyar kormány nem vállalhat anyagi felelősséget a határidő be nem tartásáért, mert a Danubius nem állami vállalat, ugyanakkor a Danubius komoly erőfeszítéseket tesz a munka időbeni befejezésére, amit Montecuccolinak is el kell ismernie.[68]

---

[63] KA MS/PK 1911 I-4/7 729.

[64] MOL Z 429 18. cs. 131. t.

[65] KA MS/PK 1911 I-4/6 1727.

[66] KA MS/PK 1912 I-4/6 1570.

[67] KA MS/PK 1912 I-4/6 4677.

[68] KA MS/PK 1912 I-4/6 1570.

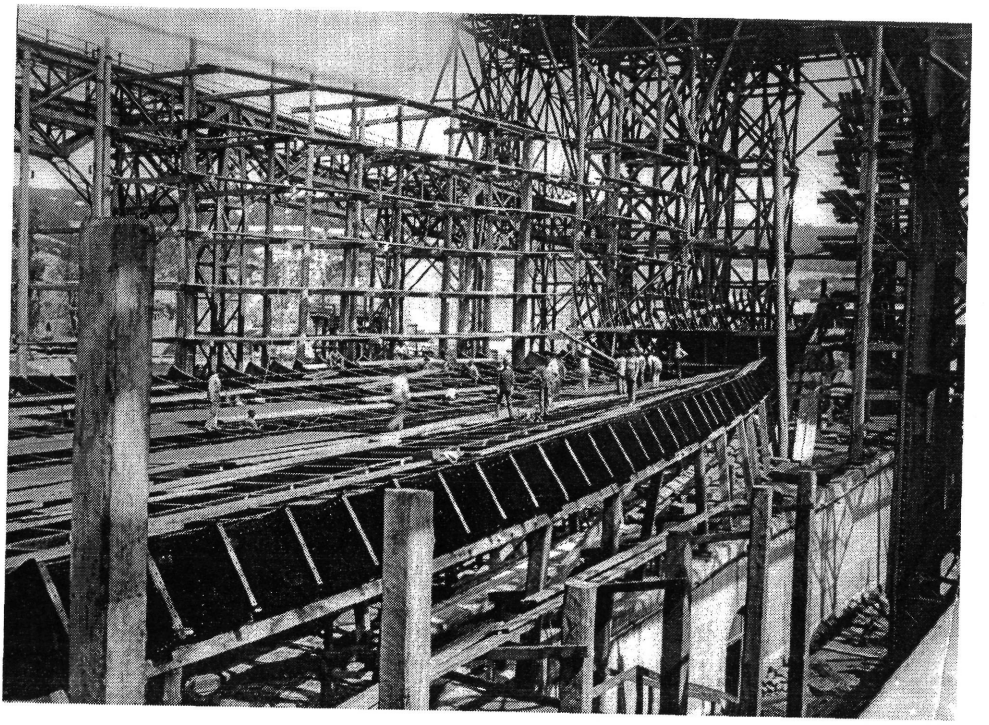

A SZENT ISTVÁN a sólyán, az építés kezdetén

Még 1911. januárjában cikk jelent meg a „Neue Freie Presse"-ben, melynek állításai szerint a Fiumében építendő csatahajó sohasem fog elkészülni, inkább Polában kellene azt megépíteni. A cikk szerint ráadásul a Danubiusból a pénzek nagy része Poroszországba áramlik, mivel az anyag ⅔-át a gyár ott vásárolta a rombolók és a torpedónaszádok építésekor, és ugyanez történnék a csatahajó építésekor is. A vádakat a tengerészeti osztály rövid vizsgálat után rágalomnak minősítette,[69] de a cikket olvasva Ferenc Ferdinánd követelte a haditengerészettől, hogy kössék ki, a Danubius csak Ausztriában nem beszerezhető anyagokat rendelhet meg külföldről.[70] Később a Danubius különféle turbinaalkatrészek külföldről való behozatalát kérvényezte, amihez a haditengerészet hozzá is járult.[71] Egyébként az osztály minden hajójának német gyártmányú volt a horgonya, a horgonylánca, angol gyártmányú a torpedó-védőháló, angol, majd később német gyártmányúak voltak a mangánbronz hajócsavarok is.

1912 októberében Ferenc Ferdinánd ismét érdeklődött a tengerészeti osztálynál a Danubiusnál épülő dreadnoughtról, mivel azt hallotta, hogy az nem éri el a STT-ban épülő hajók színvonalát. A haditengerészet válaszában megpróbálta megnyugtatni a trónörö-

[69] KA MS/PK 1911 I-4/6 488.

[70] KA MS/PK 1911 I-4/6 782.

[71] KA MS/II. GG 1912 47C/6 9757.

köst, hogy a hajó ugyanazon tervek alapján készül, a magyar anyag minősége megfelelő, az eltérő kazánrendszer és turbinák az angol és a német haditengerészetben jól vizsgáztak, sőt, még jobbak is mint az STT gépei. A hajó páncélzatát és tüzérségét pedig ugyanazok a cégek készítik, mint a másik három dreadnought esetében.[72] A válasz Ferenc Ferdinándot egyáltalán nem nyugtatta meg, továbbra is úgy vélte, hogy a hajó minősége rosszabb lesz mint testvérhajóié, és követelte, az építés felügyeleténél és a hajó átvételekor a legnagyobb szigorral járjon el a haditengerészet.[73]

A VII. számú csatahajó külsőleg nem sokban tért el testvérhajóitól, mindössze a kéményei lettek 1,5 méterrel hosszabbak és a fényszóróplatform került magasabbra, a kémények oldalára. A legfontosabb különbséget a gépház rejtette. A STT csatahajói 12 db Yarrow-kazánnal és Parsons-turbinákkal, valamint négy hajócsavarral épültek. A Danubius ezzel ellentétben 12 db Babcock-Wilcox-kazánnal, AEG turbinákkal[74] és két hajócsavarral építette a nála készülő csatahajót. A gyár szerint a kétcsavaros elrendezés nagyobb manőverezésképességet biztosított a hajónak.[75] A Danubius által tervezett Babcock-Wilcox-kazánok összességükben ugyan 48 tonnával nehezebbek voltak, mint a Yarrow-kazánok, ám jobb hatásfokkal működtek és a STT-ban készült hajók kazánjaival ellentétben elegendő gőzt szolgáltattak a turbinák maximális teljesítménye mellett is. Ezzel kiköszöbölték az osztály többi hajójának azt a hibáját, hogy csak két órán keresztül bírták tartani a legnagyobb sebességet: a Babcock-Wilcox-kazánok lehetővé tették, hogy a hajó akár nyolc órán keresztül is teljes gőzzel haladjon.

Az eltérő csavarelrendezés miatt a STT eredeti terveihez képest természetesen át kellett tervezni a hajó hátsó részét, a tengelytartókat pedig a nagyobb igénybevétel miatt meg kellett erősíteni. A tengelyek kenésénél a Danubius újítást vezetett be: a zárt rendszerű, pumpából, tartályból és vízhűtőből álló kenőolajozó rendszert, ez kiküszöbölte a kívülről bekerülő szennyezés veszélyét. Ez a rendszer annyira elnyerte a haditengerészet tetszését, hogy a tengerészeti műszaki bizottság előírta beépítését a TEGETTHOFF és a PRINZ EUGEN dreadnought-okba is, mivel azok még az építésnek abban a stádiumában álltak, hogy a módosítást meg lehetett tenni. Az újításért a haditengerészet külön pénzt fizetett a Danubiusnak.[76]

1913 májusában a Danubius többletköltséget próbált felszámolni a parancsnoki torony páncélzatának alapját képező teakfa-borítás felrakásának a haditengerészet által megváltoztatott módja miatt. A haditengerészet ezt azzal utasította vissza, hogy a Danubius a STT tervei alapján építi a VII számú csatahajót, és a hajó árába beleszámítanak az STT-féle tervek utólagos módosítása folytán esetlegesen keletkező többletkiadások is.[77] Ilyen jellegű vitákra még gyakran került sor a haditengerészet és a gyár között az építés ideje alatt.

---

[72] KA MS/PK 1912 I-4/6 4563.

[73] KA MS/PK 1912 I-4/6 5432.

[74] A STT-hajók is két turbinával voltak ellátva, de a turbinák magas és alacsony nyomású fokozata különkülön csavartengelyt hajtott meg, míg az AEG turbinák két fokozata egy közös tengelyre volt szerelve, így a turbinák két csavartengelyt hajtottak.

[75] KA MS/II. GG 1912 47C/6 2026.

[76] KA MS/II. GG 1912 47C/6 37.

[77] KA MS/II. GG 1913 47C/2 36.

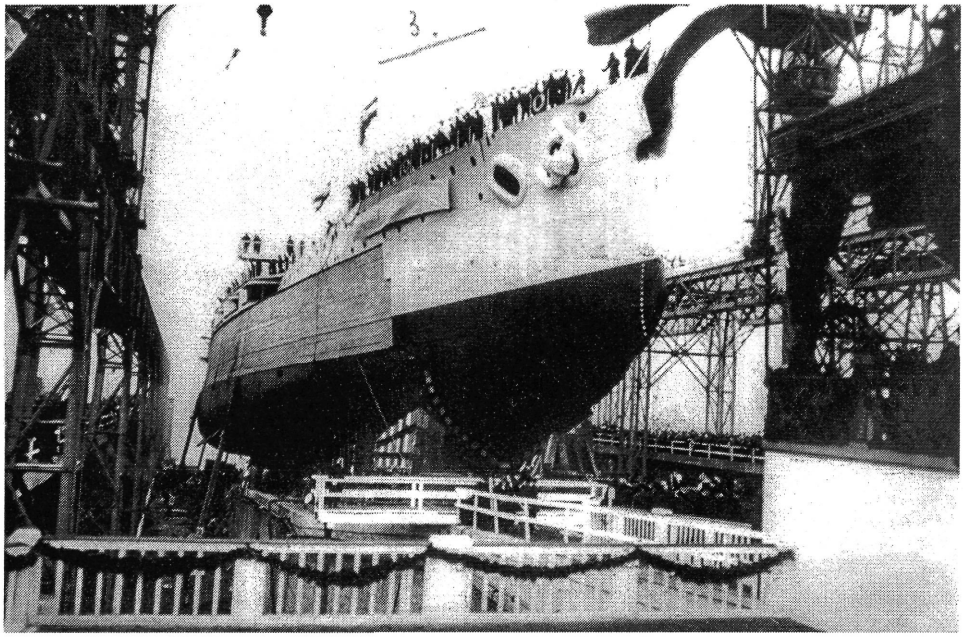

A SZENT ISTVÁN vízrebocsátása

A hajó építése a gyár nem teljes kiépítettsége (pl a daruk egy része nem készült el időben, így 1912 folyamán szükségdarukkal kellett dolgozni) és a munkások tapasztalatlansága miatt jóval lassabban haladt, mint testvérhajóié a STT-ban. 1913 májusában a szinte napra pontosan ugyanakkor elkezdett PRINZ EUGEN 56 %-os készültségi állapotban volt, míg a VII. sz csatahajó még csak 30 %-ban készült el.[78] Igaz ugyan, hogy 1913 márciusában munkabeszüntetések voltak a Danubiusban, de a a STT-t is ugyanúgy sújtották.[79] Ugyanakkor a Witkowitz-üzem késedelmesen szállította a páncélanyagokat. Ráadásul a cég olyan anyagokat szállított le először, amikre csak az építés későbbi fázisában lett volna szükség (pl lövegtornyok páncélzatát), így 1913 nyarán már alig tudták elhelyezni a beérkezett páncélanyagokat.[80] A páncéllal más természetű problémák is adódtak: mivel a Danubius megelőzőleg nem épített páncélos hajókat, a munkásoknak nem volt gyakorlatuk a lemezek megmunkálásában, emiatt például a szegecseléshez szükséges lyukakat nem megfelelő fúróheggyel, túl magas fordulatszámon akarták kifúrni, a fúróhegyek gyakran eltörtek, a munka pedig igen lassan haladt.[81] A munkát nem csak a Witkowitz-gyár késedelme és a munkások gyakorlatlansága hátráltatta: több más vállalkozás is több hónappal később szállított, és a hajó turbinái sem készültek el időben Budapesten. A Schoeller-gyár kovácsolt alkatrészei négy hónappal később érkeztek

[78] KA MS/II. GG 1913 47D/21 12.

[79] KA MS/PK 1913 I-4/6 1088.

[80] KA MS/II. GG 1913 47C/5 4.

[81] KA MS/II. GG 1913 47C/5 137.

meg,[82] a 15 cm-es lövegek lőszerfelvonóit is jókora késéssel szállította a budapesti Wertheim-cég.[83] A májusra megrendelt turbinatengelyek csak szeptemberre érkeztek meg. A haditengerészet építési felügyelete 1913 tavaszán úgy vélte, hogy a késedelmek következtében a Danubius 11 héttel fogja túllépni a szállítási határidőt,[84] a későbbiek ismeretében azonban ez optimista becslésnek bizonyult.

1913 végére a VII. számú csatahajó körülbelül 60 %-os készültségi fokot ért el. Ekkor már világosan látszott, hogy az eredeti határidőt lehetetlen betartani. A haditengerészet bergudi építési felügyelete javasolta, hogy a határidőt 1915. január 20-ra módosítsák, mivel a késedelmet elsősorban a sztrájkok és az alvállalkozók késedelmes szállításai okozták.[85] 1913 őszére világossá vált, hogy az 1913 elejére tervezett vízrebocsátás az már csak a következő évben lesz lehetséges. Addig azonban még el kellett dönteni, hogy milyen névre keresztelják az új csatahajót.

Figyelemre méltó, hogy a névkiválasztási folyamat során a haditengerészet elsősorban a trónörökös katonai irodájának nyújtotta be javaslatait, és a névválasztásban különösen aktív szerepet vitt a flotta iránt egyébként is nagy érdeklődést tanúsító Ferenc Ferdinánd, bár a végső szót az uralkodó mondta ki. 1911-ben a haditengerészet a HUNYADI nevet javasolta a trónörökösnek, de ő akkor még nem foglalkozott a kérdéssel. 1913 áprilisában a tengerészeti osztály a következő négy nevet küldte el a trónörökös katonai irodájának: CORVIN MÁTYÁS, SZENT ISTVÁN, HUNYADI és ERZSÉBET KIRÁLYNÉ.[86] A trónörökös kifejtette, hogy a HUNYADI név azért nem megfelelő, mert Magyarországon élnek még Hunyadiak, a CORVIN MÁTYÁS és az ERZSÉBET KIRÁLYNÉ pedig a magyar szeparatizmus alá adna lovat. Ferenc Ferdinánd a LAUDON nevet szerette volna a hajónak adni, de Arthur Bolfras tábornok, az uralkodó katonai irodájának vezetője értésére adta, hogy a magyar gyárban épülő csatahajó számára nem lenne szerencsés nem magyar nevet adni. Bolfras maga a SZENT ISTVÁN nevet támogatta. Végül Ferenc József 1913 júniusában a SZENT ISTVÁN nevet választotta ki a VII. számú csatahajó számára.

A következő kérdés a hajó keresztanyjának kiválasztása volt. Ferenc Ferdinánd Leopold Berchtold közös külügyminiszter feleségét ajánlotta, mivel „elkerülhetetlen, hogy a keresztanya egy magyar hölgy legyen", e kijelentés stílusán azonban a magyarok, természetesen, megsértődtek. Végül a haditengerészet azzal csillapította le a kedélyeket, hogy bejelentette, a csatahajó keresztanyja csak az uralkodóház tagja lehet.[87] Ferenc Ferdinánd ezután Zita főhercegnőt szerette volna felkérni keresztanyának, aki arról sem tudott addig, hogy a vízrebocsátáson részt kell vennie, a férje, Károly főherceg pedig elutasította haditengerészet kérését, mivel a főhercegnő gyermeket várt.[88] Végül a keresztanya Mária Terézia főhercegnő, Ferenc Ferdinánd mostohaanyja lett.

---

[82] KA MS/II. GG 1913 47C/5 41.

[83] KA MS/II. GG 1913 47C/5 73.

[84] KA MS/II. GG 1913 47C/5 28.

[85] KA MS/II. GG 1913 47C/5 142.

[86] KA MS/PK 1913 I-4/4 1476.

[87] KA MS/PK 1913 I-4/12 4542.

[88] KA MS/PK 1913 I-4/12 5160.

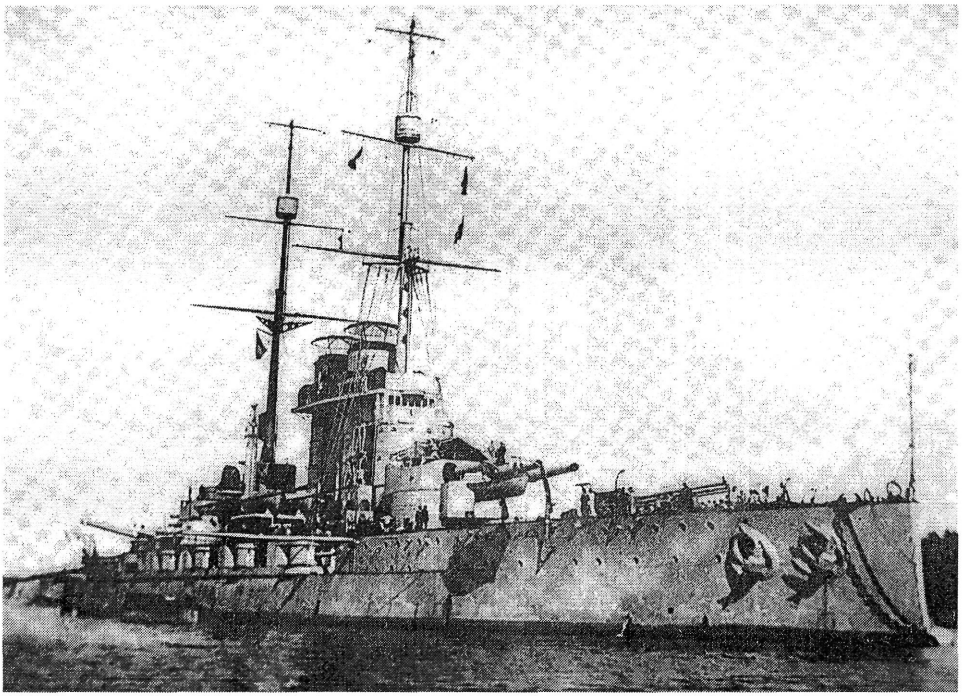

A SZENT ISTVÁN szolgálatba állításakor

1913 októberében a haditengerészet 1914. január 17-re tűzte ki a vízrebocsátás időpontját. Novemberben Ferenc Ferdinánd jelezte, hogy nem vesz részt az ünnepélyes aktuson;[89] távolmaradásával a trónörökös a magyarok iránti negatív érzéseit fejezte ki, ugyanúgy, mint amikor távol maradt a ZRÍNYI vízrebocsátásától is. A haditengerészet parancsnoka, Anton Haus tengernagy állítólag ennek hallatán éktelen haragra gerjedt, szerinte ezzel a lépéssel a trónörökös lejáratta a haditengerészetet. A vízrebocsátás alkalmára két hajóraj érkezett Fiumébа, eljött az osztály első két csatahajója, a VIRIBUS UNITIS, a flotta zászlóshajója, és a TEGETTHOFF is.

Mivel a vízrebocsátás Magyarország területén történt, természetesen a magyar zászlók is megjelentek a haditengerészet lobogói mellett. Montecuccoli utóda, Haus tengernagy ellene volt a nagy fellobogózásnak, mivel a magyarok a piros-fehér-piros zászlókat ellenezték, ő pedig a piros-fehér-zöldet, végül az a kompromisszum született, hogy a sólya környékén többségben lesznek a haditengerészet lobogói.[90] A vízrebocsátás helyszínén a díszsátor mellett külön páholyt építettek az Osztrák Flottaegyesület és a Magyar Adria Egyesület részére. A Magyar Adria Egyesület 1913-ban Szent István plakettet adományozott a csatahajó részére, azt a vízrebocsátáskor a díszsátorban helyezték el.[91]

---

[89] KA MS/PK 1913 I-4/14 5410.

[90] KA MS/PK 1913 I-4/12 4661.

[91] *Gonda Béla*: Emlékezés Haus vezértengernagyra. In: *„A Tenger"* 1931. V-VI. 105-106. o.

A vízrebocsátási ceremónia 1914. január 17-én 10 órakor kezdődött. Mária Terézia főhercegnő beszédéből Ferenc Ferdinánd parancsára törölték azt a mondatot, mely a Danubiust a hazai ipar teljesítőképességének ragyogó példájaként magasztalta. Az aktus látszólag zavartalanul folyt le, utána az előkelő vendégek számára fogadást adtak a fiumei kormányzói palotában. A nézőközönség egyáltalán nem szerzett tudomást arról, hogy a hajó vízrebocsátása közben súlyos baleset történt. egy munkást és Giuseppe Pliskovacot, a gyár alkalmazásában lévő fedélzetmestert elkapta a nem megfelelően összekapcsolt, letekeredő horgonylánc, Pliskovac két nap múlva belehalt sérüléseibe. Özvegyének Ferenc József 800, Mária Terézia főhercegnő pedig 400 koronát adományozott.[92]

1914. január 20-án a bécsi „Arbeiter Zeitung"-ban „Der Blut-Dreadnought" címmel rövid cikk jelent meg a SZENT ISTVÁN építéséről. A cikkíró állítása szerint a hajó építése közben 764 baleset történt, hat ember meghalt, harminchatan pedig elvesztették munkaképességüket. Cikke lezárásaként hozzáteszi, hogy a magyar hadiszállításokra Weiss Manfrédnak van monopóliuma, kinek a miniszterek és a delegátusok is a zsoldjában állnak, és a sok baleset is az ő profitéhségének köszönhető. A cikk nyomán a haditengerészet vizsgálatot indított Fiumében, melyet a cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia folytatott le. A vizsgálat megállapította, hogy valójában 38 komolyabb baleset történt a hajó építése közben és ketten meghaltak. A jelentés szerint ez a szám csak kevéssel lépte túl a szokásos baleseti százalékot, és ennek is az az oka, hogy a különböző nemzetiségű munkásoknak nem volt idejük rendesen összeszokni.[93]

A vízrebocsátás időpontjában a SZENT ISTVÁN 66 %-os megépítettségi állapotban volt. A hajót február 9. és 17. között dokkba vontatták Polában az esetleges hibák megvizsgálása céljából, a továbbépítés és felszerelés csak ezután folytatódhatott. A VIRIBUS UNITIS-nál tapasztalt hiányosságok miatt a SZENT ISTVÁN esetében februárban megváltoztatták a fényszórók elhelyezésének tervét: a kéményeket meghosszabbították és a parancsnoki torony tetejének magasságában húzódó platformra elhelyezték azokat. Ez 54,4 tonna többletsúlyt és rosszabb stabilitást jelentett.[94]

A hajó építése igen vontatottan haladt. A lövegtornyok anyagának leszállításakor derült ki, hogy a hátsó tornyok fészke a más csavartengely-elrendezés következtében 17 cm-el mélyebben fekszik mint az osztály többi hajójának az estében, ezért a tornyok alsó részét gyorsan át kellett alakítani.[95] A Danubius bergudi gyára csak 1914. június 2-án készült el teljesen, a SZENT ISTVÁN akkor 71,4 %-os elkészültségi állapotban volt,[96] tehát a vízrebocsátást követő fél esztendőben szinte alig haladtak előre a munkák. 1914. július 31-én, a háború kitörése miatt, a tengerészeti osztály elrendelte minden épülő hajó Polába vontatását, az előkészített építőanyagokkal együtt.[97] A még be nem épített alkatrészekre a továbbiakban elsősorban mint pótalkatrészekre tekintett a haditengerészet.[98] Ez

[92] KA MS/PK 1914 I-11/31 525.
[93] KA MS/PK 1914 I-4/6 1088.
[94] KA MS/II. GG 1914 47C/5 71.
[95] KA MS/II. GG 1914 47C/5 47.
[96] KA MS/II. GG 1914 16D/21 17.
[97] KA MS/II. GG 1914 47C/5 58.
[98] KA MS/II. GG 1914 47C/5 68.

természetesen tovább lassította a hajó építésének ütemét, sőt kérdésessé vált, hogy egyáltalán befejezik-e.

A haditengerészet úgy tervezte, hogy a Danubius kezében marad a munka irányítása, és a gyár a saját munkásaival fejezi be a hajó építését. Erről azonban véglegesen csak 1915 januárjában tudtak megegyezni, mivel addig vita tárgyát képezte, hogy hogyan és mennyit fizet a polai Arzenálnak a Danubius a szerszámokért és a munkahelyekért. Végül abban állapodtak meg, hogy a gyár fizet az eszközökért és a munkahelyekért, viszont ingyen használhatja a 240 tonnás darut és a sűrített levegőért sem kell fizetnie. A daru használatából később még sok vita keletkezett, mivel a Danubius szerint túl keveset használhatták.

A hajó továbbépítéséről formálisan csak 1915. április 25-én tudott a haditengerészet megállapodni a Danubius-szal, miután a magyar kormány is nyomást gyakorolt a gyárra a hajó befejezése érdekében. A hajó ekkor 83 %-ban készült el. 1915 júliusában újabb munkások kerültek az Arzenálba, akkor viszont már túl sokan lettek.[99] Érthető volt a munkásoknak az Arzenálba áramlása, mivel onnan nem lehetett behívni őket. Ugyanakkor A munkásoknak nem állt érdekében a hajó gyors befejezése, mivel azután a Danubiusnak el kellett őket bocsátania, és a hadsereg behívhatta őket.

1915 februárjában az utolsó nehézlövegeket is elhelyezték a lövegtornyokban. A lövegek beépítésére felügyelő Skoda-gyári mérnök azt jelentette a haditengerészetnek, hogy a Danubiusnál ugyanannak a munkának az elvégzése általában kétszer annyi ideig tart, mint a STT-nál.[100] A lövegtornyokon a munka 1915 júniusában fejeződött be. Az Arzenál akkor jelentette, hogy a hajó teljes felszerelése 1915 végére várható.[101]

1915. augusztus 14-én sikeresen megtörtént a gépek állópróbája, november 20-án és 21-én pedig a SZENT ISTVÁN teljesítette a próbajáratait a Fasana-csatornában, melyek során 26 400 le maximális teljesítményt ért el. Érdekes módon az elért legnagyobb sebességet nem jegyezték fel. A próbaút során a SZENT ISTVÁN még testvérhajóinál is sokkal instabilabbnak bizonyult, teljes sebességnél 35°-ra kitérített kormánynál a hajó 19,75°-ra dőlt, és ennek következtében a 15 cm-es ágyúk kazamatájába víz áramlott be. Ezek után a kormány kitérítését 15°-ra korlátozták, míg testvérhajóinál, mint már említettük, a korlátozás 20° volt. A megemelt fényszóróplatform önmagában nem lehetett oka a nagy dőlésnek. Később a műszaki bizottság megállapította, hogy a hajótat megváltoztatott formája, valamint a két csavar nagyméretű tengelynadrágján keletkező áramlások az okai a nagy dőlésnek.[102]

A próbajáratok után a SZENT ISTVÁN-t ismét bedokkolták Polában, hogy megvizsgálják a vízvonal alatti részeket. A hajótest alsó részén nagy felületű deformációkat találtak. A műszaki bizottság megállapította, hogy a Danubius egyes részkonstrukciók esetében nem az előírt erősségű anyagot használta, és ez okozta a torzulásokat.[103] Az 1915. december 11-i átvételi jegyzőkönyv még a következő problémákat sorolta fel: több

[99] KA MS/II. GG 1915 47C/1 30.

[100] KA MS/II. GG 1915 47D/1 31.

[101] KA MS/II. GG 1915 47D/1 73.

[102] KA MS/II. GG 1916 47D/2 16.

[103] KA MS/II. GG 1916 47D/2 5.

helyen nem megfelelőek a ventillátorok, nem megfelelően működnek a lőszerkamrák hűtőgépei, egyes helyeken rosszul rakták fel a linóleumot, a fedélzet deszkaborítását újra kell tömíteni, egyes berendezésekhez hiányoznak a pótalkatrészek.[104] 1916 nyarán egy nyári gyakorlat során a hajó teljes elektromos rendszere felmondta a szolgálatot, a dinamókat szállító Ganz-nak garanciálisan kellett kijavítania a hibát.[105] A hátsó csörlőt is ki kellett cserélni, mert teljesen tönkrement, mint kiderült, azért, mert beszereléskor – hanyagság következtében – homok és kövek kerültek a szerkezetbe.[106]

A hiányosságokkal és a hibákkal kapcsolatban feltétlenül ki kell térni a hajóépítés kontrolljának kérdésére. A modern, ipari jellegű hajógyártásban régóta kialakult gyakorlat, hogy a megrendelő képviselői folyamatosan jelen vannak a gyártási folyamatoknál és ellenőrzik azokat, akárcsak a beépítendő anyagok minőségét. A később már meg nem bontható részek, például a kettős fenék, lezárása a megrendelő képviselőjének engedélyével végezhető csak el. A hadihajók esetében mindez fokozottan érvényes. A cs. és kir. haditengerészetnek is külön szerve felügyelte a hadihajók építését a magánipar gyáraiban (így például a Danubiusnál a cs. és kir. bergudi építésvezetőség), emellett a fiumei Haditengerészeti Akadémia is ellátott ilyen feladatokat. Éppen ezért a különböző hibák és hiányosságok nem csak a gyárra, de az építésvezetőségre is rossz fényt vetnek.

A SZENT ISTVÁN-t hivatalosan 1915. november 17-én állította szolgálatba a haditengerészet. A Magyar Adria Egyesület zászlót adományozott a hajó számára, azt, és a Szent István-plakettet 1916. január 6-án adták át a hajó parancsnokának kisebb ünnepség keretében. A plakettet a parancsnoki szalonban helyezték el, később, júniusban, a mellette lévő két-két kis ablakba négy üvegfestményt is adományozott a Magyar Adria Egyesület.[107]

Hátra volt még a határidő-túllépés miatt fizetendő kötbér kiszámítása. 1916 decemberében a haditengerészet arra a megállapításra jutott, hogy a SZENT ISTVÁN a háború okozta késedelmek nélkül 1915 áprilisára lett volna kész, míg az eredeti határidő 1914 július 10. volt. Végül, a sztrájkokat és a háborús állapotokat beszámítva, 25 hétre redukálta a késedelem időszakát, és 312.500 korona kötbért állapított meg.[108] A Danubius kérte, hogy engedjék el a kötbér kifizetését, de a haditengerészet erre nem volt hajlandó. A Danubius ekkor a beszállítókra próbálta hárítani a felelősséget, végül abban egyeztek meg a haditengerészettel, hogy a kötbér kérdésének megoldását a háború végéig elnapolják. A történelem jól ismert eseményei miatt ez a kötbér soha nem került kifizetésre.

A SZENT ISTVÁN első jelentős útjára 1918. június 9-én este futott ki Polából, a TEGETTHOFF-al együtt. Június 11-én az osztály másik két tagjával és a teljes RADETZKY-osztállyal együtt kellett volna megtámadniuk az Otrantói-szorost lezáró antanterőket. A támadást maga Horthy Miklós ellentengernagy, flottaparancsnok vezette a VIRIBUS UNITIS fedélzetéről. Június 10-én, hajnali 3 óra 30-kor Premuda szigeténél a hajnali ködből előtörve két olasz torpedóvető motorcsónak (MAS) támadta meg a két csatahajót. A MAS-21 torpedói elvétették a TEGETTHOFF-ot, viszont a MAS-15 mind-

[104] MOL Z 429 18. cs. 130.

[105] KA MS/II. GG 1916 47D/2 40.

[106] KA MS/II. GG 1916 47D/2 41.

[107] *Gonda Béla*: Emlékezés Haus vezértengernagyra. In: *„A Tenger"* 1931. V-VI. 112-116. o.

[108] KA MS/II. GG 1916 47D/2 44.

két torpedója eltalálta a SZENT ISTVÁN-t. A TEGETTHOFF megpróbálta vontatóra venni az erősen sérült hajót, de az 6 óra 15 perckor felborult és elsüllyedt. Személyzetéből 89 ember vesztette az életét. A SZENT ISTVÁN elsüllyesztése után a bekövetkezett katasztrófáért többen a hajó tervezőjét, Siegfried Poppert tették felelőssé. A fő vád az volt ellene, hogy túl gyengére tervezte a hajó torpedóvédelmét.

Igaz ugyan, hogy a SZENT ISTVÁN volt a TEGETTHOFF-osztály leggyengébben sikerült tagja, és a Danubius alaposan túllépte az építési határidőt, akkor is ez a hajó tekinthető mind a mai napig a magyar hajógyártás csúcsteljesítményének. Még inkább figyelemreméltó a gyár teljesítménye annak fényében, hogy a fiumei gyár gyakorlatilag 1907 elején kezdte meg működését, és a SZENT ISTVÁN építése előtt csak rombolókat és torpedónaszádokat épített.

RÖVIDÍTÉSEK

KA	Kriegsarchiv, Wien
MS	Marinesektion
PK	Präsidialkanzlei
II. GG	II. Geschäftsgruppe
MOL	Magyar Országos Levéltár
StPD	Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation des Reichsrates

Az S. M. S. SZENT ISTVÁN részletes adatai
(zárójelben az osztály többi tagjának eltérő adatai)

Teljes hossz: 152,183 m
Vízvonalhossz: 151,000 m
Szélesség: 27,998 m (27,336 m)
Merülés: 8,588 m (8,855 m)
Szabad oldalmagasság: 6,044 m
Konstrukciós vízkiszorítás: 20 008,3 metr. t (20 013,55 metr. t)
Maximális vízkiszorítás: 21 689,0 metr. t (21 595,0 metr. t)

Hajtómű:
12 db Babcock-Wilcox széntüzelésű vízcsöves kazán, kiegészítő olajtüzeléssel
(12 db Yarrow széntüzelésű vízcsöves kazán, kiegészítő olajtüzeléssel)
Gőznyomás: 18 atü (18,5 atü)
2 db AEG-turbina (2 db Parsons-turbina)
2 db mangánbronz hajócsavar ∅ 4000 mm
(4 db mangánbronz hajócsavar ∅ 2750 mm)

Maximális teljesítmény: 26 400 le
(VIRIBUS UNITIS: 27.383 le)
(TEGETTHOFF: 25.638 le)
(PRINZ EUGEN 27.183 le)

Maximális sebesség: nincs adat
(VIRIBUS UNITIS: 20,49 cs)
(TEGETTHOFF: 20,31 cs)
(PRINZ EUGEN: 20,41 cs)

Tüzelőanyag:
Szén: 1844,5 t (1871,4 t) vagy brikett: 1519,0 t (1536,3 t)
Olaj: 267,2 t (162,64 t)

Páncélzat:[109]
Öv: 280 mm KC 80mm teakfán
Orr- és tatpáncél: 150 mm KC
Lövegtornyok:
elöl, oldalt és hátul: 280 mm KC
a ferde részeken: 200 mm és 130 mm KC
tető: 60 mm K
Kazamaták: 180 mm KC
Parancsnoki torony:
elöl és oldalt: 280 mm KC
hátul: 150 mm KC
tető 60 mm SM
Ütegparancsnoki állások:
elöl, oldalt és hátul: 180 mm KC
tető: 40 mm SM
Fedélzet: 48 mm és 30 mm SM

[109] A rövidítések jelentése a következő: KC=Krupp cementált, olajfürdővel és világítógáz-kezeléssel keményített felületű krómnikkelacél. K=krómnikkelacél. SM=Siemens-Martin acél.

Fegyverzet:

12 db 30,5 cm L/45 Skoda ágyú hármas lövegtornyokban
- Tömeg: 54 250 kg
- Emelkedési szög: -4° +20°
- Vízszintes irányzási szög: 280°
- Maximális toronyforgatási sebesség: 3°/sec
- Lövedéktömeg: 450 kg
- Torkolati sebesség: 800 m/s
- Tűzgyorsaság: 2 lövés/min
- Javadalmazás: 76 db csövenként
- Átütőképesség: 50 m-en 1065 mm KC, 6000 m-en 470 mm KC
- Lőtávolság: 20 000 m

12 db 15 cm L/50 Skoda ágyú kazamatákban
- Tömeg: 6085 kg
- Emelkedési szög: -6° +15°
- Vízszintes irányzási szög: 120°
- Lövedéktömeg: 45,5 kg
- Torkolati sebesség: 880 m/s
- Tűzgyorsaság: 6 lövés/min
- Javadalmazás: 180 db csövenként
- Átütőképesség 100 m-en: 195 mm KC, 1000 m-en 145 mm KC
- Lőtávolság: 15 000 m

18 db 7 cm L/50 Skoda ágyú a fedélzeten, középforgópontos állványon
- Tömeg (állvánnyal együtt): 2300 kg
- Emelkedési szög: -6,5° +20°
- Lőszertömeg: 8,5 kg
- Torkolati sebesség: 850 m/s
- Tűzgyorsaság: 20 lövés/min
- Javadalmazás: 400 db csövenként

3 db (4 db) 7 cm L/50 Skoda légvédelmi ágyú, középforgópontos állványon
- Tömeg (állvánnyal együtt): 2030 kg
- Emelkedési szög: -5° +90°
- Lövedéktömeg: 4,5 kg
- Torkolati sebesség: 830 m/s
- Tűzgyorsaság: 20 lövés/min
- Javadalmazás: 200 db csövenként

4 db 53,3 cm vízalatti torpedóvető cső
- Javadalmazás: 14 db torpedó

Tűzvezetés:
- 2 db 3658 mm-es Barr&Stroud távmérő a parancsnoki tornyokban
- 2 db 2743 mm-es Barr&Stroud távmérő az ütegparancsnoki állásokban
- 4 db 2743 mm-es Barr&Stroud távmérő a lövegtornyokban
- 11 db 110 cm-es fényszóró

Csónakok:
- 4 db motorbárka
- 2 db vitorlás bárka
- 14 db kutter, gigg és jolle

Személyzet: 38 fő tiszt (31 fő tiszt), 1056 fő legénység

Mihály Krámli

THE S. M. S. SZENT ISTVÁN

Hungary and the Austro-Hungarian Dreadnought-Program

Summary

The DREADNOUGHT, completed in 1906 for the Home Fleet started a new era in the history of warships. The new all-big-gun battleship turned out-of-date all battleships built before so the sea powers, in order to keep abreast with the times, had to start building so-called dreadnoughts, as the new type was called after the first one. The Austro-Hungarian Monarchy was also among the sea powers, which entered the competition. Building dreadnoughts was a profitable business and the Hungarian industry did not intend to be left out.

The Hungarian industrial circles, together with the Ministry of Commerce started struggle for getting the greater possible share from the orders of the Austro-Hungarian Navy as early as the second half of the nineties of the nineteenth century. Their ultimate purpose was to obtain 36,4 % of the orders, according to the convention between Austria and Hungary (quota). At the same time the command of the Navy had had to recognise that in favour of further developments the help of Hungary was inevitable, so an agreement has been born in 1904 on the division of orders. On the basis of this agreement, in the newly founded factory of the Danubia Co., Hungary started building sea warships in Fiume – though still only 27 % of the orders fell to the country.

In November 1906, the Hungarian government let the Navy know that Hungary would assent to future building of dreadnoughts only if one of them will be built by the Danubius Co. The Navy had certain worries in connection with the quality of the Hungarian built ships but the Hungarian dreadnought was a question of politics: it was the sine qua non of Hungary's vote for the costs of the whole class. The negotiations between the Navy and the Danubius Co. started in 1908 and lasted as long as the end of 1910.

It was evident that the expenses of the ships could be covered only with an extraordinary credit. The Austrian and Hungarian delegations were to vote the credit in February 1911 but the Navy made decision on the distribution of the 312 000 000 Crowns as early as 31 January 1911: the share of the Hungarian industry was fixed in 113 000 000 Crowns and the Danubius Co. was to build one of the four battleships of the class. This agreement was the proviso of Hungary's voting for the credit.

The Danubius Co., however, was not prepared to build such a great ship and it was dubious that they could keep the time limit. The contract to the battleship No 7 was made on 20 April 1911; the price of the hull and engines reached 21 000 000 Crowns. The works started on 29 January 1912. In consequence of the unsatisfactory working-stock of the factory, the lack of experience of the workers and the delays of the subcontractors in deliveries, the operations were very slow. It became clear that the deadline of summer 1914 could not be held. The SZENT ISTVÁN was launched on 17 January 1914, after nearly a years's delay. The further works were also slow and – at the breakout of the Great War – stopped for several months. Finally, the battleship was put into service on 17 November 1915.

It is to be stressed however, that S. M. S. SZENT ISTVÁN, though the poorest quality member of the TEGETTHOFF-Class, was – and remained – the record performance of the Hungarian shipbuilding industry up to the present time.

Mihály Krámli

LE S. M. S. SZENT ISTVÁN

La Hongrie et le programme dreadnought austro-hongrois

Résumé

Avec l'apparition du navire de bataille anglais nommé DREADNOUGHT, construit en 1906, une nouvelle période s'est ouverte dans l'histoire des navires de guerre. Ce nouveau vaisseau rendait tout d'un coup tous les bateaux construits jusque là démodés. Pour cette raison, tous les pouvoirs maritimes qui ne voulaient pas se laisser dépasser dans la concurrence, ont commencé à construire les bateaux de nouveau type, nommés dreadnought. La Monarchie Austro-Hongroise était l'un de ces pouvoirs. La construction des dreadnought signifiait en même temps une bonne affaire, et l'industrie hongroise voulait y participer également.

Les milieux industriels hongrois – par l'intermédiaire de la délégation et du Ministère des Affaires Commerciales – ont commencé leur lutte pour obtenir la plus grande partie possible des commandes navales dans la deuxième moitié des années 1890. Leur but final était d'avoir 34,6 % des commandes (la partie selon la quote-part). La direction de la marine de guerre impériale et royale a compris que l'aide des Hongrois était également indispensable pour le développement de la flotte. C'est pourquoi, en 1904, l'accord s'est fait entre le gouvernement hongrois et la marine de guerre sur la répartition des commandes. Grâce à l'accord, en 1907, la fabrication des navires de guerre maritimes hongoise a commencé dans l'usine de Danubius, fondée récemment, à Fiume. Mais malgré tout, l'industrie hongroise ne possédait que 27 % des commandes.

Déjà au mois de novembre de 1906, le gouvernement hongrois a fait savoir à la marine de guerre que dans le futur, il n'approuverait la construction de dreadnought qu'à une seule condition: il faut qu'un bateau soit construit chez Danubius. Bien que la marine de guerre ait eu des doutes au sujet de la qualité des bateaux hongrois, l'affaire du dreadnought hongrois était une affaire politique, le vote des dépenses de tout le département des vaisseaux de ligne dépendait de cette question. La marine de guerre a cherché Danubius au sujet du bateau pour la première fois au mois de novembre de 1908, et puis, les entretiens duraient jusqu'à la fin de 1910.

Il était évident que ce n'était qu'un crédit extraordinaire qui pouvait couvrir les dépenses des bateaux. Avant que les délégations aient voté le crédit au mois de février de 1911, la marine de guerre s'est mise d'accord sur la répartition du crédit de 312 millions de couronne le 31 janvier 1911. A la base de l'accord, l'industrie hongroise a eu 113 millions de couronne de la somme, et Danubius a eu la commande de l'un des quatre navires de guerre. Cet accord était la condition nécessaire pour que la délégation hongroise vote le crédit demandé.

A cette époque-là, Danubius n'était pas encore tout à fait prêt à la fabrication d'un si grand bateau, c'était surtout le respect du délai de livraison qui semblait être problématique. Le contrat sur le vaisseau numéro VII a été signé le 20 avril 1911, le prix du corps et des machines était de 21 millions de couronne. L'âme du bateau a été faite le 29 janvier 1912, mais la construction du bateau avançait très lentement, pour plusieurs raisons (manque d'outillage de l'usine, manque d'expérience des ouvriers, retards de certains fournisseurs). Dans peu de temps, il est devenu évident qu'il serait impossible de respecter le délai (été de 1914) original. Le bateau nommé SZENT ISTVÁN a été mis à l'eau le 17 janvier 1914, avec presque un an de retard. La continuation de la construction du bateau avançait toujours très lentement, et puis, après le début de la guerre, la construction s'est arrêtée presque entièrement pour plusieurs mois. La marine de guerre a reçu finalement le bateau le 17 novembre 1915, avec 16 mois de retard.

Bien qu'il soit vrai que le bateau SZENT ISTVÁN était le membre le plus faiblement réussi de la classe TEGETTHOFF, mais, malgré cela, nous pouvons considérer ce bateau comme la performance de record de la fabrication de bateau hongroise, jusqu'à nos jours.

Mihály Krámli

S. M. S. SZENT ISTVÁN

Ungarn und das österreich-ungarische Dreadnought –Programm

Resumee

Mit der Fertigstellung des englischen DREADNOUGHT Schlachtschiffes begann ein neues Zeitalter in der Geschichte der Kriegsschiffe. Das neue Schiff ließ alle bis dahin gebauten Schiffe anachronistisch erscheinen, deshalb begannen alle Seemächte, die mit der Konkurrenz mithalten wollten, mit dem Bau der neuen, sogenannten Dreadnought-Schiffe. Zu diesen Mächten gehörte auch die Österreich-Ungarische Monarchie. Der Bau der Dreadnoughts war ein gutes Geschäft, und an diesem Geschäft wollte auch die ungarische Industrie teilhaben. Die ungarische Industrie hat ihren Kampf, um den größtmöglichen Anteil an den Bestellungen Marine zu bekommen, mit Hilfe der Delegation und des Handelsministeriums in der zweiten Hälfte der 1890-er Jahre angefangen. Das endgültige Ziel war den der Quote (36,4 %) entsprechenden Teil der Bestellungen zu erhalten. Die Führung der k.u.k Marine hat eingesehen,daß die Unterstützung der Ungarn für die Modernisierung der Flotte unerläßlich ist, deshalb wurde 1904 zwischen der ungarischen Regierung und der Marine eine Vereinbarung über die Verteilung der Bestellungen geschlossen. Dank dieser Vereinbarung begann 1907 in Fiume, im neu gebauten Werk von Danubius, der ungarische See-Kriegsschiffsbau, aber trotzdem erhielt die ungarische Industrie nur 27 % der Bestellungen.

Die ungarische Regierung hat der Marine schon im November 1906 mitgeteilt, daß sie nur dann den Dreadnought-Bau unterstützt, wenn ein Dreadnought bei Danubius gebaut wird. Obwohl die Marine wegen der Qualität der ungarischen Schiffe Bedenken hatte war der Bau eines ungarischen Dreadnought eine politische Frage, von der die Zustimmung für die Kosten der neuen Schlachtschiffklasse abhing. Die Marine hat Danubius in Zusammenhang mit dem Schiff zuerst im November 1908 aufgesucht, und die Verhandlungen dauerten bis Ende 1910. Es war klar, daß sie Kosten der Schiffe nur von einem außerordentlichen Kredit gedeckt werden können. Bevor die Delegationen im Februar 1911 über den Kredit abgestimmt haben hat die Marine am 31. Jänner 1911 die Aufteilung des Kredits von 312 Millionen Kronen vereinbart. Die Vereinbarung sicherte der ungarischen Industrie 113 Millionen Kronen, und Danubius erhielt den Auftrag einen der vier Schlachtschiffe zu bauen. Diese Vereinbarung war die Bedingung dafür, daß die ungarische Delegation positiv über den Kredit abstimmt.

Um die Zeit war Danubius auf den Bau eines derartig großen Schiffes noch nicht vorbereitet, vor allem die Einhaltbarkeit des Lieferungstermins war fraglich. Der Vertrag über Schlachtschiff VII: wurde am 20. April 1911 abgeschlossen, die Maschinen und der Rumpf kosteten 21 Millionen Kronen. Der Kiel wurde am 29. Jänner 1912 niedergelegt. Mit dem Bau des Schiffes kam man aufgrund der mangelhaften Ausrüstung des Werkes, der Unerfahrenheit der Arbeiter und der Verspätungen einiger Lieferanten nur langsam voran. Schon bald wurde klar, daß man den Termin Sommer 1914 nicht einhalten könne. Das SZENT ISTVÁN getaufte Schiff wurde am 17. Jänner 1914 zu Wasser gelassen, mit fast einem Jahr Verspätung. Mit dem Weiterbau des Schiffes kam man auch nur langsam voran, und nach dem Ausbruch des Krieges hörte der Bau für mehrere Monate fast gänzlich auf. Das Schiff wurde dann am 17. November 1915, mit 16 Monaten Verspätung von der Marine übernommen.

Es stimmt zwar, daß das Schlachtschiff SZENT ISTVÁN das schwächste Schiff der TEGETTHOFF-Klasse war, trotzdem ist es Schiff auch noch heute die Krone des ungarischen Schiffsbaus.

Михай Крамли

ДРЕДНОУТ Ш. М. Ш. СЕНТ ИШТВАН

Венгрия и австро-венгерская программа строительства дредноутов

Резюме

С появлением построенного в 1906 году английского боевого корабля, имевшего название ДРЕДНОУТ; началась новая эра в истории военных кораблей. Новое боевое судно одним ударом сделало несовременными все строившиеся до тех пор суда, поэтому каждая морская держава, которая не хотела отстать в конкуренции в военно-морском флоте, приступила к строительству кораблей нового типа, получивших наименование „дредноуты". Среди этих держав была также и Австро-Венгерская Монархия. Строительство дредноутов означало хороший бизнес, и венгерская промышленность не желала оставаться в стороне от него. Венгерские промышленные круги при содействии делегации и Министерства Торговли во второй половине 1890 года начали борьбу за то, чтобы заполучить как можно большую часть заказов от военно-морского флота. Конечной целью было получение 36,4 % квоты заказов. Руководство кайзеровско-королевского морского флота пришло к мысли о том, что для развития флота абсолютно необходима также и поддержка венгров, поэтому в 1904 году было заключено между венгерским правительством и военно-морским флотом соглашение о распределении заказов. Благодаря этому соглашению в 1907 году на заводе „Данубиус", заново основанном в Фиуме (Риека), венгры приступили к строительству военно-морских судов, но даже несмотря и на это, венгерской судостроительной промышленности досталось только 27 % заказов.

Уже в ноябре 1906 года венгерское правительство довело до сведения военно-морского флота, что впредь будет содействовать строительству дредноутов лишь в том случае, если один дредноут будет построен на заводе Данубиус. Хотя у руководства военно-морского флота и были опасения в связи с качеством венгерских кораблей, дело строительства венгерского дредноута было делом политическим, от него зависело голосование за смету расходов по строительству всего класса боевых кораблей. Завод Данубиус в деле строительства дредноута впервые посетили представители военно-морского флота в ноябре 1908 года, затем переговоры продолжались вплоть до конца 1910 года. Очевидным было то, что расходы, связанные со строительством кораблей, можно было покрывать только за счет чрезвычайного кредита. Прежде, чем делегации смогли проголосовать за чрезвычайный кредит в феврале 1911 года, руководство военно-морского флота 31 января 1911 года договорилось о распределении кредита на сумму 312 миллионов крон. На основании этого соглашения из вышеназванной суммы венгерской промышленности досталось 113 миллионов крон, и завод Данубиус получил заказ на один из четырех боевых кораблей. Условием этого соглашения являлось то, чтобы венгерская делегация проголосовала за запрошенный кредит.

Завод Данубиус в это время еще не был готов к строительству такого корабля, главным образом вызывало сомнение соблюдение срока поставки судна. На VII-ой по счету в серии дредноут договор был заключен 20 апредя 1911 года. Цена корпуса корабля и машинного оснащения составляла 21 миллион крон. Стержень корабля был заложен 29 января 1912 года. Строительство боевого корабля вследствие недостаточной технической оснащенности завода, отстутствия опыта у заводских рабочих, а также запозданий с отдельными поставками шло чрезвычайно медленно. Вскоре стало ясно, что первоначальный срок спуска корабля на воду летом 1914 года сдержать было невозможно. Дредноут, получивший название СЕНТ ИШТВАН, был спущен на воду 17 января 1914 года, с опозданием примерно в 1 год. Дальнейшее продолжение строительства боевого корабля продолжалось с большими проволочками, затем после того, как вспыхнула война, строительство был совершенно приостановлено. В конце концов боевой корабль с опозданием в 16 месяцев был принят военно-морским флотом.

Хотя корабль СЕНТ ИШТВАН был по сути дела наименее удачным членом в классе кораблей ТЕГЕТТХОФФ, всё же этот боевой корабль и по сей день остается вершиной венгерского судостроения.

TÁTRAI SZILÁRD

A VITÉZI REND TÖRTÉNETE A HARMINCAS ÉVEKTŐL A FELSZÁMOLÁSIG

I.

A Vitézi Rend története a harmincas évek elejétől 1944 végéig

A Vitézi Rendet érintő rendeleti szabályozás a harmincas években

Annak ellenére, hogy az 1920-ban alapított Vitézi Rend[1] szervezeti kiépítése a húszas évek végére lényegében megtörtént, az intézmény működését biztosító törvényi, rendeleti szabályozás hézagainak megszüntetése átnyúlt a harmincas évekre. A Vitézi Rendre vonatkozó rendeleti szabályozást a vitézi telekről szóló, a Vitézi Rend törvényes alapjait lerakó 6.650/1920. M.E. számú rendelet 12. §-a tette lehetővé: „A netán szükségesnek mutatkozó részletes szabályokat az illetékes miniszterek a felmerülő szükség szerint rendelettel állapítják meg."[2]

A rend jogi helyzetét megnyugtató módon 1931-ben rendezték: „Kétség merülvén fel aziránt, hogy az 1920. XXXVI. tc. 77. §-ával hatályban tartott 6.650/1920. M.E. számú rendelettel alapított vitézi intézménynek lehetnek-e jogai és kötelezettségei, továbbá, hogy vagyonjogi ügyekben ki az intézmény képviselője", a miniszterelnök 1931. november 29-én kiadta a vitézi intézmény vagyonjogi személyiségéről szóló 6.450/1931. M.E. számú rendeletét,[3] amelyben visszamenőleg törvényesítette a Vitézi Rend vagyonjogi személyiséggel felruházott köztestületi mivoltát. Ennek értelmében a Vitézi Rend vagyonjogi ügyeit az Országos Vitézi Szék intézte: a rendet érintő szerződések és jognyilatkozatok érvényességéhez, valamint vagyoni intézkedésekhez az Országos Vitézi Szék jóváhagyása volt szükséges. A törvényes képviselő jogállása pedig az ügyvezető törzskapitányt illette meg.

A Vitézi Rend eredeti koncepciójától eltérően a húszas években nem sikerült megoldani a felavatott vitézek telekkel való ellátását, 1930 végére csak 31%-uk rendelkezett vitézi telekkel. (L. I–III. táblázat.) A vitézi cím így nem járt automatikusan vitézi telek adományozásával, hanem csak az arra való jogosultságot jelentette. A vitézi cím és a vitézi telek megváltozott viszonyát konstatálta a miniszterelnök szintén 1931 novemberében közzétett 5863/1931. számú rendelete: „A »vitéz« jelző viselésére a Vitézi Rendnek azok a tagjai is jogosultak, akik vitézi telekben még nem voltak részesíthetők."[4]

---

[1] A rend első évtizedéről bővebben lásd: *Tátrai Szilárd*: A Vitézi Rend első évtizedének története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/1. 49–83. o.

[2] *Budapesti Közlöny*, 1920. augusztus 29.

[3] Uo. 1931. november 29.

[4] *Vitézi Közlöny*, 1931. december 20.

A vitézi telekkel járó felszerelés jogi viszonyait is csak a harmincas években szabályozták rendeletileg. Az e tárgyban kiadott 3.700/1932. I.M. számú rendelet[5] a vitézi telkek felszerelésének leltárba foglalására kötelezte az Országos Vitézi Széket, ha az adomány- vagy alapítólevél ezt külön nem tartalmazta. A leltárba azt az élő és holt felszerelést kellett felvenni, amelyre feltétlenül szükség volt a telken folytatott gazdálkodáshoz. A leltárba egyrészt az Országos Vitézi Szék által juttatott, másrészt a vitézek kizárólagos tulajdonában lévő felszerelési tárgyak kerültek be. A leltár összetétele egyébként függött a telek nagyságától, a föld minőségétől s a rajta folytatott gazdálkodástól. A leltárba felveendő tárgyak jegyzékét a vármegyei vitézi székek állították össze. A jegyzéket közzétették annak a községnek vagy városnak a hirdetőtábláján, amelynek a határában a vitézi telek feküdt. Ha a jegyzékbe felvett tárgyak tulajdonjogát senki sem vitatta, a vármegyei vitézi szék az Országos Vitézi Széknek javaslatot tett a leltár megállapítására. Ha pedig kiderült, hogy egyes tárgyak nem a vitéz tulajdonát képezik, a vármegyei vitézi szék a leltár megállapítására – ezek kihagyásával – új javaslatot tett.

Mint arról korábban már szó esett, a vitézek a telkek jelentős részét felszerelés nélkül vették át. Ilyenkor egy, a szükséges felszerelési tárgyakat tartalmazó ún. eszményi leltárt[6] állítottak össze. Mikor az eszményi leltáron szereplő valamely felszerelési tárgy tulajdonjogát a vitéz megszerezte, arra a vitézi telekkel járó felszerelésre vonatkozó különleges jogi minőség vonatkozott. Ha az eszményi leltárba felvett felszerelési tárgyakat a vitéz hiánytalanul beszerezte, s a kihirdetés ideje alatt ellene felszólalás nem történt, a teljessé vált, ún. valóságos leltárt[7] a birtoklapon feljegyezték és az adománylevélhez is csatolták a rendelet értelmében.

A vitézi telekkel járó felszerelésre a vitézi telekre vonatkozó öröklési, megterhelési és elidegenítési megkötések voltak érvényesek. A rendelet csak a gazdálkodás érdekében történő elidegenítést és cserét engedte meg. A vitézi telekhez tartozó felszerelés a 6.650/1920. M.E. számú rendelet 3. §-a értelmében mentes volt a végrehajtás alól. A 21.300/1935. I.M. számú rendelet[8] kibővítette a felszereléshez tartozó dolgok körét. A vitézi telken való zavartalan gazdálkodás érdekében a műveléshez szükséges vetőmagot és takarmányt, valamint a háztartás egy évi szükségleteit fedező terménymennyiséget végrehajtásmentesnek mondta ki. E rendelet a leltár teljessé tételét is elősegítette. A vitézi telekkel járó felszerelés ügyeit a későbbi földbirtokrendezések alapján megszaporodó vitézi telkek esetében már a fenti rendeletek alapján kezelték.

A harmincas évek második felében a 11.104/1938. I.M. számú rendelet[9] részletesen szabályozta a vitézi telekre vonatkozó öröklés rendszerét. E rendelet lényegében fenntartotta a 6.650/1920. M.E. számú alaprendelet rendelkezéseit: kimondta, hogy az Országos Vitézi Széknek a hagyatéki eljárás során a vitézi telekre vonatkozólag hozzájárulási joga van, azaz ügyelnie kell a vitézi telekre vonatkozó törvények és

---

[5] *Budapesti Közlöny*, 1932. január 20.

[6] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 1709.

[7] MOL P 1709.

[8] Magyarországi Rendeletek Tára. 1935. I. k. 381. o.

[9] Uo. 1939. I. k. 780–781. o.

rendeletek betartására. A rendelet fontos kitétele volt, hogy kimondta az igényjogosultságnak a vitézi telekhez hasonló öröklését, azaz a várományos akkor is viselhette a vitézi címet, ha elődje még nem részesült vitézi telekben, s ebből kifolyólag igényt tarthatott a telekjuttatásra.

A vitézi telekre vonatkozó öröklés rendjét egyébként 1944 májusában módosította utoljára az Országos Vitézi Szék.[10] Az addigi gyakorlat szerint ha a jogszerzőnek csak leány leszármazottja volt, a várományosi jog s majd a vitézi telek a leány leendő vagy már meglévő férjére szállt. E rendelet azonban annyiban szigorította az öröklés rendjét, hogy a vitézi telket nem a leány férje, hanem a jogszerző leendő vagy már élő vér szerinti unokája örökölte. E változtatás jobban kidomborította a vitézi cím kvázi-nemesi jellegét.

A vitézeket érintő gazdasági és szociális kedvezmények

A miniszterelnökség hatáskörébe tartozó Vitézi Rend mind a kormányzat mind a közigazgatás részéről megkülönböztetett figyelemben részesült, melynek természetszerűleg gazdasági vonatkozásai is voltak. A vitézek számára gazdasági és szociális kedvezményeket biztosító rendelkezések jórészt a húszas évek végén és a harmincas évek elején, tehát a gazdasági világválság idején születtek meg: a kormányzat erőfeszítéseket tett arra, hogy nehéz helyzetbe került társadalmi bázisát megőrizze.

A vitézi telkek kapcsán a Vitézi Rend a földművelésügyi kormányzattal került szoros kapcsolatba, mint ezt Mayer János földművelésügyi miniszter 1931-es összefoglalásában ki is fejtette: „Részemről annyiban jártam a kezére a Vitézi Rendnek, hogy a vezetésem alatt álló minisztérium úgy központi, mint vidéki alkalmazottainak kötelességévé tettem a vitézek ügyeinek különös gondozását s figyelemmel voltam és leszek rájuk a különböző gazdaságfejlesztő ténykedések – műtrágya, nemesített vetőmag, gépek, gyümölcscsemeték, jó trágyatelepek terjesztése stb. – terén."[11]

A vitézek gazdasági támogatása törvényi és rendeleti szabályozás formájában is testet öltött. A vitézi telkeken való gazdálkodás beindítását és javítását segítette elő a vitézek lóval való ellátása, melyről a honvédelmi minisztérium gondoskodott úgy, hogy a számára alkalmatlan állatokat a vitézeknek juttatta.[12]

A nehéz gazdasági helyzetben lévő vitézi telkek fejlődését segítette az 1929:XXV. tc. 7. §-a,[13] mikor kimondta, hogy „a vitézi telkek adományozása és alapítása a vagyonátruházási illeték alól (értve az ajándékozási illetéket is) mentes, ha a telek 500 kh-nál nem nagyobb". A telkes vitézek hitelfelvételét könnyítette meg az 1925. XV. tc. végrehajtásához kiadott 3.200/1925. M.E. számú rendelet,[14] valamint a földreform során juttatott vitézi telkek telekkönyvi bekebelezését segítő rendeletek.[15] A gazdasági válság

---

[10] OVSZ 1794/II.J-1944. *Vitézek Lapja,* 1944. május 13.

[11] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 14. o.

[12] 13.803/Eln. 3.o.1925. H.M. *Vitézi Közlöny,* 1925. 3. sz.; 9.431/Eln. 5.o. 1930. H.M. *Vitézi Közlöny,* 1930. 2. sz.

[13] Magyar Törvénytár. Az 1929. évi törvénycikkek.

[14] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1925. június 28.

[15] 300/1928. M.E. sz., valamint 47.800/1928. I.M. sz. rendelet.

idején nehéz helyzetbe kerülő járadék vitézi telkek törlesztőrészletének fizetésére több alkalommal is kedvezményt adtak.[16]

A telkes vitézek számára kötelezővé tett tűzkár elleni biztosítást az ország egyik legnagyobb társasága, a Gazdák Biztosító Szövetkezete intézte, oly módon, hogy tűz- és jégkár elleni biztosítás kötésekor a vitézeknek kedvezményeket adtak. A vitézek biztosítását, melyet kezdetben központilag kezeltek, a biztosítótársaság és az Országos Vitézi Szék eredményes együttműködéséből kifolyólag 1929-től a Gazdák Biztosító Szövetkezetének vidéki vezérképviseletei intézték. E döntésnek főleg célszerűségi okai voltak.[17]

A vitézek gazdasági megerősödése érdekében az Országos Vitézi Szék ugyancsak 1929-ben vitézi székenként Gazdasági Bizottságokat állíttatott fel,[18] amelyeknek az volt a célja, hogy gazdasági szakemberek bevonásával támogassák a vitézeket. A Gazdasági Bizottságokon belül mezőgazdasági, ipar- és kereskedelmi, pénzügyi és jóléti kérdésekkel foglalkozó albizottságok működtek. A vitézek ezenfelül igyekeztek bekapcsolódni az 1920-ban létrehozott mezőgazdasági érdekképviseleti szerveknek, a mezőgazdasági kamaráknak a munkájába.[19] A mezőgazdasági kamarák által a vitézeknek nyújtott támogatásról a 114.400/1938. FÜM. számú rendelet[20] intézkedett.

Az iparos vitézek számára is számos előnyt biztosítottak rendeleti úton. Közszállítások és közmunkálatok esetében a kereskedelemügyi miniszter 68.374/XV.-1927. számú rendeletében[21] 6%-os kedvezményt biztosított a Vitézi Rend tagjainak állami megrendelések kiadásánál. A 121.000/1929. K.M.,[22] majd az 50.000/1934. K.M. szám[23] alatt kiadott közszállítási szabályzatok azonban korlátozták a kedvezmények sorát, ugyanis a 6%-os kedvezményt csak ipari szállításoknál biztosították, ipari munkásoknál már nem. De nem járt előny a kereskedőknek sem. A szabad kézből kiadandó közszállításokról szóló 1.351/VI-1938. számú rendelet[24] azonban szintén kedvezményekre jogosultként kezelte a vitézeket, akárcsak a szeszegyedáruságról szóló 1938:XXX. tc. végrehajtásához kiadott 2000.1938. számú rendelet.[25]

Az alkalmazotti réteghez tartozó vitézek elhelyezkedését is előmozdította a kormányzat a gazdasági válság idején. Az altiszti vitézek köz- és magánszolgálatban való alkalmazásáról az 1931. III. tc. 20. §-a[26] úgy rendelkezett, hogy a vitézeket – egyenlő feltételek mellett – elsőbbség illette meg az altiszti és segédtiszti állások betöltésénél. Szintén a Vitézi Rend tagjainak elhelyezkedését könnyítette meg Budapesten az 50.336/1928. B.M. számú rendelet.[27]

---

[16] 100/1926. P.M. sz., 24/1931. P.M. sz., valamint 15.560/1933. M.E. sz. rendelet.

[17] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 133–134. o.

[18] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1929. december 29.

[19] Uo. 1934. február 1.

[20] Magyarországi Rendeletek Tára. 1938. I. k. 236–266. o.

[21] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1940. 64–70. o.

[22] *Budapesti Közlöny*, 1929. július 24.

[23] Magyarországi Rendeletek Tára. 1934. II. k. 872. o.

[24] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1940. 64–70. o.

[25] Magyarországi Rendeletek Tára. 1938. III. k.

[26] Magyar Törvénytár. Az 1931. évi törvénycikkek.

[27] *Budapesti Közlöny*, 1928. április 26.

A vitézeket az egészségügyi ellátás terén is megillették különböző kedvezmények. A népjóléti és munkaügyi miniszter 1.938/X.1930. számú rendeletében[28] megengedte, hogy a vitézeket és családtagjaikat a honvéd- és közrendészeti kórházakba gyógykezelésre felvegyék, 7.079/X.1930. számú rendeletében[29] pedig a honvéd- és közrendészeti fogászati ambulatóriumokban engedte a vitézeknek és családtagjaiknak a kezelését. A honvédelmi miniszter 418.055/12.1934. számú rendeletében[30] tette lehetővé a nem hivatalos állományú vitézeknek, hogy a honvéd- és közrendészeti kórházak gyógyszertáraiból beszerezhessék a szükséges gyógyszereket.

A vitézeket a vitézi napokon utazási kedvezmény is megillette,[31] de a szociális kedvezmények körét bővítette a Vitézi Rend tagjainak a vitézi szervek ügyészei által nyújtott ingyenes szolgáltatások,[32] valamint a Budapest X. kerületi új köztemetőben a főváros által a vitézeknek átengedett sírtábla.[33]

A vitézek kötelességei. A Vitézi Rend fegyelmi szabályzata

Ahhoz, hogy a Vitézi Rend a felvállalt politikai, nemzetvédelmi, ideológiai, gazdasági célkitűzéseknek meg tudjon felelni, el kellett érnie, hogy a társadalom elfogadja megkülönböztetett pozícióját, s valóban elitrétegként ismerje el. A Vitézi Rend tagjainak fokozott mértékben meg kellett felelniük a velük szemben támasztott követelményeknek. Az Országos Vitézi Szék tudatában volt, hogy „a Vitézi Rend magasztos hivatásának betöltéséhez, tekintélyéhez és társadalmi súlyának fenntartásához a rendi fegyelem nélkülözhetetlen", ezért 1929. május 31-én elfogadta a fegyelmi szabályzat tervezetét, amely 1929. július 4-én lépett hatályba.[34]

A rendi fegyelem megkívánta a vitéztől a vitézi telekkel és magával a vitézi címmel járó gazdasági és nemzetvédelmi kötelezettségek teljesítését, valamint politikai lojalitást a hatalommal szemben. A Vitézi Rend centralizált és hierarchizált szervezete szinte katonai jellegű engedelmességet követelt meg a tagoktól. A fegyelem fenntartása ebből kifolyólag vitézi elöljárók feladata volt, ellenőrizniük kellett a rendi fegyelmet és megtorolniuk annak megsértését.

A fegyelmi szabályzat a megtorlás három eszközét írta elő. A legenyhébb formája a hat hónaptól három évig terjedő időtartamra szóló dorgálás, melyet enyhébb kihágásokért szabtak ki. A következő fokozat a vitézi jogok gyakorlása alóli felfüggesztés volt, s ugyancsak hat hónaptól három évig terjedhetett. A fegyelmi eljárás mellőzésével felfüggeszthették azokat a vitézeket, akik ellen bűnvádi vagy tisztek esetében becsületügyi eljárást folytattak. A legsúlyosabb szankciót a rendből való törlés jelentette.

---

[28] OVSZ 2061/IV-1930. *Vitézi Közlöny,* 1934. június 22.

[29] *Vitézi Közlöny,* 1931. február 22.

[30] OVSZ 248Ft./1934. Uo. 1934. július 10.

[31] Uo. 1931. november 1.

[32] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1940. 64–70. o.

[33] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1930. január 5.

[34] OVSZ 858/Biz.V. 1928. *Vitézi Közlöny,* 1929. július 14., módosítva: Uo. 1934. május 10., valamint Uo. 1942. május 2.

Fegyelmi eljárás nélkül törölték azokat, akiket hazaárulásért, valamint aljas indokból vagy haszonlesésből elkövetett bűncselekményekért jogerősen elítéltek. Tisztek esetében a rendfokozat elvesztése is törlést vont maga után. Az Országos Vitézi Szék annak a vitéznek a törlését is kimondhatta, aki olyan körülményt titkolt el felvétele alkalmával, mely a felvétel akadályául szolgált volna. Tiszteket felfüggeszteni vagy törölni csak becsületügyi eljárás után lehetett.

A fegyelmi eljárást nem igénylő esetek kivételével a fegyelmi szabálysértés megtorlását fegyelmi bizottságok intézték. A vármegyei vitézi széken felállított bizottságok pedig a tiszti ügyeket intézték. A fegyelmi bizottság feje az elnök volt, akit a székkapitány, illetve a törzskapitány jelölt ki a tiszti vitézek közül. A jegyzőkönyvvezető és az előadó feladatát a széktartó látta el. A fegyelmi bizottságot négy választott legénységi, illetve tiszti vitéz tette teljessé, attól függően, hogy milyen állományú vitéz ügyét tárgyalták. A törzstisztek és tábornokok ügyeit az Országos Vitézi Széknél alakított bizottság intézte, melynek elnökét és tagjait a törzstisztek és tábornokok választották ki maguk közül. Természetesen a fegyelmi bizottság tagjai nem lehettek olyan vitézek, kiknek pártatlansága felől kétely merült fel.

A dorgálást a székkapitány, illetve törzskapitány is végrehajthatta, felfüggesztés és törlés esetében azonban az Országos Vitézi Szék döntött. A fegyelmi ügyek újrafelvételét három éven belül lehetett kérni. A fegyelmi megtorlást a vitéz törzskönyvi lapjára felvezették, a törlést és a felfüggesztést a vitézi napokon ki is hirdették. A legénységi vitézek törlését a Budapesti Közlöny és a Vitézi Közlöny is közzétette. Tényleges katonai állományúakra a szolgálati szabályzat alkalmazása után és annak értelmében lehetett fegyelmi megtorlást alkalmazni.[35]

A várományoskérdés

Annak érdekében, hogy a vitézi telek intézménye nemzedékeken át fennmaradjon, a 6.650/1920. M.E. számú rendelet 4–6. §-a értelmében a vitézi telek oszthatatlan egészben szállt át a jogszerző vitéz várományosára. A várományosi jogok a rendelet szerint elsősorban az elsőszülött fiút illették meg, de az átszállás fontos feltétele volt, hogy a várományos képes legyen a vitézi telekkel járó kötelezettségek teljesítésére. Ha az utód betöltötte a megfelelő kort, vagyis a 17. évet, s az egyéb követelményeknek is megfelelt, vitézzé, vitézi várományossá lehetett avatni, a vitézi telek ugyanis csak a jogszerző halála, munkaképtelensége, lemondása vagy törlése után szállt át a várományosra.

Mikor világossá vált, hogy a Vitézi Rend a közeljövőben nem tud minden tagja számára telket biztosítani, rendezni kellett a nem telkes vitézek várományosainak problémáját. Az Országos Vitézi Szék 1927. november 27-i teljes ülésén úgy határozott, hogy a telekkel még el nem látott vitézek várományosai is felavathatók, s így öröklik a telekre való jogosultságot, ha egyébként erkölcsileg és egészségileg alkalmasak.[36]

---

[35] E fejezetben a fegyelmi eljárásoknak csak a keretét tudtam felvázolni, a fegyelmi ügyek számáról és jellegéről ugyanis nem rendelkezem adatokkal, mivel a Magyar Országos Levéltár az állampolgári jogok védelmére hivatkozva nem bocsátotta rendelkezésemre a fegyelmi eljárásokat tartalmazó jegyzőkönyveket.

[36] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 107. o.; A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 88–89. o.

Az első nagyobb számú várományos avatására az 1928-as ünnepélyes vitézavatás keretében került sor, ugyanis az Országos Vitézi Szék ekkor rendelte el az 1921 és 1925 között felavatott vitézek várományosainak a felavatását.[37] Az idő múlásával pedig a folyamodó vitézek számának csökkenésével párhuzamosan az avatásokon a várományosok számaránya jelentősen megnőtt. Míg 1921 és 1930 között a 11 320 folyamodó mellett 1090 – az összes avatottak 8,78%-át kitevő – várományost avattak fel,[38] addig 1931-től 1943 februárjáig a 4211 folyamodó mellett már 8000 várományos felavatására került sor.[39] A várományosok ezen időszakban a felavatottak 62,19%-át tették ki. A várományosoknak a felvételükhöz egyébként a jogszerzőkhöz hasonlóan okmányokkal kellett bizonyítaniuk jogosultságukat és alkalmasságukat. A harmincas években a várományosokat 17 éves koruk után a vármegyei székkapitányok évente avatták fel, az ünnepélyes avatás lényegében formalitás volt.[40] (Az avatásokról l. a IV. táblázatot.)

A Vitézi Rendben a várományoskérdés a harmincas években jelent meg külön problémaként, hiszen 1935 végére a várományosok a rend tagjainak 18%-át tették ki,[41] s ez az arány a későbbiek során csak növekedett, 1943 februárjára elérte a 34%-ot.[42] A várományosok tömegessé válása a rendben a Vitézi Rend jellegének módosulásához vezetett. A Vitézi Rend vezetői tudatában voltak annak, hogy a várományosok túlsúlyba kerülése, a nemzedékváltás cezúra lehet a rend történetében, hiszen a világháborúban és a forradalmak idején kipróbált, a rendszerhez hű jogszerző vitézek mellé s helyükbe lépő várományosok lojalitásának, irányíthatóságának biztosítása külön feladatot jelentett:

„A vitézi várományosnak át kell hatva lenni attól a felemelő és magasztos érzéstől, hogy ő kizárólag nagynevű vitéz elődének a magyar haza védelmében tanúsított és bebizonyított tántoríthatatlan hazafias magatartása alapján jut ahhoz a magas és megtisztelő kitüntetéshez, hogy a Vitézi Rend tagjává lehet. Ezért minden erővel és igyekezettel azon kell lennie, hogy a kitüntető vitézi címre érdemessé válhasson és arra minden körülmények között érdemes is maradjon."[43]

Az Országos Vitézi Szék 1939-ben szükségesnek látta a várományoskérdés intézményes rendezését, s ezért a Vitézi Rend társadalmi és kulturális ügyei intézésére 1934-ben felállított Társadalmi Bizottságnak tette feladatává többek között a várományosok nevelésének ellenőrzését és irányítását, valamint a várományosoknak a vitézi életbe való bevezetését.[44] Az Országos Vitézi Szék Társadalmi Bizottsága 1941 novemberében a várományos ifjúság nevelésének irányelveit tartalmazó szabályzat kidolgozására hirdetett meg pályázatot.[45]

---

[37] A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 128–129. o.

[38] Uo. 128–129. o.

[39] *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

[40] *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1932. március 13.

[41] *Vitézek Lapja,* 1936. január 21.

[42] Igmándy-Hegyessy Géza vitézi törzskapitány előadása 1943. február 18-án. *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

[43] A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 87. o.

[44] *Vitézek Lapja,* 1939. március 21.

[45] OVSZ TB 108/1941. Uo. 1941. november 15.

A Vitézi Rend már 12 éves koruktól kezdődően nyomon követte a vitézek gyermekeinek fejlődését,[46] ugyanis a vallás és közoktatási miniszter 5.122/1937. számú rendeletében[47] megengedte a vitézi elöljáróknak, hogy a vitézi gyermekek előmeneteléről a tanügyi hatóságoktól felvilágosítást kérjenek.

A várományosok fizikai és szellemi felkészítésére az iskolán kívül is megvolt a lehetőség, hiszen a várományosok 21 éves korukig kötelezően részt vettek a levente-mozgalomban, s azután a honvédségi törvénynek megfelelően lövészképzésben részesültek.[48] A 2.500/1938. V.K.M. számú rendelet[49] pedig az egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint az örkényi gazdaiskola tanulói részére heti kétórás önkéntes nemzeti munkaszolgálatot rendelt el, amit a Vitézi Rend vezetősége a többi várományosnak is javasolt.

A várományosok közvetlen nevelésének irányítása a járási hadnagyokra és őrmesterekre volt bízva. A járási hadnagyoknak kellett meggyőződniük időnként a várományosok felkészültségéről, amiről azok különböző versenyeken tettek bizonyságot.[50] Fontos feladata volt továbbá a vitézi hadnagynak az elhunyt vitézek várományosai képzéséről való gondoskodás. A vitézi őrmesterek látták el a várományosok elméleti és gyakorlati oktatásának feladatát, ami a Vitézi Rend Kis Kátéjának ismeretét, valamint a vitéztől elvárható hazafias, erkölcsös, fegyelmezett, tekintélytisztelő és kötelességteljesítő gondolkodásmód elsajátítását jelentette.[51]

A várományosok rendi életre való felkészítését szolgálták a várományosok évenkénti táborozásai is, melyeknek az volt a célja, „hogy nemzetvédelmi kiképzésben részesítse a vitézi várományosokat, a közösségben, a bajtársiasság és összetartozandóság érzésének kifejlődését elősegítse, s így vitézi rendi nevelést kapjanak".[52] A felavatott várományosoknak ezenkívül kötelező volt részt venniük a vitézi összejöveteleken, így a járási értekezleten is, mivel rájuk is vonatkoztak a vitézi jogok és kötelességek.[53]

A várományosok motivációját kívánta erősíteni Horthy azon döntése, hogy a Horthy Miklós Kollégiumban kialakított „Vitézek Szobájában" 4 vitéz várományos főiskolai hallgató számára biztosított férőhelyet.[54] A kimagasló munkát végző várományosokat pedig a „vitéz Igmándy-Hegyessy Géza várományos jutalmazás alap"-ból jutalmazták 100-100 pengővel. A jutalmazandókra javaslatot a vármegyei társadalmi bizottságok tettek, döntést pedig az Országos Vitézi Szék Társadalmi Bizottsága és az Országos Vitézi Szék közösen hozta.[55]

Az Országos Vitézi Szék figyelme a katonai szolgálatukat végző várományosokra is kiterjedt, ugyanis a vármegyei vitézi székeket egy olyan nyilvántartás vezetésére

---

[46] A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 87–89. o.

[47] Magyarországi Rendeletek Tára. Az 1937. évi rendeletek.

[48] A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 87–89. o.

[49] Magyarországi Rendeletek Tára. Az 1938. évi rendeletek.

[50] A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 87–89. o.

[51] Vitézi várományosok nevelése. (Összeáll. *Kiss István.*) Földes, 1941.

[52] Vitézi várományosok toborzása. *Vitézek Lapja*, 1939. június. 21.

[53] Vitézi várományosok nevelése. I. m.

[54] OVSZ TB 133/1936. *Vitézek Lapja,* 1936. augusztus 21.

[55] OVSZ TB 107/1941. *Vitézek Lapja,* 1941. november 15.

kötelezte, amely a katonai szolgálatot végző várományosok szolgálati idejét, beosztását, kitüntetéseit és sebesüléseit tartalmazta.[56]

Annak ellenére tehát, hogy a II. világháború új helyzet elé állította a Vitézi Rendet, s a teljes nemzedékváltás nem következett be, a várományoskérdés végig jelen volt a rend harmincas-negyvenes évekbeli történetében.

A vitézek hatékonyabb társadalmi szerepvállalását előmozdító törekvések: a Társadalmi Bizottságok és a Zrínyi Csoport működése

A Vitézi Renddel és a vitézekkel kapcsolatos társadalmi és kulturális kérdések hatékonyabb megoldása érdekében az Országos Vitézi Szék 1933-ban társadalmi bizottságokat állított fel mind az Országos Vitézi Szék, mind a vármegyei vitézi székek mellé.[57] Az Országos Társadalmi Bizottság elnökét az ügyvezető törzskapitány nevezte ki, vitéz Barcy Gábor m. kir. főtanácsos, gyárigazgató személyében. E bizottság ülésein az egész Vitézi Rendet érintő társadalmi és kulturális kérdéseket vitatták meg, ahol a törzsszékeket a törzskapitány által kijelölt egy-egy tag képviselte. A székkapitányok mellé rendelt vármegyei vitézi társadalmi bizottság feladata volt a vármegyére vonatkozó kérdéses ügyekben javaslatot készíteni, mellyel segítették a vitézi szék munkáját. A vármegyei vitézi társadalmi bizottság elnökét a székkapitány, a tagokat pedig a bizottság elnöke jelölte ki.[58]

A társadalmi bizottságok tevékenysége a vitézek társadalmi aktivitásának és elismertségének növelésére irányult:

„E bizottságok irányítást gyakorolnak a vitézek szellemi életében, a vitézek polgári életének minden megnyilvánulásában igyekeznek segítségükre sietni, ott ahol kell jó tanáccsal, ha kell áldozatkész segítséggel és támogatással állanak mellékük. Részt kérnek a vitézek gyermekeinek nevelésében, segédkezet nyújtanak az ifjú várományosok elhelyezkedésében, oktató és szórakoztató előadásokat tartanak, ünnepélyeket rendeznek és képviselik a rendet a hazafias megmozdulásokon."[59]

Ugyancsak a Vitézi Rendnek a társadalomban való hatékonyabb jelenlétét próbálta elősegíteni a kormányzó azon rendelkezése, amely „tiszteletbeli székkapitány" és „tiszteletbeli járási hadnagy" címet adományozott azok részére, akik koruknál fogva, egészségi vagy más okból megváltak ugyan a székkapitányi és járási hadnagyi tisztségtől, de tisztségüket hosszabb időn át viselve érdemeket szereztek a Vitézi Rend felépítésében és fejlesztésében, valamint „egyéniségüknél fogva a vármegye, járás közéletében számottevő társadalmi súllyal bírnak".[60]

A harmincas évek második felében a német nácizmus és az olasz fasizmus agresszív politikájának sikereivel párhuzamosan Magyarországon is felerősödtek a pacifizmust

---

[56] OVSZ 2076/Biz.V.1942. Uo. 1942. november 28.

[57] OVSZ 1240/SZT V.1933. *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1934. január 20.

[58] A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 31. o.

[59] *Vitézek Lapja,* 1936. február 1.

[60] OVSZ 638/Biz.I.1933. *Vitézi Közlöny,* 1934. január 20.

elutasító militarista hangok.[61] A kormányzat természetszerűleg saját céljainak szolgálatába kívánta állítani a húszas évek elejétől folyamatosan hangsúlyozott revizionista ideológia által kiváltott energiákat. A Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának felállítása és működése jól szemlélteti a politikai hatalom ezen törekvését.

A Zrínyi Csoport létrehozásához vitéz Rózsás József őrnagy 1935. októberi emlékirata szolgált alapul, melyet Gömbös Gyula miniszterelnök és egyben honvédelmi miniszter 1936. február 4-én fogadott el. Az ily módon, a magyar katonaeszmény intézményes szolgálata érdekében felállított szervezet az érdemi munkát csak 1937-ben kezdte meg, méghozzá a Vitézi Rend keretein belül.[62] A Zrínyi Csoport működési tervezetét az Országos Vitézi Szék 1938. október 9-én hagyta jóvá.[63] E döntés a honvédelmi tárca 54.012/Eln.A. 1938. H.M. számú, a miniszterelnökség pedig 8043/1938. M.E. számú rendeletével vette tudomásul. A Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának vezetőségét és szakosztályait az Országos Vitézi Szék nevezte ki, szellemi és anyagi ügyeit pedig a Felügyelő Bizottság ellenőrizte, melyben az Országos Vitézi Szék képviselői mellett a kormányzati szervek küldöttei is helyet kaptak, ugyanis a Zrínyi Csoport szoros kapcsolatot tartott fenn többek között a miniszterelnökséggel, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanáccsal, valamint a belügyi-, a honvédelmi és a vallás és közoktatásügyi tárcával.[64] A Zrínyi Csoport ennélfogva szorosan kötődött a hivatalos politikai irányvonalhoz.

Annak ellenére, hogy a Zrínyi Csoport a Vitézi Rend keretein belül, annak egyik szerveként működött, tagjaitól nem követelhette meg, hogy a Vitézi Rendnek is a tagjai legyenek. A Zrínyi Csoport munkatársai lehettek hivatásos és nem hivatásos katonák, nők és férfiak egyaránt.[65] Az Országos Vitézi Szék azonban természetesen szorgalmazta a vitézek bekapcsolódását a Zrínyi Csoport munkájába.[66]

A Zrínyi Csoport „a magyar katonaeszmény intézményes szolgálatát" felvállaló társadalmi szervezetként határozta meg önmagát: „A Zrínyi Csoportnak az a rendeltetése, hogy a magyar faji, nemzeti és katonai erőtudatot minél szélesebb rétegekben kifejlessze és megszilárdítsa, s így az egészséges hősi szellem, az áldozatra kész honvédő közlélek kialakításával a magyarság szellemi és erkölcsi megújhodásának, valamint a magyar testvéri sorsközösség megteremtésének és fenntartásának hathatós előmozdítója legyen."[67]

A Zrínyi Csoport céljait tudományos, irodalmi és művészeti tevékenység kifejtésével, valamint különféle propagandaeszközök, könyvkiadás, előadások, rendezvények tartása segítségével kívánta megvalósítani. Továbbá lehetősége nyílott arra, hogy a Vitézek Lapjában és 1941-től a Magyar Katonaújságban népszerűsítse az általa hirdetett eszméket.[68]

---

[61] Vö. vitéz Somogyvári Gyula képviselőházi felszólalásával. Idézi: *Vitézek Lapja,* 1938. július 11.

[62] Működési tervezet a „Vitézi Rend Zrínyi Csoport"-ja számára. Budapest, 1938.

[63] OVSZ 2165/Biz. V. 1938. Részletes utasítás a Zrínyi Csoportok munkatervének végrehajtásához. Budapest, 1942. 22. o.

[64] Részletes utasítás a Zrínyi Csoportok munkatervének végrehajtásához. Budapest, 1942. 22. o.

[65] I. m. 14. o.

[66] OVSZ 2845/Biz.V.1940. *Vitézek Lapja,* 1940. december 1.

[67] Részletes utasítás a Zrínyi Csoportok munkatervének végrehajtásához. Budapest, 1942. 10. o.

[68] Uo. 29. o.

A Zrínyi-kultusz hangsúlyozásával a Zrínyi Csoport végeredményben egy, a korábbinál igényesebb formában közvetítette a társadalom felé a hivatalos politika által felvállalt revizionista ideológiát.

A Vitézi Rend részvétele a telepítésben

A vitézek földdel való ellátásának problémáját, mely a Vitézi Rend számára a legalapvetőbb feladatot jelentette, a rend a harmincas évek második felében a telepítésről és más földbirtok-politikai intézkedésekről szóló 1936. XXVII. tc. keretében kívánta véglegesen rendezni.

A telepítési törvény a birtokmegoszlás egyensúlyának megteremtését, azaz az 5 kh alatti törpebirtokok és az 1000 kh feletti nagybirtokok számának visszaszorítását tűzte ki célul.[69] A törvény az egy család megélhetését biztosító kisbirtokok kialakítását, valamint a meglévő törpebirtokok életképes kisbirtokká való kiegészítését támogatta, s ez egybeesett a Vitézi Rend által kezdettől fogva képviselt földbirtok-politikai célokkal és elvekkel.

A törvény telepítési célokra a vagyonváltságföldeket, az állami elővásárlás és kötelező átengedés útján szerzett földeket, valamint a hitelintézetek földbirtokait vette igénybe. Az állam így kb. 420 000 kh területen kb. 35 000 önálló kisbirtok létesítését vette tervbe, melyet 25 év alatt kellett volna végrehajtani.[70] Ebbe a földbirtok-rendezési akcióba kapcsolódott be a Vitézi Rend.

A telepítési törvényjavaslatnak a tárgyalásakor már az egyik vitapontot képezte a Vitézi Rendnek a telepítésben való részvétele. A Vitézi Rend érdekeinek védelmében vitéz Csicsery-Rónay István képviselő szólalt fel.[71] Csicsery-Rónay a telepítést nemzetvédelmi célok szolgálatába kívánta állítani, ezért a törvény végrehajtásában a Vitézi Rend hatékony részvételét javasolta, hangsúlyozva a Vitézi Rendnek a társadalomban betöltött fontos szerepét és a korábbi telepítésekben szerzett tapasztalatát.

A Gömbös nevével fémjelzett politika, mely korábban is respektálta a Vitézi Rend teljes kiépítését, a telepítési törvény (1936. XXVII. tc.) 46. §-ában[72] kiemelt fontosságúvá tette a vitézek telekhez juttatását:

„A rendelkezésre álló ingatlanokból elsősorban a mezőgazdasággal élethivatásszerűen foglalkozó, különösen gazdasági iskolát végzett földmívesek számára kell kisbirtokot alakítani, illetve meglévő földbirtokukat kell kiegészíteni. A Vitézi Rend tagjainak, hadirokkantaknak, hősi halottaknak és hadigondozottaknak fiú leszármazóinak, az arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetetteknek kisbirtokban részesítésére törekedni."

Ugyanezen paragrafus értelmében szakítottak azzal az 1920-as földbirtokrendezés során kialakított gyakorlattal, miszerint az állam a földeket – igaz, az Országos Vitézi

---

[69] Országgyűlési Napló. 1936. VI. k. 415–419. o.

[70] Uo. 415. o.

[71] Uo. 415–419. o.

[72] Magyar Törvénytár. Az 1936. évi törvénycikkek. 302–303. o.

Szék közbenjárásával – a vitézek kezébe adta: „A vitézi telek alakítására szánt ingatlanokat az Országos Vitézi Széknek kell rendelkezésére bocsátani". Az Országos Vitézi Szék számára így lehetővé vált, hogy a földhitelintézettel kötött adásvételi szerződések alapján birtoktesteket vásárolhasson, s azok felhasználásáról már saját hatáskörében dönthessen.[73] Eszerint a vitézek a telek után járó fizetési részleteket az Országos Vitézi Széknek fizették be, a Vitézi Rend számára juttatott földek vételárát az állam felé pedig az Országos Vitézi Szék rendezte. A telepítési törvény alapján juttatott földek vételárának kifizetési módjáról a törvény 47. §-a[74] rendelkezett:

„A Vitézi Rend tagjait, hadirokkantakat, továbbá azokat akiknek három életbenlévő gyermekük van, az előbbi bekezdés c.) pontjában meghatározott 30% helyett a vételár 25%-ának előre megfizetése esetében is lehet birtokban részesíteni."

A meglehetősen szigorú fizetési feltételeket tehát a vitézek számára a törvény enyhítette. Az Országos Vitézi Széknek így az általa vásárolt földbirtok egynegyed részét kellett azonnal kifizetnie a kincstár részére, a fennmaradó hátralékot a törvényben meghatározott kamat mellett 20 év alatt kellett törlesztenie.[75]

A törvény 74. §-a értelmében, bár a képviselőházi vitán az ellenzék politikai irányultsága miatt ellenezte, az Országos Vitézi Szék mint érdekképviseleti szerv jogosultságot szerzett arra, hogy képviseltesse magát a telepítési ügyeket intéző legfőbb szervben, az Országos Telepítési Tanácsban.[76] Az Országos Vitézi Szék vitéz Igmándy-Hegyessy Gézát taggá, vitéz Bánó Kálmánt pedig póttaggá nevezte ki, vitéz Kapotsffy Béla őrnagyot és vitéz Benkő Béla alezredest a helyettesi teendők ellátásával bízta meg.[77]

A földműves vitézek telekkel való ellátását a telepítési törvény elméletileg lehetővé tette, annak végrehajtását már csak a rend pénzügyi helyzete szabta meg. A telepítési törvény alapján a Vitézi Rend birtokába jutott földek vitézi telekké alakítása már 1936-ban megkezdődött, de az 1940. február 3-án tartott Országos Vitézi Értekezleten[78] az ügyvezető törzskapitány csak részleges sikerekről tudott beszámolni. Ekkor az Országos Vitézi Szék – elsősorban kedvező hitelekből – 4 596 951 pengő értékben, 68 község területén 8246 kh 1067 négyszögöl földet vásárolt meg, amelyből 400 vitézi család telepítésére alkalmas vitézi telkeket alakított ki. Az ekkorra már visszacsatolt felvidéken kb. 2000 kh földet szerzett az Országos Vitézi Szék, ahol a telepítés szintén folyamatban volt.

Az Országos Vitézi Szék a vitézek telekellátását csoportos telepítések útján kívánta megoldani, mivel ez a mód kínálkozott egyedül a több mint 3000 földigénylő vitéz földdel való ellátására: „A földbirtok-politikai kérdések ismeretében azt is látta az Országos Vitézi Szék, hogy az elkövetkező új földbirtokreformok sem tehetik lehetővé, hogy minden vitéz a saját faluja határában kaphasson telket.

A telepítési törvény alapján való csoportos telepítést mintegy parancsoló szükségeként írja elő az a körülmény is, hogy ez idő szerint ez az egyetlen mód jóminőségű földeknek,

---

[73] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

[74] Magyar Törvénytár. Az 1936. évi törvénycikkek. 302–303. o.

[75] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

[76] Magyar Törvénytár. Az 1936. évi törvénycikkek. 302–303. o.

[77] OVSZ 6.611/II. 1937. *Vitézi Közlöny,* 1937. november 1.

[78] *Vitézek Lapja,* 1940. február 11.

vitézi telkek céljára, oly fizetési feltételek melletti megszerzésére, melyek egyrészt fejlődés és életképes, másrészt fizetőképes járadéktelkek alakítását lehetővé teszik."[79]

Ennek értelmében az Országos Vitézi Szék a telepítési eljárás során a harmincas évek második felében nagyobb birtoktesteket szerzett meg, s ezekből alakította ki a vitézi települési rendszert, melynek az volt a célja, hogy a vitézi telepesek a kisbirtok és a nagybirtok előnyeit egyaránt élvezhessék: „Az ily nagyobb középbirtokokat vagy nagybirtokokat az Országos Vitézi Szék kisebb telkekre osztja fel, melyeket az arra legérdemesebb és hozzáértő vitézeknek juttat olyanformán, hogy bár minden egyes vitézi telek ezután önálló gazdasági birtoktestet képez, mégis az egy birtokon létesített összes vitézi telkek továbbra is összetartoznak és egy-egy vitézi települést alkotnak."[80]

A vitézi települések (telepek) élére a vitézi telepvezetőt állították, akinek a feladata a telep gazdálkodásának megszervezése és irányítása volt. A telepvezető által koordinált egységes beszerzés, termelés és értékesítés segítségével próbálta az Országos Vitézi Szék a vitézi telkeket bekapcsolni a piacgazdaságba és versenyképessé tenni őket. A telepvezető feladatát képezte a kapcsolat kiépítése és fenntartása a Mezőgazdasági Kamarával, a Vármegyei Gazdasági Egyesülettel, a Szarvasmarha-tenyésztő és Tejelést Ellenőrző Egyesülettel, növénytermelési-, állatélettani vegykísérleti állomásokkal, egyszóval a mezőgazdasági szakintézményekkel. A vitézi telepek létrehozása a szövetkezeti eszme egyfajta megvalósulásának irányába mutatott.

A vitézek szövetkezetbe tömörítésére történtek is kísérletek. 1941. május 6-tól 1943. augusztus 30-ig működött a Vitézek Termelő-, Beszerző- és Értékesítő Szövetkezete, amely 1943 augusztusában kibővült, azaz nemcsak vitézek, de más nemzetvédelmi szervezetek tagjai is részt vehettek benne, mint a megváltozott név is mutatja: Vitézek, Tűzharcosok, Nemzetvédelmi Keresztesek Termelő-, Beszerző- és Értékesítő Szövetkezete. A szövetkezet a közös üzletkezelés mellett kül- és belföldi áruk beszerzését, illetve a tagok terményeinek értékesítését tűzte ki célul, de tevékenységét a háborús viszonyok szabták meg.[81]

A telepítés eredményeiről a vármegyei vitézi székkapitányok 1941 szeptemberében készített beszámolói, különösen a Baranya[82] és a Győr-Moson-Pozsony[83] megyei székkapitány írásos tájékoztatói adnak szemléletes képet. A telepítés során földhöz jutott vitézeknek számos problémával kellett megküzdeniük. Az ilyen módon juttatott telkeknek csak egy része volt jó minőségű föld, Baranyában 12 telep közül csak 6 telepen folyt eredményes gazdálkodás, a másik 6 telepen, mivel a földterület nagy része árterület volt, legénységi vitézi telket nem lehetett kialakítani. Ezeket vagy tiszteknek juttatták, akik állattenyésztésre használták, vagy bér beadták. Ezenfelül nagy gond volt, hogy a telkek egy részén sem felszerelés sem épület nem volt található. „A vitézek nagyobb része saját maga által összetákolt viskókban lakik, és a helyzet valóságos cigány elhelyezés képét mutatja" – írja például a székkaptány a szaporcai telepről szólva.

---

[79] Általános tájékoztató és jelentkezési felhívás az OVSZ 1939-40. évi telepítéseire. *Vitézek Lapja,* 1939. május 1.

[80] A vitézi telepvezető. *Vitézek Lapja,* 1939. augusztus 21.

[81] Vitézek, Tűzharcosok, Nemzetvédelmi Keresztesek termelő-, beszerző- és értékesítő szövetkezete alapszabálya. Budapest, 1943.

[82] MOL P 1709. Baranya vármegye és Pécs sz. kir. város Vitézi Széke 452/msz. 1941.

[83] MOL P 1709. Győr-Moson-Pozsony k.e.e. vármegyék és Győr sz. kir. város Vitézi Széke 545/msz. 1941.

Győr-Moson-Pozsony vármegyében a földek minőségét illetően valamivel kedvezőbb volt a helyzet, hiszen a megyében található 4 telepből csak 1-nek a minősége volt rossz, de a telepes vitézeknek a fizetési kötelezettségek és a tőke hiánya jelentették a legnagyobb problémát: „A drága föld kisgazdának nem felel meg, mert addig, amíg az uradalom szakemberek vezetése mellett, 4 ökrös fogattal vagy gőzeke mélyszántással, a nagy állatállomány által termelt trágyával, továbbá műtrágyával a földet úgy meg tudta művelni, hogy a legjobb termést ki tudta belőle hozni, forgótőkéje megvolt és ha kellett pénzt is tudott magának szerezni, ezzel szemben a 15-20 kh-as vitéz kellő szakértelmű kezelés hijján 2 tehénnel vagy jó esetben 2 lóval szántva, kevés trágyatermelés és műtrágya költségek hijján nem fog boldogulni, különösen, ha a termények ára ismét visszaesik és a föld ára pedig marad az eredeti vételár."

A székkapitány a törlesztőrészlet csökkentését, illetve halasztását, forgótőke gyűjtését s a gazdaképzés előmozdítását javasolta és kérte.

A háborús viszonyok következtében előállott ember- és anyaghiány mellett a területgyarapodások is jelentősen befolyásolták a telepítés menetét. Az ügyvezető törzskapitány 1938. október 24-én tartott beszédében[84] kifejtette, hogy a visszacsatolandó felvidéki területeken szerzett földek esetében az Országos Vitézi Szék a „csonka hazában" bevett gyakorlat szerint fog eljárni, azaz a telepítési törvény keretében fogják telekben részesíteni az ott lakó felavatandó és az onnét annakidején elmenekült vitézeket. Ekkor még nem tervezték, hogy a visszacsatolt területekre a trianoni határon belülről telepítenek vitézeket, erre csak 1940-ben, az ún. maradék birtokokat használták fel.[85] A Felvidéken az Országos Vitézi Szék 1943 februárjáig 5660 kh földet vett igénybe telepítés céljára.[86] Az iparrevízió kapcsán pedig több száz iparos, kereskedő vitéz számára nyílt lehetőség arra, hogy a kárpátaljai visszacsatolt területen folytassa tevékenységét.[87]

A felvidéki és kárpátaljai akciónál nagyobb gondot okozott a Vitézi Rend számára az erdélyi területgyarapodás után előállott állapot, ugyanis a meglehetősen magas számú erdélyi igénylőre (közel 3000 vitéz) csak kevés juttatható föld állt a Vitézi Rend rendelkezésére.[88] A telepítés keretében mindössze 218 kh-at adtak át a Vitézi Rendnek,[89] így a telekjuttatás helyett más lehetőségek (fakitermelő telepek, fonó- és szövőegyesületek kialakítása, vitézi házak adományozása) jöhettek számításba.[90]

A telepítés szempontjából a Délvidék jelentette a Vitézi Rend számára a legnagyobb kihívást, hiszen egyrészt e részen kapta a Vitézi Rend telepítés céljára a legnagyobb területet (1943 februárjáig összesen 13 445 kh-at),[91] másrészt erre a területre, vagyis a Bácskába főleg a trianoni határon belülről telepítettek vitézeket. A helyzet konszoli-

---

[84] Igmándy-Hegyessy törzskapitány beszéde. *Vitézek Lapja,* 1938. novemberl.

[85] Országos Vitézi Értekezlet. *Vitézek Lapja,* 1940. február 11.

[86] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

[87] OVSZ 1953/Biz.V. 1940. *Vitézek Lapja,* 1940. augusztus 11.

[88] *Holényi János:* A Vitézi Rendet érintő kérdések az újjonan visszacsatolt területekkel kapcsolatban. *Vitézek Lapja,* 1943. október 21.

[89] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

[90] *Holényi*: i. m.

[91] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

dációja érdekében itt már 1941. szeptemberben elkezdődött a telepítés: „A vitézek telepítése három hónapos szakadatlan, kemény munka után valósult meg... A Vitézi Rend az áttelepítés megkönnyítésére két kirendeltséget szervezett meg. A szegedi kirendeltség gyűjtötte a vitézeket és családtagjaikat, akik áttelepülésre jelentkeztek, az újvidéki kirendeltség pedig a különböző telepen elosztotta őket... A menekültügyi és hazatelepülési kormánybizottság és a Vitézi Rend között történt megállapodás szerint az újvidéki vitézi kirendeltségnek 400 vitézi családot, mintegy 2000 lelket kellett néhány hét alatt letelepíteni..."[92]

A Bácskába települt vitézek átlagban 15 kh-at kaptak, melyek megvásárlására az államkincstár 4%-os törlesztés mellett 47 évet adott az Országos Vitézi Szék számára.[93] A bácskai telepítések különböztek a többi telepítéstől abban is, hogy az Országos Vitézi Szék a telek után járó szolgáltatások befizetését külön szabályozta, mivel a rendelkezésére bocsátott ingatlanok kataszteri tiszta jövedelméről nem rendelkezett információkkal.[94] A dél-bácskai telepítés egyébként 1943–44-ben is folytatódott, ekkor mintegy 100 telepesházat magában foglaló vitézi település került kialakításra.[95]

A telepítési törvény végrehajtása a háborús viszonyok és a területgyarapodás miatt eléggé elhúzódott. 1943 februárjáig[96] a Vitézi Rend összesen 28 869 kh föld birtokába jutott. A földterület egy része (9546 kh) a trianoni határokon belülre esett, nagyobb része (19 323 kh) viszont a visszacsatolások során a magyar állam tulajdonába került területekről származott (Erdély: 218 kh, Felvidék: 5660 kh, Délvidék: 13 445 kh). A 28 869 kh 101 község területén feküdt. 1943 februárjáig e területből 38 tiszti és 1212 legénységi vitézt részesítettek telekadományban, azaz 1250 vitézi telket alakítottak ki, 4000 kh-at pedig ekkor még nem osztottak ki.

A területgyarapodások hatása a Vitézi Rend szervezeti felépítésére

A területgyarapodás nemcsak a telepítéssel kapcsolatban állította új helyzet elé a Vitézi Rendet, hiszen – mint várható volt – a visszacsatolt területekről tömegesen jelentkeztek az arra jogosultságot szerzett egyének a Vitézi Rendbe. Ennek kapcsán a Vitézi Rend számára is előtérbe került a nemzetiségi kérdés. Az ügyvezető törzskapitány már 1938 októberében[97] biztosította a szlovák és ruszin lakosokat, hogy ha a feltételeknek megfelelnek, a Vitézi Rend felveszi őket tagjai közé, hiszen a rendi tagsághoz magyar állampolgárság, nem pedig magyar nemzetiség volt a követelmény. Ezen kijelentését az ügyvezető a többi nemzetiségre kiterjesztve még 1944. májusában is megismételte: „Nem kell tartaniok tehát nemzetiségi testvéreinknek, hogy nem vesszük fel őket a Vitézi Rendbe, ha annak idején rajtuk kívülálló okok miatt idegen szolgálatba kényszerültek is."[98]

---

[92] *Vitézek Lapja,* 1941. december 27.

[93] Uo.

[94] OVSZ 8767/VIII. 1943. Uo. 1943. november 13.

[95] OVSZ 2130/II. T. 1944. Uo. 1944. március 18.

[96] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. Uo. 1943. február 27.

[97] Igmándy-Hegyessy törzskapitány beszéde. *Vitézek Lapja*, 1938. november 1.

[98] Igmándy-Hegyessy törzskapitány nyilatkozata. Uo. 1944. május 20.

A nemzetiségek részére tehát elméleti lehetőségként fennállt a Vitézi Rendbe való belépés, de ennek aránya – annak ellenére mondhatjuk ezt, hogy erről pontos adatokkal nem rendelkezünk – nem lehetett jelentős. Erdélyben az etnikai feszültségek pedig az ügyvezető törzskapitány által kifejtett elvi álláspontot jelentősen módosították is. A budapesti székkapitány a Vitézek Lapjában megjelent cikkében a vitézeknek Erdélyben fajvédő feladatot szánt: „A Vitézi Rendbe való felvétel egyik feltétele a magyar nyelv bírása legyen... Fajfenntartás szempontjából Erdélyben a vitéz csak magyar származású nővel köthessen házasságot."[99]

A cikk a telepítést is az egységes etnikai tömb kialakításának a szolgálatába kívánta állítani, ezért a telepítést zárt katonás rendben látta kivihetőnek.

A terület-visszacsatolások a Vitézi Renden belül más jellegű feszültségeknek is a forrásai lettek. A kormányzat ugyanis a Vitézi Rendet, mint nemzetvédelmi szervezetet, nem vette igénybe az újonnan szerzett területek megszállásakor. A megszállást a reguláris hadsereg végezte el, a vitézek csak ennek keretében vehettek részt az akcióban. Az ügyvezető törzskapitány a már említett 1938. október 21-i beszédében reagált erre a tényre: „Ne akarjuk tehát abból a tényből, hogy nem a Vitézi Rend lépi át elsőnek a határt, sem abból a tényből, hogy nincsenek külön küzdő vitézi egységek, semmiféle következtetést levonni... A hadrafogható vitézek sorsa ma nem a Rend kezében van."[100]

A kormányzat sokkal inkább a hátország biztosításában és a visszacsatolt területek konszolidálásában szánt feladatot a Vitézi Rendnek, hiszen a Honvédelmi Minisztérium alá tartozó Országos Vitézi Szék a békehadrendben a hatóságok között szerepelt.[101] Ennek következtében a Vitézi Rend a polgári közigazgatás megszervezésével párhuzamosan állította fel az új vármegyei vitézi székeket, illetve egészítette ki a Trianon által megcsonkított vármegyei székkapitányságokat, azon belül pedig az új vitézi hadnagyságokat. 1938 decemberében az Országos Vitézi Szék 5 új vitézi széket állított fel:

Nyitra és Pozsony k. e. e. vármegye, székhely: Érsekújvár

Bars és Hont k. e. e. vármegye, székhely: Léva

Gömör és Kishont k. e. e. vármegye, székhely: Rimaszombat

Ung vármegye, székhely: Ungvár

Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye, székhely: Beregszász.[102]

Az új vitézi székek felállítása folytán szükségessé vált a vitézi törzsszékek átszervezése is, amelyre 1939 januárjában sor került:

gróf Batthyány Lajos 1. sz. törzsszék:

Zala, Vas, Sopron, Győr-Moson vármegyék

Szent István király 2. sz. törzsszék:

Fejér, Veszprém, Komárom, Nyitra és Pozsony vármegyék

---

[99] *Holényi*: i. m.

[100] Igmándy-Hegyessy törzskapitány beszéde. *Vitézek Lapja,* 1938. november 1.

[101] HL HM 42000/Eln.1.a., valamint HL HM 43000/Eln.1.a.

[102] OVSZ 2630/Biz.I. 1938. *Vitézek Lapja,* 1938. december 21.

vitéz nagybányai Horthy Miklós 3. sz. törzsszék:

Jász-Nagykun-Szolnok, Heves, Nógrád, Bars-Hont vármegyék

II. Rákóczi Ferenc fejedelem 4. sz. törzsszék:

Borsod, Gömör-Kishont, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung vármegyék

József nádor 5. sz. törzsszék:

Budapest székesfőváros, Észak-Pest, Esztergom vármegyék

vitéz Bocskay István 6. sz. törzsszék:

Hajdu, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Bereg-Ugocsa vármegyék

Árpád fejedelem 7. sz. törzsszék:(változatlan)

Dél-Pest, Bács-Bodrog, Csongrád, Békés, Csanád-Arad-Torontál k.e.e. vármegyék

Zrínyi Miklós 8. sz.törzsszék:(változatlan)

Tolna, Somogy, Baranya vármegyék[103]

A szervezeti változtatásokkal párhuzamosan megkezdődött a visszacsatolt területek vitézeinek felvétele a Vitézi Rendbe. Az első ilyen aktusra 1939. augusztus 1-jén került sor,[104] mikor felavatták az első Abaúj megyei vitézeket. Ezután a székkapitányok már folyamatosan avattak vitézeket a visszacsatolt Felvidékről.

A második bécsi döntés következtében ismét megváltozott a Vitézi Rend területi beosztása. 1940. december 21-én az Országos Vitézi Szék 9-re növelte a törzsszékek számát, s így a vármegyei vitézi székek beosztása is megváltozott:

1. sz. törzsszék: Zala, Vas, Sopron, Győr-Moson, Veszprém vármegyék

2. sz. törzsszék: Fejér, Komárom, Nyitra-Pozsony, Esztergom, Bars-Hont vármegyék

3. sz. törzsszék: Jász-Nagykun-Szolnok, Heves, Békés, Csongrád, Zemplén, Nógrád vármegyék

4. sz. törzsszék: Borsod, Gömör-Kishont, Abaúj-Torna vármegyék

5. sz. törzsszék: Budapest, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi része és déli része, Bács-Bodrog vármegye

6.sz. törzsszék: Hajdú, Bihar, Szabolcs, Szatmár vármegyék

7. sz. törzsszék: Ung, Bereg-Ugocsa, Máramaros vármegye és közigazgatási kirendeltség

8. sz. törzsszék: Tolna, Somogy, Barany vármegyék

9. sz. törzsszék: Kolozs vármegye és Kolozsvár, Szilágy vármegye, Szolnok-Doboka és Marosvásárhely, Udvarhely, Csík, Háromszék vármegye[105]

1941. január 4-én újabb módosítást hajtottak végre, melynek során a törzsszékek száma tízre emelkedett.[106] Ez a következő változásokat eredményezte:

---

[103] OVSZ 2682/Biz.I. 1939. Uo. 1939. január 21.

[104] Uo. 1939. augusztus 1.

[105] OVSZ 2871/Biz.I. 1940. *Vitézi Közlöny,* 1940. december 21.

4. sz. törzsszék: Borsod, Gömör-Kishont, Abaúj-Torna és Kassa, Zemplén, Nógrád
9. sz. törzsszék: Kolozs vármegye, Szilágy, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód
10.sz. törzsszék: Maros-Torna, Udvarhely, Csík, Háromszék vármegyék.

1941. március 3-án tartották meg az erdélyi részek első vitézi eskütételét Kolozsvárott.[107] 1941 decemberére az Országos Vitézi Szék úgy látta, hogy Erdélyben a helyzet normalizálódott, ezért megszüntették a korábban felállított Erdély Visszacsatolt Részeinek Kirendeltségét, s annak közigazgatási funkcióit a Kolozsvár állomáshellyel felállított 9. sz. vitézi törzsszék és a Marosvásárhely állomáshellyel felállított 10. sz. vitézi törzsszék vette át,[108] bár a kirendeltség a közgazdasági feladatokat továbbra is ellátta.[109] 1942 januárjában az erdélyi vitézi törzsszékek nevet is kaptak: a 9. sz. vitézi törzsszék hivatalos neve Mátyás király 9. sz. vitézi törzsszék,[110] a 10. sz. vitézi törzsszék hivatalos elnevezése pedig Csaba királyfi 10. sz. vitézi törzsszék lett.[111] A Vitézi Rend területi szervezetének legnagyobb kiterjedését 1941. december 19-én érte el, amikor Bács-Bodrog vármegye Vitézi Székének területe kiegészült a délvidéki területekkel.[112]A Vitézi Rend területi beosztásának módosulása, a vitézi törzsszékek számának 10-re való emelkedése következtében megváltozott az Országos Vitézi Szék összetétele is. A 4.246/1942. M.E. számú rendelet módosította a 6.650/1920. M.E. számú rendelet 10. §-ának második bekezdésének 3. pontját, azaz a kormányzó az Országos Vitézi Székhez nyolc tag helyett tíz tagot nevezhetett ki az immár tíz törzskapitány személyében.[113]

A területgyarapodás mellett a második világháborúba való belépés is új helyzetet teremtett, ugyanis a harcok során a katonáknak módjukban állt, hogy hősiességükkel kitüntessék magukat. Az Országos Vitézi Szék 1942 februárjában rendelettel reagált az új szituációra: „Az Országos Vitézi Szék ezúton hozza összes szervei tudomására, hogy azok az egyének is, akik az ország részeinek felszabadításáért folyó harcokban, vagy a mostani világháborúban az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartással és személyes bátorsággal végrehajtott fegyverténytért tábornoki rendfokozatban Magyar Érdemrend Középkeresztjét a hadiszalagon kardokkal, törzstiszti rendfokozatban a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét hadidíszítménnyel és kardokkal, főtiszti (századosig bezárólag) rendfokozatban a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal, legénységi állományú egyének a Magyar Arany, vagy a Magyar Nagyezüst Vitézségi Érmet érdemelték ki, vitézi telek elnyerése iránti kérvényüket szintén benyújthatják."[114]Az új világháborús vitézek felvételét gyorsítandó az Országos Vitézi Szék 1942 októberében lehetővé tette a harctéren szolgálatot teljesítő jogszerzőknek, hogy a

[106] OVSZ 2871/Biz.I. 1940. Uo. 1940. december 21.

[107] Uo. 1941. március 14.

[108] OVSZ 3457/Biz.I. 1941. Uo. 1941. december 27.

[109] OVSZ 3508/Biz.I. 1942. Uo. 1942. január 17.

[110] OVSZ 3491/Biz.V. 1941. Uo. 1942. január 24.

[111] OVSZ 146/Biz.V. 1942. Uo. 1942. február 28.

[112] Uo. 1942. január 2.

[113] Uo. 1942. szeptember 26.

[114] OVSZ 417/Biz.III. 1942. *Vitézek Lapja,* 1942. február 28.

harctéri parancsnokuk előtt tegyék le az esküt, illetve írják alá az eskülapot, amivel azonnal a rend tagjává váltak. Távollétük abban sem jelentett akadályt, hogy vitézi telekkel adományozzák meg őket.[115] A vitézi cím ekkor – ellentétben az első világháborúval – közvetlen motiváló erővel bírt. Az 1943. februári adatok szerint addig 31 tiszti és 156 legénységi új világháborús vitézt avattak fel,[116] de ez a szám 1944. október 14-ig, amíg az avatások folytak, valószínűleg a többszörösére nőtt, bár erről nem áll rendelkezésünkre adat. A vitézek összlétszámáról hasonlóképpen csak az 1943. február 18-án közzétett adatok adnak tájékoztatást. Eszerint ekkor 4342 tiszti, 11 189 legénységi vitéz és 8000 várományos alkotta a Vitézi Rend tagságát. (Lásd az V. táblázatot.)

A Vitézi Rend viszonya a zsidókérdéshez. A rend részesedése a zsidóingatlanokból

Mint arról már szó esett, a Vitézi Rend konzervatív, keresztény és nemzeti értékrend alapján álló, a kormányzattal megegyező politikai elveket és ideológiát valló nemzetvédelmi szervezet volt. Eme alapvetően jobboldali beállítódás határozta meg a Vitézi Rend viszonyát a zsidókérdéshez.

Egyrészt a zsidóknak a Tanácsköztársaság alatt játszott szerepe, másrészt gazdasági térfoglalásuk miatt Magyarországon a húszas évek elején felerősödött a XIX. századra visszanyúló ún. „úri", azaz nem a náci értelemben használt antiszemitizmus, amely a törvényhozásban is megjelent (vö. numerus clausus). Az antiszemita hangulat a Vitézi Renden belül is éreztette hatását. A főleg falusi, földművelő tagokat tömörítő Vitézi Rend egyik kiadványában, az 1926-os Vitézi lélekben gazdasági és erkölcsi alapon bírálták a zsidóságot: „Mindent leigázó erős akarattal szálljunk szembe a mi jobb sorsra érdemes, józan népünket végveszéllyel fenyegető alkoholizmus és nemi betegségek terjedése ellen. Ez a két szörnyű betegség méltán sorakozik ellenségeink táborába. Nem nézhetjük tehát azok terjedését összetett kezekkel, hanem kíméletlenül le kell sújtanunk azok terjesztőire. Inkább a falu regálé bérlője Schön Náthán menjen tönkre, mint annak révén oly sok derék magyar család."[117]

A kérdés behatóbb vizsgálatát azonban szinte lehetetlenné teszi, hogy a zsidóknak a Vitézi Rendbeli részvételéről nem állnak rendelkezésünkre számszerű adatok. A Vitézi Rend elvileg ugyanis nem tiltotta zsidók belépését a Rendbe, így azok a zsidók, akik rendelkeztek a megkívánt kitüntetésekkel, felvételüket kérhették a Vitézi Rendbe. Annyi azonban elmondható, hogy a Vitézi Rend eszméje, célja, valamint a földműveléshez való kötődése a zsidóság számára vélhetőleg nem tűnhetett vonzónak.

A két világháború közötti Magyarországon a zsidókérdés megítélésében döntő, radikális változást jelentettek az 1938-tól kezdve hozott zsidótörvények. Az addigi „úri antiszemitizmust" felváltotta a nyílt politikai antiszemitizmus. Az 1939-ben hozott IV. törvénycikk, mely a zsidók gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szólt, már faji alapon viszonyult a zsidókérdéshez: zsidónak az számított, akinek az egyik szülője vagy

[115] OVSZ 2062/Biz.III. 1942. Uo. 1942. október 17.

[116] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. Uo. 1943. február 27.

[117] *Raics Károly*: A Vitézi Lélek. Budapest, 1926. 37. o.

két nagyszülője zsidó volt. A törvény 2. §-a azonban azokat a zsidókat, akiket az első világháborúban arany vagy ezüst vitézségi éremmel vagy III. osztályú vaskoronarenddel tüntettek ki és akiket a forradalmak alatt a nemzeti mozgalmakban való részvételükért bebörtönöztek, üldöztek kivonták a törvény rendelkezései alól.[118] Az ellenforradalmi magatartást egyébként az Országos Vitézi Szék igazolta.[119] A fent említett kivételek tehát olyan személyekre vonatkoztak, akik elvileg vitézek lehettek volna, de a vitézi cím mint mentesítő kivétel nem szerepelt a törvényben, sem a törvény végrehajtására hozott rendeletekben, az Országos Vitézi Széknek ugyanis, mint majd később látjuk, komoly érdeke fűződött a zsidótörvények végrehajtásához, ezért adminisztratív úton is eltávolíthatta a soraiban esetlegesen fellelhető zsidó származású vitézeket,[120] mivel azok nem feleltek meg a Rend által támasztott követelményeknek. Így például a vitézek nősülési engedélyéhez ekkor már csatolni kellett a menyasszony nagyszüleinek születési anyakönyvi kivonatait, keresztleveleit is.[121]

A feudális-konzervatív kormányzat a zsidótörvényeket, a zsidók gazdasági visszaszorítását szociális kérdésként, társadalmi reformként tüntette fel, mely igazságosabb tulajdonviszonyok kialakítását segíti elő.[122] Az őrségváltásnak elnevezett folyamat a Vitézi Rend számára az 1939. IV. tc. (második zsidótörvény) után éreztette hatását. A vitézek gazdasági pályán történő elhelyezkedését az ily módon megüresedett helyeken a különböző engedélyek kiadásánál az elsőbbségi igény biztosításával mozdították elő.[123] Az 1939. IV. tc. azonban nemcsak a vállalkozó vitézeknek kedvezett, a Vitézi Rend e törvény alapján jutott kb. 5000 kh birtokába, melyből 317 vitézi telket juttattak 6 tiszti és 311 legénységi vitéz részére.[124]

Az 1942. XV. tc. rendelkezései a telepítés lehetőségeinek kimerülése után újabb földterületek megszerzését jelentették a vitézek számára. A Vitézi Rend ennek folytán lett a zsidókat érintő hátrányos döntések egyik fő haszonélvezője. Az 1942. XV. tc. végrehajtása érdekében kiadott 535.438/1942. VII.A.2. FÜM számú rendelettel a földművelésügyi tárca „az ország területén zsidókézen lévő, 5 katasztrális holdnál nagyobb, de 20 katasztrális holdnál kisebb szőlő és gyümölcsös birtokokat és az 5 katasztrális holdnál nagyobb, de 100 katasztrális holdnál kisebb mezőgazdasági ingatlanokat a Vitézi Rend rendelkezésére bocsátja, hogy azokból vitézi telkeket alakítson a mostani és az elmúlt világháború vitézei részére."[125] Ez nem kevesebb, mint kb. 130 000 kh birtokba vételét és annak vitézi telekként való juttatását tette elméletileg lehetővé. A földek átadásáról a földművelésügyi minisztérium rövid időn belül megegyezett az Országos Vitézi Renddel, amely a kérdés gyakorlati végrehajtásával a vármegyei vitézi székeket bízta meg.

---

[118] Magyar Törvénytár. Az 1939. évi törvénycikkek. 131. o.

[119] Magyarországi Rendeletek Tára. Az 1939. évi rendeletek. II. k. 1176. o.

[120] Vö. *Vitézek Lapja,* 1938. július 21.

[121] A Vitézi Rend története. Budapest, 1941. 85–86. o.

[122] Vö. *Bibó István*: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: *Hanák Péter* (szerk.): Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. – Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon. Budapest, 1984. 139–175. o.

[123] OVSZ 7199/Biz.VIII. 1939. *Vitézek Lapja,* 1939. július 11.

[124] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. *Vitézek Lapja,* 1943. február 27.

[125] OVSZ 11550/II.T. 1942. *Vitézek Lapja,* 1942. október 10.

Az Országos Vitézi Szék továbbá megadta az így birtokába jutott zsidóingatlanok felhasználására és juttatására vonatkozó alapelveket.[126] Eszerint a zsidóingatlanokból kialakított vitézi telkek 70%-a az új világháborúban vitézséget nyert, vagy már korábban felavatott, de az új világháborúban a vitézi mértéket megütő vitézeket illette meg, melynek célja a harcoló katonák motiválása volt. Az Országos Vitézi Szék azt is szabályozta, hogy a tiszti és a legénységi vitézek milyen arányban részesüljenek az ingatlanokból. Mezőgazdasági ingatlanok esetében az arányt 50-50%-ban állapították meg.

A juttatandó ingatlanokból önálló kisgazdaság kialakítására alkalmas, egy család megélhetését biztosító vitézi telkek létesítését irányozták elő. Általános elvként szolgált, hogy a vitézeket elsősorban a saját falujuk határában kell telekadományban részesíteni, áttelepítésre csak akkor került sor, ha ilyen ingatlan a falu határában nem állt rendelkezésre. Zsidóingatlanokból kialakított telkekből csak azokat a vitézeket lehetett részesíteni, akik korábban telekjuttatásban nem részesültek, s vállalták, hogy a földet saját maguk művelik meg. Ez alól kivételt jelentettek azok a vitézek, akik a harctereken szolgálatot teljesítettek. Nekik engedélyezték, hogy telküket bérbe adják. A katonai szolgálatot teljesítő jogosultak részére az Országos Vitézi Szék külön telkeket tartott fenn, melyet az átadásig szegény földműveseknek bérbe adva hasznosított.[127]

A telkeket a vitézek járadéktelekként kapták meg, kedvező fizetési feltételek mellett. A felszerelés megváltására illetve beszerzésére pedig az Országos Vitézi Szék oly módon biztosított kölcsönt, hogy a földintézettől egy 5%-os kamatozású 10 millió pengő hitelkeretet vett fel 10 évre.[128] A több ezer darabban fekvő zsidóingatlanok átvételét a vármegyei vitézi székek intézték, s ugyancsak a vitézi székek hozták javaslatba az adományozandókat, részben a kérvények, részben a rendelkezésre álló és általuk készített besorolások alapján.[129]

Az Országos Vitézi Szék 1942 novemberében külön szabályozta a zsidó eredetű ingatlanokból alakítandó tiszti vitézi telkek problémáját. Eszerint a tiszti vitézeknek a kérvényüket az adott vármegyei vitézi széknél kellett leadniuk, s a helyszíni eljáráson részt kellett venniük. Az ingatlanok átvételét és felhasználását a közhírré tételtől számított 10-14 napon belül foganatosítani kellett, az eljárás gyorsított formában folyt le.[130] 1943 februárjáig kb. 50 000 kh zsidó ingatlanokból származó földet kapott kézhez a Vitézi Rend, de a vitézek kezelésébe vitézi telekként csak alig néhány ezer kh került.[131] 1943 szeptemberében már 82 670 kh állt a Vitézi Rend rendelkezésére, amelyből mintegy 31 000 kh-t ténylegesen birtokba is adtak.[132] Az Országos Vitézi Szék a Vitézek Lapja útján folytatólagosan tájékoztatta a vitézeket arról, hogy községenként milyen ingatlanok kerültek a Vitézi Rend birtokába.

---

[126] OVSZ 11550/II.T. 1942. Uo. 1942. október 10.

[127] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. Uo. 1943. február 27.

[128] Uo.

[129] Uo.

[130] OVSZ 14292/II.T. 1942. *Vitézek Lapja,* 1942. november 28.

[131] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. Uo. 1943. február 27.

[132] Zsidóingatlanok felhasználásának kiterjesztése. Uo. 1943. szeptember 11.

A kormány 4.250/1943. M.E. számú rendelete értelmében az 1942. XV. tc. hatálya alá tartozó 100 kh-on felüli mezőgazdasági és a 20 kh-on felüli szőlő- és gyümölcsös ingatlanok igénybevételét is lehetővé tette az Országos Vitézi Szék számára, oly módon, hogy a különböző földbirtok-politikai okokból az Országos Vitézi Széktől elvont 100 kh alatti földeket a 100 holdon felüli zsidóingatlanokból pótolták. E rendelet intézkedett továbbá a kárpátaljai és a visszacsatolt erdélyi és keleti részeken fekvő zsidóingatlanok igénybevételéről is.[133]

A Vitézi Rend összes birtokállományáról a már említett 1943. február 18-i ügyvezetői előadás adatai tájékoztatnak. Eszerint a rend összes birtokállománya ekkor kb. 160 000 kh földterületet tett ki, amelyből kb. 46 000 kh-at még nem osztottak ki, s így kb. 114 000 kh volt ténylegesen vitézek kezén. A 4342 tiszti vitéz közül 441, azaz kevesebb mint tíz százalékuk kapott összesen kb. 19 000 kh földön átlagban kb. 43 kh-as vitézi telket. A 11 189 legénységi vitéz közül pedig 5200-nak (46 %-uknak) juttattak összesen kb. 95 000 kh területből átlagban kb. 18 kh-as telket.[134] A birtokállomány természetesen 1944 októberéig még gyarapodott. (L. az V. táblázatot.)

A Vitézi Rend politikai szerepvállalása a harmincas évek elejétől 1944-ig

A Vitézi Rend tagjainak politikai szerepvállalását a Rend eszméje és céljai határozták meg. A kormányzó által létrehozott szervezet természetszerűleg a mindenkori kormányzat által képviselt, s a kormányzó által jóváhagyott politikai célok megvalósítása érdekében fejtette ki tevékenységét, s azonosult annak politikai értékrendjével. A Vitézi Rend Kis Kátéja kimondja: „A Vitézi Rend tagjait különleges állásuknál és tekintélyüknél fogva példaként kell állítani a nép elé, mint annak polgári és nemzetvédelmi vonatkozású dolgokban természetes vezetőit. A Vitézi Rend tagjai, családtagjaik leszármazóival, egy erős, hatalmas, fajmagyar, keresztény erkölcsű, békében bölcs és dolgos, háborúban erős és a hazához mindenkor és minden körülmények között hű, nemzetfenntartó, a magyar társadalmat erősítő szervezetet képeznek."[135]

A Vitézi Rend által felvállalt célok nagyban körülhatárolták a tagok politikai mozgásterét, azaz csak olyan politikai erőkhöz csatlakozhattak, amelyek elfogadták a kormányzati célokat. Ennek tükrében alakult a Vitézi Rend és a szociáldemokrata mozgalom viszonya is, melyet egy 1932-es eset világít meg. A Magyarság című napilap 1932. február 14-i számában azt állította, hogy a Szociáldemokrata Párt helyi vezetői között találhatók vitézek is. Erre reagálva a Vitézek és Gazdák Lapjában megjelent cikk élesen elhatárolódott a szociáldemokrata mozgalomtól: „A nemzetközi szocialista párt és a Vitézi Rend két ellentétes valami: tűz és víz, egymással nem egyesülhet... Megtévedhet annyira egy vitéz, hogy feledve mindent, e tévtanoknak csatlósává szegődjék?"[136]

A húszas években, a Bethlen-konszolidáció alatt a politikai szerepvállalás nem okozott különösebb problémát a rend soraiban. A gazdasági válság hatására kibontakozó

---

[133] *Vitézek Lapja,* 1943. szeptember 11.

[134] Igmándy-Hegyessy törzskapitány előadása 1943. február 18-án. Uo. 1943. február 27.

[135] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1925. 17. o.

[136] *Nyitrai Károly*: A Vitézi Rend és a szociáldemokrácia. *Vitézek és Gazdák Lapja,* 1932. március 11.

politikai feszültség azonban a Vitézi Rendet sem hagyta érintetlenül. A harmincas években főleg a szélsőjobboldali szélsőséges politikai erők megerősödése láttán a Vitézi Rend vezetői szükségesnek látták, hogy újra megfogalmazzák a Vitézi Rend tagjaira vonatkozó politikai állásfoglalás alapelveit. Az Országos Vitézi Szék Társadalmi Bizottsága 1936 februárjában kiadta a vitézi magatartás irányelveit,[137] melyek később A vitézek tízparancsolataként kerültek be a Vitézek Albuma című 1939-es kiadványba (lásd: Melléklet). Az irányelvek egy nacionalista megalapozású keresztény konzervatív, jobboldali, mindenféle radikalizmust elutasító értékrendet fogalmaztak meg, melyben a Vitézi Rend félkatonai jellegéből adódóan helyet kaptak a bajtársiasság és a militarizmus eszméi. Természetesen kihangsúlyozták a revizionizmust is, mint a rend alapvető törekvését.

A harmincas években az Országos Vitézi Szék nagyobb gondot fordított a vitézek politikai tevékenységének szabályozására és ellenőrzésére. Míg a Vitézi Rend Kis Kátéjának 1925-ös kiadásának 6. §-a csak azt mondta ki, hogy „a vitézek minden polgári és politikai jogaikat szabadon gyakorolhatják",[138] addig az 1934-es kiadás már pontosabban körülírta a vitézek ezirányú jogait: „A vitézek minden polgári és politikai jogaikat a Vitézi Rend eszméjének és céljának (1. §), valamint a vitézek kötelmeinek (5. §) mindenkori szem előtt tartása mellett szabadon gyakorolhatják."[139] Az 1925-ös kiadáshoz képest, mely a vitézek kötelességévé tette a nemzeti irányú törekvések, szerveződések támogatását,[140] az 1934-es kiadás e téren is változtatásokat tartalmazott: a vitéz „csak olyan társadalmi egyesületnek lehet tagja, amelynek alapszabályai és célja a Vitézi Rend szellemével és annak tett esküjével nem ellenkezik, ezért minden vitéz más egyesületi tagságát bejelenteni köteles és ilyenbe való belépésére az Országos Vitézi Szék engedélyét kérni."[141] Eme szigorítás is jól mutatja az Országos Vitézi Szék azon törekvését, mely arra irányult, hogy a Vitézi Rendet a kormányzati politikához való hűségben megtartsák.

A harmincas évek végére a fasizmus európai előretörésével párhuzamosan Magyarországon is egyre inkább számolni kellett a nemzetszocialista mozgalom megerősödésével. A Vitézi Rend részéről vitéz Jancsó István IV. kerületi vitézi hadnagynak 1938. július 11-én megjelent s az Országos Vitézi Szék által jóváhagyott beszámolója[142] vonta le az ezzel kapcsolatos következményeket. Jancsó kiemelte, hogy a Vitézi Rend a kormányzattal egyező politikát vall, amelyet az Anschluss idején tapasztalt feszültség idején érvényre is tudott juttatni. Ugyanakkor elismerte a szélsőségek jelenlétét a magyar politikai életben. A szélsőségek elleni fellépést a Vitézi Rend nemzetvédelmi feladatának tekintette, ha azok akár a Rend keretein kívül, akár azon belül is jelentkeznének. Ennek érdekében fontosnak tartotta a rendi fegyelem megszilárdítását: „Az Országos Vitézi Szék... visszavonhatatlanul és határozottan megtiltja a Rend tagjainak, hogy a szélsőséges mozgalmakban bármely néven nevezendő módon résztvegyenek. Kifeje-

[137] *Vitézek Lapja,* 1936. február 21.

[138] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1925. 25. o.

[139] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1934. 36–38. o.

[140] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1925. 23. o.

[141] A Vitézi Rend Kis Kátéja. Budapest, 1934. 36–38. o.

[142] *Vitézek Lapja,* 1938. július 11.

zetten hangoztatja az Országos Vitézi Szék, hogy akik ezen rendelkezésnek alávetni nem tudják magukat, azoknak működésére a Rend kebelén belül nem reflektál és helyesnek látná – hogy ha ilyenek valóban vannak –, vonják le a magatartásuk konzekvenciáját és lépjenek ki a Rendből. Ellenkező esetben fegyelmi úton távolíttatnak el." Hasonlóképpen adminisztrációs úton kívánt eljárni az Országos Vitézi Szék azok ellen a rendtagok ellen is, akik nem tartották be a zsidótörvényt, s azt valamiképpen kijátszották.

Az Országos Vitézi Szék nem tartotta lehetségesnek azt, hogy a Vitézi Rend tagjai a kormányzó nevével fémjelzett politikával ellentétes utat kövessenek, már csak azért sem, hiszen a Vitézi Rendet is Horthy mint főkapitány képviselte: „Ne akarjon senki nagyobb magyar lenni a legnagyobb magyarnál, s a maga köré gyűjtött munkatársainál." Ennek értelmében, a kormányzóhoz közelálló politikai körök céljainak megfelelően járt el a Vitézi Rend, mikor tagjait a Magyar Élet Mozgalomba (MÉM) való bekapcsolódásra bíztatta,[143] annak össznemzeti jellegét hangsúlyozva, s ez egybeesett azzal a politikai törekvéssel, mely tompítani igyekezett a MÉM radikalizmusát. A Vitézi Rend, melyet kezdettől fogva meghatározott, hogy a kormányzói és a főkapitányi pozíció egybeesett, e kérdésben is a Horthy-politikához igazodott. Ennek hatását mutatják az 1939-es választások eredményei is. A korszak első titkos választásán 260 mandátum sorsáról döntöttek a választók. A kormányzó párt, a Magyar Élet Pártja 180 mandátumot szerzett, s ebből 44 mandátum vitézi címet viselőknek jutott. A kormánypárthoz közelálló Egyesült Keresztény Párt 3 mandátumának egyikét is vitéz nyerte el.[144] A politikai elitben tehát nagy számban képviselték magukat a Vitézi Rend természetesen főleg tiszti állományú tagjai, akik a Vitézi Rendbe való felvételükkel a kormányzóhoz való hűségüknek, annak politikájával való azonosulásuknak adtak hangot.

Hasonló volt a helyzet a katonai elitben. Szakály Sándor 1984-es tanulmányában[145] kitér a katonai elit és a Vitézi Rend kapcsolatára: az általa vizsgált 253 személy közül 129 tagja volt a Vitézi Rendnek, azaz 50,98%-uk. Ennek azonban nincs nagy jelentősége, hiszen a katonai elit szinte minden tagja rendelkezett a vitézi mértékhez szükséges kitüntetésekkel.

Elmondható mind a politikai, mind a katonai elitre egyaránt, hogy a közéjük tartozó személyek közül sokuk viselte a vitézi címet, ennek azonban nem tulajdonítható különösebb jelentőség abban az értelemben, hogy a Vitézi Rend valamiféle befolyással rendelkezett volna akár a politikai akár a katonai vezető körökben. Éppen ellenkezőleg: a döntéshozó politikai erők erőteljes jelenléte meghatározta a Vitézi Rend helyzetét, amiből egyenesen következett, hogy a Vitézi Rend politikája a Horthy-politika függvénye volt, aminek legpregnánsabb bizonyítéka a vitézi eskü szövegének az a része, melyben a vitézek Horthyra esküdtek fel, s politikai irányvonalukat is ez szabta meg.[146]

A Vitézi Renden belüli szélsőséges elemek jelenlétének bizonyítéka azonban az, hogy az Országos Vitézi Szék 1941-ben több rendeletet is kiadott a vitézi eskü védelmében: „Esküt vagy fogadalmat a vitéz a Renden kívül semmiféle szervezetben

---

[143] A vitézek és a Magyar Élet Mozgalom. *Vitézek Lapja,* 1939. január 21.

[144] Uo. 1939. június 1.

[145] *Szakály Sándor*: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984/1. 34–70. o.

[146] Vö. A vitézi törzskapitányok országos értekezlete (1939. február 3.). *Vitézek Lapja,* 1939. február 11.

nem tehet."[147] A rendelkezés következtében azonban egy komikus szituáció is adódott. Egy vitéz a fenti rendelkezésre hivatkozva nem tette le a református egyházközösség gondnok állása által megkívánt esküt, ezért az Országos Vitézi Szék kimondta, hogy az egyházaktól, a közigazgatási hatóságoktól, valamint a honvédség és csendőrségtől megkívánt esküt letehetik a vitézek.[148]

A kormányzat által elismert és támogatott nemzetvédelmi szervezetekkel azonban együttműködött. A vitézek, tűzharcosok és nemzetvédelmi keresztesek Nemzetvédelmi Egyesülése, mely 1942 júliusában alakult, a kormányzati politika megvalósítása érdekében lépett fel.[149] A Vitézi Rend politikai megítélése szorosan összefügg a Horthy-rendszer politikai megítélésével, hiszen magán viseli annak a politikának majdnem minden jellegadó jegyét. Különösen a német megszállás idején tulajdonítható egyfajta emblematikus jelleg a Vitézi Rend viselkedésének.

Az ügyvezető törzskapitány 1944. május 20-án megjelent nyilatkozatában[150] reagált az új helyzetre. E sorok jól mutatják az akkori magyar politika szinte már tudathasadásosnak mondható kettősségét. Egyrészt igyekezett megfelelni a németek által támasztott követelményeknek, másrészt viszont bízott a magyar politika szuverenitásának megőrizhetőségében. A zsidókérdés kapcsán is a németeknek tetsző álláspontot foglalt el: a Vitézi Rend „elsőként iktatta tételes szabályai közé a legnemesebb értelemben vett fajvédelmet és nemzetvédelmet, a keresztény erkölcsöt pedig akként értelmezte, hogy azt bensőségesen csak az gyakorolhatja, aki maga is vérbeli keresztény." A németek által képviselt politikához való alkalmazkodás hangoztatása mellett ugyanakkor e beszédében is figyelmeztetett az ügyvezető a kormányzó által képviselt politikával való legteljesebb azonosulásra: „Ne engedjük, hogy a nemzet hivatott vezetői által jónak és szükségesnek tartott reformokat a gátlók és a gáncsoskodók elsikkasszák, mert nem fél, hanem egész megoldásokat kívánunk de azt sem engedhetjük, hogy a szertelen túlzók azokat más útra terelve, a nemzetet végveszedelembe döntsék."

A kormányzó politikájának eredményeként avatták vitézzé 1944. június 23-án Sztójay Döme miniszterelnököt is.[151] Attól viszont, hogy a magyar nemzetszocialisták, a Szálasi köré csoportosuló nyilasok számára megadja a hatalomrajutás, vagy csak a döntéshozó hatalomban való részesedés lehetőségét, a Horthy-politika a megszállás alatt is tartózkodott. A Magyarság 1944. július 7-én kelt számára válaszul, mely cikket jelentetett meg „A Vitézi Rend tagjai beléphetnek a Magyar Nemzetszocialista Pártba" címmel, 1944. augusztus 12-én az Országos Vitézi Szék megerősítette a vitézek politikai jogainak gyakorlásáról a Vitézi Rend Kis Kátéja vonatkozó pontja értelmében kiadott május 16-i rendeletét: „A politikai jogok gyakorlása a vitézt sohasem vezetheti szélsőségekhez, hanem mindenkor vitézi esküjéhez híven a vitézek főkapitánya őfőméltósága iránt rendíthetetlen hűségben teljesítsék nemzet- és fajvédelmi kötelességeiket."[152]

---

[147] OVSZ 821/Biz.V. 1941. Uo. 1941. március 29.

[148] OVSZ 3167/Biz.V. 1941. Uo. 1941. december 13.

[149] Uo. 1941. február 8., valamint 1942. augusztus 1.

[150] Igmándy-Hegyessy törzskapitány nyilatkozata. Uo. 1944. május 20.

[151] *Vitézek Lapja,* 1944. július 1.

[152] OVSZ 1551/Biz.I. 1944., valamint OVSZ 2281/Biz.V. 1944. Uo. 1944. augusztus 12.

1944 tavaszán-nyarán az Országos Vitézi Székben is jelentős személyi változások történtek, jelezve a kiélezett politikai helyzetet. A kormányzó, mivel államfői teendői miatt tartósan akadályozva volt abban, hogy a Vitézi Rend vezetését elláthassa, 1944. április 21-én kelt magas elhatározásával vitéz Igmándy-Hegyessy Géza ny. altábornagyot nevezte ki a vitézek főkapitányának új helyettesévé.[153] Az addigi helyettest, vitéz Hellebronth Antal ny. vezérezredest pedig „tiszteletbeli törzskapitánnyá" nevezte ki.[154] A 80-as éveiben járó, a főkapitány helyettesi tisztséget 1927 óta betöltő Hellebronth Antalt tehát az ügyvezetőként is meglehetősen tevékeny és Horthyhoz hű Igmándy-Hegyessy Géza váltotta fel. Az 1. számú vitézi törzsszék élére vitéz Bánó Kálmán helyett vitéz Pongrácz Pál vezérőrnagy került, s ő lett az ügyvezető törzskapitány is.[155] (Pongrácz Pál ugyancsak nem volt szélsőségesnek nevezhető, hiszen 1945-ben az új politikai rendszer őt bízta meg a Vitézi Rend felszámolásával.)

A kormányzó rosszul előkészített kiugrási kísérlete során azonban nem történt érdemleges kísérlet arra, hogy a Vitézi Rend tagjait egységesen felsorakoztassák a kormányzó mögött, a rend ugyanis nem rendelkezett ehhez az aktushoz szükséges politikai és cselekvési önállósággal, így csak passzív résztvevője maradt az eseményeknek.

A kiugrási kísérlet bukása a Vitézi Rend számára új szituációt teremtett. Egyrészt maga a főkapitányi pozíció kérdőjeleződött meg a kormányzó lemondásával, másrészt a Szálasi-kormány rövidesen a hatalomra jutása után felmentette az Országos Vitézi Szék munkájában meghatározó szerepet játszó, többségükben horthysta törzskapitányokat, s október 17-én Szőllősy miniszterelnök vitéz Csukonyi Ferenc ezredest bízta meg az Országos Vitézi Szék ideiglenes vezetésével.[156] Október 15-e után tehát megszűntek az alapszabályszerű működés feltételei, így ez a dátum cezúraként szerepel a Vitézi Rend történetében. A felemás szituáció folytán a nyilas uralom alatt a Vitézi Rend már csak részleges tevékenységet folytatott, s ennek törvényessége is erőteljesen megkérdőjelezhető.

A Szálasi-rezsim szóbelileg vitéz Magyarossy Sándor 1944. október 1-jén nyugalmazott altábornagyot, de 1944. november 1-jével vezérezredessé előléptetett[157] volt törzskapitányt bízta meg a Vitézi Renddel kapcsolatos ügyek intézésével. Ő mentette fel az Országos Vitézi Szék vezetése alól Csukonyi Ferencet november végén, s bízta meg a vezetéssel vitéz Benkő Béla vezérőrnagyot, volt vitézi törzskapitányt.[158] A nyilasuralom lényegében már csak menekülést jelentett az Országos Vitézi Szék számára. 1944. november 8-án még Csukonyi vezetésével az Országos Vitézi Szék a Sopron megyei Barbacsra települt, innét 1945. május 25-én Benkő Béla vezetésével az Országos Vitézi Szék Ausztriába menekült,[159] ami lényegében a Vitézi Rend magyarországi tevékenységének hosszú időre a végét jelentette.

---

[153] *Vitézek Lapja,* 1944. május 20.

[154] OVSZ 1366/Biz.I. 1944. Uo. 1944. június 10.

[155] OVSZ 1694/Biz.I. 1944. Uo. 1944. június 20.

[156] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 22912/Eln. OVSZ. fb. 1945.

[157] *Szakály*: i. m. 68. o.

[158] HL HM 22912/Eln. OVSZ. fb. 1945.

[159] HL HM 22912/Eln. OVSZ. fb. 1945.

II.

A Vitézi Rend felszámolása

A Horthy nevével fémjelzett politikai rendszer bukásával Magyarországon megkérdőjeleződött a Horthyhoz szorosan kötődő Vitézi Rend létének szükségessége, annál is inkább, mivel a rend vezető szerve, a nyilas uralom alatt részleges működést kifejtő Országos Vitézi Szék 1945 elején nyugatra távozott. A szovjet megszállással egyidőben kialakuló demokratikus politikai rendszernek nem fűződött érdeke az amúgy is kompromittálódott Vitézi Rend fenntartásához. A rend felszámolása több részletben történt, és meglehetősen elhúzódott. Első lépésként az Országos Vitézi Széket oszlatták fel, amit a vitézi címnek, majd a vitézi telek különleges jogi minőségének eltörlése követett.

1945. január 20-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízottai, az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazása alapján, Moszkvában aláírták a fegyverszüneti egyezményt. A fegyverszünet megkötése fontos állomás volt az új politikai berendezkedés legitimációs folyamatában, melynek alapja a szövetséges hatalmak, különösképpen az ország területén katonákat felvonultató Szovjetunió követeléseinek teljesítése volt. Ebbe a folyamatba illeszthető be a február 26-án kelt, és március 17-én kihirdetett 529/1945. M.E. számú rendelet, amely a fegyverszüneti megállapodás 15. pontjának tett eleget: „A magyar kormány feloszlatja a magyar területen lévő összes Hitler-barát vagy más politikai, katonai jellegű szervezeteket, amelyek az egyesült nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytattak vagy folytatnak, tekintet nélkül arra, hogy működésük alapszabályszerű vagy attól eltérő volt-e."[160]

Nem kerülhette el tehát sorsát, a feloszlatást a nyilas uralom alatt részlegesen működő Országos Vitézi Szék sem. Az Ideiglenes Kormány honvédelmi minisztériuma már február 20-án megbízta Pongrácz Pál vezérőrnagyot, az Országos Vitézi Szék utolsó Horthy által kinevezett ügyvezető törzskapitányát az Országos Vitézi Szék feloszlatásának előkészítésével.[161] Az április 5-re elkészült tervezet csak a 6.650/1920. M.E. számú rendelet 10. §-a alapján meghatározott vitézi szervek feloszlatását javasolta, s kimondta, hogy „a vitézi intézmény mint az egyéni vitézség jutalmazása a mai demokratikus, független Magyarországban is fenntartandó volna... A múlt világháború után (1914–18) vitézséget nyertek, valamint azok felavatott várományosai kellő igazoltatás lefolytatása után vitézi címüket és jelvényüket is megtarthatják."[162]

Mint a javaslat is mutatja, az Országos Vitézi Szék feloszlatása még nem vonta maga után automatikusan a Vitézi Rend megszüntetését, de az 529/1945. M.E. számú rendelet nyilvánvalóvá tette, hogy a vitézi intézmény eredeti formájában semmiképpen sem tartható fenn. A javaslat, kitérve a vitézi telek problémájára is, amellett foglalt állást, hogy „a földműveléssel foglalkozó és nincstelen szegénysorsú vitézeknek juttatott telkek, tekintet nélkül azok eredetére, meghagyandók volnának...", a Vitézi Rend egyéb vagyona pedig az államra szállna át.[163]

---

[160] Magyarországi Rendeletek Tára. 1945. I. k. 49–50. o.

[161] HL HM OVSZ vj. gond. 1948. (telekügyek).

[162] HL HM 22905/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[163] HL HM 22905/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

Hasonlóképpen rendelkezett az Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) is, mikor április 9-én kimondta: „valakitől birtokot, azért mert a Vitézi Rend tagja, elkobozni nem lehet. A vitézeket is egyénileg kell elbírálni és a vitézi telek elkobzásának csak a 600/1945. M.E. számú rendelet 4-6. §-ai alapján van helye."[164] Az Országos Földbirtokrendező Tanács határozatában említett, a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhöz juttatásáról szóló 600/1945. M.E. számú rendelet a hazaárulók, nyilas, nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, a háborús és népellenes bűnösök földbirtokainak teljes elkobzásáról rendelkezett.[165]

A Vitézi Rend politikai irányvonalának ismeretében azonban e kitétel a kisbirtokkal rendelkező földműves vitézeknek csak elenyésző részét érinthette. A Vitézi Rend problémájának rendezésével megbízott honvédelmi tárca 1945. június 8-ra pártközi értekezletet hívott össze, s a fent említett javaslattal egybehangzóan, szigorú, a köztisztviselőkre vonatkozó eljárásra épülő igazoltatás után, a vitézi cím további fenntartását javasolta.[166] A június 8-i minisztérium- és pártközi értekezleten[167] az Ideiglenes nemzetgyűlésben helyet kapott pártok képviselői vettek részt, így Pfeiffer Zoltán az FKGP, Kádár János az MKP, Veres Péter az NPP, Zentay Vilmos az SZDP és Tábori János a PDP részéről. Megjelentek még a minisztériumok képviselői, a honvédelmi minisztérium részéről B. Szabó István politikai államtitkár, a Vitézi Rend képviseletében pedig vitéz Pongrácz Pál, vitéz Bethlenfalvy Péter, vitéz Máté Gyula, vitéz Balogh Gábor és vitéz dr. Kossuth Ferenc, az Országos Vitézi Szék volt tisztségviselői, valamint az OFT képviselője.

A politikai pártok képviselői egybehangzóan a Vitézi Rend és a vitézi cím megszüntetése mellett foglaltak állást, ugyanis mint Zentay Vilmos, Veres Péterrel egyetértve, kifejtette, a vitézséget egyénileg kell jutalmazni, ehhez szervezet nem szükséges. Tábori János és Pfeiffer Zoltán a Vitézi Rendnek az ellenforradalmi kormányzattal való szoros összefonódását emelte ki, Kádár János pedig egyenesen népellenes bűncselekmények elkövetésével vádolta a Vitézi Rendet. P. Balogh István miniszterelnökségi poltikai államtitkár és Pongrácz Pál volt ügyvezető törzskapitány ellenben a felhozott vádakat próbálták cáfolni, s Meskó Zoltán, Ruszkay Jenő, Baky László, valamint a volksbundista és az SS-be lépett vitézeknek a rendből való kizárásával érveltek, s a honvédség ütőképességének fenntartására hivatkozva a vitézi cím megtartását javasolták.

Az igazoltató eljárást a politikai pártok is támogatták, és abban részvételi szándékukat is kinyilvánították. A vitézi telkek elkobzását egyik párt sem támogatta, sőt a zsidóingatlanokból alakított vitézi telkeket is a földművesek kezén kívánták hagyni, mindezt természetesen a földreformmal összhangban. A vitézi telek hitbizományi jellegét azonban, mint a demokratikus jogrendszertől idegen elemet, nem kívánták fenntartani.

A Vitézi Rend szerveinek felszámolását egy, a honvédelmi tárca felügyelete alá tartozó közeg, az Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága kezdte meg, melynek

---

[164] HL HM 22913/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[165] Magyarországi Rendeletek Tára. 1945. I. k. 55–56. o.

[166] HL HM 22921/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[167] HL HM 22934/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

vezetésével Pongrácz Pált bízták meg. A bizottság fő feladata az Országos Vitézi Szék pénzügyeinek rendezése volt, vagyis az 1920:XXXVI. tc. alapján juttatott vagyonváltságos és megváltásos földek még fennálló tartozásainak, az 1936:XXVII. tc. alapján vásárolt, az 1939:IV. tc. és az 1942:XV. tc. alapján juttatott vitézi telkek vételárának, azonkívül a vitézi házak építésére és a vitézi telek felszerelésére adott kölcsönök megállapítása, beszedése és elszámolása. Az Országos Vitézi Széknek ilyenformán kb. 2 500 000 pengő követelése volt. Ezenfelül a felszámoló bizottság vette kezelésbe a Vitézi Rend kb. 3 500 000 pengő készpénzvagyonát, valamint az Örkényi Gazdaképző Iskolához tartozó ingatlanokat is.[168] A bizottságnak így az Országos Vitézi Szék volt telek-, személyi-, nyilvántartó- és pénzügyi osztályainak ügyköreit kellett volna lezárásig továbbvinnie.[169]

A munkálatokat azonban néhány probléma alapvetően hátráltatta. Akadályt jelentett, hogy az Országos Vitézi Szék iratanyaga nem állt a felszámoló bizottság rendelkezésére, ugyanis egy részük Budapest ostromakor, a harci cselekmények során megsemmisült, az Országos Vitézi Szék központi irattára például, amely a királyi várban volt elhelyezve, kiégett.[170] Az iratok másik részét pedig vitéz Benkő Béla vezérőrnagy irányítása alatt nyugatra szállították,[171] ahol – bár a felszámoló bizottság erőfeszítéseket tett felkutatásuk érdekében – nyomuk veszett.[172] A felszámoló bizottságnak így egy új nyilvántartást kellett készítenie.[173] Az ehhez szükséges adatok megszerzése érdekében kérdőíveket küldtek ki a vitézek számára, akiknek ezt büntetőjogi felelősségük tudatában kellett kitölteni és visszaküldeni. A kérdőív kérdései a vitézek személyi adataira, telekviszonyaikra és pénzügyi tartozásaikra, illetve követeléseikre vonatkoztak. Az 1945-ös viszonyok tükrében érthető, hogy az akció csak részleges eredményeket hozott.

Az a körülmény pedig, hogy a felszámoló bizottság elnöke nem volt vagyonjogi személyiség, s így a Vitézi Renddel kapcsolatos vagyonjogi ügyekben, főleg a rendezésre váró telekügyekben nem tudott érdemi döntést hozni, szinte lehetetlenné tette a felszámoló bizottság munkáját. Ez tette szükségessé a kormány részéről, hogy 1946. március 7-én kiadja 2.820/1946. M.E. számú rendeletét a Vitézi Rend vagyonjogi ügyeinek ideiglenes intézéséről. E rendelet kimondja: „A Vitézi Rend vagyonjogi ügyeit a törvényes képviselőt megillető jogállással a honvédelmi miniszter előterjesztésére a miniszterelnök által kinevezett gondnok intézi... A gondnok ebben a minőségben a Honvédelmi Minisztérium közvetlen felügyelete és ellenőrzése alatt áll."[174]

A rendeletnek megfelelően a miniszterelnök nem sokkal később közzétette 4.520/1946. M.E. számú rendeletét, amelyben a Vitézi Rend vagyonjogi ügyei gondnokának azt a Pongrácz Pált nevezte ki,[175] aki előzőleg a Felszámoló Bizottság munkáját

---

[168] HL HM 22915/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[169] HL HM 22905/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[170] HL HM 251339/Vit.Biz. 1946.

[171] HL HM 22912/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[172] HL HM 22914/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945., valamint HL HM 22919/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[173] HL HM 22931/Eln.sz. OVSZ. fb. oszt. 1945.

[174] *Magyar Közlöny*, 1946. március 14. (61. sz.)

[175] Uo. 1946. április 28. (96. sz.)

irányította. A Honvédelmi Minisztérium pedig 1947. április 1-jén Bethlenfalvy Péter ny. ezredest rendelte ki a vagyonjogi gondnok melletti szolgálat ellátására.[176] A Vitézi Rend jogi képviseletét bíróságok és más hatóságok előtt a 2.820/1946. M.E. számú rendelet értelmében a Kincstári Jogügyi Igazgatóság látta el, szakértőként bevonva a vagyonjogi gondnokot. Az Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága 1946 februárjában, még mielőtt a vagyonjogi gondnok megkezdhette volna működését, beszüntette tevékenységét.[177] Az Országos Vitézi Szék feloszlatásával járó ügyeket ezentúl tehát a vagyonjogi gondnok intézte. Az Országos Vitézi Széknek a 6.650/1931. M.E. számú rendeletben biztosított joga, amely megengedte, hogy „Különleges Felhatalmazvány" birtokában a Vitézi Rendet terhelő jog bejegyzését kérhesse, a 2.280/1946. M.E. számú rendelet alapján a Vitézi Rend vagyonjogi gondnokára szállt át, vagyis a Vitézi Rend és az azt szabályozó rendeletek egyelőre továbbra is hatályban maradtak.

A Vitézi Rend vagyonjogi gondnokának elsődleges feladata az volt, hogy a Horthy-korszak már említett, különböző földbirtokrendezései során a Vitézi Rend rendelkezésére átadott ingatlanok telekkönyvi tulajdonjogát az adományozott részére bejegyeztesse: „A Vitézi Rend vagyonjogi gondnokának munkaköre abban áll, hogy a kb. 1200 volt vitézi telek tulajdonos megközelítőleg 100 000 kh területet kitevő ingatlanát, mely telekkönyvileg nagyrészt az »Államkincstár«, a »Vitézi Rend«, az »Országos Vitézi Szék«, az »Orsz. Földhitelintézet«, stb. nevén áll, a ténylegesen juttatottak részére telekkönyveztesse akkor, ha az illető a földreformrendelet értelmében igényjogosult, s ellene a 600/1945. M.E. számú rendelet 4-6. §-aiban felhozottak nem forognak fenn."[178] A Vitézi Rend felszámolásának egyik sarkalatos pontja ugyanis a vitézi telek jogi helyzetének rendezése, valamint ennek a földreformmal való összhangba hozása volt.[179] A vagyonjogi gondnok többször is hangsúlyozta, hogy a Vitézi Rend vagy az Országos Vitézi Szék nevén csak technikai telekkönyvi akadályok miatt van ingatlan, így azokat a földreform során igénybe venni jogellenes cselekedetnek minősül.[180] A tulajdonjogi rendezés során a vagyonjogi gondnok, miután megszerezte a községi elöljáróságok, azaz a községi földigénylő bizottságnak, a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségének, az Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetségének jóváhagyását, úgynevezett Engedély Okiratot állított ki a tulajdonos részére, ami tulajdonképpen az adománylevelet pótolta. Ezzel az eljárással a tulajdonjogot az adományozott részére elismerte, s az okiratot bejegyzés céljából a telekkönyvi hatóságnak küldte el.[181]

A vitézi telkek tulajdonjogi rendezése mellett a vitézi telkek tartozásainak felmérése és rendezése volt a vagyonjogi gondnokság másik lényeges feladata. A vitézi telkeket terhelő vételárhátralékok és más tartozások megállapításánál a vagyonjogi gondnok az arra illetékes szervekkel, így a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezettel (LEBOSZ-szal), az Országos Födhitel Intézettel, a Földművelésügyi

[176] HL HM 150019/VR vj. gond. 1947.

[177] HL HM OVSZ vj. gond. telekügyek 1948.

[178] HL HM OVSZ vj. gond. telekügyek 1948.

[179] HL HM 702457/VR gond. 1947.

[180] HL HM 702629/VR gond. 1947., valamint HL HM 703389/VR gond. 1948.

[181] HL HM 703950/VR gond. 1948.

Minisztériummal és az Országos Szövetkezeti Hitelintézettel közösen járt el. A probléma megoldását nehezítette, hogy a vitézi telkek eredetüknél fogva több csoportba voltak oszthatók, s így más-más eljárást kívántak.[182] A másik nehézséget, amivel az Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottságának szintén meg kellett küzdenie, az iratanyag pusztulása jelentette. A vagyonjogi gondnok tehát csak úgy tudott érvényt szerezni az állami követeléseknek a hátralékfizetést nem teljesítő telektulajdonosokkal szemben, ha új nyilvántartás áll rendelkezésére. Ennek egyik, már a felszámoló bizottság által is alkalmazott módja a kérdőívek kiküldésével teljessé tett nyilvántartás összeállítása volt. A kérdőívek ki nem töltése és el nem küldése a vitézek részéről a szerzett jogokról való lemondást jelentette. A vagyonjogi gondnok ily módon próbálta adatszolgáltatásra bírni a telkes vitézeket.[183]

Mivel a vagyonjogi gondnoknak nem állt rendelkezésére megfelelő apparátus, a kitelepítések és az eltávozások után hátramaradó telkekről sem jutott elegendő információhoz, így helyette a községi elöljárók intézkedtek.[184] Sok gondot okozott és sok feladatot rótt a vagyonjogi gondnokra az a tény, hogy az Országos Vitézi Szék felosztalása után a vitézi telekre vonatkozó rendeletek hatályban maradtak, s így a vitézi telek különleges jogi helyzete továbbra is fennállt. Az Igazságügyi Minisztérium[185] és a vitézi telektulajdonosok[186] több esetben sérelmezték a vitézi telket sújtó elidegenítési és megterhelhetőségi tilalom fenntartását. Ugyanez vonatkozott a vitézi telekkel kapcsolatos kötött öröklési rend hatályban maradására.[187] A vagyonjogi gondnok azonban kiállt a különleges jogi helyzet fenntartása mellett, amelyet addig tartott szükségesnek, amíg a telekkönyvi tulajdonjogi rendezés és a vételárhátralékok megállapítása meg nem történik, mert – mint mondotta – ha a különleges jogi minőséget még azelőtt eltörölnék, az veszélyeztetné az addig elért eredményeket és növelné a kincstár veszteségeit is.[188] Bizonyos, méltánylást érdemlő esetekben azonban a vagyonjogi gondnok hozzájárult az elidegenítéshez, ha a tulajdonos a vitézi telek helyett csereingatlant vásárolt.[189] A megterhelés vonatkozásában ugyancsak hasonló elvek alapján járt el.[190] Az öröklési renddel kapcsolatban elismerte ugyan, hogy az változatlan formában a demokratikus jogrendszerbe nem illeszthető be, de a telek felaprózódását a földreform céljaival ellentétesnek tartotta.[191]

A Vitézi Rend vagyonjogi gondnoksága a feladatok nagy részét teljesítette, a Vitézi Rendet érintő ügyek végleges megoldásához a feltételeket 1948 végére nagyjából biztosította. Pongrácz Pál 1948. október 10-i jelentésében a munkálatokat így foglalta össze: „Ezideig kb 2000 vitézi telek jogi helyzetét tudtam rendezni, miután egyes

[182] HL HM VR vj. gond. telekügyek 1948.

[183] HL HM 703576/VR gond. 1948.

[184] HL HM 704183/VR gond. 1948.

[185] HL HM 702981/VR gond. 1948.

[186] HL HM 702951/VR gond. 1948.

[187] HL HM 703140/VR gond. 1948.

[188] HL HM 702981/VR gond. 1948., valamint HL HM 704457/VR gond. 1948.

[189] HL HM 702857/VR gond. 1948.

[190] HL HM 702951/VR gond. 1948.

[191] HL HM 702951/VR gond. 1948.

nagyobb telekkomplexumok (úgynevezett vitézi telepek) telekkönyvi megosztása helyszíni szemlékkel és mérnöki megosztási munkálatokkal jár, és ezek huzamosabb időt igényeltek. A még nem rendezett vitézi telkek másfél-két év alatt rendezve lesznek... A Vitézi Rend vagyonjogi gondnokságának sikerült egy hozzávetőleges pontosságú vit. telekkatasztert felállítani."[192]

A Vitézi Rend felszámolásának fontos momentuma volt a rangok és címek megszüntetéséről szóló 1947. IV. tc. 3. §-a, amely megtiltotta a vitézi cím használatát. Sokat elárul a Vitézi Rend akkori politikai megítéléséről a törvény lábjegyzetének ezzel kapcsolatos néhány sora: „A Vitézi Rend (Országos Vitézi Szék) megszüntetése az 529/1945. M.E. számú rendelettel megtörtént. Tekintettel azonban arra, hogy a »vitéz« cím használata ennek megszüntetése ellenére előfordult és előfordul, e cím használatát is tilalmazni kell."[193]

Annak ellenére tehát, hogy 1948 végéig a Vitézi Rend vagyonjogi gondnoksága a Vitézi Rend működését szabályozó rendeletek szerint járt el, 1947-re az egyre balra tolódó politikai erők a Vitézi Rendet, összemosva az Országos Vitézi Székkel, gyakorlatilag megszűntnek tekintették. Ennek előzményei a már említett 1945. június 8-i pártközi értekezletig nyúlnak vissza. A visszás helyzetet mutatja, hogy 1948. november 4-én a vagyonjogi gondnok egy vitézi telektulajdonos panaszára kénytelen elismételni az OFT 1945. áprilisi elvi döntését, miszerint valakitől, mert a Vitézi Rend tagja volt, ha egyébként a földreform során telkét meghagyták, tulajdonából kimozdítani nem lehet, főleg azok után, ha a tulajdonjog bejegyzése megtörtént. A vagyonjogi gondnok ezenfelül elítélte a rémhírterjesztést és figyelmeztette a panaszost a vitézi cím használatának tilalmára is.[194] A Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet 1948 októberére elkészítette a vitézi vagyonváltságos földek vételárhátralékának elszámolását. A vagyonjogi gondnok ezen oknál fogva arra kérte a Pénzügyminisztériumot, hogy a továbbiakban a LEBOSZ intézkedjék a törlesztések ügyében.[195] Így 1948 végére a Vitézi Rend vagyonjogi gondnoksága fenntartásának szükségessége megkérdőjeleződött, s mivel a kormány szerette volna lezárni a vitézi intézménnyel kapcsolatos ügyeket, 1948 őszén tárgyalásokat folytattak ez ügyben.[196]

Az előkészítő tárgyalások eredményeként 1948. december 19-én megjelent a 12.770/1948. Korm. számú rendelet[197] a vitézi telek, a haditelek, a családi birtok és a védett birtok különleges jogi minőségének megszüntetése tárgyában. A kormány megszüntette a vitézi telek különleges jogi minőségét, s egyben elrendelte annak telekkönyvi törlését is. Eme rendelkezés végrehajtása érdekében 1949. február 6-án kiadták a 10.000/1949. I.M. számú rendeletet,[198] mely kimondta, hogy a különleges jogi minőségtől független terhek továbbra is fennállnak, biztosítva a hátralékok behajtását.

---

[192] HL HM VR vj. gond. telekügyek 1948.

[193] Magyar Törvénytár. 1947. évi törvénycikkek.

[194] HL HM 704603/VR gond. 1948.

[195] HL HM 704459/VR gond. 1948.

[196] HL HM 704583/VR gond. 1948.

[197] *Magyar Közlöny*, 1948. dec. 19. (279. sz.)

[198] Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. II. Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek. 1949. II. k. 940. o.

A 12.770/1948. Korm. számú rendelet kimondta továbbá a vitézi intézmény vagyonának az államra való átszállását, amely vagyon számbavételével a Pénzügyminisztériumot bízta meg. E rendelkezés végrehajtását pontosította az 1949. január 30-án közzétett 59.100/1949.VII. P.M. számú rendelet.[199]

A 12.770/1948. Korm. sz. rendelet intézkedéseinek folyományaként kimondták a Vitézi Rend vagyonjogi gondnokságának megszüntetését is, amit 1948. december 25-én, a 12.958/1948. M.E.I/a. szám alatt kiadott rendelet[200] keretében követett Pongrácz Pál felmentése is. Emellett kötelezték a vagyonjogi gondnokságot arra, hogy iratait a pénzügyminisztériumnak, vagy a pénzügyminisztérium rendelkezései alapján a LEBOSZ-nak illetve az Országos Szövetkezeti Hitelintézetnek adja át.[201]

A számunkra legfontosabb intézkedéseket azonban a 12.770/1948. számú kormányrendelet 5. §-a tartalmazza: „Jelen R. kihirdetésének napján lép hatályba. Ezzel egyidejűleg az 1920:XXXVI. tc. 70-75. és 77. §-ai, az 1936:XXVII. tc.-nek a vitézi telekre vonatkozó s a jelen R-tel ellentétes rendelkezései, az 1820/1917. M. E. sz. r. , a 6650/1920. M. E. sz. r., a 6450/1931. M. E. sz. r., a 14000/1933. M. E. sz. r. és a 2820/1946. M. E. sz. r., valamint ezeket a jogszabályokat kiegészítő és módosító rendelkezések hatályukat vesztik."

1948. december 10-én tehát megszűnt a Vitézi Rend törvényes alapja.

III.
Összegzés

A Vitézi Rend történetének, működésének értelmezése, értékelése a Horthy-korszak megítélésének függvénye, ugyanis a rend, melynek élén főkapitányként Horthy Miklós állt, a kormányzói politika céljainak megfelelően próbálta kifejteni tevékenységét.

Horthynak a Vitézi Rend létrehozásával az volt a célja, hogy egy rendszerhű kis- és középbirtokos tulajdonosi réteg alapjait lerakva növelje saját társadalmi bázisát. A Vitézi Rend azonban nem tudott e célnak megfelelni, hiszen nem sikerült minden vitézt telekadományban részesíteni. A felajánlásból származó ingyenes vitézi telkek alacsony száma miatt a rendnek be kellett kapcsolódnia a korszak földbirtokrendezésébe. Az ily módon juttatott telkek azonban nem ingyenes, hanem járadéktelkek voltak, s így csak nagy erőfeszítések árán lehetett belőlük gyümölcsöző kisbirtokokat létrehozni. Ebből kifolyólag a kormányzat pozitív diszkriminációja ellenére a vitézek nem váltak a vidéki földműves társadalom meghatározó elemeivé.

A vitézi telekrendszer ellentmondásossága abban állt, hogy bár az akkori magyar földbirtokrendszert meghatározó törpe- és nagybirtokokkal szemben életképes kisbirtokrendszer létrehozását kívánta megvalósítani, a vitézi telkeket meghatározó hitbizományi

---

[199] Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. II. Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek. 1949. II. k. 675. o.

[200] *Magyar Közlöny*, 1948. dec. 25. (283-284. sz.)

[201] *Magyar Közlöny*, 1948. dec. 19. (279. sz.)

jelleg, a megterhelési és elidegenítési tilalom egyfajta feudális eredetű földbirtoklási módot elevenített fel. Azt a tényt azonban, hogy a vitézi telkek adományozásának, főleg a legénységi vitézek esetében, szociális vonzatai is voltak, az 1945 utáni politikai rendszer is figyelembe vette. Ezzel magyarázható a Vitézi Rend felszámolásának elhúzódása.

A Vitézi Rend történeti szerepének vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a Vitézi Rend tagjai kipróbált katonák voltak, az Országos Vitézi Szék vezetői és alkalmazottai pedig a honvédelmi minisztérium állományába tartoztak. Hasonló volt a helyzet regionális szinten is, ahol a vezetők nyugalmazott állományú katonatisztek voltak. Ebből kifolyólag a rend militarista jellegét, amely a katonai teljesítménnyel egybekötött földbirtok elvére épült, az egész országra kiterjedő hierarchikus szervezeti felépítés nagyban erősítette.

A Vitézi Rend ideológiáját sajátos kettősség jellemezte. A vitézi cím elnyerése ugyan egyfajta kvázi-nemesi rangot jelentett, de a címet csak a városnyos örökölhette, nem a család. A Vitézi Rend legitimációjának alapvető problémáját az jelentette, hogy bár egy feudális éthoszhoz kapcsolódott, híján volt a hagyomány és a folytonosság legitimáló erejének. A Vitézi Renddel kapcsolatban is megfigyelhető az a történeti hagyományt átértelmező, újrateremtő, identitáskereső magatartás, mely áthatotta a Horthy-korszak vezető ideológiáját. A Vitézi Rend abból a szempontból is modellértékű, hogy bár fogékony volt a szélsőjobboldali eszmék iránt, eszmei arculatát mégis egy konzervatív értékrend határozta meg.

A Vitézi Rendet, melynek megalakulása szinte egybeesett a Horthy-korszak kezdetével, s Horthy bukása lényegében a szervezet működésének végét jelentette, az 1945 után új alapokra helyezkedő politikai berendezkedés nem kívánta fenntartani.

A vitézek tízparancsolata

1. A nemzeti gondolatot valljuk (nacionalizmus). Szembehelyezkedünk tehát minden olyan törekvéssel, amely nemzetközi kötelékekben igyekszik felolvasztani a nemzeti egységet.

2. A társadalom szerves felépítését állítjuk (organizmus). Tagadjuk tehát, hogy társadalmi intézményeink mechanisztikus összetételüek. Ezek az intézmények tehát máról-holnapra nem darabolhatók fel és nem változtathatók meg: ellenkezőleg a szerves, fokozatos fejlődés útján kell haladniok.

3. Csak a fokozatos fejlődést helyeseljük (konzervativizmus), történeti értékeink lehető megőrzésével. Az átmenet nélküli, hirtelen és gyökeres (radikális) társadalmi újításokkal szembehelyezkedünk.

4. A fokozatos fejlődés módja alkotmányos legyen (konstitucionalizmus). Az ezeréves Magyarország és minden társadalmi intézménynek alkotmányát tiszteletben tartjuk.

5. Az önzőérdek helyett a bajtársi önfeláldozás (szolidarizmus) elveit hangsúlyozzuk. Valamennyien mindegyikünkért és mindegyikünk valamennyiünkért.

6. A családban látjuk nemzeti életünk legerősebb pillérét és a várományosokon át későbbi nemzedékekre is megkívánjuk szilárdítani a család erejét (dinasztizmus).

7. A magyar nép felemelkedéséért és emelkedéséért harcolunk (hungarizmus). Elvetünk mindent, ami a magyarság életerejét csökkenti.

8. A keresztény és keresztyén eszme alapján állunk (chrisztianizmus). Más vallások felfogásait és az ú.n. szabadgondolkozást mellőzzük.

9. A katonai erényeket tiszteletben tartjuk (militarizmus). Egyaránt tesszük ezt a múltra, a jelenre és a jövőre nézve is.

10. Minden erőnkkel Magyarország feltámadásért harcolunk (revizionizmus). Üldözzük tehát a Trianonba való kishitű megnyugvás álláspontját.

(Vitézek Albuma. Budapest, 1939.)

I. táblázat

Kimutatás a vitézi telkekről (1930)

A telek				
megjelölése	*minősége*	*száma*	*nagysága*	
			kat. hold	*n. öl*
tiszti	saját	43	6 765	803
legénységi	saját	31	234	1 274
tiszti	ingyen	94	4 235	1 113
legénységi	ingyen	680	8 197	500
tiszti	O. F. B. föld (jár. és megv.)	213	9 526	723
legénységi	O. F. B. föld (jár. és megv.)	2 391	25 692	332
tiszti	bérföld	10	365	
legénységi	bérföld	77	1 307	
Összesen:		*3 539*	*63 682*	
ebből adományozva:		*2 529*	*55 958*	*1 545*

(In: A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 127. o.)

II. táblázat

Részletes kimutatás a tiszti vitézekről 1921-1930

Avatva	*1921*	*1922*	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*	*1928*	*1929*	*1930*	*Összesen*
Folyamodó	53	318	205	323	307	360	268	298	701	121	2954
Várományos	7	15	15	2	3	11	12	44	66	57	232
Nyilvánítva	1	9	5	9	17	14	16	26	54	5	156
	61	342	225	334	327	385	296	368	821	183	3342
Fegyvernemek szerint %-ban											
Gyalogság	82	78	79	86	85.6	86.0	82	82.0	79.5	71.9	81.20 %
Lovasság	3	12	8	3	6.6	6.5	3	6.5	4.3	9.1	6.20 %
Tüzérség	13	6	9	10	7.2	7.0	13	10.5	10.9	14.8	10.14 %
Egyéb	2	4	4	1	0.6	0.5	2	1.0	5.8	4.2	2.46 %
Hivatás szerint %-ban											
Hiv. katona	75.5	67.8	23	17	31.8	23.2	16	31.1	29.6	44.6	35.96 %
Tisztviselő	20.3	23.2	38	68	60.4	63.0	69	62.2	66.0	44.4	51.45 %
Iparos	0.1	0.4	2	1	0.8	1.5	2	1.5	1.2	1.3	1.18 %
Kereskedő	1.0	1.0	7	1	2.0	2.0	5	1.0	0.5	2.0	2.25 %
Gazda	2.0	5.6	17	8	3.0	8.3	6	3.2	1.9	6.6	6.16 %
Egyéb	1.1	2.0	13	5	2.0	2.0	2	1.0	0.8	1.1	3.00 %

Vitézzé avatva:	2954 folyamodó
Vitézzé nyilvánítva:	156 folyamodó
Összesen:	3110 fő
Felavatott várományos:	232 fő

(In: A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931. 127-129. o.)

III. táblázat

Részletes kimutatás a legénységi vitézekről 1921-1930

Avatva	*1921*	*1922*	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*	*1928*	*1929*	*1930*	*Összesen*
Folyamodó	134	367	1011	1843	1309	1091	721	584	1194	112	8366
Várományos	4	1	13	21	20	22	31	175	387	186	858
Nyilvánítva	3	5	5	35	30	36	20	17	79	2	232
	141	373	1029	1899	1359	1149	772	776	1658	300	9456
Fegyvernemek szerint %-ban											
Gyalogság	85.0	81.2	77.3	74.6	79.0	71.8	75.6	83.0	79.8	76.4	78.37 %
Tüzérség	3.2	5.0	4.2	9.1	8.1	10.7	8.4	7.5	8.9	12.8	7.79 %
Lovasság	11.0	11.0	10.8	8.8	9.1	8.7	11.6	8.3	7.8	9.0	9.61 %
Tengerészet	--	0.2	3.1	1.1	0.1	0.4	0.1	0.3	0.4	1.7	0.74 %
Műszaki cs.	0.4	1.7	1.3	1.1	3.2	2.6	1.6	0.3	2.5	--	1.47 %
Repülő cs.	0.4	0.9	1.5	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.3	--	0.37 %
Csendőrség	--	--	1.5	3.1	0.1	4.3	0.3	0.2	--	0.1	0.96 %
Egyéb	--	--	0.3	2.1	0.3	1.3	2.3	0.3	0.3	--	0.69 %
Hivatás szerint %-ban											
Gazda, fm.	25.7	50.3	63.5	54.2	62.4	71.7	61.4	64.7	53.2	17.6	52.47 %
Tisztviselő	9.3	5.1	8.4	21.1	8.3	9.9	6.0	7.4	10.1	14.5	10.01 %
Iparos	10.6	10.2	12.8	11.5	11.9	4.8	17.3	15.1	22.0	4.5	12.07 %
Kereskedő	0.1	0.1	1.4	1.2	1.4	3.0	3.8	1.9	2.3	1.5	1.67 %
Hiv. katona	54.0	34.2	13.8	10.6	12.9	9.1	9.3	9.9	10.6	60.6	22.50 %
Egyéb	0.3	0.1	0.1	1.4	3.1	1.5	2.2	1.0	1.8	1.3	1.28 %

Vitézzé avatva:	8366 folyamodó
Vitézzé nyilvánítva:	232 folyamodó
Összesen:	8598 fő
Felavatott várományos:	858 fő

(In: A tízéves Vitézi Rend. Budapest, 1931, 127-9. o.)

IV. táblázat

Ünnepélyes vitézavatások a két világháború között

	Időpont	*Helyszín*	*Tiszti vitézek száma*	*Legénységi vitézek száma*	*Felavatva összesen*
1.	1921. augusztus. 20.	Budapest, Várkert	61	144	205
2.	1922. augusztus 15.	Budapest, Margitsziget	345	390	735
3.	1923. június 17.	Budapest, Margitsziget	227	1 027	1 254
4.	1924. június 15.	Budapest, Margitsziget	330	1 914	2 244
5.	1925. június 21.	Budapest, Margitsziget	325	1 353	1 678
6.	1926. június 20.	Budapest, Margitsziget	379	1 137	1 516
7.	1927. június 26.	Budapest, Margitsziget	290	811	1 101
8.	1928. június 17.	Budapest, Margitsziget	351	733	1 084
9.	1929. június 16.	Budapest, Margitsziget	821	1 658	2 479
10.	1930. június 1.	Budapest, Várkert	183	300	483
11.	1934. június 3.	Budapest, Margitsziget	nincs adat	nincs adat	1 783
12.	1936. május 24.	Budapest, Margitsziget	370	915	1 285
13.	1938. május 22.	Székesfehérvár, Romkert	nincs adat	nincs adat	1 119

A harmincas években nem tartottak minden évben ünnepélyes avatást, a vitézek évenkénti felavatását a székkapitányok végezték. A vitézavatások ily módon egészen 1944. október 13-ig folytak.

(A *Vitézek és Gazdák Lapja*, valamint a *Vitézek Lapja* alapján.)

V. táblázat

A vitézek létszámának és telekviszonyainak alakulása a 30/40-es években

Év	*A vitézek létszáma*	*A birtokba helyezett vitézek száma*			*A vitézi telkek összterülete*
		tiszti	*legénységi*	*összesen*	
1932	12 575	389	3 362	3 751	60 102 kh
1933	13 384	401	3 369	3 770	60 802 kh
1934	13 914	412	3 379	3 791	61 882 kh 264 n.öl
1935	15 101	419	3 421	3 840	63 506 kh
1936	15 941	469	3 624	4 093	65 508 kh 909 n.öl
1937	16 703	490	3 780	4 270	69 357 kh 656 n.öl
1938	17 060	505	3 895	4 400	71 269 kh 491 n.öl
1939	19 286	568	4 297	4 865	76 672 kh 1 067 n.öl
1940	20 693	610	4 605	5 215	nincs adat
1941	23 049	627	4 751	5 378	93 976 kh
1943. II. 18.	23 531	441	5 200	5 641	114 000 kh

(A M. Kir. Kormány ... évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv című kiadvány az adott évre közölt adatai szerint, valamint a *Vitézek Lapja* 1943. febr. 27-i száma alapján.)

Szilárd Tátrai

THE HISTORY OF THE KNIGHTLY ORDER OF VITÉZ FROM THE THIRTIES TO ITS DISSOLUTION

Summary

The Knightly Order of Vitéz, established on the basis of landed property as a reward of military virtue, was founded by Miklós Horthy in 1920. With its foundation, the aim of Horthy was to create a stratum of small and medium landowners, loyal to the political system, and to enlarge his social basis.

The building up the Order and the legal regulation of its function lasted to the thirties. The main problem was that there was no possibility to bestow all the members of the Order on grants of land: the number of gratuitous allotments was very limited so the Order had to get connected with the redistribution of lands, too. The allotments, granted this way, however, were lands of rent and developing them into profitable smallholdings proved to be extremely hard. This is why the members of the Order could not become decisive elements of the agrarian society of the country – in spite of the positive governmental discrimination. After the reannexations and as a result of the anti-Jewish laws the Knightly Order of Vitéz got into the possession of new lands but the contemporary conditions of war did not help in solving the problem.

When examining the historical role of the Knightly Order of Vitéz one must not disregard that the members of the Order were tried soldiers (or descendants of those) and its leaders, officers of the army, all belonged to the staff of the Ministry of War. The military character of the Order was reinforced by its hierarchical structure, its world of ideas was determined by the conservative ideology of the Horthy-Era. One can interpret and evaluate the history and activity of the Knightly Order of Vitéz only together with the whole Horthy-Regime: the Captain-General of the Order was Regent Horthy himself and the Order tried to serve the political aims of the Regent from the very beginning to the end. Horthy's fall, consequently, meant the end of the function of the Order in Hungary, too: the new political system did not intend to keep it after 1945.

The grants of land, however, in the case of the members of the Order of the rank and file first of all, had serious social aspects, which fact could not be disregarded even by the new political system. This is why the dissolution of the Knightly Order of Vitéz was remarkably slow; the legal basis of it was abolished only in 1948.

Szilárd Tátrai

L'HISTOIRE DE L'ORDRE DES GUERRIERS À PARTIR DES ANNÉES TRENTE JUSQU'À SA LIQUIDATION

Résumé

L'Ordre des Guerriers a été fondé par Miklós Horthy en 1920. Le principe de base de la fondation était de lier la propriété foncière à la performance militaire. Avec la création de l'Ordre des Guerriers le but de Horthy était de fonder une couche de petits propriétaires et de propriétaires moyens, fidèles au régime, et par cela, renforcer sa propre base sociale.

Le développement de l'ordre, la régularisation légale de son fonctionnement durait encore aux années trente également. Le problème de base était de pouvoir donner une propriété foncière à tous les braves - cela n'a pas toujours réussi. Il y avait peu de propriété de guerrier gratuite, venant des offres, c'est pourquoi l'ordre devait s'insérer dans la régularisation du système de la propriété foncière de l'époque. Mais les propriétés données de cette façon, n'étaient pas gratuites: c'étaient des propriétés de rente, c'est pourquoi il était très difficile d'en faire de petites propriétés fructueuses. En conséquence, malgré la discrimination positive du gouvernement, les guerriers ne devenaient pas d'léments significatifs de la société agricole rurale. A la suite des rattachements des territoires et des lois sur la population juive l'Ordre des Guerriers a eu de nouveaux territoires, mais tout cela n'a pas beaucoup changé la situation, parce que, à cette époque-là, c'étaient déjà les conditions de guerre qui déterminaient les événements.

Quand nous examinons le rôle historique de l'Ordre des Guerriers, il faut mentionner que les membres de l'ordre étaient des soldats très expérimentés ou des descendants de ces derniers, les chefs de l'ordre étaient des officiers braves qui appartenaient au ministère de la défense. La structure hiérarchique de l'ordre a renforcé son caractère militaire, du point de vue idéologique, l'ordre était déterminé par le système de valeurs conservatrices, par l'idéologie principale de l'époque de Horthy. L'interprétation de l'histoire et du fonctionnement de l'Ordre des Guerriers dépend donc de l'interprétation de l'époque de Horthy, parce que l'ordre, dont la „tête" était Horthy, comme capitaine suprême, essayait de déployer son activité convenablement aux buts de la politique du gouverneur. L'échec de Horthy signifiait la fin du fonctionnement de cette organisation en Hongrie, comme le nouveau système politique, après 1945, ne désirait pas la maintenir.

Mais après 1945, le nouveau régime politique respectait également certains aspects sociaux de la donation des propriétés foncières, surtout dans le cas des guerriers troupiers. C'est ce fait qui explique la durée trop longue de la liquidation de l'Ordre des Guerriers: la base légale du fonctionnement de l'Ordre des Guerriers a cessé d'exister à la fin de 1948.

Szilárd Tátrai

DIE GESCHICHTE DES VITÉZ-ORDENS VON DEN DREIßIGER JAHREN BIS ZU SEINER AUFLÖSUNG

Resumee

Der Vitéz-Orden, dem die Idee „Grundbesitz für hervorragende militärische Leistungen" zugrunde lag, wurde 1920 von Miklós Horthy gegründet. Horthy hatte mit der Gründung dieses Ordens die Absicht seine eigene gesellschaftliche Basis mit Hilfe von loyalen Klein- und Mittelbesitzern zu verstärken.

Der Ausbau und die Fertigstellung der gesetzlichen Regelung des Ordens dauerte auch noch in den dreißiger Jahren. Das grundlegende Problem war, daß nicht jeder Vitéz Grundbesitz erhalten hat. Da die Anzahl der aus Darbietungen stammenden kostenlosen Vitéz-Grundstücke niedrig war, mußte sich der Orden in die Grundstücksregelung der Zeit einschalten. Die auf diese Weise vergebenen Grundstücke waren aber nicht gratis, sondern Rentengrundstücke, und so war es nur mit mühsamer Arbeit möglich florierende Kleingrundstücke aus ihnen zu machen. Aus diesem Grund wurden die Vitéze trotz der positiven Diskrimination der Regierung nicht zu einem bestimmenden Teil der ländlichen Landbauer-Gesellschaft. Hieran haben auch die Rückgliederung verschiedener Gebiete und die Judengesetze nichts geändert, da in der Zeit schon die Kriegslage bestimmend war.

Bei der Untersuchung der geschichtlichen Rolle des Vitéz-Ordens darf man nicht außer Acht lassen, daß seine Mitglieder erprobte Soldaten oder deren Nachfahren waren, und die Leiter des Ordens die zum Stand des Landesverteidigungsministeriums gehörenden Offiziers-Vitéze wren. Der militäristische Charakter wurde vom hierarchischen Organisationsaufbau verstärkt, und seine ideellen Züge von der führenden konservativen Ideologie der Horthy-Zeit bestimmt. Daher hängt die Interpretation und die Bewertung der Geschichte und des Wirkens des Vitéz-Ordens von der Beurteilung der Horthy-Zeit ab, da der Orden, an dessen Spitze Miklós Horthy (der Hauptkapitän des Ordens) stand, immer versucht hat seine Tätigkeiten den politischen Zielen des Reichsverwesers entsprechend auszuüben. Horthy's Sturz bedeutete eigentlich auch das Ende der Organisation in Ungarn, da das auf einer neuen Basis aufgebaute politische System diese Organisation nicht weiter am Leben halten wollte.

Die Tatsache, daß die Vergebung von Vitéz-Grundstücken, vor allem im Falle der Mannschafts-Vitéze, auch soziale Auswirkungen und Beziehungen hatte wurde auch von der neuen Regierung beachtet. Hiermit kann man auch die Verzögerung der Auflösung des Vitéz-Ordens erklären: die gesetzliche Grundlage der Wirkung des Vitéz-Ordens bestand bis Ende 1948.

Силард Татраи

ИСТОРИЯ ОРДЕНА ВИТЯЗЕЙ НАЧИНАЯ С ТРИДЦАТЫХ ГОДОВ ДО УПРАЗДНЕНИЯ

Резюме

Орден Витязей, строившийся на принципе земельного владения (поместья), связанного с военными доблестями, Миклош Хорти учредил в 1920 году. Учреждением Ордена Витязей правитель прследовал цель заложить основы малого и среднепоместного сословия дворян, что должно было послужить расширению его собственной общественной базы.

Строительство ордена, конституционное регулирование его функций продолжалось и в тридцатые годы. Основной проблемой явилось лишь то, что не всем членам ордена удалось даровать поместные владения, полагающиеся витязям. По причине малочисленности даровых земельных участков, предназначавшихся витязям, орден должен был подключиться в систему земельных владений того времени. Переданные таким образом витязям земельные участки были не даровыми, а рентными участками, и поэтому создать из них плодоносящие малые земельные владения можно было только ценою больших усилий. По этой причине даже несмотря на положительную дискриминацию со стороны правительства витязи не превратились в решающий элемент провинциального земледельческого общества. Это положение не изменилось коренным образом даже и после того, как в результате присоединения новых земельных территорий и введения еврейских законов Орден Витязей получил новые земельные владения, ибо в это время решающими были уже условия войны.

При рассмотрении исторической роли Ордена Витязей нельзя оставлять без внимания тот факт, что членом ордена были испытанные, преданные правителю вояки или их отпрыски, а руководители ордена назначались из офицерского состава, служившего в Министерстве военных дел. Милитаристский характер ордена в большой мере был укрепляем иерархической организационной структурой, а идеологический облик его членов определялся консервативной системой ценностей ведущей идеологии эпохи Хорти. Таким образом исследование истории Ордена Витязей, оценка его функционирования и деятельности зависят от оценки эпохи Хорти, ибо орден, во главе которого в качестве верховного начальника стоял Миклош Хорти, пытался проводить свою деятельность согласно целям политики правителя Венгрии. Падение Хорти по сути дела означало конец действия этой организации в Венгрии, так как после 1945 года политический строй, опиравшийся на новые основы, уже не намеревался сохранять такую организацию.

Однако факт дарования земельных участков витязям, главным образом в отношении рядовых витязей, носил также и социальные аспекты, и потому был принят во внимание также и политическим режимом, установившимся после 1945 года. Этим можно объяснить затяжку упразднения Ордена Витязей, ибо законная основа действия Ордена Витязей была ликвидирована лишь в конце 1948 года.

RAVASZ ISTVÁN

AZ ERDÉLYI HADMŰVELETEK 1944 KÉSŐ NYARÁN-KORA ŐSZÉN

VI. (BEFEJEZŐ) RÉSZ[1]

A védelem kiépítése Torda térségében

1944. szeptember 8-án Vidos Géza vezérőrnagy, a II. hadtest műszaki parancsnoka megszemlélte az Aranyos vonalát Borrév (Buru) és Aranyosgyéres (Cimpia Turzii) között, beleértve Tordát. Az Aranyos torkolata és Maroslekence (Lechinta) között, beleértve Marosludast, ugyanezt Esze Jenő százados, a 2. páncélos utászzászlóalj parancsnoka hajtotta végre. Szemleútjuk már a védővonal kialakítását készítette elő. Megvizsgálták a hidakat a robbantásra történő előkészítés, a folyópartokat a védőállások műszaki berendezése szempontjából, valamint az Aranyos és a Maros déli partját Tordánál és Marosludasnál hídfők műszaki berendezése céljából. Intézkedtek olyan szükségátkelőhelyek berendezésére, amelyek a visszavonulást biztosítják, s az utolsó katonák visszaérkezése után felszámolásra (rombolásra) kerülnek.[2] Ilyen volt például a 2. páncélos utászzászlóalj által Aranyosegerbegy (Viisoara) térségében az Aranyosban kialakított három harckocsigázló.[3]

A védőállások kiépítését jelentősen segítette, hogy a szeptember 5-i támadás gyors térnyerése miatt a románok nem tudták sem kiüríteni, sem lerombolni az aranyosgyéresi drótüzemet. Ennek udvarán 800 vagon (!) szögesdrótot találtak a beérkező magyar alakulatok. Elszállítására ugyan nem állt rendelkezésre kellő vasúti kapacitás, de az Aranyos menti védelmi rendszerbe történő beépítéséről Vidos már 8-án intézkedett.[4] Az állásépítéshez nem állt rendelkezésre elegendő műszaki alakulat, ezért a lakosságot és annak szerszámait is igénybe vették.[5]

11-én Vidos hadihíd telepítését rendelte el Tordánál. A feladatot 13-áig a 7. tábori pótutászszázad hajtotta végre, egy, a németek által rendelkezésre bocsátott „B" típusú hadihídkészlet felhasználásával.[6] 10–12-én a 2. páncélos utászzászlóalj 2. százada telepített 50 t teherbírású hadihidat az Aranyoson Aranyosegerbegynél.[7]

11-én a Borrévtől Tordáig terjedő folyószakaszon az 59. utászzászlóalj parancsnoka, Hunyor Sándor százados kapott parancsot az Aranyoson átívelő három híd megerősítésére (közülük az általa legjobbnak ítéltet 16 t teherbírásúvá), egyidejűleg robbantásra való előkészítésére.[8]

---

[1] A tanulmány ötödik része a *Hadtörténelmi Közlemények* 1999/4. számában (756–784. o.) jelent meg.

[2] *Esze* 32. o.; *Vidos* 33. o.

[3] *Esze* 39. o.

[4] *Vidos* 33–34. o.

[5] *Vidos* 34. o.

[6] *Vidos* 34–35. o.

[7] *Esze* 33., 39. o.

[8] Erdélyi hadműveletek 18. lap. In: 25. ho. 23. lap.

A Torda környéki védőállások műszaki berendezését Vidos vezérőrnagy irányította, de a tordai csata idején már nem ő koordinálta a II. hadtest kötelékébe tartozó műszaki alakulatok szakfeladatait. Szeptember 10-én megérkezett kinevezése az I. hadtest műszaki parancsnokává, egyben a hadműveleti terület műszaki felügyelőjének helyettesévé. Vidos a továbbiakban a pesti hídfőt keletről védő Attila-vonal kiépítését irányította. A II. hadtest műszaki parancsnoki beosztását 13-ától Reich Egon ezredes vette át.[9]

Szeptember 12-én a 7. és 9. tábori póthadosztály zöme visszaérkezett az Aranyos vonalára. Az utóvédek azonban nem, s a II. hadtest törzse nem rendelkezett teljes képpel, hogy milyen csapatrészek vannak még visszavonulóban.[10] A visszavonuló, illetve a fedező csapatrészek között volt a 25. gyaloghadosztály 4 gyalogzászlóalja és tüzérségének legnagyobb része. Utóbbi a 9. tábori póthadosztály tüzérparancsnokának alárendeltségében harcolt, s a II. hadtest tüzérparancsnokának 12-i intézkedése szerint csak az Aranyos átlépésekor kerülhetett vissza a 25. hadosztály alárendeltségébe.[11] 12-én a 25. hadosztálytól 3 gyalogzászlóalj még szállítás alatt állt, megérkezésükre csak 1-2 napon belül lehetett számítani. Ez, mivel a szovjet–román csapatok szorosan a visszavonuló magyarok nyomában haladtak, nehezítette a védőállások megszállását.[12]

12-én, éppen a visszavonulás befejező mozzanatai biztosításának szándékával, a II. hadtest parancsnoka előrerendelte a 26/III. zászlóaljat és az 59. utászzászlóalj két századát a Harasztostól (Calarasi) délre fekvő magaslatokra.[13]

Szeptember 12-én a 25. gyaloghadosztály a 2. hadsereg parancsnokától megkapta a védelemre vonatkozó parancsot. Veress 25 km széles védősávot jelölt ki számára Tordától Gerendkeresztúrig. Mindkét helység a hadosztály védősávjába esett. A védőállások megszállásakor Tordánál és Aranyosegerbegynél kellett súlyt képezni, s mindkét helységnél hídfőt fenntartani az Aranyos jobb (déli) partján. A két póthadosztály csapatrészei és a tüzérség visszaérkeztéig a 25. hadosztály már harcoló 3 zászlóaljának, valamint az ezen a napon előrevont 26/III. zászlóaljnak halogató harcokat kellett folytatnia a Bágyon–Harasztos terepszakaszon, majd utóvédként visszavonulnia az Aranyos mögé. Az Aranyos vonalán már szilárd védelmet kellett folytatni. A tordai hídfőt közülük a 25/III., az aranyosgyéresit a 26/III. zászlóaljnak kellett megszállnia.[14]

12-én 13 órakor Kiss István altábornagy, a II. hadtest parancsnoka is kiadta harcparancsát a védelemre vonatkozóan. Ez megismételte a hadseregparancsnokét, annyiban pontosítva azt, hogy a Keresztesmezőt délről lezáró magaslatok tartását 13-án estig határozta meg, de a tüzérséget már 12/13-án éjszaka visszarendelte az Aranyos mögé, zömmel a Torda–Aranyosegerbegy vonaltól északra fekvő magaslatok völgyeibe.[15]

12-én a 25. gyaloghadosztály parancsnoka, Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy is kiadta védelemre vonatkozó harcparancsát. Ebben természetesen megismételte mindazt,

---

[9] *Vidos* 34–35. o.

[10] Erdélyi hadműveletek 19–20. lap. In: 25. ho. 24–25. lap; Tordai csata 1. lap. In: 25. ho. 1. lap.

[11] Erdélyi hadműveletek 20. lap. In: 25. ho. 25. lap.

[12] HÉ 65. o.; Tordai csata 1. lap. In: 25. ho. 1. lap.

[13] Erdélyi hadműveletek 19. lap. In: 25. ho. 24. lap.

[14] HÉ 64. o.; Erdélyi hadműveletek 20. lap. In: 25. ho. 25. lap; Tordai csata 1. lap. In: 25. ho. 1. lap.

[15] Erdélyi hadműveletek 21. lap. In: 25. ho. 26. lap.

amit a hadsereg- és a hadtestparancsnoki harcparancs tartalmazott. Ezen túl részletesen megszabta az alárendelt csapattestek feladatait. A súlyképzésre vonatkozó hadseregparancsnoki harcparancsnak megfelelően két védőkörletet (a fogalom korabeli, ma ez más értelemben használatos) alakított ki, a tordait és az aranyosegerbegyit. A tordai védőkörlet nyugatról a jobb szomszéd 2. hegyi pótdandár védőszakaszához kapcsolódott, Alsó- és Felsőszentmihály (Sinmihaiu de Jos, -Sus) a 25. hadosztály, Mészkő (Cheia) a 2. dandár sávjába tartozott. A két védőkörlet határa az aranyosgyéresi vasútvonalon húzódott, a vasúti híd az aranyosegerbegyihez tartozott. Ez utóbbi védőkörlet keletről a hadosztály sávhatáránál ért véget, a Gerendkeresztúrtól délre lévő Gorgány-hegyen (498-as magassági pont), s a 2. páncéloshadosztály kötelékébe tartozó Tomcsányi (határvadász) csoport védőállásaihoz kapcsolódott. A tordai védőkörlet hátsó végpontja Koppánd (Copaceni), az aranyosegerbegyié a Vaskapu-hegy volt.

A tordai védőkörlet vezetését a 25. gyalogezred parancsnokára bízta. Alárendelte neki a 25/III., 1/I., 1/III. zászlóaljat és az 1. páncéltörő ágyússzázadot, valamint támogatására utalta az 59. utászzászlóalj egy századát. Meghatározta, hogy az 1. ezredparancsnokság beérkezése után annak kell átvennie a védőkörlet parancsnokságát, az akkor ott védő csapatrészekkel együtt. Az Aranyostól délre kijelölte a tordai hídfő peremvonalát: Torda-átrakó–322-es útvilla–Keresztes-nyugat. Az aranyosegerbegyi védőkörlet vezetését a 26. gyalogezred parancsnokára bízta, saját ezredével és az 59. utászzászlóalj egy századával. Kijelölte az Aranyostól délre kialakítandó hídfő peremvonalát: vasúti híd–Aranyosgyéres-délnyugat–Szentkirály-dél.

Hadosztálytartaléknak jelölte ki a 25/I. és 25/II. zászlóaljat azzal, hogy mihelyt az 1. ezred parancsnoka beérkezik (egy-két napon belül volt várható) és átveszi a tordai védőkörlet irányítását, a 25. gyalogezred parancsnoka vegye át a hadosztálytartalék feletti parancsnokságot. Ide osztotta be a 25. felderítő osztályt is, ami ezen a napon érkezett vissza korábbi bevetéséből. A két gyalogzászlóaljat a Karácsony-völgy–Tilalmas-hegy–Bóta-hegy–Vaskapu területén csoportosította, ahonnan mindkét védőkörlet irányába vezettek déli irányban patakvölgyek. A 25. felderítő osztályt Felsődetrehem (Tritenii de Sus) körzetébe rendelte, kelet felől kapcsolódva az Aranyosegerbegynél az Aranyosba ömlő Horgasalji-patak völgyéhez.

A tüzérséget külön csoportosította. A 25. páncélvadászszázadot (9 páncéltörő löveg) a tordai hídfőbe rendelte, az Aranyostól délre. A 25. tábori tüzérosztálynak a Tordát északról határoló Hangás-hegy északi és nyugati lejtőin, illetve az Új-tordai völgyben kellett tüzelőállásokat foglalnia, a 9. tábori tüzér pótosztálynak ettől keletre a Szalonnás-hegyet északnyugatról határoló Sós-völgy hosszában. E három csapattest együtt alkotta az ún. tordai támogató tüzércsoportot, amelynek a tordai védőkörlet harcát kellett támogatnia. A 79. tábori tüzérosztálynak Aranyosegerbegytől északkeletre, a Horgasalji-patak völgyének hosszában és oldalvölgyeiben kellett tüzelőállásokat foglalnia, a 26. tábori tüzérosztálynak ettől délre a Horgasalji-patakba Mezőörke (Urca) felől folyó Hodály-patak völgyének hosszában, a Gorgány-hegy és a Horgas-hegy között. E két osztálynak az aranyosegerbegyi védőkörletet kellett támogatnia. A két tüzércsoportnak úgy kellett állásait megválasztania, hogy tűzzel elérjék tüzelőállásaik egymás felé eső széleit, s hogy a két (gyalogsági) védőkörlet határán se maradjon tüzérségi tűzzel lefedetlen terület. A 9. tábori tüzér pótosztály eredetileg a 9. tábori póthadosztály csapatteste volt, de a II. had-

test parancsnokának intézkedése alapján az Aranyos-vonalba történő visszaérkezésekor be kellett lépnie a 25. gyaloghadosztály alárendeltségébe.

A 25. légvédelmi gépágyús üteget (12 gépágyú) Hollósy-Kuthy megfelezte. Az egyik félütegnek Torda-nyugat (Torda-Sósfürdő), a másiknak Aranyosegerbegy-nyugat (Csalános-hegy) területén kellett települnie, készen arra, hogy adott esetben a védőkörletek parancsnokai páncélelhárító tartalékként is alkalmazhatják őket.

A 25. gyaloghadosztály parancsnokának harcparancsát megküldték a szomszéd seregtestek (2. hegyi pótdandár, 2. páncéloshadosztály), valamint a 25. hadosztály állásain keresztül visszavonuló 7. tábori póthadosztály parancsnokának.[16]

1944. szeptember 13-án egy, a szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg 5. gárda-harckocsihadtestéhez tartozó előrevetett osztag látótávolságra közelítette meg a 25. gyaloghadosztály két védőkörletét és (harckocsiágyúkkal) tűz alá vették a peremvonal általuk felderített részeit. Ezzel kezdetét vette a tordai csata.[17]

A tordai csata első szakasza

A továbbiakban minden nap először megemlítjük, mit írnak a német források, majd a rendelkezésre álló magyar és román források alapján részletezzük az eseményeket.

Szeptember 13-án a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport napijelentése egy ezrederejű, 12 harckocsival megerősített támadást említ a tordai hídfő ellen Szentmihályfalvánál, amit a II. hadtest német páncéltörő ágyúk segítségével, 7 harckocsi kilövésével visszavert.[18] A III. német páncéloshadtest-parancsnokság beérkezett Kolozsvárra. Ugyanott kezdtek gyülekezni a 23. német páncéloshadosztály részei.[19]

A 2. páncélos utászzászlóaljat Aranyosegerbegy körzetéből a Ludas-patak völgyébe vezényelték át, hogy ott völgyzárakat telepítsen, illetve előkészítse rombolásra a patak műtárgyait. A II. hadtest törzse ezzel kívánta megakadályozni, hogy adott esetben egy Marosludasnál áttörő szovjet–román harccsoport északi irányban a patak völgyében gyorsan előretörve kelet felől átkarolhassa az Aranyos menti védőállásokat. Ezzel párhuzamosan a zászlóalj más részeinek a tordai csatamező mögötti egyetlen, nagyobb gépesített kötelékek mozgására is alkalmas horizontális műutat, a Magyarfráta (Frata)–Mezőcsán (Ceanu Mre)–Aranyosegerbegy utat kellett megerősítenie.[20]

A szovjet csapatok elérték a tordai hídfőt. Délben Bágyon felől 12 harckocsi hatolt be Alsószentmihályra (Alsó- és Felsőszentmihály egyesítve Szentmihályfalva, Sinmihaiu de Jos és -de Sus, ami már a korabeli térképeken előfordul a mai Mihai Viteazul néven is). Előttük hátrált be a községbe, majd a tordai hídfőbe egy német utászzászlóalj néhány rohamlöveggel. A 25. magyar páncélvadászszázad fedezte visszavonulásukat, s 7,5 cm-es lövegeivel kilőtt 3 szovjet harckocsit. Böszörményi Géza ezredes, a védőkörlet parancs-

[16] 1778./25. gy. ho. I.a. 44. IX. 12. számú hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 20. sz. melléklet 157–159. lap.

[17] HÉ 65. o.

[18] KTB 895. tekercs, 7208527., 7208532. felvétel.

[19] KTB 895. tekercs, 7208529. felvétel.

[20] *Esze* 41. o.

noka jelentésében erős harcfelderítő csoportnak minősítette a hídfőt elért, majd a magyar páncélelhárító tűzben elakadt szovjet éket.[21]

A német források 7, a magyarok 3 harckocsi kilövéséről tesznek említést. A megoldást az ellentmondásra a 25. hadosztály hadműveleti naplójának 14-i bejegyzése adja meg: „a 25. gy. e. n. pct. á. szd. [...] 2 nap alatt 7 orosz pc-ost lőtt ki..."[22]

A magyar utóvédek is bevonultak a védőkörletbe Bágyon–Harasztos irányából. Jelentették, hogy a Keresztesmezőt a két falu között délről lezáró Létom-hegy lejtőin román tüzérség települ. Délutánra a tordai hídfő tüzérségi tűz alatt állt, amelybe szovjet aknavetők is bekapcsolódtak.[23]

Délután a 25. hadosztály sávjába Kolozsvár felől beérkezett a 12. német légvédelmi ezred. Három, 8,8 cm-es lövegekkel felszerelt ütegét a hadosztály tüzérparancsnoka a tordai támogató tüzércsoporthoz osztotta be, egyelőre páncélelhárítási feladattal.[24]

Annak ellenére, hogy a szovjet harckocsik a tordai hídfő előtt megtorpantak (de bent maradtak Alsószentmihályon), a 25. gyaloghadosztály vezérkari főnöke, Adonyi-Naredy Ferenc vezérkari őrnagy esti összefoglalójában úgy ítélte meg, hogy a tordai hídfő már csak 1-2 napig tartható. Megállapítását azzal indokolta, hogy a 9. tábori póthadosztály visszavonulása gyorsabb volt a vártnál (eredetileg 13-án sötétedésig tartaniuk kellett volna a Létom-hegyet, ezzel a Keresztesmezőt), aminek következtében nem maradt elég idő a tordai hídfőállás megfelelő berendezésére az Aranyostól délre. Adonyi-Naredyvel azonos következtetésre jut emlékirataiban Hollósy-Kuthy is.[25]

Szeptember 14-én a német napijelentések szerint a Szentmihályfalvánál előző nap foglalt hídfőből kiindulva a szovjet–román csapatok nyugat felől betörtek Tordába és kelet felől elfoglalták Mészkőt. Két harccsoport (egy német rohamlövegosztály és két magyar zászlóalj) bevetésével a betörést, s a hídfőt teljesen felszámolták, három zászlóaljat kiszorítva onnan, s Tordától 6 km-re délkeletre némi teret is nyertek. Megemlítik, hogy egy másik román harccsoport Aranyosegerbegynél átkelt az Aranyoson és elfoglalta a községet. Egy harmadik betörésről is beszámolnak, Marosludasnál, amit még aznap felszámoltak, de a városnál a Maros déli partján tartott hídfő elveszett.[26]

Ezen a napon a magyar források szerint is erőteljesen fokozódott a nyomás a 25. gyaloghadosztály sávjában. A 13-án Alsószentmihályra betört szovjet harckocsik, román gyalogsággal megerősítve, átkeltek az Aranyoson a 25. hadosztály és a 2. hegyi pótdandár csatlakozásánál, Mészkőnél (ami már a 2. dandár védősávjába esett). Elfoglalták a 380-as magaslatot és behatoltak a Torda délkeleti szélére vezető Hosszú-völgybe. A 2. dandár egy zászlóalja a 25. hadosztály I/II. gyalogzászlóaljával, német részvétellel Szind (Sandulesti) irányából, a Köves-bérccel párhuzamosan, annak keleti lejtőin ellenlökést indított, s az eredeti helyzetet helyreállította, kivéve a 478-as magaslatot (kb. 1 km^2 te-

[21] Erdélyi hadműveletek 23–24. lap. In: 25. ho. 28–29. lap; *Veress* III. k. 28. o.

[22] Tordai csata 2. lap. In: 25. ho. 2. lap.

[23] Erdélyi hadműveletek 24. lap. In: 25. ho. 29. lap.

[24] Erdélyi hadműveletek 25. lap. In: 25. ho. 30. lap.

[25] Erdélyi hadműveletek 26. lap. In: 25. ho. 31. lap; HÉ 65. o.

[26] KM XI. 35. o.; KTB 895. tekercs, 7208537., 7208240–7208541. felvétel.

rületen), közvetlenül az Aranyos északi partján, Mészkőtől északnyugatra. Az ellenlökést a dandárparancsnok személyesen vezette.[27]

A magyar források nem tesznek említést sem Mészkő elestéről és visszafoglalásáról, sem saját térnyerésről. A magunk részéről a magyar forrásokat tekintjük autentikusnak. Mészkő esetében azért, mert a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplója igen pontosan rögzíti a tereppontokat, faluszegélyre, -középre, magassági pontra, útelágazásra lemenően. Azt elképzelhetőnek tartjuk, hogy a helyszínen lévő német alosztályoktól még úgy ment fel a jelentés: fennáll a veszélye Mészkő elvesztésének; s az ellenlökésre intézkedő német parancsnok ezért úgy fogalmazott, hogy Mészkő visszavételére kell megindítani az ellenlökést. A térnyerés nemlegességét illetően azért is a magyar forrásokat fogadjuk el, mert harcászatilag nem lett volna értelme az éppen kialakított folyóvédelemből átkelni a védhetetlen sík terepre, néhány km^2 kedvéért. Főként nem akkor, amikor a 2. hadsereg felettes német parancsnoksága (Heeresgruppe Südukraine) is elfogadta az Aranyosra történő visszavonulást, illetve a folyót (s nem az előtte elterülő mezőt) jelölte ki fő védővonalként.

A 18. román kiképző gyaloghadosztály szovjet harckocsikkal megerősített ezrederejű harccsoportja a reggeli mészkői visszavettetést követően délben a tordai hídfő ellen indított támadást. A magyar 25/III. gyalogzászlóalj a 25. páncélvadászszázaddal és az 59. utászzászlóalj egy századával, 4 harckocsi kilövésével a támadást elhárította.[28]

Súlyosabb következményekkel járt, hogy a 18. román gyaloghadosztály másik ezrede, ugyancsak szovjet harckocsik támogatásával, benyomult Keresztesre (Christis, Torda része) és Aranyospolyánra (Poiana), átkelt az Aranyos északi partjára, birtokba vette a folyó menti dombvállat (akkori szóhasználatban ridót), és tapogatózva előrenyomult a Tordától keletre 3 km-re az Aranyosba ömlő Szent János-patak völgyében, ezzel betört a főellenállási vonalba. Az onnan kivetett I/1. zászlóalj felfogására a Szalonnás-hegy–Sósfar-hegy terepszakaszról a pataktorkolat irányába ellenlökést indító 25/I. zászlóalj a tordai tüzércsoport támogatásával megakadályozta Torda kelet felől történő átkarolását. A helyzet veszélyességére jellemző, hogy a szovjet–román harccsoportok már elérték a tordai temetőt. Este az ellenlökésbe bekapcsolódott a 25/II. és az 1/III. zászlóalj is. A betört kötelékeket visszaszorították a patakvölgyből, de a folyó-menti dombvállon húzódó főellenállási vonalat nem sikerült visszafoglalniuk.[29]

A fentiekkel egyidőben, kora délután a 7. román kiképző gyaloghadosztály szovjet harckocsikkal megerősített, szovjet sorozatvető tüzérség által támogatott, ezred erejű harccsoportja támadást indított az aranyosgyéresi hídfő ellen és kiszorította a faluból a 26/III. zászlóaljat. A 26. gyalogezred főellenállási vonalát azonban az Aranyos mentén nem törték át, s a hídfő egy része (a vasúti híd körzete) is az ezred kezén maradt.[30]

Érdekes, hogy a hadosztályparancsnok esti helyzetjelentésében, amit a II. hadtest parancsnokságára terjesztett fel, csak szovjet alakulatokról tesz említést, románokról nem.

---

[27] Tordai csata 2. lap. In: 25. ho. 2. lap; Erdélyi hadműveletek 27–29. lap. In: 25. ho. 32–34. lap; HÉ 66. o.; *Veress* III. k. 28–29. o.

[28] Tordai csata 2. lap. In: 25. ho. 2. lap; HÉ 66. o.

[29] Tordai csata 2. lap. In: 25. ho. 2. lap; Erdélyi hadműveletek 29-34. lap. In: 25. ho. 34–39. lap; HÉ 66. o. Megjegyzendő, hogy Keresztest (Christis) és Aranyospolyánt (Poiana) 1967-ben Bogata néven egyesítették, mint Torda város külterületét.

[30] Erdélyi hadműveletek 30–34. lap. In: 25. ho. 35–39. lap.

Ez esetben a 25. gyaloghadosztály naplóját kell kritikával kezelnünk. A magunk részéről a szemben álló 4. román hadsereg anyagának leírásait fogadjuk el, ami szerint a 25. gyaloghadosztály sávjában Tordával szemben a 18., Aranyosegerbeggyel szemben a 7. román kiképző gyaloghadosztály harcolt, s ez utóbbi arcvonalszakaszára érkezett be 14-étől a 20. román kiképző gyaloghadosztály, amely 16-ától átvette a 7. hadosztály támadási sávját. A már leharcolt 7. hadosztály ettől kezdve az Aranyosgyéres–Gerendkeresztúr vonalon a meredek dombvállon kiépített magyar vonalakkal szemben állt, ami nem esett a támadás fő erőkifejtésének irányába. E három, a 6. román territoriális hadtestparancsnokság alárendeltségbe tartozó hadosztály sávjában harcolt a 6. szovjet gárda-harckocsihadsereg 5. gárda-harckocsihadteste, amelynek dandárai egyrészt a támadások gyorscsoportjait képezték, másrészt dandárparancsnokai vezették a román ezredekből és szovjet harckocsizászlóaljakból alakított harccsoportokat. Ellentmond a hadosztályparancsnoknak a saját vezérkari főnöke által a hadosztály hadműveleti naplójába tett 16-i bejegyzése is, amely pontosan megadja az aznap fogásba esett szovjet és román tisztek és legénység létszámát.[31]

A tordai csata során a későbbiekben a szovjet és román hadrendben több változás történt. Ezeket az előző részben mutattuk be részletesen.

Szeptember 15-én a 2. hadsereg védősávjában egy nagyobb, egy kisebb betörésről és három elhárított támadásról tesznek említést a német források. Eszerint a szovjet-román csapatok Borrévnél (Buru) 7-8 km mélyen betörtek a védelembe, s az 1. hegyi pótdandár arcvonalszakaszán át észak felé Alsójára (Iara) déli szegélyéig törtek előre. Mészkőnél (Cheia) 3 km-re szorították hátra a 2. hegyi pótdandár részeit. Tordától keletre a 2. páncéloshadosztály ellenlökése vetette vissza a szovjet–román csapatokat, visszafoglalva Aranyosegerbegyet, továbbá a védelem visszaverte az Aranyosegerbegy és Marosludas térségében indított támadásokat. A Gruppe Siebenbürgen védősávjában egy eseményt említenek meg, Marosbogát elvesztését, egy 16 harckocsival megerősített szovjet–román harccsoport betörése nyomán.[32]

A hadseregcsoport napijelentése szerint Tordától nyugatra, az 1. hegyi pótdandár arcvonalszakaszán olyan súlyos helyzet alakult ki, hogy Veress késő este maga hívta fel Grolmant, s kért német segítséget a betörés elreteszelésére. A Jára-patak völgyébe betört szovjet csapatok ugyanis a patak völgyében északnyugati irányban átszaladhatnak a Gyalui-havasok előhegyein, s Kolozsvártól nyugatra kiérhetnek a nyílt terepre. Ez esetben a tordai védőállás tarthatatlanná válik, ami az Aranyos-vonal, valamint a Maros-állás jobbszárnyának felborulásával fenyeget. Grolman, aki maga is tartott ettől, jelezte, hogy az Eder- és a Gradl-csoportot már útba is indította a térségbe. Ez 2 motorkerékpáros lövész (Eder) és 3 páncélgránátos (Gradl) zászlóaljat jelentett. Grolman a magyar hadseregparancsnokkal folytatott beszélgetését követően negyed órával felhívta a német I. repülőhadtest parancsnokát, s kérte a légierő bevetését a veszélyeztetett arcvonalszakaszon. (A bevetésre üzemanyaghiány miatt nem került sor.)[33]

---

[31] Hadosztályparancsnoki jelentés (25.ho. 26. számú melléklet, 161. lap); AR 81. o.; a hadifogolylétszámra vonatkozóan: 25. ho. 46. lap.

[32] KM-XI. 38. o.; KTB 895. tekercs, 7208544., 7208549. felvétel.

[33] KTB 895. tekercs, 7208549. felvétel.

Szeptember 15-én reggel a 2. hegyi pótdandár törzse jelezte a 25. gyaloghadosztálynak, hogy a Mészkőtől északkeletre előző nap megtartott hídfőből a szovjet–román csapatok kitörtek Szind (Sandulesti) irányába. Mészkő a kezükre került.[34]

15-ére virradóra szovjet műszakiak Keresztesnél hadihidat fektettek le az Aranyoson. Reggelre ezen nagyobb kötelékek keltek át a folyó északi partján előző nap kialakított hídfőbe. Délelőtt 10-kor a szovjet tüzérség egy órás tűzelőkészítése után a Tordától keletre lévő magyar állásokra a 18. román kiképző gyaloghadosztály 25 szovjet harckocsival megerősített harccsoportja támadt. A csoportot a lehallgatott rádióadásokban Mihajlov-csoportként emlegették. Ugyaninnen tudjuk, hogy a Mihajlov-csoportnak 14 órára kellett volna Tordát birtokba vennie, majd egyesülve a Mészkő felől támadó harccsoporttal elvágni a kolozsvári főutat. A Mihajlov-csoport délre elfoglalta Torda-Sósfürdőt és kijutott a Szalonnás-hegy déli lejtőire, ezzel Tordától keletre már északabbra járt, mint a város legészakibb pontja. A 25/III. zászlóalj 10^{45}-kor a 10. rohamtüzérosztály 1. ütegével együtt indított ellenlökése 2 rohamlöveg elvesztése után elakadt, a harccsoport visszatért kiinduló állásaiba, Torda keleti szegélyére.[35]

A 7. román kiképző gyaloghadosztály is felújította támadását és végleg kiszorította a 26/III. magyar gyalogzászlóaljat az aranyosgyéresi hídfőből. Harcfelderítő járőrei a délelőtt folyamán megjelentek a Péterlaka-völgyben, ahol a vasútvonal fut észak felé. Délidőre a 26. gyalogezred felszorult az Aranyosegerbegytől északra a Péterlaka-völgyet keletről határoló hegyekre.[36]

A 25. gyaloghadosztály védősávjában 15-én délelőtt olyan súlyos helyzet alakult ki, hogy Kiss altábornagy hadtestparancsnok a 2. páncéloshadosztály Ludas-patak völgyéből átmozgatott harccsoportját ellenlökésre utasította. A csoport délben Mezőcsán irányából elérte a Vaskapu-hegyet, amely mintegy 4 km-re északra az Aranyostól a Szent János-patak völgye és a Péterlaka-völgy között helyezkedik el. 13^{25}-kor a harccsoport két irányban (a két völgy felé) megindította ellenlökését. A nyugati csoport (6. gépkocsizó lövészzászlóalj) 15^{00}-ra helyreállította a védelmet a Szalonnás-hegy déli lábainál, de Torda-Sósfürdő és a Szent János-patak legalsó 2 km-es folyása szovjet kézen maradt. A keleti csoport (4. gépkocsizó lövészzászlóalj) ugyanekkorra lezárta a Péterlaka-völgyet, de az Aranyos menti eredeti főellenállási vonalig nem tudott kijutni, a két szovjet hídfőt estig az Aranyos északi partján sikerült egyesíteni.[37]

A német forrásokban szereplő állítást, miszerint Aranyosegerbegy elesett, s azt a 2. páncéloshadosztály foglalta vissza, a magyar források nem támasztják alá. A szovjet harckocsik és a román gyalogság a községtől északnyugatra húzódó hegyvonulatig jutott, de nem tört be a faluba. Az, s az attól délkeletre húzódó meredek dombváll szilárdan magyar kézen volt, igaz, a támadás súlya nem is az ellen irányult. Tekintettel arra, hogy Aranyosegerbegy a 25. gyaloghadosztály védelmének egyik kulcspontja volt, kizártnak

---

[34] Erdélyi hadműveletek 35–37. lap. In: 25. ho. 40–42. lap.

[35] Tordai csata 2–3. lap. In: 25. ho. 2–3. lap; Erdélyi hadműveletek 35–37. lap. In: 25. ho. 40–42. lap; HÉ 66. o; *Veress* III. k. 29. o.; AR 81. o.

[36] Tordai csata 2–3. lap. In: 25. ho. 2–3. lap; Erdélyi hadműveletek 35–37. lap. In: 25. ho. 40–42. lap; HÉ 66. o.; *Veress* III. k. 29. o.

[37] Tordai csata 2. lap. In: 25. ho. 2. lap; Erdélyi hadműveletek 37., 39. lap. In: 25. ho. 42., 44. lap; HÉ 66. o.

tartjuk, hogy elvesztését a hadosztály hadműveleti naplója, amely sokkal kisebb jelentőségű magassági pontokat is egyenként sorol, ne említette volna meg.

15-én a 25. gyaloghadosztály parancsnoksága törzsszállását Tordatúrról (Tureni) Mezőcsánra (Ceanu Mare) helyezte át. Ez egyrészt a hadosztály sávjának a közepén feküdt, másrészt kicsit messzebb esett a legjobban veszélyeztetett körzettől.[38]

A harcok 15-i megélénkülése nem utolsósorban a szeptember 5-i szovjet direktívának köszönhető. Ebben ugyanis a szovjet 6. gárda-harckocsi- és a 27. összfegyvernemi hadsereg azt kapta feladatául, hogy 15-ére foglalja el Kolozsvárt. A két hadseregparancsnok (és természetesen a 4. román hadsereg parancsnoka is) a határidő letelte előtt még egyszer kísérletet tett eredeti feladatának teljesítésére.[39]

A 15-i harcokban a 6. szovjet gárda-harckocsihadsereg mindkét seregteste részt vett. Az 5. gárda-harckocsihadtestet azonban ezt követően kivonták. Helyét a 9. gárda-gépesítetthadtest vette át. A két seregtest váltására vonatkozó utasítást a 2. Ukrán Front törzse még 12-én adta ki. Az 5. hadtest 8-a óta harcolva érkezett be Torda alá, kivonására feltöltési célzattal került sor. A 9. hadtest felvonulása Torda térségébe 12-én kezdődött meg, s dandárai 15-én kapcsolódtak be a harcokba.[40]

Szeptember 16-án a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport napijelentése szerint megindult a Gradl-csoport előző nap Grolman által kilátásba helyezett ellenlökése. A Szind körzetéből indított ellenlökés Tordától nyugatra a Mészkőtől északra másfél km-re lévő magaslatokig jutott, vagyis csak részben reteszelte el az északnyugati irányban húzódó patakvölgyeket, közülük a legveszélyesebbet, a Jára völgyét nem. Az Eder-csoport is beérkezett a II. hadtest sávjába, de az ellenlökésben nem vett részt. A napijelentés megemlékezik még több, Torda és Aranyosegerbegy között visszavert zászlóalj erejű támadásról. Ugyancsak helyi harcokat jelent az Erdély-csoport arcvonaláról, valamint azt, hogy a román csapatok Lőrincfalvánál (Leordeni), a torkolathoz közel átkeltek a Nyárád északi partjára, s hídfőjüket Káposztásszentmiklósig (Nicolesti) terjesztették ki. Ez 2-4 km mély hídfőt jelentett. Mindkét falut a románok elfoglalták.[41]

16-án a hadseregcsoport parancsnokságán szóba került, hogy a 2. magyar hadsereg arcvonalát megosztják, a II. hadtestparancsnokság vezetné a keleti, a Kessel-csoport a nyugati szakaszt. Döntés nem született, nem utolsósorban azért, mert Kolozsvárott előző nap óta ott tartózkodott a III. német páncéloshadtest parancsnoksága, amely még nem rendelkezett kijelölt arcvonalszakasszal. A felvetésben az játszott szerepet, hogy a Kessel-csoport parancsnoksága gyülekeztette az újjászervezéshez a német 13. és 20. páncélos-, valamint 10. páncélgránátos-hadosztály részeit.[42] A magyar források szerint ez már előző este szóba került, 15-én 18^{30}-kor a 25. gyaloghadosztály parancsnoka erre vonatkozóan (érvénybe lépési határidő megjelölése nélkül) előzetes intézkedést kapott a 2. hadsereg parancsnokságától.[43]

---

[38] HÉ 66. o.

[39] *Minaszjan* 171. o.

[40] *Minaszjan* 173. o.

[41] KM-XI. 41. o.; KTB 895. tekercs, 7208553., 7208555. felvétel.

[42] KTB 895. tekercs, 7208554–7208555. felvétel.

[43] 727./2. hds. I.a. 44. IX. 15. számú hadseregparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 42. lap.

16-án, kétnapos pihentetés és feltöltés után a 9. tábori póthadosztályt ismét az első vonalban vetették be. Tekintettel azonban arra, hogy harcértéke így sem volt magas, szárnybiztosítási feladatot kapott. Az Aranyostól keletre, azzal párhuzamosan húzódó meredek dombváll védelmét vette át a 2. páncéloshadosztály parancsnoksága alatt álló gyalogos kötelékektől, Mezőörkétől az Aranyos torkolatáig. A 25. és a 9. hadosztály közti sávhatárt az Akasztófa-hegy–Gorgány-hegy–Felsődetrehem (Tritenii de Sus) vonalon jelölték ki, minden töréspontal a 25. hadosztály számára bezárva. Az Akasztófa-hegy–Gerendkeresztúr terepszakaszon állásban lévő 26/I. gyalogzászlóaljat a 25. hadosztály, elmozdítása nélkül, átadta a 9. hadosztálynak. Cserében a 9. hadosztálytól a 26./I. pótzászlóalj lépett át a 25. hadosztály alárendeltségébe.[44]

Itt jegyzendő meg, hogy a II. hadtest kötelékében félreértésekre is alapot adó hadrendi számozású ezredek voltak. A 25. gyaloghadosztály alárendeltségében a 25., 26. és az 1. gyalogezred harcolt, a 9. tábori póthadosztályéban a 25. és 26. tábori pótgyalogezred. Ráadásul 14-én belépett a 25. gyaloghadosztály alárendeltségébe (az egy zászlóalj erejű) 1. tábori pótgyalogezred. A harcok előrehaladtával, ezzel együtt a személyi veszteségek növekedésével megkezdődött a pótalakulatok beolvasztása a gyalogezredekbe. Az első ilyen intézkedés 17-én adatott ki, a 25/I. pótzászlóalj beolvadásáról (18-i határidővel) a 25/I. gyalogzászlóaljba.[45]

A magyar források 16-án nem tesznek említést további szovjet–román térnyerésről Tordától nyugatra, Mészkő felől Szind irányába. A német Gradl-csoport ellenlökéséről ebben a térségben a hadseregparancsnok helyzetjelentése (a hadseregcsoport törzse számára) úgy emlékezik meg, hogy az különösebb teret nem nyert.

Ezen a napon Hollósy-Kuthy és Zsedényi, a 25. gyalog- és a 2. páncéloshadosztály parancsnoka közösen szervezett ellenlökést a Tordától keletre kialakult nagyobb hídfő felszámolására. A 25/I. és II. gyalogzászlóalj Torda keleti szegélyéről, a 6. gépkocsizó lövészzászlóalj a Szent János-patak tengelyében indított találkozó irányú támadása azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, olyan erejű volt az elhárító tüzérségi tűz és a már a folyón átkelt szovjet–román kötelékek harcértéke.[46]

Aranyosegerbegy térségében a magyar források nem említenek különösebb harcokat. Ez összefügg a 7. és 20. román kiképző gyaloghadosztály fent leírt váltásával.

A Honvéd Vezérkar 6. osztálya szeptember 16-án adott ki először közleményt a tordai csatáról az MTI számára. A 32. számú hadijelentés arról számol be, hogy „Kolozsvár-tól D-re napok óta súlyos elhárító harcok folynak a nagy túlerővel és számos páncélossal támadó ellenséggel. Az ellenséges jelentésekkel ellentétben Tordá-t és Marosludas-t saját csapataink biztosan kézbentartják."[47]

Szeptember 17-én a német napijelentések arról számolnak be, hogy a Jára-patak völgyében az oda két nappal korábban betört erők felújították támadásukat és további 5 km

---

[44] 25. ho. 29. sz. melléklet, 164. lap.

[45] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 34. sz. melléklet, 165. lap.

[46] Erdélyi hadműveletek 39–41. lap. In: 25. ho. 44–46. lap; HÉ 66. o.; *Veress* III. k. 29. o.; 2. A. O. K. Nr. 801./I.a.44. számú hadseregparancsnoki helyzetjelentés (Ungváry Krisztián magángyűjteménye; a továbbiakban: *Ungváry*).

[47] Hadijelentések 686/b. lap.

teret nyertek északi irányban. Az 1. hegyi pótdandár arcvonala felszakadt, a támadást Ruhaegresnél (Agris) a Kessel-csoportba beosztott Eder-csoport állította meg, s zárta le a völgyben futó műutat. Az ugyancsak a Kessel-csoport kötelékébe tartozó Gericke-csoport ettől felfelé a völgyben további 5 km-re a Járabányától (Kisbánya, Baisoara) észak felé a völgyet elhagyó kolozsvári műutat zárta le Havasasszonyfalva (Sacel)–Felsőfüle (Filea de Sus) között. Ennek ellenére Ruhaegres és a Hasadát völgyében lévő Pusztaszentkirály (Craesti) között még mindig hézagot jelentettek.

Ez a román térnyerés nem utolsósorban azért következhetett be, mert a német Gradl-csoport 16-i ellenlökése, mint láttuk, csak a Hasadát-patak torkolatvidékéig (Mészkőig) jutott, de nem érte el a Hasadáttal 7 km-re délnyugatra párhuzamosan folyó Jára-patakot. Az sem volt mellékes, hogy a 104. szovjet lövészhadtest ékei bekapcsolódtak a román támadásba. A hadtestet a 4. gárda-lövész-, illetve a 180. és 206. lövészhadosztály alkotta. Utóbbi a Gyalui-havasok keleti előhegyei között lépett harcba, a 180. hadosztály Torda, a 4. Aranyosegerbegy térségében. A Jára-patak völgyében harcoló 2. román hegyihadosztály a 35. szovjet gárda-lövészhadtest alárendeltségében állt. A két szovjet hadtest a 27. hadsereg kötelékébe tartozott.

Tordánál és attól keletre a német források több elhárított szovjet–román támadásról tesznek említést: Aranyosgyéresnél (Campia Turzii) a 2. páncéloshadosztály számolt fel egy aznap foglalt kisebb szovjet hídfőt, illetve a 8. SS lovashadosztály vonalait támadták sikertelenül Marosbogátnál (Bogata) és Maroscsapónál (Cipau).[48]

A Jára-völgyében az újabb szovjet–román térnyerés a német források szerint 17-én történt. Veress 16-án 19^{30}-kor kelt napijelentéséből, amit a Fretter-Pico-seregcsoport parancsnokságán keresztül a Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályának terjesztett fel, azonban tudjuk, hogy az 1. magyar hegyi pótdandár már 16-án sötétedéskor kiürítette Alsójárát (Iara) és Járabányát, s visszavonult a Havasasszonyfalva–Ruhaegres vonalra. Ezt a 2. román hegyi- és a 206. szovjet lövészhadosztály részei csak 17-én reggel észlelték, s ekkor nyomultak előre a Ruhaegres–Havasasszonyfalva terepszakaszra. Ezt az előremozgást érzékelve lépett közbe a német Gericke-csoport, lezárva a Havasasszonyfalva–Ruhaegres közötti, Felsőfülétől délre lévő Meggyes-hegyen a két község közötti vonalat, nehogy a magyar csapatrészek még tovább hátráljanak.[49]

A magyar források beszámolnak arról, hogy a 2. páncéloshadosztály két gépkocsizó lövészzászlóalja 17-én felújította támadását a Szent János-patak völgye és a Péterlaka-völgy megtisztítására. A támadás egyrészt a szükséges átcsoportosítások késlekedése, másrészt az igen erős szovjet–román elhárító tüzérségi tűz miatt nem tudott teret nyerni. A magyar tüzérfigyelők 12 szovjet sorozatvető üteget (Sztálin-orgonákat) jelentettek a Keresztesmező déli szegélyén.[50] Tordától keletre a kora reggeli ellenlökés elakadását, majd leállítását követően a szovjet–román csapatok mentek át támadásba, de ezt az I/1., 25/II. gyalogzászlóalj a 2. páncélos felderítőosztály és a 2/2. páncélos utászszázad támogatásával visszaverte. A 2. páncélos felderítőosztály kötelékében igen egyedi fegyverek

[48] KM-XI. 44. o.; KTB 895. tekercs, 7208558., 7208561. felvétel.

[49] ...57./2. hds. I.a. 44. IX. 16. sz. hadseregparancsnoki helyzetjelentés. (*Ungváry*; a jelentés első számjegyei leszakadtak a lapról.)

[50] Tordai csata 3. lap. In: 25. ho. 3. lap; Erdélyi hadműveletek 42–43. lap. In: 25. ho. 47–48. lap.

is részt vettek a harcban mint önjáró páncélelhárító lövegek: kettő nyitott platós tehergépkocsin egy-egy 7 cm-es román partvédelmi löveg német kezelőszemélyzettel.[51]

A *szeptember 18*-i német napijelentésekben az olvasható, hogy az 1. magyar hegyi pótdandár német csapatrészek bevonásával új biztosítóvonalat (Sicherungslinie) épít ki a Magyarléta (Litenii de Sus)–Magyarpeterd (Petrestii de Jos) terepszakaszon. Ez a megállapítás nem elsősorban a Jára-patak völgyét illetően érdekes, hiszen ott Magyarléta mindössze 2 km-re fekszik északabbra Havasasszonyfalvánál, sokkal inkább a Hasadát-patak völgyében. Magyarpeterd ugyanis már a Tordai-hasadék északi kijáratánál fekszik, arra történő utalás viszont a német forrásanyagban nem található, miként a románban sem, hogy a Köves-bérc (ezt szeli át a Tordai-hasadékon át a Hasadát-patak) északi oldalára került volna a 104. szovjet lövész- vagy a 6. román territoriális hadtest bármely csapatrésze.

Arról volt szó, hogy ezzel az új vonallal feladták az Aranyos menti védelem még magyar kézen lévő 3 km-es, már arcvonalkiszögellést jelentő szakaszát a Hasadát-patak torkolatának két oldalán, a túlparton már 13-a óta román kézen lévő Sinfalvával (Cornesti) szemben. Ez a rövid védelmi szakasz csak azért maradhatott eddig is magyar kézen, mert egyrészt a Mészkőt elfoglaló 18. román kiképző gyaloghadosztály észak és nem kelet, a Borrévet birtokba vevő 2. román hegyihadosztály pedig északkelet és nem kelet felé támadott tovább. Ez azt jelentette, hogy a 2. magyar hegyi pótdandár jobbszárnya (egy zászlóalj) Aranyos menti állásaiból a Tordai-hasadékon visszavonult Magyarpeterdre, az 1. magyar hegyi pótdandár balszárnya pedig feladva Berkest (Borzesti), Felsőpeterdet (Petrestii de Sus) és Középpeterdet (Petrestii de Jos) visszavonult a Tordaegres-dél (Schiopi) Háttető–Magyarpeterd-délnyugat terepszakaszra.

Tovább keletre a német források elhárított támadásokat jelentenek a II. hadtest sávjában Aranyosegerbegynél, a Gruppe Siebenbürgen arcvonalszakaszán Marosbogáttól északra, valamint Vidrátszegnél (Vidrasau), a Nyárád torkolatától nyugatra.[52]

Tekintettel arra, hogy a Gyalui-havasok keleti előhegyei között, a Jára- és a Hasadát-patak völgyében német harccsoportok bevetésével sikerült az arcvonalat stabilizálni, 18-án végrehajtották a hadseregcsoport törzsében két nappal korábban felmerült elképzelést a vezetési struktúra módosítására. A Kessel-csoport parancsnoksága átvette a hadműveletek irányítását ebben a térségben, s a két magyar hegyi pótdandár feletti parancsnokságot. A Kessel-csoport parancsnoksága Valvelén települt, a II. magyar hadteste Kolozson (Valvele nem azonosítható). A Kessel-csoport, amely ettől (nem nevesítetten) hadtestként funkcionált, és a II. hadtest között a sávhatárt Kolozs (a II. hadtest számára bezárva)–Torda (kizárva) vonalában jelölték ki. A II. hadtest alárendeltségében megmaradt a 25. gyaloghadosztály, a 2. páncéloshadosztály, valamint a 7. és 9. tábori póthadosztály. A pontos nevén Kessel-zárócsoport (Sperrverband Kessel parancsnoka a 20. páncéloshadosztály parancsnoka, Mortimer von Kessel altábornagy) alkotóit a II. részben mutattuk be részletesen.[53]

---

[51] Erdélyi hadműveletek 42. lap. In: 25. ho. 47. lap; *Esze* 41–43. o.

[52] KM-XI. 47. o.; KTB 895. tekercs, 7208564–7208566. felvétel; AR 81. o.

[53] KTB 895. tekercs, 7208565–7208567. felvétel.

Ezen a napon szóba került a hadseregcsoport törzsében az is, hogy a II. magyar hadtestparancsnokság helyett esetleg a Gruppe Siebenbürgen parancsnoksága vegye át a hadműveletek irányítását Tordától keletre, erre azonban nem került sor. Ez az elképzelés nem abból az általában megfigyelhető törekvésből indult ki, hogy lehetőleg minden fontosabb arcvonalszakasz felett német parancsnokok gyakorolhassák a vezetést. Alapja Grolman előző napi ötlete volt, hogy a 2. hadsereg parancsnokságát (alakulatai hátrahagyásával) vezényeljék át a hadseregcsoport jobbszárnyára, Arad térségébe.[54] A 2. hadsereg-parancsnokság átirányítása csak 21-én került le a napirendről, amikor a 3. magyar hadsereg-parancsnokság megalakult és belépett a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe.[55]

18-án a tordai csatát vívó két magyar hadosztály parancsnoka fel szerette volna újítani a 25. gyalogezred, illetve a 4. és 6. gépkocsizó lövészzászlóalj ellentámadását. Erre azonban a szovjet tüzérségi tűz miatti lassú átcsoportosítás, továbbá a lőszerutánpótlás akadozása miatt nem került sor.[56] Délután 2-kor mindenesetre Kiss István altábornagy hadtestparancsnok, amikor hozzájárult a támadás elhalasztásához 19-ére, felhívta a két hadosztályparancsnok figyelmét a Tordától keletre eső térség megtisztítására egészen Aranyosegerbegyig, mivel csak így látta lehetségesnek a Torda–Aranyosegerbegy védőszakasz megtartását.[57]

A támadáshoz átszervezték a két hadosztály vezetési struktúráját. A védelem irányítását Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy, a 25. gyaloghadosztály parancsnoka, a támadását Zsedényi Zoltán vezérőrnagy, a 2. páncéloshadosztály parancsnoka vette át, függetlenül attól, hogy az egyes csapatrészek eredetileg melyik hadosztály kötelékébe tartoztak. 18-án az 1. gyalogezred parancsnoka, Kelety Lipót ezredes átvette Torda védelmének irányítását. A város védelmének addigi irányítójára, Böszörményi Géza ezredesre a két támadó csoportosítás közül a nyugati vezetését bízták, amelyiknek a Szent János-völgyet kellett megtisztítania. A csoportot a 25/II. és III. gyalogzászlóalj, a 10. magyar, 6. és 1179. német rohamlövegosztály alkotta. A keleti támadó csoportosítás vezetését Balsay László ezredesre, a 3. harckocsiezred parancsnokára bízták, csoportjába tartozott a 3/I. és II. harckocsizászlóalj, 4. és 6. gépkocsizó lövészzászlóalj, 52. páncélos légvédelmi gépágyús osztály, valamint a 2/2. páncélos utászszázad. A támadás tartaléka, a 25/I. gyalogzászlóalj, 25. páncélos felderítőosztály, 5. gépkocsizó lövészzászlóalj, 2/1. páncélos utászszázad és egy harckocsiszakasz két egységre bontva Torda keleti részén (Sósfürdőn), illetve Mezőörkén helyezkedett el, Vaska Zoltán ezredes parancsnoksága alatt. A két hadosztály teljes tüzérségét a két támadó csoportosítás támogatására rendelték, kiegészítve a II. hadtest közvetlen alárendeltségében lévő, de a tüzércsoportba beosztott IX. gépvontatású tüzérosztály 15 cm-es lövegekkel felszerelt 1. ütegével. A tüzércsoport tüzét Merényi Károly ezredes, a 2. páncéloshadosztály tüzérparancsnoka vezette. A 26.

[54] KTB 895. tekercs, 7208566–7208567. felvétel.

[55] KTB 895. tekercs, 7208589. felvétel.

[56] Tordai csata 3. lap. In: 25. ho. 3. lap; HÉ 67. o.

[57] Erdélyi hadműveletek 48. lap. In: 25. ho. 53. lap.

gyalogezrednek Aranyosegerbegy térségéből biztosítania kellett a támadás balszárnyát. A támadás kezdetét (többszöri halasztás után) 19-én 11^{00} órában jelölték meg.[58]

A 25. gyalog- és a 2. páncéloshadosztály parancsnoka elhatározta a saját védővonal előterének elaknásítását, a támadás sikere esetén az új, sikertelensége esetén a jelenlegi állásokra vonatkozóan. Ennek végrehajtására 18-án a 2. páncélos utászzászlóalj kapott parancsot. A vagylagosságot, tehát az ellenlökés esetleges eredménytelenségére való számítást nem csupán az elmúlt napok tapasztalatai motiválták, hanem az elszenvedett érzékeny veszteségek is, például 19-ére a 2. páncéloshadosztálynak mindössze 15 bevethető harckocsija maradt.[59]

Szeptember 19-én a 2. hadsereg arcvonalán a szovjet–román csapatok nem erőltették az elmúlt napok nagyobb arányú támadásainak folytatását, a német napijelentések szerint csupán pozíciójavító harcokat folytattak. Tordától nyugatra század erejű támadásokat hárítottak el Ruhaegrestől, Tordahagymástól (Plaiuri) és Mészkőtől északra, illetve Tordától délkeletre, Marosludas közelében Maroskecénél. Az Erdély-csoport sávjában Maroscsapónál (Cipau) tört be két zászlóalj a védőállásba, de még aznap kiszoríttattak onnan.[60]

19-én rövid tüzérségi előkészítést követően megindult a Böszörményi- és a Balsay-csoport támadása. Érdekes, hogy a hadseregcsoport napijelentése nem tesz róla említést, jóllehet ereje lényegesen nagyobb volt, mint a hangsúlyozott német ellenlökéseké, így például a Gradl-csoporté.

A nyugati csoport a támadás elején teret nyert, a Sósfürdő és a Szent János-patak között elérte az Aranyostól 1 km-re északra húzódó dombvállat (ridót). Az arcvonal innen északnak fordult, a patak völgyét nyugatról szegélyező dombvállon. A veszteségek nagyok voltak, a csoport parancsnoka, Torda szülötte és addigi védője, Böszörményi Géza ezredes 17^{30}-kor a Sósfürdő területén maga is hősi halált halt. A keleti csoport kezdetben szintén teret nyert, majd a 367-es magaslat (a ridó folytatásában kelet felé)–Péterlaka-völgyet nyugatról lezáró dombvonulat előtt elakadt, annak ellenére, hogy a támadás előmozdítására a 6. gépkocsizó lövészzászlóalj harcrendjén keresztül 16^{30}-kor harcba vetették a tartalékból az 5. gépkocsizó lövészzászlóaljat.[61]

A támadás eredményeként a két hadosztály összeszorította a szovjet–román hídfő mélységi kiterjedését, de átlag 1 km mélységben (a Péterlaka-völgynél 2 km mélységben) a szovjet–román kötelékek továbbra is az Aranyos északi oldalán álltak, mégpedig Torda keleti és Aranyosegerbegy nyugati szegélye között, az Aranyos teljes szélességében. Ez azt jelentette, hogy a támadással nem foglalták vissza az eredeti főellenállási vonalat, ami három nappal később súlyos következményeket vont maga után. Itt a 9. szovjet gárda-gépesítetthadtest gyalogságát ezen a napon nyugaton a 18., keleten a 20. román

---

[58] Hadosztályparancsnoki intézkedések (a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplójában megmaradt a 2. páncéloshadosztály parancsnoka két harcintézkedésének másolati példánya is): 2380./2. pc. ho. I.a. 44. I. 18. sz. hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 37. sz. melléklet, 170. lap; 2383./2. pc. ho. I.a. 44. I. 18. sz. hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 38. sz. melléklet, 171. lap; 1832./25. gy. ho. I.a. 44. IX. 17. sz. hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 35. sz. melléklet, 166–169. lap.

[59] *Esze* 43. o

[60] KM-XI. 50. o.; KTB 895. tekercs, 7208570. felvétel.

[61] Tordai csata 3. lap. In: 25. ho. 3. lap; Erdélyi hadműveletek 49–50. lap. In: 25. ho. 54-55. lap; HÉ 67. o.; *Veress* III. k. 29–30. o.

kiképző gyaloghadosztály alkotta, s a hídfő teljes szélességében jelen voltak a 4. szovjet gárda-lövészhadosztály egységei is.[62]

Ugyancsak a támadás következtében a védelem felépítése annyiban módosult, hogy az addig a 25. gyaloghadosztály jobbszárnyán Tordát védő 25. gyalogezred a hadosztály sávjának közepére került, harcrendjének jobb (nyugati) egyharmadában a Szent János-patakkal. A hadosztály jobbszárnyán a tordai arcvonal-kiszögellés védelmét teljes szélességében az 1. gyalogezred vette át. A hadosztály balszárnyán az aranyosegerbegyi védőkörletet továbbra is a 26. gyalogezred tartotta megszállva.

Szeptember 20-a mind a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport, mind a Wehrmachtführung napijelentései szerint csendesen telt.[63] A Kessel-csoport parancsnoksága Kolozsvárra helyezte át harcálláspontját.[64]

Ezen a napon a magyar források sem számolnak be jelentős harccselekményekről, leszámítva a mindkét oldalon élénk tüzérségi zavarótüzeket.[65]

Szeptember 21-e a 2. magyar hadsereg arcvonalszakaszán szintén csendesen telt a német napijelentések szerint.[66]

Erről a napról a magyar források hasonlóan írnak, mint 20-áról. Úgy tűnik, mindkét fél a 19-i súlyos harcokban elszenvedett veszteségeinek pótlásával, illetve az elkövetkező napok harctevékenységének tervezésével és előkészítésével volt elfoglalva. A nap folyamán az 52. német páncélos utászzászlóalj és a 662. német páncélvadászosztály belépett a 25. magyar gyaloghadosztály alárendeltségébe. Megjegyzendő azonban, hogy az utóbbi mindössze 2 db 8,8 cm-es löveggel érkezett.[67]

A tordai csata első szakasza a szeptember 19-i, részsikereket elérő magyar ellentámadás leállításával befejeződött. *Mérleg*e mindkét fél számára részben eredményesnek, részben eredménytelennek minősíthető.

A 2. magyar hadsereg szempontjából mindenképpen kudarcnak kell minősítenünk azt, hogy az Aranyos menti főellenállási vonalat megtartani nem volt képes, már csak Torda város területén (mintegy 2,5 km-en) és Aranyosgyérestől a torkolatig (hozzávetőleg 11 km-en, a domborzat jellege miatt jelentős erőkkel nem támadott dombvállon) állt a védelem a folyó bal partján. A hadsereg teljes balszárnyán (27-28 km hosszon) és a tordai hídfő, illetve az Aranyosegerbegynél kezdődő dombváll között (kb. 8 km-en) az Aranyos-vonal végleg elveszett. Azt viszont a 2. hadsereg, de kiemelten a 25. gyalog- és 2. páncéloshadosztály szempontjából feltétlen erdeményként kell elkönyvelnünk, hogy az 5. szovjet gárda-harckocsihadtesttel (később 9. gárda-gépesítetthadtesttel) és 104. szovjet lövészhadtesttel együtt támadó 4. román hadsereg nem tudott áttörést kiharcolni, nem volt képes a magyar védelmet felszámolni és a 2. magyar hadsereget hadműveleti szintű visszavonulásra kényszeríteni, Tordát és Kolozsvárt elfoglalni, s a Mezőségen keresztül kijutni Észak-Erdély központi dombvidékére.

---

[62] *Veress* III. k. 30. o.; AR 81. o.

[63] KM-XI. 52. o.; KTB 895. tekercs, 7208579. felvétel.

[64] KTB 895. tekercs, 7208580. felvétel.

[65] Tordai csata 4. lap. In: 25. ho. 4. lap; Erdélyi hadműveletek 52. lap. In: 25. ho. 57. lap; HÉ 68. o.

[66] KM-XI. 55. o.; KTB 895. tekercs, 7208586. felvétel.

[67] Tordai csata 4. lap. In: 25. ho. 4. lap; Erdélyi hadműveletek 53. lap. In: 25. ho. 58. lap; HÉ 68. o.

Szovjet–román szempontból mindezt meg kell fordítanunk, ha a tordai csata első szakaszának mérlegét szeretnénk megvonni. Kudarc mindaz, amit a 2. hadsereg sikereként emeltünk ki a hadműveleti szintű áttörés elmaradásával kapcsolatban. Siker viszont az Aranyos-vonal felszámolása és a behatolás a Gyalui-havasok keleti előhegyei közé a szovjet–román balszárnyon, valamint a kiterjedt hídfő kialakítása az Aranyos bal partján Torda és Aranyosegerbegy között, éppen ott, ahol a 2. magyar hadsereg védelmének súlypontját képezte.

A tordai csata második szakasza

Szeptember 22-én végeszakadt a viszonylagos csendnek a 2. hadsereg védősávjában. Tordától nyugatra a Jára és a Hasadát völgyében a 4. román hadsereg két hadosztállyal (a Jára mentén a 2. hegyi, a Hasadátnál a 18. kiképző gyalog), amelyeket a 104. szovjet lövészhadtest 206. lövészhadosztálya és a 9. gárda-gépesítetthadtest gépesített dandárai támogattak, indított támadást.

A német források szerint a Jára völgyéből nem tudtak északnak kitörni, Ruhaegresnél (Agris) erőltetett támadásaik összeomlottak, de a Hasadát völgyében betörtek a 2. magyar hegyi pótdandár állásaiba, s elfoglalták a Tordai-hasadék északi kijáratánál fekvő Magyarpeterdet (Petrestii de Jos), behatoltak a Mikes-patak völgyébe, s elfoglalták Indalt (Deleni). A Kessel-zárócsoport parancsnoksága a Hasadát völgyében lefelé északnyugatról a Gericke-csoportot, a Mikes völgyében lefelé északról a Gradl-csoportot vetette be ellenük. A két harccsoport ellenlökése 12 szovjet harckocsi kilövésével a betörést elreteszelte, az utóbbi visszafoglalta Indalt is.[68]

Magyarpeterd eleste a Tordai-hasadék feladását is jelentette. A 18-i visszavonuláskor az északnyugati kijáratnál fekvő község még az 1. hegyi pótdandár kezén maradt. A Köves-bérc (ezt szeli át a hasadék) keleti oldalán a 2. hegyi pótdandár a dombvállra vonult vissza Szind déli szegélyén, tehát feladta a Tordai-hasadékon átfolyó Hasadát alsó folyását, de hogy az 1. dandár hátába ne juthassanak ki szovjet–román kötelékek, kisebb utóvédet hagyott a hasadék délkeleti bejáratánál. A hasadékon a rendelkezésre álló források szerint szovjet–román alakulatok nem kísérelték meg az átkelést.

A szovjet–román csapatrészek betörése a Mikes-patak völgyébe és eljutása Indalig veszélyes helyzetet teremtett, ugyanis már csak egy hegyvonulat (a Köves-bércet északról lezáró, annak folytatását jelentő 500-600 m-es hegyek) választotta el őket a Turi-patak völgyétől, ahol a Tordát Kolozsvárral összekötő főútvonal futott.

Tordától keletre, a város és Aranyosgyéres (Cimpia Turzii) között a 9. szovjet gárda-gépesítetthadtest 46. gárda-harckocsidandára 30 harckocsival, a 104. lövészhadtest 4. gárda- és 180. lövészhadosztálya és a 20. román kiképző gyaloghadosztály kitört az Aranyostól északra foglalt hídfőből és 2 km mélyen beékelődött a 25. magyar gyaloghadosztály védelmébe. A betörést a 2. páncéloshadosztály ellenlökése reteszelte el.

Grolman szerette volna a 23. német páncéloshadosztályt is ellenlökésre indítani, pontosabban támadását megkezdetni, de az üzemanyaghiány ezt aznap még lehetetlenné

[68] KM-XI. 58. o.; KTB 895. tekercs, 7208593. felvétel; AR 81. o.

tette. Több telefonbeszélgetés után elrendelte: ha a szovjet–román csapatok másnap folytatják támadásukat Torda két oldalán (beiderseits Thorenburg), akkor a 23. páncéloshadosztálynak mindenképpen harcba kell lépnie annak feltartóztatására. A bevetés időpontját reggel 7^{00}-ban határozta meg, egyetértésben Friessnerrel.[69] A III. német páncéloshadtest belépett a 2. magyar hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe, s parancsot kapott a Kessel-csoport arcvonalszakaszának átvételére.[70]

A magyar parancsnokságokat csak részben lepte meg a nagyerejű támadás. Az elmúlt három napban a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplója szerint sorra futottak be a jelentések szovjet gyorscsoportok átcsoportosításáról, s újabb kötelékek beérkezéséről. Igaz, nem olyan nagy erejű támadásra számítottak, mint ami bekövetkezett, de azt 22-én hajnaltól bármikor várták. Számításukat a támadás várható erejét illetően befolyásolta, hogy a szovjet átcsoportosításokról befutó jelentések szovjet páncélosok kivonásáról is beszámoltak, vagyis érzékelték az 5. szovjet gárda-harckocsihadsereg elirányítását Torda térségéből. A várható támadásról Lovas László vezérkari alezredes, a 2. hadsereg-parancsnokság I.b. osztályának vezetője 21-én este még írásos felterjesztést is készített a Fretter-Pico-seregcsoport parancsnoksága számára. (Ez a „szolgálati út" betartásával csak 24-én reggel érkezett meg oda.)[71]

Számított a támadásra a 25. hadosztály parancsnoka, Hollósy-Kuthy vezérőrnagy is, aki annak megelőzésére 21-én este kiadott harcintézkedésében az Aranyos északi partján, Torda és Aranyosegerbegy között tartott szovjet–román hídfő felszámolására adott parancsot. A támadást, amit a 2. páncéloshadosztállyal együttműködve két irányból, kis eltéréssel a 19-ei két csoportosítással szándékozott végrehajtani, 22-én 15^{00}-kor kellett volna megindítani.[72]

A szeptember 22-i támadást Malinovszkij még 15-én rendelte el, mikor nyilvánvalóvá vált, hogy aznap a szovjet–román csoportosítás nem fogja teljesíteni az 5-i direktívában meghatározott feladatát, Kolozsvár birtokba vételét. A frontparancsnok akkor 19-ét jelölte ki a támadás megindítására, de az egyrészt az átcsoportosítások elhúzódása következtében késett három napot, másrészt megzavarta az előkészületeket a 19-i magyar támadás.[73]

A 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplója szerint a szovjet támadást bevezető tüzérségi előkészítés 07^{15}-kor kezdődött, a Torda–Aranyosegerbegy terepszakasz teljes szélességében. 07^{50}-kor a szovjet–román tüzérség lőni kezdte a 2. hegyi pótdandár védőállásait Tordától nyugatra és a 9. tábori póthadosztály vonalait is az Aranyosegerbegytől délkeletre húzódó dombvállon.

08^{15}-kor megindult a támadás az aranyosegerbegyi védőkörlet ellen. 09^{10}-kor az Aranyosegerbegytől 5 km-re északra lévő Kis-Ördöngős-hegy lábainál települt magyar tüzérségnek állást kellett változtatnia, mivel a szovjet gyalogság erősen megközelítette. Negyed órával később a 2. páncéloshadosztály tartalékát képező Vaska-csoport a Kis-

---

[69] KM-XI. 58. o.; KTB 895. tekercs, 7208593., 7208600–7208602. felvétel; AR 81. o.

[70] KTB 895. tekercs, 7208595. felvétel.

[71] 2. hds. I.b. 44. IX. 21. sz. helyzetjelentés. (*Ungváry*; az első számok leszakadtak a lapról.)

[72] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 34. sz. melléklet, 177. lap.

[73] *Minaszjan* 175–176. o.

Ördöngős-hegy–Szakállas-hegy terepszakaszról ellenlökést indított nyugati irányban, a támadó szovjet ékek jobbszárnyába. A Vaskapu-hegy–Kis-Ördöngős-hegy terepszakaszon az ugyancsak tartalék 4. gépkocsizó lövészzászlóalj foglalt reteszállást, a Péterlaka-völgy lezárására. A Péterlaka-völgy tengelyében a 4. szovjet gárda-lövész- és a 20. román kiképző gyaloghadosztály támadott. Fél tízre a támadás kiterjedt a Szent János-patak alsó folyásának körzetére is. A Szalonnás-hegy–Sósfar-hegy terepszakaszon a 3/II. harckocsizászlóalj foglalt reteszállást annak megakadályozására, nehogy a támadó ékek behatoljanak a Sós-völgybe. Itt a 180. szovjet lövészhadosztály támadott, a 46. gárda-harckocsidandár kb. 30 db T-34 harckocsijával megerősítve.[74]

A völgyek lezárása igen fontos volt. A Péterlaka-völgy északnyugat, a Sós-völgy északkelet felé vezette volna a támadókat, találkozó irányban (a terület katonaföldrajzi leírását lásd az előző részben). Ha mindkét völgyben teret nyernek, az a Torda és Aranyosegerbegy között védekező csapatok bekerítését vonta volna maga után.

10^{30}-ra Tordától északkeletre a helyzet válságosra fordult. A szovjet ékek betörtek a Szalonnás-hegy és a Sósfar-hegy közötti völgybe. A 3/II. harckocsizászlóalj reteszállása megrendült. Kiss altábornagy hadtestparancsnok Koppándról (Copaceni) ellenlökésre utasította a Sós-völgy irányába a 10. rohamtüzérosztály egy ütegét. Az ellenlökést a 152. sorozatvető osztály két ütegének kellett támogatnia, ütegenként végrehajtott folyamatos előremozgással. A három ütegből álló csoportot alárendelte a 25. gyaloghadosztálynak parancsnokának, aki az egységes vezetés érdekében azonnal alárendelte azt a 25. hadosztály gyalogsági parancsnokának. Ő, Kalkó Gyula vezérkari ezredes vette át ugyanis Böszörményi ezredes 19-ei hősi halála után az ún. Böszörményi-csoport vezetését (a 25. gyalogezredét Kemechey Jenő vezérkari alezredes).

Tizenegy órára válságosra fordult a helyzet a 26. gyalogezred védőkörletében is. A szovjet–román ékek a Péterlaka-völgyben elérték a 4. gépkocsizó lövészzászlóalj Vaskapu-hegy déli lejtőin húzódó reteszállását, az Aranyoson átívelő vasúti hídtól kelet felé támadva pedig Aranyosegerbegy nyugati szegélyét. Délre a két támadó csoportosítás térnyerésének eredményeképpen megszűnt a harcászati összeköttetés a 25. gyalog- és 2. páncéloshadosztály közös védősávjában a jobbszárny (tordai védőkörlet) és a balszárny (aranyosegerbegyi védőkörlet) között. A két magyar hadosztály közös védelmi rendszerét a szovjet–román támadás gyakorlatilag kettévágta.[75]

Miközben az 1/III. gyalogzászlóalj szilárdan tartotta Torda keleti szegélyét, a 3/II. harckocsizászlóaljat kivetették reteszállásából. A Sósfar-hegy elesett, a szovjet harckocsik 13 órakor behatoltak a Sós-völgybe. 14 órakor kezükbe került a Szalonnás-hegy is. A Tordától északkeletre idáig jutott 46. szovjet gárda-harckocsidandárt mindössze 4 km választotta el a Tordától északnyugatra Szind és Torda között álló 18. román kiképző gyaloghadosztálytól. Ez utóbbit a Szindi-patak völgyét a Turi-patak völgyétől elválasztó dombhátat tartó német Gradl-csoport még fel tudta tartóztatni. A 25. gyaloghadosztály parancsnoka (közvetlenül, nem a hadtesttörzsön keresztül) ellentámadást kért a 2. páncéloshadosztály parancsnokától, aki jelezte, nincs már bevethető tartaléka. Ebbe a hely-

[74] Tordai csata 4. lap. In: 25. ho. 4. lap; Erdélyi hadműveletek 53–56. lap. In: 25. ho. 58-61. lap; HÉ 68. o.; *Veress* III. k. 30. o.; AR 81. o.

[75] Tordai csata 4. lap. In: 25. ho. 4. lap; Erdélyi hadműveletek 57. lap. In: 25. ho. 62. lap; HÉ 68. o.; *Veress* III. k. 30–31. o.; AR 81. o.

zetbe robbant bele Indal elvesztésének híre, ami közvetlen veszéllyé tette a teljes tordai csoportosítás bekerítését.[76]

13^{20}-kor Hollósy-Kuthy javaslatot tett Torda feladására, s arra, hogy az onnan felszabaduló 1. gyalogezreddel tisztázzák a helyzetet a Sós-völgyben. Kiss altábornagy továbbította a javaslatot Veress vezérezredesnek. 23^{50}-kor megérkezett a hadseregparancsnok válasza: megtiltott minden további visszavonulást, még a bekerített csapatrészeknek is körvédelmet rendelt el, a kitörés tilalmával. Veress jelezte azt is, hogy a merev kitartást azért rendeli el, mert órákon belül nagyerejű német ellentámadás indul. Bár alakulatot nem nevezett meg, a 23. páncéloshadosztályra célzott.[77]

Veress 15^{45}-kor feladatot szabott a 23. német páncéloshadosztály számára: másnap kora reggel indítson támadást Kolozsvár térségéből Torda általános irányba, reteszelje el a szovjet áttörést és Tordától keletre állítsa helyre a védelem folytonosságát. Támadását a 2. magyar páncéloshadosztállyal együttműködve hajtsa végre, s szétbontakozás közben vonjon alárendeltségébe minden elérhető és nélkülözhető (erreichbaren und entbehrlichen) magyar és német köteléket. Breithnek meghatározta, hogy a 23. páncéloshadosztály részletes támadási tervét 20 óráig terjessze fel neki. Harcintézkedését Hermann Breith páncélos tábornokon, a III. német páncéloshadtest és Josef von Radowitz vezérőrnagyon, a 23. német páncéloshadosztály parancsnokán kívül megküldte az Armeegruppe Fretter-Pico parancsnokságának, a Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályának, a magyar II. hadtest és 2. páncéloshadosztály parancsnokának.[78]

13^{30}-kor a magyar tüzérfigyelők még arról számoltak be, hogy a szovjet tüzérség előremozog Aranyospolyán és Aranyosgyéres területére, s tüzelőállást foglal a házak között. Az osztály- és ütegparancsnokok dilemma elé kerültek, de végül dr. Vajda Károly ezredes tüzércsoport-parancsnok, a 25. gyaloghadosztály helyettes tüzérparancsnoka parancsára tűz alá vették azokat. Fél háromkor viszont Zsedényi vezérőrnagytól már olyan jelentés futott be a II. hadtest törzséhez, hogy a Sós-völgyben a szovjet csapatrészek beássák magukat. A támadás, az elszenvedett nagy veszteségek következtében, kezdett kifulladni. A 2. páncéloshadosztály parancsnokának jelentése szerint a támadó gyalogság századonként kb. 100 főre apadt, s csak a Sós-völgyben 4 harckocsit lőttek ki.[79]

A szovjet támadás megrekedéséhez hozzájárult az annak jobbszárnyán fentebb leírt ellenlökés, továbbá az, hogy a támadó csoportosítás balszárnyán az 1/I. gyalogzászlóalj a 10. rohamtüzérosztály 2. ütegével megerősítve ellenlökést indított a 394-es magassági pont (Torda keleti szegélyén) területéről északi irányban a Sós-völgy lezárására. Az ellenlökésben részt vevő erők harcértéke elmaradt ugyan a támadókétól, de megzavarta a szovjet csoportosítás parancsnokait, hogy az ellenlökést délről, tehát a hátukból kapták, s így annak megindulásakor még azt sem tudhatták biztosan, nem lettek-e elvágva a főerőktől.[80]

---

[76] Erdélyi hadműveletek 57–59. lap. In: 25. ho. 62–64. lap.

[77] Erdélyi hadműveletek 59. lap. In: 25. ho. 64. lap.

[78] 2. A.O.K. Nr. 1027./I.a.-44. sz. hadseregparancsnoki feladatszabás. *Ungváry.*

[79] Erdélyi hadműveletek 59. lap. In: 25. ho. 64. lap.

[80] Erdélyi hadműveletek 60. lap. In: 25. ho. 65. lap.

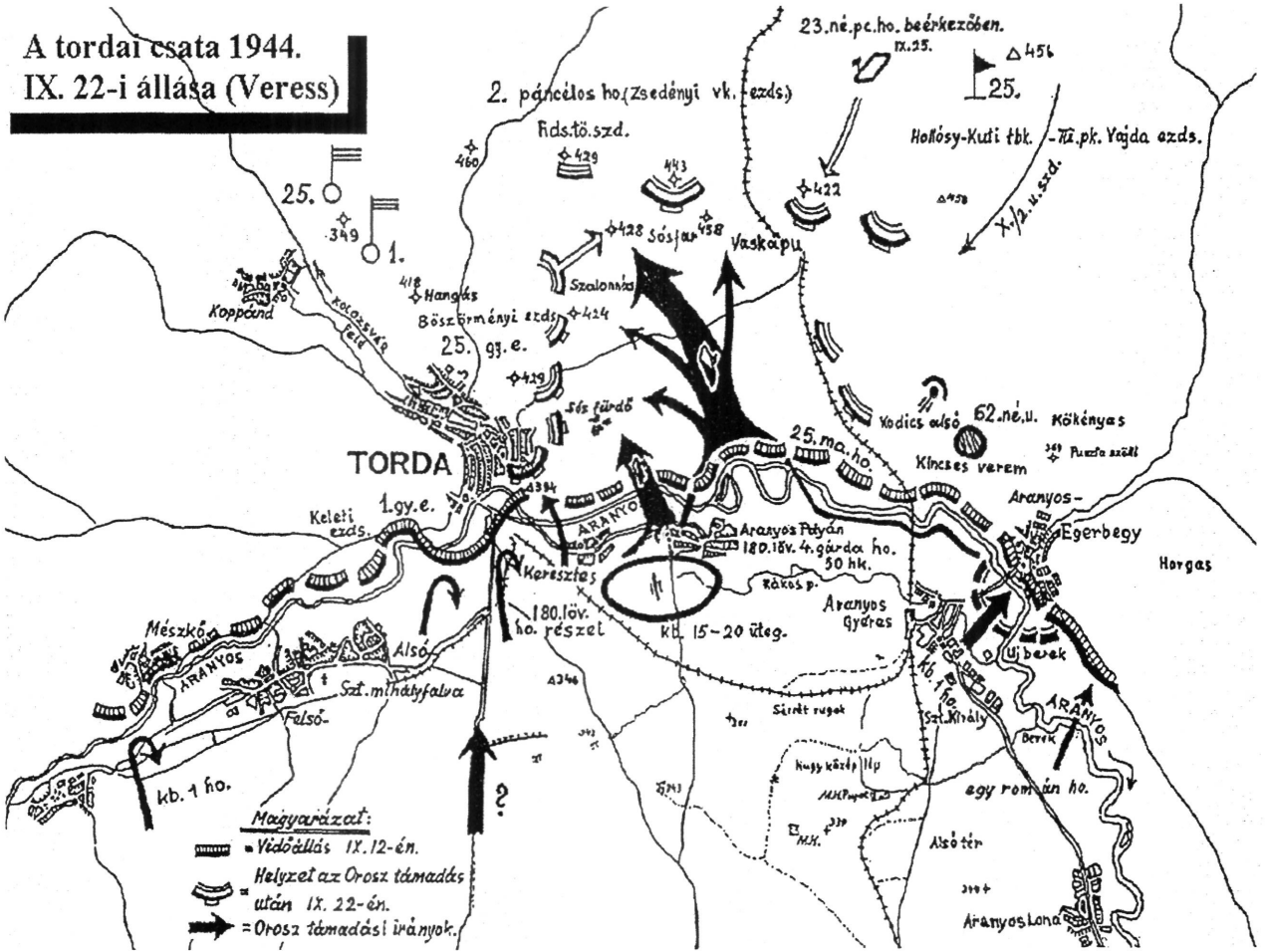
A tordai csata 1944.
IX. 22-i állása (Veress)
23.né.pc.ho. beérkezőben.
IX.25.
25.
2. páncélos ho.(Zsedényi vk. ezds.)
Hds.tö.szd.
Hollósy-Kuti tbk. -Tü.pk. Vajda ezds.
X./2.u.szd.
25.
1.
Koppánd
Hangás
Böszörményi ezds.
25. gy.e.
Szalonnás
Sósfar
Vaskapu
Sós fürdő
TORDA
1.gy.e.
Keleti ezds.
ARANYOS
Keresztes
180.löv. ho. részei
kb. 15-20 üteg.
Aranyos Polyán
180.löv. 4.gárda ho. 50 hk.
Rákos p.
Aranyos Gyéres
25.ma.ho.
Kodics alsó
62.né.u.
Kökényas
Kincses verem
Aranyos-Egerbegy
Horgas
Ujberek
Mészkő
Alsó
Szt.mihályfalva
Felső
kb. 1 ho.
Szt.Király
Berek
egy román ho.
Alsó tér
Aranyos Lona
Magyarázat:
= Vidőállás IX.12-én.
= Helyzet az Orosz támadás után IX. 22-én.
= Orosz támadási irányok.

Az ellenlökés lefolyását részletesen ismerjük Bozsoki János zászlós leírásából, aki a 10/2. rohamüzérüteg szakaszparancsnokaként (a tordai védőkörlet parancsnoka mellett visszamaradt ütegparancsnok helyett) a 6 db, 10,5 cm-es löveggel szerelt Zrínyi-II rohamtarack harcát vezette. Az oroszokat meglepő üteg azonnal harcképtelenné tett 18 db T-34-est. Bozsoki a parancsnoki rohamlöveggel ez után (harcolva) átkelt a jobb- szomszéd felderítőzászlóalj állásaiba. Harci zajt hallva gyalogosan tért vissza a Sósfürdő területére. Az ott lévő 5 rohamlöveg kezelőszemélyzete hősi halált halt, vagy harcképtelenné vált. Bozsoki 2 mozgásképes rohamlöveget (egyesével) maga hozott ki, a további 3 rohamlöveget egy csoport élén vontatta vissza. Tettével, amelyért megkapta a Tiszti Arany Vitézségi érmet, megakadályozta Torda bekerítését.[81]

Délután a támadó csoportosítás balszárnyán harcoló szovjet–román csapatrészek is megkezdték az elért terepszakaszok megerődítését, a 26. magyar gyalogezred parancsnoka szerint azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy másnap felújítják támadásukat.[82]

Szeptember 22-én 10 órától a 2. hadsereg balszárnyán a 7. román kiképző gyaloghadosztály is támadásba ment át, a 9. magyar tábori póthadosztályt azonban nem tudta kivetni állásaiból. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy a magyar támpontokat az Aranyostól keletre hozzávetőleg 1 km távolságban húzódó meredek dombvállon rendezték be, s azokból tűz alatt lehetett tartani a teljes folyószakaszt. A dombváll ráadásul olyan meredek, hogy hegyifelszerelés nélkül szinte lehetetlen megmászni.[83]

Este a 25. gyaloghadosztály parancsnoka intézkedett a másnapi tevékenységekre. Éjfél után újabb harcintézkedést bocsátott ki. Ezekben az állások minden áron való tartását határozta meg, hogy biztosíthassa a 23. német páncéloshadosztály szétbontakozását és harcbalépését. Hadosztályát három csoportra osztotta (az addigi kettő helyett). A jobbszárnyon az 1. gyalogezred-parancsnok harccsoportjának Torda városát kellett megtartania, egyidejűleg az 1/I. zászlóaljjal és a 10. rohamtüzérosztály egy részével déli irányból újabb ellenlökést kellett indítania a Sós-völgy megtisztítására. Úgy számolt, hogy ez az ellenlökés és a 23. páncéloshadosztály észak felől meginduló támadása két tűz közé fogja a Sós-völgy területén magukat beásó szovjet kötelékeket.

Középen a 25. gyalogezred-parancsnok csoportjának a Tilalmas-hegy déli lejtőin és a Karácsony-völgyben összeköttetést kellett teremtenie a Sós-völgy és a Vaskapu-hegy között, vagyis le kellett zárnia a védelmi rendszerbe ütött rést. A 10. rohamtüzérosztály másik felének a 23. páncéloshadosztály támadásához kellett csatlakoznia. A csoport jobb sávhatáraként a Szalonnás-hegy és a Sósfar-hegy közötti völgyben a Szent Jánospatakon átívelő 351-es híd–Sósfürdő (355-ös magassági pont) vonalat jelölte ki, bal sávhatáraként a Vaskapu-hegy csúcsa (443-as magassági pont)–Aranyospolyántól északkeletre az Aranyos menti ridón lévő 367-es magassági pont vonalat.

A balszárnyon a 26. gyalogezred-parancsnok csoportjának a csoportnak meg kellett szilárdítania helyzetét a Vaskapu-hegy–Aranyosegerbegy terepszakaszon, meg kellett akadályoznia, hogy a 23. német páncéloshadosztályt, támadásának megindulását követő-

---

[81] Ami egy kitüntetés mögött van. Bozsoki János rohamtüzér zászlós visszaemlékezése *Hadak Útján*, 1954. április, 9–11. o.

[82] Erdélyi hadműveletek 60. lap. In: 25. ho. 65. lap.

[83] Erdélyi hadműveletek 56–57. lap. In: 25. ho. 61–62. lap.

en, a Péterlaka-völgy felől a szovjet–román erők oldalba támadhassák, illetve a 26/II. gyalogzászlóaljjal be kellett kapcsolódnia a német támadásba, s dél felé rákanyarítania arcvonalát az Aranyos északi partján húzódó ridóra.

A tüzérséget két csoportra osztotta. A Jáhn-csoportot az 1. és 25. gyalogezred-parancsnok csoportjának, a Vajda-csoportot a 26. gyalogezred-parancsnok csoportjának támogatására utasította. A gyalogos csoportokba beosztott műszaki századoknak azonnal zárakat kellett telepíteniük a ridón, amint a támadás odáig jutott.[84]

Szeptember 23-án Tordától nyugatra a szovjet–román csapatok folytatták a támadást. A Jára völgyében Havasasszonyfalvánál (Sacel) nem sikerült északabbra tolniuk az arcvonalat. A Hasadát és a Mikes völgyében a német harccsoportok velük egyidőben indítottak ellenlökéseket, így ott találkozóharc alakult ki. A Gruppe Gericke elfoglalta Pusztaszentkirályt (Craiesti), majd még aznap kiszorult onnan. Az Eder-csoport elvesztette az előző nap visszafoglalt Indalt (Deleni), sőt az attól a patak mentén 4 km-rel feljebb fekvő Mikes (Micesti) és Komjátszeg (Comsesti) között északi irányban a 18. román kiképző gyaloghadosztály tovább törve előre Pusztaszentmártonnál (Martinesti) kijutott a Turi-patak völgyébe (Mikes és Komjátszeg csak másnap került a kezükre). A helyzet igen súlyosra fordult, mivel a román seregtest elvágta a Kolozsvár–Torda főutat, kijutott a Gyalui-havasok keleti előhegyei közül a Mezőségbe, s Torda védőinek hátába került, s fenyegette a 2. hadsereg gyorscsoportjának jobbszárnyát.[85]

A helyzetet az tisztázta, hogy Tordától keletre végre megindult a Breith-csoport támadása. A 23. német páncéloshadosztályhoz csatlakoztak a 2. magyar páncélos- és 25. gyaloghadosztály részei. A két csoportban megindított támadás Torda térségében 1,5 km-t haladt, s elreteszelte az előző napi áttörést. A keleti csoport Aranyosegerbegyig kijutott az Aranyosig, visszavetve a szovjet 9. gárda-gépesítetthadtest és 4. gárda-lövészhadosztály, valamint a 20. román kiképző gyaloghadosztály részeit a folyó jobb (déli) partjára, majd nyugatnak fordult, hogy egyesüljön az elakadt nyugati csoporttal. A két csoport közti sávhatár Tordától 4 km-re keletre keresztezte az Aranyost.[86]

Este katonapolitikai megfontolásokból (bővebben lásd a IV. részben) ideiglenesen leállították a 23. páncéloshadosztály támadását és gyülekeztetését rendelték el Tordától északnyugatra, Tordatúr (Tureni) körzetében. Számítva azonban arra, hogy a szovjet–román csapatok tovább erőltetik majd támadásukat, a német harckocsik kieső páncélelhárító tűzerejének pótlására Grolman utasította a 4. légiflotta vezérkari főnökét, hogy reggelre vezényelje Torda-nyugat térségébe az I./25. légvédelmi tüzérosztályt. [87]

Éjfél után, már 24-én Grolman ismét kapcsolatba lépett a Fretter-Pico-seregcsoport parancsnokságával. Áttekintve a helyzetet megállapították, hogy másnap a 23. páncéloshadosztálynak úgysem volna reális esélye a Tordától keletre a 23-i támadás után is megmaradt kisebb szovjet hídfő felszámolására. (Breithnek is ez volt a véleménye: „Die Pz.Gruppe Breith glaubt nicht, dass ein nochmaliger Angriff am morgigen Tag Erfolg

---

[84] Hadosztályparancsnoki intézkedések. In: 25. ho. 47., 48.sz. melléklet, 178., 179–181. lap.

[85] KM-XI. 61. o.; KTB 895. tekercs, 7208605. felvétel; AR 81. o.

[86] KM-XI. 61. o.; KTB 895. tekercs, 7208605. felvétel; AR 81. o.

[87] KTB 895. tekercs, 7208612. felvétel.

haben wird.") Ennek alapján, a katonapolitikai érveket ismerve, végleg eldöntötték, hogy a német páncélosok másnap nem folytatják támadásukat.[88]

A magyar források szerint délután a 18. román kiképző gyaloghadosztály részei elfoglalták Szindet, ezzel nyugat felől még közelebb kerültek Tordához.[89] A 23. német páncéloshadosztály támadása reggel 7-kor két csoportban indult meg. A jobbszárnyon a 126. páncélgránátos-ezred indult meg 25 harckocsival, rohamlöveggel és lövészpáncélossal a Kecskés-hegy–Karácsony-völgy terepszakaszról a Sós-völgy irányába, a balszárnyon a 23. páncélosezred 40 harckocsival a Tilalmas-hegy–Bota-hegy alatt vasútvonal terepszakaszról a Vaskapu-hegy irányába. A két csoport között második lépcsőben a 128. páncélgránátos-ezred haladt déli irányban.[90]

A 23. páncéloshadosztály története a csoportosítást másként adja meg (a harc lefolyását megegyezően). Eszerint is a 126. páncélgránátos-ezred alkotta a jobbszárnyat, de a 23. páncélosezred I. harckocsiosztályával (zászlóaljával) megerősítve; a balszárnyat a 128. páncélgránátos-ezred, megerősítve a 23/II. harckocsiosztállyal. A második lépcsőt a 23/III. harckocsiosztály képezte. Az 51. páncélos utászzászlóaljat (külön) Tordára küldték, ahol a városszéli harcokba kapcsolódott be. A 23. páncéloshadosztály története nem adja meg a támadásban részt vevő harcjárművek számát, de a 25. gyaloghadosztály történetében olvasható számok a német forrásban leírt csoportosítást valószínűsítik. A német hadosztálytörténetből megtudjuk, hogy a 23. páncélosezred a 23-i támadás során 5 harckocsit és 1 rohamlöveget lőtt ki.[91]

A szovjet–román parancsnokságokat meglephette a német támadás, csak későn tettek ellenintézkedéseket. 9^{10}-kor vették tüzérségi tűz alá az előretörő kötelékeket, az első ellenlökést 9^{55}-kor indították meg a Sósfürdő körzetében. Légierejüket 10^{40}-től vetették be a németek lefékezésére.

10 órára a nyugati támadó csoportosítás kijutott a sósfürdői erdő területére, 11^{25}-re a keleti a Vaskapu-hegy déli lejtőiről az Aranyos öntéssíkságára. 11^{35}-kor Hollósy-Kuthy utasította a 25. gyalogezred-parancsnok csoportját, hogy gyalogságként, az előző napi harcintézkedések szerint, csatlakozzon a német harckocsikhoz. 11^{50}-re a támadás Torda és Aranyosegerbegy között teljes szélességben kijutott az Aranyost északról szegélyező dombvállra (ridóra). Egyedül a Sósfar-hegyen maradt hátra egy szovjet harccsoport, de már bekerítésben.[92]

A ridót elérve a 23. német páncéloshadosztály leállította támadását. Azt átlépve egyrészt kitette volna harcjárműveit az Aranyostól délre települt szovjet tüzérség közvetlen irányzású tüzének, másrészt nem is volt parancsa a folyón való átkelésre, csak a védelem helyreállítására, amit a ridóra való felzárkózással teljesített.

---

[88] KTB 895. tekercs, 7208612. felvétel.

[89] Erdélyi hadműveletek 64. lap. In: 25. ho. 69. lap.

[90] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 48. sz. melléklet, 179. lap; Erdélyi hadműveletek 65–66. lap. In: 25. ho. 70–71. lap.

[91] *Rebentisch, Ernst*: Zum Kaukasus und zu den Tauern. Die Geschichte der 23. Panzer-Division 1941–1945. Németország, 1982, 2. kiad. (a továbbiakban: 23. Pz. Div.) 399–400. o.

[92] Tordai csata 4–5. lap. In: 25. ho. 4–5. lap; Erdélyi hadműveletek 61–62. lap. In: 25. ho. 66–67. lap; 23. Pz. Div. 400. o.

A szovjet–román hídfő jelentősen leszűkült ugyan, de megmaradt az Aranyos északi partján. Az elért vonal kis eltéréssel megegyezett a 19-i magyar támadás eredményeként kialakult vonallal. A folyóparton, illetve a Sósfar-hegyen való szovjet–román kitartásban szerepet játszott az a 13^{07}-kor lehallgatott szovjet rádióparancs, amely elrendelte a tovább hátráló katonák helyszínen való felkoncolását.[93] 15^{45}-kor Tordától keletre a 180. lövész-, Aranyosegerbegytől nyugatra a 4. gárda-lövészhadosztály egyidejű ellenlökést indított, ami azonban eredménytelen maradt.[94]

23-án este, miután tudomására jutott a 23. német páncéloshadosztály kivonása, a 25. gyaloghadosztály parancsnoka harcintézkedést adott ki a következő napi harcokra. Ennek kidolgozása közben konzultációs céllal többször kapcsolatba lépett a II. hadtest és a 2. páncéloshadosztály parancsnokával. Előbbitől kérte, hogy szükség esetén feladhassa a tordai hídfőt. Kiss altábornagy ehhez megadta hozzájárulását, a Torda–Aranyosegerbegy közötti állások megtartásához azonban ragaszkodott.

Hollósy-Kuthy visszaállította a hadosztály kettős csoportosítását. A védelemben nem számított a 2. páncéloshadosztály csapatrészeire, azokat hátsóbb terepszakaszokra rendelte kivonni, tartalék gyanánt. Kivételt képezett a 6. gépkocsizó lövészzászlóalj és a 6. gépkocsizó tüzérosztály, ami átkerült a 25. gyaloghadosztály alárendeltségébe. A 2. páncéloshadosztály részeivel olyan értelemben rendelkezett, ahogyan Zsedényivel folytatott konzultációi során a részletek kialakultak.

A 10. rohamtüzérosztályt és a 126/II. német páncélgránátos-zászlóaljat (akkor még úgy hitte, ez hátramarad) beosztotta a 25. gyalogezred-parancsnok harccsoportjába, a 152/1. sorozatvető üteget az azt támogató Jáhn-tüzércsoportba, a 6. gépkocsizó lövészzászlóaljat és az 52. német utászszázadot a 26. gyalogezred-parancsnok harccsoportjába. A tordai hídfőben lévő 1. gyalogezredet a 25. gyalogezred parancsnokának rendelte alá. A 26. gyalogezred-parancsnok harccsoportjának bal sávhatárát kiterjesztette dél felé azzal, hogy a 26/I. gyalogzászlóaljat (térben helyén hagyásával) visszaléptette a 9. póthadosztály alárendeltségéből. A hadosztály védősávjának közepén, a 25. gyalogezred-parancsnok harccsoportjának támogatására a 6. gépkocsizó tüzérosztályból és a IX/1. gépkocsizó tüzérütegből megalakította a Rónay-tüzércsoportot. A két tüzércsoportot Jáhn Miklós alezredes és Rónay István őrnagy, a 25. és a 26. tábori tüzérosztály parancsnoka vezette. Egyidejűleg javaslatot tett a hadtestparancsnokságon keresztül a hadsereg-parancsnokságnak, hogy a 25. gyaloghadosztály védősávjának leszűkítésével a Kessel-csoport vegye át a tordai hídfő védelmét.[95]

Az elszenvedett veszteségek pótlására (csak 22-én több, mint 1000 fő) a 9. honvéd kerület mozgósítási osztálya 1800 főt, továbbá 2000 főre való gyalogsági fegyverzetet és felszerelést adott át a 25. gyaloghadoszálynak. A Szamosújváron átvett menetszázadokat azonban jobbára még kiképzetlen személyi állomány alkotta.[96]

23-án, a tordai csata két legfeszítettebb napja után a Honvéd Vezérkar 6. osztálya kiadta az MTI számára a 33. számú hadijelentést: „IX.22-én újból megindult az orosz tá-

---

[93] Erdélyi hadműveletek 62. lap. In: 25. ho. 67. lap; 23. Pz. Div. 400. o.

[94] Erdélyi hadműveletek 63. lap. In: 25. ho. 68. lap; 23. Pz. Div. 400. o.

[95] Erdélyi hadműveletek 64–66. lap. In: 25. ho. 69–71. lap; Hadosztályparancsnoki javaslat. In: 25. ho. 51. sz. melléklet, 182. lap; Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 53. sz. melléklet, 183–184. lap.

[96] Tordai csata 4. lap. In: 25. ho. 4. lap; Erdélyi hadműveletek 61–62. lap. In: 25. ho. 66–67. lap.

madás Kolozsvár irányában. A támadásokat felfogtuk, az ellentámadások folyamatban vannak." Figyelemre méltó, hogy románokról a közlemény nem tesz említést, jóllehet láttuk, hogy 2 román hadosztály is aktív részese volt a támadásnak.[97]

Szeptember 24-én Tordától nyugatra a hegyek közti völgyekben a szovjet 9. gárdagépesítetthadtest egy-egy gépesítettdandárával támogatott egy szovjet lövész- és egy román gyaloghadosztály, illetve a támogatást nélkülöző balszárny román gyaloghadosztály tovább tört előre. A három gépesítettdandárból egy tartalékban maradt.

A balszárnyon a 2. román hegyihadosztály a Jára völgyében elfoglalta Magyarlétát (Litenii de Sus) és Felsőfülét (Filea de Sus). Arcvonalának 2-3 km-es előrevitelével nem ért el hadműveleti jelentőségű eredményt. A középre került 206. szovjet lövészhadosztály, nem kis mértékben annak köszönhetően, hogy a német zárócsoportokat előzőleg a Mikes völgyébe csoportosították át, a Hasadát völgyében elérte a patak forrásvidékét, s onnan északnak fordulva birtokba vette Szelicsét (Salicea). Ez Pusztaszentkirálytól 10 km-es előretörést jelentett, de sokkal súlyosabb volt ennél, hogy átkerült a Gyalui-havasok előhegyeinek vízválasztóján annak északi oldalára, s lefelé haladva már csak 10 km választotta el Kolozsvártól. A 18. román kiképző gyaloghadosztály kiszélesítette előző napi betörését, elfoglalta a Mikes völgyében Mikest (Micesti), s a Turi-patakéban Komjátszeget (Comsesti). A Kolozsvár–Torda főút mentén két irányból, Tordatúrról (Tureni) és Bányabükkről (Vilcele) ellenlökés indult a Turi-völgy megtisztítására. Ezekbe be kellett vonni a 23. német páncéloshadosztály aznap már kivonásra tervezett részeit (23. páncélos felderítő-, 23/II. páncélososztály, 126/II. páncélgránátos-zászlóalj).[98] Tordától keletre az előző nap fel nem számolt szovjet hídfőből kisebb szovjet támadás indult, amit a 25. gyaloghadosztály elhárított. A hídfő felszámolására indított ellenlökések aznap sem vezettek eredményre.[99]

A Kessel-csoport és a II. magyar hadtest közötti sávhatárt módosították. Ez azzal függött össze, hogy a Breith-csoport parancsnokságától annak tervezett kivonása miatt a Kessel-csoport parancsnoksága két nap után visszavette a 2. hadsereg sávjának nyugati felén a hadműveleti irányítást. A sávhatárt Kolozs (a II. hadtest számára bezárva) – templom Tordától keletre 4 km-re (kizárva) vonalában jelölték ki.[100] Megjegyzendő, hogy a német forrásban II. tartalékhadtest (Res. K.) szerepel, de ez nyilvánvaló tévedés. Az a 3. hadsereg kötelékében harcolt, messze nyugatra a Kessel-csoporttól.

A 2. hadsereg parancsnoka elfogadta Hollósy-Kuthy előző esti javaslatát, s a tordai hídfőt a II. hadtesttől átadta a Kessel-csoportnak. A 25. gyaloghadosztály védősávjának szélessége ezzel 25 km-ről 21 km-re csökkent. Ez azonban nem eredményezte a hadosztály arcvonalsűrűségének növekedését, ugyanis a Kessel-csoport az ott állásban lévő 1. gyalogezreddel együtt vette át Torda védelmét. Hollósy-Kuthy az elkövetkező napokban többször sürgette is, hogy kapja az ezredet vissza.[101]

---

[97] Hadijelentések 688/b. lap.

[98] KTB 895. tekercs, 7208614., 7208623. felvétel; KM-XI. 64. o.; 23. Pz. Div. 401–402. o.

[99] KTB 895. tekercs, 7208614., 7208623. felvétel; KM-XI. 64. o.; 23. Pz. Div. 401–402. o.

[100] KTB 895. tekercs, 7208616. felvétel.

[101] HÉ 69. o.; Erdélyi hadműveletek 77. lap. In: 25. ho. 81/b. lap.

E napon a 23. német páncéloshadosztályt kivonták Torda–Aranyosegerbegy térségéből.[102] A két magyar hadosztály közös védősávjában mindössze a 3. magyar harckocsiezred 17 harckocsija (2 Pz.V Panther, 6 Pz.IV, 9 Turán-40) maradt, amiket a Nagy-Ördöngős-hegy területén gyülekeztettek.[103]

A német napijelentésben említett szovjet támadás este 8-kor következett be. Ereje után a 25. hadosztály vezérkari főnöke azt csak harcfelderítésnek minősítette.[104]

Veress könyvében 24-ére teszi a 23. német páncéloshadosztály támadását. Ez a német, magyar, román levéltári források, illetve a szovjet könyvészeti anyag ismeretében tévedésnek minősíthető.[105]

Szeptember 25-én a német napijelentések szerint Bánffyhunyad (Huedin) körzetében, ahol mindezideig csendes volt a határ, a románok három helyen: Székelyjónál (Sacuieu), Nagykalotánál (Calata), Magyargyerőmonostornál (Manastireni) is harcfelderítést kezdtek, s megszálltak határmenti, már magyar oldalon lévő magaslatokat.[106]

A térségben a határt a 60. magyar határvadászcsoport biztosította, kívül (nyugatra) a 2. hadsereg sávjától. Román oldalon az 1. román hadsereg kötelékébe tartozó Bihor-(Bihar-) csoport (Grupul) 2. határőrezrede, 22. hegyivadász zászlóalja és a Somes (Szamos) ezred helyhez kötött (fix regional) zászlóalja állomásozott.[107]

A 2. magyar hadsereg sávjának jobbszárnyán a német források szerint tovább folytatódott a szovjet–román csapatok térnyerése. Az 1. magyar hegyi pótdandár arcvonalszakaszán a 2. román hegyihadosztály elfoglalta Hasadátot (Hasdate). A hadsereg centrumában viszont a 23. német páncéloshadosztály előző nap indított ellenlökésével, valamint 25-én a 76. német gyaloghadosztály egy ezredének bekapcsolódásával sikerült megtisztítani a Turi-patak völgyét. A német harccsoport visszafoglalta Komjátszeget (Comsesti). A Tordától keletre lévő hídfőből ezen a napon a szovjet-román csapatok sikertelenül próbálkoztak kitörni.[108]

A 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplója szerint a nap aránylag nyugodtan telt. Csak néhány kiserejű szovjet támadást jelentettek a Szent János-patak és a Péterlaka-völgyben futó vasútvonal között. Egyik sem eredményezett betörést.[109]

Ezen a napon a 13-án az arcvonalból kivont 7. tábori póthadosztályt a 2. hadsereg parancsnoka a Gyalui-havasok előhegyei közé vezényelte, a 2. hegyi pótdandár megerősítésére. A seregtest harcértéke azonban a közel kéthetes feltöltés és pihentetés után sem haladta meg négy, teljesen feltöltött zászlóalj elvi harcértékét. A 7. póthadosztály előre-

---

[102] KTB 895. tekercs, 7208614. felvétel; 23. Pz. Div. 402. o.

[103] Erdélyi hadműveletek 70. lap. In: 25. ho. 75. lap.

[104] Erdélyi hadműveletek 72. lap. In: 25. ho. 77. lap.

[105] *Veress* III. k. 31. o.

[106] KTB 895. tekercs, 7208625–7208626. felvétel; KM-XI. 67. o.; 23. Pz. Div. 402. o.

[107] *Veress* III/5., III/8. vázlat; AR 82., 84. o.

[108] KTB 895. tekercs, 7208626., 7208628. felvétel.

[109] Tordai csata 5. lap. In: 25. ho. 5. lap; Erdélyi hadműveletek 73–74. lap. In: 25. ho. 78–79. lap.

vonásában szerepet játszott két német harccsoport másnapi kivonása a Kessel-csoport arcvonalszakaszáról (lásd lent), amiről Veress 25-én már tudhatott.[110]

Szeptember 25-én a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság új direktívát adott ki a 2., 3. és 4. Ukrán Frontnak. Miután ez már a magyarországi hadműveletek október 6-án kezdődött következő szakaszába vezet át, teljes ismertetésétől eltekintünk. Néhány eleme azonban érdekes a tordai csata szempontjából is. A főcsapást a Délkelet-Alföldre helyezte, s a főcsapást mérő csoportosítás állományába (értelemszerűen) beosztotta a 6. gárda-harckocsihadsereget. Ez a 2. magyar hadsereg szempontjából a szovjet nyomás enyhülését eredményezte. Tekintettel azonban arra, hogy Kolozsvár elfoglalása (és a továbbtámadás Szatmárnémeti irányába) továbbra is a hadműveleti célok között szerepelt, Malinovszkij nem hagyta gyorscsoport nélkül a Torda térségében harcoló 27. szovjet és 4. román hadsereget. A 2. (Gorskov-) lovas-gépesített csoport 5. gárda- (kozák) lovashadteste kapott utasítást a két (lényegében gyalogos) hadsereg támogatására. A 2. gárdalovas-gépesített csoport másik seregtestét, a 23. harckocsihadtestet néhány napig ugyancsak Torda térségében alkalmazták. A 6. gárda-harckocsihadsereg átcsoportosítása Arad térségébe 29-30-ára befejeződött.[111]

Ha arra gondolunk, hogy a tordai csata harmadik szakaszára a hadműveletek súlya fokozatosan a Gyalui-havasok keleti előhegyei közé tolódott el (lásd a következő fejezetben), akkor ezt össze kell kapcsolnunk a fenti váltással. A távozó harckocsizók helyett beérkező lovasok számára ugyanis az erdős-hegyes, párhuzamos patakvölgyekkel átszeldelt terep alkalmasabb volt a támadó tevékenységre, mint az Aranyos öntésterülete (síkvidéke), vagy a Mezőség csak részben fedett dombvidéke.

Szeptember 26-án a német források szerint az 1. magyar hegyi pótdandár a Hasadáttól északra húzódó magaslatokon megszilárdította állásait. A Turi-patak völgyében viszont a 23. német páncéloshadosztály kivonásával Komjátszeg ismét elveszett. A Tordától keletre lévő hídfőből indított ezred-erejű szovjet támadás további 1 km mélységben teret nyert északkeleti irányban. Aranyosegerbegynél egy szovjet zászlóalj támadása sikertelen maradt.[112]

Friessner intézkedett a Gruppe Gradl és a Gruppe Eder kivonásáról a Kessel-csoport kötelékéből, tehát a 2. hadsereg jobbszárnyáról. A két harccsoportot a 8. német hadsereghez irányították, a Szászrégennel szembeni arcvonal megerősítésére.[113]

A magyar források is beszámolnak a szovjet támadásokról. A Péterlaka-völgy térségében indított támadás sikertelen maradt. Hollósy-Kuthy ellenlökésre utasította a 6. gépkocsizó lövész- és a 2. páncélos utászzászlóalj részeit. A harccsoportot, amelyben a 3. harckocsiezred 9 Turán-40 és 2 Pz.V Panther harckocsija is részt vett, a 2. páncélos utászzászlóalj parancsnoka, Esze Jenő százados vezette.[114]

---

[110] A 2. magyar hadsereg-parancsnokság mellett működő német összekötő törzs főnökének helyzetértékelése, száma 108/44.g. Kdos. *Ungváry*.

[111] *Zaharov* 199., 202. o.; *Minaszjan* 179–181., 268–275. o.

[112] KTB 895. tekercs, 7208637–7208638. felvétel; KM-XI. 70. o.

[113] KTB 895. tekercs, 7208641., 7208647. felvétel.

[114] Erdélyi hadműveletek 76–77. lap. In: 25. ho. 81–81/b. lap; *Esze* 46–48. o.

Miközben folyt a német csapatok kivonása a 2. hadsereg sávjából, a Honvéd Vezérkar 6. osztálya 26-án az MTI számára kiadott 34. számú hadijelentésében a tordai csata már lezárult szakaszával foglalkozott: „Kolozsvártól D-re [...] hősiesen harcoló 2. hadseregünk, német páncélos erőkkel szoros együttműködésben a három napja nagy túlerővel támadó ellenséget elkeseredett harcban visszavetette [...] átmeneti betöréseit, Torda szilárd tartása mellett, kemény ellentámadásokkal megtisztította."[115]

Szeptember 27-én a német napijelentések a 2. magyar hadsereg sávjában nem számolnak be számottevő harctevékenységről. Az 1. magyar hegyi pótdandár gyenge támadást hárított el Hasadátnál a 2. román hegyihadosztály részéről. Aranyosegerbegytől északkeletre a 7. román kiképző gyaloghadosztály 1,5 km szélességben és 1 km mélységben beékelődött a 25. magyar gyaloghadosztály védelmébe.[116]

A nap a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplója szerint is általában nyugodtan telt el. Egyetlen lényeges esemény történt. A 7. román kiképző gyaloghadosztály a 25. gyalog- és a 9. tábori póthadosztály csatlakozásánál ott indított támadást, ahol azt senki sem várta. Egy zászlóaljjal az Akasztófa-heggyel szemben kora délelőtt átkelt az Aranyoson. Egy százada megmászta a meredek dombvállat és a hegytől délre a 400-as magassági pontnál, Mezőörkétől (Urca) 2 km-re nyugatra betört a védelembe a 26. gyalogezred balszárnyán. A két hadosztály csatlakozásánál semmilyen tartalék nem volt, emiatt a románok délutánra kiszélesítették a dombvállon foglalt „hídfőjüket" Gerendkeresztúr (Luncani) felé a 487-es magassági pontig. Az így 5 km szélességet elért terepszakaszról előretapogatódzva elérték Mezőörke déli szélét, 2 km mélységben betörve a magyar főellenállási vonal mögé.

A 26. gyalogezred parancsnoka segítséget kért. A 25. gyaloghadosztály vezérkari főnöke ellenlökésre utasította a 25. felderítőosztályt, beosztva az 59. utászzászlóalj egy századát és a 26. gyalogezred huszárszakaszát. A sötétedéskor indult ellenlökés 19 órára visszaszorította a románokat a dombváll nagy részéről, helyreállítva a főellenállási vonalat. A balszárnyon azonban a 9. tábori póthadosztály szintén ellenlökést indított részei nem tudták kiszorítani a Hodály-dombon megkapaszkodott erőket.[117]

Késő délután a Szent János-patak tengelyében egy zászlóalj erejű szovjet támadás indult, de nem nyert teret.[118]

Szeptember 28-án német források szerint a 2. román hegyihadosztály négy zászlóalja Hasadáttól (Hasdate) nyugatra betört a Kessel-csoport jobbszárnyán és elérte Kisfenest (Finisel). Ezzel átlépték a Gyalui-havasok keleti előhegyeinek kelet-nyugati vízválasztóját és kijutottak a Kis-Szamosba folyó Fenes-patak völgyébe.[119]

Az addig a Brandenburg hadosztály kötelékébe tartozó 154. ejtőernyős-zászlóaljat Friessner Kolozsvárhoz vezényelte. Ez az intézkedés a 2. hadsereg 23. páncéloshadosztály kivonásával beállott harcértékcsökkenésével volt kapcsolatban.[120]

---

[115] Hadijelentések 690/b. lap

[116] KTB 895. tekercs, 7208616. felvétel; KM-XI. 73. o.

[117] Erdélyi hadműveletek 79–81. lap. In: 25. ho. 83–84. lap.

[118] Erdélyi hadműveletek 80. lap. In: 25. ho. 84. lap.

[119] KTB 895. tekercs, 7208659. felvétel; KM-XI. 76. o.

[120] KTB 895. tekercs, 7208666. felvétel.

A nap a magyar források szerint a 25. gyaloghadosztály sávjában általában nyugodtan telt. A balszárnyon azonban, kihasználva a Hodály-domb megtartását, a 7. román kiképző gyaloghadosztály legalább egy teljes zászlóaljat az éjszaka folyamán felvitt az Aranyos-menti dombvállra. Kivetésére onnan a 9. tábori póthadosztály két zászlóalj erőben indított ellenlökést. A 26. gyalogezred parancsnoka utasítást kapott ennek támogatására. A balszomszéd ellenlökése azonban a 26. gyalogezred támogatása ellenére eredménytelen maradt.[121]

Szeptember 29-én a német források szerint a 2. hadsereg sávjában két ponton folyt komolyabb harctevékenység. A Turi-patak völgyében, Tordatúrnál a 18. román kiképző gyaloghadosztály nem tudott előbbrejutni. Aranyosegerbegynél a 7. román hadosztály 3 km széles arcvonalon további 1 km mélységben terjesztette ki hídfőjét.[122]

Ezen a napon módosult a Gruppe Kessel és a II. magyar hadtest közötti sávhatár a Szentmihályfalva keleti széle–Torda nyugati széle–Kolozskara (Cara) vonalra, minden törésponttal a Kessel-csoportnak bezárva. Megjegyzendő, hogy a Dél Hadseregcsoport napijelentése egy névtelen helységet (namenloser Ort) jelöl meg északi végpontként Kolozstól 3 km-re nyugat-északnyugatra, ami Kolozskarával azonosítható.[123]

A román térnyerést illetően a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplójából tudjuk, hogy az Akasztófa-hegytől északra a 7. román kiképző gyaloghadosztály 29-ére virradóra legalább még két zászlóaljat felvitt az Aranyos-menti dombvállra, s azok reggelre elfoglalták a Gyermek- és a Csiános-hegyet. Utóbbi közvetlenül Aranyosegerbegy felett magasodik, a község délkeleti szegélye ennek lábaira kanyarodik fel. A 25. hadosztály parancsnoka a hadtestparancsnokság engedélyével a 4. gépkocsizó lövészzászlóaljat utasította a dombváll megtisztítására, s beosztotta az ellenlökésbe az 52. utászzászlóalj 2 századát. 10 órára a magyar erők gyülekeztek a Horgas-hegy-észak–Mezőörke belterület terepszakaszon. Ekkor a balszomszéd 9. tábori póthadosztálynál már egy órája folytak a harcok a Hodály-hegy megtisztításáért.[124]

Itt azonban a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplója megszakad. A 87. lap utolsó bejegyzése szeptember 29-én 10^{20}-kor kelt, a 88. lap első bejegyzése már október 22-én 0 órakor. A két időpont közötti egy hónap anyaga nem maradt fenn. Ezzel a tordai csata leírására vonatkozó legrészletesebb levéltári forrást vesztettük el. A továbbiakban a német forrásokat Veress, Hollósy-Kuthy és Esze emlékirataiból tudjuk csak kiegészíteni, továbbá a 25. gyaloghadosztály naplójának mellékleteiből. Az igen pontos adatokat is tartalmazó mellékletek ugyan fennmaradtak szeptember 29. és október 22. között is, ám sajnos hiányosan, például a 67. sz. melléklet után a 73. sz. következik.

A 25. magyar gyaloghadosztály naplójának megszakadása következtében nem ismerjük az Aranyosegerbegy–Gerendkeresztúr között 29-én indított ellenlökés lefolyását. Azt azonban a 67. sz. mellékletből tudjuk, hogy 30-án 17 órára a 25. gyalog-, 2. páncé-

[121] Erdélyi hadműveletek 81–82. lap. In: 25. ho. 85–86. lap.

[122] KTB 895. tekercs, 7208669. felvétel; KM-XI. 79. o.

[123] KTB 895. tekercs, 7208671. felvétel.

[124] Erdélyi hadműveletek 82–83. lap. In: 25. ho. 86–87. lap.

los- és 9. tábori póthadosztály csapatrészei az Aranyost kelet felől szegélyező meredek dombvállon helyreállították az eredeti főellenállási vonalat.[125]

Szeptember 30-án a német források szerint a 18. román kiképző gyaloghadosztály elfoglalta Tordatúrt, ezzel ismét elvágták a Torda–Kolozsvár főútvonalat. Tordától keletre a szovjet–román csapatok 20-30 harckocsi bevetésével 2 km mélységben tovább mélyítették hídfőjüket (gyakorlatilag ismét birtokba vették a Sósfürdő–Szalonnás-hegy –Szent János-patak közötti öntés-síkot), egyidejűleg újra elérték a város keleti szegélyét. A 2. hadsereg arcvonalának megrövidítése, ezzel erők kinyerése (szó szerint megtakarítása, zur Einsparung) céljából feladta Tordától délre addig tartott hídfőjét és a peremvonalat visszavette a város déli szegélyére.[126]

A Marosvásárhely alól kivont Winkler-csoport (15. német gyaloghadosztály) négy zászlóalja beérkezett a hadsereghez és belépett a Kessel-csoport alárendeltségébe.[127]

30-án reggel vagy délelőtt (nem tudjuk pontosan) a szovjet 180. lövészhadosztály a 46. gárda-harckocsidandárral támadást indított Torda ellen. Az Aranyostól délre e napig tartott hídfőt az 1. gyalogezred délben kiürítette. Ezt onnan tudjuk, hogy a 25. gyalogezred parancsnoka 13^{10}-kor távirati úton jelentette a hídfő feladását a 25. gyaloghadosztály parancsnokságának, s állásfoglalást kért „a város tartását illetően". A város Aranyostól északra fekvő nagyobb részét végül is nem adták fel, a 2. páncéloshadosztály egy harccsoportja észak felől bevonult a városba a védők megerősítésére. Torda védelmének irányítását egyidejűleg a 2. páncéloshadosztály parancsnoksága vette át.[128]

Szeptember 30-án a Honvéd Vezérkar 6. osztálya az MTI számára kiadott 35. számú hadijelentésében a harctevékenység csillapodásáról számolt be: „Kolozsvártól D-re és a Székelyföld É. részén az ellenség támadó tevékenysége a múltban elszenvedett súlyos veszteségei miatt – csökkent."[129] Azon a napon adatott ki ilyen tartalmú közlemény, amikor mindazon területek elvesztek (sőt a kulcsfontosságú Vaskapu-heggyel több is), amelyeket a két magyar hadosztály a 19-i, a 23. német páncéloshadosztály pedig a 23-i ellentámadással visszanyert.

Október 1-jén a 2. hadsereg sávjában a német források általában csendes lefolyású napról beszélnek, csupán két eseményt neveznek meg. Tordatúrnál tesznek említést egy zászlóalj-erejű támadás elhárításáról, illetve Tordától délkeletre az előző napi betörés elreteszeléséről a 2. magyar páncéloshadosztály ellenlökésével.[130]

Az ellenlökésről a magyar forrásokból annyit tudunk, legalábbis a védelem jobbszárnyán és közepén, amennyi az előkészítésére vonatkozó hadosztályparancsnoki harcintézkedésben foglaltatott. Eszerint a támadásnak délelőtt 9 órakor kellett megindulnia a Sós-völgy–Vaskapu-hegy terepszakaszról déli irányban és ki kellett jutnia az Aranyos partjára Torda és az aranyosegerbegyi vasúti híd között. A támadáshoz, amelyet

---

[125] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 67. sz. melléklet, 195. lap.

[126] KTB 895. tekercs, 7208676–7208677., 7208681. felvétel; KM-XI. 81. o.

[127] KTB 895. tekercs, 7208678. felvétel.

[128] Ezredparancsnoki távirat. In: 25. ho. 65. sz. melléklet, 193. lap; HÉ 69. o.

[129] Hadijelentések 692/b. lap.

[130] KTB 895. tekercs, 7208925. felvétel; KM-XI. 85. o.

Zsedényi Zoltán vezérőrnagy, a 2. páncéloshadosztály parancsnoka személyesen vezetett, a 25. gyaloghadosztály átadta az 1. és a 25. gyalogezred teljes állományát.

A támadó erőket két csoportra osztották. A nyugati csoport Kalkó Gyula ezredes, a 25. hadosztály gyalogsági parancsnoka vezetésével a Sósfürdő–Szent János-patak, a keleti csoport Altorjay Jenő ezredes, a 3. gépkocsizó lövészezred parancsnoka vezetésével a Szent János patak – Péterlaka-völgy sávban támadott. A hadseregtörzs által küldött csapatok közül egy német zászlóaljat és egy rohamlövegosztályt a nyugati csoportosításhoz osztottak be, a hadsereg-parancsnokság törzsszázadát és egy légvédelmi gépágyús szakaszát, a hadsereg főszállásmesterének törzsszázadát, s a hadtestparancsnokság törzsszázadának egy golyószórós szakaszát a keletihez. A 2. hadsereg leharcoltságának érzékeltetésére figyelemre méltó, hogy már a parancsnoki harcálláspontok közvetlen biztosítására hivatott alosztályokat is harcba kellett vetni az ellenlökéshez.

A 2. páncéloshadosztály összes bevethető harckocsiját a nyugati csoportosításba osztották. A két hadosztály teljes tüzérségét az ellenlökő erők támogatására utasították, Merényi Károly ezredes, a 2. páncéloshadosztály tüzérparancsnoka vezetésével.[131]

A keleti csoportosítás harcait részben ismerjük, mivel ennek kötelékében került alkalmazásra a 2. páncélos utászzászlóalj is. Parancsnokának emlékiratai szerint a 9 órára elrendelt támadás 15^{00}-kor indult meg. A napok óta tartó esőzés nyomán felázott talaj nem volt alkalmas harcjárművek mozgására az épített utakon kívül, s mivel reggelre elállt az eső, Altorjay ezredes várt a terep bizonyos fokú kiszáradásáig. A támadás azonban elakadt a szovjet páncélelhárító tűzben, így a kitűzött célt, a főellenállási vonal helyreállítását nem sikerült teljesíteni. Az előző napi szovjet betörés elreteszelése azonban sikerült. Esze százados emlékirataiból tudjuk azt is, hogy szeptember 30-án nem csupán Tordától keletre harcoltak ki betörést a szovjet csapatok, hanem a Péterlaka-völgytől nyugatra is, s birtokba vették a Vaskapu-hegyet. A vasút vonalát azonban a hegytől északra, keleti irányban nem sikerült átlépniük.[132]

A tordai csata második szakaszának *mérlegét* hasonlóképpen nem lehet egyértelműen megvonni, mint az első szakaszét. Ami kétségtelen, az, hogy a csata legválságosabb napja ebbe a szakaszba esett: szeptember 22-e. A szovjet–román csoportosítás ezen a napon állt a legközelebb ahhoz, hogy hadműveleti szintű áttörést kiharcolva felszámolja a 2. magyar hadsereg Torda–Aranyosegerbegy közötti védelmét, felmorzsolja erőit és támadását Kolozsvár irányában kifejlessze. Bár a magyar 25. gyalog- és 2. páncéloshadosztály erőn felüli teljesítményt nyújtva igyekezett megállítani az előretörést, megítélésünk szerint 23-án a 2. magyar hadsereg centruma összeomlott volna, ha nem következik be a 23. német páncéloshadosztály (helyi erőviszonyok szerint) nagyerejű ellentámadása.

Véleményünket alátámasztják a 2. hadsereg és 25. gyaloghadosztály parancsnokainak emlékiratai. Veress szerint „a 2. ma. hadsereg [...] elérkezett teljesítőképessége és ellenálló ereje végső határáig."[133] Hollósy-Kuthy megítélése egybecseng ezzel: „nyilvánvaló-

---

[131] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 67. sz. melléklet 195. lap.

[132] *Esze* 54–56. o.

[133] *Veress* III. k. 31. o.

vá vált, hogy a helyzetet Tordánál teljesen tisztázni sem a hadosztályom, sem a magyar páncéloshadosztály nem képes. Feltétlen támogatás, új csapatok bevetése szükséges."[134]

A hadosztály vezérkari főnökének összegzéséből csak a veszteségeket illetően olvasható ki ez a mérleg. Adonyi-Naredy elsősorban a 25. gyaloghadosztály kitartásának tulajdonítja a hadműveleti szintű szovjet–román áttörés megakadályozását. A német csapatok nála úgy jelennek meg, mint amelyek segítették ugyan a magyar csapatok harcát, de „csapataink hősies helytállásával". a 25. gyaloghadosztály „biztosította a beérkezett és beérkező német erősítések tervszerű alkalmazását". Megítélésünk szerint ez a megállapítás csak általánosságban igaz, szeptember 22-23-ára vonatkozóan azonban kritikára szorul. Láttuk, hogyt 23-án a tordai és az aranyosegerbegyi védőkörletben a helyzetet a 23. német páncéloshadosztály támadása mentette meg.[135]

Nem lehet egyértelmű mérleget vonni a 2. magyar hadsereg jobbszárnyán lezajlott harccselekményeket illetően sem. A szovjet–román csoportosítás leküzdötte a Gyaluihavasok keleti előhegyeit, kijutott a Hideg-, illetve a Kis-Szamos völgyébe, ez a támadók szempontjából eredmény. Az viszont a védők szempontjából eredmény, hogy a két folyót északról szegélyező hegyeken, hozzávetőleg a korabeli magyar–román határ vonalában végül sikerült megállítani a szovjet–román előretörést és megakadályozni, hogy kijussanak a Kolozsvártól nyugatra elterülő dombvidékre. A 2. hadsereg azonban itt is eljutott teljesítőképességének határára, tartalékokkal már nem rendelkezett.

A tordai csata harmadik szakasza

A Torda elfoglalására tett kísérletek hadműveletileg elválaszthatatlanok a Gyaluihavasok keleti előhegyei között lefolyt harcoktól, miután a tordai magyar–német arcvonal-kiszögellés átkarolására indított támadássorozat minden esetben onnan indult ki.

Október 2-án a német napijelentések szerint másfél-kétórás tüzérségi előkészítést követően a szovjet–román csapatok 4 hadosztály erőben támadást indítottak a Torda–Aranyosegerbegy terepszakaszról északi irányban, s több ponton betörtek a magyar védelembe. A Hasadát-patak forrásvidékétől északra elesett Járarákos (Valisoara), a Turi-patak völgyében Pusztacsán (Ceanu Mic) és Pusztaszentmárton (Martinesti). A támadók kitörtek Tordatúr (Tureni) déli részéből is Torda felé, ezzel a Torda–Kolozsvár főút szovjet–román ellenőrzés alatt álló szakasza 5-6 km-re nőtt.[136]

A harctevékenység megélénkülésére nem utolsósorban annak következtében került sor, hogy előző nap Torda térségébe beérkezett a 8. német hadsereggel szembeni frontszakaszról ide átcsoportosított szovjet 2. gárda- (Gorskov-) lovas-gépesített csoport, állományában az 5. gárda-lovas- és a 23. harckocsihadtesttel.[137] A szovjet gyorscsoport még szeptember 25-én azt a feladatot kapta Malinovszkijtól, hogy a 27. szovjet és 4. ro-

[134] HÉ 68. o.

[135] Tordai csata 5. lap. In: 25. ho. 5. lap.

[136] KTB 895. tekercs, 7208935. felvétel; KM-XI. 89. o.

[137] KTB 895. tekercs, 7208934. felvétel.

mán hadsereg sávjában október 2-án lépjen támadásba, foglalja el Kolozsvárt és támadjon tovább Szatmárnémeti irányába.[138]

Október 2-3-4-éről a 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplójának mellékletei között sem maradt fenn semmi. Az ekkor folyt harcokról kizárólag Esze százados emlékirataiból tudunk részleteket, de csak az aranyosegerbegyi védőkörletre vonatkozóan, ahol a parancsnoksága alatt álló 2. páncélos utászzászlóalj bevetésre került. Itt 2-án a szovjet támadó csoportosítás mindössze néhány száz méteres betörést tudott kiharcolni, s a Vaskapu-hegy északkeleti lábánál lévő vasúti kitérő területét vette birtokba.[139]

A harcok megélénküléséről számol be a Honvéd Vezérkar 36. számú, MTI számára kiadott hadijelentése is: „Tordától Ny-ra és K-re az ellenség – erőinek átcsoportosítása és újabb csapatok beérkezése után – X. 2-án hajnalban, több órás tüzérségi előkészítés mellett ismét több hadosztállyal indult támadásra. Az arcvonalat áttörnie sehol sem sikerült. Néhány kisebb betörési helynél ellentámadásunk folyamatban van."[140]

Október 3-án a német napijelentések szerint folytatódott a szovjet–román támadás. Az észak felé, a Kis-Szamosba folyó Fenes-patak völgyében elfoglalták Kisfenest (Finisel) és elérték a Hideg-Szamost. Komjátszegnél sikerült elreteszelni az előző napi román betörést, s a peremvonalat a Kolozsvár–Torda főút vonalára előretolni. Az arcvonal este a Hideg-Szamos–Isztolna (Stolna)–Tordaszentlászló (Savadista)–Szelicse (Salicea)–Mikes (Micesti)–Tordatúr–Torda vonalon húzódott. Aranyosegerbegytől északnyugatra a szovjet–román csapatok ugyancsak teret nyertek északi irányban.[141]

Esze emlékiratai szerint 10 órakor indult a támadás az aranyosegerbegyi védőkörlet ellen. Két román zászlóalj indult meg, szovjet harckocsik támogatásával a Péterlakavölgyben futó vasútvonalat átlépve keleti irányban. Elfoglalták a 401-es magassági pontot, majd északnak fordultak a Kis-Ördöngős-hegy irányába. A hegy felől a 2. páncélos utászzászlóalj 2. százada 11 óra után ellenlökést indított, amelyben részt vett egy Pz.IV harckocsi és egy Nimród önjáró gépágyú is, Tar folyamőr százados parancsnoksága alatt. A megerősített század addig feltartóztatta a románokat, amíg kora délután beérkezett vonalaiba a 4. gépkocsizó lövészzászlóalj egy harccsoportja.[142]

Október 4-én a német források szerint a 2. román hegyihadosztály elfoglalta Isztolnát, de egy magyar ezred Gyalu (Gilau) körzetéből indított ellenlökése a betörést Isztolnától északra elreteszelte. Ezen a napon elesett Tordaszentlászló is, az arcvonal ott a kisvárostól 2-3 km-re északra stabilizálódott, ez azonban már csupán 2-5 km távolságban húzódott (délre) a Kis-Szamostól, amely mentén a Kolozsvár–Nagyvárad főútvonal haladt.

Tordától keletre egy szovjet harckocsikkal megerősített román harccsoportnak sikerült betörnie az Aranyostól északra húzódó hegyek közé. A mély betörés elreteszelésére a város szélén kiépített védőállásokból elvont csapatrészekkel indult ellenlökés, amely egy magaslatot a várostól északra visszafoglalt, ezzel megakadályozta Torda körülzárását. Mivel a várostól északnyugatra fekvő Tordatúr szeptember 30. óta a 18. román ki-

---

[138] *Minaszjan* 275.o.

[139] *Esze* 57–59. o.

[140] Hadijelentések 695/b. lap.

[141] KTB 895. tekercs, 7208943. felvétel; KM-XI. 91. o.

[142] *Esze* 61–65. o.

képző hegyihadosztály kezén volt, az összeköttetést Tordával már csak északi irányban, a Karácsony-völgyön át lehetett fenntartani.[143]

Ezen a napon este a Wöhler-seregcsoport 1. vezérkari tisztje arról tájékoztatta a hadseregcsoport törzsét, hogy a kialakult helyzet következtében a magyar védők feladták Tordát („Thorenburg von den Ungarn aufgegeben worden ist"). Friessner késő este ezért maga hívta fel Veresst, hogy a várost nem adhatja fel, azt minden körülmények között tartania kell az erősítés beérkezéséig („Thorenburg unter allen Umstanden zu halten, bis neue Kräfte heran seien"). Ez így, ebben a formában megfelel a megszokott formulának: az utolsó emberig...; az utolsó töltényig...; minden körülmények között...; etc.[144]

Elgondolkodtató azonban az, ahogyan a hadseregcsoport német parancsnoka beszélt a neki alárendelt magyar hadseregparancsnokkal. Az is érdekes, hogy közvetlenül hívta őt, s nem Wöhlert utasította a neki az Armeegruppén keresztül alárendelt Veress felé egy negligáló parancs kiadására. Friessner *kérte* Veresst („Der Oberbefehlshaber bittet..."). A magunk részéről azzal magyarázzuk ezt a szokatlan jelenséget, hogy egyrészt (mint láttuk) a hadseregcsoport vezetői már a hadműveleti szintű visszavonulás előkészítésével foglalkoztak, másrészt nem kívánták bekeríttetni és elveszteni a Tordát védő csapatokat. E két dolog eredője eredményezhette, hogy Friessner nem parancsolt, hanem kért, ily módon kifejezésre is juttatta szándékát Torda tartására, de szabad kezet is adott a mindenkori helyzetet részleteiben jobban ismerő Veressnek az esetleges kiürítésre.[145] Azt pedig, hogy Friessner mégis szükségesnek látta kérni, s nem engedélyezte azonnal Veressnek a tordai arcvonal-kiszögellés feladását, azzal magyarázhatjuk, hogy az ekkor még szintén tervezett hadműveleti szintű támadás egyik kiindulópontja éppen Torda térsége lett volna („Dies sei auch im Hinblick auf die kommende Angriffsoperation von Bedeutung").[146]

Mindössze 10 perccel Friessner és Veress telefonbeszélgetése után Grolman hívta a 2. magyar hadsereg-parancsnokságnál működő német összekötő törzs főnökét, Eismann vezérkari ezredest, akin keresztül engedélyezte, hogy a várost védő csapatrészek a város északi szegélyén kezdődő hegyeken foglaljanak hátsóbb védelmi vonalat, csak utóvédeket hagyva hátra az eredeti védőállásokban. Meghagyta, hogy ha erős támadás éri a tordai arcvonal-kiszögellést, akkor a csapatok megóvása előbbre való, mint a város minden áron való védelme.[147]

Érdekes volna a fentiek összevetése azzal, hogy miként látta ugyanezt Veress. Emlékirataiban azonban csupán annyit említ meg, hogy „A várost az október 4- és 5-én lezajlott súlyos harcok után fel kellett adni." Ennyit, egy mondatba összefogva. Nem tudunk meg többet Hollósy-Kuthy emlékirataiból sem. Ő is röviden, mindössze másfél sorral intézi el Torda elvesztését: „Október hó 2-án az orosz Tordánál újból támadt. Végül is hosszas harc után, október hó 4-én a várost is elfoglalta."[148]

---

[143] KTB 895. tekercs, 7208954. felvétel; KM-XI. 94. o.

[144] KTB 895. tekercs, 7208961. felvétel.

[145] KTB 895. tekercs, 7208961. felvétel.

[146] KTB 895. tekercs, 7208961. felvétel.

[147] KTB 895. tekercs, 7208961. felvétel.

[148] *Veress* III. k. 32. o.; HÉ 69. o.

Torda feladásának pontos dátumát Esze százados emlékirataiból tudjuk, aki idézi a 2. páncéloshadosztály hadműveleti naplójának október 4-i bejegyzését: „Torda két oldalán bekövetkezett helyzet szükségessé tette az ott lévő erőknek kivonását és hátsóbb védőállásba való visszavonását." Láttuk, a tordai arcvonal-kiszögellés védelmét ekkor már a 2. páncéloshadosztály parancsnoksága irányította. Megjegyzendő: Esze akkor, 1944. október 4-én másolta be saját naplójába ezt az idézetet. A 2. páncéloshadosztály hadműveleti naplója nem maradt fenn (vagy nem került elő).[149]

Torda védelme az ott harcoló magyar katonák számára több volt, mint egy város, vagy egy hídfő megtartása. Torda jelképpé vált, birtoklása erkölcsi erőt jelentett. Ezt nem csupán a korszak kutatója állítja, de mindenki, aki akkor részt vett a harcokban. A 25. gyaloghadosztály parancsnoka ennek következtében szükségesnek tartotta, hogy katonáinak külön lelkesítő parancsot bocsásson ki, nehogy harci kedvüket végleg elvegye az egy hónapja annyi áldozat árán védett város feladása.[150]

Október 5-én a német jelentések arról számolnak be, hogy a szovjet–román csapatok tovább erőltették támadásukat. Térnyerésüket a Gyalui-havasok keleti előhegyeinek északi lábainál, a Bányabükk-nyugat (Vilcele)–Szelicse-észak (Salicea) terepszakaszon sikerült elreteszelni, nagyjából a magyar–román határon, mindössze 5-7 km-re délre Kolozsvártól. Komjátszegnél nem sikerült a szovjet–román csapatrészeknek északkeleti irányban átlépniük a Torda–Kolozsvár főút vonalát. A Tordától északkeletre fekvő hegyekben a szovjet–román kötelékek teret nyertek, de a Tordáról visszavonult magyar csapatrészeket ezen a napon sem sikerült északról bekeríteniük.[151]

Az október 5-8. között lefolyt harcokra vonatkozó magyar forrásokkal nem rendelkezünk. Veress, Hollósy-Kuthy, Esze sem ír ezekről emlékirataiban. A 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplójának mellékletei is csak október 8-án folytatódnak.

Október 6-án a német napijelentések szerint a Kis-Szamostól délre a szovjet–román kötelékek több zászlóalj-század erejű támadást indítottak, de számottevő eredményt nem értek el. A Kolozsvártól délre 5 km-re, Erdőfeleknél (Feleacu) indított ellenlökés súlyos harcok árán az erdőkbe nyomta vissza az előző nap Kolozsvártól látótávolságra került szovjet–román erőket. Elhárított támadásokat említenek Komjátszegnél, Tordatúrnál és Tordától északra. Torda bekerítése a szovjet–román csapatoknak ezen a napon sem sikerült, jóllehet Tordatúrtól keleti és a Tordától északkeletre fekvő hegyekben nyugati irányban indított támadásaik ezt célozták.[152]

Ezen a napon a 15. német gyaloghadosztály parancsnoksága átvette a Kessel-csoport arcvonalszakaszának irányítását. [153] Elgondolkodtató, hogy a német hadvezetés a 15. hadosztály törzsét tekintette kvázi-hadtestparancsnokságnak, avagy a II. magyar hadtestet gyakorlatilag hadosztálynak. Mindkét értelmezés nyitott. A tordai csata utolsó napjaiban a magyar 25. gyalog- és 2. páncéloshadosztályok együttes harcértéke sem haladta túl egy átlagos német hadosztály harcértékét.

---

[149] 2573./2. pc. ho. I.a.44. X. 4. sz. intézkedés. *Esze* 66. o.; Esze Jenő elmondása.

[150] Hadosztályparancsnoki tájékoztató. In: 25. ho. 74. sz. melléklet, 197. lap.

[151] KTB 895. tekercs, 7208963–7208964. felvétel; KM-XI. 96. o.

[152] KTB 895. tekercs, 7208969. felvétel; KM-XI. 99. o.

[153] KTB 895. tekercs, 7208971. felvétel

Október 7-én a német napijelentések Kolozsvártól délnyugatra és délre jelentős szovjet–román csapatösszevonásokról tesznek említést. Ezzel párhuzamosan több kisebb támadás indult a Kis-Szamostól délre húzódó védelmi vonal ellen, amelyeket általában a magyar–német csapatok visszavertek, de Kolozstótfalutól (Tauti) délre a szovjet–román erők kisebb betörést harcoltak ki, amelynek elreteszelését aznap a hadseregcsoport nem látta lehetségesnek. Bányabükktől nyugatra német–magyar ellenlökés indult, de kezdeti térnyerés után szembetalálkozott támadásban lévő szovjet harckocsikkal, amelyek visszavetették kiindulási állásaiba. Komjátszegnél egy 8 szovjet harckocsival megerősített, 2 román gyalogzászlóaljból álló harccsoport betört a védelembe és a Torda–Kolozsvár főút mentén északnyugati irányban teret nyert.[154]

Október 8-án a 2. hadsereg arcvonalszakaszán a német források tanúsága szerint érdemleges harcok nem folytak.[155] Ezen a napon a 2. hadsereg-parancsnokság kiadta parancsát a visszavonulásra. A tordai csata ezzel befejeződött.[156]

A visszavonulás a 2. páncéloshadosztály kivonásával kezdődött, amit 8-án sötétedés után kellett megkezdeni, s 9-én hajnalig befejezni. A 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplójának mellékletei között fennmaradt az „Intézkedés a 2. pc. ho. kivonásával kapcsolatban". Ezt, a 2. páncéloshadosztály kivonására vonatkozó parancsot Esze százados is idézi emlékirataiban. Ezek ismeretében kritikával kell kezelnünk a magyar páncélos seregtest kivonására a Veress emlékirataiban megadott 5-ei, illetve a Hollósy-Kuthy emlékirataiban szerelő 4-ei dátumokat.[157]

A 25. gyaloghadosztály kapta azt a feladatot, hogy fedezze a 2. páncéloshadosztály kivonását, s a hadsereg utóvédeként még egy napig tartsa védőállásait. Hollósy-Kuthy 12^{40}-kor szabta meg a két (25. és 26.) gyalogezred-parancsnok harccsoportjának az erre vonatkozó feladatot.

A nyugati csoportosításnak a védelmi harcon túl fel kellett készülnie, hogy a 9-ére virradó éjszaka maga is visszaveszi arcvonalát 5 km-rel, de mozgását csak a páncélos seregtest csaparészeinek kivonása után volt szabad megkezdenie. A csoportnak a hadosztály jobbszárnyán összeköttetést kellett tartania a 15. német gyaloghadosztállyal, arcvonalának hátravétele közben is. A keleti csoportosításnak nem engedélyezett arcvonalvisszavételt az éjszaka folyamán sem, ellenben a 26. gyalogezred-parancsnok csoportja kötelékében lévő 25. felderítőosztályt, a páncéltörő tüzéralosztályokat és az összes német csapatrészt a sötétedés beálltával hátra kellett vonnia Mezőcsán körzetébe. A visszavonulás fedezésére a 25. hadosztályhoz rendelt 59. határvadász-zászlóalj, 1008. német rohamlövegosztály és 1. hadosztályközvetlen aknavetőszázad beérkezésével 8-án 19 órára számolt. A három alakulatot hadosztálytartalékként a két gyalogezred-parancsnok harccsoportjának csatlakozása mögé vezényelte. A tábori tüzérség számára egyelőre állásban maradást határozott meg, azzal, hogy ütegeik kb. harmadának hátravételét megkezdhetik

---

[154] KTB 895. tekercs, 7208982. felvétel; KM-XI. 102. o.

[155] KTB 895. tekercs, 7208994. felvétel; KM-XI. 106. o.

[156] *Veress* III. k. 32. o.; HÉ 70. o.

[157] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 77. sz. melléklet, 198. lap; Hadosztályparancsnoki intézkedés, 2628./2. pc. ho. I.a. 44. X. 8. sz. *Esze* 66. o.; *Veress* III. k. 32. o.; HÉ 70. o.

a sötétedés beálltával. A keleti csoportosítást továbbra is a Jáhn-, a nyugatit a Rónay-tüzércsoportnak kellett támogatnia.[158]

Október 8-án 18 órakor Hollósy-Kuthy újabb intézkedést adott ki, amely már a 25. gyaloghadosztály visszavonulásával foglalkozott. Noha ezen intézkedésében leírta, hogy az előzőt hatályon kívül helyezi, valójában csak módosította azt. A hadosztály erőinek csoportosítását nem változtatta meg, mint az alapvető feladatot, a 2. páncéloshadosztály kivonásának fedezését sem. Ami eltért délben kiadott intézkedésétől, az volt, hogy éjszaka, a 2. páncéloshadosztály kötelékeinek kivonása után nem csak a 25. gyalogezred-parancsnok harccsoportjának kellett megkezdenie az arcvonal-visszavételt, hanem a 26. gyalogezred-parancsnokénak is. Meg kellett kezdeniük az állásváltást a tüzércsoportoknak is, de úgy, hogy mindig legyen azonnali tűzkészségű üteg tüzelőállásban.

Az utóvédeknek 9-én estig határozta meg a kitartást a régi védelmi vonalban, meghagyva nekik, hogy csak igen erős támadás esetén hagyhatják el állásaikat, de ez esetben is halogató védelmet folytatva vonulhatnak csak vissza, úgy, hogy (9-én még) nem érik utol a hadosztály főerőit. A hadosztályparancsnokság törzsszállását 9-én reggel 5-re kellett elfoglalni Kolozson. Az október 9-ei főellenállási vonalat a Pusztacsán (Ceanul Mic)–Mezőcsán (Ceanul Mare) terepszakaszon jelölte ki. Jobbról a 15. német gyaloghadosztályhoz a Pusztacsántól északra lévő 574-es magassági ponton, balról a 9. magyar tábori póthadosztályhoz Mezőcsántól keletre a Szénafű-hegy keleti lejtőjének aljában, a Rét patak völgyében kellett csatlakozni.[159]

Ez volt az utolsó intézkedés, amit Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy a 25. gyaloghadosztály parancsnokaként aláírt. Október 8-án kézhez kapta parancsát, hogy visszavezénylik az 1. hadsereghez, ahol a III. hadtest parancsnokságát kell átvennie.[160]

Bár erre vonatkozó forrással vagy utalással nem rendelkezünk, nyilvánvaló, hogy Hollósy-Kuthy a két intézkedés kiadása közben kaphatta kézhez Veress visszavonulást elrendelő parancsát.

Ha megvonjuk a tordai csata harmadik szakaszának mérlegét, akkor hasonlóan kettős következtetésekre jutunk, mint az első két szakaszt illetően. Mindkét harcoló fél eredményeket tudott elkönyvelni, de alapvető feladatát egyik sem tudta teljesíteni.

A 2. magyar hadsereg jobbszárnyán sikerült meggátolni a szovjet–román csapatok kilépését a Gyalui-havasok keleti előhegyei közül, ezzel megakadályozni Kolozsvár elfoglalását, a 2 Ukrán Front kijutását a közép-erdélyi lankás dombok közé, a 2. magyar hadsereg elvágását a 6. német hadseregtől, valamint Torda térségében harcoló főerőinek átkarolását északnyugatról.

A 2. magyar hadsereg centrumának viszont nem sikerült megtartania a Torda és Aranyosegerbegy közötti főellenállási vonalat, sőt a védelem két pillére közül Tordát is feladni kényszerült. Az csupán részeredménynek tekinthető, hogy a betöréseket általában mindig elreteszelte, s képes volt az áttörés megakadályozására. Torda elvesztését követően ugyanis csupán idő kérdése volt, mikor kell a védelem másik pillérét, Aranyosegerbegyet is kiüríteni, s végleg visszavonulni a tordai csatamezőről. Ez a visszavonulás

[158] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 77. sz. melléklet, 198–202. lap.

[159] Hadosztályparancsnoki intézkedés. In: 25. ho. 79. sz. melléklet, 205–209. lap.

[160] HÉ 70. o.

független lett volna az október 8-án elrendelttől, s megkezdése után, tekintettel a 25. gyalog- és 2. páncéloshadosztály leharcoltságára, valamint a tartalékok hiányára, kérdéses, hogy a 9. szovjet gárda-gépesítetthadtest 46. harckocsidandárával megerősített román 9. gyalog-, illetve 7. és 21. kiképző gyaloghadosztályokkal szemben mennyiben tudott volna halogató védelmet folytatva megkapaszkodni egyes hátsóbb terepszakaszokon. A 2. hadsereg balszárnyának sikerült megtartani az Aranyost keletről szegélyező meredek dombvállat, ezzel megakadályozni a Torda térségében harcoló főerők átkarolását északkeletről.

Szovjet–román részről ezek fordítottját kell megállapítanunk. Jobbszárnyukon nem tudták áttörni a meredek Aranyos-menti dombvállat, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez nem is esett támadásuk főirányába. Lett volna egy pillanat, szeptember utolsó napjaiban, amikor megítélésünk szerint áttörést harcolhattak volna ki a 2. magyar hadsereg keleti irányú átkarolására, egyben elvágására a Gruppe Siebenbürgentől, de a hadműveleteket irányító szovjet és román hadtestparancsnokok nem éltek a lehetőséggel, vagy nem észlelték azt, erőiket továbbra is a Torda–Aranyosegerbegy terepszakaszra koncentrálták. Így a 9. tábori póthadosztálynak a 25. gyalog- és 2. páncéloshadosztály részeivel közösen sikerült visszavetnie a 7. román kiképző gyaloghadosztály dombvállra feljutott részeit az Aranyos mögé.

A centrumban nagy veszteségek árán, a 23. német páncéloshadosztály kivonását követően sikerült felgöngyölíteniük a magyar főellenállási vonalat, elfoglalniuk Tordát, s előrevinni arcvonalukat az Aranyostól északra húzódó hegyek közé. Október első napjaiban sikerült birtokba venniük e hegyek legdélibb vonulatát, közte a sokáig a magyar-német ellenlökések megindulási körzeteként az Aranyos-menti öntéssíkságot északról lezáró Vaskapu-hegyet. Hadműveleti szintű áttörést azonban nem sikerült kiharcolniuk, nem voltak többre képesek, mint lépésről-lépésre átrágni magukat az egyes magyar csapatrészek reteszállásain.

A támadó csoportosítás balszárnyán megtört a tordai csata második szakaszában tapasztalt lendület, hiába küzdötték le a Gyalui-havasok keleti előhegyeit, kilépni azok közül nem voltak képesek. Ezzel pedig, ismervén a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport fő csoportosításainak elhelyezkedését, hadműveleti rést üthettek volna a 2. magyar és 6. német hadsereg jobb- és balszárnya között Kolozsvár – Bánffyhunyad térségében.

Szovjet részről sajátos volt, ahogyan gyorscsoportjaikat alkalmazták, előrevetítve azt a gyakorlatot, amit a németek nem egy esetben követtek a magyarországi hadszíntéren. A szovjet harckocsi- és gépesített dandárokat a magyar védelem peremvonalának áttörésére alkalmazták, s gyalogságukat a szovjet lövészeken kívül román gyalogosok és hegyivadászok alkották. Ez annyiban volt sajátos, hogy a szovjet magasabb parancsnokságok általában a lövész csapattestekkel támadtak első lépcsőben, s a rendelkezésükre álló gyorskötelékeket a lövészek által elért betörési terepszakaszokon, második lépcsőből vetették harcba. Ezt, az ún. mélyhadművelet elméletéből adódó gyakorlatot figyelhetjük meg általában a későbbiekben a magyarországi hadműveletek során is.

Magyar részről is megfigyelhetők eltérések az általános gyakorlattól. A szükség (viszonylag kevés és egyre csökkenő harcértékű gyalogság és harcjárművek) és a terep (sok, viszonylag meredek lejtőjű hegy, köztük patakvölgyek) sajátos harcászati formáját alakította ki a tüzér és műszaki csapatrészek együttműködésének. Az ellenlökések vég-

rehajtásakor, vagy a betörések elreteszelésekor nem egy esetben hoztak létre (ideiglenes) vegyes tüzér-műszaki harccsoportokat, leggyakrabban egy ütegből és egy műszaki századból vagy szakaszból, hol műszaki, hol tüzértisztek parancsnoksága alatt. E harccsoportok nem egyszer önállóan zártak le egy-egy kisebb jelentőségű völgyet. Harceljárásuk ilyenkor eltért az előírásostól. A tüzérek zárótüzet lőttek a völgy egy meghatározott pontjára, a tüzérségi tűz fedezete alatt a műszakiak előremenve zárat telepítettek a völgybe, majd gyorsan visszahúzódtak, s tüzelőállást foglaltak a zár biztosítására, a völgy egy hátsóbb pontján vagy a lejtőkön, ahol a tüzérek tűztámogatásával igyekezett kitartani a gyalogos vagy páncélos csapatrészek beérkezéséig.[161]

Ha a tordai csata egészének mérlegét kívánjuk megvonni, akkor elsőként azt kell megállapítanunk, hogy a 2. magyar hadsereg hadműveleti szintű feladatát alapvetően teljesítette, vagyis megakadályozta a szovjet gyorscsoportokkal megerősített 27. szovjet és 4. román hadsereg hadműveleti áttörését Torda térségében és kijutását a harckocsikkal jól járható közép-erdélyi medencébe, valamint fenntartotta a hadműveleti és a harcászati összeköttetést a helyüket állandóan változtató német magasabb parancsnokságok között.

Le kell azonban szögeznünk, hogy Erdély másfél hónapos tartását (augusztus 23-tól október 8-ig) nem szabad elsődlegesen a 2. magyar hadseregnek tulajdonítanunk. Ez az a pont, ahol vitába kell szállnunk Veress vezérezredes és Hollósy-Kuthy altábornagy emlékirataival. Látnunk kell ugyanis azt, hogy Erdély területén sehol sem következett be hadműveleti szintű szovjet–román áttörés, a 6. és 8. német hadseregnek alárendelt magyar és német hadtestek kötelékében harcoló seregtestek ezt mindenütt képesek voltak megakadályozni. (Lapozzunk vissza példának okáért az Ojtozi-szoros birtoklásáért augusztus végén, vagy a Marosvásárhely–Szászrégen térségében szeptember közepén lefolyt harcokhoz.) Alapvetően minden német–magyar kötelék teljesítette feladatát, nem jobban, de nem is kevésbé, mint a 2. magyar hadsereg.

Ami megkülönböztette mégis a 2. magyar hadsereg II. hadtestét a többi magyar vagy német hadtesttől, az volt, hogy egyfelől a szeptember 5-i támadás fő súlyát ez a hadtest viselte, másfelől, hogy az általa megvívott tordai csata volt az időben leghosszabb védelmi hadművelet. Magát a támadás megindítását elkésett, elhibázott döntésnek tekintjük, miután megindulásának pillanatában már eleve nem volt esély a hadműveleti cél, a Déli-Kárpátok hágóinak lezárásának megvalósítására.

A tordai csatát összevetve más hadműveleti térségekben lezajlott harcokkal, azt kell megállapítanunk, hogy nem volt annyira különleges, mint azt a két magyar tábornok emlékirataiból kiolvashatnánk. Ha példának okáért a Marosvásárhely, vagy a Szászrégen előterében lefolyt harcokkal vetjük össze részletesen, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy mindhárom térségben nagyjából azonos mennyiségű és harcértékű kötelék vívta meg a védelmi harcokat.

De még egy érdekes megállapításra jutunk. Az utóbbi két térségben 10 napig–két hétig tartott a védelmi hadművelet, majd a kulcsfontosságú város feladásával véget ért, s a

---

[161] *Esze* leírásai általában; 25. ho. leírásai általában; Adonyi-Naredy Ferenc elmondása, aki a 25. gyaloghadosztály vezérkari főnöke volt vezérkari őrnagyi rendfokozatban; Zágony Pál elmondása, aki a 25. gyaloghadosztály műszaki parancsnoka volt századosi rendfokozatban; Siegler Egon elmondása, aki a 25. gyaloghadosztály 25. felderítőosztálya kerékpárosszázadának parancsnoka volt, főhadnagy rendfokozatban; Teleki Lajos szakaszvezető elmondása, aki a 7. tábori pót utászszázadban szolgált.

harcok hátsóbb terepszakaszokon folytak tovább. Tordánál is ez következett volna be, e következtetésig a két magyar tábornok is eljut. A szeptember 13-án kezdődött tordai csata ugyanis 22-én válságos szakaszába jutott, s az arcvonal helyreállítását, egyben a kulcsfontosságú város megtartását egyedül a 23. német páncéloshadosztály 23-i bevetése tette lehetővé. Ha ezt a német seregtestet nem Tordánál, hanem Marosvásárhelynél vagy Szászrégennél vetik be, ugyanúgy meghosszabbíthatta volna ott a védelmi hadművelet időtartamát, mint tette azt Tordánál. Az persze nem volt véletlen, hogy a 23. német páncéloshadosztályt éppen Tordához, s nem Marosvásárhelyhez vagy Szászrégenhez csoportosították. Ez azért mégis megkülönbözteti a tordai csatát az Erdélyben lefolyt többi védelmi hadművelettől. Ha ugyanis Tordánál következik be hadműveleti szintű szovjet áttörés, akkor attól keletre felborul a teljes erdélyi német–magyar védelmi rendszer, nem is beszélve arról, hogy a német tervekben Torda térsége (az egyik) támadó hadművelet kiindulópontjaként szerepel.

Földrajzi elhelyezkedésénél fogva Torda (s „mögötte" Kolozsvár) centrális helyzetet foglalt el az erdélyi hadszíntéren. Innen az esetlegesen áttörő szovjet-román kötelékek viszonylag könnyen kijuthattak volna a Hajdúságba és a Nyírségbe, hátába kerülhettek volna a 8. német hadseregnek, elvágva visszavonulási útvonalait a Tisza irányába. Ezt a földrajzi elhelyezkedést érzékelve vetett be Torda térségében több gyorscsoportot (harckocsi, gépesített és lovashadtestet) a szovjet hadvezetés is. Ezek egy részét (a 6. gárda-harckocsihadsereget, a 2. Ukrán Front legerősebb csapásmérő kötelékét) többek között azért vitték át a Délkelet-Alföldre, mert nem sikerült a szeptember 5-i direktívában meghatározott feladatokat teljesítve Kolozsvár körzetén át kijutnia az Alföldre. (Nem csupán ezért, s ez is igen lényeges.) Az pedig, hogy feladatát nem tudta teljesíteni, a 2. magyar hadsereg szívós ellenállásának tudható be. Még akkor is, ha az a 23. német páncéloshadosztály bevetése nélkül az összeomlott volna.

István Ravasz

MILITARY OPERATIONS IN TRANSYLVANIA, LATE SUMMER – EARLY AUTUMN 1944

Building up the Defence System in the Area of Torda

Summary

This study in an abridged and revised variation of the 6th part of the author's PhD thesis under the title „The Questions of Turning the Carpathian Basin into a Theatre of War in 1944 and the Operations in Eastern Hungary with Special Respect to the Formation of the Royal Hungarian 2nd Army and its Fights in Transylvania".

The author deals with the strategical and operational effects of Roumania's volte-face on 23 August 1944 and treats the attempts of the German political and military leadership to reverse the events and later to moderate their consequences. He analyses the measures of the Hungarian state and military leadership in order to manage the crisis which followed the Roumanian decision – and their dilemma between continuation the war and the break-away. The study proves that the war between Hungary and Roumania was ineluctable, because in the case in question the Hungarian leadership decided to continue the war. Finally the author demonstrates that the Hungarian operation was started to close the passes of the Carpathians and not to reannex South Transylvania.

István Ravasz

LES OPÉRATIONS MILITAIRES DE TRANSYLVANIE À LA FIN DE L'ÉTÉ ET AU DÉBUT DE L'AUTOMNE DE 1944

La construction de la défense dans la région de Torda

Résumé

Cet essai fait la 6^{éme} partie de la dissertation de licence (Ph. D.) de l'auteur, dont le titre est: Les questions de la transformation du bassin des Carpathes en champ de bataille en 1944, les opérations militaires menées dans l'Est de la Hongrie, tout particulièrement la formation de la 2ème armée hongroise et ses combats en Transylvanie.

L'étude s'occupe des influences militaires de la défection de la Roumanie le 23 août 1944. L'auteur présente les essais de la direction politique et militair allemande pour le retournement des événements, puis pour la modération des conséquences. Il analyse les mesures de la direction de l'État et militaire hongroise, prises pour essayer de traiter la crise suivant le pas roumain, et le grand dilemme hongrois: finir ou continuer la guerre?

L'auteur démontre que la guerre hongroise-roumaine était une conséquence inévitable de la défection de la Roumanie, comme la direction hongroise, à ce moment-là a encore décidé de continuer la guerre, et il démontre également que le but de l'opération militaire hongroise n'était pas la réannexion du Sud de la Transylvanie, mais la fermeture militaire des points de passage des Carpathes.

István Ravasz

DIE KRIEGSOPERATIONEN IN SIEBENBÜRGEN IM SPÄTSOMMER–FRÜHHERBST 1944

Der Ausbau der Verteidigung im Bereich Torda

Resumee

Die Studie ist eine abgekürzte Variante des 6. Teils der Dissertation des Autoren „Zu der Frage, wie Ungarn 1944 zum Kriegsschauplatz wurde bzw. der Kriegsoperationen in Ostungarn mit besonderer Rücksicht auf die Aufstellung der 2. Ungarischen Armee und ihre Kämpfe in Siebenbürgen."

Der Autor befaßt sich mit den strategischen und operativen Auswirkungen des Übertretens von Rumänien am 23. August 1944. Es beschreibt die Versuche der deutschen politischen und militärischen Führung, die Ereignisse rückgängig zu machen sowie ihre Bestrebungen, die Folgen zu lindern. Er analysiert die Maßnahmen der ungarischen Staats- und Militärführung, die infolge des Schrittes der Rumänen entstandene Krise zu handhaben, und ihr Dilemma, ebenfalls aus dem Krieg auszutreten oder ihn fortzusetzen.

Er beweist, daß der Ausbruch des Krieges zwischen Ungarn und Rumänien eine notwendige Folge des Übertretens von Rumänien war, da die ungarische Führung damals noch für die Fortsetzung des Krieges Stellung nahm, ferner daß die ungarischen Kriegsoperationen nicht den Anschluß von Südsiebenbürgen sondern die militärische Absperrung der Pässe der Karpaten zum Ziel hatten.

Иштван Равас

ОПЕРАЦИИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ ПОЗДНИМ ЛЕТОМ – РАННЕЙ ОСЕНЬЮ 1944 ГОДА

Установление обороны в пространстве города Торда

Резюме

Статья содержит сокращенный вариант 6. части кандидатской диссертации Автора, называемой „Вопросы превращения Карпатского бассейна в театр военных действий и анализ военных операций, проходивших на восточной половине территории Венгрии, особым вниманием на формирование 2-ой венгерской армии и бои в Трансильвании".

Автор анализирует тратегическое и оперативное воздействие перехода Румынии на сторону антигитлеровской коалиции 23 августа 1944 года. Статья показывает попытки германского политического и военного руководства повернуть события вспять и характеризует его стремления умерить последствия этого румынского шага. Автор анализирует меры, принятые венгерским государственным и военным руководством для того, чтобы взять в руки сложившуюся после выхода Румынии критическую обстановку, решить дилемму в вопросе выхода из войны или продолжения войны.

Автор показывает, что венгеро-румынская война вспыхнула закономерно после перехода румын на сторону советских войск, тогда как венгерское руководство – в то время еще – стояло на позиции продолжения войны, и венгерская операция ставила целью не возвращение Южной Трансильвании, а военную блокировку перевалов в Карпатах.

KÖZLEMÉNYEK

PÁSZTI LÁSZLÓ

ESZTERGOM VÁRÁNAK ELSŐ RÉSZLETES TÉRKÉPI ÁBRÁZOLÁSA ÉS ISMERETLEN ERŐDÍTÉSI TERVE

Pompeo Floriani kéziratos tervrajzai az 1595. évi visszafoglalás alkalmából

1998-ban az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára[1] két darab, Esztergomot ábrázoló kéziratos térképet vásárolt. A térképek feldolgozása során merült fel az az igény, hogy bővebb információkat szerezzünk a kéziratokról. Az alábbiakban erre teszek kísérletet. Hazai források hiányában elsőként szükségesnek tartom röviden felvázolni a szerző, Pompeo Floriani életét az olasz szakirodalom alapján. Ezt követően, még a térképek bemutatása előtt, ismertetem az ostrom kronológiáját, mivel az Esztergom történetéről megjelent monográfiákban és tanulmányokban az 1595. évi ostrom ismertetésénél több ellentmondás figyelhető meg. Végül részletesen foglalkozom a térképekkel és a belőlük levonható építészet- és hadtörténeti következtetésekkel.

I. Pompeo Floriani de Macerata[2]

Az 1545-ben, a Pápai Államhoz tartozó közép-itáliai Maceratában született hadmérnök rendkívül szerteágazó tevékenységet folytatott. Már 17 évesen, 1562-ben részt vett IX. Károly francia király hugenották elleni harcaiban a pápa által küldött segédcsapatban, 1572-ben pedig kitüntette magát a lepantói csatában. A következő évben a Don Juan d' Austria, II. Fülöp spanyol király féltestvére vezette seregben ott volt Tunisz ostrománál, s rövidesen partvédelmi erődítések tervezését bízták rá. 1579-ben XIII. Gergely a pápai seregek tábornokává nevezte ki, s Avignonba küldte. Floriani 1580–1582 között helyreállította a vasonei erődöt, Minerbában pedig egy újat épített. 1585-ben V. Sixtus „Cancellarius utriusque custodiae"-nak, azaz a pápai őrség felügyelőjének nevezte ki.

1592-től részt vett a Velencei Köztársaság keleti határainak megerősítési munkálataiban. 1593-ban költségvetést nyújtott be Palmanova és Udine erődítményeinek építésére vonatkozóan, majd egy bizottság tagjaként jelen volt a Friuliban építendő új erőd területének kijelölésénél és a technikai jellemzőinek meghatározására megtartott helyszíni szemlén. Valószínű, hogy 1595 februárjáig közreműködött az erőd alapozási és építési munkálatainál. Eközben 1594–95-ben az Ascoli vár falainak javításával is megbízták.

---

[1] A továbbiakban: OSZK Térképtár.

[2] Dizionario biografico degli Italiani. (Főszerk. *Giuseppe Pignatelli.*) Roma, 1997. 48. k. 333–336. o. (A továbbiakban: Dizionario.) Az olasz nyelvű szövegeket Török Sára fordította.

1595 júniusában Paolo Sforza márki, Giovan Francesco Aldobrandini pápai tábornok nevében megbízta egy század felállításával, amely a pápai sereg részeként Magyarországra jött, ennek során Floriani[3] járt Esztergomban és Vácott,[4] majd 1596 májusában hazatért Maceratába, de 1597 elején Aldobrandini ismét Magyarországra hívta. 1598-ban Romagna megye ezredese címet kapta, majd a pápa Ferrara város új erődjének megtervezésével bízta meg. Ezen munka közben érte a halál 1600. február 20-án vagy 29-én.

Floriani életműve azonban nem merül ki hadmérnöki tevékenységében. 1575–78 között szülővárosa környéki településeken volt út- és hídkarbantartási felügyelő, majd az Esino folyón épített hidat; hidraulikus gépeket, illetve csatornát. Tervezett középületeket is (pl. az osimói városház homlokzatát, a maceratai Ágostonrendi kolostort), gondoskodott Montalto és a loretói Santa Casa búcsujáróhely urbanisztikai fejlesztéséről. 1579-ben topográfiai térképezést végzett a Pioracoi-tó környékén, 1598-ban pedig a Pó mentén mért, összefüggésben a ferrarai erőd tervezésével, illetve a folyó hajózhatóvá tételével. 1588-ban az Aso folyó mentén egy gyapjúfeldolgozó műhelyt épített.

Néhány írása is ránk maradt. 1574-ben írta meg értekezését a Földközi-tengeren használatos háromárbocos könnyű vitorlásokról és a tuniszi kikötőről „Discorso della goletta et del porto di Tunisi" címmel. Észak-Afrikából hazafelé tartva szemrevételezte a máltai Valletta új erődítményeit, elismerő véleményét „Discorso intorno all' isola di Malta e di ció che potrá succedere tentando il Turco tale impresa" (1576) címmel írta meg. Ezen kívül fennmaradt a hadmérnök Achille Tarducci „L'ingegnero" című műszaki-technikai kézikönyve Floriani kézírásával és illusztrációival, az 1597. év körüli időkből.

Nem tartozik szorosan témánkhoz, de érdemes megemlékezni fiáról, Pietro Paolo Florianiról, aki apja példáját követve hadmérnökként tevékenykedett, s a XVII. századi itáliai erődítészeti iskolának reprezentatív személyisége lett. A harmincéves háborúba bekapcsolódva járt Németországban, Csehországban és Magyarországon. Részt vett a fehérhegyi csatában és dolgozott Bécs erődítésén. 1619-ben a Bethlen Gábor által ostromlott Pozsony védelmének műszaki irányítását végezte, majd a következő évben részt vett Rózsahegy ostromában, 1621-ben pedig közreműködött Érsekújvár ostrománál.[5] Magyarországi tapasztalatait is felhasználta 1630-ban megjelent „Difesa et offesa delle piazze ..." (Erősségek védelme és támadása) című könyvében, ami további két kiadást ért meg (1654. és 1725. angol nyelven).[6] Közben kinevezték a római Castel Sant' Angelo kormányzó helyettesévé, majd folytatta Ferrara megerődítését; legnagyobb hírnevet hozó munkája Valletta erődrendszerének 1635-től megkezdődött kibővítése.

---

[3] Egy utalás szerint ezredes [!] lett volna II. Rudolf seregében. *Pollak, Martha D.*: Military architecture cartography & the representation of the early modern European city. Chicago, 1991. 44. o.

[4] *Maggioritti, Leone Andrea*: Architetti e architetture militari. Roma, 1937. II. k. 435. o. (A továbbiakban: *Maggioritti.*) Maggioritti szerint ez 1566-ban történt és 1567-ben kijavította Vác védműveit (277. o.), de ez az évszám nyilvánvaló tévedés, sőt más helyen egy könyv kapcsán (384. o.) az 1597. évi magyarországi és váci eseményekről tesz említést.

[5] Dizionario 331. o. és *Maggioritti* 302–303., 319. és 323. o.

[6] Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden. (Főszerk. *Ulrich Schütte.*) Wolfenbüttel, 1984. 372. o.

II. Esztergom ostroma 1595 júliusától szeptemberéig

A hosszú háború során Esztergom, amely 1543 óta török kézen volt, 4 ostromot ért meg. Mivel a keresztény szövetségesek stratégiai célja Buda bevétele volt, ennek előkészítéseként mindenekelőtt Esztergomot és Visegrádot kellett visszafoglalniuk. Az első kísérlet 1594. május–június során sikertelenül végződött, de a következő évben júliustól szeptemberig folytatott ostromot végre siker koronázta. Természetesen amennyire fontos volt a szövetségeseknek Esztergom, Buda megvívása érdekében, ugyanolyan fontos volt a töröknek Buda megvédése miatt. Ők 1604. szeptember–októberben próbálkoztak először, sikertelenül. Végül is a Bocskai István vezette rendi-vallási küzdelem katonai sikereit kihasználva 1605 augusztusától októberéig tartó ostrom során újból elfoglalták.[7]

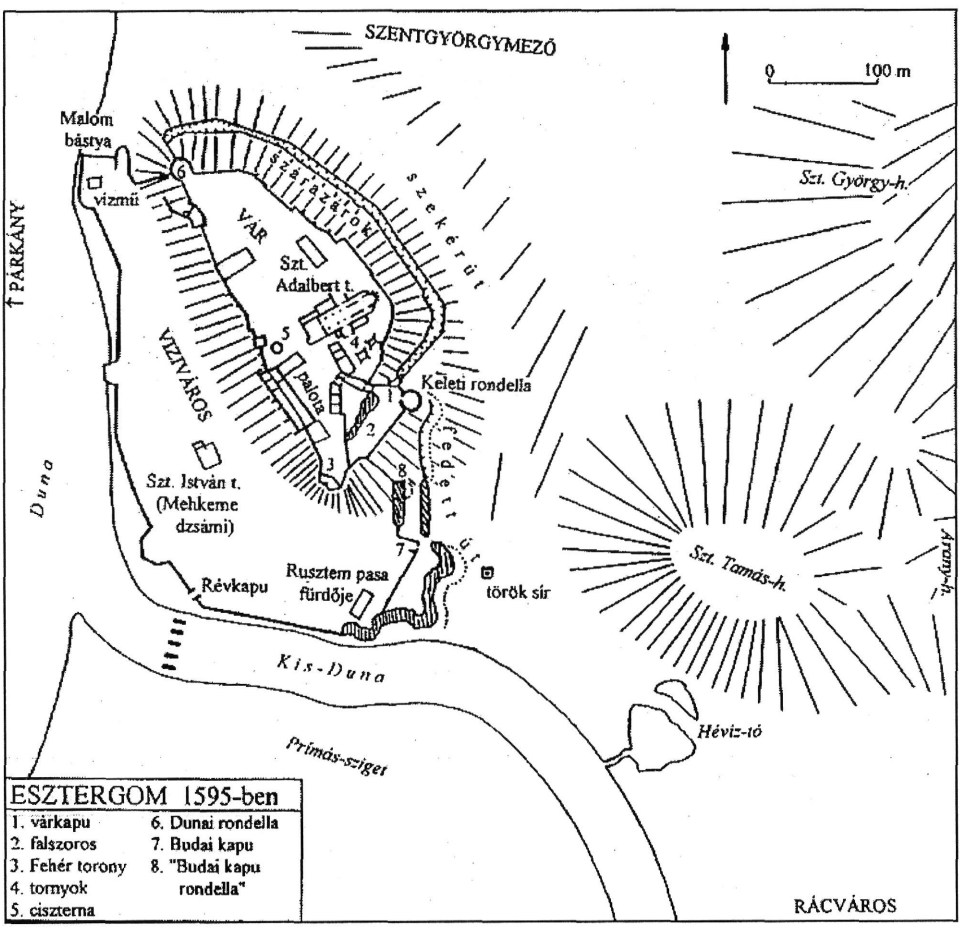

1. kép

[7] *Csorba Csaba*: Esztergom hadi krónikája. Budapest, 1978. 137–169. o. (A továbbiakban: *Csorba.*)

Az esztergomi vár (1. kép) kb. 152 m-es tszf. magasságú, meredek oldalakkal határolt sziklán épült, amely még ma is 30-40 méterrel emelkedik ki környezetéből. Ehhez a korábban királyi, később érseki várhoz csatlakozik délnyugat felől az érseki város, közismerten a Víziváros. Ezt az együttest nyugatról a Duna, délről a Kis-Duna határolja. Kelet felől a Visegrádi-hegység nyúlványai emelkednek. Legfontosabb ezek közül a kb. 270 m-re, az ágyúk hatásos lőtávolságán belül levő, a várheggyel közel azonos magasságú Szent Tamás-hegy és ettől észak-északnyugatra a nála alacsonyabb, de még mindig közeli Szent György-hegy. (Ezt az alacsony dombot a XVIII–XIX. században a bazilika építésével kapcsolatos tereprendezés során elhordták.) Végül a várhegyet északkeleten egy széles, természetes eredetű árok választotta el a hegy alatt fekvő síkságtól, Szentgyörgymezőtől, míg a Szent Tamás-hegytől egy, a Víziváros irányába gyorsan mélyülő rövid völgy.

A vár a XVI. sz. végén már egyértelműen korszerűtlennek volt mondható. Nem rendelkezett nagy alapterületű olaszbástyákkal, mindössze néhány elavult rondellával (körbástyával) és szabálytalan alakú, kisméretű bástyával. Védelmét leginkább a magas, meredek hegyoldalak és jobb esetben a védők elszántsága biztosíthatta. A várhegy szabálytalan, nyújtott háromszög alakját szorosan követte a falak nyomvonala. Északi csúcsán nagyméretű rondella (Dunai rondella vagy Vízitorony) állt, ennek tövéből indult a Várdai Pál érsek (1530–1543) által építtetett, részben falazott szárazárok, és haladt az északkeleti fal előtt, egészen a Várkapuig, amelynek védelmére 1543-ban olasz mérnökök rondellát építettek (Keleti rondella). A vár legveszélyeztetettebb szakasza éppen ez a Szent Tamás-hegy felé néző keleti szakasz volt, ezért még 1543 előtt ágyúállásokkal ellátott falszoros épült védelmére, s az egykori Fehér torony (a lakótorony) visszabontott csonkján is lövegeket helyeztek el.

A vár Achilles-sarka az ún. vízmű volt, amely a Dunai rondella tövében, a Víziváros északi sarkán álló Malom bástyában volt elhelyezve, s ez látta el a felső várat ivóvízzel. A Vízivárost övező falat a keleti oldalon még egy palánk és árok védte, illetve kötötte össze a Budai kapuval.

Esztergom kiterjedt védelmi rendszeréhez tartozott még a XVI. sz. végén a Szent Tamás-hegyen (törökül Tepedelen) épült fa-föld erődítmény („kastély", zártsánc, redoute), valamint a várheggyel szemközt, a Duna bal partján állt Párkány (Kakat) 3 szögletű palánkja, amely a dunai vízi utat zárta le, végül a Szent Tamás-hegytől délre a Királyi- vagy Rácváros, amely a századvégi ostromokat már romos falakkal várta, s komoly hadi jelentősége nem volt.[8]

A szemben álló felek pontos erejét nem ismerjük, a visszaemlékezések és a feldolgozások eltérő adatokat tartalmaznak. Az ostromlókra vonatkozóan általában elfogadott az az adat, miszerint a komáromi táborból elindult, Karl von Mansfeld vezette sereg kb. 40 000 főt számlált (12 600 császári zsoldos, 8800 német birodalmi zsoldos, 18 600 magyar katona),[9] akikhez az ostrom során, több részletben, még néhány ezer katona csatlakozott, majd augusztus 22-én beérkezett a pápai segélyhad Giovan

[8] Magyarország régészeti topográfiája 5. Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. (Főszerk. *Gerevich László.*) Budapest, 1979. 85–158. o. (A továbbiakban: MRT 5.)

[9] *Kápolnai*: Esztergom hadtörténelme. Második közlemény. *Ludovica Academia Közlönye*, 1883/XII. 986. o. (A továbbiakban: *Kápolnai.*)

Francesco Aldobrandini parancsnoksága alatt, amelynek létszámát 8000,[10] illetve 12 000 főre[11] becsülik.

A Kara Ali bég vezette török helyőrség létszáma 2300-3000 fő lehetett, Hasszán budai pasa felmentő serege pedig 15-16 000 fő.[12]

Tanulva az előző évi kudarcból, amikor is a védőknek volt idejük a várat katonákkal és készletekkel ellátni, Mansfeld Komáromból úgy mozdult ki, mintha Győrt, vagy Fehérvárt fenyegetné, majd június 29-én hirtelen megindult Esztergom felé, s június 30-án előcsapataival meg is jelent a vár alatt, tábort vert a Nyáros- és a Prímás-sziget közötti Dunakanyarulatnál és rövidesen hermetikusan elzárta a meglepett őrséget a külvilágtól.[13]

A vár az előző évi ostrom után még nem volt kijavítva, a falakat csak hevenyészett módon, fa-föld töltéssel erősítették meg, sőt az ostrom előtt 3 héttel villámlás miatt felrobbant 2 lőportár, egy a Szent Tamás-hegyen, a másik pedig a várban, s a robbanás mindkét helyen újabb károkat okozott a falakban, a megsemmisült lőport pedig már nem tudták pótolni.[14] A Víziváros falai is hiányosak voltak, helyenként csak földművek álltak, s a falak szintén rossz állapotúak.[15]

Július 2-án a törökök harc nélkül kiürítették a Rácvárost, a bevonult császári csapatok másnap megerősítették az északi falát, s üteget állítottak a Víziváros felé; hidat vertek a Prímás-szigetre, s ott is ágyúkat helyeztek el.

Július 4-én elfoglalták a Szent Tamás-hegyi erődöt, amit azonnal átépítettek, feltehetőleg a vár felé eső oldalát megerősítették, és természetesen ostromágyúkat helyeztek el benne. Ezzel egy időben ágyúállásokat építettek a hegy és a Kis-Duna közé eső területen, a Víziváros falának törésére. Az ostromlók táborának védelmére, és az estleges felmentés megakadályozására a várat Mansfeld észak és kelet felől tág ívben sáncokkal és árkokkal (circonvallation[16]) vette körül, így az őrség a Duna jobb partján el volt zárva.[17]

Július 5-én 4-4 ágyú kezdte meg Esztergom várfalainak törését a Szent Tamás-hegyen és a Rácváros melletti sáncból. Másnap egy osztag próbálta meg sikertelenül a város előtti cölöpzet (fedett út[18]) lerombolását. Miközben folyt a vár ágyúzása, újabb

---

[10] Magyarország hadtörténete. (Szerk. *Liptai Ervin.*) Budapest, 1985. I. k. 216. o. (A továbbiakban: MHT I.)

[11] *Bánfi, Florio*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1939. 6. o. (A továbbiakban: *Bánfi.*)

[12] MHT I. 216. o.

[13] *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. (Ford. *Juhász László.*) Budapest, 1962. 377. o. (A továbbiakban: *Istvánffy*) és MHT I. 215–216. o.

[14] *Kápolnai* 987. o.

[15] *Gömöry Gusztáv*: Esztergom vár bevétele 1595-ben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. 467. o. (A továbbiakban: *Gömöry.*)

[16] Circonvallation: „az ostromlók erődítménye, vagy mezei sánca, a harcmező felé irányozva, hogy megakadályozza, hogy az ostromlottaknak felmentés érkezzen." *Domokos György*: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. HK 1986/1. 106. o. (A továbbiakban: *Domokos.*)

[17] *Kápolnai* 988. o. és *Gömöry* 464–465. o.

[18] Fedett út: „a várárok külső oldalán, az ott felmagasított lejtő (vársík, glacis) tetején létesített belső őrjárati utat, valamint a kifelé néző lövészpadot és mellvédet magába foglaló lőállás." *Domokos György.*: Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XIV. század második felében. HK 1998. 775. o.

sáncok épültek Párkánytól keletre és a Duna mentén a hajózás megakadályozására,[19] éppen időben, mert 9-én egy török hajóhad próbált meg lőszert és embert juttatni a várba, a partraszállókat visszaverő és nagyrészt elesett magyar nemesi felkelők emlékére állíthatták a ma is álló keresztet (az ún. Halásztanyával szemben a Duna déli partján).[20]

A Víziváros keleti falának július 10-i egész napos lövetését követő másnapi roham, a fedett út ellen, nem járt sikerrel. Elképzelhető, hogy a vallonokat csak erőszakos kémszemlére küldték ki, vajon járható-e az előző nap lőtt réshez vezető út, de néhány hajdú ezt nem tudván, lelkesen (és állítólag részegen is), csatlakozott a rohamozókhoz; nagy részük ott pusztult. Valószínűleg a rés még nem volt alkalmas a rohamra, mert a legközelebbi támadásra csak 15-én került sor, miközben a törökök a fal előtti árkot tovább mélyítették, s a kirendelt 4000 vallon csak az árok széléig jutott el, mert a magukkal vitt rőzsekötegek nem töltötték fel teljesen az árkot. A másnap esti roham sem járt sikerrel. 17-én a védőőrség hajtott végre kitörést a rácvárosi sánc ellen, de az oda betörő ellenséget a tartalék visszaűzte, miközben két, a várba igyekvő török hajót is visszafordulásra kényszerítettek. Válaszul másnap délután 1000 német indult rohamra, hogy a délelőtti heves tüzérségi előkészítés eredményeit kiaknázzák. Habár a támadást ezúttal a Duna felől hajóval is támogatták, nem járt eredménnyel. Még aznap éjjel új üteg felállítása kezdődött meg a Szent Tamás-hegyen, ezáltal reggel újabb 5 ágyú kezdte meg tevékenységét a vár ellen. A még nem teljesen kész sánc ellen az éjszaka a törökök sikertelen kirohanást intéztek.[21]

Július 20-án Pálffy Miklós – érsekújvári és bányavidéki végvidéki főkapitány, valamint dunáninneni kerületi főkapitány – megkezdte Párkány ostromát, 21-től lövette a falakat, majd 24-én rohammal bevette, ezzel lehetetlenné vált a vár vízi úton való megsegítése is. 28-án újabb sánc épült a Szent Tamás-hegy tövében a Hévíztó mellett, amely elkészültét egy török kirohanás sem akadályozhatta meg. Az itt elhelyezett vallon csapatokat ekkor németek váltották fel.[22]

Budáról már július 22-én elindult Hasszán pasa, hogy felmentse a fenyegetett Esztergom várát; erről Mansfeld még aznap tudomást szerzett. 25-től kezdve egyre többször és egyre nagyobb számú török lovas bukkant fel az ostromlók tábora körül és csapott össze a császári előőrsökkel. Augusztus 2-i és 3-i nagyobb akcióik közben Pálffy felderítette a törökök tényleges haderejét (kb. 15-16 000 fő), ezért Mansfeld augusztus 5-re döntő csatára készült el. A törökök azonban megelőzték, s 4-én ők támadtak, miközben a védők is több ponton kitörtek. Néhány száz töröknek, köztük a történetíró Pecsevi Ibrahimnak, sikerült bejutnia a várba. Végül is a keresztények megsemmisítették a felmentő sereget, sőt annak poggyásza és ágyúparkja is zsákmányul esett. A győzelem lélektani hatását kihasználandó a következő nap Mansfeld a vár feladására szólította fel Kara Ali béget, aki ezt visszautasította, majd miközben tovább folyt az ostrom, 9-én még Pálffy is tárgyalt a béggel, szintén eredménytelenül.[23]

---

[19] Az ostromlók táborainak és sáncainak elhelyezkedésére vonatkozólag lásd a Claudio Cogoranonak tulajdonított kéziratos térképet. (Közli: *Lepold Antal*: Esztergom régi látképei. Budapest, 1944. 1. kép, ill. kinagyított részletét *Zolnay László*: A középkori Esztergom. Budapest, 1983. 135. o.)

[20] *Kápolnai* 988–990. o. és *Gömöry* 466–467. o.

[21] *Kápolnai* 990–992. o. és *Gömöry* 467–470. o.

[22] *Gömöry* 471. és 476. o.

[23] *Csorba* 149–151. o.

A császári táborban uralkodó egészségügyi viszonyoknak megfelelően a katonák közt járvány tört ki, maga Mansfeld is megbetegedett, 10-én Komáromba vitette magát, ahol augusztus 14-én meghalt. A sereg vezetését Mátyás (Habsburg) főherceg megérkezéséig Pálffy Miklós, Karl Burgau őrgróf és a tüzérség parancsnoka, Don Giovanni de Medici tábornok vette át, ők folytatták az ostromot. Augusztus 12-ről 13-ra virradó éjjel a keleti oldalon lévő lövegek mind a Vízivárost, és azt a várral összekötő palánkkal fedett utat lőtték. Hajnali 5 órakor indultak az első oszlopok a Prímás-sziget felé néző Vízikapu, a Budai kapu és a Keleti rondella ellen. 7 órakor végre elesett a Budai kapu, de a továbbiakban minden házért egyenként meg kellett küzdeni, este 6 órára sikerült a törököket teljesen kiszorítani a Vízivárosból.

Az ezt követő rablás és a törökök gyújtóbombái eredményeként a város lángba borult és napokig égett. Ezt kihasználva a törökök több kísérletet tettek – augusztus 14-én és 15-én –, hogy visszafoglalják a várost; ennek megakadályozására a keresztények fedett állásokat létesítettek a kitörések visszaverésére. A következő napok viszonylagos nyugalomban teltek, tovább folyt a falak rombolása. Augusztus 17-én ágyúgolyótól találva elesett Kara Ali bég, 18-án megérkezett Mátyás főherceg, majd az éjjeli felhőszakadás és 5 napos eső lehetetlenné tett minden ostrommunkát.[24]

Augusztus 22-én végre megérkezett a pápai segédhad. VIII. Kelemen pápa már a törökellenes háború megindításában nagy szerepet játszott, s kezdetektől fogva pápai sereget akart Magyarországra küldeni, ami a bécsi udvar ellenkezése miatt meghiúsult, helyette havi 30 000 forintot ajánlott fel a császári csapatok fizetésére. Az 1594. évi kudarcok hatására végül is úgy döntött, hogy mivel a pápai segélypénzek küldése nem érte el célját, saját sereget küld. Élére II. Fülöp spanyol királyt szerette volna megnyerni, s miután ő nem vállalta, saját unokahúgának férjére, a Római Egyház tábornokára, a Castel Sant' Angelo várnagyára, Giovan Francesco Aldobrandinire bízta a sereg vezetését.[25]

Az olaszokat a Szent Tamás-hegy északi oldalán helyezték el, majd 23-án haditanácsot tartottak. Az olaszok égtek a harci vágytól, s bár Medici módszeres tüzérségi és műszaki előkészítést javasolt, a főherceg engedett Aldobrandini kívánságának, s augusztus 25-re általános rohamot rendelt el. Délelőtt 11 órakor ágyúdörgés jelezte a támadás megindítását. A császári csapatok Pálffy vezetésével a Víziváros felől támadták a Keleti rondella melletti falszakaszt,[26] az olaszok pedig 5 hullámban, az általuk választott, Dunai rondellát igyekeztek elfoglalni. Mivel az előző napok esőzései eláztatták a talajt, a síkos várlejtőn nehézzé vált a feljutás[27], a sorozatos rohamok és egy elterelő támadás az előző évben megrongált falszakasz ellen, kis híján mégis meghozták a várt eredményt, estefelé a 4. roham során végre néhányan feljutottak a fal tetejére, de végül is a törökök leszorították az olaszokat a rondelláról.[28]

---

[24] *Kápolnai* 1000–1002. o. és *Gömöry* 659–663. o.

[25] *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkel a mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól fölszabadításáig. Budapest, 1903. 233–236. o. és *Bánfi* 5–6. o.

[26] Nem valószínű, hogy a rendkívül meredek DNY-i lejtő tetején álló, meglehetősen épp falak ellen rohamoztak, valószínűbb, hogy a várost és a várat összekötő fedett utat, támadásra alkalmassá téve, használták megközelítésre.

[27] *Gömöry* 664. o.

[28] *Gablmann, Nicolao*: Mansfeldiana militia Hungara... Francoforti, 1597. 57. o. (a továbbiakban: *Gablmann*) és *Bánfi* 26–27. o.

Az augusztus 25-i roham után a tüzérség nagy részét a Szent Tamás-hegyen egyesítették, de az a 26-án érkezett ágyú, amely állítólag 1/2 mázsás vasgolyót lőtt ki 2000 lépésre (kb. 1500 m), másik két ágyúval együtt Párkányban került felállításra az északi rondella ellen. 27-re a védők tüzérségét teljesen leszerelték (demontírozták), ettől fogva a pápai sereggel érkezett Pompeo Floriani hadmérnök irányítása mellett megkezdődött a falakig érő futóárok készítése az északi oldalon, és ennek segítségével az olasz gyalogság rövidesen elérte fedett állásaival a Dunai rondellát.[29] Istvánffy, eltévesztve az égtájat (sőt a dátumot is, amennyiben az eseményt augusztus 13-a előttre helyezi), tévesen a Várkapu melletti rondellára utalt, mikor a következőket írta: „a pápa csapatai, miután a keleti bástya, amelyről azt mondtuk, hogy azt Szolimán a nagytemplom szentélyének köveiből építette fel, annyira megrongálódott, hogy azt meg lehetett közelíteni, állandóan föld alatti akna ásásán dolgoztak, hogy a bástya alapjait alulról kidöntsék."[30] Régészeti kutatások alapján tudjuk, hogy a Keleti rondella 1543-ban, de még a török ostrom előtt elkészült, Szulejmán idején az északi Dunai rondella épült.[31] A térképen (2. kép) *C* betűvel jelzett rész a németek által tört rést jelöli (keleti oldal), míg a *D* a Dunai rondella mellett azt a szakaszt, amelyet az olaszok átvettek tőlük, és *E* betűvel azokat a sáncokat jelzi, amelyekben fedetten meg tudták közelíteni a körbástyát.

Illésházy István nádor följegyzéseiből inkább a megközelítés módja, semmint a helye, derül ki. „A pápa hada igen forgolódék az Esztergom megvételén, (kecskelábakat) vittek az kőfal alá, azt... fával befödték és vizes ökörbőrrel, hogy ne (gyújth)assák porral az várból, és így szöntelen fárasztottak, lövöldöztek be az várban."[32]

Még 27-én a keresztény sereg egy része Pilisvörösvárnál rajtaütött a budai pasa frissen gyűjtött csapatain, melyekkel egy újabb felmentési kísérletre készülődött.

Az augusztus 29-i szemle alapján Mátyás főherceg, Medici és Aldobrandini másnapra ismét döntő rohamot rendelt el, amit az éjjeli esőzés meghiusított, de 31-én egy oszlop végre befészkelte magát a Dunai rondellába, egy másik pedig a Keleti rondellát foglalta el.[33] A Dunai rondellánál folyó végső küzdelemről egyedül Bánfi közöl olasz források alapján részleteket, de ő is eltéveszti az égtájat. Török források árulják el a 31-i befészkelés előzményeit, ha ennek dátuma pontosan nem is állapítható meg. „[Az olaszok]...kétszer aknát ástak és a Dunára néző nagy torony külső falát a levegőbe röpítették s a rajta levő hitharcosok közül ki befelé, ki pedig kifelé esett. E tornyot elfoglalták s abba bevonultak. Néhány helyen fenyődeszkákra ökörbőrt terítettek s azokat a falhoz támasztották és a falat alulról kiásva átlyukasztani kezdték. [...] Ha a muzulmán a bástyáról leszállt, a hitetlen mindjárt felment arra."[34] Meglepő, hogy egy ilyen sikeres aláaknázásról nem tesznek említést a keresztény források, ezért úgy tűnik, nem látványos robbantásról lehetett szó, hanem kevésbé látványos aláásásról, ahogy azt Istvánffy sejteti, mely során a bástyafal egyes

---

[29] *Kápolnai* 1004. o.; *Gablmann* 58. o. és *Bánfi* 28. o.

[30] *Istvánffy* 389. o.

[31] MRT 5. 88. o.

[32] *Kazinczy Gábor*: Monumenta Hungariae Historica. VII. Gr. *Illésházy István* nádor följegyzései 1592–1603. Pest, 1863. 23. o.

[33] *Gömöry* 668. o. és *Bánfi* 28. o.

[34] Török történetírók. (Ford. és jegyzetekkel kísérte *Karácson Imre*.) III. k. 1566–1659. Budapest, 1916. (a továbbiakban: Török történetírók.) *Pecsevi Ibráhim* Tarikhjából. 119–120. o.

szakaszai fokozatosan ledőltek. Mindenestre a rés létezését bizonyítja a térképen a futóárok és a rondella találkozásánál lévő rész, amit csak is ilyen tartalommal lehet értelmezni.

A 31-i eseményekkel magyarázható, hogy még aznap éjjel megkezdődtek a két fél között a tárgyalások, miközben természetesen tovább működött a tüzérség, míg végül szeptember 3-án 65 napi ostrom után a török őrség feladta Esztergom várát.

Természetesen nem ismerjük pontosan a veszteségeket, de valószínű, hogy mind a két félé elérte 8-10 000 főt, beleszámítva a török felmentő sereg veszteségeit is. A csapatokat a további hadműveletek és a járvány is tovább tizedelte. A november 14-i, Bécsben tartott hadiszemlén Aldobrandini Itáliából elindult seregéből kb. 2850 katona volt jelen, vezérük maga is éppen gyógyulófélben.[35]

Az még röviden hozzátartozik az 1595-ös hadjárati évhez, hogy szeptember 21-én Aldobrandini elfoglalta Visegrádot, 23-án bevonultak a felgyújtott Vácba. Ezután természetesen Buda következett volna, de szeptember 30-án egy 7000 fős olasz egység katasztrofális veresége a budai Gellért-hegy tövében jobb belátásra bírta a hadvezetést.

III. Esztergom ostromának kéziratos térképe (2. kép)[36]

A cím nélküli térkép szerzője Pompeo Fluriani da Macierata, méretaránya kb. 1:2100 (50 passi = 34 mm), DNY-i tájolású, mérete 37,9x37,9 cm. A térkép felett két látkép és egy keresztmetszet található. A térkép által bemutatott erődítmény azonosítása, előzetes várépítészeti ismeretek nélkül is lehetséges az olasz nyelvű betűmagyarázat segítségével, amelyben többször előfordul a Strigonia név, ami Esztergom latin nevének (Strigonium) torzított névalakja. Miután tudjuk, hogy Floriani Aldobrandinivel jött Magyarországra, sőt az ostrom utolsó szakaszának tervezésében aktív szerepet is játszott, biztosra vehető, hogy a térkép az 1595. évi ostrom alkalmával készült.

Természetszerűleg adódik a kérdés: mennyire használható hiteles forrásként a térkép, és mennyiben nyújt újat Esztergom 1595-ös ostromának feldolgozásához és építészettörténetéhez?

Az alaprajzot összevetve későbbi, sőt XX. századi felmérésekkel,[37] első ránézésre szembeötlő annak nem csak pontossága és részletessége, hanem szögtartósága is, ami bizonyos fokú felmérési munkálatokat is feltételez. A domborzat ábrázolása is pontos megfigyeléseket tükröz.

Castillo di Strigonia. Floriani a várfalakat és az épületeket két párhuzamos vonallal jelölte, a sérült, de palánkkal kipótolt falszakaszokat karikák sorával, a teljesen leomlott részeket pedig apró ívelt vonalakkal és pontokkal. Üresen hagyta, s csak a körvonalát rajzolta meg az egykori érseki palota déli részének, a Fehér toronynak, mert az ostrom során már nagy részt törmelékkel feltöltődött. Az épületeket részletes alaprajzzal láthatjuk, de magyarázattal csak a Szent Adalbert székesegyházat (*Domo*) és a ciszternát (*Pozzo*) látta el.

---

[35] *Bánfi* 32. o. és *Csorba* 156. o.

[36] OSZK Térképtár, TK 3.021 jelzet.

[37] Pl. Andreas Krey 1756. évi felmérése (közli: *Villányi Szaniszló*: Néhány lap Esztergom múltjából. Esztergom, 1891. mellékleteként) és MRT 5. 79. és 85. o.

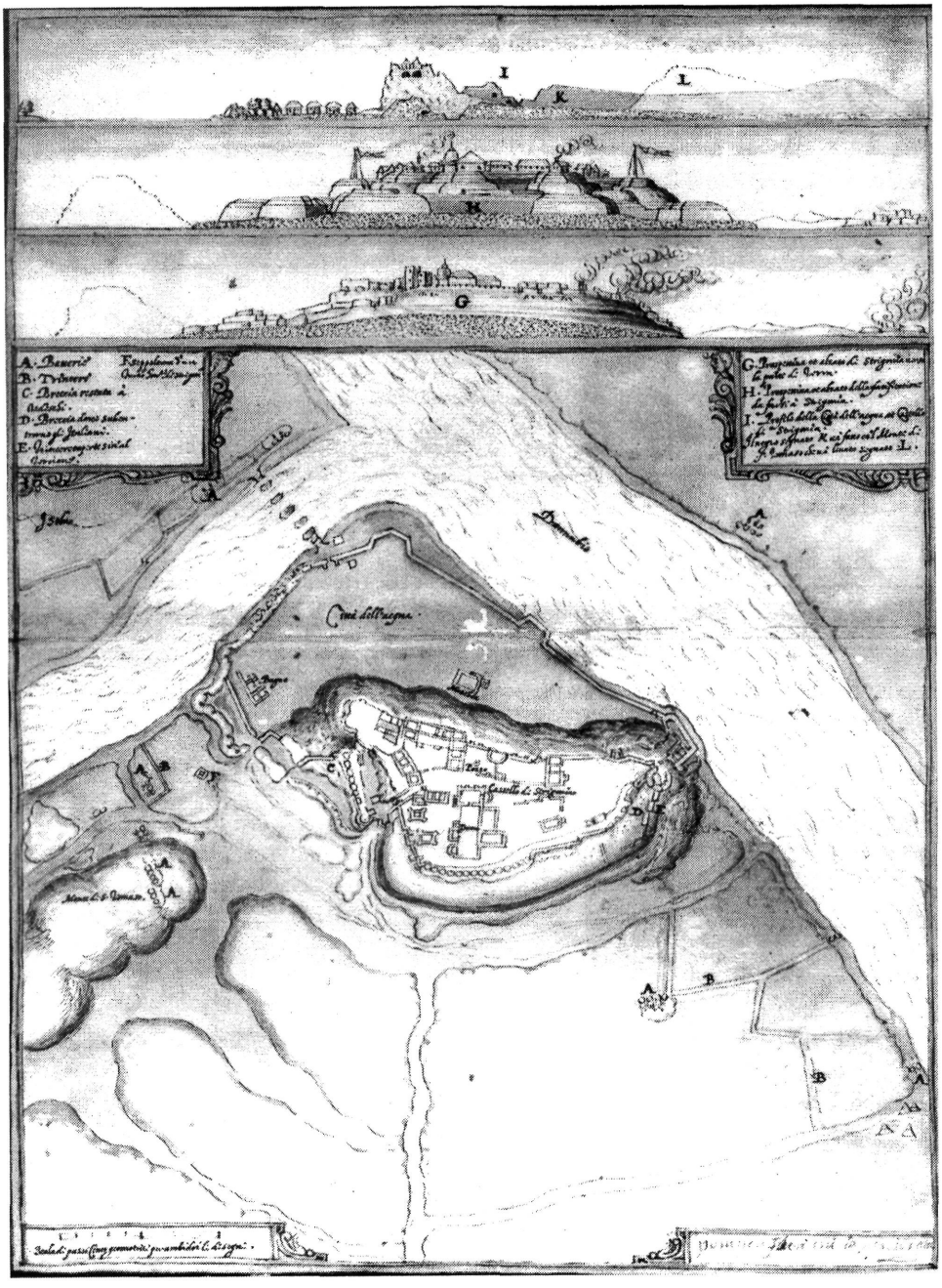

2. kép[38]

38 A térképen szereplő magyarázat és fordítása:

Északon jól kivehető a Dunai rondella és a hozzá csatlakozó északra néző várfal romos állapota. A székesegyház mögött futó hosszú palánkfal az előző évi ostromban lerombolt fal hevenyészett pótlása, 1594-ben ugyanis a Szent Tamás-hegyet (*Monti di S. Tomaso*) viszonylag későn foglalták csak el a keresztény csapatok, addig a szőlőhegyek felől, a Szent György-hegyről lőtték a várat. Az északkeleti falat vastag belső földtöltés erősítette.

A székesegyháztól délre 2 db négyszögletű, sarkain támpillérekkel megerősített toronyszerű épület helyezkedik el. A keletiről tudjuk, hogy Bakócz Tamás érsek 1499 után építtette a vár védelmére, a másikban talán azonosíthatjuk az egykori római Quadriburg (más néven Solva) őrtornyának[39] maradványait.

A várkaput védő Keleti rondella a térkép tanúsága szerint viszonylag épségben vészelhette át az ostromot, magyarázható ez azzal, amiért a törökök előszeretettel építették ezt a fajta védművet, ugyanis kerek felületéről a golyók könnyen lepattannak. Az innen délnyugatnak tartó, *C*-vel jelzett szakasz, szintén megrongálódott 1594-ben, ezért palánkkal van jelölve. Ezt a falat is belső földtöltés erősítette. Nehezebb értelmezni az említett fal és a palota közti sötétebb, dél felé elkeskenyedő sávot. Egy néhány évvel később született alaprajz[40] alapján úgy tűnik, hogy a XVI–XVII. század fordulóján még nem a ma is meglévő, kettős fal emelkedett itt, hanem egy valamivel nagyobb kiterjedésű, kicsivel délebbre nyúló hármas, sőt talán négyes falról lehet szó. Későbbi ábrázolásokból arra lehet következtetni, hogy a védelmi rendszer leegyszerűsítése a vár ismételt török kézre kerülése után történt, 1605 és 1683 között. Egyúttal a kapurendszertől északra eső falat is hátrébb vonták, ekkor tűnhetett el a már említett – talán római eredetű (délebbi) – torony is; külső oldalát valószínűleg az új várfal rejti magában.

Az északról keletig futó, vár előtti szárazárkot sötét sáv jelzi; az árkon kívül semmilyen erődítés nyoma nem látható.

Cittá dill' acqua. A Víziváros az augusztus 13-i rohamban gyakorlatilag megsemmisült, ezért a falakon belül alig találunk valamit. Floriani két épületet tartott érdemesnek ábrázolni, a volt Szent István templomot, majd Mehkeme dzsámit (*Moschia*) a vár alatt és a súlyosan megrongált Rusztem pasa fürdőjét (*Bagno*) a keleti oldalon, a Budai kapu mellett.

A. Batterii	= Ütegek
B. Trincere'	= Futóárok
C. Briccia ristata a' tidischi.	= A németek által tört rés.
D. Briccia dovei subintrovno gli Italiani.	= Rés ahol az olaszok váltották fel őket (a németeket).
E. trinciricopirti sin' al torrioni.	= Fedett futóárok a körbástyáig.
F. Sippoltura d' un turco [?] di Strigon.[a]	= Egy esztergomi török bég sírja.
G. Prospittiua et alzato di Strigonia uirso la parti di tirra.	= Esztergom látképe északkelet felől.
H. Prospettiua et alzato dilla fortificationi da farei a' Strigonia.	= Esztergom leendő erődítésének látképe.
I. Profilo dilla cittá dill' acqua, et castillo di Strigonia.	= A Víziváros és a vár keresztmetszete.
Il nigro signato K uá fatto co'l Monti di S. Tomaso chiua liuato signato L.	= A sötét részek (K) jelzik, mi lett a Szent Tamás-hegyből, amit az L jelöl.

[39] *Visy Zsolt*: A római limes Magyarországon. Budapest, 1989. 64–65. o. és MRT 5. 90. o. (Az erre vonatkozó véleményeket is összefoglalva.)

[40] *Kisari Balla György*: Törökkori várrajzok Stockholmban. Budapest, 1996. 125. o. (A továbbiakban: *Kisari Balla.*)

A Dunai rondella tövében lévő Malom bástyát tévesen túl közel rajzolta a várhoz, de ennél fontosabb számunkra, hogy ennek a vár felé eső sarkán kis, toronyszerű kiugrást ábrázol, tehát ez a védmű már a XVI. század végén megépült, s nem XVII. századi, mint korábban gondolták.[41] Megfigyelhetjük továbbá a bástya védelmében álló vízmű épületeit s a bástya mellett nyíló, Dunára (*Dannubio*) néző kis kaput is.

A nyugaton futó falat két kisméretű, szabálytalan alakú bástya, majd a Prímás-szigetre (*Isola*) nyíló Révkapu szakítja meg, utóbbi előtt a Kis-Dunán átvezető híd pilléreinek maradványaival. A kapu melletti déli falszakasz a szigeten felállított ágyúk tüzétől teljesen romba dőlt, de itt meg is szakadt a kőfal folytonossága. Vastag, 3 rondellával megerősített sánc kezdődött, ami a megmaradt keleti városfal elé futott ki, azt fedezte, s a Kis-Dunától kettős falként haladt a vár felé tovább; előtte széles árok húzódott. A Budai kapunál megtört vonalú kőfalat egy szakaszon megint sánc pótolja. Ennek északkeleti csúcsán kellene állnia a Budai kapu rondellának, amelyet Szinán török építészmester (XVI. század közepe) munkájának tulajdonít a szakirodalom,[42] s ha ez így van, akkor az már az 1594. évi ostrom során súlyosan megrongálódhatott, mert a térképen nyoma sincs.[43] A külső sánc tovább haladt a Keleti rondella felé. Ez fedezte a Víziváros és a vár közti összeköttetést biztosító utat (fedett út).

A domborzatábrázolás is megfelelően követi a topográfiai viszonyokat. A várhegy északi és déli csúcsa, valamint a nyugati oldala rendkívül meredek, a keleti némileg enyhébb lejtésű, s előtte jól kivehető a várhegy futásához igazodó mélyedés, az ún. szekérút. Jól van elhelyezve a Szent Tamás-hegy (*Monti di S. Tomaso*), amely a XVI. század végén még északon is meredek lejtővel rendelkezett. Ettől északra emelkedett a Szent György-hegy, alakja nehezen kivehető, s a későbbi tereprendezés miatt nem is rekonstruálható. A Szent Tamás-hegy déli tövében a Hévíztó kettős medencéje található, a köztük futó töltéssel. Florianinak még arra is kiterjedt a figyelme, hogy a Dunát kísérő ármentes teraszszintet is bejelölje.

Ezek után vizsgáljuk meg a térképet hadtörténelmi szemszögből! A rajz értelemszerűen az ostrom végső stádiumát mutatja be, s csak azokat a részleteket, amelyeket a szerző fontosnak tartott a vár elfoglalása vagy állapotfelmérése szempontjából.

Ilyenek az ütegek (*A*) és az ostromárkok (*B*). A vártól északra három ágyútelep volt, két kisebb a Dunaparton, egy nagyobb a vár alatt a Dunai rondellával szemben. Ezeket futóárkok kötötték össze, ügyelve arra, hogy a vár felé haladó árkokat a védők ne tudják hosszában végiglőni. A nagy ütegből kiinduló árok a szekérútba fut be, s mivel itt folytonossága megszakad, feltehető, hogy az utat magát árok gyanánt fel tudták használni. Innen haladt tovább cikcakkban a közelítő árok először a falazott szárazárokba, majd többször megtörve a Dunai rondella tövébe. Ez az utolsó szakasz (*E*), a vár közelsége miatt, felülről zárt volt.

Floriani munkája egyértelműen eldönti, hiszen ő irányította az ostrom végső fázisának műszaki munkáit, hol is volt az „olasz front". A Duna melletti sátrak a magyarok táborára

---

[41] MRT 5. 119. o.

[42] *Molnár József*: Sinan magyarországi munkáinak nyomában. *Műemlékvédelem*, 1972. 25–28. o.

[43] A már említett, Kisari Balla által közölt, tartalmukban 1605 előttre datálható térképek sem ábrázolják. *Kisari Balla* 125. és 126–127. o.

utalnak, ők készítették az árkok első részét is,[44] s az olaszok csak a falakig nyúló másik részt ásták meg. A jelmagyarázat (*C, D*) is egyértelmű, amint korábban már említettem.

A Szent Tamás-hegyen és tövében 2-2 üteg működött, ami egybe is vág az ostromleírásokkal (telepítésük: július 4-én 2 db, július 17. és 28.). Az ekkor már „német frontnak" nevezhető szakaszon két meglepő dolgot tapasztalunk. Először is a Szent Tamás-hegyen nem látjuk erődítmény nyomait, ezek szerint a törökök által itt emelt építmény nem képviselt komoly harci értéket, s az elfoglalásakor nagyrészt elpusztult, illetve maradványait beépítették az ütegek fedezésére. A másik érdekesség, hogy ezen a szakaszon egyedül az előretolt réstörő telep előtt húzódott futóárok. (Nem tűnik valószínűnek, hogy a különben precíz Floriani szándékosan hagyott volna ki, amúgy igen fontos árkokat kéziratából.) A XVI–XVII. század fordulóján még csak kialakulóban volt az a szabályos ostromtechnika, amelyet a francia hadmérnök, Sébastien de Vauban marsall (1633–1707) neve fémjelez, és röviden az ostromtüzérség és a futóárkok (paralellek és cikcakkok) tudományos alaposságú elrendezésével jellemezhetünk.[45]

Mivel az említett szakaszon hiányoznak az ostromárkok, érthetővé válik, miért tartott ilyen sokáig, és követelt hatalmas áldozatokat a Víziváros bevétele, hiszen a rohamozóknak a kb. 150 métert nyílt terepen kellett megtenniük, s ostromárok nélkül a várárkot is nehezebb volt leküzdeni. Más kérdés, hogy a terep felett uralkodó vár ágyúinak tüze ellen lehetett volna-e megfelelő védettséget biztosító árkokat készíteni.

Van itt viszont egy jelentéktelennek látszó épület (*F*) a tűzvonal közepén. Ez egy török bég sírja volt, ahol az augusztus 31-i és a szeptember 2-i tárgyalások zajlottak. „Az esztergomi emírek közül valamelyik itt régebben meghalt s föléje négy márványoszloppal egy türbét építettek s köréje kis falkerítést is vontak."[46] További két üteg volt a Prímás-sziget északi oldalán a Vízivárossal szemben, ezeket is futóárok kötötte össze a Rácvárosig nyúló táborral.

Párkány elfoglalása után nem sokkal, Mansfeld a Víziváros Párkányra néző kapuja ellen ágyúkat állított fel. A munkát vallon és magyar katonák végezték Pálffy irányításával, de rövidesen abbahagyták, mert a tüzérek nem sok eredményt értek el.[47] Mivel az üteget Floriani feltünteti, és Gablmann szerint 3 ágyút állítottak fel a Dunán „túl", azaz a bal parton, nyilván nem a tüzelést hagyták abba, hanem további ágyúk felállításához szükséges munkálatokat.

Végül vegyünk egy pillantást az alsó mellékletre (*G*), amely a vár látképét ábrázolja a Szent György-hegy felől. Jobb oldalon (északnyugaton) az égő párkányi palánkot, bal oldalon (délkeleten) a Szent Tamás-hegy vázlatos tömegét látjuk. Feltűnő, hogy a jelenlegi állapottól eltérően a várhegy legmagasabb pontja a közepén volt, innen lejtett északnyugat, kisebb mértékben pedig délkelet felé, ez utóbbit a palota magas falai ellensúlyozták. A hegy kiugró déli sziklacsúcsát és a vízivárosi oldalt leszámítva, legmeredekebb rész az északi szakasz, az „olasz front", ahol a nagy füstfellegeket látjuk. A falak túlzottan épeknek tűnnek, szintúgy a székesegyház és tornya, valamint a tőle délre magasodó tornyok; Floriani valószínűleg nem pusztán a romokat, hanem az ostrom előtti, feltételezhető állapotot akarta megörökíteni.

---

[44] *Gablmann* 56. o.

[45] Bővebben lásd *Domokos.*

[46] Török történetírók. III. k. *Pecsevi.* 122. o.

[47] *Istvánffy* 382. o.

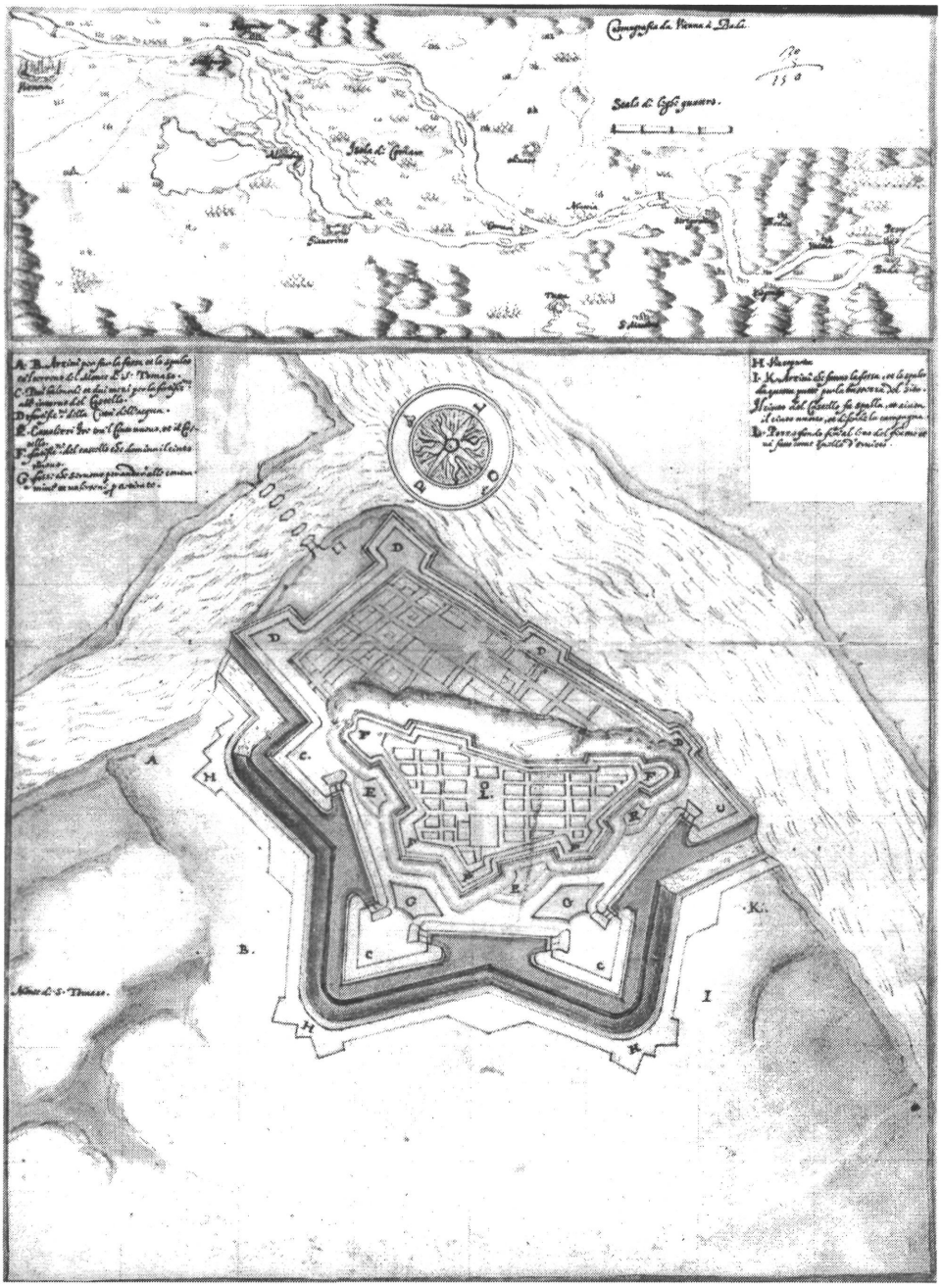

3. kép

IV. Esztergom ismeretlen erődítési terve (3. kép)[48]

A cím nélküli tervrajz az előző térképpel azonos méretű (38,3x38,2 cm) és méretarányú (kb. 1:2.100), s szintén délnyugati tájolású. Fölötte a Bécs és Buda közötti Dunaszakasznak és környékének áttekintő térképe található (*Cosmografia da Vienna a'Buda*).

Esztergom első kapitánya, Pálffy Miklós, az ostrom után azonnal hozzálátott, hogy a rommá lőtt várat védhető állapotba helyezze. Először a vármegyéktől kért segítséget, pénzt és kézműveseket, hogy a közelgő tél beállta előtt a legszükségesebb munkák elkészüljenek. 1596-ban végre a központi adminisztráció is megmozdult, Rudolf király több parancsban is rendelkezett a vár helyreállításáról.[49]

A vár megerősítésére, a helyi domborzati viszonyok figyelembe vételével, két megoldás kínálkozott. A gyorsabb és látszólag egyszerűbb az volt, amit már a törökök megkezdtek, erődítményeket építeni a környező magaslatokon, majd széles ívben tovább a Dunáig, s ezeket sáncokkal összekötni. Igen ám, de ez a kiterjedt védelmi övezet jelentős számú katonaságot és harci eszközt igényelt. Sőt a domborzat okozta problémákat sem oldotta meg, csak kijjebb tolta a belső vármagtól. Ugyanis a Szent Tamás- és a Szent György-hegy fölé újabb magaslat, az Arany-hegy emelkedik, nem nagy távolságban, sőt a kettőt elválasztó nyereg sem nehezítette meg túlzottan az ostromlók dolgát; emlékezzünk vissza rá, hogy Mansfeld az ostrom harmadik napján már elfoglalta a törökök Szent Tamás-hegyi erődítményét.

Gyökeresen eltérő megoldást javasolt Floriani. Tervei szerint (3. kép) a várat és a várost egy egységes olaszbástyás fal övezte volna, széles árokkal és vársíkkal. A Szent Tamás-hegy okozta problémát egy kézenfekvő ötlettel oldotta meg: egyszerűen el kell hordani, s földjét el kell egyengetni a vár előtti hepehupás területen. A falakat és különösen a bástyákat, illetve a terep miatt szabálytalan alakú, de az oldalazást így is biztosító védműveket (*F*) végig vastag belső földtöltés erősíti. Az utcahálózat, a reneszánsz szem-

---

[48] OSZK Térképtár, TK 3.022 jelzet. A térképen szereplő magyarázat és fordítása:

A-B. Arzini pir far la fossa et lo spalto co'l tirrino dil Monti di S. Tomaso.	= A Szent Tamás-hegy földjéből kialakított vársík.
C. Dui baloardi et dui mizi pir la fortifie.[ni] all' incorno dil castillo.	= Két bástya és két félbástya a vár sarkain.
D. fortifie.[ni] dilla cittá dill' acqua.	= A Víziváros bástyái.
E. Caualieri tri tra'l cinto nuouo, et il castillo.	= 3 cavalier az új városfalak és a vár között.
F. fortifie.[ni] dil castillo chi domina il cinto nuouo.	= A vár bástyái amelyek az új városfal fölé magasodnak.
G. fossi chi siruono pir andar' alli contramini et [?] [?].	= Árkok, melyekből az aknafigyelő folyosókhoz lehet lejutni. (?)
H. Via copirta	= Fedett út.
I-K. Arzini chi fanno la fossa, et lo spalto da quista parti pir la bassizza dil sito.	= Vársík, amely az alacsonyan lévő területen takarja az árkot.
Il cinto dil castillo fa spalla, et aiuta il cinto nuouo, et difindi la campagna.	= A vár támogatja és erősíti a városfal védelmét, valamint védelmezi a vidéket.
L. Pozzo fondo fin'al citto dil fiumi et vá fatto comi quillo d' Orvieto.	= A folyómederig érő mély kút, melyet úgy csináltak, mint az Orvietóit.

[49] *Némethy Lajos*: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom, 1900. 111. o. (A továbbiakban: *Némethy.*)

léletnek és a célszerűségnek is megfelelően, merőleges, bár a szűkös hely miatt csak apró házakról lehetett szó. A terveknek áldozatul estek volna az egykori királyi, majd érseki palota magas, az ágyúknak jó célpontot adó falai, s a székesegyház is kisebb méretben épült volna újjá, előtte nagy térrel. Az ivóvízellátást, a korábbi nehézségeket kiküszöbölendő, egy, a Duna szintjéig mélyülő kút (*L*) biztosította volna. A keresztmetszetből (2. kép, fent, felső ábra) derül ki, hogy a védők számára megfelelő bombabiztos fedezékekről is gondoskodni kívánt, a vár jelentős részét vagy legalábbis a paloták területét, kazamatával látta el.

A vár körül 3 db., alaprajzra és elhelyezkedése alapján pajzsgátnak (ravelin[50]) tűnő építmény (*E*) létesült volna, de ezeket Floriani magas lőállásnak (cavalier[51]) szánta. A falak tövében és a lőállások előtt, keskeny árok fut.

Jelentős bővítésen estek volna át a Víziváros falai is. A város alapterülete kisebb, mint korábban, szabályos utcahálózattal, a kevésbé veszélyeztetett Duna felőli oldal korábbi falait felhasználva kis alapterületű bástyákat (*D*) tervezett, közöttük hosszú kötőgáttal (kurtina[52]). Ahelyett azonban, hogy a korábbi módon csatlakoznának a falak a vár déli szögletéhez, azok tovább haladva körülölelik azt. A várat északkeletről övező, fél hatszög alaprajzú falöv 4 sarkán két-két bástya és félbástya (*C*) emelkedik. A nagy alapterületű, fülekkel ellátott bástyákat tekinthetjük újolasz rendszerűeknek. A falakban kazamatázott galéria[53] fut végig, ez a keresztmetszetből derül ki (2. kép, fent, felső ábra, az *I* betű alatt).

A szabályos bástyák nagy számú löveg befogadására képesek, a kurtinák a bástyák homlokvonalához (a városok felé néző oldal) képest rövidek. A hátravont szárnyakon (a bástya kurtinára merőleges fala) a rajz szerint egymás mellett két ágyú felállítására volt hely, újabb kettő fért el ezen nyitott, ún. félkazamata alatt a kazamatákban – ha Floriani kazamatázott galériát tervezett, ezzel nyugodtan számolhatunk – és még legalább kettő felettük, a bástya torkában kialakított lövegállásban. A bástyafül tetején is egy ágyú számára alakított ki helyet. Ezzel lehetővé vált a többszintes árokpásztázás és az ehhez szükséges tűzerő is rendelkezésre állt; ezeket a kurtinákat 14 oldalazó löveg fedezte. A két nagy bástya torka mögött 1-1 árok (*G*) van. Az értelmük nem teljesen világos, valószínű lejárat az aknafigyelő folyosókhoz és a kazamatákhoz. A város szárazföld felőli oldalát a Kis-Dunától a Dunáig széles és mély árok veszi körbe. A folyóhoz közeli, alacsonyan fekvő szakaszokon az árok külső felét víz tölti ki, a magasabb részeken az árok közepén még egy kisebb árok is fut, belső oldalán újabb galériával.

A külső városfal elől hiányoznak a pajzsgátak, melyek fontosságát a korban általánosan elismerték. Hiányát csakis azzal lehet magyarázni, hogy ezekkel az előretolt külső védművekkel Floriani veszélyesen megközelítette volna a délkeleti magaslatokat, ezzel megnehezítve védelmüket, ezért inkább lemondott alkalmazásukról.

---

[50] Ravelin: „... külső védmű, a kurtina előtt az árok fölött fekszik, s az előbbit fedezi. Rendszerint csak két homlokvonallal készül..." *Domokos* 108. o.

[51] Cavalier: „... a bástyákon, vagy a kurtinákon földből felhányt és mellvéddel ellátott domb [ágyúdomb], amelyből a harcmező pásztázható, s az erőd körül minden magas hely lőhető." *Domokos* 106. o.

[52] Kurtina: „... a fal egy olyan darabja, amely a két bástyát egymáshoz kapcsolja." *Domokos* 108. o.

[53] Kazamatázott galéria: „Gallerie ..., egy boltozatos folyosó, mégpedik az erőd falai alatt húzódik egyik kaputól a másikig, ... háborús időben is általa fedezik fel az aknákat, amely miatt kiváltképp meg akarják ezeket építeni. A kazamatázott galéria ugyanez, csak megfelelő lőállásokkal ellátva az alacsony árokpásztázáshoz." *Domokos* 108. o.

Az árok körül széles fedett út (*H*), az árok ki- és beszögeléseinél pedig tágas fegyverterek[54] szolgálnák az aktív védelmet. A fedett út mellvédje, a vársík (glacis[55]) ugyanakkor kellőképpen takarja a városfalat, amelynek alacsony köpenyfalazata csak a horizontvonalig ért, fölötte már csak földtöltés magasodott, amiben az ágyútűz alig tudott kárt tenni. Mivel a vár körül a veszélyes magaslatok eltűntek volna, a védők, kellő számú ágyúval ellátva és kihasználva a tervezés nyújtotta előnyöket az ostromlóval szemben teljes tűzfölényt biztosíthattak maguknak. A látvány magáért beszél (2. kép, fent, középső ábra: *H*).

Floriani gondolt a Duna, mint fontos hajózási útvonal, biztosítására. Ha nem is dolgozta ki részletesen terveit, a 2. kép *H* rajzából kiderül, hogy Párkányra egy korszerűsített, bástyás erődítményt szánt.

A tervekben minden készen állt arra, hogy Esztergom is, Győr és Érsekújvár példájára, mint leendő új erődváros szülessen újjá. A várat és a várost egységes fal övezte volna, ahol már nyoma sincs az egykori reprezentatív püspöki épületeknek, a palotának; az érseki főszékesegyház, a Szent Adalbert templom legfeljebb helyőrségi templom funkcióval rendelkezhetett volna. Érezhető a szabályosságra való törekvés is (utcahálózat, a fülesbástyák elrendezése), legalábbis ott, ahol azt a domborzat megengedi.

Pompeo Floriani nagyszabású tervei sajnos nem valósulhattak meg, erre sem pénz, sem elég idő nem állt rendelkezésre. Esztergom megerősítésére jóval szerényebb keretek között került sor. Az erődítési munkálatokat kezdetben Johannes Albrecht von Sprinzenstein mérnök vezette, majd 1596. április 20-án Rudolf, Claudio Cogoranót küldte Esztergomba, aki szintén részt vett az ostromban. Cogorano az ausztriai Steyrben és Starhembergben (ma Dreistetten) rendelt az építkezéshez szükséges vaseszközöket, és Augsburgból hívott kútmestert és vízvezeték-készítőt. Az építkezést nagymértékben lassította a munkaerőhiány, ezen Pálffy úgy próbált segíteni, hogy a hódoltság területéről hozott át jobbágyokat. Egyik legnagyobb ilyen akciója 1596 januárban volt, amikor Óbuda teljes lakosságát, több mint 2000 embert telepített át; később egészen Tolnáig behatolt a török területekre.[56]

Tulajdonképpen a korábban vázolt egyszerűbb megoldást valósították meg. Az északkeleti falazott árok előtt bástyaszerű sáncokat építettek, és a Szent Tamás-hegyre támaszkodva redoutokkal vették körbe a várat; ezeket sáncok kötötték össze egymással és a Dunával.[57]

További erődítésekre Esztergom 1605-ben történt eleste miatt nem került sor. A vár 1683-ban és 1685-ben, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt több ostromot megért, de jelentősebb munkálatokat már csak a sáncokon végeztek, a további, tervezett, de meg nem

---

[54] Fegyvertér: katonák gyülekezésére alkalmas tér a fedett útban.

[55] Glacis: a fedett utat takaró „mellvéd koronájának lejtője, amely lassanként belevész a talaj síkjába, mégpedig külső rézsű nélkül". *Domokos* 107. o.

[56] *Takáts Sándor*: Telepítések Esztergom vidékére a XVI. század végén. *Századok*,. 1903. 531–534. o. és *Némethy* 113. o.

[57] Alaprajzát közli *Kisari Balla* 126–127. o., egy változat pedig megtalálható: Hundert undt Achtzigt Stücke Unterschiedliche Grund. auf unndt Abrisse. Mit sonderem flaisse zuesammen gebracht und von aigene Handt verfertigett. Im Jahre 1623. Durch GS. című kézirat 45. lapján, sőt ennek továbbfejlesztési javaslata a 46. lapon. Wien, National Bibliothek, Cod. 10.827.

valósult fejlesztéseket Andreas Krey felmérése előzte meg 1756-ban. 1761-ben a Kincstár visszaadta az egyháznak, Barkóczy Ferenc hercegprímás (1761–1765) a romos régi bazilika helyett újat akart és lakásokat a káptalan számára. 1763-ban megkezdődött, majd a XIX. században folytatódott a várművek lerombolása, a várhegy és a környező területek tereprendezése.

Cosmografia da Vienna a' Buda. (Méretaránya kb. 1:500.000, mérete 13,6x38,4 cm.) A térkép a Duna völgyét, a legfontosabb felvonulási útvonalat, ábrázolja Bécs és Buda között, ami tulajdonképpen a Kisalföldet a Bécsi-medencével, a Dunazug-hegységet, a Börzsönyt és a Pesti-síkságot foglalja magában.

A térkép vázát a vízhálózat adja, a Dunát és ágait kettős vonal, mellékfolyóit egy vonal jelöli. A szigetek közül egyedül a Csallóközt nevezi meg (*Isola di Comaro*), a természetföldrajzi névanyag ezzel ki is merült. Nehéz lenne kideríteni mely nyomtatott, vagy kéziratos korabeli térkép(ek) alapján készült ez a rajz, de kétségtelen, hogy a nyomtatott térképek között nem találunk példát arra a törésre, amely a Duna folyásában történik Esztergom (*Strigonia*) után.

Floriani Esztergomban járva, sőt talán Visegrádig, vagy akár tovább is eljutva, nyilván érzékelte a folyásirány megváltozását, s ezt, bár nem a valóságnak megfelelően, de jelezni kívánta. A terület két jelentős tórendszerét, amelyek e vidék védelmében is szerepet játszottak, megtaláljuk. Ezek a Fertő-tó és a Hanság, illetve az Által-éren mesterségesen felduzzasztott tórendszer, közülük a legfontosabb, a tatai (*Tatta*) Öreg-tó.

Három Duna-hidat tartott érdemesnek berajzolni: Bécsnél, Budánál és Esztergomnál a Nyárosi-szigeten keresztül.

A halmos, árnyalással plasztikussá tett domborzatábrázolás megfelelően mutatja a vidék hegyrajzi viszonyait. Pozsonynál (*Possonia*) feltűnnek a Kis-Kárpátok, keletebbre az Elő-Fátra vonulatai. Nyugaton az Alpok, kelet felé haladva a Kemeneshát némileg eltúlzott dombsora, majd a Dunántúli-középhegység hegyei látszódnak, mutatva a Gerecse mozaikszerű felépítését, s némileg összemosva a Bakony és a Vértes tömegét. A Dunakanyartól északra a Börzsöny magasodik.

Településanyaga gazdag (81 db), névanyaga ezzel szemben elég hézagos (16 db), a fontos Duna menti, illetve közeli, elsősorban várral rendelkező, településekre vonatkozva. A településeket egy kivétellel könnyen azonosíthatjuk. A Duna bal partján: *Possonia* (Pozsony), *Oliuári* (Érsekújvár), *Moccia* (Dunamocs), *Bodin*(?), *Vaccia* (Vác), *Pesto* (Pest); a Csallóközben: *Comar* (Komárom) és a jobb parton: *Vienna* (Bécs), *Salspurb* (Haimburg), *Altimburg* (Magyaróvár), *Giauerino* (Győr), *Tatta* (Tata), *S. Martino* (Szentmárton = Pannonhalma), *Strigonia* (Esztergom), *Visgrado* (Visegrád), *Buda.*

Floriani a helységek ábrázolására főleg jeleket használt, de a fontos várakat vázlatos alaprajzban láthatjuk. Ezek: Bécs, Győr torz téglalap és Komárom háromszög alakú falai, utóbbi a hídfőerődökkel, valamint Tata az Öreg-tó északi csúcsában és Érsekújvár, amelynek a valóságban hatszögletű alaprajza volt. Két helynevet rossz helyen találunk. Szentmárton a Gerecsébe került, pedig Győrtől délkeletre lévő jellel lehetne azonosítani valóságos helyét. Egykori magyarországi benedekrendi központ funkciója (a korszakban végvár) némileg magyarázza térképi szereplését. Kevésbé érthető viszont a várral sosem rendelkező kis Dunamocs falu feltűnése.

A magyarázat mégis egyszerű. A balul végződő, 1595. szeptember 30-i, budai akció után az Esztergomba visszatért olasz sereget a rossz elszállásolási és élelmezési helyzet miatt tovább küldték Dunamocsra, majd Komáromba, végül Sopronba.[58]

Problémás egy harmadik helység szerepe is, amelynek azonosítása is kérdéses. A Börzsöny egyetlen jelentős települése és vára Nógrád volt, amely jól is van ábrázolva – név nélkül – a hegység keleti peremén egy önálló sziklakúpon. Mi lehet akkor Bodin? Véleményem szerint több lehetőség is adódik. Egyik szerint Bodin azonos lenne Börzsöny (Nagybörzsöny) „bányászvárossal", s a Bersen névalak torzult volna Bodinná; de ez nem magyarázza, miért került fel a fontosnak ítélt helyek közé. A másik lehetőség, hogy ez egy várral rendelkező hely. A Déli-Börzsönyben a XVI–XVII. század fordulóján egyetlen ilyen volt, Damásd vára (Ipolydamásd),[59] amit a Vác ostromára vonuló sereg minden bizonnyal elfoglalt. Az, hogy hogyan kapta a Bodin nevet, még tisztázásra szorul. Az is elképzelhető, hogy a nem túl távoli, Visegrádhoz közel fekvő Bogdány (Dunabogdány) település nevét „használta" volna fel.

A névanyag nyelvezete vegyes. A magyar, német és latin helyneveket egyaránt használja, kisebb-nagyobb elírásokkal, félrehallásokkal vagy „olaszosítással".

Végezetül még két kérdést kell feltenni. Mikor és miért készültek a térképek? Pompeo Floriani 1595–1597 között tevékenykedett Magyarországon. Neve nem szerepel a pápai zsoldossereg tisztjeinek jegyzékében,[60] ezért elképzelhető, hogy Aldobrandini közvetlen személyes környezetébe került. Ez esetben valószínűleg, talán rövid megszakításokkal, rendszeresen a kíséretében volt, s követte az olasz tábornok magyarországi mozgását, aki 1596 januárjában tért vissza Rómába, s hamarosan ő is hazatért Itáliába. Legközelebb 1597-ben léptek az országba Aldobrandini katonái s velük talán Floriani is. Elfoglalták Pápát, majd megpróbálták Győrt visszafoglalni; Esztergomnak azonban közelébe sem mentek. Ezek alapján úgy tűnik, a két térkép, vagyis inkább vázlatuk még 1595 őszén elkészült. A térképek vízjelének vizsgálatából (egy pajzson latin M betű, fölötte hatágú csillag), az derül ki, hogy a papír Itáliában, az 1580-tól működő ferrarai papírmalomban készült.[61] Tudjuk, hogy Floriani 1598-tól Ferrarában dolgozott, ez megerősíteni látszik azt a gyanút, hogy a tisztázati rajzok Itáliában készültek el.

A miértre még nehezebb a válasz; a térképek restaurálás előtti fizikai állapota, melyről eddig nem esett szó, nyújthat némi támpontot. A két 41,5x53,3 cm-es, egyik oldalán ferdére vágott lapot félbehajtották és összefűzték, az egyik lap hátoldalára egy olasz nyelvű nyomtatott térkép volt ragasztva a következő címmel: Il vero disegno del fortissimo castello di Vizzegrad in Hungaria preso dall' ecc.° sig.r Giouan Francesco Aldobrandino adj 21 di Settembre A.° 1595. (Visegrád ostromának látképe; 13,8x22 cm[62]). Az egybefű-

[58] *Bánfi*. 8. o. Csakhogy a térkép szerint nem a Bánfi által említett Mocsáról van szó, amely a Duna jobb partjától kb. 7 km-re délre fekszik, hanem a balparti Dunamocsról (Moča, Szlovákia).

[59] *Nováki Gyula–Sándorfi György–Miklós Zsuzsa*: A börzsöny hegység őskori és középkori várai. Budapest, 1979. 12–79. o.

[60] *Bánfi* 18–20. o.

[61] *Briquet, C. M.*: Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papir. Genéve, 1907. III. k. 452. o. 8390–8392. tétel.

[62] Ugyan ez a térkép megtalálható kisebb méretben (11,3x19,7 cm), „Vizzegrado fortissimo castello in Hungaria combatuto dagli imperiali et reso adi 21. Sett.re 1595. Franco forma" címmel *Giacomo Franko*: Teatro delle piu moderne imprese de guerra fatti si nell Ungheria... 1597. című művének 17. lapján.

zés és a beragasztott térkép minden kétséget kizárólag arra utal, hogy egy nagyobb terjedelmű kéziratos mű részét képezte, ezt támasztja alá a cím hiánya is.

A két térkép egyszerre, egységes szerkesztési koncepció alapján készült el, akár már Floriani hazatérése után. Esztergom ostromának térképe nem igényel mélyebb magyarázatot, egy hadtörténelmi térkép mindig érdeklődésre tarthat számot. De miért készült az erődítési terv? Az nyilvánvaló, hogy a vár visszafoglalása után több terv is készülhetett. Egyenlőre azonban nem tudunk arról, hogy Pompeo Florianit Bécsből felkérték volna egy ilyen munka elkészítésére, vagy ő maga önállóan elkészítve, a bécsi udvar elé terjesztette volna. Persze az is lehet, hogy Aldobrandini vagy az új várkapitány Pálffy, bízta volna meg. Vagy csak egy itáliai hadmérnök könnyed ujjgyakorlatáról lenne szó?

A lapok a már említett, egybefűzött töredék állapotában kerültek Magyarországra. Arra, hogy eredetileg mihez tartozhattak, két választ látok. Gianfrancesco Aldobrandini 1600. évi haláláig 3 hadjáratot vezetett Magyarországra, s hazájában sem tétlenkedett; az ő katonai tevékenységét, esetleg egy szakaszát, állította össze valaki és ehhez csatolta a térképeket. Az erődítési terv mégis inkább arra utal, hogy ez Floriani hadmérnöki tevékenységét, illetve elképzeléseit, terveit összefoglaló kézirat mellékleteként készült, akár több más – talán általa is megtekintett – magyarországi vár terveivel együtt.

László Pászti

THE FIRST MAP AND AN UNKNOWN PLAN OF FORTIFICATION OF CASTLE ESZTERGOM

Manuscript Drafts of Pompeo Floriani from the Time of the Recapture of the Castle in 1595

Summary

During the Long War Castle Esztergom (in Ottoman hands from 1543) suffered four sieges. The strategical aim of the Christian Allies (the Hapsburg Empire, the Papal State and the Principality of Transylvania) was the recapture of Buda and to accomplish that the recapture of Castles Esztergom and Visegrád was of vital condition. The first attempt ended without success in May – June 1594 but the next siege from July to September 1595 was successful.

The first of the two maps shows the location of the batteries, trenches and the damaged walls and gives an accurate topographical presentation of the different buildings within the castle. With its help one can make clear some insufficiencies of the history of architecture of the castle and certain phases of the siege, e. g. the effective location of the activity of the Italian contingents and that of the last, problematic phase of the siege.

The second map, with a large-scale draft of planned new fortifications shows the significance of the castle. If completed Esztergom would become one of the most advanced fortifications of the country. It cannot be known, whom Floriani was given order to make his plans, but the final outcome proved to be far less daring – and expensive – than that put on paper. The sight and cross-section of the fortification to be built can be seen on the previous sheet. Above the plan, one can observe a map of the territory between Vienna and Buda, namely the main theatre of the war.

About Pompeo Floriani (1545-1600), Italian military engineer, we know only that he came to Hungary two times, in 1595 and 1597, and that he took part in the siege of Esztergom. Similarly to other well-known military engineers of the age, he was very active as a soldier, too: he took part in several campaigns, including the battle at Lepanto, and designed a row of different fortifications. Besides he worked on road-, bridge- and canal-buildings, designed cloisters and draw maps.

László Pászti

LA PREMIÈRE REPRÉSENTATION CARTOGRAPHIQUE DÉTAILLÉE DU CHÂTEAU D'ESZTERGOM, ET SON PLAN DE FORTIFICATION INCONNU

Les plans manuscrits de Pompeo Floriani à l'occasion de la reprise de 1595

Résumé

Esztergom, qui était dans les mains des Turcs depuis 1543, a vécu 4 sièges au cours de la longue guerre. Le but stratégique principal des alliés chrétiens (Empire des Habsbourg, États Pontificaux, Transylvanie, etc.) était la prise de Buda, et pour préparer cette prise, ils devaient reprendre avant tout Esztergom et Visegrád. La première tentative a abouti à un échec au cours des mois de mai et de juin 1594, mais l'année prochaine le siège mené du juillet jusqu'au mois de septembre a apporté finalement le succès.

Le premier plan du siège représente bien sûr les batteries, les tranchées de circulation, les approches créées au cours des combats, il représente également les murs du château endommagés, et il montre avec une exactitude topographique la situation des bâtiments du château. A l'aide du plan, on peut préciser certains points obscurs de l'histoire de la construction du château, et nous voyons autrement certains détails du siège, comme par exemple le vrai lieu de l'activité des troupes italiennes ou la place exacte de la phase finale du siège.

Le plan de fortification monstre (sur le deuxième plan) montre l'importance du château. Si ce plan s'était réalisé, le château d'Esztergom serait devenu l'un de nos châteaux les plus modernes. Nous ne pouvons pas savoir qui a donné la commission de la préparation du plan, mais le plan de Pompeo Floriani était beaucoup plus courageux, et beaucoup plus cher que la version finalement réalisée. La vue panoramique et la vue en coupe de la nouvelle forteresse à construire se trouve à la page précédente. Au dessus du plan on peut voir le plan du territoire entre Vienne et Buda, le champ d'opérations militaires principal de la guerre.

Ce que nous savons pour l'instant avec certitude sur l'activité de l'italien Pompeo Floriani (1545-1600) en Hongrie, c'est qu'il est venu en Hongrie en 1595, et peut-être en 1597 aussi, et il a participé au siège d'Esztergom. Comme beaucoup d'autres ingénieurs militaires célèbres de l'époque, il menait des activités très diverses, il luttait dans plusieurs guerres, il était présent à Lepanto, il participait à la construction de beaucoup d'autres forteresses. Outre cela, il faisait des travaux d'entretien des routes, des ponts, des canaux, il préparait des projets de construction de monastères, et il dessinait, des cartes, des plans.

László Pászti

DIE ERSTE DETAILLIERTE KARTE UND DER UNBEKANNTE BEFESTIGUNGSPLAN DER BURG VON ESZTERGOM

Die aufgrund der Zurückeroberung von 1595 angefertigten handgezeichneten Entwürfe von Pompeo Floriani

Resumee

Während des langen Krieges wurde Esztergom, seit 1543 in der Hand der Türken, viermal belagert. Da das strategische Ziel der christlichen Bündnispartner (Habsburger Reich, Kirchenstaat, Siebenbürgen, usw.) die Eroberung von Buda war mußten vor allererst Esztergom und Visegrád zurückerobert werden. Der erste Versuch im Mai-Juni 1594 ist gescheitert, aber die Belagerung vom Juli bis September nächsten Jahres hatte Erfolg.

Auf der ersten Karte der Belagerung sind neben den während des Kampfes gebauten Batterien und Laufgräben, beschädigten Burgmauerteilen auch die mit topographischer Genauigkeit eingezeichneten Grundrisse der Burg und seiner Gebäude zu sehen. Mit Hilfe der Karte kann man einige baugeschichtliche Mängel der Burg klären, und mehrere Details der Belagerung geraten in neues Licht, zum Beispiel der Ort der Tätigkeit der italienischen Truppen und der letzten Phase der Belagerung.

Die Wichtigkeit der Burg kann man aus dem Befestigungsplan (auf der zweiten Karte) ersehen, der, falls verwirklicht, Esztergom zu einer unserer modernsten Burge gemacht hätte. Wir wissen nicht, wer diesen Entwurf bestellt hat, aber Pompeo Floriani hat eine viel kühnere, und natürlich teurere, Idee gehabt, als der schließlich durchgeführte Plan. Der Kreuzriß und die Ansicht der aufzubauenden Befestigung sind auf dem vorherigen Blatt zu sehen. Über dem Plan findet man eine Karte des Gebietes zwischen Wien und Budapest, dem eigentlichen Hauptschauplatz des Krieges.

Über die Tätigkeit des Italieners Pompeo Floriani (1545-1600) in Ungarn wissen wir nur, daß er 1595 und vielleicht auch 1597 in Ungarn war und an der Belagerung von Esztergom teilgenommen hat. Wie auch die anderen Kriegsingenieure seiner Zeit war Floriani auch auf vielen Gebieten tätig. Er hat in mehreren Kriegen gekämpft, war bei Lepanto und hat am Bau mehrerer Festungen teilgenommen. Dazu hat er Instandshaltungen bei Wegen, Brücken und Kanälen durchgeführt, er hat ein Kloster entworfen und sich nebenbei mit Kartierung beschäftigt.

Ласло Пасти

ПЕРВОЕ ДЕТАЛЬНОЕ КАРТОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ КРЕПОСТИ ЭСТЕРГОМ

Рукописный план города, составленный Помпео Флориани по случаю нового занятия крепости в 1595 году

Резюме

В ходе продолжительной войны крепость Эстергом, которая, начиная с 1543 года, находилась в руках турок, пережила 4 осады. Поскольку стратегической целью союзников-христиан (Монархии Габсбургов. Папского государства, Трансильвании и др.) было взятие Буды, в порядке приготовления к этому необходимо было прежде всего отвоевать заново крепости Эстергом и Вишеград. Первая попытка, совершенная в мае-июне 1594 года, закончилась неудачно, но следующая осада, проводившаяся на следующий год с июля по сентябрь месяц, увенчалась в конце концов успехом.

Первая карта, изображавшая осаду, наряду с тем, что в натуральном виде показывала батареи, траншеи, созданные в ходе боев, а также поврежденные участки крепостных стен, с топографической точностью передает также и схематическое расположение крепости и её зданий. С помощью этой карты можно выяснить некоторые архитектурно-исторические недостатки крепости, более того в новом свете интерпретируется ряд фрагментов осады, как например фактический театр действия итальянских войск и действительное место последней фазы осады.

Значение этой крепости показывает тот грандиозный фортификационный план (на второй карте), в случае осуществления которого Эстергом поднялся бы в ряд самых современных крепостей того времени. Нам не известно, по чьему заказу был составлен этот план, но Помпео Флориани выдвинул более дерзкую и, разумеется связанную с более крупными расходами идею, чем та, которая в конечном счете была реализована. Эскиз и поперечный разрез предлагаемой к постройке новой крепости можно видеть на предшествующем листе. Поверх плана видна территория между Веной и Будой, по сути дела это карта главного театра военных действий проходившей войны.

О деятельности итальянца Помпео Флориани (1545-1600 гг.) в Венгрии в настоящее время можно знать наверняка лишь то, что он прибыл в Венгрию в 1595 году, а также возможно и в 1597 году и участвовал в осаде Эстергома. Подобно другим знаменитым военным инженерам своей эпохи он занимался весьма многосторонней деятельностью, участвовал в ряде войн, находился и при Лепанто и участвовал также в строительстве целого ряда крепостей. Кроме того осуществлял технические работы по уходу за состоянием дорог, мостов, канализационной системы, проектировал монастырь и занимался картографией.

MŰHELY

M. SZABÓ MIKLÓS

AMI AZ ANDRÁS-NAPLÓBÓL MEG- (NEM) TUDHATÓ

Némi magyarázat

Nem sokkal halála előtt Gosztonyi Péter – mint a téma egyik kutatójának – nekem ajándékozta a birtokában lévő néhány András-iratot. Így került hozzám András Sándor repülő vezérkari alezredes[1] 1942. július 14 – augusztus 28., valamint szeptember 2 – október 16. között készült magán „hadinaplójának" másolata, illetve András Sándor egykori vezérőrnagy 1980-as években készült visszaemlékezése.

Bár a m. kir honvéd Légierő második világháborús tevékenységét tárgyaló könyvemben[2] – az 1970–80-as években fellelhető iratokra és szemtanúkra, katonatársakra támaszkodva – igyekeztem a lehető legteljesebb és legreálisabb képet adni vitéz Horthy István tartalékos repülő főhadnagy 1942. augusztus 20-i halálának körülményeiről, most mégis újabb szempontok merültek fel. Az új adatok, igaz, részben bővítik az eddigi ismereteket, részben viszont még inkább kibogozhatatlanná teszik a kormányzóhelyettes halálával és légi győzelmével kapcsolatos kérdéseket.

Úgy vélem, az András-napló néhány elemének közreadása közérdeklődésre tarthat számot. E rövid munkában nem törekszem teljességre, a könyvemben korábban leírtakat ismerteknek tekintem.

A Horthy István 25. bevetésével kapcsolatos néhány új elem

Horthy István tartalékos repülő főhadnagy repülőbalesetével kapcsolatban az első óráktól kezdve nagyfokú bizonytalanság uralkodott. András Sándor repülő vezérkari alezredes, az 1. repülőcsoport parancsnoka még 1942. augusztus 20-án este olyan javaslattal élt a hadseregparancsnok felé, hogy „két jegyzőkönyv készüljön: egy a hivatalos és egy a nyilvánosság számára."[3] Ezzel kapcsolatos álláspontját Jány Gusztáv vezérezredes a Kor-

[1] András Sándor (1899-1985): a Hadiakadémia hallgatója (1926-29); repülőkiképzésen (1932-34); repülő vezérkari szolgálat (1934-41), közben 2 hónapos rep. megfigyelő szolgálat Spanyolországban (1937); harctéri szolgálat (1941 július-augusztus); repülőcsoport-parancsnok (1942 május-október) a légierő vezérkari főnöke (1942 november-1943 december); a Hadiakadémia parancsnokhelyetese (1944 január-augusztus) majd parancsnoka (1944 szeptember-november) a 10. gy. ho. parancsnoka (1944 december-1945 január); orosz hadifogság (1945 január-február); katonai csoportfőnök (1945 február-július) vezérőrnagy (1945. április 1.); saját kérelmére nyugállomány (1945. augusztus 1.)

[2] *M. Szabó Miklós*: A magyar királyi honvéd Légierő a második világháborúban. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.

[3] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 2. hadsereg-parancsnokság (a továbbiakban: 2. HDS Pság.) Napló melléklet-1942/625.

mányzó Katonai Irodája főnökének döntésétől tette függővé – közölte (velem a 80-as években – Sz. M.) Pálos Géza repülő százados, aki jelen volt a megbeszélésen. Annak a jegyzőkönyvnek a szövege viszont, amit András alezredes másnap a hadseregparancsnoknak, a „repülő főcsoportnak", valamint a kormányzó főhadsegédének terjesztett fel, ismert. Eszerint „1942. VIII. 20-án 05 óra 07 perckor vitéz Horthy István rep. főhadnagy feladatának hű teljesítése közben *a feladat által megkövetelt* (kiemelés tőlem – Sz. M.) alacsony magasságból lezuhant és hősi halált halt."[4] Kállay miniszterelnök is „ködösített" augusztusi 26-i képviselőházi beszédében, amikor azt mondta, hogy „Szent István napján indult századik repülésére és 25.-ik harci bevetésére. A legjobb repülő volt, a nehéz feladat áldozata lett mégis. *Mint mindig, most is egyedül indult útjára. Kísérő nélkül szállt fel* (kiemelés tőlem – Sz. M.) és ma koporsóját az egész nemzet kíséri."[5] Ezekkel szemben a Képes Vasárnap már a reális tényeket közölte: „Szent István napjának reggelén, 5 óra 7 perckor harctéri feladatának teljesítése közben repülőgépével lezuhant és meghalt vitéz nagybányai Horthy István főhadnagy, Magyarország kormányzóhelyettese."[6]

Mik is voltak a tények? „1942-ben a magyar Kormány és a család elhatározta, hogy a KH. (kormányzóhelyettes – Sz. M.) arcvonalbeli szolgálatot teljesítsen."[7] Ennek szellemében július legelején hadműveleti területre érkezett az 1/1. vadászszázaddal. A tragédiát megelőzően Horthy István augusztus 11-én repült utoljára, majd az önkéntes vöröskeresztes ápolónői szolgálatra – átmenetileg – Kijevbe érkezett feleségével való találkozásra 3 napos szabadságot kért és kapott. Az augusztus 15–18-i napokat együtt töltötték Kitzinger tábornoknak, Ukrajna főparancsnokának villájában. Augusztus 19-én jelentkezett ismét szolgálattételre századparancsnokánál, Szabó Mátyás repülő századosnál.

Jány vezérezredes szeptember 5-i feljegyzése szerint: „Kiew-ből való visszatérte után VIII/19-én a rep. csoportnál való működését befejezettnek jelentettem ki és VIII/20-án már a 6. k. ho-t kellett volna meglátogatni." Ezt látszik megerősíteni Pálos Géza, akit „Német vk. alezredes ugrása (14-i balesete – Sz. M.) után András vk. alezredes berendelt a repülőcsoport harcálláspontjára. Így VIII. 20-án reggel Andrással együtt mentem ki – rögzítette 41 évvel későbbi nyilatkozatában az egykori repülő – a zuhanás színhelyére, majd még délelőtt visszatértem a harcálláspontra. Itt kaptam a 2. hadseregparancsnokságtól felküldött Hughes-táviratot, amely szerint a Kormányzó Katonai Irodája Horthy kormányzóhelyettes repüléseit azonnali hatállyal leállítja és elrendeli számára a földi csapatok látogatását VIII. 20-tól. A táviratot átvevő rep. őrmester (emlékezetem szerint Rohoncfalvi őrmester) a postakönyvet hozzám hozta, mivel abban az átvétele idejének rovata VIII. 19-ére volt kiállítva. Én ezt 20-ára javítottam, majd a délután visszatérő András alezredesnek jelentettem."[8]

Ennek ellenére a kormányzóhelyettes másnap bevetésre indult, ami azzal magyarázható, hogy 24 harci bevetéssel rendelkezett, s a jubileumi 25 eléréséhez „külön engedélyt

---

[4] HL 2. HDS Pság. Napló melléklet-1942/647.

[5] *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 238. o.

[6] *Képes Vasárnap*, 1941/35.sz. 546. o.

[7] *András Sándor:* Visszaemlékezések (Kézirat, a szerző birtokában.) 35/2.

[8] HL Honvédelmi Minisztérium Elnöki osztály (a továbbiakban: HM eln) – 1942/50455 valamint *Pálos Géza* rep.százados nyilatkozata (a szerző birokában).

kért és kapott,"[9] mégpedig valószínűleg magától Jány vezérezredestől. A szemtanú Pálos Géza szerint: „VIII. 19-én délután Jány Horthyval hosszasan sétálgatott a reptéren. Lehet, hogy ekkor közölte (vadászrepülő-szolgálata befejezett voltát – Sz. M.) ... közvetlenül az érdekelttel, kihagyva a szolgálati utat, s ha valóban erről volt szó, akkor valószínű, hogy Horthy István engedélyt kért a 25. bevetésre, s Jány vezérezredes belegyezett."[10]

A közelmúltban előkerült – az 1942. július 14 – augusztus 28., illetve az 1942. szeptember 2 – október 16. közötti időszakról szóló – hadinaplóival, valamint a '80-as években készült feljegyzéseivel András Sándornak sikerült eddigi ismereteinket részben alátámasztani, részben cáfolni, ám leginkább kibogozhatatlanul összekuszálta azokat.[11] Nem fordult még elő hadtörténészi pályám során, hogy egy hadinapló tulajdonosa „pótlapot" tett volna naplójába, ami ráadásul döntő fontosságú kérdésben tér el az eredeti szövegtől, sőt a szerzőt felmentő kiegészítést tartalmaz!

Nézzük kronologikus sorrendben! András Sándor vezérkari alezredes eredetileg, 1942. augusztus 19-én 18 óra 30 perckor, mindössze ennyit írt naplójába a számunkra érdekes kérdésben: „A KH. a temetés végén (a későbbiekben lesz erről szó – Sz. M.) jel.(-entette – Sz. M.), hogy elkésett; a hds. pk.-nál volt, aki közölte vele, hogy megkezdi programmját, a földi stest.-ek (seregtestek – Sz. M.) látogatását." Mindössze ennyi; ennyit tartott szükségesnek rögzíteni – akkor!

Minden valószínűség szerint a tragédiát követően – mintegy a maga mentségére – egy „pótlapot" írt, szintén 18 óra 30 perces terminussal, a következő szöveggel: „A KH. a temetési *szertartás* (az előzőtől eltérő rész kiemelése tőlem – Sz. M.) végén jel., hogy elkésett, a hds. pk-nál volt, aki *jövő programmját* közölte vele, hogy megkezdi *földi* programmját az *egyes* stes*teknél. Ő szeretné folytatni repüléseit a földi programm közben is, reggel bevetés aztán földi látogatást, így képzeli ő. A Don-on túl úgyis csak siklótávolságra megy, mondja.*"

A kiegészítéssel valami miatt azonban nem lehetett megelégedve – bár nem tudjuk az készült-e el először, vagy a most következő változat, de mindez nem változtat a lényegen; készült „egy másik pótlap" is, a következő szöveggel (ismét jelzem az eredetitől való eltérést): „A KH. a temetési *szertartás* végén jel*entkezik,* hogy a hds. pk-nál volt, *emiatt késett.* Jel*enti*, hogy a hds. pk. *jövő programmját* közölte vele, *de NEM NYILATKOZOTT ARRÓL, HOGY VAJJON EMELLETT TOVÁBB REPÜLHET-E?* (nagybetűs kiemelés tőlem – Sz. M.) *Ő szeretné folytatni repüléseit a földi stest-ek látogatása közben is! Reggel bevetés, aztán földi programm, így képzeli ő. Kér, hogy ilyen értelemben járjak közbe. A Don-on túl siklótávolságra megy csak, mondja. Én* (András vezérkari alezredes – Sz. M.): *nem vagyok benne biztos, hogy Főméltóságod nem megy beljebb mint a siklótávolság! Erre mosolyog.*"

Ezek voltak a „változatok egy témára"! Külön érdekességük, hogy némileg még az „érdektelen" részek is változgattak. Az eredeti kópiák felső 1,5-2 sora sem egyezik meg egyik változatnál sem!

---

[9] *Zuna Edgár* rep. hadnagy nyilatkozata. *Kanadai Magyar Szárnyak* (Oshawa), (a továbbiakban: KMSz) 1978/7. sz. 28. o.

[10] *Pálos Géza* nyilatkozata.

[11] *András Sándor* rep. vk. alezredes 1942. VII. 14 – VIII. 28. és IX. 02. X. 16. közötti hadinaplói (a továbbiakban *András* 1942. évi HN). VIII. 19-i bejegyzés, a VIII. 19-i „pótlap" és *András: Visszaemlékezések.* I. m.10/2. o.

a templomkapulan pedig hancurgnak. Rozpuk
pinok és budinszéj!

—

19h30 I. A KH. az temetési szertartás végén
jel, hogy elkészett, az hdv. pk-nál volt,
aki jövő programmját közölte vele, hogy
megkezdi földi programmját az egyes
stests eknél. Ő szeretné folytatni repü-
léseit a földi programm közben is,
reggel bevetés, aztán földi látogatás, és
képzeli v. A. Don-on tul nyjs csak
szélstávolságra meg, mondja.
Gratulálok légi sajszelméhez. Örön-
mel kérdezi, hogy elfogadom e való-
ban? Igen! Alaki és lényegi feltéte-
lek megvannak. Ha egy Rata fiatolva
meg lefelé, annak csak egy vége le-
het, kicsik!
Távoráskor ujságokat adok át, köz-
tük egy képeslapot

imádhomak, a fiatalok értelmetlenül
bámészkodnak.

18h30 I A KH. a temetési nestartás vég
jelentkezik, hogy a hds. pk-nál volt
emiatt bés ett, jelenti, hogy a hds. pk
jövő programmját közölte vele, de a
mjelathozott arról, hogy vagyon emellett
tovább repülhet e? Ő nezetné folytat
repüléseit a földi stest-ek látogatás
közben is! Reggel benetés, aztán földi
programm, ig képzeli ő. Kéi, hogy ilyen
telemben járjak közbe. A Don-on tul
siklótávolságra meg csak, mondja.
Én: nem vagyok benne biztos, hogy
Főméltóságod nem meg beljebb mi
a siklótávolság! Erre mosolyog.

20h00 I felhívom a IV. hát. vbf-ét. mi
lem 20-án? Sermi, magyar részről!
t. tád-t. a németek csinálják, i a

A közel fél évszázados távlat tovább „árnyalja" az engedélyezett – vagy nem engedélyezett – 25. bevetéssel kapcsolatos káoszt. András Sándor ugyanis a '80-as években már a következőket írta: „... augusztus 19-én a 2. hds. pk. parancsát vettem, hogy a Kormányzóhelyettes augusztus 19-én délután jelentkezzék a hds. parancsnoknál, mikor is a hds. pk. közölni fogja vele, hogy repülő csapatszolgálata végetér és további földi szolgálatra a 7. (helyesen: 6. – Sz. M.) ho-hoz vonul be, melynek parancsnoka SZABÓ László vőrgy. volt. Én nem kísértem el a Kormányzóhelyettes-t a 2. hds. psághoz, mert ugyanabban az időben Péterffy vadász-repülő-hadapródőrmester temetésén vettem részt az ALEXEJEWKA-i temetőben, aki hősi halált halt. A Kormányzóhelyettes a temetési szertartás közben hozzánk tért vissza a hds. parancsnoki kihallgatásról. A szertartás közben nem beszéltünk a kihallgatáson történtekről, de az úton hazafelé a harcálláspontra a Kormányzóhelyettes azt mondta, hogy a hds. pk-a a 25. bevetést engedélyezte. *Az volt a benyomáson, hogy nem mondott igazat* (kiemelés tőlem – Sz. M.). A hds. ság nem közölt velem semmit a kihallgatáson történtekről s én sem kérdeztem erre vonatkozólag semmit."[12]

Azt, hogy Horthy főhadnagy hazudott volna, elképzelhetetlennek tartom. Az ország második közjogi méltósága ilyet nem tehetett, hiszen hazugságával másnap „el kellett volna számolnia" a hadseregparancsnoknak és a repülőcsoport parancsnokának egyaránt! Ráadásul András vezérkari alezredes nem csak katonai elöljárója, hanem barátja is volt a Horthy-családnak, s főként Horthy Istvánnak. Maga írta visszaemlékezésében: „Hogy a rep. csoport parancsnoka én lettem, abban része volt a politikának és a Kormányzó környezete befolyásának. Mikor a Kormányzóhelyettes arcvonalbeli szolgálatára vonatkozó döntés megtörtént, Kállay miniszterelnök, akivel erre vonatkozólag kapcsolatban álltam, érvényesítette befolyását a Le. (légierő – Sz. M.) vezetésével személyemre vonatkozólag."[13] Az ilyen viszony – szerintem – kizárja a másik félrevezetését!

A Horthy-családhoz fűződő különleges kapcsolatára utal az is, hogy a kormányzó külön fogadta őt: „Mikor a temetés előtt kihallgatáson jelentem meg Nála, nagy önfegyelemmel érdeklődött az esemény részleteiről. Gondterhelten beszélt arról, hogy a hadseregnek oly messze a hazától kell küzdenie, mintha csak megérezte volna, hogy az egyén tragédiáját nemsokára az egész nemzet tragédiája fogja követni. Felelősségről ő sem beszélt, úgy látszott, hogy belenyugodott a változhatatlanba."[14]

András Sándor viszont több évtized után sem tudott megnyugodni, visszaemlékezésében újra és újra visszatért e kérdésre, így például a tragédiát követő percekre, amikor a vadászosztály parancsnoka, Csukás Kálmán repülő vezérkari őrnagy jelentett neki az eseményről: „... semmit sem említett nekem az előzményekből s hogy a Kormányzóhelyettes miért ment bevetésre, jóllehet a hds. pk-i kihallgatásra épp azért lett rendelve, hogy ... 19-ével repülő szolgálatát befejezze."[15] Ezt meg is ismétli: „Biztosra vehető, hogy a Hds. pk. a rep. szolgálatot befejezettnek tekintette és nem adott helyt KH (kormányzóhelyettes – Sz. M.) azon kérésének, hogy Pista a következő időkben földi szolgálata mellett, tovább repüljön, vagy legalább is a 25. bevetést engedélyezze."[16]

---

[12] *András*: Visszaemlékezések. I. m. 10/2.

[13] Uo. 7/2.

[14] Uo.13/2.

[15] Uo. 10/2.

[16] Uo. 26/A.

Még a második világháború után is, amikor együtt – bár „külön csillagban" – raboskodott Jány Gusztávval a Gyűjtőfogházban, kísérletet tett a kérdés tisztázására, „... de sajnos mindkettőnk szigorú kezelése, a vele való személyes találkozást lehetetlenné tette."[17] Esetleg abban is reménykedhetett, hogy talán a vadászosztály parancsnokát terheli a felelősség. A '80-as években így írt: „A KH. Budapest-i temetésén Csukás Kálmán ales-sel (helyesen: őrnaggyal – Sz. M.) résztvettem. Ekkor sem tett említést nekem a végzetes bevetés engedélyezéséről. De állítólag kihallgatást kért és kapott a Gödöllő-n tartózkodó Kormányzói családnál való jelentkezésre, ahol jelentette, hogy a bevetési engedélyt ő adta meg a KH-nek."[18] Ezt a késői változatot a m. kir. Honvédség függelmi és fegyelmi viszonyainak, valamint Jány Gusztáv vezérezredes kemény parancsnoki stílusának ismeretében kizártnak tarthatjuk.

Maga András is bizonytalan lehetett ez utóbbi variációban, mert később ismét visszatért a „Csukás-szálra": „Hogy Csukás vk. őrgy. tudta-e mi volt a hds. pk. döntése s ennek ellenére engedélyezte a 25. bevetést, nem tudom. Lehet, hogy így volt. Csukás vk. őrgy. a későbbiek folyamán sem keresett kapcsolatot erre vonatkozóan. Hogy Jány kit tartott felelősnek? Nekem sohasem tett szemrehányást! Hogy ő kit tartott volna felelősnek? Nem tudom! De van egy elképzelésem. Mikor az 1943 januári orosz támadáshoz előkészültünk, az Ilovszkoje-i sündisznó állás védelmét a rep. csoport akkori parancsnoka, Fráter Tibor rep. ezds. helyett, Csukás-ra bízta s Fráter-t törzsével kivonta a védelemből. Csukás Kálmán vk. őrgy. (akkor már alezredes – Sz. M.) az orosz gyűrűből való kitörési kísérlet közben, egy harckocsi tetején hősi halált halt."[19]

Több mint öt évtized távlatából szinte felfoghatatlan – még sokkal kisebb horderejű kérdésben is az volna! –, hogy nem kerestek felelőst, de legalább is magyarázatot! Igaz, sok év után, maga András Sándor is elmerengett ezen: „Visszanézve úgy tűnik, hogy senki sem kereste akkor, hogy ki a felelős? Úgy látszik, hogy minden illetékes arra gondolt, hogy a felelősség megállapítása a megtörtént bajon már úgysem segít. Úgy látszik, hogy senki sem tartotta Csukás-t felelősnek, nem váltották le beosztásából ..."[20]

Végül azonban mégis csak eljutott bizonyos önvizsgálathoz a repülőcsoport egykori parancsnoka. Az önmagának feltett kérdésre, hogy miért nem győződött meg azonnal a valóságról, ezt válaszolta: „Valószínűleg azért, mert a 2. hds. ság maga sem tartotta szükségesnek ezt közölni velem. (Ami a „szolgálati út" ismeretében eléggé különös! – Sz. M.) Nincs arról sem tudomásom, hogy a hds. ság ezt közvetlenül a vadász osztály pk-ával közölte volna. Nagy a valószínűsége annak is, hogy az augusztus végi nehéz Don-i hídfő csaták légkörében erről meg is feledkeztem (akkor érthető volt volna , de hogy 19–20-án, vagy a temetéskor miért nem tette, az felfoghatatlan! – Sz. M.), s az sincs kizárva (e ponton viszont, azt hiszem, immár nem csak az események krónikása képtelen követni András Sándort – Sz. M.), hogy magam is, akár csak Csukás vk. őrgy. »gönnoltuk« (kívántuk neki, nem sajnáltuk tőle – Sz. M.) volna Pistának a 25. bevetést."[21] Nos, akkor támogatta-e, tudott-e minderről, vagy sem?!

---

[17] *András:* Visszaemlékezések. I. m. 12/2.

[18] Uo. 11/2.

[19] Uo. 12/2.

[20] Uo.

[21] Uo. 11/2.

E kérdésekre – valószínűleg – soha nem kapunk választ, ami a történelmi hűség szempontjait szem előtt tartva nagy kár, noha a tragikus tényen a történtek legpontosabb ismerete sem változtatna. Amit biztosan tudhatunk, mindössze ennyi: amikor 1942. augusztus 19-én 22 óra 25 perckor megérkezett az intézkedés – 20-án két közelfelderítő repülőgépet kell kísérni –, Csukás repülő vezérkari őrnagy azon kérdésére, hogy „Ki következik sorra?", Szabó Mátyás repülő százados, századparancsnok jelentette, „vitéz Horthy István Kormányzóhelyettes Úr Őfőméltósága és kísérője Nemeslaki Zoltán őrmester, mint egyik géppár; Bánlaky György főhadnagy és kísérője Szabó István hdp. őrmester, mint második géppár kerülnek bevetésre sorra."[22]

Mint a közreadott néhány új elemből is kitűnik, továbbra sem tisztázhatók a 25. (tragikus) bevetés engedélyezésének körülményei és a felelős személye is ismeretlen marad.

A légi győzelem újabb kérdőjelei

Horthy István egyetlen – állítólagos – légi győzelmével kapcsolatban még több az ellentmondás, mint halálával, és András Sándor néhány naplóbejegyzése e téren is tovább bonyolítja a helyzetet.

1942. augusztus 6-án a kormányzóhelyettes „állítólag" lelőtt egy ellenséges vadászt.[23] A repülőcsoport vezérkari főnöke „valószínű" légi győzelmet jegyzett be naplójába, név nélkül,[24] az azonban – közvetve – kitűnik, hogy az adott géppár egyik repülőgépét Horthy István vezette. Mindenesetre érdekes, hogy – amennyiben ő szerezte – nem említették meg külön a kormányzóhelyettes légi győzelmét.

András Sándor '80-as években írt visszaemlékezése, valamint közelmúltban előkerült naplói alaposan „megkeverik", sőt kétségessé teszik a légi győzelem tényét. Az 1. repülőcsoport parancsnoka ugyanis 1942. augusztus 6-án 5 óra 10 perces időponttal a következőket jegyezte fel naplójába: „2 V. (vadász – Sz. M.) gép tér vissza. Az 1.Kf. gép kísérői. Az egyik erősen billeget." Mint közismert, a „billegtetés" a légi győzelem jele, ezzel tudatja sikerét a pilóta „jó előre" a repülőtéren várakozókkal. A naplóból azonban nem derül ki, kik alkották az első vadászgéppár személyzetét. Közvetlen 5 óra 10 után újabb 4 Héja indult bevetésre, ám a résztvevők nevét szintén nem tudjuk. Azt viszont igen, hogy egy órával később ismét 11 vadászgép startolt, „kivéve a Kormányzóhelyettest, aki bevetésről tért vissza". Tehát Horthy István részese volt az első, vagy a második hullámnak. Ha elérte első légi győzelmét, hogy lehet, hogy András alezredes nem jegyezte azt be, amikor egyértelművé vált? A repülőcsoport parancsnoka 5 óra 22 perckor utasította a híradóparancsnokot, hogy 9 órára biztosítson távbeszélő készüléket Csukás vezérkari őrnagy, valamint Keresztes Béla repülő százados lakó- és hálóhelyiségébe, mert kimegy a repülőosztályhoz. Ha Horthy István légi győzelme miatt ment volna ki, akkor Szabó Mátyás helyett miért Keresztes Bélához ment?

---

[22] HL HM Eln. 1942/50455. 3/b. sz. jegyzőkönyv.

[23] *Járomy Árpád:* Csatarepülők. Budapest, 1943. 187-188. o.

[24] *Németh János:* A m. kir. 1. repülőcsoport hadműveleti naplója (1942. VI. 22 – VIII. 24.). (Hitelesített másolata a szerző birtokában.) VIII. 6-i bejegyzés.

6 óra 12 perckor is csak annyit jegyzett naplójába, hogy „V. oszt. 11 gépe indul (Derzsy jel.) KH. úr van otthon 4 géppel. Később csak 1 gép van itt. KH. úr pihen." (Nem írja, hogy a légi győzelmét piheni ki! – Sz. M.) 7 óra 41 perckor telefonon beszélt Jány vezérezredessel, de nem jelentett a légi győzelemről, sőt 9 óra 40-kor is csak arról jelentett a hadsereg vezérkari főnökének, hogy Csukás alezredesék szerint Csavrosztán helység tele van szovjet harckocsikkal.

Úgy látszik, az aznap megindult heves orosz támadás nem tette lehetővé, hogy András Sándor a vadászosztályhoz látogasson, ám ha tényleg sikeres lett volna Horthy István bevetése, semmi sem tarthatta volna vissza. Sőt, ha a kormányzóhelyettes augusztus 6-án valóban légi győzelmet arat, akkor augusztus 10-én a 10,45 – 11,45 között Bues alezredes, összekötő tiszttel folytatott megbeszélésén nem fogalmazódott volna meg német részről az az igény, hogy „KH. úr vagy repüljön a Kf-nél párszor, *vagy lelövést produkáljunk* (kiemelés tőlem – Sz. M.). Egyébként nem kaphat EK II-t (II. osztályú Vaskereszt – Sz. M.)" Talán ez a „nógatás" is szerepet játszhatott abban, hogy amikor András 13-án végre kiment a vadászosztályhoz, az ott megtárgyalandó nyolc kérdés közül a hatodik ez volt: „KH. repülései és légi győzelme; bizt." (Ez utóbbi rövidítés: bizt[osítás?] bizt[osíték?] nem értelmezhető egyértelműen a szövegkörnyezetben, ezért nem foglalkozom vele.)

Hogy mit beszéltek meg e vonatkozásban, illetve mi volt Csukás őrnagy véleménye, az nem tűnik ki a naplóból, pedig András alezredes hét témát is feljegyzett, amit a vadászosztály parancsnoka jelentett neki. A megbeszélés mindazonáltal „eredményes" lehetett, mert három nappal később (augusztus 16-án a késő délelőtti órákban) Jány vezérezredestől, mint az naplójában áll, András alezredes kérelmezte „a KH. úr földi foglalkozás[a] megkezdését, mert *rep. feladata a légi győzelemmel lezárható"* (kiemelés tőlem – Sz. M.)

A hadseregparancsnok elfogadhatta a kezdeményezést, mert másnap este 21 óra 46 perckor a hadseregtörzsből Kovács ezredes „a KH. légi győzelmét kérdi, időpont, légtér, stb. ... Válasz: VIII.6. 4^h 20' Dawydowka-Anoschkino között egy elg. Bo. szd-ot biztosító V. szd. utolsó gépét megtámadta és lőtte. A gép lefelé zuhanva eltűnt." (Kicsit nehezen érthető, ha így volt volna, miként lehetett, hogy több mint tíz napig senkit sem érdekeltek a részletek?)

Tény viszont, hogy az 1942. augusztus 19-én 18 óra 30 perces „eredeti" naplóbejegyzésben és az egyik „pótlapon" egybehangzóan az áll, hogy András Sándor megtette a magáét: „Gratulálok légi győzelméhez; örömmel kérdi, hogy elfogadtuk-e? Igen, folyamatban van, mert alaki és lényegi feltételek megvannak: ha egy Rata füstölve megy lefelé, az csak egyet jelent: kiesik!" (A másik „pótlapon" minderről egyetlen szó sincs!)

A '80-as években írt visszaemlékezésében is tényként közli András: „A 24. bevetésén az első légi győzelmét aratta, ami jó alkalmat adott a politikai és katonai vezetésnek arra, hogy a veszélyes rep. szolgálatból őt kivonják."[25]

Zavarólag hat ugyanakkor, hogy az Összefoglaló helyzetképben 4 ellenséges repülőgép lelövéséről adtak közre adatot,[26] s a korábbiakból az is ismert, hogy az 1. repülőcso-

[25] *András:* 1942. évi HN, VIII. 6., 13., 16., 17. és 19-i bejegyzések, valamint *András:* Visszaemlékezések. I. m.11/2..

port hadinaplója 3 távolfelderítői és 1 közelfelderítői légi győzelmet ismert el.[27] Persze, e téren szintén lehet tévedés, annál is inkább, mert egy szeptemberi kimutatás szerint augusztus folyamán a távolfelderítők csupán 2 légi győzelmet arattak.[28]

Az szintén elgondolkodtató, hogy ha ilyen hatalmas túlerő (két bombázó- és két vadászszázad, 36 repülőgép) ellen érte el győzelmét az ország második embere – még a kijevi kirándulás néhány napját is figyelembe véve – miért csak közel két hét múltán, augusztus 19-én íródott meg az a riport, ami aztán két ízben is megjelent.[29] (Igaz, a két leírás között is fellelhető bizonyos eltérés, s mindkét cikkben kényesen ügyelt a riporter arra, hogy konkrét dátumot ne említsen!)

A Honvédelmi Minisztérium Elnöki Osztályának is feltűnt egy pontatlanság: „A repülő baleseti jelentés szerint ... a repülőgépvezető utoljára 1942. VIII. 11-én repült. Ez az adat ellentétben látszik állni azzal a jelentéssel és kitüntetési javaslattal, mely szerint a Kormányzóhelyettes Úr [Ő] Főméltósága VIII. 18-án légi győzelmet aratott."[30] Ezt a malőrt – az iratgyűjtőn eszközölt bejegyzésével – úgy magyarázta meg Jány vezérezredes, hogy „A Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága légi győzelmét kísérő vadászpilóta igazolta. E légi győzelem VIII/10. körüli napokban történt. A kitüntetési javaslatot VIII/18-án soronkívül akartam felterjeszteni, s javaslattételre a rep. csoport már korábban megtette lépését. E győzelem betetőzése volt kiváló lelkiismeretességgel végzett eddigi repülő szolgálatának."

Tehát ellentmondás van bőven! A legújabb hiteles – és csak nagyon kevesek által ismert – forrás még tovább bonyolítja a kérdést. András Sándor alezredes szeptember 2-án 8 óra 50 perckor a következő bejegyzést tette naplójába: „Hds. pk. úr ... Kérdi: mit jelentsen a KH. úrral folytatott beszélgetésekről és életről (életéről – Sz. M.) való újabb adatok gyűjtése? felelősségrevonás!? Nem! Vázolom a HM (Bartha Károly honvédelmi miniszter – Sz. M.) utasítását, mely *a K.* (kormányzó – Sz. M.) *úr környezetéből érkező kérdésekre való válaszadást megtiltja* (kiemelés tőlem – Sz.M.) Ellentmondás a KKI (a Kormányzó Katonai Irodája – Sz. M.) és a HM. intézkedések között."[31]

Végső soron lényegtelen, hogy Horthy István tartalékos repülő főhadnagynak engedélyezte-e valaki a 25. bevetését, illetve hogy 45 napos frontszolgálata alatt aratott-e egyetlen légi győzelmet, vagy sem. Sok, nála fiatalabb vadászpilóta lényegesen hosszabb idő alatt még ennyivel sem dicsekedhetett. Mindezt az események összekuszált, sokszor kibogozhatatlan voltának érzékeltetésére vázoltam. A sor most az Olvasón van.

---

[26] HL 2. HDS Pság. Naplómelléklet – 1942/548.

[27] *Németh:* A m. kir. 1. repülőcsoport ... i. m. VIII. 4-i és 9-i bejegyzések.

[28] HL 2.HDS Pság. Naplómelléklet – 1942/800.

[29] *Dr. Pados Pál:* A Kormányzóhelyettes Úr légigyőzelme. *Magyar Szárnyak*, 1942/18. sz. 21. o., valamint *Uő.:* Két Héjja két század Rata ellen. Uo. 1942/21. sz. 9. o.

[30] HL HM Eln. – 1942/50455.

[31] *András:* 1942. évi HN, IX. 2-i bejegyzés.

SZÁMVÉBER NORBERT

A NÉMET 23. PÁNCÉLOSHADOSZTÁLY RÉSZVÉTELE A TORDAI CSATÁBAN

Az 1941-ben Franciaországban felállított német 23. páncéloshadosztály 1942. március elején került a keleti front déli részére és a háború egésze alatt kizárólag ezen az arcvonalon harcolt. A hadosztály – több más alakulattal együtt – lassan „szovjet-specialista" seregtest lett, amelynek katonái nagy harci tapasztalatra tettek szert a szovjetekkel vívott kíméletlen háború csatái során. Noha a jelentős veszteségek miatt a tisztek és katonák zöme kicserélődött, az állandó bevetések alatt az utánpótlás is gyorsan harci tapasztalatot gyűjthetett. A német páncéloscsapatok egészén végrehajtott többszöri átszervezés után a 23. páncéloshadosztály szervezete 1944. szeptember elejére a következő képet mutatta:

– a 23. páncéloshadosztály törzse a hadosztály kísérőszázadával (részben páncélozott járművekkel; a hadosztály parancsnoka Josef von Radowitz vezérőrnagy)

– 23. páncélosezred (I. páncélososztály Pz.IV harckocsikkal és StuG III, valamint StuG IV rohamlövegekkel, II. páncélososztály Pz.V Panther harckocsikkal; az ezredet Ernst Rebentisch százados, az I. osztályt Kujacinski százados, a II. osztályt Fischer százados vezette)

– 126. páncélgránátos-ezred (I-II. páncélgránátos-zászlóalj, ezredközvetlen nehéz gyalogságilöveg-század, légvédelmi gépágyús század és utászszázad, minden elem terepjáró tehergépkocsikon, illetve egyéb gépjárműveken)

– 128. páncélgránátos-ezred (mint a 126. páncélgránátos-ezred, de az I. zászlóalj Sd.Kfz.251 típusú lövészpáncélosokkal felszerelve)

– 23. páncélos-felderítőosztály (5 páncélos-felderítőszázad, páncélgépkocsikkal és lövészpáncélosokkal)

– 128. páncélos-tüzérezred (I-III. tüzérosztály)

– 128. páncélvadászosztály (3 páncélvadász-század gépvontatású 7,5 cm-es nehéz páncéltörő ágyúkkal, egy légvédelmi gépágyús század, néhány önjáró páncéltörő ágyú)

– 51. páncélos-utászzászlóalj (2 gépkocsizó utászszázad és a 3. utászszázad lövészpáncélosokkal)

– 128. páncélos-híradóosztály (2 híradószázad, részben lövészpáncélosokkal)

– 278. légvédelmi tüzérosztály (3 üteg)

– 128. tábori páncélos-kiképző és pótzászlóalj (5 kiképzőszázad)

– 128. páncéloshadosztály-hadbiztosság (élelmezés, utánpótlás, karbantartás, egészségügy)[1]

A hadosztály 1944. szeptember 7-én kapott parancsot arra vonatkozóan, hogy a sandomierzi szovjet hídfő körzetéből vasúti szállítással települjön át a magyar főváros, Budapest térségébe, mivel az 1944. augusztus 23-i romániai „kiugrás" után német részről okkal tartottak egy hasonló magyar akciótól is. Szeptember 8-ról 9-re virradó éjjel a had-

[1] *Stoves, Rolf:* Die gepanzerten und motorisierten deutschen Grossverbände 1935–1945. Wölfersheim-Berstadt, 1994. (a továbbiakban: *Stoves*) 156. o.

osztály egységeit felváltotta a német 17. páncéloshadosztály, majd 9-én a hadosztályból elsőként a 23. páncélosezred részei megkezdték a berakodást. A hadosztályt szállító szerelvények Krakkó és Pozsony érintésével érték el Budapestet, ahol a szeptember 12-én az első beérkezett hadosztályrészek kirakodtak. Eredetileg a seregtest arra kapott parancsot, hogy lélektani okokból hajtson végre demonstrációs felvonulást a magyar fővárosban, de erre mégsem került sor. Az utolsó szállítmányok szeptember 13-án indultak el Magyarország felé.[2]

A Budapest körül elfoglalt gyülekezési körletbe időközben beérkezett a 23. páncélosezred kiképző-különítménye, amely 1944 áprilisától a román királyi 1. „Nagyromania" páncéloshadosztály kiképzését végezte, de a román átállás után harcolva kellett visszaverekednie magát a saját vonalakig. A különítmény a román hadosztálynak szánt Pz.IV és Pz.V harckocsik egy részét (néhány darabot) a román átállás előtt nem sokkal egy félreeső vasúti pályaszakaszon rejtette el Észak-Erdélyben, így ezeket a páncélosokat később az erdélyi harcokban ismét alkalmazhatták.[3]

A hadosztály egyes elemei még csupán útban voltak Magyarország felé, amikor a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport elrendelte, hogy a hadosztályparancsnokság ismételt vasúti szállítás keretében a Budapest – Debrecen – Nagyvárad útvonalon érje el Kolozsvár körzetét és ott gyülekeztesse erőit.[4] 1944. szeptember 19-ig a hadosztályt szállító szerelvények közül 31 érkezett be, de a 23. páncélosezred egynegyede, a páncélos-felderítőosztály zöme, a páncélos-utászzászlóalj részei, a páncélos-híradóosztály elemei és az ellátó egységek némelyike még nem érkeztek meg.[5] A 128. tábori páncélos-kiképző és pótzászlóalj fele, a 2. egészségügyi század, a 128. páncélos-tüzérezred törzsütege, a hadosztály hadifoglyokból álló építőszázada, az 51. páncélos-utászzászlóalj hídoszlopának egy része és az ellátó egységek egy kisebb hányada még 21-én sem érkezett meg.[6]

A hadosztály saját 1944. szeptember 20-i napijelentése szerint a páncélozott harcjárművek és páncéltörő fegyverek vonatkozásában ekkor a következő erőkkel rendelkezett:

– Bevethető harckocsik: 4 db Pz.IV, 32 db Pz.V Panther, 2 db parancsnoki Pz.III és 2 db parancsnoki Pz.V Panther; összesen 40 db harckocsi.

– Bevethető rohamlövegek: 13 db StuG III és StuG IV.

– Bevethető önjáró páncéltörő ágyú: 4 db 7,5 cm-es löveggel felszerelt Marder-változat.

– Bevethető gépvontatású páncéltörő ágyú: 20 db 7,5 cm-es PaK40.

– Bevethető önjáró (tüzérségi) löveg: 9 db 10,5 cm-es Wespe, 3 db 15 cm-es Hummel[7]

Szeptember 21-én a 23. páncéloshadosztály azt a parancsot kapta, hogy a 128. páncélos-tüzérezred részeit másnap a Marosludas körül védő m. kir. 2. honvéd páncéloshad-

---

[2] *Rebentisch, Ernst*: Zum Kaukasus und zu den Tauern. Die Geschichte der 23. Panzer-Division 1941–1945. Stuttgart, 1982. (a továbbiakban: *Rebentisch*) 397. o.

[3] *Stoves* 158. o.

[4] *Rebentisch* 397. o.

[5] Hadtörténelmi Levéltár mikrofilmtára Kriegstagebuch des AOK 6 (német 6. hadsereg parancsnoksága) 9. tekercs (a továbbiakban: AOK 6) Ia Tagesmeldung 19. 09. 1944 2. o.

[6] AOK 6 Ia Tagesmeldung 21. 09. 1944.

[7] AOK 6 Tagesmeldung der 23. Pz.Div. 20. 09. 1944.

osztály alakulatainak megerősítésére vesse be.[8] Aznap a hadosztály bevethető páncélosereje a következőképp alakult: 4 db Pz.IV, 36 db Pz.V Panther, 1 db parancsnoki Pz.V Panther és 2 db parancsnoki Pz.III (összesen 43 db harckocsi); 14 db StuG III és StuG IV rohamlöveg, 4 db önjáró páncéltörő ágyú, 9 db Wespe és 3 db Hummel.[9] Az üzemanyaghiány azonban megakadályozta a hadosztály alakulatait abban, hogy kijelölt készenléti állásaikat időben elfoglalhassák.[10]

1944. szeptember 22-én a szovjet 9. gárda-gépesítetthadtest 46. harckocsidandára (kb. 30 db harckocsival), a szovjet 104. lövészhadtest 4. gárda- és 180. lövészhadosztálya és a román 20. kiképző gyaloghadosztály alkotta csoportosítás kitört az Aranyostól északra kialakított hídfőből, és északnyugati, északi, illetve északkeleti irányban legyezőszerűen támadva mintegy két kilométer mélységben beékelődött a m. kir. 25. honvéd gyaloghadosztály védelmébe. A szovjet–román támadást a m. kir. 2. honvéd páncéloshadosztály ellenlökése reteszelte el, illetve fogta fel a Torda kelet – Torda északkelet – a Tordától hat kilométerre északkeletre lévő vasút – a délnyugat felé vezető vasút vonalában. A német 6. hadsereg a Tordától keletre kialakult, szovjet–román áttöréssel fenyegető helyzetet a 23. páncéloshadosztály bevetésével szándékozott konszolidálni.[11] Ennek értelmében a hadosztály parancsot kapott, hogy másnap, szeptember 23-án kora reggel Tordától keletre indítson ellentámadást, semmisítse meg a betört ellenséges erőket és állítsa vissza a védelem korábbi vonalát. Ehhez a hadosztály szeptember 22-én 23^{55}-kor leadott napijelentése szerint a következő bevethető páncéloserő állt rendelkezésre: 6 db Pz.IV, 36 db Pz.V Panther, 2 db parancsnoki Pz.III (összesen 44 db harckocsi), 16 db StuG III és StuG IV rohamlöveg, 4 db 7,5 cm-es önjáró páncéltörő ágyú, 4 db 10,5 cm-es Wespe és 3 db 15 cm-es Hummel önjáró löveg. A hadosztály bevethető 20 db 7,5 cm-es PaK40 páncéltörő ágyúja közül négyhez nem volt vontató.[12]

A szeptember 22-ről 23-ra virradó éjjel a páncéloshadosztály egységei elfoglalták készenléti állásaikat. A 23/I. páncélososztályt (6 db Pz.IV, 16 db StuG III és StuG IV rohamlöveg) a 126. páncélgránátos-ezrednek, a 23/II. páncélososztályt (36 db Pz.V Panther) a 128. páncélgránátos-ezrednek rendelték alá. A 126. ezred harccsoportja alkotta a jobb oldali (nyugati), a 128. ezredé pedig a bal oldali (keleti) támadó csoportosítást.[13]

1944. szeptember 23-án reggel 07^{00} órakor a Breith-csoport[14] (a 23. páncéloshadosztály a m. kir. 2. honvéd páncéloshadosztály és 25. honvéd gyaloghadosztály egységeivel közösen) megindította támadását. A nyugati német csoportosítás a Kecskés-hegy – Karácsony-

---

[8] *Rebentisch* 398. o.

[9] A bevethető harcjárművek számának ingadozását a sérült vagy meghibásodott eszközökön elvégzett javítási munkák és az elszenvedett veszteségek együtt befolyásolták. Ez az érték akár naponta változhatott. A német páncélosalakulatok a háború ezen szakaszában mindig sokkal több meglévő harceszközzel rendelkeztek, mint amennyi ezekből teljes harcképességgel bírt.

[10] AOK 6 Tagesmeldung III.Pz.Korps. 21. 09. 1944 (18^{15} Uhr).

[11] *Ravasz István:* Erdély mint hadszíntér 1944. Budapest, 1997. (a továbbiakban: *Ravasz*) 180. o., illetve AOK 6 Ia Tagesmeldung 22. 09. 1944.

[12] AOK 6 Nachtrag zur Tagesmeldung 22. 09. 1944 (23^{55} Uhr).

[13] *Rebentisch* 399. o.

[14] A német III. páncéloshadtest parancsnoka, Hermann Breith páncélos tábornok parancsnoksága alatt. A Breith-csoport összetételéhez lásd AOK 6 Armeegruppe Fretter-Pico Ia Tagesmeldung vom 23. 09. 1944, illetve Aktennotize der Ferngespräche 22. 09. 1944 (14^{04} Uhr).

völgy terepszakaszról a Sós-völgy irányába lépett akcióba, a keleti harccsoport Tilalmas-hegy – Bota-hegy alatti vasútvonal vonaláról a Vaskapu-hegy felé indult meg.[15]

A páncélosokra felkapaszkodott német páncélgránátosok frontális támadásra nem is gondolhattak, mivel a körzetben a szovjetek erős páncélelhárító támpontokat rendeztek be. A 23/II. páncélososztály zöme – elkerülendő a szovjet páncéltörő tüzet – a vasútvonal mentén balról megkerülve megsemmisítette a Vaskapu-hegyen kialakított páncélelhárító támpontokat, majd ezt követően egy újabb páncélelhárító reteszállást rohant le a 371-es magaslattól északra. Azonban a szovjetek ellenállása olyan erős volt, hogy a 128. páncélgránátos-ezred páncélgránátosai nem tudták tartani a lépést a páncélosokkal. 10^{40}-től szovjet csatarepülőgépek is folyamatosan támadták a német csoportosításokat.

A 126. páncélgránátos-ezred a 23/I. páncélososztállyal együtt kezdetben jó ütemben haladt és hamarosan elfoglalták a 429-es és 425-ös magaslatokat. A további német előrenyomulás útjában egy újabb szovjet páncéltörő reteszállás állt, amelyet a 371-es magaslattól közvetlenül nyugatra alakítottak ki. A német támadás jelentős veszteségek mellett elakadt. A 126/II. páncélgránátos-zászlóalj egy újabb támadása betört ugyan a Tordától északkeletre lévő 424-es magaslaton kialakított szovjet állásokba, de ezt követően hamarosan kifulladt. A hadosztály kötözőhelyein egyre több sebesült szorult ellátásra.

A 23/II. páncélososztály Pz.V Panther harckocsijai által támogatott 128. páncélgránátos-ezrednek csupán a késő délutáni órákban sikerült a 371-es magaslatot elérnie. A heves szovjet tüzérségi tűz ellenére a németeknek sikerült a magaslat déli pereméig előretörni. Az elért terepszakaszt nem tudták megtartani, ezért a főellenállási vonalat este a magaslattól északra lévő házcsoportig vonták vissza. Mire késő délután a harcok abbamaradtak, a német–magyar csapatok az aznap 11^{50}-re elért Torda – Aranyosegerbegy vonalon álltak: ezzel teljes szélességben kijutottak az Aranyost északról szegélyező dombvállra (ridóra). A szovjetek csupán egy két kilométer széles betüremkedést tartottak a 371-es magaslat nyugati oldalán. A ridót elérve a 23. páncéloshadosztály leállította támadását, mivel a számára kitűzött feladatot (a védelem korábbi vonalának helyreállítását) végrehajtotta. A folyón való átkelésre parancsa nem volt.[16]

A támadás során a 23. páncélosezred öt szovjet harckocsit, egy rohamlöveget, 37 páncéltörő ágyút, négy lövegmozdonyt és három tehergépkocsit semmisített meg.[17] A páncélosezred saját vesztesége kilenc páncélos volt (egy Pz.IV és egy Pz.V Panther megsemmisült, hét harckocsi harcképtelenné vált).[18] A németek adatai szerint a szovjetek szeptember 23-án Tordától nyugatra 24 páncélost veszítettek, a várostól keletre (a hídfő körül) pedig további hatot, valamint 45 páncéltörő ágyút.[19] Ez azért érdekes, mert a német páncélosok a várostól keletre támadtak, s elméletileg a szeptember 22-én betört szovjet páncélosok is ezen a területen harcoltak. Mivel a 23. páncéloshadosztály hathatós magyar segítséggel csaknem felszámolta a szovjet–román betörést, s ez alatt „csupán" hat szovjet páncélost semmisített meg, a magam részéről feltételezem, hogy a szovjetek

[15] *Ravasz* 185. o.

[16] A támadást *Rebentisch* 400. o., *Ravasz* 185. o., valamint AOK 6 Tagesmeldung (AOK 2 [magyar 2. hadsereg] 23. 09. 1944 alapján vázoltam fel.

[17] *Rebentisch* 400. o.

[18] AOK 6 Ia-Orientierung an Heeresgruppe 24. 09. 1944.

[19] AOK 6 Ic Abendmeldung 24. 09. 1944.

nem akarták kitenni harckocsijaikat és rohamlövegeiket a német páncélosok támadásának és kivonták azokat a hídfőből. Amennyiben ezen a napon Tordától nyugatra valóban kilőttek 24 szovjet páncélost, akkor ezek a hídfőből kivont és ott a m. kir. 1. honvéd gyalogezred állásai ellen bevetett harcjárművek voltak. A körzet páncélvédelmét a 25 db 7,5 cm-es magyar páncéltörő ágyún kívül a német 662. (hadseregközvetlen) páncélvadászosztály 19 db bevethető 8,8 cm-es nehéz páncéltörő lövege is szilárdította, amelyek szeptember 21-től voltak a m. kir. 25. honvéd gyaloghadosztály alárendeltségében.[20] Ez magyarázhatja a szovjet veszteségeket.

A szovjet–román hídfő megtisztítása a német páncélgránátosoktól is nagy áldozatokat követelt: a 126. páncélgránátos-ezred 45%-os, a 128. páncélgránátos-ezred 25%-os élőerő-veszteséget szenvedett a 23-i harcok során.[21] A hadosztály 51. páncélos-utászzászlóalja ezen a napon a jobbszárnyon, Torda területén harcolt, ahol szintén jelentős veszteségekkel járó harcokat vívott.[22] Szeptember 23-án este a német hadvezetés elrendelte a 23. páncéloshadosztály kivonását és a Tordától északnyugatra fekvő Tordatúr közelében való gyülekeztetését,[23] ám ez a parancs nem a fent vázolt veszteségek mértéke miatt, sokkal inkább katonapolitikai megfontolások alapján született.

Másnap, szeptember 24-én Tordától nyugatra a szovjet 9. gárda-gépesítetthadtest egy-egy gépesítettdandárának támogatásával egy szovjet lövészhadosztály és egy román gyaloghadosztály lendült támadásba. A hegyek között előretörő csapatok betörtek a m. kir. 2. honvéd hegyi pótdandár által védett állásokba.[24] A betörés felszámolására a 23. páncélosezredet – az I/4. páncélosszázad kivételével – Pusztacsán körzetébe vezényelték, hogy onnan indítson ellentámadást a szovjet–román csoportosítás jobbszárnya ellen. A 126. páncélgránátos-ezred járőrei Tordától keletre erőszakos harcfelderítés keretében fésülték át a környező erdőket. Tordától északra a német páncélgránátosok állásaik javításán dolgoztak.[25]

A 23. páncéloshadosztály Ajtonyba áttelepült parancsnoksága Koppe őrnagy, a 23. páncélos-felderítőosztály parancsnokának vezetése alatt páncélozott harccsoportot hozott létre a Tordától nyugatra betört ellenség visszavetésére. A harccsoport összetételét a források különbözőképpen adják meg. A hadosztály története szerint a harccsoportot a 23. páncélos-felderítőosztály, a 23/II. páncélososztály és a 126/II. páncélgránátos-zászlóalj alkotta.[26] A német 6. hadsereg hadinaplója szerint azonban a csoportosítás a 23. páncélos-felderítőosztályon kívül a 23/I. páncélososztályból, a 128/II. páncélgránátos-zászlóaljból és az 51. páncélos-utászzászlóalj egy szakaszából állt.[27] Mivel a hadinapló szerint Torda keleti körzetéből aznap (24-én) csak a 128/II. páncélgránátos-zászlóaljat vonták ki, jómagam a hadinapló adatait veszem figyelembe (túl a forráskritika diktálta szabályokon), azzal a kiegészítéssel, hogy a harccsoport tevékenységében valószínűleg az

---

[20] *Ravasz* 179. o. A páncéltörő lövegek mennyiségéhez lásd a AOK 6 mellékletei között az 1944. szeptember 22-i páncélos- és páncéltörőágyú-állománykimutatást (Panzer- und Paklage).

[21] AOK 6 Ia-Orientierung an Heeresgruppe 24. 09. 1944.

[22] *Rebentisch* 400. o.

[23] *Ravasz* 184. o.

[24] *Ravasz* 186. o.

[25] *Rebentisch* 401. o.

[26] *Rebentisch* 401. o.

[27] AOK 6 Tagesmeldung des D.V.St. 2. ung. Armee 24. 09. 1944

I/4. páncélosszázadot leszámítva az egész 23. páncélosezred részt vett. A páncéloshadosztály bevethető páncélos-állománya szeptember 24-én 4 db Pz.IV-ből, 20 db Pz.V Panther-ből, 1 db parancsnoki Pz.V Panther-ből, 2 db parancsnoki Pz.III-ból, 1 db tüzérségi megfigyelő Pz.III-ból, 9 db StuG III és StuG IV rohamlövegből, 7 db 10,5 cm-es Wespe és 2 db 15 cm-es Hummel önjáró lövegből, valamint 4 db 7,5 cm-es önjáró páncéltörő ágyúból (összesen 50 db páncélosból) állt.[28]

A harccsoport támadása szeptember 24-én 16^{30}-kor indult Pusztacsán déli körzetéből délnyugati irányba Tordatúr és Szind felé. A harccsoport 17^{00} óra körül betört a szovjet–román kézen lévő Tordatúrra és másfél órás harc után megtisztította. A további előrenyomulás során a német páncélosok egyre erősebb ellenállásba ütköztek, de végül is sikerült elfoglalniuk a 627-es magaslatot Tordatúrtól két kilométerre nyugatra. A támadást a Rőd körül települt 128. páncélos-tüzérezred tüze hatásosan támogatta. A sötétség beálltával a 23. páncélos-felderítőosztály részei állást foglaltak a 627-es magaslaton, majd az attól jobbra lévő erdőn keresztül, Komjátszegtől délre felvették a kapcsolatot saját páncélgránátosaikkal.[29]

Az éjszaka folyamán a 128/II. páncélgránátos-zászlóalj két szovjet–román ellentámadást is elhárított a 627-es magaslat körül. A szovjetek ezt követően nagyobb erőket gyülekeztettek a német állások előtt, főleg páncéltörő eszközöket és páncélosokat. Szeptember 25-én hajnalban a szovjet gyalogság újabb támadást indított, de a németek tüzében hamarosan visszavonulásra kényszerült. A németek egy páncéltörő ágyút biztosan, kettőt valószínűleg megsemmisítettek. Nem sokkal ezt követően egy elöl biztosító német Pz.V Panther 700 méterről rövid idő alatt három szovjet harckocsit lőtt ki (egy T-34-et, egy T-43-at és egy JSz-2-t).[30] A szovjetek erősödő ellenállása miatt a 23. páncéloshadosztály páncélozott harccsoportja 25-én reggel tudott csak egyesülni a Komjátszeg nyugati része felől támadó Gehrig-harccsoporttal. A nap folyamán a hadosztály Tordától keletre lévő részeit a 126/II. páncélgránátos-zászlóalj kivételével kivonták és az új gyülekezési körlet, Ajtony és Pusztaszentmárton felé indították.[31]

A 23. páncéloshadosztály 1944. szeptember 25-én az alábbi páncélosokkal és páncéltörő fegyverekkel rendelkezett:

– Pz.IV: 5 db, ebből bevethető 4 db;
– Pz.III (parancsnoki változat): bevethető 2 db;
– Pz.V Panther: 51 db, ebből bevethető 17+1 db parancsnoki változat;
– StuG III és StuG IV rohamlöveg: 19 db, ebből bevethető 9 db;
– 10,5 cm-es Wespe önjáró löveg: 12 db, ebből bevethető 6 db;
– 15 cm-es Hummel önjáró löveg: 5 db, ebből bevethető 2 db;
– 7,5 cm-es önjáró páncéltörő ágyú: bevethető 4 db;
– 7,5 cm-es gépvontatású páncéltörő ágyú: bevethető 18 db.[32]

---

[28] AOK 6 Tagesmeldung des D.V.St. 2. ung. Armee 24. 09. 1944

[29] AOK 6 Tagesmeldung des D.V.St. 2. ung. Armee 24. 09. 1944, illetve Rebentisch 402. o.

[30] *Rebentisch* 402. o.

[31] AOK 6 Morgenmeldung des III. Pz. Korps 25. 09.1944

[32] AOK 6 Nachmeldung zur Tagesmeldung D.V.St. 2. ung. Armee 25. 09. 1944.

Noha a különböző német hadvezetési szintek szeptember 26-ára a hadosztály számára Komjátszeg és Tordatúr térségében még további feladatokat szántak, végül is a hadosztályt a nap folyamán egy megerősített zászlóalját kivéve a német III. páncéloshadtest parancsnokságával egyetemben Nagyvárad térségébe vezényelték. A hadosztály zöme 27-én reggel indult, a lánctalpas járműveket a lánctalpak és az üzemanyag-kiszabat kímélése érdekében bevagonírozták.[33]

Ezzel a német 23. páncéloshadosztály a Torda körül vívott harcait befejezte és egy újabb kialakuló válsággóc, Nagyvárad felé indult. A hadosztály bevetése volt az a döntő tényező, amely megóvta a Torda körül kitartóan védekező magyar 2. hadsereget attól, hogy ellenállása egy hosszabb ideje sikerrel vívott védelmi harc után összeomoljék.[34] Ezáltal a hadosztály – közvetve – megakadályozta a szovjeteket korábbi célkitűzésük („Erdélyen keresztül az Alföldre") végrehajtásában, s ezzel hozzájárult az átcsoportosított szovjet gyors-seregtestek dél-alföldi bevetéséhez 1944. október 6-tól. Vagyis magának csinált újabb „munkát"...

[33] *Rebentisch* 402. o.

[34] *Ravasz* 200. o.

VITA

BOROSY ANDRÁS

MÉG EGYSZER AZ 1397-ES ORSZÁGGYŰLÉSI DEKRÉTUMRÓL

Vitapartnerem a Hadtörténelmi Közlemények 1998. évi 3. számában[1] a következőket írja:

„Amikor az 1397. évi [...] törvény a katonáskodásra kiállítandó jobbágyokról rendelkezett, a világi úri birtokokon élők ama kategóriáját emelte ki, amely már az 1298. évi törvényt követő királyi tanácsi határozat szerint is teljesen szabad, azaz a költözés gyakorlatával élő elem volt. 1397-ben még nem beszélhetünk telekkatonaságról, hiszen telke, az osztásos földközösség keretében, [...], a nem szabad állapotúaknak is lehetett. Az 1397. évi rendi országgyűlés a hadakozó jobbágyok számának meghatározásánál a közszabadokra épített, s ezzel teljesen elhatárolta őket az éppen szabadságot nyert ignobilisektől, akik korábbi állapotukban nem tartoztak ilyen szolgálattal.

A közszabad állapotú iobagióba beolvadó »ignobilis« mintegy négy évtized alatt érte el, hogy – telkes jobbágyként kodifikáltan – katonáskodásra fogható legyen.

Telekkatonaságról tehát, törvénybe foglaltan, csak 1435-től lehet szó".

Vitapartnerem ezen elméletére azzal válaszoltam,[2] hogy az 1397-es dekrétumban a porta szó kétségtelenül nem szerepel, de a dekrétumból világos: a földesúr vagyonának mértéke a jobbágyok száma, s annak arányában kell katonákat kiállítania, mert az oszmán-török hatalom fenyegető közelsége miatt az addiginál nagyobb hadseregre volt az országnak szüksége.

Az 1435-ös dekrétumban a jobbágyporták száma szerint kell katonákat kiállítani (így pontosabban meghatározható a földesúr vagyonának mértéke). A két dekrétum nem mondja ki, hogy a kiállítandó katonák jobbágyok-e, de valószínű, hogy nagy többségük az volt. Arról sem tájékoztat a két dekrétum, hogy a katonák a jobbágyság *melyik rétegéből* állítandók ki.

Azt állítottam, hogy a két dekrétum között nincs éles határ, mindkettő a telekkatonaság (militia portalis) kiállításáról intézkedik.

Vitapartnerem válaszában[3] a megjegyzéseimben kifejtett ellenvéleményemet három pontban foglalja össze. Eszerint:

1. Nem értek egyet azzal, hogy „telke az osztásos földközösség keretében, a proprius népek kezelésében, a nem szabad állapotúaknak is lehetett".

2. Helytelenítem azt, hogy az 1397-es rendi országgyűlés a hadakozó jobbágyok számának meghatározásánál a közszabadokra épített, s ezzel teljesen elhatárolta őket az éppen szabadságot nyert ignobilisektől, akik korábbi állapotukban nem tartoztak ilyen szolgálattal.

3. Nem értek egyet azzal, hogy a törvényben olyan hadakozó jobbágyokról van szó, akiket telekkatonaságként megjelölni nem lehet.

E három (állítólagos) ellenvetésemre Vitapartnerem a következőképpen válaszol:

Bolla Ilona álláspontját fogadta el, mely szerint paraszt és paraszt között a XIV. században az államhatalom nem gazdasági, hanem még mindig jogi helyzetük tekintetében tett különbséget. Tanulmányában az utóbbi (proprius állapotú paraszti termelő) kategória helyzetét és létét bizonyította, s az e tekintetben figyelembe vehető források alapján értelmezte az 1397. évi törvény vonatko-

---

[1] *Gericsné Ladányi Erzsébet*: Iobagio (liber iobagio) – ignobilis. A telekkatonaság és a partikuláris nemesség eredete. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 111. (1998.) évf., 623-629.o., i. h.: 629. o.

[2] *Borosy András*: Megjegyzés Gericsné Ladányi Erzsébet tanulmányához. HK 112. (1999.) évf., 183-184. o.

[3] *Ladányi Erzsébet*: Indokolt-e telekkatonaságról beszélni az 1397 októberi törvény vonatkozásában? Válasz Borosy András észrevételeire. HK. 112. (1999.) évf., 627-629. o.

zó helyét. Ez a kategória a törvény meghozataláig a proprius volt. A világi úri birtok népéből az 1298-as királyi tanácshatározat szerint a „rusticus seu iobagio" közszabad eredetű volt, aki a földesúr birtokán egyre inkább paraszti terheket teljesítve, a szabad költözést megőrizve élt tovább. Hangsúlyozza, hogy a jobbágyság két rétegének – a világi úri birtokon élő *iobagió*nak és a királyi és egyházi birtok *ignobilis*ének (kiemelések Ladányi Erzsébettől) megkülönböztetése elengedhetetlen; hadakozásra csak közszabad eredetű iobagiók voltak foghatók és hadakozásuk – az ország hadában való részvételük – lényeges jele volt közszabad státusuknak.

A továbbiakban hangsúlyozza, hogy a jobbágyok e két rétege közül a szabad költözést éppen elnyert ignobilis a hadakozásban nem vett részt, „s ezt a szokatlan terhet nyilvánvalóan ama birtok ura sem kívánta vállalni, amelyen a szabad költözést elnyerő élt". Ezért aztán a hadakozó elemet 1397-ben és 1435-ben különös gonddal, nagy körültekintéssel határozták meg a törvények.

Ezek után magyar nyelven közli az 1397. és 1435. évi dekrétum vonatkozó részeit, majd megállapítja, hogy a két dekrétum csak a nemesi birtokon élő jobbágyokat említi. 1435-ben már lehet telekkatonaságról írni, de csak a nemesi birtokon – az egyházi birtokon nem.

Végül, mondanivalóját összefoglalva, kifejti, hogy az 1397-es dekrétum alapján kiállított katonaság nem nevezhető telekkatonaságnak, az 1435-ös dekrétum alapján kiállított azonban igen. Azután megjegyzi: „mostani véleményem" – mely szerint a két dekrétum nem mondta ki, hogy a jobbágyok, vagy a jobbágytelkek után kiállítandó katonák személy szerint jobbágyok lettek volna, nagy többségük természetesen az volt, máshonnét nem is igen vehettek volna a földesurak – ellentétes korábbi nézetemmel.

Írását e mondattal fejezi be: „Az 1397. évi törvény világi urak és jobbágyaik viszonyát urak és közszabad eredetű (nem pedig proprius függésű) népek viszonyaként tárgyalja, miként az 1298. évi törvényhez csatolt királyi tanácshatározat is".

Mindezekre a következőkben válaszolok:

1. Sohasem tagadtam, hogy „telke az osztásos földközösség keretében, a proprius népek kezelésében, nem szabad állapotúaknak is lehetett". Ilyen véleményem nincs, nem is volt, e kérdéssel a Hadtörténelmi Közlemények 1999/1. számában megjelent megjegyzésemben nem is foglalkoztam.

A 2. és 3. pontban megszövegezett állításokkal viszont valóban nem értek egyet.

Amit a XIV. századi jobbágyok rétegződéséről Bolla Ilona és az ő nyomán Ladányi Erzsébet írt, azzal teljes mértékben egyetértek, egy dolog kivételével, nevezetesen azzal, hogy „az ország hadában való részvételük – lényeges jele volt közszabad státusuknak". A hadakozás joga és kötelezettsége ugyanis a középkori Európa legtöbb országában – és közöttük Magyarországon – nem szorítkozott a szabad állapotúakra, hanem sok nem szabad állapotú vitéz is harcolt a középkori hadseregekben.[4]

Nem vonom tehát kétségbe, hogy a hazai jobbágyság a Bolla Ilona által meghatározott rétegekre oszlott, azt azonban igen, hogy az 1397-es dekrétum által fegyverbe hívott katonaságban, melynek döntő többsége jobbágy volt, a jobbágyoknak csak egy bizonyos része vett volna részt. Erre ugyanis semmilyen adat nincs. Korábban is, 1397-ben is harcolhattak nem szabad népelemek, s hadakozásukra 1397-ben különösen nagy szükség volt, tekintettel a katasztrofális 1396-os nikápolyi vereségre, mely az európai közvéleményt megrázva megmutatta az oszmán-török hatalom erejét, s azt a súlyos veszélyt, mellyel az országnak a csata után szembe kellett néznie.

Egyetértek azzal, hogy az 1397-es és 1435-ös dekrétum az egyházi birtokra nem vonatkozott, ám úgy tűnik, ez később megváltozott: Albert király 1439. január 13-án kelt oklevele szerint, amelyet Csongrád megye főispánjához, alispánjaihoz, szolgabíráihoz, hadseregszervezőihez és vezetőihez írt, előadta, hogy az óbudai apácák Csongrád megyében fekvő Adorján nevű birtokán az ott élő jobbágyokat nem a megfelelő arány szerint viszik el a hadseregbe, mint más birtokosok jobbágyait, hanem „universaliter et per singula eorum capita", azaz valamennyit. A király, mint az

[4] L. *Borosy András*: Közrendű és nem szabad eredetű hadakozó népelemek az Árpád-korban. HK XXIX. (1982.) évf., 3-25. o. – E tanulmány jegyzeteiben megtalálható az idevágó 1982 előtti irodalom java része is.

óbudai apácák patrónusa elrendelte, hogy az elkövetkezőkben Adorján birtok jobbágyait olyan arányban szólítsák fegyverbe, mint más jobbágyokat szoktak abban a megyében.[5]

Végül Vitapartnerem megemlíti, hogy „mostani" véleményem ellenkezik korábbi nézeteimmel, s ezt a 9. lábjegyzetben azzal indokolja, hogy 1971-ben írott munkámban hivatkozom egy 1398. november 13-án kelt, Pozsony megye nemeseihez küldött királyi mandátumra, mely szerint „minden jobbágyotok huszadrészével felkelve – tartozzatok exercituacionis more útra kelni". „Mostani véleményem szerint viszont" az a dekrétum nem mondja ki, hogy a kiállítandó katonák személy szerint jobbágyok voltak volna, bár „nagy többségük" természetesen az volt. A két állítás között nincs ellentét. Az 1398-as királyi mandátum csak megerősíti azt, amit egyébként valószínűnek tartottam.

Befejezésül szeretném újra megerősíteni, hogy az 1397-es és az 1435-ös dekrétum között nem látok lényeges különbséget, mindkettő Magyarország haderejét szándékozott növelni a fokozódó török veszedelem miatt, és az új katonaság kiállítása a földesurakat terhelte (eleinte csak a világi földesurakat), vagyonuk-birtokuk arányában, melyet a jobbágytelkek száma alapján állapítottak meg. A két dekrétum között akkor sem látok lényeges különbséget, ha az 1397-es dekrétumban a „porta", illetve a „portalis" szó nem fordul elő.

Mivel a „porta" szó az 1397-es dekrétumban valóban nem fordul elő, nem vagyok biztos abban, hogy Vitapartneremet meggyőztem-e, vagy sem? Ha nem, akkor az a feladat vár rá, hogy az 1397-es dekrétum által létrehozott – kétségkívül új – katonaságnak *ő adjon nevet*. Ha megteszi, a későbbi történeti irodalom feladata lesz eldönteni, melyik elnevezést fogja használni e katonaság jelölésére: a XVIII. század óta használt régit, vagy az általa alkotott újat.

A magam részéről a vitát befejeztem.

[5] 1439. január 13. Buda Dl 13292.

LADÁNYI ERZSÉBET

A FORRÁSOK INDULATMENTES VIZSGÁLATÁÉRT

Észrevételek Borosy András megjegyzéseihez

Sajnálatos, hogy Vitapartnerem nem idézi pontosan válaszában a nézeteit taglaló és bíráló tanulmányom címét: „Indokolt-e telekkatonaságról beszélni az 1397 októberi törvény vonatkozásában?"[1] Az általa adott cím alapján joggal vélhetné az olvasó, hogy általában az 1397-es dekrétum a köztünk folyó vita tárgya. Nos, ez nem így van, kizárólag az úri birtokok hadakozó jobbágyainak számát meghatározó cikkelyről van szó,[2] amelyik azokról az úri birtokon élő jobbágyokról rendelkezik, akiket az 1397. évi októberi törvényben nem kellett szabad költözésűnek nyilvánítani, hiszen jogállapotuk szerint már az 1298-as tanácshatározatban a szabad költözés gyakorlatában levő „rustici seu iobagiones" utódai voltak. Miként Bolla Ilona írja, a liber nevezetet szorította ki az úri birtokon az új jelölés, a iobagio vagy rusticus, a törvényekben is alkalmazottan;[3] olyan közszabadokra vonatkozik, akiknek már elődei is részt vehettek a király hadában.

Sem Bolla Ilona, sem én nem írtunk arról, hogy Magyarországon csak szabad állapotú hadakozók voltak volna, *de a világi úri birtok hadakozásra fogott jobbágya szabad eredetű volt (1397: VI.).*

Különbséget kell tenni a magánúri birtok népeinek hadakozási kötelezettsége és az egyházi, illetve királyi birtok proprius állapotú népeinek, avagy a közéjük telepedett más – esetleg éppen királyi birtokon élő szabad (hospes) – jogállású népek katonáskodási kötelezettsége között. A királyi és egyházi birtok kondíciójuk szerint eleve katonáskodó proprius népeit nem lehet jogilag azonosnak tartani a magánúri birtok szabad állapotú jobbágyaival.

Katonai szolgálattal állapota – jogállása – alapján mind a nobilis iobagio castri illetve ecclesiae, mind az udvarnok népek fegyveres szolgálatra kötelezhető része tartozott. Ezek azonban, proprius állapotukon belül, mint a „freie Unfreiheit" állapotában levők tartoztak a fegyveres szolgálattal, s a király Leibherrschaftja alatt álltak, miként az már a frank-kori előzményeknél is megfigyelhető.[4] Teljesen elkülönültek tehát a közszabadoktól, akik a „Gemeinfreiheit" birtokában voltak, senkitől tulajdoni függésben nem voltak: „Homo liber, nulli nisi de communi jure subiectus".[5]

Mind az egyházi, mind a királyi birtok proprius népeinek alsó szintjét a számos szolgáltatással megterhelt, ám nem hadakozó ignobilisek alkották. Ezek számára kellett lehetővé tenni a szabad költözést az 1397:LXVIII tc. szerint, tehát *nem* a világi magánúri birtok jobbágyainak; a törvény meghozatala előtt a királyi és egyházi birtok ignobilise nem rendelkezett szabad conditióval.[6] Az 1397-es törvény vonatkozó részében lényeges az ignobilis és dominusa említése az engedélyezés formulájában: a világi úri birtok ignobilis elemeit már a XIII. század végén servienseknek nevezték.[7]

---

[1] *Borosy András*: Még egyszer az 1397-es országgyűlési dekrétumról. L. 163–165. o.

[2] *F. Dőry – G. Bónis – V. Bácskai:* Decreta Regni Hungariae 1301-1457. Budapest, 1976. I. k. (a továbbiakban: DRH) 161. o.: 1397:VI. tc.

[3] *Bolla Ilona*: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Sajtó alá rendezte *Ladányi Erzsébet.* Budapest, 1998[2]. 126. és 138. o.

[4] *Bolla*: i. m. 9. s köv.o., valamint az ott idézett irodalom.

[5] *Bolla Ilona*: Die Rolle der Gemeinfreiheit in der ungarischen Gesellschaftsorganisation des Mittelalters. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Budapest, 1987. 18. o. 1. jegyzet.

[6] Adományozás következtében, a kivételes esetekre: *Gericsné Ladányi Erzsébet:* Jobagio/liber iobagio – ignobilis. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1998. 3. sz. 627. s köv. o.

[7] *Bolla*: i.m. 138. o., 130. jegyzet.

Az 1397:LXVIII. tc. teljesen szétválasztja a királyi és egyházi birtok ignobilis elemét a már korábban és továbbra is katonáskodó nobilis iobagio castri, illetve ecclesiae résztől, ám oly módon, hogy ez utóbbit a törvény teljes hallgatással mellőzi. Ezzel teszi lehetővé a két birtoktípuson a partikuláris nemesség kialakulását, akik valóban katonáskodtak, ám még 1467-ben is beszedték tőlük, mint nobilis castrensisektől, illetve predialistáktól a kamara hasznát.[8] Ugyancsak katonáskodó elem a „szepesi harcoló nemesek", „a szepesi jobbágyfiúk"[9] köre, s mindazok a Borosy által – a jogi kategóriák figyelembe vétele nélkül – felsoroltak, akiket 1982-ben megjelent művében részletesen ismertet.[10] Azok azonban, akikről ír, elkerülték az egyre dominánsabban jelentkező világi úri birtokra jutást. Ezek tehát nem lehettek az 1397-es törvényben az úri birtokok iobagióként megnevezett hadakozó elemét alkotók között.

Az 1397-es törvény – az ignobilisek leválasztását követően – nem tartalmaz rendelkezést az egyházi és a királyi birtok nobilis iobagióinak katonáskodásáról. Hadakozás tekintetében csak az úri birtokok jobbágy-paraszti népe utáni kötelezettségét szabja meg. Erről Zsigmond 1398-ban Pozsony megyéhez intézett mandátuma így ír: „Zsigmond... a Pozsony megyében élő és levő nemeseknek és bármilyen rendű birtokos embernek összességükben és egyenként (universis et singulis nobilibus et cuiusvis possessionatis hominibus) ...Hisszük, hogy hűségtek előtt ismeretes, miként és hogyan rendelkeztek és határoztak a Temesváron országunk főpapjaival, báróival és nagyszámú előkelőjével (plerisque proceribus) együtt más alkalommal tartott gyűlésen és tanácskozáson (in congregacione et colloquio) a hadakozás módjáról és rendjéről (de modo et ordine *exercituandi)* ...

...Országunk bármely megyéjének tekintélyesebb nemesei közül egyeseket (Certos ex pocioribus Nobilibus cuiuslibet Comitatus, regni nostri...) a megye alispánjával egyetemben hadseregünk kiegészítése céljából (ad instauracionem exercitus nostri) rendeltünk ki. Közülük három a bárhová vezetendő hadseregünk kiegészítése idején az illető megye minden nemese és más birtokos embere (...alios possessionatos homines) élén kapitányként (tanquam capitanei) tartozik seregünkbe menni. Ezek közül a kirendelt személyek közül egyikük a megye alispánjával együtt kutathasson fel, találhasson meg és büntethessen meg a Temesváron elhatározott büntetésekkel és hátrányos következményekkel bárki olyan nemest és más possessioratus homo-t, aki hadseregünktől távol maradt és távol tartotta magát... Ezért hűségteknek szigorúan meghagyva megparancsoljuk, hogy amikor az említett kapitányok és alispán hozzátok fordul, akkor mindnyájan, senkit sem véve ki, *hadinépetekkel és minden jobbágyotok huszad részével felkelve* (...cum vestris gentibus insurgentes, necnon cum vicesima parte vniuersorum vestrorum Jobagionum ...), a mondott két kapitánnyal és az alispánnal az ő útmutatásuk szerint szolgálatunkra, ahová csak célszerű lesz, mindig tartozzatok *exercituacionis more* útra kelni."[11]

Az oklevél az egész országra vonatkoztatva világosan megkülönbözteti az urak hadinépét és a „minden jobbágyotok huszad részét". Sem „sessio", sem „porta" megjelölést ez az oklevél sem említ, miként az 1397. évi törvény sem tartalmazza e szavakat. Nem telekkatonaságról van tehát szó, hanem a nemesi birtok jobbágy-eredetű harcos eleméről! Az urak hadinépe kiegészül a „paraszti militiával".

Sajnálom, hogy a tapasztalt kutató és történész Borosy András nem vette figyelembe a paraszti militiától a telekkatonasághoz vezető fejlődést. Abban pedig, hogy a források korrekt elemzésével kövessem a történeti fejlődés útját, nem akadályozhat meg egy XVIII. századtól napjainkig ható – ám 1397-ben még anakronisztikus – megnevezés.

Ez a köztünk folyó vita fő kérdése, minden egyéb csupán másodlagos, nem tartozik vitánk érdemi részéhez. Megírásukat pusztán előző vitacikkemet kiegészítendő tartottam szükségesnek, korábbi kutatásaimra épülő véleményem (és nem „elméletem"!) fenntartásával.

---

[8] *Gerics József – Ladányi Erzsébet:* A nemesi lét: jogállás, mentalitás a magyar középkorban. In: Fejezetek a magyar művelődés történetéből. (Szerk.: *Závodszky Géza*) Budapest, 1992. 7. o.

[9] Legújabb, alapos és körültekintő bemutatásuk: *Zsoldos Attila:* A nemesség határán. *Turul* 72 1999/3-4. 118-121. o.

[10] *Borosy András:* Közrendű és nem szabad eredetű hadakozó népelemek az Árpád-korban. HK 1982. 3-25. o.

[11] *Pesty F. – Ortvay T.:* Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. Pozsony, 1896. I. 281-282. o.

SZEMLE

PERJÉS GÉZA

SEREGSZEMLE

Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

(Balassi Kiadó – Zrínyi Kiadó. Budapest, 1999. 332 o.)

Perjés Géza pályája jellegzetes XX. századi magyar életút: katonának tanult, részt is vett a keleti front harcaiban (erről nemrég jelent meg visszaemlékezése a Hadtörténelmi Közlemények 1997. évfolyamában) – de az ország fordulatokban oly gazdag sorsa az ő számára is más irányt szabott: 1945 után nem lett „miles militans", hanem, igaz kitérőkkel (a magyar tudomány nagy szerencséjére): „miles doctus." R. Várkonyi Ágnes szép bevezetője felvázolja azt az utat, amelyen Perjés Géza végighaladva a magyar hadtörténetírás élvonalába küzdötte fel magát.

Noha megjelenésükkor már az 1960-as évektől rögtön igyekeztem tanulmányait megismerni, most mégis, a Seregszemle átolvasásakor meglepődtem, hogy milyen gazdag termésből válogathatott a szerző a könyv összeállításakor (a közölt bibliográfia mintegy 80 tudományos publikációját tartalmazza). Ez az újraolvasás egyben az újrafelfedezés szellemi élményét is nyújtotta számomra.

Munkáinak két módszertani alappillére figyelhető meg a kötetben: az európai hadtörténeti kutatások eredményeihez való messzemenő kapcsolódás, valamint az interdiszciplinitás. Perjés Gézának elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy az 1960-as évektől az addig meglehetősen izolált magyar hadtörténeti kutatások ismét egyre több szállal kapcsolódhattak (kölcsönösen) a nyugat-európai országokban folyó tudományos tevékenységhez.

A Seregszemlébe felvett tanulmányai, valamint a bibliográfiában szereplő munkái arról győzik meg az olvasót, hogy Perjés Géza Zrínyi Miklóst, a katonát, politikust, hadtudományi gondolkodót, költőt tartja a XVI–XVII. századi Magyarország legkiemelkedőbb tehetségének. Nem véletlen, hogy könyvének legszebb és legizgalmasabb lapjai Zrínyiről szólnak, és számtalan kitűnő megállapítást nyújtanak a költőről (a katona szemével) és a katonáról, a hadtudományi íróról, a katonalélek megfigyelőjéről és ábrázolójáról, a politikusról. Ugyancsak élményszámba megy elolvasni a metodizmus kérdését és a Zrínyi-Montecuccoli vitát tisztázó tanulmányát, amelyben kimutatja, hogy köztük nem hadtudományi, hanem politikai alapú ellentét volt, amely az ország helyzetéből és az udvar politikájából következett. A tehetségosztó „sors bona" ugyanis Zrínyinek csak egyet nem adott meg: biztos társadalmi hátteret, független, erős országot – helyette adott egy töredék országrészt, amely a Habsburg-birodalom alárendelt határvédelmi területe volt. A Zrínyi-Montecuccoli ellentétet és vitát tisztázó tanulmánya egyben példamutató a reális nemzeti önismeret alakítására is, amelyben a történeti tényeknek kell a döntő érveket adni, elkerülve a nemzeti öndicséretet és önmentegetést. A reális nemzeti önismeretet nekünk magunknak kell kialakítanunk, mellőzve mindenféle torzulást és torzítást. Perjés Géza munkáiban ez az elv következetesen jelen van.

Hogy a katona és hadtörténész, ha nem zárkózik be szakmájának sokszor maga emelte korlátai közé, az irodalomtörténésznek is tud újat mondani vagy új érveket szolgáltatni, azt Perjésnek a Szigeti veszedelemről nyújtott elemzése és a kuruc álballadák vitájáról kifejtett véleménye mutatja. Az Esztergom megvételéről katonai szempontú elemzése nemcsak megcáfolhatatlanul bizonyítja Thaly szerzőségét, hanem egyúttal az interdiszciplináris módszer világos bizonyítéka. És ez fordítva is igaz: a Szigeti veszedelem katonai szempontú elemzése a hadtörténet számára is használható anyagot ad az esztétikai és nyelvi szépségek mellett és által.

A Rákóczi-szabadságharc jelentős helyet kap a kötetben (és a bibliográfiában felsorolt művek között), most itt csak a Mezőgazdasági termelés, népesség, hadsereg-élelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715) 1963-ban megjelent könyvét említjük meg; a Seregszemlébe ennek első négy elvi jellegű fejezetét vette fel. A könyv tipikusan interdiszciplináris témát dolgoz fel, amelyben összefonódik hadtörténet, hadtudomány, gazdaságtörténet, mezőgazdaságtörténet, történeti statisztika, demográfia, táplálkozástudomány stb. Az állandó hadseregek kialakulásával egyre fontosabb, gyakran hadjáratok, háborúk kimenetelét eldöntő tényezővé vált a hadellátás, az azzal összefüggő gazdasági és szervezési tevékenység. Általános érvényű megállapításait a török elleni felszabadító háború, valamint a Rákóczi-szabadságharc lefolyására konkretizálja, ezzel mintegy magasabb szintre emelve a szabadságharc hadtörténeti kutatását, túllépve a pusztán harci cselekmények bemutatásán, szélesebb dimenzióba helyezve a háború (háborúk) lefolyásának vizsgálatát. Vagy: noha a kurucok 1703. évi felvidéki hadjáratát Markó Árpád már feldolgozta, Perjés Géza e témában is tudott újat hozni, Bercsényi Miklós hadvezetési tevékenységének a Thaly-féle illúzióktól megtisztított, reális bemutatását.

Végezetül ismertetésemet egy ajánlással és egy kívánsággal fejezem be. Ajánlom a Seregszemlét nemcsak a korral foglalkozó kutatóknak, főleg a fiataloknak – számukra a könyv tanulmányozása egyszerűen nélkülözhetetlen –, hanem a nemzeti múlt iránt érdeklődők népes táborának is. Nemcsak kitűnő stílusban, élvezetesen megírt könyv által nyújtott intellektuális örömben lesz részük, de példát és utat kapnak a reális nemzeti önismeretre, a haza igazi szeretetére, múltunk „vérzivataros századainak" (ahogy Kölcsey Ferenc a Hymnusban nevezte a kort) objektív felmérésére.

Ugyanakkor a magam és kutatótársaim nevében kívánom, hogy a „miles doctus" tarsolyából még sok ilyen magas színvonalú tudományos munka vonuljon fel seregszemlére.

Bánkúti Imre

NICOLAS DE KUN

ONZE SIÈCLES DE RELATIONS BELGO-HONGROISES ET LUXEMBOURGO-HONGROISES

(Brüsszel, 1999. 384 o.)

A Brüsszeli Magyar Ház kirakatában a saját kiadású művek közt folióméretű kötet hívja fel magára a figyelmet, amelynek az első külső borítóján Théo van Rysselberghe „Magyarország millenniuma" című, 1896-os színes plakátja szerepel. A 24 táblázattal, 20 térképpel, vázlattal és 46 egyéb illusztrációval gazdagon szemléltetett mű, amelyhez imponáló apparátus is csatlakozik, a szülőföldjétől évtizedek óta távolélő, de hazájától soha el nem szakadt nemes Kun Miklós (Nicolas Kun de Kozma) sokéves munkájának felbecsülhetetlen értékű eredménye. A Belgiumban élő szerző igyekezett, hogy feltárjon minden apró adatot, amely a mai Belgium és Luxemburg lakosságát, valamint a magyarságot ezer esztendőn át valamilyen formában összekapcsolta. Mottójául jogosan választotta a Luxemburgi Nagyhercegség Tanácsának 1784-es határozatából: „Magyarország nem idegen ország." Ebben a szellemben a legkülönbözőbb belgiumi, luxemburgi, magyarországi és ausztriai forrásegyüttesekben az előző szakirodalom alapján végzett meghatározó kiegészítő kutatások után született meg a tizenhat fejezetre tagolt, francia nyelvű mű. Ennek rendkívüli gazdagságát csak felvillantani tudja a recenzens, miközben főleg a hadtörténelmi vonatkozásokra hívja fel a figyelmet.

Az első fejezet a kezdetektől a XV. századig terjedő időt mutatja be, utalva e két terület őskori, hun- és germánkori sorsbéli hasonlóságaira, majd felidézve a végleges magyar honfoglalásra és a mai Belgium és Luxem-

burg területével kapcsolatos nyugati hadjáratokra vonatkozó, fennmaradt forrásokat. Ezt követően a magyar területeken átvonult, Flandriából, Brabantból, Hainaut-ból, Luxemburgból, Bruggéből, Namurból, Ypernből és más kisebb területekről hadrakelt keresztesekről szól a szerző. Ehhez csatlakozva rendkívül érdekfeszítő rész következik arról, a XIII. században miként bukkantak rá flamand utazók is a Magna Hungaria-beli, valamint más töredékmagyarokra, továbbá miként települtek a Magyar Királyság területére, mégpedig főleg Kárpátaljára, a Szepességbe, az erdélyi szász székekbe, Baranyába e korai időben vallonok és flamandok, miközben egyes magyarok Lüttichben bukkantak fel. Utóbbiak közül a szerző Magyarországi (Árpád-házi) Szent Erzsébetet emeli ki, akinek leányát, Thüringiai Zsófiát, II. Henrik brabanti herceg vette feleségül. A további uralkodóházbeli, művészeti és egyéb kapcsolatok zárják ezt a részt.

A következő két fejezet a XVI–XVII. században egyre szélesedő rokoni, anyagi, tudományos és művészeti összefonódásokat részletezi, amelyeket a protestantizmus terjedése még tovább erősített. Ezek közül itt is kiemelendő Oláh Miklós és Rotterdami Erasmus baráti kapcsolatának részletes felidézése és a magyar tudósok németalföldi publikációinak sorravétele.

Egyértelműen a hadtörténelmi vonatkozások kerülnek előtérbe a következőkben. A negyedik fejezet a császári szolgálatba állt és így magyar földre került németalföldi hadvezérek és zsoldosok XVI–XVIII. századi működését idézi fel, köztük Karl von Mannsfelt, Johann von Tilly, Giorgio Basta és társaik szerepét a tizenötéves háborúban, Alexandre de Bournonville, Bucquoy grófja, valamint Charles de Rouroy és vallonjaik harmincéves háborúbeli harcait. A továbbiakban a szerző az oszmánellenes felszabadító háborúban bevetett, Hainaut-ból, Luxemburgból, Namurból, Flandriából, Brabantból, Lüttichből érkezett harcosokról szól, kiemelve Landolin Bucquoi, Longueval grófja, továbbá Arenberg két hercege: Alexandre-Joseph és Philipp-Charles, valamint Charles-Eugene, Croy hercege, főleg pedig Ferdinand-Gobert de Lynden, Aspremont grófja szerepét. Legutóbbi vette feleségül II. Rákóczi Ferenc herceg húgát, Júliannát.

Áttérve Mária Terézia korára, a szerző az Argenteau, a Meerbeek, a Wignacourt, az Ayasa, az Ursel, a Clerfayt, a de Ligne és más családok kiemelkedő, magyar királyi szolgálatban állt katonaegyéniségeit idézi fel. Ezt követően, visszanyúlva a harmincéves háborúig, részletezi a mai Belgium és Luxemburg területén a császári hadseregben bevetett magyarok, főleg a huszárkötelékek szerepét. Az egykori Spanyol-, majd Osztrák-Németalföld birtoklásáért folyt harcok közül különösen bő terjedelemben idézi fel a spanyol és az osztrák örökösödési háború ideje alatt vívottakat. Ezt követően a Batthyány-, a Pálffy-, a Teleki-, és a Széchényi-család e területhez fűződő kapcsolódásait mutatja be Kun Miklós. E blokk zárásaként röviden felidézi, mely magyar egységeket vetette be II. József a brabanti forradalmi mozgolódás ellen, és ezek miként viselkedtek.

A hatodik fejezet ugyancsak erőteljesen hadtörténelmi jellegű, ez ugyanis a francia forradalmi és napóleoni háborúk korát idézi fel. A huszárok háborús szerepvállalása mellett a szerző a magyar gránátosokat is erőteljesen kiemeli, miközben Jomini kortárs dicséretét idézi: „Magyarország adta azokat az ezredeket, amelyek, a vallonokkal együtt, a császári csapatok elitjét alkották." A belgiumi térségben bevetett hat huszár- és tizenkét gyalogezredbeli magyarok harctéri helytállásának részletezése után külön, egyenként mutatja be ez a rész három tucat magyar királyságbeli császári-királyi tábornok kimagasló teljesítményét, rövid pályafutásuk egészét is ismertetve.

A korszak egyéb kapcsolattörténetét tárgyaló következő fejezet bevezetőként még visszautal a volt Temesi Bánság korábbi, még XVIII. század közepi, betelepítésére és gazdasági fejlesztésére, illetve az abban játszott délnémetalföldi szerepre. Ezután az egyházi kapcsolatok részletezése következik, majd szó esik a császári-királyi hadseregben magyar felségterületen szolgált flamand, vallon és luxemburgi katonák reformkori sorsáról. Ezt követően a belgáknak Kossuth Lajoshoz fűződő, valóban páratlan kapcsolataival foglalkozik a szerző. A nyolcadik fejezet az 1848/49-es magyar menekültek belgiumi sorsát idézi fel érdekfeszítő részletességgel.

A következő fejezetben a szerző visszatér a dinasztikus kapcsolatokhoz, Rudolf trónörökös Stephanie belga hercegnővel kötött házasságát a középpontba állítva, valamint a magyar Habsburgoknak és Coburgoknak a

Nassaui, valamint a Szász-Coburg-dinasztiához kötődő kapcsolatait részletezve. Ezután szól a szerző a megözvegyült Stephanie hercegnőnek Lónyay Elemér gróffal formálódó és házassággal végződött kapcsolatáról, valamint a további magyarországi és belgiumi személyi vonatkozásokról. Ezt követi a IV. Károly király két hazatérési kísérletével és a Habsburgok emigrációjával kapcsolatos belga kormányálláspont bemutatása. A tizedik fejezetet az utolsó másfél évszázad gazdasági kapcsolatainak, a következőt a sokkal régebbi eredetű szépművészetieknek, a tizenkettediket a zeneművészet terén jelentkezetteknek, az ezt követőt a szépirodalombelieknek szenteli a szerző.

A tizennegyedik fejezet foglalkozik a diplomáciai kapcsolatoknak a dualista osztrák–magyar állam megszületésétől Csonka-Magyarország második világháborús német megszállásáig terjedő időben történt alakulásával. E tekintetben bizonyára ugyanúgy figyelmet kelthet az 1919-es magyarországi belga gazdasági misszióról írt alfejezet, mint a belga szocialisták és a flamand nacionalisták magyar ügyben mutatkozó nézetkülönbségeiről szóló, vagy a kis-antant országainak kisebbségi politikájával kapcsolatos belga kormánynézeteket bemutató. Hasonlóan jelentős a Belgium második világháborús lerohanása után menekültek magyarországi befogadását bemutató záró alfejezet. A következő fejezet a második világháború utáni állami és lakossági kapcsolatokkal folytatja a megkezdett témát. A tizenhatodik, a zárófejezet, a hazájukat elhagyni kényszerült magyarok belgiumi befogadását idézi fel a sorsfordító események kronológiájában.

Ez a rövid ismertetés is világossá teszi, mennyire igaz Kun Miklósnak az utószóban megfogalmazott gondolata, hogy a jelentős földrajzi távolság ellenére ezer esztendős, Luxemburgi Zsigmond magyar királysága óta pedig eleven kapcsolatrendszer él e két földrajzi térség lakossága között. A recenzens a maga részéről, a hazai további kutatások ösztönzésére is, elsődlegesen a hadtörténelmi vonatkozásokat emelte ki, mivel ezek is magukért beszélnek, gazdagon igazolva a szerzőt. Aki kezébe tudja venni ezt a művet, amelynek magyar kiadása igen üdvös lenne, számos új ismerettel lesz gazdagabb, és sok távoli eseményt világosabban megért. Köszönet érte a belgiumi magyar szerzőnek.

Zachar József

JÜRG STÜSSI-LAUTERBURG – HANS LUGINBÜHL – RICHARD MUNDAY – UELI STAMP

WELTGESCHICHTE IM HOCHGEBIRGE

Entscheidung an der Grimsel, 14. August 1799

(Verlag Merker im Ettingerhof, Baden, Schweiz, 1999. 243 o.)

A „Forradalom és ellenforradalom Svájcban" hosszútávú kutatási program során, a „Kutatások és források 1789–1815" című kiadványsorozatban az 1802-es svájci felkelésről már 1994-ben megjelent figyelemreméltó mű után végre az érdeklődő hadtörténész kézbe veheti a második kiadványt. Ezt is az előző kötet szerzőjének, az egyik legjelesebb svájci kutatónak, Jürg Stüssi-Lauterburgnak és munkatársainak a neve fémjelzi, akik sajátos módon mutatják be, miként kísérelték meg Európa hatalmasai 1799-ben, hogy a svájci magashegyvidéken folyt fegyveres küzdelemben szerezzék meg az uralkodó befolyást a szembenállók ellenében. Ugyanakkor azonban, amikor napról-napra követik a három világhírű hadvezér: egyrészt André Masséna francia, másrészt Károly főherceg császári-királyi és Alexander Szuvorov orosz harcosainak sikereit és kudarcait, párhuzamosan mindenkor kitérnek a polgárháborús vonulatra is. Minden mozzanatnál kellő súllyal ábrázolják a francia bábállam, a „Helvét Köztársaság" szolgálatában álló, de annak semlegessé-

gére törekvő Frédéric César de La Harpe vezette és az emigrációból hazatérő, a Helvét Konföderáció helyreállításán fáradozó, de a franciaellenes koalíció függőségébe került Nikolaus Friedrich von Steiger követőiből álló hadak összecsapásait. Ehhez csatlakozva, a háború sújtotta lakosság mérhetetlen szenvedései és az idegenbeli hadakozásra rákényszerített, különböző birodalombeli katonaság addig elképzelhetetlen megpróbáltatásainak ábrázolásáról sem feledkeznek meg a szerzők. Ennek jegyében a Grimsel-szakadékon átívelő, „Ördöghídnak" nevezett, egyetlen átkelési lehetőségért vívott 1799. augusztus 14-i csatát állítják tárgyalásuk középpontjába, amely valóban döntőnek bizonyult, ezért is került a „Világtörténelem a magashegységben" főcím mellé alcímnek e dátumhoz kötve: „Döntés a Grimselnél".

Nemcsak a tartalmi hármasság miatt nevezhető sajátosnak jelen tudományos feldolgozás. Miközben a szerzők negyedfélszáz hivatkozással igazolják megállapításaikat, s miként a főszövegben, ezekben is meghatározó a kortárs források megszólaltatása, nem a szokásos fejezettagolással tárgyalják mondanivalójukat. Bevezetésként a beköszöntő 1799-es esztendő európai állapotának felvillantása szolgál, majd alapos összefoglaló nemzetközi áttekintés, mi előzte ezt meg az első koalíciós háború eredményeként, a második előkészületeként, és hogyan élte meg mindezt Svájc. E részt az 1799-es hadiesemények vázlatos bemutatása és a következményekre való kitekintés követi. Ezután egy újabb önálló egységben a nagyhatalmi igények oldaláról és svájci szempontból veyetik fel a témát. Ma és magyar szempontból is tanulságos e rész meghatározó alcímeinek a puszta felsorolása: „Franciaország diktálja a helvét alkotmányt", „Francia tartománytologatás", „Francia terror", „Figyelemre méltatott helvét ellenállás", „A svájci ellenállás bátorítja Franciaország ellenségeit", „Gyűlölt francia megszállóhatalom", „A helvét direktórium példátlan megtorló intézkedései", „A másként gondolkodók hivatalosan megparancsolt besúgása, feljelentése", „Drákói törvényhozás", „Hivatalosan megparancsolt barátság", „Törvényes formába öltöztetett terrorisztikus döntések", „Halálos ítéletek". A polgárháborús helyzetre és a külső háború svájci eseményeire áttérve, a szerzők mindkét félnek az erőszakra való hajlandóságát és a harcok kegyetlenségét állítják középpontba. A harmadik önálló tartalmi egység immár harmadszor, ezúttal a hadműveleteket sorra véve, tárgyalja a feldolgozandó témát. Az 1799-es svájci eseményeket a császári-királyi hadrakelési döntéshozatalból és a francia ellenhaditervből kiindulva, Masséna graubündeni és Károly főherceg schaffhauseni sikerén, valamint Szuvorov itáliai helyzetnyerésén át a harcok súlypontjának a Sankt Gotthard-hágóhoz való május végi áthelyeződéséig követik.

A továbbiakban, június elejétől szeptember végéig részletezve, a kötet érdemi részét a valóságnak megfelelően az első és második zürichi csata közti időszaknak a Svájci Központi Alpokban vívott magashegyi küzdelmei képezik. Ez magyar szempontból is figyelemre méltó, hiszen az itt kiemelt Erdődy-huszárok, a varasd-szentgyörgyi és a horvát báni határőrök, valamint más magyarországi egységek is Hadik Károly gróf altábornagy tizenkétezer fős hadtestében, főleg Jellasics Ferenc báró vezérőrnagy dandárába beosztva, e megpróbáltatások részesei voltak. A Glarus, Schwyz és Uri területéről kindulva a Grimselhegységért vívott, valóban sorsfordító küzdelemben derekasan helyt álltak, miként az e kötetben is név szerint említett vásárosnaményi Eötvös Károly őrnagy. E véres harcok során egyébként a franciákat egy hegyi lakos a gleccseren átvezető egyetlen hegyi ösvényen a császári-királyiak hátába vezette, így kerülhetett sor a Simbschen József Antal báró vezérőrnagy vezényelte, a lerombolt „Ördöghidat" védő – részben magyar – kötelékeken való váratlan irányú rajtaütésre, utóbbiak kényszerű visszavonulására, a franciák számára a Sankt Gotthard-hágón való átkelés lehetőségének a megnyílására.

A kötet zárófejezete a svájci hadjárat következményeit érinti röviden, az orosz–osztrák szövetség felbomlását, Napóleon első konzulságának megszületését, majd a további fejleményeket. A kitekintés, az 1799-es esztendő tanulságainak a levonásával, a Szent Gotthard-hágó történelmi szerepének bemutatását egészen napjainkig követi. A szerzők befejezésül azt hangsúlyozzák, mennyire fontos a svájci semlegesség és annak őrzése.

Az ismertetett alapvető szakmunka gazdag bibliográfiával zárul, a jegyzetek a teljes forrásanyagra való utalásokat tartalmaznak. Végül kiemelendő, hogy a szöveget gazdag illusztráció kíséri: térképek, vázlatok, tábláza-

tok, a fontosabb szereplők portréi, a források különböző típusainak fakszimiléi. A legfontosabb illusztráció azonban mégis a gazdag forrásidézet a főszöveg oldalain ugyanúgy, mint a hivatkozásokban. A Napóleon-kor iránt érdeklődő minden magyar szakember akár a feltárás, akár a feldolgozás tekintetében, vagy akár a következtetések vonatkozásában rendkívül hasznos művet forgathat Jürg Stüssi-Lauterburg és munkatársai jóvoltából.

Zachar József

HERMANN RÓBERT

A CSORNAI ÜTKÖZET TÖRTÉNETE ÉS OKMÁNYTÁRA 1849. JÚNIUS 13.

(Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának kiadványa, Sopron, 1999. 308 o.)

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc évfordulója kiváló lehetőséget biztosított a korszak kutatóinak, hogy számos könyvet, tanulmányt, forráskiadást jelentessenek meg. A visszaemlékezések, egy-egy személyhez kötött iratanyagok publikálása mellett több tematikus forrásközlés is készült, mint amilyen a most ismertetésre kerülő mű is.

Hermann Róbert a szabadságharc egyik talán legbriliánsabban kivitelezett csatájának iratanyagát gyűjtötte össze e kötetben. A könyv tartalmazza a Kmety-hadosztály és a Wyss-dandár felvonulására vonatkozó valamennyi jelentést, illetve a vezérkarok ezzel kapcsolatos utasításait. Megtalálhatjuk az ütközetre vonatkozó valamennyi ismert hadijelentést, valamint a kitüntetési előterjesztéseket és a veszteséglistákat. Válogatást ad a csata utóéletével és a polgári lakosság elleni osztrák büntetőintézkedésekkel összefüggő kútfőkből. A százkilencven tételből álló okmánytár valójában kétszáz fölötti iratot tartalmaz. Nagyon kevés újraközlés, amelyeknek többsége az első megjelenések javított, nem kivonatos publikálása. Az osztrák levéltári anyagok nagy száma a kötet értékét külön emeli.

Az ütközetre vonatkozó, a közvetlen szemtanúk által írt naplók és visszaemlékezések zöme magyar résztvevőktől származik. A szerző több érdekes, eddig nyomtatásban meg nem jelent emlékiratot közöl, melyek közül kiemelkedik Kmety-hadosztály működéséről szóló 3. és 4. számú forrás.

A kötet elején megtalálható tanulmány historiográfiai áttekintéssel nyit, majd felvázolja a Buda bevétele utáni magyar hadműveleti terveket. A Kmety-hadosztály lett az egyetlen komoly haderő a Duna jobb partján, amelynek feladata a VII. hadtest biztosítása, illetve a nyugat-dunántúli osztrák erők megfigyelése. A hadosztály feletti rendelkezés miatt Klapka György, Görgei Artúr és Bayer József között hatásköri vita alakult ki.

A magyar haderők felvonulásának ismertetése után nyomon követhetjük az osztrák csapatok útját, elhelyezkedését. A megújuló ellenséges aktivitás a magyarországi cs. kir. hadak frissen kinevezett főparancsnokának, Haynaunak volt köszönhető, aki először igyekezett a Rába vonaláig kiterjeszteni védelmi vonalait. Átszervezte hadseregét, amely érintette a Wyss-dandárt is. Ez a csapatátirányítások miatt átmenetileg meggyengült, vezénylése is nehézkessé vált, mivel az előrenyomulás során közelebb került a III. hadtestparancsnoksághoz, mint a sajátjához. A csornai diszlokáció felkínálta a nagy területen elhelyezkedő dandár kettévágását, amelyet Wyss is észlelt és jelentett feljebbvalói felé. A kedvezőtlen helyzet még Heinrich Hess altábornagynak, az itáliai hadsereg vezérkari főnökének is feltűnt, s Haynau június 11-én keltezett, hozzájuk eljuttatott jelentéséhez írt megjegyzéseiben bírálta a dandár elhelyezkedését.

A szembenálló felek ismertetésekor a szerző nemcsak az erőviszonyokat taglalja, hanem a csapatok rövid története mellett a parancsnokok kivonatos életrajzát is megadja. Példaértékű az osztrák parancsnok bemutatása, mivel szakirodalmunkban ez ritkán történik meg. Kmety György esetében azonban szükséges némi korrekciót tenni. Bár az emig-

rációs irodalomban számos helyen szerepel áttérése a muszlim vallásra, hátralévő élete során többször is hangoztatta, hogy ez nem történt meg. Esetében is a török kormány által ajánlott névleges renegálásról lehetett csak szó. Guyon pedig valóban az anatóliai hadsereg vezérkari főnöke volt és részt vett Karsz erődítési munkáiban, azonban az ostrom alatt nem tartózkodott ott. A vár feladását megelőző este, kurd katonák segítségével – az orosz megtorlástól való félelem miatt –, a szintén '48-as emigráns Josef Kohlmann szökött ki Kmetyvel az erődből. Miután Kmety egyik kémétől értesült a Wyss-dandár elhelyezkedéséről, anélkül, hogy bárkit is beavatott volna tervébe, elhatározta a rajtaütést, s ezt június 12-én este, a marcaltői pihenőnél tudatta csak levélben Klapkával. Erőltetett menetben vonult Csornára, ahová 13-án a hajnali órákban érkezett meg. Egyik dandára elvágta a Kapuvár felé történő visszavonulás útját, s a települést több oldalról támadva, a császári csapatok szívós küzdelme ellenére három óra alatt elfoglalta. Az osztrák erőket a Hanság mocsarai felé szorították, ahol azonban néhány nappal korábban – a magyar felderítés tudta nélkül – helyreállították a hidakat. Ellenkező esetben megsemmisítésük, fogságba esésük elkerülhetetlen lett volna. Wyss vezérőrnagy tisztázatlan körülmények között elesett az ütközetben. Kmetyt június 16-án hőstettéért tábornokká nevezték ki.

A tanulmány végén a csata problémás kérdéseit veszi górcső alá a szerző. Foglalkozik Wyss halálával, elemzi a kapuvári féldandár illetve a Szerdahelyen állomásozó Collery-dandár passzivitását. A csornai támadás nagy zavart okozott a császári vezetésben; magyarok számát 25-30 000-re tették, s ennek fényében hajtották végre csapatmozgásaikat. Hermann Róbert végül megvizsgálja a csornai lakosok ütközet alatti magatartását, s a települést ért osztrák atrocitásokat.

Csornánál mind a magyar, mind az osztrák csapatok komoly teljesítményt nyújtottak. Kmety ragyogó tervének meghiúsulása csak a hansági hidak helyreállítása miatt következett be, de így is emlékezetes győzelmet aratott. Hadmozdulatának szerepe lehetett abban, hogy a cs. kir. csapatok Győr megtámadásáig csak csekély aktivitást mutattak a Duna jobb partján.

A tanulmányt glosszárium zárja le, ahol a német katonai műszavak fordítása található.

A kötet végén mintegy kéttucatnyi illusztráció kapott helyet az események főszereplőiről, illetve a csapatokról, azonban sajnálatos módon pont egy Kmety Györgyöt ábrázoló kép hiányzik közülük. Az események könnyebb megértését jól szolgálta volna egy térképvázlat, s a mű használatát megkönnyítő névmutatót is szívesen láttunk volna.

Hermann Róbert nem először (s reméljük nem utoljára) tett az olvasóközönség elé egy értelemzavaró nyomdahibáktól mentes, mintaszerű, jól gondozott forráskiadást, amely méltó emléket állít az ütközetnek s mindkét fél katonáinak.

Csorba György

HAJDU TIBOR

TISZTIKAR ÉS KÖZÉPOSZTÁLY

Ferenc József magyar tisztjei

(História Könyvtár Monográfiák 10., MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1999., 342 o., 9 térk.)

„Aki elszánja magát a következő fejezetek elolvasására, gondolkodóba eshet: mit is olvas tulajdonképpen? Se nem hadtörténet, se nem szakszerű szociológia, a szokványos politikatörténet-íráshoz sem hasonlít, még az egyes fejezetek is eltérő jellegűek; ahhoz képest, hogy nem kerek monográfia, talán hosszú, túllépi a címben ígért időbeli határokat, tematikus határai sokszor bizonytalanok." Ezekkel a szavakkal kezdi *Hajdu Tibor* legújabb kötetének bevezetését. Az olvasó, ha e sorok írójával egyetemben szintén ahhoz a titkos

szektához tartozik, melynek tagjai a kezük ügyébe kerülő könyveket nem a bevezetés átugrásával, hanem *elolvasásával* kezdik tanulmányozni, valóban gondolkodóba eshet: miért, hogy a szerző eleve szükségét érzi a mentegetőzésnek. Léteznek persze másféle szekták is, így például azoké, akik következetesen a kötet elolvasása *után* lapoznak viszsza az előszóhoz, nos, ők minden bizonnyal indokoltnak fogják érezni a szerző magamentségének előzetes biztosítását. *Hajdu* diagnózisa meglehetősen pontos: könyve valóban produkálja a felsorolt szimptómákat. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy őt sem a lebeszélés szándéka vezeti, amikor előre figyelmezteti jövendőbeli olvasóját: nem holmi jólfésült, lekerekített opuszt, egy hosszú kutatási folyamat zárókövét (ez a képzavar a sajátom, nem az övé!) tartja a kezében. Lehetne ez a munka valamiféle zárókő, megkoronázása annak a legalább másfél évtizedes kutatómunkának, amelyet a szerző köztudomásúlag a Ferenc József-i kor tisztikarának tanulmányozására fordított. Lehetne, de nyilvánvalóan nem az. Ahogy Hajdu – szintén még az előszóban – megfogalmazza: „A magyar történeti irodalom nagy múltú és impozáns terjedelmű, mégis hiányzik sok fontos téma kidolgozása. Ezért egy új könyv szerzője választás elé kerülhet: jól komponált, kerek monográfiát ad az olvasó kezébe, (...) vagy pedig az eddig ki nem fejtett összefüggések, publikálatlan források közzétételére törekszik, s csak annyira ismétli meg az ismert tényeket, amennyire az összefüggések érzékeltetése megköveteli." Bármennyire adat- és gondolatgazdag ez a munka, bármennyit is profitálhatnak belőle különféle rendű és rangú jövendőbeli olvasói, mégsem lezárás, hanem inkább fontos állomás, „előretolt helyőrség" a sivatagban, mintha a szerző azt mondaná vele: íme, én (egyelőre) eddig jutottam, ebből már ki lehet indulni.

A téma mondhatni örökzöld. Ha a hadtörténetírásban vannak *par excellence* örökzöld témák, akkor az egyik bizonyosan a hadsereg és a társadalom viszonya. (A másik pedig valószínűleg a hadsereg és a politika kapcsolatrendszere.) A szerző eredeti szándéka szerint a dualizmuskori *középosztályt* vette célba, s a nem könnyen becserkészhető vad elejtésére 'civil' történész létére hadtörténeti forrásanyagot: tiszti személyi lapokat, katonai statisztikákat etc. kívánt felhasználni. Ez az eljárás nyilván teljességgel érthető, ha valaki a tisztikar mibenlétére kíváncsi. Azonban a nem hadtörténészek viszonylag ritkán folyamodnak efféle forrásbázishoz. Ahogy Deák István írja: „A hadsereg társadalmi intézményeként és érdekcsoportként kétségtelenül döntő szerephez jutott a modern történelemben; ezt a szerepet mindeddig nem eléggé vizsgálták meg, részint mert a történészek és általában az értelmiségiek nem szívesen foglalkoznak egy szerintük nemigen vonzó, faragatlan tuskókból álló csoporttal. (...) Csupán a legutóbbi években kezdik elismerni a hadtörténészek munkáját tiszteletre méltó tudománynak (...)." Deák bizonyára túloz, de a jelenség mégis csak létezik. Hajdu Tibor (kevés pályatársával együtt) kétségtelenül úttörőmunkára vállalkozott a hadtörténelem eredményeinek 'civil' kiaknázásával. Kutatásai során hatalmas ismeretanyagra tett szert a dualizmuskori tisztikarra, had- és hadseregügyre vonatkozóan, olyan hatalmasra, hogy erről a korszakról sok vonatkozásban többet tud a hadtörténészeknél. Ő maga azonban következetesen elhárítja magától, hogy valaha is hadtörténésznek tekintsék, pedig legalább a *tiszteletbeli* titulust bízvást elfogadhatná.

A téma azonban nem csupán örökzöld, de jellegét tekintve befogadói szempontból kétség kívül nehezen emészthető. Ezért aztán a reménybeli olvasó ne számítson könnyed nyáresti szórakozásra. A szerző, aki pontosan tisztában van a statisztikai tabellák elemzéseiből fakadó figyelemlanyhulás állandó veszélyeivel, a maga részéről igyekszik mindent elkövetni az olvasói érdeklődés ébrentartására. Biztos arányérzékkel lavírozik a tényszerűen precíz, ám meglehetősen száraz analízis Szküllája és a zsurnalizmusba hajló anekdotázás Kharübdisze között. (Az irodalmi részletek alkalmazása kitűnő illusztrációként szolgál egy-egy jelenség érzékletes bemutatásánál, noha természetesen bizonyító erejük csak korlátozott lehet.) Az ily módon „megkönnyített dolgú olvasó" végül – ha túljut a tíz fejezeten – bizonyosan nem érzi feleslegesnek az erőfeszítéseket: sokat fog addigra megtudni a dualizmusról, a tisztikarról, a középosztályról, de ami ennél is fontosabb, sok továbbgondolásra érdemes ötlettel is gazdagabb lesz.

A kötet szerkezete sajátosan elegyíti a történeti és a tematikus elemző fejezeteket. A szerző – ahogy már tudjuk – az előszóban felhívja erre a figyelmet. Talán lesz olvasó, aki a

munka elolvasása után úgy gondolja, hogy lehetett volna ennél egységesebb struktúrát létrehozni. Ha azonban jobban utánagondol, tökéletesen megérti a történész alapvető problémáját: a történeti és a logikai szempontot tulajdonképpen minden tárgyalt tematikus egység esetében *egyidejűleg* kell(ene) érvényesíteni.

Külön kell még szólni a könyvet gazdagító mintegy kéttucat korabeli (jól összeválogatott) fényképről, valamint a tíz szép és jól használható térképről. Ez utóbbiakért elismerés illeti mind a szerzőt, mind a kötet szerkesztőit és elkészítőit.

Pollmann Ferenc

JÓZSA BÉLA

TIGRISEK AZ ARDENNEKBEN, 1944. DECEMBER

A II. világháború utolsó nagy páncélosütközetének története

(Történelmi Hagyományőrző és Hadisírgondozó Alapítvány, Budapest, é. n. 336 o.)

A szerző legalább akkora fába vágta azt a bizonyos fejszéjét, amikor elhatározta az 1944. decemberi ardenneki német offenzíva történetének magyar nyelven való megírását, mint a német hadvezetés, amely kivitelezni próbálta azt. A könyvet életre hívó szándék – emléket állítani az eseményekben részt vett valamennyi náció katonáinak és az áldozatul esett polgári személyeknek – igen nemes és üdvözlendő. A valóban igényes, kézbevételre csábító külsővel megjelentetett könyv azonban arányt tévesztett. Sajnos a kötet a hadtörténeti eseményeket feldolgozni szándékozó monográfia egyetlen valódi ismérvével sem rendelkezik; az egyébként igen színvonalas fényképanyag publikálására pedig talán egy kicsit eltúlzott ez az olvasók számára részletes, adatgazdag feldolgozást sejtető forma és címválasztás.

Noha a szerző a kötet legelején kijelenti, hogy munkája „nem is a szigorú értelemben vett hadtörténeti szempontok alapján lett összeállítva" (lehet-e például Tiger B nehézharckocsikról igényesen másképp is írni), azért a legalapvetőbb publikációs elvárásoknak megfelelhetett volna. Ha a jegyzetapparátus hasznáaláról le is mondott a szerző, legalább a törzsszövegben jelölnie kellett volna a fontosabb tények, megállapítások vagy idézetek származási helyét. Ennek hiánya azért is meglepő, mert a szerző nevével fémjelzett Militaria magazinban szintén alkalmaznak jegyzeteket. A szakirodalomban egy kicsit is jártas olvasó úgyis sok helyen ismerős részekbe ütközik, no de akkor is... Sok helyen pedig magyarázat szükségeltetett volna némely katonai fogalom, fegyver vagy személy esetében (közel sem biztos, hogy minden olvasó kapásból tudja például, hogy a „Wirbelwind" egy önjáró páncélozott légvédelmi gépágyú).

Súlyosbítja a helyzetet, hogy a kötet végén lévő irodalomjegyzék úgy, ahogy ott található, teljességgel használhatatlan. Nem csak a legalapvetőbb könyvészeti adatok hiányoznak (kiadás helye és ideje, esetleg terjedelem), de még a kiadás nyelve sem mindenhol stimmel. Kíváncsi vagyok, ki találkozott már Kurt (Panzer)Meyer Grenadiere című könyvének magyar nyelvű kiadásával? Ez azért is sajnálatos, mert az olvasókban a téma iránt felébresztett érdeklődés veszendőbe mehet, ha már a további olvasmányok pontos adatait is valaki mástól kell megkérdezni.

A formai kifogások sorába kívánkozik az is, hogy a könyvben nincs feltüntetve a fotóanyag forrása, jóllehet valószínűleg sok érdeklődő (esetleg makettező vagy militáriagyűjtő) örömmel vette volna, ha a szerző az eredeti fotók származási helyét megjelölte volna. Így nem csak az esetleges áhított másolatokat lenne könnyebb megrendelni, de a fotókat rendelkezésre bocsátó intézmények is megérdemeltek volna ennyi figyelmességet.

Szerencsére dicsérni való is van a munka külső megjelenésén. Igen ötletes a fejezetek sorszámainak „keretbe" foglalása. Erre a célra valóban egy Tiger B nézeti rajza a legstíluso-

sabb. Ugyancsak tetszetős az oldalak formája: szöveggel nem telezsúfoltak, a betűtípus és betűméret könnyen olvasható. A papírminőség imponáló.

Tartalmi szempontból a munka még akkor is számtalan helyen erősen kifogásolható, ha figyelembe vesszük a szerző fentebb már idézett megjegyzését a szakszerűségről. Nem kell ahhoz kandidátusi mércével mérni, hogy egy a szakirodalmat több-kevesebb rendszerességgel forgató olvasónak szemet szúrjanak az olyan terminológiai pontatlanságok és következetlenségek, mint például „Pz. V-ös Párduc", német páncéloshadosztály esetében „felderítő zászlóalj" és „harckocsizászlóalj" (páncélos-felderítőosztály és páncélososztály helyett), „fajlagos túlnyomás" fajlagos talajnyomás helyett, a „tüzérzászlóalj" és a „tüzérosztály" sűrű cserélgetése ugyanazon alakulat, a „páncélautó" és „lövészpáncélos" váltogatása ugyanazon harcjármű esetében vagy a „harci műszaki század" megnevezés a páncélos-utászszázad helyett. Ezek nagyon ritkán szinonimák...

Az sem a legszerencsésebb, ha a harckocsik toronyszámát vagy a csapatok nemzetiségét idegen nyelven szokásos formában jelöljük. Nem a Párduc „211"-est lőtték ki, hanem a „211"-es toronyszámú Párduc harckocsit, és a „99. USA gyalogoshadosztály" analógiájára talán jelölhetjük például a szovjet 180. lövészhadosztályt 180. CCCP lövészhadosztálynak? Apropó, Arndt Fischer SS-Untersturmführer nem az 1. „Leibstandarte SS Adolf Hitler" SS-páncéloshadosztály adjutánsa (helyesen segédtisztje) volt, hanem az 1. SS-páncélosezred I. páncélososztályáé. A sort hosszan lehetne még folytatni. Megjegyzem, nehezen érthető, a szerző miért Rudolf Lehmann munkáját (de melyiket?) használta a több kötetnyi Leibstandarte-történetből, amikor az ardenneki harcokkal foglalkozó IV/2. kötetet Ralf Tiemann írta.

A legnagyobb meglepetés mégis akkor ért, amikor a szöveges rész végére értem. A cím sugalmazása ellenére kis túlzással több fotót találtam a „csíkos lánctalpasokról", mint mondatot a német Tiger nehézharckocsik Ardennek-beli harctevékenységéről. Hovatovább arra sem kaptam választ, hogy végülis körülbelül hány darab Tiger araszolgatott a behavazott erdők lombjai alatt? A könyv 7. oldalán elejtett megjegyzéssel („tömegesen vetették be... a 70 tonnás Tigris II tankokat") szemben tudomásom szerint csupán az 1. SS-páncélosezredbe beosztott 501. SS-nehézpáncélos-osztály (s. SS Pz. Abt. 501) keretében harcolt belőlük kezdetben 45 db Tiger B, illetve a német szárazföldi hadsereg (Heer) Bastogne környékén harcoló 506. nehézpáncélos-osztálya (s. Pz. Abt. 506) rendelkezett velük. Egy 1944. december 25-i adat szerint az osztály 48 db nehézharckocsit számlált, de ebben a számban az osztályhoz 4. századként csatolt, korábban „Hummel" nehézpáncélosszázad néven harcoló alakulat 8 db Tiger E-je is benne foglaltatik. A kötet 182. oldalán felül látható képen ezen alakulat Tiger E-je szerepel, s nem a 301. nehéz SS-páncéloszászlóalj harckocsija (már csak azért sem, mert utóbbi alakulat sohasem létezett). Ezen kívül a Heer 301. (távirányítható) páncélososztálya rendelkezett december 15-én 27 db Tiger E-vel és kb. 60 db BIV típusú robbanóanyag-hordozó páncélossal, amelyeket a távirányító eszközökkel felszerelt Tigerekből irányítottak. 1944. december 15-én összesen 79 db Tigerváltozat volt bevethető állapotban a nyugati fronton. (*Jentz, Thomas L.*: Germany's Tiger Tanks. Tiger I and Tiger II: Combat Tactics. Atglen, é. n. 112. o.) Ezzel az értékkel a Tiger-változatok éppen a negyedik (utolsó) helyen vannak az offenzívában bevetett német páncélosok darabszám szerinti listáján, hiszen megelőzi őket 598 rohamlöveg (ebből bevethető 410), 503 Pz.IV (bevethető 391) és 471 Pz.V Panther (bevethető 336), 1944. december 15-i állapot szerint. (Erről lásd *Jentz, Thomas L.*: Die deutsche Panzertruppe 1943-1945. Band 2. Wölfersheim-Berstadt, 1999.)

Belegondolva nem is meglepő, ha a szerző ilyen kevés konkrétumot tudott a Tigerek tevékenységéről összegyűjteni. A felhasznált irodalomból ugyanis hiányzik *Egon Kleine* és *Volkmar Kühn* apróbb hiányosságok ellenére is e témában alapműnek számító munkája (Tiger. Die Geschichte einer legendären Waffe 1942–45. Stuttgart, 1976.) csakúgy, mint a Leibstandarte nehézharckocsijainak történetét páratlan alapossággal feldolgozó *Patrick Agte*-féle monográfia (Michael Wittmann und die Tiger der Leibstandarte SS Adolf Hitler. Rosenheim, 1995.) Ha ezen utóbbi munkát legalább egyszer átlapozza a szerző, megtudhatta volna, hogy az 501. SS-nehézpáncélos-osztályban „003"-as toronyszámú nehézharckocsi (71. és 76. o.) sohasem volt. A kérdéses harckocsi az osztály törzs-

századában lévő „008"-as toronyszámú Tiger B, amelynek parancsnoka, Eduard Kalinowsky SS-Untersturmführer egyben az alakulat segédtisztje is volt. Megértem, hogy a fényképről történő beazonosításokba időnként hiba csúszhat. Ezért jobbak az írott források (egykorú dokumentumok, vagy azok feldolgozásával készült könyvek, tanulmányok).

A könyv egyáltalán nem a címben megjelölt hadművelet története, hiszen a felvázolt események döntő többségében – és aránytalanul bő terjedelemben – a Joachim Peiper SS-Obersturmbannführer vezette harccsoport (helyesen páncélozott csoport, németül Gepanzerte Gruppe) tevékenységével kapcsolatosak. Az olvasó a 6. (SS-) páncéloshadsereg többi hadosztályának tevékenységéről nem tudhat meg négy-öt mondatnál többet, és a támadás során sokkal messzebbre előrenyomult 5. páncéloshadsereg tevékenységének elnagyolt, de mégis egy fejezetbe „zanzásított" története sem sokkal beszédesebb. Nem is beszélve a német 7. hadseregről és a szemben álló amerikai és brit erőkről. Talán megért volna egy félmondatot az is, hogy a legmesszebb jutott, Celles kocsmája előtt kilőtt német harckocsi a német 2. páncéloshadosztály harcjárműve volt.

Egyébként a Peiper-harccsoport részletes hadrendjébe (38–39. o.) is csúszott néhány hiba. Először is a harccsoport nem csupán az 1. SS-páncélosezredből állt, mint ahogy a jegyzék fejléce sugallja, hanem az ezred parancsnokának alárendelt egyéb megerősítő erők közösen alkották a Peiper-féle páncélozott csoportot. Másodszor: a páncélosezred I. osztályát az utánpótlásként beérkezett, de két előírás szerint feltöltött páncélososztályhoz kevés harckocsi miatt vegyes szervezetűvé alakították, így a rendszeresített homogén felszerelés helyett két század Pz. V Panther (Párduc) harckocsi (1. és 2. század) és két század Pz. IV (6. és 7. század) tartozott állományába. Éppen emiatt lehetetlen, hogy a Malmedy közelében lezajlott mészárlás színhelyén „731"-es és „732"-es toronyszámmal Pz. IV harckocsik helyett Pz. V Pantherek lettek volna jelen. Harmadszor: a 2. SS-páncélgránátos-ezred 12. és 13. százada nem „egyszerű" (egyébként páncélozott, vagyis lövészpáncélosokkal felszerelt) páncélgránátos-század volt, hanem a 12. páncélozott nehézfegyverszázad, a 13. pedig ezredközvetlen alakulat volt önjáró gyalogsági ágyúkkal felszerelve. Negyedszer: a harccsoportba nem az 1. SS-páncélos-tüzérezred II. (gépvontatású) osztályát osztották be, hanem annak I. (páncélozott, önjáró lövegekkel felszerelt) osztályát.

Ha már a kötet nagy része a Peiper-harccsoport tevékenységével foglalkozik, jól mutatott volna valamiféle statisztikai összegzés a csoportosítás harctevékenységének eredményéről. Mint ahogy az a Wilhelm Mohnke SS-Oberführer, az 1. SS-páncéloshadosztály akkori parancsnoka által 1944. december 27-én aláírt kitüntetési javaslatból kiderül, a harccsoport a harcok alatt kilőtt 21 db ellenséges harckocsit (további 6 db harckocsit közelharcban tett harcképtelenné), megsemmisített 50 db páncéltörő ágyút és 12 db légvédelmi löveget, lelőtt 2 db vadászbombázót, valamint zsákmányolt és elpusztított 12 db egyéb repülőgépet. Zsákmányolt, illetve megsemmisített továbbá 15 db páncélozott felderítő harcjárművet, 35 db lövészpáncélost és mintegy 180 db egyéb gépjárművet. A harccsoport katonái harcban megöltek 300 amerikai katonát és elfogtak 450 főt, köztük 4 főtisztet. (Közli *Jens Westemeier*: Joachim Peiper [1915–1976] SS-Standartenführer. Eine Biographie. Osnabrück, 1996. 249–253. o. A továbbiakban: *Westemeier.*)

Az események jobb megértését véleményem szerint az is gátolja, hogy a Peiper-harccsoport útját felvázoló térképen kívül egyéb térkép nincs a kötetben. Pedig egy-két áttekintő térképvázlat és a legalább hadosztályszintig teljes hadrendek a szerzőt is segíthették volna. Akkor talán nem „fejleszti fel" önkényesen az 560. népi gránátoshadosztályt páncélgránátos-hadosztállyá, az 58. népi gránátoshadosztályt pedig páncéloshadosztállyá!

Ugyancsak a meglepetés erejével hatott, hogy a szerző az események felvázolása előtt, a 7. oldalon levonja a maga következtetését, miszerint az ardenneki német offenzíva „tulajdonképpen *egyetlen dolgon* (kiemelés tőlem – Sz. N.), a harckocsik üzemanyag utánpótlásának hiányán bukott meg".

Ez azért is érdekes – túl a felhozott érvek hiányán – mert a páncéloshadviseléshez valamicskét értő Joachim Peiper maga nyolc pontban foglalta össze az ardenneki német támadás kudarcának okait. Szerinte gyorsabb üzemanyag-ellátást kellett volna biztosítani, el kellett volna hagyni a tüzérségi előkészítést és a vontatott tüzérséget nem szabadott volna az utakra engedni, a harccsoportoknak és a páncélosokkal támogatott gyalogságnak egy idő-

ben kellett volna támadnia, csökkenteni kellett volna a menetoszlopok hosszát, nagyobb létszámú kísérőgyalogságot kellett volna bevetni a páncélosokon, minden harccsoportba hídépítő alakulatokat kellett volna beosztani, minden harccsoportot teljesen önállóvá kellett volna tenni, és végül minden útkereszteződésbe egy tábornokot kellett volna állítani, hogy ők vesződjenek az áttekinthetetlen forgalom irányításával. (Idézi *Westemeier* 98. o.)

A szerző azon megállapítása, miszerint „ a (Budapesten – Sz. N.) bekerített csapatok felmentésére a német hadvezetésnek a keleti front közelében nem voltak nélkülözhető erői, ezért az ardenneki harcokból fokozatosan kivonták, és egy vasúti berakási körzetbe irányították a 6. SS-páncéloshadosztályt (sic!), hogy átszállítsák a szovjet–német arcvonalra", igencsak furcsa.

Azt talán hagyjuk is, hogy a Modlin körzetéből a német hadsereg két igen kiváló páncéloshadosztályát, a 3. „Totenkopf" SS-páncéloshadosztályt és az 5. „Wiking" SS-páncéloshadosztályt összefogó IV. SS-páncéloshadtestet éppen a keleti front egyik arcvonalszakaszáról csoportosították át Magyarországra és „csak" három felmentési kísérletben vett részt. Az, hogy a Waffen-SS egyik hegyihadosztályát (6. „Nord" SS-hegyihadosztály; 6. SS-Gebirgsdivision „Nord") páncéloshadosztállyá fejleszti a szerző, az előzőek alapján már nem olyan meglepő, de hogy a hadosztályt Magyarországra is vezényli... Persze tíz olvasóból kilenc biztosan kitalálja, hogy a 6. (SS-)páncéloshadseregről van szó.

Összességében elmondható, hogy a könyvet csupán a korabeli, valóban gazdag és sok részletet feltáró képanyag teszi érdekessé. Magáról a hadműveletről az érdeklődő olvasó – akár magyar nyelven – szakszerűbb és jegyzetelt, visszakereshető forrásokból dolgozó irodalmat is talál.

Hadd zárjam soraim egy kérdéssel. Vajon mitől volt az ardenneki német offenzíva a második világháború utolsó nagy páncélosütközete? Hiszen a terepviszonyok, az időjárás és az óvatos angolszász páncélosharcászat miatt igazi, nagyobb páncéloskötelékek közötti találkozóharcok alig zajlottak le, és a hadműveletben német részről alkalmazott páncéloserők (4 SS- és 4 Heer páncéloshadosztály, egy páncélgránátos-hadosztály, 2 páncélosdandár és 2 nehézpáncélos-osztály) nagysága is elmaradt az 1945. március 6-án a Dunántúlon megindított német offenzíva („Tavaszi ébredés") keretében bevetett (6 SS- és 4 Heer páncéloshadosztály, 2 páncélosokkal is ellátott lovashadosztály, 2 nehézpáncélos-osztály és egy önállóan alkalmazott Pz. V Panther-osztály) páncélos-csoportosítása mögött.

Számvéber Norbert

DUPKA GYÖRGY – ALEKSZEJ KORSZUN

A „MALENYKIJ ROBOT" DOKUMENTUMOKBAN

(Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1997. 163 o.)

Végre feltárulnak a kárpátaljai magyar és német polgári lakosság 1944 végi és 1945 eleji elhurcolásával kapcsolatos szovjet dokumentumok – gondolja az olvasó. És valóban számos megdöbbentő erejű és újszerű összefüggésekre is vezető, eddig még nem publikált irattal találkozhatunk e könyvben. Mindazonáltal előre kell bocsátanunk a tisztelt olvasónak, hogy ne egy hagyományos szerkezetű forrásgyűjteményt várjon, mert akkor csalódni fog. A szerzők e munkájukban tulajdonképpen a már korábban előkerült egyket, de javarészt az újabban feltárt dokumentumok tükrében vizsgálják, elemzik a korabeli eseményeket, majd ezek utóéletét.

Dupka György legújabb – Alekszej Korszun társszerzővel közösen írt – munkája szerves folytatása annak a tényfeltáró munkának, amelynek első állomása a szerzőnek a kárpátaljai Évgyűrűk '88 c. évkönyvben megjelent írása volt. Ezt követték a Kárpátaljai Magyar Könyvek c. sorozatban – melynek 83. kötete jelen könyvünk – megjelent gyűjteményes munkák, amelyekben már Alekszej Korszun, a

KGB kényszernyugdíjazott ezredesének, a Kárpátaljai Területi Rehabilitációs Bizottság tagjának kutatatási eredményei is megtalálhatók.

Jelen könyv a szerzőknek az utóbbi két évben folytatott – nehézségektől sem mentes – kutató-feltáró munkájának az eredményeit tárja az olvasók elé az NKVD szolyvai gyűjtőtáborának és a központi levéltáraknak szigorúan titkos dokumentumai alapján, kiegészítve újabb személyes visszaemlékezésekkel.

A kötet első, legterjedelmesebb és egyben legértékesebb része, amint címe is jelzi „A félévszázadig elhallgatott tragédiá"-ról szól. A szerzők a tragikus eseményeket az új és a már korábban feltárt dokumentumok és visszaemlékezések tükrében követik myomon, vizsgálják és elemzik. Meglepő e fejezet szűkítő alcíme: „A szolyvai gyűjtőtábor történetéből (1944 november – 1945 február)", annál is inkább, mivel az egész fejezet messze túlmutat pusztán a szolyvai gyűjtőtábor történetén, gazdag dokumentációval mutatva be az egész, tragikus kárpátaljai eseménysort, amelyet szervesen beillesztenek a kelet-közép- és délkelet-európai régióban végrehajtott szovjet deportálási akciókba.

A szűkítő alcím minden bizonnyal abból adódhat, hogy az elhurcoltak közül e táborba kerültek, s haltak meg a legtöbben. Ezért is nevezték a helybeliek „újkori Golgotá"-nak. Ebből adódott, hogy e könyvet életrehívó feltáró, kutató munka egyik elsődleges célja: emlékmű, illetve emlékpark létrehozása volt a táborba elhurcoltak és az ott elhunytak emlékére. (Ezzel a későbbi rövid fejezetek foglalkoznak.)

Rövid bevezető után részletet olvashatunk abból a – már korában ismertté vált – hírhedt, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának 1944. november 13-i 0036. sz. rendeletéből, amely elrendelte „a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna" területén élő „18-50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek" mozgósítását és „külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt" történő hadifogolygyűjtőhelyekre irányítását. A fejezet végén először olvashatjuk csaknem teljes egészében e határozatot. Kár, hogy nem a teljes dokumentumot, s sajnáljuk, hogy nincs legalább utalás a kimaradt részek tartalmára!

A későbbiekben betekintést nyerhetünk a 4.Ukrán Front mögöttes területén létrehozott lágerrendszer hierarchiájába, amelynek központja Szamborban, a Kárpátokon túl volt. Ehhez tartoztak a különböző hadifogoly átvevőhelyek (szbornije punkt) és gyűjtőtáborok.

Szintén új adalék az eddig ismertekhez, hogy Iván Turjanica, (aki a moszkvai emigrációból, a Vörös Hadsereg oldalán harcoló csehszlovák hadtest politikai biztosaként érkezett Kárpátaljára) a területi pártszervezet vezetője, majd később a Kárpátontúli-Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára, s 1944.november 26-a után Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsának elnöke 1944. november 11-én elrendelte „a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálását"-t. A szerzőkben is felmerül a kérdés, hogy ez csupán egyéni, esetleg helyi kezdeményezés vagy pedig egy felsőbb szinten kidolgozott terv része volt? Erre – sajnos – a vonatkozó dokumentumok hiányában még nincs bizonyos válasz. Bár, mint ahogy Dupka kifejti hipotézisében, az eddig előkerült dokumentumok azt valószínűsítik, hogy mindezekről legfelsőbb szinten döntöttek.

Nem véletlen, hogy 1944. november 19-én, vagyis az izolálásra kijelölt férfi lakosság legnagyobb részének letartóztatását követő napon tartotta Munkácson alakuló ülését a Kárpátontúli-Ukrajna Kommunista Pártja, amelyen határozatban mondták ki, hogy Kárpátalja csak Szovjet-Ukrajnához csatlakozhat. A szerző feltevését azzal a Szovjetunióban, és általában a szovjet típusú rendszerekben bevált gyakorlattal is alátámasztja, miszerint a fontosabb évfordulók, ünnepek, illetve események (pl. pártkongresszusok) előtt „minden gyanús személyt szigorú megfigyelés alá helyeztek, sőt szükség esetén őrizetbe vettek".

A történtek okait és céjait illetően ismét új dokumentummal, s ezzel együtt az események egy nagyobb történelmi perspektívába helyezésével ismerkedhetünk meg, amely már messze túlmutat a kárpátaljai eseményeken.

Az új feltevés szerint, a kárpátaljai eseménysor csak előjátéka, csak főpróbája volt annak az átfogó akciónak, amelynek során a 2., a 3. és a 4. Ukrán Front főparancsnoksága és az NKVD alakulatok irányításával a megszállt területeken élő, munkaképes korú németség internálását véghezvitték. Ezt támasztja alá az a könyvünkben idézett, az NKVD és az Állambiztonsági Bizottság által 1944. december 16-án hozott határozat, amelyet maga Sztálin látott el kézjegyével. A határozat elrendeli, hogy az összes munkaképes 17 és 45 év közötti férfit és 18 és 30 év közötti német nőt, „...akik a Vörös Hadsereg ál-

tal felszabadított Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia területén tartózkodnak... mozgósítani és szovjetunióbeli munkára kell irányítani", azaz deportálni. A határozat a „mozgósítás irányításával az NKVD-t, ezen belül pedig Berija elvtársat" bízta meg. A parancs több egyébb útmutatás között kitér a frontparancsnokok és a mellékjük beosztott NKVD-s parancsnokok teendőire is.

A „főpróba" feltevést látszik igazolni a határozat azon része, amely a „mozgósított" németeknek engedélyezi meleg ruhanemű, egy váltás fehérnemű, ágynemű, edény és élelem maximum 200 kilogramm összsúlyig való magukkal vitelét. Logikusan feltételezik a szerzők, hogy a kárpátaljai akció tapasztalatai miatt került a határozatba ez a passzus, hiszen az „izolálási" akció első részében elhurcolt civilek november 18-án, másodszor abban a hiszemben jelentek meg az NKVD által kijelölt helyeken, hogy végre írásos igazolást kapnak, amivel immár szabadon, félelem nélkül közlekedhetnek a Vörös Hadsereg által megszállt területeken. Így teljesen felkészületlenül érte őket (megfelelő ruházat, élelem, edény hiányában) az a keserves, meghurcoltatásokkal teli, hosszú út, ami várt rájuk. Ez a felkészületlenség jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a mostoha körülmények közt tömegesen haltak meg az elhurcoltak, ami a szovjet vezetésnek sem volt közömbös. A Szovjetuniónak kellett a külföldi, ingyen munkaerő az ország helyreállításához, tekintettel arra, hogy hatalmas embervesztéségei voltak, s ugyanakkor a világ legnagyobb hadseregét tartotta fegyverben.

A Szovjetunióba hurcoltak közötti magas halálozási arány ugyan – az utóbbi évtizedben egyre szaporodó visszaemlékezésekből – már tulajdonképpen „köztudott". Mégis még mindig sokan vannak – főként az egykori Szovjetunió területén, de hazánkban is –, akik úgy vélik, hogy ezen visszaemlékezések erősen túloznak, s íróik nem tudnak felülemelkedni azon emocionális hatásokon, amelyek érték őket.

Mindezekre a téves gondolatokra ad e munka – az előkerült NKVD-n belüli jelentések fényében kemény cáfolatot. Csak egy példát hadd ragadjak ki, amely eklatánsan bizonyítja a borzalmas viszonyokat és a hatalmas halálozási arányt. Mocsalov állambiztonsági örnagy 1945. január 4-i jelentésében a következőkről számol be: „A 45-ös számú vasúti brigádtól 704 fős szakasz érkezett. Köztük 350 ember különböző méretű fagyási sérülésekkel, 63 bélhurutos, 36 egyéb betegségben szenvedő, 71 disztrófiás. Ezen belül 34 fő agonizál(t), akik közül 12-en a vagonokból történő kiszállást követően meghaltak, 13-an pedig az első napokban, még mielőtt a láger átvette volna őket."

Az okokra is rávilágít az NKVD-s örnagy: „A parancsnokoknak a foglyokkal szembeni felelőtlen magatartása, nem gondoskodtak a megfelelő körülményekről, (rendszerint ...a szabad ég alatt tartották őket vagy fűtetlen helyiségben); nem nyújtottak orvosi segítséget, jóllehet a katonai alakulatok számára ezekre a célokra kiutaltak gyógyszereket; a hadifoglyokat nehéz munkára használták".

A következő dokumentummal arra az értelmezési zavarra mutatnak rá a szerzők, hogy kit tekintettek, ki tekintendő hadifogolynak, és ki internáltnak. Ezt a zavart a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának a hadifoglyokról szóló 1941. július 1-jén kiadott szabályzata okozta, amelyben arról rendelkeznek, hogy „hadifogolynak számítanak azok a külföldi állampolgárok is, akiket a Szovjetunióba internáltak (sic!)". Sajnos zavart keltő, s ugyanakkor igen lényeges, hogy a múlt idő csak elírás vagy valóban így szólt a határozat. Mindenesetre a dokumentumokból úgy tűnik, hogy 1941 után sem volt egyértelmű a hadifogoly státus.

A felkutatott dokumentumokból világossá válik, hogy a fogvatartottak státusa nem az ő valóságos, eredeti helyzetüktől, hanem a Moszkvában vagy a frontokon kiadott egyikmásik határozattól, illetve parancstól függött (hadifogoly, internált vagy egyszerűen csak letartóztatott).

Az elhurcoltak létszámára, lágerbeli elhelyezésükre, összetételükre vonatkozóan is részletes statisztikai jellegű dokumentumokat találhatunk. Miután az „izolációs" akció már elérte alapvető célját – vagyis a magyar és német férfi lakosság „izolálását" követően Munkácson, november 26-án kimondták a Kárpátontúli – Ukrajna „újraegyesülését" Szovjet-Ukrajnával – úgy tűnt, hogy az NKVD-s osztagok túllőttek a célon. Mehlisz vezérezredes elrendelte a „jogtalanul letartóztatott" és fogvatartott „kárpátontúli-ukrajnai polgárok"-nak a frontmelléki hadifogolytáborból (Szolyva) és más gyűjtőhelyekről való szabadon bocsátását. Tételes felsorolásokat találunk a több lépcsőben elbocsátottakra

vonatkozóan. Ezen adatok a parancsból adódóan a szláv nemzetiségüekre, a zsidókra, a kommunistákra, a 45 évesnél idősebb, illetve a rokkant magyarokra és egyes kárpátaljai iparvállalatok szakembereire vonatkoznak.

Nemcsak Kárpátalja egykori gyűjtőtáborainak, illetve gyűjtőhelyeinek halálozási arányaira, egészségügyi helyzetükre és ellátásukra találunk levéltári forrásokat, hanem a Szovjetunióbeli táborokba való szállításra és az ottani táborokra vonatkozóan is. Ezekből ismét visszaigazolódnak a visszaemlékezésekben már leírtak. Azaz, hogy a Szovjetunióbeli táborokban sem volt sokkal jobb kezdetben a helyzet, és még a legerősebb emberek fizikai és lelki állóképességét is az idő múlásával egyre jobban kikezdték az embertelen körülmények. Csak egy mondatot hadd idézzek a Novij Boriszovi lágerparancsnok 1945. április 23-i jelentéséből: „A negyedév alatt összesen 3547 fő érkezett, 169 fő távozott, 2262 ember halt meg."

Megdöbbentő utalást olvashatunk arra vonatkozóan, hogy elsődleges feladat volt a tervszámok teljesítése, mindegy, hogy milyen áron: a magas halálozás miatt „a negyedév folyamán a terv szerinti 52 500 normanap(!) helyett 35 864-et teljesítettek... az összkitermelés mégis megközelíti a tervezettet..."

E fejezet utolsó, bő 20 oldala tartalmazza, magyar nyelven a többnyire teljes terjedelmükben közölt, hivatkozott levéltári dokumentumokat, illetve sajnos ezeknek csak egy részét. A felkutatott dokumentumok az Orosz Állami Levéltár, valamint a Történelmi-dokumentációs Kollekciók Központi Levéltárában és az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltárban találhatók.

Csak sajnálhatjuk, hogy nem az összes idézett, hivatkozott dokumentumnak jutott hely. Növelhette volna e munka értékét, ha az iratokat az eredeti nyelven is, azok pontos fellelhetőségi helyével együtt közlik, azaz a fond- és állagmegjelölésekkel, annál is inkább, mivel a már korábbi munkákban is idézett iratok magyar fordításai között apróbb, de nem lényegtelen eltérések fedezhetők fel. Igaz e munka nem elsősorban a történész szakma számára készült. Alapvető célja, a hazai és a külföldi társadalom, de legfőképpen az ukrajnai hivatalos körök számára dokumentumokkal igazolni az eddig csak többnyire visszaemlékezésekből ismert eseményeket és ezzel elérni, az ezeket a borzalmakat végigjárt és túlélt emberek, illetve meghalt társaik számára a rehabilitációt és legalább az erkölcsi kárpótlást. Erről tanúskodnak a „Szolyvai emlékpark" felállításának ügyével foglalkozió következő fejezetek. Ezek elején – a kegyeleti hely kiemelkedő jelentőségét hangsúlyozandó – korabeli lágerversekkel és visszaemlékezésekkel idézik fel a kárpátaljai magyarság „újkori Golgotájának" borzalmait. Majd arról olvashatunk, hogy ez a hely az elnyomatás időszakában zarándokhely, „a kárpátaljai magyarság 301-es parcellája" volt, amelyet különféle építkezésekkel igyekeztek eltüntetni, illetve hozzáférhetetlenné tenni.

A továbbiakban az emlékpark megépítéséhez vezető kitartó kutató-feltáró és szervező tevékenységet követhetjük kronologikusan nyomon, amelyet a központi és a helyi szervekkel szemben kellett folytatni főként a rendszerváltás előtti és az azt közvetlenül követő időszakban, illetve az emlékpark megépítésének anyagi nehézségeinek leküzdéséért.

A kötetet függelék zárja, amely e szomorú események 50. évfordulóján megtartott konferencián, valamint az emlékpark avatáson elhangzott megemlékezéseket tartalmazza. Czur kó Jánosnak, a kárpátaljai megyei tanács alel nökének beszédéből kiderül, hogy a legfelsőbb ukrán vezetés számára e téma még mindig kényes kérdés és ezen „izolálási" akció áldozatait nem lehet kollektíven rehabilitálni, mivel szerintük nem politikai és nem is etnikai alapon történt a munka-, illetve hadifogolytáborokba való elhurcolásuk.

E kötet több mint dokumentumgyűjtemény. Megdöbbentő és megrendítő olvasmány is egyben, amely nemcsak az 1944/45-ös események eddig nem ismert részleteiről rántja le a leplet, a korábban még hozzáférhetetlen, de még ma is nehezen hozzáférhető – az egykori Szovjetunió területén lévő levéltárak – dokumentumai alapján, hanem betekintést nyújt abba a küzdelembe is, amelyet a szerzők, s a kárpátaljai magyar szervezetek és a lakosság folytatott a tragikus események feltárásáért és halottaik, valamint a meghurcoltatásokat túlélők rehabilitásáért a szovjet, illetve az ukrán hivatalos szervekkel.

Csak tiszteletünket fejezhetjük ki annak a kutató, tényfeltáró munkának, amelyet –, ha nem is teljes történészi precizitással, de teljes odaadással – a két szerző egy évtizede folytat, hogy Kárpátalja e gyászos időszakáról mind teljesebb és hitelesebb képet alkothassunk.

Bognár Zalán

BIBLIOGRÁFIA

RÁKÓCZY ROZÁLIA

1956-OS RÖPLAPOK A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KISNYOMTATVÁNY-GYŰJTEMÉNYÉBEN

2. rész

A Hadtörténelmi Közlemények 1996. évi 3. számában elindítottuk az 1956-os, ismeretlen kisnyomtatványok annotált bibliográfiájának közreadását.[1] Ismeretlennek azért neveztük ezeket, mert mindmáig egyetlen röplap-bibliográfia sem tartalmazza őket. Válogatásunk alapszempontja tehát az 1956. október 22. és november 5. közötti időszakot tekintve is ez. A Zrínyi Kiadó 1991-ben megjelent összeállítása ugyanis csak addig tárgyalja és mutatja be az anyagot.[2] A később megjelenteket viszont már válogatás nélkül vettük fel, így a bibliográfia a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1956-os nyomtatványainak egyben állagjegyzéke is.

A november 5-e után megjelenteknél szintén az időrendet tartjuk. Az időpont nélkülieknél a datálás alapja elsősorban a tartalom, másodsorban a résztvevők – többek között e bibliográfia összeállítójának – emlékezete. Segítenek a korabeli napilapok, a később megjelent összeállítások az eseményekről, amelyek sok szempontból torzítanak ugyan, de időpont meghatározásban nem hagyhatók figyelmen kívül.[3] Fontos adatokat tartalmaznak a jogszabálygyűjtemények, melyek támpontot adnak a munkaszüneti napokkal, fizetésekkel, munkarenddel kapcsolatos szakszervezeti követeléseket – és azok teljesülését – megfogalmazó/tartalmazó nyomtatványok meghatározásánál.[4]

A szigorú időrend fogalmához tartozik, hogy nem tettünk különbséget tartalmi szempontok alapján, bármelyik oldali, „valós", avagy „hamis" röplap volt-e a kiadott példány, hogy „forradalmi", avagy „ellenforradalmi" minősítésű-e maga a röplap, vagy a korszak, amely felidézte. Az ismertetésnél csak a röplap szövegének kivonatát, tartalmát írtuk le anélkül, hogy történelmi megítélésbe bocsátkoztunk volna. Ez nem a bibliográfus feladata.

A röplap címszava a kibocsátó személy, vagy testület. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt hivatalos testületnek 1956. november 4-e után tekintettük. Az Elnöki Tanács 1956. évi 28. határozata intézkedett a Kádár-kormány kinevezéséről és evvel egyidőben a

---

[1] *Rákóczy Rozália:* 1956-os röplapok a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1996. 3.sz. 79-113.o.

[2] *Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert:* 1956 plakátjai és röplapjai. Október 22 – november 5. (Budapest,) (1991.) (a továbbiakban: 1956. kat.) 585 o.

[3] A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása a magyar néphez. Kádár János elvtárs beszéde és egyéb dokumentumok a magyarországi eseményekről. [Budapest,] [1956.] 61 o.

[4] A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közérdekű rendeletei és nyilatkozatai. 1-2. rész. Budapest, 1956. 2 db.

Nagy Imre kormány felmentéséről. Ez visszadatált, az Elnöki Tanács 28-as határozata dátum nélkül jelent meg, de ennek alapján a Kádár-kormány eskütétele november 7-én volt.

A Magyar Közlöny 93. számában, november 12-én jelent meg a 26. számú határozat, amiből egyenesen következik, hogy a 28-as határozatnak november 12. után kellett volna megjelennie, de egyszerűbbnek láttuk további magyarázatok nélkül a november 4-ét alapul venni, tekintettel arra is, hogy Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felzettel, dátum nélkül, már november 4-én és 5-én megjelentek az utcán ezek a röplapok.[5]

Minden olyan kiadást ismertetünk, amely a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Hungarika Bibliográfia fogalomkörébe tartozik. Akad néhány példány, amelyek esetében felmerül a gyanú, hogy szovjet kiadásúak, tábori nyomdában, vagy az országhatáron kívül készültek. A Nyílt levél a magyar dolgozó néphez című, 1956. november 4. Budapest keltezésű röplapra egyenesen azt közölte értő kolléga, hogy Romániában nyomtatták.[6]

A leírásokat a 47. sorszámmal kezdjük. Az időközben előkerült, november 1. előtti kiadványokat függelékben közöljük.

A leírás rendszere változatlan:

1.) A megjelenés éve, hónapja, napja.

2.) A kibocsátó személy, vagy testület neve.

3.) A röplap leírása: címe, kezdő mondatai vagy pontjai, befejező mondata, vagy pontja, aláírója.

4.) A kibocsátás helye, a nyomda, a sokszorosítás módja, a terjedelem. A S.l.s.n. azt jelenti, hogy semmilyen módon nem tudtuk kideríteni a kiadás helyét és a nyomdát (Sine loco, sine nomine).

5.) A röplap tartalma.

6.) További példányok.

7.) Bibliográfiai hivatkozás.

A fenti sorszámok a leírás mellett nem szerepelnek.

A műfajt a korábbiakhoz képest bővítettük. A szigorúan vett kisnyomtatványokon kívül ismertetjük a röplapként terjesztett periodikákat, lap-címfejjel megjelent felhívásokat, a brosúrákat, illetve grafikákat, karikatúrákat is, amelyeket a gyűjteményfeldolgozó elődök az akkor még önálló kisnyomtatvány-gyűjteménybe vettek fel.

1956 októberének megítélése több változáson ment át az eltelt negyven év alatt, mint a magyar történelem bármely megmozdulása, írtam a bibliográfia első részének elejére.[7] Álljon itt ennek bizonyítékaképpen Nagy Imre 1956. október 28-i beszéde:

---

[5] „Hamis" megítélés alá estek azok, amelyeket valaki/valakik nevében mások adtak ki, megtévesztési céllal. A kormány eskütételéről l. még: *Magyar Közlöny*, 1956 október-november.

[6] Prof. Kónya Ádám, a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe, Románia) igazgatójának szíves szóbeli közlése.

[7] HK 1996/3. 79.o.

„Magyarország népe! A múlt héten tragikus gyorsasággal peregtek a véres események. Az elmúlt évtized szörnyű hibáinak és bűneinek végzetes következményei tárulnak elénk azokban a fájdalmas eseményekben, amelyeknek szemtanúi és résztvevői vagyunk...

Magyarország népe! A keserűség és a harc óráiban ez elmúlt 11 esztendőnek csak a sötét oldalait látják. Ennek a 11 esztendőnek vannak történelmi jelentőségű, maradandó, eltörölhetetlen eredményei, amelyeket a magyar munkások, parasztok, értelmiségiek a párt vezetésével, kemény, áldozatos munkátokkal hoztatok létre. A Népköztársaság számít arra az erőre és önfeláldozásra, melyet ti már az alkotó munkátokkal megmutattatok, mely hazánk jobb jövőjének legfőbb biztosítéka."[8]

E közlés egyben – előzményével együtt – a Militaria Hungarica sorozatnak is része.[9]

47.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

EGÉSZSÉGÜGYI MINISZTER [Magyarország]
2/1956. [számú körlevél]

Valamennyi megyei, a fővárosi vezető és a megyei jogú városi Főorvosoknak, az Egészségügyi Minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó valamennyi intézmény, szerv, vállalat Vezetőjének... valamennyi megyei Gyógyszertár Vállalat Igazgatójának.

Székhelyükön.

Értesítem, hogy 1956. október 31-én az Egészségügyi Minisztérium dolgozói létrehozták a minisztérium új, demokratikus önkormányzati formáját és megválasztották az Egészségügyi Minisztérium Ideiglenes Forradalmi Tanácsát...

Ezekben a napokban az egészségügyi intézmények és szervek rendkívül fontos feladatok előtt állanak: egyrészt biztosítani kell a forradalmi harcok következtében megsebesültek leggondosabb egészségügyi ellátását... hozzá kell fogni a harcok során megrongált egészségügyi intézmények helyreállításához...

Felhívom, kövessen el mindent az egészségügyi hálózat ütőképességének biztosítása érdekében, hogy a magyar egészségügyi dolgozók ezzel is hozzájáruljanak az ország nyugalmának, békéjének helyreállításához, hazafias kötelességük maradéktalan teljesítéséhez.

B u d a p e s t, 1956. november hó 1. /Dr. Babics Antal s.k. egészségügyi miniszter. A kiadmány hiteléül: Hunda József osztályiroda vezetője.

---

[8] A variánsok leírása1956. kat. 93-94. o., 107. tétel és HK 1996/3. 101-102. o., 32. tétel. Nagy Imre három nappal korábban ellenforradalomról beszélt – l. HK 1996/3. 89.o., 16. tétel .Ebben a későbbi, de az előbbihez sokban hasonlító beszédben már elítélte azokat, akik ellenforradalomnak nevezték a nép jogos követeléseit érvényesíteni kívánó megmozdulást. V. ö. még a jelen összeállításban Függ. 1.: Nagy Imre beszéde, 1956. október 24.

[9] V. ö. 1956-os bibliográfia, 1. rész. HK 1996/3., az 1. sz. jegyzetben és Militaria Hungarica 1. rész, HK. 1999/3. 663-714. o. *A Militaria Hungarica sorozat az OTKA T.02222. sz. pályázat támogatásával jelenik meg.*

Bp. s.n. szívópapír, stencil soksz. 1-2.o. – 29,5 x 21 cm.

A napi feladatok mellett az egészségügy önigazgatási rendszerének végleges kialakításával kapcsolatos elképzelésekkel, az adományok leltározásával foglalkozik a körlevél.

Hunda József autográf aláírásával.

Túlfestékezett, maszatos pld.

1956. kat. Zrínyi 1991. az 1/1956-os, szintén november 1-jei körlevelet ismerteti, amelynek első bekezdése hasonló. 248. o., 333. tétel.

48.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Honvédség

Magyar Honvéd – A Magyar Honvédség lapja.
1. évfolyam, 1956. 3. szám.
Impresszumban: A forradalmi magyar honvédség lapja. Főszerkesztő Nagy Gábor. Felelős szerkesztő Zsolt Róbert. – Bp. Október 23. ny.

A lapnak meghatározott rovatai nincsenek. Fontosabb cikkei: A nemzeti felkelés katonai vezetői a honvédség legfelsőbb vezetésében. Maléter Pál a honvédelmi miniszter első helyettese, Király Béla vezérőrnagy Budapest katonai parancsnokaa Nemzetőrség főparancsnoka. – Honvédfegyverek védik Budapest külső övezetét.
A szabadságharcos csapatok Nemzetőrséggé alakulnak. Nagygyűlés a „Kilián"-ban.
Katonai díszpompával temetik el a felkelő hősöket.
A sajtószabadság útján.
Éjszakai körséta Budapesten.
A Szabadságharcosok vidéki körútja...
Illusztráció a címoldalon: Magyarország hercegprímása és kiszabadítói.
A cikkek szerzői: Gosztonyi Péter alhadnagy, Pásztor János, Kelemen Gyula, a Szociáldemokrata Párt főtitkára, Török Piroska, Gy. I. Gy. [stb]
Az utolsó oldalon sportrovat. Telefonjelentés Prágából: Olimpikonjaink is megalakították a Forradalmi Tanácsot. A tanács tagjai: Gyarmati, Klics, Iglói.

Bp. Október 23. ny. 1-4.o. – 48 x 32 cm.

1956.kat. Zrínyi. 1991. Ø

49.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége

Üzemi Bizottsági Tagok! Szakszervezeti Aktívisták!
A szervezett munkások sürgetik, hogy hallassátok a megújhodó szakszervezetek hangját!
Ismertessétek a szakszervezet célkitüzéseit!...
Harcoljatok azért, hogy a munkástanács, mint az üzem, a gyár önkormányzati szerve a munka folyamatosságának megszervezésével minél jobb kereseti lehetőséget biztosítson a dolgozni akaró munkásoknak! / A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága.

Hátoldalon:

A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 1-i kiáltványának legfontosabb pontjai: 1. Az ideiglenes intéző bizottság legfőbb törekvése, hogy a magyar szakszervezeti mozgalom régi harcos tradícióit feleleventse, hogy a szakszervezeti mozgalom eredeti hivatását, a dolgozók érdekeinek védelmét tudja teljesíteni... 10. ... a nemzetközi szolidaritás erősítése érdekében bármelyik nemzetközi szakszervezeti szervezettel hajlandó kapcsolatot tartani. / A MAGYAR SZABAD SZAKSZERVEZETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE IDEIGLENES INTÉZŐ BIZOTTSÁGA

[Bp] Athenaeum ny. 1-2. o. – 29 x 20,5 cm. Kétoldalas.

A röplap a munkástanácsokhoz intézett követeléseket tartalmazza többek között a szociális juttatásokról, a munkáshatalom megvédéséről.
A hátoldalon pontokba foglalt követelések a politikától mentes, szabad szervezkedés jogáról, igazságos bérezésről, a munkásifjúsági szervezetek támogatásáról stb.
A 9. pont az eredeti, nyomtatott szövegből hiányzik! A 10. pontnak csak a leírásban idézett részlete van.

Két, teljesen egyező példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. az első oldalt nem közli, nem is jelzi, hogy ismerné. A hátoldal szövege 235. o., 315. tétel.

50.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

Postások Szabad Szakszervezete [Magyarország]

POSTÁS DOLGOZÓ

A Magyar Postások Szabad Szakszervezete Ideiglenes Vezetőségének követelése
A Postások Szakszervezete Elnöksége nemzeti demokratikus forradalmunk vívmányainak biztosítása érdekében szükségesnek tartja a szakszervezet alsó és felső szerveinek újjáválasztását... Az Ideiglenes Vezetőség ma ülést tartott és az alábbi határozatokat hozta:
1. Az összes csapatokat kivonni Budapest területéről és fokozatosan az egész ország területéről...
2-21. [pont]
Postás Dolgozók! Szaktársak!
A forradalom eredményeként a szakszervezetek most már valóban érekvédelmi szervekké válhatnak...
A Szervező Bizottságok küldötteiket... küldjék be a Szakszervezet Székházába 1956. november 3-án délelőtt 10 órára. A küldöttek itt válasszák [sic!] meg az Ideiglenes Vezetőség helyett az Országos Szervező Bizottságot. Budapest, 1956. november 1. /POSTÁSOK SZABAD SZAKSZERVEZETE IDEIGLENES VEZETŐSÉGE.

[Bp] s.n. nyomdai soksz. – 29 x 21 cm.

A Postás Dolgozó című üzemi lap címfejével – impresszum nélkül – kiadott röpirat.

Követelései között szerepel, hogy a polgárőrség soraiba az ÁVH-tól leszerelt egyének nem léphetnek be, biztosítsák a szakszervezeteknek a sztrájkjogot, alakítsák meg a munkástanácsokat, adják visza a postás nyugdíjas otthont, a szanatóriumot és más, jogtalanul elvett létesítményt stb.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø.

51.

[1956. november 2.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szocialista Munkáspárt

Irányelvek a Magyar Szocialista Munkáspártba való tagfelvétel módjáról.

I. Az MSZMP Intéző Bizottsága a pártkongresszuson elfogadásra kerülő új szervezeti szabályzat megalakulásáig ideiglenesen a következő irányelveket szabja meg a tagok felvételének módjára:

1. Az MSZMP marxista-leninista párt, a tagok felvételénél érvényesíti Lenin tanításait...

5. A volt MDP-tagoknak MSZMP-be való felvételével kapcsolatban viszont leszögezzük, hogy nem vehetők fel azok:

a) akiket az ideiglenes központi bizottság intéző bizottsága a Rákosi-klikk uralmának idején elkövetett súlyos politikai hibák miatt nem tart a párttagságra méltónak...

c) akik a fegyveres felkelés részvevőiként kommunistákat, vagy más haladó embereket meggyilkoltak, vagy erre uszítottak...

II A tagok felvétele...

1) A volt MDP-tagok átigazolását az MSZMP-be az alapszervezet... végzi...

7) A tagnyílvántartás új rendjének kidolgozásáig az illetékes MSZMP intéző bizottságok gondoskodjanak a párttagok ideiglenes nyílvántartásba vételéről...

Lénia alatt hozzá nyomtatva:

AZ ÚJ PÁRTRÓL

A magyar munkásosztálynak, a dolgozó népnek szüksége van marxista – leninista alapon álló forradalmi pártra, sőt ma, amikor ilyen sorsdöntő változások mennek végbe hazánkban, a nemzetközi munkásmozgalomban, különösen szükségük van rá...

Az MSZMP ebben a nehéz helyzetben indul útjára...

[Bp.?] [Szikra ny.?] rotációs papír, kéthasábos. – 34 x 25 cm.

Általános belépési szabályzat. Az újonnan jelentkezőnek belépési nyilatkozatot kell kitöltenie. Életrajzot íratni nem szabad, a kérelem felett az alapszervezet kommunista kollektívája dönt. A belépés kelte a régi jelentkezők esetében mindig az MDP tagság kelte. Mindenkor fel kell tüntetni, hogy a jelölt mióta vesz részt a munkásmozgalomban.
A tájékoztató a párt megtisztulását igéri, személyi összetétele garancia arra, hogy a korábbi hibák nem ismétlődnek. Számos üzemben megindult a pártszervezés. Az ideiglenes intéző bizottság Csepelen működik.

Két egyforma, dátum, aláírás nélküli példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

52.

[1956. november 2.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szocialista Munkáspárt

Kommunisták! [M]unkások, parasztok, értelmiségiek, [fo]rradalmi ifjúság! megalakult a Magyar Szocialista Munkás Párt. Alakítsátok meg a pártszervezeteket! [M]agyarázzátok meg a párt és a kormány politikáját! / [M]AGYAR SZOCIALISTA MUNKÁS PÁRT

S.l. s.n. rotációs papírra nyomtatott. – 20 x 15 cm.

Teljes szöveg.

A példány valószínű selejtes nyomat, a szögletes zárójelbe írott betük a lap bal szélén hiányoznak, a jobb szélen betűtöredékek és értelmezhetetlen szövegtöredék látható, hátoldala erősen festékezett, a betűk átütnek

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

53.

1956. november 3. HIM Kisnyomtatvány

SAILLANT [Louis] Lui

A Szakszervezetek Világszövetségének felhívása Magyarország
és az egész világ dolgozóihoz.

„Elvtársak! Magyarországon mindjobban növekszik a fasiszta veszély. A reakciósok felütötték fejüket. Most feltárták titokban régóta előkészített terveiket...

A reakciósok be akarják csapni a dolgozókat, arra törekszenek, hogy a szocialista tábor ellen irányítsák őket...

A Világszövetség felhívja a világ dolgozóit és szakszervezeteit, hogy haladéktalánul [sic!] szervezzék meg a fasisztaellenes szolidaritás hatalmas mozgalmát... Bízik abban, hogy a magyar dolgozók éberek lesznek... / A Szakszervezetek Világszövetségének nevében Lui Saillant főtitkár. Prága, 1956. november 3-án.

S.l. s.n. durva, vastag papírra nyomtatott. – 22 x 18,5 cm.

Olyan ellenforradalomról és terrorról beszélt röpiratában a szakszervezeti főtitkár, amely hasonlít az 1919 utáni magyarországi fehérterrorra. Az uralkodó osztályok reakciós rémuralmat készítenek elő. Felhívta a magyar dolgozókat a szocialista vívmányok védelmére, figyelmeztette Magyarország szakszervezeteit a fenyegető jobboldali veszélyre.

Stílusa alapján – „mint ahogy ezt próbálták csinálni valamennyi régebbi reakciós kaland idején" stb. – feltételezhető, hogy magyarra fordított szöveg, kiadási helye nem magyar nyelvterület. Erre utal a „Lui", fonetikus névváltozat is.
További két példány (stilizálva – mondatszerkezetein változtattak, ennek ellenére magyartalan) ugyanitt. S.l. s.n. – 29 x 20 ill. 29 x 21 cm.

Szövegváltozata:

Cím: A Szakszervezeti Világszövetség felhívása Magyarország és az egész világ dolgozóihoz.
Alcím: ITT A TEVÉKENY TÖMÖRÜLÉS ÉS ÉBERSÉG IDEJE!
A példány negyedik bekezdésében: Számukra bekövetkezett a tevékeny tömörülés és éberség ideje.
A leírt 1. példányban: Ütött számukra a tevékeny összefogás és éberség órája. A 2. változat aláírása: A Szakszervezeti Világszövetség nevében Louis Saillant főtitkár.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

54.

1956. november 4. HIM Kisnyomtatvány

Apró Antal – Kádár János stb.

NYILT LEVÉL A MAGYAR DOLGOZÓ NÉPHEZ!
HONFITÁRSAINK! MUNKÁS ÉS PARASZT TESTVÉREINK!

Alulirottak, Apró Antal, Kádár János, Kossa István és Münnich Ferenc miniszterek, Nagy Imre kormányának volt tagjai bejelentjük, hogy 1956. november 1-én megszakítva ezzel a kormánnyal minden kapcsolatunkat, kiléptünk a kormányból és kezdeményeztük a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány megalakitását.

Erre a felelős lépésre annak felismerése késztetett, hogy a reakció nyomása alá került és tehetetlenné vált Nagy Imre kormányán belül nem volt többé semmi módunk cselekvésre...

Felhivjuk Népköztársaságunk minden hű fiát, a szocializmus minden hivét, elsősorban a kommunistákat, a munkásokat, bányászokat, a parasztság és értelmiség legjobb fiait, támogassák a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány minden intézkedését, egész népfelszabadító harcát. / Budapest, 1956. november 4-én. Apró Antal s. k. Kádár János s. k. Kossa István s. k. Dr. Münnich Ferenz [sic!] s. k.

S.l. s.n. – durva, vastag papírra nyomott. – 23,5 x 18 cm.

A röplap ellenforradalmi veszélyről, a munkásmozgalom régi harcosainak meggyilkolásáról szól, evvel indokolja, hogy nem volt más választás – az anarchia elkerülése érdekében sem – mint másik kormányt alakítani.
Az áldozatok között felsorolja Mező Imrét, a nagybudapesti pártbizottság titkárát, Kalamár Józsefet, a munkásmozgalom régi csepeli harcosát és Sziklai Sándort, a Hadtörténelmi Múzeum igazgatóját.

A röplap kiállítása hasonló az 53. sorszám alatt leírt röplap 1. változatához. Budapesti datálása nem jelenti budapesti, vagy akár magyarországi megjelenését. Kónya Ádám közlése szerint Romániában nyomtatták. (V. ö. Münnich Ferenz és l. a 6. sz. jegyzetet.)

2. változat:

Nyilt levél a magyar dolgozó néphez.
Honfitársaink! Munkás és paraszt testvéreink!
Az alulirottak: Apró Antal... [a harmadik bekezdésig változatlan]... Meggyilkolták... Mező Imrét, a nagybudapesti pártbizottság titkárát, Kalamár elvtársat, a munkásmozgalom régi csepeli harcosát, Sziklai Sándor ezredest, a hadtörténelmi múzeum igazgatóját... [az aláírásokig változatlan]. / Apró Antal s.k.... Doktor Münnich Ferenc s.k.
A dátum itt is az aláírások felett van. S.l. s.n. – 2 pld. 27 x 20, illetve 28 x 19,5 cm.

3. változat:

Betűtípusa, papírja, tördelése más. Szövege a 3. bekezdésig azonos az első kettőével, majd: Meggyilkolták... Mező Imrét, a Nagybudapesti Pártbizottság titkárát, Kalmár [sic!] elvtársat, a munkásmozgalom régi csepeli harcosát, Sziklai Sándor ezredest, a Hadtörténelmi Múzeum igazgatóját... Dátum az aláírások felett, nevekazonosak / Apró Antal sk. Kádár János sk. Kossa István sk. Dr. Münnich Ferenc sk. S.l. s.n. – 21 x 15 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 273.o., 368. tétel a 3. változatot írja le.

55.

(1956. november 4.) HIM Kisnyomtatvány

[Szovjet] Katonai Parancsnokság, Debrecen

DEBRECEN LAKOSSÁGÁHOZ!

1. 1956. november 4-től 17.30 órától reggel 7.30-ig kijárási tilalmat rendelek el Debrecen területén. Ez idő alatt a városban tilos az utcán tartózkodni.

2. A rend és nyugalom helyreálltáig a békés élet megindulásáig gyülekezési és csoportosulási tilalmat rendelek el.

Akik a rendet és nyugalmat megsértik, felelősségre lesznek vonva.

3. Az egész lakosság, – úgy a katonai, mint polgári személyek – figyelmét felhivom, hogy fegyvereiket és a lőszert adják le a szovjet alakulatoknak.

Aki fegyverét önként leadja, minden felelősségre vonástól mentesül.

4. A helyi párt, tanácsi, szakszervezeti és gazdasági szervek (gyárak, üzemek, intézmények) 1956. november 5-én kezdjék meg a békés, építő munkát. Szervezzék meg a városban a normális életet. / Katonai Parancsnokság.

Debrecen, Szabadság ny. – 60 x 42 cm.

Teljes szöveg.

Közelebbi meghatározás és aláírás nélküli, feltételezhetően szovjet kiadású falragasz. Betűtípusa pontonként változó.

1956. kat. 199l. Zrínyi K. Ø.

56.

1956. november 4. HIM Kisnyomtatvány

Kádár János – Münnich Ferenc stb.

FELHÍVÁS A MAGYAR NÉPHEZ!
MEGALAKULT A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZTKORMÁNY! [sic!]

A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bünök kijavitása, a nemzeti függetlenség és szuverénitás [sic!] védelme volt, a Nagy Imre kormány gyöngesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vivmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét.

Ez inditott bennünket magyar hazafiakat arra, hogy megalakitsuk a magyar forradalmi munkás-paraszt kormányt.

A kormány összetétele:
Kádár János miniszterelnök,
dr. Münnich Ferenc: miniszterelnök helyettes, a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere,
Marosán György: államminiszter,
Horváth Imre: külügyminiszter,
Kossa István: pénzügyminiszter,
Apró Antal: iparügyi miniszter,
Dögei Imre: földmivelésügyi miniszter,

Rónai Sándor: kereskedelemügyi miniszter.

A többi tárcák egyelőre betöltetlenül maradtak. Ezeket az ország törvényes rendjének helyreállitása után, a népi demokráciánkoz hü más pártbeli és pártonkivüli képviselőkkel kell betölteni, akik készek megvédeni a szocializmus vivmányait.

Az ujonnan megalakult kormány az alábbi felhivással fordul a magyar néphez:

A FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY FELHIVÁSA A MAGYAR NÉPHEZ!

Magyar Testvérek! Munkások! Parasztok! Katonák! Elvtársak!

Nemzetünk nehéz napokat él át. Veszélyben van a munkások és parasztok hatalma, a szocializmus szent ügye...

MAGYAROK! TESTVÉREK! HAZAFIAK! KATONÁK! POLGÁROK!

Véget kell vetnünk az ellenforradalmi elemek garázdálkodásának...

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programja:

1) Nemzeti függetlenségünk és az ország szuverénitásának [sic!] biztositása...

15) A magyar kormány a rend s nyugalom helyreállitása után tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal és a varsói szerződés más résztvevőivel a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásáról...

Dolgozók! Magyar testvérek! Miénk az igazság! Győzni fogunk! /A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY. Budapest, 1956. november 4.

S.l. s.n. rotációs papír, kéthasábos szedés. – 39 x 25 cm. – 2 példány.

A felhívás csatlakozásra szólít fel és harcra hív a reakciós elemek ellen. A program a szocialista vívmányok megmentését, a testvérharc megszüntetését, a baráti szocialista országokkal a kölcsönös előnyökön alapuló gazdasági szerződéseket, a dolgozók életszínvonalának emelését, az ötéves terv módosítását, a munkásigazgatást, a beszolgáltatás megszüntetését, a forradalmi tanácsok demokratikus választását, a nemzeti kultúra és nemzeti szellem megőrzését igéri.
Bejelenti, hogy kéri a szovjet csapatok segítségét a rend és nyugalom helyreállításához, ezt követően tárgyalásokat kezdenek, hogy a szovjet alakulatokat vonják ki Magyarországról.

Kiadási helye ismeretlen, a datálás nem valószínüsíti, hogy Budapesten nyomtatták, de az események ismeretében Budapest ki is zárható, viszont feltételezhető, hogy szintén Romániában készült, a hosszú magánhangzókat nem tünteti fel. V. ö. még az 54. sorszámmal.

Két, teljesen azonos példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

További változat:

Alcíme: MEGALAKULT A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS ÉS PARASZT KORMÁNY...
A kormányprogram ismertetésénél: A Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány programja...
Utolsó mondata: Miénk az igazság, győzni fogunk!
Aláírás: A Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány
A tipográfia, szedéstükör, betütípus más. S.l. s.n. – 28,5 x 20 cm.

Kétoldalas, kéthasábos szedés. Négy, teljesen megegyező példány. A hosszú magánhangzókon az ékezetek használata esetleges. Megjelenési helyként Budapest kizárható.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 276-277. o., 372. tétel a kétoldalas változatot írja le.

57.

[1956. november 4- december 4.] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar] Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány

Elvtársak! Munkástestvérek!

Munkásosztályunk, ifjúságunk dicső harcát fasiszta banditák fehérterrorrá akarták változtatni. Elvtársaink százait fogták el, kínozták és ölték meg bestiális módon.

Megölték MEZŐ IMRÉT,
KALAMÁR JÓZSEFET,
SZIKLAI SÁNDORT,

és még sok-sok elvtársunkat, sokat csak azért, mert egyszerű tagjai voltak a kommunisták pártjának.

A szocializmus tiszta eszméje, a munkáshatalom szent ügye nevében hívunk benneteket. Meg kell fékezni az ellenforradalom elszabadult erőit! Le kell vernünk a fasizmust, mielőtt a nyakunkra ülne.

Elvtársak! kik végigéltétek az 1919-es fehérterror szörnyűségeit, kik a Horthy-rendszer munkáselnyomásának tanui vagytok, kik a felszabadulás után tiszta szivvel s nem karrierizmusból lettetek kommunisták, hozzátok szólunk, Titeket hívunk! Gyertek harcba az ellenforradalom ellen, a fasizmus ellen, a munkáshatalomért! / Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.

S.l. s.n. – 21,5 x 15 cm.

Teljes szöveg.

Datálatlan, nyolc féle betűtípussal variált szedés.

1956. kat. Zrínyi K.1991. Ø

58.

[1956. november 4. után, december végéig] HIM Kisnyomtatvány

Igéret – MAGYARORSZÁG, OESTERREICH
Valóság – HONTALANOK TÁBORA

S.l. s.n. egyszínnyomás. – 14 x 21 cm.

Kéthasábos grafikai röplap. Bal oldalán a határsorompót átlépő, hátizsákos, pulóveres-bakancsos fiú, a Magyarország tábla felől az Oesterreich útjelző tábla felé tart, a háttérben angol, illetve amerikai zászlómintákkal díszített cilinderes egylábú szellemek dollárral és schillinggel teli zacskót kínálnak.
Jobb oldalon a Valóság felirat alatt szögesdrót látszik az ablakkeretben, a fiú magába roskadva ül a szalmán, háttérben anya gyermekével. A földön üres hátizsák és egy macskatányér.

Két, teljesen azonos példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

59.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

Budapesti Szovjet Csapatok Parancsnoksága [Budapest]

Budapest lakosai!

A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány 1956. november 4-én felhívta Magyarország minden polgárát, a munkásokat, a parasztokat, az értelmiségieket, az ifjúságot, hogy szüntessék meg az értelmetlen vérontást, állítsák helyre a rendet és térjenek vissza békés, alkotó munkájukhoz.

A kormányhatározat értelmében felszólítunk benneteket:

Hassatok oda, hogy megszűnjön az ellenállás! Mindenki, akinél fegyver van, önként szolgáltassa azt be. Aki önként beszolgáltatja fegyverét, hazabocsátjuk...

Budapest polgárai!

Ti magatok óvjátok házaitokat... ha nem fognak ránk tüzelni... a szovjet csapatok sem fognak tüzelni... a szovjet kormány ellenszolgáltatás nélküli segélyt nyujt. Magyarországra elindítottak:

50.000 tonna gabonát és lisztet,
3.000 tona húst,
2.000 tonna vajat és zsiradékot,
3 millió doboz tejkonzervet,
5.000 ezer tonna cukrot,
300.000 négyzetméter ablaküveget, ezenkivül hengerelt vasárut, fürészelt-faárut, cementet és más épitőanyagokat. / A BUDAPESTI SZOVJET CSAPATOK PARANCSNOKSÁGA.

[Bp.?] s.n. nyomtatott soksz. – 21 x 15 cm.

A röplap az ellenállás beszüntetésére szólít fel annak érdekében, hogy a szovjet csapatoknak ne kelljen választüzet nyitniuk és tankkal lőniök a lakóházakat. A békés épitőmunka megindításához a szovjet kormány segélyt nyújt.

Feltehetően szovjet kiadás,de már budapesti nyomda (Athenaeum ?)

További példányok:

a 2. sz. betűtípusa, tördelése, papírja más. A harmadik bekezdésben: Aki önként beszolgáltatja fegyverét, hazabocsájtjuk „ a fent leírt példány „hazabocsátjuk" formájával szemben. A hosszú magánhangzók közül az u, ü, i, kivétel nélkül mindig rövid: ifjuság, fürészelt, felszólitunk, épitőanyag stb. Papírja sötétsárgás, durva. S.l. s.n. – 21 x 15 cm.
Feltehetően szovjet tábori nyomda kiadása.
Jobb felső sarkában korabelinek mondható ceruzás felirat: 1956. XI. 5.

A 3. sz.betűtípusa, tördelése, papírja más. Annyiban hasonlít a 2. sz. alatt leírt példányhoz, hogy a második, harmadik, negyedik és ötödik bekezdés betűtípusa azonos. Ebben is a „hazabocsájtjuk" forma olvasható. A magánhangzók nagy része itt is rövid: felszólitunk, kényszeritsetek, ágyuinkból, megindítása, nyujt stb. Papírja világosabb, vékonyabb.S.l. s.n. – 21, 5 x 15 cm.
Feltehetően szovjet tábori nyomda kiadása.

Mindhárom példányban azonosak a felsorolt mennyiségek. A 2. sz. példányban az utolsó tétel „300 000 négyzetméter ablaküveget" leírásánál az ezres helyén álló nulla más típussal szedett, az értékek közül a pont hiányzik.
A felsorolt mennyiségek egy része más szövegkörnyezetben megtalálható a 63. és 66. sorszám alatt leírt röplapokon is.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

60.

1956. november 5. HIM Kisnyomtatvány

Felhívás a vérző Budapesthez! Polgártársak!

A Kádár vezette hazaáruló kormány azt állítja, hogy az egész magyar nép támogatja. Mindannyian tudjuk, hogy ez közönséges hazugság.

Mi, magyarok, akik szabadságharcunkkal az egész világ bámulatát kivívtuk, sohasem fogjuk elismerni a hazaárulókból és nemzetgyilkosokból alakult bérenc kormányt. Tegnapig a forradalom legsúlyosabb pillanatában sem fordultunk az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez segítségért.

Már csak a világ népei segíthetnek rajtunk!

Addig is, míg ez a segítség megérkezik, tartsuk ébren a nemzeti ellenállás tüzét; munkánkkal ne támogassuk a Kádár-kormányt!

TÜZET A VÉRÉRT! HALÁLT ÉLETEKÉRT!

HAZÁNKÉRT HARCOLNI! HARCOLNI! HARCOLNI!

Budapest, 1956. november 5. / A harcoló forradalmi ifjúság.

S.l. s.n. Nyomdai soksz. – 10 x 15,5 cm.

Teljes szöveg.

1956. kat. Zrínyi K. 284.o., 379. Tétel. Írógéppel sokszorosított variáns, amelyben a megszólítás: „Polgártársaink", a szövegben néhány stilisztikai különbség található, végül hiányzik a nyomtatott szövegben olvasható „munkánkkal ne támogassuk a Kádár-kormányt" félmondat.

61.

[1956. november 5.]

[Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány] HIM Kisnyomtatvány

Fiatalok! Ifjúmunkások! diákok! egyetemisták!

Mit akartok? Az 1919-es fehérterror megismétlését? [A] munkáshatalom megdöntését?

[A tő]kések és földbirtokosok hatalmának [vissza]állítását?

[Nem!]Ti nem ezt akarjátok!

A [fü]ggetlen, szabad Magyarországért, a Gerő-Rákosi klikk visszatérésének megakadályozásáért, a demokratikus kibontakozásért, a régi, hibás gazdaságpolitika felszámolásáért, a népszabadság, a népjólét megteremtéséért szálltatok ti síkra!Mi is ezt akarjuk!

Álljatok ezért most a forradalmi munkás-paraszt kormány, Kádár János kormánya mellé!

[Bp.?] s.n. nyomtatott. – 20,5 x 15 cm.

Teljes szöveg.

A példány nyomdafestékes, szakadozott, szöveghiányos. Jobb alsó harmadában, ferdén korabeli? kézírással: 1956 nov 5 Tömegessen az utcán [sic!].

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

További, a leírttal megegyező pld. 21 x 14,5 cm.
Ceruzás – korabeli – datálás: 1957. XI. 7.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

62.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

Honfitársak!Felkelők!Rendőrök!Katonák!

Elárulták a forradalmat! De még nem veszett el!

Nagy Imrét és Losonczi Gézát az oroszok letartóztatták. Kádár, Rónai, Kossa, Apró, Marosán, Münnich kormányt alakítottak Szolnokon. Ez az állítólagos kormány: áruló. Megkoronázva minden eddigi sztálinista árulást, 16 pontos kiáltványt adtak ki. A 16 pont lényege, hogy minket „burzsoá" ellenforradalmároknak neveznek és ellenünk akarják megvédelmezni a hazát, ezért hívtak be újabb orosz csapatokat.

Magyarok, ne adjátok fel a harcot!
Az új kormányt csak az oroszok támogatják, fegyverrel, tankokkal és önkénnyel!
Az oroszokat nem fűti a Haza szeretete!
Az oroszok parancsra lőnek!
Nekünk csak a szívünk parancsol!
Szabadsághar[cosok] ne tegyétek le a fegyvert!
Katonák, ne hagyjátok magatokat félrevezetni!
Minden vívmányunk veszélyben van!
Veszélyben a haza!
Fegyverbe, magyarok! / A Magyar Forradalmi Ifjúság.

[Bp] s.n. Nyomdai soksz. – 21 x 14,5 cm.

Teljes szöveg.

A szövegben hivatkozott, kormányösszetételt ismertető röplap az 56. sz. leírás..

A szövegközti kiegészítést: „szabadságharcosok" a festékhibás nyomás indokolta, a röplap ép.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

63.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

MAGYAR DOLGOZO'K! [sic!]

A fasiszta ellenforradalom veszélyezteti szocialista vivmányokat. E nehéz helyzetben újból a baráti szovjet nép nagy segítségére támaszkodhatunk. A Forradalmi Munkás-Paraszt kormány kérésére szovjet csapatok nyujtanak segitséget az ellenforradalmi bandák felszámolásához. A véráldozat mellett jelentős anyagi segítséget is kapunk.

Kormányunk felhívással fordult a testvéri népekhez, hogy nyujtsanak segítséget a termelés megindításához.

Elsőnek a Szovjetunió ajánlotta fel baráti segítségét!
Azonnal és ellenszolgáltatás nélkül szállít:
50 000 tonna gabonát lisztet
3 000 tonna hust
2 000 tonna vajat és zsiradékot
5 000 tonna cukrot
3 millió doboz tejport

ezenkívül nagymennyiségü épületfát, rönkfát, cementet, hengereltacélt és más fontos nyersanyagot, valamint gyógyszereket.

Köszönet a nagylelkü segitségért és az áldozatért/ MAGYAR SZOCIALISTA MUNKA'S PA'RT [sic!]

S.l. s.n. Nyomdai soksz. – 20 x 16 cm.

Teljes szöveg.

A stílus, tipográfia, ékezetek alapján feltételezhetően nem magyar nyomdában készült.

A segély felsorolása más szövegkörnyezetben megtalálható az 59. és a 66. sz. alatt leírt röplapokon.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

64.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága

FELHIVÁS A MAGYAR NÉPHEZ!

Magyarok – katonák és tisztek!

Hozzátok fordul a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága, a katonák és tisztek, ugyanolyan dolgozó emberek, mint Ti – munkások, parasztok, értelmiségiek.

Mi nem azért vagyunk itt, hogy meghóditsuk országotokat. Nekünk nem kell mások földje, mások munkájának gyümölcse. Elegendő saját földünk és saját természeti kincseink vannak.

Hadműveleteinket a most alakult Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány hivó szavára kezdtük meg, amely kijelentette, hogy Magyarországon a reakció sötét erői garázdálkodnak...

A fennálló helyzetben a Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnokságához fordult azzal a kéréssel, hogy nyujtson segitséget az ellenforradalmi erők felszámolásában...

Felhívjuk a Magyar Hadsereg katonáit és tisztjeit, hogy szorosan működjenek együtt velünk...

Minden hazáját szerető magyarhoz fordulunk, hogy vegyen részt a közös harcban, működjön közre a népi demokrácia védelmében és Hazája, népe szent ügyének győzelmében. / A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága.

Hat példány. Szöveg, szedéstükör, betűtípus azonos, papír, festékezés valamennyinél más. Feltehetően különböző időpontokban, de ugyanazon a nyomdagépen készült.

1. példány S.l. s.n. – 25 x 17 cm
2. példány S.l. s.n. – 27,5 x 20 cm
3. példány S.l. s.n. – 28 x 18 cm. Bal alsó sarkában ceruzával: 1956. XI. 6.
4. példány S.l. s.n. – 28 x 20 cm
5. példány S.l. s.n. – 28 x 21 cm
6. példány S.l. s.n. – 28,5 x 21 cm

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 282. o., 376. tétel november 5-hez besorolva írja le az 1. példányt.

További változatok:

2. szövegváltozat az elsőhöz viszonyítva: A MAGYAR NÉPHEZ! A MAGYAR KATONÁKHOZ ÉS TISZTEKHEZ! A magyarországi szovjet csapatok parancsnoksága, katonái és tisztjei szólnak hozzátok... Felszólítunk minden hazáját szerető magyart, vegye ki részét e közös küzde-

lemből. Segitse elő a népi demokrácia megvédését, hazája, népe szent ügyének győzelmét. A magyarországi szovjet csapatok parancsnoksága. S.l. s.n. kéthasábos szedés. – 21,5 x 15 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

3. szövegváltozat az elsőhöz viszonyítva: a harmadik bekezdésben az 1. változat „Hadműveleteinket a most alakult Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány hivó szavára kezdtük meg..." mondat helyett a 2. bekezdés: „Mi a most megalakult Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felszólitására léptünk akcióba..." kezdetű mondat áll. S.l. s.n. – 23,5 x 16,5 cm. Feltehetően szovjet kiadás.
Három teljesen azonos példány.

Tartalmában valamennyi változat azonos, a magyarországi helyzetet 1945-höz hasonlítja: „a Vörös Hadsereg felszabadította a szabadságszerető magyar népet, a harcok során mérhetetlen közös áldozatot hoztak" – a lakosság ne adjon hitelt a rágalmazóknak, és mivel Nagy Imre kormánya nem akart küzdeni a reakció ellen, teljesen szétesett, ténylegesen nem létezik, fegyveres ellenforradalmi bandák gyilkolni kezdtek. Ne engedjék a népellenes erőket büntetlenül garázdálkodni.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 283. o., 377. tétel november 5-hez besorolva a 3. változatot írja le.

65.

1956. november 5. HIM Kisnyomtatvány

MAGYAROK
HŐSEINK VÉRÜKKEL PECSÉTELTÉK MEG A SZABADSÁGHARCHOZ VALÓ JOGUKAT MÉLTÓK AKARUNK MARADNI A 48-AS HŐSÖK EMLÉKÉHEZ. ISMÉT HARCOL A MAGYAR SZÓLLALJON [sic!] MEG MINDEN MAGYAR LELKIISMERETE TÁMOGASSÁTOK HŐSEINKET A NEMZETI LÉTÜNKÉRT A MAGYAR SZABADSÁGHARCÉRT KÜZDENEK
SEGITSETEK SEGITSETEK
A XIV KERÜLETI HŐSÖK NEVÉBEN A GLAUBER ISTVÁN EGYETEMI ZÁSZLÓALJ.
BUDAPEST 1956. nov.5.

(Bp) gépírás, stencil sokszorosítás, szívópapír. – 16 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A festékezés rossz, a példány alig olvasható, egyes betűk – A, Á – már az írógépen kopottak.

1956. kat. Zrínyi 1991. Ø

66.

1956. november 5. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány

A SZOVJET KORMÁNY ellenszolgáltatás nélküli SEGITSÉGE A MAGYAR NÉPNEK
A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY FELHIVÁSA A BARÁTI ORSZÁGOK KORMÁNYAIHOZ
Elvtársak! Hazánk és népünk súlyos eseményeket élt át. Most mérjük a végső csapásokat a népi demokratikus rendszerünk, szocialista vívmányaink megsemmisítésére törő ellenforradalmi

erőkre. Jelenlegi fő gondunk a békés, normális életre való visszatérés és a sebek begyógyítása. Hogy ezt mielőbb elérhessük, kérjük testvéri segítségüket. Különösen hiányt látunk élelmiszerekben, fűtőanyagban, építőanyagban és gyógyszerekben. Meggyőződésünk, hogy kérésünk a velünk közös eszmékért, a szocializmusért küzdő országok népeinél és kormányainál meghallgatásra talál.

1956. november 5-én.

Röviddel a segélyt kérő felhívás után megérkezett a Szovjet Kormány válasza, amelyet teljes terjedelmében ismertetünk.

A SZOVJETÚNIÓ TESTVÉRI SEGITSÉGE A MAGYAR NÉPNEK!

[BULGANIN] BULGANYIN, N[ikolaj]

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Elnökének KÁDÁR JÁNOSNAK

Tisztelt Miniszterelnök Elvtárs!

A szovjet kormány megvizsgálta az önök felhívását és elhatározta, hogy ellenszolgáltatás nélküli testvéri segítséget nyujt a magyar dolgozóknak és azonnal a következő árukat küldi Magyarországra:

50 000 tonna gabonát és lisztet,
3 000 tonna húst,
2 000 tonna vajat és zsiradékot,
3 millió doboz tejkonzervet,
5 000 tonna cukrot,
10 000 tonna cementet,
10 000 köbméter faárut,
5 000 köbméter rönkfát,
30 000 négyzetméter ablaküveget,
1000 tonna tetőfedőlemez, [sic!]
3 000 tonna hengerelt vasárút.

A fenti árukon kívül... más olyan árukat, melyeket[sic!] kereskedelmi szerződések szerint 1956. év negyedik negyedében esedékesek ... ellenszolgáltatás nélkül a Magyar Népköztársaságnak olyan gyógyszereket, melyekre a lakosságnak szüksége van. / Elvtársi üdvözlettel A Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke N. BULGANYIN.

Moszkva, Kreml, 1956. november 5-én.

Debrecen, Szabadság Lapnyomda. – 23 x 15,5 cm.

Lényegét tekintve teljes szöveg.
A segély felsorolása más szövegkörnyezetben megtalálható az 59. és a 63. szám alatt leírt röplapokon is.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

67.

[1956. november 5-10] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány]

MAGYAROK!

Magyarország nem veszett el addig, míg minden polgára hű marad a szabadság elvéhez! A harcnak még nincs vége és nem is lesz vége addig, amíg a szovjet megszállók országunk sok hős magyar vérével megpecsételt földjén taposnak.

A magyar nép évszázadokon keresztül bebizonyította, hogy szabad, független ország akar lenni.

A fegyvert még nem tettük le.

Figyeljétek Csepel, Tatabánya, Pécs és a többi városok és falvak és az erdőkbe vonult, még mindég harcoló szabadságharcosok felé! Segitsétek őket rokonszenvetekkel és a munkások legnagyobb fegyverével a SZTRÁJKKAL !

A Corvin Forradalmi Bizottmány mindég [sic!] tartja magát! Felhivását az alábbiakban közöljük az ország népével:

Szabad nemzet, szabad ország akarunk lenni!

Nagy Imre kormányát követeljük!
Több pártrendszert!
Szabad választást az ENSZ felügyelete mellett!
Ne higyjetek a Kádár féle kommunista bábkormánynak!
Tiszteletet és megbecsülést a szabadságharcban elesett hősöknek!
Harcoljatok a ujjászervezett ÁVH /az R. csoport/ ellen!
Halál a forradalom ellenségeire!
Halál a szovjet csapatokra!
A nép nem felejt! Számontartja a provokatőröket!
Sztrájkoljatok a végső győzelemig!

[Bp] s.n. stencil sokszorosítás, szívópapír. – 15 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A példány jobb alsó sarkában kettőzött keretű kerek, kék festékes gumibélyegző, átm. 3,5 cm. Felirata a keretben: NEMZETI FORRADALMI BIZOTTMÁNY. Belül, a felső harmadban a Kossuth-címer, alatta vízszintesen két sorban CORVIN parancsnokság.
A jobb felső sarokban a ceruzás kézírás – 1956. X. 30. – tévedés.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

68.

[1956. november 5-10]

Egyetemi Forradalmi Diákbizottság [Budapest] ; Magyar Írók Forradalmi Szövetsége stb.

MAGYAROK! MUNKÁSOK! IFJAK! PARASZTOK!

Legszentebb nemzeti kötelességünk ezekben a válságos napokban a magyar nemzeti forradalom eredményeinek biztositása, minden további vérontás megszüntetése, a rend helyreállitása. Szüntessetek meg minden széthúzást! Követeljétek velünk:

1.) Azonnali fegyverszünetet, a szovjet csapatok kivonását...

4.) A Kádár kormány ismét ellenforradalmároknak és fasisztáknak rágalmazza a nép nagy részét... Nem helyi, hanem országos harcokról van szó...

KÖVETELJÜK:

1.) Szovjet csapatok azonnali [kivonását] az ország területéről...

7.) A rend helyreállitásáig szüntessük be a Pártharcokat, a Forradalmi Tanácsok elvi és szervezeti egységét biztositsák... Nem engedhetünk!!

Ki a szovjet csapatokkal Magyarországról, különben addig nem dolgozunk!!! Mi magunk akarjuk megteremteni igazságos rendünket. / EGYETEMI FORRADALMI DIÁKBIZOTTSÁG ; MAGYAR IRÓK FORRADALMI SZÖVETSÉGE ; FORRADALMI KARHATALMI BIZOTTSÁG ; FORRADALMI MUNKÁS TANÁCSOK.

[Bp] s.n. szívópapír, stencil soksz. – 29 x 21 cm.

A pontok továbbá Nagy Imre szabadon bocsátását, az ÁVH visszahívását és lefegyverzését követelik a szabad választásokkal együtt, békés országépitésre és a visszaélésektől mentes állami apparátus felépitésére szólitanak fel. A volt pártvezetők elhibázott lépései katasztrófához vezetnek, ha továbbra sem ismerik fel a forradalom igazi jelentőségét. Az alulirottak megbiznak Nagy Imrében és kijelentik, hogy nem akarják visszaállitani a kapitalista rendszert.

Nagyon rossz minőségű stencilezés, elmosódott, helyenként a szavak, sorok alig olvashatók. A lehúzás ferde, az aláírók között a negyediknek csak a felső harmada olvasható. Más példány híján nem lehet tudni, volt-e több csatlakozó.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

69.

[1956. november 5-10.] HIM Kisnyomtatvány

Magyarok vagyunk, igazat mondunk!
Magyar Testvérek!
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány igaz kormány. A magyar nép felemelkedéséért harcol.
Védjétek meg az ellenség rágalmaitól, támogassátok szóval, tettel és munkával! Ne higyjetek ellenséges rémhíreknek, ne engedjétek megzavarni munkátokat! Ne féljetek szembeszállni az ellenséggel, a helyszínen leplezzétek le. Mi magyar karhatalmisták mögöttetek állunk, fegyverrel a kézben véddünk [sic!] benneteket, elbánunk az ellenforradalmárokkal és rendzavarókkal.
Nektek és nekünk szocialista demokrácia van, az ellenségnek proletárdiktatúra, vasököllel súlytunk [sic!] le az ellenségre.
Kezünkben a fegyver, reszkess ellenforradalmár!

Zalaegerszeg, Ny. Zalaegerszeg. – 14,5 x 10 cm.

Teljes szöveg.

Vastag zöld kalapcsomagolóra, többféle betűtípussal szedett röplap. Felelős kiadóként lénia alatt Gyarmati Sándor név áll és 9410 Y jel.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

70.

[1956. november 5-10.] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar Írók Szövetsége]

VOZZVANIE! Sovetskie soldatü! Obmanuli vas. Vü boretes' ne fašistami i konterrevolucionerami a s vengerskim narodom. 24-go oktjabrja sego goda komunist, Imre Nadj stal premierministrom Vengrii... Pust' mü živem v mire drug s drugom! Imeja oružie, vengerskie trudjašciesja sami mogut zaščiščat' dostiženija socializma v Vengrii protiv každogo vnutrennego napadenija. / Sojuz Vengerskih Pisatelej.

[Bp][Írószövetség?] stencil soksz. – 29,5 x 20,5 cm.

Kiáltvány! A szovjet katonákhoz, akiket becsapnak, mert a harcoló magyarok nem ellenforradalmárok, Nagy Imre kormányát október 24-én választották meg, mellette 150 ezer ember demonstrált. Nagy Imre őrizetbe vétele november 5-én, holott ő és kormánya a szocializmust kívánta tovább építeni, törvénytelen volt. Kéri a szovjet katonákat, ne lőjenek a magyar harcosokra, magyar hazafiakra. A röplap aláírója a Magyar Írószövetség.

Fehér írógéppapírra stencilezett példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

71.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

[GREBENNIK] GREBENNYIK, K[onstantin]

Prikaz Voennogo Komendanta Sovetskih Vojsk goroda Budapešt No. I. = A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnokának 1. sz. parancsa

6-go nojabrja 1956. g. Gor. Budapešt = Budapest, 1956. november 6.

Sovetskie vojska, vüpolnjaja pros'bu vengerskogo revolucionnogo raboce-krest'janskogo pravitel'stva, vremennovstupili v Budapešt... = A szovjet csapatok a magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére ideiglenesen bevonultak Budapestre, hogy testvéri segitséget nyujtsanak a magyar népnek szocialista vivmányai megvédésében, az ellenforradalom leverésében és a fasiszta veszély elháritásában.

Budapest rendjének és normális életének helyreállitása céljából

m e g p a r a n c s o l o m :

1. Azok a személyek, akiknél fegyver van, haladéktalanul, de legkésőbb f. évi november 9-én 17 óráig szolgáltassák be a szovjet katonai alakulatoknak...

4. A helyi hatalmi szervek biztositsák a lakosság élelmiszer- és tüzelőellátását...

Felhivom Budapest összes dolgozóit, hogy segitsék a helyi közigazgatási szerveket és a szovjet csapatokat a közrendnek és a város normális életének helyreállitásában és biztositásában.

Voennüj komendant sovetskih vojsk g.Budapešt Gvardii general-major K. Grebennik = A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka Grebennyik K. gárdavezérőrnagy.

(Bp) s.n. nyomdai soksz. – 42 x 15 cm.

A további pontok a fegyverleadás elmulasztásának súlyos következményeit, a kijárási tilalom időpontjait ismertetik. Felhívják a gyári munkásokat, hogy vegyék fel a munkát.Rendelkezik az élelmiszerüzletek nyitva tartásáról, külön engedéllyel biztositja az élelmiszert és tüzelőanyagot szállító járművek éjjel-nappali közlekedését.

Kéthasábos, kétnyelvű falragasz, bal oldali orosz nyelvű, jobb oldali magyar.

Csak magyar nyelvű változatának tördelése, betűtípusa azonos, papírja valamennyinek más, finomabb rotációs, illetve durva nyomópapír.

2. pld. – 21 x 15 cm.
3. pld. – 21 x 15,5 cm.
4. pld. – 21,5 x 14,5 cm.

További hat példány, tördelése, betűtípusa azonos, kivéve a fejlécet:
A budapesti szovjet katonai egységek várasparancsnokának[sic!] 1. sz. parancsa –eltérő betűkkel szedett. Valamennyi egyforma méretű, – 21 x 15 cm. Papírja változó.
Az egyik példányon lila festékes, gumi dátumbélyegző: 1956 NOV 10

Kétnyelvű változata:

PRIKAZ VOENNOGO KOMENDANTA SOVETSKIH VOJSK GORODA BUDAPEŠT No. 1.
6-go nojabrja 1956 g. Gor. Budapešt. Sovetskie vojska, vüpoljaja pros'bu vengerskogo revolucionnogo raboce-krest'janskogo pravitel'stva, vremenno vstupili v Budapešt, ctobü okazat' bratskuju pomošc vengerskomu narodu v zaščite ego socialisticeskih zavoevanij, v razgrome kontrrevolucii i v likvidacii ugrozü vozroždenija fašizma...
Voennüj komendant sovetskih vojsk g. Budapešt Gvardii general-major K. Grebennik. = A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnokának 1. sz. Parancsa, Budapest, 1956. november 6.
A szovjet csapatok a magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére ideiglenesen bevonultak Budapestre...A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka Grebennyik K. gárdavezérőrnagy.

[Bp.?] s.n. [szovjet tábori?] nyomdai soksz. – 30 x 41,5 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. ezt a kiadást nem ismeri, ellenben leír a 281. oldalon, 375-ös tételszám alatt hasonló tartalmú nyomtatványt, amely Budapest, 1956. november 5-i dátummal szintén 1. számú parancs.

Különbség a két szöveg között: az elsőként leírt, november 6-i keltezésű röplap 1-4. példányában a kijárási tilalom november 7-én este 19 órával kezdődik, azaz „közlekedni csak reggel 7 órától, este 19 óráig szabad". Aláírás: Grebennyik K. gárdavezérőrnagy.

A Zrínyi katalógusban: november 5-én „kimenési tilalom 18 órától reggel 8-ig". Az aláírás: Grebennik vezérőrnagy.

A továbbiakban nem szerepelnek a Zrínyi Kiadó katalógusának adatai tekintettel arra, hogy 1956. november 5-e utáni röplapot nem közölt.

72.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

Hátbatámadták a magyar szabadságot! Nem ismerjük el az áruló, ellenforradalmi Kádár-féle „kormányt"!
Az árulókat és a megszállókat magyar hazafi nem támogatja!
Életet, fegyvert megőrizni!Minden erőnkre szükségünk van!
1956. nov. 6. / A továbbharcoló magyar ifjuság
ADD TOVÁBB! ADD TOVÁBB! ADD TOVÁBB! ADD TOVÁBB!

[Bp.?] stencil soksz.

Teljes szöveg.

A példány egy teljes lap, amelyen négyszer szerepel a fenti szöveg. – Szövegtükör 7,5 x 21 cm. A teljes lapméret 30 x 21 cm.

73.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

[SUSLOV] SZUSZLOV, Ivan

A magyar eseményekről. Részletek Szuszlov elvtárs, a SzKP Központi Bizottsága titkára 1956. november 6-án, a moszkvai szovjet ünnepi ülésén elmondott beszédéből
A szocialista világrendszer rövid idő alatt olyan hatalmassá vált, hogy még a nyilvánvaló ellenségei sem hagyhatják figyelen kivül óriási fölényét... örülnek ennek a győzelemnek, melyet a magyar dolgozók arattak az ellenforradalom felett. Magyarország a szocialista országok családjához tartozott, tartozik és fog tartozni, mint szabad, független és egyenjogú szocialista állam.

S.l. s.n. nyomdai soksz. Kéthasábos. – 30 x 21,5 cm.

A szocialista világrendszer erőinek növekedése segítette Magyarországot az ellenforradalommal szemben és segíti továbbra is amikor diverzánsokat és röplapokkal teli léggömböket eregetnek ellenségei aljas céljaik érdekében. A társadalmi viszonyok gyökeres átalakulása nem megy fájdalom nélkül, a XX. kongresszus után az elkövetett hibákat kijavítjuk.

A régi magyar vezetés durva hibákat követett el, a reakciós elemek ezt felhasználták, az ellenforradalmi bandák a terrorhoz folyamodtak. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány képes útját állni a reakciónak és a fasizmusnak – írta a beszéd kivonata.

Három, teljesen azonos példány. A szöveg után három, kockázott mintájú gömbös nyomdai dísz.

74.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szocialista Munkáspárt

Magyar kommunisták! A Magyar Dolgozók Pártjának Tagjai! Elvtársak!

Dicső multunk és sokat szenvedett pártunk történelmének legnehezebb szakaszát éli át...

Hogy pártunk ujból erős legyen és a tömegek élén járjon, határozottan szakitanunk kell a Rákosi klikk káros politikájával...

Ugyancsak határozottan szakitanunk kell Nagy Imre-Losonczi csoportjával...

Hogy a mult hibáival való határozott szakitást ily módon is világossá tegyük, határoztuk el, hogy a párt nevét megváltoztatjuk: a Magyar Szocialista Munkáspárt nevet vesszük fel... Pártunk elvi alapjai változatlanok...

Kommunisták!Elvtársak!

A helyzet súlyos. De ha összefogunk és rendezzük sorainkat, elég az erőnk! Pártunk legyőzhetetlen, ha kitart eszméi mellett és ha a munkásosztályra, dolgozó népünk széles tömegeire támaszkodik.

Elvtársak!Munkára, harcra fel!

Budapest, 1956. november 6. / A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága.

[Bp?] s.n. nyomdai soksz. Kéthasábos szedés. – 31,5 x 22 cm.

A röpirat értékeli a korábbi eseményeket, felszólítja a párt tagjait és szervezeteit, hogy támogassák a november 4-én megalakult kormányt. Álljanak talpra a pártszervezetek és járjanak élen a békés termelő munka megindítására irányuló harcban. Erősítse a kommunistákat a világ szolidaritásának tudata. A röplap jobb felső sarkában: Világ proletárjai egyesüljetek!

Három, teljesen azonos példány.

Az MSZMP megalakulásáról l. az 51. és 52. tételt.

75.

[1956. november 6] HIM Kisnyomtatvány

MUNKÁSTESTVÉREK!

ELVTÁRSAK!

Az ellenforradalom a munkásosztály hatalmának megsemmisitését akarja.

Ne engedjétek az ellenforradalom, a fasizmus felülkerekedését.

Védjétek meg üzemeiteket, vállalataitokat!

Segitsetek a magyar és a szovjet alakulatoknak az ellenforradalom csoportjainak lefegyverzésében, a rend és nyugalom helyreállitásában.

Álljatok a KÁDÁR JÁNOS vezetése alatt álló kormány mögé.

S.l. s.n. nyomdai soksz. – 20,5 x 14 cm.

Teljes szöveg.

Dátum és aláírás nélküli példány, bal alsó sarkában ceruzás kézírás: 1956. XI. 6.

76.

(1956. november 6-9.)

HIM Kisnyomtatvány

Kőbálvánnyá válva

Kőbálvánnyá válva
Hallgatom a hireket.
Új vérhullatásra
nem biztatlak titeket. Magam sem biztatom
senkivel, semmivel.
Piros dühvel telve
fekete gyászt viselek.
Fegyverletételre
sem biztatlak titeket.
Magam sem biztatom
senkivel, semmivel.
Csupa vér a Tejut,
a Hold képe holt-sápadt.
Visszaut, sekiut
nincs az árva hazának.
Nem segélhet minket
senkisem, semmisem.
Visszaut, se kiút -
uj Bach-korszak közelit.
Hetyke és hős fiúk,
mégis ti győztetek itt.
Nem lophatja ezt el
Senkisem, semmisem.

(1956. XI. 6.)

Méltó a gyűlöletre...

Méltó a gyűlöletre mind,
nem személy szerint, de mint egész,
méltó a gyűlöletre mind!
Gyűlöllek százezerszer,
százezer Pável és Szergej,
nem mint magánszemélyt -
mint csavarait az iszonyú gépnek,
mely mindenünket megemészt!

Ellenetek kiabálnak
a magukba roskadt házak
meleg otthonokat az utcára okádva -
ellenetek kiabál a
villamossinen a zongora,
mely nem zeng már soha,
s a mélységek felett
a harmadik emelet
magasában egy családi kép,
egy szék,
kioltott szemű ablakok,
és lent az uton
az ujsággal letakart halott!

Méltók vagytok a gyűlöletre mind -
az ember bármerre tekint,
a tárgyak, a társak
sugározzák a vádat.
Önkéntelenül és önkéntesen,
mint fényt a nap, hogy világos legyen!

Méltók vagytok a gyűlöletre mind,
nem személy szerint,
nem Pável és nem Szergej -
de együtt a többiekkel
Pável is, Szergej is
Méltó a gyűlöletre mind!

/1956.XI.9./

A hátoldalon:

Szóba ne állj vele...

Visong neki is tán otthon gyereke,
S bóbiskol fókabajszú atyja,
a gabonaszárt is tán megsimogatja –
itt szóba ne állj vele! ...

Szóba se állj vele,
mert árulás itt a szó, -
otthon tán lehet becsületes,
itt gyilkos elnyomó!

(1956. XI. 8-9.)

[Bp] gépírás, első példány. Kétoldalas. – 30 x 21 cm.

A két első vers szövege teljes. A harmadik 14, szabálytalan versszakból áll, amely a közölt elsőben és utolsóban kifejtett témára írott variáció.

A szerző/szerzők mindaddig ismeretlennek tekinthető/tekinthetők, amíg hiteles forrás nem áll rendelkezésünkre. Sem a kortársak (a bibligráfus) visszaemlékezése, sem a stíluskritikai elemzés nem lehet perdöntő.

77.

[1956. november 7.] HIM Kisnyomtatvány

MIT JELENT A FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY?
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány szakítás a Rákosi-klikk uralmával.
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány béke és függetlenség
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rend és demokratikus munkáshatalom
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a dolgozók jogos követeléseinek megvalósítása
EZT AKARJÁTOK?
AKKOR TÁMOGASSÁTOK A RÁKOSI BÖRTÖNÉBŐL KISZABADULT
K Á D Á R J Á N O S VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ MUNKÁS-PARASZT KORMÁNYT A REND HELYREÁLLÍTÁSÁBAN, AZ ÉLET MEGINDÍTÁSÁBAN! A FEGYVERES ELLENÁLLÓK LEFEGYVERZÉSÉBEN, A FÉLREVEZETETTEK FELVILÁGOSÍTÁSÁBAN!

[Bp] Athenaeum ny. – 20,5 x 15 cm.

Teljes szöveg.

Két azonos példány, egyikük bal felső sarkában ceruzás felirat: 1956. XI. 7.

78.

[1956. november 7. körül] HIM Kisnyomtatvány

[GREBENNIK] GREBENNYIK, K[onstantin]

Budapest lakossága!
Az ellenforradalmi felkelők fő ellenállási gócait levertük. A fasiszta bandák maradványai a város nyugodt kerületei felé szivárognak...

A banditák veszélyeztetik az utcai járókelőket, valamint az otthonaikban tartózkodó családokat, mert arra kényszerítik a szovjet katonai alakulatokat, hogy lakóházakra tüzeljenek...

Minél tevékenyebben vesz részt Budapest lakossága a rend helyreállításában, annál gyorsabban tér vissza a város nyugodt, békés élete. / A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka GREBENNYIK K. gárdavezérőrnagy.

[Bp.?] [szovjet tábori?] nyomdai soksz. – 21 x 15 cm.

Budapest lakosságát tevékeny részvételre és segítségre hívta fel a szovjet városparancsnok, hogy az áldozatok száma minél kevesebb legyen, és minél hamarabb lefegyverezhessék a még harcolókat. Kéri, hogy jelentsék a bujkálókat és a fegyvereseket.

Öt példány, tipográfiája,tördelése, szövege azonos. Két változatnál a „Budapest lakossága!" megszólítás kövérrel szedett, három változatnál kurzív. Papírja váltakozva fehér nyomdai, sárga rotációs és rózsaszín kalapcsomagoló.

Kiadásváltozat: Géppel írott, stencillel írógéppapírra sokszorosított, a nyomdai példányokkal szó szerint megegyező. Nyelvtani hibái alapján feltételezhető, hogy diktálás után gépelt szöveg. V. ö. a 3. sor „szándékossan", 6. sor „othonaikban", továbbá: „Lakoházakra, ovják, csökkentésse, minnél" stb. S.l. s.n. stencil soksz. – 30 x 21 cm.

79.

[1956. november 7. körül] HIM Kisnyomtatvány

Budapesti dolgozók!Munkások!

Rajtunk a sor. A gyermekek, anyák, fiatalok és öregek tőlünk várják, hogy meleg legyen a lakásokban, hogy újra csilingeljenek a villamosok...

Nehéz helyzetünkben a magunk erejéből kell rendet teremteni. Dolgozni kell...

Álljatok csatasorba, dolgozzatok és ne hallgassatok a népi hatalom ellenségeire, az uszitókra, bujtogatókra.

Munkára fel!Induljanak meg a gyárak!

S.l. s.n. nyomdai soksz. – 21 x 15,5 cm.

A röplap a közművek dolgozóit állítja példaként, akik a legnehezebb időkben is dolgoztak.

Két, teljesen megegyező, aláírás és kibocsátó nélküli példány.

80.

[1956. november 7. körül HIM Kisnyomtatvány

[Hetedik] VII.kerületi Tanács [Budapest]

VII. kerület dolgozói!

Segítsétek sokat szenvedett kerületünk talpraállását, károsult lakóinak támogatását.

Ehhez az első és legfontosabb teendő a munka, a termelés meginditása mindenütt.

A VII. kerületben 300 család lakása pusztult el a harcok során...

Lakóbizottságok! kezdeményezzétek a szeméthegyek, a rothadó anyagok elégetését, szervezzétek meg a hamu kihordását a közterekre...

VII. kerület lakosai! Ne hallgassatok azokra, akik még ma is lázitanak, zavart keltenek! Dolgozzunk, segitsünk magunkon, mert csak úgy várhatjuk, hogy mások segitsenek rajtunk.! Lássunk munkához! / VII. KERÜLETI TANÁCS

[Bp] s.n. nyomdai soksz. – 20,5 x 15 cm.

A kerületben már segélyezik a dolgozókat, de nem tudnak többet adni, ha nem indul meg a termelés. A legfontosabb, hogy mindenki vegye fel a munkát.

A röplap jobb felső sarkában grafittal: 1956. XI. 7.

81.

[1956.november 7. körül] HIM Kisnyomtatvány

Köszöntés 1956-ban

Köszöntünk téged, oh dicső szovjet sereg
Méltó volt hozzátok az eljátszott szerep...
S hogy fasiszták ellen vívtatok háborút!
Tanu: száz néma gyár, kórház s a Nagykörút.
Távozás! Szabadság... Mily pazar ötletek...
S harckocsival ismét gyilkolni jöttetek...
Volt gyárosok ellen?
Kitünő volt, remek,
Tanu? a sok munkás és sok halott gyerek.

Jó szovjet vitézek: mi hálát rebegünk,
Mert igy gyászosabb lett szomorú életünk.
Volt földesúr itt már többet nem kér tanyát...
Tanu? rab paraszt és a siró anyák.

Mesét is hoztatok, rút őszbe szép tavaszt,
Azért harcolunk, mert uszit a régi kaszt!
S hogy rádöbbent a nép: hazugra nem adunk,
Tanu és bizonyság, hogy hívő nép vagyunk.

Megbocsájunk nektek szegény szovjet tömeg,
De az ki magát most magyarnak játszva meg
Zsoldotokban gyilkol, hűséggel néz rátok:
Verje meg az isten, szálljon rá az átok!

A lap alsó részére gépelt másik vers:

Merre vagy Rákosi?

Merre vagy Rákosi? Tíz millió magyar
Ezt szeretné tudni, ujra látni akar.
Jöjj vissza „bölcs vezér, hőn szeretett apánk",
Úgy hiányzol nekünk, úgy nélkülöz hazánk.
Tizévi munkádat nem kivánjuk ingyen
A hálás magyar nép majd megfizet mindent.
Bújj elő Rákosi! Vedd le a süveged,

Áll ki a nép elé, tisztázd becsületed!
Gerő cimboráddat is hozd veled hamar,
Egy emberként fogad tízmillió magyar.
Oh, miért nem jöttök már, oh miért is késtek?
Hálánkat szeretnénk leróni tinéktek.
Farkas is szeretne már szót érteni veled
Még mielőtt a varjak kiássák a szemed.
Vár rád a „nagy Szálin" ércbe öntött szobra,
Melyet a magyar nép lerugott a porba.
Téged vár a liget legöregebb fája,
Akad még magyar, ki felsegit reája.

S.l. s.n. írógéppel soksz. első példány. – 21 x 14,5 cm.

Teljes szöveg.

A példányt a másolati papír bal, nem sima oldalára gépelték, az indigó megfogta, a szöveg átüt.

A versek szerzője mindeddig ismeretlen.

További változat: „Köszöntő" címmel, négy négysoros versszakból álló vers, amelyben a fent leírt változat második versszakának első két sorát a harmadik vesszak második két sorával írták össze:

Távozás... Szabadság... mily pazar ötletek,
Harckocsitokkal ismét gyilkolni jöttetek.
Volt földesúr itt még nem kért vissza tanyát,
Tanu: a rab paraszt, és a siró anyák.

S.l. s.n. írógéppel soksz. másolati példány. – 21 x 14,5 cm.

A továbbiakban néhány stiláris – talán emlékezetből leírt – változtatás különbözteti meg a két verset.

82.

[1956. november 7-10.] HIM Kisnyomtatvány

Egyetemi Forradalmi Bizottság [Budapest]

Magyarok! Munkások! Fiatalok!

Hazánk, népünk becsületes nemzeti szándékkal, vérontás nélkül enyhíteni akart terhein, biztosítani akarta, hogy szabad hazában, szabad emberként élhessen, élvezhesse munkája gyümölcsét. Ezt akartuk mi, egyetemisták, fiatalok, munkások és dolgozók, amikor több, mint két héttel ezelőtt békés tüntetéssel kívántunk hangot adni követeléseinknek és elégedetlenségünknek. Nem tehetünk arról, hogy fegyvert használtak ellenünk, s mi önvédelemből használtunk fegyvert...

Véget kell vetni a vérontásnak! Látnunk kell, hogy tiszta szándékainkat itthoni és nyugatról visszaszivárgott nép- és nemzetellenes, kapitalista restaurációt akaró erők... megpróbálták saját kezükbe venni nép-nemzeti forradalmunk irányítását, hogy ellenforradalommá változtassák azt...

Ezért, aki igényt akar tartani a becsületes, igaz magyar hazafi, a forradalmár címére, ma azon munkálkodjék, hogy a nemzet eggyéforrva elhallgattassa a fegyvereket, lefogja az anarchisták, a gyilkosok, az ellenforradalmárok kezét.

Nem behódolásra, hanem a forradalom eddigi vívmányainak megvédésére, a szocialista demokratizmus kibontakoztatására szólítunk fel benneteket! / Egyetemi Forradalmi Bizottság.

[Bp][Athenaeum ny] – 21 x 15 cm.

A fegyveres ellenállás befejezésére, a munka felvételére szólít fel. Lényegét tekintve teljes szöveg.

Az un. „hamis" röplap példája: kibocsátója nem az Egyetemi Forradalmi Bizottság volt. A példány a Népszabadságot is nyomtató Athenaeum nyomdában készült.

A röplap jobb felső sarkában halvány, ceruzás zsinórírással: nov. 4. Ez valószínű emlékezetből írott, hibás dátum.

83.

[1956. november 8.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar testvéreink, munkások! Nem azért harcoltunk az önkény ellen, hogy most nyomor következzen. A harcban nagy fegyvert szereztünk vissza: az elrabolt sztrájkjogot! Éltünk is ezzel a jogunkkal. Sokan most is azt mondják, hogy utolsó leheletünkig tovább sztrájkoljunk, – hogy addig sztrájkoljunk, amig a szovjet csapatok nem mennek ki.

GONDOLKOZZUNK!

Mi nem meghalni, éhenveszni akarunk, hanem most akarjuk igazán kezdeni az életet!

Sztrájkkal nem tudjuk a függetlenségért folyó harcot győzelemre vinni!

MIT TEGYÜNK?

Álljunk munkába! Tartsuk fenn követeléseinket a sztrájkjog legteljesebb fenntartása mellett. Figyeljük, tartsuk számon a kormény minden lépését, hogy végrehajtja-e igéreteit! Legyünk állandóan készenlétben a munkapadnál, a munkaasztalnál.

Ha nem ezt tesszük anarchiába jutunk. A nyomor, a spekuláció lesz urrá, amiben elvész minden... lehetősége annak, hogy fennálló követeléseink valóra válhassanak!

FOLYTASSUK A HARCOT!

MUNKÁVAL, RENDDEL BIZTOSITSUK HŐS NEMZETÜNK MEGUJHODÁSÁT!

S.l. s.n. stencil soksz. szívópapír. – 30 x 21,5 cm.

Teljes szöveg.

A szöveg alatt a jobb alsó harmadban négyszirmú virág piros zsírkrétával, zöld tintapötty középpel. A jobb felső sarokban ceruzás kézírással 1956. XI. 8.

84.

1956. november 8. HIM Kisnyomtatvány

SZABADSÁGHARC

A HARCOLÓ MAGYARIFJUSÁG HIRADÓJA

Budapest, 1956. XI. 8.

Impresszum: Szabadságharc. A harcoló magyar ifjuság hiradója. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság.

„Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig,
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik." Ady

TOVÁBB!

A mult hét végén azt hittük, hogy győzött a forradalom, megkezdhetjük a munkát. Vasárnapra virradó éjjel azonban megindult a szovjet invázió. Most nem tehetünk mást, tovább harcolunk...

Öt nap mérlege

Szombat estére helyreállt hazánkban a rend. Budapesten megindult a közlekedés, kinyitottak az üzletek, hétfőn megindult vona a munka...

Testvéri segitség?

A Szovjetunió kormánya testvéri segitségről fecseg, s közben a Kádár-féle „kormánnyal" együtt a város kiéheztetésére spekulál...

Az előbujt SZABAD NÉP margójára

Budapest utcáin az oroszok magyar nyelven irt ujságját osztogatják.... Szabad Nép...

Forradalmi Bizottságok

Ne hagyjátok működéseteket korlátozni...

FÖLTÁMADOTT A TENGER: PETŐFI SÁNDOR

November 7.:

A „kormány" szolnoki rádiója fél napon át hiába sugározta felhivását: november 7. munkanap. Szerte az országban folyik az ellenállás...

Kik a banditák?

Több helyen – igy a Ferenciek terén, a Nagykörúton és másutt – az oroszok kifosztották az üzleteket...

Egységet!

A nép egységesen küzd a szovjet megszállók ellen...

Bp. s.n. stencil soksz. szívópapír. – 29,5 x 21 cm.

A cikkek cáfolják, hogy a szabadságharcosok kifosztották volna az üzleteket, tájékoztatnak arról, hogy a megszálló szovjet csapatok megakadályozzák a város ellátását, rágalomnak nevezik az MSZMP által kiadott Szabad Nép cikkeit, amelyek azt állítják, hiogy a fasiszta magyar fiatalok a Horthy-rendszer visszaállításáért küzdenek.

A lap kéthasábos, de első és második oldalának felső részén teljes lapszélességű vezércikk és a Petőfi vers.

A címfej 1,5 cm-es, szabad kézzel rajzolt, dísztelen nagybetű. A második oldalon az impresszum a lap alján jobbra, félig keretezett.

85.

[1956. november 8. után] HIM Kisnyomtatvány

LEGUJABB HIR!
– A Margit-hidnál szedik össze az embereket!
– Nem úgy van, hisz onnan jövök, hanem a Boráros-téren.
– Bácsikám, maga arra felől jön, igaz, hogy a Boráros-hidnál szedik össze a férfiakat?
– Én is hallottam, hogy szedik, sőt az asszonyokat is, de nem a Boráros-hidnál, hanem az Oktogonnál.
– Az oktogonnál [sic!] ? Hisz most vagyunk az Oktogonnál!

[Bp] s.n. stencil soksz. – 10,5 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A lap jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 8.

86.

[1956. november 8. után] HIM Kisnyomtatvány

Szállítóipari munkások!
Fővárosunk közellátása súlyos helyzetben van.
Sok családnál elfogyott a kenyér.
Éhség fenyegeti a várost!
Raktárainkban van liszt, süthetünk friss kenyeret, van zsírunk, cukrunk, lisztünk, eltudnánk [sic!] látni a várost. Folyamatos szállításra van szükség! Szállítóipari munkások, gépkocsivezetők!
Az elmult napokban megcsodáltuk hősiességteket, segítőkészségteket [sic!].
Segítsetek most is!
Jelentkezzetek munkára a legközelebbi telephelyeken! Vigyetek élelmet a gyerekeknek, a sebesülteknek, az édesanyáknak!
Számít rátok a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.

[Bp] Athenaeum ny. – 20,5 x 10,5 cm.

Teljes szöveg.

Többféle betűtípussal nyomtatott, két egyforma példány, az Athenaeum ny. jelzés csak az egyiken van. Szedéstükör, betűtípus azonos. A nyomdát feltüntető példány jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 8.

87.

[1956. november 8-10.] HIM Kisnyomtatvány

Ne várd a külföldi segitséget! Adományokból nem lehet megélni. Vedd fel a munkát és termelj!

S.l. s.n. stencil soksz. – 4,5 x 21 cm.

Teljes szöveg.

Hátoldalán ceruzás kézírással: M.Sz.M.P. 1956. nov. 8-10. között.

M.Sz.M.P.: Magyar Szocialista Munkáspárt

88.

[1956. november 8-10.?] HIM Kisnyomtatvány

Velünk a haladó világ.!
A Forradalmi Munkás Paraszt Kormányt elismeri és támogatja az egész haladó világ. Testvéreink barátaink és minden nemzet, amely a szocializmus, a demokrácia, a béke oldalán áll, hisznek jelenlegi kormányunkban és benne látják a kibontakozás biztosítékát...
Tito marsall... helyesli a Kádár kormány jelenlegi politikáját... élesen elitélte a magyarországi ellenforradalmat, amely rövid idő alatt vadállati kegyetlenkedésekkel mutatta ki foga fehérjét.
Az ellenforradalom gaztetteit az egész világon elitélik. A nyugati országok dolgozói mellett még a józan burzsoá körök is felszólaltak a fehérterror rémtettei láttán.
A világ haladó erői azt remélik, hogy a józan, derék magyar nép hazájában gyorsan rendet teremt és felépíti a szabad és független, szocialista Magyarországot!

[Bp][Athenaeum ny] – 20,5 x 14,5 cm.

Lényegét tekintve teljes szöveg. Az idézetteken kívül hivatkozik még Kína vezetőire is, akik szintén elítélték az ellenforradalmat.

Kibocsátó és aláíró nélküli röplap.

Két, teljesen megegyező példány, az egyik jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 8.

89.

[1956. november 9.] HIM Kisnyomtatvány

Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány

BUDAPESTIEK

Ne hagyjátok!

Néhány száz bandita fosztogat és rabol a fővárosban. Kirabolták a Corvin áruházat, Szabadság áruházat, nagy textilraktárakat, vasúti raktárakat, vagonokat, élelmiszerüzleteket. Tegnap kifosztották az Eötvös Loránd Tudományegyetemet, felgyújtották a Royál [sic!] szállót, sőt fegyverrel megakadályozták a tűzoltók munkáját és így több ház is kigyulladt mellette. Magyarok, dolgozók – hozzátok fordulunk!

Ne hagyjátok a fasiszta orvlövészeket fosztogatókat garázdálkodni!

Számoljuk fel közös erővel e gyülevész bandákat! / A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány.

[Bp][Athenaeum ny] – 20 x 14,5 cm.

Teljes szöveg.

Többféle betűtípussal nyomtatott szöveg. A példány bal alsó részén ceruzával: 1956. XI. 9.

90.

[1956. november 9.] HIM Kisnyomtatvány

ÉDESANYÁK, MAGYAR ASSZONYOK, LÁNYOK!

Az édesanyák érzik igazán, mennyi szenvedés érte az utolsó hetekben drága hazánkat és családjainkat. Az anyai szív fáj az éhező gyermek, a fázó, otthontalan család láttán. Ezerszeresen érzik bajainkat a magyar édesanyák...

Édesanyák, magyar asszonyok!

BÉKE KELL!

Üssétek ki a fegyvert az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető fegyveres ellenállók kezéből...

Magyar édesanyák, asszonyok! A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány kér...

Kezdjék meg munkásaink, vasutasaink, tanáraink, tanítóink és minden magyar dolgozó az életet, kenyeret és békét hozó munkát.

[Bp][Athenaeum ny] – 20,5 x 14,5 cm.

Lényegét tekintve teljes szöveg.

Három teljesen egyforma, aláírás és kibocsátó nélküli példány. Az egyik bal felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 9.

91.

[1956. november 9.]

[VEDERNIKOV] Vegyernikov, ?

FELHIVÁS
A budapesti V. ker. szovjet katonai parancsnokság székhelye: Budapest, V. ker. Nádor u. 36. sz. alatt van. Bejárat a Géza u. 6. szám alatt.
Telefon: 312-938 / Vegyernyikov a gárdaezred parancsnoka.

[Bp] s.n. nyomdai soksz. – 20,5 x 30, 5 cm.

Teljes szöveg.

A példány bal alsó sarkában ceruzával: 1956. XI. 9.

92.

[1956. november 10. körül] HIM Kisnyomtatvány

Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány

Lássunk munkához!
Munkások! Elvtársak! Magyar Hazafiak!
Szünetel az alkotó munka, állnak a gépek. Napról napra csökkennek az árúkészleteink, tartalékunk már alig van.Nincs szenünk...
Cselekedni kell !
Fogjunk össze és dolgozzunk...
Legyen rend és nyugalom... Szálljatok szembe azokkal, akik fegyvert fognak a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ellen, zavarják a baráti szovjet és magyar karhatalmi szervek rendteremtő munkáját, s még ma is felelőtlenül viselkednek a munkáshatalommal, az egész magyar nép ügyével, a szabadsággal szemben és veszélyeztetik a rendet, az életet jelentő munkát. / Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.

[Bp][Athenaeum ny] – 21,5 x 15 cm.

A továbbiakban kenyérsütésre, termelésre, a munka megindítására szólít fel a bányákban, vasúton és valamennyi gyárban. Lényegét tekintve teljes szöveg.

A hátoldalán korábbi possesori bélyegző: Ex [olvashatatlan] Budapestiensis.

93.

[1956. november 10. körül] HIM Kisnyomtatvány

Ludas voltál Matyi.
/Szatirikus hetilap/

Mi ujság a Bimbó utcában?
Tudomásomra jutott, hogy a Bimbó utcában a bölcsöde háromnapi harc után beszüntette a fegyveres ellenállást. A levert ellenforradalmárok élén Vanek Magdika, 8 hónapos bébi állott...

Felhívás: Grebennyik gárda vezérőrnagy nevében felhívom a vasuti dolgozókat, hogy a munkát azonnal vegyék fel, mert a szovjet hatóságok deportálási tervüket eddig csak 3 %-ra teljesitették...

Az „ÁVH"felhivása:

Tudomásunkra jutott, hogy Magyarországon 10 millió ellenforradalmár fasiszta tevékenykedik...

Csepeli helyzetjelentés:

A csepeli vasműveket Weiss Manfréd és két fia még mindig elszánt erővel védi...

A rendőrség felhivása:

A rendőrség a szovjet hatóságok megbizásából szigorúan figyelmezteti a 6-tól 12 éves tanulókat, hogy a szovjet tankokat benzinnel felgyújtani szigoruan tilos...

Ki tud róla?

Elveszett a nép bizalma november 4-én hajnalban.A becsületes megtaláló jutalom ellenében adja le Kádár Jánosnál...

Fontos nyilatkozatok a mai helyzetről:

Marosán: Könyörgöm gyerekek ne marháskodjatok.

Kádár: Én még mindig nem vagyok hajlandó sztrájba lépni. Moszkvai megbizatásomat az utolsó csepp magyar vérig megtartom.

Grebenyik: Én mosom kezeimet 60 ezer magyar vérében. Apropos. A Köruton láttam még szép lövésre való házat.

[Hammarskjöld] Hammarsjöld: A magyar helyzet véleményem szerint nem veszélyes...

Eden: Az én pecsenyém megsült a magyar tűznél.

A moszkvai TASZSZ jelenti: A szovjet diplomaták világszerte nagy közkedveltségnek örvendenek a magyar események miatt...

Uruguay-ban a tömeg fáklyásmenetet rendezett a Szovjetunió tiszteletére. A tűzvédelmi szabályok be nem tartása miatt a szovjet követség leégett.

[Bp.] s.n. gépírásos soksz. másolati pld. – 29,5 x 21 cm.

A november 4-e utáni szovjet katonai megszállás következtében kialakult helyzet ironikus hangvételű ismertetése a Ludas Matyi című szatirikus hetilap címének Rákosi Mátyásra utaló, megváltoztatott felhasználásával.

94.

[1956. november 10. körül] HIM Kisnyomtatvány

POLITIKAI APRÓHIRDETÉSEK:

Felhívás a magyar néphez!

Magyarok, testvéreim, elvtársaim, barátaim!

Dolgozzatok, mert végem van, családos ember vagyok és hazaárulásból tengetem életem. Most először vagyok miniszterelnök, hagyjatok lennem tovább is! Tekintsétek húsz hadosztályomat és becstelenségben megőszült fejemet. Ha nem dolgoztok, az oroszok majd még kimennek és akkor mi lesz velem? Kádár János s. k.

Sztrájktörők, ellenforradalmárok, hazaárulók, számítok rátok. Támogassatok bennünket...

Az MSZMP-ben jelentkezni lehet nálam, Kádár Jánosnál...

Budapesti polgár vigyázz! Az országban kb. 10 millió ellenforradalmár bujkál...

ÉLJEN KÁDÁR JÁNOS, AKI MEGTEREMTETTE A MAGYAR NÉP EGYSÉGÉT – ÖNMAGA ELLEN!!!

[Bp] s.n. gépelt soksz. másolati pld. – 30 x 21,5 cm.

Szatirikus apróhirdetések és hosszabb szövegek váltakoznak ellenforradalmárokról, sztrájktörőkről, Kádár János miniszterelnököt a büntetett előéletű szovjet állampolgárok között kereső, Bulganyin és Hrucsov aláírású állásajánlatokkal.

95.

1956. november 10. HIM Kisnyomtatvány

Ragaszd ki, vagy add tovább! Ragaszd ki, vagy add tovább!

SZTRÁJKOT!!!

Hős szabadságharcosaink még mindig harcolnak fegyverrel kezükben az óriási szovjet túlerővel szemben a szabadságért, hazánk függetlenségéért!
BUDAPEST NÉPE! MUNKÁSOK! ÉRTELMISÉGIEK ÉS TISZTVISELŐK!
Ne dolgozzatok a megszállók és a törvénytelen, népelnyomó „kormány" parancsszavára...!
Sztrájkunk célja: az idegen megszállók kivonulása, a törvényes Nagy Imre-kormány visszaállítása!...
Szabadságunk, becsületünk forog kockán, nem riaszthatnak vissza a nálkülözések, fenyegetések!
RAJTUNK AZ EGÉSZ VILÁG SZEME! NEM HÁTRÁLUNK
Budapest, 1956. XI. 10. / A továbbharcoló magyar ifjuság.

Ragaszd ki, vagy add tovább! Ragaszd ki, vagy add tovább!

(Bp) stencil soksz. – 26,5 x 20 cm.

A további harcra és sztrájkra felszólító röplap a világ közvéleményéhez fordult, az ENSZ támogatását remélve. A készletek beosztására bíztatott és Nagy Imre kormányát követelte vissza.

A szöveg gépírással készült, a cím grafikai betű, háromszor aláhúzva.

96.

[1956. november 10-11. körül] HIM Kisnyomtatvány

VÁLASSZATOK!

Szocializmust magyar alapokon, rend, béke, nyugalom,
vagy
Infláció, nyomor, hideg lakások, éhező gyerekek?
Magyar diákok!
Békében akarunk élni!
Nem akarunk új testvérharcot! / Magyar diákok.

S.l. s.n. stencil soksz. – 13,5 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A példány jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 10.

97.

[1956 november – december] HIM Kisnyomtatvány

[Háy Gyula]

Beszélgetés a miniszterelnökkel

Szeretnék Önnel szótváltani[sic!],
Anyanyelvünkön: magyarul.
Ön most a kormány élén székel
Kádár Miniszterelnök Ur.

Fűtött szobában, bársonyszékben
Könnyen áthuzhat egy telet.
Kivált, ha szovjet elvbarátok
Szelik Önnek a kenyeret.

Kenyeret, hogyha ád a gazda
Mondhatnám, olcsó szolgabér.
De kérdezem, hogy ki felel majd
A vérbe tiprott holnapért?

Mit irnak majd a történészek?
Október volt és jött a tél,
Ön adta el a nép reményét
Néhány megkopott rubelért.

Ön adta el a nép reményét
Kádár Miniszterelnök Ur!
Sok szolgarendszer megbukott már
s Ön mindezekből nem tanult?

Ön csak szaval a szabadságról
Miközben tankok közt lapul!
Jön még idő, s felelni fog
Kádár Miniszterelnök Ur!

S.l. s.n. gépírásos soksz. kalapcsomagoló papír, másolati pld. – 21 x 15 cm.

A versben a „Kenyeret, hogyha ád a gazda" sorban a „gazda" kitétel Sztálinra utal, akinek ez volt a főtitkárok között emlegetett „beceneve". Háy Gyula a Rákosi-korszak kiváló ismerője volt.

A lap jobb alsó harmadában tintás kézírás: Háy Gyula. Az írás korabeli és bizonyító erejű, de nem a költőtől származik. (A bibliográfus ismeri a kézírásos megjegyzés szerzőjét, felhatalmazása azonban nincs neve közlésére.)

A második versszak első sorának első szavában gépelési hiba: „Fütözz szobában..." és az utolsó versszak első sorában: „Ön csak szaval a szavadságról..." Értelemszerű ezek javítása, amint az első sor „szótváltani" formájának meghagyása is.

1956. október 24.

Nagy Imre

KÜLÖN KIADÁS
NÉPHADSEREG
a Honvédelmi Minisztérium központi lapja.

Nagy Imre elvtársnak, a Minisztertanács elnökének szózata Budapest népéhez

Budapest Népe! Közlöm, hogy mindazok, akik a további vérontás megszüntetése érdekében ma 14.00 h-ig beszüntetik a harcot és leteszik a fegyverüket, mentesülnek a statáriális eljárás alól... Álljatok a párt mögé, álljatok a kormány mögé. Bizzatok abban, hogy a mult hibáin tanulva megtaláljuk az utat hazánk felvirágoztatására.

Megjegyzés: a Minisztertanács 10.00-kor hozta azt az intézkedését, hogy mindazok, akik 18.00 h-ig beszüntetik a harcot és leteszik fegyverüket, mentesülnek a statáriális eljárás alól.

[Tildy] Tildi Zoltán nyilatkozata

Ma reggel óta megrendülten hallgatom a rádiót. Magam., távol az események szinhelyétől, e hirekből szereztem tudomást a történtekről... Üzenetem a következő: Minden hazáját szerető magyar ember legfőbb kötelessége most önkéntes fegyelemmel visszaszerezni az ország nyugalmát, hozzájárulni a belső békesség helyreállításához... Uj kormányunk számára, hogy cselekedhessék, a nemzetnek meg kell adnia a munkához elengedhetetlenül szükséges nyugalmat, belső rendet és az egész magyarságot összetartó békességet. Ez ma az első és legfontosabb kötelesség.

Budapest rendjének és nyugalmának helyreállitása során 11 óra 45 perckor közölte a Rádió

A Lánc-hid előtt 120 főnyi ellenforradalmi és közéjük sodródott félrevezetett fiatal kitűzte a fehér zászlót és megadta magát. Belátta, hogy értelmetlen dolog az ellenállás és a felesleges vérontás. Azok a fegyveres rendbontók, akik felszólitás után meghatározott időn belöl leteszik a fegyvert, megszabadulnak a rögtönitélő biráskodástól.

További hírek: Kitűzte a fehér lobogót a Baross-téri ellenforradalmi csoport, valamint a Rádió épületébe behatolt és körülzárt ellenforradalmi csoport is céltalannak találta a további ellenállást.

A Duna Cipőgyár munkásai üzemőrséget szerveztek a gyár védelmére.

[Bp] stencil soksz. írógéppapír 1-2. o. – 30 x 21 cm.

Kétoldalas.

Nagy Imre beszédének változata. Tildy Zoltán szövege csaknem teljes, a rádióhírek szövege teljes.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. gépelt-stencilezett variánst közöl a kiegészítések (Tildy-beszéd, rádióhírek) nélkül, 43. o. 29/b. tétel, továbbá az itt leírt példánnyal megegyező szövegű rádióbeszéd stencilezett változatát, amelynek első mondata a fentiektől eltér: „Közlöm, hogy mindazok, akik a további vérontás megszüntetése érdekében *ma 18 óráig* (kiemelés tőlem – R. R.) beszüntetik a harcot és leteszik a fegyvert, mentesülnek a statáriális eljárás alól." A beszéd utolsó mondatát követően rádiófelhívás és újabb felhívás áll, ez azonban nem egyezik meg a fent leírt röplap szövegével. 45-46. o. 31. tétel.

További variáns: *Rákóczy Rozália*: 1956-os röplapok a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében. [1. rész] HK 1996/3. 84.o., 8. sz.

KRÓNIKA

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A MAGYAR HADTÖRTÉNÉSZEK NEMZETI BIZOTTSÁGÁNAK TISZTÚJÍTÓ ÜLÉSE

(Budapest, 2000. január 12.)

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága (MHNB) 2000. január 12-én szerdán a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeumban megtartotta soros beszámoló és tisztújító ülését. Első napirendi pontként az MHNB főtitkára, dr. Zachar József beszámolt az elmúlt öt év munkájáról, az elért eredményekről.

Kiemelte, hogy a Történettudományok Nemzetközi Bizottsága tagszervezeteként működő szervezetben a magyar részvétel az utóbbi öt évben a nehézségek ellenére folyamatos maradt, és 1944 óta első alkalommal magyar képviselő is helyet foglalhatott a nemzetközi bizottság elnökségében (dr. Zachar József). Az elmúlt öt év nemzetközi kollokviumain legalább egy fő mindig képviselte Magyarországot, illetve kedvező fogadtatásban részesült előadást tartott, amely azután megjelent a konferencia-kötetben. Utalt arra, hogy a Bibliográfiai Albizottságban a magyar fél, a HIM Hadtörténeti Könyvtára jóvoltából pontosan teljesítette az adatszolgáltatási kötelezettséget, s ennek eredményeként a nemzetközi éves bibliográfiai kötetekben a magyar hadtörténeti irodalomról rendszeresen jól válogatott, átfogó kép jelent meg. A Levéltári Albizottság 1999-ben Brüsszelben tartott ülésén a magyar képviselő, dr. Bonhardt Attila sikerrel adott képet a hazai levéltári fejlesztésekről. Zachar József végül hírt adott arról is, hogy Brüsszelben kezdeményezték a NATO tagállamok Hadtörténeti Albizottságának megalakítását. Beszámolóját követően a megjelenteknek bemutatták a bécsi konferencia megjelent tanulmánykötetét, illetve az éves nemzetközi bibliográfiák 20. kötetét.

Második napirendi pontként a nemzetközi tisztújításra tette meg javaslatát a bizottság.

Harmadik napirendi pontként az MHNB leköszönő tisztségviselői a hazai tisztújításra tettek javaslatot. A név szerinti szavazás eredményeként, egyhangúan, 1-1 tartózkodással a következő végeredmény született: tiszteletbeli elnökök: dr. Liptai Ervin nyá. vezérőrnagy, dr. Rázsó Gyula, Perjés Géza nyá. ezredes; elnök: dr. Zachar József nyá. ezredes; alelnök: dr. Szántó Mihály ezredes; főtitkár: dr. Veszprémy László őrnagy; ügyvezető titkár: dr. Balla Tibor százados; elnökségi tagok: dr. Bona Gábor ezredes, dr. Czigány István alezredes, dr. Dombrády Lóránd, dr. Zsoldos Attila. Ugyancsak egyhangú határozat szerint magyar részről a Bibliográfiai Albizottságba dr. Rázsó Gyula helyébe dr. Veszprémy László őrnagyot javasolta a bizottság, a Levéltári Albizottságba dr. Bonhardt Attila alezredest, a NATO tagállamok Hadtörténeti Albizottságába pedig dr. Balla Tibor századost.

Az ülés végén a megjelentek figyelmét felhívták a 2001. augusztus 19–25. között Athénban megrendezendő XX. nemzetközi hadtörténész konferenciára („Katonai konfliktusok és geopolitika"), a 2001. évi finnországi hungarológiai kongresszusra, illetve a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2000. évi konferenciáira („A magyar hadtörténelem ezer éve – csomópontok" – októberben, „Kard és koszorú. 1000 év katonai jelképei"). Végül a jelenlévők elhatározták, hogy a már régóta létező nemzetközi címlistákhoz hasonlóan az MHNB létrehozza a magyar hadtörténészek névjegyzékét, amelyet mind nyomtatásban, mind az Interneten közzétesz.

Az athéni konferenciára jelentkezési lapokat, illetve a hadtörténész névjegyzékbe való bekerüléshez szükséges adatlapot dr. Veszprémy Lászlónál, a Hadtörténeti Könyvtárban lehet igényelni.

INTÉZMÉNYI HÍREK

(1999. január 1. – december 31.)

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékére Vácon rendezett konferencián (1999. január 22.) *Bona Gábor* és *Hermann Róbert* tartott előadást „Váci születésű tisztek és katonák a szabadságharcban", illetve „Hajnik Pál" címmel.

*

A Tokajban 1999. január 15-én megtartott 1848–49-es konferencián *Kedves Gyula* „Az I. hadtest megszervezése" c. előadása hangzott el.

*

A II. Nemzetközi Zászló Biennálé kísérő konferenciáján (Budapest, 1999. február 9.) *Cs. Kottra Györgyi* tartott előadást „A zászló, mint műalkotás" címmel.

*

A CEU által szervezett „The Crusaders and Military Orders" című konferencián (Budapest, 1999. február 26–28.) intézményünket *Veszprémy László* képviselte „Some Remarks on the Recent Historiography of the Crusade of Nicopolis" c. előadásával.

*

„A szolnoki csata és a tavaszi hadjárat" c. konferencián (Szolnok, 1999. március 5–6.), amelyet a Hadtörténeti Intézet és a Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága rendezett, intézményünk munkatársai a következő előadásokkal vettek részt:

Bona Gábor: A szolnoki csata jelentősége, neves és névtelen szereplői;

Hermann Róbert: Fővezérváltás Tiszafüreden;

Kedves Gyula: Az I. hadtest megszervezése és tevékenysége a szolnoki csatáig.

*

A Szabadkai Önkormányzatnak a forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából rendezett hadtörténeti konferenciáján (Szabadka, 1999. március 12.) *Bona Gábor* „Szabadkai honvédek a szabadságharcban" c. előadása hangzott el.

*

A Vay Ádám Múzeum „Másfél évezred eseményei Karl Vey metszetgyűjteményének tükrében" c. konferenciáján (Vaja, 1999. március 16.) *Zachar József* tartott előadást „Hadtörténeti gondolatok a karlócai béke 300. évfordulóján" címmel.

Az Institute for Advanced Studies által rendezettt „Charter Chronology" című konferencián (Budapest, 1999. március 18–20.) intézményünk részéről *Veszprémy László* tartott előadást „On the Edge of Charter and Book Paleography" címmel.

*

„A tavaszi hadjárat előtörténete" c. konferencián (Cibakháza, 1999. március 19.) *Hermann Róbert* szerepelt „A fővezéri kérdés 1849 márciusában" c. előadásával.

*

Ugyancsak március 19-én került sor Kiskunfélegyházán a „Petőfi az újabb kutatások tükrében" c. tanácskozásra, amelyen szintén *Hermann Róbert* tartott előadást „Petőfi mint katona" címmel.

*

Az 1999. április 8-án Isaszegen rendezett „Az 1849. évi tavaszi hadjárat" c. konferencián *Hermann Róbert* „Az isaszegi csata 1849. április 6-án" c. előadása hangzott el.

*

A Bocskai Szövetség szervezte 1848–49-es emlékkonferencián (Debrecen, 1999. április 13.) *Bona Gábor* „A Tiszántúl a téli hadjárat idején" és *Kedves Gyula* „A Tiszántúl szerepe a tavaszi hadjáratban" c. előadása hangzott el.

*

A „Koszorús a haza Homloka" c. konferencián (Tatabánya, 1999. április 15.) intézményünk két munkatársa tartott referátumot:

Bona Gábor: Esélyek és lehetőségek az orosz beavatkozás után;

Hermann Róbert: A Függetlenségi Nyilatkozat.

*

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából Vaján tartott konferencián (április 16.) az alábbi előadások hangzottak el:

Hermann Róbert: A schwechati csata;

Kedves Gyula: A komáromi csata 1849. július 2.;

Cs. Kottra Györgyi: Adalékok a '48-as honvédzászlók készítéséhez.

*

Az „1849 az újabb kutatások tükrében" c. konferencián (Eger, 1999. április 22.) *Her-*

mann Róbert tartott előadást „A szabadságharc vitás kérdései" címmel.

*

A Komáromi Napok rendezvénysorozaton (1999. április 26.) intézményünk képviseletében *Bona Gábor*, *Hermann Róbert* és *Kedves Gyula* tartott előadást az 1848–49-es forradalom és szbadságharc egyes kérdéseiről.

*

1999. április 30-án és május 1-jén a Szatmárnémeti Kölcsey Kör és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület „Az élő Rákóczi" címmel történelmi tanácskozást tartott Szatmárnémetiben és Majtényban. Itt hangzott el *Mészáros Kálmán* „Galambos Ferenc kuruc szenátor, tiszántúli vicegenerális iratai" és *Zachar József* „Török támogatásra építő kuruc utóküzdelmek (1711–1739)" c. előadása.

*

„A hadsereg és társadalom" c. konferencián (Debrecen, 1999. május 10.) *Hermann Róbert* tartott referátumot „Hadsereg és politika" címmel.

*

A Hadtörténeti Intézet Buda bevételének 150. évfordulója tiszteletére 1999. május 19–20. között nemzetközi tudományos konferenciát szervezett a HIM-ben. Ezen több munkatársunk is előadást tartott:

Bona Gábor: Bécs vagy Buda. A hadvezetés dilemmája 1849. április végén;

Hermann Róbert: Magyar haditervek 1849 május–júniusban;

Kedves Gyula: A tavaszi hadjárat a főhadszíntéren.

*

A Hadtörténeti Múzeum „Katonai egészségügy az emberiség szolgálatában" címmel Bukarestben rendezett kiállítást 1999. május 20. és június 14. között. A kiállítást *Baczoni Tamás* rendezte.

*

A csornai ütközet 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos megemlékezésen *Hermann Róbert* tartott előadást „A csornai ütközet az újabb kutatások tükrében" címmel.

*

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ünnepi ülésén (Budapest, 1999. június 22.) *Bona Gábor* szólt „A '48-as honvédsereg nemesi származású tisztjei"-ről.

*

A Gábor Áron halálának 150. évfordulója alkalmából tartott emlékülésen (Budapest, 1999. július 1.) *Bona Gábor* „Gábor Áron az erdélyi szabadságharcban" c. előadása hangzott el.

*

1999. július 8-án a Stuttgarti Magyar Intézetben *Hermann Róbert* tartott előadást „Die ungarische Revolution und der Freiheitskrieg in 1848–49" címmel.

*

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Román Tanszéke által szervezett „A megbékélési tervezet 150. évfordulója" c. konferencián *Hermann Róbert* szerepelt „Kossuth nemzetiségi politikája 1849-ben" c. előadásával.

*

A Hadtörténeti Intézet a Székely Nemzeti Múzeum, a Kézdivásárhelyi Múzeum és az RMDSZ felkérésére tudományos előadássorozatot tartott 1999. július 21-23-án Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Szecelevárosban „Az 1848–49-es szabadságharc erdélyi és magyarországi eseményei" címmel. Intézményünk képviseletében *Bona Gábor* és *Kedves Gyula* előadása hangzott el.

*

„A nemzetiségi és polgári jogok kiteljesedése az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utolsó időszakában" c. konferencián (Szeged, 1999. július 28–29.) *Bona Gábor* „Nemzetiségek a honvédseregben" és *Hermann Róbert* „A szegedi koncentrációs terv" c. előadása hangzott el.

*

Az RMDSZ és a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület 1999. július 30-án Segesváron tudományos tanácskozást rendezett „Petőfi Sándor és a segesvári ütközet" címmel. Ezen hangzott el *Hermann Róbert*nek a segesvári ütközetről tartott előadása.

*

A tatai Eszterházy-vigasságok programjában megrendezett „Művészeti tevékenység az Eszterházy családban" c. tudományos tanácskozáson 1999. augusztus 14-én *Hausner Gábor* adott elő „Az emlékiratíró Esterházy Pál" címmel.

*

A „Világostól Aradig" c. konferencián (Gyula, 1999. augusztus 18.) *Hermann Róbert* „A szabadságharc végnapjai" c. előadása hangzott el.

*

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság „Militärbündnisse nach 1945" c. XXV. kollokviumán (Brüsszel, 1999. augusztus 29–szep-

tember 4.) *Zachar József* képviselte intézményünket „Die ungarische Revolution und der Varsauer Pakt im Jahre 1956 – nach den neuesten Vorsungen in Ungarn" c. előadásával.

*

A Cseh Köztársaság Nagykövetsége és a Cseh Centrum által a cseh–magyar kapcsolatok kérdéseiről rendezett tudományos szimpozionon (Budapest, 1999. szeptember 8.) *Bona Gábor* „A szabadságharc utáni megtorlás első áldozata: a cseh származású Hruby Gyula" c. előadása hangzott el.

*

A Politikatörténeti Intézet által szervezett konferencián (Budapest, 1999. szeptember 9.) *Ravasz István* tartott előadást „A II. világháborúban megfigyelhető hadászati kultúrák" címmel.

*

Az „Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944–45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban" c. kiadvány bemutatója alkalmából rendezett tudományos ülésen (Budapest, 1999. szeptember 10.) az alábbi előadások hangzottak el:

Ravasz István: A budapesti csata kialakulásának hadászati és hadműveleti tényezői;

Számvéber Norbert: Budapest ostromának harcászati kérdései.

*

Az „Europa"-Clubnak az aradi vértanúk halálának évfordulójára tartott emlékülésén (Bécs, 1999. szeptember 16.) *Bona Gábor* tartott előadást „Kivégzések és megtorlások" címmel.

*

A „Batthány Lajos és kora" c. konferencián (Szombathely, 1999. szeptember 23.) *Hermann Róbert* referátuma hangzott el „Új adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási per történetéhez" címmel.

*

A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 1999. szeptember 27-én Tapolcán konferenciát rendezett „Az I. világháború és magyar történelmi következményei 1914–1921" címmel. Ezen intézményünket *Zachar József* és *Babucs Zoltán* képviselte „A Nagy Háború és ami utána következett", illetve „Vörös Ördögök a Nagy Háborúban" c. előadásával.

*

„Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emigránsainak szerepe a föld megismerésében" c. konferencián (Érd, 1999. szeptember 29.) *Suba János* vett részt „Tóth Ágoston, a magyar katonai térképészet megteremtője" c. előadásával.

*

Ugyancsak szeptember 29-én került sor a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár által rendezett Levéltári Nap rendezvényeire, amelyen intézményünk két munkatársa szerepelt:

Babucs Zoltán: A jászberényi páncélos zászlóalj a II. világháborúban;

Mészáros Kálmán: Egy derék kuruc törzstiszt – Hancsok Ádám szolnoki főstrázsamester élete.

*

1999. szeptember 30-án a Hadtörténeti Múzeum a Honvéd Hegyivadász Alapítvánnyal közösen kiállítást nyitott „Hegyivadász vagyok a Kárpátokban fent" címmel a II. világháborúban hősi halált halt hegyivadászok emlékére. A kiállítást rendezte *Illésfalvi Péter* és *Kovács Vilmos*. A kiállításhoz kapcsolódó „A m. kir. honvédség hegyicsapatai 1939–1945-ben" c. konferencia programjában több intézményi munkatárs előadása hangzott el:

Illésfalvi Péter: A m. kir. kárpátaljai 1. hegyidandár és a hegyi felszerelésű határvadász zászlóaljak megszervezése 1939/40-ben, kiképzése a békeévek alatt;

Kovács Vilmos: A m. kir. honvédség hegyitüzérsége a II. világháborúban;

Suba János: A m. kir. honvédség hegyicsapatainak térképészeti biztosítása;

Szabó Péter: A magyar hegyicsapatok az 1941-es Szovjetúnió elleni hadjáratban;

Szakály Sándor: A magyar hegyicsapatok tábornokai;

Számvéber Norbert: A magyar SS-sízászlóaljak.

*

A „Gentilreligion versus christliche Universalreligion: Das andere Europa um 1000" címmel a németországi Greifswaldban rendezett konferencián (1999. szeptember 30–október 2.) *Veszprémy László* vett részt „Die Steppekumanen in der vorstellungswelt der Ungarn" c. előadásával.

*

A „Revolutia Europeana si contextualitotile Aradone 1848–49" c. nemzetközi történészkonferencián (Arad, 1999. október 1.) hangzott el *Bona Gábor* „Román katonák az 1848–49-es magyar honvédseregben" és *Kedves Gyula* „Jog, erkölcs, becsület – az aradi vértanúk kálváriája" c. előadása.

Az 1849-es vértanúk tiszteletére Székesfehérváron rendezett megemlékezésen (1999. október 1.) *Hermann Róbert* tartott előadást „Az 1848–49 utáni megtorlások" címel.

*

Ugyancsak október 1-jén került sor Komáromban a városi önkormányzat és az MTA Történettudományi Intézete rendezésében a „Legyőzve is győztesen" c. tudományos tanácskozásra, amelyen intézményünket szintén *Hermann Róbert* képviselte „A szabadságharc mérlege" c. előadásával.

*

A „Hadművészet és hadiépítészet a XVI–XVII. században" c. IV. Sárospataki Reneszánsz Művelődéstörténeti Konferencián (Sárospatak, 1999. október 13.) három munkatársunk tartott referátumot:

Czigány István: A magyarországi katonaság integrálódásának problémája a Habsburg Birodalom haderejébe, 1683–1700;

Domokos György: A magyarországi olasz várépítészet;

Kelenik József: A várak hadászati szerepe a XVI. századi Magyarországon.

*

1999. október 6-án nyílt meg a „Megtorlás – az 1848/49-es forradalom és szabadságharc mártírjai" c. emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. A kiállítás főrendezője *Kedves Gyula* volt.

*

„Az aradi vértanúk emlékezete" c. konferencián (Gyöngyös, 1999. október 6.) *Hermann Róbert* tartott előadást „Csiky Sándor pályafutása" címmel.

*

„A magyar királyi honvédség II. világháborús története" c. konferencián (Jászberény, 1999. október 9.) *Illésfalvi Péter* „A m. kir. honvédség hegyicsapatai az 1944/45-ös harcokban", *Kovács Vilmos* „A magyar hadiipar a II. világháború éveiben" és *Számvéber Norbert* „A debreceni páncéloscsata" c. előadása hangzott el.

*

A Végvárak és ellátás témakörében rendezett X. Végvártörténeti Konferencián (Noszvaj, 1999. október 13–14.) intézményünk három kutatója szerepelt:

Czigány István: A magyarországi végvárak fenntartásának problémái 1680–1700;

Domokos György: A kassai királyi hadszertár hadianyag bevételei és kiadásai a XVI. század második felében;

Kelenik József: A végvárrendszer fenntartásának anyagi alapjai a XVI. században.

*

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1999. október 14-én konferenciát rendezett „'48 a tárgyak tükrében" címmel. Ezen az alábbi előadások hangzottak el:

Baczoni Tamás: Hagyomány és valóság – '48-as tárgyak a HIM Felszerelés-gyűjteményében;

Hermann Róbert: Kommentált csataképek a szabadságharcról;

Kedves Gyula: Magyar gyártmányú díszkardok honvéd tábornokok kezében?;

Cs. Kottra Györgyi: A „0." típusú honvédzászló eredetvizsgálata;

Makai Ágnes: A Magyar Katonai Érdemrend I. osztályának adományozása;

Vágó Erzsébet: Az 1848-as zászlók restaurálásának tanulságai.

*

A Magyar Történelmi Társulat és a Békés Megyei Levéltár „Az 1848–1849-es szabadságharc végnapjai. A megtorlás és a szabadságharc utóélete" c. konferenciáján (Gyula, 1999. október 15–16.) *Bona Gábor* tartott előadást „A szabadságharc katonamártírjai" címmel.

*

A „Numizmatika és társtudományok" c. konferencián (Esztergom, 1999. október 17.) *Makai Ágnes* tartott előadást „A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteménye számítógépes adatfeldolgozásának tapasztalatai" címmel.

*

A Somogy Megyei Művelődési Központ szervezte Levéltári Napon (Kaposvár, 1999. október 19.) *Hermann Róbert* „Az 1848–49 utáni megtorlások" címmel tartott előadást.

*

„A németek az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban" c. konferencián (Szeged, 1999. október 20.) az alábbi előadások hangzottak el:

Bona Gábor: A '48-as honvédsereg német anyanyelvű katonái;

Hermann Róbert: Poeltenberg Ernő honvédtábornok.

*

Az „Erdély természeti és történeti földrajza" c. konferencián (Nyíregyháza, 1999. október 20–22.) *Suba János* adott elő „Erdély új – 1918. május 7-i bukaresti békeszerződésben

kijelölt – határának leírása és térképezése" címmel.

*

„A szabadságharc története" címmel Torontóban nyitott kiállítást a Hadtörténeti Múzeum 1999. október 23-án. A kiállítást *Kedves Gyula* rendezte.

*

Ugyancsak Torontóban nyílott meg 1999. október 23-án a Hadtörténeti Múzeum „Egy nép kiáltott..." c. 1956-os vándorkiállítása, amelyet ezt követően Argentínában, Ausztráliában, Brazíliában, Franciaországban, Svédországban és az USÁ-ban mutattak be. A kiállítást *Bánffyné Kalavszky Györgyi* rendezte.

*

„Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc katonai emigrációja" c. konferencián (Budapest, 1999. november 1–2.) *Suba János* „Kunfy Adolf emlékezete" címmel tartott referátumot.

*

1999. november 4-én a Hadtörténeti Múzeum három kiállítást nyitott a szicíliai Vittoriában: „Magyar huszárok Itáliában", „Itáliai légió a magyar szabadságharcban", valamint „Magyar pilóták olasz szárnyakon" címmel. A kiállításokat *Ságvári György, Kedves Gyula* és *Lugosi József* rendezte.

*

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 1999. november 16-án, fennállásának 91. évfordulóján az MTA II. Osztályával közösen tudományos emlékülést rendezett, az intézményben dolgozott akadémikusok emlékére. Ezen *Zachar József* tartott előadást Markó Árpádról. Az évfordulóhoz kapcsolódva nyílt meg a Hadtörténeti Múzeumban az intézmény hajdani igazgatója, Kratochvil Károly tiszteletére rendezett emlékkiállítás. A kállítás főrendezője *Szoleczky Emese*.

*

A karlócai békekötés 300. évfordulóján, november 18–19-én a Horvát Történeti Intézet Zágrábban nemzetközi tudományos kollokviumot rendezett „Der Karlowitzer Frieden 1699 und die neuen Grenzen (das 300 – Jahre Jubiläum)" címmel, amelyen intézményünk részéről *Domokos György* „Die Bedeutung der Grenzfestungen und die Belagerungstechnik der Kaiserlichen Armee während des Befreiungskrieges" c. előadása hangzott el.

*

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából a szlovákiai Nagymegyeren tartott tudományos emlékülésen (1999. november 29.) *Bona Gábor* tartott előadást „Kazinczy Lajos Nagymegyeren 1949 tavaszán" címmel.

*

1999. december 2-án Sopronban, a Sopron Megyei Levéltár szervezésében került sor a Levéltári Nap rendezvényeire. Itt hangzott el *Hermann Róbert* „A Dunántúl védelmének kérdései 1848 őszén és telén" c. előadása.

*

Az MTA Történettudományi Intézet Kisebbségi Műhely, a HIM és a Magyar Ukrán Értelmiségi Szövetség által közösen rendezett „60 éve tört ki a II. világháború" c. tudományos ülésszakon (Budapest, 1999. december 8.) intézményünk két munkatársa tartott referátumot:

Illésfalvi Péter: A m. kir. honvédség Kárpátalján 1938–1944 között;

Ravasz István: A m. kir. honvédség és az ukrán nemzeti partizánok kapcsolata Galíciában.

*

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége 1999. december 8-án emlékülést tartott Kálló esperes emlékére. Ezen hangzott el *Farkas Gyöngyi* „Embermentés a hadikórházakban a II. világháborúban" c. előadása.

*

A Budapest Főváros Levéltára által a forráskiadások kérdéseiről rendezett konferencián (Budapest, 1999. december 8.) *Hermann Róbert* tartott előadást „1848–49-es források kiadása" címmel.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM MUNKATÁRSAINAK LEGFONTOSABB PUBLIKÁCIÓI 1999-BEN

Anonymus, Magyarok cselekedetei, Kézai Simon: Magyarok cselekedetei. (Ford. és a bev. írta *Veszprémy László, Bollók János.*) Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 173 o. (Millenniumi magyar történelem)

*

Bánffyné Kalavszky Györgyi: „Üzenet a frontról." A Monarchia nagy háborúja levelezőlapok tükrében 1914–1918. (Der große Krieg der k.u.k. Monarchie in Post- und Ansichtskarten gespiegelt.) CD-ROM. Média '21 Kft., Multimédia Kiadó, Budapest, 1999.

*

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49-évi szabadságharcban. III. k. R–Zs. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999. 564 o.

*

Bús János–Szabó Péter: „Béke poraikra ... " Dokumentum-emlékkönyv a második világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Kiadja a Hadtöreténeti Intézet és Múzeum, Varietas '93 Kft., Budapest, 1999. 778 o.

*

Az első és második keresztes hadjárat korának forrásai. (Vál., ford., a jegyzeteket és az utószót írta *Veszprémy László.*) Szent István Társulat, Budapest, 1999. 246 o. (Középkori keresztény írók 1.)

*

Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944–45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. (Szerk. és a bevezető tanulmányt írta *Számvéber Norbert.*) Kiadja a Hadtörténelmi Levéltár, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1999. 187 o.

*

„Fényesebb a láncnál a kard." Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Kiállítási katalógus. (Szerk. *Cs. Kottra Györgyi.* Szerzők: *Kedves Gyula, Cs. Kottra Györgyi, Kovács S. Tibor, Lugosi József, Miltényi Dénes, Ságvári György.*) Kiadja a Hadimúzeum Alapítvány, Budapest, 1999. 208 o.

*

Hadifoglyok írják... Hadifogolysors a második világháborúban. (Szerk. *Papp Tibor,* közreműködött *Kiss Gábor.*) Kiadja a Hadtörténelmi Levéltár, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1999. 123 o.

*

A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 1998. (Szerk. *Lenkefi Ferenc.*) Kiadja a Hadtörténelmi Levéltár, Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1999. 71 o.

*

Hermann Róbert: Az abrudbányai katasztrófa 1849. Hatvani Imre szabadcsapat-vezér és a magyar–román megbékélési kísérlet meghiúsulása 1849-ben. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999. 330 o.

*

Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Győr – Moson – Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 1999. 308 o.

*

Hermann Róbert: Az ihászi ütközet emlékezete 1849–1999. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1999. 220 o.

*

Hermann Róbert: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. Változó Világ 27. Budapest, 1999. 128 o.

*

The Hungarian Revolution and War of Independence 1848–1849. A Military History. (Ed *Gábor Bona.* Papers written by *László Bencze – Gábor Bona – Tamás Csikány – Róbert Hermann – Gyula Kedves – Béla Király.*) Atlantic Research and Publications, Inc., Columbia University Press, New York, 1999. 586 o. (Atlantic Studies on Society in Change No. 93)

*

Kedves Gyula – Zachar József – Zachar Péter Krisztián: 1848/49-ről százötven év távlatából. Kiad. a Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör, Siklós, 1999. 84 o. (Siklósi Füzetek)

*

Runciman, Steven: A kereszteshábo rúk története. (Szerk. *Veszprémy László.*) Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 1084 o.

*

Ságvári György – Somogyi Győző: Nagy huszárkönyv. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999. 160 o.

(Német nyelvű változat: Das Buch der

Hussaren. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999. 160 o.)

*

Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. (Ed. by and translated *László Veszprémy* and *Frank Schaer.* With a study by *Jenő Szűcs.*) CEU Press, Budapest–New York, 1999. 236 o. (Central European Medieval Texts)

Soviet Military Intervention in Hungary 1956. (Ed. *Jenő Györkei – Miklós Horváth.* With a Study by *Alexandr M. Kirov* and Memoirs of *Yevgeny I. Malashenko.*) Atlantic Research and Publications, Inc. CEU Press, Budapest, 1999. (Atlantic Studies on Society in Change No. 100)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KRÁMLI MIHÁLY — Az S. M. S. SZENT ISTVÁN. Magyarország és az osztrák–magyar dreadnought-program ---------- 3

TÁTRAI SZILÁRD — A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig 35

RAVASZ ISTVÁN — Az erdélyi hadműveletek 1944 késő nyarán – kora őszén. VI. (befejező) rész. A védelem kiépítése Torda térségében ---------- 79

KÖZLEMÉNYEK

PÁSZTI LÁSZLÓ — Esztergom várának első részletes térképi ábrázolása és ismeretlen erődítési terve. Pompeo Floriani kéziratos tervrajzai az 1595. évi visszafoglalás alkalmából ---------- 121

MŰHELY

M. SZABÓ MIKLÓS — Ami az András-naplóból meg- (nem) tudható ---------- 145

SZÁMVÉBER NORBERT — A német 23. páncéloshadosztály részvétele a tordai csatában --------- 156

VITA

BOROSY ANDRÁS — Még egyszer az 1397-es országgyűlési dekrétumról ---------- 163

LADÁNYI ERZSÉBET — A források indulatmentes vizsgálatáért. Észrevételek Borosy András megjegyzéseihez ---------- 166

SZEMLE

PERJÉS GÉZA — Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok *(Bánkúti Imre)* ---------- 169

NICOLAS DE KUN — Onze Siècles de Relations Belgo-Hongroises et Luxembourgo-Hongroises *(Zachar József)* ---------- 170

J. STÜSSI-LAUTERBURG – H. LUGINBÜHL – – R. MUNDAY – U. STAMP — Weltgeschichte im Hochgebirge. Entscheidung an der Grimsel, 14. August 1799 *(Zachar József)* ---------- 172

HERMANN RÓBERT — A csornai ütközet története és okmánytára, 1849. június 13. *(Csorba György)* ---------- 174

HAJDU TIBOR — Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei *(Pollmann Ferenc)* ---------- 175

JÓZSA BÉLA — Tigrisek az Ardennekben, 1944. december. A II. világháború utolsó nagy páncélosütközetének története *(Számvéber Norbert)* ---------- 177

DUPKA GYÖRGY – – ALEKSZEJ KORSZUN — A „malenykij robot" dokumentumokban *(Bognár Zalán)* ---------- 180

BIBLIOGRÁFIA

RÁKÓCZY ROZÁLIA — 1956-os röplapok a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében. 2. rész ---------- 185

KRÓNIKA

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának tisztújító ülése, Budapest, 2000. január 12. ---------- 221

* * * — Intézményi hírek, 1999. január 1 – december 31. ---------- 222

* * * — A Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársainak legfontosabb publikációi 1999-ben ---------- 227

CONTENTS

STUDIES

MIHÁLY KRÁMLI — The S. M. S. SZENT ISTVÁN. Hungary and the Austro-Hungarian Dreadnought-Program ---- 3

SZILÁRD TÁTRAI — The History of the Knightly Order of Vitéz from the Thirties to Its Dissolution ---- 35

ISTVÁN RAVASZ — Military Operations in Transylvania, Late Summer – Early Autumn 1944. Part 6. Building up the Defence System in the Area of Torda 79

PUBLICATIONS

LÁSZLÓ PÁSZTI — The First Map and an Unknown Plan of Fortification of Esztergom Castle. Manuscript Drafts of Pompeo Floriani from the Time of the Recapture of the Castle in 1595 ---- 121

WORKSHOP

MIKLÓS M. SZABÓ — All what One can (not) Know from the Writings of Sándor András -- 145

NORBERT SZÁMVÉBER — The German 23rd Armoured Division in the Battle at Torda ---- 156

DEBATE

ANDRÁS BOROSY — Once Again on the Act of 1397 ---- 163

ERZSÉBET LADÁNYI — In the Cause of Sober Analysis of the Sources. Remarks to the Observations of András Borosy ---- 166

REVIEW

GÉZA PERJÉS — Muster. Studies on War History and on History of Culture *(Imre Bánkúti)* 169

NICOLAS DE KUN — Onze Siècles de Relations Belgo-Hongroises et Luxembourgo-Hongroises *(József Zachar)* ---- 170

J. STÜSSI-LAUTERBURG – – H. LUGINBÜHL – – R. MUNDAY – U. STAMP — Weltgeschichte im Hochgebirge. Entscheidung an der Grimsel, 14. August 1799 *(József Zachar)* ---- 172

RÓBERT HERMANN — The History and Archives of the Battle at Csorna, 13 June 1849 *(György Csorba)* ---- 174

TIBOR HAJDU — The Body of Officers and the Middle Classes. Hungarian Officers of Francis Joseph *(Ferenc Pollmann)* ---- 175

BÉLA JÓZSA — Tigers in the Ardennes, December 1944. The History of the Last Great Tank Battle of the Second World War *(Norbert Számvéber)* ---- 177

GYÖRGY DUPKA – A. KORSUN — The „Malenky Robot" in Documents *(Zalán Bognár)* ---- 180

BIBLIOGRAPHY

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Leaflets from 1956 in the Tract Collection of the War History Museum. Part 2. ---- 185

CHRONICLE

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Meeting for Reelection of Officials of the National Committee of Hungarian War Historians, Budapest, 12 January 2000 ---- 221

* * * — Informations on the War History Institute and Museum, 1 January – 31 December 1999 ---- 222

* * * — The Most Important Publications of the Members of the War History Institute and Museum in 1999 ---- 227

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

MIHÁLY KRÁMLI — Le S. M. S. SZENT ISTVÁN. La Hongrie et le programme dreadnought austro-hongrois ---------- 3

SZILÁRD TÁTRAI — L'histoire de l'Ordre des Guerriers à partir des années trente jusqu'à sa liquidation ---------- 35

ISTVÁN RAVASZ — Les opérations militaires de Transylvanie à la fin de l'été et au début de l'automne de 1944. VIe partie. La construction de la défense dans la région de Torda ---------- 79

PUBLICATIONS

LÁSZLÓ PÁSZTI — La première représentation cartographique détaillée du château d'Esztergom, et son plan de fortification inconnu. Les plans manuscrits de Pompeo Floriani, à l'occasion de la reprise de 1595 ---------- 121

ATELIER

MIKLÓS M. SZABÓ — Ce que nous (ne) pouvons (pas) apprendre du journal intime d'András --- 145

NORBERT SZÁMVÉBER — La participation de la 23e division blindée allemande dans la bataille de Torda ---------- 156

DISPUTE

ANDRÁS BOROSY — Encore une fois sur le décret diétal de 1397 ---------- 163

ERZSÉBET LADÁNYI — Pour l'examen des sources sans émotions. Remarques sur les observations d'András Borosy ---------- 166

REVUE

GÉZA PERJÉS — Revue. Études d'histoire militaire et d'histoire de la civilisation *(Imre Bánkúti)* ---------- 169

NICOLAS DE KUN — Onze Siècles de Relations Belgo-Hongroises et Luxembourgo-Hongroises *(Zachar József)* ---------- 170

J. STÜSSI-LAUTERBURG – – H. LUGINBÜHL – – R. MUNDAY – U. STAMP — Weltgeschichte im Hochgebirge. Entscheidung an der Grimsel, 14. August 1799 *(Zachar József)* ---------- 172

RÓBERT HERMANN — L'histoire et le recueil de documents de la bataille de Csorna, le 13 juin 1849 *(György Csorba)* ---------- 174

TIBOR HAJDU — Corps d'officiers et classe moyenne. Les officiers hongrois de François Joseph *(Ferenc Pollmann)* ---------- 175

BÉLA JÓZSA — Tigres dans les Ardennes, décembre de 1944. L'histoire de la dernière grande bataille blindée de la 2eme guerre mondiale *(Norbert Számvéber)* - 177

GYÖRGY DUPKA – A. KORSUN — Le „malenki robot" dans des documents *(Zalán Bognár)* ---------- 180

BIBLIOGRAPHIE

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Tracts de 1956 dans la collection de petits imprimés du Musée d'Histoire Militaire. 2eme partie ---------- 185

CHRONIQUE

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — La réunion de réélection des fonctionnaires du Comité National des Historiens Militaires Hongrois, à Budapest, le 12 janvier 2000 ------- 221

* * * — Des nouvelles de l'établissement, du 1er janvier au 31 décembre 1999 - 222

* * * — Les publications les plus importantes des historiens du Musée et de l'Institut d'Histoire Militaire en 1999 ---------- 227

INHALT

STUDIEN

MIHÁLY KRÁMLI — S. M. S. SZENT ISTVÁN. Ungarn und das österreich-ungarische Dreadnought-Programm ---- 3

SZILÁRD TÁTRAI — Die Geschichte des Vitéz-Ordens von den dreißiger Jahren bis zu seiner Auflösung ---- 35

ISTVÁN RAVASZ — Die Kriegsoperationen in Siebenbürgen im Spätsommer–Frühherbst 1944. 6. Teil. Der Ausbau der Verteidigung im Bereich Torda ---- 79

MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ PÁSZTI — Die erste detaillierte Karte und der unbekannte Befestigungsplan der Burg von Esztergom. Die aufgrund der Zurückeroberung von 1595 angefertigten handgezeichneten Entwürfe von Pompeo Floriani ---- 121

WERKSTATT

MIKLÓS M. SZABÓ — Was man aus dem András-Tagebuch (nicht) erfahren kann ---- 145

NORBERT SZÁMVÉBER — Die Teilnahme der 23. deutschen Panzerdivision an der Schlacht von Torda 156

DISKUSSION

ANDRÁS BOROSY — Noch einmal über den Erlaß des 1397-er Reichstages ---- 163

ERZSÉBET LADÁNYI — Für die emotionsfreie Untersuchung der Quellen. Einwendungen zu András Borosy's Bemerkungen ---- 166

RUNDSCHAU

GÉZA PERJÉS — Enumeration. Kriegsgeschichtliche und kulturgeschichtliche Studien *(Imre Bánkúti)* ---- 169

NICOLAS DE KUN — Onze Siècles de Relations Belgo-Hongroises et Luxembourgo-Hongroises *(József Zachar)* ---- 170

J. STÜSSI-LAUTERBURG – – H. LUGINBÜHL – – R. MUNDAY – U. STAMP — Weltgeschichte im Hochgebirge. Entscheidung an der Grimsel, 14. August 1799 *(József Zachar)* ---- 172

RÓBERT HERMANN — Die Geschichte und das Archiv des Gefechts von Csorna, 13. Juni 1849 *(György Csorba)* ---- 174

TIBOR HAJDU — Offizierkorps und Mittelklasse. Die ungarische Offiziere von Franz Josef *(Ferenc Pollmann)* ---- 175

BÉLA JÓZSA — Tiger in den Ardennen, Dezember 1944. Die Geschichte der letzten großen Panzerschlacht des Zweiten Weltkrieges *(Norbert Számvéber)* 177

GYÖRGY DUPKA – A. KORSUN — „Malenkij Robot" in Dokumenten *(Zalán Bognár)* ---- 180

BIBLIOGRAPHIE

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Flugblätter von 1956 in der Flugblättersammlung des Heeresgeschichtlichen Museums zu Budapest. 2. Teil.---- 185

CHRONIK

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Die Sitzung zur Beamtenneuwahl der Nationalen Kommission der Ungarischen Kriegshistoriker, 12. Jänner 2000 ---- 221

* * * — Nachrichten der Institution, 1. Jänner- 31. Dezember 1999 ---- 222

* * * — Die wichtigsten Publikationen der Mitarbeiter des Kriegsgeschichtlichen Instituts und Museums in 1999---- 227

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

МИХАЙ КРАМЛИ — Дредноут Ш. М. Ш. СЕНТ ИШТВАН. Венгрия и австро-венгерская программа строительства дредноутов ---------- 3

СИЛАРД ТАТРАИ — История Ордена Витязей, начиная с тридцатых годов до упразднения ---------- 35

ИШТВАН РАВАС — Операции в Трансильвании поздним летом – ранней осенью 1944 года. Часть 6. Установление обороны в пространстве города Торда ---------- 79

СООБЩЕНИЯ

ЛАСЛО ПАСТИ — Первое детальное картографическое изображение крепости Эстергом. Рукописный план города, составленный Помпео Флориани по случаю нового занятия крепости в 1595 году ---------- 121

МАСТЕРСКАЯ

МИКЛОШ М. САБО — Что можно (или нельзя) узнать из дневника Андраша ---------- 145

НОРБЕРТ САМВЕБЕР — Участие немецкой 23 танковой дивизии в битве при Торда ------ 156

ДИСКУССИЯ

АНДРАШ БОРОШИ — Еще раз о декрете парламента 1397 года ---------- 163

ЭРЖЕБЕТ ЛАДАНЬИ — За бесстрастное исследование источников. Замечания к заметкам Андраша Бороши ---------- 166

ОБЗОР

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — Обзор печати. Военнно-исторические статьи и работы по истории просвещения *(Имре Банкути)* ---------- 169

NICOLAS DE KUN — Onze Siècles de Relations Belgo-Hongroises et Luxembourgo-Hongroises *(ЙожефЗахар)* ---------- 170

J. STÜSSI-LAUTERBURG – – H. LUGINBÜHL – – R. MUNDAY – U. STAMP — Weltgeschichte im Hochgebirge. Entscheidung an der Grimsel, 14. August 1799 *(ЙожефЗахар)* ---------- 172

РОБЕРТ ХЕРМАНН — История битвы при Чорна и её архив. 13 июня 1849 г. *(Дьёрдь Чорба)* 174

ТИБОР ХАЙДУ — Офицерский состав и средний класс. Венгерские офицеры Франца Иосифа *(Ференц Поллманн)* ---------- 175

БЕЛА ЙОЖА — Тигры в Арденнах, декабрь 1944 года. История последней большой танковой битвы II-ой мировой войны. *(Норберт Самвебер)* ---------- 177

ДЬЁРДЬ ДУПКА – А. КОРСУН — „Маленький робот" в документах (*Залан Богнар)* ---------- 180

БИБЛИОГРАФИЯ

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Листовки 1956 года в коллекции малых печатных изданий Военно-Исторического Музея ---------- 185

ХРОНИКА

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Перевыборное заседание Национального Комитета Венгерских Военных Историков, Будапешт, 12 января 2000 года ---------- 221

* * * — Вести Института, 1 января – 31 декабря 1999 года ---------- 222

* * * — Наиболее важные публикации сотрудников Военно-Исторического Института и Музея в 1999 году ---------- 227

HADIMÚZEUM ALAPÍTVÁNY

Kiemelten közhasznú szervezet

Múzeumunk alapítója és igazgatója, Aggházy Kamil (1882-1954) emlékére, a magyar Hadtörténeti Múzeum pártfogolására és támogatására hoztuk létre 1997-ben bejegyzett alapítványunkat, melynek célja a „Hadimúzeum" erkölcsi, szellemi és anyagi támogatása az alábbi területeken:

- a magyar hadtörténet tárgyi emlékeinek országos és nemzetközi feltárása, történeti feldolgozása, kataszter készítése, kapcsolódó akciók meghirdetése;
- a Hadimúzeumban fellelhető gyűjteményi anyag állagvédelmének elősegítése, raktározási és kiállítási körülményeinek javítása;
- a gyűjtemények korszerű, nemzetközi színvonalú nyilvántartása, feldolgozása;
- részvétel a múzeumi gyűjtemények és általában a „militaria hungarica" nagyközönség előtti bemutatásában, népszerűsítésében;
- a magyar vonatkozású hadtörténeti emlékhelyek kialakításának, megőrzésének, nyilvántartásának támogatása, a hadi-helykegyelet erősítése;
- a Hadimúzeum hagyományőrző tevékenységének és a múzeum történetére vonatkozó kutatások elősegítése;
- a „militaria hungarica" körébe vonható hazai és nemzetközi kapcsolatok kiépítése, erősítése, a nemzetközi tudományos életben való részvétel támogatása.

A Hadimúzeum Alapítvány kuratóriumának tagjai:

dr. Miltényi Dénes (elnök), dr. Érszegi Géza, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa, dr. Hermann Róbert történész, Hadtörténeti Intézet, Nagy Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, dr. R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár, Stemlerné dr. Balogh Ilona, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótárának vezetője.

A Hadimúzeum Alapítvány révén lehetőséget szeretnénk nyújtani mindazoknak, akik szívükhöz közel állónak érzik a Hadtörténeti Múzeumot, annak gyűjteményeit, a magyar hadtörténelem tárgyi emlékeit, hogy támogatásukat közvetlenül juttathassák el az általuk kívánt helyre, vagy egyéb módon kapcsolódhassanak be munkánkba: így intézményünk kitartó, de csekély számú gárdája mellett, önkéntes múzeumbarátként, közel kerülhessenek a fenti célkitűzésekhez, magukénak vallhassák a múzeumot és az ott őrzött, nemzeti örökségünk részét alkotó kulturális javakat.

Az Alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok:

OTP XI. ker. fiók 11711034-20848662 Hadimúzeum Alapítvány.

Adószám: 18087080-1-41

További információkkal Kreutzer Andrea alapítványi titkár szolgál: H-1014 Budapest, Tóth Árpád sétány 40. Tel.: 3569-522, Fax: 3561-575

Ára: 295,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5–2,5 ív (60–100.000 „n") terjedelmű kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat – az idézetek, címek kivételével – **római számmal** jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 oldalt (kb. 10.000 „n") ne haladja meg.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele „o.". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. „Budapest" és nem „Bp.".

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai

1. Kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen **Word for Windows 6.0** (7.0) szövegszerkesztő programban írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított bekezdést fogadjuk el.
3. Betűtípus: **Times New Roman CE** (a betűtípus része a programnak). Amennyiben a szövegben a Times New Roman CE betűkészletből hiányzó (francia, spanyol, török, stb.) karakterek szerepelnek, azokat is a Times New Roman megfelelő nemzeti karakterkészletéből kérjük kiválasztani.
4. A lábjegyzeteket **automatikus számozással** kérjük; a lábjegyzethivatkozás formátuma 10 pontos Times New Roman CE felső indexszel. A lábjegyzet szövege: 8 pontos Times New Roman CE.
5. Nagy méretű táblázatok esetén, melyek meghaladják a szedéstükör szélességét (12,6 cm), kérjük azokat a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.

113. ÉVFOLYAM 2000. JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Tusor Péter
Jakusith György egri püspök római követjárása 1644-1645-ben. A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcba

R. Várkonyi Ágnes
Az elvesztett idő.
Zrínyi Miklós nádori emlékirata?

Kubinyi András
Politika és honvédelem
a Jagellók Magyarországában

Az alapítás éve
1888

POLLAK ZS.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * MOLNÁR NYOMDA ÉS KIADÓ KFT., PÉCS * * * * *

ALAPÍTVÁNY
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtörténeti Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérezredes, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi tanár, dr. Sáringer László osztályvezető, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA levelező tagja, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 356-9522, 356-9970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

113. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2000. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor PhD, őrnagy, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Bánkúti Imre,* a történelemtudomány kandidátusa, a BTM ny. főigazgató-helyettese (Budapest); *Barbarics Zsuzsa* PhD ösztöndíjas (Budapest); *Bene Sándor*, az irodalomtudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs, MTA Irodalomtudományi Intézet (Budapest); *Csorba György* PhD ösztöndíjas (Budapest); *Engel Pál* akadémikus, osztályvezető, MTA Történettudományi Intézet (Budapest); *Hermann Róbert* PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Kubinyi András,* a történelemtudomány doktora, ny. egyetemi tanár (Budapest); *László György* ny. mérnök (Budapest); *Lenkefi Ferenc* PhD, főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *dr. Pollmann Ferenc* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *R. Várkonyi Ágnes,* a történelemtudomány doktora, ny. tanszékvezető egyetemi tanár (Budapest); *Süttő Szilárd* tanársegéd, Miskolci Egyetem (Budapest); *Szabó Sándor* egyetemi hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest); *Tusor Péter* nyelvtanár (latin), a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Idegennyelvi Intézet (Tura); *Végh Ferenc* (Keszthely); *Zsoldos Attila* PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézet (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Cs. Kottra Györgyi* (angol), *Hollósy Helga* (francia), *Szakály András* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A szedés és a tördelés a szerkesztőségben készült.

Ez a szám az ISTER Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda
közreműködésével jelent meg.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő:
Hausner Gábor

Szerkesztő bizottság:
Balla Tibor, Bona Gábor, Czigány István, Diószegi István, Engel Pál,
Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Pálffy Géza, Perjés Géza, Romsics Ignác,
Szakály Sándor (a szerkesztő bizottság elnöke), Szántó Mihály, Urbán Aladár,
Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 356–95–22/110 Fax: 212–02–86

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó

Kiadja:
a Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22., 1440. Telefon: 210–00–22, Fax: 314–24–32
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 1180,–Ft, negyedévre 295,–Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1089 Budapest VIII.,Orczy tér 1. – közvetlenül, valamint átutalással a HELP Postabank 11991102–02142795 pénzforgalmi jelzőszámra,
továbbá a Zrínyi Kiadónál,
1087 Budapest, Kerepesi út 29/b. Telefon: 210–00–22/212

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs

TANULMÁNYOK

TUSOR PÉTER

JAKUSITH GYÖRGY EGRI PÜSPÖK RÓMAI KÖVETJÁRÁSA 1644–1645-BEN

A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcba*

Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) 1632. évi – mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban jól ismert – császári követsége mellett a magyar egyházi elit XVII. századi *ad limina* látogatásai közül számottevő köztörténeti jelentőséget egyedül Jakusith György egri püspök (1642–1647) 1644–45-ös, huzamosabb római tartózkodásának tulajdoníthatunk.[1] Míg Pázmány útja esetében a kutatás főleg a politikai vonatkozásokra helyezte a hangsúlyt, Jakusith küldetésének vázlatos összefoglalását kizárólag az egyháztörténeti megközelítés jellemzi.[2]

Az alábbiakban a követjárás szinte teljesen ismeretlen diplomáciai és hadtörténelmi aspektusait vehetjük szemügyre.[3] Az egyháztörténeti dimenziók egyedül az előzmények áttekintésénél kerülnek elő a szükséges mértékben.

---

* Római kutatásaimhoz a MÖB, a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány és a Faludi Ferenc Akadémia, a bécsiekhez az ÖAD adott köszönettel fogadott támogatást.

[1] Pázmány követségével szinte mindegyik a Szentszék harmincéves háborúban betöltött szerepét érintő munka foglalkozik. Csak néhány példa: *Joseph Schnitzer:* Zur Politik des hl. Stuhles in der ersten Hälfte des Dreissigjährigen Krieges. *Römische Quartalschrift*, 13. (1899) 231–235. o.; *Dieter Albrecht:* Zur Finanzierung des Dreissigjährigen Kriges. Die Subsidien der Kurie für Kaiser und Liga 1618–1635. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 19. (1956) 557–558. o.; *Konrad Repgen:* Finanzen, Kirchenrecht und Politik unter Urban VIII. Eine unbekannte Denkschrift aus dem Frühjahr 1632. *Römische Quartalschrift*, 56. (1961) 62–74. o.; *Robert Bireley:* Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy. Chapel Hill, 1981. 183. o. A hazai feldolgozások közül a legrészletesebb: *Frankl Vilmos:* Pázmány Péter és kora. I–III. k. Pest, 1868–1872., III. k. 3–56. o.

[2] *Fraknói Vilmos:* A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895. 359–363. o. Szószerint újraközölve: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. I–III. k. Budapest, 1901–1903., 357–358. és 544–545. o., 1214–1219. sz. jegyzetek.

[3] *Fraknói* mindössze egy mondatot szentelt a püspök diplomáciai feladatainak: „Jakusich emellett meg volt bízva, hogy Magyarország védelmének költségeire pénzsegélyt kérjen és a pápa közbenjárását eszközölje ki a franczia királynál a végből, hogy az a törökkel és az erdélyi fejedelemmel III. Ferdinánd ellen szövetségre ne lépjen." (Az előző jegyzetben idézett munkái, 360., ill. 357. o.) *Fraknói* csupán az okt. 29-i uralkodói megbízóleveleket, a kancellárián megfogalmazott 1645. jan. 12-i instrukció másolatát, Jakusith febr. 18-i beszámolóját és (kizárólag egyházpolitikai tárgyalásairól beszámoló) *s. d.* záró jelentését használta. (Lelőhelyeiket lásd alább.) A kancelláriai instrukció éppen megemlíti a politikai megbízatást, és 11. pontjában a kezdősorokkal („Florens olim...") utal a Lippay György prímás által kidolgozott diplomáciai emlékiratra, amelyet változtatás nélkül csatoltak a követutasításhoz, így ennek fogalmazványa nem maradt fenn a kancelláriai iratok között. A magam részéről ezzel magyarázom, hogy *Fraknói* nem foglalkozott részletesebben Jakusith küldetésének diplomáciai vetületével.

Birodalmi és magyar diplomáciai erőfeszítések
a harmincéves háború befejező szakaszában

Az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) Magyarországot fenyegető mozgolódásáról, a francia és svéd követekkel folytatott tárgyalásairól érkező hírek hatására, valamint a szőnyi békekötés ellenére is állandó török veszély miatt a királyságbeli politikai elit az 1640-es évek elején többször hangoztatta annak szükségességét, hogy a Szentszékhez is forduljanak segítségért. A magyar kancellária 1642. november 3-i opiniójában általánosságban fogalmazta meg az erre vonatkozó igényt,[4] néhány nappal később Esterházy Miklós nádor (1625–1645) pedig kifejezetten azt javasolta, hogy titokban és legalább Magyarország képviseletében küldjenek követet az Örök Városba, aki a pápát megfelelően informálhatja a kedvezőtlen fejleményekről.[5] A magyar tanács (Consilium Hungaricum) 1643. január eleji ülésén szintén sürgette a római fellépést.[6]

A rendi vezetés külpolitikai tájékozódása tehát a birodalom és a szűkebb régió mellett Rómára is kiterjedt, ami részben az arisztokráciát ekkorra már szinte teljesen a maga oldalára állító katolikus reform elmélyülésével magyarázható, részben pedig azzal, hogy a hazai elit szemében a Szentszék még mindig a kontinens nagyhatalmainak egyike volt. A harmincéves háború és Erdély összefüggésében messzemenő reményekre jogosíthatott fel Rómával kapcsolatban, hogy alig két évtizede XV. Gergely (1621–1623) pápai csapatokat toboroztatott Morvaországban Bethlen (első) támadásának megállítására,[7] s még elevenen élhetett az Aldobrandini-pápa, VIII. Kelemen (1592–1605) által a tizenöt éves háború során Magyarországra küldött óriási katonai és pénzsegélyek emléke.[8]

A XVII. század első felében is szinte folyamatosan kimutathatóak azok a magyar törekvések, amelyek mind határozottabban igyekeztek Rómát ismét bevonni az oszmán

---

[4] A már közvetlenül a prímási kinevezés előtt álló Lippay kancellár nádori előterjesztésekhez fűzött véleményezése kiadva: *Hajnal István:* Az 1642. évi meghiúsult országgyűlés időszaka. Budapest, 1930. n. 84., 295–299. o. (Esterházy Miklós nádor iratai. 1: Kormányzattörténeti iratok.) A szőnyi béketárgyalásokról l. *Majláth Béla:* Az 1642. szőnyi békekötés története és okmánytára. Budapest, 1885.

[5] *Hajnal:* Az 1642. évi meghiúsult ogy. No. 89., 316–317. o.

[6] *Hajnal*: Az 1642. évi meghiúsult ogy. No. 120., 374. o. A magyar tanács kialakulására, felépítésére, működésére valamint korszakonként változó szerepére és jelentőségére a rendi intézmények sorában l. *Márk László:* A királyi tanács átalakulása és története Mohács után. *Századok*, 51. (1917) 472–493. és 577–602. o.

[7] A Pietro Aldobrandini részére háromezer gyalogos fogadására adott utasítás egy másolata: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Handschriften, ms. W 780. fol. 302^{r}–306^{v}. Kiadva: Die Hauptinstruktionen Gregors XV für die Nuntien und gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623. (Hrsg. v. *Klaus Jaitner.*) Tübingen, 1997. 737 skk. o. Matteo Pini fizetőmester (*pagatore*) instrukciója: ÖStA HHStA Handschriften, ms. W 780. fol. 308^{r}–310^{v}.

[8] Károlyi Árpád számításai szerint 1594–1605 között a Szentszék csak a császári csapatok zsoldjára 2.000.000 *scudit*, vagyis kb. 3.000.000 aranyforintot költött. Magyar Országgyűlési Emlékek 12.: 1606. (Kiad. *Károlyi Árpád.*) Budapest, 1917. 138. o. (Monumenta Hungariae Historica III/12.) Rómának a tizenöt éves háború idején folytatott török politikájára lásd: *L. F. Mathaus-Voltolini:* Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592–1595. *Römische Quartalschrift*, 15. (1901) 303–326. és 410–423. o.; *Burkhard Roberg:* Türkenkrieg und Kirchenpolitik. Die Sendung Kardinal Madruzzos an den Kaiserhof 1593 und zum Reichstag von 1594. *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken*, 65. (1985) 192–305. o.

terjeszkedés elleni küzdelembe.[9] 1642 és 1643 tervezgetései, majd a következő évben útra kelő követség részben e törekvések fontos állomásai.

Míg a francia–svéd–erdélyi(–török) szövetség megakadályozása érdekében a Habsburg-diplomácia Portán kifejtett erőfeszítéseibe magyar oldalról tevőlegesen is bekapcsolódtak,[10] Rómában egyelőre a császári udvar tett lépéseket.[11] 1643. november 30-án, majd a következő év január 23-án III. Ferdinánd (1637–1657) levélben tudatta VIII. Orbánnal (1623–1644) az időközben (1643. április 26-án és november 16-án) megkötött francia–erdélyi–svéd konföderáció tényét, s felhívta Róma figyelmét a küszöbönálló erdélyi, sőt török támadásra.[12] A másolatban mellékelt bizonyítékok hatására[13] a pápai államtitkárság arra utasította a párizsi nunciatúrát, hogy igyekezzék kipuhatolni, vajon a Franciaország erdélyi szövetségéről és Isztambulban folytatott diplomáciai tevékenységéről szóló hírek megfelelnek-e a valóságnak,[14] a pápa pedig egy III. Ferdinándnak szóló brévében fejezte ki együttérzését a Magyarországot fenyegető veszedelem miatt.[15]

---

[9] L. pl. Lósy Imre esztergomi érsek leveleit Francesco Barberinihez, Nagyszombat, 1639. nov. 12. és 1640. jan. 1. Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV) Fondo Barberiniani Latini, vol. 6894. fol. 22r–23v. és 25rv., 28rv. és Girolamo Colonna bíboroshoz szintén Nagyszombat, 1640. jan. 1. Biblioteca Statale Santa Scolastica (Subiaco) Archivio Colonna, Carteggio Girolamo I. No. 389/1640.; valamint Esterházy Miklósnak a bécsi nunciushoz intézett írásait: Lakompak, 1639. júl. 21.; Kismarton, 1639. dec. 12., továbbá az 1639. júl. 20-i, dec. 24-i és 1640. jan. 14-i nunciusi jelentéseket. BAV Barb. Lat., vol. 7014. fol. 33r–35v.; vol. 7038. fol. 85v. és 91r.; vol. 7028. fol. 9r. Pázmány törökellenes koncepciójának újabb értékelése: *R. Várkonyi Ágnes:* Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában. In: *Uő.:* Europica varietas–Hungarica varietas. Tanulmányok. Budapest, 1994. 37–61. o., különösen 56–60. o.

[10] Szelepchényi konstantinápolyi követjárásai révén. *Hajnal*: Az 1642. évi meghiúsult ogy. I. m. XLIX–XCIX. o. Szelepchényi útjait ismerteti: *Takáts Sándor:* Szelepcsényi György a portán. *Az Ujság*, 1912/187. sz. 239–244. o. Idézi *Juhász Kálmán:* A csanádi püspökség története (1608–1699). 35–39. o. (Csanádvármegyei Könyvtár 29.) Szelepchényi első útjáról készített finálrelációjának három példánya: ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Karton 116. Konvolut 1643. fol. 287–303., 305–323., 324–333. (Ez utóbbi s. k.)

[11] A korabeli európai és Habsburg-diplomácia jellemzőire, szervezeti, protokolláris stb. kérdéseire külön nem térek ki. Egy kiváló összegzés: *István Hiller:* Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. Wien–Köln–Weimar, 1992. 17–32. o. (Esterházy-Studien 1.)

[12] A két levél másolata, ill. fogalmazványa: ÖStA HHStA Ungarische Akten, Allgemiene Akten, Fz. 174. Konv. B. fol. 177–179.; Fz. 175. fol. 4–5. Az utóbbi átadására Giulio Savelli bíboros, Németország bíboros-protektora kapott megbízást. Uo., Staatenabt., Rom. Hofkorrespondenz, Fz. 12. Konv. Ferdinand III. an Innozent X. und Kardinäle, fol. 7. Sőt III. Ferdinánd már 1642. május 2-án jelezte a pápának a svéd–francia szövetség várható létrejöttét. Uo., Fz. 11. Konv. Ferdinand III. an Urban VIII. 1642. fol. 1–2.

[13] Ezek a következők voltak, s a Barberinik iratai között mindmáig fennmaradtak: I. Rákóczi György levelei Linnard Torstenson svéd tábornokhoz, Gyulafehérvár, 1643. máj. 4. és nov. 16. BAV Barb. Lat., vol. 6906. 107rv., 110rv. és 114r–116v. Kiadásuk: Okmányár I. Rákóczi György svéd és franczia szövetkezéseinek történetéhez. (Kiad. *Szilágyi Sándor.*) Budapest, 1873. 50–52. o., No. 24 és 112–115. o., No. 55. Linnard Torstenson svéd tábornok I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez Dobetschau, 1643. júl. 8 és 11. Uo. 108rv.; 109rv. és 111r–112v. Kiad. Uo. 64–66. o., No. 32 és 71–72. o., No. 35. (júl. 18-a dátummal); De la Haa francia portai követ I. Rákóczi Györgyhöz, Konstantinápoly, 1643. szept. 6. Uo., vol. 6906. 113rv. Ugyanezen iratok másolatai megtalálhatók még: ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 116. Konv. 1643. *passim* (a francia követ szept. 6-i levele: fol. 200).

[14] A részletekre lásd Giulio Savelli bíboros 1643. dec. 9-i, dec. 26-i és 1644. ápr. 2-i leveleit III. Ferdinándhoz. (ÖSTA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 174. Konv. B. fol. 183. és 195.; Fz. 175. fol. 43.) és Federigo Savelli császári követ 1644. jan. 2-i és febr. 20-i és azt követő *dispacci*jait. (ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 117, Konv. 1644. fol. 1., 158–159., 161., 221–223.) Giulio Savelli 1644. jan. 2-án és 9-én Bernardino Spada érsek, az államtitkárság hivatali vezetője szóbeli közlésére hivatkozva azt tudatta III. Ferdinánddal, hogy VIII. Orbán brévéket is intézett az ügyben a francia külpolitika irányítóihoz. Ezek tartalmáról azonban, nem úgy mint X. Ince egy évvel későbbi kemény hangú figyelmeztetéséről – amiről majd részletesen szó lesz – semmit biztosat sem tudunk, és az iratok másolatait Savelli bíboros sem tudta megsze-

Magyar részről csupán annyi történt, hogy Lippay György esztergomi érsek (1642–1666) 1644. február 20-án kétségbeesett hangú levélben értesítette a pápa unokaöccsét, Francesco Barberini bíborost (1623–1679), „a magyar nemzet és az egész kereszténység patrónusát" Rákóczi január elején, török támogatással megindult támadásáról. Kihangsúlyozta, hogy – mivel a folytonos nyugati háborúskodás miatt az uralkodóház ereje fogyóban van – Magyarország, ha a Szentszék nem siet azonnal a segítségére, rövidesen össze fog omlani. A prímás az erdélyi hadjárat megkezdéséhez szükséges portai beleegyezés megszerzésénél nemcsak a francia, hanem a holland közvetítésre is felhívta a pápai külpolitika irányítójának figyelmét. Egyedüli biztató fejleményként csupán a támadást jóváhagyó nagyvezír kivégeztetését említette, amely az oszmán politika fordulatának reményével kecsegtetett.[16]

A harmincéves háború utolsó felvonása valóban rendkívül nehéz helyzetbe hozta a Habsburgokat és Magyarországot. A török segédcsapatokkal kelet felől közeledő I. Rákóczi György 1644. január elején meginduló támadása, az északról előrenyomuló Torstensson vezette svédek s a nyugaton Turenne irányításával sikert sikerre halmozó franciák összehangolt akciója a teljes vereség rémképét vetítette előre. A császári udvar nemcsak a csatamezőkön, hanem diplomáciai téren is igyekezett megfelelni a kihívásnak. A már korábban lefolytatott tárgyalások eredményeként sikerült Dániát Svédország ellen hadba léptetni, így meghiúsíthatták az ellenség végső célját, azaz Bécs ostromát, s jelentősen késleltették a svéd–erdélyi seregek egyesülését. A Habsburg-diplomácia 1644 elejétől gőzerővel azon dolgozott, hogy Konstantinápolyban elérje Rákóczi visszarendelését.[17]

---

rezni: „Pensavo di poter'avvisare a vostra maesta con questi ordini, che si fosse scritto in Francia nel particolare concernente le machinazioni del prencipe Transilvano, e d'inviarle anche le copie de'brevi pontifici, ma per diligenza, che io ci habbia usata, non mi é riuscito per l'indisposizione di sua santità. Sono stato bene assicurato, che per la settimana sequente si scriverà omninamente, come tuttavia sarà per sollecitare..." Uo. Staatenabt., Rom. Hofkorr., Kart. 12. Konv. Kardinäle an Ferdinand III. 1644. fol. 3–4. és 5.

[15] Az 1644. jan. 7-i bréve eredetije: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175. fol. 3. Az iratot Giulio Savelli továbbította jan. 9-én Bécsbe. Lásd az előző jegyzetben idézett, e napon kelt levelét.

[16] A Pozsonyból írt s. k. levél lelőhelye: BAV Barb. Lat., vol. 6894. fol. 30rv. Lippay két nappal korábban, Bécsből a római püspökkari ágenst, Pietro Giacomo Favillát is részletesen informálta a hadjárat kezdetéről, a védekezés problémáiról, mégpedig szokás szerint abból a célból, hogy az a híreket Rómában minél szélesebb körben terjessze. Lásd Favilla válaszát, Róma, 1644. márc. 5. Prímási Levéltár (PL) Archivum Saeculare (AS), Acta Radicalia, capsa X. No. 196. 13. cs. 231. fol.

[17] Az 1643–45-ös eseményeket csak a szükséges mértékben érintem. Az erre vonatkozó adatközlések és feldolgozások: *Szilágyi:* Okmánytár. I. m. 38–333. o. Ennek kiegészítései: I. Rákóczy György erdélyi fejedelemsége történetéhez. Történelmi Tár, 7. (1884) 681–692. o.; Adatok I. Rákóczy György kora történetéhez. Történelmi Tár, 8 (1885). 63–72. o.; Okiratok a két Rákóczy György történetéhez. Történelmi Tár, 10. (1887) 214–224. o. Továbbá: A linzi béke okirattára. Budapest, 1885.; Levelek és acták I. Rákóczy György és a Porta diplomáciai összeköttetéseinek történetéhez. Budapest, 1883.; I. Rákóczy György (1593–1648) Budapest, 1893. 356–399. o. (Magyar történeti életrajzok) *Beke Antal–Barabás Samu:* I. Rákóczi György és a Porta. Levelek és okiratok. Budapest, 1888. 638–781. o.; I. *Hudita:* Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie (1635–1683). Paris, 1927. különösen 105–129. o.; *Cseh-Szombathy László:* I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. *Hadtörténelmi Közlemények,* [ú. s.] 3. (1957) 43–76. o.; *Zsilinszky Mihály:* A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényczikkek története. Budapest, 1890. 1–230. o. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társulat kiadványai); *R. Várkonyi Ágnes:* A rejtőzködő murányi Vénusz. Budapest, 1987. helyenként. A Szentszék harmincéves háborúban betöltött szerepét és a korszakra vonatkozó fontosabb könyvészetet lásd: *Konrad Repgen:* Die römische Kurie und die Westfälische Friede. Kaiser und Reich (1521–1644). Bd. I–II. Tübingen, 1961–1965. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 14–15.); vö. még az 1. jegyzettel.

Bécsből minden korábbinál erőteljesebb nyomást gyakoroltak Rómára is. Részben hogy az elvileg semleges Szentszéket a kereszténység közös ellenségével („communis hostis reipublicae Christianae"), a törökkel és a protestáns erdélyi fejedelemmel „praktikáló" Franciaország ellen fordítsák, részben pedig azért, hogy az ellenállás megszervezésére jelentősebb katonai támogatást, illetve pénzsegélyt szerezzenek. 1644 áprilisában *ad limina* látogatásra küldték az Örök Városba az egyetlen birodalmi kardinálist, Ernst Adalbert Harrach prágai érseket. Bár Harrach nem kapott formális követi megbízást (Bécsben tanultak Pázmány korábbi esetéből), mégis terjedelmes instrukciókban írták elő politikai tennivalóit.[18] 1644 októberében érkezett Rómába III. Ferdinánd bizalmasa, Giovanni Crisostomo Petronilla atya, a sarutlan ágostonosok Hofburg melletti rendházának főnöke, színleg avégett, hogy az uralkodótól elnyert rosoni püspöki címéhez a pápai megerősítést megszerezze. Titkos megbízása arra szólt, hogy mind a pápától, mind más itáliai fejedelmektől, főuraktól igyekezzék katonai célokra minél több pénzt kisajtolni.[19] 1645 februárjától Rómában tartózkodott Otto Friedrich Pucheim laibachi püspök is, névleg azért, hogy az üresedésben lévő németországi kanonikátusok és prépostságok betöltéséről tárgyaljon. Ő szintén bekapcsolódott a császári diplomácia akcióiba.[20] Végül 1645 márciusában ugyancsak a segélyszerzés érdekében indult útnak rendkívüli követként – a magyar történelemben később a vasvári békekötés kapcsán elhíresült – gróf Walther Leslie.[21] Párhuzamosan a római császári külképviselet irányítói: Federigo Savelli herceg, állandó követ (1641–1650), valamint a birodalom bíboros-protektorai újabb és újabb utasításokat kaptak aktivitásuk fokozására.[22]

Másfelől tehát Jakusith György egri püspök római küldetése e diplomáciai akciók sorába illeszkedik. Elindulásának időpontjáig, 1644 novemberéig Habsburg részről vajmi csekély eredményt tudtak Rómában felmutatni. VIII. Orbán halála is jelentős időveszte-

---

[18] 1644. ápr. 2. Fogalmazványa: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Diplomatische Korrespondenz, Fz. 57. Konv. Ferdinand III. an Harrach. fol. 7–10. Újabb részutasítások számára ezügyben 1644. jún. 3-ról és júl. 9-ről: ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA], Gräflich Harrach'sches Familienarchiv, Kardinal Ernst Adalbert, Korrespondenz, Kart. 134. Konv. Ferdinand III. 1637–1644. fol. 174–175. és 184–185.

[19] Harrach bíboros 1644. okt. 29-i jelentése (ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644. fol. 48.) és Jakusith alább idézendő levelei.

[20] Federigo Savelli római császári követ 1645. febr. 11-i *dipsccija*. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 13–14. 1645. jan. 15-én kelt császári ajánlása csupán *ad liminára* utazó főpapként aposztrofálja, minden külön megbízás nélkül. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Hofkorr., Kart. 12., Konv. Ferdinand III. an Innozent X. 1645. fol. 4–6. A püspököt a források leginkább 1641–1664 között betöltött tisztségénél fogva említik. Azonosítása és rövid életrajza: Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV, ed. *Patritius Gauchat.* (HC IV) Monasterii, 1935. 213. o.

[21] Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. ápr. 25. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. [*ord. cron.*]. Leslie III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. ápr. 22. Uo., Konv. Leslie an Ferdinand III. 1645. fol. 1–2. Leslie rövid életrajza: *Henry Frederick Schwarz:* The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century. Cambridge, 1943. 276–277. o.

[22] III. Ferdinánd Giulio Savelli bíboroshoz, 1644. ápr. 30; és Federigo Savelli követhez, 1644. nov. 12. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175. fol. 52. és 103–104. Két újabb részletes instrukció: 1644. okt. 21-én Federigo Savelli követ, Harrach, valamint Németország újonnan kinevezett bíboros-protektora, Girolamo Colonna kardinális számára a franciák elleni fellépésre (Uo., Staatenabt. Rom. Fz. 57. Konv. Ferdinand III. an Harrach, fol. 19–26. [Az eredeti: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalbert, Korresp., Kart. 134. Konv. Ferdinand III. 1637–1644. fol. 133–136.]); majd 1644 dec. 16-án csak Federigo Savellinek, különösen a török veszélyt előtérbe helyezve. (ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 118. Konv. 1. fol. 636–641.)

séget okozott.[23] A spanyol párt jelöltje, Giovanni Battista Pamphili bíboros 1644. szeptember 15-i megválasztása[24] ugyan újabb reményekre jogosított fel, a számos audienciának és írásbeli előterjesztésnek[25] mindazáltal csak annyi hatása volt, hogy X. Ince (1644–1655) a segély tárgyalására még a Barberinik alatt felállított – s csak üggyel-bajjal összehívható – bíborosi bizottság elé utalta az ügyet. E testület legföljebb arra volt hajlandó, hogy a nápolyi királyság területén begyűjtendő egyházi tizedjövedelmekből az elmaradt rendszeres pénzjuttatások fejében[26] 40.000 scudi erejéig folyósítson segélyt a császár számára.[27]

Az elhúzódó tárgyalások és a csekély eredmény magyarázza, hogy a bécsi, illetve az ekkorra már Linzbe menekülő udvarnál végül kedvező fogadtatásra találtak az időközben konkrétabban körvonalazódó hazai elképzelések, nevezetesen, hogy Rómát kizárólag a Magyarországnak, konkrétan a katolikus rendek csapatainak nyújtandó segítség keretében vonják be a török és az erdélyi fejedelem elleni küzdelmekbe, s így a Habsburg-igényeknek magyar oldalról adjanak nagyobb nyomatékot.

Jakusith római útjának előkészítése

I. Rákóczi György támadását követően a magyar rendi vezetés már 1644 elejétől páratlan aktivitást tanúsított. Esterházy Miklós nádor és Lippay György esztergomi érsek nemcsak a belső ellenállást szervezte egymással karöltve, hanem egyúttal a siker külpolitikai feltételeit is igyekezett biztosítani. Ők javasolták és készítették elő Csáky István tárnokmester lengyelországi követségét abból a célból, hogy a lengyel királyt III. Ferdinánddal szövetségben Erdély ellen fordítsák,[28] valamint Szelepchényi György

---

[23] Már a pápa betegeskedése is megbénította a szentszéki döntéshoztalt. Harrach emiatt azt is képtelen volt elérni a bíboros-neposnál, hogy legalább az ügy megvitatására kijelölt kardinálisokat összehívják. Harrach Savellihez, Róma, 1644. júl. 21. Archivio di Stato Roma, Archivio Sforza–Cesarini, busta 230. [*ord. cron.*]

[24] Ennek körülményeiről lásd *Ludwig von Pastor:* Geschichte der Päpste. XIV/1: Im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl Innozenz X bis zum Tode Innozenz XII (1644–1700). Freiburg im Breisgau, 1929. 15–28. o.

[25] Harrach, Colonna és Savelli *s. d.* közös emlékirata X. Incéhez. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz.. 55. Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644. fol. 19–22. Savelli két másik memoriáléja az új pápához: Uo., Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644. fol. 1. és 3–4. Harrach egy emlékiratfogalmazványa: Uo. AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalbert, Biographica (Sachtliche Reihe), Kart. 171. fol. 5–7 (Romreise 1643–1645).

[26] A Kúria 1619 augusztusától többé-kevésbé rendszeresen havi 10.000 guldent fizetett a Katolikus Ligának. *Albrecht:* Zur Finanzierung. 536–537. o.

[27] Minderre l. Harrach bíboros jelentéseit: 1644. jún 4., júl. 23., szept. 17., szept. 24., okt. 1., okt. 15., okt. 22., okt. 29., nov. 5., nov. 12. (ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644. fol. 13., 32., 38., 40., 42–43., 44., 46., 48., 50., 52.); valamint Savelli 1644. nov. 19-i, 26-i, dec. 10-i és 17-i *dispacci*jait. (Uo. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644. fol. 131–132., 137–138., 141., 144–145.) A tizedek begyűjtését Altieri nápolyi nucniusnak elrendelő pápai bréve 1644. dec. 10-én kelt. Másolata: Uo., Rom, Varia, Kart. 8., s. f. Nem meglepő, hogy Camillo Melzi bécsi pápai nuncius (1644–1652) azt az utasítást kapta, hogy tompítsa a nem túl kedvező döntés élét. Giangiacomo Panziroli bíboros-államtitkár (1644–1651) Melzihez, Róma, 1644. nov. 26. Archivio Segreto Vaticano (ASV) Segreteria di Stato, Germania, vol. 29. fol. 3v–4r.

[28] Csáky eredetileg maga ajánlkozott Lippay közvetítésével lengyelországi katonatoborzásra. Vö. III. Ferdinánd levelét Lippayhoz, Bécs, 1644. febr. 8. PL AS Act. Rad., caps. V. No. 519. fol. 49. Csáky uralkodói megbízottként, talán formálisan is *legatus extraordinarius*ként utazott Lengyelországba. Erre utalnak instrukciójának kezdősorai: „dando ei facultatem et plenipotentiam... cum ad praesentem regni nostri Hungariae necessitatem expellendas principis Transilvaniae Gerogij Rakoczy invasiones inter reliqua

csanádi püspök budai küldetését, hogy a pasát az erdélyi fejedelem támogatásától eltántorítsák. Míg Csáky csupán pár száz lengyel lovas toborzását tudta elérni, Szelepchényi jelentős sikert könyvelhetett el magának: a budai pasa – részben az ő hatására – kifejezetten ellenségesen viszonyult Rákóczi hadjáratához.[29]

A magyar rendi ellenállás megszervezésének egyik legjelentősebb mozzanata a magyar tanácsnak – számos királyi tanácsosi címmel nem rendelkező mágnással kibővített – 1644. augusztus 10-i, Nagyszombatban megtartott ülése volt. Ennek összehívására Esterházy és Lippay 1644. július 29-i közös levelében tett javaslatot III. Ferdinándnak.[30] Noha a tanácskozáson elfogadott felterjesztés csupán a főurak által megajánlott katonaság létszámára vonatkozólag, diplomáciai téren pedig csak Lengyelország és Buda viszonylatában szolgál konkrétumokkal,[31] ez alkalommal fogalmazódhatott meg újra és tényleges formában a Rómától való magyar segélykérés gondolata is. A fennmaradt források tükrében úgy tűnik, a kezdeményező ezúttal nem Esterházy nádor, hanem az esztergomi érsek volt.

Lippay augusztus 6-i levelében külön arra kérte III. Ferdinándot, hasson oda, hogy Jakusith György egri és Szelepchényi György csanádi püspök feltétlenül jelenjen meg a Consilium Hungaricum augusztus 10-i ülésén. Jakusith úgymond a tárgyalandó egyházi és politikai kérdések fontossága miatt, Szelepchényi pedig azért, hogy a tanácskozáson instrukciót kapjon római útjához, s azt az uralkodónak bemutathassa.[32] Ekkor tehát még az a magyar egyház és a római Kúria vitás kérdéseinek rendezésére korábban megfogalmazódott elképzelés került újra napirendre, hogy a Konstantinápoly és Buda után megfelelő diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Szelepchényi utazzon Rómába is.[33] Mégis

---

defensioni eiusdem regni nostri opportuna media certis etiam Polonicis auxiliis opus habeatur." Megbízóiratait 1644. márc. 15-én állította ki a magyar kancellária. Ezek közül III. Ferdinánd segélykérő levele a lengyel királyhoz másolatban, a Csákynak adott részletes, 17. pontba foglalt uralkodói instrukció eredetiben megtalálhatók: Magyar Országos Levéltár (MOL) P 71 Csáky család lt. Fasc. 172. No. 9–10. A lengyel királyhoz intézett levél, az instrukció, valamint a megbízó levelek (*credentionales*) fogalmazványai: MOL Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL) A 35 Conceptus expeditionum No. 81., 74., 80., 75/1644. (Az utolsó irat a krakkói palatinusnak szól.) A lengyel király kitérő válasza III. Ferdinándhoz: MOL P 71 Csáky cs. lt. Fasc. 172. No. 14. A nádor és prímás folyamatosan figyelemmel követték Csáky küldetését. Ennek számos részletére töménytelen adat: MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. *passim*, illetve Lippay–Csáky kapcsolattartására különösen n. 10., 12., 15., 37. *etc.* és PL AS Act. Rad., caps. X. 15. cs. 256–257. fol. (még közvetlenül az út előtti levelezésük: Uo. 13. cs. 38–40., 64–65., 163–164., 177–178. fol.; 16. cs. 115–117. fol.). E követségről újabban, Esterházy szerepét előtérbe helyezve: *Hiller István:* Csáky István lengyelországi követjárása. *Történelmi Szemle*, 31. (1989) 192–207. o.

[29] Esterházy (febr. 8.) és Lippay (febr. 2. és 10.) előterjesztése Szelepchényi küldésére: MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 108–109. és 112. A szintén március 15-én, a birodalmi udvari kancellária (*Reichshofkanzlei*) által kiállított uralkodói instrukció egyik eredeti példánya: MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 73/1644. A nádori utasítás ugyanott található, ennek egy ápr. 3-áról keltezett kiegészítése pedig: ÖStA HHStA Staatenabt., Türkei I., Kart. 118. Nachlass 1644. fol. 5–6. (*Consideratione circa resolutionem vezirii Budensis ad puncta legationis reverendissimi domini Gerogij Szelepchényij etc. ad eum nomine suae maiestatis habitae*) Szelepchényi budai útjának számos egyéb részlete ugyancsak MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. *passim*.

[30] MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 57.

[31] MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 69a. fol. 13–16.

[32] MOL MKL A 30 Litterae archiepiscoporum No. 174/1644.

[33] Szelepchényit kizárólag az egyházpolitikai problémák elsimítására kívánták a megelőző években Rómába küldeni. L. levelét Lippayhoz: Konstantinápoly, 1643. máj. 5. MOL P 108 Esterházy cs. lt. Repositorium 71. 452. cs. No. 138. fol. 370–371.

úgy látszik, a prímás már számolt azzal, hogy az időközben helyettes kancellárrá, majd Bosnyák István halála miatt veszprémi püspökké s udvari magyar kancellárrá promoveált Szelepchényi helyett inkább Jakusithot küldjék.[34] Amint Lippay az uralkodónak kifejtette, Szelepchényi kancellári munkakörével nemhogy egy huzamosabb távollétet igénylő római követség, de még egyházmegyéje vizitálása sem volt összeegyeztethető.[35]

A küldetés teljesítésére ugyanakkor kiválóan alkalmasnak tűnt az egri püspök. Nem kizárólag amiatt, mert az erdélyi támadás nyomán amúgy is távol maradni kényszerült rezidenciájától. A feladat elvégzésére azért is Jakusith látszott a megfelelő személynek, mivel a püspöki kar tagjai közül ő volt az egyetlen, aki Szelepchényin kívül már teljesített külpolitikai megbízatást. Diplomáciai tapasztalatait részint az 1638-i országgyűlésen a lengyel határ kiigazítására felállított bizottság elnökeként,[36] részint pedig III. Ferdinánd és az esztergomi érsek követeként II. Rákóczi György esküvőjén szerezte.[37] Felsőmagyarországi egyházmegyéje területén tartózkodva állandó figyelemmel követte az erdélyi fejleményeket, ezekről (1644 első hónapjai kivételével, amikor is a Rákóczi csapatai által ostromolt Szendrőbe szorult) rendszeresen tájékoztatta Bécset és a prímást.[38] További érv lehetett mellette, hogy 1639-ben már folytatott – igaz, nem túl sikeres – egyházpolitikai tárgyalásokat Rómában,[39] s hogy személyében közvetlenül a frontvonalról érkezett főpap informálhatta az Apostoli Széket a magyarországi helyzet súlyosságáról.

Arról, hogy a magyar tanács augusztus 10-i ülésén római vonatkozásban mi hangozhatott el, semmilyen közelebbi értesülésünk nincs. De enélkül is könnyen elősorolhatjuk a követküldés melletti érveket. A hosszú Barberini-pontifikátus végetértével jobb esélyek mutatkoztak a régóta húzódó egyházpolitikai problémák rendezésére, a különféle kúriai illetékek megfizetése alóli felmentés jogossága mellett a háborús körülmények között megfelelőbben lehetett érvelni, mint „békeidőben".[40] Az elhúzódó hadjáratban kimerülő hazai erőforrások pedig külső támogatást igényeltek, s egyre világosabbá vált,

---

[34] Szelepchényi 1644. aug. 5. előtt *substitutus cancellarius*, aug. 7-től veszprémi püspök és kancellár. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 144. és 199/1644.; MOL Magyar Kamara Archivuma (MKA) E 229 Collationes ecclesiasticae vol. 1. fol. 466–467.

[35] Lippay III. Ferdinándhoz, Nagyszombat, 1644. okt. 1. MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 80.

[36] Az uralkodó 1638. nov. 24-én szólította fel a szükséges előkészületek megtételére, hogy követutasítása kézhez vétele után azonnal útra kelhessen. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 281/1638.

[37] Királyi instrukciója és megbízólevele: MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 1–2/1643. Titkos politikai megbízatása Vazul moldvai vajda machinációi ellen: Uo. No. 16/1643. Követségéről tett relációját véleményezés végett megküldik a prímásnak és a nádornak: Uo. No. 84/1643.; MOL P 108 Esterházy cs. lt., Rep. 71. Fasc. 3. No. 133.

[38] Vö. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 406. és 408/1643.; Uo. A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 19., 96., 101., 105.; PL AS Act. Rad., caps. X. 13. cs. 30–32., 148–150., 416–419. fol.; 15. cs. 141–142. és 334–335. fol. Jakusith a lengyelországi követség ideje alatt Csáky és az udvar között is biztosította a kapcsolattartást. Erről III. Ferdinándhoz írt levele tanúskodik. Szád, 1644. jún. 2. MOL A 98 Transylvanica Fasc. 14. No. 25. Július elejétől már Bécsben találjuk, ahonnan szintén élénk figyelemmel kísérte a nemzetközi és hazai eseményeket. PL AS Act. Rad., caps. X. 16. cs. 18–19., 71–72., 99–100. fol.

[39] Elsősorban az őt a veszprémi püspökség élére emelő királyi kinevezéshez szükséges pápai megerősítése érdekében. Jakusith ezen római útjáról több figyelemre méltó részletet tartalmaz Levakovich Ráfael levele Vinkovich Benedek zágrábi püspökhöz, Róma, 1639. június 27. Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Knjiga X (ed. *Ivan Kukuljević.*) Zagreb, 1869. 181–182. o., No. 23.

[40] Minderre lásd *Fraknói:* A magyar királyi kegyúri jog. 351–358 o., valamint *Galla Ferenc:* Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye. In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. (Szerk. *Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály.*) Budapest, 1941. 561–587. o.

hogy Lengyelországtól aligha remélhető érdemi segítség. A birodalmi diplomácia részéről Rómában augusztusig még a minimális eredményt, a nápolyi tizedeket sem tudták felmutatni. A közvetlen magyar fellépés: az erdélyi és török veszély első kézből történő ismertetése viszont reményekkel kecsegtetett arra nézve, hogy ezúton talán sikerülhet a Szentszéktől számottevő katonai, illetve pénzbeli segélyt kieszközölni.

Jakusith útjának előkészítése és megszervezése majdnem három hónapot vett igénybe. Az esztergomi érsek október 19-i levelében javasolta III. Ferdinándnak, hogy a kancellári tiszte miatt akadályozott Szelepchényi helyett az egyházmegyéjéből elüldözött s a feladatra leginkább alkalmas egri püspököt küldjék Rómába – mint írja – „nem csak azért, hogy a magyar királyságbeli püspökök [pápai] megerősítésének ügyében a Kúriánál mozgatott kérdéseket, törekvéseket és akadályokat végre-valahára elrendezze, hanem hogy, ha felségteknek jónak látszik, bizonyos más ügyekben is eljárjon, amelyekről bővebben a mondott püspök úr fog felségtek színe előtt kellő alázattal szólni".[41]

A prímás levelével Linzbe érkező Jakusith a terveket írásban is megfogalmazta III. Ferdinánd számára. Előterjesztésének töredékesen fennmaradt kivonata szerint az esztergomi érsek kérésére szándékozik Rómába utazni, de nem követi címmel, hanem magánemberként és „inkognitó"-ban, csupán *ad limina sanctorum Petri et Pauli apostolorum* látogatásra. Útja alkalmával a magyar püspökségek ügyét szeretné rendezni, s ehhez kéri az uralkodó támogatását: megbízólevelet (*credentionales*), valamint instrukciót. (Ezek tartalmára nézve rövid javaslatokat is tett.) Végül csupán egy mondatban említi, hogy az ország szorult helyzetéről is tájékoztatni kívánja a pápát.[42]

Az udvari magyar kancellária 1644. október 29-én állította ki az egri püspök római küldetésével kapcsolatos iratokat. X. Incével az uralkodó azt tudatta, hogy Jakusith „a buzgóságtól indíttatva" utazik Rómába. Levelében arra kérte a pápát, hogy mindarról, amit a főpap az ő nevében a magyar egyházmegyékről előad, kedvező döntésre jusson.[43] Federigo Savelli római császári követ Jakusith tárgyalásainak támogatására kapott felszólítást, s azt is közölték vele, hogy a püspök instrukcióját később hozzá fogják eljuttatni.[44] A követutasítás megfogalmazásával Lippay prímást bízták meg.[45]

---

[41] Lippay emellett levelében még röviden elősorolja, hogy a püspökségeket illetően milyen lépéseket tart szükségesnek. MOL MKL A 30 Litt. archiep. No. 169/1644. A magyar tanács augusztusi ülése és a prímás tényleges lépést jelentő októberi levelének megírása között eltelt két hónap kétségkívül elgondolkodtató, mint ahogy az is, hogy a tanácsosok felterjesztésébe (31. jegyzet) végül mégsem került be a római út terve. Feltételezhető okként az utazás anyagi feltételeinek időigényes biztosítása vagy a Rómából érkező újabb hírek kivárása jelölhető meg. A tanács talán emiatt nem fordult közvetlenül az udvarhoz, hanem Lippayt bízta meg az utazás megszervezésével. Jakusith következő bekezdésben idézendő pongyola hivatkozása ellenére is az teljességgel kizárható, hogy csupán Lippay egyéni akciójáról lenne szó, mivel a pápa elé terjesztett követelések egyértelműen a magyar rendek nevében kerültek megfogalmazásra. Nem valószínű, hogy a prímás ezt a saját szakállára ötlötte volna ki. Elképzelhető még, hogy augusztus után egy közelebbről nem ismert gyűlésén a magyar tanács ismételten foglalkozott a kérdéssel.

[42] Mégpedig a kivonat utolsó mondatában. Feltételezhető, hogy erről részletesebben is szólt, de a további oldalak hiányoznak. Megbízóiratainak tartalmára vonatkozó elképzelései egyébként röviden ugyanazt tartalmazzák, mint végleges instrukciójának a pápai megerősítéseket taglaló, s tulajdonképpen Lippay tervezetén alapuló szövege. MOL MKL A 33 Propositiones et opiniones Fasc. *s. d.* fol. 232–233.

[43] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 310/1644.

[44] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 312/1644.

[45] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 309/1644.

Első látásra szembeötlik, hogy a királyi iratokban szó sincs a Jakusith útját leginkább aktuálissá tevő diplomáciai megbízatásról. Úgy látszik, az udvar meg akarta várni a még folyamatban lévő római tárgyalások kimenetelét, s csak ezek egyértelmű kudarca után, végső soron kívánta igénybe venni a magyar rendek segítségét. A rendi vezetés elképzeléseit ugyanakkor nem utasították el, az egri püspököt haladéktalanul útnak indították, ám azzal vártak, hogy útját politikai célokra is felhasználják. De hogy ezt a lehetőséget is szem előtt tartották, az is bizonyítja, hogy Savellinek az instrukció mellett egy Jakusith részére szóló újabb, vagyis küldetése célját módosító megbízólevél elküldését is kilátásba helyezték.[46]

A kancellária kiadványai az utazás formai jellegét viszont már ekkor egyértelműen meghatározták. Ezekben nincs szó formális és ünnepélyes követségről, az egri püspöknek magánemberként, titokban, de mégis az uralkodó képviseletében, királyi utasítás alapján kellett folytatnia megbeszéléseit.

Az egri püspök, miután október 29-én még egy, a távolléte idejére magyarországi pereit felfüggesztő mandátumot is kieszközölt,[47] valamint Camillo Melzi bécsi pápai nunciussal – ajánlását kérve – közölte utazásának egyházpolitikai célját,[48] haladéktalanul útra kelt. Kiadásait a szeptember folyamán (többek között feltehetően e célból) ideiglenes adományba kapott sági prépostság és szalkai apátság bevételeiből fedezhette.[49] A nuncius közvetítésével kereken ezer aranyat utaltak át számára Rómába.[50]

A követutasítást III. Ferdinánd felszólításának eleget téve az esztergomi érsek hamarosan kidolgozta. Bár a terjedelmes irat „A Magyar Királyság püspökségeiről és azok megerősítéséről" („Quantum ad episcopatus regni Vngariae eorumque confirmationes") címet viseli, mégis – rendkívül árulkodó módon – csupán az egyharmada foglalkozik egyházi problémákkal, tíz rövid pontba foglalva azokat, kétharmada a politikai tennivalókat taglalja.[51] E végleges formába öntött elképzeléseknek a Rómából érkező kedvezőtlen hírek hatására a császári külpolitika irányítói immár haladéktalanul zöld utat adtak.

A magyar kancellária 1645. január 12-én bocsátotta ki az újabb megbízóleveleket. Bennük már mind a pápával, mind Savelli állandó követtel, mind pedig Jakusithcsal a kettős megbízatás tényét közölték. X. Incének ezúttal azt hozta tudomására III. Ferdinánd, hogy „orbovai Jakusith György választott egri püspököt római útja alkalmával fel-

---

[46] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 312/1644.

[47] III. Ferdinánd Esterházy Miklós nádorhoz, Homonnai Drugeth János országbíróhoz és Mikulich Tamás perszonálishoz, azok helyetteseihez, valamint a nemesi ítélőszékek ülnökeihez és jegyzőihez. Linz, 1644. okt. 29. MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 307/1644.

[48] A nuncius először csak 1644. dec. 24-i jelentésében említette Jakusith útját (l. az 50. jegyzetet). A küldetést pedig következő év jan. 1-jén (BAV Barb. Lat., vol 7043. fol. 55v.) és jan. 7-én ajánlotta a pápai államtitkárság figyelmébe. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 67r.)

[49] Jakusith 1644. szept. 15-től „ad tempus donec ... et quousque is in suum Episcopatum Agriensem redire poterit" 1647. jún. 15-ig (királyi felszólítás lemondásra) volt sági prépost. Szalkai apát pedig (hasonló feltétellel, mint sági prépost) ugyancsak 1644. szept. 15-től nov. 28-ig (az apátságot ekkor a jezsuitáknak adják). MOL MKA E 229 Coll. eccl. vol. 1. fol. 476. és Uo. MKL A 35 Conc. exp. No. 160/1647., valamint No. 245., 339., 341/1644.

[50] A pénz utaltatását a prímás öccse, a jezsuita Lippay János szervezte meg. Melzi Panzirolihoz, Linz, 1644. dec. 24. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 29r.

[51] Egykorú másolata, ill. első tisztázata: PL Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV) No. 204. fol. 44–67. A megoszlás: fol. 44–51. (egyházi kérdések) és 52–57. (politika) Az első 5 pont s. k. fogalmazványa: Uo. No. 157.

hatalmaztuk arra, hogy úgy Magyarországunk püspökségeinek megerősítése ügyében, mint – a katolikus rend tagjainak nálunk tett instanciája nyomán – az ország jelenlegi szükségleteivel kapcsolatban bizonyos dolgokat szentségtek előtt képviseljen."[52] Jakusith most kifejezetten arra kapott megbízást, hogy kapcsolódjon be a pápai segélykérés érdekében folytatott diplomáciai tárgyalások menetébe. Figyelmét ugyanakkor nyomatékosan felhívták arra, hogy csak a császári követtel és Németország újonnan kinevezendő bíboros-protektorával kölcsönösen egyeztetve és együttműködve tevékenykedhet, s hogy köteles a fejleményekről rendszeres jelentésekben beszámolni.[53] Savellinek viszont meghagyták, hogy az eddig tett lépésekről részletesen informálja az egri püspököt, hogy az általa előadandó érvek a korábbiakkal összhangban legyenek.[54]

A Jakusithnak küldött követutasítás gyakorlatilag megegyezik a Lippay által megfogalmazott változattal. A kancellárián csupán az egyházjogi kérdéseket taglaló pontokat rövidítették le, vonták össze némileg, s megváltoztatták sorrendjüket, valamint néhány, protokolláris formaságokban eligazító fejezetet iktattak a végére. Lippay terjedelmes diskurzusát Magyarország politikai helyzetéről és ebből fakadó szükségleteiről szó szerint bemásolták az ugyancsak 1645. január 12-én véglegesített instrukcióba.[55]

Jakusith diplomáciai tárgyalásai Rómában

Az egri püspök ekkor már szűk egy hónapja az Örök Városban tartózkodott. Szállásheléről a fennmaradt iratok nem tesznek említést. Elképzelhető, hogy 1639-hez hasonlóan a jezsuiták Sant'Andrea noviciátusában szállt meg, vagy – miként az később is előfordult – a római magyar püspökkari ágens fogadta be a házába.[56] Federigo Savelli 1644. december 17-én jelentette az udvarnak Jakusith néhány nappal korábbi megérkeztét. A főpap, átadva III. Ferdinánd október 29-i levelét, arról tájékoztatta a követet, hogy nemcsak a magyar püspökségekről, hanem „más ügyekben" is tárgyalásokat fog folytatni. Savelli azonban Jakusithnak az úti célját kifejtő szóbeli közlései ellenére egyelőre az uralkodói levélben foglaltakhoz tartotta magát, s a püspök instrukciója, valamint újabb meghatalmazása kézhez vételéig várakozó álláspontra helyezkedett a küldetést illetően.[57]

Az egri püspök Rómában töltött első két hónapjáról szintén hallgatnak a források. Első pápai audienciájára csak február derekán került sor. Nehezen hihető ugyanakkor, hogy teljes passzivitással várta volna követutasítása megérkeztét. Egyelőre csupán feltételezhetjük, hogy azoknak a magyarországi híreknek a forrása, amelyek a pápai diplomácia 1645. január eleji hirtelen megélénkülését vonták maguk után, a bécsi nuncius[58] és a római császári

---

[52] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 5/1645.

[53] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 6/1645.

[54] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 7./1645.

[55] MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 1/1644. (!)

[56] *Galla Ferenc:* Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. 76–77. o., No. 105. (Olaszországi Magyar Oklevéltár.) Pálffy Tamás Lippay Györgyhöz, Róma, 1654. nov. 7. PL AS Act. Rad., caps. X. 23. cs. 41. fol.

[57] ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644. fol. 144.

[58] Melzi természetesen folyamatosan informálta az államtitkárságot a hadi helyzetről. A török veszélyről különösen dec. 17-i jelentése ad részletes képet. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 25r–26v. Az államtitkárság maga is

követ mellett[59] – aki Jakusith pápai fogadásáig is szünet nélkül igyekezett melegen tartani a segélykérés ügyét[60] – a harcok közeléből Rómába érkezett magyar püspök volt.

Az előzményekhez tartozik, hogy a Münsterben megindult béketárgyalásokra koncentráló pápai államtitkárság a császári diplomácia folyamatos sürgetése ellenére 1644 őszén még mindig csak óvatos, puhatolódzó lépéseket tett Varsóban és Párizsban a francia–erdélyi szövetség kiderítésére. A varsói nuncius egyedül arról tudott beszámolni, hogy az ottani követ a Csáky által toborzott lengyelek visszahívását követeli, a föderáció megkötéséről, működéséről nem voltak információi.[61] Míg a franciák 1644 elején egyértelműen cáfolták a Rákóczival kötött szövetség tényét, a párizsi nunciatúra ezúttal azt jelenthette, hogy a tagadás most már kevésbé volt határozott. Párizsban főleg azt hangoztatták, hogy Erdély bevonására a szintén protestáns Dánia Habsburgok oldalán történő hadba lépése után, csupán svéd és holland részről került sor. Azokat az állításokat mindenesetre továbbra is visszautasították, hogy pénzsegélyt küldtek volna Rákóczinak, illetve hogy diplomáciájuk Konstantinápolyban támadásra ösztönözte volna a törököket, sőt kilátásba helyezték, hogy ennek megakadályozására a maguk részéről „mindent el fognak követni".[62]

A részleges francia beismerés nyomán, valamint a Magyarországról – részben talán Jakusith közvetítésével – Rómába érkezett újabb hírek hatására és azokra hivatkozva 1645. január 11-én X. Ince már határozott hangú brévékben szólította fel a francia királyt és az anyakirálynét, valamint Condét és Mazarint, hogy kíséreljék meg rávenni az erdélyi fejedelmet: mondjon le a török és tatár segédcsapatok igénybevételéről.[63] Bagno párizsi nunciust annak közlésére hatalmazták fel, hogy jóllehet mindeddig a Szentszék elutasította a háromezer gyalogos küldésére irányuló császári igényt, ezt a kérést a katolikusokat fenyegető, im-

állandóan figyelemmel kísérte az eseményeket, különös tekintettel az oszmán és a vallásügyi vonatkozásokra. Panziroli jegyzékei Melzihez, 1644. dec. 10. és 1645. jan. 21. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 4r. és 7v.

[59] Az év végén kifejtett aktivitásáról dec. 24-i és 31-i jelentései tudósítanak. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 144. fol. 152–153. és fol. 160–161. A pápai diplomácia megélénkülésében kiemelkedően fontos szerepet játszottak a már (fentebb a 22. jegyzetben) említett 1644. dec. 16-i instrukcióban foglalt isztambuli és magyarországi hírek. Ezeket Savellinek a bíborosi kollégium összes tagjával (különösen a császárpárti kardinálisokkal) közölnie kellett, amit 1645. jan. 1-jén meg is tett. X. Ince azonban – betegsége miatt – csak később tudta fogadni őt. (A követ 1645. jan. 1-ji jelentése. Uo. Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 1–2.) Elsősorban ezzel magyarázható, hogy míg az államtitkárság már jan. 2-án utasította a párizsi nunciatúrát a franciák minden eddiginél komolyabb figyelmeztetésére, a pápai brévéket csak kilenc nappal később fogalmazták meg (l. alább 63. j.).

[60] 1645. jan. 21-i és febr. 11-i jelentései. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 3–4. és 17–22.

[61] Estratto d'una lettara di Varschau delli 19 Novembre 1644. ASV Miscellanea [Armadi I–XV], Armadio I. vol. 11. fol. 355r.

[62] Panziroli államtitkár 1644. okt. 24-én utasította Bagno nunciust arra, hogy a francia–erdélyi szövetségről információkat szerezzen. Ezt Bagno nov. 15-i részletes jelentése említi. Az államtitkárság nov. 28-i jegyzékében foglakozott ismét behatóan a kérdéssel, amelyre Bagno dec. 24-én küldött terjedelmes választ. ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92. fol. 28r–30v.; vol. 309. fol. 8v–9r.; vol. 92. fol. 58r–59v. A X. Ince által újjászervezett államtitkárság szervezetére és szerepére: *Ludwig Hammelmayer:* Grundlinien der entwicklung des päpstliche Staatssekretariats von Paul V. – bis Innozenz X. (1605 bis 1655). *Römische Quartalschrift*, 55. (1960) 171–177. o.

[63] Fogalmazványuk: ASV Armarium XLV, vol. 29. fol. 12r., 10r., 11r. Másolatuk (*registrum*): Uo, Epistulae ad Principes, vol. 54. No. 34. 36–39.

már nyilvánvaló török veszély esetében aligha tagadhatják meg tovább, tekintve hogy a korábbi pápák is mindig támogatták az oszmánok elleni küzdelmet.[64]

A határozott fellépés nem tudta elérni a kívánt hatást, sőt a francia válasz jelentősen csökkentette a Szentszék diplomáciai mozgásterét. Bagno, miközben tolmácsolta X. Ince afölött érzett megbotránkozását, hogy „egy a francia koronával szövetséges, illetve baráti fejedelem török fegyvereket hív és fordít a keresztények ellen", azt a választ könyvelhette el Párizs részéről, hogy ezt aligha tartják valószínűnek, ha azonban a hír mégis igaz lenne, úgymond tenni fognak ellene, noha véleményük szerint az erdélyi fejedelem sem „megveszekedettebb" protestáns, mint a császári szövetségben harcoló szász és brandenburgi választó. Legfőképp pedig arra hívták fel nyomatékosan a nuncius figyelmét, hogy amennyiben X. Ince – akár csak a török ellen is – megadja a kért háromezer főnyi gyalogost a Habsburgoknak, azt úgy fogják tekinteni, hogy a Szentszék feladta semlegességét, s nyíltan csatlakozott az ellenséghez.[65] A francia ultimátum híre Jakusith első audienciájának másnapján, 1645. február 16-án érkezett meg Rómába.[66]

Az első pápai audiencia: 1645. február 15.

Az egri püspöknek e kedvezőtlen nagypolitikai tendenciák ellenében kellett volna eredményt elérnie. Céljai megvalósítására először február 15-i pápai kihallgatásán nyílt lehetősége, amelyet a császári követ szervezett meg számára. Federigo Savelli február 11-i jelentésében arról számolt be III. Ferdinándnak, hogy az időközben megérkezett január 12-i instrukciót és az új megbízólevelet aznap átadta a nála ismételten jelentkező Jakusithnak, s az audiencia időpontját már korábban egyeztette a pápai főkamarással (maestro di camera). Mivel a püspök kérte tőle, hogy az eddig tett lépésekről rendelkezésre álló iratokba betekinthessen, ezt – rendezésük után – a korábbi utasításokkal összhangban biztosítani fogja számára, hogy a küldetése mindkét tárgyában készítendő emlékiratait és beszédeit ezekkel összhangban fogalmazhassa meg.[67] Úgy látszik azonban, hogy Lippay prímásnak a követutasításba illesztett diskurzusa tökéletesen megfelelőnek bizonyult, mert Jakusith a *stylus curiae* formai követelményei szerint átmásolva, szó szerint ezt terjesztette a pápa elé.[68]

A több mint egy órán keresztül tartó audiencián elhangzottak Jakusith három nappal később papírra vetett összfoglalója és a pápának benyújtott emlékirat tartalma alapján idézhetők fel.

---

[64] Panziroli Bagnóhoz, Róma, 1645. jan. 2. ASV Segr. Stato, Francia, vol. 309. fol. 13v–14v.

[65] Bagno Panzirolihoz, Párizs, 1645. jan. 27. ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92. fol. 87r–88v.

[66] Ahol a Habsburgok diplomáciai erőfeszítéseinek ellensúlyozására Velencéből odarendelt Gremoville francia követ is fokozott aktivitást tanúsított. Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. febr. 17. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 25–26. A Gremoville küldetésével bőségesen foglalkozó *Vittorio Tornetta* egy szót sem ejt a segélykérés problémájáról: *La politica del Mazzarino verso il Papato (1644—46)*. Archivio Storico Italiano, 99. (1941) 86–116. o. és 100. (1942) 95–134.

[67] Az eredeti jelentés: Österreichische Nazionalbibliothek, Handschriftensammlung, Autographen, ms. 23/96-2.

[68] Vagyis megszólítással (*Beatissime Pater*) és külcímzéssel (*Sanctissimo domino nostro. Pro regno Hungariae*) látta el. A memoriálé Jakusith követségének és főként az 1644–1645-ös évek más magyar vonatkozású irataival együtt megtalálható: ASV Misc., Arm. I. vol. 11. fol. 359r–362v.

Az egri püspök Lippay fejtegetéseit a célnak megfelelőnek, de túlságosan hosszúnak találta, s attól való félelmében, hogy X. Incéhez csupán a követelésekre koncentráló kivonat fog eljutni, a memoriálé átnyújtása előtt szóban is ismertette annak tartalmát.[69] Milyen érvek hangozhattak el a pápa meggyőzésére? Elöljáróban egy felfokozott hangvételű eszmefuttatás arról, hogy mit tett és mit tesz „az egykor virágzó, ám jelenleg elgyötört" magyar nemzet a kereszténység védelmezőjeként a török ellen, hogy nincs olyan nap, sőt olyan óra, amikor a török ne ontana ki magyar vért. Másodsorban azon bizonyítékok elősorolása következett, hogy az erdélyi támadás és a török háborús készülődés mögött a katolikus Franciaország áll. Lippay diskurzusa egyenesen azt állítja, hogy a franciák 80.000 tallért fizettek a nagyvezírnek, abból a célból, hogy Rákóczinak engedélyt és segédcsapatokat adjon a támadáshoz, a nagyvezír halála után pedig ők szerezték meg a folytatáshoz szükséges felhatalmazást. A fenyegető török hadikészülődést részben az Esterházy nádortól kapott információk alapján ecseteli. Legújabb fejleményként azokat az 1644. november 10-én a konstantinápolyi császári rezidens titkára által személyesen, titokban hozott információkat tudatja, amelyek az erdélyi fejedelem királyi Magyarországból elfoglalt területek hódoltatására tett ígéreteinek és kötelezettségeinek részleteit tartalmazzák.

Szintén a küszöbönálló általános török támadás veszélyét volt hivatott érzékeltetni az ezt követő fejezet, amely a megélénkülő oszmán portyázásokat: a Csákyak, Batthyány Ádám és a Zrínyiek birtokainak feldúlását, a nyitravidéki betörést, valamint Szécsény, Balassagyarmat és Drégely felégetését mondja el. Mindezekből Jakusith azt a következtetést vonhatta le a pápa előtt, hogy ha a francia korona machinációi Magyarországot török kézre juttatják, a legyengült és szétforgácsolt birodalom nem tudja megállítani az oszmánok terjeszkedését, így az út szabaddá válik nyugatra, s ezáltal Itáliát a szárazföld felől is támadás érheti.

Arra az eshetőségre, ha a török főcsapás – amelynek megindulása a perzsákkal kötött béke nyomán nem lehet kétséges – a Mediterraneum ellen irányulna, a memoriálé a másik s nem csupán elméleti kockázatot: a protestáns Rákóczi és nyugati szövetségesei várható győzelmét és az ennek bekövetkeztével a katolicizmust érő hátrányokat hangsúlyozza. Arra hívja fel a pápa figyelmét, hogy egy protestáns uralkodó uralma – Anglia, Svédország, Dánia, Hollandia és Szászország mintájára – a katolikus vallás megszűnését eredményezné Magyarországon. Különösen azért, mivel Rákóczi nemcsak hogy református, hanem már számos tanújelét adta a katolikusokkal szembeni ellenséges érzületének: többek között a korábbi kassai vérengzéssel, újabban pedig a leleszi konvent elüldözésével. Sőt kiáltványában támadását is a királyságbeli protestánsok megsegítésével indokolta, amikor pedig a nagyszombati tárgyalásokon már minden politikai kérdésben megegyezés született, a harcok vallási kérdések miatt folytatódnak.

Jakusith mindezen érvek alapján a magyar rendek nevében („nomine afflictissimi regni Hungariae statuumque eius et ordinum") négy teljesítendő kérést terjesztett a X. Ince elé.

Először: az egész keresztény világra kiterjedő legfőbb pásztori felelősségétől vezéreltetve a pápa gondoskodjék a szükséges teendőkről, ha a török teljes erejével a keresz-

[69] Jakusith február 18-i s. k. levele III. Ferdinándhoz. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Georg Jakusith an Ferdinand III. 1645. fol. 1r–3v.

ténységre tör, irányuljon a támadás akár Magyarország, akár Málta, vagy mindkettő ellen. Nehogy az országot vagy más területeket az európai nemzetek egymás elleni háborúja miatt vagy a váratlanság okán az oszmánok teljesen uralmuk alá vethessék.

Másodszor: figyelmeztesse a francia koronát, különösen pedig az Anyaszentegyház bíborosát, Mazarint, hogy bontsa fel az Erdéllyel kötött szövetségét, s ne támogassa a katolikus vallás ellen törő fejedelmet. Kiváltképp pedig a török izgatásával hagyjon fel, mert ez Magyarország bukásához vezethet.

Harmadszor: minden igyekezetével azon legyen, hogy elsősorban a császár és Franciaország között végre megszülessen az általános béke, hogy a keresztény ügy javára mindnyájuk ősi és közös ellenségét, a törököt egyesült erővel végre-valahára legyőzhessék és Magyarországról kiűzhessék.

A negyedik, konkrét hadászati követeléseket tartalmazó pont szó szerint a következő volt: „Végezetül, míg mindezek megvalósulnak, őszentsége azon boldog emlékezetű elődei példájára, akik Magyarországot mindig nagy igyekezettel megmenteni akarták, nem kímélve Itália népét és nemességét óriási pénzösszegeket költöttek megvédésére, legalább háromezer lovas és háromezer gyalogos toborzására elegendő háromszázezer aranyat, s ha a török támadás bekövetkezik, annak idejére szükség szerint kisebb-nagyobb összegeket pásztori gondoskodásától és ezen apostoli királyság iránti atyai érzületétől vezéreltetve méltóztassék segítségül küldeni Magyarországnak és őfelségének, legkegyelmesebb urunknak és királyunknak. Ezekkel egyesítve ő császári felségének azokat az alakulatait, amelyeket e kedvezőtlen helyzetében az ellenség sokaságától szorongattatva küldeni tud, valamint saját erőinket, bízunk abban, hogy Isten segítségével a török segédcsapatokkal megerősített ellenségnek is ellen tudunk állni. S ha pedig Isten a török háborút elfordítja fejünk fölül, nem lesz szükség két évnél több időre, hogy Isten áldásával a legkedvezőbb békét köthessük meg, mégpedig az ellenség erejét megtörve és a török terjeszkedését visszaszorítva olyan feltételekkel, amelyek alapján méltán remélhető, hogy rövid időn belül az egész ország a katolikus egyház kebelére és az őszentsége iránti engedelmességre vissza fog térni. Nem kételkedünk, hogy ezáltal országunk az eretnekség okozta átkos zavargásoktól a jövőben teljesen mentes lesz."

A (katolikus) magyar rendek nevében előterjesztett követelésekre X. Ince – Jakusith elmondása szerint – kitérő válaszokat adott. Az első és a harmadik, a török elleni összefogás és az európai „univerzális békesség" megteremtését tárgyaló pontokra „mély hallgatás és sóhaj" volt a válasz. A második, a franciák ellen irányuló kérésre, jóllehet – mint láthattuk – Róma már tisztában volt a valós helyzettel, s diplomáciai lépéseket is tett a francia–erdélyi, illetve francia–török kapcsolatok lazítására, a pápa azt válaszolta, hogy a franciák eskü alatt állították, hogy sem Erdéllyel, sem a törökkel nem léptek konföderációra, sőt egy török támadás esetére segítséget is ígértek. (E fogadkozások egyébként egyes római vélemények szerint kifejezetten a Magyarországnak nyújtandó segítség megakadályozására irányultak.)[70] X. Ince a negyedik, a császári diplomácia korábbi igényeit túllicitáló kérés, vagyis a török elleni védekezés, illetve a fegyveres rekatolizáció megvalósítása céljából hatezer katona toborzására kért 300.000 arany kapcsán ugyan a

[70] L. a kapucinus Valeriano Magno Harrach bíboroshoz írt levelét. Róma, 1645. febr. 25. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalabert, Korresp., Kart. 45. fol. 130–131.

pápai kincstár kimerült voltát kezdte emlegetni, ám egyelőre mégsem zárkózott el teljesen az ország megsegítésének gondolatától.

Az egri püspök viszontválaszában kifejtette, hogy az a két fő nehézség, amely – alapos politikai tájékozottságra valló – meglátása szerint a Szentszéket a segélynyújtásban meggátolhatja, könnyen kikerülhető. Konkrétan a franciákkal való szembekerülés veszélyét, illetve a pápai költségvetés zilált állapotát hozta elő. Az elsővel kapcsolatban elismerte, hogy a pápa, mint *pater universalis* valóban nem lehet részrehajló a katolikus államok konfliktusaiban, ugyanakkor arra hívta fel X. Ince figyelmét, hogy magyar vonatkozásban kizárólag az „eretnekek" és a török elleni harcról van szó. S mivel pedig Franciaország eskü alatt állította, hogy sem Erdéllyel, sem az Oszmán Birodalommal nem kötött szövetséget, nem tekintheti ellene irányuló lépésnek, ha Róma segítséget nyújt az erdélyi–török csapatokkal szemben folytatott küzdelemhez. A pápaság közbeavatkozásának jogi megalapozására II. Szilveszter (999–1003) – Melchior Inchoffer jezsuita által nem sokkal korábban publikált, de (mint azóta kiderült) hamisított – bulláját hozta fel, amely a Szentszéket a Szent István által neki felajánlott ország iránt különös felelősségvállalásra kötelezi.

X. Incének a pápai kincstár feltöltésének lehetőségeit firtató kérdésére Jakusith három pontban fejtette ki javaslatait. Először is – meglepő jártasságot árulva el bizonyos típusú kúriai karrierek mögöttes tényezőiről –, azt ajánlotta a pápának, hogy az apostoli kamara tisztviselői közül kooptáljon valakit a bíborosi kollégium tagjai közé. Ezáltal az egyház fejedelmei körébe avanzsált újsütetű kardinális korábban pénzért vásárolt kúriai állásai felszabadulnának, az újbóli áruba bocsátásukból befolyó mintegy 80.000 arany pedig első részletként akár már másnap útnak indítható lenne Magyarországra.[71] (A Pamphili-pápának nem volt szüksége e téren a magyar főpap találékonyságára. Már korábban tervezte egy chierico di Camera előléptetését. Erre március 4-én Benedetto Odeschalchi személyében került sor, aki bő harminc évvel később XI. Ince [1676–1689] néven lépett a pápai trónra, és hasonló nevű elődjétől a török kérdésben gyökeresen eltérő magatartást tanúsított Magyarország irányában.[72]) Jakusith másik két ötlete a közvélekedés szerint az előző pápa, VIII. Orbán rokonaihoz vándorolt hatalmas összegek hasznosítására, valamint az itáliai fejedelmek Szentszék irányítása alatti összefogására irányult. Ez utóbbit egy általános török támadás esetére a pápa kilátásba is helyezte.

Az egyházfőnek a magyar javaslatokra adott kitérő válaszait nemcsak a francia nyomásgyakorlás és a római államháztartás valóban aggasztó, de korántsem végzetes állapota magyarázza.[73] Már a decemberben megfogalmazott Lippay-féle hazai propozícióban is felmerült annak lehetősége, hogy az oszmán fő csapás iránya a Mediterraneum

---

[71] A kúriai bíborosi promócióknak ezt a kora újkori háttérmechanizmusát ismerteti: *Christoph Weber:* Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit (1500–1800). Frankfurt am Main, 1996. 182–239. o. (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte 2.) Ilyen esetekben nem egyházi javadalomról, hanem hivatali tisztségekről volt szó, amelyek árusítása régóta bevett gyakorlatnak és a Szentszék fontos jövedelemforrásának számított, s nem tekinthető simóniának.

[72] Vö. HC IV. 28. o.; *Weber:* Senatus Divinus. 196–199. o.

[73] Az egyházi állam kora újkori kiadásainak és bevételeinek rövid áttekintése: *Clemens Bauer:* Die Epochen der Papstfinanz. Ein Versuch. *Historische Zeitschrift*, 138. (1928) 492–497. o. A VIII. Orbán halála utáni helyzetre *Joseph Grisar:* Päpstliche Finanzen, Nepotismus und Kirchenrecht unter Urban VIII. In: Xenia Piana. Roma, 1943. 205–366. o., különösen 305–310. o. (Miscellanea Historiae Pontificiae 7.)

lesz. Rómában a legvadabb hírek keringtek az esedékes invázió célját illetően. Málta mellett elsősorban a dél-itáliai spanyol területeket emlegették.[74] A pápai államtitkárság pedig teljesen biztos volt abban, hogy a legnagyobb veszély Velence égei-tengeri érdekeltségeit fenyegeti. Ez utóbbi gyanút rövidesen igazolta a Kréta birtoklásáért folytatott úgynevezett kandiai háború áprilisi kitörése, amely csak 1669-ben ért véget a sziget elvesztésével. Róma felszabadítható pénzügyi és katonai kapacitását az ezért szintén folyamatosan lobbizó s a franciák támogatását is élvező *Signoria* kapta meg: a Szentszék már februárban döntött arról, hogy a velencei hadseregnek négyezer gyalogost küld erősítésül.[75]

A második pápai audiencia: 1645. február 24.

Bár a császári diplomácia igyekezett új érvet kovácsolni a Velence számára kedvező pápai döntést követően, mondván, a méltányosság azt diktálja, hogy a Habsburgok érdekeit is ugyanúgy vegyék figyelembe,[76] az egri püspök további diplomáciai tevékenységének már nem a török, hanem elsősorban a protestáns Erdély elleni segélykérésre kellett koncentrálnia. Ez pedig jócskán lecsökkentette esélyeit, nem mintha a fegyveres rekatolizáció gondolata idegen lett volna Rómától, hanem mert így a Habsburgoknak nyújtandó támogatás esetén a Szentszék ellen kilátásba helyezett francia válaszlépések ellenében már aligha lehetett alkalmas érvet találni. Mint láthattuk, francia részről külön felhívták arra a párizsi nuncius figyelmét, hogy a Habsburgok is számos protestáns szövetségessel rendelkeznek. Ennek ellenére az újabb kihallgatáson történtekről kiszivárgott hírek szerint Jakusith ismételten megpróbált érvelni amellett, hogy a magyar rendek kérésének a Szentszék a francia korona érdekeinek sérelme nélkül eleget tehet. A híradások abban ugyan tévednek, hogy az egri püspök mindezt ismét kizárólag a török veszélyre hivatkozva proponálta volna, a téren viszont helytállóak, hogy Jakusithnak ezúttal sikerült a pápát alaposan felbőszítenie.[77]

Mi is történt valójában 1645. február 24-én? A kedvezőtlen fejleményekről Jakusith március 4-i rövid beszámolója és a kihallgatáson előadottakról utólag, a pápa részére megfogalmazott emlékeztetője tájékoztat, amelyet a laibachi püspök közvetítésével juttatott el az államtitkárságra.[78]

---

[74] Vö. Jakusith 1645. febr. 18-i (a 69. jegyzetben idézett) levelének első utóiratát.

[75] Panziroli bíboros-államtitkár 1645. febr. 25-i jegyzéke Melzi bécsi nunciushoz (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 11r.), valamint Valeriano Magno febr. 25-i levele Harrach bíboroshoz (70. jegyzet). A kandiai háborúra: *Ekkehard Eickhoff:* Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. München, 1970. *Eickhoff* (32–34. o.) csak röviden tér ki a háború kezdetének római visszhangjára, és nem említi a Szentszék Velencének nyújtott támogatását.

[76] Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. febr. 25. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 31–32.

[77] Valeriano Magno Harrach bíboroshoz, Róma, 1645. febr. 25. (70. jegyzet). Harrach római ágense, Giovanni Barsotti, számos fennmaradt levelében – a kapucinus hivatkozása ellenére – nem tesz említést e február végi audienciáról. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst Adalbert, Korresp., Kart. 136. [*ord. cron.*]

[78] Jakusith III. Ferdinándhoz írt s. k. levelének lelőhelye: MOL MKL A 29 Litterae Roma exaratae No. 22/1645. A memoriálé másolata uo., eredetije (*Sanctissimo domino nostro. Supplicat Georgius Iakusith electus episcopus Agriensis pro regno Hungariae*): ASV Misc., Arm. I. vol. 11. fol. .312rv és 317rv. A második pápai kihallgatás időpontjának megállapítása konjekturális. Jakusith, bevezető mondata tanúsága szerint az audiencia másnapján fogalmazta meg az emlékeztetőt, amely febr. 26-án került átadásra, amint azt a külzetére vezetett

Az egri püspök a második audiencián az otthonról kapott hírek alapján leginkább azt helyezte érvelése középpontjába, hogy a Rákóczi képviselőivel folytatott nagyszombati alkudozásokon III. Ferdinánd két lényeges vallásügyi kérdésben is engedni kényszerül. Az egyik engedmény az, hogy az erdélyi támadás idején mindkét részről elfoglalt templomokat visszaszolgáltassák. Ez katolikus részről majdnem kilencven templom elvesztését jelentetené. A másik feltétel legalább ennyire súlyos: ezentúl ha a katolikusok bármely városban vagy faluban vissza is szereznek egy templomot a protestánsoktól, prédikátorukat nem űzhetik el, ami a parasztság szabad vallásgyakorlatának biztosításával lenne egyenértékű. Emellett félő, hogy a felső-magyarországi vármegyék Erdély fennhatósága alá kerülnek.[79]

A magyar főpap ugyanakkor kiemelte, hogy mindebben még nem született végleges döntés, de segítség híján meg kell hátrálniuk. Arra szólította fel tehát a pápát, hogy adjon gyors és határozott feleletet: küld-e támogatást Magyarország részére, avagy nem. Ha igen, tekintettel az égető szükségre, tegye ezt meg minél előbb. Ha nem, azt is azonnal közölje, nehogy a hiábavaló várakozás miatt a békét később csak még előnytelenebb feltételekkel köthessék meg. Tagadó válasz esetén azonban a magyarországi katolicizmust ért óriási veszteségeket Róma se III. Ferdinándnak, se a magyar rendeknek ne rója majd fel – fejezte be a pápa előtt eszmefuttatását Jakusith.

Saját elmondása szerint a püspök igyekezett érveit diplomáciai megbízatásához illően „alázatosan, szerényen és óvatosan" előadni, a felelősséget a Szentszékre áthárító mondatai – az audiencia egyetlen kézzelfogható eredményeként – mégis meglehetős indulatba hozták a lehetőségei korlátaival tisztában lévő X. Incét. A magyar főpap ezután már egyáltalán nem látott reményt arra, hogy küldetése sikerrel járhat. Mint írja, az új pápa pontifikátusának – közelebbről nem részletezett – jellemzőit látva, már kezdettől fogva kételkedett az eredményt illetően, s e várakozásában sajnos nem is csalódott. A pápától mindeddig azon kívül, hogy majd „meglátjuk" és „megfontoljuk", más választ nem kapott, mintha a koronázásától eltelt idő nem lett volna elegendő a tájékozódásra és a gondolkodásra – fűzi hozzá maliciózusan. Február 24-én egyedül azt tudta elérni, hogy egyik korábbi javaslatára reflektálva a Pamphili-pápa elődje családjához, a Barberinikhez utalta az ügyet. A püspök szerint ez csupán akkor érne valamit, ha VIII. Orbán neposait tételesen elszámoltatnák az elmúlt két évtized bevételeiről, enélkül a pápa intézkedése csupán a merev elutasítás látszatának elkerülését szolgálja.

*

Jakusith egy cseppet sem túlzott, amikor azt juttatta kifejezésre, hogy Magyarországon milyen nagy várakozásokat fűznek Róma segítségéhez. A mindvégig váltakozó sikerrel zajló, előrenyomulásokkal, majd visszavonulásokkal tarkított és folytonos tárgyalásokkal kísért felső-magyarországi háborúban 1645 elejére kedvező fordulatot helyezett

iktatás mutatja. Következésképp a febr. 24-i dátum látszik valószínűnek, amely pénteki nap és a császári követ fogadásának bevett időpontja volt. Elképzelhető még febr. 22., a szokásos szerdai általános kihallgatási nap is, ez esetben az emlékiratot több napos késéssel nyújtották be, ami kevéssé valószínű. Jakusith vélhetően valami kedvezőbb fejleményre várva írta meg jelentését március 4-én, vagyis jóval az audidencia után, mivel talán nem akart ismét csak kudarcról beszámolni.

[79] Ezek rövid ismertetése és iratai: *Szilágyi:* A linzi béke okirattára. 61–300. o.

kilátásba az a tény, hogy időközben a konstantinápolyi császári követségnek sikerült rávennie a Földközi-tenger medencéje felé fordulő Portát, hogy visszavonja a Rákóczi hadjáratára adott engedélyt s hogy hazarendelje a mellé adott török és tatár segédcsapatokat. A császári seregek Csehországban elszenvedett súlyos, de korántsem megsemmisítő veresége ellenére – amelyet, mint látni fogjuk, Jakusith egészen másképpen interpretált Rómában – a magyar rendi vezetés reális esélyt látott arra, hogy mind a felsőmagyarországi vármegyék megtartása terén, mind a vallási kérdésekben rendkívül előnyös feltételekkel köthetnek majd békét az erdélyi fejedelemmel.

A sikerhez négy előfeltétel teljesülését tartották elengedhetetlennek: 1. Az uralkodó nem kényszerül a svédek ellen vezérelni a még Magyarországon állomásozó, bár csekély számú német csapatokat. 2. Sikerül megakadályozni a svéd és az erdélyi hadsereg egyesülését. 3. A török tényleg megvon minden támogatást Rákóczitól. 4. A Szentszék megadja a kért segítséget.[80] Amint 1645. március 20-i levelében Lippay György esztergomi érsek az uralkodónak kifejtette, e feltételek teljesülése esetén már négyezer főnyi pápai katonaság elegendő lenne ahhoz, hogy további császári egységek bevetése nélkül is komoly eredményeket érhessenek el.[81]

E létszám nagyságát akkor értékelhetjük a maga valójában, ha tudjuk, hogy a Magyarországon maradt német alakulatok és a magyar főurak csapatainak összlétszáma (a várak őrsége nélkül) körülbelül ugyanennyi, két-kétezer fő volt. Ez a szám szintén a prímás becslésén alapul, aki Jakusith római erőfeszítéseivel párhuzamosan a Szentszék bécsi képviselőjét igyekezett megdolgozni a Magyarországnak adandó segély érdekében.[82] Lippay mind 1645. január 30-i, mind február 28-i levelében arról tájékoztatta Melzi nunciust, hogy mindent elkövet annak érdekében, nehogy a nagyszombati tárgyalásokon a katolicizmust hátrányosan érintő megállapodás szülessék. Hosszasan fejtegette a császári teológusok illetéktelenségét hazai ügyekben (Rómában éppen ezek véleménye volt Jakusith érvelésének alapja); sőt a nádorral is éles összeütközésbe került a vallási engedmények miatt.[83]

Lippaynak a nuncius felé tett lépése ezúttal nem volt túl szerencsés. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy Jakusith második pápai audienciáján alkalmazott, a katolicizmus érdekeit előtérbe helyező taktikája részben azért maradhatott Rómában visszhang nélkül, mert – bár a prímás az uralkodó háta mögött nem mert közvetlenül a pápához fordulni[84] – az államtitkárság időközben értesült a prímás akcióiról.[85] Következésképp a protestánsok térnyerésének meggátolására a Szentszék kellő garanciát látott az esztergomi érsek „állhatatosságában". A Kúriánál megelégedtek azzal, hogy már ja-

---

[80] Lippay György III. Ferdinándhoz, Nagyszombat, 1645. márc 16. MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc 14. No. 9/1645. és még a következő jegyzetben idézendő forrás.

[81] Az ugyancsak Nagyszombatból keltezett s. k. levél megtalálható: MOL MKL A 98 Transylvanica Fasc 14. No. 11/1645.

[82] Lippay Melzi nunciushoz, Nagyszombat, 1645. jan. 30. Másolata: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 91r–92v.

[83] Ez utóbbi részleteiről a február 28-i levél szól, amelynek kópiája ugyancsak: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 123rv.

[84] Az esztergomi érsek jan. 30-i levelében (82. jegyzet) említi ezt a nunciusnak.

[85] Lippay írásait másolatban a nuncius 1645. febr. 4-i és márc. 4-i jelentéseivel együtt azonnal továbbította Rómába. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 52r és 62r.

nuár közepén külön brévében ismerjék el az esztergomi érsek vallás védelmében kifejtett buzgólkodását, s hogy a jövőre nézve hasonló magatartásra biztassák.[86]

A magyar rendi vezetés belső nézeteltérései ellenére más úton is biztosítani igyekezett a reménybeli sikert. Egy évvel Csáky István megbízatása után ismét küldöttséget menesztettek Lengyelországba, ezúttal abból a célból, hogy IV. Ulászló engedélyezzen újabb toborzásokat országa területén, illetve, hogy ne tiltsa meg a lengyel főuraknak, hogy azok Rákóczi ellen harcolhassanak Magyarországon. (Egy formális szövetségre a Habsburg származású királyné halála és a tervezett francia házasságkötés miatt nem sok esély volt.) Wesselényi Ferenc és Hosszútóthy László váradi püspök 1645 márciusában Csákyhoz hasonlóan királyi instrukcióval indult útnak.[87] Hosszútóthy a prímásnak az egyházi rend nevében a gneznói érsekhez írt levelét is magával vitte, amely a közös hitre és hivatásra hivatkozva külön kérelemmel fordult a lengyel hierarchiához.[88] Ez utóbbi momentum nemcsak azért érdemel külön figyelmet, mert egy meglepő vonással gazdagítja a magyar rendek korabeli diplomáciai tevékenységéről alkotott eddigi képet, hanem mert arról is tanúskodik, hogy a klérus látóköre a római központ mellett a szomszédos helyi egyházak nyújtotta lehetőségekre is kiterjedt.[89]

Jakusith harmadik emlékirata a pápához: 1645. március 28.

A magyar rendek figyelmének középpontjában azonban továbbra is Róma állt. Az egri püspök nem túl szerencsésen végződött második audienciája után sem tett le végleg arról, hogy küldetése sikerrel járjon. Több kihallgatásra – úgy tűnik – nem kapott lehetőséget, mindazáltal X. Ince az erőteljes sürgetés ellenére még mindig halogatta döntését. Az ismételt próbálkozásra ez adott lehetőséget.

A császári hadak csehországi veresége okozta – a tényleges károk által talán nem indokolt – általános római döbbenetet kihasználva Jakusith március 28-án egy újabb, huszonnégy pontba foglalt memoriálét intézett a pápához.[90] Mint írja: „az illőnél talán jobban megterheltem őszentségét, hogy végre felébredne olyannyira mély álmából..."[91]

---

[86] A bréve szövegét hasztalan kerestem. Küldéséről először a nuncius 1645. jan. 28-i jelentése szól. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 89r. A prímás ominózus jan. 30-i levelében köszönte meg a pápai iratot.

[87] Megbízatásuk „non tum per modum sollemnis legationis, quam amicabilis pro moderni temporis ratione requisitionis" szólt. Az 1645. március 1-jén megfogalmazott, 10 pontba foglalt követutasítás elsősorban Kassa esetleges török kézre kerülésével és Erdély túlzott megerősödésével riogatva, illetve az oszmánok ellen Lengyelországnak nyújtott korábbi Habsburg támogatásokat felemlegetve próbált hatást elérni. Az instrukció mivel a katonatoborzás megengedésére tett korábbi ígéretekre hivatkozik (10. pont), kifejezetten Csáky előző évi követjárásának közvetlen folytatásának tekinthető. A fogalmazvány lelőhelye: MOL MKL A 35 Conc. exp. No 88/1645. A követek megbízólevelei: Uo. No. 71/1645. (IV. Ulászlóhoz); No. 73/1645. (a lengyel rendekhez); No. 70/1645. (a krakkói palatinushoz).

[88] Nagyszombat, 1645. március 27. Fogalmazványa: PL AS Act. Rad., caps. V. No. 45. fol. 1–3.

[89] Az újabb lengyelországi követjárás részleteiről és korlátozott eredményéről Hosszútóthy 1645. jún. 7-én értesítette Lippay prímást. Eredetije: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175. fol. 174–175. A küldetésre lásd még Wesselényi júl. 9-i, Gdováról írt levelét. Kiadva: *Georgius Pray:* Epistolae procerum Regni Hungariae. III. k. Posonii, 1806. 452–454. o. *Pray* után újraközölte: *Várkonyi Gábor:* II. Rákóczy György esküvője. Budapest, 1990. 125–127. és 141–142. o., 166. jegyzet. (Régi magyar történelmi források 2.)

[90] *Ad sanctissimum dominum nostrum. Pro Georgio electo episcopo Agriensi.* ASV Misc., Arm. I. vol. 11. fol. 352r–354v.

[91] Jakusith 1645. ápr. 1-jén Baberini kardinálissal folytatott megbeszéléséről III. Ferdinándhoz írt s. k. jelentésében csak röviden tér ki az újabb memoriáléra. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Georg Jakusith an Ferdinand III. 1645. fol. 5r–6v.

Jakusith ez újabb emlékirat első tizenöt, mindössze egy-egy mondatból álló pontjában rendkívül hatásosan tekinti át a csehországi kudarc következményeit és a kedvezőtlenre fordult európai viszonyokat. Az 1–4. pontban ecseteli a birodalom teljes kiszolgáltatottságát a lutheránus svédeknek, az 5–9. pontban azt emeli ki, hogy a túlságosan megerősödött svédeket a franciák sem tudják majd kordában tartani, sőt idővel súlyos konfliktusra is sor kerülhet a két hatalom között. A 10–16. pontban a püspök a szomorú következményeket összegzi, azaz hogy a protestáns államok hatalmának növekedése nem csak némely, hanem az összes katolikus ország gyengülését jelenti: Spanyolország és Portugália régi dicsősége már a múlté, Franciaország kimerült a háborúban, Lengyelországot belülről a protestantizmus, kívülről az ortodoxia és a török gyengíti, Itáliát leszámítva pedig az összes többi európai ország vagy „eretnek", vagy skizmatikus. Az osztrák uralkodóház és Magyarország várható bukása pedig Itáliát és az egész katolicizmust közvetlen „pogány és eretnek" fenyegetésnek teszi ki.

A 17–24. pont már kizárólag Magyarországgal foglalkozik. Az ország megmentése a kedvezőtlen külpolitikai körülmények és a várható tragikus következmények miatt minden eddiginél nagyobb súllyal esik latba – tetszik ki a sorok mögül az emlékirat alapgondolata. Jakusith szerint a szárazföldi török támadás időleges elhalasztását az indokolja, hogy az oszmánok mindaddig kivárnak, amíg a nyugati kereszténység teljesen legyengül belharcaiban: az iszlám törvények ismeretében csak ezzel magyarázható látszólagos tétlenségük.

Az otthonról kapott hírek alapján a magyar főpap tényekkel alátámasztva újból bizonyította a francia–erdélyi szövetség létezését: memoriáléjában tájékoztatta Rómát a Rákóczival Magyarországon 1644 vége óta tárgyaló De Croissy küldetéséről. Ugyancsak a francia diplomáciára hárította a Habsburg–lengyel szövetség meghiúsulásának ódiumát, ami – félelmei szerint – nemcsak Erdélynek, hanem a töröknek is szabadabb mozgásteret biztosít. Az emlékirat arra a veszélyére is nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy mivel Rákóczi követei ajándékokkal és ígérgetésekkel folyamatosan dolgoznak a Porta támogatásának újbóli megszerzésén, és a császári csapatokat várhatóan a svédek ellen kell vezényelni, a protestáns erdélyi uralom elkerülése végett a katolikus magyar rendek inkább a török adófizetőivé válnak, mert csak így látnak majd esélyt vallásuk szabad gyakorlásának biztosítására.

Végső következtetésként az egri püspök azt vonta le, hogy az ország a Szentszéken kívül – amely hajdanán a kiközösítés fegyverét is bevetve biztosította a kereszténység egységét a pogányok ellen – nem remélhet máshonnan segítséget, s hogy a közbeavatkozás Rómának is érdeke, hiszen Itálai biztonsága csak így garantálható. Érdemes tehát ismételten fontolóra venni a magyar rendek nevében korábban előterjesztett négy kérés teljesítését.

E március végi akcióra a Szentszék részéről semmilyen közvetlen reagálás nem érkezett. Az olykor egészen sajátos gondolatokat – mint például a töröknek való behódolás ötlete, amely a század második felében ugyan majd többször is felbukkan, de nem Erdély, hanem Habsburg-ellenes éllel, s nem vallási (kiváltképp nem katolikus), hanem elsősorban politikai motivációktól vezéreltetve – megfogalmazó emlékirat benyújtása Jakusith utolsó erőfeszítése volt annak érdekében, hogy diplomáciai megbízatásának eredeti célkitűzéseit elérje.

Tárgyalás Francesco Barberini bíborossal: 1645. március 30.

A magyar főpap – a második pápai audiencián hozott döntésnek megfelelően – bekapcsolódott a Francesco Barberini bíborossal folytatott tárgyalásokba, s legalább részeredményeket igyekezett felmutatni. A kardinálisnál tett 1645. március 30-i látogatásáról két nappal később küldött összefoglaló jelentést.[92] VIII. Orbán unokaöccsét részben annak saját sürgetésére kereste fel Quattro Fontane melletti palotájában, s mint írja, „a mértékletesség határain belül maradva finoman arra próbáltam rávenni őt, hogy házának mérhetetlen kincseit nem elrejtenie, hanem sokkal inkább, mint azelőtt, Isten ügyéért és családjának dicsőségéért felajánlania kellene. Most ugyanis olyan alkalom kínálkozik erre, amilyen azelőtt soha sem volt, s elszalasztása esetén többé nem is lesz."

Mi volt ez a páratlan lehetőség? Elsődleges megközelítésben magától értetődően az, hogy a Barberinik most bepótolhatnak mindent, amit az elmúlt negyedszázadban elmulasztottak, hogy tudniillik VIII. Orbán hiába vette fel programnyilatkozatként a keresztes háborúk pápájának, II. Orbánnak (1088–1099) a nevét, a török ellen vajmi keveset tett. Másrészt arról volt szó, hogy a pénzsegélyt nem ingyen, hanem zálogba lekötött Habsburg-birtokok fejében kívánták tőle. A hatalomból nemrég kikerült, a minap még teljhatalmú bíboros-nepos nem véletlenül kezdeményezte maga is a találkozót a magyar püspökkel. Mivel az egyházi államon belüli pozícióit az új kurzus alatt egyre kevésbé érezhette biztonságosnak, nem tűnhetett számára előnytelennek az az elképzelés, hogy – teljes egészükben aligha megtartható itáliai birtokait is eladva – vagyonát a császárnak tett jelentős politikai szolgálat révén bebiztosított s ugyancsak jól jövedelmező tiroli és karinthiai uradalmakba fektesse be.

Barberini minél kedvezőbb feltételeket próbált kialkudni a maga számára. Azt állította, hogy a közvélekedés ellenére alig vannak tartalékai. Családja római pozícióit nem kívánta teljesen feladni, ezért azt követelte, hogy III. Ferdinánd végre adja meg a császári belegyezést ahhoz, hogy öccse, Taddeo Barberini elfoglalhassa Róma prefektusi székét. Jakusith szerint ez volt a kulcsa az egész ügylet sikerének. A francia orientációjú Barberiniknek azért lehetett ez különösen fontos 1645-ben, hogy a Pamphilik uralomra kerülésével megerősödött spanyol párt ellenében az osztrák Habsburgok révén szilárdíthassák meg ingataggá vált helyzetüket.

Az egri püspök ezt a maga részéről nem tartotta nagy árnak, sőt kifejezetten azt tanácsolta, hogy a tervek szerint szintén Rómába induló Antonio Rabatta velencei császári követ instrukciójába vegyék bele a prefektúra ügyének megoldását. E feltétel kikötése mégis a tárgyalások kútba esését jelentette. Tudniillik 1631-től, mióta a címet az urbinói hercegséggel együtt a Barberinik megszerezték (az utolsó római prefektus az urbinói herceg volt), a prefektusság kérdése Róma és Bécs között állandó huzavona tárgyát képezte. Szinte nem volt olyan hónap, hogy a Szentszék ne sürgette volna bécsi nunciusát a kedvező döntés kieszközlésére, s magát az Örök Városból hazatérő Pázmányt is megbízták a közvetítéssel.

A bécsi udvar, valamint a német választófejedelmek elzárkózó magatartása két alapvető okra vezethető vissza. Az egyik az Urbinóhoz fűződő birodalmi érdekeltségek sé-

[92] Jelzetét l. az előző jegyzetben.

rülése a korábbi pápai annektálás révén; a másik e Rómához fűződő, szimbolikus császári jog formális védelme. Taddeo herceg személyének kiválasztásába ugyanis a Habsburgoknak semmilyen beleszólásuk nem volt.[93]

Bécsből 1645. április 15-én válaszoltak Jakusith javaslatára. III. Ferdinánd ebben kifejtette, hogy ugyan semmi kifogása nincs a Barberinik ellen, császári jogait még a kedvezőtlen körülmények között is fenn kell tartania, vagyis a római prefektúra ügyében nem engedhet.[94] A döntés azt jelentette: a VIII. Orbán családjával folytatott alkudozás azon túl, hogy Francesco Barberini genovai üzletfeleit szintén Habsburg-birtokok vásárlására biztatta, más eredményt nem hozott. A Barberinik pár hónap múlva, 1645 őszén a főleg anyagi javaikra irányuló számonkérés elől mindenüket hátrahagyva kénytelenek voltak Franciaországba menekülni.[95] Az egri püspök a továbbiakban már nem vett részt a Habsburg-diplomácia itáliai segélyszerző kísérleteiben.

A császári diplomácia római „eredményei" 1645-ben. Jakusith kapcsolata a Habsburg-külképviselet tagjaival és követségének köztörténeti jelentősége

Jakusith szerepét nem a végül velencei állomáshelyén maradt Rabatta, hanem a március végén rendkívüli követként útnak indított Walther Leslie vette át.[96] Leslie eredetileg megbízást kapott a Barberinikkel való tárgyalásra is, a magyar főpap jelentése nyomán azonban tudatták vele, hogy a római prefektúra kérdésének megbolygatása miatt ezt a feladatát visszavonják. Ehelyett Nápolyba irányították, hogy az ottani klérus berzenkedése miatt lassan haladó tizedgyűjtést meggyorsítsa.[97]

Míg Nápolyban sikerrel járt: a tizedek kezdtek befolyni, a hitelezőktől 200.000, a spanyol alkirálytól 100.000 scudit tudott szerezni,[98] Rómában Leslie sem ért el többet

---

[93] Minderre l. Ciriaco Rocci, Malatesta Baglioni és Gasparre Mattei bécsi nunciusok jelentéseit és az államtitkárság hozzájuk intézett utasításait. BAV Barb. Lat., vol. 6970. skk., illetve 7064. skk. *passim.* A prefektúra problémájára kitér *Georg Lutz:* Rom und Europa Während des pontifikats Urbans VIII. Politik und Diplomatie – Wirtschaft und Finanzen – Kultur un Religion. In: Rom in der Neuzeit. Politische, Kirchliche und Kulturelle Aspekte. (Hrsg. von *Reinhard Elze – Heinrich Schmidinger – Hendrik Schulte Nordholt.*) Wien – Rom, 1976. 72–167., 90–91. o.

[94] Az udvari kancellária fogalmazványa (a címzéshez szükséges titulust a magyar kancelláriától kérték): ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Dipl. Korr., Fz. 57. Ez az egyetlen ismert irat, amelyet instrukciójának kelte, vagyis 1645. jan. 12. után a császári udvarból az egri püspökhöz intéztek.

[95] *Leopold von Ranke:* A pápák története. (Ford. *Horváth Zoltán.*) H. n., é. n. 602–604. o.; *Pastor:* Geschichte der Päpste. XIV/1. 41–46. o. A történtek miatt X. Ince dekrétumban írta elő a bíborosoknak, hogy – tekintettel a világegyház kormányzatában betöltött nélkülözhetetlen szerepükre – az egyházi állam területét csak pápai engedéllyel hagyhatják el. A nyomtatásban is megjelent rendelkezés egy példánya: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Varia, Kart. 9. fol. 82–85.

[96] Lásd Savelli ápr. 25-i jelentését, amelyben III. Ferdinánd márc. 23-i és 25-i, Leslie útjáról értesítő mandátumainak, és Leslie ápr. 6-i, már Velencéből írt levelének vételét nyugtázza. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom, Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645.

[97] 1645. ápr. 15. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 57. A tizedbegyűjtés részleteiről és problémáiról Altieri nápolyi nuncius és Savelli levelezése (1645. febr. 4. és 25., ápr. 8., máj. 16.), továbbá a nuncius és III. Ferdinánd máj. 27-i és jún. 30-i levélváltása tudósít. Uo. Rom. Varia, Kart. 9. fol. 32., 137., 173., 57. és 83., 67.

[98] Követségéről 1645. ápr. 22. és júl 15. (júl. 1-jén már Firenzében van) között írt számos levele megtalálható: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Walter Leslie an Ferdinand III. 1645. fol. 1–69. Nápolyban május végén–június elején tartózkodott, a fenti adatokat jún. 2-i és 6-i levelei tartalmazzák. Uo.

Jakusithnál. Hiába gyártották Savellivel közösen az újabb és újabb emlékiratokat, a hosszas halogatás után megszületett pápai döntés nem volt kedvező.[99] Az 1645. június 21-én kiállított, III. Ferdinándnak címzett bréve arra hivatkozva utasította el a Savelli és Leslie által többször kért segély megadását, hogy egyrészt a világegyház bevételeiből kevesebb jut el a Szentszékhez, mint valaha, másrészt az egyházi államot az elmúlt évek hadjáratai (a Párma birtoklásáért indított úgynevezett castrói háború)[100] teljesen kimerítették, s végül hogy a törökök a tenger felől Itáliát is fenyegetik, ezért a pápai várakat jelentős költségekkel meg kell erősíteni.[101] Jakusith működéséről a „Perscriptae a maiestate tua" kezdetű pápai irat nem tesz említést. Ez azzal magyarázható, hogy az egri püspök formálisan nem volt az uralkodó követe.

Szintén ez indokolja, hogy Leslie-vel ellentétben Jakusith egyszer sem lépett fel Savellivel közösen. De ebből mégsem következik az, hogy együttműködésük csupán az első, 1645. február 15-i audiencia előkészítésére korlátozódott volna. Savelli Jakusith memoriáléival egy időben benyújtott és ma is ugyanazon a lelőhelyen található előterjesztései szoros összhangot mutatnak a magyar rendek követeléseivel. Ekkor a császári követ ugyanúgy 300.000 aranyat követel a Szentszéknek az Angyalvárban V. Sixtus (1585–1590) alatt felhalmozott és zárolt vésztartalékából, az úgynevezett *tesoro di Castello*ból. Bizonyára az sem véletlen, hogy Savelli ekkor hivatkozik először és utoljára arra, hogy 1632-ben még az osztrákbarátsággal éppen nem vádolható VIII. Orbán is küldött rendkívüli segélyt a szorult helyzetben lévő császárnak.[102] Mint tudjuk, ez Pázmány követjárásának volt köszönhető.[103] Jakusith mellett az állandó követ is folytatott megbe-

---

9. Nápolyban május végén–június elején tartózkodott, a fenti adatokat jún. 2-i és 6-i levelei tartalmazzák. Uo. fol. 42–47.

[99] Ezek (összesen 16 [!] memoriálé) másolata: ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 57. Konv. Savelli und Leslie an Innozenz X. fol. 1–44. A tárgyalások olykor nem nélkülözték a teátrális jeleneteket sem. A velencei követ 1648-as finálrelációjának elbeszélése szerint a pápa annak bizonyítására, hogy valóban nem áll módjában fizetni, átküldette a követek palotájába az Apostoli Kamara számadáskönyveit. *N. Barozzi – G. Berchet:* Le relazioni degli stati Europei lette al senato degli ambasciatori Veneziani nel secolo XVII. Relazioni di Roma I–II. Venezia, 1877–1879. II. 76–78. o.

[100] *Ranke:* A pápák története. 596–602. o.; *Lutz:* Rom und Europa. 91–93. o.

[101] Eredetije: ÖStA HHStA Staatenabt., Roma, Hofkorr., Kart. 12. Konv. Innozent X. an Ferdinand III. 1645. fol. 1. Fogalmazványa: ASV Armarium XLV, vol. 29. fol. 45rv. Másolata: Uo. Epist. ad princ., vol. 54. fol. 293r–294v. A császárnénak külön brévét küldtek: Uo. Arm. XLV, vol. 29. fol. 46rv. Szerepével külön nem foglalkozom, de hogy őt is felhasználták a pápa meggyőzésére, arra többek között Panziroli 1645. ápr. 28-án Melzihez intézett jegyzékéből lehet következtetni. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 29. fol. 3v–4r. A brévében foglaltakat az államtitkárság 1645. jún. 17-i, a bécsi nunciushoz intézett utasításában részletesen is kifejtette. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 24rv. A bréve ellenére a császári diplomácia csak 1645 végére adta fel végleg a reményt, hogy a Szentszéket valamilyen módon a maga oldalára állítsa. Vö. Rabatta velencei követ nov. 4-i levelét Savellihez: „Nel negozio degl'aiuti pontifici credo si possa lasciare ogni speranza. Ben mi giova di tener per indubitato, ch'il signor Iddio per altre vie discoprirà la sua providenza, e non manderà della solita assistenza all'augustissima casa, la quale se sortisse la pace universale, di cui pare tuttavia scoprirsi maggiore speranza, sarà alla fine più gloriosa, che mai." AS Roma, Arch. Sforza–Cesarini, bust. 229. [*ord. cron.*]

[102] Eredetijeik: ASV Misc., Arm. I, vol. 11. fol. 347r–350v. és 356r–357v.

[103] Pázmány szintén azon számos császári követ egyike volt, akiket az angyalvári kincsek megszerzésére küldtek az Örök Városba, de a kértnél kisebb mértékű segélyt (130.000 birodalmi tallér) végül más forrásból finanszírozták. *Albrecht:* Zur Finanzierung. 558. o. A Szentszék érvei a *tesoro di Castello* igénybevétele ellen 1632-ben: *Repgen:* Finanzen. 72–74. o.

széléseket Barberini kardinálissal,[104] a nápolyi tizedekkel ugyanakkor Leslie megérkeztéig egyedül Savelli foglalkozott.[105]

Az egri püspök maga is többször említi jelentéseiben egyeztetéseit a követtel, sőt ő tolmácsolja az eredménytelen próbálkozások során elkedvetlenedett olasz főúr kérelmét a tiszte alóli felmentésre, mondván, hogy katonaemberként a csatatereken nagyobb szolgálatot tehetne a Habsburgoknak. Jakusith már a megfelelő utódot is megtalálni vélte a laibachi püspök személyében, aki szerinte már csak azért is kiválóan alkalmas lenne a feladat elvégzésére, mert nem olasz, hanem német.[106] Hogy a magyar főpap a követ s a laibachi püspök mellett a titokban munkálkodó Petronilla atyával is kapcsolatot tartott, mutatja, hogy Jakusith maga is beszámolt III. Ferdinándnak a rosoni püspök V. Pál (1605–1621) családjával, a Borghesékkel folytatott alkudozásairól. Ezek lényege – a Barberinikhez hasonlóan – a goriziai és aquileiai Habsburg-birtokok elzálogosítása volt, s úgy látszik, Jakusithénál némileg sikeresebbnek bizonyultak.[107]

A részeredmények nem feledtethették, hogy a június 21-i pápai bréve egyértelműen a császári diplomácia 1644–45-ös római erőfeszítéseinek kudarcát jelentette. A kocka már 1645 elején el volt vetve. A Bagno párizsi nunciussal közölt francia ultimátum, hogy a Habsburgoknak bármilyen címen adandó segélyt Párizsban az ellenséghez való csatlakozásnak fogják tekinteni, behatárolta a pápai külpolitika mozgásterét. Hiába történt – különösen magyar oldalról – számos utalás a Szentszék történelemben betöltött szerepére, a XVII. század derekán a pápaság már nem volt egyenrangú partnere az európai nagyhatalmaknak. Róma itáliai középhatalomként – a Pamphilik Habsburg-orientáltsága ellenére – még a nyilvánvaló katolikus érdekek miatt sem vállalhatott konfliktust Franciaországgal, semlegességét nem adhatta fel. 1644–45 a VIII. Orbán hosszú pontifikátusa alatt, a harmincéves háború idején megváltozott hatalmi helyzet lassú és keserű felismerésének időszaka. Annak, hogy a vallás már messze az államérdekeknek alárendelt tényező. A Szentszék ugyan felháborodik a francia keleti politika miatt, lépéseket tesz ellene, de már kénytelen szó nélkül eltűrni és elfogadni, hogy a franciák szemrebbenés nélkül állítsák a nyilvánvaló tények ellenkezőjét.

A „Perscriptae a maiestate tua" kezdetű pápai bréve Itáliát: a castrói háborút és a pápai területek oszmánok általi fenyegetettségét emlegető érvei napnál világosabban árulkodnak Róma politikai horizontjának kényszerű beszűküléséről. Az 1645. június 21-én kiadott brévétől egyenes út vezet egy jóval ismertebb pápai megnyilatkozás, az 1648. november 26-i „Zelo domus Dei" megjelentetéséig. A három évtizedes európai háborút lezáró vesztfáliai béke elleni ünnepélyes pápai tiltakozás ugyan még megkísérelte a katolicizmus egyetemes érdekeinek védelmét, érdemi hatást viszont már nem tudott elérni.

---

[104] L. 1645. márc. 4-i (pápai audienciáján hozta szóba a Barberiniket), valamint márc. 18-i és ápr. 1-i jelentéseit. ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 35–36., 39–40., 49–50.

[105] Vö. március 4-i és ápr. 8-i (ÖStA HHStA Staatenabt., Rom. Dipl. Korr., Fz. 55. Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645. fol. 33–34. és 55–56.), valamint az előző jegyzetben idézett *dispacci*ait.

[106] Az, hogy milyen nemzetiségű követ képviselje Bécset a Szentszéknél, állandóan visszatérő probléma volt. Annak idején Pázmány is egy „nemzeti" (*nationalis*) jelölt mellett tette le voksát. Pázmány Péter... összegyűjtött levelei. (Kiad. *Hanuy Ferenc.*) I–II. k. Budapest, 1910–1911.; II. k. 341–342. o., n. 768.

[107] Mindezekre l. Jakusith már (a 69. és a 91. jegyzetben) idézett, febr. 18-i, és ápr. 1-ji leveleit.

Hacsak azt nem, hogy a Szentszék helyét hosszú időre Európa politikai térképének perifériáján jelölte ki.[108]

Hazai viszonylatban szintén ez az általános politikai modell mutatható ki. Az egri püspök hasztalan igyekezett csak Magyarországra korlátozni a Habsburgoknak adandó pápai segítséget, a francia vétó Róma kezét e téren is megkötötte. Jakusith György hiába hangoztatta az ország gyors fegyveres rekatolizálásának csábító lehetőségét, illetve az előnytelen békekötésből származó károkat, szókimondó érvelése nem vezethetett eredményre.

A pápa kitérését a magyar követelések elől nagyban megkönnyítette, hogy bár 1645. április 2-án az uralkodó az előző évhez hasonlóan elrendelte az általános nemesi közfelkelést,[109] a császári udvarban ezúttal mégsem támogatták a rendi vezetés offenzív elképzeléseit. A pápai diplomácia Melzi nuncius jelentései révén világosan látta: III. Ferdinánd a megegyezésre törekszik Rákóczival, hogy minden erejét a birodalomban használhassa fel. A szinte alig szünetelő béketárgyalásokról Rómába érkező hírek ezt erősítették meg. Csak átmenetileg keltett zavart, hogy az erdélyi fejedelem a kedvezőbb békefeltételek biztosítására – a Porta tiltása ellenére – rövid időre egyesült a svéd seregekkel.[110] Bécs nem cáfolt rá a római várakozásokra.[111] A merev Esterházy nádornak a delegációból történő visszahívásával felgyorsított tárgyalások már 1645 augusztusára eredményt hoztak, a békeszerződés december 16-i aláírása Linzben már csupán a végső formaság volt.

A politikai és főleg vallási téren Rákóczi követeléseit messzemenően kielégítő béke megkötése, majd végrehajtása ellen Lippay prímás Róma elvárásainak megfelelően[112] minden tőle telhetőt elkövetett.[113] Valódi eredmények elérésére viszont csak akkor nyílt volna lehetőség, ha a Szentszék 1645 elején másképp viszonyul a magyar javaslatokhoz.

---

[108] Vö. *Konrad Repgen:* Der päpstliche Protest gegen den Westfälischen Frieden und die Friedenspolitik Urbans VIII. *Historisches Jahrbuch*, 75 (1956). 94–122. o.; *Michael F. Feldkamp:* Das breve „Zelo Domus Dei" vom 26. November 1648. Edition. *Archivum Historiae Pontificiae*, 31. (1993) 293–305. o.; *Konrad Repgen:* Drei Korollarien zum Breve „Zelo Domus Dei" (26 November 1648): Editionstechnik, Nachdruckgeschichte, Vorgeschichte. *Archivum Historiae Pontificiae*, 33. (1995) 315–334. o.

[109] A dunántúli megyéknek szóló mandátum: MOL MKL A 35 Conc. exp. No. 109/1645. Horvátországtól 1000 lovast kértek: Uo. No. 110/1645. Valamint No. 185–197/1645.

[110] Melzi Panzirolihoz, 1645. márc. 25. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 78rv. L. még a nuncius 1645. ápr. 1. és 8; máj. 13. és 20-i skk. jelentéseit, valamint a márc. 25-i, ápr. 15-i, ápr. 29-i, máj. 13-i, máj. 27-i, jún 2-i skk. általános *avvisi*jeit. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142. fol. 82r., 86v–87r., 114rv., 117rv. skk.; Uo. vol. 140, fol. 114rv., 161rv., 175rv., 190rv., 208r–209r., 215r–216v skk. A konstantinápolyi császári külképviseletnek időközben sikerült elérnie Rákóczi visszarendelését. Ez viszonylag könnyen ment, hiszen a Porta saját valós céljai leplezésére engedélyezte a fejedelem támadását és adott mellé segédcsapatokat; a kandiai háború kitörése után ez az elterelő hadművelet okafogyottá vált, és a törökök nem akarták egy újabb, állandó front megnyitátását kockáztatni. Vö. *Eickhoff:* Venedig, Wien und die Osmanen. 26. o.

[111] Hogy Rómában – a kedvezőtlen egyházpolitikai következmények ellenére (felsorolásuk: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140. fol. 371r–378v.) – milyen megkönnyebbüléssel fogadták az Erdéllyel kötendő békéről és a magyarországi harcok elcsendesüléséről szóló híreket, arról különösen az államtitkárságnak a bécsi nunciushoz intézett ápr. 29-i, máj. 13-i és jún. 24-i jegyzékei tanúskodnak. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 29. fol. 16v–17r., 21v., 22rv. Az öröm egyébként ekkor még korai volt, a tárgyalások sorsa, mint fent is említem, csak augusztusra dőlt el.

[112] Ennek a januári bréve mellett további bizonyítéka Panziroli jegyzéke Melzihez, Róma 1645. márc. 24. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31. fol. 13v.

[113] Vö. *Zsilinszky Mihály:* Lippay György és a tokaji tanácskozmány 1646. *Századok*, 20. (1886) 400–424. o.; A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényczikkek. 231–321. o. (a tokaji tárgyalásokról) és 327–423. o. (az országgyűlésről).

Míg húsz-egynéhány évvel korábban XV. Gergely szabadon küldhetett Bethlen ellen – igaz, végül be nem vetett – pápai csapatokat, X. Incének ez már nem állt módjában. Maradt tehát a majd az európai politikában alkalmazandó megoldás, talán annak közvetlen előképeként: a Szentszék 1647 júniusában nunciusa útján előnytelen valláspolitikai rendelkezései miatt ünnepélyes óvást emelt a linzi béke országgyűlési becikkelyezése ellen.[114] A tiltakozásra minden bizonnyal Jakusith követjárása nélkül is sor került volna, Róma protestálása a maga jelentőségében és összefüggéseiben viszont csak az 1645 eleji római történések ismeretében értékelhető. A linzi béke elleni pápai tiltakozás előzményei, körülményei pontosan ugyanazok voltak, mint amelyek a vesztfáliai szerződést elutasító „Zelo domus Dei" kibocsátásához vezettek.

Jakusith római követjárásának helye a magyar diplomáciatörténetben

Az egri püspök római követjárásának rekonstruálása nem csak a Szentszék harminc-éves háború végén folytatott „magyar politikájá"-nak megértéséhez visz közelebb. A részletek azokat a kereteket is megvilágítják, amelyek között az 1608-as alapokon nyugvó közjogi konstrukcióban a hazai rendiség kifejthette – nem túl gyakori – külpolitikai tevékenységét. A küldetés révén nemcsak Erdély, hanem egy pillanatra a királyi Magyarország is újra önálló tényezőként jelent meg a nyugat-európai politikai porondon.[115] Jakusith a rendi dualizmus szerkezetének megfelelően terjesztette elő Rómában követeléseit: királyi megbízottként, de a magyar rendekre hivatkozva s kizárólag a Magyarországra irányítandó katonai és pénzügyi segély érdekében. (A császári követek szabadabban felhasználható segítség kieszközlésére törekedtek.) A Barberini kardinálissal folytatott tárgyalásokon viszont egyértelműen III. Ferdinándnak, mint császárnak a képviselőjeként lépett fel, és Savelliéval megegyező feladatot kellett teljesítenie.

Jakusith – amint már szó volt róla – hivatalosan mégsem minősült követnek, s kiváltképpen nem a magyar rendek követének. Magánlátogatásra érkezett Rómába, akinek speciális uralkodói megbízatást kellett teljesítenie. Instrukcióját, megbízóleveleit III. Ferdinándtól kapta. Ezek az iratok hivatkoznak azután a magyar rendek kezdeményezésére. Az utat a szokásostól eltérően nem a birodalmi apparátus, hanem az uralkodó magyar kormányzata kezdeményezte, készítette elő és szervezte meg. Ennek során a rendi vezetés egyik tagja sem állítható egyoldalúan előtérbe, annak ellenére sem, hogy a legtöbb adat ezúttal az öregedő Esterházy nádornál agilisabb esztergomi érsek szervezőmunkájára irányítja a figyelmet.

A mind a nádor, mind a prímás által régóta tervbe vett legáció a magyar tanácsot megjárva került az udvar elé, ahol az egyházpolitikai megbízatásra azonnal, a diplomáci-

[114] Szelepchényi kancellár Melzi előző évi protestálásáról 1648. aug. 4-én kiállított tanúságlevelének és az ezt aug. 7-én Rómába továbbító nunciusi jelentésnek másolata megtalálható: ASV Misc., Arm. I, vol. 11. fol. 326r–328v. Ezen utólagos igazolás (Melzi nuncius kérésére történő) kiállításának ténye és időpontja nem elhanyagolható momentum, ugyanis egybeesik a vesztfáliai tiltakozás római előkészítésének (levéltári kutatások a XVI. századig visszamenőleg a pápai protestációkról, stb.) idejével. Vö. *Repgen:* Die römische Kurie und die Westfälische Friede. I. k. 12–29. o. A nuncius tiltakozásának egy másik, még frissiben Rómába küldött másolata: ASV Segr. di Stato, Germania, vol. 144. fol. 175rv.

[115] Természetesen nem a szuverén és a vesztfáliai békébe foglalt fejedelemséggel fogható jelentőséggel és módon. Vö. *R. Várkonyi Ágnes:* Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához). In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére (Szerk. *Draskóczy István.*) Budapest, 1994. 187–198. o.

aira – úgy tűnik – némi hezitálás után bólintottak rá. Fontos kihangsúlyozni, hogy az uralkodói, illetve titkos tanácsbeli döntés után a diplomáciai iratokat rendhagyó módon nem a Reichshofkanzlei, hanem – amint Csáky varsói útjához is – az udvari magyar kancellária fogalmazta meg és állította ki a rendi vezetéstől, jelen esetben az esztergomi érsektől kapott anyag alapján.[116] Az egri püspök rendszeresen beszámolt működéséről az uralkodónak, jelentései viszont már nagyobbrészt a birodalmi referatúrán keresztül kerültek III. Ferdinánd elé.[117]

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy az egri püspök rendi kezdeményezésű küldetése sajátos feltételekkel ugyan, de betagozódott a császári diplomácia gépezetébe. Ez mégsem jelenti azt, hogy nem tartott Rómából kapcsolatot a rendi vezetéssel: a nádorral és a prímással. Bár ezt alátámasztó közvetlen adat nem került elő, s az érintkezés akadozó voltára utalnak Lippay és Jakusith egymást gyengítő február–márciusi lépései, az egri püspök többszöri hivatkozása az elindulása utáni magyarországi fejleményekre (például a nagyszombati tárgyalások részleteire) minden kétséget kizáróan a kapcsolattartás meglétét bizonyítja.

A külpolitika irányítása a kora újkorban is egyértelműen és kizárólagosan felségjog volt, s mint ilyen a Habsburg birodalomban az uralkodó belső tanácsadó testülete, a titkos tanács alá tartozott.[118] Ez a jog 1644–45-ben sem sérült, inkább új színnel gazdagodott. A Habsburg-uralkodó mint magyar király, magyar kormányzata javaslatára és szervezésében gyakorolta ezt a kiváltságát. Miként azonban a közös monarchia irányításának számos területén, a kontúrok Jakusith diplomáciai küldetésében sem különülnek el egymástól minden szakaszban és minden aspektusból nézve.

A későbbiekre nézve ez az eset nem szolgált precedensként. A magyarországi belpolitika irányításában kompetenciával rendelkező rendi vezetés 1644–45-ös, a korábbiaktól eltérően nem csak a tervezgetés, illetve a véleménynyilvánítás és egyes részproblémák megoldásának terére korlátozódó aktivitását a Habsburg-diplomácia tényleges alakításában elsősorban a rendkívüli hadi helyzet tette lehetővé. És nemcsak Róma, hanem Varsó és Buda irányába is.

1644–45 időszaka egyértelműen a XVII. század első felében úgy-ahogy, de működő rendi dualizmus diplomáciai szárnypróbálgatásainak tetőpontja, s egyben a magyarországi politikai elit tág nemzetközi horizontjának bizonyítéka. A Szentszék elé terjesztett emlékiratok egyértelműen erről tanúskodnak. Még akkor is, ha a bennük megfogalmazott gondolatok, érvek a harmincéves háború végének Európájában részben már anakronisztikusnak tűnhettek, a tervek pedig – ha hadászatilag talán még kivitelezhetőek is lettek volna –, politikailag mindenképpen irreálisnak bizonyultak.

---

[116] A megelőző kutatások *Ember Győző* által a következőképpen összegzett megállapítása: „A magyar vonatkozású külügyeket... a birodalmi kancellária expediálta" tehát korrekcióra szorul. (Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 60. o.)

[117] Az 1645. ápr. 15-i Jakusithoz intézett (a 97. jegyzetben idézett) uralkodói levelet szintén a birodalmi udvari kancellária fogalmazta meg. Jakusith rendszerint követtársairól, azok kísérleteiről is szolgált információkkal, s e vonatkozások a Cancellaria Aulica Hungarica ügykörén kívül estek. Csupán márc. 4-i rövid, kizárólag saját tevékenységéről tudósító levele (78. jegyzet) maradt fenn a magyar kancellária archívumában. A Reichshofkanzleiról a további irodalommal lásd *Ember*: Az újkori magyar közigazgatás. 58–60. o.

[118] A Geheimer Rat korszakbeli szerepére l. *Schwarz:* The Imperial Privy Council. 111–142. o.

Péter Tusor

THE MISSION OF GYÖRGY JAKUSITH, BISHOP OF EGER IN ROME, 1644–1645

The Attempt of the Hungarian Estates to initiate the Holy See in Armed Combat against the Ottomans and the Transylvanian Protestantism

Summary

In the last period of the Thirty Years War the Hungarian Estates had plenty of opportunities to support the House of Hapsburg, having been close beset by its enemies either in the field of diplomacy or on the battlefields. The mission of György Jakusith, Bishop of Eger (1642–1647) was a part of this policy. After the unsuccessful attempts of the Imperial diplomacy the bishop strove to reach the active intervention of the Holy See in favour of the Austrian dynasty arguing that Hungary was the defender of Western Christianity against the Ottomans (propugnaculum Christianitatis). In the name of the Hungarian Roman Catholic Estates and on behalf of Emperor Ferdinand III (1637–1657) Bishop Jakusith asked Pope Innocent X (1644–1655) in a memorandum and on several audiences that the Holy See should render military and financial help to Hungary (300 000 pieces of gold in order to recruit 6 000 soldiers) against György I Rákóczi, Ruling Prince of Transylvania, a Calvinist and vassal of the Sublime Porta who took an offensive in league with France and Sweden in January 1644.

The Hungarian Estates hoped that with the help of Rome not only Rákóczi but the Protestantism as well could be ousted from the territory of the country at the same time. The Holy See, however, after a long procrastination, refused to render help because France, in favour of her ally, presented an ultimatum to the Pope and because the actual aim of the Ottoman offensive was not Hungary but the Mediterranean region (the war of Candia, 1645–1669).

The Peace Treaty of Linz (16 December 1645) after the Transylvanian campaign enforced the positions of the Protestants in Hungary and Rome, in order to compensate her powerlessness, could only remonstrate against its enactment in 1647, as did it later, in the case of the Peace Treaty of Westphalia in 1648 as well.

Péter Tusor

LA DÉPUTATION À ROME DE GYÖRGY JAKUSITH, ÉVÊQUE D'EGER, EN 1644–1645

La tentative des ordres hongrois de faire entrer le Saint-Siège dans la lutte armée contre les Turcs et contre le protestantisme de Transylvanie

Résumé

Dans la dernière période de la guerre de trente ans, la direction des ordres hongrois avait plusieurs occasions de se précipiter au secours des Habsbourg, pressés de tous côtés aux champs de bataille, ainsi que dans le domaine de la diplomatie. La députation à Rome de György Jakusith, évêque d'Eger (1642–1647) au début de l'année de 1645 y appartient également. Après les vaines tentatives de la diplomatie impériale, l'évêque a essayé d'obtenir que le Saint-Siège se présente activement aux côtés de la maison régnante autrichienne. Pour atteindre à son but, l'évêque s'est reporté aux intérêts de la Hongrie, protectrice du christianisme de l'Ouest en face des Turcs (propugnaculum Christianitatis).

Au nom des ordres catholiques hongrois et mandaté par Ferdinand III (1637–1657), Jakusith, au cours de plusieurs audiences et dans plusieurs mémorandums a demandé à Innocent X (1644–1655) que le Saint-Siège donne une aide militaire et financière (300 000 pièces d'or pour le recrutement de 6 000 soldats) pour la Hongrie contre le prince de Transylvanie, Georges Rákóczi Ier, le réformé, vassal turc, qui avait commencé une campagne militaire au mois de janvier 1644, en alliance avec les Français et les Suédois. Les ordres hongrois pensaient qu'avec l'aide de Rome, en battant Rákóczi, il aurait été possible en même temps de débusquer le protestantisme du territoire du pays. Finalement, après de longs atermoiements, le Saint-Siège n'a pas donné suite à cette demande, parce que la France, pour empêcher l'action de Rome contre l'allié transylvain des Français, a adressé un ultimatum au pape, et parce que le coup principal ottoman attendu n'était pas porté sur la Hongrie, mais sur la région méditerranéenne (guerre de Candie, 1645–1669).

La campagne de Transylvanie était finie par le traité de paix de Linz (le 16 décembre 1645), qui renforçait les positions des protestants en Hongrie. Rome – pour compenser son impuissance – protestait contre l'insertion aux lois parlementaire de ce traité, de la même façon comme plus tard, dans le cas des traités de paix de Westphalie en 1648.

Péter Tusor

GYÖRGY JAKUSITH, DER BISCHOF VON EGER ALS GESANDTER BEIM PAPST 1644–1645

Der Versuch der ungarischen Stände das Konsistorium in den bewaffneten Kampf gegen die Türken und den siebenbürgischen Protestantismus mit einzubeziehen

Resumee

Im letzten Abschnitt des dreißigjährigen Krieges eröffnete sich der Leitung der ungarischen Stände eine große Vielfalt an Möglichkeiten den bedrängten Habsburgern sowohl aus militärischer als auch aus diplomatischer Hinsicht zu helfen. Im Rahmen dieser Möglichkeiten wurde der Bischof von Eger, György Jakusith (1642–1647), Anfang 1645 zum Papst gesandt. Der Bischof versuchte das Konsistorium, nach den fehlgeschlagenen Versuchen der kaiserlichen Diplomatie; zu überzeugen, daß es sich auf die Seite der Habsburger stellen würde. All das versuchte der Bischof mit den Interessen des das westliche Christentum vom Türken beschützenden Ungarn (propugnaculum Christianitatis) zu begründen.

Jakusith bat Innozenz X. (1644–1655) im Nahmen der katholischen ungarischen Stände und als Auftrag Ferdinand III. (1637–1657) an mehreren Audienzen und in Denkschriften um die militärische beziehungsweise finanzielle (300 000 Gold für die Aufstellung von 6 000 Soldaten) Hilfe des Konsistoriums an Ungarn gegen den türkischen Vasallen und reformatischen siebenbürgischen Fürsten György I. Rákóczi (1630–1648), der im Jänner 1644, mit französischer und schwedischer Hilfe, einen Angriff gestartet hat. Die Stände hatten gehofft, daß sie mit römischer Hilfe nicht nur Rákóczi, sondern auch den Protestantismus aus Ungarn vertreiben können. Das Konsistorium hat dann die Hilfe nach langem Nachdenken verweigert, vor allem weil Frankreich ein Ultimatum an den Papst gestellt hat, um seinen Auftritt gegen den französischen Verbündeten in Siebenbürgen zu verhindern. Außerdem richtete sich der erwartete Hauptangriff der Osmanen nicht gegen Ungarn, sondern gegen das Mediterraneum (Kandia-Krieg, 1645–1699).

Gegen die Inartikulierung des Linzer Friedens (16. Dezember 1645), der die Positionen der Protestanten in Ungarn verstärkt hat, am Landestag hat Rom – um seine Machtlosigkeit zu kompensieren – feierlich Einspruch erhoben, genauso wie er das später im Falle des Westfalischen Friedens von 1648 getan hat.

Петер Тушор

ХОЖДЕНИЕ ЭГЕРСКОГО ЕПИСКОПА ДЬЕРДЯ ЯКУШИЧА В РИМ В 1644-1645 ГОДАХ

Попытка венгерских клерикальных кругов привлечь Святейший Престол к вооруженной борьбе против оттоманов и трансильванского протестантизма

Резюме

В последнем периоде тридцатилетней войны для венгерских правчящих кругов открылось широкое поле деятельности для того, чтобы поспешить на помощь Габсбургам, находившимся в стесненном положении как на фронтах, так и на дипломатическом поприще. В рамках этого епископ города Эгер Дьёрдь Якушич (1642-1647 гг.) в начале 1645 года был направлен в Рим. После безуспешных до сего времени попыток кайзеровской дипломатии епископ, ссылаясь на интересы Венгрии, защищавшей от турок христианство Запада (propugnaculum Christianitatis), попытался достичь активного выступления Святейшей Консистории на стороне правящего двора Австрии.

Якушич от имени венгерских католических сословий и по поручению Фердинанда III (1637–1657) на нескольких аудиенциях и в докладной записке просил папу Иннокентия X (1644–1655) о том, чтобы Святейший Престол оказал военную и финансовую поддержку Венгрии (300 000 золотых на рекрутирование 6 000 воинов) против вассала турок реформаторского князя Дьёрдя I Ракоци (1630–1648), начавшего в союзе с французами и шведами наступление в январе 1644 года. Венгерские клерикальные круги считали возможным, что при поддержке Рима они смогут вытеснить с территории Венгрии не только Ракоци, но и протестантизм. Однако Папский Престол после долгих проволочек в конце концов отказался выполнить просьбу, в первую очередь потому, что Франция в целях предотвращения выступления Рима против её трансильванского союзника направила ультиматум Папе, в котором подчеркивала, что ожидаемый главный удар со стороны османской империи будет направлен не против Венгрии, а против Средиземноморья (кандийская война 1645–1669 гг.).

В 1647 году Рим – в целях сбалансирования своего бессилия – торжественно заявил протест против ратификации заключенныого в Линце мирного договора (16 декабря 1645 года), завершившего Трансильванскую военную кампанию и укрепившего позиции протестантов в Венгрии, точно так же, как это было сделано позже при заключении вестфальского мира в 1648 году.

R. VÁRKONYI ÁGNES

AZ ELVESZTETT IDŐ*

Zrínyi Miklós nádori emlékirata?

A „Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez 1653" címmel 1868-ban kiadott írás (a továbbiakban: Nádori emlékirat) szerzőjének kilétét lényegében megjelenése óta[1] vitatták az egymást váltó generációk, mégis mint Zrínyi prózai műve, politikájának dokumentuma épült be a XVII. századi Magyarország irodalmát és történetét tárgyaló művekbe. Több mint száz év óta újra és újra elhangzik az, hogy nem Zrínyi írta, és az is hogy így csak Zrínyi írhatott. Különböző koncepciók épültek rá az 1650-es évek magyar politikájáról, és generációk idéztek belőle Zrínyi-sorokat. Kérdések halmozódtak fel körülötte, s nem egy közülük a magyar történetírás és a közép-európai történelem kulcskérdése lett. Neves kutatók és saját vizsgálataim eredményeit 1985-ben még így foglaltam össze: a szakirodalomban elterjedt rövid címén Nádori emlékiratnak nevezett mű „szerzősége megnyugtatóan máig sincs tisztázva, de minden bizonnyal az ő (Zrínyi) elképzeléseit tartalmazza..."[2] A bizonytalanság valódi kételyt takart: az emlékirat úgy tűnt, mintha Zrínyi-szöveg lenne, miközben úgy is tűnt, hogy nem az. A kérdésre azóta is keresem a választ.

Miért maradt el a tisztázó vizsgálat? Miért az évszázados bizonytalanság a magyar történelem kiemelkedő személyiséghez kapcsolódó mű körül? Mi a szavak és állítások hitele, s vajon kinek a szövege ez a legutóbb is találóan „rejtélyesnek" nevezett[3] írás? S mennyi valójában az emlékirat jobb megértése érdekében elvesztegetett másfél évszázadnyi idő?

Tanulmányomban erre az összetett jelenségre adok egyfajta választ. Áttekintem a szöveg körül zajló évszázados vitát, a ráépült történeti koncepciókkal együtt. Bármennyire is fontos, sajnos a szövegkritika filológiai, nyelvi kérdéseivel nem fogalkozhatom. Legfőbb célom nem lehet több, mint hogy a történetiség követelményeivel értelmezve a művet, körültekintő elemzéssel és következtetésekkel a további kutatásoknak nyújtsak az eddigieknél talán célravezetőbb tájékoztatást.[4]

---

* A tanulmány az OTKA támogatásával, a T 023602. sz. kutatási szerződés alapján készült.

[1] *Thaly Kálmán:* Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez 1653. *Századok,* 1868. 633–648. o. (A továbbiakban: *Thaly,* 1868.) Részletesen ismertetem: Történészvita Zrínyiről 1868-ban. In: Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. (Szerk. *Gergely Jenő.*) Budapest, 2000. 627–640. o. (A továbbiakban: *R. Várkonyi,* 2000.)

[2] *R. Várkonyi Ágnes:* Török világ és magyar politika. In: Magyarország története 1526–1686. (Főszerk. *Pach Zsigmond Pál.*) Budapest, 1985. II. k. 1056. o. (A továbbiakban: *R. Várkonyi,* 1985.)

[3] „Az ún. »Nádori emlékirat« a Zrínyi-filológia egyik legrejtélyesebb darabja." Lásd Zrínyi Miklós válogatott levelei. (Kiad. *Bene Sándor–Hausner Gábor.*) Budapest, 1997. 297. o. (Régi Magyar Könyvtár. Források 6. A továbbiakban: *Bene–Hausner,* 1997.)

[4] Legfontosabb, a forrásokat és szakirodalmat összegező idevágó munkáim: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961. (a továbbiakban: *R. Várkonyi,* 1961.); Török világ és magyar külpolitika.. Budapest, 1975.; A rejtőzködő Murányi Venus. Budapest, 1987.; Európa Zrínyije. *Irodalomtörténeti Közlemények* (a továbbiakban: ItK), 1996. 1–39. o. Továbbá: Opponensi vélemény Kovács Sándor Iván „A lírikus Zrínyi" akadémiai

A Nádori emékirat viharos utóéletét gyorsan elfedte az idő. Annak ellenére, hogy mint minden történelmi dokumentum, ez is viseli annak a kornak a nyomait, amikor nyilvánosságra került. Rávésődtek az első értelmezések, a befogadás körülményei. Mindvégig érezhető, hogy a körülötte kibontakozó tudományos vitában nem is annyira maga a szöveg belső tartalma, hanem a közlő személyisége lett a meghatározó. Thaly Kálmán (1839–1909) már címében is minősítette a szöveget: „Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez 1653." Bevezető és végszava méginkább. Tömören mindenről szólt, ami lényeges, amit egy addig ismeretlen szöveg közlése megkívánt. Leírta a kéziratot, utalt a lelőhelyére. Ismertette tartalmát, kiemelte hangsúlyos közléseit, meghatározta keletkezésének időpontját és eredetiségének legfőbb kritériumát, a szerzőt. Igaz, hogy a bizonyítandóval bizonyított, de nagy szuggesztív erővel: „Így nem tudott csak Zrínyi Miklós írni! [...] ez emlékiratot senki más nem, mint Zrínyi szerzette.

Ismételjük: így nem tudott csak Zrínyi Miklós írni!"[5]

Ez a meghatározás a szöveg vitája során 1879-ben, majd 1985-ben is szó szerint ismételve meggyőző érvként hangozhatott el.[6]

A Nádori emlékirat narrációja ismeretes, főbb gondolatait idézzük csak fel: Zrínyi követe köszönti II. Rákóczi György fejedelmet, felajánlja szolgálatait, üdvözli a moldvai vajda felett aratott győzelmét, ismerteti küldetésének legfőbb célját. Az emlékirat szerint Pálffy Pál nádor halálán van, s az ország szempontjából döntő, hogy ki kerül a nádori tisztségbe. Többen pályáznak rá, de nincs közöttük érdemes; Csáky László, Csáky István, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc – erdetileg rejtjelekkel közölt nevek – tudatlanok, önzők, rossz magyarok, a „német", azaz a császári udvar szolgái, Lippay György esztergomi érsek és a nádorságra ugyancsak pályázó Johann Pucheim befolyása alatt állnak. Aki méltó lenne, annak 445 rejtjellel jelzett nevét nem lehet kimondani. Egyedül Zrínyi az alkalmas személy, neki kell vállalnia a haza iránti szeretetéből ezt a fontos tisztséget, ehhez kéri a fejedelem támogatását. Majd a Habsburg-ház spanyol ágának kihalásáról, az ausztriai ház házasságáról ír, érintve az angol, holland s impériumbeli viszonyokat, végül pedig felajánlja, hogy a fejedelem írassa meg győzelmeit, s azt eljuttatja egy „európás historicus"-nak, Vittorio Sirinek. Az írást a rejtjelek használatáról tájékoztató sorok zárják.

A Nádori emlékirat – fentebb nagyon vázlatosan ismertetett – állításai némelyikét már az addig, 1868-ig kiadott és a következő években megjelent források alapján tárgyszerű kritikai vizsgálat alá lehetett volna venni. Nagy Iván például 1861-ben közzétette Wesselényi Ferenc több levelét és rendelkezését, 1869-ben pedig feltűnt egy, a nádor

---

doktori disszertációjáról. (1984. március 2.) Részleteket közöl belőle válaszával együtt: *Kovács Sándor Iván:* A lírikus Zrínyi. Budapest, 1985. 330–332. o. (A továbbiakban: *Kovács S. I.*, 1985.)

[5] *Thaly,* 1868. 635. o.

[6] *Thallóczy Lajos:* Adatok Zrínyi Miklós a költő irodalmi működéséhez. Történelmi Tár, 1879. 199–200. o. (A továbbiakban: *Thallóczy,* 1879.); *Kovács Sándor Iván:* Emlékirat a nádorság ügyében. In: Zrínyi Miklós prózai művei. (*Négyesy László* hagyatékából *Kovács Sándor Iván* vezetésével sajtó alá rendezte *Bánki Judit, Hausner Gábor, Kazinczy Andrea, Orlovszky Géza, Porogi András, Szakolczai Attila.*) Budapest, 1985. 445. o. (Zrínyi-Könyvtár I. A továbbiakban: ZK I.)

110 írását tartalmazó gyűjtemény. Ismerték Zrínyi főbb műveit, több levelét, megjelent „Ráday Pál emlékirata" címmel az Elmélkedés, majd felfedezték a költő újabb leveleit.[7]

A Magyar Történelmi Társulat az 1870-es években tudományos hírközpont; hozzá futottak be az ország távoli szegleteiből is az akkoriban megnyíló levéltárakból az első felfedezések tudósításai. Többek között Mercz Pál lőcsei ügyvéd, a gróf Csáky nemzetség jószágigazgatója értesítette a Társulatot, hogy a családi levéltárban a Csákyak országos méltóságokat viselt tagjainak nevezetes iratai fekszenek. A Társulat választmányi ülésén 1872. október 3-án Thaly Kálmán számolt be a szeptemberi kassai vándorgyűlés nagy felfedezéséről, Zrínyi Miklós öt, Csáky Istvánnak írott, 1663. április és 1664. február vége között keltezett leveléről. Tájékoztatója így szólt: „nyelvi szépségekben gazdag, mint írójának magasztos lelkét, lángoló hazaszeretetét gyönyörűen visszatükröző levelek (l. alább, ergész terjedelemben) még most, kétszáz év múlva is, minden jelenvoltat méltán gyönyörködtettek és meghatottak."[8]

Ekkor, talán a zsúfolt program, a sok előadás, a változatos témák miatt, fel sem merült vagy ha igen, nem kapott nyilvánosságot, hogy Zrínyi autentikus leveleivel összevessék a Nádori emlékiratot. Esetleg a leveleket bemutató utalhatott volna néhány szóval rá. Nem történt meg. A mulasztás részben az ülés további fejleményéből is következett. Erre, hogy a félreértéseket és olcsó magyarázatokat elkerüljük, vizsgálataink végén térhetünk vissza. Egyelőre az a lényeg, hogy az előkerült Csáky-levelek alkalmat adhattak volna, hogy nyílt tudományos vitában próbálják tisztázni, ami folyosói beszélgetések és burkolt utalások szintjén zajlott. Két történetíró ugyanis már kétségbe vonta, hogy a Nádori emlékirat Zrínyi műve lenne, s abszolut forrásértéket hordozna. 1874-ben Szilágyi Sándor (1827–1899) több dokumentumot tett közzé, két addig ismeretlen Zrínyi-levélen kívül kiadta Nádasdy Ferenc, Szelepcsényi György kancellár, Mednyánszky Jónás fejedelmi faktor és Wesselényi Ferenc írásait, s elhagyta a sajtót nagyszabású forráskiadványa II. Rákóczi György diplomáciájáról az 1648–1657. évekből. Az 1656 elején és végén keltezett saját kezű Zrínyi-levelek közlésének bevezetésében Szilágyi részletesen ismertette a pozsonyi országgyűlésen 1655. március 15-én lezajlott nádorválasztást, amelyen Zrínyit nem jelölte a király, s megállapította: Mednyánszky Jónás és Klobusiczky András tudósítása „az igaz tudósítás, bár ez eltér történetíróink eddigi közléseitől". A II. Rákóczi György diplomáciai iratait tartalmazó kötet bevezetésében hasonló kritika olvasható: a pápai nunciatúráktól a lengyel királyig a korabeli hatalmi

---

[7] *Nagy Iván:* Királyi, nádori és némely más nevezetes levelek Nógrád vármegyéhez, 1663–1666. Magyar Történelmi Tár, X. Pest, 1861. 111–203. o.; Libellus Expeditionum Missilium studio et opera Mathiae Gosnoviceri Junioris Leuchoviensis collectarum. Hanthó Lajos közölte Wesselényinek egy 1664. április 17.-én kelt levelét. *Hanthó Lajos:* Wesselényi Ferencz nádor egy érdekes levele 1664-ből. („Literae Palatinales propriae.") *Századok*, 1869. 743–744. o.

[8] *Századok*, 1872. 475–476., 556–564. o. Itt Thaly „Zrínyi a költőnek öt levele" címmel Zrínyi Lipót császárnak küldött, 1664. február 19-én kelt levelét is közli, megjegyezve, hogy Mercz Pál betűhíven lemásolta, de a mai helyesírásnak megfelelően ő alakította át, „az eredeti kiejtés hű megtartásával". Nem világos, hogy a közlemény miért Mercz Pál neve alatt került a *Századok* tartalomjegyzékébe és a bibliográfiákba. Markó Árpád a levelek kiadóját nem jelezte. *Markó Árpád:* Zrínyi Miklós levelei. Budapest, 1950. 118. o. (A továbbiakban: *Markó,* 1950.) A Csáky-levelek és a Nádori emlékirat ellentmondásáról a Tarnai Emlékönyvben írtam. Mivel az 1663. április 28-án kelt levél felső margóján is Thaly kézírása található, a közleményt Thalynak tulajdonítom. *R. Várkonyi Ágnes:* „Édes Gróf Öcsém Uram!" Csáky István két levele Zrínyinek. In: Tarnai Andor emlékkönyv. (Szerk. *Hargittay Emil–Thimár Attila.*) Budapest, 1996. 302. o. (A továbbiakban: *R. Várkonyi,* 1996.)

struktúrát átfogó dokumnetumegyüttes „az eddigi ismereteinket a legtöbb részleteiben módosítja s gyakran át is alakítja". Nyílt vitába azonban nem bocsájtkozott.[9]

Ezzel szemben Pauler Gyula (1841–1903), anélkül, hogy részletesebben kifejtette volna indokait, Thaly közleményét nem Zrínyi művének, hanem „Zrínyi Miklósnak tulajdonított" emlékiratnak mondta, és tartalmát, mint naiv prognózist, „egykorú magyar felfogás"-ként idézte.[10]

A csendes szakmai vitában egy alig huszonkét éves fiatal történész szállt síkra, nyílt sisakkal. Az új generáció tehetséges igérete, Thallóczy Lajos (1857–1916) Thalyt, mint híres történészt és mesterét csodálta, annyira, hogy eredeti nevét (Strommer) is az övére akarta változtatni, s mestere intését – „tegyél hozzá egy lovat" – megfogadva lett ismert nevén országos jelentőségű történetíró. Hadtörténésznek készült, gazdaságtörténeti érdeklődése korán megmutatkozott, s a Balkán szakértője lett.[11] Nevezetes közleményét a Történelmi Tár hasábjain a Nádori emlékirat vitában állást foglalva vezette be: „Thaly Kálmán [...] egy addig ismeretlen, 1653-ban költ emlékiratot tett közzé, amelynek irálya, tartalma Zrínyi Miklósra vallott, mint szerzőre, Thaly fölhozván a belső okokat határozottan kimondta, hogy: '*így nem tudott csak Zrínyi Miklós írni!*' s az emlékiratot úgy is adta ki, mint a nagy költő fogalmazványát.

Ma már határozottan állíthatjuk, hogy Thaly meggyőződése igaz, s következtetései helyesek. Igazolja állításait az alább közlendő levél, mely a Rákóczi-Archívum töredékeivel kerülhetett a kincstári levéltárba, s ott az Új Lymbus között őriztetik. A levelet gr. Zrínyi Miklós írta, sajátkezűleg. Költ Csáktornyán, 1654. április 25-én; bár címzete hiányzik, a tartalomból kitűnik, hogy Rákóczy Györgyhöz van intézve. Levelünk csak töredék, de annyi összefüggő részlet mégis van benne, hogy következtetést lehet vonni az emlékirattal való eredet egyazonosságára."[12]

Több bizonyító elemet emelt ki: azonos rejtjeleket, Zrínyi köszönetét a fejedelem ajándékáért, amit nyilván az emlékiratra kapott válaszul, a nádorválasztás közös témáját és végül azt, hogy mindkét szövegben előfordul Ispán Ferenc neve. Thallóczy írása megfelelt a kor tudományos követelményeinek, elsőként alkalmazta a szövegösszehasonlítás módszerét, és nyitott kérdésként jelölte meg, hogy Zrínyi melyik műve lehetett, amit Ispán Ferenc elvitt.[13] Elmulasztotta azonban, hogy összefoglalja, amit az adott forrásismereti szinten Ispánról tudni lehetett, nem vette számba Szilágyi és Pauler véleményét, nem nézett szét alaposabban a már feltárt források között, s aggályok nélkül jutott végletes megállapításra.

---

[9] *Szilágyi Sándor:* II. Rákóczi György fejedelem összeköttetése Nádasdy Ferenccel. Felolvasás a Történelmi Társulat 1874. áprilisi ülésén; *Uő.:* Zrínyi a költőnek két levele II. Rákóczi Györgyhöz. *Athenaeum,* 1874/1. 874. o. és *Századok,* 1874. 358. o.; *Uő.:* Wesselényi Ferenc leveles tárcájából. *Történeti Lapok,* 1874.; *Uő.:* Egy áldomás a tizenhetedik századból. In: *Uő.:* Rajzok és tanulmányok. Budapest, 1875. II. k 1–20., 242–245., 246–254. o.; *Uő.:* Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. Budapest, 1874. V. o.

[10] *Pauler Gyula:* Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. Budapest, 1876. I. k. 3. o. (A továbbiakban: *Pauler,* 1876.)

[11] *Károlyi Árpád:* Thallóczy Lajos emlékezete. Emlékbeszédek. XIII/1. Budapest, 1937.; *R. Várkonyi,* 1961. passim; *Glatz Ferenc:* Történetíró és politika. Budapest, 1980. 128–129. o.

[12] *Thallóczy,* 1879. 199–200. o.

[13] *Thallóczy* hibás olvasatai összevetve az eredetivel: „mistificatio" h: „mortificatio", „azok" h: „azokat" , nem betűhív; helyesírása a XIX. századi normák szerint: pl. „parancsolattal" h: „parancholattal". „az könyvet" h: „az köniv[et]" és nincs kiemelve, mint az „Ispan" sem. Thallóczy közleményében az első ritkán szedve , a második dűlt betűvel, hangsúlyosan visszautalva ezzel is a Nárdori emlékiratra. *Thallóczy,* 1879. 200. o.

Közleményére senki nem hivatkozott. Különös, hogy Thaly, bár neki szolgáltatott „igazságot", nem említette.[14] Közben sorra jelentek meg forrásegyüttesek, jelezve, hogy szélesebb körű vizsgálatokra van szükség és lehetőség. 1883-ban például az akadémiai pályadíjjal jutalmazott mű, Deák Farkas Csáky István életrajza, főleg egyik közleménye, II. Rákóczi György fejedelemnek egy főpaphoz, közvetlenül a nádorválasztás után írt levele újabb kérdéssel szolgált.[15] Hasonló módon a pozitivizmus történetszemlélete, s a korszak nagy európai, diplomáciai mozgásáról tudósító forrákiadványok és monográfiák, lehetőséget adtak, hogy a Nádori emlékirat információit ellenőrizzék, s ugyanakkor felvázolják a magyar politika egyetemes összefüggéseit.[16]

Nem ez történt. Ellenkezőleg, a Zrínyi-kérdés mint tudományos feladat szinte elvérzett a tudománypolitika útvesztőiben. Erre vall a Zrínyi-könyvtár sorsa. A könyvtárat 1873 nyarán Szluha László fedezte föl Morvaországban a Daun grófok vöttaui (Bitov) birtokán, s erről részletesen tájékoztatta Toldy Ferencet. Az irodalomtörténet vezető személyisége, az MTA főtitkára, királyi tanácsos maga akarta megnézni és feldolgozni a páratlan leletet. A hatvanas évei végén járó, súlyos beteg Toldy többször elhalasztotta útját, úgy tűnik a felfedezés horderejét nem ismerte fel, és saját erejét is túlbecsülte. Halálával az ügy elaludt, s ez azért is érthetetlen, mert Toldyt Thalyval kölcsönös szemléleti és tudománypolitikai egyetértés fűzte össze. A „tudományos világ lelkiismerete" – ahogy Orlovszky Géza megfogalmazta – csak 1880-ban ébredt fel, amikor a felfedező Szluha László is meghalt. A bibliotéka akkori tulajdonosa, gróf Daun Zrínyi könyveit a Magyar Tudományos Akadémiának kínálta fel megvételre, a magyar részről megbízott szakembernek, Csontosi János könyvtár-filológusnak azonban nem ez volt szívügye. A felbecsülhetetlen értékű könyvtárat 1891-ben Kende Sándor bécsi antikvárius vette meg, és tőle került végül 1894-ben a Zágrábi Nemzeti Könyvtár tulajdonába.[17]

A menthetetlen mulasztás hátterében a személyi érdekeken kívül főleg az lehetett, hogy a Zrínyi-kérdést a romantikus szemlélet hívei elszigetelt magyar kérdésnek kezelték, s a Habsburg–magyar ellentétre szűkítették le. A kor felfogásában a költő és a kato-

---

[14] Pedig minden kritikára érzékenyen válaszol; jellemzőek például a „Rákóczi Ferencz éneke 1703. october-december" vers mellé fűzött sorok: „Ha ki előtt mindazonáltal még ezek után is kétségesnek látszanék, hogy a jelen éneket Rákóczi fejedelem szerzé – ám légyen hite szerint. Annyi bizonyos, hogy, ha más is írta a fejedelem nevében: jól átérzé, átérté ennek szellemét." *Thaly Kálmán:* Adalékok a Thököly- és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. Pest, 1872. II. k. 20. o. (A továbbiakban: *Thaly,* 1872.)

[15] *Thaly Kálmán:* Adalékok Zrínyi a költő életéhez. *Századok,* 1883. 59–62. o. és *Uő.:* Montecuccoli Zrínyiről. *Századok,* 1883. 685–688. o.; *Kanyaró Ferenc:* Zrínyi, a költő, két levele. *Századok,* 1886. 612–613. o.; *Deák Farkas:* Gróf Csáky István életrajza. Budapest, 1883. 337–339. o.

[16] Csak néhány példát idézhetünk: *Hurmuzaki, Eudoxiu:* Documente privatóre la Istoria Românilor. V. k. Bukarest, 1855.; *Wolf, Adam:* Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Kaiser Leopold's I. 1609–1677. Wien, 1869. (Ism: *Pauler Gy. Századok,* 1870. 44–50. o.); *Rački, Franjo:* Acta conjurationem Bani Petri a Zrinio et Com. Fr. Frangepani illustrantia. Zagreb, 1873.; *Chéruel, A.:* Étude sur la Ligue ou Alliance du Rhin. Paris, 1884.; *Auerbach, B.:* La Ligue du Rhin et le traité de Ratisbonne. La diplomatie française et la cour de Saxe 1648–1680. Paris, 1887.; *Pribram, A. F.:* Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Fr. v. Lisola, 1655-1660. Archiv für österreichische Geschichte 1887.; *Veltze, Alois:* Ausgewählte Schriften des Raymund Fürsten Montecuccoli. I–IV. k. Wien–Leipzig, 1899–1901.

[17] *Orlovszky Géza:* A Zrínyi könyvtár öt katalógusa. In: Zrínyi-dolgozatok. I. (Szerk. *Hausner Gábor, Kovács Sándor Iván.*) Budapest, 1984. (A továbbiakban: Zrínyi-dolgozatok I.) Függelékben Szluha László öt levele Toldy Ferencnek: 8–81. o.; *Hausner Gábor–Monok István–Orlovszky Géza:* A Bibliotheca Zriniana története. In: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. (Szerk. *Klaniczay Tibor.*) Budapest, 1991. 78–82. o. (Zrínyi-Könyvtár IV.)

na sémájába kevéssé fért bele a gondolkodó, nemzetközi műveltségű államférfi képe. Ezzel szemben Szilágyi Sándor már a Zrínyi-levelek szövegkritikai kérdéseire is figyelmeztetett. A Történelmi Tár 1890. évfolyamában kiadott két Zrínyi-levelet.[18] Az első nem volt más, mint a Thallóczy közlésében megjelent töredéket is tartalmazó hosszabb írás, ugyancsak töredék. A második szöveg is részlet, rejtjelekkel írt szavakkal és mondatrészekkel, címzettje és aláírója hiányzik. Szilágyi megállapítása szerint ez is Zrínyi saját kezű levele II. Rákóczi Györgyhöz. Lelőhelyüket a következőkben adja meg: „Orsz. Ltár, Act. Jur. Trans." Az 1654. április 25. keltezésű töredék a Szilágyi kiadásában közölt töredékkel együtt ma is megvan, fóliószámozása szerint a két töredéket valamikor egymástól elválasztva őrizték.[19] Viszont az 1655 februárra, később január–februárra datált levél eredetije nincs meg; a későbbi kiadások Szilágyi közlését ismételték meg.[20] A levelekhez Szilágyi nem adott érdemi értelmezést. Közlésüket szűkszavúan vezette be: „Az alább közlendő két levél – fájdalom, mindkettő töredék – érdekes [...] adalékot képez Zrínyi Miklós eddig nyomtatásban megjelent leveleihez."[21] Ha valaki, akkor Szilágyi hivatott lett volna írni II. Rákóczi György és Zrínyi viszonyáról. Tudnia kellett Thallóczy véleményéről is. Hatalmas okmánytárakat tett közzé. 1891-ben kiadta „II. Rákóczi György 1621–1660" című monográfiáját. Már a bevezetésben is más álláspontot fejtett ki, mint Thaly. Részletesen írt a fejedelem és Zrínyi, a fejedelem és Wesselényi viszonyáról, az 1655. évi országgyűlésről, sőt hivatkozott Zrínyinek arra a levelére is, amelyet Thaly adott ki, de a Nádori emlékiratot még csak meg sem említette. Korábban hevesen bírálta Thalyt, ettől a vitától azonban elhatárolta magát.[22] Máig megválaszolatlan kérdés az is, hogy Salamon Ferenc végül is miért nem írta meg tervezett Zrínyi életrajzát: „A híd [...] melyen a történelmi térre átmentem, Zrínyi a költő életrajza lett volna, melyet azonban be nem fejeztem s alig is remélhetem, hogy valaha megírjam."[23]

---

[18] *Szilágyi Sándor:* Zrínyi Miklós két ismeretlen levele II. Rákóczi Györgyhöz. Történelmi Tár, 1890. 204–207. o.

[19] MOL Magyar Kamara Archívuma E 190 Archivum Familiae Rákóczi Nr. 6830. Az első töredék: „bizoni az Nagod szolgalattiaert..." felső bal sarokban nyilván egykori helyének sorszáma: „40.)" áthúzva. Alul: „1654 apr. 25." Aláírás: „alazatos szolgaia s attiafia öche Gr. Zrini Miklos". Az eredeti dátum írása eltérést mutat. Fol. 317–317v. A második töredék: „baráttia [...] agia tuttomra" fönt „18.)", alul beazonosíthatatlan kéztől: „1654 apr 25." Fol. 318–319v. A két töredék illeszkedése nem zökkenőmentes, a kiadások nem jelzik: *Markó* 1950. 39–41. o.; Zrínyi Miklós Összes Művei. (Kiad. *Csapodi Csaba–Klaniczay Tibor.*) Budapest, 1958. II. k. 208–211., 470. o. (a továbbiakban: ZMÖM); *Bene–Hausner,* 1997. 72–74., 257. o.

[20] Történelmi Tár, 1890. 206. o.; *Széchy Károly:* Gróf Zrínyi Miklós 1620–1654. I–V. k. Budapest, 1896–1902. (A továbbiakban: *Széchy*) 1900. IV. k. 202–203. o.; *Markó,* 1950. 46. o.; ZMÖM II. k. 225–226., 477. o.; *Bene–Hausner,* 1997. 260. o.

[21] *Szilágyi:* I. m. 204. o.

[22] *Szilágyi Sándor:* Erdély és az észak-keleti háború. I–II. k. Budapest, 1890. (A továbbiakban: *Szilágyi,* 1890.); *Szilágyi Sándor:* II. Rákóczi György 1621–1660. Budapest, 1891. 4–5., 117–118., 159–161. o. (A továbbiakban: *Szilágyi,* 1891.) Zrínyi II. Rákóczi Györgynek Csáktornyán (1657) 24 januarii. Kiadta *Thaly Kálmán:* Zrínyi Miklósnak egy ismeretlen levele. *Századok,* 1868. 447–448. o. Szilágyi életművéről lásd *Szádeczky Lajos:* Szilágyi Sándor emlékezete (1927–1899). Kolozsvár, 1900. Személyiségéről és a kor történetírói légköréről sokat elárulnak a különböző alkalmakra kiadott archaizáló humoros versek: Album Szilágyi Sándor városmajori birtokfoglalása emlékére. Budapest, 1881.; Sándor napi napló. Budapest, 1987.; Történelmi Tár névnapi folyósirat szerkesztik Szilágyis Sándort./ Életrajzi forgácsok, hőskölteményk, oklvelek. Budapest, 1888. A histriográfiai szempontból is fontos anyagra Kis Domokos hívta fel a figyelmem.

[23] *Salamon Ferenc:* Halotti beszéd gr. Zrínyi Miklós fölött 1664-ben. *Budapesti Szemle,* 1886. 404. o. Idézi: *Szádeczky Lajos:* Salamon Ferencz emlékezete. Kolozsvár, 1893. 9. o.

A Nádori emlékirat a századfordulón úgy lett kanonizált szöveg, hogy tisztázása elmaradt, és vitájának első szakasza le is zárult. Az irodalomtörténész Széchy Károly nagyszabású Zrínyi-monográfiájában állást foglalt az emlékirat szerzőségének kérdésében is: „igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy tőle [Zrínyitől] származik."[24] Remek nyomdatechnikával újra le is közölte a IV. kötet függelékében a szöveget. Ez mindmáig az egyetlen olyan kiadása a Nádori emlékiratnak, ahol a szöveg Thaly közlésével megegyezik, és a rejtjelek a föléjük írt megfejtésekkel együtt olvashatók.

Széchy a Nádori emlékiratot olymódon illesztette be Zrínyi politikai pályájába, hogy miután a mű ürügyén elmondta saját prekoncepcióját, ennek mintegy igazolásául részletesen ismertette tartalmát. Hosszan idézte, majd az eredeti szöveget megszakítva saját szavaival tolmácsolta, úgy, hogy beiktatott több más forrást, például Zrínyi későbbi leveleinek tartalmát is.[25] Történetileg ma már kevéssé elfogadható módszer ez. Széchy közléséből az is kiderül, hogy bármennyire is azonosult a Nádori emlékirattal, egyes részeit fenntartással kezelte. Bizonyos kifejezéseket átfogalmazott és óvatosan korrigált. Néhány furcsa részletet egyszerűen figyelembe sem vett.[26] Ezeket a sorokat például: „Az én kegyelmes uram Zrínyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája, küldött engemet nagyságodhoz, hogy az nagyságod fejedelmi kezét ő nagysága képiben megcsókoljam" (1–3. sor),[27] a kézcsókolást talán furcsának találva, a maga mentalitásának megfelelő fogalmazásban írta át: „Zrínyi mindnekelőtt üdvözletét és hódolatát jelenti Rákóczinak."

Széchy Károly ismertetett, sőt fakszimilében közölt minden addig feltárt II. Rákóczi Györgyhöz írt Zrínyi levelet. A Nádori emlékirat eredetijét azonban nem kereste. Mindettől függetlenül azonban legjobb meggyőződésével Zrínyi magasrendű, vitathatatlan művének tekintette az emlékiratot. Politikai mondanivalóját úgy fogalalta össze, hogy a hangsúlyt – újabb forrásokat is említve – az 1655. évi országgyűlés nádorválasztásának előkészületére helyezte, és megállapította, Zrínyi III. Ferdinánd és a lengyel királyságra pályázó II. Rákóczi György fejedelem megegyezését kívánta szolgálni.[28] Kiderült azonban, hogy az emlékirat Zrínyi művei közé ilymódon aligha illeszthető. A Zrínyi-monográfia lapjain meggyőző elemzést olvashatunk arról, hogy miért nem fogadható el Kanyaró Ferenc állítása, miszerint a Siralmas panasz Zrínyi műve, sőt egyenesen „nádori programja" lenne. A Mátyás király életéről szóló elmélkedések mondanivalóját viszont Széchy a nemzeti királyság felújítási programjának értelmezte, úgy, hogy a bán elsősorban önmagára, vagy II. Rákóczi György fejedelemre gondolt.[29] Ezzel a szöveg politikai értékkategóriák összefüggésébe került, történeti jelentősége megemelkedett.

---

[24] *Széchy* III. k. 37. o.

[25] *Széchy* III. k. 30–54. o.

[26] Kételyt fejez ki kijelentése: „ha Thaly jól gyanítja", továbbá olyan részek kihagyása, minthogy III. Ferdinándnak a titkos tanácsosok adnak tanácsot, az öreg király hajlott a szóra, de az „auspergi herczeg" elhalászta a római király elől a „haidelbergai herczeg hugát," 000 (császár). Összevetve II. Rákóczi György keleti poltikájára vonatkozó leírását *Szilágyi,* 1890. és *Szilágyi,* 1891. megfelelő részeivel, ugyancsak az a benyomásunk, hogy voltak, talán bevallatlanul is fenntartásai. *Széchy* III. k. 37., 39–44. o.

[27] Itt és az alábbiakban a Nádori emlékirat tanulmányom függelékeként közölt szövegének sorszámaira hivatkozom.

[28] *Széchy* III. k. 52. o.

[29] „Zrínyi [...] megkísértette, hogy a két uralkodó az idegenség és bizalmatlankodás, féltékenység és gyanakodás feledésével egymáshoz közeledjék." „Természetes [...] hogy a nemzeti királyság felújítására áhítozott

Századunk történetírásának kellett volna pótolnia, amit a XIX. század elmulasztott. 1913-ban már megérett rá a tudományos kritika. Szekfű Gyula „A száműzött Rákóczi" című mű lapjain kifejtette, hogy Thaly közlései megbízhatatlanok.[30] Vizsgálatai fókuszába azonban II. Rákóczi Ferencet helyezte, a szövegek kritikájával nem foglalkozott, a Zrínyi-források elkerülték a figyelmét. Pedig Thallóczyval jó viszonyban volt. Az akkor már a bécsi magyar történészkör központi személyiségének számító Thallóczy viszont személyes vonzalmát ifjúkori mesteréhez a szó szoros értelmében a síron túl is őrizte. Amikor Ferenc József temetéséről hazatértében vonatszerencsétlenség vetett véget váratlanul életének, Szekfű szép levélben rótta le kegyeletét, és nyugtatta némileg lelkiismeretét, mert elfordult tőle, mivel éppen a Rákóczi-könyve miatt kirobbant hajszában nem úgy állt melléje, hogy megvédte volna.[31]

Bizonyos, hogy Thallóczy írása a Nádori emlékirat hitelességéről teljesen feledésbe merült, Szekfű ezt a Zrínyinek tulajdonított művet meg sem említette a Magyar történet lapjain.[32] Aligha kétséges, hogy ha Négyesy László (1861–1933) megvalósítja szándékát, a költő Zrínyi prózai műveinek kritikai kiadását, több időtrabló kitérőtől mentette volna meg a kutatók következő generációit.[33]

Történeti vizsgálatra a Zrínyi-kutatások új eredményei alapján nyílt volna lehetőség. Mégis a Nádori emlékirat kritika nélkül, első közlése után közel hetven évvel, 1939-ben úgy jelent meg Zrínyi prózai munkái között, ahogyan azt Thaly közölte. Kiadója, Markó Árpád, minden aggály nélkül hiteles forrásnak vélte, de csak a nádorválasztás előzményeire vonatkozóan tekintette érdekes írásnak.[34] Iványi Béla 1942-ben és 1943-ban döntő fontosságú dokumnetumokat adott ki: a körmendi Batthyány-levéltárból Zrínyi 204 levélét közölte. Ismét új lehetőség kínálkozott, hogy a Nádori emlékirat bizonyos információit ellenőrizzék. Az első közlés elkerülte a kutatók figyelmét, a levélegyüttes pedig,

---

[...] természetes, hogy az új átalakulás esélyénél önmagára is gondolt [...] a nemzeti királyság felújításánál ekkor első sorban mégis Rákóczy személye forog eszében." *Széchy* III. k. 50., 234–235., 240–260. o. Vö. *Kanyaró Ferenc:* Zrínyi ismeretlen munkája. Történelmi Tár, 1890. 1–24., 261–306. o. *Péter Katalin:* A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Siralmas panasz keletkezéstörténete. Budapest, 1973. (Irodalomtörténeti füzetek 83. A továbbiakban: *Péter* 1973.) Kanyaró Ferenc Zrínyi-kutatásairól új források alapján ír *Nagy Levente:* Zrínyi Miklós műveinek recepciója a XVII–XVIII. századi Erdélyben. PhD disszertáció. Budapest, 1998. 112–113. o. (A továbbiakban: *Nagy,* 1998.)

[30] „Kötelességemnek tartom e helyen kiemelni, hogy Thaly Kálmán adatait csak a legnagyobb óvatossággal szabad felhasználni [...] A költészeten át jutott a történetíráshoz s politikai törekvéseivel kapcsolatban methodikai kételyektől teljesen mentesen [...] kereste a multban politikai és költői ideáljainak visszavetített képét [...] S a legfőbb veszteség [...] a történeti kritikának elnémulása Thaly erőszakos fellépése folytán." *Szekfű Gyula:* A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913. 371–372. o.

[31] Idézi: *R. Várkonyi,* 1961. 415. o.

[32] A történettudomány mulasztására jellemző, hogy Szekfű Zrínyiről Thaly, Rónai Horvát Jenő és Széchy Károly interpretációi alapján ír: *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. Budapest, 1935. IV. k. 163–164., 578. o.

[33] *Kovács Sándor Iván:* Négyesy László kísérlete Zrínyi prózai műveinek kritikai kiadására. In: ZK I. 15–16., 18. o.

[34] *Markó Árpád:* Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Budapest, 1939. 307–319. o. (A továbbiakban: *Markó,* 1939.) Zrínyi „A nádorválasztással kapcsolatban hosszú emlékiratot intézett 1653 novemberében II. Rákóczi Györgyhöz. Ez az érdekes írás hű képe a nádorválasztást megelőző intrikáknak." *Markó Árpád:* Gróf Zrínyi Miklós. Budapest, 1942. 38. o.

amint Benda Kálmán ismertetéséből kiderül, némi csalódást okozott, a társadalomban és a történetírásban is más Zrínyi-kép élt.[35]

A Nádori emlékirat ügye mint régi adósság a második világháborút követően a Zrínyi-kutatásokkal együtt került az új és erősen ideologizált tudományos közegbe. Egyfelől a romantikától megörökölt régi sémák, új ideologiai értelmezésben éltek tovább. Másfelől ugyanakkor a valóság megértésének igényeivel fellendülő levéltári feltárások és a korszerű történeti módszerek segítségével megkezdődött a romantikus képek kritikai vizsgálata. Találóan írta Perjés Géza, hogy a Zrínyi viszonyát Montecuccolival reálisan felülvizsgáló tanulmányával az a cél vezette, hogy a „magyar történetírás régi adósságát rendezze".[36]

A Nádori emlékirat a XVII. századi országos politika egyik kulcsdokumentuma lett, ezzel párhuzamosan elkezdődött végre kritikai vizsgálata, de abba is maradt. A levéltárakban és könyvtárakban bekövetkezett pótolhatatlan pusztítások elensúlyozására fellendült a forráskiadás, a Nádori emlékirat háromszor jelent meg újra (1950, 1958, 1997), s mint Zrínyi autentikus államelméleti műve: a Mátyás király életéről való elmélkedések, ez is politikai koncepciója bizonyítékául szolgált. Emellett megfogalmazást nyertek a szigorú szakmai kritika igényei. 1958-ban Csapodi Csaba rámutatott a Nádori emlékirat éppen Vittorio Siri vonatkozásában kritikus részére. A Zrínyi-levelek szövegkritikai vizsgálatának szempontrendszerét felvázolva pedig a szöveg belső kohéziójának olyan vonásait világította meg, amelyeknek hiányában az addig Zrínyiének tartott írásokról érvényesen lehet kijelenteni: „Így Zrínyi sohasem írt."[37]

Benczédi László és Makkai László a Nádori emlékiratot az 1650-es évek magyar politikájának történeti koncepciójába illesztették, s az 1653-ban keletkezettnek minősített műben találták meg az első dokumnetumát Zrínyi politikai tervének, hogy Erdélyt és Magyarországot II. Rákóczi György nemzeti királysága alatt egyesítse. De ebben az időben Zrínyi politikájának a megítélése még mindig – megfelelő források hiányában – a Habsburg–magyar viszony szűk sémájába illeszkedett, s azt is megfogalmazták, hogy Zrínyi feltételezett szándéka eleve bukásra volt ítélve. A Nádori emlékirat ily módon egyszerre lett a remény és az illúzió dokumentuma.[38] Természetesen az sem feledhető, hogy a végkövetkeztetésékben 1956 fájdalmas élménye is megfogalmazódott: „A nagy elszánások és a bilincsbe verő, visszahúzó valóság áthidalhatatlan ellentéte Zrínyi életén túl is elkísérte eszméi sorsát. Akárcsak saját élete, eszmei örökösége is a bátor nekilendülések és a leküzdhetetlen nehézségek malomköveinek őrlése közé került."[39]

Teória és dokumentum kölcsönös értelmezése ezúttal azzal a következtetéssel járt, hogy ha a Nádori emlékirat ilyen eleve megvalósíthatatlan tervet tartalmaz, vajon meny-

---

[35] A két Zrínyi körmendi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi *Iványi Béla*. Budapest, 1943. 332. o. (A továbbiakban: *Iványi*, 1943.) Ismerteti *Benda Kálmán: Századok*, 1944. 592–593. o.

[36] *Perjés Géza:* A „metodizmus" és a Zrínyi–Montecuccoli vita. *Századok*, 1961. 507. o. Új kiadása *Uő.:* Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999. 149. o.

[37] *Csapodi Csaba:* Zrínyi levelek, amelyeket nem Zrínyi írt. ItK 1958. 19–24. o.

[38] *Benczédi László:* Zrínyi Miklós és kora. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1957. 7–42. o. (A továbbiakban: *Benczédi*, 1957.) és *Makkai László:* Kisérlet a magyarországi Habsburg-ellenes párt és Erdély összefogására, Zrínyi Miklós nemzeti politikája. In: Magyarország története a késői feudalizmus korszakában. (Szerk. *H. Balázs Éva, Makkai László.*) Budapest, 1958. 194–195. o.

[39] *Benczédi*, 1957. 42. o.

nyiben és hogyan hiteles? Hol a helye Zrínyi nagyszabású prózai művei között? Klaniczay Tibor invenciózusan új értelmezés hipotézisét vázolta fel: „A nádorságról szóló emlékirat jelentős állomás Zrínyi írói fejlődésében is: ez az első publicisztikai műve."[40] Mindemellett a mű szerzőjét már maga is „vitatottnak" vagy „tulajdonított"-nak nevezte. Észrevette az emlékirat kritikus pontjait és a stíluszökkenéseit. Hangsúlyozta, hogy Zrínyi messze túlbecsülte Vittorio Sirit, akit az emlékirat szerint mint a hőstetteit megörökítő történetírót ajánlott II. Rákóczi Györgynek. Leszögezte: „Azt az eshetőséget sem szabad kizárni, hogy az emlékirat esetleg mégsem Zrínyi fogalmazása, hanem azt utasításai alapján valamelyik ágense (Vitnyédy talán?) öntötte formába."[41]

Időközben a korszerű hadtörténeti vizsgálatok kiemelték Zrínyi hadászati jelentőségét a régi politikatörténeti sémákból.[42] A bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivból, a csehországi, erdélyi és az angliai levéltárakból feltárt dokumnetumok alapján pedig nyilvánvalóvá vált, hogy Zrínyi politikai mozgalma más jellegű és nagyobb szabású, mint ahogyan eddig vélhető volt. A kivezető utat a három részre széttört ország tragikus viszonyaiból Zrínyi mindenekelőtt abban látta, hogy az oszmán hatalom alá került területet visszafoglalják. Összefogta a királyság politikai erőit, belső reformokat kezdeményezett, és híveivel együtt a keresztény országokat összefogó szövetség kialakítását szorgalmazta a török ellen.[43] Mindez újabb kutatások elindítója lett. A korabeli publicisztika, a központi kormányzat pártharcai, a magyar politikai kultúra tágasabb, egyetemes összefüggései, az országos főméltóságok reformkísérletei, Zrínyi hadvezéri működése, az „Európa Zrínyije" fogalomban kifejeződő diplomáciai munka, az információs hálózat eddig nem ismert dimenziókat nyitott a Nádori emlékirat kritikai feldolgozásához is.

1985-ben a Négyesy László hagyatékát sajtó alá rendező Kovács Sándor Iván még a régi ellentmondást fogalmazta újra: egyrészt megállapította, hogy Thaly Kálmánnak igaza volt, így csak Zrínyi írhatott, másrészt a Nádori emlékiratot már „kétes hitelű"-nek minősítette, hangsúlyozta a kritikai vizsgálat szükségességét.[44] Mégis csak egy évtized multán jelent meg kritikai tanulmány Várkonyi Gábor tollából. Több egykorú dokumentummal vetette össze az emlékiratnak a Wesselényivel foglalkozó részletét. Megállapította, feltehető, hogy az emlékiratot a bán nádorrá választása mellett érvelő protestáns nemesek állíthatták össze, részben Zrínyi szövegeiből.[45] Bene Sándor ezt az érvelést „figyelemre méltónak" ítélte, de ezzel szemben leszögezte, hogy az emlékiratnál mégis „a végső forrás csakis Zrínyi lehetett". Történeti áttekintésünkből viszont az következik, hogy ezzel visszajutunk az első közlést komentáló megállapításhoz: „nem lehet semmi

---

[40] *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. 2., javított kiadás, Budapest, 1964. 523. o. (A továbbiakban: *Klaniczay,* 1964.)

[41] *Klaniczay,* 1964. 522–524. o. és *Uő.:* Zrínyi olvasmányaihoz:Vittorio Siri. ItK 1970. A Hagyományok ébresztése című tanulmánykötetből idézzük (Budapest, 1976.) 256–257., 547–548. o.

[42] *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. (A továbbiakban: *Perjés,* 1965.)

[43] *R. Várkonyi,* 1975.

[44] ZK I. 1985. 445–446. o.

[45] *Várkonyi Gábor:* Emlékirat a nádorság ügyében. *Irodalomismeret,* 1995/1–2. 40. o. (A továbbiakban: *Várkonyi G.,* 1995.) Várkonyi megállapításait idézve „összeállítókat" említ: *Nagy,* 1998. 29. o.

kétség [...] a bán csak maga szólhatott magáról."[46] Mintha megállt volna az idő a több mint egy évszázad óta a tudomány asztalán fekvő szöveg felett. Újabb kiadását Bene Sándor és Hausner Gábor tárgyszerűen kommentálták: „az ún. »Nádori emlékirat« a Zrínyi-filológia egyik legrejtélyesebb darabja."[47]

A szöveg

Mindezidáig a kéziratot eltűntnek tekinti a szakirodalom. Az „eltűnés" körülményeinek tárgyszerű vizsgálata azonban szintén nem történt meg. Hol vannak az egykorú, a XVII. századi szövegek és a kiadás során készülhetett másolatok? Elvileg, a proveniencia követelményei szerint legalább négy kézirati példánynak kellett volna levéltárainkból és kézirattárainkból előkerülnie 1868-óta.

„Maga az emlékirat eredeti, jól konservált, s 12 ívrétű levélből áll, minden czím és évjegy nélkül" – adott róla iratleírást Thaly, s arról is tájékoztatott, hogy nem Zrínyi kézírása, hanem azt „Zrínyi mondá tollba". Lelőhelyét pontosan nem jelölte meg, csupán annyi tájékoztatást nyújtott, hogy a „vörösvári, Rákóczi–Aspremont–Erdődi-féle irattárban eszközölt jelen évi vizsgálódásaim egyik főbecsű nyereménye".[48] Közelebbi jelzet nincs. Még nem volt tudományos követelmény, hogy pontosan megadják a dokumentumok helyét. Sokszor nem is lehetett, a levéltárak és kézirattárak egy részének rendezetlensége miatt. Előfordult ugyan pontos, ma is érvényes hivatkozás, többnyire azonban csak általánosságban levéltárra vagy a könyvtárra hivatkoztak. Ráth Károly, Zrínyi leveleinek egyik első feltárója Toldy Ferencnek, aki Kazinczy Gáborral együtt a Zrínyi-levelezés kiadására készült, két Zrínyi-levelet küldött, különbözően dokumentálva, hogy hol találhatók.[49] Végig az évszázadon a forrásközlések, okmánytárak többnyire csupán a levéltárakat jelezték.[50] Széchy Károly különben jól dokumentált monográfiájában is előfordulnak ilyen hivatkozások: „Őfelsége hitbizományi könyvtárának példányából", „A múzeumi kéziratból" „Országos Levéltár. Zrínyi-levelek".[51] Ha túl nagyvonalú volt is tehát Thaly, tájékoztatója a korabeli szokást követte. Vannak azonban zavaró mozzanatok.

---

[46] *Bene Sándor:* A hír és közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. ItK 1996. 370. o. 7. jegyzet. (A továbbiakban: *Bene,* 1996.) Vö. *Perjés Géza:* Az interdiszciplinaritás védelmében. Vita Bene Sándorral. *Hadtörténeti Közlemények,* 1997. 797–813. o.

[47] *Bene–Hausner,* 1997. 297. o. Legutóbb ugyanezt ismétli meg „... egy rejtélyes publicisztikai irat az ún. Nádori emlékirat...." *Nagy Levente:* Néhány adat Wittnyédy István erdélyi kapcsolataihoz. *Századok,* 1999. 1220. o. (A továbbiakban: *Nagy,* 1999.)

[48] *Thaly,* 1868. 633. o.

[49] „Gróf Zrínyi Miklósnak ide csatolt két oklevelét Győr megye levéltárából kijegyezvén, tisztelettel nyújtom át a Tek. Akadémiának." Ráth Károly Toldy Ferencnek. Győr 1857. április 20. MTAK Kt. M. Irod. Lev. 4r. 112. 21. fol. Vö. Zrínyi Miklós levelezéséből másolatok. MTAK Kt. Tört. 2r. 154.

[50] Szilágyi Sándor az 1873-ban közreadott Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez című művében (Budapest,1873.) az iratok lelőhelyét többnyire általánosságban jelzi: „Eredetije a vörösvári levéltárban" vagy „a vörösvári gróf Erdődy-féle levéltárban" 298., 314. o. passim. A Staatsarchiv anyagát használó Pauler Gyula a forrásokra ugyancsak hasonlóan hivakozik: „Kancelláriai levéltár", „Titk. lev." *Pauler,* 1876. I. k. 32., 34., 35. o. passim.

[51] *Széchy* III. k. 29., 58., 114. o.; IV. k. 56–57. o.

Saját tájékoztatása szerint Thaly 1866-ban, 1868-ban és az 1870-es években összesen egy hónapon át kutatott a vörösvári levéltárban. Leghosszabb időt 1866 őszén töltött ott. Hatalmas mennyiségű másolatot készített, s az iratokat naplószerűen jegyezte le,[52] mégpedig úgy, hogy az eredeti, azóta is érvényes levéltári jelzetüket is feltüntette. A döntő többségben II. Rákóczi Ferenc háborújára vonatkozó iratanyag között előfordult II. Rákóczi György-korabeli is.[53] A Nádori emlékiratnak azonban ezek között nincs nyoma.

Elképzelhető, hogy a levéltárnak abban a részében őrizték az emlékiratot, amelyet még Szalay László tárt fel és szállíttatott Pestre. Hasonló eljárással élt Thaly Kálmán is: „Kurucz okmányokat magamhoz veszem, ad reversalisra."[54] A másolati napló alapján tehát nem zárhatjuk ki, hogy a kezébe került a Nádori emlékirat kézirata. Igaz, Thaly maga azt írta, hogy „jelen évi vizsgálódásaim" során, tehát 1868-ban találta volna meg. Külön feljegyzést erről nem ismerünk. Az 1866. évi kutatásai eufóriájában úgy tüntette fel, hogy ő volt, aki az egész Rákóczi-levéltárat fölfedezte, s ezzel megsértette a levéltár tulajdonosát, amiért 1867-ben nem, csak – mint később írja – 1868-ban és 1870-ben járt ismét Vörösvárott. Megfordult ott az 1871–1872. években is. Szívesen emlegette kutatói élményeit, a Rákóczi–Aspremont–Erdődy levéltárban végzett munkájáról többször hivatalosan is beszámolt. Az irategyütteseket tételesen felsorolta, és kiemelten említett meg fontosabb iratokat. A Nádori emlékiratról soha nem beszélt.[55]

Szilágyi Sándor hangsúlyozta az I. és II. Rákóczi György fejedelmek külpolitikai iratait közlő köteteinek bevezetésében, hogy a dokumentumok mintegy fele a vörösvári levéltárból való, mégpedig ezeket Thaly Kálmán hozatta el és lemásoltatta az Akadémia Történeti Bizottságával.[56] Ha a Nádori emlékirat a fejedelmi iroda anyagában maradt fenn, akkor ebben az anyagegyüttesben kellett lennie. Csakhogy a kiadott okmánytárakban utalást sem találni rá. A másolatok gyűjteményében II. Rákóczi György iratai között tudomásom szerint senki nem akadt nyomára.[57] Pedig Thaly Kálmán maga is megerősítette, hogy minden érdemleges iratot lemásoltak: „mindent, amit csak kiszemelni jónak

---

[52] A másolatkötegen sajátkezű felirata: „Rákóczy levéltárból Vörösvárott 1866 7.-bris és 8.-berben Thaly Kálmán. Vörösvárott Vasvármegyében, Gr. Erdődy István ő mlga kastélyában a vörös toronyban áll a levéltár." OSZKK Fol. Hung. 1389. Fasc. XXIV. 1–310. A kutatást nagyobb levéltárfeltáró körút részeként iktatta be: levele Ráth Károlynak Szombathely, 1866. szeptember 20. MTAK Kt. M. Irod. 163. II. k. sine folio.

[53] Például Kazimir lengyel király levele I. Rákóczi Ferenc lengyel nemességéről (1652) Caps. 2. fasc. 4. No.1.

[54] Levele Ráth Károlynak, Szombathely,1866. szeptember 20. MTAK Kt. M. Irod. 163. II. k. s. f. Hogy Szalay László a vörösvári levéltárban járt, arról Thaly többször megemlékezik: a Vak Bottyánrúl való ének kéziratáról írta, hogy Szalay második vörösvári útja alkalmával adta át neki 1864-ben. *Thaly,* 1872. 108. o.

[55] Levele Ráth Károlynak, Pest, 1867. január 15. MTAK Kt. M Irod. 163. II. k. s. f. Előadása az Akadémia 1867 március 18-i ülésén. In: Értekezések a történettudományi osztály köréből. III. füzet, 23–39. o., valamint Thaly Kálmán jelentése a Rákóczi–Aspremont–Erdődy levéltárból. *Századok,* 1870. 581–604. o.

[56] „Ezen okmányok hitelességéhez legkisebb kétség sem férhet: alig van köztük egy pár egykorú másolat, a többi mind eredeti, vagy a fejedelmi irodában készült minuta, melyeknek túlnyomólag nagy, mondhatni legnagyobb része az egykori Rákóczy levéltárba tartozott. E levéltárnak egyik nevezetes fele, mint tudva van, a vörösvári archivumban őriztetik, s gr. Erdődy István úr tulajdona, honnan, mint a nemes gróf liberalitásának, s a hazai történet iránti érdeklődésnek bizonyítványait, Thaly Kálmán úr hozta el, s bocsátá az Akadémia történeti bizottságának rendelkezése alá, lemásoltatás végett". *Szilágyi Sándor:* Okmánytár I. Rákóczy György svéd és franczia szövetkezéseinek történetéhez.. Budapest, 1873. VII. o. (MHH I. XXI. k.) „Több ízben is volt már alkalmam [...] Thaly Kálmán úrnak mint ki a gróf Erdődyek vörösvári levéltárának ezen részletét Pestre szállítá, hálás köszönetemet kifejezni." *Szilágyi Sándor:* Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. Budapest, 1874. VII. o. (MHH I. XXIII. k.)

[57] A Rákóczi–Aspremont–Erdődy levéltár másolati anyaga. XVI–XVIII. század. MTAK Kt. Ms. 4975/25.

láttam, lemásolhatván, vagy a m. tud. Akadémia számára lemásoltatás végett Pestre szállítathatván."[58]

Zrínyi születésének háromszázadik évfordulójáról a Magyar Tudományos Akadémia különlegesen nagyszabású kiállítással emlékezett meg. A horvát kormány „legelőzékenyebben" segített, hogy a zágrábi könyvtári és kézirattári anyagot is kiállíthassák.

Jellemző a kiállítás teljességére, hogy a különböző közgyűjteményeken és családi levéltárakon kívül a kolozsvári egyetemi könyvtárból, a máramarosszigeti református gimnáziumból, a csáktornyai ferences rendházból egyaránt bemutathatták a dokumentumokat. Kiállították mindazokat a ma ismert autográf leveleket és levéltöredékeket is, amelyeket címzése szerint vagy tartalma után ítélve Zrínyi a fejedelemnek küldött. Ezen a gondos és teljességre törekvő kiállításon is hiába keressük a Nádori emlékiratot.[59]

A Rákóczi–Aspremont–Erdődy levéltár azt követően, hogy 1920-ban az Országos Levéltárba került, hasonló módon a Rákóczi-kori anyagot tartalmazó másik két gyűjteményhez, sok viszontagságon ment át.[60] Markó Árpád 1949–1950-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetőségének megbízásából áttekintve a Zrínyi-levelek eredeti lelőhelyét, már nagy veszteségeket állapított meg.[61] A levéltárban pusztított a második világháború, az 1956-os forradalom idején belövés érte. A tűz martalékából úgy ahogy megmentett irattöredékek egy részét mára mesterien restaurálták, s ebben rálelhetünk II. Rákóczi György hivatalának töredékeire, de az emlékirat nyoma nem található.[62] Nem állítható tehát bizonyosan, hogy a Nádori emlékirat eredeti kézirata a levéltárnak a második világháború vagy 1956-ban a forradalom harcainak áldozatául esett darabjaival együtt elégett. Korábban sem volt meg. Tudomásunk szerint Thaly Kálmán az egyetlen kutató, aki látta.[63]

Elvileg az eredeti levéltári példányon kívül a Nádori emlékiratról még két-három kézirat lehetne. Széchy átvette Thaly közlését és másolatnak mondta. Ha volt másolat,

---

[58] II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1704. (Kiad. *Thaly Kálmán.*) 1873. Előszó. XXV. o. (Archivum Rákóczianum I. k.)

[59] Nem tudták kiállítani a Batthyány-levéltár Zrínyi-anyagát és a Teleki család marosvásárhelyi családi levéltárának irtait. *Ferenczi Zoltán:* 1618–1918. Zrínyi- kiállítás. Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezi a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1919. (!) Előszó. A katalógust Zolnai Béla Zrínyi gyűjteményéből (MTAK Kt. No. 474.709.) xeroxmásolatban kiadta: Zrínyi-dolgozatok I. III–V. o.

[60] *Maksay Ferenc:* A Rákóczi-szabadságharc levéltára. *Levéltári Közlemények*, 1954. 94–129. o. Vö. *Esze Tamás:* A szepesi kamara levéltára a Rákóczi-szabadságharc idejében. (Fejezet a Rákóczi-szabadságharc levéltárügyének történetéből.) *Levéltári Közlemények*, 1956. 48–72. o.; *Iványi Emma:* II. Rákóczi Ferenc politikai levéltára. *Levéltári Közlemények*, 1954. 130–140. o.

[61] *Markó*, 1950. 6–7. o.

[62] MOL R 224 Múzeumi törzsanyag elavult segédletei. 114/B. Alapleltár, 11. doboz, 1653. MOL P 1498 Magyar Kamara Levéltára Rákóczi Aspremont levéltár, Felkelés előtti iratok. A 66. 1653. A leltárbejegyzésre Várkonyi Gábor hívta fel a figyelmem: „Tartalom: Zrínyi Miklós követsége II. Rákóczi Györgyhöz." Ez lehetett az 1653 őszi követség ugyancsak ismeretlen dokumentuma is. Továbbá lásd MOL P 1498/82. Vö. Felkelés előtti iratok. Caps. A. 1. Fasc. 8., 9., 17., 20., 24. *Iványi Emma:* I. m. 131. o.

[63] A Zrínyi-levelek 1958. évi kiadásában levéltári jelzete: „OL Kamarai lt. Rákóczi–Aspremont lt. Felkelés előtti politikai iratok III. 66. 1653. (Markó, 10.)" ZMÖM II. k. 453. o. Markó Árpád a hivakozott helyen annyit állapít meg: „Az eredeti irat egykorú fogalmazványát vagy másolatát Thaly Kálmán fedezte fel a vörösvári Rákóczi–Aspremont–Erdődy levéltárban." *Markó*, 1950. 10. sz. levél, 25–35. o. Az 1958 évi kiadás jelzetét közli: *Bene–Hausner*, 1997. 297. o. Ez a jelzet azonban ma már nem létezik. Eztún köszönöm Németh István, a MOL levéltárosának segítségét.

akkor eredetinek is kellett volna lennie. Nem tudjuk, hogy Markó Árpád személyes tapasztalatra vagy feltevésre alapította-e megjegyzését, miszerint Thaly „az eredeti irat egykorú fogalmazványát vagy másolatát" fedezte fel.[64] Elvileg nincs kizárva, hogy az emlékiratnak fogalmazványa és másolata egyaránt létezett. Jellemző a kor információs gyakorlatára, hogy a levelek másolatait küldték tovább. Diplomaták, ügyvivők, faktorok igyekeztek begyűjteni minél több dokumentumot.[65] Valószínű az is, hogy Thaly nem a levéltári példányt adta át a nyomdának, hanem maga is lemásolta. Ennek nyomára azonban eddig nem akadt senki Thaly Kálmánnak a Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött hatalmas gyűjteményében, amely eredeti iratok és saját másolatai, kivonatai tömegét tartalmazza.[66] Fennmaradhatott volna a *Századok* irattárában is. Előfordulhatna az Akadémia hivatalos másolati gyűjteményében. Ha a feltevések szerint Klobusiczky András vagy mások, protestáns köznemesek állították össze, családi irataik között kellene nyomának lennie. Ha lehetséges, hogy Vittnyédy István írta volna, vagy hogy ő, esetleg más vitte volna Erdélybe, feltűnhetett volna családi levéltárakban is. Hivatkozhattak volna rá, akik ismerték, de eddig a gazdag Bónis-hagyatékban sem találtak nyomára a kutatók.[67]

Mivel a bőséges levéltári anyag következetesen még nincs feltárva, elképzelhető, hogy mégis előkerül a Nádori emlékirat valamelyik XVII. vagy XIX. századi másolata. Logikailag azonban kevés az esélye. Zrínyi II. Rákóczi Györgyhöz írott kilenc ma ismert levelét 1868–1898 között adták ki, s ezek később eredeti lelőhelyeikről előkerültek, volt amelyiket a millenniumi kiállításon bemutatták, 1918-ban pedig mind a kilencet kiállították (az azóta elkallódott 1655. január-februári keltezésű levelet is) Zrínyi összes műveivel együtt. Zrínyi műveiből, de még a neki tulajdonított szövegekből is több másolattal rendelkezünk. Ráth Károly 1863-ban az egyik legfontosabb Zrínyi-levélegyüttest, a bán 1657–1658 folyamán Ruchich Jánosnak címzett hat levelét közölve lelőhelyét így adta meg: „a pannonhalmi főapátság könyvtárában lévő egyik kézirati gyűjteményből." Ez ugyan nem került elő, de legutóbb megtalálták korabeli másolatát.[68] A fejedelem faktora, a Béccsel és a királyság főméltóságaival kapcsolatot tartó Mednyánszky Jónás és a sárospataki Rákóczi-udvar megbízottja, Klobusiczky András levéltári hagyatékának kiadását a múlt században megkezdék, de ez később abbamaradt. Wesselényi, Nádasdy hatalmas anyagából ugyan sokat kiadtak, az újabb feldolgozások mégis meglepetésekkel szolgáltak. Lippay György sokirányú munkásságának dokumentum-tömegéből, ami az utóbbi időben előkerült, máris módosította róla a hagyományos sematikus képet. A XVIII. századi a jezsuita történetírók következetesen gyűjtötték a Zrínyi-emlékeket,

---

[64] *Markó,* 1950. 25. o.

[65] Pálfalvay János röpirata a Modus recuperandi Hungariam feltehetőleg így jutott Stockholmba. *Heckenast Gusztáv:* Bécsi svéd követjelentések, 1652–1662. *Történelmi Szemle,* 1983. 206–207. o. Ha beigazolódna Bene Sándor fetevése, hogy „egy titkos tárgyalás utólagos (mai diplomáciai gyakorlatban 'emlékeztető' néven ismert) feljegyzésről van szó..." (*Bene,* 1996. 370. o.), ugyancsak feltűnhetett volna a tárgyalás résztvevőinek hagyatékában is.

[66] OSZKK Fol. Hung. 1389.

[67] *Thaly,* 1868. 647. o.; ZK I. 1985. 39–40. o.; *Várkonyi G.,* 1995. 45. o.; *Nagy,* 1999. 1220–1221. o.

[68] *Ráth Károly*: Gróf Zrínyi Miklós a költő levelei.. Győri Történeti és Régészeti Füzetek, II. k. 1863. 212. o. (A továbbiakban: *Ráth,* 1863.) Újabb kiadói a levélegyüttes „korabeli" másolatát megtalálták a zágrábi Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica R 3251/3 jelzet alatt. *Bene–Hausner,* 1997. 267. o.

számbavétele ennek az anyagnak ugyancsak folyik.[69] Ha, mint azt újabban Várkonyi Gábor feltételezi, a felsőmagyarországi protestánsok csoportja állította össze a szöveget, akkor ennek a körnek kiterjedt kapcsolati hálózatában a nevezetes írásnak nyomának kellene lennie. Igaz, hogy az emlékirat néhány részletével leginkább összefüggésbe hozható Klobusiczky András és Mednyánszky Jónás politikai működésének rekonstrukciójával máig adós a történettudomány, de sem a régebben kiadott művekben, sem az újabb áttekintésekben nem akadt nyomára senki.[70] Folyamatosan kerülnek elő eddig ismeretlen Zrínyi-levelek, gondos munkával levelezéséből is sok minden rekonstruálható.[71] Logikusan az emlékiratnak a Ráday-levéltárban is kellene hogy nyoma legyen – amint majd a továbbiakból kiderül. Mindezidáig azonban kéziratot vagy kéziratokat tudomásunk szerint senki sem látott.

A szakirodalom máig, kivétel nélkül a *Századok*ban megjelent szöveget használja. A Nádori emlékiratnak 1868 óta hat új kiadása jelent meg. Valamennyi kiadás alapjául Thaly szövege szolgált. Nincs sehol megemlítve, hogy eredeti kéziratból közölték volna. Bizonyos eltérések egyértelműen a kiadók szándékaiból, nyomdahibákból és néhány félreértésből következnek. Az olvasás és megértés könnyítése érdekében több bekezdésre osztották a szöveget, módosították a központozást, és javították a feltételezhető nyomdai hibákat. Széchy még eredeti módon közölte a rejtjeles részeket, ezt később a nyomdatechnika, úgy látszik, nem tette lehetővé, alaposan megváltoztatva ezzel a szöveg strukturális képét. Előfordulnak félreértések, és az is, hogy kimaradt véletlenül egy szövegrész.[72] Az emlékiratnak kritikai kiadása máig sincs. A továbbiakban én is Thaly közlését

---

[69] Vö. az utóbbi évtizedben elkészült doktori disszertációkkal: *Horn Ildikó:* Rákóczi László. Budapest, 1989.; *Várkonyi Gábor:* Wesselényi Ferenc. Budapest, 1992.; *Tusor Péter:* Lippay György veszprémi, egri püspök esztergomi érsek levelei 1634–1666. I–II. k. Budapest, 1994., valamint *Borián Elréd:* A jezuita testvérek Kazy Ferenc és Kazy János újraértékelése. Az Egyetemi könyvtár Évkönyvei. Budapest, 1999. 45–64. o.; *Csillag István:* Zrínyi-próza a XVII–XVIII. századi másolattai. *Irodalomismeret*, 1996/3–4. 62–67. o.

[70] Klobusiczky András 1655 április 7-én a pozsonyi országgyűlésről keltezett és a szakirodalomban sokat idézett beszámolója és a Nádori emlékirat néhány karakterisztikus részlete erősen összecseng. Feltárta és kiadta *Petkó Béla:* Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Történelmi Tár, 1891. 172–172. o. (A továbbiakban: *Petkó,* 1891.) A megfelelésre utalt: *Várkonyi G.* 1995. 44. o. A Nádori emlékirat összeállítói között említi: *Nagy,* 1998. 32. o.

[71] 1958-ban *Katus László* ismertetve *Laszowski Emil:* Građa za gospodarsku povijetst Hravatske u. XVI-i. XVII. stolje•u (Zagreb, 1951*)* c. művét, hét, addig kiadatlan Zrínyi-levélre hívta fel a figyelmet. *Levéltári Közlemények*, 1958. 262–264. o. Újabban *Tusor Péter:* Néhány észrevétel a költő Zrínyi leveleinek újabb kiadása kapcsán. *Magyar Könyvszemle,* 1999. 116–120. o. Az utóbbi időben három Zrínyi-levelezés kisebb-nagyobb egységét sikerült rekonstruálnom: Zrínyi levélváltását János Fülöp mainzi érsekkel (1975), Wesselényi Ferenc nádorral (1986, 1987) és Csáky Istvánnal (1996).

[72] Néhány példa: *Markó,* 1950.: kimaradt: „jó" (52. sor) „az megtérülésnek reménségével; és így kevés héa volt." (391–392. sor) A 21. sorban zárójeles megjegyzés: „itt hiányzik egy szó, valószínűleg tenné". Vö. 1868. és 1900. kiadást. A szóelírásokból: „üdétlenül" (20. sor) h. „idétlenül", „kegyelmességgel" (34. sor) h. „kegyességgel", „magyar névnek becsületire" (469–470. sor) h.: „magyar népnek becsületire". A *Csapodi–Klaniczay*-féle kiadás következetesen nagybetűvel közli a fejedelem megszólításait: Nagyságod, Kegyelmes Uram, Nagyságos Uram. Szövegváltozások: „akkor az európai status felfordul" (318–319. sor) h. „akkor az egész európai..." (313. sor) „hugát venné" (384. sor) h. „hugát (!) házasodnék". Szóelírások: „győzedelmekkel" (36. sor) h. „győzelmekkel", „kiáltással" (66..sor) h. „kiállással", „egyességet" (90. sor) h. „egészséget", „idegenkedések" (356. sor) „idegenségek". Nyomdahibát javít: „Van olyanok is" (326. sor) h. „Vannak olyanok is" ZMÖM II. k. 176–192. o.

használom, a függelékként közölt szövegben a könnyebb tájékozódás érdekében a sorokat megszámoztam.[73]

A Nádori emlékirat műfaja, ha nincs kézirat, döntő jelentőségű lehet.[74] A követ, szavai szerint, fejedelmi audiencián adta elő a szöveget. (411. sor) Ily módon diplomáciai beszéd lenne. Ennek azonban a szöveg más része ellene mond: a követ Zrínyi „discursusát" közli. (299. sor) Műfaját a kutatók eltérően határozták meg: „emlékirat", „röpirat", „levél", „propaganda irat", „publicisztikai mű", „kortesirat", „diplomáciai memorandum". Egyaránt közölték Zrínyi levelei és prózai művei között.[75] Valamennyi álláspont igazolható egy-egy kiragadott részlettel. A szöveg úgy indul, mint egy diplomáciai beszéd, átvált az opiniók hangnemébe a nádorságról elmélkedve, majd rejtjeles sorok következnek, és ezek, amint majd látni fogjuk, levélre vallanak, hiszen a követ nem mondhat nevek, szövegrészek helyett számokat.[76] A „rossz magyarokat" ostorozó sorok a röpiratok, pamfletek hangnemére emlékeztetnek, meggyőzni akarnak. II. Rákóczi György és Zrínyi dícsérete panegirycus. A „Külső dolgokrul" (309. sor) kezdetű rész a korabeli „hírlevelekre" jellemző. Majd az ajánlás, hogy a fejedelem tetteit összefoglaló írást az „európás historicusnak" (431. sor) juttatja el Zrínyi, olyan részletes címleírással közli Vittorio Siri köteteit, mint egy korabeli könyvjegyzék. Az emlékirat utolsó bekezdése (479. sor) a Zrínyi-levelekben gyakran előforduló utóiratra emlékeztet.

A műfajukban eltérő részek témájukat tekintve különböző terjedelmüek. A legterjedelmesebb rész a nádorsággal foglalkozik (47–308 sor), és mint ilyen, emlékirat jellegű lehet. Ugyanakkor ezen belül a nádori méltóságra pályázók kritikáját úgy vezeti be, hogy „particularis elmélkedésre" (102–103. sor) tér át, a szöveg viszont nem elmélkedő, nem dialógus jellegű, hanem részben titkosított levél, részben pamflet. Majd a nádorságra alkalmatlanok bírálatára ismét visszatér. (271–289. sor) Ismétlések zilálják szét az emlékirat szerkezetét a felvezető részben is. A követ háromszor-négyszer kezdi elmondani, miért küldte őt Zrínyi a fejedelemhez : hogy a fejedelem kezét megcsókolja (2–3. sor), hogy publikumát, privátumát „tökéletes magyari szabadsággal közölje" (31–32. sor), hogy a fejedelem iránti kötelességét, devotióját jelentse (33–34. sor), hogy minden szivén való titkait, gondolatait közölje. (42–43. sor) Küldetése további céljaival a követ később hozakodik elő: azért jött, hogy Zrínyi tervéről a fejedelem véleményét megtudhassa (217–220. sor), hogy jelentse, ura „könyörög, hogy lenne segítséggel". (242–243. sor) Végül, azért is jött, hogy közölje, amit ura a „külső dolgokról" tud. (309. sor) Meg-

[73] A megnevezése körüli kezdeti a bizonytalanság (emlékirat, röpirat, levél) után a szakirodalom a Nádori emlékirat elnevezést használja. Vö. *Széchy* 1900. IV. k. 252. o. („1653 november II. Rákóczi Györgyhöz szolgája képében a nádorság kérdéséről."); *Markó,* 1950. 25. o. („Emlékirat II. Rákóczi Györgyhöz a nádorság kérdésében"); *Klaniczay,* 1964. („Rákóczihoz írt emlékirat"); *Perjés,* 1965. 189. o. („Emlékiratában .... rámutatott a nádori intézmény jelentőségére..."); ZK I. 1985. 445–446. o. („Emlékirat a nádorság ügyében" és az „ u.n. Nádori emlékirat"); *Várkonyi G.,* 1995. 40. o. („Nádori emlékirat"); *Bene–Hausner,* 1997. 172. o. („II. Rákóczi Györgynek. »Nádori emlékirat«")

[74] A műfaji hitelesség meghatározó jellegét már Pauler és Szilágyi is felismerte, de határozottan Klaniczay fogalmazta meg. *Klaniczay,* 1964, 523. o. A XVII. századi kommunikáció műfajairól: *Mascardi, Agostino:* Dell' Arte istorica. 1636. Vö. *Bene Sándor:* Theatrum politicum. Debrecen, 1999. 289. o. (Csokonai Könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 19.)

[75] *Thaly,* 1868. 633. o.; *Thallóczy,* 1879. 119–122. o.; *Markó,* 1950. 25., 35. o.; *Klaniczay,* 1964. 523. o.; *Várkonyi G.,* 1995. 45. o.; *Bene–Hausner,* 1997. 297. o.

[76] A rejtjelek használatát Zrínyi és Rákóczi „óvatosságával" magyarázza *Nagy,* 1998. 29. o.

jegyzi a követ, hogy ura „Félve izent" (410. sor) hosszan, és mintha mégsem tudná – előadását (?) írását (?) – befejezni: végül még „egy kis dolgot" (415. sor) kell parancsolatja szerint előadnia: ajánatát, hogy eljuttatja a Rákóczi tetteit leíró históriát Vittorio Sirinek.

Sok az ismétlés, az üresjárat, körülményes az előadás. Klaniczay már felfigyelt rá, hogy a mű „még nem éri el [Zrínyi] későbbi röpiratainak páratlan tömörségét és stílusuk rendkívüli kifejező erejét". Zrínyi prózája fegyelmezetten a tárgyra irányul, a szerkezet mindig összefogott, világos.[77]

Belső szerkezeti aránytalanságai között leginkább feltűnő, hogy a Királyi Magyarország helyzetéről közvetlenül milyen röviden és mennyire az általánosság szintjén van szó. A terjedelmes emlékirat mindössze nem egészen öt sort szán rá. (405–409. sor) Hasonló helyzetmegítéléseket tucatjával olvashatunk a korabeli levelekben, opiniókban és röpiratokban. A Zrínyi vagy Zrínyi nevével is hitelesített szövegekben kimutatható toposzok, azonos megfogalmazások más korabeli szövegben is előfordulnak. A Nádori emlékiratból hiányzik azonban a Zrínyi autentikus műveiben mindig olvasható önkritikus rész. Méginkább feltűnő, hogy a török jelenlétét is nagyon röviden, mintegy mellékesen emliti a szöveg: „török rabolja egyfelől..." (406–407. sor)

A Nádori emlékirat szerkezete laza és széthulló. Hiányzik belőle a Zrínyi műveire jellemző gondolati kohézió. A lankadt, beteg magyarokról írt sorok például eleve megkérdőjelezik azt a korábbi kijelentését, hogy most volna ideje körmös kézzel nyúlni a törökhöz.

A Nádori emlékirat Zrínyije álruhában jelenik meg, véleményét a követ mondja el. Ez különös szerkezeti megoldás. Bán és fejedelem között a követ közvetít. Sőt a követ eljátssza Zrínyi szerepét: „Esküszöm én az ő nagysága képiben". (231–232. sor) Vagy Zrínyi játssza el a követ szerepét? „hitire, körösztségére esküszik én általam nagyságodnak, mint kegyelmes urának." (238–239. sor) Az ilyen és hasonló sorokat olvasva nehéz megállapítani, hol a határ, van-e határ a bán és követe között. Hagyomány, hogy a költő más személyében jelenik meg. Meggyőző értelmezés, hogy Arianna és Orpheus egyaránt Zrínyi maga (Arianna sírása, Euridicét így siratta Orpheus). Prózai műveiben viszont mégha az eltérő beszédhelyzeteket is figyelembe vesszük, megállapítható, hogy nincsenek áttételek, nincs rejtőzés, nincs jelmez. Zrínyinek nincs szüksége felvett alakokra, mindig közvetlenül beszél a megszólítotthoz: „Magyarok, tinéktek szólok!"[78]

Mindennek ellenére a Nádori emlékiratot olvasva az a benyomásunk, hogy Zrínyi írását olvassuk. Különös jelenség. Oka látszólag egyszerű: a szöveg nagy része Zrínyi műveinek töredékeit tartalmazza. Az Obsidio Sigetiana, a Vitéz hadnagy, a Mátyás király életéről való elmélkedések és a Török Áfium – Zrínyi sokat idézett írásainak – sorait, szavait közlő részletek, töredékek, jellegzetes szókapcsolatok sokasága szövi át a szöveget. Ezekre vonatkozik a megállapítás, hogy a mű egyes részleteiben a szerző, mint „íróművész is remekelt".[79]

---

[77] Már a Szent László-napi beszédben kitűnik formai fegyelme. Messzemenően egyetértek Kulcsár Péterrel, hogy erről a műről „szinte teljes bizonyossággal állítható, [...] az ifjú Miklós önálló alkotása". *Kulcsár Péter:* Zrínyi és a történelem. *Irodalomismeret*, 1996/3–4. 19. o.

[78] Török Áfium, ZMÖM I. k. 642. o.

[79] *Klaniczay*, 1964. 523. o.

Az átvételek filológiai rekonstrukciója szétfeszítené tanulmányunk kereteit. Néhány jellegzetes példát a továbbiak megértése érdekében vázolok.

Zrínyi több írásában kiemelt helyet kap a „dedicatio", az ajánlás. Báni beiktató beszédjében szolgálatait, javait, életét „dedicálja", ajánlja hazájának. Az Adriai tengernek Syrenaja... címlapjának verzóján olvasható: „Dedicálom ezt az munkámat magyar nemességnek, adja Isten, hogy véremet utolsó csöppig hasznossan néki dedicálhassam". Prózai művei elé írt Dedicatiója a magyar vitézeknek szól. Jellemző a korra, mégis nyilvánvaló, hogy a dedikációnak Zrínyi gondolkozásában kiemelt jelentősége van. A Nádori emlékirat majdnem hasonlóan indul: Zrínyi megbízottja útján devotióját, hűségét ajánlja a fejedelemnek. Szembetűnőek a bevezető mondatok: Zrínyi – mondja a követ – „kinek dedicálhatná jobban az maga devotióját, mint egy magyar fejedelemnek". (32–34. sor) Ez, úgy tűnik, mintha a korábbi devotióit akarná felülmúlni.[80]

Az emlékiratnak a Vitéz hadnagy szövegével csaknem szószerint egyező részletét a szakirodalom régen számontartja: „mivelhogy az hazája szerető úrnak, legfőképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmatos, hanem micsoda hazájának jobb és hasznosabb." (183–186. sor) – „...kiki használjon, szolgáljon hazájának, amint legjobban lehet, és ne válasszon magának könnyebbséget, könnyű professiót avagy életet..."[81]

A Mátyás király életéről való elmélkedések soraival hasonlatos részletek eddig elkerülték a kutatók figyelmét. A Nádori emlékirat II. Rákóczi György moldvai hadjáratának megörökítését a Mátyás elmélkedés bevezetésére emlékeztetve javasolja: „az jó és dicsőséges fejedelmek találták meg azt magokban, hogy az ő cselekedetek és vitézi győzedelmek nagyobb tündökléssel marad meg ez világon, és jobban elszaporodik..." (419–422. sor) – „Az dücsőséges királyoknak életek és vitéz cselekedetei nemcsak csinálnak az íróknak kévánságot az ő dicséreteket írnia. [...] sok vitéz királyinknak tündöklő neve köztünk is indított jó írókat, akik elégségesek voltak a magyar jó nevet örök feledékenységből dicsőségre és világra kihozni."[82]

Első olvasásra a Nádori emlékirat idevágó szövege még „zrínyisebben" is hangzik, mert írója a Peroratio jól ismert gondolatát is beleszőtte: „...ezek az nagyságod dicsősséges győzedelmei ollyan fényessen fennmaradjanak, az mely tündöklőül véghez vitettettenek, és hogy sem moly sem rozsda, sem irígység kárt ne tegyen benne..." (421–424. sor)

Az eredeti Zrínyi-szövegben a pusztítás fogalmai: irigy üdő, tűz, az ég haragja, a vas, az nagy ellenség, írígység.[83]

---

[80] „Libenter itaque mea servitia, fortunas, vitamque meam huic amantissimae Patriae offerro, dedicoque" *Borián Elréd:* Rátkay György Zrínyi-képe. *Irodalomismeret*, 1996/3–4. 31–33. o.; ZK I. 91–92. o.

[81] Vitéz hadnagy, ZMÖM I. k. 432. o.; *Klaniczay,* 1964. 522. o.; *Nagy,* 1999. Vö. „ha látom, hogy csak valamicskét is szolgálhatok hazámnak". *Ráth,* 1863. 201. o.

[82] Mátyás király életéről való elmélkedés, ZMÖM I. k. 591. o. Szövegmegfelelések vizsgálatára lásd *Csillag István:* Zrínyi „Áfium"-ának 1663–1664. évi recepciója. In: Az olvasó – az olvasás. Irodalmi tanulmányok. (Szerk. L. *Simon László* és *Thimár Attila.*) Fiatal Írók Szövetsége 1. Budapest, 1999. 149–184. o. (A továbbiakban: Az olvasó – az olvasás, 1999.)

[83] Peroratio. Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrínyi Miklós, ZMÖM I. k. 396. o. Ugyanitt „De híremet nemcsak keresem pennámmal"-képzetet idézi fel az emlékirat „nagyságod szép győzedelmeit [...] valami rosz penna megmocskolná [...] valami jó deák pennával leiratná" (449–453. és 458–459. sor)

Legtöbb egyező szövegtöredék a Török Áfium ellen való orvosság című művel összevetve tűnik fel. Thaly Zrínyi prózai munkái közül éppen ezt emelte ki, Zrínyi szerzőségének bizonyításául.[84] Van kifejezés, amelynek értelmét éppen az Áfium-beli alkalmazása világítja meg: „ha volna erős és körmös kéz" (351–352. sor) – „körmösen nyúlunk a magunk dolgához". „...az igazság noha kívánja tőlünk, hogy hirdessük és fogjunk mellette kiáltással is..." (65–66. sor) – „..mostani felkiáltásom", „felkiáltok", „ha kiáltásommal elijeszteném...", „ímé kiáltok..." Utalva a 183–186. (már idézett) sorokra: „ha az Isten a hazámhoz való szeretetet rám tette".[85] Hasonló stiláris megoldás: „Ihon, kegyelmes uram [...] Ihon, nagyságos uram [...] ihon minden értelme" (203., 298., 299–300. sor) – „ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz".[86]

Hasonló megfelelés mutatható ki a Nádori emlékirat egyik nevezetes részlete és Zrínyinek 1658 december elején Ruchich János főispánnak küldött levele között: „Vannak ugyan némellyek, a kik értelemmel minden dolgokat felérnek: de viszont, ha azt az ő bölcsességeket operatióra avagy cselekedetre kellene tenni, nem tudnak semmit véghez vinni [...] Vannak ismég mások, a kik sem cselekedni sem elmélkedni magoktúl, de sőt mások által sem tudnak..." (109–111., 117–118. sor) –„Van a ki akarna segíteni, csak tudna; van ki tudna csak akarna..."[87]

A szövegmegfelelések, az azonos kifejezések és a hasonló stiláris fordulatok felsorolását még folytathatnánk. Néhány jellemző sajátosság azonban ennyiből is kiderül. Az autentikus művek tömör kifejezései a Nádori emlékirat szövegkörnyezetében általában elmosódottak, halványak lesznek. Többnyire az 1868-ig már kiadott Zrínyi-művek és levelek szövegeivel találunk megfeleléseket, bár ez nem állítható kizárólagosan. Szembetűnő viszont, hogy a Nádori emlékirat sűrítetten „zrínyis". Egyetlen autentikus Zrínyi műben sem található néhány lapon így összezsúfolva mindaz, ami írásaira, fogalomkincsére jellemző.

Összességükben azonban az azonos szövegrészek, szavak semmit nem bizonyítanak, se pro se kontra. Toposzok, kifejezések, közös formulák tömege áramlik végig az évszázadon, az oralitás eszköze a barokk szerkezetekben is élt tovább.[88] Sztereotípiák ismétlődnek, gondolatformák az egész évszázadon át követhetők, és a hagyományosan Zrínyi prózájához kötött szövegek más írásokban, levelekben is megtalálhatók.[89] Elvben nem zárhatjuk ki a szövegazonosságok puszta számbavételével azt sem, hogy a Nádori emlékiratot Zrínyi műveiből állították össze esetleg protestáns nemesek, vagy Zrínyi maga

---

[84] „hasonlítsuk továbbá össze Zrínyi más prózai munkái, különösen a „Ne bántsd a magyart", nyelvezetét, irályát a jelen darabéval, s által kell látnunk, hogy ez emlékiratot senki más nem, mint Zrínyi szerzette." *Thaly,* 1868. 635. o.

[85] Az Török Áfium ellen való orvosság, ZMÖM I. k. 651., 641. o.

[86] Uo. 642. o.

[87] *Ráth,* 1863. 211. o.

[88] Irodalommal: *Di Francesco, Amadeo:* A Szigeti veszedelem formulái. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1987–88. 151–157. o.

[89] Ilyennek például a „porxime ardet Ucalegon" a Vergilius Aeneiséből vett idézet különböző változatai. Vö. Zrínyi Rucsics Jánosnak 1858-ban kelt levelében *Bene–Hausner,* 1997. 272. o. Lásd még: „irtam eginehani izben ő Felsegenek, mind a magam mind pedigh edgiüt Palatinus Vrammal uiseljen gondot az mi szegeni hazankra. Egh a domus contiqua, [a szomszédos ház] minekünk pedigh az magunkera semmi gondunk." Lippay György Forgách Ádámnak, Szent-Kereszt, 1655. október 7. Feltárta és kiadta: *Tusor Péter:* Lippay György esztergomi érsek levelei 1634–1666. Szakdolgozat, 1994. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék. 196. o.

összegezte más műveiben megfogalmazott gondolatait.[90] Felvethető, hogy az 1655 előtti helyzetre való Nádori emlékiratban előfordulnak Zrínyi 1655 után keletkezett műveiben található szövegrészek. Ezzel azonban nem erősíthető meg és nem is cáfolható a hipotézis, hogy az emlékirat nádorválasztói propaganda irat lenne. Az Áfiumban összefoglalt gondolatok Zrínyi korábbi írásaiban is megtalálhatók.[91] A Nádori emlékiratnak ez a sajátossága engem inkább azzal „szólított meg", hogy milyen érdekes, ezek az autentikus Zrínyi-szövegek, szövegrészek nincsenek rejtjelezve.

Rejtjelek

A Nádori emlékirat legszembetűnőbb különössége, hogy bizonyos szövegrészek, szavak, nevek rejtjelekkel vannak írva. A szöveg utolsó bekezdésében a követ elmondja, Zrínyi „titkosírás formát" küldött Rákóczi fejedelemnek, de kéri csak szükség esetén, bizalmas emberével éljen vele, nehogy kitudódjék, hogy „titkos dolgokat traktál nagyságoddal, hanem ugyan mikor szükség volna evvel élni, ollyankor bizonyos ember által". (483–485. sor) Első olvasásra a szöveg egybevág a Marssal társolkodó Murányi Venus titkosírásról elmélkedő strófájával: „Valakinek azki titkot akar írni, / Szükség annak szívét először ösmérni, / Alkalmatos üdőt s helt kell ahhoz venni, / Bizonyos követnek kell azt mégis vinni." (II/54.) A „bizonyos" annyit jelent, hogy megbízható ember, megbízható követ és nyilván közhely a korban. Fölösleges tehát találgatnunk, hogy vajon Gyöngyösi vette volna át Zrínyitől vagy Gyöngyösitől valaki más.

Közelebb visz a Nádori emlékirat megértéséhez, ha a rejtjeles részeit a kor gyakorlatába illesztve vizsgáljuk meg. A XVII. században a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben, mint Európában mindenütt, magas színvonalon használták a titkosírások különböző rendszereit. Ezekről az 1860-as évekre a magyar történetírás is meglehetős ismeretekkel rendelkezett. 1848-ban Ötvös Ágoston megfejtésében és kiadásában a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őrzött rejtjeles levelek I. Rákóczi György korából a kor politikai gyakorlatáról tudósítanak. Thaly sokat emlegette, hogy a Rákóczi-kori iratok rendkívül komplikált rejtjeleit fel tudta oldani.[92] Zrínyi teljesen tudatában volt a titoktartás fontosságának. Korai politikai terveit kifejtő levelében írja Batthyány Ádámnak: „chak az Istenért kegyelmed eszt igen titkos okos emberekel közölie." Elméleti szinten az Aphorismákban fogalmazta meg az információ védelmének fontosságát.

---

[90] *Thaly,* 1868. 635. o. Feltehető, hogy „protestáns politikai körök állították össze, természetesen Zrínyi leveleinek és írásainak a felhasználásával." *Várkonyi G.*, 1995. 45. o.; *Bene,* 1996. 389–390. o.

[91] Klaniczay idevágó kutatásait is összefoglalja *Kovács Sándor Iván:* ZK I. 1985. 407–408. o.

[92] Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából. Megfejtette és közli *Ötvös Ágoston.* Kolozsvárott, 1848. A Vitnyédi István által Bethlen Miklóshoz titkos jegyekkel írt levél másolata. Sárospataki Füzetek, 1863. 557–559. o. Közli és első kiadására felhívta a figyelmet: *Jankovics József:* Bethlen Miklós levelei. Budapest, 1987. II. k. 1167. o. (Régi Magyar Prózai Emlékek 6.) További tájékoztatásul szolgál a rejtjelezési gyakorlatra a Keczer Ambrushoz írt Vittnyédy levél másolata. Uo. 1169. o. Jellemzőek Gyöngyösi sorai: „Csalárd most a világ, nincsen kinek hinni // Az ki dogaiban elől akar menni / Titkos szándékának nem kell czégért tenni // Azki bízza azért dolgát levelekre, / Szükség, okossan is vigyázzon ezekre" (A Marssal társolkodó Murányi Venus II/42–52.). Összefoglalóan lásd *R. Várkonyi Ágnes:* A tájékoztatás hatalma. In: Információármlás a magyar és török végvári rendszerben. (Szerk. *Petercsák Tivadar* és *Berecz Márton.*) Eger, 1999. 28–29. o. (Studia Agriensia 20.)

Az 52. passust a Secretum (Titoktartás) kérdésének szánja, a hadviselés gyakorlatában foglalkozik vele: Kapitányok titkosok legyetek, féljetek a titkotoknak elvesztésétűl.[93]

Annál különösebb, hogy Zrínyi ma ismert, mintegy 400 levele közül tudomásunk szerint csak a II. Rákóczi Györgynek szóló írásokban találhatók számrejtjelek. A Nádori emlékirattal együtt tíz ismert, a fejedelemnek szóló írásából ötben vannak számrejtjelek. Ezen belül pedig az arány nagyon egyenetlen. A Csáktornyáról 1656. december 30-án kelt levélben egyetlen rejtjel található: 375. Különlegessége, hogy a megfejtés nincs fölébe írva, mint a többiben. Szilágyi Sándor ugyan feloldotta, ez azonban mára feledésbe merült.[94] Mai ismereteink szerint az időrendben utolsó rejtjeles levél Zrínyi „Chaktornyan 24 Januarii (y)" keltezésű autográf misszilise. Thaly Kálmán tárta fel és a levélre ceruzával ő írta rá az 1657-es dátumot, valaki viszont ugyancsak ceruzával 1656-ra datálta.[95]

Témánk összefüggésében a lényeg az, hogy Zrínyi ma ismert valamennyi ezen a módon rejtjelezett levele az 1654–1657 január közötti időből maradt ránk. Terjedelemben számottevőbb rejtjelezett szöveg a „Chaktornian 21 Febr. 1654" keltezésű és a címzés, megszólítás nélküli, két töredékből összeállított autográfnak tekintett „Chaktornian 25 Aprilis 1654" dátumú írás.[96] Terjedelemben egyik sem közelíti meg a Nádori emlékirat rejtjelezett szövegét. A számokat – úgy tűnik – ugyanaz a kéz írása oldotta fel.[97]

A korabeli szövegvédelmi technika rendkívül fejlett, differenciált és elterjedt. A Zrínyinek II. Rákóczi Györgyhöz írott leveleiben használt rendszer, meglehetősen egyszerű, szinte már elavult. Könnyen feloldható, ha bizonyos személyek nevét ugyanaz vagy esetleg két-három számegyüttes jelöli, s az abc betűinek jelölésére a számok két, három variációja szolgál. Kevéssé ad védelmet, különösen nem, ha 1653–1657 között ugyanazt a rendszert használják.

Szilágyi az „1655. január-februári"-nak keltezett levéltöredék rejtjeleiből, amelynek eredetije „elveszett, vagy lappang"[98] összeállított egy táblázatot: „A kulcs a következő"

---

[93] Chaktornya 5. July (1648) *Iványi,* 1942. 170. o.; *Bene–Hausner,* 1997. 47. o.; ZMÖM I. k. 512. o. Vö. *Perjés,* 1997. 807. o.

[94] „az kit Nagod en velem közlöt kegyelmessen 375 felöl, ne gondolkogyek arrul hogy en tűlem tovab menyen..." MOL Magyar Kamara Archivuma E 190 Archivum Familiae Rakóczi Nr. 7012. „375 (titkos jegy, mely svédet jelent)" *Szilágyi,* 1874/1. 878. o. és *Szilágyi,* 1874/2., 358. o. Újabb hipotézisek: „nem tudjuk, milyen személyt jelöl." ZMÖM II. k. 493. o. Nem személyt jelöl, hanem „a szövegöszefüggésből következően vonatkozhat a fejedelem ekkor érlelődő Lengyelországgal kapcsolatos politikai terveire is." *Bene–Hausner,* 1997. 90–91., 264. o. Szilágyi megfejtését igazolja: a már jóval korábban megindult svéd–erdélyi tárgyalásokról Anglia, egyes német fejedelmek, a moldvai és a havasalföldei vajdák is tudtak. Nagyharsányi Jakab portai rezidens 1656. szeptember 20-21-én kelt jelentésében tudatja a fejedelemmel a lengyelországi hadjáratról a nagyvezér állásfoglalását. *R. Várkonyi Ágnes:* A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György. *Történelmi Szemle,* 1984. 1–2.; *Gebei Sándor:* II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657). Eger, 1996. 166–161. o. (A továbbiakban: *Gebei,* 1996.)

[95] MOL Magyar Kamara Levétára E 190 Archivum Familiae Rákóczi 5. t. Nr. 853. *Századok,* 1868. 144–145. o. (Az iraton ceruzaírással: „Századok 1868. evf. 448 l.") „Az Nagod 410. (kozakokal) valo es masokkal egyesege..." konkrétabb időmeghatározásra ad támpontot.

[96] MOL Magyar Kamara Archivuma E 211 Lymbus, Series I. 5. cs. fasc. 10. fol. 325–326. és MOL E 190 Archivum Familiae Rákóczi Nr. 6830. (18) fol. 318–319., (40) 317–317v.

[97] A feloldó írásképe némi hasonlóságot mutat a Csáky-levéltárban fentmaradt rejtjelkulcséval (MOL P 72 fasc. 575. Vegyes iratok.) Feltárta: *Horn Ildikó:* Rákóczi László. Doktori disszertáció. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék. 15. Clavis.

[98] *Bene–Hausner,* 1997. 260. o.

címmel a másik ugyanott közölt levél rejtjeleit ugyan nem gyűjtötte ki, mégis fontos ez a jegyzék, mert – részben – a Nádori emlékirat rejtjelezett részéhez is alkalmazható. A számokkal írt szavak eszerint pontosan megfejthetők: „német", „liga", „németek", „udvarunk", „lányát", „ausztriai császárok", „házasodtak német nemzetbül", „hugát". (135., 152., 255–256., 282–283., 368., 378–386. sor) Az „érsek" rejtjele: 219, Pucheimé 217, s az emlékiratban előfordul 440 és 0000 számmal is. Általában a Nádori emlékirat és a többi levél rejtjelei több lényeges tételben megegyeznek.[99] Vannak eltérések is. Amíg Szilágyi kulcsában az erdélyi fejedelem 570,[100] az emlékirat nem rejtjelezi. A császár Szilágyi jegyzékében 550, itt 000. Zrínyi neve 270, az 1654. február 21-én kelt levélben 515, 1200, az emlékiratban nincs rejtjelezve. A levelekben nem fordul elő Csáky István és Auersperg herceg neve, Nádasdy 1653-mal fedett neve az 1657. januárra keltezett levélben 1358. Pucheim a Nádori emlékiratban előfordul 440 és 0000 számmal is.

Leginkább feltűnő, hogy Wesselényi neve rejtjellel csak a Nádori emlékiratban szerepel. Sőt a három név: Lippay, Nádasdy és Wesselényi neve együtt, rejtjelekkel ugyancsak egyedül a Nádori emlékiratban található eddigi ismereteink szerint. Ennek további összefüggéséről még lesz szó.

A nádorjelöltek között van egy, a szövegkörnyezetben is elkülönített számjegy: 445. (150. sor) Különlegessége még az is, hogy eltérően a többitől, ez nincs feloldva. Már az emlékiratot közlő Thaly Kálmán feltette a kérdést, hogy kit takarhat ez a 445-ös szám. Az ura véleményét tolmácsoló követ kiemelt jelentőséggel említi: a sok alkalmatlan önjelölt szóba sem jöhet, de „vagyon ezeknél mind jobb [...] De nagyságos uram, ennek nevét nevezni sacrilegium és mortale peccatum". (147., 153–154. sor) Felmerültek különböző megoldások: Thaly szerint Rhédey Ferenc vagy Thököly Zsigmond lehet, s annyi bizonyos, hogy feltétlenül protestáns. Klaniczay Tibor, hivatkozva Heckenast Gusztáv javaslatára, úgy vélte, hogy „a 445-ös szám magát a címzettet – a Magyarországon is birtokos – II. Rákóczi Györgyöt jelenti". Majd mintegy kétségbe is vonta ezt a feltételezést: „Az erdélyi fejedelemnek Habsburg-Magyarország nádorjelöltjeként való emlegetése valóban merész gondolat."[101] Valóban: merész gondolat, a korabeli viszonyok között nem is valószínű.

Erdély fejedelme szuverén államfő. A nádor főméltóság. Az erdélyi fejedelem követei Franciaország, Anglia, Svédország térségeiben járnak, szövetsége van a havasalföldi vajdával, kapcsolata a kozákokkal és Bogdan Hmelnyckij hetman már 1651 májusában a lengyel korona várományosának tekinti, s kibontakozóban a krimi tatár kán önállósuló politikája, előrevetíti árnyékát a térség válsága. S Zrínyi nem számolt volna az Oszmán Birodalommal? Nem számolt volna a magyar politika legfőbb sikerének számító fejleménnyel, hogy az Erdélyi Fejedelemséget befoglalták a vesztfáliai békébe? A feltételezést, hogy a Nádori emlékirat „445" rejtjele azt fejezi ki, miszerint az erdélyi fejedelem lenne a legjobb magyar nádor, Klaniczay összekapcsolta a Királyi Magyarország és Erdély Rákóczi kezében történő egyesítésének tervével, a nemzeti királyság megvalósítá-

[99] Igy az „érsek", azaz Lippay nevét a 219 szám rejti, kivéve az 1654. február 21-én kelt levelet, ahol az érseket a 450 szám fedi. Pucheim jele az emlékiratban 440, 217, 00000; az 1654. február 21- én kelt levélben: 217, 440; április 25-én: 440; 1655. január-február: 217.

[100] 1654. febr. 21.: 310, 1010, 260; 1655. január: 310, 260, 570; 1657. január 24.: 310, 260, 510.

[101] *Klaniczay,* 1964. 523. o.

sával.[102] Különböző forrásokban 1653–1656 között felmerült II. Rákóczi György királyságának terve, ez azonban vagy a lengyel koronára vonatkozott, vagy a szóbeszéd és az ellenőrizhetetlen hírek szintjén mozgott. Hogy valóban a magyar királyi méltóság elnyerésére vonatkozott volna, azt a szakirodalom megfelelő források hiányában tekintette reálisnak és igazolhatónak. Felmerült az a hipotézis is, hogy esetleg a török fennhatóság alatt vélték volna megvalósíthatónak.[103]

Az emlékirat vizsgálatánál maradva tény, hogy maga a szöveg is megkérdőjelezi a 445 = II. Rákóczi György hipotézist. A szöveg szerint 445 „nevét nevezni sacrilegium és mortale peccatum". (153–154. sor) Majd látjuk viszont, hogy az emlékirat II. Rákóczi György nevét kiemelten, mint a legmagasabb értékkategória hordozóját közli. A másik ellentmondás ennek a titokzatos 445-nek a jellemzése: „hitemre, más gonosz nincsen benne, hanem az, a kit arra a csomó kígyóra, avagy 10, 9, 7, 1. 36, 1 (ligára) kiontani kíván, úgy mint hazánk veszedelmére." (150–153. sor) II. Rákóczi György személyiségének reális feltárásával még adós a magyar történetírás, de politikai gondolkozásából sokat elárul 1653 junius 27-én Földvárról Lórántffy Zsuzsannának írt levele. Kifejti, hogy a Wesselényi szavairól hozott hírnek nem ad hitelt, s noha sokszor megbántódtak, de „ő kegyelme is meggondolván affélékből következhető hazánknak is káros alkalmatlanságokat [...] az jó megegyezésre láttatik utat nyitni [...] mi az megegyezésre, avagy csak az réginek megújítására készek vagyunk [...] és nem is színesen pedig, mert ugyanis sem az kereszténység,sem istentől rendeltetett hivatalunk nem szenvedi, hogy bosszút, még penig köz jónak ártalmával szívünkön viseljünk, egyébiránt is az mi kevesen vagyunk magyarok,egyezve is alig akadtunk emitt amott, veszekedve hamarébb veszhetünk."[104]

További meggondolásra vezet, hogy a Nádori emlékirat szövegén belül élesen elkülönülnek a rejtjelezett sorok. A 480 sorból 30 sorban, három egységben található rejtjel.[105] Szokatlan, hogy röpirat, emlékirat vagy követi beszéd bizonyos szavakat és neveket számok alá rejt. Méginkább, hogy az egész művet tekintve nem tűnik úgy, hogy az információ értéke, súlya szerint sifrírozták volna a szöveget. Így például az, hogy Csáky László leányát németnek adja feleségül nyilván kevéssé jelentős, különben úgy is megtudják, tehát fölösleges titkosítani.Viszont Zrínyi elkötelezettsége a fejedelem iránt inkább érdemelné, hogy a védett információk közé kerüljön.

Feltehető, hogy a sifrírozott sorok esetleg más levelekből vagy azok mintájára kerültek a Nádori emlékiratba. Sajnos, az átalunk ismert rejtjeljelezett levelek és rejtjeljegyzékek nem adnak támpontot a 445 feloldására. Mivel azonban a rejtjelezett szövegrészek is megengednek olyan feltételezést, hogy az emlékirat különböző provenienciájú szövegrészekből, töredékekből állt össze, nem zárható ki, hogy a clavissal írt hatalmas mennyi-

---

[102] „A királyjelölt személye nem lehetett kérdéses: II. Rákóczi György személye jöhetett csak számításba, akit – a Nádori emlékirat tanúsága szerint – már 1653-ban is szívesen látott volna az ország élén." *Klaniczay* 1964. 544. o.

[103] *Péter Katalin:* Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról. *Századok*, 1972. 653–666. o. A lengyel korona elnyeréséért folyó diplomáciát 1651-től áttekinti *Gebei,* 1996. 55–67. o. L. még: Rákóczi László Naplója. (Kiad. *Horn Ildikó.*) Budapest, 1990.

[104] II. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsannának, Földváratt, 27. Juny 1653. A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. (Kiad. *Szilágyi Sándor.*) Budapest, 1875. 464–465. o.

[105] 111–112., 121., 126., 128., 134., 136., 139., 149., 151., 250., 277., 278., 279., 281., 363., 367., 373–380., 382–383., 385., 388., 392., 399. sor.

ségű levélből megfelelő kritikai feldolgozás eredményeként egyszer majd előkerül ennek a megfejtése is. Hiszen a 445 rendszerbe illőnek tűnik. Nagy óvatossággal megkockáztatható még az a feltevés is, hogy 445 esetleg az összeállító saját „üzenete."

Az elvesztett idő

A keletkezés időpontját közlője nagy biztonsággal jelölte meg. Annak ellenére, hogy a szövegen nincs „évjegy", Thaly szerint „kétségtelenül kitűnik, hogy Zrínyi ezen emlékiratát 1653 november havában szerzé". A szöveg tartalmi elemei alapján a korabeli szakirodalomra hivatkozva állapította meg: a nádor haldoklik, amint olvasható „a halála immár az ajtaját kolompozza" (86. sor),[106] végrendelete november 5-én kelt, a szövegben továbbá egy 1652-ben megjelent könyvről van szó, „az 1653 május végén római királylyá koronázott, de 1654. július 9-én már meghalt IV. Ferdinánd új római királynak mondatik."[107] Végül Szalárdy János tudósítása szerint II. Rákóczi György moldvai győzelmére 1653 október 29-én lövettek „örömet." Ki legyen a nádor, ez is hamarosan napirendre kerül.[108] Ezek belső, a szövegből adódó, mintegy a szövegbe épített érvek, szinte „zárnak" az 1653 novemberére datált keletkezés körül. Ha azonban az adott történeti helyzetet vizsgáljuk, kérdőjelek tűnnek fel.[109]

1653 novembere a horvátországi jobbágyok és határőrvidéki katonák mozgalmának egyik legforróbb ideje. Úgyszólván fordulópontja. Koordinátáit reális katonai összefüggésben először Perjés Géza vázolta fel.[110] Zrínyinek rendkívül súlyos gondokat okozott. Az eddig már ismert és kiadott írásain kívül ezt erősíti meg az a levél, amelyet nemrégiben Tusor Péter tárt fel. Zrínyi 1653. december 23-án, Varasdon kelt írása III. Ferdinánd királynak és császárnak egyértelműen bizonyítja, hogy minden, az előző hetekben és hónapokban tett erőfeszítése ellenére a helyzetet nemcsak veszélyesnek, hanem egyenesen

---

[106] *Thaly,* 1868. 647–648. o.

[107] Helyeseben a választófejedelmek augsburgi gyűlése 1654. május 31-én hirdette ki IV. Ferdinánd római királlyá választását, és Regensburgban június 18-án koronázták meg. A koronázási ünnepségen Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál is részt vett. *Horn Ildikó:* Esterházy Pál Itinerarium in Germaniam 1653. In: Memoria Rerum Emlékkönyv R.Várkonyi Ágnes születésnapjára. Kézirat. Budapest, 1988. 189. o.

[108] „Ezen emlékiratban egy 1652-ben megjelent könyvről tétetik említés, [...] IV. Ferdinánd 'új római király'-nak mondatik [...] Rákóczinak a moldva, kozák és tatár ellen végbevitt győzelmeiről mint legközelebb történtekről emlékezik [...] a nádort halálán lévőnek írja; Pálffy Pál a nádor, pedig szintén ekkor vált halálra: végrendelete pozsonyi halálos ágyából,1653 november 5-én kelt,s el is húnyt utána csakhamar,november 26-án. Íme tehát, mindezeket egybevetve , kétségtelenül kitűnik, hogy Zrínyi ezen emlékiratát 1653. november havában szerzé." Az időpontokat három munkára hivatkozikva igazolja: *Horváth Mihály:* Magyarország története. 2. kiad. V. k. 12. o. *Szalárdy János:* „Siralmas Krónika" 277. o. és *Nagy Iván:* Magyarország családai. IX. k. 48–49. o. *Thaly,* 1868. 634., 647–648. o.

[109] A szakirodalomban megoszlanak a vélemények a keletkezés időpontja körül is. Fenntartását már Markó jelezte: „valószínűleg november havában." *Markó,* 1939. 307. o. *Klaniczay,* 1964. 521. o. („1653 őszén"); *Várkonyi G.* 1995. 40. o. („hozzávetőlegesen pontos dátum"); *Nagy,* 1998. 28. o. („Az emlékirat, amint azt már Thaly Kálmán is helyesen megállapította 1653 novemberében született.")

[110] Széchy Károly tudott róla, hivatkozott Zrínyinek „1653 október közepéről" keltezett, III. Ferdinándhoz írott és „A császári és hadi levéltárban" a 307. kötetben található levelére. A felkelést a romantika ideológikus értelmezésében írta le. *Széchy* III k. 17–30. o. Vö. *Somogyi Éva:* A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. *Történelmi Szemle,* 1962. 160–169. o., valamint *Perjés,* 1965. 180–187. o.

válságosnak ítélte. A felkelők, katonák és parasztok szomszédaikat szövetkezésre szólították fel, elsáncolták magukat, s félő, hogy felkeltik a török gyanakvását. Zrínyi nagy nehézségekkel küzd, mert a báni katonaság is a felkelőkhöz húz. Miként az előző írásaiból is kiderül, a bán állampolitikai meggondolásból a katonák és a felkelő jobbágyok megnyugtatásának módjait keresei. Éppen ekkor, 1653 őszén félő, hogy fegyverrel kell levernie, s annál inkább keresi az útját, hogy megegyezéssel csendesítse meg a felkelőket.[111] Hasonlóan válságos viszonyokról tudósította Lippay György érseket is: „az föl tamadot iobagysagot le nem chillapithattuk és soha meg sem chöndesednek ha fegyverrel reaiok nem megyünk, ahoz penig kevés az ország népe..."[112] Különös tehát, hogy Zrínyi helyzetét úgy értékelte volna, ahogy az a Nádori emlékiratban olvasható: „annyira contentus az maga állapotjával, hogy nem lehet jobban. Holott, ott az hol vagyon, Muraközben, minden satisfactiója vagyon; félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind muraközi mind horvátországi vitézlő rend csaknem imádják; azon kívül az ő nagysága állapotja mostan csendes..." (166–171. sor)

Széchy Károly a Nádori emlékirat és az 1879-ben, majd 1890-ben megjelent Zrínyi levéltöredék alapján állapította meg, hogy az erdélyi fejedelem követe, Ispán Ferenc akkor kereste fel a bánt, amikor az a varasdi gyűlésről „alig érkezhetett haza".[113] Pálffy Pál nádor és Zrínyi Batthyány Ádámhoz írott levelei alapján az emlékirat feltételezett keletkezési időpontja pontosabban megvizsgálható. A fejedelem Batthyány Ádámnak címzett levelét 1653. július 26-án közvetítette Pálffy nádor, és a választ október 9-én kapta kézhez továbbítás céljával Pozsonyban.[114] Zrínyi „Újudvar november 16." keltezéssel értesítette Batthyányt, hogy várja az erdélyi fejedelem követeit:[115] „...mivelhogy erdéli fejedelem űnagysága követei útban vannak, mihánt Kegyelmedhöz fognak érkezni, adja tudtomra kegyelmed, mert talám itthon nem találnának , lévén sok utaim az horvátországi végekre, holnap is Zagrab felé indulok, de hat nap alatt megtérek..."

Ha november 17. után hat napra tért vissza Zrínyi Zágrábból, akkor a Nádori emlékirat november 23. és a nádor (26-án bekövetkezett) halála hírülvétele közötti időben keletkezett. Pontosan nem tudjuk, hogy mikor jutott el hozzá a hír, de Batthyány Ádám révén szinte naprakész értesülései lehettek.[116] Furcsa azonban, hogy 1653 novemberének utolsó zaklatott napjaiban mondja tollba Zrínyi ezt a terjedelmes szöveget, amikor a horvátországi felkelő jobbágyok és katonák miatt szinte pattanásig feszült izgalomban, jóformán állandóan úton van. Ha a fejedelem követei úgyis nála jártak, miért kellett külön emberét küldeni a fejedelemhez? A szövegből az derül ki, hogy Zrínyi a követtel (és nem a követekkel), Ispán Ferenccel minden megüzent, de újabb fejlemények vannak: „küldött

---

[111] Zrínyi Ferdinándnak, Varasd, 1653. december 23. Feltárta és közölte *Tusor Péter:* Kiadatlan részletek gróf Zrínyi Miklós levelezéséből. ItK 1996. 719–720. o.

[112] Zrínyi Lippay Györgynek, Csáktornya,1654. 14. (január) Autográf . Esztergom Prímási Levéltár, Acta Radicalia, Rad 155. No. 196/8. fol. 164. Feltárta és az eredeti keltezésben a hiányzó hónapot meghatározta: *Csapodi Csaba–Klaniczay Tibor:* ZMÖM II. k. 199–200. o.

[113] *Széchy* III. k. 30. o.

[114] Pálffy Pál levele Batthyány Ádámhoz, Pozsony, 1853. julius 26 és október 9-én. Pálffy Pál nádor levelei 1644–1653. (Összegyűjtötte, s. a. r. *S. Lauter Éva.*) Budapest, 1989. 195., 197. o. (Régi Magyar Történelmi Források 1.)

[115] *Iványi Béla:* A két Zrínyi körmendi levelei. Budapest, 1943. 40. o. „Keltezését az valószínűsíti, hogy a fejedelem követei 1653 november végén jártak Zrínyinél." ZMÖM II. k. 452. o.

[116] 1654 január 14-én már Lippay György érsek helytartói megbízásához gratulál, ZMÖM II. k. 199–200. o.

engemet nagyságodhoz [...] az ő nagysága engem ideküldésének [...] jóllehet, hogy Ispán Ferencz[117] uram által nagyságodnak jobbára mindezeket alázatossan megizente: mindazon által azonban voltak valami kis változások." (2., 24–25., 43–46. sor)

Ilyen helyzetben „kis változások" miatt küldi külön emberét a fejedelemhez? A nádor hanyatló egészségi állapotáról korábban is tudtak, prognózisait Zrínyi elküldhette volna az egy héttel azelőtt ott járt követekkel is. S mikor ennyi a gondja, s főbenjáró kérdésről, a nádorválasztásról kell írnia, vesződhet olyan kicsinyes házassági pletykák hosszadalmas közlésével, mint amilyenek a Nádori emlékirat második részében olvashatóak? A keletkezés ideje így nehezen illeszthető be novemberre: 16-án a követek még „útban vannak", csáktornyai fogadásuk és Zrínyi hivatalos válasza november 23-át követő napokban lehetett. Minthogy pedig Batthány Ádám kapcsolata szoros volt a Pálffy-udvarral, a nádor halálhírét Zrínyi is viszonylag korán megkaphatta.[118]

Legtöbb kételyt a Nádori emlékirat tulajdonított keletkezési idejéről a következő részlete kelti: „ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kisebbülését, az mellyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban!" (351–355. sor)

Közismert, hogy Zrínyi mennyit foglalkozott az idővel. Támadásra, háború- kezdésre megválasztani az alkalmas pillanatot a hadakozás legnagyobb művészete. A Vitéz hadnagy ötödik diskurzusát teljes egészében a háború kérdésének szentelte. Részletesen kifejtette, hogy az előző év alkalmas lett volna, hogy támadást indítsanak, az egész kereszténységben kedvező pillanat mutatkozott az összehangolt támadásra, de az alkalom elmúlt. „Hitemre, azt a conjuncturát soha úgy meg nem lelhettük volna, és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmúlt esztendőben [...] De immár is elrepült ez a fatalis coniunctura, [...] a török hatalma nagy, az esztendő szűk, az országok elszegényedtek..."[119]

Az itt csak röviden és kivonatosan idézett hosszabb részletben Zrínyi elmondja, hogy közpróféciák forognak a törökök romlásáról, ez az egész kereszténység várakozása és kívánsága, de a katona, a hadvezér jól tudja, a török elleni háború megindításához az országok összefogása szükséges. Tudjuk, hogy az országegyesítő politikai vállalkozás első hatalmas lépését, a török hatalom visszaszorítását nem hirtelen lelkes kardkirántásként képzelte el, mint azt a romantikus történetírás vélte. Széleskörű politikai építkezéssel készültek rá, tudván, hogy a belső reformok végrehajtása, a külkapcsolatok és a nemzetközi propaganda megszervezése, valamint az ország hadviselő társadalmának morális felkészítése több éves folyamat. Zrínyi és köre már az előző generációtól átvett tapasztalatokkal kereste a lehetőségeket, hogy felkészüljön az országegyesítő vállalkozásra.

---

[117] Ispán Ferenc szerepét a szakirodalom az emlékiraton kívül általában a Thallóczy közlésében kiadott Zrínyi 1654 április 25-én kelt, majd Vittnyédynek a lengyelországi hadjárat kudarcát elemző levele alapján említi meg. *Klaniczay,* 1964. 369., 391., 399. o. A Thököly-felkelés idején az abauji nemesség képviselője: *Benczédi László:* Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon 1664–1689. Budapest, 1980. 165. o. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 91.) Thaly 1864-ben már ismerte nevét a Sebes agynak késő sisak című gyűjteményben fenmaradt, Thököly haditanácsa 1680–1681. című versből: *Thaly,* 1872. I. k. 91–106. o. A még alapos szövegkritikát kívánó, I. Rákóczi Ferenc aláírásával hitelesített Declaratio Syncera szerint részt vett a Wesselényi-szervezkedésben, és a bán (Zrínyi Péter) levelét vitte az erdélyi fejedelemhez. Haus- Hof- u. Staatsarchiv Ung. Acten, Specialia Fasc. 288. Konv. D. fol. 51–52.

[118] Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz 1653 január – október. In: *S. Lauter Éva:* I. m. 141–161. számú levelek.

[119] ZMÖM I. k. 454–456. o.

Emlékiratok, opíniók, tanácskozások tanúsítják, hogy a politikai elit jól tájékozódott, és igyekezett befolyásosan részt venni a különböző döntésekben. Felismerték az új igényeket, hogy a Királyi Magyarországnak nemcsak a harcok híreivel, hanem a politika minden megnyilvánulásával jelen kell lennie a keresztény világban.[120]

Ismerve mindezt, a Nádori emlékirat tájékoztatása a velencei–török háborúról halvány és jelentéktelen. Zrínyi velencei kapcsolatai vagy a Habsburg-kormányzat tájékoztatási rendszere mellett zavaróan sematikus. Logikailag több mint furcsa a következő részlet: az udvar fél, hogy Velence átadja Kandiát és „hogy magyarra fordul az hadakozás, holott magok a velenczések nógatják őket [ti. a törököket] ránk". (350–351 sor) Ezzel szemben tény, hogy Velence támogatókat keresett, követei járták a keresztény országokat, s amint a Vitéz hadnagyban Zrínyi maga is hangsúlyozza, a Királysággal törökellenes „ligát" akar kötni a Köztársaság. Az adott konkrét idő diplomáciai, politikai térképére helyezve a Nádori emlékirat nemzetközi áttekintést nyújtó részlete általánosságokba mosódik.

Zrínyi helyzetértékelései hadászatilag mindig reálisak. Valóban a török támadások miatt volt roppant veszélyes a horvátországi katonák és jobbágyok mozgalma. Valóban hiányzott a megfelelő haderő. Ismerve műveltségét, jó tájékozottságát, aligha hihető, hogy 1653 novemberében látta lehetségesnek „megtántorítani" az oszmán hatalmat. Később is nagyon megfontoltan, körültekintő tárgyalások után döntött.[121] Alig egy esztendő múlt el a vezekényi csata óta, amelyet követően nyilvánvaló lett,[122] ha még kételkedett volna valaki benne, hogy a Királyság ereje kevés, az elszigetelt próbálkozások csak áldozatokat követelnek. Miként 1526 óta egyetlen magyar politikus, Zrínyi sem gondolta soha, hogy Magyarország egymaga képes lenne visszaszorítani a törököt. Minden írásában kifejezésre jut, hogy egész Európa összefogására van szükség; az ország kétségbeejtő helyzetében nincs is más lehetőségük, mint hogy kezdeményezzenek. Meg kell nyerni az európai hatalmi fórumokat, Velencét, Lengyelországot, a Habsburg birodalmat, a német fejedelemségeket, a Vatikánt és Franciaországot is.

A Nádori emlékiratból azonban hiányzik Zrínyi írásainak egyik alapvető képzete, „a kereszténység". Amikor Sirit ajánlja a fejedelem tetteinek megörökítésére, ezt írja: „Assecurálom nagyságodat, hogy keresztyénségben senki ollyan igazán, szépen szine passione nem ír." (443. sor) Elképzelhető, hogy a református fejedelem iránti tapintatból került a szövegbe „keresztyény",[123] de most nem is ez a lényeg. A „kereszténység", mint értékkategória, mint az európai hatalmak közössége nem fordul elő az emlékiratban.

---

[120] *G. Etényi Nóra:* Az 1663–1664. évi magyarországi török elleni háború a Német–római Birodalom nyilvánossága előtt. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997.; *Kamody Miklós:* Hírközlés, levelezés a török hódoltság idején; *Németh István:* Információszerzés és hírközlés a felsőmagyarországi városokban; *Hiller István:* A Habsburg információhálózat kiépítse és működése az Oszmán Birodalomban. In: Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben. (Szerk. *Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás.*) Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.)

[121] *Eickhoff, Ekkehard:* Venedig Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. München, 1970.; *Perjés Géza:* Zrínyi és az 1663-64-es háború. In: Esterházy Pál Mars Hungaricus. (S. a. r., ford. *Iványi Emma*, bevezette, szerk. *Hausner Gábor.*) Budapest, 1989. 33. o. (Zrínyi-Könyvtár III.) Nagy irodalommal: *Jászay Magda:* Velence és Magyarország. Budapest, 1990.

[122] A csata áldozatainak temetése 1652 novemberében a Királyi Magyarországon országos esemény volt. *Szabó Péter:* Végtisztesség. Budapest, 1989. 7–47. o.

[123] Zrínyi autentikus szövegeiben lásd mindkét szóalakot, a teljesség igénye nélkül pl.: „kereszténység" „keresztény": Szigeti veszedelem: I/99., II/38., 46., 59., 72., III/19., 48. (körösztény), 62., 72., 110., IV/18.,

1653 a nemzetközi összefogást megteremtő hosszútávú felkészülés ideje a magyar politikában. Különböző elgondolások alakultak ki, sokkal tágasabban minthogy ezeket a régi XIX. századi romantika sémáival a „Habsburg-barátság" vagy „Habsburg-ellenesség" kategóriával lehetne kifejezni. A Nádori emlékirat szerint az ország legfőbb ellesége a Habsburg udvar és a katolikus klérus. Valójában, az 1650-es évek nagy kihívása a török. Különböző politikai elképzelések éltek, eltérő politikai utakon valamenynyiüket azonos cél vezette: megszabadulni az oszmán hatalomtól, és megtartani az országot, visszaállítani az ország egységét.

Más összefüggésben, de ugyancsak súlyos kételyeket ébreszt a Nádori emlékirat 1653 őszi keletkezésével szemben a „Külső dolgokról" kezdetű bekezdés. Mintha kiesett volna valóságos korából az író: nem az adott körülményekről, hanem a négy évtized múlva bekövetkező eseményekről beszél. Figyelme a Habsburg-ház örökösödési viszonyaira s a francia ellentétekre összpontosul. Helyesen interpretálja ezt a szöveget Thaly: „feltűnő, mily előre látta, mondhatnók jósolá meg Zrínyi a spanyol örökösödési háborút, és annak roppant államközi fontosságát..."[124] A baj csak az, hogy éppen 1653 második felében még nem ez a kérdés. Sőt, amit a szöveg a Habsburg-dinasztia küszöbönálló kihalásáról mond (315–317. sor), nem fedi a valóságos viszonyokat.[125]

Európa a vesztfáliai béke után a hatalmi erőviszonyok átrendezésének első nagy és mélyreható válságát éli. Az új koordináták kialakulása hosszú folyamat, előjelei az 1650-es évek elején már nyilvánvalóak. A IV. Ferdinánd római királlyá választását előkészítő tárgyalásokon és Regensburgban 1653. junius 18-án, a kornázás ünnepi szertartásán is kiderült, hogy a német fejedelmek hatalma megnövekedett. [126] Az angol–holland háború nyiltan a piacokért folyik, és az évek óta zajló francia–spanyol háború eseményeit nemcsak a Velence ellen tengerre szállt török hadihajók győzelmei szorítják háttérbe, hanem főleg és nagymértékben a keleti térség változásai. Közép-Európa keleti térségein az erőviszonyok átalakulását mintegy előrejelzi, hogy a Krími Tatár Kánság felbontotta egyezségét a kozákokkal és Lengyelországgal szövetkezett Oroszország ellen, Ukrajna és Svédország háborúra készül; mindez előrevetíti, hogy az Erdélyi Fejedelemség régi helyzete megváltozik.[127]

A korabeli Magyarország politikai körei szinte naprakészen figyelik az európai változásokat. Jellemző, hogy II. Rákóczi György bécsi faktora, Mednyánszky Jónás begyűjti az újságokat, buzgón és részletesen tájékoztatja urát a nemzetközi politika és a háborúk fejleményeiről, és elégedetlen, nagyobb létszámú szervezetre lenne szükség. Bár a horvát bán információs hálózatáról források hiányában ismereteink töredékesek, annyi mégis bizonyos, hogy az a Zrínyi, aki egyaránt tájékozott a Burg és Anglia viszonyairól,

---

V/6., 27., IX/ 48., IX/78. („keresztény hit"), X/30., 83., 93., XIII/92., XIV/20., 63., 73., 81., „keresztyén": Szigeti veszedelem III/8., 51., „keresztyénség" V/24. „keresztyének" VI/22., 42., 46., 61., VII/ 8., 78., VIII/66., X/8., 88., XII/111., XIV/47., 48., 62. („körösztyén"), 67., 82., 98.,XV/7., XV/ 41., 69., 70. „keresztyének": Vitéz hadnagy Quintus discursus: 118/5., 9., 119/ 4., 6.,22.; Mátyás király életéről való elmélkedések: 186/40., 196/8.; Az török Áfium ellen való orvosság: 213/9. A prózai műveket lásd ZK I. k.

[124] *Thaly,* 1868. 634. o.

[125] *Péter,* 1972.

[126] *Horn,* 1988. 189–195. o. Thaly tévesen 1653 május végére tette a koronázást. *Thaly,* 1868. 647. o.

[127] Historiográfiai áttekintéssel *Gebei,* 1996. 5–9. o.

aligha ír úgy amint a Nádori emlékiratban olvasható. Nehéz elhinni arról, aki tudja, hogy az európai hatalmi viszonyok alakulásán múlik, mikor foghat össze a kereszténység a török ellen, hogy 1653 válságos őszén a Casa Austriaca házasságait és trónutódlási gondjait, sőt Auersperg herceg nősülési ügyeskedéseit véli olyan nagy hordrejűnek, amit írásban kell tudatni az erdélyi fejedelemmel. Vagy az írás nem 1653-ban keletkezett. Az emlékirat információi az európai politikáról halvány, sőt kétes lenyomatoknak hatnak. Tartalmukban az idő kategóriái megfoghatatlanok.

A Nádori emlékirat történeti idejét a képzetek, fogalmak jelentései sok esetben ugyancsak bizonytalanná teszik. A szöveg csakis egységében érthető. Meghamisítjuk az írásmű szellemét, vagy meg sem értjük, ha kiragadjuk egyes motívumait, s ezekből minősítjük az egészet. Ha kiemeljük eredeti szövegkörnyezetükből a gondolatilag vagy műfajilag utólagosan elkülöníthető részeket. A Zrínyi autentikus műveiből való képzetek, fogalmak, mondatrészek az emlékirat szövegkörnyezetében elvesztik jelentésük eredeti tartalmát. A mű egészében pedig hiába keressük a Zrínyi-művekre jellemző gondolatmeneteket és kapcsolódásokat. Ismeretes, hogy Zrínyi autentikus műveinek legkisebb részleteiben és politikai működése különböző dokumentumaiban átfogó koncepciójának egésze jelenik meg. Eredeti írásaiban a szöveg alatt futó „másik szöveg", a történeti jelentéstartalom, az asszociatív környezet határozott időkategóriák kereteibe illeszkedik. A kérdés tehát az, hogy a szószerinti megfelelések, azonos gondolatrészletek az emlékirat szövegkörnyezeteiben mit fejeznek ki. Viszik tovább az eredeti tartalmat, amit ott hordott, ahonnan kimetszették, vagy a transzplantáció más gondolatrendszert szolgál?

A követ Zrínyi javaslatát, hogy a fejedelem moldvai győzelmét, hadakozásának okait, módjait egy „európás historikussal" megírassa – amint már idéztük – „Se moly, se rozsda, sem írígység kárt ne tegyen benne" (429–430. sor) szavakkal indokolja. Nyilvánvaló, hogy ez a megfogalmazás halvány és erőtlen az eposz közismert soraihoz képeset: „Véghöz vittem immár nagyhirü munkámat, / Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat, / Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat, / Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat."[128]

További következtetésre juthatunk, ha tartalmát vizsgáljuk. Az emlékirat szövegösszefüggésében az „írígység" közvetlenül a „rossz magyarok"-ra, esetleg a császári udvarra utal. Az eredeti viszont nagy erővel az idő távlatai, Szigetvár védelme és az eposz megírása, a két történelmi cselekedet, a haditett és a szellemi alkotás között teremt páratlan oszcillációval egyensúlyt. Zavaró logikai töréssel is számolnunk kell a Nádori emlékirat-beli halvány másolatban. Hogyan érthető a „se moly se rozsda"?

Így veszti el időhöz kötött eredeti tartalmát és ezzel együtt saját korán messze túlmutató többletjelentését a Nádori emlékiratban az Áfium szinte szállóigévé vált kijelentése: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók.[129] Az emlékirat a követ szájába adja Zrínyi szavait: ha a többi nádorjelöltre tekint, „egyiknél sem tartja magát alábbvalónak". Az Áfium értékbecslésében a mérce magas, a gondolatmenet szerint jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, sajátítsuk el a hadi fegyelmet, hiszen nem vagyunk alábbvalók, mint a többi nemzetek, vagyis a tanulékonyság képességével vagyunk (vol-

[128] Peroratio. Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrínyi Miklós, ZMÖM I. k. 396. o. Vö. „nagyságod szép győzelmeit [...] valami rosz penna megmocskolná [...] valami jó deák pennával leiratná" (446–447. és 452–453. sor) – „De hiremet nemcsak keresem pennámmal..." Uo. 396. o.

[129] ZMÖM I. k. 656. o.

tunk) egyenrangúak Európa nemzetei között.[130] A Nádori emlékiratban Zrínyi a felsorolt nádorjelöltekhez méri önmagát, ezek azonban, amint olvasható, mind negativ személyiségek: tudatlanok, önállótlanok, bálványozók, önzők, nem szeretik a hazát, „rossz magyarok". Tehát nem lehetnek értékmérők. Mivel pedig az emlékiratban már kijelentette a követ, hogy Zrínyi a nemzetéhez való szeretetében mindenkit felülmúl, a méltatlanokhoz mérve magát, az „egyiknél sem alábbvaló" mint értékkategória értelmetlen, az átvett szövegrész az idegen – és tegyük hozzá személyeskedően kicsinyes – gondolati szövetrendből mintegy kilökődik. Nem a korabeli imitációs gyakorlat érvényesül, hanem történetietlen eljárás, amikor a szövegtöredékeket sajátos koncepció jegyében barkácsolják össze.[131]

Más jellegű idővesztést takar a „hajó" hasonlata. Zrínyi műveiben a hajó gyakori képzet, konkrét értelemben és a reneszánsz gondolatvilágának megfelelő szimbolikus jelentésében is. A Nádori emlékiratban kétszer is előfordul a hajó, mint szimbólum. II. Rákóczi Györgyöt Isten a „magyar nemzetnek megvidámítására meg kezdett kegyelmesen mutatni: mint szélvésztül hányattatott hajósnak, a ki semmit szélvésznél és sötétségnél, kétségnél többet nem látott, égen való derülést és csendes verőfént." (38–41. sor)

Eszerint a magyar nemzet a szélvésztől hányatott reményveszett hajós. Zrínyi viszont éppen azt mondja, hogy a jó hajós bánni tud a szélvésszel: „tudja az ember magát segíteni a szerencsétlenségben, és forgatni, hogy leeressze a vitorlákat, ha a szélvész öreg..."[132]

Hasonlóan problematikus a másik hajóképzet: „Muraköz ő nagysága nélkül olly volna, mint kormányos nélkül hajó..." (177–178. sor) A hajó a korszak vizuális és irodalmi kultúrájában jelentheti az egyházat, az államot, a kormányzást, a közösséget, a nemzetet. Jelképezi a hadsereget, a bizakodást, hogy minden veszély legyőzhető.[133] A Syrena-kötet címlapmetszete – a hajó kormányánál a páncélba öltözött horvát bán képe – az eposzban a XIV. ének kezdő strófáira utal, a megfelelője: a hajó partra ér, ahol várják hívei: Zrínyi Péter, Wesselényi, Batthyány. Páncél, hajó, tenger, szárazföldi tábor asszociációs terében Zrínyi országos közösség, hadi vállalkozás vezetője.

A Nádori emlékiratban viszont a Muraköz = hajó megfelelés lefokozza Zrínyit. Horvátország, Dalmácia, Szlavónia bánja, ha nádor lenne, elsősorban nem Muraközt érné veszteség, amint az emlékirat állítja. Bár bizonyos, hogy e fontos határterületnek le kellene mondania a mindennapi harcokat és az aktív védelmet ellátó kiváló hadvezéréről. Valójában nem Muraköz, hanem Horvátország veszti el kormányzóját, ha Zrínyi elnyeri a nádori méltóságot.

A Zrínyi műveinek hangulatát idéző, többször használt szavak és szókapcsolatok közül különös figyelmet érdemel a „szerencse" (48–57., 75.,100., 365. sor) és a „gonosz" képzete (13., 48., 50., 54., 55., 95., 99., 100. sor). Ismeretesebb, mint hogy részeletesen kellene szólni róla, hogy a „szerencse" Zrínyi életművének kulcs jelentőségű fogalma,

---

[130] *R. Várkonyi Ágnes:* „Ideje vagyon az szólásnak". In: *Uő.*: Századfordulóink. Budapest, 1999. 21–22. o.

[131] Az imitációról legutóbb: *Nagy Levente:* Imitációs technikák három 17. századi eposzunkban. Szigeti veszedelem, Kemény- és Rákóczi eposz. In: Az olvasó-az olvasás, 1999. 185–204. o.

[132] Vitéz hadnagy, ZMÖM I. k. 454. o.

[133] *Ripa, Cesare:* Iconologia. (Ford. *Sajó Tamás.*) Budapest, 1997. A képzet szavakban változó, de tartalmát tekintve lényegi hosszú továbbélésére jellemző a XVIII. század efelejtett testörköltőjének versrészlete: „Nézem nemzetemnek süllyedő sajkáját. / Hova hajtják szelek bágyott vitorláját." Lásd *Egyed Emese:* A megelevenedő költő. (Eredmény és titok a Barcsay kutatásban.) In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület budapesti bemutatkozása. Budapest, 1995. 29. o.

világnézetének meghatározó eleme, klasszikus műveltségének része, a neoplatonista filozófiát összegező széleskörű gondolati háttérrel. Machiavelli és Seneca műveire utaló megfogalmazásokkal minden művében jelen van. A kérdésnek nagy szakirodalma van. Újabban az is bizonyítást nyert, hogy a hadtudományban a valószínűség, a kiszámíthatatlanság megfelelője.[134] A „gonosz" fogalma nem különösebben jellemző Zrínyi szövegeire, bár természetesen előfordul. Feltűnő viszont, hogy a Nádori emlékirat hogyan használja a szerencse fogalmát, és a szöveg terjedelméhez képest viszonylag rövid részben mennyire sűrítetten lett a gonosz a szerencse jelzője vagy minősítője.

„Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje az palatinusság administ-ratiójából legkiváltképpen vagyon", „sokszor látjuk az gonosz szándékokat szerencséseknek lenni", „ha valaha az gonosz, istentelen szándék szerencsés lehetne..." (48–50., 55–57., 100–101. sor)

Zrínyi a Vitéz hadnagyban a hatodik discursust teljes egészében annak szenteli, „Hogy egy hadviselő ember a jó szerencse nélkül semmi, és micsoda legyen a szerencse". Fortuna, az Isten segítsége, de sok minden az emberen is múlik, hír, becsület, tisztesség, alkalmatosság és más körülmény, „ezek azok akik az embernek szerencsét csinálnak". A szerencse lehet jó, lehet írígy, állhatatlan, forgandó. Nem mindig jár együtt az igazsággal: „Ennek a szerencsének lábához nem mindenkor vagyon kötve az igazság és a szent szándékok, mert az Isten hatalmassága nem mindenkor áll ellent a hitetlen és igazság ellen való tanácsoknak."[135]

De ezt az esetet Zrínyi nem nevezi „gonosz szerencsének". A hadviselében gyakori kiszámíthatatlan tényező érvényesülését prózájában a „szerencsétlenség" a „balszerencse" (fortuna infelice) fogalmával fejezi ki. A szerencse űzése, vagyis próbája a hadi vállalkozás.[136]

A „szerencse" az eposz egyik vezérmotívuma, gondolatrendszerének egyik tengelye. Különböző összefüggésekben és különböző cselekvési helyzetekben, a keresztények és a törökök egyaránt szólnak róla, legtöbbször a várkapitány Zrínyi és a költő beszél a szerencséről. Az eposz kisebb szerkezeteiben s az asszociációs terek tágasabb utalásaiban a fortuna fogalmának egyaránt minősítő értéke van, s gondolatilag egységbe foglalja a tizenöt éneket. A IV. és a X. éneket a szerencse forgandóságáról elmélkedő gondolatok vezetik be: „Kit gyakran szerencsétlenség messzi kerül, / Valaha őrá is nagy usurával dűl; / Mentül nagyobb hegyen forgó szerencse ül, / Annál nagyobb kárral és sebességgel dül." (IV/2.) A gondolatsort Zrínyi személyes tapasztalatával zárja: „Szerencse énvelem is gyakorta mulat, / Mind édesset, keserüt egyeránt mutat. / Mulasson bár velem, annyit nem tréfálhat, / Hogy jól ne esmérjem állhatatlan voltát." (IV/11.)

A X. ének bevezető hat strófája viszont már egyértelműen a Szigetvár védőitől elforduló szerencséről elmélkedik. Végveszélybe jutottak, a szerencse minden rosszat Szigetre hozott, mert a bátrakkal „szokott szerencse játszani," de a bátor nem enged, mint „...kormányos habbal tusakodni / Tud..." S ebben a gondolati összefüggésben fordul elő a „gonosz szerencse" fogalma: „Kissebbedik s lágyul szüve félénkeknek / Gonosz sze-

---

[134] *Perjés*, 1965. 226–230. o.

[135] Vitéz hadnagy, ZMÖM I. k. 457., 458–459. o.

[136] Vitéz hadnagy, ZMÖM I. k. 453., 458–459., 461–463. o. „az gonosz fatum és mostoha sorsom ..."

rencsében, de nem, jó Zrininek; / Sőt nő bátorsága, ha veszedelemnek / Látja öregbülését, s rossz szerencsének." (X/5., 6.)

A Nádori emlékirat szerencse képzete személyhez kötött: a nádorság adminisztrációján múlik az ország jó vagy gonosz szerencséje. Hogyan jelenik meg Zrínyi autentikus műveiben a szerencse személyhez kötött fogalma?

A török gyerek híres énekében a szerencsét szólítja meg: „Miért panaszkodjam, szerencse, ellened ? / Ha bővíted mindennap én örömemet, / Nem szakadsz el tülem, az mint vagyon hired, / Hogy állhatatlanságban van minden kedved." (III/32.) Majd mindvégig a szerencséhez szólva dícséri a négy évszak gyönyörűségeit. Végül pedig azzal zárja énekét a török gyermek, hogy a szerencse hozzá van kötve. Ez a szakasz vizsgálatunk szempontjából azért is fontos, mert a „gonosz szerencse" képzete szavaiból szépen összerakható: „De kötve vagy, szerencse, az én lábomhoz. / Mert elfuttál volna eddig gonoszomhoz, / Ha volnál szabadon; de rám gonoszt nem hozsz, / Mert kötve vagy, szerencse, az én lábamhoz." (III/39.)

Úgyszólván minden beszédhelyzetben előfordul a szerencsével a szereplők lazább vagy szorosabb személyes kapcsolata. Zrínyi a vitézekhez szólva jelenti ki: „Nem véletlen dolgot szerencse ránk készit". (V/5.) A császárnak küldött levelében és fiához intézett intelmeiben egyaránt hivatkozik a szerencsére. Halul török követ pedig így fenyegeti a vár átadására nem hajlandó Zrínyit: „Futnod már kell néked szerencse próbáját". (VI/34.) Zrínyi lírai műveiben is a szerencse elvesztése súlyos csapás. Orpheus így kiált fel: „O, szerencsétlen én!" (11.) Hasonlóan fejezi ki veszteségét a megcsalt Ariadne is: „Jaj szerencsétlen én, jaj én boldogtalan!" (22.) Mindezeket meggondolva, a Nádori emlékirat „gonosz szerencse" képzetét akkor látjuk a mű tartalmi meghatározásában fontos fogalomnak, ha felütjük az Ocskai Lászlórul való ének című verset, amelyet Thaly mint eredeti Rákóczi-kori éneket mutatott be akadémiai eladásában (1870), majd adott ki egykorú énekek között, miközben ő írta. Ebben az álkuruc-baladában a névtelennek álcázott költő is, minként a török ifjú, megszólítja a szerencsét. Csak másnak nevezi! „Óh gonosz szerencse, óh keserves óra!"[137]

Nincs rá azonban egyértelmű bizonyíték, hogy a Nádori emlékirat szövegében mintegy sűrítetten előforduló „gonosz szerencse" képzet az eposzból került volna át. Az emlékirat kiadása idején Thaly már feltárta a Székely András Vitézlő Bezerédi Imre éneke, mellyel búcsúzott a maga nevén című hitelesen egykorú vers három variánsát is. Bezerédi búcsúzik kivégzése előtt, és megszólítja a szerencsét: „Forgandó szerencse mint bántál énvelem!" Dícséri jószerencséjét: „Engemet az Isten szerencsével áldott". Végül vádolja a szerencsét, hírében nevében meggyalázta és kemény fogságba vetette: „Jaj gonosz szerencse, mint bántál énvelem".[138]

---

[137] Ocskai Lászlórúl való ének 1710. január 3-12. *Thaly*, 1872. 271. o. A verset a Történelmi Társulat 1870-i ülésén olvasta fel Thaly. Lásd *Századok*, 1870.

[138] *Thaly*, 1872. II. k. 251–260. o. 1., 6., 8. versszak. Szerzőjét megállapította: A kuruc küzdelmek költészete. (Válogatta, s. a. r. *Varga Imre*.) Budapest, 1976. 846. o. Meggyőző és további vizsgálatokra ösztönző Stoll Béla megállapítása, hogy a Lóskay -kódexet, amely a vers leginkább autentikus változatát őrzi a XVIII. század végén jegyezték le sárospataki diákok. *Stoll Béla:* A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Budapest, 1965. 260–261. o.

Mindebből annyi nagy biztonsággal állítható, hogy a Nádori emlékiratban a szerencse képzete sajátosan jelenik meg. Sűrítetten a mű egyik részletében fordul elő. Nincs autonóm jellege, mert az ország szerencséjét értelemszerűen az határozza meg, hogy ki a nádor. Eszerint, ha Zrínyi lenne nádor, az ország is jó szerencsével járhatna. Ez a vélemény nem egyezik Zrínyi szerencse felfogásával. Autentikus műveiben a szerencse képzete különálló, autonóm tényező. Hadművészeti írásaiban a véletlen. Költői világában az isteni Gondviselés legyőzheti, de így is kiszámíthatatlan.[139] Központjában a Senecatól származó gondolattal. „Miért éri szerencsétlenség a jókat" – tette fel a kérdést Zrínyi 1658- ban is Rucsics Jánosnak címzett levelekben az erdélyi-török háború katasztrófáján elmélkedve.[140] Az emlékiratban is előfordul: hogy a szerencse sokszor a jókat elhagyja és a rosszakat segíti: „sokszor látjuk [...] az jó és szent igyekezeteket szerencsétleneknek" lenni. (55., 57. sor) Csakhogy egyrészt ez nem illeszkedik szervesen az előző részlet gondolatához, ahol a „gonosz szerencse" az ország sorsában mint a „jó szerencse" végletes párja, ellenpólusa kap kiemelt hangsúlyt, úgy hogy minden a nádor személyén múlik. Másrészt pedig a gonoszakat segítő szerencse meglehetősen lapidáris magyarázatot kap: Pálffy Pál nádor nem volt szerencsés, mert nem élt patientiával, nem tudott disszimulálni, de minek is tudott volna – kérdezheti ezek után az olvasó, hiszen nem is a szerencse, hanem az tette tönkre, hogy az „írígység s a gyülölség ráfegyverkeztette az rosz magyarokat". (59–60. sor)

Az értékrend zavarai

A Nádori emlékirat – némi túlzással – úgy is olvasható mint kirekesztő seregszemle. Felsorakoznak előttünk a „rossz magyarok": Wesselényi Ferenc, aki „a magyar szabadságot lábával tiporná, ha lehetne" (285–286. sor), Nádasdy Ferenc, aki azok közé tartozik, akik „az ország minden dolgait magok hasznokra forgatnák" (125–126. sor), Lippay György érsek, aki minden rossznak „forrása, és bizony mindnyájan tűle infectusok". (134–135. sor) A rossz magyarok „mind bálványozók, és az aranyborjút imádják, és ezeknek Istenek nem hazájok java, nem szabadsága". (127–129. sor) A rossz magyarok a nádorságra pályáznak, de érdemtelenek. Nem a haza iránti szeretet, nem a haza szolgálata vezeti őket, csak azért kívánják a hatalmat, hogy árthassanak, a fejedelemnek rossz hírét keltik a bécsi udvarban, írígyek, „holott még az atyja is némellyiknek nem dicséretre méltó". (276–277. sor). Hitviták, pamfletek, elkeseredett kirohanások megedzették a kor kutatóját, de ha jobban belegondol, ennyi sűrített rosszat nehezen talál néhány sorban, mint ami a Nádori emlékirat rossz magyarjairól olvasható: „Nincsen azoknak az istenteleneknek eszek, nincsen lelkek, nincsen Istenek; mert ha volna, és az ördög nem ülne szivén és szemén: kívánná hallani a magyar dicsőséget!" (259–262. sor)

Messze vezetne eredeti témánktól, ha a Szigeti veszedelem „az rosz Magyarokat" fogalmát (I/21.) vizsgálnánk, ahol az Isten haragját kiváltó bűnös közösségről van szó. Nem térhetünk ki stiláris kérdésekre, csupán néhány történeti tényt veszünk szemügyre.

---

[139] *Perjés Géza:* Clausewitz. Budapest, 1983. 346 kk. o. (A hadtudomány és a szerencse viszonya Zrínyinél és Montecuccolinál c. fejezet), valamint *Perjés:* Seregszemle. 1999. 165. o.

[140] *Bene–Hausner,* 1997. 110., 272. o.

Wesselényi durva elmarasztalásának képtelensége már a régebben és az újonnan feltárt források alapján meggyőző bizonyítást nyert.[141] Csáktornyán tudják, hogy Nádasdy Sárvárott magyar udvart tart, éppen 1653-ban kezdi kifestetni lovagtermét a tizenöt éves háború jeleneteivel, nagy mecénás, a Titkos Tanács tagja, és szoros kapcsolatban van az erdélyi fejedelemmel. Tehát politikai és értékteremtő tényező a Királyi Magyarországon. Végül hogyan egyeztethetők össze az érsekre szórt szitkok Zrínyinek ugyanebben az időben írt leveleivel? 1654 elején a helytartóvá kinevezett Lippayt köszöntötte: „örülök az Nagyságod méltóságos állapotján és Istentül kívánok Nagyságodnak szerencsét..."[142] Tájékoztatja a határvidéki jobbágyok felkeléséről, és jelzi, elhatározta, hogy még ebben a hónapban felkeresi. A Légrádról február 2-án, majd Csáktornyáról március 6-án kelt levelek dokumentálják állandó kapcsolatukat. A legutóbb feltárt Lippay Györgynek címzett autográf levél 1654. április 10-én kelt, s főember szolga vitte Csáktornyáról Pozsonyba: „Megérti Nagod ű kegyelmétül, hogy az en minden kiuansagom egiüt fog iarni Nagod parancholatiaual, és soha sem Nagodtul sem attiafiaitul el nem tauozik szolgalatom..."[143]

Ha a Nádori emlékiratban használt „rossz magyar" fogalom kritériumát vizsgáljuk, szembetűnő a vallási megkülönböztetés. A Nádori emlékirat elfogultságát a szakirodalom régen számontartja. Ismeretes, hogy a XVII. században az egyházak ellentéteit többféle forrás táplálta; a falvak, mezővárosok, végvárak egyházi közösségei ragaszkodtak templomaikhoz, az egyházközségek és plébániák iskoláik, nyomdáik, ispotályaik, alapítványaik révén társadalom- és műveltségszervező tényezők. A katolikus egyház, az egyházi rend az államszervezetben meghatározó szerepet vitt, és a kereszténység török elleni összefogásában a Szentszék meghatározó jelentőségű. A polgárokat és nemeseket egyaránt magába foglaló evangélikusok évtizedek óta azért küzdenek, hogy mint status kapjanak helyet az országgyűlésen.[144] Viszont az ellentétek korántsem voltak végletesek, s minden számottevő magyar politika vezérelve volt, hogy a vallási ellentéteket feloldja vagy kezelje. Zrínyi generációjának azonban új helyzetben kellett megoldást találnia. Az 1645 decemberében megkötött linzi békéhez vezető másfél éves tárgyalás bizonyítja, hogy templomok, iskolák, nyomdák, jövedelmek, területek, temetők hovatartozásáról, tehát súlyos kérdésekről döntve, mindkét fél, I. Rákóczi György és III. Ferdinánd egyaránt megegyezésre törekedtek.[145] A király és a fejedelem megállapodása azonban a harmincéves háborút lezáró békerendszer része volt, és végrehajtását erősen terhelték a vesztfáliai béke sérülékenységéből fakadó körülmények. Róma a katolikus vallást féltette, Svédország, a protestáns középhatalom, már mint nagyhatalmi tényező az északi

---

[141] *Várkonyi G.*, 1995. 42–43. o.

[142] Chaktornian, 14.1654 (január), ZMÖM II. k. 199–200. o.

[143] A levelet feltárta *Tusor Péter:* Néhány észrevétel a költő Zrínyi leveleinek legújabb kiadása kapcsán. *Magyar Könyvszemle*, 1999. 119. o. A rendkívül fontos levél további vizsgálatára itt nem térhetünk ki. Zrínyi említett levelei tartalmával ugyancsak egybevág Frater Paulus de Tauris ferences szerzetes Velencéből 1645 április 24-én kelt levele Lippayhoz. Útban Rómába, arról értesíti, hogy Zrínyi tartja magát ígéretéhez, és kívánja, hogy Lippay a közjó érdekében (pro bono publico) fogadja el a helytartóságot. A levél lelőhelye, Esztergom Prímási Levéltár Archivum Seculare. Acta radicalia, classis X. n. 196. 20. cs. fol. 439–440. Tusor Péter tárta fel, tájékoztatását ezúton köszönöm.

[144] *Gussarova, Tatjána:* A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében. R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. (Szerk. *Tusor Péter.*) Budapest, 1998. 308–319. o.

[145] *Szilágyi Sándor:* A linzi béke okirattára. Budapest, 1885. Ennek anyaga részben ugyancsak a vörösvári levéltárból való.

kereskedelem kulcspozicióira tört.[146] Csehország mint abszolut vesztes élte meg a harmincéves hábút lezáró békét. Ebben az időben a Sárospatakra telepedő Comenius hangsúlyozta, hogy mivel országát kihagyták a békéből, hittestvérei soha nem nyerhetik meg a lelkiismereti szabadságot. Súlyos tehertételként nehezedett a Királyságbeli politikára, hogy a linzi béke gyakorlati megvalósítását, az érdekek kölcsönös helyi elrendezését nem biztosították államhatalmi intézkedések. A kassai események bizonysága szerint reformátusok és evangélikusok között az ugyancsak régen élő ellentétek szinte robbanásig feszültek. Viszont Pálffy Pál nádor, II. Rákóczi György vagy például később Wesselényi Ferenc és mások különböző módokon, de megpróbálták feloldani a konfliktusokat.[147] Csekély sikerrel, mivel, amint a pozsonyi országgyűlés tárgyalásaiból kiderül, a törvényeket nem tudják végrehajtani. Klobusiczky András, a sárospataki Rákóczi-udvar megbízottja jelentései közül ismeretes két részben rejtjeles beszámoló az országgyűlés tárgyalásairól és közhangulatáról. A kutatás újabban felfigyelt rá, hogy ez a két jelentés némi hasonlóságot mutat a Nádori emlékirat bizonyos részleteivel. Klobusiczky hasonlóan jellemzi Wesselényit és Zrínyi viszonyát Lippayhoz és Pucheimhoz. De a Nádori emlékirat szélsőségességeihez hasonló kijelentést itt nem olvashatunk.[148]

Zrínyi autentikus művei nem igazolják, hogy felfogásában a katolikusság azonos lenne a „rossz magyarság" fogalmával, ahogy a Nádori emlékiratban olvasható. Már 1648-ban kifejtette, hogy az ország egyik legnagyobb baja a belső egyenetlenség, s távol állt tőle, hogy egyházi hovatartozás alapján alkosson értékítéleteket.

A Nádori emlékirat, miként ismeretes, élesen német- és udvarellenes: megállapítja, hogy a „rossz magyarok" valamennyien a németek szolgái, mégpedig oly módon, hogy Pucheimtől függenek. Hans Christoph Graf von Pucheim generális, komáromi kapitány, majd 1652 eleje óta a Haditanács alelnöke Királyság-beli működése ugyan nincs még tárgyszerűen feltárva, annyit azonban tudunk, hogy Zrínyi kapcsolatban volt vele, lovat, híreket küldött neki, Pucheim pedig térképpel szolgált, Batthyány Ádám közvetítésével. Széchy az erdélyi fejedelem követének egyik jelentéséből következtetett arra, hogy Pucheim komolyan pályázott a nádori tisztségre, a Porta támogatta, és ő lett volna Zrínyi legnagyobb ellenfele. Forrásaink azonban hallgatnak róla, hogy a Habsburg-kormányzat reálisan számolt volna Pucheim jelölésével. Különben Pucheim 1663. december végén kelt részletes relációjában tárgyszerűen foglalkozott a magyarországi helyzettel, kifej-

---

[146] Frieden zwischen den Konfessionen? In: 1648 Krieg und Frieden in Europa. I–III. k. (Hrsg. *K. Bußmann – H. Schilling.*) Münster, 1998. I. k. 316–319. o. Sajnos a nagyszabású anyagból Magyarország kimaradt.

[147] III. Ferdinánd rendeletére az egri káptalan 1649. március 17-én végzett vizsgálatát és Wesselényi megkeresésére Kassa város tanácsának 1654. március 4-i tanúvallatási jegyzőkönyvét idézi *Kemény Lajos:* Tizenhetedik századbeli pasquillusok. ItK 1906. 95–97. o. A jezsuiták megtelepedését segítő Wesselényi ellen pasquillust író Egresi János művelt, jelentős könyvtárral rendelkező ügyvéd 1663–1664-ben egyértelműen a török hódoltatás ellen van. Vö. MOL P 507 Véghelyi Dezső gyűjteménye, 1899. 35.

[148] *Pettkó Béla:* Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Történelmi Tár, 1891. 172–175. o. Csaknem minden Zrínyivel foglalkozó munka idézi. Hasonlóságát a Nádori emlékirattal legújabban hangsúlyozta: *Várkonyi G.*, 1995. 44–45. o.; *Borián Elréd:* Lippay érsek és Zrínyi Miklós politikai nézetei az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen. Kézirat. Klobusiczky pályájának rekonstrukciója és a levelek kritikai vizsgálata még elvégzendő feladat. Új vizsgálati szempontok érvényesítését kívánja, hogy Rákóczi Lászlóval, ennek naplója szerint Klobusiczky András állandó kapcsolatban volt. A napló alapján Zrínyi és Rákóczi László viszonya is más, mint amit Klobusiczky futólag megállapít. Rákóczi László naplója. I. m. passim.

tette többek között, hogy Montecuccoli az erdélyi hadjárat kudarca miatt alkalmatlan a török elleni háború fővezéri tisztségére.[149]

Hasonló következtetésre juthatunk kisebb horderejű kérdésekben is. Csáky László a Nádori emlékirat szerint „rossz magyar" , mert leányát „németnek" adja. Az író elfelejtkezett arról, hogy a szigetvári Zrínyi Miklós felesége Rosenberg Éva, sőt maga a költő és legjobb barátja, Batthyány Ádám is bécsi családból házasodott.[150]

A „rossz magyarok"-at jellemző szövegrészeket indulat, sőt helyenként gyűlölet hatja át: istentelenek, nincsen „eszek, nincsen lelkek," ördög ül a szívükön, és hallani sem akarják a magyar dicsőséget. (259–262. sor) A korabeli szövegekben gyakori jelzős szerkezet a „jó magyar", „igaz magyar", „rossz magyar"; ezek a XVII. század szókincséhez tartoznak (mint például a „jó vitézek", „jó urunk", „jó királyunk", „rossz kóborló"), és Zrínyi leveleiben is rálapozhatunk. A Nádori emlékirat megfogamazásai azonban szokatlanul végletesek. Zrínyi számtlanszor elítéli a haragot. Szerinte a gyűlölet olyan, mint a puskaporral túltöltött ágyú, azt is elpusztítja, aki elsüti. „Nem jó az ellenséget szitokkal és bosszúszókkal illetni."[151] 1653-ban nem ismerünk olyan eseményt, amely indkolta volna a Nádori emlékirat kirohanásait. Feltehető, hogy a politikus Zrínyi sok húron játszik, mint általában Párizstól Velencéig minden államférfi. Írásaiban mintegy állandóan visszatérő alapelv, hogy az ország egyik súlyos baja az egyenetlenség, mindenáron egységet kell teremteni. A Nádori emlékirat gyűlölködő sorai megkövetelik a kérdést: vajon Zrínyi mint nádor ezeket a „rossz magyarokat", vagyis szinte az összes rendi főméltóságot kirekesztené? Ez nyilván képtelenség.

A Nádori emlékirat értékkategóriáit vizsgálva a bán és a fejedelem viszonyát szemügyre véve ismét a történetiség hiánya tűnik elő. Nem kell alaposabban elmerülnünk Zrínyi autentikus műveiben, hogy lássuk, teljesen tudatában volt személye méltóságának. Államférfi, a Királyi Magyarország harmadik főméltósága, Horvátország feje. Önmagát János Fülöp mainzi érseknek így határozta meg: „aki ennek az országnak méltatlan minisztere és feje vagyok."[152] A Nádori emlékiratban viszont mint erősen szubordinált személyiség tűnik fel. Nyilvánvaló, hogy az Erdélyi Fejedelemség államfője a horvát bán szemében is nagy tekintély, reményét vetette bele és szeretettel fordult hozzá. Mégis különös a Nádori emlékirat indítása: a követ azért jött a fejedelemhez,

---

[149] „Im groff Puchám Uram számára még egy louat szerzettem, az eő kegyelme hagyasabul..." (1652. jul. 24.); „Meg szolgalom kegyelmednek Groff Pucham leuelet ide küldte, im a valaszt visza küldöm kegyelmedhöz..." (1652 szept.25.); „Grof Pucham Urammal ugy uegesztem uolt, hogy a mikor kivantatik, az Lenti Nemetek ennkem succurallyanak" (1652. dec. 16.); „Aminemü Mappát Groff Puchaim Uram az én számomra kegyelmedhez küdeőt, kiuel, hogy kegyelmed az maga szolgaiat ide farasztotta, igyekezem megh szolgalni..." (1654. ápr. 7.); „Ennekem Groff Pucam Uram ü kegyelme ennehányszor mondotta, hogy valami hireim lesznek, kegyelmednek tuttára adgyam..." *Iványi* 1942. 202., 204., 210., 223., 227. o.; *R. Várkonyi,* 1996.; *Széchy* III. k. 54. o. Torday Ferencnek, a fejedelem konstantinápolyi rezidensének a nagyvezéri kihallgatásról beszámoló jelentése alapján. (Lásd: *Szilágyi* 1890. I. k. 351–352. o.) Vö. *Gebei,* 1996. 85. o.

[150] A házassági kapcsolatok változásáról: *Fügedy Erik:* A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, 1974.; *Stone, Lawrence:* An open Elite? England 1540–1888. Oxford, 1984. Batthyány házasságáról új források alapján: *Koltai András:* Batthyány Ádám és udvara 1625–1659. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 1999. 39–42. o.

[151] Vitéz hadnagy, ZMÖM I. k. 525., 580. o.

[152] Zrínyi János Fülöpnek, Csáktornya, 1664 január 11. HHStA Mainzer Erzkanclerarchiv, Reistagsacten, Fasc 219. Tom. 7. No. 142. Feltárta: *R. Várkonyi* 1975. 55. o. Vö. *Németh S. Katalin:* Zrínyi Miklós ismeretlen levelei 1664-ből. ItK 1982. 198–201. o.

„hogy az nagyságod fejedelmi kezét őnagysága képíben megcsókojam".[153] (2–3.sor) Így az uralkodóknak és a pápának sem írt.[154]

A diplomáciai érintkezés szabályozott, kialakultak a nyelvi formulák, s ezek rendkívül változatosak. A Nádori emlékirat mint diplomáciai mű alig értékelhető, hiányzik belőle a tartózkodás és a méltóság. Vagy a követ rosszul látja el feladatát. Zrínyi aligha mondhatott tollba ilyen szöveget: „könyörög, hogy lenne segítséggel néki ahhoz, mert az maga szárnyai oly lassúk ahhoz, hogy csak fel sem kelhetne az földrül, ha egy ilyen fejedelemnek segítsége nem accedálna..." (242–245. sor)

Nyilvánvaló, hogy a kép egyáltalán nem világos. Akár a Szigeti veszedelem IX. énekében idézett „Dedalus fia" utalással vetjük össze (IX/1.), akár az eposz horvát nyelvű, 1660-ban Velencében megjelent kiadásának címerversét idézzük.[155] A Nádori emlékirat előszeretettel él a repülés hasonlatával. Az udvar tudja, „hogy az szerencsének meg van nyírve az szárnya, nem röpülhet" (370–371. sor), Wesselényi, olyan, hogy ha Pucheim „tudományt nem ad és instrukciót, nem röpülhet".[156] (122–123. sor) Ebben a gondolati hálóban Zrínyi nem lenne semmivel sem különb, mint a mérhetetlenül elmarasztalt Wesselényi, csak annyi a változás, hogy ennek Pucheim, annak pedig a fejedelem ad segítséget, hogy repüljön. Ilyen képtelenség nem található Zrínyi autentikus műveinek többrétű, de minden szinten konzekvens gondolati rendszerében. A „lassú szárnyú" s a földre szegzett Zrínyi az emlékirat szerint egyedül Rákóczi segítségével lehetne nádor. Bármennyire számított is az országgyűlési szavazatokban a fejedelem hatalmi befolyását élvező protestáns vármegyei követek voksa, Zrínyi jól tudta, a nádorválasztás azon múlik, hogy kiket jelöl a király. A horvátországi rendek követei alternativ utasítást kaptak, már számoltak azzal, hogy kire szavazzanak, ha Zrínyi esetleg nem kerül be a jelöltek közé. Zrínyi Rucsics Jánosnak írva leszögezi: „tudom, hogy nem elfajzott horvát s még hozzá Zrínyi vagyok"[157] A Nádori emlékirat mintha ezzel Zrínyivel vitatkozna. Sokszor ismét-

---

[153] Kézcsók még két Zrínyi levélben olvasható. Rucsics Jánoshoz „in festo 3 Regnum" (1658) dátummal ellátott levele a szituáció miatt is fontos: Zrínyi főkapitányát küldi szóbeli üzenettel. A „Salute, et servitiorum meorum Commendatione praemissa" indítású rövid levél zárószavai: „me recomendo ei al fine le ba le man." A levelet közlő Ráth Károly kérdőjelet tett mellé és próbálta értelmezni: „Tán végre leteszem kezemet,azaz bevégzem levelemet". (*Ráth,* 1863. 194. o.) A levelet újraközlő Markó Árpád szövegközlése: „me recomendo ei al fine...le ba le man." Értelmezése: „Le ba le man rövidített kifejezése e korabeli s későbbi kuruc levelekben előfordul s a francia »baiser la main« kifejezés olaszos alakja »baso la mano« spanyolos kiejtéssel." Fordítása: „magamat ajánlom kezét csókolom." *Markó,* 1950. 66–67. o. Klaniczay közlése: „me recomendo ei, al fine e ba le man", a szöveget kiegészítve értelmezi: „al fine le ba(cio) le man(i) – végül kezeit csókolom" ZMÖM II. k. 504. o. Fábián Pál szóbeli közlése szerint közkeletű tréfás olasz köszöntés. Eszerint a Nádori emlékirat szövege más értelmű. A másik előfordulás Zrínyi ugyancsak II. Rákóczi Györgynek küldött levelében: „noha ninchen mit irnom Nagodk mindazon altal nem akartam el mulatnom az Nagod meltosagos kezeit chak levelem altalis meg ne chokoliam." Posonban 24(9) Juny 1655. MOL E 190 MKA Archivum Familae Rákóczi 5. t. 792. Feltárta és elször közölte *Kanyaró Ferenc:* Zrínyi, a költő két levele. *Századok,* 1886. 612. o. Legutóbb kiadta *Bene–Hausner* 1997. 84. o. A kérdés további vizsgálatot kíván.

[154] Lipót császárnak, Csáktornya, 1664. február 19.; VII. Sándor pápának, Kanizsai tábor, 1664. május 21. ZMÖM II. k. 357–358., 346–348. o.

[155] A címerre legutóbb felhívta a figyelmet és a vers fordítását közli *Borián Elréd:* Zrínyi Miklós „Syrena"-kötete és az „Arianna sírása" allegorikus értelmezése. In: Az olvasó és az olvasás, 1999. 119. o.

[156] Érdekes Arany János tréfás verse Szilágyi Sándor disznóölése alkalmából: „Múzsám ki lebuktál Parnasszus hegyéről / És sok orrbezúzást nyertél pályabérül / Szűnj meg erőltetni szárnyadat magasra / Hagyd az égi kvártélyt a fellengő sasra." In: *Szádeczky:* I. m. (1900.) 14. o.

[157] „Ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me Croatam et quidem Zrinium esse scio." *Ráth* 1863. 197–198. o. Újabb fordítása: „Nekem más a meggyőződésem, mert tudom, hogy nem utolsó horvát va-

li: Zrínyi „jó magyar". Ha például elmulasztotta volna, hogy a fejedeleme előtt „leteszi szivén való titkait [...] nem volna magyar névre méltó". (302., 307–308. sor) Horvátország neve sem fordul elő, pedig Zrínyi autentikus műveiben félreérthetetlenül kifejezésre jutnak horvát kötődései. Kevéssé figyelt fel rá a kutatás, hogy a Mátyás király életéről való elmélkedés horvát verssel zárul.[158]

A Nádori emlékirat azt a benyomást kelti, mintha Zrínyi kapcsolata II. Rákóczi György fejedelemmel ekkor, 1653-ban kezdődött volna: a fejedelem követeket küldött, s Zrínyi miután „minden szivén való titkait [...], Ispán Ferencz uram által nagyságodnak [...] megizente", indítja útjára ezt az újabb üzenetét. Valójában a kapcsolat kezdetét pontosan nem lehet megjelölni, de szűkös forrásaink alapján is nagy biztonsággal állítható, hogy számon tartották egymást, és Rákóczi tisztában volt Zrínyi jelentőségével. Jellemzőek Lórántffy Zsuzsannának 1654. november 16-án kelt sorai: „Zríni, Bottyáni, Nádasdi uram betegségét írja Vesselényi uram; halálokat nem értettük; ha Zríni uram meghalt, igazán jó akarónktúl váltunk meg, szegény nemzetünk is nagy kárt vallott."[159]

Zrínyi azért tekintett nagy reménységgel II. Rákóczi Györgyre, mert remélte, hogy elfoglalja a lengyel trónt. Ez messzemenően beleillett Zrínyi programjába. I. Rákóczi György élete végén kidolgozott koncepciója arról, hogy Erdély milyen feltételekkel fordulhat nyíltan a török ellen, nagyon világosan számol Lengyelországgal.[160] Már Báthory István fejedelem és lengyel király nemzetközi törökellenes koalíciója is ilyen hatalmi modellre épült. Annak viszont nem volt hagyománya, hogy az erdélyi fejedelmek a magyar koronát kívánták volna elnyerni. Bocskai azzal utasította el a koronát, hogy Magyarországnak van megkoronázott királya. Bethlen sokkal jobb hatalmi pozícióban sem koronáztatta meg magát. Apafi, amikor a nagyvezír tudatja vele, hogy Magyarország királyának kívánja megtenni, azonnal tudósítja a nádort, és mindent elkövet ellene. Köprülü Ahmed szándékára Zrínyi a sokat idézett látomással utal vissza: „Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóul és ölében viseli a magyar koronát."[161]

Forrásaink nem bizonyítják, hogy II. Rákóczi György fejedelem 1653-1655 táján valóban komolyan gondolt volna a magyar trónra. Drabik jóslatait nem vette komolyan, a látnokot sokáig nem is bocsájtotta maga elé.[162] Az újabb kutatások eredményei szerint Zrínyi és Comenius köre között sokrétű kapcsolat épült ki, ezek főleg a török visszaszorítására, a térség működőképes politikai viszonyainak megteremtésére vonatkoznak, nem utalnak vissza később sem II. Rákóczi György magyar királyságára. Végiggondolva az oszmánok elleni háború megszervezésének roppant diplomáciai és katonai feladatait, Zrínyiék terve az egyetlen realitás: mozgósítani a különböző országok katonai és gazda-

---

gyok, méghozzá Zrínyi." *Bene–Hausner,* 1997. 110. o. A Zrínyi körül kialakult horvát értelmiségi körről lásd *Bene Sándor:* Egy kanonok három királysága – Ráttkay György horvát históriája. Kézirat. Sajtó alatt.

[158] *Csillag István–Makk Zsuzsanna–Uhl Gabriella–Waktor Andrea:* „Mind magyar, mind horvát".A magyar és a horvát kifejezések előfordulásai Zrínyi műveiben. In: Zrínyi-dolgozatok VI. (Szerk. *Kovács Sándor Iván.*) Budapest, 1984. 281–291. o.

[159] *Szilágyi,* 1875. 486. o.

[160] Erdélyi Országyűlési Emlékek. X. k. 90. o.Vö. *Nagy László:* A 'bibliás őrálló' fejedelem. I. Rákóczi György a magyar históriában. Budapest, 1984. 192–193. o.

[161] Török Áfium, ZMÖM I. k. 641. o.

[162] A kérdés nagy irodalmáról legutóbb: *Nagy* 1998. 31. o.

sági erőit, megteremteni a diplomáciai egyensúlyt, a Rajnai Szövetség elnökének segítségével. A Habsburg császár és magyar király pedig nemzetközi tekintélyét, geopolitikai helyzetét és központi kormányzatának katonai, diplomáciai szervezettségi szintjét tekintve nélkülözhetetlen.

Mindezzel szemben – amint már volt róla szó – a Nádori emlékirat szolgáltatta az érveket több generáció számára arról, hogy Zrínyi az ifjú erdélyi fejedelemben látta a jövendőbeli magyar királyt. Lásztszólag nagyon is érthető módon. Nincs Zrínyinek még egy írása, ahol ilyen feltétel nélkül dícsérne valakit. Szinte isteníti a fejedelmet. S ha meggondoljuk, hogy Mátyás királyról írva a bírálattal sem fukarkodik, nagyon feltűnő a szöveg feltétlen laudáló jellege. Van azonban ebben a gondolatrészben egy nagyon zavaró mondat. Jószerével ez a kulcsmondat. A központ, ahol a széttartó gondolatok egybekapcsolódnak: „Ihon, nagyságos uram, az én uramnak discursussa az magyarországi dolgok felől; ihon minden értelme, a ki hazája javát illeti.

Nagyságod előtt, mint legjobb magyar előtt az ki él ég alatt." (298–302. sor)

Felsőfokú jelzők Zrínyi autentikus szövegeiben bőségben találhatók.[163] Sokat ír a magyar történelem nagy személyiségeiről is, de ahogy II. Rákóczi Györgyöt dícséri a Nádori emlékirat, írásaiban nem található. Futó áttekintéssel is meggyőződhetünk róla. Szigetvári Zrínyi Miklóst nem nevezi legjobb magyarnak. A partra érő Zrínyi seregszemléjében Péter öccsét vitéznek mondja, Wesselényit „országunk oszlopá"-nak dícséri, hasonlóan mint a Szövetséglevél a három főméltóságviselőt: „mi kik az országnak első oszlopi vagyunk".

A költő, az államelméleti író és a politikai élet napi feladatait ellátó Zrínyi egyaránt a kor értékrendjének képzeteivel jellemez. Például epigrammáiban: „Én vagyok magyarnak legelső királya" (Attila), „Mint Hector Trójának..." (Szigeti Zríni Miklós). Államelméleti művében Mátyás király a század Főnixe. III. Ferdinánd királynak fia halála alkalmából részvétét kifejező levelében írja, hogy IV. Ferdinánd „királyi főnixként támadjon új életre testvérében..."

A XVI–XVII. században a nagy személyiségek kiválóságát, mint mindenütt Európában, nálunk is jelképek, antik hősök nevei fejezik ki: Főnix, Atlas, Hercules, Hector, Jupiter, Mars, Pallas, Zeus, Venus. II. Rákóczi György legjelentősebb elismerése: „keresténység Achillese". Megvannak a kialakult gondolatformák: okosság, vitézség, szorgalmatosság, az ország békessége. Zrínyi és a kor magyar értékítélete a nemzetközi humanista toposzrendszer hálózatába illeszkedik.[164]

II. Rákóczi György fejedelem Nádori emlékirat-beli minősítése a XVII. század idejében merő tudatzavar. Több lenne mint Hunyadi János? A várvédő Zrínyi? Vagy Mátyás

---

[163] „a magyart kévánom. Miért? azért mert ez a legalkalmasabb, legrősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb nemzetség.[...] az egy szultán Szulimánnak is , ki legvitézebb császár vala az ottomán nemzetben." Török Áfium, ZMÖM I. k. 655–656. o.

[164] *Basire, Isaac:* Deo et Ecclesia Sacrum. London, 1668. Vö. *Gömöri György:* II. Rákóczi György a kortársak szemében. Achilles vagy Coriolánus. In: *Uő.:* Erdélyiek és angolok. Budapest, é. n. 48–51. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* A „kereszténység Achillese". In: *R. Várkonyi,* 1994. Wesselényi, Nádasdy, Gyöngyösi értékítéleteiről is „Vitézlő Márs", „hadakozó Márs": *R. Várkonyi,* 1987. 174–180. o.; *Tóth Réka:* Giovanni Sagredo(?): Le Mars a la mode de ce temps – Mars a mai idők módján. (Liège, 1672.) In: Zrínyi-dolgozatok III. (Szerk. *Dömötörfi Tibor, Thuróczy Horváth Andrea, Kovács Sándor Iván.*) Budapest, 1986. 12–19. o.; *Bene Sándor:* Zrínyi mint Magyar Mars. In: Esterházy Pál Mars Hungaricus. I. m. 388–389. o.

király? Ő lenne velük szemben is „a legjobb magyar ki él az ég alatt"? A tehetséges, de valóban nagy tetteket még végre nem hajtott fiatal erdélyi fejedelem lenne a Nádori emlékirat-beli virtuális politika viszonyítási pontja? Vannak jó magyarok, és rossz magyarok és van ő, a „legjobb magyar"?

Szinte fölösleges emlékeztetnem rá, annyira közismert, hogy a kiválóság értékminőségében a reformkor követelményeivel összhangban a Széchenyit jellemző Kossuth szavaival maradt ránk „a legnagyobb magyar" kifejezés.[165]

Thaly Kálmán előszeretettel alkalmazta ezt a minősítő szerkezetet korábbi évszázadok személyiségeire: nála II. Rákóczi Ferenc a „legnemesebb magyar", Bercsényi Miklós a „legmagyarabb magyar" s a Nádori emlékirat bevezető szavai szerint Zrínyi „a tizenhetedik század legnemesebb magyarja."[166] Minden szerző joga, hogy maga alakítsa ki saját írásai minősítő jelzőkészletét. Ma úgy látjuk, hogy az viszont súlyos tudományetikai vétek, ha a maga értékítéletét korabelinek tünteti fel. A XIX. században azonban még tudományos meggyőződés lehet, hogy a töredékes szöveget legjobb érzése szerint kiegészíti, homályos jelentését világosabbá teszi a közlő. Mai módszereink segítségével már látjuk, hogy a szöveg belső logikája rendszerint kiveti az ilyen transzplantációkat. Ebben az esetben a Nádori emlékirat minden valaha is élt személyiség fölé helyezi II. Rákóczi Györgyöt, kortól időtől elvonatkoztatva.

Két Zrínyi, két politikai kultúra körvonalai tűnnek elő, ha a Nádori emlékiratot összevetjük az ugyancsak 1868-ban megjelent másik, az utóbbi évek történeti és részben irodalomtörténeti szakirodalmában röviden Elmélkedésnek nevezett állampolitikai művel. Annál is inkább, mert Pauler Gyula a *Századok* 1868. évi novemberi számának Tárca rovatában Gróf Ráday László címmel kiadott írásában ezt a művet már ugyancsak Zrínyinek tulajdonította: „ A röpirat szerzője – a legnagyobb valószínűség szerint – Zrínyi Miklós, a költő, ha nem létezett egy más, vele rokon szellem azon korban, kinek emlékezete azonban végkép elenyészett. [...] A röpirat közvetlenül a vasvári béke után, még 1664-ben készült [...] csak egy ember nyilatkozhatott közvetlen a vasvári béke után úgy, mint olvassuk – maga a szerény Zrínyi Miklós."[167]

A Nádori emlékirat a *Századok* következő, novemberi számban jelent meg, és Thaly bevezetése mintha Pauler megállapítását kívánná felülmúlni: „ Igy nem tudott csak Zrínyi Miklós írni ! [...] Ismételjük: Igy nem tudott csak Zrínyi Miklós írni!" [168]

Pauler „szerénynek" nevezte Zrínyit, Thaly kicsit bőbeszédűbben kétszer is hasonlót ír: „Ismert modestiájával szól énjéről [...] vegyük számba azt a szerénységet és ismételt mentegetődzést, mellyel a bán csak maga szólhatott magáról." Pauler az Elmélkedés esetleg szóba jöhető lehetséges másik szerzőjeként Vittnyédyt jelölte meg. Thaly ugyancsak

---

[165] „a setétséget utálni már megtanultuk volt fényvillogással ama férfiúnál, kinél századokra ható eredményekben sem többet, a nemzeti ujonszületésén sikeresebb munkást, egy szóval kinél nagyobb magyart nemzetem évkönyveiben nem ismerek."1840. június 9-i beszéd: Kossuth Lajos Beszédei. (S. a. r. *Kossuth Ferenc.*) I. k. 1832–1849. Budapest, 1905. 8. o.

[166] Rákóczi Tár. Budapest, 1866. I. k. V. o. Előszó. „II. Rákóczi Ferenc Nemes Testőrző seregéről. Történeti értekezés. Irta s a magy tud. Akadémia 1866. január 8. ülésén felolvasta T(haly) K(álmán) akadémiai tag." OSZKK Fol. Hung. 1389. Fasc. XXIV. fol. 268.

[167] *Pauler Gyula:* Gróf Ráday László. *Századok*, 1868. 584–586. o.

[168] Uo. 635. o.

Vittnyédyt említi meg: „Ki légyen a bánnak ez emlékiratát megadó követje? Nem tudhatni; talám bizodalmas embere: Vitnyédy." Pauler szerint az Elmélkedés gondolkozásmódban a Török Áfiumra hasonlít és feltételezhető keletkezési idején, a vasvári béke után csak Zrínyi volt a magyar politikusok között,akit vezetőjüknek elfogadhattak volna: „hogy nem ismer vezérnek való férfit a magyarok közt [...] Vitnyédy vagy bárki más Zrínyi Miklósra mutatott volna mint vezérre [...] felette hasonlít a Török ellen való Áfium', vagy mint később hívták: A ne bántsd a magyart! okoskodásához [...] aggódó hazafi beszél"[169]

Thaly bevezetőjében ugyancsak ezek a támpontok: „A megürülendő nádori szék betöltésén törődő honfiú aggódva tekint szét, – mert a fényes, de akkor éppen súlyos tisztre termett férfiút nem talál [...] hasonlítsuk továbbá össze Zrínyi más prózai munkái, különösen a 'Ne bántsd a magyart' nyelvezetét, irályát a jelen darabéval, s által kell látnunk, hogy az emlékiratot senki más nem, mint Zrínyi szerzette."[170]

Merő véletlen azonosságokról van szó ? Valójában a szöveg alatt látens vita zajlott. Részben folytatása az év szeptemberében a sajtó nyilvánossága előtt zajló botrányos vitának. Az Elmélkedést ugyanis gróf Ráday László adta közre *A Hon* hasábjain, „Ráday Pál emlékirata (1705-ből)" címmel. Már az első közleményből nyilvánvaló lett, hogy nem 1705-ben írták, hanem egy korábban keletkezett, s II. Rákóczi Ferenc idejében kinyomtatott szöveg egykorú másolata maradt fenn a Rádayak péceli levéltárában. Nem késett a vitriolos kritika sem. Két történetíró mentette meg, hogy az Elmélkedés ne vérezzen el a személyeskedő, politikai publicisztika zátonyán. Szilágyi Sándor megállapította, hogy az Elmélkedést nem Ráday Pál írta, az 1664 és 1666 között keletkezhetett.[171] Pauler Gyula pedig közölte, hogy az Elmélkedésnek egy másolata az Egyetemi Könyvtár Kaprinay-gyüjteményében is megtalálható, de ennek is, mint a Ráday-levéltárból közölt kéziratnak a címe félrevezető. Megállapította, hogy közvetlenül a vasvári béke után keletkezhetett, és kiemelte tartalmából a szomszéd országokkal, különösen Horvátországgal kötendő konföderáció gondolatát.[172]

A harsány sajtóvita sérthette Thalyt, a két történész véleménye tudományos presztizsén ejtett súlyos sebeket. Az Elmélkedésnek Ráday Pál műveként történt közlésének hátterében Thaly Kálmán állt. Gróf Ráday László, a szöveg közreadója, közölte is az első sajtókritikára válaszolva, hogy kitart eredeti álláspontja mellett, mert véleményét megerősítette „több hazai tudósunk, kik közül többeknek, jelesül Thaly Kálmán barátomnak is megmutattam."[173] A „többi tudós" neve azóta sem került elő. Más tények is jelzik Thaly részvételét abban, hogy a forrás mint Ráday Pál műve, s a Rákóczi szabadságharc idején keletkezett alkotás került kiadásra. Thaly két évvel azelőtt adta ki Ráday Pál Önéletrajzát és benderi naplóját, az Elmélkedés közlését bevezető tájékoztatás ennek

---

[169] *Pauler Gy.:* Gróf Ráday László. I. m. 586. o.

[170] *Századok*, 1868. 635. o.

[171] *Szilágyi Sándor:* Egy politikai röpirat a XVII. századból. *A Hon*, 1868. 216. o.

[172] *Pauler*, 1868. 586. o.

[173] *A Hon*, 1868. 208. sz. Az Elmélkedés kiadása körüli sajtó vitát a szakirodalom többször említette. Kapcsolatát Szilágyi és főleg Thaly személyével és a Nádori emlékirat közlésével első ízben kíséreljük meg kimutatni. Vö. *Gorzó Gellért:* Ráday Pál. Budapest, 1915. Legutóbb: Nagy Levente ismertette Pauler véleményét, s közölte Kanyaró Ferenc kéziratban maradt polemikus jegyzetét,amelyben Pauler későbbi, az Elmélkedést Nádasdy Ferencnek tuajdonított álláspontját vitatja. *Nagy* 1998. 111–112. o. Thaly és Ráday László viszonyának tisztázása még a következő kutatások feladata.

alapján készült, s a sajtókritikák nyíltan vagy burkoltan utalnak is személyére. Nemrégiben állt át a *Pesti Naplótól A Hon* körébe, még csupán huszonkilenc éves, de már több kötete jelent meg, és súlyos bírálatokkal kellett szembenéznie. Ügybuzgalmának is köszönhette, hogy a történettudomány politikai kulcspoziciójába jutott, a Magyar Történelmi Társulat titkára és a *Századok* szerkesztője lett. Első verseskötete élére Zrínyi röpiratának címét vette kölcsön[174] Sokan bírálták erőszakos archaizálása miatt. Szélsőséges vallási elfogultságairól és vitastílusáról tanúskodó dokumentumok idézését nemcsak a jóizlés tiltja. Pszichikai terheit elemezni nem ennek a tanulmánynak a feladata. Témánkra annyi tartozik, hogy Thaly szeretett mások kosztümeiben megjelenni, alkotói habitusának erre a sajátosságára már ekkor felfigyeltek. 1868 végén súlyos depresszióról panaszkodott.[175] Későbbi műveiben nem találtuk, hogy említette volna a Nádori emlékiratot vagy az Elmélkedést. Lehet, hogy a szinte megszállottan végzett levéltári kutatásai fárasztották ki. Lehet, hogy az Elmélkedés körül zajló vita viselte meg.

A vitának volt több apró, de a továbbiak szempontjából figyelemre méltó részlete. Ráday László azokra a bíráló szavakra, amelyek a cím és a szöveg belső részletei alapján korábbra tették az Elmélkedés keletkezését, azt válaszolta, hogy ha ez így is van, „mi természetesebb, mint, hogy Rákóczy Intimus Secretariusa szerkesztette össze ez emlékiratot..." Tudjuk, hogy Thaly eredeti Rákóczi-korabeli versek közé beillesztett saját maga által írt balladái részben korabeli szövegtöredékeket is foglalatak magukban, s ez a körülmény majd 1914-ben a hamisítást felfedő Riedl Frigyest és Tolnai Vilmost rendkívül nehezen megoldható feladat elé állítja. Annál is inkább, mert a balladák eredetiségét védők éppen ezeket a szövegtöredékeket hozzák fel bizonyságul, hogy „igazi kuruc versek."[176]

A másik érdekes mozzanata *A Hon* hasábjain zajló vitának, hogy az újság vezető publicistája, Csernátony Lajos kifejtette, a kérdésben a tudományos vizsgálat döntsön, Angliában is folyik hasonló ügyről vita, felfedezett valaki egy költeményt, s Miltonnak tulajdonítja, erősen bírálják, de nem kevernek politikát bele.[177]

A *Századok* hasábjain valóban úgy tűnhetett, hogy a tudomány érvei vonulnak fel. Az Elmélkedés Zrínyijével a Nádori emlékirat Zrínyije nézett szembe. A két szöveg kritikai összevetése nem ennek a tanulmánynak a célja, csupán néhány szempontot vázolhatok.

Wesselényi, Nádasdy, Lippay György az Elmélkedés címében az országért elkötelezett „igaz magyar hazafiságú" jelzőt kapják.[178] A Nádori emlékiratban ők a három fő go-

---

[174] Ne bántsd a magyart! Költői beszélyek, regék és balladák. Pest, 1857. 188. o.

[175] „Összetörte már testem ez a hosszas betegség, semmihez nincs kedvem a világon, s dolgozni sem birok úgy mint máskor." Mircse Jánoshoz, Pest 1868. december 25. OSZKK Levelestár.

[176] *Ráday László:* „Néhány napot távol töltöttem..." *A Hon,* 1868. 208. sz. A „kuruc-dalpör" címen ismert vita irodalmát lásd *R. Várkonyi,* 1961. és *Varga Imre:* Bevezetés. In: Kuruc küzdelmek kötészete. Budapest, 1977. 5–6. o.

[177] *A Hon,* 1868. 210. sz.

[178] „Az igaz magyar hazafiságú, néhai jó emlékezetű méltóságos Vesselényi Ferencz, magyarországi Palatinus, s hasonlószívű s hazáját igazán szerető néhai esztergomi érsek Lippai György s nem különbvérő, néhai méltóságos gr. Nádasdy Ferencz Judex Curiae és néhai gróf Zrinyi Péter horvátországi Bán egyenlő értelemmel, Hazájok nyomorult sorsán busakodó szívből lött és azok kedveért, kikben valamely szikrája az igaz magyarságnak lengedez, irásban feltött oktatási, melyet méltóságos fejedelem felső-vadászi RÁKÓCZI Ferencz örök emlékezetül nyomtattatott ki Lőcsén, 1705-ben." *A Hon,* 1868. 203. sz. Az Elmélkedésről több tanulmányban írtam (*R. Várkonyi Ágnes:* Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. *Századok,* 1972. 609–642. o. Legutóbb: A tűzvész tanúi. Budapest, 1995. 133–145. o.; Történészvita

nosz, a „rossz magyarok", akik eladják a hazát és lábbal tiporják a magyar szabadságot.[179] Az Elmélkedés esélyeket mérlegel, felsorolja a pro és a kontra érveket, a dialógusok módszerével a tézis-antitézis-szintézis rendszerében hangsúlyozza: gondolkodjunk. A Nádori emlékirat fellebbezhetetlen érvénnyel tekintélyérveket közöl.

Az Elmélkedés nemcsak elítéli a vallási ellentéteket, hanem kölcsönös elégtételt javasol és a religióbeli harcokat szítók megbüntetését kívánja. A Nádori emlékirat egyházi elfogultságát több tanulmány kimutatta már.

Az Elmékedést már Szilágyi Sándor úgy értelmezte, hogy kimondja: Magyarország külső segítség nélkül a két birodalom között nem állhat meg. A Nádori emlékirat a külső országokról szólva a „magyar dicsőség" elhíresítését hangsúlyozza.

Az Elmélkedés a belső megosztottság megszüntetését kívánja és konföderációt a szomszéd országokkal: kereskedelmi szerződéssel, a vitás ügyek megtárgyalására alkalmas közös parlamenttel. Önkritikus, tevékeny és befogadó nemzet-tudat jellemzőire ismerünk gondolataiban. Mindent megvizsgál: „Hogy pedig ne mondja valaki hízelkedvén nemzetemnek, nem gondolkozom az ellenkező dolgokrul; támasztok azért kérdést." Egyik kulcsszava a „közjó" az „egyező értelem". Megegyezéssel, „Más nemzetek méltó panasza nélkül [...] másoknak is tudásával keresi és találya fel útját a Magyar Nemzet maga előmenetelének." Célja, megtalálni a módjait annak, hogy a rendkívül súlyos helyzetbe jutott országot megtartsák, és nagyon kritikusan beszél a nehézségekről.

A Nádori emlékirat dícsérget, a virtuális nemzet legfőbb baja, hogy vannak rossz magyarok, mint Wesselényi, aki az érsekért „a magyar szabadságot lábával tiporná, ha lehetne ..." (283–285. sor), a szabadság fogalma pedig egyenlő a nemesi szabadsággal, amelynek Zrínyi a legfőbb oltalmazója: „senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni." (201–202. sor) Hangja helyenként végletesen ellenséges, sőt gyűlölködő, s mint ilyen, kirekesztő.

Az Elmélkedés értékrendjében a gondolkozás áll az első helyen, a Nádori emlékiratéban a felfokozott érzelmek. Az összehasonlítást még folytathatnánk és folytatni is szükséges. Kutatásaink jelenlegi állása szerint annyi teljes biztonsággal megállapítható, hogy az Elmélkedés több mit egy évszázadra úgyszólván a tudatküszöb alá szorult a magyar történeti gondolkozásban. A Nádori emlékirat pedig mint kanonizált szöveg épült be a tudományos művekbe. Miért történt így és mi történt valójában? A Nádori emlékirat aspektusait áttekintő tanulmányunk rövid összegezése kínál egyfajta választ.

Az 1860-as évek végén az 1870-es évek elején nagy társadalmi átalakulását élte az ország, jövőbeli történetszemléletében megalapozó jellegű időt. A történettudományban irányzatok küzdelme zajlott, elhúzódó viták folytak a magyar történetírás feladatairól.

Zrínyiről 1868-ban. *R. Várkonyi,* 2000.) Az utóbbi években az érdeklődés előterébe került: horvátországi genezisét elsőként hangsúlyozza: *Bene Sándor:* Egy kanonok királysága – Ráttkay György horvát históriájáról. Kézirat. Sajnos az Elmélkedésnek mindezidáig nincs kritikai kiadása. Ismert példányaiban a szövegeltérésekre nem térhetünk ki.

[179] Szilágyi Sándor, bár Lippay Györgyről rendkívül kritikusan ír, nem utal vissza sem az Elmélkedésre, sem a Nádori emékiratra, pedig az 1874-ben és 1891-ben a „Rákóczi levéltárból" közzétett több dokumnetum – Zrínyi két levele II. Rákóczi Györgynek (1656. jan. 1., dec. 31.), Mednyánszky Jónás jelentése (1651. aug. 20.), Kemény János levele a fejedelemnek (1651. szept. 7.) – megkívánta volna. *Szilágyi,* 1874/1. 872–880. o.; *Szilágyi,* 1874/2. 252 o.; *Szilágyi,* 1891. 107–108., 211. o. Kemény levelének részletét „Pucham, Vesselény, érsek, Csáky igen egy húron vannak" legutóbb idézte *Várkonyi G.,* 1995. 45. o.

Most dől el, viszi vajon tovább korszerű formában történelmének azt a kultuszát, amelyet a XVII. századtól megörökölt, és amelyet korának elvárásai szerint Kazinczy Ferenc majd Kölcsey Ferenc fogalmazott meg.[180] Most dől el, hogy a régi szöveg csupán kultikus emlék vagy a tudományos megismerés tárgya lesz. Vajon a történeti személyiségek kultusza az autonóm tudomány támogatásával tudja kielégíteni a valódi társadalmi igényt? Vagy kisajátítható lesz, s az – amint Eötvös megfogalmazta –, ami a gyermeknek a csillogó karácsonyfadísz?[181]

Összegzés helyett

1872 őszén a Magyar Történelmi Társulat nevezetes ülésén, ahol Thaly Kálmán főtitkár felolvasta Zrínyi Csáky Istvánhoz írott leveleit – hét óra után öreg hegedűst vezettek az ülésterembe. Ipolyságról hozatta fel erre az alkalomra Odescalchi Artúr herceg. Az eseményről a *Századok* számolt be: Thaly „rövid de érdekes zenetörténeti adatot mutatott föl, melyet épen ezen órában kapott: Czinka Sándornak Rákóczi udvari zenészének Rodostórúl, 1735. április 21-én kapott levelét, melyben a levélíró Laczi nevű öccsét a hazából Törökországba hívja, hogy őt »a Rákóczi Ferenc keservire« úgy mint azt édes apjok a fejedelem halálos ágyánál fújta, megtanítsa." Az ipolysági cigány zenész, „a tisztes ősz muzsikus – ki Rákóczi udvari zenekara egyenruhájáról is ereklyeként őriz néhány sajátszerű idomú fémgombot – az ülés után... el is játszá ezen valódi ódon zamatú kesergőket, régi híres bujdosó vezérink szívszakgató nótáit." Közli a levél szövegét és írójáról megjegyzi, „A híres Czinka Pannáról nevezetes zenészi név."[182]

Senki nem vonta kétségbe, hogy az írás hiteles. Igaz, még messze az idő, amikor tisztázzák, hogy Rákóczinak soha nem voltak cigány zenészei,[183] de Mikes Kelemen könyvét, a Törökországi leveleket már jól ismerték. A muzsikus felfedezője, a bemutató megrendezője, Thaly Kálmán ebben az évben tett közzé az „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez" címmel több mint évtizedes gyűjtőmunkájának eredményét, két kötet verset, vitézi siratót, bujdosó éneket az 1670–1735 közötti évekből, és a valódi történeti értékű dokumentumok közé becsempészett néhány olyan maga alkotta művet, mint az Ocskai Lászlórúl való éneket, s az Esztergom megvételérül, 1706-t.[184]

---

[180] *Hausner Gábor:* Kazinczy Zrínyi-képe és tájékozódásának dunántúli forrásai. *Somogy*, 1988/1. 82–85. o.; *Uő.:* „Zrínyi Miklós Szigetváratt". Kazinczy Ferenc a szigetvári hősről. *Somogy*, 1992/1. 61–64. o.

[181] *Dávidházy Péter:* Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Budapest, 1989.

[182] *Századok*, 1872. 557. o. Az ülésről megemlékezik a sajtó és a *Fővárosi Lapok* hosszú cikket szentel a bemutatónak.Megállapítja, hogy a muzsikus Sághi Balogh János, a levelet „ő Biharitól öröklé,kinek tanítványa volt, Bihari pedig Czinkáéktól kapta. Ez okmánnyal együtt járt maga a Rákóczi-induló is. Bihari maga Rodostóban három évet töltött Czinka mellett, honnan azzal, valamint több régi nótával, mint Bercsényi és Thököly nótáival tért vissza." *Tóth József:* Egy vén muzsikus. *Fővárosi Lapok*, 1873. május 5. Erre Sárosi Bálint hívta fel a figyelmem, ezúton köszönöm.

[183] *Esze Tamás:* Zenetörténeti adataink II. Rákóczi Ferenc szabadságharcainak idejéből. In: Zenetudományi Tanulmányok. (Szerk. *Szabolcsi Bence, Bartha Dénes.*) Budapest, 1955. 51–97. o.; *Sárosi Bálint:* A hangszeres magyar zene. Budapest, 1996. 44–46. o.

[184] *Thaly,* 1872. Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos kritikáját és a nyomukban kibontakozó vitát is összefoglalja: *R. Várkonyi,* 1961. 327–331, 416–417. o. Vö. *Perjés Géza:* Új adatok és szempontok az álkuruc baladák vitájához. ItK 1957. 313–324. o. Új kiadása *Perjés,* 1999. 255–271. o.

Az Ocskai Lászlóról való ének „rejtélyét" más nyolc eredetinek mondott kuruc balladáéval együtt, azt hogy mi van a szép szövegek mögött, ha viszonylag későn is, de 1914-ben két irodalomtörténész felfedte és a közlésük után hosszan elhúzódó vita végül is megoldotta.

A Nádori emlékirat vizsgálatában új megközelítési módszert próbáltunk ki. Nem oldottunk meg több kérdést. Néhány alapvonását viszont nagy biztonsággal megállapíthattuk. Lelőhelyét ugyanúgy az Erdődy–Aspremont–Rákóczi levétárban jelölte meg Thaly, mint az Ocskai és más kuruc balladákét. Amint azok sem kerültek onnan elő, az emlékirat kéziratának sem akadt nyomára eddig senki.

Az emlékirat szövegében Zrínyi autentikus műveinek szavai, kifejezései, mondatai, gondolatformái mutathatók ki. Szerkezetileg a mű formálisan kerek egész, de tartalmilag mozaikszerű, különböző műfajú szövegrészekre különíthető. Az egész szöveg minőségileg egyenetlen. Határozottan felismerhetők közöttük korabeli protestáns felsőmagyarországi nemesek írásaira valló töredékek. Van benne Thaly irásmodorára jellemző szövegrész is. Elképzelhető, hogy az emlékirat olyan szövegtöredékeket össze szerkesztő technika terméke, mint amilyen az álkuruc balladák esetében kimutatható. Thaly maga állapította meg a régi történeti énekeket közreadó kötete bevezetőjében: „e töredékeket éppen nem lehetne-e kiegészíteni? [...] a homályos töredékek kiegészítése [...] nyereség."[185] A Ráday-vitában is elhangzott a gondolat: esetleg töredékekből állította össze Ráday Pál. Könnyebb helyzetben lennénk, ha meglenne Thaly saját kezű kézirata. Ilyen kéziratot azonban nem ismerünk. Olcsó érv, hogy a balladák szerzői kéziratainak is bottal üthették a nyomát.

Az emlékirat megállapított keletkezési ideje – 1653 november – az adott történelmi helyzettel nehezen igazolható. A nemzetközi viszonyokra vonatkozó prognózisa visszavetített belemagyarázásnak tűnik. Több karakerisztikus jellegzetessége a helyzet logikájával nem vág össze. Zrínyi habitusával, autentikus műveinek szellemével összességében a Nádori emlékirat szelleme ellentétes.

Közlésének körülményei, a társadalmi, politikai és a tudományos paraméterek nem zárják ki annak lehetőségét, hogy a megsértett, labilis lelkiállapotban lévő, és különben Zrínyi nagyságáról érzelmileg meggyőződött Thaly Kálmán állította össze vagy egyészítette ki egy irattöredékből. Erre bőségesen vannak a korból nemzetközi példák is. Az archaizáló szenvedélye miatt már akkor sokat bírált szerző sikeresen elegyítette az egykorú töredékekkel a maga szélsőséges meggyőződésének XIX. századi kifejezéseit. Az emlékirat egészéből kibontható értékrend ellentétes Zrínyi gondolkozásával. Az autentikus művekből átvett részek pedig bármennyire is megtévesztően Zrínyis jelleget adnak a szövegnek, az idegen gondolati szövetben elvesztették eredeti jelentésüket. A vizsgálat mérlegén azok igaza mellett gyűlnek az érvek, akik megkérdőjelezték, hogy Zrínyi lenne a szerző. Ma már azt sem állíthatom, mint korábban, hogy az emlékirat Zrínyi „elképzeléseit" tartalmazná. Hiszen Zrínyi a nádori tisztséget sem ilyen módon vélhette elnyerhetőnek, a Királyi Magyarország első méltóságának legfőbb feladatát éppen az egység megteremtésében látta. Igaz, hogy a „végső szót" kimondani, ha egyáltalán a

[185] Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok. (Egybegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta *Thaly Kálmán.*) I–II. k. Pest, 1884. 2. o. Vö. *Király György:* A kuruc balladák hitelességének kérdése. (1915) In: *Uő.:* A filológus kalandozásai. Budapest, 1980. 390. o.

tudományban elképzelhető és megfogalmazható, csak a kutatás további teendőinek elvégzése után lehet. Ezek között legfontosabb, hogy Zrínyi egész életművét és a lehető legteljesebben feltárt levelezését korszerű filológiai és történeti szövegkritikai módszerrel gondosan meg kell vizsgálni, egyedül a tudomány szempontjait, az igazság kiderítését érvényesítve.

Felmerül a kérdés: nem sajnálatos, hogy egy eddig Zrínyinek tulajdonított, vagy Zrínyi gondolatai kifejezőjének vélt művet további vizsgálatokra utalva egyelőre ki kell emelnünk az eredetiek közül? Úgy véljük, az autentikus Zrínyi szövegtöredékek visszahelyezve eredeti összefüggésükbe a maga tiszta igazságában fejezik ki Zrínyi gondolatait. Kiiktattunk a tisztánlátást zavaró néhány torz és szélsőséges nézetet. Végül bőségesen kárpótolnak Zrínyi életművének egyre nagyobb gazdagságban feltáruló rétegei s századfordulónk távlatából méginkább kirajzolódó gondolati értékei, egyetemes dimenziói.

Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez. 1653.[186]

Az én kegyelmes uram Zrínyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája, küldött engemet nagyságodhoz, hogy az nagyságod fejedelmi kezét ő nagysága képiben megcsókoljam, és az ő nagysága kötelességét, az melyet míg él, nagyságodhoz meg akar tartani, én bővebben megbizonyítsam. És noha ő nagysága ismeri és maga is vallja, hogy az ő nagysága nagyságodhoz való kötelessége oly nagy, hogy sem levéllel, sem követséggel, hanem maga személyével tartoznék azt megbizonyítani: de mivelhogy, nagyságos uram, az mint maga maga nagyságod az maga fejedelmi itíletivel kegyelmessen megitílheti, az mostani idők ollyanok, az melyben az jó kívánságok ártalmasok, és a jó szándékok halálos vétkeknek itíltetnek lenni; azért nem veszi nagyságod gonosz néven az én uramnak s az nagyságod alázatos szolgájának, ha az maga devotióját és kötelességét publicumra mostan nem teszi, és csak az maga lelkiismeretiben magának tartja, és együtt kívánja, hogy Isten adjon módot, miképpen ezt az ő nagysága és minden jó magyar kívánságát effectussal, sőt az nagyságod szolgálatjával megmutathassa. Nem volna abban, kegyelmes uram, haszon, ha az én uram üdétlenül az maga kötelességét czégéressé tenné;sőt, az mint előbb mondám, veszedelme történhetnék abbul ő nagyságának, és semmi szolgálat nagyságodnak.

Második oka pedig, kegyelmes uram, az ő nagysága engem ideküldésének az, hogy mivelhogy nagyságod annyira megalázta magát, maga fejedelmi méltósága sem tartóztatta meg nagyságodat, hogy az én uramat atyjafiának és öcscsének ne fogadná nagyságod: tartozásának tartotta uram ő nagysága,hogy ő nagysága is nagyságodhoz azzal a sinceritással legyen, és mind publicumát, mind privatumát igaz lelkiismérettel és tökéletes magyari szabadsággal közölje. Mert kivel tudná inkább és jobban közleni, és kinek dedicálhatná jobban az maga devotióját, mint egy magyar fejedelemnek, az kit az Isten sok kegyelmességgel, úgymint hazájához való buzgó szeretettel, vitéz fejedelmi szívvel és ehhez ennyi tryumphussal és dicsőséges győzedelmekkel megáldott, – az kit az Isten magyar nemzetnek megvidámítására meg kezdett kegyelmesen mutatni: mint szélvésztül hányattatott hajósnak, a ki semmit szélvésznél és sötétségnél, kétségnél többet nem látott, égen való derülést és csendes verőfént. Azért kegyelmes uram akarta én általam

[186] Közli *Thaly Kálmán: Századok,* 1868. 633–648. o.

nagyságoddal minden szivén való titkait és magyar dolgokról való gondolatit közleni. És jóllehet, hogy Ispán Ferencz uram által nagyságodnak jobbára mindezeket alázatossan megizente: mindazonáltal azonban voltak valami kis változások, a melyeket én általam nagyságodnak alázatossan exponál ilyenképpen. Kegyelmessen emlékezhetik nagyságod, hogy Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje az palatinusság administratiójából legkiváltképpen vagyon. Annak viselője mind jót, mind gonoszt országunkra hozhat. Adta volna Isten, hogy az mostani jó palatinusunk az mely buzgósággal és teljes jó gondolatú szívvel volt nemzetihez: viszont annyi jó szerencsével lett volna jó igyekezeti bőves; de mivelhogy az nem mindenkor jár együtt és sokszor látjuk az gonosz szándékokat szerencséseknek lenni, viszont az jó és szent igyekezeteket szerencsétleneknek:így az mostani palatinusunk is nem volt szerencsés dicsíretes gondolatiban, holott az irígység s a gyülölség ráfegyverkeztette az rosz magyarokat , úgy annyira, hogy minden cselekedetinek , jónak, rosznak, egyaránytuképpen fekete festéket adtak az világ előtt, és legfőbbképpen az mi felséges királyunk előtt. Kivántatott volna ugyan palatinusban is ő nagyságában az dolgoknak véghezvitelében egy kevés patientia is, mert az igazság noha kivánja tőlünk, hogy hirdessük és fogjunk mellette kiáltással is:mindazonáltal nem mindenik idő alkalmatos arra is; s az mikor dissimulatióval vihetünk többet végben, az igazságnak szereteti kénszerít minket, hogy dissimuláljuk. De mivelhogy, nagyságos uram , ember nincsen perfectióban:ő nagyságában ezt a vétket (ha véteknek kell mondani) excusálja a jó intentió,az melyrül kell itílni az embereket;ebbül a vehementiábul esett ő nagyságára a sok szó, rágalmazás, sok más calumniák, végtére az egész császár udvarának és magának is ő felségének neheztelése. Innen származott osztán, hogy ellenségi hatalmat vévén, nem hagyták oly szerencséssen véghez vinni dolgait, mint dicsíretessen vége és igyekezete volt feltéve.Innen következett országunkban idegen nemzetnek béhozása,nagy praejudiciumára szabadságunknak, és semmi hasznára, az mellyet palatinus uram az felül megírt okokért el nem tudott távoztatni, és mikor ez ellen nagy buzgósággal szóllott: inkább siettette az gonoszt, hogysem eltávoztatta volna. Ezeket példáúl hozom elő, hogy az palatinusság administratiójából mind jó s mind gonosz következhetik. Igy lévén, kegyelmes uram, ez az dolog, és mivelhogy ennek a jó palatinusunknak halála immár az ajtatját kolompozza, s reméntelen élte, hogy ha az Isten csudákat nem nem [!] akarna csinálni: minden jó magyarnak tartozása az, hogy arrúl gondolkodjék, hogy ennek halála után oly successor legyen, a ki hazájának jót és egyességet, ellenséginek veszedelmet hozzon. Illeti bizony ez a jó gondolat minden jó magyart, de annál inkább nagyságodat, mennyivel nagyságod jobb és nagyobb a többinél, és

94. mennyivel inkább nagyságoddal való jó correspondentiából
95. áll az palatinusságnak jó viselése. Mert ha az gonoszság
96. valahogy elhatalmazik az jó és szent szándékokon, ha
97. egynihány haszontalan here a jó méheket kirekesztik
98. az ország administrátiójábul: mit kellessék egyebet várni
99. országunkra, hanem veszedelmet, és nagyságodnak is örök
100. veszekedést – és annál is nagyobbat, ha valaha az gonosz,
101. istentelen szándék szerencsés lehetne.
102. Ez az generális gondolkodás viszen minket particularis
103. elmélkedésre ; és szükség néznünk az subjectumokat, kik
104. hazánkban erre valók vannak, az hol bizony, szégyenünkkel
105. meg kell vallanunk,hogy egy sincs érdemes országunkban
106. erre az tisztre; és ebbül látjuk Istennek nagy rajtunk való
107. haragját, hogy mentül nagyobb a szükségünk,annál
108. kevesebb subjectum vagyon, a ki azt helyrehozhatná.
109. Vannak ugyan némellyek, a kik értelemmel minden dolgokat
110. felérnek: de viszont, ha azt az ő bölcsességeket operatióra
111. avagy cselekedetre kellene tenni, nem tudnak semmit
112. véghez vinni; és ilyen 571 (Csáky László), ilyen 222 (Csáky
113. István). Nem kell az ilyen nagy magistratusokra oly
114. embereket elővinni, a kik nem adnak magokrúl valami
115. cselekedettel való bizonyságot; de mit cselekedtek ezek, az
116. kirül bizonyos argumentumot vehetnénk elegendőségekrűl?
117. Vannak ismég mások, a kik sem cselekedni,sem elmélkedni
118. magoktúl,de sőt mások által sem tudnak, hanem éppen csak
119. másokra támasztják magokat, és ha azok tőlök elesnének :
120. szintén úgy járnának, mint az oktalan papok,a kik könyveket
121. elvesztvén, semmit nem tudnak; és ilyen közönséges itélet
122. szerént 435 (Wesseléni), a melynek ha 440 (Puchám)
123. tudományt nem ad és instrukciót, nem röpülhet. Vannak
124. ismég olyanok, akik tudnának szolgálni, ha az privatum
125. commodum be nem kötné nekik az szemeket, és az ilyenek
126. az ország minden dolgait magok hasznokra forgatnák; és
127. ilyen 1653 (Nádasdy). De nagyságos uram, ezek mind
128. bálványozók és az aranyborjút imádják, és ezeknek Istenek
129. nem hazájok java, nem szabadsága : hanem mindezek felett
130. 219, (érsek). Nem kell azért errül sokat írnom és explicálnom
131. nagyságodnak, mert minden kicsiny rend is isméri, valaki a
132. kígyót fullánkjárúl, az csigát nyálárúl megismérheti. És így,
133. nagyságos uram, bölcsen elmélkedhetik nagyságod, hogy,
134. ha az forrás zavaros: lehetetlen, hogy a patakja tiszta
135. legyen; 450. (érsek) bizony mindezeknek forrása, és bizony
136. mindnyájan tűle infectusok. De mi leszen, nagyságos uram,
137. országunkbul, ha mindnyájunk reménsége kívül 32. 5. 31. 5. 38
138. (német) praetendálni fogja; és ez , nagyságos uram, sem
139. álom,sem nevetség: mert bizony tudva vagyon uramnál ő
140. nagyságánál ugyan bizonyossan hogy utánna jár 217.
141. (Puchám); és abban is bizonyos uram ő nagysága, hogy
142. mind az felülvalók, ha látják: magokat oda nem tehetik,
143. bizony eztet teszik inkább, hogysem az ki az ő
144. bordájokban nem szőtt volna. Jupiter quos perdere
145. vult,dementat.De talám az Isten nem akar még bennünket

146. elveszteni, és nem bocsát ilyen scandalumot Izráélben!
147. Vagyon ezeknél mind jobb, ha ugyan leódjuk passiónkat
148. szemünkről, a ki többet tud, többet kíván azoknál cselekedni,
149. és noha az sincsen perfectióban, – az minthogy senki
150. sincsen – az többire nézve ugyan jó; és ez 445; hitemre,
151. más gonosz nincsen benne, hanem az, a kit arra a csomó
152. kígyóra, avagy 10, 9, 7, 1, 36, 1, (ligára) kiontani kíván, úgy mint
153. hazánk veszedelmére. De nagyságos uram, ennek nevét
154. nevezni sacrilegium és mortale peccatum; azért igen
155. kételkedem benne, sőt csaknem bizonyos vagyok, hogy ez a
156. kívánság füsttel elegyednék és eloszlanék, annak kezében, a
157. ki hordozná.
158. Azért utolsóra kell gondolkodnunk. Itten az én
159. uramnak, Zrínyi Miklósnak ő nagyságának azt a
160. modestiát, a kit a maga személye emlékezetiben szokott
161. viselni , le kelletik tenni, és egy illyen fejedelem előtt mint
162. nagyságod, olly sincere kell beszélni, mint Isten előtt, és
163. mind erőtelenségét meg kell vallani , mind elegendőségét
164. nem tagadni. Igaz, nagyságos uram, hogy az ő nagysága
165. kívánsága ettül a gondolattúl olly távul vagyon, mint ég a
166. földtül; hogy annyira contentus az maga állapotjával,
167. hogy nem lehet jobban. Holott, ott az hol vagyon,
168. Muraközben, minden satisfactiója vagyon; félnek az
169. ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind
170. muraközi mind horvátországi vitézlő rend csaknem imádják;
171. azon kívül az ő nagysága állapotja mostan csendes, az
172. udvartul semmi derék háborgatása nincsen, úgy mint
173. azoknak, a kik nagyobb állapotban forognak; jövedelmével
174. ő nagysága megéri, és noha semmit benne el nem tehet,
175. de nem is kívánja. Viszont pedig, ha ő nagysága akarna
176. helyt változtatni, számtalan akadékjai volnának; holott
177. Muraköz ő nagysága nélkül olly volna, mint kormányos
178. nélkül hajó és bizony félesztendeig meg nem lábolná. Ehhez,
179. mint minden okos embernek szükség, ő nagysága is
180. gondolkodik: talám az magassan való állapot szédelgést
181. hozna fejének, és az mely tisztre mostan elegendős, akkor
182. mind az udvar impetitiója miatt, mind más rosz magyarok
183. irígysége miatt, talám unalmas volna?! De mivelhogy az
184. hazája szerető úrnak, legfőképpen magyarnak, nem azt kell
185. tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmatos, hanem micsoda
186. hazájának jobb és hasznossabb: ezek az gondolatok
187. kénszerítették az én uramot a maga személyére reflexiót
188. tenni. És jóllehet, hogy bizony ő nagysága magát
189. egyátalán fogva elégedetlennek ismeri: de ha a többi
190. habilitássára tekint, egyiknél sem tartja magát
191. alábbvalónak, ha nemzetit, ha esztendeit, ha készségét, ha
192. cselekedettel tett bizonyságit, ha hazájához való szeretetit, a
193. kivel bizony mindeneket meggyőz, tekinti. Haszontalan volna
194. nagyságodnak az én uram éjjelnappal azon való törődését:
195. miként szolgálhasson hazájának? haszontalan volna buzgó
196. szivébül való gyakor mondásit és beszédit számlálnom:
197. holott az szók kevés bizonyságok. Elég azt mondanom, ha

198. többet nem mondhatok, hogy urának, hazájának,
199. nagyságodnak és minden jó magyarnak senki bizony nem
200. tud többet, sem kiván többet szolgálni, mint az én uram;
201. senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem
202. készebb oltalmazni, senki úgy magát nem kész fogyatni, mint
203. ő nagysága. Ihon, kegyelmes uram, az nagyságodhoz való
204. uramnak kötelessége kivette szájából azt, a kit soha senki
205. ki nem vehetett, és az kit az mértékletesség tilt: tudniillik a
206. kérkedést. De nem kérkedés az, mikor az jó lelkiismeret
207. illyen fejedelem előtt, mint nagyságod, megvallatja magával
208. minden qualitássát, és nem titkolja semmiét. De nagyságos
209. uram, minden ember csalatkozhatik, és talám az én uramnak
210. is passió a ki a maga szeretivel [szeretetivel] szokott
211. embernek hízelkedni, csinál elegendőségéről valami
212. magahittséget; lehet bizony, mert magát maga dolgairúl
213. senki nem itílheti. De bizony abban viszont csalhatatlan
214. uram itíleti, hogy készsége, hogy hazájához, urához,
215. nagyságodhoz és nemzetihez való szereteti senkitül nem
216. győzettetik és mindeneket felülhalad; az többi elegendőségérül
217. mások itíletit várja. És azért, kegyelmes uram, küldött
218. engemet nagyságodhoz, úgymint enyi jóakarattal és
219. kegyelmességgel megismert urához és atyjafiához, hogy
220. mindezekrül vegye az nagyságod tetszését és itíletit.
221. Nagyságod, a ki olyan bölcs fejedelem, a ki az magyar
222. javát úgy szereti : mértékben vegye mind egyiknek mind
223. másiknak qualitássát, és a ki mindnyájok között jobb,azt
224. válasza ki, osztán az nagyságod választását ő
225. nagyságával is közölje. Kéri az én uram alázatossan
226. nagyságodat és kénszeríti Istenre, hogy ne úgy vélekedjék
227. róla, mint az ki a maga személyének elegendőségével
228. felettébb való szeretetben vagyon; mert ő azt az vélekedést
229. magárúl és azt az magahittséget mindjárt leteszi, mihánt
230. avagy nagyságodtúl, avagy valakitűl meg lesz néki mutatva
231. másnak nagyobb érdeme. Esküszöm én az ő nagysága
232. képiben Istenünkre és idvösségünkre, hogy abbul
233. semmi szomorúságot magához nem veszen, sőt az én
234. uramnak ez legnagyobb czélja, hogy megtudhassa: kit fog
235. nagyságod arra jónak itílni, hogy osztán ő nagysága is
236. az nagyságod tetszésével megegyezzék, és abbúl is
237. nagyságodnak szolgáljon; az mellyet hogy igazán, híven
238. fog megcselekedni: hitire, körösztségére esküszik én-
239. általam nagyságodnak, mint kegyelmes urának.
240. Holott pedig nagyságod az én uram személyét itílné
241. elegendőnek lenni, és kivánná is ebben előmenetelét:
242. nagyságodnak könyörög, hogy lenne segítséggel néki
243. ahhoz, mert az maga szárnyai oly lassúk ahhoz, hogy csak
244. fel sem kelhetne az földrül, ha egy ilyen fejedelemnek
245. segítsége nem accedálna. Tudja is, van is nagyságodnak
246. abban módja, miképpen az lehessen. Egy fejedelemnek sok
247. keze, sok értelme. De mindazonáltal itílné az én uram, hogy
248. ha egyszer immár arra nagyságod kegyelmességgel
249. resolválja magát: tehát az maga akaratját ne

publicálná, sőt elhálolná addig, meddig ideje leszen az
kimondásnak. Mert nagyságos uram, hogy avval a
sinceritással szóljak, kivel az én uram megparancsolta és
a kivel immár elkezdtem: alázatos bocsánatot kérvén
nagyságodtúl, azt mondom, hogy az rosz magyarok, s ehhez
az magyarra örök gyülölséghordozó 42, 5, 31, 15, 48, 25, k
(németek) ollyan vaddá, ollyan gyanússá tették az
nagyságod fejedelmi méltóságos nevét, hogy immár a ki
nyilván jót csak mondana is nagyságodrúl, sacrilegusnak
mondanák. Nincsen azoknak az istenteleneknek eszek,
nincsen lelkek, nincsen Istenek; mert ha volna, és az ördög
nem ülne szivén és szemén: kivánná hallani a magyar
dicsőséget! Holott ha nagyságodat excludáljuk magunktúl:
hol van osztán az magyar név? hun vagy csak egy is magyar,
a kit idegenek említhessenek? Hanemha porban akarjuk
keresni a magyar nevet, és ollyanokat akarunk a mi
bolondságunkkal támogatni, a ki osztán gyalázatot és
romlást hoz nyakunkban! Azért nagyságos uram, jóllehet,
hogy uramnál az nagyságod gratiája és segítsége kivánatos
volna: mindazonáltal látván nagyságod az felülirt okokat,
kéri alázatossan nagyságodat, hogy más móddal nagyságod
előmenetelét keresse. Sokan vannak, kegyelmes uram, a kik
az palatinusság pállyát futják; adná Isten, hogy
mindeniket hazája szereteti vinné reá, és mindenik olly
szándékkal, hogy szolgálna hazájának: de bizony igen félő,
hogy különben vagyon, és némellyik az poéta mondása
szerint: tantum, ut noceat, cupit esse potens, holott még az
atyja is némellyiknek nem dicséretre méltó. Az nagy
tiszteknek osztása, nagyságos uram, valahol fávorral,
grátiával és practikával osztatik: veszett res publica az;
hanem az dicsíretes, az hol semmi más, csak az érdem egyedül
viszi embert elő. De nem ez szerint akarnak menni elő
sem 263 (Csáky László), az mely 30, 15, 11, 32, 9, 21, 58, 32,
15, 41, 5, 48, 52, 15, k (leányát németnek) és csaknem lelkét
ördögnek adja; sem 202 (Wesseléni), az ki az 450 (érseket)
Istenének tartja, és érte a magyar szabadságot lábával
tiporná, ha lehetne; mit mondjak errül a 00000
(Puchámrúl), a ki hazánkban arra a végre a németeket
behozta,a ki mindent ez világon öszvekever, csak
megnyerhetné! Könyveket irhatna az én uram ezeknek álnok
practikáirúl, a kit kezével tapasztalt; de mire számláljam
én nagyságod előtt azokat? Nagyságod tudja jobban, és az
nagyságod fejedelmi szeme általlátott eddig is mindeneket.
Bánja uram ő nagysága, hogy ilyen penicillussal azokat az
praetensorokat kell nagyságod méltósága előtt describálni:
mert szokatlan dolga ő nagyságának embereket
rágalmazni; de nagyságos uram, az nagyságodhoz és
hazájához való affectió kisajtolja szájából az igazat, és nem
engedi eltitkolni az gonoszságot. Ihon, nagságos uram,az én
uramnak discursussa az magyarországi dolog felől; ihon
minden értelme, a ki hazája javát illeti. Nagyságod
előtt, mint legjobb magyar előtt az ki él

ég alatt, leteszi szívén való titkait, szintén oly
tisztán, igazán, mint Isten előtt szükség letenni az
áldozatot. Nem szükséges kívánni, hogy ezekből
nagyságod magának lument vegyen: mert eléggé
illuminatus az nagyságod fejedelmi értelme; hanem ez volt
tartozása, ez kötelessége , a kit ha elmulatott volna, nem
volna magyar névre méltó.
Külső dolgokrul is penig az mit tudott ő nagysága,
akarta nagyságoddal közleni, mivelhogy az magunk
administratiójában szükséges az szomszédunkét tudni, és
az az bölcs statuaris minister, a ki a messzi való dolgokat
tudja a maga hasznához kapcsolni. Az mi kegyelmes urunk
császár, egészséggel nem igen kérkedhetik, és félő, hogy ő
felségének élete nem igen leszen hosszú, a kit Isten ő szent
felsége távoztasson. Spanyor király ő felségének semmi
férfi-maradéka nincsen, az mely ha a nélkül (kitül Isten
oltalmazza) kezd meghalni, akkor az európai status
felfordúl, szintén mint az comédián való scena; immár is
kezd az successió végett nagy zenebona támadni: mert nagy
része spanyoroknak Leopold herczeget kívánják, úgy mint
aki ennyi esztendeig az ő szolgálatjokban forgott, és vitéz
nevet szerzett magának; az mi kegyelmes urunk penig, az
öreg császár, a maga fiát az új római királyt kivánná oda
küldeni, az mely dolog vagy hogy lehetetlen, vagy hogy igen
nehéz. Van olyanok is, a kik az infantát, spanyor király
leányát, hogy portugallus fia fogja venni, jövendölik; ez
pedig sem lehetetlen, sem nehéz, mert noha most ellenséges
az castíliai nép az lusitanussal: de mind megváltozhatik az
a király halálával, holott egy clima alatt vannak, egy nyelven
szóllanak, egy köntöst viselnek, virtutes etiam et vitia
communia habent. Ki azt mondja, hogy az franczúz király
fiának adnák az infantát, de én nem hiszem, mert non bene
dissimiles inter se foedera jungunt. Vannak magok közt is a
spanyorok közt familiák, a kik jure successionis
praetendálják és mindenkor fenntartották az contradictiót
is, az mely noha eddig nevetséges volt, azután lehetne vala
effectussa, és az is lehetne, hogy azok az castiliai herczegek
respublicát csinálnának. Anglusok hollandusokkal az mint
vannak, nyilván vagyon, mindeneknél; az
vége mint, hogy leszen? csak a jó Isten tudja. Angliai
királynak az imperiumi statusok, úgy van híre, hogy valami
segítséget fognak rendelni, úgy mint egynihány százezer
forintokat; de kevés segítség ez nagy szükségre. Ha svecus
király, ha danus király, ha hollandus nyilván pártját
nem fogja, oda vagyon reménsége szegény királynak. Az
velenczei hadakozást, azt nagyságod mindeneknél jobban
tudhatja, holott untalan portárúl lehet híre; a mi németink
igen félnek, hogy Candiát is oda engedik a töröknek a
velenczések, és hogy magyarra fordúl az hadakozás, holott
magok a velenczések nógatják őket reánk. Bizony, ha volna
erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges
megtántorítani, holott szemlátomást látni az ő

354. monarchiájoknak kissebbülését, az mellyet adjon Isten a
355. mi időkben érnünk még jobban! Az imperiumi statusoknak
356. mind nehézségek, mind idegenkedések, mind az elector-
357. fejedelmektől, mind magától a császártul: holott a
358. választásból őket olyan contemptussal excludálták,
359. végezések ellen; gyanakodnak az okosok, hogy nemcsak
360. ebben fog megmaradni ez az dolog, hanem ugyan in
361. apertum bellum erumpet, az melynek minden apparentiái
362. nagyok, és némellyek fegyverkeznek is nyilván, úgy mint
363. vittembergi herczeg, kinek nyolcezer népe vagyon; félő
364. bizony, hogy azt az nagy ligát, a kinek Európa mássát nem
365. látta, Henricus 4-tus francia király idejében,az imperiumi
366. statusok ne renováljàk, azminthogy akkor is nagy változás
367. lett volna Európában, ha azt az vitéz királyt egy áruló kéz
368. meg nem ölte volna. Az mi 39, 14, 49, 11, 36, 59, 52, k,
369. (udvarunk), nagyságos uram, ezeket mind contemptussal hallja,
370. és azt tudja, hogy az szerencsének meg van nyírve az
371. szárnya, nem röpülhet. És ez az nagy magahittség avagy
372. kevélység causáltatik ettül: 890 (auspergi herczeg); meg nem
373. mondhatni ennek felfútt bizakodását; egyet mondok
374. nagyságodnak felőle, és vegyen többi dolgára is
375. argumentumat. A mi kegyelmes urunk az öreg császár titkos
376. tanácsai találták magokban, és eleiben is adták ő felségének,
377. hogy mivelhogy száz esztendőtől fogva és még előbb is
378. az 21, 59, 47, 38, 46, 19, 21, 29, 3, 28, 21, 27, 40, 11, 36, 43, k,
379. (austriai császárok) nem 8, 21, 40, 33, 47, 53,38, 1, k,
380. (házosodtak) 32, 5, 41, 15, 38, 42, 5, 31, 40, 15, 38, 12, 39, 10, (német
381. nemzetből): azért el is idegenedtek tűlök 425 (imperium-
382. beliek); mostan azért, hogy helyére hozhassák, jó volna ha
383. az 300. (római király) 18, 11, 9, 14, 15, 20, 12, 25, 36, 17, 11, 9
384. (hajdelbergiai) herczeg 28, 39, 17, 11, 38, 39, (hugát v) enné:
385. 28, 11, 40, 33, 47, 53, 14, 32, 25, k (házasodnék) 42, 15, 31, 25, 38,
386. 15, 10 (némettel); ez, mivelhogy más senki nincsen arra való,
387. jó volna,15, 42, 32, 5, 8 (ennek), és ezzel conciliálna magának,
388. mind 21, 28, 19, 11, 16, 29, 39, 47, 21, 27, 33, 58 (atyafiúságot) és
389. barátságot. Hajlott ő felsége erre a tanácsra, és noha volt
390. akadály az 36, 15, 20, 19, 27, 29, 43, 12, 21, 32, (religióban):
391. mindazáltal az i[s] superálva volt az megtérülésnek
392. reménségével; és így kevés héa volt, hogy nem ment
393. effectusra,ha nem lett volna 899 (auspergi herczeg), az mely
394. annyit mesterkedett, annyit szóllott, hogy elvette róla. Az
395. 550 (auspergi herczeg), azután osztán, hogy ezt az dolgot
396. elforditotta, practikálni kezdett, hogy 51, 21, 17, 1, 32, 21, k
397. (magának) szerezhesse; és elhidje nagyságod, hogy ebben
398. annyit operált és mesterkedett, hogy nem lehetetlenné tette
399. az dolgot. Mikor ezt 000 (császár) meghallotta, igen
400. megharagudott reá, de mitis responsio frangit iram; azt
401. nem tudhatni még, mi volt vége az haragnak, de az
402. mesterség nagy, és hihető, hogy meglágyítja. Francziák
403. jobban viselik magokat most, mintsem tavaly, és ez az vitéz
404. nemzetség, ha belső nyavalyája nem volna, nagy dolgokat
405. cselekedett volna Európában. Az magyarok mint vannak,

406. maga látja nagyságod: lankadtan , betegen; török rabolja
407. egyfelől, másfelől contemnálja minden, és sirniok sem
408. hadnak, és aki tartoznék segíteni is, az örül és triumphál
409. nyavalyáján.
410. Félve izente, nagyságos uram, az én uram
411. ezeket, gondolván, hogy nagyságod méltóságos audientiáját
412. ilyen hosszú históriával megsérti; de reménli azt is, hogy
413. az nagyságod kegyelmessége ezt egy igaz devotióra és
414. atyafiúi szeretetre magyarázni fogja, ez szerint kéri is
415. alázatossan nagyságodat. Még egy kis dolgot parancsolt
416. nékem ő nagysága hogy alázatossan informáljam felőle
417. nagyságodat, ez szerint: Noha , nagyságos uram az
418. fejedelmek az magok cselekedetirül senkinek nem másnak,
419. hanem az egy Istennek adnak számot, mindazonáltal az jó
420. és dicsőséges fejedelmek találták meg azt magokban, hogy
421. az ő cselekedetek és vitézi győzedelmek nagyobb
422. tündökléssel marad meg ez világon, és jobban elszaporodik,
423. ha az ő hadakozásinak okait és módjait, úgy mint a
424. győzedelmeket is jó historicusoknak adják kezében a kik
425. osztán jövendő seculumoknak is adják értésekre: Azért az
426. én uram minduntalan gondolatjában forgatta, hogy miként
427. ezek az nagyságod dicsősséges győzedelmei ollyan
428. fényessen fennmaradjanak, az mely tündöklőűl véghez
429. vitettettenek, és hogy sem moly, sem rozsda, sem irígység
430. kárt ne tegyen benne, – azminthogy kétség nélkül igyekezik,–
431. jutott eszében egy európás historicus úr, az melly jóllehet
432. olaszúl ir, de res gestas a mi országunkban deákúl teszi bé
433. könyvébe, legfőbbképpen ha mi levélbeli instrumentum jő
434. kezében, úgymint causae belli, pacis conditiones, literae
435. principum, manifesta, és más olyanokat. Ennek az
436. historicusnak nevét, historiájának titulusát, ím leirtam
437. nagyságodnak, hogy abbul is lássa nagyságod ennek az
438. embernek derék voltát: Mercurio Overo, historia de
439. corrente tempi de Vittorio Seri, Consigliere de Statto et
440. historiagrapho della Maesta Christianissima. Tomo 1-o,
441. stampato in Casale, anno MDCXXXXII. Tomo 2. Anno
442. XXXXVII.Tomo 3. Lion, MDCLII. Assecurálom
443. nagyságodat, hogy keresztyénségben senki ollyan igazán,
444. szépen, sine passione nem ir, és a ki a fejedelmeknek
445. minden állapotjának úgy végére menne: holott spanyor,
446. franczúz királyoknak legbelsőbb dolgait, a kit illik megirnia,
447. megir, az két császárnak és az egész európai statusoknak,
448. monarcháknak és respublicáknak. Bűn volna, nagyságos
449. uram,ezeket az nagyságod szép győzedelmeit, kiket három
450. ellenség ellen, úgymint moldva, kozák, tatár ellen ily kevés
451. idő alatt, minden embernek reménsége kívül, irigység
452. boszúságára vitt véghez nagyságod, valami rosz penna
453. megmocskolná, avagy ha az nagyságod irígyi ugyan ennek az
454. főhistoricusnak másformán és nem igazán adnák leirnia,
455. azminthogy kétségkivül extenuálni igyekezni fognak. Azért
456. kegyelmes uram, ha nagyságod kedves jóakaratja hogy ez
457. oly tisztességgel tudódjék,az mint tisztességessen esett: jó

458. volna ha nagyságod ezt a szép cselekedetet valami jó deák
459. pennával leiratná, és minden állapotját,circumstantiáját, a
460. kit nagyságod akar hogy tudjanak,describáltatná, és bár
461. csak az én uramnak küldené nagyságod egy meghitt
462. szolgája által: ő nagysága osztán Olaszországba maga
463. szolgája által beküldené ahhoz az historicus úrhoz, a kivel
464. immár is ő nagyságának vagyon valami ismeretsége, és ő
465. nagyságának vagyon is obligatiója hozzá, holott az elmúlt
466. időbeli históriájában dicsírettel emlékezett az ő
467. nagysága személyérűl. Avval az úttal mikor uram
468. ő nagysága beküld a florentiai fejedelemhez, oda is osztán
469. ezeket az actákat beküldené, a ki nagyságodnak és az magyar
470. névnek becsületire volna. Istent hí az én uram bizonyságul,
471. hogy semmit egyebet nem kíván, hanem: miképpen
472. bizonyítsa meg nagyságodhoz való devotióját; azért ezt is
473. nem akarta elmúlatni.
474. Immár az nagyságod fejedelmi itíleti
475. rajta, a mit cselekszik; csak azon kéri nagyságodat az én
476. uram alázatossan: ezeket úgy vegye, mint az mi tiszta szivből
477. jő, és jó szándékból. Az Isten áldja meg nagyságodat minden
478. boldogságával!
479. Az nagyságod parancsolatja szerint ím uram ő
480. nagysága, az titkos irás-formát nagyságodnak megküldte;
481. de alázatossan kéri nagyságodat: evvel mentül ritkábban
482. éljen, mert csak az is ő nagyságának veszedelmes volna, ha
483. megtudódnék, hogy titkos dolgokat tractál nagyságoddal;
484. hanem mikor ugyan szükség volna evvel élni, ollyankor
485. is bizonyos ember által.

Ágnes R. Várkonyi

THE TIME LOST

A Memorandum of Palatine Miklós Zrínyi?

Summary

This study is a critical analysis of a debatable writing of Miklós Count Zrínyi (1620–1664), Ban of Croatia, celebrated commander of the 1663–1664 Turkish war, writer, poet and outstanding politician of the years between 1648 and 1664 with the use of up-to date interdisciplinary methods and on the basis of new archival researches.

The „Memorandum of Miklós Count Zrínyi to György II Prince Rákóczi" has been hotly debated since its publication in 1868 by the historian Kálmán Thaly. The question of its originality raised well-founded doubts among experts; in spite of this, however, the memorandum was always considered as a significant political work to prove the close connections between Count Zrínyi and the Ruling Prince of Transylvania and an important source of the political struggles around the palatinal election before the Diet of 1655.

The study throws light on the circumstances of the publication of the text as well as it surveys its possible archival provenance. It makes evident that its form does not fill the requirements of the contemporary memoranda and that the writing itself is a mixture of letter, brochure, pamphlet and news bulletin. The comparison of dating, contents and style with other autograph writings of Zrínyi, together with the analysis of the system of symbols helped to reveal certain 19th century passages among the 17th century ones. The author confronted the ideology of the memorandum with an other, really authentic work of Zrínyi, the Meditations, which deals with the idea of a confederation with the neighbouring countries and can be characterised as an elaboratum of political tolerance. Based on the comparison it became possible to strain off several passages, symptomatic of the romantic view of history of the 19th century.

The final conclusion of the study is that the 1868 edition of the memorandum (in the lack of any reliable original copies in the referred archives) can be nothing else than a composition of Zrínyi's different, original writings and passages by the publisher, put together following the anachronistic conception of the latter, who already used this „completive" method when publishing a collection of Kuruts ballads from the time of the Rákóczi War of Liberation (1703–1711), too; the spuriousness of a number of them has also been proved by later analyses.

Finally, the author calls attention to the necessity of further research works in order to promote the better knowledge of Zrínyi's life and activity, and the history of the Hungarian political culture. Her researches were supported by the OTKA.

Ágnes R. Várkonyi

LE TEMPS PERDU

Les mémoires de palatin de Miklós Zrínyi?

Résumé

Miklós Zrínyi (1620–1664) était ban de Croatie, un homme politique marquant des années 1648-1664, écrivain, poète, et le chef militaire de la guerre turque de 1663–1664, connu en Europe. Cet essai fait l'analyse critique de l'une de ses oeuvres discutée, avec une méthode interdisciplinaire, conforme à l'époque, à la base des résultats de nouvelles recherches d'archives.

Au sujet de l'originalité du texte intitulé „Les mémoires du comte Miklós Zrínyi au prince Georges Rákóczi II. 1653," publié en 1868 par l'historiographe Kálmán Thaly (1839–1909), des doutes sérieux ont été exprimés depuis sa publication. En même temps, cette oeuvre a été considérée comme une oeuvre de publiciste importante de Zrínyi, et elle a été utilisée par des générations des historiens et des historiens de littérature comme une oeuvre qui prouve la relation étroite de Zrínyi et Georges Rákóczi II, le prince de Transylvanie. Ce texte a été utilisé également comme source historique sur les luttes des partis de l'époque de l'élection du palatin avant la diète de 1655.

L'essai révèle les circonstances de la publication du texte, donne un aperçu de sa provenance d'archives supposée. L'essai démontre que le genre du texte n'est pas conforme aux caractéristiques du genre de mémoire de l'époque. Les différentes parties du texte sont caractérisées par les traits des genres différents, comme: lettre, tract, pamphlet, brochure. Cette étude fait une comparaison de ce texte avec plusieurs oeuvres autographes de Zrínyi et avec plusieurs sources de l'époque, du point de vue de la datation, du contenu, et de la narration. L'auteur de l'essai résume le système de chiffres et l'utilisation des symboles dans le texte, et démontre, parmi les textes du XVIIe siècle, des parties de textes du XIXe siècle, ou des parties de textes caractéristiques pour le XIXe siècle. L'auteur de cet essai a comparé le contenu idéologique du texte avec les idées d'une autre oeuvre de Zrínyi, intitulée Réflexion, qui contient les idées politiques authentiques de Zrínyi, et qui parle d'une sorte de confédération à faire avec les pays voisins et qui est caractérisée par la tolérance. C'est à l'aide de cette méthode que l'auteur a trouvé dans l'oeuvre des traits extrémistes, caractéristiques de la conception d'histoire romantique du XIXe siècle. Ces traits et ces méthodes de qualification sont des éléments qui sont loin de la façon de penser de Zrínyi.

A la base de tout cela, cet essai suppose que le texte publié en 1868 a été composé des oeuvres originales de Zrínyi, complété par d'autres parties de textes du XVIIe siècle et complété par des parties de texte de l'éditeur. L'éditeur a rédigé le texte selon ses conceptions anachroniques (l'original du texte – ou une copie de l'original de l'époque – n'a pas encore été retrouvé dans les archives données ou possibles, jusqu'aujourd'hui). C'était avec cette même méthode „complémentaire" que Kálmán Thaly avait écrit des ballades kouroutz, qu'il avait publiées parmi les ballades originales. Les résultats des études de 1914, qui contestaient l'originalité de ces ballades, ont déjà été renforcés par plusieurs examens.

Ágnes R. Várkonyi

DIE VERLORENE ZEIT

Die palatinalen Memoiren von Miklós Zrínyi?

Resumee

Miklós Zrínyi (1620–1664), Banus von Kroatien, bestimmender Politiker der Zeit zwischen 1648 und 1664, Schriftsteller, Dichter, in ganz Europa bekannt als der Feldherr des Türkenkrieges 1663–1664. Diese Studie führt die kritische Untersuchung eines seiner umstrittenen Werke mit der Hilfe von modernen interdisziplinären Methoden und den Ergebnissen neuer archivarischer Forschungen durch.

Der vom Geschichtsschreiber Kálmán Thaly (1839–1909) 1868 mit dem Titel „Die Memoiren vom Grafen Miklós Zrínyi an den Fürsten György II. Rákóczi 1653" herausgegebene Text, genauer gesagt seine Authentität, war schon von Anfang an umstritten. Gleichzeitig behandelte man den Text als bedeutendes publizistisches Werk von Zrínyi. Er wurde auch als Quelle und Beweis für das gute Verhältnis zwischen Zrínyi und dem siebenbürgishen Fürsten György Rákóczi II., beziehungsweise die Kämpfe vor vor dem Landestag von 1655 stattgefundenen palatinalen Wahlen genutzt, und zwar von mehreren Generationen von Historikern und Literaturhistorikern.

Die Studie stellt die Umstände der Ausgabe des Werkes, und die wahrscheinlichen archivarischen Provenienzien vor. Sie zeigt, daß die Gattung des Werkes nicht immer der zeitgenössischen Memoiren-Gattung entspricht, in manchen Teilen des Textes sind viel mehr die Eigenheiten des Briefes, des Pamphlets, der Flugschrift usw. charakteristisch.

Desweiteren vergleicht die Studie die Datierung, den Inhalt und die Narration des Textes mit mehreren autografen Zrínyi Texten und zeitgleichen Quellen. Sie untersucht auch das Chiffresystem und die Benützung von Symbolen im Text, und zeigt, daß unter den Texten aus dem 17. Jahrhundert auch Textteile aus dem oder typisch für das 19. Jarhundert zu finden sind. Den ideologischen Inhalt vergleicht der Autor mit den Zrínyi's authentische politische Gedanken enthaltenden „Elmélkedés." Dieser Text skizziert den Plan der mit den Nachbarstaaten schließenden Konföderation und ist ziemlich tolerant. Mit Hilfe dieses Vergleichs hat der Autor die für das 19. Jahrhundert typischen radikalen Ansichten und qualifizierende Verfahren, als der Anschauung von Zrínyi fremde Motive, heraus filtriert.

Aufgrund dieser Ergebnisse hält es der Autor für wahrscheinlich, daß der Text in seiner 1868 herausgegebenen Form (das Original, oder fast zeitgleiche Kopien konnten in den angegebenen beziehungsweise in Frage kommenden Archiven noch nicht gefunden werden) aus Zrínyi's Schriften, anderen Texten aus dem 17. Jahrhundert und eigenen Texten von Thaly mit seiner anachronistischen Konzeption zusammengestellt wurde. Mit diesem ergänzenden verfahren hat Thaly auch die Kurutzenballaden geschrieben, die er unter authentische Texte gemischt herausgegeben hat. Die authentizität dieser Texte wurde 1914 von einer Studie in Frage gestellt, deren Ergebnisse seither von mehreren Untersuchugen verstärkt wurden.

Als Abschluß skizziert der Autor die nocht durchzuführenden Untersuchungen. Die Studie, deren Fertigstellung vom OTKA unterstützt wurde, will helfen, Zrínyi's Lebenswerk und die wirkliche Geschichte der ungarischen Politik besser kennenzulernen.

Агнеш Р. Варконьи

ПОТЕРЯННОЕ ВРЕМЯ

Докладная записка Миклоша Зриньи, наместника венгерского короля?

Резюме

В статье на основании результатов новых архивных исследований, посредством современного интердисциплинарного метода дается критический аализ одного из наиболее оспариваемых произведений Миклоша Зриньи (1620–1664), бана Кроатии, крупного политика, игравшего решающее значение в период 1648–1664 годов, писателя, поэта и прославившигося на всю Европу полководца, участвовавшего в турецкой войне 1663-1664 годов.

В связи с подлинностью текста, опубликованного в 1868 году историографом Кальманом Тали (1839–1909) под названием „Докладная записка гр. Миклоша Зриньи князю Дьёрдю II. Ракоци. 1653," со времени его издания возникли серьезные сомнения. В то же время „Докладная записка" считалась значиельным публицистическим произведением Зриньи, которое целые поколения сменявших друг друга историков и литературоведов использовали в качестве источника, свидетельствовавшего о тесных связях Зриньи и князя Трансильвании Дьёрдя II. Ракоци, а также о партийной борьбе, предшествовавшей выборам государственного собрания 1655 года.

Статья вскрывает условия публикации текста, рассматривает предполагаемое архивное происхождение его. Автор статьи выявляет, что жанр произведения не соответствует характерным особенностям жанра меморандума того времени, ибо для отдельных частей докладной записки характерны жанровые особенности письма, листовки, памфлета и газетной статьи. В исследовательской статье сопоставляется датирование текста, его содержание, наррация с другими автографическими работами Зриньи и источниками того времени. Исследователь анализирует примененную систему кода, использование символов и выявляет среди текстов 17-го столетия текстовые части, которые можно принять скорее за тексты 19 века, или же характерные для стиля 19-го века. Идеи, идеологическое содержание „Памятной записки" исследователь сопоставляет с „Размышлениями" Зриньи, содержащими аутентичные политические соображения автора, который набрасывает контуры плана конфедерации, заключаемой с соседними странами, и характеризует их толерантность. На основании этого исследователь выявляет в тексте крайние, экстремистские элементы и способы категоризации, характерные для романтического исторического воззрения 19-го века, как чуждые взглядам Зриньи.

На основании всего этого автор статьи делает вывод о том, что можно предполагать, что изданный в 1868 году текст „Памятной записки" (оригинал или копию того времени или хотя бы близкую по времени копию первоисточника в укаханных и возможных архивах до сего времени не обнаружили) по своей форме позволяет предполагать, что он был смонтирован из выдержек из оригинальных произведений Зриньи и других публицистических произведений 17-го века по анахронистической концепции составителя. Таким „дополнительным" методом написаны Кальманом Тали те баллады куруцев, которые были опубликованы среди оригинальных текстов. Результаты исследований, поставивших в 1914 году под сомнение достоверность „Записки," с тех пор были подтверждены рядом исследовательских трудов.

В заключение автор набрасывает контуры дальнейших исследований. Научно-исследовательская статья, написанию которой содействовала поддержка ОТКА, ставит целью ознакомление с реальной историей всех произведений Зриньи и историей политической культуры Венгрии.

BARBARICS ZSUZSA

„TÜRCK IST MEIN NAHM IN ALLEN LANDEN..."

Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén

A „Türkenfurcht" megjelenése a Habsburg Birodalomban

A kereszténység harca az oszmán-törökök ellen szinte egyidős magával a török terjeszkedéssel.[1] A magyar királyok már az 1370-es évektől szembekerültek a török veszéllyel.[2] Vajon hol kereshetjük időben azt a pontot, amitől a törökök elleni harc már nem csupán a balkáni kisállamok és a középkori magyar királyság ügye, amikor – a Német-római Birodalom tartományai közül elsőként, elsősorban földrajzi helyzetükből adódóan – immár az osztrák örökös tartományok is szembesültek a török támadás veszélyével? E kérdés feltevése azért is indokolt, mivel ettől a ponttól kezdve számíthatjuk a „Türkenfurcht" megjelenését a Habsburgok irányította Német Birodalomban és az örökös tartományokban. A kérdéses időpontra vonatkozóan megoszlanak a vélemények az osztrák történetírásban. Karl Teply kiemeli, hogy már a nikápolyi csatában (1396) is részt vettek osztrák lovagok, ami indirekt módon az első „osztrák-török" találkozásnak tekinthető.[3] Az első török portyák 1408–1426 között érték el a Német-római Birodalom keleti határát.[4] A különböző nézetek vizsgálatakor természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a valójában nyitott kérdést, hogy feltétlenül szükséges-e a közvetlen konfrontáció az ellenségkép kialakulásához, vagy pedig elegendő, ha annak híre eljut a befogadó közeghez. Valószínűleg mindkét tényezőnek szerepet kell tulajdonítanunk. Dorothea Wiesenberger szerint az első nagy török támadás 1469 júniusában érte az osztrák örökös tartományok területét, amit 1493-ig újabb és újabb támadások követtek.[5] Az 1469-es dátum több szempontból is figyelmet érdemel. Abban az évben került sor egy fontos intézkedésre a török veszély elhárítása céljából: III. Frigyes császár akkor alapította meg a Szent György Lovagrendet, amelytől a török veszély orvoslását várta.[6] Az első nagy török támadástól kezdve megfigyelhető Stájerország, Karintia és Krajna rend-

[1] E munka terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé az Oszmán Birodalom kiépülésének és azzal párhuzamosan zajló expanziójának részletes bemutatását. Az erre vonatkozó szakirodalmat l.: *Káldy-Nagy,* 1974.; *Matuz* 1990.; *Matuz,* 1986.; *Heppner,*1986. 145-154. o.; *Inalcik,* 1973. Mivel a dolgozat célja a törökkép, illetve megváltozásának bemutatása a Habsburgok birodalmában, ezért csupán az osztrák örökös tartományokat érintő hadiesemények kerülnek megemlítésre. A kereszténység ősellenségével való közvetlen konfrontáció és az állandó veszély tudata ad magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért Stájerországban, Karinthiában és Krajnában indul meg – elsőként a Német-római Birodalom tartományai közül – a törökkép formálódása.

[2] A török-magyar küzdelem Mohács előtti történetére l.: *Szakály,* 1986[b], 11–57. o.

[3] *Teply,*1983. 26. o.

[4] Ezek az első török rablóportyák (1408–1426) jellegüket tekintve szórványosak voltak és csak a szlovén területeket érintették. V. ö. *Voje,* 1992. 2. o. 1421-ben és 1423-ban a védelem megszervezésére rendeleteket adtak ki, amelyeket később újabbak követtek. A XV. században az egyik legjelentősebb az 1462. évi rendelkezés volt, amely megteremtette a katonai és anyagi alapokat az addig helyi szinten megvalósuló védekezés tartományi szintre emeléséhez. V. ö. *Simoniti,* 1991. 295. o.

[5] *Wiesenberger,* 1986. 181–183. o.

[6] *Kocadoru,* 1990. 109. o.

jeinek szorosabb együttműködése a török elleni védelem megszervezése érdekében, amiről az uralkodó által egyre gyakrabban összehívott közös tartományi gyűlések tanúskodnak.[7] Erre első ízben 1474-ben került sor, amikor is III. Frigyes levelet intézett André von Seckauhoz, amelyben Stájerország, Karintia és Krajna rendjeinek összehívását kérte közös tartományi gyűlés megtartására a török elleni védekezés lehetőségeinek megvitatása céljából.[8] A török kérdés I. Miksa uralkodása idején sem került le a napirendről, sőt a császárnak törökellenes hadjárattervezetei is maradtak az utókorra.[9] A XV. század végétől kezdve a Habsburgok irányította Birodalom különböző tartományaiban tartott tartományi gyűlések (Landtag) és a birodalmi gyűlés (Reichstag) két központi témája közül az egyik mindig a török veszély elhárításának kérdése volt. A reformáció kezdetétől ez szorosan összekapcsolódott egy másik problémával, a vallási kérdésekkel. Nemegyszer előfordult, hogy a protestáns birodalmi rendek az adómegajánlás jogával élve bírták rá a katolikus uralkodót különböző vallási engedményekre.[10] Természetesen a császári udvar sem hagyta kihasználatlanul a „Türkenfurcht" kínálta lehetőségeket a rendek megnyerésére. Különösen igaz ez a megállapítás a felszabadító háború (1683–1699) idején. Ez azonban már a császári propaganda tárgykörébe tartozik, amelynek részletes elemzésére a későbbiekben kerül sor. Mindez rávilágít arra a tényre, hogy a választott téma milyen sokoldalú megközelítést igényel, elég ha csak az imént említett példára gondolunk. Eszerint az oszmán hódítás veszélyének hangsúlyozása az uralkodó és a rendek harca során mindkét tábor fegyvertárának fontos részévé vált.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a rendek első adómegajánlásától (1474) és a Magyarország támogatására küldött első segítségnyújtástól (1521) kezdve a török elleni védekezés már nem csak a Magyar Királyság, hanem először a szomszédos osztrák tartományok, majd pedig az egész keleti Habsburg Birodalom egyik legjelentősebb megoldandó problémája lett. Ezt bizonyítja a mohácsi katasztrófa után az új védelmi rendszer kiépítése és az azt irányító bécsi Udvari Haditanács (Wiener Hofkriegsrat) felállítása 1556-ban. Jelentőségét nagyon jól jellemzik a Habsburg katonai vezetés szavai: „A várrendszer az egyetlen eszköz, mely által Felséged az ellenség erejét és előrenyomulását feltartóztatni képes, és amely mögött népei biztonságban lehetnek."[11]

---

[7] *Simoniti*, 1991. 296. o.

[8] Ezen a tartományi gyűlésen a következő döntés született: a török elleni védekezés céljára adót (Wochenpfennigsteuer) vezettek be, az abból befolyt összegen zsoldosokat rendeltek, akiket oly módon kívántak elosztani a határ mentén, hogy ne kerülhessen sor ismét a törökök váratlan betöréseire. Az erre vonatkozó iratanyagot l.: Graz, Steiermärkisches Landesarchiv U7508.

[9] *Wiesflecker*, 1986.

[10] Erre első ízben 1526-ban, az első speyeri birodalmi gyűlésen került sor. Ez talán nem véletlen, hiszen a mohácsi csata évében vagyunk, amikor a török támadás következtében végleg összeomlik a középkori magyar királyság és déli védelmi rendszere. A török veszélyre hivatkozva itt teszik meg az első engedményeket a Luther Márton által elindított mozgalomnak. V. ö. *Vocelka*, 1977. 14–27. o.; a birodalmi gyűlésekre vonatkozóan bővebben l.: *Aulinger*, 1980.

[11] A török elleni védelmi rendszer történetére l.: *Pálffy*, 1996. 163–217. o.

A „Türkenbild" kialakulása és jellemzői az 1680-as évekig

A gyökerek

Európa és a törökök évszázados konfrontációjának következménye a törökkép (Türkenbild), a törökökről alkotott különböző elképzelések megszületése. Egy pillanatra sem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a keresztény Európa nem az oszmánokról formálta első törökképét, hiszen azok csak a XIII. században léptek a történelem színpadára, és töltöttek be egyre meghatározóbb szerepet. Csupán folytatói annak a törökökről megrajzolt ellenségképnek, amely már a XI. században a szeldzsuk törökökről kialakult. Ez persze nem jelenti azt, hogy semmiféle különbség nem fedezhető fel a szeldzsuk és az oszmán törökökről kialakított kép jellemzőiben. Az alapgondolat mindkét esetben egy és ugyanaz. Egyáltalán nem véletlen, hogy még a XVII. század végén is a „kereszténység ősellenségének" (hostis naturalis, Erbfeind) bélyegezték az oszmánokat. Ennek gyökerei a XI. századba nyúlnak vissza. II. Orbán pápa 1095. november 27-én, a clermonti zsinaton keresztes hadjáratra szólította fel Európa uralkodóit. Beszédében a következő szavakkal jellemezte a Szentföldet megszállva tartó szeldzsuk törököket: „egyre mélyebben nyomultak be a keresztények földjére, hét csatában győzelmet arattak, a keresztények közül sokakat lemészároltak, foglyul ejtettek, megrongálták a templomokat, és az országot a földdel tették egyenlővé."[12] E sorok rendkívül nagy jelentőségűek mondanivalónk szempontjából, ugyanis – ahogy azt majd látni fogjuk – állandóan ismétődnek az oszmán-törökökről szóló későbbi híradásokban és leírásokban is. A clermonti zsinaton az arabokat és a törököket még együttesen illették „a kereszténység ősellensége" jelzővel, ami arra utal, hogy időben még távolabb kell keresnünk a kiindulópontot. Egyenlőségjelet mégsem tehetünk a két különböző nép által megtestesített ellenségkép közé, már csak megjelenésük időpontját illetően sem. A mórokat az Ibériai-félsziget meghódítása óta így jellemezték, a törökök esetében azonban erre mindezidáig nem volt példa.[13]

A Habsburg Birodalom törökképe

„Die Türken kommen!"[14] – terjedt oly gyakran futótűzként a figyelmeztetés csaknem 300 éven át az osztrák örökös tartományok lakói körében. A bevezetőben elmondottakból kiderült, hogy a Habsburg uralom alatt lévő területek közül – elsősorban földrajzi helyzetükből adódóan –, Krajnát, Karintiát és Stájerországot érintette legelőször és legközvetlenebbül a török veszély. Vajon milyen hatást váltott ki mindez az ott élő emberekben? Milyen nyomokat hagyott ez a „találkozás" a gondolatvilágukban? E kérdésfelvetés azért is indokolt, mivel csak ily módon alkothatunk elképzeléseket arra vonatkozólag, hogy mi játszódhatott le a korabeli ember fejében, és milyen benyomások, élmények vezettek el végül a „Türkenbild" kialakulásához. Még mielőtt sor kerülne e törökkép részletes elemzésére, előre kell bocsátanom, hogy a „kereszténység ősellenségé-

[12] Sie „...immer tiefer eindrangen in das Land dieser Christen, haben sie diese siebenmal in der Schlacht besiegt, haben eine große Anzahl von ihnen getötet und gefangengenommen, haben die Kirchen zerstört und das Land verwüstet..." A pápa szóban forgó beszédének részletét Kocadoru, Yüksel idézi munkájában. V. ö. *Kocadoru*, 1990. 29. o.

[13] Uo. 2–32. o.

[14] *Bauer*, 1982. 7.o.

ről" egységes kép sohasem létezett. Ezen állítás helyességét látszik alátámasztani az indogermán „ghostis" („idegen") szó jelentésének kétféle értelmezése. E fogalmat ugyanis egyszerre használták az „ellenség" és a „vendég" megjelölésére.[15] E jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy valójában mindig az adott szituáció és az „idegennel" találkozó közösség tulajdonságai döntik el, hogy az adott nép pozitív, vagy negatív megítélést nyer. Általában a kétféle értelmezés együttesen van jelen, de a kontextus függvényében az egyik jellemző mindig hangsúlyozottabban érvényesül. Ez a kettősség lesz a törökökről megrajzolt kép alapvető jellemvonása, amelyben kezdetben egyértelműen a negatív konnotáció a meghatározó. E megállapítás természetesen magyarázatra szorul. Kiindulópontként azon tényezőket érdemes figyelembe vennünk, amelyek a törökkép kialakulásában szerepet játszottak. Az állandó, közvetlen katonai fenyegetés, valamint annak gazdasági vonatkozásai („Türkensteuer") mellett kiemelendő, hogy csaknem 300 éven át a keresztény Európa (és benne a Habsburgok vezette birodalom) állt szemben egy teljesen idegen vallás és kultúra, az iszlám követőivel. Mindez természetesen kulturális, nyelvi, világnézeti és az élet nagyon sok területére kiterjedő különbségeket foglal magában. Ehhez társul még, hogy a törökök a távoli kelet titokzatos világából érkeztek, ahol az általunk vizsgált régióból csak nagyon kevesen fordultak meg. Így teljesen érthető, hogy a félelem mellett bizonyos fokú kíváncsiság is kialakult. Ezen okok magyarázzák az osztrák örökös tartományokban kialakult törökkép két alapvető jellemvonását: az európaizálást és a sztereotípizálást.[16]

Az európai ruhába bújtatott Oszmán Birodalom

A XVI. század közepéig csak kevesen mondhatták el magukról a Habsburg Birodalom lakói közül, hogy személyes tapasztalatokkal rendelkeznek az Oszmán Birodalomról, az ott uralkodó viszonyokról, szokásokról, illetve a keretei között élő emberekről. Pontosan ezzel magyarázható, hogy a különböző leírásokban európai fogalmakkal próbálták megragadni azt az egzotikus, az „ezeregyéjszaka meséihez" hasonlított titokzatos világot. Sok mindenről árulkodnak a különböző ábrázolásokon újból és újból feltűnő, európai ruhába öltöztetett, sőt európai vonásokat viselő alakok. Vajon milyen célt szolgált ez az ábrázolásmód? Mivel meglehetősen kevés megbízható és a valóságnak ténylegesen is megfelelő információ állt rendelkezésére, a XV–XVII. század embere saját fogalmaival próbálta értelmezni a számára ismeretlen világot. Felvetődhet a kérdés, miért volt erre szükség? Ne felejtsük el, hogy rettegett ellenségről volt szó! Már nagyon korán, az oszmánok európai expanziójának megindulásától és a könyvnyomtatás feltalálásától párhuzamosan, sorozatban jelentek meg leírások az Oszmán Birodalomról, amelyek szerzői így kísérelték meg kielégíteni a mindig újabb és újabb információra éhes közönség kíváncsiságát, amely az 1680-as évekre sem hagyott alább.[17] Erre az egyik legjobb bizo-

[15] A különböző szótárakban a következő magyarázatokat találjuk: *ghostis*, lat. hostis, Fremdling, *Feind, Kriegsfeind*, lat. hospes, Fremder, Fremdling, *Gast, Gastfreund*. In: *Kluge*, 1989. 300. o.; *Pokorny*, 1989. 453. o.

[16] *Grothaus*, 1985. 70. o.

[17] *Vocelka*, 1988. 29–30. o. Az Oszmán Birodalomról született korai leírásokról l.: *Tardy*, 1977., valamint *Fügedy*, 1976. Mindkét utóbb idézett műben megtalálható a „Magyarországi György barát értekezése a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról" címet viselő leírás. E munkát Luther 1529-ben (Bécs ostromának éve) ismét kiadta német nyelven, tehát tartalma ismertté válhatott a német nyelvterület lakói számára is. E mű minden valószínűség szerint nagyban hozzájárulhatott Luther törökképének megváltozásához., amiről az ezután keletkezett törökellenes írásai tanúskodnak. Luther törökképére vonatkozóan l.: *Hoyer*, 1983. 30–35. o.

nyítékul egy augsburgi szerző, Johann Christoph Wagner két munkája szolgál. Érdekességüket az adja, hogy mindkettő a felszabadító háború idején (1685 és 1687) íródott. Ha belegondolunk, hogy ekkor már közel 300 év eltelt az első jelentős, német nyelvterületre történt betörés (1469) óta, akkor valójában felvetődhet a kérdés, mennyi ismerettel rendelkeztek a Habsburg Birodalom alattvalói a törökökről? Mivel e két alkotás az egyik legjelentősebb birodalmi városban, Augsburgban jelent meg, alkalmasak arra, hogy az egész német nyelvű régióra vonatkozó következtetéseket vonjunk le belőlük. Indoklásul el kell mondanunk, hogy a törökkép elsőként az osztrák örökös tartományokban alakult ki, melyet a Német-római Császárság többi területei, többletinformáció hiányában, csaknem „készen" vettek át, vagyis különbség alig lelhető fel, ami persze azzal is magyarázható, hogy azok a területek kívül estek az oszmán terjeszkedés hatósugarán, legfeljebb a veszély tudata gyűrűzött el odáig.

Mindkét mű már a címlapon Magyarország és a Török Birodalom részletes leírását igéri. Főcímük azonos: „Delineatio Provinciarum Pannoniae et Imperii Turcii in Oriente". Az 1687-ben íródott mű[18] alcímében utalás történik az Oszmán Birodalom történelmének bemutatására: „Ein historische Beschreibung Deß Ottomannischen oder Turkischen Reichs. Ursprung und Wachstum desselben gegen vielen Landern sonderlichen aber gegen ermeldtem Königreich Ungarn bißhero außgeubten Tirrannischen Feind – und Gewaltthatigkeiten. Anjetzo [értsd: 1687] aufs neue ubersehen corrigirt und vermehrt mit einem auß-Furlichen Bericht von dem Religion und denen Turkischen Hecten wie solche von Der Machometischen Religion und denen Turkischen Hecten wie solche von Busbetio Della Balle und Ricaut beschrieben Werden". Érdekesnek tűnhet a címben a „corrigirt" szó használata, ami az 1685. évi mű átdolgozásán kívül arra is utalhat, hogy maga a szerző is tisztában volt azzal, hogy a törökökről számos hamis elképzelés jár szájról szájra az érdeklődők körében. Pontosan ezért tesz ígéretet arra, hogy az Oszmán Birodalomban személyesen megfordult személyek történeti leírásaiból, útleírásaiból merítve (konkrét személyekre is hivatkozva: „Busbecq, Della Balle, Ricaut") kísérli meg az érdeklődő olvasó igényeit kielégíteni: „Dem curiosen Leser zu lieb und Nachricht Belustigung Und Nutzen aus den bewahrtesten Historieen schreiben solcher Lander durch-Gereisten eigener Erfahrung und in offenen Druck gegeben Reiß-Beschreibungen besten Fleisses." Az első lapon található rézmetszet megkönnyíti az olvasónak a földrajzi tájékozódást a törökök eredetére vonatkozóan. Négy égtájat láthatunk: Európa, Ázsia, Amerika és Afrika. Az „Asia" feliratú kép közepén törökruhás alak ül, aki szemét a távolban zajló csata irányába fordítja, és kezével is abba az irányba mutat.

A szerző külön fejezetet szentel a muszlim vallás, valamint az Oszmán Birodalomban működő hivatalnokok bemutatásának. Érdekes módon itt egy, már korábban is megfigyelhető jelenségnek lehetünk ismét tanúi. Bármennyire furcsának tűnik, mindkét esetben pozitív kép tárul elénk, és a szerző szinte azt sugallja olvasóinak: mindezt követendő példaként kellene a Német-római Birodalomban is szem előtt tartani. Gondoljunk csak arra, milyen gyenge volt a központi hatalom I. Lipót uralkodása idején, ami a hivatalnokainak tekintélyére is kifejtette hatását. Ezzel szemben a „Muffti" olyan nagy tiszteletnek örvend, hogy ítéletét a „Groß-Turck" (azaz a szultán) sem bírálja felül.[19]

[18] *Wagner Norimberg*, 1687.

[19] Uo. 129–138. o.

Az 1685-ben kiadott mű[20] az adott év hadieseményein kívül különös részleteséggel mutatja be a „Turckischer Hof" felemelkedését, az Oszmán Birodalomban élő embereket, állatokat, növényeket és az európai ember számára ismeretlen ritkaságokat.[21] A szultán ábrázolásánál Wagner forrásként a „Turkischen Hof"-nál szolgáló két személy szóbeli beszámolója mellett egy útleírást említ. Ezek alapján az „Ottomán Birodalom" élén a „török császár" (der Turckische Kayser) áll, aki abszolút monarcha és abszolút hatalommal rendelkezik alattvalói felett, akiket a rabszolgáinak tart. Parancsait úgy követik, mintha azok magától az istentől származnának. Habár a hatalom zsarnoki, és néhány hiba azért fellelhető benne, a janicsárok és az egyszerű nép (Das gemeine Volk) mégis rendelkezik némi beleszólási joggal. Nagyon gyakori – és nem csak a reformáció időszakában –, hogy az iszlám vallást és annak gyakorlását példaképként említik a keresztények számára. A „Mufti", akit Wagner e művében a legtekintélyesebb papnak (oberster Priester) nevez, rendkívüli tekintélyét mutatja, hogy rajta kívül nem létezik több olyan ember a világon, aki előtt a szultán feláll, amikor fogadja. Megtudhatjuk, hogy e monarchia legmagasabb méltóságának viselője a „Groß-Vezier" (a főminiszter), a szpáhik közé pedig azok tartoznak, akik a birodalom „nemességét" (Reichs-Adel) alkotják. Tehát láthatjuk, hogy teljesen európai mintára és teljesen saját fogalmaik szerint képzelték el és mutatták be az Oszmán Birodalom felépítését és működését.[22]

A sztereotípiák

A Habsburg Birodalom emberének törökképét olyan mozaikhoz hasonlíthatjuk, amely nagyon sok apró részletből tevődik össze. A fent elmondottak ennek azonban csak egy igen csekély hányadát fedik, ugyanis korántsem a pozitív benyomások határozták meg a törökkép alapvető jellemzőit. Már a XVI. század első évtizedétől kezdve egyértelműen a negatív jelzők váltak hangsúlyossá, ami nem jelent mást, mint hogy a „kereszténység ősellenségét" meglehetősen egyoldalú módon kegyetlennek, vérszomjasnak, zsarnokinak és ördöginek bélyegezték. E negatív jelzők a törökök jellemzésénél alkalmazott sztereotípiák[23] közé tartoznak, amelyek összességükben a Habsburg Birodalom lakóinak mentalitását tükrözik, ami leginkább a különböző ítéletekben és előítéletekben jut kifejeződésre. Ha a társadalmi érintkezésben betöltött funkciójukat tekintjük, akkor elfogadhatjuk Werner Koller véleményét: alkalmazásuk megkönnyíti a más, az adott népcsoportétól különböző, idegen kultúrák és a hozzájuk tartozó emberek értelmezését. A problémát az jelenti, hogy elsősorban olyan érzelmi és bíráló célzatú általánosításokkal van dolgunk, amelyek általában alig felelnek meg a valóságnak. A verbális sztereotípiákkal kapcsolatban a nyelvészek többsége azon az álláspontón van, hogy azok kialakulásához egyáltalán nem szükséges a szóban forgó népcsoporttal való közvetlen kapcsolat. Elegendőek a kommunikáció révén továbbított információk.[24] Ezzel tulajdon-

[20] *Wagner Norimberg*, 1685.

[21] Uo. 119–154. o.

[22] Uo. 130–138. o.

[23] A sztereotípia szó helyett használhattuk volna akár a klisé, toposz kifejezéseket is, ugyanis nagyon nehéz őket egymástól egyértelműen tartalmilag elkülöníteni. Alapvető közös vonásuk, hogy évszázadok tapasztalatai, reflexiói kristályosodnak ki bennük. L.: *Koller*, 1998. 1–16. o.

[24] *Wenzel*, 1978. 40. o., és *Koller*, 1998.

képpen választ is kaptunk az első fejezetben feltett és nyitva hagyott kérdésre, amely az ellenségkép kialakulásának körülményeire, illetve okaira vonatkozott. A fent elmondottakból kiderül, hogy nem feltétlenül szükséges az ellenséggel való közvetlen konfrontáció az ellenségkép megszületéséhez, hiszen már a róla érkező hír is ugyanazon hatást váltja ki a befogadó közegben. Pontosan ezzel magyarázható a klisék nagy száma, valamint az a tény, hogy ellenállnak mindenféle változásnak, különösen az olyan tapasztalásoknak, amelyek eredeti tartalmuk helytelenségét bizonyítanák.[25] A tradíció fogalma Michel Foucault értelmezésében ugyancsak ezt a megállapítást igyekszik alátámasztani. Eszerint a tradíció lényege az, hogy az egyidejűleg szukcesszív és analóg jelenségeknek időben is tartós formát ad, amely lehetővé teszi a történelem ugyanazon sémák alapján történő értelmezését és újragondolását, figyelmen kívül hagyja a már a kezdet kezdetén meglévő különbségeket, aminek következménye az esetleges új, módosító hatással bíró információk mellőzése, ez pedig elvileg kizárja mindenféle változás lehetőségét.[26] Dolgozatom, alapvető célkitűzésének megfelelően, ezen utolsó gondolatot igyekszik cáfolni. „Sztereotípiák alkalmazásával bizonyos csoportokhoz tartozó egyének diszkriminálása történik, megkönnyítik a propagandagépezet működését, segítségükkel ellenségképek születésének lehetünk tanúi, amelyek igazi funkciójukat a háborús konfliktusok idején töltik be."[27] Mondanivalónk szempontjából a „propagandagépezet működése" és az „ellenségkép születése" emelendő ki ezen idézet soraiból, az ellenségkép ugyanis mindenkor a hatalmi propaganda termékének tekintendő. Különösen igaz e megállapítás a „Türkenbild" esetében, mivel a császári udvar a rendelkezésre álló eszközök segítségével mindent elkövetett annak érdekében, hogy az alattvalók gondolatvilágából egy pillanatra se tűnjön el a veszély tudata, tehát a fő cél voltaképpen a törökellenes hangulat szítása volt. Habár e propagandagépezet működésének, eszközeinek részletes bemutatására később kerül sor, már most le kell szögeznünk, hogy az általa alkalmazott klisék alapvetően meghatározták a törökkép jellemzőinek kialakulását és majdani formálódását.

Felvetődhet a kérdés, vajon milyen források segítségével rekonstruálható a XV–XVII. században élt emberek ellenségképe? Befolyásolták-e a kortársak írásai a törökökről alkotott elképzelések kialakulását? Ez utóbbi kérdésre mindenképpen igenlő választ kell adnunk. Bizonyítékul Jakob Unrest krónikája szolgál. Elsőként ő tudósít a törökök 1469. évi betöréséről: „Mindenkit rabságba hurcoltak, öreget és fiatalt egyaránt legyilkoltak (...), a gyerekeket karóba húzták (...), az állapotos anyákat meggyalázták, minden templomot felgyújtottak és kiraboltak...."[28] E sorok idővel toposszá váltak, amely évszázadokra meghatározta a törökkép jellemzőit. Unrest krónikájának jelentőségét mutatja, hogy Stájerország, Karintia és Krajna későbbi „történetírói" az ő munkáját tekintették fő forrásnak és általában szó szerint idézték szavait.[29] Természetesen fellelhetők bizonyos különbségek a nemesi és a népi kultúra törökképe között, de alapvetően megállapítható, hogy a felszaba-

[25] *Koller,* 1998. 1–7. o.

[26] *Foucault,* 1997. 33. o.

[27] *Koller,* 1998. 5. o.

[28] *Kocadoru,* 1990. 111. o. „Sy (die Türken) vienngen yeden mann, alt und chindt haben sy getodt (...), die kind an die zewn gespiest (...), frawen in den kindlpetten verfuert, die kirchen all verprannt und perawbt..."

[29] Erre példa Manfred Straka „Im späten Mittelalter, Grenzland Steiermark" című alkotása, amelynek leírásai szó szerint megegyeznek az Unresttől idézett sorokkal: „Sie (die Türken) fingen und töteten jung und alt, spießten Kinder auf Zäune (...), vergewaltigten Frauen im Kinderbette, notzüchtigten Frauen und Jungfrauen zu Tode, beraubten und verbrannten Kirchen." L.: *Kocadoru,* 1990. 111. o. Meg kell említenünk Megiser és Valvasor krónikaírók nevét is. V. ö. *Wiesenberger,* 1986. 181. o.

dító háború kezdetéig a különböző társadalmi rétegek törökképét vidéken és a városokban is az ellenség betörései határozták meg: hirtelen, gyors rajtaütések, amelyek ütlegeléssel, gyilkossággal és gyújtogatással kapcsolódtak össze, majd pedig általában járványok és éhínség kitörése nehezítette a lakosság sorsát. Mindez elsősorban a népi kultúra alkotásaiban követhető nyomon. A törökökről szóló mondákban és legendákban rendre visszatér egy igen jellemző kép: teljesen mindegy, hogy Stájerországban, Karintiában, Krajnában játszódik-e cselekményük, a törökök mindig rátörnek a vidékre, és rabolnak, gyilkolnak, településeket égetnek fel, egyszóval mindenütt szenvedést és nyomorúságot hagynak maguk után.[30] Természetesen felmerül a kérdés, milyen mértékben adhat hitelt a történész a mondákban megjelenített eseményeknek, vagyis nem teljesen tisztázott a történelmi forrásértékük. Mégsem hagyhatjuk őket figyelmen kívül, ugyanis egy, a történetírás által nagyon sokáig perifériku san kezelt szférába vezetnek el, a „kisemberek" világába, akiknek a hozzájárulása nélkül valójában teljesen elképzelhetetlen lett volna a török elleni védekezés bármilyen formája. E mondák elsősorban a mentalitástörténet számára bírnak forrásértékkel. A címek tulajdonképpen önmagukért beszélnek: „Das Türkenkreuz" (Törökkereszt), „Die Blutgasse" (A vérrel borított utca), „Die mißhandelte Großmutter" (A megbecstelenített nagymama), „Der erblindete Pascha" (A megvakított pasa) stb.[31] Nemegyszer előfordul, hogy a népi kultúra eme alkotásaiban bátor férfiak és asszonyok fognak fegyvert a kegyetlen oszmánok ellen és természetesen le is győzik őket.[32] Ez valójában nem más, mint a pszichológiai önvédelem egyik formája.

A fent bemutatott képet a legtöbb kutató a törökök jellegzetes harcmodorára vezeti vissza. Főként az akindzsikra kell gondolnunk, akiknek már az említése is elegendő volt ahhoz, hogy pánik törjön ki a lakosság körében. A különböző forrásokban, mondákban és legendákban szereplő „Renner und Brenner", „Senger und Brenner", valamint a „Sackmann", „Sackleute" kifejezésekkel általában őket illették.[33] Az első kettő a harcmodorra utal, vagyis a rendkívüli gyorsasággal vágtató akindzsik váratlan és kegyetlen rajtaütéseire, az utóbbiak pedig egy középkorban használt szóra vezethetők vissza (középfelnémet „sakman" = „Troßknecht").[34]

Ezáltal választ kaptunk a korábban feltett kérdésre, hogy milyen nyomot hagytak a törökök betörései a közvetlenül veszélyeztetett területek lakóiban, akik az oszmántörököket vad, fosztogató, gyújtogató katonaként ismerték meg. Ezek a kizárólag negatív élmények határozták meg a törökkép kialakulását, amelynek jellemzői egészen a felszabadító háború kezdetéig teljesen változatlanok maradtak, és csak a császáriak első sikerei után indult meg változás. Egy hipotézis azonban csak akkor állja meg a helyét, ha az források segítségével is bizonyítást nyer. A „Türkenbild" konstans jellegét látszik igazolni egy XVII. századi krónika, amely az oszmánok 1480. évi betöréséről tudósít. Írója elsősorban szóbeli elbeszélésekből, esetleg korabeli feljegyzésekből merített, de Günther Jontes véleménye szerint a szóbeli elbeszélések játszották a meghatározóbb szerepet. Mindez azt bizonyítja, hogy még a XVII. században is nagyon elevenen élt az emberekben a korábbi szenvedések emlékezete. Érdekes módon ugyanazok a képek tárulnak

---

[30] A törökökről szóló mondák bővebb elemzéséhez l.: *Brunner,* 1986. és *Petzoldt,* 1993., valamint *Bauer,* 1982.

[31] *Bauer,* 1982.; *Petzoldt,* 1993. 148–162. o.

[32] *Jontes,* 1983. 2. o.

[33] *Brunner,* 1996. 4–6. o.

[34] *Wiesenberger,* 1986. 181. o.

elénk, amelyek már II. Orbán pápa beszédében is jelen voltak, és mindvégig meghatározták a törökről alkotott elképzeléseket. Tehát egészen az 1680-as évekig igaznak tekinthetjük azt az állítást, hogy a sztereotípiák rendkívüli módon ellenállnak mindenféle változásnak. „Az 1480. év augusztus 7-én a törökök titokban és álnok módon betörtek az országba, és egész Stájerországot kíméletlenül végigpusztították, Isten házait és a templomokat felgyújtották, a keresztet kihajították, lábbal taposták, (...) , a papokat megégették, a szentképeket megrongálták, senkit sem kímélve sok férfit, nőt és gyermeket láncra verve elhurcoltak. Senki sem volt biztonságban a hegyekben sem, mindenütt halott emberek és állatok feküdtek, és nem volt senki, aki eltemethette volna őket; részben a kutyák és a farkasok táplálékává váltak, részben pedig a kutakba dobták őket; miközben mindenütt akkora bűz terjengett, hogy az életben maradottaknak nem volt maradásuk. A rettenet, a hangzavar és a bűz következményeként megjelent a halál, és rengeteg ház vált üressé. Nagy éhség is sújtotta az embereket, volt, aki már négy hete egy falat kenyeret sem evett, az időjárás ugyanis minden évben tönkretette a termést; a borok savanyúak és drágák lettek; hosszú ideig nem volt béke az országban, majd a magyarok is felkeltek és várakat foglaltak el, az országot rablással és gyújtogatással rontották... A törökök által nyomorúságossá tett időben Isten megvédelmezte e templomot, amikor a törökök a leitendorfi mezőn voltak, az apát a konvent kíséretében égő gyertyákkal Szent Lambert templomához ment. Erre a törökök, amikor át akartak kelni a Murán, a templom tetején lévő védőszenteket, Szent Lambertet, Szent Balázst, Szent Györgyöt és Szent Oszvaldot célozták meg, de e négy védőszent kegyes védelme sértetlenül megóvta Istennek e házát a vérszomjas kutyáktól."[35]

Ez az idézet az oszmán-törökökről alkotott klisék kincsestárának tekinthető, hiszen csaknem minden szörnyűség bemutatásra kerül, ami velük kapcsolatban a korabeli emberek gondolatvilágának részét képezte. Erről tanúskodik számos fogadalmi kép és útszéli szentképes fa ábrázolása is, amelyek a fent említett cselekedeteket örökítik meg. Néhány ábrázoláson, a mondák elbeszéléseihez hasonlóan, fegyvert is fognak a törökök ellen, és elűzik őket. Ilyeneket találunk Klosterneuburgban, a settensstetteni kolostorban,

---

[35] „Darauf in dem 1480. Jahr, 7. Augusti, Seint die Türkhen heimblich vnnd verstollner Weiss in dass Landt khommen, vnnd dass Steymarch mit Raub uvnnd Prandt ohn alle Verschonung erbärmlich verhört vnd zerstört, haben die Gottheüser vnnd Khirchen verbernt, dass heilige Sacrament aussgeworffen, mit Füessen darauf getretten, in Khirchen vil gottlosen besen Fäuel vnnd Muetwillen getriben, Prüster verbrennt, die Weibsbilder geschenndt, vil Man, Weib vnd Khündt mit Khötten gebuntter hinwekh gefriert, khaines Menschen verschont. Ess war Niemandt sicher weder in Alben noch Pergen ess lagen allenthalben vil totter Leyber der menschen vnnd Vich, vnnd Niemandt war vorhanndten, der solliche begraben thette: thaills seint von Hundten vnnd Wölffen verzört worden, thailss in die Prunen geworffen vnnd verschnitt wordten, vnnd war ein sollicher Gestannkh, dass die vbrigen Menschen khaum bleiben mechten. Ess khamb auch der Sterb, wegen ddes Schröckhen vnd Geschray vnnd Gestannkh, dass etliche Heüsser ganzz öd vnnd lähr waren. Ess war auch ein grosse Theurung vnd Hungers – Noth, dass manicher Hausswürth in 4 Wochen khain Bissen Broth het, vnnd erschlug jährlich das Wetter Wein vnd Getraydt: die Wein waren fast sauer vnnd theuer, war auch lannge Zeit khain Fridt in Lanndt, dan die Unngern waren auch auf vnnd heten Besazungen in Lanndt, Markh, vnnd Schlösser, die dass Lanndt mit Raub vnnd Pranndt verderbten... In diesem Ellendt mit den Türckhen hat Gott genediglich dises Gotthauss behüet, alss die Türkhen auf dem Leitendorfferischen Feldt gewesen, ist die Abbtissin mit dem Convent mit brinnenten Kherzen khnüenter auf sanct Lamprecht zu der Capelln ganngen. Darauf haben die Türkhen, alss sie vber Muhr haben sezen wollen, gesechen mit blosen Schwerdern auf dem Tach sizen die Patronan desselbigen Khirchls, alls sanct Lambertum, sanctum Blasium, s. Georgium vnnd sanct Oswaldum, vnnd so offt sie haben wollen vber die Muhrr sezen, haben sie nach ihnen geschlagen, darüber vnzahlbare Vül ersoffen, vnnd also durch gnedige Beschüzung dieser vier Heilligen dass Gottshauss vor disen bluetgirigen hundten unverletzt erhalten worden." A krónika a grazi tartományi levéltárban található: StLa., SpA. Leoben, Sch. 178. H. 1034. A szöveget közli *Jontes*, 1983. 1. o.

Mariazellben stb.[36] A fenti idézetben arról is olvashatunk, hogy a keresztet lábbal taposták, emellett gyakori képként megjelenik egy másik toposz is: a törökök a templomokat és a kápolnákat lóistállóvá változtatták, az ostyát megetették az állatokkal, a kultuszképeket pedig sárral kenték be,[37] habár a szóban forgó esetben is a templom tetején található szentekre céloztak. Így érthető, hogy a törökök jelenlétét, betöréseit kezdettől fogva büntetésnek tartották, akiket Isten küldött a bűnös népre. Ez egyáltalán nem meglepő a reformáció és az ellenreformáció időszakában, hiszen a vallásosság nagyon fontos szerepet játszott a XVI-XVII. századi ember életében. Erről tanúskodnak a búcsújárások, körmenetek, az ún. „törökimák" mondása, „törökharangok" kongatása. E törökharangok ugyancsak a népnek az oszmánoktól való félelmét jutatták kifejezésre, és a rettegés szimbólumává váltak. A Német-római Birodalom harcoktól távol eső tartományaiban egy ideig alábecsülték a török veszélyt. 1566-ban (Szigetvár ostromának évében) az augsburgi birodalmi gyűlésen végre felismerték annak nagyságát, és elhatározták a szükséges intézkedések megtételét. Christoph von Württenberg herceg ezután rendelte el a törökharangok kongatását. Ausztriában ugyanazon évben Ferdinánd utasítására megkondultak a templomok harangjai, amellyel arra kérték Istent, hogy segítse győzelemhez a keresztény csapatokat. Érdekes módon a münsteri dóm jegyzőkönyvében is találunk egy bejegyzést, mely szerint 1594. január 22-től délben ott is megszólaltak a harangok.[38] Ez arról tanúskodik, hogy a veszély tudata a Birodalom legészakibb részébe is elhatolt.

Mivel az iszlám nem ismeri a szentháromság tanát, ellenreakcióként pontosan azt ápolták igazán a „Türkenfurcht" egész ideje alatt. Erre példa az Alsó-Ausztriában a törökök által sikertelenül ostromlott Sonntagsberg búcsújáróhely, amelyet a szentháromságnak szenteltek. Ugyanez figyelhető meg Vesztfáliában is. A korszakban gyakran kérték a védőszentek segítségét is, és mivel az osztrák örökös tartományok közvetlenül konfrontálódtak a török veszéllyel, ott sokkal több védőszentet tartottak számon, mint a Birodalom más tartományaiban. A legismertebb patrónusnak mindenütt Szent Mihály számított. A harcosok védőszentjei közül Szent Miklós és Szent Domokos érdemel említést. Ausztriában a XVI–XVII. században kívülük még Szent István, Szent Katalin, Szent Ilona, Keresztelő Szent János,[39] valamint Szent Flórián[40] nevét is megtaláljuk. A legnagyobb jelentőségűek azonban azok a Madonna-ábrázolások, amelyeken Mária félholddal látható. Ez Mária csodatévő erejét volt hivatott szimbolizálni, hogy képes széttörni a török félholdat, vagyis meggyengíteni a mohamedánok hatalmát.[41] A különböző mondákban és legendákban gyakran avatkozik bele a harcokba és dönti el a csaták kimenetelét a keresztények javára. Belső-Ausztriában és Bajorországban az uralkodók tudatosan országuk védőszentjévé emelték a Madonnát, aki köpenyével védelmez minden keresztényt. Különösen nagy jelentőségre tett szert a Mária-kultusz az ellenreformáció megindultával. A török elleni felszabadító háború idején a keresztény sereg élén, legfőbb „hadparancsnokként" jelenítették meg. A vallás és a hatalmi politika szoros összefüggé-

---

[36] *Göllner*, 1978. 137–170. o.

[37] Mellesleg kalandozó eleink is ezt művelték, s a visszafoglalás után a török türbék, dzsámik lóistállók, raktárak lettek. Érdekes módon a krónikaíró a magyarokat is megemlíti, sőt párhuzamba állítja őket a törökökkel.

[38] *Özyurt*, 1972. 31–32. o.

[39] Uo. 30–31. o.

[40] Mivel a törökök rettegett harci fegyverei közé tartozott a falvak felgyújtása, ezért a „Türkenfurcht" idején különös jelentőséget tulajdonítottak e védőszentnek. V. ö. *Mezler-Andelberg*, 1986. 180. o.

[41] *Özyurt*, 1972. 31. o.

sét mutatja, hogy gyakran az ég királynőjeként ábrázolták a Habsburgok családi koronájához nagyon hasonló koronával a fején.[42] Számos vallási ünnep őrzi mind a mai napig a törökökkel való konfrontáció emlékét. Például St. Benediktenben, Knittelfeld közelében 250 éve minden évben ugyanazon a napon hálaadó körmenetre kerül sor, méghozzá oly módon, hogy közben egy 15 m magas „törökgyertyát" visznek körbe. E szokás keletkezését legenda őrzi, mely egy 1479–1480-as eseményre vezethető vissza. Megtudhatjuk, hogyan menekült meg csodával határos módon a templom attól, hogy a törökök, szokásukhoz híven, a levegőbe röpítsék.[43]

Ha kritikus szemmel végigtekintjük a törökök eddig bemutatott állítólagos kegyetlenségeit, akkor kétségtelennek látszik, hogy azok vagy nem felelnek meg a valóságnak, vagy pedig nem térnek el a korabeli hadakozási módtól. Ha összehasonlítjuk e legendákat és mondákat más német nyelvű régiók emlékeivel, akkor azt látjuk, hogy pl. Pfalzban 1688–1697-ben a franciák ugyanolyan nyomorúságot hagytak maguk után, akárcsak a törökök – és ugyanúgy meggyalázták a szentképeket. Mindez megvilágítja, hogyan tipizálódhatott a XVII. század második felében egy olyan ellenségkép, amelynek keretét voltaképpen több „ellenség" töltötte meg tartalommal. A XVII. század végi összetett „Feindbild" részletes bemutatása egy későbbi fejezet témája, azonban az eredeti, tényleges törökkép ismeretéhez ez is elengedhetelen követelménynek tekintendő. Arra is utaltunk már, hogy ezek a tipikus, kitalált ellenségképek a császári, valamint az egyházi propaganda, és így egyben a barokk termékei,[44] habár korábbi propagandasztikus célzatú alkalmazásuk is ismert. Természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a mondákban és legendákban megrajzolt kegyetlen képek ténylegesen is megörökítést nyertek a röplapok és újságok rézmetszetein. Gyakoriak az olyan ábrázolások, amelyeken a törökök kerítésekre vagy lándzsákra, csecsemőket nyársalnak fel, illetve gyermekeket karddal hasítanak ketté. Karl Vocelka véleménye szerint itt nem csupán egyszerűen a katonák kegyetlenkedéseinek megjelenítéséről van szó, hanem sokkal inkább a keresztény ikonográfia hatásáról, ugyanis ezek a jelenetek meglehetősen hasonlítanak a betlehemi gyermekgyilkosságra. Tehát ismételten egy toposz kialakulásának vagyunk tanúi. Ebbe az elképzelésbe pontosan beleillik a szultánról és általában a törökökről alkotott ellenségkép átvitele Krisztus szenvedésének történetére, amelynek ábrázolása során a „gonosz" Pontius Pilatust gyakran törökként ábrázolták.[45] E jellegzetes „Türkenbild" azonban nem korlátozódott csak az osztrák tartományokra, hiszen a politikai, ke-

---

[42] *Mezler-Andelberg,* 1986. 179–181. o.

[43] *Wiesenberger,* 1986. 184. o.: „Sáskák pusztították el a szántókat, ezután a török véreb érkezett az országba, a Mura menti területeket a földdel téve egyenlővé, embert és állatot legyilkolt, csapást mért szegényre és gazdagra egyaránt, házakat és falvakat égetett fel és lerombolta a templomokat. Ekkor olyan nagy éhínség keletkezett, hogy az emberek kenyér helyett a fák kérgét ették. A törökök St. Benedikten templomát is le akarták rombolni, de nem találták meg, ugyanis minél inkább közelítettek, az Isten házát egy magas bozót takarta el a szemük elől. A megfélemlített lakosok elhatározták, hogy veszély elhárítására egy több mázsás viaszgyertyát áldoznak. Szegénységük miatt azonban nem voltak képesek egy ilyen súlyú gyertyát beszerezni, ezért megelégedtek annak utánzatával, méghozzá oly módon, hogy egy hosszú botot spirálformában viasszal vettek körül. Amikor később az ellenség ismét támadott és St. Benediktenben e furcsa gyertyát meglátta, magával vitte és kicserélte egy puskaporral töltött ólomcsőre, azzal a szándékkal, hogy azt meggyújtva a templomot a levegőbe röpítik. Szerencsére időben észrevették a cselt. A gyertyát azonban hosszú időre megőrizték és csak 1713-ban, majd később 1855-ben cserélték ki egy újra."

[44] *Grothaus,* 1983. 66–70. o.

[45] V. ö. *Vocelka,* 1977. 32. o. Ugyanezt a véleményt képviseli Grothaus is. Ő Bécsben, Bad Ischlben és Lambachban említ ilyen ábrázolásokat. V. ö.: *Grothaus,* 1983. 67–68. o.

reskedelmi és egyéb kapcsolatok révén a Habsburgok más tartományaiba is begyűrűzött a veszély tudata, miként a fentiekben erre már utaltunk. Az ott élők, habár nem voltak közvetlenül érintettek, kíváncsiak voltak a „pogány" és kegyetlen népre, így az információáramlás következtében ott is kialakult a sztereotíp törökkép, amelyet a nép fantáziája új elemekkel is tarkított. Ez majd csak a XVIII. században változott meg.

Az uralkodói propaganda és médiái a török elleni felszabadító háború idején

A törökkép megváltozása, illetve átalakulása csak része annak a folyamatnak, amely a XVIII. századtól kezdve új minőség születését eredményezte nem csak a politikai viszonyok terén, hanem az emberi kultúra vonatkozásában is. A fordulat szellemtörténeti alapját a bekövetkező politikai események szolgáltatták, s elsősorban a Bécs ostromától (1683), a karlócai békéig (1699) terjedő időszak történéseit értjük alatta. Az 1680-as évektől kezdve felcsillant annak reménye, hogy a Habsburg Birodalom és vele együtt egész Európa megszabadulhat a töröktől. Ennek következtében megnőtt az érdeklődés és az igény a mindig naprakész, friss információk iránt, és ez a kultúra területén is éreztette hatását. Az érdeklődés mögött anyagi érdekek is meghúzódtak, amelyek a Habsburg uralkodó politikájával és hatalmi törekvéseivel függtek össze. E ponton kapcsolódnak össze a katonai és gazdasági tényezők – mint a császári politika mozgatórugói –, valamint az uralkodói propaganda, amely e politika célkitűzéseinek megvalósulását volt hivatva elősegíteni. Mindez a „befolyásolás" fogalmával függ össze. Michel Foucault szerint e fogalom – „amely túl mágikus ahhoz, hogy teljes mértékben értelmezni tudnánk" – a különböző tudattartalmak és a kommunikációban jelen lévő tények átvitelének támaszát jelenti. Egymáshoz hasonló és ismétlődő jelenségeket helyez ok–okozati viszonyba. A földrajzi és időbeli távolságot átugorva fűz össze különböző egységeket, amelyek az „egyén", „alkotás", „fogalom", „elmélet" kategóriákkal fejeződhetnek ki."[46] Vajon igazolja-e az I. Lipót udvarából kiinduló propaganda a befolyásolás lényegének e megfogalmazását?

A császári propaganda inditékai

„A háborúhoz három dologra van szükség: monete, monete e piú monete (pénz, pénz és megint pénz)".[47] I. Lipót császár helyzete mutatja igazán, mennyi igazság rejlik ebben az oly sokszor idézett mondásban. A tizenötéves, majd még inkább a harmincéves háború hatalmas költségei következtében a Habsburg kormányzat igen súlyos anyagi gondokkal küszködött a XVII. század második felében, így már a felszabadító háború kirobbanásakor is. Mivel az osztrák örökös tartományok teljesítőképessége szerény volt, a császár a birodalom egyéb rendjeinek adómegajánlására volt utalva.[48] Mindez döntően befolyásolta a Habsburgok politikáját a XVII. század utolsó két évtizedében. Egyáltalán

[46] *Foucault,* 1997. 33–34. o.

[47] *Vocelka,* 1977. 20. o.

[48] A Habsburgok bevételeire és pénzügyi nehézségeire vonatkozóan – amelyeket a francia uralkodó hódító törekvéseinek következtében 1688-tól kirobbanó kétfrontos háború is súlyosbított – bővebben l.: Buda Expugnata 1986. 873–875. o. Konkrétan az osztrák tartományok szerepvállalásához l. Pickl, Othmar tanulmányait: *Pickl,* 1992. 296–342. o.; *Pickl,* 1990. 81–90. o.; *Pickl,* 1977. 105–136. o.

nem véletlen, hogy a hivatalos álláspont szerint (amely a röpiratokban és a korabeli sajtó termékeiben is megfogalmazást nyert) nem a magyarok, hanem a Lotharingiai Károly, Miksa Emánuel, Bádeni Lajos és Savoyai Jenő vezetése alatt harcoló, győztes császári hadak és szövetségeseik foglalták vissza a hódoltsági területeket a töröktől. Az említett nevek mögött egy-egy német tartomány, illetve választófejedelemség neve bújik meg, amelynek rendjei anyagi hozzájárulásukkal finanszírozták a felszabadító háborút.[49] A tartományi gyűlések és városi tanácsülések jegyzőkönyvei[50] bizonyítják, hogy a tárgyalt korszakban (1683–1699), I. Lipót első segélykérésétől kezdve, egy-egy hadiesemény előtt mindig a rendek, illetve a városi polgárok vezetőinek tanácskozásaira került sor a török elleni háború költségeinek fedezésére szolgáló adó (Römermonat) megajánlásával kapcsolatban.

„Die Neuenzeitungen sind der Herren und Potentanten Steuerruder, damit sie nämlich ihren Stato leiten und gubernieren. (A hírek az uralkodók és a hatalmasságok számára a kormányrudat jelentik, amellyel államukat irányítják és kormányozzák.)"[51] E sorok, amelyek Gregor Wintermonat „Zehnjährige Historische Relation" (1609) című művéből származnak, arról tanúskodnak, hogy az alattvalók számára is nyilvánvaló volt, milyen nagy jelentőségű volt a megbízható és aktuális információk birtoklása a hatalmon lévők számára. Témánkkal összefüggésben alapvető a szerző azon állítása, hogy török közmondással van dolgunk. Kiemeli, hogy az Oszmán Birodalom és Velence sikereiket annak köszönhették, hogy vezetőik korán felismerték, milyen fontosak a „Neuenzeitung"-ok, vagyis az aktuális információk a kormányzás szempontjából.[52] Meglehetősen furcsának tűnhet az e fajta magyarázat, ha belegondolunk, hogy a szerző a „kereszténység ősellenségének" államát említi követendő példaként. Ez is alátámasztja korábbi megállapításunkat: az oszmánokról sohasem létezett egységes kép; sokkal inkább ambivalens elképzelések sorozata tárul elénk. I. Lipót udvara is nagy hangsúlyt fektetett a rendek és az ún. „gemeiner Mann" tájékoztatására, amellyel többek között a „Türkensteuer" fizetését kívánta motiválni. Ezzel valójában nem tett mást, mint az ellenség példáját követte.

A XV. század óta kiépülő európai kommunikációs hálózatban Velence mellett Nürnberg játszotta a döntő szerepet.[53] Oda futottak be a szintén fontos hírközpontból, Augsburgból, valamint a más területekről érkező hírek és onnan történt továbbításuk a Birodalom többi városába.[54] Az információtovábbítás tekintetében a XVII. század második felében fontos változás ment végbe. 1672-ben létrejött az állandó tábori postaszolgálat, amelynek postamesterévé a császár Karl Graf von Paart nevezte ki. Bécs 1683. évi felszabadulásával a katonai események színtere áthelyeződött Magyarországra, és egészen Belgrádig, illetve Erdélyig tolódott ki. A hatalmas hadszíntérre kiterjedő tábori

[49] Az egyes tartományok szerepvállalását és anyagi hozzájárulását illetően l.: *Miksch,* 1986. 581–600. o.; *Kohnke,* 1986. 603–637. o.; *Schwertl,* 1986. 687–723. o.

[50] Ilyenek például a Köln Város Levéltárában őrzött tanácsülési jegyzőkönyvek. *Schwertl,* 1986. 747–753. o.

[51] *Mörke,* 1995. 18. o.

[52] *Schröder,* 1995. 7. o.

[53] Az európai kommunikációs rendszer kiépüléséhez és működéséhez l. *Pieper,* 1995. 7. o.

[53] Uo. 45–60. o.

[54] A legfontosabbak Augsburg, Frankfurt, Köln, Lipcse és Breslau. Érdekes módon ezekben a városokban sokkal több „Türkenzeitung"-ot találunk, mint a legfontosabb információs központban, Nürnbergben. Ennek oka valószínűleg az, hogy Nürnberg csak az információgyűjtő és továbbító funkcióját töltötte be. A Német Birodalomban működő információs hálózatra vonatkozóan l.: *Sporhan-Krempel,* 1968.

postahálózat működtetése nagy anyagi haszonnal járt. A kiépítését és működtetését engedélyező privilégium elnyeréséért rivalizálás kezdődött Taxis birodalmi postamester és az örökös tartományokbeli főpostamester, Paar között, melyet végül 1689-ben az egész birodalom területére Paarnak sikerült megszereznie.[55] E tények bizonyítják, hogy a török elleni felszabadító háború hadieseményeiről szóló hírek továbbítása a német városok felé biztosítva volt. Ha a Habsburg uralkodó helyzetét tekintjük az 1683–1699 közti időszakban, akkor helyt kell adnunk annak a megállapításnak, hogy „elsősorban ott kell számolnunk nagy számú röpirattal, ahol a központi hatalom időlegesen vagy tartósan gyenge volt, és ahol (ebből kifolyólag) bizonyos mértékű „sajtószabadság" honolt.[56] Anglia és Hollandia esetében azonban ez nem teljesen igaz, ugyanis a XVII. század második felében ezekben az államokban is jelentős propagandatevékenység folyt, holott a központi hatalom helyzetét egyáltalán nem nevezhetjük válságosnak. Ebből következik, hogy az I. Lipót udvara által folytatott törökellenes propaganda nem csupán az uralkodói hatalom bizonyos mértékű gyengeségének fogható fel, hanem olyan jelenségként kell értelmeznünk, amely a korabeli politikai rendszer működésének szerves részét képezte. Ez azt bizonyítja, hogy a Habsburgok vezette Német Birodalom is részese volt annak a fejlődési folyamatnak, amely a *Respublica Christiana* felbomlásában és a majdani nemzetállamok kialakulásában öltött testet, és ami egy új európai hatalmi rend megszületését eredményezte. Érdekes momentumnak tekinthető, hogy e fejlődési párhuzam egyik elemét éppen a törökellenes propaganda képezte. Ennek során a törökellenes harcokról származó híreket tudatosan válogatták, amiből szinte szükségszerűen következett az információkkal való manipuláció. A török veszélyt tulajdonképpen hasonló módon „vetették be" a meggyőzés érdekében, mint amikor a gyerekeket a különböző mondákból származó alakokkal, manókkal ijesztgetik, hogy a félelem hatására megfelelően viselkedjenek. A rendek részéről a megfelelő „viselkedést" a háború fedezésére szolgáló „Türkensteuer" megszavazása jelentette. Ahhoz azonban, hogy ezt a hatást elérjék, bizonyos eszközök alkalmazására volt szükség. Itt kapunk választ arra, miért volt oly fontos a császári propaganda számára az ellenségkép megrajzolása, majd pedig annak újból és újból történő ismételgetése, hangsúlyozása, kiemelve a törökök kegyetlenkedéseit, gyilkolásait. Egy XVII. századi közmondás nagyon jól rávilágít vizsgált problémánk lényegére: „Man muß auß einem heimlichen Feind einen öffentlichen machen (A titkos ellenséget nyilvánossá kell tenni)"[57] A propaganda tehát egyszerűen rá volt utalva a klisék, sztereotípiák alkalmazására, hogy a megcélzott társadalmi csoportokat megnyerje magának. A „Feindbild" állandó alkalmazásának másik oka a lakosság (főként a parasztság) körében az ellenségről elterjedt pozitív elképzelések csírájában történő elfojtása volt. Itt elsősorban az Oszmán Birodalom berendezkedésére, a más vallásúak iránti közömbösségre, illetve toleranciára kell gondolnunk, amelyek bizonyos szimpátiát váltottak ki a Habsburg Birodalom főként alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó csoportjai körében.[58]

Mivel az események viszonylag gyorsan követték egymást, és a tájékoztatás is adott volt, ebből következik, hogy a török-kérdés mind a birodalmi és tartományi gyűléseken, mind pedig a német nyelvterület lakóinak hétköznapjaiban szinte állandóan napirenden

---

[55] A postahálózat történetére vonatkozóan bővebben l.: *Wurth*, 1985. és *Clement*, 1964. 17–29. o.

[56] *Mörke*, 1995. 18. o.

[57] E közmondás eredetileg Christoph Lehmann 1639-ben megjelent „Florlegium politicum. Politischer Blumen Garten" című művében olvasható. Őt idézi *Harms*, 1992. 164. o.

[58] *Vocelka*, 1988, 21–23. o.

maradt. Ez alapján magyarázatot kapunk arra, miért fordult a német nyelvterület emberének érdeklődése olyan nagy intenzitással a magyarországi események felé. Teljesen természetes, hogy az oszmánok előrenyomulásától való félelem ellenére a rendek szerették volna tudni, milyen sikereket érnek el a pénzükön felállított császári csapatok. Másrészt pedig német anyák német fiai harcoltak ebben a háborúban, a Német-római Birodalom lakossága közvetlenül is érintetté vált: a messzi városok, falvak katonái magukkal hozták tartományuk, városuk érdeklődését.

A propaganda hatótávolsága

Ha néhány szóra még elidőzünk az imént felvetett gondolatoknál, akkor mindenképpen el kell mondanunk, hogy az érdeklődés a török elleni harcok során mindig a legveszélyeztetettebb területeken volt a legélénkebb. A korábbi időszakokban, amikor szinte állandóak voltak az oszmánok betörései az osztrák örökös tartományokba, a közvetlen konfrontáció élménye volt a leginkább meghatározó. Ahogy a mondák bemutatása során láttuk, mindez rendkívül mély nyomot hagyott az ott élő emberekben. A szintén idézett XVII. századi krónika sorai is azt bizonyítják, milyen mélyen befészkelte magát a félelem tudata az emberek gondolatvilágába. A felszabadító háború idején, a közvetlen konfrontáció hiánya ellenére, a lakosság türelmetlenül várta a magyarországi hadszíntérről érkező híreket, amelyek a híráramlás „hivatalos" csatornáin kívül főként a kereskedők, a háborúban részt vevő zsoldosok, katonák, valamint a nyugaton tanuló magyar diákok elbeszéléseiből származhattak.[59] Az érdeklődésnek a földrajzi helyzettől és a politikai, műveltségi kapcsolatoktól egyaránt függő aránya eleve behatárolja azt a területet, ahol a török elleni harcokról szóló híreket megtalálhatjuk. De még ezen belül is a távolsággal fordított arányban változott az érdeklődés intenzitása és jellege. A röpiratok és újságok arról tanúskodnak, hogy az érdeklődés szélső sávjába eső területeken (Straßburg, Magdeburg, Frankfurt am Main és főként a tőlük északabbra fekvő területek) már nem voltak olyan kíváncsiak a részletekre. Ezt mutatja, hogy pl. a (tavaszi, őszi, farsangi stb.) frankfurti, lipcsei, kölni vásárokra inkább összefoglaló híradások (Relation-ok) jelentek meg az elmúlt időszak eseményeiről. Részletes tudósításokkal a Bécs-Nürnberg-Augsburg körüli újságokban találkozhatunk.[60] Minél északabbra haladunk, annál kevesebb az újságok száma, és annál magasabb szemszögből ítélik meg a délkeleten jelen levő problémákat. Gyakran előfordul, hogy egy helyi érdekből fontos hír kerül inkább hangsúlyozásra, amit egyszerűen beszúrnak a török elleni háborúról szóló beszámoló sorai közé.[61]

A megcélzott közönség

A fent elmondottakból egyértelműen nyilvánvaló, miért fordult a Német-római Birodalom lakóinak érdeklődése olyan nagy intenzitással a felszabadító háború eseményei felé, és ebből következően miért könyvelhetett el oly jelentős sikereket a kliséket, sztereotípiákat alkalmazó császári propaganda. De vajon mi jellemző erre a befogadó közeg-

[59] *Hubay*, 1948. 1–14. o.

[60] *Németh*, 1994. 15. o.

[61] *Benda*, 1942. 77. o.

re? Használhatjuk-e a XVII. század végén a „nyilvánosság" fogalmát? Ha a tudomány közelmúltban megfigyelhető fejlődési tendenciáit tartjuk szem előtt, akkor nagyon is indokoltnak látszanak ezen kérdésfelvetések, amelyek valamilyen módon az emberi kommunikációt vizsgáló diszciplínák mindegyikében megfogalmazásra kerültek. A téma kutatói azonban különböző álláspontokat képviselnek. A konszenzus teljes hiányát mutatja néhányak részéről annak hangsúlyozása, hogy a „nyilvánosság" fogalma egyáltalán nem alkalmazható a XVII. század valóságára, hiszen az csak a XVIII. századtól kezdve állja meg a helyét. Jürgen Habermas használja a „polgári nyilvánosság" (bürgerliche Öffentlichkeit) kifejezést a XVIII. századra vonatkozóan, azonban véleménye szerint annak megjelenése előtt az uralkodó személye volt a nyilvánosság hordozója, amit a „reprezentatív nyilvánosság" (repräsentative Öffentlichkeit) elnevezéssel igyekszik alátámasztani.[62] Peer Schmidt ellenben újabban azon az álláspontón van, hogy pontosan a török veszély példája mutatja, mennyire nem felel meg ez az elképzelés a történelmi valóságnak. Az oszmán fenyegetés hatására keletkezett röpiratok, újságok ennél sokkal szélesebb hatósugárral bírtak. Nem érthetjük meg az adott korban az uralkodói propagandát és vele összefüggésben a sajtótermékek nagy számát, ha nem feltételezzük egy, az udvar, illetve a magasabb állami hivatalnokok kereteit túllépő befogadó közeg meglétét.[63] Karl Vocelka a „reprezentációs – minőségi nyilvánosság" (repräsentative – qualitative Öffentlichkeit) megjelölést használja, miközben igen éles kritikával illeti Habermas elméletét. Érvelésének központi elemét a hatalmon lévők által gyakorolt uralkodói propagandának az a jellemzője képezi, hogy alapvetően a hatalom támogatóihoz igyekszik szólni. Az ő értelmezésében tehát a vizsgált fogalom a rendeket, valamint a kialakulóban lévő bürokrácia képviselőit foglalja magában. Ez utóbbi csoport valójában kettős funkciót töltött be. A propaganda termékei egyrészt az ő motivációjukat is fokozni igyekeztek a „Türkensteuer" megszavazásával kapcsolatban, mivel ők is a birodalom alattvalóihoz tartoztak, másrészt Vocelka véleménye szerint egyidejűleg, maguk is földbirtokosok lévén, egyben az információk és a propaganda közvetítői is voltak. E réteg felemelkedése szoros összefüggésben állt a hadviselés módjának átalakulásával. A nemesség soraiból felállított csapatok helyett egyre inkább a zsoldos hadsereg vált uralkodóvá. Ennek következtében e réteg elvesztette korábbi funkcióját, s a „militia christiana" fogalmával kifejezett gondolatvilágtól eltávolodva saját létük újragondolására kényszerültek, amit a hadügyi forradalom megindulása még inkább indokolttá tett. Személyes szerepvállalásukat a török elleni harcok anyagi támogatása volt hivatott helyettesíteni. Monopolhelyzetük elvesztése ellenére továbbra is kivették részüket a törökök elleni háborúkból, egyrészt elméleti síkon, másrészt pedig a császár és a tartományi fejedelmek bürokráciájának szolgálatában, valamint a rendi kormányzatban betöltött hivatalok révén. Tehát a katonáskodás, a „kereszténység ősellensége" ellen folytatott harc még a XVII. században is a nemesség gondolkodásmódjának elválaszthatatlan részét képezte. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az alapvetően a rendek pénzéből finanszírozott csapatok felállítása és irányítása ugyancsak az e réteghez tartozó személyek feladata volt. Vocelka végül másik funkciójukat abban látja, hogy földbirtokosként az információk és a propaganda közvetítőivé váltak. Ez alapján az uralkodói propaganda az uralmuk alá tartozókra rajtuk keresztül, tehát indirekt módon fejtette volna ki hatását.[64]

---

[62] *Habermas,* 1999. 51–79. o.

[63] *Schmidt,* 1995. 77–79. o.

[64] *Mandlmayer–Vocelka,* 1981. 112–125. o.

A törökképet bemutató fejezetben láttuk, hogy annak egyik fő jellemzője az európaizálás volt. Ezt igazolja az a törekvés is, hogy törökök teljesen idegen, ismeretlen világát az érthetőség kedvéért egy másik dimenzióba helyezték át, ami elsősorban a nyelvi megfogalmazásban jut kifejeződésre. Erre legjobb példát a röpiratok egy jellegzetes fajtája nyújtja számunkra. 1529–1683 között igen sok esetben olvashatjuk a röpiratok hasábjain a szultánok állítólagos hadüzeneteit. Egyértelműen propagandafogással van dolgunk, hiszen a röpiratok szövegei, terminológiájukat tekintve, a megcélzott rétegek fogalmi kereteit figyelembe véve kerültek megfogalmazásra. A szultánok „hadüzeneteikben" „birodalmuk fejedelmeit" a császár elleni összefogásra szólítják fel, vagyis az ellenség mintegy példaképpé állításával egyidejűleg az adott történelmi szituáció tükröződik vissza, amelybe beleszőtték a teljesen széttagolt Német-római Birodalom uralkodójának legfőbb vágyát is. Vocelka kutatásai, amelyek során e röpiratokat a császári kancellárián található oszmán oklevelekkel és azok fordításaival hasonlította össze, bizonyítják, hogy azokat a töröktől való félelmet fokozni kívánva, a császári kancellárián keresztül hozták nyilvánosságra.[65]

Ami az említett társadalmi réteg második funkcióját illeti, kétségesnek tartom, hogy csupán az ő közvetítésükkel jutottak volna el az információk a „reprezentatív-minőségi nyilvánosság" fogalmán kívül eső egyének felé. Még csak a betűk ismerete sem volt alapfeltétele annak, hogy a császári propaganda elérje célját. A korabeli metszetek tanúsága szerint vizuális és auditív módon is információhoz lehetett jutni. Fontos szerepük volt a mozgó újságárusoknak (Fahrende), akik vitték és árulták a városokon belül és kívül a röplapokat és az újságokat.[66] Gyakran felolvasták őket, vagy elmesélték a tartalmukat. E tények ismeretében sokkal inkább elfogadhatónak tűnik a Peer Schmidt által használt harmadik kategória, a „magánember nyilvánossága (Öffentlichkeit des Privatmannes)",[67] amely véleményem szerint inkább megfelel a történelmi valóságnak.

A médiumok a propaganda szolgálatában

Korábban már utaltunk arra, hogy a császári udvar a lehető legnagyobb mértékben kihasználta a korban jelenlévő médiumok kínálta lehetőséget hatalmi törekvéseinek megvalósítására. Vajon mely médiumok tudtak megfelelni e feladatnak?[68]

Alapvetően két fő csoportot különíthetünk el: az egyiket az írásos források, a másikat pedig a képi megjelenítés erejével, tehát a vizuális erővel ható források alkotják. Ezekhez társul még egy harmadik tényező, amely már kevésbé olyan kézzel fogható, mint az előző kettő (inkább tudati tartalommal bír), ez pedig nem más, mint a különböző diadalmenetek, ünnepségek hatása.[69] Az első csoportba a korabeli sajtó termékei, a különböző

---

[65] V. ö. *Vocelka,* 1988. 23–25. o.

[66] *G. Etényi,* 1995. 101–103. o.

[67] *Schmidt,* 1995. 84. o.

[68] Az itt tárgyalandó médiák nagy száma és sokrétűsége következtében e dolgozat nem tűzhette ki célul mindegyikük részletes bemutatását. Mondanivalónk szempontjából az írásos források, azon belül is a röpiratok, valamint a korabeli sajtó termékei bírnak különösen nagy jelentőséggel, ami azok részletes jellemzését teszi szükségessé. A többi médium (a barokk irodalom alkotásai, rézmetszetek, festmények, grafikák, oltár-és fogadalmi képek, érmék, stb.) esetében csupán néhány fő jellemvonásuk kiemelésére kerülhet most sor.

[69] *Vocelka,* 1981. 1–2. o.

röpiratok, hírlevelek, hetilapok, időszkosan megjelenő, kezdetben újságlapok, majd pedig a mai fogalmainknak megfelelő újságok, valamint a barokk irodalom alkotásai tartoznak. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a német barokk irodalom egy igen fontos jellemzőjét, azt, hogy a szerzők mindig valamilyen alkalomból, valamilyen eseményre reagálva ragadtak tollat. Ennek különösen a török elleni háborúk kapcsán van jelentősége. Nagyon találó e műfaj német, illetve latin nyelvű elnevezése: „Gelegenheitsdichtung", „Causalcarmina". Meghatározó a művek retorikai célzatossága is, s a XVII. század második felében már érezteti hatását a Martin Opitz által elindított irodalmi forradalom, amely a német nyelv fejlődésében tölt be fontos szerepet, hiszen célul tűzi ki a latin helyett annak irodalmi nyelvvé tételét. Mindez döntő jelentőségű változást von maga után. Míg korábban az irodalom művelői és befogadói ugyanabból a társadalmi rétegből kerültek ki, ez a kör most kitágult, hiszen már nem volt szükség a latin nyelv ismeretére ahhoz, hogy a városok alsó és középrétegeihez, esetleg a falusi rétegekhez is eljussanak az irodalmi alkotások.[70] A visszafoglaló háborúval kapcsolatban elsősorban a történeti összefoglalókra, krónikákra kell gondolnunk, amelyek a hadiesemények ismertetése mellett továbbra is nagy hangsúlyt fektettek az Oszmán Birodalom jellemzőinek bemutatására. Ezt igazolja Johann Christoph Wagner két említett alkotása.[71] Különösen az 1685-ben kiadott műben követhető nyomon a császári propaganda hatása. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a szerző magának a császárnak ajánlja művét, miközben két teljes oldalon keresztül uralkodójának érdemeit méltatja. Megtudhatjuk, milyen sikereket ért el a „magasan szárnyaló győzedelmi sas" a „barbár törökök és tatárok" felett. Kiemelten tárgyalja Bécs 1683. évi ostromának eseményeit, amelyek megörökítését a alattvalói kötelességének tartja. Érdekes, hogy a művek Augsburgban, tehát bajor földön láttak napvilágot, Wagner pedig a szomszédos Württemberg jelentőségét hangsúlyozza. Erről tanúskodnak az ajánlás végén található sorok is: „A csillagokig hatolt a nagy württembergi Fejedelmi Ház híre és dicsősége, mely széttörte az ellenség fegyverét: igen, e hősök élete az, amelyről most a világban oly sokat szólnak." Ezután a szerző az írás dátumát is közli: Augsburg, 1684. szeptember13/23.[72]

Az Oszmán Birodalom felett aratott győzelmet a Német-római Birodalomban sok művészeti alkotással ünnepelték, felvonultatva a barokk művészet eszköztárának szinte minden elemét. Ezek alkotják a médiumok másik típusát, amelyek a képi megjelenítés erejével fejezik ki mondanivalójukat. Az ábrázoló művészet alkotásai közül ide soroljuk a kor jellegzetes műfaját, a rézmetszeteket, valamint a festményeket, grafikákat, oltár- és fogadalmi képeket. Ezek közül a rézmetszetek gyakorolták a legnagyobb hatást, ugyanis a röplapok és újságlapok címlapjain igen széles közönséghez juttathatták el a különböző

---

[70] V. ö. Deutsche Literaturgeschichte, 1989. 85-96. o. A korszak jellemző irodalmi műfaja a barokk regény, amelynek kiindulópontját Grimmelshausen Simplicissimusa jelenti. E pikareszk regényt a XVII. század második felében sokan utánozták. Ezen alkotásokat simpliciádáknak nevezi a német irodalomtudomány. Témánk súlypontját tekintve a legjelentősebb alkotásnak *Daniel Speer* 1683-ban megjelent regényét tekinthetjük, amely az „Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus" címet viseli. Meg kell említenünk *E. W. Happel* „Der Ungarische Kriegs-Roman oder ausführliche Beschreibung des Jüngsten Türcken–Kriegs" című regényét, amelynek első kötetében a hadieseményeket, mindenekelőtt Bécs ostromának és felszabadításának körülményeit ismerteti. Ez a Kriegs-Roman 1685-től 1697-ig évente jelent meg. Az utolsó kötetben megemlékezik Zrínyi Miklósról, és egy olyan rémhírt is belesző a történetbe, amely szerint Zrínyi Péter ölte volna meg őt azért, mert hű akart lenni Ausztriához, és „az általa szőtt árulásba nem akart részt venni." Maga a szerző is kétségesnek tartja ezen állítás helyességét. L. *Köpeczi,* 1976. 308–321. o., valamint *Newald,* 1951. 354–370. o.

[71] *Wagner Norimberg,* 1685. és *Wagner Norimberg,* 1687.

[72] *Wagner Norimberg,* 1685.

információkat. Felvetődhet a kérdés, hogy tehetünk-e különbséget a hatékonyság tekintetében az írásos formában, illetve a képek segítségével közvetített információk között. Elegendő-e a vizuális, képekkel megjelenített információ, vagy pedig feltétlenül szükséges mellé az írás is?[73] Ha e kérdéseket a propaganda szemszögéből vizsgáljuk, akkor véleményem szerint mindkét médium külön-külön is megállja a helyét, de a leghatékonyabb „befolyásolás" a két médium összekapcsolásával érhető el. Ennek tudatában volt a császári udvar is, ugyanis az általuk közzétett röpiratok és újságok címlapján általában találunk rézmetszeteket. A felszabadító háború idején számos német metsző készített ostromképeket, allegorikus kompozíciókat, örökített meg résztvevő személyeket, de török zászlók, fegyverek, karikatúrák is előfordulnak. Ezeket az ábrázolásokat az az igény hívta életre, hogy hiteles képet nyújtsanak koruk érdeklődő közönségének, a történeti hitelesség kérdése azonban sok esetben igen törékeny szempontnak bizonyult. A problémát főként az jelenti, hogy a rézmetszeteken látható várostromok, ütközetek, török vitézek, magyar hajdúk, Landsknechtek ábrázolóinak többsége (ami a röpiratok szerzőire is igaz, nem is beszélve a mondákat, legendákat továbbmesélő személyekről) soha nem látott sem törököt, sem magyar katonát. Így magyarázható, hogy például a törökök és a magyarok egyaránt nyugati páncélban, hosszú, egyenes karddal a kezükben, német nadrágban ülnek nehéz, vaskos lovukon. A törököket legfeljebb hosszú, lengő szakálluk, turbánjuk különbözteti meg ellenfeleiktől – az alkotók jobb híján saját valóságuk képeit vetítették át az ellenség alakjaira. Tehát ugyanazzal a jelenséggel, az európaizálással van dolgunk, mint a törökökről született mondák, valamint egyéb leírások esetében. Ami a képi ábrázolásokat illeti, azokon általában sablonos arcok, öltözetek láthatók, és teljesen hiányzik a személyiségábrázolás. A képek esetében néha egyszerűen csak kicserélték a feliratokat. Nemegyszer még ismert arcképeket is elkereszteltek. Egy 1686. évi röplap egész sor magyar hős arcképét közli, ám illusztrációi valójában az 1578. évi „Türkische Chronik"-ból valók, de az ottani feliratokat e röplap szerzője következetesen kicserélte. Így lett például Skanderbegből Nádasdy Tamás.[74]

A rézmetszetekkel párhuzamosan létezett a XVII. században még egy médium, amely minden kétséget kizáróan a legnagyobb kommunikációs értékkel bírt. Az érmék a korabeli propaganda talán leghatásosabb eszközei közé tartoztak, hiszen a pénz volt a XVII. század végén is az a kommunikációs eszköz, amely a legrangosabb nemestől kezdve a legszegényebb parasztig időről-időre mindenki kezében megfordult. Bár nehéz volt rajtuk bonyolult tudattartalmakat megjeleníteni, ám ez a propaganda számára semmiképpen sem tekinthető hátránynak, ugyanis így tartalmuk mindenki számára érthetővé vált. A XVII. század második felében jelentek meg a történelmi emlékérmek (histoire metallique), amelynek kiképzésénél a művészi és esztétikai szempontok már sokkal nagyobb szerepet játszottak. Ebből adódik hátrányuk az egyszerű érmékkel szemben, ugyanis magas árukat csak a társadalom meghatározott rétegei tudták megfizetni.[75] Mégis eljutottak azokhoz, akik a háborút pénzükkel finanszírozták, és akik a politikai döntéseket hozták. Így ők is visszaigazolást kaptak arra vonatkozóan, hogy pénzüket jó ügy szolgálatában használták fel. Mindez azt bizonyítja, hogy a propaganda irányítói nem csak egy irányba

[73] E vitás kérdéssel kapcsolatban bővebben l.: *Prümm,* 1996, 52–69. o. Prümm e tanulmányában egyértelműen a képek védelmére kel. L. még *Kapp,* 1990.; *Talkenberger*1994. 289–313. o.

[74] „Wahrhaffte und ausführliche Beschreibung der Hungarischen königlichen Haupt- und Residenz-Stadt Ofen..." Frankfurt am Main, 1686., V. ö. *Benda,* 1942. 45. o.

[75] Az érmékkel kapcsolatos irodalmat l.: *Vocelka,* 1981. 36-55. o., valamint *Galavics,* 1986. 104–108. o.

fordították figyelmüket, hanem igyekeztek továbbra is fenntartani a kommunikációt a megcélzott közönséggel.

Az érmék mellett fontos szerepet kaptak az építészeti és iparművészti alkotások: kastélyok, szobrok, plasztikák, művészi kiképzésű fegyverek, amelyeket elsősorban a győztesen hazatérő hadvezérek művészeti reprezentációja hívott életre, és ez egyben a barokk művészet legjellegzetesebb megjelenési formájává is vált. E reprezentációhoz szorosan kapcsolódnak a már említett ünnepségek és diadalmenetek. A császári udvarban rendezett ünnepségek pompájának hátterében szintén propagandasztikus elemek bújnak meg.[76] A felszabadító háború idején egy-egy győztes csata után gyakran kerül sor a katolikus egyház részéről is ünnepségek rendezésére.[77] Ezeken nemegyszer az uralkodó személyesen is megjelent, ami a vallás és a politika, a katolicizmus és a császári ideológia rendkívül szoros összekapcsolódását fejezi ki.[78] Mindezt leginkább Abraham a Sancta Clara személye és tevékenysége bizonyítja, aki a keresztségben eredetileg az Ulrich Megerle nevet kapta. Később ágostonrendi szerzetesként a bécsi hitszónok tisztségét töltötte be Abraham a Sancta Clara néven.[79] Prédikációi révén nagy szerepet játszott a török elleni felszabadító háború előkészítésében. 1683-ban Grazba rendelték, ahol megírta híres törökellenes művét az „Auff, auff ihr Christen!"-t, amelyben Magyarország megsegítésére szólította fel a birodalom lakóit: „Auff, auff Ihr Christen und vorderist ihr tapffere Ungarn, verharret gehorsamist den Österreichischen Scepter..., lasset die Türkischen Tyrannen nicht ferners einschleichen!" Műve két kiadást ért meg, amelyek Ulmban és Salzburgban láttak napvilágot.[80] Későbbi tevékenységével is nagy szerepet vitt a keresztény közvélemény hangulatának befolyásolásában. Fent idézett írásában „hagyományos módon", a barokk nyelvezet kifejező erejével élve, negatívan jellemezte az oszmánokat. Legtöbb írásában azonban a meggyőzés és befolyásolás egy különleges, egyedülálló módszerét alkalmazta. Meglepő módon azt hangsúlyozta, hogy a keresztényeknek van mit tanulniuk a törököktől, ami a szegényekkel szembeni irgalmasságot és a szenvedők irányában mutatott együttérzést illeti. Kiemelte a török hadseregben uralkodó fegyelmet, amelyben állítása szerint „a katonákat már a legkisebb indokkal kivégezték, ha például lovaikkal tönkretették egy paraszt földjét, vagy ha hivatlan vendégként tejet ittak egy parasztportán." Felvetődhet a kérdés: hihetjük-e, hogy ezek a császárral rendkívül szoros kapcsolatban álló, tanácsadói szerepet is betöltő prédikátor szavai volnának? Valószínűleg ismételten a propaganda egy bizonyos formájával van dolgunk, ami arról is tájékoztat, mennyire tudták e gépezet irányítói és mozgatói, hogy milyen módon fejthetik ki a kívánt hatást az emberekre.

Abraham a Sancta Clara minden bizonnyal ily módon próbálta a kereszténységet jó útra téríteni. Megtalálta az érzékeny pontot és úgy tűnik, mintha ezt mondta volna: „A tö-

---

[76] *Vocelka,* 1981. 56–62. o.

[77] Buda 1686. szeptember 2-i felszabadulása után például hálaadó prédikációt tartottak Ulmban, Prágában a Szent Vitus főtemplomban, Steinauban, a tieri érsekség területén Coblenzben, a Szűzanya búcsújáró templomában. V. ö. Buda és Pest, 1935. 99., 904., 1007. 1038. nyomt.

[78] Egy nürnbergi röpirat arról számol be, hogy Bécsben Buda visszafoglalása után hálaadó körmenetet tartottak, amely az udvari templomtól a Stephansdomig vonult. Ezen személyesen részt vett a császár és a bajor választófejedelem felesége is, de az alsóbb rétegek is képviseltették magukat, ezt mutatja például a kézműves céhek jelenléte. A röpirat azt is közli, hogy a körmenet résztvevői a „Te Deum Laudamus"-t énekelték. Uo. 792. nyomt.

[79] Uo. 25. nyomt.

[80] Uo.

rök, aki nem is rendelkezik igazi vallással, fegyelmezettebb és irgalmasabb nálatok. Mégis túlszárnyalhatjátok a törököket, mivel a tiétek az igaz vallás!"[81] A többi prédikátor számára pedig ő jelentette a követendő példát.[82]

Röpiratok és újságok

Az imént felsorolt médiumok közül vizsgálódásunk szempontjából a XVII. századi röpiratok és újságok a legjelentősebbek, ami azok részletesebb bemutatását teszi szükségessé. Vajon mivel magyarázható, hogy pontosan ezek a számunkra legfontosabb források? Az okok a következők:

A császári propaganda eszközeiként bennük történik meg a törökkép megrajzolása, és elterjesztése.

Az általuk hordozott információk segítségével kerül be a sztereotíp törökkép a médiumok többi típusaiba.

A felszabadító háború (1683–1699) hadieseményeiről ugyancsak ezek tudósítanak, bennük tükröződik a háború visszhangja. Ennek következtében indikátor-szerepet töltenek be a törökkép megváltozása szempontjából, ugyanis éppen ezen információk hatására indul majd meg a tartalmi átértékelődés.

A változás – a kialakuláshoz hasonlóan – elsőként bennük rekonstruálható.

Segítségükkel történik meg az átalakult törökkép átszármaztatása a médiák egyéb típusaiba.

A törökellenes propaganda e legfontosabb médiumának bemutatása előtt szót kell ejtenünk egy kortárs, Johann Georg Schielen ulmi segédkönyvtáros 1683-ban született Discursen című művéről, amely a fenti eszmefuttatás helyességét látszik igazolni. A munka műfaját tekintve beszélgetésjáték, 1683-ban havonta jelent meg, témái pedig a háború és béke körül forognak. Valójában történelmi, filozófiai, politikai beszélgetésekről van szó, amit a három főszereplő neve is jelez: Chritusio (Historicus), Toplicus (Politikus) és Philosophus (Filozófus). Ők azok, akik a társaság többi tagja számára magyarázzák és értelmezik az aktuális politikai eseményeket, a szerző pedig mint a beszélgetéseket feljegyző titkár (secretarius) van jelen. Őt magát a nagy történelmi események, az aktuálpolitika izgatja, emellett pontosan tudja, mi érdekli olvasóit és lelkesen ki is szolgálja őket. Ezáltal hozzájárul ahhoz, hogy a német, főként polgári társaság beszélgetéseiben a politika, a történelem is helyet kapjon, és esetünkben a magyarországi eseményekről szóló beszámoló a „használni és szórakoztatni" elv alapján az általános ismeretanyag részévé váljék. Ennek megfelelően a társaságot a török elleni háború eseményei foglalkoztatják, amelyekről a hadiesemények színhelyeit „személyesen felkereső" Mercurius szállítja a mindig friss híreket. A többi szereplőhöz hasonlóan ő is kitalált személy, hírei mögött valójában a különböző röpiratokból származó információk rejtőznek. A szerző bizonyos eseményekre vonatkozóan megnevezi a forrásait, melyek a következők: a Bécsből érkezett „Neue Zeitung"-ok, „Wienerische Novellen", vásári relációk, egy Budáról április 28-án érkezett „Exact-Schreiben," méghozzá egy előkelő személy tollából, amely a törökök közelgő elvonulását jövendöli stb. Érdekes módon „Európa

[81] *Kocodaru,* 1990. 154–156. o.

[82] Ehhez bővebben l.: *Eybl,* 1992. 43–170. o.

uralkodói" a beszélgetésjáték szereplőiként gyakran foglalkoznak azzal a kérdéssel, vajon lehet-e hinni ezeknek az újságoknak. Természetesen legtöbbször a tudós vitatkozók szemlélik éles kritikával ezt a kérdést, és magát Mercuriust a „lári-fári" újságok terjesztéséért, aki maga is elismeri, hogy az újságokat nem kell evangéliumnak tekinteni, de egyben hozzáfűzi: „Ich wisse der Zeit nichts sonderliches, ausser, was die wochentliche Advisen mitbrächten (Pillanatnyilag nem szolgálhatok többel, mint ami a heti híradásokban áll)."[83] Ezáltal magának a kor emberének a meggyőződése jut kifejeződésre, aki ugyan megkérdőjelezi e hírek hitelességét, de más forrás híján kénytelen belőlük meríteni. A korabeli viszonyok figyelembe vételével ez nemcsak Johann Georg Schielen esetére volt érvényes, hiszen a szerzők túlnyomó többsége csak a különböző forrásokból származó hírek alapján „tudósíthatott" a török elleni háború eseményeiről.

A másik ok, ami e mű közelebbi vizsgálatának szükségességét indokolja, hogy többek között belőle nyerhetünk bizonyítékot a médiumok szerepére vonatkozóan a XVII. század utolsó két évtizedében, hiszen azok mindegyike megjelent a beszélgetések során. Elég ha csak arra utalunk, hogy minden hónap címlapját és a részcímlapokat is metszetek díszítették. Tehát itt is a képi és az írásos információátadás összekapcsolódásának lehetünk tanúi. Schielen többször felhívta honfitársai figyelmét: a török nem csak Magyarország ellensége, ezért a németek nem nézhetik tétlenül tevékenységét. Egy felszólítást is megfogalmaz, melynek lényege: ne hagyják magára Magyarországot![84]

A nyomtatás és a politika összefüggései

1453 több szempontból is meghatározó dátum Európa történelmében. Abban az évben foglalták el az oszmán-törökök Konstantinápolyt, ami egyben az Európát fenyegető veszély fokozódásának is tekinthető. Mindez csak lassan tudatosult Európa uralkodóiban, ezt mutatja, hogy III. Callixtus pápa 1455. június 29-én adta ki ünnepi bulláját, amelyben az oszmán-törökök ellen indítandó keresztes hadjáratra szólított fel, mivel elődje, V. Miklós pápa szavai kevés visszhangra találtak a fejedelmek és a Német-római Birodalom rendjei körében. Annak érdekében, hogy minden alattvaló számára érthetővé váljon a tartalma, németre is lefordították. Tehát már itt megmutatkozik, milyen fontos eszköze volt a propagandának a nyelv, hiszen annak segítségével valósulhat meg leginkább a különböző tudattartalmak átvitele. Természetesen szükség van egy közös kódra a kommunikáció résztvevői között, amit ebben az esetben a német nyelv jelenített meg. A későbbiekben még szó lesz róla, milyen szerepet játszott a nyelv a XVII. század végi császári propagandában. A németre lefordított bullát 1455 végén vagy 1456 elején Gutenberg műhelyében nyomtatták. Ez volt és lehetett az első alkalom, hogy a nyomtatás és

---

[83] *Németh,* 1994. 15. o.

[84] *Németh,* 1994. 1–18. o.: „Wende ich bey diesen erschöcklichen Kriegs-Troublen mein Gesicht nur auf Ungarn (...) so zittern und beben alle Gliedmassen an meinem Leibe, wann ich die alten Historien durchblättere, wie vor diesem die Ungarische Könige, mit ihrer Nation allein, dem Türcken so dapffer unter Augen getreten seyn, und ihme den Weg wieder nach Constantinoppel zurück gewiesen haben, uns Theutschen aber, solle vor diesem Wütterliche den Muth einfallen? O nein! Das wäre je unserer renomierten Theutschen Treu schimplich und verkleinerlich, wann wir das edle Königreich Ungarn, welches vorzeiten eine starcke Vormaur, Schutzwehr, fleisssiger Wächter und Vorfechter des Römischen Reichs geschächtzt worden, der Zeit so Hülffloß und allein in seinem Blut herum wältzen, nur anschauen wollten und solches dem Machometischen Tyrannen unter sein grimmisches Joch, wie er vormahlen der Bulgarey und dem gantzen Bosnia gethan, zu wrffen gestatten."

a politika összefonódnak. Számunkra még érdekesebbé teszi a dolgot, hogy éppen az oszmán-törökök elleni félelem váltotta ki megszületését.[85]

Ettől kezdve állandóan megfigyelhető a nyomtatványok mennyiségének és a politikai helyzet alakulásának szoros összefüggése. Rab Houston hangsúlyozza, hogy a különböző változások és átalakulások időszakában, legyenek azok politikai, gazdasági, vagy vallási természetűek, mindig egyre több személy került kapcsolatba a sajtó termékeivel.[86] Ha a XVII. századot ebből a szempontból közelítjük meg, akkor a következő korszakokat különíthetjük el. A harmincéves háború lezárulásával döntően visszaesett a kiadott sajtótermékek korábban fokozatosan növekvő mennyisége. E periódus egészen 1683-ig, tehát Bécs ostromáig, vagyis a török elleni felszabadító háború kezdetéig tartott. 1697-től ismét egyre csökkent a „Türkenzeitung"-ok száma. Ez az új tendencia ugyancsak részét képezi annak a tartalmi átértékelődésnek, aminek következtében a „Türkenfurcht" helyét a „Türkenmode" vette át. E komplex jelenség konkrét bemutatására a későbbiekben kerül majd sor. Előzetesen mégis el kell mondanunk, hogy a változás első jele 1683-tól a röpiratok és újságok ismételten magas száma. Kezdetben a német fejedelemségekben nem mindenki helyeselte a háborút, amelynek kimenetele akkor még igen bizonytalannak tűnt, és sokan fel is tették a kérdést, vajon nem kellene-e a törökkel megegyezni. 1683-ban is jelentek meg írások, amelyek sokkal inkább félelmet fejeztek ki, mint elszántságot. Sokan nem csak a töröktől féltek, hanem Franciaországtól is, amely terjeszkedési politikájával a német fejedelemségeket mindig fenyegette.[87] Ebből a szempontból lesz majd fontos a következő nagy fejezetben a XVII. századi „Feindbild" három elemének összehasonlítása.

Az imént említett gondolatokat – különös hangsúllyal a félelem növekedésére –, szintén a sajtó termékei szították. Már az 1682–1683. évi röplapok szenzációtól fűtve számoltak be a Halley-üstökös feltűnéséről, amely 1682. augusztus – szeptemberben „minden választófejedelmi központ felett ugyanabban az időben volt látható", s amelynek mozgását szinte napról napra figyelemmel kísérték.[88] A röplap szerzője még hozzátette, hogy „azon a környéken volt látható, ahol az 1618. évi üstökös."[89] Vajon vonhatunk-e párhuzamot a két – voltaképp ugyanazon, a 75 évenként visszatérő Halley – üstökös megjelenése között? A röpirat szerzője minden bizonnyal pontosan erre szerette volna rávenni olvasóit – ami sikerült is. A kor emberének fejében valószínűleg megfordult a párhuzam lehetősége. Maga a szerző is elidőzött a kérdés felett.[90] Az információkkal való manipuláció tipikus példájával találjuk szemben magunkat. A XVII. századi

---

[85] *Habey,* 1994. 19–28. o.

[86] *Houston,* 1995. 155. o.

[87] *Köpeczi,* 1976. 199. o.

[88] „Ezen a napon és az azt megelőzőn, reggel két és három óra között Lipcse felett volt látható pontosan 3,5° távolságban az oroszlán csillagképtől, 24,5°-kal az Eclypticától, a Nagy Medve csillagkép elülső lába alatt". Wolfenbüttel MAB. Gr. 74 (2). 88. 1. A kéziratot *Varga J. János* hozta haza Wolfenbüttelből. Használatáért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni.

[89] Uo.

[90] Wolfenbüttel MAB. Gr. 74 (2). 88. 1.: „Was nun aber eygentlich die Bedeutung mehrangeregten Cometen seyn möge / davon seynd die Astrologi nicht einig / inmassen viele auß dessen bleicher Farbe Seuchen und Pestilenz / andere hingegen Krieg / und Hungernoten vermuthen wollen / so aber doch Gott dem Allmächtigen allein bekannt ist / der dann nach seinem Vätterlichen Willen solche Übel und Straffen von uns und dem lieben Vaterland abkehren / und bey dem so bleuer erworbenen Frieden in Gnaden erhalten wolle." Tehát a szerző „szeretett hazájának békéjéért aggódva, Istentől várja az esetleges büntetések elhárítását."

ember számára az ilyen típusú természeti jelek feltűnése mindig háború közeledtét jelezte, tehát csak elég volt utalni az 1618. évi dátumra, hiszen az akkor megindult harmincéves háború pusztításai még igen mélyen benne éltek az emberek tudatában. Emellett fontos megemlítenünk, hogy a szerző a törökellenes szókincsből kölcsönzött fogalmakat, amikor az üstökösök esetleges jelentését taglalta: „Seuchen" (járványok), „Pestilenz" (pestis), „Hungernoten" (éhínségek). Az üstökösök mellett tüzes égi jelekről is olvashatunk a korabeli újságokban, melyek „ugyanazon a napon és órában voltak láthatóak mind a négy birodalmi városban, Frankfurtban, Regensburgban, Speyerben és Kölnben."[91] „Ein hell weit-leuchtenden Corpus, (...) mit einem rothen Schweiff auß Süden gegen Nord-wert in der Luft erschienen (messzefénylő test, (...) piros csóvával, délről észak felé haladva)."[92] Vajon jelezheti-e e délről északra tartó tüzes égi jel az elkövetkező török elleni háború veszélyét, amely az északabbra eső területeket is elérheti? Az események alakulását napjainkból szemlélve elgondolkodhatunk e feltételezésen. Az ilyen típusú szimbólumok alkalmazása a propaganda fegyvertárába tartozik. Milyen mértékben hittek az akkori emberek e jelek háborút jósló tartalmában? Bármily meglepő, voltak, akik kételkedtek. Közéjük tartozik a már említett Discursen szerzője, Johann Georg Schielen is.[93]

A császári propaganda eszköztára

A különböző szokatlan természeti jelenségekről, tüzes égi jelek feltűnéséről szóló híradások a törökellenes propaganda sajtótermékekben alkalmazott technikáinak csak egyikét képezték. Nagyon gyakori, hogy a „Türkenzeitung"-ok címlapján a következő feliratot olvashatjuk: „Kauff und ließ mich, ich will dir sagn, wie du solt recht den Türcken schlagn (Vásárolj meg és engedd elmondanom, hogyan verheted meg a törököt)".[94] Az olvasó vagy a felolvasás hallgatója többszörösen is ki volt téve a manipulációnak: tulajdonképpen „kényszerítették" az újságok megvásárlására, mivel belőlük tudhatta meg, hogyan győzhető le a „kereszténység ősellensége"; ugyanakkor napjaink divatszavával élve „agymosásra" is sor került, amikor közvetett módon az olvasónak azt tanácsolták, hogy „viselje jól magát", dolgozzon minél többet, hogy fizethesse az ellenség legyőzését lehetővé tevő törökadót. Vajon milyen egyéb eszközöket és technikákat vetett be a törökellenes propaganda a kívánt hatás elérése érdekében? Johann Georg Schielen sokat emlegett műve bizonyítja, hogy már a kor embere is megkérdőjelezte a röpiratokban olvasható információk hitelességét. Így nem meglepő, hogy a törökellenes propaganda egyik legfontosabb eszköze a valóságnak kevésbé megfelelő híradások köz-

[91] Uo.: „Zu Christianis in vorwegen hatte man Montags den 25. Sept. A. C. Abends gegen 9 Uhr / bey kaltem Wetter / da der Himmel überall bestirnt gewesen / ein Lufft-Zeichen mit einem hellen Blick / als ein doppelten Blitzen wahrgenommen / (...) / ob stünde die Stadt und alles in voller Falmmen, (...) meldeten ingleichen Brieffe / daß in dem October Abends bey hellen Stern-Schein daselbsten ausserhalb der Stadt ein Feuer-Klügel vom Himmel gefallen und auff der Erden wiederumb verschwunden seyen.". A leírás szerint a dupla villámnak tűnő jelenség fényében úgy látszott, mintha az egész város lángokban állna.

[92] Uo.

[93] *Németh*, 1994. 15. o. Véleménye szerint a Jupiter és a Saturnus, valamint a többi üstökösök, planéták egybeeséséről szóló történeteket nemcsak aktuálpolitikai szempontból kell hibásnak ítélnünk, hiszen belőlük legfeljebb az évszakokra és az időjárásra vonhatunk le következtetéseket.

[94] *Kocadoru*, 1990. 160. o.

zététele, tehát a ferdítések alkalmazása volt. A szerzők e tényt úgy igyekeztek palástolni, hogy pártatlanságukat hangsúlyozták. Kiemelték, hogy nem hallgatnak el semmit, de nem is tesznek hozzá semmi olyasmit a hírekhez, ami nem felel meg a valóságnak. Persze erre legtöbbjük már művének címében rácáfolt. Jellemző, hogy nemigen hivatkoztak könnyen kinyomozható személyekre, akik esetleg tiltakozhattak volna a nevükkel való visszaélés ellen, hanem csak célozgattak egy-egy megállapíthatatlan kilétű szemtanúra, kinevezve őket igazságuk bizonyítójának. „Mindezt nagy gonddal és szorgalommal különböző rangú, az eseményeknél személyesen jelenlévő tisztek és mások elbeszéléseiből szedtem össze." – olvashatjuk például egy Buda visszafoglalásáról (1686) szóló „Relatio"-ban.[95] Mindenkinek volt valamilyen tanúja, ha más nem, akkor saját maga, ahogy az egyik ismeretlen szerző írja: „én magam is hosszabb ideig ott voltam és láttam".[96] Tudta, úgysem ellenőrizheti senki. Mivel a lapok vonzereje szenzációjukban rejlett, néha előfordult, hogy sohasem hallott, hihetetlen jelentéseket igértek. Nemegyszer már maga a hír megszerzése is szenzációvá vált a gazdagabb fantáziájúaknál. Erre példa egy Buda visszavételéről szóló jelentés, amelyet gyorsfutár hozott volna lóháton, egyvégtében nyargalva 18 óra alatt Budáról Bécsbe: „El is veszítette a vad vágtában kalapját, pisztolyát és kardját".[97] Merjen csak valaki ezek után kételkedni története hitelességében! De a török–magyar harcok tudósításai is hemzsegtek a meglepőbbnél meglepőbb állításoktól. Az már csak mellékes tény, hogy pl. a várostromok időpontjai ellentmondásosak és tévesek. A legfurcsább ferdítésekkel az 1686. évi eseményekről tudósító, már egészen tekintélyes újságtömeg szolgált. Jellemző, hogy a szerzők egyrészt az ostrom leírását megelőző „történelmi visszapillantásban" Attilától[98] kezdve a képtelenségek egész halmazát vonultatták fel, másrészt pedig, hogy a keresztény sereg vagy földijeik dicsőségét minél hatásosabban kidomborítsák, egész hadmozdulatokat találtak ki. Nevezetesen néhány röplap a várostrom közelében olyan hadmozdulatokról írt, amelyekről a történetírás semmit sem tud.[99] Egyikőjük felsorolta az ostromban részt vett hadvezéreket, akik között nagy meglepetésünkre Zrínyi Miklós személye is felbukkant,[100] bár az ő esetében előfordulhat, hogy tudatos szerepeltetése ugyancsak propagandafogás lehetett.[101]

---

[95] *Benda,* 1942. 36. o.: „Journal, oder wahrhafftig- und ausführliche Erzehlung dessen, was zu Anfang und Ende..." H. n.

[96] Uo. 37. o.: „Diarium der andermahligen Belagerung Ofen. Riga, 1686."

[97] Uo.: „Kurtze Relation wegen dapffer und glücklicher Eroberung der Königl. Hauptstadt und Vestung Ofen... H. n. 1686."

[98] Véleményem szerint Attila személyének említése a várostromlók között származhat abból a tényből, hogy Hunyadi Mátyás (1458–1490) újra előtérbe helyezte a hun-magyar rokonság eszméjét, amikor propagandistáival „második Attilaként" ünnepeltette magát, a keresztény Nyugat felé pedig országának „védőbástya-szerepét" hangsúlyozta. A korabeli Európa szellemi tekintélyei tőle várták a török veszély elhárítását. Mindez a német humanisták közvetítésével eljuthatott a németek lakta területekre is. L.: *Fodor,* 1998. 33–34. o. Annak a lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy mindez legendaként tovább élt a XVII. században is. Így fordulhat elő, hogy Attila nevét éppen a legfontosabb diadal, Buda felszabadításának összefüggésében említik.

[99] Erre példák: „Ausführliche Vorstellung und Beschrebung der Belägerten Ungarischen Stadt Ofen. Franfurt am Main, 1684", „Diarium Der Andermaligen Belagerung Ofen. Riga, 1686.", „Wahrhaffte Relation der königlichen Hauptstadt und Vestung Ofen..., Augsburg, 1686", „Ausführliche Relation Des jüngsthein ... beschehenen Sturms..., H. n. 1686". In: *Benda,* 1942. 44–45. o.

[100] *Benda,* 1942. 44–45. o. „Diarium der Andermaligen Belagerung Ofen. Riga, 1686".

[101] G. Etényi Nóra egy tanulmányában foglalkozik Zrínyi alakjának tudatos szerepeltetésével a császári propaganda írásaiban. *G. Etényi,* 1999. 83–105. o.

A számok varázsa szintén a propaganda eszköztárába tartozott. Ez különösen akkor mutatkozik meg, ha a különböző csaták, illetve várostromok leírásánál a harcoló seregek létszámát összevetjük a holtak számával. A szerzők többsége legtöbbször bonyolult számításokkal adta meg a keresztény sereg létszámát, amely legtöbbször légből kapott szám, majd naponta vezetett feljegyzésekben megörökítették az elesetteket is. Ha a két adatsor végeredményét összevetjük, gyakran kiderül, hogy többen haltak meg, mint ahányan egyáltalán ott voltak.[102] A törökökről alkotott mondák bemutatásánál szó esett a bibliai párhuzamokról. Az újságok és röpiratok hasábjain ugyanúgy megtaláljuk a már ismert képeket: török, mint gyermekgyilkos, asszonyok meggyalázója.[103] Emellett nagyon gyakori a Biblia negatív alakjainak „török ruhába öltöztetése". Erre talán a legjobb példa Pontius Pilatus törökként való ábrázolása.[104] Az egyházi és a világi hatalom szoros együttműködését látszik bizonyítani az a tény, hogy a törököt nagyon sok esetben az ördöggel azonosítják, vagy pedig az ördög szövetségeseként jelenítik meg.[105] A katolikus egyház is nagyon jól tudta, hogyan hathat a legsikeresebben a hívekre: a kereszténynek össze kell fogniuk az „ősellenség" legyőzése érdekében, hiszen, ha győzelmet aratnak a török felett, akkor az a szövetségesének, az ördögnek is a vereségét jelenti majd. Tehát itt ismét visszatért a korábban említett kettősség elve, amely a törökök bármely médium által történő ábrázolása esetén alapvető jellemvonásnak tekinthető. A röpiratok és újságok szintén a már említett dualizmus segítségével, a jó és a gonosz szembeállításával operáltak. Ezt mutatja például Isten és az ördög szembeállítása. A XVII. századi ember számára tehát az oszmán-török kettős ellenséget jelenített meg, aminek a súlyosságát a császári propaganda a katolikus egyházzal karöltve nem győzte elégszer hangsúlyozni, a török nem csak politikai és katonai veszélyt jelent, hanem nem-keresztény vallása miatt a hívő keresztények legfőbb ellenségének tekinthető. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Johann Christoph Wagnerhez hasonlóan számos szerző (ahogy láttuk, ez alól Abraham a Sancta Clara sem kivétel) méltatta a muszlimok mély vallásosságát, felvetődhet a kérdés, vajon teljes sikert könyvelhetett-e el a propaganda? Ha a felszabadító háború költségeinek fedezését szolgáló „Türkensteuer" fizetésére való hajlandóságot nézzük, akkor igennel kell válaszolnunk. Ha viszont az emberek gondolatvilágát tekintjük, akkor ismét visszatér a már korábban említett tézis: az „idegen" interpretálása pozitív és negatív értelemben egyaránt történhet. Az állati metaforák alkalmazása a kor alapvető jellemvonásának tekinthető. A XVII. században a Német-római Birodalomban jelenlévő „Feindbild" mindegyik elemének megvolt a maga állati megfelelője.[106] Habár ezen ellenségképek összehasonlítására majd még bővebben kitérünk, annyit már most megjegyezhetünk, hogy minden esetben egy-egy jellegzetes állattal van dolgunk, amelyet elsősorban csak arra az adott ellenségre alkalmaztak. A törökdalok (Türkenlieder) elemzése egyértelműen rávilágított arra a tényre, hogy a törökök esetében mindig ugyanazon képek tárulnak elénk. Szókincsüket tekintve a következő kifejezések állandó is-

[102] Uo. „Journal oder wahrhafftig- und ausführliche Erzehlung alles dessen, was zu Anfang und Ende... H. n., 1686".

[103] Mivel a törökkép jellemzőinek bemutatásánál ezekről részletesen szó esett, ezért itt csupán utalás szintű említésre kerül sor. Valójában semmiféle különbséget nem fedezhetünk fel a kétfajta médium ezen aspektus szerinti összehasonlításánál. Magyarázatul az a tény szolgál, hogy a röpiratokban történik meg elsőként a törökkép megrajzolása, ami majd belőlük kerül át a médiák egyéb típusaiba.

[104] *Vocelka,* 1988. 25. o.

[105] *Kocadoru,* 1990. 177. o.

[106] *Schmidt,* 1995. 234–239. o.

mételgetésével találkozunk: „Bluthund" (véreb), „Türckischer Hund" (török kutya), „Mordhund" (gyilkos kutya), a török elleni háborút pedig következetesen a sas és a véreb harcaként ábrázolják.[107]

A propaganda eddig ismertetett eszközeit csupán egy fegyver lövedékeinek tekinthetjük. Egyetlen lövedék sem képes azonban önmagában bármilyen hatást is kiváltani. Ahhoz, hogy igazi feladatának eleget tehessen, szükség van a fegyverre is, amelyből kilövik. A fegyvert természetesen a röpiratok és az újságok jelentik, míg a lőpor funkcióját a nyelv, esetünkben a német nyelv tölti be, hiszen segítségével történhet meg bizonyos tudattartalmak átvitele.

A nyelv

A XVII. század utolsó harmadában, de különösen a török elleni felszabadító háború idején döntő jelentőségű változás indult meg a német nyelv fejlődésében. Köztudott, hogy a reformáció és a harmincéves háború következményeként a német nyelvterület egy katolikus déli és egy protestáns északi területre különült el. Tehát I. Lipótnak a XVII. század 80-as éveinek elején nem csak politikai, hanem nyelvi megosztottsággal is szembe kellett néznie. Míg az északi, protestáns területeken a német nyelv a lutheri biblia hatására rohamos fejlődésnek indult, addig a katolikus déli területeken továbbra is a latin nyelv dominanciája volt a meghatározó, különösen ami a császári kancellárián keletkezett iratokat illeti. Véleményem szerint egyáltalán nem véletlen, hogy éppen a század utolsó két évtizedében vette kezdetét az a folyamat, amelynek eredményeként megindult a német nyelv egységesülése.[108] Korábbi nézetek szerint minderre csak Mária Terézia korában került volna sor. Valóban igaz, hogy az említett folyamat a XVIII. század második felére teljesedett majd ki, de Peter Wiesinger és Paul Roessler kutatásai bebizonyították, hogy a protestáns északi területek nyelvének nyomai már a megelőző század folyamán kimutathatók a katolikus déli, elsősorban osztrák tartományokban.[109]

III. Callixtus pápa említett bullájának példája mutatja, milyen fontos szerepet játszik a közös nyelv a politikai befolyásolás megvalósulásában és az alattvalók részéről a hatalom számára kedvező döntés megszületésében. Pukánszky Béla hangsúlyozza, hogy az Augsburgban, Nürnbergben, Bécsben működő nyomdászok túlnyomó többsége a latinul megfogalmazott híreket németre fordította, és főként ez a változat került publikálásra.[110] Természetesen felmerülhet a kérdés: miért volt erre szükség? Itt ismét visszakanyarodtunk a propaganda befogadó közegének problematikájához. Elisabeth Eisenstein legújabb kutatási eredményeire alapozva rámutat arra, hogy a különböző társadalmi rétegek közti választóvonalak nem esnek egybe azzal, amely a latinul is, illetve a csak németül olvasó közönséget különíti el egymástól. Ha feltételezzük, hogy a németre történő fordítások azon olvasókat célozták meg, akik nem tudtak latinul, akkor közéjük kell sorolnunk a nemesi ifjak egy részét (főként a vidéki nemességre kell gondolnunk), a császári

---

[107] A következtetések levonása a Buchmann és Özyurt által közölt török dalok vizsgálata alapján történt. L.: *Buchmann*, 1983. és *Özyurt*, 1972.

[108] Ez alatt a különböző dialektusok felett álló egységes irodalmi nyelv létrejöttét kell értenünk.

[109] Wiesinger kutatásaira vonatkozóan l.: *Wiesinger*, 1987. 83–109. o.; *Wiesinger*, 1985[a]. 1633–1651.o.; *Wiesinger*, 1985[b]. 1939–1949. o.; *Roessler*, 1998. 623–642. o.

[110] *Pukánszky*, 1931. 213. o.

udvarnál szolgálatot teljesítőket ugyanúgy, mint a kereskedések tulajdonosait, a titkárokat vagy akár az inasokat.[111] Mindennek tudatában voltak a propagandagépezet irányítói és a nyomdászok is. Ez utóbbiak igyekeztek minél jobb viszonyt fenntartani az uralkodói udvarral, annak tisztviselőivel. Egyrészt mivel általában a császártól kapták a privilégiumot nyomdájuk felállításához és üzemeltetéséhez, és onnan érkeztek a megbízatások is, másrészt pedig az említett tisztviselőkből kerültek ki a potenciális cenzorok, valamint a vásárlóközönség egy része is.[112] Ez megvilágítja számunkra a nyomdáknak a törökellenes propagandában betöltött szerepét. Ezt még inkább megerősíti az a tény, hogy 1618 és 1705 között a Bécsben működő csaknem 40 nyomda tulajdonosának egyharmada protestáns területről származott.[113] Ők minden valószínűség szerint magukkal hozták hazájuk nyelvét, s részben ahhoz igazították a más dialektusú szövegeket.

Ha konkrétan a felszabadító háború időszakát (1683–1699) tekintjük, akkor a korábbi fejezetekben elmondottak egyértelműen rávilágítanak arra, mennyire szüksége volt a császárnak a török veszély elhárítása érdekében a nem csak politikailag, hanem nyelvileg is széttagolt, sokféle német dialektust beszélő tartományainak, népeinek összefogására. Láttuk, hogy a háború költségeinek fedezéséhez nélkülözhetetlen volt a birodalom rendjeinek adómegajánlása. Ennek érdekében az uralkodó a konfesszionális ellentéteket is hajlandó volt félretenni. Ahhoz, hogy a törökellenes propaganda minél szélesebb közönséghez eljusson, és a propagandaírások az északi területek lakói számára is érthetővé váljanak, nem lehetett azokat latinul közzétenni. Mintául a protestáns északi területek nyelve szolgált. Tehát megfigyelhetjük a harmincéves háború után egymástól politikailag és nyelvileg elkülönülő területek közeledését, amely részben a török elleni háború céljainak érdekében indul meg.[114] Véleményem szerint mindez egyértelműen a császári propagandával állt összefüggésben.

Ellenségkép, vagy ellenségképek?

A népek és államok közti kapcsolatok szükségszerű következménye az imázsok, ellenségképek megalkotása.[115] Először általában az imázs jelenik meg. Felvetődhet azonban a kérdés, hogyan és miért alakulhat át az imázs ellenségképpé. Minderre politikai és katonai konfrontáció során kerülhet sor, amikor is az egyik nép a másikat politikai, társadalmi és vallási rendjének megsemmisítésével fenyegeti. Az így megjelenő félelem hatására következik be az említett változás. E folyamat figyelhető meg a spanyol ellenségkép kialakulásánál. Az oszmán-törökök esetében a fentivel ellentétes folyamat zajlott le. Először ellenségkép alakult ki róluk, bár bizonyos mértékben az imázs jellemzői is felbukkantak.[116] Mégis a negatív kép volt hosszú ideig a domináns, amelynek megváltozása csak a felszabadító háború eseményeinek hatására következett be. Az oszmánokról

---

[111] *Eisenstein*1997. 28–30. o.

[112] Uo. 26. o.

[113] *Roessler*, 1998. 626–629. o.

[114] *Bodi*, 1995. 19–22. o.

[115] *Schmidt*, 1995. 209. o.

[116] Gondoljunk csak az „Európai ruhába öltöztetett Oszmán Birodalom" címet viselő fejezetben elmondottakra.

formált „Feindbild" a XVII. század legvégére, illetve a XVIII. század elejére imázzsá alakult át.

Az imázsok, ellenségképek születése különösen jellemző volt a koraújkori Európára. A felbomló *Respublica Christiana* helyén kiépülő új államrendszerben a középkori kapcsolatok minőségileg és mennyiségileg is átértékelődtek. A létrejövő területi államok saját identitás kialakítására, uralkodóik pedig hatalmuk legitimizálására törekedtek. A hírszerző hálózatok kiépítése,[117] valamint az egyre inkább szélesedő kereskedelmi kapcsolatok révén az egyes népek közti érintkezés is intenzívebbé vált, amely fokozottabban magában hordozta a konfliktusok kialakulásának lehetőségét. A koraújkori Európában lezajló folyamatoknak a Habsburgok vezette Német Birodalom is részese volt. A XVII. században e birodalom három ellenség támadásának volt állandóan kitéve: a törökökének, a franciákénak és a spanyolokénak. Így indokoltnak tekinthető a kérdés, hogy ellenségképről (Feindbild) vagy ellenségképekről (Feindbilder) kell-e szólnunk a XVII. századi propaganda tárgyalásakor. Valójában a Német-római Birodalom ellenségképe e három fenyegető hatalomról alkotott elképzelésekből tevődött össze. Vizsgálódásunk szempontjából érdekes momentumnak tekinthető, hogy a sajtóban gyakran egyszerűen csak az „ellenség" (Feind) szóval illették őket anélkül, hogy az egyes komponenseket valamilyen módon elkülönítették volna egymástól.[118] A utóbbi két fejezetben áttekintettük a törökellenes császári propaganda technikáit és módszereit. Felvetődik azonban a kérdés, hogy ezeket csupán az ellenségkép általunk vizsgált komponense, vagyis csak az oszmán-törökök esetében alkalmazták-e, vagy megfigyelhetők-e bizonyos párhuzamok a spanyol-, illetve franciaellenes propaganda módszerei és az azok által megrajzolt ellenségképek között. Mindhárom esetben közös jellemzőnek tekinthetjük, hogy a röpiratok szerzői, félretéve a vallási különbségeket, a politikai és vallási széttagoltság csökkenése reményében az „idegen harcos nép" elleni összefogásra kísérelték meg rávenni a birodalom lakóit. A megrajzolt ellenségképek egyrészt önreflexiónak, másrészt pedig minden esetben a külpolitika vezérfonalának tekinthetők.[119] Annak érdekében, hogy jobban megértsük e komplex jelenséget, fontos még néhány szóra elidőznünk a törökökre oly gyakran alkalmazott „Erbfeind" (ősellenség) mint fogalom jelentésénél. Attól függően, hogy mire, illetve kikre vonatkozóan használták e kifejezést, különböző korszakokat különíthetünk el.

1. A középkor folyamán, a keresztény világképnek megfelelően az ősellenségnek egyértelműen magát az ördögöt tartották. Érdekes módon a német értelmező szótárakban az „Erbfeind" szó egyik jelentéseként mind a mai napig ez szerepel.[120]

---

[117] A Habsburgok információszerzésére és hírközlésére vonatkozóan l.: *Pálffy,* 1999. 33–63. o.; *Hiller,* 1999. 157–167. o. Az Oszmán Birodalmon belüli információszerzés történetéhez l. Ágoston Gábor összefoglaló tanulmányát: *Ágoston,* 1999. 129–154. o.

[118] A kontextusból természetesen kiderül, hogy az adott röpiratban a három ellenség közül éppen melyikről van szó. Mindez arra utalhat, hogy amiként a Habsburg Birodalom ellenségképét három ellenség töltötte meg, az ellenük irányuló propaganda is azonos mechanizmusok alapján működött, igazodva az adott komponens jellemzőihez, esetleges egyedi tulajdonságaihoz, vagy pedig a konkrét történelmi szituációhoz. A „Feind" szó általános használatára vonatkozóan l.: *Harms,* 1992. 144. o.

[119] *Schmidt,* 1995. 211–240. o.

[120] V. ö. *Drosdowski,* 1989. 445. o. A szó etimológiájának vizsgálatakor a következő magyarázatot találjuk: „(<13. sz.) a középfelnémet erbevînt szó tulajdonképpen az ördögöt jelöli, akinek a gyülöletét az emberiség az eredendő bűnnel örökölte. Majd a törökökre, végül pedig a franciákra alkalmazták. (<13. Jh.) Mhd. erbevînt ist eigentlich der Teufel, dessen Feindschaft die Menschheit mit der Erbsünde geeerbt hat. Dann übertragen auf die Türken, und schliesslich auch auf die Franzosen.). *Kluge,* 1995. 228. o.

2. Az oszmánok expanziójával e fogalom a vallási szférából átkerült a politikaiba, ami annyit jelent, hogy a törökökre alkalmazták, és a törökellenes propaganda szókincsében a legelső helyet foglalta el. Itt azonban még egyértelműen megfigyelhető a politikai és a vallási szféra szoros összefonódása, a koraújkori sajtó termékei ugyanis a szultánt az ördög fiaként mutatták be, amit a korábban már ismertetett ábrázolás is bizonyít.

3. A XV. században már egyértelműen a politikai helyzet alakulásának köszönhető, hogy a franciákat a törökökkel hasonlították össze, és rájuk is alkalmazták az „Erbfeind" kifejezést. 1513-ban I. Miksa császár a franciákat a következő módon jellemezte: „erbfeinde wider das heilig reiche und Tewtsche Nation" (a Szent Birodalom és a német nemzet ősellensége). 1544-ben I. Ferenc francia király szövetségre lépett a törökkel és azt a keresztény államok ellen hangolta. A francia uralkodó politikájának megítélését nagyon jól jellemzi az 1544. évi speyeri birodalmi gyűlés megállapítása: „habe man gedachten König von Frankreich nicht weniger dann den Türcken für einen gemeinen Feind der Christenheit zu halten" (Franciaország szóban forgó királyát, nem kevésbé, mint a törököket, a kereszténység gonosz ellenségének kell tartani).[121] Ez azonban nem jelenti azt, hogy a franciaellenes propaganda ettől kezdve megszakítás nélkül ezzel érvelt volna, ami természetesen a politikai viszonyok alakulásával állt összefüggésben.

4. A harmincéves háború időszakáig Franciaország helyét a spanyol Habsburgok vették át, akik az európai hegemónia megteremtésére törekedtek. Az ellenreformáció fő támogatójaként ismert spanyol Habsburgok a Német-római Birodalom számára politikai, katonai és vallási veszélyt jelentettek, ami szükségszerűen vezetett ellenségkép kialakulásához. A kívánt hatás elérése érdekében a spanyolellenes propaganda is egyenlőségjelet tett a törökök és a spanyolok között.[122] A harmincéves háború idején spanyol katonák vonultak be Csehországba, részt vettek a Fehérhegy melletti csatában, elfoglalták a Rheinpfalzot és a Német-római Birodalom északnyugati részén is harcoltak. Így a német nyelvterület lakói közvetlen tapasztalatokkal rendelkezhettek a spanyolokról, akiket mint katonákat ismertek meg.[123] Ebből következően a spanyol uralmat a háborúval kapcsolták össze, a spanyolokat pedig természetüktől fogva harcos népnek tartották. A spanyolellenes röpiratokban ugyanazon sztereotípiákat találjuk, mint amelyeket a törökellenes propaganda technikáinak ismertetése során megismertünk: a spanyol katonák se kíméltek se időst, se fiatalt. A vad, fosztogató spanyol katona képe azonban már V. Károly uralkodása idején kialakult és a harmincéves háború korszakában a spanyolellenes propaganda egyszerűen csak viszonyult a korábbi tradíciókhoz, a korábbi elképzeléseket hívta ismét életre. Így a XVII. században nem alakult ki új spanyolkép.[124] Ezután a felszabadító háború kezdetéig csak kevés röpiratban találjuk meg az ellenségnek a törökkel való azonosítását.

5. Tárgyalt korszakunk ebben a tekintetben is váltást jelent. 1683-tól ismét élénken működésbe lép a törökellenes propaganda, majd XIV. Lajos támadásától kezdve a franciaellenes publicisztikában is visszanyúlnak a korábbi tradíciókhoz. Franciaországot nem csak ismételten a törökökkel hasonlítják össze, hanem közvetlenül is „ősellenségnek"

---

[121] Ténylegesen Franciaországnak a Portával való együttműködése, különösen a török flotta segítségnyújtása Nizzánál, szolgáltatott okot az „ősellenség" kifejezés analóg használatára. V. ö. *Bosbach,* 1992. 124–125. o.

[122] *Bosbach,* 1992. 126. o.

[123] Akárcsak az oszmán-törökök esetében az osztrák örökös tartományok lakói, illetve a felszabadító háború katonái.

[124] A spanyolellenes propagandához bővebben l. *Schmidt,* 1995. 210–222. o.

aposztrofálják. Ennek legjobb bizonyítéka, hogy a korabeli sajtó XIV. Lajost „occidentalischer Erb-Feindt"-nek[125] (nyugati ősellenségnek), illetve a „legnagyobb keresztény töröknek"[126] nevezi. Tehát a felszabadító háború idején már nem csak egyszerű tartalmi átvitelről van szó, hanem a két ellenség együttes jelenléte idézi elő, hogy mind a törökellenes, mind pedig a franciaellenes propaganda ugyanazon fogalomkészlettel érvel.

Mindhárom nép valamilyen szinten „idegenként" jelent meg a Német-római Birodalom lakói számára. Természetesen a törökökről tudták a legkevesebbet, és az „idegen" jelleget még fokozta azok európai emberétől eltérő külseje, nem is beszélve a ruházkodási szokásokról. Hogyan is élte meg mindezt a kor embere? Érdekes módon az újkor kezdetéig minden olyan jelenségre, ami túlságosan is ismeretlennek és idegennek – illetve keletinek – hatott, a „türkisch (török)" terminust használták. Erre példa az Amerikából származó kukorica „törökbúzaként" való elnevezése. Néhány utazó az Ibériai-félszigeten élő nőket is úgy jellemezte, hogy azok „török módon" (türkisch) öltözködnek. A törökkép bemutatásakor már szó esett arról a hipotézisről, amely szerint az „idegen" (Fremde) értelmezésénél a dualitás elve érvényesül, hiszen mindig a befogadó közönség dönti el, hogy a pozitív, illetve a negatív jellemzők lesznek-e a dominánsak. E hipotézist látszik igazolni Joseph Langius 1598-ban kiadott művében, amely 1662-ig számos kiadást ért meg, és ismert volt a birodalom lakói körében. Az ellenséggel szembeni viselkedésnek ő is két lehetőségét különíti el: a negatív mellett megemlíti, hogy mindenekelőtt el kell az ellenséget viselni, Isten előtt azonban szeretetet kell irányába mutatni.[127] Ez utóbbi valójában nem más, mint a „vendég" (Gast) értelmezése. E kettősség azonban nem csak a törökökkel összefüggésben igaz, ugyanis a Franciaországról és XIV. Lajosról szóló német publicisztikában nem csupán negatív hangok lelhetők fel, ami elsősorban a birodalmi rendek eltérő politikai törekvéseivel magyarázható.[128]

Érdekes módon a vallási propaganda is felhasználta a törökkép kínálta lehetőségeket saját céljai elérésére. Luther például a pápát a törökkel azonosította, míg a katolikus egyház ugyanezt tette Lutherral.[129] A negatív konnotáció részét képezi az a tény is, hogy a törökben nagyon sokan az antikrisztus megjelenését látták.[130] Ezen elképzelés átvitele figyelhető meg a francia[131] és a spanyol ellenségképre. A spanyolok antikrisztusként való ábrázolásában a törökökre nézve a pozitív konnotáció jelei fedezhetők fel. Habár a „türkisch" jelző egyben az abszolutista uralomra is vonatkozott, többen mégis a törökökben látták a kisebbik rossz megtestesülését. A török veszély ellenére egy 1628. évi röplap szerzője feltette a kérdést: „Spanischer inquisition und Bäpst–Keyserlicher persecution besser als unter den Türcken seye" (Jobb-e a spanyol inquizíció és a pápai-császári „persecutió", mint a törökök uralma)?[132] Bármily meglepő, ha fel akarnánk sorolni a francia- és spanyolellenes propaganda eszközeit és az általa alkalmazott techni-

---

[125] *Bosbach,* 1992. 133. o.

[126] *Mörke,* 1992. 27. o.

[127] A freiburgi matematika- és rétorika-professzor mindezt „Anthologia sive florilegium" című művében fejti ki. L. *Harms,* 1992. 144–145. o.

[128] *Bosbach,* 1992. 120. o.

[129] Uo. 124. o.

[130] Az ellenség antikrisztusként való ábrázolásának problémaköréhez bővebben l.: *Wolter,* 1992. 23–39. o.

[131] Az 1685. évi röpiratok szerzői a nantes-i ediktum visszavonását az antikrisztus hatalmának kiteljesedéseként fogták fel, akit természetesen XIV. Lajosban véltek felfedezni. *Wolter,* 1992. 24. o.

[132] *Schmidt,* 1995. 232. o.

kákat, akkor nem tennénk mást, mint egyszerűen megismételnénk mindazt, amit a törökellenes propaganda kapcsán elmondtunk. Ez azzal magyarázható, hogy mindenütt a törökök, illetve az ellenük felhasznált módszerek szolgáltak példaképül, és általában ahhoz nyúltak vissza. Ezt bizonyítja a mellékletben közölt spanyolellenes röplap tartalma. Ha azt összehasonlítjuk II. Orbán pápa korábban idézett beszédének szövegével, illetve a XVII. századi krónikában megjelenített képekkel, akkor ugyanazon sztereotípiákkal találjuk szemben magunkat.

A fogyó félhold

A különböző tudományágak (szociológia, az emberi kommunikációt vizsgáló diszciplínák stb.) kutatásainak eredményei szerint az idegen népekről megrajzolt imázsok, illetve ellenségképek valamilyen módon mindig az azokat megalkotó nép gondolkodásmódját is visszatükrözik. Valójában a saját identitás megerősítéséről, önreflexióról van szó.[133] A pozitív önképhez esetünkben természetesen hozzátartozott annak hangsúlyozása, hogy I. Lipót, illetve a keleti Habsburg Birodalom egész lakossága nem volt hibás a háborús konfliktus kirobbantásáért. Ezzel magyarázható, hogy egészen 1683-ig a Habsburg uralkodót Germania[134] alakja jelenítette meg, szembeállítva a török szultánnal, a spanyol és a francia királlyal. Véleményem szerint mindez nem csupán a saját ártatlanság bizonyítására szolgált, hanem tényleges önreflexióként a keleti Habsburg Birodalom gyengeségét, uralkodójának csekély hatalmát is kifejezte. Az 1683. esztendő e tekintetben is fordulópontot jelentett, de a teljes mértékű váltás csak Buda 1686. évi visszafoglalása után következett be. E változás bemutatása előtt előre kell bocsátanunk, hogy ismét rendkívül komplex jelenséggel állunk szemben, amelynek teljes mértékű, minden részletre kiterjedő vizsgálatát majd egy következő dolgozatban szeretnénk elvégezni. Így most csupán a legfontosabb momentumok kiemelésére kerülhet sor.

Az egész folyamat megértéséhez nagy mértékben segítségünkre lehet egy, az „Oszmánok fogadása" címet viselő festmény, amely Belgrád 1688. szeptember 6-i visszafoglalásának alkalmából készült. A győztes hadvezér, Miksa Emánuel érdemeinek dicsőítése mellett e kép számunkra nagyon fontos információs értékeket hordoz. Érdekes megfigyelnünk az *ifjú* fejedelem alakjának szembeállítását a török követség *idős* tagjaival. E kép minden bizonnyal arra a folyamatra utal, amely 1683-ban vette a kezdetét és végpontját a karlócai békével (1699) éte el, melynek során az Oszmán Birodalom egyre inkább „Európa beteg emberévé" kezdett válni, az „ifjú Ausztria" pedig felemelkedett. Az 1683-tól 1699-ig tartó időszakot e szempontból különböző korszakokra oszthatjuk. 1683-ig a Habsburg Birodalomban élők számára a török egyet jelentett a legyőzhetetlen ősellenséggel. Időbe telt, amíg a Habsburgok le tudták küzdeni azt a „kisebbrendűségi érzésüket", amely a törökök XVI. századi sikerei nyomán alakult ki. Hogy mennyire tisztában voltak saját gyengeségükkel, bizonyítja a Habsburg uralkodó „gyenge nőként", Germania alakjában történő megjelenítése. A gondolati átértékelődés jószerivel csak akkor történt meg, amikor Kara Musztafa meggondolatlan bécsi vállalkozása ráébresztette

[133] Uo. 243. o.

[134] Gondoljunk csak Johann Georg Schielen már többször idézett Discursen című művére, amelyben ugyancsak feltűnik Európa uralkodói között Germania alakja. Ő az aki „gyenge nőként" mindig igazságot tesz a „férfiak" (a többi uralkodó) vitái során és újból meg újból a török elleni összefogásra szólít fel. *Németh,* 1994. 1–18. o.

őket a felismerésre, hogy a mérleg az ő oldalukra billent. A bécsi udvar vezető köreiben csak az 1680-as évekre tudatosult, hogy bár némi külső segítséggel, de ők váltak a törökök számára veszélyes ellenféllé. Majd az 1683 utáni 15 esztendőben be is bizonyosodott, hogy még ennél is többé, nevezetesen csaknem legyőzhetetlen ellenféllé. Tehát már 1683 és 1686 között lezajlott az a változás, amely során a korábbi „ősellenség" immár legyőzhető ellenféllé vált. E rendkívüli horderejű változásban az európai berendezkedés fölénye jutott kifejeződésre. Európában időközben lejátszódott a „hadügyi forradalom", az állandó hadsereg intézményének megszületésével elvesztek a despotikus török struktúrából eredő katonai előnyök is.[135]

A harmadik periódus 1686-tól 1697-ig, illetve 1699-ig tartott. Sokan az 1697. szeptember 11-én lezajlott zentai csatában aratott győzelmet tekintik az Osztrák–Magyar-Monarchia születésnapjának.[136] 1699-ig ez az utolsó olyan jelentős ütközet, amelynek visszhangja még megfogható a német nyelvű forrásokban.[137] A török elleni felszabadító háború vizsgálata egyértelműen bizonyítani látszik Houston már korábban említett tézisét, miszerint a sajtótermékek számának növekedése, illetve csökkenése mindig a politikai változások függvénye.[138] Éppen 1697-től kezdve figyelhető meg, hogy a törökökről szóló tudósítások száma csökkent, és a Múzsák is egyre szűkszavúbbakká váltak. Mi lehet ennek a magyarázata? Ne felejtsük el, hogy XIV. Lajos 1688-ban megindította nyugati támadását, aminek következtében a Habsburgok kétfrontos háborúra kényszerültek. E tény természetesen megosztotta a közvélemény figyelmét, sőt mivel a magyar hadszíntérről főként győzelmekről szóló hírek érkeztek, az érdeklődés inkább az újonnan érkező veszély irányába fordult.

Az 1699. január 26-án megkötött karlócai békével a „fenevad török" már nem csak legyőzhetővé, hanem egyértelműen legyőzötté vált. A békében a Porta valójában alig mondott le másról, mint amit már amúgy is elvesztett. A Temesköz kivételével egész Magyarország és Erdély felszabadult a török uralom alól.[139] Az Oszmán Birodalom ettől kezdve már nem a kereszténység ősellensége többé, az európai államrendszer részévé vált, amellyel számolni kell az európai hatalmi egyensúly megteremtésében és annak fenntartásában.[140]

A törökök Magyarországról történt kiűzése után Európa végre fellélegezhetett. Ez a „megkönnyebbülés" szellemi vonatkozásban is éreztette hatását, amelynek egyik fő kifejeződése a korábbi törökkép megváltozása, a törökről alkotott elképzelések tartalmi átértékelődése volt. Érdekes módon e változás nem a törökök által közvetlenül veszélyeztetett területeken (az osztrák örökös tartományokban, ahol először kialakult), illetve a német tartományokban (ahová fokozatosan begyűrűzött) indult meg, hanem Angliában és Franciaországban.[141] Egy percig se gondoljuk azonban azt, hogy ezekben az országokban is olyan gyorsan zajlott volna le az említett tartalmi átértékelődés. A kezdetet a

---

[135] A hadügyi forradalomról bővebben l.: *Black*, 1991.; *Parker*, 1992.; *Ágoston*, 1995. 465–485. o.; *Ágoston*, 1992. 173–198. o.; *Kelenik*, 1990. 85–95. o.

[136] *Reifenscheid*, 1990. 188–189. o.

[137] A zentai csatára vonatkozó szakirodalmat l.: Buda Expugnata, 1986. 714. o.; *Buzási*, 1979. 128. o., valamint *Galavics*, 1986. 109. o.; *Szita–Seewann*, 1997.

[138] *Houston*, 1995. 155. o.

[139] *Szakály*, 1986[a]. 92–122. o.

[140] *Ágoston*, 1997. 83–99. o.

[141] *Grothaus*, 1983. 82–88. o.

XV. század második felére tehetjük, a teljes mértékű beteljesedés viszont csak a felszabadító háború idején következett be. A folyamat kiindulópontjával egy időben bomlott fel a pápai állam vezette *Respublica Christiana*, és ezzel annak „egységes" szaracénképe is átalakult. A szétszakadozó *Respublica Christiana* helyén létrejövő területi államok (a későbbi nemzetállamok elődei), valamint az új dinasztikus birodalmak már saját politikai célokat fogalmaztak meg, külpolitikájuk vezérelve országuk békéjének és gazdagodásának biztosítása lett. Ez nagyban függött az európai hatalmi egyensúlytól, amelynek megteremtésében és fenntartásában a XVI. századtól kezdve egyre több európai ország szánt szerepet a hajdani ősellenségnek, az oszmánoknak. Ezen önálló külpolitikát folytató államok a diplomáciai kapcsolat felvételével (állandó követségek létesítése Isztambulban) elismerték, hogy az Oszmán Birodalom az európai államrendszer részévé vált, amellyel immár nem csak béke, de szövetség is köthető.[142] Ezt bizonyítja I. Ferenc, majd utódai, főként XIV. Lajos politikája a felszabadító háború idején. Ennek következtében a korábbi törökkép polarizálódott, hiszen az egyes országok külpolitikai igényeiknek megfelelően külön törökképet alakítottak ki. Így vált az Oszmán Birodalom „hostis naturalis"-ból az európai államok partnerévé. E folyamat azonban csak a felszabadító háború idején érte el végpontját. Franz Bosbach véleménye szerint egészen addig a törökökről, a vallásilag és politikailag is legveszedelmesebb ellenségről alkotott erkölcsi értékítéletek segítettek az európai uralkodóknak saját identitásuk megfogalmazásában és megerősítésében. Az e gondolatvilágból megszületett ellenségkép, illetve ellenségképek,[143] amelynek/amelyeknek kontúrjai – ahogy megismerhettük – már korábban halványodni kezdtek, tartalmilag a XVII. század 80-as éveinek végétől értékelődtek át igazán, habár retorikai erejüket továbbra is megőrizték. Így történhetett meg a keresztény államrendszeren kívül álló ősellenségről alkotott ellenségkép átvitele egy nem muszlim, sőt keresztény ellenségre, esetünkben XIV. Lajosra.[144] A spanyol és francia ellenségképekkel való összehasonlítás során kiderült, hogy a törökökről alkotott ellenségkép bizonyos elemeinek átszármaztatása már korábban is megtörtént, de a teljes mértékű megvalósulásra csak XIV. Lajos személye nyújt példát. Ez mutatja, hogy a francia uralkodóban fenyegetőbb ellenséget láttak, mint a törökökben.

A fent leírt változások némi időbeli késéssel elérték a Német-római Birodalmat is. Érdekes módon először csak az északi területeken indult meg a tartalmi átértékelődés, majd lassan begyűrűzött az osztrák örökös tartományokba is. Az említett fázisok, amelyek azt reprezentálják, hogyan alakult át a „kereszténység ősellensége" legyőzhetetlenből először legyőzhető, majd legyőzött ellenséggé, a röpiratok hasábjain megjelentetett „törökdalok" segítségével is rekonstruálhatók.[145] Egy 1683. évi röpirat címében még az eredeti, legyőzhetetlennek tartott török képe tárul elénk: „amikor a törökök és tatárok 1683-ban észrevétlenül és nagy erővel betörtek Ausztriába és gyilkolással, rablással és gyújtogatással ismét hatalmas károkat okoztak..."[146] Egy ugyancsak 1683-ban íródott

[142] *Ágoston*, 1997. 86–98. o.

[143] Hiszen láttuk, hogy a törökökről egységes kép soha sem létezett.

[144] *Bosbach*, 1992. 139. o.

[145] A bemutatott folyamatra vonatkozó következtetések levonására a Buchman és Özyurt által közölt török dalok vizsgálata alapján került sor. A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé ezen elemzés részletes bemutatását, ezért e helyen csak néhány példával igyekszem a felállított hipotézist szemléltetni.

[146] *Buchmann*, 1983. 35. o.: „als im Jahr 1683 die Türcken und Tartern mit grosser Macht / unversehens / in Oesterreich eingefallen / und unerhörten Schaden / mit Morden, Rauben und Brennen hin und wider angerichtet."

katonadal viszont már a legyőzhető törököt jeleníti meg előttünk: „Török, eljött annak az ideje, hogy a vesztesek sorába kerülj, elhatároztuk, hogy birodalmad teljesen megsemmisül!"[147] Ettől kezdve állandósult a legyőzött török képe az ábrázolásokon, tehát a megváltozott törökkép bekerült a médiumok más típusaiba is. A törökök felett aratott győzelmek következményeként új daltípus jelent meg, melyekben a török már legyőzött ellenségként szerepel: „az Ottomán Porta megrendült és a földre hanyatlott"; „a török kutya teljesen a földre zuhant."[148] E dal az önreflexió nagyon fontos bizonyítéka, már nem a gyenge Germania alakja tárul benne elénk, hanem a „római sas eddig lekötözött szárnyai válnak szabaddá".[149] A teljes tartalmi átértékelődés igazi bizonyítéka azonban a gúnydalok megjelenése. Az ellenségből csak akkor képes egy nép gúnyt űzni, ha már nem érzi közvetlenül a fenyegető veszélyt. Így fordulhat elő, hogy az egyik gúnydal a következő sorokkal kezdődik: „Szedd a sátorfád véreb, (...) Térj haza Mahomet állata."[150] A leggyakoribb motívum a szultán betegségének bemutatása, amely során természetesen ki is gúnyolják. Erre a legjobb példa „A végóráit élő szultán és a betegségéről consiliumot tartó külföldi orvosok"[151] című törökdal, amelyben az orvosok szerepét az európai hatalmakon kívül a Habsburg Birodalom fejedelmei töltik be.

A „Türkenfurcht"-tól a „Türkenmode"-ig

A korabeli sajtó termékeiben rekonstruálható változás lassan begyűrűzött a médiumok egyéb típusaiba, aminek következményeként lassan a török támadásoknak legjobban kitett osztrák örökös tartományok lakosságának törökképe is átalakult. Habár Grothaus már a törökkép kialakulásánál hangsúlyozza a nemesség és a társadalom alsóbb rétegei körében élő törökkép között meglévő bizonyos különbséget, a sztereotíp elképzelések dominanciája miatt azonban ez akkor még elég minimálisnak tekinthető. E két társadalmi réteg törökképe közti különbség sokkal inkább a XVII. század végétől jut kifejezésre, amikor fokozatosan eltávolodnak egymástól.[152] A veszély eltűnésével egyre inkább felszínre kerülnek a törökkép kapcsán addig csak rejtetten jelentkező, a propaganda negatív sztereotípiái által háttérbe szorított elképzelések. Valójában itt nyer bizonyítást az a tézis, miszerint az „idegen" nem csak negatív, hanem pozitív értelmezést is nyerhet. A nemesség korábban is nagy érdeklődést tanúsított a törökök által képviselt „Kelet" iránt, erre utal az európaizálás, mint a törökkép egyik jellemző vonása. Ez a felszabadító

---

[147] Uo. 43. o.: „Türk, jetz ist es dahin kommen, Daß du werdest ganz labeth, Dann wir haben's vorgenommen, Daß dein Reich zu geht!"

[148] Uo. 79. o.: „Die Ottomanner Porten Wancket und zu Boden fallt", „Die Türkenhund, Voll und Toll zur Erd gesunken." Az idézetek a következő címet viselő törökdalból származnak: „Poetisches Te Deum Laudamus, oder Glückwünschender Freuden-Ruff, Als die Kays. Residentz und Haupt Statt Wien der langwierigen Belägerung glücklich entsetz, und dem Röm. Adler die gebundene Flügel gelöst worden."

[149] Uo.: „Dem Röm. Adler die gebundene Flügel gelöst worden."

[150] Uo. 87. o.: „Hertz- und Magen-Vomitiv zur Kühlung Des Heiß-hungrigen und Blut-Durstigen Wolff-Magens, des Primo Veziers, Von den Hohn- und Spott-Ingredienten der Christlichen Potentanaten, und von der Wienerischen Geschütz und Stück-Massa, Auff eine Dosis zugerichtet, und an statt eines kühlenden Syrups außzutrinken, fürgesetzet Von Gott Hilfft Wunderlich! Im Jahr Als Starnbergs Kvnst Verstand Vnd Witz, Beschvtzet hat Des Kälsers Sitz."

[151] *Özyurt,* 1972. 287–288. o.: „Der nunmehr in letzten Zügen liegende Türkische Groß-Suldan und Der ausländischen Medicorum über dessen Kranckheit gehaltenes Consilium."

[152] *Grothaus,* 1983. 63–64. o.

háború vége felé egyre inkább bizonyos fokú érdeklődő rajongássá alakul át, ami a „Türkenmode" megjelenésében fejeződik ki. Ezzel szemben a népi kultúra törökképe nagyon sokáig változatlan maradt, egyedül a félelem viszonylagos csökkenése figyelhető meg.

A „török divat" megjelenése az emberi kultúra szinte minden területén éreztette hatását. A törökök kiűzésével a tudományos érdeklődés is felerősödött az egykori ősellenség kultúrája iránt. Ez a folyamat azonban már sokkal korábban kezdetét vette, amit a bécsi nyomdászok szerepe bizonyít az 1670-es években.[153] Johann B. Podesta például a római egyetemen sajátította el a keleti nyelvek tudományát, majd a Habsburgok tolmácsaként teljesített szolgálatot és küldöttként rövid ideig Konstantinápolyban élt. Ausztriába visszatérve a bécsi egyetem professzoraként egy másik nyomdásszal, Meninskivel karöltve megalapította az első orientalisztikai intézetet.[154] A kíváncsiság fokozódását mutatja, hogy a XVIII. század elején fordították németre az ezeregyéjszaka meséit.[155] Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a török a keleti életstílus szimbólumává vált. Mindez természetesen a művészetek terén is éreztette hatását. Már a felszabadító háború idején megjelentek a legyőzött, láncra vert törököt megörökítő ábrázolások. Ezek a népi kultúra alkotásainak továbbra is meghatározó elemét képezték,[156] míg a nemesi kultúrában egyre gyakoribbá váltak a török ruhába öltöztetett nemesek portréi. Az udvari ünnepségeken is megjelentek a „török módon" (türkisch) öltözött emberek. Az osztrák barokk építészetben is ekkor indult meg a török építészeti formák, motívumok alkalmazása.[157] A felszabadító háború során zsákmányolt „Türkenbeute" részét képező fegyverek, tárgyak, sőt rabok[158] birtoklása is egyenesen státusszimbólumnak számított, különösen az osztrák örökös tartományok nemesei körében.[159] Ugyancsak a XVII. század végén virágzott igazán a nemesség fő szórakozási formájaként a „Türkenkopfstechen" mint a harci játékok egyik formája, amely során egy agyagból készült törökfej jelentette a célpontot.[160] Érdekes módon a török janicsárzenekarok mintájára jöttek létre a császári hadseregben is a

---

[153] Nem kerülhet sor teljes bibliográfiájuk ismertetésére, csupán a mondanivalónk szempontjából releváns elemekre történik utalás. Mindehhez bővebben l.: *Mayer,* 1883.

[154] Mindezt a császári udvarhoz, a Haditanácshoz, valamint az alsó-ausztriai rendekhez benyújtott írásaiból tudjuk. Egy 1677. évi beadványban „ezen utóbbiak a fent említettek figyelmét igyekeznek arra felhívni, hogy ezen stúdiumok (itt a keleti nyelvek elsajátítására gondol) milyen nagy hasznára válnának az ifjú nemeseknek, az országnak pedig a dicsőségét és jóhírét gazdagítanák, ezért kéri tőlük az említett „Collegium" és az általa működtetendő „arab és török nyomda engedélyezését," amire 1677. május 15-én meg is kapta a rendek hozzájárulását. Uo. 319–320. o.

[155] *Smitek,* 1992. 53–58. o.

[156] *Witzmann,* 1983[a]. 288. o.

[157] *Vocelka,* 1977. 32–34. o.

[158] A felszabadító háború idején az életben maradt magyarországi végvári törökök többsége az asszonyokkal és a gyermekekkel együtt rabláncra jutott: sokakat külföldi tisztek vittek magukkal, a többségük azonban a császári várak tömlöceibe került, vagy pedig a nagy nyereség reményében hazai és külföldi kereskedők vásárolták meg őket. Így számos török rab került Nyugatra. A császári várak tömlöceiben sínylődő török rabokat császári vagy kamarai törököknek nevezték, mivel a bécsi kincstár rendelkezett felettük. A magukat megváltani nem tudó törököket a kincstár 15-50 tallérért árulta, tehát jóval olcsóbbak voltak, mint a szarvasmarhák. A legjobb sorsuk azon iparosoknak volt, akik olyan iparágakat űztek, amelyek a nyugati országokban ismeretlenek voltak. A karmazsin- és szattyánbőrkészítő törököket a magyarországi várak és városok elfoglalása után Bécsbe vitték, hogy az ottani kézműveseket megtanítsák mesterségükre. A török rabok sorsáról bővebben l.: *Takáts,* 1917. 319-334. o.

[159] *Selinsek,* 1996. 38–40. o.

[160] Ez a szokás Szászországban alakult ki és onnan terjedt el a Habsburg Birodalom különböző tartományaiban. *Witzmann,* 1983[b]. 283. o.

mai értelemben vett katonazenekarok,[161] sőt a kor nagy zeneszerzői, Haydn, Mozart és Beethoven is írtak „a la turcha" műveket.[162] Szintén a nemesség szórakozásának részét képezték a kártyajátékok. A kártyalapokon a győztes hadvezérek és a császár hatalmának dicsőítése mellett a császári seregek győzelmeit és a törökök vereségét is megörökítették, így azok kettős funkciót töltöttek be. Egyrészt a játék élvezetét nyújtották, másrészt az adott politikai helyzetet is visszatükrözték. Később ábrázolásaikkal ezek is a török kultúra és művészet iránti rajongás kielégítését szolgálták.[163] A népi kultúrában viszont még nagyon hosszú ideig fellelhetők a sztereotípiák által meghatározott negatív törökkép emlékei. A közvetlen fenyegetettség tudata által hátrahagyott nyomok csak nagyon nehezen adtak utat tartalmi átértékelődésnek. A törökfej-motívumok a paraszti porták falán továbbra is fontos szerepet töltöttek be, mintha a lakosság állandóan emlékeztetni akarta volna magát a veszély elmúltára. Funkciójukat tekintve a gonosz szellemeket voltak hivatottak elűzni, ám a XVIII. században már sakkfiguraként, illetve kutak díszítőelemeként is megjelentek.[164] Tehát fokozatosan itt is lezajlott egy teljes tartalmi átértékelődés, hiszen az egykori rettegett ellenség már őrző-védő funkciót kapott.

A fenti példák segítségével bemutatott folyamat, nevezetesen a „Türkenfurcht" „Türkenmode"-vá alakulása bizonyítja hipotézisünk helyességét, amely megkérdőjelezi Foucault állítását, azt, hogy a sztereotípiák mindenféle változásnak ellenállnak. Az a tény, hogy egy háborús konfliktus (esetünkben a török elleni felszabadító háború 1683–1699) hatására ilyen mélységű tartalmi átértékelődés következhetett be, arra utal, hogy a „messziről jött ember" negatív sztereotípiákkal övezett legendája egy katonai-politikai változás következményeként „az ezeregy éjszaka meséjévé" alakulhat át.

---

[161] A XVIII. század elejéig teljesen hiányoztak az ütőshangszerek, csak néha fordult elő, hogy furulyások és trombitások játéka kísérte a csatamezőkre vonuló császári sereget. Az ellenség akusztikai eszközökkel történő elijesztése a törökök specialitása volt. Nemegyszer előfordult, hogy már a janicsárbanda zenebonája futásnak indította a „bátor keresztény harcosokat." V. ö. *Gall,* 1972. 134–135. o. Az oszmánok hadizenejének jellemzőire l. *Sudár–Csörsz,* 1996.

[162] Sőt 1690–1700 körül új műfajként jelenik meg a „Türkenoper" (török opera). Ezekben kezdetben a röpiratokhoz hasonlóan kigúnyolták a törököket, majd a gúny helyét itt is átveszi a keleti művészet iránti rajongás. V. ö. *Brunner,* 1996. 22–23. o.

[163] *Witzmann,* 1983[b]. 282–285. o.

[164] *Brunner,* 1996. 25. o.

MELLÉKLET

1.

II. Orbán pápa beszéde a clermonti zsinaton 1095-ben

„(...) sie immer tiefer eindrangen in das Land dieser Christen, haben sie diese siebenmal in der Schlacht besiegt, haben eine große Anzahl von ihnen getötet und gefangengenommen, haben die Kirchen zerstört und das Land verwüstet (...)"

„(...) egyre mélyebben nyomultak be a keresztények földjére, hét csatában győzelmet arattak, a keresztények közül sokakat lemészároltak, foglyul ejtettek, megrongálták a templomokat és az országot a földdel tették egyenlővé (...)"

In: *Kocadoru,* 1990. 29. o.

2.

XVII. századi krónika

„Darauf in dem 1480. Jahr, 7. Augusti, Seint die Türkhen heimblich vnnd verstollner Weis in dass Landt khommen, vnnd dass Steymarch mit Raub uvnnd Prandt ohn alle Verschonung erbärmlich verhört vnd zerstört, haben die Gottheüser vnnd Khirchen verbernt, dass heilige Sacrament aussgeworffen, mit Füessen darauf getretten, in Khirchen vil gottlosen besen Fäuel vnnd Muetwillen getriben, Prüster verbrennt, die Weibsbilder geschenndt, vil Man, Weib vnd Khündt mit Khötten gebuntter hinwekh gefriert, khaines Menschen verschont. Ess war Niemandt sicher weder in Alben noch Pergen ess lagen allenthalben vil totter Leyber der menschen vnnd Vich, vnnd Niemandt war vorhanndten, der solliche begraben thette, thaills seint von Hundten vnnd Wölffen verzört worden, thailss in die Prunen geworffen vnnd verschnitt wordten, vnnd war ein sollicher Gestannkh, dass die vbrigen Menschen khaum bleiben mechten. Ess khamb auch der Sterb, wegen des Schröckhen vnd Geschray vnnd Gestannkh, dass etliche Heüsser ganzz öd vnnd lähr waren. Ess war auch ein grosse Theurung vnd Hungers- Noth, dass manicher Hausswürth in 4 Wochen khain Bissen Broth het, vnnd erschlug jährlich das Wetter Wein vnd Getraydt, die Wein waren fast sauer vnnd theuer, war auch lannge Zeit khain Fridt in Lanndt, dan die Unngern waren auch auf vnnd heten Besazungen in Lanndt, Markh, vnnd Schlösser, die dass Lanndt mit Raub vnnd Pranndt verderbten... In diesem Ellendt mit den Türckhen hat Gott genediglkich dises Gotthaus behüet, alss die Türkhen auf dem Leitendorfferischen Feldt gewesen, ist die Abbtissin mit dem Convent mit brinnenten Kherzen khnüenter auf sanct Lamprecht zu der Capelln ganngen. Darauf haben die Türkhen, alss sie vber Muhr haben sezen wollen, gesechen mit blosen Schwerden auf dem Tach sizen die Patronen desselbigen Khirchls, alls sanct Lambertum, sanctum Blasium, s. Georgium vnnd sanct Oswaldum, vnnd so offt sie haben wollen vber die Muhrr sezen, haben sie nach ihnen geschlagen, darüber vnzahlbare Vül ersoffen, vnnd also durch gnedige Beschüzung dieser vier Heilligen dass Gottshauss vor disen bluetgirigen hundten unverletzt erhalten."

„Az 1480. esztendő augusztus 7-én a törökök titokban és álnok módon betörtek az országba és egész Stájerországot kíméletlenül végigpusztították, Isten házait és a templomokat felgyújtották, a keresztet kihajították, lábbal taposták, (...), a papokat megégették, a szentképeket megrongálták,

senkit sem kímélve sok férfit, nőt és gyermeket láncra verve elhurcoltak. Senki sem volt biztonságban a hegyekben sem, mindenütt halott emberek és állatok feküdtek és nem volt senki, aki eltemethette volna őket, részben a kutyák és a farkasok táplálékává váltak, részben pedig a kutakba dobták őket, miközben mindenütt akkora bűz terjengett, hogy az életben maradottaknak nem volt maradásuk. A rettenet, a hangzavar és a bűz következményeként megjelent a halál és rengeteg ház vált üressé. Nagy éhség is sújtotta az embereket, volt aki már négy hete egy falat kenyeret sem evett, ugyanis az időjárás minden évben tönkretette a termést, a borok savanyúak és drágák lettek, hosszú ideig nem volt béke az országban, majd a magyarok is felkeltek és várakat foglaltak el, az országot rablással és gyújtogatással rontották... A törökök által nyomorúságossá tett időben Isten megvédelmezte e templomot, amikor a törökök a leitendorfi mezőn voltak, az apát a konvent kíséretében égő gyertyákkal Szent Lamprecht templomához ment. Erre a törökök, amikor át akartak kelni a Murán, a templom tetején lévő védőszenteket, Szent Lambertet, Szent Balázst, Szent Györgyöt és Szent Oszvaldot célozták meg, de e négy védőszent kegyes védelme sértetlenül megóvta Istennek e házát a vérszomjas kutyáktól."

StLa., SpA. Leoben, Sch. 178. H. 1034.

3.

Spanyolellenes röpirat 1619-ből

„Die Kinder gespißt / solche in zwey Stücke zerhauen."

„daß der Bucquoi wie vor einem Jahr / bey Zeschlaw geschehen / senget / mordet / brennet / un die 10. Dörffer außgebrennt / die Inwohner sampt Weyb / und Kindern / auch alten unbewehrten Leuten niedergehaut / nach erschrocklicher / grewlicher / und unerhörter Weiß / die schwanger Weyber auffgeschnitten / die lebendige Früchte heraus genommen / an die Wänd geschlagen / oder die Hälßlein umbgedräht / die Händlen abgehawen".

„a gyermekeket felnyársalták / két darabba hasították".

„ Bucquoi a tavalyi évhez hasonlóan / Zeschlawnál / tűzzel-vassal pusztított / gyilkolt, / 10 falut égetett fel / a lakosokat a nőkkel, gyerekekkel, védtelen öregekkel együtt legyilkolta / szörnyű, kegyetlen és hallatlan módon a terhes nőket felvágták / az élő gyermekeket kivették / falhoz csapták / vagy a nyakukat kitekerték / kezüket levágták".

In: *Schmidt,* 1995. 219–220. o.

Ágoston, 1999. — *Ágoston Gábor:* Információszerzés és kémkedés az Oszmán Birodalomban a 15–17. században. In: Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben. (= Studia Agriensa 20.) Eger, 1999. 129–156. o.

Ágoston, 1995. — *Ágoston Gábor:* Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. In: *Történelmi Szemle,* 1995/4. 465–485. o.

Ágoston, 1997. — *Ágoston Gábor:* Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs, 1997. 83–99. o.

Ágoston, 1992. — *Ágoston Gábor:* Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15–17. században. In: *Történelmi Szemle,* 1992/3. 173–198. o.

Aulinger, 1980. — *Aulinger, Rosemarie:* Das Bild des Reichstages im 16. Jahrhundert. Beiträge zu einer typologischen Analyse schriftlicher und bildlicher Quellen. Göttingen, 1980.

Bauer, 1982. — *Bauer, Josef:* Die Türken in Österreich. Geschichte, Sagen, Legenden. St. Pölten, 1982.

Benda, 1942. — *Benda Kálmán:* A törökkor német újságirodalma. A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához. Budapest, 1942.

Black, Jeremy 1991. — *Black, Jeremy:* Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800. London, 1991.

Bodi, 1995. — *Bodi, Leslie:* Traditionen des österreichischen Deutsch im Schnittpunkt von Staatsräson und Sprachnation. In*: Muhr R. – Schrodt P. – Wiesinger P.:* Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen. Wien, 1995. 720–758. o.

Bosbach, 1992. — *Bosbach, Franz:* Der französische Erbfeind. Zu einem deutschen Feindbild im Zeitalter Ludwig XIV. In: *Bosbach, Franz:* Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der Politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit. (=Bayreuther Historische Kolloquien, Band 6), Köln, Weimar, Wien, 1992. 117–139. o.

Brunner, 1996. — *Brunner, Meinhard:* Die Türkensagen in Oststeiermark. Graz, 1996.

Brunner, 1986. — *Brunner, Walter:* Türken, Pest und Habergeiss. Volkssagen aus dem Aichfeld und seinen Nebentälern. Graz, 1986.

Buchmann, 1983. — *Buchmann, Bertrand Michael:* Türkenlieder zu den Türkenkriegen und besonders zur zweiten Wiener Türkenbelagerung. Wien, Köln, Graz, 1983.

Buda Expugnata, 1986. — Buda Expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének levéltári forrásai II. Budapest Főváros Levéltárának kiadványa. Budapest, 1986

Buda és Pest, 1935. — Buda és Pest 1686 évi visszafoglalásának egykorú irodalma 1683–1718. A Fővárosi Nyilvános Könyvtár budapesti gyűjteményének bibliográfiai munkálatai. Különlenyomat a Fővárosi Könyvtár Évkönyve V. kötetéből. Budapest, 1935.

Buzási, 1979. — *Buzási Lajos:* Haus-, Hof- und Staatsarchiv Bécs. A birodalmi levéltárak magyar vonatkozású iratai. 1. k. Budapest, 1979.

Clement, 1964. — *Clement, Alfred:* Handbuch der Feld- und Militärpost in Österreich. Graz, 1964.

Deutsche Literaturgeschichte, 1989. — Deutsche Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. 3. Auflage, Stuttgart, 1989.

Drosdowski, 1989. — *Drosdowski, Günther:* Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim, Wien, Zürich, 1989.

Eisenstein, 1997. — *Eisenstein, Elisabeth:* Die Druckerpresse. Kulturrevolutionen im frühen modernen Europa. Wien – New York, 1997.

Eybl, 1992. — *Eybl M., Franz:* Abraham a Sancta Clara. Vom Prediger zum Schriftsteller. Tübingen, 1992.

Fügedi, 1976. — *Fügedi Erik:* Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról. Budapest, 1976.

Fodor, 1998. — *Fodor Pál:* A török a 15–16. századi magyar közvéleményben. In: *Történelmi Szemle,* 1998/1. 30–43. o.

Foucault, 1997. — *Foucault, Michel:* Archäologie des Wissens. Frankfurt am Main, 1997.

Galavics, 1986. — *Galavics Géza:* Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986.

Gall, 1972. — *Gall, Franz:* Türkische Einflüsse auf das äußere Bild der kaiserlichen Armee. In: Österreich und die Türken. Internationales Kulturhistorisches Symposion, Mogersdorf, 1969. Band. 1. Eisenstadt, 1972. 85–93. o.

G. Etényi, 1995. — *G. Etényi Nóra:* A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. In: *Aetas,* 1995. 95–139. o.

G. Etényi, 1999. — *G. Etényi Nóra:* Magyarországi ostromhírek az európai sajtóban (1663–1664). In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben (=Studia Agriensa 20.), Eger, 1999. 83–105. o.

Göllner, 1978. — *Göllner, Carl:* Turcica III. Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert. Bukarest – Baden-Baden, 1978.

Grothaus, 1983. — *Grothaus, Maximilian:* Zum Türkenbild in der Adels- und Volkskultur der Habsburgermonarchie von 1650 bis 1800. In: Das Osmanische Reich und Europa von 1683 bis 1789. Konflikt, Spannung und Ausstausch. In: Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Band 10. (Hrsg. von *Heiss G.* und *Klingenstein G.*) Wien, 1983. 63–87. o.

Grothaus, 1985. — *Grothaus, Maximilian:* Zum Türkenbild in der Kultur der Habsburgermonarchie zwischen 16. und 18. Jahrhundert. In: Beihefte zur Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes. 1985. 67–89. o.

Habermas, 1999. — *Habermas, Jürgen:* A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Budapest, 1999.

Habey, 1994. — *Habey, Hans Adolf:* Druckkunde für Germanisten, Literatur- und Geschichtswissenschaftler (= Langs Germanistische Lehrbuchsammlung. [Hrsg. von *Roloff Hans-Gert*] Band 50.) Bern, Berlin, Frankfurt a. M., New York, Paris, Wien, 1994.

Harms, 1992. *Harms, Wolfgang:* Feinbilder im illustrierten Flugblatt der frühen Neuzeit. In: *Bockbach, Franz* (Hrsg.): Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit. (= Bayreuther Historische Kolloquien, Band 6) Wien, Böhlau, Köln, Weimar, 1992. 141–177. o.

Heppner, 1986. *Heppner, Harald:* Das Vordringen der Osmanen in Europa. In: Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Graz, 1986. 143–145. o.

Hiller, 1999. *Hiller István:* A Habsburg informátorhálózat kiépítése és működése az Oszmán Birodalomban. In: Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben (=Studia Agriensia 20.). Eger, 1999. 157–167. o.

Hoyer, 1983. *Hoyer, Siegfried:* A török mint Antikrisztus. Adalék Luther Márton törökképéhez. In: *Világtörténet,* 1983/3. 30–35. o.

Houston, 1995. *Houston, Rab:* Literacy in Early Modern Europe. Culture and Education 1500-1800. London and New York, 1995.

Hubay, 1948. *Hubay Ilona:* Röplapok, újságlapok,röpiratok az Országos Széchenyi Könyvtárban 1480–1718. Budapest, 1948.

Inalcik, 1973. *Inalcik, Halil:* The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600. London, 1973.

Jontes, 1983. *Jontes, Günther:* Leoben im Türkenjahr 1983. Die Auswirkungen der zweiten Wiener Türkenbelagerung auf das Land um den Steirischen Erzberg. 1. Teil. In: Alt-Leoben. Geschichtsblätter zur Vergangenheit von Stadt und Bezirk. Folge 15, März 1983.

Kapp, 1990. *Kapp, Volker:* Die Sprache der Zeichen und Bilder. Rhetorik und nonverbale Kommunikation in der frühen Neuzeit, Marburg, 1990.

Káldy-Nagy, 1974. *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán. Budapest, 1974.

Kelenik, 1990. *Kelenik József:* A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről. In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 1990/3. 85–95. o.

Kluge, 1989. *Kluge, Friedrich:* Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. 22. Aufl. Berlin, New York, 1989.

Kocadoru, 1990. *Kocadoru, Yüksel:* Die Türken. Studien zu ihrem Bild und seiner Geschichte in Österreich. Universität für Bildungswesen, Klagenfurt, Dissertation. 1990.

Kohnke, 1986. *Kohnke, Meta:* Merseburg. Az egykori Brandenburgi Választófejedelemség iratai. In: Buda Expugnata 1986. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének levéltári forrásai II., Budapest Főváros Levéltárának kiadványa. Budapest, 1986. 603–637. o.

Koller, 1998. *Koller, Werner:* Stereotypes und Stereotype. Sozialpsychologische und linguistische Aspekte. In*: Muttersprache. Vierteljahresschrift für deutsche Sprache*, Jahrgang 108, März, 1998. 1–16. o.

Köpeczi, 1976. *Köpeczi Béla:* „Magyarország a kereszténység ellensége". A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976.

Mandlmayer – Vocelka, 1981. *Mandlmayer C., Martin – Vocelka G., Karl:* Vom Adelsaufgebot zum stehenden Heer. Bemerkungen zum Funktionswandel des Adels im Kriegswesen der frühen Neuzeit. In: Sozialforschung und „Gesamtgeschichte". Beispiele und Methodenfragen zur Geschichte der frühen Neuzeit. (Hrsg. von *Klingenstein, Grete* und *Lutz, Heinrich*) (=Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, Band 8.) Wien, 1981. 112–125. o.

Mraz, 1985. *Mraz, Gottfried:* Prinz Eugen und seine Zeit. Ein Leben in Bildern und Dokumenten. München, 1985.

Matuz, 1986. *Matuz, Josef:* Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte. Darmstadt, 1986.

Matuz, 1990. *Matuz József:* Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.

Mayer, 1883. *Mayer, Anton:* Wiens Buchdruckergeschichte 1482–1882. Erster Band 1482–1682. Wien, 1883.

Mezler-Andelberg, 1986. *Mezler-Andelberg, Helmut J.:* Schutzheilige gegen Feindesgefahr. In: Die Steiermark Brücke und Bollwerk. Graz, 1986. 179–181. o.

Miksch, 1986. *Miksch Anna:* Drezda. Az egykori Szász Választófejedelemség iratai. In: Buda Expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének levéltári forrásai II., Budapest Főváros Levéltárának kiadványa. Budapest, 1986. 581–600. o.

Mörke, 1995. *Mörke, Olaf:* Pamphlet und Propaganda. Politische Kommunikation und technische Innovation in Westeuropa in der Frühen Neuzeit. In: *North, Michael:* Kommunikationsrevolutionen. Die neuen Medien des 16. und 19. Jahrhunderts. Köln, Weimar, Wien, 1995. 15–32. o.

Newald, 1951. *Newald, Richard:* Die deutsche Literatur vom Späthumanismus zur Empfindsamkeit 1570–1750. München, 1951.

Németh, 1994. *Németh S. Katalin:* Fiktív német beszélgetések Magyarországról (Johann Georg Schielen írásai 1683) In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1994/1. 1–18. o.

Özyurt, 1972. *Özyurt, Senol:* Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. (Motive, Freiburger folkloristische Forschungen, Bd. 4). München, 1972.

Parker, 1992. *Parker, Geoffrey:* The Military Revolution. Miltary Innovation and the Rise of the West, 1500-1800. Cambridge, 1992.

Pálffy, 1996. *Pálffy Géza:* A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: *Történelmi Szemle,* 1996/2–3. 163–217. o.

Pálffy, 1999. *Pálffy Géza:* Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben (=Studia Agriensa 20.) Eger, 1999. 33–63. o.

Petzoldt, 1993. *Petzoldt, Leander:* Sagen aus der Steiermark. München, 1993.

Pickl, 1977. *Pickl, Othmar:* Nachschub für den großen Türkenkrieg. Der Anteil der Steiermark an den Siegreichen Feldzügen der Jahre 1683 bis 1686. In: Sonderdruck aus der Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. (Hrsg. von *Tremel, Ferdinand und Roth W., Paul*) Graz, 1977. 105–136. o.

Pickl, 1990. *Pickl, Othmar:* Kriegsfinanzierung als Faktor der Wirtschaftsbelebung. Die Ausgaben für das „Drau-Corps" 1684-1687 als „Investitionsspritze" für die Wirtschaft Innerösterreichs. In: Geschichtsforschung in Graz. (Hrsg. von *Ebner, Hewig – Haselsteiner, Horst – Wiesflecker-Friedhuber, Ingeborg*) Graz. 1990. 81–90. o.

Pickl, 1992. *Pickl, Othmar:* Der Beitrag Steiermark zu den Siegen im Türkenkrieg 1684-1688. Zur Logistik der Operationen an Drau und Save. In: Sonderdruck aus 800 Jahre Steiermark und Österreich 1192–1992. Der Beitrag der Steiermark zu Österreichs Größe. (Hrsg. von *Pickl, Othmar*) Im Selbstvertrag der Historischen Landeskomission für Steiermark. Graz, 1992. 296–342. o.

Pieper, 1995. *Pieper, Renate:* Informationszentren im Vergleich. Die Stellung Venedigs und Antwerpens im 16. Jahrhundert. In: *North, Michael:* Kommunikationsrevolutionen. Die neuen Medien des 16. und 19. Jahrhunderts. Wien, Köln, Weimar, 1995. 45–60. o.

Pokorny, 1989. *Pokorny, Julius:* Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch. 1. Band. Bern u. Stuttgart, 1989.

Prümm, 1996. *Prümm, Karl:* In der Hölle – im Paradies der Bilder. Medienstreit und Mediengebrauch. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik* 26. 1996. 52–69. o.

Pukánszky, 1931. *Pukánszky, Béla:* Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn. Von der ältesten Zeit bis um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Erster Band (=Deutschtum und Ausland. Studien zum Auslandsdeutschtum und Auslandskultur). Münster, 1931.

Reifenscheid, 1990. *Reifenscheid, Richard:* Die Habsburger in Lebensbildern von Rudolf I. bis Karl I. Graz, 1990.

Roessler, 1998. *Roessler, Paul:* Text, Satz, Druck. Prolegomena zu Auswahl und Sprachanalyse von Wiener Drucken des 17. und frühen 18. Jahrhunderts. In: *Ernst, Peter – Patocka, Franz:* Deutsche Sprache in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Wiesinger zum 60. Geburtstag. Wien, 1998. 623–642. o.

Selinsek, 1996. *Selinsek, Polonca:* Das Türkenbild in der bildenden Kunst unter besonderer Berücksichtigung der Slowenischen Steiermark. Graz, 1996.

Simoniti, 1991. *Simoniti, Vasko:* Vojaska organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana, 1991.

Schmidt, 1995. *Schmidt, Peer:* Das spanische Weltreich in der Propaganda des Dreißigjährigen Krieges. Habilitationsschrift, Eichstätt, 1995.

Schröder, 1995. *Schröder, Thomas:* Die ersten Zeitungen. Textgestaltung und Nachrichtenauswahl. Tübingen, 1995.

Schwertl, 1986. *Schwertl, Gerhard:* A Bajor Szabadállam. In: Buda Expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének levéltári forrásai II. Budapest Főváros Levéltárának kiadványa. Budapest, 1986. 687–723. o.

Smitek, 1992. *Smitek, Zmago:* Zur Rezeption der außereuropäischen Kulturen in der slowenischsprachigen Welt vom 17. Jahrhundert bis zur ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Begegnung zwischen Orient und Okzident. Ptuj, 1992. 53–58. o.

Sporhan-Krempel, 1968. *Sporhan-Krempel, Lore:* Nürnberg als Nachrichtenzentrum zwischen 1400 und 1700. Nürnberg, 1968.

Sudár – Csörsz, 1996. *Sudár Balázs – Csörsz Rumen István:* „Tormbita, rézdob, tárogató..." A török hadizene és Magyarország. Enying, 1996.

Szakály, 1986[a]. *Szakály Ferenc:* Hungaria Eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718. Budapest, 1986.

Szakály, 1986[b]. *Szakály Ferenc:* A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*) 1986. 11–57. o.

Szita – Seewann, 1997. *Szita László – Seewann, Gerhard:* A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez. Pécs-Szigetvár, 1997.

Takáts, 1917. *Takáts Sándor:* Rajzok a török világról. Budapest, 1917.

Talkenberger, 1994. *Talkenberger, Heike:* Von der Illustration zur Interpretation: Das Bild als historische Quelle. Methodische Überlegungen zur Historischen Bildkunde. In: *Zeitschrift für historische Forschung,* 21. Band, Heft ¼ 1994. 289–313. o.

Tardy, 1977. *Tardy Lajos:* Rabok, követek, kalmárok az Oszmám Birodalomról. Budapest, 1977.

Teply, 1983. *Teply, Karl:* Die Türkenkriege in der historischen Forschung. In: Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte. Verein für Geschichte der Stadt Wien. Wien, 1983. 23–38. o.

Vocelka, 1977. *Vocelka, Karl:* Die inneren Auswirkungen der Auseinandersetzung Österreichs mit den Osmanen. In: *Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas,* Band XXXVI. (Hrsg. von *Bernath, Mathias*) München, 1977. 13–34. o.

Vocelka, 1981. *Vocelka, Karl:* Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. Wien, 1981.

Vocelka, 1988. *Vocelka, Karl:* Das Türkenbild des christlichen Abendlandes in der Frühen Neuzeit. In: Österreich und die Osmanen-Prinz Eugen und seine Zeit. (=Schriften des Instituts für Österreichskunde 51-52. [Hrsg. von *Zöllner, Erich* und *Gutkas, Karl*]) Wien, 1988. 20–31. o.

Voje, 1992. *Voje, Ignacij:* Die Türkeneinfälle in das Pettauer Gebiet und deren Folgen, In: Begegnung zwischen Orient und Okzident. Ptuj, 1992.

Wagner Norimberg, 1685. *Wagner Norimberg, Johann Christoph:* Delineatio Provinciarum Pannoniae et Imperii Turcii in Oriente. Eine Grundrichtige Beschreibung deß ganzen Aufgangs sonderlich aber deß Hochloblichen Königreichs Ungarn Und der ganzen Turcken, Augsburg, Gedruck und verlegt durch Jacob Koppmayer Anno M.DC.LXXXV. Universitäts-bibliothek Graz, RARA 1, II. 26332.

Wagner Norimberg, 1687. *Wagner Norimberg, Johann Christoph:* Delineatio Provinciarum et Imperii Turcii in Oriente: Oder Grundrichtigen Beschreibung deß ganzen Aufgangs sonderlich aber deß hoch-Loblichen Königreichs Ungarn und der ganzen Turcken ec. Anderen Theil. Inhaltend Ein Historische Beschrei-bung Deß Ottomanischen oder Turkischen Reichs Ursprung und Wachstum desselben gegen vielen Landern Sonderlichen aber gegen ermeldtem Königreich Ungarn bißhero außgeubten Tirranischen Feind- und Gewaltt-hatigkeiten. Augsburg. Gedruckt und verlegt durch Jacob Koppmayer Anno M.DC.LXXXVII., Universitätsbibliothek Graz, RARA 1, II. 26332.

Wenzel, 1978. *Wenzel, Angelika:* Stereotype in gesprochener Sprache. Form, Vorkommen und Funktion in Dialoge. In: Heutiges Deutsch. 1613. München. 1978. 38–50. o.

Wiesenberger, 1986. *Wiesenberger, Dorothea:* Türken, Pestilenz und Heuschrecken. In: Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Graz, 1986. 181–185. o.

Wiesflecker, 1986. *Wiesflecker, Hermann:* Kaiser Maximilian I.. Das Reich. Österreich und Europa an der Wende der Neuzeit. München, 1986.

Wiesinger, 1985[a]. *Wiesinger, Peter:* Die Diagliederung des Deutschen seit dem 17. Jahrhundert. In: *Besch, Werner – Reichmann, Oskar – Sondegger, Stefan* (Hrsg.): Sprachgeschichte. Ein Handbuch: der Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung, 2. Halbbd. (=Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.2) Berlin, New York, 1985. 1633–1651. o.

Wiesinger, 1985[b]. *Wiesinger, Peter:* Die Entwicklung des Verhältnisses von Mundart und Standardsprache in Österreich. In: *Besch, Werner – Reichmann, Oskar – Sondegger, Stefan:* Sprachgeschichte. Ein Handbuch der Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Forschung, 2. Halbbd. (=Handbücher zur Sprach und Kommunikationswissenschaft 2.2) Berlin, New York, 1985. 1939–1949. o.

Wiesinger, 1987. *Wiesinger, Peter:* Zur Frage lutherisch-ostmitteldeutscher Spracheinflüsse auf Österreich im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: *Lemmer, Manfred* (Hrsg.): Beiträge zur Sprachwirkung Martin Luthers im 17/18. Jahrhundert. (=Wissenschaftliche Beiträge 1987/10) Halle (Saale), 1987. 83–109. o.

Witzmann, 1983[a]. *Witzmann, Reingard:* Der Wandel des Türkenbildes in der Volkskunst – vom Verlierer zum orientalischen Pascha. In: Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Wien, 1983. 288–290. o.

Witzmann, 1983[b]. *Witzmann, Reingard:* Spielkarten mit Türkendarstellungen. Flugblatt – Türkenode – Historische Reminiszenzen. In: Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Wien, 1983. 282–285. o.

Wolter, 1992. *Wolter, Michael:* Der Gegner als endzeitlicher Widersager. Die Darstellung des Feindes in der jüdischen und christlichen Apokalyptik. In: *Bosbach, Franz:* Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit. (=Bayreuther Historische Kolloquien, Band 6) Köln, Weimar, Wien, 1992. 23–39. o.

Wurth, 1985. *Wurth, Rüdiger:* Die Familie Paar und das habsburgisch-erbländische Postwesen. In: Zwei Jahrtausende Postwesen. Vom cursus publicus zum Satelliten. Halbturm, 1985.

Zsuzsa Barbarics

„TÜRCK IS MEIN NAHM IN ALLEN LANDEN..."

Art, Propaganda and the Changing Ottoman Image in the Holy Roman Empire at the End of the 17th Century

Summary

The formation of enemy images is an inevitable outcome of the connection among different peoples and states. In the 17th century, the Holy Roman Empire, governed by the House of Hapsburg, was threatened by three enemies, the Ottomans, France and Spain. Consequently, the enemy image of the Empire was a mixture of notions, conceived of the abovementioned menaceful powers.

Until 1683, the Ottomans meant the invincible primary enemy for the people living in the Hapsburg Empire. It took a time until the Hapsburgs could conquer their inferiority complex, what was due to the successes of the Ottomans in the 16th century. The struggle against the Ottomans was fought not only with weapons but also by however many means of arts and propaganda. Finally, with the Peace Treaty of Karlowitz (26 January 1699) the Ottoman Empire became not only an enemy that can be defeated but an enemy definitely defeated. From that date, the Ottoman Empire was not the primary enemy of Christianity any more; it became part of the political system of Europe to be counted with in forming and maintaining the balance of powers.

After having forced the Ottomans out of Hungary Europe could breathe freely again and this fact had its mental effects, too. The former image of the Ottomans changed radically. The nobility was keenly interested in the „East", represented by the Ottomans even former: the „Europisation" of the oriental phenomena was a characteristic feature of this attitude. At the end of the War of Liberation the interest in the East turned into enthusiasm and this feeling was the origin of the „Turkish Mode" what conquered all Europe and replaced the „Turkish Menace." The stereotype, once believed to be unchangeable, transformed: the legend of the primary enemy of Christianity changed into the tales of the Arabian Nights.

Zsuzsa Barbarics

„TÜRCK IST MEIN NAHM IN ALLEN LANDEN..."

Art, propagande, et l'image de Turc changeante dans l'Empire Romain-Germanique, à la fin du XVIIe siècle

Résumé

La création des images et des images d'ennemi est l'une des conséquences nécessaires des relations entre les peuples et entre les États différents. Au XVIIe siècle, l'Empire Romain-Germanique, dirigé par les Habsbourg, était exposé en permanence aux attaques de trois ennemis: aux attaques des Turcs, à celles des Français et à celles des Espagnols. L'image d'ennemi de l'Empire était donc composée des images créées sur ces trois pays menaçants.

Jusqu'en 1683, pour les peuples de l'Empire des Habsbourg les Turcs étaient égaux avec l'ennemi primordial invincible. Il fallait un certain temps pour les Habsbourg pour pouvoir vaincre leur „complexe d'infériorité", dû aux succès des Turcs au XVIe siècle. La lutte contre les Turcs n'était pas seulement une lutte armée, mais elle était menée également avec les nombreux moyens de l'art et de la propagande. Avec le traité de paix de Karlóca, le 26 janvier 1699, les Turcs sont devenus non seulement domptables, mais vaincus. A partir de cela, l'Empire Ottoman n'est plus l'ennemi primordial du christianisme, mais il est devenu une partie du système des États européens, qu'il fallait prendre en considération pour la création et le maintien de l'équilibre des pouvoirs européens.

Après le refoulement des Turcs de Hongrie, l'Europe pouvait se sentir soulagée, et cela ne restait pas sans influence dans le domaine intellectuel: l'image précédente des Turcs était réappréciée. La noblesse s'était intéressée depuis longtemps à „l'Orient," représenté par les Turcs, cela est montré par l'européanisation, l'un des traits caractéristiques de l'image des Turcs. Vers la fin de la guerre de libération, l'intérêt s'est transformé en une sorte d'exaltation, exprimée dans l'apparition de „Türkenmode". La stéréotypie considérée comme constante s'est transformée: à l'influence du changement militaire-politique dû à la guerre de libération, la légende de l'ennemi primordial du christianisme s'est transformée en „les contes des mille et une nuits."

Zsuzsa Barbarics

„TÜRCK IST MEIN NAHM IN ALLEN LANDEN..."

Kunst, Propaganda und ein sich veränderndes Türkenbild im Deutsch-römischen Reicham Ende des 17. Jahrhunderts

Resumee

Die Kreirung von Imagen, Feindesbildern ist die Folge der Verbindungen zwischen Völkern und Staaten. Im 17. Jahrhundert hatte das Deutsch-römische Reich jederzeit mit den Angriffen von drei Feinden, den Türken, den Franzosen und den Spaniern zu rechnen. Das Feindesbild des Reiches entstand aus den Vorstellungen über diese drei feindlichen Reiche.

Bis 1683 bedeuteten die Türken für die Einwohner des Habsburgerreiches den unbesiegbaren Erzfeind. Es hat seine Zeit gedauert bis die Habsburger dieses „Minderwertigkeitskomplex", das noch durch die Erfolge der Türken im 16. Jahrhundert entstanden war, bekämpfen konnten. Der Kampf gegen die Türken wurde nicht nur mit Waffen, sondern auch mit vielen unterschiedlichen Mitteln der Propaganda und der Kunst geführt. Mit dem am 26. Jänner 1699 geschlossenen karlowitzer Frieden wurde klar, daß die Türken nicht nur besiegt werden können, sondern eindeutig besiegt sind. Ab diesem Zeitpunkt wird das Osmanische Reich nicht mehr als Erzfeind des Christentums gesehen, vielmehr aber als Teil des europäischen Staatensystems, mit dem man bei der Aufstellung und Erhaltung des europäischen Mächte-gleichgewichts rechnen mußte.

Mit der Vertreibung der Türken aus Ungarn konnte Europa endlich aufatmen und das zeigte sich auch in geistiger Beziehung: das frühere Türkenbild veränderte sich. Der Adel hat schon früher Interesse für das von den Türken vertretene „Osten" gezeigt, darauf weist auch die Europäisierung, als ein charakteristischer Zug des Türkenbildes, hin. Gegen Ende des Befreiungskrieges wurde aus dem Interesse immer mehr eine Art Begeisterung, was sich im Erscheinen der „Türkenmode" gezeigt hat. Die unveränderlich geglaubte Stereotype hat sich verändert: aus der Legende des Erzfeindes des Christentums wurde aufgrund der militärisch-politischen Veränderung der Befreiungskriege das „Märchen der Tausend und einer Nacht".

Жужа Барбарич

„TÜRCK IST MEIN NAHM IN ALLEN LANDEN..."

Искусство, пропаганда и меняющийся турецкий имаж в Германско-Римской Империи в конце XVII века

Резюме

Необходимым следствием, вытекающим из отношений между народами и государствами, является создание имажей и образов врага. В XVII веке Германско-Римская Империя, управляемая Габсбургами, была постоянно подвержена нападению трех противников: турок, французов и испанцев. Образ врага Империи складывался из представлений, созданных об этих трех представляющих угрозу державах.

До 1693 года для жителей Габсбургской Империи образ турка являлся символом непобедимого противника. Потребовалось немало времени, пока Габсбурги смогли преодолеть чувство „собственной неполноценности," которое сложилось у них вследствие успехов турок в XVI веке. Борьба с турками велась не только с оружием в руках, но и различными меняющимися средствами искусства и пропаганды. После мирного договора, заключенного 26 января 1699 года, турки представлялись уже не только врагом, которого можно победить, но стали единозначно уже побежденным врагом. Османская Империя начиная с этого времени была уже не закоренелым врагом христианства, а стала частью европейской системы государств, с которой следует считаться при создании и поддержании равновесия европейских держав.

После игнания турок из Венгрии Европа могла свободно вздохнуть, и это давало себя чувствовать также и в духовной жизни: прежний образ турок подвергся переоценке. Дворянство и ранее проявляло большой интерес к „Востоку," представителями которого были турки, об этом свидетельствует европеизация понятия „Восток," как одна из характерных черт образа турок. В конце освободительной войны интерес к Турции переходит скорее в определенной степени в увлечение, что находит свое выражение в появлении „Турецкой моды". Стереотип, считавшийся неизменным, преобразовался: под влиянием военно-политических изменений, последовавших после освободительной борьбы, легенда о закоренелом враге христианства превратилась в „сказку тысяча и одной ночи."

KÖZLEMÉNYEK

SÜTTŐ SZILÁRD

A II. (KIS) KÁROLY ELLENI MERÉNYLET 1386. FEBRUÁR 7-ÉN

A Kis Károly elleni merénylet, mint ahogy elvárható, Európa-szerte feltűnést keltett. Az eseménynek számos egykorú, közel egykorú és későbbi krónikás említése maradt fenn, oklevélnarrációban is említik, legalábbis a XVI. századra már valamiféle krónikásének is keletkezett róla,[1] későbbi történetírók pedig, lévén a középkori magyar politikai történet egyik legjelentősebb fordulópontjáról szó, többször is feldolgozták; mégis, mindennek dacára, a történtek rekonstruálása korántsem egyszerű, sőt, teljes biztonsággal jóformán megoldhatatlan feladat.

Oka ennek egyrészt az, hogy a krónikák tekintélyes hányada részben csak egészen szűkszavúan, a részleteket mellőzve említi az ügyet, részben pedig már első látásra is igen megbízhatatlanul interpretálja az eseményeket. Így például egyes források csupán Károly erőszakos haláláról tudósítanak,[2] néhány más krónika pedig ehhez csak annyit tesz hozzá, hogy Károly megöletése mögött az anyakirálynő[3] vagy pedig a nádor (a Magno Comite)[4] állt. A Giornali Napolitani[5] az események nápolyi visszhangjára koncentrálva olyan időrendi összevisszaságot teremt, hogy abból sem a Magyarországon történtek lényege, sem a nápolyiak reakcióinak időbelisége nem derül ki. Długosz,[6] aki

---

[1] *Horváth Cyrill* szerint (Középkori magyar verseink. Budapest, 1921. 7–9. o.) a dolog első irodalomtörténeti értékkel bíró emléke az a két sor, amelyet Liszti János veszprémi püspök jegyzett be 1568-ban kapott Bonfini-példányába: „Balas ewld meg a' Kyrált, / Neked adom Ghimes Váráth".

A „Vágd, vágd Forgács: Tied leszen Gimes és Gács!" hangzású népszerű változat és variánsai föltehetően Budai Ferencz meg nem adott forrású 1866-os Polgári Lexikona alapján terjedtek el; a fenti két sor azonban bizonyítja, hogy ha középkori versről, pláne népballadáról nem is beszélhetünk, de legalábbis a kora újkorra valami verses krónikás elbeszélés kialakult a merényletről.

[2] Pl. *Lupus Protospata* művének ismeretlen szerzőtől való függeléke, lásd Chronologi antiqui quatuor: Herempertus Longobardus, Lupus Protospata, Anonymus Casinensis, Falco Beneventanus cum appendicibus historicis. In: *Muratori, L. A.:* Rerum Italicarum scriptores V. k. Mediolani, 1724. 50. o. (a továbbiakban: *Muratori*), továbbá *Dietrich von Niem*: Theoderici De Nyem De scismate libri tres, recensuit et adnotavit Georgius Erler. Lipsiae, 1890. 107. o.; valamint az Annales de Raimo, sive brevis historia rerum in regno Neapolitano gestarum ab anno 1197. ad 1486. auctoribus Ludovico Seniore et Iuniore de *Raimo*. In: *Muratori* XXIII. k. Mediolani, 1733. 233. o. Ez utóbbinak és a többi olasz nyelvű forrásnak az értelmezésében Kruppa Tamás volt segítségemre, akinek ezúton is köszönetet mondok.

[3] Szinte szó szerint egyező előadásban a milánói évkönyvek (Annales Mediolanenses ab anno 1230. usque ad annum 1402. ab anonymo auctore literis consignati. In: *Muratori* XVI. k. Mediolani, 1730. 779. o.) és a piacenzai krónika (Chronicon Placentinum ab anno 222. usque ad annum 1402. auctore *Iohanne de Mussis* cive Placentino. In: *Muratori* XVI. k. Mediolani, 1730. 540–541. o.) a merényletről nem is tudnak, csak arról, hogy az anyakirálynő elfogatta, s utóbb megölette Károlyt.

[4] Memoriale historicum rerum Bononiensium ab anno 1109. usque ad 1428. auctore *Mattheo de Griffonibus*. In: *Muratori* XVIII. k. Mediolani, 1731. 196. o.

[5] Diaria Neapolitana ab anno 1266. usque ad annum 1478. Italica rudi lingua conscripta auctore anonymo. In: *Muratori* XXI. k. Mediolani, 1732. 1053. o.

[6] Historiae Polonicae libri XII, liber decimus. In: *Joannis Długossii* seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. Ad veterrimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus

magyar ügyekben különben sem túlságosan megbízható,[7] a merényletet egyébként 1385-re téve azt Károly hálószobájába helyezi, és Forgácsot Károly tréfálkozó bizalmasaként szerepelteti; Froissart-nál[8] pedig Máriát Margitnak hívják, Károly Nagy Lajos fivérének a fia, Erzsébet pedig közelebbről nem ismertetett körülmények közt ölette meg őt. Az Annales Forolivienses[9] csak a Károly halála miatt 1383 szeptemberében (sic!) kitört véres belháborúról tud.

Az 1386. február 7-én és utána történtek egyöntetű feldolgozását azonban nemcsak a források szűkszavúsága és esetenkénti tájékozatlansága, hanem épp fordítva, bizonyos szempontból a forrásbőség is megnehezítette. Az egykorú és közel egykorú leírások többsége általában informatívabb a fent említetteknél: a Chronicon Regiense,[10] a Specimen historiae Sozomeni presbyteri,[11] Caresinus velencei krónikája,[12] Leonardo Bruni két munkája,[13] a Vitæ Romanorum pontificum[14] című pápabiográfiák és Marino Sanuto dogeéletrajzai,[15] Caracciolo Anjou-genealógiája,[16] az Annales Bonincontrii,[17] Suchenwirt Péter Kis Károlyról írt költeménye,[18] valamint Windecke[19] és Ebendorfer[20] művei mind

---

annotationibusque instruxit Ignatius Zegota Pauli, cura et impensis Alexandri Przezdziecki. Tomus III. Libri IX–X. Cracoviae, 1876. 455. o.

[7] *Bottló Béla:* Długosz János Historia Polonicaja mint magyar történeti forrás 1385–1418. Budapest, 1932.

[8] Oeuvres de *Froissart* publiées avec les variantes des divers manuscrits par M. le baron Kervyn de Lettenhove. Chroniques, tome dixième (1382–1386). Bruxelles, 1870. 342–343. o. Magyarul: Froissart krónikája. Válogatás. (Ford. *Hap Béla* és *Szeredi Anna*, válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta *Kulcsár Zsuzsanna.*) Budapest, 1971. 219–220. o.

[9] Annales Forolivienses ab origine urbis usque ad annum 1473. (A cura di *Giuseppe Mazzatinti.*) Città di Castello, 1903. 72. o. In: Raccolta degli storici Italiani dal cinquecento al millecinquecento ordinata da *L. A. Muratori.* (Nuova edizione riveduta ampliata e corretta con la direzione *Giosue Carducci* e *Vittorio Fiorini.* A továbbiakban: Raccolta.) Régebbi kiadásban: *Muratori* XXII. k. Mediolani, 1733. 193–194. o.

[10] Chronicon Regiense ab anno 1272. usque ad 1388. auctoribus Sagacio et *Petro de Garata* Regiensibus. In: *Muratori* XVIII. k. Mediolani, 1731. 93. o.

[11] Specimen historiæ *Sozomeni* presbyteri *Pistoriensis* ab anno Christi 1362. usque ad 1410. In: *Muratori* XVI. k. Mediolani, 1730. 1129. o.

[12] *Raphayni de Caresinis* cancellarii Venetiarum chronica [AA. 1343–1388]. (A cura di *Ester Pastorello.*) Bologna, 1966. In: Raccolta tomo XII. parte II. 67. o. Régebbi kiadásban: Andreæ Danduli Venetorum ducis chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad annum usque 1339. Succedit *Raphaini Caresini* continuatio usque ad annum 1388. In: *Muratori* XII. k. Mediolani, 1728. 476. o.

[13] Rerum suo tempore gestarum commentarius [AA. 1378–1440]. (A cura di *Carmine Di Pierro.*) Bologna, 1927. In: Raccolta tomo XIX. parte III. 429. o. Régebbi kiadása: *Muratori* XIX. k. Mediolani, 1731. 918. o., valamint bővebben: *Leonardi Aretini* Historiarum Florentini populi libri XII. (A cura di *Emilio Santini.*) Bologna, 1927. In: Raccolta tomo XIX. parte III. 240. o.

[14] Vitæ Romanorum pontificum a sancto Petro usque ad Innocentum VIII. auctoribus *Amalrico Augerii, Frodoardo Remensi, Pandulpho Pisano,* aliisque sciptoribus. In: *Muratori* III/2. k. Mediolani, 1734. 714. o.

[15] Vitæ ducum Venetorum Italice sciptæ ab origine Urbis, sive ab anno 421. usque ad annum 1493. auctore *Marino Sanuto,* Leonardi filio, patricio Veneto. In: *Muratori* XXII. k. Mediolani, 1733. 756–757. o.

[16] Caroli primi regis Neapolis genealogia Tristani Caraccioli. In: *Tristano Caracciolo*: Opusculi storici editi e inediti. (A cura di *Giuseppe Paladino.*) In: Raccolta tomo XXII. parte I. Bologna, 1934–1935. 127. o. Régebbi kiadásban: *Tristani Caraccioli* patricii Neapolitani opuscula historica. In: *Muratori* XXII. k. Mediolani, 1733. 112. o.

[17] *Laurentii Bonincontrii* Miniatensis annales ab anno 1360. usque ad 1458. In: *Muratori* XXI. k. Mediolani, 1732. 47. o.

[18] *Bleyer Jakab:* Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. *Századok,* 33. (1899) 909–912. o.

[19] *Eberhart Windeckes* Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. (Zum ersten Male vollständig herausgegeben von Dr. *Wilh. Altmann.*) Berlin, 1893. 13. o.

tartalmaznak többé-kevésbé jelentős részleteket, témánk fő forrásai pedig, mindenekelőtt Monaci hexameteres műve,[21] és Thuróczy Jánosnak e tekintetben nagyrészt rá támaszkodó előadása,[22] valamint Mária királynőnek Forgács Balázst Gimes várral megadományozó 1386. február 28-i oklevele,[23] továbbá a Chronicon Estense,[24] az Istoria Padovana,[25] Conforto da Costoza vicenzai históriájának töredékei[26] és a Chronicon Siculum[27] meglehetős részletességgel adják elő a történteket, de egymástól sok és lényeges vonásban el is térnek. A korszak kutatói így aztán különféle szempontok szerint válogattak az anyagban, hol egyik, hol másik krónika előadását követve írtak az eseményekről, de a forrásokat egymással, és főleg a plauzibilitás igényével nemigen vetették össze.

Így aztán a merényletről és közvetlen következményeiről meglehetősen sokféle leírást nyújtanak Katona István,[28] Aschbach,[29] Palacky,[30] Rački,[31] Lindner,[32] Márki Sándor,[33]

---

[20] *Thomas Ebendorfer:* Chronica Austriae. Herausgegeben von Alphons Lhotsky. Berlin–Zürich, 1967. 312–313. o.

[21] *Laurentii de Monacis* Veneti carmen, seu historia de Carolo II. cognomento Parvo rege Hungariæ. In: *Laurentii de Monacis* Veneti Cretæ cancellarii chronicon de rebus Venetis etc. (Kiadta *Flaminius Cornelius* senator Venetus.) Venetiis, 1758. 321–338. o. (A továbbiakban: *Monaci.*) Magyar fordítása: Monaci Lőrincz krónikája Kis Károlyról. (Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Dr. Márki Sándor.*) In: Középkori Krónikások. (Szerk. *Dr. Gombos Ferenc Albin.*) X. k. Budapest, 1910. (A továbbiakban: *Monaci / Márki.*)

[22] *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum. I. Textus. (Ediderunt *Elisabeth Galántai* et *Julius Kristó.*) Budapest, 1985. (A továbbiakban: *Thuróczy.*) Fordítása: *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. (Fordította *Horváth János.*) Budapest, 1980. (A továbbiakban: *Thuróczy / Horváth.*)

[23] L. a függelékben.

[24] Chronicon Estense, gesta marchionum Estensium complectens, ab anno 1101. usque ad annum 1354. per anonymos scriptores synchronos deductum, et ab aliis auctoriubus continuatum usque ad annum 1393. In: *Muratori*: XV. k. Mediolani, 1729. 512. o.

[25] Istoria Padovana di *Andrea Gataro*. Chronicon Patavinum Italica lingua conscriptum ab anno 1311. usque ad annum 1406. auctore Andrea de Gataris. Adnectitur eadem historia qualis scripta fuit a Galeatio Gataro Andreæ patre. In: *Muratori* XVII. k. Mediolani, 1730. 523–524. o. Vö. *Galeazzo* e *Bartolomeo Gatari*: Cronaca Carrarese confrontata con la redazione di *Andrea Gatari* [AA. 1318–1407]. (A cura di *Antonio Medin* e *Guido Tolomei.*) In: Raccolta tomo XVII. parte I. vol. I. Bologna, 1931. 238–239. és 257. o.

[26] *Conforto da Costoza*: Frammenti di Storia vicentina [AA. 1371–1387]. (A cura di *Carlo Steiner.*) In: Raccolta tomo XIII. parte I. Città di Castello, 1915. 38. o. Régebbi kiadása: Conforti Pulicis fragmenta historiæ Vicentinæ ab anno 1371. usque ad annum 1387. In *Muratori* XIII. k. Mediolani 1728. 1264. o.

[27] Chronicon Siculum incerti authoris ab anno 340 ad annum 1396 in forma diary ex inedito Codice Ottoboniano Vaticano.(Ccura et studio *Josephi de Blasiis.*) In: Monumenti storici a cura della Società napoletana di storia patria. Serie prima: Cronache, 2. Neapoli, 1887. 64. o.

[28] *Katona, Stephanus:* Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata. Tomulus IV., Ordine XI. Budae, 1790. 136–153. o.

[29] *Dr. Joseph Aschbach:* Geschichte Kaiser Sigmund's. Erster Band. Hamburg, 1838. 30–33. o. (A továbbiakban: *Aschbach.*)

[30] *Franz Palacky:* Geschichte von Böhmen. Dritten Bandes erste Abtheilung. Prag, 1845. 40. o.

[31] *Rački Ferenc:* Délszláv mozgalom a XIV-dik század végén és a XV-ik század kezdetén. (Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i pocetkom XV. stoljeca. In: Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti II. k. 68–160., III. k. 64–152., IV. k. 1–140. o.) Bő ismertetése: *Margalits Ede:* Horvát történelmi repertórium. I. k. Budapest, 1900. 155–195. o.; itt érdekes: 167–168. o.

[32] *Theodor Lindner*: Geschichte des deutschen Reiches unter König Wenzel. Erster Band. Braunschweig, 1875. 261–262. o.

[33] *Márki Sándor:* Mária Magyarország királynéja 1370–1395. Budapest, 1885. 82–86. o. (a továbbiakban: *Márki*: Mária királyné); ill. *Monaci / Márki* a jegyzetekben passim.

Kukuljević,[34] Camera,[35] Pór Antal,[36] Hóman Bálint,[37] valamint az újabb feldolgozásokban Mályusz Elemér,[38] Berényi Iván[39] és Fügedi Erik.[40] Nézeteiket itt egyenként reprodukálni fölösleges lenne, inkább az eseményeknek a biztosabbnak vélhetőtől az inkább csak kikövetkeztethető felé haladó tárgyalása során világítanánk rá az eltérő véleményekre.

Az első ilyen nagyjából egyértelműnek tűnő, és csak látszólag mellékes, csupán az aprólékos antikvárius-szemléletre tartozó kérdés a merényletnél használt fegyver mibenléte. Ezt az események után legkorábban keletkezett, valószínűleg a merénylő személyes bemondásán alapuló és az értelmi szerző *relatio*-jára kiadott, e tekintetben kétségtelenül legmegbízhatóbb forrás, Mária királynő 1386. február 28-i oklevele, *bicellusként* („crebris sibi datis biccellorum ictibus") nevezi meg. Hogy ez micsoda, azt Kubinyi András 1973-ban szöveges említések, képi ábrázolás és ásatási lelet alapján egyértelműen bizonyította: „kétélű, közepes hosszúságú tőr, amelynek markolata két oldalon a végén szarvszerűen felhajlik".[41] Az, hogy az egyébként igen megbízható Monaci miért kerüli a *bicellus* szó használatát, lelhetné abban magyarázatát, hogy a magyarországi latin nyelvhasználat ezen a téren nem felelt meg a külföldinek, és ha nem akarta, hogy valaki szíjjas kopjácskára, hajítódárdára gondoljon[42] – a számára barbár magyarországi szótól föltehetően egyébként is idegenkedve –, más szót kellett, hogy használjon. Ez azonban még nem magyarázza, hogy a fegyvert tőr helyett miért kardnak (*ensem*)[43] nevezi. Lehet persze, hogy egyszerűen csak rosszul tudta, de az is elképzelhető, hogy az irodalmárnak a véres és fegyveres valósággal szembeni közönyétől vezettetve írt a tőr helyett kardot. Neki végül is mindegy volt.

Egyéb forrásaink, már amelyek megnevezik a fegyvert, elég vegyes képet nyújtanak: Długosz, Caresinus, a Vitæ Romanorum pontificum és a vicenzai krónika kardról, illetve kardokról tudnak (rendre: *gladio*; *gladio*; *ense*; *cum gladiis evaginatis*), Caracciolo bárdról (*securi*), Marino Sanuto, Andrea Gataro tőrről (*coltello*; *una coltella ignuda grande*).[44] A csaknem kortársnak nevezhető Hermann Korner (1365–1438), aki a merénylet lényeges körülményeiről ugyan teljesen félre volt tájékoztatva, a fegyvert – talán

---

[34] *Kukuljević Iván:* A vránai perjelség a templáriusokkal és johannitákkal Horvátországban. (Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj. In: Rad stb. [mint feljebb] LXXXI. 1886. 1–81. o., LXXXII. 1886. 1–69. o.) Bő ismertetése: *Margalits* I. m. 622–662. o.; itt érdekes: 640. o.

[35] *Matteo Camera:* Elucubrazioni storico-diplomatiche su Giovanna I.ª regina di Napoli e Carlo III. di Durazzo. Salerno, 1889. 330–331. o.

[36] *Pór Antal:* Kis Károly és Erzsébet utolsó évei. *Századok*, 30 (1896). 129–147. o., különösen 139–143. o. (a továbbiakban: *Pór*: Kis Károly), valamint *Uő.*: A magyar nemzet története. (Szerk. *Szilágyi Sándor.*) 3. kötetében: Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439). Írták *Pór Antal* és *Schönherr Gyula*. Budapest, 1895. 374–375. o. (A továbbiakban: *Pór:* Mill. magy. tört.)

[37] *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. II. k. Budapest, 1936. 320–321. o.

[38] *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984. 17. o. (A továbbiakban: *Mályusz.*)

[39] *Berényi Iván:* Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987. 245–246. o.

[40] *Fügedi Erik:* „Könyörülj, bánom, könyörülj ..." Budapest, 1986. 100–111. o., különösen: 106–109. o. (A továbbiakban: *Fügedi.*)

[41] *Kubinyi András:* Bicellus. Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához. In: Budapest Régiségei XXIII. k. (1973.) 189–192. o. (A szó szerinti idézet a 191. oldalon. A továbbiakban: *Kubinyi.*)

[42] Uo. 189. és 192. o. 3. jegyzet.

[43] „Ille dato signo rutilantem fulminat ensem" (*Monaci* 336. o. 487. sor.)

[44] L. az idézett helyeken.

véletlenül – mégis helyesen tőrnek nevezte (*pugionem, cultellus*),[45] teljes korrektséggel pedig Ebendorfer írt: nála magyar bicellus (*biccello Ungaricali*)[46] fordul elő.

A szakirodalomban, csakúgy mint a forrásokban, szintén előfordul mindenféle. Forgács Balázs bicellusát először Katona azonosította csákánnyal,[47] valószínűleg őutána Fejér is,[48] és mivel ez a két munka Magyarországon nem nagyon volt megkerülhető, a magyar – és magyar munkákból is dolgozó külföldi – írók ennél maradtak: Márki csákányról ír, Aschbachnál „ein ungarischer Streithammer Czákán"[49] fordul elő, Lindner megint Streitaxt-ról beszél. Kivétel csak Rački, akinél Margalits fordításában buzogányról lehet olvasni, illetve a magyar viszonyokban teljesen analfabétának tekinthető Camera, aki kardról ír.[50] Pór Antal már hol hosszú kést,[51] hol tőrszerű kurta kardot,[52] hol rövid kardot[53] emleget, őutána Hóman Bálintnál is kétélű rövid kard fordul elő, Berténvi Iván pedig egyszerűen kardként említi Forgács fegyverét. Kubinyi András 1973-as cikkét csak Fügedi Erik használta fel: nála a bicellus már tőr.[54]

A dolog jelentőségét természetesen nem az adja, mintha Kis Károlynak sokat számított volna, mivel verik ki bal szemét. Az érdekes inkább az, hogy miért a fején sérült meg Forgács rajtaütés-szerű támadása során? Mert hogy a fején, és csak ott, az bizonyosnak tűnik.[55] Csatában szerzett seb esetében ez nem lenne kérdés, hiszen ott a dühtől és még ki tudja mitől elvakult harcosok pontatlansága miatt, illetve a védőfegyverzet és a védekező mozdulatok révén bármilyen fegyvertől bárhol lehet sebet kapni; és hasonlóképp nem lenne kérdés, ha a merénylet eszköze kard vagy pláne csákány, bárd, buzogány, harci szekerce lett volna. Ez utóbbiak mind ütő és vágófegyverek,[56] a tőr viszont

---

[45] Leírását *Aschbach* közli (32. o., 18. j.): Korner szerint egy Mária pártján álló nemes felháborodva visszautasította volna Károlynak állítólag Vencel király elűzésére szőtt terveit, mire a király szájon vágta, és erre követte el a megalázott nemes szolgája a merényletet: „Quod videns famulus illius nobilis mox pugionem extrahens, regem in caput tam fortiter percussit, ut cultellus capiti infixus per unum oculorum exiret."

[46] *Ebendorfer* 312. o.

[47] „pro bicillis, Hungaris Tsákány" *Katona* 152. o. Föltehetően *Pápai Páriz Ferenc* szótára tévesztette meg: Dictionarium Latino-Hungaricum... Cibinii, 1767.[2] 601. o.: „Bicellus – Tsákány."

[48] *Fejér* (mint a függelékben) 283. o.: „Bicellus Hungarorum Csákány."

[49] Igaz, hogy hozzá Mária oklevele a következő szöveggel jutott el: „crebris datis baculorum ictibus". *Aschbach* 31. o. 16. jegyzet.

[50] Lásd az idézett helyeket. Camera egyébként Garai Miklóst (*Nicola di Gar*) zárai bánnak teszi meg, az estei krónikában olvasható, valóban romlott „in Castro Misagræ" alapján pedig, méghozzá a bizonytalanság minden jelzése nélkül, azt írja, hogy Károlyt a királynék ellen lázadó délvidékre vitték, és Zágrábban börtönbe vetették. Ráadásul mindezt a Budán történt merénylet másnapján.

[51] *Pór:* Kis Károly. 140. o.

[52] *Pór:* Kis Károly. 140. o., 2. jegyzet.

[53] *Pór:* Mill. magy. tört. 375. o. és uo. az 1. jegyzetben is.

[54] L. az idézett helyeken. Érdekes azonban, hogy még 1992-ből is találni csákányosított bicellust: a Szegedi Középkorász Műhely egy kiadványában (lásd a függelékben) Mária királynő említett oklevele *narratio*jának fordítója a bicellust hadi csákányként adja vissza. *Pandula Attila* Anjou-kori fegyvertörténeti összefoglalásában (In: *Kristó Gyula:* Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. 216–254., 275–283., 288–294. o.) ír a bicellusról (221. o.), de fényképét (5. ábra, a 258–259. oldalak közt) már „antenna markolatú tőr"-ként határozza meg, és a képleírásban (288–289. o.) is csak ez a megnevezés fordul elő, a bicellus szó nem.

[55] Ebben minden forrás, már amely ilyen részletekre kiterjeszkedik, kivétel nélkül egyetért, vö. *Caresinus*, Vitæ Romanorum pontificum, *Caracciolo*, *Suchenwirt*, *Ebendorfer*, Andrea *Gataro*, Conforto da *Costoza*, Chronicon Estense, Chronicon Siculum és *Monaci* az idézett helyeken.

[56] A XIV. században elkezdődik ugyan az addig elsősorban ütésre használt kard szúrásra alkalmasabb heggyel való készítése, de ennek oka a tökéletesedő védőfegyverzet volt (vö. pl. *Erik Szameit*: Waffen und

csak szúrásra alkalmas, és így, orgyilkos szándékkal nem a fejet, hanem valami lágy részt kellett volna támadni vele. Bicellussal a legeffektívebben valószínűleg úgy lehet gyilkolni, ahogy ezt a Képes Krónika szövege és miniatúrája szerint Cselenfi János tette 1330. április 17-én Visegrádon: Záh Felicián nyaka és lapockája közé döfte bicellusát.[57] Elképzelhetetlen, hogy Forgács Balázs ne valami hasonlóban mesterkedett volna. Bár forrásaink közül csak egy, a vicenzai krónika írja, hogy a királyt a támadás hátulról érte,[58] és az egyetlen részletes leírás, Monacié,[59] ennek ellentmondani látszik, mégis valószínű, hogy így történt. Ha ugyanis a király valóban a penge csillogására mozdult volna, azaz látta volna a támadót, akkor nyilván felugrik, vagy legalábbis kezét reflex-szerűen védekezőleg feltartja, amiről Monaci azonban nem ír. Érthetőbb a dolog, ha feltételezzük, hogy valaki rákiáltva a hátulról jövő támadásra figyelmeztette, és így az ültében ösztönösen hátratekintő Károly mintegy belefordult a lezuhanó bicellus csapásába, anélkül hogy egyetlen védekező mozdulatot tehetett volna. Monaci a fentebbi idézet közvetlen folytatásaként[60] azt írja, hogy Károly megölését nagy kiáltással és kivont karddal [?] a bán akadályozta meg. Nincs okunk feltételezni, hogy a bánból csak a döfés után szakadt volna ki a rémült felkiáltás; ha viszont tényleg korábban kiáltott, úgy könnyen lehet, hogy erre fordult meg Károly, és ez a mozdulat az életét menthette meg – egyelőre. Ha tekintetbe vesszük, hogy Monaci nem volt jelen, és későbbi elbeszélésekből annyit hámozott ki, hogy Károly el- vagy hátrafordult, és így a döfést nem oda kapta, ahova szánták, a bán pedig nagyot kiáltott, elképzelhető, hogy a véres részletekkel túlságosan nem törődve alakította ki elképzelését erről a néhány pillanatról. Végülis Károlytól már biztos nem kérdezhette meg, hogy a penge csillogására vagy a bán kiáltására reagált.

Hogy a közbelépő bán ki volt, egyértelmű: Horváti János. Ez nem csak a politikai történet ismeretéből,[61] hanem forrásaink szóhasználatából is adódik: Horváti Jánost a kortársak valószínűleg csak János bánként emlegették. Így említi Monaci a Horváti testvérek felsorolásakor;[62] így fordul elő többször Caresinusnál,[63] a Giornali Napolitaniban,[64] Andrea Gataro-nál,[65] a vicenzai krónikában,[66] a Specimen historiae Sozomeni

---

Rüstungen zur Zeit der Kuenringer. In: Die Kuenringer. Das Werden des Landes Niederösterreich. Niederösterreichische Landesausstellung. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge, Nr. 110. Wien, 1981. 66–67., 70. o.), és így a védtelen és felkészületlen király meggyilkolására karddal törve valóban ésszerűnek kellene minősíteni a szándékosan fejre mért csapást.

[57] Képes Krónika. Hasonmás kiadás. Budapest, 1964. I. k. 141. o. (f. 71. recto, b hasáb), és II. k.176. o.: „et cum bicello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit."

[58] Conforto da *Costoza* i. h.: (Szerinte a nádor) „percussit de retro super caput eumdem regem improvisum."

[59] „Ille dato signo rutilantem fulminat ensem / In Regem incautum; ferri splendore citatus / Reclinat tergum, & resupinis vultibus ictum / Sicut erat refugit, qua fronti tempus adhæret, / Atque supercilium cum lumine vulnere magno / Lamina trux penetrat;" (*Monaci* 336. o. 487–492. sorok.)

[60] „siluit, virtute dolorem / Ille premens alta; repetentem vulnera bannus / Sed clamore ingenti, & nudo intercipit ense." (*Monaci* 336. o. 492-494. sorok.)

[61] Vö. a fentebbi feldolgozások bármelyikével.

[62] „Ladislaus, Paulus, Stephanus, bannusque Iohannes" (*Monaci* 327. o. 97. sor.)

[63] I. h.: „a Ioanne banno; per ... Ioannem bannum."

[64] I. h.: „uno Giovanne Bano."

[65] I. h.: kétszer is: „Messer Giovanni Banno."

[66] I. h.: „dominus Iohannes Bannus"

presbyteri pedig éppenséggel egy szóvá gyúrja össze a „Iohannes banus" szavakat.[67] Thuróczy – már Monacitól elszakadva – a fogságban bánként szólíttatja meg Erzsébettel Horvátit,[68] és talán Windecke szövegének egyik variációja is erre utal.[69] Teljesen alaptalan tehát Márki elképzelése, aki szép és többnyire pontos Monaci-fordításához meglehetősen megalapozatlan jegyzeteket fűzve a bánt minden indoklás nélkül Szentgyörgyi Tamással azonosítja,[70] és ugyanilyen furcsa, hogy Horváti jelenlétéről a feldolgozások jelentős része nem vesz tudomást. Monaci egyértelmű utalása dacára is csak Račkinál és Lindnernél olvashatunk Horváti János közbeavatkozásáról, mások általában elsiklanak ezen jelentéktelennek épp nem mondható részlet fölött.[71]

De hát akkor hogy menekült meg Károly? Aschbach, Márki és Fügedi Erik szerint a súlyosan sérült király vívni kezdett Forgács Balázzsal.[72] Érthetetlen, hogy gondolják. Azt nem tudjuk, hogy a *cognomen*-je szerint nem kimondottan daliás növésű Kis Károly egyenlő feltételek mellett milyen eséllyel vette volna fel a harcot Forgáccsal, de az biztos, hogy miután a merénylőnek sikerült meglepni őt és fél szemének elvesztésével járó kemény csapást mért a fejére, a király, még ha volt is fegyver nála, legalábbis néhány

---

[67] I. h.: „cum Giambono & aliis Baronibus Hungaris; Jambonus Hungarus amicus dicti Regis Caroli."

[68] *Thuróczy* 205. o. 32. sor: „Parce, inquit, mi bane, parce,"

[69] I. h.: „Janüs wann der Crewtzer" Egy régebbi fordítás (Das Leben König Sigmunds von Eberhard Windecke. Nach Handschriften übersetzt von *Dr. von Hagen*. Leipzig, 1868. 12. o.) ezt „der Ban der Kroaten Johann [Horwath]"-nak fordítja, de lehet, hogy a kifejezés, és a főszövegben előforduló „Jannis der Crützer" a johannita, azaz keresztes Palisnai Jánosnak és Horvátinak az összekeveréséből származik.

[70] *Monaci / Márki* 151. o. 5. jegyzet. Eltekintve attól, hogy fentemlített forrásainkban 'a bán' Horváti Jánost jelenti, Szentgyörgyi Tamásról különben is nehéz elképzelni, hogy meghiusította volna az Erzsébet és Mária érdekében álló merényletet. A királynék egyik legkövetkezesebb és legjobban jutalmazott híve volt. Ezt nem csak a kritikus 1384–85-ös esztendőkben betöltött magas tisztségei bizonyítják (ezekről ld. *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. k. Budapest, 1996. 8. és 24. o.; az itt megadott fungálási idők még kissé bővíthetők is, vö. *Fejér* [mint a függelékben] X/3. k. Budæ, 1838. 307–312. o., továbbá Magyar Országos Levéltár DL 31180, 89517, 77912, 7135, 38160, 42388), hanem az Erzsébet királyné francia orientációja idején jogaikba visszahelyezett, feltételezhetően az ellenpápát támogató johannitákkal fenntartott jó kapcsolata is (vö. MOL DL 7111). Az is csak Márki – ráadásul meg nem alapozott – feltételezése, hogy Szentgyörgyi jelen lett volna a merényletnél; feltehetőleg tőle vette át *Fügedi* is (I. m. 107. o.). *Monaci / Márki* 151. o. 3. jegyzet: „[A jelenlévő cinkosok] Garay volt nádor, Forgách Balázs pohárnok, Bubek Imre halicsi főkapitány, Szentgyörgyi Tamás volt horvát bán s Bálint dr. pécsi püspök. Az utóbbinak kivételével valamennyien kardosan járván, holmi ördögi fegyvereket bizonyosan nem rejtegettek köpenyegeik (?) alatt; maga Monaci is írja, hogy karddal támadtak." *Márki:* Mária királyné. 83. o.: ugyanezeket sorolja fel, Garai és Forgács nevéhez az 1. jegyzetben megjegyezve: „*Aschbach* szerint (I. k. 31. o.) ezek később jelentek meg." Ezt valóban írja *Aschbach,* egyébként azonban Garain és Forgácson kívül senkit sem nevez meg! A Chonicon Estense szerint Forgács Balázs a merényletet „præsentibus, & consentientibus atque ordinantibus ipsis Reginis, Domino Nicolao Comite Palatino, Episcopo Quinque-Ecclesiarum, Domino Georgio, Domino Aimerico, & quibusdam aliis proditoribus" követte el. Itt sincs szó tehát Szentgyörgyiről: Garai Miklós és Alsáni Bálint mellett „Imre úr" nemigen lehet más, mint Bebek Imre országbíró, „György úr" pedig leginkább ez utóbbi apja, a királynéi tárnokmesteri tisztet 1359–1390-ig megszakítás nélkül betöltő Bebek György lesz.

[71] L. idézett műveiket. Külön érdekes, hogy *Márki* saját, feljebb idézett jegyzete ellenére Mária-életrajzában sem Szentgyörgyi Tamásnak, sem semmiféle más bánnak közbelépését nem említi, *Katona* pedig (I. m. 152–153. o.), annak ellenére, hogy Monaci teljes idevágó szövegét adja, csak Thuróczynak hiszi el, hogy Horváti ekkor – úgy általában, valahol – Budán volt, és azt állítja, hogy Monaci erről nem tud: „Ioannem Horuathium, vnum e praecipuis coniuratis, Budae tunc fuisse, quum Carolo letalia vulnera Forgachius inflixisset, Laurentius quidem nusquam innuit".

[72] L. idézett műveiket. Föltehetően így gondolhatta idézett műve alpján *Mályusz Elemér* is, mert Horváti szerepléséről nem ír, és szerinte sem az olaszok, sem Horváti emberei nem avatkoztak közbe. – Eszerint tehát Forgács Balázs Mária királynő által emlegetett sebei csak Károlytól származhattak volna.

pillanatra harcképtelenné vált, és ez Forgácsnak több, mint elég kellett volna hogy legyen műve bevégzéséhez. Láttuk, hogy a király szemét kiverő döfés körülményei is már arra utaltak, hogy Károly pártjáról valakinek – pontosabban a bánnak, azaz Horváti Jánosnak – a merénylet idején a teremben kellett lennie és közbe kellett avatkoznia, az pedig, hogy Forgács Balázs ott helyben nem tudta kivégezni a királyt, alighanem egyértelműen bizonyítja ezt.[73]

Mivel azonban a feldolgozások nagy része Horvátiról e vonatkozásban nem vesz tudomást, így a terembe rontó olasz testőrök fellépésével magyarázza a merénylet közvetlen sikertelenségét.[74] Ezzel a feltételezéssel azonban két probléma is van. Az egyik, talán a kisebb, hogy a források közül csak egyetlen egy, ráadásul nem is különösebben megbízható tudósít valami ilyesmiről,[75] a többiben ennek semmi nyoma sincs. A történteket legrészletesebben és – minden jel szerint – legpontosabban előadó Monaci, aki maga is olasz volt, Károly olasz kíséretének ilyen fellépéséről semmit sem tud, sőt, kicsivel később, a palotából való kiszökésüket úgy értékeli, hogy Károly sorsa ezen a cserbenhagyáson múlt.[76] A másik kérdés az, hogy ha a berohanó testőrök képesek voltak Károlyt megmenteni, hogyhogy nem fogták el, vagy ölték meg legalább a merénylőt? Hogyhogy nem szállták meg a kapukat, vagy legalább miért nem csaptak össze Garai becsempészett[77] embereivel?

A merényletet követő, döntő fontosságú percek eseményei azonban azt mutatják, hogy az olaszok távolról sem álltak feladatuk magaslatán. Erről az időről csak Monacitól kapunk részletes képet, amit csak a Chronicon Siculum egészít ki. Thuróczy itt még Monaci után ír, de a fejlemények ismeretében kissé kozmetikázza forrását, az Istoria Padovana magában álló és hihetetlen meséjére pedig még alább visszatérünk. Monaci szerint[78] tehát a merénylet után Károly, bár súlyosan sebesülve, de élete veszedelme nél-

---

[73] A király sérülését említő források közül *Caresinus*, a Vitæ Romanorum pontificum, *Caracciolo* és az Estei Krónika részletezés nélkül csak annyit írnak, hogy a király „in capite" megsebesült; *Gataro*, aki tud bal szemének elvesztéséről, csak egy csapásról tudósít, mint ahogy *Monaci* is csak egyes számban beszél a sebről (336. o. 491. sor és 337. o. 545. sor). Több sebre utalnak *Suchenwirt* („Ein morder im sein haupt verschriet" – azaz fejét összevagdalta), és *Ebendorfer* („mortalia vulnera suscepit et illigatis vulneribus" börtönzik be) leírásai, Conforto da *Costoza* kifejezése („pluribus vulneribus") valamint a Mária királynő oklevelében használt fordulat („crebris sibi datis biccellorum ictibus"). E ponton a legrészletesebb a Szicíliai Krónika: Károly „fuit percussus de tribus ictibus, videlicet unum in facie, de qua percussione perdidit oculum sinistrum, et de duobus ictibus in capite." Ha igaz is lenne, hogy Monacival szemben a szicíliai krónikának van igaza, és Károly több sebet is kapott, ez sem csökkentené Horváti János érdemeit, mivel Forgács ez esetben őtőle szorongatva nem tudta további döféseit kellőképp irányítani, és végül az őtőle kapott sebesüléssel vonult vissza – tulajdonképp dolgavégezetlen – a tetthelyről.

[74] Így *Márki*, *Pór*, *Hóman*, *Berténvi*, *Fügedi*, l. idézett műveiket.

[75] Annales Bonincontrii, i. h.: „Ceterum Maria facti [ti. Károly koronázását] pœnitens inter Procerum gratulationes eum cædi fecit, dum in cubiculo esset, & suorum aliqui percussi. Ex quibus Ego Neapoli postea Navarellum vidi insignem cicatricem in facie habentem." Föltehetően ezzel a sebesüléssel is valahogy úgy állunk, mint Giacomo degli Scrovegni állítólagos hőstettével, lásd alább.

[76] L. alább.

[77] Garai előadva, hogy lánya menyegzőjére indul, és búcsúzni jött az udvarba, nagy kísérettel érkezett, lásd *Monaci* 336. o. 470–473. sor és *Thuróczy* 202. o. 21–26. sor.

[78] „Effluit interea Carolus, solitumque cubile / Æger adit, longo vestigia sanguine signans." (*Monaci* 336. o. 495–496. sorok,) továbbá: „Rex postquam elapsus nullo discrimine vitæ / Jurati titubante gradu formidine cæca / Perculsi diversa petunt, & habere sequaces / Ausonios in terga putant. Regina revertens / Deficit, in mediisque cadit penetralibus amens. / Extra autem Italici sub divo tecta manentes / Ut circumventum fuso jam sanguine regem / Insidiis hausere suum, seseque sine armis / Hostibus in mediis; vicina nocte recedunt / Extemplo, ut redeant armis animisque potentes. / Facta hominum, & rerum momenta in cardine parvo /

kül távozott hálótermébe,[79] Erzsébet királyné visszatért – közben nyilván kiürült – szobájába és elájult, a merénylők az olaszoktól féltek, a kint sétálgató olaszok[80] viszont épp fordítva, tudomást szerezve a király sebesüléséről, attól tartva, hogy körbevette őket az ellenség, nem várva be a közelgő éjszakát, azonnal távoztak, állítólag fegyverért. Monaci egyértelműen ennek tulajdonítja Károly végzetét. Nincs okunk kételkedni a velencei szavaiban. Thuróczy ugyan azt írja, hogy Forgács „véres kardjával nyit utat magának a nádori csapatokig",[81] Garai pedig „félelem nélkül megrohanja a vár erődítményeit",[82] ezek a betoldások azonban forrása önkényes interpolációinak tűnnek. Nemcsak, hogy Monaci nem tud ilyen harci cselekményekről,[83] de Thuróczy önellentmondásba is kerül, mikor beszúrása után tovább másolja Monacit. Szerinte azután, hogy Garai megszállta a vár erődítéseit, az olaszok elfutnak, és majd visszatérve veszik csak észre, hogy ellenség őrzi a várat. Kizárt dolog, hogy a Garai megszállta várból az állítólag fegyvertelen olaszok, és főleg Horváti János csak úgy elfuthattak volna, és még furcsább az, hogy aztán csak a városból tűnik fel nekik, hogy a vár már ellenséges kézen van. Továbbá abban az esetben, ha Garai azonnal úrrá lett volna a helyzeten és képes lett volna cselekedni, alighanem első teendője lett volna a sebesült király őrizetbe vétele. Ez azonban nem történt meg. A merénylet idejét forrásaink késő délutánra, legkésőbb napnyugta idejére teszik,[84] Károlyt Garai emberei pedig csak éjszaka[85] fogták el.

Úgy tűnik tehát, hogy a sikertelen merénylet után teljes zűrzavar lett úrrá Budán: mindkét fél a rögtön bekövetkező leszámolástól tartott. Garai föltehetően a sikeres merénylet pszichikai hatására épített, hiszen ha egy, az őrségnél erősebb csapatot lett volna mersze és lehetősége a falakon belülre vinni, nem lett volna szükség a merényletre. Beavatott embereihez – nyilván csak kevesen tudtak előre a dologról, egy tervezett királygyilkossággal csak nem lehetett telekürtölni a világot – azonban a király halálhíre helyett a vérző Forgács Balázs érkezett meg azzal, hogy a dolgok távolról sem a tervezett mó-

---

Vertuntur; paulum Italicis cum fronte moratis / Rex fato ereptus solio mansisset in alto, / Et coniurati poenas tunc forte dedissent." (*Monaci* 336–337. o. 500–513. sorok.)

[79] Valószínűleg Erzsébet lakosztálya felett lehetett az övé, legalábbis a merénylet előtt „thalamo descendit ab alto" (*Monaci* 336. o. 477. sor). Erzsébet a kápolna mellett lakhatott, ha hinni lehet *Windeckenek* (i. m. 13. o.): szerinte Károlyt „in der stuben, do man sicht in die capell" (*Hagen* I. m.13. o.: „in dem Zimmer, von dem man in die Kapelle sieht") ölték meg.

[80] A merénylet előtt távoztak: „Consilio Hungarico Italicis cedentibus ultro" (*Monaci* 336. o. 482. sor); valamint *Thuróczy* 202. o. 28–29. sorok: „Italici sponte concilio cedunt, domoque egressi bini et bini, ut eorum moris est, per castrum feruntur."

[81] *Thuróczy / Horváth* 295. o.; *Thuróczy* 202–203. o.: „ense cruentato palatinales usque ad turmas sibi viam aperit."

[82] *Thuróczy / Horváth* 295. o.; *Thuróczy* 203. o. 6. sor: „munimina castri intrepidus agreditur".

[83] Kifejezetten írja, hogy csak az olaszok spontán távozása után vették a magyarok birtokba a várat: „quemque / Illicet ultores egressis sponte latinis / Invadunt acres, reparantque satellite castrum / Hungarico. Carolus sublato poste cubilis / Tollitur, & turri servandus traditur alte." (337. o. 516–520. sorok)

[84] *Andrea Gataro* Istoria Padovana-jában azt állítja, hogy Károly délután 3 óra tájban („circa l'hora di Nona" – ezt Pór Antal reggeli kilenc óraként fogja fel) állított be a királynőkhöz, *Monaci* szerint a merényletkor „occasum jam sole tenente" (336. o. 484. sor), az ez utóbbi munkáját – itt kissé pontatlanul – felhasználó *Thuróczy* szerint (202. o. 16-17. sorok) pedig „illius diei circa occasum" kérette magához Erzsébet Károlyt. (A merénylet napja egyébként kétségtelenül február 7-e: Mária királynő idézett oklevelének „tricesimo nono die premisse perniciose coronationis" szavait megerősítik még *Caracciolo,* Conforto da *Costoza*, a Chronicon Estense és a Chronicon Siculum is az idézett helyeken.)

[85] „Eiusdem tandem noctis sub conticinio" (*Thuróczy* 203. o. 12-13. sor); „ora septima noctis Ungari ceperunt eum mandato regine cum certis qui remanserunt cum eo" (Chronicon Siculum 64. o.)

don alakulnak. A kezdeményezés itt kicsúszott Garaiék kezéből, és ha az olaszok csak megközelítőleg katonaként tudtak volna viselkedni, az összeesküvők feltehetően csúnyán végezték volna – ahogy ezt Monaci is írja.

Hogy nem így történt, azért elsősorban parancsnokuk, a nagyhírű zsoldosvezér, Alberico da Barbiano, Cunio stb. grófja[86] a felelős. Nevéhez fűződik az olasz hadtörténet azon nevezetes, azóta sem túl sűrűn előfordult eseményeinek egyike, amikor olaszok úgy tudtak győzni, hogy az ellenfél nem olasz volt: a Marino melletti csatában 1379. április 29-én VI. Orbán szolgálatában az olaszokból álló Compagnia di San Giorgio élén VII. Kelemen breton csapatait győzte le. A győzelem a pápa hálája és aranybetűs „Italia dai barbari liberata" feliratú zászlóján[87] kívül hírnevet és dicsőséget szerzett számára, amely aztán Durazzo-i (Nápolyban: III.) Károly szolgálatában még tovább növekedett, s 1384-ben Alberico gróf számára már a nápolyi királyság *Gran Conestabile* címének bírását eredményezte. Teljesen érthető, hogy Károly rábízta biztonságát. Szerepe szintén Monaci művéből derül ki egyértelműen; míg az Annales Bonincontrii, az Istoria Padovana és a Giornali Napolitani csak épp, hogy megemlítik Alberico magyarországi jelenlétét, Monaci művéből nyilvánvaló, hogy a merénylet napján Alberico személyesen kísérte Károlyt olasz csapataival együtt, csak épp aztán – föltehetően a számára érthetetlen magyar beszéd fölötti – unalmában magára is hagyta urát,[88] és utóbb a többi olaszszal együtt a palotából is eltávozva, csak később tért vissza.[89] A vezér természetesen akkor is felelős lenne katonái harci szelleméért és hadrafoghatóságáért, ha aznap történetesen nem tartózkodott volna a palotában, de így éppenséggel semmit sem lehet mentségére felhozni. Az, hogy az olasz őrség – ahogy Monaci írja – valóban fegyvertelen volt-e, vagy pedig egyszerűen megijedtek és fegyveresen szaladtak el Garai emberei elől, Alberico da Barbiano és emberei vitézségének minősítése szempontjából alighanem közömbös.

Az olaszok azonban visszatértek a palotához[90] – ennek fő okát talán nem hirtelen magasra szökő bátorságukban, hanem abban kell keresnünk, hogy nem üldözték őket. Legjobbjaikban nyilván felötlött, hogy nekik most tulajdonképp bent kellene lenniük. A bejutás azonban nehézségekbe ütközött; jelesen abba, hogy mások már voltak benn, méghozzá épp azok, akikkel szemben uralkodójukat meg kellett volna védelmezni. Mit lehet ilyenkor tenni? A zsoldot valahogy csak meg kellett szolgálni, tehát – „ut aliquid fecisse videantur" – Buda utcáin barangolva csaptak egy kis károlypárti ricsajt, majd mikor erre sem történt semmi, hanem a palota falai továbbra is némán és fenyegetően meredtek rájuk, elhatározták, hogy távoznak.[91] Ha valamikor az események során, akkor

---

[86] Életéről további irodalommal l. Dizionario biografico degli Italiani. (Szerk. *Alberto M. Ghisalberti.*) I. k. Roma, 1960. 639–642. o. (szerző: *Piero Pieri*) és Lexikon des Mittelalters. Bd. I. München–Zürich, 1980. 1442–1443. o. (Szerző: *Gigliola Soldi Rondinini.*)

[87] Vö. *Áldásy Antal:* A nyugoti nagy egyházszakadás története VI. Orbán haláláig 1378–1389. Budapest, 1896. 392–395. o.

[88] „comitatus & ipse / Regnicolis, comite Albrico, turbisque latinis. / Consilio Hungarico Italicis cedentibus ultro" (*Monaci* 336. o. 480–482. sorok.)

[89] *Monaci* 337. o. 524. sor: lásd alább.

[90] „Albricus rediens septus latialibus armis" (*Monaci* 337. o. 524. sor.)

[91] „Ut vidit captas arces, castrumque corona / Vallatum Hungarica; Caroli sub nomine regis / Esperio totam decurrit milite Budam. / Ut nullos videt extra clam sub nocte profunda / Effugit indigenis comitantibus atque latinis, / Fautores qui Regis erant;" (*Monaci* 337. o. 525–530. sor.)

most, a városból való esetleges kitöréskor kényszerülhettek némi küzdelemre Alberico emberei, és az Annales Bonincontrii által emlegetett *cicatrix*-ot,[92] ha tényleg Magyarországon, akkor most szerezhette a később ezzel dicsekvő olasz. Mindenesetre gyanút kelt, hogy Monaci erről semmit nem tud, és Thuróczy szerint is az olaszok a városból az éjszaka beálltával egyszerűen elmenekültek,[93] míg Horváti János – ezek szerint a végsőkig kitartva – csak reggel tágított, mikorra helyzete tényleg tarthatatlanná vált; ekkor embereivel véres harcban elfoglalta a Szombati kaput, és így menekült meg.[94] Monaci ugyan erről – a számára nyilván mellékes – csetepatéról sem tudósít, de az eddigiek és Horváti további pályafutása ismeretében[95] Thuróczy ezen kiegészítése hiteles hagyományon alapulónak tűnik.

Reggelre ugyanis az erőviszonyok, ha nem is az országban, még csak nem is a környéken, de legalábbis Buda városában tisztázódtak. Garaiék a közelből erősítést kaphattak, és most ők járták be Budát Máriát éltetve[96] és kifosztva az olaszok házait.[97] Garaiékból a bizonytalanság azonban még nem tűnhetett el egészen, mert különben miért szállították volna át a sebesült királyt Budáról Visegrádra? Az nyilván kizárható, hogy ez Károly kérésére történt, mint ahogy ezt az Istoria Padovana írja, és ahogy ennek többen hitelt is adtak.[98] Magyarázatul csak az kínálkozik, hogy Garaiék számára egyáltalán nem volt világos sem a Horváti-párt ereje, sem az, hogy a törvényesen megkoronázott király elleni merénylet milyen hatással lesz az országlakosokra. Hogy a hatalmukban lévő Károlyt, akinek esetleges felgyógyulásától semmi jót nem remélhettek, nem gyilkolták meg azonnal, csak az magyarázhatja, hogy szükség esetén túszként kívánták felhasználni. A király őrzésére Budát viszont nem találhatták elég biztonságosnak: katonai jelentősége egyrészt eltörpült Visegrádé mellett,[99] másfelől pedig egyszer már Budán a „csőcselék zajgó tömege"[100] felindult a királynék ellen, ami alatt bármit is kell értenünk, az biztos,

---

[92] L. feljebb, a merényletnél állítólag közbeavatkozó olaszok említésénél.

[93] „[Italici] prime noctis sub tenebris regalibus comitati fautoribus fugientes Italicas tendebant versus oras." *Thuróczy* 203. o. 11-12. sor.

[94] „Et, nisi ille Iohannes Horwathii banus in forti suorum Croacorum manu portam Sabbati cruento certamine sibi vindicasset, ibidem graves sui demeriti penas luisset." *Thuróczy* 203. o. 27–29. sor.

[95] Vö. pl. *Alfons Huber:* Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die neapolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386–1395. Wien, 1885. (Aus Archiv für österreichische Geschichte [Bd. LXVI. II. Hälfte, S. 507–548) besonders abgedruckt.) passim.

[96] *Monaci* „regnare Mariam" (lásd alább) szavait *Thuróczy* (203. o. 24. sor) kiegészíti: „et regem regnare Mariam clamitant". Valószínűleg Garai tényleg ezt kiáltatta embereivel, jelezve, hogy vége a két érvényesen megkoronázott, ráadásul egyazon palotában lakó uralkodó okozta jogi bizonytalanságnak: Mária királynő a király.

[97] „nec segnius ante / Lucem finitimis Reginæ gentibus implent / Castrum: ut contractæ vires, & Delius umbras / Aureus humentes pepulit, clamoribus altis / Ultores implent Budam, regnare Mariam. / Irrumpuntque domos Italum, prædaque latina / Vindictam inficiunt." (*Monaci* 337. o. 530–536. sorok.)

A bosszú valószínűleg minden budai olasz házra kiterjedhetett, legalábbis a témánk szempontjából szűkszavú Chronicon Regiense (i. h.) Károly megöléséhez hozzáfűzi: „quod fuit Italicis maximum damnum, & periculum". Vö. még *Thuróczy* 203. o. 22-27. sorok.

[98] *Andrea Gataro* műve szerint a király a jó levegő miatt kérte, hogy Visegrádra vigyék, mert ott jobban gyógyulna sebe, kérését teljesítették – és ezt a jelek szerint többen el is hitték, vö. *Pór Antal* és *Hóman Bálint* idézett műveit, valamint *Thuróczy / Horváth* 522. o. 644. sor jegyzete *Boronkai Iván*tól. Nem tudni, mi okból gondolták, hogy Károly február 7-e után még maga választhatta volna meg tartózkodási helyét, Garaiék pedig szívükön viselték volna a király gyógyulását.

[99] Buda csak 1402-től szerepel *castrum*-ként, vö. *Engel* I. m. 287. o.

[100] „vulgorum seditiosa colluvie" (*Monaci* 330. o. 247–248. sorok.) A budai események leírását l. *Monaci* 330–333. o. 242–367. sorok.

hogy hozzájárult Erzsébet Károllyal szemben színlelt kiegyezéséhez, és ami még utólag is bizonytalan színben tüntethette fel Budát a Garai-párt szemében.

Károlyt tehát átszállították Visegrádra, de hogy mikor, az kérdéses. Długosz, a Vitæ Romanorum pontificum, Caracciolo és főleg Monaci,[101] valamint őutána Thuróczy anélkül közlik ezt a dolgot, hogy megemlékeznének a merénylet és az átszállítás között eltelt időről, és így – főleg a bővebbek, különösen Monaci – közvetve azt sugallják, hogy ez legkésőbb február 8-án bekövetkezett. *Expressis verbis* így nyilatkozik a Chronicon Estense[102] és hasonlóképp Suchenwirt.[103] Mást csak a Chronicon Siculum állít, de elég precízen és határozottan: szerinte február 14-én éjjel vitték át Károlyt Visegrádra.[104] A körülményeket figyelembe véve nem tűnik megalapozatlannak ez a híradás: a merénylet éjszakáján biztos, hogy Garaiék egy ilyen értékes fogollyal nem indultak volna útnak, már csak a minden valószínűség szerint a városban, de legalábbis a környéken lévő Horvátiféle csapat miatt sem, és nem valószínű, hogy február 8-ára teljesen biztosnak tudták volna a Visegrádra vezető utat. Az általános aggodalom, bizonytalanság és sötétben tapogatózás légköre, aminek végülis természetes kifejeződése az óvatos és halogató elhatározás, hogy Károlyt Visegrádra szállítják és még huzamosabb ideig életben hagyják, aligha kedvezett a legkisebb kockáztatásnak is. Sokkal hihetőbb, hogy valóban csak egy héttel a merénylet után, minden feltűnést kerülve, az éjszaka csendjében csempészték Visegrádra a királyt, hogy ott, miután helyzetük véglegesen megszilárdulni látszott, végezzenek vele.[105]

Itt kell megemlékezni a szájhősködés egy több feldolgozásba is beépülő esetéről. A kizárólag Andrea Gataro páduai krónikáján alapuló történet már Račkinál is megjelenik, majd Pór Antal szinte szó szerint átveszi a krónika leírását, és még hozzá is teszi: „Nincs ok, a miért ezen, eddig nem méltányolt adatot egészében el ne fogadjuk."[106] A méltánylandó adat szerint a nemes lovag, Scrovegno Jakab kapitánykodása alatt annak kiváló katonái, akik páduai számszeríjászok lettek volna, több napon át tartották a budai vár fő

---

[101] *Monaci* 337. o. 544. sor; a többit l. az idézett helyeken.

[102] „& sequenti die ipsum Regem mandaverunt carcerari in Castro Misagræ" (i. h.)

[103] „Drey meil man in des nachtes fu'rt / Ung'hefft und ungepunden," *Suchenwirt* 911. o.

[104] „et XIIII die dicti mensis portaverunt de nocte dictum regem captivum in castro misingradi (sic!)" (i. h.)

[105] Károly halálának sem módját, sem napját nem lehet biztosan meghatározni. Az elfogult (Mária adománylevelének narrációja), vagy szándékosan félretájékoztatott (*Andrea Gataro* páduai krónikája, erről lásd alább) források mellett Conforto da *Costoza* vicenzai krónikája is úgy tudja, hogy sebeibe halt bele – bár ez utóbbi a „dicitur" szócskával már talán kételyének ad hangot. Az egyéb, e kérdésben állást foglaló írások azonban vagy sejtetik az erőszakos halált, mint *Caresinus,* aki a „quomodocunque fuerit" és Leonardo Bruni (Leonardi *Aretini* Historiarum Florentini populi), aki a „vel ex vulnere, vel ex accelerata morte" szavakkal kommentálják Károly halálát, vagy pedig meg is nevezik a gyilkosság mikéntjét. A legtöbben mérgezésre gyanakodnak (*Długosz,* Specimen historiæ *Sozomeni* presbyteri, Vitæ Romanorum pontificum, *Caracciolo, Suchenwirt, Ebendorfer,* Chronicon Estense, Chronicon Siculum), de a legjobban tájékozott *Monaci* (337. o. 544–548. sorok) gégéje összetöréséről és légcsöve elzárásáról beszél: „Rex Visingardi celsas servandus ad arces / Mittitur; hic vulnus dum curat, jamque salutem / Aspicit, heu trepidam, mœstamque relinquere vitam / Faucibus elisis, & respiramine clauso / Cogitur infelix".

Őutána *Thuróczy* a mérgezést és a megfojtást együtt emlegeti. A legvalószínűbb, hogy Monacinak van igaza: miért bíbelődtek volna méreggel a világ elől elzárt király esetében? Ami halála napját illeti, csak az a biztos, hogy Forgács Balázs február 28-áról keltezett adománylevele Károlyt már halottnak említi. Pontos napot három jól tájékozott forrásunk – mindhárom pl. február 7-re teszi a merényletet – ad csak meg: *Caracciolo* és a Chronicon Siculum szerint 27-én, a Chronicon Estense szerint 24-én gyilkolták meg.

[106] *Pór:* Kis Károly. 141. o.

erősségének számító tornyot, és később is csak a kényszer alatt cselekvő Károly személyes parancsára adták át Garai Miklósnak. A kisebbik baj az, hogy az eredeti történet egyetlen hihető eleme, jelesen az, hogy Károly genovai számszeríjászokat hozott magával, Pór előadásában „padovai számszeresek"-re változik.[107] A nagyobbik az, hogy Pórnál a padovai krónikának sem a többi forrástól való tökéletes diszkrepanciája, sem belső ellentmondásai nem domborodnak ki: így például sem az a furcsaság, hogy Gataro szerint, míg az azonnal hívott orvosok ellátták a király sebét [sic!], Garaiék járták be kiáltozva Budát, és majd csak a torony – állítólag több nappal („molti giorni") későbbi – átadása után kerül említésre, hogy Károly szorultsága láttán István vajda és János bán is tüntetnek Budán, éjszakára nagy rémületet keltve. Ez persze lehet, hogy csak a 7-éről 8-ára virradó éjszaka eseményeinek elkésett említése lenne, de annál furcsább, hogy Károly, aki pár sorral feljebb még több nap után személyesen rendelkezik a toronyról, a Horvátiék által felvert éjszaka másnapján („Il giorno seguente") kéri, hogy gyógyulása érdekében vigyék Visegrádra, ahol majd, szintén Gataro előadásában, annak rendje s módja szerint végrendelkezni fog. A tévedések forrása világos: a padovai krónika informátora a számos hízelgő jelzővel dekorált, előkelő padovai családból[108] származó Giacomo degli Scrovegni volt, aki gyatra helytállásának elmesélése helyett szemérmetlenül hazudozott odahaza. Érdekes, hogy Fügedi, aki egyébként maga is írja, hogy Gataro forrása Scrovegno Jakab volt,[109] ez utóbbi háryjánoskodásának mégis minden további nélkül hitelt ad.[110]

A fentiek alapján az újabb szakirodalom értékelése a merényletről és szereplőiről egyáltalán nem tűnik helytállónak. Mályusz Elemér szerint „Garai kitűnően szervezte meg az összeesküvést. Sem az olasz kíséret tagjainak, se Horváti fegyvereseinek nem volt módjuk közbelépni."[111] Az eseményt legújabban és legrészletesebben tárgyaló Fügedi Erik állításait összefoglalva megállapítja: „A merénylet előkészítése mestermunka volt. Garai jól ismerte Károlyt, az embereket és a körülményeket." ... „Katonai téren is pontos tervezőnek bizonyult, feltehetően legjobb csapatát vitte be a várba, és velük meghiúsította az olaszok hadmozdulatait. Tudta, hogy politikailag számíthat a budai csőcselékre ..." „Garaival szembeállítva Károly ügyetlen kisfiú benyomását kelti." ... „Horváti Jánosról sem állítható ki sokkal jobb bizonyítvány. Katona létére nem vette fel a harcot, hanem megfutott, aminek talán az volt az oka, hogy Károly halálhírét közölték

[107] A *Balestrieri Genovesi* jelenléte Károly csapatában nagyon is elképzelhető. *Hans-Peter Baum* a Lexikon des Mittelalters I. kötetében (München–Zürich, 1980. 969–971. hasáb, Armbrustmacher szócikk) felhívja a figyelmet arra, hogy a román nyelvekben a számszeríjászt és számszeríjkészítőt nem véletlenül jelöli általában ugyanaz a szó, mivel a két tevékenység a valóságban is összemosódhatott. Szerinte Itáliában épp csak a nagyobb városokban, Genovában és Velencében, de nem pl. Bolognában és Viterbóban lehet létezésüket bizonyítani. Genovában a számszeríjnak nagy hagyományai lehettek; míg 1449-ben Straßburgban 3, Baselben szintén 3, Mainzban és Frankfurtban csak 1-1, 1460-ban Stockholmban 7, 1421-ben Párizsban pedig 21 számszeríjkészítőt lehet kimutatni, ahol az utóbbiak kb. fele más tevkenységgel is foglalkozott, addig Genovában 1440-ben 7 adóköteles számszeríjkészítő él.

[108] Vö. *Galeazzo e Bartolomeo Gatari:* Cronaca Carrarese confrontata con la redazione di Andrea *Gatari* [AA. 1318-1407]. (A cura di A*ntonio Medin* e *Guido Tolomei.*) In: Raccolta tomo XVII. parte I. vol. I. Bologna, 1931. Indice alfabetico 806. o.

[109] *Fügedi* 101. o.

[110] *Fügedi* 107. o.

[111] *Mályusz* 17. o.

vele. Ez még nem menti fel az alól, hogy az olaszokkal meg sem próbálta felvenni az összeköttetést, hogy együttesen lépjenek fel Garaiék és a királynék ellen."[112] Mivel ezen állításoknak és az alapjukat képező elképzeléseknek cáfolata feljebb áll, itt csak két dologra érdemes rámutatni. Az egyik, ami a merénylet részletes áttekintéséből egyébként magától adódik, az, hogy, ha hibázott Horváti János, akkor csak abban, hogy Itáliát megjárt ember létére megbízott az olasz zsoldosokban. Talán Alberico da Barbiano hírneve tévesztette meg, de az is lehet, hogy Károly nem engedett neki beleszólást a testőrség összeállításába.

A másik az a körülmény, ami nyilván már Monacira[113] is nagy benyomást tett: a véletlen iszonyatosan nagy szerepe a fenti eseményekben. Ha 1386. február 7-én estefelé egy maroknyi olasz zsoldos csak kicsit megembereli magát, középkorunk utolsó bő évszázadának legalábbis politikai története teljesen más irányt vesz. A törvényesen megkoronázott, a porondon egyedül maradt, nyilvánvalóan népszerű uralkodónak a fejét vesztett Garai-párt, ha egyáltalán fel nem oszlott volna rövidesen magától, nemigen lehetett volna még olyan súlyú ellenfele sem, mint az acélakaratú Horváti János által is csak nehezen összetartott délvidéki, Nápoly-orientált nemesség volt később Zsigmondnak. A korábban a nőuralmat támogató, rendkívül népszerűtlen Garaiaknak valószínűleg nehezebb helyzetük lett volna, mint lett később a Horvátiaknak: az országon belülről nem kaphattak volna könnyűszerrel segítséget, és ellentétben a nápolyi Anjouk részéről a Horvátiakkal szemben fennálló bizalommal, Zsigmond és korábbi fő ellenfelei között aligha jöhetett volna létre fennakadás nélküli együttműködés. Maga Zsigmond – bár a János Henrik-féle morva őrgrófi örökségből akkor még dúsgazdag unokatestvérei segítsége nem lebecsülendő erőt jelentett[114] –, mégis betolakodóként, ha sok bajt és gondot okozhatott volna is, de összességében aligha jelentett volna nagyobb problémát a királynak, mint annak idején II. Ottokár V. Istvánnak.

Ez eddig biztosnak látszik. Az, hogy egy nápolyi–magyar perszonálunió mennyire lett volna életképes, mire ment volna Velencével és utóbb a törökkel, olyan kérdések, melyek már nem a történelem, hanem a fantázia világába tartoznak.

---

[112] *Fügedi* 108–109. o.

[113] L. feljebb, *Monaci* 337. o. 510–513. sorok.

[114] *Jaroslav Mezník:* Die Finanzen des mährischen Markgrafen Jost (1375–1411). In: Acta creationis. Unabhängige Geschichtsschreibung in der Tschechoslowakei 1969–1980. (Hrsg. von *Vilém Prečan.*) h. n. 1980. 69–91. o. és *Uő.:* Die Politik der mährischen Markgrafen Johann Heinrich und Jobst. Zum Problem der Landes-, Mitteleuropa- und Europapolitik im 14. Jahrhundert. In: Westmitteleuropa Ostmitteleuropa. Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag. München, 1992. 307–318. o.

Mária királynő adománylevele Forgács Balázsnak Gimes váráról. Buda, 1386. február 28.[115]

Propria commissio domini regis.

Nos Maria, Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., significamus tenore presentium quibus expedit universis memorie commendantes, quod dum olim serenissimo principe domino Lodovico, Dei gratia rege Hungarie etc., genitore nostro carissimo felicis recordationis debitum nature exsolvente et absque solatio heredum masculinorum ab hac luce decedente, et ex hoc ydempditatis conformitas prelatorum, baronum et cetus universorum nobilium et procerum regni nostri Hungarie nos uti filium masculinum ipsius olim genitoris nostri in regem regni nostri Hungarie sacra corona, qua reges Ungarie, divi avi, prothavi et predecessores nostri fuere coronati et solent coronari, sollempnitatibus consuetis celebratis pari voluntate nemineque discrepante coronassent et iniunxissent ac sceptro regiminis ipsius regni nostri insignivissent, premissis, sic ut [sic!] est predictum, stantibus, vigentibus et rempublicam agentibus nobisque habenam regiminis dicti regni nostri Ungarie, cui dante Domino feliciter nunc et votive presidemus, sub pacis tranquillitate tenentibus et ipsum gubernantibus ecce quidam Karolus de Duracio, rex Iherusalem [Ihrlm] et Sycilie, non iusta usus ratione, sed affectu cupiditatis ductus, nolens de suis contentari, sed nostra bona satagens pro se vendicare [sic!] quorundam nostrorum rebellium infidelium verbis allectus et sermone mollitus, tanquam proditionis alumpnus, astutiose regnum nostrum subiit et subintravit, et intantum [sic!] per suas cavillosas machinationes tacite et palliata malitia laboravit, ut se in regem ipsius regni nostri Hungarie per inductionem et monitionem ipsorum rebellium nostrorum infidelium fecit coronari, nosque, quem [sic! que+röv.] promittebat prius in corona nostra et eius ditione tueri et perservare tanquam sororem carissimam, suavibus verbis et blanditiosis affatibus ipsa corona proditorie privavit et regimine regni nostri spoliavit, ymmo quod deterius est et inauditum, serenissimam principem dominam Elizabeth, reginam Hungarie, Polonie, Dalmatie etc., genitricemque nostram carissimam cum certis suis prelatis et baronibus facere iugulari et exterminari ac nos in exilium redigi clamdestine decrevit, ubi fidelis noster miles magister Blasius dictus Forgach, filius Nicolai de Kozmal, magister pincernarum nostrorum leonina fretus audacia, uti vir strennuus, audito et percepto premisso nephas et sceleroso conceptu iniuriam premissam nobis, ut est predictum, illatam malens potius ulcissi [sic!] et vindicari, quam tollerare [sic!] se et personam suam ac fratrum et omnium proximorum suorum casu mortis et fortune apponendo propriis viribus assumptis et ingeniositate ipsum Karolum regem tricesimo nono die premisse perniciose coronationis ad exaltationem et ampliationem nostri honoris viriliter et audaciter [sic!] est aggressus et ipsum tam inmaniter invasit et adeo crebris sibi datis biccellorum ictibus plagas sibi imposuit, quod paulopost paucos dies spiritum emisit et exalavit, et sic idem magister Blasius, licet non sine magnorum et letalium wlnerum receptione, de cuius etiam vita

---

[115] Eredetije hártyán a Magyar Országos Levéltárban, DL 58652. Szöveg alatt középütt Mária királynő vörös viaszú első titkospecsétjével (leírását lásd *Kumorovitz L. Bernát:* A magyar királyi egyszerű és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Szerk. *Miskolczy Gyula.* Budapest, 1937. 103. o.) A pecsét alatt kancelláriai jegyzet: „Propria [commissio domini r]egis et r[elatio Nicolai de G]ara pala[tini.]." Másolata: uo., DF 258545. Pontatlan, részben kivonatos kiadásai: *Katona, Stephanus:* Historia critica regum Hungariae. XI. Budae, 1790. 149–151. o.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (Studio et opera *Georgii Fejér* bibliothecarii regii.) Tom. X. Vol. 1. Budae, 1834. 279–283. o.; *Bártfai Szabó László Dr.:* A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. 670–673. o. A *narratio* fordítása: Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). (A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta *Kristó Gyula.*) Szeged, 1992., 207–208. o.(A szöveget Lázár István Dávid fordította. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, kiadja a Szegedi Középkorász Műhely, 1.)

adhuc dubium agitur, per suam et certorum fidelium nostrorum baronum fidelitatem aptante [sic! aptate+a fölött nazális rövidítés] ipsius Karoli regis et iurium nostrorum oppressione nos liberavit, sicque nostram coronam in nostrum caput et regni regimen, quibus idem Karolus nos spoliarat, per sua servitia restituit et reintegravit. Pro tot itaque et tantis servitiis premissis et etiam consideratis fidelitatibus et fidelium servitiorum multimodis meritis eiusdem magistri Blasii, quibus idem primitus ipsi olim serenissimo principi domino Lodovico, genitori nostro carissimo felicis memorie eo in humanis agente, et tandem eodem nutu divino mediante ipso e medio sublato nostre maiestati in omnibus nostris et regni nostri negotiis sibi conmissis et confisis studuit et adhuc anhelat intrepide conplacere, licet respectu premissorum suorum servitiorum multoplura antidotum premia a nobis mereretur, in aliqualem tamen suorum servitiorum recompensationem quoddam castrum nostrum Gymes vocatum in comitatu Nitriensi apud manus nostras pacifice habitum, quod olim dominus Karolus rex, avus noster carissimus beate recordationis, a condam Matheo dicto de Trinchinio, infideli suo, ratione sue infidelitatis reoptinuerat, cum omnibus villis ad idem pertinentibus, videlicet primo maiori Gymes et minori Gymes, Kysfolw, Koztolan, Chythar, Pragran, Meznÿe, maior Belech et minor Belech, Kelechen, Zabachna, Strannÿa, Gezteus, Zenthmarton, Velchech, Marothi cum tributo in eadem exigi consueto, Hyzer, altera Kelechen, Hecchen, Goloh, Charad, Honaÿ, Verusvar, Joka, Wyfolu, similiter cum tributo in ipsa exigi consueto, Demenche, Lylie, Senche, Fÿus, Manya, premissomodo cum tributo in ipsa exigi consueto, Gyarak, Woyk, similiter cum tributo fori in ipsa exigi consueto, Istemerfolu, Zabal, Komÿathy, similiter cum tributo in eadem recipi consueto, Salgo, Hÿnd, Kaluz, Belad, Herestren, similiter cum tributo in ipsa exigi consueto, Charnok et alia Charnok, Zeek et Harsan vocatis alyeque [sic!] ad ipsum castrum ab antiquo spectantibus in Nitriensi, Borsiensi et Strigoniensi comitatibus habitis et existentibus cum omnibusque tributis, iuribus et iurisdictionibus, proprietatibus, usibus, utilitatibus et ulitatum [sic!] quorumvis integritatibus, utputa iure patronatus ecclesiarum in eisdem villis constructarum, silvis, pratis, fenetis, vineis, territoriis vinearum et proventibus earum, aquis, aquarum decursibus, molendinis, pisscinis, montibus, vallibus, nemoribus et aliis quibusvis utilitatibus sub suis veris metis et antiquis, quibus eedem hactenus nomine nostro possesse sunt et habentur, eidem magistro Blasio Forgach, dicto filio Nicolai de Kozmal, et per eum Iohanni, fratri ipsius uterino, item Petro similiter Forgach dicto, filio Andree Forgach, fratri ipsorum patrueli de eadem Kozmal, et per eos eorum heredibus heredumque suorum successoribus et posteritatibus universis ex nostra et ipsius domine regine, genitricis nostre carissime, prelatorumque et baronum nostrorum scientia, voluntate, inductione et annuentia ac beneplacita voluntate de manibus nostris regiis dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendas, tenendas pariter et habendas absque tamen preiudicio iuris alieni assumpmentes ipsum magistrum Blasium et prefatos fratres suos ac eorum heredes in pacifico dominio dicti castri Gymes et suarum pertinentiarum semper et contra quosvis impetitores intra et extra iudicium conservare, vel si id facere nequiremus, quod non credimus, extunc resignato nobis per eosdem ipso castro cum suis pertinentiis de alio castro in pertinentiis qualitate, quantitate, valore, fructuositate pari et consimili teneamur tam nos, quam nostri successores pro eodem providere, donare et conferre. Presentes autem in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis fuerint reportate. Datum Bude, feria quarta proxima ante dominicam Estomichi anno Domini m^{o} ccc^{o} lxxxmo sexto.

Szilárd Süttő

THE ATTEMPT ON KING CHARLES II THE LITTLE ON 7 FEBRUARY 1386

Summary

The attempt on King Charles The Little caused sensation all over Europe, as it was to be expected. There survived numerous contemporary, nearly contemporary and later accounts of the case in chronicles and diplomatic sources and a verse chronicle came into being, too as late as the 16th century. Because the attempt had been undoubtedly one of the most important landmarks in the Hungarian medieval political history, many Hungarian historians have treated it during the centuries. In spite of this, the accurate reconstruction of the case remained almost inextricable.

A great part of the chronicles treats the events very shortly, without any details, or the interpretations seem to be fully unreliable. It is interesting however, that in a certain point of view the analysis of the circumstances of the attempt and the subsequent events is rendered more difficult by the abundance of sources as well.

This study, with the comparison of a lot of contemporary Italian and Hungarian sources, and with the use of a diploma of Queen Mary of 28 February 1386 (published in the Appendix) tries to reconstruct the circumstances of the murderous attempt in a new way. The author came to the conclusion that fortuity and the fatal inability of the King's Italian bodyguards played an important and nearly decisive role in the events.

Szilárd Süttő

L'ATTENTAT CONTRE CHARLES II (LE PETIT), LE 7 FÉVRIER 1386

Résumé

L'attentat contre Charles Le Petit, évidemment, a fait sensation partout en Europe. Plusieurs chroniques contemporaines, presque contemporaines et ultérieures parlaient de cet événement, il est également mentionné dans des narrations de chartes, au XVIe siècle au moins, une sorte de chant historique est né sur cela, et plus tard, les historiens traitaient ce sujet plusieurs fois, étant donné que c'était l'un des tournants les plus importants de l'histoire politique hongoise médiévale. Quand même, malgré tout cela, il n'est pas du tout simple de reconstruire les événements, on pourrait même dire que c'est un devoir insoluble de vouloir reconstruire les événements avec une sécurité de cent pour cent.

La cause en est, qu'une grande partie des chroniques parle seulement très brièvement de cette affaire, sans donner de détails, et les événements sont souvent interprétés d'une manière très inexacte. Dans le cas de plusieurs chroniques le lecteur peut sentir tout de suite cette manque de précision. Ce n'est pas seulement la brièveté et l'ignorance occasionnelle des sources qui rendait très difficile le travail de reconstruction des événements du 7 février 1386, mais, au contraire, de certains points de vue, c'était le grand nombre des sources qui causait également beaucoup de difficultés.

Cet essai reconstruit les circonstances de cette tentative d'assassinat différemment de la bibliographie précédente, en comparant les riches sources italiennes et hongroises de l'époque, et à la base de la charte du 28 février 1386 de la reine Marie, publiée ici de nouveau en appendice. L'auteur de l'essai constate que le hasard et la passivité des gardes du corps italiens de Charles jouaient un très grand rôle dans la formation des événements.

Szilárd Süttő

DAS ATTENTAT GEGEN KARL (DEM KLEINEN) II. AM 7. FEBRUAR 1386.

Resumee

Das Attentat gegen Karl dem Kleinen hat, was selbstverständlich erscheint, europaweit Aufsehen erregt. Das Ereignis wird in vielen zeitgenössischen oder fast zeitgenössischen Chroniken, Urkundennarrationen erwähnt, im 16. Jahrhundert hatte die Geschichte schon eine Reimchronik. Spätere Gescichtsschreiber haben das Ereignis, da es eines der wichtigsten Wendepunkte der ungarischen politischen Geschichte im Mittelalter war, auch oft bearbeitet trotzdem kann man es nur sehr schwer rekonstruieren, und diese Rekonstruktion mit absoluter Sicherheit durchzuführen ist geradeaus unmöglich.

Diese Schwierigkeiten entstehen einerseits dadurch, daß ein beachtlicher Teil der Chroniken das Attentat nur sehr bündig erwähnen, ohne Einzelheiten zu nennen., andererseits interpretieren sie die Ereignisse schon auf den ersten Blick ziemlich unzuverlässig. Die Erarbeitung der Ereignisse des 7. Februars 1386 wird aber nicht nur durch diese Bündigkeit und Unwissenheit erschwert, sondern im gewissen Sinne auch durch die große Menge an Quellen.

Die Studie rekonstruiert die Umstände des Mordsversuches mit Hilfe der zeitgenössischen italienischen und ungarischen Quellen, beziehungsweise der Urkunde von Königin Maria vom 28. Februar 1386 – die im Anhang wieder veröffentlicht ist – anders als die frühere Fachliteratur. Sie stellt fest daß der Zufall und die Passivität der Karl schützenden italienischen Leibwachen eine wichtige Rolle im Verlauf der Geschenisse gespielt haben.

Силард Шюто

ПОКУШЕНИЕ НА КАРЛА II (МЛАДШЕГО) 7 ФЕВРАЛЯ 1386 ГОДА

Резюме

Покушение на Карла Младшего, как это можно ожидать, вызвало сенсацию во всей Европе. Об этом событии сохранилось множество хроникальных упоминаний того времени, упоминаний современников и более поздних заметок, имеется даже ссылка об этом в нарраторском дипломе, возникла даже летописная быль об этом XIV века; более поздние историографы также неоднократно обращались к этой теме, поскольку речь шла об одном из наиболее важных поворотных событий в истории венгерской политики. И всё же, несмотря ни на что реконструировать эту историю отнюдь не просто, более того, реконструировать её с полной достоверностью является по сути дела неразрешимой задачей.

Причиной этого отчасти является то, что значительная доля летописцев упоминает о событии лишь совсем немногословно, опуская подробности, а с другой стороны, интерпретирует событияи на первый взгляд, совсем не внушающим доверия образом. Единозначное трактование истории, происшедшей 7 февраля 1386 года и позднее было затруднено не только немногословностью источников, но в отдельных случаях именно неосведомленностью их, и даже наоборот, с некоторой точки зрения их избытком.

Настоящая статья сопоставляет итальянские и венгерские источники того времени и, опираясь на грамоту королевы Марии от 28 февраля 1386 года, – которая публикуется в приложении, – реконструирует события попытки убийства отличным от прежней специальной литературы образом. Автор статьи заключает, что в происхождении этого события весьма большую роль сыграл случай и пассивность итальянской гвардии, обеспечивавшей охрану Карла.

KUBINYI ANDRÁS

POLITIKA ÉS HONVÉDELEM A JAGELLÓK MAGYARORSZÁGÁBAN

Kevés korszak van, amelyben a honvédelem problematikája oly erősen hatott volna a politikai küzdelmekre, mint a magyar–török szembenállás közel három évszázadában.[1] Ennek az időszakasznak egy viszonylag rövid, ám annál súlyosabb következményekkel járó periódusát, a Jagelló-házból származó II. Ulászló (1490–1516) és fia II. Lajos (1516–1526) uralkodását vizsgáljuk meg tanulmányunkban. A korszakot Mátyás király halála nyitja meg 1490. április 6-án, és a magyar király és hadseregének a mohácsi csatamezőn bekövetkezett pusztulása zárja le 1526. augusztus 29-én. Látszólag szinte nem is lehet nagyobb különbség, mint e két időpont között: a dicsőséges, Ausztria egy részét, Morvaországot és Sziléziát is elfoglaló király uralkodása az időszakaszt megelőző évtizedekben, és Magyarország török megszállása, majd három részre szakadása korszakunkat követően. A középkori magyar állam mohácsi bukása harminchat évvel Mátyás uralkodása után szinte megmagyarázhatatlannak tűnik és ez a kortársaktól kezdve a modern történetírásig azt az igényt vonta magával, hogy Magyarország hanyatlásának okait keressék, megmagyarázzák, és a felelősöket kimutassák.[2] Sajnos, a korszak levéltári forrásanyaga szinte feltáratlan, ennek következtében az eddigi szakirodalom megállapításai sem lehetnek mindenben helytállóak. Terjedelmi okokból a Jagelló-kor igen bonyolult, bár korántsem áttekinthetetlen bel-[3] és külpolitikai[4] viszonyainak még vázlatszerű bemutatására sem tehetek kísérletet, ezért elsősorban egy kérdéscsoport bemutatásával szeretném érzékeltetni ezen évtizedek politikai küzdelmeit.

Ez pedig az a kérdéscsoport, amely leginkább összefügg a török elleni védekezés ügyével. Lényegében arra szeretnék választ kapni, hogy a magyar királyság milyen módszerekkel akarta biztosítani saját erejéből az ország védelmét (tehát a diplomáciai, külső segítség szerzésére irányuló erőfeszítésekkel csak érintőlegesen foglalkozom). Ebből következik egy másik kérdés: mennyire befolyásolták a honvédelmi intézkedések (és természetesen maga a külső veszély) az ország belpolitikai helyzetét. Már elöljáróban meg kell ugyanis jegyeznem, hogy noha a magyar történetírásban a Mohácsért való felelősségkeresés során mindig felmerülnek olyan nézetek, amelyek szinte kétségbe vonják a védelmi intézkedések komolyságát és végrehajtását,[5] mégis, a török elleni védelem kérdése a király és az uralkodó osztály valamennyi frakciójának központi ügyévé vált az egész korszakon keresztül, éspedig egyre erőteljesebben. Ahogy azt Szakály Ferenc na-

---

[1] *William H. McNeill:* Europe's Steppe Frontier 1500–1800. Chicago and London, 1964. 2–14. o.

[2] Vö. legutoljára: *Nemeskürty István:* Ez történt Mohács után. Budapest, 1966.; *Szakály Ferenc:* A mohácsi csata. Budapest, 1975.

[3] Részletesen saját tanulmányaimban elemeztem: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohácsi Tanulmányok (Szerk. *Ruzsás Lajos, Szakály Ferenc.*) Budapest, 1986. 59–97. o.; A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1984. 257–268. o.; Az 1525. évi „kalandos szövetség". In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Budapest, 1980. 141–153. o.

[4] *Kosáry Domokos:* Magyar külpolitika Mohács előtt. Budapest, 1978.

[5] *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. Budapest, 1936. II. k. 595–608. o.

gyon helyesen kifejtette: „soha nem volt, nincs és nem is lesz olyan uralkodó osztály egyetlen országban sem, amely tudatosan és következetesen önmaga megbuktatására törekedne." A török győzelem pedig a magyar uralkodó osztály megbuktatását jelentette. Itt tehát érvényesülnie kellett a feudális állam „önvédelmi reflexeinek."[6]

További elmélkedés helyett nézzük azonban a történeti tényeket. Miután Mátyás a szabácsi hadjárat után rájött arra, hogy török elleni támadó hadjáratra még állandó zsoldosseregének bevetésével sem képes Magyarország,[7] a déli végvárvonal Zsigmond által kezdeményezett kiépítésére törekedett,[8] majd békét is kötött a Portával.[9] Ez azonban fegyveres béke volt. Az egymással szemben álló magyar és török végvárak helyőrsége – a központi hatalom tiltása ellenére – állandó portyázással zaklatta a szomszéd területét, amely mindkét oldalon a határvidék fokozatos pusztulását vonta maga után.[10] A végvárakat őrséggel kellett ellátni, az erődítéseket karban kellett tartani, a helyőrséget lőszerrel, és a pusztulások miatt egyre nagyobb mértékben élelmiszerrel ellátni is szükségessé vált.[11] Hozzá kell még tenni, hogy a magyar–török fegyverszünet gyakran meg is szakadt néhány évre. A kettős déli végvárvonal fenntartása ezért állandó kiadásokat és jelentékeny katonai erő fegyverben tartását követelte meg a magyar királyságtól. Ez azonban nem volt elegendő.

Mint ismeretes, Mátyás állandó zsoldosseregének a fenntartására a minden egyes jobbágyportára kivetett egy forintos rendkívüli adó szolgált. Ezt az uralkodó elvileg csak az országgyűlés jóváhagyásával vethette ki, és épp ötször olyan magas volt, mint a királynak a felségjog alapján járó rendes adó (az úgynevezett kamara haszna). Az már más kérdés, hogy Magyarország bevételei Mátyás alatt sem fedezték teljesen a kiadásokat, és nyilván ezért is foglalkoztatta a király a zsoldosait elsősorban a gazdag, nyugati tartományokban. A mégis csak kifizetett zsoldot viszont külföldön költötték el, ami az ország szegényedéséhez vezetett. Ezért is kötelezték a magyar rendek választási feltételeikben 1490-ben II. Ulászló királyt, hogy többé ne vessen ki rendkívüli adót.[12] Ulászlóval szemben azonban trónkövetelők törtek az országra (Miksa római király és János Albert lengyel herceg), és Mátyás halálával a török béke is megszűnt. Az ország védelme így a zsoldosok és a nagybirtokosok csapatainak, a bandériumoknak a mozgósítását egyaránt megkövetelte. 1491 nyarán ezért a királyi tanácsban ülő főpapok és főurak mégis hozzájárultak a rendkívüli adó kivetéséhez, a király pedig levelekkel fordult a tekintélyes

---

[6] *Szakály:* A mohácsi csata. I. m. 44. o.

[7] *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege (a Fekete Sereg). Budapest, 1925. 178–185. o.

[8] *Szakály:* A mohácsi csata. I. m. 50–58. o.

[9] *Gyalókay Jenő:* Mátyás király a hadszervező és hadvezér. In: Mátyás király emlékkönyv. Budapest, é. n., I. k. 270. o.

[10] *Kubinyi András:* A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1978/2. sz. 198. o.

[11] Pl. A boszniai Jajcát. *Thallóczy Lajos–Horváth Sándor:* Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Budapest, 1915. CCXXXVIII–CCLIV. o.

[12] *András Kubinyi:* Die Wahlkapitulationen Wladislaws II. in Ungarn. In: Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze. (Hrg. v. *Rudolf Vierhaus*) Göttingen, 1977. 145. o.; *János M. Bak:* Königtum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert. Wiesbaden, 1973. 152. o.

nemesekhez, hogy vegyék rá a többi nemest az adó kivetéséhez való hozzájáruláshoz.[13] Ezzel a választási feltétel gyakorlatilag tárgytalanná vált, bár az 1492:1. tc. mégis törvényerőre emelte a választási feltételek tilalmát az egy forintos rendkívüli adóval szemben.[14]

E törvény hadügyi cikkelyei az ország védelmét a királyi zsoldra felfogadott katonákra bízták, veszély esetén azonban, csak az ország területén belül, a főpapok és főurak bandériumai, illetve a többi birtokos által húsz jobbágyporta után állítandó lovasok is felhasználhatók voltak. Ezáltal lényegében a Zsigmondtól Mátyás uralkodásának első feléig érvényesülő hadrendszerhez, a bandériumokhoz és a telekkatonasághoz tértek vissza.[15] Az 1492-es, az osztrák háborút lezáró törvény csak addig maradhatott érvényben, ameddig az országot külső veszély komolyan nem fenyegette. Rövidesen azonban erre is sor került. 1493-ban Derecsényi Imre horvát bán egy Karintiából és Krajnából visszatérő rabló török sereget támadott meg, de maga és majdnem az egész horvát-szlavón sereg ott veszett. A katasztrófa felrázta az év őszén tartott országgyűlést.[16] Annak törvényeit nem ismerjük, de az uralkodó azokra hivatkozva adta ki 1493. november 1-jén azt a rendeletet, amely egyrészt újra bevezette az egy forintos rendkívüli adót, másrészt kísérletet tett az 1492-es hadügyi intézkedések megreformálására. Elrendelte ugyanis a főpapi és főúri bandériumok azonnali mozgósítását, a többi birtokos telekkatonaságának viszont (az 1492-es kulcs alapján) a következő év Szent György napjára kellett volna készen állnia. A lényeg azonban az volt, hogy a bandériumaik azonnali mozgósítására kötelezett főpapok és főurak jogosulttá váltak, hogy birtokaik rendkívüli adóját a maguk számára beszedjék.[17]

Nos, véletlenül fennmaradt a királyi kincstartó 1494–95. évi számadáskönyve, amely nem csak azt igazolja, hogy a rendkívüli adót mindkét évben *ténylegesen beszedték*, hanem azt is, hogy a nagybirtokosok általában valóban a maguk számára tartották vissza jobbágyaik állami adóját. Arról is maradt adat, hogy nem az adónak megfelelő mértékben állítottak ki katonákat.[18]

Ez a rendszer persze felemás jellegű volt. A király ugyan több adóhoz jutott, a főúri és főpapi bandériumok fenntartására is biztosították az anyagi fedezetet, viszont nem tisztázták a bandériumtartásra kötelezettek – és így saját a jobbágyaik állami adójában részesülők – körét. A nem bandériumtartó feudális urak viszont semmit sem kaptak a telekkatonaság esetleges mozgósítása fejében.[19]

---

[13] Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény. (A továbbiakban DL) 82036. A zsoldoscsapatokra és a bandériumok mozgósítására: DL 56240., 82029., 82030., 88751.

[14] A törvényeket a következő kiadások alapján idézem: Corpus Juris Hungarici. 1000–1526. évi törvényczikkek. Budapest, 1899. Az itt hiányzó, vagy nem teljes törvényeket: *Josephus Nicolaus Kovachich:* Sylloge Decretorum Comitialium. Pesthini, 1818. I. k A törvény éve és törvénycikkszáma alapján könnyen megtalálhatók.

[15] 1492:17–21. tc.

[16] *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum Decades. (Ed. *I. Fógel* et *B. Iványi* et *L. Juhász.*) Budapest, 1941. IV. k. 238–243. o.

[17] *Házi Jenő:* Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1928. I/6. k. 121–123. o.

[18] *Mályusz Elemér:* A magyar társadalom a Hunyadiak korában. In: Mátyás Emlékkönyv. Budapest, é. n. I. k. 387–389. o.

[19] A szlavóniai nemesek panaszára 1494-ben a király eltiltja az ország határán kívüli bevetésüket, azzal, hogy előbb a főpapokat és a főurakat kell mozgósítani. *Joannes Kukuljevic:* Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, 1862. I. k. 228–229. o.

Új rendszert az 1498 és 1500 között tartott országgyűlések vezettek be. Sajnos, az 1498. és 1500. évi törvények önmagukban nem teljesen világosak, az 1499-es, amely pedig a jelek szerint a leglényegesebb volt, nem maradt fenn, így végrehajtási utasításokból, illetve a végrehajtás során kitört viták során kiadott oklevelekből alkothatunk képet az új rendszerről. Előzménye az volt, hogy 1495-ben Magyarország békét kötött a törökkel,[20] mely 1498-ban lejárt, amiért is a király már az év tavaszán mozgósította a főurak csapatait. Egyetlen olyan főúrról tudunk, akinek már 1491-es mozgósítási parancsa is fennmaradt.[21] Az 1498:15-22. tc. tiszta vizet öntött a pohárba. A 20. tc. tételesen felsorolta azokat a főpapokat és egyházi testületeket, akik, illetve amelyek bandériumot voltak kötelesek állítani, és egyben megadta a mozgósítandó katonaság létszámát is, mely 7000 lovast tett ki. A 21. tc. a király 1000 lovasból álló saját bandériumát és a melléktartományok király által fizetett helytartói bandériumainak létszámát határozta meg. (Ez utóbbiak 1600 lovast számláltak.) Különösen fontos volt a 22. tc., amely név szerint felsorolta azokat a főurakat, akiket bandériumtartásra kötelezték. A törvénycikkben negyven személy szerepel, továbbá a horvát Frangepán és Korbáviai grófok. A főpapok, illetve egyházi testületek bandériumállítási kötelezettségét a 15. tc. alapján egyrészt tizedjövedelmük, másrészt jobbágyaik száma alapján határozták meg. A 22. tc. a főúri bandériumok kiállítását is a jobbágyok száma szerint rendelte el. A kulcsot a 16. tc. adta meg: nem minden 20, mint 1492-93-ban, hanem 36 porta, vagyis telek után, 11 déli határszéli megyében pedig 24 porta után kellett egy katonát állítani. Az utóbbiaknak huszároknak kellett lenniük (másutt nehézlovasoknak). Ezek szerint a tizedbirtokos egyháziak és a királyi helytartók meghatározott számú katonát állítottak ki, a bandériumállításra név szerint kötelezett főurak és a többi földesurak pedig jobbágyportáik száma szerinti létszámban. A jobbágyok számát a 15. tc. rendelkezése értelmében a vármegyék nemesi közönsége által választott tekintélyes nemesek írták össze. A törvényből nyilvánvaló, hogy a telekkatonaság és a bandériumok, legalábbis azok, amelyeket a főurak állítanak ki, azonosak, hiszen a bandériumok is telekkatonák.

A magyar történetírásban vitás kérdés, hogy mit is lehet érteni a telekkatonaság alatt: a jobbágyok egy részének, huszadának, harminchatod részének stb. mozgósítását, vagy pedig a jobbágyok száma alapján felfogadott zsoldosokat? A törvények általában mindkét értelmezést megengedik, olykor azonban, valamint az egyéb adatok, vagy az egyik, vagy a másik értelmezést támasztják alá.[22] A kérdés mind társadalomtörténeti, mind hadtörténeti szempontból fontos. Egyesek szerint ugyanis amennyiben felfegyverzett parasztokkal kell számolnunk, az az uralkodó osztály számára potenciális veszélyt jelenthetett volna. Másfelől egy mozgósított jobbágyokból álló telekkatonaság nem képezhetett komoly katonai erőt. Amennyiben viszont a telekkatonaság zsoldosokból állott, akkor katonailag is jelentősebb értéket képviselt. Nos, az 1498:17. tc. ezt a kérdést teljesen egyértelműen válaszolta meg. Láttuk, 1492-ben a bandériumok, illetve a telekkatonaság csak az ország határán belül volt felhasználható. Az új törvény szerint viszont:

---

[20] *Hermann Wiesflecker:* Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. München, 1975. II. k. 155. o.

[21] Ez Várdai Miklós volt. DL 88132., l. még a 13. sz. jegyzetet is.

[22] *Borosy András:* A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971. 15–63. o.

„... mivel az országlakosoknak az ő jobbágyaikból (de eorum jobagionibus) az ország védelmére szükségképpen zsoldosokat kell tartaniok", az előbbi törvény nem érvényes, az országhatáron kívül is fel lehet őket használni. Csak a végszükség esetén elrendelendő nemesi felkelés esetében állt továbbra is a külföldi bevetés tilalma. Mindezek alapján hajlandók vagyunk az 1492-es, illetve 1493-94-es adatokat úgy értelmezni, hogy 1492-ben ténylegesen telekkatonaságról volt szó, 1493-as törvény viszont csak a nem bandériumtartó földesurak jobbágyaira vonatkozott. A bandériumtartó urak azért részesültek az állami adóból, hogy azon zsoldosokat állítsanak.

Az 1498-as törvény azonban nem határozta meg a feudális urak jobbágyai száma alapján kivetendő katonaság zsoldjának fedezetét. A javadalmazás módjára az 1500:21. tc.-ből következtethetünk. Ez a következőt rendelte el: az előző törvényben felsorolt bandériumtartó urakon, valamint az épp hivatalban lévő kincstartón, Bornemissza Jánoson és a király név szerint felsorolt tíz köznemes udvari emberén kívül valamennyi birtokos köteles birtokait az egyes megyékben összeíratni, és „az azok után a katonáskodás céljára fizetendő pénzeket ugyanazok közé (tehát a megyéhez) szolgáltatni." Ezek szerint a nem bandériumtartó urak jobbágyai valamiféle hadiadót („pecunias...ad exercituandum") fizettek a megyének. Értelem szerint nyilván a megye fogadta fel abból a zsoldosokat, míg a bandériumtartó úr maga szedte be az adót, és maga fogadott katonákat. Hogy mi volt ez az adó és azonos volt-e a korábbi rendkívüli, egy forintos adóval, arra az említett oklevelek adnak választ.

1498 októberéből és 1499 elejéről fennmaradt Losonci Zsigmond két adónyugtája, aki az 1498-as törvényben név szerint volt bandériumtartására kötelezve. Ezekből kiderül, hogy egyik várnagya az általa kezelt uradalmak egy forintos adóját szedte be, amelynek egyik fele a „hadseregek fenntartására", a másik pedig a király számára szolgált.[23] Ugyanerre az adóra vonatkozik egy másik bandériumtartó úr levele 1499 januárjából, amelyben egyik tiszttartóját utasította, hogy a mind királyi adót, mind pedig az „országlakosok által elhatározottat" szedje be. Ez utóbbi nem az országgyűlési jóváhagyástól függő rendkívüli királyi adó volt.[24] Ugyanezt mutatják az 1499-es országgyűléssel kapcsolatban kiállított oklevelek is, a király azonban már előzőleg, az év tavaszán, Szlavónia nemeseinek kérésére részletes végrehajtási utasítással magyarázta meg az 1498-as törvényt. Ez az utasítás csak annyiban módosította az 1498-as törvényt, hogy 33 jobbágy után rendelte el egy könnyűlovas zsoldos kiállítását. Fizetésükre a Szlavónia közössége által a jobbágyokra kivetett hadiadó (pecunia exercitualis) szolgált. A szlavón rendek választották az adókivetőket (helyesen: a jobbágyok összeíróit) is, akik a bandériumtartásra kötelezettek birtokait írták össze, hogy tudják, mennyi katonát kell az uraknak kiállítaniuk. A birtokokon azonban az adót a földesurak maguknak szedték be. A nem bandériumtartó földesurak jobbágyaitól a hadiadót a választott rendi összeírók szedték be, a zsoldosokat pedig, az adó összege terhére, a szlavón rendek fogadták fel. A rendi zsoldosok kapitánya nem a bán, azaz a királyi helytartó, hanem a király által kinevezett személy volt.[25] Az 1499-es országgyűlés ezt a rendszert fejlesztette tovább. Az országgyűlés a királynak negyvendénáros rendkívüli adót szavazott meg (száz dénár volt egy forint), a zsoldosok fogadására szolgáló hadiadót

[23] DL 82146., 82151.

[24] Somogy Megye Levéltára, Bosnyák cs. lt. 63.

[25] *Kukuljević:* I. m. I. k. 245–246. o.

(pecunia exercitualis) pedig a megyék szedték. A szabad királyi városok, amelyek a király bandériumához tartoztak, nem fizettek birtokaik után a megyének.[26] Ezt a király az 1500-as törvénnyel kapcsolatban is megerősítette, igaz, azzal a megszorítással, hogy a mentesség csak a város örök tulajdonában lévő falvakra vonatkozott.[27]

Az 1498–1500-ban lezajlott hadkiegészítési reform jelentőségét nagyon fontosnak kell értékelnünk, bár hozzá kell tennünk, hogy nagyobb volt a politikai, mint a katonai jelentősége. Lényegében az történt ugyanis, hogy a Mátyás idejében teljesen a király kezébe jutott egy forintos hadiadót felosztották az uralkodó és a rendek között és az adó kb. feléből az utóbbiak részesültek, melynek fejében – a telekkatonasági kulcs alapján – zsoldosokat kellett fogadniuk. A korábbi királyi zsoldossereg tehát a rendek ellenőrzése alá került. Azonban itt is találunk egy lényeges mozzanatot. A nagybirtokosok az adót maguknak hajthatták be, és ennek alapján, teljes joggal, magánhadsereget voltak kötelesek fenntartani. Mivel a bandériumtartók körét – nyilvánvalóan birtokaik nagysága alapján – a törvény név szerint meghatározta (a listát különben a jelek szerint később a birtokváltozásoknak megfelelően módosították[28]), e rendelkezés kiemelte a nagybirtokosok egy rétegét a többi közül, és választfalat húzott a bárók és a nemesek közé. Az a Várdai Miklós, aki 1498 elején még bandériumát mozgósította, nem került be a becikkelyezett bandériumtartó urak közé, így lényegében a főurak közül a köznemesség közé süllyedt.

Nem lehet véletlen, hogy ugyanez az 1498-as törvény, amely a bárói magánhadsereget törvényesítette, tette lehetővé, hogy a királyi bíróságokba a főpapi és főúri bírótársak mellé 16 kifizetett köznemesi ülnököt válasszanak (2. tc.), akiket aztán az 1500:10. tc. a királyi tanácsba is bejuttatott. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a középkori magyar királyi tanács nagyon archaikus jellegű, amorf intézmény volt, ahol valamennyi főpap és főúr megjelenhetett, akikhez még a királyi tisztségviselőket, és főbb hivatalnokokat is hozzászámíthatjuk. Igaz, ezek többsége is a főpapokból és főurakból került ki. Végül természetesen a király meghívhatta egyéb tanácsadóit is. A maga teljességében tehát jóval több, mint félszáz ember tartozott a tanácshoz. A gyakorlatban a teljes tanács csak külön királyi meghívásra, különösen az országgyűlések előkészítésére jött össze. Az új rendelkezések értelmében a nagybirtokosok alsó rétege, amely elvesztette bandériumtartó jogát, gyakorlatilag a tanácsból is kiszorult. Ezen segített a választott ülnökök intézménye. Más helyen mutattam rá, hogy az első években választott „köznemesi" ülnökök tekintélyes része ilyen lesüllyedt főúr volt. Nem véletlen, hogy egyikük éppen az említett Várdai Miklós lett, aki így, a köznemesség élén, visszajuthatott a tanácsba.[29]

A főurak egy részét tehát „mediatizálták" a megyei joghatóság alá, amely szintén karhatalomhoz jutott. A megyék élére a király által kinevezett főispánok az igazgatást és a bíráskodást alispánjaikra bízták, akik familiárisaik közül kerültek ki. A dominusok fa-

[26] *Iványi Béla:* Bártfa szabad királyi város levéltára. Budapest, 1910. I. k. 507–508. o., 3443–3446. sz.; *Uő.:* A körmendi levéltár missilis levelei. Körmend, 1943. I. k. 8. o., 31. sz.

[27] *Iványi Béla:* Eperjes szabad királyi város levéltára. (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes). Szeged, 1932. II. k. 312–314. o., 802., 803., 807. sz.

[28] *Martinus Georgius Kovachich:* Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1800. II. k. 326–328. o.

[29] *Kubinyi András:* A királyi tanács köznemesi ülnökei... I. m. 257–268. o.

miliárisaik felett bírói joghatóságot is élveztek.[30] A familiárisi kötelék bármikor felbontható volt, és szabad megállapodás tárgyát képezte. Mégis, egyes nagyurak szolgálatukba tudtak kényszeríteni a birtokaik hatósugarába eső nemeseket, igaz, kénytelenek voltak familiárisaik tanácsait figyelembe venni.[31] A megyében tehát egy olyan főispán, aki a leghatalmasabb főurak közé tartozott, szinte teljhatalomra tett szert, különösen, ha tisztségét örökös főispánként élvezte. Korszakunkban ugyanis – az országgyűlések ellenkezése dacára – nőtt az örökös főispánságok száma. A legtöbb püspök annak a megyének az örökös főispáni tisztét is viselte, amelyben székhelye feküdt, de közel egy tucatnyi főúri család is szerzett ilyet magának. [32] Az örökös főispánok által igazgatott megyék az összesnek kb. negyedét tették ki, igaz, általában a kisebb megyék élére került örökös főispán.

A megye azonban nem csupán igazgatási és bíráskodási, hanem politikai egység is volt. A megyei „universitas nobilium" választotta meg az ispán mellett az igazgatásban és a kormányzásban résztvevő szolgabírákat, valamint a megyei ítélőszék esküdtjeit, továbbá az országgyűlési követeket is. A megye a köznemesség politikai szervezete volt, annál is inkább, mert a főpapok és főurak többé-kevésbé ki voltak véve a megye joghatósága alól.[33] Mindezeket tekintetbe véve az 1498–1500-as intézkedések a megyék szerepét is módosították. Nem csak azáltal, hogy a nagybirtokosok szegényebb részét alájuk rendelték, hanem azért, mert immár a megyei nemesi közösség is részesült a királyi adóból, és abból zsoldosokat fogadhatott. A szlavóniai analógia alapján a megyei bandériumok sem a főispán, hanem a megyei kapitány alá rendeltettek.

Egy megyének, a felső-magyarországi Nógrádnak, fennmaradt az 1505 és 1508 közötti hadiadó-elszámolása. Ebből kiderül, hogy a „zsoldosok fogadására" kivetett adót és a királyi rendkívüli adót a megye által választott összeírók és adószedők a kincstár által kiküldött adószedővel együtt vetették ki és szedték be úgy, hogy a két adó együtt tett ki jobbágytelkenként egy forintot. (A megye 1505-ben és 1508-ban 50-50 dénárt, 1506-ban és 1507-ben 40 dénárt kapott portánként.) A pénzből 60 lovas zsoldost fogadtak fel egy évre, fejenként 14 forintért. A kapitányt a megye választotta. (Először a köznemesség egyik vezére, Szobi Mihály volt a kapitány.) Sajnos, a zsoldosoknak csak a tisztjeit nevezi meg a jegyzék, ezek tekintélyes megyei nemes családok tagjai voltak. A bandérium „bevetéseiről" is értesülünk, 1505-ben például Szapolyai János mellé küldték az 1505-ös országgyűlésre. Ott határozták el, hogy a továbbiakban csak magyart választanak királylyá.[34] Megjelent a nógrádi bandérium más országgyűlésen is, bevetették továbbá egy lázadó (?) ellen, valamint mozgósították a Miksa császár elleni háborúban. A kifizetett zsoldon felüli összeget más megyei kiadásokra fordították. Igaz, így a kiadások 52,6 %-kal haladták meg a bevételeket a négy év alatt, és az adó 18,5 %-a nem is folyt be. A hiányt zömében Szobi Mihály hitelezte meg a megyének. (Megjegyezzük, hogy ha csak a

---

[30] *Szekfű Gyula:* Serviensek és familiarisok. Budapest, 1912. 46-122. o.; *Mályusz Elemér:* A magyar társadalom. I. m. 318–332. o.; *Holub József:* A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Fejérpataky Emlékkönyv, Budapest, 1917. 186–211. o.

[31] *Kubinyi András:* A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Levéltári Évkönyv. Somogy megye múltjából 4. (1973) 22–31. o.

[32] *Hajnik Imre:* Az örökös ispánság a magyar alkotmánytörténetben. Budapest, 1888. 6–9., 39–94. o.

[33] *Holub József:* Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929. I. k. 130–327. o.

[34] *Bak M. János:* Königtum... I. m. 66–68., 158–159. o.

hatvan zsoldos fizetéséről lett volna szó, és a hátralékokat is beszedik, akkor a bevételek épp fedezték volna a kiadásokat.)[35]

Ilyen körülmények között teljesen természetes, hogy a megyei bandérium Szobi Mihály politikáját támogatta. A jelentős köznemesi tömegekkel rendelkező megyék a reform következményeképpen komoly katonai erőhöz jutottak, és tekintettel arra, hogy vizsgált korszakunkban egyre több olyan országgyűlést tartottak, amelyeken a köznemeseknek fejenként kellett megjelenniük, azok a megyei bandériumokkal megerősödve ellensúlyt képezhettek a főpapi – főúri bandériumokkal szemben. A kisebb megyék, amelyekben a nagybirtok kezén volt a jobbágytelkek többsége, ugyan természetesen a báróktól függtek, ám csak minimális katonai erőt képviseltek. Bár minden jel arra mutat, hogy a megyei bandériumok létszáma nem ért fel a főpapi – főúri bandériumokéval[36], valamely báró, vagy bárói klikk oldalán mégis döntően tudtak beleavatkozni a belpolitikai küzdelmekbe.

Láttuk a reform politikai következményeit, a kérdés immár az, hogy katonailag mennyiben érte el a célját. Arra már utaltunk, hogy a paraszti telekkatonaságnál a zsoldossereg feltétlenül magasabb színvonalat képviselt. Igaz, a megyei zsoldosok sem foglalkoztak hivatásszerűen a katonáskodással, erre utal a nógrádi zsoldosok alacsony évi javadalmazása is, amely egy hivatásos huszár kb. öt hónapi illetményének felelt meg.[37] Tény, hogy a megyei bandériumokat általában csak alkalmanként mozgósították, így a nógrádi számadásban is említett, Miksa császár elleni háború befejezésekor a megyei zsoldosokat hazaengedték.[38] Bár a bandérium elvileg egy állandóan fegyverben tartott sereg fenntartását jelentette, mivel csak ritkán került sor bevetésére, a zsold csupán arra szolgált, hogy bármikor mozgósíthassák és felhasználásuk rövid idejét fizethessék.

Katonailag a bandériumok közül – a király, illetve a melléktartományok helytartóinak csapatai után – kétségkívül az egyháziakéi voltak a leghasználhatóbbak. Veszély esetén ugyanis először azokat kellett mozgósítani, utána a bárókéit, és a legvégén a rendekéit (azaz a megyékéit).[39] Később már arról is szó volt, hogy a bandériumok fele állandóan a végeken tartózkodjék.[40] Az egyházi bandériumok katonai jelentőségét mutatja, hogy amikor 1521-ben országos zsoldostartásra, azaz a banderiális rendszer – időleges – felfüggesztésére tértek át, az egyházi bandériumok fenntartását továbbra is szükségesnek ítélték, és annak fejében az akkor elhatározott adó alól a főpapokat felmentették.[41] És valóban, az adatok igazolják a főpapi bandériumok – ha talán nem is teljes létszámú – rendszeres jelenlétét a végeken.[42]

---

[35] *Nagy Iván:* Magyarország pénzügyi történetéhez a XVI. század elejéről. MTT 11. (1862) 233–238. o.

[36] Tekintve az egyházi bandériumok 7000 fős létszámát, és az alább, a 45. sz. jegyzetben mondottakat.

[37] Zsoldösszegre *Kubinyi:* HK 1978/2. sz. I. m. 197–202. o. A Gömör megyei bandérium 1511. évi számadása szerint egy lovas évi zsoldja valamivel magasabb, 16 forint volt. DL 90301.

[38] DL 56362. *Iványi*: Eperjes... I. m. II. k. 349–350. o., 920. sz.

[39] 1504:24. tc.

[40] Az 1514. évi törvény egyik nem szentesített példánya szerint. *Antonius Fekete Nag Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi–Géza Érszegi:* Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Budapest, 1979. 279–280. o.

[41] 1521:26. tc.

[42] *Kubinyi:* HK 1978/2. sz. I. m. 199. o.

A bandériumok létszámát –a királyi és a főtisztségviselői (2600), valamint az egyházi csapatokét (7000) leszámítva – nehéz megállapítani. Az utolsó erre irányuló kísérlet különálló erőnek tartotta a bandériumokat és a telekkatonaságot, így eredményei a fentiek alapján hibásak.[43] Mivel az országnak akkor 250 000 jobbágyportája volt, amelyhez Szlavóniában kb. 30 000 „füst" járult,[44] a telekkatonasági kulcs alapján kiállított zsoldos bandériumok létszámát ezek alapján kellene meghatározni. Nem tudjuk azonban, hogy a 280 000 adóegység közül mennyi volt királyi, királyi városi és bandériumtartó főpapi kézen, hiszen azok nem a telekkatonasági kulcs alapján katonáskodtak. Amennyiben ez utóbbiakra – inkább alábecsülve – 30-40 000 adóegységet számolunk, és a telekkatonasági kulcsot 20 és 36 jobbágy között állapítjuk meg, akkor 6700 és 12 500 közötti létszámot kapunk. Ennek kb. 1/3-a, esetleg 1/4-e eshetett a főúri bandériumokra.[45] Mozgó zsoldosseregként tehát a király szükség esetén – legalábbis elvileg – 16-22 000 embert tudott hadba vinni. Ennek közel kétharmada képviselt komolyabb harcértéket (a királyi, főpapi és főúri csapatok).

A zsoldosok tisztikara a nógrádi jegyzék szerint középnemes családok fiatalabb tagjaiból került ki. Nógrádban a megyei bandérium egyhatodát-egynyolcadát tették ki. A többi nagy része valószínűleg a Magyarországon oly nagyszámú parasztnemességből, és részben talán a jobbágyságból származott. A XV-XVI. század fordulóján 20 000-re lehet becsülni Magyarországon a nemesi családok számát.[46] A nemesség háború esetén fejenkénti felkelésre volt kötelezve, ám az családonként csak egy férfit érintett.[47] Ez elég lehetőséget adott nemesi zsoldosok felfogadására. Persze voltak olyanok, akik felvették a zsoldot és a bandérium mozgósításakor nem jelentek meg.[48] Részben az 1498–1500-as reformok következtében, részben az alább említendő végvári őrségek tagjaiból, kimutathatóan létezett ugyan Magyarországon egy viszonylag nagyszámú, harcedzett, köznemesi réteg,[49] a banderiális rendszer mégsem tudta teljesen betölteni feladatait.

Nem csak az volt a probléma, hogy a zsoldosok többségének nem a katonáskodás volt az egyetlen megélhetési forrása. Mint látni fogjuk, a végvári katonaság egy részére ugyanez állt, ám ez a rendszer fél évszázadon keresztül mégis megvédte az országot. Egy rendszeresen gyakorlatoztatott, bár csak időnként, szükség esetén bevetésre kerülő, és ennek megfelelően nem egész évre fizetett hadsereg sokkal olcsóbb volt, mint Mátyás idegen zsoldosai, és többé-kevésbé a szükségleteknek is megfelelt. A baj a mozgósítás nehézkességéből következett: több mint félszáz nagybirtokos, ugyancsak több mint félszáz megye stb. csapatait kellett veszély esetén hadba hívni, ráadásul teljesen bizonyta-

---

[43] *Perjés Géza:* Mohács. Budapest, 1979. 94–97. o.

[44] *Szabó István:* Magyarország népessége az 1330-as és 1526-os évek között. Magyarország történeti demográfiája. (Szerk. *Kovacsics József.*) Budapest, 1963. 69. o.; *András Kubinyi:* Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. (Hrg. v. *Othmar Pickl.*) Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. I. Graz, 1971. 204. o.

[45] Tekintve, hogy egy főúri bandériumnak legalább 50 emberből kellett állnia (1525 [Rákos]:14. tc., 1526: 27. tc.), és a bandériumtartó főurak száma negyvennél valamivel több volt.

[46] *Szabó:* Magyarország népessége... I. m. 39. o.

[47] 1523:19. tc. Ez a Magyarországon gyakori osztatlan birtokközösségekre is vonatkozott: 1525 (Rákos): 40. tc.

[48] DL 61100. Ez ellen az 1521:56. tc. is fellépett.

[49] *Szakály Ferenc:* Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai. HK 1978/4. sz. 495–498. o.

lan volt, mennyire fognak az egyes csapatok az előírt hadilétszámnak megfelelni, illetve hogy betartják-e a mozgósítási határidőt. És mindez, mint az előző példából láttuk, nem is mindig a zsoldosokat felfogadók hibájából fakadt! Ezért törekedtek a rendek több ízben arra, hogy a rendkívüli adót országgyűlés által választott „országos kincstartókkal" szedessék be, természetesen a hadiadóval együtt, és azok fogadják fel a zsoldosokat. (1511, 1518, 1521.) E kísérletek azonban csúfos kudarccal végződtek.[50] Végül is visszatértek a banderiális rendszerre, ami politikailag is jobban megfelelt az uralkodó osztály valamennyi frakciójának.

Volt azonban a bandériumokon kívül a délvidéki, törökellenes kettős végvári vonalon egy elég nagy létszámú, a király által állandó bevételeiből, illetve a rendkívüli adóból fizetett hadsereg is. Ez főparancsnokság tekintetben – Erdélyt nem számítva – két részre oszlott. Nyugaton a horvát és boszniai várak a horvát-szlavón bán, keleten az úgynevezett Alsó részek (a Száva alsó folyása és az Alduna vidéke) a temesi ispán főkapitánysága alá tartoztak. 1513-1514 táján az előző területen 1657 lovas és 770 gyalogos, az Alsó részeken 3590 lovas, 400 gyalogos és 1100 naszádos állomásozott. Feltűnő azonban, hogy a nagy létszámkülönbség ellenére a horvát-szlavón végvárakra kifizetett zsold majdnem elérte az Alsó részekét. Az előbbi területen – a horvát grófoknak lovasok tartására fizetett csekély összeget leszámítva – a katonák tizenkét havi zsoldban részesültek, míg az Alsó részeken csupán 300 lovas kapott teljes fizetést, a többieknek alig fizettek 2,5-7 havi zsoldot, viszont többnyire adómentesek voltak. Útba igazít bennünket, hogy Szabács vára lovasait egyszer huszárnak, másszor vojniknak nevezték.[51] Az 1514-es törvény nem szentesített változata szerint tíz délvidéki megye vojnikjai, akik uraikkal együtt szoktak az ellenség ellen fordulni és a végvárakban katonáskodni, adómentesek. [52] Ezt – négy megyére – majdnem szó szerint megerősíti az 1523:24. tc. is. A vojnik szó alapján többet tudunk: vojniknak hívták a török birodalomban az adómentesség fejében lovaskatonai szolgálatot teljesítő délszláv harcosokat. [53] A magyar állam tehát, balkáni mintára, szabados parasztokat is bevont, mégpedig eredményesen, a honvédelembe.

Egyrészt a Délvidék, tehát az Alsó részek különleges helyzetére, másrészt az 1498–1500-as reform hatására nyújt egy 1500. évi oklevél értékes felvilágosítást. Egy délvidéki főúrról, Ország Lőrincről van szó, aki nem volt hajlandó a hadiadót (pecunia exercitualis) Temes megyei birtokai után a megyéhez kiszolgáltatni, azzal, hogy ő királyi parancsra lovasaival azokon a részeken az országnak szolgál. A király erre kioktatta, hogy a királyi adó fejében, amely alól felmentette, valóban köteles azokon a részeken (azaz a végeken) katonáskodni. A nemesek által a zsoldosok tartására kivetett adót viszont a törvény értelmében köteles a megye számára kifizetni, „mivel a mondott törvényben nem vagy név szerint felmentve."[54] Ország nyilván vojnikokat tartott, és hiába volt az egyik legelőkelőbb család sarja, az 1498-as országgyűlés őt is mediatizálta.

---

[50] *György Bónis:* Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. Nouvelles études historiques. Budapest, 1965. 83–103. o.

[51] *Kubinyi:* I. m. HK 1978/2. sz. 195–198. o.

[52] *Fekete Nagy–Kenéz–Solymosi–Érszegi:* Monumenta rusticorum... I. m. 251–252. o.

[53] Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Slavische Geschichtsschreiber 8. Graz–Wien–Köln, 1975. 227. o., 339. jegyzet.

[54] DL 88854. Unokatestvére, Ország Zsigmond viszont a banderiátus bárók közé tartozott.

Megjegyezzük még, hogy a legtöbb bandériumtartó főúr megszerezte magának a hadiadó mellé a királyi adót is.[55]

Gazdaságilag az új rendszer alapjában nem volt káros az országra. Igaz, a jobbágyokat sújtó adóprés nem szűnt meg, de a pénzt az országban költötték el. A hadiszállítások a magyarországi városi polgárságnak kedveztek.[56] Megváltozott viszont a jobbágyság központosított járadékából, az adóból való részesedés. A világi nagybirtokosság egyrészt a király, másrészt a köznemesség rovására nagy jövedelemhez jutott. (Az egyháziakat a katonáskodással járó terhek jobban érintették, és mivel rájuk hárításában az egész világi uralkodó osztály egyetértett, nehezebben vonhatták ki magukat alóluk.)

Végeredményben, egy viszonylag békés időszakban, az 1498–1500-as rendszer katonailag is betöltötte a hivatását. A század első évtizedében még általában eredményesen harcoltak a török ellen. A nehézség a komolyabb török háborúkkal kezdődött. 1512-ben elesett Szrebernik vára, ami a magyar végvárrendszer első komolyabb láncszemének eltörését jelentette. Még utána is következtek jelentős magyar katonai sikerek. Így 1513-ban Beriszló Péter horvát bán és Sárkány Ambrus nándorfehérvári bán győzelmet arattak a török felett.[57] Ettől függetlenül a magyar vezetés már tisztában volt azzal, hogy a rendszer hosszabb időre és jelentős erőkkel indított török támadás esetén nem képes feltartóztatni az ellenséget. Számos reformterv született, amelyeket olykor megvalósítani is igyekeztek. [58] Az ország védelme egyre nagyobb anyagi terheket rótt a kincstárra, azon is próbáltak segíteni. Az már más lapra tartozik, hogy a védelmi intézkedések mellett és ürügyén minden úri frakció saját hatalma megerősítésére törekedett. Így az 1518 évi Szent György napi eredménytelen országgyűlés után a királyi tanács nagybirtokos tagjai (12 főpap és 33 főúr) utoljára hoztak törvényt a köznemesség nélkül. Saját birtokaik után ugyan magasabb adót szavaztak meg és elrendelték az összes bandérium mozgósítását is, viszont kísérletet tettek a kormányzat feletti teljes ellenőrzés megszerzésére.[59] A köznemesség ugyanazon évben a tolnai és a bácsi országgyűlésen adta meg válaszát, amelyek közül különösen az utóbbi volt jelentős. Két „országos kincstartóra" bízta a hadiadó beszedését, és annak alapján a zsoldosok felfogadását. A két kincstartó – egyben a zsoldosok kapitányai – a köznemesség két vezetője, Szobi Mihály és Paksi János lett.[60]

1519-ben Magyarország és a Porta fegyverszünetet kötött, ami azonban Szelim szultán halálával megszűnt. Utóda, Szulejmán, a fegyverszünet megújítására követséget küldött Magyarországra, ám a magyarok nem válaszoltak, sőt a követet is fogságban tartották.[61] Bár később azzal érveltek, hogy az 1521-es török hadjárat a fegyverszünet idején

---

[55] *Szabó István:* A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig, Budapest, 1975. 91. o., 3. jegyzet.

[56] *Kubinyi:* Die Auswirkungen... I. m. 205. o.

[57] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Maximiliana, Karton 29. (régi jelzet: Kart. 23.) fol. 21–32.

[58] Ilyenek maradtak fenn az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, feltehetően az egyik köznemesi vezető, Werbőczy István levéltárából, pl. Litterae et epistolae orginales 219., 233., 240.

[59] *Kovachich:* Supplementum... I. m. II. k. 398–418. o.

[60] *Szabó Dezső:* A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909. 24-35. o.; *Bónis:* Ständisches Finanzwesen... I. m. I. k. 91. o.

[61] *Kosáry:* Magyar külpolitika... I. m. 50–78. o.

történt,[62] ez csak propaganda volt. II. Lajos már 1520. november 5-én értesítette a városokat, hogy a szultán halálával a fegyverszünet véget ért, és a török támadások is felélénkültek.[63] A magyar vezetés tehát várta a támadást. A jelek szerint, különösen a köznemesi politikusok részéről, már 1519 előtt is felmerült a török elleni támadó hadjárat terve.[64] Ezen alig érthető „háborúpártiság" egyetlen valós okának azt tartjuk, hogy az ország már nem bírta az állandó hadiállapot terhét: a déli végvárakban békeidőben is állandó őrséget kellett fizetni, a fegyverszünet sem akadályozta meg, hogy a végbeli vitézek az ellenfél területén portyázzanak, ami a határövezet teljes pusztulásával járt mindkét oldalon. Az 1510-es évekre a végvárak jó része gyakorlatilag puszta terület közepén feküdt, úgyhogy rendszeres expedíciókkal kellett élelmiszerrel és fegyverrel ellátni azokat, különösen Boszniában.[65]

1521-ben aztán Szulejmán seregei megindultak, és hosszas ostrom után elfoglalták Nándorfehérvárt, a magyar végvárrendszer kulcsát, valamint több más végvárat is. A magyar végvári rendszer gyakorlatilag összeomlott. Elpusztult annak a területnek egy része is, amely a vojnik-típusú katonákat szolgáltatta a végeknek. A török számára gyakorlatilag szabaddá vált az út Magyarország felé.[66] Nándorfehérvár elestének körülményei egyben újabb példával szolgálnak a magyar hadrendszer nehézkességéről. A magyar bandériumokat és a nemesi felkelést mozgósították ugyan, de mire az hónapok múlva összegyűlt, a vár augusztus 29-én már elesett. Nyilvánvalóan az aratás akadályozta a mozgósítást, aminek persze gyakorlati oka is volt, nélküle a hadsereg élelmezése megoldhatatlan volt volna. A földesuraknak először biztosítaniuk kellett a termést.[67]

Az 1521–1526 közötti esztendők a török fenyegetés árnyékában teltek. Ugyanaz jellemző a magyar vezetésre, csak aránytalanul rosszabb stratégiai helyzetben, mint 1521 előtt: szemben álltak minden békekezdeményezéssel, részben arra hivatkozva, hogy békeidőben is pusztul az ország, és akkor is vannak katonai kiadások.[68] Persze adott helyzetben már csak nagyon súlyos feltételek mellett lehetett volna békét kötni: adófizetés, a török csapatok átengedése Ausztria felé, sőt esetleg segédcsapatokat is kellett volna adni.[69] A magyar diplomácia nagy erőfeszítéseket tett külföldi katonai segítség szerzésére, ám arra az adott nemzetközi erőviszonyok nem nyújtottak lehetőséget.[70]

---

[62] Acta Tomiciana VII:307.

[63] Bártfa város levéltára. Oklevelek, 4984.sz.

[64] Litterae et epistolae originales 219. sz.

[65] L. a 10-11. sz. jegyzetet.

[66] *Szakály:* A mohácsi csata. I. m. 50–64. o.

[67] Nándorfehérvár ostromáról utoljára: *Szakály Ferenc:* Nándorfehérvár 1521-es ostroma. HK 1978/4. sz. 484–498. o.

[68] *Kubinyi:* I. m. HK 1978/2. sz. 206. o.

[69] 1524 tavaszán terjedt el egy olyan hír, hogy a magyar-török fegyverszünet feltétele az lenne, hogy adót fizessenek a töröknek (ez van első helyen említve), és szabad átvonulást engedjenek. Hans Schneidpöck császári követ jelentése Ferdinándnak, 1524. május 4-ről. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Grosse Correspondenz, 25a. csomó. Az ügy értékelésére: *Kosáry Domokos:* Magyar külpolitika... I. m. 148–154. o. Teljesen hibásan értékeli az adatot Perjés, akinek az általam talált forrást rendelkezésére bocsátottam: *Perjés Géza:* Mohács. I. m. 176–180. o. Nézetének kritikájára más helyen tértem ki.

[70] Vö. *Kosáry:* Magyar külpolitika... I. m. 10–49. o.

A török veszedelem viszont kiélezte a belső ellentéteket. Nagyon leegyszerűsítve a dolgot, a mohácsi csatavesztést megelőző öt év alatt három, a török elleni harcot ugyan egyaránt fő feladatának tekintő, de a hatalomban való részesedési igényekben egymással szemben álló erő határozta meg a politikát. Az első a királyi hatalom volt, melynek reális bázisa azonban, a királyi jövedelmek csökkenése, a királyi birtokok viszonylag jelentéktelen volta és a megfelelő belső társadalmi támasz hiánya (gyenge városok) miatt, alacsony volt. A királyi méltóság arra mégis adott lehetőséget, hogy a belpolitikai ellentétekbe aktívan bekapcsolódva, legalább ideig-óráig, túlsúlyra tegyen szert. Az 1516-ban, tíz éves korában trónra lépett II. Lajos 1521-ben vette feleségül V. Károly császár és Ferdinánd osztrák főherceg testvérét, Habsburg Máriát, aki – jelentékeny királynéi birtokaira támaszkodva – aktív belpolitikai tevékenységbe kezdett. Az egyik fő adu az udvar kezében az volt, hogy az arisztokráciába való emelkedésre királyi hozzájárulás nélkül nem nyílt mód. [71] Az arisztokráciához való tartozás pedig, különösen az 1498-1500-as reformok óta, jelentős anyagi és katonai előnyökkel járt. Az a rendelkezés, amely 1500-ban a király tíz udvari emberének, az úgynevezett decem personáknak gyakorlatilag a banderiátus urak kiváltságát adta, és amelyeket a későbbi törvények is megismételtek, a köznemesi vezetők előtt igencsak megemelte az udvarhoz tartozás értékét. Az első tíz decem persona, illetve fiaik több mint fele még Mohács előtt be-, illetve visszajutott az arisztokráciába, és a többi homo novus főúr is szinte kivétel nélkül udvari szolgálatban állott. Ezzel szemben a köznemesség által a királyi tanácsba választott 54 személy közül mindössze kettő, Buzlai Mózes és Gersei Pethő János jutott vissza az arisztokrácia körébe; ők még az első 16 ülnök közé tartoztak, pedig akik a bárók közül lesüllyedtek, először ezen a vonalon kísérelték meg a felemelkedést.[72]

A másik két erő a főnemesség és a köznemesség volt. Ellentéteiket az 1498–1500-as reformok szükségképp kiélezték, a két réteg közötti átmenet útját válaszfal zárta el. Növelte az ellentéteket a familiaritás is. Ez az említett kapcsolat ugyanis mindkét fél számára egyaránt mutatott pozitív és negatív vonásokat. Az úr számára familiárisai tömege befolyási övezetének kiterjesztését jelentette, míg a familiárisnak a szolgálat az úr hatalmában való részesedéssel és jelentős jövedelmi forrásokkal járt. Az úr viszont sokszor nem maga választotta familiárisait, hanem kénytelen volt a környék tekintélyes nemeseit szolgálatába vonni. Szlavónia kormányzását pl. az tette korszakunkban különösen nehézzé, hogy az egymást váltó bánok gyakorlatilag ugyanabból a szűk gazdag nemesi körből voltak kénytelenek familiárisaikat választani, mint elődeik. Nem voltak afelől sem biztosítva, hogy familiárisaik adandó alkalommal (pl. ha elveszítik magas jövedelemmel járó állami állásukat) nem hagyják ott őket. Ezzel szemben a köznemesi familiárisok, a szolgálattal kapcsolatban ugyan, de mégis alá voltak vetve uruk bírói hatalmának.

A Jagelló-kort a hagyományos magyar történeti irodalom két párt küzdelmeként szokta értékelni: az egyik oldalon állt volna az udvari párt, amely – tekintve a Habsburg-házasságot – Habsburg-párt és egyben főnemesi párt. Vele szemben állt volna a köznemesi párt, mely idegenellenessége miatt egyben nemzeti párt, és mivel Szapolyai János erdélyi vajdát támogatta, egyben Szapolyai-párt is. Ez a nézet teljesen téves. Az udvar – épp Mária királynésága idején – nem támogatta feltétel nélkül a Habsburgok érdekeit. (A

[71] *Kubinyi:* A magyar állam... L. a 3. sz jegyzetet.

[72] *Kubinyi:* A királyi tanács... L. a 3. sz. jegyzetet.

Fuggerek, V. Károly császár fő anyagi támogatói magyarországi bányakoncesszióit pl. épp Mária koboztatta el.) Az udvar és a főnemesség kapcsolata sem volt felhőtlen, hiszen a királyi hatalmat éppen az urakkal szemben kellett megerősíteni. Még kérdésesebb a „köznemesi párt" fogalma. Először is feltűnő, hogy a köznemesi politikusok zöme, familiárisként, nagyurak szolgálatában állott, igaz, gyakran váltogatták uraikat. Az ország legnagyobb birtokosának, Szapolyai vajdának a szolgálatában álló személyek természetesen szintén voltak közöttük, de azok épp az 1520-as években távolról sem alkottak többséget. A köznemesi politikai vezetés így kimutatható összetétele tette annyira bizonytalanná a korszak politikai életét. A köznemesség hangadóinak egyaránt ügyelniük kellett az országgyűlésen fejenként megjelenő kisnemesi tömegek hangulatára, amelynek a nagyobb megyék bandériumi katonai támaszt nyújtottak, és saját, változó uraik kívánságaira. A helyzetet bonyolította, hogy a nagyurak egymással szemben álló frakciókra oszlottak. Nemegyszer persze nagyúri egység is létrejött a köznemességgel (és a királlyal) szemben, így az 1518. évi Szent György-napi országgyűlés után, vagy az 1525 évi rákosi és hatvani országgyűlés között. A Szapolyaiak mindkét alkalommal osztályuk tagjaival közösen léptek fel.

Ezt a helyzetet használta fel Mária királyné, aki saját birtokai igazgatásában – jó fizetéssel – a leghangosabb köznemesi politikusokat alkalmazta; egy részük – Ártándi Pál, Somlyai Báthori István – korábban épp Szapolyai vajda embere volt. Az arisztokráciát is igyekezett homo novusokkal felfrissíteni. Az udvar két ízben kísérelte meg a főurak hatalmának megtörését, mindkét alkalommal Szapolyai vajda semlegesítésével, először az 1523-as, másodszor az 1525. évi hatvani országgyűlés során. Mindkettő időleges félsikerekkel zárult, és különösen az utóbbi nagyon hozzájárult az ország meggyengítéséhez.[73]

Végeredményben a királyi hatalom megerősítésére irányuló törekvések, amelyek Nándorfehérvár eleste előtt talán valóban hasznára lehettek volna az országnak, valójában gyengítették az országot. Noha 1526 tavaszán sikerült a királynénak egy királyi és királynéi udvari emberek vezetése alatt álló, és részben belőlük kikerülő titkos szövetség segítségével[74] a királyi hatalom erősítését törvényileg is szentesítenie, az országgyűlés katonai koncepciója változatlanul a banderiális rendszerre épült. Megismétlődött 1521: jött a szultán. A mozgósítás már június 1-jén megkezdődött,[75] de csak június 23-án mentek ki a parancsok, amelyek a véres kard körülvitelét rendelték el, ami a nemesi felkelés, sőt a parasztok fegyverbe állítását is jelentette, nem csupán a bandériumokét.[76] Adatok vannak arra, hogy – tekintettel az aratásra – még a legfenyegetettebb délvidéki megyék sem siettek.[77] A mozgósítás elhúzódása miatt a törököt sem a kisebb várak ostrománál, sem a Drávánál nem lehetett feltartóztatni. Szapolyai vajda sem tudta időben mozgósítani csapatát, ezért nem is csatlakozhatott a királyi sereghez.[78]

---

[73] A 3. sz. jegyzetben idézett tanulmányaim alapján.

[74] *Kubinyi:* Kalandos szövetség... L. a 3. sz. jegyzetet.

[75] DL 82721. Bártfa város levéltára, Oklevelek 5523. sz.

[76] DL 24405.

[77] DL 82726., 82727., 82729., 82730., 82731.

[78] *Pataki József:* Radu de la Afumaţi és Zápolya János magatartása a mohácsi vész előestéjén. A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok. Bukarest, 1976. 78–80. o.

Öt évvel Nándorfehérvár eleste után, 1526. augusztus 29-én, az addig összeállt magyar sereg a mohácsi síkon találkozott Szulejmán hadával.

*

Ez a tanulmány egy 1982-ben angol nyelven megjelent dolgozatom csekély mértékben javított változata.[79] Mivel magyarul hozzáférhetetlen, már régen gondoltam új közlésére. Komolyabb változtatásra részint azért nem került sor, hogy azt, aki az angol változatot ismeri, az új meg ne zavarja, részint pedig mert lényegi mondanivalóját amúgy sem éreztem megváltoztatandónak. Jelen kiadását indokolja továbbá a telekkatonasággal kapcsolatban a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain nemrég megjelent vita,[80] mivel a kérdéssel, igaz, a késő-középkorral kapcsolatban, tanulmányom is foglalkozik.

Nincs értelme a vita menetét részletesen ismertetnem. A lényeg az, hogy Gericsné Ladányi Erzsébet szerint – amennyiben számomra kissé bonyolult érvelését nem értem félre –, mivel az 1397-es törvény húsz jobbágy után állíttatott fel egy íjászt, *akkor* még nem beszélhetünk telekkatonaságról. Ugyanez a törvény biztosította a szolgáló (proprius) népek számára a szabad költözést. Telkük nekik is volt, ezt azonban a dekrétum nem említette, rájuk tehát nem, hanem csak a már korábban is szabad jobbágyokra vonatkozott. Az éppen szabadságukat elnyert nemtelenek addig nem tartoztak ilyen szolgálattal, így rájuk a törvény nem is gondolhatott. A telekkatonaság tehát csak 1435-től állt fenn, amikor a törvény immár megemlítette a saját telkekkel rendelkező jobbágyokat. A vita folytatásában a szerző kiemeli, hogy mind az 1397-es, mind az 1435. évi törvény csak a világi birtokosok jobbágyaira vonatkozott, az egyháziakéira nem.

Borosy első válaszában szintén megkülönbözteti a két törvényt, amennyiben a földesúr vagyona mértékét 1397-ben a jobbágyok, 1435-ben a jobbágytelkek száma határozta meg, ám szerinte nincs lényeges különbség a két törvény között, mindkettő a telekkatonaság (militia portalis) kiállításáról intézkedett. E nézet szakirodalmi előzményét a XVIII. századig vezeti vissza. Borosy második válaszában elismeri, hogy egyik törvény sem vonatkozott az egyházi birtokra, bár később – 1439-ben, az óbudai apácák népeivel kapcsolatban – már előfordult. Tagadja továbbá, hogy nem szabad elemek ki voltak volna véve a katonáskodási kötelezettség alól.

A két ellentétes álláspontból csak kiragadott tételeket idéztem, elsősorban azokat, amelyekre ki szeretnék térni. Nem térek ki viszont a nem szabadok katonáskodására, itt ugyanis mindkét vitapartner elhallgatja forrásait. Azt, hogy a nem szabadok egy része katonáskodhatott, magam is tudom, így elhiszem Borosynak, abban azonban nem va-

---

[79] *András Kubinyi:* The Road to Defeat: Hungarian Politics and Defense in the Jagiellonian Period. In: From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. (Ed. by *János M. Bak, Béla K. Király.*) = War and Society in Eastern Center Europe. Vol. III. (Eastern European Monographs, No. CIV.) Brooklyn, 1982. 159–178. o.

[80] A vitát *Gericsné Ladányi Erzsébet* Iobagio (liber iobagio) – ignobilis. A telekkatonaság és a partikuláris nemesség eredete című tanulmánya váltotta ki (HK 1998/3. sz. 623–629. o.). Erre válaszolt *Borosy András:* Megjegyzés Gericsné Ladányi Erzsébet tanulmányához (HK 1999/1. sz. 183-184. o.), amit *Ladányi Erzsébet* viszontválasza követett: Indokolt-e telekkatonaságról beszélni az 1397 októberi törvény vonatkozásában? Válasz Borosy András észrevételeire címmel (HK 1999/3. sz. 627–629. o.). Végül a maga részéről a vitát *Borosy András* – Még egyszer az 1397-es országgyűlési dekrétumról. (HK 2000/1. sz. 163–165. o.) – és *Ladányi Erzsébet* is lezárta: A források indulatmentes vizsgálatáért. Észrevételek Borosy András megjegyzéseihez (HK 2000/1. sz. 166–167. o.) A továbbiakban a vitára lapszám szerint már nem hivatkozom.

gyok egészen biztos, hogy minden conditionariust hadakozásra kényszeríthettek-e. Lehet, hogy az igazság valahol Gericsné Ladányi Erzsébet és Borosy András nézete között van. E problémát talán egy disszertáció tisztázhatná, addig viszont (ha állításait forrásokkal támasztja alá) hajlandó vagyok bármelyik szerzőnek igazat adni.

Az első problémám a telekkatonaság (militia portalis) kifejezéssel kapcsolatos, ami ugyanis, ahogy azt Borosy olyan szépen előadta, ebben a formában újkori terminus technicus. Szükséges rosszként mindenki használja (mint magam is pl. ebben a tanulmányban), de egyszer ki kellene mondani, hogy csak szükségmegoldás. Az alapkérdések a következők. Valóban csak a telek (vagy porta) az, ami után a katonát kiállítják, vagy a jobbágyok száma (v. ö. 1397 és 1435)? Mert amennyiben az utóbbi is előfordul, akkor elesik a Gericsné Ladányi Erzsébet által használt fő érv. Erre mindjárt visszatérek. A másik az, hogy a porta és a telek (sessio) lehet azonos, de szerepelhet eltérő jelentésben is. Ezért olyan bonyolult az adózás rendszerének vizsgálata és az arra támaszkodó népességbecslés. Mióta Solymosi László bebizonyította,[81] hogy az adózásnál használt porta a külsőség nélküli háztelek, azaz a füst, kérdés, hogy helyesen használjuk-e – magamat is beleértve – a telekkatonaság elnevezést?

Nézzük azonban az úgynevezett telekkatonaságra vonatkozó későbbi adatokat is, ne álljunk meg 1435-nél! Az alábbiakban nem törekszem a teljességre, a törvényeket a Decreta köteteiből, illetve a Corpus Iurisból idézem évek és törvénycikkek szerint. Csak néhány jellegzetes adatra térek ki, s csupán azért vagyok kénytelen a Ladányi – Borosy-vitával foglalkozni, mivel kapcsolatban van jelen tanulmányommal.

A katonákat a porták száma alapján állíttatja ki az 1454:4. tc. (mind az egyházi, mind a világi birtokosok esetén), az 1464/II.:1. tc., valamint az 1498:15. tc. (a nem dézsmabirtokos egyháziak esetében). Az 1498:16. tc. *de ... portis seu sessionibus*-t ír (a szövegben tévesen successionibus áll), míg az 1518 (tolnai): 2. tc.-ben *sessiók* szerepelnek. Vannak viszont adatok, ahol a jobbágyok száma és a porták együtt fordulnak elő. Az 1463:2. tc. a nemeseket jobbágyaik száma szerint kötelezi katonák állítására (tíz után egyet), a prelátusokat és bárókat ugyanilyen arányban, ellenben a porták száma szerint (de singulis decem iobagionibus secundum numerum portarum). Az 1492:20. tc. külön szól a bandériumtartó urakról: a nem bandériumtartó urak *juxta honoris et facultatum ipsorum exigentiam ac numerum jobagionum ipsorum* katonáskodjanak, a nemesek és más birtokosok *de singulis viginti portis seu sessionibus jobagionalibus integris* állítsanak ki egy lovast.

Más alkalmakkor csak a jobbágyok száma fordul elő, így az 1459:1. és 5. tc.-ben, hasonlóképp az 1493-as országgyűlés határozatának végrehajtási utasításában.[82] II. Ulászló 1499-es, Szlavóniának szóló végrehajtási utasítása is *de triginta tribus colonis* állíttat ki egy könnyűlovast.[83] Az 1518-as (bácsi) 1. tc. is *juxta numerum jobagionum suorum* szabja meg a katonaállítás kötelezettségét.

A törvények és a végrehajtási utasítások tehát nem egységesek. Az 1397-es törvény szövegezése semmiképpen sem egyedi. Az, hogy olykor ugyanaz a törvény felváltva al-

[81] *Solymosi László:* Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, 1984. 285. o.

[82] L. a 17. sz. jegyzetet.

[83] L. a 25. sz. jegyzetet.

kalmazza a jobbágyok számát és a portákat (telkeket), ha nem is feltétlen bizonyossággal, arra is utalhat, hogy ugyanazt értették alatta, ami egyébként megmagyarázható a porta, mint az adózási egység Solymosi általi értelmezésből is. Az 1459-es, 1493-as, 1499-es és az 1518 (bácsi) adatok viszont egyértelműen a jobbágyok számára utalnak. Mivel teljesen valószínűtlen, hogy – a kiállítandó lovasok számát leszámítva – más módon történt volna a mozgósítás, nézetem szerint kétség sem férhet hozzá, hogy 1397-ben ugyanazt a telekkatonaságot mozgósították, mint 1435-ben. Így képtelen vagyok Gericsné Ladányi Erzsébet invenciózus magyarázatát elfogadni.

E nézetem mellett szól egy konkrét adat is. Engel Pálnak néhány évvel ezelőtt sikerült valószínűsítenie, hogy egy keltezetlen Ung megyei összeírás 1398 első felében keletkezett, és az 1397-es törvény végrehajtásával kapcsolatban jött létre.[84] Ez is megerősíti az 1397-es törvény hagyományos magyarázatát. Ami azonban még tanulságosabb, az az, hogy ugyanakkor az egyházi birtokokat is összeírták, adott esetben a leleszi prépostságéit.[85] Ez arra utal, hogy noha az 1397-es és az 1435-ös törvény valóban csak a világi birtokosokat említette, a nem dézsmabirtokos egyházi földesurak jobbágyait azonban – ahogy később olykor a törvények is említik – a világiakéival együtt vették számba. Ez egyben megmagyarázza a Borosy által idézett 1439-es adatot is az óbudai apácák jobbágyaival kapcsolatban. 1435 és 1439 között ugyanis nem ismerünk új szabályozást. Mindez viszont azt mutatja, hogy óvatosan kell bánnunk középkori törvényeinkkel: sem abban nem lehetünk biztosak, hogy pontos a szövegezésük, sem abban, hogy a végrehajtás során a törvény betűjét nem egészen másként értelmezték.

[84] *Engel Pál:* Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. Adatok Magyarország középkori demográfiájához. *Századok,* 119. (1985) 946–952. o.

[85] Uo. 966–967. o.

András Kubinyi

POLITICS AND NATIONAL DEFENCE IN HUNGARY OF THE JAGELLO KINGS

Summary

The financial situation of Hungary made impossible to maintain the mercenary army of King Matthias on the one hand, the Ottoman menace, however, necessitated the permanent defence of the country on the other hand, so the 1 Forint tax by units of lands held in villeinage (portae) was collected continuously. The Diet of 1498 introduced a new military system, what based on the militia portalis, established in 1397. The new system divided the 1 Forint tax into two: half of it fell to the share of the king, the other half was assigned to maintain a mercenary army, the force of which was fixed by the rate of the militia portalis. The bishops and other greater ecclesiastical dignitaries, with regard to their tithe-revenues, also had to present troops according to the Act of 1498. Besides, there were named 40 secular big landowners and 2 Croatian count's families in the Act who had to organise private troops (banderia) and the counties were obliged to the same by the number of portae possessed by the smaller landowners. In return for this the prelates, the named secular landlords and the counties had the right to collect half of the 1 Forint tax (the so called pecunia exercitualis) for themselves and they had to allot the sum to mercenaries. The effective force of the troops of the secular landowners and counties can be estimated about 6 700–12 500 men. (In addition to this the force of the troops of the king and the governors amounted to 2 600 and those of the prelates to 7 000.)

This system had either positive or negative effects. The army organisation became simpler and, in contrast to the militia portalis, it meant more or less professional soldiers, mercenaries to be mobilised but practically only the royal and ecclesiastical banderia were in permanent service together with the troops of the vaivodes, bans and those of the bailiff of the Temes territory. The troops of the secular landowners and the county troops were mobilised only in need and this fact made the system awkward. At the same time, it was a permanent menace that the new system made possible the formation of private and county armies, which could be used in political struggles as well.

In addition to these forces there existed an other permanent military force of the border castle system in Southern Hungary, too (launched by King Sigismund and completed by King Matthias), on royal payment. The maintenance of this latter burdened the country budget severely. In 1513–1514 there served 5 247 horsemen, 1170 infantrymen together with 1100 boatmen (the crew of gunboats) on the Southern Marches. The relatively high number of the horsemen and boatmen shows that their main duty was not to defend the border castles but to force the Ottoman touring teams back. It is beyond doubt that this system was operational and, until the fall of Nándorfehérvár (Belgrad) in 1521, was able to defend the country more or less.

András Kubinyi

POLITIQUE ET DÉFENSE NATIONALE DANS LA HONGRIE DES JAGELLON

Résumé

La situation financière de la Hongrie ne rendait plus possible de maintenir l'armée de mercenaires du roi Mathias après sa mort. Mais, en même temps, la défense du pays était nécessaire à cause du danger turc, et, pour cette raison l'État continuait de percevoir une taille d'un florin par tenure de serf. La diète de 1498 a introduit un nouveau système du service militaire, dont la base était le Militia Portalis, introduit en 1397. Selon le nouveau système, la contribution d'un florin a été pratiquement divisée en deux parties. Le roi en a reçu la moitié, pendant que l'autre moitié a été dépensée à l'engagement des mercenaires, qu'il fallait mettre sur pied conformément aux taux de Militia Portalis. Les évêques et les grands corps religieux – vu leurs revenus de dîme – mettaient sur pied une armée dont les effectifs étaient fixés par la loi. La loi a énuméré nommément 40 familles terriennes laïques et deux familles de comte croates, qui étaient obligées de former des propres armées (banderium). Dans le cas des autres familles de la noblesse terrienne, les comitats étaient obligés de faire la même chose, à la base du nombre des tenures de serf du propriétaire. C'est pourquoi les prélats, les seigneurs terriens mentionnés nommément dans la loi et les comitats avaient le droit de percevoir la moitié de la taille d'un florin, l'argent de guerre

(pecunia exercitualis) pour eux-mêmes, et ils étaient obligés de dépenser cet argent pour l'engagement des mercenaires. Les effectifs des armées des familles terriennes laïques et des comitats pouvaient être entre 6 700 et 12 500 personnes. (A part cela, les armées du roi et des gouverneurs se composaient de 2 600, celles de l'Église se composaient de 7 000 personnes).

Ce système avait des effets positifs et négatifs en même temps. Le rappel des disponibles est devenu plus claire qu'avant, et, différemment du système précédent de Militia Portalis, c'étaient des soldats, des mercenaires plus ou moins professionnels qui étaient mobilisables. Mais, en ce qui concerne la pratique, c'étaient seulement les banderia du roi, du voïvode, du ban, du comes de Temes et de l'Église qui étaient en armes pendant plus longtemps, les armées des seigneurs et celles des comitats n'étaient mobilisées que dans le cas d'un danger extrême, ce qui n'était pas toujours sans difficultés. A la suite de ce système, des armées privées légales ont été formées, ce qui signifiait également une source de danger. Les grands seigneurs et les communautés de nobles des comitats avaient également des soldats, qu'ils pouvaient utiliser dans les combats de politique intérieure, et ils ont réellement profité de cette possibilité. Tout cela s'ajoutait aux débats souvent chaotiques de la diète, où toutes les fractions pouvaient participer avec leurs propres armées.

A part cela, il y avait également des armées permanentes des confins militaires dans le système des châteaux des confins, commencé par le roi Sigismond, construit sous le règne de Mathias, dans le Sud. Les soldats des châteaux des confins étaient payés par le roi, et tout cela signifiait une grande charge financière pour le pays. Vers les années de 1513 et 1514, dans les châteaux des confins du Sud 5 247 cavaliers, 1170 soldats d'infanterie, et 1100 canonnières ont été payés comme mercenaires. La grande proportion des cavaliers et des canonnières montre, que leur devoir n'était pas avant tout la défense des châteaux des confins, mais c'était plutôt le refoulement des troupes maraudeuses turques. Mais malgré tout, ce système fonctionnait incontestablement jusqu'en 1521, la chute de Nándorfehérvár (Belgrad), et était capable de protéger le territoire du pays d'une façon plus ou moins efficace.

András Kubinyi

POLITIK UND LANDESVERTEIDIGUNG IN UNGARN ZUR ZEIT DER JAGELLOS

Resumee

Seine finanzielle Lage hat es Ungarn nach König Matthias' Tod nicht erlaubt sich das Söldnerheer zu behalten. Die Türkengefahr machte den Schutz des Landes jedoch unerläßlich, so wurde die Steuer in der Höhe von einem Forint pro Leibeigenenpforte beibehalten. Der Landestag von 1498 führte eine neue Art von Soldatendienst ein, deren Grundlage die 1397 eingeführte, sogenannte Portalmiliz (militia portalis) war. Das neue System teilte die erwähnte Steuer in zwei Hälften: ein erhielt der König, die andere wurde zur haltung der aufgrund des Portalmilizen-Schlüssel aufgestelten Söldner verwendet. Die Bischöfe und größere kirchliche Kollegien hatten – in Hinsicht auf ihre Einnahmen aus dem sogenannten Zehntel – die im Gesetz bestimmte Anzahl an Soldaten aufzustellen. Die im Gesetz namentlich aufgeführten 40 weltlichen Großgrundbesitzer und zwei kroatische Grafenfamilien hatten eigene Truppen (banderien) aufzustellen, während nach der Anzahl der Leibeigenenpforten der anderen Grundbesitzer die Komitate dazu verpflichtet waren. Dafür dürften die Prälaten, die im Gesetz namentlich aufgeführten weltichen Herren und die Komitate die Hälfte der erwähnten Steuer als „pecunia exercitualis" selber erheben. Die eingeflossene Summe mußte zur Haltung von Söldner verwendet worden. Die Anzahl der Truppen der weltlichen Großgrundbesitzer und die Komitate können wir auf 6 700-12 500 Man schätzen. (Daneben hatten der König und die provinzialen Statthalter 2 600 Mann, die Kirche 7 000 Mann.)

Dieses System hatte positive und negative Auswirkungen. Die Heeresergänzung wurde übersichtlicher, und, anders als bei der früheren Portalmiliz konnten jetzt „Berufssoldaten", Söldner mobilisiert werden. In der Realität waren aber nur die königlichen, die Woiwoden-, die Banus-, die temeser Gespanen- und die kirchlichen Banderien längere Zeit in Bereitschaft, die Truppen der weltlichen Herren und die Komitate wurden nur im Notfall mobilisiert, was sich oft als schwierig erwies. Das System war aber auch eine Gefahrenquelle, da die eigenen Söldnerheere in innerpolitischen Kämpfen genutzt werden konnten, und auch genutzt wurden. Das alles trug zu den oft verworrenen Verhandlungen an den Landestagen bei, zu denen jede Fraktion die eigenen Truppen mitführen dürfte. Neben diesem System existierte auch eine immer einsatzbereite Verteidigung der Grenzburgen, im von König Sigismund angefangenen und von König Matthias

fertiggestellten südlichen Grenzburgssystem. Diese Soldate wurden vom König bezahlt, was Ungarn finanziell sehr stark belastete. Um 1513–1514 erhielten 5 247 Reiter, 1170 Fußsoldaten und 1100 Bootssoldaten Sold. Die hohe Anzahl an Reitern und Bootssoldaten zeigt, daß ihre Aufgabe in erster Linie mehr die Zurückhaltung von ausstreifenden türkischen Truppen, als die Verteidigung der Grenzburgern war. Es ist ohne Frage, daß dieses System bis zum Fall von Nándorfehérvár (Belgrad) im Jahre 1521 funktioniert, und Ungarn mehr oder weniger beschützt hat.

Андраш Кубиньи

ПОЛИТИКА И ОБОРОНА ОТЕЧЕСТВА В ВЕНГРИИ ВРЕМЕН ЯГЕЛЛОВ

Резюме

Материальное положение Венгрии после смерти короля Матьяша не позволяло далее содержать наемную армию. Однако угроза со стороны Турции делала необходимой оборону страны, поэтому и далее продолжали взимать однофоринтовый налог с каждого крестьянского двора. Государственное собрание в 1498 году ввело новую систему воинской повинности, которая взяла за основу воинскую службу, назначаемую с поземельного участка, установленную в 1397 году. Эта новая система практически разделила надвое однофоринтовый налог. Половину этого налога получал король, а вторая половина шла на содержание наемников, вербовавшихся на основании ключа с поземельных участков. Епископы и более крупные церковные общины, – принимая во внимание взимаемый ими налог с десятины, – выставляли воинство численностью, установленную законом. Перечисленные в законе поименно 40 светских земельных магнатов, а также две хорватские графские семьи были обязаны снаряжать собственные войска (бандериумы), в то время как остальные землевладельцы обязывали к этому комитаты, которые взимали налог с каждого крестьянского двора. Взамен этого половину форинтового налога, так называемые воинские деньги (pecunia exercitualis) могли собирать для себя духовные лица высшего сана, светские землевладельцы, перечисленные поименно в законе и комитаты; эти деньги они были обязаны обращщать на содержание наемного войска. Численность войска земельных магнатов и комитатов можно оценивать примерно в пределах 6 700 и 12 500 человек. (Наряду с этим войска короля и королевских наместников в провинциях составляли 2 600 человек, а войско, выставляемое церковниками, насчитывало 7 000 человек).

Эта система набора армии имела как положительное, так и отрицательное воздействие. Пополнение армии стало более обозримым; в отличие от прежнего воинства, набиравшегося с поземельных владений, можно были мобилизовать более или менее профессиональнвых воинов, наемников. Практически однако под ружьем находились более длительное время только королевские, воеводские, банские, ишпанские (начальника комитата Темеш) войска (бандериумы) и ополченцы, поставляемые церквью; вооруженные отряды земельных магнатов и комитатов отмобилизоваывались только в случае необходимости, что зачастую сопрягалось с трудностями. Источником опасности был однако тот факт, что таким образом формировались частные (личные) войска, причем таким образом, что не только крупнеые земельные магнаты, но и комитатские дворянские собрания также располагали воинством, которое можно было ввести в дело при внутриполитических распрях, что иногда и имело место. Всё это приводило к зачастую беспорядочным, бурным собраниям государственного парламента, на которые каждая фракция могла прибыть с собственным войском.

Наряду с этим существовало воинство, созданное по инициативе короля Сигизмунда, а затем сформированное королем Матьяшем в южных оконечных крепостях, постоянное воинство оконечных крепостей, которое оплачивалось королем. Поддержание его являлось большим материальным бременем для страны. В период 1513-1514 годов в южных оконечных крепоятх выплачивалось жалованье 5 247 кавалеристам, 1170 пехотинцам и 1100 матросам, служившим на катерах. Большая доля кавалерии и катерных войск свидетельствует о том, что задачей их была не столько защита оконечных крепостей, сколько оборона от турецких рейдов. Несомненным является тот факт, что до 1521 года до падения крепости Нандофехервар эта система оправдала себя, более или менее оборонила территорию страны.

MŰHELY

ZSOLDOS ATTILA

ÁRPÁD-KORI HADTÖRTÉNETÍRÁSUNK MAI ÁLLÁSA

Új eredmények, régi adósságok[1]

A magyar hadtörténetírás nagy vállalkozásaként az 1980-as évek közepén látott napvilágot a Magyarország hadtörténelmét két vaskos kötetben feldolgozó összefoglalás.[2] A munka szerkezete híven tükrözi a kor tudománypolitikájának azon felfogását, mely szerint a középkor inkább csak afféle előzménye a magyar történelemnek, semmint szerves része annak, s ezért jobb rajta minél előbb túlesni, miként az a kellemetlen, de általában nem túlságosan drámai lefolyású gyermekbetegségek esetében is tanácsos. Így fordulhatott elő, hogy a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig terjedő bő négy évszázad hadtörténetének bemutatására valamivel kevesebb tér jutott, mint amennyit „A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja" címet viselő fejezet foglal el. E tényen ma már olcsó mulatság lenne élcelődni, s nem is ez a célom a felemlítésével, hanem annak érzékeltetése, hogy milyen mostoha feltételek mellett kellett *Borosy András*nak, az Árpád-kori rész írójának, megoldania feladatát. Hogy a méltánytalanul és indokolatlanul szűkre szabott kereteket sikerült a megírás időpontjában korszerűnek számító ismeretekkel megtöltenie, azokat egy kiegyensúlyozott összefoglalássá szerkesztenie, az feltétlenül Borosy munkáját dicséri.

Az alábbiakban az 1984 óta eltelt időszak Árpád-korra vonatkozó hadtörténeti kutatásait igyekszem áttekinteni. Elöljáróban azonban ide kívánkozik két megjegyzés. Egyfelől ez alkalommal mellőzöm a magyar őstörténetre, honfoglalásra és a gyakran „kalandozások koraként" emlegetett X. századra vonatkozó, s hadtörténeti kérdésekben bővelkedő új eredmények számbavételét, részint mert hajlamos vagyok az Árpád-kor kezdetét az első ezredfordulót közvetlenül megelőző évekre helyezni – még ha be is látom, hogy elvileg ez erősen kifogásolható –, részint pedig azért, mert az 1996-os évfordulós dömping következtében a feldolgozandó anyag önmagában is önálló előadás témája lehetne. Másfelől szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az alábbi áttekintés óhatatlanul szubjektív lesz; sajnos nagyon is elképzelhető, hogy valamely fontos publikáció vagy publikációk elkerülték a figyelmemet az előadásra készülvén – ez esetben ezúton is megkövetem az érintett szerzőket –, s az is okkal feltehető ugyanakkor, hogy más kollégák részben vagy egészben más kérdéseket tartanak számon Árpád-kori hadtörténetírásunk „régi adósságai" között, mint magam.

---

[1] Előadásként elhangzott 1997-ben, a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban rendezett „Fejezetek a magyar hadtörténetírás történetéből" című konferencián.

[2] Magyarország hadtörténete két kötetben. (Főszerk. *Liptai Ervin.*) I. k.: A honfoglalástól a kiegyezésig. (Szerk. *Borus József.*) Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984., II. k.: A kiegyezéstől napjainkig. (Szerk. *Tóth Sándor.*) Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985.

Mindezek előrebocsátása után célszerűnek látszik a kutatás információs infrastruktúrájáról, azaz a forrásbázisról és a rendelkezésre álló kézikönyvekről szót ejteni. Közismert tény, hogy a magyar középkoron belül az Árpád-kor forrásai a leginkább feltártak, s új írott kútfők előkerülése – legalábbis jelentősebb számban – ma már nem várható. Ennek ellenére számot adhatunk néhány új forráskiadványról. A vizsgált időszakban két nagyobb, Árpád-kori okleveleket közlő hazai kiadvány jelent meg: *Györffy György* szerkesztésében a legkorábbi magyarországi vagy magyar vonatkozású oklevelek tárának első kötete látott napvilágot, illetve *Borsa Iván* jóvoltából a III. András-kori anyag közzétételével teljessé vált az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.[3] Míg az előbbi – a korszak okleveleinek jellegzetességeiből fakadóan – viszonylag kevés olyan forrást tartalmaz, melyek közvetlenül hasznosíthatók a hadtörténeti kutatások során, az utóbbi bővelkedik ilyenekben, s részben bizonyos forráskritikai kérdések tisztázásával, részben eddig kiadatlan oklevelek közzétételével teszi nélkülözhetetlenné magát. Az elbeszélő forrásokat illetően kiemelkedő fontosságúak az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásait és a Kijevi Évkönyv magyar vonatkozású részeit új fordításban megjelentető – egyébként kétnyelvű – kiadványok,[4] s hasonlóképpen említést érdemel Abu-Hámid al-Garnáti útleírásának magyar nyelvű kiadása,[5] mely a XII. századi magyar hadseregben számottevő szerephez jutó izmaelitákról szolgáltat páratlan adatokat. A szakmainál szélesebb olvasóközönség számára tesz hozzáférhetővé elsőrendű hadtörténeti forrásokat a középkori magyar oklevelek narratióiból válogató reprezentatív összeállítás.[6] A felsorolásból sajnálatos módon hiányzik egy modern hadtörténeti szöveggyűjtemény, mely akár oktatási célokat is szolgálhatna. Ez a hiány azonban nem egyedül a hadtörténetre jellemző: a felsőoktatásban rendszerint használatos magyar történeti chrestomathiák,[7] bár kétségtelenül jól szerkesztettek mégis általános jellegűek, s alig van a magyar medievisztikának olyan részdiszciplínája, amelynek oktatásán ne lendíthetne nagyot egy jó tematikus szöveggyűjtemény. Egy új hadtörténeti chrestomathia tervbevételéről egyébiránt tudomásom van, pillanatnyilag azonban csak remélni merem, hogy a terv a nem túl távoli jövőben meg is valósul.

Ha az Árpád-kor hadtörténetének forrásbázisa az említett okokból nem is bővült jelentős mértékben, az ismert kútfők értelmezését elősegítő forráskritikai irodalomban figyelemre méltó előrehaladás tapasztalható. Az ide vonható általános jellegű s éppen

---

[3] Diplomata Hungariae antiquissima I. (1000–1131). Edendo operi praefuit *Georgius Györffy*. In Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapestini, 1992.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/4. (1290–1301). (*Szentpétery Imre* kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa Iván*.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

[4] Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. (Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Moravcsik Gyula*.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.; Magyarok a Kijevi Évkönyvben. (A szövegeket válogatta, fordította, a bevezetőt és a kommentárokat írta *Font Márta*.) Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11.)

[5] Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. (Közzétette *O. G. Bolsakov* és *A. L. Mongajt*.) Gondolat, Budapest, 1985.

[6] Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). (A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta *Kristó Gyula*.) Szeged, 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.)

[7] Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész 1000-től 1526-ig. (Szerk. *Lederer Emma*.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.; Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból. (Szerkesztette és a jegyzeteket készítette *Bolla Ilona* és *Rottler Ferenc*.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.[7]

ezért ez alkalommal nem részletezhető munkákon kívül különösen nagy nyeresége a hadtörténeti kutatásnak, hogy *Veszprémy László* munkásságának egy számottevő hányadát elbeszélő forrásaink hadtörténeti vonatkozású helyeit megvilágító tanulmányoknak[8] szentelte eddig – s remélhetően így tesz a jövőben is –, nagymértékben kitágítva ismereteink határait.

A kutatást megkönnyítő kézikönyvek terén jelentős haladásként értékelhető, hogy Györffy György történeti földrajzának két újabb kötete jelent meg 1987-ben,[9] s a közeljövőben továbbiak is várhatók. E vállalkozás alapvető fontosságát nyilván szükségtelen bővebben fejtegetni. Hasonlóképpen örvendetes eseményként könyvelhető el a Korai Magyar Történeti Lexikon elkészülte,[10] mely sok más erénye mellett a rendkívül erős vártörténeti anyaga miatt tarthat számot a hadtörténeti kutatások figyelmére. Említést érdemel végül, hogy új kiadásban látott napvilágot az utóbbi években néhány eddig nehezen – tudniillik csak nagyobb könyvtárakban – hozzáférhető, általánosan használt kézikönyv.[11]

Rátérve mármost az elmúlt szűk másfél évtized kifejezetten hadtörténeti jellegű, vagy hadtörténeti kérdéseket is közvetlenül érintő eredményeinek tárgyalására, első hely illeti meg ezek sorában *Kristó Gyulá*nak az Árpád-kor hadtörténetéről írott kötetét.[12] A Borosy 1984-ben megjelent összefoglalásához képest összehasonlíthatatlanul nagyobb terjedelemben készült munkában az eseménytörténeti részt a hadjáratok típusait elemző és egy intézmény- és társadalomtörténeti vonatkozású fejezet egészíti ki, továbbá egy fegyverzettörténeti összefoglalás, mely utóbbi *Kovács László* munkája. „Az Árpád-kor háborúi" a téma mindmáig legrészletesebb, monografikus igényű feldolgozása, mely kézikönyvként is jól használható.

Ami az Árpád-kori hadtörténet egyes részterületeinek vizsgálatát illeti, meglehetősen egyenetlen kép tárul elénk. Az utóbbi években erőteljes kutatások folytak a szűkebben vett hadtörténettel szorosan összefüggő, modern fogalmaink szerinti külpolitika terén. *Makk Ferenc* számos kisebb tanulmányt követően két monográfiát is szentelt e kérdéskörnek, részint a XII. századi magyar–bizánci kapcsolatok történetét dolgozva fel, részint a XIII. század előtti magyar külpolitika egészét tekintve át.[13] *Font Márta* személyé-

---

[8] *Veszprémy László:* A magyarországi lovagságra vonatkozó néhány adat értelmezéséről (Filológia és hadtörténet) *Hadtörténelmi Közlemények,* (HK) 1987/1. 746–752. o.; *Uő.:* Szent István felövezéséről. HK 1989/1. 3–13. o.; *Uő.:* Középkori forrástanulmányok. HK 1991/3. 58–79. o.; *Uő.:* Anonymus Gestájának néhány hadtörténeti vonatkozása. HK 1993/2. 3–19. o., összefoglalóan l. *Uő.:* Hadtörténeti leírások és kifejezések forrásproblémái az Árpád-kori latin nyelvű elbeszélő forrásokban. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1993.

[9] *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. (D–Gy) és III. (H–K) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

[10] Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). (Főszerk. *Kristó Gyula.*) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

[11] *Csánki Dezső–Fekete Nagy Antal:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I–V. k. ÁKV-reprint, Budapest, 1985.[2]; *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Nap Kiadó, Budapest, 1995.[2]; *Szentpétery Imre:* Magyar oklevéltan. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1995.[2] (Antikvár-tár); *Kumorovitz L. Bernát:* A magyar pecséthasználat története a középkorban. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1993.[2]; *Karácsonyi János:* A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig (a Pótlásokkal kiegészítve). (Szerk. *Koszta László.*) Szeged, 1988. (Aetas Könyvek 1.)

[12] *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986.

[13] *Makk, Ferenc:* The Árpáds and the Comneni (Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.; *Uő.:* Magyar külpolitika 896–1196. Szeged, 1993. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.)

ben a magyar–orosz viszony alakulásának van avatott szakértője,[14] és a témával más kutató is foglalkozik.[15] Szintén több tanulmányban tárgyalt külpolitikai kérdéseket *Senga Toru*,[16] de foglalkozott a témával, mégpedig kifejezetten hadtörténeti szemszögből, egyébként nem politikatörténeti munkásságáról ismert kutató is.[17] Mindezen vizsgálatok értelemszerűen önmagukban is hadtörténeti vonatkozásúak, egyes esetekben pedig konkrét hadtörténeti eredményekre vezettek, módosítva például bizonyos hadjáratok kronológiájáról és egyéb jellemzőiről való addigi ismereteinket.[18] Ennek ismeretében némiképp meglepő tehát, hogy az egyes hadtörténeti események – hadjáratok, csaták, stb. – minden részletre kiterjedő feldolgozása korántsem számítható a kutatás kedvelt vállalkozásai közé. Magyarország és a keresztes hadjáratok érintkezési pontjai még némiképp felkeltették a kutatók érdeklődését,[19] ezen túlmenően azonban csupán néhány ilyen jellegű próbálkozás említhető meg, s többnyire azok sem „tisztán" hadtörténeti indíttatásúak.[20] Ez annál is inkább különös, mert főként a XIII. század második felének hadtörténeti eseményeivel foglalkozó modern feldolgozások hiányoznak, jóllehet e korszak forrásadottságai viszonylag kedvezőknek mondhatók. Nehéz elképzelni például, hogy a Babenberg-örökség megszerzéséért vívott, egészen a dürnkruti csatáig ívelő katonai és diplomáciai küzdelmek történetéről – hogy a parlagon heverő témák közül csupán a legnagyobbat említsem – kizárólag a cseh és az osztrák történetírásnak lenne mondanivalója, s a magyarnak nem. Mivel jó néhány más, kutatásra érdemes kérdés is felemlíthető lenne, ezen a téren a magam részéről feltétlenül mielőbbi változást tartok kívánatosnak.

Sajátos módon szintén a tatárjárás utáni időszak számít a kevésbé kutatottnak a hadszervezetre vonatkozó kérdéseken belül. A megelőző időszak problémái többé-kevésbé világosan állnak előttünk, vagy legalább az látható, hogy mi az, amit még nem tudunk. Ez részben alighanem annak köszönhető, hogy ezek a kérdések szorosan összefüggenek az Árpád-korra vonatkozó kutatások egyik örökzöld slágerével, ti. a megyei intézmény történetével. Ismereteink viszonylagos bősége, persze korántsem jelenti azt, hogy egyes, akár alapvető kérdésekben ne lennének véleménykülönbségek a kutatáson belül – egészen másként vélekedik példának okáért az ún. „megyei csapat"-ok (*agmen*) struktúrájá-

---

[14] *Font Márta:* III. Béla szerepe az 1180-as évek halicsi trónküzdelmeiben. Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából I. (1988) 9–17. o.; *Uő.:* Magyar–orosz politikai kapcsolatok 1118–1240. Kandidátusi értekezés. Pécs, 1989.; *Uő.:* Magyar-orosz politikai kapcsolatok a XII. században. *Aetas*, 1995/3. 53–75. o.

[15] *Makai János:* A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a XII. század 30-50-es éveiben. *Aetas*, 1995/3. 76–95. o.

[16] *Senga Toru:* IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele". *Századok*, (Sz) 121. (1987) 584–612. o.; *Uő.:* Adalékok az 1236. évi magyar–osztrák kapcsolattörténethez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, (AUSz AH) 90. (1990) 63–73. o.

[17] *Bertényi Iván:* Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. (Szerk. *E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László.*) Budapest, 1991. (UME) 15–22. o.

[18] *Font Márta:* Szempontok III. Béla halicsi hadjáratainak kronológiájához. AUSz AH 84. (1987) 45–50. o.; *Uő.:* II. András orosz politikája és hadjáratai. Sz 125. I(1991) 107–144. o.; *Senga Toru:* Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjáratainak kronológiájához. Sz 122. (1988) 36–51. o.

[19] *Sweeney, J. R.:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. Sz 118. (1984) 114–124. o.; *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. HK 1996/1. 3–43. o. és HK 1996/2. 11–54. o.

[20] *Székely György:* Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. Sz 122. (1988) 52–88. o.; *Négyesi Lajos:* A ménfői csata. HK 1994/3. 136–146. o.; *Zsoldos Attila:* Téténytől a Hódtóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 69–98. o.

ról Kristó Gyula, mint jómagam[21] –, s az is kétségtelennek tűnik számomra, hogy némely kérdésekben további alapos vizsgálatok szükségesek. Ez utóbbiak közé a megyei háttérrel nem rendelkező, Szolgagyőr-típusú várispánságok egyes jellegzetességei[22] éppúgy odaszámíthatók, mint a korai határvédelemnek a már Tagányi és Erdélyi által is vitatott ügye. Mégis, az igazán nyomasztó adósságok inkább a várispánságok szervezetének felbomlására, s főként az összeomlófélben lévő, majd megszűnő várispánságok szerepét átvevő hadszervezeti struktúrákra vonatkozó kutatások terén mutatkoznak, összefüggésben olyan, egyébként közhelyszerűen emlegetett jelenségek részletekbe menő vizsgálatával, mint amilyen az új – királyi – várak megjelenése, vagy éppen a familiaritás kérdése.

Összességében jóval kedvezőbb a helyzet az Árpád-kor rendszeresen vagy alkalomszerűen hadakozó társadalmi csoportjainak vizsgálata terén. Az idevágó kutatásokra sok esetben megtermékenyítőleg hatott Bolla Ilona társadalomtörténeti alapvetése,[23] amelynek eredményeit az egyes részletvizsgálatok messzemenően igazolták. A társadalomtörténettel elválaszthatatlanul összefüggő témában több tanulmányt tett közzé az erőfeszítései javát már korábban is e területre koncentráló Borosy András.[24] A várispánságok népeivel kapcsolatban Veszprémy László[25] és Kristó Gyula[26] mellett kiváltképp a jelen írás szerzőjének a várjobbágyság történetére vonatkozó dolgozatai[27] említhetők ehelyütt. Örvendetesen gyarapodott a hadakozók témájának speciális hajtásaként az Árpád-kori magyar hadseregnek bizonyos keleties színezetet adó népcsoportokkal – izmaelitákkal,[28] székelyekkel,[29] besenyőkkel, kunokkal – a hadtörténeti szempontból is foglalkozó közlemények száma, kiváltképp *Hatházi Gábor*,[30] *Kordé Zoltán*[31] és *Pálóczi Horváth And-*

---

[21] *Kristó Gyula:* A vármegyék kialakulása Magyarországon. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. (Nemzet és emlékezet) különösen 194–205. o. és *Zsoldos Attila:* A királyi várszervezet és a tatárjárás. HK 1991/1. 45–76. o.

[22] Vö. *Nógrády Árpád:* „Magistratus et comitatus tenentibus". II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. Sz 1995. 174–178. o.

[23] *Bolla Ilona:* A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. (Értekezések a történeti tudományok köréből 100.)

[24] *Borosy András:* Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. HK 1987/2. 199–234. o.; *Uő.:* Hadakozó népelemek Magyarországon a 11–13. században. Doktori értekezés. Budapest, 1989.

[25] *Veszprémy László:* Az Árpád-kori várszervezet klerikus várjobbágyairól. HK 1985/2. 421–425. o.

[26] *Kristó Gyula:* Öt pondust fizetők és városhospesek. AUSz AH 92. (1991) 25–35. o.

[27] *Zsoldos Attila:* A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas,* 1990/3. 15–34. o.; *Uő.:* Terra hereditaria és szabad rendelkezésű birtok. In: UME 23–37. o.; *Uő.:* Jobbágyok a királyi várszervezetben. *Történelmi Szemle,* 34. (1992) 1–15. o.; *Uő.:* Nemzetség és várjobbágyság. *Turul,* 66. (1993/4) 15–25. o.; *Uő.:* A várjobbágyi jogállás kialakulása. HK 1993/2. 20–42. o.; *Uő.:* Iobagio castri possessionem habens. Sz 128. (1994) 254–272. o.; *Uő.:* Néhány adat a várjobbágyság létszámának kérdéséhez. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. (Szerk. *Draskóczy István.*) Budapest, 1994. 85–94. o.; *Uő.:* A rokonsági jogok érvényesülése a várjobbágyi birtoklásban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. *Koszta László.*) Szeged, 1995. (KNyK) 491–504. o.

[28] *Szűcs Jenő:* Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve. (Főszerk. *Juhász Gyula.*) Budapest, 1987. 11–27. o.

[29] *Kristó Gyula:* A székelyek eredetéről. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10.)

[30] *Hatházi Gábor:* Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. A besenyők. HK 1990/2. 22–60. o.

[31] *Kordé Zoltán:* Magyarországi besenyők az Árpád-korban. AUSz AH 90.(1990) 3–21. o.; *Uő.:* A székelyek a XII. századi elbeszélőforrásokban. AUSz AH 92. (1991) 17–24. o.; *Uő.:* Székelyek, őrök, lövők. In: KNyK 221–232. o.

rás[32] jóvoltából, miközben gyűjteményes kötetben jelent meg Györffy György néhány, a témába vágó régebbi, de ma is nélkülözhetetlen írása.[33]

A hadakozók témaköréhez kapcsolható a magyarországi lovagság kérdése. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés annál is inkább figyelemre méltó, mert – mint az köztudott – a szó nyugat-európai értelmében vett sajátképpeni lovagság nem létezett a középkori Magyarországon sem az Árpád-korban, sem utóbb, s a kérdéssel kapcsolatosan leginkább bizonyos külsődleges jelenségek adaptálását lehet konstatálni, például a címerhasználat terén.[34] Nyilván nem véletlen, hogy a kérdést monografikus módon feldolgozó *Kurcz Ágnes* eredményei[35] is főként művelődés-, kisebb részt társadalomtörténeti jellegűek, s épp a hadtörténeti vonatkozások a leginkább vérszegények.

A hadakozókhoz hasonlóan dinamikusan növekedtek ismereteink az elmúlt időszakban az Árpád-kori várakról. Számos közlemény jelent meg az ún. ispánsági várakról,[36] melyeket egy, a – régészeti – kutatások mai állását rögzítő monográfia követett *Bóna István* tollából.[37] Hogy mindennek ellenére számos tekintetben ma is a sötétben tapogatózunk, az részint a régészeti feltárásokkal kapcsolatos közismert nehézségek számlájára írható, részint pedig a szintén köztudomású datálási problémáknak tulajdonítható. A főként a XIII. században felépített „új típusú" kővárakkal foglalkozó tanulmányok is nagy számban állnak a rendelkezésre, akár egyes várakról,[38] akár az ország valamely régiójának váirairól[39] legyen szó, s egy pompás tanulmánykötet ad áttekintést a – leginkább régészeti – kutatások eredményeiről.[40] Éppen a kutatások megélénkülése tette mindazonáltal nyilvánvalóvá egy teljességre törekvő adattár összeállításának – és publikálásának (!) – halaszthatatlan szüksé-

---

[32] *Palóczi Horváth András:* Besenyők, kunok, jászok. Corvina, Budapest, 1989. (Hereditas); *Uő.:* Kun sírleletek: a viselet, fegyverzet és lószerszám. *Keletkutatás,* 1989 (tavasz) 18–35. o.; *Uő.:* Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag, 1994. (Keleti örökségünk 2.)

[33] *Györffy György:* A magyarság keleti elemei. Gondolat, Budapest, 1990.

[34] *Berényi Iván:* A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII–XIV. században. HK 1987/3. 395–412. o.; *Uő.:* Címerek és zászlók az Árpád-korban. (Különös tekintettel a korai magyar címer- és zászlóhasználat egyes külföldi párhuzamaira) Budapest, 1993. (Strigonium Antiquum 2.) 99–104. o.

[35] *Kurcz Ágnes:* Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

[36] L. pl. *Nováki Gyula:* Várépítészet Magyarországon a X–XI. században. In: Szent István és kora. (Szerk. *Glatz Ferenc, Kardos József.*) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1988. 145–150. o.; *Uő.:* A borsodi földvár sánca. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. (HOMÉ) 30–31. (1991–1992) 125–145. o.; *Dénes József:* A honfoglalás és államszervezés korának várai. Uo. 417–432. o.; *Uő.:* A vasvári ispáni vár helye. *Vasi Szemle,* 1991/3. 362–371. o.

[37] *Bóna István:* Az Árpádok korai várairól. 11–12. századi ispáni várak és határvárak. Debrecen, 1995. (a kérdés bőséges irodalmával).

[38] L. pl. *Feld István:* A gönci Amadé-vár. HOMÉ 22–23. (1985) 59–73. o.; *Holl Imre:* Kőszeg vára a 13. században. *Archaeológiai Értesítő* (AÉ), 113. (1986/1) 50–68. o.; *Bakay Kornél:* Árpád-kori vár, lakótorony és védmű Kőszegen. *Savaria,* 1990/2. 45–79. o.

[39] L. pl. *Simon Zoltán:* A várak szerepének változása a középkori Nógrád megyében. Nógrád megyei múzeumok évkönyve14. (1988) 103–131. o.; *Herényi István:* Árpád-kori forrásadatok a Kőszeg-környéki várakról. *Savaria,* 1990/1. 52–58. o.; *Nováki Gyula–Sándorfi György:* Középkori várak Nógrád megye nyugati felében. *Műemlékvédelem,* 1992/1. 52–58. o.; *Uők.:* Nógrád megye középkori várai. *Műemlékvédelem,* 1992/3. 147–154. o.; *Uők.:* A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig). Budapest–Miskolc, 1992.; *Entz Géza:* Erdély építészete a 11–13. században. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994.

[40] Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. (Szerk. *Horváth László.*) Gyöngyös 1990. (Castrum Bene 1989) bőséges irodalommal.

gességét. Jelenleg be kell érnünk Fügedi Erik gyűjtésével,[41] mely sem teljesnek nem mondható, sem adatai megbízhatósága nem áll vitán felül. A hiányt legfeljebb részben töltheti ki az Árpád-kori történeti földrajz belátható jövőn belüli befejezése, hiszen az említett adattárnak olyan információkat is kellene nyújtania – régészeti, építészettörténeti adatokat –, amelyekre a történeti földrajz jellegéből adódóan eleve nem tér ki. Ilyen irányú kezdeményezések ismereteim szerint már vannak,[42] ezek támogatása, úgy vélem, hadtörténetírásunk elsőrendű feladata és – tegyük mindjárt hozzá – nyilvánvaló érdeke.

A fentiekben vázolt nagyobb tematikus egységek mellett más – nem feltétlenül jelentőségüknél, hanem főként forrásadottságaiknál fogva –, kisebb kérdések is foglalkoztatták hadtörténetírásunkat az elmúlt másfél évtizedben. A fegyverzetet illetően Kovács László már említett összefoglalása[43] mellett született néhány kisebb tanulmány: ugyanő vizsgálta a szablya-kard fegyverváltás kérdéseit,[44] Borosy András – a magyarországi lovagságot illetően az egyetlen kézzelfogható eredményekkel kecsegtető hadtörténeti kérdést kínáló témaként – a nehézfegyverzetű lovasság elterjedéséről adott általános áttekintést,[45] míg Veszprémy László részint a követőgép egy magyarországi említését azonosította, részint a páncélzattal kapcsolatos írott források elemzése kapcsán jutott figyelemre méltó következtetésekre, melyek alkalmas kiindulópontként szolgálhatnak további kutatások számára.[46] Borosy és Veszprémy személyében a középkort illetően mindig kényes kérdésnek számító hadsereglétszámok ügyeinek is akadt kutatója: előbbi egy hosszabb időszak ide illő adatait fogta vallatóra,[47] utóbbi egy konkrét hadjárattal kapcsolatban bocsátkozott fejtegetésekbe.[48] Végezetül említést érdemel néhány olyan dolgozat, amely sajátosan egyedi jellegű kérdésfeltevése révén bővítette hadtörténeti ismereteinket. Így figyelt fel *Ladányi Erzsébet* várostörténeti kutatásai során olyan jelenségekre, amelyek Sopront a normandiai katonai kommunákkal rokonítják,[49] Árpád-kori hadtörténetírásunk doyenje, Borosy András pedig a hadiérdemekről, a magyar katonák erkölcsi arculatáról írt problémafelvető tanulmányokat, s ugyanő adott a had- és jogtörténet határán fekvő perdöntő párviadalokról egy összefoglalást.[50]

---

[41] *Fügedi Erik:* Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.)

[42] Dénes József szíves szóbeli közlése.

[43] *Kovács László:* Viselet, fegyverek. In: a 12. sz. jegyzetben i. m. 216–256. o.

[44] *Kovács László:* A szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. AÉ 117. (1990/1) 39–49. o.

[45] *Borosy András:* A lovagi haditechnika és a lovagság Magyarországon az Árpád-korban. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. (Szerk. *H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc.*) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 47–58. o.

[46] *Veszprémy László:* A követőgép egy elfelejtett említése a magyar krónikában. HK 1988/1. 139–141. o.; *Uő.:* Páncél és páncélosok említései a krónikákban és oklevelekben. HK 1995/4. 3–12. o.

[47] *Borosy András:* Hadsereglétszámok a X–XIV. században. HK 1992/4. 3–32. o.

[48] *Veszprémy László:* II. András magyar király kereszteseinek létszáma. HK 1994/1. 113–116. o.

[49] *Ladányi Erzsébet:* Sopron és a normandiai katonai kommunák. HK 1996/2. 3–10. o., szélesebb várostörténeti kontextusba helyezve l. *Uő.:* Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1996. (Studia Theologica Budapestinensia 15.)

[50] *Borosy András:* Hadi érdemek a XIII. században. HK 1985. 507–540. o.; *Uő.:* Magyar harcosok és erkölcsi arculatuk a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára. (Szerk. *Horn Ildikó.*) Budapest, 1993. 24–40. o.; *Uő.:* Perdöntő párviadalok Magyarországon. HK 1986/2. 231–252. o.

Ha mindezek után egyfajta összegzésre kell vállalkoznom, ami nyilván elkerülhetetlen, akkor az Árpád-korra vonatkozó hadtörténeti kutatások két vonását tartom szükségesnek kiemelni. Egyfelől úgy tűnik számomra, hogy örvendetesen sokféle témában folytak az utóbbi másfél évtizedben kutatások, ami okot ad azon remény táplálására, hogy a korszakot érintő hadtörténetírásunk a jövőben egyenletesen fog fejlődni a korábbi ismereteinkre ráépülő új eredmények birtokában. Másfelől azonban az is érzékelhető, hogy a feldolgozott témákat illetően megfigyelhető viszonylagos kiegyensúlyozottság kronológiai téren kevésbé érvényesül. Az általam felfedezni vélt adósságok, legyen szó akár egyes események feldolgozásáról, akár a hadszervezet kérdéseiről vagy éppen a várakról, leginkább a XIII. század második felének évtizedeit illetően halmozódtak fel, s a helyzet ilyetén alakulásában alighanem van némi szerepe az Anjou-kori magyar hadtörténet szembetűnő elhanyagoltságának.[51] Mindazonáltal úgy vélem, megkockáztatható annak kijelentése, hogy Árpád-kori hadtörténetírásunk összességében jó úton halad, ám ennek ellenére vagy még inkább éppen ezért, nem kell attól tartanunk, hogy a belátható jövőn belül témahiánnyal kellene szembenéznie.

[51] A témát a közelmúltban feldolgozó monográfia (*Kristó Gyula:* Az Anjou-kor háborúi. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.) sokkal inkább kiemeli, semmint elfedi a részletkérdések kidolgozásának hiányát.

VÉGH FERENC

A KESZTHELYI VÉGVÁR MEGERŐDÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Az elmúlt évtizedekben több tanulmány is napvilágot látott, amelyek célja az volt, hogy Keszthely végvárának a törökellenes védelmi rendszerben betöltött szerepét tisztázza.[1] A keszthelyi végvárnak szentelt figyelem azért is indokolt, hiszen a várrá alakított kolostorok sorába tartozó végház kitüntetett szerepet töltött be a XVI–XVII. század dunántúli török elleni harcaiban.[2] Keszthely birtokosa, a gersei Pethő család a török közeledtével szükségét látta, hogy a ferencesek üresen hagyott kolostorépületét védelmi célokra használja fel.[3] A csekély védelmet jelentő, magánkatonaság által oltalmazott kolostor hadászati jelentősége előbb Veszprém 1552. évi elestével, majd még inkább Szigetvár 1566. évi elvesztése miatt nőtt meg. A két évvel később megkötött drinápolyi béke utáni, nagy török hadjáratoktól mentes időszakban, az úgynevezett „háborús békeévekben" a végvár szerepe továbbra is fontos maradt, ám valódi stratégiai jelentősége csak Kanizsa 1600. évi eleste után került igazán előtérbe.[4] Noha a vár nem tartozott az úgynevezett „Kanizsa ellen vetett végvárak" sorába (hiszen a győri főkapitányság láncszeme volt), a korábbi időszakhoz képest többszörösére növelt őrséglétszáma jól mutatja a végvárrendszerben betöltött szerepének emelkedését, amelyet egészen a török kiűzéséig látott el.[5]

A vár XVI. századi történetével foglalkozó tanulmányok között kiemelkedő helyet foglal el Ila Bálint munkája, aki közlésre bocsátott egy memoriálist, mely adatbőségével nagymértékben gazdagította addigi ismereteinket Keszthely végvár megépüléséről.[6] Ila elévülhetetlen érdeme, hogy felismerte a végvár építésének kezdeteit bemutató forrás jelentőségét, s azt a Műemlékvédelem hasábjain kivonatoltan és betűhíven közlésre bocsátotta.[7] A keltezetlen beszámoló keletkezésének időpontjaként a XVI. század végét jelölte meg. A későbbi feldolgozások elfogadták ezt a dátumot, bár felmerült a keletke-

---

[1] *Ila Bálint:* Adalékok Keszthely végvár megépüléséhez. *Műemlékvédelem*, 1973/4. 223–224.o. *Eszes László:* Keszthely mezőváros és végvár. Adalékok a település történetéhez. Különnyomat az Építés–Építészettudomány XVI. k. 1–2. számából. Budapest,1984. *Szántó Imre:* Keszthely végvár a dunántúli védelmi rendszerben. In: A Dunántúl településtörténete VII. (Szerk. *Somfai Balázs.*) Veszprém, 1989. 103–118. o.

[2] A megerődített illetve várrá alakított kolostorok között találjuk például Somogyvár, Tihany, Zalavár, Szentmárton (Pannonhalma) rendházakat. *Csorba Csaba:* Erődített és várrá alakított kolostorok Dél-Dunántúl török kori védelmi rendszerében. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 5. (Szerk. *Kanyar József.*) Kaposvár, 1974. 19. o.

[3] A Pethő család birtokolta a Keszthelytől északra fekvő Rezi és Tátika várait, így ezeket szintén a család magánkatonasága védte.

[4] Ekkora ugyanis reálissá vált a déli irányból érkező török támadás veszélye, amit csak fokozott a hadászati jelentőségű balatonhídvégi átkelő közelsége. Ez utóbbira lásd *Iványi Béla:* Zalavár és a balatonhídvégi átkelő a török időkben. In: Göcseji Múzeum Jubileumi Évkönyve 1950–1960. Zalaegerszeg, 1960.

[5] A keszthelyi erősségben az 1607. évi létszámtervezet szerint 25 huszárnak és 100 gyalogosnak kellett állomásoznia. *Benda Kálmán:* A magyarországi végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. Eger, 1983. 52. o. (Studia Agriensia 3.)

[6] Magyar Országos Levéltár (MOL) P 650 A Tallián család levéltára 1. cs. Év nélküli palliumban. A továbbiakban: Memoriális.

[7] *Ila:* I. m. A továbbiakban külön már nem hivatkozunk ezen munkára.

zés időpontjaként még a XVII. század eleje is.[8] Noha a forrásszövegben nem történt utalás az irat keltére, az Nádasdy Ferencről, a neves Fekete Bégről mint „bodog jo emlekezető uramról" emlékezik meg. Minthogy Nádasdy Ferenc 1604 január 4-én hunyt el, így a dunántúli kerületi főkapitány (1598–1604) halálának éve egyúttal a memoriális keletkezésének legkorábbi dátuma.[9] A szövegben foglaltak értelmezésekor mindezek ismeretében szem előtt kell tartanunk, hogy az emlékirat több évtizeddel korábban történt eseményeket elevenít fel egy meglehetősen hajlott korú szemtanú tollából.

A memoriális a várépítés kezdetére sem jelöl meg konkrét időpontot. Ila megállapítása szerint ez „1573-ban vagy valamivel később, de még 1576 előtt indult meg". A cikk szerzője – miként maga állítja – ezen időpont meghatározását a forrásban található időjelző adatokra alapozva végezte, ezek mibenlétét azonban pontosan nem fejtette ki. Ila más forrásokban fellelhető, Keszthely településére és erődítményére vonatkozó latin terminológiai adatok felhasználásával igyekezett alátámasztani a jelzett időpontot. Hivatkozásai között szerepelt a gersei Pethő család 1569. évi osztálylevele, mely csak Keszthely városát említi, illetve egy 1570 körül keletkezett forrás, amely szerint a város „sine presidio" áll. Végül Ila utal egy 1573. évi iratra is, mely az erősséget – szerinte első ízben – castrumnak, azaz várnak nevezi.

A latin terminológia problémáira Keszthely vonatkozásában már Szántó Imre is felhívta a figyelmet.[10] A kor védelmi építményeit latin forrásaink arxnak, castrumnak, castellumnak, esetleg fortalitiumnak nevezték. Míg az első két (várnak fordítható) elnevezés többnyire a jelentősebb védelmi erőt képviselő, illetve a korábbi évszázadokban épült várakat, addig a két utóbbi (kastély, illetve erődítés) az annál kisebb, kevésbé megerődített, bizonyos várépítészeti elemekkel rendelkező építményeket jelölte.[11] Növeli a zavart, hogy a castrum és castellum elnevezés gyakran gyűjtőfogalomként volt használatos. Maguk a kortársak sem látták szükségét minden esetben a differenciálásnak, hiszen egy adott időben ugyanarra az építményre más-más elnevezést használtak, sőt gyakorta vagylagosan alkalmaztak egyszerre több elnevezést is. Egy 1553-ban kelt irat szerint például vásárosdombói Geche Barnabás „in claustro seu fortalicio in oppido [...] Kezthel" töltött be kapitányi tisztséget.[12] Ez a példa több tanulsággal is szolgál: közli az épület eredeti rendeltetését (claustrum, vagyis kolostor), de egyben utal bizonyos védel-

---

[8] *Koppány T.–Péczely P.–Sági K.*: Keszthely. Budapest, 1962. 28. o. Ebben a munkában utalás történik arra, hogy Keglevics Péter egy levelét 1550-ben „ex castro nostro Keztel" keltezte. Uo. Ezt az állítást valószínűtlennek tartjuk; feltehetően Keglevics valamelyik, hasonló nevű horvátországi váráról lehet szó. Ám minthogy a szerzőhármas a hivatkozások rendszerével nem élt, a közölt adat ellenőrizhetetlen.

[9] *Nagy László:* Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest, 1987. 284. o.

[10] *Szántó Imre:* A balatoni várak övezete a dunántúli védelmi rendszerben (1541–1690). In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1986. 267. o. Néhány gondolat erejéig foglalkozott a terminológia problémáival Koppány Tibor is. Lásd *Koppány Tibor:* Középkori kastélyaink és kutatásuk problémái. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű kérdései. (Szerk. *Fodor István, Selmeci László.*) Budapest, 1985. 203–204. o.

[11] Az „arx" elnevezést alkalmazták például a végvidéki központokként is „szolgáló" Érsekújvár és Kanizsa esetében. A Pethő család másik három, mindössze néhány tucat katonával rendelkező várára (Rezi, Tátika, Kemend) szinte kivétel nélkül a „castrum" terminust használták. „In dictis Castro Kemend et fortalicio Kezthel, necnon dirutis Castris Rezy et Thadika." MOL P 235 Festetics család lt., A gersei Pethő család levéltára, Comitatus Zaladiensis 298. sz. irat. „In [...] castris Thadika et Kemend, ac Rezy." Uo. 244. sz. irat. fol 3. stb.

[12] Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg (ZmL) A zalavári konvent országos levéltára, Iratanyag, Fasc. 26. No. 1388.

mi funkcióra is (fortalitium). Ezt megerősíti, hogy 1552 őszén már a birtokos Pethő család magánkatonasága védelmezte a volt ferences kolostort.[13] Az építmény azonban ekkor még nem jelenthetett komoly védelmi erőt, hiszen sem a korabeli térképek nem jelölik, sem a vártörténeti irodalomban sokat idézett 1555. évi Nádasdy Tamás-féle várfelsorolásban nem szerepel.[14] Sőt többen az építmény lerombolását javasolták, köztük egy alkalommal maga Pethő János is.[15] A XVI. század közepén bevettnek számított ugyanis, hogy azon építményeket, amelyek megerősítése a határvédelem szempontjából nem volt szükséges vagy megoldható (például templom, kolostor, malom vagy akár kisebb vár stb.), a török általi elfoglalását megakadályozandó, megsemmisítették. Erre a sorsra jutott a közeli régióban a vázsonyi pálos rendház, illetve a lövöldi karthauzi kolostor is.[16] A keszthelyi kolostorépület azonban elkerülte ezt a sorsot, amiben minden bizonnyal kedvező, török váraktól távoli fekvése játszott döntő szerepet. S noha 1561 áprilisában Hegyesd várának török kézre kerülése miatt ismét felmerült több Balatonfelvidéki végház, közöttük Keszthely lerombolásának gondolata, ám az utóbbi esetében Nádasdy Tamás nádor (1554–1562) inkább a védősereg számának 20 fővel való növelését tartotta szükségesnek.[17] Miután viszont egy évvel később Hegyesd vára ismét magyar kézre került, a veszély elhárult, Keszthely kolostorerődítményének komolyabb megerődítése tovább váratott magára.

Lényegesen nagyobb veszélyt, illetve teljes újjászervezést jelentett a dunántúli végvári vonal számára Szigetvár török kézre kerülése 1566 szeptemberében, hisz a vár eleste egyben jelentős magyar hódoltsági pozíciók elvesztését is jelentette, amit csak súlyosbított, hogy annak bekövetkeztekor a Balaton vonalától délre egészen Kanizsáig nem volt olyan erősség, mely Szigetvár szerepét képes lett volna betölteni. A keszthelyi végvár megépüléséről megemlékező nevezetes memoriális is ezt a Szigetvár elestével előálló helyzetet jelöli meg a várrá alakítás közvetlen okaként.[18] Az ennek megtörténtével bekövetkező változást jelzi, hogy a forrásokban ekkortól rendre a castellum, azaz (vár)kastély elnevezésel illetik az építményt. A vasvári káptalan által 1571-ben írásba foglalt, az egyes családtagok által tartandó katonák számát előíró családi szerződés értelmében a puskásokat a felek „in castello Kezthel" voltak kötelesek tartani.[19] Közel két

[13] Pethő János 1552 szeptember 18-án kelt levelében már említi a kolostorban állomásozó magánkatonaságot. A szerzetesek távozásának pontos ideje nem ismert. *Komáromy András:* Magyar levelek a XVI. századból. Gersei Pethő János levelei Nádasdy Tamáshoz. Történelmi Tár, 1904. 270–271. o.

[14] *Bendefy László–V. Nagy Imre:* A Balaton évszázados partvonalváltozásai. Budapest, 1969. 68. o. Wolfgang Lazius munkájának értékét növeli, hogy térképét (1556) katonai szempontok alapján készítette. A várfelsorolásra ld. *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. II. k. Budapest, 1915. 57. o. Újabb, pontosabb kiadása: *Pálffy Géza:* A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. 115–118. o.

[15] *Komáromy:* I. m. 274.o. Gersei Pethő János Nádasdy Tamásnak, Bécs, 1553. január 3.

[16] *Csorba:* I. m. 19. o.

[17] 500 magyar levél a XVI. századból: Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. (Kiad. *Őze Sándor.*) Budapest, 1996. II. k. 263. o.

[18] Minthogy a ferencesek már korábban elhagyták a kolostort, így abban az egyházi élet szünetelt. A szerzetesek távozásával a kolostor már nem egyházi, hanem kizárólag védelmi célokat szolgált, így az építési munkálatok eredményeként tehát nem megerődített, hanem várrá alakított kolostorról beszélhetünk. A kettő közti eltérést részletesen is kifejti *Csorba:* I. m. 13. o.

[19] MOL P 235 Festetics család levéltára, A gersei Pethő család levéltára, Comitatus Zaladiensis. 287. sz. irat.

évtizeddel később, 1589-ben ugyanakkor egy pénzügylet kapcsán a keszthelyi erődítményt még mindig mint „claustrum seu castellum"-ot említik.[20]

Az iménti példák arra figyelmeztetnek, hogy a latin terminológia csak komoly megszorításokkal alkalmazható egyes építési periódusok elkülönítésére, különösen datálására. A magyar szóhasználat viszont – úgy tűnik – több következetességre vall, hiszen Pethő János Nádasdy Tamáshoz intézett leveleiben 1550 és 1562 között az építményt rendszeresen klastromnak, kalastromnak nevezi.[21] A megerősítés előtti állapotra vontkozóan ugyanezen kifejezés fordul elő magában a memoriálisban is, míg az azt követő állapot jellemzésre azonban már a kastély („kastel") szó szolgál. Mindezek után már csak egy feladatunk marad: megállapítani, valójában mikor is építették valódi erődítménnyé Keszthely „klastromát", illetve helyes-e Ila Bálint 1573-1576-ra vonatkozó datálása.

A forrás a megerősítés közvetlen előzményeként Szigetvár elestét (1566 szeptember 8.) és tarkői Tahy Ferenc kinevezését említi, aki megkapta „az Canisai kapitanságot es az fő Generalissagot ultra Danubium".[22] Az újonnan kinevezett Balaton és Dráva–Mura közötti végvidéki és nem dunántúli főkapitány – mint ahogy a memoriális állítja – megvizsgálta a Zala megyei végházak állapotát, „es mindenűt az hol kőllőt, gjaloggal, Lovassal megh epetete." Ennek során – többek között a veszprémi püspök – kíséretében felkereste a keszthelyi erősséget, s ekkor született döntés a kolostor megerősítéséről is. A várvizsgálatra legkorábban 1566 novemberében, esetleg a tél elején kerülhetett sor.[23] Noha ennek pontos időpontja nem állapítható meg, az azonban bizonyos, hogy a vizsgálat 1566 végén történt, mivel Tahy Ferencet kinevezése után kevesebb mint egy esztendővel, 1567 szeptemberében Thury György váltotta fel tisztében.[24] A volt ferences kolostorban Tahy 50 gyalogost hagyott hátra „mig eő fölsege [I. Miksa magyar király] mast deliberal felőle." Az erősség megnövekedett jelentőségét mutatta, hogy az 1567 februárjában Egerszegen tartott Zala megyei közgyűlés felszólította a főurakat és a birtokos nemeseket, hogy a keszthelyi kolostorban saját költségükön, három hónap időtartamra 10-10 gyalogot tartsanak.[25] A vármegyei katonaság ténylegesen ellátta a szolgálatot, amit az bizonyít, hogy a májusban ismét ülésező közgyűlés – amelyen Tahy Ferenc főkapitány is jelen volt – elrendelte a keszthelyi katonák számára a zsoldfizetést.[26] A királyi fizetésért szolgáló gyalogok, majd a vármegyei csapatok alkalmi Keszthelyre ren-

---

[20] Vas megyei Levéltár, Szombathely. A vasvári káptalan országos levéltára, Jegyzőkönyvek, XII. 108. bejegyzés / 82. lap.

[21] *Komáromy:* I. m. 270., 271.,420. o.

[22] Memoriális, fol. 1.

[23] Ez abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy az 1566. vagy 1567. évet jelöljük meg az építkezések kezdeti időpontjaként. Tahy Ferencet 1566. november 13-án nevezték ki a Balaton és a Dráva-Mura közötti végek főkapitányának. Kinevezésére ld. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1566/11/1. Az adatért, valamint a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségért Pálffy Gézának és Varga J. Jánosnak tartozom hálás köszönettel.

[24] *Müller Veronika:* Thury György kanizsai kapitánysága. H. n, é.n. 35. o. Vö. még *Pálffy Géza:* Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle,* 1997. 279. o.

[25] ZmL. IV. 1-a Közgyűlési jegyzőkönyv másolata 40. o. Vö. *Bilkei Irén–Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 1555–1711. I. k. Zalaegerszeg, 1989. 22. o.

[26] ZmL. IV. 1-a Közgyűlési jegyzőkönyv másolata 41. o.

delése (a birtokosok magánkatonasága mellé) jól mutatja azt a lázas igyekezetet, amelylyel a királyi hadvezetés és a környező vidék politikai és katonai vezetői is növelni igyekeztek a keszthelyi erődítés védelmi képességét. Ez a törekvés különösen annak ismeretében érthető, hogy az 1568-ig Kanizsai Orsolya kezében lévő Kanizsa vára nem rendelkezett modern védművekkel, amelyek lehetővé tették volna egy módszeres ostrom sikeres elhárítását. A hadvezetés ezért a zalai végházak őrségének növelésével, illetőleg – mint az Keszthely esetéből kitűnik – erődítési munkálatok indításával igyekezett gátat vetni a további török terjeszkedésnek. A kanizsai vár itáliai hadmérnökök irányításával zajló, tervszerű átépítése csak Thury György kapitánysága alatt (1567–1571) vette kezdetét.[27]

A szövegből egyértelműen kiderül, hogy az erődítési munkálatokat már a tél folyamán elkezdték: „Az Balaton megh be volt fagjva, ugj tatarosztak Keztelt."[28] Ez a veszélyessé vált körülmények sürgető voltára utal, hiszen vállalták az építkezés szempontjából kedvezőtlen téli időjárás nehézségeit, sőt kockáztatva egy, a Balaton jegén át érkező és a korban gyakori török támadás lehetőségét is. A memoriális ismeretlen szerzője a megerősítés egyes szakaszait mint egymást követő eseménysorokat mutatja be, amelyek időtartamát évszakokra tett utalásokkal érzékelteti. A szöveg arra enged következtetni, hogy az említett várvizsgálat és az erődítési munkálatok kezdete között rövid idő telt el. A memoriális emellett megemlékezik a kolostor várrá alakításának egyes fázisairól is, amiből egyértelműen kiderül, hogy még a legalapvetőbb védelmi munkálatokra is csak ekkor, 1566-1567 fordulóján kerítettek sort. A várrá alakítás során falazták be ugyanis az ajtó- és ablaknyílásokat, magasították meg a falakat.[29] 1567 nyarán – részben már mesteremberek irányításával – folytatták az építkezést, amelynek során jobbágyi munkaerővel építették a templom épületét nyugatról, délről és keletről övező palánkot is.

Az átépítés s az erődítés ezen korai időpontját valószínűsíti a memoriális Perényi Gábor 1567. június 7-én, a pozsonyi diéta idején bekövetkezett halálára tett utalása is.[30] Az Ila Bálint által feltételezettnél korábbi időpont mellett szólnak továbbá a memoriálisban szereplő, a kolostor várrá alakítása után történt, említett események is. Ezek közé sorolható Észak-Magyarországon a sztropkói birtok megszerzése (1570),[31] Pethő János soproni főispáni tisztségéről való lemondása (1571),[32] valamint Pethő Pál Keszthelyre költöztetése. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy ez utóbbira a várrá alakítás után került sor, márpedig Pethő Pál egy 1573. október 31-én írt levelét már Keszthelyről keltezte.[33]

---

[27] *Müller:* I. m. 39. o.

[28] A Balaton befagyott volta nem feltétlenül a három téli hónapra utal, hiszen a tó felszínét gyakran március végén, tehát a mai naptári, ill. csillagászati tavasz elején is jégpáncél borította. *Komáromy András:* Magyar levelek a XVI. századból. Takaró Mihály tihanyi kapitány levelei Nádasdy Tamáshoz. Történelmi Tár, 1907. 394. o.

[29] Felmerülhet tehát még az a kérdés is, hogy az 1550-es években valóban végeztek-e erődítési munkálatokat vagy pusztán őrséget állítottak az elhagyott kolostorba.

[30] „Azonkőzben Prini Gabor meg hala az Posoni gjülesben." Memoriális fol. 2. Vö. *Fallenbüchl Zoltán:* Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Budapest, 1994. 59., 104. o., ill. lásd temetési beszédét: Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár Fol. Lat.1402.

[31] *Ungváry Ede:* Sztropkó és várának története. Huszt, 1912. 152. o.

[32] *Fallenbüchl:* I. m. 96. o.

[33] MOL MKA E 185 Nádady család levéltára, Missiles 27. cs. No. 26470. Gersei Pethő Pál Nádasdy Ferencnek, 1573. okt. 31.

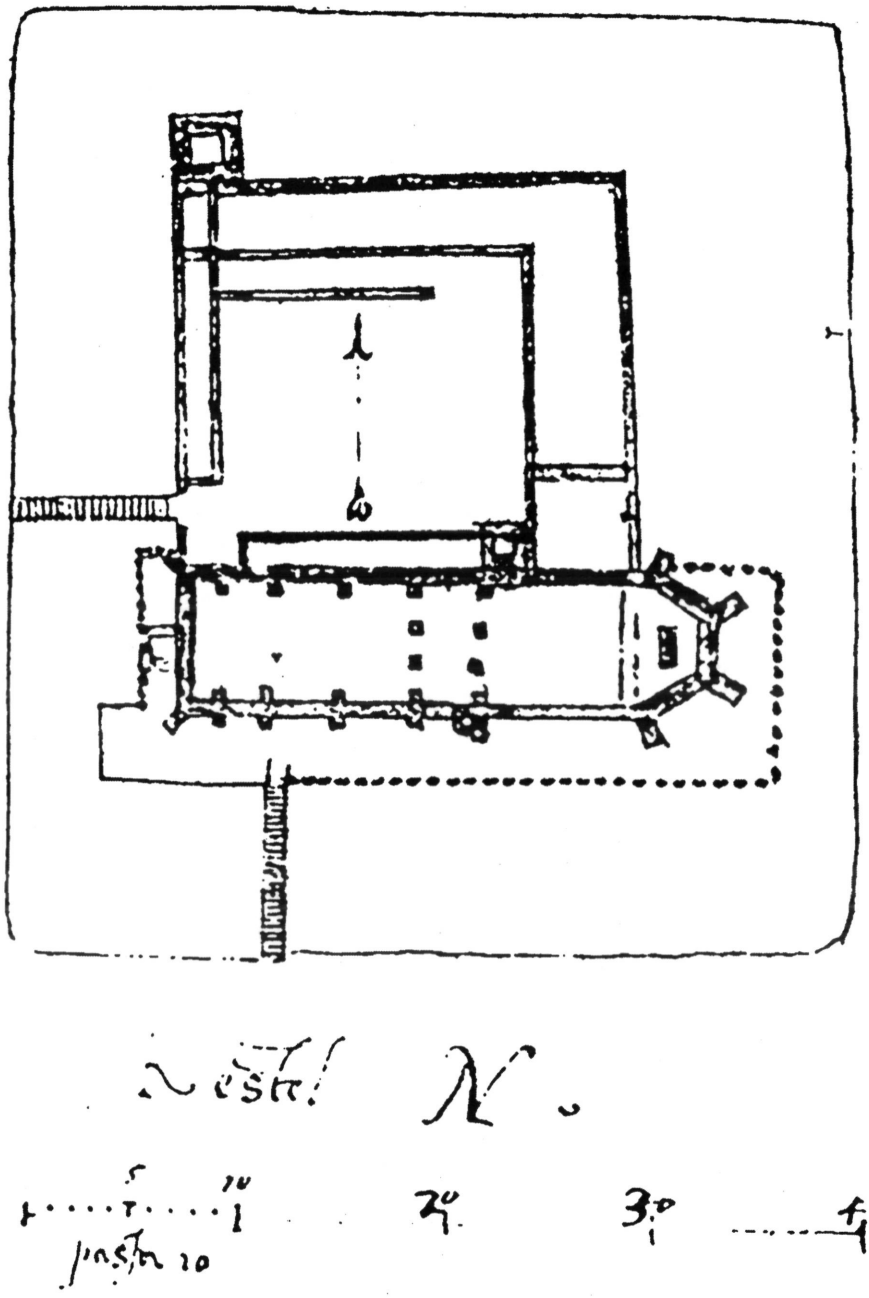

Giulio Turco rajza a keszthelyi végvárról

Giulio Turco itáliai várépítész 1571-1572 fordulóján kereste fel a dunántúli végházakat. A várszemle során elkészítette a keszthelyi erősség alaprajzát is.[34] Noha Turco várábrázolásának hitelességével kapcsolatban ez ideig több kritikai észrevétel látott napvilágot, helyben készített ábrázolásai a vártörténeti kutatások nélkülözhetetlen forrását jelentik.[35] Turco tehát a már meglévő, a memoriálisban leírt várépítészeti elemeket rögzítette vizsgálata során, így tehát ez is az eddig feltételezettnél korábbi, 1566-1567. évi időpontot támasztja alá. A hadiépítésznek tulajdonított keszthelyi ábrázoláson felfedezhetők a memoriálisban említett erődítési elemek, mint a bástya, a templom épületét három oldalról körülvevő palánk, illetve a torony.[36] Az ábrázolás ezeken felül egy nyugat és egy dél felé nyíló kaput is feltüntet, magát az épületegyüttest pedig széles árok övezte.

*

Dolgozatunkkal azt kívántuk bizonyítani, hogy a rendelkezésünkre álló, közvetett adatok alapján a keszthelyi ferences kolostor komolyabb megerősítésének, illetve a kolostor várrá alakításának legvalószínűbb időpontja az 1567. esztendő.[37] Az 1566-ban elvégzett, Tahy főkapitány féle várvizsgálat, majd az azt követő, sietséggel megindult s még 1567 nyarán is zajló erődítési munkálatok közvetlen kiváltó okaként Szigetvár török kézre kerülése határozható meg. A Dél-Dunántúl legfontosabb erődjének elvesztése nyomán kialakult új helyzetben megnőtt a keszthelyi erődítmény jelentősége, amit az őrség létszámának növelésére 1567 elején tett kísérletek egyértelműen bizonyítanak. Az erősségben állomásozó katonaság számának növelése és a nyilván ezzel egyidőben zajló erődítési munkálatok mögött a felmerült új védelmi igények felismerése és az ehhez való alkalmazkodás szándéka fedezhető fel.

---

[34] *Domokos György:* Adatok a komáromi vár 16. századi építéstörténetéhez. Különlenyomat a *Limes* 1997/4. számából. 90. o. ill. *Pálffy:* I. m. 1999. 202–203. o.

[35] *Csorba Csaba:* Vár és környezete a leírások és ábrázolások tükrében. In:Végvár és környezet. Eger, 1995. 119. o. (Studia Agriensia 15.) Ila vizsgálatába nem vonta be a Turco-féle ábrázolást.

[36] A memoriális szövegét és a Turco-féle ábrázolást összevető kutatók a kolostor északnyugati sarkán található és a templomépület északi oldalán álló építményt egyaránt toronyként határozták meg, melynek oka az emlékirat szövegének többféle értelmezési lehetősége. *Eszes:* I. m. 277. o.; *Szántó:* I. m. 106. o. Abból kiindulva, hogy a kapuközig épített bástya a templom nyugati felén nyíló, az átépítés során befalazott kapuja elé emelt (a Turco-féle rajzon is szereplő) építménnyel azonos, számos újnak ható következtetés vonható le. Az említett két kutató az emlékirat azon kijelentését, miszerint „torniot megh epete" az északnyugati sarkon álló, a későbbi források által Fehér-bástyának nevezett építményre tett utalásként értelmezte. Ennek azonban ellentmondani látszik, hogy a memoriális szerzője szóhasználatában világosan megkülönböztette a bástya és a torony kifejezéseket. Minthogy a szövegben a „megépítés" kifejezés „megerősítés" értelemben is használatos, könnyen elképzelhető, hogy a torony megépítésére tett utalás csupán a volt ferences templom északi oldalán, a szentélyrész előtt emelkedő kis alapterületű, korábban épült torony megerősítésére vonatkozik. Vö. *Csemegi József:* Keszthely egykori ferences templomának építéstörténete. Dunántúli Szemle Könyvei 178. Különlenyomat. 1941. 26–32. o. A logikai okfejtést folytatva eljuthatunk a következtetésig, miszerint a memoriális nem említi az északnyugati bástyát. Oka lehet ennek az irat szerzőjének hiányos visszaemlékezése, de nem zárható ki az a lehetőség sem, miszerint a bástya a leírt események utáni időpontban, de még a Turco-féle várvizsgálat előtt épült meg. Mindenesetre e pusztán az emlékirat szövegére támaszkodó, a jelenlegi forrásadottság szintjén alá nem támasztható értelmezési lehetőség sem hagyható figyelmen kívül.

[37] Az átépítés időpontjának kezdeteként csak Eszes László tüntette fel az 1566/1567. évi időpontot, a témát kutatók előtt szinte rejtve maradt munkájában. Eszes a memoriális Szigetvár elestére tett utalása alapján minden további indoklás nélkül jelölte meg ezt az időpontot. *Eszes:* I. m. 269. o.

Ila Bálint a memoriális publikálásakor tipográfiai eszközökkel utalt arra, hogy nem a teljes forrás került közlésre.[38] A nem publikált részek elsősorban családtörténeti vonatkozású adatokban gazdagok, de számos új információval bővítette ismereteinket a végvárban szolgáló királyi fizetésű katonaság megjelenésének körülményeiről, így érdemesnek ítéltük ezen részeket is közlésre bocsátani. A közlés nem betűhív; a könnyebb értelmezhetőséget szem előtt tartva az eredeti szövegben „u"- val jelölt, de „v" hangértékű betűket hangértéküknek megfelelően „v"- vel helyettesítettük. A memoriális ismeretlen szerzője mind a „j", mind az „i"betűt használta „j" hangalakként. A közlésben azonban – ismét csak a hangalakot tartva döntőnek – mindkét esetben a „j" mássalhangzót használtuk. Megemlítendő, hogy a kétjegyű mássalhangzók (gy, ty, ny, ly) második tagjaként „j", ill. „i" egyaránt szerepel az emlékirat szövegében. A közlésben a kétjegyű mássalhangzók második tagja minden esetben „j". Az eredeti szövegben szereplő kétpontos „y" esetében nem tüntettük fel a pontokat. Az eredetileg szereplő központozást lehetőség szerint megőriztük, de kis számú esetben – a szöveg tagolását elősegítendő – éltünk írásjelek használatával.

Az alkalmazott rövidítéseket feloldottuk, a szövegben ezeket külön nem jelöltük. Mindezeken felül zárójelben adtuk meg a földrajzi és személynevek, valamint a bizonytalan olvasatú, illetve nyelvtanilag érdekes szavak mai, általánosan használt alakját. A többször ismétlődő nevek esetében ezt csak annak legelső előfordulása alkalmával tettük meg. A magyarázatot, részletes kifejtést igénylő szavakhoz illetőleg nevekhez kiegészítést fűztünk, melynek szövege a lábjegyzetben olvasható.

FÜGGELÉK

Keztelt [Keszthelyt], Baratok Clastromat, pusztan alvan szegin bodog jo emlekezető Petheő [Pethő] Janos uram epetete meg, kit akkor iffjabik Petheő Janosnak hittak.[39] Miert az előt ihmar az baratok kih jőttenek volt belőle regen Sopromban, es mind az Clastromnak keretese mind a szentegjhasz őres volt. Telben főkepen, hogj az Balaton kőzel volt es beh fagjott az Balaton, altal elleneben ennjhanj [egynéhány] Tőrők Casteljok voltanak. Az fejedelmet informaltak, hogy felő, hogj az tőrők bele ne szalljon az Keztelli clastromban es megh ne erősetche mind Segesd es Fonod [Fonyód] varat,[40] semmi ellene allo nem leven, Bek [bég] lako helt epetenek belőle, kiből az egez főld jobban el veszne mind Sopronigh, minth hogj ihmar Szigetis [Szigetvár] tőrők kezenel volt. Igj leven az dolog, az fejedulom Maximilianus Chaszar urunk parancholta es keszeretete [kényszerítette] reaja az Petheő familiat, hogj az Kezteli Baratok clastromat vagj megh epetchek vagj el rontassak, hogy Segesdből es Fonodbul bele ne szalljon az Tőrők, es megh ne epetche, kiből az egesz főld inkab el ne veszne. Szegin Peteő uram, az Petheő uraknak ertesekre atta az eő főlseghe parantcholatjat. Az Peteő urak nem akartak hosza kezdeni, mentetek magokat hogj eők elegtelenek annak megh epetesere es meg erőssetesere, miert ki imit ki amot lakik bennek es jozagok mind el puztult, el rablotak el egetek az Sziget vivasakor, hogj az egesz Zalasagot,

[38] *Kovacsics József:* Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Budapest, 1991. 80. o., 1. jegyzet. Itt az az állítás szerepel, hogy a memoriális teljes terjedelmében közlésre került.

[39] Az átépítést megelőző években Keszthely és tartozékairól készült dikajegyzékek ifj. Pethő János neve mellett tüntették fel a legtöbb adófizetésre kötelezett jobbágyot.

[40] Míg Segesd már 1566-ban török kézre került, addig Fonyód eleste csak 1575-ben következett be. Tudunk Segesd várának megerősítéséről, a rendelkezésre álló adatok szerint azonban Fonyódon sohasem állomásozott török katonaság. Minden bizonnyal a memoriális szerzője emlékezett rosszul a három évtizeddel korábban bekövetkezett eseményekre.

Vasvarmegjet el rablotta mind Sopronvarmegjeig, az mint akkorbeli embereknel nilvan es emlekezetben vagion. Az Szigetet hogj az Tőrők Chaszar megh veve, Canisat [Nagykanizsa] az fejedelem hoza veve, Borzmonostort [Borsmonostor] ada Chaszar az bodog jo emlekezető Nadasdi Ferencz uramnak erette, mindgjarast az első Gjűlesben legh előszőris az Canisai kapitansagot es az fő Generalissagot ultra Danubium[41] nagjsagos Tahy Ferencznek ada ezer Lovagra es Eszer gjalogra fizetest. Canisara ment, onnat mind az vegh varakat jőt ki megh jarni es latogatni, es mindenűt az hul kőllőtt, gjaloggal, Lovassal megh epetete. Sőmegben [Sümeg] az Bezprimi Pűspőkhőz, Feyerkővi [Fejérkövy] Istvanhoz ment, az szegin uram Sőmegben ment hozajok,[42] Sőmegből Resziben [Rezi] hozta szegin uram, mind Nagysagos Tahy Ferencz uramat mind az Pispőkőt, sok fő emberek es Capitanjok voltanak vele. Az ejel mind Resziben haltak, masnap Keztelre mentenek ala, ot megh lattak allapatjat az helnek, el inteztek mind epeteset. Szegin uram ott ebedlettek Keztelt, onad ebed utan Tahi Ferenc Generalis Szent Grotban [Zalaszentgrót] ment halni, őtven gjalogot hagjot Kezteli Clastromban, mig eő fölsege mast deliberal[43] felőle. Szegin Peteő Janos uram, az Pispőkel viszha ment halni Reziben, az Pispők mas nap haza ment, szegin uram megent Reziből Keztelre. Az Balaton megh be volt fagjva, ugj tataroszták Keztelt, faval ablakokat be rotatuk, kővel megh tőltetűnk es rovasal egj bastjat epetettőnk kapukőzig. Az Clastrom ajtajat be rovata szegin uram, allasokat sővenjekből, kapakbul chinaltatot, kőveket hordatott fől allasokra, ot az clastrom szentegjhazban főstőlgettőnk, majd egj hetig az Baratok orgonaja ahol volt. Megent Reziben mentőnk, onnat fől mentűnk Sopromban [Sopron], onnan Bechben [Bécs] mentőnk fől az fejedelemhőz, ot Keztelben Mikolitt Farkas Deakot hagja, Bene Mihal Deakal, es az uraim szolgaival az en szolgaimatis. Ott az mint lehetet, mint teli időn, epetetet kővel es hant tőltessel, vigjaztak hogj az Tőrők altal ne jőjőn. Kett Taraczkotis kőlte szegenj bele porral es globissal, szakalasokatis. Az varasbeliekis be mentenek ejelre halni, felesegeket es gjermekeket szeginjek beh vittek, ejelre az lőveshőz halgattak mindenfele. Imar kikeletre megunt oda ment szegin ur Keztelre, mindenfele mieseket vitt nagj kőltchegel. Az njaron osztan ugj epűltűk megh jobbadon, rakatta az hol szűgseg volt kűvel reghi Baratok ablakit, ajtajt az hol megh romladozot volt, felljebb rakatta hazakat, tornjot megh epetet, hazakat benne tőbbeket es pinczeket. Palankat maga jobbagjval minden Pethеő urak segetsege nelkűl. Igj kezdete szegin ur epeteni keketelen [kikeleten] Chaszar akaratjabul es parancholatjabul Keztelt. Azonkőzben Prini [Perényi] Gabor megh hala az Posoni gjülesben. Sztropkot[44] tartomanjostol

szegin uramnak ada az fejedelem penzen, ugj aszonjomat oda ala költőztete Soprombul, el hagja Soproni kapitansagot es fő ispansagot, igj aztán hogj Keztelre ritkan mehetett, az Cassai hadban, Ruber [Rueber] Janoshoz[45]szerzette vala szegin Peteő Christoff uramat tisz [tíz] loval, miert hogj Keztelre ihmar fizetest zőrzőt volt szegin uram, onnat az Cassai hadbul kih veve szegin uram, es ugj vegezet vele hogj Keztelben legjen lakasa, neki szerze az Kezteli kapitansagot.[46] Őregh Pethеő Pall mint hogj eő Prenit zolgalta, mind oda Patakon Prini Gabriel zolgaja volt, neki sohul Szalai [Zalai] jozagban haza nem volt az időben. Mikor Preni halala utan felesegestűl fől jőt, nem volt hol lakni, hanem Reziben adot szegin uram hazat neki. Annakutanna hogj megh epetete szegin uram Keztelt, Reziből megint ala hozta Keztelre, ott adot hazat neki ezokairt főkeppen, miert hogj olljan fő vitez volt, szolgakat tartot, hogj megis Keztelben tőbben lakjanak, az hireis el mennjen az Tőrők szomzedsagok keőzt, annal inkabb tartanak az tőrőkők es az rablast nem olljan bizvast proballjak, megh eggjel massal, ruhazattal fő ruhakal segetette mind feleseget mind hugait, mind holta napig ott lakot Keztelt felesegestűl. Maradeka nem volt. Pethеő Ambrusal egj volt, de Pethеő Ambrusnak Kovachiban [Rábakovácsi] volt udvarhaza, ott lakot, de gjermekit nem tudom ha marattanak. Iffju Pethеő Palnak attjat Agh [agg] Peteő Janosnak hittak, Tadikaban [Tátika] az

---

[41] Értsd: dunántúli.

[42] A várvizsgálat időpontjában azonban (egészen 1568-ig) Köves András volt a veszprémi püspök. *Fallenbüchl:* I. m. 108. o. Az említett Fejérkövi István csak 1573-tól állt a veszprémi egyházmegye élén, így a memoriális szerzője nagy valószínűséggel összekeverte a két hasonló hangzású nevet. Uo.

[43] Határoz.

[44] Zemplén megye, ma Szlovákia.

[45] Hans Rueber von Püchsendorf 1568 és 1584 között töltötte be a felső-magyarországi végvidéki és egyúttal kerületi főkapitányi tisztet. *Pálffy:* I. m. 1997. 273. o.

[46] Az 1568-ban megkötött drinápolyi békével elhárult a nagy török hadjáratok veszélye, így részben ez lehet a magyarázata annak, hogy a királyi fizetésű, állandó katonaság csak az 1570-es évek közepén jelent meg Keszthelyen, amelynek első kapitánya ezek szerint Pethő Kristóf volt.

maga Rab Tőrőki őlek megh,[47] minden marhajat el vittek Bolondvarban[48] az fia iffju Peteő Pal Tadikaban lakot. Az Agh Petheő Peter hogj meg holt ugj ment Kemendben [Kemendollár] lakni, az nem lakot sem Reziben sem Keztelt, semmi kőzők sem volt Kezteli kastelhoz az Peteő familianak, migh az Peteő Janos familiajaban tart. Az mi az őt Zaz [ötszáz] tallert

illeti, vasvari kaptalomban avagj konventben velem leven Megyeri Imbre uram, en előtem tetek leh szegin Peteő Gaspar uram haeresi,[49] de őtt Zaz forintnal tőb volt.[50]

Egj Reqvizitorjaval föl talaljak az vasvari kaptalomban nem tchak az pinz leh teteleről valo levelet, de egjeb leveleketis. [Négy sor áthúzva.]

Az Ztropkoi jozagot ha fiainak leanjnak magvok szakad, tehat az Sztropkoi jozag Petheő Gaspar maradekira, Petheő Christoffra es Mihaljra directe maradjon: annak utanna maradekjokra, ezeknek ha magvok szakad mind fiu Agnak smind leanj Agnak, tehat legh kőzel valo atjafiakra szalljon az Ztropkoi jozagh.

MELLÉKLET

A gersei Pethő család leszármazási rendje[51]

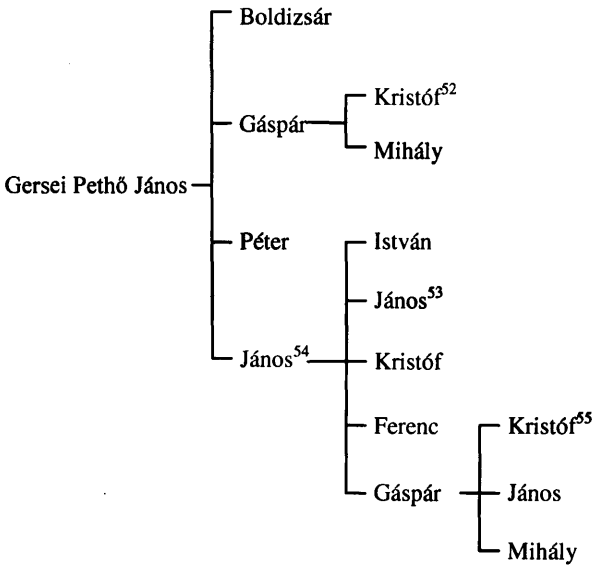

[47] Az itt említett Pethő János minden bizonnyal azonos a vár építtetőjével. Halálának pontos időpontja nem ismert, de minthogy Tátika várát 1589-ben pusztították el a törökök, Pethő János halála ennek megtörténte előtt következett be.

[48] Ma Balatonszemes, a tó déli partján.

[49] Örökösei.

[50] Az összeg letételéről tanúskodó iratot mindezideig nem sikerült megtalálni.

[51] Forrás: *Nagy Iván:* Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. k. Pest, 1862. 259. o. A mellékelt ábrán a könnyebb áttekinthetőség érdekében kizárólag a család férfi tagjait tüntettük fel.

[52] Pethő Kristóf a keszthelyi végvár első, királyi kapitánya. A török elleni küzdelemben esett el 1600-ban.

[53] A végvár megépíttetője. A memoriális tanúsága szerint erőszakos halála legkésőbb 1589-ben következett be.

[54] Az 1578-ban elhunyt Pethő János életútjára és viselt tisztségeire l. *Nagy,* 264. o. Nádasdy Tamás nádorhoz intézett leveleit közölte Komáromy András a Történelmi Tár hasábjain. *Komáromy András:* Magyar levelek a XVI. századból. TT 1904.

[55] Az emlékirat rendelkezése szerint ő, illetve testvére, Mihály volt a sztropkói birtok várományosa.

VITA

ENGEL PÁL

A TELEKKATONASÁG ÉS A „PROPRIUSOK"

Egy vita margójára*

A *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain a közelmúltban több fordulós vitát olvashattunk, amelyet Gericsné Ladányi Erzsébet kezdeményezett Borosy Andrással szemben. Ladányi cikkére Borosy válaszolt, amire Ladányi viszontválasza következett, minekutána Borosy, még egyszer röviden leszögezve álláspontját, kijelentette, hogy a vitát a maga részéről befejezettnek tekinti.[1]

Ezen a ponton, mielőtt a szerkesztőség megtisztelő felkérésének eleget téve hozzászólnék mindehhez, nyilván össze kellene röviden foglalnom, miről szólt a vita egyáltalán. Különös módon éppen ez volt az, amit – noha többször megpróbáltam – mindvégig nem sikerült megfejtenem. Így összefoglaló helyett csak jelezni tudom a vita körülbelüli tárgyát. Ez is elegendő lesz azonban, mert látni fogjuk, hogy a probléma, amelyet meg kell oldanunk, nem magában a témában rejlik.

Annyi világos, hogy Ladányi az 1397. évi temesvári országgyűlésnek a telekkatonaságról szóló cikkelyével kapcsolatban kívánt valamit szóvátenni. Az is kitűnik, hogy főképp az *ignobilis* szó akkori – 1400 körüli – használatával kapcsolatban merültek fel aggályai. Láthatóan sok gondot fordított e szó jelentésének megnyugtató tisztázására, segítségül híva ehhez látszólag ide nem tartozó szövegeket is: Anonymust, Kézai Simont, meg Szent László egyik törvényét. Végezetül, és némileg váratlanul, arra a következtetésre jutott, hogy „telekkatonaságról..., törvénybe foglaltan, csak 1435-től lehet szó!"

A felkiáltójel elárulja, hogy Ladányi ezt a maga részéről súlyos megállapításnak szánta. Azt azonban, hogy milyen meggondolások juttatták el hozzá, többszöri olvasásra sem sikerült kibogoznom. Így természetesen a vita folytatásáról is nehéz volna beszámolnom. Borosy megpróbált, ahogyan a szabályok megkívánják, két ízben is válaszolni a „támadásra", és amennyire a helyzet megengedte, világosan kifejtette az álláspontját. Mivel azonban a tulajdonképpeni vitakérdésből látnivalóan ő sem értett meg sokkal többet, mint én, nem igen tudta, mit is kellene válaszolnia.

Nem kevés fejtörésbe került, amíg a problémának – igaz, már egy más dimenzióban – felderengett végül valamiféle megoldása. Nem szívesen hagy az ember valamit annyiban, pusztán azzal, hogy nem érti. Végtére is a szakmánkról van szó. Ha nem értünk valamit, akkor is tudni szeretnénk legalább azt, hogy *miért* nem értjük. Előfordul néha, hogy egy kutatónak nem sikerül egészen világosan megfogalmaznia, hogy mit akart mondani, de itt nyilván nem erről van szó. Annyira senki nem ír homályosan, hogy az okfejtése *tökéletesen* érthetetlen legyen. Ha mégis az, akkor két dologra gyanakodhatunk. Az egyik, hogy az ismereteink, mint például egy matematikai levezetés esetében, nem elegendőek a dolog megértéséhez; a másik, hogy a mi „kódrendszerünk" volt a hibás. Az okfejtés világos, csak nem úgy olvastuk, ahogyan kellett volna.

---

* A szerkesztőség ezzel a vitát lezártnak tekinti. A kérdésről l. még jelen számunkban *Kubinyi András* tanulmányát: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországában. 397–416. o.

[1] *Gericsné Ladányi Erzsébet:* Iobagio (liber iobagio) – ignobilis. A telekkatonaság és a partikuláris nemesség eredete. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 111. (1998) 623–629. o.; *Borosy András*: Megjegyzés Gericsné Ladányi Erzsébet tanulmányához. HK 112. (1999) 183-184. o.; *Ladányi Erzsébet*: Indokolt-e telekkatonaságról beszélni az 1397 októberi törvény vonatkozásában? Válasz Borosy András észrevételeire. HK 112. (1999) 627–629. o.; *Borosy András*: Még egyszer az 1397-es országgyűlési dekrétumról. HK 113. (2000) 163–165. o.; *Ladányi Erzsébet:* A források indulatmentes vizsgálatáéért. Észrevételek Borosy András megjegyzéseihez. Uo. 166-167. o.

Ez utóbbi, immár helyes felismerés vezet el bennünket Ladányi vitaindítójának a megértéséhez. Ez, ahogyan most látom, *azért* nem értelmezhető a történettudomány olvasatában, mert *nem történettudományi dolgozat*. Egy olyan eszmerendszeren alapul, amely a miénknél, történészekénél sokkal zártabb és szigorúbban felépített. A korabeli Magyarországot, és ezen belül az 1400 körüli évekét, nem a medievisztika általános paradigmája szerint képezi le, hanem sajátosan egyéni, intuitív módon. Ladányi írása olyan világról szól, amely nem kapcsolódik közvetlenül a „tapasztalathoz", az írott emlékekhez. Összefüggő, rendezett, de bizonyos értelemben fiktív világ ez, amelyben a fogalmaknak is sajátos helyiértékük van. Az *universitas nobilium* például itt a „a nemesek gyűlését" jelenti, nem pedig, mint a számunkra, a „nemesek összességét",[2] a *congregatio universitatis nobilium* következésképp „nemesek gyűlésének a gyűlése". Ezt a világot nem is annyira nemesek és jobbágyok, mint „közszabadok", „propriusok" és más különös lények népesítik be, valahogy úgy, mint a mesebeli erdőt a lidércek és koboldok. Ennek a világnak is megvan a maga logikája és megvannak a maga törvényei, csak ezek a mi kutatói tapasztalatunk számára nem hozzáférhetők. Újraolvasva alighanem ki fog tűnni, hogy Ladányi írása *az ő saját vonatkoztatási rendszerében szemlélve* világos és logikus. Ez azonban, ismétlem, Ladányi külön világa, amelyből nincs közvetlen átjárás a miénkbe. Az okfejtését sem fogjuk megérteni addig, amíg sajátos észjárását magunkévá nem tettük.

Helytelen volna mármost azon töprengeni, kinek volt a vitában „igaza". A saját paradigmája szerint mindenkinek igaza volt. Azt ugyanis nyilván sohasem fogjuk megtudni, hogyan festett Magyarország „igazából" 1397-ben. Lehet, hogy úgy, ahogyan Ladányi képzeli, lehet hogy úgy, ahogyan mi; még az is lehet, hogy valamennyien tévedtünk. Lehet, hogy éltek akkoriban jóval különösebb lények is, mint a „közszabadok" vagy a „propriusok". A történettudomány szabályai szerint csak azoknak a létében szabad hinnünk, akikről forrásaink szólnak; a „közszabadok" és „propriusok" létében például nem. De csakugyan a tudományos paradigma-e az egyetlen út az igazság megismeréséhez?

[2] „Az universitas nem az azonos jog szerint élőket fogja össze, hanem egyszerűen gyűlést, összejövetelt jelent", HK 111. (1998) 625. Ladányi itt olyasféle spontán gyülekezetre gondolhat, amilyen például egy utcai baleset alkalmával keletkezik.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

BENE SÁNDOR–SZABÓ SÁNDOR

OKTATÁS JÓ ELMÉLKEDÉSRE

A XVII. század derekán keletkezett publicisztikai művek több esetben is komoly, néhol megoldhatatlannak tűnő feladat elé állítják a kutatókat. A kor gyakorlatában ezek az írások már nem köthetőek egyértelműen egy szerzőhöz: olykor egy egész „munkaközösség" dolgozott rajtuk, s a „szerző" csak nevét, esetleg álnevét adta a vállalkozáshoz, de az is előfordult, hogy időben több egymást követő szerző (szerzőgárda) vett munkába, írt át vagy egészített ki korábban készült iratokat. Az így létrejött kompozíciók azután a Rákóczi-szabadságharc idején szintén módosuláson mentek át, Forgách Simon és Ráday Pál publicisztikai törekvéseinek nyomán, s végül nem egyszer előfordult, hogy a dokumentumok XIX. századi kiadói is belenyúltak a szövegekbe, javításaikkal értelmezték (s néhol félreértelmezték) azokat.

Példa lehet erre a Péter Katalin által a különböző szövegrétegeket feltáró, bravúros elemzés kíséretében közreadott Siralmas könyörgő levél,[1] az ugyancsak általa publikált Országgyűlési pasquillus,[2] a máig rejtélyes kilétű „marseilles-i" Johann Heinrich Andtler Memoria belli című, az 1663–64-i magyarországi háborút tárgyaló pamfletje,[3] vagy akár a korábban (a Siralmas panaszhoz hasonlóan) Zrínyihez kötött Nádori emlékirat, amelynek autentikus voltát legutóbb R. Várkonyi Ágnes vonta – nagy meggyőző erővel – kétségbe.[4] Talán egyik irat sem vet fel azonban annyi megoldatlan problémát, mint a hol „Ráday-emlékiratnak", hol „Elmélkedésnek" nevezett dokumentum, „a XVII. század egyik legjelentősebb állampolitikai műve".[5] Az alábbiakban nem ennek újabb értelmezésével próbálkozunk, hanem a további szakmai diskurzus, az újabb értelmezési kísérletek alapját szeretnénk megvetni az irat közlésével. Az Oktatás jó elmélkedésre Magyarországnak romlott állapotja segedelméről ugyanis először (és utoljára) 1868-ban látott napvilágot Jókai Mór *A Hon* című napilapjában (!), s azóta nemhogy a komoly textológi-

---

[1] *Péter Katalin:* A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A „Siralmas panasz" keletkezéstörténete. Budapest, 1973. (Irodalomtörténeti füzetek, 83.)

[2] *Péter Katalin:* Köznemesi publicisztika, köznemesi politika a 17. század derekán. Az Országgyűlési pasquillus. In: *Uő.*: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Budapest, 1995. 152–180. o.

[3] Az 1665-ben Marseilles-ben megjelent mű (*Johann Heinrich Andtler:* Memoria belli Hungaro-Turcici inter Caesares Leopoldum primum et Mahometum IV) nyomtatott példánya nem maradt fenn. Kéziratos másolat: Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Kaprinay-gyűjtemény A XXXIII. fol. 198–222. Lásd róla *Bene Sándor:* Jöttem, láttam, s elmenekültem... Franz Friedrich Andtler gúnyirata Montecuccoliról. *Irodalomismeret*, 1993/1–2. 36–39. o.

[4] *R. Várkonyi Ágnes:* Történészvita Zrínyiről 1868-ban. In: A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére. (Szerk. *Gergely Jenő.*) Budapest, 2000. 627–640. o. (A továbbiakban: *R: Várkonyi,* 2000.)

[5] *R. Várkonyi,* 2000. 627. o.

ai problémákat felvető kritikai kiadásra, de a ma már gyakorlatilag hozzáférhetetlen lap folytatásos Tárcza-sorozatában fellelhető szöveg[6] egyszerű újraközlésére sem vállalkozott senki. Ez pedig azért meglepő, mert időközben sokan hivatkoztak rá, sőt, a Magyarország története tíz részes sorozata egyenesen meghatározó jelentőséget tulajdonított neki a XVII. századi politikai gondolkodásban: a Zrínyi Miklós környezetében formálódó újszerű, a vallási tolerancia és a közép-európai államokkal való együttműködés gondolatát előtérbe helyező politikai cselekvési program legjelentősebb dokumentumaként prezentálta az iratot.[7]

A szöveg szerkezetileg valóban Zrínyi Áfiumával mutatja a legközelebbi rokonságot. A vasvári béke után kialakult sanyarú helyzetet és kialakulásának okait ismerteti retorikus bevezető részében, majd rátér a megoldási lehetőségek taglalására. Sorra veszi a közelebbi és távolabbi nemzetekkel kötendő esetleges konföderáció esélyeit, alapos elemzés keretében fölsorolja a szóba jöhető pro és kontra érveket, végül az összefogásra biztat, hiszen a nemzet csak maga magát segítheti eredményesen, csak ilyen hozzáállás után számíthat külső segítségre.

Az irat a belső egyenetlenséget ítéli el a legkeményebb szavakkal, s egyúttal leleplezi az ezeket különféle „practikákkal" szító bécsi udvar mesterkedéseit. A német nem engedi harcolni a magyart, de maga sem védi az ország határait. A seregek vezetését idegenekre bízza, a tisztségeket idegeneknek osztogatja, sőt, „nem utolsó mestersége vagyon abban is", hogy igyekszik külföldön rossz hírünket kelteni. A megoldási javaslatok az elemzéshez igazodnak: „Három uttatt tanálok magunk segittségére: Első: Avagy Ország Gyűlésében megh egyezett értelemmel valo erős végezéssek által. Második: Avagy az előtt valo módokkal fegyver által valo kénserittéssel. Harmadik: Avagy pedigh más idegen Nemzetekkel valo szövedséggel, s- annak segétségével."[8]

Az irat minden lehetőséget körüljár, mérlegel. A lehetséges szövetségesek a következők: a török, a „német", a csehek és morvák, a lengyelek, a franciák, Velence, a pápai állam és a Német Birodalom (az „Imperium") egyes országai. A szerző látszólag nem foglal állást, az olvasóra bízza a döntést a választandó út kérdésében. Mindez természetesen csak a felszínen igaz: a kérdésfeltevések szekvenciájával, retorikai kidolgozásuk módjával igenis orientál, de ezt csak egy hosszabb elemzés keretében lenne értelme vizsgálni, amelyre a későbbiek során szándékozunk visszatérni. Ezúttal mindössze a problémát rögzítjük: a fenti tartalmi kérdések kivételével semmi sem egyértelmű, minden részlet vitatott az Elmélkedéssel kapcsolatban. Problematikus az irat műfaja, publicisztikai funkciója, célzott olvasóközönségének köre, a szerző (vagy szerzők) személye, keletkezésének időpontja és ideológiai, politikai „üzenete". Az alábbiakban mindössze az eddig megfogalmazódott véleményekre és a szövegkritikai problémákra szeretnénk röviden kitérni.

---

[6] Ráday Pál emlékirata 1705-ből. *A Hon*, 1868. 203–207., 209–213. sz. (szept. 4–10., szept. 12–17. reggeli kiadás) A közölt szövegváltozat részletes címleírását lásd alább.

[7] Magyarország története 1526–1686. (Szerk. *R. Várkonyi Ágnes.*) Budapest, 1985. II. k. 1148–1151 o. (Magyarország története. 3/II. k. Főszerk. *Pach Zsigmond Pál.*) A vonatkozó – Zrínyi száz napja című – fejezet szerzője: *R. Várkonyi Ágnes.*

[8] Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Kaprinay-gyűjtemény A XXXIII. fol. 90.

A szöveg első kiadója Ráday László volt, aki a péceli családi levéltárban bukkant rá az Elmélkedésre, s mint említettük, Jókai Mór lapjában közölte azt folytatásokban 1868-ban, szerzőjeként Ráday Pált tüntetve fel. A politikai áthallásoktól sem mentes szakmai vita már a közlés folyamán megindult. Először Asbóth János ismertette álláspontját a *Pesti Napló* hasábjain. Szerinte a szerző nem lehet Ráday Pál, mert ő 1677-ben született, míg az „emlékirat [...] csak 64 és 71 között kelhetett, amit ugyan nem vett észre sem közlő, sem a szerkesztőség, de észre veheti mindenki, aki figyelemmel elolvassa a szöveget, és a hazai történelmet csak nagyjából is ismeri".[9] Ráday László válaszolva az őt ért vádakra, Ráday Pál szerzőségét bizonyítandó, idézi Ráday Gedeont, Pál fiát: „Emlékezet Magyarország állapotáról – atyám saját kezeírása", jegyezte fel a kéziratok tudós rendezője. Tekintettel arra, hogy Ráday Pál a másolatokra mindig a „copia" szócskát jegyezte, amely e példányon nem volt található, Ráday László, Gedeonhoz hasonlóan, arra következtetett, hogy az Elmélkedés Ráday Pál munkája. Meggyőződésében az is erősítette Rádayt, hogy „... az érintett kézirat nem csupán én előttem [...] volt mind ez ideig ösmeretlen, hanem a történelemben évek óta s nagy sikerrel búvárkodó több hazai tudósunk, kik közül többeknek, jelesen Thaly Kálmán barátomnak is megmutattam az érdekelt kéziratot, oda nyilatkoztak, hogy az eddigelé előttök teljesen ösmeretlen – már pedig ha azt Ráday Pál csak lemásolta, alig képzelhetni, hogy annak eredetije vagy másolatja mind ez ideig napfényre ne került volna."[10]

Feltehetően a Rádayval diskuráló Thaly Kálmántól ered a cikk végén olvasható másik érdekes – és igencsak „szakmai" ízű, óvatos, a már felvetett hipotézisekhez mereven nem ragaszkodó – feltételezés is: „... én s a Hon szerkesztősége [...] nem abban helyeztük érdemét, hogy azt Ráday Pál vagy bárki más szerkesztette; hanem tartalma e münek az, melyet érdekesnek és figyelemre méltónak találtunk. Megengedem én, hogy e munka eszméi már a 64 és 71 közti időszakban is le voltak töredékekben írva, mert hiszen hazánk gyászos történetén egész a mai napig mint fekete fonal keresztül húzódik az alkotmánysértések sora – de hogy a munkát így, miként az a „Hon" tárczája jelenleg közli, Ráday Pál szerkeszté sajtó alá, ezt mindaddig állítani fogom, míg valaki meg nem fogja nevezni annak más és bizonyítékokkal igazolt szerzőjét."[11]

Asbóth János Még egyszer a „Ráday-ügy" című válaszcikkében a szöveg egyik évszámából következtet – korábbi véleményétől eltérően – az irat keltére: „tekintsed szabadságát 1679 Esztendőktül foghva Jeremiás Panaszaihoz hasonló halhatatlan inségit, melyet a Gyüllésben bé adván, meg sem olvastatott: e mai napigh sints könyebségek" – olvasható *A Hon* közlésében Horvátország sérelmeiről;[12] mindez Asbóth szerint „bizonyossá teszi [...] hogy az emlékirat 1681-ben kelt".[13]

A nagy tekintélyű történész, Szilágyi Sándor, a *Budapesti Közlöny* hasábjain kapcsolódott be a vitába. Ő sem ért egyet Ráday Pál szerzőségével, pontról pontra bizonyítva, hogy az Elmélkedésben felvetett problémák a Rákóczi-korra már aktualitásukat vesztet-

[9] *Pesti Napló*, 1868. 205. sz. (szept. 6., a mellékletben)

[10] *A Hon*, 1868. 208. sz. (szept. 11.)

[11] Uo.

[12] *A Hon*, 1868. 206. sz. (szept. 8.)

[13] *Pesti Napló*, 1868. 210. sz. (szept. 13.)

ték. A törökre és Erdélyre utaló célzások elévültek, a horvát viszonyok időközben szintén változtak. Az irat keletkezéséről úgy vélte, hogy az „az 1667-i besztercebányai gyűlésen mutattatott be".[14]

Pauler Gyulát is foglalkoztatta a bontakozóban lévő vita. Hozzászólásában ő hívta fel a figyelmet az Elmélkedésnek a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kaprinay-gyűjteményében található másolatára, amelyből kiderül, hogy az Asbóth érvelését alátámasztó 1679-i évszámot Ráday László a közlés során félreolvasta, mert a Kaprinay-gyűjtemény példányában e helyen 1649 szerepel. Pauler szerint az irat közvetlenül a vasvári békekötés után, még 1664-ben készülhetett. „A röpirat szerzője – a legnagyobb valószínűség szerint – Zrínyi Miklós, a költő, ha nem létezett egy más, vele rokon szellem azon korban, kinek emlékezete azonban végképp elenyészett." Felveti még Vitnyédy István szerzőségének lehetőségét is, szerinte azonban ennek ellentmond az irat vallási kérdésekben mutatott toleráns szemlélete.[15]

Néhány év elteltével – a Wesselényi-összeesküvésről írott könyvében – Pauler már más véleményt képvisel. Ekkor azt állítja, hogy az Elmélkedés 1668-ban keletkezett, hiszen a szövegben az olvasható, hogy a német hadak tíz esztendeje állomásoznak az országban, azok pedig szerinte 1658-ban jöttek be Magyarországra.[16] A szerzőség kérdésében a következőképp nyilatkozik: „a [bécsi] titkos levéltárban lévő példány azonban, mely ott mint Nádasdy műve őriztetik, meggyőzött tévedésemről" – tehát felülbírálja saját korábbi Zrínyi-attribúcióját, az országbírónak tulajdonítva a munkát.[17]

Kanyaró Ferenc, az invenciózus, de sok kérdésben megbízhatatlannak és elfogultnak mutatkozó kutató, kiadatlanul maradt kéziratos jegyzeteiben, ugyancsak állást foglal a kérdésben, mégpedig Zrínyi szerzőségét támogatva: „mi Pauler Gyula (Wesselényi Ferenc és társai... stb I., 188–192) contra Pauler Gyula perében (Századok, 1868, 584–586) az utóbbinak adunk igazat. [...] az Oktatásról, Pauler nézetével szemben, kritikai kiadást szándékunk közzé tenni, melyben ki fogjuk mutatni, a kitűnő historikus, de kevésbé szerencsés irodalomtörténész feltűnő állításainak teljesen tarthatalan voltát."[18]

Kanyaró ugyanakkor – ha soha nem is bizonyította Zrínyi szerzőségét, s az ígért kritikai kiadással sem készült el – megfontolandó, sőt döntőnek tűnő érveket hozott fel Nádasdy szerzősége ellen.

Ráday Pál monográfusa, Gorzó Gellért 1915-ben megjelent könyvében az irat szerzőségének kérdését nyitva hagyja, keletkezési időpontjával kapcsolatban pedig elismétli a már megcáfolt tévedést (a rosszul olvasott „1679-i" évszám alapján).[19] A költői művek

---

[14] *Szilágyi Sándor:* Egy politikai röpirat a XVII. századból. *Budapesti Közlöny*, 1868. 214. sz. (szept. 18.)

[15] *Pauler Gyula:* Gróf Ráday László. *Századok*, 1868. 584–586. o.

[16] *Pauler Gyula:* Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. Budapest, 1876. I. k. 188–192. o. (A továbbiakban: *Pauler*, 1876.)

[17] *Pauler*, 1876. I. k. 192–193. o.

[18] Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, kézirattár (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Secţia Colecţii Speciale) Ms. U. 1346. 188r. Az idézetet *Nagy Levente:* Zrínyi Miklós műveinek recepciója a XVII–XVIII. századi Erdélyben c. PhD disszertációjából (kézirat, 1998) vettük át. (A továbbiakban: *Nagy*, 1998.)

[19] A szerző ismerteti az Asbóth–Ráday sajtóvitát, leszögezi az iratról: „kétségtelen, hogy nem Ráday Pál munkája", valamint kifejti saját elképzelését: „A német segítségben való meggyőződéses kételkedés, a törökbe vetett kizárólagos bizalom, a nádorság árnyékká válása miatti panasz, a guberniumok sérelmes felállítása, a pénzügyi lezüllés, mind-mind a Thököly-kor beköszöntésének előhírnökei. [...] Minthogy az Emlékirat egy-

után Zrínyi prózai munkáinak kritikai kiadására készülő Négyesy László felvette ugyan anyaggyűjtésébe az Elmélkedést (mint „Zrínyinek tulajdonított röpirat"-ot),[20] de a későbbiekben nem foglalkozik vele, feltehetőleg azért, mert nem látta bizonyíthatónak az attribúciót. A Zrínyi-próza kiadását végül meg is valósító Markó Árpád 1939-ben hasonló következtetésre jut: „...azt hiszem, nem tévedek, ha nem ismerem fel ebben az írásműben sem Zrínyi kezét".[21] Esze Tamás 1954-i tanulmányában ugyancsak elvitatja Zrínyitől a szerzőséget, és az Elmélkedést mindössze „a kezdeti kurucság egy igen értékes és érdekes támadó-védekező irataként" jellemzi. Koncepciója szerint a szöveg már nem vág egybe a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájának pragmatikus szempontokat előtérbe helyező gondolkodásmódjával; az Elmélkedés régebbi, a szabad királyválasztásra és az Aranybulla ellenállási záradékára alapozó gravaminális szemléletet tükröz, a fejedelem feltehetően ezért nem járult hozzá tervezett 1705-i kiadásához.[22]

Összefoglalóan annyit állapíthatunk meg, hogy a történészek és az irodalomtörténészek álláspontja – az óvatosság minden hangoztatása mellett – jelentősen eltér egymástól a szerzőség (s némileg a datálás) kérdésében. A történeti kutatások jelen állása szerint az Elmélkedés 1664 őszén, a vasvári béke és – valószínűleg – Zrínyi halála, november 18. között keletkezett, gondolatmenete kialakítására komoly befolyása lehetett Zrínyi Miklósnak, sőt, az irat az ő új, a megváltozott feltételekhez igazodó, hosszú távra tervező koncepcióját vázolja a közép-európai országok lehetséges konföderációjáról, a politikai kivárás és a felkészülés, az erők összefogásának szükséges voltáról. E véleményt a legszuggesztívebben az irat tartalmi kérdéseinek elemzésével behatóan foglalkozó R. Várkonyi Ágnes fogalmazta meg, több jelentős tanulmányában,[23] amelyek hatással voltak az újabb irodalomtörténeti összefoglalásokra is.[24] Ezzel szemben az irodalomtörténeti kutatás hagyományosan inkább a későbbi datálásra és Vitnyédy István szerzőségének felvetésére hajlik, Pauler Gyula ezt kizáró „érvének" elutasításával. Pauler ugyanis, mint már utaltunk rá, úgy nyilatkozik: „Vitnyédyt lehetne még az irat szerzőjének tartani, ha annak – minden hősiség mellett higgadt hangja, buzgalma mellyel a vallásos kérdést érinti, és azon nyilatkozat, hogy nem ismer vezérnek való férfit a magyarok közt – e feltevést meg nem cáfolná. Vitnyédy vagy bárki más, Zrínyi Miklósra mutatott volna, mint vezérre, és csak egy ember nyilatkozhatott közvetlenül a vasvári béke után, úgy mint itt olvassuk, maga a szerény Zrínyi Miklós."[25]

---

szer 1679-i eseményre utal, legvalószínűbb, hogy mindjárt a Thököly-felkelés kezdetén íródott." *Gorzó Gellért:* Rádai Ráday Pál. Budapest, 1915. 69. o. (A továbbiakban: *Gorzó,* 1915.)

[20] A jegyzetet idézi *Kovács Sándor Iván:* Négyesy László kísérlete Zrínyi prózai műveinek kiadására. In: Zrínyi Miklós Prózai művei. (Négyesy László hagyatékából s. a. r. *Kovács Sándor Iván.*) Budapest, 1985. 16. o. (Zrínyi-Könyvtár I. Főszerk. *Klaniczay Tibor.*)

[21] Zrínyi Miklós Prózai munkái. (Kiad. *Markó Árpád.*) Budapest, 1939. 355–356. o.

[22] *Esze Tamás:* A Rákóczi-kor publicisztikája. *Irodalomtörténet,* 1954. 22–23. o. (A továbbiakban: *Esze,* 1954.)

[23] *R. Várkonyi,* 1985. és 2000. mellett lásd *Uő.*: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. *Századok,* 1972. 627–632. o.; *Uő.*: Erdélyi változások. Budapest, 1984. 235-238. o., valamint *Uő.*: A üzvész tanúi. In: *Uő.*: A tűzvész tanúi. Budapest, 1995. 133–144. o. (A továbbiakban: *R. Várkonyi,* 1995.)

[24] Lásd pl.. az Új Magyar Irodalmi Lexikon. (Főszerk. *Péter László.*) Budapest, 1994. II. k. 1505–1506. o. szócikkét Hargittay Emiltől: „Oktatás Magyarország romlott állapotja segedelméről való elmélkedésre: politikai programirat. A vasvári béke (1664 aug. 10.) és Zrínyi Miklós halála (1664. nov. 18.) között keletkezett".

[25] *Pauler,* 1868. 585. o.

Kivéve – tehetjük hozzá – ha az irat 1664. november 18. után keletkezett, amikor már nem volt kire mutatni. Az Elmélkedéssel legújabban foglalkozó Nagy Levente belső, tartalmi érvekre hivatkozva meggyőzően igazolja: a terminus post quem az utolsóként említett konkrét esemény, a vasvári békekötés,[26] a terminus ante quem pedig nem lehet későbbi, mint 1669., mivel az ellenzéki mozgalmat megosztó vallási ellentétek ez év áprilisában már nem aktuálisak, hiszen I. Rákóczi Ferenc a sárospataki gyűlésen minden lényeges pontban teljesíti a reformátusok és evangélikusok követeléseit.[27] Ennél szűkebbre vonni az időhatárokat az iratból kiindulva nem lehetséges. (Az a tény, hogy az irat Zrínyi halálát nem említi,[28] még nem bizonyítja, hogy előtte kellett volna keletkeznie – más volt a tárgy; olvashatunk viszont célzást arra a bécsi tanácskozásra, ahova Zrínyi Miklós már nem mehetett el, s ahol a magyar tanácsosoknak egyszerűen bejelentették a vasvári békekötés szükségességét: erre az irat mint komoly közjogi sérelemre utal.)[29] A szerzőséget illetően Nagy Levente szintén Vitnyédyre gyanakszik; mint írja: „Vitnyédy is igyekezett aktívan részt venni a protestánsok és katolikusok összebékítésében, és ezért elvállalta, hogy közvetít Báthory Zsófia és a felvidéki protestánsok közt. A Vág-melléki és dunántúli protestánsok sérelmére való utalás mögött szintén Vitnyédyt sejthetjük, akit ekkor élénken foglalkoztatott ez a kérdés."[30]

---

[26] „Isten nyakokban vetvén az Pogányok ellen valo diadalmot Lévánal, és Szent Godhardnál le tévék Susát, hogy ne kővethesse győzedelmét, neheztelinek rea, hogy olly probát tett, nemis tartták nyérességnek, őrömét megh nem lövék. Montecucul[us] nyereségét valoban nagy őrömel s- ádgyú dőrgéssekel érték; de miért? azert hogy nem kővette az győződelmet, ha nem csak annyit cselekedet, az mennyi az Magyar megh romlássára csinalando békességre lehetett, elegedendő munitiója, és Éllésse lévén, s- nem prosequálta, mert bár megh engedtessékis az, hogy az nap, vagy más nap mellyen az harcz vólt, nem lehettett az győzedelmet tovább követni, menthetetlen mindazáltal az egész világnal, midőn bizonyossan megh tudta nagy vesszedelmét az Ellenségnek, Munitiója, Éllésse bőven jőtt, s- ám víganis patogattatthatta Adgyuit vendégeskedésékkor: el lévén végezve Esztergam feli az Ellenségh uttán mennyen, hátra hagyván az Dunán által az Főldet pusztítani siette, hogy ott készűlet nem lévén, visszont azal menthetne magát, azomban az gyalázatos békessék koholásának lenne vége. Ez à szép szabadság, mellyel szabadon fogyasztatik ez az Nemzett." Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Kaprinay-gyűjtemény A XXXIII. fol. 88.

[27] „Az Relligioban, az kik edigh okot adtak, és Tagjainkat magok erszénye tőltéssére az Relligio szine alatt egy más ellen fel ingerlettik, és már Országunk dolgait forgattó első kocsissoka lettek, zaboláztassanak megh az Pápisták résszérűl. Az Evangelicusok résszérűl az Rakoczy Ház kénszerittessék az kőz joért visza adni, az elvett praebendakott az Praedikátorok[na]k, az Vágh mellett valók[na]k adassék valamelly módon, az mint az Dunántúl valok[na]k is, az kik legh inkab megh bántattak ellegedendő Ellégh téttel. Ez uttán az ki Relligiobéli haborgattást inditt, kemény mind kétt résszről szabad akarattbul valo bűntettés végeztessék." Uo. fol. 93.

[28] *R. Várkonyi,* 1995. 139. o.

[29] „Az Magyaroktul penigh az magokat illettő dolgokis titkoltatnak, s- mások végeznek az eő megh maradásók szine alatt veszedelmekre, s- midőn mindent megh koholtak. Valahány Magyart őszve hínak idegen Országban nagy larmát csinálnak, azomban à mit elvégeztek, abul csak igen valamit elejekben vetnek, nem Tanácsokat, avagy tecsésseket vévén, hanem csak hogy tudgyák, hogy megh akarják végezéseket cselekedni. Ha kesservessen szolanak ellene, vagy megh csufföltatnak, vagy megh rivogattattnak, vagy az dolgokat ki pallástőllyák, hamis szint csinálvan nékik uttullyára jo szótt adnak, sokat igérnek, mindenekben ellenkezőtt cselekesznek, az egész keresztény Világban el hirdetvén az Magyar Tanács elvégeszte; adna Isten látna ez Világh az Magyarok Tanácsát, s- aztis mint kővettik, s- mint bántak, s- bánnak az Magyar Nemzettel, nem szabad Ország azért, hanem minden szabadság kivűl valo Országnalis elvetettyebb, ki az meddigh tart benne, csak arra tartattik, hogy fontonként gyalazatos békességnek csinalássára mások[na]k eladassék, s- ennek palásztya alat valamennyi ideigh eők békességhben maradgyanak; adna az mennybéli Isten, nyitnák fel szemeket az tőbb szabad Országokis." Uo. fol. 88–89.

[30] *Nagy,* 1998.; a szerző jegyzete Vitnyédy közvetítő tevékenységéről: „Forgách Ádám levele Kiss Imréhez Báthory Zsófia gyóntatójához. Történelmi Tár, 1901. 338. o.; vö. *Payr Sándor:* Muzsajai Wittnédy István. *Protestáns Szemle*, 1905. 523. o. A protestáns-katolikus egyezkedés már korábban, még 1664 őszén kezdődhetett és nem kisebb egyéniség vállalt benne részt, mint Rottal János." Vitnyédy 1665-i aktív politikai tevé-

Vitnyédy szerzőségét stíluskritikai megfontolások alapján az irodalomtörténeti kézikönyv vonatkozó fejezetének írója, Bán Imre is valószínűnek tartotta: „[Az Elmélkedés] szerzője ismerte Zrínyi gondolatait és írásait, különösen a Montecuccoli ellen írt röpiratot és az Áfiumot. Ez utóbbit követi midőn az egyes külföldi országokat mérlegeli abból a szempontból, hogy milyen segítséget nyújthatnának a magyarságnak. A különösen erős Zrínyi-hatás és az erősen prókátori stílus feltételezhetővé teszi Vitnyédy szerzőségét."[31]

Az eddigieket magunk is kiegészíthetnénk további érvekkel. Vitnyédy kardcsörtető, hebehurgya természetét például a szakirodalom jó része tényként fogadta el, azon ötlete nyomán, amellyel Lipót császár elfogatását célozta egy meggondolatlan pillanatában – elég azonban hiányosan kiadott levelezését átlapozni ahhoz, hogy meggyőződjünk róla: a század egyik legnagyobb formátumú, a vallási kérdésről igenis higgadtan gondolkozó politikusával állunk szemben, akinek államelméleti műveltsége, fennmaradt könyvtárjegyzéke tanúsága szerint, nemhogy vetekedett a Zrínyiével, hanem bizonyos tekintetben meg is haladta azt. Pauler Gyula azon érve sem meggyőző tehát, amely vallási türelmetlenséget vet a soproni ügyvéd szemére.

A könyvjegyzék egyik – azóta sem tisztázott provenienciájú – tétele: „Magyar Orszagnak allapotyarol tanaczlas".[32] Nagy a gyanúnk, hogy a címvariáns mögött az Elmélkedés egyik másolati vagy esetleg eredeti példánya húzódott meg.

A datálást illetően pedig komolyabban veendőnek tartjuk az irat címében említett főméltóságviselők koordinátáit. A cím együtt említi Lippay György esztergomi érseket, Nádasdy Ferenc országbírót és Zrínyi Péter horvát bánt. Elképzelhető ugyan, hogy a címet csak később, jóval a keletkezés után illesztették a szöveg elé, de az is, hogy a szöveg valóban az említettek tanácskozására készült, vagy annak nyomán fogalmazódott meg. Márpedig az az intervallum, amelyben a cím igaznak bizonyul, mindössze egy szűk esztendő: Zrínyi Péter 1665 elején kapja meg báni kinevezését, Lippay pedig 1666 januárjában már halott.

Végül, a műfaj kérdésében, elfogadhatónak tartjuk ugyan a szakirodalom „politikai programirat", „politikai programtervezet" definícióját,[33] de csak némi módosítással. A szöveg bizonyos, egyes szám első személyű helyeiből nyilvánvalóan kiderül, hogy egy tanácsadó, „tanácskozó" irat (consultatio, „tanácslás") szándékos, publicisztikai célú kisziváro gtatásáról van szó, azaz a nemzet közvéleményének megszólításáról, méghozzá nem affirmatív módon, az Áfiuméhoz hasonló retorikával, hanem a döntések alternatíváit nyitva hagyva, pusztán a sorrenddel orientálva az olvasót/véleményformálót. Álláspontunk szerint semmiképpen sem Zrínyi-szöveg az Elmélkedés, de tekintettel arra,

---

kenysége, a franciákkal folytatott tárgyalásai ugyancsak megerősítik, hogy köze lehetett az Elmélkedés összeállításához: a francia kapcsolat szervezésének menete mintha az iratban megfogalmazott alternatíva pontjaira rímelne, a Vitnyédy által Gremonville bécsi francia követnek 1665. június végén átadott francia–magyar szövetségi tervezet pedig egyértelműen rokonítható az Elmélkedés franciákkal kapcsolatos politikai állásfoglalásával. (Megjegyzendő: itt sem Vitnyédy egyszemélyes alkotásáról, hanem a szervezkedés vezérkarának közös tervezetéről van szó, akárcsak az Elmélkedésben!) A tervek kontextusáról lásd *Jean Berenger*: Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején (1664–1668). *Történelmi Szemle*, 1967. 275–291. o. (Az említett tervről különösen 281–284. o.)

[31] A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. (Szerk. *Klaniczay Tibor.*) Budapest, 1964. 277. o.

[32] Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron 1535–1721. (Hrsg. *Tibor Grüll et all.*) Szeged, 1994. 308. o.

[33] Lásd R. *Várkonyi*, 1972. 627. o.

hogy valóban Zrínyi gondolatait variálja s próbálja az új kihívásokhoz applikálni, feltétlenül autentikus Zrínyi-olvasatnak kell tekintenünk, amelynek kommunikációs státusát, műfaját és ideológiai kontextusát csakis a különböző korokból származó, de helyzetüket tekintve hasonló Zrínyi-olvasatokkal (Nádori emlékirat, Siralmas panasz) összevetve lehetséges pontosabban megállapítani.

Ennek első lépéseként adjuk most közre az Elmélkedés szövegét, örömmel teljesítve a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőjének kérését, aki együtt szerette volna közölni a jelen szám tanulmányai által hivatkozott forrásokat, s egyúttal törleszteni, legalább részben, a filológia adósságát a „Ráday-emlékirat" körül. Hangsúlyozzuk azonban, hogy publikációnk nem kritikai kiadás (erre a későbbiekben teszünk majd kísérletet), hanem mindössze a kritikai kiadás munkálatainak egyik fázisát képviseli. Az alább következő szöveg a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található másolat betűhű átírása. A kézirat címe:

Jo Emlékezettű Magyar Országhi Palatinus Wesselyény Ferencz, n[a]gy Esztergami Érssek Lippay György s– Judex Curiae Nadasdy Ferencz, és Horváth Országhi Bán Zrinyi Péter Haza fiusságoktul viseltettvén Nemett Nemzett igája ala vetett Haza szabaditassára valo Elmélkedéssek[34] (Ezt a továbbiakban **e**-nek nevezzük.)

Az Elmélkedésnek másik két kéziratos másolata is ismert:

Vastag Pór Fiak[na]k (Az OSZK Kézirattárában, Tunyogi József gyűjteményében találta a csonka másolatot Nagy Levente, akinek itt köszönjük meg, hogy doktori disszertációjának kéziratát rendelkezésünkre bocsájtotta; a cím valójában az elveszett első lap őrszava. A továbbiakban: **o**.)[35]

Igaz magyar hazafiuságú Néhai Jó emlékezetü Mlsgos Veselényi Ferencz, Magyar országi Palatinus; s hasonlo szivü, s hazáját igazán szerető Néhai Esztergomi Érsek Lippai Györgj; s nem külömb vérü, Néhai Mlsgos Groff Nádasdi Ferencz Judex Curiae, és nehai Gróff Zrinyi Péter Horváth országi Bán egyenlő értelemmel Hazájok Nyomorult sorsán busakodó szivbül lött, és azok kedvéért, kikben valamely szikrája az igaz magyarságnak lengedez, irásban fel tött oktatási. Melyet Méltósághos Fejedelem Felső Vadászi Rákoczi Ferencz örök emlékezetül nyomtattatott ki Lőtsén 1705-ben (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött példány, a továbbiakban: **m**.)[36]

Létezik az iratnak egy korabeli német fordítása, továbbá tudomásunk van a szakirodalomból egy töredékes másolatról is,[37] amelynek azonban egyelőre – többszöri érdeklő-

[34] A címsort megelőzően más kézzel latin cim az irat fölött: Medi[t]ationes Hung[aricae] idiom[atis] conscriptae, de Jugo, quod deplorant Hungari, nec excutere possunt, circiter de a[nn]o 1700. conscriptae [az évszám javítva ebből: 1600]. A jelzetet lásd a 8. jegyzetben!

[35] OSZKK Fol. Hung. 1118. fol. 22r–55v.

[36] MTAKK Ms. 10.365. A katalógusban mint „magyar nyomtatvány másolata" szerepel, nyilván a címlap állításának kritikátlan elfogadása miatt.

[37] „Az Elmélkedés eredetije is elveszett vagy lappang. Szerencsére többen lemásolták. Német fordítását a bécsi levéltárban őrzik, 1670-ben szállították oda több elkobzott irattal együtt. [...] Egyik töredékes példánya az Országos Levéltárat ért belövéseket is megúszta." Ez utóbbi „másolattöredék Véghelyi Dezső gyűjteményében porosodott". *R. Várkonyi* 1995. 134., 136. o. (jelzetet sajnos nem ad). A MOL Véghelyi-gyűjteménye R 284, 10/4 (Vegyes iratok) tételének átnézése nem hozott eredményt. A német fordítás lelőhelye: Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten Specialia Fasc. 312. Konv. A. Nadasdysche Aufsätze fol. 109–161.; címe: Hailsambe Erinnerung, wie dem untergebende Stand des Königreichs Ungarn zu helffen were. A jelzetért és az irat másolatának elkészítéséért Dr. Fazekas Istvánnak tartozunk köszönettel.

dés és kísérlet ellenére – nem sikerült a nyomára bukkannunk; ennek feltárása, valamint a német és a magyar szövegváltozatok összevetése a kritikai kiadás feladata lesz.

Végül külön figyelmet érdemel a múlt századi publikáció kéziratos példánya, pontosabban a példány eltűnése. Jókaiék szerkesztőségéből az irat valószínűleg visszakerült a péceli családi levéltárba. Gorzó Gellért Ráday Pálról szóló munkájának végén közli „Ráday Pál saját kezűleg összeállított könyvjegyzékét (négy folio lap a Ráday könyvtár levéltárában), mint becses művészettörténeti és személyi adalékot".[38] Ezen katalógus VIII. fejezetének (Catalogus manuscriptorum) 15. tétele a következő címet viseli:

Igaz Magyar hazafiságú néhai jó emlékezetü Mlsgos Veselényi Ferencz, Magyar országi Palatinus s hasonló szivű s' hazáját igazán szerető Néhai Esztergomi Érsek Lippai György, s' nem külömb vérü, néhai Mlsgos Groff Nádasdi Ferencz Judex Curiae és néhai Groff Zrinyi Péter Horváth Országi Bán egyenlő értelemmel hazájok nyomorult sorsán busakodó szivbül lött, és azok kedvéért, kikben valamelly szikraja az igaz Magyarságnak lengedez, irásban, föl tött oktatások, mellyek Méltósághos Fejedelem Felső Vadászi Rákoczi Ferencz örök emlékezetül nyomtottatt ki Lőtsén 1705-ben. Hung. (A továbbiakban: **r**.)[39]

A Hon-ban megjelent közlés óta semmit sem tudunk erről a kéziratról. A Ráday Pál iratai című kötetben nem találjuk nyomát,[40] sőt, azóta még a Gorzó hivatkozta katalógusnak is nyoma veszett a Ráday Gyűjtemény állományából. Az utolsó, aki említi, Esze Tamás, a Ráday Gyűjtemény egykori igazgatója, már idézett 1954-i tanulmányában – kérdéses azonban, nem emlékezetből hivatkozott-e a műre, hiszen utalásai meglehetősen pontatlanok. Lőcse helyett például Bártfát említi tervezett kiadási helyként, s arról is tudni vél, hogy „a kézirat már nyomdában is van", mikor a fejedelem megtiltja kiadását – kérdés, honnan tudta ezt a szerző?[41] Talán ő is csak következtetett, mint Thaly Kálmán? R. Várkony Ágnes írja: „[nyomtatott] példány tudtommal máig nem került elő. Esze Tamás történetíróval sokat beszélgettünk róla. Szerinte csak kiszedték, de nyomtatását letiltották, vagy a már kinyomtatott példányokat megsemmisítették."[42]

A Jókai szerkesztette napilapban megjelent változat nyilvánvalóan ezt az azóta eltűnt kéziratot vette alapul, s azt némileg modernizálva, a rövidítéseket feloldva közölte. Az itt olvasható címvariáns:

Igaz magyar hazafiuságú néhai jóemlékezetü méltóságos Vesselényi Ferencz, magyarországi Palatinus, s hasonlószivű s hazáját igazán szerető néhai esztergomi érsek Lippai György s nem különbvérü, néhai méltóságos gr. Nádasdy Ferencz Judex Curiae és nehai gróf Zrinyi Péter horvátországi Bán egyenlő értelemmel Hazájok nyomorult sorsán busakodó szivbül lött és azok kedvéért, kikben valamely szikrája az igaz magyarságnak lengedez, irásban feltött oktatási, melyet méltóságos fejedelem felső vadászi RÁKOCZY FERENCZ örök emlékezetül nyomtattatott ki Lőcsén 1705-ben[43]

---

[38] *Gorzó*, 1915. 161. o.

[39] *Gorzó*, 1915. 177. o.

[40] Ráday Pál iratai. I. k. (Kiad. *Benda Kálmán–Esze Tamás–Maksay Ferenc–Pap László*.) Budapest, 1955. II. k. (Kiad. *Benda Kálmán–Maksay Ferenc*.) Budapest, 1961.

[41] *Esze*, 1954. 23. o.

[42] *R. Várkonyi*, 1995. 136. o.

[43] Vö. a 6. jegyzettel!

A kéziratok egymáshoz való viszonyát a további kutatásoknak kell majd tisztázniuk; megnyugtató módon a stemmát felállítani nem lehet, ameddig a bécsi és a csak hivatkozásból ismert Országos Levéltárbeli másolat elő nem kerül. Az eddigi ismereteink alapján levonható következtetés: a lappangó eredeti kéziratról több másolat készült. Az egyik másolatról változtatás nélkül, kevés tollhibával készült egy újabb, XVIII. századi másolat (**e**), amely a Schmitt Miklós (1707–1767) nagyszombati jezsuita rektor által történeti műveihez gyűjtött anyagból került annak halála után Kaprinay István birtokába.[44] (Tudomásunk szerint Schmitt, megjelent műveiben, nem hivatkozott a lemásolt iratra.[45]) Az **o** másolat XVII. századi; eredetileg ez is a feltételezett őspéldányról készült, de egykorú kéz több helyütt belejavított, felismerhetetlenné téve egyes részeket, másokat pedig beillesztve – ez a másolat tehát az irat „élő" voltának, további formálódásának bizonyítéka. Az **m** és **r** másolatok XVIII. század elejiek, a feltehetően Ráday Pál által előkészített, de meg nem valósult kiadás dokumentumai (az **e**-hez és az **o**-hoz képest is modernizálnak, értelmeznek; alapjában véve azonban az **o** javításokkal bővített rétegét veszik át). Szinte kizárt a lehetőség, mégis illik megemlíteni: elméletileg az is feltételezhető, hogy az Elmélkedés néhány példánya mégis nyomtatásra került, ám ebből oly kevés készült, hogy maga Ráday Pál (s az **m** példány alapján feltételezhetően még valaki) is szükségesnek tartotta lemásolni vagy lemásoltatni.

Közlésünk alapját az Egyetemi Könyvtár másolata képezi. Ez ugyan időben a legkésőbbi, véleményünk szerint mégis ez őrizte meg az Elmélkedés eredeti alapszövegéhez legközelebb álló változatot. A betűhív átírásban a kézirat oldaltördelését félkövér szögletes zárójelben jelöljük. A kézirat eredeti számozásában egy apró következetlenségre találhatunk, nevezetesen a 131. oldalszám kétszer is szerepel – ezt **[131a:]**-val, illetve **[131b:]**-vel jelöltük. A kis- és nagybetű-használatot, a helyesírási következetlenségeket változatlanul hagytuk – ahol a betűméret és -fajta nem egyértelmű, a mai helyesírást követtük. Ugyancsak megtartottuk az egybe- és különírást, a kötőjeles írásmódot. Egyes betűformákat (hajtott ékezetes à, è, ò) ugyancsak meghagytunk a kéziratban olvasható formában, s nem írtuk át a megszokottabb aposztrófos módon (a', e', o'). Az I és J betűk esetén sem törekedtünk egységesítésre (Isten – Jsten). A szövegben kétféle zárójel található. A kerek zárójelek (::) a szöveg saját zárójelei. A szögletes zárójelek közül a félkövér az eredeti kézirat lapszámozását, a normál a közkeletű rövidítések feloldását jelzi. Pl.: fiakk = fiak[na]k. A jegyzetekben a szögletes zárójel mindig kommentárt, értelmezést, azaz az általunk adott szövegjavításokat kísérő megjegyzéseket jelzi; a csúcsos zárójel az eredetiben látható törlést, azaz a másolótól eredő változtatást mutatja (ahol olvasható a kihúzott-megváltoztatott alak, ott kurzívval szedjük, ahol nem, ott kipontozással jelöljük). A tollhibákat, nyilvánvaló elírásokat értelemszerűen javítottuk – természetesen a többi, már feltárt kézirat segítségével, az ezekben olvasható szövegváltozatokat azonban nem közöljük, hiszen ez majd a kritikai kiadás feladata lesz.

---

[44] A Kaprinay-gyűjtemény A (folio) sorozatának XXXIII. kötetében, az előzéklapon olvasható bejegyzés: „Collectanea R. P. Nicolai Schmidt e S. J. Pertinet ad P. Stephanum Kaprinay, ei a morte Collectoris donata". A kötet az Elmélkedés mellett nagyrészt Thököly-korabeli iratokat tartalmaz (kiáltványokat, Thököly leveleinek másolatait a császárhoz és a pápához címezve, Szirmay István beszámolóját bécsi küldetéséről stb.), kivéve az 1665-i Andtler-művet az 1663–164-i magyarországi török háborúról. Vö. a 3. jegyzettel!

[45] *Nicolaus Schmitt*: Palatium Regni Hungariae. Kassa, 1739.; *Uő.*: Archi-episcopi Strigonienses. Nagyszombat, 1758.

Az Elmélkedés betűhív átiratát Bene Sándor vezetésével a Károli Gáspár Református Egyetem Zrínyi-szemináriumának hallgatói készítették. A szeminárium tagjai: Balogh Judit, Hízó Csilla Mercédesz, Lövey Gábor, Markó Zsuzsa, Medgyes József Karsa, Meszlényi Zsolt, Nagy Emese, Pap Endre, Polgár Emese, Szabó Sándor.

[83:] Jo Emlékezettű Magyar Országhi Palatinus Wesselyény Ferencz, n[a]gy Esztergami Érssek Lippay György s- Judex Curiae Nadasdy Ferencz, és Horváth Országhi Bán Zrinyi Péter Haza fiusságoktul viseltettvén Nemett Nemzett igája ala vetett Haza szabaditassára valo Elmélkedéssek.[46]

Oktatas.
Jo Elmélkedésre Magyar Országhnak romlott állapottya segedelmérűl.

1. Az Magyar jo állapottyában mi vólt?
2. Mire juttott ahoz képest?
3. Mégh mire jutthatt?
4. Kik által nyomorodott így megh, s mi módon?
5. Mint segitethettik maga által?
6. Mint mások által?
7. Mellyik utt bátorságossab à segitségre?

Utulso romlasában foroghván az valaha mások[na]k rettentéssére dűcsűsségel tűndőklő Magyar Nemzett, hogy igaz Fiai ezen igye fogyott allápottyokbanis, tartozot hűségeket hazájokhoz megh mutassák, méltán erejekel, és elméjekel faradozni kénszerittettnek, hogy megh orvoslássának uttyátt fel találllyák, és ne legyenek olly el vettett elmével, hogy nem csak oktalan állatok modgyára nyőgessel mennyenek előbb szabadságok, az után magok fel mészárultattassára. Hanem más Nemzeteknek peldaját forgatván, kik hassonloképen sulyos Jga, s- Elnyomás alatt lévén, mind adigh fáradoztak, mighlen magok[na]k segedelmet találtak; mi is mindenek előtt fel találhatto uttakat elkővessűnk segedelműnk kereséssére: kiváltképen igyűnknek igassagában bizván, J[ste]nnek segedelméhez bátorságossabban follyamodhattunk: holott az mi illy keserves igyűnknek oka semmi nem egyéb, hanem Eleinknek jo érdemével, vérével, s- emberségével szerzett szabadságunk, Hazánknak sziros[47], és hasznos gyűmőlcsős Termékenysége, kit az telhetetlen birodalmu Szomszédságh irigyelvén, magát oltalmazván, minket emésztvén, fogyasztván részében Országunkat, más részéb[en] az mi életűnket elfoglalni szándékozik. Sokat segitett ezekhez Jstentűl bűneinkért reánk bocsátott Ostora, az mi magunk kőzétt valo egyenetlenség; melly ha az uttanis uralkodik kőztűnk, minden el-

[46] A címsort megelőzően más kézzel latin cím az irat fölött: „Medi[t]ationes Hung[aricae] idiom[atis] conscriptae, de Jugo, quod deplorant Hungari, nec excutere possunt, circiter de a[nn]o 1700. conscriptae" [az évszám javítva ebből: 1600].

[47] sziros [értsd: zsíros, jav. ebből: siros] e

mélkedések s- faradságok haszontalanok: Legh elsőbb, s- főbb segéttő Eszközűnk azért nékűnk az egyenlő értelembűl származó igaz akaratt. Ha egyiránt értő elmével akarjuk, bizonyos reménységűnk lehet az jo kimenetelrűl, továb valo igyekezetűnknek.

Im egyenetlenséget főlőtteb titkos mesterségekkel sok űdűtűl foghva éllegeti köztűnk, az mi oltalmunkat névei viselő Szomszédság (:Németh:) s- legh fővebb eszköznek tarttya az vallásban valo jdegenségeket, melly által mégh edigh minden **[84:]** szándékját véghez vitte, hol az Pápisták[na]k kedvezvén s- némelly igyekezetett azzal segétvén hol az Evangelicusok[na]k hizelkedvén szines engedelmekel az által az Coronát már három izben megh nyervén: kiknek ha csak távul egyességeket saidithattyais, kész Eszköznek tartya az Papságot; kik kőzőtt à Nemessi vért tellyeségessen azért nyomta el, hogy mint nem sajáttyokat, ne legyen mért Országok elvesztését bánni, az porbul felemelt vastag Pór Fiaknak.

Más egyenetlenségetis[48] nevel, s- elegyít[49] Nemzetűnkben ezen Szomszédság (:Nemeth:) Egyházi, és Uri Rendek kőzt egymás ellen űstőkőllvén;[50] hassonloképen az Uri rendet az Nemesség ellen, és mind à harom rendeket az Várossi rendek ellen; az mint jol megh visgálvan az 1608. Esztendőtűl foghva valo Országh Gyűlésbeli Actákat azok ighen nyilván ki teczenek. Ezekben az melly fél le nyomatatni tapasztaltatik, ottan à mivel kedvet talál azzal mutattya be magát ellenkező Résznek el nyomasára; s- már annyira juttott igyűnk, hogy mindenik rend bizonyos módot vett fől, mellyel kedveskedik az másik ellenkező fél ellen, kit az elmés, és szorgalmatos fejűnken uralkodó Szomszédság (:Nemeth:) mint kincsét, s- maga fel magasztallássára, s- az mi emésztéssűnkre szolgáló Eszkőzt ugy őriz[51], és oltalmazz.

Ezzek után nem utulsó mestersége vagyon abbanis, hogy minden Jdegen, sőtt az Szomszéd Nemzetségekel valo baratságunkat, ismeretségűnket gáttollya, sőtt azoknál kissebitt és[52] gyaláz, gyűlőltetvén vélek, kiknek szavok mind[53] igaz, mért mi, mint[54] más Fél megh nem halgatattunk; valami rosz esik, mi vagyunk okai, valami jótt mivelűnk, eők vesszik az dűcsősséget.

Fogyatattasának alkalmatos uttyát talála az idegen Szomszédság (:Nemeth:) azzalis Nemzetűnknek hogy Fegyverhez tanult szerencséjét[55] azzal terjesztő Nemzet lévén az Magyar Nemzettis attul elfoghta, mihelyen Országunk koronaját vette birodalmában, sok tunyaságra, sok gazdagságra, tőbb része az Szomszédsagot (:Nemetet:) kővettő kőnnyő életre, és hastőltésre adá magát, azomban penigh oltalom nélkűl oda veszték békességel, Erdéllyel edgyűtt az Magyar Országot, Budát, s- tőbb nevezetes hellyeket sok szépséggel adá oda. Azuttán Egrett, Esztergamot, Kanisát, s- tőbbeket, és im véghre Váradot, Ujvárrat, s- tőbb sok hellyeket: láttván ugyan hadakozni, de soha nem azon szándékal,

---

[48] egyenetlenségetis [jav. ebből: egyeretlenségetis] **e**

[49] eleget **e**

[50] űstőkőllvén [jav. ebből: űstőkőrlvén] **e**

[51] őrzz [jav. ebből: őrzzi] **e**

[52] kissebetis **e**

[53] mint **e**

[54] mind **e**

[55] serencséjét **e**

hogy nyerjen, ha nem hogy minket fogyazon, s- erőtlenicsen. Jnnenis nemis biza Magyarra hogy vezérlene az hadakot, sőtt véghre irtozik vala Magyar hadakat mégh az Véghekbenis tartani, fizetetlenséggel untattván megh vélek az szolgálatott, s- igy lassonként midőn Háborúk voltak, űdőtt tőlteni szokot, s- kincset gyűitő idegen Olasz, Balon, Franczuz Tisztek által veszté hazánkatt: Békeségnek idején pedigh szabadon az holdultatást megh engedvén, csak nem többire már az Országot fegyvertelen Pogány Jga alatt nyomorgó Pogánysága teve. És noha az ellein, midőn az korona Lájos király keserves veszedelme uttán fejekben juttott láttattott, hogy az Hadak Fő gondvissellésse az akkori **[85:]** uijonnan választott Palatinusnak adatott, Egy Sffortia Palaviczin[us] nevű Generalist mindazonáltal[56] akkoris kivévének hatalma alul, anak szine alat, hogy az Imperiumnak vólna Generalissa; de ezen csekéllyűlvén[57] az Méltosságh, hamar azuttán el csepeg; több hatalmat és[58] Társott adának nekie: sőtt halála uttán Papokat tevének sok Esztendőkik az Palatinusság hellyében hogy csak az Fegyver menne ki az Magyar kezéből, az mint hogy annak utánna mind jdegen Nemzett vezérlése után viselték az hadat, s- mind azon forogh mesterkedések hogy az egész Országhbéli Generalisságok mind jdegen Nemzett kezére jussanak, olly gyűlőlségével nemzetűnk[ne]k, hogy noha eskűttyeb Ellenségek az Francziánal nincs, méghis minket annyivalis nagyobb gyűlőlséggel vetettek megh, az Ujvárri Generaliságot Franczuz birja inkáb, hogy semmint Magyarnak adassék.

Ekképenis fogyaztya az Magyart, s- unata véle az Fegyvert megh tőltvén az Végeket Németh Fő Tisztviselőkkel, s Hadi néppel, kiknek egy részét visza szerezvén kapni az Országhnak mostis kezekben sanyargattyák és sanyargattattyák ez oráigh az allatok valo Magyarságot, Fizetésseket megh nem adgyák, Tőrvényekben megh nem tarttyák, hogy így fogyunk, s- kedvetlennegyűnk ez után mégh ennélis jobban.

Nem utulsó Mesterségh vala azis, midőn az színes békességh alatt inkáb fodtunk, mint az nyilván valo Hadakon, tiltatik vala az Fegyver, sőtt csak az Vármegyékben valo magunk megh mustralása is, annival inkáb más Fejedelmek ala hatalmas vigyazással tiltattik vala, hogy az Magyar szolgalattra ne menne; sőtt titkos Practikákal akadált tévén abban, ez által tunyult el az Magyarságh; gazdalkodásra, s- kereskedésre adván magát, már ezek után mi oka vagyon Szomszédunk[na]k,[59] hogy nincsenek Hadviselést értő Embereink, Véghellyéinket másokra kőll bizni, hadak viseléssét Jdegenyek ala kell adni, egy szóval azért vesznűnk kőll, hogy ollyan Hadviselést nem kell tanulni, az melly által illy Tiz királyságh mint Magyar Országh vála, száz Esztendő alatt érzéketlenűl Tőrőkevé lőn.

Nem mulathattyák aztis el, hogy valahol érthetne, tanulhatna az Magyar Jffiuságh, abban elo ne bocsássa, erdemetleneket eleiben tévén, sem[m]i alkalmatoságokra nem applicálván, az Kinek jóra hailandoságat lattyák, fel keresett Meszterségekkel lenyomják, sőtt mégh az hazabéli Tiszteketis, ha nem ha erősszakkal kől megh lenni, inkab az alkalmatlanabb, mint alkalmatosnak adgyák; azoknakis Méltoságbéli Tiszteket kissebittik rongallyák, és véghre sem[m]ivé teszik; Tőrvényűnkben, Jgaságunkb[an] megh

[56] mintazonáltal **e**

[57] cskélly űlvén **e**

[58] hatalmatis **e**

[59] Szomszédűnkk **e**

nem tartanak, magok hittel erősittettett igéreteket megh nem tarttyák, nem értik Tőrvényűnk follyásat, s- méghis nem az Magyar Tanács szerinth, hanem az kihez mint hajlan**[86:]**dosagok vagyon à szerint vésztegetik.

Országunk kincset, az réghj sok szép emlekezetre valo dolgokat az Magyar Cancellariárul elvitték, másutt tartyák, annak rendit éppen el forditották. Az véghek oltalmára nézendő dolgokat[60] az Hadi Tanács magha eleiben vonta, az Országh javára forditando jövedelmeket az Németh Kamara magaiva téve, s- az Magyar Kamarát Jgája ala vetette, érdemesseknek jutalma az eő k[e]g[ye]lmektül füghvén, az hizelkedők Országok szabadsagával kereskettenek, à nagy bűven pénzekett hányó kalmárok vasarollyák az Joszágokat az Németh Kamorátul: Ezek[ne]k árra nem az Haza szükségére hanem Jsten tudgya hova fordittattik; Az Bánnyák Magyar Országhtul éppen eljdegenettenek, Szomszédink magokat őrőkősnek tartyák, innénd jdegen által viseltettik gondgyát s- ám az Tőrők sem bánttya. Határit Orszagunk[na]k minden felől nem csak az Tőrekkel, emésztették, magokis csipik. Minden Országhunkbéli hasznokat, kereskedéseket, az Magyarok markokbul ki csapják, arra kinszerittettik már Nemzettünket, az mire szükségűnk[61] vagyon, tűlők kől vennűnk, az mire nékik tűlűnk szűksége[k] vagyon, hellyekben akarják velűnk vitettni, sőt némely résszétt tiltyák, s- bé nem bocsattyák az magunk Orszagában is eő szab rendett, ugy annyira, csak névei vagyon már s- nem valosággal, hogy Magyar Országh szabad, holott sem[m]i őrőkős Országh nagyobb igában nincs, mint ez az Nemzett: ki tetcsik[62] az legh elsőbenis abbul, hogy az szabad Országban szabad Kiraly valosztás vagyon, lássuk megh miólta koronánk az Szomszédsághban juttott nevén valo szabad valasztás kivűl micsoda szabad valosztássa vagyon: Első Ferdinand jdejében az Magyarok hogy szabad valasztássokat megh tarcsák; nem az első született Maximiliánust, hanem Ferdinandust akarják vala valasztani, véghben vihettéké? Azolta megh engedéké? Hogy Jnterregnumra jusson az Ország, és szabadon valaszthassanak; távul sem hanem Éltében egyik az másikát maga jo akarattya szerinth helyheztette székében. Az réghi választásban valo rendtartás el hova lőtt? Jdegén kővetnek nem vala szabad az Gyűlésben lenni, szabad rendel valo vox vala megh tartattnaké[63] ezek és más à szabad valasztást erőssitő szép rendtartássok? egy sem: hanem az minden szabad valasztás, hogy az Articulusokban beli irjúk, liberé elegimus. Secundo. Az szabad Országnak nyakában sem[m]it nem vethetnek, hanem à mit egyező értelemmel magok végeznek: Igen rendessen megh tartatott, s- tarttattik ezis. El szakasztá[64] Tractával Erdélyt az országtul, az után kellet az Országnakis megh hadni, nem tehetvén elenne. Elszakaszták Partiumot, azután Gyűlést tartanak, s- abban confirmáltatták. Bocskay után uijobban kétszer eladák az Héth vármegyét. **[87:]** sok szép várossokal és Urasságokal sem[m]it sem adván az igaz urak[na]k érette s mind ezeket (:Gyűléseket tartván azután:) nyákában vettik az Országnak, megh erősitse; szép szabadság. Tertio. Az szabad Országban hadakozás nem indithattik, sem békességh nem csinaltatthattik az Ország hire, és akarattya; nélkűl, mellyik békeséget csinalták hogy az

---

[60] *<dol=>* dolgokat **e**

[61] mire *<néki>* szükségünk **e**

[62] ki tetcsik [értsd: kitetszik, látszik; az írásmód a későbbiekben is előfordul] **e**

[63] tartattnaké [jav. ebből: tartattnakét] **e**

[64] El szakasták **e**

Ország tudta vólna? Az Tőrőknél e maj napig[65] az Magyarok dolgát ki forgattya; melly Magyarnak vagyon hirivel? avagy oltalmunkra Országunk tetcséssével, micsoda hadat kezdették? sőtt nem szabad őszve gyűlni, tanácskozni annyival inkább nem szabad engedelem nélkül sem mustralni, se annyival inkább fel űlni magok oltalmára. Hanem mikor az nyakokra kűldik az Németh Hadakat, akor paranczollyák[66] fel űlni, aztis nem egyébért, ha nem hogy házaknál nem lévén az Magyarok, Feleségeket, Leánnyokat paraznitsák, értékeket praedállyák, s- azok[na]k Joszágokban eők űllyenek. Ha ezt nem engedik, el tőltik az világot; az Magyar nem akarja magát oltalmazni, kennyeret[67] sem ád, sem szállást az Némethnek. Mit érdemelly az ollyan Országh oltalmat?[68] nem csuda ha ország hirivel s- tanácsával nem kőzli illyen Istenes szandékit. Quarto. Az szabad Országra sem[m]i Ado, Terh nem vettetthettik, hanem à mit hassonlo Gyűléssekben végeznek kőzőnséges akaratbul mennyi Milliumokat érő, károkat tettek? Hatalom, erőszakkal valo ado vonnyásokat csinálták Országunkban, hirűnk és akarattunk nélkűl fogyastásinkra[69] bejőtt Németh hadak, csak a tőbbit el halgatván Tiz Esztendő alatt az menni kárt tettek kétt Austrját megh vehetnének rajta. Erre penighlen titkon valo szabadság adattott. Tanácsbul menvén ki hogy fogyastassék az Magyarok ereje. Oh! Dűcsűsséges szabadság! valoban szabad Ország, mert az kinek oltalmazni kellene, valóban szabadon emészti; sőtt alkalmatosságot ád, az Pogány emésszе az mint meghis emésztette titkos practikajával Rakoczy Fejedelmet, midőn félvén Lengyel országhi előmeneteléttűl, nem nyughattik adigh mighlen nem elegedvén megh azzal, hogy maga az Lengyelnek segitséget adott, azon főlőtt adigh practicállya az Tőrőket fel űltette Rakoczy ellen, kinek elvesztéssére ugy alkodik az Tőrőkel, egy felűl az pogány, más felűl eő szorongatna, ki miát eő is uttulsó desperatióra júta. Vannak sokan olly ittéletben az Lengyel Országhi veszedelemis hassonlo pracktikábul lőtt, és némelly vármegyék[ne]k az Lengyelektől valo el rablássais s mi kől ehez több proba, Kanisa olly nyilván magyaré lehetett vólna, mint most Tőrőké, ha az eő Jdejében, az szűkséget megh kűldőtték vólna, de szán szándekkal, midőn tartosztatták s- è villágh megh csallássára **[88:]** muttattak hogy akarják, allatomban hátra tarttottak valamivel segithették vólna, kétt iszbenis akarattyok ellen. Isten nyakokban vetvén az Pogányok ellen valo diadalmot Lévánal, és Szent Godhardnál le tévék Susát, hogy ne kővethesse győzedelmét, neheztelinek rea, hogy olly probát tett, nemis tartták nyérességnek, őrőmét megh nem lővék. Montecucul[us] nyereségét valoban nagy őrőmel s- ádgyú dőrgéssekel érték; de miért? azert hogy nem kővette az gyűződelmet, ha nem csak annyit cselekedet, az menynyi az Magyar megh romlássára csinalando békességre lehetett, elegedendő munitiója, és Éllésse lévén, s- nem prosequálta, mert bár megh engedtessékis az, hogy az nap, vagy más nap mellyen az harcz vólt, nem lehettett az győzedelmet továbis kővetni, menthetetlen mindazáltal az egész világnal, midőn bizonyossan megh tudta nagy vesszedelmét az Ellenségnek, Munitiója, Éllésse bőven jőtt, s- ám víganis patogattatthatta Adgyuit vendégeskedésékkor: el lévén végezve Esztergam feli az Ellenségh után mennyen, hátra

[65] napik **e**

[66] pancsollyák **e**

[67] kennyered **e**

[68] oltalmaé **e**

[69] fogyastásínkra [értsd: elfogyasztásunkra, elemésztésünkre] **e**

hagyván az Dunán által az Földet pusztítani siette, hogy ott készület nem lévén, visszont azal menthetne magát, azomban az gyalázatos békessék koholásának lenne vége. Ez à szép szabadság, mellyel szabadon fogyasztatik ez az Nemzett. Quinto. Nem csak az szabad[70] országhban, de mégh az őrökös országokbanis Hazafiai által vezetettnek az országok. Az Magyaroktul penigh az magokat illettő dolgokis titkoltatnak, s- mások végeznek az eő megh maradásók szine alatt veszedelmekre, s- midőn mindent megh koholtak. Valahány Magyart őszve hínak idegen Országban nagy larmát csinálnak, azomban à mit elvégeztek, abul csak igen valamit elejekben vetnek, nem Tanácsokat, avagy tecsésseket vévén, hanem csak hogy tudgyák, hogy megh akarják végezéseket cselekedni. Ha kesservessen szolanak ellene, vagy megh csuffóltatnak, vagy megh rivogattattnak, vagy az dolgokat ki pallástóllyák, hamis szint csinálvan nékik uttullyára jo szótt adnak, sokat igérnek, mindenekben ellenkezőtt cselekesznek, az egész keresztény Világban el hirdetvén az Magyar Tanács elvégeszte; adna Isten látna ez Világh az Magyarok Tanácsát, s- aztis mint kővettik, s- mint bántak, s- bánnak az Magyar Nemzettel, nem szabad Ország azért, hanem minden szabadság kivűl valo Országnalis elvetettyebb, ki az meddigh tart benne, csak arra tartattik, hogy fontonként gyalazatos békességnek csinalássára mások[na]k eladassék, s- ennek palásztya alat valamennyi ideigh eők békességhben maradgyanak; adna az mennybéli Isten, nyitnák fel szemeket **[89:]** az tőbb szabad Országokis. Te hatalmas királyságh Lengyel Ország, vaiha vennéd eszedbe mi forraltatik ellened, s- miért oltalmasztattik ez à fél, ki az Te szabadságodat oltalmazni láttattik; Bizonnyára nem az Te szabadságot[71] sérelme cselekeszi azt, ha nem hogy inkáb az belső egyenetlenséggel foggyon erőtt.[72] Adgya Isten ugy ne járj[73] minth János király Idejében Magyar Országh, s- megh Tőrőkel ne igazétassék el az Ti magatok kőzt valo egyenetlenségtek; Te is nagy hatalmu szabad Németh Ország, kit is harmincz Esztendeigh valo Haddal nem egyébért, hanem szabadságodat irigyelvén Fegyverrel emésztének, nyisd megh szemedet, s- vigyázz vegy példát mire czéllyozon az birodalomban telhetetleneknek szándékjók, kik az szabad Országok[na]k veszedelmére ennyire függesztett elmével faradnak.

Végezetre. Az szabad Országnak neve is el vész, minth tova már Hazánktul, mert az spanjol Ház, melly Szomszedunkkal[74] egy magát Magyar Országhi őrökös királlynak irja. Az austriai Házbul valo Herczegek kevés űdűtűl foghva az Magyar Fű Rendeknek ugy szoktanak irnya. Fidelibus Nobis dilectis. Melly egyedűl az királlyt illetti: ha eőrekinek nem tartana Magyar Országot, miért irnya hivének egy Austriai Herczeghis kihez hittel valo. Kőtelessége az Magyarnak nincsen, mint egyéb szabad Ország Feő Tagjainak az Csaszári Udvarnal tiszteletes hellyek vagyon, hol vagyon az Magyarnak? hol az Érsek mint Primas helye? hol az Palatinusè, mint Vice királyè? sem[m]i tekintetti, annyival inkáb az tőbb Tisztek[ne]k, ha vagy titkok Tanácsságok, vagy komornyékságok nincsen, mellyek nem haza Tisztei, csak egy kőz komornyék sem ád helyt az legh nagyob Magyar Országhi Urnakis. Illyen Tekintetes az mai szabad Magyar Ország. Az hoza tartozando Horvath Országnakis tekéntsük szabadságat. Ez szépen kőrnyűl

---

[70] *<Magyar>* szabad **e**

[71] szabadságot [értsd: szabadságod] **e**

[72] erőtt [értsd: erőd] **e**

[73] járj [jav. ebből: *já*arj] **e**

[74] Szomszedunkk **e**

vétettett[75] minden felűl, Varasdon edgyik, Karlóczon másik vitéz két Németh Generalissa. Az Tőrők felűl minden végeiben Németh Tisztvisselők az Feők: Más részrűl Styria, Carynthia, Servia, határát, tekéntsed szabadságat 1649. Esztendőtűl foghva Jeremias panaszihoz hassonló halhatatlan inségét, mellyet az Gyűlésben bé adván, megh sem olvasztatott,[76] s- è mai napigh sincs kőnnyebségek; Nézd az Oláhok miképpen szakasztattak el tűlők: Éppen idegen[77] birodalom ala vonnattattván, sok Országh végezésse ellen. Tekénts az szabad kereskedést,[78] melly Jgasság ellen védelmesztetik Olasz Országh felé. Dalmatiát csak nem mindenestűl **[90:]** melly oltalom nélkűl engedik, az Olaszok[na]k az mi az Tőrőktűl el maradott. Szánnya Jsten illy keserves sorsát keresztény népnek. Kőtés Papirosok telhetnének méltó igaz panaszinkal. Ezeknek igaz vólta méltán megh bizonyodhatnék, csak vólna Biránk e Főldőn. Legyen mennyekbűl mindeneket vezérlő igaz Jsten Biránk, szánnyon megh benűnket, elegedgyék megh bűneinkért edigh valo ostorrával, s- nyuitson segedelmet.

Lássuk azért honnan lehetne reménysége az Magyar Nemzetnek ezen jnségébűl valo szabadulássára, az ki ezeket irta è véghre cselekette minden igaz Magyar hazai szereteti szerinth jo itéletit tegye hozza.

Elsőbenis visgállyuk megh, lehetneè? hogy mi magunk segithettnénk magunkat.

Három uttatt tanálok magunk segittségére: Első: Avagy Ország Gyűlésében megh egyezett értelemmel valo erős végezéssek által. Második: Avagy az előtt valo módokkal fegyver által valo kénserittéssel.[79] Harmadik:[80] Avagy pedigh más idegen Nemzetekkel valo szővedséggel, s- annak segétségével.

Az mi azért az Első uttatt illetti: kérdés? ha hasznosbb lenneé az Országh Gyűlésében az Magyarnak dolga előmenetelit tractálni? Jgenis.

1. Miólta az Magyar Nemzett az Pogányságnak sőtitségébűl az igaz Hitnek világosságára hozatott, mindenkor tannácsosbnak tartotta azt kővetni à mi Jstennes utton, nem erősszakkal, s- más Nemzettek mélto panasza nélkűl szokot follni. Ha azért nem allatomban valo modokkal, hanem candidè, és másoknakis tudássával keressi, és találla fel uttyát, az Magyar Nemzett maga előmenetelinek. Igy más Nemzettek sem panaszolkodhatnak, se átkozódhattnak ellenűnk; Egyéberánt is méltobb, s- illendőbb dologh lévén, s- legh igazabb úttis Országok Gyűléssében egyező értelemmel minden kőz jótt illettő dolgokat végezni.

2. Sokszor tőrtént az, hogy az Magyarok[na]k az Elleje őszve gyűlvén tőttek az kősz jóban némelly végezéseket: mellyek bár haszonra valók voltakis, de mivel Országh Gyűlése kivűl lettek, alandoknak nem akartak országostul tartani: Példa az 1662. Esztendőbéli Gyűlés. Mellyen[81] az Evangelicusok ki álván, az mit az Pápisták végezték, seő Felségeis confirmálta, ma sem agnoscállyák, Országh Constitutiojának. Azért ha állandot akarunk végezni, Országh Gyűlésekkel hozza.

---

[75] vitettett **e**

[76] olvasztatott [értsd: el sem olvasták] **e**

[77] idegen [jav. ebből: idegens] **e**

[78] kereskedésd **e**

[79] kénserittéssel [jav. ebből: kényserittéssel] **e**

[80] Harmadik [jav. ebből: Harmadig] **e**

[81] Mellyek **e**

3. Mindenkor hanyatlani szokot annak az Országnak **[91:]** dolga, s- más Nemzetektűlis megh értetett, s nemis attul idegennek tartani, kik kőzőtt az egyenetlenségh uralkodik, az generalis Regula szerint. Omne Regnum in se ipsum divisum desolabitur. Melly dissensiónak a mi nemzettűnk kőzőtt mind adigh megh kőll lenni, valamigh az egyenetlen Elmék Ország Gyűlésében nem coaleskálnak. Ennek pedigh megh kell lenni ha az kőz jótt segiteni akarjuk, hogy igy az Szomszéd Nemzett tőbbett tarcson felűlűnk, mind pedigh, ha az űdű ugy hozza dolgainkban kőnnyeb Conditiókra menne velűnk, kit az egyességh secundál, legh inkab az pedigh az Ország edgyűtt lételén kivűl nem lehett.

4. Sok felé hajolván az Emberek elméje lesznek ugyan elegen, kik javallani, s- igérni fognak dolgaink[na]k kivánt végben menetelét Gyűlés nélkűlis; de ahoz remenységh nem lehett, mert végreis csak azt viszűk végben, mindeneket probálván, mint az előttis történt: Jdőnek előtte idegenységh győkerezi szivűnket, mellynek ki irtassábanis sok űdőtt kell tőlteni az Gyűlésbéli kőz jónak hátra maradassával.

5. Sohul nem tanálni az Historiákbanis fell azt, hogy más Országokis valami derekasat, és hazájok megh maradását illettő kőzőnséges dolgókat Országh Gyűllésén kivűl végeztenek vólna állandot, azért haszontalan javallás vólna nékűnkis hazánk javára, megh maradasára Gyűlésen kivűl, és az Országbéliek megh egyezet értelme kívül[82] végezésekre mennűnk; melly iránt más országoktulis mélto itteléttett vehetnénk, nem Kővettvén modgyát, és jo rendit az eő dolgok szerencsés follyassának.

Ellemben objicialhatni aztis mindazáltal, hogy jóbb vólna Ország Gyűllésén kivűl, sem mint abban dolgunkat segittenűnk.

Mert:

1. Ha megh tekintetted Kedves Olvasó az előbbenni főllyűl irt dolgokat, s- gondolkozol azokrul; által látod az ottan emlitett practika miát az Szomszédoknal (:Némethnél:) hogy sem[m]i módott az magunk kőzt valo igaz megh egyezéssében országh Gyűllésse alatt nem tanálunk: mert ha ollyat venne eszében, nincs az az pénzbéli, s- más ezer mesztersegékkel valo mód, mellyel vissza hozni ne kivánna benűnket, noha egyéb okait is itten attingálom, hogy nem hasznos à Magyarnak à Gyűlés.

2. Ha ugyan Ország gyűléssét kivanának, azt uttollyára meghis nyerhetnék, s- azis megh történhettik, hogy ne valamelly kőz jónak, s- megh maradásunkat illettő kivánságunk neki fekűdvén nyerhettűnk ugyan valami Consensust arra, s- csinált Articulusunkat az iránt confirmálhatnánkis. De vallyon mitt igért, mitt confirmált az Szomszédság (:Németh:) az előttis száma nélkűl hassonlót, az kitt megh álott vólna, **[92:]** rakva Constitutióink szines igiretivel.

3. Jo ugyan jo Ország Gyűlléssében az Haza kőzőnséges megh maradással illettő dolgokban minden állandót végezni. De azt kérdem holott, és mikor? Ott bezeg megh lehett az erős végezés, az holott, és à midőn az másik vigyázo félt réa kénszeríthetni az megh állásra. De[83] édes Magyarom, nem bizván az iránt[84] jnaidhoz, s- nemis hihetvén az más résznek, job más úttat[85] keresned megh maradásodra.

---

[82] értelmekébűl **e**

[83] De [jav. ebből: Der] **e**

[84] az <...> iránt **e**

[85] úttal **e**

4. Ha csak jobb Ország gyűléssét Magyar Országban nem reménlhettűnk, mint az mellyekre már réghi űdűtűl foghva mind értűnk, s- mind az Actábul látunk. Nem tudom ki legyen az à dolgokat által látók kőzzűl, a ki arra à végre s- olly reménséggel Gyűlést kivánnyon, hogy hazánk javára valo dolgot s- állandót vegezhessűnk: mert hisszem értűnkis már magunkis, s- mostani Világnak Fiai egynehány gyűlést; egy sem vólt azok közzűl[86] olly, à kiben az Szomszédok gyűlőlségre, jdegenységre abbul alkalmatosságot ellenűnk ne vettek vólna, nem lévén az elégh, hogy az érettek valo sok kedvezés miátt mindenkor fűligh éltűnk az jo Gyűlésekor az nyomoruságban. Ellemben penigh magunk sem tagadhattyuk, mind annyiszor ne vettűnk vólna mélto idegenységre valo okott ellenek. Tőbször megh csuffólták bennűnket, s- ugy váltak el tűlűnk az gyűlések végekor.

5. Abban kétsége ne legyen az Magyarnak, hogy az Szomszédok (:Némettek:) rővid időn az Ország gyűlésse felűl magok jntimatiot ne tegyenek, főképpen ha értik hogy kőzben, kőzben panaszolkodunk Jnjuriáink felől, s- jelenttyűk érzékenségűnket; s- hidd el azt az Eleit az Embereknek, és az statusok[na]k szokott Practikájokkal meghis kerűlik, s- nem kétlem elis holditanak[87] azokban, de ha rea hajlunk az Gyűllésnek megh tartassára, bizonyossak legyűnk abban, éppen semmit nem végezűnk magunk megh maradassára hasznossat, hanem uttat mutattunk nekik utolsó veszedelműnkre; mert azon első Gyűlésűnk lészen, az melyben mindennémő szándékunkat, elő menetellre valo gondolkodásinkat[88] ki tanullya, az Szomszédság (:Német:) s- ók vetetlen nem csak meghelőz, de bizonnyossan annyira megh nyom bennűnket, hogy az nyőgésre valo erőis aligh marad bennűnk.

6. Ha mi hasznossat akarnánk Ország gyűlésében végezni, annak tittokban kellenne megh lenni, ott penigh hassonlo dolgott tittokban véghben vinni Emberi mód szerinth nálunk (:az holott annyi fogadott szemtelen vigyázo levél:) lehetettlen. **[93:]**

7. Sok Ember vagyon ollyan az mi Gyűllésűnkben, à ki nagyobra bőcsűlli azt, hogy à mi Szomszédink (:Némettek:) kőzzűl csak egy nagy Embernekis hizelkedgyék, s- annyival inkább az Udvarnak, sem mint az kőz jónak szolgállyon, bár csak[89] a titoknak megh tartassával: azért csak prostituállyuk inkáb magunkat, sem mint valami jótt reménlhessűnk.

8. Gyalazatos állapotra juttottak már az Magyar Országhi Gyűlésbéli végezéssek, annyira őszve zavartatta az Szomszédságnak (:Német[ne]k:) minden Gyűllésben kűlőmb kűlőmb féle practikája, és effectussa az mi Constitutiójnkat, hogy aligh tudunk már valamit végezni egy Constitutiunkat az másikkal arczul ne csapjuk, szokszor egy rész az egész Ország fejében végez, egyik status az másik ellen tamad, hassonlo szakadást varhattnánk azért az jővendő Gyűlésbenis.

Mint hogy penigh his non obstantibus ugyan el nem kerűlhettyűk azt uttullyárais, hogy Constitutioink szerint Gyűlést[90] ne tarcsunk, minek előtte mindazáltal csak illyen reménység alatt kellesék az Gyűlesbéli dolgokban keverednűnk (:salvô aliorum judiciô:) javallanam az illyen szűkséges eggyességet, ki meghis lehetne à Gyűlés előtt.

---

[86] kozzűl **e**

[87] holditanak [jav. ebből: holditan*ák*] **e**

[88] gondolkodásinkat [jav. ebből: gondolkodás*u*nkat] **e**

[89] csak [jav. ebből: cs*ák*] **e**

[90] Gyulést **e**

Az Relligioban, az kik edigh okot adtak,[91] és Tagjainkat magok erszénye tőltéssére az Relligio szine alatt egy más ellen fel ingerlettik, és már Országunk dolgait forgattó első kocsissoka lettek, zaboláztassanak megh az Pápisták résszérűl. Az Evangelicusok résszérűl az Rakoczy Ház kénszerittessék az kőz joért visza adni, az elvett praebendakott az Praedikátorok[na]k, az Vágh mellett valók[na]k adassék valamelly módon, az mint az Dunántúl valok[na]k is, az kik legh inkab megh bántattak ellegedendő Ellégh téttel. Ez után az ki Relligiobéli haborgattást inditt, kemény mind kétt résszrűl szabad akarattbul valo bűntettés végeztessék.

Az Egyházi és Vilaghi Urak kőzőtt valo eggyességnek által uttya, ha Nemessi vérbűl valo egyházi Rendek lészen, s- az azonkivűl valok[na]k praebendája, mint érdemetlenűl elvétettik.

Az Uri, és Nemessi Rend kőzett valo eggyesség, kőz lévén a szabadság, annak hassonloképpen egyéránsu megh tarttasával könnyőn el igazódhattik, mind kétt részrűl értelmes Embereket választván, kik mind az kétt résznek megh erőssétsék, könnyebétsék dolgokat.

Hassonloképpen az három rendek, az Várossiák kőzett valo kérdésse is rendben vittetthettnék, Deputatussok által; mellyeket mind Gyűlés előtt titkon kellenne el végezni, hogy konkólt ne hintenének kőzinkben, végre erőssétténsére vittethettnék az elvégezett dologh Ország Gyűllésre. **[94:]**

Az mi penigh másik uttatt, ugy mint réghi Elleink dolgokban valo előmenetelnek modgyátt illetti: tudni illik az Fegyvert Jsten után (:ugy látzik:) abban vethetti mostis az Magyar legtőbb s- bizonyosbb reménségétt.

Mert:

1. Noha à sok féle Ellenség mind hatariban, s- mind népiben[92] igen kevessitette az Országot, s- az Magyar Nemzetett: mindazonáltal mivel Jsten eő szent Felsége, azt ighen széles határokkal, s- fellette sok néppel s- az szent koronátul függő számos Országokkal keserves emlekezett! boldogitatta, s- megh áldotta vala, mégh móstis olly számossan vagyunk; hogy Mezőben, Erősségínkben is Országokkal tehettűnk ki.

2. Nem szűkség, s- talám nemis tanácsos megh nevezni itten azokat az Szomszéd Országokat, mellyek aligh várják Fegyvert foghjon az Magyar ottan melleje állanak. Ezt penigh valasztani jobb, sem mint erővel venni, mert állandóbb lészen az baratságh.

3. Ne csinállyon az Magyar példát magának az elmult háborunak viselhetettlen Terhébűl, melly azért valla olly nehéz, hogy magánakis Mezőben kellett hazátul szállani, s- hazanalis idegeny Szomszédot (:Némettett:) Házi Tolvait kellett hadni. Az ki nem csak Házadot gyalászta, sőtt értékedettis megh emésztette; de most édes Hazád s- Nemzetted előmeneteleért, szabadulássaért kőttvén óldalodra fegyveredet s- házodnalis békességben hagyván Feleségedet, Gyermekedett, sőtt magadis helyedben maradván, s- az hadi szűkségreis házadban igen kevesset kőltvén; biszvást kővessed elébbi vitéz Elleidnek nyomdokát az fegyverrel valo oltalomban, mert egyéberántis nincs abban semmi kétség; megh elősztettél az Szomszéd (:Német:) idegeny Nemzett által az előbbenni mód szerinth, ha Te eőkett megh nem előzed, s- szablyádot nem kőssőrűled.

---

[91] adtak [jav. ebből: attak] e

[92] népiben [jav. ebből: népében] e

4. Az nagy fel fuvalkodottság szines és hamis Practika, s- kemény gubernium miátt annyira eluntták à Szomszéd Nemzettett (:Némettett:) Confoederatussi, hogy jó alkalmatosságot látván csak farba rugják eőkett,[93] kiknél mi nem csak állandóbb Confoederatiótt találnank, sőtt azokis, kik nem jó akaroi Szomszédink[na]k, bizonnyossan Confoederatióban szállanának vellűnk.

5. Tudta azt mindenkor az mi Szomszédűnk (:Németh:) kattonább az Magyar nálánál, s- azért vettette le véle nyakábul sok Hamis Meszterséggel Fegyverit. Másik penigh azért, hogy à dűcsősséghnek Palmáját ez Villágh előtt el ne nyerje ellenne; ha azért réghi igaz Magyar **[115:]** Annyád szopott Tejet után természetedben őntetett bátor szivedet vitéz Eleidtűl maradott, már réghtűl foghva szeggen fűggő Paisodat, Fegyveredett elő veszed, s- abban őltezél; hiddel édes Magyarom nem csak ez Világh előtt leszen mégh vitézi hired, neved: sőtt Szomszédok[na]k (:Németek[ne]k:) kevélly, de puha, s- fénnyes Palotákhoz szokott pompáját Jstenned és kardod[94] lábod ala hódéttya nékedis, mint minden Ellenséginek.

6. Vajha az Magyar Nemzetnek nem csak az Tőrőktűl, sőtt az Szomszéduktulis, gyakor inségek, Országokban sok jdegeny Fegyverek emésztői nem lőttek vólna, mind ennyi sok Esztendők mullássávalis illyen hatalmat az az hatalmas Nemzett, mi raitunk nem vett vólna, ki is ha foghja látni hogy az Szomszéd (:Németh:) igáját nyakunkbul ki vettettűk; mind[95] félni fogh tűlűnk, s- mind jobban megh bőcsűl, és eőtett ha Magyar Barattyának, vagy Uri Tarsának nem akarja tartani, sok uttakban csinálhatna dolgot, s- distractiót neki.

7. Réghi virágzo állapottya, bátor szive, s- az Mezei Vitézségben valo elevensége, nyughatatlansága felűl emlekezvén az Magyar Nemzetnek ugy tapasztalom (:hizelkedés nélkűl:) hogy ha az Szomszédság (:Némett:) maga oldala, s- oltalma mellé, hassonló Nemzettett az Magyarhoz nem talál; maga penigh nehéz, sullyos Hadvisselő népből álló lévén. El farasztathatnék, pusztithattnék ugy annyira, hogy csak ellent sem álhatna, anynyival inkab lako hellyűnkben réghi fel vett szokássa szerint nem háborgathatna.

8. Vajki sok Nemzetett bántott megh az maga kevélly dőlfős birodalmával, s- hamis, és méznek szine alatt adott méregh ittallyával, s- másokatis csalogatto Szomszéd Nemzett, az kik is mi cselekedetűnket látván, őrőmmel kővetnének bennűnket.

9. Tartozom ugyan véle (:kőz lévén édes[96] Nemzettem veled faidalmas sebbem:) hogy mind előmeneteledre, s- mind annak megh gátlássára nézendő dologhban igaz tecsésemet adgyam, azért adom tudtodra ezt[97] is, ugy vigyed ezen jo szándékkal ki bocsátott irásommat, hogy sietséggel tudgyad ragadni fegyveredet, minden Orában tehessed kengyeledben lábaidott; mert ha azt kővetted, bizonnyos lehetz abban; ezen titkos szorgalmatósságoddal addigh (:mégh eszre vesszi hamis áruló[98] Szomszédod[99] (:Né-

---

[93] rugjákeőkett **e**

[94] Jstennet; és kardott **e**

[95] mintt **e**

[96] edés **e**

[97] ezt [jav. ebből: azt] **e**

[98] árolu **e**

[99] Szomszédott **e**

meth:) mélto **[116:]** bosszuállásra valo szándékodott[100]:) annyira nyakára űlhetsz, porrá teheted, fel sem vehetti magát sokáigh, ha nem maradna az megh az ki kőzzőlűk erősségben szorúlna, ki is el fogyna, mert Országa pusztulván Fegyvered után el nem élhettne, maga kinálkodnék magával.

Hogy pedig nem mondgya valaki hizelkedvén Nemzettemnek nem gondolkozom az ellenkező dolgokrul; támasztok azért kérdést, micsoda ellenkező Okok tartozthattatnak à Magyar Nemzetett az főllyűl említett szándék által az Fegyvertűl adhatna valaki ezen Okait.

1. Valamelly Hadban az katonay rendett Io disciplina; És Tiszt Visselőitűl valo szó fogadás, s- jo dependentia ala nem foghattni, annál vitézzebb legyen is, akár Nemzettében, s- akar személlyében az katona, nincs ott reménségh à Diadalomhoz. Az Égh allatt ha indisciplinatus, szó fogadtattlan, s- tűrhetetlen Praedán kapdosó Nemzetett találsz, megh tapasztalod az Magyarban.

2. Egyeberántis már réghi űdűktűl foghva le tétettvén az Magyarral az Fegyvert az mi Szomszédink (:Némettek:) tellyességel el fogyott; el szokott à kattonaságtul, tudni valo penig az, hogy a ki győzedelmet akar ellenségin venni, annak az Mezei, Táborri alkalmatlanságot, hidegett, melegett fell kell venni. Az Magyar (:minapi példákbul tudgyuk:) nem marad Mezőn, maga hazajábanis, el szőkik, haza vágyodik.

3. Mind Házi, mind Mezei dologban olly szűkség az eggyesség; és szeretett, mint az melly nélkűl főképpen Országos Táborrozzásokat,[101] szerencséssen nem visselhetni, s- annyival inkáb végben nem vihetni. Ettűl à kincstűl à Magyarok éppen megh foztattnak, mert ezek kőzőtt sokan sokat tartván magok felől, egy mástul nem függenek. Irrigylik más Méltósságát, az ellen practikálnak, s- hassonlo passioktul viseltettvén s- kevés űdűbéli Administratiocskán,[102] Tisztecskénis kapván, más partra is el hadgya csak kőnnyőn magát csalni.

4. Igen világos az, hogy ha mi Magyarok Fegyverben akarnak őltőzni, más Nemzettekre s jo Akaroinkrais lészen szűkségűnk, de ki legyen az elmémel fell nem találom, mert mi az Szomszédinktűl (:Némett[e]ktűl:) annyira le csepűltettűnk, s- magunk rendetlen dolgai is annyira hozták bennűnket, más Nemzett jo akarónknális, hogy már azoknal hittelűnk se legyen; Társul nem meri senki hozzánk adni magat, mert nem hiszen s- ha penigh adgyais, félve cselekeszi, s- inkább magunk veszedelmére.

5. Conditio sinè qua non. Pecunia nervus Belli. Hol az Magyarnak az eő kincses Tárháza? Bezegh si tempore Pacis, az az boldogh űdőben, cogitasses de Bello. Rendben vetted vólna dolgaidatt (:az kincset kiben igen jò mód vólt:) más **[117:]** kézre ne bocsáttottad vólna, hanem illyen szűkségre magad takartattad vólna; Beatum dici posses Regnum, de hol à kőz jóra hatalmad alatt egy Proffont Házad? hol egy zászló allyát fel fegyvereszhettő kőz katonai[103] szerszámod? hol csak egy hir mondó? holl[104] egy fall tőrő

---

[100] szándékodott [a 115. lap őrszavát hozzuk, a 116. lap főszövegében található *szandékokot* rontott alak helyett] **e**

[101] Táborrozásokat [jav. ebből: Táborrozzásokat] **e**

[102] Administratiocskán [jav. ebből: Administratiosskán] **e**

[103] katoni **e**

[104] holl [jav. ebből: hog] **e**

ágyúd? vagy csak egy Csopor megh veztegethettő sugár Taraczkod?[105] mellyett hazád szűkségére kőzőnségesnek mondhatsz, én legh alább azt nem tudom; hogy penigh az illyen, s- több hadi szűkségek[ne]k megh szőrzéssében jó véggel[106] fáradozhassunk, abban mégh kevesseb reménségem: mert az Ország jővedelme, Harminczadgyai, Bánnyai az Némett kamoria hatalma, s- dispositiója alatt vadnak; magunk az magunkébúl az kőz jóra nem őrőmest adunk az kinek vólnais megh pusztult, el fogyott, Országábul Népébűl sőtt modunk volnais benne, nem hogy az illyen kőz jóra adakoznánk, sőtt azt is ki hadgyuk vinni Hazánkbul, az kitt réghi Elleink[107] nyertek, s- szőrzettek. Példa az semptheij munitiok[na]k à Szomszédok alatt valo ki kapositássa.

Regnum Apostolicum lévén Magyar Országh hassonló szűkségekben reménségűnk[ne]k kellene lenni, az Egyházi Rendhezis, de azok kőzzűl à ki legh többet cselekedhetnék, legh kevessebbet visszen végben, meghis ismértűk azokat, az el mult háborúbanis, kik kőzzűl némelly erőss Residentiájátis pusztán Provisio nélkűl megh foszttya, hagyván békességhben gyűittőtt kintcsét, el gyukja. Némelly ragadgya Breviariumját kincsével edgyűtt, szűkségnek jdején ki szalad az Országbul.

6. Sokféle irrigyi, s- ellenséghi miátt Magyar Országnak annyira jutott hattáriban alapottya, hogy az[108] győzedelmes hadviselésre éppen alkalmatlanna lőtt, mert az el nyult, hosszára fekszik, s- ighen szorossan, ugy hogy mégh az edgyik réssze vallami jo Operatiohoz kezdene Nemzetnek előmenetellére, addigh az másik obruáltathattnék, megh emészthetnék, hogy penigh mindenűnnénd Diadalomra valo munkához egyeránt kezdhessen, arra nem elegedendő.

7. Ha el tőkőllyis az Magyar Nemzett, azt magával, hogy minden tűle lehettő derekas állapottokhoz, munkához hozza fogjonis,[109] legh elsőbén Vezér, jo Fő és Hadi Dirrector felől kell gondolkodni: Ollyatt penigh tanálni felette nehéznek tarttom, ha penigh választis magának az Nemzett, példa az előbbi idők; az magának keres, az kőz jótt abban hadgya, mint **[118:]** Bocskay, Betthlen, Rakoczy etc. etc. etc.

8. Mind ezek felettis legh félelmetessebnek tarthattni azt, ha az Szomszédság (:Némett:) eszében vesszi az Magyar[na]k ezen csak szándékjátis, fegyverrel semmivé tésszen bennűnkett; vagyon penigh abban modgyók, mert minden erősségek, s- azokban lévő Praesidiumok hatalma, s- keze alatt lévén, s- nyakunkon fekűvén semmivè tesznek, kit magok kőzűlűnk, kik az Tőrők alatt kivel már csak nem édgyek, s- egyéberántis magok keresvén az Szomszédok az alkalmatosságot, hogy uttulsó nyomorusságra hozhassanak, őrőmmel kapnak rajta, ha magunk nyúttyuk nékik.

Az ami penigh az harmadik módott, ugy mint az Jdegen segitséget illeti, Hazánk s- Nemzettűnk előmenetelére. Mivel az Magyar Nemzetnek állapottya nem kűllőmb, az uttolsó veszedelemben lévő, s- árnékához kapdosó Embernél, méltoè, hogy nem reménlhettvén attul segedelmet, az kittűl kellenne, állapottyának vagy előbb mozditássára,

---

[105] Tarackod [jav. ebből: Taraczkott] **e**

[106] megh szőrzéssében véggel [a *jó* konjektúra a kor nyelvezetét figyelembe véve indokoltabbnak tűnik, mint a többi másolat és *A Hon*-beli kiadás *végig* javítása a *véggel* helyett]

[107] Elleingh **e**

[108] hogyaz **e**

[109] fogjonis [jav. ebből: fogyonis] **e**

avagy bár csak à mostaninak megh maradassára nézve, máshova, és kihez follamodgyék, s- vegye reménségét?

Kérdés azért ha az Tőrőkhőz megh lehetneè? Megh lehett. Ratio. Prima. Lévén már tőbb kétt száz Esztendejénél hogy az Magyar[na]k azzal az hatalmas Nemzettel untalan, és minden napi vonyakodása vagyon, hol más Nemzettek, s- kiváltképpen Szomszedink (:Némettek:) árultatássa, s- hol maga Fegyverre uttán, annyira hatalmott vett az Magyar Nemzetten, s- szűkétette határiban, hogy előbbi virágzo állapattyához képest mind Országunkat, s- mind Nemzettűnkett értékében, s- bőcsűlettében árnyéká tette, ugy hogy valamikor akarja hattalmas erejének csak kisded résszévelis tellyességgel maga birod[a]lma, s- lába ala vetett, s- porokka tehett benűnkett: azért I[ste]n eő szent Felsége akarmi bűneink miátt, akár magunk gondvisseletlensége,[110] akár penigh más Nemzettek[ne]kis hamis practikájok uttán folyván az dologh, ennek az hatalmas Nemzetnek (:kiis maid az egéz Világot láttáttik el győzni:) birodalma ala vettvén nagy résszről bennűnket: Tanácsosb azt ma bőcsűlettes, s- ultrò, az mit holnap kéntelenségbűlis, gyalázatossan megh kőll cselekedni. Egyéberántis ez ennek az Szomszédság is (:Német:) oda ád bennűnkett, ki eddighis Nemzettűnkkel, Határinkkal adozván[111] **[119:]** élte pogány világat.

2. Példa Erdély Országa, kit az Tőrők nem csak maga bőcsűllet, nem csak jőtt, ment, Portais kővettségbe[112] hozza, sőtt másokalis bőcsűltette, s- azon tekéntettéértis, más Monárcháknakis jőttek, mentek kővettyei hozza. Adója olly kevés vólt, hogy Magyar Országban erőszakkal hodittattott, némely Varmegyének csak egy résszeis tőbbet ád Esztendőnként az Tőrőknek; Ellemben az Szomszéd Nemzett (:Német:) az maga Osztora ala hóditattott országokat se nem bőcsülli, se maga bőcsűlettes, és ajándékokkal menő kővetségeket nem instituál, se más Nemzettek, s- annyival inkab kik az hozzájok valo jdegenség miátt az allatta valókatis csufnak tarttyák, mennyi szin alatt valo adozássokkal[113] zaklattyák penigh allatok valojokat, rakva ez Világh vele. Továb Erdélynek jo állapottyárul gondolkodván, az ollyan vólt, hogy az Tőrőktűl jnjuriát nem szenvedett, sőtt más Nemzettek[ne]k is mint barattyának ellenségek ellen párttyát merte foghni, segitséget mert néki adni, az mint Magyarokis ha mássoktul jnjuriáltattunk, mellettűnk valo fel tamadással megh szollássának Erdélynek éreztűk, s- ez is egyik oka, hogy az Szomszédság (:Német:) sok practikai biztattási után fel ültettvén Erdélyt à Tőrők ellen mostani bajos állapottyára hozta. Az ki azért Magyar vagy, s- Magyarságodban megh akarsz maradni, viggyáz hogy el kerűllyed mind hassonló, s- nagyobb kelepczeit az Szomszéd Nemzettnek (:Némettnek:) hogy az Magyar Annyátul szopott Tejetis az Jga el ne tagattassa veled.

3. Vólna azért mélto okod jò Magyar Nemzett (:ha réghi igaz vitéz és nemes véred fel buzdulna benned:) miért Szomszédodon (:Németten:) bosszudot ném állod, kinek lator practikai által ki tépve lévén tollad, alligh ha olly árnék melli nem kőll állanod, melly mellet vagy idővel megh nevelkedvén sugárid magadis bosszut álhatz, vagy penigh az

---

[110] gonvisseletlensége [jav. ebből: gonvisserletlensége] **e**

[111] *<ad>* adozván **e**

[112] kővettsége **e**

[113] adozássokkal [jav. ebből: adoszássokkal] **e**

mélto faidalom nem engedvén várakodást olly hatalom mellé vegyed magadat, hogy ne csak maradékin, Nemzettűnket rontó fejeniek, sőtt ugyan magokonis mélto bosszúdat tőlthessed.

4. Mivel penigh az Szomszédság (:Némett:) ollyan pásztora vólt az Magyar Nemzettnek, mint az Farkas à Baránynak, az ki nem csak maga határihoz kivánta az mi hatarinkat foglálni, s- kaporittottais val nagy részről, s- mostis réssz szerént tarttya, sőtt az mit maga el nem nyelhettett avagy kőrőm szakadással kellett volna el nyerni, te**[120:]**hát à helyet az Tőrőknek gazdálkodot. Minden békességed az te határid, Feleséged, Gyermekid, oda adassával, harczollással csinálta megh, kiknek bűrekre, s- vérrekkel irtt Diplommákkal rakva Conservatoriumja. Ébregy fel azért ezennel árult vérből vajha Te Foenixe, s igaz vére Eleidnek hátra maradot Magyar Nemzett! s lássad ha ez hallatlan Nemzetnek (:à ki eddigh sok Ellenségi ellen paisa voltál:) hamis, és csalárd alattomban valosági, s- nem vitéz fegyvere által, ugyan lába kapczája akarszè lenni, s- maradni? s- nem kivánszé számlálhatattlan jnjuriaidrúl[114] bosszutt állani? s- legh alláb annak hatalmával, és segitségével, az kinek részeidet pozdorlotta, osztogatta az eő hattáriből, és birodalmiből eleged tenned, kit minden Világi Politia megh enged.

5. J[ste]nnek eő szent Felségének csuda itéllettéből kűlőmbőző Relligiok lévén Magyar Országban, ugy hogy azok miatt nem csak magok az Magyarok kőzt gyakor villongások, és hurczolodások legyenek, sőtt gyűléssek jdejében az melly Constitutiókat az iránt confirmális az Király, s- Szomszéd Nemzett (:Némett:) de azokat aligh tarttya megh, s- ugy tartattya másokal is, sőtt azok[na]k elő menetelében sokakat haborgat. Templomok el foglalássát, vissza foglalássát hivalkodó szemmel nézi, azokat nem remediállya: az Tőrők penigh az Relligio dolgában nem egyvelétvén magát annak Exercitiumában, mindenekben szabadon hágy.

6. Kettő tartoztatthattya az Magyar Nemzetet az Tőrőkhőz valo hájlástul, edgyik az adónak mi vólta, másik, hogy ha mit velűnk végezne, hittitt megh nem állana. Az mi az Elsőtt illetti: Bizony dologh az, ha csak Falukon, Várossonként hódulnak, s- adgyák az Tőrőkhőz az Magyarok magukat, annyira megyen adojók, hogy azt Computusban vévén, megh fizetésse lehetettlennek fogh láttszani: de ha az Ország communi nomine adgya hozza magát, legyen példa fellyeb az második punctumban emlitett Erdély Országa, és az ott nevezett Exemplumok. Bezeg olly tűrhettő vala Erdéllynek adója, hogy azt meg sem érzette, sőtt az Tőrők Országban valo kereskedéssel (:mivel az szabad vólt:) sokan annyit **[121:]** nyertenek rajtok, s- valo dologis az, hogy az Magyar csak az Szomszéd Hadaknak főll s- ala valo járássa is az Országban egy izben is, oly kárt szokott tenni, hogy az Tőrőkkel megh alkudván Tiz Esztendeigh sem adna annyit néki, bizonnyos penigh az is, hogy az Tőrők maga hittitt, és assecuratioját az illyen dologban megh szokta állani. Az mint az néki be hodúlt tőbb Országok, s- Erdélly sem panaszolkodhatott addigh, mighlen maga nem kezdett ragadozni, s- fegyvert foghni az Tőrők ellen, kinek vesszedelemre való hailással látván az mi Szomszédink (:Némettek:) addigh biztatták segitséggel az Tőrők ellen kezdett dolgainak elővetéssére, valamigh aztot ugyan ezenn practikával elrontanni nem segéttették.

[114] jnjuriaidrűl **e**

7. Tagadhatatlan[115] az, hogy ha az Tőrőkben az Pogányság nem vólna, eő mind katonai Természettiben, mind mezei állapattiban, s- habitussábanis (:mellyek mint egy hittegettik az nemzeteket egymáshoz:) hassonló lévén az Magyar az Tőrőkhőz, semmint más nemzethez és consequenter mindezekben, s- mind más dolgokban kőnnyebben megh egyezhettvén velek (:hozza járulván az kéntelenségis, mellyet az Magyarrok tittokban akarnak tartani:) jò módal csak megh alkudgyanak az Tőrőkkel, méltóbb hogy adozanak is annak, az ki által hatalo[m]mal megh győzettenek, semmint annak, az kittűl oltalmot kellenne várnyjok, s- árultattásokat experiáltak.

8. Mivel minden dolognak à végétis kell considerálni annak, az ki valamihez kezd, az Magyarokat nem kevessé édesgethetti az Tőrőkhőz valo hájlássra, hogy már sokféle keresztény nemzett ki kételenségből, ki penigh Accordák által lévén birodalma alatt, főképpen penigh az Magyar koronához tartozando Országok kőzzűl bizonyos reménségek lehettne arra, hogy fel vévén idővel magokat, s- az tőbb oda hailott kereszténséggel édgyet értvén, az Tőrők Jgátis ki vetthettnék nyákokbul, mivel egyéberántis ha az oda valo hajlást magok mostani erejek meg tartassával nem cselekesszikis meg, bizonyos az, hogy elsőben megh rontattnak, s- ugyan fejet kell hajtani, ugy hogy az várhattó reménségnek kőttele éppen el lészennyésve.

9. Ha az Magyar valamelly Nemzethez akarja magát[116] adni, az olly erős legyen, az ki által meghis oltalmaztassék mások ellen, ki lehessen penigh **[122:]** az Tőrőkőn kívűl, fel nem találhatni; mert ez magábanis népes, Errős, tőbb Nemzettekenis hatalmat vett, és csak az alatta valo keresztény Nemzetett oldala mellé venne is, országokot rettentene megh, s- annyival inkább az Magyar Nemzett is hozzaadvan magát, akor ijeszthetne megh az egéz világot à mikor akarna, sem mint penigh az keresztény Világ az Magyar karddal akarna neveltettni az Tőrők[ne]k hatalmát, inkább igyekeznék azon, hogy elvonnya az Magyar Nemzettett az Tőrőktűl, melly alkalmatosságalis nem csak bőcsűlettel más Nemzettektűlis az Magyar, de mégh azokkal olly kőttésseket csináltatna űdűvel, az mellyekkel maga hatalmát, és bőcsűlettitt ighen nevelhettné, égyessűlésseketis csinálhatna vélek: noha mindezeket adigh az Magyar nem reménlhetti, valamégh az Tőrőkel való dolgokban igen okossan nem egyveleszik.

10. Az ighen nyilván valo hogy az Magyar nem csak határos, hanem ugyan egy Országott biró lévén réssz szerént az Tőrőkkel nincsen abban mód, hogy soha baratsága nélkül békességben, csendességben maradhasson, mert megh kell annak altallyában lenni, hogy az Szomszédsághban vagy kedvét keressük, vagy vétsűnk neki, ha véttünk, megh rontattunk, ha kedvét akarjuk találni, lehetettlen hogy az kedv keressés állándo legyen, ha véle nem compactállunk, az mint az előbbeni űdőkben, csak nem uttulsó Excidiumunkigh experiáltak az Magyarok, melly által igen debilitálván, ugyan csak az véle valo baratságot kell állandoképpen Jstennek más Dispositioáigh megh tartanunk.

11. Nem dicsekedhettik azzal az Magyar Nemzett, hogy miólta maga Hazafiábul valo királlya nincsen fel szentelt királlytul igaz és magányos affectióval szerettettett vólna, mert bizony dolog az, szerették vólna az Magyar Nemzettett, sokszor jdegen nemzettel minden szűkség és ók nélkűl nem gázoltatt[á]k, nem pusztittatták[117] vólna az országot,

[115] Taghatatlan **e**

[116] magád **e**

[117] pusztittották **e**

sokszor az magyar országi határokat, Errősségeket, ollyan liberaliter nem osztogattyuk, árultattak vólna el. Az Tőrőkhőz adván azért magát az Magyar Nemzett, nem csak maga nemzettiből valo királlyában fogh dicsekedni, sőtt határinak Pozdorloin cum Talione vindicálhattya magat, s- mivel azt az mit eők az Tőrők[ne]k adtak az Magyarok sajáttyokbul vissza nem vehettik, az magokéből suppleálhattya fogyattkozássit.

Ellemben azért objiciálhattya valaki, hogy nem tanácsos az Magyarnak a Tőrőkel czimborálni. **[123:]**

1. Az Magyar Nemzetnek az Elejis az Pogányság[na]k vaksagában lévén téritettett az igaz hittre. Azért az Tőrőkel őszve kőttvén magát, félő csak résszébenis ne essék azon veszedelemben; egyéberánt is eő természet szerént valo Ellensége lévén az keresztény Névnek, nem kerűlhetne el az Magyar, hogy az egész kereszténységnek jdegénségét magára vonna, s- ha valamikor szüksége lenneis az Keresztény Fejedelmek segétségére, előb ne vettettnenék megh, mint sem segéttetnének.

2. Az mi Szomszédink minden csalardságnak Mesterej, és fel találój lévén, s egyéberánt aztis vévén régen eszekben, hogy az Magyar csak kéntelenségből hait hozájok, az mint eőkis az Magyarhoz csak szinnyel viseltettnék, elvélte aztis conseqenter hogy alkalmatosságot vévén az Magyar pórt rugh szemében. Azért kétség nélkűl praveniálták az magyart és olly méll Correspondentiában, s- titkos czimborákban vagyon már Szomszéd Tőrőkkel, hogy unszollana is magával az Tőrőkkel az Magyar nem acceptálna, sőtt elarulna, és az kővetkeznék, hogy vagy fel osztozkodnék rajtunk, vagy az Rebellioért fegyverrel megh holditana, és Vazalussává s- őrőkkévé tenne, az Szomszéd nézne bennűnket.

3. Azon nem kellene talán igen tőrődni, hogy telhetettlen lévén az Tőrők, az Magyarnak hozza valo hajlással ne acceptálna, de eő à Nemességet nem szeretti; eő az alatta valo Nemzetnek Fegyvert kezében nem enged; eő minden tehetségével az Erősségeket maga hatalma ala kivánna hólditani, kaporritani, kitt hól adományokkal, hól eszvesztéssekkel, hól penigh ijesztéssekkel, és uttollyára errővelis elvonna tűlők, és igy mint elveszet Nemzettnek, előtte bőcsűlettyek nem lenne, s- az Világ előtt penigh gyalázatos nevek az Magyaroknak.

4. Abban sincs ugyan kéttség, hogy elsőben kedve szerént valo végezést ne tehettne az Magyar à Tőrőknél, és assecuratiótis ne vehetne: de azt hogy megh tarcsa végigh edgyűgyű az ki el hisszi, mert ezer okott találna annak felbontássára; Eő néki az egész Keresztény Világgal mind vizen, szározzon hadakozássa lévén, kitt vizen s- kitt szárózon valo harczolássokal unalmazna az Magyarok kőzzűl, hogy az tűrhetetlenség miátt szó fogadattlanságra[118] kénszeríttettvén az Magyart, ottan okott adna mertt nem tarttya megh adott assecuratioját, az mint hogy Erdéllynek adott Athnamet[119] sem tartotta megh.

5. Ha ugyan végezhetnénekis valamit az Tőrőkkel **[124:]** à mi Szomszédink okvetetlen megh indulnának érette: Hadatt inditanának ollykor, az mikor az Tőrőknekis más distractioi lennének; És hogy sem mint az kétt hatalmas Nemzett rontana egy mást, készeb vólna egy Armistititumat csinálni, s- utollyára az Magyar Nemzettnek előrléssén békelnének meg.

---

[118] szó fogatattlanságra **e**

[119] Achamet **e**

6. Ha ettűl nem kelleneis tartanunk, példa Erdélly az holott, konkolly hintésekkel Factiók csinállassával az Országnak egy résszét à mássik ellen gerjeztvén egyikéttűl egy darabjat, masikatul másikát, kit ajándék fejében, kitt bűntetés képpen lassonként elvont s csak[120] az allyát hatta nékiek, nem reménlhetnének azért jövendőben az Magyarrokis egyebbet ennél.

7. Űdővel főképpen az Polgárság elfajulna az kereszténségtűl, az mint mostis azok kik az Tőrők párt felé bellyebb[121] laknak, el fajultak, és az Tőrők Urokban, bizakodván rébellálnak igaz Keresztény Urokkal, hogy sem mint pedigh az Tőrők az Magyar ellen párttyát ne fogja, az Polgárságnak, készeb lenne, s- elébbis megh cselekedve azt, hogy az Magyar Főldes Urattis hassonlóva tegye az Jobbágyhoz.

8. Azt nyőgi mást Erdély Országa, hogy eőtett azon Szomszédink az Tőrőkhez valo hóldulássa által rontották megh, árulkodván mindenkor hamissan, és csalárdul ellene, sokszor ollyankor, az mikor legjóbb kedvét, és az Tőrők ellen valo segítségre mutatták reménséget neki; az Magyar pedigh kőzellyeb lévén azon jó Szomszédsághoz, minden szándékki hamaráb villágosságra mennek, és ha nyilvánságra menne ezen jntentiójókis, vagy magais à Szomszéd Nemzett magára űlne[122] az Magyarnak Protectio, és deffensio szinnye[123] alatt, ki az előttis (:hassonlót nem[124] értvénis az Magyar felőll:) ezzer Mesterségeket talált, mellyekkel hadakat vittek az Magyarra, pusztitották eőkett.

9. Illyen Occasioi lévén azért egyéberántis az Tőrőknek az Magyar bé hólditássára, kéttség, acceptálnaé az hóldulást tűlők, mivel eő telhetettlen, és hasszon keresső lévén kőnyebben, és magánakis nagyobb hasznával reménlyene az bé hódulást: illyen kétséges lévén azért az dologh méltán tarthatt[125] attulis à Magyar ha ajánlást téssen maga felől az Tőrők[ne]k, hogy tőle el árultattik, vagy más képpenis ki tudódnék à dolog, s ugyis mind gyalázattya, s- mind vesszedelme nagyobb kővetkeznék az Magyarnak. **[125:]**

10. Bizonyos lévén abban az Magyar, hogy az Tőrők, bé venne barátságát, s- mások ellen valo oltalmátis fel válolna, de eő nála minden dolognak az eő végben menetele pénzel járván, kétség nélkűl elsőbbenis nagy sum[m]át kivánna az Magyaroktúl, az mint az réghi peldábulis látzik, hogy más Nemzettekelis azt cselekette, az Magyarnak pedigh abban modgya nincsen.

11. Magyar Országban kűlőmb kűlömb féle Relligio lévén lehetetlen (:az Tőrők mellé is adván mágokat:) hogy akkoris viszavonyássok, veszekedéssek az Relligio dolgában ne lennének. És noha láttatik az Tőrők az alatta valoit nem bántani az Relligio dolgában, mindazonáltal Templomokat, az Relligióban valo op[p]ressiokat, Promotiókot, Vindictát, Mortificatiókot, eő tűle pénzen vássárolhatni. Az melly tűrhetéttlen pedigh, és zelosus ebben az Magyar Nemzett ezen úton is őrőkki valo dissensio, jntestinum odiumok lenének kőzettek, s lehettneis úttolsó romlássa is ighen könnyen.

---

[120] elvontscsak, **e**

[121] *<hellyét>* bellyebb **e**

[122] *<az>* űlne **e**

[123] szinnye [jav. ebből: szin*ne*] **e**

[124] nem [jav. ebből: n*é*m] **e**

[125] tarhatt **e**

12. Nincs az à Mesterség, à mellyel az magyar ezen intentióját ugy kezdgye continuállya, és concludállyais, hogy idején az Szomszédságnak csak a szándékis, annyival inkább az operatiók[126] tudtára ne essenek, melly correspondentiaját az Magyarnak megh tanulván, csak bizonyosnak tarcsa azt à Magyar, hogy praeveniáltatnék à Szomszédtűl az iránt, ez à dolognak Conclusiója; magunkkalis füstet[127] vettettnének, eltőrlenének.

Hogy azért az Tőrőkhez ugy kapaszkodgyanak az Magyarok, hogy az altal vagy emergállyanak, vagy bár csak abban az miben most vannak megh maradgyanak, lehetetlen.

1. Mert kéntelenségbűl akár, akár benevole adta az Tőrőkhőz valamelly nemzett magát, valamikor, hallatlan, sőtt természeti ellen valo dolog az à Tőrőknél, hogy eő maga alatta valóit segétse, mert annak soha előmenetelit, hatalmat venni nem enged, hanem csak adigh bocsáttya elől, à meddigh láttya, hogy néki haszna vagyon.

2. Az Mezőben valo forgolodást, és katonáskodást az Tőrők szeretti ugyan az Magyar Nemzettben, s- az iránt élneis szolgálattyával, de azt soha el se gondóllya az Magyar, hogy az Praedában, s főképpen Nemzettit illettő jo dolgokban részessétene; mert eő nem hogy az Ellenségtűl nyert praedát adna alatta[128] valoinak, sőtt à maga sajáttyátis elszokta venni tűlők.

3. Mondgyák bár azt, hogy az Magyar Nemzet elő vitte **[126:]** dolgát az Tőrőkhez valo hajolásban, s- véle maga szandéka szerént megh alkudot. Azomban azért ha Operatiokat akarnak tenni más résszére è Világnak az Magyarral edgyűtt nem tehettnék sohova alkalmatossabban mint az Szomszéd Országokra; az holott mivel éppen à szinnére s- az elevenyére à Szomszédoknak kétség nélkűl érzenék azt a tőbb messzeis lévő Szomszéd keresztény Országok, és ezek[ne]k Fejedelmi: És hogy sem mint magokra várnák az ollyan vesszedelmet, késszebek lenének (:à mint hatalmas Nemzetekis azok:) unitis viribus repellálni és debellálnj az Tőrőkett, és így ottis az Magyar Nemzetnek uttulsó Excidiumja.

4. Azis járul ehez, hogy ha az Tőrők à Magyarokat segéteni akarna, à Szomszéd országnak, s- az tőbbi haereditaria Provinciak[na]k jnvasiojával, devastatiójával kellenne annak meg lenni, azt pedigh à Tőrők soha nem cselekszi, hogy Confoederatussinak, s annival jnkáb tűle fűggőinek ugy adgyon segitséget, hogy háta megett nagy Ellenséget hadgyon, ugy mint Lengyelt, Kozákott, Mosquát, Persátt etc. S- igy is à Magyar delitescálván az maga előmenetelit nézó[129] dolgokban Rácz forma kereskedőkké lennénk[130] nem sok űdőre.

Jobb volna tehát az Magyar Nemzetnek az Némett Nemzetthez Austriához kőttni magát.

Oka:

1. Nem tudom à jo Magyar Uraim, hogy réghi boldogh jdejekre, és virágzo állapotokra fordéttván elméjeket talám olly gondolkodással vannak, hogy más Nemzettek jó akarattya, segítsége által elő mehetnek dolgokban, mássok ellen győzedelmet vehetnek,

---

[126] op[p]eratiók **e**

[127] fűsztet **e**

[128] adna alatta [jav. ebből: adna, alatta] **e**

[129] Mező **e**

[130] lennének **e**

s- injuriájokért bosszutis álhatnak, De édes Magyarim bizony ha hizelkedés nélkül[131] akartok, vagy tudtok gondolkodni magatok mind réghi, mind mostani allapottyárul, oda vagyon az à réghi jo tűlettek, nem vettheted annyi felé elmédet (:ha Feleségedet, Gyermekedet, édes Maradékidat csak à mostani allapotban is megh akarod tartani:) hogy valamelly hatalmas Keresztény Monárchának szárnya és oltalma ala ne kellessék magadot koronástul őrőkössen venned, arra pedigh edgyéb alkalmatosságok nincsen az Austriai Ház és Németten kívűl, kinek már ighen számos Esztendőktűl foghva guberniumja alatt lévén, ne csudályd azt, hogy felette szinessen nem oltalmazott, mert tudta, hogy csak jdeigh valo vagy alatta, ma holnap à mikor akartad pórt rughsz szeme[132] köziben; az mint hogy sok izbenis[133] (: az mikor megh nem cselekedhettedis azt:) megmutattad akaratoskódásodat.

2. Ha azért az Austriai Háznak, s- az Németnek offerálna az Magyar koronástul magát őrőkössőn, mint sajáttyát **[127:]** minden Ellenség ellen megoltalmazna, nincsen is az Nemzettek közzűl senki az ki az Austrjai Ház és Némett megbántodással merne az eő Confoederatussit, alatta valoit háborgatni, sőtt az Magyar Kattona, és Vitéz lévén, azt meg bőcsűlenné mint az ki által jövendőben ellenségénis diadalmat venni reménlhetne.

3. Ennek az Méltoságos Háznak, és Nemzetnek sok és hatalmas keresztény Fejedelmekkel lévén kőtésse az Magyar megh oltalmazássábanis igen jò módgya vólna.

4. Ezzen Nemzetnek jmár az Magyar ismeretségében vagyon, nyelvét tudgya, Táborozassokban megh alkutt véle, humorátis fel vette, azért nincs az Égh alatt az à Nemzett à kivel ugy megh alkhattnék mint ezzel, mert ez kegyes, s- könyőrűlő keresztény lévén, minden Conditiókra rea menne, s- azokat à kereszténségis megh tartana vele, s- nemis despectálna az Magyart, mert tudgya Vitézségét, s- akarattyát, kiért meghis bőcsűllenne.

5. Egyébérántis nincs abban mód, hogy az Magyar ezen Nemzettűl elvállyék, mert Országunkban szép és derék Joszágokat s- minden derekas Erősségekett eők birnak, s- ha venének jdegen szándékot eszekben, ottan nyakára ülhetnének az Magyarnak, s- ha másoknal kelleneis az dolgokat megh csinálni pénzel (:melyel ighen bűvesek:) minden véghben vinnének[134] ellennűnk.

6. Istennek olly kiváltképpen valo látogatássa vagyon az Magyar Nemzetten, bár hazája jávat illettő dologban akarjonis valami hasznossat à Szomszédok ellen cselekedni, azt soha véghben nem vihetti, mert tőlők várván kiki promotiot, és dolgában valo előmenetelt, hizelkedesképpen mindent bé mond maga veszedelméreis kiváltképpen pedigh à sok p[ór p]araszt ágybul valo Pap ki à midőn Simoniával (:az pénzt értem:) elő nem vihetti érdemetlen, tunya, tudatlan fősvénségében telhetetlen igasságtalan Tőrvények rontó és gázoló Emberek lévén, à féle hir hordozássokkal, árulkódássokkal, szemtelenűl Hazájok romlássával halásznak előmenetelt magoknak, kik miatt sem[m]i kőzőnséges dolgában (:az mellynek titkon kellenne megh lenni:) elő nem mehetett à Magyar Nemzett.

7. Mivel azért az illyen szándékban soha progressus nem lehett titkok nélkűl, azt pedigh titkokban tartani a megh irtt okok miátt lehetetlen lévén jobb nem mást, hanem az

---

[131] nélkul **e**

[132] szem[m]e **e**

[133] izbenis [jav. ebből: *is*zbenis] **e**

[134] vinnének [jav. ebből: *ve*nnének] **e**

Austriai Házatt és à Szomszédságot választani, mert egyéberánt végben semmit sem visszen, sőtt azon Nemzetnek fegyverrével hóditattya meg, s- rabbjáva téttetti magát à Magyar, kivel akar tittkon akár nyilván indulunkis Tractában, **[128:]** más Nemzettek olly hamar ellent nem tartanának benne, s- nemis tehetnek róla.

8. Egyéberántis à Szomszédságnak belső szővetsége[135] lévén az Tőrőkkel, az hittele is nagy vala, űdűvel az Magyaris hassonlót remélhetne abban, hogy à Tőrőktűl bántodása ne legyen, mert nem kivánna à Szomszéd Nemzettel miátta őszve kapni.

9. Az Jmperiumnakis egy szűlesse lévén az Méltósághoz Austriai Házal, arra nézve sem kellene à Magyar[na]k más Nemzettűl tartani, ha allája adna magát; bántodássa levén pedigh akar kittűlis, kétség nélkul ollyankor az Jmperiumtulis segitséget nyerhetne az oltalomra, s- az vindictára.

Ellenben mindazáltal mondhatna valaki illyen, és tőbb Ratiókatis, mért nem lenne jò à Magyarnak à Németh ala magát adni.

Tudniillik:

1. Mind megh lehetnétek ugyan az megh nevezett arra valo motivumok, hogy à Magyar a Szomszéd Nemzett oltalma ala adgya magát, hogy ha ahoz állandoképpen bízhatnék valaki, de mégh edigh mindenkor ugy találtuk, hogy nem hogy az à Nemzett másokat tudna más[136] hattalmassok ellen megh oltalmazni, de az maga sajáttyát, s- alatta valoit sem; sőtt azok kőzűl akar melly Provincia akaratoskodotis, maga jdejében azt is aligh tudta le űltetni, s- nemis vitezi móddal való Castigatiókkal, fegyverrel, hanem allatomban való practikkákal.

2. Az Magyarnak az eő megh oltalmazása nem Tőrvénnyel, nem ratiókkal, hanem hadakozással, fegyverrel lehett megh; láttalé az Égh alatt nyomorultab, puháb, lágyabb Nemzetett Mezőben az mi Szomszédinknál, à ki minek előtte az Ellenséget közzelétse is, vagy lássa, el nyomorodik, betegszik, más Mezőben lévő Nemzetre is dőgőtt hoz.

3. Az ami Szomszédinknak az eö Vezérri kőzőtt őrőké Competentia visszavonnyás vagyon, el annyira hogy à midőn legh jobb operatiók[na]k kellene lenni, az sok egyenetlenség miatt akor vesztik raita, s- ollyan occasiókkal bé éri az Magyaris véle, olly veszedelem tőrténhettik rajta másképtis, nem à Szomszéd Nemzettből állo Tisztek lévén az Vezérek, hanem inkáb eők vezéreltettnek.

4. Csudálatra mélto dolognak tarthatna minden aztott, ha az Magyar à Szomszéd Nemzetnek oltalma ala follyamodnék, s- vallyon magadis jo Magyar Nemzett olvastadé[137] az Chronikákb[an] **[129:]** mikor experiáltad magadhoz sincercitással annak az Nemzettnek, mennyiszer árultattál mind személlyedben, s- mind értékedben el tűle à kinek (:hiddel:) éppen győkerezet gyülölsége vagyon ellened.

5. Nem mondhatni ugyan bizonyossan aztot, hogy à Szomszédság szintén meg vesse à mi eő hozza való hajlássunkat, és follyamodásunkat, és hogy igéreteketis ne tegyen, sajánlássokat, de senki olly hittelben ne legyen, hogy azt meg tarcsa, mert ha Diplomait nem tarttya megh, micsoda fogadásinak bizhattol megh tartássában, kinek szeretetti sincsen hozád, à melly által részeltettnek ajánlássának, s- fogadássinak meghtarttására.

---

[135] sővetsége **e**

[136] tudna, más **e**

[137] *<olvasza>* olvastadé **e**

6. Most à mikor maga szabadságában vagyonis Magyarország, sok izben sok szín alatt mesterkedik à Szomszédság, miképpen huzhasson, vonhasson valamit raita, annyival inkáb ha hatalmat vehetne éppen el csigázna az véghetettlen Pompára menő tékozló Contributiókkal az Magyart, példák az allatta való Provinciák, kiket az Tőrőknél sanyarúb adosságokkal zaklatnak.

7. Ha megh emlékezik à Magyar azokrul az rettenetes, és véghetettlen kár vallásokrul, és jnjuriákrul, pusztéttasokrul, mellyeket a Szomszéd Nemzettűl szenvedet, nem tudom el gondólnj, micsoda szivel lehessen hozzája, holott tudgya nyilván aztis, hogy amaz részrűl sem szeretettik, sem bőcsűltettjk, sőt despectáltattik.

8. Ez[138] à Tanácz, ha az Magyar allandoságot, nyugodalmat akar keresni magának, s- előmenetelét maga dolgában, ahoz ugy kezdgyen, uttulsó vesszedelemre ne tanállyon. Az Austriai Háznak, az ami Szomszédink[na]k minden világi győnyőrűsége egy Ember élettén, halálan fordulván, tőrténnyék annak halála, véle találod Magyar Nemzett, veszedelmedettis.

9. Valamikor mégh à mi Szomszédink[na]k hadakozássa vólt az Tőrőkkel, mindenkor gyálázatos békességre fakadot véle, való dolga, s- annak à Conclusiója az vólt, hogy az Magyar Országi Erőssegek,[139] és hattárok odaadassával pecseteltessék, ha azt cselekedte veled Magyar à Te Szomszédod, mikor szabad Ország vagy, micsoda reménységed lehett, ha oltalomnak okáért alája adod magadat.

10. Ha tőbb peldája nem vólna is à Magyar Nemzettnek az egy Cseh Országnal, éppen csak az is rettenthetné à Szomszédság ala valo adástul, vagy follyamodástul, mert ez mind az telhetetlenséget nézvén, s- mind penigh azt, hogy réghi lattor szándékját végben vigye az Magyar Nemzett ellen, s- mássok előttis dicsekedhessék azzal **[130:]** minden uttakon láb ala igyekezenk tapodni bennűnket.

11. Ezek az melly Nemzetett megh akarnak rontani, azt elsőben hamis practikákal veszikrea, és szép szin alatt édesgettik magokhoz; annak utána házátis jdegeny Nemzettel rakja meg mindenűtt arra fogadott incselkedőkett tartanak, hogy az ollyan megh nyomorodott Nemzett maga szabadulássárul csak neis beszélgethessen, s- annyival inkáb ne cselekedhessen sem[m]it, hol pedigh valakit effélében meg érnek, Rebellis nevet kőltik, s- eltőrlik. Az sok Quartéllyal csak nem véreket szoptattyák ki, sőtt à kitt Magyar Nemzetnek kővetni igen nehéz vólna, és à kit Relligió dolgában (:à midőn szabadis az Ország:) sokan jnjuriáltatnak, annyival inkáb alája hóditván à Szomszéd Nemzett à Magyart, akarrattya szerént harczolna az Relligió dolgábanis.

12. Magais tudgya azt à mi Szomszédunk, hogy eő hozza Magyar Nemzett igaz szivel nem vonszon furdaltattván az lelki ismérettűl, s- tarttis attúl, hogy ha az Magyar Nemzett fel veszi magát, s- ara valo alkalmatosságot találhatt űdővel bosszuttis álland raita, és az el vett jnjuriákért hassonlóval fizetnek neki. Azért nem kell à Magyarnak soha olly reménységben lenni, hogy olly előmenetellyre segétessék, az melly által erőtt, dicsősséget reménlhessen magának, s- bizony nemis érdemlene senkitűl szánakodást (:tudván Szomszédságnak illyen szivéből győkerezet idegenségét maga ellen:) hozza folyamodnék ahoz à kevélly dőlfős Nemzethez, à ki kissebségűnkre mégh Lovásszátis Nemzettűnkből tartana.

---

[138] Esz **e**

[139] Erossegek **e**

Mint hogy pedigh annyira láttatott juttni állapottya az Magyar Nemzetnek, hogy (:ha az Tőrökhőz nem akar follyamodni, s- az Szomszéd Nemzethez sem bizik:) szükségh képpen más Nemzetnekis segitségével kellettik dolgait elő vinni, azért jò vólna az Szomszéd Országokkal valo Liga, ugy mint Morvával, s- Cseh Országal, s- ezekhez hassonlókkal.

Mert.

1. Ezek az Országok szintégh Szomszédság[á]ban vadnak az Magyar Nemzettnek, s- legh alkalmatossab lenne velek édgyett értenni, és valami bizonyost concludálni, kik által à Magyarok, s- eőkis az Magyar Nemzett által reménlhetnek maga romlott, s- el nyomorodott állapottyukbul valo fel szabadulást, és előmenetelt, mert utullyára ezen Confoederatiót **[131a:]** haborru idők, Táborozások, űtközéssek, Erőssegek megh szállássi kővetkezvén, akor az Szomszédságban egy másnak Éllésebűl, Népbűl correspondentiákkal, Obsidio erőssétéssével, solvalásával succurrálhatnak.

2. Ehez penigh à megh nevezett Országok[na]k értéke is vagyon, az mellyből Ember nagy hatalmaságok ellen is sokat vihett végben. Ehez nékiek nagy kedvek, mert à sok féle és ki mondhatottlan adozássokat, Quartéllyozássokat, despoticum Jmperiumott, és véghetettlen inséget megh únván, abbul valo szabadulásokat eijel, nappal ohaittyák, el annyira, hogy láttattnak készek lenni mindeneket koczkára vettni, az rettenettes igátul valo megh szabadulásnak reménsegéért.

3. Minek uttána ezek à Nemzettek réghi szabadságok, és Privilegiumok ellen az magok praerogativájokban Uraktul ighen meg bántattanak vólna, tandem à szokatlan inséget, és szabadságtalanságot nem szenvedhetvén, hol edgyik, hól másik kőzzűlők rebellált ugyan az maga Fejedelme ellen: de az nem succedálván sőtt annak uttánna nagyob, és keményebb sanyaruságban tartatván azon Szomszéd Nemzetek vagy Országok, mostis nagy vagyadássok vagyon réghi nagy szabadságokhoz; azért nincs abban sem[m]i kétség, hogy értvén az Magyar Nemzetnek az eő szándékát, mindgyárt ighen késszen ne resolvállya magát az kivánt dolgokra réghi űdőtől foghva várákodván eők illyen alkalmatossághra.

4. Mind arra nézve, hogy az nagy Emberek, kőz rendek közt indifferenter vagyon a szamlalhatattlan Contributio azokban az Szomszéd Országokban, és az iránt senkinek se familiája, se maga Érdeme respectusban nincsen, mind penighlen azért, hogy az nagy Emberekben sokféle valo uttakon sokan, és igen disgustaltattnak kőzzűlők; ezek magok ohaitanak és keressik az alkalmatosságott, az mellyel mind magokat, vindicálhatnák, s- mind szabadulást reménlhetnek, azért az Magyar bizvást keresse fel modgyát az Confoederationak, mert ezektűl kétt kézzel acceptaltattik.

5. Eddigh az emlitett Országok[na]k az Tőrőkre nézve kőnnyőn vólt dolgok, mert az Tőrők igajának terhétt az Magyar visselvén háttán, eők békével nyughattak, de mivel imár annyira jutott állapottya az Magyarnak, hogy kíntelenségbűlis valamelly hattalmas Nemzettel, vagy szövetséget vessen, vagy oltalma ala adgya magát, azért láttván ezt à Szomszéd Országok, s- edgyütt nyilván valónakis tartván azt, hogy az Tőrők[ne]k az eő Fegyverre ezennél eő rájtok térjen, és azt nagy engedelmessen kell visselni, vagy annak ellenne kell állani, mihezképest magoktul elégtelenek, **[131b:]** és szokatlanokis lévén hozza kapnyok kell az Magyar Nemzetten, ha be nem akarnak az Tőrőknek hódulni.

6. Vihetné valaki elméjét arrais, hogy ne talántán az Jmperium sajnálna ezen Confoederatióját az Magyarral az Szomszéd Országok[na]k, ha ettűl tartani kellenne;

valo dolog az, hogy az Jmperiumtul meg nyomatatthatnánk; de mivel ez az Jmperiumnak nem hogy ellenére, vagy rővidségére, vagy distractiojára lenne, sőtt inkább nagy könnyebségére, és sokszor más Jdegenyekkel valo dolgainakis könnyebítéssére, és segítségére: azért onnénd, nem hogy akadáltul kellenék tartani, sőtt szükségnek jdejében segítségetis reménlhetni.

7. Jgen meg bántodásnak tartván sok Ember magát az Religióra nézve, az emlitett Szomszéd Országokban azok az Magyarral valo Confoederatiónak alkalmatosságával restituáltathatnának; az mint hogy az Magyarokis hassonlókatt szenvedvén contentáltatthatnának aziránt az Jnjuriatussok.

8. Minden Nemzetnek felette keserves az, hogy ha réghi érdemlett szabadsagában, és Privilegiumiban megh bántodik, s- azonis igyekezik hogy az illyén kéntelenségbűl felvett keserves dolgokért valaha bosszutt állyon: ezek à Szomszéd Országok melly rettenettes rővidségekett, inségekett, szenvettenek legyen az magok szabadsagában, melly kemény és sullyos jgaja vettettett nyakokban az szabadságtalanság[na]k, tudva vagyon az egész Világ előtt.

Ha azért az Magyarok[kal][140] őszve kőttik magokat bizonyos reménségűk lehett nem csak réghi Privilégiumoknak, és szabadságok[na]k restitutiojában, sőtt az méltatlan szenvedéseknek vissza térétéssébenis: Hassonlo veszedelemhez közelgetvén penig az Magyar Nemzettis, és jm majd majd nyakára akarván az mostani Gubernium űlni, hogy azt el távoztatthassa, megh előzhesse,[141] szűkség az ezzekel az Országokkal való egyessűlés. De micsoda[142] okai lehetnének annak, hogy se az Magyar, se pedigh az nevezett Szomszéd Országok ne kapjanak az egymással valo meg[143] egyesűléssen, és Confoederátión.

Ezek:

1. Fell kell azt mindenkor tenni illyen nagy dolgokban, s- Confoederatiókhoz valo kérdészben, hogy azoknak az nemzetek[ne]k (:az kik azt akarják:) vagyonè egymáshoz valo igaz szeretettek? nem szenvedettè egyik az másikától ollyan jnjuriákat, à mellyek vagy éppen meg tartoztasák az intentiótt, à vagy ha végben megyenis az, nem kellé annak hamar és könnyő felbomlássátul tartani? meg emlekezvén mind az kétt Fél az réghi meg bántodássokrul? bizonny dolog az, hogy ezek felette nagy akadállyak: à mint azis **[132:]** hogy mind ezen Szomszéd Országok Magyartul s mind à Magyarok azoktul sok féle, és sokszori jnjuriákat szenvedtennek, el annyira, hogy noha most mind ezek az Nemzettek egy Monarcha alatt vannak, mindazonáltal gyakorta egy más szemére hányván az meg lőtt alkalmatlanságokat, azok mostis látatnak recenti memoriâ teneri. Mihez képest az allatomb[an] valo jdegenségek, és egy más ellen valo gonosz szándékok titkon ugyan mostis fenn vannak, csak ezekből az okokbúlis, azért nem tudom ki reménlhetne kőzőttők állándó szeretettett,[144] égyenlő értelmet, sőtt inkább ne nagyob veszedelmett.

2. Bár az meg irtt Consideratiók és Távoztatások ne volnánakis, elég ok vagyon tőbbis, à mellyek lehetetlenné tesznek à szándékinak szerencsés és bizonnyos végben

---

[140] Magyarok **e**

[141] megh előzehesse **e**

[142] Demicsoda **e**

[143] megy **e**

[144] szeretettett [jav. ebből: szertettett] **e**

menetelit,[145] ha ugyan magoktul unszoltatnékis az Magyar;[146] mert azok[na]k az[147] eő nyakókon őrökké Quartéllyók, és erőss hadák lévén, nincs abban sem[m]i reménység, hogy azt az terhett nyakokrul le rázhassák, valamig pedigh az meg nem lesszen, igen mély kúttban vagyon mind adigh az iránt à reménség vettve: Más az, hogy az untalan valo Hadak, és Ostor miátt annyira el szelidűltek, és bátortalanultak azok az Nemzetek, hogy merő kéttségben essetenek látattnak lenni az magok[148] előmenetelében.

3. Az Gubernátorok sok practikájok után annyi féle idegen Nemzetekkel rakattanak meg ezek à Szomszéd Országok, hogy köztők az egyenlő értelem, főképpen az illyen derekas dolgokban tellyességgel lehetetlen, sokféle lévén à Nemzett sokféle az affectus, Humor, és Elme, kik miátt nincs mód az előmenetelben.

4. Az arra valo jntentiótt, hogy az dolog végben mehessen, és à Confoederatio ugyan meg lehessen, senki nem segitenni nem kivánna à Szomszéd Országokban, minth azok az kik Malecontentussok, és à Gubernátoroktul sok jnjuriákat szenvedtenek; de azért sincsen reménség, mert az Udvar mestersége végben vitte azt, hogy ha hatalmasok voltannak az ollyan meg bántodot Urak, azokat vagy épen el tőrlőtte, vagy penitus olly Contentumot adott nékiek, hogy azok által rontatta, és mortificálta, azuttán à tőbbitis; és igy nem lévén segitője à dolognak, az ollyanhoz sem lehetett semmi bizodalom.

5. Valaki hassonlo Országos dolgok[na]k végben menetele[149] felől gondolkozik,[150] Primum Principiumjának annak kell lenni, hogy az[151] à ki ellen tentálni akar valamit, az ellen győzedelmesis legyen, mert egyéberánt hasszontalanok[152] az Propositumok. Ha valamelly Ország (:bár mélto okokbulis:) Ura ellen Rebelliott **[133:]** akar jndittani, elsőbenis azt gondóllya el, ha azon Országnak Erősségi az eő hattalma alatt vannakè? ha ott nincsenek: hejában valo à gondolkodás, s- az dologhoz valo kezdés veszedelmessebb. Én az Magyarok[na]k, se az Szomszéd Országok[na]k kezek, és hattalmak alatt sem[m]i Errősségett, sem[m]i Praesidiumott, sem[m]i szabad dispositiott semmi nem láttok: azért sietthettnek az unióhoz, és Confoederatióhoz valo kezdéssel, ha uttolsó veszedélmekett nem győzik várni.

6. Bár az Magyarok[na]k Contentumokkal lehetne meg à Szomszéd Országokkal valo Confoederatio, más felől ne is lenének akadállyok az dologban: mindazon által mivel azok az Nemzettek éppen el fajultanak az hadakozástul, nehéz és vesszedelmesis vólna az Magyarok[na]k azokkal valamit probálni, mert markokban szakadna; hanem hacsak arra tartanák eőkett, hogy à midőn más Szomszéd baráttyoknak segitséget kivánnának adni: ezen Szomszéd Országok népei is accedálnának hozza, eők is szaporodnának velek. De ottis micsoda bőcsűlettett valanának? azért ha az Magyar ugyan resolutus abban, hogy más segedelmet keressen, ezekhez az meg zabolásztattott puhasághoz szokott,

---

[145] menetelit, ezeknek, **e**

[146] Magyar; *<nem>* **e**

[147] à **e**

[148] azmagok **e**

[149] mentele **e**

[150] gondolkozik. **e**

[151] azt **e**

[152] ha hasszontalanok **e**

minden generositástul és elő menetellyre valo gondolkodástul imár elfajult félénk Országok Nemzettihez ne bizzék.

Mint hogy tehátt az magyar nem bizik ezekhez az Szomszéd Országokhoz is. Nem volnaé jò az. Lengyellel baratságott és Confoederátiót tartani?

Igenis jó vólna.

Oka:

1. Miólta az Magyarnak az Tőrők ellen segitséget kezdett az Szomszéd Nemzett akarni titulus és sziny alatt adni, és mezőre kőlt à dolog, mindenkor azért vesztette rajta, és ellemben győzedelmes lőtt az Tőrők, hogy az mi Szomszédink à mikor Ordinantiat nem vártakis Udvartul, de az nehézségnek nagy-volta miátt az jò alkalmatosságokatt az kőnnyő Vitéz Tőrők ellen annyira el szokta mulatni, hogy az ellen valo nyerességben csak igen rittkán dicsekedhetik, s- ez illyen tardum Auxilium vesztette őrőkké Magyar Országot, s- az Magyar Nemzetett. Hanem bezeg à Lengyel gyors, bosszuálo resolutus, kőnnyű, hatalmas, és népbűlis igen bűves Szomszédűnkis, és hassonlo lévén sok dolgokban hozzánk, igen jo vólna ezzel valami jó egyesűléssre menni.

2. Minden uttakon meg érdemli à Szomszéd Nemzett à Magyartul azt hogy valaha à sok jnjuriákért, arultattássokért, **[134:]** gyűlőlségekért,[153] és sokszori despectusokért[154] bosszútt állyon, és vindicállya magát: Soha penigh azt olly Triumphussal végben nem vihetti, mint ollyan Nemzettel, az ki is à Szomszéd Nemzetett gyűlőli, ollyan az Lengyel.

3. Én az Magyar Nemzetett ollyannak ismérem lenni, hogy készeb minden dolgát kezén veszteni, sem mint szabadságát, más Nemzethez valo maga kapcsollássával periculumra hozza, az penigh bizonnyossan megh lésszen, ha azokal czimborál, az kik az szabadságot nem szerettik; de mivel az Lengyel azt ighen szeretti, s- oltalmazais, tehát legh tanácsossabb az Magyarnak azt követni, ha az Szomszédsághoz valo maga adassával, szabadsagábul nyakkul nem akarja magát gyalázatossan ki vetettni.

4. Felette szűkséges az, hogy az Magyar ollyan Nemzettel csinállyon ligát, az mellynek más hatalmas Nemzettek ugy mint, az Tőrők, Németh, Franczia etc. nem Ellenségi, mert egyéberánt állandoságott nem igérhett magának; ollyan az Lengyel, kinek az Tőrőkel perpetuum foedussa vagyon, az Németh sem ellensége néki, az Franczia jó Akarója ezt az Occasiótt kell amplectálni, kinek jó akarattyábul, baratságábul gyarapodván maga allapottyában az Magyar, edgyűtt ronthattunk meg Szomszédinkat, kinek igája alul fel szabadulhatna ugyan most az Magyar.

5. Ha az Magyar végben vinne à szerint az Lengyelel valo dolgait, s- ketten illy hattalmassokka lenének; az dolog hozna azt magával, hogy mindgyárt tőbb Nemzettekis kivánának confoederálni velek.

6. Az Nemzetek[ne]k felette nagy beneficiumokra vagyon hadakozások[na]k jdejében, ha az Passussokban meg nem fogyattkoznak, és baráttyoktúl valo segitségeket bátrán implorálhattyák, s- várhattyák is magokhoz. Ennyi féle Confoederatiója lévén az Lengyelnek, akarnám tudni micsoda Ellenség lehetne à kitt űdűvel meg nem rettentene az Magyarral, s- nemis győzhettné megh.[155]

---

[153] gyűlőlségekért [jav. ebből: gyűlőlségekétt] **e**

[154] despectusokért, *gyűlőlségekért* **e**

[155] megh [jav. ebből: *mégh*] **e**

7. Nagy Consideratiojának kell egyéberánt az Magyar Nemzetnek lenni abban: ugy confoederállyon akar kivelis, hogy az Comerciumok beneficiumjától el ne rekesztessék, mert felette igen nagy fogyatkozást kellenne szenvedni Orszagában, ez penigh meg lehett valamikor az Szomszéd Nemzett (:offendáltattván az Magyartul:) meg akarja cselekedni, hogy ezért ebűl az kéntelenségbűlis fell szabadulhatnák ismérje magát az Magyar Nemzett lenni: csinállyon jò Confoederatiótt az Lengyellel, és szintén ugy folynak, sőtt jobban kereskedéssi, s- leg kevessebbé sem fogyatkozik meg az Com[m]erciumok állapottyában.

[135:] De gondólhatni mindazonáltal azt, hogy nem lenne jò az Magyar[na]k az Lengyel bárátságához kapcsolni magát.

Igenis, és feles okokbul.

1. Csak lehetetlenség az, hogy az amelly Nemzett gyűlöli egy mást, azok kőzőtt állando, és szives meg egyessűlés, és hasznos előmenetellre[156] valo Confoederatio legyen Igy Sem kell azt exaggerálni, mert è világ tudgya, hogy à Magyar Gyűlőlője vólt az Lengyellnek, még Országos Constitutioj szeréntis ki rekesztette maga[157] kőzzűl, kivel most csak Szepes Vármegye maga résszétt bírván edgyűtt, azonis őrőkké vesszekednek. Egyebérántis merő ellenkező terméssztettő az Magyartul, s- ezekre nézve méltán félhetnének nagyob igátúl és veszedelemtűl.

2. Nehéz ottan más jdegen Nemzetnek jó megh egyessűlést reménleni, à hol à Nemzett maga kőzőttis őrőkké égyenetlen vissza vonnyo vólt, és mostis à Lengyel à ki rész szerént királlya ellen sem kéttelkedet rebelálni: hogy reménlhetne azért idegen jó állandosságot illyentűl, ki meg[158] szakadozván magában is: nem tudna Ember csak follyamodni is mellyik félhez, bár akarnais valamit cselekedni.

3. Az Lengyell annyi Hadakban, s- olly Erősségekben involválta magát az Magyarok kőzőtt valo dissensio uttán, hogy ezentűl meg nyomatatnak azoktulis, és magokkal sem kezdenek szabadok lehetni.

4. A sok meg szakadás uttán annyira juttott már az Lengyellnek az eő állapattya, hogy az királlyságotis egyik Factio egy felé, másik más felé offerállya, cum successione, s- féllő magokis más jdegen Nemzett Guberniumja ala nejussanak.

5. Csak abbul azokbul sem lehetne magyarnak az Lengyellel állandó és hasznos Confoederatiója, hogy egy réssze azon Nemzetnekis à mi Szomszédinkhoz hajol, s- az a Factio pedigh bizonyossan contrariálkodnék; És igy plena Confoedératiója az Magyar[na]k nem lehetne vélek.

6. Ha nem tudta edigh meg tanullya à Magyar Nemzett aztott, hogy az Égh alatt nincs alhatatlanabb Nemzett az Lengyelnél, akár mit igérjen az meg nem állya. Ez kevélly, bűszke, és más Nemzettekett még nem bőcsűllő, contenmálo, visszont pedig az Magyarbanis légyen akaratt, az kétt Tőr nem férne egy hűvelyben. És à mikor leg hasznossab, és szűkségessebb Operatiókatt kellenne reménleni, akor félhetne legh vesszedelmesseb rupturátul. **[136:]**

7. Bár vagy egy, vagy más utton ugyan barátságot vetneis à Magyar à Lengyellel, csak eô ipsôis sok Ellenséget csinálna magának, vagy leg aláb jo akaroit elidegenitene

---

[156] előmenetellre [jav. ebből: előmenetellyre] **e**

[157] maga [jav. ebből: *magát*] **e**

[158] meg [jav. ebből: *még*] **e**

magátul, mert ezt à Lengyell Nemzetett minden Nemzett gyűlőli, abominállya, uttál czimborálni véle. Az ki egyéberántis fel fualkodo Nemzett lévén bizontalan ha acceptálnaé à Magyar baratságot, bár offeráltatnékis néki, sőtt inkáb félő mások előtis elárulna à Magyart, és nagyob galibában hozna.

Ha mind az fellyeb irt Nemzetekhez valo follyamodás sem teczik, vagy nem succedálna az Magyarnak, mért nem vólna jò az Francziával confoederálni? Igenis jó volna, és ezekből az okokbul. Ugy[159] mint.

1. Az egész Világ előtt olly predicamentomban vagyon, az Franczia, s- olly hatalmot láttatott venni, az több Nemzetségekken, hogy az egész kereszténséget félelemben tarttya, s- mindegy[160] vezetője látszik lenni, mert bőcsűlhetetlen kincső Monárcha lévén, tudva vagyon hogy maga igen nagy hatalmasságin kivűlis kincsivel mindent végben vihett, megh győzhett.

2. Az Francziával, mint hatalmas Nemzettel valo baratságát az Magyarnak elsőbenis az Tőrők sainálna, s- kivánnais boszulni, de véle is confoederatiója lévén az Tőrők[ne]k s- félelmeis tűle, ezen tartoztatásra valo gondolkodással le tehetti az Magyar, kit egyéberántis az Franczia, mind Fegyverrével, s- mind Tractaival segithetne.

3. Ollyan Nemzettel vólna tanácsos az Magyarnak baratságott vettni, az melly népes lévén, ha máshova distrahaltatnék is résszi szerént ugyan succurálhatna szűkségnek jdején hadaival: illyen Nemzettett az keresténységben az Franczián kivűl nem tanálni, mert ez nem csak népel bű, de hadakozáshoz is, Mezei nyughatatlansághoz, és alkalmatlanságok elvisseléséhez szokott Nemzetség.

4. Ennek à Nemzetnek nem csak az eő nagy hatalmán kell várni ha nem azértis, hogy hittes Ellensége lévén Szomszédink[na]k, minden szorgalmatossággal el fogja azt kővetni, hogy nékik árcson, s- az eő bosszujókrais minket nem csak segitsen, sőtt mortificatiójókra promoveállyon, kit mi is oháitva kivánnank.

5. Az jó Isten ma holnap valtozásra hozván Lengyell Országi allapotokat, reménlhettyűk ottan Szomszédságát az Francziának, s- azzon is dolgainknak kivánnatosbb, és szerencséssebb follyássát.

6. Mezőben is az Magyar jobban megh nem alkhatik az Nemzettekel, mint azokkal, az kik az apparatussokban hassonlók hozza,[161] illyen az Franczia, **[137:]** az ki Humorral, serénységével, szivel hassonló az Magyarhoz, az mint megis mutatták egy máshoz valo baratságokat, à mikor az alkalmatosságh hozta.

7. Ha annak az Nemzetnek tűlűnk valo messzi vólta, s- más ratiók is olly[162] gondolkodásra valo okot adnának, hogy Urunka ne válosszúk, könnyen solváltathattik ez az tartoztattásis mert Protektorrúl[163] is tarthatnánk, s- vehetnénk inkáb mint Urunk helyében.

8. Nincs jmár most à Magyar Nemzetnek mit annyira sainálni mint azt, hogy az Szomszédoktul szabadsagáb[an] meg nem tarttattik, és azoktul meg nem bőcsűltettik, sőtt csuffoltattik: ellemben nagy lévén az Francziának az eő Orszagában való szabadsá-

---

[159] Ugij **e**

[160] mindegy **e**

[161] hassonlókhozza **e**

[162] olly [jav. ebből: *h*olly] **e**

[163] Protektorrúl [jav. ebből: Protektorrűl] **e**

ga, s- magais nagy familiaritással lévén alatta valoihoz, ez iránt is itt consequálhattya intentióját az Magyar, mind szabadságára, s- mind bőcsűlettire nézve.

9. Minden Nemzett kőzőtt elszenvedhetetlen[164] iga lévén az, hogy idegen, az Nemzetett gyűlőlő, érdemetlen, és ki tudgya honnét kerekedet, micsoda ágybul szűletett Directorok tétettnek eleiben, s- ez az egyik ratio az melly à Magyarban is nevelte az méltó idegenséget à Szomszédság ellen. Az királyok[165] pedig maga vérségébűl valo jó Fejedelmek lévén Francziában, azok személlyek szerént is jühetnének segitségűnkre, kiktűl fűghniis őrőmőst kivánnank, nem vehetnénk (:mint[166] edig:) az Hadakon pénzt koborló magok nyerességét keresső Béressek.

10. Tarthattna ugyan attul is az Magyar, hogy eszre vévén az Franciának Frigyét, velűnk valo baratsagának véghben menetelit, azok intentumátul distrahálni igyekeznék eőkett, más dolgokat szerezvén nékik. De attul sem kell félni; mert hatalmas Confoederatiob[an] lévén azok segitségevelis resistálhatna szándékit akadályozni igyekező nem jó akaróinak.

Mind azon által gondolkózván tovább ezen Nemzett felől, találok feles Ratiókat, az mellyek éppen rettenttenek az hoza valo follyamodástul.

1. Mi Magyarok azért keresnénk már egyszer valamikor előmenetelt dolgainkban, hogy az Szomszédságnak raitunk valo igasságtalan irrigyi keménségétt, kevéllységét tellyességgel meg úntúk; azért ugy kell dolgainkat igazgatnúnk, hogy az Tőrt akarván kerűlnűnk, kelepczében ne essűnk, s- Fejedelmet is ollyat keressűnk, az ki Istennes Élettő lévén, alattvalói[167] is jó példát vehessűnk, s- Jsten áldássát is reménlhessűk. Az Franciátt az alatta valóihoz **[138:]** irgalmatlannak, Tyrannusnak affirmállyák mindenfelől lenni, ugy, hogy az Tőrvennynek, az igasságának ne legyen semmi helle nála. Ragadozónak, Fősvénnyek, Istentelen ittéletőnek mondattik, kitt Jsten bűntetlen nem szokott hadni. Félő azért az Fejedelem véttkeért az alatta valókrais ne terjedgyen s- érjen az Óstor.

2. Leg inkább az Lengyel Országi Szomszédságért kellenne az Magyarnak az Franczián kapni, mert azon jó progressus nélkűl mesze segitség. Ahoz pedig jutthatté igen kétséges, és ha juttis fegyverrel, idővel; azt penigh várni késső lehett, Orszagábúlis az Magyart ségetenni igen nehéz; mert az még el érkezik, el fáradhat, más nem jó akarói, s- Fejedelmek Ditióin kelletvén által jőnni, meghis emésztethéttik.

3. Minden főllőtébb valo háborrú, kiváltképpen valo irrigység ala lévén vetettve, ha az Magyarnak oda hailott baratságávalis, az igaz Keresténséget maga ala láttatnék vettni, annyi Ellensége támadna, hogy nem subsistálhatna, s- miis el romlanánk.

4. Nagy ugyan[168] à hiré ezen Nemzett sok feli terjedett hattalmának, de edighvalo cselekedetti nem mutattnak sohúl derekas valosságot, ki mindenűtt jeszgetéssekkel akart nyerni, valahol[169] pedig resistentiátt mutattak néki, fegyverre nem mérészlet fákadni.[170]

5. Akkor vesztené leg jóbban az Magyar raita, s- várhatnais uttolsó Excidiumját, ha munkára, és mezőre kelvén à dolog, el állana az tűle, az ki baratságához adna magát. Az

---

[164] elszenvedhetetlen [jav. ebből: elszenve*r*hetetlen] **e**

[165] királlynak **e**

[166] mind **e**

[167] alattvalói [jav. ebből: alattvalói*t*] **e**

[168] ugan **e**

[169] valahoz **e**

[170] fákadni [jav. ebből: fá*r*adni] **e**

Franczia igen hamar változo Nemzetség, könnyőn el állana, kevés maga állándóbb hasznaért ki (:az mint az Históriák is megh mutattyák:) soha Confoederatussivál állando nemvólt. Annak okaért miért kellessék az Nemzetten kapni ki láczik csak ezekbűlis.

Mind ezekben sem nyugodván megh Elméje az Magyar Nemzetnek, lehettne még tőbb reménségeis főn. És bizokódhatnék talám Nemzettűnk Musquához, Kozákhoz, az Tőrők kőzt valo keresténységhez. De ezeknek az első résszei megh minden Nemzettet Confoederatiojával meg csalt, s- nem kevessebb, ha nem nagyobb iga vólna azoknak az Barbarussoknak segitsége által valo subjugatiunk, kik nékűnk magoknak **[139:]** nyernének. Az Tőrők alat nyőgő keresténség pedig nem minket szabaditásra valo, hanem magok, pihenéssét nem kétlem segittenék, kikis erőtt látván, azt kővetnék sokszori[171] példa szerint.

Talán gondolhatnának némellyek az Respublicához valo follyamodásrul, kik csak magokat szokták conserválni, s- minden másokkal valo egyességek cséllyok, magok meg tartássa lévén félnek inkáb mindenektűl, mint[172] valakinek hisznek.

A Romai Pápa holl az Fejedelmek, kincses békességet meg szokott Nemzettekhezis follyamodnának talám némelly gondólattó Emberek; kik kinnyessebben élvén segitségeketis az szerint szabják, nem az szűkség, sem sokaigh tartó űdűkhez szabván, ha nem kinnén, kedvén szokott akarattok szerént.

Volna hátra az Jmperiumi segitség, kiben nem csak minden keresztény királyságok már be kapcsolva[173] vannak, az mi igyekezet fogyott hazánkon ki véve, kivel valo kőtelesség látattnék lehetségessebnek, állándossobnak, hasznossabnak. De ennek el kezdésse follyássa, végezésse, melyhez nagy egyesség nagyob titok, legnagyob szorgalmatosság kivántatnék, s- hamarság az végezéssek végben vittelére, mely sok tőbb Nemzettségekkel valo kőtelességeketis magában foglálván, mellyben mind azonáltal legh nagyob gondolkodásra valo dolgok ezek.

Primo. Hogy Cseh Ország[174] szabadságát azal vesztette, hogy Jmperium Tagja lévén, az igaz választott Fejedelme ellen Ferdinandus 2du[s] ellen Fegyvert fogott. Ha az Magyar Tőrvénnye, engedelme szeréntis meg nem tartatván igassagában Fegyver fogásra kinszerittetnik, féllő hassonló Jgyben ne jusson.

Secundo. Mi uttón és módon kezdessék el hogy meg ne gátoltassék, minek előtte elvégeztethessék. **[140:]**

Tertio. Kikel, és kik által tractáltassék.

Quarto. Miképen effectuáltassék.

Mind ezekrűl pedig elméssen kell gondolkodni, s- faradozni, és ha ezen kellene à segitségen megh nyugodni, mint titkos dologban, ugy kellene minden kőrnyűl állo dolgokrul ittéletet formálni.

Uttollyára pedig, ha ugyan akar à Magyar valamit maga előmenetelére végbe vinni.

Intettik.

Az igaz égyességre, egy jó végre, melly à kőz meg maradás; nagy tittokra, egyarántú[175] kőltségre, faradságra, hamar valo hoza nyulásra, mert késső és lehetetlen lésszen még azis à mi most lehetséges lenne, mivel jobban el foggyunk.

---

[171] sokszori [jav. ebből: szokszori] **e**

[172] mind **e**

[173] be kapcsolva, **e**

[174] Ország [jav. ebből: Országi] **e**

[175] meg maradás nagy tittokra egyeránso **e**

BÁNKÚTI IMRE

KÁROLYI SÁNDOR TELEPÍTŐ PÁTENSE A KATONÁSKODÓK SZÁMÁRA, 1711. ÁPRILIS 12.

A Rákóczi-szabadságharc folyamán fegyvert fogott jobbágykatonaság kiváltságainak törvényes, az egész országra érvényes generális rendezésére a függetlenségi háború és a konföderáció vezetői a felkelés nyolc éve alatt nem vállalkoztak. Rákóczi nyilván tartott a nemesség kedvezőtlen reagálásától, mert a tömeges jobbágymentesítés sértette volna a birtokos nemesség érdekeit. Talán úgy gondolta, a háború győzelmes vagy eredményes befejezése után ez a társadalmi kérdés könnyebben, nagyobb zavar nélkül oldható meg.

Így a háború alatt csak helyi vagy egyedi megoldásokra került sor, ami nem járt a nemesi birtokállomány sérelmével. Ilyennek említhető pl. Simontornya, Tolna és Paks katonáskodóinak kiváltságolása, bár itt inkább a meglevő helyzet tudomásul vételéről és megerősítéséről volt szó.[1] Ismerjük a fejedelemnek néhány olyan intézkedését, amellyel egy-egy katonáskodó családjának védelméről rendelkezett, ezek azonban egyedi esetek voltak. Göncöt ugyan országgyűlési határozat emelte hajdúvárosi rangra (Ónod 1707., 24. törvénycikk),[2] de egyben kimondta a földesúr kárpótlását is az ország által. Tarpa 1708. augusztus 25-én kapott Rákóczitól szabadságlevelet, de mivel a helység a fejedelem saját birtoka volt, ehhez nem volt szükség országgyűlési határozatra.[3] Az 1708 decemberében tartott sárospataki országgyűlés 9. törvénycikke a hajdúszabadságot immár országos méretben ígérte meg, de a megvalósítást a szabadságharc befejezése utánra tolta ki.[4] A megoldás módját azonban ez a törvénycikk sem határozta meg, márpedig éppen ez rejtegette a legtöbb problémát és buktatót, mivel sok szempontból ütközött a nemesi birtokjoggal.[5]

A probléma tehát fennmaradt egészen a béketárgyalásokig, s a Szatmár körül gyülekező kuruc csapatok körében bizonyára élénk beszédtéma lehetett, annál is inkább, mert a majtényi zászlóletételnél szereplő mintegy 12 000 főnyi kuruc katonaság zöme az országnak azokból a részeiből való volt (Partium, Északkelet Magyarország, Tiszántúl), ahol a legmagasabb volt a jobbágyi állapotú fegyvertfogottak száma.[6]

---

[1] Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1711. (Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta *Esze Tamás.*) Budapest, 1955. 34., 138–139. o.; *R. Várkonyi Ágnes:* A jobbágyság osztályharca a Rákóczi-szabadságharc idején. *Történelmi Szemle*, 7(1964). 364. o.; *Bánkúti Imre:* Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703–1711). In: Tanulmányok Tolna megye történetéből II. (Szerk. *Puskás Attila.*) Szekszárd, 1969. 128. o.

[2] *Csepreghy Kálmán:* Az ónodi országgyűlés és előzményei. Budapest, 1894. 154–155. o.

[3] Kiadva: Rákóczi hadserege 1703–1711. (Vál. és a bevezetőket írta *Bánkúti Imre.*) Budapest, 1976. 86–90. o.

[4] De immunitate militarium a jurisdictione dominorum terrestrium. Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706–1709. (Közli *Thaly Kálmán.*) Budapest, 1901. 286. o.

[5] *Orosz István:* Parasztsors a XVII–XVIII. század fordulóján Magyarországon., valamint *Rácz István*: A hajdúszabadság kérdése a szabadságharcban. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. (Szerk. *Benda Kálmán.*) Budapest, 1980. 159–161. és 163–166. o.

[6] A dunántúliak pl. kevesen lehettek, mert ugyan a békeokmányt hatan írták alá, mint dunántúli (partium Transdanubianarum) illetőségűek, valójában azonban csak Ráttky Dániel volt az. A szatmári béke története és okirattára. (Közzétette ... *Lukinich Imre.*) Budapest, 1925. 345. o.

A béketárgyalások folyamán Heckenast Gusztáv szerint „Károlyi Sándor a jobbágykatonák szabadsága érdekében a legutolsó napokig nem tett semmit, s akkor – április 25-től vagy 26-tól kezdve – egyszerre nagyon sokat."[7] A fordulat oka szerinte Rákóczi kukizói kiáltványa volt (kelt: 1711. április 18.), amelyet a szövetkezett rendek Rákóczihoz április 7-én Lengyelországba indított három követe hozott magával. Ezzel a szenvedélyes hangú manifesztummal akarta Rákóczi a vitézlő rendet az alakuló megegyezéssel szembefordítani. Károlyinak tehát valóban lépnie kellett, ha el akarta kerülni ezt a (talán nem igazán) veszélyes fordulatot. Ekkor emelte a Pálffy Jánossal és Karl Locherrel folyó, tehát az udvarra nézve is kötelező tárgyalások témái közé a jobbágykatonaság mentességének problémáját.[8]

Magunk részéről ezt a képet annyiban szeretnénk finomítani, hogy Károlyi Sándor ezt a társadalmi kérdést nemcsak jól ismerte, s annak jelentőségével tisztában volt, hanem már előbb is a semminél valamivel többet tett e téren, bár a megoldást másként képzelte el. Károlyinak ez a pátense 1711. április 12-én keletkezett – tehát két héttel a kukizói kiáltvány megismerése előtt –, s benne saját birtokait „ajánlotta fel" a katonáskodóknak letelepedésre, tisztnek és közlegénynek egyaránt. Persze ezzel a megoldással a letelepülők nem hajdúszabadságot kaptak, hanem csak szabadosok (libertinusok) lettek egy nagybirtokon, de nem is süllyedtek vissza a jobbágyi állapotba, sőt lehetőségük nyílt a további emelkedésre; igaz, a visszasüllyedés is a fejük felett lebegett.

A szatmári békeokmányba foglalt, törvényerővel bíró rendelkezéseknek is voltak korlátai. Az első: csak a jobbágyszármazású tisztekre vonatkozott. Pálffy János április 27-én hozzájárult a Károlyi által tett előterjesztéshez, hogy „a fegyverviselők, akik magokat tisztségekre érdemesekké tették, jobbágyságra ne kényszeríttessenek, hanem az olyanokat az ország rendei a földesúri hatalom alól felszabadítsák." Vagyis csak a már tiszteket, ami mindössze egy kisebb részére csökkentette a mentességben részesülőket.

A másik korlátozás rejtett volt, a megállapodás szövegéből ugyanis nem derül ki, hogy a földesúri hatalom alól kivett szabad állapota hogyan, milyen körülmények között valósul meg. A gyakorlati végrehajtás módjának vagy módozatainak kijelölése nyilván az országgyűlés feladata lett volna, de a szatmári békeegyezség nem került bele az 1715. évi törvénykönyvbe, így az elvi döntés végrehajtásának gyakorlati útját sem állapították meg.

Mi lett a további sorsa az így szabados státust nyert katonáskodóknak? Egyet lehet és kell értenünk Heckenast Gusztávval, aki szerint sorsukat elsősorban a helytörténeti kutatásnak kell feltárnia, alapul véve a Károlyi-levéltárban található mustrakönyveket.[9] Tudjuk, hogy a Károlyi-birtokokon letelepedettek libertinus státusa évtizedek múlva is

---

[7] *Heckenast Gusztáv:* A jobbágykatonaságra vonatkozó végzés a szatmári békeokmányban. In: A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976. január 29–30. (Szerk. *Molnár Mátyás.*) Vaja – Nyíregyháza, 1976. 58. o.

[8] Uo.

[9] Uo. 63. o. A Károlyi-féle mustrakönyveknek eddig csak összesített adatai publikusak. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. (Sajtó alá rendezi *Géresi Kálmán.*) Ötödik kötet. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Budapest, 1897. 405–438. o. A mustrakönyvek helyes keltezésére: *Mészáros Kálmán:* Adalékok a Károlyi család levéltárában lévő mustrakönyvek keltezéséhez. *Fons*, 1997/1. 99–105. o. Reménlünk kell, hogy a közelgő Rákóczi-évforduló (2003–2011) alkalmából a gyakran frázisszerű ünnepségek mellett arra is jut pénz, hogy ezek, a kuruc hadsereg és számos település történetére oly fontos források végre teljes egészükben kiadásra kerüljenek.

fennállott.[10] Más nagybirtokokon is, melyeken bármilyen címen szabados állapotú csoportok éltek, sokáig megtartották helyzetüket, igaz, legtöbbször a földesúrral való kemény alkudozások, gyakran pörök révén. (Erre a problémára itt most nem akarunk kitérni.) A szabados állapotú személy a jobbágysorba való visszasüllyedés veszélyét nemesi oklevél szerzésével háríthatta el. Több tanulmány foglalkozik a nemesi oklevél (armális) szerzésének e korbeli, nem mindig törvényes, de a XVIII. század első évtizedeiben is dívott gyakorlatával, amely tulajdonképpen csak pénzen múlott. Persze, a birtokkal nem rendelkező nemes az (így vagy úgy beszerzett, megszerzett) armálissal „elkerülte ugyan a jobbágysorsot, de birtokadomány híján így is csak a nemesség legalsó, paraszti sorban élő rétegébe, a bocskoros nemességbe nyílt meg előtte az út."[11] Az így rendelkezésére álló mozgásteret kihasználva el tudott helyezkedni pl. az újjászerveződő alföldi nemesi vármegyék és nagybirtokok rendfenntartó apparátusaiban, ha írni-olvasni tudott, vállalhatott a birtokigazgatásban valamiféle tisztséget stb.

[10] A helytörténeti kutatások fontosságát és eredményességét igazolja N. Kiss István megállapítása, hogy a Károlyi birtokon a letelepített fegyverviselők libertinus-állapota évtizedekkel később is fennállott. *N. Kiss István*: A katonaparasztság sorsa 1699-től a 19. század második feléig. (A továbbiakban: *N. Kiss.*) In: A végvárak és a végváriak sorsa (1699–1723). (Szerk. *Petercsák Tivadar* és *Pető Ernő.*) Eger, 1991. 38–39. o. (Studia Agriensia 11. A Továbbiakban: A végvárak...)

[11] *Tóth István György*: Karddal szerzett és piacon vett armálisok: a végváriak útjai a nemességbe a 18. század elején. In: A végvárak... 45–53. o.; *Rácz István*: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848. között. Budapest, 1988. 38. s köv. o.

KÁROLYI SÁNDOR PÁTENSÉNEK SZÖVEGE[12]

Én, Károlyi Sándor, az Felséges II. Rákóczy Ferenc Erdélyi és Vezérlő Magyar Országi Fejedelem Kegyelmes Urunk eő Felsége és az T.[ekintetes] Confoederált Magyar Országi Statusok hadainak Marschallus Generalissa, Senatora, Tiszán innen levő Földnek és Nemes Erdély Országának Generális Commendoja, Nemes Szatmár Vármegye eörökös Fő Ispánya. Adom tudtára mindeneknek, valakiket az aláb megírt dolog illet vagy illethetne, ez levelemnek rendiben. Hogy az midőn látnám Istennek csudálatos munkája által ingyen való kegyelmébül nyujtott áldását az szent Békességnek és Nemzetünk lecsendesedésének elérésére, forgatom elmémben mindazon szegénylegényeknek az eő gyámoltalan sorsokat, az kik velem edgyütt Hazájok s Nemzetek mellett télen nyáron, hidegen melegen szüntelenül szenvedtenek, s hívségeket s álhatatosságokat sok keserves sebek és rabságok elviselésében megmutatták és bizonyították. Kikért országostul sok biztatásokkal egymással gyakorta tápláltattanak is, mellyekben hogy legalább általam meg ne csalatkozzanak, s se Istentül, se azoktul háláadatlansággal ne vádoltassam, se okoztassam: akartam tovább is hozzájok való szeretetemet ebben is megmutatnom, hogy Isten kegyelmébül eddig folyt és rövid nap végben menendő békességnek folyamatja végét elérvén, ki-ki az lött végezés szerént hitit letévén, és az Felséges Császár ellen kötött fegyverének ellene mondván, valakiknek tecik, magam jószágomban való megtelepedése és leszállása, Nemes Szatmár Vármegyében Károly városomban,[13] Mező Teremre,[14] Vezendre,[15] Kaplyonba,[16] Borbandon,[17] Majtinban,[18] Taggi Pusztára;[19] Nemes Bihar Vármegyében Ér Adonyba,[20] Tarcsára[21] etc.; Nemes Békés Vármegyében Kis Gyürébe,[22] Berinybe;[23] Nemes Szabolcs Vármegyében Baktára,[24] Csaszariban;[25] N.[emes] Bereg Vármegyében Nagy Musajba,[26] Kigyoson,[27] Baktan;[28] Nemes Ugocsa Vármegyében Salánkon[29] szabadoson megengedtetik ez aláb megírt conditiok szerént.

---

[12] Eredeti, csak az aláírás saját kezű. MOL P 676. Teleki cs. lta. Benne: Földváry cs. lta. 1711. évi iratok. F. LXXV. Nr. 139. mmm. Egy másik eredeti példány: MOL P 396. Acta publica. 1. Acta Rakocziana Series V. Károlyi telepítési akciójára lásd *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor. Budapest, 1988. 115–116. o.; *N. Kiss* 38–39. o.

[13] Nagykároly, ma Carei (Románia).

[14] Mezőterem, ma Tiream (R).

[15] Vezend, ma Vezendiu (R).

[16] Kaplony, ma Căpleni (R).

[17] Borbánd, ma Bărăbant (R).

[18] Nagymajtény, ma Moftinu Mare (R).

[19] Taggi puszta: nem sikerült azonosítani.

[20] Éradony, ma Adoni (R).

[21] Értarcsa, ma Tarcea (R).

[22] Kisgyüre: nem sikerült azonosítani.

[23] Mezőberény.

[24] Nyírbakta, ma Baktalórántháza (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).

[25] Nyírcsászári (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).

[26] Nagymuzsaly, ma Muzsijevo (Ukrajna).

[27] Kígyós, ma Zmijevka (U).

1º Ki-ki insinuallja magát, tiszt-é? gregarius-é? mellyik regimentbül való s hová való, cselédes-é? vagy se? és hová, mellyik jószágomban fog szállani, vagy kíván telepedni.

2º Azonnal telek elégséges földekkel, az hol szőlő leszen, annak földgyével fog kinek-kinek kimutattatni, s arrul levele adatni.

3º Mellyen is ki-ki épületet tévén és örökítvén szabadosson fogja bírni, se magam, se successorim benne nem fogják impedialni.

4º Semmi jobbágyságra és jobbágyi szolgálatra se magam, se successorim nem fogják se magokat, se maradékjokat erőltetni, hanem valamikor kedvek tartja, mind magok, mind maradékjok szabadoson fognak mehetni, úgy mind az által, hogy az tiszteknek hírekkel legyen, hogy ha mi adósságok volna benn a jószágban, azt elébb complanallyák.

5º Mind az veszekedésnek, egyenetlenségnek eltávosztatásáért magoknak külön bírájok vagy hadnagyok lészen, ki által az közönséges dolgok és törvények folyhassanak, úgy mindaz által, hogy az Város vagy falu bíráival edgyet ércsenek. Tilalmazást és egyéb rendtartásokat megtarcsák.

6º Valakik tisztek zászlótartóig inclusive telepednek, mint földesúrtul tüllem minden adóbul, taxábul immunisok lésznek, hanem ha majorság vagy puszták után való földembe valaki vet, dézmával fog tartozni, s azon felöl ha lóháton kívántatik, fog tartozni, azon kívül jó akaratjábul ha mit cselekeszik, köszönet benne.

7º Az kik gregariusok pedig letelepednek, épületet állítnak, két esztendeig semmit sem fognak adni, sem szolgálni, hanem ha jó akaratjokbul. Két esztendő telése után minden gazda egy kétforintos tallért fog tartozni adni, és elébb praemittált földeket élvén, abbul dézmát adni.

8º Az kiknek szőlő építésére kedvek leszen, valakik Károlyi, Mező Teremi hegyen szőlőt fognak, tíz esztendeig szabadcsága engedtetik, az ki Ér Adonyi és Tarcsai hegyen, annak hat esztendeig, az ki az salánkin eötig, az ki Musajban, Kigyoson, az szerént eötig se kilencedet, se dézmát nem fog adni, szabadon örökítheti s hegyallyi törvény szerént[30] bírhatja maradékirul maradékira.

9º Mindenekben urbarialis rendtartásim, törvényeim szerént fogják magokat alkalmaztatni s az kóborlást, orzást és tolvajlást tartoznak eltávosztatni. Valami földesúri jussomnak praejudicalna, azt semmi képpen nem követni, hanem ha más cselekedné is, bémondani.

10º Mellyeket az midőn tapasztalni fogok, én is mind magam, mind successorim nevében assecuralom mindazokat, valakik szárnyaim alá telepednek, hogy nem tsak magok személlye szabadcságában és földemnek szabados lakásában, élésében szentül s igazán conserválom; hanem mások ellen is igasságokban törvényig protegalom s megoltalma-

---

[28] Bakta Nagymuzsaly (Muzsijevo) mellett, később Baktaerdő néven puszta (U).

[29] Salánk, ma Salanki (U).

[30] *Németh Gábor:*Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a XVI–XVII. századi Abaúj és Zemplén megyében. (A szőlőművelő mezővárosok társadalmának és önkormányzatának összefüggései.) *Agrártörténeti Szemle,* XXX(1988). 306–338. o.

zom, s törvény nélkül senkinek károsítani, vagy személlyében szenvedni meg nem engedem, hanem ha kinek mi praetensioja ki ellen leszen, törvénnyel szolgáltatom ki, mellyre is ki-ki fog tartozni előállani.

Kinek nagyobb bizonyságára adom ezen kezem írásával, szokott pecsétemmel megerősített levelemet. Károly Várában die 12. mensis Aprilis 1711.

Károlyi Sándor[31]

[31] Az iraton papírfölzetű, ovális alakú pecsét látható.

SZEMLE

SZEMPCI MOLNÁR FERENC

MAGYAR KRÓNIKÁSÉNEK A XVIII. SZÁZADBÓL

Zichy Mihály, Szilágyi Márton és Zachar József tanulmányával
A szöveget gondozta, hely- és névmutatóval, jegyzetekkel ellátta Zichy Mihály
Szerkesztette Ratzky Rita

Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000. 248 o.

A magyarországi kiadványszerkesztés, könyvkiadás színvonala és eredményessége az utóbbi tíz esztendőre visszatekintve, határozottan a minőség irányába mozdult el. Emlékezzünk a rendszerváltást-rendszerváltozást közvetlenül megelőző, majd az azt követő euforia szedett-vedett ponyváira, amidőn – természetesen elismerve a nem elhanyagolható hatású tényfeltáró, tudatformáló kiadói, publicisztikai törekvéseket –, akinek pénze és kikürtölnivalója volt, szenzációt óhajtott meglovagolni vagy írói vénát tapintott magán, megtalálta a maga gyakran egykötetesnek bizonyult kiadóját. Manapság is találkozunk ilyen törekvésekkel, de a lehiggadt, egyre mélyebben a zsebébe nyúlni kényszerülő olvasóközönség és az érezhetően magára találó kiadói szakma mind határozottabban szelektál. Ez a tendencia mára egyéb területeken is általánossá vált, elegendő a csomagküldő cégek vagy akár a pártok erózióját szemlélnünk.

A többnyire minőségi, mégis kényszerűen „kisszériás" publikációk számára biztosítható anyagi háttér (főleg tehetős szponzorok és mindenható kurátorok által úgy-ahogy csepegtetett pénzek), továbbá az olvasói igények felmérése és ismerete nem garanciái a sikernek, de bátorsággal, optimizmussal, kézműves műgonddal születhetnek olyan könyvek, mint az előttünk fekvő kiadvány, a harcedzett Széphalom Könyvműhely gondozásában.

Adott egy ambíciózus és jó szemű, problémaérzékeny fiatal történész, Zichy Mihály, aki felfedezve a művelt publikum által is alig ismert korszak, a hétéves háború két változatban versbe szedett krónikáját, a kincset aprólékos gonddal feltárja. Elengedhetetlen a művet saját korában és értékrendjén elhelyező, szakértő irodalomtörténeti elemzés (Szilágyi Márton), s szerényen a háttérben, Vergilius szerepében Zachar József, hiszen vezetése, tanácsai nélkül csupán egyszerű forrásközlést tarthatnánk kezünkben. A közlemény önmagában, kuriozitása ellenére, a nagyközönség számára talán érdektelenségbe fúlt volna, hiszen a némileg erőltetett párhuzam ellenére meg kell vallanunk, hogy a korábbi krónikásénekekhez hasonlóan, bár művészi szándékkal papírra vetett, mégis inkább egy színvonalasabb ponyva vitatható erényeit felmutató, emlékrögzítő jellegű Szempci Molnár-kéziratok kissé egysíkúak, terjengősek, döcögősek. Bár az egykori eseményleírások mára fontos korrajzzá értek, mégis inkább egy rímfaragó obsitos hősies próbálkozásai Clio uszályában a „nagy háború" megörökítésére. Nem maradnak el a gyakorta aktualizáló szentenciák és ítéletek sem, amelyekkel a szerző a maga módján és lehetőségei között kétségtelen tájékozottságát és bölcsességét szándékozik megmutatni.

Zichy ezt a hiányosságot jobbára sikeresen oldja azzal, hogy noha enyhén rámenős és tanáros stílusban, mégis avatott elemzőként, mai szemmel és problémafelvetéssel veszi górcső alá a korszak diplomácia-, had-, politika- és gazdaságtörténetét. Lehet, hogy kevesebb szubjektivitás és aktualizálás, több távolságtartás és alázat még inkább javára vált volna az ebben a formában is igen színvonalas forráskritikai közlésnek. Zichy vélhetően tudatosan választott módszere arra készteti az olvasót, hogy a közreadó elsődleges szándékának megfelelően bele-beleolvasson a krónikákba, összevesse azokat a szövegeket gondozó fejtegetéseivel, magyarázataival és következtetéseivel. Egy quasi történelemkönyvet lapozhatunk tehát, pontos elemzését, körképét egy elfeledett háborúnak és hátterének. Ez a tény már önmagában érdeme a vállalkozásnak, a Szempci Molnár-kéziratok közrea-

dása pedig levéltáros szakmai szemmel nézve az állagmegóvás legmagasabb foka.

Megkockáztathatható az a feltevés is, hogy irodalomtörténeti szempontból legalább akkora, ha nem jelentősebb értéket képvisel a mű, hiszen ebből az időszakból és korszakra vonatkozóan alig maradt ránk „középkategóriájú" verses epikai alkotás. A rövidebb és talán korábbi sátoraljaújhelyi variáns (95 négysoros strófa), valamint a terjedelmesebb és kerekebb egészet alkotó budapesti változat (482+7 négysoros versszak) együttes közlésével Szempci Molnár „műhelyébe" leshetünk be, s megfelelő tájékozottság birtokában azon is elmélkedhetünk, hogy ismertté vált elődei és kortársai: Gyöngyösi István, Toth István, illetve Gvadányi József, Barcsay Ábrahám miként hathattak rá.

Az előbbiek természetesen nem jelentik azt, hogy a munka hadtörténeti érdemeit csorbítani akarnánk. Erről Zichy Mihály is tesz, amikor sorra véve a hadieseményekről leírását, mindkét verzió vonatkozó strófáit felmutatva, a hadtörténeti irodalom és széles ismeretei alapján rekonstruálja és kommentálja a történéseket. Nem méltányolható eléggé az a törekvése sem, hogy a jól válogatott és szerkesztett metszet-, térkép- és portréanyaggal való szemléltetésen túl, a kéziratokban név szerint említett, jelentős és epizodista személyiségeket, hadfiakat jórészt azonosítja, genealógiai munkák, fellelhető katonai nyilvántartások és levéltári akták alapján mellékelve rövid „szakmai" életrajzukat. Zichy ezért külön elismerést érdemel, hiszen Szempci Molnár bravúros azonosítása után ez sem járhatott sokkal kevesebb fáradsággal.

A közlés közérhetőbbé tétele érdekében, amennyiben a laikus olvasó megragadása is szándék volt, nem lett volna haszontalan az ismeretlen kifejezések és földrajzi nevek bővebb jegyzetelése és magyarázata, s talán a szöveghű közlés is kevésbé tette volna fárasztóvá a mű befogadását. Noha Zichy tőle telhetően mindent megtett a kézirat minél szélesebb körű meg- és elismertetéséért, elengedhetetlen a vele való együttgondolkodás, a „műélvezetért" meg kell dolgoznunk. A magát a kákán is csomót keresők kategóriájába soroló recenzens erőltetettnek és erőtlennek bízvást minősíthető kifogásai azonban jobbító szándékból születtek, s a közreadó elévülhetetlen érdemeit a kézirat megmentésében és feltárásában a gyékényfonók sem vitathatják.

Lenkefi Ferenc

GRÓF BATTHYÁNY LAJOS MINISZTERELNÖKI, HADÜGYI ÉS NEMZETŐRI IRATAI

A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár

Argumentum Kiadó, Budapest, 1999. I–II. k. 1790 o.

A forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára jelenlegi ismereteink szerint több mint 250 kiadvány jelent meg határon innen és túl. A kiadványok között nehéz rangsorolni, hiszen van közöttük életrajz, emlékirat és napló, helytörténeti monográfia és forrásgyűjtemény, összefoglaló munka és olvasókönyv, adattár és tanulmánykötet egyaránt. Ha azonban a kiadványokat fontosságuk és hasznosságuk szerint próbáljuk meg rangsorolni, az élre kétségtelenül Urbán Aladár 1999 szeptemberében megjelent kétkötetes forráskiadványa kerül. Nemcsak méreteinél fogva (alighanem ez az évforduló legsúlyosabb kiadványa), hanem azért is, mert ez az a munka, amelynek anyaga remélhetőleg újabb kutatások kiindulópontja és ösztönzője lesz. Úgy vélem, nincs az a jól megírt monográfia, amely hosszú távon versenyezhetne egy ilyen forráskiadvánnyal. Ezzel a két kötettel ugyanis lényegében teljessé vált a magyar központi kormányzati szervek iratanyagának közzététele. Kossuth Lajos 1848–1849-es iratainak kiadása már 1951–1957 között megtörtént, s ezek XIII–XV. kötetei tartalmazzák az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratanyagát.

F. Kiss Erzsébet 1989-ben tette közzé a fennmaradt magyar minisztertanácsi jegyzőkönyveket (a 150. évfordulóra a kötet német fordítása is napvilágot látott). Most pedig végre kézbe vehetjük Batthyány miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratait.

A két kötet megjelenésével azonban nemcsak a magyar központi kormányszervek iratanyagát tekinthetjük át, hanem – alighanem elsőként a XIX. század közepének jelentős politikusaié közül – Batthyány Lajos fennmaradt írásos hagyatékát is a lehetséges teljességre törekedve áttekinthetjük. Károlyi Árpád a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai sorozatában 1930-ban tette közzé Batthyány felségárulási perének iratanyagát, s e dokumentumkötet közel egésze 1991-ben, Urbán Aladár sajtó alá rendezésében, Kurucz György fordításában megjelent. Az évfordulóra látott napvilágot Molnár Andrásnak, a Zala Megyei Levéltár fiatal munkatársának kötete, Batthyány reformkori beszédeinek és iratainak gyűjteménye. Természetesen egyetlen életműkiadás sem lehet teljes – magángyűjteményekből, vidéki vagy külföldi levéltárakból, családi hagyatékokból mindig kerülhetnek elő újabb és újabb iratok. Ám ekkora tömegű irat megjelenése után aligha számíthatunk olyan dokumentum előkerülésére, amely alapvetően megváltoztatná az eddigi forráskiadványok alapján Batthyányról alkotott képünket.

Urbán Aladár az 1955 utáni történetírásban Batthyány pályafutásának, illetve a Batthyány-kormány tevékenységének feldolgozásában historiográfiai jelentőségű munkát végzett. Batthyány történeti szerepének újjáértékelése, pontosabban, méltó helyének kijelölése nagyobbrészt Urbán Aladár érdeme. Ha tanulmányainak és monográfiáinak során végigtekintünk, nem kell különösebben bizonygatnunk az állítás megalapozottságát.

Urbán Aladár történészi pályáját az 1848-as honvédség megszervezésének feldolgozásával kezdte: első tanulmányai és forrásközleményei az 1848 május-júniusi toborzás témakörében születtek. Noha a szabadságharc hadtörténeti irodalma korábban sem volt szegénynek mondható, ezek az írások ébreszthették rá a szakmát, hogy éppen a kezdetekről, a honvédség megszervezéséről milyen keveset is tudunk. Tanulmányaiban, majd ezekből kinövő kandidátusi értekezésében (A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán) Urbán bebizonyította: a honvédség megszervezése nem a Batthyány-kormány radikális ellenzékének nyomására, hanem a kormány áprilisi határozatainak logikus következményeként, a kormány döntése alapján kezdődött meg. A munkának tehát általános, köztörténeti jelentősége volt. Bebizonyította ugyanis, hogy a Batthyány-kormány – az 1948 utáni történetírás által sugallt álláspontal szemben – nem megalkuvó politikusok gyülekezete volt (kivéve a mindent tisztán látó Kossuthot), hanem olyan kormány, amely már 1848 tavaszán felismerte a polgári átalakulás vívmányait fenyegető veszélyeket, s a törvényadta lehetőségeket felhasználva, megteremtette az önvédelmi harc feltételeit. Ez a megállapítás pedig a Batthyány-kormány, illetve maga a miniszterelnök, Batthyány Lajos tevékenységének gyökeres újraértékeléséhez vezetett a politikatörténeti irodalomban is.

A munka szűkebb hadtörténeti szempontból azért volt fontos, mert tisztázta a nemzetőrség megszervezésének különböző szakaszait, az egyes nemzetőrségi kategóriák közötti különbségeket, illetve bemutatta azt a folyamatot, ahogyan a Batthyány-kormány az 1848:22. törvénycikk felhasználásával megteremtette a magyar állam önálló, reguláris fegyveres erejének magvát, az első tíz honvédzászlóaljat. Ezzel pedig olyan rendet teremtett a magyar hadseregszervezés addigi történeti irodalmában, amely biztos kiindulópontot jelenthetett a szervezéstörténet további, mind helyi szintű, mind országos feldolgozásához. Urbán munkája máig is olyan kézikönyv, amelynek egyetlen alapvető megállapítását sem kellett az eddigi kutatások során módosítani. Ezenkívül az a paradox helyzet állt elő, hogy mivel a nemzetőrség és honvédség szervezéstörténetének megírásakor csak csekély és meglehetősen ellentmondásos helytörténeti irodalomra támaszkodhatott, ez az összegző igényű munka szolgált a továbbiakban kiindulópontul a hiányzó helytörténeti kutatások elvégzéséhez.

A kormány tevékenységének egészét nagydoktori értekezésében (Batthyány Lajos miniszterelnöksége) dolgozta fel. Ebben – korábbi tanulmányainak szintézise mellett – feldolgozta a kormány mindennapi működését, külpolitikai tájékozódását és tevékenységét (sok tekintetben kiegészítve Hajnal István monográfiáját), a kormányfő innsbrucki és bécsi tárgyalásait. Megnyugtatóan tisztázta, hogy ellentétben Horváth Mihály – s az ő nyomában járó marxista történészek – állításával, sem Batthyány, sem kormánya nem tervezte az önálló magyar had-, pénz- és kereskedelemügyi minisztériumok feláldozását 1848 augusztus–szeptember fordulóján. Ad-

dig s azóta megjelent tanulmányainak jelentős részében az 1848 május–október közötti hadtörténet kérdéseivel foglalkozott; ezek bizonyára ismertek. e folyóirat olvasói előtt.

A Batthyány-iratok két vaskos kötetének időhatárai 1848. március 17-től október 3-ig, Batthyány miniszterelnöki megbízatásától felmentéséig terjednek. Pontosabban, a kötetnek van egy hét iratból álló függeléke is. Ebben Batthyány 1848 október és 1849 január közötti tevékenységének legfontosabb iratait találjuk meg; így a Bezerédj Istvánhoz intézett hegyfalvi levelet, amelyben miniszterelnöki tevékenységének utolsó szakaszát tekinti át, Bezerédj erre írott válaszát (F 3-4.), az országgyűlés december 31-i ülésének jegyzőkönyvét (F 6.), s az 1849. január 1-jén Windisch-Grätzhez indított országgyűlési küldöttségnek az országgyűléshez benyújtott jelentését (F 7.).

Urbán már a bevezetőben jelzi: tisztában van azzal, hogy a kötet anyaggyűjtése nem lehet teljes, s hogy a feltárt anyag egészét sem lehet közzétenni. Ahogy írja, a közlésben az „észszerű teljességre" törekedett, azaz elhagyta vagy csupán jegyzetben, kommentárban idézte azokat az iratokat, amelyek közzététele nem elsődleges fontosságú. F. Kiss Erzsébet 1989-ben megjelent kötete lehetővé tette a minisztertanácsi jegyzőkönyvek közlésének mellőzését is. Noha a korábbi forráskiadványokban, helytörténeti munkákban is jelentek meg Batthyány-iratok, ezek összes száma aligha haladta meg a kétszázat. Ha már most ezt összevetjük azzal, hogy Urbán kiadványában 1553 szám alatt közel 2000 irat jelent meg, láthatjuk, milyen óriási mértékben növekedett meg a kiadott anyag.

Ugyanakkor a két kötet nem csak Batthyány, illetve a miniszterelnök-helyettesek utasításait, átiratait vagy leveleit tartalmazza. Nagyon fontos az 1848. március 23-án kinevezett Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány (Szemere Bertalan, Klauzál Gábor és Pulszky Ferenc) jelentéseinek és intézkedéseinek közlése, amelyek jól kiegészítik a Pozsonyban keletkezett iratokat. Megtaláljuk a kötetben a fontosabb királyi leiratokat, István nádor leveleit és utasításait, a fontosabb kormánybiztosi jelentéseket, az egyes miniszteréknek a kormány tevékenységének egészét érintő jelentéseit, átiratait, intézkedéseit. A beérkezett jelentések közlése különösen az 1848 augusztus–szeptemberi periódus esetében jelentős mennyiségű: Csány László, Mészáros Lázár, Teleki Ádám, Beöthy Ödön, Hrabovszky János, Baldacci Manó, Majthényi István jelentései érdemelnek kiemelést. (A szeptemberi iratanyag több mint 450 oldal, azaz a két kötet több mint egynegyede.) Az 1848 március–október közötti időszak történetének nincs olyan jelentős szereplője, akiről ne találnánk új adatokat ebben a gyűjteményben. Csak egy példa: 1450. szám alatt megtaláljuk Kossuth országos biztosi megbízólevelének fogalmazványát, holott már-már azt hihettük, Kossuth toborzóútjával kapcsolatban aligha várható új dokumentum előkerülése.

A külföldi dokumentumok közül kiemelésre érdemesek István nádor és más Habsburg-főhercegek, különösen János és Ferenc Károly levélváltásai, amelyekből részint a nádor helyzetmegítélése, részint a birodalmi politika változásai kísérhetők nyomon. A – főleg a bécsi levéltári állagokból származó – dokumentumok kitágítják a kötet dimenzióit, s egyetemes történeti összefüggésekbe helyezik a közölt anyagokat. Különösen fontosak a Batthyány-kormány külpolitikai tevékenységére vonatkozó iratok, így Pázmándy Dénes és Szalay László frankfurti jelentései. Ezek közlései felhívják a figyelmet arra, hogy 1849 után jó néhány olyan dokumentum tűnt el a cs. kir. hatóságok kezén, amelyeket ma már csak német fordításban ismerünk.

Az iratokból kiderül: Batthyány a miniszterelnökség mellett tárcaszintű feladatként, saját hadügyi irodáján, illetve az Országos Nemzetőrségi Haditanácson keresztül látta el a nemzetőrség és a honvédség szervezésének irányítását és felügyeletét, Mészáros megérkezéséig pedig helyettes hadügyminiszterként játszott fontos szerepet a sorkatonaság engedelmességének biztosításában. Mindez egyértelműen cáfolja Nemeskürty István 1977-ben megfogalmazott, s azóta is többször felmelegített elméletét, amely szerint a honvédség szervezése Mészáros Lázár érdeme lett volna. Batthyány már Mészáros hazatérésekor közölte a hadügyminiszterrel, hogy a nemzetőrség és honvédség ügyeibe nem tűr beleszólást (511. irat).

A kötet segít tisztázni a Batthyány-kormány tevékenységével kapcsolatos olyan vitás kérdéseket is, mint az úgynevezett olasz segély kérdése, illetve a magyar kormány állítólagos ajánlata a magyar pénz-, és hadügyminisztériumok feladásáról.

Az olasz segély kérdésében utalhatunk az osztrák kormány május 10-i emlékiratára, amelyben az egyezségkötést kezdeményezett a külpolitikáról, a haderőről és a Magyarország és Ausztria közötti összeköttetésről, amelyet az Ausztria nagyhatalmi állásának fenntartásához fűződő közös érdekkel indokolt. Már itt szerepelt „a haderő mozgósítása és vezénylése" is (381. irat). A június 29-i hírhedt emlékirat, amely a semlegesség felmondásával fenyegetett a magyar–horvát konfliktusban, erre visszautalva szólt arról, hogy a magyar minisztérium egyes tagjai ismételten biztosították az osztrák kormányt arról, miszerint „a következő országgyűlésen remélhető a nemzetközi érdekek üdvös egyeztetése és azon követelések igazságos kiegyenlítése, melyeket az osztrák minisztérium szükségesnek ítél megfogalmazni azon terhek kényszerű átvétele következtében, melyeknek fedezetét a pragmatica sanctio alapján Ausztria császárának vonatkozásaiban mint Magyarország királya biztosította". S noha a szövegben az államadósság kérdése szerepel hangsúlyosabban, a „nemzetközi érdekek üdvös egyeztetése" fordulat annál is inkább utal az olasz háborúra, miután az emlékirat további része éppen az olasz háborúban szolgáló horvát határőrök megnyugtatásának szükségességéről beszél (733. irat).

A minisztériumok felajánlásával kapcsolatban sokkal egyértelműbb a helyzet. A kötet közli az osztrák minisztertanács szeptember 1-jei jegyzőkönyvének részletét, amelyben Latour beszámolt a Batthyányékkal folytatott tárgyalásokról. Eszerint Batthyány és Deák kérték egy parancs kibocsátását, hogy valamennyi Magyarországon található nem magyar alakulat is feltétel nélkül harcoljon a szerbek ellen; hogy az összes horvát katonai és polgári hatóságnak parancsolják meg, miszerint Magyarországgal szemben semmiféle ellenségeskedést ne folytassanak; s végül, hogy az uralkodó hosszabb időre menjen Pestre. Latour erre azt az észrevételt tette, „hogy itt csupán egyes minisztériumok egyesítésével [Vereinigung; a fordításban egyetértésével szerepel] lehetne a dolgon segíteni, ezzel szemben azok [a miniszterek] emlékeztettek arra, hogy a jelenlegi országgyűlésen egyetlen minisztérium sem tudná keresztülvinni azt, hogy visszavegyék a legutóbbi országgyűlésnek a miniszterekre vonatkozó törvényét". (1114. irat. – A magyar fordítás itt nem pontos.) Batthyány De Lacour francia ügyvivővel folytatott beszélgetéséből is az tűnik ki, hogy a miniszterelnöknek esze ágában sem volt az ország áprilisban elért szuverenitásának korlátozásába belemenni (1128. irat). Végül Batthyány és Deák közös beszámolója sem utal arra, hogy a minisztériumok beolvasztása vagy akár közös minisztériumok létrehozása szóba került volna (1133. irat).

Urbán Aladár a kötet használóival szembeni jókora előzékenységgel az idegen nyelvű iratokat magyar fordításban is közzétette. A kötetet terjedelmes, több mint száz oldalas apparátus, külön név-, helynév- és tárgymutató zárja. A név- és helynévmutató az oldalszámra, a tárgymutató a dokumentumok számára utal. Mutatóban nehéz tökéleteset alkotni. Ezért fordulhat elő, hogy bizonyos személyek – az eltérő névírás miatt – kétszer is szerepelnek (Gál–Gaál Sándor, Wolnhoffer–Volnhoffer), a két Szalay László esetében pedig egy-egy oldalszám (1247, 1377) rossz helyre került; az 1516. oldalon szereplő Asztalos Asztalos Pál képviselővel azonos. Az alacsonyabb rangú honvédés sorezredi tisztek egy részénél csak a vezetéknév szerepel, holott nagy részüknél megállapítható lett volna a keresztnév is. Az 1445. oldalon szereplő Atonemann hadnagy Asserman Ferenccel azonos. Bibersberg százados pedig nem más, mint Alois Wiedersperg. A helynévmutatónál csupán egy kifogásunk lehet: nincs megyemutató, így az egyes megyékre vonatkozó adatokat a tárgymutató különböző tárgyszavaiból kell összevadászni. A tárgymutatóért csak hálásak lehetünk, még ha az alakulatoknál az önkéntesek, a nemzetőrök és a honvédek néha össze is keveredtek, s ha az olasz és itáliai háború, kérdés stb. külön is szerepelnek. A kiadványt német nyelvű rezümé zárja. Külön ki kell emelni, hogy a borító belső oldalain a Batthyány-kormány tevékenységének legfontosabb dátumait tartalmazó kronológiát talál az olvasó.

Az iratanyag hasznosításának lehetőségei határtalanok. A politika- és hadtörténészek, a hely- és művelődéstörténet vagy akár a gazdaságtörténet művelői egyaránt rengeteg adatot találhatnak a több mint 1600 oldalnyi forrásszövegben. Csupán egyetlen példát hoznék itt. A szabadságharc 31 végig szolgáló tábornoka közül 17 fő pályafutásáról találunk iratokat e gyűjteményben. (Ha a három lengyelt, Bemet, Dembińskit és Wysockit levonjuk, az arány még kedvezőbb). Mindez azért is fon-

tos, mert a tábornoki kar esetében – néhány kivételtől eltekintve – éppen az illetők 1848 szeptemberéig terjedő pályafutásának követése jelent komoly nehézséget.

Időben az első természetesen Mészáros Lázár: Batthyány március 22-én kéri fel a hadügyminiszteri tárca elvállalására (18.). Őt követi Damjanich János, akit Haynauval történt összeütközése miatt vezényeltek át Észak-Itáliába; Batthyány április 16-án szólítja fel Esterházy Pál külügyminisztert, intézkedjen Damjanich hazavezénylése érdekében (210.). Érdekes, hogy Haynau neve nem fordul elő az iratokban.

Gál Sándort április 22-én Batthyány rendelteti be a főhadparancsnoksággal, hogy a magyar „vezér szavak" készítésében segítségére legyen (264.). Csuha Antalról először István nádor ír május 1-jén: Csuhát alakulatával, a 39. Dom Miguel gyalogezred egy zászlóaljával Óbecsére küldték (332.). Ugyanitt Kiss Ernőről azt olvashatjuk, hogy a 2. (Hannover) huszárezreddel a nagykikindai zavargások elfojtására vezényelték.

Perczel Mór nevével először a május 10-i Dísz téri tüntetés szétverésével kapcsolatban találkozunk, a vérengzést kivizsgáló bizottmány jelentésében (500.). Július 10-én rendőri osztályfőnöki jelentését olvashatjuk (806.), majd a délvidéki hadsereg vezetése elleni vádjai kapcsán kitört országgyűlési vita jegyzőkönyvének ismertetésében (1037.), szeptember 16. után pedig a Zrínyi-szabadcsapat szervezésére vonatkozó iratok között (1270.) kerül elő a neve.

Klapka György neve először május 19-én fordul elő, amikor Batthyány Hajnik Károllyal és Gál Sándorral Erdélybe küldi őket, a székelyek segítségül hívására (475/b.). Lenkey János századának hazaszökését június 3-án Széchenyi jelenti az Innsbruckban lévő Batthyánynak (581.)

A Görgeire vonatkozó első közölt dokumentum 1848. július 13-i keltezésű: Görgei megbízása külföldi fegyvervásárlásra (911.). 1848 augusztus végétől a dokumentumok száma megnövekszik: először Görgei augusztus 27-i levelét (1080.) olvashatjuk Batthyányhoz a hosszú háború kilátásairól, majd Görgei szolnoki és Csepel-szigeti tevékenységének dokumentumait lapozhatjuk fel.

Aulich Lajosról és Láhner Györgyről először Mészáros szeptember 2-i jelentésében olvashatjuk, hogy mindkettő „egész lelkesedéssel szolgál" (1117.), szeptember 18-án pedig ugyancsak ő jelenti Láhner Pestre indítását (1333.). Vetter Antal ezredesi kinevezését szeptember 5-én javasolja Mészáros (1224.). Kiss Pál őrnagyi kinevezését szeptember 6-án Szemere, mint helyettes hadügyminiszter erősíti meg (1228.)

Répásy Mihály szeptember 10-én érkezik a fővárosba a Württemberg-huszárokkal, szeptember 21-én pedig már a székesfehérvári táborban van (1323., 1415.). Gáspár András szeptember 15-én Csány László ajánlja őrnagynak (1247.) Gaál Miklóst szeptember 18-án Batthyány ajánlja István nádornak táborkari tisztül (1423.). Czetz János táborkari tiszti kinevezését szeptember 22-én javasolja Mészáros Lázár (1543.).

E kötettel olyan forrásegyüttes került a szakma – és remélhetőleg az érdeklődő közönség – kezébe, amely lehetővé teszi, hogy a Batthyány-kormányról mint testületről alkossunk összefüggő képet, s egyben világosan lássuk Batthyány Lajos miniszterelnöki tevékenységének jelentőségét. Az iratanyag világossá teszi: Batthyány Lajosé a fő érdem a forradalom önvédelmének megszervezésében, s lényegében az általa kialakított hadszervezeti keretek tették lehetővé 1849-ben a tavaszi hadjárat győzelemsorozatát is. (1848 szeptembere után ugyanis csak a hadkiegészítés szervezetében történik változás; a Batthyány-kormány időszakában létrejött alakulattípusok mellett meghatározó új elem nem kerül már a hadseregbe.) Reménykedjünk benne, hogy előbb-utóbb a forradalom és szabadságharc más szereplőinek iratanyaga is hasonló kiállításban, s hasonlóan magas színvonalú közlésben kerülhet az olvasók elé.

Hermann Róbert

HERMANN RÓBERT

AZ IHÁSZI ÜTKÖZET EMLÉKKÖNYVE 1849–1999

Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1999. 230 o. +14 o. képmelléklet

Hermann Róbert korábban ismertetett műve a csornai ütközetről és a most recenzálásra kerülő kötet jól kiegészíti egymást, hisz mindkettő ugyanahhoz a magyar parancsnokhoz, Kmety Györgyhöz, illetve csapataihoz köthető, végeredményképpen pedig felöleli e seregtest dunántúli működését Buda bevételétől a Délvidéki levonulásig.

A Pápa melletti ihászi-pusztai ütközet volt az egyetlen Veszprém megyei csata a szabadságharc alatt. A kötet alapos bevezető tanulmánya a csornai események rövid felvázolása után ismerteti a magyar hadműveleti terveket, illetve csapataink diszlokációját. A magyar főosereg első komolyabb ellentámadási kísérletére Zsigárd és Királyréve térségében került sor 1849 június 16-án, amely azonban kudarcba fulladt. Nem sokkal később Perednél az újabb próbálkozás is sikertelen maradt. Ezek után fogadta el Görgei haditervét a június 26-i minisztertanács, amely a főosereg Komárom környéki összpontosítását tűzte ki célul. A magyar hadvezetést gyengítette a Klapka György és Bayer József közötti hatásköri vita, többek között épp a Kmety-hadosztály alárendeltségét illetően.

Kmety a csornai ütközetet követően a Rába mentén bontakoztatta szét csapatait, megszállva az átkelőhelyeket. Feladata volt a főosereg biztosítása, a Rába-vidék megfigyelése, az átkelők ellenőrzése, s megadták neki a lehetőséget, hogy a csornaihoz hasonló vállalkozásokat a jövőben is végrehajthasson.

Haynau táborszernagy június 18-án elhatározta, hogy csapatait a Duna jobb partjára csoportosítja át, s ott indít döntő támadást a magyar főosereg ellen. Az orosz főosereg késedelmes bevonulása és előrenyomulása miatt Haynau saját erejére támaszkodva kezdte meg hadműveleteit a Dunántúlon. A magyarok peredi vállalkozása kapóra is jött neki, hisz jól álcázta e támadás elhárítása az elképzeléseit.

A június 19-én megkezdődött átcsoportosítás eredményeképpen június 26-án indult meg a cs. kir. csapatok támadása, melynek fő célja Győr elfoglalása volt. A hadművelet legnehezebb feladata a Gerstner-dandárra hárult, mivel egyedül kellett megvédenie a támadók hátát, a felderítésük által 8000, valójában csak kb. 5000 fős Kmety-hadosztálytól. Ha Kmetynek sikerült volna visszavernie e dandárt, akkor lelassult volna a császáriak támadása, s megkönnyítette volna a Győrt védő magyar seregek helyzetét, ahogy ezzel a lehetőséggel Haynau is számolt.

Kmety csapatait is június 26-án érte az első támadás, estére az ellenség Árpásnál és Mórichidánál átkelt a Rábán. Másnap az egész Rába-vonalat lényegében harc nélkül feladva s csapatait összegyűjtve a pápai úton ihászi-pusztáig vonult vissza, reménykedve a Poeltenberg Ernő által ígért erősítések beérkeztében, melyekkel megverheti az ellenséget. A cs. kir. csapatok komolyabb ellenállásra számítva csodálkozva vették tudomásul a magyarok hátrálását.

A szerző az ütközet leírása előtt ismerteti a szembenálló egységek parancsnokainak életrajzát, illetve rövid csapattörténeteket ad. A Kmety szabadságharc utáni működéséhez kapcsolódó adatok némelyike azonban vitatható. Bár számos emigrációs emlékirat megemlíti, hogy Kmety áttért a muszlim hitre, ezt ő élete során többször tagadta. Esetében is csak a török kormány által javasolt névleges áttérésről lehetett szó, nem valódi iszlamizálásról. Guyon Richárd pedig a krími háború alatt valóban török szolgálatban állt, sőt az anatóliai hadsereg vezérkari főnöke volt, és részt vett Karsz erődítési munkálataiban, az ostrom alatt azonban nem tartózkodott a várban. Kmety – kurd katonák segítségével – a szintén 48'-as emigráns Josef Kohlmann tiszttársával együtt menekült el az erődből közvetlenül a feladás előtt az orosz megtorlást megelőzendő.

A június 27-én délután lezajló, lényegében csak tüzérségi párbajból álló ihászi ütközet a magyarok visszavonulásával zárult, lovassági és tüzérségi fölényünk ellenére. A magyar tüzérek olyan jól végezték munkájukat, hogy az osztrákok ágyúinkat tizenkétfontosnak vélték, noha Kmety hatfontosnál nagyobb löveggel nem rendelkezett. Végül is a cs. kir. egységeknek sikerült a magyar hadosztályt elvágni a VII. hadtesttől, így az feladatát sikeresen megoldotta.

A magyar csapatok Székesfehérvár felé vonultak vissza. Kmety Görgei leváltását követően parancsot kapott a paksi dunai átkelésre, s ezt több tisztje ellenvéleménye ellenére végre is hajtotta. A szerző igyekszik tisztázni az elszakadással kapcsolatos kortársi és historiográfiai vitát, s megállapítja, hogy mint Kmety, mint Görgei csúsztatásokkal élt későbbi emlékezéseikben. Ám a Kmety-hadosztály fősereghez való csatlakozásának kísérlete valószínűleg bekerítéséhez vezetett volna, így a Délvidékre való levonulás maradt az egyetlen járható út. A tanulmány végén az ütközet szakirodalomban való továbbélését követhetjük nyomon.

Az okmánytár tartalmazza a Kmety-hadosztály és a Gerstner-dandár felvonulására vonatkozó valamennyi jelentést, illetve a vezérkarok felvonulással kapcsolatos intézkedéseit. Szerepel az ütközetre vonatkozó összes ismert hadijelentés, kitüntetési előterjesztés és veszteséglista. A 125 tételből álló gyűjtemény valójában több iratot takar, melynek kétharmada először jelenik meg nyomtatásban. A korábban publikált források közül is sok javítva, illetve teljes terjedelemben található meg. Itt jegyzem meg, hogy a mű egy hely kivételével értelemzavaró nyomdahibáktól mentes. A 73. oldalon, a 12. számú iratban kimaradt mintegy öt sor. A könyv Internetes változatában – amely a Magyar Elektronikus Könyvtár címén található – azonban a teljes, hibátlan szöveg olvasható.

A tizenöt visszaemlékezésből kettő eddig szintén publikálatlan volt, melyek közül kiemelkedik Emil Üchtritz dandárparancsnok naplója.

A kötetet egy térképvázlat, egy, a német katonai terminológiát magyar nyelven visszaadó glosszárium, a szövegben előforduló cs. kir. tisztek névsora és beosztása gazdagítja. Sajnos a mutatók itt is elmaradtak. A résztvevőket és főszereplőket ábrázoló több mint egy tucat kép a mellékletben szerepel.

E könyv a csornai ütközetről kiadott művel együtt voltaképpen a Kmety-hadosztály 1849-es dunántúli történetét öleli fel, méltó emléket állítva nemcsak a parancsnoknak, hanem katonáinak is.

Csorba György

CSAPÓ CSABA

AZ M. KIR. CSENDŐRSÉG TÖRTÉNETE 1881–1914

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1999. 186 o.

Érdeklődéssel vettem kezembe ezt a tetszetős kiállítású, a nagy összefoglaló munkákhoz képest kis terjedelmű kötetet. Jelen esetben a recenzens abban a szerencsés helyzetben van, hogy közel egy évtizede személyesen is ismeri a szerzőt, aki pályafutását levéltárosként kezdte, majd történészként folytatta. Jelenleg az ELTE Bölcsészkarának Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója. Fő kutatási területe a dualizmus korának politikatörténete. Csapó ahhoz a fiatal kutatói gárdához tartozik, amely új szemlélettel, elfogulatlanul közelít a múlt eseményeinek, folyamatainak vizsgálatához és az összefüggések feltárásához.

Ez a monográfia a téma első tudományos igénnyel megírt hazai szintézise. A szerző első önálló kötete, kandidátusi disszertációjának bővített változata. A műben Csapó a magyar királyi csendőrség történetének felvázolására vállalkozott, és annak jó összefoglalóját adja. A kérdéskör igen érdekes és szerteágazó, a nagyközönség számára is rendkívül sok adalékkal szolgál. Mindenképpen érdeklődésre tarthat számot, annak okán is, hogy a csendőrség – a magyar királyi honvédség dualizmuskori történetével egyetemben – eddig nem kapta meg a neki kijáró megfelelő méltatást történetírásunkban.

A rendvédelem történetének kutatása a korábbi évtizedekben a mellőzött témák közé tartozott. Kevés olyan, az állam hatalmát megtestesítő szervezet létezett az Osztrák–Magyar Monarchiában, amely ennyire – az elsősorban vidéken élő – emberek mindennapjainak részese lett volna, sokkal nagyobb mértékben, mint a közös hadsereg, illetve a honvédség vagy a rendőrség. Kiemelendőnek

tartom, hogy Csapó mindenütt felvázolja azt a társadalmi-politikai környezetet, hátteret, amelyben ez a szervezet működött (többek között kitér a szociális mozgalmakra, elemzi a társadalom és a csendőrség viszonyát), az általa leírtak ezáltal válnak életszerűbbé.

A könyvet több eredeti fénykép (rögtön tegyük hozzá, ezekből több is elkelt volna a mondanivaló színesítésére), 21 melléklet, a felhasznált források jegyzéke és bőséges jegyzetapparátus teszi teljessé. A mellékletek jól kiegészítik az elmondottakat, ott több összesítő táblázatot, a szervezeti felépítést és a csendőrkerületek beosztását bemutató ábrát, valamint néhány eredeti dokumentumról készült másolatot talál az olvasó.

Már a fentebb felsoroltak is sejtetni engedik, hogy az auktor igen alapos munkát végzett. Alapvetően az Országos Levéltár és a Hadtörténelmi Levéltár forrásanyagaira, az egykorú sajtóra, a korabeli hivatalos közlönyökre, törvényekre, szabályzatokra támaszkodott műve megírásakor. A bevezetésben a mű írója megállapítja, hogy a magyarországi rendvédelem történetének kutatása a történészek és a társadalom érdeklődésének perifériájára szorult, majd ezután áttekinti és értékeli a vonatkozó irodalmat.

Az első rövid fejezetből kiderül, hogy a csendőrség francia eredetre tekint vissza, közvetítéssel terjedt el Európában, így a Habsburg-birodalomban is. Történeti fejlődésének íve a XIX. század közepéig tárul fel az olvasó előtt.

A második témaegységben a mű szerzője az erdélyi csendőrség 1867–1881 közötti fennállását foglalja össze. Megtudhatjuk, hogy az osztrák császári zsandárság 1867-es feloszlatása után a közbiztonsági szolgálatot a törvényhatóságok látták el Magyarországon. A horvát–szlavón valamint az erdélyi csendőrség az adott időszakban a közös hadsereg részét képezte.

Foglalkozik a magyar kormány erőfeszítéseivel, amelyet egy országos hatáskörű csendőrség megszervezése érdekében tett, ennek eredményeképpen 1876-tól az erdélyi és horvát csendőrparancsnokságokat katonai tekintetben a Honvéd Főparancsnokságnak rendelték alá.

A harmadik nagy témakör a magyar királyi csendőrség megszervezését és működését ismerteti. Ebben képet kapunk a hat csendőrkerület felállítási munkálatairól és az azok során fellépett nehézségekről, a megalakításukat elrendelő 1881. évi III. törvénycikk körüli parlamenti vitákról; az egyes csendőrkerületek, parancsnokságok fokozatosan, 1882-től lépésről-lépésre történt megszervezési munkálatairól azok országos szervezetté történt kiépüléséig. Külön figyelmet szentel az 1890-es években és a századforduló után végbement nagyarányú fejlesztéseknek (1903-ban 3 új kerületet hoztak létre). Szól arról, hogy a Honvédelmi és a Belügyminisztérium, valamint a csendőrségi felügyelő irányítása alatt álló szervezet vezetése nem volt zökkenőmentes, néha súrlódások is előfordultak az alárendeltségi viszonyok sokfélesége miatt.

Részletes leírást ad a csendőrök létszámának változásáról a korszakban (eleinte elég alacsony volt, de 1897 után már 10.000 főre emelkedett), az állomány elhelyezésére szolgáló épületekről, egyéb szolgálati körülményeikről, a viszonylagosan nehéz megélhetésükről, a bűnözés alakulásáról. A szolgálat ellátásához szükséges lovak pótlásáról is szót ejt, amit kezdetben a honvéd huszárezredek, majd külön csendőr-pótlovazó bizottságok végeztek.

A negyedik fejezet a csendőrség és az állami közigazgatás kapcsolatát veszi górcső alá. Erről rövid történeti bevezetést ad. Bemutatja, milyen különbség volt a csendőrök megyei és községi, illetve városi alkalmazása között. Az előbbi esetben minden rendészeti, közrendvédelemmel összefüggő – sőt különleges esetekben egészen más jellegű (pl. levélkézbesítés) – feladatot elláttak. A városokban általában azok külterületén, a rendőrség munkáját kiegészítve működtek. Nagyobb létszámban csak Budapesten került sor bevetésükre 1912–1913 folyamán.

Az ötödik nagyobb téma az állomány oktatásának, képzésének problémakörét járja körül. Elsőként a gyalogos, illetve lovas csendőrlegénység elméleti és gyakorlati kiképzését, annak hiányosságait mutatja be, majd kitér a századforduló után Nagyváradon felállított Csendőrtovábbképző és Altiszti Iskola működésére. Megismertet az altisztképzés során előforduló nehézségekkel, a tisztképzés problémáival, a pénzügyi-számviteli teendőket végző számvivőtisztek és altisztek képzésével. A szerző röviden értékeli a képzési rendszert, amely szerinte nemzetközi összehasonlításban is a legjobbak közé tartozott.

A hatodik fejezet a csendőrség fegyverzetét és felszerelését mutatja be. Foglalkozik a legkülönfélébb felszerelési tárgyak beszerzé-

sével, amit hazai szállítók és cégek végeztek. Szól a ruházatról, annak változásairól, minősíti a felszerelés célszerűségét. Ismerteti a fegyverzet korszakban végbement változását. Ez kezdetben Kropatschek-, majd Mannlicher-puskából, Gasser-forgópisztolyból, 1912-től Frommer öntöltő pisztolyból, illetve kardból állt.

A hetedik fejezet az anyagi és szociális juttatásokat részletezi. Kitér az illetékek változására, a nyugdíj mértékére, a szervezet tagjainak javát szolgáló különböző alapítványokra, a csendőrök egészségügyi ellátására.

A nyolcadik témakör a bírósági szervezetet vizsgálja. Abból megtudjuk, hogy kezdetben az illetékes honvéd bíróságok jártak el a csendőrség ügyeiben, majd 1883-tól már léteztek csendőr-hadbírók is. Részletesen ismerteti a fegyverhasználati jog – amely a szolgálatnak egyik legfontosabb pontja volt – szabályozását, illetve példákkal megelevenítve, annak gyakorlatban történt alkalmazását.

A kilencedik fejezet a határőrizeti szolgálattal foglalkozik. Bemutatja, hogyan látta el azt a csendőrség Erdélyben, illetve az ország déli határvidékén. Kitér arra, milyen feladatokat (pl. határrendészeti) hajtottak végre a csendőrök tevékenységük végzése, főként annak első igazi próbája, az 1908-as ún. annexiós-válság kapcsán. Részletezi a határőrizeti szolgálat első világháború előtti években történt átszervezésének lefolyását, az 1912–1913-as Balkán-háborúk során kialakult feszült helyzetből adódó intézkedéseket. Összefoglalóan megállapítja, hogy 1867-től 1890-ig a csendőrség tényked ése főként a határforgalom ellenőrzésére és a csempészet visszaszorítására, ettől kezdve a nemzetiségi mozgalmak ellen irányult, 1908-ban és 1912–1913-ban a szervezet katonai részfeladatokat látott el.

A tizedik témaegység a tábori csendőrséget állítja előtérbe, annak történeti fejlődéséről ad képet a XIX. század utolsó harmadáig. Ausztria–Magyarországon e fontos szolgálat ellátásához is a csendőrség állította ki az embereket.

A befejezésben Csapó összegzi az elmondottakat, és mérleget von, mely szerint az általa vizsgált időszakban a csendőrségnél a katonai hatások erősödtek.

Úgy vélem ezen új szemlélettel megírt, számos új adatot tartalmazó munka feltétlenül hiánypótló. Haszonnal forgathatják a művet a politika-, illetve hadtörténészek, és persze azok is, akik a dualizmus korszakáról egyszerűen több ismerettel óhajtanak rendelkezni. Ennélfogva bátran ajánlhatom a kollégák és a széles olvasóközönség figyelmébe.

Balla Tibor

TARTALOM

TANULMÁNYOK

TUSOR PÉTER — Jakusith György egri püspök római követjárása 1644–1645-ben. A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcba 237

R. VÁRKONYI ÁGNES — Az elvesztett idő. Zrínyi Miklós nádori emlékirata? 269

BARBARICS ZSUZSA — „Türck ist mein Nahm in allen Landen…" Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén 329

KÖZLEMÉNYEK

SÜTTŐ SZILÁRD — A II. (Kis) Károly elleni merénylet 1386. február 7-én 379

KUBINYI ANDRÁS — Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországában 397

MŰHELY

ZSOLDOS ATTILA — Árpád-kori hadtörténetírásunk mai állása. Új eredmények, régi adósságok 417

VÉGH FERENC — A keszthelyi végvár megerődítésének történetéhez 425

VITA

ENGEL PÁL — A telekkatonaság és a „propriusok." Egy vita margójára 435

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

BENE SÁNDOR–SZABÓ SÁNDOR — Oktatás jó elmélkedésre 437

BÁNKÚTI IMRE — Károlyi Sándor telepítő pátense a katonáskodók számára, 1711. április 12. 477

SZEMLE

SZEMPCI MOLNÁR FERENC — Magyar krónikásének a XVIII. századból *(Lenkefi Ferenc)* 483

URBÁN ALADÁR — Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai *(Hermann Róbert)* 484

HERMANN RÓBERT — Az ihászi ütközet emlékkönyve, 1849–1999 *(Csorba György)* 489

CSAPÓ CSABA — Az m. kir. Csendőrség története, 1881–1914 *(Balla Tibor)* 490

MELLÉKLET

LÁSZLÓ GYÖRGY — A Nagy Háború, ahogyan most látom

CONTENTS

STUDIES

PÉTER TUSOR — The Mission of György Jakusith, Bishop of Eger in Rome, 1644–1645. The Attempt of the Hungarian Estates to initiate the Holy See in Armed Combat against the Ottomans and the Transylvanian Protestantism---------- 237

ÁGNES R. VÁRKONYI — The Time Lost. A Memorandum of Palatine Miklós Zrínyi? 269

ZSUZSA BARBARICS — „Türck ist mein Nahm in allen Landen..." Art, Propaganda and the Changing Ottoman Image in the Holy Roman Empire at the End of the 17th Century---------- 329

PUBLICATIONS

SZILÁRD SÜTTŐ — The Attempt on King Charles II The Little on 7 February 1386 379

ANDRÁS KUBINYI — Politics and National Defense in Hungary of the Jagello Kings 397

WORKSHOP

ATTILA ZSOLDOS — The Present State of Hungarian Historiography of the Age of the Árpáds. New Issues, Old Debts---------- 417

FERENC VÉGH — To the History of Fortification of the Border Castle in Keszthely 425

DEBATE

PÁL ENGEL — The militia portalis and the „proprii." Observations on a Debate 435

HISTORICAL SOURCES

SÁNDOR BENE – –.SÁNDOR SZABÓ — Instruction for Good Cogitation---------- 437

IMRE BÁNKÚTI — Letters Patent of Sándor Károlyi on Settling the Soldiers, 12 April 1711---------- 477

REVIEW

FERENC SZEMPCI MOLNÁR — Hungarian Verse Chronicle from the 18th Century *(Ferenc Lenkefi)*---------- 483

ALADÁR URBÁN — Prime Ministerial, Military and National Guards Papers of Lajos Count Batthyány *(Róbert Hermann)*---------- 484

RÓBERT HERMANN — Memorial Volume of the Battle of Ihász, 1849–1999 *(György Csorba)*---------- 489

CSABA CSAPÓ — History of the Royal Hungarian Gendarmerie, 1881–1914 *(Tibor Balla)*---------- 490

SUPPLEMENT

GYÖRGY LÁSZLÓ — The Great War as I see it Today

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

PÉTER TUSOR — La députation à Rome de György Jakusith, évêque d'Eger, en 1644-1645. La tentative des ordres hongrois de faire entrer le Saint-Siège dans la lutte armée contre les Turcs et contre le protestantisme de Transylvanie---------- 237

ÁGNES R.VÁRKONYI — Le temps perdu. Les mémoires de palatin de Miklós Zrínyi? 269

ZSUZSA BARBARICS — „Türck ist mein Nahm in allen Landen..." Art, propagande, et l'image de Turc changeante dans l'Empire Romain-Germanique, à la fin du XVIIe siècle---------- 329

PUBLICATIONS

SZILÁRD SÜTTŐ — L'attentat contre Charles II (Le Petit), le 7 février 1386------- 379

ANDRÁS KUBINYI — Politique et défense nationale dans la Hongrie des Jagellon-- 397

ATELIER

ATTILA ZSOLDOS — La situation actuelle de notre historiographie militaire sur l'époque arpadienne. Nouveaux résultats, dettes anciennes--- 417

FERENC VÉGH — Sur l'histoire de la fortification du château des confins de Keszthely---------- 425

DISPUTE

PÁL ENGEL — Le Militia Portalis et les „proprii". Sur la marge d'une dispute 435

PUBLICATIONS DE SOURCES

SÁNDOR BENE – – SÁNDOR SZABÓ — Instruction à la bonne réflexion---------- 437

IMRE BÁNKÚTI — Lettres patentes d'installation, publiées par Sándor Károlyi, pour ceux qui servent dans l'armée. Le 12 avril 1711 --------- 477

REVUE

FERENC SZEMPCI MOLNÁR — Chant historique hongrois du XVIIIe siècle *(Ferenc Lenkefi)* 483

ALADÁR URBÁN — Les documents de premier ministre, d'affaires militaires et de garde national du comte Lajos Batthyány *(Róbert Hermann)*-- 484

RÓBERT HERMANN — L'album de la bataille d'Ihász, 1849-1999 *(György Csorba)* 489

CSABA CSAPÓ — L'histoire de la Gendarmerie hongroise royale, 1881-1914 *(Tibor Balla)*---------- 490

SUPPLEMENT

GYÖRGY LÁSZLÓ — La première guerre mondiale, comme je la vois maintenant

INHALT

STUDIEN

PÉTER TUSOR — György Jakusith, der Bischof von Eger als Gesandter beim Papst 1644-1645. Der Versuch der ungarischen Stände das Konsistorium in den bewaffneten Kampf gegen die Türken und den siebenbürgischen Protestantismus mit einzubeziehen 237

ÁGNES R. VÁRKONYI — Die verlorene Zeit. Die palatinalen Memoiren von Miklós Zrínyi? 269

ZSUZSA BARBARICS — „Türck ist mein Nahm in allen Landen..." Kunst, Propaganda und ein sich veränderndes Türkenbild im Deutsch-römischen Reich am Ende des 17. Jahrhunderts 329

MITTEILUNGEN

SZILÁRD SÜTTŐ — Das Attentat gegen Karl (dem Kleinen) II. am 7. Februar 1386 379

ANDRÁS KUBINYI — Politik und Landesverteidigung in Ungarn zur Zeit der Jagellos 397

WERKSTATT

ATTILA ZSOLDOS — Der heutige Stand unserer Geschichtsschreibung der Árpád-Zeit. Neue Ergebnisse, alte Schulden 417

FERENC VÉGH — Zur Gescichte der Befestigung der Keszthelyer Grenzburg 425

DISKUSSION

PÁL ENGEL — Die militia portalis und die „proprii." Am Rande einer Diskussion 435

QUELLENPUBLIKATIONEN

SÁNDOR BENE – – SÁNDOR SZABÓ — Schulung zur richtigen Betrachtung 437

IMRE BÁNKÚTI — Der ansiedelnde Patent für die Soldatendienst tuenden von Sándor Károlyi, 12. April 1711 477

RUNDSCHAU

FERENC SZEMPCI MOLNÁR — Ungarische Reimchronik aus dem 18. Jahrhundert *(Ferenc Lenkefi)* 483

ALADÁR URBÁN — Die ministerpräsidentlichen, militärwesenlichen und nationalgardistischen Akten der Grafen Lajos Batthyányi *(Róbert Hermann)* 484

RÓBERT HERMANN — Das Gedenkbuch der Schlacht bei Ihász, 1849–1999 *(György Csorba)* 489

CSABA CSAPÓ — Die Geschichte der ungarischen königlichen Gendarmerie, 1881-1914 *(Tibor Balla)* 490

BEILAGE

GYÖRGY LÁSZLÓ — Der Weltkrieg, wie ich ihn heute sehe

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ПЕТЕР ТУШОР — Хождение эгерского епископа Дьёрдя Якушича в Рим. Попытка венгерских клерикальных кругов привлечь Святейший Престол к вооруженной борьбе против оттоманов и трансильванского протестантизма---------- 237

АГНЕШ Р. ВАРКОНЬИ — Потерянное время. Меморандум Миклоша Зриньи, наместника венгерского короля?---------- 269

ЖУЖА БАРБАРИЧ — „Türck ist mein Nahm in allen Landen..." Искусство, пропаганда и меняющийся турецкий имаж в Германско-Римской Империи в конце XVII века ---------- 329

СООБЩЕНИЯ

СИЛАРД ШЮТО — Покушение на Карла II (Маленького) 7 февраля 1386 года 379

АНДРАШ КУБИНЬИ — Политика и оборона отечества в Венгрии времен Ягеллов 397

МАСТЕРСКАЯ

АТТИЛА ЖОЛЬДОШ — Другая позиция военной историографии эпохи Арпада -- 417

ФЕРЕНЦ ВЕГ — К истории укрепления Кестхейской оконечной крепости 425

ДИСКУССИЯ

ПАЛ ЭНГЕЛ — Земельное воинство и „proprii." Заметки на полях одной дискуссии---------- 435

ИСТОЧНИКИ

ШАНДОР БЕНЕ – – ШАНДОР САБО — Обучение разумному размышлению ---------- 437

ИМРЕ БАНКУТИ — Патент на поселение Шандора Кароя для проходящих военную службу ---------- 477

ОБЗОР

ФЕРЕНЦ СЕМПЦИ МОЛЬНАР — Венгерская историческая песня от XVIII века *(Ференц Ленкефи)*---------- 483

АЛАДАР УРБАН — Записки по военному делу и международным отношениям премьер-министра графа Лайоша Баттьяни *(Роберт Херманн)*---------- 484

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Дневник битвы при Ихасе, 1849-1999. *(Дьёрдь Чорба)* --- 489

ЧАБА ЧАПО — История венгерской королевской жандармерии, 1881-1914 гг. *(Тибор Балла)*---------- 490

ПРИЛОЖЕНИЕ

ДЬЁРДЬ ЛАСЛО — (Первая) мировая война как я теперь вижу

HADIMÚZEUM ALAPÍTVÁNY

Kiemelten közhasznú szervezet

Múzeumunk alapítója és igazgatója, Aggházy Kamil (1882-1954) emlékére, a magyar Hadtörténeti Múzeum pártfogolására és támogatására hoztuk létre 1997-ben bejegyzett alapítványunkat, melynek célja a „Hadimúzeum" erkölcsi, szellemi és anyagi támogatása az alábbi területeken:

– a magyar hadtörténet tárgyi emlékeinek országos és nemzetközi feltárása, történeti feldolgozása, kataszter készítése, kapcsolódó akciók meghirdetése;

– a Hadimúzeumban fellelhető gyűjteményi anyag állagvédelmének elősegítése, raktározási és kiállítási körülményeinek javítása;

– a gyűjtemények korszerű, nemzetközi színvonalú nyilvántartása, feldolgozása;

– részvétel a múzeumi gyűjtemények és általában a „militaria hungarica" nagyközönség előtti bemutatásában, népszerűsítésében;

– a magyar vonatkozású hadtörténeti emlékhelyek kialakításának, megőrzésének, nyilvántartásának támogatása, a hadi-helykegyelet erősítése;

– a Hadimúzeum hagyományőrző tevékenységének és a múzeum történetére vonatkozó kutatások elősegítése;

– a „militaria hungarica" körébe vonható hazai és nemzetközi kapcsolatok kiépítése, erősítése, a nemzetközi tudományos életben való részvétel támogatása.

A Hadimúzeum Alapítvány kuratóriumának tagjai:

dr. Miltényi Dénes (elnök), dr. Érszegi Géza, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa, dr. Hermann Róbert történész, Hadtörténeti Intézet, Nagy Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, dr. R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár, Stemlerné dr. Balogh Ilona, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótárának vezetője.

A Hadimúzeum Alapítvány révén lehetőséget szeretnénk nyújtani mindazoknak, akik szívükhöz közel állónak érzik a Hadtörténeti Múzeumot, annak gyűjteményeit, a magyar hadtörténelem tárgyi emlékeit, hogy támogatásukat közvetlenül juttathassák el az általuk kívánt helyre, vagy egyéb módon kapcsolódhassanak be munkánkba: így intézményünk kitartó, de csekély számú gárdája mellett, önkéntes múzeumbarátként, közel kerülhessenek a fenti célkitűzésekhez, magukénak vallhassák a múzeumot és az ott őrzött, nemzeti örökségünk részét alkotó kulturális javakat.

Az Alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok:

OTP XI. ker. fiók 11711034-20848662 Hadimúzeum Alapítvány.

Adószám: 18087080-1-41

További információkkal Kreutzer Andrea alapítványi titkár szolgál: H-1014 Budapest, Tóth Árpád sétány 40. Tel.: 3569-522, Fax: 3561-575

Ára: 295,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5–2,5 ív (60–100.000 „n") terjedelmű kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat – az idézetek, címek kivételével – **római számmal** jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 oldalt (kb. 10.000 „n") ne haladja meg.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele „o.". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. „Budapest" és nem „Bp.".

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai

1. Kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen **Word for Windows 6.0** (7.0) szövegszerkesztő programban írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított bekezdést fogadjuk el.
3. Betűtípus: **Times New Roman CE** (a betűtípus része a programnak). Amennyiben a szövegben a Times New Roman CE betűkészletből hiányzó (francia, spanyol, török, stb.) karakterek szerepelnek, azokat is a Times New Roman megfelelő nemzeti karakterkészletéből kérjük kiválasztani.
4. A lábjegyzeteket **automatikus számozással** kérjük; a lábjegyzethivatkozás formátuma 10 pontos Times New Roman CE felső indexszel. A lábjegyzet szövege: 8 pontos Times New Roman CE.
5. Nagy méretű táblázatok esetén, melyek meghaladják a szedéstükör szélességét (12,6 cm), kérjük azokat a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.

MELLÉKLET A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
113. ÉVF. 2000/2. SZÁMÁHOZ

LÁSZLÓ GYÖRGY

A NAGY HÁBORÚ, AHOGYAN MOST LÁTOM

2000

Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs

MELLÉKLET

A Hadtörténelmi Közlemények 113. évfolyama 2000. évi 2. számához

LÁSZLÓ GYÖRGY

A NAGY HÁBORÚ, AHOGYAN MOST LÁTOM

A *Hadtörténelmi Közlemények* rendszeres olvasói számára aligha szorul bizonyításra, hogy a folyóirat szerkesztősége kiemelten fontos feladatának tekinti a magyar hadi história még fellelhető eredeti dokumentumainak közzétételét, közülük is különös előszeretettel azokat, amelyek a személyes, a *megélt* történelemre vonatkoznak: hadinaplókat, visszaemlékezéseket, frontélményekről tudósító leveleket. Ezek a nem ritkán forrásértékű anyagok – a dolog természeténél fogva – a szaktörténészeken kívül rendszerint a szélesebb nagyközönség érdeklődésének felkeltésére is alkalmasnak bizonyulnak, mivel valósággal „testközelbe" hozzák, átélhetővé, szinte megfoghatóvá teszik azt a fizikai és szellemi közeget, amelyben az írások egykori szerzői létezni és harcolni kényszerültek. És bár a hadtörténelem iránti olvasói vonzalom általában élénknek mondható, manapság éppen a háborúk „emberi" oldalát – a harcoló és szenvedő embert – a középpontba állító munkák a legnépszerűbbek: a nagyközönség mintha egy kicsit beleunt volna a tisztán szaktudományos (s ennek megfelelően kevésbé olvasmányos) publikációkba.

A folyóiratunk hasábjain közzétett dokumentumok jelentős részét teszik ki az első világháborús frontélményeket bemutató írások. Mindez nyilvánvalóan annak is köszönhető, hogy még ma – azaz bő nyolc évtizeddel az események után – is meglepően nagy számban kerülnek elő eredeti levelek, naplók, visszaemlékezések, s ezek túlnyomó többségét a hozzátartozók – természetes módon – a legmegfelelőbb helyre: a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőségébe juttatják el. Sajnos, a szakfolyóirat korlátozott terjedelme miatt nem minden beküldött dokumentum juthat el a tényleges megjelenésig, ám a kimaradók – legalább másolat formájában – helyet kaphatnak a *Hadtörténelmi Levéltár* állományában, ahol ily módon a nagyközönség számára mégis csak hozzáférhetőek lesznek. Ezzel együtt nem tagadható, hogy a szerkesztőség munkatársainak gyakran igen nehéz feladatot jelent annak eldöntése, mely írások kerüljenek publikálásra s melyek maradjanak ki ebből a lehetőségből. Mindenesetre a döntés általában szigorúan szakmai szempontok alapján történik, s ez még akkor is igaz, ha természetesen a szubjektivitást teljesen kiiktatni nem lehet. Adódhatnak ugyanis olyan helyzetek, amikor nyomós érvek szólhatnak a szakmai szempontok tekintetében teendő engedmények mellett. Az alább következő írások esetében is valami hasonlóról van szó. Az a válogatás ugyanis, amelyet *László György* első világháború alatt hazaküldött frontleveleiből az olvasónak ezennel

átnyújtunk, tulajdonképpen nem felel meg a forrásközlés szabályainak. Mégpedig azért nem, mert az eredeti szövegen számos helyen változtatás történt. Igaz, azt is hozzá kell azonnal tenni, hogy ezeket a változtatásokat maga a levelek írója hajtotta végre, mégpedig az eredeti levelek megírása után nem kevesebb, mint 84 (nyolcvannégy) esztendővel! László György ugyanis egyike a legidősebb magyar állampolgároknak: ebben az esztendőben tölti be a 104. életévét. Magas életkora ellenére a legteljesebb szellemi frissességnek örvend, ezért is vállalkozhatott arra, hogy korabeli leveleit itt-ott kiigazítsa, magyarázó betoldásokkal lássa el. Ezzel ugyan csorbult a dokumentumok eredeti forrásértéke, az eredmény azonban – a szerkesztőség vélemény szerint – kárpótol mindezért: valódi unikum jött létre azáltal, hogy valaki több, mint három emberöltő tapasztalataival a tarsolyában saját, 19 évesen írott leveleit korrigálhatta. Különös kegyeltje hát László György a sorsnak, hogy erre megadatott a lehetősége, a *Hadtörténelmi Közlemények* pedig ennek a maga nemében alighanem páratlan iratanyagnak a közlésével kíván további jó egészséget és hosszú életet az egykori első világháborús frontharcosnak.

Mit kell tudni a szerzőről? 1896. augusztus 21-én született Budapesten és elsőéves műegyetemistaként, 1915 májusában vonult be önkéntesként katonai szolgálatra. A kiképzést követően, október 3-án indult az orosz hadszíntérre, ahol egészen 1916. június 6-ig harcolt, amikor is a Bruszilov-offenzíva következtében hadifogságba került. Az 1917 októberi bolsevik forradalom után kiszabadult és jelentkezett a Vörös Hadseregbe. A világháború miatt félbeszakadt egyetemi tanulmányait már a Szovjetunióban folytatta, majd 1924-es hazatérése után itthon fejezte be. Ezt követően mérnökként dolgozott, ő tervezte többek között a rákospalotai evangélikus templom héjkupoláját és az első gellérthegyi földalatti víztárolót. 1945 után Rákospalota újjáépítését irányította, majd az ötvenes évek elején a Budapesti Műszaki Egyetemen tanított. 1955-től nyugdíjazásáig az Országos Tervhivatal főmérnöke. Közben 1956-ban (60 évesen) felsőfokú nyelvvizsgát tett oroszból és németből, és ettől kezdve szinkrontolmácsként több mint száz konferencián dolgozott. 1979-től 1984-ig – nyugdíjasként – még tervezési munkát végzett egy ipari szövetkezetben. Hosszú élete során számos kitüntetésben részesült. László György mai is Rákospalotán él, a kerület díszpolgára.

Pollmann Ferenc

1915. X. 30.

Kedveseim!

Itt vagyok még a Hilfsplatzon,[1] de már láztalanul s végre hozzájutok az első levélíráshoz. Röviden pillantsunk vissza az eddigi eseményekre. A 19 napos út emlékei kellemesek voltak. Esténként átnéztünk a kadétokhoz beszélgetni, volt mit enni s nem éreztük hiányát semminek. Közismert azonban, hogy önkéntesnek bakák között, kiszolgáltatva a sarzsi uraknak, sok szekatúrát, durvaságot kell elszenvednie. Magára van hagyatva s csak a haszonlesés az, amiért baka és altiszt szolgálatait felajánlja. Ettől féltünk, s minél több ideig vagyunk itt, annál inkább érezzük egymásrautaltságunkat. Persze hazavágyunk. Otthon él minden gondolatunk, az otthonról beszélünk egymással mindig. Most, hogy már künn a Stellungban[2] van a századom, sokat szenvedünk, mert szenved itt minden ember. Sok a munka, nagyon hideg van, erősen fagy. A mi századunknál az önkénteseknek aránylag jó dolguk van a szekatúrát illetőleg, mert a menetzászlóalj kialakításánál minden önkéntes rangját egy fokozattal megemelték és így több lett az önkéntes altiszt, mint a legénységi. Az arány 3:2 volt. De szenvedünk, mert a hidegnek, fáradtságnak nem lehet parancsolni. Mindezt csak a többi idejáró maródítól tudom, mert én még nem voltam künn. Mesélik, hogy alvásra alig egy pár óra van adva, de folyton felzavarják az embert, s a hideg sem engedi az alvást. Folyton dideregnek, még a tisztek is sajnálkoznak az embereken. De készül az új, jobb Stellung, nemsokára kész és ott jobb lesz talán. Egy csomó pécsi önkéntes már megsebesült. Kettőt tegnap hoztak be, az egyiket átlőtt mellel. Schindler a neve. A másik tegnap este véletlenül a saját lába ujját átlőtte, de nem hisznek neki, s öncsonkítás címén Strafanzeige[3] van téve ellene. A fiú becsülete, jövője van kockára téve. Neve Keleti. Missángyi Ottót október 7-én elfogták, megszökött és jutalmul Gefreiter[4] Missángyi lett. Nádainak néhány napja a vállát lőtték át, és hányról nem tudok, kik különböző kalandokon mentek át. Ezek mind pécsiek. Van egy pár halott is a régebben ittlévők között. A sebesültek szerencsések, mert elkerülik a telet, amely itt rettenetes keménynek ígérkezik.

De mi okozta a 38. gyalogezrednél az önkéntesek ilyen nehéz helyzetét? Az ok a következő:

A 38. k. u. k. Mollináry gyalogezred elit ezrednek számított, és így mintegy 300 önkéntes kért az ezredtől szolgálati jegyet, amit az ezred minden folyamodónak kiadott. Más ezredek megszabták a kiadandó szolgálati jegyek számát és az azon felül jelentkezőket elutasították, és voltak ezredek, amelyeknél elégtelen volt a jelentkezők száma a tisztjelölt-szükséglet kielégítésére, és ezt az elutasítottak közül kellett kiegészíteni.

A 38. gyalogezrednél az 1895-ös és 1896-os évjáratból ez az igény az elesettek, súlyos sebesültek, hadifogságba esettek és alkalmatlanság, vagy koruk miatt nyugdíjazottak helyére kerülő tisztek pótlása céljából, 75 fő volt. Így a túljelentkezés itt négyszeres volt, azaz a jelentkezettek közül 225 főt eleve ki kellett selejtezni vagy elbuktatni, ami az előbbieknél teljesen véletlenszerűen ment végbe, az utóbbiaknál, nagyjából egyenlő kvalitású vizsgára bocsátottaknál, az írásbeli vizsga alapján, ahol a német nyelv ismeretének döntő szerepe volt.

A 38. gyalogezred önkéntesei 3 tartalékos tiszti iskola között oszlottak meg. 80 fő Budapesten maradt, 90 fő Zomborba került, 130 fő pedig Pécsre, és minden helyről 25-25 fő tiszthelyettest vártak. Pécsre, ahova én is kerültem, még két ezred küldött önkénteseket, egy cseh ezred 25 főt és a 6. gyalogezred 50 főt. Így a csehek mind, a 6. gyalogezredbeliek 50 %-a, a 38. gyalogezredbelieknek csak 19 %-a számíthatott sikeres vizsgára.

Hogy milyen módszerrel történt a „selejtezés," arra példa a következő eset:

A kiképzést vezető Gross nevű főhadnagy – egyébként kitűnő és intelligens tiszt – azt találta ki, hogy amelyik önkéntes a Budapesten bevezetett szokásnak megfelelően derékszíjjal, de szurony nélkül sétált a városban, a kapuban állva összeírta és másnap bevonultatta az ezredéhez. De hát mit tehetett? Így került a kirúgottak közé egy Missángyi Ottó nevű önkéntes is, aki akkor végezte a Kereskedelmi Akadémia 2. évfolyamát, 20 éves kora ellenére titkára volt a Magyar Atlétikai Szövetség elnökének, a nemzetközi hírnevű Sztankovics Szilárdnak, és a tiszti rang egyik

---

[1] Segélyhelyen.

[2] Állásban.

[3] Büntető feljelentés.

[4] Őrvezető.

legvárományosabb képviselője volt, nem beszélve arról, hogy kiváló atléta és ismert nevű sportember is volt. Közemberként küldték ki a harctérre sok más önkéntessel együtt, neki azonban szerencséje is volt, mert bár az október 7-i éjszakán az oroszok őt is elfogták, de sikerült visszaszöknie, és ezért őrvezetői rangot kapott. A szegény Schindler is megjárta. Német neve ellenére nem tudott németül, és bár eljutott a tartalékos tiszti vizsgáig, az írásbeli vizsgáján üres vizsgalapot nyújtott be, de legalább őrvezetői rangban került a XV. menetzászlóaljjal a harctérre. Hogy miért választotta a 38. gyalogezredet, rejtély maradt.

De lássuk az első 28 nap történetét:

1915. október 2-án a kecskeméti illetőségű cs. és kir. 38. Mollináry gyalogezred XV. menetzászlóalja menetkészen állott a budapesti IX. kerületi Vásár téren álló iskola terjedelmes udvarán. Az I. világháború alatt ez az iskola szolgált az ezred hadkiegészítő zászlóalja parancsnoksága céljaira, és a menetzászlóalj már csak a parancsra várt, hogy elinduljon a pályaudvar felé. Még meghallgattuk a katolikus tábori lelkész búcsúszavait, aki már nem áldotta meg a fegyvereinket, és nem beszélt győzelemről, csak hazatérést kért részünkre a Teremtőtől, bár tudta és mi is tudtuk, hogy ezt sokan közülünk nem fogják megérni.

A menetzászlóalj parancsnoka, Thuránszky százados, megköszönte a lelkész szavait és jelt adott az indulásra. Én, mint a 2. század 2. szakaszának hátsó szárnytisztese, mint önkéntes vonultam a pályaudvar felé. A járdán szüleim, néhány rokon és egy kislány kísért, aki visszavárt.

A vonathoz csak egy személykocsi volt kapcsolva a zászlóaljparancsnok és irodája, a négy századparancsnok és a 16 szakaszparancsnok részére, akik közül csak egy volt kadéti rangban, egy idős budapesti ügyvéd, aki éppen az én szakaszom parancsnoka volt. A többi kadét és kadétaspiráns marhavagonban volt elhelyezve, ugyanúgy, mint a zászlóalj kadétőrmesternél alacsonyabb rangú önkéntesei, tekintet nélkül arra, hogy volt-e tiszti vizsgájuk vagy sem. A legénység az altisztekkel együtt szintén marhakocsikban volt természetesen elhelyezve, valamint a zászlóalj egész felszerelése is. Mi, amíg vonaton utaztunk, gyakran látogattuk a kadétok vagonját, akik ugyanúgy cipelték a hátizsákjukat, mint a legénység. Tisztiszolgája csak a szakaszparancsnokoknak és a magasabb rangú tiszteknek volt. Közénk, önkéntesek közé volt beosztva egy cseh ezred szétformálása következtében hozzánk áthelyezett két cseh önkéntes is, akik gyönyörűen beszéltek németül és megleptek rendkívüli intelligenciájukkal. Összebarátkoztam velük és így meg mertem kérdezni tőlük, hogy a csehek miért adják meg magukat a harctéren. Bántódás nélkül nézett rám az idősebbik és megkérdezte, hogy 1849-ben Buda ostrománál a magyarokat a bástyákra felsegítő olasz katonákat és az 1859-ben Garibaldihoz átállt magyar katonákat miért nem tekintjük hazaárulóknak. Megértettem.

Századparancsnokunk egy Udvardy nevű százados volt, akit akkor helyeztek át a vezérkartól csapattisztnek az ezredhez. Nem lehetett valami nagyon használható katonatiszt, mert akkoriban már keresve keresték a vezérkar részére a használható, intelligens csapattiszteket. Udvardy százados nyíltan azt hangoztatta, hogy ő már elfelejtette a vezényszavakat és ezért olyan alkalmakkor, amikor vezényszavakra lett volna szükség, a századparancsnokságot átadta az 1. szakasz parancsnokának, egy Adler nevű hadnagynak. Ez a hadnagy a legénység körében közutálatnak örvendett, mert 160 cm magassága mellett magát egy póthadistennek képzelte és csak úgy osztogatta a legkisebb vétségért is a kemény büntetéseket. Vonatunk a határállomáson rövid időre megállt, és ezalatt ellepték a pályaudvaron dolgozó orosz hadifoglyok, akik letérdelve kértek tőlünk kenyeret. Mi a vonaton (de később is a felvonulási idő alatt a front felé) el voltunk látva élelmiszerrel és így felesleges kenyerünket szétosztottuk a szerencsétlen, éhező orosz hadifoglyok között. Egy-két napi bolyongás után a galíciai térségben, megálltunk egy Krisztianapol nevű vasútállomáson, ahol kiszállva gyalog mentünk egy Dobrocen nevű faluig, ahol elkvártélyoztak bennünket. Ekkor tűnt fel nekem először a szláv nevű helységek egyikének-másikának ismerős hangzása. Ennek a falunak a neve, amely magyarul *jó árat* jelent, összecseng a magyar Debrecen névvel. Lehet, hogy Debrecen eredetileg egy szláv nevű vásárhely volt? Ezen a helyen a zászlóalj három napon át pihent. Az önkéntesek és az altisztek bejárhattak Krisztianapolba és a szomszédos Szokolba, ahol a kisebb zsidó boltokban megteázhattunk és némi élelmiszert, valamint csokoládét és cukrot is vásárolhattunk. A legénységet padlásokon, csűrökben helyezték el, az önkéntesek ugyanúgy, mint a tisztek, a módosabb lengyelek házaiban találtak szállásra, meghálni azonban csak a padlón tudtunk, takarónkra feküdve és köpenyünkkel takarózva. A lengyelek, amilyük volt megosztották velünk és reggelen-

ként még tejeskávéval is szolgáltak. Szóval királyok voltunk. Az én századomhoz került Kemény József önkéntes, pécsi tisztiiskolai barátom. Dobrocenben és később is az úton a front felé vele együtt szálltunk meg a lengyel házakban, amihez nagy segítséget nyújtott, hogy felvidéki fiúként jól beszélt szlovákul és lengyelül.

Negyednap útnak indultunk a Galíciában kiépített, keramitkővel burkolt hadiúton – a front felé. Útközben, amíg lengyelekkel és zsidó boltosokkal találkoztunk, tehát osztrák területen, nem volt gondunk az élelmiszerrel, később aztán, orosz földön már sok mindennek szükségét láttuk. Azt nem is kell mondanom, hogy amikor csak lehetett, hazamenesztettünk egy-egy tábori levelezőlapot és minden gondolatunk az otthoniaknál volt, és egymással is az otthonról, a családunkról beszéltünk. Október 8-án Thuránszky százados a zászlóalj vonulása közben kiállt egy domboldalra és elmondta nekünk, hogy az Ikva patak mentén kiépített állásaink balszárnya ellen az oroszok október 7-e éjszakáján váratlan támadást intéztek. Az éjszaka holdvilág nélküli, erősen felleges, esős időjárásával koromsötét volt. Ebben a koromsötét éjszakában a balszárnyon elhelyezett 1. zászlóalj négy századából kettőt az oroszok elvittek és az ellentámadás ezek megmentésére már későn érkezett. Az ellentámadást egy alezredes vezetése mellett – mesélte Thuránszky – egy osztrák vadászzászlóalj intézte, amelyhez egy bosnyák zászlóalj csatlakozott. Az osztrák alezredes a sötétben személyesen vezette az ellentámadást úgy, hogy „Vorwärts, Jäger!"[5] kiáltásokkal jelezte katonáinak a támadás irányát. Thuránszky is elismerte, hogy remek katona volt. A bosnyák zászlóalj katonái a sötétben is kiismerték magukat, a puska a vállukon maradt, de a szuronyukat jobb kézbe véve azokat a sötétből felmerülő orosz katonák torkába döfték. A 38. gyalogezred ezredesét leváltották és ideiglenesen az ezred parancsnokává a Jägerzászlóalj parancsnokát nevezték ki.

A frontra október 19-én értünk ki. A dandárparancsnokságon a zászlóaljunkat a Jäger alezredes fogadta. Thuránszky százados kitűnő katona, nagyszerű szervező és délceg termetű férfi volt. A jelentkezést ennek megfelelően lóháton, kivont karddal, a szolgálati szabályzatnak megfelelően hajtotta végre, de az alezredes minden formaság nélkül odaszólt neki: „Százados úr, ne kiabáljon olyan hangosan!" Thuránszky megértette az új helyzetet, leszállt a lováról, lecsatolta a kardját és komótos állásban helyezkedett el az alezredes mellett. A fronton nem volt haptákolás és bokacsattogtatás. Senki sem hordott kardot, sok tiszt még revolvert sem, pedig ez előírás volt. Hadmozdulatoknál, ütközetekben a tisztek inkább legénységi fegyvert használtak, mert a fronton aranyszabály volt, hogy az marad meg, aki hamarabb lő. *Emberi magatartás, bajtársiasság* volt a fő erény és most még – 1915-öt írunk – a kötelességteljesítés is ezek közé számított. Udvardy, az elkeseredett bukott törzstiszt és Adler, a kis akarnok, meg Thuránszky csak kivétel volt.

Az elosztásnál a menetzászlóalj első két százada a foglyul ejtett két század helyére került, de a 2. század ideiglenesen az ezredparancsnokság őrszázadának a szerepét látta el.

Be kell számolnom egy – szerencsére – jól végződött összeütközésemről a már említett Adler hadnaggyal. Egy faluban megszállva Adler, mint századparancsnok-helyettes elrendelte, hogy mindenki gondosan tisztítsa meg a sártól a bakancsát és kenje be bakancszsírral. Mint a többi önkéntes és altiszt, én is magánháznál helyezkedtem el, míg a legénységet fészerekben, szénapadlásokon helyezték el. Reggel a bakancsomat szépen megtisztítottam, de bekenni elfelejtettem. Adler észrevette, de ahelyett, hogy odaszólt volna: „zsírozd be a bakancsodat," vagy „önkéntes, zsírozza be a bakancsát," rapportra[6] rendelt és Udvardy 1 óra kikötésre ítélt.

Nem emlékszem esetre, hogy tisztjelöltet kikötésre ítéltek volna, pláne ilyen semmiségért, még hozzá a harctéren, de talán köpenyben, zöld sállal a nyakamon nem látta, hogy önkéntes áll előtte. Most már Adler is észre tért és rohant a zászlóalj-hóhérhoz, vele a kadétom. A hóhér – Kartali szakaszvezető – azonos volt azzal a Kartali káplárral, aki a Vásár téri Hadkiegészítő Parancsnokságon a hóhéri teendőket ellátta és az akkor még a Parancsnokság vezetői tisztét betöltő Thuránszky százados kegyetlen ítéleteit végrehajtotta. Most az én századomban volt szakaszvezető.

A kör bezárult. A kadét Kartalitól azzal jött vissza hozzánk, hogy „beszéltünk Kartalival, nem kell félned, úgy leszel kikötve, mint egy angyal!"

---

[5] Előre, vadászok!

[6] Kihallgatásra.

Thuránszky megadta a jelet, elindultunk a következő állomásunk felé. Estefelé az új táborozóhelyen minden úgy történt, mint az előző falvakban, azzal a különbséggel, hogy Kartali vett egy disznót, leölte, kimérte. Én is vettem egy kilót. A háziasszonyom kisütötte, három napig ettem belőle. A kikötésről azonban nem feledkeztem meg. Mentem Kartalihoz. Éppen vacsorázott Németh Lászlóval, a szakaszvezetőjével. „Majd jelentem holnap, hogy kikötöttem – mondta Kartali – de magának is ezt kell vallania, ha kérdezik. Jó éjszakát!"

Nagyot néztem. Ez Thuránszky rettegett hóhéra? Nem! Ez az ember azért vállalta a hóhérságot, hogy ne másvalaki legyen a hóhér. Ő pedig tudta, hogy mi a teendője. „Én is ganajos térdű paraszt vagyok" – mondta egyszer, és ehhez is tartotta magát. Az esetről azért számoltam be csak mostan, mert csak zárt borítékban írhattam meg.

Az észak-déli irányú Ikva patak jelentéktelen vízfolyás volt. Neve inkább csak egy stratégiai észak-déli vonal megjelölésére szolgált. Mellékfolyásainak vize viszonylag tiszta és forralva iható is volt. Az ezred állásaival párhuzamos észak-déli irányú völgyben épült fel, annak védett oldalán, az ezredparancsnokság és a védőszázad fedezéke, ahol a háború előtt a Kolonne Korito elnevezésű település állt. (A korito lengyelül és oroszul teknőt jelent.) Lakói csak az osztrák-magyar erők érkezésekor hagyták el, de sokan továbbra is ott maradtak, ragaszkodva házacskájukhoz és a kis krumpliföldhöz. De erről majd később.

A hadosztályparancsnokság néhány kilométerre mögöttünk, egy Piané nevű községben foglalt helyet, melyet erdő választott el a frontszakasztól. Ez az erdő adott búvóhelyet tüzérségünknek az orosz légi felderítés ellen és nekünk faanyagot az állások építéséhez. Pianét Koritóval földút kötötte össze, amely télen és nyáron jól járható volt, esős időben azonban járhatatlan és az élelmiszerek, lőszerek, építőanyagok szállítása csak a valamivel feljebb fekvő gyalogúton, vállon vagy málhás állatokkal volt lehetséges.

Megérkezésünk után néhány nappal megjelent újonnan kinevezett ezredparancsnokunk, egy csehnek mondott, magas termetű, vállas, 50 körüli, keret nélküli csíptetőt viselő, kiismerhetetlen arcú, Kofron nevű ezredes, aki mindjárt néhány újítást vezetett be. Az egyik az volt, hogy nem engedte többé az elesetteket ott elföldelni, ahol a halál érte őket, hanem Korito völgyében, a védett oldalon, temető létesítését rendelte el. A megbízást a mi szakaszunk kapta. Hozzánk egy századosi rangban lévő tábori lelkész lovagolt ki a hadosztálytól, hogy a Korito-völgybe már összehordott holttesteket egy rövid ima kíséretében elföldeltesse. A temető helyéül egy védett helyen levő kipusztult szőlőkertet jelöltek ki, amelynek a présházát halottasházzá alakítottuk át. Még kerítést is kapott, amelyet nyírfából készítettünk. Az összehordott halottakon gyűrűt nem igen találtunk, pénztárcát, órát még kevésbé. Irataikat a pap vette magához és küldte el a halálcédulával együtt a rokonoknak. Nem volt olyan nap, hogy halottunk ne lett volna.

Kosztomról ekkortájt Kofron ezredes szakácsa gondoskodott néhány korona ellenében. A saját kosztját adta el, talán a családjának küldte a pénzt, valahová Csehországba.

A temetőmunkálatok befejezése után belázasodtam és bekerültem az ezredkötözőhelyre az ezredparancsnokság közelében berendezett Hilfsplatzra, amelyet egy dr. Bokor nevű fogorvos vezetett már hosszabb idő óta teljes megelégedésre, mert kitűnő sebész és belgyógyász lett belőle, aki emberségével és személyes bátorságával is mindenki tiszteletét kivívta.

Ma bejött Kartali Zugsführer.[7] Lázas és idekerült mellém a padlóra fektetett szalmazsákra. Ágy nincsen, de gyógyszerek vannak, és itt van dr. Bokor. Beszélgettünk, barátkoztunk. Elpanaszolta, hogy áttették egy másik századhoz, pedig szeretett volna maradni, de Udvardynak nem kellett. (Én láttam, amikor a szakaszból Udvardy a vállánál fogva kilódította és elgondolkodtam, hogy most ki lesz Udvardy új kikötő hóhéra.)

A szakaszombeli Keleti önkéntes elmondotta, hogy kadétunkat leváltották és helyette egy dr. Strasser nevű zászlóst neveztek ki a 2. szakasz parancsnokává, egy szintén 40 körüli budapesti ügyvédet, akinek azonban félévi harctéri szolgálata van. Kíváncsian várom az első találkozást, mert holnap berukkolok a századhoz.

Erre most mindenféle mendemonda járja, ami mindenesetre jellemző a katonák lelkivilágára. Az ezredes állítólag mondta volna, hogy karácsonyra otthon leszünk. De melyik karácsonyra? Akár igen, akár nem, az emberek mind hazavágynak, lesik a békét, irigylik a könnyebb sebesülte-

[7] Szakaszvezető.

ket s szeretik hinni a háború közeli végét. Thuránszky mondása szájról-szájra jár a háború végét illetőleg. Minden szem hazafelé tekint, minden sóhaj haza száll. Az emberek az új állásokban dolgoznak s nincs idejük gondolkodni. Ha egy szabad percük van, aludni dűlnek álom nélkül, vagy hazaálmodják magukat, amíg föl nem verik, hogy őrségre küldjék őket. Nincs itt sem romantika, sem hazafiság, semmi, csak a kötelesség fárad teljesítése, csak unalom, hideg és lőni, ha kell, lőni, amíg bírunk és ásni, és ha lehet, aludni. Ki tudja, mikor írhatok még egyszer levelet, jól esett.

Ölel, csókol benneteket Gyuritok

1915. okt. 30.

Kedveseim!

Tegnapi levelem elküldése után jutott eszembe néhány érdekes részlet a pécsi tisztiiskoláról. A tisztiiskola tulajdonképpeni vezetője egy olasz származású, Ferrente nevű százados lett volna, akit azonban csak néha láttunk, akkor is csak rövid időre. Az iskola vezetése, a kiképzés és minden azzal összefüggő gond egyedül az erdélyi szász származású, magyarul anyanyelvi szinten beszélő Gross főhadnagy vállain nyugodott. Egyetlen egyszer kaptam el a pillantását, amikor a hadgyakorlatok céljára általa kiválasztott terepet a századosnak bemutatta. „Das Terrain ist günstig"[8] – mondta a százados, de a főhadnagy lenéző pillantása azt fejezte ki: „de ez is az én érdemem." Ezt az egy esetet kivéve mindig a feljebbvaló iránti feltétlen tisztelet kifejezését láttam az arcán.

Az ominózus „bajonett" ügyön kívül persze más eszközei is voltak a kiselejtezésnek. Aki csak egy napot volt maródi, már mehetett, szintúgy, akiket az orvosi vizsgálat nemi betegnek talált, vagy aki nem viselkedett „tiszthez méltóan." Az önkéntesek mintegy 20 %-a zsidó volt és a főhadnagy már az első órán – némi kíméletet tanúsítva a zsidók iránt – kijelentette: „Wenn wir schon Juden sind, so sollen wir uns als Kristen verhalten."[9] És a zsidó önkéntesek igyekeztek is „keresztény tisztek módjára" viselkedni, míg a dzsentri fiúk egyike-másika néha megengedett magának egy-egy kisebb-nagyobb esti kimaradást a Tettye valamelyik mulatójában. Gross főhadnagy velünk szolgálatban persze csak németül beszélt, de ha letolt bennünket, azt mindig magyarul tette, két értelemben is. „Akit rajtakapok kimaradáson, vagy kurvával, annak mennie kell."

A „selejtező" után hatvanan maradtunk 38-asok, de tudtuk, hogy harmincötnek közülünk el kell véreznie a vizsgán. Gross azonban úr volt. Megígérte, hogy akiből nem lesz tisztjelölt, azt kinevezi altisztnek. De volt egy összeütközése is.

Egyszer Gross főhadnagy, már nem emlékszem, milyen célból, bizonyos összeg befizetését rendelte el. Egy Mátyás nevű, jó minősítésű önkéntes bejelentette, hogy ő ezt az összeget nem tudja befizetni. Gross kihúzta magát: „A gyűjtésből senki sem vonhatja ki magát. Ha a tisztikar úgy dönt, hogy az ezredes felesége névnapjára rózsacsokrot kell küldeni, a hozzájárulás kötelező. Aki kivonja magát belőle, az nem lehet tagja a tisztikarnak." Tudtuk, hogy Mátyás máris megbukott. A vizsgán azonban, amikor Mátyás feladatát megkapta és végrehajtásához a szükséges parancsokat kiadta, a vizsgabiztos szerepét betöltő Scheidl őrnagy felkiáltott: „Halt! Der Mann gefällt mir."[10] Gross szerényen megjegyezte: „Der Zug steht verkehrt."[11] Mire az őrnagy: „Das hat er nicht gewußt."[12] Az őrnagynak nem volt igaza. Mátyásnak tudnia kellett, hogy a szakasz fordítva áll, de a mentő szó elhangzott és Mátyás 26.-nak átment a vizsgán. Mesélték később, hogy Scheidl őrnagy Mátyás családjának baráti köréhez tartozott volna. Nem tudom, hogy igaz-e. A 26 friss tisztjelölt közül a rangelső egy Jirka nevű szakaszvezető lett. Tiszt lett, de tiszt lett a többi pécsi bukott önkéntesből is, akik nem estek el, nem váltak nyomorékká, és nem kerültek hadifogságba, hanem 8 havi frontszolgálat után tizedesként vagy szakaszvezetőként, esetleg kitüntetéssel a mellükön kerültek vissza a tisztiiskolába, mert igazolták, hogy sokkal értékesebb anyagot képviselnek a később sorozásra kerülő 17-18 éves gyerekeknél.

---

[8] A terep kedvező.

[9] Még ha zsidók vagyunk is, viselkedjünk keresztény módra.

[10] Állj! Az ember tetszik nekem.

[11] Fordítva áll a szakasz.

[12] Ezt ő nem tudta.

A bukottak között volt hat előneves magyar nemes, köztük három barátom, Patay István, Lehoczky Jenő és Ravasz Gábor. Ők fájó szívvel, de belenyugvással fogadták a bukást, de a másik három családja feljelentette Grosst, hogy magyargyűlölő és a vizsga felülvizsgálatát kérte. A feljelentésnek nem lett semmi eredménye. Gross nem volt magyarfaló, de a feljelentés nagyon bántotta és kijelentette, hogy most már ígéretét az altiszti kinevezésről nem tekinti érvényesnek, ami viszont a bukottakat keserítette el. Még szerencse, hogy az ezrednél, mint már említettem, megkapták az egy fokkal való megemelést.

De mi történt a zombori és budapesti tisztiiskolákban? Lényegében ugyanez. Zomborban a kilencven önkéntesből negyvenet selejteztek ki és az ötven vizsgára bocsátottból huszonötöt buktattak el, Budapesten nyolcvanból harmincötöt selejteztek ki és a negyvenöt vizsgára bocsátottból húszra várt a bukás.

Itt azonban egy kis baj történt. Az önkéntesek között ott volt az ezred pesti Hadkiegészítő Zászlóalja parancsnoksága vezetőjének, egy nyugdíjból visszahívott, Deutsch nevű ezredesnek unokaöccse is, akit azonban a tisztiiskola vezetője, egy fiatal százados, nem szívlelt, talán éppen a protekciója miatt és be volt sorolva a megbuktatandók közé. A vizsgán azonban vizsgabiztosként maga Deutsch ezredes jelent meg és unokaöccse vizsgáját „ein geborener Zugskommandant"[13] értékeléssel pozitívan döntötte el. De döntött a százados is! „Ha ebből az önkéntesből tiszt lehet, akkor a többi tizenkilenc is megérdemli" – közölte tiszttársaival, és valamennyit átengedte.

Volt még egy kínos esete Missángyi Ottónak. A másfél hónapos képzési idő alatt a 300 fős önkéntes századot egy Kele nevű, kitűnően képzett kadét vezette. Magas, katonás, talán 22 éves fiatalember volt. Feladatát jól oldotta meg, de mielőtt még a mi 45 napos kiképzésünk befejeződött volna, már megbízást kapott arra is, hogy a huszártiszti iskola hadapród őrmester növendékeit gyalogosokká képezze át! Erre persze mi már kiválóan alkalmasak voltunk, de a huszáros kommandókon azért sokat röhögtünk. Különösen, ha a szőke, kékszemű, pirospozsgás Guggelhupf vezényelt egy huszáros habt a-a-acht-ot,[14] hosszan elnyújtva, mert a lovak nem tudják, hogy ilyenkor össze kell kapni a patákat. Volt azonban közöttük egy zászlós is, aki még mint huszártiszt került az átképzős gyalogosok közé. Ismertem, tagja volt a Műegyetemi Atlétikai és Football Clubnak, és kapusa a Club labdarúgó csapatának, egy bizonyos Ginzery nevű dzsentrigyerek. Jó lovas volt, produkálta is magát előttünk, en carrière[15] végigszáguldva a Rákosi gyakorlótéren, ráhajolva a ló nyakára. Missángyi is ismerte. Sportbarátok voltak. Egy pihenőnél kiszólt a szakaszból: „Szervusz Ginzery!" A válasz a zászlósi rang magasságából így hangzott: „Kuss!" Missángyi nyelt egy nagyot, a fiúk „nem hallottak semmit," de én tudom, hogy Missángyi még évek után is szégyellte Ginzery viselkedését. Szerencsére ez az eset kivételes volt, mert az I. világháború idején a tartalékos tisztek mindig igyekeztek a szó legjobb értelmében urakként viselkedni. Az értelmiségiek „cinkossága," a „nadrágos emberek" összetartása úgyszólván kötelező volt.

Kele kadéttal októberben újra találkoztam. Már zászlós volt, de ennél többet várt. Az olasz frontra induló menetszázadhoz osztották be. Az ezred 3. zászlóalja az olasz fronton harcolt Inzelt őrnagy vezetésével. Kitűnő katona volt, alakulatát a legjobbak között emlegették, amivel a hadosztálynál gyakran vissza is éltek, mert nehéz helyzetekben többnyire az ő zászlóalját vetették be. Inzelt őrnagy persze tiltakozott, de ennek ellensúlyozására mézesmadzagként azt a hízelgést húzták el a szája előtt, hogy „Ki legyen elöl, ha nem Inzelt őrnagy és a 38.?" Inzelt őrnagy elnéző mosollyal válaszolt: „Igen, de nem mindig! Hagyni kell a többieknek is valamit a dicsőségből!"

Kele zászlósról többé nem hallottam. És álljon itt századunk egyik legérdekesebb tartalékos tisztjének, Angyal főhadnagynak a neve is, aki néhány nappal a XV. menetzászlóalj Volhíniába indulása előtt esett el a déli fronton. E három nevet megőriztem emlékezetemben és őrzöm, amíg még a szívem dobogni fog.

Szeretettel csókol benneteket Gyuri

---

[13] Született szakaszparancsnok.

[14] Vigyázz-t.

[15] Egyvégtében, megállás nélkül.

1915. nov. 15.

Kedveseim!

Nagy örömömre még a Hilfsplatzon megkaptam első leveleteket. Majdnem baj történt vele, mert a levelet a XV. Marschbat.[16] 2. Komp.[17] címre küldtétek, pedig új címem: Feldreg.[18] No. 38., 4. Komp. De a posta megtalált még a segélyhelyen is. A századhoz holnap vonulok be.

Megírtam, hogy az 1. Marschkomp.,[19] már mint első tábori század, már X. 21-én bevonult az állásokba, de a 4. tábori század, a miénk, csak egy hét múlva követte. Így mi a bevonulásnál már bizonyos tapasztalatokkal rendelkeztünk, én a maródiak révén még többel. Ez nagy szerencse volt, mert az 1. tábori század bevonulásánál a szolgálatvezető őrmester, egy értelmiségi, az egyetlen borotvált képű a sok harcsabajusz között, kíváncsian benézett az egyik lőrésbe és a következő pillanatban holtan vágódott hanyatt, homloka közepén a golyó ütötte lyukkal. Senki sem figyelmeztette, hogy velünk szemben egy szibériai lövészezred állásai vannak, akik napsütésben minden elsötétülő lőrésbe belelőnek.

Az 1. menetszázadot a frontra egy Fuchs nevű tartalékos hadnagy vezette. Jómódú, fiatal földbirtokos volt, így lovon és karddal az oldalán vezette a századot. Udvardy persze kocsin járt, a 2. századot a mitugrász Adlerra bízva. A fronton aztán Fuchsnak is le kellet adni a lovat és a kardot – mint Thuránszkynak a hadosztálynál. Más meglepetés is érte. A századot átvette tőle egy százados, míg ő az 1. szakasz parancsnoka lett. Ez a százados merő ellentéte volt Udvardynak. Úr volt. Két „pécsi" önkéntes is volt a századában. Az egyik – Hegedűs Ödön nevű – évfolyamtársam volt a Műegyetemen, ügyes katona, a selejtezést megúszta, de a vizsgán elbukott, a jó isten tudja, miért. A másik – már 20 éves – joghallgató volt. Szintén megúszta a selejtezést, de egy napon belázasodott és három napig a maródiszobán feküdt. Mikor bevonult, közölték vele, hogy ki van rúgva, mert „betegre a tisztiiskolában nincs szükség." Mehetett a frontra.

A százados literátus ember volt. Karcolatokat írt a frontról a Pesti Hírlap számára. Így tudtuk meg, hogy van a századában még egy, már nem fiatal önkéntes, aki civilben dunai hajóskapitány volt és annak idején szintén a tisztivizsga áldozata lett. Szerencsére már felküzdötte magát a szakaszvezetői rangig és megvolt a 8 havi frontszolgálata, és így remélhette, hogy „visszahívják." Ez a játék nagyon hasonlít a háború előtti francia épée[20] versenyek lebonyolítási szabályaira, az „élimination avec repêchage"[21]-ra, ahol szerencsés esetben a versenyző „visszahalászhatja" magát a küzdők közé.

De mit találtam az állásokban?

Az utolsó nap a segélyhelyen ketten maradtunk Kartalival. A reggeli mosdásnál egy ruhatetűt találtam az ingemben. „Minden mosdásnál, ha hozzájut, gondosan nézze át az alsóneműjét és irtson ki minden tetvet, ha lehet naponta kétszer is, mert csak így menekülhet meg az eltetvesedéstől" – mondotta Kartali. A tanács jó volt, de az akkor még félig kész állásokban emberpróbáló viszonyokat találtam. Tervbe volt ugyan véve fűthető fedezékek építése, de ezeknek az új állásoknál még nyomuk sem volt. Nem hogy ingujjra vetkőzésről nem lehetett szó, de két héten át a mai napig még a köpeny, a hósapka, az egyenruha, a szvetter, a jägeralsó sem került le rólam, a lábamon pedig két számmal nagyobb bakancs volt, háromszoros kapcával a fagyás ellen. 20°-os hidegben a puszta földön aludtunk, nekem egy kis kotorék is jutott, talán 40 cm mély lehetett, a bakák egy kevés falevelet is szórtak bele és felülről a takarómmal és a sátorlapommal tömték el.

Az „állás" egy futóárok volt, amely párhuzamosan futott az Ikva patakkal, a patak felé enyhén ereszkedő domboldalon. A futóárokban mindenkinek külön lőállása volt, amelynek talpa mintegy 40 cm-rel volt magasabb a futóárok fenekénél. A lőállásokat 30 cm földfal választotta el egymástól, hogy a becsapódó 3 hüvelykes gránát lehetőleg csak egy embert öljön meg. Ne féljetek, nincs semmi bajom. 19 éves vagyok, sportember, kibírtam. Megtanultam álmomban mozgatni a kéz- és lábujjaimat. Ha század- vagy szakaszügyeletes voltam, félig alva jártam végig az árokdarabot és

---

[16] Menetzászlóalj

[17] Század.

[18] Tábori ezred.

[19] Menetszázad.

[20] Kard

[21] „Visszahalászással történő kiválasztás" tkp. a vigaszágról történő továbbjutás.

teljesen csak akkor ébredtem fel, amikor a szembejövő ügyeletes villanylámpája a szemembe sütött – meg persze az enyém az övébe. Gyakran vállaltam éjjeli ügyeletet, mert éjjel aludni úgysem tudtam, nappal pedig mégis volt néhány órás lehetőség. Persze nem mindig, mert a zászlóaljparancsnokunk, Gobetzki százados – régi katona – szeretett reggel inspekciót tartani. Ilyenkor belémpiszkált a botjával (mindenki bottal járt!). Jelentkeztem, hogy éjjel ügyeletes voltam. „Mindegy – válaszolta –, ha én inspekciózom, ne aludjon senki!" De hagyott tovább aludni. Gobetzki akkor kapta meg a Vaskorona Rend III. fokozatát. Azóta mindig nyitott köpennyel jár. „Hiúság, férfi a neved!"

A fűthető Deckungokra[22] ráállított 50 sapeur[23] közben már elkészült a munkájával és már csak a tető elkészítése van hátra, amelyhez a szükséges 4 m hosszú és kb. 14-15 cm átmérőjű gerendákat, amelyeket a pianéi erdőben az ezredtartalékok készítettek elő, kell beszállítani az állásokba, ami az 1. és a 4. század feladata. A két század nyolc szakasza részére nyolc Deckung készül kb. 36 m hosszúsággal és 320 m szélességgel A gerendákat egymás mellé sűrűn rakva helyezik el, az egyik oldal felé lejtésben, majd azokat lécekkel összekapcsolva, mintegy 30 cm vastag földréteggel borítják be. A Deckung egyik oldalán 40 cm magas és 20 m széles padkát hagynak meg 60 alvóhely számára, az 1,20 m széles út pedig a Deckung két végén létesített ajtókat kötötte össze. Minden Deckunghoz latrina is készült, belsejében pedig két, acéllemezből készült, összehajtható Schwarmkályhát[24] állítottak fel. Nem is kell mondanom, hogy a Deckungok áldást jelentettek a számunkra. Nem fáztunk, pihenhettünk, aludhattunk. Pláne, mert az idő is megenyhült és heti egy Rasttagot[25] is bevezettek, bár nem mindig tartották be. A sapeurök a lövészárkot is átalakították. Négy lőállás között a 30 cm vastag falat kibontották és az 5. lőállást betömték. Így mozgékonyabbak lettek a katonák és a 4-4 lőrést egymástól földdomb-traverza választotta el. Tegnap meglátogattam a IV. zászlóalj állásait és láttam, hogy ott ezt az átalakítást már régebben elvégezték, sőt az állás gerendatetőt is kapott, aminek az elkészítését nálunk csak most fogják elkezdeni. Betartották a tűzvonal-elvet is. Minden századból csak három szakaszt helyeztek el a lövészárokban, míg a 4. 80-100 lépéssel hátrább, századtartalékként került elhelyezésre. Ugyanez a formáció alakult ki zászlóalj- és ezredszinten is, azzal a különbséggel, hogy tartalékzászlóalj nem ezred-, hanem brigádszintű tartalék volt a brigád másik ezrede, a 68. gyalogezred, a barna parolis rossebbakák tartalékzászlóaljával. (Emlékeztek még talán, hogy 1915. X. 7-én is a brigádparancsnokság két tartalékzászlóalja, a vadász és a bosnyák, verte vissza az oroszok támadását.) A 68. gyalogezred parancsnoka kiváló katona hírében állott, 32 éves korára már ezredes volt. Von Falkhausen emellett német nemes is volt. Nem csoda, hogy bízott magában és – beszélték – hogy egy merész, de jelentős eredménnyel kecsegtető vállalkozás tervét nyújtotta be a vezérkarhoz, de mert mind a „rosseb," mind a „Mollinary" bakákat sajnálta, azt javasolta, hogy az akcióhoz a két ezred kevésbé értékes elemeiből állítsák össze a felhasználandó csapatokat, az ő szavával „a szarjából." Ezek a csehek, a cigányok, a zsidók, és – az öregek. Öregnek az számított, aki túl volt a 40 éven, tehát a családos emberek. Ilyen a szakaszomban kettő volt, azonkívül három cseh, két cigány és egy zsidó. Ez utóbbi azonban nem jöhetett számba, mert több mint 1 évi frontszolgálattal rendelkező önkéntes szakaszvezető volt, sebesülési és vitézségi éremmel, és várta a tisztiiskolai behívását. A feloszlatott cseh ezredekből áthelyezettek válogatás nélküli minősítése ellen maga Falkhausen ezredes tiltakozott, mert ezekbe az ezredekbe a németajkú Szudéta-vidékről is soroztak, másrészt számos cseh nemzetiségű katonának volt német neve és beszélte a német nyelvet is. Ismeretes a szólásmondás: „A német nyelvet a legszebben Prágában beszélik," ami igaz is lehet, mert Prágában *tanult* német nyelvet beszélnek, míg Berlinben, Bécsben, Budán, és pl. Soroksáron dialektust. A magyarországi szlovákok nagy része beszéli a magyar nyelvet és magyar nyelvterületen kereste a kenyerét. Bizonyára fájt nekik, ha olyan mondásokat hallottak, hogy „a kása nem étel, a tót nem ember," vagy „tót – drótostót." Három éve én magam is láttam Budán a Horváth-kertben, a Krecsányi-színházban egy „Drótostót" című Lehár-operettet. A jóindulatú szerzők annyit tudtak egy ezer éves nép kultúrájából, hogy drótostótok.

---

[22] Fedezékekre.

[23] Utász.

[24] Rajkályhát.

[25] Pihenőnapot.

Ezzel szemben a mama még jól emlékszik arra a gyűlölködő visszautasításra, amellyel Buziásfürdő románsága viseltetett a magyarokkal szemben és utasította el a magyar nyelv használatát. Ott próbált volna valaki a román nép nemzettudatát sértő kijelentést tenni, de ezt senki – se szolgabíró, se csendőr – meg sem kísérelte. És erről akkor sem beszélt senki és most is hallgat mindenki. És sok minden másról is.

A magyar cigányság valóban elesett nemzetiség. De nem törvényszerűen, Magyarit, Pertist, Rácz Lacit senki sem nevezné elesettnek. Csak egy kis segítséget nyújtani, türelmet, emberséget kellene mutatni egy egyébként tehetséges nép iránt.

Köztudott, hogy Prága után a legnagyobb cseh város a Monarchiában Bécs, de a sok bécsi Svoboda és Prochaska már nem tudott csehül és bécsi dialektusban beszélte „anyanyelvét" a *németet*. Ahogyan egyetemi tanáraim, Mihajlich, Zelovich, Kosselka, Pelikán, Safarzik stb. és püspökeink, Prochaska, Zadravecz stb. mind ősmagyarnak számítottak – és teljes joggal, hacsak nem voltak zsidó vallásúak.

Buziásfürdőn a magyarosodó sváb parasztok befogadták maguk közé a cigányokat. Azok szépen megtanulták a német nyelvet – nem feledve a magyart sem –, és büszkén mondták, hogy „Wir sind deutsche Zigeuner,"[26] olyanok, akikkel emberek módjára bánnak. A mama tudja, hogy Pepi bácsi, a buziási nagybácsija, akinél laktunk, bátran adott bérbe házában egy lakást a gyógyfürdő cigányzenekara cimbalmosának. A lakás ragyogott, a fiatalasszony ruházata, a férj szmokingja, minden hozzávalóval példás volt, modoruk egy jól nevelt polgáré, udvariasak, tartózkodóak. Öt éven át figyelhettem őket. Legkedvesebb pajtásom, „der schwarze Heinrich,"[27] egy árva cigányfiú volt, akit a nagymamája nevelt. Én is nagymamának neveztem. A fiú nálam 5-6 évvel idősebb volt, úgy hogy ő volt az őrzőm is, amíg a mamát a fürdőben gyógykezelték.

Így látom a cigányokat ma is, és örültem, amikor Falkhausen javaslatát elutasították.

Ami a zsidókat illeti, úgy emlékeztetem a papát, hogy az 1910. évi népszámlálás után kiadott *Népszámlálási beszámoló* számos érdekességet tárt fel. Így megtudtuk, hogy Magyarország 20 800 000 lakosából 4 %, azaz 820 000 volt magyar anyanyelvű zsidó, akiket anyanyelvüknek megfelelően a számlálóbiztosok a törvény értelmében magyar nemzetiségűnek jegyeztek be, egyúttal feljavítva a magyar lakosság számarányát 45 %-ról 49 %-ra.

Igen ám, de emlékezz vissza papa, hogy az érettségizettek számarányának már 20 %-a volt zsidó vallású és így a tartalékos tiszteknek már mintegy 20 %-a volt zsidó. Eszerint a zsidókat nemigen lehetett „szarjának" minősíteni, amit a felhozott példa, dr. Gál ügyvédbojtár, tisztjelölt, példája is bizonyít.

De mi van az öregekkel? A két „öreg" közül az egyik, Mezey bácsi, jómódú kecskeméti polgár volt, öt kisgyermek apja, a másik, Kovács bácsi, falusi parasztember volt! Öregember, gyermektelen. Egy akciónál Mezey bácsi megsebesült. Futottak vele a segélyhelyre, de mire odaértek, halott volt. Dr. Bokor felboncolta. Kitűnt, hogy robbanógolyót kapott, az felrobbant benne és öt részre szakadva belső részeit szétszaggatta. Elvérzett. Eltemettük, értékeit a papunk elküldte a családjának. Az özvegy az öt aprósággal itt maradt.

Kovács bácsi szerencsésebb volt. Egy napon őrségbe állítottam a zászlóaljparancsnokság futóárkához. Egy negyedóra múlva jön dr. Strasser zászlós. „Kit állítottál őrnek a futóárokhoz?" – kérdi. Mondom: – „A Kovács bácsit." – „Váltsd le gyorsan – mondja –, mert baj lesz." – „Mi történt?" – „Képzeld: jövök a futóárkon, odaköszön: jó estét kívánok! A puska a vállán. Megkérdezem: mit csinál maga itt? Azt mondja: őrségen vagyok. Maga szerencsétlen – mondom – magának engem meg kell állítani, igazoltatni! Belémkarol. Zászlós úr – mondja –, nem értek én az ilyen úri receficéhez. Hát, ha ez az ezredessel történik, agyonlöveti, de te is bajba kerülsz. Váltsd le gyorsan, majd elhelyezem valahová."

Igaza volt, mert három napja történt, hogy Kofron ezredes az ezredparancsnokságról nagy léptekkel indult a koritói temetőnél álló őrszem felé. Az őrszem szabályszerűen megállította: „Halt! Wer da?"[28] de Kofron nem állt meg. Az őrszem ismerte, nem mert rálőni. Kofron elvette a fegyverét és másnap agyonlövette. Fel voltunk háborodva, hiszen egyikünk sem lőtt volna rá. De most már – ha

[26] Német cigányok vagyunk.

[27] A fekete Henrik.

[28] Itt: Állj! Ki vagy?

megismételné a játékát – tudtuk, hogy kíméletlenül belelőnénk. Kofron talán éppen ezt akarta elérni? Kovács bácsi másnap már a kenyérszállító málháslovakat terelgette. További sorsáról nem tudok.

A két „veszni való" század helyett két „vadászszázadot" (Feldjäger-Kompanie) szerveztek. A Mollináry-vadászszázad parancsnoka a pécsi rangelső Jirka zászlós lett. A szervezés önkéntes jelentkezés alapján történt, a felvétel kitüntetésnek számított.

De vissza az alaptémához. Dr. Strasserrel eddig keveset találkoztam, mert nem egy időben tartottunk szolgálatot. Udvardyval egyszer találkoztam. Megállított: „mit keres itt?" Jelentkeztem, egy emberem az őrhelyén rosszul lett, megyek a szanitéc altisztért. Odaszólt az egyik kísérőjéhez: „Nézze meg, igazat mond-e. Ha nem, mindjárt köttesse ki." – mondta, és elvonult. Nem változott.

A helyzetünk megjavult, az ellátásunk azonban nem. Egy nap árpakása leves volt, másnap köleskása leves. Reggeli, vacsora ugyanaz, csak hígabb. Ehhez ¼ kg kenyér. Hát ez 8 óra szolgálat + 8 óra munkához kevés, de ez sem volt meg mindig! Volt, amikor nem kaptunk kenyeret és helyette a trén kekszet szállított, zsákokban, lóháton. Mire megjött, a szolgálatvezető őrmester konzervdobozzal prézlit osztogatott a csajkánkba. Ezzel, ilyen helyzetekkel kellene Udvardynak foglalkoznia! Ilyen hibáknak, mikor már egy hónap óta állunk harcok nélkül, egy helyben az Ikvánál, nem szabadna előfordulnia. Most már tudjuk, hogy miért rúgták ki Udvardyt a vezérkartól.

Most már bejárnak éjszakára a fényszórósok az állásba és szorgalmasan fényszórózzák az orosz állásokat és a mi állásaink előterét. Az Ikva medréből semmit sem látunk, pedig jó volna tudni, hogy ott nem készül-e valami. A fényszórósok hoznak be eladásra kenyeret és csokoládét, de a kenyér alig ehető, a csokoládé meg szappanízű. Eddig nem tudtuk, hogy szappanból is lehet csokoládét főzni. Én inkább hásé-konzervet[29] vetetek a fényszórósokkal, amely titkos úton kerül a ferencvárosi konzervgyárból a pianéi üzletbe, ahol „minden kapható." A szakaszban volt egy Császár nevű parasztember, aki azonban, mint budapesti hivatalszolga, szépen kiművelődött. Figyelte, hogy bajlódom a felmelegítéssel, hát odajött és megtanított tüzet rakni. „Látja önkéntes úr – mondta –, a buta paraszt ezt így csinálja." „Nézze Császár – mondtam neki –, a paraszt nem buta, de én sem. Csak mást tanultunk. Most már én is tudok tüzet rakni, mert megtanultam." Elpirult. „Ne haragudjon, önkéntes úr" – mondta. – „Semmi baj." Az ilyen beszélgetések hoztak közelebb a legénységhez. A konzerv jó volt, vele még lassan a pianéi kenyér is elment. De a legénységnek még a pianéi kenyérre sem volt pénze. Ám a bakák segítettek magukon.

A lövészároktól az Ikváig hatalmas krumpliföld terült el, amelynek a termése azonban már bennmaradt a földben. A bakák életük kockáztatásával kimásztak a közben már szabályos állássá kiépített lövészárokból, és rajásójukkal krumplit ástak maguknak, azt begyűjtötték a kenyérzsákjukba és behúzták az állásba. Másnap valamelyik elhagyott fedezékben megsütötték. Az illata ínycsiklandozóan csábító volt. A bakák megkínáltak vele, de az életük kockáztatásával szerzett ennivalót nem fogadtam el, hanem másnap éjjel én is elmentem krumplivadászatra. Sót a szakácsoktól kértünk, én még a mamát is megkértem, hogy tegyen a csomagjába sót is.

A két front közé, a krumpliföldekre odaszorult Kolonne Koritó, a Teknőtelepülés néhány háza is, bennük asszonyokkal, gyerekekkel. Férfi egy sem. Egyszerűen nem volt hova menniük. A mamák nappal ásták a krumplit. Nem féltek. Ugyan ki akart volna bántani egy anyát, aki az apró gyerekeinek krumplit ás ki?

Akadt! De erről most még képtelen vagyok írni. Sírni tudnék a fájdalomtól és a szégyentől. Talán ha már egy kicsit megnyugodtam.

Éjjeli lövöldözés már nincsen. Mindenki örül, hogy alhat. Az oroszok is, hiszen ők is építettek állásokat. Az őrszemek is nyugodtabbak. Nem fantáziálnak állásaink előterében „zörejekről, támadásokról." A fényszórók és látcsövek megnyugtatták a felajzott idegeket.

Aztán – pár napja – megindultak a hazai csomagok. Az első 35 dekás csomagot – finom csokoládét – a nagymama küldte. Valóságos ünnepnap volt. Később tőletek is, a rokonoktól is jöttek 35 dekás csomagok, de a többségét ellopták. Én figyelmeztettelek benneteket, hogy biztosan csak az 5 kilós csomagok megérkezésére lehet számítani, de nem hallgattatok rám.

Megindult az állások teljes kiépítése is. A 4. század kapott egy gépfegyverosztagot egy Abarbanel nevű hadnagy vezetésével, amely esténként kijött a tűzvonalba, hogy saját maga által elkészített állásait elfoglalja, ahonnan a 4. század 1. és 3. szakaszának támadóit oldaltűzbe vehette. A 2. és 4. szakaszról később írok.

---

[29] Vagdalthús konzervet.

Megindult a drótakadályok építése is a lövészárok előtt. Eleinte kész szögesdrótbakokat fognak mintegy 20 m szélességben elhelyezni, majd azokat szögesdróttal fonják át és összekapcsolják, de készülnek egyéb védelmi berendezések is. Már kész a telefon- és távíróközpontunk, egy dr. Oláh nevű, káplári rangban lévő pesti ügyvéd vezetésével. Valamire ez a sok bukott tisztiiskolás mégis csak jó volt.

Bevezették a rakéták kilövését is. Ez az éjjeli ügyeletesek feladata volt. Nem szerettük, mert a rakétakilövő pisztoly az elsütéskor nagyokat rúgott, ami a karunkat erősen megviselte. Viszont érdekes volt megfigyelni a nappali megvilágításba kerülő területszakaszokat. Oroszokat sohasem láttunk. Úgy látszik, tavaszig már semmit sem terveznek. Mi azért néha kiküldtünk egy őrjáratot az Ikva medrének a megfigyelésére, mert az állásokból oda nem láttunk, de semmi gyanúsat nem észleltünk.

És most valami fontosat:

Leváltották a két századtartalék szakaszt és helyükbe a 4. század 2. szakasza, az én szakaszom került, meg az 1. század 1. szakasza, élén Fuchs hadnaggyal. Nagy dolog volt ez. Megszabadultunk Udvardytól, akit – hogy-hogy nem – de egy ember, Kemény Jóska kivételével, senki sem szeretett.

Kemény Jóska pécsi önkéntes volt. Az a baj volt vele, hogy ugyanannak a kislánynak udvarolt, mint Gross főhadnagy, és ebből baj lett, mert a kislánynak ő tetszett jobban, és ha Grosst a szülők ottmarasztalták vacsorára, akkor a kislány Jóskát marasztalta. Persze fél kilenckor fel kellett volna állni, és elköszönni, mert kilenckor lejárt a kimenő, de akkora hatalom nem létezett, amely Jóskát rábírhatta volna, hogy a kislányt otthagyja „martalékul" Grossnak, így hát maradt, de a vizsgán elhasalt.

És mit tesz a sors! Udvardynak megtetszett Kemény Jóska. Még szeptemberben előléptette káplárnak, majd a napokban szakaszvezetővé és „századírnokká." Nem tudom, van-e ilyen beosztás a hadseregben, de a 4. századnál volt és ettől kezdve Kemény Jóska akkor ment be Pianéba a lányokhoz, amikor csak akart.

A két tartalékszakasz parancsnoka közül Fuchs hadnagy lévén a rangidős, mi – közvetve – az ő parancsnoksága alá tartoztunk, ő pedig az 1. század parancsnoksága alá. Udvardy talán még örült is ennek, mert többé nem láttuk.

Annál gyakrabban láttuk dr. Strasser zászlóst, aki bejárt a szakaszhoz, elbeszélgetett szakaszvezetőnkkel, Németh Lászlóval, Szabó Bandi önkéntessel, velem és egy-két idősebb gazdával meg szakmunkással. Közvetlen modorú, halkszavú ember. Fuchs hadnagy más típus. Ő szereti a „haptákolást," szereti a „strammságot," pedig az itt nem szokás. Ha Baumgartner vezérőrnagy, a brigadérosunk vizitálja az állásokat, még derékszíj sincs rajta, és így fogadja őt Gobetzki százados is. Köszönés, kézfogás, beszélgetés, vita. Az elképzelésüket a sétabotjukkal rajzolják a homokba. Majd később Fuchs hadnagy is megszokja ezt.

A szakaszunk most megszabadult a lövészárok-szolgálattól, de ránk és Fuchs hadnagy szakaszára hárult az összekötő futóárkok karban- és tisztántartása, és az állások továbbépítése. Nem volt könnyű munka, de a meleg Deckungban átaludni az éjszakát mindent megért.

A zászlósunk, dr. Strasser, új helyzetében nagyon egyedül van. Szabó Bandi jó fiú, de zárkózott, így dr. Strasser mind gyakrabban hívott be engem a Deckungjába egy kis beszélgetésre. Tőle hallottam a Rovno alóli visszavonulás történetét.

Az osztrák-magyar hadsereg a gorlicei áttörés után, nyomon követve a visszavonuló orosz hadsereget, Volhíniában elfoglalta a várháromszög két várát, az azonos délkörön fekvő Luck és Dubno várait, és előretört a harmadik vár, Rovno felé. A gorlicei áttörés óta azonban az orosz harctéren sok minden megváltozott. Az orosz hadsereg, hozzávetőlegesen Rovno délköréhez igazodva,új állásokat épített ki, amelyeket egy új, harcedzett orosz hadsereg foglalt el. Erről a frontról a túl gyorsan előrehaladó osztrák–magyar hadsereg, mint egy golyó a falról úgy pattant vissza. Az osztrák–magyar hadvezetés azonnal felismerte a helyzetet és a várháromszög közepe táján, északdéli irányban az Ikva patak mentén, annak nyugati oldalán jelölt ki új állásokat a főerők számára, és a Rovno alól visszarendelt csapatokat, köztük a mi ezredünk csapatait is, ezekhez az állásokhoz rendelte vissza. A visszavonulás egyetlen felhős éjszaka alatt, koromsötétben, esőben, sárban, úgy ment végbe, hogy hajnalban a túlságosan előremerészkedett osztrák–magyar csapatok már az új, a főerők sappeurjei által időközben az Ikvánál kiépített állásokban foglalhattak helyet. „A visszavonulás irányát megadták nekünk – mesélte dr. Strasser –, de el kell ismerni, hogy az éjszakában nem ismertem ki magamat, nem én vezettem a katonákat, hanem én mentem utánuk, mert a parasztem-

berek a sötétben is kiismerték magukat és a bokáig érő sárban is megtalálták a járható utakat. Persze ezeknek az ikvai állásoknak az építői csak a védekezés legszükségesebb eszközét, a lőrésekkel ellátott futóárkokat építették ki. Az állások továbbépítése a mi feladatunk lett és máig sincs befejezve."

„És a visszavonulást nem zavarta meg semmi? – kérdeztem. – „Nem – válaszolta –, mert az oroszok nem számoltak az elfoglalt terület gyors feladásával, amellett a visszavonulást óvatosan, a lehető legnagyobb csendben hajtottuk végre és a dohányzás is tilos volt. A vezetőség olyan térelőnyt akart számunkra biztosítani, hogy az oroszok ne is gondolhassanak a visszavonuló csapatok megtámadására. A mi zászlóaljunk – talán az egész ezred – visszavonulását egy Skrabál nevű százados intézte, kitűnően. Lován ülve mindig ott volt, ahol szükség volt rá, a tisztek jelentkezései alapján képet alkotott magának a századok, szakaszok helyzetéről, mozgásáról, és együtt tudta tartani az egyes csapattesteket. Az irányt az iránytűink alapján ellenőriztük."

„És a katonák bírták?" – kérdeztem.

„Szitkozódtak, káromkodtak, de mentek és nekünk csak ez volt a fontos. Aztán hajnal felé az eső is elállt, és már láttuk is, hogy hol vagyunk, hova lépünk és időnként már egy-egy ötperces pihenőt is megengedtünk magunknak. Aztán át az Ikván és már otthon éreztük magunkat. Az állásokban már ott voltak a főerők élővédjei és így pihenő meg meleg étel is jutott nekünk. Az oroszok jelenlétét az Ikva keleti partján csak este észleltük, de a következő napokban már ők is elkezdték az állások kiépítését, úgy hogy mindinkább úgy látszott, hogy itt tavaszig nagy megmozdulások nem várhatók."

Skrabál századossal én nem találkoztam, de hallottam, hogy ő az a százados, aki a háború első napjaiban lezajlott, hírhedt „sabáci tragédiánál" az ezred maradványait összeszedve, azokat a kijelölt gyülekezőhelyre vezette. Mondják, hogy ott Feldmann ezredesen, az ezredparancsnokon kívül más törzstiszttel nem találkozott. A jelentkezés egyszerű volt: „Hauptmann Skrabal, 313 Mann,"[30] (a 4000 fős tábori létszámú 38. gyalogezredből!). Feldmann elsírta magát. „Nem bírom tovább" – mondta. Lemondott és visszament Bécsbe. Hogy Sabácnál mi történt, azt az ezrednél sokan tudják, de nem szívesen beszélnek róla, az akkori sajtó pedig agyonhallgatta.

Szomorú história, de a gyökerei mélyre nyúlnak.

Ferenc József közismerten konzervatív uralkodó. Nem csak a társadalmi rend tekintetében, de sajnos a hadsereg felépítése tekintetében is! Ismeretes, hogy Ausztria 1866-ban elmaradott haditechnikája miatt vesztette el a háborút Poroszország ellen. A hátultöltő, ötlövetű fegyverek ellen Ausztria ócska, egylövetű, elültöltő fegyverekkel akarta felvenni a harcot. De ennek ellenére még csak 1888–90-ben vezették be a nehezebb típusú és 1895-ben a könnyebb típusú Mannlicherlőfegyvereket, és pl. a tábori tüzérség még 1914-ben is csak ócska bronzágyúkkal rendelkezett, motorizált osztagai meg egyáltalán nem voltak. Az 1912. évi 1. Balkán-háborúban a „balkáni" hadviselőknek sok tekintetben korszerűbb haditechnikájuk volt, mint a Monarchiának.

1912-ben a magyar Khuen-Héderváry kormány ezen változtatni akart. Papával az Újság. c. lapban olvastuk, hogy Franciaország 803 millió aranyfrankos kölcsönt ajánlott fel Magyarországnak hadfelszerelés vásárlására, ha azt a Creusot műveknél rendeli meg. Mi akkor papával az ajánlat nagypolitikai hátterét is ismerni véltük, de ez most nem fontos. A kormány a javaslatot meg akarta szavaztatni, ám az ellenzék a beszédhibás gróf Károlyi Mihály és az öregecske Justh Gyula v. b. t. t.[31] vezetésével obstrukciót kezdett ellene. Két külpolitikai nulla. Mire a javaslatot végül mégis megszavazták, Franciaországnak már elment a kedve az egésztől. Valamit kaptunk helyette Németországtól, de annak az árát drágán fizettük meg.

Az 1912 és 1913 évi Balkán-háborúk harcosai ismerték a modern harcmodort, a lövészárokharcot, a kúszva támadást, a legénységi posztóba öltöztetett tiszteket, a kézigránátok használatát, szemben a kivont karddal támadást vezető, csákós, bőrkamásnis magyar tisztek által vezetett konzervatív harcmodorú csapatokkal. Csak ezeket kellett kilőni, hogy a támadás megtorpanjon. De sok vérbe került, míg a korszerű harcmodort megtanultuk!

Sabác elfoglalására a 38. gyalogezred kapott parancsot. A szerbek nemcsak hazájukat, de a házukat, családjukat, létüket is védték. Házról házra folyt a harc. De a túlerő győzött. A várost a szerbek feladták.

---

[30] Skrabár százados, 313 ember.

[31] Valóságos belső titkos tanácsos.

A támadók vesztesége sokkal nagyobb volt a vártnál. „Meg kell őket büntetni" – mondták a fafejűek – és *szabad rablást engedélyeztek, 1914-ben!* Nem értették, hogy Sabác elfoglalása nem Szerbia legyőzése, hogy létezik ellentámadás is?

Beszéltem olyannal, aki ott volt. Békebeli póttartalékos értelmiségivel. „Az ezred, ahogy rászabadult a városra, fél óra alatt részeg csordává alakult, raboltak, ittak, gyújtogattak, a nőket megerőszakolták, aki ellenállt, meghalt! A tiszteknek már nem volt hatalmuk, már maguk is veszélybe kerültek. A részeg ember állattá válik.

És akkor! A városból kivert, de nem fejvesztett csapatok erősítést kaptak és ellentámadásra indultak. Amit láttak, rettenetes volt, de véres bosszúra ingerlő és ők sem ismertek kegyelmet. Aki még tudott, az futott az életéért, elhányva zsákmányt, fegyvert, többségükben tisztek és értelmiségiek. »Menekülni, utánam!« – ordította Skrabál, aki lovon járt a fütyülő golyók között. Aztán a szerbek is belefáradtak az öldöklésbe, oltották az égő házaikat, meg a családjukat keresték, a menekülőkkel már nem törődtek. Csend lett. Skrabál jelenthette: »313 fő. «"

Visszatérek a mához: november 8-án megjött a XVI. menetzászlóalj. Néhány pihenőnap után két századát a tűzvonali századok feltöltésére használták fel, a többi az ezredtartalék megerősítésére szolgál. Mi, a 4. század, cseheket és néhány, október 7-én megsebesült és azóta felgyógyult bosnyákot kaptunk. Ezek csak bosnyákul tudnak. Az egyik a mi szakaszunkba került. Sok baj van vele. Mikor kézzel-lábbal megpróbáltam megmagyarázni neki az őrszem feladatát, rám fogta a fegyverét. Tréfára vettem és hahotáztam, mert ha jelentem, agyonlövik. Szolgálatvezetőnk, Lehoczky őrmester meg is ígérte, hogy „elpaterolja" valahová.

Ez a Lehoczky meglepően intelligens ember. Altiszt valami hivatalban (magyarul hivatalszolga), amit nagyon restell és inkább bádogos szakmunkásnak mondja magát. Van is szakvizsgája. Zseniális szervező. Egész nap alszik vagy újságot olvas a külön fedezékében, és a században csodálatos rend uralkodik. Elődje, egy Sas nevű őrmester, egész nap talpon volt, rohangált, de rend nála sohasem volt, néha még kenyér sem. Emlékezzetek a keksz-prézlire, kenyér helyett.

A csehek mind beszélnek németül. Az egyik, egy Spitska nevű (magyarul gyufa), civilben borbélymester. Ő, ha szabadnapot kap, végigborotválja a századot, persze a tiszteken kezdve és az önkénteseken folytatva, mert azok még adnak is valamit. Én itt az állásokban szakállt növesztettem és legalább 35 évesnek nézek ki. Talán most már én is borotválkozni fogok. Az én szakaszom egy Trčka nevű tizedest is kapott. Széles vállú, szőke, 26 éves mészárossegéd, görög-római birkózó. Úgy osztottam be az ügyeletemet, hogy vele együtt legyek ügyeletes és mindig végigbeszéljük a 2 órás ügyeletet. Remek német nyelvlecke, mert mindig van érdekes témánk és a hét év korkülönbség, az élettapasztalata is a javamra szolgál. Szorgalmasan tanul magyarul, hogy rajvezető lehessen.

Papa arról ír, hogy behívót vár és reméli, hogy a rehabilitációnál nem csak hadnagyi rangját kapja vissza, hanem kinevezik főhadnaggyá. Ezek is csak remények, de hogy kiküldik a frontra, méghozzá a 38. gyalogezredhez, az már csak álom. Hogy a rehabilitálás Lajos öccsének úgy látszik sikerülni fog, az annak lesz köszönhető, hogy fiatalabb nálánál és kitűnő fizikai kondícióban van, míg a papát az élet megviselte.

De egyébként is. Ma XI. 15-ét írunk és papa jövőre 50 éves lesz, a sorozási korhatár pedig 48 év. Ilyen módon, még ha elfogadnák is a jelentkezését, papának csak valami harmadrendű háttérszolgálat jutna, és annál jobb a WM konzervgyár osztályvezetői beosztása és a gyárőrség parancsnoksága.

Elfáradtam. Most abbahagyom az írást. Mama azt írta, hogy nemigen cenzúráznak. Nincs is mit, mert csak az élményeinket írjuk meg. Vagy talán éppen azt nem kellene megírni?

Csókol benneteket Gyuri

1915. nov. 30.

Kedveseim!

Ezúttal csak közvetve írok magamról, mert tulajdonképpen az a célom, hogy megőrizzem egy derék magyar parasztember, az én kivételes intelligenciával megáldott szakaszvezetőm emlékét. Őrizzétek meg ezt a levelemet, minden levelemet és tábori lapomat! Ha megmaradok, bizonyára szívesen fogom olvasni azokat, bármilyen keserűen fogalmazódnak is meg a jelen viszonyai között.

Tehát – Zugsführer Németh László

Arma virumque cano[32] – kezdi Vergilius az Aeneist, amelyben Aeneas történetét megírja. Én csak egy egyszerű földművesről próbálok megemlékezni, aki békében szerette volna leélni az életét, szorgalmas asszonnyal az oldalán, két szépen fejlődő fiában gyönyörködve és örömét lelve gazdasága gyarapodásában, de akit egy sosem kívánt vérzivatar kiragadott otthonából, hogy akaratlan bábként sodorja magával egy ismeretlen jövő felé, de aki megpróbált talpon maradni és emberként viselni a sorsát. Ez a sors milliók sorsa volt, azok sorsa, akikhez én is tartoztam, akik ma is itt élnek a Duna-Tisza közén, a Kis-Kunság tájain és reménykednek, hogy a XX. század sok istenverése után a harmadik évezred valami jobbat hoz.

Tehát mese a földművesről, akiből katonát csináltak.

1915. május 15-e, a bevonulásom napja. Két héttel később már fegyvereket kaptunk és az iskola tornatermének dobogóján két katona bemutatta a fegyvergyakorlatokat. Az egyik magas volt, karcsú, alig látszott többnek 20 évesnél, közkatona, a másik alacsonyabb, vállas, talán 35 év körüli, szakaszvezető. A gyakorlatok szemet gyönyörködtetően tökéletesek voltak, a két bemutató arca a kiskunsági magyar paraszt értelmes, öntudatos arca volt.

„Kik ezek?" – kérdeztem egyik kiképző altisztünket. – „A magas standbelinek (azaz a 3. évét szolgálta, amikor a háború kitört) Figura a neve – válaszolta –, az alacsonyabbik régi katona, a háromféves szolgálat után már szakaszvezetőként vonult tartalékba. Németh Lászlónak hívják."

Négy héttel később indultunk Pécsre. Kíséretünkben volt egy kis, altisztekből és közkatonákból álló csoport, ugyanúgy, mint a 6. gyalogezrednél és a cseheknél. Ezekből Gross főhadnagy egy csoportot alakított ki, amelyet a mi továbbképzésünk során használt fel. A csoport velünk együtt vonult ki, eleinte a gyakorlótérre, később a taktikai gyakorlatok színterére, a Pécstől nyugatra, Kővágószőlős és Töttös községek közelében elterülő térségbe. Gross már az első rukkolásoknál alaposan megforgatta az altiszteket, de a mi Németh Lászlónk a legnagyobb nyugalommal minden kérdését pontosan megválaszolta. Persze ő lett az altiszti csoport vezetője és a taktikai gyakorlatoknál „az ellenség" parancsnoka.

Egy alkalommal Németh azt a feladatot kapta, hogy valahol tábori őrsöt alakítson ki, nekünk pedig a főhadnagy vezetésével fel kellett azt kutatnunk, kifürkésznünk, majd váratlan rohammal elfognunk.

Elindultunk. Megtettük a szükséges elővigyázati rendszabályokat (elővéd, hátvéd stb.). Kialakítottuk az őrjáratok rendszerét, de Németh csapata sehol. Gross főhadnagy végre megunta a dolgot, és Némethet jelentkezésre szólította fel. Németh részegezett fegyverrel felállt és emberei is. Körül voltunk fogva.

Gross az ajkát rágta, de nem volt mit tenni. A szakaszvezető győzött. Gross megtanulta, hogy ezzel a Zugsführerrel vigyázni kell. Nem is lett belőle őrmester, pedig várta, és megérdemelte volna.

Szeptemberben összeállt a XV. menetzászlóalj és megkezdődtek a harcászati gyakorlatok. Én a 4. századhoz kerültem, amely az orosz frontra készült és parancsnoka egy Korda nevű tartalékos főhadnagy volt. Frontot járt, jólképzett, fegyelmet tartó tiszt volt. Soha egy bántó szó, soha egy durva, trágár kifejezés. A szakasztiszteket még nem nevezték ki, a szakaszokat altisztek vezették. Az én szakaszvezetőm Németh László volt, valóságos tükörképe a főhadnagynak: soha egy trágár szó, de minden szava parancs volt. Szerencsés voltam velük. Megfigyeltem, hogy a főhadnagy gyakran beszélget Némethtel. Megkérdeztem: „Führer úr ismeri a főhadnagyot?" „Régi ismerősök vagyunk – mondja –, egy faluból valók. Ott vagyok gazda, ahol ő földbirtokos. Akkor voltam standbeli, amikor ő önkéntes. Amikor ő tartalékos hadnagy lett, én mint szakaszvezető vonultam tartalékba. Jártam hozzájuk. Amikor behívták hadgyakorlatra, összeültünk és átvettük az Exerzier- és a Dienstreglementet.[33] A második hadgyakorlata után főhadnagy lett. A behívónkat is egyidőben kaptuk meg. És a sebesülésünk után most itt a kiegészítő zászlóaljnál újra összekerültünk."

A szakaszban ott volt Figura is, de most már mint frájter. Németh fiaként szerette.

Aztán jött a szomorú hír. A főhadnagy sebesülésével baj lett. Tőlünk még lóháton búcsúzott el a Rákosi gyakorlótéren, a kórházba már hordágyon vitték. Németh le volt sújtva.

---

[32] Fegyvert s vitézt éneklek

[33] Gyakorló és szolgálati szabályzatot.

Jött helyette Udvardy. Micsoda különbség.

Németh szakaszvezetőt dr. Strasser is hamar megszerette. Midőn századtartalékba vonultunk, Németh azzal állt elő, hogy be kell a szakasznál vezetni a rendszeres tisztálkodást. A fedezékügyeletes altiszt a négy rajkályhán négy csajka melegvizet készít elő és Németh félóránként négy-négy főt elbocsát a munkáról, azok a fűtött fedezékben pőrére vetkőzve megmosakodhatnak, ingüket, gatyájukat gondosan kitetvezhetik. A szervezést Németh magára vállalta, az ellenőrzés a fedezékügyeletes altisztek feladata lenne. Zászlósunk hozzájárult és két hét alatt a szakasz teljesen tünetmentes lett.

Volt egy másik probléma is. Németh a szakasz állományának összeválogatásánál a földműveseket és a kubikusokat előnyben részesítette, mert mint mondotta, ezek civil munkájuknál is többnyire csapatmunkát végeznek és így könnyebben fegyelmezhetők. Így aztán a szakasz háromnegyed része földmunkás lett. Ezek az emberek – mikor a szakaszt az állások kiépítésére rendelték ki, rühellték az olyan földmunkát, amelyet a tenyerüknél alig nagyobb, 35 cm „hosszú" nyelű rajásóval kell végrehajtani. Normális földmunkáslapáttal azonban csak a zászlóalj- és az ezredparancsnok sapeur csapatai és az ezred utászszázada rendelkezett és persze csákányokkal és egyéb építő szerszámokkal is.

Németh (öreg katona!) kiadta a jelszót: „szerezni kell néhány lapátot meg csákányt!" Persze onnan, ahol van, de ezt nem mondta. A sapeuröknél és az utászoknál a lapát és a csákány „fogyóeszköz" volt, és ettől kezdve fogyott is erősen, de kaptak helyette másikat és a 4. század 2. szakasza az állásépítésnél spátni[34] helyett lapátokkal jelent meg és a lapátosok előtt a fagyott földfelületet egy Macska nevű, bivalyerős parasztlegény vezetésével a csákányosok csoportja bontotta le. Volt hát idő vízhordásra, mosakodásra és még így is ötször annyi munkát végeztünk, mint a többi szakasz. Dr. Strasser bezsebelhette volna a dicséreteket, de úr volt. Minden dicséretet a szakaszvezetőjére „hárított át." Vártuk az előléptetését, a kitüntetését, de Németh Lászlónál ez ezúttal is elmaradt. Pedig várta, mert a lőhnungbeli[35] különbség nagyon kellett volna a családjának. Minden fillért hazaküldött.

Nem fogom elfelejteni!

Ölel és csókol fiatok Gyuri

1915. XII. 7.

Kedveseim!

Ez egy szomorú levél lesz, mert elég erősnek érzem magamat, hogy néhány olyan eseményről számoljak be, amelyeknek közvetlen szemlélője voltam, illetőleg a főszereplők kapcsolatának tanúja lehettem.

Emlékeztek levelemre, amelyben a két front közé szorult szerencsétlen koritói asszonyokról és gyerekekről írtam. Talán 300 lépésre a lövészárkunktól állottak a kis faházacskák a krumpliföldek közepén. Szép őszi délelőtt volt. A lövészárok már négylőréses, egymástól földtömbökkel (traverzákkal) elválasztott részekből állt és fagerendákkal volt lefedve.

Ügyeletes voltam és az egyik árokrészből figyeltem egy háromgyerekes orosz asszonyt, amint minden félelem nélkül ássa a krumplit és rakja a kosarába. Ekkor a mellettem levő árokrészben lövés dördült el és az asszony összeesett. Átrohantam. Ott állt az őrszem, a puska a kezében. „Mit csináltál, te állat?" – tört ki belőlem a fájdalom. Bambán rámmeredt: – „Célba lőttem" – mondta. – „Megöltél egy anyát, aki az éhező gyerekeinek krumplit ásott!" – kiáltottam szinte magamon kívül, a botommal verve a kezeit. De már bevégeztetett. Futottam az 1. század parancsnokához – írtam róla, az a százados, aki a Pesti Hírlapban közölte le frontélményeit –, elmondtam, hogy mi történt. „Valamit tenni kellene!" – mondtam. – „Igen – válaszolta –, majd beszélek Thuránszkyval." Még ő volt a zászlóaljparancsnok. Másnap már nem volt senki a házikókban. Azzal nyugtattam magamat, hogy bizonyára a három kis árvát is elvitték és talán az anyát is eltemették.

Mikor a XVI. menetzászlóalj megérkezett, az 1. század tartalékszakaszába beosztottak egy katonát, aki eredetileg az olasz harctérre került században szolgált, de megsebesült és másodszorra már az orosz frontra került. Megkerestem, mert egy önkéntes barátom, valamint egy Markó utcai

[34] Ásó.

[35] Zsoldbeli.

reálbeli pécsi osztálytársam és egyetemi évfolyamtársam, Benkő Pali a XV. menetszázaddal az olasz frontra került. Hátha tud valamit felőlük, de érdekelt az ottani frontélet is.

Felkerestem. Kitűnt, hogy ő még a nyáron sebesült meg, tehát nem találkozhattak, de a frontéletről szívesen mesélt. „Nehéz harcok voltak, de a viszonylag csendes időkben is sok volt a halott, mert az olaszok nem takarékoskodtak a lőszerrel és mindenre, ami mozgott, lőttek. És sok olasz adta meg magát. Így volt ez a mi századunknál is, és a sebesülésem előtti időben engem bíztak meg azzal, hogy az egyéni átszivárgókat az ezredparancsnoksághoz kísérjem. Az út nem volt veszélytelen, és volt egy különösen veszélyes szakasza, amelyen óvakodtam áthaladni. Ezért ennél az útszakasznál hátulról agyonlőttem a hadifoglyot, a holttestet belöktem egy szakadékba és lefeküdtem aludni. Mire letelt az az idő, amely szükséges lett volna az ezredig való út megjárásához, felkeltem, bevonultam a századhoz és jelentettem, hogy a foglyot leadtam. Soha senki sem kereste." „És hány foglyot lőttél agyon?" – kérdeztem. – „Talán nyolcat." – „Eszerint te nyolc ártatlan embert meggyilkoltál!" – mondtam. – „De hiszen olaszok voltak – válaszolta –, és mikor a frontra indultunk, a papok is megáldották a fegyvereinket." „Nem biztos, hogy olaszok voltak – próbáltam érvelni –, mert Észak-Olaszországban sok német él. Lehet, hogy olyan németeket öltél meg, akik azért adták meg magukat, mert nem akartak a saját népük ellen harcolni." – „De féltem!" – próbálkozott a végső érvvel. – „És azért kellett nyolc embernek meghalnia – zártam le a beszélgetést –, aki megbízott benned, mert élni szeretett volna?" Nem válaszolt. Némán meredt maga elé.

Csendesen, gondolataimba merülve mentem el. Többé nem kerestem fel.

Ezidőtájt hirdették meg, hogy altiszti századot szerveznek önként jelentkezők részére. A mi szakaszunkból Szabó Bandi önkéntes tizedes és Figura őrvezető jelentkezett. Németh szakaszvezető lebeszélte. „Ne menj el tőlem. Csinálok én belőled itt is sarzsit" – kérte, és a fiú, aki Némethet apjaként szerette (talán volt is benne valami), maradt. Szabó Bandi elment. Ott gyorsabb előmenetelt remélt.

November 21-i levelemben megírtam, hogy a mi szakaszunk különleges, „szerzett" földmunka-szerszámokkal rendelkezett és ezért Sally főhadnagy a sappeur-század parancsnoka szívesen rendelte ki rendkívüli, éjjeli állásépítési munkákra. Egy napon valamelyik taktikai lángész kitalálta, hogy a mi fedezékünk mögött és annál magasabban újabb tartalékállás építendő ki. Ennek éjszakai megépítésére a mi szakaszunkat jelölték ki. Én ügyeletes voltam és az éjjeli őrszemekkel a fedezék és a közlekedő árkok biztosítására maradtam hátra, míg a szakasz kivonult.

Éjfél felé dobogó léptek, a szakasz vonul befelé, négy ember ölben hozza Figurát. Az oroszok a földmunka zajára, annak irányában lőni kezdtek. A szakasz azonnal niedert csinált, de az egyik golyó még elérte Figurát. A jobb szemén hatolt be. A seb halálos volt, szegény Figura már hörgött. Mire a futva jövő Havas Ernő szanitéc altiszt megjött, már halott volt. Valamennyien meg voltunk rendülve. Én Figurában a becsületes, okos, szorgalmas magyar ember típusát, „figuráját" láttam. Németh égő szemekkel, vértelen arccal, a fájdalom és az önvád által összetörve állt közöttünk. Tudtuk, mit érez. Nem szóltunk hozzá.

Másnap eltemettük a koritói kis temetőben a Mezey bácsi, az értelmetlenül elpusztult parasztasszony és a kivégzett temetőőrszem, meg a többi szerencsétlen „hősi halott" mellé. A temetés egyszerű volt: sírgödör, nyírfakereszt, fatábla, név és két évszám: 1893–1915 és egy ima.

A temetésre kilovagolt hozzánk a papunk, a katolikus tábori lelkész-százados, akivel október vége felé a koritói temetőt együtt építettük, ő mint tervező, én a rajommal, mint kivitelező.

„Azóta megtelt" – mondtam keserűen. A lelkész rám emelte szomorú tekintetét – „Imádkozom a békéért – mondta halkan –, hogy már vége legyen ennek a háborúnak." „Amíg ember él a Földön, az esztelen önpusztításnak nem lesz vége" – tört ki belőlem a szívemet szorító fájdalom. A lelkész hallgatott, a bajtársak még dobtak Figurának a lehullott falevelekből álló szemfedőjére egy-egy fagyott földdarabot és mentünk vissza az állásokba, mert ha az orosz támad, lőni kell. A többi tennivalót elvégezték a temetőmunkások. Munka mindig volt.

Ne haragudjatok. Ezeket az élményeket ki kellett írni magamból, hogy megnyugodjak.

Szeretettel ölel Gyuri

Kedves szüleim!

Ezúttal beszámolóm meglehetősen tarka képet fog nyújtani. Németh, bár erős ember, szemei még mindig vörösek és eléggé feldúlt lelkiállapotban van. Így most egy ideig a földmunkákhoz valamelyik altisztet vagy engem küld ki.

Most egy régi probléma megoldása került sorra. Megírtam, hogy a brigádtól a koritói ezredparancsnokságig a pianéi erdőn át egy út vezet, amely Pianét köti össze a településsel. Az utat és az erdőben rejtőző tüzérséget pontosan belőni ugyan nem lehetett, de egy pergőtűz ellen már nem volt védekezés. Ezért máshol, a dombok védelme alatt tervezték a frontot kiszolgáló leszállító utat, amely azonban egy ponton védtelen maradt. Ezen a helyen „bombabiztos" utat kívántak létesíteni, amelynek megépítésére a mi szakaszunkat jelölték ki, Németh meg engem vezetőnek. Az első ütemet este 6-tól éjfélig kellett befejezni. Hatkor megjelent az ezred sappeur-századának parancsnoka, Sally főhadnagy és elmagyarázta az elképzeléseit, amely lényegében kettős út volt, melynek nyomvonalait „Hosenträger"[36] -keresztezések kötötték össze. Így, ha valamelyik útszakasz megsérült, annak kikapcsolásával a szállítás folytatódhatott. „Tizenkettőkor itt leszek – mondta Sally – és átveszem a munkát." Azzal elment. Én elgondolkoztam a terven és találtam egy kevesebb munkát igénylő, de célirányosabb megoldást és gondolkodás nélkül (valóban gondolkodás nélkül!) hozzákezdtem az én megoldásom megvalósításához.

Tizenkettőkor jött Sally. Azonnal látott mindent. „A maga ötlete jobb az enyémnél, de itt nem erről van szó. Mi katonák vagyunk. Maga megszegte a parancsomat. Egy beosztott nem bírálhatja felül, nem szegheti meg feljebbvalója parancsát. Háború van, ez hadszíntér, ezért halálbüntetés jár...hat" – enyhítette szavai súlyát. „Maguk öreg katonák sok mindent megengednek maguknak – folytatta –, de én is öreg katona vagyok. – Hány éves? – kérdezte. – Alázatosan jelentem: 19." – Rám nézett, legyintett egyet, sarkon fordult és otthagyott.

A Zugban[37] elmondtam mindent Némethnek. „Sallynak igaza van. Maga megjárhatta volna. De az ötlete valóban jó volt és Sally nem akart egy gyerekkel odaállni" – mondta Németh. Másnap Sally már a sappeurjeival dolgozott. Kimentem megnézni a munkát. Az én ötletem szerint dolgoztak.

Nem maradtunk munka nélkül, de előbb elmondom, hogy most már világos Udvardy hozzám való komiszságának oka. Még odahaza mama elmondta, hogy asztaltársasága egyik tagja, egy tisztfeleség bemutatta neki Udvardy 38-as századost. Mikor ő lett Korda főhadnagy helyett a századparancsnokom, a mama megemlítette, hogy megemlít neki engemet. Én tiltakoztam, mert ismerem a csapattiszteket. Szívesen választanak maguknak kedvenceket, de nagyon rühellik, ha egy idegen protezsál a nyakukra valakit. A csúnyaszájú Thuránszky, mikor a XV. menetbatalion összeállt, a laktanya udvarán, éppen az önkéntesekre célozva jelentette ki, hogy „senki se küldje hozzám a nővérét vagy a mamáját, mert kurvám van elég."

A legutolsó levelében aztán a mama bevallotta (anyai szíve nem tudott ellenállni), hogy szólt Udvardynak, hogy „vigyázzon a fiára." Udvardy udvariasan válaszolt: „jelentkezzen nálam." Persze eszem ágában sem volt, de Udvardy feltételezte, hogy a mama elmondta nekem az esetet és – ismeretlenül is – zsénben érezte magát velem szemben. Mikor aztán a bakancszsírozási ügyben szembe kerültünk a rapporton, megbosszulta magát, hogy „elküldtem hozzá a mamámat."

Visszatérve a munkára, az új munka már jelentős műszaki felkészültséget jelentett. De jöjjön egy kis taktikai magyarázat.

A 38. gyalogezred balszárnyán helyezkedik el az I. zászlóalj 4. századának 4. szakasza. Tovább északra a 30. honvéd gyalogezred állásai következnek, de nem folyamatosan, mert közöttük van az Ikva patak egy nyugat-keleti irányú mellékpatakja. A két állásrendszer – elérve a mellékpatak mintegy 80 lépés széles völgyét – befordul nyugat felé és mintegy 100 lépésnyire követve a patak medrét, megszűnik. Nem kell nagy taktikusnak lenni ahhoz, hogy megállapíthassuk, ez bizony egy nyitott kapu a két ezred állásai között.

De az Ikvának – mintegy 100 lépéssel feljebb észak felé – a keleti oldalán is van egy mellékfolyása ugyanilyen elrendezéssel, de egyetlen ezred területén, megszakítva annak állásait. Ezért a kapu bezárása érdekében a napokban, egyetlen éjszaka, 100 lépésnyire az állásuk előtt, egy 200 lépés hosszú új állást építettek a „kapu" elé, a patak felett az új állás számára kövekből, gerendákból, áthidalást készítve. Az ő „kapujuk" tehát bezárult.

---

[36] Nadrágtartó.

[37] Szakaszban.

Ekkor már minden vezérkari stratéga látta, hogy Oroszország legyőzéséhez újabb területek elfoglalásával – még ha nagy véráldozatok árán sikerülne is – nem kerülünk közelebb, de úgy ítélték meg, hogy amit már elfoglaltunk, azt meg kell védenünk, és ezért a hadvezetőség úgy döntött, hogy az említett „kiskaput" nekünk is be kell zárnunk és ezért az állásokat tovább kell építeni.

Elsősorban olyan alagutat kell építeni, amely minden pergőtűznek ellenállva legalább egy zászlóaljat tudjon magába fogadni és a pergőtűz után rohamra induló orosz csapatokat visszaverni. Az építéssel a 4. századot, az építés vezetésével a zászlóalj 3. századának egy tartalékos hadnagyát, Vodali nevű mérnököt bízták meg.

Mára ennyi elég lesz. Szeretettel üdvözöl benneteket Gyuri

XII. 8-14.

Kedveseim!

Mikor fáztunk, siettettük volna a fedezékek megépítését. Most, hogy négy Schwarmkályha, meg a fedezékek falába épített kandalló önti a meleget, a decemberrel együtt megérkezett az enyhe idő és persze a sár is, és a víz bizony behatol a bakancsomba is. Azonban szereztem egy szalmából font hatalmas bakancsot, amilyet a silbakok (Schildwache[38]) hordanak a budai várban, de itt csak a „protekciósoknak" jut, és amikor bevonulunk a munkából, bakancsostól belebújok a szalmabakancsba és odaülök a kandalló elé, a szemben lévő „ágymagasításra," kinyújtom a lábaimat a tűz felé és egy fél óra múlva már szárazak a kapcák a cipőben.

Arról még nem számoltam be nektek, hogy megjöttek az ötkilós melegruha- meg élelmiszercsomagok. A két ötkilós élelmiszercsomag különösen nagy örömet okozott, mert az első egy tábla csokoládé mellett finom tepertős pogácsát tartalmazott (és éppen megint nem volt kenyerünk, hanem a változatosság kedvéért kétszersültprézli), a második meg két rúd mákos bejglit. Az egyiket egy ültő helyemben megettem, ami persze nem volt helyes, de a kisördög azt súgta, hogy bejglimérgezésben mégis jobb megbetegedni, mint alultápláltságtól. Meg kell írnom azonban, hogy amióta a leadott tíz kilómat visszaszereztem, a mozgás már szinte jól esik és míg a többi tiszt, sarzsi és önkéntes a nyakát behúzva fagyoskodik, én bizony ha fázom, kiveszem valamelyik baka kezéből a lapátot, hogy egy kicsit „bemelegítsek."

Néhány napja híre jött, hogy állítólag levisznek bennünket az olasz frontra. Ez bizony kellemetlen hír volt, mert – úgy hírlik – ott kemény harcok folynak. Talán maradunk, mert úgy látszik egy téli offenzívára az olaszok sem vállalkoznak.

Lehoczky őrmester bement a legközelebbi városba, dohányt, villanylámpa-elemeket, gyertyát, szalonnát, hasékonzervet, teát, cukrot, szeszt stb. vásárolni, amit Pianéban nem mindig lehet kapni. Elemet, gyertyát, hasét és cukrot én is vetettem magamnak. Tömény italokat sok tiszt fogyaszt, támadások előtt a legénységnek is osztanak rumot, mert erre bizony szükség van ahhoz, hogy a biztonságos lövészárokból kimászva rohamra induljon az ellenség tüzével szemben, még ha csak kúszva is.

December közepén márciusi idő van! A fagyos árokfalak kiolvadnak és beszakadoznak és ismét mind több és több a munka. Elrendelték azt is, hogy az altisztek is kötelesek dolgozni. Dolgoznak is, ha legalább egy százados látja, ami ritkán fordul elő, mert egy százados, ha nem muszáj, nem tapossa a bokáig érő sarat.

A mi két századtartalék-szakaszunknak más okból is megszaporodott a munkája. Lecseréltek bennünket a század egy másik szakaszával és visszavittek a Stellungba, a lövészárok-szolgálatba. Igaz, ez a szolgálat már nem az a szolgálat, amelyet novemberben otthagytunk, és most már nem riadóztatják a századot az oroszok minden moccanására, de átaludni az éjszakát mégis csak más volt. És hol van már az ottani, naponta elvégzett teljes lemosdás! Azért mosakodásra van idő és a sarzsik gondosan ellenőrzik, hogy reggel mindenki gondosan kiszedje az ingéből, gatyájából az éjjel rámászott tetveket. A tetű okos állat! Hiába van valakin négy rend felső ruha, ők a ruhaneműk labirintusán keresztül is megtalálják az utat az alsó fehérneműhöz és abban belülről megkapaszkodva szívják a vérünket. Még alvadásgátlót is fecskendeznek belénk, és tulajdonképpen az okozza a viszketést. A viszketés a telefonjelzés, hogy jó lesz utánanézni, mert hívatlan vendég van az

[38] Őrszem.

ingünkben, és ilyenkor bemegyünk a fedezékbe kiszedni. Elvakarni nem szabad, mert krajcár nagyságú kerek fekély keletkezik, amelynek a helye megmarad. Ahol tetves emberek tanyáznak, a tetű útján a kiütéses tífusz is felütheti a fejét, mert a tetű a tífusz legveszedelmesebb terjesztője. A megelőzés egyetlen biztos módszere a ruhanemű tisztántartása, ami harctéri körülmények között nem könnyű, de aki élni akar, annak erősnek kell lennie. De térjünk vissza az alaptémára, az alagútépítésre.

Az alagútépítésről szóló beszámolómat ott hagytam abba, hogy Vodali hadnagy lett a tervezője és Udvardy százados a kivitelezője a taktikai alagútnak. Igen ám, de kiderült, Vodali építész és így mérnöki munkák tervezéséhez nem ért, sem geológiát, sem út-, híd-, vasútépítést nem tanult és még kevésbé alagútépítést. Udvardy pedig rendelkezett ugyan munkaerővel, amely között bizonyára vannak kőművesek, kőfaragók, ácsok, vasmunkások, vasbetonszerelők stb., de azok műszaki irányítása nem az ő asztala. Így került szóba, hogy a 4. században van egy műegyetemi mérnökhallgató, akitől tájékoztatást lehetne kapni a további lépésekre vonatkozólag. Így kerültem Udvardyhoz, aki bizonyára meglepődött azon, hogy az az önkéntes áll előtte, akit ő – mert az egyébként tiszta bakancsa nem volt bezsírozva – kikötésre ítélt. Kérdésére elmondtam, hogy geológiát Safarzik professzor úrnál tanultam és évfolyamelsőként vizsgáztam, alagútépítést pedig Bresztovszky professzor úrnál a legjobbak között. A professzor úr a Műegyetem alagsorába beépítette a legismertebb alagúttípusok egy-egy szakaszát, bemutatva az egész építés folyamatát a kezdettől a befejezésig. Egyúttal elmagyarázta azok felhasználási területét és kölcsönös előnyeiket, hátrányaikat, amelyekkel teljesen tisztában vagyok, hiszen alig fél éve, hogy vizsgáztam a tárgyból.

Geológiai ismereteim alapján és figyelembe véve az itteni földmunkák tapasztalatait megállapíthatom, hogy ez a terület egykori tengerfenék, amelyet tektonikus erők emeltek a magasba. A kékagyag, amely az előttünk elterülő dombvidék vázát képezi, az egykori tenger üledékének legfelső rétege, ahogy az Budapesten is megfigyelhető a kiscelli platónál és a feljebb, észak felé található hegyeket borító kékagyag rétegeknél is. Ez a kékagyag-lemez bukik alá a Duna alatt a Városliget felé, hogy ott, már 500 m mélységben mintegy 200 m vastag záróréteget alkosson az alatta fekvő, ugyancsak üledékes származású, de vizet áteresztő dolomitréteg felett.

A kékagyag teljesen vízzáró kőzet. Ennek köszönhető, hogy a városligeti agyagréteg megfúrásával Zsigmondy mérnök létrehozta az artézi forrást.

A kékagyag tökéletes vízzáró képessége és jelentős szilárdsága következtében a legideálisabb alagútépítő kőzet, amelyben – szilárdsága következtében *állványozás nélkül*, vízállósága következtében a *vízbetörés veszélye nélkül* fúrható az alagút. A tektonikus változások előtt a folyók a beltengerbe ömlöttek és építették deltájukat. A delták anyaga főképpen kavics, homok és iszap volt. Midőn a tektonikus erők a tenger fenekét felemelték a mostani magasságba, a folyók a Fekete-tengeri torkolatuknál folytatták deltaépítő munkájukat, itteni régi deltáikat pedig bontani kezdték, amiben az eső és a szél is segített. A szelek a csúcsokat koptatták, viszont a szélárnyékos helyeken, olykor jelentős vastagságban, porrétegeket halmoztak fel, amelyen gazdag növényzet alakult ki, az a földréteg vastagodásával maga is felfelé törekedvén, függőleges szerkezetű talajt, lösztalajt alakította ki. Földműveink, állásaink, fedezékeink főképpen ebben a talajnemben épültek, és ez magyarázza, hogy azok majdnem függőleges falai jól tartották magukat.

Az orosz 28 cm-es gránátok hatásának kivédésében – a mi 30,5 cm-eseinkkel szerzett tapasztalatok alapján – az 5 m vastag fedőréteg teljesen elegendő, és a robbanás hatására kialakuló talajhullámok következtében netán leváló falrétegek megtámasztására a javasolt belső burkolat szerepe csekély, de a célnak megfelel. Nagy gondosságot igényel azonban az alagút tengelyének kijelölése, mert az agyagréteg se nem vízszintes, se nem egyenletes szerkezetű. Az agyagrétegben egyenlőtlen dőlések és nagy méretű repedések (vetődések) fordulnak elő, az utóbbiak mentén elcsúszásokkal, eltolódásokkal. Megtörténhet, hogy az agyagtömbök nem lapjukkal, hanem élükkel fordulnak a felszín felé. Ezért az építőknek, előzetes tájékozódás céljából, próbafúrások végzését tanácsoltam, nehogy rossz irányban indítva az alagutat, kifúrják magukat az agyagból, vagy elégtelen vastagságú fedőréteget kapjanak.

Udvardy és a mérnök figyelmesen hallgatták a tájékoztatásomat, mert abból nyilvánvalóvá vált a számukra, hogy a kapott feladat távolról sem olyan megoldhatatlan, mint azt gondolták, csupán az indítás helyének megválasztása és a vezérvonal kijelölése kíván geológiai szakértelmet, a próbafuratok pedig műszereket és kellő gyakorlatot. A geodéziai bemérési és kitűzési munkálatokat esetleg a tüzéreink is elvégezhetik, hiszen a mi lövészárkainkból is készítettek az orosz állásokra

vonatkozó beméréseket, amelyekhez az alapvonalakat a mi lövészárkainkban fektették le. Meg is kapták érte a jól megérdemelt kitüntetéseket a tűzvonalban, állandó életveszélyben végzett fontos stratégiai bemérési munkájukért. Nálunk, frontosoknál ez mindennapi szolgálat volt, mert például a mi dombunk tetején készített megfigyelőállásból a zászlóaljparancsnok ludovikás hadnagy adjutánsa a távcsövével legalább annyit látott, mint a tüzérek a Stellungból. Nem tudom, hogy Udvardy megfogadta-e a tanácsaimat, vagy szükségtelennek tartotta az általam javasolt megelőző geológiai vizsgálatokat, de elutasították, és tény, hogy ilyenek nem voltak és a kezdőkapu helyének megválasztása is gondolom módra, vagyis hasraütéssel történt, és engem, az egyetlen – bár fiatal – szakértőt meg sem hívtak a kezdőkapu helyének kiválasztásához. Minthogy az alagút belső burkolása fagerendákból készül, annak oldalfalai csak síkidomok lehetnek, és akik az építését elrendelték – helyesen – a szabályos ötszögű keresztmetszetet választották.

A gerendákat 15x15 cm keresztmetszetűnek tervezték. A fatörzseket tehát úgy választották, hogy vastagságuk a legvékonyabb helyen is legalább 21,2 cm átmérőjű legyen. A szabályos ötszög oldalfalai 2,30 m hosszúak voltak és ezért a gerendavégek összekapcsolásának kellő kialakítása miatt azokat az erdei munkások 2,40 m-re hagyták. A végek a rajz szerint alakultak, éspedig úgy, hogy a kész gerenda egyik vége nyelvvel, a másik vége villával volt kiképezve. A bejárathoz a domboldalból lefaragtak egy falat, amelyben a bejárat nyílt és előtte alakult ki a munkahely.

Az 1. század 1. szakaszának Stellungba vonulásával más változás is történt a századnál. A századparancsnok századost magasabb pozícióba vitték és Fuchs hadnagyot visszahelyezték a századparancsnoki pozíciójába. Most néha találkozom vele és örömmel állapítottam meg, hogy már nem az a haptákoló típus, aki októberben volt. Az önkéntesei mesélik, hogy gyakran meghívja őket egy csésze teára és zsíroskenyérre és elbeszélget velük civil életükről, háború utáni célkitűzéseikről, feltárva a saját – háború utáni – gondjait is, mert a földbirtokkal kapcsolatos falusi élet nem tudja kielégíteni.

Önkéntesei között ott van két pécsi önkéntestársam, akikhez néha átmegyek egy rövid beszélgetésre, és jó hallani, hogy jól érzik magukat a századnál. Az egyik közülük az a pécsi önkéntes, aki három napig maródi volt és mikor újra jelentkezett, bevonultatták az ezredhez. Történetesen őt is Fuchsnak hívták és messze az átlag feletti intelligenciával rendelkezett, de már nem sok reménye lehetett arra, hogy még egyszer tartalékos tisztiiskolába kerül és így meglehetősen egykedvűen figyelte az eseményeket. Fuchs hadnaggyal folytatott beszélgetései – mint ezt nekem a másik pécsi önkéntes, Hegedűs Ödön elmesélte – akörül forogtak, hogy ha a háború után hazakerülnek, hogy fogják elrendezni civil életüket és találkoznak-e egymással, mint Fuchs úr és Fuchs úr.

Nekem ilyen gondjaim soha nem voltak és most sincsenek, mert egyenes utat látok magam előtt. Elvégzem a Műegyetemet és belépek egy nagy építővállalathoz. A további sorsomat, tapasztalat szerint, az fogja eldönteni, hogy a vállalatnak mi lesz a fő tevékenysége. Reményeim szerint híd- vagy vasútépítő vállalathoz kerülök, és ahogyan azok különböző megbízásokat fognak elnyerni a világban, úgy fogom én is járni a világot, míg megfelelő tőkét gyűjtve, a magam lábára állhatok.

De hagyjuk az álmokat. A valóság az, hogy Udvardy, miután a szükséges tudnivalókat kiszedte belőlem, nélkülem vágott neki egy alagút építésének.

Ölel és csókol benneteket szerető fiatok, Gyuri

A rokonokat üdvözlöm, a leveleket és csomagokat hálásan köszönöm. Nekik rendszeresen írni nem tudok, arra idő nincsen, de Ti informáljátok őket a leveleim alapján.

1915. dec. 31.

Kedves szüleim,

Ebben a levelemben nagy változásokról számolhatok be.

Udvardy a maga ismert gőgjében semmiféle kutatómunkát nem végeztetett és az alagút kapujának kialakításához szükséges dombsarok-kivágás helyét is ő jelölte ki. Az alagútkapu előtt kialakult munkahely elég tágas volt az ácsmunkák elvégzésére és a munka elég ütemesen folyt, úgy hogy feltételezem, a kifejezetten szakmunkát végző munkások valami külön díjazást kaphattak! Áll ez különösen az alagútfúrás munkájára, hiszen az alagút agyagfalait úgy kell kialakítani és megdolgozni, hogy a gerendák szabályos ötszöge és az alagút sima fala között csak minimális hézag maradjon. Ezért az alagútfúrásnak csak a durvább részét végezték kubikusok, a finomítást füg-

gővel, mérőeszközökkel, libellával, méretre vágott rudakkal, szögmérővel és sablonokkal ellátott kőművesek végezték, de szakértő művezetésről és ellenőrzésről nem tudok, ha csak az építészt nem tekintem annak.

És ami várható volt, bekövetkezett! Az alagút beszakadt. Az agyagtábla felülete, amelyben dolgoztak, nem volt párhuzamos a domb felületével, mert a régi delta hordalékrétege sem volt egyenletes vastagságú a tengerfenék felett és amellett az agyagtábla ferdén metszette az alagút irányvonalát. Ezt tudni kellett volna és az alagút nyomvonalát az agyagtábla felső síkjával párhuzamosan kellett volna kijelölni és az alagútkapu síkját a helyes irányvonalra merőlegesen kijelölni. Az alagútépítést leállították, további intézkedésről még nem tudok, de Udvardyt leváltották és a tartalékzászlóalj egyik századának lett a parancsnoka. Ő az egyetlen százados, aki csak századparancsnok.

A mi új századparancsnokunk az első szakasz eddigi parancsnoka, Varjú Alajos tartalékos hadnagy, kis- és nagyezüst, vitézségi érem, Signum Laudis és sebesülési érem tulajdonosa. Varjú hadnagy bár barátságos, a „haptákolást" nem kedvelő, igazi frontkatona volt, de zárkózott modorú. Helyét az 1. szakasz élén egy Bruder Pál nevű zászlós foglalta el. Velembeli önkéntes, csendes, de oxfordi modorú, a közepesnél valamivel alacsonyabb termetű fiatalember volt, de a budapesti tisztiiskolában évfolyamelső! A tisztiiskolában a század- és szakaszparancsnokok, ha sor került rájuk, karddal az oldalukon vezették a csapattestüket és ezért meg kellett tanulnunk a karddal való vezénylést, tiszteletadást is. A kardokat nekünk kellett megvennünk és azok a vizsga után az értékelés sorrendjében a növendékek tulajdonába kerültek. Budapesten az évfolyamelsők karddal jártak, persze Bruder Pali is, de ha valamelyik önkéntestársával találkozott, az nem tudott elég gyorsan szalutálni, hogy Bruder Pali meg ne előzze. A szolgálatban úri modor és mégis példás fegyelem jellemezte, az önkéntesekkel szemben barátságos zárkózottság, úgy, mint Varjúnál, de Fuchs hadnagy és dr. Strasser szívélyessége nélkül.

Más változások is voltak. Thuránszky átvette az ezredtartalék-zászlóalj parancsnokságát, és mi Sulyok őrnagy személyében új zászlóalj-parancsnokot kaptunk. Ő már „modern" tiszt volt. Beosztottjaival megbeszélő tónusban beszélt és elég volt előtte tiszteletteljes tartásban megállni. És ezt a modort még az altisztekre is kiterjesztette. Thuránszkytól reszkettek és mégis szerették, őtőle nem féltek, de tisztelték. Egyszer künn a földmunkán egy utasításával Németh Zugsführer „gehorsam"[39] nem értett egyet. Sulyok megpróbálta védeni az utasítását, de Németh nem engedett. „Hát jó – mondta Sulyok –, csinálják a maguk elképzelése szerint." És mi úgy éreztük, hogy már szeretjük is. Ez azonban nála természetes volt, de hogy miért szerette mindenki Thuránszkyt, az előttem érthetetlen volt, annál is inkább, mert be kell vallanom, én is szeretem.

Mesélték, hogy a galíciai előnyomulás alkalmával, valahol egy ütközetnél, ő is ott feküdt puskával a rajvonalban és nem látta a 3. századot. Felkiáltott: „3. század, jelentkezni!" Semmi eredmény. Thuránszky odalőtt, ahol a századot sejtette lemaradva és helytelen irányban fejlesztett Schwarmvonalban.[40] A század egyszeriben jelentkezett: „ne tessék lőni, mi vagyunk." Thuránszky – ellenséges tűzben – felállt a maga 2 méteres magasságával és kiterjesztette a karjait: „3. század, a front így áll! Vorwärts!" Talán ezért.

Meg kell említenem, hogy Udvardy áthelyezésénél Kemény Jóskát magával vitte. Ez a reményeiben csalódott, keserű ember valakit mégis tudott szeretni. Varjú hadnagynak is van egy kedveltje, akivel néha elbeszélget. Egy Klein nevű, főiskolai végzettségű, komoly, 24 éves fiatalember. Engem X. 2-án a bevagonozásnál a barátságába fogadott, de mert a 4. század 1. szakaszába került, elszakadtunk egymástól. Tanulmányai miatt póttartalékosként szolgálta le katonaidejét és ezért, mikor a háború kitörésekor bevonultatták, valami szörnyen ostoba katonai intézkedés értelmében önkéntes nem lehetett, de tizedesi rangot kapott. Így járt Havas Ernő, a század szanitécőrsének, és dr. Ódor József ügyvéd, a telefonőrs vezetője is. Ők is megtiszteltek barátságukkal, bár dr. Ódor nálam lényegesen idősebb, 40 körüli férfi volt. A két őrsvezető bizonyos mértékig független a századparancsnokságtól és elismerten kiváló munkájuk folytán bírják feljebbvalóik teljes bizalmát. Szabad időmben – általában este 6-tól 9-ig – gyakran üldögélünk fedezékükben, nyíltan

[39] Alázatosan.

[40] Rajvonalban.

beszélve egymással mindenről, ami a szívünket nyomja. A telefonőrs a dandárparancsnokságig bezárólag látja el a szolgálatot, azon felül, egészen a hadseregcsoport vezérkaráig, más telefonrendszer dolgozik. A hadseregcsoport vezetője Linsingen[41] vezérezredes. A brigádtábornokunk Baumgartner vezérőrnagy, gyakran meglátogat bennünket, a hadosztályparancsnokunk, Szurmay altábornagy ritkán, a magasabb rangúakat még nem láttuk.

Dr. Gál ügyvédbojtár is békebeli póttartalékos volt, de ő vitézségi és sebesülési érme és több mint egy éves frontszolgálata miatt remélhette, hogy tisztiiskolára vezénylik.

Van még egy póttartalékos a századnál, akiről eddig nem beszéltem: Pászti Elemér, többszörös magyar tornászbajnok, a BTC tagja. Ő azért volt póttartalékos, mert egyévi kiesés a tréningből sportkarrierje végét jelentette volna.

Én Pásztit nem ismertem. A szertornát lenéztem, mert a mozdulatai mesterkéltek, cirkuszi mutatványok. Mesterem, dr. Ottó József, aki földrajzot is tanított, de mint a szabadtéri sportok és a svédtorna propagálója, a svédtorna hazai bevezetője, európai hírnevet szerzett, szertornával nem foglalkozott. Így aztán nem tudtam, de mások se igen, hogy ez az alacsony termetű, fekete bajuszos káplár a századirodán értelmiségi és még hozzá tornászbajnok.

Aztán, mikor a XVI. menetzászlóaljjal már mint szakaszvezető megjött és a 4. századhoz került, annak 1. szakaszához, Bruder Palihoz, lassacskán minden kiderült róla. Mint tornászbajnoknak volt rendes állása ugyan, mert akkor még amatőrvilág volt. A klubja minden, a sporttal kapcsolatos kiadását megtérítette, de ebből haszna nem volt. Meg is nősült, szerelmi házasságot kötött és boldogan éltek. Jött a háború. Pásztit behívták és mint tizedest elvitték Szerbiába, de megúszta. Fiatal felesége, majdnem gyerek még, nehezen élt. A zászlóaljiroda, ahol Pászti elhelyezkedett, még néha hozott is valamit, ha sikerült valakinek a dolgában tenni valamit, de mikor beosztották a XVI. marsba[42], minden ajtó bezárult előtte. Az asszony alkalmi munkákat vállalt, ő maga a Lehnungját[43] hazaküldte, de mindez csak alamizsna volt, ő pedig itt a fronton a szó szoros értelmében éhezett. Büszke volt, nem mutatta, de tudtuk, hogy ha a hazai csomagunkból megkínáljuk valamivel, az ünnep a számára. A szolgálatban pontos volt, ruhája, bakancsa, fegyvere mindig tiszta, modora kifogástalan. Micsoda tiszt válhatott volna belőle!

Ölel benneteket Gyuri

XII. 31.

Kedveseim!

Folytatom levelemet, de már újra visszatérve a fedezékben és az állásban történt események elbeszéléséhez.

Itt volt a karácsonyeste. Számomra a visszaemlékezések estéje, mert hároméves korom óta minden karácsonyra visszaemlékszem, bár az egyes karácsonyesték összekeverednek az emlékezetemben, és már nem tudom megmondani, hogy az egyes emlékképek melyikhez tartoznak. Az 1914-es év karácsonyát a dísz nélküli fácska gyertyalángja körül a gondolkodás csendje jellemezte, mert az öt hónapja tartó háború tapasztalatai lehangolóak voltak.

A parasztok különösen elkeseredettek voltak. Várták őket az őszi munkálatok, a tarlóhántás, a szántás, vetés, boronálás, a szüret, a borpréselés, és most itt a behívó és menni kell, nem tudni, miért, mert a trónörökös helyett van egy másik, ez nem lehet ok. Midőn Volhíniában az önkéntesek együtt taposták a sarat az altisztekkel, azok kárörvendően kiáltottak oda: „most kiáltsák, hogy vesszen Szerbia!" Dr. Strasser rájuk szólt: „maguk azt hiszik, hogy egy értelmiségi boldogan hal meg egy osztrák főherceg miatt, aki ráadásul még csehpárti is volt?" A kiabálók bérencek, fizetett hangulatkeltők voltak, a nép hallgatott.

---

[41] Alexander von Linsingen (Hildesheim, 1850. febr. 10. - ?, 1935. jún. 5.) német tábornok. A világháború előtt a 2. hadtest parancsnoka. 1915 jan.-tól a német Südarmee, júl.-tól a Bugarmee, szept.-től a nevét viselő hadseregcsoport parancsnoka. 1918-ban Berlin kormányzója.

[42] Menetszázad-, vagy zászlóalj.

[43] Zsoldját.

Még 1914 augusztusában történt, hogy az új trónörököspár meglátogatta Budapestet. A főváros fáklyás felvonulással kívánta őket üdvözölni. A Városháza Károly körúti udvarán összeállt a mintegy 100 fáklyásból és ugyanannyi cigányzenészből, valamint nagyszámú „rendezőből" álló csapat, amely hat óra tájban zeneszóval kanyarodott ki a Károly körútra és indult égő fáklyákkal a Károly körút és a Dohány utca sarkán álló bérpalota felé, amelynek II. emeletén a kormányon lévő Munkapárt helyiségei voltak. Én éppen arra jártam és sok mással együtt csatlakoztam a menethez. Nem tudtam, miről van szó. A menet megállt a bérpalota előtt és a rendezők kórusban kiáltották: „Halljuk Tiszát!" Két férfi a népből beszélgetett mellettem. „Kijön?" – kérdezte az egyik. „Várjunk" – mondta a másik. Egy képviselő jött ki az erkélyre és mondott valami lelkesítőt. „Ez baritonista volt" – mondta az egyik beszélgető. Kijött egy másik képviselő is. Újabb lelkesítő beszéd. „No ez tenorista!" – mondta a másik. De az akkorra már vagy ezer főre szaporodott tömeg Tiszát követelte. Kijött. „Éljen Tisza!" – hangzott, úgy éreztem, szívből jövően. Tisza intett. Csönd lett. „Most nem beszélni, cselekedni kell" – mondta. „Éljenek azok, akik értünk harcolnak a harctéren." És bement. Hallani lehetett a csendet. A két férfi: „Megadta nekünk."

A rendezők átvették a vezetést: „Fel a Várba, üdvözöljük a trónörököspárt!" Mire felértünk – a cigányok közben húzták – már voltunk vagy háromezren. A főépület belső udvarán megálltunk az I. emeleti erkélynél, ahol az ünnepi szónok részére előkészített emelvény állt. Én az erkélyhez pár lépésnyire helyezkedtem el. A trónörököspárt nagy ováció fogadta. A szónok, egy budapesti tanár, a teret betöltő kiváló orgánummal elmondta üdvözletét, melyet – a program szerint – a trónörökösnek meg kellett volna köszönnie, de a cigányok belefogtak a himnuszba. Mindenki énekelt. Még sohasem hallottam a könyörgést olyan őszintén énekelni, olyan szívből jövően, mint akkor:

„Balsors, akit régen tép, Hozz rá víg esztendőt!..."

Nem hozott.

A trónörökös most köszönte meg az üdvözlést: „Köszönök szíves szavait." Azt már tudta, hogy a magyarban a hangsúly az első szótagon van, de a tárgyas ragozást még nem ismerte. Ferenc Ferdinánd, mint lehetséges trónörököst, egy galíciai garnizonba dugta, ahonnan Ferenc József halászta elő, amikor Zitát, akit a fáklyák fényében gyönyörűnek láttunk, feleségül vette. Mindnyájan el voltunk ragadtatva.

Aztán a trónörököspár visszavonult, a cigányok a hónuk alá vették a hegedűt, a fáklyások eloltották a fáklyákat és hazamentünk, hogy még gyorsan átnézzük az aznapi veszteséglistát.

A mostani karácsonyestre a felsőbb parancsnokság ki akart tenni magáért és elrendelte, hogy a legénységi vacsora mákostészta legyen. Az is volt, csakhogy a nudlik inkább angyalbögyörőhöz (magyarul krumplinudli) hasonlítottak, mert kisujjnyi vastagra sikerültek. De jól készült a tésztája, meg is főzték sós vízben és volt rajta cukor is, mák is. Megkóstoltam, ehető volt, mégis odaadtam Sztrikinácz Jankónak, mert megjött a karácsonyi csomagotok a mákos bejglivel és a cukrozott gyümölcsös dobozzal. Volt tehát szép karácsonyestém! A csomagból megkínáltam Pásztit és Németh fűrert is, hiszen nekik sohasem volt csomagjuk és karácsonyeste volt. Persze, Sztrikinácz is kapott kóstolót.

Ki ez a Sztrikinácz? Parasztlegény, mint a legtöbb a szakaszban. Az történt, hogy még november elején, amikor a szakaszunk századtartalékba került, egy próbariadónál, amelynél mérték a szakasz lövészárokba érkezésének idejét, amikor felugrottam a fekvőhelyemről, a bal combomba görcsöt kaptam és nem tudtam lábra állni. Nekivágódtam a dekkung falának és elterültem. Sztrikinácz, akinek mellettem volt a fekhelye, észrevette, hogy baj van, felültetett, felszerelte a torniszteremre a sátorlapomat és a takarót, talpra segített, rámsegítette a felszerelésemet, majd megindult velem a futóárokban és a szakasz után támogatott a lövészárok felé. Figura frájter az én rajomban volt, szerencsére észbekapott és vitte a svarmot előre. A futóárokban azonban csak egymás mögött, lassan haladhattak a katonák, így félúton utolértük a szakaszt és benne az én svarmomat. Figurán kívül nem is vett észre senki semmit. Ezt követően Sztrikinácz a riadóknál mindig segített a felkészülésnél, hogy időm legyen a lassú felálláshoz. Így aztán, ha csomagom jött, az ebédem és a kenyerem az övé lett. Mikor visszakerültünk a frontvonali dekkungba, amely már valamivel tágasabb volt és kinyújtott lábakkal lehetett benne feküdni, a görcsölés elmaradt, amihez bizonyára a jobb koszt és a „lapáttréning" is hozzájárult. Megkérdeztem Sztrikinácz: „Hogyan tudsz olyan gyorsan felkészülni, hogy még rám is van időd?" „Apám keményen nevelt. Az elemi után befogott a gazdaságba. Az első szóra kiugrottam az ágyból. Ha nem, odacserdített az ostorral."

A hivatalos „karácsonyest" után jött a mi „házi" karácsonyestünk.

Van a szakaszban négy Kiss. Ugyanabból a faluból, de nem rokonok, így egy betűvel különböztették meg a négy családot. K. Kiss Kőházi Kiss lett, Cs. Kiss Csíki Kiss, mert a család Erdélyből települt át a kiskun faluba, és így tovább, a másik két család is. A négy legény otthon is, itt is jó barát volt. Jó hangjuk, hallásuk volt és otthon is, néha, amíg századtartalékban voltunk, itt is énekeltek nekünk azokból a szomorú bakanótákból. Most ifjabb Kiss András balladáját választották. Kiss András karácsonyi szabadságra készült, öreg édesanyja már nagyon várta, de levele elkésett:

„Tették a levelet fia kebelére,
Ifjabb Kiss Andrásnak kihűlt holttestére.
Messze idegenben van a sírja ásva,
Hadd őrizze álmát az anyja írása.
Szegény öreg anyja már hiába várja
Szerető keblére, ölelő karjába.
Karácsony napjára, karácsony napjára..."

Aztán velük énekeltük:

„Nyugszik a nap vérvöröbe, bíborba,
Szegény baka búsan néz a távolba,
Fájó szíve alig bír a nyugvó nappal eltelni,
Vajon, fiúk, látjuk-e még holnap reggel felkelni?"

Szép, békés karácsonyestünk volt. És másnap reggel: „Alarm!"

A békés karácsonyestet másnap az oroszok támadása váltotta fel, amelynek súlypontja az ezred jobbszárnyára nehezedett, ahol némely helyen a drótakadályok elvágásával egészen a lövészárokig jutottak el. De a fergeteges gyalogsági- és gépfegyvertűz megállította a támadást és az oroszok – jelentős veszteséggel – visszavonultak. Csak nem a karácsonyi ünnepeket akarták kihasználni? Ha igen, akkor nagyot tévedtek, mert a mi XII. 25-ünk semmiben sem különbözött a többi naptól.

A balszárnyon, a mi századunknál is volt tüzérségi előkészítés és fokozott gyalogsági tűz, mint egy támadás előkészítésénél, de érdekes módon senki sem félt, inkább kíváncsiak voltunk, mert hogy az állásainkat megvédjük, abban senki sem kételkedett. Aztán a lapokból arról értesültünk, hogy az oroszok Besszarábiában offenzívát indítottak és a támadás ellenünk csak figyelemelterelő akció volt. A támadás a két vadászszázad állásai ellen indult egy ezrednyi erővel, mint azt nekem a két századnál szolgáló önkéntesek elmondották és pergőtűz vezette be. Volt veszteségünk, hogy mennyi, azt nem tudom, de az orosz ezred 900 halottat vesztett, és ha feltételezem, hogy a sebesültek száma ennek mintegy kétszerese volt, akkor az orosz ezred létszámának háromnegyedét elvesztette.

Egy biztos, hogy a mi átirányításunk az olasz harctérre elmarad.

A vadászszázadok néhány orosz foglyot is ejtettek, akiktől megtudtuk, a támadás előtt azt mondták nekik, hogy az ellenségnek elfogyott az emberanyaga és a mi állásainkban már csak gyerekek és öregek vannak, akiket már az orosz ágyúk pergőtüze megtizedelt. Ez persze csak szédítés volt, de hogy a vadászszázadok állásaiban megépültek a mélyfedezékek, arról mi sem tudtunk. Bámultak, amikor a vadászszázadok gránátbiztos fedezékeit meglátták.

Úgy hallik, hogy ezeket az egész ezred vonalán ki fogják építeni. De más újítások is lesznek. Ezekről a legközelebbi levelemben részletesen be fogok számolni. Sok jó nem lesz benne.

Csókol szerető fiatok, Gyuri

1916. I. 9.

Kedves Szüleim!

A múltkori levelemben már említettem azt, hogy itt nagy változások várhatók. A tűzvonalban lévő tizenkét tábori század közül kettő – a 3. zászlóaljból – már eddig is ezredtartalékban volt és helyettük két úgynevezett vadászszázad volt a tűzvonalban, azaz – magyarul – ami eddig büntetés volt, az most dicsőségnek, kitüntetésnek számít (mint az oroszoknál a gárdaezredek, amelyeket ott

vetnek be, ahol a legnagyobb a baj). Most az egész 3. zászlóaljat „vadászzászlóaljjá" fogják átszervezni. Ugyanakkor nem adják fel az alagút megépítésének szándékát, és az Ikva nyugati oldalán vonuló dombsor védett oldalán létesítendő fedezékekben egy tűzvonaltartalék-zászlóaljat szándékoznak elhelyezni

Az alagutat szakemberek kezdik újra építeni, ahogy én is javasoltam. Kutatófuratokkal, a rétegződések, vetődések vizsgálatával, olyan irányvonal megállapításával, hogy az alagút feletti védőréteg vastagsága elérje a 15 métert. Minthogy a gránátrobbanás által keltett hullámok amplitúdója az agyagban tovahaladva a távolság négyzetével nő, az alagút záróboltozatánál az agyagban keltett feszültség a robbanás okozta alapfeszültségnek már csak 1/225-öd része lehetett, amelynél semmiféle belső alátámasztásra nem volt szükség, hiszen – tapasztalatunk szerint – a 28 cm-es gránát által a kékagyagból kirobbantott félgömb sugara 3 m-nél alig volt nagyobb és az 5 métert még leülepedett kavicsos hordalékban sem haladta meg. Az alagút, amely belső fagerenda burkolat nélkül, lényegesen egyszerűbben épül, tágasabbra terveztetett az elsőnél, mellékhelyiségekkel az élelmiszer- és lőszerraktárak részére, telefon- és távíróközponttal, az alagútban elhelyezendő zászlóalj élelmezését szolgáló konyhával, a WC-k, latrinák szennyvizének kivezetését szolgáló csatornával, függőleges szellőzőkéményekkel, sőt fűtési lehetőséggel ellátva, bár közismert, hogy az ilyen alagútfedezékben (budafoki borpincék) a hőmérséklet nem esik +14° alá.

Elhatározás történt atekintetben is, hogy minden század kap mélyfedezékeket, amelyek– a geológiai viszonyoktól függően – lehetnek többnyílású századfedezékek is, de általában szakaszfedezékek, függőleges falakkal és vízszintes mennyezettel, 4-5 m vastag fedőréteggel, a lejáratnál 20x20 cm-es fagerendákból készült fal- és mennyezetburkolattal, mert a lövészárkokból nyíló lejáratoknál a felső védőréteg vastagsága az 1 métert sehol sem haladta meg.

A XII. 25-i támadásnál mi is kaptunk a támadást előkészítő ágyútűzből, de csak annyit, hogy eszünkbe se jusson esetleg a 3. zászlóalj segítségére sietni, ha ott a támadás sikeres lenne. Ott pergőtűzszerű volt a tüzérségi előkészítés, de szerencsére – mint azt utóbb, mint hadititkot megtudtuk – már elkészültek a mélyfedezékek. Az oroszok még a pergőtűz befejezése előtt elindították a gyalogsági rohamot a drótvágó ollókkal felszerelt rajvonallal (mondjuk ki őszintén, a halálra szántakkal) az élen, ám a pergőtűz alatt is őrszolgálatot tartó őrszemeink és az őket ellenőrző altisztjeink jelentésére a lövészárkokba rohanó katonáink rendkívül eredményes, célzott tüzelésének hatására menekülésszerűen visszavonultak.

Így mondták el nekem azok a pécsi önkéntesek, akiket két nappal később meglátogattam, köztük a már hadnagyi rangjelzést viselő Jirkát, az 1. vadászszázad parancsnokát is.

Mama leveléből értesültem, hogy Keleti önkéntes Budapesten van és meglátogatta. Itt egy Felülvizsgálati Bizottság alakult a hadosztályparancsnokságon és az nem látta igazoltnak az öncsonkítás vádját, így Keleti végre a sebe kikezelésére egy budapesti kórházba került. Örülök, hogy meglátogatott benneteket. Volt itt két másik hasonló eset is. A 4. században egy velembeli önkéntes hogy-hogynem mindkét kezén rühes fertőzést kapott, amelyet Bokor doktor, az ezredkötözőhely vezetője, nem tudott kezelésbe venni, de ennek ellenére a kórházi kezelésre vonatkozó kérelmét az ezredparancsnokság (értsd: Kofron) elutasította. Így az önkéntes, megfelelő kezelés nélkül, kesztyűben, tőlünk és a legénységtől elkülönítve kínlódott. Most az új Bizottság őt is kezelésre küldte. Egy harmadik esetben az 1. század egy Munk nevű tartalékos hadnagya kért egészségügyi szabadságot, mert valamennyi foga gyökeréig kopott és már csak folyadékot és pépet tudott fogyasztani. Az ezredparancsnokság az ő kérését is elutasította, míg most a Bizottság annyi szabadságot engedélyezett neki, amennyit a szakorvos valamennyi foggyökér eltávolításához szükségesnek ítél és a gyógyulás után az új protézis elkészítéséhez elégségesnek tart.

A XVII. menetzászlóalj beérkezése némi változást hozott a tűzvonalban is, mert a megbetegedettek, megsebesültek és a „hősi halottak" pótlásáról gondoskodni kellett. Erre a pótlásra azért is szükség volt, mert a szakasz-, vagy század-mélyfedezékek elkészítése szakemberek tervei szerint ugyan, de az egyes szakaszok önerejéből történt és a munkaerőre szükség volt. A mi századparancsnokunk, Varjú hadnagy, ügyesen, úgy válogatta össze a század emberanyag-pótlását – persze az érdekeltekkel való előzetes megbeszélés alapján –, hogy nekünk – a közkatonák mellett – egy hadnagy jusson, aki civilben mérnök, egy cseh önkéntes, aki civilben építőmester és egy magyar önkéntes tizedes, aki civilben szintén okleveles mérnök. A mélyfedezékek építése tehát nálunk máris beindulhatott. Több kisebb, félszakszok befogadására alkalmas „gránátbiztos" fedezék a

közeljövőben készen lesz, egy német tervek szerint készülő nagy méretű „Unterstand"[44] pedig beindulás előtt áll. A tervek szerint ez a fedezék 7 m vastag fedőréteget kapna és a német tervezők szerint még egy rá koncentrált pergőtüzet is teljes biztonsággal kibírna.

Megfigyeltem, hogy a XVII. menetzászlóalj emberanyagában több a 35-40 év közötti behívott, mint a XV. és a XVI. menetzászlóaljban volt, és sok az 1897-es évjáratba tartozó is.

Persze az orosz sajtó propagandafogása, hogy a mi állásainkban csak gyerekek és öregek vannak, csak „kívánsághangverseny," de kétségtelen, hogy az emberanyagunk fogyóban van.

A XVII. menetzászlóaljjal érkezők mesélik, hogy a hadügyminisztérium Ellenőrző Bizottságokat küld ki a Hadkiegészítő Zászlóaljak felülvizsgálatára, a „dekkolók" kiszűrésére, a frontra kerülésüket ilyen, vagy olyan eszközökkel halogatók kigyomlálására.

Persze ez nem mindig sikerül. Mikor 1915 szeptemberében bennünket, V. 15-én bevonult önkénteseket, altiszteket, hadapród őrmestereket, kadétokat besoroltak a XV. menetzászlóaljba, volt közöttünk egy nagyon csinos, lányos arcú fiú (mindenki csak Rozinak hívta), aki elhatározta, őrültet fog játszani, hogy megmenekedjék a fronttól.

Rozi lángész volt. Tiltakozott az ellen, hogy bárki is őrültnek tartsa. Nyugodtan, csendesen viselkedett, mint jól nevelt úrifiúhoz illik, de közben olyan dolgokat művelt, amiket csak egy őrült tehet. Persze orvosi megfigyelés alatt állott és az iskola padlásából a Hadkiegészítő Zászlóalj börtönévé átalakított intézményben tartották bezárva. Egy napon kimászott a padláslyukon a tetőre és a villámhárító kábelén lemászva szép nyugodtan hazament. Persze behozták és bevitték a zászlóaljirodába Thuránszkyhoz. Véletlenül éppen ott voltam, mert valami jelentéktelen ügyet intéztem Pásztinál, aki az irodában, tizedesként, mint irodista volt alkalmazva. Rozi ábrándos szemekkel nézte Thuránszkyt, aztán közelebb lépett hozzá és megcsipkedte az arcát. Thuránszky elnevette magát. „Te Rozi – mondta –, engem hagyj ki a játékaidból, mert olyan pofont kapsz, hogy megemlegeted." És intézkedett, hogy Rozit a szigorított börtönbe zárják be, ahonnan csak a vasajtón át van „kijárat."

Úgy tudom, sikerült kimondatnia magára az alkalmatlanságot, de Rozi lángész volt. Egyetemi végzettség nélkül is egy lipótmezei főorvos agyveleje dolgozott benne.

A besszarábiai orosz offenzívánál, úgy látszik, a hadvezetésünk rossz tapasztalatokat szerzett a lövészárkok ernyős befedésével, mert a pergőtűz gránátjai által szétzúzott gerendaernyők romjai akadályozták a lövészárkok használatát. Ezért a hadvezetés elrendelte a gerendaernyők azonnali lebontását, amit gyorsan el is végeztek és a bontásból kikerült ép gerendákat új – tartózkodásra szolgáló – fedezékek építésénél használták fel az érkező menetzászlóaljak emberanyagának elhelyezése céljából. A csupaszon maradt árokfalakat sövényfonattal kellett megerősíteni, ami kemény munkát jelentett, mert a sövényfonatot földbe vert karókkal kellett az árokfalhoz rögzíteni. Megkérdeztem Varjú századparancsnokot, hogy a pergőtüzek okozta rongálásoknál a lebomló sövény nem akadályozza-e majd a mozgást a lövészárkokban ugyanúgy, mint a gerendák. Varjú nem tartotta kizártnak, de amíg nincs rá bizonyíték, addig csinálni kell, mondta.

Megírtam, hogy novemberben fagyok gyötörtek bennünket, decemberben szép idő volt, most arról kell beszámolnom, hogy az újév meg esőt hozott.

Mikor a századunkat, mint a XV. menetzászlóalj és majdan a tábori ezred 2. századát felszerelték, kiosztották a harctéri szerszámokat is. Beilpikét,[45] drótvágó ollót, miegyebet és 1 (írd és mondd: egy) kincstári esőköpenyt 240 embernek. Az esőköpeny egyszerű szabású, ennek folytán könnyű volt, de senkinek sem kellett. Én elkértem. Gondoltam, valamire jó lesz. Persze a tisztek mind vittek magukkal esőköpenyt is, de eddig senki sem vette használt. Dr. Strassernek a rovnói visszavonulásnál jól jött volna egy esőköpeny, de éppen nem volt neki.

Most eljött az esőköpenyek ideje, de rajtam kívül nem használta senki. A tisztek fedezékei ugyanis úgy készültek, hogy a födém földfeltöltésének félmagasságába egy gumilemezt, vagy vízhatlan ponyvát építettek be és a fedezék vízmentes volt. Szolgálatban pedig nem volt esőköpenyre szükségük, mert megvárták, míg eláll az eső. Harci tevékenységek alatt pedig nem volt tanácsos esőköpenyt hordani, mert az oroszok is tudták, hogy akin esőköpeny van, az tiszt, tehát elsőnek kell lelőni.

---

[44] Mélyfedezék.

[45] Baltacsákány.

Még újév előtt történt, hogy szakaszunkat áthelyezték tűzvonaltartalékba. Máskor örültünk volna ennek, most azonban nem jelentett örömet számunkra, hogy az éjszakát átaludhattuk, mert a meginduló esőzések átáztatták a födémet és a Deckungban megindult a csepegés, majd olyan helyzet alakult ki, hogy odabent akkor is esett az eső, amikor künn szép idő volt.

Az eső január 7-én már csak úgy szakadt és a Deckung csúnyán beázott. Átköltöztünk egy frissen készült új Deckungba, amely jobbnak látszott, de az se volt szárazabb. Nedves ruhában didergünk. Nappal nem szabad fűteni, mert nincs elég fa. Ha volna, sem égne. Ajtó sincs még, de hideg az van. A cipőben víz, kívül-belül sárban gázolunk. Helyzetünk másnapra, január 8-ára sem változott. Hol esik, hol nem, a tető állandóan folyik. Az eső már gyengült ugyan, de feküdni, aludni a csepegésben nem lehet. A köpeny, a nadrág vizes ronggyá, a cipő ázott bőrtokká vált egy óra alatt. A tisztogatás, a Deckung sármentesítése óriási munka. A sötétben istenkísértés végigmenni a futóárkon. Én tegnap este bementem a Stellungba és lehoztam a Zug leveleit. Közben a szanitéceknél, kedves barátaimnál elbeszélgettem az időt. Besötétedett már, amikor visszafelé indultam. Ötven lépés után már olyan sáros voltam, hogy a többi 450-nél már nem kellett néznem, hova lépek: mindegy volt.

A hadihelyzet Besszarábiában belátható időn belül nem változik meg. Mi tehát maradunk.

Az eső ma már alig esik, a tető már alig csöpög, úgy, hogy lehet pár órát kinyújtott lábbal aludni. Az alvás úgy történik, hogy leterítem a földre az esőköpenyemet, a vállam alá az egyik, a fejem alá a másik szalmabakancsomat teszem, a párnám egy üres láda. A muffot, amelyet a múltkor küldtetek, arra használom, hogy az ülepem alá téve puhán feküdjek. A Rüstungot egy viaszosvászon darabbal takarom le. Fölém akasztom a kiterített sátorlapomat és így a takaróm nem ázik át, csak nedves lesz. Két fadarab a falba verve, rajta egy üres láda a fogas és a szekrény, a Rüstung[46] a szék, a térdem az asztal. Persze egy kis sártól nem kell megijedni, bele kell feküdni, és ha már nagyon nehéz a köpeny és a bakancs a sártól, ásóval, késsel levakarjuk.

A mi szakaszvezetőnk, Zugsführer Németh ügyes volt. Be sem lépett a csepegő „új" Deckungba, hanem a kubikusaival építtetett magának egy remek, körülbelül 3x3 m méretűt, amelynek födémjébe – ki tudja honann – egy 4x4 méteres gumilemez került és így az ő Deckungja – akár a tiszteké, a szolgálatvezető őrmesteré, a szanitéceké, a telefonosoké, vagy a sugárvetőké – száraz maradt. Szépen be is rendezte: két ágy, amelyek négy, lécből álló lábára egy 2 m hosszú, 70 cm széles és 10cm magas deszkaládát erősítettek. A ládát megtöltötték száraz falevelekkel, arra egy halott bajtársunk sátorlapját és takaróját terítették, egy kis ikszlábú asztal, egy pad és egy ülőke. Hozzá egy Schwarmkályha és tüzelő a fűtéshez és máris fejedelmi kényelemben érezhette magát. A deszkák onnan kerültek, ahonnan a gumilemez és a száraz tüzelő, de ez „hadititok."

A második ágy a segítőjének készült, aki Figura helyét foglalta el. Derék, jómodorú, 22 év körüli kecskeméti kőművessegéd, aki ügyesen segíti Némethet minden munkájában, de szépen mindig a háttérben marad és természetesen ott van a szolgálatban is.

Ma délelőtt csomagok érkeztek hazulról. Én is kaptam egy ötkilósat, és nagy meglepetésre Németh is kapott egy ugyanolyat. Persze azonnal meghívott uzsonnára, amit el is fogadtam, de vittem magammal az én csomagomat is. Került az ő csomagjából bor is, az enyémből svájci sűrített tej, Németh kulacsából feketekávé is, mert akinek a szakács a földije, annak minden héten jön egy kulacs cukrozott kávé. Én is szoktam kapni belőle egy kupicával, mert az a két hónap, amit Pécsen együtt töltöttünk, közös élmény volt.

Szép, kellemes est volt. Különös öröm volt számunkra, hogy Németh megkapta felesége és két, 8 és 10 éves, fia arcképét, és én a mamáét, és büszkén mondtuk, hogy neki van a legszebb felesége, nekem meg a legszebb édesanyám.

Mikor visszamentem a Deckungunkba – szárazon és átmelegedve – a fiúk azzal fogadtak, hogy felszerelték az ajtót és elállt a csöpögés. Mi kell több egy érző kebelnek? Persze be is fűtöttek. El is határoztuk, hogy csináltatunk magunknak ágyat. Én is készíttetek ágyat hűséges segítőtársam, Sztrikinácz és a magam számára: négy karó, rá egy darab sövénykerítés, arra egy sátorlap meg egy takaró, és kész az ágy.

A menázsi ismét kevesebb, a csomag 14-20 napig jön általában, van 12 és 30 napos is, de szívesen várunk, csak jöjjön.

---

[46] Itt: állvány.

Mindezek ellenére nem látok sötéten semmit, noha volna rá okom, mert egészséges vagyok, jó az étvágyam és kevés alvással is beérem.

Szeretettel csókol benneteket fiatok Gyuri

1916. I. 14.

Kedves Szüleim!

A felelet nélkül hagyott leveleitekre – mert ma napos vagyok – sietek válaszolni. Ugyanis 15-én felvált az 1. Zug, mi pedig felmegyünk a Stellungba. Nem szívesen hagyjuk el megszokott helyünket itt a tartalékban, de ők sem az övéket. De sebaj! Egy hét alatt újra odaszokunk, hiszen már voltunk ott. Fényképemet, amely a mars indulása előtt készült, várom, nagyon kíváncsi vagyok rá.

Tegnapelőtt, január 12-én fürdeni voltunk. A fürdés úgy történt, ahogy a harctéren a tömegfürdetés történhetik. Lementünk Koritóba, ahol egy háromhelyiséges házban, a védett oldalon, van egy vízmelegítő kazán, ez a fürdő, egy pajtában pedig ruhadezinficiátor működik, amely vízgőzzel öli meg a tetveket.

A fürdő egyik szobájában levetkőztünk, a borbély egy birkanyíró ollóval lenyírta a hajunkat, a szakállunkat és a tökünk szőrét, mindenkiét ugyanazzal az ollóval, fertőtlenítés nélkül. A másik szobában volt két kád és tíz dézsa. A kádakban a sarzsik és az önkéntesek fürödtek, a dézsákban a legénység. Persze kevés volt a meleg víz, így csak az első fürdőzők kaptak tiszta, de kevés vizet. A fürdővízbe, pótlólag, minden fürdés után meleg vizet öntöttek, így az utolsó fürdőzőnek már volt elég vize, csak már piszkos. Ezután a harmadik helyiségben következett az öltözködés. Jó meleg szoba volt, a falaknál körben padok, középen 4-5 lepedő és törülköző, állandó használatban. Kaptunk ezen kívül még egy egészen új törölközőt is, amely finom anyagú, „úri" törölköző volt, egy zsebkendőt, egy kincstári gatyát és egy inget. Ez utóbbiakat mindjárt fel is vettem. Ezután behozták az ötnegyed órán át gőzölt ruhánkat. A ruhákat felvettük és mehettünk.

12-én az utak még sárosak voltak, de a következő napon megjött a fagy és újra járhatóak lettek, a Deckungok végleg megszűntek csepegni és kaptunk száraz szalmát is, amit vastagon a keményre száradt padlóra szórtunk és sátorlappal leterítettük. Remek ágyunk volt, száraz köpenyben, száraz takaróval takarózva, kinyújtott lábbal, a cipőnkben száraz kapcákkal, a fűtött, meleg Deckungban remekül kialudtuk magunkat.

Közben megjött a mama I. 9-i levele is. Én ma napos vagyok, a ma reggel tőlünk elkommandírozott cseh káplár, Trička helyett, akiről egy régebbi levelemben már írtam nektek. Nagyon sajnálom, de – mert már magyarul is tud egy keveset – a gépfegyvereseknél jobb dolga lesz.

A múltkori naposságom estéjén az általunk felállított Feldwache[47] elfogott két 98-as katonát, akik nem tudták a Feldrufot[48]. A 98-asok tőlünk balra vannak, túl a 30-as honvédek állásain. A két 98-ast én kísértem két fegyveressel az állásaikba, ahol igazolták ugyan őket, de vizsgálatot indítottak az eset kivizsgálására.

Levelemet most befejezem, de holnap folytatni fogom.

Csókol Gyuritok

1916. jan. 15.

Kedves Szüleim!

Január 16-án megyünk fel a Stellungba, amely újabb átalakulásoknak néz elébe. Erről az új életről csak annyit tudok, hogy munka alig van, de minden fölös percet a legszigorúbb szolgálat érdekében kell föláldozni. Kérek egy kis smirglipapírt, mert az most nagyon fontos a kifogástalan tisztaság érdekében. Az én fegyverem talán a legtisztább az egész szakaszban, de ha gyorsabban végzek a fegyvertisztítással, akkor több időm marad magamra. Érdekes, hogy noha már négy hónapja vagyok a tűzvonalban, csak egyszer volt alkalmam a fegyveremet használni éspedig éppen

[47] Tábori őrség.

[48] Itt: jelszó.

akkor, amikor feljöttem a Stellungba és kisegítésképpen egy negyed órán át vedetta[49] voltam az egyik, drótakadály előtti megfigyelőállásban. Azóta a drótakadályokon kívüli vedettaállások már jeladó máglyákkal is fel vannak szerelve és most kapunk egy aknavetőt az orosz állások zavarására.

Kedves Mama! Január 10-i és 11-i leveleidre már a Stellungból felelek. A fényképedet nagyon köszönöm, mindenki meglepődve nézegette a te kedves, fiatalos arcocskádat, és dicsér, hogy te vagy a legszorgalmasabb levélíró az összes mamák közül.

Csókol fiad, Gyuri

1916. jan. 17.

Kedves Szüleim!

Tegnap, amikor bejöttünk a Stellungba, gyorsan elhelyezkedtünk az 1. Zug helyén, amely a századtartalék szerepének átvételére indult. Most, hogy fagy, jók a Deckungok. A mienk a legjobb, legkényelmesebb és a legjobban fűtött is. Ez már kész csoda, mert eddig mindig nekünk jutott a legrosszabb hely. A szolgálat elég terhes, de van hozzá megfelelő pihenőidő is. Egy hónap óta felépült a századnál egy nagyobb és több kisebb gránátmentes Deckung, és 9-10 emberre méretezett német Unterstand, ahogy azokat a múltkori levelemben leírtam. Én ezekre lehettem volna beosztva, ha éppen nem tőlünk vittek volna el sarzsikat: Keletit a kórház, Szabó Bandit a Bildungsschule[50], Figurát, szegényt a halál, Tričkát a gépfegyveres osztag. Így maradnom kellett, mert a szolgálat már így is óriási terheket rótt a hat altisztre és önkéntesre.

A napi szolgálat 4-6 óra alvást enged meg. Este nyolcig mindenki fenn van. Nyolctól négyig 4 óra szolgálat, 4 óra alvás, a legénység 2 óránként, a sarzsik 4 óránként váltva egymást. Reggel négykor alarm és megkezdődik a tisztogatás. Mindenki hétig dolgozik. Héttől tizenegyig alvás. A reggeli hatkor, tizenegytől háromig ebéd, fegyvertisztítás, pihenés. Háromtól nyolcig munka és szolgálat. Közben mindig van felváltva figyelőszolgálat és apróbb munkák, de úgy látom, a helyzetünk eléggé tűrhető lesz.

Újra bevezették a kikötést és a botbüntetést; 50 bot szabható ki. Persze, értem, fegyelemre szükség van, de ezek a büntetési formák megalázóak. Baj van ott, ahol a hazaszeretetet alulról verik az emberbe. Szerencsére most már kevés kivétellel, századparancsnokságig bezárólag, minden tisztséget tartalékos tisztek töltenek be, és azok, más eszközökkel, jobban tudnak fegyelmet tartani.

A századunknál most már kialakult egy begyakorolt rendszer. Sulyok őrnagy korszerű gondolkodású tisztnek bizonyult, ismeri azt a modort és hangnemet, amelyet a tisztekkel szemben használni kell. Ha a tél folyamán az állás kiépül, a legénység és a tisztek összeszoknak, a tavaszi orosz offenzívának bizakodóan nézünk elébe. Ahogy az egyik kunsági legény mondta: „csak a kéz laposan álljon, és a sarok koppanjon."

Csókol fiatok Gyuri

---

[49] Előretolt figyelőőrszem.

[50] Itt: altisztképző.

113. ÉVFOLYAM 2000. SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Bencze László
Solferino
1. rész. Az 1859-es észak-itáliai
háború előzményei

Balla Tibor
A magyar királyi honvéd lovasság,
1868-1914

Hermann Róbert
Görgei és Kossuth levelezésének
kiadatlan darabjai

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * MOLNÁR NYOMDA ÉS KIADÓ KFT., PÉCS * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László őrnagy, a Hadtörténeti Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérezredes, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet igazgatója, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi tanár, dr. Sáringer László osztályvezető, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 356-9522, 356-9970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

113. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2000. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor, a hadtudomány doktora, ny. ezredes (Budapest); *Balla Tibor* PhD, őrnagy, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Bencze László,* a történelemtudomány kandidátusa, ny. alezredes (Budapest); *Hermann Róbert* PhD, a Hadtörténeti Intézet igazgatója (Budapest); *Janek István* PhD ösztöndíjas, Pécsi Egyetem (Budapest); *Négyesi Lajos* PhD, őrnagy, egyetemi adjunktus, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (Budapest); *Süli Attila,* a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest); *Tóth Orsolya,* a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest); *Zachar József* a történelemtudomány doktora, ny. ezredes (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Cs. Kottra Györgyi* (angol), *Hollósy Helga* (francia), *Szakály András* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A szedés és a tördelés a szerkesztőségben készült.

Ez a szám az ISTER Szolgáltató, Kereskedelmi és Kiadó Kft.
közreműködésével jelent meg.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő:
Hausner Gábor

Szerkesztő bizottság:
Balla Tibor, Bona Gábor, Czigány István, Diószegi István, Engel Pál,
Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Pálffy Géza, Perjés Géza, Romsics Ignác,
Szakály Sándor (a szerkesztő bizottság elnöke), Szántó Mihály, Urbán Aladár,
Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 356–95–22/110, Fax: 212–02–86
E-mail: hk@militaria.hu

A folyóirat internetes változata: http://www.militaria.hu

Kiadja:
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 356–95–22, Fax: 356–19–39
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 1180,– Ft, negyedévre 295,– Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága (LHI), valamint a HÍRKER Rt. és a LAPKER Rt. Belföldi előfizetés: Budapesten az LHI kerületi ügyfélszolgálati irodáiban, a hírlapkézbesítőknél, valamint a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR), 1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., levélcím: HELIR 1900 Budapest; vidéken: a postahivatalokban és a kézbesítőknél. Külföldi előfizetés: a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) 1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., levélcím: HELIR 1900 Budapest, fax: 00–36–1–305–34–40
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs. Felelős vezető: Molnár Csaba

TANULMÁNYOK

ÁCS TIBOR

A TUDOMÁNYEGYETEM HADI TANFOLYAMA ÉS A PESTI EGYETEMI LÉGIÓ, 1848–1849

Hadi tanfolyam a Bölcsészeti Karon, 1848. október–december

Közismert, hogy az 1848. szeptemberi–októberi válságos politikai és hadi események következtében az 1848–49-es tanévben zárva maradt a pesti tudományegyetem, és épületének termeiben október első napjaiban a sebesült katonák gyógyítására tábori kórházat rendeztek be. Ebben az időben, az Országos Honvédelmi Bizottmánynak az ország teljhatalmú kormányává történt megválasztásával, a különböző minisztériumok és hatóságok bevonásával újult erővel indult meg a honvédelem rendszerének átalakítása, a hadügynek az újjászervezése. Ennek a folyamatnak a keretében, a hadsereg szükséglete és a katonai szakemberek hiánya egy új képzési formát hívott életre: a pesti tudományegyetem felsőfokú hadi tanfolyamát.[1]

1848 októberében a Vallás és Közoktatási Minisztérium kezdeményezte, hogy a pesti egyetemen a katonaorvosi és sebészi, valamint az állatgyógyászati tábori kovács tanfolyamok mellett november 1-jétől hadi tanfolyam is induljon, gyalogos-, tüzér- és műszaki tisztek kiképzésére. A Szász Károly államtitkár által e tárgyban kibocsátott 1848. október 10-i 5349/2313. O. számú minisztériumi rendelet „a hadi dolgokra megkívántató tudományok előadását" „a haza veszélyes helyzetével" indokolta. A rendelet meghatározta a tananyagot és kilátásba helyezte az új képzési forma „akkreditációját", azaz az ott szerzett képesítés és bizonyítvány elfogadását: „A bölcseleti karon rövidített tanfolyamokban szinte tanítatni fognak azok javára, kik magokat a hadi szolgálatra képezni óhajtják, a tiszta mennyiségtan, a gép- és természettan, a vegyészet, tüzérség, tábori erősítés, árkászat, hidászat, végre az elemi tactica. 4. Ezen tanok előadói újabb rendelet által fognak közhírré tétetni. 5. A tanulók rendes bizonyítványokat fognak nyerni, s azok által alkalmazásra képesíttetnek."[2]

A rendelet kiadásakor azonban még javában folytak a tárgyalások az egyetemmel, valamint a hadügyminisztériummal a hadi tanfolyam tantervéről, óraszámairól, a kijelö-

[1] A hadi tanfolyamról lásd *Szentpéteri Imre:* A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935. A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. IV. k. Budapest, 1935. 381–382. o.; *Szögi László:* Mérnökképző Intézet a Bölcsészeti Karon 1782–1850. (Institum Geometrico-Hydrotechnicum). Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 5. Budapest, 1980. 207–212. o.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985. (Szerk. *Sinkovics István.*) Budapest, 1985. 153–159. o.; *Ács Tibor:* A magyar tisztképzés 1848–1849-ben. In: A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. (Szerk. *Lengyel Ferenc–Szántó Mihály.*) Budapest, 1996. 52–68. o.

[2] *Közlöny*, 1848. október 13. (125.) 625. o.

lendő tanárokról, a felvételre kerülő hallgatók összetételéről, a tanfolyam záróvizsgájáról, az elnyert bizonyítványok értékéről és hadseregbeli elismertetéséről, a tiszti előléptetési lehetőségről. Ezeknek a kérdéseknek a rendezésére a VKM államtitkára 1848. október 21-én délelőtt 10 órára értekezletet hívott össze budai országházi hivatali szobájába, amelyre meghívólevelet küldött Zlamál Vilmos egyetemi tanárnak, mint a tábori kovács tanfolyam leendő előadójának, Nendtvich Károly, Peczval Ottó, Petzelt József, Vállas Antal egyetemi tanároknak, Czecz János századosnak, Gelenczey Pál pénzügyminiszteri titkárnak és Bognár György főhadnagynak, mint a hadi tanfolyam majdani oktatóinak, valamint Balassi János orvoskari igazgatónak, a tábori sebész tanfolyam kiszemelt előadójának.[3] Az egyetemi tanfolyamok hadügyminiszteri elismertetésének érdekében Szász Károly államtitkár 1848. október 20-án levelet intézett Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, melyben tudósította, hogy a pesti tudományegyetemen, a „még nem létesíthetett Ludoviceum" pótlására november elsejei kezdettel „a hadi alap és fő tudományok tanítására tanfolyamok" megindítását rendelte el.[4] Kérte a hadügyminisztert, hogy „a félévi tanfolyam végével... tartandó szoros vizsgálatoknál személyesen vagy küldöttei által részt vevén, a legkitűnőbb ifjakat a hadseregnél főtiszti minőségben alkalmazni szíveskedjék". Levelét az államtitkár azzal zárta, hogy ebben a kérdésben várja a hadügyminiszter kedvező válaszát, mivel a tanfolyam megnyitásával együtt a sajtóban azt is közhírré szeretné tenni. Ugyanis a hadi tanfolyam sikeres vizsgája alapján elnyerhető tiszti rendfokozat nagy nyomatékú buzdításul szolgálna a tanuló ifjaknak.

Az egyetemnél és a hadügyminisztériumnál felmerült problémákat személyes találkozásokkal, egyeztetésekkel és intézkedésekkel néhány nap alatt tisztázták. Ezután adta ki a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a pesti egyetem hadi tanfolyamának működését szabályzó 1848. október 24-i 5636/2389. O. számú rendeletet, amely hivatkozva az előző közoktatási rendeletre ismételten leszögezte: „A haza jelen állapota az egyetem általános megnyitásának elhalasztását kívánta ugyan, azonban más részről szükségessé tette; hogy hadi akadémia hiányában egy rövid tanfolyam rendeztessék ... hadi szolgálatra készülők számára:

a) a géptanból Peczval Ottó, a tiszta mennyiségtanból Vállas Antal, a vegytanból Nendwich Károly egyetemi rendes tanárok, s a természettanból Gelenczey Pál pénzügyministeri titkár, fognak hetenként külön öt órát tartani.

b) Az árkászatot és hidászatot Czecz János százados, hetenként négyórán, a fegyvertant, különös tekintettel a tüzérségre és várvívásra, Petzelt József egyetemi rendes tanár, az elemi taktikát Bognár György főhadnagy fogják hetenként külön öt órán előadni."[5]

A rendelet kimondta, hogy a tanfolyam 1848. november 15-től tavaszig, vagyis 1849. május 15-ig tart, az órák nyilvánosak, és a beiratkozáshoz nem szükséges előfeltétel a magasabb iskolai végzettség, mindössze a sikeres befejezés érdekében kívánatos, hogy a felvételkor a hallgató birtokában legyen azon ismereteknek, miket „a bölcsészeti tanfolyamban meríthetne". A hadi tanfolyam igazgatójául Vállas Antal egyetemi rendes tanárt bízták meg, akinek 1848. november 10-től az egyetem épületében meg kell kezdenie a beiratkozások lebonyolítását. A rendelet azonban lehetőséget adott arra, hogy a hadi tan-

[3] Magyar Országos Levéltár (MOL) 1848/49-i minisztérium levéltára, H 60 Vallás- és Közoktatási Minisztérium Közoktatási osztály, Felsőbb oktatási szakosztály (VKM F. okt.) 1848. 8. kútfő, 206. tétel, 1. lap.

[4] MOL 1848/49-i minisztérium levéltára, H 54 Vallás- és Közoktatási Minisztérium elnöki iratok (VKMe) 1848:691/M. sz.

[5] *Közlöny*, 1848. október 25. (137.) 674–675. o.

folyamra jelentkező hallgatók beiratkozása november 15-ét követően, a tanítás megkezdésével is folytatódjon, hogy azok az ifjak, akik a harci cselekmények miatt néhány napot késsnének, és vállalják a leadott órák pótlását, még beiratkozhassanak. A szükséges ismeretanyagról és a tanfolyamról a jelentkező tanulók bővebb tájékoztatást kérhettek Vállas Antal egyetemi tanár, hadi tanfolyami igazgatótól.

A VKM a tanfolyam vizsgájáról később, külön kívánt intézkedni, de a jelentkezőkkel az október 24-i rendelet tudatta, hogy a hadügyminiszter ígéretet tett „nemcsak arra, hogy a vizsgálaton, ha lehet személyesen, biztosai által minden esetre meg fog jelenni, de arra nézve is, hogy a legkitűnőbb tanulóknak főbb tiszti állásra helyezéséről is gondoskodni fog". Ez a hadügyminiszteri ígéret azt jelentette, hogy az egyetemi hadi tanfolyamon kiváló eredményt elért hallgatók 1849 májusában előlépnek az első főtiszti rendfokozatba, azaz hadnagyként kapnak majd beosztást a hadsereg valamelyik alakulatánál vagy szervezeténél.

Mindezek mellett a rendelet szabályozta a leckerend, a díjak és az egyetemi oktatáshoz való viszony kérdéseit, elrendelve:

„1-ör A beiratási órák, valamint a leczkerend is, az illető kezelők által az egyetemnél táblákon kihirdettessenek.

2-or Díjak sem a beirásért, sem a vizsgálatért, sem a kiadandó bizonyítványokért nem fizettetnek.

3-or Ezen tanfolyam az egyetemi tanfolyamtól egészen elkülöníttetik, és az egyetemnek általános megnyitását ki nem zárja; sőt mihelyt a körülmények engedik, az egyetem meg fog nyittatni; de amellett a hadi tanfolyam is folytattatni, és bevégeztetni fog."

Ennek a rendeletnek az alapján a VKM, a pesti egyetem és Vállas Antal igazgató megkezdték a szükséges előkészületeket az egyetemi hadi tanfolyam 1848. november 15-i, minél zökkenésmentesebb megkezdése érdekében. Az előkészületi munkálatok közül ki kell emelni a szükséges költségek, a hallgatók beiratkozása, a tanrend és a tanári kar problémáinak rendezése érdekében kifejtett erőfeszítéseket.

Az egyetemi hadi tanfolyam költségeinek biztosítása csak háromhetes huzavona után oldódott meg. A VKM már 1848. október 29-én kérte az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy intézkedjék a Pénzügyminisztérium felé, s „az egyetemnél rendezett hadi tanfolyam költségei fejében 2000 frt-ot" utalványozzon ki.[6] Nyáry Pál, az OHB helyettes elnöke október 31-i válaszában a VKM-et „az egyetemnél megkívántató költségek" részletes és számszerű előterjesztésére utasította.[7] Erre az OHB határozatra hivatkozva a VKM november 3-án egyfelől felkérte a Pénzügyminisztériumot, hogy a hadi tanfolyam költségei fejében 2000 forinot adjon ki a közalapítványi főpénztárnak, másfelől felszólította a közalapítványi főpénztári hivatalt, hogy a Pénzügyminisztérium által a hadi tanfolyam költségeinek fedezésére átutalt 2000 forintot a „többi alapítványi jövedelmektől külön kezelendő ezen összeget vegyék át" és „bevételezzék".[8] Ebből az összegből a VKM már november 7-én kifizettetett a közalapítványi főpénztár hivatallal Vállas Antal egyetemi tanár nyugtatványára 200 p. forintot.[9] Az összeg átutalásának jogosságát azonban a Pénzügyminisztérium továbbra is vitatta. Duschek Ferenc államtitkár november 7-i,

[6] VKMe 1848:706/M. sz.

[7] MOL 1848/49-i minisztérium levéltára, H 2 Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (OHB) 1848:2026. sz.

[8] VKMe 1848:710/M. sz.

[9] VKMe 1848:716/M. sz.

VKM-hez intézett átiratában felvetette, hogy: „Honunkban a főbb tanintézetek mindeddig a tanulmányi alapítványukból egyedül és kizárólag láttattak el", és ez érvényes a jelenben is, kivéve ha nem elegendő az alapítványi összeg, mely esetben – és csakis akkor – „az álladalmi alap e czélra igénybe" vehető. Ennek eldöntésére azt kérte, hogy közöljék a Pénzügyminisztériummal a tanulmányi alap összegét, valamint azt, „valljon az említett költségek födözését megbírja e vagy sem". A VKM november 9-i átiratában tudatta, hogy „az egyetemi alapban már a folyamatban lévő évnegyedre is semmi sincs", és ismételten kérte a hadi tanfolyam költségeire kért összeg átutalását.[10] A huzavona 1848. november 18-án zárult le, amikor a Pénzügyminisztérium értesítette a Vallás- és Közoktatási Minisztériumot, hogy az igényelt 2000 forintot a „főpénztári hivatalnak kincstári segedelem gyanánt utalványozta", amit november 21-én tudomásul vettek.[11] Ebből fedezték a hadi tanfolyam személyi és dologi kiadásait, elsősorban a 3 katonatiszt tanár 50-50 forint havi tiszteletdíját, a szükséges felszerelések beszerzését és az egyéb kiadásokat.

Közben a pesti tudományegyetem hadi tanfolyamáról a sajtóban közreadott VKM rendeletek, az egyetem épületében kifüggesztett beiratkozással kapcsolatos tudnivalók és Vállas Antal igazgató személyes tájékoztatásai megtették a kellő hatást országszerte, de különösen a fővárosban. A hadi tanfolyamra 1848. november 10-től megkezdődött a beiratkozás. Többségében az egyetem bölcsész, jogász, orvos és mérnökhallgatói, valamint a középiskolák idősebb diákjai jelentkeztek. A nagyszámú fővárosi ifjú beiratkozásában jelentős szerepet játszott Vasvári Pál, aki az 1848. október 2-án parancsnoksága alatt, mintegy 650 önkéntesből 4 századba szervezett ún „fővárosi csapattal" október 18-án visszatért a dunántúli parendorfi táborból, s a betegség, honvédnek való beállás és más okok miatt ugyan erősen megfogyatkozott, de még így is több mint 300 főnyi csapat tagjait a hadi tanfolyam hallgatására buzdította.[12]

A VKM, hogy segítse az ifjak jelentkezését, a beiratkozás másnapján kezdeményezte az Országos Honvédelmi Bizottmánynál a hadi tanfolyamot hallgatni kívánó honvédek táborbóli elbocsájtatását és a budapesti nemzetőrök szolgálat alóli felmentetését. Szász Károly államtitkár az OHB-hoz intézett 1848. november 11-i előterjesztésében ajánlásukat a következő szavakkal adta elő:

„Az egyetemnél rendezett hadi tanfolyam életbe lépésének ideje közeledvén, hogy az üdvös czélját éppen azokat illetőleg kikért létesítettett, biztosabban elérhesse szükségesnek tartja:

1-őr Mindazoknak kik a hadseregnek tagjai közül ezen tanfolyamot hallgatni kívánják szabadságot adni, hogy Pestre jöhessenek s a tanfolyam ideje alatt szolgálattól menten itt mulathassanak.

2-or A pesti és budai nemzetőrségbe be sorozott ifjak közül azokat kik e tanfolyamra rendes hallgatóul beírják magokat s ezen beirásnak tettel is megfelelnek a nemzetőrségi szolgálat alól fölmenteni.

Miről a tisztelt honvédelmi bizottmány intézkedését tisztelettel kikérem."[13]

---

[10] VKMe 1848:722/M. sz.

[11] VKMe 1848:745/M. sz.

[12] Lásd *Urbán Aladár:* Vasvári és a „Fővárosi csapat" a Lajtánnál. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK), 1982. 4. sz. 525–547. o.Vö. Vasvári Pál 1849. június 3-i folyamodványa Horváth Mihály kultuszminiszterhez. MOL 1848/49-i minisztérium levéltára, H 64 Vallás- és Közoktatási Minisztérium, Nem iktatott iratok 1849. (VKM N. i. i.) 1. doboz, 118–119. fol. Teljes szövegét lásd a 3. sz. mellékletben!

[13] VKMe 1848:727/M. sz.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány az egyre veszélyesebb katonai helyzet miatt nem fogadta el a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak ezt a javaslatát. Ám ennek ellenére a hadi tanfolyamra rövid idő alatt oly sokan iratkoztak be (1848. november 26-ig 379-en!), hogy Vállas Antal igazgatónak kezdeményeznie kellett a beiratkozás november végi lezárását, miután „a tantermek többnek befogadására alkalmatlanok" voltak.[14]

A már honvéd, nemzetőr vagy civil ifjak beiratkozása mellett egyre nagyobb gondot jelentett a minisztériumnak, az egyetemnek és a tanfolyam igazgatójának a tanrend fejlesztése, az előírt órák rendes megtartatása és a katonai szaktantárgyakat előadó ideiglenes tiszt tanárok megjelenésének biztosítása. A VKM először Petzelt József egyetemi tanárnak, a tudományegyetem Bölcsészeti Kara Institutum Geometrico-Hydrotechnicum kíváló vezetőjének ügyét rendezte, aki 1848. szeptember elejétől a feldunai mozgó hadseregben szolgált és harcolt, mint nemzetőr tüzérszázados és ütegparancsnok.[15] Mivel Petzelt az egyetemi hadi tanfolyamon heti 5 órában a fegyvertan (különös tekintettel a tüzérségre és a várvívásra) tantárgy előadója lett, a VKM 1848. október 27-én felkérte az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy Pestre vezénylésére a szükséges intézkedést tegye meg.[16] Nyáry Pál OHB elnökhelyettes október 28-i rendeletével felszólította Mészáros hadügyminisztert a megfelelő utasítás kiadására, aki másnap, 29-én Móga altábornagy hadseregparancsnoknak és a Nemzetőrségi Haditanácsnak elküldött parancsaival Petzelt József egyetemi tanárt Pestre vezényelte.[17] A november elején a fővárosba érkezett Petzelt az egyetemi hadi tanfolyamon pontosan megtartott előadásai mellett, a hadügyminiszter megbízása alapján, előkészítette a Magyar Hadi Főtanoda megnyitását, melynek aligazgatójává és honvéd alezredessé is kinevezték 1848. december 15-én.

A Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak még a hadi tanfolyam 1848. november 15-i megkezdése előtt rendeznie kellett a hadügyminisztériummal további három hadtudományi tantárgyat előadó tiszt tanári megbízatását is. A VKM 1848. október 24-i rendeletében a heti 5 órában tartandó elemi taktika (harcászat) előadójaként Bognár György főhadnagyot nevezte meg.[18] A november 11-én elkészült rendelettervezet pedig azzal számolt, hogy a már „kihírdetett egyetemi hadi tanszékekre még Czecz János, Hartmann József, Vasváry Pál s Chappon, Friedrich és Glembay neveztetnek ki".[19] A heti 4 óra árkászat és hidászat tantárgy előadására megbízott Czecz János vezérkari századost azonban időközben előléptették őrnagynak és a felső-erdélyi mozgó hadsereg vezérkari főnökének, így ennek a tantárgynak az előadására, valamint a szolgálati szabályzat tanítására is új tiszt tanárokat kellett keresni.

---

[14] VKM F. okt. 1848. 8. kútfő, 220. tétel.

[15] Petzelt József egyetemi és katonai működéséről lásd *Fodor Ferenc:* Az Institutum Geometricum. Az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet. Budapest, 1955.; *Szögi:* i. m. és *Ács Tibor:* A Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. HK 1999. 2. sz. 303–351. o.

[16] VKMe 1848:701/M. sz.

[17] OHB 1848:1859. sz.; HM 1848:9000/2980. sz.

[18] HM 1848:7998/2098. sz.; VKMe 1848:776/M. sz. Bognár György kilépett huszár főhadnagy volt, aki 1848 elején újra szolgálatba lépve a 10. vadászszázlóalj főhadnagyaként az itáliai Santa Lucia-i csatában fejlővést szenvedett és fogságba esett. Kiszabadulása után hazatért, s 1848 október 7-én felajánlotta szolgálatait a hadügyminisztériumnak. Mészáros Lázár október 12-én „a hadi ismereteihez mért alkalmaztatásra" ajánlotta, betegsége miatt azonban csak a tanítást tudta vállalni, és így lett a hadi tanfolyam elemi taktika előadója.

[19] VKM F. okt. 1848. 8. kútfő, 211. tétel.

A kérdés rendezése érdekében Szász Károly államtitkár 1848. november 12-én átiratot intézett a hadügyminiszterhez, amelyben közölte, hogy az elemi taktika előadását Bognár György főhadnagy, az árkász és utász tantárgy előadását Szodtfriedt Ferdinánd őrnagy elvállalta. Ez alapján tisztelettel megkérdezi a minisztert, hogy „ha nevezett egyének alkalmazásának szolgálati akadályok ellent nem állanak, abba beleegyezne-e, emellett pedig a Szolgálati Szabályzat (Reglement) előadására egy alkalmas tisztet kirendelni méltóztassék."[20]

A hadügyminiszter beleegyezését tükrözi, hogy 1848. november 14-i dátummal megjelent Nádosy Sándor ezredes aláírásával a *Közlöny*-ben a következő rendelet: „A megnyitandó egyetemi ideglenes hadi tanfolyamhoz az országos haditanács által a következő tiszt urak, mind ideglenes katona tanárok rendeltettek: Szodtfriedt Ferdinánd őrnagy, az utásztan; Hartmann József százados a gyalogsági egyetemes szabályok (reglement); és Bognár György főhadnagy az elemi tactica előadására."[21] Ezzel a rendelettel rendezték a hadi tanfolyam megnyitására a tiszt tanárok óraadási kötelességét. Ám a minisztériumnak még szabályozni kellett a „kihírdetett egyetemi hadi tanszékekre", azaz a hadtörténeti, a vívás, a „hadi s erődítési rajz" oktatására önként jelentkezett Vasvári Pál, Chappon Lajos, Friedrich Ferenc és Glembay Károly ügyét.

Vasvári Pál az eddigi kutatások szerint utolsó irásában az egyetemi hadi tanfolyam hadtörténet tanári kinevezéséről így emlékezett meg: „S minister nem lévén, Szász Károly status titkár úr által a »hadi történetek« előadására s Közlönyben kineveztetvén, megkezdém az ifjúságtól régen várt történeti előadásaimat, s folytattam egész december végéig." Ezt az írását Vasvári Pál többek közt úgy írta alá, mint „a hadi academiánál a hadi történet tanára".[22]

A vívásoktatásról annyit kell megjegyezni, hogy a kortársak szerint: „Pesten már a negyvenes években Chappon bácsi volt a mester. Jobbára egyetemi ifjakból összeállott egy társaság is, melynek czélja a vívásban való gyakorlat volt."[23] Chappon Lajos francia származású vivómester 1822-ben nyitotta meg pesti vívóiskoláját, és mellette 1825-től segédvívómester volt a Nemzeti Vívó Intézetben, majd 1848 júliusától honvéd hadnagyként a pesti nemzetőrség kiképzője. Szintén közismert személyiség volt Friedrich Ferenc (1816–1895), a Nemzeti Vívó Intézet vívómestere, aki mint írta a „nemzeti vívóintézetben oktatási nyelvvül a magyar nyelvet 1830-ik évben behoztam, s azóta folytonosan használom."[24] Chappon Lajos mellé még ifjú Friedrich Ferencet nevezték ki a hadi tanfolyam vívómesterévé, majd utóbb, 1848. december 15-én a Magyar Hadi Főtanoda vívómesterévé is.

A hadi tanfolyam növendékeinek a „hadi s erődítési rajz" oktatását Glembay Károly, később utászhadnagy, építész és rajztanár kezdte meg 1848. november 10-én.[25]

---

[20] VKMe 1848:730/M. sz.

[21] *Közlöny*, 1848. november 15. (158.) 758. o.

[22] VKM N. i. i. 1849. 1. doboz, 118–119. fol.

[23] *Thallóczy Lajos*: Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844–1848/9. Budapest, 1882. 20–24. o.

[24] MOL 1848/49-i minisztérium levéltára, H 155 Hadügyminisztérium, Felvételi kérelmek a Ludoviceumba 1848. (Ludoviceum) 23. B/tk. sz.

[25] Chappon Lajosról és Glembay Károlyról lásd *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 1998. (*Bona* I.) 244., 468. o.

A közvélemény, a szülők és a tanulók tájékoztatására, az egyetemi hadi tanfolyamot szabályzó rendeletek kiegészítésére a VKM a sajtóban közreadta az 1848. november 16-án kelt, 5792/2518. számú alábbi rendeletét:

„Azokhoz, mik az egyetemnél rendezett hadi tanfolyamról a Közlöny 137-ik számában hirdetve voltak, pótlólag még e következők adandók:

Czecz János százados, hivatalos szolgálatra Erdély védelmére, helyette az utászatot Szodtfriedt őrnagy ur bejön előadni.

A gyalogsági egyetemes szabályzatokat (Reglement) Hartmann József százados ur tanitandja.

Vasvári Pál ur hadtörténeti felolvasásokra önként ajánlkozva, ajánlata elismeréssel elfogadtatik.

Chapon és Friedrich vivás, ugy Glembay rajztanitó urak ajánlkoznak a legméltányosabb feltételek szerinti tanitásokra; kikkeli értekezés az egyes tanulók dolga leszen.

A tanitások egy része már folyamatban van. Folyó hó 20-kán a többiek is folyamatba indulnak, miről valamint átalában az egyéb tárgyak óráiról értesülést lehet meriteni az egyetem épületében közre kitett fekete tábláról."[26]

Másnap, november 17-én Szász Károly államtitkár a minisztérium még egy, a hadi tanfolyammal kapcsolatban kiadott rendeletét (5394/2313. 0. sz.) is megjelentette a sajtóban, amelyben ez volt olvasható: „Az egyetemnél rendkívül behozott, és már megkezdett hadi tanulmányok teljesbítésére elrendeltem: hogy franczia és olasz nyelvből Lemouton János és Télfi János tanárok hetenként külön három órát tartsanak. Ezen órák, mellyek az egyetemnél szokott módon közzététetnek, a hadi tudományok hallgatóinak nem lesznek köteles órák; azok számára rendeltetnek, kik közülük e nyelveket, mint a katonai miveltség szükséges részeit önkint tanulni akarják."[27]

A VKM rendeletei alapján az egyetem hadi tanfolyamának hallgatói korszerű hadtudományi képzésben részesültek. Az összeállított tanrendből kitűnik, hogy a tanulók számára voltak kötelező és nem kötelező tantárgyak, melyek oktatása heti megállapított kötött és kötetlen óraszámban történt a kijelölt előadók által. A kialakult tantárgyi felosztás, oktatási rend és tanári kar a következő volt:

Kötelező tantárgyak

Géptan (heti 5 óra), előadó: Peczval Ottó egyetemi tanár

Tiszta mennyiségtan (heti 5 óra), előadó: Vállas Antal egyetemi tanár

Vegytan (heti 5 óra), előadó: Nendtvich Károly egyetemi tanár

Természettan (heti 5 óra), előadó: Gelenczey Pál pénzügyminiszteri titkár

Utásztan (heti 4 óra), előadó: Szodtfriedt Ferdinánd őrnagy

Fegyvertan (heti 5 óra), előadó: Petzelt József egyetemi tanár

Gyalogsági egyetemes szabályzatok (heti 5 óra), előadó: Hartmann József százados

Elemi taktika (harcászat) (heti 5 óra), előadó: Bognár György főhadnagy

Nem kötelező tantárgyak

Hadtörténeti felolvasások, előadó: Vasvári Pál

[26] *Közlöny*, 1848. november 17. (160.) 766. o.

[27] *Közlöny*, 1848. november 19. (162.) 774. o.

Vivás, előadó: Friedrich Ferenc és Chappon Lajos vivómesterek

Rajz, előadó: Glembay Károly rajztanár

Francia nyelv (heti 3 óra), előadó: Lemouton János tanár

Olasz nyelv (heti 3 óra), előadó: Télfi János tanár.

A hadi tanfolyam előadásainak megkezdését követően, 1848. november 26-án Vállas Antal igazgató elkészítette 1. számú igazgatói jelentését a minisztériumnak, s ebben a következő ügyekben kérte a VKM intézkedését:

„1. A beírt növendékek száma e mai napig 379-ig szaporodván, miután a tantermek többnek befogadására alkalmatlanok, czélszerű lenne a beiratást nov. végével megszüntetni.

2. A leczkerend eddigelé több féle módosításokon ment keresztül, jelesen Gelenczei Pál leczkéje 12 óráról 2-re, majd 8-ra tétetett át. Minthogy pedig minden illyen változtatás zavart és rendetlenséget idéz elő, czélszerűnek gondolnám, leirat alakjában megkapni nekem, hogy jövőbeni semmiféle illy változtatásra, előleges feljelentés nélkül, meg ne engedjék."

3. Petzelt József egyetemi tanárt alkalmazták a Magyar Hadi Főtanodánál, ami előre láthatóan azt igényli, hogy a fegyvertan előadását más egyénre kellene bízni.

4. Hartmann József százados, „a reglement előadója" megkereste, mivel a Ludoviceumban lakik, bérkocsi nélkül bajos a városba bejönnie és ezért kérte, hogy „némi tiszteletdíjat eszközöljek ki". Ezt méltányosnak tartja és indítványozza, hogy „minden katonai egyénnek, ki a hadi tanfolyam mellett működik, addig míg működése tart, 30-40 pfor. havi pótlékdíj rendeltessék ki".

5. „A böcsészkar szolgájának, ki eddigi fizetéséből el nem élhet, miután a hadi tanfolyam következtében neki csaknem egész nap vagy a tantermek mellett, vagy azokon kívül, énnálam van dolga, eddigi 12 pfnyi havi díját, rendkívülileg s csak addig míg a hadi tanfolyam tartani fog, havi legalább 4 pfor. járulékkal megtoldani kérem. Neve Horvát Mihály.

Végül mellékletül ide teszem a leczkerend táblás kimutatását."[28]

A leczkerendnek táblázatos kimutatása.
Hadi tanfolyam. 1848.

	8-9	*9-10*	*10-11*	*11-12*	*12-1*	*2-3*	*3-4*
Hétfőn	Utásztan Physica	Fegyvertan Olasz ny.	Tactica	T. mathes Mechanica	Vegyészet	Hadi tört. Franczia ny.	Reglament
Kedden	Hadi tört.	Fegyvertan	Tactica	T. mathes Mechanica	Vegyészet	Vívás	
Szerdán	Utásztan Physica	Fegyvertan Olasz ny.	Tactica	T. mathes Mechanica	Vegyészet	Hadi tört. Franczia ny.	Reglament
Csütörtökön	Hadi tört.	Reglament	–	–	–	Vívás	
Pénteken	Utásztan Physica	Fegyvertan Olasz ny.	Tactica	T. mathes. Mechanica	Vegyészet	Hadi tört. Franczia ny.	Reglament
Szombaton	Utásztan Physica	Fegyvertan	Tactica	T. mathes. Mechanica	Vegyészet	Vívás	

[28] VKM F. okt. 1848. 8. kútfő, 220. tétel.

A VKM az ügyirat és a mutatókönyv bejegyzése szerint 1848. december 28-án (ami valószínű tévedés, inkább november 28-án) adta ki 6257/2594. számú rendeletét válaszul az igazgató 1. számú felterjesztésére, mely szerint:

„1. A hadi tanfolyamnál a növendékek felvétele bezárva lévén, később jelentkező növendékek csak rendkívüli esetekben kiadandó ministeri utasítás folytán vétethetnek fel.

2. A már megállapított leczkerendre nézve Önnek ezennel utasíttatik, hogy minden zavarok elkerülése tekintetéből előleges feljelentés nélkül semmiféle változtatásnak helyt ne engedjen.

3. Miután Petzelt József a fegyvertani előadásait még mindig folytatja, újabb kinevezésre nincs szükség.

4. Herman József századosnak tiszteletdíj iránti kérelme már elintéztetett.

5. Horváth Mihály bölcsészkari szolgának díjaztatása iránt tett javaslatára" november 15-től a 4 pf. havi pótdíj kifizetését engedélyezik az egyetemi kézipénztárból.[29]

A VKM tehát, mindenben egyetértve Vállas igazgatóval, intézkedett a hadi tanfolyam ügyeiben, ezzel is biztosítva a zavartalan tanmenetet. Talán a legfontosabb döntése az volt, hogy jóváhagyta a hadi tanfolyam leckerendjének fent közölt táblázatos kimutatását, a heti hat tanítási nap tantárgyait és órarendjét. Sajnos arra még nem sikerült adatot találni, hogy a hétfői, szerdai, pénteki tanrend 1., 2., 4., 6., a keddi tanrend 4. és a szombati tanrend 1. és 4. óráira miért volt két-két tantárgy oktatása beállítva. Valószínűnek tűnik, hogy a 379 hallgató két csoportban és felváltva vett részt az adott tantárgyak előadásain.

A mechanica vagy géptan tantárgyat az előírt heti 5 órában adta elő Peczval Ottó egyetemi tanár, külön kitérve a katonai vonatkozásokra. A vegytan, kémia vagy vegyészet tantárgyat heti 5 órában oktatta a hallgatóknak Nendtvich Károly egyetemi tanár, kimutatva a fegyverekkel, a lőporral, a lövedékekkel és más haditechnikai eszközök gyártásával és alkalmazásával kapcsolatos kémiai jelenségeket. A tiszta mennyiségtan vagy mathesis tantárgyat az igazgató, Vállas Antal egyetemi tanár tanította, kiemelve a tüzér, az utász és a gyalogos tiszti szolgálathoz szükséges matematikai és geometriai ismereteket. A természettan vagy physica tantárgy előadója az ifjúság körében népszerű, korábban iparegyesületi tanár és egyetemi magántanár, Gelenczei Pál, a pénzügyminisztérium főszámvevői osztályának titkára volt. A tábori erősítés, árkászat, hidászat alapelemeit ismertető, végül „utásztan" néven a tanrendbe került tantárgyat heti 4 órában kellett volna előadni Szodtfriedt Ferdinánd őrnagynak vagy helyettesítőjének; e fontos tantárgy adott volna ismereteket a 379 hallgatónak a műszaki csapatok bonyolult feladatköréről és a hadviselésben fontos műszaki építményekről. A fegyvertan, tüzérség, várvívás tantárgy fegyvertanként szerepelt végül a leckerendben, melyet Petzelt József egyetemi tanár, egykori tüzértiszt adott elő. Előadásai alapján a növendékek teljes képet kaptak a kor fegyvereiről és lőszereiről, valamint alkalmazásukról.

A hadi tanfolyam egyik legfontosabb tantárgya az elemi taktika, a harcászat volt, amely a tanrendben „Tactica" elnevezéssel szerepelt, és Bognár György főhadnagy adta elő. Ez alapján ismerték meg a hallgatók a csapatok harcászatát, a különböző harcalakzatokat és harceljárásokat, melynek aztán nagy hasznát vették az igazi harcesemények során. A „Reglement" nevű, a szolgálati szabályzat és a gyalogsági egyetemes szabályok

[29] VKM F. okt. 1848. 8. kútfő, 220. tétel; uo. 1848. Mutatókönyv 10. k.

kérdéseit tárgyaló tantárgy heti 4 órában került a tanrendbe, és az ifjú hallgatók körében közkedvelt Hartmann József százados tanította. A tanulók az előadásokon megismerték a szolgálati szabályzat katonákra és a katonai életre vonatkozó előírásait, az oktatási szabályzatból az előírt alaki, tiszteletadási, fegyverfogási és egyéb követelményeket, a gyakorlati szabályzatból a csapat és szervezeti egységeinek rendeltetését, a szakasz, század, osztály, zászlóalj alkalmazásának szabályait. A tanrendben szereplő hadi történet tantárgy először „hadtörténeti felolvasások" elnevezéssel jelent meg a rendeletekben. Vasvári Pál – saját bevallása szerint[30] – Nyáry Pál és Csány László buzdítására vállalta el a pénzügyminiszteri titkárság mellett az egyetemi hadi tanfolyamon a hadtörténet tanítását. Pongrácz Lajos, Vasvári pénzügyminiszteri kollegája, aki egyik délutáni előadását végig hallgatta, így örökítette meg benyomásait visszaemlékezésében:

„Ez időben a m. kir. tudományos egyetemen, mint történeti rendkívüli tanár hetenkint szintén tartott előadásokat »a hadászat történetéből«... Vasvári igen alkalmatlan időben, délutáni két órakor tartá bizonyos napokon érintettem előadásait, melyek egyikének meghallgatására Budáról Pestre lesétálva, jókor helyet foglaltam az egyetemi épület második emeletének egyik helységében. Alig valánk összesen 20-30-an, kik a fővárosban érdemesnek tartottuk a híres szónoknak – kit különben a szabadban ezerek gyűltek egybe meghallgatni – előadását élvezni; én pedig a körülöttem pezsgő, tréfáló 18-20 éves hallgatók s maga a 22 éves tanár előtt úgy tűnhettem föl az iskolai padban, mint »Zolki« a vén lengyel diák! Ilyen az élet, ilyen a tudomány. Míg az elmélet untatja a tömeget, sikeres gyakorlata lelkesíti azt.

Vasvári előadása mintegy óráig tartott, s mi mindent adnék most azért, ha magával ragadó előadását legalább töredékesen följegyzem vala. Éppen Xenophon világhírű visszavonulását ecsetelé előttünk, azon kellemes s folyékony modorú könnyűséggel, mely ilykép előadva a legkomolyabb tudományt is képes a laikusok által is megkedveltetni.

Többször megéljeneztük az ifjú tanárt, ki midőn az előadási leczke után engem hallgatói közt észrevett, hozzám jött, s velem kezet szorítva, köszönetet mondott a nem várt, nem reménylett megjelenésem felett, s engem egy utczán át elkísért volt."[31]

Ebből a visszaemlékezésből is kiderül, hogy a hadtörténet tantárgy nem volt kötelező, és az idézett órán a hadi tanfolyam 379 hallgatójából csak mintegy 10 százalék volt jelen.

Meg kell említeni, hogy a tanrendben szereplő olasz nyelv tantárgy heti három óráját Télfi János egyetemi tanár rendben megtartotta. Lemouton János egyetemi tanár pedig a francia nyelvet oktatta. Ám azt nem tudjuk, hogy az olasz és francia nyelvoktatásra hány hadi tanfolyami hallgató járt.

A vívásoktatás kezdetben a megfelelő helység hiánya miatt nagy problémát jelentett. Ezért Szász Károly államtitkár 1848. november 29-én elrendelte az egyetem alelnökének az „egyetemnél rendezett hadi tanfolyamhoz tartozó vívászat kedvéért egy teremnek kiürítését és felszerelését".[32] Az egyetem vezetése a vívásgyakorláshoz a megfelelő nagyságú „természettani eszköztár mellett fekvő tantermet" ürítette ki, és a Vállas Antal igazgató kezelte kézipénztárból a szükséges felszerelést is megvásároltatta. Ettől kezdve

[30] VKM N. i. i. 1849. 1. doboz, 118–119. fol.

[31] *Pongrácz Lajos:* Szemelvények egy régi vármegyei táblabírónak hátrahagyott dolgozataiból. Budapest, 1898. 14–16. o.

[32] VKMe 1848:769/M. sz.

Friedrich Ferenc itt tartotta meg a növendékeknek a vívásoktatást, amely mint a VKM megállapította: „lényeges és nélkülözhetetlen kiegészítő része az egyetemnél létesített hadi tanfolyamnak."[33]

Érdekes, hogy az egyetemi hadi tanfolyam leckerendjében nem szerepel a hadi s erődítési rajzoktatás tantárgy és óraszáma. Ám e tantárgy oktatásáról és az annak során jelentkező problémákról két, 1848. november 27-én keletkezett okmányból is értesülünk. Glembay Károly rajztanár ezen a napon fordult folyamodvánnyal Vállas Antal igazgatóhoz, beszámolva arról, hogy az általa „e folyó hó 10-ik napján megindított hadi s erődítési rajz-oktatásokra ekkoráig számosan jelentik magukat, kik igen óhajtanák azt ugyan tanulni, de a kívánt havonkénti 2 pftt. nem fizethetik". Díj nélkül azonban ő ezt a jelen időben „igen fontos és szükséges oktatást" ki nem szolgáltathatja, amiatt, mert – mint írja – „egész nap foglalkoztat". Ezért a rajztanulásban résztvenni kívánó hallgatók számára díjmentesítést kér, és a maga számára „illő jutalmaztatás" kieszközlését óhjtja.[34] Vállas Antal igazgató 3. számú jelentésében pártolólag terjesztette elő a rajzoktató és a tanulók kérelmét a közoktatási minisztériumnak, mondván: „én a kérelmet méltányosnak találván, annyival inkább, mivelhogy növendékeink között igen tsak szegények találtatnak, kiknek erszényét a vívástanulás is veszi igénybe. Fáradságának némi jutalmául neki dec. 1-jétől fogva fölveendő havi 50-60 pfor. jutalmat indítványozok, azon hozzátétellel: 1. hogy ő ezért annyi hadi növendéket oktasson ingyen, ahány jelenteni fogja magát, 2. hogy a mondott havi jutalom csak addig járjon neki, még a hadi tanfolyam maga tart."[35] A VKM az igazgatói előterjesztés alapján intézte el az ügyet.

Az egyetemi hadi tanfolyam hallgatóinak teljes névsora még nincs feltárva, ez idáig mintegy 100 tanuló nevét sikerült azonosítani.[36] A tanfolyam elvégzése után a Magyar Hadi Főtanodába jelentkezők felvételi kérelmeiből kiderül, hogy 1848 decemberében a hallgatók nagy szorgalommal és lelkesedéssel vettek részt a hadi tanfolyam óráin. Sőt az értesítés és a felvételi kérelmek összevetéséből az is kitűnik, hogy a Hadi Főtanodába növendéknek jelentkező 7 hadi tanfolyami hallgató közül egy, Eischel Scipió, a székesfehérvári főjegyző gimnáziumot végzett, 16 éves fia, aki 1848. december 18-i folyamodványa szerint „jelenleg Pesten a hadiskolába jár", 1849. március 1-jén a pesti egyetemi légió közvitéze.[37] Jósa András a nagyváradi középtanoda szónoklati osztályát elvégző 14 éves tanuló 1848 december 19-i kérvényében ez is olvasható: „Mióta pedig Egyetemnél a Hadi Iskola megnyilt, az ott előadott tudományokat jelenleg is szorgalommal hallgatja." A székesfehérvári középtanoda szónoklati osztályát elvégző Kégl Gyula 1848. december 23-i folyamodványában is kiemelik, hogy „jelenleg az ideglenes hadi iskolába jár", és a 15 éves ifjú mindazon tanokból, melyet „eddigelé az ideglenes hadi iskolában hallgatott, a vizsgálatra kész". A 16 éves székesfehérvári Komoroczy János 1848. december 18-i

---

[33] VKMe 1848:769/M. sz.; Ludoviceum 1848:23. B/tk. sz.

[34] VKM F. okt. 1848. 8. kútfő, 219. tétel.

[35] Uo.

[36] 84 hallgatót egy 1849. március 1-jei szülőket értesítő közleményből, 8 növendékét a honvédtiszteket bemutató kötetekből, 1 tanulóét egy 1848. december 9-i VKM rendeletből és 6 hallgató nevét pedig a Magyar Hadi Főtanoda jelentkező folyamodványok alapján sikerült azonosítani Lásd *Közlöny*, 1849. március 13. (51.) 180. o.; *Bona* I., II., III. k.; *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. (*Bona* 1988.); VKM F. okt. 1848. 16. kútfő, 1. tétel.

[37] A nevek felsorolásának sorrendjében a folyamodványok megtalálhatok a Ludoviceum 1848:48., 92., 103., 114., 135., 188., 193. B/tk. sz.

kérvényéből szintén kiderül, hogy „jelenleg Pesten a hadiskolába jár". A 15 és féléves Lipovniczky Sándor december 21-i folyamodványában ugyancsak az szerepel, hogy „jelenleg pedig a hadi tanfolyamba fenállásától fogva, ugy a vivóiskolában is részt veszen". A horvát nemzetiségű Paulekovics Ottó, Zágráb vármegye alispánjának 16 éves fia, 1848. december 16-i kérelmében ez olvasható: „Jelenleg is a magyar tud. egyetemnél megnyitott hadtanfolyamattot szorgalommal járja." Végül még meg kell említeni a 16 éves Pordán Imrét, aki befejezte a kecskeméti főiskola első bölcsészeti évfolyamát, és 1848. december 17-i kérvényében jelzi, hogy „a felkelő néppel együtt részt vett az ozorai lefegyverzés munkájában, úgy most az egyetemnél megindított katonai tanfolyamot osztatlan buzgósággal hallgatván".

Nem csak ezek a töredékes adatok bizonyítják a hallgatók elszántságát, hogy a hadtudományok elsajátításával hasznára akartak lenni a honvédelemnek. Az egyetem hadi tanfolyamával, hallgatóinak részvételével és szorgalmával a Vallás és Közoktatási Minisztérium is elégedett volt, ez kitünik a VKM Kossuth Lajos OHB elnökhöz intézett 1848. december 6-i előterjesztéséből. Ebben, mivel „számos növendékei az orvosi s bölcsészet s hihetőleg a más két karnak is jelen vagynak s áhitva várják a leczkék elkezdését", a pesti egyetem rendes megnyitását ajánlják. De „e mellett pedig a hadi tanfolyam a második félévben ismételve folytattanék, annyival inkább mivel az az egyiránt is fizetendő személyzeten kivül csak 2000 forintba kerül az álladalomnak."[38]

Ám december elejére súlyos problémák kezdtek jelentkezni a hadtudományi és katonai ismereteket előadó tanárok körében, mivel nem tartották meg rendszeresen óráikat. Ennek egyik okára a betegeskedő Bognár György főhadnagy mutatott rá, egy november 27-i, hadügyminisztériumhoz intézet kérvényében, arról panaszkodván, hogy a reá bízott taktikai előadások, „ugyananyira elfogalják nappali és éjjeli idejét", hogy majd minden saját érdekét mellőznie kell.[39] A hadi tanfolyam igazgatójának és a hallgatóknak a legnagyobb gondot a heti 4 óra utásztan előadások elmaradása okozta. A tanárnak kijelölt Szodtfriedt Ferdinánd őrnagynak, aki kiváló műszaki törzstiszt volt, teljes energiáját lekötötte a honvéd utászkar szervezése, majd 1848. november 28-tól, amikor kinevezték az 1. honvéd utászzászlóalj parancsnokának, az alakulatának ügyei. Ráadásul 1848. december 5-én a hadügyminisztérium megbízta a budai fő- és altiszti utásztanoda felállításával és a tanítás beindításával, valamint még más feladatokkal.[40] Szolgálati elfoglaltsága miatt a heti 5 óra gyalogsági szabályzatismereti előadásait Hartmann József százados sem tudta megtartani, mivel a hadügyminisztérium több napos hivatalos útra küldte Kassára, majd megbízta a Hadi Főtanoda berendezésével és megnyitásának előkészítésével, melynek december 10-én 15-i hatállyal kinevezték a földrajz, álladalom- és földtértan tanárának is. De erről a beosztásáról 1848. december 14-én lemondott, hogy teljes idejét az egyetemi hadi tanfolyamnak szentelje.[41]

---

[38] VKMe 1848:788/M. sz.

[39] VKMe 1848:804/M. sz.; *Közlöny*, 1848. december 15. (188.) 886. o.; Ludoviceum 1848:13. B/tk. sz.

[40] Szodtfriedt Ferdinánd (1819–1881) honvéd alezredes, tulni utásziskolát végzett és főhadnagyként 1846-tól az iskola tanára, 1849 januárjától alezredes és a feldunai mozgó hadsereg utászkari parancsnoka. OHB 1848:2649., 5001., 5056. sz.; HM 1848:8945., 10017/3917. sz.; *Közlöny*, 1848. december 7. (180.) 852. o.

[41] *Közlöny*, 1848. december 12. (185.) 875–876. o., uo. december 19. (192.) 906. o., uo., december 27. (199.) 936. o.; Keményfi (Hartmann) József (1813–1895) honvéd őrnagy, 1831-től 1840-ig katona, őrmester, majd Bécsben pedagógiai tanfolyamot végzett és Kassán házitanító lett, 1848 júliusától Kassán nemzetőr fő-

A hadi tanfolyam hadtudományi szaktárgyai tanításában jelentkező zavarok, a túlzottan elméletieskedő előadások, az alapvető katonai gyakorlati foglalkozások hiánya miatt, valamint az egyre drámaiban alakuló politikai és hadi események hatására, a hallgatók elhatározták, hogy Kossuth Lajos OHB elnökhöz fordulnak orvoslásért, a megfelelő intézkedések megtételéért. 1848. december 6-án, azon a napon, amikor az országgyűlésben vita folyt a trónváltozásról, és Schlik cs. kir. tábornok hadteste betört az országba, a hadi tanfolyam hallgatói hét pontból álló kérelmet fogalmaztak meg és nyújtottak be az OHB elnökének. Annak érdekében hogy tisztként minnél hamarabb felkészüljenek a haza védelmének szolgálatára, a következőket kérték: a katonai szaktárgyak óráinak rendes megtartását, minden hallgató tanrend szerinti vívás és lovaglás oktatását, minden hallgató puskával történő felszerelését, a fegyverfogások és a puska használatának oktatását, valamint lőgyakorlatokat, a katonai pályához szükséges trigonometriai ismeretek tanítását, a raj, szakasz, század alakzatainak, különböző harceljárásainak, az őr- és más szolgálatok értő katonai szakemberekkel való oktatását, gyakorlását.[42]

Vállas Antal 1848. december 7-i, 4. számú igazgatói jelentésében arról tudósította a VKM-et, hogy Szodtfriedt őrnagy 10 óra utásztani előadásából csak 1 órát tartott meg, és a gyalogsági szabályzatismeretek óráit néhány napig Hartmann százados sem adta elő, de egyik sem gondoskodott előadásainak helyettes által való megtartásáról. Ez annyira felháborította a hadi tanfolyam tanulóit, hogy mint Vállas írta: „a kormányelnöknél azoknak megszüntetését szorgalmazni készülnének. Csak nagy üggyel bajjal sikerült nekem az elégedetlenség kitörését megakadályoztatni; de ha a fent előadott zavar meg nem szűnik, nem kezedkedhetem jövőre nézve a mondott növendékségnek esendő magaviseletéről."[43] Jóllehet Vállas ezekben a napokban még nem szerzett tudomást a növendékek folyamodványáról, érzékelve a feszültséget, a VKM-nek indítványozta, hogy ezeknek a zavaroknak a megszüntetését eszközölje ki a hadügyminisztériumnál.

A VKM ezért december 9-i átiratában arra kérte a hadügyminisztériumot, hogy az egyetemi hadi tanfolyamon a tiszt tanárok pontosan tartsák meg óráikat, és szolgálati elfoglaltságuk esetén gondoskodjanak helyettes óraadóról, mivel „előadásaikért az álladalomtól tisztességesen díjaztatnak". Az átirat hangsúlyozta, hogy az ilyen zavarokat meg kell szüntetni, ellenkező esetben a „haza szolgálatára magát kimivelni szándékozó s e végből tetemes költséggel itten mulató hallgatóság elkedvetlenítetik, mind pedig a hadi tanfolyam felállításával szándékba vet közczél eltévesztetnek."[44] A hadügyminisztérium katonai osztálya másnapi válaszában közölte, hogy a „tiszt urak komolyan felszólittattak" az órák szigorú megtartására, és utasitották Szodtfriedt őrnagyot, hogy maga helyett egy alkalmas utásztisztet jelöljön ki.[45] Ezt a VKM 1848. december 12-én tudomásul vette.

Az nem ismeretes, hogy a hadi tanfolyam 379 hallgatójából 1848. december 7-ig abbahagyta-e valaki a tanfolyamot. Az viszont ismert, hogy a minisztériumhoz intézett 1848. december 9-i kérelme alapján a VKM 11-én utasította az egyetemi hadi tanfolyam

---

hadnagy és segédtiszt, szeptembertől a 34. sorgyalogezred századosa, november 11-től a 44. honvédzászlóaljhoz helyezik és egyben megbízzák a Magyar Hadi Főtanoda berendezésével és megnyitásának előkészleteivel.

[42] VKMe 1848:815/M. sz.

[43] VKMe 1848:796/M. sz.

[44] Uo.

[45] HM 1848:11045/2148. sz.; VKMe 1848:798/M. sz.

igazgatóját, hogy „Petrovics Eleket, ki a felvidéki háborús körülmények miatt a hadi tanfolyam hallgatására a kiszabott határidőre" nem érkezhetett meg, „az egyetemi hadi tanfolyam rendes hallgatói közzé sorozza" be.[46] Ennek a VKM engedélynek alapján vált 1848. december 13-án Petrovics Elek a hadi tanfolyam 380. hallgatójává.

Közben az OHB elnöke december 15-én megküldte állásfoglalásra a Vallás és Közoktatási Minisztériumnak a hadi tanfolyam hallgatóinak 1848. december 6-i kérelmét, amit a VKM december 16-án továbbküldött részletes véleményezésre Vállas Antal igazgatónak.[47] Mivel ez idő tájt – részint az ellenség általános támadásának, a Schlik-hadtest december 11-i kassai győzelmének, Windisch-Grätz főhadserege sikeres előnyomulásának hírére, részint Kossuth Lajos mozgó gerillacsapatok szervezésére szóló felhívásának hatására – a hallgatók körében az a hangulat alakult ki, hogy a tanfolyamot félbehagyva, jelentkeznek a felsőmagyarországi mozgó hadseregbe, Vállas Antal igazgató előterjesztésben vetette fel a hadi tanfolyam felfüggesztésének gondolatát Kossuth Lajos OHB elnöknek. Kossuth 1848. december 17-én a VKM-nek a következő rendeletet küldte válaszul: „A hadi tanfolyamot hallgató ifjuság közül sokan hazafiui lelkesedéstől a Schlick elleni táborba kivánván elmenni, kérdést támasztott az iránt, ha vajjon a hadi tanfolyam ezért felfüggesztetnék e avagy folytattasék? A honvédelmi bizottmány ezennel válaszolja az Igazgatóságnak, hogy a tanfolyam azért sem szüntethetik meg, mivel sokan az azt hallgató ifjak közül itt fognak maradni, de azért sem, mivel a nemzetnek nélkülözhetetlen szükséges van azon intézetre, melyben a hon lelkes, vitéz fiai a haditanban folyamatosan képeztethessenek. Utasitanék tehát az Igazgatóság a hadi tanfolyamnak megszakadás nélküli folytatására."[48]

Ezt a szöveget vette át szinte szó szerint a VKM 1848. december 18-i rendelete, amely a hadi tanfolyam igazgatóját a tanfolyam további folytatására kötelezte.[49] Ennek szellemében kért tájékoztatást Szász Károly államtitkár másnap arról, hogy Beke Gyula, az 1. honvéd utászzászlóalj főhadnagya, a megbízott új tanár miért nem tartott a tanfolyam 5. hetében, december 11 és 17. között, vagyis „egész mult héten, egy utászkari leczkét sem".[50] Két nap múlva az igazgató kiderítette, hogy az utásztani órák azért nem lettek megtartva, mert Beke főhadnagyot az 1. utászzászlóaljjal áthelyezték a feldunai hadsereghez. Ezt követően a hadügyminisztérium javaslatára a VKM és a tanfolyam igazgatója „Kohl nyugdíjazandó kapitányt" kérte fel az utásztan előadására.[51]

Az egyetemi hadi tanfolyam életének 6. hetében megtörténtek azok a lényeges változások, melyeket a tanulók követeltek. Erről számolt be az OHB-nak a VKM 1848. december 19-i előterjesztésében, melyhez mellékelték a tanulóifjúság december 6-i kérelmét és dr. Vállas Antal igazgató azzal kapcsolatban kifejtett értesítését. A minisztérium álláspontja szerint a hallgatók folyamodványának 1., 5., 6., 7. pontja „elenyészetettnek tekithető". Ellenben a „2-ikra nézve a honvédelmi bizottmánytól függ, annak létrehozására bizonyos összegeket rendelni meg, mely hogy kivánt czélt elérje 1000 pforintnál kevesebb a vivást illetőleg sem lehet, a lovaglást tanításra szükséges lovakról és tanítókról a

[46] VKM F. okt. 1848. 16. kútfő, 1. tétel.

[47] VKMe 1848:806/M. sz.

[48] OHB 1848:5786. sz.; VKMe 1848:811/M. sz.; *Kossuth Lajos Összes Munkái.* (KLÖM) XIII. k. 788. o.

[49] VKMe 1848:811/M. sz.

[50] VKMe 1848:814/M. sz.

[51] VKMe 1848:828/M. sz.

hadügyminisztérium útján kellene gondoskodni. A 3-ik pontra nézve nincs egyéb hátra mint a fegyverek és tanítósegédek kirendelése Elnök úr igérete szerint. A 4-ik pontban érintett trigonometria igazgató Vállas ur által ugyis tanitattik s hogy még más által is előadassék mig ti. Vállas ur tanitása rendben ezen ponthoz érkeznék tanitassék, szükségesnek nem láttom."[52]

A hadi tanfolyam képzési rendjét tehát oly módon igyekeztek megváltoztatni, hogy a hallgatók az alapvető elméleti katonai ismeretek alkalmazását gyakorlati foglalkozásokon, illetve kiképzéseken sajátíthassák el. Vállas Antal a VKM-hez felterjesztett 1848. december 22-i, 7. számú igazgatói jelentésében szorgalmazta az ígért fegyverek kiadását és egy fegyverraktár kialakítását a szomszédos Nemzeti Múzeum épületében. A jelentés szerint a napi katonai alaki képzéseket a hallgatók körében elismert tekintélynek örvendő Keményfi (Hartmann) József honvéd százados tartotta.[53] A puskák kiadását és a fegyverraktár berendezését Szász Károly államtitkár is fontosnak tartotta. 1848. december 24-én, vasárnap egyszerre küldte el ezzel kapcsolatos előterjesztését az OHB-nak, felszólítását a Nemzeti Múzeum igazgatójának és értesítését az egyetem hadi tanfolyama igazgatójának.[54]

Ám közbejöttek 1848. december utolsó hetének közismert drámai eseményei: az OHB sorozatos felhívásai szabadcsapatok alakítására, az általános népfelkelésre és intézkedései a főváros védelmére, majd a móri vereség, az országgyűlés és az OHB eltávozása a fővárosból, valamint az 1849. január 2-i pesti haditanács, amelyen a főváros harc nélküli feladásáról és a honvédseregnek a Felső- és Közép-Tiszánál történő összpontosításáról döntöttek. Ezeknek az eseményeknek és híreknek a hatására a tudományegyetem hadi tanfolyama átalakult Keményfi József százados kezdeményezésére pesti egyetemi légióvá, aminek történetét az inditványozó két korabeli leírásban is megörökítette.

A pesti egyetemi légió megalakulása, katonai tevékenysége a téli és tavaszi hadjáratban, 1849. január–április

Az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett 1849. január 16-i jelentésében Keményfi ezt írta: „A pesti egyetemnél a hadi tudományokat hallgató tanuló ifjúság, melly az ellenségnek a fővároshoz közeledte idejében egészen magára volt hagyatva, egyfelől azon czélból hogy menekülhessen, másfelől pedig azon magasztosabb indulattól és kötelesség-érzettől ösztönöztetve, hogy a hazának szolgáljon, alulirtnak felszóllítása s buzdítása következtében, nagy részben *pesti egyetemi legio* nevű csapattá alakult. Ez megtörténvén, legelső tisztemnek tartottam a hozzám csatlakozott fiatalság számára fegyvereket szerezni, mik azonban a sietősségben csak igen vegyes neműek, részint gyutacs, kupak, kovás, részint pedig csak vadászfegyverek lehetének. Az ifjaknak illynemü felfegyverzése után Csányi kormánybiztos urnál történt bejelentés mellett a csapattal Perczel Mór tábornok Ur parancsnoksága alá állottam."[55]

Lényegében ezt erősíti meg a sajtóban 1849. április 7-én közzétett „Toborzás. A Pest-egyetemi legio zászlóaljjá lesz" című felhívásában: „Pesten a múlt évben a haditudomá-

[52] VKMe 1848:815/M. sz.

[53] VKMe 1848:827/M. sz.

[54] Uo.

[55] HM 1849:748. sz.

nyokat az egyetemen hallgatott tanuló ifjuságnak nagy része, tudva van, miként az ellenségnek a fővároshoz közeledtével, vezérletem alatt maga is táborba szállott, az elméleti hadi tudományokat felcserélvén a gyakorlatiakkal »Pesti-egyetemi légio« nevű csapatba alakulván össze. Tudva lehet netalán az is, miként ezen ifjú-csapat f. év január 1-jétől fogva a folytonos és mindennemű hadiszolgálatok körében áll."[56]

A pesti tudományegyetem hadi tanfolyama hallgatóinak pesti egyetemi légióvá történt átalakulását hasonlóan foglalta össze Vasvári Pál, a hadi történet tanára is. Mint 1849. június 3-i folyamodványában írta: „Midőn a kormány Budapestről eltávozott, s a hadi tanfolyam hallgatói egy zászló alá egyesülve, fegyveresen vonultak el (a) fővárosból s Keményfi tanár társam, mint honvédszázados, jelenleg is e légió élén működik." Ehhez még hozzátette: „Január hó vészes napjaiban kardot ragadtam s a Kormányzó elnök úr megbízásából egy önkéntes csapatot alakíték."[57] Ez volt a Rákóczi-szabadcsapat.

Nem ismert még az egyetem hadi tanfolyama igazgatójának és előadóinak Vállas Antal, Petzval Ottó és Nendtvich Károly egyetemi tanároknak a szerepe a pesti egyetemi légió létrehozásában. Az viszont tény, hogy az ország különböző részeiből sereglett tanulóifjúság és a kezdeményező Keményfi honvéd százados a szabadcsapat megalakításakor hangsúlyozni akarták, hogy továbbra is a tudományegyetemhez kötődnek, és ezért vették fel a pesti egyetemi légió nevet. Keményfi a több mint másfél száz ifjút egy gyalogszázadba szervezte, amely 4 szakaszból állt, és a szabályzat szerint parancsnoka százados, az 1. szakasz parancsnoka főhadnagy, a 2. és 3. szakasz parancsnoka egy egy hadnagy, míg a 4. szakasz parancsnoka őrmester volt. A pesti egyetemi légió parancsnoka Keményfi József honvéd százados, segédtisztje az ismert pedagógiai szakember, a 34 éves Tavasi Lajos, a pesti evangélikus liceum igazgatója lett, a legrátermettebb ifjak: Farkas József, Boronkay László és Flaskai János pedig a szakaszparancsnokok.

A parancsnok 1849. január 1-jén jelentette Csány László főkormánybiztosnak a pesti egyetemi légió megalakulását, aki azt hivatalosan is jóváhagyta és beosztotta Perczel Mór hadseregébe. A tábornok a légiót alárendelte a móri ütközetben súlyos veszteségeket szenvedett 50. honvédzászlóalj parancsnokának, Trangoss István őrnagynak. Ez a zászlóalj a radikális Szalay László szervezte Hunyady-szabadcsapatból jött létre, tisztjei és katonái radikális, republikánus eszméik és törekvéseik kifejezéseként a mellükön vörös szalagot hordtak.[58] Ezt a vörös szalagot megkülönböztető jelként hordani kezdte a civil ruhás pesti egyetemi légió is.[59]

A tudományegyetem központi épületében megalakult pesti egyetemi légió katonái a bölcsészkar harmadik emeleti 1. és 2. tantermében helyezkedtek el ideiglenesen. Ennek jogosságát kérdőjelezte meg az épületet és berendezését féltő Kürthy István egyetemi ügyelő és épületi számadó gondnok, 1849. január 2-án Csány László főkormánybiztosnak írott jelentésében: „az eddig hadtudományt hallgató, az éjet, s tán többet is, az egyetemi nagyobb épület 1-ső és 2-dik bölcsészeti termeiben szándékozik tölteni. – Valjon ez meg vagyon-e engedve, vagy utólagosan jóvá fog-e hagyatni?"[60]

---

[56] *Tisza-Vidéki Újság*, 1849. április 14. (29. sz.) 225. o.

[57] VKM N. i. i. 1849. 1. doboz, 118–119. fol. Lásd *Hermann Róbert:* Az abrudbányai tragédia, 1849. Budapest, 1999. (*Hermann* 1999.) 13–56., 84–85. o.

[58] *Kerekes Zoltán:* Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. I. rész. HK 1971. 4. sz. 635–637. o.

[59] *Tisza-Vidéki Újság* (*Emlék*), 1849. április 21. (30. sz.) 225–236. o.

[60] MOL 1848/49-i minisztérium levéltára, H 103 Csány-iratok, Iktatott beadványok. 1226. sz.

Ugyanezen a napon zajlott le a nevezetes pesti haditanács, amelyen elfogadták a fent említett, a főváros harc nélküli feladását és a honvédsereg új helyen, a Felső- és Közép-Tiszánál történő összpontosítását tartalmazó haditervet. A terv végrehajtására többek között Perczel seregtestét rendelték, nekik utóvédharcokat folytatva kellett visszavonulniuk Szolnokig. Csány László ennek a haditervnek az ismeretében rendelte el „az eddig hadtudományt hallgatott, s legközelebb katonai csapattá alakult ifjúságnak", az 50. honvédzászlóalj parancsnokának alárendeltségébe került pesti egyetemi légiónak és az egyetem rektorának, hogy „a katonai csapattá alakult s az egyetem épületében tanyázó ifjúságot onnén okvetlenül kiparancsolja".[61]

A pesti haditanács január 2-i határozatának megfelelően Perczel csapatai a visszavonulás leplezésére 1849. január 3-ról 4-re virradóra megszállták a budai sáncokat. Ezekben az állásokban a pesti egyetemi légió rendes szolgálatot teljesített, majd 4-ről-5-re virradó éjszaka a többi csapatokkal együtt a Lánchídon át Pestre vonult.[62] A csapatok rövid pesti pihenője alatt, a légió ifjú katonáinak lelkesítésére írta meg Tavasi Lajos a „Pest-egyetemi legio dala. (Pestről kivonuláskor Jan. 5-én 1849.)" című, valószínűleg megzenésített versét, melyet induló gyanánt kezdték énekelni.[63] A visszavonuló csapatok a pihenő után Üllő felé folytatták a menetet. A pesti egyetemi légió a kemény hidegben fegyelmezetten és rendben hajtotta végre a menetelést, majd Trangoss őrnagy parancsára Vecsésen ők képezték az őrszemeket, látták el az őrszolgálatot a parancsnok nagy megelégedettségére.[64] A légió a csapatokkal január 6-án Pilisre, majd 7-én Ceglédre érkezett, ahol két napig állomásoztak. Itt Perczel tábornok vezetésével a parancsnokok rendezték az alakulatokat, és elkészítették a hadsereg új hadrendjét. Perczel Mór 1849. január 8-i hadseregének, a középponti mozgó hadseregnek új hadrendi beosztása szerint a pesti egyetemi légió az 50. honvédzászlóaljjal együtt a Hertelendy alezredes parancsnoksága alatt álló 4. dandár kötelékébe került.[65]

A légió parancsnoka jól kihasználta a két napi pihenőt a csapatszervezésre. Az egyetemi légió menetközben olyan személyekkel szaporodott „kik ifjú koruknál fogva az ellenség általi elfogatás elől menekülni akarva, életöket a veszély idejéig a hazának ajánlják fel. Ezen szaporodásnak több helyen, de leginkább Czegléden örvende a csapat, ahol is a várostól a volt lovas őrsereg nemzeti zászlóját ajándékul kapva, ezen zászlóhoz a szigorúbb rend és fegyelem végett esküt is tőn le."[66] A ceglédi lovas nemzetőröknek 1944-ig a ceglédi múzeumban őrzött nemzetiszín zászlója a második világháború végén megsemmisült. A róla készült fényképről csupán annyi állapítható meg, hogy a zászló egyik oldalán, babérkoszorúval övezve, „Czegléd 1848" felirat szerepelt.[67] Ez a zászló

[61] Idézi *Szentpétery:* i. m. 381–382. o.

[62] Lásd részletesen *Hermann Róbert:* Perczel Mór első honmentő hadjárata. Függelék. Vázlat a Perczel-hadtestről a felállítástól a felosztásig. 1848. szeptember–1849. január 27. Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg, 1995. (*Hermann* 1995.) 122–123. o.

[63] *Tisza-Vidéki Újság,* 1849. április 14. (29. sz.) 227–228. o. Lásd az 1. sz. mellékletben!

[64] A pesti egyetemi légió 1849. január 4-e és 16-a közötti történetét Keményfi József százados 1849. január 16-i jelentése alapján állítottuk össze, lásd HM 1848:748. sz.

[65] Saját kezébe, ott ahol. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. (S. a. r. *Szijj Jolán–Farkas Gyöngyi–Böhm Jakab.* Bev. *Csikány Tamás.*) Budapest, 1998. (Kat. iratok) 44. irat, 51–52. o.

[66] HM 1849:748. sz.

[67] *Kerekes:* i. m. 629. o.

lett 1849. január 8-tól a katonai esküt tett pesti egyetemi légió hadizászlója. A pesti egyetemi légió a 4. dandárral a hadsereg utóvédjeként január 9-én, kedden még Cegléden maradt, másnap, 10-én az utóvéddandár, melynek őrszemeit a légió állította ki, Abonyban biztosította a Szolnokon állomásozó hadsereget.

A Szolnokra érkezett pesti egyetemi légiót Perczel tábornok 1849. január 11-én az 50. (Hunyady) honvédzászlóaljjal együtt Balmazújvárosba vezényelte. A légió a zászlóaljjal a Törökszentmiklós–Kisújszállás–Karcag–Nádudvar útvonalon menetelve 1849. január 16-án érkezett meg Balmazújvárosba, ahol parancsnoka azonnal jelentkezett Répásy Mihály tábornoknál, a tartalék hadsereg parancsnokánál. Keményfi százados egyúttal előterjesztést nyújtott be az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, mivel úgy látta, hogy fel akarják oszlatni a légiót.[68] Ebben beszámolt a pesti egyetemi légió rövid történetéről, kihangsúlyozva, hogy a móri ütközetben nagy veszteséget szenvedett Hunyady-zászlóaljhoz azért csatlakoztak, „hogy annak vesztességét némileg pótolja és szolgálata, amelyet a fiatalság mindig készséggel teljesített, könnyítve legyen". Kötelességének tartotta azt is megemlíteni, hogy a légió több mint 180 katonája, „a fiatalság nem csak hogy harczvággyal teljes, hanem ami annál nehezebb, a szigorú táborozásban és annak minden terheiben a zordon időnek daczára, türelmét és feláldozását már is tettleg tanúsította." Ezt igazolta Trangoss István őrnagy is megjegyzésével és aláírásával.

A légió parancsnoka jelentésében felvetette, hogy a „jövőben az ifjaknak e csapatjával" mi történjék; folytassa-e Debrecenben vagy más helyen a be nem fejezett hadi tanfolyami tanulmányait, vagy mint rendes katonai légió létszámban megnövelve harci tevékenységet folytasson. Ez utóbbi esetben feltétlenül szükségesnek tartotta:

1. a különféle fegyvereket egyneműre felcserélni és azokat is ellátni, akik a Cegléden kapott „dzsidát" viselik;

2. az ifjakat, akiknek nagyobb része alkalmas magánruházattal rendelkezik, ellátni honvéd köpennyel, nadrággal, bakancsal és kesztyűvel, különösen azokat, akik ruházatban leginkább szűkölködnek;

3. „mivel a csapat csaknem egészen gyakorlatlan, megkívántatnék mintegy két heti nyugalom, hogy a szükséges töltést, lövést, csatározást, tömegképzést stb. rendesen megtanulhatná";

4. a légió létszámának növelését az országban szétszórt és menekülő fiatalok toborzása útján.

Keményfi jelentését azzal zárta, hogy a „hadi tudományok hallgatására vállalkozott ifjúság, melly ezentúl a legelszántabb szívvel a honvédelem szolgálatára ajánlja magát" várja az OHB további rendelkezéseit.

Az OHB a légióparancsnok jelentését január 17-én intézkedésre átküldte a hadügyminiszternek, aki úgy döntött, és erről január 18-án intézkedést is küldött Perczel tábornoknak, „miszerint ezen pesti egyetemi legio név alatt szolgáló csapatot a zászlóaljakhoz beosztatni szíveskedjék; és így amidőn egyrészről némelly zászlóaljak hiányait pótolandja, más részről a hazának legjobb szolgálatokat tenni alkalma leend."[69]

Répásy tábornok parancsára Balmazújvárosban 1849. január 19-én Trangoss őrnagy parancsnokságával egy dandárt szerveztek, melynek hadrendjébe tartozott a 35., 49., 50. honvédzászlóalj, a vadászcsapat, a „pesti egyetemi légió 190" fő, a portyázó csapat, a 4.

[68] HM 1849:748. sz.

[69] HM 1849:748. sz.

huszárezred egy szakasza (40 fő) és egy 1/2 hatfontos üteg (3 ágyú), összesen 2580 fő.[70] Ezeknek az alakulatoknak a felszerelését is végrehajtották.[71]

Közben, a légió ifjúsága nevében Keményfi József 1849. január 20-án folyamodvánnyal fordult a hadügyminisztériumhoz, hogy az altiszti rangra mindenkor alkalmas ifjak önkéntes pesti egyetemi légiója legalább „Budapest visszafoglalásáig" fennmaradjon, ne oszlassák szét és tagjait ne osszák be egyenként zászlóaljakba. Kéri, hogy „kegyeskedjenek a haditudományokat hallgatott, de csak félig bevégzett ezen fiatalságot azontul is együtt és egymással társas, a kitüzött czél felé való működésben továbbra is meghagyni, és megengedni, hogy hadtudományaikat és gyakorlataikat ezentúl is folytathassák és tarthassák, mert amint a közülük nehány kilépettek már is különféle zászlóaljaknál tiszti rangra alkalmaztattak és folyvást alkalmaztatnak, úgy a folytatva képezendőket még inkább fognak arra képesekké tétetni, amire a haza seregeinek kétségkívül nagy szüksége vagyon – és méltoztassanak egyszersmind megengedni, miként nevezett Legio ezentúl is önajánlkozású csapatként bármelly bátor és merész honvédelmezési feladatra együtt maradhasson."[72] Mivel „eredeti czéljuk az volt, hogy tiszteket képző oskolát tegyenek, és ezen czélhoz most az is járul még, hogy mindig csatakész csapatot képeznének", erre és a tanulásra a légió szervezetében „jelenleg is" alkalmuk van. A pesti egyetemi légió kérelmét „az egyetemi hadtanuló ifjúságnak nevében Keményfi Jósef honvéd százados, az egyetemi Legio parancsnoka" írta alá, de nyomatékul az iraton még ez áll: „látta és pártolja Répásy Mihály tábornok."

Másnap, 21-én Répásy Mihály tábornok a hadügyminisztériumnak előterjesztette tiszti állásra és kinevezésre az egyetemi légió tagjai közül főhadnagyul Farkas Józsefet, hadnagyokul Flaskay Jánost és Boronkay Lászlót, segédtisztül és hadnagyul Tavasi Lajost.[73] A hadügyminisztérium január 24-i rendeletével jóváhagyja Répásy tábornok felterjesztését, „miszerint az egyetemi hadtanuló ifjúságnak együttmaradása, s illetőleg egy magány csapattá alakulása ezennel megengedtetik. – Az ezen csapathoz ajánlott egyének azonban főtisztekül rang és illetménnyel, a többi honvéd tisztekhez hasonlólag – csak azon esetre neveztethetnek ki, ha a nevezett csapat vagy 3. esztendőre, vagy pedig a haború idejére kötelezendi magát a hadi szolgálatra."[74] Ez utóbbi megtörtént, de még ez előtt fontos harcfeladat végrehajtásával is megbízták a pesti egyetemi légiót.

Ezekben a napokban Perczel középponti mozgó hadserege sikeres ellentámadással nyomult előre, és 1849. január 22-én Szolnoknál megverte Ottinger cs. kir. tábornok csapatait, de további előretörését Pest irányában megállították, mivel Debrecenbe olyan jelentés érkezett, hogy jelentős ellenséges erők menetelnek a Tisza felé Heves megyében. Ezért jogosan merült fel az a lehetőség, hogy a cs. kir. csapatok a tiszafüredi átkelőhelyet akarják elfoglalni a Debrecen irányába végrehajtandó támadáshoz. Az OHB rendeletére és Répásy tábornok parancsára a tartalék csapatokból egy különítmény rendeltek ki Balmazújvárosból a fontos tiszai átkelőhely védelmére.

---

[70] OHB 1849:734. sz.; *Hermann* 1995. 139. o.

[71] HM 1849:1040. sz.

[72] HM 1849:1040. sz.

[73] Uo.

[74] Uo.

Az 50. honvédzászlóalj 1. százada (185 fő), a pesti egyetemi légió (150 fő), egy lovasszakasz (24 fő), egy 1/2 hatfontos üteg (3 ágyú, 24 tüzér, 48 szekerész, 58 ló) alkotta különítmény összesen 435 emberrel, Agonas Pompejusz honvéd százados vezetésével 1849. január 23-án indult el Balmazújvárosból, és mintegy 50 kilométeres menet után, aznap este 10 óra tájban érkezett meg Tiszafüredre. Agonas százados még az éjjel megszállta a helységet, megszervezte a híd védelmét, és az esetleges ellenséges támadás elhárítására őrségeket állított fel. Keményfi százados a légió ügyeinek intézése miatt csak másnap, 24-én indult el Debrecenből és délután érkezett meg Tiszafüredre. Ezt megelőzően a különítmény parancsnoka már lóháton szemrevételezte a vidéket, Poroszlót, a híd környékét, és elkészítette a védelem tervét és vázlatát.[75]

A védelem tervében, a lakosság mozgósításában és a felderítésben Agonas százados fontos szerepet szánt a pesti egyetemi légiónak. Elrendelte, hogy „a pesti légiónak legjelesebb kiszemelt ifjai Tiszafüred szomszédságos helységeibe megbízottként szétmennének... Egyúttal 30 embert is kirendelt volt a pesti legióból, köztük egy tisztet és két altisztet és azok előtt még délelőtt 6 huszárt, kik Poroszlóra által menendők előőrsi szolgálatba. Ezeknek, valamint a bizottmányos ifjaknak is szekereken való gyors elindulása már az én jelenlétemben történt; nem különben egy légióbeli ifjúnak kémnek elküldetése Miskolczra" – írta le Keményfi százados. Ettől fogva a légió parancsnoka együtt tartózkodott a különítmény parancsnokával, hogy közösen értékeljék a híreket és javaslatokat tegyen a kiadandó parancsokra.

Rövid idő múlva visszatértek az előőrsök azzal, hogy a Poroszlóról hazaszáguldó huszárok közölték: a helységben már ellenség van. A két százados azonnal a hídhoz sietett, és a parancsnok egy huszárrajt küldött Poroszlóra, hogy derítse fel az ellenség erejét. Éjféltájban tudták meg, hogy a helységet mintegy 100 vasas német szállta meg. Keményfi ekkor rajtaütést javasolt a parancsnoknak, amit az el is fogadott, éjjel fél kettőre rendelve a támadást. Ám közben megérkezett a poroszlói jegyző tudósítása, miszerint a helységhez már jelentős ellenséges csapatok közelednek. Erre a hírre a parancsnok elejtette az elfogadott tervet, nem lévén biztos az embereiben, kivéve „a legio fiatalságát", és félve a megsemmisüléstől, reggelre pedig elrendelte a híd lebontását és a visszavonulást Balmazújváros vagy az esetleg megjelenő Perczel tábornok csapatai irányába, amiről a Honvédelmi Bizottmányt is tudósította.

A hidat a tiszafüredi lakosság segítségével az egyetemi légió szedte szét, bár Keményfi szavai szerint a légió tagjai „inkább állottak volna ki a nyilt küzdés terére". Január 25-én előőrsöket hátrahagyva és felderítő kémeket kiküldve Agonas százados csapataival elindult Nagyiván felé, hogy ott várja be a híreket, és ha azok kedvezőek, akkor ismét visszatérjen Tiszafüredre. Másnap, 26-án dél tájban tudta meg a parancsnok, hogy az éjjeli hír rémhír volt, csel a magyarok megtévesztésére, mivel az ellenség támadási iránya nem Tiszafüred, hanem Miskolc volt. Ezen a napon Agonas századost elvitték Debrecenbe, ahol haditörvényszék elé állították, míg a különítmény Keményfi József százados ideglenes parancsnoksága alatt visszatért Tiszafüredre. A légió parancsnoka 27-én itt készítette el jelentését a történtekről.

[75] A tiszafüredi eseményről lásd Keményfi József százados, a pesti egyetemi légió parancsnokának 1849. január 27-i jelentését Asbóth Lajos alezredeshez, a tartalék hadsereg fővezéréhez. Mellékelve a HM 1849:1240. sz. irathoz.

Az OHB 1849. január 26-án és 27-én több rendeletben utasította Asbóth Lajos alezredes tartalék seregét, hogy induljon Tiszafüredre és védelmezze meg azt.[76] Asbóth 28-án számolt be az OHB-nak a Poroszló és Mezőkövesd közötti védelmi intézkedésekről. A Tiszafüred védelmére rendelt egységek között szerepel „Bangya János őrnagy egy századdal, és a pesti egyetemi legio 163 fő, ezenkívül a Debreczeni 500 fő nemzetőrség, összesen 863 fő".[77] Másnap Bangya őrnagy, a tartalék sereg elővédparancsnoka jelentette az OHB elnökének, hogy milyen intézkedéseket tett a Tiszavidék védelmére, a tiszafüredi híd biztosítására, jelezve, hogy többek között Tiszafüreden állomásozik „1 század pesti egyetemi légió".[78] Január utolsó napjaiban a pesti egyetemi légió ifjú katonái és tisztjei sikeresen állták ki a nehéz katonai próbákat, amivel kiváltották az előljáró parancsnokok elismerését. Kossuth Lajos, OHB elnöknek írta Asbóth Lajos alezredes, hogy a Tiszafüreden lévő „sereg lelkesülve vagyon, Bangya és Keményfi derék tisztek, kapszlin hiány vagyon – szükséges fegyver is."[79] Itt kell megemlíteni, hogy január végén került a légióhoz Vargha Károly honvéd százados, aki korábban az egyetemi könyvtár tisztje volt, majd 1848 decemberétől a hadijog tanára és könyvtárosa a Hadi Főtanodának, de annak 1849. január 17-i erőszakos feloszlatása után elhagyta a fővárost, és 1849 nyarán bekövetkezett haláláig részt vett a légió személyi állományának kiképzésében.[80]

Az egyetemi légió számára 1849. február hava aktív hadiszolgálatban és amikor lehetséges volt kiképzésben telt el. Február 1-jével a légió két tagját, Bodrogközi Lajost és Nagy Samut a hadügyminiszter előléptette hadnaggyá és más honvédzászlóaljhoz helyezte át tiszti beosztásba. Még januárban került át Balogh Sándor, Bojtsi Endre és Bencze György a hadi tanfolyam és a pesti egyetemi légió tagja a Hatvani-szabadcsapatba, ahol előléptették őket főhadnagynak, illetve hadnagynak.[81] A légió katonái továbbra is Tiszafüredet védve vettek részt felderítésekben, portyázásokban és más katonai műveletekben. Február 6-án Asbóth alezredes parancsnoksága alatt más alakulatokkal együtt Poroszlónál részt vettek 300 ellenséges lovas megtámadásában és visszaverésében.[82] Ezekben a napokban Keményfi százados vezetésével egészen Mezőkövesdig portyáztak.

A hadügyminisztérium február 12-én adta ki a honvédsereg új hadrendjét. Az egyetemi légiót a minisztérium közvetlen alárendeltségébe tartozó 12. hadosztály 1. dandárába osztották, melynek parancsnoka Bangya János őrnagy, a 35. honvédzászlóalj parancsnoka volt.[83] Február 16-án a pesti egyetemi légióhoz a hadügyminiszter előléptette alhadnagynak Uramofszki Józsefet.[84]

Nincs még pontosan feltárva a pesti egyetemi légió februári tevékenysége és áthelyezésének időpontja Mezőhegyesre, majd Csanádpalotára. A pesti egyetemi légió áthelyezése valószínűleg azért következett be, mert Návay Tamás csanádi főispán február 3-án

[76] OHB 1849:1063., 1083. sz.

[77] OHB 1849:1248. sz.

[78] OHB 1849:1242. sz.

[79] OHB 1849:1240. sz.

[80] Lásd *Bona* 1988. 631. o.

[81] *Bona* 1988. 91–92. o.; *Bona* I. k. 129., 196. o.; *Hermann* 1999. 293–294. o.

[82] KLÖM XIV. k. 352. o.

[83] HM 1849:653/B. sz.; Hadtörténelmi Levéltár, 1848–49. évi gyűjtemény (HLGY) 1849:13/20. sz.

[84] HM 1849:2926. sz.; *Közlöny*, 1849. február 23. (36.) 125. o.

az OHB elnökével közölte, hogy a szerb felkelő csapatok mind közelebb nyomulnak a Maros vonalához, mely Szeged és Arad között csaknem teljesen védtelen. Ezért egy zászlóaljat és ágyúkat kért Makóra. Kossuth a Maros-vonal védelmét országos szempontból is fontosnak tartotta, de február 7-i válaszában azt írta, hogy azt elsősorban a helyi erőkből kell megoldani, mert az összpontosított csapatokból nem küldhetnek új alakulatokat erre a célra.[85] Az OHB elnöke 1849. február 12-i rendeletével Batthyány Kázmér grófot a szerb előnyomulás által érintett területek teljhatalmú katonai fővezérévé és polgári kormánybiztosává nevezte ki, és felszólította tegyen megfelelő intézkedéseket: „szabad mozgó csapatokkal, nemzetőrséggel, népfelkelési erővel a fenyegetett vidékek védelmére, s a fellázadt ráczok legyőzésére."[86] Felhatalmazták még új csapatok alakítására, tisztek előléptetésére és a rendes katonai alakulatok feletti parancsnoklással is. Kossuth ugyanaznap felszólította a hadügyminisztériumot, hogy a szerb lázadók által veszélyeztetett mezőhegyesi ménestenyésztő intézet katonai védelmére tegyen intézkedést.[87]

Az OHB elnöke 1849. február 20-án értesítette Pándy Samu honvéd ezredes, méneskari igazgatót, hogy a „mezőhegyesi ménes intézetnek a szerb rablócsorda betörése elleni biztosítása tekintetéből Palotára két századnyi gyalogság rendeltetett".[88] Ez volt a pesti egyetemi légió. Itt Palotán, a Maros partján Keményfi József honvéd százados, légióparancsnoknak már volt arra ideje, hogy 1849. március 1-jén megírja és az országszerte terjesztett *Közlöny*-ben megjelentesse az „Értesítés a volt pesti hadi tanulók szüleihez" című közleményt.[89] Ebben, hogy az aggodó szülők, rokonok és barátok félelmét eloszlassa, arról adott tájékoztatást, hogy a tudományegyetem hadi tanfolyamának ifjú hallgatóiból megalakult pesti egyetemi légióban kik szolgálnak és hol. Felsorolja 84 „volt haditanuló" nevét és rendfokozatát, megjegyezve, hogy akik nincsenek megnevezve, „azok részint Pestről távoztak még, részint útközben". Ezt példázza Tóth Kálmán, a későbbi neves író, aki 1848 decemberében az egyetemi hadi tanfolyam hallgatója volt, majd Pestről eltávozva, 1849 januárjától már Bács megyében szolgált, és márciusban hadnagy lett az egyik zászlóaljnál.[90] Március elején nevezte ki a hadügyminiszter a pesti egyetemi légió két tagját hadnaggyá, és helyezte át Batiszovszky Sámuelt Polgár térparancsnokának, Nagy Bélát pedig az 1. honvéd vadászezredbe; s ebben az időben nevezték ki „a pesti egyetemi légiohoz: Vinkovics Alajost, orvossegédül".[91]

A pesti egyetemi légió a március 8-án elrendelt új hadrend alapján a IV. hadtest szegedi hadosztálya 2. dandárának kötelékébe került. E seregtest élén Perczel Mór tábornok állt, aki megkezdte előkészületeit a szerb felkelőcsapatok elleni támadásra.[92] A légió Keményfi százados vezetésével folytatta a kiképzést és védte a Maros-vonalat Palota térségében, miközben egyre több rendelet hívta fel a figyelmet a szabadcsapatok rendes honvédzászlóaljakká történő átalakítására.[93] A sajtó arról is hírt adott, hogy a Palotán

[85] KLÖM XIV. k. 350–351., 386. o.

[86] Uo. 411. o.

[87] Uo. 421. o.

[88] Uo. 505–506. o.

[89] *Közlöny*, 1849. március 13. (51.) 180. o.

[90] *Bona* III. k. 362. o.

[91] *Közlöny*, 1849. március 3. (43.) 119. o.; uo. március 6. (45.) 137. o.; uo. március 8. (50.) 173. o.

[92] HLGY 1849:16/365. sz.; KLÖM XIV. k. 626–628. o.

[93] KLÖM XIV. k. 651–652. o.

állomásozó csapatok méltóan megünnepelték március 15-e első évfordulóját, a „magyar szabadság ünnepét", és ennek során leadott díszsortűzeik annyira megrémítették a Kiszombort megszállva tartó „mintegy 300-ra menő rablócsordát", hogy támadástól tartva felkészült a gyors menekülésre.[94]

A valódi támadás azonban 1849. március 22-én, csütörtökön folyt le, amikor Perczel IV. hadtestének csapatai több irányban rohamozták meg az ellenség állásait, és győztes ütközetek sorozatával felszabadították a Tisza–Maros szögét, majd felmentették Péterváradot, és megkezdték Bácska felszabadításának hadműveleteit, bevették Szenttamást és az úgynevezett római sáncokat is. A március 22-i győztes ütközet során elfoglalták Kiszombort, az ellenség közül 80-100-at levágtak, 150-et elfogtak, akik közt több császári tiszt és számos határőr is volt. 120 lőfegyvert és nagy mennyiségű gabonát is zsákmányoltak.[95] Perczel Mór tábornok jelentése szerint ebben főszerepet játszottak – a pesti egyetemi légió és a 62. (Thurszky) sorgyalogezred alegységei (ezek az egységek képezték Keményfi vezetésével a szegedi hadosztály balszárnyát), amelyek Makóról a Maros bal partjára átmenve rohanták meg Kiszombort.

A pesti egyetemi légió csatarendben, „Rajta magyar! Előre!" kiáltással, sortüzeket adva és az ellenségnek súlyos veszteségeket okozva tört át a helység melletti sűrű erdőn.[96] A korabeli csataleírás szerint még Stalajkó Mihály, a légió dobosa is fegyvert ragadott, és a légió legvakmerőbb csatáraival üldözte a menekülő ellenséges katonákat, akik fegyverüket és felszerelésüket is eldobálták. „Szilaj futásnak eredtek, de tűzből tűzbe futottak, mert a mint a hajtóvadászatnak czélja volt, mi épen a tömöttebb sorokban akkor átkelt Turszkiakra kergettük őket. Ki onnén megmenekült, ismét ránk jött, és így kézről kézre adtuk őket egymásnak." Az erdő közepében Kis György, a légió tizedese elfogta Zavisics határőr főhadnagyot, akinek a szuronyok előtt eldobott kardját attól fogva Turánszki Tamás, a légió őrmestere viselte azzal a bevésett szerb felirattal: „Hitért és nemzetiségért, országért és szabadságért." A légió sikeresen áttört még egy erdővonulaton, mire aztán elérte Kiszombor helységet. A szerb felkelők Maros-parti állásait akkor már elfoglalták a „Turszkiak, kik midőn minket véletlenül és váratlanul az erdőből előtűnni láttak, első részben azt hitték, hogy rácz-csapat volnánk, hamar összeverődtek, miglen veres szalagjainkat és a szabad-csapatunk zászlaját megpillantva a külcsönös találkozásra kezöket őrvendve nyújták." Tavasi Lajos hadnagy, a légió segédtisztjének leírása szerint 83 elesett ellenséges katonát és 115 foglyot számoltak össze. A légió vesztesége 1 halott és 2 sebesült volt. A csata krónikása – aki a harc tényeinek tudósításával a „szabadságharcunk történetét" akarta gazdagítani – befejezésül még arról tudósította olvasóit, hogy a „helyszinen azonnal ott termett közötte a győzőknek Derra Kálmán őrnagy és második dandár-parancsnok és véle Návay Tamás, csanád-megyei főispán. Megéljenezte és hálával üdvözölte őket örömében a légió, úgy szinte saját parancsnokát Keményfi József honvéd századost is, ki épen a csatának emlékezetes napján kapta gr. Batthyány Kázmér vezér-főispán és teljhatalmú biztóstól az őrnaggyá kineveztetését."

---

[94] *Tisza-Vidéki Újság*, 1849. március 21. (22. sz.) 173. o.

[95] OHB 1849:3955. sz.; *Közlöny*, 1849. március 27.(63.) 225. o., uo. március 29. (65.) 231. o.; KLÖM XIV. k. 726. o.

[96] Lásd részletesen a pesti egyetemi légió szerepét *Tavasi Lajos:* A kis-zombori csata márcz. 22-én miként végződött? *Tisza-Vidéki Újság (Emlék)*, 1849. április 21. (30. sz.) 234–237. o.

A győzelem után a légió Kiszomborban állomásozott, majd április elejétől Makón, ahol Keményfi őrnagy és katonái kezdeményezésére, a Derra Kálmán őrnagy, dandárparancsnok támogatásával elnyert engedély alapján megkezdték a pesti egyetemi légió honvédzászlóaljjá szervezését. Keményfi légióparancsnok Makón, 1849. április 7-én írta meg és tette közzé a sajtóban „Toborzás. A Pest-egyetemi légió zászlóaljjá lesz" című toborzási felhívását. Ebben röviden ismertette, hogyan alakult meg az egyetem hadi tanfolyamának hallgatóiból a pesti egyetemi légió, „az elméleti hadi tudományokat felcserélvén a gyakorlatiakkal."[97] Vázolta, hogy ez az ifjú szabadcsapat 1849. január 1-jétől fogva „a folytonos és mindennemű hadiszolgálatok körében, a mellyekben Ujvároson, Tisza-Füreden, Mező-Kövesden, Mezőhegyesen, és Palotán, Kis-Zomboron, és jelenleg Makón áll és állott, egyszersmind folytonos hadi oktatásban és tanulásban is részesült, s hogy épen ennek következtében történt légyen, miként a legioból, már számos egyének mentek ki és vitettek el egyéb haditestületekbe tisztekül, megnem emlitem azt, hogy magának a legionak is tisztjei, mind önmagának e csapatnak képzettjei.

Mennyi erő, mennyi bátorság, mennyi elszántság, milly hazaszeretet, mennyi csatázási ismeret és ügyesség lelkesíti és hevíti e számra nézve kis csapatot, az nem az én tisztem hogy elmondjam, az, a többi mindennemű szolgálat mellett, a midőn a légio egyes tagjai, mint tiszavidéki hadi és népbiztosok, mint futárok, mint kémek, mint utászok, rajzolók, irnokok, hadbirók, orvosok, tisztsegédek, beoktatók s. a. t. jártak el – leginkább kitünt a márczius 22-én vivott Maros mellett kiszombori csatában."

Keményfi lelkesítő sorokkal hívta fel az ifjakat, elsősorban a diákokat, hogy alakuló zászlóaljába csapjanak fel honvédnek, mert olyanok társaságába fognak kerülni, akik tudományban és tettben, a jelenben és jövőben, a hazának elszánt és bátor védői. A légió tagjai segítségével, kik mint volt hadi tanulók, jelenleg már mind megannyi hadi tanítókká lettek, az új és ifjú honvédek kiképzése gyorsan meg fog történni és zászlóaljuk olyanná válhat, hogy semmiben sem fog elmaradni „a haza legkitünőbb zászlóaljai mellett". A „hazaszeretet és haza védelmének szent kötelessége" nevében szólította fel az ifjakat, hogy álljanak be négy esztendőre rendes honvédnak, ami „most a legszebb hivatás". Külön szólt a volt hadi tanulókhoz és a haza főiskoláinak diákjaihoz, mondván, hogy ez „most a legfőbb oskola, ez most az egyedüli tudomány, hogy a hazát megmentsük, hogy a magyar nemzetnek örökös jövendőjét nagyszerű történettel felépítsük".

Keményfi József toborzási felszólítása végül arról tudósított, hogy zászlóalj alakulási helye Makó, és a toborzás Makón, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Szentesen és még más vidékeken már sikerrel folyik.

A pesti egyetemi légió átalakulása 90. honvédzászlóaljjá és működése a nyári hadjáratban, 1849. május–augusztus

Áprilisban, a zászlóalj szervezése közben, Návay Tamás Csanád megyei főispán hivatalosan is kérte a hadügyminisztériumtól, hogy a pesti egyetemi légióból és a csanádi önkéntes zászlóaljból rendes honvédzászlóalj alakulhasson, és azt lássák el megfelelő felszereléssel. A hadügyminisztérium 1849. május 4-i rendeletével engedélyezte az átala-

[97] *Tisza-Vidéki Újság*, 1849. április 14. (29. sz.) 225–227. o.

kulást, és az új honvédzászlóaljnak a 90-ik számot adta.[98] Egyúttal utasították Návayt, hogy jelentse az eddig megalakult századok létszámát, felszerelési állapotát, és fölszólították „a század alakitókat", hogy a zászlóaljnál két századosi, két fő- és két alhadnagyi helyet a minisztérium általi betöltésre üresen hagyjanak.[99]

A 90. honvédzászlóalj hivatalos megalakulását engedélyező rendeletet a hadügyminisztérium 1849. május 5-én expediálta a Csanád megyei főispánnak, aki valamikor tizedike táján kaphatta meg és adta át Keményfi őrnagynak, azzal a rendelkezéssel, hogy a hadügyminisztérium által kért jelentést készítse el. Ezt igazolja Keményfi József 1849. május 9-i felterjesztése, melyben mint a „Pesti egyetemi Legio és csanádi önkéntes zászlóalj" parancsnoka felvilágosítást kért arra vonatkozóan, hogy Vrabál János nyugállományú hadnagynak, aki „a Pestegyetemi Legio zászlóalj kiegészítésére április és május hónapokban már 260 önkéntes ujonczot felavatott", jár-e a minden egyes önkéntes újonc után a 30 krajcár jutalom dij?[100] A hadügyminisztérium május 16-i válaszában egyértelműen közölte, hogy „a hadfogadó tiszteknek az önkéntesen felavatott ujonczokért a jelenlegi szabályok értelmében semmiféle jutalomdij nem engedélyeztetik".[101]

Az új honvédzászlóalj szervezése közben Keményfi őrnagy nem feledkezett meg azokról a légióbeliekről sem, akik az átalakuló katonai szervezetben nem kaphattak tiszti beosztást. Tiszti előléptetésük érdekében a hadügyminisztériumnak írt 1849. május 10-i felterjesztésében az alábbi indokokat sorolta fel: „A Pestegyetemi légio, hogy zászlóaljá alakuljon Gr. Batthyány Kázmér akkoriban még országos biztos ur által megengedtetett. A kis csapat nagyobb része hadi tanulókból áll, kik Pestről kivonulásuk után és, ahol csak időt a Tisza-füredi táborban élve, minden reájuk bizott szolgálatot a legnagyobb készséggel megtette, s ha alkalmuk volt, csatába is mentek; tehát elvileg is, gyakorlatilag is képezettek. Az alakuló zászlóaljnál, valamennyi tiszti képességgel bíró alkalmazást nem kaphat; azért bátorkodom a tisztelt hadügyministériumot felkérni, méltoztassék a Pestegyetemi legio képességgel biró egyéneit, miután most ismét uj zászlóaljak alakulnak, alkalmaztatni, kik tanitási képességgel birván, a reájuk bizottakat magok tanitandják be."[102] A parancsnok nagy véteknek tartotta volna, ha Buda és Pest felszabadításával, a tiszti pályára kiképzett lelkes ifjúságnak némely tagja, mivel célját nem érte el, „kávéházi hőssé" válna. A hadügyminisztérium Kemény felterjesztésének az alapján úgy döntött, hogy a pesti egyetemi légióból „az értelmesek tiszti rangra ajánltatnak".[103]

A hivatalos szabályok szerint egy zászlóalj 6 századból (századonként kb. 150 fő), mintegy 1000 főből állt. A zászlóalj parancsnoka őrnagy, segédtisztje hadnagy vagy főhadnagy, számvevőtisztje hadnagy vagy főhadnagy volt. A törzshöz tartozott még a főorvos, az alorvos, a zászlótartó, a fődobos és egyéb beosztottak. A századparancsnok százados vagy főhadnagy, míg egy század 4 szakaszparancsnokából egy főhadnagy, két hadnagy és egy őrmester rendfokozatú volt. Általában a zászlóalj parancsnoki kara 1 őrnagyból, 6 századosból, 8 főhadnagyból, 12 hadnagyból és 6 őrmesterből állt.

---

[98] HM 1849:2770. sz.

[99] Uo. Itt szeretném megköszönni Hermann Róbert szives közlését, melyben felhívta a figyelmemet a 90. honvédzászlóalj 1849. májusi létszámjelentésére.

[100] HM 1849:14520. sz.

[101] Uo.

[102] HM 1849:14595. sz.

[103] Uo.

Ezeknek az alakulatszervezési elveknek a figyelembevételével folyt a 90. honvédzászlóalj megalakítása, de mivel az két alakulatból: a pesti egyetemi légióból és a csanádi önkéntes zászlóaljból jött létre, több eltérő sajátossággal is rendelkezett. A légió mintegy másfél száz katonája és a 260 önként beállt újonc mellé a zászlóalj a hódmezővásárhelyi újoncteleprő1 is rendszeresen kapott kiegészítéseket: a májusi kimutatások és jegyzékek szerint 53 besorozott újoncot és a zászlóalj 2. századába az önként bevonult hódmezővásárhelyi diákot, Szikszay Károly tizedest.[104]

Keményfi őrnagynak a hadügyminisztérium számára készítendő létszámjelentés összeállításánál a legnagyobb problémát a csanádi önkéntes zászlóalj jelentette. Az alakulata szervezetébe tartozó önkéntes zászlóaljról ugyanis csak annyit sikerült megállapítania, hogy századokra szétszórva az V. és IV. hadtest kötelékében vesz részt a harcokban. Az aradi táborban és a Bánátban Derra Kálmán és Szórád János őrnagyok parancsnoksága alatt működő századok létszámukról nem küldtek jelentést a makói zászlóaljparancsnokságnak. Ebben az időben Tavasi Lajos százados már mint a csanádi önkéntes zászlóalj 6. századának parancsnoka vett részt a bánsági hadszíntéren folyó harcokban, mint naplójában írta, a „lesipuskás ráczok" ellen.[105]

Keményfi 1849. május 15-én ennek a bonyolult helyzetnek a figyelembevételével készítette el jelentését a 90. honvédzászlóalj megalakulásáról:

„100. sz.

90-ik honvédzászlóalj (Pestegyetemi Legio) Parancsnoksága

A hadügyministerium táborkari osztály Igazgatóságának.

Debrecenben

Makó Május 15-én 1849.

A hadügyministerium táborkari osztály Igazgatóságának rendelete következtében; van szerencsém a pest-egyetemi legio – ezentul 90-ik honvéd Zászlóalj létszámát beküldeni.

Elhelyezése Makó.

A parancsnokságom alatt lévő Csanádi önkéntes zászlóalj, részint az Aradi táborban, részint Derra Kálmán dandárnok vezérlete alatt Bánátban, részint Szórád őrnagy vezérlete alatt szinte Bánátban működik, létszámát minthogy be nem küldte, a hadügyministerium táborkari osztály Igazgatóságának én sem küldhetem meg.

Keményfi József
őrnagy"[106]

A jelentéshez csatolt 1849. május 15-i létszámkimutatás adatai szerint a Makón állomásozó négy század április utolsó napján a következő személyi állománnyal rendelkezett: az 1. század 120, a 2. század 140, a 3. század 122, a 4. század 27 főt, összesen tehát 409 embert számlált. Ám a kéthét alatt bekövetkezett változások nyomán május 15-én a valódi létszám az 1. századnál 116, a 2. századnál 141, a 3. századnál 117, a 4. századnál

[104] HM 1849:27040. sz. Kimutatás és 2. sz. melléklet.

[105] *Tavasi Lajos* Válogatott Pedagógiai Művei. (Összeáll. *Orosziné Murvai Margit.*) Budapest, 1955. 43. o.

[106] HM 1849:163. doboz, Számozatlan iratok. (HM 1849. Sz. i.) A 90. honvédzászlóalj-parancsnok 1849. május 15-i, 100. sz. létszámjelentése, 119–122. fol.

49 fő, összesen 423 fő volt. A vezényeltek, szabadságosok, betegek miatt a szolgálatra képesek száma az alábbiak szerint alakult:

A zászlóaljtörzsben 1 őrnagy, 1 orvossegéd, 1 zászlótartó, 1 fő dobos.

Az 1. században 1 százados, 1 alhadnagy, 2 őrmester, 11 tizedes, 2 ács, 65 közvitéz, összesen 86 fő.

A 2. században 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 2 őrmester, 11 tizedes, 1 dobos, 2 ács, 109 közvitéz, összesen 127 fő.

A 3. században 2 alhadnagy, 3 őrmester, 11 tizedes, 1 dobos, 88 közvitéz, összesen 105 fő.

A 4. században 1 fő-, 1 alhadnagy, 2 őrmester, 12 tizedes, 28 közvitéz, összesen 44 fő.

A zászlóalj szolgálatra képes állománya – 1 őrnagy, 1 orvossegéd, 1 zászlótartó, 1 fődobos, 1 százados, 2 főhadnagy, 5 alhadnagy, 9 őrmester, 45 tizedes, 2 dobos, 4 ács, 290 közvitéz – összesen 362 főt számlált.[107]

Miközben a 90. honvédzászlóalj csanádi önkéntes századai (valószínű 6 század) Aradon és a Bánságban harctevékenységet folytattak, a Makón állomásozó századok honvédei és újoncai kiképzési feladatokat oldottak meg. Keményfi őrnagy és a tisztikar pedig tovább folytatta a zászlóalj szervezését és a felszerelését. Keményfi József 1849. május 25-én a debreceni ruházati raktárból kért és kapott szabványos csapatzászlót a 90. honvédzászlóaljnak, és az addig a pesti egyetemi légiónál használt ceglédi lovas nemzetőrség zászlaját köszönettel visszaszármaztatta Cegléd városának.[108] A kutatás szerint a 90. honvédzászlóalj csapatzászlója a világosi fegyverletételkor feltehetően a cári hadsereg zsákmánya lett.[109] Meg kell még említeni, hogy ezekben a hetekben a pesti egyetemi légió katonái közül Pokopetz István és Papp József főhadnaggyá, Bécsi Gedeon, Kégl Sándor és Lichtenstein Ferenc Lajos hadnaggyá lépett elő.

Az 1849. március 1-jén még az egyetemi légió őrmestereként szereplő Pokopetz István főhadnagy május 31-én már mint a 90. honvédzászlóalj helyettes parancsnoka küldte meg a hadügyminisztériumnak az alakulat létszámjelentését. Azzal a megjegyzéssel, hogy „az első század, melly az alsó táborban müködik, jelenlegi létszáma nem tudatik.

A csanádi önkéntes zászlóalj, Bánátban századonként szétoszlatva lévén, létszámát be nem adhatta."[110] A jelentésből az kiderül, hogy az 1. századot 189 fős hadilétszámmal vezényelték a harctérre. A 2. század 107, a 3. század 109, a 4. század 192 főből állt, de az állományváltozások következtében a Makón állomásozó törzs és három század csak az alábbi szolgálatra képes állománnyal rendelkezett:

A törzsben 1 őrnagy, 1 segédtiszt, 1 számvevő, 1 főorvos, 1 alorvos, 1 zászlótartó, 1 fődobos.

A 2. században 2 alhadnagy, 2 őrmester, 7 tizedes, 3 dobos, 1 ács, 64 közvitéz, összesen 86 fő.

A 3. században 2 alhadnagy, 2 őrmester, 2 tizedes, 2 dobos, 2 ács, 56 közvitéz, összesen 66 fő.

A 4. században 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 2 őrmester, 2 tizedes, 2 dobos, 127 közvitéz, összesen 139 fő.

---

[107] HM 1849:163. d. Sz. i. A 90. honvédzászlóalj-parancsnok 1849. május 15-i, 100. sz. létszámjelentése 119–122. fol.

[108] HM 1849:16681., 18564., 20577., 23033. sz.

[109] *Kerekes:* i. m. I. r. HK 1971. 4. sz. 642. o.; II. r. HK 1972. 2. sz. 326. o.

[110] HM 1849:163. d. Sz. i. A 90. honvédzászlóalj-parancsnok 1849. május 31-i, 131. sz. jelentése 195–197. fol.

A zászlóalj szolgálatra képes állománya – 1 őrnagy, 1 segédtiszt, 1 számvevő, 1 főorvos, 1 alorvos, 1 zászlótartó, 1 fődobos, 1 főhadnagy, 5 alhadnagy, 6 őrmester, 15 tizedes, 7 dobos, 3 ács, 247 közvitéz – összesen 291 fő.[111]

A létszámjelentésekből kiderül, hogy az egyre drámaibban alakuló katonai helyzetben a hadügyminisztérium azt a szerepet szánta a 90. honvédzászlóaljnak, hogy a toborzás során beállt újoncokat gyorsan kiképezze, majd a volt egyetemi légió tagjaiból előlépett tisztek vezetésével az úgy-ahogy összekovácsolt századokat különböző alakulatokhoz beosztva a harctérre vezényelje.

Buda felszabadítása után, 1849. május végétől a hadügyminisztérium elgondolása mellett egyre erőteljesebben jelentkezett a VKM irányába a hadi tanfolyam tanárai és a honvédtisztek köréből indult törekvés, hogy a pesti tudományegyetemen újra indítsák a tanfolyamot. „Az ideiglenes hadképezde felállítását" szorgalmazza Vajda Gábor, a II. hadtest táborkari századosa a VKM-hez intézett 1849. május 29-i felhívásában, amit a minisztérium június 14-én intézkedésre átküldött Görgei Artúr hadügyminiszternek.[112] Ebben az időben egymás után jelentkeztek munkára a közoktatási minisztériumnál az osztrák megszállás alatt félreállított, felfüggesztett és fizetést nem kapott hadi tanfolyami tanárok: Nendtvich Károly, Petzval Ottó, Petzelt József, Télfi János és a többiek.[113] Vasvári Pál, aki betegsége miatt Pesten tartózkodott, 1849. június 3-án adta be Horváth Mihálynak, „a független Magyarország Csanád megyei vál. püspökének, s kultusminister urnak", folyamodványát az egyetemi tanári kinevezéséért. A „Vasvári Pál ministeri titkár, a hadi academiánál a hadi történet tanára s a Rákóczi-csapat parancsnoka" aláírású kérelmében nem csak életútját és katonai tevékenységét, történelmi felfogását és munkásságát vázolja fel, hanem azt is ajánlja, hogy kezdjék újra a pesti tudományegyetem hadi tanfolyamán az oktatást:

„Én bátorkodom cultusminister ur figyelmébe ajánlani, miszerint igen czélszerü lenne a félbeszakitott hadi academiát folytatólag vagy uj folyamra megnyitni. Mi tanárok készek vagyunk, a szülöknek pedig általános ohajtása, hogy gyermekeiket a hadi pályára előkészittessék. Ugy sincs semmi intézet, hol az ifjuság theoriai katonai tudományokat is szerezhetne.

Ez esetben én kész volnék őrnagyi fizetésemről lemondva, visszatérni a ministeriumhoz, s mint titkár müködve, mellékesen folytathatnám a hadi történetek előadását."[114]

Vasvári Pál tehát a Rákóczi-szabadcsapat parancsnokságáról is lemondva vállalta volna a pesti tudományegyetem félbeszakadt hadi tanfolyamán vagy az új hadi tanfolyamon a hadtörténet oktatását, pénzügyminisztériumi titkári állása mellett.

A pesti tudományegyetemen is készültek az új tanév megnyitására, valamint a hadi tanfolyam megkezdésére, a katonai események alakulása következtében azonban erre nem kerülhetett sor. Ám arra igen, hogy az egyetemi hadi tanfolyam és a pesti egyetemi légió volt tagjait a 90. honvédzászlóalj parancsnokának hivatalosan kiállított bizonyítványával tiszti előléptetésre ajánlják a hadügyminisztériumnak. Így 1849. június 2-án Takács Lászlót, a légió tizedesét, június 4-én Csengei Józsefet, a légió őrmesterét és Né-

[111] HM 1849:163. d. Sz. i. A 90. honvédzászlóalj-parancsnok 1849. május 31-i, 131. sz. jelentése 195–197. fol.

[112] VKM F. okt. 615. sz. Mutatókönyv 1849. 16. kútfő, 1. tétel bejegyzés.

[113] VKM 1849. 8. kútfő, 2., 3., 16. tétel, 16. kútfő,.2. tétel

[114] VKM N. i. i. 1839. 1. d. 118–119. fol. Teljes szövegét lásd a 3. sz. mellékletben!

meth Ignácot, a légió tizedesét.[115] Júniusban századossá lépett elő Flaskai János, Tavasi Lajos; főhadnaggyá Pokopetz István, Boronkay László, Bécsi Gedeon, Kégl Sándor, Papp József; hadnaggyá Béltelky Lajos, Fóris István, Bolváry József, Bugát Lajos, Cselkó József, Eördögh Antal, Haberer György, Pauliny Sándor, Politzer Antal. Ezek a tisztek szinte valamennyien egyetemi hallgatók és a légió tagjai voltak.[116]

Keményfi József őrnagy 1849. június 12-én azzal az előterjesztéssel fordult a hadügyminisztériumhoz, hogy a csanádi önkéntes zászlóalj „igen jeles tisztjeit", akiket más honvédzászlóaljaktól és a pesti egyetemi légiótól vezényeltek el, helyezzék át alakulatához. Indoklásul jelentette, hogy az önkéntes zászlóalj szolgálati ideje részben lejárt, részben rövidesen le fog járni, ezért már 1. százada feloszlott és „a többi századok oszlófélben vannak".[117] Az újoncok kiképzéséhez és a századok vezetéséhez szükség volt a harci tapasztalatokkal rendelkező tisztekre. Célja elérése érdekében Keményfi őrnagy a fővárosba is felutazott, ahol 1849. június 19-én és 20-án szóban és írásban is előterjesztette javaslatát, amely alapján a hadügyminiszteri államtitkár a 90. honvédzászlóaljhoz kinevezte századosnak Hartmann Sándort, Drakulics Danilot; főhadnagynak Vécsei Gyulát, Lenk Miksát; hadnagynak Grosz Ignácot, Grosz Frigyest.[118] Az altiszti kar utánpótlását szolgálta, hogy 1849. június 27-én a hódmezővásárhelyi újonctelepről a zászlóalj állományába került Csörgei Imre, Karsfi Pál és Kubinyi Ignác tizedes.[119] A zászlóalj fegyelmének megszilárdítása érdekében Keményfi őrnagy Kis Gusztáv őrmestert, aki ügyvédi oklevéllel rendelkezett, hadbírói tanfolyamra javasolta 1849. július 1-jén, mivel szándékában állt „a zászlóaljhoz kineveztetni" őt hadbírónak.[120]

Közben, 1849. június 30-án kiadták a magyar honvédsereg új hadrendjét, mely szerint a 90. honvédzászlóaljat beosztották Kiss Ernő altábornagy tartalékhadtestének 27. hadosztályába, amely Asbóth Lajos ezredes parancsnoksága alatt állt.[121] A zászlóalj is áttelepült Makóról Szegedre. A hadügyminisztériumnak felterjesztett létszámkimutatást még június 30-án Makón állították össze, de maga az előterjesztés már Szegeden készült 1849. július 1-jén. Keményfi őrnagy ebben arra hivatkozik, hogy az alsótáborban, a IV. hadtest kötelékében harcoló 1. és 2. századáról, valamint a szintén részben ott harcoló, részben már feloszlott csanádi önkéntes zászlóalj századainak létszámát, mivel ismeretlen, nem tudja megküldeni. A 90. honvédzászlóalj Bánátban–Bácskában harcoló 1. századának 144 fő és 2. századának 107 fő volt a létszáma 1849. június 15-én. A Szegeden állomásozó 3. század 138 főt, a 4. század 145 főt számlált 1849. június 30-án. A zászlóalj Szegeden lévő szolgálatra képes állománya – 1 őrnagy, 1 segédtiszt, 1 főorvos, 1 alorvos, 1 zászlótartó, 2 százados, 2 főhadnagy, 5 alhadnagy, 4 őrmester 24 tizedes, 4 dobos, 2 ács, 240 közvitéz – összesen 248 fő.[122] A megelőzően, 1849. június 27-én a felterjesztett zászlóalj pénzszükségleti jelentésében a törzsön kívül 9 főtiszt, 4 őrmester, 24 tizedes és 323 közvitéz szerepelt.[123]

---

[115] HM 1849:18585. sz.; HLGY 1849:31/305. sz.

[116] Lásd *Bona* 1988. I., II., III. k.

[117] HM 1849:21703. sz.

[118] HM 1849:21594., 2161., 21469., 21688. sz.

[119] HM 1849:27040. sz.

[120] HM 1849:163. d. Sz. i. A 90. honvédzászlóalj-parancsnok 1849. július 1-jei, 178. sz. jelentése 363. fol.

[121] Kat. iratok 1849. 222. sz. irat, 177–178. o.

[122] HM 1849:163. d. Sz. i. A 90. honvédzászlóalj-parancsnok 1849. július 1-jei, 180. sz. létszámjelentése 380–381. fol.

[123] HM 1849:31221. sz.

A 90. honvédzászlóalj 1849. június havi pénzügyi számadását július 8-án készítette el Fodor Péter számvevőgyakornok, melyet aztán Keményfi őrnagy írt alá. Ehhez az okmányhoz 42 elszámolás van csatolva, melyek alapján kiderül, hogy a zászlóalj egy hónapra a szegedi sópénztárból felvett és bevételezett 9122 forint 52 krajcárt, amiből a kiadások után maradt 417 forint 46 krajcár. Az 1849. június 1 és 30. közötti kiadásokat az elszámolás 29 tételben, részletesen sorolja fel, amiből kiderül, hogy mire költötték el a zászlóaljnál a 8705 forint 5 krajcárt.[124] A parancsnok elégedett volt számvevőjének munkájával, amiért aztán javaslatára 1849. július 16-án előléptették Fodor Pétert számvevő hadnaggyá és másodrendű számvivősegéddé a 90. honvédzászlóaljhoz.[125]

Az egyre súlyosabbá váló katonai helyzet miatt és a déli hadsereg támadási előkészületei következtében a hadügyminisztérium 1849. július 12-én utasította Keményfi őrnagyot, hogy zászlóalja létszámát „rögtön terjessze fel".[126] A parancsnok még aznap este felterjesztette a 90. honvédzászlóalj létszámkimutatását. Eszerint a törzs Szegeden 7 fő. 1. század Bánátban 144 fő, a változás nem ismert. 2. század Bánátban 97 fő, a változás nem ismert. 3. század Szegeden 164 fő. 4. század Szegeden 169 fő. Összesen 621 fő. A zászlóalj 1. és 2. százada az alsótáborban a távolság és a szüntelen harctevékenysége miatt létszámát nem jelentette, ezért jelenlegi létszámuk ismeretlen.[127]

Másnap Keményfi őrnagy 207. számú jelentésében felterjesztette a hadügyminisztériumnak zászlóalja augusztus havi pénzszükségletét, kitérve arra, hogy 1849 áprilisától nem kapta meg a szükséges összegeket, és ezért alakulata nincs kellően felszerelve. A létszám szerinti kimutatás alapján az alábbi összegeket igényelte: havi illetményre és szállásbérre 2 századosnak 265 ft; 3 főhadnagynak 221 ft; 7 hadnagynak 411 ft; 6 őrmesternek 80 ft 36 kr; 33 tizedesnek 302 ft 54 kr; 281 közvitéznek 1451 ft 50 kr; a törzsnek 491 ft 20 kr; havi ellátásra 120 ft; 500 újonc szaporodás, a még hiányzó 5. és 6. század és a meglévők kiegészítésére 2583 ft 20 kr; a zászlóalj különböző szükségletére 400 ft. Összesen 6346 ft 50 kr.[128] A pénzügyi elszámolásokból derül ki, hogy a zászlóalj főorvosa Angeló Jakab orvos főhadnagy volt, akinek 35 ft 14 kr pótdíj kifizetését engedélyezték július 16-án.[129]

A Szegeden fontos őrszolgálatokat ellátó és kiképzést folytató 90. honvédzászlóalj utolsó létszámjelentését 1849. július 13-tól 15-ig bezárólag július 16-án terjesztette fel a hadügyminisztériumnak.[130] A zászlóalj személyi állományának létszáma a következőképpen változott ezekben a napokban:

1849. július 13-án:

A törzs Szegeden 7 fő, 1 őrnagy, 1 segédtiszt, 1 számvevőtiszt, 1 főorvos, 1 alorvos, 1 porkaláb, 1 fődobos.

Az 1. század Bánátban 143 fő.

A 2. század Bánátban 97 fő.

---

[124] HM 1849:31225. sz.

[125] HM 1849:31018. sz.

[126] HM 1849:24805. sz.

[127] HM 1849:163. d. Sz. i. A 90. honvédzászlóalj parancsnok 1849. július 12-i, szám nélküli létszámjelentése 572–574. fol.

[128] HM 1849:31163. sz.

[129] HM 1849:31129. sz.

[130] HM 1849:31116. sz.

A 3. század Szegeden 165 fő, 29 fő kirendelve; 1 százados, 1 főhadnagy, 3 alhadnagy, 3 őrmester, 12 tizedes, 2 dobos, 2 ács, 106 közvitéz, összesen 130 fő.

A 4. század Szegeden 168 fő, 72 fő kirendelve; 1 százados, 2 főhadnagy, 2 alhadnagy, 2 őrmester, 6 tizedes, 2 dobos, 2 ács, 72 közvitéz, összesen 89 fő.

A zászlóalj létszáma összesen 580 fő, szolgálatképes 466 fő.

1849. július 14-én Szegeden a 3. és 4. század létszáma 335 fő, ebből szolgálatképes a 3. századnál 93 fő, a 4. századnál 124 fő, összesen 217 fő.

1849. július 15-én Szegeden a 3. és 4. század létszáma 337 fő, ebből szolgálatképes a 3. századnál 136 fő, a 4. századnál 58 fő, összesen 194 fő.

A zászlóalj naponként változó létszámát bemutató jelentéshez Keményfi őrnagy még hozzátette: „A zászlóalj 1. és 2. százada az alsóbánáti táborban működvén, távolsága s szüntelen működése miatt részletes létszáma nem tudatik. A csanádi önkéntes zászlóalj, melly szintén parancsnokságom alatt áll, Bánátban működik, de mostani holléte nem tudatik."[131]

A zászlóalj ügyeivel elfoglalt Keményfi József őrnagy továbbra sem feledkezett meg az egyetemi hadi tanfolyam és a pesti egyetemi légió volt tagjairól, és ezért támogatta a tiszti rangért folyamodó Raskó Ferenc tizedes, Csengei József őrmester és Németh Ignác tizedes kérelmeit 1849. júliusában.[132]

Közben a déli hadsereg, illetve a IV. hadtest hadosztályának kötelékében a 90. honvédzászlóalj 1. és 2. százada, valamint a csanádi önkéntes századok részt vettek az 1849. július 14-én megindult sikeres délvidéki támadó hadműveletekben. Az 1849. július 14-i kishegyesi csatában a zászlóalj 1. (vagy 2.) századának parancsnoka, Flaskai János százados súlyosan megsebesült. Feltehetően a századokat is érték veszteségek, ezek nagysága azonban ismeretlen. A veszteségek pótlására a 90. honvédzászlóalj századait 1849. július 18-án 144 újonccal egészítette ki a szegedi szállítóház.[133]

1849. július 18-án Kiss Ernő altábornagy, országos főhadparancsnok a hadügyminisztérium 1849. július 17-i 24137. számú rendelete alapján megbízta Keményfi József őrnagyot a szegedi főtiszti tanfolyam vezetésével.[134] E rendelet századostól lefelé minden főtisztet kötelezett a tanfolyam előadásain való részvételre. A rendelet előírta: „Mindjárt az első tanításra köteles minden tiszt úr egy lapon bejegyezve: nevét, tisztségét és zászlóalját vagy más tisztségi körét, helybeni rendeltetését és lakását béadni. Erről az őrnagy úr jegyzéket készítendve azt nekem be fogja adni, valamint a tanítások pontos látogatásáról és eredményéről is tudósítani."[135] Eddig még nem került elő adat arról, hogy a rendelet szerint 1849. július 22-én, vasárnap megnyitandó, és az alsóvárosi Szentháromság téri Kaszinó termében minden nap fél tíztől fél tizenkettőig tervezett főtiszti tanfolyam megkezdődött-e és meddig tartott.

Keményfi őrnagy gondjait növelte az a probléma, hogy a nagybecskereki térparancsnokság Tavasi Lajos százados áthelyezését kérte a hadügyminisztériumtól. Ez ellen tiltakozva jelentette Keményfi 1849. július 20-án Asbóth Lajos ezredes, tartalékhadosztály-

[131] HM 1849:31116. sz.

[132] HM 1849:31154., 24636., 24762. sz.

[133] HM 1849:24750. sz.

[134] HLGY 1849:38/187., 187. a. sz.

[135] HLGY 1849:38/187., 187. a. sz.

parancsnoknak, hogy Tavasi Lajos, a zászlóalj rangidős századosa, és áthelyezése lehetetlen, mivel „őneki adhatná át a zászlóaljparancsnokságot megbetegedése vagy eltávozása esetén, teljes bizalommal". Asbóth ezredes ezt továbbította a hadügyminisztériumnak, amely ezért 1849. július 21-én rendeletben közölte a nagybecskereki térparancsnoksággal, hogy Tavasi századosnak „áttétele nem eszközölhető".[136]

Másnap, 1849. július 22-én, Szegeden Tavasi százados már mint „ideiglenes zászlóallyi parancsnok" a 90. honvédzászlóalj számára átvett a hódmezővásárhelyi szállítóháztól érkezett 175 újoncot, akik július 31-ig pénzzel is el voltak látva.[137] 1849. július 23-án Tavasi Szegeden találkozott régi ismerőseivel, Vörösmarty Mihállyal, Bajza Józseffel és Horváth Mihály miniszterrel, és részletesen beszámolt nekik délvidéki háborús élményeiről.[138]

Az egyre súlyosabbá váló katonai helyzetben a hadügyminisztérium 1849. július 23-án elrendelte Vetter Antal altábornagynak, a déli hadsereg parancsnokának, hogy Guyon Richárd vezérőrnagy IV. hadtestét – így a 90. honvédzászlóalj századait is – indítsa útba Szegedre. Közben Keményfi József őrnagy a Szegeden állomásozó 90. honvédzászlóalj századaiba besorozott román nemzetiségű újoncait gyorsított kiképzésben részesítette, hogy, ha szükséges, harcfeladatokat is végre tudjanak hajtani. Ennek érdekében 1849. július 24-én azt javasolta a hadügyminisztériumnak, hogy a parancsnoki kart cseréljék fel olyan tisztekre, akik beszélnek románul, és így meg tudják magukat értetni az újonc katonákkal. Kégl Sándor és Papp József főhadnagy, valamint Polczer Antal és Szabó Dávid hadnagy helyébe főhadnagynak Egri Soma és Duchon Ferenc hadnagyokat, hadnagyoknak Szikszay Károly, Ádám József, Londo Dávid és Bálint József altiszteket javasolta.[139]

A 90. honvédzászlóalj rövidesen harcfeladatot is kapott. Július 24-én ugyanis Kiss Ernő altábornagy utasította Keményfit és a szegedi térparancsnokságot, hogy intézkedjék az őrségben lévő katonák nemzetőrökkel való felváltásáról, és azután a zászlóalj rögtön vonuljon a táborba.[140] Másnap, 1849. július 25-én Keményfi őrnagy jelentette a főhadparancsnokságnak, hogy zászlóalja két századát többszöri felszólítására sem sikerült leváltatni és a táborba szállnia.[141] Erre a főhadparancsnokság felháborodottan tudatta a térparancsnoksággal, hogy mivel intézkedésének nem volt foganatja a 90. honvédzászlóalj két százada helybeli őrségeinek a nemzetőrséggel való felváltása érdekében a belügyminisztériumhoz fordult.[142] A BM utasítására végre megtörént az őrségek leváltása, és a 90. honvédzászlóalj 3. és 4. százada bevonulhatott a szegedi táborba.

Kiss Ernő altábornagy a hadügyminisztériumhoz intézett 1849. július 26-i jelentésében beszámolt a szegedi táborban elhelyezett csapatok erejéről és feladatáról, ezek között szerepel a „90. számú honvédzászlóalj 2 felfegyverzett század"-a. Ezek a csapatok látták el az előőrségi szolgálatot 1 osztály (két század) és egy lovassági tábori őrséggel (33 fő) Dorozsmától Tápéig, figyelve a Halasra, Kistelekre és Majsára vezető utakat.[143]

A 90. honvédzászlóalj két századának katonái is kiküldték felderítő járőreiket, amelyek éjjel-nappal szemmel tartották Halast, Kistelket és Majsát.

---

[136] HM 1849:25264. sz.

[137] HM 1849: 27040. sz.

[138] *Tavasi:* i. m. 44–45. o.

[139] HM 1849:260006. sz.

[140] HLGY 1849:39/301. sz.

[141] HLGY 1849:39/408. a. sz.

[142] HLGY 1849:39/408. sz.

[143] Kat. iratok 1849. 250. sz. irat, 195. o.

Két nap múlva, 1849. július 28-án, a főhadparancsnokság elrendelte Asbóth ezredesnek, a tartalékhadtest parancsnokának, hogy a 90. honvédzászlóalj 1 osztályát (két század) 2 háromfontos löveggel és egy lovasszakasszal vezényelje Algyőre az ottani híd fedezésére, megvédésére.[144] A tartalékhadtest parancsnoka és a szegedi térparancsnok 1849. július 29-i jelentéseikben arról számoltak be, hogy a szegedi táborból reggel fél tízkor kiindulva, a 90. honvédzászlóalj 1 százada és a 8. huszárezred 9. százada elfoglalta rendeltetési helyét, s őrzi, védelmezi az algyői hidat.[145] A harcfeladat teljesítése közben az újonnan besorozottak körében szökések is előfordultak. A tartalékhadtest parancsnoka 1849. július 30-i jelentésében kérte az országos főhadparancsnokságot, hogy a a 90. honvédzászlóaljtól július 18-án és 22-én megszökött 6 katona ellen adjon ki körözést.[146]

A 90. honvédzászlóalj szétszórt századai a tartalékhadtest és a IV. hadtest kötelékében élték át a szabadságharc utolsó heteit, a drámai 1849. július végi és augusztusi napok hadi eseményeit. A zászlóalj katonái részt vettek a szegedi erőösszpontosításban, majd Szeged feladása után az 1849. augusztusi 5-i szőregi csatában, az utóvédharcokban, az augusztus 9-i temesvári csatában és a vereség után a Lugosig való visszavonulásban. Tavasi Lajos, a 90. honvédzászlóalj 5. századának parancsnoka ezeket a tragikus eseményeket is megörökítette: „Ez volt a vesztünk Mohácsi napja. – írta például 1849. augusztus 9-én. – Ismét Augusztusi nap. Vége van Magyarországnak!!? És mi mégis hiven keresők és kisérők zászlónkat."[147] A 90. honvédzászlóalj maradványa 1849. augusztus 10 és 13. között Lugoson volt Bem és Guyon táborában. Itt érte őket a világosi fegyverletétel híre. Tavasi Lajos százados, valamint alakulata 1849. augusztus 18-án Dévánál tette le a fegyvert az orosz cári hadsereg előtt.

A tudományegyetem hadi tanfolyamának volt hallgatóit, a pesti egyetemi légió, illetve a 90. honvédzászlóaljnak a fegyverletételek során fogságba esett katonáit, altisztjeit és tisztjeit büntetésként közlegényként besorozták a császári hadseregbe. A parancsnokot, a 35 éves Keményfi József honvéd őrnagyot Aradon kényszerítették be közlegényként az egyik sorezredbe, ahonnét megszökött és emigrált. A 35 éves Tavasi Lajos honvéd századost, parancsnokhelyettest a Paskevics sorgyalogezredbe sorozták be közlegénynek, és csak 1852-ben szereltették le. Hasonló sors érte a 90. honvédzászlóalj másik három századosát: Drakulich Danilót, Hartmann Sándort és Pokopetz Istvánt. Közlegényként kerültek különböző sorezredekbe a zászlóalj ifjú főhadnagyai: Bécsi Gedeon, Boronkay László, Duchony Ferenc, Farkas József, Kégl Sándor, Lenk Miksa, Papp József, Schommoer Gyula és Vécsei Gyula. Így sorozták be a császári ezredekbe az ifjú honvéd hadnagyokat is: Béltelky Lajost, Boháry Józsefet, Bugát Lajost, Cselkó Józsefet, Egri Samut, Eördögh Antalt, Fodor Pétert, Fóris Istvánt, Grósz Frigyest, Grósz Ignácot, Haberern Györgyöt, Lichtenstein Ferenc Lajost, Pauliny Sándort, Poltzer Antalt, Szabó Dávidot, Szentgyörgyi Gyulát, Thuránszky Tamást, Ujtelki Samut és Vaszil Györgyöt.[148]

Ezzel a szomorú epilógussal ért véget a szabadságharc katonai történetének és a pesti tudományegyetem 1848–1849. évi történetének tagadhatatlanul szerves részét képező egyetemi hadi tanfolyam és a pesti egyetemi légió, később a 90. honvédzászlóalj históriája.

---

[144] HLGY 1849:40/287. sz.

[145] HLGY 1849:40/381., 382. sz.

[146] HLGY 1849:41/7. sz.

[147] *Tavasi:* i. m. 45. o.

[148] Lásd részletesen a közölt nevek sorrendjében *Bona* 1983. 194. o.; *Bona* 1988. 599., 182., 253., 480. o.; *Bona* I. k. 120., 205–206., 339. o.; *Bona* II. k. 191., 384., 638. o.; *Bona* III. k. 114., 436. o.; *Bona* I. k. 128., 198., 233., 268., 350., 362., 411., 496–497. o.; *Bona* II. k. 6., 391., 649., 699. o.; *Bona* III. k. 206., 257., 340., 392., 433. o.

Értesítés a volt pesti hadi tanulók szüleihez.
Palotáról (Csanádba) mart. 1-én 1849

Ismerve és elgondolhatva azon szülőknek aggodalmát, kik Pestre a hadi tudományok hallgatására felküldött fiaikról, az ellenségnek a fővárosba bevonulása óta mit sem hallottak: kötelességemnek érzem most, mint egyik volt tanárjuk és jelenlegi vezérjük, megnyugtatására a t. szülőknek, róluk számadást adni. Ezt mind ez ideig, egyfelől a folytonos szolgálatok, másfelől pedig az egy tudósító lapnak a Közlönynek nem minden vidékekre eszközölhetett szétküldetése miatt nem tehetvén, teljesítem most, miután a "Közlöny" már tágasab vidékekre jár, s így a tudósítás is remélhetőleg a szülőkhöz eljuthatand. Az ifjaknak nagy része Pestről távozva, az én vezérletem alatt *Pest-egyetemi legio* czimzetü szabad csapatba alakult, ezen csapatban pedig a volt hadi-tanulók közül ez ideig a légiónál még következők vannak (A kik itt megnevezve nincsenek, azok részint Pestről távoztak még, részint pedig utközben.):

Ádám József közvéd, Batizovszki Samu tizedes, Bécsi Gedő tizedes, Bolvári József közvéd, Boronkai László hadnagy, Bugát Lajos tizedes, Brunsz József közvéd, Cselko József közvéd, Csengei József tizedes, Csiszer János közvéd, Duchony Ferencz közvéd, Egri Sam. közvéd, Emmerling Kár. közvéd, Eischl Scipio közvéd, Farkas József főhadnagy, Fazekas Lajos közv., Flaskai János hadnagy, Fülöp Lajos közv., Ganovszki Pál közv. Guma Kár. közv., Győre György közv., Haberer György közv., Hoffmann Boldog közv., Kabzan Dán. közv., Karajfi Pál közv., Kardosi Antal tizedes, Kégl Sándor tizedes, Kis Guszt. közvéd, Koller Samu tizedes, Kummer Fer. közvéd, Kauzer Jakab közv., Lövinger Samu közvéd, Marsics Antal közvéd, Maderspaah Vikt. közvéd, Mészáros Sánd. közvéd, Móder István közvéd, Monk János tizedes, Nagy Béla közvéd, Palai Miklós közvéd, Parlagi Farkas közvéd, Papp József tizedes, Poltzer Antal közvéd, Pokopetz István őrmester, Prohászka Miksa közvéd, Rajcsics Kár. közvéd, Rajnai Ignácz közvéd, Rakovszki József közvéd, Raskó Ferencz közvéd, Sándor Ferencz zászlótartó, Schomer Gyula tizedes, Szabó Dávid közvéd, Sz.Györgyi Gyula közvéd, Szikszaki Kár. közvéd, Szoboszlai János közvéd, Takács László közvéd, Thuránszki Tamás tiszt. őrmester, Török Imre közvéd, Tüske László közv., Tahi Elek közvéd, Ullmann József közvéd, Ujtelki Samu közvéd. *Más zászlóaljakhoz átléptek következők:* Fóser Lipót tüzér, Jenefi Lipót tüzér, Kölber Ferencz tüzér, Komoróczi Pál tüzér, Kauzer István tüzér, Pálfi Pál tüzér, Szále Rudolf tüzér, Zuber Kálmán tüzér, Major Ferd. a 61-ik z.-aljhoz, Magyar Pál erdélyi honvédekhez, Virágházi Kár. erdélyi honvédekhez, Szép Lajos a Hunyadiakhoz 50 z.-aljhoz, Házai Ede, ugyanoda. Meghalt Ujváros on, Lovass Sánd. a 35. z.-aljhoz, Töpler Kár. alorvoskint távozott, Darlang József a huszárokhoz, Szappanos Gyorgy Lehel huszárokhoz, Tóth János Lehel huszárokhoz, Nagy Samu, Bodrogközi Lajos hadnagyul kineveztettek más z.-aljaknál.

Mind ezek közül, azok, akik az én vezérletem alatt, jelenleg Palotán, Mezőhegyes szomszédságában, a Maros Partján a duló ráczokkal szemközt állanak, küldik üdvözletüket szüleik, rokonaik és barátaiknak, a haza iránt hü az ellenség ellen bőszült, a szülék iránt kegyeletteljes indulattal, általam.

Keményfi József (ezelőtt Hartmann)
honvéd százados a pesti egyet. Legio parancsnoka

(*Közlöny*, 1849. március 13. 51. sz. 810. o.)

Pest-egyetemi légió dala.
(Pestről kivonuláskor Jan. 5-én 1849.)

Pest - Budáról napkeletnek
Költözik a musa-had,
Pest- Budáról a Dunától,
Kérded hogy hová halad?

Ős hazánknak ősi várát
Elfoglalta ellenünk,
A Dunától a Tiszára
Mint szabad-csapat megyünk.

„És apátok és anyátok
A Dunán hol marad el?
És a nővér és a mátka
Kit hevitett hü kebel?"

Nemzetünk az édes apa,
És hazánk anyánk nekünk,
Véreink a bajnoktársak,
Mátkánk éles fegyverünk

„Ah de megfogyott a nemzet,
És a haza csonk már,
Véreitek veszni fognak
S rátok is csak vésznap vár."

A mig élünk, él a nemzet,
Minden fia egy haza, –
Áruló vagy gyáva szolga
Nem volt magyar nem soha.

Vesszen a ki megirigyli,
A magyarnak életét;
Éljen a ki hön óhajtja
Megmenteni nemzetét!

„Küzdve élj! vagy győzni halj meg!"
Ez nekünk szent jelszavunk,
Győzelemben él a haza,
És mi győző had vagyunk.

A szabadság hajnaláért
Indulunk kelet felé,
Hogy hazánkra felderitve
Uj napot vigyünk elé.

Uj napot nyugodt egére
Osztria határjáig,
Hol a szolgaságnak éje
Bátorul uralkodik.

És e napot felhozandva
Majd előre megy utunk,
A Tiszától Bécs faláig
Napsugárral haladunk.

Éljen hát ki a hazával,
Éljen a ki velünk tart,
Legyen szolgaság a bére
A ki bántja a magyart.

Nemzetünknek istenére
Esküszünk, hü fiai:
Életünkkel a hazának,
Életét megmenteni!

Tavasi

(*Tisza-Vidéki Újság*, 1849. április 14. 29. sz. 227–228. o.)

3. SZ. MELLÉKLET

Horvát Mihály
független Magyarország Csanád megyei vál.
püspökének, s cultusminister urnak.
Vasvári Pál

Független Magyarország Csanád megyei vál. püspöke,
mélyen tisztelt cultusminister ur!

Nemzeti küzdelmünk egyik diadala az, hogy az erőknek szabad működési tér van engedve, s nincs senki előtt elzárva az út; ott munkálni, hol tehetségeit legczélszerűbben használhatja.

Ezen elv vezetett engem arra, hogy még a múlt évi martiusi napokban hajlandó voltam az egyetemben a világtörténetet előadni, mely hivatásra az összes tanuló ifjúság felszólított. Azonban a mozgalmak viharai nem engedék, hogy békés négy fal közé vonuljak, s az egyetemi tanfolyam nyár közepén megszűnvén, tettleges fellépéssel az ifjúság kivánatát nem teljesíthettem.

Egyetemi tanfolyam helyett novemberben a „hadi academia" nyittaték meg, s én visszatérve a „fővárosi csapattal" a Dunántuli parendorfi táborból, mint parancsnok azon ifjúság nagy részét a hadtanfolyam hallgatására megnyerém, s minister nem levén, Szász Károly status titkár ur által a „hadi történetek" előadására s Közlönyben kineveztetvén, megkezdém az ifjúságtól régen várt történeti előadásaimat, s folytattam egész december végéig, midőn a kormány Budapestről eltávozott, s a hadi tanfolyam hallgatói egy zászló alá egyesülve, fegyveresen vonultak el (a) fővárosból s Keményfi tanár társam, mint honvédszázados, jelenleg is e légio élén működik.

Rám nézve kissé váratlan feladat volt a „hadtörténetek" előadása, mert a csaták leírását katonai szempontból kellett tárgyalnom, s a tactica és strategia szabályai szerint elemeznem. Azonban természeti hajlamom tárgya a historia levén, legyőztem minden akadályokat s összeszedvén az e czélra használható külföldi szakműveket, csataterveket és ütközeti képeket, oly változatossággal adtam elő a különben egyoldalú tárgyat, hogy tanítványaim s bíráló diletans hallgatóim teljes méltánylatát és rokonszenvét megnyertem.

Mint ministeri titkár a budai bureauban levén elfoglalva, csupa egyéni szenvedélyből léptem föl e tanszékre, s tettem ezt azon bizalom megérdemléséért, melyet bennem nagy tekintélyű hazafiak helyezének. Nyári Pál úr, ki engem a múlt év mozgalmaiban ismert meg, határozott férfiassággal jelölé előmbe a pályát, miszerint történettanárrá kell lennem s egyenesen rendes professorrá akart az egyetemhez kineveztetni. Csányi László jelenlegi minister úr buzdításomra mondá, miszerint ő is eljárand a történeti előadásokra, ha azokat én fogom tartani. – Ily irányadó körülmények szívem hajlamával, összhangzólag elhatároztak engem e nehéz, de szép pályára. Ministeri hivatalom mellett is kész voltam az egyetemi előadásokat vinni, s azon esetre, ha e kettőt nem győzném, hajlandónak nyilatkoztam lemondani 1500 p. forintos ministeri hivatalomról s a kisebb fizetéssel járó egyetemi tanszéket elfoglalni, csakhogy egyéni szenvedélyemnek eleget tegyek, s az ifjúság közóhajtását teljesítsem.

Nem rajzolom tisztelt cultusminister ur előtt, mily nagy fontosságú lőn függetlenségi korszakunkban a történettanítás. Cultusminister úr e szaknak élt s e tudománya által tette magát egész hazánkban nevezetessé. – Csak azon egy pontot említem meg, miszerint a democrat [?], a republicanus magyar hazában nem lehet többé oly történettanárokat léptetni fel, kik a királyság eszméjén felül emelkedni soha nem bírtak, kik a történetet puszta cronicai adatok összeférczelésének szokták tekinteni. Így volt nálunk eddig. De többé nem lehet, és ne legyen, mert legszomorúbb dolog az, midőn a tanítványok bírálják és elítélik saját tanárukat.

Alulírt erőt és képzettséget érzek magamban arra, hogy az európai események színvonalán felülemelkedve, a népfenség és világszabadság örök elvei szerint bíráljam az emberiség történeteit. S azért bátorkodom felkérni tisztelt cultusminister urat, méltóztassék a világtörténet egyetemi tanszékét rám bízni. Még a múlt évben beadám e tárgybani folyamodványomat Szász Károly statustitkár úrnak, s oda mellékeltem egypár történeti munkámat. Statustitkár úr ígérte, miszerint az egyetem megnyitása esetére mellőzni nem fog s kinevezési komoly szándékának tulajdonítom, hogy a hadi academiához azonnal szíveskedett alkalmazni.

Múlt évi ígéretét e napokban ismét megújítá a tisztelt statustitkár úr.

De ön, mélyen tisztelt püspök úr! azóta cultusministerré neveztetvén, kötelességemnek tartom e folyamodvány benyújtását, hogy megnyugtassam magamat.

Tisztelt cultusminister úr részéről azért történhetnék fennakadás irányomban, mert a körülmények nem engedék, hogy közelebbről ismerhessem. – Önjellemzésemre szabadjon egy pár szóval megjegyeznem, miszerint kisded koromtól kezdve minden iskoláimban első jeles voltam, az academiát s külföldi nyelveket a pesti egyetemnél tanultam, a történetet különösen kedvencz tanulmányi tárgyammá választám, s azért Horvát Istvánnak kedves tanítványa voltam. Philosophiát a német, elveket a franczia történetírók műveiből tanultam, hazánk történetére pedig adatokat az eredeti krónikákból, mely adathalmazoknak e honban ön adott legelső valódi történeti alakot. – Apró szétszórt dolgozataim mind történeti tárgyúak, s a múlt évben kezdém kiadni a „Történeti névtár" czímű 30 füzetre tervezett nagy munkát, melyet azonban a forradalmi korszak miatt kiadni nem tartám czélszerűnek. – 1-ső füzetét bátorkodom ide mellékelni.

E munkám elődolgozatait nagy fatum érte. Windisgrätz felkutatá bérlett zsoldos kir. fiscusai által lakomat, s minden irományaimat elraboltatá; mindent elkövetek ezen hosszú évek munka gyümölcseinek megkerítésére... De ha végképp elsikkasztották is, én előttem elzárták volna eddigi munkálataim minden eredményét, még sem mondanék le a történeti pályáról... Emlékezetem után újra felkutatnám az illető történeti kutfőket, s főleg a népszabadság forradalmának korszakát szándékozom érett elvek szerint fejtegetni.

Január hó vészes napjaiban kardot ragadtam s a Kormányzó elnök úr megbízásából egy önkéntes csapatot alakíték, mely egész zászlóaljat képezve az erdélyi havasokon parancsnokságom alatt áll, B. Hunyad vidékén Incsel Valko stb helyeken.

Én bátorkodom cultusminister úr figyelmébe ajánlani, miszerint igen czélszerű lenne a félbeszakított hadi academiát folytatólag vagy új folyamra megnyitni. Mi tanárok készek vagyunk, a szülőknek pedig általános óhajtása, hogy gyermekeiket a hadi pályára előkészíttessék. Úgy sincs semmi intézet, hol az ifjúság theoriai katonai tudományokat is szerezhetne.

Ez esetben én kész volnék őrnagyi fizetésemről lemondva, visszatérni a ministeriumhoz, s mint titkár működve, mellékesen folytatnám a hadi történetek előadását.

Ha pedig a körülmények az egyetem megnyitását megengednék, kérem rólam el nem felejtkezni, mert választott szakpályámon legtöbb szolgálatot remélek tehetni hazámnak, főleg ha a háború csillapodik.

Ministeri állásom mellett először mint ideiglenes tanár is kész leszek működni, csak hogy alkalmam legyen e szép szenvedély kielégítéseire, s tanítva tovább haladhassak magam is a búvárkodásban, melyből a jelen viharos korszak kizavart, Táborban én is csak egy ember vagyok: de a tanszéken százakra hathatok.

Ha a világtörténet tanszéke a magyar honétól külön lesz választva – a mint czélszerűen terveztetik – akkor én a világtörténetet óhajtom, mert ott nagyobb terem leend szabad eszmék és politicai elvek terjesztésére. Egyéb iránt a hazai történet előadására is kész vagyok. – Dolgozataim az ellenség által elraboltatván, óhajtanám az egyetem megnyitását egy pár hónappal előbb tudni, hogy a készületre időm legyen.

Bizalmas kérelmemet az ügy érdekében ismételve, illő tisztelettel vagyok

tisztelt cultusminister úr

Pest. jún. 3. 1849.

lekötelezettje

Vasvári Pál
ministeri titkár, a hadi academiánál
a hadi történet tanára s a Rákóczi-csapat parancsnoka.

(Eredeti tisztázat. MOL H 64 Vallás- és Közoktatási Minisztérium, Nem iktatott iratok 1849. 1. doboz, 118–119. fol.)

Tibor Ács

THE MILITARY COURSE OF THE UNIVERSITY AND THE UNIVERSITY LEGION OF PEST, 1848–1849

Summary

The study uncovers the hitherto unknown history of the military course of the Pest University, which is part of the military history of the Hungarian War of Independence: the University Legion (later the 90th Honvéd battalion) was formed from its students. The first part treats how the military course was started to the orders of the Ministry of Religion and Education under the direction of Professor Antal Vállas in October 1848. From October to the end of December nearly 400 students attended the 8 compulsory and 5 optional subjects of the course under the guidance of 13 university professors and military officers. The second part deals with the formation of the Legion of the Faculty of Philosophy of the Pest University from the students of the military course on the initiative of Captain József Keményfi (Hartmann) on the 1st of January 1849, and throws light on its participation in the fights of the Winter and Spring Campaigns to the end of April 1849, with special stress upon its activity in the defence of Tiszafüred and in the victorious battle at Kiszombor. The third part deals with the reorganisation of the Legion and with the formation of the 90th Honvéd battalion, what fought successfully during the Summer Campaign from May to August 1849. The author analyses the activity of Major Keményfi, commander of the battalion, together with that of the officers and the rank and file within the 4th and the 5th Reserve Corps in the fights in Southern Hungary. The study ends with an outlook to the fate of the officers, NCO-s and the rank and file after the surrender. The appendix contains a list of names of the Legion from 1 March 1849, the words of the song of the Legion (5 January 1849) and a petition of Pál Vasvári, teacher of military history to Minister of Education Mihály Horváth from 3 June 1849.

Tibor Ács

LE COURS MILITAIRE DE L'UNIVERSITÉ ET LA LÉGION UNIVERSITAIRE DE PEST, 1848–1849

Résumé

L'étude rend au jour, à la base de sources d'archives, l'histoire – jusqu'à présent inconnue – du cours militaire universitaire, de la légion universitaire de Pest, plus tard, le 90e bataillon honved, tout cela faisant partie organique de l'histoire militaire de la guerre d'indépendance et de l'histoire de l'université de Pest en 1848 et 1849. La première partie montre, que, conformément aux ordres du mois d'octobre de 1848 du Ministère de la Religion et de l'Enseignement Public, une nouvelle forme de la formation des officiers a été créée: le cours militaire de la faculté des Lettres de l'université de Pest, sous la direction d'Antal Vállas, professeur d'université. L'étude traite dans le détail que 13 professeurs d'université et professeurs-officiers réputés donnaient des cours dans les cadres de 8 matières obligatoires et 5 matières facultatives, dans le domaine des plus importantes connaissances théoriques et pratiques militaires et de sciences militaires, pour près de 400 étudiants (dont les noms d'une centaine sont connus), à partir du mois d'octobre jusqu'à la fin du mois de décembre de 1848. La deuxième partie esquisse les raisons pour lesquelles – avec les encouragements du capitaine honved József Keményfi (auparavant:

Hartmann) – le cours militaire s'est transformé en légion universitaire de Pest le 1er janvier 1849, et traite également l'activité militaire de la légion dans les campagnes d'hiver et de printemps, à partir du mois de janvier jusqu'à la fin du mois d'avril de 1849. L'étude souligne les mérites de la légion dans la défense de Tiszafüred et dans la bataille victorieuse de Kiszombor, et parle des avancements d'officiers des soldats de la légion. La troisième partie fait connaître la réorganisation de la légion universitaire de Pest en 90e bataillon honved, et son fonctionnement militaire victorieux dans la campagne d'été, à partir du mois de mai jusqu'au mois d'août de 1849. L'étude analyse le rôle du commandant Keményfi et celui du corps d'officiers, ainsi que les combats des compagnies aux champs militaires du Sud, dans l'unité du IVe et du Ve corps d'armée, et dans l'unité du corps de réserve. L'étude s'occupe également de la destinée des soldats, des sous-officiers et des officiers après la reddition d'armes. Les trois annexes agrandissent la valeur de l'étude: la liste des noms de la légion de Pest du 1er mars 1849, „Le chant de la légion universitaire de Pest", composé le 5 janvier 1849, et la demande de Pál Vasvári, professeur de l'histoire militaire, pour Mihály Horváth, ministre des Cultes, le 3 juin 1849.

Tibor Ács

DER KRIEGSLEHRGANG DER UNIVERSITÄT UND
DIE PESTER UNIVERSITÄTS-LEGION, 1848–1849

Resumee

Die Studie deckt mit Hilfe von Archivmaterial die bisher unbekannte Geschichte des einen wichtigen Teil der Kriegsgeschichte des Freihetskrieges und der Geschichte der pester Universität in 1848-1849 bildenden Kriegslehrganges, der Pester Universitäts-Legion, später 90. Honvéd-Bataillon, auf. Der erste Teil zeigt, wie aufgrund der Erlässe des Religions und Unterrichtsministeriums vom Oktober 1848 unter der Leitung von Universitätsprofessor Antal Vállas eine neue Art der ungarischen Offiziers-Ausbildung, der Kriegslehrgang der philosophischen Fakultät der pester Universität, gegründet wurde. Es wird detailliert beschrieben, daß 13 namhafte Professoren und Offiziere von Oktober 1848 bis Ende Dezember beinahe 400 Studenten (ungefähr 100 sind namentlich bekannt) unterrichtet haben. Die Studenten hatten 8 Fächer verpflichtend, und fünf Fächer konnten sie fakultativ besuchen. Sie wurden auf die wichtigsten militärische und kriegskunstliche, sowohl theoretische als auch praktische, Kenntnisse unterrichtet. Der zweite Teil beschreibt welche Gründe die von Honvéd-Hauptmann József Keményfi (früher Hartmann) angefangene Transformation zur Pester Universitäts-Legion am 1. Jänner 1849 hatte, und wie die Legion in den Winter, beziehungsweise Fühlings-Feldzügen gewirkt hat, vom Jänner bis zum Ende April 1849. Die Studie hebt die wichtige Rolle der Legion bei der Verteidigung von Tiszafüred und der siegreichen Schlacht von Kiszombor, beziehungsweise die Ernennungen der Soldaten der Legion besonders hervor. Der dritte Teil beschäftigt sich mit der Umorganisierung der Legion zum 90. Honvéd-Bataillon, und dessen erfolgreichen Teilnahme im Sommer-Feldzug vom Mai bis zum August 1849. Die Rolle von Major Kommandant Keményfi und des Offizierskorps, die Kämpfe der Kompanien im Verband des IV. und V. Reservekorps, das Schicksal der Soldaten, Unteroffiziere und Offiziere nach der Waffenstreckung werden ebenfalls behandelt. Die drei Beilagen erhöhen ebenfalls den Wert der Studie: das Namensregister der Pester Legion vom 1. März 1849, das „Lied der Pester Universitäts-Legion", geschrieben am 5. Jänner 1849 und die Petition von Pál Vasvári, Professor für Kriegsgeschichte, vom 3. Juni 1849 an Kultusminister Mihály Horváth.

Тибор Ач

УНИВЕРСИТЕТСКИЕ ВОЕННЫЕ КУРСЫ И БОЕВОЙ ЛЕГИОН, СФОРМИРОВАННЫЙ ИЗ КОНТИНГЕНТА ПЕШТСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1848–1849 ГОДАХ

Резюме

Автор научной работы на основании архивных источников вскрывает неизвестную до сего времени историю университетских военных курсов, в том числе историю пештского универсистетского легиона, позднее ставшего известным как 90-ый гонведский батальон, .составлявшую органическую часть истории революции и борьбы за свободу 1848–1849 годов. В первой части показывается, как на основании распоряжения Министерства Вероучения и Народного Образования от октября 1848 года под руководством профессора Антала Валлаш была создана новая форма подготовки венгерских офицеров – военные курсы при филологическом факультете университета города Пешт. Исследователь детально излагает, как с октября до конца декабря 1848 года 13 именитых профессоров и преподавателей университета обучали в рамках программы 8 обязательных и 5 факультативных предметов наиболее важным военным и военно-научным теоретическим и практическим знаниям около 400 слушателей (фамилии 100 человек из которых остались известны). Во второй части автор рассказывает, под воздействием каких причин военные университетские курсы по инициативе гонведского капитана Йожефа Кеменьфи (раньше Гартманна) 1-го января 1849 года были преобразованы в пештский университетский легион, в каких военных действиях участвовал университетский легион во время зимней и весенней военной кампании с января до конца апреля 1849 года. Автор указывает на заслуги, проявленные легионом в обороне и победоносном сражении при городе Тисафюред, указывает на присвоение офицерских воинских званий солдатам легиона. Третья часть научной работы посвящена реорганизации пештского университетского легиона, переформированию его в 90-й гонведский батальон, повествует об успешных боевых действиях легиона в летней кампании 1849 года, с мая по август месяц. Статья анализирует роль командира батальона майора Кеменьфи и офицерского состава, описывает бои батальонных рот на твд южных провинций в звене IV, V корпусов и корпуса запасников. Автор показывает, как сложилась судьба бойцов, офицеров и унтерофицеров легиона после капитуляции. Значимость этой научной работы увеличивается за счет трех приложений к работе, а именно: 1.) именной список личного состава пештского легиона от 1 марта 1849 года, 2.) „Боевая песня пештского университетского легиона," 3.) прошение от 3 июня 1849 года к министру культуры Михаю Хорвату.

BENCZE LÁSZLÓ

SOLFERINO

I. RÉSZ

Az 1859-es észak-itáliai háború előzményei

A hadszíntér

Solferino, az 1859-ben alig 1000 lakosú lombardiai falu a Garda-tó közelében feküdt, a nyáron néhol átgázolható mélységű Mincio-folyótól nyugatra, az Alpok déli nyúlványait és a Pó-síkságot összekötő, félkör ívű dombvonalak peremén, egy golyó formájú, kiugró magaslaton.[1] Mintegy 10 km-re a Mincio partján álló Peschierától, a híres erődnégyszög – Peschiera, Mantua, Verona, Legnano[2] – északi, előreugró csúcsától. A hegyek és a Pó közötti, mintegy 50-60 km széles sáv, kétezer évvel korábban a Gallia Cisalpina, mindíg is csatatér volt, ahol a félsziget sorsa eldőlt. Egyetlen hadvezér sem

[1] A bécsi kongresszus 1815-ben visszaadta Ausztriának a Ticino-folyótól keletre eső Lombardiát és Velencét. A császári koronához tartozó lombard–velencei királyság 24.000-24.000 km^2 területű, az 1857. dec. 31-i népszámlálás szerint 2,8, illetve 2,4 millió lakosú tartomány, néhány vulkanikus hegytől eltekintve, az Alpoktól lágyan ereszkedő dombivéken, majd síkságon terül el. Termékeny földjei gazdag aratást, fejlett szőlő és gyümölcstermelést tettek lehetővé. Az első pontos, katonai célú összehasonlítások az 1870-es években születtek, amelyek szerint búzából az átlagtermés 300-400 hl/km^2 volt a tiroli 8 és a karintiai 23 hl/km^2-el ellentétben. Rizsből 200, egyéb szemesterményből 500-700 hl/km^2-t lehetett aratni a tiroli 38 és a karintiai 102-vel szemben. A szarvasmarhára átszámított húsállatmennyiség 50/km^2, míg az állattenyésztéséről híres Tirolban 18, Karintiában 29 darabot tett ki km^2-ként. A királyság híres volt boráról – 200 hl/km^2, szemben a tiroli 10 hl/km^2-el –, füge, gesztenye, olajbogyó termeléséről, selyem-, gyapjúszövet iparáról, fegyvergyárairól, cukor-, szesz- bőriparáról, márvány-, vasérc- és rézbányáiról. Lásd: Militärstatistische Übersicht von Nord-Italien. Wien, 1900. 2. Band. Itáliában először 1857 végén készült létszámbecslés. *G. Marzoretti* „Dizionario generale dei communi d'Italia" c. műve számításait idézi *Hermann Reuchlin:* Geschichte Italiens. III. Band. Leipzig, 1870. (*Reuchlin*) 280. o.; *Umberto Orsini:* Die Italiener. (*Orsini*) In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band III/2. (Hrg. *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanistch.*) Wien, 1980. 848–849. o.; *Wilhelm Rüstow:* Der italienische Krieg 1859. Zürich, 1860. (*Rüstow*) 280–281. o. A Rüstow és más műveiben szereplő mérföld-láb mértékegységeket a „Marco Polo. Die Generalkarte Italien, 1:200.000" Ostfildern–Novara, 1999. 1. és 2. szelvényén pontosítottam.

[2] Nyugat felé az osztrák védelem első lépcsőjébe tartozott a Mincio melletti Peschiera és Mantua, a másodikba az Adige partján álló Verona és Legnano. Az 1850-es években Peschiera – 1500 lakos – erődje a Mincio mindkét partján, a Garda-tó közelében, a Calvi, illetve szemben a Mandello nevű erődített hídfő körül 11 védműből állt, és előírás szerint 6000 fős védőrséggel, 150 löveggel, 100 tonna lőportartalékkal és 6 havi élelemkészlettel – szarvasmarha, búza, kukorica, rizs – rendelkezett. Mantua – 28.000 lakos – a Mincio torkolatánál, északról és keletről vizi akadályokkal zárva állt. A bal parti várost körülívelő gát felett a citadella és a S. Georgio erőd uralkodott, a másik parton elsáncolt tábor terült el, a Pradella, Belfiore, Migliaretto és Pietole sarokbástyákkal védve, és ez lezárta dél és nyugat felé az utakat. 9000 fős helyőrség szállta meg a védműveket, 382 löveggel, 6 hónapra elegendő élelemmel. Verona – 60.500 lakos – az Adige mindkét partján, négy híddal összekötve terült el. Védművei – a jobb parton 10 erőd, 16 előretolt erőd, a bal parton 5 erőd, 4 toronyerőd, 14 erősség, rondella, bástya – bevehetetlenek voltak. 25.000 fős helyőrség, 550 löveg, 1100 t lőportartalék és 8 heti élelemkészlet, amelyet a tartományból néhány nap alatt hat havira lehetett emelni, tartozott a védelemhez. Legnano – 10.000 lakos – az Adige mindkét partján kő és földerődökkel, citadellával ellátott védművekből állt, amelyek 6 havi élelmet, 1800 fős helyőrséget és 81 löveget rejtettek. Ausztria az évszázad közepéig 100 m Guldent fektetett be a négy erősség modernizálásába, falai erősítésére. Vö. Kriegsarchiv Wien (KA), Manuscripte zur Kriegsgeschichte (Manuscripte) Ms-Kg 218/1 Fasc. Mantua. KA Alte Feldakten (AFA) 1859. II. Armee. 1859-13-256. I. Teil, 2. Abschnitt.

kerülhette meg, hiszen a Garda-tótól északra, nyugatra és északkeletre az Alpok óriáshegyei zárták el az utakat, szűk völgyeikben pedig alárendelt erők is keresztül húzhatták a hadműveleti szándékokat. Dél felé a hatalmas folyam jelentett nehezen áthidalható akadályt. A Pó a hegyeket elhagyva Torinótól a tengerig mintegy 350 km hosszú, a deltáig 200 km-ig szélesedő medencét alkotott, amelynek északi felén az úthálózat és a szétbontakozásra alkalmas területek elsőrangú lehetőséget nyújtottak nagy hadseregek mozgatásához. A számos vízfolyás, az elárasztott rizsföldek és a helyenként korlátozott látótávolság gátolta a hadműveleteket, a sűrűn lakott területek, a magas terményhozamok, a mindenütt fellelhető, jóllakott csordák, a beszállásolásra alkalmas épületek azonban kiegyenlítették a hátrányokat. A Pótól északra fekvő sík vidék fejlett gazdasága elbírta, hogy a haderők sűrű díszlokációjú csapatokat állomásoztassanak állandó harci készenlétben, és lezárják a folyótól délre emelkedő, 1000-1500 m magas Appeninek felé vagy felől vezető, fő közlekedési vonalakat. A Pótól délre húzódó alföld hadászati szerepét egyetlen józan alapelv határozta meg: megkerülő hadmozdulattal csapást mérni a folyamtól északra felsorakozott ellenség szárnya ellen. Bármilyen, még egy Közép-Itáliában összevont és Ferrarától kiinduló hadjárat is akkora vakmerőségnek tűnt a folyók, csatornák, tavak, rizsföldek közötti gátakon, hidakon át, amelyek sem szétbontakozásra, sem időbeli visszavonulásra nem adtak esélyt, hogy okos hadvezérek inkább kerülték. Észak-Itália és más hadszínterek között Franciaország felé az összeköttetést a Tengeri- és Nyugati-Alpok 2000-3000 m körüli hegységei akadályozták, amelyek a Mont Blanchoz közelítve fokozatosan emelkedtek 4000 m fölé. Svájc felé a 3000-4000 m-es Monte Rosa és a Bergamói Alpok, Ausztria felé az ugyancsak 3000-3500 m-es Ortler, Adamello, Judikarien, majd a Dolomitok és a Juliai Alpok zárták le a hadszínteret északról, amelyeken át kevés átjáró biztosíthatott mozgást nagy létszámú erőknek. Franciaország felől a Riviera, a könnyen lezárható „route de la corniche", továbbá a Grenoble és Susa közötti Mont Genevre-hágó (1854 m) és a Lyonból az ugyancsak Susába vezető hegyi főút, a Napóleon parancsára 1805-ben kiépíttetett, sehol nem meredek, egész évben járható Mont Cenis-hágó (2084 m) 8 m szélességű útja vezetett át a medence felé. Utóbbit Napóleon előtt más híres hadvezérek – Hannibal, Pompeius, Pipin, Nagy Károly – is használták. Svájc felé a Simplon- és a Szent Bernát-hágót 1815 után az állam semlegessége zárta el a seregek elől. Ausztriát két fő összeköttetési vonal kapcsolta össze belső tartományaival: a Verona–Innsbruck közötti Brenner-hágó (1374 m), illetve a Trieszt–Laibach közötti, Bécsig vezető vasút. Triesztből hajóval jutottak a katonák Velencéig, onnan ismét vasúton Veronáig, Észak-Itália egyik legfontosabb vasúti csomópontjáig. Veronából a vasút északnak az Adige völgyében Bozenig, kelet felé Vincenza–Padua–Velence–Treviso–Udine, dél felé Mantua–Modena–Bologna, nyugatnak Brescia–Bergamo–Milano–Magenta irányában biztosította az átcsoportosításokhoz szükséges gyorsaságot.[3] A Pótól északra húzódó síkságból a Ticino-folyótól keletre eső

[3] *Aresin:* Das Festungsviereck von Ober-Italien. Wien, 1860. (*Aresin*) 8–9. o.; *Rüstow* 94–96., 107–110. o.; Behelf zum Studium der Militär-Geographie. Wien, 1910. (Behelf) II. Band. 11–12., 15–18., 141-42. o. A négy erődön kívül Észak-Itáliában az osztrákok a hadműveleti szempontból értékes pontokon megerősített hídfőket, erődöket, erőddé átalakított várakat, citadellákat építettek, és zászlóalj-dandár erejű csapatokkal szállták meg. Milano, Bergamo, Brescia, Padua, Loveno, Pavia, Cremona, Pizzighettone, Rocca d'Anfo, Monte Pastello, Vicenza, majd a lagunák városa, Velence mellett – 120.000 lakos, 20.000 főnyi helyőrség – S. Nicolo di Lido, Vignolo, Porto di Malamocco, Alberoni, S. Pietro, Malghera, továbbá a Pótól délre Gravellone, Piacenza, Casal maggiore, Ferrara, Parma, Modena, Bologna, Ancona, Comacchio. KA Manuscripte. Ms-Kg 218/1. Beilage 1.

részt 1525, a franciák elleni győzelem óta a Habsburgok birtokolták. Ez a terület lombard–velencei királyság néven a Habsburg császári korona legszebb ékkövének számított, amelynek biztonságát hatásosan védte az Alpokból a nagy folyamba ömlő Mincio és Adige partján épült erődnégyszög. A kettős, folyó menti ellenállási vonalon belül a legfontosabb szerepet az Itália kulcsának számító Mantua kapta. Stratégiailag központi helyet foglalt el. Egyenlő távolságra állt az Adriai- és a Ligur-tenger között, a vizek miatt nem lehetett megközelíteni, három megerődített hídfővel rendelkezett, amelyeken át ki lehetett törni az egyetlen hadműveleti lehetőséget kínáló Pajolo-völgy felé, és amelyet kevés erővel is le lehetett zárni. A négy erőd és az általuk közrefogott terület oly hatásosan zárta el a hegyek és a folyam közötti sávot, hogy a legerősebb hadsereget is megállásra kényszerítette. Napóleon csaknem egy évig ostromolta, és csak kiéheztetés után tudta bevenni Mantuát. 1848/1849-ben Radetzky az erődnégyszögből tört ki, hogy megverje a lombardiai felkelők és a piemontiak seregét. A négy erősséggel körbezárt terület ellenállóképességét nemcsak az biztosította, hogy a végpontok külön-külön is bevehetetlennek tűntek, és egymáshoz való közelségük miatt kölcsönösen tudták egymást támogatni, hanem az is, hogy védőrségeik megosztották az ellenfelet és meglepő irányokból, meglepő hadműveleteket folytathattak. Háború esetén az erődnégyszögben felsorakozott 100.000 osztrák katona ellent tudott állni 200.000 fős sereggel szemen is, akár hónapokon át, sőt kitöréseivel a támadókat felőrölni. Ameddig Ausztria birtokolta Peschierát, Mantuát, Veronát és Legnanot, addig ellenséges haderő nem juthatott sem a Brenneren, sem Villachon, Trieszten át a birodalom belsejébe. Az osztrákok azonban a biztonságos hátországra támaszkodva kiterjeszthették befolyásukat a folyamtól délre is. Parma, Modena, Toszkana, Nápoly élén Bourbon és Habsburg hercegek álltak, akik államaikban az osztrák akaratot szolgálták. Az 1848/1849-es forradalom veresége után az elkergetett secundo- vagy tertiogeniturák visszatértek trónjaikra, és lakosságuk feletti hatalmukat vagy inkább személyes épségüket svájci zsoldos zászlóaljak, osztrák dandárok biztosították. A hercegségektől körülvett pápai államban azonban a forradalom után hídfőt szereztek az okkupáló francia csapatok, és Ausztriának csak a Romagna feletti felügyelet maradt. Az olasz egységtörekvések vezető ereje, Piemont sem semmisült meg az 1849 márciusi, öt napos háborúban.[4] A hazai – Savoyen-Carignan – dinasztiából származó Károly Albert király (1831–1849) lemondásával megakadályozta, hogy Radetzky a végsőkig kiaknázza győzelmét. Az új király, Viktor Emánuel elhúzta a béketárgyalásokat Velence átadásáig. Így megóvta jövendő hadserege magját, reguláris

[4] Piemont az Alpoktól és az Appeninektől átkarolt, Lombardiától a Ticino folyóval elválasztott, Szardiniával, Savoyával és Nizzával együtt 77.000 km^2 területű, 4,9 m lakosú ország volt. A Pó-síkságon és a dombvidéken magas hozamú mezőgazdasági – búza, kukorica, rizs, gesztenye, olaj, szőlő – a hegyvidéken erdőgazdasági művelést folytatott. Gabonából az átlagtermés 600-700 hl/km^2, míg Tirolban 38, Karintiában 102 volt. Rizstermelése elérte az 500 hl-t, borból a tiroli 10 hl/km^2-el szemben 150-170, néhol 400 hl-t, és elsőosztályú minősége miatt fő exportcikk volt Amerika, Svájc, Németország felé. Haszonállat-sűrűsége szarvasmarhára átszámítva elérte a 30-50 db/km^2-t. Híres volt selyem- és gyapjúszövetiparáról. Novara az angol textiliparon kívül az egyik legjelentősebb európai központ volt. Élelmiszeripara és torinói fegyvergyárai ugyancsak jelentős szerepet játszottak Piemont gazdasági életében. A genuai tengeri kereskedelem Velence vetélytársának számított. Pénzneme: 1 piemonti líra = 1 francia franc. Lásd *Ernst Förster:* Handbuch für Reisende in Italien. München, 1853. 76–77. o.; Grand Dictionaire Universel par Pierre Larousse. Paris, 1865. 12/971–972. o.; Militär-statistische Übersicht von Nord-Italien. 2. Band. Piemont mellett Parma 510.000, Modena 600.000, Toszkana 1,8 m, a pápai állam 2,9 m, a nápolyi királyság 6 m, Szicilia 2,1 m lakosú volt. Lásd G. Marzoretti után *Reuchlin* 280. o.

hadosztályait és ütegeit. 1849 után a Ticino két oldalán két hadsereg állt egymással szemben. Itália lakossága az olasz Piemonttól várta a Habsburgok kiűzését, a „terza riscossát", a harc harmadik felvonását. A Solferino nyugati végén álló magaslat, rajta egy négyszögletű torony, a Garda-tóig húzódó, szőlőkkel borított dombvidék és balra, a Pó-síkság felé remek kilátást nyújtó „Spia d'Italia" az a hely, ahol 1859. június 24-én véget ért a „terza riscossa", és megtört a lombardiai Habsburg uralom.

A nagy hadseregek kelet-nyugati mozgatását és szétbontakozását eltérő mértékben akadályozták az Alpokból, illetve a 80 km széles, 1000-1500 m magas Appeninekből a Póba tartó vízfolyások. A Pó felső szakaszán 250 m, Valenzától 2 km-es folyóágyban változó, 300-600 m széles, 2-10 m mély, csekély sodrású folyam. Április és június között a hóolvadások, október–novemberben az őszi esőzések miatt gyakoriak voltak az áradások. A Sesia torkolatától számos hosszabb szakaszon 4-10 m magas gátak védték a partok melletti termékeny földeket, másutt a szabályozatlan, változó irányú főág és a mellékágak széles sávban, vizenyős, mocsaras területeket szeltek át. Csak a Mincio torkolata és a 6 ágú, sáros delta között egyesült a folyam, lassan hömpölygő, hatalmas mennyiségű földet, hordalékot cipelő, 1-2 km széles vízfolyássá. 1859-ben Torino fölött több kőhíd ívelte át, a várostól keletre, Piemont területén Casale, Valenza, Cava, Lombardiában pedig Pavia, Benedetto, Piacenza mellett vasúti híd. Hajózható volt a felső szakaszán, Torino és a Ticino között, 100 tonnás, lejjebb 200 tonnás, lapos fenekű bárkákkal. Az áradások idején lezúduló víztömeget a lakosság csatornákon igyekezett elvezetni a partoktól 10-30 km távolságig, általában 3 m széles, 2 m mély fő- és egyszerű zsilipek közbeiktatásával 10-20 cm széles és ugyanolyan mély mellékárkokkal, a rizsföldek ellátására. Mivel csak 3 évenként ültettek rizst, a nagy, vizes területeket száraz, legelőnek használt földek szegélyezték. A Pótól északra fekvő széles dombvidéket és a folyam melletti sávot az Alpokból induló, köves, kavicsos ágyban hegyipatakként rohanó, majd lelassuló folyók szelték át. A rengeteg hordalékot görgető Dora Baltea, Sesia 10-30 m szélességű és 2-3 m mély vize, a gátak közé szorított, 100-300 m széles és 2-6 m mély Ticino, Adda, Oglio, a belétorkolló Chiese, valamint a Mincio és az Adige felszabdalták a dombvidékeket, táplálták a Pó melletti lapály termékeny földjeit, de a sűrű úthálózat, az átkelők tömege, illetve a száraz, egybefüggő, gondozott földterületek lehetővé tették a csapatok minden irányú, gyors mozgatását. A Póba délről, az Appeninek felől torkolló mellékfolyók közül egyedül a 200 m széles, 3-4 m mély Tanaron lehetett hajózni, a többi, a 10-60 m széles, 2-3 m mély Pavaro, Reno, Trebbio, Toro vize számtalan elágazó, 4-5 m széles, 2-4 m partmagasságú főcsatornát táplált. A főcsatornákból – különösen áradáskor – sakktáblaszerűen kiásott mellékcsatornák és vizenyős területeken, rizsföldeken keresztüli árkok vezették el a vizet és töltötték fel az alacsony gátakkal szegélyezett rizsföldeket. Közép-Itália és a Pó között a nagy katonai kötelékek csak a néhány fő összeköttetési vonalat használhatták, a folyókkal és csatornarendszerekkel átszabdalt, gátakkal összekötött, száraz földeken nem nyílott mód sem szétbontakozott alakzatok felvételére, sem a frontok mozgatására. Hadműveleteket csak a Tanaro előtti és mögötti dombvidéken lehetett folytatni.[5]

Piemont területei védelméhez nem támaszkodhatott olyan erődrendszerre, mint Ausztria a Mincio és az Adige melletti fő ellenállási vonalra, néhány erős pontot azon-

[5] Behelf 98–101. o.

ban kiépített. Genua – 120.000 lakos – hadikikötő volt, a tenger felőli bejáratot hatalmas mólók és rajta védművek biztosították. A város körülölelte a kikötőt, a hegyek a várost, és rajtuk citadella, az északi oldalon a Fort Sperone, nyugaton a Tanaplio, majd a citadella mellett a Crocietta és Belvedere erődje elégséges védelmet nyújtott idegen hadihajókkal szemben. A Genuából Torinóba vezető összeköttetési vonalakat lezárta a Tanaro és mellékfolyója, a Bormida találkozásánál Alessandria – 40.000 lakos – mellett emelkedő, hatszögletű, modern erőd, továbbá a mindkét folyó túlsó partját biztosító két hídfő, és egy citadellával védett, elsáncolt tábor, amely 30.000 fő táborozására és ellátására alkalmas infrastruktúrával rendelkezett. Alessandriától 14 km-re É-ra, a Pó jobb partján állt Valenza – 6000 lakos – régi erődje, összekötő védműként az ugyancsak a Pó jobb partján, az előbbitől mintegy 20 km ÉNy-ra fekvő Casale – 19.000 lakos – egykor Szuvorovtól lerombolt, majd az 1850-es években helyreállított és kibővített, jelentős számú löveggel felszerelt erődje.[6] Tehát Piemont erőssége, a Genua–Alessandria–Casale vonal, a Pótól délre húzódott, hadműveletekre kevéssé alkalmas területen, amely nem tudott ugyan hosszan tartó ellenállást tanúsítani eltökélt és nagy erejű ellenféllel szemben, de arra elég volt, hogy fedezze átmenetileg a Ligur-tenger felől érkező szövetséges hadosztályok felvonulását és összpontosítását. A Pó medencéjében mediterrán klíma az uralkodó. A nyár hosszú, májustól szeptemberig, öt hónapig tart, igen forró, 30°-on túli nappali hőmérsékletekkel. Június–augusztus közepe között száraz. A tél rövid, decembertől március elejéig mérsékelten hideg, és többnyire bőséges csapadékot hoz. A medence jellemző éghajlati viszonya az erős köd, amely az év minden szakában beborítja a rizs- és vizes földeket, és többnyire déltájban oszlik fel. A Pó melletti széles sávban továbbá a Pó-deltától északra és délre elnyúló, mintegy 30 km szélességű, sekély vízű tengerparton, a lagúnákban, a mocsarakban, a vízfolyásokkal és csatornákkal átszelt szárazföldön uralkodó betegség volt a májustól októberig, különösen naplemente után elkapható malária, amely a tartósan diszlokált csapatok harci létszámát 10-25 %-al is csökkenthette. A fenti terület népbetegsége volt még a többnyire rossz minőségű kukorica fogyasztásával okozott és csak nehezen gyógyítható pellagra, végül a has- és a flekktífusz is.[7]

A Habsburgok külpolitikai célkitűzéseit, közvetlenül 1849 után is Metternich hagyatéka, a konzervatív, az Oroszország, Poroszország és Ausztria közötti, szövetségi rendszer tette elérhetővé, mert az alacsony harcértékű hadsereg egy jelentős önálló háborúban kockázatot jelentett. A monarchikus katonai és politikai koalíció azonban lehetőséget nyújtott a korábbi prioritások, a német hegemónia, az itáliai és a balkáni vezető szerep fenntartásához. A Habsburgok, a birodalom nemzetek feletti uralkodói, német császári címükkel a német egységet szimbolizálták, és ez a hagyomány a császári cím megszűnése után is élő maradt, hiszen német volt a dinasztia, az udvar mellett és az

[6] KA Manuscripte Ms-Kg 218/1. Übersicht der Concentrierung der Sardinische-Armee. *Rüstow* 103–105. o. A legfontosabb védelmet nyujtó, a Genua–Torino vonalat záró erődökön túl Piemont biztonságát szolgálták a régi városfalak, citadellák, köből épült kaszárnyák, megerődített kastélyok is. Elsőrangú védelemre volt alkalmas Torinóban a citadella, Tortonaban a Dora Baltea völgyét záró erőd, a Mont Genévre hágót őrző Fenestnelle öt, egymás feletti erődje és bombabiztos, összekötő lépcsője, továbbá ugyancsak a hágót védő Pignerolo melletti – 15.000 lakos –, az állami börtönnel egybeépített erősség, ahol egykor a Vasálarcos, a napkirály két katonája, Nicolas Fouquet tengernagy és Antonin Lauzun tábornagy is raboskodott, végül Szardinia szigetén Cagliari citadellája. Lásd *Ernst Förster:* Handbuch für Reisende in Italien. München, 1866. (*Förster*) I. Theil. 257., 307., 331., 327. o.; *Karl Baedeker:* Italien. Handbuch für Reisende. Leipzig, 1894. (*Baedeker*) I. Theil. 54., 56. o.

[7] Behelf 102. o.

udvarból élő arisztokrácia, a hadsereg, és Bécs volt a németséget összekötő kulturális kapcsolatok központja is. Az itáliai hegemónia őrzését racionális, pénzügyi okok indokolták: a lombard-velencei királyság, a birodalom leggazdagabb tartománya, mindig ki tudta egyenlíteni az örökké deficites költségvetés sürgős igényeit. Ugyanakkor összekötötte Ausztriát Közép-Itália Habsburgoktól függő kis hercegségeivel, ami Franciaország római okkupációja óta elsőrangú katonai szükségszerűség volt. A balkáni jelenlét gazdasági és katonai érdekeket védett: biztosította a jelentős haszonnal járó dunai kereskedelmet, a Törökországgal fenntartott, kölcsönösen előnyös kapcsolatok pedig a keskeny Dalmácia szárazföldi védelmét szolgálták.

Észak-Itália lakossága a forradalmakkal kifejezte akaratát, hogy saját sorsáról maga akar dönteni, és sem a katonai vereség, sem a megszálló csapatok brutalitása nem változtatott az akaraton. Az olaszok és a hatalom közötti ellenséges viszony az osztrákoktól okozott szenvedések hatására a végsőkig kiéleződött. Parma, Modena, Toszkana uralkodói[8] legitimitásukat a Habsburgoktól kapták vissza, és csak az osztrák fegyverektől való félelemnek köszönhették ingatag hatalmukat. Észak- és Közép-Itáliát meg lehetett fegyveresen szállni, de nem lehetett a Habsburg-birodalom részévé integrálni. A hármas osztrák külpolitikai cél megvalósítása elé az olaszok állították az első, áthidalhatatlan akadályt. 1849-ben még Radetzky hadserege, a helyi hadkiegészítésű ezredek szabadságolt olasz katonáinak és a 4., depózászlóaljak újoncainak dezertálása[9] után példátlan egységet tudott tanúsítani, hiszen elsősorban idegen hatalommal, Piemonttal csatázott. A nem olasz állomány számára a háború célja leegyszerűsödött: a határokat kellett védeni. A trón, a Habsburg uralom megmentése egyet jelentett az állami szuverenitásra törő seregek elleni harccal, és csak a győzelem után kiosztott, meglepő méretű uralkodói hála tudatosította a zömében nem osztrák származású tisztikarban meggyőződéssé a Habsburgokhoz való tartozást.[10] A hadjárat utáni feladat, az osztrák hatalmat biztosító, katonai-rendőri szolgálat azonban meghaladta az idegenből származó, nyelvi barikádok és kaszárnyák falai mögött élő tisztek és katonák képességeit. A Habsburgok súlyosan tévedtek, amikor Lombardiában, Velencében, Parmában, Modenában és Toszkánában ugyanúgy akarták féken tartani a lakosságot, mint Bukovinában.

---

[8] A parmai uralkodóház tagjai III. Károly spanyol király testvére, Fülöp Bourbon herceg leszármazottjai voltak. Az utolsó parmai herceg, Robert, Zita királyné apja, 1859-ben veszítette el címét. Zita testvérei közül történelmi szereplő volt Sixtus és a spanyol polgárháborúban Francót támogató Xavér. Modena hercege, V. Károly Mária Terézia fiának, Ferdinánd Károlynak és Beatrix von Este, Modena uralkodónőjének volt a leszármazottja. 1860-ban veszítette el trónját. Unokája Ferenc Ferdinánd trónörökös volt. Toszkana uralkodója, II. Lipót, Habsburg főherceg ugyancsak 1859-ben veszítette el trónját. Csehországban polgármester lett. *Brigitte Hamann:* Habsburg Lexikon. Budapest, 1990. 110–111., 256., 389. o.; *Hellmut Andics:* Das österreichische Jahrhundert. Die Donaumonarchie 1804–1918. Wien, 1986. (*Andics*) 612–613. o.

[9] Az észak-itáliai hadkiegészítésű osztrák gyalogezredek egy része a birodalom belső területén állomásozott. Szabadságolt katonái, továbbá a 4., kiképző zászlóaljak újoncai a forradalom kitörésekor otthon tartózkodtak. Mintegy 25.000 főre tehető állományuk zöme csatlakozott a forradalmárokhoz. A katonák a vereség után, csoportokba verődve, gerillaharcban igyekeztek áttörni Piemontba, Svájcba. KA Militär-Kanzlei Seiner Majestat (MKSM) Sonderreihe 1859-1-41. Az elfogottakat az osztrákok kivégezték. Reuchlin szerint egyes városokban, mint Rovigo, Brescia, ezernél is több dezertőrt lőttek agyon. *Reuchlin* 135–138. o.

[10] Az uralkodói elismerés legmagasabb jele a katonai Mária-Terézia-rend. Ellenforradalmi érdemekért 96 tiszt kapta meg. Az osztrák harci teljesítményekért csak egyszer osztottak ki nagyobb számú elismerést, 1809-ben. A fenti kitüntetéshez csaknem azonos szintű rendjelekből több száz díszíthette a tisztikart. *Felszeghy Ferenc:* A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, 1943. 240–246. o.

Itália mesés és termékeny tájain a Habsburgokkal szembeni elutasítást, az osztrák megszállással szembeni olasz egység kialakításának harcos vagy békés módjait olyan hercegi és grófi családok irányították, amelyek nyolcszáz esztendeje ugyanazokban a palotákban laktak és olyan vagyonos polgárok, akiknek ősei évszázadok óta dogék, patriciusok, európai kereskedőházak tulajdonosai, uralkodóknak hitelező bankárok voltak, és akik nemcsak gazdaggá tették városaikat, hanem híres mecénásokként felbecsülhetetlenül széppé is. Az ősi származásra, az európai társadalmi hierarchiában elfoglalt, egyedülállóan előkelő szintre, a felhalmozott értékekre és hagyományokra büszke családok és az őket követő olaszok kultúrája és öntudata ezer-kétezer éves múltra tekinthetett vissza, arra az időre, amikor nemcsak az osztrák, cseh, magyar, horvát arisztokrácia, de még a Habsburgok is műveletlen erdei rablóknak, pusztai barbároknak számítottak. A győztes hatalom Európa nyugati felében idegen brutalitása feloldhatatlan gyűlöletté változtatta az olaszok Habsburg-ellenességét és társadalmi karanténba zárta a megszálló fegyvereseket.[11]

Ferenc József 1850-ben „ellenséges országgá" nyilvánította saját lombard-velencei királyságát, hadiállapotot hirdetett ki egész területére, előre jóváhagyta a katonai-rendőri hatalmat irányító Radetzky minden intézkedését, sőt kötelezte, hogy a Habsburg hatalommal szembenálló személyeket ugyanolyan szigorral büntesse, mint a parancsmegtagadó katonákat.[12] Az osztrák katonai-rendőri hatalmat irányító tisztikar, élén a hét császárt is hűséggel kiszolgáló, 90 éves tábornagy, indulatos és szélsőséges erőszakot alkalmazott. A novarai csata után az Ausztria és Piemont közötti békeszerződésben a Habsburg császár amnesztiát ígért Lombardia és Velence egész területére, sőt a ratifikációs okmányok kicserélése előtt, 1849 augusztusban részleges kegyelmet hirdetett ki: a politikai menekültek büntetlenül hazatérhettek vagy ismét kivándorolhattak. A világosi magyar fegyverletétel hírére azonban részeg tisztek Milánóban és több nagyvárosban durva provokációkkal tüntetésre kényszerítették a gyászolókat. A tömegverekedésbe beavatkoztak a rendfenntartásra kijelölt horvát határőrök. Augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján a provokációk megismétlődtek. Radetzky az amnesztiadöntések ellenére megtorlásokkal válaszolt. A demonstrálókat megbotoztatta, a katonákat megsértő asszonyokat nyilvánosan megkorbácsoltatta, és szó nélkül hagyta, ha a bosszúálló tisztek, saját szórakoztatásukra ecettel mosatták le a megalázottak véres hátát.[13] Folytatódtak a forradalmakban résztvevők elleni hajszák, a letartóztatások, a kivégzések. Rovigóban tömeges akasztásokat hajtottak végre. A katonai különítmények módszeresen átkutatták a településeket, őrizetbe vették a gyanús személyeket, kínzásokkal kicsikart vallomások után újabb személyeket fogtak el. Évente 1200-1400 fő került az osztrák katonai bíróságok elé, amelyek évente 180-200 halálos ítéletet hoztak és 700-800 főt börtönnel vagy sáncmunkával sújtottak.[14] 50.000 főnek sikerült külföldre menekülnie. A hatóságok el-

[11] Közvetlen megfigyelők beszámolóiból. *Walter Rogge:* Oesterreich von Vilagos bis zur Gegenwart. Leipzig und Wien, 1872. (*Rogge*) 461–470. o.; *Heinrich Födransperg:* Vierzig Jahre in der österreichischen Armee. I. Band. Dresden, 1895. 89–107. o.; *Karl Went von Römö:* Ein Soldatenleben. Wien und Leipzig, 1904. (*Went*) 14-50. o.; *Josef Bruna:* Aus den italienischen Feldzuge. Prag, 1860. (*Bruna*) 2–30. o.; *Reuchlin* 133–145. o.

[12] KA MKSM 1850/1074., 1851/1408.; KA Kriegsministerium Präsidialbüro (KM Präs) 1851/265.

[13] *Reuchlin* 138–139. o.; *Rogge* 462. o.

[14] *Walter Schwingel:* Die österreichische Verwaltung in Lombardo-Venezien von 1848 bis 1857. Wien, 1839. Dissertation. Manuscript. Idézi *Antonio Schmidt-Brentano:* Die Armee in Österreich. Boppard am Rhein, 1975. (*Schmidt-Brentano*) 342. o.

kobozták ingó és ingatlan vagyonukat, vagy otthon maradt családtagjaikra súlyos pénzbüntetéseket róttak ki.[15] A személyi bírságokon túl a városoknak és falvaknak hadisarcot kellett fizetniük, továbbá az 1847 előtti, rendes adó kétszeresét az államháztartási hiány enyhítésére, sőt 1850-ben egy Poroszország elleni mozgósítás fedezetéül ún. „önkéntes felajánlásokat" is.[16] A katonai diktatúrával lecsendesített tartományban állandósult a feszültség. Az osztrák tisztek csak csoportosan merészkedtek az utcára, külön kávéházakba jártak, hogy kerüljék az inzultusokat, a színházban a földszintet foglalták el, és feltűzött szuronyú katonákkal védték magukat, míg az olaszok a karzatokra mehettek. Egy-egy opera vagy balett mindig alkalmat kínált az olaszok viharos, tüntető tapsaira, ha szabadságról, hősi harcról szóló áriák, kórusok hangzottak el, vagy ha a balettáncosnő ruhája a trikolórra emlékeztetett.[17] A Habsburg-hatalom nem lehetett tartós Észak-Itáliában, ezt Radeztky időben felismerte és nemcsak a lakosság gyűlölete miatt. 1852-ben emlékiratban figyelmeztette Ferenc Józsefet, hogy nagyhatalmi támogatás híján rövidesen el fogja veszíteni császári koronája leggazdagabb tartományait, sőt európai befolyásáról is le kell mondania. Elemzése szerint Ausztria és az európai hatalmak többsége között éppen a félsziget iránti igény tételez fel fegyveres konfliktusokat, amiből a birodalom az érdekei és a földrajzi helyzete miatt nem vonhatja ki magát. Szerinte Anglia az indiai kereskedelmet fenyegető Oroszország természetes szövetségesének tekinti a Habsburg-birodalmat, Franciaország pedig nemcsak a Rajnáig akarja előretolni határait, hanem magának akarja megszerezni az Itália feletti uralmat is. Így mindkét hatalommal adott az összeütközés lehetősége. Az Appenin-félszigeten Ausztriának mindenkivel ellenséges a viszonya. A kis államok vezetőinek többsége ugyanúgy szemben áll a Habsburg császársággal, mint lakosságuk. Ahol pedig osztrák pénz és az osztrák szuronyok biztosítják a lojalitást, ott a Piemont támogatására számító, a közvéleményt meghatározó társadalmi erő mindig kész a forradalomra. Szerinte a német szupremáciára törekvő Poroszország

---

[15] *Orsini* 848–849. o. A Litta és Borromeo, az Aresi és Belgiojozo hercegi, grófi családok egyenként 1 millió lírát fizettek büntetésül, sőt az utóbbiak palotáját az osztrák tisztek először kifosztották, majd katonákkal felgyújtatták. 800.000 lírás büntetésben részesültek a Visconti és Mellerios családok. Egy ismeretlen kisgyereknek 80.000 lírát kellett fizetnie a forradalomban való résztvételéért. Egy vagyonos kereskedő polgárokról összeállított lista szerint 209 személynek összesen 20 millió lírát kellett megváltásul befizetnie. *Reuchlin* 138-141. o.; *Rogge* 466–468. o. Pénznemek: 1 osztrák Gulden = 3 líra austriace = 37 Zwanziger (huszas) = 1,13 rajnai forint = 2,61 francia franc. Közép-Itáliában a francia pénzek voltak érvényben. 1 Lajos arany = 3 francescone (scudo) = 15 itáliai líra. *Eduard Lossow:* Reisehandbuch für Italien. Berlin, 1853. (*Lossow*) VIII. o.

[16] 1851-ig Lombardia 422, Velence 240 millió lírát fizetett hadisarcként. A falvak, hadisarc ellenében, szarvasmarhákat is leadhattak. A Veltlin járásból fennmaradt adatok szerint 1300 ökörből 800 db, 3400 tejelő marhából 1667 db maradt. A járás termékcsökkenése radikális megélhetési gondokat okozott. Az önkéntes felajánlás összege 120 millió lírát tett ki. *Reuchlin* 138–141. o. A lombard-velencei királyság 1848–1851 között adókból, hadisarcból évi 70 millió guldent fizetett az államkasszába, az önkéntes felajánlás nélkül. A 36 milliós birodalom teljes évi bevételei ugyanezekben az években alig haladták meg a 300 millió guldent. Az itáliai osztrák hadsereg a beszedett pénz egy részét felélte. *Josef Wýsocki:* Die österreichische Finanzpolitik. (*Wýsocki*) In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. (Hrg. *Adam Wandsuszka* und *Peter Urbanitsch.*) Band I. Wien, 1973. 100. o.; *Rogge* 468. o.

[17] Az állandó katonai járőrözés az utcán, az állandó katonai jelenlét a színházakban megakadályozta az összecsapásokat. A szuronyos, megbízható horvát és szerb határőrök durvasága az 1850-es években meghonosította az olasz nyelvben a „horvat" – jelentése olaszellenes, nyers, goromba, durva – kifejezést. A színházakba vezényelt szuronyos határőrök a színpad két oldalán és a földszinten álltak őrségben, és előadás közben szokásos módon karmozdulatokkal bőszítették a karzatok nézőit. *Reuchlin* 141–143., 245. o.; *Rogge* 463. o.; *Went* 1. Band 99., 118. o. Bruna 1859-ben szerzett élményei szerint különösen a „Norma" és a „Simone Boccanegra" harci kórusai után tombolt a közönség a várható háborút éljenezve, amit katonai közbelépés követett. *Bruna* 10–14. o.

semmi segítséget nem fog nyújtani Ausztriának Lombardia és Velence megtartásához. Végül Radetzky levonta a következtetést: a birodalomnak nem származik semmi előnye az itáliai jelenlétből. Miután a forradalmak Ausztriát a másodrendű hatalmak közé süllyesztették, és csak Oroszország segítségének köszönheti, hogy 1849-ben ismét európai hatalom lett, csak a cárral egyetértésben, a hosszútávú orosz politikai célokhoz alkalmazkodva cselekedhet. Fel kell adnia tehát Itáliát, a kárpótlást a Balkánon kell keresnie. Meg kell szereznie a félsziget nyugati felét, elsősorban Boszniát és Hercegovinát.[18]

A katonai diktatúra kíméletlensége ellenére 1853. februárban felkelés robbant ki Milánóban. A fegyveres harc rövidesen végetért, Radetzky ismét a megtorlás szélsőséges eszközeit alkalmazta. Kivégeztette a fogságba esett fegyvereseket, tömeges letartóztatásokat hajtott végre, hadisarcot rótt ki Milánóra, birtokelkobzásokat, pénzbüntetéseket rendelt el, asszonyokat korbácsoltatott.[19] A sikertelen felkelés ugyanakkor lehetőséget teremtett Radetzkynak, hogy kiszabaduljon a katonai-rendőri szerep fogságából, és csapatait ismét a határokon túlra vezesse. Ferenc Józsefhez írt sürgető levelében 120.000 fős, hadi létszámra emelt hadsereget kért, és hozzájárulást, hogy megtámadhassa az itáliai egységtörekvésekkel szimpatizáló, a megtorlások elől menekülőknek biztonságot nyújtó Piemontot. Ki akarta tolni a lombard-velencei királyság határát a Ticinón túl, a Sesia-folyóig, el akarta foglalni a szomszéd államhoz tartozó gazdag Lomellinát, katonai erővel ki akarta kényszeríteni a Kossuth Lajos és Giuseppe Mazzini működését szavatoló Statuto, a piemonti alkotmány felmondását. Javasolta továbbá, hogy Ausztria vezessen be teljes katonai blokádot az emigránsoknak ugyancsak menedéket nyújtó Svájc ellen.[20]

---

[18] KA MKSM 1857/7132. „...Man wird wider Willen auf die Vermuthung gebracht, dass die Hülfe Russlands gegen Ungarns Rebellen ein für Russland erwunschene Gelegenheit war und dass früher oder später der Zeitpunkt eintreten könne, wo Österreichs Erhebung gegen den Orient eine schickliche Gelegenheit zur Werbesserung der Lage Österreichs darbiethen könnte..."

[19] KA MKSM 1853/540.; *Rogge* 469. o.; *Reuchlin*: 143. o. A 28 – Reuchlinnél 16 – fogoly kivégzése előtt Radetzky megparancsolta: „...alle diejenigen, von denen nicht Aufschüsse über den Ursprung und die Rädelsführer dieses Mordattentat mit Grund zu erwarten stehen, mit dem Strange und zwar vor der gegen die Stadt gekehrten Front des Kastells, mit Gesichtern gegen die Wohnungen gekehrt, hinrichten". KA MKSM 1853/540.; *Reuchlin* 143. o. Senki sem lett áruló. KA MKSM 1853/1758. A letartóztatott többi személy pere elhúzódott, és csak 20 halálos ítélet született. KA MKSM 1853/3022. A birtokelkobzások 978, többségében Piemontban élő család javait érintették, köztük özvegyasszonyok és gyermekek vagyonát. Súlyos külpolitikai botrány robbant ki miatta. Camillo Cavour piemonti külügyminiszter első nemzetközi sikere volt, hogy az európai felháborodást diplomáciai nyomássá fokozta és Ausztriát meghátrálásra kényszerítette. *Heinrich Friedjung:* Österreich von 1848 bis 1860. Stuttgart und Berlin, 1912. (*Friedjung*) 225. o.

[20] KA MKSM 1853/1910. „...die dreifarbige Fahne niederzuschmettern und das Statuto abzuschaffen, alle Emigrante zu entfernen und die Lomellina militärisch zu besetzen." Radetzkynek ekkor 95.000 fős sereg állt rendelkezésére. A tábornagy kevésnek tartotta az offenzívára, mert Piemont képes volt 4 hét alatt hadilétszámra emelni haderejét, Ausztriának pedig – földrajzi és közlekedési viszonyai miatt – legalább két hónap kellett a mozgósításhoz és a katonák Itáliába szállításához. Ezért Radetzky a Bécs–Trieszt vasút igénybevételével legalább egy további békelétszámú hadtestre tartott igényt. Uo. és KA MKSM Sonderreihe 1859-2-35. Piemont területén a Pó hatalmas, légvonalban mintegy 60 km hosszú szakaszon, déli irányú kanyart ír le. A kanyarulat kezdeténél az Alpok felől a Sesia ömlik a folyamba, délről, az Appeninek felől a Tanaro és mindkettőbe, torkolatuk közelében több, kisebb folyó és patak. A vizektől gazdagon hálózott síkság, a Lomellina, katonaföldrajzi szempontból teljesen kiszolgáltatottan terült el a Pó kanyarulatának végébe torkolló Ticinó, a határfolyó nyugati oldalán. A piemonti kormány a Pótól délre, a Tanaro partján Alessandriánál azonnal felújítási munkába kezdett, és használhatóvá tette a több hadosztály összevonására alkalmas elsáncolt tábort, a Sesia torkolatánál a Casale melletti megerődített hídfőt, hogy a támadás esetén fedezze a Genua felől Torinóba vezető vasútat és fontos hadiutat. *Förster* 307. o.; *Rüstow* 103–105. o.; *Baedeker* 54–55. o.

Ferenc József az 1853-ban kezdődő keleti válság, Oroszország balkáni igényeinek határozott érvényesítése, illetve Anglia és Franciaország közvéleményének éles osztrákellenessége miatt nem adhatott szabad kezet egy Piemont elleni hadjárathoz. Tanácsadói közül a vezető tábornokok oroszbarát szárnyával szemben a külpolitikát meghatározó arisztokratákhoz és diplomatákhoz közeledett, akik a nyugati hatalmakhoz akartak csatlakozni, és egy esetleges oroszellenes fellépésben akartak részt venni. „Ámulatba fogjuk ejteni a világot hálátlanságukkal"– ígérte Felix Schwarzenberg herceg, miniszterelnök. A politikusok megítélése szerint várható volt, hogy az orosz győzelem esetén Ausztria kevesebbet kap a balkáni osztozkodáskor, mint amennyit Észak-Itáliában Piemonttal és Franciaországgal szemben elveszíthet. Érvelésükre az uralkodó nemcsak elutasította Radetzky javaslatát, hanem megvonta tőle a katonai diktatúra rendőri feladatainak irányítását is, és a közigazgatás élére a tábornagytól független politikust nevezett ki. Korlátozta továbbá a hadbíróságok hatáskörét, amelyek csak összeesküvés, felségsértés, rémhírterjesztés, izgatás, tüntetés esetén hozhattak ítéletet. Eltörölte a rendkívüli adókat, beszüntette a hadisarcokat, elkobzásokat, a korábban behajtott összegek egy részét vasút- és útépítésre, folyamszabályozásra, a Pó hajózhatóvá tételére fordíttatta. Egyben támogatta a vagyonos olasz polgárok kérését, hogy bekapcsolódhassanak a Szuezi-csatorna építésével kiváltott gazdasági fellendülésbe.[21]

A katonai erőviszonyok

Piemont az ötvenes évek elejétől számított az itáliai osztrák hadsereg támadására, amelyet gyenge erőivel nem verhetett vissza. A két nyugati nagyhatalomhoz, Angliához és Franciaországhoz közeledett, és a keleti válság időszakában az ő célkitűzéseiket támogatta. Cavour a politikai szövetséget a krími háború kezdetén fegyverbarátsággá erősítette. Viktor Emanuellel 15.000 fős hadtestet vezényeltetett Szevasztopolhoz, és a piemonti katonák elsőrangúan harcoltak. Kivívták az angol és francia tábornokok legmagasabb elismerését is, a korabeli párizsi és londoni lapok helyszíni tudósítói pedig színes beszámolóikkal Piemont mellé állították hazai közvéleményüket. A krími háború kezdetén Piemont ellenfele, Ausztria mozgósította az osztrák haderőt, megszállta a dunai fejedelemségeket, hogy ütközőzónát hozzon létre a nyugati szövetségesek és Oroszország között. Így nem lépett fel fegyveresen a cári csapatokkal szemben, de elvonta erőik jelentős részét a Krím félszigetről, és ezáltal támogatta a partra szálló közös angol, francia, piemonti hadsereg hadműveleteit. Rossz döntés volt. A mozgósítás költségei összeomlással fenyegették az osztrák államháztartást. A fejedelemségek megszállása és az orosz erők megosztása a cárt és környezetét a Habsburgok bosszúra vágyó ellenségévé változtatta. A pénzhiány miatt hirtelen hazarendelt osztrák erők távozásával felszabadultak a lekötött orosz csapatok, amelyek azonnal a Krím felé indultak. A szövetségeseknek a friss, orosz erők érkezése előtt el kellett foglalniuk Szevasztopolt, hogy diktálhassák a békefeltételeiket. Anglia, Franciaország politikai ve-

[21] KA MKSM 1853/3132.; *Reuchlin* 150–151. o. Velencének pl. 1,2 millió lírával csökkent az adója. A mérséklésben jelentős szerepet játszott a híres ügyvédeket adó, velencei Passini család, amely baráti körével, a Torelli és Jacini család tagjaival együtt a politikai harc gazdasági eszközökkel való folytatásáról döntött. Együtt alapítottak bankokat, biztosítótársaságokat, kereskedelmi lerakatokat, továbbá befektetői csoportokat. *Reuchlin* uo.; *Rogge* 470–471. o.

zetői nem felejtették el Ausztria kétszínűségét.[22] Cavour a háború után nem engedte leszerelni hazatért ezredeit, francia segítséggel 20-ról 44 ütegre növelte tüzérségét, banktőke bevonásával vasúti alagutat kezdett fúratni a Mont Cenis alatt, hogy gyors és közvetlen összeköttetést teremtsen Dél-Franciaországgal, nagyarányú építkezésekkel erősítette Alessandria, Casale és a Genuához vezető útvonal melletti erődöket, megerősített hídfőket telepített a Pó-folyó déli partján, új hadkiegészítési rendszert léptetett életbe, amely az első lépcső tartalékosok behívásával 4 hét alatt 60.000 fős, a második lépcső tartalékosok, újoncok és Itáliából érkező önkéntesek összevonása, kiképzése után, 50 napon belül 100.000 fős hadsereg felállítását biztosította.[23]

A monarchikus szövetségi rendszer felbomlása, az európai erőviszonyok módosulása elszigetelte Ausztriát. Az olasz egység számára kedvező folyamatok indultak el. Piemont fel akarta vétetni a párizsi béketárgyalásokon Lombardia és Velence lakosságának kiszolgáltatottságát, a közép-itáliai államok megszállásának következményeit. A hatalmak azonban elkülönítették a felvetést a keleti válság megoldását célzó tárgyalásoktól, ugyanakkor támogatták Parma, Modena és Toszkana hercegeinek a lakosságtól kikényszerített függetlenségi szándékait. Az osztrák csapatoknak 1855 és 1857 között el kellett hagyniuk a hercegségeket. A Pótól délre csak Piacenza, Ancona, Bologna, Ferrara erődjeit tarthatták meg.[24] A nyugati hatalmak nyomása kényszerítette Ferenc Józsefet a lombard-velencei királyságban bevezetett katonai diktatúra teljes felszámolására és a közkegyelem kihirdetésére is. Az ifjú uralkodó és felesége itáliai látogatásával kísérletet tett az enyhülő politikai légkörben az osztrák jelenlét elfogadtatására. Sikertelenül. A katonai rendőrség hiába vont össze nagy erőket, hiába internálta a Habsburg-ellenes hangulatot irányító személyeket, hiába félemlítette meg az újságírókat, lapkiadókat, és hiába fogadott fel bértapsolókat, a közvélemény a rendkívüli biztonsági intézkedések közepette is éreztette gyűlöletét és ellenséges szándékait. A közkegyelem kihirdetése sem oldotta a szembenállást. Ferenc József Radetzkyn töltötte ki haragját. Leváltotta, és az Itáliában állomásozó II. hadsereg élére Gyulai Ferenc táborszernagyot, volt hadügyminisztert nevezte ki.[25]

---

[22] Ausztria 1854. szeptember 7-én mozgósított. A 300.000 katona – élelmezési létszám – Galíciában, Bukovinában. Erdélyben sorakozott fel, majd megszállta a dunai fejedelemségeket. A katonai vezetés a mozgósítással több, szükséges intézkedést is finanszírozott. A katonai költségek 250 millió guldent értek el, amelyek az 1854-es 366,1 millió bevétel mellett a kiadásokat 531,1 millió guldenra növelték. A mozgósítást 1854 novemberében fel kellett függeszteni. *Friedjung* 233–234. o.; *Wýsocki* 91. és 93. o.

[23] Piemont 1856-tól 66 zászlóaljat (egyenként 300-400 fő), 32 svadront (120-130 fő), összesen 30.000 katonát tartott fegyverben, 56 majd 84, végül 120 löveget sorakoztatott fel, továbbá 15.000 főre növelte Alessandria, Casale, Torino, Genua, Pignerolo, Valenza, Cuneo, Fenestrelle, Cagliari erődjének védőseregét, és több mint 100 új löveget telepített beléjük. Flottáját, 60 hadihajóját – közte 4 fregatt, 4 korvett, 3 brigg, 6 gőzös, összesen 2900 matrózzal és 900 ágyúval – vitorlakész állapotba hozta. KA MKSM Sonderreihe 1859-1-67. KA Nachlässe B/572. Nr. 10. Denkschrift des k. k. Feldzengmeisters Franz Grafen Gyulai. *Förster* 77. o.

[24] KA MKSM 1855/57, 1855/602, 1856/4001. A közép-itáliai osztrák uralom végét jelző, 7000-8000 fős dandárok kivonulása után a rendfenntartást a helyi lakosságból verbuvált zászlóaljak vették át. KA MKSM Sonderreihe 1859-1-ad 1. Piacezenza – 30.000 lakos – 13 bástyával megerősített várfalai mögött és az öt bástyával védett citadellában 8400 katona, Bologna – 80.000 lakos – erősségek nélküli városban 4700 fő, Anconában – 37.000 lakos – a 700 m hosszú mólóval rendelkező és az osztrák Lloyd társaság támaszpontját képező szabadkikötő városban 6100, Ferrara – 25.000 lakos – várszerű börtönében és árkokkal körülvett védművében 1500 katona teljesjtett szolgálatot. KA Manuscripte Ms-Kg 218/1. Beilage 2. *Ernst Wagner:* Handbuch für Reisende in Italien. München, 1853. 280–281. o.; *Lossow* 56–57., 60., 72. o.; *Förster* 278. o.

[25] A köznhangulat irányítását az eltávolított Litta, Borromeo, Visconti és Mellerios családok helyett az arisztokrácia és a vagyonos polgárság kedvelt szalonjai – Clara Maffei, Theresa Casati, Stendhal egykori ked-

Az itáliai osztrák hadsereg törzse az 1850-es évek elejétől nem kapott megbízható, hadműveleti felhasználásra is alkalmas hírszerző jelentéseket jövendő ellenfeléről, csak a követek, az utazó katonák és néhány Piemonthoz közeli városba telepített tiszt jelentéseire és újságelemzésekre hagyatkozhatott.[26] Így nem sikerült információkat szereznie a Plombiéres-les-Bains fürdőhelyen, a francia császár kezdeményezésére létrejött Cavour–Napóleon találkozóról sem. A két államférfi 1858. július 21 és 22-én, több órás, négyszemközti találkozón megegyezett a francia és piemonti haderő közös, osztrákellenes fellépéséről. Napóleon feltétele az volt, hogy a háború okai nem lehetnek forradalmiak, sem a kereskedelmi szerződések végrehajtásának hiányai, sem a Romagna osztrák megszállásának fenntartása – a franciák is tartottak okkupációs csapatokat a pápai államban – , hogy a mozgósítás igazolható legyen a nemzetközi közvélemény számára. Végül a szardíniai Marsa és Carrara lakosainak Modenával szembeni területi követelése mellett maradtak, amelyet a piemonti király fenyegető levele nyomatékosítana. Biztosak voltak a sértő válaszban, amely szentesíthette a hercegségek piemonti megszállását. Közép-Itália sorsa aggasztotta Anglia, Franciaország lakosságát, így a háború népszerű lehetett. A háború célját mindketten Ausztria teljes, az Alpok és az Isonzó vonalig tartó visszaszorításában határozták meg. Kimondták: Észak-Itáliát, továbbá Közép-Itália egy részét a háború után Piemont, Közép-Itália többi részét a pápai állammal együtt egy új királyság birtokolná. Cserébe Piemontnak át kell adnia Franciaországnak Savoyát és Nizzát. A hadjáratra Napóleon 200.000 francia katonát ígért, saját parancsnoksága alatt, amit Cavour 100.000 piemonti katonával kívánt növelni 300.000 főre. 1859 tavasza tűnt kedvezőnek a hadjárat kezdetéül, amikorra Franciaország modernizálhatta tüzérségét, és amikor a nehéz lövegek és járművek is átkelhettek a behavazott Mont Cenis hágón. Egyetlen fenntartásuk maradt: Poroszország várható magatartása. Cavour vállalta a válasz kipuhatolását.[27] Azonnal Baden-Badenbe utazott az ott időző porosz trónörököshöz.

---

vese, Matilde Dombrowski és a velencei dogék leszármazottja, Emilia Dandolo – vették át. Befolyásukra az olaszok bojkottálták az uralkodópár tiszteletére rendezett előadásokat, udvari, álarcos és polgári bálokat, a karneválon gyászban jelentek meg. Az előkelőségek ugyanakkor a Ferenc Józsefnek és Erzsébetnek szállást adó milánói Palazzo-reale kastélyablakai alatt káprázatos kocsikorzókkal szórakoztatták a bámészkodókat, máskor tigrisbőröket akasztottak ablakaikba elszántságuk kinyilvánítására, az asszonyok párizsi ruhaköltemények, udvarlókkal körülvéve pompáztak a Palazzo-reale előtti sétányon és a körülötte húzódó utcákban, nem vettek tudomást az uralkodópárról, a férfiak nem emeltek kalapot a császárné kíséretének hölgytagjai előtt. Az uralkodópárral szembeni közhangulat elszánt és rendkívül ellenséges volt. *Rogge* 470–476. o.; *Reuchlin* 151-153. o.; *Went* 51–52. o.; *Andics* 185–186. o.

[26] Radetzky legjobb, piemonti hírszerzője, aki 1848/1849-ben 10.000 franc fizetségért felbecsülhetetlen értékű információkat adott, 1850-ben eltünt. Az itáliai II. hadsereg törzse az 1850-es évek második felében rezidenturákat hozott létre egy-egy képzett tiszt – Marseillesben Mehofer őrnagy, Lyonban Goumsens százados és Genfben Nischeler százados – vezetésével. Sem Piemontban, sem Közép-Itáliában nem lehetett hírszerzőket telepíteni a lakosság különleges figyelme és kérlelhetetlen Tedeschi – német – ellenessége miatt. KA AFA 2. Armee 1859-13-294.

[27] Cavour 40 oldalas összefoglalót készített Viktor Emanuel számára, amelyet a minálóni Perseveranza 1883. augusztus 24-én megjelentetett. Ausztria párizsi követe, Alexander Hübner, a találkozó után három nappal belga újságokból értesült az eseményről, majd aug. 3-tól diplomáciai csatornákon keresztül, a modenai és a firenzei udvarokból érkezett hírekből, a megbeszélések témájára is tudott következtetni. Hübner sürgetésére Alexander Walewsky, francia külügyminiszter 1858. aug. 19-én közvetítette Napóleon válaszát, miszerint Franciaországnak lett volna oka szembefordulni Ausztriával, és még Angliát és Törökországot is maga mellett tudhatta volna (a párizsi béketárgyalások alkalmával), de nem kívánt új, európai bonyodalmakat. „Ohne Zweifel ist mir Piemont sympathisch, ohne Zweifel liebe ich Italien und ich werde den italienern immer Beweise geben, aber nur in gewissen Grenzen und den Umständen angemessen". *Joseph Alexander Hübner:* Neun Jahre Erinnerungen eines österreichischen Botschafter in Paris. Berlin, 1904. (*Hübner*) 2. Band. 182. o. A tárgyalásokról: KA Nachlässe

Kérdésére, hogy egy Ausztria elleni hadjáratban a Pó vagy a Pó mellett a Rajna is lehetne-e a hadszíntér, a trónörökös egyértelműen a Pó mellett döntött.[28] Napóleon az angol kormány megbízottjának pedig vázolta keleti politikája fő vonásait: a lengyel kérdést megszűntnek tekintette Oroszországgal kötött barátsága miatt, Itáliában azonban rendezést akart. Decemberben Franciaország és Piemont szerződést kötött Itália háború utáni sorsáról: Piemont birtokba veheti Lombardiát, Velencét, Parmát, Modenát, a Romagnát, a pápai terület Róma környékére szűkül, Franciaország pedig megkapja Savoyát és Nizzát. A nyilvánosság számára Napóleon 1859 elején elhangzott újévi köszöntője jelezte a nyílt szembefordulást Ausztriával.[29]Az osztrák katonai és politikai vezetés közti, a keleti válság idején már súlyos presztizsveszteséget okozó súrlódás 1858/1859 fordulóján is megismétlődött. A Plombiéresben történtek óta Gyulai törzsében mindenki forradalommal kezdődő katonai összecsapásra számított. Az először gyéren, majd egyre nagyobb bőséggel áradó hírek jelezték, hogy Közép-Itáliában piemonti megbízottak és a helyi forradalmi pártok együttműködése bontakozik ki, fiatal értelmiségieket verbuválnak a piemonti hadsereg tisztikarába és önkénteseket katonának, a városokban falragaszok, falfestések borítják a házakat, amelyek 1859 tavaszára Ausztriával szembeni háborút jósolnak, egyre gyakrabban támadják meg az utcákon az osztrák katonákat, rendőröket. A törzs tudomására jutott, hogy a piemonti parlament vitát kezdett a nemzeti gárda felállításáról, hogy Genuában új ütegekkel szerelték fel a citadellát, hogy felgyorsultak a munkálatok az Alessandria–Valenza–Casale erődökben, hogy Adolphe Niel tábornok vezetésével francia tisztek szemlélik és irányítják Piemont katonai készülődéseit, és hogy a Nizzában visszavonultan élő Giuseppe Garibaldit a hadügyminiszter magához kérette és megbízta egy önkéntes hadtest vezetésével.[30] Gyulai először 1858. szeptember 27-én je-

---

B/572/II. Geheime politische Actenstücke. Nr. 9. *Constantin Bulle:* Geschichte des zweiten Kaiserreiches und des Königreiches Italien. Berlin, 1890. (*Bulle*) 202–204. o. A Mont Cenis alagút 1858-ban még nem készült el, és megnyitása 1859-ben sem volt várható. A hágó legmagasabb pontján 1000 francia katona állomásozott egy kaszárnyában. Az ő feladatuk volt az út járhatóvá tétele. Márciustól nehézjárművekkel is lehetett a hófalak közötti úton közlekedni. Hírszerző összefoglaló 1859. ápr. 2-ról. KA MKSM Sonderreihe 1859-4-6.

[28] A porosz trónörökös, beteg királya helyett, már országa tényleges uralkodójának számított. Cavour levélben tájékoztatta párizsi követét és rajta keresztül Napóleont: „...Die sympathischen Manifestation von Seiten der Preussen haben mich aufs angenehmste überrascht. Gott sei Dank, dass Österreich durch seine Treulosigkeit [mauvaise foi – Reuchlin betoldása] es dahin gebracht, den ganzen Continent gegen sich aufzubringen." Reuchlin fordítása. *Reuchlin* 297. o. Novemberben új porosz kormány alakult, amely hűvösebb viszonyt alakított ki Franciaországgal, amit Párizsban és Torinóban mégis úgy ítéltek meg, hogy Poroszország nem fog Ausztria mellett háborúba lépni. I. Napóleon öccse, Jerome fia, a francia politikában szerepet vállaló Napóleon herceg vezetésével 1858 szeptemberében küldöttség utazott Varsóba, a cárhoz. Kérdésére az a válasz született, hogy Oroszország hajlandó háborúzni Ausztria ellen, ha minden szláv terület fölött szabad kezet kap. A javaslat elhárításakor kompromisszumban egyeztek meg: Oroszország a háborúban semleges marad, továbbá befolyásolja Poroszországot, hogy tartsa fenn semlegességét a hadműveletek idején. *Bulle* 205. o.

[29] *Bulle* 206. o. Napóleon köszöntőjében Európa számára békét kívánt, azonban Hübnernek mást: „Ich bedauere, dass unsere Beziehungen nicht so gut sind, als ich es wünschte, ich bitte Sie aber, nach Wien zu berichten, dass meine persönlichen Gefühle für den Kaiser immer die gleichen sind." Hübner először nem érezte a közvetlen fenyegetést. Másnap, január 2-án vasárnap volt, és egész Párizs háborúról beszélt. *Hübner* 150–151. o.

[30] KA MKSM Sonderreihe, 1859-1-39., 1859-1-44a., 1859-1-44b., 1859-1-55., 1859-1-55a. Franciaországi jelentések szerint a békeszólamokkal ellentétben a kereskedők és az ipar olyan volumenű megrendelésekhez jutottak, amelyek egyértelműen háborús felkészülésre utaltak. KA MKSM Sonderreihe 1859-1-4, 1859-1-39. Cavour és Garibaldi között is zajlott megbeszélés. A külügyminiszter a nemzeti hősön keresztül akarta lecsillapítani a forradalomra mindig kész radikálisokat az idő előtti, a katonai terveket keresztező felkelésektől. A forradalmi lehetőség ugyanakkor erősítette Piemont helyzetét a túlságosan erős francia szövetséges mellett. A forradalom és a következmények réme visszatarthatta Napóleont a szerződés megtagadásától. *Bulle* 206. o.

lezte Bécsbe, hogy francia intervencióra számít a Piemont által provokált itáliai felkelések kirobbanása után, majd 1858 decemberében, a francia küldöttség varsói látogatása hírére, már az orosz–francia–piemonti katonai együttműködés lehetőségéről írt, és sürgette a Katonai Kabinetirodát, hogy oldja fel a pénzügyi megkötöttségeket, járuljon hozzá az erődök felújításához, a lövegek számának növeléséhez, és emelje fel a II. hadsereg létszámát.[31] A politikai vezetés kivárt. Nem foglalkozott a kibontakozó itáliai konfliktussal. A katasztrofális költségvetési deficit visszariasztotta a katonák súlyos következményekkel járó, fedezetlen pénzigényeinek teljesítésétől. 1858. november 15-én a Katonai Kabinetiroda második embere, Karl Schlitter altábornagy emlékiratban figyelmeztette Ferenc Józsefet, hogy – ha ideiglenes jelleggel is – meg kell erősíteni az osztrák megszálló erőket a lombard-velencei királyságban, hogy elfojthassák az esetleges felkeléseket, továbbá fedezetet nyújtsanak szükség esetén Modena, Parma, Toszkana uralkodóinak, illetve a Romagnaban lévő helyőrségeknek bármilyen invázióval szemben, természetesen a legnagyobb takarékossággal. Kimutatása szerint a II. hadsereg 5., 7. és 8. hadteste – szabadságok, betegségek miatt – mindössze 45.000 bevethető katonával, 5200 lóval és 104 löveggel rendelkezett, elégtelen erővel a megszálló feladatokra. Javasolta, hogy első lépésként a Bécsben állomásozó 3. hadtest diszlokáljon át Itáliába, ami csak másfél millió gulden többletkiadást jelentene, így a II. hadsereg, rövid idő alatt, 76.000 fővel, 8900 lóval és 200 löveggel elérhetné az elégséges működési szintet. A második lépésben, szerinte fel kell tölteni a fenti négy hadtestet. Összesen 170.000 katona és 25.000 ló állana Gyulai rendelkezésére 10 héten belül, amellyel elfojthatna minden nagyobb dimenziójú felkelést, sőt visszaverhetné és megsemmisíthetné a Lombardiára támadó, piemonti hadsereget is. Takarékossági okok miatt azonban mozgósítás helyett létszámátcsoportosítást javasolt: erdélyi és galíciai békehelyőrségek katonáival akarta kipótolni a II. hadsereg hiányait, továbbá megkezdeni a lóvásárlásokat, a feltöltött itáliai csapatokat pedig elsősorban helyi készletekből akarta élelmezni.[32]

Piemontban általános hadkötelezettség érvényesült. Minden 20. életévét betöltő fiatalból évente 1700 fő nyolc év katonai szolgálatot teljesített a lovasságnál, tüzérségnél, műszaki csapatoknál, és leszerelése után szolgálatmentessé vált. 7300 fő öt évre a gyalogsághoz vonult be, majd leszerelése után 6 évig a tartalék első lépcsőjéhez tartozott. A fenti létszámon túl további 9000 újoncnak kellett még bevonulnia, de csak 50 napos kiképzésre, majd hat évig a tartalék 2. lépcsőjében kellett készen állnia arra, hogy háború idején ki lehessen tölteni a csapatoknál fellépő hiányokat, az erődvédelem és a depó zászlóaljak kereteit. Így az 50.100 fő tényleges állomány, 43.800 első és 54.000 fő má-

[31] KA MKSM 1858/320, 1858/3269. Jelentései és kérései érdemi válasz nélkül maradtak. Gyulai több mint ezer lövegre, új hadosztályokra, kiképzett katonákra tartott igényt és a pénzügyi kényszer feloldására. A politikai vezetés takarékossági előírásai akadályozták a minimális katonai feladatok ellátását is. Gyulai egy 50 guldenes számla kifizetését is csak a Katonai Kabinetiroda hozzuájárulásával engedélyezhette. KA Nachlässe B/572/Nr. 10. Az osztrák haderő élén álló uralkodó, a legfőbb hadúr katonai döntéseiben kettős vezetésre támaszkodhatott. A Katonai Központi Kabinetiroda vezetője az uralkodó első adjutánsa, a miniszteri üléseken a hadsereggel kapcsolatos kérdések felelőseként jelent meg. Az ő közvetlen alárendeltje volt a Hadseregfőparancsnokság, a haderő feletti tényleges katonai, adminisztratív, és ítélkező hatalom birtokosa, a csapatok legfőbb irányítója. Utasításait azonban minden esetben a legfőbb hadúron keresztül adhatta ki, ezért felterjesztéseivel nem kerülhette meg a Katonai Kabinetirodát. A kettős vezetés lelassította az ügyintézést, megfosztotta a csapatok igényeit és feladatait legjobban ismerő főparancsnokságot az önállóságtól, sürgős tennivalók esetén pedig megakadályozta a gyors reagálást.

[32] KA MKSM Sonderreihe 1859-1-1. Schlitter kevesebb, mint 2 milliót számolt az összes kiadásokra. Uo.

sodik tartalék együttesen több mint 140.000 fős haderő kiállítását tette lehetővé. Hadműveletekre 20 gyalogezred – egyenként 4 tábori és 1 depó zászlóaljjal, 3200-3500 katonával –, 10 Bersaglieri – savoyai mesterlövész, hegyivadász-zászlóalj –, összesen 10.000 fővel, 9 dragonyos- és könnyűlovasezred – 5-5 svadronnal, 650-650 fővel –, a tüzérség 180-200 tábori löveggel, végül egy műszaki és egy szállító ezred állt készenlétben, összesen 80.000 katona és 10.000 ló. Háború esetén a hadrendhez 5 gyalog- és 1 lovashadosztály tartozott. Az erődök helyőrségét a 2. tartalék adta. A hadiflotta fő ereje – 4 gőzös és 4 vitorlás fregatt, 3 gőzös és 2 vitorlás – készen állt a betagolódásra a francia flottába, a többi gőzös és vitorlás brigg, ágyúnaszád helyi partvédelemre szorítkozott.[33]

A 37 millió lakosú Franciaországban összeírás utáni újoncozáskor megengedett volt a helyettesvásárlás. Az állam a befizetett összegből a továbbszolgáló katonák elitegységeit tartotta fenn. Évi 80.000 majd az 1850-es években 140.000 rekruta vonult be hét évre, amelyből négy volt a tényleges, három a tartalék szolgálat. A 600.000 fős mozgósítható állomány mellett több mint 100.000 főt tett ki a tisztikar, illetve a haderő működését biztosító, állandó feladatú polgári szolgálattevők száma. A fő fegyvernem, a gyalogság: 100 vonal gyalogezredből – 3 zászlóalj á 8 század, hadilétszámon 3077 fő –, továbbá 3 zuáv gyalogezredből – 3 zászlóalj á 9 század, 3000 fő –, 3 turkó gyalogezredből – afrikai lövész tirailleur/csatár feladatokra , 3 zászlóalj á 7 század, 4100 fő –, 2 idegenlégiós ezredből – 2 zászlóalj á 8 század, 2650 fő –, 20 vadászzászlóaljból – 10 század, 1300 fő – és 3 könnyű, afrikai lövészzászlóaljból – 7 század 1000 fő – állt. A gárdához tartozó elitcsapatok gyalogsága: 3 gránátos- és 4 voltigeur gyalogezred – 4 zászlóalj á 6 század 3000 fő – volt, továbbá 1 zuáv és 1 csendőrezred 2 zászlóaljjal 2000 fővel, végül 1 gárda vadász zászlóalj 1340 katonával. Összesen mintegy 400.000 szurony. A lovasság: 24 nehéz- és karabélyos, 28 könnyű- – huszár, vadász – lovasezreddel rendelkezett 6 svadronnal, 1200 fővel. Összesen mintegy 90.000 lovassal. A tüzérség 12 tábori tüzérezredből (185 üteg: ütegenként 6 löveg) és négy lovas tüzérezredből (192 löveg) állt, s a gárda 36 lövegével összesen több mint 1300 csővel rendelkezett. A kezelőszemélyzet létszáma összesen 65.000 katona volt.

A Strassburg környéki arzenálokban 1858-ban fejeződtek be az új rendszerű, Lahitte vontcsövű ágyúk sikeres próbái, amelyek hatótávolsága 4 kg-os gránátoknál, négy különböző égésidejű gyújtóval 4200-5000 m volt, 4,5 kg-os srapneleknél pedig 1850-3500 m. Találati pontosságuk, tűzgyorsaságuk, hatótávolságuk alapján felülmúlták a XVIII. századból, még Mária Terézia korából származó, simacsövű osztrák lövegeket. A gyalogsági fegyverek is a haditechnikai fejlődés élvonalához tartoztak. Az 1858-ban rendszerbe állított Minié elöltöltő, vontcsövű puska papírhüvelyű patronokkal gyors töltést – 3/perc – tett lehetővé, a huzagok forgómozgásra kényszerítették a hegyesre formált lövedéket, és ez az aerodinamikai hatások következményeként 700-800 m-es hatótávolságot és rendkívüli találati pontosságot biztosított. 1859-ben minden gárda-, afrikai és vadászkötelék (illetve néhány sorezred is) megkapta az új puskát, és lőkiképzés során begyakorolta annak használatát. A francia hadsereg létszámát egészítették ki a 15.000 főt kitevő műszaki és a 25.000 főnyi csendőr alakulatok, továbbá a trén, az egészségügyi és a hadbírósági személyzet, a depó káderek legénysége, összesen 50.000 katona. A szárazföldi

[33] KA MKSM Sonderreihe 1859-1-67. Uebersicht der Concentrierungs-Bereitschaft der k. sandinischen Armee. *Hugo von Czeschka:* Österreichs Krieg gegen Frankreich und Piemont im Jahre 1859. Wien, 1912. 17–18. o.

haderő hadrendje: gyaloghadosztály: 2 dandárban 2-2, összesen 4 gyalogezred, továbbá 1 vadász- vagy afrikai zászlóalj, 12 hagyományos és 6 Lahitte löveg, műszaki, szállító századok, egészségügyi személyzet. Összesen 13.000 fő. Lovashadosztály: 2 dandárban 2 nehéz-, 2 könnyűlovasezred, 1 lovasüteg 6 csővel. Összesen 4800 harcos. A hadtest: 2 gyalog-, 1 lovashadosztály, 24 hagyományos, 18 vontcsövű ágyú, továbbá a tüzértartalékból rendelkezésre állított jobbára 18 löveg. A hadsereg: 3-5 hadtest, hadsereg tüzértartalék. A francia hadiflotta: 377 hadihajó, 7800 ágyúval, 60.000 lóerővel, 86.000 matrózzal. Bevetésre alkalmas erő: 31 csavaros, 900 lóerős sorhajó 90-130 ágyúval, 35 gőzös fregatt – 200-800 lóerő – 35-60 ágyúval és 15 gőzös korvett – 300-500 lóerő – 2-8 ágyúval. A többi partvédelemre állt készen. A hadiflottához tartozott 444 vitorláshajó is 3500 ágyúval. Ebből nyílt tengeri bevetésre: 15 sorhajó 80-120 ágyúval, 28 fregatt, 42-60 ágyúval, 11 korvett, 22 ágyúval, és 24 brigg 10-12 ágyúval. 40 goeletten és kutter, illetve egyéb naszádok és szállítóhajók egészítették ki a vitorlás flottát.[34]

A 36 milliós Habsburg-birodalom vezetése a reformok végrehajtása során fenntartotta a korábbi, összeírásos rendszert, és lehetővé tette 120 guldenért a helyettesállítást. A katonai idő 8 évet tett ki, amelyet leszerelés után 2 év tartalékszolgálat követett. A pénzügyi válság ki nem hevert következményei miatt rendkívüli takarékosságot kellett bevezetni a haderőben. A 850.000 fős, mozgósítható hadiállomány mellett a békelétszám nem haladhatta meg a 200.000-220.000 főt, amelyből csapatokat kellett állomásoztatni Oroszország határán, a magyar déli határokon és Dalmáciában az Oszmán-birodalommal szemben, továbbá rendfenntartás céljából Magyarország területén, a lombard-velencei királyságban és Bécsben. A hadi létszámú gyalogság: 62 sorezred – 4 zászlóalj, 1 gránátos zászlóalj és 1 depó zászlóalj á 6 század, összesen 6886 fő –, 14 határőrvidéki ezred – 2 tábori és 1 tartalék zászlóalj á 6 század, 3880 fő –, 1 császári ezred – 7 tábori, 1 depó zászlóalj á 4 század, 7000 fő, 25 vadászzászlaólj – 6 század, 1400 fő. Hadszíntéren bevethető összesen 400.000 szurony, ebből 322.000 lövész, 53.000 gránátos és 30.000 vadász katona. A lovasság: 8 vértes és 8 dragonyos, nehézlovasezred 6 svadronnal – á 170 lovas – 1051 lovassal, 12 ulánus és 12 huszár könnyű lovasezred 8 svadronnal – á 200 lovas – 1600 harcossal. Összesen 325 svadron 61.000 lovassal. A lovas fegyvernem béke- és hadilétszáma között minimális volt az eltérés, a birodalom bőséges lókínálata biztosította az elegendő és minőségi harci paripa állományt, így az osztrák lovasság, megfelelő vezetés mellett döntő hatású fegyvernem lehetett. A tüzérség: 12 tábori tüzér-, 1 partvidéki tüzér- és 1 rakétaezred. Minden ezredhez 4 üteg 6 fontos, 3 üteg 12 fontos, 5 lovasüteg 6 fontos, ütegenként 8 cső tartozott. A tüzérség, összesen mintegy 1500 löveg, állományát egészítette ki a 8 csöves rakétakocsin kilőhető 160 rakéta. Legénysége összesen: 55.000 katona, 25.000 igás- és 5000 lovagló ló. A hadrendben a gyaloghadosztály: 2 dandárban 4 gyalogezred 2 vadászzászlóalj és 2 üteg. Háborúban az ezredek általában 3 tábori és 1 gránátos zászlóaljat vetettek be, mintegy 4000 szuronnyal. A lovashadosztály: 2 nehéz és 2 könnyű, vagy 3:1 lovasezred, 4200-5800 lovassal. A hadtest: 2 gyaloghadosztály, 1 tartalék/gránátos dandár, 2 lovasezred, tüzértartalék, összesen 24 zászlóalj, 16

[34] KA MKSM Sonderreihe 1859-1-34., 1859-3-ad 6. Stand der französischen Armee. Handbuch für Heer und Flotte. (Hrg. *Georg von Alten.*) Berlin-Leipzig–Wien–Stuttgart, 1911. Band 3. 806–807. o.; *Rüstow* 64-70., 76–77. o. A francia lovasság békében kevés lóval rendelkezett. A háborúk kezdetén többnyire nem sikerült elegendő bevetésre kiképzett lovat alkalmazni, ezért a lovasezredek létszáma alacsony – 100-nál kevesebb – maradt. *Aresin* 23–24. o.

svadron, 11 üteg, 27.000-28.000 harcos, 88 löveg. A gyalogság a Minié típussal egyenértékű fegyvert kapott 1859 elején: a Lorenz tipusú, papírpatronból tölthető, hegyesített lövedékkel működő 1000 m hordtávolságú puska tűzgyorsasága elérhette a 3 lövés/percet is. A haderő teljes felfegyverzése 1859. július végén fejeződött be. Az osztrák hadiflotta 260 gőzösből a háború kezdetén 6 sorhajót – 80 ágyú, 800 lóerő –, 10 fregattot – 48-60 ágyú, 300 lóerő –, 6 korvettet – 22 ágyú, 230 lóerő – tudott bevetni, a többi, valamint a 300 egységből álló vitorlás flotta csak partvédelemre volt alkalmas. A 17.500 matrózból békében csak 4000 fő teljesített szolgálatot.[35]

A nagy hatótávolságú és találati biztonságú, vontcsövű puska előnyeit először a francia haderő ismerte fel és miatta átalakította harcászatát. Már a krími háborúban, Szevasztopol ostromakor a hadosztályok egy vadászzászlóaljjal sorakoztak fel. A katonák fizikai tulajdonságaik – erő, magasság, biztos szem – és iskolai tanulmányaik alapján kerültek a vadászkötelékekbe, ahol különleges lőkiképzés után képesek voltak 200 m-ig fedett, 400 m-ig nem fedett ellenséget kilőni, afölött zárt alakzatokra hatásosan tüzelni 700 m-ig. Közepes kartácstűz – 600 m – távolságig helyettesíteni tudták a tüzérséget is. A krími háború után a vadászzászlóaljak mellett a gárda-, az afrikai alakulatok és a sorezredek részei is hasonló kiképzésen estek át, amit új követelmények nehezítettek. A katona a gimnasztikai mozgással/menettel – a hagyományos 100 lépés/perc volt – hosszú testedzés után elérhette a percenkénti 165-öt, így a különlegesen képzett alakulatok menetteljesítménye 1000 lépés/óra, azaz 8 km lehetett. A kötelékek rövid távolságon, különösen az ellenség vonalai előtt futólépésben közlekedtek. A Minié puska bármilyen időjárási viszonyok között lehetővé tette, hogy a szétbontakozott csatárlánc alakzatokban végrehajtott tűzharc a csata előkészítése helyett a csatát eldöntő tényezővé váljon.

A francia hadsereg igen magas békeállományt – több mint 400.000 katona – tartott fegyverben. Az állandó kiképzés, gyakorlás egyenletes harckészültséget biztosított. A gyalogos csapatok képesek voltak találkozóharcok előtt – a nehéz borjúkat letéve – nagy távolságban megnövelt menetsebességre felgyorsulni és meglepő időben felbukkanni a harcmezőn. Az első zászlóaljak menetalakzatai gimnasztikai mozgással az ellenség előőrseitől néhány kilométerre századoszlopokba, majd szétbontakozott vonalakba mentek át, 1000 m-ről a katonák a tűzparancsok után egyéni célzással tetszőleges testhelyzetből kezdték meg a tűzharcot. A második és harmadik lépcsőben haladó zászlóaljmenetoszlopok hasonló sebességgel csatlakoztak a harcolókhoz. Az előremozgás az ellenséges tűz okozta veszteségek elkerülésére szakaszosan történt: mozgás a parancsban megadott terepszakaszig futva vagy gyors lépésekben, az ellenségtől legalább 600 m-ig, majd a zöm felzárkózása után előre, mintegy 200 m-ig. A tűzharcot a szétbontakozott alakzatok egymás melletti, sűrűn egymás mögötti vonalai folytatták az ellenséges kötelékek megrendüléséig. A döntést ritkán csikarták ki szuronyrohammal, közelharccal.[36] A

[35] KA AFA II. Armee 1859-13-294. KA MKSM 1858/2901. A rakétakocsikon mozgatható sinekről 10,5 kg-os rakétákat lehetett kilőni, igen nehézkes célzással. KA MKSM 1850/964. Tisztek és nem kombattáns hivatásosok nélkül a létszám 680.000 főt tett ki. A pénzügyi katasztrófa kihatásai miatt a hadvezetés radikálisan csökkentette az újoncok számát – 150.000 helyett 100.000, majd 85.000 – és növelte a szabadságra küldhetők számát. *Adolf von Horsetzky:* Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge seit 1792. Wien, 1913. (*Horsetzky*) 388. o. A hadiflották összehasonlításakor Ausztria számban és ágyúban gyengébb volt, mint a szövetségesek. Anglia tengeri egyeduralmát jelzi: 27.000 kereskedelmi-, 556 hadihajó, 155 ágyúnaszád 16.000 ágyúval. *Aresin* 23–24. o.

[36] *Wilhelm Rüstow:* Geschichte der Infanterie. Gotha, 1858. Band 2. 374–375. o. A közelharc túlhaladásáról Rüstow: „...wir schicken alle unsere Tirailleurs, soviel wir irgend können, auf einmal vorauf, behalten nur

politikai vezetés minden anyagi és egyéb feltételt biztosított a harckészültség magas szinten tartásához. Iskolázott tisztek irányították a kiképzést, a külön testedzést, tanítók foglalkoztak az analfabétákkal – mindenkinek meg kellett tanulnia írni, olvasni –, és a hadsereg a kapott pénzügyi keretekből elsőrangú ellátást nyújthatott, hogy az állomány bírja az igénybevételt. A békekiképzés alatt is járt napi többszöri meleg étel – az osztrák katonáknak hadjáratok alatt egyszeri–, a napi 40 deka hús – osztrákoknak 19 –, mindenkinek külön vaságy az elégséges pihenéshez – poroszoknál 2 főnek egy ágy, osztrákoknál szalma –, továbbá személyhez igazított lábbeli és időjárástól függő könnyű vagy meleg egyenruha. Az ország vezetése jelentős katonai kiadásokat szavaztatott meg a parlamenttel és a hadügyi minisztérium jobbára helyes döntéseket hozott.[37]

A Piemontban 1854-ben bevezetett általános hadkötelezettség minden 20. életévét betöltött fiatalra vonatkozott, helyettesítés lehetősége nélkül. Mind a gyalogsági, mind a lovassági fegyverzetet elavultnak lehetett tekinteni a Minié és a Lorenz típushoz képest. A kapszlis gyújtóval felszerelt sima csövű puskák azonban megbízhatóan működtek bármilyen időjárási viszonyok között. Minden katonának tudnia kellett írni és olvasni – a hadseregben külön tanítók foglalkoztak az analfabétákkal – és az általános műveltség megnövelt szintje hozzásegítette a tiszteket, hogy egyéni kiképzés után elsőrangú kötelékeket formáljanak az újoncokból. Kiváló harcászati adottságokkal rendelkeztek a hegyekből behívott és a Bersaglieri zászlóaljhoz vezényelt fiatalok, akik különleges lőkiképzés után a francia vadász- vagy voltigeur katonákkal egyenértékű harcosokká váltak. A sorgyalogság lőkiképzése felülmúlta az osztrák gyalogságét – szinte korlátlan patronhasználattal –, az állomány fizikai tűrőképessége csaknem elérte, mozgékonysága meghaladta az ellenfél szintjét. A piemonti harcászatban a zászlóaljkötelékek mesterlövészekkel megerősített csatárláncokkal léptek fel, de a döntést a közelharcnak kellett kicsikarnia. A Bersaglieri zászlóaljak sikeresen küzdöttek a zárt tömegű ellenség szárnyai ellen, a síma csövű lövegekkel felszerelt piemonti tűzérség azonban nem működött az osztrákokéhoz hasonlítható hatásfokkal. A piemonti hadsereg ellátása megfelelt a franciáénak, amit az ország viszonylagos gazdagsága biztosítani tudott.[38]

Az osztrák hadsereg vezetése az 1850-es években létszámemeléssel és a szervezeti keretek változtatásával látszatreformokat lépetett életbe. A jelentős számú mozgósítható állomány harckészségét korlátozta, hogy csak a társadalom perifériájára szorult, 18-40 év közötti férfiakat vonultatták be. Nemesek, papok, hivatalnokok, doktorok, tanítók,

---

soviel Mannschaft geschlossen zurück, als nothwendig ist, um das Feuergefecht durch Ablösung zu nähren .. also in Companiecolonnen auf, – denn es giebt keinen Bayonettenangriff mehr." *Rüstow* 360. o. A kapszlis, hegyes lövedékű Minié fegyver előnyeiről lásd *Caesar Rüstow:* Das Minié – Gewehr und seine Bedeutung für den Kriegsgebrauch. Berlin, 1855. 82–84. o.

[37] *Horsetzky* 397. o.

[38] KA MKSM Sonderreihe 1859-1-44a., 1859-1-45., 1859-1-55., 1859-1-55a.; *Rüstow* 60–64. o. A piemonti hadseregnek a ligur, a lomellinai, a savoyai argó helyett meg kellett tanulnia az egységes, olasz parancsszavakat is. Alfons Lamarmora, piemonti tábornok, a Krímbe küldött csapatok parancsnoka 1855-ben: „...die piemontesischen Truppen seien 1848 aus der Lombardei als ärgere Kroaten [antiitalienischer, roher – Reuchlin magyarázata] zurückgekommen, denn die Kroaten selbst es gewesen; aus der Krim seien sie als Italiener heimgekehrt." *Reuchlin* 245. o. Az 1850-es években Piemont rendkívüli intézkedéseket hozott az ipari fejlődés igényeinek megfelelő oktatás fejlesztésére. Jelentősen növelte a fiú- és különösen a leányiskolák számát – polgári tanerők 500 líra (500 francia frank) évi fizetéssel tanítottak egyházi személyek helyett –, továbbá országos esti felnőttiskolai hálózatot alakított ki, amely a katonai felnőttoktatással párhuzamosan működött. *Reuchlin* 228. o.

művészek, háztulajdonosok mentesültek, továbbá mindenki szabaddá vásárolhatta magát. Az újoncok közül a németül beszélő, írni-olvasni tudókat kiválogatták a tüzér-, műszaki és utászcsapatokhoz, a többi, jobbára szegény nemzetiségi területekről, alacsony kulturális és higiéniai viszonyok közül érkezettekből a zömében németül tudó tisztikarnak kellett néhány éven belül használható katonákat faragnia. A nyolc év szolgálati idő helyett a behívottak, takarékossági okok miatt, csak két-három esztendőt töltöttek fegyverben, majd tartós szabadságra kellett menniük, ugyanakkor a szabadságosok önként is bevonulhattak a depó zászlóaljakhoz, ha az éhínség elől menekültek. A takarékosság különösen a lótartásban volt hasznos: a haderő előírt hadi és valóságos béke lóállománya közötti különbség meghaladta a 90.000 darabot, ami jelentős kiadásoktól szabadította meg a kincstárt. A katonák a nyolc év szolgálati időn túli két tartalékos esztendőben csak háború esetén voltak mozgósíthatóak.

A különböző nemzetiségű legénységi állományt brutális drill kovácsolta össze bevethető zászlóaljakká. A viszonylag kevés, elsősorban harcászati alaki mozgást a tényleges katonaidő alatt meg lehetett tanítani. Az állomány a csatákban csak kötelékben mozoghatott. 1859 elejére néhány hadtest már megkapta a legmodernebbnek mondott a Minié puskához hasonló, vontcsövű, 700 m hatótávolságú, igen pontos előltöltő, Lorenz típusú fegyvereket. Ügyes katonák három lövést is le tudtak adni percenként, a zöm azonban, a harctéri feszültség és a kevés lőgyakorlat miatt kettőt is nehezen. Az osztrák hadseregben a tűzharcnak nem volt jelentősége. A hadvezetés évi 20 patron ellövését engedélyezte, sortűz formájában, a felsorakozott ellenséggel szemben csak vékony, vadászokból álló csatárláncot engedett kiküldeni a harc bevezetésére. A döntést a tömegekkel indított szuronyrohamoknak kellett kicsikarniuk. Ütközetben a hadrend: a dandár – 5 zászlóalj – előtt a csatárlánc, mögötte 200-300 lépésre az első három zászlóalj zárt alakzatban – három sorban 2-2 század –, majd a tartalék két zászlóalj. Minden mozgás, töltés, tüzelés parancsra történt. A szuronyrohamra indított kötelékeknek kiigazodva kellett haladniuk. A terepnehézségeknél előfordulhatott, hogy egyes részek lemaradtak. A többinek a felzárkózásig lassítania kellett. Az első lépcsőnek az utolsó 20 métert szuronyt szegezve, futva kellett megtennie. Szétbontakozott ellenséggel szemben a zárt tömegű támadásnak kevés hatása lehetett. A tartalék az első lépcső kifulladásakor lépett harcba. Győzelem esetén az üldözés a lovasság feladata volt. A békekiképzés lényegében a harcászati alakira, azaz a kötelékmozgásra korlátozódott, amit kiadós menetgyakorlatok tettek változatossá. A katonáknak meg kellett szokniuk a 30 kg-os felszereléssel végrehajtott, rendes – 25 km-es – vagy erőltetett – 40-50 km-es – meneteket. Egyes harcos kiképzést csak a vadászzászlóaljak folytattak és természetesen a lovasság.

A haderőben a lábbeli megfelelt a követelményeknek. Az egyenruha azonban télennyáron ugyanaz maradt. Osztrák katona nem válhatott meg súlyos menetfelszerelésétől, a borjutól, még harcban sem, bár akadtak parancsnokok, akik roham előtt, a lendület fokozása érdekében letetették a terhet. Az élelmezés egyhangúsága a napóleoni háborúk óta nem változott: napi egy kiló kenyér – öt napra előre kiadva –, az egyharmad font marhahús mellé napi 0,35 l bab/lencse/árpagyöngy és hetenként egyszer 0,70 kg burgonya, a marhahús helyett esetleg pácolt sertéshús vagy olajos hal, továbbá napi 3 krajcár zsold, amit a markotányosoknál lehetett elkölteni. A századok kondérban főztek, a kon-

dérokat és az élelmet a hadosztályok végén haladó szekerek cipelték, a hosszú szállítóoszlopok ütközetmenetben összekeveredtek, elszakadtak.[39]

„Az 1859-es év kezdetén – írja Gyulai – a II. hadsereg Itáliában, Karintiában, Krajnában, a partvidéken és a Romagnában 3 fel nem szerelt és békelétszámon álló hadtesttel rendelkezett – csak a Romagnában és Anconában állomásozó dandár volt megemelt békelétszámú –, az erődök ágyúit egy 5/4-évvel korábbi parancs szerint le kellett szerelni, és csak az általam okozott nehézségek miatt sikerült a leszerelést elhalasztani. Hiába jelentettem a legfelső katonai vezetésnek, hogy Észak-Itáliában egyre látványosabb jelei vannak a forradalmi erjedésnek, Piemontban a katonai készülődéseknek, a Közép-Itáliában agitáló piemonti politikusok egyre nagyobb hatást fejtenek ki a lakosságra, mégis csak a bécsi 3. hadtestet kaptam megerősítésül, felszerelés nélkül, békelétszámon. Az új hadtest megjelenése politikai demonstrációra alkalmas volt, hiszen kijózanító, sőt megrendítő hatást gyakorolt Milano lakosságára, katonailag azonban alig változtatott az erőviszonyokon. Ezért január havában többször is felhívtam a figyelmet a helyzet kritikusságára és a nélkülözhetetlen katonai lépésekre, egyben intézkedtem – a szigorú takarékossági parancsok ellenére –, hogy a meglévő szilárd pontok, erődök, új védműveket kapjanak. Végre január végén a Központi Katonai Kabinetiroda néhány rendelkezése arra engedett következtetni, hogy Bécsben gondolnak az előkészületekre."[40]

A Napóleon újévi köszöntője utáni katonapolitikai helyzetet a Hadi-vezérkari-iskola stratégiaprofesszora, Franz Kuhn ezredes, igen kiélezettnek tartotta, és elemzését még 1859 januárjában eljuttatta a Katonai Kabinetirodának. Kuhn bizonyosra vette, hogy az itáliai háború lokalizált összecsapás lesz, Poroszország katonai támogatására nem lehet számítani, Ausztriának szövetségesek nélkül kell harcba indulnia, amelyet azonban az ötvenes évek közepén végrehajtott haderőreformnak köszönhetően eredményesen vívhat meg. Két eshetőséget vett figyelembe: egyedül Piemonttal vagy Piemont és Franciaország koalíciójával kell Ausztriának háborúznia. Első esetben a szomszéd ország, minden erejét összpontosítva, 90.000 szurony felett rendelkezve, elhúzódó harcokat kényszerít-het ki, az időnyereséget pedig felhasználhatja, hogy maga számára változtassa meg a külpolitikai viszonyokat, megnyerje a habozó Franciaország katonai vagy igen határozott hangú, diplomáciai támogatását. Ezért kezdetben rövid és erőteljes, Novara–Milánó, vagy a Pó jobb partján Parma–Modena–Toszkana csatlakozását megszervezve Mantua irányába indított offenzívával venné fel a harcot Ausztriával, majd a nyomás elől az Alessandria–Valenza–Casale erődháromszögbe vonulna vissza, ahol „józan hadműveleti

[39] „Est is keine Armee in Europa, welche in ihrer ganzen Charakteristik noch so viele mittelalterliche Erscheinungen zeigt, wie gerade die k.k. österreichische..." *Julius v. Wickede:* Vergleichende Charakteristik der k.k. österreichischen, preussischen, englischen und französischen Landarmee. Stuttgart, 1856. 1. o.; *Horsetzky* 386–390. o. Az 1854-ben végzett felmérések szerint írástudó volt az újoncok között: Salzburg, Alsó- és Felső-Ausztria 82,6 %, Csehország 57,3 %, Steiermark: 46,6 %, Morvaország, Szilézia: 35,8 %, lombard-velencei királyság: 28 %, Isztria: 15,8 %, Magyarország: 10,5 %, Horvátország és Szlavónia: 3,4 %, Dalmácia: 2,3 %, Galícia: 2 %, mesterséghez értő ember a hadseregben 10 %. Az összefoglaló szerint az újoncok rossz fizikai képességűek, lomhák, jelentéktelenek, csúnyák és csak korlátozottan képezhetők. KA MKSM 1856/2033., 1857/3191. Az osztrák hadsereg fizikai, morális és taktikai hátrányairól lásd *A.d.A.:* Beleuchtung der Broschüre „Warum unterlag Oesterreich". Wien, 1861. 54–59. o.

[40] Gyulai emlékirata KA Nachlässe B/572. Nr. 10. Az 1859 január elején érkezett 3. hadtesttel együtt a II. hadsereg bevethető létszáma: 3. hadtest: 17.000 fő, 3200 ló, 48 löveg; 5. hadtest: 18.000 fő, 1800 ló, 52 löveg; 7. hadtest: 20.000 fő, 2200 ló, 56 löveg; . hadtest: 21.00 fő, 2300 ló, 66 löveg. Partvidéki megszálló erő: 5000 fő. KA MKSM Sonderreihe 1859-1-62b.

vezetéssel" fölényben lévő ellenséggel szemben is tartós védelemre rendezkedhet be. A második esetben Franciaország csak erői egy részét vetheti be Piemont mellett, mert Poroszország, tartózkodása ellenére is kiszámíthatatlan, ezért a mintegy 600.000 katonájából legalább 200.000-et a Rajnánál kell hagynia, Párizs biztonsága legkevesebb 120.000 főt köt le, Algéria okkupációja mintegy 70.000 főt igényel. A megmaradt állományból le kell számítani a maródiakat, a betegeket. Legfeljebb 180.000 katonával kelhet át az Alpokon Susába vagy hajón Genuába. Így is hatalmas erő lép fel Ausztriával szemben. A piemonti 90.000, a közép-itáliai seregek 30.000 főjével együtt 300.000 katona. Ausztriának nem kell számolnia Oroszország fegyveres fenyegetésével, mert a keleti birodalmat teljesen lekötik súlyos belső problémái, és 10 évig nem lesz számottevő, európai tényező. A Rajna mellé nem szükséges katonákat tervezni, mert a Német Szövetség, Poroszországra hallgatva, nem kíván részt venni a háborúban. Itáliában legalább 300.000 osztrák katonát kell bevetni, ebből 200.000-nek a Pótól északra húzódó sávban, 100.000 főnek a folyótól délre kell felállnia, hogy visszaverje a francia hadtest velencei partraszállását, illetve egy csoportosítás Livorno felől Parmán, Modenán és Toszkanán keresztüli, Mantua elleni támadását. Gyulai fő feladatának tartotta gyorsan megverni Piemontot és kijutni Torinótól nyugatra, Susa térségébe, hogy mind a hágón átkelő, mind a Genuában partra szálló, lépcsőzetesen érkező franciákat túlnyomó fölény várja.[41]

Kuhn súlyos figyelmeztetéseket tartalmazó elemzése után Schlitter felszólította Gyulait, hogy foglalja össze saját helyzetértékelését és meglévő erőit figyelembe véve készítsen egy előzetes hadműveleti tervet. A hadseregparancsnok február 14-i memoranduma három esettel foglalkozott: a) osztrák intervenció a hercegségekbe a rend helyreállítása érdekében, b) háború egyedül Piemonttal, c) háború Piemont és Franciaország koalíciójával. Jelezte, hogy a 3. hadtest jelenleg bevethető állománya 13.000 szurony, az 5. hadtesté 9.200, a 7. hadtesté 4.700, végül a 8.-é 2.700, a többit megszálló feladatokra különítette ki. Összesen mintegy 30.000 fővel sorakozhat fel a hadműveletekre.

Ebből az intervenció végrehajtásakor két nap alatt egy dandár, három nap alatt egy hadosztály juthat el Parmába és Modenába, Toszkanába azonban csak 8 napos megerőltető menetek után. Ez a Lombardiában rendelkezésre álló erők csökkentését jelentené. Piemont mozgósítási lehetőségei miatt képes arra, hogy az elvonult csapatok távollétét kihasználva Milano ellen támadjon.

Egyedül Piemont ellen harcolva azonban a II. hadsereg képes egy megelőző csapásra Torino felé, számolva azzal, hogy az ellenség főerőivel az Alessandria–Casale erődháromszögből kíván oldaltámadást indítani. A Sesiától dél felé kikülöníthető egy hadtest, és ez lekötheti az ellenséget, majd valamennyi folyóátkelő rombolásával meg is fosztathatja működőképességétől. A II. hadsereg erőinek öt hadtestre növelése nélkül azonban alig valósíthatók meg a hadműveleti elképzelések. Lombardia egy részét pedig fel kell adni akkor, ha a francia haderő beavatkozására is számítani lehet.

„Amennyiben Franciaország Piemonttal szövetségben támad – írta Gyulai –, erőim legfeljebb rövid, offenzív előretörésekre alkalmasak, illetve arra, hogy védekezzenek a Mincio és az Adige melletti erődnégyszögben. Hogy rögtön megelőző támadásra indulhassak, legkevesebb hét hadtestre lenne szükségem, amennyiben pedig Franciaországnak

[41] Kuhn emlékirata. KA AFA II. Armee 1859-13-294. I. Anhang. Kuhn a krími háború tapasztalati alapján kétségesnek tartotta hadtest erejű francia kötelékek partraszállását erődökkel védett partszakaszokon. Uo.

nem kell Poroszország semlegessége miatt északon is fegyverkeznie, akkor nyolc-kilenc hadtestet kellene kapnom, úgy, hogy a II. hadsereg hadszínterétől távol fekvő Trieszt és az isztriai félsziget védelmét más alakulatok kapnák feladatul."[42] Gyulai az erősítések megérkezéséig a rendelkezésére álló katonákkal és itáliai napszámosokkal Pavia közelében hadtestek összevonására alkalmas, elsáncolt tábort építtetett, közelében a Pó átkelés védelméhez kettős hídfőt hozott létre, hogy biztosítani tudja Piacenza és Ferrara irányú manővereit, megerősíttette Verona, Peschiera, Ancona erődjeit, minden védműben tüzelésre kész állapotba hozta a lövegeket, lőport, gránátokat halmozott fel, 8 Lloyd gőzöst és 92 uszályt vezényelt a Póra, hogy bármelyik folyamszakaszon csapatokat tehessen át a túlsó partra. Abból indult ki, hogy a Velence és az Isonzó-torkolat közötti terület hadműveleti szempontból másodrangú, a lakosság fékentartásához elegendőek az átvonuló csapatok, ezért csak az állomásokat erődítette meg és alegységeket rendelt védelmükre. A Velencétől délre fekvő partszakaszon pedig felhúzatta a zsilipeket és műszaki akadályokat létesített a szárazföldeket összekötő utakon.[43]

Politikai és katonai előkészületek

A háborút valószínűsítették a lombardiai, velencei, közép-itáliai lakosság harciasságának jelei, a katonák, rendőrök elleni támadások, az 1848-as forradalmárok halálakor rendezett, óriási temetési menetek, a piemonti sajtó támadó hangja, a közép-itáliai államok önkénteseinek lelkes búcsúztatói és a hírszerzőktől érkezett információk. A korabeli szokások szerint a béke és a hadiállapot közötti átmenet határa a hirtelen létszámnövelés és/vagy a jelentős lóvásárlás kezdete volt. Az orosz cári család még január közepén 1500 lovat ajándékozott a Piemonti hadseregnek. Torinói megbízottak Svájcban vásároltak lovakat, a közép-itáliai előkelőségek és vagyonos polgárok ménesekbe gyűjtötték össze adományaikat, és alkalmas időben áthajtották őket a határon. A franciák a Rajna melletti német államoktól és Normandiából és Bretagne-ból rendeltek különösen erős igás állatokat és Toulonba szállították behajózásra, illetve a hágók előtt, Lyonban és Grenoble-ban összpontosították őket az átkeléshez. Francia tisztek szerződéseket kötöttek élelemszállításra: Piemontban 80.000, Parmában és Modenában 40.000 francia katona részére, március 1-je utáni folyamatos felhalmozással. Ugyanitt kórházakat telepítettek a fenti állomány 8 %-a számára. Belga és svájci lapok szerint megkezdődött a hágókon átkül-

[42] KA MKSM Sonderreihe 1859-2-35., 1859-2-66., 1859-2-66a. Gyulai figyelmeztetett arra, hogy 1849-ben Radetzkynek Piemonttal szemben 95.000 katonája volt, amiből 50.000 szuronyt és 120 löveget tudott hadműveletekre vezényelni, mégis ki kellett ürítenie Milánót. KA MKSM Sonderreihe 1859-2-35. A partvidék legsebezhetőbb pontjai – Velence, Pola, Cattaro, Ragusa a Gravosa-öböllel – a tenger felől a francia piemonti flottától, a szárazföld felől olasz vagy montenegrói felkelőktől támadható kikötők voltak, továbbá a Ragusa és Cattaro bajáratánál fekvő sziget Lissával, a Lombardia és a birodalom közötti fő közlekedési vonalat biztosító Trieszt, végül a Pó torkolatát védő Ancona ugyancsak ki volt szolgáltatva a túlnyomó tengeri fölénnyel rendelkező ellenséges hajóhadnak. A többi kikötőt – Fiume, Lussin Piccolo, Zengg, Zara, Sebenico, Lesina, Comacchio, Budua, Castelnuovo, Castel Lastia, Knin, Spalato, Risano Perasto –, illetve a 80 km hosszú dalmáciai partszakaszt mindössze 583 erődlöveg védte. Triesztet 140, Velencét 160, továbbá az osztrák flotta zöme, 23 hadihajó. Anconából lövegeket kellett leadni Velence számára. Az ágyúnaszádokból 234 hajóágyú és a birodalmi erődökből nehéz lövegek Triesztnek jutottak. KA MKSM Sonderreihe 1859-2-42., 1859-2-42a., 1859-2-42b., 1859-2-42c., 1859-3-32., 1859-4-86c., 1859-4-100c.

[43] KA MKSM Sonderreihe 1859-2-5., 1859-2-35., 1859-2-35a.

dendő „alpesi hadsereg" szervezése, amelynek magját a lyoni katonai körzet hadtestei képezték. Hírek jelentek meg arról, hogy Marseille-be megérkeztek az összpontosításra kijelölt első kötelékek, ahonnan hajóra kell majd szállniuk, valamint arról, hogy a harcedzett afrikai csapatok egyik hadosztálya már február 12-én befutott Algírból, és őket folyamatos váltással további legalább 30.000 katona követi, akiket a gyarmatokon frissen kiképzett fiatal csapatok váltanak le. A párizsi hadügyminiszter utasítást adott a tüzér- és műszaki ezredek hiányainak feltöltésére, szabadságosaik behívására, az új ágyúk hadrendbe állítására és kiszolgáló századaik szervezésére, miután sikeresen befejeződtek a La Fére, Metz és Vincenney arzenáljaiban a próbalövészetek. Kiszivárgott egy előzetes hadműveleti terv is, miszerint a közös flotta a szárazföldi támadással együtt kihajózik az Adriai-tengerre, egy egységével Polát bombázza, csapatokat tesz partra és elfoglalja, egy másik egység Trieszt erődjeit támadja, és 50.000 főt, két hadtestet vet be ostromukra, a harmadik blokád alá veszi Velencét, hogy támogassa a felkelőket, a negyedik felhajózik a Pón, elfoglalja Rovigót és csapatokat indít az osztrák összeköttetési vonalak elvágására, egy részleg pedig elszigeteli Ancona erődjét, hogy megkönnyítse egy francia hadtest Rómából indított előretörését Toszkana felé. Toulonban a hajók százait vonnák össze e célra, bennük bérbevett amerikai, holland kereskedelmi hajókat is, továbbá egy orosz flottaegységet, amelynek első tagja, a „Terrible" már horgonyt is vetett. A készenlét ideje: március vége.[44] A háborús felkészülés híreit egészítette ki Napóleon február 7-i parlamenti beszéde, amelyben hangzatos békeszólamok mellett éles nyilatkozatok figyelmeztettek a „megoldatlan itáliai kérdés" rendezésének szükségességére. A császár politikája igazolásául két tanulmányt íratott történészeivel, amelyek közül az egyik a nemzetközi jog és a népek önrendelkezési joga közötti viszonyt elemezve kijelentette, hogy az önrendelkezési jog a meghatározó, a magasabb jog a szerződések megalkotásakor, a másik pedig a nemzetközi szerződések túlhaladottságával kapcsolatban az 1815-ös bécsi kongresszus döntéseit kívánta felülvizsgáltatni. A beszédet a lojális francia lapok megnyugtató kommentárokkal üdvözölték, a belga, a svájci és a német sajtó azonban háborús taktikázásról írt. Utóbbiak szerint a császár csak haladékot szeretne a felkészülés befejezéséhez, hogy maga választhassa ki a csapásra legkedvezőbb pillanatot. Először el akarja szigetelni ellenfelét, majd egy Piemont elleni ultimátumra provokálni, hogy a közvélemény ne Franciaországot okolja a háborúért. Egy nemzetközi konferencián – Moldva és Havasalföld hirtelen egyesülése jó alkalomnak látszott – napirendre is lehetett tűzni az „itáliai kérdést".[45] Napóleon valóságos szándékait bizonyították az újabb hírek, miszerint a tervezett kongresszuson Oroszország, Franciaország és Piemont már egyeztetett ítélettel jelenne meg, egy torinói politikus már Londonba utazott, hogy meggyőzze az angol kormányt és megkérje az angol sajtót Piemont ügye támogatására. Jelentések érkeztek, hogy a torinói hadügyminiszter csökkentette zászlóaljainak számát, hogy bizo-

[44] KA MKSM Sonderreihe 1859-1-44a., 1859-1-55, 1859-2-ad7, 1859-2-69., 1859-2-78c. Hírek érkeztek a hadikészülődés egyéb részleteiről is. A francia hadvezetés szerződést kötött két párizsi céggel 2 millió adag zöldség, két bordeaux-i céggel 2 millió porció bor és konyak március 7-én befejezendő szállításáról, a mediterrán vasút igazgatóságával kötött megállapodásról, miszerint a vasút Párizs és Marseille között 8 napon belül átszállít 50.000 katonát és felszerelést, személyenkint és tonnánkint 7 centimes /francia mérföld – 4 km – tarifáért, 5000 vagonnal. A piemonti hadvezetés pedig 110.000 egyenruhát rendelt genuai cégeknél. KA MKSM Sonderreihe 1859-2-58., 1859-2-ad69. Az önkéntesek 50 franc jutalompénzt és napi 80 centimes zsoldot kaptak. KA MKSM Sonderreihe 1859-2-66b.

[45] *Hübner* 171–175. o.; *Rüstow* 17–20. o.

nyítsa békés szándékait, egyidőben titokban növelte állományukat, 60.000 vontcsövű puskát rendelt francia fegyvergyáraktól, a torinói vezérkar francia tisztekkel bővült, francia ellátó tisztek Susa környékén tűntek fel, hogy élelmezési központot létesítsenek az érkező csapatok részére, Niel francia tábornok továbbra is Alessandria–Genua között sürgeti az erődépítkezéseket, Garibaldi kinevezte hadteste szabadcsapatainak elsősorban emigráns parancsnokait, megbízottak Svájcban toboroznak önkénteseket, akiket a Torinóban, Ivreában, Cherascoban felállított kiképző központokban tanítanak fegyverforgatásra, ugyanott, ahova a tartalékosok első lépcsője vonul be gyakorlásra, a létszám a behívások után a tábori seregnél eléri a 60.000 főt, az erődöké meghaladja a 20.000-et, és készen áll a tartalékosok második lépcsője és az újoncok behívásáról szóló rendelet is, amivel csaknem 90.000 fős tábori hadsereg állítható ki. Informátorok jelentették, hogy február 28-án a piemonti miniszterek javasolják a tartalékosok első lépcsője, illetve az 1840-es korosztályig a második lépcsőhöz tartozók mozgósítását, továbbá 9000 újonc és 500 matrózjelölt korábbi behívását. Viktor Emánuel március 6-án aláírta a parancsot.[46]

1859 elején a birodalom pénzügyi egyensúlya javult valamennyire és a gulden – hivatalosan 100 krajcár – árfolyama meghaladta az évek óta szégyenletesen alacsony, 60 krajcáros árfolyamot. A legkülönbözőbb bankkölcsönök, állami javak elzálogosítása, angol hitelek gazdasági élénkülést indítottak el, amit egy újabb mozgósítás, fegyveres konfliktus romba dönthetett. „Iszonyú kilátások, állami bankrott, háború, forradalom, mindenféle szörnyűségek" – hangzottak a politikusok jóslatai. A február 19-i miniszteri értekezlet előtt azonban megérkezett a francia külügyminiszter Napóleon nevében megfogalmazott igénye, hogy Ausztria mondja fel az itáliai államokkal kötött védelmi egyezményeket, ami a február 7-i beszéd után nyílt kihívást jelentett. Az értekezleten a külügyi tárca vezetője mégis elkerülhetőnek vélte a háborút. Szerinte Napóleon váratlan és a diplomáciai életben idegen, az önrendelkezésről és a nemzetközi szerződések felülvizsgálatáról szóló követelései támadást jelentenek az egész kontinenst összekötő, monarchikus állameszmével, az 1815-ös békeszerződésekkel szemben, ami nemcsak Ausztria, hanem egész Európa elleni hadüzenet. Bizonyos volt benne, hogy Anglia hasonló állásfoglalása, valamint Poroszország, a Német Szövetség kis államai és az Ausztria közötti katonai szövetség léte, illetve a németek Rajna mellett egyesítendő, óriási hadereje elriasztja Franciaországot az itáliai kalandtól. Cavour pedig külső támogatás nélkül belebukik az erőszakos fegyverkezésbe. A pénzügyminiszter Karl Bruck és a belügyi tárca vezetője Alexander Bach, Buollal együtt elutasította Hess és a Katonai Kabinetiroda vezetője, Grünne tábornok javaslatát, hogy erősítsék meg Gyulai hadrendjét és megfelelő ellenerőt képezzenek a piemonti–francia hadsereggel szemben, sőt még azt a kérést is, hogy a birodalom tömeges lóvásárlásokkal átlépje a lélektani határt a béke és a háborús felkészülés között. Buol figyelmen kívül hagyta, hogy a Poroszországgal 1840-ben, 1849-ben, 1851-ben megkötött, a Német Szövetség alkotmányában foglaltakat kiegészítő, külön katonai szerződést 1854-ben meghosszabbította ugyan, de csak három esztendőre, és a közös katonai fellépés kategorikus követelménye már két esztendeje lejárt. Gyulai csak ígéretet kapott, hogy számíthat egy tartalék hadtestre a kivont itáliai zászlóaljak pótlására, és ez a 2. hadtest Bécsben összpontosul, ahonnan vasúti szállítással napokon belül Veronába érkezhet. Egyidejűleg intézkedések születtek a II. hadsereg szál-

[46] KA MKSM Sonderreihe 1859-3-6., 1859-3-ad6., 1859-3-10a.

lítólépcsői igásállat hiányainak feltöltéséről, a műszaki-, utász- és egészségügyi zászlóaljak, századok működőképessége növeléséről.[47]

A katonai javaslatokat elutasító miniszteri értekezlet után Schlitter altábornagy határozottan kiállt Hess és Grünne álláspontja, az itáliai haderő megerősítése mellett, és külön memorandumban vázolta Ferenc Józsefnek a feltétlen takarékossági elvek és a békés megoldás veszélyes következményeit. Figyelmeztette, hogy Piemont forradalmasítja Itáliát és a félsziget felkelőivel támad Lombardiára, vagy csak Franciaország élővédjeként kezdi meg a hadműveleteket, amit Napóleon hadüzenete követ, sőt még azt sem zárta ki, hogy Franciaország megnyeri szövetségesül Oroszországot, és egy nagy koalíciós hadsereg támadja meg a birodalmat Nyugaton és Keleten. Az első esetre, „megfelelő pillanatban", mozgósítani akarta a II. hadsereg négy hadtestét – a gyalogezredeket négy zászlóaljjal – és a hadrendi séma szerinti 140.000 fővel, 7.000 lóval, 338 löveggel „lemasírozni" a piemonti hadsereget, mielőtt felkészülne a háborúra. A biztos győzelem érdekében készenlétbe akarta helyezni tartalékul a 2. hadtestet Bécsben, és a 35.000 katonát, 3500 lovat, 96 löveget szükség esetén, néhány nap alatt a Bécs–Semmering–Trieszt között vasúton, majd Casarsáig hajón és gyalog, onnan ismét vasúton Veronába vezényelni. Az esetleges orosz–francia–piemonti koalíció keleti tagjával szemben hat gyalog és egy lovas hadtestet akart Galíciában felsorakoztatni, amelyet Poroszország katonai támogatása esetén a Rajnához is át lehet csoportosítani. A legsürgetőbbnek azonban az itáliai katonai előkészületeket tartotta. Ezért javasolta, hogy a mozgósítás látszatát kerülve, a politikai vezetés járuljon hozzá mintegy 30.000 ló felvásárlásához, az erődnégyszögben 180.000 főre és 35.000 lóra három havi, az erődlegénységek számára pedig hat havi élelem felhalmozásához, hogy az összpontosítás elrendelése után a csapatok késedelem nélkül elérhessék a szükséges harckészültségi szintet. Javasolta továbbá, hogy az uralkodó biztosítsa sürgősen Gyulai minden tüzérfogata, szállítólépcsője hadilétszámát, vonja ki Itáliából az összes olasz zászlóaljat, mozgósítsa a határőr ezredek első két zászlóaljait és a II. hadsereg 22 gyalogezredének 4. zászlóaljait, amelyek felváltanák a hadműveletekre begyakorolt erődhelyőrségeket, továbbá kapjon minden szabadságolt katona felszólítást, hogy ne távozzon el falujából, várja a mozgósítási parancsot. Költségvetést is csatolt felterjesztéséhez. A birodalom gyengeségének, tehetetlenségének felfogható tétovázást – szerinte – csak a költségvetés jelentős módosításával lehet elkerülni, ezért az itáliai haderő ütőképességéhez 22 millió, a 2. hadtest készenléti szerepéhez 5 millió, az északi erőösszpontosításhoz 45 millió guldent látott szükségesnek.[48] A memorandum összefoglalóját megküldte Gyulainak. Gyulai kifogásolta, hogy Schlitter a tájékoztatójában mereven ragaszkodott a hadrendi számokhoz, hogy figyelmen kívül hagyta a helyi viszonyokat, illetve nem mérte fel, hogy a készülő piemonti–francia szövetség Észak- és Közép-Itáliában akar háborút. Saját hatáskörében hadszíntérelőkészítést rendelt el, hogy beérkező erősítések után a legkedvezőbb pozícióból a nyugati Alpok előtt csikarja ki a Piemonttal szembeni gyors döntést, mielőtt a franciák megérkeznek. Ellenkező esetben csak a Ticino és a Mincio folyóvonalak védelmére

[47] A Habsburg-birodalom politikai vezetése először január 19-én akarta megvitatni a háborús feszültség okait és a tennivalókat. A döntést februárra halasztották. A február 19-i értekezletről KA MKSM Sonderreihe 1859-2-73a.; KA Nachlässe B/572. Nr. 10.; KA Manuscripte Ms-Kg. Nr. 217. „Feldzug in Italien. Politische und diplomatische Geschichte." I. Abtheilung.; *Bulle* 210. o.

[48] KA MKSM Sonderreihe 1859-2-73., 1859-2-73a., 1859-2-73b.; KA Nachlässe B/572. Nr. 10.

szorítkozhat. Elutasította Schlitter következtetését, hogy a II. hadsereg megerősítése csak akkor kezdődhet, ha a „megfelelő pillanat" elérkezik, hiszen a francia csapatok Lyonban és Toulonban már gyülekeznek, Piemont kis ország, mozgósításához nyolc nap is elég, a birodalom nagysága miatt pedig legkevesebb két hónap alatt lehet elérni a haderő harckészültségi szintjét. Gyulai közölte: a II. hadsereg időbeli feltöltése után csak a Piemonttal szembeni döntés kicsikarásához megfelelő erő a négy hadtest, plusz egy tartalék hadtest, amely ugyanakkor a franciák feltartóztatásához is elegendő az erődnégyszög vonalában. A koalíció visszavetéséhez azonban legkevesebb 9 hadtestre lenne szüksége. Tehát első esetben mintegy 200.000, a második esetben 300.000-350.000 főre, elsősorban gyalogosra, mert a terep alkalmatlan a lovasság alkalmazására, továbbá minden 1000 főre 3 vagy 2000 főre 5 lövegre. Vázolta hadműveleti elképzelését is: Pávián át vagy a Sesián átkelve egyenesen Torino–Susa irányban támadna, hogy Piemont központi térségének elfoglalása után feltartóztassa az Alpokon átkelő franciákat, az Alessandria és Casale melletti peimonti erőkkel szemben pedig a Sesia mentén egy balszárny hadtestet vezényelne. Az e térségekbe érkező erősítésekkel szemben 2 nap alatt elvonhat a Sesia felől újabb csapatokat. Parma és Modena forradalmi lakossága megfékezéséhez 2 nap alatt egy-egy dandárt, a 3. napra hadosztályt, hasonló céllal Toszkánába 2 nap alatt a bolognai helyőrséget, 8 nap alatt pedig egy megerősített hadosztályt vezényelhet. Nagy francia kötelékek megjelenése esetén a kisebb létszámú II. hadseregnek abba kell hagyni az offenzívát és vissza kell vonulni az erődnégyszögbe. A passzivitást módosíthatja, hogy a tengert a franciák uralják-e, vagy az angolok sakkban tartják őket, és csak a hágók használatára szorítkozhatnak.[49]

A lombardiai és közép-itáliai lakosság egyértelműen ellenséges magatartását, illetve a piemonti és francia fegyverkezés ütemét és időbeli előnyét igazoló hírek, a II. hadsereg feladatai és katonai lehetőségei közti ellentmondást bizonyító elemzések meggyőzték Ferenc Józsefet, és 1859. február 25-én aláírta Schlitternek a hadi felkészülés első stádiumára előkészített parancsait. Elrendelte, hogy a 2., 3., 5., 7., 8. hadtestek kapják meg a hadi létszámú löveg- és lómennyiséget, öt gyalogezrednél 4 zászlóaljra emelte a hadrendet, és Itáliába vezényelte a 8 év katonai szolgálatot még le nem töltött szabadságosait, továbbá Bécsbe vonta a még Krakkóban állomásozó 2. hadtestet. Ez azt jelentette, hogy a II. hadsereg 8-10 héten belül megemelt békelétszámú erőkkel rendelkezhetett. Egyidejűleg Gyulai parancsot kapott, hogy vázolja hadműveleti elképzeléseit egyedül Piemont ellen 200.000, a francia–piemonti koalíció ellen pedig 300.000 katona harcbavetéséhez.[50] A piemonti mozgósítás hírére a február 28-i miniszteri értekezleten a politikusok nem ellenezték Hess és Grünne korábbi javaslatát az itáliai hadsereg megerősítéséről. A Lombardiában állomásozó négy hadtest mind a 22 gyalogezredénél háborús hadrendet – három sor- és egy gránátos zászlóalj – kellett felállítani, állományukat, valamint a hadsereghez beosztott 8 lovaszered, 13 vadászzászlóalj és a határőrezredeknek az első zászlóaljak szabadságosait mozgósítani – ez 65.000 fő szabadságos behívását jelentette –, továbbá teljes harckészültségbe kellett helyezni a hadsereg hat tüzér és egy ra-

[49] KA MKSM Sonderreihe 1859-2-35., 1859-2-35a.

[50] KA MKSM Sonderreihe 1859/2/73. Az intézkedés kiterjedt a partvidék védelmére is: fel kellett tölteni az erődök lövegszámait az előírt szintre, továbbá a védő helyőrségek kiegészítésére 12.000 főnyi mozgó köteléket kellett felállítani. KA MKSM Sonderreihe 1859-2-80.

kétaezredét, három műszaki- és két utászzászlóalját, öt egészségügyi századát és a szállítólépcsőket. Külön parancs vonatkozott a 2. hadtest mozgósítására, illetve a 9 olasz gyalogezred 33.000 szabadságolt katonája és újonca kivonására. Utóbbiaknak március 15-ig el kellett hagyniuk Itáliát. A lombardiai vasutak és posta olasz alkalmazottait pedig megbízható személyekre kellett kicserélni. Az összesen 180.000 katona, 35.000 ló élelmezési létszám három havi, és az erődök hat havi ellátására a konferencia 35 millió gulden többletkiadás mellett döntött. A készletek zömét Veronában és Velencében kellett raktározni, de a többi erőd is átvett őrzésre kisebb mennyiségeket.[51] A politikusok – élükön a külügyminiszterrel –, továbbá a legfőbb katonai vezetők: Hess és Grünne, illetve a haditerveket készítő Schlitler ugyanakkor kimondták, hogy az itáliai konfliktust, Franciaország beavatkozása esetén, a Rajnánál kell megoldani a Német Szövetség, elsősorban Poroszország katonai résztvételével.

A német államok közötti, ún. szövetségi alkotmány kimondta: valamennyi kis német államnak kötelessége fegyvert fognia és Poroszországnak a Rajnánál, Ausztriának a Fekete-erdőnél kell összpontosulnia, ha az ősi ellenség megtámadja Németország területét. Casus bellinek számított továbbá, ha Franciaország megsérti Belgium és Svájc semlegességét illetve ha katonai célra igénybe veszi a Svájc biztonságához tartozó Savoyát. Az alkotmány 47. paragrafusa pedig kimondta, hogy Franciaországgal szemben védelmet élveznek a Németországon kívüli, de a Szövetség tagjaihoz tartozó területek is. Így ugyancsak casus belli lehetett egy francia partraszállás Triesztben vagy egy Piemonttal szövetséges francia haderő Lombardia elleni támadása. Feltéve, ha a Frankfurtban ülésező, állandó szövetségi gyűlés úgy dönt, hogy fennáll a Szövetség veszélyeztetésének ténye. A 47. paragrafus előírta, hogy a tagoknak a döntés előtt meg kell állapítaniuk: „a diplomáciai erőfeszítések semmilyen eredményt nem hoztak."[52]A korlátozás különböző interpretálásra adott lehetőséget. Hess táborszernagy előzetes tervet készített a koalíció összetételéről és a Rajna melletti alkalmazásáról, amiben legalább 4 porosz és egy, a kis német államokból összeállított hadtest bevetésével számolt, Ausztria pedig 6 hadtesttel csatlakozott volna. Véleménye szerint összesen mintegy 500.000 katona lenne elegendő Franciaország térdre kényszerítéséhez, amihez Gyulainak kell a másodlagos hadszíntéren, a Pó mellett mért csapásaival hozzájárulnia. Március elején Hess magához rendelte beosztottját, Kuhn ezredest, a stratégia neves professzorát, akivel közölte, hogy helyettesévé, kora miatt esetleg utódjává javasolja, és felszólította, hogy mondjon véleményt elképzeléseiről. Kuhn megsemmisítő kritikát mondott főnöke terveiről. Közölte: Poroszország hegemóniára törekszik a Német Szövetségben, érdekelt Ausztria meggyengülésében, ezért elképzelhetetlen a katonai szerepvállalása. Az alkotmány kibúvóit fogja ürügyként felhasználni, a frankfurti szövetségi gyűlésben pedig a kis német államok nem vállalnak semmilyen kockázatot a porosz tartózkodás miatt, és nem szavazzák meg az osztrák kérést. Ausztriának minden szövetséges nélkül, egyedül, a másodlagosnak tekintett, Pó melletti hadszíntéren kell megvívnia a háborút az egyesült piemonti–francia haderővel szemben. Hozzáfűzte azonban, hogy az osztrák hadsereg az előző évi refor-

[51] KA MKSM Sonderreihe 1859-2-77., 1859-2-90.

[52] KA Manuscripte Ms-Kg Nr. 217. *Friedjung Henrik:* Harcz a német hegemóniáért (1859–1866). Budapest, 1902. I. k. 14–17. o.; *M. A-n:* Der Krieg in Italien 1859. Leipzig, 1873. 7–12. o.; *Schmidt–Brentano* 215. o.

mok után képes egyedül is győzelmet aratni, feltéve, hogy megkapja a szükséges létszámot. Egyúttal elutasította Hess ajánlatát.[53]

Március 19-én az uralkodó kinevezte Kuhnt a II. hadsereg vezérkari főnökévé, és felszólította, hogy nézze át Hess itáliai hadszíntérrel kapcsolatos hadműveleti terveit. A táborszernagy három esetet vett figyelembe: Piemont Lombardia elleni támadását, a Ticino melletti defenzív állását és közép-itáliai offenzíváját, hogy forradalmasítsa a térséget. A haditervek osztrák válaszlépéseket tartalmaztak. Kuhn a következő audiencián jelentette, hogy Hess egyetlen megállapításával és egyetlen hadműveleti elképzelésével sem ért egyet. Közölte, hogy a piemonti hadsereg az Alessandria–Valenza–Casale erődháromszögben fog összpontosulni, védelemre berendezkedve akarja megvárni a franciákat. Januári javaslatát ismételte meg: legalább 300.000 katona szükséges a Pó melletti, elszigetelt háborúhoz. Ebből az erőből a folyam déli partján egy kikülöníett csoportosításnak kell az erődháromszög ellen támadnia, hogy elvágja a Genua felé vezető összeköttetési vonalakat, a hadsereg zömének pedig Torino–Susa irányába kell előretörnie és a hágók kijáratánál várnia a lépcsőzetesen érkező francia hadosztályokat. Az uralkodó egyetértett Kuhn véleményével.[54] Március hónapban azonban egyszer sem sürgette a katonai vezetést, hogy növelje az itáliai erők ütőképességét, illetve gondoskodjon az erősítések ütemes utánszállításáról. A Katonai Kabinetiroda elutasította Gyulai kérését, hogy külön kötelékek biztosítsák a hosszú, keskeny dalmáciai és a Velencétől az isztriai félszigetig húzódó partszakaszt, és elfogadhatatlannak tartotta a tenger felőli védelemre – Anconától Velencén, Trieszten, Fiumén át Cattaróig – kért 42 milliós erődítési költségigénylést is. Hozzájárult azonban az erődtüzérség pótlásához, amit a Komáromtól északra fekvő birodalmi védműveknek – Bécset kivéve – kellett biztosítaniuk.[55]

Március végén Gyulai jelentette, hogy egy hónap alatt alig érkeztek szabadságosok, hogy igen hiányosak a tüzérütegek fogatai, a szállítólépcsők egy része lóhiány miatt működésképtelen, a hadtestek állományának jelentős része még nem cserélhette le fegyverét a Lorenz típusú, új puskára, és ha a katonák meg is kapják a hadműveletek előtt, feltehetőleg néhány sortüzet lőhetnek csak gyakorlásul a levegőbe. A II. hadsereghez beosztott csapatok létszáma az előírt helyett mindössze 103.000 fő, „... amely a teljes feltöltés után 162.000 katonát érheti el. Ebből háború esetén 25.000 főt ki kell különítenem az erődökbe helyőrségnek, továbbá megszálló feladatokra Karintiába. Krajnába, Friaulba, a partvidékre, valamint figyelembe kell vennem, hogy a meleg időben 15 %-os a betegállomány és ezt a hiányt is le kell vonnom. A bevethető erők nagysága így nem lehet több 62.000 főnél ... A fő feladatom a franciák érkezése előtt megtörni a piemonti hadsereget, de legalábbis meggyengíteni, a lehető legrövidebb idő alatt Casalét elfoglalni és a maradékot Alessandriába zárni... Ehhez a feladathoz nagyobb erőkre van szükségem, egy hadműveletekre kiállított fő hadsereg 120.000-130.000 katonájára, hogy az Alessandriába zárt piemontiakat sakkban tartsam és egyúttal a Torinó felé manőverező ellenséges csapatokat megállítsam..."[56] A

[53] KA AFA II. Armee. 1859-13-294.

[54] KA AFA II. Armee. 1859-13-294.

[55] KA MKSM Sonderreihe 1859-3-33., 1859-3-58b., 1859-3-58d.; KA Nachlässe B/572.Nr. 10.

[56] KA Manuscripte Ms/Kg. Nr. 217., Ms/Kg. Nr. 282. A Gyulai által megadott márciusi létszámból 13.000 fő volt a kiképzetlen újonc, a betegek száma elérte a 26.000 főt. Aggasztották a szállítólépcsők működésképtelenséget okozó lóhiányai is. Azok egyébként még májusban sem kapták meg a szükséges igásállatokat. KA Nachlässe B/572. Nr. 10.; KA MKSM Sonderreihe 1859-4-7c., 1859-4-7i. A partvédelem a birodalmi erődök

fenti erőkön kívül a további feladatokra, így az Ancona-Velence-Trieszt közötti part védelmére 30.000, a lombardiai és közép-itáliai nyugtalanság megfékezésére, az erődök helyőrségeinek feltöltésére 70.000 katonát tartott szükségesnek. Az egyesült francia és piemonti hadsereg elleni győzelemhez azonban még a 220.000 katonát is keveselte.[57]

Az április elejéig érkező hírszerző jelentések pontosították a francia „alpesi", illetve későbbi nevén „itáliai hadsereg" nagyságát. A párizsi hadvezetés a teljes haderő 400.000 fős békelétszámát, három tartalékos, illetve szabadságolt évfolyam behívásával, 600.000 fős hadi létszámra emelte április 1-jei bevonulási határidővel, tehát nem volt szükséges külön újoncozásra. 50.000 főt hagyott a gyarmatokon, 50.000 főt a haditengerészetnek. Lyon és Grenoble között 4 hadtestnek kellett összpontosulnia, hadtestenként 2 gyaloghadosztállyal – 8 gyalogezred, 2 vadászzászlóalj két dandárban –, 1 lovas hadosztállyal – 3-4 lovasezred –, 42 símacsövű löveggel, amelyhez a hadsereg tüzértartalék ütegeinek és az új, vontcsövű ágyúknak kellett csatlakozniuk. A tervek szerint a Párizsban állomásozó gárdahadtestnek a háború kezdetére kellett 2 gyalog- és 2 lovashadosztályával felzárkóznia az itáliai erők hadrendjéhez. Mintegy 130.000 francia katonának kellett átlépnie a piemonti határt, amelyet egy, esetleg két, Lyonban a főerők elvonulása után felálló tartalék hadtestnek kellett támogatnia. Civita Vecchiában mintegy 30.000, Triesztben vagy Fiumében 40.000 franciának kellett partraszállnia, utóbbiból esetleg a velencei Szent Márk téren néhány kötelék, hogy támogassa a helyi felkelést. Livornónál volt feltételezhető még egy partraszállás, ahonnan a közép-itáliai hercegségek seregeit csatlakoztatva Mantua ellen lehet vonulni. Az Alpokon átkelő hadosztályok a Mont Cenis és a Mont Genévre hágó előtt vertek tábort, Culoz és Briancon vasúti végállomások és a felfelé vezető út kezdete között, hogy az indulási parancs után azonnal végrehajthassák a 100 km-es menetet és Susába jussanak. A jelentések szerint 4000 piemonti munkás dolgozott éjjel-nappal a hágókon, hogy 8 m szélességben eltakarítsák az útról a havat, gerendákból, vesszőfonatokból épített rácsokkal erősítsék meg a hófalakat, nehogy beomoljanak, továbbá a Susáig vezető keleti lejtőkön barakkokat építettek a sereg számára szükséges hadfelszerelés, élelem és abrak felhalmozásához. Susa az „itáliai hadsereg" ellátó központjává vált, ahova a Piemontba korábban vezényelt francia tisztek szállították a felvásárolt élelmet, abrakot. A két hágó előtti francia városban, Culozban, Brianconban a csapatok számára, az átkelés előtti utolsó vételezéshez három napi élelem és abrak volt előkészítve, ugyanakkor az ellátófőnökség több ezer alpesi országos járművet rekviráltatott és vont össze a francia hadfelszerelés, illetve pótlólagos élelem-, és abrakkészletek Susába szállítására. A jelentések közölték, hogy az összpontosított és a menetterv szerint táborozó kötelékek közül az élővédre kijelöltek a hágók előtti emelkedőknél várják, hogy a távirati parancs vétele után egy órán belül indulhassanak, továbbá Culoz, Briancon vasúti végállomásról eltávolították a polgári vasúti alkalmazottakat, csak katonák dolgozhatnak, nehogy kitudódjon: a hóeltakarítás után a trének még a hadüzenet előtt el fognak indulni – éjszakánként 2-3 oszlop, ágyúkkal, a hadműveletre vásárolt igáslovakkal és megrakott szekerekkel –, és eljutnak Susáig, ahol az átszállított hadfelsze-

ágyúin kívül többszáz hajóágyút is kapott, a dalmáciai szakaszon az erődök közötti sávokban hegyi ütegek álltak fel, a kikötőkben a flottaegységeket Lloyd gőzösök – Pola 2, Lissa 3, Cattaro 4 és 1 vitorlás fregatt, Gravosa 2, Zara 1 – egészítették ki. KA MKSM Sonderreihe 1859-4-70.

[57] KA MKSM Sonderreihe 1859-3-33. KA Nachlässe B/572. Nr. 10. A megszálló, illetve erődhelyőrségekből kellett csapatokat vezényelnie Tirol védelmére és a Brescia–Scala-völgy, a Tonale-hágó, az Adda-folyó völgye, és a Brenner-út lezárására. KA MKSM Sonderreihe 1859-4-70.

relést és élelmet barakkban vagy ponyvákkal letakarva tárolják a csapatok megérkezéséig. Így a gyalogság és a lovasság a kötelékekhez beosztott, közvetlen málhavonattal gyorsabban összpontosulhat Piemont területén, átveheti várakozó lövegeit, lőszeres kocsijait, szállítólépcsőit és a hadüzenet kimondása után azonnal megkezdheti a hadműveleteket. A jelentések közölték azt is, hogy a katonák zöme a Mont Genévre hágót használja majd, a trének a Mont Cenist, mert az utóbbira vonatkoznak a svájci semlegességi határozat Savoyát érintő paragrafusai, és a katonai mozgás nehezebben álcázható, mint a másik átkelőnél.[58]

A bécsi politikai és katonai vezetés tévedett, amikor nagy háborúval vélte megoldhatónak az itáliai konfliktust és a a Rajna menti döntés kicsikarását. Kuhn elemzései, Gyulai sürgetései dacára a miniszterek hibás politikai, Hess és Grünne hibás katonai helyzetmegítélést hoztak, Ferenc József pedig képzettsége súlyos korlátai miatt engedett érveiknek. A birodalomért felelős államférfiak 1859-ben az északi hadszíntéren vívandó háború előkészítése miatt nem adták meg a II. hadseregnek a kezdeményezés megragadásához szükséges erőt, figyelmen kívül hagyták azt is, hogy a franciák harcászati fölénye és a fölény kiegyenlítése, illetve a kezdeményezés megtartása pedig további hadtesteket követelne. Az uralkodó és a környezete a lyoni, grenoble-i és tengerparti francia csapatösszevonások közben a Német Szövetség haderejének bevetéséről készített terveket. Hess márciusban két memorandumban is elemezte az európai katona-politikai helyzetet, amelyben az angol és a porosz kormány békekísérleteit, közvetítési szándékát, valamint az 1859. március 3-án, Párizsban aláírt és a sajtó által kiszivárogtatott orosz–francia titkos szerződést is figyelembe vette. Az elsőben a két német hatalom azonos politikai érdekeiből indult ki, egész Németország biztonságából, amelyet délen a Pó és az Alpok természetes határként védenek a francia törekvésekkel szemben, és amelynek elvesztése egész Németország jövőjét károsítja. Nagy, két hadszíntéren folytatott háborút feltételezett, mert – szerinte – Poroszország katonai biztonsága Ausztria hatalmi helyzetének függvénye. Ausztria veresége pedig kiszolgáltatja Poroszországot a francia és orosz harapófogónak. Így Berlin nem maradhat semleges és a Német Szövetség sem. A második márciusi elemzés a fenti gondolatmenetet és Oroszország szerepét vetette össze. Piemontot Lengyelországhoz hasonlította, ahol az 1815-ben megkötött nemzetközi szerződéseket folyamatosan támadják a különböző népek a forradalmaikkal. Állította, hogy a morálisan és szociálisan visszamaradt tömegeket Oroszország bátorítja Itáliában – miközben ügyel a Lengyelországgal kapcsolatos, jogos szerződések elismertetésére – ,és a nagyhatalmi bátorítás törvényesítheti a nemzetközi egyezmények felrúgását. A cár eltávolodik az európai rendet biztosító hatalmak sorából. Ausztriának kötelessége ragaszkodni a fennálló viszonyokhoz. Az Appenini-félszigeten ezt a feladatot azonban a jelen-

[58] KA MKSM Sonderreihe 1859-3-76., 1859-3-77., 1859-4-6., 1859-4-ad6., 1859-4-115., 1859-4-147b. A jelentések közölték, hogy a francia hadi készülődés annyira nyílt, hogy a plakátokon jelennek meg a felhívások a kereskedőházak számára a búza, kukorica, kétszersült, kávé, cukor, bor, konyak, marha szállításáról, Lyonban lerakva, április 1-jei átadásra. Külön felhívás jelent meg 35.000 piemonti egyenruha gyártására, ugyanazzal a határidővel. Hírek érkeztek arról is, hogy április elejéig Strassburgban vonatra rakták a vontcsövű lövegek első sorozatát, 30 db-ot és Lyon felé szállították, továbbá, hogy a francia flotta feltehetőleg nem támadja Anconát, kedvezőtlen fekvése miatt, a trieszti partraszállás tervét megváltoztatták és Fiumét jelölték ki célpontnak, hogy a magyar forradalmárok csatlakozhassanak, végül arról is, hogy az angol admiralitás a Csatornán hagyott 7 sorhajó és 100 partvédő hajó kivételével valamennyi európai egységét, közülük 27 sorhajót és gőzös fregattot, a Földközi-tenger és az Adriai-tenger csatlakozása közelébe, feltehetőleg Korfu kikötőjéhez rendelte. KA MKSM Sonderreihe 1859-5-73f. A hadüzenetet megelőző átkelésről ír a francia gárda egy kapitánya is. *Maurice V. Herisson:* Tagebuch aus dem italienischen Feldzuge. Augsburg und Leipzig, 54–58. o.

legi helyzetben csak Poroszország segítségével teljesítheti. Még nem késő, fűzte hozzá Hess, a küszöbön álló kongresszuson Poroszország még Ausztria mellé sorakoztatható, és a testvérország bebizonyíthatja a német fejedelmek és népek iránti felelősségét.[59]

Hess helyzetértékelését látszólag igazolták a Nassauban, Bajorországban, Hannoverben kirobbant franciaellenes tüntetések, a francia lóvásárlással szembeni hatósági tilalmak, a német sajtó nemzeti érzelmeket és Napóleon elleni gyűlöletet felkorbácsoló hangja. A bécsi politikai és katonai vezetés véleménye csak optimizmusban tért el. A diplomácia vezetője hármas – Anglia, Ausztria, Poroszország – koalícióban, a katonai vezetés a Rajna mellé sorakozó osztrák, porosz, badeni, nassaui, bajor, württembergi, hannoveri 500.000 fős német hadsereg fölényében gondolkodott, és az 1814/1815-ös hadjárat dicsőséges tapasztalatait idézték. A döntéshozók nem tagadták, hogy Gyulai hadserege esetleg vereséget szenvedhet, Franciaország pedig megszerezheti az itáliai hegemóniát, az Adriai- és a Földközi-tenger feletti uralmat. Bizonyosak voltak: az új déleurópai hatalmi viszonyok oly mértékben veszélyeztetnék a kontinensen kialakult egyensúlyt, hogy kikényszerítenének egy széleskörű franciaellenes koalíciót.[60]

Az Ausztria és Poroszország közötti, a német hegemóniáért vívott harcban hagyományokra támaszkodott a kölcsönös támogatással szembeni tartózkodás. Mindkét fél kimérithetetlen alapossággal tudta felsorolni az elszenvedett sérelmeket és a közös fellépés elutasításához szükséges ürügyeket. A szövetségi alkotmány 47. paragrafusának eltérő interpretálásához lehetőséget nyújtott Oroszország április 6-án tett javaslata egy nemzetközi konferencia összehívására. Poroszország új katonai vezetői egy nehéz parlamenti költségszavazás után éppen megkezdték a királyság nagyhatalmi felemelkedését biztosító, rendkívüli méretű katonai reformokat, és a háborítatlan szervező munkához időre volt szükségük. A trónörökös régensherceg egyszer már szavát adta Cavournak, az osztrák felszólításra a parlamenttől függő kormánynak kellett válaszolnia, a parlament korábban csak ellenállás után járult hozzá a katonai reformokat biztosító bankkölcsönök állami fedezetéhez. A porosz képviselőkre nem nehezedett választókörzeteikben olyan német nacionalista nyomás, ami a német egység megteremtéséhez, a Rajna bal partja feltétlen védelméhez hasonló módon az itáliai osztrák birtokok sorsáért is lángolt volna. Berlin Németországgal kapcsolatos katonapolitikai helyzetértékelésében nem játszott döntő szerepet az Alpok és a Pó stratégiai jelentősége, és a porosz kormány el akarta kerülni az osztrákok háborúját addig, amíg a franciák nem támadják közvetlenül a Német Szövetség tagállamait.[61]

---

[59] KA Memoires II/34. F2M. Hess: „Über die gegenwärtige politische Stellung Preussens." KA Manuscripte Ms-Kg. Nr. 217.

[60] KA Manuscripte Ms-Kg. Nr. 217. A párizsi osztrák követ figyelmeztette Walewskit: „...Sollte der Krieg mit Österreich ausbrechen, müssen sie sich daher die Bildung einer gewaltigen Tripel-Allianz gegen Sie gefasst machen und Sie haben noch zu befürchten, dass sich, früher oder später, auch Russland dieser anschliese. Mit einem Worte, wenn besiegt, riskiert der Kaiser – was sage ich riskiert – verliert er seine Krone; wenn siegreich, bringt er die Koalition zustande ... Nehmen wir an, dass sie Sieger und mithin die Herren von Italien, vom Mittelmeere bis zu Adria sein werden. Hand aufs Herz, berechtigt uns die Haltung, zu hoffen, dass England, Deutschland und Preussen kaltblütige zuschauer bleiben werden, wenn Österreich ernste Niederlagen erleiden sollte? ..." *Hübner* 242. o.

[61] *W. A-n.* 7–12. o. Otto von Bismarck: „...A jó osztrákok egészen olyanok, mint a Szentiványéji álom kézművesei. Keletet meghódítanák, Itáliát kormányozni szeretnék, Németországban játszanák az oroszlánt, az európai politikában rendelkeznének velünk, a német kérdéseket megoldanák nélkülünk és mindezért még csak azt sem mondják, hogy Isten fizessen meg érte." *Friedjung Henrik:* Harcz a német hegemóniáért (1859–1866). Budapest, 1902. I. k. 16. o.

Ugyanakkor az osztrák politikusok és katonák az április 6-i, bécsi miniszteri értekezleten egymást licitálták túl, hogy a Rajna mellett mekkora erővel lehetne felülmúlni a porosz hadsereg létszámát és így, a riválissal szemben, automatikusan megszerezni a főparancsnokságot is. Végül a német koalíció északi összpontosításához 6 gyalog- és 2 lovashadtestet jelöltek ki. A konferencián eldöntötték, hogy április végén megkezdik a háborút Piemonttal szemben, elutasítják a konferencián való résztvételt egy Piemonttól elfogadhatatlan, teljes leszerelést követelő ürüggyel, majd ultimátumot küldenek Torinóba három napos határidővel, hogy a piemonti hadseregnek ne legyen ideje átcsoportosításhoz és a francia erőknek a csatlakozáshoz. A két hágó kezdete és vége közötti, mintegy 100 km megtételéhez és a susai összpontosításhoz legalább öt napot számoltak, a Marseille–Genua közötti átkelés végrehajtásához és a partraszállt csapatok Genua–Alessandria közötti menetéhez ugyancsak. Elhatározták, hogy az ultimátumot Gyulainak kell átadnia április 20-án, és 23-án, a határidő lejárta után, azonnal át kell lépnie a határt, valamint hogy a franciák érkezése előtt öt nap alatt meg kell semmisítenie a piemonti hadsereget. Ezért mozgósították a II. hadsereghez és a 2. hadtesthez tartozó alakulatok tartalékosait, továbbá a 4., 6. és 9. hadtestet, és Bécsből Veronába indították a 2. hadtestet. A bécsi helyőrség szerepét a 4. vette át, a 9.-nek a partvidék külön védelmére kellett felsorakoznia, hogy tehermentesítse Gyulait, a 4.-nek pedig fel kellett készülnie a Rajna menti német erődök vonalában egy francia támadás elhárítására, mindaddig, amíg a szövetséges porosz, bajor, badeni, hannoveri, osztrák csapatok megérkeznek. A konferencián egyetértés született a Berlinbe küldendő katonai küldöttség vezetőjéről. Albrecht főhercegnek, Magyarország kormányzójának kellett közölnie, hogy Ausztria 6 gyalog- és 2 lovashadtesttel kíván fellépni az északi hadszíntéren és a Német Szövetség alkotmányához ragaszkodva, kérni a porosz csatlakozást a koalíciós haderőhöz. Az uralkodó tájékoztatta Gyulait a tervezett Rajna melletti hadműveletekről, a partvidék védelméről, és utasította, hogy csapásaival járuljon hozzá a főhadszíntéren zajló háború sikeréhez. Hozzáfűzte: Gyulai elég erős ahhoz, hogy gyors előretörés után megverje a piemontiakat, feltartóztassa a partraszállási kísérleteket a 9. hadtest érkezéséig és ahhoz is, hogy helytálljon a „nem lebecsülendő erejű" franciákkal szemben.[62]

Gyulai erről ezt írta: „...csak az április 5-én és 6-án kiadott parancs rendelkezett végre a II. hadsereg valamennyi alakulata és a tartalékként rendelt 2. hadtest teljes hadi létszámra emeléséről, amit kiegészített egy április 9-én született és 12-én megkapott utasítás. Ebből megtudtam: 1. a kormány ultimátumot akar a hónap végén Piemontnak küldeni, és három napos határidő után meg akarja indítani a háborút, 2. hogy a kormány csaknem bizonyosra veszi a franciák piemonti fellépését, 3. hogy az eddig csak a Piemonttal szembeállított II. hadseregnek olyan erőt ad, amellyel a nem lebecsülendő francia csapatokat is képes Torinón túlra, az Alpokig vetnie... A 4 teljes hadiállományú osztrák hadtest bevethető létszáma azonban – fűzte hozzá – alig 100.000, legfeljebb 120.000 fő, annyi, amennyi Piemontnak van, 4. továbbá, hogy a piemonti fegyverkezés üteme miatt nem engedhető meg a halogatás az erők növelésében, ezért a tartalék 2. hadtest Bécsből a Mincio és az Adige közé

[62] KA MKSM Sonderreihe 1849-4-14., 1859-4-14d., 1859-4-14h., 1859-4-16., 1859-4-70., 1859-4-119. A Gyulainak küldött tájékoztatásból: „... Ob eine Schwächung der Armee in Italien später eintreten wird, hängt von Umständen ab, namentlich davon, wenn der Hauptkrieg an den Rhein verlegt werden, und so französische Kräfte von Italien abgezogen werden können, oder auch wenn in Mittel-Italien Zustände eintreten, die eine Detachirung zur unabweislichen Notwendigkeit machen..." KA Nachlässe B/572. Nr. 10.

diszlokál át... A kapott erők nagysága elegendő egy Piemont elleni invázióhoz, a szövetségesek nélküli piemonti sereg legyőzéséhez. Akkor azonban, ha Franciaország és Piemont közösen akar háborút vívni, és várható, hogy belátható időn belül egyesülnek seregeik, akkor a meglévő erőimmel még az egyelőre elszigetelt piemonti sereget sem verhetem meg, sőt a Pó jobb partján kiépített, sáncok mögötti állást sem vehetem be, így a kk. hadsereg kezdettől fogva defenzívára van kárhoztatva."[63]

Április 11-e után Albrecht főhercegnek sikerült annyit elérnie Berlinben, hogy Poroszország hajlandó volt egy Franciaország elleni közös fellépésre, amennyiben Ausztria a béke fenntartása érdekében megragad minden diplomáciai lehetőséget. A régensherceg nem vitatta a Piemonttal szembeni osztrák akció jogosságát, ugyanakkor ellenzett minden elsietett katonai lépést. A franciák itáliai ellencsapásai esetén azonban csak a frankfurti szövetségi gyűlés döntése, a 47. paragrafus közös értelmezése után volt hajlandó fegyverhez nyúlni. A tárgyalások befejezése előtt, április 17-én, Angliával közösen azt javasolta az európai kormányoknak, hogy a nagyhatalmak és az itáliai államok képviselői üljenek össze és határozzanak a fegyverkezés leállításáról. Modena, Toszkana és Parma uralkodói ekkor még a hatalmon voltak, és lakosságukkal szemben vitatták Cavour törekvéseit. A kongresszusi meghívóra Franciaország és Oroszország azonnal igent mondott. Albrecht még nem fejezte be berlini tárgyalásait, amikor a bécsi katonai vezetés meggyőzte az egyébként is háborúpárti Ferenc Józsefet: elemzésük szerint Ausztria soha nem kerül olyan kedvező katonai helyzetbe Piemonttal szemben, mint április utolsó napjaiban. Franciaország támogatja az angol–porosz kongresszusi javaslatot, mert a következményektől félve, elutasít egy francia segítséggel kirobbantott, itáliai forradalmat. Számára a kongresszus visszavonulási lehetőség, és több mint valószínű, hogy Cavour hallgat a tanácsra. Ugyanakkor április 19-e előtt szokatlanul nagy hó esett a Tengeri- és Nyugati Alpokban, tehát a hágókon megbénult a forgalom és szerintük a francia csapatok, a nehézfegyverzet és a társzekerek az Alpok túlsó oldalán rekedtek.[64] Gyulai pedig jelentette, hogy a 2., 3., 5., 7. és 8. hadtest, valamint a hadseregtartalék lovas hadosztály elérte a harckészültségi szintet, elfoglalta a támadáshoz tervezett diszlokációt. Élelmezési létszáma: 144.000 fő, 20.000 ló, harci – gyalogos, lovas, tüzér, műszaki és egészségügyi tiszt és katona – létszáma pedig 107.000 fő, 6100 ló, 364 löveg. Ezen kívül megszálló feladatot lát el Trieszt, Velence, Ferrara, Verona, Mantua, Milano, Piacenza, Pavia központtal 67.000 fő és 1700 ló, ebből harcos 31.000 katona és 247 lovas, Tirolban pedig két héten belül felsorakozik egy önálló hadosztály. A katonai vezetők szerint akkor Gyulai képes volt megverni az egyedül maradt Piemontot, utána kedvező hadállást felvenni Susánál, az Alpok keleti kijáróinál és legyőzni a hóeltakarítás után, lépcsőzetesen érkező franciákat.[65] Mind Ferenc József, mind a katonai vezetés ellenezte, hogy Piemont tárgyaló asztalhoz üljön. Meg akarták semmisíteni a soknemzetiségű birodalomra veszélyes, egységes nemzetállam megteremtésére irányuló olasz kísérletet. A háború mellett döntöttek. Albrecht hazatérve értesült az ultimátumról és arról, hogy a régensherceg tárgytalannak tekinti a berlini megállapodást.[66]

---

[63] KA Nachlässe B/572. Nr. 10.

[64] *Friedrich Engel–Jánosi:* „L'Ultimátum austriaco del 1859" c. tanulmányát – In: Regio Instituto per la Storia del Risorgimento. Roma, 1938 – ismerteti *Schmidt–Brentano* 216. o.; *Reuchlin* 319. o.

[65] KA MKSM Sonderreihe 1859-4-70., 1859-4-93. A hadműveletekre vezényelt kötelékek közül magyarországi katonákból állt az 5. hadtest, a többi hadtestben néhány magyar gyalog- és lovasezred szolgált, mintegy 30.000 fővel. A megszálló erők zöme csaknem 30.000 fő magyarországi volt. Uo.

[66] *Friedjung Henrik:* Harcz... 16–17. o.; *Czeschka* 11. o.

Az 1859. április elején előléptetett Garibaldi Itália legnevesebb családjaiból és emigránsokból származó tisztikara, több ezer fős önkéntes hadteste Cuneoban letette az esküt Olaszország nevében. Torino lakossága páratlan lelkesedéssel köszöntötte a népfelkelő hősöket, akik Franciaország segítségével a haza felszabadítására indultak. A forradalom és a következmények riasztóan hatottak Napóleonra, aki a plombiéres-i megegyezés felrúgásával vádolta Cavourt, és kényszeríteni akarta, hogy fogadja el a kongresszusi résztvételre szóló meghívót és a kölcsönös leszerelésről szóló javaslatot. A piemonti külügyminiszter azzal fenyegetőzött, hogy Amerikába emigrál és nyilvánosságra hozza: az egész itáliai fegyveres konfliktust Napóleon tervezte és irányította a végső kifejletig. Április 17-én a francia császár és Walewski gróf meglepő fordulattal békepártiakká váltak és megígérték a párizsi angol követnek, hogy Piemontot is a kongresszus asztalához ültetik. Április 19-én Cavour utasítást kapott Napóleontól, hogy „Haladéktalanul fogadja el a kongresszus föltételeit, oszlassa fel a forradalmi hadtestet, szüntesse be a hadi felkészülést és válaszoljon távirón keresztül."[67] Ugyanazon a napon Gyulai parancsot kapott, hogy indítson katonai küldöttséget Torinóba az előre elkészített szövegű, április 19-re datált, három napos határidejű ultimátummal, amelynek kezdete az átadás pillanata volt. A két tiszt 23-án, $17^{\underline{30}}$-kor érkezett a torinói pályaudvarra. 26-án, délután, ugyanebben az időben kellett visszaindulniuk a válasszal, amitől a háború kezdete függött.[68] A piemonti vezetést a válságból az osztrákok segítették ki. Cavour 20-án reggel már tudott az ultimátumról, megnyugtatta Napóleont, hogy Garibaldi közelébe sem kerülhet a koalíciós csapatoknak, piemonti támogatás nélkül elszigetelten harcol Dél-Tirol területén, továbbá a közép-itáliai államok tartózkodnak a forradalomtól. A hágókon többezer piemonti hómunkás és francia katona lapátolta a havat. Napóleon parancsára április 25-én megindulhattak az élővédek felfelé, és ugyanezen a napon, az összehangolt terv szerint, kifuthattak Marseille-ből az afrikai ezredek. 1859. április 26-án délelőtt Piemontba érkeztek az első francia katonák és a $17^{\underline{30}}$-kor, az elutasító válasszal hazainduló osztrák tisztek után egy órával befutottak a torinói pályaudvarra.[69] Az angol diplomácia még rávette Buolt, hogy hasson Ferenc Józsefre: a béke megmentése érdekében ne kezdje még meg a háborút, hanem tegyen egy utolsó, három napos kísérletet Piemont visszafogására. Az osztrák császár engedett. Cavour 29-én nemleges választ adott a 27-i kérdésre is: „Hajlandó-e a királyi kormány, késedelem nélkül békelétszámra csökkenteni a hadseregét és feloszlatni a forradalmi csapatokat; igen vagy nem?"[70] Gyulai csak április 30-án léphette át a határt, a Ticino-folyót. Ekkorra már Genua–Alessandria–Casale térségében mintegy 50.000 francia összpontosult, egy hadosztály pedig a Mont Cenisen át Susába érkezett.[71]

---

[67] *Reuchlin* 316. o. Cavour közvetlen környezete beszámolt a politikus teljes összeomlásáról. Többször eljutott az öngyilkosság gondolatáig, ivott, majd végül a nyolc esztendőn át előkészített, egész Itáliára kiterjedő forradalom, az Ausztriával szembeni háború mellett döntött. „...und wenn Italien im Blute liege, werde Frankreich wohl ode übel marschieren müssen." *Bulle* 212. o.

[68] KA MKSM Sonderreihe 1859-4-91a.

[69] Hírszerző jelentések. KA MKSM Sonderreihe 1859-4-115., 1859-5-4a., 1859-5-4b.

[70] *Hübner* 257. o.

[71] KA MKSM Sonderreihe 1859/4/145., 1859/4/ad145., 1859/5/5. Hellmuth von Moltke az osztrák ultimátum átadásáról: „Vom rein militärischen Standpunkt erscheint dieser rasche Shritt völlig gerechtfertigt. Nun mussten auch von diesem Angenblick an alle politischen Rücksichten sich den strategischen unterordnen. Das Schwert war gezogen, nur das Scwert konnte jetzt noch entscheiden. Alles kam auf ein rücksichtslos schnelles Handeln an." Moltke militärische Werke III. „Kriegsgeschichtliche Arbeiten." II. Teil.

László Bencze

SOLFERINO

1st Part. The Antecedents of the 1859 War in Northern Italy

Summary

Austria could not risk a war without allies, however, with their ambiguous behaviour during the Crimean War Emperor Francis Joseph I and the Austrian political and military leadership turned Europe against them and they afforded possibility to the victory of the Italian efforts at unification at the same time. Emperor Napoleon III and the Minister of Foreign Affairs of Piedmont entered into an agreement to take possession of the Austrian dominions in Northern Italy. In the meantime Vienna not only failed to execute the necessary military reform but the reinforcement of its 2nd Army in Italy failed to come about, too. Between the end of 1858 and the April of 1859 Field Marshal Ferenc Gyulay urged on bringing up his forces to 300 000 in order to fight the French-Piedmont army in the hope of success, however in vain. The plan of Emperor Francis Joseph I was to launch an attack with the bulk of the Austrian army and with Prussian assistance at the Rhine but Berlin refused to co-operate. So Gyulay got hardly any reinforcements and finally had to start his offensive with a force of 88 000 against an alliance of 200 000. Moreover the French, as a consequence of a row of fatal political decisions of Vienna, had the opportunity to redeploy their forces to the territory of Susa and Alessandria and waited for the Austrian offensive with overwhelming superiority.

László Bencze

SOLFERINO

1ère partie. Les antécédents de la guerre d'Italie du Nord de 1859

Résumé

L'Autriche ne pouvait pas risquer une guerre sans alliés. François Joseph I, avec le comportement ambigu de la direction militaire et politique autrichienne dans le conflit de la Crimée, a tourné toute l'Europe contre lui, et a créé la possibilité de la victoire pour le mouvement d'unité italien. Napoléon III et le ministre des affaires étrangères de Piémont ont conclu un traité en 1858 sur l'acquisition des provinces autrichiennes du Nord d'Italie. La direction de Vienne manquait de faire la réforme nécessaire de la force armée, et manquait également de renforcer la IIème armée d'Italie. Le général commandant de corps d'armée, Ferenc Gyulai demandait plusieurs fois l'augmentation des effectifs de ses troupes à un nombre de 300 000 personnes entre la fin de 1858 et le mois d'avril de 1859, pour pouvoir entrer en lutte contre l'armée unie française-piémontaise avec plus de succès. Le but de François Joseph était d'engager la plus grande partie des forces armées autrichiennes au Rhin, avec un appui prussien forcé. Mais Berlin n'a pas donné suite à la demande autrichienne, et Gyulai pouvait entrer en lutte avec 88 000 fusils, en face des effectifs de presque 200 000 personnes de l'alliance – c'était tout ce que Gyulai a réussi à obtenir comme renforcement. En plus, à cause des décisions politiques catastrophiques de Vienne, la force armée française a regroupé ses corps d'armée par bateau et par deux gorges des Alpes dans la région de Susa et Alessandria jusqu'au jour où l'ultimatum autrichien a été adressé, et les forces françaises s'attendaient avec une supériorité militaire énorme à l'attaque de Gyulai, dirigé à l'offensive.

László Bencze

SOLFERINO

I. Teil. Die militärische Vorgeschichte des 1859-er nord-italienischen Krieges

Resumee

Ohne Verbündete konnte Österreich keinen Krieg riskieren. Franz Josef hatte mit dem zweideutigen Verhalten der österreichischen militärischen und politischen Führung im Krim-Konflikt ganz Europa gegen sich gewendet und hat somit der italienischen Einheitsbewegung die Chance zum Sieg geschaffen. Napoleon III. und der Aussenminister von Piemont haben 1858 ein Abkommen zur Besetzung der österreichischen Gebiete in Nord-Italien geschlossen. Die Führung in Wien hat nicht nur die nötige Heeresreform nicht durchgeführt, sie hat auch die II. Armee in Italien nicht verstärkt. Feldzeugmeister Ferenc Gyulai hat zwischen Ende 1858 und April 1859 mehrmals um die Erhöhung der Anzahl seiner Truppen auf 300 000 Mann gebeten um erfolgreich den Kampf gegen die vereinigten französisch-piemontesischen Kräfte aufnehmen zu können. Franz Josef wollte den Großteil der östereichischen Streitmacht mit erzwungener preußischer Unterstützung beim Rhein einsetzen. Berlin hat die österreichische Forderung aber nicht erfüllt, und Gyulai erhielt gerade soviel Verstärkung, daß er 88 000 Gewehre gegen die 200 000 köpfige vereinigte Armee einsetzen konnte. Darüber hinaus konnte die französische Streitmacht bis zur Übergabe des österreichischen Ultimatums per Schiff, beziehungsweise über zwei Pässe in den Alpen nach Susa und Alessandria umgruppiert werden. Dort konntesie den Angriff des zur Offensive georderten Gyulai mit riesiger militärischer Übermacht und gut vorbereitet erwarten.

Ласло Бенце

СОЛЬФЕРИНО

Часть I. Предпосылки Северо-итальянской войны 1859 года

Резюме

Австрия не могла рисковать вступлением в войну без союзников. Роль, сыгранная в крымском конфликте, двусмысленное поведение императора Франца Иосифа I, военного и политического руководства Австрии, обратили против себя всю Европу и создали возможности для победы единого итальянского движения. Наполеон III и министр иностранных дел Пьемонта заключили в 1858 году договор о захвате австрийских провинций на севере Италии. Венское руководство не провело не только необходимой реформы своих вооруженных сил, но упустило также произвести подкрепление своей II армии. Генерал-фельдмаршал Ференц Дьюлаи с конца 1858 по апрель 1859 года неоднократно настаивал на увеличении численности своих войск до 300 000 человек в целях успешного ведения вооруженной борьбы с объединенной франко-пьемонтской армией. Император Франц Иосиф намеревался ввести основную часть своих вооруженных сил с принужденной прусской поддержкой у Рейна. Однако Берлин отказался выполнить требования Австрии, а генерал-фельдмаршал Дьюлаи получил лишь такое подкрепление, что смог ввести в бой всего 88 000 штыков в противовес противостоящих ему союзников в составе почти 200 000 человек. В довершение всего вследствие катастрофических политических решений Вены французские вооруженные силы на кораблях, а также через два альпийских ущелья до дня передачи ультиматума Австрии перегруппировли свои корпуса в районах Сузы и Алессандрии и с огромным военным преимуществом, в полной готовности ожидали нападения генерал-фельдмаршала Дьюлаи, который был вызван на проведение оффенсивы.

BALLA TIBOR

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LOVASSÁG, 1868–1914[1]

A honvéd lovasság szervezeti változásai 1868–1914 között

A magyar királyi honvédség létrehozására az 1867-es kiegyezéssel létrejött új államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyi reformja keretében került sor.

Ferenc József 1868. december 5-én szentesítette a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről alkotott XLI., és az önkéntes népfelkelésre vonatkozó XLII. magyar törvénycikket.[2] (Ciszlajtániában az 1868. Nr. 151., az 1869. Nr. 68. és az 1886. Nr. 90. törvények voltak ezek megfelelői.[3])

E törvények – melyek a kétközpontú monarchia védelmi rendszerét tulajdonképpen egészen 1918-ig meghatározták – rögzítették Ausztria–Magyarország haderejének felépítését, szervezetét. A szárazföldi erőket képező közös hadsereg, honvédség és népfelkelés három vonalat jelentett. Ezen alkotórészek a szervezettség, a kiképzettség, a fegyverzet szintje, valamint a bevethetőség foka szerint tértek el egymástól.

Az első vonalat a keretrendszerben létező közös hadsereg alkotta, amely viszonylag kedvező létszámviszonyokkal bírt, külső és belső ellenség ellen bármikor rendelkezésre állott. Egy jövőbeni háború megvívására elsősorban ez a hadsereg volt hivatva.

A honvédség a fegyveres erőnek csak második vonala, kiegészítő része volt. Békében gyenge létszámú keretek képezték a hozzá tartozó csapatokat, háború esetén a közös hadsereg támogatására és honvédelemre, béke idején pedig kivételesen a belső rend és biztonság fenntartására is hivatva volt.

A harmadik vonalat képező népfelkelés békeidőben még csak rendszeres katonai nyilvántartással sem volt képviselve, háború esetén rögtönözve kellett alakulatokat, illetve a hadsereg érdekeit szolgáló egyéb szerveket létrehoznia, valamint pótlási célokra rendelkezésre állnia.[4]

Az 1868. évi XLI. törvénycikk rendelkezései értelmében a magyar királyi honvédség csupán gyalogos- és lovascsapatokból alakult meg. A gyalogságot 82 zászlóalj (ebből 4 horvátországi kiegészítésű volt), a lovasságot 32 század (28 huszár- és 4 horvát dzsidás-alakulat) alkotta.

---

[1] A tanulmány a szerző azonos című, a Balassi Kiadónál megjelenő könyvének bevezetését, valamint néhány fejezetét tartalmazza.

[2] *Papp Tibor:* A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után 1868–1890. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK), 1967. 2. sz. (*Papp*) 315–317. o.; *Bencze László:* Andrássy Gyula gróf és a magyar biztonság 1860–1870. HK 1990. 4. sz. 77–79. o.

[3] Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Die kaiserlich königliche Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1868. 437–450. o.; Uo. 1869. 315–220. o.; Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertreteten Königreiche und Länder. Wien, 1886. 297–301. o.

[4] *Berkó István* (szerk.): A magyar királyi honvédség története 1868–1918 Budapest, 1928. (*Berkó*) 29. o.

A dzsidás csapatnemet azért választották a horvátok számára, mert a közös hadsereg erről a területről a dzsidával felfegyverzett 5. és 12. ulánusezredet egészítette ki.[5]

A felállítást megelőzően az uralkodó 1869-ben egy bizottságot hívott össze báró Franz Beck ezredes, az uralkodó katonai irodájának főnöke elnökletével. A bizottság tagja volt Kerkápoly Károly, a Honvédelmi Minisztérium államtitkára; Ghyczy Béla alezredes, a minisztérium I. csoportfőnöke; gróf Schweinitz Gyula őrnagy, a minisztérium elnöki osztályának katonai előadója és Henneberg Károly őrnagy, a Honvéd Főparancsnokság segédtisztje.

A bizottság takarékossági megfontolásokból úgy döntött, hogy a honvéd gyalogzászlóaljak vezessék a lovasszázadok nyilvántartását és igazgassák készleteiket. Lovas törzstiszteket azonban minden honvédkerületi parancsnoksághoz beosztottak, ahol ők lovas tanácsadókként működtek, és időnként megszemlélték a kerület területén állomásozó önálló századokat.[6]

A századonként békében létező szakasz lovainak számát 35-ben állapították meg. Ebből 20 volt a keretló, amelyeket az újoncok kiképzésére használtak, a maradék 15-öt beidomították, majd 4 hónap után visszaadták tulajdonosának.[7]

Annak érdekében, hogy a felállítás egységesen menjen végbe, egy főtanosztályt hoztak létre Pesten, ahol megfelelő számban képezték ki a tiszteket, a legénységet és a lovakat, majd azokat a hat honvédkerületbe szétosztva, szeptemberben kerületi tanosztályokat hoztak létre, ahonnan később az egyes századok kiképzett állományát és lovait nyerték. A tanosztályok egységes vezetésével lovag Henneberg Károly őrnagyot bízta meg az uralkodó.[8]

A lovasszázadok megalakítására a gyalogzászlóaljakkal egyidejűleg, azaz 1869. november elsején került sor. Azokat folyó számokkal, valamint a kiegészítésükre hivatott vidék, város nevével különböztették meg egymástól, pl. „magyar királyi 21. nógrádi lovasszázad". A tiszti és oktató altiszti helyek legnagyobb részének betöltése és a szükséges keretlovak beidomítása után történt meg az újoncok bevonulása.[9]

A lovasszázadkeret békeállományát, amely az újoncok kiképzésére, a lovak idomítására, a századnál szükséges egyéb munkák elvégzésére volt hivatva, 1 százados vagy főhadnagy, mint századparancsnok, 1 hadnagy, 1 tiszthelyettes, 4 altiszt, 28 lovasított, 3 nem lovasított huszár vagy dzsidás, 2 tisztiszolga és 34-35 állandó eltartásban részesülő ló alkotta. Azok közül 25-26 lovat egy bizottság kézi bevásárlással szerzett be a kincstár költségére, míg a többi állatot olyan magántulajdonosoktól hívták be, akik mozgósítás esetén a honvédségi lószükséglet fedezésére voltak kötelezve és előjegyzésben szerepeltek. Utászok békeidőben nem voltak rendszeresítve, mozgósítás esetén azonban minden századnál két embert ács-, valamint négy főt utászszerszámmal kellett felszerelni.[10]

---

[5] *Barczy Zoltán–Somogyi Győző:* Királyért és hazáért. Budapest, 1990. (*Barczy–Somogyi*) 62. o.

[6] *Dembsher, Emil:* Die königlich ungarische Honved-Cavallerie im Jahre 1880. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, (ÖMZ) Wien, 1880/3–4. Band. (*Dembsehr*) 381–382. o.

[7] *Dembsher* 382. o.

[8] *Dembsher* 382–384. o.

[9] *Szurmay Sándor*: A honvédség fejlődésének története 1868–1898. Budapest, 1898. 27. o.

[10] Uo. 27. o.

A honvéd lovasság anyakönyvi állománya 1869-ben mintegy 80 tiszt és 2300 katona, ugyanakkor a honvéd gyalogságé kb. 500 tiszt és 68.000 fő volt.[11]

Egy hadiállományú lovasszázad létszámába 174 katona tartozott. A gyalogosszázad létszáma 250 ember volt, mozgósítás esetén 3-4 század alkotott egy zászlóaljat. (A honvédséget és az osztrák Landwehrt kezdetben nem szervezték nagyobb harcászati-hadműveleti kötelékekbe, azonban a mozgósítási tervekben dandárokba összevonva szerepeltek.[12])

Amikor 1870-ben a porosz–francia háború kitört, és Ausztria–Magyarország részvétele abban nem volt kizárható, a századok eredetileg két év leforgása alatt tervezett hadiállományra emelése felgyorsított tempóban folyt. Augusztus végéig a 32 század lovainak száma elérte a hadiállományban megállapítottat. Ez a gyors fejlesztés a csapatokra nem volt jó hatással. A lovak és a legénység kiképzését elhanyagolták. Ennek ellenére 1870 szeptemberére már megközelítőleg ütőképes alakulatok vehettek részt az őszi gyakorlatokon, amelyeket országszerte a honvéd gyalogdandároknál tartottak.[13]

1871-ben nagyobb mérvű átszervezésekre került sor a honvédségnél. Az 1871-es III. törvénycikkben Magyarország területét 7 honvédkerületre osztották fel. Az ugyanazon évi V. törvénycikk rendelkezései szerint pedig május 1-jén 8 új honvéd lovasszázadot állítottak fel, számozásuk 33-tól 40-ig terjedt. (Mindez a katonai határőrvidék polgárosítása miatt és annak függvényében történt.) A századok állománya az altisztek és az 1871-ben bevonuló újoncok nélkül 170 fő volt. A legénységet (ha szükségessé vált a létszám kiegészítése) a század azon gyalogdandár területéről kapta, ahová azt követően tartozott. Minden dandárhoz több lovasszázadot soroltak. (A honvéd gyalogság 1871. május 1-jén tért át a dandárszervezetre.[14]) Az új századok részére a már létező 28 huszárszázadkeret mindegyike 10 lovat adott át, ezek helyett annyi pótlovat kapott, hogy a fennmaradó lovak száma elérje a 35-öt. Minden új század tízzel több pótlovat kapott, így a vállalkozóknak kiadandó 10 lóval együtt azok száma 45-re nőtt alakulatonként.[15]

A honvéd lovasság ezt követően négy századot magába foglaló lovasosztályokból állott (tehát a lovasszázad nem a kerületi lovasosztály-parancsnok irányítása alá tartozott), amelyek mindegyikének élén egy őrnagy vagy annál magasabb rendfokozatú törzstiszt állt.[16] Az osztályparancsnokságok 1-től 10-ig terjedő számot kaptak és állomáshelyük nevét is viselték, pl. „7. pozsonyi lovasosztály". Mindegyik honvédkerület székhelyén állomásozott egy lovasosztály-parancsnok, ezenkívül még Nagyváradon, Csákován, Nagykanizsán is létrehoztak egy-egy ilyen parancsnokságot. Az új osztálykötelék csakis a kiképzés és a fegyelem szempontjából jelentett alárendeltséget, mivel a századok elnevezésüket, számozásukat, elhelyezésüket, gazdászat-közigazgatásukat, kiegészítésüket tekintve továbbra is megőrizték addigi önállóságukat.[17]

Ferenc József 1874. március 18-án elrendelte, hogy a honvéd lovasság váljon ki a gyalogdandárok kötelékéből, és azt négy századból álló ezredekbe vonják össze, melyeket a

[11] *Papp* 324, 327–328. o.

[12] *Papp* 329–331. o.

[13] *Dembsher* 384–385. o.

[14] Hadtörténelmi Levéltár (HL), Honvéd Főparancsnokság (HFP) 1871 fp. 646., 709. sz.

[15] HL HFP 1871 fp. 448. sz.

[16] HL HFP 1871 fp. 1130. sz.

[17] *Berkó* 92–93. o.

korábbi lovasosztály-parancsnokok vezessenek. Az ezred parancsnoka csupán katonai (vagyis a kiképzésre és a fegyelemre kiterjedő) hatáskörrel rendelkezett. Az ezred törzsre és két, egyenként két századból álló osztályra oszlott, az utóbbiakat rangidős lovasszázadosok vezették. Béke idején az osztályok végezték a kiegészítési teendőket és a gyalogságtól elváló gazdászatkezelésről is gondoskodtak, vagyis önálló testet képeztek. Háborúban a gazdászati ügyek intézése a kivonuló századok és az ezredparancsnokságok kezébe ment át, a visszamaradó pótcsapatok pótfélszázadosztályonként megtartották önálló kezelésüket. A lovasság pótkészleteit külön kellett választani a gyalogságétól. Az egy osztályhoz tartozó lovasszázadok békében lehetőleg együtt, egy állomáshelyen voltak elhelyezendők.

A lovasezredeket 1-től 10-ig folyószámmal jelölték. (Nem csapatnem szerint kapták elnevezésüket, hiszen a 10. számú ezred a zágrábi honvédkerület dzsidásezrede volt.[18]) A századok bizonyos önállóságára utalt, hogy jelölésükben kifejezésre jutott a régi megnevezés (ti. a megye, szék vagy vidék neve) és számozása is, pl. „magyar királyi 6. honvéd lovasezred csallóközi 1/22. százada". A számláló a század ezredben érvényes számát, a nevező a század régi számát jelölte.[19]

Háborúban a létrehozandó 5. lovashadosztályhoz a korábbi 16 helyett 18 lovasszázadot terveztek beosztani, a fennmaradó 2 honvéd huszárszázadot a budapesti helyőrség alá rendelték. A honvéd törzslovasságot 5 szakasszal kellett kiállítani, azt már békében nyilvántartották. Egy, a Honvéd Főparancsnokságnak közvetlenül alárendelt, ezredesi rangban lévő lovassági dandárparancsnoki beosztást rendszeresítettek (lovag Henneberg Károly) Jászberény székhellyel, aki a lovasság kiképzésére, szolgálatára, a pótlovazásra, egyéb szolgálati ügyeire felügyelt. Személyzetét egy segédtiszt és egy írnok alkotta. Minden ezred háborúban osztályonként 1-1 pótfélszázadot állított volna fel, melynek állományát már békében nyilvántartották.[20] Az új lovasezred- és osztályparancsnokságok 1874. október 1-jén kezdték meg működésüket, míg az ezredenként felállított pótcsapatparancsnokságok 1875. január 1-jén. Az ezredeket közvetlenül a kerületi parancsnokságok alá rendelték, állomáshelyeik az alábbiak voltak: 1. Budapest, 2. Nagyvárad, 3. Gyula, 4. Csákova, 5. Kassa, 6. Vác, 7. Veszprém, 8. Pécs, 9. Marosvásárhely, 10. Varasd.[21] A lovas-, majd később huszárezredek száma ezt követően 1914-ig nem változott.

A lovasezredek létrehozásakor a lovasszázadokat elszámolás tekintetében leválasztották a területileg illetékes gyalogzászlóaljaktól, minden lovasosztály a törzzsel és századaival együtt önálló számadótestet képezett.[22] A rangban idősebb századparancsnok vezetése alatt álló osztály mindkét századával állandóan együtt volt elhelyezve, s az osztályonként történt elhelyezés a honvéd lovasságnál mindvégig megmaradt. Nyilvántartását békében és háborúban egyaránt egy pótcsapat-parancsnoki beosztásban lévő tiszt végezte, aki a kiegészítési, a segédtiszti és a gazdászat-közigazgatási ügyeket intézte az osztály parancsnoka mellett.[23]

---

[18] HL HFP 1874 eln. 557. sz.

[19] *Berkó* 93. o.

[20] HL HFP 1874 eln. 557. sz.

[21] *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára* (RK). Hivatalos kiadás. Budapest, 1874. 105. o. 2306. eln. III. sz. körrendelet.

[22] *Berkó* 180. o.

[23] *Berkó* 93. o.

1874-ben lovassági pótcsapat-parancsnokságokat is felállítottak. Lovasosztályonként 1-1 alantos tisztet (hadnagy, főhadnagy) jelöltek ki pótcsapatparancsnoknak. A lovastisztek létszámát ezért 20 fővel emelték, a szükséglet egy részét a gyalogságtól helyezték át. A kijelölt tiszteket a jászberényi Honvéd Központi Lovasiskola tanfolyamán előkészítő és gyakorlati kiképzésben részesítették.[24]

1875-ben a lovasszázadok törtszám alakjában való megjelölése megszűnt, azokat 1-től 4-ig sorszámmal jelölték, pl. „magyar királyi 8. honvéd lovasezred 4-ik százada".[25]

A honvéd lovasosztályoknál az önálló gazdászat-, pénztár- és raktárkezelés 1875. február 1-jétől a pótcsapatparancsnok kezében összpontosult. A kezelőbizottság elnöke a lovasosztály-parancsnok, tagjai az egyik lovasszázad parancsnoka és a pótcsapatparancsnok, valamint egy jegyzőkönyvvezető törzsőrmester voltak. A pénztári bizottság elnöke a lovasosztály-parancsnok, tagja egy alantos tiszt volt. Az osztályhoz tartozó századok mindegyike külön alosztályt képezett kezelési és elszámolási tekintetben.[26] 1877 márciusától a gazdászat- és pénztárkezelést a honvéd lovasezredek törzsénél intézték.

A kezelőbizottság elnöke az ezredparancsnok, tagjai pedig az ezred székhelyén állomásozó osztály parancsnoka és a kezelőtiszt voltak. Az ezred valamennyi alosztálya egy kezelési testet képezett. A pénztári bizottságot az ezredparancsnok, mint elnök és a pótcsapatparancsnok képezte.[27] Minden honvédkerületben pótraktári helyiségeket különítettek el.[28]

1877-ben az ezreden belül további szervezeti változtatásokra került sor. Az ezredparancsnok békében azután már nem csak az ezred katonai ügyeit, hanem az osztályok addig önálló gazdászatkezelési és nyilvántartási teendőit (az ezredben egyesítve) is intézte. A gazdászati ügyeket korábban csak mozgósításkor egyesítették az ezred parancsnokának kezében. Hatáskörének növekedése miatt ezredsegédtisztet is beosztottak mellé, és csekély létszámú ezredtörzs is alakult. Megszűnt az a korábbi helyzet, hogy az osztályparancsnok egyben századparancsnok is volt. A nyilvántartás a már csak ezredszinten rendszeresített pótcsapatparancsnok kezébe ment át.

Az átszervezés után a lovasezred igazi csapattest jelleget kapott, bár a békelétszám még mindig csekély maradt. Az ezred egész évi pótlójutaléka 152 (századonként 38) darab volt, amelyeket két sorványban (turnusban, részletben) idomítottak. A hadiállomány nem változott: a lovasezrednek háborúban 911 fővel és 795 lóval kellett rendelkeznie, ebbe az állományba az ezred székhelyén felállítandó pótszázad is beleszámított.[29]

1880. május 5-én az uralkodó elrendelte a honvéd lovasezredek nevének megváltoztatását. Azt követően az 1–9. számút „huszár-", a 10. számút „dzsidásezred"-nek hívták.[30]

A dzsidásezred legénységétől elvették a dzsidát, a huszárezredekkel teljesen egyenlő fegyverzetet és felszerelést kapott, így elérték a honvéd lovasság egyöntetűségét.[31]

---

[24] HL HFP 1874 fp. 2516., 2590., 2711. sz.

[25] *Illésfalvi Papp Mihály:* A magyar királyi honvédség fejlődése 1869–1899. Budapest, 1899. (*Illésfalvi Papp*) 41. o.

[26] RK 1875. 10. o. 78. eln. III. sz. körrendelet.

[27] RK 1877. 37–40. o. 839. eln. sz. körrendelet.

[28] HL HFP 1877 fp. 407. sz.

[29] *Berkó* 93–94. o.

[30] RK 1880. 77. o. 2282. eln. sz. körrendelet.

Bár a csapatok békében csupán csekély létszámú keretekből álltak, az 1874 óta létező lovasdandár parancsnokának munkáját megnehezítette az a tény, hogy csapatai az egész országban szétszórva, 20 állomáson nyertek elhelyezést. A kiképzés ellenőrzése nagy nehézségeket okozott, és kívánatos volt, hogy a háborúban szükséges lovassági felsőbb parancsnokságok már béke idején is létezzenek.[32]

1881. május 1-jétől az alakulatokat két honvéd lovasdandárba tagolták. A „magyar királyi 1. honvéd lovasdandár-parancsnokság" állomáshelye Arad lett. Alárendeltségébe a 2–5., és a 9. honvéd huszárezredek tartoztak. A 2. lovasdandár-parancsnokság Budapesten állomásozott, kötelékébe az 1., 6–8. honvéd huszár-, és a 10. honvéd dzsidásezred tartozott.[33] Mindkét lovasdandár-parancsnokság állományát egy tábornok vagy rangban idősebb ezredes parancsnok, egy segédtiszt, egy írnok és 2 fő legénység képezte.[34]

Egy 1881 áprilisában kiadott miniszteri rendelet szabályozta a lovassági parancsnokok feladatait. Az ezredes vagy tábornok rangfokozatú lovasdandár-parancsnok köztes hatóságként működött az alárendelt honvéd lovasezredek és a lovassági felügyelő, illetve azon honvédkerületi parancsnokság között, melynek területén az illető lovasezredek békeállomáshelye volt. Lényegében kicsiben azokat a jogokat gyakorolta a neki alárendelt öt lovasezred felett, mint a lovassági felügyelő a lovasság egésze felett.[35]

A honvéd lovasezred parancsnoka egy lovas törzstiszt volt. Alá tartozott a két osztályból álló ezred béke és háború idején egyaránt. Ellenőrizte a legénység és a lovak kiképzését, őrködött a fegyverzeti, felszerelési és egyéb készletek felett. Többször meg kellett szemlélnie alárendeltjeit egy évben. Az altiszteket – a hadapródokon, a törzs- és számvivő őrmestereken kívül – ő nevezte ki. Az ezred feletti fegyelmi és szabadságolási jogot szintén ő gyakorolta. Háború idején közegeit egy ezredsegédtiszt, egy ezredélelmezési-tiszt, egy kezelőtiszt, egy ezredorvos és egy állatorvos, valamint egy törzstrombitás képezte.

A lovasosztály parancsnoki teendőit egy lovas törzstiszt vagy rangidős százados látta el, aki minden tekintetben az ezredparancsnok alárendeltségébe tartozott. A lovaspótcsapat-parancsnok egy alantos tiszt volt. Mozgósításkor a pótcsapat fél századot képezett, feladatai közé tartozott a hadosztályokhoz szükséges törzslovasság és a tábori rendőrök felállítása, a behívott legénység és a kisajátított lovak gyors kiképzése, valamint tartalékcsapatba alakítása.[36]

A lovasdandár-parancsnok már 1877-ben lovasutász-szakaszok kiképzésére tett javaslatot a főparancsnokságnak.[37] A honvédelmi tárca feje 1881. augusztus 9-én megszüntette a honvéd huszárezredek 4. századának 4. szakaszait, mint utászokat, ezek a századok a többiekével azonos felszerelést kaptak.[38]

---

[31] *Berkó* 94–95. o.

[32] *Berkó* 61. o.

[33] RK 1881. 42. o. 1609. I. sz. körrendelet.

[34] RK 1881. 50. o. 16.116. I. sz. körrendelet.

[35] RK 1881. 42. o. 1609. I. sz. körrendelet. Melléklet I–IV. o.

[36] RK 1881. 42. o. 1609. I. sz. körrendelet. Melléklet 12–18. o.

[37] HL HFP 1877 fp. 801. sz.

[38] HL HFP 1881 eln. 1145. sz.

Az uralkodó által 1881 augusztusában aláírt rendelet értelmében ezredenként egy, közvetlenül az ezredparancsnokságnak alárendelt önálló lovasutász-szakaszt hoztak létre. Békeállományát 1 tiszt, 25 fő legénység, 25 kincstári és 1 saját ló, hadiállományát 1 tiszt, 27 ember, 26 kincstári és 3 saját ló alkotta. Az abba beosztott tiszt, altisztek, legénység és lovak békében illető századaik állományában maradtak. Mozgósításkor a szakasz az ezredtörzs állományába tartozott. Parancsnoka egy, a honvéd lovasutász-tanosztályban kiképzett alantos tiszt volt. A legénység kiegészítése céljából ezredenként évente 1 altiszt és 5 huszár nyert kiképzést Jászberényben, a 3 hónapos (május 1. és július 31. között működő) honvéd lovasutász-tanosztályban. Mozgósításkor a robbantószerek szállítását végző málhás ló vezetésére és ápolására két lovasítatlan huszárt rendszeresítettek, akik lovassági kard helyett utászkarddal, karabély helyett pedig forgópisztollyal voltak felfegyverezve. Az utászszakaszhoz erősebb testalkatú embereket kellett beosztani, akik mesterségüknél fogva az utászmunkák végzésére képesítve voltak. Az egység lovassági felszerelése és fegyverzete minden más szakaszéval megegyezett. A háborúban szükséges ruházatot, felszerelést, szerszámokat a pótraktárban készletezték. A századutászok időnként részt vettek az utászszakasz gyakorlatain. Nagyobb feladatok elvégzésére több ezred szakaszát egyesíteni lehetett, azok mindegyike utász- és vasútbontó szerszámokkal, robbantószerekkel rendelkezett.[39] Békében az utászszakaszt csak fegyvergyakorlatokra állították fel, az egyszerűbb utászmunkák elvégzésére századonként 5 (2 ács és 3 földmunkás), szerszámmal felszerelt huszár szolgált.[40] A huszárezredek utászosztagainak egyesítésére később sor került, így 1897. május 1-jén, amikor az 1., a 6., a 2. és 5. ezredek osztagait Budapesten, a 3., a 4. és 9. ezredekét Szegeden, a 10., a 7. és 8. ezredek osztagait Varasdon vonták össze.[41] 1914-ben az 5. honvéd lovashadosztály csapataihoz tartozó utászosztagokat Budapest–Komárom, a 11. lovashadosztályéit Szegeden összpontosították. A korábbi gyakorlattól eltérően a műszaki vezetést nem egy közös hadseregbeli utász csapattisztre, hanem egy honvéd huszártisztre bízták.[42]

A király 1882. március 3-án kelt rendelete értelmében a 10. számú honvéd dzsidásezred huszárezreddé alakult át, és a „magyar királyi 10. számú honvéd huszárezred" elnevezést kapta.[43] Ezután már ruházatban sem volt különbség az alakulatok között.

Mivel a 10 honvéd huszárezred 40 századából mozgósításkor 24 századot az 5. lovashadosztály számára kellett fenntartani, a kerületenként felálló 7 gyaloghadosztály számára hadosztálylovasságul csak 16 század maradt volna, azaz 2-2 század. Ezért vált szükségessé a lovasság 20 századdal való gyarapítása. Ezt az ezredek 4 századának 6-ra való növelésével érhették el.[44]

1889. október 1-jén, az addig csak a mozgósítási tervekben szereplő tartalék huszárezredek (azok mindegyikét 2 ezred állította volna fel a mozgósítás elrendelésekor), illetve osztály helyett minden ezrednél létrehozták az 5. és a 6. századot, valamint egy pót-

[39] RK 1881. 158-159. o. 4126. eln. sz. körrendelet.

[40] HL HFP 1890 eln. 798. sz.

[41] HL HFP 1897 eln. 869. sz.

[42] HL HFP 1914 eln. 1267., 1735. sz.

[43] RK 1882. 61. o. 1512. eln. sz. körrendelet.

[44] *Danczer Alfons* (szerk.): A mi hadseregünk. Az Osztrák–Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt. Budapest, 1889. (*Danczer*) 514–515. o.

csapatot. Most már szervezetileg sem volt különbség a közös hadsereg és a honvédség lovasezredei között. Az ezred I. osztályába azután az 1., 2. és 5., a II. osztályhoz a 3., 4. és 6. század tartozott. Minden új század 80 főre és lóra való felszerelést és ruházatot kapott.[45] Az alosztályok neve az alábbi volt: „magyar királyi budapesti 1. honvéd huszárezred első osztály" vagy „2. század". A pótcsapat a mozgósítás esetén létrehozandó pótszázad keretét képezte, békében közvetlenül az ezredparancsnokság alá tartozott. Parancsnoka egy százados vagy rangban idősebb főhadnagy volt. Nyilvántartotta a tartósan szabadságolt tartalékos és póttartalékos legénységet, valamint gondozta saját raktárait.[46] A századok béke idején a századkeretre és a pótlóosztagra tagozódtak. Az évi újoncjutalékot századonként 34, ezredenként 204 főben állapították meg.[47] 1894-től a század már nem különült el többé keretre és pótlóosztagra.[48]

Az ezredek elnevezése 1890-ben annyiban változott, hogy abba az ezredtörzs állomáshelyének nevét is belefoglalták, pl. „magyar királyi kassai 5. honvéd huszárezred".[49] Ugyanakkor az ezredtörzzsel nem egy helyen állomásozó osztályokat „kikülönített osztályok"-nak nevezték.[50]

A 10 lovasezred két dandárba csoportosítása még mindig nehézkessé tette a kiképzés és a szolgálat ellenőrzését. Ezért 1890. március 18-án az uralkodó jóváhagyta a 3. honvéd lovasdandár felállítását Pécsett. Az év április 1-jétől az aradi 1. lovasdandár-parancsnokság kötelékébe a 3., 4., 9. huszárezredek, a budapesti 2. lovasdandár-parancsnokság alárendeltségébe az 1., 2., 5., 6. huszárezredek, a pécsi 3. dandáréba a 7., 8., 10. huszárezredek tartoztak.[51] 1891-től az 1. lovasdandár-parancsnokság székhelye Szeged lett.[52]

A huszárosztályokon belül 1893-tól megváltozott a századok beosztása, mivel az I. osztály az 1–3., a II. osztály a 4–6. századból állott. Az osztályok római számmal történt jelölése helyett csak 1901-ben rendszeresítették az arab számjegyeket.[53]

1893. január 1-jén honvéd huszárezredenként egy népfelkelőhuszár-nyilvántartóságot hoztak létre, melynek élére egy népfelkelőhuszár-nyilvántartó tisztet rendszeresítettek.[54] Erre a beosztásra a honvéd huszárezred tényleges állományába tartozó századost vagy főhadnagyot alkalmaztak. Őt a lovassági felügyelő javaslatára a honvédelmi miniszter nevezte ki, feladatai közé tartozott a népfelkelési készletek kezelése is. Közvetlen alárendeltségébe tartozott minden nyilvántartóságnál még 1 törzsőrmester, 1 írnok őrmester, 4 huszár a népfelkelési készletek gondozására és 1 tisztiszolga. A népfelkelőhuszár-nyilvántartó tisztet – aki időnként a közvetlen elöljáró ezredparancsnok rendelkezései szerint részt vett a csapatgyakorlatokon – a huszár pótkeret parancsnoka helyettesítette.

[45] RK 1889. 355–359. o. 4383. eln. sz. körrendelet.

[46] HL HFP 1890 eln. 798.

[47] *Berkó* 95. o.

[48] *Berkó* 436. o.

[49] *Berkó* 96. o.

[50] HL HFP 1890 eln. 798. sz.

[51] RK 1890. 116. o. 1648 eln. sz. körrendelet.

[52] A magyar királyi honvédelmi ministerium, a honvédség és csendőrség névkönyve 1891. évre. Budapest, 1891. 47. o.

[53] *Berkó* 95. o.

[54] RK 1892. 273. o. 3843. eln. sz., 441. o. 6271. eln. sz. körrendelet.

A nyilvántartóságot a huszárezred szerint nevezték el, pl. „a magyar királyi budapesti 1. honvéd huszárezred népfölkelő-nyilvántartósága". A nyilvántartóságok mozgósításkor kiegészítésüket a népfelkelő-járásokból kapták.[55]

1896 májusában a legénységnél egy új rendfokozatot – járőrvezető – vezettek be. A gyalogsági őrvezetővel azonos állású volt, az utóbbival azonos rendfokozati jelzést viselt és egyforma zsoldot kapott. A közönséges laktanyai (tábori) munkákhoz csak parancsnokként vagy felügyelőként volt kirendelhető. Lovát saját maga tisztította és ápolta.[56] 1896 végén mindegyik lovasdandár kapott egy vezérkari tisztet.[57]

1897. május 1-jén felállították a 4. honvéd lovasdandár-parancsnokságot Debrecenben. Ezt követően a szegedi 1. dandárhoz a 3. és 4. huszárezred, a budapesti 2. dandárhoz az 1. és 6., a pécsi 3. dandárhoz a 7., 8. és 10. ezred, az új dandárhoz a 2., 5. és 9. huszárezred tartozott.[58]

1900 februárjától a honvéd lovasdandárhoz a szolgálati teendők lebonyolítására beosztott dandársegédtisztet vezérkari tisztnek hívták.[59] Ő lehetett más fegyvernemhez tartozó és nem honvédtiszt is.[60]

A lovasságnál a honvédség felállításától kezdve 1880-ig egyféle, fizetés tekintetében I. osztályú századosok voltak. Akkor vezették be a II. osztályú századosi rangot, majd 1908-ban ismét eltörölték.[61]

1908-ban ezredenként egy különleges alkalmazású törzstisztet rendszeresítettek, 1912-ben a pótkeret parancsnoka szintén törzstiszt lett. A törzstiszti helyek szaporítása részben a mozgósítás esetén létrehozandó népfelkelő-huszárosztályokra tekintettel történt.[62] 1908-ban a lovasság békeállományában bevezették a zászlósi rangfokozatot, majd 1909-ben el is törölték azt.[63]

1908. október 6-án megalakult az 1. honvéd lovasgéppuskás-osztag. Annak parancsnokát a brucki hadsereg-lőiskolában kiképzett alantos tisztek közül a lovassági felügyelő jelölte ki, a szükséges legénységet is ő vezényelte. A lovakat és a 2 géppuskát október 1-jéig kiszállították az alakulathoz.[64] Az új osztagot a lovasság tűzharcának támogatására szánták. Békeállományát 3 tiszt, 57 ember, 57-58 ló alkotta. Azon huszárezred alosztályát képezte, amelynél felállították. Az osztag harcszerű kiképzéséért és teljes harckészültségéért az ezredparancsnok volt felelős. Személyzetét és a szükséges lovakat a huszárezredektől történt áthelyezéssel biztosították, csak egy évet már szolgált legénységet oszthattak be az osztaghoz.[65]

---

[55] Szervi határozványok a magy. kir. honvéd huszárezredek népfölkelő nyilvántartóságai számára. Budapest, 1910. 3–4. o.

[56] RK 1896. 99. o. 2136. eln. sz. körrendelet.

[57] HL HFP 1896 eln. 402. sz.

[58] RK 1897. 129. o. 2165. eln. sz. körrendelet.

[59] RK 1900. 31. o. 814. eln. sz. körrendelet és I. melléklet.

[60] *Berkó* 62. o.

[61] *Berkó* 68–69. o.

[62] *Berkó* 96. o.

[63] *Berkó* 436. o.

[64] HL HFP 1908 eln. 2347. sz.

[65] RK 1908. 214. o. 6109. eln. sz. körrendelet és melléklet 1–3. o.

A 2. lovasgéppuskás-osztagot 1909. május 1-jén állították fel. Tiszti és altiszti állományának kiképzése április 30-ig az 1. géppuskás osztagnál történt. Az évi újoncszükséglet osztagonként 28 fő volt, amit az I. és II. honvédkerület gyalogezredei, a lovakat az 1. és a 3. honvéd huszárezred fedezték.[66]

1910. november 1-jén az 5. honvéd huszárezred a 4. lovasdandár kötelékéből a 2. honvéd lovasdandár kötelékébe került át.[67] 1912. október 1-jétől az említett ezred ismét a 4. lovasdandárhoz tartozott.[68]

1911. január elsején létrehozták a gazdasági hivatalokat a honvédségnél. A legénység élelmét, zsoldját, ruházatát korábban a századnál kapta. A századparancsnok végezte ezen illetmények igénylését, kiosztását és elszámolását. Az ő mentesítésére a huszárosztályonként felállított gazdasági hivatalnál összpontosultak e teendők. A hivatalt (amely a számviteli teendőket végezte) a gazdászati tiszt vezette, személyzetét a századoktól bevont számvivő altisztek és mesteremberek képezték. A huszárosztály lett az önálló számadótest. Minden honvédkerületi hadbiztosság számára egyúttal postatakarékpénztári csekkszámlát nyitottak, amelyet az illető hadbiztosság előirányzata alapján havonta központilag javadalmaztak. A csapatok a szükséges kisebb kiadások fedezésére 1000 korona állandó előleget kaptak, a tiszti és legénységi illetményeket csekkforgalom útján folyósították.[69]

Az 1912-es új véderőtörvény (1912. évi XXX. törvénycikk) felemelte az újonclétszámot, és a honvédség nagyobb arányú fejlesztését alapozta meg. Az ezek kapcsán kiadott rendelkezések szerint a honvéd lovasságnak 10 ezredből, összesen 60 századból, 10 géppuskás osztagból, 10 pótkeretszázadból kellett állnia. Összesen 478 tiszt (80 az ezredtörzsekben, 300 a tábori századoknál, 30 a géppuskás osztagoknál, 40 a pótkeretszázadoknál és 10 népfelkelőhuszár-nyilvántartó) volt szükséges működtetéséhez. (Ugyanakkor a honvéd gyalogságnál 2479, a tüzérségnél 433 tisztnek kellett szolgálnia.) Ez a meghatározott létszám csak fokozatosan volt elérendő.[70]

1912-ben – a közös hadsereggel egyidejűleg – a honvédségnél is megalakították a lovas távjelzőjárőröket. Mozgósításkor lovashadosztály-parancsnokságonként 1 két fős járőrt, huszárezredenként 2 járőrt szerveztek. A járőrökhöz összesen 90 távírász, 120 küldönc, 270 ló és 30 Zeiss-féle lovas távjelzőkészülék tartozott.[71] Ezredenként két távíró- és két távjelzőjárőrt terveztek létrehozni mozgósítás esetén. A távírójárőr 8, a távjelzőjárőr 7 főből állt. A távírók felszerelését (melyhez két telefonállomás, az ellenséges vonalak lehallgatására használt jelfogó, a táviratozáshoz szükséges jeladó, a kopogó és 13,5 km hosszú vezeték tartozott) két ló vitte. A távjelzőjárőrök az ezredtörzshöz tartoztak, optikai készülékkel voltak felszerelve, amelyet napfény vagy mesterséges fény segítségével üzemeltettek.[72]

1913 februárjában a honvéd lovas-pótkeretek által kezelt csapatraktári készleteket a gazdasági hivatalok kezelésébe kellett átadni az alábbi módon: az ezredtörzs, az 1. szá-

[66] HL HFP 1909 eln. 274. sz.

[67] RK 1910. 283. o. 9151. eln. sz. körrendelet.

[68] HL HFP 1912 eln. 2486. sz.

[69] *Berkó* 179–181. o.

[70] HL HFP 1912 eln. 1240. sz.

[71] HL HFP 1912 eln. 1988. sz.

[72] *Ságvári György:* Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejének egyenruházata a hadszervezet tükrében az első világháború előestéjén. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1994. (*Ságvári*) 152–153. o.

mú távírójárőr, az utászszakasz, a törzsszakasz, a távjelzőjárőr és a pótszázad készleteit az I., a 2. számú távírójárőrökéit pedig a II. osztály gazdasági hivatalának. A népfelkelési készletek továbbra is a népfelkelő-nyilvántartóságok gondozásában maradtak. Minderre a honvédség és a népfelkelés újjászervezése miatt volt szükség.[73]

1913 tavaszán megalakult az 5. és a 11. honvéd lovashadosztály Budapesten, illetve Debrecenben. A két seregtest katonai szolgálati tekintetben a honvéd lovassági felügyelőnek volt közvetlenül alárendelve. Az 5. honvéd lovashadosztály kötelékébe az 1., 4., 8. honvéd huszárezredből álló 19. lovasdandár tartozott Budapest, valamint a 6., 7., 10. huszárezredet magába foglaló 23. lovasdandár Zalaegerszeg székhellyel. A 11. honvéd lovashadosztályt a szegedi 22. lovasdandár a 2. és 3., továbbá a debreceni 24. lovasdandár az 5. és 9. honvéd huszárezreddel alkotta.[74] A honvéd lovasdandárok és hadosztályok számozása a közös hadsereg csapat- és seregtestjeinek számozását követte.

A korábban kidolgozott tervek szerint 1914. április 1-jén kellett megalakulnia a 3. géppuskás osztagnak Nagykanizsán, a 4. osztagnak Kassán. Mindegyik keretállományát 1 tiszt, mint parancsnok, 21 fő legénység (ebből 2 szakaszvezető, 2 tizedes, 2 járőrvezető és 15 huszár), 21 hátas- és 8 málhás ló, valamint 2 géppuska alkotta. A 3. osztag a 6., a 4. osztag az 5. honvéd huszárezred-parancsnokság alá tartozott.[75]

1914. június 20-án a négy lovasgéppuskás-osztag mindegyikének állományába 3 tiszt, 67 fő legénység (47 lovasított, 20 nem lovasított), 70 ló tartozott. Az 1. budapesti osztaghoz az 1., a szegedi 2. osztaghoz a 3., a nagykanizsai 3. osztaghoz a 6. és 7., a kassai 4. osztaghoz az 5. és 9. honvéd huszárezred vezényelt embereket, lovakat, kocsikat.[76] 1914 július elején osztagonként 4 darabra emelték a géppuskák számát.[77]

A lovasság szemléi, díszkivonulások

A lovasság alkalmazhatósága, fontossága csökkent a dualizmus korában, de reprezentatív és rendfenntartó szerepe változatlan maradt. Szemléket és díszelgést kisebb-nagyobb rendszerességgel évente többször tartottak, azok hozzátartoztak a lovasság életéhez. A fegyvernemek közül ugyanis leginkább ez volt alkalmas színpompás felvonulásokra, főként pazar ruházata, valamint csillogó fegyverei és ápolt lovai miatt.

A legtöbb érdeklődőt vonzó és leglátványosabb díszkivonulás, parádé természetesen a magyar fővárosban zajlott, hiszen a nagyobb társadalmi események is ott mentek végbe. Díszmenetet, díszkivonulást, bemutatót szinte bármilyen nagyobb egyházi, világi, udvari ünnep, illetve fontosabb esemény (pl. az uralkodóházhoz tartozók, külföldi neves személyiségek fogadása) vagy gyász alkalmával tartottak. Az oda kivezényelt katonák emelték annak fényét, pompáját.

Díszmenetet a csapattest vagy alakulat rendszerint oszlopban hajtott végre, de a századok követhették egymást fejlődött vonalban (ilyenkor az egyes lovasszakaszok zárkózottan

[73] HL HFP 1913 eln. 383. sz.

[74] *Berkó* 61. o.

[75] HL HFP 1914 eln. 1127., 1236. sz.

[76] HL HFP 1914 eln. 2850. sz.

[77] HL HFP 1914 eln. 3349. sz.

egymás mellett meneteltek), 40 lépés távközzel is. A szakaszparancsnokok helyeiken maradtak, a századparancsnok két lépéssel az első szakasz parancsnoka előtt lovagolt. Magasabb parancsnokok a csapat élén, két lépéssel a beosztott parancsnok előtt lovagoltak.[78]

A legfelsőbb hadúr is rendszeresen tartott szemléket a csapatok felett. Azonban ezek sok esetben csak felszínesek voltak, az uralkodó nem az előtte felvonult alakulatok valóságos harci értékét, hanem katonás megjelenését, jó kinézetét dicsérte, illetve jutalmazta. Kiváltképpen a lovasságot szerette. Ferenc József mindig meg volt elégedve a látottakkal. Persze ehhez hozzájárult, hogy általában csak az előzetesen gondosan kiválogatott és összeállított csapatokat, többnyire csupán a budapesti helyőrség katonáit mutatták be neki.

1872. augusztus 30-án az uralkodó előtt Pozsonyban bemutatót tartottak. Azon az 58. honvéd gyalogzászlóalj, a 22. honvéd lovasszázad, és a 15. dandár szórólövegosztaga vett részt. A király tetszését különösen a lovasszázad nyerte el. Az alakulatok hazatérve 5 napi kegyzsoldban részesültek.[79]

1876. augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján, az 1. honvéd lovasezred 1. osztálya 204 lovassal, az 1. és 63. honvéd gyalogzászlóaljból összeállított gyalogszázaddal együtt vonult fel Budapesten.[80]

A király előtt 1878. július 1-jén, a fővárosban tartott díszkivonuláson az 1. honvéd lovasezred I. osztályából 3 tiszt és 63 lovas, valamint az 1. és a 63. honvéd gyalogzászlóalj vett részt.[81]

1880. május 8-án az uralkodó a Vérmezőn szemlét tartott, amelyen az 1. honvéd lovasezred I. osztálya egy szakaszba alakítva egy főtiszt parancsnokságával vonult fel más alakulatokkal együtt. A király megelégedettségét fejezte ki.[82]

Az uralkodó az 1881. évi miskolci hadgyakorlatokon ismét meggyőződött a honvéd lovasság igen jó kiképzéséről és fegyelméről.[83]

Ifjabb Ráday Gedeon honvédelmi miniszter 1883. december 29-i budai temetésén az 1. honvéd huszárezred fél huszárszázada és egy honvéd gyalogzászlóalj látta el a temetési kíséretet.[84]

1884. május 16-án a Vérmezőn báró Edelsheim Gyulai Lipót császári és királyi lovassági tábornok, budapesti állomásparancsnok az uralkodó jelenlétében szemlét tartott a fővárosban állomásozó csapatok felett. Azon az 1. honvéd huszárezred egy százada vett részt. A király meg volt elégedve a látottakkal.[85]

Az uralkodó az 1890 szeptemberében Székelyhíd környékén tartott hadgyakorlatokon részt vett honvéd csapatok fegyelmét és jó kinézetét dicsérte József főherceghez írt kéziratában.[86]

---

[78] Gyakorlati szabályzat a m. kir. honvéd lovasság számára. II. rész. Budapest, 1900. 154–155. o.

[79] HL HFP 1872 fp. 1570. sz.

[80] HL HFP 1876 fp. 1706. sz.

[81] HL HFP 1878 eln. 1410. sz.

[82] HL HFP 1880 eln. 822., 840., 842. sz.

[83] RK 1881. 20. sz. 135. o. Szeptember 16-i legfelsőbb kézirat.

[84] HL HFP 1883 eln. 2120. sz.

[85] HL HFP 1884 eln. 831., 846. sz.

[86] RK 1890. 54. sz. 343. o. Szeptember 16-i legfelsőbb kézirat.

A szakmai szemlék a honvéd lovasság életének szerves részét képezték, egyúttal arra is jók voltak, hogy a szemlét végző elöljáró megfelelő képet kapjon a csapatok, törzsek állapotáról, hadihasználhatóságáról. Azok tárgyát bármi képezhette, ami összefüggött a csapatok hadrafoghatóságával, garnizonbeli életével, mindennapi életkörülményeivel. Az esetek többségében minden részletre kiterjedtek, nem csak névlegesek voltak. Általában a magasabb parancsnokok, elöljárók szemleútjairól maradtak fenn korabeli dokumentumok.

Így például Henneberg Károly lovas dandárparancsnok 1874. szeptember 18-án Alcsúton az 1. lovasezred 2. századát szemlélte meg, ennek során kirívó hiányosságokat tapasztalt és egyúttal a parancsnok leváltását követelte.[87]

Henneberg lovassági tábornok, honvéd lovassági felügyelő 1881. szeptember 1. és 31. között folyamatosan szemlézte a lovascsapatokat az őszi gyakorlatokon.[88]

A honvéd főparancsnok adlátusa is rendszeresen megszemlélte a lovascsapatokat, a pótlovakat, az altiszti iskolákat és a Honvéd Központi Lovasiskolát.[89]

József főherceg, honvéd főparancsnok 1882-ben az őszi gyakorlatok alatt a 2., 6., 7., 9. honvéd huszárezred felett tartott szemléket.[90]

1883-ban a honvéd főparancsnok a 2., 5., 8., 9. huszárezredek pótlovait,[91] ezenkívül az összes huszárezred zárógyakorlatait tekintette meg.[92]

Albrecht főherceg (a hadsereg főfelügyelője) 1883. augusztus 21–24-én a kassai VI. hadtest gyakorlatán résztvevő 5. honvéd huszárezred I. osztályának (210 fő) felszerelését vizsgálta meg, az általa végrehajtott mozdulatokat, rohamokat nézte végig, és az alakulatot dicséretben részesítette.[93]

A honvéd lovassági felügyelő 1883 szeptemberében minden alakulatot megszemlélt.[94]

A honvédkerületi parancsnokok is folyamatosan szemlézték a nekik alárendelt lovasezredeket.[95]

József főherceg az 1884-es lovasdandár összpontosítást az év szeptember 19-20-án tekintette meg.[96]

A honvédség főparancsnoka 1884. november 7-én Jászberényben a Honvéd Központi Lovasiskola és az 1. honvéd huszárezred II. osztálya felett tartott szemlét.[97] A honvéd lovassági felügyelő többek között a huszárezredek nyári újoncait tekintette meg.[98]

---

[87] HL HFP 1874 eln. 1873. sz.

[88] HL HFP 1881 eln. 1034. sz.

[89] HL HFP 1882 eln. 844. sz.

[90] HL HFP 1882 eln. 1265. sz.

[91] HL HFP 1883 eln. 770. sz.

[92] HL HFP 1883 eln. 1285. sz.

[93] HL HFP 1883 eln. 1408. sz.

[94] HL HFP 1883 eln. 1409. sz.

[95] HL HFP 1884 eln. 7. sz.

[96] HL HFP 1884 eln. 1542. sz.

[97] HL HFP 1884 eln. 1979. sz.

[98] HL HFP 1891 fp. 1844. sz.

Az 1897-es szemleutasítás-tervezet szerint a honvédkerületi parancsnoknak csak az őszi gyakorlatok idején a gyalogdandárokhoz, hadosztályokhoz beosztott lovasságra terjedt ki a szemlejoga, viszont a honvédkerület területén állomásozó lovasság felett nem rendelkezett ilyen részletes jogosítványokkal. Évente egy alkalommal tarthatott a huszárcsapatok állomásain katona-közigazgatási szemléket (laktanya, raktár, iroda, lő- és gyakorlótér, sátortábor), ezenkívül az állomáshely különféle ügyeiből kifolyólag szemlézhette a huszáralakulatokat.[99]

A honvéd lovassági felügyelő az 5. honvéd lovashadosztály 1913-ban Felső-Ireg körzetében végbement gyakorlatai alkalmával a csapatoknál számos kifogásolnivalót talált alaki, harcászati tekintetben, továbbá a vezetést illetően is.[100]

1914-ben a lovasságnál a szemléknek mindenre ki kellett terjedniük, azok a kiképzés minden ágát felölelték.[101]

A lovasalakulatok karhatalmi és polgári célú felhasználása békében

A honvédség rendeltetéséhez a belső rend fenntartása is hozzátartozott, ezért alkalomadtán karhatalmat is ki kellett állítania. A lovasságot előszeretettel alkalmazták ezekre a feladatokra. Ilyenkor a fegyvernem békeállományú századai 1-1 szakaszt alakítottak és négy ilyen szakaszból szerveztek egy bevethető századot.[102]

A fennmaradt iratanyag tanúsága szerint karhatalmi, illetve rendfenntartó bevetésekre rendszeresen sor került. Lássunk ezekre néhány példát a korszakból.

1874. július végén a jászberényi honvéd térparancsnokság Borsos Sándor fegyveres rabló elfogására 15 honvéd lovas kiküldését rendelte el.[103]

1876. március 20-án egy lovasszakaszt rendeltek ki karhatalomként Jászapátiba.[104]

1877 májusában a 3. honvéd lovasezred laktanyáját a Maros árvize elöntötte. Ennek ellenére a katonák közreműködtek a város polgári lakosságának mentésében. 16 lovas küldöncként ténykedett, illetve 10 huszár karhatalmi szolgálatot látott el.[105]

1878. augusztus 4-én a honvédelmi tárca feje a tiszalöki képviselőválasztáshoz a 39. közös gyalogezred egy százada mellé az 5. honvéd lovasezred II. osztályából egy különítményt is kivezényelt.[106]

Szabolcs vármegye közönségének kérésére 1878. december 27-én a Tisza áradása miatt, Szende Béla honvédelmi miniszter rendeletére, az 5. honvéd lovasezred II. osztálya karhatalmi segédletet állított ki tényleges állományából.[107]

---

[99] HL HFP 1897 eln. 1840. sz.

[100] HL HFP 1913 eln. 2971. sz.

[101] HL HFP 1914 eln. 1271. sz.

[102] *Berkó* 92. o.

[103] HL HFP 1874 fp. 1809. sz.

[104] HL HFP 1876 fp. 524., 544. sz.

[105] HL HFP 1877 fp. 1523., 1613. sz.

[106] HL HFP 1878 fp. 2086. sz.

[107] HL HFP 1878 eln. 2493. sz.

1879. március 5-én a helybeli szolgabíró kérésére a csákovai állomásparancsnokság a Petromány községben zajló bíróválasztáshoz a 3. huszárezred 3. századából egy 25 huszárból álló különítményt rendelt ki Haslinger József hadnagy parancsnoksága alatt. A bírót a zajongó tömegből kiszabadították. Egy huszárt megdobtak kővel, mire a többiek belelovagoltak a több száz fős kiabáló tömegbe, és kardlapozással oszlatták azt szét.[108]

1880 januárjában a budapesti zavargások miatt a kőbányai fegyvergyárat karhatalommal kellett megvédeni, ezért az 1. honvéd lovasezredből 6 huszárt és 1 altisztet irányítottak a helyszínre. A lovasokat küldöncszolgálatra vették igénybe.[109]

1883. augusztus 10-én és 11-én éjjel Budapesten az utcai zavargások szétoszlatására az 1. honvéd huszárezredtől 30 lovas járőrözött, de semmilyen ellenállásra nem talált.[110]

1883. szeptember 9-én Pécsről Bükkösdre egy lovasszázadot küldtek, akik másnap vissza is tértek onnan, közben nem ütköztek ellenállásba, bevetésre nem került sor.[111]

Az 1896 októberében kiadott utasítás szerint, amely a közös hadsereg vagy a honvédség Magyarországon történő karhatalmi igénybevételét szabályozta, a karhatalomként való bevetés célja a közhatóságokat támogatni valamilyen erőszakos ellenállás leküzdésében. A polgári hatóságok csak akkor voltak jogosultak karhatalmat igénybe venni, ha a rendelkezésükre álló fegyveres közbiztonsági közegek a rend fenntartására vagy helyreállítására nem voltak elégségesek. A karhatalom kirendelése a belügyminiszter vagy a horvát-szlavón országos kormány útján történt, aki azt az illető hadtestparancsnokság közbeiktatásával eszközölte. Sürgős esetek kivételével az igénybevételre vonatkozó minden megkeresést írásban kellett felterjeszteni. A karhatalmat rendszerint a közös hadsereg adta. A honvédség csak akkor állított ki ilyet, ha helyben vagy a közelben nem, vagy csak csekély erővel állt rendelkezésre császári és királyi alakulat. Ezt a bel-, és a honvédelmi miniszter vezényelhette ki. Az állomás szolgálati körletében kirendelhetett karhatalmat a közös vagy honvéd állomásparancsnokság; sürgős esetekben a közigazgatási tisztviselő és rendőr, alapos indoklás mellett a csapat- vagy laktanyaparancsnok, a helyőrségi ügyeletes tiszt és napos tábornok vagy törzstiszt is az állomáshelyen belül, saját felelősségére.

A karhatalom csak arra volt hivatva, hogy a hivatalos közegeket oltalmazza és rendelkezéseiknek a szükséges nyomatékot adja, de azok hivatalos ügyködésében soha nem volt szabad részt vennie. Rendőri ténykedésre nem voltak alkalmazhatók. A kirendelt csapatokkal csakis a karhatalom parancsnoka rendelkezett. Fegyveres erőszakot csak zavargások és lázongások esetén, a felhatalmazott közigazgatási tisztviselő határozott és indokolt kérelmére lehetett alkalmazni, ha a megelőző felhívások a törvényes állapot helyreállítására eredménytelenek maradtak, valamint akkor, ha valamelyik csapatot ténylegesen bántalmazták vagy fegyverrel megtámadták, illetve ha a tömeg ellenséges szándékkal és felfegyverezve vonult az alakulat ellen. Lehetséges volt kirendelés képviselőválasztások alkalmával, pl. a közlekedési útvonalak lezárására, a választási hely biztosítására. A karhatalmi csapatok élelmezéséről és elhelyezéséről a helyi hatóságoknak kellett gondoskodniuk.[112]

---

[108] HL HFP 1879 eln. 500., 556., 569., 641. sz.

[109] HL HFP 1880 eln. 104., 199. sz.

[110] HL HFP 1883 eln. 1245. sz.

[111] HL HFP 1883 eln. 1444. sz.

[112] RK 1896. 223. o. 6707. eln. körrendelet és melléklet 1–7. o.

1901. augusztus 4-én a szamosújvári honvéd huszárosztályt 105 huszárral Kolozsvárra rendelték be, az ottani zavargások megfékezésére.[113]

Az 1905. december végén kiadott rendeletből kiderül, hogy a polgári közigazgatás rendelkezésére bocsátott karhatalmak és segédletek után a polgári szerveknek a honvédelmi tárca felé külön elszámolás szerint térítést kellett fizetniük. A honvédségi alakulatokat pénzügyőri szolgálatokra, közigazgatási vagy közbiztonsági célokra (pl. vesztegzár, záróvonal fenntartása, foglyok őrkísérete, rablók elleni kiküldetések), a hatóságok által kibocsátott rendelkezések és tilalmak végrehajtására, adóvégrehajtó különítményként, postakíséretül, árvizeknél és más elemi csapásoknál segítségnyújtásra, polgári közigazgatás alá tartozó pénztárak, börtönök és egyéb intézetek őrizetére, további karhatalmi és segédleti célokra lehetett igénybe venni.[114] Az elemi csapásoknál történő segítségnyújtásra kirendelt karhatalom parancsnokául tisztet kellett kijelölni.[115]

1912. május 23-án, az ún. vérvörös csütörtökön, az 1. honvéd huszárezred a honvéd huszárlaktanyában két lovasszázadot helyezett előzetesen készültségbe, egyenként 90 huszárral. Parancsnokuk Fráter Jenő őrnagy volt. Az események előrehaladtával a budapesti IV. hadtest parancsnoksága elrendelte bevetésüket. Az 1. honvéd huszárezred egy százada 1912. május 23-án, illetve 24-én egy 90 fős századdal karhatalomként működött Budapest belvárosában. Csak járőrözést folytattak, rendfenntartási beavatkozásra nem került sor. Egy másik század 23-án a Podmaniczky utca és a Városliget környékén tartotta fenn a rendet, minden incidens nélkül. Egy harmadik század 24-én kisebb összetűzésbe került a Lehel úton és környékén a tömeggel, de erőszakosan nem lépett fel.[116]

1913. június 3-án a Szociáldemokrata Párt budapesti felvonulása alkalmával, a budapesti helyőrség többi alakulatához hasonlóan, az 1. honvéd huszárezredet a József főherceg lovassági laktanyában készültségbe helyezték.[117]

A honvéd népfelkelő lovasság

Az 1868-as XL. törvény 5. paragrafusa, valamint a XLII. törvénycikk rendelkezett az önkéntes népfelkelésről, amely a haderő harmadik, illetve az 1910-es évekre már annak második vonalát képezte.

Ez azokból szerveződött volna, akik sem a közös hadsereg, sem a honvédség kötelékébe nem tartoztak. A tiszteket elvileg csak a háború idejére választották. A népfelkelők nem viseltek volna egyenruhát, csak nemzetiszínű karszalagot.

Az 1868-as népfelkelési törvény idővel elavulttá vált. Megújítását többek között siettette az 1886–87-ben a bolgár trónutódlás miatt kialakult, osztrák–magyar–orosz háborúval fenyegető válság is. Az 1886. évi XX. törvénycikk meghatározta a magyar királyi népfelkelés szervezetét, behívását és alkalmazását.

---

[113] HL HFP 1901 eln. 1466. sz.

[114] RK 1905. 384. o. 10.767. eln. körrendelet.

[115] RK 1913. 402. o. 15.698. eln. I. sz. körrendelet

[116] HL HFP 1912 eln. 1599. sz.

[117] HL HFP 1913 eln. 1813. sz.

Az a népfelkelési kötelezettséget minden 19–42 éves korú férfi számára kötelezővé tette, függetlenül attól, hogy volt-e katona vagy sem. A népfelkelő tiszteket a király nevezte ki. Köztük voltak nyugdíjasok, szolgálaton kívüli önkéntesek és tiszteknek alkalmas civilek. A nyugállományú vagy szolgálaton kívüli tiszteket 60 éves korukig alkalmazhatták. Bevetés szempontjából a népfelkelőket két csoportba sorolták: 19–37, illetve 38–42 évesekre. Az elsőbe a katonai kiképzést már kapott emberek tartoztak, akiket háborúban a hadsereg vagy a honvédség veszteségeinek pótlására használtak volna, ha a póttartalékosok nem bizonyulnak elegendőek. A második csoportot azok az idősebbek alkották, akik a tábori szolgálat alól mindig felmentést nyertek valamilyen címen. Őket erőd- és útjavításra, más hadimunkára, népfelkelő munkáscsoportokba egyesítették háborúban. A honvéd népfelkelő huszárszázadok lovait a huszárezredeknél visszamaradt és a mozgósításkor bevásárolt lovakból kellett fedezni. A bevezetett egyenruhát külön raktárakban őrizték. Magyarországon a népfelkelés hadiállományát 1914-ben kb. 150.000 fő alkotta.[118]

1893-tól kezdve – mint fentebb említettük – a honvéd huszárezredeknél megalakult népfelkelőhuszár-nyilvántartóságok külön is számon tartották a népfelkelőlovasalakulatokat. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter 1886-ban népfelkelő tiszti állás betöltésére felhívást tett közzé, amelyre több ezren jelentkeztek. A katonai kiképzésben még nem részesült önkéntes népfelkelő tisztjelöltek részére 1887 tavaszán és nyarán a honvédség különböző állomásain 3-3 hetes időtartammal 11 lovassági népfelkelőtisztképző tanfolyamot állítottak fel. Élükre a honvédség és a közös hadsereg tisztjei közül vezényeltek oda tanárokat. Elhelyezésükről és élelmezésükről a hallgatók maguk gondoskodtak, a szükséges ruházatot és felszerelést a honvédség szolgáltatta. A tanfolyamokban 265 lovassági népfelkelő tisztjelölt vett részt. 1888–89-ben az egész országból azonban már csak 35 népfelkelésre kötelezett jelentkezett a tanfolyamba.[119]

A népfelkelő lovasságból 1887-től 40 népfelkelőhuszár-századot és 20 pótfélszázadot (amelyek háborúban a népfelkelő alakulatok hiányát pótolták volna) kellett alakítani. A szükséges felszerelés hiánya miatt huszárezredenként csak 3, összesen 30 népfelkelőhuszár-század szervezését lehetett elvégezni.[120] A századok szervezete és állománya megegyezett a honvéd huszárszázadokéval.[121]

Mozgósítás esetén ezeket a századokat 10 népfelkelőhuszár-osztályba vonták össze. 1889-től háborúban a lovasságnak ezt a 10 önálló huszárosztályt kellett megalakítania. A csapatok lószükségletének fedezéséről 1888-tól kezdve lóavatással gondoskodtak. A ruházati és felszerelési cikkeket, valamint a fegyverzetet és lőszert békében a huszárezrednél felállított népfelkelőraktárban kezelték, őrizték.[122]

Minden népfelkelőhuszár-osztály az osztálytörzsből, 3 századból, a csapatvonatból és 1 pótfélszázadból állt. A századok létszáma majdnem megegyezett az ezredek tábori századaiéval. Részben tényleges, részben tartalékos, illetve nyugalmazott honvéd tiszteket és altiszteket alkalmaztak volna vezetésükre. A legénységet főként a hadseregben,

[118] *Papp Tibor:* Die königlich ungarische Landwehr (Honvéd) 1868–1914. In: *Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter:* Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band. V. Die bewaffnete Macht. Wien, 1987. 684-686. o.

[119] *Berkó* 235–238. o.

[120] *Berkó* 239. o.

[121] *Illésfalvi Papp* 155. o.

[122] *Berkó* 239. o.

illetve a honvédségnél szolgált népfelkelők, részben a honvéd lovasság számfeletti (pót)tartalékosai alkották volna. Csapatvonatként az osztályok régebbi mintájú járműveket kaptak, amelyeket a polgároktól behívott vagy rekvirált lovakkal vontattak. A huszárezredek népfelkelő-nyilvántartóságaihoz 1910-ben 1 százados, 1 törzsőrmester, 1 őrmester és 4 huszár tartozott.[123]

Az osztályokat 1–10-ig folyószámmal jelölték, gazdászatilag mindegyik önálló volt. A pótfélszázad alárendeltsége, valamint a népfelkelőhuszár-nyilvántartótiszt (aki az 1. század parancsnoka volt az osztályban) teendői a visszamaradó honvéd huszárpótszázad-parancsnokra maradtak, azok harctérre való elvonulása után.[124]

A birodalom mindkét felében a honvédelmi miniszterek hatáskörébe tartoztak a népfelkelés fel- és behívására, valamint alkalmazására vonatkozó előkészítő munkálatok is. A honvédkerületi, illetve a Landwehr-parancsnokságok egyúttal a népfelkelés területi parancsnokságaiként is működtek. Ausztriában mozgósításkor – Magyarországtól eltérően – a népfelkelés lovasságot egyáltalán nem állított fel.[125] A császári királyi Landsturm később is csak a veszélyeztetett határszakaszokon (pl. Galíciában) hozott volna létre kisebb lovasított népfelkelő osztagokat, melyek főleg a határ- és vasútbiztosításban működtek volna közre.[126]

A népfelkelő huszárok egyenruhája olyan volt, mint az illető ezredé, gombjaik színe azonban fehér. Felszerelésük is megegyezett a honvéd lovasság tábori alakulataiéval.[127]

1913. március 1. után, amikor a népfelkelő gyalogzászlóaljakból ezredeket szerveztek, a huszár népfelkelő-nyilvántartóságok korábbi szervezetükben maradtak meg.[128]

A honvédség költségei a honvédelmi tárcát terhelték, azonban a hadicélokra történő mozgósításából és alkalmazásából adódó költségeket a közös hadügyminiszter viselte.[129]

A Honvéd Főparancsnokság tervei szerint az 1890 tavaszán Pécsett megalakult 3. lovasdandár parancsnokát mozgósításkor a visszamaradó huszár pótszázadok és a megalakuló népfelkelő lovasság főfelügyeletével bízzák meg, ő törzsével együtt Pécsről Budapestre költözik át, az áttelepülés napjától a 3. lovas dandárparancsnokság megszűnik. A „magyar királyi honvéd lovassági felügyelő" címet veszi fel, a békebeli lovassági felügyelő irodáját veszi át. Hatásköre a honvéd huszár-pótcsapatokra és a felállítandó népfelkelő lovasságra terjedt volna ki.[130]

Az 1914 augusztusában bekövetkezett mozgósításkor 10 népfelkelőhuszár-osztály és ugyanannyi népfelkelőhuszár-pótszázad alakult meg.[131]

---

[123] *Berkó* 87–89. o.

[124] Mozgósítási utasítás a m. kir. népfölkelés számára. Függelék a népfölkelő huszár nyilvántartóságok és a népfölkelő lovasság számára. Budapest, 1904. 7–13. o.

[125] *Danczer* 100–101. o.

[126] *Waldschütz, Otto:* Einführung in das Heerwesen. 4. Heft. Die Kavallerie. Wien, 1910. 87–89. o.

[127] *Ságvári* 117. o.

[128] HFP 1912 eln. 2600. sz.

[129] *Berkó* 59. o.

[130] HL HFP 1890 eln. 731. sz.

[131] *Barczy–Somogyi* 85. o.

A dunai birodalom 1866 óta nem viselt háborút, az osztrák–magyar hadsereg 1878 óta nem szerzett harci tapasztalatot. Megfigyelői azonban jelen voltak a századforduló után lezajlott jelentősebb helyi háborúkban, így a búr és az orosz–japán háborúban (az utóbbiban többek között Spaits Sándor, a 7. honvéd huszárezred századosa[132]), valamint a Balkán-háborúkban.

Ezenkívül attaséi részt vettek német szövetségese, illetve az antant államok évente rendezett nagyobb gyakorlatain, ahol az alkalmazott harceljárásokat, az új fegyverek erejét megismerték. Az általuk fontosnak vélt tényeket rendszeresen jelentették a Monarchia vezérkari főnökének, az uralkodó katonai irodájának. Ausztria–Magyarország katonai felső vezetése ezeket a tapasztalatokat nem megfelelően értékelte, nagyon kevés fontos újítást hasznosítottak, illetve ültettek át a gyakorlatba.

A Monarchiában uralkodó felfogás szerint Európában 1870 óta nem volt „valódi" háború. Ilyen megközelítésben az 1877–78-as orosz–török háború csak egy háborús összetűzés volt egy reguláris hadsereg és az igazi katonai vezetést nélkülöző törökök között. A búr és az orosz–japán háborút alapvetően nagy területen lezajlott gyarmati háborúnak tekintették. Ezek eredményei az európai hadszíntéren alig voltak felhasználhatóak. Így az 1870–71-es porosz–francia háború majdnem 1914-ig iskolapélda maradt a hadvezetésben.[133]

A lovastisztikar konzervativizmusa, hagyományokhoz való ragaszkodása jelentős mértékben hátráltatta az új harci elvek és újítások térnyerését. Ennek több összetevője volt. A lovasságnál szolgálót a büszkeség érzése tölthette el, hogy elit fegyvernemhez tartozik. A kontraszt a gyalogsághoz képest szembetűnő volt. Lovon ülve úgy tűnt, hogy magasabb és több az ember, mint egy gyalogos tiszt. Azáltal, hogy minden tiszt köteles volt a szolgálati lova mellett egy saját lovat is tartani, már bizonyos szelekció volt érezhető. A közös hadsereg néhány ezredében néhány helyen egész családi klánok alakultak ki. Az ilyen ezredbe való felvételt nem annyira a képesség, sokkal inkább a család helyzete alapján ítélték meg. Akit egy ilyen közösség elfogadott, katonailag már alig volt valamire gondja.[134]

Az osztrák–magyar lovasság a hadseregen belül egy zárt katonai világban, mondhatni saját életét élte.[135] Az ok abban volt kereshető, hogy a lovastisztikar és a haderő vezetése is ápolta a régi lovas szellemet, azaz a karddal, lóháton vívott küzdelemre helyezte a hangsúlyt, és lebecsülte a tűzharcot, mivel az nem volt lovagias. Az újításokat a hadszervezetben felülről lefelé tervezték és rendelték el, nem nézték jó szemmel, ha a középszintű vezetés és a tábornoki kar a hadműveleti és harcászati problémákat magától helyesen felismerte, és a csapatoknál a gyakorlatba átültette vagy át akarta ültetni. A reform elodázására megpróbálták magukat a gyakorlatokon és a parádékon külsőleg jó benyomást tevő csapatokkal megnyugtatni.[136]

---

[132] Vö. *Spaits Sándor:* Mandzsúrián át kozákokkal. Élményeim az orosz–japán háborúból. Budapest, 1907.

[133] Kriegsarchiv, Wien (KA), Nachlass (NL) B/990. Nr. 8.

[134] *Nordendorf, Sauer von, Egon–Hekele, Peter:* Österreichische Kavallerie von den Anfängen bis zur Gegenwart. Österreichische Militärgeschichte. Sonderband 1997. Wien, 1997. 51–53. o.

[135] *Lucas, James:* Fighting Troops of the Austro-Hungarian Army 1868–1914. New York, 1987. 99. o.

[136] KA NL B/990. Nr. 8.

A lovasságnál uralkodó egységes, konzervatív szellem kezdettől fogva létezett. A tisztikar összetételét vizsgálva, ez rögtön érthetővé válik. 1868 után a nagyobb becsben tartott lovasságnál sokszorta több nemesi származású tiszt szolgált, mint más fegyvernemeknél. A császári és királyi lovasezredekben az 1890-es évek végén 32 és 75 % között mozgott a nemesi tisztek aránya.[137]

A közös hadseregben a fő- és köznemesek mindinkább a lovasezredekbe húzódtak. Ez érvényes volt a tiszti utánpótlásra és az egyévi önkéntesekre is. A lovasság katonai szerepe, fontossága csökkent ugyan, de reprezentatív és rendfenntartó szerepe megmaradt. Az arisztokrata származású tartalékos tisztek főleg a közös ezredekben tömörültek. A 9. közös huszárezredben pl. 1904-ben a hivatásos tisztek 69 %-a, a tartalékos tisztek 86 %-a volt nemes, 1914-ben ez az arány 68 %, illetve 88 % volt. A gyalogezredek tisztikara ezzel szemben sokkal inkább polgárokkal töltődött fel.[138]

1896-ban a közös lovasság tisztikarának 58 %-a volt nemesi származású (a gyalogságnál ez csak 14 %, az egész tisztikarban a nemesek aránya mindössze 22 %). A lovasságon belül a huszártisztek között volt legmagasabb a nemesek aránya, 62 %.

A honvédhuszár-tisztikarban 1896-ban kevesebb volt a nemes, arányuk 53 %. A közös hadsereg huszártisztjei 62 %-át alapul véve, nem nagy a különbség. Az arisztokraták megoszlása a közös huszároknál 18,5 %, a honvéd huszároknál 7,5 %. A kassai 5. honvéd huszárezred tisztikarában 1896-ban viszont kiugróan magas, 79 % volt a nemesek aránya, magasabb, mint bármelyik más császári és királyi lovascsapattestben. Az 1880-as évektől a tartalékos honvéd huszártisztek között jóval kevesebb a nemesi származású és több a polgári elem. A magyar főnemesség nagyjából egyenlően oszlott el a közös és a honvéd huszárezredek tartalékos tisztikarában. 1896-ban a tartalékos honvéd huszártisztek 11,4%-a arisztokrata, magasabb, mint a hivatásosoknál.[139]

1914-ben a honvéd lovasságnál ténylegesen szolgáló főnemes tisztek aránya 4,3 %, a köznemeseké 27,5 %, a nemesi származásúak összesen a tiszti állomány közel egyharmadát (31,8 %) tették ki. A tartalékos tisztek 16,9 %-a volt nemes, közülük 4,67 % a főnemesek, 12,2 % a köznemesek körébe tartozott. A tényleges főnemesek aránya a debreceni 2. (11,4 %), illetve a pápai 7. honvéd huszárezredben (10 %) volt a legmagasabb, a többi ezredben az átlagos 4 % körül vagy az alatt mozgott. A köznemesek arányszáma csak néhány ezredben haladta meg az átlagot (így a 7. ezredben 40 %, a pécsi 8. ezredben 36,3 %, a budapesti 1. ezredben 36 %, a kassai 5. ezredben 35,5 %), a többiben ennél kisebb volt. A tartalékos főnemesek legnagyobb számban a marosvásárhelyi 9. ezredben (13,5 %), a 7. ezredben (12 %), az 1. ezredben (10 %), a 8. ezredben (7,6 %), az 5. ezredben (7,4 %) tömörültek, számuk tehát az alakulatok felében haladta meg az átlagot. A tartalékos köznemesek aránya a 2. ezredben (32 %), a 9. ezredben (27 %), a zalaegerszegi 6. ezredben (20 %), és az 1. ezredben (17,4 %) haladta meg az átlagot. Külön ki kell emelnünk a 7. ezredet, ahol a tényleges tisztek fele, a tartalékosok egynegyede, valamint a 9. ezredet, ahol a ténylegesek több mint egyharmada, a tartalékosok több mint

[137] *Deák István:* Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993. 204. o.

[138] *Hajdu Tibor:* Hivatásos és tartalékos tisztek a Monarchia hadseregében. In: *Uő.* szerk.: A magyar katonatiszt (1848–1945). Budapest, 1989. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 5. (*Hajdu*) 42–47. o.

[139] *Hajdu* 50–54. o.

40 %-a volt nemes. A legalacsonyabb arányok a 10. varasdi huszárezrednél voltak, valószínűleg azért, mert a területen kevés nemesi család élt, és mert fiaik inkább a közös hadseregben szolgáltak.[140]

Tudvalévő, hogy a világháború első hónapjaiban az osztrák–magyar lovasság és ezen belül a tisztikar érzékeny veszteségeket szenvedett. Megkockáztathatjuk tehát azt a kijelentést, miszerint velük a magyar nemesség jelentős hányada odaveszett.

A korszakban a fegyvernem szolgálati és gyakorlati szabályzatai – melyekben le kellett volna csapódnia a változásoknak – is a változatlanságot tükrözték.

A változást követelő reformerek hangját nem hallották meg. Közéjük tartozott többek között Tersztyánszky Károly lovassági tábornok, aki a lovasság harcmódját, kiképzését akarta megváltoztatni.[141] Eredmény nélkül próbálta Otto Ritter von Berndt vezérkari alezredes (aki végig a közös lovasságnál szolgált, és a világháborúban tábornokként a császári és királyi 4. lovashadosztály, illetve a róla elnevezett lovashadtest parancsnoka volt) – a szaksajtóban közzétéve nézeteit – a ló és a lovas felszerelését, ruházatát könnyíteni, a lőszerjavadalmazást emelni.[142] Más helyütt úgy vélekedett, hogy az osztrák–magyar lovasságot egyaránt ki kell képezni a gyalogosan vívott harcra és a lovasrohamra, tűzerejét pedig géppuskákkal kell jelentősen növelni.[143]

A tisztikar egy része szemben állt a Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok, a haderő vezérkari főnöke által tervezett átalakításokkal, aki többek között megpróbálta eltörölni a lovasság színes egyenruháját, de a fegyvernemnek sikerült azt megőriznie. Csak az új géppuskás osztagokat bújtatták csukaszürke tábori egyenruhába. A terepszínű uniformist a lovasságnak 1914-ben már megtervezték, de a háború kitörése miatt nem került bevezetésre.[144] (A fő szövetségesnek számító Németország lovassága 1910-ben kapott tábori szürke egyenruhát. Az ulánusokat, a huszárokat és a dragonyosokat ezt követően csupán a fejfedő és a felsőruházat különböztette meg egymástól.[145])

1906 októberében Bécsben egy saját szaklapot indítottak a lovasság számára, amely a „Kavalleristische Monatshefte" címet viselte, és csakhamar az osztrák–magyar és a német lovasság közös orgánuma lett.[146] Cikkei nyomon követték az európai hadseregek lovassá-

---

[140] A magyar királyi honvédelmi ministerium, honvédség és csendőrség névkönyve 1914. évre. Budapest, 1914. 328–364. o.

[141] Lásd *Tersztyánszky de Nádas, Karl:* Gefechtsausbildung der Kavallerie. Wien, 1907.

[142] *Berndt, Oberstleutnant:* Ueber Adjustiereung, Ausrüstung und Bewaffnung der Kavallerie. *Kavalleristische Monatshefte* (KMH), 1906. II. Heft 106–124. o., III. Heft 187–203. o., 1907. I. Heft 41–55. o.

Többek között javasolta a khaki színű ruházat, a szurony, egy könnyebb kard, a forgópisztoly helyett ismétlőpisztoly bevezetését, a lovas magával vitt lőszerének duplájára, azaz 100 töltényre emelését, a hadiruházat kényelmesebbé tételét, a csillogó és feltűnő színű tárgyak kivonását a felszerelésből. Úgy vélte a fejfedőket szürke színűre kellene lecserélni, a lovaglószerszámot barna színű matt bőrből készíteni, a tábori palackot filcburkolattal és alumíniumból gyártani, minden lovast saját főzőedénnyel ellátni, a ruházat és a felszerelés súlyát 10 kg-mal csökkenteni, az élelmezést pedig ésszerűsíteni.

[143] *Berndt, Oberstleutnant:* Über Maschinengewehre und Feuergefecht der Kavallerie. ÖMZ 1906/2. Band. 1757–1759. o.

[144] *Schmidl, Erwin A.:* From Paardeberg to Przemysl: Austria-Hungary and the Lessons of the Anglo-Boer War, 1899–1902. In: The Boer War and the Military Reforms. Lanham–New York–London, 1988. 283. o.

[145] *Storz, Dieter:* Kriegsbild und Rüstung vor 1914. Europäische Landstreitkräfte vor dem Ersten Weltkrieg. Herford–Berlin–Bonn, 1992. (*Storz*) 279–281. o.

[146] KA Manuscripten (Ms.) Wk. A/42.

gának fejlődését, értékelték a Monarchiában és más országokban tartott nagyobb gyakorlatokat, levonták azok tanulságait. Sokat foglalkoztak az orosz–japán háború eseményeinek taglalásával. Természetesen a lovasság jövőjére vonatkozó hagyományos és új nézetek is összecsaptak. A legtöbben a felszerelés, ruházat könnyítését, a lovas lőszermennyiségének felemelését, a szurony bevezetését, a lovas valós harchelyzeteknek megfelelő kiképzését követelték a reformerek közül. Ők az ifjabb, alacsonyabb rangú és beosztású csapat- vagy vezérkari tisztek közül kerültek ki, míg az idősebb, hagyományos iskolán nevelkedett lovastisztikar túlnyomó része a fegyvernem változatlan alkalmazásában hitt.

Európában ebben az időben általános jelenség a lovasság szerepének újragondolása. Az európai nagyhatalmak lovassága tulajdonképpen ugyanazt a pályát futotta be a századfordulótól az első világháborúig. Mindegyik reformon esett át, abban az értelemben, hogy kezdetben a gyalogosan megvívandó tűzharcot helyezték előtérbe. 1912 után az egész kontinensen ismét a szálfegyverek használata (a háború elején várt nagy lovasütközet megvívására), a gyalogság és a tüzérség elleni lovasroham került középpontba. Ehhez hozzájárult, hogy az első Balkán-háborúban, 1912. november 1-jén Lüle-Burgasznál egy török lovashadosztálynak sikerült a géppuskákkal és tüzérséggel ellátott bolgár gyalogság vonalait áttörni. A roham szóvivői ezzel igazolva látták, hogy a lovasroham minden kétséget kizáróan a modern fegyverek ellenében is győzhet. Ennek a felfogásnak jó példája a dzsida ismételt bevezetése, illetve azzal további csapatok felszerelése az angol, a francia és az orosz hadseregben.[147]

A reformok bevezetését akarók közül Friedrich von Bernhardi porosz tábornok érdemel említést. 1907-ben megfogalmazott elképzelései szerint a lovasság jövőbeni feladatai a felderítés, a saját felvonulás leplezése, az ellenség összeköttetési vonalai elleni harc lesznek.[148] Meg kell említenünk François-Oskar Négrier francia tábornokot is, aki úgy vélte, a lovasság fő harcmódja a gyalog vívott harc lesz, ennek érdekében szorgalmazta szuronnyal és tüzérségi tarackokkal való felszerelését, hogy önállóan, külső segítség nélkül is tudjon küzdeni, támpontokat elfoglalni. Követeléseit nem tudta keresztülvinni.[149] A francia lovasság volt 1914-ben a leginkább célszerűtlenül felszerelt Európában. A vértesek pl. fénylő sisakban, mellvértben, vörös nadrágban, magas, térden felül érő csizmában szinte képtelenek voltak gyalogosan harcolni.[150]

A világháború előtt az angol lovasság volt a legmodernebbül és a legcélszerűbben felszerelve és felruházva. Olyan fejfedőt, kabátot, lábszártekercset és csizmát viselt, mint a hadsereg többi része. Lőfegyvere is megegyezett a gyalogságéval.[151]

Az orosz lovasság sok szempontból kivételt képezett. Az 1904–1905-ös háborúban szerzett tapasztalatai alapján gyakran nyúlt a karabélyhoz, modern kiképzést kapott, a terepet kihasználva laza alakzatban mozgott és közelítette meg az ellenséget, sokszor még lovasság ellen is gyalog harcolt, ember-, valamint lóanyaga kitűnő és edzett volt.[152]

---

[147] *Storz* 269–271. o.

[148] *Müller, Christian:* Anmerkungen zur Entwicklung von Kriegsbild und operativ-strategischen Szenario im preussisch-deutschen Heer vor dem Ersten Weltkrieg. Militärgeschichtliche Mitteilungen. 57. Heft. 2. (1998.) 424–425. o.

[149] *Storz* 269–271. o.

[150] *Storz* 272–279. o.

[151] *Storz* 231. o.

[152] *Schwarzer Jenő:* Magyar huszárok a világháborúban. HK 1922/23. 1923. 448–449. o.

Összegezve megállapíthatjuk: csupán az angol és az orosz lovasság tekinthető relatíve modernnek az első nagy világégés előestéjén, azok felnőttek az előttük álló sokrétű feladat megoldásához.

Az osztrák–magyar hadvezetés az orosz harctéren az ellenségeskedések megkezdése után nagy orosz lovas tömegek támadó fellépésével és számos lovassági találkozóütközettel számolt. Erre alapozta a lovasság kiképzését és alkalmazásának módszereit.[153]

Az első világháború előtt uralkodó felfogás szerint a felvonuló hadseregek előtt a lovashadosztályok megkezdik a hadászati felderítést a tekintetbe jövő irányokban. Közben az ellenség lovashadosztályaira bukkannak, melyeket meg kell futamítaniuk, hogy annak felderítését megakadályozzák, a tulajdonképpeni hadászati felderítés elvégezhető legyen, és az ellenséges sereglovasság kikapcsolásával a saját erők felvonulását is leplezzék. Természetesnek vették, hogy az ellenséggel lóháton kell leszámolni. A gyalogharc, mivel az a szabályzatok szerint is csak kivételes esetekben volt alkalmazandó, a lőkiképzéssel együtt mellőzött része volt a lovas felkészítésének, az elöljárók is csak a legritkább esetben szemlélték. A sereglovasság alkalmazásánál a gyors, zárt kötelékben végrehajtott, egyenes rohamot tartották az egyedül megfelelő eljárásnak.[154] A hadosztálylovasságot (oda 1914-ben a Monarchia 58 lovasezrede közül 14 tartozott) a gyaloghadosztály körletében történő felderítésre, összekötő és biztosító szolgálatra alkalmazták. Ez általában hadtestenként egy ezred lovasság volt.[155]

Nem számolt senki komolyan azzal, milyen következményei lesznek a beásott és géppuskákkal jól ellátott gyalogsággal szemben végrehajtott lovastámadásnak. Elképzelhető, milyen jó célpontot nyújtott a színes ruhájában rohamozó lovasság az ellenséges gyalogságnak, tüzérségnek. A repülőgépek, megfigyelőballonok, kerékpárok alkalmazása a felderítés során, némileg módosíthatta volna a lovasság feladatait.

Az osztrák–magyar lovasság nem alkalmazkodott a hadügy változásaihoz sem megjelenésében, sem kiképzésében. A rikító színű egyenruha, a legénység és a lovak célszerűtlen felszerelése, a csekély lőszerjavadalmazás, a szurony és a gyalogsági ásó hiánya, a géppuskák nem elegendő száma ezredenként, a gyalog megvívott harc be nem gyakorlottsága, a támadás erőltetése nagy csapattestekben, a tábori szolgálatban történő kiképzés hiányai hátráltatták a lovasság tevékenységét. A rossz nyereg, a nem megfelelő málházás és a túl nagy megterhelés a lovat is idő előtt kifárasztották.[156] (Ezeket a tapasztalatokat azonban már csak a világháború harcai során vonták le.)

---

[153] *Fabianics Béla:* Hadműveleti felderítés az orosz harctéren 1914-ben. *Magyar Katonai Szemle* (MKSZ), 1933. 10. sz. 53–54. o.

[154] *Koszorús Ferenc:* Sereglovasságtól a gyorsanmozgó seregtestekig. MKSZ 1938. 6. sz. 41–44. o. A gyakorlati szabályzat leszögezte: „A lovasság lóháton csak egy harczmódot ismer: a támadást. Meglepő és heves támadás által még erősebb ellenség is legyőzhető. Kiválóan elszánt, merész fellépéssel még kis osztagok is jelentékeny eredményeket vívhatnak ki. A lovasság sikerei mindenekfölött a fegyvernem sajátságát képező elemnek: a gyorsaságnak kihasználásában gyökereznek." In: Gyakorlati szabályzat II. rész. 111. o.

„A lovasságnak tűzharcra való alkalmazása csak kivételes. Ennek elvileg csak akkor van helye, ha a lovasságra háramló feladat csakis tűzharc által oldható meg, gyalogság pedig nem áll rendelkezésre." In: Gyakorlati Szabályzat II. rész. 137–138. o.

[155] KA Ms. Wk. A/70.

[156] KA NL B/203. Nr. 5 b. 6. o.

A honvéd lovasság kezdetben csupán csekély keretekkel rendelkező, a haderő második vonalába tartozó fegyvernemként az 1890-es évektől gyors fejlődésnek indult, a tárgyalt időszakban számos szervezeti változáson esett át, külsőségeiben, valamint szerepét és alkalmazhatóságát tekintve is megváltozott. A hadművészet nagyarányú fejlődésével összhangban az első világégés kezdetére ellátták nagy tűzerejű géppuskákkal, gyorstüzelő lövegekkel, továbbá háború esetén utász, távíró alegységekkel, kerékpárosokkal. 1914-re csapattestjeinek harcértéke (többek között a fegyvernemet átható egységes lovas szellem, az azonos elvek szerint történt kiképzés, az ugyanolyan fegyverzet, felszerelés következtében) megegyezett a közös hadsereg lovasezredeiével. Tágabb összefüggésben vizsgálva kijelenthetjük: az első világháború előestéjén európai szinten állt. Fejlesztése előtt ugyanakkor nagyobb akadályok tornyosultak (1890-ig főleg a rendkívül alacsony keret- és újonclétszámok gátolták azt), mint a nagyobb hagyományokkal rendelkező és mindig előnyben részesített császári és királyi ezredek esetében. Természetesen mindehhez hozzájárult az is, hogy a lovasság alkalmazási elvei részben átértékelődtek, szerepe csökkent a gyalogsághoz képest, mely a katonai teoretikusok szerint is a jövő háborújának fő terhét viselte.

A dualizmus korában nem nyílt alkalma tehetségét, rátermettségét – ellentétben a közös lovasezredekkel – háborúban vagy kisebb hadjáratokban (így Bosznia-Hercegovina okkupálása során) megmutatni, csak az első világháború harcai folyamán vetették be először, amikor a lovasságnak már egyik európai hadszíntéren sem termett babér, bevetését sehol sem koronázta átütő siker.

A honvéd lovasság a világháború folyamán végig megállta helyét – ehhez a békeévek alapos szervezőmunkája is bizonyosan hozzájárult –, holott 1915-től már nagyrészt lóról szállva, gyalog harcolt a lövészárkokban.

Tibor Balla

THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD CAVALRY, 1868–1914

Summary

The study summarises the history of the second branch of the Royal Hungarian Honvéd Army between 1868 and 1914 and compares its development with that of the cavalry of the Imperial and Royal Common Army, the cavalry of the Austrian Landwehr and with those of the other great Powers'. The author gives an all-embracing survey of the antecedents of the formation of the „only national branch" of the Hungarian Honvéd Army, treats the changes of its organisation and deals with the questions of its supply with horses, officers and the rank and file, together with the training and technical supply of the service. The peace employment (parades, training, police operations) were important parts of the pre-war everyday life of the cavalry. A separate chapter deals with the changes in the principles of the employment of the cavalry between the mid-19th century and the outbreak of the Great War and treats the various attempts of reformation of the branch of service in the Dual Monarchy and in other leading powers of the Continent. The study throws light on the effective force and organisation of the Hungarian Honvéd Cavalry in the Eve of the Great War and compares it with the cavalries of the German and Russian armed forces. It recites the preparations of mobilisation and the plans of forming territorial cavalry. The study ends with the August 1914 battle order of the Hungarian Honvéd Cavalry (the 5th and 11th Cavalry Divisions were deployed in the Russian Front) and states that the Great War put an end to the traditional battle process of the cavalry: after the first encounters the cavalrymen were constrained „to descend" to the trenches.

Tibor Balla

LA CAVALERIE DE HONVED ROYALE HONGROISE, 1868–1914

Résumé

L'étude résume l'histoire de la cavalerie entre 1868 et 1914, dont la réputation et le niveau étaient européens, et qui était la deuxième catégorie d'arme du honved royal hongrois – ce dernier considéré par beaucoup de monde dans l'époque comme la force armée nationale hongroise. L'auteur compare le développement de la cavalerie avec celui de la cavalerie de l'armée commune, du Landwehr autrichien et avec celui de la cavalerie de plusieurs grandes puissances. L'étude esquisse les antécédents de la création de la cavalerie honved, les changements de son organisation, le moyen de ravitaillement en chevaux de cette catégorie d'arme, le recrutement, la formation et le perfectionnement des officiers et des troupiers de cavalerie, l'approvisionnement matériel et technique des formations. L'étude traite également les mobilisations des hussards-honved en périodes de paix, leur participation aux prises d'armes, aux parades militaires, et montre, à travers des exemples concrets, l'utilisation des formations de cavalerie pour des buts de service d'ordre et civils dans l'époque. C'est la première fois que cette étude présente le changement des principes de l'application de la cavalerie entre le tournant du XXe siècle et le début de la Grande Guerre, en comparant tout cela avec les systèmes de plusieurs États européens importants. L'auteur résume brièvement les tentatives faites pour réformer la cavalerie dans l'empire danubien et dans les armées d'autres États importants du continent. L'auteur présente la

cavalerie honved en été de 1914, la veille de la première guerre mondiale. Il esquisse l'organisme et les effectifs de la force armée de terre et de la cavalerie complète de l'Autriche-Hongrie avant la guerre mondiale, et puis, il compare tout cela avec les données de la force armée allemande et russe. Il fait connaître les préparatifs soigneux pour la mobilisation de la cavalerie honved faits déjà pendant la période de paix, les projets sur la création de la cavalerie territoriale, et l'ordre de bataille de guerre de la catégorie d'arme du mois d'août 1914 (la 5e et la 11e division de cavalerie honved étaient dirigées également au champ de bataille russe). L'utilisation de la catégorie d'arme pendant la première guerre mondiale ne faisait pas partie du travail de l'auteur. Finalement, l'auteur jette un coup d'oeil sur les premières batailles de la première guerre mondiale, et il présente que la cavalerie impériale et royale, et la cavalerie honved, dans les premières batailles de la première guerre mondiale de l'époque moderne, luttait encore à cheval contre la cavalerie ennemie russe, et c'était à partir de 1915 qu'elle s'est vue contrainte à continuer la lutte dans les tranchées.

Tibor Balla

DIE KÖNIGLICH-UNGARISCHE HONVÉD-KAVALLERIE, 1868–1914

Resumee

Die Studie beschreibt die Geschichte der zweiten Waffengattung der in der Zeit von vielen als ungarische nationale Streitkraft betrachteten königlich-ungarischen Honvéd-Armee, der europaweit bekannten und auf europäischem Niveau stehenden Kavallerie von 1868-1914. Gleichzeitig vergleicht sie die Entwicklung der königlich-ungarischen Honvéd-Kavallerie mit der der Kavallerien der gemeinsamen Armee, der österreichischen Landwehr und der anderer Großmächte. Auch die Vorgeschichte, die Veränderungen, die Versorgung mit Pferden, der Nachschub und die Ausbildung der Mannschaft und auch die finanzielle-technische Versorgung der Truppen wird skizziert. Der Einsatz der Honvéd-Husaren in Frieden, ihre Teilnahme auf Musterungen, Paraden wird ebenfalls diskutiert, gleichzeitig wird ihre Benützung für brachial-gewaltliche oder bürgerliche Ziele in der Zeit an konkreten Beispielen vorgestellt. Der Autor stellt als Erster die Veränderung des Einsatzprofils der Reiterei der Jahrhundertwende und dem Großen Krieg vor, verglichen mit mehreren führenden europäischen Staaten vor. Über die Versuche zur Reformierung der Kavallerie in den Donaustaaten und anderen wichtigen Staaten des Kontinents können wir auch vieles erfahren. Die Studie stellt uns die Honvéd-Kavallerie in 1914, am Vorabend des I. Weltkrieges vor. Die Stärke, Organisation und Mannesstärke der österreich-ungarischen Streitkräfte und der Kavallerie wird skizziert, und mit den deutschen, beziehungsweise russischen Streitkräften verglichen. In der Arbeit können wir auch über die gründliche Vorbereitung der Mobilisierung der Honvéd-Kavallerie schon vor dem Krieg, über die Pläne zur Aufstellung einer Landsturm-Kavallerie und über die Kriegsgliederung der Waffengattung vom August 1914 (die 5. und 11. Honvéd-Kavallerie-Truppen-Division marschierten beide an der russischen Front auf) lesen. Der Einsatz der Waffe im Ersten Weltkrieg ist nicht das Thema der Arbeit. Zum Schluß stellt der Autor noch kurz vor, wie die Männer der k.u.k., beziehungsweise der Honvéd-Kavallerie in den ersten Einsätzen des ersten weltübergreifenden Krieges der modernen Zeit noch auf dem Rücken ihrer Pferde mit der russischen Reiterei kämpften und ab 1915 in die Schützengräben absteigen mußten.

Тибор Балла

ВЕНГЕРСКАЯ КОРОЛЕВСКАЯ ГОНВЕДСКАЯ КАВАЛЕРИЯ В 1868–1914 ГОДАХ

Резюме

Монография обобщает историю венгерской кавалерии – второго вида вооруженных сил венгерской королевской гонведской армии, которую в ту эпоху в период 1868–1914 годов многие считали венгерским национальным видом вооруженныых сил, славившимися своим высоким уровнем на всю Европу. В статье дается сопоставительный анализ развития венгерской гонведской кавалерии в рамках союзной армии с развитием кавалерии австрийского ландвера и кавалерии других великих держав. Автор приводит предпосылки создания гонведской кавалерии, показывает произведенные организаионные изменения, характеризует способ снабжения этого вида вооруженных сил лошадьми, пополнение кавалеристов офицеров и рядовых, их подготовку и усовершенствование, материально-техническое обеспечение кавалерийских формирований. Автор показывает задействование кавалерийских гусаров в мирное время, их участие на смотрах и военных парадах, на конкретных примерах показывает применение кавалерийских частей в гражданских целях и для поддержания общественного порядка того времени. Автор впервые показывает изменение принципов применения кавалерии в период, начиная с рубежа XX века и развязывания Великой (первой) Мировой Войны, сопоставляя венгерскую кавалерию с кавалерией других ведущих держав Европы. Автор кратко обобщает попытки, направленные на преобразование кавалерии, предпринятые в придунайской империи и в других ведущих государствах европейского континента. Автор дает характеристику гонведской кавалерии на период лета 1914 года накануне первой мировой войны. Автор характеризует организацию и численный состав всех сухопутных воооруженных сил Австро-Венгрии и австро-венгерской кавалерии накануне мировой войны, производит сопоставление их с величиной вооруженных сил Германии и России. Автор описывает тщательные приготовления к мобилизации гонведской кавалерии, предпринятые уже в мирное время, планы касательно формирования народной повстанческой кавалерии, а также характеризует боевой порядок боевой кавалерии в августе 1914 года (5-я и 11-ая гонведская кавалерийская дивизия вступили на российский театр военных действий). Применение венгерской гонведской кавалерии не составляло предмета работы автора. В заключение автор дает краткий обзор в котором показывает, что кайзеровско-королевская и гонведская кавалерия в начальых сражениях первой мировой войны сталкивалась на поле боя с вражеской российской конницей, затем с 1915 года кавалеристы были вынуждены воевать в окопах.

KÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA

A NEMZETŐRSÉG SZERVEZÉSE ERDÉLYBEN 1848 NYARÁN ÉS ŐSZÉN

Több mint két évtizeddel ezelőtt jelent meg Urbán Aladár munkája, mely a nemzetőrség és honvédség 1848. évi szervezését dolgozza fel,[1] a nemzetőrség szervezésének erdélyi történetét azonban nem tárgyalja. Ezért választottuk dolgozatunk témájául az Erdélyben folyt szervezéssel kapcsolatos történések ismertetését.

Az erdélyi nemzetőrség szervezésének általános kérdései

Az anyaországi példákon felbuzdulva március végén és április elején Erdélyben is sorra alakultak meg a nemzetőrségek, elsősorban a magyar lakosságú városokban, Kolozsvárt, Nagyenyeden, Désen, Tordán. Ezeket követték a szász városok nemzetőrségei.

A magyar kormány nagyon hamar felismerte a probléma fontosságát. Április 22-én Batthyány miniszterelnök átiratot intézett a guberniumhoz, melyben szorgalmazta, hogy fegyvert csak a magyar városoknak adjanak, a vidéknek ne.[2] Április 26-án Esterházy Pál herceg, király személye körüli miniszter a kormány döntése alapján kérte az uralkodótól, hogy a gyulafehérvári raktárban lévő fegyvereket a nemzetőrségek kapják meg, és a nemzetőrségek a gubernium alá tartozzanak.[3]

Már Urbán Aladár megfigyelte, hogy egyes megyék csak megbízható személyekkel, vagy egyáltalán nem voltak hajlandók nemzetőrséget alakítani.[4] Utalt arra is, hogy a Partiumhoz tartozó Közép-Szolnok megyében és a Kővár-vidéken, melyet zömmel románok laktak, nagy volt a nemzetőrség iránti ellenszenv.[5] Ezért a román többségű megyékben (Küküllő, Hunyad) aránylag kis létszámú csapatok alakultak. Torda megyében nem alakult nemzetőrség. Belső-Szolnok és Doboka, Kolozs és Alsó-Fehér megyékben a szórvány magyarság játszott nagy szerepet a nemzetőrségek megalakításában. A szász nemzetőrség már a megalakulásakor elkülönült, és ez a különállás a későbbiekben csak erősödött.[6] Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg a románság magatartásában is. 1848 nyarán sorra léptek ki a városok nemzetőrségeiből, és alakították meg a maguk alakulatait.[7] A III. balázsfalvi gyűlés által elrendelt szervezés magyar mintára történt.[8] E sokfé-

[1] *Urbán*, 1973.

[2] *Jakab*, 1880. 86. o.

[3] *F. Kiss*, 1989. 38. o.

[4] *Urbán*, 1973. 30-32. o.

[5] Uo. 68. o.

[6] *Göllner*, 1967. 76. o.

[7] *Varga*, 1995. 18. o.

leség oda vezetett, hogy a kormányzat is szükségesnek ítélte, hogy felhívja a figyelmet az erdélyi nemzetőrség szervezetének egységesítésére.[9]

A székely székekben sem volt túl népszerű a nemzetőrség intézménye.[10] A magyar kormány érdekelt volt a határőrség fenntartásában, ezért sokan a nemzetőrségben a határőrség egy új formáját látták és ellenálltak a összeírásnak.[11] A problémát úgy hidalták át, hogy a határőrséget átnevezték nemzetőrségnek.[12] Ennek azonban nem szabad csak formai jelentőséget tulajdonítani, mert a nemzetőrség a magyar kormány hatásköréhez tartozott. Az is tény, hogy a székelyeket már elég korán kimozdították a délvidéki táborba.[13]

Szeptembertől új szakasz kezdődött Erdély 1848. évi történelmében. A teljes fenyegetettség miatt a kormány a magyarlakta vidékek népfelkelését szorgalmazta. A megváltozott szemléletet hűen tükrözik Batthyány miniszterelnök sorai: „.... Nem rendes hadviselés ez, hanem egy rendkívüli veszély elhárítására intézett lépése az önfenntartásnak: nincs itt helye elmélkedni sérelemrül, jogrul, az önfenntartás iránti természeti ösztön itt a fő parancsoló."[14] Népfelkelő táborok alakultak Tordán és Nagyenyeden, de ilyennek tekinthető az agyagfalvi gyűlés által létrehozott székely tábor is. Elképzelések születtek a nemzetőrségek összpontosítására is,[15] ám rendre kudarcot vallottak.

Október 18-án Puchner főhadparancsnok ostromállapotot hirdetett Erdélyben és a saját hatáskörébe vonta a nemzetőri alakulatokat.[16] Ennek szellemében a magyar nemzetőrségek többségét még októberben lefegyverezték.

A nemzetőrség szervezése a megyékben és a városokban

Kolozsvár

A nemzetőrség szervezésében Kolozsvár járt az élen. A város már március 21-én kérte a nemzetőrség felállítását,[17] március 27-én megalkotta nemzetőrségének tervezetét.[18] A parancsnok gr. Mikes János, az alparancsnok br. Splényi Mihály lett.[19] A nem-

---

[8] *Varga,* 1995. 31. o.

[9] ONöHT 1974. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács levele a kolozsvári toborzási bizottmányhoz. Dátum: július 24.

[10] Annak ellenére sem, hogy egyes székelyföldi képviselők erőteljes agitációval próbálták meg a nemzetőrség intézményét népszerűsíteni. (pl. Berzenczey László: Felhivás a székelység körében nemzetőrség alakítására. Dátum: május 15. [R 32. 4. cs. 260.])

[11] *V. Waldapfel,* 1950. I. k. 286-289. o. István főherceg levele Esterházy Pál hercegnek. Dátum: június. 8.

[12] Documente, V. 232. Az Unió III. cikkelye kimondta, hogy a székely határőrök nemzetőröknek tekintendők.; *Egyed,* 1994. 842. o.

[13] *Urbán,* 1980. 418. o.

[14] Vay iratok, 3. doboz. 1213. Batthyány levele Vaynak. Dátum: szeptember 21.

[15] *Deák,* 1943. 206. o. Gr. Kun Gotthárd Hunyad megyei főispán levele Vay Miklósnak. Dátum: október 17. Ebben javasolta az erdélyi nemzetőrségek összevonását.; Alsó-Fehér megyében a magyar települések nemzetőrségeit Nagyenyed körül akarták összevonni, de ezen rendelkezést a kistelepülések fenyegetettségük miatt nem tudták végrehajtani. (*Szilágyi,* 1898. 107. o.) Hasonló kísérlet történt Kolozs megyében is. (Vay iratok, 4. doboz. 1709.); sikeres volt viszont az összpontosítás Tordán és környékén. (Vay iratok, 5. doboz. 1873.)

[16] *Kővári,* 1861./a. XLVII.

[17] *Jakab,* 1880. 76. o.

[18] Documente, I. 85.

zetőrség zászlója május 9-én készült el,[20] szabályzata pedig május 16-án.[21] Május 11-én díszszemlét tartott a városháza előtt.[22]

A nemzetőrség a következőképpen épült fel: 10 kerületet létesítettek, melyekben a tiszteken és altiszteken kívül 1056 közlegény szolgált. Ez 5 gyalogos századot jelentett, egy kapitány, egy főhadnagy és egy alhadnagy tartozott egy századhoz Volt egy lovas század is egy első és egy másodkapitánnyal, 85 közlegénnyel, összesen 108 fővel, továbbá egy 191 főt számláló vadász század.[23] A szabályzat 3. cikkelye kimondta, hogy a nemzetőrség ügyeit 14 tagú bizottmány intézi, melynek elnöke a főbíró, aki egyben a nemzetőrség irányítója is.[24] A nemzetőrség alapegysége a 140 fős század volt. A századok tisztikarát a szabályzat szerint a legénység által választott egy kapitány, két hadnagy, két strázsamester, tizenkét káplár, ugyanannyi alkáplár és két dobos alkotta. Az egész nemzetőrséghez tartozott még egy orvos, egy sebész, egy számvevő, egy ügyész, és két ács. A nemzetőrség járőrözési kötelezettségéről a 10. cikkely rendelkezett, mely kimondta, hogy a nappali őrszolgálat 24, az éjszakai 48 fős.[25]

Áprilisban a gyulafehérvári raktárból 800 kovás puskát kaptak,[26] májusban pedig 29 000 töltényt.[27] A város a későbbiekben is igényelt fegyvert, de a kérelmeket a főhadparancsnokság visszautasította.[28] A nemzetőrség összesen 970 kovás puskával rendelkezett.[29]

A város október 29-én kérelmet nyújtott be Vay királyi biztoshoz, melyben kérték, hogy Mikes János mellé Páll Sándor addigi főhadnagyot századosnak, illetve Splényi Mihály mellé Bán Istvánt hadnagynak nevezze ki. Közölték azt is, hogy a nemzetőrség 11 gyalog-, 1 lovas, és 1 vadász századból áll.[30]

Tekintettel arra, hogy novemberben Kolozsvárt jelentős haderőt összpontosítottak, Baldacci erdélyi főparancsnok javasolta, a haderő fölé nevezzenek ki térparancsnokot, aki a nemzetőrséggel is rendelkezne. Jelöltje Paliszik Antal őrnagy volt.[31] Még a következő napon fegyvergondnokot neveztek ki, Kollát Sándor személyében.[32] A növekvő veszély miatt a város elrendelte a nemzetőrség állandó készenlétét.[33]

---

[19] Br. Splényi Mihály (1804-1849) nemzetőr őrnagy. Kilépett százados (11. huszárezred) és megyei főszolgabíró. 1848. X. 30-tól őrnagy a Kolozs megyei nemzetőrségnél. Kolerában halt meg. (*Bona*, 1987. 295. o.)

[20] *Ellenőr*, 3. sz. Dátum: május 9.

[21] Uo. 7. sz. Dátum: május 16.

[22] Uo. 6. sz. Dátum: május 14.

[23] *Jakab*, 1880. 243. o.; 300. o.

[24] Documente, I. 85.

[25] Uo.; ONőHT 1974. A kolozsvári toborzási bizottmány jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Dátum: július 23. A helyi nemzetőrség 11 gyalogos, egy vadász és egy lovas századokból áll. Összesen 974 kovás fegyverrel rendelkeznek.

[26] Documente, IV. 240. Teleki József levele a kolozsvári főbírónak. Dátum: április 27.

[27] Uo. 74. Dátum: május 18.

[28] Vay iratok, 2. doboz. 735.

[29] GT Pr. 298. csomó. 2104. A kolozsvári főbíró levele Telekinek. Dátum: augusztus 5.

[30] Vay iratok, 5. doboz. 1802.

[31] Vay iratok, 5. doboz. 1954. Dátum: november 5.

[32] Vay iratok, 6. doboz. 2035. Mikes János levele Vaynak. Dátum: november 6.

[33] *Ellenőr*, 93. sz. Dátum: október 13.

Kolozs megye

Kolozs megye közgyűlése április 3-án határozta el nemzetőrsége megalakítását,[34] a július 3-án tartott megyegyűlésen pedig úgy döntöttek, hogy a nemzetőrséget a járásszékhelyeken állítják fel.[35]

A kolozsvári nemzetőrséggel már külön foglalkoztunk. A megyében a megyein kívül a magyar többségű járások (nyulasi, tekesi, kalotaszegi) és települések (pl. Kolozs mezőváros) hoztak létre saját nemzetőri alakulatokat.

A megyei nemzetőrség létszámára két adat áll a rendelkezésre. Az első október végi és 2000 fősnek tünteti fel a létszámot,[36] a második adat november eleji, és 4360 főt említ.[37] A megyében lovas nemzetőrség is alakult, erről azonban semmi közelebbi nem ismeretes.[38] A megye még júniusban 1000 lándzsát készíttetett,[39] a nyár folyamán pedig 100 kovás puskát kaptak a gyulafehérvári raktárból.[40] A nemzetőrség őrnagya Berzenczey Antal[41] volt, aki mellé a megye novemberben Gyarmathy Sándort[42] kérte őrnagyi rangban.[43]

A megyei nemzetőrséget fel akarták használni Kolozsvár védelméhez. Baldacci már november elején javasolta, hogy alakuljanak zászlóaljjá, és vonuljanak Kolozsvárhoz.[44]

A megye nyulasi és tekesi járásában 300 fős,[45] a kalotaszegi járásban 1400 fős nemzetőrség alakult.[46] Ezek felszereltségéről azonban semmit sem tudunk.

Nemzetőrség alakult Kolozs mezővárosban is. Május végén 300 fős alakulatuk számára ugyanannyi fegyvert és egy kiképzőtisztet kértek.[47] Teleki gubernátor a válaszában közölte, hogy a helyi katonai parancsnokot utasította egy kiképzőtiszt biztosítására, de a fegyverek ügyében később intézkedik.[48] A város a kért fegyvereket feltehetőleg nem

---

[34] *Kővári,* 1861. 11. o.

[35] *Közlöny,* 39. sz. Dátum: július 18.

[36] Vay iratok, 4. doboz. 1709. Kolozs megye levele Vay-nak. Dátum: október 25.

[37] Vay iratok, 5. doboz. 2019. Majthényi Pál főispán levele Vaynak.; Jakab Elek szerint a megyében 3411 főt írtak össze nemzetőri szolgálatra, de a tényleges létszám csak 485 fő volt. (*Jakab,* 1880. 300. o.) Ugyanerről a létszámról tudosít a *Közlöny* is. ((95. sz. Dátum: szeptember 12.) Ezen létszámváltozásnak talán a szeptemberben elrendelt népfelkelés lehet a magyarázata, hiszen a népfelkelőket is nemzetőröknek tekintették.

[38] Vay iratok, 2. doboz. 576. Mikó Imre levele Vaynak. Dátum: augusztus 1.

[39] Documente, V. 145. Teleki József levele a Kolozs megyei alispánnak. Dátum: június 2.

[40] Vay iratok, 7. doboz. 1789.

[41] Berzenczey Antal (1810-?), birtokos, nemesi származású (Csapó, Küküllő megye). 1848 X. 18-tól a kolozs megyei gyalogos nemzetőrség őrnagya. 1849. I. 15-től honvéd őrnagy, majd II. 14-től alezredes. A szabadságharc végéig Kolozsvár térparancsnoka. (*Bona,* 1987. 108. o.)

[42] Gyarmathy Sándor, nemesi származású. 1848. XI. 6-tól százados a 32. honvédzászlóaljnál. XI. 18-tól nemzetőr őrnagy Kolozs megyében. Decemberben fogságba esik, és a későbbi sorsa ismeretlen. (*Bona,* 1987. 165. o.)

[43] Vay iratok, 6. doboz. 2019. Majthényi főispán levele Vaynak (november eleje).

[44] Vay iratok, 6. doboz. 2108. Dátum: november 11.

[45] Vay iratok, 2. doboz. 537. Mikó Imre levele Vaynak. Dátum: augusztus 8.; A megalakulásról tudósított az *Erdélyi Híradó,* (32. sz., július 25.)

[46] *Pap,* 1868. II. 313. o. Zeyk Károly jelentése az OHB-nek. Dátum: október 8.

[47] Documente, V. 117. Dátum: május 31.

[48] GT Pr. 297. csomó. 1437. Dátum: június 3.

kapta meg.[49] A helyi nemzetőrség parancsnoka Hauchan József volt.[50] A tisztek megválasztása során ellentétek voltak, mert a tanács a saját embereit akarta a nemzetőrökre ráerőltetni, míg azok ragaszkodtak az általuk választott személyekhez.[51]

Belső-Szolnok és Doboka megye

A megyében először Désen alakult nemzetőrség, amely április 12-én 500 fegyvert igényelt, de csak május közepén kaptak 220 kovás puskát és 6000 töltényt.[52]

Zászlójukat április 25-én szentelték fel.[53] Weér Farkas vezetésével egy századnyi lovas nemzetőrség is létesült.[54] A dési főbíró augusztus elején kelt levele szerint a helyi nemzetőrség létszáma 339 főt tett ki 220 kovás fegyverrel; egyenruhájuk nem volt.[55]

A szervezéssel, még áprilisban, Makrai Ádámot bízták meg.[56] A megyei nemzetőrség a helységek szerint a következőképpen épült fel:

– Bethlen: 71 fő, lándzsával és vadászfegyverrel felszerelve,
– Somkerék: 21 fő, 15 vadászfegyver,
– Oláh és Láposbánya: 226 fő, 70 kovás puska,
– Sztrimbul: 107 fő, 16 vadászpuska,
– Magyar-Lápos: 160 fő,
– Domokos: 110 fő.

A két utóbbi nemzetőrség 100 kovás és 127 vadászpuskával rendelkezett.

– Alsó-Ilosva: 52 fő, 26 vadászpuska,
– Retteg: 56 fő, 12 kovás puska,
– Dés-Akna: 50 fő,
– Néma: 45 fő,
– Bálványos-Váralja: 150 fő,
– Kőfarki járás: 8-10 fő,
– Derzs-Köblös: 50 fő,
– Szék: 400-500 fő,
– Szamosújvár: 2 század, vadász- és szuronyos fegyverekkel.[57]

---

[49] *Jakab,* 1880. 300. o.; GT Pr. 300. csomó. 2342. A város levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 22. Ebben közölték, nehezíti az alakulást, hogy a nemzetőri szolgálatban sokan katonáskodást látnak. Fegyverrel és öltözettel nem rendelkeznek. Ekkor küldték be a szabályzatukat is, mely 41 cikkelyből állt.

[50] Vay iratok, 7. doboz. 2206.

[51] *Ellenőr,* 10. sz. Dátum: május 21.

[52] *Kádár,* 1890. 24. o.; 27. o.; Documente, III. 240. Teleki József levele a kolozsvári főbírónak. Dátum: április 27.; a töltényekre: Documente, IV. 74. Teleki levele a kolozsvári főbírónak. Dátum: május 18.

[53] *Kádár,* 1890. 25. o.

[54] Uo. 28. o.

[55] GT Pr. 298. csomó. 2122. Dátum: augusztus. 6.

[56] *Kővári,* 1861. 11. o.

[57] *Kádár,* 1890. 50-53. o.; *Jakab,* 1880. 241. o., 470. o.; GT Pr. 299. csomó. 2188. A megye levele Telekinek. (augusztus eleje); Meg kell jegyeznünk, hogy a szamosújvári nemzetőrség aligha lehetett felfegyverezve,

A megyei lovas nemzetőrséget Makray László[58] vezette, e század később a Mátyás huszárezred kötelékébe került.[59]

A megyei és az egyes helységek nemzetőrségei kivették részüket a románok elleni harcokból. Például Szék mezőváros nemzetőrsége a Bonchidaival (Kolozs vm.) együtt vert szét október végén egy román parasztsereget.[60]

Alsó-Fehér megye

A vármegye a március 30. és április 1. között tartott megyegyűlésen határozott a nemzetőrség felállításáról, szervezése a városokban, és a magyar lakosságú községekben indult meg nagy lendülettel.[61] Bánffy Miklós főispán már április 3-án 600 fegyvert kért a megyei nemzetőrség számára.[62] A kormányzó válaszlevelében azt a határozott utasítást adta, hogy fegyvert csak megbízható személyek kezébe szabad adni.[63] Bánffy utóda, Kemény István a kérést április 27-én megismételte.[64] Noha a megyei nemzetőrcsapat 600 gyalogosból és 200 lovasból állt, fegyvert csak 200 darabot kaptak,[65] amit keveselltek is és további 700-at kértek. Közölték azt is, hogy a nemzetőrség felfegyverzése a balázsfalvi események, és a román fenyegetettség miatt is indokolt.[66] Fegyvert azonban már nem kaptak, sőt kérelmeiket Gyulafehérvárt kereken elutasították.[67]

A megyei nemzetőrzászlóalj lobogóját szeptember 2-án szentelték fel Nagyenyeden.[68] A zászlóalj részt vett a románok elleni harcokban, Nagyenyed feladása után Tordára, majd Kolozsvárra vonult.[69] Enyeden még április első napjaiban megalakult a nemzetőrség. A Bethlen Kollégium diákjaiból négy csapat alakult, melyek élén egy-egy professzor állt.[70] A teljes városi nemzetőrség 500 gyalogosból és 40 lovasból állt. A gyalogság 2 századot alkotott. Emellett volt még két egyfontos ágyújuk is, melyekhez kis tüzércsapatot alakítottak, Zeyk Miklós vezetésével pedig felállítottak egy 90 fős vadászszázadot is.[71]

---

mert még október végén is 500 darab fegyvert kértek az Országos Honvédelmi Bizottmánytól. (Min. eln. iktatószám nélkül. Dátum: október 25.); Szék városában a nemzetőrség még májusban megalakult. (GT Pr. 300. csomó. 2298. A város levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 12.)

[58] Makray László (1815-1876): Belső-Szolnok megyei középbirtokos család sarja. Kilépett gyalogos hadnagy. 1849. II. 3-tól őrnagy a Mátyás huszárezredben, majd ezredes. Aradon 16 évi várfogságra ítélik, de 1850-ben kegyelmet kap. (*Bona,* 1987. 228. o.)

[59] *Kádár,* 1890. 64. o.

[60] *Trócsányi,* 1956. 451. o.; az ütközetről tudósít: *Kossuth Hírlapja,* 117. szám november 14.

[61] *Szilágyi,* 1898. 21-22. o.

[62] Documente, I. 173. A főispán levele Teleki kormányzónak.; *Kővári,* 1861. 12. o.

[63] Uo. 229. Dátum: április 9.

[64] Documente, II. 245.

[65] *Szilágyi,* 1898. 23. o.

[66] GT Pr. 295. csomó. 1059. A megye levele Telekihez. Dátum: május 19.

[67] Vay iratok, 2. doboz. 386. Kemény István levele Vaynak. Dátum: augusztus 22.

[68] *Szilágyi,* 1898. 86. o.

[69] Uo. 192. o.

[70] Uo. 22. o.

[71] Uo.

A nemzetőrséget gyengítette, hogy nem volt képzett parancsnoka, ezért Kemény István Hercegh István századost javasolta a posztra.[72] Arra, hogy kinevezése megtörtént-e, nincs pontos adatunk. A későbbi parancsnokok Inczédy Samu,[73] Sándor Elek, majd ismét Inczédy voltak.[74]

A nemzetőrség csak április végén kapott 200 kovás puskát,[75] ami a szükségesnél jóval kevesebb volt; a város többször is igényelt fegyvert Gyulafehérvárról, de a kéréseket rendre visszautasították.[76]

Augusztus 27-én Nagyenyeden népgyűlést tartottak, ahol felolvasták a nemzetőrségre vonatkozó szabályokat. E gyűlésen választották meg a tiszteket, és megtartották a zászlószentelést is. Ekkor összesen 300 kovás fegyverrel rendelkeztek.[77] A nemzetőrség későbbi sorsa megegyezik a megyei nemzetőrzászlóaljéval.[78]

Gyulafehérváron a nemzetőrség feltehetően még áprilisban megalakult, létszáma 400 fő volt.[79] Ennek megfelelően a főbíró 400 fegyvert kért a guberniumtól,[80] de csak 240-et kaptak.[81] Az így felfegyverzett nemzetőrség 2 századra oszlott. Az első század 133, a második 122 fős volt.[82] A gyalogos nemzetőrség mellett szolgált néhány lovas nemzetőr is.[83] A csapatot október 20. körül fegyverezték le, miután a várparancsnok garantálta a közbiztonságot.[84]

Vízaknán május 20-án ért véget a nemzetőrségi összeírás. Eszerint a városban 200 magyar ajkú nemzetőr volt.[85] A románok csak akkor lettek volna hajlandók belépni, ha a vezényleti nyelv a román, és a tisztjeiket maguk választhatják.[86] A kérést Teleki József kormányzó, arra hivatkozván, hogy a nemzetőrség csak egységes lehet, elutasította.[87] A

---

[72] Vay iratok, 2. doboz. 221. Dátum: augusztus 19.

[73] Inczédy Samu (1811-1893). 1848. VI. 19-től százados a 4. honvédzászlóaljnál. XI. I.-től nemzetőr őrnagy Alsó-Fehér vármegyében. XII. 20-tól a XI. honvédzászlóalj parancsnoka. 1849 júniusától a kolozsvári dandár parancsnoka, és Zsibónál teszi le a fegyvert. A császári hadseregbe közlegényként sorozták be. (*Bona,* 1987. 181-182. o.)

[74] *Szilágyi,* 1898. 22. o.

[75] Documente, II. 141. A nagyenyedi főbíró levele Teleki gubernátorhoz. Dátum: április 21. Közli, hogy a főhadparancsnokság nem hajlandó fegyvert adni.; uo. 240. Teleki levele a kolozsvári főbíróhoz. Dátum: április 27. Az enyedi nemzetőrség 200 darab fegyvert fog kapni.; *Jakab,* 1880. 300. o.

[76] Például: Kemény István főispán egyik, július 7-én kelt levelében 350 rendes, és 550 kovás puskát kért az egyedi nemzetőrség számára. (Vay iratok, 2. doboz. 38.); Válasz: Teleki kormányzó a kérést nem tudta teljesíteni. (GT Pr. 298. csomó. 1876. Dátum: július 19.)

[77] *Ellenőr,* 68. sz. Dátum: augusztus 31.

[78] Vay iratok, 5. doboz. 1994. november eleje. Mikes Kelemen levele Vaynak.; Szilágyi 1898. 192-194. o.; *Szigethy,* 1868. 13-15. o.

[79] *Szilágyi,* 1898. 23. o.

[80] GT Pr. 296. csomó. 1260. Dátum: május 11. Közli: Documente, III. 282.

[81] *Szilágyi,* 1898. 23. o.; Más források szerint, még június végén sem rendelkeztek fegyverrel. (*Ellenőr,* 27. sz. Dátum: június 20.)

[82] GT Pr. 300. csomó. 2307. A főbíró levele a gubernátornak. Dátum: augusztus 23.

[83] Uo.

[84] Uo. 124-132. o.

[85] *Bakk,* 1880. 14. o.

[86] Uo.

[87] Documente, V. 28. Dátum: május 27.

magyar nemzetőrség létszáma hamarosan 450 főre nőtt, akik közt néhány lovas nemzetőr is szolgált. A tilalom ellenére a románok is megalakították külön nemzetőrségüket, melynek létszáma kezdetben 400, majd rövidesen, július végére, 700 főre emelkedett.[88] A magyar nemzetőrség parancsnoka Szentpály Zsigmond, majd augusztustól Tímár Károly százados lett. A tisztikar két főhadnagyból, két hadnagyból és három őrmesterből állt. A nemzetőrség már megalakulásakor 200 darab fegyverre tartott igényt.[89] Teleki kormányzó válaszlevelében gyors intézkedést ígért, de az ügyben nem történt előrelépés.[90] A város június 8-án megismételte kérését. A levélben a városban élő csekély magyarság fenyegetettségére hivatkoztak. Ennek ellenére a gubernátor a kérést nem tudta teljesíteni.[91] Később mégis kaptak 100 fegyvert, amelyet rövidesen kiosztottak.[92] Augusztus 18-án újabb 120 darab érkezett.[93] Így a nemzetőrség 220 kovás puskával, 50 vadászpuskával, és 200 szuronnyal rendelkezett.[94] A csapat járőrszolgálatot is teljesített: nappal 12, éjszaka 24 nemzetőr volt szolgálatban. Feladatuk volt az utak figyelése is.[95] A nemzetőrséget október végén fegyverezték le, még a vadászfegyvereket is beszedték tőlük.[96]

A nagyobb települések közül Zalatnával és Abrudbányával szükséges még részletesebben foglalkoznunk. Abrudbányán április 26-án alakult meg a nemzetőrség, és rögtön fegyvert is igényeltek, kérésüket Teleki kormányzó is továbbította.[97] A létszám 240 fő volt.[98] Még májusban kaptak 100 fegyvert, és 3 000 töltényt.[99] A románok már április végén külön nemzetőrséget alakítottak.[100] A gubernium tiltó rendelkezését már ismertettük. Kemény István főispán október 20-án a városi nemzetőrséget Enyedre rendelte, de a parancsot nem hajtották végre.[101] Az abrudbányaiak október 24-én tették le a fegyvert.[102]

A zalatnai nemzetőrség feltehetőleg még májusban megalakult, de létszámáról nincsenek pontos adataink. Fegyvert Gyulafehérvárról kaptak, 50 darabot.[103] A hiányzó fegyvereket vásárlás útján szerezték be.[104] Július 23-án zavargások törtek ki a nemzetőrség román és magyar tagjai között, de az ellentéteket akkor még sikerült elsimítani.[105]

---

[88] *Szilágyi*, 1898. 25. o.; *Bakk*, 1880. 40. o.

[89] *Bakk*, 1880. 14. o.

[90] Documente, V. 28.

[91] GT Pr. 297. csomó. 1499. A válaszlevél dátuma: június 12.

[92] *Bakk*, 1880. 16-17. o.

[93] Uo.

[94] Uo. 18. o.; *Szilágyi*, 1898. 25. o.

[95] *Bakk*, 1880. 18-19. o.

[96] Uo. 94-97. o. A nemzetőrség csak úgy volt hajlandó letenni a fegyvert, ha a császári katonaság biztosítja a személy- és vagyonbiztonságot.

[97] GT Pr. 296. csomó. 1007. Dátum: május 1.

[98] *Szilágyi*, 1898. 24. o.

[99] Documente, IV. 240. Teleki levele a kolozsvári főbírónak. Dátum: április 27.; Uo. 74. Dátum: május 18.

[100] Documente, II. 289. Abrudbánya levele Telekinek. Dátum: április 29.

[101] *Szilágyi*, 1898. 147. o.

[102] Uo. 135. o.

[103] Uo. 24. o.

[104] *Kovács*, 1895. 155. o.

[105] *Szilágyi*, 1898. 63. o.

Szeptember közepén a románok kiléptek, az alakulat létszáma így 250 főre apadt.[106] A nemzetőrség október közepén kapitulált a románok előtt.[107]

A megye magyar ajkú települései közül a következőkön alakult még nemzetőrség:

– Verespatak: 200 fő (jó fegyvereket kaptak)[108] A románok itt már a megalakuláskor kiléptek,[109]

– Offenbánya: 160 fő (hiányos felszereléssel),[110]

– Alvinc és Borberek: 300 fő[111] (itt a nemzetőrség már májusban megalakult, és rögtön fegyvert kértek, de 140 darabos igényüket a gubernátor nem tudta teljesíteni;[112] a nemzetőrség rendes és vadászfegyverekkel volt ellátva, létszáma a románok kilépése után 160-180 főre csökkent),[113]

– Kisenyed: 50-60 fő,

– Örményszékes: 12 fő,

– Hegyalja: 200 fő,

– Sárd: 40 fő (jó fegyverekkel ellátva),[114]

– Krakkó, Benedek: (az alvinc-borberekihez tartozott),[115]

– Tövis-Diód: 100 fő,

– Marosújvár: 100-110, majd 200 fő (60 kovás puskát kaptak, 12 vadászfegyverük volt, de vásároltak is; néhány lovas nemzetőr is szolgált közöttük),

– Nagylak, Hari: 70-80 fő,

– Csekelaka: 40-50 fő,[116]

– Felenyed, Miriszló: 30-40 fő.

A felsoroltakon kívül Kisfalud, Borbánd, Magyarbéla, Veresegyháza, Oláhlapád, Forró, Benedek, Csúcs, Koppánd, Bükkös és Kutyafalva magyar lakosságú községekben volt még nemzetőrség,[117] melyek többségét azonban a románok még október közepén és végén lefegyverezték.[118]

---

[106] *Kovács*, 1895. 154-155. o.

[107] Uo.

[108] *Szilágyi*, 1898. 24. o.

[109] Documente, IV. 109. Nagy Károly abrudbányai főbíró levele Teleki gubernátorhoz. Dátum: május 19.

[110] *Szilágyi*, 1898. 24. o.

[111] Uo.

[112] Documente, IV. 208. Teleki levele az Alsó-Fehér megyei főispánnak. Dátum: május 23.

[113] *Szilágyi*, 1898. 26. o.

[114] Uo. 25. o.

[115] Uo. 26. o.

[116] Uo. 27. o.

[117] Uo. 28. o.

[118] Uo. 118-192.

Felső-Fehér megye

E vármegye a szász székek kialakulása után nem alkotott egységes tömböt, így nem alakulhatott meg a megyei nemzetőrzászlóalj sem.[119] A magyarok által lakott községekben viszont gyorsan felálltak a nemzetőrségek.[120] Először, májusban, Bodola, Nyény és Márkos helységekben létesült nemzetőrség; a csapatok összlétszáma létszáma 266 fő volt.[121] A főispán 300 fegyvert[122] igényelt a számukra, de a kérést a gubernátor nem tudta teljesíteni.[123]

Május 27-én a főispán újabb levelet intézett a kormányzóhoz, melyben közölte, hogy a fentebb említett községeken kívül is alakultak még a megyében nemzetőrségek, és további 500 fegyvert kért[124] A megyei nemzetőrségeken az egyes községek nemzetőrségeit értjük:

– Kanta: 80 fő (vezető: Kovács Dávid, vadászpuskával voltak felszerelve),

– Karanta és Vobál: 100 fő (vezető: Könczei Gábor, vadászpuskával szolgáltak),

– Peselnek: 80 fő (vezető: Jankó András, fegyvertelenek),

– Hídvég: 80 fő (vezető: gr. Nemes Ábrahám, 10 fő rendelkezett fegyverrel),

– Szárazpatak: 60 fő (vezető: Pocva Farkas, 10 főnek volt fegyvere),

– Bürkös: 50 fő.[125]

E csapatok számára a nyár folyamán 430 fegyvert utaltak ki.[126]

A nemzetőrséget bevetették a paraszti mozgalmak ellen. Szárazpatak és Peselnek lakóinak megmozdulását a karatnai és kantai nemzetőrök verték le.[127]

Küküllő megye

Mivel a megye lakosságának többsége román volt, a megyei nemzetőrség szervezése lassan haladt.[128] Május 4-én kelt levelében a főispán gyors határozatot ígért a szervezés ügyében.[129] Május 18-án már a nemzetőrség felállítását jelenthette, melynek létszáma 200-300 fő körül mozgott, székhelye Dicsőszentmárton, parancsnoka gr. Haller Lajos, alparancsnoka Szentpáli József volt.[130]

---

[119] GT Pr. 300. csomó. Gr. Kálnoky Dénes főispán levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 13.

[120] Uo. Itt elsősorban a Háromszékkel határos községekre gondolunk.

[121] Documente, IV. 138. Gr. Kálnoky Dénes főispán levele Teleki kormányzóhoz. Dátum: május. 20.

[122] Uo.

[123] Uo. 277. Teleki válaszlevele. Dátum: május 25.

[124] Documente, V. 35.

[125] GT Pr. 300. csomó. 2254. Gr. Kálnoky Dénes főispán levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 13.; *Jakab*, 1880. 300. o.; A karatnai nemzetőrség már május 23-án megalakult, és a létszáma ekkor 50 fő volt. (*Ellenőr*, 11. sz. Dátum: május 23.)

[126] Uo. 302. o.

[127] *Trócsányi*, 1956. 339. o.

[128] Documente, II. 246. Haller főispán levele Teleki kormányzónak. Dátum: április 27.

[129] Documente, III. 106.

[130] Szentpáli József, megyei hivatalnok Küküllő vármegyében. 1848. IX. 22-től nemzetőr őrnagy ugyanitt. 1849. I. 21-től honvéd őrnagyként Debrecen térparancsnoka. Kétévi vizsgálati fogság után szabadult. (*Bona*, 1987. 307. o.); Documente, IV. 84.

Fegyvert azonban még sokáig nem kaptak. A főispán egy augusztus 7-én kelt levelében 360 fegyvert kért Vay királyi biztostól[131], mert a május végén kiutalt 150 puska nem elégítette ki az igényeket.[132] Augusztusban a megyei nemzetőrség 379 fegyverrel rendelkezett, melyből 117 kovás puska volt.[133]

A nemzetőrség állapotáról a főispán augusztus 25-én részletes jelentést küldött a gubernátornak. E szerint a megyében a nemzetőrség a következőképpen épült fel:[134]

– Besenyő: 14 fő (5 fegyver),
– Cserged: 5 fő (2 fegyver),
– Somostelke: 4 fő,
– Gyulas: 3 fő (3 fegyver),
– Laczkod: 1 fő,
– Harangláb: 42 fő,
– Egrestő: 37 fő (4 fegyver),
– Bénye: 9 fő (1 fegyver),
– Szancsal: 4 fő (2 fegyver),
– Iklód: 3 fő (3 fegyver),
– Pánád: 3 fő (1 fegyver),
– Kórodszentmárton: 75 fő (30 fegyver),
– Mikesszásza: 8 fő (1 fegyver),
– Hosszúaszó: 10 fő (3 fegyver),
– Csapó: 15 fő (10 fegyver),
– Radnót: 15 fő (6 fegyver),
– Oláh-Sályi: 3 fő (3 fegyver),
– Oláh-Kocsárd: 3 fő (2 fegyver),
– Szőkefalva: 24 fő (10 fegyver),
– Dicsőszentmárton: 23 fő,
– Adámos: 45 fő,
– Sövényfalva: 4 fő (4 fegyver),
– Árkos: 28 fő (27 fegyver),
Összesen: 379 fő és 117 fegyver.

Szeptember 4-én a megye azt jelentette Batthyány miniszterelnöknek, hogy a néhány száz fős megyei nemzetőrség mobilissá alakítása folyamatban van. Parancsnoknak gr. Bethlen Miklóst szánják.[135] Az átalakítás azonban nehezen ment.[136] A megye vezetése úgy akarta a nemzetőrség létszámát növelni, hogy abba azon magyarokat is fel akarta venni, akik nem feleltek meg a törvényben előírt feltételeknek.[137] Szeptember 23-án Szentpáli őrnagy, megyei nemzetőrparancsnok támogatást kért Batthyány miniszterelnöktől a nemzetőrség mobilizációjához. Erre azonban ekkor már nem kerülhetett sor.[138] A megyei nemzetőrséget itt is felhasználták a paraszti mozgalmak ellen: az alispán a Maros-menti községekben megnyilvánuló elégedetlenség letörésére vetette be a nemzetőröket.[139]

A megyében még Erzsébetvárosban jött létre számottevő nemzetőrség. Megalakulása még májusban megtörténhetett, mert a város ugyanazon hónapban 250 fegyvert igényelt a gubernátortól, aki a kérést nem tudta teljesíteni.[140] A város a kérést augusztus 19-én

---

[131] Vay iratok, 2. doboz. 479.

[132] Vay iratok, 7. doboz. Vegyes iratok. 1789.

[133] *Jakab,* 1880. 300-302. o.

[134] GT Pr. 300. csomó. 2348. Küküllő megye főispánjának levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 25. Ekkor küldték be a 22 cikkelyből álló szabályzatukat is.

[135] ONőHT 4312.; Az átalakításról a *Közlöny* is tudósított. (119. sz. Dátum: október 7.)

[136] *Ellenőr,* 73. sz. Dátum: szeptember 8.

[137] ONőHT 3837. A megye jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Dátum: szeptember 18.

[138] Uo. 4108.

[139] *Trócsányi,* 1956. 372. o.

[140] GT Pr. 296. csomó. 1261. Dátum: május 20.

megismételte, Teleki kormányzó pedig Vay királyi biztosnak továbbította azt.[141] A nemzetőrség mindössze 138 fegyverrel rendelkezett.[142]

Hunyad megye

A megyében június 8-án alakult meg a nemzetőrség. A szervezést nehezítette, hogy a nép az intézményben a katonáskodás egyik formáját látta.[143]

A megyei nemzetőrségről augusztustól rendelkezünk adatokkal:[144]

– 48 fős lovas század,

– Déva: 200 fő,

– Hátszeg: 106 fő,

– Algyógy: 80 fő,

– Vajdahunyad: 140 fő.

A dévai már április végén megalakult és rögtön fegyverekért folyamodott. A kérés teljesítésére Teleki kormányzó ígéretet tett.[145] A város június 2-án újabb levelet intézett a gubernátorhoz, melyben közölte, hogy Déván, Gyógyon és Hátszegen 5 század nemzetőrség alakult, és azok is fegyvert kérnek.[146] Végül csak a dévaiak kaptak 300 fegyvert.[147]

A megyei nemzetőrség mobilizációját szeptember 28-án javasolta Batthyány miniszterelnöknek gr. Kun Gotthárd főispán.[148] Ez azonban nem sikerült.[149] Már a nyár folyamán kiéleződtek az ellentétek a városok magyar nemzetőrei és a román határőrök között.[150] Október 10-én az osztrák csapatok megszállták Dévát, és a nemzetőrséget lefegyverezték.[151]

Torda és Aranyosszék

Torda és Aranyosszék nemzetőrségeinek története szorosan összekapcsolódik, ami a kérdéskör együttes tárgyalását teszi szükségessé.

---

[141] GT Pr. 300. csomó. 2223.; Ugyanezen a napon küldték el a szabályzatukat is, mely 14 cikkelyből állt. (GT Pr. 300. csomó. 2295.)

[142] *Jakab,* 1880. 300. o.

[143] *Ellenőr,* 20. sz. Dátum: június 8.; nehezítette a szervezést a felszerelés hiányossága is. (GT Pr. 300. csomó. 2242. Gr. Kun Gotthárd főispán levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 12.)

[144] GT Pr. 299. csomó. 2112. A megye levele Teleki kormányzónak. (Augusztus); Vajdahunyadon már július elején megtörtént a megalakulás. (*Ellenőr,* 20. sz. július. 8.)

[145] Documente, V. 97. Teleki levele Hunyad vármegyének. Dátum: május 31.

[146] Uo. 151.; A dévai nemzetőrség létszámáról tudósított a *Közlöny* is. (112. sz. Dátum: szeptember 30.)

[147] *Jakab,* 1880. 300. o.; A dévaiak részére kiutalt fegyvert a megye már július végén is kevésnek tartotta. (Vay iratok, 2. doboz. 464. A megye levele Vayhoz. Dátum: július 21.; *Szőcs,* 1972. 153. o.)

[148] ONőHT 4492. Közölte azt is, hogy a megyét általános veszély fenyegeti, ezért 600 fős nemzetőrségük részére 400 darab fegyvert kérnek.

[149] *Erdélyi Híradó,*. 69. sz. Dátum: szeptember 28.

[150] *Trócsányi,* 1956. 388. o.

[151] Uo. 424. o.

Tordán már március 30-án határoztak a nemzetőrség felállításáról: három gyalogos és egy lovas század alakult. A parancsnok Kemény Farkas[152] lett, őrnagyi rangban.[153] A nemzetőrség május végén 3 gyalogos századból állt.[154]

A városnak már április végén 200 kovás fegyvert utaltak ki,[155] május közepén 6000 töltényt is kaptak.[156] A város saját költségén 300 lándzsát is készítetett.[157] A nemzetőrség létszáma július végén 684 fő volt, összesen 200 szuronyos és 184 vadászfegyverrel rendelkeztek.[158] A nemzetőrség lándzsákkal való felszerelésére augusztus közepén 1000 forintot utalt ki az Országos Nemzetőrségi Haditanács.[159] A nemzetőrség szeptember közepén lefegyverezte a Tordára beszállásolt egy századnyi Károly Ferdinánd gyalogságot, és a lefoglalt fegyvereket még Vay királyi biztos felszólítására sem adták vissza.[160]

Aranyosszékben az április 12-én tartott széki ülésen határoztak a nemzetőrség felállításáról. A gyalogságnak 2000 szuronyos puskát, a lovasságnak 100 karabélyt, 100 pisztolyt és 100 kardot kértek.[161] Kérésüket május 17-én megismételték, azzal a kiegészítéssel, hogy legalább 500 darab fegyvert feltétlenül küldjenek. A kormányzó tíz nappal később adott válaszában kijelentette, hogy a kérést képtelen teljesíteni.[162] A nyár folyamán 200 fegyvert utaltak ki, de ez a mennyiség nem elégítette ki az igényeket.[163] Augusztus folyamán is többször igényeltek még fegyvert, de kérelmeiket mindannyiszor elutasították.[164]

A nemzetőrségi összeírás nem volt túl népszerű. Kövend községben s például okan megtagadták a szolgálatot.[165] A szék 13 falujában 1554 nemzetőr találtatott, összesen 470 fegyverrel (122 lándzsával, 39 karddal és 44 pisztollyal) rendelkeztek.[166] Megoszlásuk helységek szerint:

---

[152] Br. Kemény Farkas (1796-1852), kilépett huszár főhadnagy. 1848. IX. 11-től a torda-aranyosszéki nemzetőrség parancsnoka. 1849. I. 23-tól honvéd alezredes, dandárnok az erdélyi hadseregben. IV. 7-től ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. A fegyvert Zsibónál tette le, és Londonba emigrált. (*Bona,* 1987. 194. o.); Kemény Farkast augusztus 29-én nevezték ki a tordai nemzetőrség őrnagyává. (ONőHT 3097.)

[153] *Orbán,* 1986. I. 407. o.

[154] *Ellenőr,* 12. sz. Dátum: május 25.

[155] Documente, II. 240. Teleki József levele a kolozsvári főbírónak. Dátum: április 27.

[156] Documente, IV. 74. Teleki levele Kolozsvárnak. Dátum: május 18.

[157] Documente, III. 66. A tordai főhadnagy levele Telekinek. Dátum: május 2.

[158] GT Pr. 299. csomó. 2032. Mezei István tordai főhadnagy levele Teleki kormányzónak. Dátum: július 28.

[159] ONőHT 2678. Dátum: augusztus. 18.

[160] *Orbán,* 1986. I. 519-520. o.; Vay iratok, 6. doboz. 2025. Vay levele a tordai honvédelmi bizottmánynak. Dátum: november 8.

[161] GT Pr. 295. csomó. 934. A széki főkirálybíró levele Teleki gubernátorhoz. Dátum: április 30.

[162] Uo. 1335.

[163] Vay iratok, 7. doboz. Vegyes iratok. 1789.

[164] GT Pr. 299. csomó. 2124.; Vay iratok, 3. doboz. 230. Dátum: augusztus 28. Itt már csak 300 darab fegyvert kérnének.

[165] Documente, IV. 63. Boncza Sámuel jegyző levele Aranyosszék főkirálybírájának. Dátum: május 17.; Elsősorban a szegényebbek vonakodtak a nemzetőri szolgálattól. (GT Pr. 300. csomó. 2328. A szék levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 20.)

[166] *Jakab,* 1880. 300. o.

– Felvinc: 300 fő,[167]

– Egerbegy és Gyéres: 122 fő (1 század),

– Túr: 94 fő (fegyver és öltözet gyenge),

– Szind: 25 fő.[168]

A széki nemzetőrség élére Benő István[169] nyugalmazott főhadnagyot nevezték ki, őrnagyi rangban.[170] E haderőt (Torda és Aranyosszék nemzetőrségeit) a kormányzat egyesítve akarta felhasználni.[171] Szervezete a következőképpen épült fel:

– Torda: négy gyalogos század, melyből egy zászlóalj alakítható (1080 fő). A parancsnok br. Kemény Farkas, 400 szuronyos puskával, 300 vadászfegyverrel és 400 lándzsával rendelkeztek. A város környékén további 4 század állt fel (300-600 fő).

– Egerbegy és Gyéres: egy század (370 fő). Fegyverzet: 120 vadászpuska, 50 huszárkarabély, 200 lándzsa. A két helység fegyverre fogható ereje 600-700 főre rúgott.

– Torockó és Szentgyörgy: egy 600 fős század. Fegyverzet: 90-100 vadászpuska, a többi lándzsa.

– Túr és Szind: egy század (160 fő). Fegyverek: 30 vadászpuska, a többi lándzsa.

Összesen: 2710 nemzetőr, 1060 puska, 1150 lándzsa.

Kemény István parancsnoksága alatt egy 60-80 fős lovas század is szolgált.[172]

A nemzetőrséget (120 tordai nemzetőrt) először szeptember 11-én vetették be az újoncösszeírást megtagadó falusiakkal szemben. A helybeliek különös ellenszenvet tanúsítottak a magyar nemzetőrökkel szemben.[173] Szeptember 22-én Földvárra, Veresmartra és Inakfalvára is kiszálltak a nemzetőrök.[174] Miután a Kövenden, június 14-én

---

[167] *Jakab*, 1880. 300. o. A felvinci őrsereg május végén 200 főt számlált. (*Ellenőr*, 11. sz Dátum: május 23.); A város július 21-én 300 kovás fegyvert kért 300 fős nemzetőrsége részére (Vay iratok, 2. doboz. 658.); A felvinci nemzetőrség kiképzésére a főhadparancsnokság szeptember elején altiszteket küldött. (Vay iratok, 3. doboz. 1024. Puchner Vayhoz. Dátum: szeptember 9.)

[168] GT Pr. 299. csomó. 2175. A szék levele Teleki kormányzónak (augusztus).; GT Pr. 300. csomó. 2253. A szék levele a guberniumhoz. Dátum: augusztus 18. Ez tartalmazza a falvankénti összeírást és fegyverkimutatást. E szerint a székben a nemzetőrség létszáma 1554 fő volt, rendelkeztek 265 kovás fegyverrel, 122 lándzsával, 39 karddal és 44 pisztollyal.; *Közlöny*. 62. sz. Dátum: augusztus 10.

[169] Benő István (1799-1867), kisnemesi származású (örmény eredetű). Részt vesz az erdélyi harcokban. 1848. VII. 14-től honvéd őrnagy, a 134. honvédzászlóalj parancsnoka. Dévánál kapitulált. 10 év várfogságra ítélik, de 1852-ben kegyelmet kapott. (*Bona*, 1987. 107. o.)

[170] Vay iratok, 4. doboz. 1562. A szék levele Vaynak. Dátum: október 18.; Benő Istvánt október 28-án nevezték ki Aranyosszék nemzetőr őrnagyává. (ONőHT 6910.)

[171] ONőHT 4308. A szék levele a miniszterelnöknek. Dátum: szeptember 4. Ebben közlik, hogy a rendes nemzetőrség mobilissá alakítása folyamatban van. Az üggyel Zudar Károly van megbízva, és 6 század ilyen nemzetőrségre lehet számítani.; Vay iratok, 5. doboz. 1846. Vay levele az OHB-hez. Dátum: november 1.; Benő István őrnagy levele az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Dátum: október 29. (ONőHT 7364.)

[172] Vay iratok, 5. doboz. 1873. Cserey Ignác levele Vay Miklósnak. Dátum: október 31.; ONőHT 8014. Benő István őrnagy jelentése az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz. Dátum október 30. Ebben a szék nemzetőrségét két részre osztja: 1. Alsó járás: Kocsárd, Harasztos, Pollyán (321 fő) és Vinc városa. (247 fő); 2. Felső járás: Csegez, Várfalva, Rékos-Kövesd, Bágyon, Kertied, Métköz, Sinfalva, Kétszentmihály (1045 fő). Az összlétszám 1613 fő. A felszereltségről október 17-én küldött jelentést a szék az Országos Nemzetőrségi Haditanács részére. (ONőHT 6149.) E szerint rendelkeznek 300 kovás fegyverrel, 235 saját fegyverrel, 543 lándzsával és 478 vasvillával.

[173] *Trócsányi*, 1956. 400. o.; *Orbán*, 1872. 148. o.

[174] *Trócsányi*, 1956. 401. o.

tartott széki gyűlés kimondta, hogy minden harcképes férfinak szolgálatba kell lépnie, az így alakult nemzetőrség 3.–5. századát, valamint az egerbegyi és gyéresi nemzetőrséget Enyedre rendelték.[175] Októberben az Alsó-Fehér megyei harcokban 300 aranyosszéki és 120 tordai nemzetőr vett részt,[176] majd Kolozsvárra, illetve Csucsára vonultak. Kemény Farkas később belőlük szervezte meg a 72. honvédzászlóaljat.[177]

Fogaras-vidék

Az itteni nemzetőrség április végén alakulhatott meg. Május 10-én levelet intéztek a kormányzóhoz, melyben 500 fegyvert, és szabályzatuk megtekintését kérték.[178] A szabályzatot május 31-én küldték el. Ennek érdekessége az, hogy kikötötték: a vezér csak magyar lehet, a nemzetőrség nem mobilizálható. Az esküt az uralkodóra, és az erdélyi nagyfejedelemségre tették le.[179] Teleki válaszlevelében kijelentette, hogy a kért 500 fegyvert nem tudja kiutalni.[180] Augusztusban a főkapitány már csak 200-at kért, de annak kiutalása sem történt meg.[181]

Azt is jelentette a főkapitány, hogy a nemzetőrség lényegében megszűnt, mert az emberek a fegyverkiutalás elmaradása miatt a kedvüket vesztették.[182] Végül, még abban a hónapban, kaptak 100 fegyvert.[183] A nemzetőrség későbbi sorsáról semmit sem tudunk.

Székely székek

Marosszék

Marosszékben májusban alakult meg a nemzetőrség. A főkirálybíró levelet intézett a gubernátorhoz, melyben közölte, hogy minden 18. életévét betöltött férfit felvettek a nemzetőrségbe, és minél több fegyvert kérnek.[184] A szék közgyűlése két nap múlva azt jelentette, hogy a nemzetőrséget a vagyonosabb rétegből akarják kiállítani. Azt, hogy e kategórián mit értettek, nem részletezték, de a besorolás már csak azért is gyanús, mert igen magas létszámmal (20-25 000 fővel) számoltak.[185]

A magas létszám a kormányzónak is szemet szúrhatott, mert egy június 4-én kelt levelében kijelentette: csak azok vehetők fel, akik nem esnek a katonai összeírás hatálya

[175] *Orbán,* 1872. 165. o.

[176] *Szilágyi,* 1898. 108. o.

[177] *Szigethy,* 1868. 28. o.

[178] GT Pr. 296. csomó. 1254.; *Jakab,* 1880. 241. o.

[179] GT Pr. 297. csomó. 1382.

[180] Uo.

[181] GT Pr. 299. csomó. 2124./a.

[182] GT Pr. 299. csomó. 2165.

[183] Vay iratok, 7. doboz. Vegyes iratok. 1789.

[184] GT Pr. 297. csomó. 1390. Dátum: május 21.

[185] Documente, IV. 223. Dátum: május 23.; A május 12-én tartott népgyűlésen (Marosvásárhely) nagyfokú ellenszenv nyilvánult meg az intézmény ellen, mert sokan határőri szolgáltnak tekintették. Berzenczey László saját érdemének tudja be az ellenszenv feloldását. (*Berzenczey,* 1873. 13. o.)

alá.[186] Az összeírás ellen sokan tiltakoztak, de végül is sikerült lecsillapítani az indulatokat.[187] Június 24-én a szék megismételte a fegyverek kiutalására vonatkozó kérelmét,[188] augusztusban pedig beküldte a nemzetőrség állapotáról szóló jelentését. A létszám 2573 fő volt. Azt is közölték, hogy az összeírásnak sokan ellenálltak.[189] Végül a nemzetőrség még abban a hónapban 400 fegyvert kapott.[190]

Külön kell foglalkoznunk a székelység „fővárosának" számító Marosvásárhely nemzetőrségével, mely már április közepén megalakult. A probléma ott jelentkezett, hogy a polgárokon kívül mások is be akartak lépni. A város 1000 példányban szabályzatot is készített, és április 18-án népgyűlést tartottak az ügyben.[191] Május 5-én már azt jelenthette a város, hogy a létszám meghaladja az 1000 főt, 1500 fegyvert kérnek és tölteményt a fegyverekhez.[192] A szabályzatot május 21-én terjesztették fel megerősítésre. A nemzetőrség ügyeinek intézésére 13 fős bizottmányt állítottak fel, melynek elnöke a főbíró volt. (3. cikkely). Egy század 150 főből állt. Ehhez a létszámhoz tartozott még egy kapitány, egy hadnagy, két strázsamester, tizenkét káplár, tizenkét alkáplár és egy dobos (6. cikkely). Az esküt a fejedelemre tették le (12. cikkely). A szabályzat azt is kimondta, hogy az őrsereg csak a város határain belül vethető be (16. cikkely).[193] Július 31-én a nemzetőrség szemlét tartott a város főterén; akkor 300 kovás fegyverrel, és 102 lándzsával rendelkeztek.[194]

A marosvásárhelyi nemzetőrség végül 855 főből állt, melynek részére a nyár folyamán 300 fegyvert utaltak ki.[195] Október végén Jakabos János őrnagy, nemzetőrparancsnok jelentést küldött az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak a helyzetről. Jelentése szerint a nemzetőrség 6 századból állt, az egyes századok parancsnokai a következők voltak: 1. század: Reich Károly, 2. század: Görög Károly, 3. század: Korondi Lajos, 4. század: Szabó Ádám, 5. század: Bálintith József, 6. század: Márkusfalvi János.[196]

Udvarhelyszék

A székben még májusban megalakult a nemzetőrség. A szervezés akkor még több helységben kedvező visszhangot váltott ki, különösen Udvarhelyen, gondot okozott azon-

---

[186] Documente, V. 185.

[187] *Berzenczey,* 1873. 17. o.

[188] GT Pr. 298. csomó. 1770.

[189] GT Pr. 299. csomó. 2180.; Ennek hatására bevezették a rögtönítélő bíráskodást. (Vay iratok, 2. doboz. 5. A szék levele Vayhoz. Dátum: június 28.; *Szőcs,* 1972. 147. o.)

[190] *Jakab,* 1880. 240. o.

[191] Documente, II. 57. Lázár Károly főbíró levele Teleki kormányzónak. Dátum: április 17.

[192] Documente, III. 132.

[193] GT Pr. 297. csomó. 1390. Dátum: május 21.

[194] *Közlöny.* 65. sz. Dátum: augusztus 13.

[195] *Jakab,* 1880. 299. o.; GT Pr. 300. csomó. 2306. A főbíró levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 24.; A nemzetőrség létszáma és szervezete a következőképpen alakult: május 21., 6 század, parancsnok: Gr. Lázár József. Fegyverrel nem rendelkeznek. (*Ellenőr,* 10. sz. Dátum: május 21.); június 27., 6 század, fegyverrel továbbra sem rendelkeztek. (*Ellenőr,* 31. sz. Dátum: június 27.)

[196] ONőHT 7817. Dátum: október 27.

ban a fegyverek és kiképző tisztek hiánya.[197] Május 27-én a gubernátor levelet intézett a szék főkirálybírájához és közölte, utasította a sorkatonaság tisztjeit, hogy képezzék ki a nemzetőrséget, amiért majd fizetést kapnak. A fegyverre vonatkozó igények kielégítését a későbbiekre halasztotta.[198] A nemzetőrségi összeírás annyira népszerűtlen volt, hogy az azt megtagadók ellen a főkirálybíró rögtönítélő bíráskodást kért.[199] A szék a gyulafehérvári raktárból 300 fegyvert kapott, ami messze az igények alatt maradt.[200] A szék nemzetőrsége augusztusban 11 791 főt számlált, 1066 fegyverrel.[201]

A városok közül Udvarhelyen alakult még számottevő nemzetőrség, létszáma 621 fő volt.[202] Bár 800 fegyvert kértek, csak 148-at kaptak.[203] Rendelkeztek még 40 vadászpuskával is.[204] A nemzetőrség őrnagyává október 28-án [205] Jánosy Józsefet[206] nevezték ki.

Csíkszék

A Csíkban alakult nemzetőrségről nagyon keveset tudunk. Ennek több oka is lehet. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szék határőrvidék volt, és az összeírásban sokan csupán újabb kísérletet láttak arra, hogy őket határőri szolgálatra kötelezzék. Ennek ellenére a nemzetőrség megalakult, éspedig 5 000 fegyveres és 5 000 fegyvertelen személyből állt.[207]A felfegyverzett nemzetőrök magas száma ne tévesszen meg minket, mert ebbe a létszámba a határőrök is beletartoztak, hiszen az Unió III. paragrafusa kimondta: a székely határőrök nemzetőröknek tekintendők.[208]A szék még a nyár folyamán igényelt 400 fegyvert, de arról, hogy a kiutalás ténylegesen megtörtént-e, nincs biztos adatunk.[209]

Külön nemzetőrség alakult még Csíkszeredán, létszáma 120 fő volt.[210]

---

[197] GT Pr. 296. csomó. 1343. Udvarhelyszék levele a kormányzóhoz. Dátum: május 20. Teleki még ezen a napon válaszolt. A kérést teljesíteni nem tudta.

[198] Documente, V. 30.

[199] Vay iratok, 2. doboz. 53. A szék levele Vay királyi biztoshoz. Dátum: július 12.; A rendeletet közli: *Erdélyi Híradó,* 45. sz. augusztus 17.; Székelyudvarhelyen Pálffy János képviselő népgyűlésen agitált a nemzetőrség mellett. (*Kossuth Hírlapja,* 11. sz. július 13.)

[200] *Jakab,* 1880. 240. o.

[201] GT Pr. 299. csomó. 2203. A szék levele Teleki gubernátorhoz. Dátum: augusztus 7.; Uo. 300. csomó. 2427. A szék levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 29.; *Közlöny.* 93. sz. Dátum: szeptember 10.; ONőHT 3112. Részletes, járások szerinti kimutatás. (szeptember 7.)

[202] *Jakab,* 1880. 299. o; .GT Pr. 300. csomó. 2427.

[203] Uo. 240. o.; Vay iratok, 2. doboz. 582. Dátum: július 5.

[204] Uo. 299. o.

[205] ONőHT 6910.

[206] Jánosy József honvéd őrnagy, (1801-1885) birtokos nemesi származású, magyar (székely). Nyugalmazott hadnagy. 1848. X. 16-án Udvarhelyszék nemzetőr őrnagya, 1849 IV. 27-től honvéd őrnagy, V. 16-tól a 6. székely határvéd zászlóalj parancsnoka. 5 évi várfogságra ítélik. (*Bona,* 1987. 185. o.)

[207] *Jakab,* 1880. 299. o. A fegyveres nemzetőrök magas száma azt sejteti, hogy az a határőrséget is magába foglalta. A határőrtisztek azonban nem engedték meg, hogy a határőröket nemzetőrként összeírják és szolgálatra kötelezzék. (GT Pr. 300. csomó. 2428. A szék és Sombory ezredes ellentéte. Dátum: augusztus 21.) Nehezítette a szervezést a fegyverhiány is. Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Karcfalva, Dánfalva és Madaras egyenesen Vay királyi biztostól kért fegyvert. (Vay iratok, 2. doboz. 323. Dátum: július 18.; *Szőcs,* 1972. 153. o.)

[208] Documente, V. 232. o. Itt az erdélyi országgyűlés által elfogadott uniós törvényre gondolunk.

[209] Vay iratok, 7. doboz. Vegyes iratok. 1789.

[210] GT Pr. 299. csomó. 2201. augusztus.

Háromszék

A székben még április 11-én gyűlést tartottak, melyen elhatározták a nemzetőrség felállítását.[211] Mivel a szék határőrvidék volt, sokan a nemzetőri szolgálatban is határőrködést láttak és ellenálltak az összeírásnak. A vonakodás oka abban rejlett, hogy áprilisban a határőrséget is át akarták alakítani nemzetőrséggé, és az újonnan létrejött nemzetőrség is ugyanúgy működött mint a határőrség.[212]

A nemzetőrség ügyeinek intézésére bizottmányt állítottak fel, melynek elnöke a főkirálybíró volt.[213] Ez a bizottmányt irányította az augusztusban végrehajtott összeírást, mely alól sokan kihúzták magukat, sőt összetűzések is voltak.[214] Érdemes a kimutatást teljes terjedelmében közölni, mert ez az egyetlen olyan összeírás, mely fiúszékekre, illetve településekre lebontva közli a szolgálatra kötelezettek számát.[215]

a) Sepsziszék:

- Aldoboly: 35 fő,
- Angyalos: 33 fő,
- Árkos: 44 fő,
- Besenyő: 31 fő,
- Bikfalva: 47 fő,
- Bodok: 41 fő,
- Egerpatak: 7 fő,
- Eresztevény: 13 fő,
- Étfalva: 12 fő,
- Feldoboly: 12 fő,
- Fotos-Martonos: 13 fő,
- Gidófalva: 27 fő,
- Illyefalva: 49 fő,
- Kálnok: 26 fő,
- Kilyén: 38 fő,
- Kisborosnyó: 66 fő,
- Komolló: 34 fő,
- Kökös: 38 fő,
- Kőröspatak: 34 fő,
- Laborfalva: 22 fő,
- Lisznyó: 33 fő,
- Magyarós: 9 fő,
- Málnás: 55 fő,
- Nagyborosnyó: 53 fő,
- Oltszem: 81 fő,
- Réty: 62 fő,
- Sepsiszentgyörgy: 123 fő,
- Szacsva: 19 fő,
- Szemerja: 15 fő,
- Szentivány: 48 fő,
- Szentkirály: 4 fő,
- Szotyor: 16 fő,
- Uzon: 104 fő,
- Zalán: 39 fő,
- Zoltán: 9 fő.

Összesen: 1292 fő.

---

[211] *Egyed,* 1979. 56. o.; *Kővári,* 1861. 13. o.

[212] Documente, II. 267. A főkirálybíró levele a gubernátorhoz. Dátum: április 28.; *Egyed,* 1994. 838. o.

[213] *Egyed,* 1979. 56. o.; Az összeírás megkezdésére Vay királyi biztos utasította a széket. (Vay iratok, 2. doboz. 71. Dátum: július 13.; *Szőcs,* 1972. 153. o.)

[214] Vay iratok, 2. doboz. 538. A szék levele Vaynak. Dátum: augusztus 5.

[215] GT Pr. 299. csomó. 2176.; Közli: *Egyed,* 1979. 82-85. o.; *Jakab,* 1880. 298. o.

b) Kézdiszék:

– Albis: 67 fő,
– Almás: 57 fő,
– Alsócsernáton: 118 fő,
– Alsótorja: 66 fő,
– Bélafalva: 18 fő,
– Bereck: 85 fő,
– Bita: 55 fő,
– Csomortán: 15 fő,
– Dálnok: 71 fő,
– Esztelnek: 58 fő,
– Felsőcsernáton: 41 fő,
– Felsőtorja: 30 fő,
– Futásfalva: 14 fő,
– Hatolyka: 11 fő,
– Ikafalva: 33 fő,
– Kézdivásárhely: 416 fő,
– Kurtapatak: 24 fő,
– Lécfalva: 69 fő,
– Lemhény: 122 fő,
– Maksa: 36 fő,
– Markosfalva: 49 fő,
– Martonfalva: 35 fő,
– Martonos: 38 fő,
– Matisfalva: 22 fő,
– Nyujtód: 73 fő,
– Ozsdola: 59 fő,
– Polyán és Szentlélek: 367 fő,
– Sárfalva: 12 fő,
– Szászfalva: 16 fő,
– Szentkatolna: 60 fő,
– Várhegy: 7 fő.
Összesen: 2162 fő.

c) Orbaiszék:

– Barátos: 49 fő,
– Cófalva: 19 fő,
– Gelence: 107 fő,
– Haraly: 41 fő,
– Hilib: 8 fő,
– Imecsfalva: 27 fő,
– Kovászna: 88 fő,
– Kőrös (Csomakőrös): 8 fő,
– Páké: 21 fő,
– Papolc: 85 fő,
– Páva: 54 fő,
– Petőfalva: 41 fő,
– Szörzse: 62 fő,
– Tamásfalva: 33 fő,
– Telek: 42 fő,
– Zabola: 131 fő,
– Zágon: 213 fő.
Összesen: 1029 fő.

d) Miklósvárszék:

– Barót: 94 fő,
– Bodos: 25 fő,
– Bölön: 47 fő,
– Köpec: 20 fő,
– Középajta: 51 fő,
– Miklósvár: 57 fő,
– Nagyajta: 69 fő,
– Sepsibacon: 4 fő,
– Szárazajta: 64 fő.
Összesen: 431 fő.

Meg kell jegyeznünk, hogy a határőrök nem estek ezen összeírás hatálya alá.

A szék már májusban kért fegyvert, és a nyár folyamán 500 darabot ki is utaltak a számukra.[216] A nagyobb helységek nemzetőrségei közül ki kell emelnünk a sepsiszentgyörgyit, amely már áprilisban megalakult.[217] Augusztus 28-án a főbíró azt jelentette a gubernátornak, hogy a nemzetőrség sem fegyverzettel, sem öltözettel nem rendelkezik.[218] Bonyolította a helyzetet, hogy a nemzetőrség és a határőrezred között ellentétek támadtak.[219]

A kézdivásárhelyi tanács júliusban kért fegyvert és lőszert 360 fős nemzetőrsége számára. A kérést a gubernátor a főhadparancsnoksághoz továbbította, és addig is kérte, hogy a város határőrségi raktárából 400 fegyvert utaljanak ki.[220] A nemzetőrség létszáma augusztusban 416 főre nőtt.[221]

A helyi kezdeményezések közül különös figyelmet érdemel Ozsdola községé, ahol Nemes Ábrahám helyi birtokos szervezte meg a nemzetőrséget.[222] Létszáma 170 fő volt és a szervező augusztusban 40 lőfegyvert kért a felszerelésük kiegészítésére.[223]

Szászföld

A szász nemzetőrség sajátos jellege miatt külön fejezetet érdemel. Bár a magyar nemzetőrségekkel együtt jött létre, különállását mindig megőrizte. Noha a Királyföld lakóinak többsége akkor már román volt, a nemzetőrség alapvetően szászokból állt és mindvégig azok fegyveres milíciája maradt.[224] Külön kell tárgyalnunk Brassó és Szászvárosszék esetét. Ennek oka abban rejlik, hogy e két territórium mindig is nyitottabb volt, és kereste a más nemzetiségekkel való kompromisszumot.

A nemzetőrség felállítására az első javaslatot március 22-én terjesztette a nemzeti egyetem elé Albrichsfeld brassói polgármester. Március 27-én hasonló javaslatot nyújtott be a segesvári tanács is.[225] E kérelmek hatására adta ki a comes a nemzetőrségek felállítására vonatkozó irányelveket. A nemzetőrséghez tartozás feltételei nem tértek el a magyarországitól, annál érdekesebb volt ellenben a szervezet. A nemzetőrség tiszteletbeli

---

[216] Vay iratok, 7. doboz. Vegyes iratok. 1789.; *Jakab,* 1880. 240. o. Jakab Elek csak 400 darab fegyver kiutalásáról tud.

[217] GT Pr. 295. csomó. 928. A város levele Teleki kormányzónak. Dátum: április 24. A város 600 darab fegyvert és 12 kiképző altisztet is kért. A kérést a kormányzó a főhadparancsnoksághoz továbbította.

[218] GT Pr. 300. csomó. 2329.

[219] Uo. 2353. Dátum: augusztus 31.; Hasonló problémák jelentkeztek Kézdivásárhelyen is. (Uo. 2454. Dátum: szeptember 14.); Bereck városában viszont sikerült a határőrséget a nemzetőrség szervezetébe betagolni. (Uo. 2330. Dátum: augusztus 28.)

[220] GT Pr. 299. csomó. 1978. Dátum: július 21. E fegyvereket végül október 10-én foglalták le. (*Közlöny.* 136. sz. Dátum: október 24.)

[221] GT Pr. 299. csomó. 2178.

[222] *Trócsányi,* 1956. 340. o.

[223] Vay iratok, 2. doboz. 324. Dátum: július 18.

[224] *Göllner,* 1967. 76. o.

[225] *Göllner,* 1967. 75-76. o.; *Jakab,* 1880. 76-77. o.

vezetője a szászok ispánja volt, a tiszteket a helyi hatóságok ajánlására a századok választották, ám a comes nevezte ki őket. Az esküt az isten és az uralkodó után Erdély és a szász nemzet törvényeire tették le.[226] Ebből is nyilvánvaló, hogy a szászok a nemzetőrséget független, saját érdekeiket védelmező milíciaként képzelték el, és hozták létre.

Minden település nemzetőrségének saját zászlója volt, egyik oldalán a hét várral és körirattal („Ad Retinendam Coronam"), másik oldalán a tizenegy szász szék címerével és a következő felirattal: „ Für Fürst, Recht und Vaterland"[227]

Aránylag kevés problémával járt a nemzetőrség megalakítása Nagyszebenben, Segesvárott és Medgyesen: a helyi evangélikus líceumok diákjai voltak a kezdeményezők. A segesvári diákszázad G. D. Teutsch-t, a későbbi történetírót választotta századosának. Nagyszebenben a jogi fakultás diákjaiból jött létre a nemzetőrség 12. százada. A szászok egyeteme elfogadta a polgárok által választott tiszteket, és április 3-án megkezdődhetett az utca szerinti összeírás. 1450 alkalmas egyént találtak, két zászlóaljat állítottak fel. Egy zászlóalj hat századból állt. [228]

Brassóban Albrichsfeld főbíró felszólította a polgárokat, hogy olyan tiszteket válasszanak, akikben feltétlenül megbíznak, így sok román is belépett.[229]

A többi székben már elég korán kiéleződtek az ellentétek a szászok és a más nemzetiségűek között. Kőhalomszékben az összeírt 430 személyből 308 volt szász, és 124 román. Április 9-én kellett volna a nemzetőrségnek megalakulnia, de amikor a rendeletet felolvasták, a románok szembeszegültek, a nemzetőrségben a katonáskodás újabb formáját látták.[230] A román községek mellett a székhez tartozó Kóbor és Halmágy magyar lakosságú falvak is tiltakoztak az összeírás ellen.[231] Sikertelen volt a románok bevonása Szászsebesszékben is.[232] A székhez tartozó Lámkeréken az összeíráskor a falu lakosai felmondták az engedelmességet, és elkergették a jegyzőt.[233] Besztercén a lakosság a szabad belépés mellett foglalt állást.[234] Hasonló problémák jelentkeztek Nagysink és Szerdahely székekben is.[235]

Szászvárosban a magyarok és a románok külön alakítottak nemzetőrséget. Az előbbi létszáma 200 fő volt.[236] Ezen kívül a Királyföldön 180 fegyveres magyar nemzetőr szolgált, nem számítva Kőhalomszéket, ahol szintén létezett 180 fős magyar nemzetőrség.[237]

---

[226] *Göllner,* 76-77. o.

[227] *Jakab,* 1880. 77. o.

[228] *Göllner,* 1967. 81. o.

[229] Uo. 82. o.

[230] Uo. 78. o.

[231] *Sárközi,* 1974. 54. o.

[232] *Göllner,* 1967. 83. o.

[233] *Trócsányi,* 1956. 296. o.

[234] *Göllner,* 1967. 80. o.

[235] Uo. 79. o.; 82. o.

[236] *Sárközi,* 1974. 55. o.; GT Pr. 300. csomó. 2331. A város levele a gubernátorhoz. Dátum: augusztus 28.

[237] *Jakab,* 1880. 302. o.

Az állandó viszályok miatt a comes a helyi vezetőkre bízta a rendelet végrehajtását. Ez azonban csak a városokra volt igaz, mert a falvaknak sürgősen meg kellett alakítaniuk a maguk nemzetőrségét.[238]

A szász nemzetőrség összesen 1000 fegyvert kapott: Nagyszeben hatszázat, Segesvár és Medgyes egyaránt kétszázat. Beszterce a 2. román határőrezred (Naszód) készletéből kapott kétszáz puskát.[239] Szerdahely és Szászváros nem kapta meg az igényelt 500 fegyvert.[240]

A nemzeti egyetem vásárlás útján akarta a hiányzó 5000 fegyvert beszerezni, de kezdeményezése Kőhalom és Nagysink székek ellenállásán megbukott.[241]

A szász nemzetőrségek részt vettek a magyar nemzetőrségek lefegyverzésében. Gedeon tábornok Marosvásárhely elleni támadásában 170 szász nemzetőr harcolt.[242] Ennek ellenére harci értéküket még Puchner sem becsülte sokra.[243]

A román nemzetőrség

Ezen fejezetben a III. balázsfalvi román nemzeti gyűlés által elrendelt katonai szervezést akarjuk felvázolni. Mivel mintájául a magyar nemzetőrségek szervezése szolgált, indokolt a téma külön fejezetben való tárgylása. Az egyes városokban alakult külön román nemzetőrségek, valamint a királyföldi románok magatartása már említésre került, így arra csak utalás történik.

A külön román nemzetőrség igényét már az első balázsfalvi gyűlésen megfogalmazták (10. pont).[244] A balázsfalvi pontokat Saguna püspök vitte Bécsbe. Az önálló nemzetőrségre vonatkozó igény felvetésére az uralkodó azt felelte, hogy azt már az áprilisi törvények biztosítják.[245] E választ a főpásztori körlevelében (július vége) Saguna úgy interpretálta, hogy az uralkodó engedélyezte a külön román nemzetőrség felállítását.[246] Ennek szellemében a románok több helységben kiléptek a nemzetőrségből, és külön nemzetőrségeket alakítottak.[247]

Szeptembertől a román nemzeti komité fő feladataként a nép felfegyverzését jelölte meg. [248] Azt is követelték, hogy nemzetőrségük a főhadparancsnokság alá tartozzék.[249]

A III. balázsfalvi gyűlés (szeptember 25.) után a hazatérő küldöttek megkezdték a nép felfegyverzését. Erdélyt 9 prefektúrára osztották (egy prefektúra alá általában 30

---

[238] *Göllner*, 1967. 83-84. o.

[239] Uo. 84. o.

[240] GT Pr. 298. csomó. 1761. Teleki kormányzó levele a szászvárosi királybírónak. Dátum: július 1.; *Göllner*, 1967. 84. o.

[241] *Göllner*, 1967. 85. o.

[242] *Sárközi*, 1974. 59-61. o.

[243] *Gyalókay*, 1923.

[244] Documente, IV. 5.

[245] *Varga*, 1995. 12. o.

[246] Uo. 13. o.

[247] Uo. 18. o.

[248] Uo. 23. o.

[249] Uo. 30. o.

helység tartozott), élükön a prefektek és az alprefektek álltak.[250] A prefektúrák tribusokra tagolódtak. A tribusok elöljárója a tribun és az altribun volt. A tribun katonai és politikai feladatokat egyaránt ellátott. A falusi csapatok élére centuriókat választottak. Mindenhol megtörtént a tűzfegyverek számbavétele, beszerzése, lándzsák készítése. Falvanként egy-egy lovas decuriát is felállítottak. A lovasok lándzsával és két pisztollyal rendelkeztek. A csapatok az esküt a templom előtt tették le a császárra és a balázsfalvi pontokra.[251]

A román légiókat Puchner a magyarok „lefegyverzésére" használta, bár harcértéküket, akárcsak a szászokét, maga sem becsülte sokra.[252]

A JEGYZETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

Levéltári anyagok a Magyar Országos Levéltárból

GT Pr.	Gubernium Transylvanicum. Elnökségi iratok. F. 37.
Min. eln.	Miniszterelnök elnöki iratai. H. 2.
ONőHT	Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen Kezelt Általános Iratok. H. 92.
R 32.	1848/49-es nyomtatványok. R 32.
Vay iratok	Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H. 113.

Forráskiadványok, emlékezések

Berzenczey, 1873.	*Berzenczey László:* Nyilt jelentés. Kolozsvár, 1873.
Deák, 1943.	*Deák Imre:* 1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Budapest, 1943.
Documente	Revolutia de la 1848-1849 din Transilvani. I. k. (Red. *Stefan Pascu, Viktor Cherestesiu*) Bucuresti, 1977. (II. k.: Bucuresti, 1979.; III. k.: Bucuresti, 1982.; IV. k.: Bucuresti, 1988.; V. k.: Bucuresti, 1992.)
Ellenőr	*Ellenőr.* Kolozsvár, 1848. (Szerk.: *Kővári László, Dózsa Dániel*).
Erdélyi Híradó	*Erdélyi,* majd *Kolozsvári Híradó.* Kolozsvár, 1848.
F. Kiss, 1989.	*F. Kiss Erzsébet* (szerk.): Az 1848-1849.-évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok. 15.)
Gyalókay, 1923.	*Gyalókay Jenő:* Puchner Anton hadijelentése az erdélyi állapotokról. *Levéltári Közlemények,* 1923. 334-341. o.
Jakab, 1880.	*Jakab Elek:* Szabadságharczunk történetéhez. Budapest, 1880.
Kossuth Hírlapja	*Kossuth Hírlapja.* Pest, 1848. (Szerk.: *Bajza József*).

[250] *Szilágyi,* 1898. 96. o.; *Varga,* 1995. 31. o.

[251] *Trócsányi,* 1956. 418-419. o.

[252] *Varga,* 1956. 33. o.; *Gyalókay,* 1923.

Kővári, 1861/a. — *Kővári László* (szerk.): Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Pest, 1861.

Közlöny — *Közlöny*. Pest, 1848. (Szerk.: *Gyurmán Adolf*).

Pap, 1868. — *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. I-II. k. Pest, 1868.

TL — Történeti Lapok. Kolozsvár.

V. Waldapfel, 1950. — *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. I. k. Budapest, 1950.

Feldolgozások

Bakk, 1880. — *Bakk Endre:* Az 1848-49-ki szabadságharcz alatti események Vízaknán. Budapest, 1880.

Bona, 1987. — *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Budapest, 1987.

Bona, 1988. — *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.

Egyed, 1979. — *Egyed Ákos:* Háromszék. 1848-49. Bukarest, 1979.

Egyed, 1994. — *Egyed Ákos:* Kossuth és a székelyek 1848-ban. *Századok*, 1994/5. 831-872. o.

Göllner, 1967. — *Carl Göllner:* Die siebenbürgen Sachsen in den Revolutionsjahren 1848-1849. Bukarest, 1967.

Kádár, 1890. — *Kádár József:* Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848-49. Dés, 1890.

Kovács, 1895. — *Kovács Gyárfás:* A bányavidéki római katolikus esperesi kerület plébániáinak története. Szamosújvár, 1895.

Kővári, 1861. — Kővári László: Erdély története 1848-49-ben. Pest. 1861.

Orbán, 1872. — *Orbán Balázs:* A székelyföld leírása. V. k.: Aranyosszék. In: A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból. I-V. Pest, 1868-1872.

Orbán, 1986. — *Orbán Balázs:* Torda város és környéke. I-II. k. Budapest, 1986.

Sárközi, 1974. — *Sárközi Zoltán:* Az erdélyi szászok 1848-49-ben. Budapest, 1974.

Szigethy, 1868. — *Szigethy Miklós:* Adatok a XI. honvédzászlóalj történetéhez. Kolozsvár, 1868.

Szilágyi, 1898. — *Szilágyi Farkas:* Alsó-Fehér vármegye 1848-49-ben. Nagyenyed, 1898.

Szőcs, 1972. — *Szőcs Sebestyén:* A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972.

Trócsányi, 1956. — *Trócsányi Zsolt:* Az erdélyi parasztság története. Budapest, 1956.

Urbán, 1973. — *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Urbán, 1980. — *Urbán Aladár:* A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1980./3. 405-420. o.

Varga, 1995. — *Varga János:* Magyarok és románok 1848-49-ben. Budapest, 1995.

Attila Süli

ORGANISATION OF THE NATIONAL GUARD IN TRANSYLVANIA IN SUMMER AND AUTUMN 1848

Summary

The monograph of Aladár Urbán, having given an all-embracing treatment of the organisation of the National Guard in Hungary, had been published in 1973. The aforementioned book, however, did not deal with the same process in Transylvania so this study is intended to be an addition to the history of the National Guard of the Hungarian War of Independence. First the author gives a thorough survey of the rising and history of the units of the Transylvanian National Guard of the Székler and Saxon seats, countries and royal boroughs. A separate part touches upon the intricate system of connections among the Batthyány-administration, the Transylvanian (Civilian) Governorship [Gubernium] and the Imperial-Royal Military High Command [Oberkommando] of Nagyszeben [now Sibiu, Romania]. The main ambition of the Hungarian Government was to arm the National Guard units of the territories of Hungarian population first of all, because only their loyalty could be relied upon; at the same time the interests of the Military High Command were the contrary. In October 1848 the differences resulted in armed conflicts. A special part treats the history of the National Guard units of the Saxon and Romanian territories: both nationalities considered their National Guard units as their own militias. Finally the study surveys the activity of the units of the Transylvanian National Guard in the revolution and War of Independence of 1848–1849.

Attila Süli

LA FORMATION DE LA GARDE NATIONALE EN TRANSYLVANIE AU COURS DE L'ÉTÉ ET DE L'AUTOMNE DE 1848

Résumé

En 1973, le livre d'Aladár Urbán a été publié: cet ouvrage donne une synthèse détaillée et bien documentée sur la formation de la garde nationale dans la mère patrie au cours de l'été et de l'automne de l'année de 1848. Cependant, l'ouvrage mentionné ne s'occupe pas de l'histoire de l'organisation de la garde nationale en Transylvanie, et l'étude présente essaie de combler ces vides. Cet essai s'occupe dans le détail de l'histoire des gardes nationales, formées dans les districts sicules et saxons, dans les comitats, dans les villes royales libres, et dans les bourgades importantes. L'auteur consacre un chapitre entier pour la présentation du système des relations du gouvernement de Batthyány, du Gubernium de Transylvanie et du commandement militaire principal impérial et royal à Nagyszeben. La préoccupation principale du gouvernement hongrois était d'armer avant tout les gardes nationales des territoires habités par les Hongrois, car le gouvernement pouvait être sûr de la loyauté de celles-là, mais les intérêts du commandement militaire principal étaient opposés à cela. Ces différends se sont manifestés en forme de lutte armée aussi, au mois d'octobre de 1848. L'auteur consacre un chapitre entier à l'histoire des gardes nationales des territoires saxons et roumains, à leurs préoccupations de séparation, étant donné que toutes les deux nationalités imaginaient cette institution comme sa propre milice. Finalement, il présente le rôle joué par les gardes nationales des différents territoires dans la révolution et dans la guerre d'indépendance.

Attila Süli

DIE ORGANISIERUNG DER NATIONALGARDE IN SIEBENBÜRGEN, SOMMER–HERBST 1848

Resumee

1973 ist das Buch von Aladár Urbán erschienen, das eine detaillierte und gründliche Aufarbeitung der Sommer-Herbst 1848 durchgeführten Organisierung der Nationalgarde im Mutterland gibt. Das erwähnte Buch beschäftigt sich aber nicht mit der Organisierung der Nationalgarde in Siebenbürgen und die Studie versucht dieses Thema zu erarbeiten. Die Arbeit beschäftigt sich eingehend mit der Geschichte der in den szeklerischen und sächsischen Sitzen, in den Komitaten und freien königlichen Städten und in den größeren Marktflecken aufgestellten Nationalgarden. Wir finden ein eigenes Kapitel über das Verbindungssystem der Batthyány-Regierung , des Siebenbürgischen Gouvernements und des k. k. Generalkommandos in Nagyszeben. Das wichtigste Ziel der ungarischen Regierung war die Nationalgarden der von Ungarn bewohnten Gebiete zu bewaffnen, da sie auf dessen Loyalität unbedingt zählen konnte, während die Interessen des Generalkommandos genau gegensätzlich waren. Diese Gegensätze führten im Oktober 1848 zum bewaffneten Konflikt. Ebenfalls eigene Kapitel hat der Autor der Geschichte der Nationalgarden der sächsischen und rumänischen Gebiete gewidmet, da beide Nationen die Nationalgarde als ihre eigene Miliz sehen wollten. Zuletzt erfahren wir, was für eine Rolle die Nationalgarden der einzelnen Gebiete in der Revolution und im Freiheitskrieg gespielt haben.

Аттила Шюли

ОРГАНИЗАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ ЛЕТОМ И ОСЕНЬЮ 1848 ГОДА

Резюме

В 1973 году вышла в свет книга Аладара Урбана, в которой основательно и подробно рассматриваются вопросы организации национальной гвардии в метрополии, проходившей летом и осенью 1848 года, Однако вышеназванная монография не анализирует историю организации национальной гвардии в Трансильвании. Настоящая научная работа пытается восполнить именно эти пробелы. Автор данной книги дает детальное изложение истории формирования национальных гвардий в секейской и саксонской областях, в комитатах и свободных королевских городах, а также в более крупных сельских городках. Отдельный раздел книги посвящается системе связей, имевших место между правительством Баттьяни и Трансильванским генерал-губернаторством [Gubernium], а также кайзероаско-королевским верховным главнокомандованием [Oberkommando], резиденствовавшем в городе Надьсебен. Основное стремление венгерского правительства было направлено на то, чтобы вооружить национальные гвардии, сформированные на территориях, заселенных венграми, ибо оно могло наверняка рассчитывать на их лойяльность, в то время как интересы верховного главнокомандования были антогонистичными. Существовавшие противоречия проявились также и в форме вооруженной борьбы в октябре 1848 года. Также отдельный раздел книги посвящается истории национальных гвардий, формировавшихся на саксонской и румынской территориях. Автор подчеркивает сепаратистские стремления этих территорий, ибо как саксонцы, так и румыны представляли вышеназванные учреждения национальной гвардии как собственную нациальную милицию. В заключение своей работы автор показывает, какую роль сыграли национальные гвардии отдельных территорий в венгерской революции и освободительной борьбе.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

GÖRGEI ÉS KOSSUTH LEVELEZÉSÉNEK KIADATLAN DARABJAI[1]

Görgei és Kossuth levelezésének kiadása közvetlenül a szabadságharc leverése után megkezdődött, de az első tudományosan is megalapozott publikációkra csak az 1920-as években, a bécsi levéltárak megnyílása után került sor. Steier Lajos, jeles autodidakta történész 1924-1926 között négy kötetben írta meg „A szabadságharc revideált történetét" és munkájában 13 Kossuthnak, illetve az OHB-nak szóló Görgei-levelet, illetve 40 Görgeinek szóló Kossuth-levelet publikált.[2] Ugyancsak Steier tette közzé 1924-ben Beniczky Lajos kormánybiztos emlékiratait a szabadságharcról; annak függelékében is közölt egy Görgeihez intézett Kossuth- és egy Kossuthhoz intézett Görgei-levelet.[3] Közléseinek értékéből azonban sokat levon, hogy sok bennük a félreolvasás, a figyelmetlenségből fakadó kihagyás, tévesen feloldott rövidítés. Steier közléseit nem bővítette Deák Imre kötete sem; az általa közzétett öt, Görgeihez írott Kossuth-levél mindegyike megjelent Steiernél, vagy más, korábbi publikációkban.[4]

Az anyag legjelentősebb, a korábbiaknál megbízhatóbb kiadásai Barta István nevéhez fűződnek. A Kossuth Lajos összes munkái XIII-XV. köteteiben ő bocsátotta közre a Görgeihez intézett Kossuth-levelek és utasítások csaknem teljes anyagát. Első, az 1848 szeptember-decemberi anyagot tartalmazó kötetének anyaggyűjtése során a Görgey-család levéltárának anyagát még nem használta; az abban található 1848 szeptember-októberi Kossuth-levelek közül kettő csak a XV. kötetbe került bele. Szintén Barta érdeme, hogy a XIII. kötetbe belefoglalta Görgei hét, Kossuthnak szóló levelét.[5] A XIV. kötetben csupán egy (Steier által kiadott) Görgei-levelet, a XV. kötetben egy Bayer ezredes által aláírt, és egy kivonatosan már megjelentetett Görgei-jelentést olvashatunk.[6] Szintén Barta állította össze a magyar hadtörténelmi szemelvénygyűjtemény 1848-49-es

---

[1] A közlemény az OTKA F 013416. kódszámú, Görgei Artúr 1848-49-es iratainak összegyűjtését célzó pályázati támogatásával készült.

[2] *Steier Lajos* I. (7, ill. 24); *Steier Lajos* II. (3, ill. 10); *uő.*: Haynau és Paskievics. Budapest, é. n. I-II. k. (3, ill. 6). Csak a teljes közlések számát szerepeltetem.

[3] *Steier Lajos*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Budapest, 1924. 610-611. (Kossuth, 1848. dec. 7.), 685-686. (Görgei, 1849. máj. 6.)

[4] *Deák Imre*: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Budapest, é. n. [1942.] 1849. jan. 10., jún. 30., júl. 1., aug. 10., 12.

[5] KLÖM XIII. 356. (nov. 5.), 450. (nov. 11., kivonatosan közölte *Görgey István* I. 28. o.), 547. (nov. 24.), 579-580. (nov. 27.), 778. (dec. 14., közölte *Görgey István* I. 66. o.), 900. (dec. 26.), 938-939. o. (dec. 31., közölte *Steier Lajos* I. 285-286. o.)

[6] KLÖM XIV. 792-793. (Gyöngyös, 1849. április 2.) L. még *Steier Lajos* II. 169. o. KLÖM XV. 201. (Komárom, 1849. április 29.), 319-320. (Buda, 1849. május 13., teljes közlése: *Katona*: Budavár 459-460)

részét. Abban egy Steier által korábban publikált Görgei-levélen kívül közzétette az 1849. április 26-i komáromi csatáról szóló Görgei-jelentést is.[7]

Ezt követően ismét több mint húszéves szünet következett. Az újabb közlések nagyobbrészt Katona Tamás nevéhez fűződnek. 1979-ben Görgeinek a tavaszi hadjárat egyes csatáiról szóló, s a Közlönyben megjelent hadijelentéseit, majd 1980-ban Görgei 1848. szeptember 23 – október 16. közötti tevékenységének csaknem teljes dokumentációját tette közzé. A Buda visszafoglalásáról összeállított forrásgyűjteményében közölte az 1849 májusi Kossuth-Görgei-levelezés nagy részét, s több, addig csak részben publikált Görgei-levéllel egészítette ki azt.[8]

Jelen sorok írója a Görgey-levéltárban folytatott kutatásai során két 1848 őszéről származó Kossuth-levelet talált, s Görgei két tábornoki kinevezésével együtt 1989-ben publikálta azokat.[9]

Supka Géza egy, sokáig kéziratban maradt, csak 1985-ben, halála után 29 évvel kiadott kötetében olvasható Kossuth 1849. június 23-án (Supka szerint 25-én) Görgeihez, illetve Görgei június 25-én Kossuthhoz intézett levele.[10] Utóbbinak az a különös érdekessége, hogy tudomásunk szerint a két férfiú levelezésének ez az egyetlen olyan darabja, amelyet Görgei tegező formában írt Kossuthhoz. Supka Géza azt állította, hogy a levelek az 1927-es bécsi felkelés során elégtek. A pontosságáról amúgy sem híres szerző azonban ez esetben alaposan félrevezette a történetírókat. A két levél ugyanis – többszáz más okmánnyal együtt – ma is megtalálható az osztrák nemzeti könyvtár kézirattárában, az úgynevezett Lacroix-féle kéziratgyűjteményben. Venceslas de La Croix, a gyűjtemény létrehozója 1848-ban, a 40. (Koudelka) gyalogezred századosaként, az osztrák hadügyminisztériumban szolgált. A szabadságharc leverése után – szenvedelmes autográfgyűjtőként – végigmazsolázta – vagy mazsoláztatta – a zsákmányolt magyar iratanyagot, s többszáz eredeti iratot szerzett gyűjteménye számára. Valószínű, hogy az aradi várparancsnokságnál is jó kapcsolatai lehettek, mert három aradi vértanú, Lázár Vilmos, Poeltenberg Ernő és Kazinczy Lajos egy-egy, Ernst törzshadbíróhoz intézett beadványa is az ő gyűjteményében található.[11] A gyűjteményt Spira György fedezte fel újra,[12] s rajta kívül Katona Tamás és jelen sorok írója hasznosította.[13]

1994-ben, Kossuth halálának 100. évfordulóján a Századok hasábjain közzétettem Görgei 84, illetve Kossuth, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a kormányzóelnöki

---

[7] *Nagy László – Rohonyi Gábor – Tóth Gyula* (szerk.): Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. A vonatkozó részt összeállította *Barta István*. Budapest, 1955. II. k. 210-211. (Komárom, ápr. 26.), 237-238. o. (Komárom, 1849. jún. 30.) A kötetben kivonatosan vagy teljes terjedelmében szerepelt 16, Görgeinek szóló Kossuth-levél is.

[8] *Katona Tamás* (szerk.): A szabadságharc kilenc nagy csatája. Az utószót írta *Cennerné Wilhelmb Gizella*, a képmagyarázatokat írta *Barcy Zoltán*. Budapest, 1978.; *Görgey István*: 1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár. (S. a. r. *Katona Tamás*) Budapest, 1980.; *Katona*: Budavár passim.

[9] *Hermann Róbert*: Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989/2. 226., 228-229. o.

[10] *Supka Géza*: 1848 – 1849. (S. a . r. *Fábri Anna*) Budapest, 1985. 523-524. o.

[11] Közli őket *Katona Tamás* (szerk.): Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Budapest, 1979. I. k. 228., 230-231., 235-236. o.

[12] *Spira György*: Kossuth Lajos hagyatékából. *Századok*, 1994. 915-917. o.

[13] *Hermann Róbert*: Hogyan került Mészáros Lázár a Batthyány-kormányba? *Hadtörténelmi Közlemények*, 1996/2. 114-117. o.

iroda 14 iratát.[14] E közleménybe nem vettem fel Görgei hadügyminiszteri minőségében írott felterjesztéseit és leveleit, s jeleztem, hogy újabb dokumentumok előkerülésében is reménykedhetünk. Jelen közleményünkben ezeket az újonnan előkerült iratokat adjuk közzé. Az 1. és 3. iratot Görgei a feldunai hadsereg parancsnokaként intézte Kossuthhoz, a 2. iratot, Kossuth meghagyásából, Békeffy József alezredeshez. A 4-5. és 7. iratra a Kossuth Lajos összes munkái jegyzeteiben Barta István hívta fel a figyelmet. A 6. irat Görgei pártoló utóirata Bayer József őrnagy kérvényén. A 8. irat német fordításban eddig is ismert volt, azonban bécsi kutatásaink során ráleltünk a magyar eredeti töredékére is. A teljesség kedvéért, no meg azért, mert az eddigi magyar fordítások megbízhatatlanok, a levél egészét közzétesszük, kurzívval jelölve az eredetiben előkerült részeket. A 9-12. iratot Görgei már fővezérként intézte Kossuthhoz. A 9. iratnak korábban csak a Közlönyben közzétett, rövidített és stilizált változata volt ismert. A 10. iratból Görgei és Mészáros hadügyminiszter feszült viszonyára nyerhetünk újabb bizonyítékot. A 12-13. irat Dobák Géza magángyűjteményéből származik; a 13. irat német fordításban már eddig is ismert volt.

A 14. irat az 1849. április végén betegszabadságra távozott Gáspár András vezérőrnagy újraalkalmaztatására vonatkozik, s arra mutat, hogy Gáspárnak egyáltalán nem volt olyan rossz véleménye a trónfosztásról és a függetlenség kimondásáról, mint azt a szakirodalom korábban feltételezte. A 15. iratnak eddig három teljes kiadását ismerjük, azonban a közzétevők egyike sem figyelt fel arra, hogy ez Kossuth és Görgei 1849 június eleji együttműködésének egyik legfontosabb dokumentuma. Perczel Mór vezérőrnagy 1849 májusában több ízben is beadta lemondását, s levelei némelyikében tűrhetetlen hangot engedett meg magának mind a kormánnyal, mind az akkor már hadügyminiszterként és fővezérként is felettesének számító Görgeivel szemben. A június 7-i minisztertanács elfogadta a lemondást, s Kossuth a tőle megszokott békülékeny hangvételű levélben közölte azt Perczellel. Elküldés előtt azonban a levelet átküldte Görgeinek.[15] Görgei valószínűleg egyetértett a tartalommal, azaz a lemondás elfogadásával, de nem értett egyet a konciliáns hanggal, ezért Szabó Imrével, a hadügyminisztérium frissen kinevezett államtitkárával közösen fogalmazta meg a választ. Szabó kiírt egy-egy passzust Perczel korábbi leveleiből, majd Görgei fogalmazta meg a lemondást elfogadó, mindenfajta kapacitálástól mentes választ. A szöveget jóváhagyásra Kossuth is megkapta, s ő maga is eszközölt benne néhány, főleg stilisztikai javítást. Ezt követően a szöveg ismét a minisztertanács elé került, ez magyarázza, hogy – noha Perczel lemondását már június 7-én elfogadta a testület – az okmány a június 8-i minisztertanács döntését közli.

A 16-27. szám alatt a hadügyminiszter Görgei Kossuth Lajoshoz intézett átiratai találhatók. A kettős dátum a fogalmazvány elkészítésének, illetve szignálásának időpontját jelzi.

Az iratokat a jelenlegi helyesírás szerint, a dátum, megszólítás és aláírás elhagyásával közöljük. Ezek az információk a fejlécben találhatók. A 3. és 6. számú okmányra dr. Ács Tibor hívta fel a figyelmemet. Szívességét ez úton is köszönöm.

---

[14] *Hermann Róbert*, 1994.

[15] KLÖM XV. 485-486. o. Kossuth Görgeinek szóló kísérőlevelét l. uo. 487. o. Kossuth eredeti levelét nem küldték el Perczelnek, ezért maradt fenn az eredeti fogalmazvány a feldunai hadsereg és Görgei iratai között.

1.

Pozsony, 1848. november 4.
Görgei előléptetési tervezete Kossuth Lajosnak, az OHB elnökének

Előléptetési tervezet

Répásy Mihály Württemberg-huszár ezredes[16] – honvéd lovas tábornokká és minden magyar honvéd huszár zászlóaljnak, továbbá a tüzér és egyéb szekerészi karok kiegészítésére, valamint a hadi szolgálatokra szükséges alkalmatos lovak beszerzése feletti főfelügyelővé.
Ábrahámy Vilmos-huszár őrnagy[17] számfeletti ezredessé Répásy Mihály tábornok mellé.
Beretvás Miklós-huszár alezredes[sé,][18] mint ilyen, Répásy Mihály tábornok mellé.
Gáspár őrnagy[19] ezredessé, és a Miklós 9-ik honvéd huszárezred parancsnokává.
Szegedy[20] Miklós-huszár őrnagy alezredessé ugyanott.
Berzsenyi százados[21] Miklós-huszárezredből 1. őrnaggyá.
Görgey Kornél[22] dto. dto. 2. őrnaggyá
Küpke[23] [sic!] Vilmos-huszár százados őrnaggyá
Liptay százados[24] számfeletti honvéd őrnaggyá
Békeffy alezredes[25] nyugalmaztatik.
Zsedényi Gyula őrnagy[26] táborkari alezredessé.

---

[16] Répásy Mihály (1800-1849), cs. kir. őrnagy a 6. huszárezredben, 1848. szept. végétől az ezred ideiglenes parancsnoka, okt. 12-től ezredes, a feldunai hadtest dandárparancsnoka, nov. 1-től honvéd vezérőrnagy, lovassági főfelügyelő. 1848. dec. 28-tól a tartalék hadtest parancsnoka, 1849 jan. végétől márc. elejéig a Középponti Mozgó Sereg, majd az ebből alakuló II. hadtest parancsnoka, később ismét osztályfőnök a hadügyminisztériumban. Kolerában halt meg. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 282-283. o.

[17] Ábrahámy Károly (1798-1877), cs. kir. őrnagy a 10. (Vilmos) huszárezredben, 1848. nov. 26-tól honvéd ezredes, a hadügyminisztérium pótlovazási osztályának helyettes, 1849. júl.-tól tényleges főnöke. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 96. o.

[18] Beretvás Ferenc (1807-?), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, okt. közepétől honvéd alezredes, dec. 5-től a honvéd szekerészkar parancsnoka. 1849 januárjában kilép. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 354. o.

[19] Gáspár Andor, András vagy Endre (1804-1884), cs. kir. huszárszázados, 1848. okt. 8-tól honvéd őrnagy, nov. 26-tól ezredes, 1849. ápr. 2-től vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát közli *Bona*, 1987. 157. o.

[20] Szegedy Imre (1812-1878), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, 1848. okt. 16-tól honvéd őrnagy, nov. 26-tól alezredes, dandáraparancsnok, dec. 30-tól ezredes, 1849 január közepén kilép. A cs. kir. hadbíróság rangfosztásra ítéli. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 370. o.

[21] Berzsenyi Lénárd (1806-1886), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 108. o.

[22] Görgey Kornél (1819-1897), Görgei Artúr unokatestvére, cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, nov. 26-tól őrnagy, dandárparancsnok, ápr. 12-től a feldunai hadsereg törzsénél szolgál, júl. 20-tól honvéd alezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 163. o.

[23] Kypke, Alexander (1805-?), cs. kir. százados a 10. (Vilmos) huszárezredben, 1848. nov. 26-tól honvéd őrnagy, dec. 30-tól alezredes, 1849 jan. elején kilép. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 362-363. o.

[24] Liptay (Hrobony) Ferenc (1814-?), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. jún. 19-től honvéd főhadnagy, szept. 27-től százados, nov. 29-től őrnagy, 1849. febr. 9-től alezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok. Várfogságot szenved, 1869-ben reaktiválják. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 223. o.

[25] Békeffy József (1802-1870), cs. kir. őrnagy a 9. (Miklós) huszárezredben, 1848. okt. 12-től honvéd alezredes, 1849. jan.-tól ezredes, a hadügyminisztérium pótlovazási osztályán dolgozik, 1849. júl. 20-tól a szeged-aradi tartalék hadtest tábori térparancsnoka ezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 112-113. o.

[26] Zsedényi (Pfannschmied) Gyula (1808-?), cs. kir. főszázados, 1848. okt. 27-től honvéd őrnagy és osztályparancsnok a 6. (Württemberg) huszárezredben, nov. közepétől a nádasi dandár parancsnoka, nov. 29-től alezredes, dec. elejétől betegszabadságon. 1849. jan. közepén jelentkezik Windisch-Grätznél, a cs. kir. hadbíróság felmenti. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 374. o.

A tegnap este tisztelt Elnök úrral szóval közlött terv minden következményeivel együtt miha-[ma]rább vázlatban fog előterjesztetni.[27]

Eredeti tisztázat. MOL HM Ált. 1848:9669. [OHB-iktatószáma 1848:2299., eredeti HM-iktatószáma 1848:9403.]

2.

Pozsony, 1848. november 5., reggel 9 órakor
Görgei utasítása – Kossuth megbízásából – Békeffy József alezredeshez

Alezredes úr ezennel utasíttatik, hogy ezen parancs vétele után haladéktalanul Pestre utazzon, s ott a magas Országos Honvédelmi Bizottmánynál jelentse magát.
Görgei vezérőrnagy
Kossuth L. elnök úr megbízásából

Német nyelvű eredeti tisztázat. HL Abszolutizmuskori iratok. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék. 113/12. csomó. 2/371. Békeffy József pere. 331. f. Fogalmazvány. MOL Görgey-lt. hadparancs-jkv. No. 39.

3.

Pozsony, 1848. november 6.
Görgei levele Kossuth Lajosnak a vezérkari tisztek egyenruházási segélyéről

A magyar táborkar tisztjei
A magas Honvédelmi Bizottmány Elnökéhez
Kossuth Lajos úrhoz
A magyar táborkar tisztei: Szirányi százados,[28] Bayer százados,[29] Soupper százados[30] és Albrecht százados,[31] társaik nevében is, múlt hóban Csány László országos biztos[32] úrhoz oly folya-

[27] Itt nyilván a követendő védelmi tervről volt szó. Görgei emlékiratai szerint amikor a követendő terv szóba került, ő azt javasolta, hogy a Duna jobb partján a hadsereg zömével Győrig, az elővéddel pedig Mosonig húzódjanak vissza, a bal parton pedig csupán Pozsonyt és a Fehér-hegység főbb szorosait tartsák megszállva, ezeket is csak elszigetelt erős osztagokkal, amelyeknek az ellenséges túlerő előnyomulása esetén egyrészt Lipótvár, másrészt Komárom falai alá vonuljanak vissza. Ehhez járult volna a hadsereg teljes újjászervezése, az OHB és az országgyűlés székhelyének a Tiszántúlra történő áthelyezése. *Görgey Artúr* I. 233. o. A haditervre l. még *Hermann Róbert*: Görgei és Győr. Győri Tanulmányok 22. 2000. 162-163. o.

[28] Szirányi Béla (1818-1894), cs. kir. hadnagy, 1848. aug. 19-től főhadnagy, szept. 15-től honvéd vezérkari százados. 1848-49 fordulóján kilép. Nyugalmazott cs. kir. alezredesként hal meg. Életrajzát l. *Bona*, 1988. 734-735. o.

[29] Bayer József Ágost (1821-1864), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. szept. 20-tól honvéd vezérkari főhadnagy, okt. 20-tól százados, nov. 18-tól őrnagy, 1849. jan. 15-től alezredes, a feldunai hadtest vezérkari főnöke, ápr. 17-től ezredes, a feldunai hadtest vezérkari főnöke. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 100-101. o. és *Villányi András*: Bayer ezredes. Budapest, 1937.

[30] Soupper Sándor (1824-1879), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. júl. 9-től nemzetőr főhadnagy, okt. 26-tól honvéd százados, nov. 30-tól vezérkari őrnagy. Várfogságot szenved, 1850-ben szabadul. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 295. o.

[31] Albrecht Frigyes Vilmos (1823-1867 előtt), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. szept. 20-tól honvéd vezérkari főhadnagy, novembertől százados, dec. 30-tól őrnagy, máj. 30-tól alezredes. 1849. júl. 12-től szolgálaton kívül van. Vizsgálati fogság után kegyelmet kap. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 89. o.

[32] Csány László (1790-1849), reformpolitikus, 1848 tavaszán a nyugat-dunántúli megyék, jún. 2-ától a Dráva-vonal, szept.-től a drávai, majd októbertől a feldunai hadtest kormánybiztosa, 1849. jan. 27-től erdélyi

modást nyújtottak, miszerint részökre egyenruházási segélydíj engedélyeztessék.[33] Ezen kérelmet következő okokra alapították:

1. Minden, a magyar hadseregben *újonnan* kinevezett tisztek ezen segély jótéteményével éltek.

2. A magyar táborkar számára szabályilag meghatározott egyenruha a folyamodó tiszteket egész új öltözet megszerzési költségeivel terheli, – melyeknek egészen saját erszényből leendő födöztetése a folyamodóknak igen nehezen esnék, és csak bizonyos idő múlva fogna egyátaljján lehetségessé válni.

3. A táborkari tiszteknek költségei rendkívül szaporodnak azáltal, hogy szolgálatuk természete megkívánja, hogy magokat *saját* erszényből *jó* minőségű lovakkal lássák el; miután a kért szolgálati lovak tőlök – kevés kivétellel – megtagadtattak; és az utóbbi ütközetek alkalmával bebizonyult az, hogy *ordonánc-lovakkal* a táborkari tisztektől joggal követelhető szolgálatot megtenni lehetetlen.

Mindezek tekintetéből a föntírt tisztek 150 ezüst forintnyi segélydíjért folyamodtak, meggyőződve, hogy kérelmök teljesen igazolva van, és kegyes teljesítést leend nyerni szerencsés. Miután azonban a kérelemre semmi válasz nem érkezett, – a beköszöntő télszak pedig az egyenruha kiegészítését a helyes szolgálat érdekében igen szükségessé teszi: a magyar táborkar tisztei ezennel a tisztelt Elnök Úrhoz bátorkodnak fordulni, miszerint legalázatosb kérelmöket kegyesen teljesíteni méltóztassék.

Pozsony, nov. 6. 1848.

Görgei tábornok

Nyáry Pál, az OHB helyettes elnöke november 11-én küldte át Görgei kérelmét elintézés végett Mészáros Lázár hadügyminiszternek. A minisztérium november 29-én közölte Görgeivel, hogy „a magyar hadseregben altisztekből kinevezett hadnagyoknak, ha teljes vagyontalan állapotuk bebizonyosul, az említett segélydíj engedvényeztetik ugyan, de a már felsőbb tisztek, különösen századosok, kik anélkül is oly szép fizetésben részesülnek; ezen segélydíjra általában semmi igényt nem tarthatnak". Az engedélyezett 150 forint segélydíjat az illetőknek 10 hónap alatt kell visszafizetniük. Közben Görgei november 24-én ismét felterjesztette a fenti kérést, s Kossuth november 27-én Csányt bízta meg teljesítésével.[34]

Görgey István tisztázata. MOL H 82. Hadügyminisztérium. Polgári-gazdászati osztály. 30. kútfő, 50. tétel. OHB-iktatószáma 1848:2614. „hadügyminiszter vegye figyelembe s intézkedjék". Mellette a vonatkozó iratok.

4.

Budapest, 1848. november 23.

Kossuth levele Görgeihez Balogh János őrnagy[35] Trencsén és Nyitra megyei védelmi intézkedéseiről

Balogh János korm[ány]biztosnak f. hó 22-én érkezett jelentéséből[36] arról értesíttetém, hogy Trencsén megyében népfelkelést organizálni nemcsak nem kívánatos, sőt káros lenne az ügyre

---

teljhatalmú országos biztos, 1849. máj. 2-ától a Szemere-kormány közlekedés- és közmunkaügyi minisztere, 1849. okt. 10-én a cs. kir. hadbíróság ítélete alapján Pesten kivégzik.

[33] Az említett folyamodvány Csányhoz intézett, 1848. okt. 28-án Parndorfban kelt példányát l. MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Iktatott beadványok. No. 259. A folyamodványt Bayer József, Soupper Sándor, Albrecht Vilmos, Szirányi Béla és Luzsénszky Sándor századosok írták alá.

[34] Görgei nov. 24-én kelt felterjesztését és Kossuth intézkedését közli KLÖM XIII. 547-548. o.

[35] Balogh János (1796-1872), a Bars megyei ellenzék vezetője, 1830-1861 között több országgyűlésen barsi követ, 1842-45-ben Bars megye alispánja, 1848-ban Nyitra és Trencsén megyei népfelkelési kormánybiztos, honvéd őrnagy, a 71. honvéd zászlóalj, majd alezredesi rangban a X. hadtest dandárparancsnoka. Emigrál, 1859-ben hazatér. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 98. o.

[36] Balogh nov. 21-én kelt jelentését közli *Steier Lajos*: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. Budapest, 1937. II. k. 196-198. o. és *Daniel Rapant*: Slovenské povstanie roku 1848-49. Dejiny a dokumenty. Bratislava, 1954. III/2. 103-104. o.

nézve. Én magam is osztom e nézetet, de nem osztom egészben a nevezett kormánybiztos azon javallatát, minél fogva ő a megyében önkéntes nemzetőrséget kívánna alakítni; és azért oly utasítást küldtem hozzá, hogy az önkéntes sereg alakítását csak akkor vegye eszközlésbe, ha sem Tábornok úr, sem Szilavetzky[37] nem küldhetnének a trencséni útszorosok megőrzésére segéderőt, Úgy tudom, hogy Balogh korm[ány]biztosnak rendelkezése alatt állanak már a zólyomiak, kik teljesen fölszerelvék, felfegyverezvék.[38]

Mindamellett nem lehet figyelem nélkül hagynom a korm[ány]biztos jelentésének azon pontját, melyben előadja azt, hogy Trencsén megye három országgal határos, ú[gy]m[int] Morva, Slezia[39] és Gallíciával, s ez országokból mind jó utak vezetnek a megyébe, minél fogva azt, mint mindenfelül ellenséggel környezett védbástyát, katona erő nélkül hagyni, kivált a nép rossz hangulata mellett, nem lehet, evégett ő legalább fél zászlóalj kitanult sorkatonaságnak oda küldendését kívánja; kiknek számát megyei önkéntesekkel fogná szaporítani.

Ha csakugyan valamely ellenséges beütéstől lehet tartani, s Tábornok úr csakugyan maga is jónak látná önkéntes nemzetőrség alakítását, azon esetre Szilavetzky őrnagyot arra figyelmeztettem, hogy még akkor is az útszorosok őrzésénél ne a trencsényiek, hanem Nyitra vármegyének alsó részén lakó magyar nemzetőrök használtassanak ily nemű szolgálatra.

A kormánybiztos által elzárásra kitűzött tizenegy útszorosok közöl leginkább a csácainak a határok felé minél gyorsabb lerontását tartom legszükségesebbnek, s erre nézve Önt célszerű rendelkezések kiadására fölhívandónak.

Stuller Ferenc fogalmazványa. MOL OHB 1848:3153. A Szilaveczkynak szóló hasonló szövegű utasítást közli KLÖM XIII. 538-539. o.

5.

Budapest, 1848. november 30.
Kossuth levele Görgeihez az Ordódy Kálmán őrnagy[40] magatartásával kapcsolatos vizsgálat megtartásáról

Ordódy őrnagy úrnak másolatban ide foglalt levele folytán kérem Vezértábornok urat az e tárgybani vizsgálatot elrendelni, s így a nevezett őrnagy úrnak ohajtását teljesíteni.[41]

Eredeti tisztázat. MOL P. 295. A Görgey-család levéltára. b/11/6. fasc. Fogalmazvány. MOL OHB 1848:4115.

[37] Szilavetzky Ágoston (1797-?), nyugalmazott cs. kir. százados, 1848. aug. 25-tól a szegedi nemzetőrség egyik őrnagya, okt. 30-tól nemzetőr, nov. 6-tól honvéd alezredes, a 2. (nyitrai) hadmegye parancsnoka, dec. közepétől a szegedi nemzetőrség parancsnoka, 1849. jún.-ban a 4. (szegedi) hadmegye parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 311. o.

[38] Ez az eredetileg a 17. honvédzászlóaljhoz tartozó, de utóbb Ruttkay István őrnagy vezetésével, 64. honvédzászlóalj néven önálló alakulattá szervezett újonccsapat volt. Történetére l. *Rényi Rezső*: A 64-ik honvédzászlóalj. Hazánk. (Szerk. *Abafi Lajos*) I. k.

[39] Szilézia (Schlesien)

[40] Ordódy Kálmán (1814-1871), cs. kir. főhadnagy, 1848. jún. 13-tól honvéd százados, szept. 27-től őrnagy, okt.-tól Trencsén megye hadparancsnoka, nov. 23-tól a feldunai hadsereg dandárparancsnoka, majd dec. közepétől Lipótvár várparancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 255. o.

[41] Ordódy 1848. nov. 24-én Nádason kelt levelét, amelyben kérte, tisztázzák a Simunich elleni 1848 novemberi hadműveletekben játszott szerepét, közli KLÖM XIII. 610-611. o.

6.

Pozsony, 1848. december 8.
Görgei utóirata Bayer József őrnagy Kossuth Lajoshoz intézett beadványán

Tisztelt Honvédelmi Bizottmányi Elnök Úr!

A hadügyminiszter úrnak f. é. nov. 22-én kelt feszólításában hírlapilag közhírül adatik, a tisztelt Honvédelmi Bizottmánynak jóváhagyása reményében: hogy a Ludovicea-haditanoda 1849. január 7-én nyittatik meg, és hogy a növendékek 1/3 része alapítvány pénzekből, egy másik harmada álladalmi költségen, utolsó harmada pedig egyenkint fizetendő 500 pft. évi díj mellett fog növeltetni.

Midőn katonának szánt öcsémet, Bayer Fridriket egyfelől magasb katonai kiképzés végett a Ludoviceába küldeni óhajtom, másrészt azon 500 pftot reá költenem, vagyontalan létemre igen nehezen esnék: bátorkodom tisztelt Honvédelmi Bizottmányi Elnök úrhoz azért folymodni, miszerint nevezett öcsémet a Ludoviceának alapítványi vagy álladalmi segélypénzen képezendő növendékei sorába fölvétetni kegyeskedjék.

Nevezett öcsém, – e kérvény átadója – 15 éves múlt; magyar és német nyelven jól – franciául kezdőleg beszél, és a természettől tehetséggel áldottan, a fölvételre kívánt egyéb kellékeknek is megfelel.

Engem pedig föntebbi kérelmem tételére bátorít azon körülmény: hogy Magyarországot ellenség előtt szolgálom.

Ha azonban az alapítványi vagy álladalmi segélydíjak már mind el volnának osztva: azon esetre esedezem, Elnök úrnak, kegyekedjék részemre legalább azt elrendeltetni, hogy a Ludoviceumba öcsémért fizetendő 500 pftot ne legyek kénytelen azonnal, előleg, és egy összegben lefizetni, hanem engedtessék meg nekem, e sommát a tanév folytában, részletenkint lefizethetni.

Mély tisztelettel
Pozsony, dec. 6-án 1848.
Bayer József
vezérkari őrnagy

Ezen kérelmet a tisztelt Honv. Bizottm. különös figyelmébe ajánlani már azért is szent kötelességemnek tartom, mert tudom, hogy folyamodó saját járandóságából édesanyját és testvéreit gyámolítja, és mert ő a legjelesebb tisztjeim egyike.[42]

Pozsony, dec. 8-kán 1848.
Görgei tábornok

Eredeti sk. tisztázat. Bayer kérvényét Görgey István tisztázta le. MOL H 155. Felvételi kérelmek a Ludoviceumba. No. 16. Iktatva: OHB 1848:6442., HM Ált. 1848:12461. Kossuth sk. hátirata: „indukálandó. – Aztán Nádosyhoz."

7.

Debrecen, 1849. március 16.
Az OHB értesítése Görgeihez Lisznyay Kálmán[43] tábori történeti jegyzői kinevezéséről

A Honvédelmi Bizottmány által Lisznyay Kálmán történeti jegyzőül levén kinevezve, másolatban ide mellékelt utasításában ki van jelölve hivatási köre, mely köréhez képest vele rendelkezni, neki a hivatalos adatok megszerezhetésére módot és alkalmat nyújtani, ezennel felhívattatik Ön.[44]

---

[42] Bayer Frigyes végül nem került be a Magyar Hadi Főtanoda hallgatói közé. A hallgatók névsorát közli *Ács Tibor*: A Magyar Hadi Főtanoda, 1848-1849. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/2. 343-345. és 348-349. o. Bayer Frigyesből utóbb színész lett.

[43] Lisznyay (Damó) Kálmán (1823-1863), költő, a Tizek Társaságának tagja, Petőfi barátja, 1848 októberétől 1849 februárjáig Erdélyben harcol, 1849. márc. 14-től a VII. hadtest tábori történetírója.

Fenn nevezett történeti jegyző útiköltséggel Debrecenbe láttatott el: fizetését, havonként 70 pengő forintot folyó évi április 16-kától számítva, a hadipénztárból nyerendi, valamint a hivatása érdekében teendő szükséges utazásokra külön költséggel, s ezen felül lehetőleg nyugalmas szállással a hadipénztár rovására leend ellátandó.

Fogalmazvány. MOL OHB 1849:3414. Másolat. uo. 1849:6693.

8.

Debrecen, 1849. március 24.

Kossuth levele Görgeihez Vetterről,[45] *a váci nyilatkozatról, Görgei egyéni sérelmeiről*

Kedves Barátom!

Az Ön Dormándról március 22-éről írott levelét ágyban fekvő betegként kaptam, és holnapra mégis föl kell kelnem, egészségesnek kell lennem, mert úgy hiszem, hazánk ügyében döntő percnek megyünk elébe.[46]

Előbb Önnel az ügyről, – aztán az érzésekről kell szólanom; és ezt azzal az őszinteséggel teendem, mellyel férfi férfinak, barát barátnak tartozik.

Tegnap – véletlenül éppen Ludvigh[47] által – küldöttem Önnek levelet, melyben a cibakházi expedíció sikertelenségének okait elmondtam. E dolognak sem több, sem kevesebb fontossága nincs.[48] A tábornokok kötelességük szerint számot adtak nekem visszavonulásuk okairól, de nekem egy szóval sem említette sem Vetter, sem más valaki, hogy azért kellett volna visszavonulniuk, mert nem tudták, hol van Ön. – Ezt tehát senki sem mondotta. – Hanem a dolog így áll: Én Cibakházáról visszatérve, már Törökszentmiklóson voltam, midőn Ludvigh váratlanul megérkezett. Azt beszélte nekem, hogy Ön akkor Mezőkövesden volt, s hogy Vetternek egy huszárezredet küldött és így tovább. Erre Vetter annyit felelt: „Ily fontos dolgokat én, mint főparancsnok csak véletlenül tudok meg; ha Ludvigh úr véletlenül és váratlanul ide nem téved, még a mai napig sem tudok semmit Görgei állásáról, és épp oly kevéssé arról, hol található a küldött huszárezred; így én most hasztalanul teszek háromnapi menetet, melyet nem kellett volna tennem, ha Görgei tábornok úr az elküldött huszárezred elindulásáról és útirányáról jelentést tett volna nekem; – mert a hadviselésben a körülmények gyakran változnak. Én főparancsnok vagyok, nekem összes hadműveleteimet összhangban kell tennem a hadsereg vezéreivel, és mióta főparancsnok vagyok, még egy sor írást sem vettem Görgei tábornoktól, noha a kölcsönös egyetértés annyira szükséges, hogy anélkül sikeresen működni teljesen lehetetlen."[49]

---

[44] A tábori történeti jegyzők kinevezésére vonatkozó iratokat közli KLÖM XIV. 660-662. o. Ténykedésükre l. *Hermann Róbert:* A szabadságharc hadtörténészei. R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. (Szerk.: *Tusor Péter*) Budapest, 1998. 536-557. o.

[45] Vetter Antal (1803-1882), cs. kir. alezredes a 37. (Máriássy) gyalogezredben, szept. 22-től honvéd alezredes, nov. 5-től vezérőrnagy, Kiss Ernő távollétében a bánsági csapatok főparancsnoka, majd a honvéd vezérkar szervezője. 1849. márc. 8-tól altábornagy, a fősereg, 1849. jún. 7-től a déli hadsereg fővezére. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 329-330. o.

[46] Görgei a másolatok tanúsága szerint március 21-i levelét Dormándról írta, a 22-it pedig Kerecsendről. Elképzelhető azonban, hogy az utóbbi elküldött tisztázatán Dormánd szerepelt a kelet helyeként. Közli *Hermann Róbert*, 1994. 963-964. o.

[47] Ludvigh János (1812-1870), képviselő, a képviselőház jegyzője, 1848. szeptember végén a fősereg táborába küldött országgyűlési biztos, decembertől Szepes megyei, majd a 1849 április végétől július elejéig a fősereg mellé kirendelt kormánybiztos, emigrál.

[48] Kossuth 1849. márc. 22-23-án írott levelét közli KLÖM XIV. 692-694. o.

[49] Görgei márc. 10-én Egyekről, 17-én és 18-án Miskolcról, 21-én Dormándról írt Vetternek. MOL P 295. A Görgey-család levéltára. b/29. fasc. Az 1848/9. évi magyar „feldunai", utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Arthur, Gáspár, s utoljára Pöltenberg tábornokok) eredeti elnöki levelező-jegyzőkönyve. No. 11.; 16.; 19-20., 23. A márc. 17-i, 18-i és 21-i jelentéseket kivonatos magyar fordításban közli *Görgey István* II. 41-43. és 45. o.

Ez az, amit Vetter mondott, és egy betűvel sem többet, – azt, hogy az Ön hollétének bizonytalansága a cibakházi elveszett fáradság oka (mert más veszteség annál nem volt), egy szóval sem említette.

Ez tehát a dolgok állása. Ehhez járul még, hogy Mészáros[50] talán csak azért rendelte el Önnek, hogy Ön, Tábornok úr, 11-én Tokajban legyen, – mert Vetter akkor még nem vette át a főparancsnokságot. Azóta többé nem avatkozik a hadi rendelkezésekbe, és ezt nem is szabad tennie.

Ami már most az érzéseket illeti, én Önt Isten és a haza nevében arra kérem, ne legyen oly felette ingerlékeny. A nagy cél, amiért élünk – hazánk szabadsága – elég szent ahhoz, hogy a hazáért a sértett érzéseket is elviseljük.

Lássa Ön, tisztelt barátom! Midőn Ön Vácon kiadott proklamációjában[51] azt mondá: hogy senki másnak nem engedelmeskedik, mint csak a király által (!) nevezett miniszternek (Mészárosnak) vagy helyettesének (Vetternek), akkor Magyarország, mely még kezünkön volt, felzúdult Ön ellen – pártütőnek kiálták, ki Dumouriez[52] vagy éppen Monk[53] szerepét akarja játszani, vagy katonai revolúcióra néz – és jövének hozzám emberek, tétettek az országgyűlésen interpellációk, és az emberek hosszú tirádákban adák elé, miként kell hogy fájjon énnékem ezen tapasztalás. – Már most ha én elragadtatva a fájdalom érzetétől (mert fájt, hogy Önnek ezen nyilatkozatot [sic!] – a rosszakaratú embereknek alkalmat szolgáltatott megtagadni azon kormány iránt az engedelmességet, mely iránt Ön azt felmondá – s ekkor a haza elveszett volna okvetlenül) – ha én elragadtatva a fájdalom érzetétől, részt adok az indignációnak, s egy-két accommodus[54] rendelkezést adok ki – mi lett volna belőlünk? – Most már az ellenség uralkodnék rajtunk, mert polgárháború iszonyai szaggatnák az ország kebelét.

Csak ettől mentse meg a szabadság könyörületes Istene szegény hazánkat legalább addig, míg az ellenséggel végeztünk. Akkor a nemzet is veszekedhet kissé magával, ha éppen kedve lesz hozzá.

Látja Ön, lelkem barátja! ezer iszonyatos lelki fájdalom közt, ezernyi nyomorúság. önzés s álnokság közepette kezeim közt tartottam a nemzet sorsát,– és mi által tarthattam a nemzetet fenn? Az által, hogy a pillanatnyi bosszúvágynak nem engedtem hatalmat a nemzet érzülete fölött, és mindig azt mondottam: legyünk egyek még előforduló hibáknál is, és ha hibázunk, legyünk egyek. És én engedtem, hol a nem engedés szakítást idézett volna elő, csak arra figyelvén mindig, hogy olyan hiba ne történjék, mely a nemzet sorsát kockáztatná. – Kisebb hibákat igyekeztem jóvá tenni, nagyoknak ellene működtem, – tűrtem, állatias lemondással szenvedtem, – nem engedtem a pillanatnyi lelki felindulás indíttatásának, – és... – most már valóban ott vagyunk, hogy mindenki hiszi, miszerint az osztrák zsarnok mit sem tehet ellenünk.

Ön azt mondja,: menjünk, haljunk meg, mint tiszta szándékú vértanúk elárvult hazánkért.

Szívesen halok meg hazámért, és ez egyrészről nem is érdem, mert azon kívül nem is élhetnék, de benne sem, ha rabszolgává lenne. De derült kedvvel mondom: most nem a reménytelenség, hanem hazánk megszabadulása előestéjét éljünk, – most nem meghalni fogunk, hanem hazánk fölszabadításának élni.

Azt mondja, tisztelt Barátom! Hogy hadseregének szemei megnyíltak, és nincs bizalma Vetterben, Mészárosban, az országgyűlésben. – Én pedig azt mondom: használjunk fel minden

---

[50] Mészáros Lázár (1796-1858), cs. kir. ezredes, honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy, a Batthyány-kormány hadügyminisztere, okt. 1-től az egyetlen le nem mondott miniszterként az OHB tagja, ápr. 15-től máj. 5-ig ideiglenes hadügyminiszter, majd a tisztképző intézetek főfelügyelője, júl. 1-29. között fővezér. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 239. o. és *Ács Tibor*: Mészáros Lázár. Az első magyar honvédelmi miniszter élete és munkássága. H. n. 1995.

[51] Az 1849. január 5-én Vácott kiadott nyilatkozatot közli *Görgey Artúr* I. 285-291. o. A Kossuth által hivatkozott passzus a nyilatkozat 3. pontja volt.

[52] Dumouriez, Charles François (1739-1823), a francia forradalom tábornoka, 1792. szeptember 20-án Valmynál megállítja a porosz hadsereget, 1793. áprilisában lelepleződik az államcsínykísérlete, ezért átáll a cs. kir. csapatok oldalára.

[53] Monk, George (1608-1670), az angol polgári forradalom tábornoka, Cromwell halála után 1660-ban seregével bevonul Londonba, és kezdeményezi a száműzetésben élő Stuart uralkodó, II. Károly visszahívását a trónra. Mint Albemarle hercege halt meg.

[54] Annak megfelelő.

eszközt érzésünk szerint klasszikai egyszerűséggel, minden személyes becsvágy nélkül hazánk fölszabadítására, – és ne veszélyeztessük e magas célt személyek elleni ellenszenv által és miatt. – Ismerem a hibákat, a hiányokat, – de azt is tudom, hogy bírok annyi erővel, hogy e hibákat, e hiányokat elhárítsam, hogy a nemzet győzelmét ne kockáztathassák, – azért is minden elem felhasználandó; győzni kell és aztán számolni. Hogy a győzelem után, távol a veszélytől senki se követeljen oly tekintélyt, mely a nemzet szabadságára nézve káros lehessen, arról ketten egyetértve gondokodni fogunk.

Legyen tehát víg, legyen tehát jó reménnyel, tisztelt Barátom, – mindenek előtt csak sikerek és szabadság, – bárki által is, az nekem mindegy. De ne piszkáljuk az alkotmányos hatalmakat, – eljövend az idő, melyben ezek maguk kölcsönösen lemondatják magukat, és azon érzetben, hogy küldetésüket teljesítették, a hatalmat az új nemzetnek engedik át, – de ha idő előtt akarnánk megingatni azokat, akkor polgárháború törne ki, és végre nyomorult szerződés köttetnék, melyet minden áruló, minden gyáva, minden kimerült elfogadna, – míg így, amikor a versengő elemek összetartatnak, a nemzet győzelme bizonyos és mi nyugodtan nézhetünk a pillanat elébe, amelyben a nemzet kára nélkül is kiforrhatnak a szenvedélyek és a személyes kevélység.

Vajon látni fogjuk-e egymást? Bizonyosan látni fogjuk egymást, és pedig holnapután, – egy püspököt is viszek magammal, ki a főpapság szent fényével a hadsereg fegyvereit meg fogja áldani.[55] – Akkor aztán küzdjünk, győzzünk, – a többit egyesülve majd elvégezzük.

Mint már tegnap írtam: egy döntő győzelem – ez az alap, melyen isteni és emberi jogoknál fogva mindent rendezhetünk.

Mindaddig ne legyen más jelszavunk, mint! „Egyetértés, hogy győzhessünk". Minden más szenvedély szoruljon háttérbe, a sértett kedély hallgasson el!

Vetterre nézve csak egyet mondhatok Önnek: hogy semmilyen áron nem fog becstelen tettet elkövetni, erről *én* biztosítom Önt.

Meg aztán én is a táborban leszek.

Ölelem Önt meleg barátsággal.: A szabadság Istene legyen velünk.

Halálban és életben az Ön hű barátja

Kossuth

Német fordítás az eredeti tisztázatról. HL 1848-49. 18/301. A kurzívval szedett rész a magyar eredetiből készült kivonat. KA AFA Karton 1853. Hauptarmee. Detailakten. 1848/49-13-174d. Melléklet Zákó István vallomásához. Közli *[Johann Nobili:]* Der Winterfeldzug 1848-1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851. 411-415. o.; *Steier Lajos* II. 151-157. o.; KLÖM XIV. 708-711. o. Magyarra visszafordítva kihagyásokkal és félrefordításokkal közli *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848-49-ben. Budapest, é. n. III. k. 27-30. o.

9.

Jászárokszállás, 1849. április 3.
Görgei jelentése Kossuthnak a hatvani győzelemről

A magyar hadsereg fővezérségtül
Kossuth Lajos tisztelt elnök úrnak

Árokszállás, április 3-án 849.
Ápril 1-én az egyesült hadsereg állása következő volt:
Görgei hadserege[56] Gyöngyösön, egy hadosztálya Horton, 2 század huszár Hatvanba előőrsön.
Damjanich[57] hadserege[58] Gyöngyösön és környékén.

[55] Kossuthot Horváth Mihály csanádi püspök kísérte el a táborba, s vele volt a tavaszi hadjárat első szakaszában.

[56] A korábban Görgei által vezényelt VII. hadtest.

Klapka[59] és Aulich[60] hadseregei[61] egy állomásra hátrább Kápolna felől.

Márjássy[62] hadserege[63] kettővel hátrább.

Ekkor az ellenség egy kényszerített vizsgálást próbált meg – forcirte Rekognoscirung – Hatvanon túl Hort felé.[a]

A Hatvanban levő két század huszár kényszerült hátravonulni Hort alá; ott azonban Poeltenberg[64] egyesült hadosztálya megállította az ellenséget, ki esteléskor megint Hatvan felé visszavonult.

Az első ágyúszóra Poeltenberg hadosztálya segítség[é]ül Gáspár hadosztályát rendeltem ki Hort alá, ahol mind a két hadosztály az április 1-ő és 2-ki éjjel táborozott.

Veszteségünk aznap 2 huszár volt, – lovaik épen maradtak.

Ápril 2-án Damjanich és Klapka hadseregei Árokszállásra vonultak, Damjanichnak 1 dandárja Csány helységet elfoglalván; Aulich serege Adácson; Márjássy tartalék osztálya Vámosgyörkön állomásozott. Aznap dél felé az ellen tetemes erővel nyomult Hatvanból ki, Gáspár- és Poeltenberg-féle hadosztályokat megtámadandó.

Gáspár volt a vezér, megparancsoltam neki, s ő megtette, sőt, akaratom ellen még Hatvanon is túl kergette az ellenséget, a Zagyváni hidat gyalogság által bevétetvén.[65] Az ellenség Bag felé húzódott vissza. A mi népünk Hatvant elfoglalta eléőrseivel, a tetemesebb része e két hadosztálynak Hatvan – Hort közt táborozván az éjjel.

Gáspár ezredes jelenleg legöregebb ezredese Magyarországnak ti. rangjára való nézve, ezen legelső alkalommal bemutatta, hogy képes egy tetemesebb hadsereget sikerrel vezérelni, ennélfogva Gáspár ezredes urat ezen őáltala megnyert csata következtében tábornokká kineveztetni ajánlom.

Én ezen csatánál jelen nem voltam, de jelen volt Kiss altábornagy úr,[66] aki tanúságot adhat Gáspár ezredes úr bátor és szemes magaviseletéről.

Czillich,[67] Damjanich tábornok úr hadseregi őrnagy úr – ki Csányon állomásozott, annak idejébeni megjelenése által igen sokat segített e nevezetes csata megnyerésére, s ezért Czillich őrnagy úr szinte kitüntetésre méltó.

---

[57] Damjanich János (1804-1849), cs. kir. százados, honvéd vezérőrnagy, a Bánságból kivont hadtest, később a III. hadtest, végül az aradi vár parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 131. o.

[58] A III. hadtest.

[59] Klapka György (1820-1892), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. okt. 16-tól honvéd őrnagy, 1849. jan. 9-től ezredes, a felső-tiszai, majd az ebből alakuló I. hadtest parancsnoka, márc. 31-től vezérőrnagy, helyettes hadügyminiszter, majd komáromi vár- és hadseregparancsnok. Emigrál, 1867 után hazatér. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 202. o.

[60] Aulich Lajos (1793-1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, 1848. okt. 24-től ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. febr. 25-től vezérőrnagy, hadtestparancsnok, majd a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 95-96. o.

[61] Az I. és II. hadtest.

[62] Máriássy János (1822.1905), cs. kir. főhadnagy, 1848. jún. 19-től főhadnagy, júl. 1-től százados a 2. honvédzászlóaljban, aug. 27-től a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőrség őrnagya, nov. 6-tól alezredes, az aradi ostromsereg parancsnoka. Dec. végén felmentik beosztásából, 1849. jan.-tól dandár-, majd hadosztályparancsnok a felső-tiszai, a későbbi I. hadtestben. Ápr. 1-től ezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 232. o.

[63] A hadsereg tartalékát alkotó hadosztály.

[a] A Közlönyben: Ápril 1-én az ellenség erőltetett kémletet kísérlett meg Hatvanból Hort felé.

[64] Poeltenberg, Ernst Poelt Ritter von, (1813?-1849), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. nov. 2-tól honvéd őrnagy, dec. 1-től alezredes, 1849. jan. 1-től ezredes, jún. 7-től honvéd vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 268. o. és *Hermann Róbert*: Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő honvédtábornok élete. Budapest, 1997.

[65] A Közlönyben megjelent változat itt egy kicsit bővebb: „Hatvan városa rohammal vétetett be, s az ellenséges vadászok igen kevés kitartással védelmezték a várost. Gáspár a Zagyva hídját szinte rohammal vette be."

[66] Kiss Ernő (1799-1849), a cs. kir. 2. huszárezred ezredese, a szabadságharcban honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy, a bánsági csapatok parancsnoka, majd országos főhadparancsnok. A cs. kir. hadbíróság halálra ítéli, és 1849. október 6-án Aradon kivégzik. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 198. o.

A 7-ik hadseregben legjobban Zámbelly, a 4-ik huszárezredbeli alezredes[68] tüntette ki magát, és mint azt Gáspár ezredes úr maga is, ezen csatáról jelentésében megemlíti, őtet is tisztelt Elnök Úrnak méltánylatában ajánlani bátorkodom.

Nevezetesnek mondom ezen csatát, mert az ellen csupán csak tüzérsége erejére támaszkodván, sem lovasságunk, sem gyalogságunk rohamjait el nem merte fogadni.

Az ellenség részéről Schlik[69] volt a fővezér, Liechtenstein[70] és Parrot[71] tábornokok kíséretében.

Veszteségünk, amennyire eddig tudtomra esett, 20 emberből, holtakat és sebesülteket összeszámítva állott; Az ellenség vesztesége meg nem tudható azért, mert ő még halottait is elviszi magával, de az elvesztett lovaik után ítélve, melyek a csatatéren maradtak, az ő vesztesége a miénket tetemesen túlhaladja.[72]

Fő sikere ezen csatának az, hogy az ellenség mindamellett, hogy elszánt szándéka volt bennünket megverni, miáltalunk megveretett.[73]

Danielisz János tisztázata, Görgei által szignálva. MOL H 2. Kossuth Miscellanen. No. 12. Kivonatos közlése: *Közlöny,* 1849. április 6. No. 72. 260. o.; *Gracza György:* Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története. Budapest, é. n. IV. k. 650. o.; *Csikány Tamás – Hermann Róbert:* Okmánytár a hatvani ütközet történetéhez. (In:) *Horváth László* (szerk.): A tavaszi hadjárat. (Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga). Hatvany Lajos Múzeumi Füzetek 13. Hatvan, 1996. 156-157. o.

10.

Ipolyság, 1849. április 14.

Görgei jelentése Kossuth Lajoshoz a hadügyminisztérium intézkedése által okozott zavarról

Mészáros Lázár hadügyminiszter április 10-én a következő rendeletet intézte Waagner Gusztáv74 tüzér őrnagyhoz:

Szükségesnek találta a hadügyminisztérium akképp rendelkezni, miszerint őrnagy úr azonnal egész raktárával együtt Szolnokra siessen, hol is mint fő raktárfelügyelő, a lőszerek gyors és akadálytalan szállítására gondot fordítani utasíttatik.

Görgei ezt a következő kommentár kíséretében tudatta Kossuthtal:

---

[67] Czillich Ede (1812-1872), cs. kir. alszázados, 1848. okt. 1-től főszázados a 60. gyalogezred 3. zászlóaljában, decembertől a zászlóalj ideiglenes parancsnoka, 1849. febr. 9-től őrnagya. Ápr. 7-től alezredes, dandár-, ápr. 30-tól hadosztályparancsnok a III. hadtestben. Jún. 26-tól ezredes, júl. 17-től szolgálaton kívül. Várfogságot szenved, 1869-től reaktivált honvéd ezredes. Életrajzát l. *Bona,* 1987. 129. o.

[68] Zámbelly Lajos (1815-1901), cs. kir. alszázados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. okt. 1-től főszázados, 1849. jan. 25-től őrnagy, febr. 9-től alezredes, 19-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, ápr. 12 – jún. 20. között a hadtest vezérkari főnöke, máj 25-től honvéd ezredes, júl. közepétől egy önálló dandár parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 340. o.

[69] Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1798-1862), cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok. Lovassági tábornokként hal meg.

[70] Liechtenstein, Franz, herceg (1802-1887), cs. kir. altábornagy, előbb a cs. kir. főserg lovashadosztályának parancsnoka, majd az I. hadtest hadosztályparancsnoka, végül a tartalék hadtest parancsnoka, lovassági tábornokként hal meg.

[71] Parrot, Jakob von, (1797-1858), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok az I. hadtestben, 1849 nyarán összekötő tiszt az orosz főserg mellett. Altábotrnagyként hal meg.

[72] A Schlik-hadtest vesztesége 18 halott, 48 sebesült és 135 eltűnt volt; elesett 56, megsebesült 14 ló. HL 1848-49. 20/41

[73] Kossuth április 3-án e jelentés alapján tudósította az OHB-t a hatvani győzelemről. KLÖM XIV. 800-802. o. Április 4-én pedig értesítette Görgeit, hogy jóváhagyja Gáspár vezérőrnagyi kinevezését, s Zámbellynek a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályával történő kitüntetését. Közli KLÖM XIV. 812. o.

[74] Waagner, Gustaw Wenzel (1813-?), hadmérnök-hallgató, 1848 októberében nemzetőr hadnagy, dec. 2-től honvéd tüzér főhadnagy, dec. 9-től százados, 1849. márc. 28-tól őrnagy. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 333. o.

Az ide mellékelt csatolványból megláthatja Elnök úr, mily ellenkezetes és semmi biztos adaton nem alapuló parancsok bocsáttatnak a hadsereghez a hadügyminisztérium által, mi az egész hadügyre a legszomorúbb következéssel lehetend, hahogy azon beavatkozásoknak hovahamarább eleje nem vétetik. Sőt, ha jelen esetben elküldendő ellenparancsolatunk elkésik, az ellenség által még elfoglalva tartott Pestre szállíttatik tartalék lőszerkészletünk.

Mindezeknél fogva felkéretik Korm[ány]elnök úr, méltóztassék hovahamarább határozott lépéseket tenni, és e dologban úgy intézkedni, hogy semmiféle beavatkozások a hadjáratra nézve a hadügyminisztérium részéről velem történendő előleges értesítés nélkül, miután azáltal a seregben csak zavar és baj idéztetik elő, ne történjenek.

Másolat az eredeti tisztázatról. MOL R 123. Vörös Antal iratai. 4. csomó. II. V. 1. b. 353.

11.

Buda, Svábhegy, 1849. május 17.

Görgei Artúr hadügyminiszter és fővezér előterjesztése Kossuth Lajos kormányzóelnöknek Földváry Albert százados[75] *őrnagyi kinevezéséről*

Mindenfelőlről, csak sajnos hogy későn jövő egyhangú értesítések szerint Földváry Albert százados úr még a múlt tél vészes napjaiban, név szerint január 19-ikén és 22-én Wintschachtnál [sic!], február 2-ikán az Igló melletti ellenséges megrohanás visszaverése és ugyanazon hó 5-ikén a braniszkai [sic!] szoros ostrommali bevétele alkalmával rettenthetlen bátorsága- és vitézségének oly kitűnő jeleit adta, hogy eddigi, leginkább szerénység okozta mellőzése által oly hosszas ideig eltűrt látszatos méltatlanságot némileg enyhítendő, őt, mint ki váltig kiérdemlette, hogy a csatatér színén általam előléptessék, kötelességemet utólagosan teljesítendő, f[olyó] évi február 1-őjétől számítandó rang- és illetménnyel őrnagynak kineveztem, azon biztos reményben, hogy Kormányzóelnök úr ismert igazságszereteténél fogva örömest helybehagyandja, ha egy derék, lelkes hazafi iránt történetesen s akaratlanul elkövetett méltatlanságot hovahamarább és lehetőleg helyreütni el nem mulasztom, minélfogva Földváry százados és a 33-ik zászlóalj parancsnokának általam őrnagyul *február elsejétől számítandó ranggal s illetménnyel* történt kineveztetésének megerősítése s az arról szóló oklevélnek beküldése iránt Kormányzóelnök urat ezennel felkérem. [76]

Eredeti tisztázat. No. 652/v. A kurzívval jelzett rész Görgei sk. betoldása. Dobák Géza tulajdona.

12.

Buda, Svábhegy, 1849. május 20.

Görgei előterjesztése Kossuthnak Albrecht Vilmos alezredesi kinevezéséről

Albrecht táborkari őrnagy, ki jelenleg a III-ik hadtestnél mint táborkar főnöke működik, szolgálatjának egész ideje alatt nemcsak kitűnő képességnek adta jeleit, hanem akárhová helyeztetett, szokatlan buzgóságot tanúsított a haza érdekei iránt, miáltal magát teljes elismerésre érdemessé tette, – amiért is én, kinek kötelességében áll a való érdemnek az elismerést tettleg nyilvánítani, felhivatva érzem magamat a fent nevezett őrnagyot Kormányzóelnök úrnak alezredesi rangbani előléptetésre ajánlani, és kinevezési okiratának átszolgáltatásáért kérni.

---

[75] Földváry Albert (1820-1878), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. jún. 13-tól honvéd főhadnagy, okt. 10-től százados, 1849. febr. 1-től ideiglenesen, majd máj. 14-től őrnagyként a 33. honvédzászlóalj parancsnoka, aug. 9-től alezredes, dandárparancsnok. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 148. o.

[76] Görgei előző napon kelt, Földvárynak szóló értesítését a kinevezésről l. MOL HM Ált. 1849:18577., 22316. Az előbbi mellett Földváry jún. 5-én Fehérvárott kelt kérelme: javítsák ki oklevelében a rang kezdetét febr. 2-re. „boríték alatt oklevele elküldetett jún. 19. 849."

Eredeti tisztázat. 682/v. MOL HM Ált. 1849:17502. [7325/K] „ezen kinevezés általam megerősíttetik, s az előléptetési oklevél kiadása végett e jelen indítvány a hadügyminisztériumhoz áttétetik. Debrecenben, május 28-án 1849. – az ország kormányzója Kossuth Lajos."

13.

Debrecen, 1849. május 25.

Kossuth levele Görgeihez az orosz seregek fenyegető betöréséről, a Bécs elleni támadásról, a kormány Pestre költözéséről, a zsákmányolt fegyverekről és a hadifoglyok alkalmazásáról

Az ország kormányzója

Görgei Artúr hadügyminiszter s fővezér úrnak

Dembiński altábornagy,[77] Bartfeldről,[78] 23. májusról kelt levelét éppen most vettem, melyben tudósít, hogy biztos kéme által értesíttetett arról, – hogy az oroszok e hó 19. Jaslóba megérkeztek, – mely tudósítása a többi, e tárgybani szerzett adatokkal is egybenhangzásban lenni látszik.[79] – Erről miniszter urat azon hozzáadással értesítem, miképp én nagyon célszerűnek, s a körülményekhez alkalmasnak tartanám jelenleg egy excursiót,[80] csinálni Bécs alá, mihelyt ti. Bemnek[81] a Duna jobb partjárai átkelése által seregünk az ellenség ellen e részen biztosítva leend; én ezen terv teljesítésére már írtam Bem altábornagy úrnak, s őt az alsó vidéken viselt háború mielébbi befejezésére felszólítottam, mely is annyira befejezve vagyon, hogy Bem 15-16 000 emberrel jöhet, ellenben Temesvár környezésére,[82] Bánát s Bács fedezésére szintannyi erő marad, szükségesnek vélem azonban, hogy altábornagy úr is, – mint hadügyminiszter, írjon néki, s őt a kombinált csataterv[83] kivitelére sürgesse. – A körülmények fontossága eléggé meggyőzendik [sic!] fővezér urat ezen ügy mielébbi sürgős elintézéséről.[84]

Továbbá, felkérem Altábornagy urat, szíveskedjék velem mielébb nézeteit arról tudatni, ha vajon a kormányt jelenleg már át lehet-e Budapestre tenni, én ezt több okokból nagyon szükségesnek tartom, és pedig

1-ör financiális szempontból, mert a hely szűke miatt csak alig lehetséges itt a szükséges pénzmennyiséget a napi szükségek fedezésére elé állítani, holott Pesten a gyár úgy állíttatnék fel, hogy rövid idő múlva nemcsak a folyó kiadásokat volnánk képesek fedezni, hanem egyszersmind 2-3 hónapra elégséges tartalékot gyűjthetnénk össze, miáltal valamely nem várt esetben is biztosítva lenne a sereg,

de 2-or katonai szempontból is fontosnak látom, mert a kormány székhelye s a pénzgyár fedezésére azok biztosítása végett egy nagyobb számú hadi erőre volna szükség, miáltal a működő hadi erő tetemesen csonkulna. – Mégis nem akarom, hogy a székvárosokbani átszállítás a hadsereg mozgalmaiban legkevesebb hátramaradást idézzen elé, vagy hogy azt gátolná; másrészről szinte nem óhajtom, hogy ezen átszállítása a kormánynak talán az oroszok előli futásra magyaráztassék,

---

[77] Dembiński, Henryk, gróf (1791-1864), az 1830-31-es lengyel szabadságharc tábornoka, rövid ideig fővezére, 1849-ben honvéd altábornagy, februárban a honvéd főserég parancsnoka, április-június között az északi hadsereg (IX. hadtest és különítmények) parancsnoka. Júliusban a honvédsereg vezérkari főnöke, augusztus elején a főserég parancsnoka. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 132-133. o.

[78] Bártfáról.

[79] Dembiński levelét a kormányzóelnökségen 1849:7418. szám alatt iktatták, de az iratok közül hiányzik.

[80] Kirándulást, kitérőt.

[81] Bem, József (1794-1850), vezérőrnagy az 1830-31-es lengyel szabadságharcban, majd a magyar szabadságharcban, az erdélyi hadsereg parancsnoka, 1849 áprilisától altábornagy, emigrál, török pasa lesz.

[82] Ostromzár alatt tartására.

[83] Ez a Klapka György vezérőrnagy által kidolgozott, s a május 20-i minisztertanácson elfogadott haditerv volt. Közli KLÖM XV. 363-366. o.

[84] Kossuth ezen a napon a fentiekkel kapcsolatban Bemhez és Perczelhez intézett leveleit l. KLÖM XV. 388-390. o.

mert ez moraliter[85] rossz hatást okozna; – hanem kívánom, mint azt igen illőnek s természetesnek találom, hogy inkább diadalmenetnek látszassék, – Pest-Buda s környéke a működési vonalban esik minden körülmények közt, s az ezen tájon lévő sereg a kormánynak elegendő védül fog szolgálhatni. – Ha az átkelés Pestbudára [sic!], mit mielébb szeretnék véghezvitetni, fővezér úr nézeteivel megegyez, úgy kérem ebbéli véleményét velem azonnal tudatni, mert ez esetben szükségesnek tartja a minisztérium az országgyűlést egy rövid időre prorognálni,[86] – s mihelyest a körülmények s a főváros helyhezete engedik azt újra öszvehíni.

Ez alkalommal szinte kérem Altábornagy urat, az elfoglalt hadiszerekről, különösen a lőpor, salétrom s fegyverek számáról értesítsen, valamint arról is, ha az elfoglalt fegyverek fővezér úr által tulajdon serege szaporítására küldött újoncok felszerelésére fognak-e fordítani [sic!], – vagy ha lehetséges lesz-e – mit igen szeretnék – azoknak egy részét az alakulásban lévő tartalék sereg felfegyverkezésére felhasználni, – mert úgy vélekedem, hogy a már nagy számú elestek s betegek visszamaradt fegyverei is elegendők lesznek, az újoncok szükségeit fedezni.

A foglyok, megvallom, nem kis gondot csinálnak, egyéberánt a közmunkák miniszterével[87] e tárgy iránt már értekeztem, s ő azokat közmunkák végzésére fogja alkalmazni. Már a sok fogoly tisztről is kellene gondoskodni, – mert nagy terhére vagynak a státusnak, – pedig tétlen hevernek.

Klapka tábornok úr a tegnapi miniszteri tanácsban azon véleményét adá elé, hogy most már nagyon idején volna a fogoly tisztek járandóságát redukálni, – evégett is tessék nézeteit velem közleni.[88]

Szabó Imre alezredes sk. tisztázata. Hátoldalán Molnár Ferdinánd alezredes írásával: „Praes. 26/5. 49. – Budán." Dobák Géza tulajdona. Eltérő szövegű német fordítások. MOL OHB 1849:7418.; HL 1848-49. 30/159. Ennek alapján közli KLÖM XV. 385-387. o.

14.

Debrecen, 1849. május 25.

Szabó Imre alezredes levele Görgei Artúr hadügyminiszternek és fővezérnek Kossuth Lajos kormányzóelnök megbízásából

Gáspár András vezérőrnagy 1849. május 20-án Váradolasziból a következő levelet intézte Kossuth Lajoshoz:

Tisztelt Kormányzó Elnök Úr!

Múlt hó 24-kén Görgei Tábornok s főparancsnok úrnak hivatalos jelentést[89] tettem, hogy több évek óta köszvényben szenvedvén, ez a téli s jelenlegi erős hadiszolgálat miatt annyira erőt vett rajtam, hogy magamat legnagyobb fájdalmamra a mostani háborúi szolgálatra elégtelennek érezvén, a fent nevezett főparancsnok Görgei tábornok úr által magamat könnyebb s békeszolgálatra kijelölni kértem, addig is, míg ez megtörténhetne, igen meggyengült lábaim orvosoltatása végett (mint az ide mellékelt 24-dik áprilistól kelt főhadi parancs másolata mutatja), a váradi fördők használása végett egészségem helyreállásáig szabadságot nyertem.[90] Ezen szomorú s rám nézve

[85] Erkölcsileg.

[86] Helyesen: prorogálni, elhalasztani (valószínűleg a prolongálni és a prorogálni szavak összemosódásáról van szó).

[87] Azaz Csány Lászlóval. Csányra l. a 32. sz. jegyzetet.

[88] Erről a minisztertanácsról nem maradt fenn jegyzőkönyv. Záborszky Alajosnak, a minisztertanács jegyzőjének május 25-én Görgeihez intézett átiratából tudjuk, hogy itt került szóba Dessewffy Arisztid és Poeltenberg Ernő ezredesek vezérőrnagyi kinevezése, ami ellen a résztvevők egyikének sem volt kifogása. A minisztertanács azért függesztette fel Poeltenberg és Dessewffy kineveztetését, mert Klapka helyettes hadügyminiszter véleménye szerint „Hadik és Pulszky mint régibb felterjesztés nyomán tábornokságra kinevezendő ezredesek a hátratételre nem méltók". Közli KLÖM XV. 392. o.

[89] MOL H 115. Görgei Artúr iratai. 1. doboz.

[90] Másolatok. MOL OHB 1949:7293.; HM Ált. 1849:16590. A tisztázat alapján közli *Gáspár Endre* honvédtábornok: Cáfolat. *A Honvéd,* 1867. 36. o.

igen leverő lépés tevésére csak a legnagyobb mértékben elgyengült lábaim kéntelenítettek, a naponként hosszas 12-15 óráig tartó lovaglás következtébe íngörcsöket kaptam, gyalog pedig még most is alig vagyok képes félóráig mozgásban maradni.

Ugyanezen betegségben sínlődtem a múlt évben, s egész két holnapig ágyban fekvő, az osztrák kormánytól már nyugalmazásra kijelölve, és csupán kedves honunk eránti szeretet s ennek a zsarnokoktóli megtisztítása vett ki rögtön betegágyamból, azon édes remény biztatott már akkor is, melyet honunk legnagyobb férfia bölcs intézkedése által Isten segedelmével eddig már kivívtunk.

Alázatos jelentésemhez Tisztelt Kormányzó Elnök úrhoz azon kérésemet van szerencsém tisztelettel előterjeszteni, hogy egészségem valamennyire helyreálltával számomra addig is valami békehivatalt kijelölni méltóztatnék, hogy legalább így még kedves hazánk s nemzetünknek tehetségem szerént szolgálni szerencsém lehetne.

Magamat tapasztalt kegyeibe ajánlott legmélyebb tisztelettel maradok
Tisztelt Kormányzó Elnök úrnak
Váradolaszi, május 20-án 1849.
Alázatos szolgája
Gáspár tábornok

A kormányzóelnöki irodában a folyamodványra ceruzával ráírták: „Hadügyminiszt[ernek], ha netalán szükség volna equitatiót felállítani, ott lenne alkalmazható," majd Szabó Imre átküldte Görgeinek:

Kormányzó úr meghagyásából van szerencsém Gáspár tábornok ide mellékelt folyamodványát, melyben egészsége helyreálltáig valamely békés hivatalra kéri magát alkalmaztatni – véleményadás végett altábornagy s hadügyminiszter úrhoz tisztelettel áttenni.

Görgei május 29-én a következőket közölte Kossuthtal: „Gáspár tábornok úrnak békés hivatalba való alkalmaztatására nézve véleményem az, hogy miután nevezett tábornok úr a lovasságot illető szolgálatban ritka tudománnyal és avatottsággal bír, Gáspár tábornok úr a lovasság alakításánál volna alkalmazandó olyképpen, hogy egyszersmind a környékben, hol tartózkodandik, városi parancsnokul is kineveztetnék, miáltal hozzá illető állásba jutna."[91]

Eredeti tisztázat. MOL HM Ált. 163. d. d. sz. Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1849:7293. Mellette Gáspár május 20-án kelt kérelme és Görgei 1849. ápr. 24-én Komáromban 377/v. szám alatt kiadott szabadságengedélyének másolata.

15.

Budapest, 1849. június 8.
A minisztertanács levele Perczel Mór vezérőrnagyhoz[92] lemondásának elfogadásáról

Per. Mórnak
a folyó hó 8-án tartott miniszteri tanács határozat következtében
P. M. úrnak

Gyurgyevóról máj. 31. a Kormányzó elnöknek írt levelében következőket írja Tábornok úr.
„Görgei tiltassék el hozzám parancsokat küldeni, melyeket mint közelebb egyet, megvetéssel utasíték vissza. Én kész vagyok neki utóbbi szolgálatiért kezet nyújtani, de magam neki alárendelni

[91] Közli *Katona:* Budavár 549. o.

[92] Perczel Mór (1811-1899), reformpolitikus, 1848-ban a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője, képviselő, 1848. szept. 16-tól a Zrínyi-szabadcsapat parancsnoka, okt. 6-tól honvéd ezredes, majd nov. 1-től vezérőrnagy, hadtest-, majd hadseregparancsnok. 1849 augusztusában emigrál, 1867-ben hazatér, képviselő lesz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 564-565. o.

sohasem fogom; inkább a nemzet előtt felkelek ellene. Ha meg akarok felelni rendeltetésemnek, Önök parancsait vissza kellene utasítani. – Tehát kérem Kormányzó urat, tiltsa el Görgeit, Klapkát nekem parancsokkal alkalmatlankodni,[93] *én nem alattok, de mellettök is csak a haza miatt maradok; Hadikot,*[94] *hogy ne merészeljen Szegeden korteskedni, ezt, ha nem szűnik, biz'Isten fejbe lövetem, s kérem, ne feledje soha, hogy nem csupán a hadvezér, hanem egy polgár szól s cselekszik itt, kinek szava s akaratja nem sokkal kevesebbé [sic!], mint Kormányzó úré."*[95]

Görgei hadügyminiszternek pedig Gyurgyevón május 29. kelt levelében ezeket írta.

„Ha Önnek, mint hadügyminiszternek valamely általános adminisztrationalis rendelkezést tetszik hadamhoz kiküldeni, nincs mit szóllanom; de hadi operációkat illetőleg Öntől, mint tökéletesen független hadvezér tekintem magamat, s ha én nem adok Önnek utasításokat, úgy tartóztassa Ön magát vissza ily merészlettől.

Ha Ön véleményt, értesítést küld, noha Ön irányában igen sok vádolni valóm van, mégis szeretett hazám érdekében feledve mindent, – ezt szívesen fogadom; s teszem is viszont, sőt előzőleg is. De parancsot, hogy merészeli ezt Ön?"

És tovább egy más helyen.

„Egyébként legyen Ön meggyőződve, hogy én igen nagy örömmel hallám Önnek sikeres operációit, s való készségét a haza függetlensége biztosítására. De amint ez Ön iránt múlt feledésre s jövő szíves barátságra nyújt alkalmat, s nyit ösvényt keblemben, úgy minden felsőbbségi arrogancia Ön részéről irányomban, a legnagyobb határozottsággal fog visszautasíttatni. Elannyira, hogy ha Ön ezt folytatni merészkedné, az összes haza népségéhez teendek interpellációt. Önnek Ozoráért, Mórért, Kápolnáért, Dembińskiért, egy proklamációért kell még engem engesztelni, nem pedig parancsolgatni.[96] *Ön hadminiszter, de nem az én hadam fővezére, ez én vagyok – s nem seregvezér.*

Ha Ön az én fővezérem akar lenni – úgy előbb számon fogom kérni, – hová tette Ön 35.000 főnyi hadát e honnak december- s januárban, mint hagyá el védtelen Budát, miért hagya Mórnál cserben? – mint ada ki egy bizonyos proklamációt, mint tagadá meg egy hónapon át a debreceni kormányt; mint veszteté el Kápolnánál az ütközetet, miért záratá el Dembińskit; miért engedé Jellačićot[97] *a Duna mentében 12 000 levonulni, – anélkül, hogy csak egy párezer embert külde obszervációjára."*[98]

Tábornok úr**nak** ezen eredeti hivatalos két leveleiből híven idézett nyilatkozatai által hazánk**nak** úgy polgári, mint katonai törvényei a legmélyebben megsértettek.

---

[93] Perczel először 1849. máj. 15-én Szeghegyről írott levelében utasította vissza azt, hogy a hadügyminisztérium parancsokat küldjön neki. A levél megírásának oka Klapka Debrecenben 1849. máj. 8-án írott utasítása volt. Az előbbit l. MOL HM Ált. 163. doboz. Nem iktatott iratok. dátum szerint. Az utóbbit l. MOL OHB 1849:7243. Mindkettő erősen átstilizált szövegét közli *Mészáros Károly*: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848-1849-ben. Ungvár, 1862. 68-69. és 75-81. o.

[94] Hadik Gusztáv (Ágoston), gróf (1801-1873), nyugalmazott cs. kir. alezredes, 1848. jún. 19-től nemzetőr alezredes, dec. 1-től honvéd ezredes, 1849. jan. végétől a szegdi hadosztály, máj.-tól a tartalék hadtest egyik hadosztályának parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 166. o.

[95] A levelet 1849:7716. szám alatt iktatták, azonban eredetije nem található. Perczel e napon Görgeihez írott, mindenfajta szélsőséges megnyilvánulástól mentes levelét l. HL 1848-49. 30/520. Közli: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. (Szerk.: *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Bőhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*) Budapest, 1998. 148-149. o.

[96] Perczel és Görgei először 1848. októberében, az ozorai diadalt megelőzően kaptak össze; Görgei tudatlannak minősítette Perczelt, az pedig főbe akarta lövetni Görgeit. 1848. dec. 30-án Perczel – anélkül, hogy erről Görgeit értesítette volna – Mórnál ütközetet vállalt, s Jellačić két dandárától súlyos vereséget szenvedett. A vereség után Görgeit vádolta, hogy az nem küldött számára erősítést. Az 1849. febr. 26-27-i kápolnai vereséget Dembiński fővezér annak tulajdonította, hogy Görgei nem teljesítette, illetve elsikkasztotta parancsait. Márc. 3-án a Dembiński működésével elégedetlen tisztek Tiszafüreden Görgei és Klapka vezetésével tiszti gyűlést tartottak, s miután nem sikerült rávenniük Dembińskit arra, hogy tartson haditanácsot s közölje a hadtestparancsnokokkal terveit, Szemere Bertalan teljhatalmú országos biztos leváltotta őt a fővezérségről, s azt ideiglenesen Görgeire bízta. A Perczel által említett proklamáció Görgeinek az 51. jegyzetben ismertetett váci nyilatkozata.

[97] Jellačić, Josip, báró (1801-1859; 1854-től gróf), cs. kir. altábornagy, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja, cs. kir. hadtest-, majd hadseregparancsnok, 1849-ben táborszernagy.

[98] Az eddig valamennyi közlésben május 24-i dátummal hivatkozott levelet l. HL 1848-49. 30/363a.

Ily törvénysértésnek szomorú következéseit Tábornok úr maga előre láthatta, s minthogy azon körülménynél fogva, miszerint a nevezett két levél nem is ugyan egy napról kelt [tehát – fájdalom] – Tábornok **úrnak** [illojális] a kormány[nak]**t** fenyegető[dző], **a** törvényt sértő nyilatkozatai [tehát nem is elhamarkodásból eredetteknek tekinthetők] által elkövetett bűntettek – fájdalom – még elhamarkodás[nak]**ból eredetteknek** sem tekinthető**k** [mentegetőleg], sőt azon nyilatkozatok elhatározott hangjából Tábornok **úrnak** még a tettlegi törvénysértésre mutatkozó, s hazánk jövőjét komolyan veszélyeztető szándoka is kirémlik: tehát szomorú kötelessége a kormánynak tábornok urat mindezekért a megsértett törvény nevében a legszigorúbb feleletre vonni.

Méltányolván azonban egyrészt Tábornok úrnak szeretett hazánk iránti bokros érdemeit: tekintvén más részt főleg a katonai törvények kérlehetlen szigorát és szorongatott hazafi kebellel tartván egy, ezen szigor által feltételezett ítélettől, reménylvén egyszersmind elvégre, hogy Tábornok úr – ha netalán a higgadt megfontolásnak jövőre több tért engedne – szép tehetségei s szíve tiszta érzelmeinél fogva még sok éveken át áldásteljesen működhetnék szeretett hazánk függetlensége kivívása- s szilárdításában:

Egybevetvén mindezeket, hazánk legszentebb érdekében legjobbnak látta az összes miniszteri tanács saját felelősség terhe mellett azon rendkívüli, némileg kiengesztelő[dő] határozatot hozni, miszerint a Tábornok úr ellen szükségelt törvényes eljárást kikerülvén, Tábornok úr máj. 26-án benyújtott önkénytes lemondása[99] ezennel hivatalosan elfogadtatik, meghagyván Önnek, hogy minden, keze alatt lévő haderő parancsnokságát az egyúttal a hadügyminiszter által e végre kirendelendő egyénnek időhalasztás nélkül adja át.

Szabó Imre és Görgei közös fogalmazványa, Kossuth ceruzás betoldásaival. Szabó Imre szövegét kurzívval, Görgeiét álló, Kossuthét kövérített betűtípussal szedtük. HL 1848-49. 32/63a. Közli *Steier* III. 127-130. o.; KLÖM XV. 489-490. o.; *Kossuth Lajos:* Írások és beszédek 1848-1849-ből. (S. a. r. *Katona Tamás*) Budapest, 1987., 1994. 440-442. o. Kivonatosan közli *Thim József:* A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. III. k. Budapest, 1930. 782-783. o.

16.

Budapest, 1849. június 9.

Görgei előterjesztése Kossuthhoz Gelics Richárd és Szerelmei Miklós százados őrnagyi kinevezéséről

Gelics Richárd táborkari századost,[100] ki a hadi pályán 1840-ik év óta dicséretesen működik, s legújabban a hadügyminisztérium táborkari osztályát, mint helyettes főnök, sikerrel igazgatá; – nemkülönben

Szerelmei Miklós táborkari századost,[101] mint a mérnöki akadémia növendékét, ki itt szerzett tudományával elébb az osztrák árkászoknál, később pedig szabadságharcunk megkezdése után magyar táborunk táborkaránál tett hasznos szolgálatokat – mindkettőt az ide csatolt szolgálati leírás alapján is táborkari őrnagyokká oly módon, hogy az első folyó hó 1-től, a második pedig f[olyó] hó 2-tól nyerje rangját – megerősítés és jóváhagyás végett van szerencsém t[isztelt] Kor-

[99] Perczelnek ez a levele sem ismeretes, de tartalmáról tájékoztat Kossuth június 7-én Perczelhez intézett, de végül el nem küldött levele. Közli KLÖM XV. 485-486. o.

[100] Gelich [1848-49-ben Gélics] Rikhárd (1821-1899), cs. kir. hadnagy, 1848. nov. 11-től honvéd főhadnagy, 1849. febr. 8-tól százados, jún. 25-től őrnagy a hadügyminisztérium táborkari osztályán, ápr. 15-től jún. 2-ig az osztály ideiglenes vezetője. Emigrál, az emigrációban az osztrák titkosrendőrség ügynöke, 1867-től osztálytanácsos a Honvédelmi Minisztériumban, 1878-ban tábornokként nyugalmazzák. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 158. o.

[101] Szerelmei (Lieb) Miklós (1803-1875), litográfus, 1848. nov. 6-tól honvéd táborkari hadnafgy, dec. 16-tól főhadnagy, később százados, 1849. jún. 25-től őrnagy, szept. 13-tól alezredes. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 309. o.

mányzó Elnök úrhoz ezennel felterjeszteni azon kéréssel, hogy az ide mellékelt okleveleket a megerősítő kormányzói aláírással ellátva a hadügyminisztériumhoz leküldeni szíveskedjék.

Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1849:18369. „2 dr. oklevél."

17.

Buda, 1849. június 12.
Görgei kinevezési előterjesztései Kossuthhoz

a.)
Tóth József 5-ik honvéd z[ászló]aljbeli őrnagy[102] Perczel Mór tábornok úr által f[olyó] évi március hó 28-án alezredessé kineveztetvén, minthogy nevezett tábornok úr ezen kinevezését megerősítés végett a hadügyminisztériumhoz fel nem terjeszté, történt, hogy Tóth alezredessé kineveztetése sem a Közlöny útján ki nem hirdettetett, sem oklevele ki nem adatott.

Múlt hó 25-én azonban a pétervárади várparancsnokság útján forma szerinti kineveztetéseért folyamodván, ezen folyamodvány ide melléklésével van szerencsém alezredessé kineveztetését t[isztelt] Korm[ányzó]elnök úrhoz megerősítés végett azon kéréssel felterjeszteni, hogy az ide mellékelt oklevelet kormányzói aláírással ellátva a hadügyminisztériumhoz leküldeni szíveskedjék.

Fogalmazvány, Görgei szignójával. MOL HM Ált. 1849:17552. „2 drb. csat[olvány], 1 drb. oklevél." Mellette Perczel Miklós ezredes, pétervárади várparancsnok kísérőlevele.

b.)
Kossuth Sándor alezredes,[103] akit a hadügyminisztérim az északkeleti hegyszorosok védelmi szempontból való megvizsgálásával bízott meg, május 27-én Zsdenyováról küldött hosszú jelentést Kossuthnak, amelyben többek között javasolta Mezősy Pál munkácsi várparancsnok[104] őrnagyi kinevezését, azzal, hogy a már december 5-én őrnaggyá volt kinevezve, de a kinevezés kihirdetése Nádosy Sándor katonai osztályfőnök[105] feledékenysége miatt elmaradt. Kossuth megbízásából Stuller Ferenc tanácsos[106] a jelentés kivonatát június 6-án átküldte a hadügyminisztériumnak. (MOL OHB 1849:7529.; HM Ált. 1849:18283.; KLÖM XV. 478-479. o.)

Mezősy Pál honvéd századost, a munkácsi vár erélyes és vitéz parancsnokát őrnaggyá megerősítés végett van szerencsém Kormányzó Elnök úrhoz oly kéréssel felterjeszteni, hogy az idezárt oklevelet kormányzói aláírásával ellátva a hadügyminisztériumhoz beküldeni szíveskedjék.

Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1849:18283.

---

[102] Tóth József (1809-?), cs. kir. főhadnagy, 1848. jún. 19-től honvéd százados, okt. 9-től őrnagy, 1849. jún. 15-től alezredes. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 322. o.

[103] Kossuth Sándor (1816-1855), nyugalmazott cs. kir. huszár főhadnagy, 1848. jún. 13-tól az 1. honvédzászlóalj századosa, dec. 18-tól őrnagya, 1849. jan. 5-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, ápr. 2-től alezredes, majd hadosztályparancsnok a VII. hadtestben. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 207. o. és *Hermann Róbert*: Kossuth Sándor visszaemlékezése a győri csatára. Győri Tanulmányok, 1996. 17. k.

[104] Mezősy Pál (1801-?), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848, aug. 12-től nemzetőr főhadnagy, okt. 1-től százados a 34. gyalogezrednél, 1849. jan. 15-től Munkács várparancsnoka, jún. 13-tól honvéd őrnagy. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 238-239. o.

[105] Nádosy Sándor (1811-1882), cs. kir. huszárszázados a 12. (Nádor) huszárezredben, 1848. szept. 16-tól honvéd alezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztályának vezetője, majd a Haditanács elnöke, okt. 10-től honvéd ezredes, dec. 4-től a hadügyminisztérium katonai osztályának főnöke. 1849. januárjában átáll a cs. kir. csapatokhoz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 366. o.

[106] Stuller Ferenc (1806-1874), újságíró, az Országgyűlési Tudósítások szerkesztője, 1848-ban a pénzügyminisztérium, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány titkára, 1849. áprilisától a kormányzóelnöki iroda főnöke. Halálra, majd várfogságra ítélik.

18.

Budapest, 1849. június 15.
Görgei jelentése Kossuthhoz a nyugalmazott tisztek eskütételéről

A Kormányzó úrnak május hó 19-ről 6708/K. szám alatti rendelete – mely szerint mindazon nyugalmazott tisztek, kik alkotmányunknak hódolni nem akarnak, – Schweidel tábornok[107] úrnak is, a pesti nyugalmazott tisztek irányábani hovátartás végett, másolatban megküldetett.[108] – Melynek következtében a nevezett tábornok úr, a Pesten lévő nyugalmazott tiszteket alkotmányunk iránti hódolatra, és a kormánybiztos úr által ./. alatt ide mellékelt eskü letételére felszólította. Ezen felszólításra a nyugalmazottak nagyobb része az esküt letevén, magukról hódolati térítvényt is adtak. – Egy része azonban az .//. alatt visszavárólag ide mellékelt folyamodványt adván be, magukat ezen eskü letételétől felmentetni esedeznek.

Minthogy pedig a kormánybiztos úr által elrendelt eskü letételétől őket felmenteni; vagy ez ügyben a kormányzó úr által netán kiadott egyéb rendeletnek összeütközése elkerülése végett a hadügyminisztérium e tárgyban eldöntőleg intézkedni nem kíván:

Annálfogva egész tisztelettel megkeresem Kormányzó urat; miszerint e tárgyban határozni, és ezen határozatot további intézkedhetés végett a hadügyminisztériummal tudatni méltóztassék.[109]

Eredeti tisztázat. MOL OHB 1849:8301. Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1849:18115. Mellette a vonatkozó iratok.

19.

Budapest, 1849. június 15.
Görgei kinevezési előterjesztései Kossuth Lajoshoz

A hadügyminisztérium f[olyó] évi május 15-én Vécsey tábornok[110] úr ajánlata folytán A/13787. szám alatt Bergmann alezredes[111] urat ezredessé kinevezés végett felterjesztvén, t[isztelt] Kormányzó úr által a megerősítés 4 hét múlva teendő felterjesztésre tartatott vissza; miért is a felterjesztést ennek alapján ismétlem.

Nemkülönben Przyemski Gyula őrnagyot,[112] minthogy Krain János 3-ik huszárezredbeli őrnagy[113] alezredessé már kineveztetett, s így Przyemski előmozdítása által mellőztetést nem szenved, saját ezredéhez ugyncsak Vécsey tábornok úr ajánlata folytán számfeletti alezredesül;

---

[107] Schweidel József (1796-1849), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. okt. 16-tól honvéd ezredes, az ezred parancsnoka, nov. 1-től honvéd vezérőrnagy, a feldunai hadtest dandár-, majd hadosztályparancsnoka, dec. végétől betegszabadságon van, 1849 májusától Pest, majd Szeged, végül Arad helyőrségparancsnoka, az aradi vértanúk egyike. Életrajzát *Bona*, 1987. 290-291. o.

[108] Közli KLÖM XV. 361. o.

[109] Kossuth válaszát l. KLÖM XV. 570. o.

[110] Vécsey Károly, gróf (1807-1849), cs. kir. őrnagy a 2. (Hannover) huszárezredben, 1848. okt. 12-től honvéd ezredes, dec. 12-től vezérőrnagy, 1849. jan. 17-től a bácskai, ápr. 7-től az V. hadtest (arad-temesvári ostromsereg) parancsnoka, az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 330. o.

[111] Bergmann, Joseph (1807-1849),cs. kir. főszázados, 1848. szept. 27-től a 29. honvédzászlóalj őrnagya, nov. 29-től alezredes, az aradi ostromsereg (később V. hadtest) dandárparancsnoka, 1849. jún. 27-től ezredes, júl. 1-től az aradi várőrség csapatparancsnoka. Vizsgálati fogságban hal meg. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 107. o.

[112] Przyemski, Julian (1821-?), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. nov.-től dandársegédtiszt Perczel Muramenti hadtesténél, dec. 14-től honvéd főhadnagy, majd százados. 1849. jan. 24-től őrnagy, márc. végétől dandárparancsnok az V. hadtestben, jún. 27-től alezredes. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 272. o.

[113] Krain János (1814-1857), cs. kir. főhadnagy, 1848. nyarán alszázados, 1849. jan. 12-től honvéd főszázados, febr. 4-től őrnagy, jún. 16-tól alezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 313. o.

s végre Antos Ferenc 32-ik z[ászló]aljbeli századost[114] z[ászló]aljához őrnagyul, s parancsnokul Stein ezredes[115] ajánlata alapján jóváhagyás végett azon kéréssel terjesztem fel t[isztelt] Kormányzó Elnök úrhoz, hogy kineveztetéseikről szóló okleveleket kormányzói aláírásával megerősítvén, azokat a hadügyminisztériumhoz leküldeni szíveskedjék.

Királyi Pál fogalmazványa. MOL HM Ált. 1849:20387.

20.

Budapest, 1849. június 18.

Görgei átirata Kossuth Lajoshoz a hadügyi intézkedések koordinálásáról

Nem kis zavart okozott a debreceni fiók fegyvergyár igazgatóságnál Kormányzó úrnak a budai várban talált s kijavíttatni leküldött fegyverek hova szállítása iránt 7706/K. szám alatti rendelete, miután ellenkezett egy már előbb a hadügyminisztérium által ezen fegyverek iránt kiadott utasítással, ugyanis a hadügyminisztérium a 92. és 93. zászlóaljak felfegyverzésére legelőbb Temesvárra 1600 fegyvert rendelt szállíttatni, ellenben Kormányzó úrnak fenn idézett meghagyásánál fogva minden harmadnap ide Budára lett volna egy szállítvány küldendő.[116]

Hogy tehát az ily ellenkező rendeletekből múlhatatlanul következő zavarok s hátramaradások kikerültessenek, figyelmezve Kormányzó úrnak azon rendeletére is, hogy minden katonai intézkedések egyenesen a hadügyminisztérium útján tétessenek, tisztelettel kérem meg, hogy ezután minden ily katonai szakba vágó intézkedéseit vagy rendeleteit ne a hadügyminisztérium mellőzésével, hanem inkább egyenesen csak a hadügyminisztérium által megtetetni méltóztassék.

Káldor Antal őrnagy[117] távollétében Nádosy István segédtiszt június 10-én Debrecenből jelentette Kossuthnak, hogy másnap 420 darab fegyvert küld el, s minden harmadik napon indítani fog egy szállítmányt (MOL OHB 1849:7820.). Koch Gusztáv főhadnagy[118] június 14-én jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy június 10-13. között 600 darab fegyver készült el, s azokat elküldték a 92. és 93. honvédzászlóaljnak; 400 fegyvert pedig – Kossuth június 6-i rendelete folytán – Budapestre szállítottak.

Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1849:21552. Mellette Koch Gusztáv főhadnagy június 14-i jelentése és Kossuth június 6-án a nagyváradi fegyvergyár és a debreceni fiók fegyvergyár igazgatóságához írott utasításának másolata.

---

[114] Antos Ferenc (1822-1876), cs. kir. hadnagy, 1848. júl. 20-tól honvéd főhadnagy, nov. 6-tól százados, 1849. ápr.-tól a 32. honvédzászlóalj parancsnoka, jún. 27-től őrnagy. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 92. o.

[115] Stein, Maximilian (1814-1858), cs. kir. főszázados, 1848. okt. 12-től honvéd őrnagy, dec. 15-től alezredes, 1849. jan. 23-tól a hadügyminisztérium táborkari osztályán szolgál, márc. 13-tól ezredes, ápr. végétől a gyulafehérvári ostromsereg, aug. 7-től a dél-erdélyi csapatok parancsnoka. Emigrál, török tábornok lesz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 297. o.

[116] Kossuth azt kifogásolta, hogy a fegyvereket a fővárosban történt kijavítás helyett nagy időveszteséggel Debrecenbe és Nagyváradra szállították. Közli KLÖM XV. 477-478. o.

[117] Káldor (Kammermayer) Antal (1811-?), ügyvéd, 1848. okt. 16-tól honvéd százados, 1849. febr. 8-tól őrnagy, később alezredes. Vizsgálati fogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 191. o.

[118] Koch Gusztáv, ügyvéd, 1849. jan. 25-től számvevő hadnagy, febr. 16-től főhadnagy. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 323. o.

21.

Budapest, 1849. június 24.
Görgei átirata Kossuth Lajoshoz Lukács Sándor kormánybiztos ténykedéséről

Lukács Sándor, az összes magyar hadsereg fölszerelési kormánybiztosa[119] június 17-én a következő levelet intézte a hadügyminisztérium gazdászati osztályához:

Amennyiben tévesztett volt a hadügyminisztérium gazdasági osztályának abbéli intézkedése, miszerint az ország különböző részeiben minden meghatározott szigorú utasítás és utánvizsgálás nélkül a hadsereg számára fölszerelési megbízottakat nevezett ki: épen oly káros eredményű az országra nézve a megbízottak eljárása – néhány példát:

Biszterszki Imre megbízott Rakamazról fehérneműket küldvén be az országos ruhabizottmányhoz, azok az illető vizsgálók által csak egyharmad részben nyilváníttattak elfogadhatóknak, míg más harmadrésze csak bélésnek, utóbbi harmadrésze pedig éppen nem is használható.

A zólyomi fiókraktárból ideszállított cikkek között találtattak számos ócska fejelésű huszárcsizmák, tökéletlenül és rossz bőrből készített bakancsok, célirányatlan készítményű szuronytokok, gyalogsági tokmányok, melyeknek közel egyharmada bírálaton alól áll.

Boronkay kormánybiztos[120] úr által beküldött 1000 pár bakancs és 645 pár csizma közül csak 3 pár bakancs és 50 pár csizma találtatott használhatónak.

És a debreceni, szegedi, egri felszerelési fiókbizottmányok elpazarolják a teméntelen pénzt, siker semmi vagy igen rossz.

Ezek újabb égbekiáltó, kézzel fogható tanúságai annak, miképp sem a megbízottak, sem a fiókraktárak a célnak és feladatnak teljességgel nem felelnek meg. Az utóbbiak közül szinte a komáromi fiókraktár, hol minden csaknem két áron fizettetik, s a legrosszabb készlet is bevitetik, éppen nem szolgál kivételül.

Minélfogva én, kit az ország kormányzója és a a hadügyminisztérium az összes magyar hadsereg felszerelésével felelet terhe mellett bízott meg, hivatalos kötelességemnek érzem, a hadügyminisztérium gazdasági osztályát fölhívni: miszerint miután a vidéki erők kellő felhasználására különben is minden intézkedést megtettem, s az egész magyar hadsereg fölszerelésére képes is vagyok, – minden az országban létező fölszerelési fiók ruhabizottmányokat, úgy mint minden egyes megbízottak működését rögtön megszüntesse, s oda utasítsa őket, hogy fölszerelési készleteiket, vagy egyéb anyagot, számadásaikkal haladék nélkül küldjék be Pestre, az Országos Ruhabizottmányhoz; de legkésőbben 10 nap alatt végre is hajtassék, mert máskint az ország naponkint százezrekben károsíttatik.

Mit ha a a hadügyminisztérium gazdasági osztálya tenni vagy nem akarna, vagy elmulasztana: ezennel nyilváníttatom, hogy én ezen, az ország különben is eléggé sanyargatott s igénybe vett anyagi állapota rovására elkövetett pazarlások ellen az ország kormányzója-, a törvényhozás- és a a hadügyminisztériumnál ünnepélyes óvást teendek, s a felelet terhe azokat fogja sújtani, kik a pazarlás okozói voltak.

Görgei a levelet a következő levél kíséretében küldte meg Kossutnak:

Lukács Sándor felszerelési kormánybiztos szenvedélyes, minden tekintélyt és méltányosságot nélkülöző, majdnem parancsképp szóló levelét folyó hó 17-ről van szerencsém másolatba Kormányzó úrral azon felvilágosítással közölni, hogy Biszterski Imre nem a gazdászati osztály, hanem Danielisz ezredes és főintendáns[121] megbízottja volt, kinek működése a hadügyminisztérium által

[119] Lukács Sándor (1822-1855), ügyvéd, 1848-ban Győr város képviselője, szept.-től a város kormánybiztosa, 1849. jan. 9-től országos hadfelszerelési kormánybiztos, ápr. 28-tól Győr város és megye kormánybiztosa. Emigrál.

[120] Boronkay Albert (? – 1850), 1848. okt. 26-tól Zemplén vármegye kormánybiztosa, a szabadságharc után várfogságra ítélik, a munkácsi várbörtönben hal meg.

[121] Danielisz János (1800-1861), a feldunai hadtest, majd a fősereg főhadbiztosa, honvéd ezredes. Emigrál, hazatérése után várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 131. o.

még múlt hó elején rögtön eltiltatott azért, mert majdnem teljesen haszonvehetlen fejérruha neműeket szállított, melyek a debreceni ruharaktár által egyátaljában el nem fogadtattak. Ezen ruhaneműek éppen oly rossz minőségűek és rosszul varrottak voltak, mint aminőket Lukács Sándor kormánybiztos úr Nagyváradról Debrecenbe küldetett, melyekből a hadügyminisztérium az efféle lelkiesméretlen eljárást rosszallván, egy példányt belátásra a ruhabizottmánnyal közlött.

A gazdászati osztály Zólyomban fiók ruharaktárt nem alakított, Boronkay kormánybiztos Szemere Bertalan miniszterelnök[122] megbízottja volt, és valószínűleg oly csizmákat akart az álladalomra tolni, mint [amiket] Lukács Sándor úr szerződésileg a ruhabizottmányhoz utasított, melyek átvételét a hadügyminisztérium megtiltott[a].

A debreceni ruharaktár minden készleteit Nagyváradról kapta, hogyha ezek rosszak voltak, ez csak Lukács Sándor kormánybiztos úr felügyelésének tulajdonítható, a szegedi és egri felszerelési fiókraktárak is Szemere Bertalan miniszterelnök, Batthyány Kázmér külügyminiszter[123] és Repetzky kormánybiztos[124] urak által alakíttattak, valamint az egyes megbízottak vagy a Honvédelmi Bizottmány, vagy kormánybiztosok megbízottja voltak; a komáromi fiókraktár Guyon[125] ajánlatára a Kormányzó úr beleegyezésével alakult, minden nagyobbszerű felszerelési megbízások, mint a vadászok, német és lengyel légió, az újon felállított huszárok sat. nem a gazdászati osztálytól, hanem vagy a Honvédelmi Bizottmánytól, vagy a Kormányzó úrtól vevék eredetüket, és pedig többnyire azért, mivel Lukács kormánybiztos úr működése kezdetétől fogva ígért, de keveset foganatosított. Mindezen úgynevezett fiók ruharaktárak és megbízottak működése megszüntetik, hogy ezek által erélyesebb tevékenység ne gátoltassék, kivévén az erdélyi ruhabiztottmányt, mely még nagyobbszerűleg lesz alakítandó.

Ami a takarékosságot és a pénzpazarlást illeti, a gazdászati osztály eljárását nevezett kormánybiztos gazdálkodásához hasonlítva, minden szerződésekből és bevá[sá]rlásokból kitetszik, hogy ezek az osztályban jutányosabb áron történtek; Lukács Sándor úr a munka, a készletek és anyagok árait túlságosan felcsigázta, és ezáltal az álladalomnak tartós időn roppant költségeket okozott.

Lukács Sándor mint kormánybiztos, annyiba önálló és önkényes működése, hogy százezrekre menő szerződéseket is minden bejelentés és jóváhagyás nélkül köt, szerződéseket tulajdon távollétében oly magántitkárok által ratifikáltatja, melyek a minisztérium előtt teljesen ösméretlenek, tulajdon iroda és ruhabizottmány személyzetét minden kérdés nélkül szaporítja, és a hadügyminisztérium rovására díjaztatja; mindezen eljárások a felelős minisztérium eszméjével egybe nem férnek; felkérem tehát a Kormányzó urat, méltóztassék Lukács Sándor úr kormánybiztosságát megszüntetni, őtet mint felszerelési biztost a hadügyminisztérium alá helyeztetni, hogy így a hadügyminisztérium vagy ennek osztályai ellenébe mi felelősségi jogot se gyakorolhatván, minden felterjesztéseit jelentésképp a hadügyminisztériumhoz, a különösöket személyemhez intézze, működéseiben pedig úgy járjon el, hogy már sok felül felakadt roppant ígéreteinek hovahamarább megfelelhessen, nehogy a ruha és felszerelés hiánya miatt az újoncok továbbküldése és használhatása, és így hazánk is veszélyeztessen. [126]

---

[122] Szemere Bertalan (1812-1869), a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Batthyány-kormány belügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos, 1849. máj. 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. Emigrál, 1865-ben elborult elmével hazatér.

[123] Batthyány Kázmér, gróf (1807-1854), a főrendi reformellenzék tagja, 1848-49-ben Baranya vármegye főispánja és kormánybiztosa, 1849. febr. 12-től a Délvidék kormánybiztosa, 1849. májusától a Szemere-kormány külügyminisztere. Emigrál, Párizsban hal meg.

[124] Repetzky Ferenc (1801-1870), Nógrád megyei főpénztárnok, 1848-ban a füleki kerület képviselője, nemzetgyűlési biztos a dunántúli, majd feldunai hadtest mellett, 1848. dec. 30-tól Hont, a 1849. febr. 5-től Heves, ápr. 4-től Nógrád megye kormánybiztosa, a hétszemélyes főtörvényszék bírája.

[125] Guyon, Richard (1813-1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 szeptemberétől honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok, nov. 1-től ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. márc. 8-tól honvéd vezérőrnagy, Komárom várparancsnok, 1849. jún. végétől a IV. hadtest parancsnoka. Emigrál, Kursid pasa néven török tábornok lesz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 164-165. o. és *Márkus László*: Guyon Richárd. Budapest, 1955.

[126] Az ügynek nem volt folytatása. Görgei még jún. 27-én Tatáról írott levelében is igen indulatosan nyilatkozott Lukácsról. MOL HM Ált. 1849:23647.

Eredeti tisztázat. MOL OHB 1849:8611. Mellette Lukács június 17-én a hadügyminisztérium gazdászati osztályához intézett 1241. számú levelének másolata. Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1849:21998. Mellette Lukács levelének tisztázata.

22.

Budapest, 1849. június 24.
Görgei átirata Kossuth Lajoshoz a Haynau által kivégeztetett Gruber Fülöp özvegyének és gyermekeinek ellátásáról

Néhai Gruber tüzérszázados[127] hátrahagyott özvegye s 2 neveletlen gyermeke nyugdíjaztatását tárgyazó véleményadás végett velem közlött folyamodványát[128] oly észrevétellel van szerencsém visszamellékelni: miszerint a h[ad]ü[gy]m[inisztérium] szinte, mikint tisztelt Kormányzó úr, oly résztvevő érzettel viseltetik az ügyünk mellett ernyedetlen működő, de szerencsétlenül elhalt Gruber százados iránt, hogy a hátrahagyott 2 fiúgyermeke részére attyok egész 980 p[engő]-f[orin]tnyi békeévi illetményét az illető özvegynek – mindaddig, míg a gyermekek 20-ik életkorukat elérik – évi nyugdíjul engedményezni véleményezek, azon indokból, hogy az atya érdeme, s szerencsétlen kimúlása ennyi figyelmet a státustól méltán megérdemel.

Mire nézve kegyes határozatát az intézkedések megtétele végett az iratok visszaküldése mellett, kérem.[129]

Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1849:21293.

23.

Budapest, 1849. június 19/26.
Görgei levele Kossuth Lajoshoz Kiss Pál és Kmety György tábornoki kinevezéséről

Felkérem tisztelt Kormányzó urat, miszerint Kiss Pál pétervárad várparancsnok[130] és Kmety György ezredes[131] urakat, csatatéren tanúsított érdemeik méltánylatául tábornokokká kinevezni, s ide mellékelt okleveleiket magas aláírásával megerősíteni méltóztassék.

Korponay János fogalmazványa. MOL HM Ált. 1849:20247. Mellette a Kiss Pálnak szóló értesítés fogalmazványa. „26/6. Exp." Mellette Kmety tábornoki kinevezésének fogalmazványa.

---

[127] Gödrösy (Gruber) Fülöp (1819/1820-1849), cs. kir. tüzérőrmester, 1848. szept. 14-től honvéd hadnagy, nov. 6-tól főhadnagy, nov. 25-től százados, decembertől Lipótvár tüzérparancsnoka. Haynau 1849. jún. 5-én Pozsonyban kivégezteti. Életrajzát l. *Bona*, 1988.

[128] Ürményi Franciska folyamodványát l. MOL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály. No. 2779. Kossuth hátiratát közli KLÖM XV. 540-541. o.

[129] Kossuth jún. 30-án kelt intézkedését l. KLÖM XV. 629. o.

[130] Kiss Pál (1809-1867), cs. kir. alszázados, 1848. júl.-tól nemzetőr tiszt Bihar megyében, szept. 6-tól honvéd őrnagy, a 10., majd 9. honvédzászlóalj parancsnoka, 1849. jan. 31-től alezredes, dandárparancsnok, febr.-márc.-ban az V. hadtest parancsnoka, ápr. 7-től ezredes, hadosztályparancsnok a III. hadtestben, jún. 19-től vezérőrnagy, Pétervárad parancsnoka. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 199-200. o.

[131] Kmety György (1813-1865), cs. kir. főhadnagy a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben, 1848. okt. 19-től honvéd százados, okt. 30-tól őrnagy, dec. 20-tól alezredes, dandár-, 1849. febr. közepétől hadosztályparancsnok, ápr. 14-től ezredes, jún. 26-tól vezérőrnagy, a 15. önálló hadosztály parancsnoka. Emigrál, Iszmail pasa néven török tábornok lesz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 203. o. és *Thurzó Miklós*: Kmethy [sic!] György. Hazánk. (Szerk.: *Abafi Lajos*) X. k. Budapest, 1888.

24.

Budapest, 1849. június 20/26.
Görgei kinevezési előterjesztései Kossuth Lajoshoz

Zeidler József, 2-ik gyalogezredbeli százados,[132] és a 8-ik hadtestnél segéd, tanúsított érdemei s ügyessége tekintetéből, nemkülönben huzamosb szolgálata méltánylásául, f. évi április 16-tól számítandó ranggal és illetménnyel őrnagyul a táborkarhoz;

Timon Zsigmond százados[133] meleg honszeretete, bátor magaviselete, s hosszas szolgálataiért, f. évi május hó 1-től számítandó ranggal és illetménnyel őrnagyul, s végre

[Szalkay Gergely 6-ik z[ászló]aljbeli százados,[134] ki Dipold alezredes[135] úr ilyenné történt kineveztetése óta a nevezett z[ászló]aljat sikerrel és dicséretesen vezénylé, őrnagyul, és a 6-ik z[ászló]alj parancsnokául f. évi június 16-ki ranggal és illetménnyel][136] jóváhagyás végett oly kéréssel van szerencsém t[isztelt] Kormányzó úrhoz felterjeszteni, hogy az ide mellékelt okleveleket kormányzói aláírásával megerősítvén, a hadügyminisztériumhoz leküldeni szíveskedjék.

Királyi Pál fogalmazványa, Menyhárt Antal szignójával. MOL HM Ált. 1849:21370/A. „G". „jún. 26. E[xped.]"

25.

Buda, 1849. június 21/26.
Görgei kinevezési előterjesztései Kossuth Lajoshoz

A 2-dik hadtest parancsnoksága ajánlata folytán 6-ik huszárezrednél Mándy Ignác őrnagy[137] előléptetése által megürült helyre Toperczer Pál azon ezredbeli főszázadost[138] f[olyó] évi június hó 25-kei ranggal s június 16-kai illetménnyl őrnagyul jóváhagyás végett azon kéréssel van szerencsém t[isztelt] Kormányzó úrhoz felterjeszteni, hogy az ide mellékelt kinevezési oklevelet kormányzói aláírásával megerősítve, a hadügyminisztériumhoz leküldeni szíveskedjék.

Királyi Pál fogalmazványa, Menyhárt Antal szignójával. MOL HM Ált. 1849:20779/A. Mellette Asbóth Lajos ezredes jún. 8-án Érsekújvárott kelt felterjesztése és a II. hadtest parancsnokságához szóló utasítás fogalmazványa.

---

[132] Zeidler, Josef (1817-?), cs. kir. főhadnagy, 1848. nov. 1-től honvéd százados, 1849. jún. 27-től táborkari őrnagy. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 341. o.

[133] Timon Zsigmond (1817-1876), kiszolgált huszár őrmester, vasúti hivatalnok, 1848. szept.-től a tiszáninneni önkéntes mozgó nemzetőri tábor főszámvevője, majd nemzetőr századosi rangban parancsnoka. Dec. 28-tól honvéd százados, 1849. jún. 21-től honvéd őrnagy. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 319. és 413. o.

[134] Szalkay Gergely (1811-1887), kiszolgált cs. kir. őrmestere, 1848. jún. 13-tól honvéd hadnagy, szept. 11-től főhadnagy, okt. 19-től százados. 1849. ápr.-tól ideiglenesen, aug. 1-től őrnagyi rangban a 6. honvédzászlóalj parancsnoka. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 304. o. és Kecskemétiek a szabadságharcban I. Szenttamástól Világosig. *Szalkay Gergely* emlékirata 1848-1849-ről és a 6. honvédzászlóalj történetéről. (Szerk.: *Székelyné Kőrösi Ilona*) Katona József Múzeum. Kecskemét, 1998.

[135] Dipold Antal (1814-1868), cs. kir- főhadnagy, 1848. njún. 19-től honvéd százados, okt. 19-től őrnagy, a 6. honvédzászlóalj parancsnoka. 1849. jan. 23-tól alezredes, dandárparancsnok, júl. 16-tól ezredes, hadosztályparancsnok az I. hadtestben. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 135. o. és *Bona Gábor:* Elfelejtett honvédsír Geszten. *Békési Élet*, 1983/4.

[136] Kihúzva.

[137] Mándy Ignác (1814-1883), cs. kir. alszázados, 1848. okt. 19-től főszázados, nov. 26-tól honvéd őrnagy, 1849. jún. 30-tól alezredes, aug. 18-tól ezredes, komáromi kapituláns. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 232. o.

[138] Toperczer Károly Pál (1813-?), cs. kir. alszázados, 1848. okt. 19-től főszázados, jún. 30-tól őrnagy. Komáromi kapituláns. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 320. o.

26.

Budapest, 1849. június 23/26.
Görgei átirata Kossuth Lajoshoz a hadügyminisztérium személyzetének illetményemeléséről

Szabadságharcunk kezdete óta a hadügyminisztérium a csatatéren küzdő testvéreivel karöltve vőn részt a hazamegváltás nehéz, de dicső ügyében! Míg azok ott vérzettek, ez itt izzadott; míg azok harci dicsőséget s borostyánt arattak, ez polgári érdemeket szerezni iparkodott; míg azok az elemek s halálvész ezer szörnyeivel küzködtek, ez rendkívüli munkateher alatt csüggedetlen buzgalommal teljesítő feladatait.

A hadügyminisztérium ismeri nagyszerű hatáskörét békeidőben is. Tudja, miképp hivatásának megfeleleni nem érdem, hanem kötelesség.

Egy van mégis azonban, mi a hadügyminisztérium működését ez idő szerint a szokásos érdemen túl emeli, s tőle meg nem tagadható méltánylatra s különös tekintetbevételre érdemesít.

Ez azon körülmény, miszerint most, a nemzet élet-halál küzdelmében, minden közügy a függetlenségi harc felé irányozva lévén, – az ország közigazgatása is jobbára – mint mondani szokták – *katonai lábon* állván, a hadügyminisztérium teendői természetesen *végtelenül megszaporodtak*, mi annak nappali-éjjeli munkálódását, s fáradozását folytonosan kívánja, és személyzetének egész erejét és legnagyobb szorgalmát igénybe veszi. [Ez által lőn főleg a minisztérium a nemzettestnek örökön mozgó s mozgató vérere, melynek rugékonysága azt az enyészet rothasztó, feloszlató lázától menté meg.

Hozzá járul, hogy a harcképes egyéneknek rendeltetésök helyéről el nem vonhatása s az ügyvezetési gépezetben megkívántató összhangzatos egység csakis bizonyos számig szaporítását engedik a hadügyminisztériumi személyzetnek, mely jelenleg valamennyi minisztériumok közt kétségkívül *legtöbb munkával* van elhalmozva.][139]

Ezen fontos tekintet, s a fővárosban ismeretes okoknál fogva szállásban, élelemszerekben, szóval mindenben uralkodó *drágaság*, mely nemhogy csökkenni készülne, de sőt naponkint a nemsokára összeülendő országgyűlés közelgése miatt nőni fenyegetőzik, késztetik a hadügyminisztériumot tisztelettel fölkérni Kormányzó urat: miszerint a hadügyminisztériumi személyzet díjai 50 percentteli fölemeltetését, s a pénzügyminisztériumnál ez értelembeni utalványoztatását kegyesen megengedni méltóztassék.

Bírányi Ákos fogalmazványa, Rochlitz Kálmán sk. betoldásaival. MOL HM Ált. 1849:21507.

27.

Buda, 1849. június 26.
Görgei előterjesztése Kossuth Lajoshoz Ascherman Ferenc komáromi várparancsnoki kinevezéséről

Ascherman Ferenc vezérkari ezredest[140] tanúsított hazafisága, vezérkari jeles tehetsége s katonai erélyes működése alapján van szerencsém t. kormányzó úrnak komáromi várparancsnokul jóváhagyás végett oly kéréssel felterjeszteni, hogy az ide mellékelt kinevezési oklevelet kormányzói aláírásával megerősítve, a hadügyminisztériumhoz leküldeni szíveskedjék.

Királyi Pál fogalmazványa, Menyhárt Antal szignójával. MOL HM Ált. 1849:22942/A. „G". „jún. 27. E[xped.]"

---

[139] Kihúzva.

[140] Ascherman (Vendrei) Ferenc (1821-1893), cs. kir. hadnagy, 1848. aug. 16-tól főhadnagy, okt. 19-től honvéd táborkari százados, 1849. jan. 17-től őrnagy, ápr. 25-től alezredes, máj. 25-től ezredes, jún. 26-tól a komáromi vár parancsnoka. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 94. o.

28.

Budapest, 1849. június 27.
Görgei Artúr kinevezési előterjesztése Kossuth Lajoshoz

Munkácsy József csanádi címzetes kanonokot a hadlelkészi osztályban megkívántató tudománya s ismeretei, nemkülönben a legvészesebb percekben hazánk s igazságos ügyünk iránt tanúsított érdemei tekintetéből a tárcámhoz tartozó hadlelkészi osztályban tanácsosul kinevezvén, fölkérem kormányzó urat, miszerint e kinevezést az ide mellékelt oklevél aláírásával megerősíteni szíveskedjék.

Fogalmazvány és eredeti tisztázat, utóbbin 9347/K. „A hadügyminisztériumhoz azon észrevétellel tétetik vissza, hogy a bent idézett kinevezési oklevél mellékelve nem volt, de annak felterjesztésére nincs is szükség. Szeged, július 22-én 849. – Kormányzói vezérsegéd – Asbóth Sándor őrnagy." MOL HM Ált. 1849: 21572. A fogalmazvány mellett a hadügyminisztérium polgári-gazdászati osztályának szóló utasítás fogalmazványa: Munkácsy illetményének utalványoztatása végett tegye magát érintkezésbe a pénzügyminisztériummal

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

1848-49.	HL Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Bona, 1987.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. 2. kiadás. Budapest, 1987.
Bona, 1988.	*Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
Görgey Artúr I.	*Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás.* Budapest, 1988. I. k.
Görgey István I-II.	*Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I-II. k. Budapest, 1885-1888.
Hermann Róbert, 1994.	*Hermann Róbert:* Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai. *Századok,* 1994/5.
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM Ált.	MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok.
Katona: Budavár	*Katona Tamás* szerk.: Budavár bevételének emlékezete 1849. S. a. r. *Hermann Róbert, Pelyach István* és *Tirts Tamás.* Budapest, 1989.
KLÖM XIII.	*Kossuth Lajos* összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az OHB élén. I. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1952.
KLÖM XIV.	*Kossuth Lajos* összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az OHB élén. II. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1953.
KLÖM XV.	*Kossuth Lajos* összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1955.
MOL	Magyar Országos Levéltár
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.
Steier Lajos I.	*Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Budapest, é. n.
Steier Lajos II.	*Steier Lajos*: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Budapest, é. n.

SZEMLE

JÁN PETRIK

SPIŠSKÁ TRAGÉDIA

(Matica Slovenská, Martin, 1999. 83 o.)

Ján Petrik iglói származású szlovák helytörténész. E könyv (Szepesi tragédia) megírására azért vállalkozott, hogy olvasóival megismertesse azokat az eseményeket, amelyek 1939 márciusában Iglón, a szlovák–magyar, úgynevezett „kis háború" keretében történtek. Művében hangsúlyozottan kiemeli a szlovák légierő harcát és szerepét a háborús események alatt. Alapos levéltári kutatásokat végzett a tárgykörben megtalálható szlovák források körében. A másodlagos irodalmat is részletesen földolgozta, amiről lábjegyzetei tanúskodnak. Természetesen olyan forráskör is van, amely hiányzik a munkából. A korabeli magyar sajtó, valamint levéltári anyagok közül csak mutatóba szerepel egy-egy, így azok a dokumentumok, amelyek a magyar fél álláspontját igazolhatják, csaknem teljesen hiányoznak.

Könyve szerkezetileg nem túl jól tagolt, 18 aránylag rövid fejezetre oszlik, aminek révén szerzője nagyon elaprózza művét. Előfordul, hogy egy fejezet csak fél oldal, ami zavarja az olvasót. Szerencsésebb lett volna, négy fő és több alfejezetre osztania munkáját.

Petrik könyve a témakörben úttörő vállalkozásnak számít. Korábban csak Ladislav Deák ismert szlovák történész utalt írásaiban erre a háborúra. Petriktől megtudjuk, hogy a „kis háború" cselekményei szoros összefüggésben álltak Kárpátalja visszacsatolásának eseményeivel 1939 tavaszán. A bevonulást Kárpátaljára, majd innen a szlovák területek elleni támadást a Magyar Honvédség alárendeltségébe szervezett Kárpát-csoport alakulatai hajtották végre.

A Kárpát-csoport egységei 1939. március 15-én több ponton átlépték a határt, és két nap alatt kijutottak a Kárpátok hágóihoz. A magyar felsőbb hadvezetés úgy ítélte meg, hogy Kárpátalja egyik stratégiailag és hadászatilag fontos útvonala, az Ung völgye nincs kellőképpen biztosítva nyugatról. Az út és vasútvonalak túl közel esnek a határhoz, így katonailag védhetetlenek. A fentiekre hivatkozva olyan területekre is igényt formáltak, amelyek nem Kárpátaljához, hanem az akkori Szlovákiához tartoztak. A magyar diplomácia okfejtése szerint Szlovákia és Kárpátalja között soha nem volt kialakított és rögzített határvonal, így a magyar hadvezetés feljogosítva érezte magát e területek megszállására.

1939. március 23-án reggel 5.30-kor a szlovák csapatokat teljesen váratlanul érte a magyar támadás. Szlovákia éppen hogy csak megalakult Csehszlovákia romjaiból. A volt közös hadseregből alakulófélben lévő szlovák hadsereg megpróbált ellenállni, de a magyar hadsereg előrenyomulását nem tudta megállítani, csak lassítani. A szlovákok elsősorban az iglói repülőtéren lévő repülőegységeik bevetésével védekeztek. A szlovák kormány Tiso vezetésével Hitlernél tiltakozott, aminek hatására a magyar alakulatok előrehaladását megállították. A határvonal pontos megállapítását tárgyalásokra és vegyes tagságú határkijelölő bizottság munkájára bízták, amelyre csak 1939 áprilisában került sor.

A könyv bevezetőjéből kiderül, hogy a „kis háború" eseményei a legújabb kori szlovák történelem fehér foltjai közé tartoznak. 1945 óta, ez a téma „tabu" témának számított. Az iskolákban sem tanítani, sem beszélni nem lehetett róla. A szerző szerint ezért nem meglepő, hogy ezekről az eseményekről a nyilvánosság csak keveset, a fiatalság pedig jószerével semmit sem tud.

Petrik könyvének állásfoglalása szerint ez valódi háború volt, nem csak egy félreértéseken alapuló konfliktus, ahogy azt szerinte a magyar fél magyarázza. Válaszul erre azt a megjegyzést kell tennem, hogy a két állam közt hivatalosan soha nem hirdettek hadiállapotot, és hadüzenetre se került sor. Sőt a magyar diplomácia volt az első, amely elismerte Szlo-

vákia önállóságát 1939. március 15-én. Álláspontomat az is alátámasztja, hogy a határ más pontjain nem folytak nagyszabású harci cselekmények, eltekintve néhány helyi lövöldözéstől, teljes nyugalom honolt. Véleményem szerint ezt nem nevezhetjük háborúnak, csak egyszerű határvitának, kisebb konfliktusnak.

Petrik emlékül szánja könyvét azoknak a szlovák pilótáknak is, akik fiatal életüket a haza oltárán föláldozták. Szerinte e nélkül a hőstett nélkül az éppen csak megalakult államot szomszédai fölosztották volna egymás között. Megjegyzem, abban a politikai szituációban ez reális veszélynek számíthatott, de akkor sem a pilóták hősiessége döntött volna, hanem a nagypolitika diplomatáinak asztalán előre megrajzolt térképek.

A könyv első fejezete az iglói repülőtér felépítésének és kiépítésének eseményeivel foglalkozik, majd az 1938. év csehszlovák–magyar diplomáciai küzdelmeinek a hatását boncolgatja. Végül az 1939-es cseh–szlovák szétválás helyi történéseire koncentrál.

Ebben a fejezetben a szerző szóvá teszi, hogy a magyar uralkodó köröket nem nyugtatták meg az első bécsi döntés eredményei, amelyek következtében a magyarlakta területek nagy részét visszakapták, hanem további igényeket támasztottak. A szerző a magyarok szemére veti, hogy 1939. március 16-án a magyar kövét a német vezetéstől további, 10-15 km mélységű területet kért Szlovákiából. Az operáció a „kisebbik megoldás" elnevezést kapta. Abban az esetben, ha ez az agresszió eredményesen zárul, ezt a „nagyobbik megoldás" követte volna, aminek keretében a szlovák területeket egészen Poprádig elfoglalták volna.

Az okokat keresve aligha tévedünk, ha azt a következtetést vonjuk le, hogy ennek az 1897 négyzetkilométernyi, 40 000 lakosú, többségében szlovák és ruszin lakosú területnek a megszerzésével a magyar vezetés óriási baklövést követett el. A korábban megszerzett jóindulatot államiságuk önállóságának elismerésével a szlovák nép körében elveszítették, ami maga után vonta óriási tömegű önkéntes jelentkezését hazájának megvédésére.

Tiso kormányfő a németek által felajánlott védelmi szerződés aláírásával március 23-ig várt, majd csak a magyar támadás megindulása után írta alá. Ma már csak találgatásokba bocsátkozhatunk, hitelt érdemlő dokumentumok híján, hogy a német és a magyar diplomácia összehangolt akciójáról volt szó, vagy mindkettő a saját elképzeléseit szándékozott megvalósítani. Az események utólagos ismeretében valószínűsíthető, hogy a magyar diplomácia önállósítani akarta magát a németektől. Tettük eredménye az lett, hogy a szlovák kormányt végleg a németek karmai közé kergették. A két állam viszonyában a reciprocitás elvét vezették be, amit a német politika a későbbiek folyamán végig sikeresen kihasznált.

A könyv második, nagyobb részében a szerző a szlovák légierő megalakulását és az akkori katonai szituáció eseményeit tárgyalja, 1939. március 14-21. között. Ami a szlovák haderőt illeti: 1939. március 14-én megalakult a Tiso-féle Szlovák Köztársaság. A München utáni „második Cseh–Szlovák Köztársaság" felbomlott, ami maga után vonta a közös szárazföldi hadsereg és a légierő egymás közti szétosztását is. A katonai fegyverzetet a cseh területeken a német hadsereg vette át, míg a szlovák területeken lévő csapatokét a szlovák hadsereg kapta. A német haderő Szlovákiának a Cseh–Morva Protektorátussal határos területeire is bevonult, az úgynevezett védelmi övezet („Schutzzone") biztosítása céljából. A szerző kifejti, hogy így a szlovákok a német hatalmi érdekeknek teljesen ki lettek szolgáltatva, ugyanis itt helyezkedtek el a fegyvergyárak, a laktanyák, a légvédelmi és tüzérségi muníció nagy része is itt volt elraktározva. A németek nem adták ki ezeket a készleteket, ami oda vezetett, hogy amikor a magyar repülők bombázták Igló városát, a légvédelmi ütegeknek nem volt elegendő lőszerük a védekezéshez. A gyalogság nehéztüzérség és hozzá való muníció nélkül a fronton nem tudott ellencsapást végrehajtani. Ennek ellenére Čatloš tábornok szlovák védelmi miniszter március 23-án kiadta a parancsot „...kerül, amibe kerül, azonnal meg kell állítani az ellenséget és a határok mögé kell kergetni. Államiságunk létéről van szó, bizonyítanunk kell, hogy meg tudjuk védeni saját határainkat..."

A volt csehszlovák hadseregben kb. 13 000 tiszt szolgált. Ebből csak 420 szlovák, míg a 140 tábornok közül csak egy volt szlovák származású. A szétválás után a szlovák hadsereg főparancsnoka Ferdinánd Čatloš lett. Felhívásaiban arra kérte a tiszteket, hogy akiket valamilyen kapcsolat fűz Szlovákiához, szolgáljanak tovább a szlovák hadseregben. A cseh és a ruszin katonák elvonulása után a 2000-3000 fős ezredek létszáma 70-400 főre csökkent. A magyar csapatok támadásának elhárítására há-

rom katonai csoportosulást hoztak létre, amelyekhez negyedikként az iglói repülőtéren tartózkodó légierő csatlakozott. Szlovákia területén 358 db legkülönbözőbb rendeltetésű repülőgéptípus volt, ezek közül körülbelül 82 db volt bevethető állapotban, ennek fele az iglói reptéren állomásozott. Óriási hiány mutatkozott a jól képzett pilótákból is. A repülőrajok feltöltése folyamatosan történt, ahogy a szlovák pilóták visszaérkeztek a cseh területekről.

A könyv harmadik nagyobb egysége a március 22–25. között lezajlott „háború" cselekményeit tárgyalja, majd konkrétan a bombázást és az azt követő eseményeket mutatja be.

Igló repülőterének bombázásában 8 magyar JU-86-os bombázógép vett részt az eredetileg kiküldött 16 helyett, mivel egy részük eltévedt vagy téves célpontot bombáztak. Iglón 40 gép állt a hangárok előtt, ebből 10 kisebb károkat szenvedett. A bombák a reptérre és a város azzal szomszédos részeire estek. A szerző leírásából kiderül, hogy se légi figyelő, se riasztószolgálat nem működött ebben az időben a városban. A bombázás közben az egyik szlovák pilóta a repülőgépéhez futott és sikerült felszállnia. Teljes gázzal repülve Branyiszkó térségében utolérte a magyar bombázókat, amelyekre tüzet nyitott, de találatot nem ért el. Szlovák részről szerencse a szerencsétlenségben, hogy bár a bombázás alatt a város főterén éppen egy szlovák tüzéregység kocsioszlopa tankolt a benzinkútnál, ahol a kocsik összetorlódtak, oszlopuk végighúzódott az egész városon, őket nem érte találat.

Az utolsó nagyobb egység a háborúban részt vett személyek életrajzát és tevékenységét ismerteti, képekkel gazdagon illusztrálva. A könyv új adalékkal is szolgál a XX. századi magyar történelem számára. Az iglói repülőtér szlovák parancsnoka, Ján Ambruš már Ungvár és Budapest bombázását szervezte, amikor megjött a hír a harcok leállításáról. Ennek ellenére a működő hadigépezetet menet közben nehéz volt leállítani. Néhány szlovák gép már csak Rimaszombat és Miskolc bombázása után értesült a fegyvernyugvásról, de az általuk okozott károk jelentéktelenek voltak. Megjegyzem, nem elhanyagolható szempont, hogy egy Budapest elleni bombázás a két állam közti határincidens kiszélesedéséhez vezethetett volna. A szlovák repülőerők fölösleges veszteséget okoztak volna maguknak, ugyanis a magyar főváros védelmére vadászrepülőket rendeltek. A magyar légelhárító ütegeket készültségbe helyezték egy esetleges támadás ellen. Budapest túl nagy célpont lett volna, a politikai és a közhangulat ijedtségén kívül komolyabb károkat nem tudtak volna elérni.

Ján Petrik könyvében érdekes, Magyarországon eddig kevésbé ismert eseményekről olvashattunk. Ám hiányérzetem is támadt. Igen jó lenne hazai szerző tollából is komoly tanulmányt olvasni erről az elhallgatott „háborúról". A mű jó eligazodást ad a téma iránt érdeklődőknek és igazán megfelelő kiindulópontot nyújthat a további kutatásokhoz.

Janek István

SZABÓ A. FERENC

EGYMILLIÓVAL KEVESEBBEN...

Embervesztességek, népesedési tendenciák, és népesedéspolitika Magyarországon, 1941–1960

(Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1998. 234 o.)

Felvetődhet a kérdés, vajon miért foglalkozik egy hadtörténelmi szakfolyóirat egy nyilvánvalóan demográfiai munkával. A kérdés jogos, azonban a választ már sejteti az a tény, hogy a szerző a történeti demográfia neves művelője, aki hazánk történetének 1941–1960 közé eső szakaszáról készített számadást. A végeredmény megdöbbentő „egymillióval kevesebben" lettünk. Persze ez a kevesebben" lettünk. Persze ez a megállapítás kicsit megtévesztő, hiszen arra gondolhatnánk, hogy elég kivonni a 41-es népességadatokból a 60-ast és megkapjuk ezt az egymilliós értéket. Hogy mindez nem ennyire egyszerű azt jelzi a több mint kétszáz oldalas terjedelem, a tekintélyes jegyzetapparátus és a 33 jól megszerkesztett táblázat. A kötetből

megismerhetjük a történeti demográfus munkamódszereit, aki nem csak halottakkal és megszületettekkel, hanem a meg nem születettekkel is számol. Szabó A. Ferenc munkáját talán jobban reprezentálta volna ez a cím: Egymillióval többen lehetnénk.

A szerző időrendben követi végig az események sorát, melyek ehhez a tragikus végeredményhez vezettek. A kötet első részében az ország II. világháborús mérlegét vonja meg. Már az első gondolatokból kiderül, hogy ehhez tisztázni kell azt, hogy mit értünk Magyarország alatt, ugyanis 1941-ben a területvisszacsatolások következtében az ország lényegesen nagyobb volt, mint 1945-ben az elvesztett háború után. A veszteségek nem szűkíthetők le csak a trianoni területre. Már csak azért sem, mivel a hadsereg kiegészítése az egész ország lakosságát érintette, így a 2. magyar hadsereg soraiban magyar nemzetiségű katonák mellett kárpátaljai ruszinok és felvidéki szlovákok is harcoltak. Szabó A. tárgyilagosan ismerteti a témával foglalkozó kutatók eredményeit, külön kiemelve Für Lajos munkáit, amelyeknek több állítását meggyőzően cáfolja. Az ország emberveszteségeinek reálisabb megítélését segíti a szerző egy rövid nemzetközi kitekintéssel, melyben módszertani problémák mellett kitér a rendkívül magas szovjet veszteségek hátterére is.

Külön fejezetet szentel a zsidóság világháború utáni sorsának, így olvashatunk a megmenekült zsidóság furcsa kálváriájáról: a keleti fronton fogságba esett munkaszolgálatosokról, akiket hadifogolyként kezeltek, hazatért deportáltakról, akikkel szemben feléledt az antiszemitizmus, mikor megpróbálták visszaszerezni széthordott vagyontárgyaikat és lakásukat, kikeresztelkedett zsidókról, akik szenvedéseiről nem vett tudomást a vallási alapokon álló American Joint segélyszervezet. Igen ez mind-mind hozzátartozik a zsidó tragédia hátteréhez.

A ki- és betelepítettek sorsával, a „Honvesztők és honfoglalók" című fejezet foglalkozik. Részletesen megismerhetjük a felvidéki magyarok, bukovinai székelyek és a magyarországi német nemzetiségűek kálváriájának demográfiai vonatkozásait.

Ezt követően csaknem harminc oldalt szentel a negyvenes évek népesedési és népesedéspolitikai helyzetének. Ezzel mintegy előkészíti a könyv következő gondolati egységét melynek fő kérdése az abortusztörvény és az ún. „Ratkó-korszak" demográfiai értékelése. Az ötvenes évek családvédelmi programjának rokonszenves célkitűzései, úgy mint „a teherben lévő nők és anyák védelmének fokozása, a családi pótlék, az anyák és gyermekek egészségügyi ellátásának fokozása, az egyedül álló anyák fokozottabb védelme, a gyermektelenek adója és a küzdelem a magzatelhajtás ellen" csak részben érte el a kívánt célt. Most amikor az abortuszkérdés nap mint nap visszaköszön az újságok hasábjairól, nem haszontalan megismernünk az állami adminisztráció ezen elvetélt próbálkozását a népességszám emelésére, melynek eredményét jól kifejezi a szerző néhány sora: „Mivel a rendelkezéseket mindenki szélsőségesen túlzónak találta, nem volt nevelő hatásuk, legfeljebb gyűlöletet és ellenérzést keltettek a társadalomban. Ennek a pszichózisnak volt jellemző tünete, hogy 1956 novemberében az akkor már tisztjéről 3 éve leköszönt Ratkó Anna pesterzsébeti háza ellen merényletet követtek el. Parancsra kellett szülni az asszonyoknak, a család és az állam túlterhelődött nem kívánt gyermekekkel."

Ezzel elérkeztünk a könyv harmadik részéhez, mely az 1956-os forradalom népesedési vonatkozásait vizsgálja. A második világháborút tárgyaló fejezetei mellett méltán tarthat igényt a hadtörténelem iránt érdeklődő olvasók, de nem különben a kutatók figyelmére is. A szerző elsősorban saját kutatásaira támaszkodva reális adatokat közöl az elesettek és külföldre távozottak és a megtorlások áldozatainak számáról. Külön tárgyalja a szomszédos Ausztria szerepét a menekültek megsegítésében.

Mindezen erények mellett nem tartom szerencsésnek, hogy Szabó A. Ferenc a szovjet hadsereg veszteségeinek nagyságát a Kárpát-csoport '41-es veszteségeihez hasonlítja. Sokkal helyesebb lett volna, ha a hadtörténelmi analógiát az irreguláris erők elleni vagy még inkább a helységharcok történetéből választotta volna. Példa van bőven, elég csak Csecsenföldet vagy a délszláv háborút megemlítenem. Ettől függetlenül az általa közölt adatok ismerete nélkül csak az érzelmek szintjén alkothatunk képet az '56-os forradalom súlyáról és jelentőségéről.

A műben tárgyalt időszak zárásaként a '60-as évek népesedési válságáról olvashatunk, mely fontos háttéranyag ahhoz, hogy megismerjük a '90-es évek nemzethalál vízióinak gyökereit.

A kötet utolsó fejezete, amellett, hogy összefoglalja a szerző megállapításait, széles nemzetközi kitekintéssel segít megválaszolni a kérdést, vajon mit jelent az egymilliós veszteség.

Sajnálatosnak tartom, hogy a kötet tartalmi erényeit nem tükrözi a borítója. A Szabó Gergő által alkalmazott rózsaszín-ezüst sugárkoszorú sokkal inkább illene egy Japánról szóló mű fedelére, mint ide. A középpontban látható sírok pedig alig adnak támpontot a mű témájáról, még akkor sem, ha jól felismerhetően a sírjelzők a magyarság felekezeti összetételét lennének hivatottak kifejezni.

Végezetül szeretném felhívni az olvasók figyelmét a Pécsi Tudománytár sorozat köteteire, melyben a tárgyalt mű is megjelent.

Négyesi Lajos

HOMEM CARDOSO – QUINTA NOVA

SOLDADOS

Exército Portugues

(Lisboa, 1998. 193 o.)

A NATO-ba való belépés után különös jelentősége van annak, hogy új szövetségeseit megismerje a Magyar Honvédség. Ezt a földrajzilag egyik legtávolabbi tagország esetében jelentősen megkönnyíti a szárazföldi haderőnemi főnökség által kiadott „Katonák. A portugál hadsereg" című színes album, amelynek fotóit Homem Cardoso készítette és amelynek szövegét Quinta Nova írta.

A jól áttekinthető, hét önálló fejezetre elkülönített kötetben António Eduardo Queiroz Martino Barrento hadseregtábornok, vezérkari főnök írt előszót. Már ez figyelemre méltó, hiszen a „katona"-fogalom különböző megközelítésű meghatározását adja. Így nagyon is helyeselhetően odáig jut el, hogy „katona az az állampolgár, akit a törvény vagy az elhivatottság fegyveres szolgálatra hív".

Az első nagyobb egység történelmi visszatekintést nyújt, és az 1143-ban megszületett Portugál Királyság első jelentős haditettétől, Lisszabon négy évvel későbbi birtokba vételétől kezdve idézi fel a hadsereg fejlődését. Ezt, a magyar múlthoz hasonlóan, honvédő háborúk kényszerítették ki, de a fejlődés már 1471-től lehetővé tette az észak-afrikai partvidék meghódítását. A XVI. század Portugália virágkora lett, megnyílt a lehetőség a világbirodalom kiépítésére. Az ezt lehetővé tevő jelentős haditettek után az 1580–1640 közti spanyol uralom elleni harcot és az állami függetlenség helyreállítását idézi fel ez a fejezet.

A további spanyol és gyarmati háborúkat követően hangsúlyosabban a Napóleon Franciaországa elleni honvédő háború kerül bemutatásra. Ezt követően a következő súlypontot az 1910-ben megszületett Portugál Köztársaságnak az első világháborúba való bekapcsolódása képezi. A továbbiakban még az angolai háborúnak szentel nagyobb teret ez a vázlatos összefoglalás.

A mai portugál hadseregre áttérve, a következő egység a sorállomány kiképzésével foglalkozik, hangsúlyozva, hogy „a jó állampolgár jó katona lesz".

A bevonulástól az első alaki kiképzésen, fizikai felkészítésen, fegyverismeret-szerzésen, lő-, terep- és menetgyakorlaton át az alapkiképzés lezártáig vezeti az olvasót ez az egység. Ezt követően a szakkiképzés különböző területein és fázisain visz tovább a következő önálló fejezet, kiemelve, hogy „vitéz, fegyelmezett, értelmes és erősen szakosodott katonákra" van szükség a mai haderőben. A negyedik fejezet a harcászati kiképzés különböző területeit mutatja be. Ez a rész villantja fel a rendszeresített harci technikát is.

Magyar szempontból örömöt okoz, hogy a különböző próbatételek közt a 115. oldalon ez a kötet felvillantja, hogy „magyarok és portugálok együttműködnek egy békepartnerségi (PFP) gyakorlaton".

Ezt követően a portugál hadsereg nemzetközi küldetéseiről szól ez a figyelemre méltó

kötet. A kilencvenes évek áttekintése során jelentős részt kap a volt nagy délszláv állam felbomlása utáni küldetés a déli magyar határhoz közeli területeken.

További önálló egység mutatja be a katonaiskolákat a középiskoláktól az akadémiákig. Végül a hetedik fejezet kitekintést ad a jövőre nézve, annak a figyelemre méltó gondolatnak a jegyében, hogy „a béke a bölcs ember álma és a népek legfőbb vágya", de sajnos nem biztosított, hogy a jövendő évezred ezzel köszönt be.

A szövetségeseik iránt érdeklődő magyar olvasók e gazdag kötetből szinte mindent megtudhatnak a 24 500 fős békelétszámú portugál szárazföldi hadsereg mindennapjairól, követhetik azokat a hat katonai körzetben és hat dandárban, a szárazföldön, Madeirán és az Azovi-szigeteken egyaránt. Ezért a legmelegebben ajánljuk e művet ezen érdeklődők figyelmébe.

Zachar József

KRÓNIKA

BALLA TIBOR

TOTÁLIS HÁBORÚ – TOTÁLIS VÉDELEM, 1789–2000

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XXVI. kongresszusa, Stockholm, 2000. július 31 – augusztus 4.

A minden évben megrendezésre kerülő nemzetközi kongresszus az Észak Velencéjének nevezett svéd fővárosban zajlott le, házigazdája ezúttal a Svéd Hadtörténelmi Bizottság volt.

A tudományos tanácskozásnak a Scandic Hotel Slussen, Stockholm egyik legelegánsabb szállodája adott otthont. A megnyitó ülésre július 31-én reggel került sor. Elsőként *Dr. Erik Norberg* levéltár-igazgató, a Svéd Hadtörténelmi Bizottság elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja, majd *Dr. Björn von Sydow* svéd védelmi miniszter, ezután *Karlis Neretnieks* vezérőrnagy, a Svéd Katonai Akadémia parancsnoka, a svéd fegyveres erők főparancsnokának képviseletében *Göran Gunnarsson* vezérőrnagy, végül *Dr. Cornelius M. Schulten* a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság holland elnöke emelkedett szólásra. Köszöntőjükben üdvözölték a résztvevőket, és örömüket fejezték ki, hogy a svéd házigazdák meghívására újra együtt lehet a hadtörténészek nemzetközi családja.

A tudományos konferencia angol, francia, német nyelvű szinkrontolmácsolással zajlott.

A kollokvium első hat ülésének fő témája a totális háború, annak a doktrínára és a katonai tervezésre kifejtett hatása volt.

A *Dr. Erik Norberg* elnökletével lezajlott délelőtti első ülésen elsőként *Prof. Dr. Sir Michael Howard*, akadémiai professzor (Nagy-Britannia) bevezető előadásában a totális háború fogalmának átalakulását tekintette át, a Clausewitz által használt abszolút háború fogalmától az első és második világháborúban történt változásain keresztül napjainkig. A napóleoni háborúktól elterjedt totális védelem gondolatát is megfogalmazta, erre egész sor hadtörténelmi példát sorolt fel a napjainkig terjedő időszakból. Említette többek között az 1899-1902 között lezajlott angol-búr háborút, a vietnami háborút és az arab-izraeli háborúkat.

A második előadó *Dr. Maurice Faivre* tábornok, egyetemi tanár, a Francia Hadtörténelmi Bizottság alelnöke volt. Nagy lélegzetű előadásában az 1789-es nagy francia forradalomnak és az azt követő diktatúrának a totális háborúra utaló vonásait emelte ki. Végigvezette a forradalmi háború elméletének változását Carnot-tól kezdve, majd a totális háborúra irányuló törekvéseket részletezte a második világháború végéig, kiemelve annak kegyetlenségét. érdekében Egy-egy országon belül a gazdasági és társadalmi tényezők háborús célok alá rendelését emelte ki 1789-től Tito balkáni partizánháborújáig. Kifejtette a mai következményeket, utalt a belső konfliktusokra, pl. Palesztinában, ahol a háború különleges formái is előfordulnak.

Dr. Rudolf Jaun őrnagy, a védelmi minisztérium levéltárának vezetője (Svájc) a totális háborút, mint kutatási problémát járta körül előadásában. Ludendorff „Totális háború" című könyvének elemzéséből indult ki. Úgy vélte, a totalitás már a háború előkészítésétől kezdve érezteti hatását. A téma szerinte az 1960-as években került a kutatások középpontjába, főként az amerikai polgárháború totális gazdasági háborúját említette. Megtudhattuk, mely szerzők foglalkoztak a totális háború témakörével, és milyen elképzeléseket vetettek papírra a totális háború ideális tényezőiről. Közöttük főleg angol, amerikai és német történészeket sorolt fel.

A második ülés *Bo Hugemark* ezredes, katonai akadémiai tanár (Svédország) elnökletével zajlott. Először *Prof. Dr. Raimondo Luraghi,* egyetemi tanár, az olasz Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja emelkedett szólásra. Véleménye szerint a tör-

ténelemben az első totális háború az amerikai függetlenségi háború volt, de már az 1618-48 közötti harmincéves háborúban is voltak erre utaló jelek. A XVIII. század végén lezajlott francia forradalmi háborúk során már totális mobilizálást valósítottak meg, azaz polgárhadsereget állítottak fel, mivel az olcsóbb volt, mint a hivatásos hadsereg. A totális háború alappilléreiként az általános hadkötelezettséget, a propagandát, és a nagy hatásfokú fegyvereket említette. Ezt követően 1789-től napjainkig sorolt fel példákat a háború eme komponenseire.

Nicolaos Depastas, egyetemi tanár és hadtörténész (Görögország) térképpel illusztrált előadásának témája az Epiruszban található szuli terület és Ali pasa 1789–1803 közötti harcának összefoglalása volt. A körzetben fekvő szabad keresztény falvak szövetségbe tömörültek Ali janinai török pasa ellen, aki fennhatóságát ki akarta terjeszteni e területre is. Mint megtudhattuk, hosszas harcok után, csak 1803-ban sikerült bevennie a megerődített falvakat, annak ellenére, hogy a franciák három hajójukat küldték a szuliták megsegítésére. Az előadó úgy vélte, ez tipikusan totális háború volt, hiszen a görögök minden erejüket és minden eszközt bevetve harcoltak, a küzdelemben a nők is részt vettek.

Ebédszünet után a harmadik ülésen *Prof. Dr. Bo Huldt* (Svédország) elnökölt. Elsőként *Prof. Dr. Brian Bond*, tanszékvezető egyetemi tanár (Nagy-Britannia) tartotta meg előadását, amelyben Clausewitz és Liddel-Hart tételeinek összehasonlítását végezte el. Beszélt a két teoretikus életéről, háborús tapasztalatairól, az életükben kimutatható párhuzamosságokról, melyek kihatottak későbbi gondolatvilágukra. Részletezte a legfontosabb, a totális háborúra vonatkoztatható clausewitzi tanokat. Kifejtette: Liddel-Hart 1925-ös könyvében, saját tapasztalatai alapján, erősen kritizálta az első világháborús brit hadvezetést. Kiemelte a két gondolkodó elképzeléseinek különbözőségeit és úgy vélte, ha az angol szakíró elképzeléseit hivatalosan is elfogadták volna, Anglia veszített volna a második világégés során.

Dr. Tomoyuki Ishizu, a védelmi minisztérium intézetének professzora (Japán) előadásában a totális háború egyik fő szószólója, Isihara Kanji életútját vázolta fel, aki az 1937-es japán-kínai háborúban a Kvantung-hadsereg kötelékében szolgált Mandzsúriában. Beszélt a japán hadsereg első világháborús totális mozgósításáról, felvázolta a felkelő nap országának erőfeszítéseit a két világégés közötti időszakban a fegyveres erő és a flotta fejlesztésére. Ismertette a totális háború elméletének kialakulását a szigetországban, amelyre főként a kevés nyersanyag miatt kényszerült rá. Ismertette Isihara életútját a japán katonai akadémia elvégzésétől vezérkari szolgálatán át egészen 1939-ben, tábornokként bekövetkezett haláláig. Kiemelte, hogy hadtörténészként is elismerték saját korában, célja Japán gazdasági önállóságának elérése volt, amelyet Ázsia uniójának megteremtésével vélt megvalósíthatónak, melyhez a totális háborút tekintette eszköznek. Művét az 1940-es években kiadták, de a japán vezetés elutasította azt.

Prof. Dr. Geoffrey Wawro, a hadiakadémia és a Yale Egyetem professzora (Egyesült Államok) előadásában az 1870-71-es poroszfrancia háború totális vonatkozásait emelte ki. Részletesen kitért a háború eseményeire, beszélt a francia hadseregen belüli állapotokról, a rivalizálásról, a tisztek és a legénység ellenségeskedéseiről, arról, hogy totális védelemre szólították fel a lakosságot a németek ellen. A parasztok azonban nem akartak köztársaságot, Franciaország totális védelme nem valósult meg, a Gambetta-kormány nem volt képes annak megszervezésére. Kiemelte, hogy a párizsi kommünben a parasztok nem voltak érdekelve, mivel az nem demokratikus rendszer volt. Felvázolta a háború következményeit.

A negyedik ülés *Prof. Dr. Günther Roth* (Németország) elnöklete mellett zajlott. *Prof. Yao Zeng Yi* (Kína) előadásában a népi háború jellegzetességeit ismertette. Az ókori kínai gondolkodók tanai között már szereplő népi háború gondolatának továbbfejlesztése, az ország e célból történő mozgósítása állt mondanivalója középpontjában. Úgy vélte, a gazdasági háttérnek támogatnia kell a népi háborút, és mindent annak kell alárendelni. Legjobb példaként az 1930-as években japán ellen vívott, Mao Ce Tung vezette népi háborút említette.

Prof. Dr. Brian Linn, a texasi egyetem professzora (Egyesült Államok) előadásában az Egyesült Államok 1898 és 1941 közötti totális háborús felkészülését tekintette át. Úgy vélte az 1861-65 között zajlott amerikai polgárháború már totális háború volt. Az 1892-es Fülöp-szigeteki háború már a lakosság ellen is irányult, az első világháborúban nem volt nagy az amerikai veszteség, a gazdaság felpörgött.

Az amerikaiak 1940-ig ki akartak maradni az európai konfliktusokból, kis hadsereget kívántak fenntartani, nem akartak totális háborút viselni. Az 1920-as években a hadseregben viták folytak a jövő háborújáról, a mozgósításról és az ipar mobilizálásáról. Az Egyesült Államok megvédésére koncentráltak, amit bizonyít, hogy 1940-ig elsősorban védelmi fegyverek kifejlesztésén fáradoztak. Véleménye szerint az Egyesült Államok, illetve az amerikai kontinens védelmének volt realitása, a totális háború nem a hadviselés amerikai formája.

Augusztus elsején, kedden délelőtt *Manuel Freire Theudo Barata* tábornok, akadémikus, a Portugál Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja elnökletével következett az ötödik ülés. *Prof. Dr. Berhard Kroener* (Németország) előadásában Németország 1942-43 telén átélt krízishelyzetét és a totális háború bevezetésétől való félelmet emelte ki. Ismertette a német hadsereg helyzetét a frontokon, a hátország szerepét, kitért a totális háború meghirdetésére és következményeire.

Prof. Dr. Matitiahu Mayzel, egyetemi tanár (Izrael) előadásában az izraeli katonai doktrína 1948-1967 közötti változásáról beszélt, amely a totális védelemtől a totális offenzíváig terjedt. Szólt Izrael alapításáról, annak történelmi hátteréről, az izraeli hadsereg szervezéséről, a doktrína keletkezéséről. Kiemelte, hogy az új állam létrejötte után szomszédai ellen 1948–1949-ben totális háborút vívott. Megvilágította milyen nemzetközi tényezők, világpolitikai változások hatottak az izraeli doktrína kifejlődésére.

Prof. Dr. Olav Riste kutatóintézeti igazgató, a Norvég Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke (Norvégia) előadásában a norvég totális védelem koncepciójának kialakulását fejtette ki. Röviden és általánosságban felvázolta a totális védelem történelmi hátterét, majd vázolta a civil társadalom védelmét célzó terveket. Bemutatta, milyen katonai, társadalmi és gazdasági intézkedéseket tett a norvég társadalom saját védelmére az 1940 áprilisi német invázió előtt. Ismertette, milyen terveket készített az 1940-45 között száműzetésben lévő norvég kormány a jövő háborújára nézve. A tervekhez a második világháborús brit védelem szolgált modellként, amely tulajdonképpen népi háború volt.

A hatodik ülést *Prof. Dr. Manfried Rauchensteiner* egyetemi tanár, múzeumigazgató, udvari tanácsos, az Osztrák Hadtörténelmi Bizottság elnöke vezette. *Adrien Tschumy*, hadtesttábornok, a Svájci Hadtörténelmi Bizottság elnöke előadásában a svájci totális védelmi doktrína változásairól, valamint a semlegességről beszélt az 1950-1990 közötti időszakban. Felvázolta a hidegháborús helyzetet, a két katonai tömb szembenállásának kialakulását. Ismertette a svájci biztonságpolitika elveit: a függetlenség megőrzése, a népesség védelme, a terület védelme, a cselekvési szabadság megőrzése. Ismertette, hogyan valósították meg mindezt a valóságban, hogyan változott a katonai védelem a gyakorlatban, milyen konkrét katonai lépéseket tettek a rendszer kiépítésére, milyen külpolitikát folytatott ezekben az években az alpesi ország, hogyan finanszírozták mindezeket, végezetül, milyen volt a lakosság hozzáállása a kormányzati intézkedésekhez.

A *Dr. Hugo O'Donell Duque de Estrada* ezredes (Spanyolország) előadásában a spanyol haditengerészet és a tengerentúli gyarmati krízis problémáiról beszélt a XIX. század vonatkozásában. Bemutatta a XIX. századi tengeri nagyhatalmak gyarmatszerző versengését. Részletesen kitért az 1898-as spanyol-amerikai háborúra, annak a spanyol haderőre, a társadalomra gyakorolt hatására. Sorra vette azon eseményeket, háborúkat az 1800-as évek elejétől, amelyekben a spanyol flottának bármilyen szerep jutott.

Prof. Dr. René Pillorget (Franciaország) előadásában Jules Verne, a világhírű francia író totális háborúról vallott nézeteiről, előrejelzéseiről beszélt. Tulajdonképpen Verne egyes ismertebb műveit vette sorra és felsorolta, mit jósolt meg azokban a jövő háborúinak eszközeiről (lásd tengeralattjáró a Nemo kapitányban), illetve a totális háborúról, mint hadviselési formáról.

A délutáni előadások fő témája már az általános hadkötelezettség jelentősége, a nem profi haderők keletkezése és azok szerepe volt.

Az ebédet követő hetedik ülésen *Dr. Ulf Söderberg* (Svédország) elnökölt. *Dr. Rainer Egger*, az Osztrák Hadilevéltár igazgatója (Ausztria) előadásában a cs. kir. osztrák hadsereg sorozás általi kiegészítéséről beszélt, mely 1771-től, illetve 1781-től kezdődően volt gyakorlat. Bemutatta, hogy a harmincéves háború óta a császári hadsereget verbuválás és újoncállítás útján egészítették ki, az azonban nem elégítette ki a szükségleteket.

Ismertette a Habsburg-haderő létszámviszonyait az 1700-as évek végéig, valamint a kiegészítés problémái megoldására Mária Terézia által 1771-ben, majd II. József által 1781-ben kibocsátott sorozási törvényeket. Ez a rendszer az általános hadkötelezettség bevezetéséig állott fenn.

Az előző témához kapcsolódott *Dr. Zachar József* ezredesnek, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága elnökének előadása, melyet a jelenlévő *Dr. Balla Tibor* őrnagy, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának titkára olvasott fel. Abban a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia általános hadkötelezettség alapján felépülő hadseregéről volt szó. Szólt arról, miért vált égetően szükségessé az 1866-os, poroszoktól elszenvedett vereség után az általános hadkötelezettség bevezetése a dunai birodalomban. Részletezte a kiegyezéssel létrejött Monarchia 1868-as véderőtörvényének megszületését, annak főbb rendelkezéseit, a szárazföldi haderő hármas felosztását (közös hadsereg, két honvédség), szervezetét és nagyságát, ismertette annak fejlődését 1870-ig.

Dr. Vladimír Segeš, a pozsonyi hadilevéltár munkatársa (Szlovákia) előadásában a polgárőrség és a nemesi felkelés csapatainak magyarországi szerepéről beszélt a napóleoni háborúk alatt. Elsőként a nemesi felkelés fogalmát, eredetét tisztázta. Kitért arra, hogy mikor hívták össze az idők folyamán, pl. 1741-ben, a napóleoni háborúk idején többször is, így 1797-ben, 1800-ban, és 1809-ben. Részletesen szólt 1809-es alkalmazásáról, a Győrnél a franciáktól elszenvedett vereségről. Megemlítette a szintén ebben az időben létrehozott polgárőrség szerepét, amelyről, a katonai jelentőségét elveszített inszurrekcióval ellentétben, pozitív véleményt formált.

A nyolcadik ülés elnöki tisztét *Dr. Urho Myllyniemi* (Finnország) töltötte be. *Dr. Hans Christian Bjerg* főmuzeológus (Dánia) előadásában a parasztok 1788-1848 között Dániában végbement összeírásáról beszélt. Szólt a Dániában 1766-ban véderőreform keretében bevezetett általános hadkötelezettségről, annak előzményeiről, a hadsereg korabeli felépítéséről és a polgárőrségek felállításáról a nagyobb városokban.

Prof. Dr. Ioannis Loucas, haditengerészeti akadémiai tanár (Görögország) előadásának témája a XIX. és XX. századi totális háború, a totális védelem és a hellenizmus volt. Bemutatta, hogy 1821-ig a görögök sok felkelésben vettek részt a törökök ellen, melyek során a hellenizmus összetartó és lelkesítő erő volt. 1821-ben a totális háborúnak nem voltak meg a feltételei. Hasonlatosképpen görög részről az első világháború sem volt totális háború. Kiemelte a görög nemzet összefogását a németek ellen a második világháborúban, amely elsősorban a hátországban valósult meg.

Donal O'Carroll ezredes, az Ír Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke előadásában Írország 1939 és 1945 közötti védelméről beszélt, valamint annak hatásáról az ír társadalomra. Említette az Ír Szabadállam létrejöttét, felsorolta az 1920-as évek történéseit, beszélt a polgárháborúról, az 1938-ban az angolokkal kötött új szerződésről. 1939-ben az ország semleges maradt, azonban Angliával függőségi viszonyban állt és együttműködött azzal. Mindazonáltal mind a németek, mind a britek ellen kidolgoztak egy-egy védelmi tervet. Szólt arról, hogy a világháború befejezése után 40 000 angol katona ment Írországba munkát vállalni.

Augusztus 3-án a délelőtti kilencedik ülésen *Dr. Piet Kamphuis,* kutatóintézeti igazgató, a Holland Királyság Hadtörténelmi Bizottságának elnöke elnökölt. *Aureliano Pinto de Moura* altábornagy (Brazília) előadásában Argentína, Brazília és Uruguay 1864-1870 közötti, Paraguay elleni háborújáról, valamint a brazil mozgósításról beszélt. Kitért a háború okaira, az abban résztvevő erők nagyságára, a hadseregek felszerelésére és fegyverzetére és részletezte a mozgósítás menetét. Úgy vélte, mindegyik résztvevő ország totális háborút viselt, hiszen minden erejüket mozgósították.

Dr. Philippe Boulanger (Franciaország) előadását, mely az első világháború alatti francia sorozásról, mint a totális háború egyik eleméről szólt, a szerző más irányú elfoglaltsága miatt csak felolvasták. Az előadás a közvetlenül a világégés előtt, 1913-ban hozott francia véderőtörvénnyel foglalkozott, kitért a sorozást lebonyolító szervekre és a háborús évek egymásutánjában részletezte a besorozottak számát. Részletes kimutatást készített arról, hogy az egyes korosztályokból hány főt soroztak be. Úgy vélte a sorozás is a totális háború egyik eszköze volt.

Dr. Lars Ericson levéltár-igazgató (Svédország) előadásában a svéd haderő építésének tapasztalatairól beszélt. Felvázolta a sorozás történelmi előzményeit a svéd fegyveres

erőben a XVII. századtól kezdve, majd az 1811-től létező sorozási rendszerről beszélt. Ismertette, milyen befolyással volt a francia katonai rendszer a korszakban Svédországban. Bemutatta az 1789 utáni svéd-francia kapcsolatokat. Ezt követően a svéd sorozási rendszer fejlődését vázolta fel 1812-től egészen napjainkig, ismertetve annak elemeit.

A tizedik üléstől kezdve, amelynek elnöke *Prof. Dr. Rolf Hobson* volt, a gazdasági hadviselés és az ipari mozgósítás volt a konferencia fő témája.

José Blanco Nuñez százados (Spanyolország) előadása a XVIII. század végi északspanyolországi ipari fejlődésről, ezen belül Ferrol haditengerészeti támaszpontjának kiépítéséről szólt. Az előadó kitért a XVIII. század végi spanyol hajóépítésre, részletezte hogy a XVIII. század végén, a francia terjeszkedés hatására Spanyolország északi részén építették ki a bázist, külön kiemelte milyen hatással volt ez a körzet ipari fejlődésére.

Dr. Lothar Hilbert (Németország) előadásában a Nagy-Britannia, Franciaország és Németország közötti gazdasági és a fegyverexport terén folyt rivalizálást mutatta be a két világháború közötti időszakban. Kiemelte, hogy a német fegyverszállítások főleg Délkelet-Európába irányultak, ezen belül is Romániába, ahonnan kőolaj érkezett a birodalomba. A franciák Lengyelországba és a kisantantállamokba, az angolok saját tengerentúli gyarmataikra, Skandináviába és az Egyesült Államokba exportáltak hadieszközöket. Bemutatta a fegyverszállítás és az egyes országok politikájának összefüggéseit, összefonódásait.

Prof. Dr. Yoshiaki Katada (Japán) előadásában a japán hadsereg és haditengerészet 1930-as években végbement fejlődéséről szólt. Kiemelte, hogy a haditengerészet befolyása erőteljesen nőtt a hajógyártó iparra, 1937-től jelentősen megnövekedtek az állami hadiipari megrendelések. A kormányzat erőfeszítéseket tett a hadiiparba történő állami beavatkozásra, hogy biztosítsa a forrásokat a fegyverkezéshez és a hajóépítéshez. Ismertette a teljes mozgósításra vonatkozó japán törvényt.

Délután az előadások fő témája már a hátország volt.

A tizenegyedik ülés elnöki tisztét *Dr. Serge Bernier* (Franciaország) töltötte be. *Prof. Dr. Victor Enthoven* (Hollandia) előadásában a holland partvidék napóleoni háborúk alatti történetéről beszélt. Felsorolta azokat a hábo-rúkat, amelyekben a hollandok részt vettek az adott időszakban. Szólt a Batáviai Királyság 1806-os létrejöttéről, amely francia királlyal az élén létezett, 35 000 fős hadserege volt és 1810-től Franciaországhoz tartozott. Kifejtette, hogy a hollandok 1810-ben már átélték a totális háborút, hiszen magas adókat vetettek ki rájuk, mivel a kormány csődbe ment. A francia hadseregben10 000 holland szolgált és a holland tengerészetre is hatalmas összegeket fordítottak, hogy ellensúlya lehessen az angol flottának.

Dr. Cemalettin Taskiran ezredes (Törökország) képekkel illusztrált előadásában Erzerum városának védelméről beszélt az 1877-78-as orosz-török háború idején. A török csapatok Ahmed Mukhtar pasa vezetésével 6 hónapig kitartottak az orosz túlerő ellenében. Ismertette az ostrom részletes lefolyását, kiemelte a védők hősiességét, néhányat közülük személy szerint is megemlített.

Dr. Pollmann Ferenc (Magyarország) előadásában a magyar és az osztrák-magyar vezetők viszonyát taglalta a szerb nemzethez az első világháború első periódusa idején. Szólt az 1912-ben elfogadott kivételes törvényekről, a magyar miniszterelnöknek alárendelt báró Tallián Béla kormánybiztos ténykedéséről a Délvidéken a Monarchia mozgósítása után, a katonai szervekkel történt időnkénti összetűzéseiről, a magyar kormányzathoz, valamint a szerb kisebbséghez való viszonyáról.

A tizenkettedik ülésen *Dr. John E. Jessup* ezredes, katonai egyetemi tanár, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke (Egyesült Államok) elnökölt. *Margaret Vining és Bart Hacker* muzeológusok (Egyesült Államok) diákkal illusztrált előadásukban az első világháborúban önkénteskent szolgált nők szerepét vizsgálták. A XVI. századtól kezdődően áttekintést adtak a nők hadseregekben betöltött szerepéről, s arról hogy milyen hatást gyakoroltak az egyenruhák a női divatra. Részletesen az első világégés idején a különböző amerikai civil önkéntes szervezetek és a hadsereg kötelékébe tartozó nőkről és azok egyenruháiról szóltak.

Dr. Tadeusz Panecki ezredes, katonai egyetemi tanár, a Lengyel Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának főtitkára, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségi tagja előadásában az 1939-45 közötti lengyel ellenállás történetét foglalta össze a németek és a szovjetek ellen. Kitért a Lengyelország fel-

osztása után emigrációba kényszerült Sikorsky vezette kormányra, mely Párizsban, majd Londonban székelt. Ismertette az ahhoz tartozó egyes szervezetek vezetőit, a kormány által megfogalmazott célokat, szólt az 1944-es varsói felkelésről, arról hogy 1945-ben a lengyel ellenállás vezetőit a szovjetek Moszkvába vitték és kivégezték.

Antonio Bispo altábornagy (Portugália) filozófikus hangvételű előadásában a totális háború realitásáról, a döntéshozatal folyamatáról, a döntéshozók motivációiról, a kockázat nagyságának kiszámításáról beszélt. Bemutatta, milyen megfontolásokból lépett be Portugália az antant oldalán az első világháborúba, megvilágította a portugál érdekeket. Kitért arra is, miért maradt végül semleges az ország 1914-ben, amikor a háború kitört.

Augusztus 4-én a tanácskozás a totális háborút korlátozó tényezők, illetve a háború hosszú távú következményei témakörében folyt. A tizenharmadik ülés elnöki tisztét *Prof. Dr. Luc de Vos*, katonai akadémiai főtanár, a Belga Hadtörténelmi Bizottság elnöke látta el.

Prof Dr. Massimo De Leonardis, egyetemi tanár (Olaszország) előadásában a hidegháború totális aspektusait emelte ki. Beszélt a hidegháború kialakulásáról, a NATO és a Varsói Szerződés szembenállásáról. Az általános világpolitikai, katonapolitikai helyzetnek megfelelően 1952-től egészen 1991-ig elemezte a NATO stratégiájának változását, amikor is a tagállamok a jövőre nézve új stratégiai koncepciót fogadtak el.

Dr. Erwin A. Schmidl, a védelmi minisztérium munkatársa (Ausztria) előadásában az alacsony intenzitású, illetve a totális háború kategóriájába tartozó gyarmati háborúkról szólt, számos példát felsorolva, főként a XIX. és XX. századból. Kiemelte a rasszizmus szerepét a gyarmatokon és a háborúkban. Kitért a technika és a fegyverek szerepére a gyarmatosítás folyamatában, a színes bőrű katonák besorozására a gyarmati haderőkbe és megjelenésükről az európai hadszíntéren az első világháborúban. Az észak-amerikai indiánok elleni, a valamint a búrok elleni háborúkat már totális háborúnak nevezte. Szólt a gyarmati csapatok ruházatáról és felszereléséről.

A soron következő, tizennegyedik ülés *Prof. Dr. Hervé Coutau-Begarie* (Franciaország) elnöklete mellett zajlott. *Prof. Dr. Reiner Pommerin* ezredes (Németország) előadásában Nyugat-Németország és a nukleáris bomba kapcsolatáról beszélt. Megvilágította Németország szerepét a hidegháború idején, s azt is, miért nem engedték meg, hogy saját nukleáris arzenálja legyen. Szólt az egyes kormányok politikájáról és a Bundeswehrnek az atomfegyverekhez való hozzáállásáról. Kiemelte, hogy 1949 és 1969 között a két szuperhatalom részéről a német atomfegyverkezés éles ellenállásba ütközött, azonban, mint kiderült, soha nem is akartak német atombombát kifejleszteni.

Prof. Dr. Anton Komorowski (Lengyelország) előadásában a második világháború hosszú távú következményeit ecsetelte a Balti-tenger körzetében. Bemutatta azt az 1964-ben kötött szerződést, amelynek célja a tenger megóvása a környezetre veszélyes háborús töltényektől, roncsoktól. Említette, hogy Svédország partjai előtt 10 000, Finnország partvidékén pedig 1000 hajóroncs van ma is. A tengeri csaták során sok olaj ömlött a vízbe, ráadásul sok ezer tonna mérgező anyagot süllyesztettek a tengerbe 1945 után, mely többször okozott szennyezést. Kiemelte: a tenger menti államok közös felelőssége, hogy a Balti-tenger ne váljon holt tengerré.

Ebéd után a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság soros adminisztratív ülése következett. Ennek során az ebben az évben aktuálissá vált, és öt évre szóló tisztújítás is megtörtént. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökévé *Prof. Luc de Vos*-t a Belga Bizottság elnökét választották, *Dr. Piet H. Kamphuis,* a Dán Bizottság elnöke, megőrizte főtitkári posztját. Kincstárnok a svájci *Hervé de Weck* ezredes, gimnáziumi tanár maradt. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnökségének tagjává *Prof. Jean-Claude Allaint* (Franciaország), *Dr. Dean C. Allard*ot (Egyesült Államok), *Manuel Freire Themudo Barata* tábornokot (Portugália), *Prof. Piero Del Negrot* (Olaszország), *Prof. Dr. Manfred Kroenert* (Németország), *Prof. Dr. Ioannis Loucast* (Görögország), *Prof. Dr. Matitiahu Mayzelt* (Izrael), *Dr. Erik Norberget* (Svédország), *Hugo O'Donnellt* (Spanyolország) és *Prof. Dr. Tadeusz Paneckit* (Lengyelország) választották.

A kollokvium keretében került sor a Nemzetközi Hadilevéltáros Bizottság soros adminisztratív ülésére is. A július 30-án délelőtt a Svéd Hadilevéltár épületében lezajlott tanácskozáson a Hadtörténelmi Levéltár képviseletében *Dr. Bonhardt Attila* alezredes, a Bécsi Hadilevéltár Mellett Működő Állandó Magyar

Levéltári Kirendeltség vezetője vett részt, akit a bizottság tagjává választottak.

A tudományos és adminisztratív üléseken túlmenően a vendéglátók jóvoltából számos más rendezvényen is mód nyílt a kollegiális beszélgetésekre, kapcsolatépítésekre, szakmai eszmecserékre.

Július 30-án este 7 órakor a Svéd Hadtörténelmi Bizottság adott állófogadást a Vasa Múzeumban. A vendégek először háromnyelvű szakvezetés mellett ismerkedhettek meg a svéd flotta 1628. augusztus 10-én, a legelső útján elsüllyedt, és az 1960-as években a tengerből kiemelt VASA nevű hajójának történetével, a korabeli életmóddal, a középkori svéd történelem egy szeletével.

Július 31-én este kétórás, szintén három nyelven vezetett autóbuszos túra során ismerkedhettek meg a konferencia résztvevői Stockholm főbb nevezetességeivel.

Augusztus 1-én délben Stockholm városának elöljárósága látta vendégül a kongresszuson jelenlévőket a városháza nagytermében.

Augusztus 2-án a vendéglátók egész napos hajókirándulást szerveztek, amelynek végcélja a Stockholmtól északra, Siarø szigetén fekvő és egy fjord bejáratát őrző, az első világháború idején építeni kezdett és 1926-ban elkészült erőd volt. A résztvevők szakvezetéssel megtekintették az erődítményeket és azok felszerelését, majd rövid bemutatónak lehettek részesei, amelyet a svéd parti őrség egy őrhajója mutatott be.

Augusztus 3-án este a svéd hadimúzeumot tekintették meg a konferencia résztvevői, *Dr. Johan Engström* igazgató kalauzolásával, mely a svéd nép hadtörténetének fontosabb csomópontjait mutatja be. A látogatást egy svéd katonazenekar bemutatója és fogadás tette különlegessé. A fogadást követően a résztvevőknek alkalmuk nyílt, hogy bejárják a múzeumot és megtekintsék gazdag anyagát.

A jól sikerült rendezvénysorozatot augusztus 4-én este a svéd Karlberg Katonai Főiskola parancsnoka által adott fogadás és vacsora zárta.

BIBLIOGRÁFIA

TÓTH ORSOLYA

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM PLAKÁT- ÉS APRÓNYOMTATVÁNYTÁRÁNAK 1848–1849-ES GYŰJTEMÉNYE

A Hadtörténeti Múzeum nyomtatványtárának egyik legbővebb és leggazdagabb anyagcsoportjának bibliográfiáját tartja kezében az olvasó.

A korszak nyomtatott forrásainak publikálásával segítséget kívánok nyújtani a témát kutató történészeknek, illetve a forradalom és szabadságharc eseményei iránt érdeklődők széles körének. A forrásközlés mellett e munka hiánypótló szerepet is betölt, hiszen egy közgyűjtemény sem jelentetett meg eddig egy olyan nyomtatvány-bibliográfiát, mely a teljesség igényével mutat be egy korszakot vagy eseményt. A szabadságharc centenáriuma alkalmából megjelent ugyan egy kis füzet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában „1848-1849 a kisnyomtatványok tükrében" címmel, de e munka is csak válogatás, a Pest-Buda városra vonatkozó nyomtatott dokumentumok jegyzéke.

Az alábbi múzeumi állagjegyzék a teljesség igényével készült. Közlésre került a gyűjteményben őrzött összes, 1848 márciusa és 1849 decembere között megjelent hazai és külföldi nyomtatvány.

A nyomtatványok többsége a múzeum gyűjtőkörének megfelelően hadtörténeti vonatkozású: a győztes csatákról és az ellenség vereségeiről hírt adó tábori jelentések, Armee-Bulletin-ok; a polgári lakossághoz intézett, a mindennapokat érintő hirdetmények, rendeletek; zászlószentelési alkalommal mondott beszédek, gyászjelentések, versek-költemények, újságok, az uralkodó és a császári királyi hadsereg főparancsnokai által kibocsátott manifesztumok, szózatok stb.

Néhány nem magyar vonatkozású nyomtatvány is megtalálható a gyűjteményben, így például a lengyel szabadságharc emlékét megörökítő versek és a lwówi nemzeti gárda 1848. november 2-án kiadott fegyverszüneti feltételei, melyek Juristowski Miklós ezredes, hadbíró magángyűjteményéből kerültek a múzeum állományába. A gyűjtemény egyik legféltettebb, valószínűleg unikális darabja a császári királyi hadsereg katonáiért írt ima 1849-ből.

Mivel nyomtatványok publikálására vonatkozó szabályzat nincsen, a tételek leírását a gyűjteményi munka során szerzett tapasztalataim és a könyvtári szabványok alapján végeztem. Minden tétel közlése az alábbi elveket követi.

A bibliográfia szerkezete kronológikus, így a nyomtatványokon keresztül áttekintő képet kap az érdeklődő a szabadságharc másfél évének főbb hadtörténeti és politikai eseményeiről, a polgári lakosság háborús mindennapjairól.

Mivel egy tételhez több példány (duplum, nyelvi és/vagy tipográfiai variáns) is tartozhat, a leírás, minden esetben az első leltári számhoz tartozó magyar nyelvű dokumentumról készült.

Ha egy nyomtatványon két különböző rendelet szerepel, tehát a rendelet kibocsátója hivatkozik egy korábban megjelent dokumentumra, akkor mind a két szöveget közöltem és a hivatkozott rendelet kronologikus helyénél utaltam arra, hogy a kutató melyik nyomtatvány leírásánál találja.

A tételek szerkezete, adatcsoportjai:

1. A nyomtatvány típusa

Szögletes zárójelben csak akkor tüntettem fel ezt az adatot a leírások elején, ha a nyomtatvány megnevezése eltér a többségtől, tehát nem rendelet vagy hirdetmény, pl. újság, kitöltött vagy kitöltetlen formanyomtatvány, költemény stb.

2. A nyomtatvány szövege.

A dokumentum első, tartalmilag értelmes tagmondatának szöveghű közlése, illetve értelemszerű kihagyásokkal a nyomtatvány szövegéből vett lényegi leírás.

3. „Szerzőségi közlés"/A nyomtatvány kibocsátója

Új sorban, az előző adattól dőlt vonallal [/] elválasztva került leírásra ez az adatcsoport. A neveket minden esetben a nyomtatványon szereplő – nyelv, helyesírási – formában, a feltüntetett rangokkal, címekkel együtt közöltem.

4. Kiadási hely, dátum

Ha a nyomtatványon ezen adattípus nem szerepel, a H. n., é. n. (hely nélkül, év nélkül) rövidítést alkalmaztam. Szögletes zárójelben a nyomtatvány szövegéből, vagy a szakirodalomból megállapítható pontos vagy körülbelüli helyet s időpontot tüntettem föl.

5. Nyomdahely, nyomdai és terjedelmi adatok

Ha a dokumentumot megjelentető nyomda vagy nyomdász neve a nyomdahellyel együtt a kiadványon nem szerepel, a Nyh. n., ny. n. (nyomdahely nélkül, nyomda nélkül) rövidítést alkalmaztam.

A tipográfus működési helyének megállapítását, a kiegészítéseket, a monogramok feloldását szögletes zárójelben, *V. Busa Margit* Magyar Sajtótörténeti Bibliográfia című munkája adatainak felhasználásával közöltem.

Ha bármelyik nyomtatvány külső jegyei alapján, tehát tipográfiailag eltér a leírás alapjául szolgáló dokumentumtól a leltári száma mellett ezt az adatot (tip. variáns) is feltüntettem.

A terjedelmi adatok szintén ebben az adatcsoportban kaptak helyet, pontos vesszővel elválasztva a megjelenési adatcsoporttól (méret cm-ben [függőleges x vízszintes], nyomtatott oldalak száma).

6. Leltári szám

Az adott tételhez tartozó példányok nyilvántartási száma, egymás mellett az azonos, sem nyelvi, sem tipográfiai eltérést nem mutató nyomtatványok.

Pontos vesszővel elválasztva a nyelvi variánsok kerültek közlésre, az utolsó szám után zárójelben a nyomtatvány nyelvének kezdőbetűje (m=magyarul, n=németül, sz=szlovákul, r=románul, l=lengyelül, u=ukránul, o=oroszul).

Ha egy dokumentumon belül a szöveg több nyelvű, a nyelvek kezdőbetűit összevontam: pl. m-n-sz = magyarul-németül-szlovákul.

7. Rövid tartalmi leírás

Ha a szövegből idézett rész nem ad értelmi áttekintést, a szakirodalom felhasználásával néhány szóban összefoglaltam a nyomtatvány tartalmát.

8. Megjegyzés:

Ha a nyomtatványokra vonatkozóan egyéb adatokat is meg tudtam állapítani, ebben a (dőlt betűvel szedett) adatcsoportban közöltem.

Az állagjegyzék összeállításában nyújtott segítségükért, tanácsaikért köszönettel tartozom Hermann Róbertnek, Szoleczky Emesének, Kedves Gyulának, Kreutzer Andreának és Décsey Sándornak.

1848

1. [Formanyomtatvány]
Hadutlevél ... ki is innen, ... 18 ... évi ... hó ... tol kelt ... parancs következtében ... útba indíttatik...
H. n., [1848-1849.]
Nyh. n., ny. n.; 32 x 25.5 cm, 2 o.
7129/Nyt

2. [Költemény]
A' nemzeti örsereg dala.
/Pájer
H. n., [1848.]
Nyh. n., ny. n.; 20,1 x 12,5 cm, 2 o.
0207/Nyt

3. [Formanyomtatvány]
Nyugtatvány. ... ftrol ... krol pengő pénzben, mely öszveg [!] a' haza szükségeinek fedezésére költsön-ajándék-kép ... lakos ... által a' választmánynál letétetett. Költ ... 1848 ... hó ... napján.
H. n., [1848.]
Nyh. n., ny. n.; 40 x 24.3 cm, 1 o.
0812/Nyt

4. [Költemény]
Lelkesitő dall, mellyet a' Magyar Hadak számára készített --
/Czuczor [Gergely]
H. n., [1848.]
Pápa, ny. n.; 17.5 x 11 cm, 2 lap
7775/Nyt

5. [Költemény]
Dem wiedergeborenen Polen! ...
/Js. Pick
H. n., [1848.]
Nyh. n., ny. n.; 19 x 12.5 cm, 2 o.
0809/Nyt

6. [Költemény]
Clos Duchowneco ...
/X. H. P.
H. n., [1848.]
[Lwow] Lwowie, Piotr Piller
19.3 x 12.3 cm, 4 o.
0810/Nyt (l)

7. [Költemény]
Krakowiak. ...
H. n., [1848.]
Nyh. n., ny. n.; 21 x 13.3 cm, 1 o.
0811/Nyt (l)

1848 március

8. Metternichs Reisepass
Hauptsrasse, Landstrasse Werbbezirk Wien.
Grossdummreich Teufelsberg.
Reisepass für Clemens wenzl Lothar Fürst von Metternich Winnwburg Johannisberg-Teufelsberg. ...
/I. G. Gzapkerl abgeschobener Bürgermeister, I. A. Seelenträger, Minister der geheimen Spitzl., O. W. Alle Spitzl.
H. n., [1848. március]
Oschenwanderschaft wovon ein Kirchenvorsteher der Führer ist.
/Hugo Jacques Petri.
[Bécs] U.[lrich] Klopf sen. und A.[lexander] Eurich; 40.7 x 25.6 cm, 2 o.
0736/Nyt

9. Was ist denn jetz wieder Neues in Wien? Was verlangt das Volk? Was hat der Kaiser Bewilligt? Eine Mittheilung für meine liebe österreichischen Landsleutte ausser Wien auch in den übrigen Provinzen.
/I. F. Castelli.
H.n, [1848. március 13.]
[Pest], Beimel [József]; 36.9 x 23.8 cm, 2 o.
3247/Nyt

10. Was ist denn jetzt g'schen in Wien? Eine Mittheilung für meine lieben österreichischen Landsleute ausser Wien. ...
/J. F. Castelli.
H. n., [1848. március 13. után]
Nyh. n., Leopold Grund; 40.1 x 25.3 cm, 2 o.
75.182.1/Nyt

11. Wie weit geht denn die neue Freiheit, die wir erst kriegt haben? Zweite Mittheilung für meine liebe österreichischen Landsleutte ausser Wien. ...

/I. F. Castelli.
H. n., [1848. március 13. után]
Nyh. n., F.[erdinand] Ullrich;
36 x 22.4 cm, 2 o.
3248/Nyt

12. Was ist die Constitution? und Was ist die Constitution nicht? Dritte Mittheilung für meine lieben österreichischen Landsleute ausser Wien. ...
/I. F. Castelli.
H. n., [1848. március 13 után]
Nyh. n., Ferdinand Ullrich;
36.1 x 22.2 cm, 2 o.
3249/Nyt

13. 133ik szám. Nyilatkozat a követi karnak küldőihez.
Az esemény rohanva következő jelenetei között a követi kar érezve, hogy hivatásának teljes mértékben csak úgy felelhet meg, ha a nemzet osztatlan bizalma fogja kisérni, ...
Pozsony, 1848. március 14.
Nyh. n., ny. n.; 41.3 x 26.2 cm, 3 o.
2804/Nyt

14. In Erwägung der gegennwärtigen politischen Verhältnisse haben Wir beschlossen, die Stände Unserer deutschen und slavischen Reiche, ...
/Ferdinand m. p.
Bécs, 1848. március 14.
Nyh. n., ny. n.; 43.4 x 55.6 cm, 1 o.
0732/Nyt
Ferdinánd 1848. július 3-ra összehívja a német és szláv tartományok, valamint Lombard-Velencei királyság képviselőit, mint tanácsadókat, törvényhozási és adminisztratív kérdések megtárgyalására.

15. [Költemény]
Wielkie slowo! ...
H. n., 1848. március 14.
Nyh. n., Instytutu Stauropigianskiego;
23.5 x 14.3 cm, 2 o.
0731/Nyt

16. [Költemény]
Nemzeti dal
/Petőfi Sándor
H. n., [1848. március 15.]
Nyh. n., ny. n.; 24.7 x 19.6 cm, 2 o.
2810/Nyt

17. Ujabb hirek. Pest, martius 15-kén délután 3 óra előtt nagy csoportozat vonult a' városház elébe. A' tanács és választott polgárokat következő petitio pártolására szólítván föl: 1. Kivánjuk a' sajtó szabadságát és a' censura eltörlését. ...
/Szerk.
[Pest, 1848. március 15.]
Nyh. n., ny. n.; 30.4 x 22.2 cm, 1 o.
76.69.1/Nyt

18. Pest város közönsége nevében alolirottak szerencsések hivatalosan értesíteni a magyar nemzetet, hogy a' mi más országokban polgár vérbe került, – a' reformot – Budapesten 24 óra alatt békés és törvényes uton kivivta a' törvényes egyetértés. ...
/Rottenbiller Leopold s. k. választmányi elnök, Klauzál Gábor s. k., Nyáry Pál s. k., ... [stb.]
Pest, 1848. március 15.
Nyh. n., ny. n.; 32.5 x 18.8 cm, 2 o.
84.91.1/Nyt, 6139/Nyt; 0734/a-b/Nyt (n)

19. [Újság]
Magyar Gazda 21. Pest, Martius 16. 1848.
Reform! Ütött az óra! Igen is, ütött az óra, midőn a' magyar földmivelő néphez, szeretett polgártársainkhoz a' meggyőződés szavait őszintén, bátran és szabadon intézhetjük a' nélkül, hogy annak a' gondolat-hóhér, a' censura, törvénytelen pallossal ellenálljon!! ...
Pest, 1848. március 15.
[Pest, Lukács László és Társa];
26.9 x 21.5 cm, 2 o.
2785/Nyt

20. Wir Ferdinand der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich; König von Hungarn und Böhmen, ... haben nunmehr solche Verfügungen getroffen, ...
/Ferdinand. Carl Graf von Inzaghi, Oberster Kanzler. Franz Freiherr von Pillersdorff, Hofkanzler. Joseph Freiherr von Weingarten, Hofkanzler.
Bécs, 1848. március 15.
Nyh. n., ny. n.; 43.4 x 28 cm, 2 o.
0749/Nyt
Ferdinánd rendelkezése a sajtószabadság kinyilvánítására, a nemzetőrség létrehozására és az új alkotmány megteremtésére. A császár ezért bizalmat, nyugalmat és hűséget kér.

21. 169ik Szám. Törvényjavaslat A nemzeti őrseregről.
A személyes és vagyonbátorság, a közcsend és a belbéke biztosítása, az ország polgárainak őrködésére bizatik, e tekintetből mig a legközelebbi országgyűlés kimeritőleg rendelkeznék, a nemzeti őrsereg alakítására nézve a következők határoztatnak: ...
H.n, [1848. március 15.]
Nyh. n., ny. n.; 41.8 x 26.2 cm, 4 o.
90.56.1/Nyt

22. A Magyar kir. Helytartótanács 1848-ki Martius 15-én kezdett rendkivüli folytonos üléseinek Jegyzőkönyve. Az elébb Pesten utóbb pedig az ország más részein is mutatkozott népmozgalmak tárgyában. ...
H. n., [1848. március 15-30.]
Nyh. n., ny. n.; 37.4 x 23 cm, 24 o.
76.44.1/Nyt
Március 15-30. közötti ülések jegyzőkönyve.

23. [Gúnyvers]
Metternich-Galopp.
Leipzig, [1848. március második fele]
[Lipcse ?], C. W. Vollrath;
22,2 x 13,5 cm, 2 o.
3240/Nyt

24. Budán 1848-dik évi Mártius 16-kán a' városi tanács-teremben tartott nyilvános közgyűlés jegyzőkönyve. ...
/Öffner Ferenc, polgármester, Gebhárdt József, népnagy.
Buda, 1848. március 16.
Nyh. n., ny. n.; 39 x 23 cm, 1 o.
0001/Nyt

25. Tekintetes nemes Pest megye 1848-ik évi Martius 16-án Pesten tartott kisgyülési jegyzőkönyvének kivonata: Az országgyülés képviseleti táblája a' békés átalakulásnak eszközlése tekintetéből közelebb egy felirási javaslatot tőn. ...
/kiadta Balla Endre főjegyző.
[Pest, 1848. március 16.]
Nyh. n., ny. n.; 36.5 x 22.3 cm, 3 o.
0002/Nyt

26. A budai nemzetőrségi II-dik század egyéneinek névsora.
[Buda, 1848. március 16.]
[Buda], Egyetemi Nyomda;
38.8 x 24.2 cm, 1 o.
6365/Nyt

27. Tagesbefehl für die Nationalgarde am 16. März 1848. ...
/Hoyos, k. k. Feldmarschall-Lieutenent und Ober-Commandant der Bürger- und Nationalgarde
H. n., [1848. március 16.]
Nyh., ny. n.; 44.5 x 28.5 cm, 3 o.
0737/Nyt

28. Kedves gróf Batthyány! Ezennel tudósítom önt ...
/István m. k. Nádor
H. n., [1848. március 17.]
Nyh. n., ny. n.; 24.7 x 19.1 cm, 1 o.
2170/Nyt, 79.114.1/Nyt.
István nádor királyi hozzájárulással miniszterelnöknek nevezi ki Batthyány Lajos grófot és megbízza a miniszterek megnevezésével királyi megerősítés céljából.

29. Rendelet a' Polgárőrség iránt.
Kik a' polgárhuszárokhoz akarnak állani a' Ferencziek udvarán, Kik a' dragonyosokhoz akarnak állani a' Szerviták udvarán, ... mart. 18kán tiz órakor, fognak megjelenni. ...
/Az állandó bizottmány megbizásából Klauzál Gábor s. k. helyettes Elnök. Irinyi József s. k. helyettes jegyző
Pest, 1848. március 17.
Nyh. n., ny. n.; 44.6 x 27.1 cm, 1 o.
0205/Nyt, 0460/Nyt

30. Minister-elnöki körlevél 1-szám.
Tisztelt törvényhatósági elnök úr! Az események rendkívüli gyorsasága miatt, ... első és haladéktalan kötelességemnek tartom a' törvényhatóságok fejeit, elnökeit, és igy Önt is, Uram, ő Felsége nevében, 's a' polgári hűség kötelességeire hivatalosan felhívni és megbizni, hogy a' közbéke és nyugalom fenntartására, minden tekintélyöket, hatásukat, alárendeltjeiket 's eszközeiket erélyesen felhasználni, ...
/kötelezettje Gr. Batthyány Lajos s. k. nemzeti minister-elnök
Pozsony, 1848. március 17.
Nyh. n., ny. n.; 27.5 x 21.4 cm, 1 o.
79.113.1/Nyt, 0738/Nyt (tip. variáns)

31. Melléklet a „Nemzeti Ujsághoz."
Pozsony, márczius 17. 1848.
Magyarország polgárai! Szabadságunk s függetlenségünknek olly rég hirdetett igéje testté lön! ...A nemzet ohajtását a trón magáévá tette ... E pillanatban a' nép, mint nemzet él! ...
[Pozsony, 1848. március 17.]
Nyh. n. ny. n.; 42.8 x 26 cm, 1 o.
2822/Nyt.

32. 135-ik szám. Határozata a KK. és Rrnek az országgyűlési követek szavazatáról. ... 136-ik szám. Törvényczikkely A közös teherviselésről
H. n., [1848. március 17. után]
Nyh. n., ny. n.; 42 x 26 cm, 1 o.
0176/Nyt

33. 1485-ik szám. Temesvár sz. k. város közönsége nevében a' magyar nemzet hivatalosan értesítetik, hogy ... Pest sz. k. város közönsége azon alkotmányos előnyöket, ... békés, és törvényes úton 24 óra alatt kivívta, ...
/Paulovics Árkád, hiteles aljegyző.
Temesvár, 1848. március 18.
Nyh. n., ny. n.; 33.9 x 22.2 cm, 3 o.
0739/Nyt (m-n)
A március 15-i pesti események példájára a temesvári első népgyűlésen kimondott határozatok.

34. 134ik Szám. Nyilatkozata az országosan egybegyült KK. és RRnek.
Azon országos választmány, melly az alsó és felső tábla által az országgyülési teendők tárgyában egyes akarattal megállapított felirásnak Ő Felsége eleibe leendő terjesztése végett Bécsbe felküldetett, a' legnagyobb sikerrel járt el hivatásában. ...
H. n., [1848. március 18.]
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 41 x 26.2 cm, 1 o.
0177/Nyt; 0820/Nyt, 0821/Nyt, 7079/Nyt és 73.130.1/Nyt (tip. variáns)

35. An meine lieben Berliner! Durch mein Einberufungs-Patent vom heutigen Tage habt Ihr das pfand der treuen Bestinnung Eures Königs zu Euch und zum gesammten teutschen Vaterlande empfangen. ...
/Friedrich Wilhelm
H. n., 1848. március 18-19.
[Berlin], Beheimen Ober-Hofbuchdruckerei; 21.3 x 29.8 cm, 1 o.
72.403.1/Nyt
Március 18-án Berlinben IV. Frigyes Vilmos király bejelenti a cenzúra eltörlését s az egyesített alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását április 2-re. Az engedményeket ünneplő tömeg és a katonaság között összeütközésre kerül sor.
A hirdetményben az uralkodó megígéri, hogy csapatait visszavonja.

36. Hirdetmény Pestmegye községeinek örvendetes tudomásul.
Az országos választmány, melly az ország közkivánatait magába foglalt felírást vitte a' király ő Felségéhez, megbizatásában a' legnagyobb sükerrel járt el. ...
/Nyáry Pál másod-alispán. Balla Endre, főjegyző
Pest, 1848. március 19.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 42.8 x 26.1 cm, 1 o.
0003/Nyt

37. Magyarok figyeljetek! Megunta Europa a' rabszolgaság jármát! A' zsarnokság ellen élet halálra harczot vivott. – Fegyvereit a' szent örök jog védelmére szerencsésen vezérelte isten keze! – ...
/Lukács Sándor
Győr, 1848. március 19.
Nyh. n., ny. n.; 39.3 x 23.3 cm, 1 o.
0742/Nyt

38. Debreczen Város Tanácsa és választott közönsége szerencsés hívatalosan értesíteni a' magyar nemzetet, hogy midőn az országgyűlési követeitől folyó 1848-dik évi martius 17-én kelt sebespostával érkezett, 's a' bécsi és országgyűlési közbenjött eseményeket magába foglaló tudósítás felett tanácskozandó, a mai napon ...közgyűlést kívánt volna tartani: ...
Debrecen, 1848. március 19.
Nyh. n., ny. n.; 42.2 x 26 cm, 2 o.
2392/Nyt

39. Hála-ima, a béke utján kivívott átalakulás végett az állandó bizottmány által rendelt egyházi ünnepélyre. ...
H. n., é. n. [1848. március 19.]
Nyh. n., ny. n.; 22 x 14.5 cm, 1 o.
3241/Nyt

A FSZEK bibliográfiájában Sujánszky Antal neve alatt szerepel egy ugyanilyen szövegű, Pesten 1848. március 19-én megjelent, Müller Adolf által kiadott nyomtatvány.

40. 3-dik szám. A' folyó 1848-ik évi Martius 19-ről Pest megye községeinek örvendetes tudomásul kibocsátott hirdetmény folytában az országosan egybegyült Rendek által a' közteher viselésre, – az úrbéri tartozások, és a papi tized megszüntetésére nézve alkotott Törvényczikkek következőkben tétetnek közzé. ...
/Balla Endre főjegyző.
Pest, 1848. március 20.
Nyh. n., ny. n.; 39.6 x 23.5 cm, 3 o.
0004/Nyt, 2882/Nyt

41. 1488-ik szám. Hazafiak!
A' legközelebbi múlt napok rendkívüli eseményei kebleinkbe is felhívák azon hangokat, mik e' kedves hazánk minden honfiát lelkesítik. ... Várjuk egyébiránt be, szeretett királyunk 's honapáink által felállitandó további boldogságunkat , 's fogjunk hozzá ismét csendes munkáinkhoz eme jelszóval: Éljen a' király, alkotmányos reform, 's a' szabadság lelke: a' béke és rend.
/Paulovits Árkád, hites aljegyző
Temesvár, 1848. március 20.
Nyh. n., ny. n.; 36.5 x 21.8 cm, 1 o.
0743/Nyt (m-n)

42. [Költemény]
Ojce nasz w Wiezieniu. Lwów, dnia 20 marca 1848.
H. n., [1848. március 20.]
[Lwow], Piotr Piller; 22 x 14.2 cm, 4 o.
0744/Nyt

43. Öreg ÁBC vén emberek számára. 1., 2., 3. füzet.
/Vas Gereben.
[Győr, 1848. március 20 k.]
Győr, ny. n.; 25 x 20,2 cm, 8 o.
0808/1-3/Nyt
Vas Gereben által írt és szerkesztett, hetente kiadott, összesen 4 számban megjelent „néplapféle."

44. 154ik Szám. Törvényczikkely A nemzeti őrseregről. A személyes és vagyonbátorság, a közcsend és a belbéke biztosítása, az ország polgárainak őrködésére bizatik, e tekintetből mig a legközelebbi országgyűlés kimeritőleg rendelkeznék, a nemzeti őrsereg alakitására nézve a következők határoztatnak: ...
H.n, [1848. március 22.]
Nyh. n., ny. n.; 41.3 x 26 cm, 2 o.
90.55.1/Nyt, 0822/Nyt (tip. variáns)

45. Moses vallásu magyarokhoz. Tisztelt testvérek! A honi izraelitak belügyeit kezelő választmány nevében ... szerencsés vagyok azon örvendetes tudositást adni, mikint az összes magyar nemzet forrón ohajtott kívánatai teljesedésbe mentek, ...
/Kunewalder Jónás
Pest, 1848. március 22.
[Pest], Beimel József; 38.1 x 24.8 cm, 2 o.
72.5.1/Nyt (m-n)

46. Fegyelmi rendszer. Melly a' pápai ideiglenes Nemzeti Őrsereg mihez tartása végett az állandó választmány által megállapitattatott. ...
/a 'választmány rendeléséből Martonfalvay Elek m. k. Jegyző.
[Pápa, 1848. március 22.]
Nyh. n., ny. n.; 40,3x23,8 cm, 1 o.
2123/Nyt

47. Melléklet a „Nemzeti Ujság"-hoz.
Pozsony, március 23-kán 1848.
A mai kerületi ülésben a következő törvényjavaslat fogadtatott el: Törvényjavaslat Az urbéri megszüntetett magán uradalmi javadalmak statusadósságának leendő átváltoztatásáról. ...
H. n., [1848. március 23.]
[Pest], Trattner-Károlyi; 44.4 x 29.9 cm, 1 o.
3253/Nyt

48. [Költemény]
Do mlodych braci!
/Maks Zdulski.
Lwów, 1848. március 24.
[Lwów], Piotr Piller; 19.5 x 12.3 cm, 2 o.
0745/Nyt (l)

49. Nyilatkozat a' nagyváradi polgárokhoz.
Polgárok! Nem találunk szót azon örömünk' kifejezésére, mellyben önök' nagy részének igazságszeretete érdemükön túl részesített, de ugyanekkor nem találunk szót fájdalmunk' elpanaszolására sem. ...

a' hazának egyetértésre van szüksége, az iránt unki rokon- és ellenszenv pedig viszály' magvait hintené önök közé, mi viszalépünk...
/A' n.váradi izr. fiatalság' választmánya.
[Nagyvárad], 1848. március 25.
Nyh. n., ny. n.; 39.3 x 25 cm, 1 o.
2796/Nyt

50. [Költemény]
Glos Polaka. Dnia 25. Marca 1848.
/Ap ... Ja ... ski
H. n., [1848. március 25.]
Nyh. n., Instytutu Stauropigianskiego; 23.8 x 14.6 cm, 4 o.
0746/Nyt (l)

51. Honvédelmi Szövétnek. Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre, volt cs. kir. bombavető.
Itt az ideje, hogy a magyar valahára katonai tudománynyal [!] is foglalatoskodjék. Alulirt, az előlkitett [!] czím alatt egy népszerü hadtudományi folyóiratot kívánok megindítani, a magyar hadirodalomnak egyik első zsengéjeül. ...
Pozsony, 1848. március 25.
Nyh. n., ny. n.; 20.5 x 12,7 cm, 18 o.
87.3.1/Nyt

52. Beszéd, mellyet midőn a' honvédő polgári őrsereghez magát önként felajánlott H. H. debreczeni főiskolai ifjúság nemzeti lobogóit tavaszelő 26-kán 1848. a' főiskola falaira kifüggeszté, a' szabad ég alatt tartott Péczeli József , főiskolai igazgató tanár.
H. n., 1848. [március] 26.
Nyh. n., ny. n.; 23,2 x 18,5 cm, 4 o.
1963/Nyt

53. Hazafiak! Európa nagyobb része küzdött, s kivívta az utóbbi időben a szabadság és jogegyenlőség elveit. A pesti tizenkét pont által, s részint az országgyülés által is ledöntettek azon korlátok, mellyek az ország fiait külön szakasztották. ..
/A rend fentartására megbizott Pest városi állandó választmány ülésében.
Pest, 1848. március 27.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 40.8 x 25.1 cm, 2 o.
0747/Nyt, 0005/Nyt (m-n); 2083/Nyt (tip. variáns)

54. Hazafiak! Egy osztályokból nemzetté alakult nép első nyilatkozata volt a' martius 15-ki események. E' napon dörgött el hazánk felett 's megtestesült a' nép mindenható szava: Szabadság, egyenlőség, testvériség. ...
/A' martius 15-iki emlék-választmány Rottenbiller Lipót, elnök. Irányi Dániel, hely. jegyző.
Pest, 1848. március 28.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 41.7 x 25.8 cm, 2 o.
0748/Nyt, 6878/Nyt
Az 1848. március 15-i események emlékének megörökítésére szóló felhívás.

55. Hirdetmény. A pesti nemzeti őrség huszár osztálya paranasnoksága [!] részéről az illetőknek ezennel tudtára adatik, ... a tiszti kar választás általi kiegészitése april hó 2-kára délelőtti 9 órára a redout-teremben határozatilag kitüzetett. ...
/Ráth Károly m. k. ideiglenes segédtiszt
Pest, 1848. március 28.
Nyh. n., ny. n.; 35.3 x 20.4 cm, 1 o.
6121/Nyt

56. Melléklap a' Pesti Hirlaphoz. Martius 29-én déli 1 órakor olvastatott föl vegyes ülésben a követk. kir. válasz a független felelős magyar ministerium alakitása iránt. ...
[Pest, 1848. március 29.]
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 30.7 x 22.3 cm, 2 o.
3252/Nyt

57. A' budai nemzeti őrsereg harczdala.
/Zenéjével együtt írta J.[akab]I.[stván]
Buda, 1848. március 30.
[Buda], Egyetemi Nyomda; 21.5 x 13.5 cm, 1 o.
97.66.1/Nyt

58. A' cs. kir. Hadsereg Osztály Kormányától. A' cs. kir. Magyar Fő Hadi Kormánytól érkezett intézménynél fogva, Ő Felsége, dicsőn uralkodó Fejedelmünk és Urunk! legkegyelmesebb jóváhagyásával, a' Magyar nemzeti Lobogónak mind azon nyilvános épületekre, 's egyéb közintézetekre való feltüzése, a' fejedelmi czimekhez, hol ezek eddig is léteztek mellékelve, rendeltetik, mellyek e' honban a' Katonaság használatára, és szállásolására léteznek. ...

/Bechtold s. k. Tábornok
Kassa, 1848. március 31.
Nyh. n., ny. n.; 38.2 x 23.9 cm, 1 o.
76.154.1/Nyt

59. A pesti nemzeti huszár őrség főparancsnokságától. Napi parancs. A' középponti főhadi tanács parancsánál fogva következő rendeletek adatnak a' huszár őrség tudtára: ...
/A' főparancsnokság meghagyásából Ráth, ideiglenes segédtiszt
Pest, 1848. március 31.
[Pest], Beimel József; 36 x 21.5 cm, 1 o.
6120/Nyt

60. Ma éjjel érkezett meg hozzánk a' következő megnyugtató hir, mellynek értelmében a független nemzeti ministerjelöltek tárczáikat elvállalni készek. ...
/Ferdinánd s. k.
Bécs, 1848. március 31.
Nyh. n., ny. n.; 40.6 x 25.5 cm, 1 o.
2774/Nyt

61. Horváthok, szeretett testvéreink! Háromszáz éves elnyomás után valahára a' függetlenség, a' szabadság küszöbére léptünk. A' mit kivivtunk, a' mi javunkra, 's a' tiétekre egyiránt vivtuk ki. ...
/A' pestvárosi rendre ügyelő bizottmány.
Pest, 1848. március 31.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 40.5 x 25.8 cm, 1 o.
0108/Nyt

1848 április

62. Hazafiak! Elöbbi nyilatkozványunkban arra szólitottunk fel mindenkit, hogy a veszélyben forgó szabadság és függetlenség védelmére készen álljon. Ezen éberségre folyvást szükség van, ... Azonban kötelességünk bejelenteni az országnak, hogy szabadságunk ügye jobb fordulatot nyert. István nádor erélyes közbejárására kivivatott a független magyar kormány. ...
/A pestvárosi rendre ügyelő bizottmány.
[Pest, 1848. április 2 körül]
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 41.2 x 25.9 cm, 2 o.
2777/Nyt, 5647/Nyt (m-n)

63. Die Studenten Wiens an die Ungarische Nation. ...
Bécs, 1848. április 7.
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 23.5 cm, 1 o.
2168/Nyt
A bécsi diákok kiáltványukban kifejezik meggyőződésüket, hogy együtt fognak harcolni a magyar fiatalsággal a szabadságért és a monarchia egységéért.

64. Szeretett Polgártárs Nagy Hazafi!
Az absolutizmus, a' törvénysértés vakmerőségével, csel és megvesztegetésekkel e' nemzetet halálosan mérgezé. – Mindenható szavaddal, testet és lelket meggyilkoló e' hatalom ellen, a' népet – irtoztató álmából – tenni, tűrni, egyesülni fölráztad! ... Ez emlék irattal, mit Neked a' győri nép e' haza tiszteletének, szeretetének és hálájának zálogául ad, a' Kossuth Lajos név, sirodon innen, sirodon túl, – mig magyar él a' duna partjain, e' hazának örökre el van jegyezve. – Üdvözlégy e' szabad magyar hazának új alkotója!
/A' győri nép nevében:
Győr, 1848. április 8.
Nyh. n., ny. n.; 37 x 21.5 cm, 1 o.
79.60.1/Nyt

65. [Költemény]
Der hochherzigen ungarische Nation gewidmet! Das sind die tapferen Magnaren! ...
/Adolf Buchheim Student in Wien.
H. n., 1848. április 9.
Pozsony, Belnay's Erben;
26.1 x 20.6 cm, 1 o.
2167/Nyt

66. Polgártársak! Szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavunk! Kiváttuk a szabadságot, hogy véleményét mindenki szabadon nyilvánithassa. ... polgártársaink közül sokan a szinek megválasztásában másként jártak el. Vörös szalagot tüztek ki fövegeikre, mi természet szerint senkinek sem tiltatik meg. Ebben más polgártársak a veszedelmet, vérontást és lángokat láttak, mellyek békés lakaikat netalán felháboritandják; és ők erőszakot használtak e szinek viselése ellen. ... Polgártársak! kimélet és türelem, egyetértés és testvériség!

/A pestvárosi rendre ügyelő választmány nevében. Rottenbiller Lipót, elnök. Irányi Dániel, jegyző.
Pest, 1848. április 9.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 40.5 x 25.5 cm, 2 o.
0750/Nyt (m-n)

67. Gli Ungharesi ai Guerrieri Italiani. Viva la libertá, eguaglianza, e la fraternitá. Abbiamo letto nella gazette italiane la lutta eroica dei vostri patrioti per la libertá, ...
/Vostri Amici
Pest, 1848. április 11.
Nyh. n., ny. n.; 36.2x 23.6 cm, 1 o.
2169/Nyt, 3305/Nyt
Felszólítás az olasz harcosokhoz, küzdjenek a zsarnokság ellen, valamint a szabadság kivívásáért.

68. Artikulii lecilop dictii din annul 1847/8. ...
[Pozsony, 1848. április 11.]
Buda, Egyetemi Nyomda; 40 x 25.5 cm, 32 o.
0824/Nyt (r)
Az áprilisi törvények román nyelvű kiadása.

69. 1847/8 évi országgyűlési törvényczikkek.
Pozsony, 1848. [április] 11.
Debrecen Város Könyvnyomdája; 21,6 x 14,3 cm, 52 o.
2880/Nyt

70. Hazafiui felszóllitás. Az emberi kebelbe Isten keze által béoltott igazság, melyet Honunkba emberi kéz ápolni sokáig nem tudott, vagy nem akart, immár felvirultt 's győzött az örök igazság eme Szózata „Ember, ki a 'Haza javaiban részesülsz, viseld annak terheit is, és Te, ki a' Haza terheit viseled, élvezd annak javait is" ...
/Barsi honfiak
H.n, [1848. április 11 után]
Nyitra, Neugebauer József; 40.1 x 25.9 cm, 1 o.
2122/1-2/Nyt

71. Toborzási utasítás. Magyarországban alakitandó honvéd őrseregre nézve.
H. n., [1848. április]
Nyh. n., ny. n.; 37.2 x 24.1 cm, 6 o.
72.285.1/Nyt

72. Pénzügyi kimutatás 1848 évi April 11-dikétől Junius végeig.
/Az országos főszámvevőségi osztaly igazgatója Weisz Bernáth Ferencz m. k.
H. n., é.n.
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 25.4 cm, 4 o.
3311/Nyt

73. Felszólitás. Maros-vásárhely hű polgáraihoz. Szeretett pólgártársaink! Ha mult századokban a' Magyar patakkal ontotta vérét Európa keresztény népeiért a' roppant Török hatalom terjedését gátolva: most ugyan azon népek viszsza [!] adák a' költsönt, véröket ontván a' Magyar szabadságaért is. ... erőteljes szóval és írótollal kivivta szabadságát a' nagy Magyarhon. .. Magyarország újjá született. ... Nehány hetek mulva ez a' boldog sorsa lesz Erdély honnunknak is. ...
/Péterfi József. Reich Károly. Kovács Dániel. Dabóczi János. sat. sat. sat.
Marosvásárhely, 1848. április 15.
Nyh. n., ny. n.; 34.5 x 21 cm, 2 o.
3083/Nyt

74. Alkotmányunk az 1848-diki törvényhozásnál fogva egészen új alapon és egészen uj elemekből épül föl. A' hűbéri rendszert a' népképviselet, a' kiváltságokat a' jog, az osztályok közti különbséget az egyenlőség, az önkényt pedig a' felelőség váltotta fel és e' gyökeres átalakulás ereje már társadalmi viszonyainkban is érezteti magát. ...
/Belügyminister
Budapest, 1848. április 19.
Nyh. n., ny. n.; 36.5 x 22.2 cm, 3 o.
7671/Nyt, 0006/Nyt (tip. variáns)

75. Ministeri rendelet. Nemtelen bujtogatások következtében a közrend, a személy- és vagyonbátorság tegnap botrányosan megháborittatott. Vannak, kik a népgyülések szabadságával visszaélnek. Az ország felelős ministériuma ... a törvény nevében rendeli és parancsolja: ...
/Gr. Batthyány Lajos, Deák Ferencz, B. Eötvös József, ... [stb.]
Pest, 1848. április 20.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 41.8 x 26.1 cm, 1 o.
7670/Nyt, 0735/Nyt (m-n)

76. Die Herren ordentlichen Mitglieder des nied. österr. Bewerb-Vereines werden dringend ersucht, ...
/Colloredo-Mannsfeld
Bécs, 1848. április 22.
Nyh. n., ny. n.; 24.8 x 36.1 cm, 1 o.
3317/Nyt

77. Hirdetmény. A' közcsend és rendre ügyelő választmány megbizatása körében legelső és legszükségesb feladatának ismeré a' rendőrséget e' város kebelébe egyszerüsítve, annak kezelését magára a' polgárságra bizni. ...
/Rottenbiller Lipót m. k. h. polgármester
Pest, 1848. április 22.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 39.4 x 24.8 cm, 4 o.
2787/Nyt (m-n)

78. Wir Ferdinand der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich; König von Hungarn und Böhmen, ... Ueberzeugt, dass die Staats-Institutionen den Fortschritten folgen müssen, ...
/Ferdinand m. p. Ficquelmont ... Pillersdorff, ... Sommaruga, ... Krauss, ... Zanini, ...
Bécs, 1848. április 25.
Nyh. n., ny. n.; 43.6 x 27.8 cm, 8 o.
0740/Nyt
Az osztrák császárság ideiglenes alkotmánya.

79. A' sajtó szabaddá lett hazánkban is. ... A sajtó valóságos hatalom, valóságos fegyver. ... Ezért szükséges volt azt körülírni törvényekkel, mellyek a jogot épségben hagyván, alkalmazásának bizonyos határt tűznek ki. ... Ezen elvek nyomán adom ki jelen utasításomat, ...Az időszaki lapokra nézve. ...A nyomdákra és könyvárusokra nézve.
/Belügyminister
Budapest, 1848. április 28.
Nyh. n., ny. n.; 34.6 x 21.3 cm, 5 o.
7673/Nyt

80. Az 1848. XVIII-dik törvényczikkely felhatalmazta a' ministeriumot, hogy a' büntető eljárásról szóló 1844-diki országgyülési törvényjavaslat' elvei szerint a' sajtóvétségek felett itélendő esküttszékek' alakitását eszközölje, – ehhez képest rendeltetik: ...
/Igazságügyminister Deák Ferencz m. k.
Pest, 1848. április 29.
Nyh. n., ny. n.; 34.7 x 22.5 cm, 10 o.
7509/Nyt

81. 2109-ik szám. Szabad királyi Temesvár városának rendkívül tartott közgyülése részéröl ezennel mindeneknek, a' kiket illet, tudtára, 's közhirül adatik: ... Csernovits Péter Temesi gróf, és főispán telyes hatalmu királyi biztosul oly felhatalmazással kineveztetett légyen: hogy a maga mellé rendelvén a' szükséges fegyveres erőt, azzal minden háborgást lecsillapitani, és elnyomni igyekezzék, ... nemzet őrséget állitasson ...
/Kiadta Urbányi Lőrincz, főjegyző
Temesvár, 1848. április 29.
Temesvár, Beichel József;
38.6 x 24.4 cm, 2 o.
0741/Nyt (m-n)

82. Bst! Bst! Warum? Volksfragen. No. 24. Was haben wir von unserem Militär zu erwarten? ...
/Verantwortlicher Redakteur Alfred Heinrich Ehrlich.
H. n., [1848. április – május]
[?], [?] Hirschfeld.; 26,4 x 17,5 cm, 2 o.
6095/Nyt

83. A' pest megyei hatóság ideiglenes gyakorlatára az 1848. évi XVI. törvényczikk értelmében alakított választmány névsora. ...
H. n., [1848. április – május]
Nyh. n., ny. n.; 38.9 x 23.5 cm, 2 o.
2172/Nyt

84. Danksagung der Männer der Nationalgarde zu Fünfhaus und Sechshaus an ihre Frauen, für die ihnen geschenkte Fahne ...
/Die Männer der Nationalgarde von Fünfhaus und Sechshaus
[Bécs (?), 1848. május (?)]
[Bécs], Ulrich Klopf sen. und Alexander Eurich; 26.3 x 20.5 cm, 4 o.
6464/Nyt

85. 73/H.ü. Minister elnöktől Zemplén vármegye Közönségének. A' hadügyi ministeriumhoz vonatkozó tárgyak' jegyzékét szükséges tudomás végett azzal közlöm: hogy a' benfoglalt tárgyakra nézve előfordúló tárgyalásokat az országos Hadministeriumhoz címezve, Budára intéztesse. /Ministerelnök távollétében a' haditárczával ideiglenesen megbizott minister, Deák Ferencz.
Buda-Pest, 1848. május 1.
Sárospatak, Nádaskay András; 40.3 x 24.9 cm, 2 o.
90.54.1/Nyt

86. Előleges hirdetés „Kossuth Hirlapja" iránt. Az országgyülés szine elött tett azon kijelentésem következtében, hogy a sajtószabadságot használva hirlapot adandok ki: ... közhirré teszem tehát, hogy kiadni szándékolt lapomat: ... „Kossuth Hirlapja" czim alatt folyó évi julius 1ső napján okvetlenül meginditandom. ...
/Kossuth Lajos
Pest, 1848. május 5.
[Pest], Trattner-Károlyi; 26.3 x 20.8 cm, 1 o.
0201/Nyt

87. Polgártársak! Egy nagy és fontos tárgy áll előttünk. A választó polgárság kiváltsága legujabb törvények által semmivé tétetett. Egy elzárt kasztnak száz tagjaitól e város több ezerekből álló polgársága veszi át a választói jogot, mellynél fogva az képviselőit és tisztjeit ön meggyőződése szerint választhatja. ...
/A Ferencz-városi polgárság gyüléséből Idősb. Buday József, elnök
Pest, 1848. május 6.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 39.8 x 25.2 cm, 2 o.
0751/Nyt (m-n)
A választások tisztaságára intő hirdetmény a 25 jelölt nevével együtt.

88. Polgárok! Ma este Budán véres botrány követtetett el. ... Felszólítjuk a polgárokat, saját magok és a közrend érdekében, kerüljenek minden efféle rendetlenségeket. Az utczai becstelenkedő lárma nem azon hang és mód, melyen szabad polgárok nyilatkozni szoktak. ...
/Deák Ferencz, Gr. Széchenyi István, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Báró Eötvös József.
Buda, 1848. május 10.
Nyh. n., ny. n.; 40 x 25.4 cm, 1 o.
0445/Nyt, 0752/Nyt

89. Das heimliche Gericht in Ofen, oder politische Katzenmusik für schwarzgelbe Ohren. Neuester aus Wien: Alle underheirathete Ungarn und polen müssen binnen 24 Stunden Wien verlassen. ...
/Schmidt
H. n., é. n. [Pest, 1848. május 10 k.]
[Pest], Müller Adolf; 62 x 45.7 cm, 1 o.
6879/Nyt

90. Grossartige und siegreiche revolutionäre Demonstration in Wie Montag den 15. Mai. Kundmachung. Das Ministerium hat in Erwägung der Pflichten, ...
/Der Minister des Innern Pillersdorff.
Bécs, 1848. május 15.
[Pest], Beimel József; 52.2 x 38.3 cm, 1 o.
0754/Nyt
Pillersdorf belügyminiszter hirdetménye, melyben közli, hogy a kormány elfogadta a bécsiek követeléseit és beleegyezik, hogy felülvizsgálják az április 25-én kiadott alkotmányt.

91. Proclamation. Zur Beruhigung der am 15. Mai 1848 in Unserer Residenzstadt Wien enstandenden Aufregung und zur Verhütung gewaltsamer Ruhestörungen, ...
/Ferdinand. Pillersdorff, ... Sommaruga, ... Krauss, ... Latour ... Doblhoff, ... Baumgartner, ...
Bécs, 1848. május 16.
Nyh. n., ny. n.; 43.8 x 55.4 cm, 1 o.
7914/Nyt
A május 15-i bécsi megmozdulások hatására kivívott változások – a nemzetőrség felállítása, az április 25-i alkotmány felfüggesztése, a választójogi rendelkezések módosításának kihirdetése.

92. Provisorische Verordnung gegen den Missbrauch der Press. ...
/Die interimistischen Minister: Pillersdorff. Sommaruga. Krauss. Latour. Doblhoff. Baumgartner.

Bécs, 1848. május 18.
Nyh. n. ny. n.; 43.7 x 27.7 cm, 3 o.
7915/Nyt
Ideiglenes rendelet a sajtóval való visszaélés ellen.

93. Der Kaiser unter seinem Wiener Bürgern. Am Morgen des 18. Mai erscholl allenthalben der Schreckenstruf: „Der Kaiser ist fort!" ...
/B.
[Bécs, 1848. május 18.]
[Bécs], U.[lrich] Klopf sen. und A.[lexander] Eurich; 38.8 x 24.3 cm, 1 o.
0825/Nyt

94. Wer ist Schuld, dass der Kaiser fort ist? Worte der Berständigung mit unsern Brüdern aus dem Volke über den 15. und 18. Mai. ...
/Brühl, Nationalgardist des Studenviertels für Hunderttausende von Bleichgesinnten
H.n, [1848. május 19.]
[Bécs], U.[lrich] Klopf sen. und Aler. [Alexander] Eurich; 38.8 x 24.2 cm, 2 o.
0753/Nyt, 3246/Nyt

95. 1497/ B. Buda város Közönségének
Ő Fölsége, királyunk Bécset elhagyván, Insbruckba [!] költözött. E szerint rendes székhelyét megváltoztatván, lelkeinkben a jövendő iránt méltó aggodalom támadhat. ... A ministerium által, e mai napon kelt és ide zárt hirdetményébena hazának minden igaz fia felszólittatik áldozni a haza' oltárára. ...
/Belügyminister Szemere Bertalan
Budapest, 1848. május 19.
Ny. n., ny. n.; 37.2 x 23.4 cm, 2 o.
0009/Nyt

96. Hazafiak! Épen most vettük futár által azon tudositást, hogy felséges Királyunk Bécs városát váratlanul elhagyta s utját Insbruck [!] felé vette. Sietünk ezt a közönséggel tudatni nehogy e' hír más alakban s tán elferditésekkel terjesztve, okot adjon nyugtalanságokra, ...
/Gróf Batthyány Lajos. Deák Ferencz, Szemere Bertalan. ...[stb.]
Budapest, 1848. május 19.
Ny. n., ny. n.; 41.9 x 28.3 cm, 1 o.
0109/Nyt, 2775/Nyt, 7285/Nyt, 7674/Nyt, 0755/Nyt
A minisztérium felhívása, melyben adakozásra, valamint az önkéntes haderő mielőbbi kiállítására szólít fel.

97. Kivonás 1848-dik évi Majus hó 26 án Szombathelyen vas megye részéről tartatott képviseleti bizottmány jegyzőkönyvéből. 1615/B.
Csányi László és Széll József urak, Vas, Zala és Somogy vármegyékbe, és Kőszeg városába teljes hatalmu Biztosokul lévén kinevezve ...
/István Nádor m. k. helytartó. Belügyminister Szemere Bertalan m. k.
Budapest, 1848. május 20.
Nyh. n., ny. n.; 35.9 x 24.5 cm, 1 o.
0762/Nyt

98. Polgártársak! A' Hazát mindenfelől veszély fenyegeti. Áldozatra van szükség. E' végett holnap (vasárnap) délután 5 órakor a' muzeum terén népgyülés lesz. Pesten a' városi hatóság 1848-ik évi május 20-ikán tartott közgyüléséből.
/Rottenbiller Leopold, hely. polgármester
[Buda, 1848. május 20.]
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 37.5 x 24.7 cm, 1 o.
6516/Nyt (m-n)

99. Protocoll der am 20. Mai 1848 abgehalten Generalversammlung. Nachdem der Wegen Zusammenschreibung der Seelen- und Wählerzahl ...
/Franz Oeffner m. p. Bürgermeister. Peter Ráth m. p. Wahlpräses.
[Buda] Ofen, 1848. május 20.
[Pest], Bagó Márton; 39.6 x 24.2 cm, 2 o.
0758/Nyt
Jegyzőkönyv a választások előkészítésével foglalkozó budai városi tanácsi közgyűlésről.

100. Söhne meines Vaterlandes! In Folge der gestern ergangenen Erklärung des Ministeriums richte auch Ich an das treue ungarische Volk einige Worte des Vertrauens. ...
/Stephan m. p., königl. Statthalter
Budapest, 1848. május 20.
[Pest], Bagó Márton; 37 x 22 cm, 1 o.
0757/Nyt
Felhívás a király, a nádor és a felelős minisztérium melletti bizalom érdekében.

101. Manifest an meiner Völker. Die Vorgänge in Wien am 15. Mai drängen Mir die traurige Ueberzeugung, ..
/Ferdinand
Innsbruck, 1848. május 20.
Nyh. n., ny. n.; 44.5 x 55.5 cm,
2084/Nyt
V. Ferdinánd tudatja népeivel, hogy eltávozott Bécsből, mert nem akart katonai erőszakot alkalmazni a felkelők ellen.

102. 1611/B. Mármaros vármegye' Egyetemének. A katonaságnak hadi lábra lett állitása tetemes kölcségében [!] van az országnak. ... A kormánynak kötelességében áll egy részről az ország békes lakóit az ily rendkivüli terhek viseléséröl; más részröl a büntetésnek egész sulyát éreztetni nem csak azokkal, kik féktelenségek elkövetésében találtatnak, hanem azokkal is, kik a törvény elleni merényeket gátolni elmulasztották. ...
/Belügyminister Szemere [Bertalan] m.k.
Budapest, 1848. május 20.
Nyh. n., ny. n.; 44 x 28 cm, 1 o.
0756/Nyt
A közrend helyreállítására kivezényelt katonaság költségét a rendbontóknak kell viselniük.

103. Kundmachung. Nachdem in Folge der wegen Errichtung über Presvergehen zu entscheiden habender Schwurgerichte erlassenen, ...
/Leopold Rottenbiller subst. Bürgermeister. Julius Schiefner Notär.
Pest, 1848. május 22.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 38.4 x 20.8 cm, 2 o.
0759/Nyt
A pest-városi közgyülés határozata a sajtóvétségekben ítélkező esküdtszékek összetételéről.

104. Felszólítás a nemzethez kamatos kincstárutalványok kibocsátása ügyében.
Olly időket élünk, midőn az események hova fejlődése kiszámíthatatlan. A nemzetnek készen kell lennie, hogy a jövendő által készületlenül meg ne lepessék. ... És ezért én, mint mondám, nem ajándokra szólitom fel a nemzetet, hanem csak arra szólitom fel, adjon kölcsönt az országnak, tehát önmagának rövid időre kamat mellett, csak annyi kölcsönt, mennyit az ország egy év alatt biztosan visszafizethet. ...
/Kossuth Lajos s. k. pénzügy minister.
Buda, 1848. május 23.
Nyh. n., ny. n.; 39 x 24.3 cm, 2 o.
2782/Nyt, 84.92.1/Nyt

105. Mitbürger! Die europäischen Ereignisse haben auch in unserm Vaterlande die Verwirklichungder längst ersehnten Freiheit der ganzen Nation befördert: ...
/Arkád Paulovics Vice-Notär.
Temesvár, 1848. május 24-25.
Temesvár, Beichel József;
40.5 x 23.8 cm, 2 o.
0760/Nyt
A temesvári városi tanács felhívása a város lakóihoz, hogy személyes jelentkezéssel és anyagi áldozatokkal járuljanak a nemzetőrség felállításához.

106. Polgártársak! Midőn forrón szerette hazámba megérkeztem, ezennel mindenek előtt ajánlom magamat azon nagy nemzetnek, mellynek királya által szentesitett közbizodalma emelt hazám fényes hadügyministeri polczára. ...
/Mészáros Lázár, hadügy-minister.
Pest, 1848. május 24.
Nyh. n., ny. n.; 19,5 x 24,2 cm, 1 o.
0761/Nyt

107. Fölhivás hazai iparvállalkozóinkhoz, a' vállalataikat illető statisticai adatok beküldése iránt.
A' létező állapotok bajain segiteni, hijányaikon [!] javítani csak akkor lehetvén, ha azon bajok és hibák, átalánosan pedig a' helyzetek minél teljesebben ismértetnek. ... iparágaiknak minél bővebb, részletesebb megismértetését, leirását készitsék meg, ...
/Klauzál Gábor s. k. Földmivelés, ipar és kereskedési Minister.
Budapest, 1848. május 26.
Nyh. n., ny. n.; 26. 33.9 x 21.2 cm, 2 o.
7672/Nyt

108. Kivonat a „Hitelintézet" alapszabályaiból a' vidéki ügynökségek iránt. ...
/Kossuth Lajos s. k. pénzügy-minister.
Pest, 1848. május 27.
Nyh. n., ny. n.; 39.9 x 24.8 cm, 2 o.
2788/Nyt

109. Aufruf an die reichen Herren und Frauen.
/Moritz Fein
H.n, [1848. nyara]
[Bécs], Ulrich Klopf, Alexander Eurich;
39.2 x 24.8 cm, 1 o.
5471/Nyt

1848 június

110. Rendelet. Azon legfontosb eseményeknél fogva, mellyek europaszerte mind kedves hazánk körül, mind annak kebelénben naponkint változó és naprul napra aggasztóbb alakban mutakoztnak, ... elkerülhetetlenül szükségesnek itéltem Ő Felsége nevében az országgyülést már e folyó esztendő szent Jakab hava második napjára eső Pünkösd utáni 3ik vasárnapra Pest városába sietve öszve hivni. ... Az országos tanácskozás tárgyai ...
/Belügyminister Szemere Bertalan
Budapest, 1848. június
Nyh. n. ny. n.; 46 x 29.2 cm, 1 o.
7669/Nyt
Könyomattal sokszorosított levél Szemere Bertalan aláírásával.

111. [Formanyomtatvány]
Átvételi bizonyítvány – Empfangsschein... mellet ... mint ... a' haza oltárára letett.
/A bizottmány által
Buda, 1848. június
Nyh. n., ny. n.; 11,4 x 18,3 cm, 2 o..
6803/Nyt (m-n)

112. Buda városa választóknak névsora ...
[Buda, 1848. június]
Nyh. n., ny. n.; 39.1 x 24.2 cm, 4 o.
82.300.1/Nyt

113. A választó polgártársak figyelmébe képviselőkül ajánlottak névsora. Namens-Liste der zu Repräsentatnten empfohlenen Mitbürger: ...
H. n., [1848. június]
Nyh. n., ny. n.; 36.6 x 24.5 cm, 1 o.
0214/Nyt (m-n)

114. Offener Brief an den Herrn Minister des Innern. Herr Minister! ...
/K. Steiniz.
Pest, 1848. június 9.
[Pest], Beimel József; 36.7 x 24.6 cm, 2 o.
0765/Nyt
Nyílt levél a belügyminiszterhez a zsidóüldözés kérdéséről.

115. Vitéz Polgártársak! Királyi trónunk diszes állása, alkotmányunk szilarditása, és Hazánk jövendő virágzása veszélyben forgott. Önök komoly elszántsággal s legbecsesb kincsök feláldoztával fegyvert ragadni vetélkedve siettek. ...
/Kis Miklós m. k. Örnagy
Buda, 1848. június 9.
Nyh. n., ny. n.; 39,2 x 25.1 cm, 1 o.
2173/Nyt

116. Vitéz Polgártársak! A Haza legszentebb ügye, annak védelme fogatott Önökkel vetélkedve fegyvert. Honszeretöket puszta szavak helyett tettben tanusitsák. Szándokuk tiszta vala, mert rang, bírtok, nyelv s minden eféle polgári választó falakat pillanat alatt lerombolva a Haza javára egy szívvel és lélekkel egyesülni vonakodás nélkül elég erősek valának. ...
/Kis Miklos s.k. Őrnagy
Buda, 1848. június 9.
Nyh. n., ny. n.; 39.6 x 24.2 cm, 1 o.
0763/Nyt

117. Czéhszabályokat módosító rendelet.
Mig az iparügy teljesen és kimeritőleg rendeztethetik, a' fenálló czéhszabályok módosításául következők rendeltetnek: ...
/Klauzál Gábor földmivelési ipar és kereskedési minister.
Budapest, 1848. június 9.
Buda, Egyetemi Nyomda;
34.7 x 22.1 cm, 8 o.
0764/Nyt

118. Lehetetlen levén vagy dolgaimat elvégezni, vagy a sok látogatásokat és folyamodásokat elfogadni, ideiglenesen ezennel kijelenteni kénytelen vagyok: ...
/Belügyminister Szemere Bertalan.
Budapest, 1848. június 12.
Ny. n., ny. n.; 37.6 x 22.6 cm, 1 o.
7680/Nyt

119. Pest vármegye egyetemének. Az ország különböző részeiben az alattomos buj-

togatások vak eszközévé aljasult miveletlen nép egy része, sem a' szabadság valositásában öszinteséget, sem a' közös jog tiszteletében készséget, sem a' törvények 's azoknak végrehajtói iránti engedelmességet nem tanusit. ... Ennélfogva elrendeltetik: Pest vármegye azonnal rögtön-itélő-bíróságot állitand fel ...
/István Nádor m. p. k. helytartó. Belügyminister: Szemere Bertalan m. p.
Budapest, 1848. június 12.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 46.2 x 56.5 cm, 1 o.
2883/Nyt, 0766/Nyt (tip. variáns)

120. Szász János őrnagy parancsnoksága alatt álló 4-dik zászlóalj pestmegye harmadik századának névsora. ...
[Pest, 1848.június 19-20]
[Pest], Beimel József; 43 x 48.9 cm, 1 o.
0834/Nyt
Száz János (1804-1854) nemzetőr alezredes. 1848. június 19-től pesti nemzetőr őrnagy, novemberben alezredessé léptetik elő és kinevezik a pest-budai nemzetőrség főparancsnokává.

121. II ik Zászlóalj.
Honvédők! Polgártársaim! ezen hadilobogó, mellyet rövid ünnepéllyel felavatánk, a' hazának látható jelképe. ... Most esküdjünk fel tehát megszentelt lobogónk alá, s' egy szivvel lélekkel kiáltsuk: ...
/Cserey Ignác, őrnagy
[Pest, 1848. június 24.]
Ny. n., ny. n.; 39.2 x 25.7 cm, 1 o.
0829/Nyt
Cserey Ignác (1803-1897) honvéd ezredes. 1848. június 8-tól őrnagy, a 2. honvédzászlóalj szervezője és parancsnoka.

122. 39-ik szám. Javaslat, mint lehetne a jelenlegi újonczozási rendszert javítani: tekintettel az újabban kifejlődött alkotmányos viszonyokra. ...
/Mészáros Lázár
Budapest, 1848. június 30.
Ny. n., ny. n.; 41 x 25.4 cm, 6 o.
90.53.1/Nyt

123. [Költemény]
Miskolczi Nemzetőr-Dall.
/Garas Samu nemzetőr
H. n., [1848. június után]
Miskolc, T.[óth] L.[ajos];
22,4 x 15,5 cm, 1 o.
0487/Nyt

124. [Költemény]
A kézmüves és a varró lány. Putnoki Józseftől.
Buda-Pest, 1848. [június-július]
Buda, Bucsánszky Alajos;
20,2 x 13 cm, 2 lap.
72.3.1/Nyt

1848 július

125. 1-ső szám. A képviselőház rendszabályai. 1-ső szakasz. a ház ideiglenes alakulásáról és igazolásáról. ...
/Záborszky Alajos jegyző
H.n, [1848. július]
Nyh. n., ny. n.; 38.4 x 24.8 cm, 8 o.
7406/Nyt

126. III. Törvényczikk. Nemzeti fegyveres erőről. 1. §. A' közbátorság biztosítása végett Erdélyben is a' lehető legrövidebb idő alatt alakittassék Nemzeti Őrsereg, melynek egy része mozdítható állapotba fog tartatni és ez rendes zsoldot huzni. – 2. §. ...
H. n., é.n. [1848. július]
Nyh. n., ny. n.; 32.5 x 18.9 cm, 2 o.
0814/Nyt

127. Törvényes választásukat igazolt képviselők névjegyzéke. I-ső osztályból ...
[Buda, 1848. július]
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 41.1 x 26.3 cm, 3 o.
0768/Nyt

128. Emlékirat az Erdélyi Nemes Szász Nemzetnek Magyar országgali egyesülésének feltételei felől. (Magyar ország nemzeti gyülésének elöterjesztendö.) Az utolsó Erdélyi ország gyülésen a' Szász követek aggaszto körülmények közt, inkább önnézeteik 's érzelmeikben mintsem utasitásaikba bizván, Erdélynek Magyar országgali egyesülését pártolták, még minek elötte ezen egyesülés minösége 's alapja a' Szász Nemzetnek bövebben felfejtetett volna. ...

/Az Erdélyi Nemes Szász Nemzetnek egyeteme. Salmen Ferenc m/p, a' n. szász nemzetnek grófja. Sigerus Károly m/p, helyett. egyetemi jegyző.
N.[agy] Szeben, 1848. július 3.
Nyh. n., ny. n.; 38.6 x 254.8 cm, 4 o.
76.34.1/Nyt

129. Jegyzéke az Ország alábbsorolt törvényhatóságaira ezüst pénzben rótt adó menynyiségnek 1848 évi Május hó 1-től ugyan azon év October hó utoljáig. ...
/Az országos főszámvevőségi osztály igazgatója Weisz Bernát Ferentz
Budapest, 1848. július 6.
42.1 x 26.2 cm, 6 o.
0190/Nyt

130. A/ Kimutatás az 1848 Majus 24-kétől Julius 6-kaig; részint ajándokúl, részint költsönkép az Ország kincstárába befolyt ajánlatokról. Mellékletül az Országos pénz ügy iránti Ministeri jelentéshez.
/Kossuth Lajos m. k. pénz Ügy-Minister, Völgyi Ferenc m.k. fő pénztárnok, Endrey Endre m.k. ellenőr.
Buda, 1848. július 6.
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 51.4 cm, 2 o.
0203/Nyt

131. Extrablatt zur Constitution. Wien am 8. Juli 1848, 2 Uhr Nachmittags. Das Ministerium hat abgedankt! Ohne Barrikaden hat die Freiheit und die Volksfache zum dritten Male gesiegt gegen Jesuitismus und Verrath. ...
[Bécs, 1848. július 8.]
Wien, Franz Edlen von Schmid;
29 x 21.5 cm, 1 o.
0767/Nyt

132. [Költemény]
Kétszázezer magyar katona (Apa és Fia) -- től /Putnoki József
Buda-Pest, 1848. [július 11 után]
[Buda], Bucsánszky Alajos; 18.3 x 11 cm, 3 lap
6493/Nyt

133. Hazám' Képviselői! Tegnap páratlan lelkesedéssel, egy hanggal, adtátok a' kormány kezébe a' szükséges pénz-és haderőt, és – hazánk mentve van! De ezen haderő mikénti kiállítása fogja csak biztositani a' sikert. ...
/Egy honvédtiszt
Pest, 1848. július 12.
Nyh. n., ny. n.; 43.7 x 26.5 cm, 2 o.
0010/Nyt
A nyomtatvány írójának javaslatai a honvédsereg szervezetére, az újoncozásra, az esküre, öltözetre, fegyverszerzésre nézve és az olasz háborúról kifejtett nézetei.

134. Baranya, Somogy, Tolna, Vass, Veszprém és Zala Vármegyék nemzeti Őrseregeihez! Magyarok! A haza, felséges királyunk koronájának legszebb gyöngye veszélyben van, ... fegyvert kell ragadnunk fegyvert, de nem horvát rokonink ellen, ... Magyarok! nemzetőrök! ... fegyverre hazánk védelmére. ...
/Csány László királyi biztos.
Nagy-Kanizsa, 1848. július 15.
Pécs, Lyceum Nyomda; 38.2 x 24.3 cm, 1 o.
0110/Nyt

135. Melléklet a pénzügyi jelentéshez. B. Álladalmi bevételi és kiadási tervezet az 1848-ki julius 1-től december 31-ig járó félévre. ...
/Az országos főszámvevői osztály igazgatója. Weisz Bernát Ferencz m. k.
Buda, 1848. július 15.
Buda, Egyetemi Nyomda; 39.6 x 25.7 cm, 10 o.
2830/Nyt

136. Melléklet a' pénzügyi jelentéshez. B 5/ Törvényjavaslat. A' hon eddig adómentes osztályainak folyó fél évi adójáról...
H. n., [1848. július]
Nyh. n., ny. n.; 39.8 x 23.8 cm, 1 o.
3312/Nyt

137. Melléklet a' pénzügyi jelentéshez. B. 9/ Törvényjavaslat. Az ország folyó félévi közszükségeinek fedezése végetti hitel nyitásrol. [!]
H. n., [1848. július]
Nyh. n., ny. n.; 38.7 x 23 cm, 1 o.
3313/Nyt

138. C./ Álladalmi bevételi és kiadási tervezet 1849-ik évre.
/Az országos főszámvevői osztály igazgatója. Weisz Bernát Ferencz m. k.
Buda, 1848. július 15.
Buda, Egyetemi Nyomda; 39.8 x 25.8 cm, 11 o.
2831/Nyt

139. Pénzügyministeri jelentés vége. C., Jövedelmi 's költségvetés 1849-re, és Adóterv.
H. n., [1848. július]
Nyh. n., ny. n.; 37.5 x 24.5 cm, 14 o.
3250/Nyt

140. 5. szám Törvényczikk. Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. Addig is, mig a hon védelmének állítandó rendszere kimeritőleg tárgyaltatik s megállapitattik, az ország jelen rendkivüli körülményeinek tekintetéből határoztatott: 1. §. ...
/Mészáros Lázár, hadügyminister
Budapest, 1848. július 20.
Nyh. n., ny. n.; 41.7 x 25.7 cm, 2 o.
90.52.1/Nyt

141. [Költemény]
Gyászemlék, Baurnfeind Gyula önkéntes hamvaira.
/Sz.[abolcska] M.[ihály]
Szeged, 1848. július 23.
Szeged, Grünn János; 23 x 15,7 cm, 1 o..
1610/Nyt

142. Mitbürger mosaischer Religion! Der 28-te Juli l. J. für uns, des bisher ausgestossenen Volksstamm, ein grosser, heiliger Tag geworden, ein Festtag der Freiheit. ...
/einem Vereine judischer Bürger.
H. n., [1848. július 28 után]
Nyh. n., ny. n.; 26.9 x 19.9 cm, 1 o.
2390/Nyt
A zsidó polgárok egyesülete üdvözli a zsidók emancipációjáról szóló törvényt.

1848 augusztus

143. 15-ik szám. A központi bizottmány a hadügyminister által tervezett ujonczállítási törvényczikket következő módon véli szerkezendőnek: A magyar hadseregről. ...
H. n., [1848. augusztus]
Nyh. n., ny. n.; 41.3 x 25.6 cm, 3 o.
3234/Nyt

144. Kundmachung. Um die irrigen oder böswilligen Angaben mehrer Zeitungsblätter zu widerlege, ...
/der Stadthauptmannschaft.
Bécs, 1848. augusztus 27.
[Bécs], k. k. Hof- und Staatsdruckerei; 43.9 x 56 cm, 1 o.
0769/Nyt
Hivatalos közlemény az augusztus 23-i bécsi összetűzés sebesültjeinek és áldozatainak számáról.

145. 3055/ n.ö. Rendelet. Értésemre esett, hogy több megyék a' háború végéig ajánlkozó önkénytes nemzetőrök napi díját 8 pkrnál nagyobbra határozták, – mivel az illyen egyenetlenség' azokban, kik kevesebb napi dijt vennének, csak elégületlenséget szülne, – mi már is magában hordaná a' felbomlás csiráját, ...
/G. Batthyány Lajos. m, k.
Budapest, 1848. augusztus 27.
Komárom, Szigler Testvérek; 38.3 x 22.4 cm, 1 o.
90.48.1/Nyt

146. A rácz lázadás és a magyar ügy. Történetet mondok. Nincs okom többet vagy kevesebbet mondani, mint a mi való. Iparkodom nem nevezni személyeket, csupán dolgokat. ...
/Egressi Gábor
H. n., [1848. augusztus 30-31.]
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 30.1 x 21.5 cm, 4 o.
0007/Nyt, 0169/Nyt
Az 1848. július-augusztusi események részletes leírása.

147. 111. szám. A magyar nemzet a föld müvelt népeinek testvéreinek a szabadság, egyenlőség, testvériesség nevében üdvöt! Örök emlékezet okáért. Ezer éve egy nép jött Ázsia pusztáiról Európába: hazát szerze kardjával, és vérével jegyzé azt el magának. ...
H. n., é.n. [1848. augusztus-szeptember (?)]
Nyh. n., ny. n.; 39.9 x 25 cm, 4 o.
3236/Nyt

148. Ein Jeder muss es wissen!! ...
/A. A.
H. n., [1848. augusztus – szeptember]
[Pest], Lukács László és Társa; 30.6 x 24 cm, 4 o.
0826/Nyt

149. Zweites Blatt. Ein Jeder muss es wissen!! Wer kann, wer wird jetzt Ungarn retten? ...
/A. A.
H. n., [1848. augusztus – szeptember]
[Pest], Lukács László és Társa; 33.1 x 24 cm, 4 o.
2805/Nyt

150. Krieg der Schwarzgelben mit den Schwarz-Roth-Goldnen. ...
/J. S.
Bécs, 1848. szeptember
Wien, Franz Edlen von Schmid;
39.2 x 23.4 cm, 1 o.
3335/Nyt

151. Ungarn muss siegen, oder Oesterreich ist verloren. ...
/Die deutschen Kämpfer für Freiheit an ihre
H. n., [1848. szeptember]
1. példány Wien, U.[lrich] Klopf sen. und Alexander Eurich; 57 x 45.3 cm, 1 o.
2. példány [Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 53.5 x 41.7 cm, 1 o.
0775/1-2/Nyt

152. Manifest. Als in den Märztagen die leute Stimme des Volkes nach Befreiung von dem Jahrhunderte langen Druckte des alten Systems rief, ...
/Jelacic, Ban.
H. n., [1848. szeptember]
Bécs, Carl Gerold; 45 x 53.4 cm, 1 o.
3318/Nyt
Jellačić kiáltványa, melyben kijelenti, hogy a magyar kormány szeparatista törekvései ellen, a monarchia szétesésének megakadályozására fogott fegyvert.

153. 1848. September 2-ki bizottmányi ülésből. Felolvastatott a' belügyministernek f. e. augustus 29-ről 8370 sz. a. gróf Nádasdy Leopold Komárom vármegye' főispányjához intézett rendelete, mellyben ... biztosul a' főispányt, vagy ennek távollétében az utána következő hivatalnokot nevezvén ki, rendeli 1-ör hogy ...
/Kiadta Ghyczy István Komárom megye 2-od aljegyzője
[Komárom, 1848. szeptember 2.]
Komárom, Szigler Testvérek;
42.4 x 27 cm, 3 o.
90.47.1/Nyt

154. Auch dieses soll ein Jeder wissen! Was ist die Staatsschuld? und Wer soll sie bezahlen? ...
/A. A.
H. n., [1848. szeptember 2 után]
Pest, Müller Adolf; 27.8 x 22.7 cm, 4 o.
2783/Nyt

155. 63-dik szám. Mein lieber Freiherr von Jelachich! ...
/Ferdinand m. p.
Schönbrunn, 1848. szeptember 4.
Nyh. n., ny. n.; 42 x 26.4 cm, 1 o.
0770/Nyt
V. Ferdinánd a június 10-én felfüggesztett, de hatáskörében tovább működő Jellačić bárót hivatalosan visszahelyezi báni méltóságába.

156. Nur nicht zu spät! Denkschrift an Se. Maj. den König Ferdinand V. Allerdurchlauchtiher Herr und König! ...
H. n., [1848.szeptember 4-11.]
Pest, Eisenfels Rudolf; 60.8 x 45.2 cm, 1 o.
1116/Nyt

157. Nagyfontosságú Hirek. A küldöttség tegnap délután 4 órakor Bécsből megérkezett. Mit előre lehete látni, fájdalom! teljesült. Roszat [!] vártunk, de a legroszabb történt, mert minden oldalról el vagyunk árulva, és a támaszok, mellyekre számitánk, összeomolvák. ...
H. n., [1848. szeptember 10.]
[Pest], Lukács László és Társa;
34.4 x 22.8 cm, 1 o.
6112/Nyt

158. Román testvérek! Kevés idő alatt nagy változások történtek. Martius elött ti, kik jobbágyok voltatok, szolgaság bilincseiben görnyedeztetek. ... Az ellenség körülfogott bennünket, és annyi népfajok között egyedül a magyar nemzet az, melly küzdeni akar a szabadságért, fogjunk vele kezet, és pusztitsuk mind egytől egyig a szabadság ellenségeit. ...
/Pap Zsigmond, Mihályi Gábor, Szerb Tivadar, Mány József román képviselők.
Pest, 1848. szeptember 10.
Pest, Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 41 x 26 cm, 4 o.
0192/Nyt

159. Tod und Verderben allen feinden der Magyaren!! ...
/S...
H. n., [1848. szeptember 10.]
[Pest], Eisenfels Rudolf; 44.3 x 39.7 cm, 2 o.
6114/Nyt

160. An die ungarische Nation! Indem ich ein Land bewaffneter Hand betrete, ... Waffenbrüder! Die kroatischen und slawonischen Grenz-Truppen betreten unter meiner Führung den Boden des Königreichs Ungarn, dessen Schiss Euch antvertraut ist. ...
/Jelacic m./p. Feldmarschall-Lieutenant und Ban.
[A Drávánál] Von der Drava, 1848. szeptember [11.]
Bécs, Carl Gerold; 44.1 x 52.5 cm, 1 o.
3308/Nyt
Jellačić kiáltványa magyar nemzethez és az osztrák sereg katonáihoz a magyar határ átlépése alkalmával.

161. Patrioten Jellachich Jene niederträchtige Schlange will Euch hintergehen.
H. n. é. n. [1848. szeptember 11 után]
[Pest], Lukács László és Társa;
56.9 x 42 cm, 1 o.
6513/Nyt

162. Vertrauens-Adresse der Patrioten Preßburgs an die Vertreter des ungarischen Volkes. Vertreter des ungarischen Volkes! ...
[Pozsony, 1848. szeptember 11 után ?]
[Pozsony], Belnay's Erben;
28,6 x 21,6 cm, 1 o.
2823/Nyt

163. Szózat a' magyar honpolgárokhoz!
A' magyar haza veszedelemben van! Értitek-e e' szó rettentő voltát? Jelen a' percz, mellyben el fog dülni jobbra vagy balra, hogy legyen-e magyar nemzet vagy ne? ...
H. n., [1848. szeptember 11 után]
Nyh. n., ny. n.; 37.7 x 22.1 cm, 4 o.
Dpl. 929/Nyt

164. Kossuth's Abdankung, und was darauf folgte. (Seiner eigener Feder, aus dem ungarischen entnomment.) ...
/Kossuth Lajos.
H. n., [1848. szeptember 11 után]
[Pest], Lukács László és Társa;
62 x 44.7 cm, 1 o.
0835/Nyt

165. Az ország felelős ministerei, a' férfiak, kiket az utolsó pozsonyi országgyülés végén ő felsége a' nemzet kivánságára tanácsába hivott, tárczáikat letették. Az 1848-ik III, t. cz. 11 és 12. §-ainak értelmében uj ministerium alkotása következik. ...
/István nádor királyi helytartó. Gróf Batthyány Lajos.
Budapest, 1848. szeptember 12.
Nyh. n., ny. n.; 32.5 x 22.3 cm, 1 o.
2085/Nyt, 0185/Nyt

166. 600/E. Ministerelnöki felhivás. Azon vész, melly a magyar hazára és különösen a magyar nemzetre az alkotmányos szabadság ujabb kivivása óta perczről perczre nehezedék, ime egész erejében kitört. A drávai vonalat az ellenség három helyen nyiltan megtámadván, hazánknak a Duna-Dráva közti részeit fegyveres erővel elfoglalni, ... törekszik. ... felszólitani sietek a haza minden polgárát: ... azonnal tömeges felkelést elrendelni, minden fegyverfogható embert kiállitani, ...
/Gr. Batthyány Lajos s. k., ministerelnök
Pest, 1848. szeptember 13.
Nyh. n., ny. n.; 42.3 x 26.4 cm, 1 o.
0213/Nyt

167. Slováci! Jako je swet swetom, tak newerne zjadna Krajna zradena nebola, jako nassa drahá wlast. ...
H. n., [1848. szeptember]
Nyh. n., ny. n.; 29 x 22 cm, 2 o.
2116/1-2/Nyt (sz)
Kiáltvány a szlovákokhoz, fogjanak fegyvert Jellačić ellen.

168. Auf! zum Kampfe nach Ungarn. Auf ihre Musensöhne, Brüder der akademischen Legion, auf, auf, ihr Jünger der Freiheit, auf Brüder zum Kampfe! ...
/Von der Bildungs-Kommission des freien Eliten-Korps für Ungarn.
Bécs, 1848. szeptember 14.
[Bécs], Franz Edlen v. Schmid;
40 x 49.5 cm, 1 o.
72.469.1/Nyt
Az osztrák forradalmárok Magyarországra küldendő önkéntes segélycsapat alakítására hívják fel a bécsi fiatalokat.

169. Wichtige Nachrichten. Ungarn ist durch Adam Teleky an Jelachich verrathen!!! Jelachich bereits über Kanischa!!! Erzherzog Stephan übernimmt das commando gegen Jelachich!
/B. --
Pest, 1848. szeptember 16.

[Pest], Lukács László és Társa;
50,5 x 36,5 cm, 1 o.
0771/Nyt
István főherceg átveszi a vezérletet Jellačić ellen.

170. Kossuth Lajos' felszóllitása a' néphez! Jóslatot mondok, hazámfiai! szegény elárult magyarok! ...
Pest, 1848. szeptember 18.
Győr, ny. n.; 21,7 x 13,5 cm, 4 o..
0772/Nyt, 2177/Nyt (tip. variáns)

171. Budapest' lakóihoz. A' veszélyben forgó haza segélyre hija minden hű fiát. ... /Walheim János, s.k. Polgármester
Buda, 1848. szeptember 18.
Nyh. n., ny. n.; 49 x 39,5 cm, 1 o.
6113/Nyt (m-n)
Felhívás sáncépítési munkára való jelentkezésre.

172. Appel aux Français. Les citoyens français résidant à Pesth ont obtenu de Mr. le Président du Conseil des Ministres l'honneur de former un corps particulier de Volontaires, qui portera á la fois les couleures françaises et hongroises. ...
Pest, 1848. szeptember 18.
[Pest], Eisenfels Rudolf ; 43.7 x 29 cm, 1 o.
5653/Nyt
„Felhívás a franciákhoz. A Pesten élő franciák a miniszterelnök úrtól kivívták maguknak azt a dicsőséget, hogy egy önkéntesekből álló szabadcsapatot alakítsanak, ..."

173. Az egyenlőségi Társulat Magyarország lakosaihoz, testvéreihez, rokoninkhoz szives üdvözletet!! Bánat és harcz szól belőlünk, ollyanok a mi szavaink, mint mikor a szél bele süvít a félrevert harang zugásába. ... /Petőfi Sándor, az egyenlőségi társulat megbizásából.
H. n., [1848. szeptember 20.]
Nyh. n., ny. n.; 44 x 30.4 cm, 1 o.
0208/Nyt
Petőfi a támadó Jellačić elleni fegyverfogásra hívja fel a magyar parasztságot.

174. Szózat Bihar megye lakosaihoz. Atyafiak! Örültünk mind, mikor a' tavaszon meghirdettettek az uj törvények. ... A törvény szent, de utálat- és megvetésre méltó emberek azok, kik utjában állanak a törvénynek, és erőszakkal azon igyekeznek, hogy bennünket mind inkább nyomjanak, sőt még minden vagyonainktól is megfoszszanak. [!] Ez pedig senkisem más, mint Jelasics József, Horvátországnak [!] főtisztviselője, ... /Teljeshatalmu megbizottak: Hodossy Miklós, Komlósy Antal, Tar Imre
Váradolaszi, 1848. szeptember 20.
40.7 x 26.6 cm, 1 o.
0012/Nyt, 794/Nyt
Jellačić ellen népfelkelésre buzdító felhívás.

Gróf Battyány Lajos szeptember 20-i rendeletét, melyben vérdíjat tűz ki a szlovák felkelők vezéreinek fejére, l. Beniczky 1848. szeptember 30 körül megjelent hirdetményével együtt.

V. Ferdinánd szeptember 22-i manifesztumát, melyben elítéli a kialakult magyarországi helyzetet, l. az 1848. szeptember 25-én általa kiadott nyilatkozattal együtt.

175. Rendelet. Minthogy e' városbeli magyar és német szabók, gombkötők, sapkacsinálók, csizmadiák, német vargák, szijjártók és puskaművesek az ujjonczok felszerelésére mesterségök egész erejével f. hó 30-káig dolgozni magokat lekötelezték, ... /Lukács Sándor s. k. teljes hatalmu nemzet- és kormány-biztos.
Győr, 1848. szeptember 22.
Nyh. n., ny. n.; 21.5 x 27 cm, 1 o.
0014/Nyt

176. Rendelet. E' városbeli magyar 's német szabóknál, gombkötőknél, sapkacsinálóknál, csizmadiáknál, ... jelenleg létező mesterségbeli legények és inasok folyó hó 30-ig saját gazdájoknál megmaradni és szorgalmatosan dolgozni köteleztetnek. ... A' kik ... nem dolgoznak, a' legkeményebben fognak büntettetni.... /Lukács Sándor s. k. teljes hatalmu nemzet- és kormány-biztos.
Győr, 1848. szeptember 23.
Nyh. n., ny. n.; 43,5 x 53,5 cm, 1 o.
0016/Nyt

177. A néphez! Atyámfiai! Véreim! Polgártársaim! Az örökkévaló istennek nevében,

ki az igazságot védi, és megbünteti az árulást, fegyverre szólítom fel a nemzetet: szegény magyar hazánk megvédésére.
/Kossuth Lajos
Pest, 1848. szeptember 23.
Nyh. n., ny. n.; 40.9 x 27.1 cm, 2 o.
80.90.1/Nyt, 2115/1-2/Nyt
Kecskemét, 1848. szept. 25.
6001/Nyt
Szövegbeli és tipográfiai eltéréssel:
7073/Nyt, 7074/Nyt, 7075/Nyt (n)

178. Národa Zastupnici k Národu ...
/Ferdinánd Grófa Ludwika Batthányi.
H. n., [1848. szeptember 27 k.]
Nyh. n., ny. n.; 37.3 x 23.2 cm, 2 o.
1117/Nyt (sz)

179. Ausserordentliche Beilage zu Nr. 786 der „Pester Zeitung." Wichtige Aktenstück zum kroatischen Krieg un der Politik des Wiener Ministeriums. ...
H. n., [1848. szeptember 28.]
Nyh. n. ny. n.; 44.2 x 30.5 cm, 2 o.
3237/Nyt

180. Azon futár, kit én folyó hó 23-án Pulszky Ferencz külügyministeri álladalmi titkár urhoz azon utasitással küldték fel Bécsbe, miszerint levelem vettével azonnal kérje ki ő felségének azon határozott válaszát, mellyel ő az általam kijelölt minister társaim megerösitésére és azon feltételre, mellyhez ezen ministerium megalakulását köti, (t. i. Jelachichnak az országból tüstönti kiparancsoltatását) adni méltóztatik – megérkezett. ... „Ma 8 óra után jött meg méltoságod futára, ..."
/Gr. Batthyány. [Lajos]
Budapest, 1848. szeptember 25.
Nyh. n., ny. n.;35 x 25.3 cm, 1 o.
6517/Nyt

181. Magyarországi Népeimhez! A' legújabb események, mellyek némely rosszakaratuak által szándékaim gyanusitására, a' korona törvényes kétségbehozhatatlan jogai megsemmisitésének megkisértésére, aggodalom és bizodalmatlanság terjesztésére használtatnak, kötelességemmé teszik, hogy magyar koronámhoz tartozó népeimmel szándékimat nyiltan tudassam. ...
/Ferdinánd s. k.
Schönbrunn, 1848. szeptember 22.
Magyarországi Népeimhez! Néhány napok előtt magyar ország hű népeimnek ki nyilatkoztattam, mennyire fekszik szivemen a békének és törvényes rendnek gyors és tökélletes [!] helyreállitása az országban. ...
/Ferdinánd s. k.
Bécs, 1848. szeptember 25.
Nyh. n., ny. n.
40.3 x 27.5 cm, 2 o.
0018/Nyt, 2824/Nyt. (tip. variáns)
V. Ferdinánd a rend helyreállítása érdekében kinevezi Franz Philipp Lamberg gr. altábornagyot a Magyarországon állomásozó hadsereg főparancsnokává. A nyomtatvány második részében Lamberg kinevezéséről szóló hirdetmény, l. önállóan is: 7679/Nyt

182. Magyarország legújabb históriája.
Magyar testvéreim! újságot mondok néktek: A mi királyunk Bécsben rabságban van! – halljátok – azt mondják – a király rab, fogva van! borzasztó gyalázat ez a magyarra. És tudjátok-e hogy történt ez? – ...
/Egy magyar a népből.
Eger, 1848. szeptember 26.
Nyh. n., ny. n.; 44.4 x 25.3 cm, 1 o.
0013/Nyt

183. A Nemzet Képviselői a Nemzethez és különösen az országbani hadsereghez és mindennemü fegyveres csapatokhoz.
A folyó évi Pozsonyi országgyülésen alkotott III-ik cz. 3-ik §-ában ez foglaltatik: „Ő Felségének bármelly rendeletei, parancsolatai, határozatai, kinevezései csak ugy érvényesek, ha Buda-pesten székelő ministerek egyike által is aláiratnak." ...
/Pázmándy Dénes m. k. elnök. Záborszky Alajos m. k. jegyző.
[Pest], 1848. szeptember 27.
Nyh. n., ny. n.; 41.1 x 24.9 cm, 2 o.
90.50.1/Nyt, 2778/Nyt, 90.49.1/Nyt, 90.51.1/Nyt, 72.6.1/Nyt (tip. variáns)
A képviselőház Lamberg gróf szeptember 25-i főparancsnoki kinevezését törvénytelennek nyilvánitja s hazaárulás vádja alatt megtiltja, hogy engedelmeskedjenek rendelkezéseinek.

184. Megyék és szabad királyi városok, mellyek az ujjoncz-állitáshoz hozzájárulnak...
Pest, 1848. szeptember 27.
Nyh. n., ny. n.; 42 x 52.3 cm, 1 o.
0020/Nyt
Újoncállítási táblázat.

185. Leirása azon becs-értékü tárgyaknak, mellyeket t. cz. grof Lamberg Ferenz cs. k. altábornagy meghalálozásakor mágánál hordozott. 1^{6} Szám. Egy régi arany pecsétnyomó gyűrű – abroncsa sima és kőrül egyenlő, – ...
H. n., [1848. szeptember 28. után]
Nyh. n., ny. n.; 29.4 x 23 cm, 2 o.
2101/Nyt (m-n)

186. Tod des Feldmarschall-Lieutenants Grafen Lamberg. ...
H. n., [1848. szeptember 28. k.]
[Pozsony], Belnay's Erben;
43.3 x 31.2 cm, 1 o.
6111/Nyt
Közlemény Franz Philipp Lamberg gróf meggyilkolásának előzményeiről és a népítélet lefolyásáról.

187. Vater! vergib ihnen, denn sier wissen nicht was sie thun! ... Bethet für die Seelenruhe des Herrn Franz Grafen Lamberg ...
H. n., [1848 szeptember 28 után]
Nyh. n., ny. n.; 17,3 x 11,5 cm, 2 o.
6821/Nyt
A hátoldalon Rubens festménye után készült acélmetszet – Krisztus a keresztfán –, alatta: „Daran haben wir die Liebe Gottes erkannt, dass Er Sein Leben für uns dahin gab."(I. Ján. 3:16.)

188. Rendelet. Nehogy a' cselszövők, kik Hazánk szabadságát irigyelve, 's elvesztett hatalmukért bosszut állva. a' rácz és tót ajku lakosokat a' magyaroknak kiirtására bősziteni elég gazok, fondorkodásaik által magok közt a' magyarok közt is rendzavarásokat, 's ezek által ellenségeinknek győzelmét elősegitsék, ezennel tudtul adatik: ... /Szabó Kálmán s.k. Győr vármegyei kormánybiztos.
Győr, 1848. szeptember 28.
Nyh. n., ny. n.; 38 x 44.7 cm, 1 o.
0021/Nyt
Statáriális intézkedések a rendzavarások megelőzésére.

189. Hir a harcztérről. Mai nap september 29-én Jellachich seregei a drávai táborunkat reggeli 11 órakor megtámadták. A megtámadás a pákai határon seregünket oldalról jobb szárnyán találta. ... A csata erősen folyik.
/Képviselők négyen. Pázmándy Dénes, elnök
Kelt a csata-téren sept. 29-én reggeli 11 3/4 órakor [1848. szeptember 29.]
Nyh. n., ny. n.; 39.4 x 24.8 cm, 1 o.
3570/Nyt

190. A képviselőháznak 1848-dik évi september 29-én hozott határozata. A nemzet képviselői mély megilletödéssl értették, hogy gróf Lamberg Ferencz tábornok a fellázadt nép dühének esett áldozatúl. ... S ezért kérje meg ministerelnök ur a képviselőház nevében ő felségét, hogy hazánk sarkalatos törvényeinek megdöntésére királyi nevét felhasználtatni ne engedje, ...
/Pázmándy Dénes, m. k. a képviselőház elnöke. Ludvigh, [János] m. k. a képviselőház jegyzője
[Pest, 1848. szeptember 29.]
Nyh. n., ny. n.; 39 x 24.1 cm, 1 o.
6118/Nyt

191. Móga altábornagynak folyó hó 29-kéről a sukorói táborból következő, a ministerelnökhöz intézett tudositását vettük: „A mint már Mlgodnak jelentettem, parancsnokságom alatt levő táborommal Velencze melletti Sukoró helységnél vettem állomást, ...
/Móga [János] s. k. altábornagy. Nyári Pál s. k. az országos honvédelmi bizottmány tagja
H. n., [1848. szeptember 30.]
Nyh. n., ny. n.; 40.5 x 24.9 cm, 1 o.
3569/Nyt

192. Sehr gute Nachrichten! Die Schlacht gegen Jelachich begonnen!!! Jellachich's Adjutanat Fligelli gefangen genommen. Gute Nachrichten aus Komorn. ...
H. n., [1848. szeptember 29.]
[Pest], Lukács László és Társa;
56.5 x 42.3 cm, 1 o.
6467Nyt

193. Ministerialni Rozlaz....
/Gr. Lud. Batthyányi m. p.
Pest, 1848. szeptember 20.

Tento ministerialni rozlaz Wám mily bratga ...
/Lud. Beniczky, krajansky Comissär.
[Selmecbánya] Banskeg Stiawnici, 1848. szeptember 30.

[Selmecbánya] B. Stiawnici, Tlacom F. Lorbera; 43 x 27 cm, 1 o.
2114/1-2/Nyt (sz)
Beniczky Lajos országos biztos kihirdeti Batthyány miniszterelnök rendeletét, melyben 50 pengő forint vérdíjat tűz ki a szlovák felkelők vezéreinek fejére.

194. Hurban, Hodzsa és Stúr személyes leírásuk. ...
A fent érintet Lázitók elfogatása esetére, az őket illető törvényhatóságnak beszolgáló egyén általam 100 pengő forintokkal jutalmaztatni fog.
/Beniczky Lajos, Orsz. Bisztos. [!]
[Selmecbánya, 1848. szeptember 30 k.]
[Selmecbánya] B. Stiawnici, Tlacom F. Lorbera; 43 x 26 cm, 1 o.
2113/1-3/Nyt (m-n-sz)

195. Polgártársaim! A' haza veszedelmben van. Az ellenség köztünk és küszöbeinken áll. A szerencsétlenség kettős – közös és rendkívüli. A' nemzetőrség nem elégséges a' belbátorság fentartására [!] , családja és vagyona biztosítására. ...
/igaz polgártársatok K. I.
H. n., [1848. szeptember vége]
Nagyvárad; 25.9 x 20.7 cm, 2 o.
2793/Nyt

196. Die Sensenmänner. In der aufflammenden Revolution suchten wir Sicherheit der Person und der vermögens, wir haben sie gefunden; ...
/J. Kulmann
H. n., [1848. szeptember – október]
Pest, Bagó Márton; 26.5 x 21.3 cm, 4 o.
2784/Nyt

1848 október

197. [Újság]
Köztársasági lapok. 3. sz. Pest oct. 1848.
Szerkeszti Bírányi Ákos
[Pest, 1848. október]
[Pest], Müller Adolf; 29.9 x 22.2 cm, 4 o.
2786/Nyt
1848. október 11-től novemberig rendszertelenül megjelenő sajtótermék.

198. Rendelet az országos honvédelmi bizottmánytól. Miután az ország(!) minden részeiben és helyein szigorú rendet fentartani a személy és vagyon bátorság nélkülözhetlen kötelessége és a nemzeti képviselet ezzel a honvédi bizottmányt ruházta fel, ... Fölmentetnek azonban a mostani körülmények kivánatai szerint a honvédi szolgálat alól a Molnárok, Pékek, és a sereg felruházásával foglalkozó egyének s segédeik ...
/Madarász László. 'Sembery Imre.
H. n., [1848. október eleje]
Nyh. n., ny. n.; 40 x 50 cm, 1 o.
0831/Nyt

199. Drei mal drei ist neune. ...
/Back H. L.
H. n., [1848. október eleje]
[Pest], Lukács László és Társa;
62.1 x 44.7 cm, 1 o.
0839/Nyt

200. Die Geheimnisse der Kamarilla, Erzherzogin Sophie hat gebeichtet, Hört, hört! ...
/Back H. L.
H. n., [1848. október ?]
[Pest], Lukács László és Társa;
60.9 x 44 cm, 1 o.
2827/Nyt

201. A hazárulók igy bünhödnek. Gróf Zichy Ödön Fehérmegyei volt administrator, september 30-án Csepel szigetén rögtön itélő hadi törvényszék által mint a haza ellenségeivel szövetkező hazaáruló kötél által 1/2 9 órakor kivégeztetett.
[Buda-Pest, 1848. október 1.]
Nyh. n., ny. n.; 40.6 x 24.3 cm, 1 o.
5648/Nyt, 0191/Nyt

202. Határozata a nemzet képviselőinek a folyó évi september 29-én kivívott győzelem iránt.
A képviselők háza örömmel és megelégedéssel értesült azon diadalról, mellyel seregeink september 29-én Jellachich ellenséges táborát vissza verték. ...
/Pázmándy Dénes m. k. a képviselőház elnöke. Ludwigh János s. k. a képviselőház jegyzője.
Budapest, 1848. október 1.
Nyh. n., ny. n.; 40.5 x 25.2 cm, 1 o.
72.7.1/Nyt, 90.46.1/Nyt

203. Tapasztaltatván, hogy a' táborból, habár rövid időre, számosan távoznak engedély és utlevél nélkül, más felöl: hogy sokan minden meghatalmazás vagy hivatalos megbizás nélkül a' tábort meglátogatják, és kikémlelik: a' ministerelnök távollétében a' honvédelmi bizottmány által közhirré tétetik: ...
/Ministerelnök távollétében a' honvédi bizottmány. Madarász László b. t. 'Sembery Imre bizottmányi tag.
H. n., [1848. október 1 (?)]
Nyh. n., ny. n.; 39.4 x 24.5 cm, 1 o.
90.28.1/Nyt

204. Pótlólagos határozata a képviselőháznak a folyó évi september 29-kén kivivott győzelelem iránt. A mult hó 29-kén részünkről győzedelmesen kivivott csatáról a képviselőházhoz legközelebb érkezett részletes hivatalos tudositás folytán az eddig megnevezett tisztek és csapatokon kivül magukat különbösen kitüntették: ...
/Pálffy János, m. k. másod-elnök. Ludvigh János, m. k. jegyző.
Budapest, 1848. október 2.
Nyh., n., ny. n.; 39.5 x 25 cm, 1 o.
0023/Nyt

205. Budai Polgárok! Törvényes hatóságtok a' haza és saját magatok megmentésére népfelkelést rendelt, minden ki fegyvert foghat felkelni 's a' haza megmentésére táborba szállani köteles, (kivévén a' gyógyszerészeket, sütőket, molnárokat és mészárosokat) különben ugy tekintetik mint hazaáruló. ...
/Walheim János m. k. Polgármester. Micsinyei Antal m. k. Főjegyző.
Buda, 1848. október 2.
Nyh. n., ny. n.; 37.5 x 46.3 cm, 1 o.
72.8.1/Nyt (m-n)

206. Ungarn und sein gutes Recht. ...
/Ein Ungarn.
H. n., é. n.[1848.október 5-6.]
[Bécs], Franz Edlen von Schmid;
45,2 x 53,2 cm, 1 o.
72.47.1/Nyt
Az 1848. szeptemberi eseményeket összefoglaló irat.

207. A' nagyváradi közbátorsági bizottmánytól Nagyvárad' lakosaihoz. ... közhirré tétetik, hogy ha békés lakainkat valamelly gonoszság környékezné, vagy megtámadná, ez a' polgároknak harangok' félreverése és dobriadó által fog hirül adatni, ...
/Mezey Mihály. Tar Imre. Tar Sámuel. Koroknay Gábor.
Nagyvárad, 1848. október 5.
Nyh. n., ny. n.; 41.6 x 23.5 cm, 1 o.
2795/Nyt

208. Perczel Mórtól a magyar hadsereg 5-ik osztályának parancsnokától 1848. october 5-én déli 12 órakor kelt következő tudositást vettük: ...
/Perczel Móricz s. k., Madarász László s. k., bizott. tag. Zsembery Imre s. k., bizott. tag.
H. n., [1848. október 5.]
Nyh. n., ny. n.; 39.3 x 24.6 cm, 2 o.
0776/Nyt

209. Die Ereignisse des sechsten Octobers. Latour's Hinrichtung. Heute in der früchesten Morgenstunde erscholl die Allarm-Trommel der Nationalgarde und Legion. ...
Bécs, 1848. október [6.]
[Bécs], Franz Edlen v.[on] Schmid;
39 x 23.9 cm, 1 o.
3491/Nyt

210. Legujabb felette érdekes hírek Bécsből. Tegnapról mára éjszaka némellyek rá birták azon olasz és német ajku gránátosokat, kik – összesen négy zászlóalj – parancsot vőnek, hogy ma reggel Magyarországba menjenek az uj császári biztos Jellasich tábornok rendelkezése alá, rá birtak mondom, hogy a parancsnak ellenszegűljenek. ...
/Hajnik Pál orsz. rendőrség igazgatója
Bécs, 1848. október 6.
Nyh. n., ny. n.; 39.5 x 23.7 cm, 2 o.
0024/Nyt (m-n), 72.9.1/Nyt (n)

211. Kaiser Ferdinands Beichte. ...
/Satan.
H. n., [1848. október 6.]
[Pest], Eisenfels Rudolf; 61.3 x 45.4 cm, 1 o.
2825/Nyt

212. K. K. Hofschundkomödie. unter dem Titel: Ferdinand's Anfang, Glück und Ende, oder: Der Gütige muss viel leiden, oder Wie ein Stiefvater bombardirt! ...
H. n., [1848. október 6 után]

[Pest], Müller Adolf; 53.5 x 43 cm, 1 o.
0730/Nyt

213. Denksäule Wiens. Von halbe Stunde zu halbe Stunde die Wiener Revolution in den kleinsten Details. Die darüber stattgefundenen Reichstagssitzungen und deren Beschlüsse. ...
H. n., [1848. október 6-7.]
[Pest], Müller Adolf; 42 x 26.5 cm, 4 o.
3245/Nyt

214. Wien: Republik! Das Militar ist auf Seiten des Volkes. ...
/Gustav Hagener.
[Bécs, 1848. október 7.]
[Bécs], Ferd. Reichardt u. So.;
60.2 x 34.5 cm, 1 o.
0787/Nyt

215. A képviselő-háznak 1848-dik évi october 7-dik napján reggel tartott ülésében hozott határozata. A képviselőház elnöke előterjeszté: mikint b. Hrabovszky Magyarországi főhadi parancsnok, egy levelet küldött be, ...
/Pázmándy Dénes s. k. Elnök. Ludwigh János s. k. Jégyző. [!]
[Buda-Pest, 1848. október 7.]
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 25.2 cm, 4 o.
90.45.1/Nyt, 90.44.1/Nyt; 90.41.1/Nyt (1 vagy sz?); 90.40.1 és 72.10.1/Nyt (n)
A képviselőház törvénytelennek nyilvánítja Récsey Ádám br. táborszernagy miniszterelnöki és Jellačić br. főparancsnoki kinevezését, valamint az országgyűlés feloszlatását és a haditörvénykezés bevezetését.
A nyomtatvány első részében az V. Ferdinánd és Récsey Ádám által a magyar képviselőháznak írt, Schönbrunnban, 1848. október 3-án kelt levél.

216. A képviselőháznak határozata 1848-ki oct. 7-én tartott esteli üléséből. Az elnök előterjesztvén. miként a ma reggeli ülés óta Récsey Ádámtól magán pecsét alatt egy levelet vett, mellyben három darab iromány foglaltatik. ...
/Pázmándi Dénes, elnök. Ludvig János, jegyző
[Buda-Pest, 1848. október 7.]
Nyh. n., ny. n.; 39.6 x 24.9 cm, 1 o.
90.43.1/Nyt, 90.42.1/Nyt (n)
A képviselőház törvénytelennek nyilvánítja Récsey miniszterelnöki kinevezését és hazaárulással vádolja őt.

217. Ausserordentliche Beilage zu Nr. 794 der „Pester Zeitung." Mittheilungen aus den 226 durch den Regierungs-Commissär Csányi aufgefangenen Briefen aus dem kroatischen Lager. ...
H. n., é. n. [1848. október 7.]
Nyh. n. ny. n.; 44.2 x 30.5 cm, 2 o.
3238/Nyt

218. Ausserordentliche Beilage zu Nr. 795 der „Pester Zeitung." Mittheilungen aus den 226 durch den Regierungs-Commissär Csányi aufgefangenen Briefen aus dem kroatischen Lager. ...
H. n., é. n. [1848. október 8.]
Nyh. n. ny. n.; 44.2 x 30.5 cm, 2 o.
3239/Nyt

219. 96-ik szám. A' nemzeti képviselőház 1848-ki october 8-kán tartott ülésének 555. sz. alatti határozata. A képviselőház az ország kormányzatát mind a két ház részéről kiküldött honvédelmi bizottmány kezébe mindazon hatalommal, mellyel egy ország teljhatalmú kormányának birnia kell, ...
/Ludvigh János jegyző
[Buda-Pest, 1848. október 8.]
Nyh. n., ny. n.; 42.3 x 26 cm, 1 o.
90.39.1/Nyt
A képviselőház az Országos Honvédelmi Bizottmányra ruházza a végrehajtó hatalom gyakorlását és Kossuth Lajost kinevezi a Bizottmány elnökévé.

220. Örömhír! Roth és Philipovich Tábornokok Dandára nincs többé. Éppen e perczben hozza Perczel Gyula, Tolna Megye Főbírája, mint szemtenú s a kivivott dicső Diadalnak munkás részese, azon hivatalos tudositást: ...
Pécs, 1848. október. 8.
Pécs, Lyceum Nyomda; 35.8 x 23.4 cm, 1 o.
2086/Nyt, 0462/Nyt, 3425/Nyt,
Dpl. 930 (m-n)
A horvát tartalék hadosztály ozorai fegyverletételéről szóló hirdetmény.

221. Hiteles tudositások. 1-ör. Zalában Kanizsa körül ismét sokat leöltek Vidos pa-

rancsnok alatti seregeink, s Nugen-t a légrádi hegyekbe szoritva üldözik. ...
/Az országos honvédelmi bizottmány.
Pest, 1848. október 8.
Nyh. n., ny. n.; 49.4 x 39.7 cm, 1 o.
0777/Nyt, 3426/Nyt

222. Sprotowanie i odpowiedz na artykul: Wybory powszechne na Rade narodnawa, w Nr. 133 Gazety nar. umieszczony. ...
/Piotr Wasilewski, Czlonek Rady narodowej centralnej.
Lwow, 1848. október 9.
Nyh. n., ny. n.; 42 x 26 cm, 2 o.
6455/Nyt (l)
A lwowi forradalmi mozgalom kiáltványa.

223. A nemzeti képviselőháznak 1848-ki october 10-én Pesten tartott ülésében hozott határozata, a külföldön lévő vitéz hadseregeinek hazajövetele iránt. ...
/Almásy Pál m. k. a képviselőház másod alelnöke. Ludwigh János m. k. a képviselőház jegyzője.
[Pest, 1848. október 10.]
Nyh. n., ny. n.; 43 x 26.8 cm, 1 o.
0026/Nyt, Dpl. 927

224. Az országgyülésnek oct. 10-én határozata a bécsi orsz. gyüléshez küldendő értesités iránt.
Tudositást vett a honvédelmi bizottmány, miszerint Jellachich rabló táborával Ausztria határain átment s ez esemény miatt kérdést tőn: valljon magyar vitéz seregeink őt kövessék, vagy sem? Mire Határoztatott: ... A bécsi országgyülésnek küldött értesités: ...
/B. Perényi Sándor s. k., a felsőház alelnöke. Pálffi János s. k., a képviselőház alelnöke. Záborszki Alajos s. k., jegyző.
Pest, 1848. október 10.
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 25.5 cm, 2 o.
2808/Nyt, 90.38.1/Nyt (m-n)

225. Appel Ketrz Romeni! ...
/Ludovicu Kossuth m. p. President Cont Michail Eszterházi m. p. celu batránu
Pest, 1848. október 10.
[Pest], Kozma Vazul; 40 x 26 cm, 2 o.
5654/1-2/Nyt (r)
Az OHB kiáltványa az erdélyi románokhoz, hogy 8 napon belül térjenek vissza a törvényes rendhez és engedelmességhez.

226. Jelachich eine halbe Stunde vor Wien!! Die Stadt ist mit Bombardement bedroht. Bécsei u. die Cibini will man aufhängen. Landsturm von allen Seiten. Ein Brief aus Wien. ...
H. n., [1848. október 11 körül]
[Pest], Eisenfels Rudolf ;
52.6 x 42.4 cm, 1 o.
3254/Nyt

227. Adresse der Wiener Reichstags an der Kaiser. ...
/Jellachich, Feldmarschall-Lieutenant und Ban.
Roth-Neusiedel, 1848. október 13.

Das Ultimatum des Wiener Reichstages an den Ban Jellachich. ...
/F. Smolka, m. p. Zwiter Vice-Präsident.
[Pest], Lukács László és Társa;
57.2 x 42.3 cm, 1 o.
2829/Nyt

228. Jellachich auf seinem Rückzuge. Gottes Nache ereilt schon die croatischen Frevler! Mészáros greift tapfer die croatische Rachsucht an. Ein Aufruf der academischen Legion an die Schwarzgelben Wien's. ...
/D.
H. n., [1848. október 13.]
[Pest], Eisenfels Rudolf; 43.4 x 42.7 cm, 1 o.
72.11.1/Nyt

229. Hazánk, jelenleg a berontott ellenség csoportjaitól ki van üritve, – s egyedül Muraköz szenved egy ellenséges csapat járma alatt, de reménylük: az isteni gondviselés hatalma, s ön karunk által rövid idő alatt kiszaland ez is. -
/Békássy Imre s. k. kormánybiztos. Széll Jósef s. k. kormánybiztos. Vidos Jósef s. k. nemzetőr vezér.
Szombathely, 1848. október 15.
Nyh. n., ny. n.; 36.7 x 22.8 cm, 1 o.
0779/Nyt
Az országgyülés és a tisztviselők iránti bizalomra és hűségre buzdító irat.

230. 97-ik szám. A nemzeti képviselőház 1848-ki october 15-én délelőtti 10 órakor tartott ülése jegyzőkönyvének kivonata.
A honvédelmi bizottmány nevében jelentetvén, hogy miután a Lajtha melléki tábor az Austriába való bevonulással, vett utasitása következtében, felhagyván, rövid ideig pihenni fogna, és nyugalomidőt

a hadsereg reorganisatiójára forditani szükséges: határoztatott: ...
/Ludvigh János s. k. jegyző
[Pest, 1848. október 15.]
Nyh. n., ny. n.; 42.2 x 26 cm, 1 o.
0898/Nyt

231. Szász és román testvérek, polgártársak! Agyagfalváról szóllunk tihozzátok, hol őseink törvényt hoztak, 's hova törvényes jogunk szerént nemzetileg egybe gyültünk hatni a haza békéjének helyre állitására. Kezünkben fegyver, kebelünkben férfias elhatározottság van megvédeni a hazát. 's óltalmazni e haza minden polgárainak szabadságát. De ne vélyétek hogy a fegyvert ellenetek fogjuk, ne vélyétek, hogy kebelünk ellenséges indulatot rejt irántatok. ...
/G. Mikó Imre s. k. Elnök. Kovács Elek s. k. Tolvivő.
Agyagfalva, 1848. [október 16.]
Nyh., n. ny. n.; 35.5 x 44 cm, 1 o.
0815/Nyt

232. Utasitás a népfölkelés tárgyában. A népfölkelés eszközlésére s rendezésére nézve az utasitás magában a népfölkelés eszméjében, a haza nagy veszélyében s a hon mindenáron megmentése kötelességének érzetében fekszik, s azért csak a következő lényeges utasitási pontokat szükség kijelölni. ...
/A honvédelmi bizottmány Kosuth [!] Lajos elnök.
Pest, 1848. október 16.
Nyh. n., ny. n.; 41.3 x 25.2 cm, 2 o.
90.37.1/Nyt, 2171/Nyt (tip. variáns)

233. Proklamation an sämmtliche Behörden und Bewohner Siebenbürgens. ...
/Anton Freiherr v. Puchner, Feldmarschall-Lieutenant und commandirender General
[Nagyszeben] Hermannstadt, 1848. október 18.
Nyh. n., ny. n.; 40.1 x 25.5 cm, 2 o.
0780/Nyt
Báró Puchner Antal altábornagy kiáltványában megtagadja a Honvédelmi Bizottmány iránti engedelmességet és bejelenti Erdély katonai kormányzat alá helyezését.

234. Proklamation an die k. k. Truppen in Siebenbürgen. ...
/Anton Freiherr v. Puchner, Feldmarschall-Lieutenant und commandirender General in Siebenbürgen
[Nagyszeben] Hermannstadt, 1848. október 18.
Nyh. n., ny. n.; 37.4 x 23.2 cm, 1 o.
0781/Nyt
Puchner Antal br. altábornagy, erdélyi főhadparancsnok kiáltványa az Erdélyben lévő cs. kir. csapatokhoz, melyben tántoríthatatlan hűséget kér a császár és király iránt.

235. Mi Első Ferdinánd, Isten kegyelméből Austriai Császár, Magyar és Csehország e néven ötödik Királya, Erdély Nagyfejedelme, ... Kimondottuk 1848ki September 22kén kelt manifestumunkban azon szándékainkat, mellyek Bennünket a Mi magyar koronánkhoz tartozó országaink tekintetében vezérelnek, ...
/Ferdinánd s. k.
Olmütz, 1848. október 20.
Nyh. n., ny. n.; 39.7 x 25.5 cm, 2 o.
2828/Nyt, 0782/Nyt, 90.36.1/Nyt (tip. variáns)
Uralkodói kiáltvány, mely biztosítja a parasztságot, hogy nincs szándékában érvényteleníteni a jobbágyfelszabadítást.

236. Hirdetmény. Ö cs. kir. fenségének, mint az öszszes Magyarhon akkori Nádorának és k. helytartójának István főherczegnek, és ... rendeleténél fogva, folyó év junius 19-dik napján, a királyhágón inneni részek kormányzására mint teljhatalmu királyi biztos kineveztetvén, ezen törvényes állásomban azon idő óta tartom kezemben ezen részek kormányzását. ...
/B. Vay Miklós, királyi biztos.
Kolozsvár, 1848. október 21.
Nyh. n., ny. n.; 37.8 x 22.9 cm, 1 o.
2776/Nyt, 0028/a/Nyt, 0028/b/Nyt (n)

237. Die Gemeinderath hat folgende Zuschrift erhalten, welche er zu Renntniss seiner Mitbürger bringt: An die Gemeinderath der Stadt Wien! ...
/Alfred Windisch-Grätz m. p., Feldmarschall.
Hessendorf, 1848. október 26.
[Bécs], k. k. Hof- und Staatsdruckerei; 45 x 28.4 cm, 1 o.
0783/Nyt

Windisch-Grätz közleménye a bécsi tanácshoz néhány személy kiadatása ügyében.

238. Az országgyülés Magyarország népeihez. Senki által kétségbe nem hozatott, hogy Magyarország, midőn a Habsburgházat koronájával szabad tetszésből megajándékozta, s midőn később az uralkodásra következés jogát a leányágra is átruházta, ugyanakkor ezen intézkedések által, mellyek egy nemzet nagy-lelküségéről tesznek tanubizonyságot, nem irta alá szolgaságának oklevelét, sőt a független és önálló kormányzást régi törvényeink értelmében föntartotta. ...
/Pálffy János m. k., a képviselőház alelnöke. Ludvigh János m. k. a képviselőház jegyzője.
Budapest, 1848. október 28.
Nyh. n., ny. n.; 40.2 x 25.2 cm, 4 o.
2779/Nyt, 0785/Nyt (n)
Az elmúlt hónapok eseményeit összefoglaló tájékoztatás.

239. Oesterreichische Volkshymne. Gefungen am 28. October, 1848. bei Gelegenheit der, auf Verlangen des allerhöchsten Hofes, Stattgefundenen Aufführung des hochfürstlich Windischgrätzischen Bombardements bei Wien. ... Gebet für den einstgelieb. Landesvater Ferdinand, ...
H. n., [1848. október 28.]
[Pest], Eisenfels Rudolf ; 43.2 x 30 cm, 1 o.
0786/Nyt

240. Prophezeihung der Völker an die Könige. Du armer, armer König! ...
/J.[ókai] M.[ór]
H. n., [1848. október-november]
[Pest], Eisenfels Rudolf; 43.8 x 30 cm, 1 o.
2826/Nyt

241. [Útlevél]
Magyar Ország Honvédelmi Bizottmánya által úgy ez országbeli, mint a külföldi illető hatóságok megkerestetnek, ...
/Magyarország Honvédelmi Bizottmányának tagja ...
Budapest, [1848. október – december]
Nyh.n, ny. n.; 37.6 x 24.8 cm, 1 o.
0817/Nyt

1848 november

242. Blätter vom Baume der Erkenntniss. Dargereicht an die Söhne Adams, bevor sie noch aus dem Paradiese der reistes Freiheit gejagt werden. ...
/Ein Tochter Eva's.
H. n., [1848. november eleje]
[Pest], Eisenfels Rudolf;
44.1 x 30.3 cm, 2 o.
3242/Nyt

243. Olmützer Katechizmus. ...

Krieg! Krieg! und nichts als Krieg! ...
/D. K. t.
H. n., [1848. november]
[Pest], Lukács László és Társa;
41.9 x 56.3 cm, 1 o.
3244/Nyt

244. Steckbrief für die ganze Hofbagage. ...
/Traugott Thuerecht, Volksjustizrath.
H. n., [1848. november]
[Pest], Eisenfels Rudolf;
43.9 x 30.2 cm, 1 o.
72.20.1/Nyt, 0827/1-2/Nyt

245. Kapitulacya, która miedzy Jego Excellencya komenderujacym generalem Baronem Hammerstein z jednéj, ...
/Hammerstein F. M. L. kommenderujacy. Karol Czetsch c. k. Radza nadworny. Michal Gnoinski m. p. ...
Lwow, 1848. november 2.
Nyh. n., ny. n.; 41.7 x 26 cm, 1 o.
6431/Nyt (l)
Fegyverszüneti feltételek a lwowi nemzeti gárda számára.

246. November 3-ára virradóra sürgöny utján következő levelet kaptam: Lukács Sándor Győr városi kormánybiztos urnak!
Miután az ön kormánybiztosi hatósága alatt álló, azon gyáva Győr városi nemzetőrök, kik e' folyó év October 30-án véghezvitt Schwehati csata alkalmával megszaladván ... azon gyáváktól fegyvereiket elszedetni, 's ezeket további rendelkezés végett a komáromi várba szállitani sziveskedjék. ...
/Csányi László m. k. kir. biztos.
Pozsony, 1848. november 2.

E' rendeletnél fogva keményen parancsolom: ...
Győr, 1848. november 3.
/Lukács Sándor m.k. teljes hatalmu nemzet- és kormány-biztos.
Nyh. n., ny. n.; 44.8 x38 cm, 1 o.
0788/Nyt
Lukács Sándor a schwechati csata alkalmával „megszaladt" győri nemzetőrök lefegyverzésére ad utasítást.

247. An die Einwohner der Stadt Pesth. Nachdem bishero nicht so viel Arbeiter, als täglich unfehlbar nothwendig sind, ...
/Durch die Behörde.
Pest, 1848. november 4.
Nyh. n., ny. n.; 36 x 26.4 cm, 1 o.
0789/Nyt
Felszólítás Pest város lakóihoz, jelenjenek meg a városerődítési munkálatoknál.

248. Mi Első Ferdinánd, Isten kegyelméből Ausztriai Császár, ... Tetszett a' mindenható Istennek azon időszakot, melly a' Mi Magyar koronánkhoz tartozó országaink alkotmányos szabadságainak nevezetes kiterjesztését jegyezi, ...
/Ferdinánd s. k.
Olmütz, 1848. november 6.
Nyh. n., ny. n.; 37.2 x 24.5 cm, 2 o.
6122/Nyt, 0029/Nyt, 0181/Nyt, 7286/Nyt (n)
V. Ferdinánd közzéteszi Windisch-Grätz Alfréd főparancsnoki kinevezését; engedelmességre szólítja fel az ország lakosságát; követeli a a papírpénzek kibocsátásának, a toborzásoknak, és a népfölkeléseknek a beszüntetését; az országgyűlést törvénytelennek, valamint Kossuthot és a többi vezetőt hazaárulónak nyilvánítja.

249. An die Deutschen nach Recht und Freiheit strebenden Brüder!
/Nyomatása megengedtetik, Csány László, királyi Biztos. P. Giron, Division-Commandant von Wien. Emil Vhevera, Akademiker. Hermann Winkler, Freischärler aus Schleswig-Holstein.
Pozsony, 1848. november 6.
[Pest], Trattner-Károlyi; 41 x 48 cm, 1 o.
72.12.1/Nyt

250. Magyar koronám Országainak földmívelő lakosaihoz. ...
/Ferdinand s. k.
Olmütz, 1848. november 7.
Nyh. n. ny. n.; 37.8 x 52.9 cm, 1 o. és 42.7 x 52.9 cm, 1 o.
0030/1-2/Nyt; 0033/1 és 2780/Nyt (tip. variáns); 0791 és a 0790 /Nyt (n); 0792/Nyt (sz)
V. Ferdinánd kiáltványában ígéretet tesz arra, hogy a robotot és a dézsmát nem állítja vissza; felszólítja a lakosságot, csatlakozzanak a hadseregeihez és segítsék azokat a rend helyreállításában.

251. Szózat magyarhon lelkes leányaihoz! A hon iránti kötelesség egyaránt illet honfit és honleányt, – amazok fegyverre, ezek ápolásra hivatvák. A Lajthai magyar seregnek hoszás [!] táborozásból eredő fehérruha nemü szükségének pótlása egyikévé vált legszorgosabb gondjaimnak s teendőimnek. ...
/Csány László, királyi biztos.
Pozsony, 1848. november 10.
Nyh. n., ny. n.; 35.8 x 21.2 cm, 1 o.
98.2.1/Nyt, 0031/Nyt

252. Altábornagy Moga és minden Magyarországon lévő cs. k. Generalisok, Stábális- és katonatisztekhez. ... azon utósitást bocsájtottam Önhez, hogy maga személyesen az Altábornagy úr Bécs előtt lévő táborornál megjelenjen; ... az ellenszegülők a' hadi törvény legszigorúbbb alkalmasztatása alá fognak vettetni. ...
/Herczeg Windisch-Grätz Alfréd, Tábornagy.
Schönbrunn, 1848. november 12.
Nyh. n., ny. n.; 44.5 x 56.6 cm, 1 o.
0032/Nyt, 5652Nyt és 72.13.1/Nyt; 7287/Nyt (n)

253. Rendelet. 1-ör. A' sánczolás holnap reggel 8 órakor a' pinnyédi erdőnél, az ujvárosi temetőnél. a' majoroki disznószállásoknál, a' galambvendégfogadónál. 's a' sárádi pusztánál teljes erővel megkezdetik. 2-or. ...
/Lukács Sándor m. k. teljes hatalmu nemzet- és kormány-biztos.
Győr, 1848. november 12.
Nyh. n., ny. n.; 33.5 x 35.7 cm, 1 o.
0111/Nyt

254. Hölgyei Egernek, s vidékének! Ti, ha elődeitek erényét örököltek, nem lehettek köréből azoknak, kik hatásukat a ház szűk falaival hiszik kórlátozottnak! ...
/Az egri honvéd-egyesületi bizottmány.
Eger, 1848. november 12.
Nyh. n., ny. n.; 28 x 21,5 cm, 2 o..
0793/Nyt

255. Herczeg Windischgrätz Alfred, császári és királyi Tábornagy, ... Szózatja. Magyarország és Erdély minden ajkú és rendü lakosaihoz. Magyarország és Erdély Lakosai! ... Ö Felségének legmagasabb parancsára, a' ki a' Ti Királyotok, és Nagy-Fejedelmetek, fogok egy vitéz és hiv hadsereggel hazátokba lépni, nem ellenséges szándékkal, hanem a' végre, hogy a' pártütést legyőzzem, ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred s.k. császári királyi Tábornagy.
Schönbrunni főhadiszállás, 1848. november 15.
Nyh. n., ny. n.; 43.5 x 53.8 cm, 1 o. és 43.3 x 57.6 cm, 1 o.
0033/2-3/Nyt, 0182 és 72.14.1/Nyt (m-n); 99.341.1/Nyt (m); 0794/Nyt (n)

256. Hirdetés. Miután Róka József Csanádi Kanonok ... levelében a' katonai hatóságot törvénytelennek nyilvánitván a' fennérintett Vármegyét ezen hatoság iránti engedetlenségre felszolitja; ugyanazért az összes hadi Tanács fennevezett Róka József Kanonokot Pártütőnek és törvényen kivülinek ezennel kinyilatkoztatja.
/Az összes cs. kir. Temesvári Hadi Tanácstól.
Temesvár, 1848. november 19.
Temesvár, Beichel József;
34.4 x 19.7 cm, 1 o.
2875/Nyt

257. [Újság]
Közlöny Hivatalos lap. Budapest, 163. sz.[ám] Hétfőn, november 20. 1848. Felelős szerkesztő Gyurmán Adolf.
Budapest, 1848. november 20.
[Buda], Egyetemi Nyomda; 51 x 34 cm, 4 o.
7157/Nyt

258. Haus No.706 Patrouille-Vorladung. Mit Zustellung dessen ist jeder Stadtbewohner ... für den Ersatzmann sind 18 kr. Conv. Münze zu entrichten.
/Pr.-Richter-Amt.
[Buda] Ofen, Taban, 1848. nov. 21.
Nyh. n., ny. n.; 11,2 x 19,3 cm, 1 o.
2178/Nyt
Idézés a város lakosságához éjszakai járőrszolgálat ellátására.

259. Rendelet. 1-ször. A' mái naptól kezdve a' Győr városi csizmadia-czéh a' magyar hadsereg számára hetenkint legalább 700 pár rövid száru jó minőségü rámás csizmát, – ...
/Lukács Sándor s.k. teljes hatalmu nemzet- és kormány-biztos.
Győr, 1848. november 26.
Nyh. n., ny. n.; 44,4 x 37,0 cm, 1 o.
76.89.1/Nyt
A csizmadia, szabó, kesztyűcsináló, gombkötő, szűcs, szíjgyártó és német varga céhek katonai felszereléskészítéséről intézkedő rendelet.

260. Die Nationalvertreter und das Oberhaus an die Völker Ungarns. ...
/Ladislaus Csány, Ober-Landes-Commissär.
Budapest, 1848. november 29.
[Pozsony], Belnay's Erben;
45.3 x 59 cm, 1 o.
2088/Nyt

261. Hírdetmény. Van szerencsénk tisztelt közönségünket ezennel értesiteni: miszerint ... lapunk jövő évi szerkesztését Nyári Pál közremunkálása mellett Jókai Mór fogja által venni ... A „Pesti Hirlap" leendő szerkesztőségének nyilatkozata.
/Jókai Mór, a „Pesti Hirlap" leendő szerkesztője.
Pest, 1848. november 30.
Nyh. n., ny. n.; 30 x 21,5 cm, 2 o..
0188/Nyt

262. Wie das Volk im Jahre 1848 betet! Die zehn Gebote. ...
H. n., [1848. november – december]
[Pest], Eisenfels Rudolf; 43.3 x 26.6 cm, 1 o.
3243/Nyt

263. Mi Első Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből Ausztriai császár, Magyarország és Csehország e néven ötödik, ... Visszatekintve uralkodásunk tizenhárom évvel meghaladott folyamatára, megnyugtató Reánk nézve azon tiszta öntudat, ...
/Ferdinánd. Ferencz Károly.
Olmütz, 1848. december 2.
Nyh. n. ny. n.; 42.6 x 26 cm, 1 o.
3323/Nyt, 0796/Nyt (n)
V. Ferdinánd lemond a trónról, valamint Ferenc Károly a trónutódlásról.

264. Wir Ferdinand der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich; König von Hungarn und Böhmen, ... Alls Wir nach dem Hintritte Unseres Vaters, ...
/Ferdinand. Franz Carl. Schwarzenberg.
Olmütz, 1848. december 2.
[Bécs], k. k. Hof- und Staats-Druckerei;
42 x 24.8 cm, 2 o.
7917/Nyt

265. Mi Első Ferencz-József, Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, ... Miután Fenséges Nagybátyánk, Ő Felsége I. Ferdinánd Császár, Magyar és Csehországok e' néven Ötödik Királyának, mai napon kelt legmagasb Manifestumában kimondott indító okonál fogva tetszett, ... leköszönni, ...
/Ferencz József s. k.
Olmütz, 1848. december 2.
Nyh. n., ny. n.; 37.4 x 25 cm, 2 o.
0172/Nyt; 0798/Nyt, 0800/Nyt (n);
0797/Nyt (m-n)
Ferenc József magát osztrák császárnak és magyar királynak nevezve bejelenti trónra lépését.

266. Nr. 6134 /M. K. An die k. k. Armee. Seine Majestät der Kaiser Franz Joseph I. hat den Thron Seiner Väter bestigen. ...
/Gordon m. p. General-Major
Kremster, 1848. december 2.
Temesvár, Beichel József;
40.4 x 24.2 cm, 1 o.
0799/Nyt
Gordon kiáltványa a cs. kir. hadsereghez Ferenc József trónralépése alkalmából, megingathatatlan hűséget kér az ifjú császár iránt.

267. 89-dik szám. Aránylagos kivetése a megyék, kerületek s kir. városok által kiállitandó honvédseregnek, 127 lélekre két ujonczot számitva.
H. n., é. n., [1848. december 3.] (?)
Nyh. n., ny. n.; 41.7 x 25.9 cm, 2 o.
0818/Nyt

268. Wir Franz Joseph der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich; ... Haben in dem Anbetrachte, dass die bisher in den militärisch-conscribirten Provinzen ...
/Franz Joseph. Franz Graf Stadion.
Olmütz, 1848. december 5.
[Bécs], k. k. Hof- und Staats-Druckerei;
45 x 28.5 cm, 4 o.
7916/Nyt
A fennálló újoncozási előírások ideiglenes változtatásáról szóló rendelet.

269. 112-ik szám. Országgyűlési határozat. Az országba magány uton beküldözgetett nyomtatványokból tudomására jutott az országgyülésnek, mikint 1-sö Ferdinánd ausztriai császár s Magyarországnak e néven 5-ik királya, ... ausztriai császári trónjáról lemondván, ... kinyilatkoztatta, hogy testvéröccse Ferencz Károly főherczeg az ausztriai császári koronáról legidősb fiának Ferencz József főherczegnek javára szintugy lemondott. ... az országgyűlés híre, tudta s megegyezése nélkül a magyar királyi szék birtokával senki egyoldalúlag nem rendelkezhetik. ...
H. n, [1848. december 6.]
Nyh. n., ny. n.; 41 x 25.7 cm, 3 o.
3233/Nyt

270. Felsőerdélyi hadsereg napi parancsa. Egy hadsereg mozgóvá tételére ...
/Bem [József] s.k.
H. n., [1848. december 6. k.]
Szatmár, Fuksz Adolf; 41 x 26 cm, 1 o.
0891/Nyt.
Bem első napiparancsa a hadsereghez ellátás és felszerelés tárgyában.

271. Az igazaké és a bátraké a győzedelem! Sürün érkeznek a hírek, hogy az ellenség ez majd ama' határszélen fegyveresen betört. És e hirek eddig elég ritkán teljesedtek be. Legujabb hir, hogy Schlik ausztriai

tábornok vezérlete alatt egy hadsereg szállta meg Bártfát, Sáros megyében. ...
/Az országos honvédelmi bizottmány.
Budapest, 1848. december 9.
Nyh. n., ny. n.; 39 x 24.2 cm, 1 o.
74.95.1/Nyt

272. Erklärung der königlich ungarischen Armee an der obern Donau. ...
/Ladislaus Csány. Regierungscommisär. Arthur Görgei, Generalmajor.
Pozsony, 1848. december 10.
Nyh. n., ny. n.; 36 x 22.6 cm, 1 o.
90.35.1/Nyt
Görgei és Csány nyilatkozata a „feldunai magyar királyi hadsereg" nevében, amelyben kijelentik, hogy senkit sem ismernek el királynak, akinek uralkodását az ország nem ismeri el.

273. Herczeg Windischgratz Alfred, császári királyi Tábornagy, ... Proclamatiója. Magyarország és Erdély lakosai! Mi czélból lépek hazátokba, f. e. November 13ról kelt Szózatomból nyilvános. ...
/Herczeg Windischgrätz s. k., császári királyi Tábornagy.
Schönbrunn, 1848. december 13.
1. példány [Bécs], cs. k. könyvnyomtatóintézetben; 44.1 x 27.7 cm, 1 o. (m)
2-3. példány Nyh. n., ny. n.;
44.1 x 27.7 cm, 1 o. (sz) és (n)
0035/1-3/Nyt, 72.15.1/Nyt
Windisch-Grätz közli, hogy hadseregének előőrsei átlépték a magyar határt a törvényes rend helyreállítása érdekében.

Szemere Bertalan 1848. december 13-i kormánybiztosi kinevezéséről megjelent hirdetményt l. 1848. december 16-nál.

274. Herczeg Windischgrätz Alfred, császári királyi tábornagy, ... Proclamatiója Magyarország és Erdély földmivelő népéhez. Folyó esztendő November 7-kén kelt legfelsőbb Manifestom által, arról már biztositva lettetek, hogy a' robot és dézma megszüntetéséről 1848-ki Aprilban alkotott és Ő Felsége által szentesitett törvények fen fognak tartatni. Ezen biztositást megújitom mostanában dicsőségesen urrakodó királyunk és urunk, Első Ferencz József Ő Felsége, legmagasb parancsolatjából is, ...
/Herczeg Windischgrätz s. k. császári királyi tábornagy.
Schönbrunn, 1848. december 14.
Nyh. n., ny. n.; 41 x 25.3 cm, 1 o.
0178/Nyt, 0036/Nyt (tip. variáns); 0471, 7288 és 72.16.1/Nyt (n)

275. Wir Franz Joseph der Erste, von Gottes Gnaden Kaiser vin Oesterreich; ... Unsere tapfere und treue ferbische Nation hat sich zu allen Zeiten durch Anhänglichkeit an Unser kaiserliches Haus und durch heldenmüthige Gegenwehr gegen alle Feinde Unseres Thrones und Unserer Reiche rühmlichst hervorgethan. ...
/Franz Joseph. Franz Graf Stadion.
Olmütz, 1848. december 15.
Temesvár, Beichel József;
33.6 x 21.7 cm, 1 o.
0803/Nyt
Ferenc József megerősíti tisztségében Josif Rajacic pátriárkát és Stevan Supljikac szerb vajdát; a béke helyreállítása után „nemzeti beligazgatást" ígér a magyarországi szerbeknek.

276. A' honvédelmi bizottmány Szemere Bertalan honvédelmi bizottmányi tag úrnak. Miután a' Kassa melletti veszteség a hazát méltán nagy aggodalomba ejtette, s az ország épsége megkivánja, hogy Schlik a maga seregével előnyomulásában ne csak meggátoltassék, hanem kiveretessék, sőt megsemmisitessék, ...
/A honvédelmi bizottmány Kossuth Lajos, elnök.
Pest, 1848. december 13.

Felhivás és rendelet. Az ország' kormányát, mely az országos honvédelmi bizottmány, meglepte Schlik rabló seregének Kassáig előnyomulása. A Kassai csata nem válik dicsőségünkre. Az nem lenne elég, ama rabló sereget előnyomulásában fentartoztatni, vagy kiverni édes hazánkból, hanem meg kell semmisítenünk. ...
/Szemere Bertalan, felső magyarországi teljes hatalmú kor. biztos.
Miskolc, 1848. december 16.
Nyh. n., ny. n.; 37.4 x 45.6 cm, 2 o.
90.34.1/Nyt

277. So eben ist mir nachfolgender, von Sr. Durchlaucht dem commandirenden Herrn Feldmarschall Fürsten zu Windischgrätz

an se Majestät gerichteter Bericht über die bereits Stattgefundenen Operationen gegen Ungarn zugekommen. ...
/Welden, Feldmarschall-Lieutenant, Civil- und Militär-Gouverneur.
Bécs, 1848. december 17.

Euere Majestät! ...
/Alfred Fürst Windischgrätz, Feldmarschall.
Petronell, 1848. december 16.
Armee-Bulletin vom 17. December 1848.
[Bécs], k. k. Hof- und Staats-Druckerei; 44.2 x 56 cm, 1 o.
0804/Nyt
Császári hadijelentés a Magyarországi hadműveletek megkezdéséről.

278. A magyar néphez. A népfelkelés és szabad mozgó (guerilla) csapatok iránt. A szabadság harczának népharcznak kell lennie. Ekkor a nép győzhetetlen. ...
/Az országos honvédelmi bizottmány.
Budapest, 1848. december 18.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 40.6 x 25 cm, 1 o.
72.1.1/Nyt

279. Magyarország törvényhatóságainak. A mozgó nemzetőrség kiállítása és alkalmazása tárgyában a Közlöny 190-dik számában kiadott rendeletnek kiegészitéseül ezennel közhirré tétetik: ...
/Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottmány elnöke.
Budapest, 1848. december 18.
Nyh. n., ny. n.; 39.6 x 24.6 cm, 1 o.
90.33.1/Nyt

280. Rendeletek. I. Magyarország törvényhatóságainak A' mozgó nemzetőrség kiállitása és alkalmazása tárgyában, a' Közlöny 190-ik számában kiadott rendeletnek kiegészitéseül közhírré tétetik: ...
/a honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos
II. A' népfölkelés és szabad mozgó (guerilla) csapatok. A' szabadság harczának népharcznak kell lennie. Ekkor a' nép győzhetetlen: ...
/Az országos honvédelmi bizottmány.
H. n., [1848. december 18.]
Nyh. n., ny. n.; 36 x 20.9 cm, 2 o.
90.29.1/Nyt

281. Nyilt rendelet. Mellynél fogva a' haza minden lelkészeinek ezennel meghagyatik: hogy ezen rendelet vételétől kezdve a' reánk következő uj év ünnepéig bézárólag, minden isteni tisztelet napján: a' haza szabadsági harczában elesett lelkes hű honfiak emlékének a' catholikusoknál 's görög hitüeknél, szent mise áldozatot szolgáltatni, a' többi felekezetüeknél pedig isteni tiszteletet tartani el ne mulasszák, ...
/A' honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos.
Budapest, 1848. december 22.
Nyh. n., ny. n.; 39.4 x 23.2 cm, 1 o.
90.31.1/Nyt, 90.32.1/Nyt

282. Magyarország népeihez. A mindenható Isten – a szabadság – a népek Istenének nevében! Amen. Magyarország népei szabaddá lettek a mult martiusi napokban. A szabadságot a nemesség adta meg. Ő hozta ezen áldozatot. ...
/Az országos honvédelmi bizottmány nevében Kossuth Lajos s. k. elnök.
Pest, 1848. december 22.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 38.8 x 24.7 cm, 4 lap, 3 írott o.
2391/Nyt, 79.53.1/Nyt, 0038/c/Nyt; 0038/a, 72.393.1/Nyt (tip. variáns)
Kossuth hadba hívó kiáltványa, melyben földet ígér a hadirokkantaknak.

283. Szózat a' néphez. Nevében az elárult Hazának szólok hozzátok magyarok, barátaim!...
/Csány László s.k. főkormánybiztos
Győr, 1848. december 22.
Nyh. n., ny. n.; 45 x 37.3 cm, 1 o.
0806/Nyt, 2803/Nyt
Elvárja az ellenség nyugtalanítását, élelmiszereinek, fegyvereinek, társzekereinek elfogását, foglyok ejtését; ahol csak tehetik, a „jó szolgálatokat" pénzjutalommal is honorálják.

284. Proclamatio. E perczben mutattatott be nekem egy felhivás, mellyben a' pártütők egyik biztos, Lukács Sándor, a' népet Ő császári királyi Felsége hadserege ellen felláziteni merészkedik, ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred, császári királyi Tábornagy.
Szentmiklósi tábor, 1848. december 26.
Nyh. n., ny. n.; 37.8 x 26.4 cm, 1 o.
90.30.1/Nyt

Windisch-Grätz tábornagy statáriumot hirdet a népfelkelők ellen.

285. 6. Armee-Bulletin. Zu Folge eben angelengten Anzeige des commandirenden General-Feldmarschall-Lieutenans Puchner aus Hermannstadt, ...
/Berger m. p., F. M. L.
Arad, 1848. december 14.

/Welden, Feldmarschall-Lieutenant.
Bécs, 1848. december 28.
Mailand, k. k. Druckerei;
41.2 x 23.7 cm, 1 o.
6840/Nyt
Hadijelentés a császári hadak erdélyi hadmozdulatairól.

286. [Gyászjelentés]
Mi, Kosztolányi Móric alezredes, Kosztolányi Károly százados és Kosztolányi Luiza ... tudatjuk veletek ... hogy testvérünk Kosztolányi Péter 'a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrsereg századosa ... 'a Magyarfalvi ütközetben kapott sebe következtében ... élte 41 évében elvérzett!
Pozsony, 1848. december 28.
Besztercebánya, Machold Fülöp;
21,6 x 27,2 cm, 1 o..
6838/Nyt

287. Magyarország népeihez. Nem elég, hogy Kossuth Lajos és czinkosai Magyarországot roppant számu papirospénzzel elárasztották; nem elég, hogy urunkat királyunkat 's az egész uralkodó családot hazúg és gyalázatos felhivásaiban rágalmazni és becsteleníteni merészkedik ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred, császári királyi tábornagy.
Győr, 1848. december 29.
Nyh. n., ny. n.; 38.5 x 51.3 cm, 1 o.
0174/Nyt, 0040/1-2/Nyt; 7604/Nyt (n)
Windisch-Grätz Kossuth Lajost, az Országos Honvédelmi Bizottmány valamennyi tagjait és a kormánybiztosokat „törvényen kivülieknek és földönfutóknak" nyilvánítja.

288. 9. Armee-Bulletin. So eben erhalte ich von Sr. Durchlaucht dem Feldmarschall Fürsten zu Windischgrätz aus dem Hauptquartier Raab vom 30. December nachfolgenden Hochdemfelben zugekommenen Siegesbericht des Feldmarschall-Lieutenants Baron Jellacic ...
/Militär- und Civil-Gouverneur: Freiherr v. Welden, Feldmarschall-Lieutenant.

Bericht des Feldmarschall-Lieutenants Baron Jellacic an Seine Durchlaucht den Herrn Feldmarschall und Armee-Ober-Commandanten Fürsten zu Windischgrätz. ...
/Jellacic m. p. Feldmarschall-Lieutenant.
H. n., [1848. december 30.]
[Bécs], k. k. Hof- und Staatsdruckerei;
44 x 28.2 cm, 1 o.
0807/Nyt
Császári hadijelentés a móri csatáról.

289. Magyarország kormánya kimozdul Budapestről: mert az országgyülése nemes kötességének hitte, még a zavar s megalkuvás lehetőségétől megóvni azon férfiakat, kiket parancsa a kormány élire állitott, ... Magyarország kormánya Debreczenbe vette állomását, onnan fog épen ugy mint eddig Budapestről mindent a haza javára elintézni. ...
/A honvédelmi bizottmány elnöke.
H. n., [1848. december 31.]
Nyh. n., ny. n.; 42.4 x 26.4 cm, 1 o.
72.21.1/Nyt

290. A képvis lőház [!] dec. 31-ki esti ülésének, mellyben a felsőház tagjai is részt vettek jegyzőkönyvi kivonata. ... az országgyülése és kormánya Debreczenbe által tétessék, és minden törvényhatóságok ezentul is az ország kormányának engedelmeskedni tartozzanak. ... Schlick hátrál! ...
/A honvédelmi bizottmány.
Pest, 1848. december 31.
Nyh. n., ny. n.; 51 x 33.8 cm, 1 o.
6801/Nyt, 0112/Nyt

291. 460/ R. P. K. Az országos honvédelmi bizottmánytól. Ideiglenes rendelet az útlevelek tárgyában. A belbéke biztos fentartása végett rendeltetik. 1-ör. Az ország határán át-, ki- és be-utazók s az ország kebelében bárhol járók, kivétel nélkül, érvényes utlevéllel ellátva lenni köteleztetnek. ...
/Az országos honvédelmi bizottmány tagja Madarász László.
H. n., [1848.december vége]
Nyh. n., ny. n.; 41.9 x 25.9 cm, 2 o.
0042/Nyt

292. 460/R. P. K. Az országos honvédelmi bizottmánytól. *Kraszna* vármegye egyetemének. Az utazók és vándorlókra nézve kiadott rendelet másolata azzal tétetik önöknek mellékletben által, hogy ezen szabályokat pontosan megtartván, egyszersmind felügyelettel legyenek, miként 1-ör. Az utlevelet kérő egyén közadóját rendesen lerótta-e? 2-or. Nem tartozik-e katonai sorozat alá? ...
/Az országos honvédelmi bizottmány tagja Madarász László.
H. n., [1848. december vége]
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 26 cm, 1 o.
0842/Nyt

1849

293. [Költemény]
Magyar hadi dalok 1. Riadó. – 2. Hős-dal. – 3, Magyar táborra induló. – 4, Nép-dal. Buda-Pest, 1849.
[Buda], Bucsánszky Alajos;
21.1 x 12 cm, 2 lap, 8 o.
72.2.1/Nyt

294. Gebet für die k.k. Soldaten in Jahre 1849. ...
H. n., [1849.]
Nyh. n., ny. n.; 18.5 x 10.9 cm, 1 o.
7278/Nyt

295. Bericht über die Verfassung der k. k. Ingenieur-Akademie in Wien.
[Bécs, 1849.]
[Bécs], Mechitharisten-Buckdruckerei;
39.5 x 24.8 cm, 4 o.
96.119.1/Nyt

1849 január

296. A honvédelmi bizottmánytol. Nyilt rendelet minden törvényhatóságoknak, tisztviselőknek, sereg és várparancsnokoknak 's az ország bármelly részeiben működő kormánybiztosoknak. Hazánk jogszerű szabadságát védő vitéz seregeink a fővárosnál állanak. ...
/az ország kormányzatával megbizott honvédelmi bizottmány nevében Kossuth Lajos.
Pest, 1849. január 1.
Nyh. n., ny. n.; 39.7 x 24 cm,
2 lap, 1 írott o.
0840/Nyt
Az országgyűlés és az Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe költözéséről tudósító hirdetmény.

297. Proclamatio. A pártütő csapatok Parendorftól, Mosonyon 's Győrön keresztüli futásokban nemcsak rablók módjára több falukat leégettek, elpusztitottak, a' nyugott és józan gondolkozásu falusi és városi lakosokat sarczolták, ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred s.k., cs. kir. tábornagy.
Kócsi tábori főhadiszállás, 1849. [jan.] 1.
Nyh. n., ny. n.; 38,3 x 51,5 cm, 1 o.
0041/Nyt

Kossuth Lajos és hívei ingó és ingatlan vagyonának zár alá vételéről.

298. An die Bewohner der Hauptstadt Budapest. Die Bewohner der Hauptstadt können ganz beruhigt sein. ...
/Ladislaus Csányi m. p. Ober-Landes-Commissär.
Budapest, 1849. január 2.
Nyh. n., ny. n.; 37 x 23.5 cm, 1 o.
0841/Nyt
Csány László felhívása Budapest lakosaihoz: őrizzék meg nyugalmukat, valamint tudatja, hogy az országgyűlés Debrecenbe költözik.

299. Fölhivás Erdély minden lakosaihoz. A magyar hadsereg, mely másod izi bevonulása óta e hon területét dühöngve, pusztitva, elterjedt ellenségtől szabadítani, és igy a törvények iránti tiszteletet, személy s vagyonbeli bátorságot, mely több hónapok óta számüzve volt, helyreállitani a legvitézebb elszántsággal törekszik, – ...
/Beöthy Ödön K. Biztos
Kolozsvár, 1849. január 6.
Nyh. n., ny. n.; 40.9 x 25.3 cm, 1 o.
0043/Nyt

Az erdélyi vadászcsapatok felállításáról és megszervezéséről kiadott hirdetmény.

300. Proclamatio. Egy hív és vitéz sereg élén, melly előtt a' lázadók csoportjai, miután tetemes csapásokat szenvedtek, mindenütt megfutamodtak, Magyarország fővárosát megszállottam. ... jelszavam: a' lázadók megsemmisítése – segítség és védelem ő Felsége hű alattvalóinak.
/Herczeg Windisch-Grätz Alfred császári királyi Tábornagy.
Budai tábori főhadiszállás, 1849. január 7.
Nyh. n., ny. n.; 43,5 x 54 cm
72.17.1/Nyt (m-n)

301. Kundmachung. Von Sr. Durchlaucht dem k. k. Feldmarschall Fürsten zu Windischgrätz, Kraft dem Hochdemselben Allerhöchst verliehenen ausgedehnten Vollmachten zum Militär-District-Commandanten des Pesther Comitates ...
/Ladislaw Graf Wrbna m. p., Feldmarschall-Lieutenant und Commandant des 2. Armeecorps.
Pest, 1849. január 7.
Nyh. n., ny. n.; 46.7 x 28.6 cm, 1 o.
0843/Nyt
Wrbna kihirdeti Pest, Buda városokra és Pest, Esztergom, Fejér megyékre vonatkozóan a hadiállapotot, a nemzetőrség ideiglenes feloszlatását, a fegyverek beszolgáltatását, és megtiltja a magyar országgyűléssel valamint a Honvédelmi Bizottmánnyal való mindennemű érintkezést.

302. Ő császári királyi felsége első Ferencz József legmagasb meghagyásából ő herczegsége Windischgrätz Alfred cs. kir. tábornagy ur által Buda, Pest, és Ó-Buda városok részére királyi biztosul neveztetvén ki, azt e városok öszes lakosaival azzal akarom tudatni: ...
/Havas József m. k. kir. biztos.
Pest, 1849. január 8.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 37.4 x 46.7 cm, 1 o.
2806/Nyt (m-n)

303. [Formanyomtatvány]
Meghagyatik minden házi gazdának, hogy ezen ívet – feljegyezvén reá saját nevét, az útcza és ház szám megnevezésével – idegen vendégeikkel mielőtt közöltetvén a város kapitányi hivatalnak adja be.
/az igazgató bizottmányból.
Debrecen, 1849. január 9.
Nyh. n., ny. n.; 39.8 x 23.5 cm, 1 o.
2388/Nyt

304. 14. Armee-Bulletin. Nach so eben eingelangtem Berichte des in Ober-Ungarn operirenden galizischen Armee-Corps unter Feldmarschall-Lieutenant Graf Schlik vom 5. Jänner d. J., ...
/F. M. L. Welden, Militär- und Civil-Gouverneur.
Bécs, 1849. január 10.
[Bécs], Ghelen'schen Erben;
43.5 x 28.1 cm, 1 o.
75.180.1/Nyt

305. Proclamatio a' Magyar lázadók vezérei alatt jelenleg még létező császári és királyi katonákhoz. ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred s. k. császári királyi Tábornagy.
Budai tábori főhadiszállás, 1849. jan. 12.
Nyh. n., ny. n.; 36.7 x 50 cm, 1 o.
0470/Nyt, 5650/Nyt (m-n)
A honvédsereget elhagyó katonáknak közbocsánatot hirdető falragasz.

306. 14-dik hadi jelentés. Felső-Magyarországban Gróf Schlik főtábornok vezérlete alatt működő Gallicziai hadsereg épen most hozzám beküldött, f. évi Január 5-ről szóló jelentése szerint ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred s. k. cs. k. tábornagy.
Budai tábori főhadi szállás, 1849. jan. 12.
Nyh. n., ny. n.; 36 x 48.6 cm, 1 o.
0844/Nyt (m-n)

307. Rendelet az Abauj, Torna, Zemplén megyebeli községek Biráinak. A magyar haza és nemzet' ellensége még mindég Kassa városában székel, honnan a szomszéd megyékbe kirándulásokat tesz, a haza' hiveit pusztitva, a haza' árulóit kímélve. Meghagyatik a községek Biráinak és elöljáróinak: ...
/Szemere Bertalan, felsőmagyarország' telyes hatalmu k. biztosa. [!]
Miskolc, 1849. január 12.
Nyh. n., ny. n.; 40 x 24.6 cm, 1 o.
72.391.1/Nyt

308. Hirdetés. Ő Herczegsége a' császári királyi főtábornok 's hadi főparancsnok Windisch-Graetz Alfred Úr egy Bizottmányt a' végre alakitott, hogy azon egyéneknek, kik a' magyar pártütési mozgalmaknál, vagy semmi vagy csak kisebb mértékben részt vettek, igazolhatásukra alkalom nyujthassék. Ezen Bizottmány „Cs. kir. had-polticai központi Bizottmány" név alatt ... működését megkezdette; ...
/A' cs. kir. Had-kerületi parancsnokság által.
Buda, 1849. január 14.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 34.9 x 42 cm, 1 o.
0845/Nyt (m-n)

309. Pestmegye és a Jász-Kun kerületek minden rendü lakosaihoz! Imádott hazánk egén vészfellegek tornyosultak. A közelebb időnek sajnálatos zavarjai között a közrend, csend és béke felbomolva; ... Herczeg Windischgrätz Alfréd, Ő Felségének, dicsőségesen országló I. Ferencz József törvényes királyunknak főhadvezére, és teljhatalmú képviselője hazánk szivéig eljutott már, ...
/Babarczy Antal m. k., Pestmegyében és a Jász-Kúnságban ideiglenesen k. kinevezett kir. biztos.
Pest, 1849. január 15.
[Pest], Landerer Lajos és Heckenast Gusztáv; 22.8 x 35.9 cm, 1 o.
6127/Nyt

310. Klapka ezredes szózata a hadsereghez. Bajtársaim! A hadsereg vezényletét, melylyre hő szeretett hazám bizalma felhivott, Mészáros hadügyminister úrtól-kinek érdemdús szolgálatit a kormány tulajdon székhelyén igényli, e mai napon átvévén – azt a hadsereg tudomására juttatom. ...
/Klapka, ezredes.
Tokaj, 1849. január 15.
Nyh. n., ny. n.; 39.8 x 24.3 cm, 1 o.
72.392.1/Nyt

311. Pest megyei és Jász kunság magyar honfitársaim! A' hatalmas királyi seregek diadalmas előnyomulásán elrémült részint gonosz lelkű emberek – kik eddig azzal rettegtettek titeket, hogy a' király (milly istentelen gondolat!) szabadságaitokat akarja fegyveres erővel eltiporni – most már azzal ámítanak és lázítanak, hogy a' magyart kiirtani, és a' magyar nemzetiséget megsemmisiteni akarná. ...
/Babarczy Antal m. k., Pest megye, és a' Jász kun kerületekben ideiglenesen működő kir biztos.
Pest, 1849. január 15.
Nyh. n., ny. n.; 35.8 x 21.2 cm, 1 o.
6128/Nyt

312. Pásztori levél a' magyarhoni kath. egyház' minden tisztelendő lelkészeinek, és a' minden renden levő, Krisztusban kedvelt katholikus hiveinknek az Urtól üdvet, áldást, és békességet! ...
/A' magyar püspöki kar.
Pest, 1849. január 20.
[Pest], Lukács László és Társa;
42 x 27.6 cm, 4 lap, 3 írott o.
76.152.1/Nyt, 0175/Nyt (tip. variáns)
A magyarországi római katolikus püspöki kar többsége által aláírt pásztorlevél, mely felhívja a híveket a császári hadsereg támogatására.

313. 17. Armee-Bulletin. General-Major von Götz berichtet aus Mossocz vom 17. d. M., dass er nach Unterwersung des, durch seine Terraingestaltung sehr schwierigen Turoczer Comitates, ...
/F.M.L. Welden, Militär-Gouverneur.
Kaschau den 30. Jan. 1849. Schlik, F.M.L.
Bécs, 1849. január 21.
Nyh. n., ny. n.; 38.8 x 26.9 cm, 1 o.
0469/Nyt

314. A képviselők a nemzethez. Az 1847/8-dik évi országgyülésen alkotott törvények a nemzetnek uj alkotmánya. Háromszáz évi küzdelmeinknek, tizennégy király esküje és hitlevele által biztositott de azok megszegése miatt soha valósággá nem válhatott függetlenségünknek biztos alapköve tétetett le e törvényekben. ...
/Palóczy László korelnök. Asztalos Pál előadó.
Debrecen, 1849. január 22.
Debrecen Város Könyvnyomdája;
37 x 22.5 cm, 2 o.
2799/Nyt

315. Perczel győzött! Perczel tábornoktól a' honvédelmi bizottmányhoz következő örvendetes tudositás érkezett: ...
/A' honvédelmi bizottmány.

Debrecen, 1849. január 23.
Nyh. n., ny. n.; 38.7 x 25.2 cm, 1 o.
76.153.1/Nyt

316. Felhivás! Győzelem és diadal. Az ellenség két nap kétszer veretett meg. Ma következett volna a harmadik nap...
/Szemere Bertalan, Felsőmagyarországi teljes hatalmú k. biztos és az ország honvédelmi bizottmány' tagja.
Tokaj, 1849. január 24.
Nyh. n., ny. n.; 41.3 x 26.6 cm, 1 o.
6510/Nyt

317. Hirdetés. Miután a pártütők a törvényes kir. hatalom elleni ellenszegülést folytatnak, ...
/Gróf Wrbna Ladislaw m. k., altábornagy s 2-ik hadsereg parancsnoka.
Budapest, 1849. január 26.
Nyh. n., ny. n.; 35.8 x 42.5 cm, 1 o.
0846/Nyt (m-n)
Wrbna altábornagy a cs. kir. csapatok távozása után nyugalomra inti Pest-Buda lakóit.

318. 2276 sz./r Hirdetés. Pesten az aggharczosok épületében f. é. Februarius hó 1-től naponta reggeli 9 órától az ottani országos szekerezési parancsnokságnál ... több vasas-, azután tüzérségi nehéz- és szekerezési közönséges hámos lovak és ugyan a vasas-lovak ... soroztatnak be.
/A cs. kir. hadsereg Főhadparancsnokság által.
Buda, 1849. január 29.
Nyh. n., ny. n.; 33.2 x 43.7 cm, 1 o.
72.18.1/Nyt, 0170/Nyt (m-n)

319. Hirdetés. Miután Csömy Zsigmond, ... a nála lévő lőfegyverre mutogatva nem átallotta az embereket lázadásra felingerelni, és veszélyes agyonlövéssel fenyegetni mind azokat, kik a pártütőkhez nem ragaszkodnak; ...
/A cs. k. hadpoliticai középponti bizottság által.
Buda, 1849. január 31.
Nyh. n., ny. n.; 37.9 x 24.7 cm, 1 o.
0044/Nyt
Csömy Zsigmond molnár halálos ítélete.

1849 február

320. Sechster Bericht des in Oberungarn operirenden galizischen Armee-Corps des Herrn F. M. L. Grafen Schlik. Hauptquartier Maad den 1. Hornung 1849. ...
H. n., [1849. február 1.]
Nyh. n., ny. n.; 37 x 26.2 cm, 1 o.
0893/Nyt
Jelentés a január 22-23. között Tarcalnál és Keresztúrnál lezajlott ütközetről.

321. Kundmachung. Die Festung Leopoldstadt hat sich gestern, den 2. d. M. 9 Uhr Früh, nach einstündiger Beschiessung auf Gnade und Ungnade ergeben.
/Kempen, Feldmarschall-Lieutenant und Militär-Distrikts-Commandant.
Pozsony, 1849. február 3.
Nyh. n., ny. n.; 22 x 36.3 cm, 1 o.
2089/Nyt
Lipótvár (Nyitra vm.) erődje megnyitja kapuit a cs. kir. csapatok előtt.

322. 21. Armee-Bulletin. In Folge so eben erhaltener Depesche vom 3. Februar 1849 hat sich die Festung Leopoldstadt gestern den 2. um 9 Uhr Früh, nach einstündiger Beschiessung, auf Gnade und Ungnade ergeben. ...
/Der Civil- und Militär-Gouverneur. Welden, Feldmarschall-Lieutenant.
Bécs, 1849. február 3.
[Bécs], Ghelen'schen Erben;
44.1 x 27.8 cm, 1 o.
75.181.1/Nyt

323. Hirdetmény. Fő méltóságu Herczeg Windischgrätz cs. kir. Tábornagy ur által, legfelsőbb helyről nyert tellyhatalmánál fogva, Sopron, Moson, Vas, Győr, Zala, Somogy, Baranya, Tolna és Veszprém megyékre katonai kerületi parancsnokká neveztetvén, ...
/Báró Burits m. k., Cs. Kir. Vezér Őrnagy. és Soproni kerületnek katonai parancsnoka.
Sopron, 1849. február 3.
Sopron, Lenek Sámuel; 38.6 x 48 cm, 1 o.
0045/Nyt

324. An euch Bewohner der Zipfer Landes, richte ich bei meinem Durchmarsch diese zutrauungsvollen Worte; – an euch, die ihr eure Anhänglichkeit an Gesess und Vaterland, auch unter den lessten Schwi-

riegen Verhältnissen stetss unverändert bethätigt habt. ...
/Arthur Görgey.
[Lőcse] Leutschau-Lewoci, 1849. február 4.
[Lőcse] Leutschau, J. Werthmüller;
38.4 x 24.3 cm, 1 o.
7908/Nyt (n-sz)
Görgey a Szepességen való átvonulásakor nyugalomra szólítja fel a lakosságot.

325. Trauerrede auf den Tod Sr. Excellenz des Feldmarschall-Lieutenants Franz Phil. Grafen v. Lamberg gehalten bei den feierlichen ... in der Domkirche zu Pressburg, am 6. Februar 1849, von Carl Heiller Domprediger zu St. Martin
Pozsony, 1849.[február 6.]
[Pozsony], Wigand Fridrik Károly;
21 x 13.3 cm, 13 o.
2090/Nyt

326. Az erdélyi térparancsnok urakhoz. Nagy fontosságu országos biztosi feladatomnak leglényegesebb részét a' béke vesztett Erdély nyugalmának vissza szerzési kötelessége teszi. Ennek eszközlése mulhatatlanul megkivánja, hogy a' vérengző események által felzaklatott indulatok lecsendesittessenek, – és elkerültessék minden ok, mely azok kitörésére uj alkalmul szolgálhat. ...
/Az egyesült Magyar és Erdélyország teljhatalmu országos biztosa, Csány László
Kolozsvár, 1849. február 7.
34.1 x 20.9 cm, 1 o.
Nyh. n., ny. n.; 0046/Nyt

327. A' roszhirt, miszerint a' Sándor császár nevét viselő gyalog ezredből az ellenség f. h. 6-án hajnalban 298-at, a' lovasságból 24-et – 2 három fontos ágyut, a' leg gazabb árulás következtében, melyet minden körülmények igazolnak – tegnapi hivatalos örvendetes tudositásoknál fogva könnyen felejthetni ...
/Az egyesült Magyar és Erdélyország tellhatalmu országos biztosa, Csány László
Kolozsvár, 1849. február 9.
Nyh. n., ny. n.; 39.3 x 22.2 cm, 1 o.
0047/Nyt

328. Proclamation. Mit meinem Proclamationen vom 13. November und 13. December verflossenen, so wie vom 7. Jänner l. J., habe ich alle Bewohner Ungarns mit meiner zu lösenden Aufgabe: ...
/Alfred Fürst zu Windischgrätz m. p., k. k. Feldmarschall.
[Buda] Ofen, 1849. február 11.
[Pozsony ?], Schmid Ferenc;
31 x 19.5 cm, 1 o.
2091/Nyt
Mindazokat, akiknél Kossuth-felhívást, levelet, újságot stb. találnak felségsértőként fogják elítélni; valamint Windisch-Grätz figyelmezteti az óbudai zsidókat, hogy Kossuthtal, a honvédelmi bizottmánnyal és a magyar országgyűléssel szakítsák meg a kapcsolatot.

329. Honpolgári szózat. Magyarok! Atyámfiai! Testvéreim! Nehéz időket élünk. Koporsót készítenek számunkra. ... vagyok felhatalmazva egy szabad csapat alakítására. – A csapat neve Rákóczi lesz.
/Vasvári Pál s. k. ministeri titkár, az országos honvédelmi bizottmány kiküldöttje ...
Nagyvárad, 1849. február 12.
Nyh. n., ny. n.; 43.8 x 28.4 cm, 1 o.
2801/Nyt

330. Javaslat rögtön ítélő hadi 's polgári vegyes biróságok felállítása, szerkezete, eljárása, – 's ítélete alá tartozó esetek meghatározása tárgyában. ...
/Almásy Pál m. k. alelnök. Jegyzé Irányi Dániel m. k. jegyző.
Debrecen, 1849. február 13.
Debreczen Város Könyvnyomdája;
36.8 x 24.8 cm, 3 írott o.
90.27.1/Nyt, 72.19.1/Nyt (n);
90.89.1/Nyt (tip. variáns)

331. Kundmachung. Am 12. d. M. halb 7 Uhr Früh wurde am Glacis zwischen dem Franzens- und Schottenthore eine Rakette abgebrannt, ...
/Vom k. k. Militär- und Civil-Gouvernement. Welden, Feldmarschall-Lieutenant.
Bécs, 1849. február 13.
[Bécs], k. k. Hof- und Staatsdruckerei;
44.3 x 57 cm, 1 o.
0849/Nyt
Hirdetmény a Bécsben előfordult merényletek tetteseinek kézrekerítése tárgyában.

332. Armee-Nachricht. Nach einem so eben im Hauptquartier eingelaufenen Berichte des Feldzeugmeisters Grafen Nugent aus essegg

vom 14. d. M. hat die 4500 Mann starte Garnison dieser wichtigen Festung an diesem Tage Vormittag 9 Uhr auf dem Klacis die Waffen abgelegt und sich Sr. Majestät dem Kaiser unbedingt unterworfen.
/Alfred Fürst zu Windischgrätz m. p. k. k. Feldmarschall.
[Buda], Ofen, 1849. február 16.
Nyh. n., ny. n.; 32 x 24 cm, 1 o.
2092/Nyt
Windisch-Grätz tábornok hadijelentése: Eszék (Verőce vm.) február 14-én megadta magát Trebelsburg vezette császári hadaknak.

333. A' Huszár. Ha csak hallom e' nevet, lelkem emelkedik édes érzéssel. ...
/Szemere B[ertalan]
H. n., [1849. február 17.]
Nyh. n., ny. n., 36.1 x 21.8 cm, 1 o.
6049/Nyt
A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiájában közölt variánson Szemere neve mellett Kossuth Lajosé is szerepel; a nyomtatvány kiadási helye Debrecen, megjelenésének ideje 1849. február 17.

334. 23. Táborijelentés. Egyidőben a' már tudva levő előmenetelekkel, melyeket vitéz seregünk Urbán Ezredes alatt Erdély éjszaki részeiben, a' hideg és az erősen esett hó daczára a' felkelteken kivivott, hasonló nem kevésbé fényes eredménynek örvendhetünk, ...
/A polgári- és hadi-kormányzó: Welden, altábornagy.
Bécs, 1849. február 17.
Nyh. n., ny. n.; 40.6 x 25.3 cm, 1 o.
7083/Nyt

335. 24. Táborijelentés. A' mint már a' 20-ik Tábori-Jelentésben közöltetett: Puchner Altábornagy Nagy Szebennek czélba vett megtámadását fegyvereinkre nézve fényes eredménnyel vissza verte és Gedeon Altábornagy hadtestével egyesülve a' felkelteket Szelindekig üldözte volt. ...
/Welden, altábornagy 's polgári és katonai kormányzó.
Bécs, 1849. február 20.
Nyh. n., ny. n.; 48 x 29.2 cm, 1 o.
7084/Nyt

336. Proclamatio. A' Debreczenbe menekült pártütők az országnak már egyébként is olly igen megzavart viszonyait mindinkább bonyolitani meg nem szűnvén, ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred s. k. császári királyi Tábornagy.
Buda, 1849. február 23.
Nyh. n., ny. n.; 37.3 x 23.7 cm, 1 o.
0049/Nyt
Windisch-Grätz felszólítása, melyben a lázadók által kiadott 30 és 15 krajcáros papírpénzt érvénytelennek nyilvánítja, s azok elfogadását megtiltja.

337. Híradás. Ma délután 1 órától kezdve 5-ig, Verpelét, Kápolna, Kompolt közt csata volt... Holnap alkalmasint nagy ütközet leend.
/Szemere Bertalan felső magyarországi t. h. országos biztos és az országos honvédelmi bizottmány tagja
Eger, 1849. február 26.
Nyh. n., ny. n.; 37 x 23.3 cm, 1 o.
00048/Nyt.

A kápolnai csatához kapcsolódóan l. még 1849. március-április dátummal 5649/Nyt, valamint az 1849. március 7-i dátummal a 79.61.1/Nyt leltári számú nyomtatványokat is.

338. Armee-Nachricht. So eben trifft aus dem Hauptquartier Seiner Durchlaucht des Herrn Feldmarschalls Fürsten zu Windischgrätz, Kápolna vom gestriegen Tage, ...
/Duca di Serbelloni m. p. Feldmarschall-Lieutenant.
[Buda], Ofen, 1849. február 28.
Nyh. n., ny. n.; 36.8 x 22.5 cm, 1 o.
2124/Nyt, 2125/Nyt (tip. variáns)
Duca di Serbelloni altábornagy ismerteti Windisch-Grätz hadijelentését a kápolnai csatáról; a Schlikkel való egyesülést és a Zanini zászlóalj fegyverletételét.

1849 március

339. Eljárási rendszabályok. Miután a' honvéd zászlóaljak és huszár ezredek, a' rendes gyalog és huszár ezredekkel egyenlő lábra állitatván, egy magyar hadsereggé olvadtak, ennélfogva ... hadi bűnvádi perekben eljárási rendszabályok 15. § által

megállapitott azon különbség, mellyszerint a' honvédek az őrmestertől kezdve lefelé csupán csak katonai vétkekért itéltetnek katonai törvényszék által el, önként megszűnik. ...
/Hadügyminister Mészáros Lázár, m. k.
Debrecen, 1849. március 1.
Debrecen Város Könyvnyomdája;
40.6 x 25.7 cm, 3 o.
90.26.1/Nyt

340. Hadi jelentés. Miután gróf Wrbna és herczeg Schwarzenberg altábornagyok hadlábai f. évi Február 26-án Gyöngyösről Kápolna felé Árokszállásról Kaál felé előnyomulván egy óra távolságra Kápolnán innen délutáni 2 órakor az ellenségre akadtak, ...
/A' cs. kir. hadsereg főhadi kormánya által.
Buda, 1849. március 1.
Nyh. n., ny. n.; 37.5 x 22 cm, 1 o.
0183/Nyt

341. Kundmachung. Laut so eben aus dem Haupquartier des k. k. Herrn General-Feldmarschall-Lieutenant vom Ramberg zu Forró erhaltenen Nachrichten wurden die vereinigten Streitkräfte der Rebellen Görgey, Dembinski, Klapka und Guyon nach einem zweitägigen Gefechte bei Kápolno aufs Haupt geschlagen und zogen sich bei Poroszló über die Theiss zurück. ...
/Fr. Blaudek, Commandant des Slowakischen Landsturms.
[Kassa], Kaschau-Kossicich, 1849. március 1.
Nyh. n., ny. n.; 37.3 x 25.9 cm, 1 o.
0459/Nyt (n-sz)

342. 26. Táborijelentés. Herczeg Windisch-Grätz Tábornagy, ki f. e. Februar 25-én főhadi szállását Gyöngyösön vette, Gróf Scklick [!] Altábornagynak, ki ugyan az nap Pétervásárra ért, azon parancsot adta, hogy Februar 26-án Verpeléten át a' főseregel a' végett egyesüljön, hogy a' pártütők egyesült erővel megtámadtathassanak. ...
/Welden, altábornagy katonai és polgári kormányzó.
Bécs, 1849. március 3.
Nyh. n., ny. n.; 41.5 x 25.8 cm, 1 o.
2126/Nyt

343. A hadi-rögtön itélő-széki eljárás. Azon esetek, mellyekre nézve hadi rögtön itélőszéki eljárásnak van helye, a' következők, ...
/hadügyminister Mészáros Lázár s. k.
Debrecen, 1849. március 4.
Nyh. n. ny. n.; 39.2 x 24.8 cm, 3 o.
90.25.1/Nyt

344. Wir Franz Joseph der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich; ... Haben in der Erwägung, dass die möglichst haldige und wöllige Duerchführung der in dem Besetze vom 7. September 1848 ...
/Franz Joseph. Schwarzenberg. Stadion. Kraus. Cordon. Bach. Bruck. Thinnfeld. Kulmer.
Olmütz, 1849. március 4.
[Bécs], k. k. Hof- und Staatsdruckerei;
43.8 x 27.8 cm, 4 o.
0852/Nyt
Rendelet a jobbágyság megszüntetésével és a kártérítéssel kapcsolatban.

345. Wir Franz Joseph der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich; König von Ungarn und Böhmen, ... Verordnen für die nachbennanten Kronländer des Österreichischen Kaiserreiches, ...
/Franz Joseph. Schwarzenberg. Stadion. Kraus. Cordon. Bach. Bruck. Thinnfeld. Kulmer.
Olmütz, 1849. március 4.
[Bécs], k. k. Hof- und Staats-Druckerei;
43.8 x 27.8 cm, 1 o.
0854/Nyt
Rendelet a felsorolt tartományok (Magyarország kivételével) vallás-, tanulás- és sajtószabadságáról.

346. Mi Első Ferencz József, Isten kegyelméből Ausztria császára, Magyar- és Csehország királya, ... Midőn közel egy év előtt felséges elődünk az országlásban I. Ferdinánd császár ... kihirdetjük a mai napon az alkotmányi oklevelet az egy és oszthatatlan ausztriai császárság számára; ...
/Ferencz József. Schwarzenberg. Stadion. Krausz. Cordon. Bach. Bruk. Thinnfeld. Kulmer.
Olmütz, 1848. március 4.
Nyh. n., ny. n.; 43 x 53.6 cm, 1 o.
7676/Nyt; 0851 és 7603/Nyt (n)

Az alkotmány szövegét l. még november 1-nél is, Haynau hirdetményével együtt.

347. 27. Táborijelentés. F. é. Február 26. és 27-én Herczeg Windischgrätz Tábornagy alatt előnyomuló fősereg' előcsapatja, megtámadta és kikergette a' pártütőket Tarna folyó megetti állásokból Kápolna és Kaál között. ...
/Welden, altábornagy katonai és polgári kormányzó.
Bécs, 1849. március 5.
Nyh. n., ny. n.; 37.3 x 23.3 cm, 1 o.
2127/Nyt, 0855/Nyt (n)

348. Ő Felsége mai napon Ausztria népeinek alkotmányt adni és az ugyanahhoz kibocsátott manifestumban az okokat kijelenteni métoztatott, mellyek őt ezen lépésre elhatározták. ...
/A minister-tanács: Schwarzenberg. Stadion. Krauss. Cordon. Bach. Bruck. Thinnfeld. Kulmer.
Olmütz, 1849. március 6.
Nyh. n., ny. n.; 42.8 x 53.6 cm, 1 o.
7677/Nyt; 0856 és 2128/Nyt (n)

349. Hivatalos tudositás. Dembinszky altábornagynak már több napok elött kijelentett azon combinatióját, hogy az ellenség Eger vidékén fog akarni előnyomulni, a' történetek tökéletesen igazolták. ...
/a' honvédelmi bizottmány nevében Kossuth Lajos, elnök.
H. n., 1849. február 28.

Bem tábornok feb. 27-ről a' honv. bizottmányhoz intézett levelének következő pontját érdekkel olvasandja a' közönség. „Feb. 23-án elhagyám Medgyest; ...
/A' honv. bizottm. elnöke Kossuth Lajos.
Debrecen, 1849. március 7.

3034/e A 7-dik hadsereg parancsnokságától Szegedről mart. 6. következő jelentés küldetett be a' honvédelmi bizottmányhoz. ...
Nyh. n. ny. n.; 38.8 x 23.7 cm, 2 o.
79.61.1/Nyt

350. Rendelvény. Ő Felségétől a' rendnek Magyarországbani helyreállításával megbizva lévén, mind azon intézkedéseket megtettem, mellyek legalkalmasabbaknak látszattak. Ezeknek megválasztásában a' legnagyobb kéméletnek helyt adtam. ...
/Herczeg Windisch-Grätz Alfred s. k. Császári kir. Tábornagy.
Budai főhadiszállás, 1849. március 8.
Nyh. n., ny. n.; 38 x 23.8 cm, 1 o.
6672/Nyt
Windisch-Grätz herceg rendelete, mely szerint az 5 és 100 forintos magyar bankjegyeket a kincstári és a közpénztáraknál nem szabad elfogadni.

351. Verordnung. Es Wird hiermit verordnet, wie folgt: 1. Alle Requissitionen hat von jetzt an, ohne Anspruch auf irgend eine Entschädigung oder Ersatz, ...
/Alfred Fürst zu Windischgrätz, k. k. Feldmarschall.
[Buda], Ofen, 1849. március 10.
Nyh. n., ny. n.; 37.4 x 23.6 cm, 1 o.
2129/Nyt, 0902/Nyt (tip. variáns)
A császári katonaság élelmezésére vonatkozó rendelet.

352. Rendelet. A magyar egy és két forintos bankjegyek f. hó 8-án költ rendeletemben emlitett hasonnemű ausztriai bankjegyekérti felváltása négy millió pfrt erejéig történend, és ennek eszközlése végett következő intézkedések tétettek: ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred s. k. császári királyi Tábornagy.
Buda, 1849. március 12.
Nyh. n., ny. n.; 36.8 x 23.1 cm, 10 o.
72.449.1/Nyt

353. 28. Armee-Bulletin. Um den Verwüstungen des Feindes Einhalt zu thun, die sächsischen Districte durch die drückendsten Requisitionen an Geld und Victualien einem gänzlichen Ruine entgegen zu führen drohte, ...
/Der Civil- und Militär-Gouverneur Freiherr v. Welden.
Bécs, 1849. március 14.
Nyh. n., ny. n.; 37.3 x 22.5 cm, 1 o.
7659/Nyt

354. Hirdetmény. Tudtomra esett, hogy a' feloszlatott magyar országyülésének törvénytelen 's Ő cs. kir. Felsége által soha nem szentesitett határozata folytán, a' pártütök részére történt ujonczállitásnál, több vidékeken, a' vagyonosabb földmivesek helyetteseket fogadtak, és hogy az igért tökének kamatját a' haditerhek által egyébként is nyomott mezei gazdák még mindég fizetik. ...

/Herczeg Windischgrätz Alfred s. k. császári királyi tábornagy.
Budai főhadiszállás, 1849. március 14.
Nyh. n., ny. n.; 37.2 22 5 cm, 1 o.
0179/Nyt

355. Márczius tizenötödiki évfordulati országos ünnepély alkalmával a' debreczeni helv. hitv. egyház nagy-templomában előmondott könyörgés. ... Előmondta Szoboszlai Pap István, predikátor és superintendens.
[Debrecen, 1849. március 15.]
Nyh. n., ny. n.; 22 x 14.9 cm, 4 o.
2792/Nyt

356. Magyarország becsületes fiai! A osztrák zsarnokság vége közelget, – zsoldos béreseit kiveri szép hazánkból lelkes vitézeink győzelmes serege, – s Magyarhon szabadsága nem nyögend többé idegen uralom pusztító önkénye alatt. – ...
/Madarász László, országos honvédelmi bizottmányi tag.
Debreczen, 1849. március 15.
Nyh. n., ny. n.; 23.6 x 19.2 cm, 1 o.
0197/Nyt

357. Ő Felsége I-ső Ferencz József legkegyelemesb Császárunk és Királyunk határozott parancsa következtében, mint Magyarország teljes hatalmú megbizottja, folyó hó 4-én az összes birodalom számára kiadott és ide mellékelt alkotmányra nézve, következő a magyar viszonyokat különösen érintő megmagyarázásokat, az egész ország minden lakosai köztudomására juttatom: ...
/Herczeg Windischgrätz Alfred s. k. császári királyi Tábornagy.
Budai főhadiszállás, 1849. március 20.
Nyh. n., ny. n.; 41 x 26 cm, 4 o., 2 írott o.
0050/Nyt

358. Legujabb hir Erdélyből! Brassó, márt. 20-án. Verestoronyról irt tudositásomban azt igérém, hogy első tudositásom Brassóból veendi, s ime beváltom szavamat. ... /Kiss Sándor.
[a hátoldalon:] Bem a magyar hadsereg jeles tábornokának ujabb győzelmei. ...
H. n., [1849. március 21.]
Szeged, Grünn János; 43.8 x 27 cm, 2 o.
0461/Nyt

359. Gyözelmi, és Zászló szentelési alkalommal tábori lelkész Geizler János által Brassóban Mártzius 23-án elmondott beszéd. ... A' Zászló átadásakor Örnagy Nagy Daniel által elmondott felszolitás. ...
[Brassó, 1849. március 23.]
Nyh. n., ny. n.; 19.4 x 13.1 cm, 4 o.
98.1.1/Nyt

360. Szózat Magyarország népéhez és hadseregéhez.
Testvérek! és vitéz katonák! Üdvözlünk titeket a szabadság, egyenlőség és testvérieség szent nevében! Üdvözlünk a magyar forradalom jelígéivel „éljen a szabadság, vesszen a zsarnokság"! ...
/Az országos egyenlőségi társulat.
Debrecen, 1849. március 25.
Nyh. n., ny. n.; 43.8 x 28.3 cm, 1 o.
2800/Nyt

361. 30. Armee-Bulletin. Der Feldmarschall Graf Radetzky Hatte den 19. seine Hauptstärke bei Pavia versammelt; ..
/Feld-Zeugmeister: Welden, Militär- und Civil-Gouverneur.
Bécs, 1849. március 26.
[Bécs], k. k. Hof- und Staats-Druckerei; 44 x 28.2 cm, 1 o.
0857/Nyt
Hadijelentés az olasz frontról.

362. 31. Armee-Bulletin. So eben erhalte ich vom Herrn Feldmarschall Grafen Readetzky nechstehende Mittheilung aus dem Haupquartier Vespolato am 24. d. M. 8. Uhr. Früh. ...
/Feld-Zeugmeister: Welden, Militär- und Civil-Gouverneur.
Bécs, 1849. március 27.
[Bécs], k. k. Hof- und Staats-Druckerei; 44 x 27.7 cm, 1 o.
0858/Nyt, 3306/Nyt (tip. variáns)
Hadijelentés Radeczky novarai győzelméről és Károly Albert lemondásáról.

363. Kossuth Lajos kormányzóelnök imája, mellyet a kápolnai csatában elesett magyar harczfiak sírjánál térden állva elmondott. ...
H. n., [1849. március-április]
[Pest], Kozma Vazul; 29.5 x 22 cm, 3 o.
5649/Nyt
Fiktív szöveg, szerzője Roboz István.

364. [Költemény]
Magyar Marseillaise. Az olmützi camarilla kedves nótája szerint: „Isten tartsd meg császárunkat."
H. n., [1849. április]
Nyh. n., ny. n.; 25,5 x 17,7 cm, 1 o..
0813/Nyt

365. Christus und Kossuth Sobri Jó'si und Windischgrätz Franz Josef der Steckbrief-Fabrikant, oder „Die Nürnberger henken keinen sie hätten ihn zuvor." ...
/Schmidt.
H. n., é. n. [1849. április]
[Pest], Müller Adolf; 61.5 x 44.4 cm, 1 o.
7113/Nyt

366. Az erdélyi magyar hadsereg fővezérsége. Rendelet. Minthogy a sergektől [!] az utakban önkényüleg sokan visszamaradnak, a tisztek a rendre nem mindég ügyelnek, szükségesnek látom következő parancsot kiadni: ...
/Bem, altábornagy.
Szászsebes, 1849. április 4.
Nyh. n., ny. n.; 40 x 24,7cm, 1 o.
0859/Nyt

367. 32. Armee-Bulletin. Nach einem Berichte des Feldmarschall-Lieutenants Baron Haynau vom 2. April um 5·Uhr Früh, ...
/Militär- und Civil-Gouverneur: Freiherr v. Welden, Feldzeugmeister.
Bécs, 1849. április 4.
Nyh. n. ny. n.; 60.7 x 43.9 cm, 1 o.
3307/Nyt, 0861/Nyt (1849. április 5-i dátummal)
Jelentés a bresciai felkelés elfojtásáról.

368. Szent-Tamás volt nincs többé! Vitéz seregünk 4 óra hosszán tartott ostrom után, April 3-án délelőtti 11. órakor, rohammal vette be. A bevehetetlennek tartott gazt[...] nincs [...] [..]alamint elenyészendne ellenségeinek is utolsó iziglen. ...
/Spelletich Bódog, k[...]ány biztos.
Szabadka, 1849. április 4.
Nyh. n., ny. n.; 32.5 x 41 cm, 1 o.
0051/Nyt
A nyomtatvány erősen sérült, szövege hiányos.

369. Görgei tábornok April 4-kéről 213. szám alatt kelt felterjesztése alapján, Jászberényből a Tápió-Bicskénél állomásozott Jellachich személyes vezérlete alatt álló hatalmas sereget Klapka és Damjanics tábornokok' hadtesteivel megtámadta, megverte, ...
/hadügyminister Mészáros Lázár m. p.
Debrecen, 1849. április 6.
Debrecen Város Könyvnyomdája;
36,9x23,5 cm, 1 o.
76.155.1/Nyt

370. Kossuth szózata Gödöllőről. Magyarok! az Árpádok ezer éves szent földének ős szabad lakói! üdvöz legyetek! A' népszabadság istene, ki az igaz ügyet el nem hagyja, és seregünk hősies vitézsége, meghagyák sok szenvedés után érnünk a' napot, hogy üzzük határaitoknál az ellenséget. ...
/Kossuth Lajos, kormányi elnök.
Gödöllői főhadiszállás, 1849. április 7.
[Pest], Lukács László és Társa;
56.8 x 41.2 cm, 1 o.
0210/Nyt, 6880/Nyt (n)
Gödöllőn, tábori sajtóval nyomtatott, tipográfiai és szövegbeli eltérésű variáns a 90.24.1/Nyt

371. 27. Schlachtbericht. (Aus dem Ungarischen übersetzt.) General en Chef Dembinski an den Präsidenten Kossuth. Treffen bei Gödellő. ...
/Dembinski, General en Chef.
Gödöllő, 1849. április 7.
V. I. Bopp; 24 x 19.2 cm, 1 o.
0860/Nyt

372. 33. Armee-Bulletin. Sr Durchlaucht der Feldmarschall Fürst zu Windischgrätz hatte in Erfahrung gebracht, ...
/Millitär- und Civil-Gouverneur: Freiherr v. Welden, Feldzeugmeister.
Bécs, 1849. április 7.
1. példány [Bécs], k. k. Hof- und Staats druckerei; 43,5 x 28,3 cm, 1 o.
2. példány Temesvár, Beichel József;
39,2 x 23,2 cm, 1 o.
0862/1-2/Nyt
Császári jelentés a hatvani visszavonulásról és a tápióbicskei csatáról.

373. An die Einwohner Wiens. Seine Majesät haben dem Feld-Zeugmeister Freiherrn von Welden eine andere, wichtige Aufgabe anzuvertrauen, und mich zum commandirenden Genaralen in Ober-und Nieder-Oesterreich und Stellvertreter des Gouverneurs zu ernennen geruhet. ...
/Der commandirende General in Ober- und Nieder-Oesterreich und Stellvertreter des Militär- und Civil-Gouverneurs: Freiherr Bőhm, F. M. L.
Bécs, 1849. április 7.
Nyh. n., ny. n.; 43.7 x 56.4 cm, 1 o.
0865/Nyt
A Welden helyére kinevezett Bőhm altábornagy kiáltványa Bécs lakóihoz.

374. 34. Armee-Bulletin. Mittheilungen Sr. Durchlaucht des Herrn Feldmarschalls Fürsten Winndischgrätz aus Pesth vom 7. Abends, ...
/Feldzeugmeister: Welden, Millitär- und Civil-Gouverneur.
Bécs, 1849. április 9.
[Bécs], Ghelen'schen Erben.;
44x28,3 cm, 1 o.
0863/Nyt, 0864/Nyt (tip. variáns)

375. Fel fel lelkes Túl a dunai nép! Pórázra füzötten, szándokol hurczolni titeket – a' közös ellenség, és küldeni akar olasz honba, hogy ne lássátok soha a' földet, a' hol születtetek; hogy soha ne lássátok többé az apát, a' ki nemzett; és a' jó anyát, ki ápolt titeteket. ...
/Gróf Batthyány Kázmér, m. k. vezérfőispán, s' országos teljhatalmu biztos.
Szabadka, 1849. április 12.
Nyh. n., ny. n.; 33,7 x 22,5 cm, 1 o.
81.56.1/Nyt
A magyar honvédsereghez való csatlakozásra buzdító hirdetmény.

376. Hirdetmény. Midőn ő cs. kir. Felsége legkegyelmesb császárunk, és királyunk győzelmes hadserege e' folyó év 1-ső napjain az ország fő városába bévonult, azon hiedelem foglalt helyet, hogy bocsánat, és kegyelem az eltévedetteket felvilágositni és a' kötelesség utjára téritteni fogja. ...
/Jellacic m. k. Főhadszermester, és Bán.
H. n., [1849. április 14 után]
Nyh. n., ny. n.; 30.2 x 45.4 cm, 1 o.
0837/Nyt

377. A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata. ...
/A magyar nemzet törvényesen egyesült főrendei s képviselői.
Debrecen, 1849. április 15.
Nyh. n., ny. n.; 39.4 x 25 cm, 8 o.
0053/Nyt, 0866/Nyt (n)
1849. április 19-i keltezéssel: 0054/Nyt, 0168/Nyt, 0867/Nyt, 0186/Nyt és a 2789/Nyt (n)

378. Magyarország Lakosaihoz! Ő Felsége méltoztatott a' nékem átengedett meghatalmazást Magyarországra nézve Báró Welden Táborszernagyra átruházni. ...
/Herczeg Windisch-Grätz Alfred, tábornagy.
Olmütz, 1849. április 22.
Nyh. n., ny. n.; 40.9 x 25.3 cm, 1 o.
74.142.1/Nyt, 6094/Nyt (n)
Windisch-Grätz leköszönő hirdetménye, abból az alkalomból, hogy helyére I. Ferenc József császár Welden bárót nevezi ki a magyarországi császári hadsereg főparancsnokává.

Kossuth 1849. április 22-én kelt rendeletét, melyben érvénytelennek nyilvánítja a Windisch-Grätz által kiadott pénzutalványokat, l. Klapka 1849. augusztus 13-i hirdetményével együtt.

379. [Költemény]
A felfordult világ. Pesti dal január 5-től april 24-ig 1849-ben.
/Szepessy Antal nemzetőr
[Buda-Pest, 1849. április 24 után]
[Pest], Lukács László és Társa;
20.9 x 13.5 cm, 2 o.
0194/Nyt

380. [Újság]
Szabadság, egyenlőség, testvériség.
Pest, april 24. 1. sz. 1849.
Felelős szerkesztő s kiadó: Kocsiss Imre.
[Pest], Kozma Vazul; 29.6 x 24.9 cm, 4 o.
6480/Nyt
1849. április 24. és 28. között, összesen 4 számban megjelent napilap.

381. Polgárok! Győzelmesen közelg a magyar hadsereg a nemsoká egészen felszabadult Magyarország fővárosához. Mi néktek szabadságot, függetlenséget és békét hozunk! ...

/Aulich, tábornok és a második hadtest parancsnoka.
Pestmelletti tábor, 1849. április 25.
Nyh. n., ny. n.; 38.5 x 49.2 cm, 1 o.
0897/Nyt (m-n)

Kossuth Lajos, Debrecenben 1849. április 25-én kelt rendeletét, melyben Irányi Dánielt a főváros kormánybiztosává nevezi ki, l. 1849. április 27-nél.

382. Rendelet. Miután a zsarnokság elleni lelkesedett harczunkat csak népjogszerű intézményeink viszszaszerzése végett folytatjuk ...
/Aulich, [Lajos] tábornok és a második hadtest parancsnoka.
Pestmelletti tábor, 1849. április 26.
Nyh. n., ny. n.; 39.5 x 50.7 cm, 1 o.
2069/Nyt, 7114/Nyt
A nemzetőrség visszaállításáról szóló rendelet.

383. 6163/ K. e. Nyilt rendelet. Minél fogva a' nemzet által reám bizott hatalomnál fogva, adom tudtára Budapest városok hatóságának, tisztviselőinek, 's minden lakosainak, ... hogy ezen rendeletem által Irányi Dániel képviselőt, Pest városának, a' nemzet gyüléseni egyik követét, Budapest városokra nézve teljhatalmu kormánybiztosul kineveztem, ...
/Az ország kormányzó elnöke Kossuth Lajos m. k.
Debrecen, 1849. április 25.
Hirdetmény. Az ország kormányzó elnöke által a' fenn olvasható nyilt rendeletnél fogva Budapest városokra nézve teljhetalmu [!] kormánybiztosul levén kinevezve, ...
/Irányi Dániel, teljhatalmu kormánybiztos.
Pest, 1849. április 27.
[Pest], Lukács László és Társa;
40 x 24.5 cm, 1 o.
7115/Nyt

384. Hadi tudósitás. Győzelemről győzelemre lobognak Magyarország zászlói...
/Aulich [Lajos], tábornok, és a' második hadtest parancsnoka.
Pest melletti tábor, 1849. április 28.
Szabadka, Bittermann Károly;
33.7 x 22.4 cm, 1 o.
81.57.1/Nyt, 7616/Nyt (tip. variáns)

385. Felhivás Pest fővárosa lelkes hazafiui ifjuságához. Az arany szabadság iránti lelkes buzgóság bebizonyitására, hazánk fővárosi ifjuságának e jelen megnyitott toborzás által alkalom adatik, azon vitéz tüzér kart szaporitani, mellyről legzsarnokibb ellenségünk is azt állitja, hogy vitézsége s tudománya által még a legmiveltebb külföldi tüzérséget is felül múlja. ...
/Waagner Gusztáv s.k., tüzér őrnagy.
Pest, 1849. április 29.
Nyh. n. ny. n.; 39.3 x 46.4 cm, 1 o.
0055/Nyt (m-n); 3423/Nyt (n)

1849 május

386. Jellacsics útlevele.
Mi a' dunántúli magyar tábor katona és polgári vezérei, ...
/Valamennyi tábornagyok, s. k., Kormánybiztosok, s. k., Vadász ruhában bakot lőtt képviselők, s. k.
H. n., [1849. május]
[Pest], Eisenfels [Rudolf];
53.9 x 43.4 cm, 1 o.
5655/Nyt
Gúnyos irat a menekülő Jellačićról.
A FSZEK bibliográfiájában a nyomtatvány megjelenését 1849 májusra datálták.

387. 15./1349. Fölhivás. A Nagy-Váradon föllállitott álladalmi kardgyárba még legalább 150 dolgozó egyén foglalkozást nyerhet. Minél fogva ezennel fölhivom Budapestnek mind azon iparüzőit, nevetesen: ... s az emlitett gyárban dolgozni szándékoznak, hogy magokat hivatalos szállásomon (Nádor vendégfogadó 30. szám) haladék nélkül jelentsék. ...
/Lukács Sándor m. k., az összes magyar hadsereg fölszerelési kormánybiztos.
Pest, 1849. május 2.
Nyh. n., ny. n.; 38.1 x 26.1 cm, 1 o.
3302/Nyt

388. Polgártársak! A nemzeti gyülés a már megszavazott s nagyobb részben kiállított kétszázezer főnyi haderőt újabb 50 ezerrel

rendelte megszaporítani. ... harcz készületeinket nem csak felhagynunk nem szabad, sőt kettőztetett buzgalommal folytatnunk kell azokat. ...
/Polgártársatok Irányi Dániel.
Pest, 1849. május 2.
Nyh. n., ny. n.; 38.7 x 24.5 cm, 1 o.
90.23.1/Nyt, 90.22.1/Nyt (n)

389. Polgártársak! A' haza szent földéről fut az ellenség megvert tábora, 's a' haza szent egéről oszolni kezdenek a' vészfellegek; de a' szándék leigázni e' hazát, ez idő szerint Tőrve bár, de gyökereiben elölve nincs. ... A törvényhozás ez okból a' magyar hadseregnek 50,000 harczossal szaporittatását, 's ennek nyomán Pest város hatósága egy zászlóallj kiállitatását és felszerelését elhatározá. ...
/A' városi hatóság.
Pest, 1849. május 3.
Nyh. n., ny. n.; 39.9 x 47 cm, 1 o.
7117/Nyt (m-n)

390. 55/1849. Nyilakozat. Azon meggyőződésben voltam, hogy a pesti gyárosok, kereskedők, iparosok és mesteremberek azon pillanatot, melly a fővárost a rabló ellenség zsarnok hatalmától fölszabadítja, teljes hazafiúi örömmel és lelkesedéssel fogadandják, és ezt tettel is begyőzni nem késnek. ...
/Lukács Sándor m.k., az összes magyar hadseregnek fölszerelési kormáuy(!) biztos
Pest, 1849. május 4.
Nyh. n., ny. n.; 39 x 25. 3 cm, 1 o.
0868/Nyt (m-n)

391. [Formanyomtatvány]
A 10^{k} huszár ezred tartalék serege – 1^{ő} Százada altiszt, és közemberek *85* egyénekből álló, – s' jelenleg Szigeten állomásozó létszámához képest, M. Sziget város katona szállásozási biztosi hivatalától *öt* napra *85.* darab *öt napos* szállásozási jegyeket átvettem – megismerem. –
/Kozma Ferenc százados 1592 ... Térparancsnok távollétében Dobay térhadnagy
[Máramaros]Sziget, 1849. május 10.
Nyh. n., ny. n., 9.4 x 18 cm, 1 o.
0869/Nyt

392. Magyarország népeihez! Egy bünös párt, mellyet lelkiismeretlen felforgatók vezetnek, miután gonoszságot gonoszságra halmozott, és a hazugság s ámitás minden eszközeit kimeritette, hogy titeket felségsértő hitszegésre csábitson, és azon köteléket elszaggassa, melly olly hosszu évek során át tartá népeinket békés egyetértésben összekapcsolva, ...
/Ferencz József s. k. Schwarzenberg s. k.
Schönnbrunn, 1849. május 12.
Nyh. n., ny. n.; 39 x 22.5 cm, 1 o.
0870/Nyt
Ferenc József hírül adja, hogy az orosz cár serege segítéget nyújt a magyarok szabadságharcának leverésében.

393. 35. Táborijelentés. Azon visszavonuló mozdulat után, mellyet az austriai hadsereg e' ho [...] Pest felé a' végett tett, hogy ott a' két város oltalmára öszpontosúlhassék, a [...]ség csaknem naponkint támadási kisérleteket tett reá, melynek azon megtudas[...] más eredménye volt, hogy főhadi erőnk Pest és Buda között öszpontosúlva van. ...
/Báró Böhm altábornagy, kormányzó tábornok [...]zói helyettes.
Bécs, 1849. május 14.
Nyh. n., ny. n.; 41.5 x 26 cm, 1 o.
74.141.1/Nyt

394. 1849-iki május 14-én Kecskeméten tartott közgyülés. Pestmegyének a független magyar álladalom kormányához intézett öröm- s hódoló nyilatkozata. ...
[Kecskemét, 1849. május 14.]
Nyh. n., ny. n.; 43 x 26 cm, 1 o.
0056/Nyt

395. 108. sz. /1849. Rendelet a budapesti szabómestereknek és legényeknek. ...
/Lukács Sándor m. k., az összes magyar hadsereg fölszerelési kormánybiztos..
Pest, 1849. május 15.
Nyh. n., ny. n.; 39.7 x 25.2 cm, 1 o.
3406/Nyt
A Ruhabizottmánynál jelentkezzenek azon szabók, kik a hadsereg számára egyenruhát készítenének.

396. Felszólitás s illetőleg rendelet a' haza minden felekezetbeli lelkészeihez. Rendelem a' mint következik:1. Minden vallás felekezetbeli lelkész legszigorubb kötelességének tartsa a' f. hó 27-től számitandó

három héten át minden vasárnap, ezeken felül pedig az első és második hét csötörtökén, minöszve tehát őtször, a' néphez a' szabadságharcz ernyedetlen folytatására, ...népfelkelésre 's minden egyéb áldozat készségre lelkesítő beszédet tartani. ...
/Vallás 's közoktatásügyi minister Horváth Mihály, vál. csanádi püspök.
Debrecen, 1849. május 18.
Nyh. n., ny. n.; 40.5 x 25.4 cm, 1 o.
0058/1-2/Nyt

397. A haza minden lelkészeihez tett rendeletnek kivonata: Hogy eljárástok s abban nemi egyformaság is legyen az egész országban, rendelem a mint következik: 1. Minden vallás felekezetbeli lelkész legszigorubb kötelességének tartsa a f. hó 27-től számitandó három héten át ... népfelkelésre s minden egyéb áldozat készségre lelkesítő beszédet tartani. ...
/Vallás s közoktatásügyi minister Horváth Mihály, vál. csanádi püspök.
Debrecen, 1849. május 18.
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 25 cm, 1 o.
0114/Nyt

398. Aufruf und relp. Verordnung an die Seelforger aller Confessionen in unserem Vaterlande. ...
/Barth. Szemere, Minister des Innern.
Debrecen, 1849. május 18.
Nyh. n., ny. n.; 45.5 x 31.5 cm, 4 o.
0871/1-3/Nyt
Szemere rendelete az ország valamennyi lelkészéhez: szólítsák fel a népet a szabadságharc folytatására.

399. A' muszka közeledésére vonatkozó kormányrendeletek. (A' Közlönyből)
Debrecen, 1849.május 18.
Nyh. n., ny. n.; 51.3 x 33.7 cm, 2 o.
0057/1-2/Nyt

400. [Költemény]
Buda bevétele.
/Keresztes.
A budai táborban, 1849. május 21.
[Pest], Lukács László és Társa;
24.8 x 17.5 cm, 2 o.
3571/Nyt

401. Budavára a miénk! Ma reggeli 7 órakor vette be ostrommal Görgei tábornok dicső hadseregével. ...
/Hajnik Pál, középponti rendőri igazgató. Irányi Dániel, budapesti t. h. korm.-biztos.
Budapest, 1849. május 21.
Nyh. n., ny. n.; 39 x 24.8 cm, 1 o.
3407/Nyt, 0206/Nyt; 0872/Nyt (m-n);
Dpl. 2013, 3409/Nyt (n)

402. Freudenbotschaft. Die Festung Ofen wurde von unserem siegreichen Heere nach einem drei Tage und Nächte ununterbrochen vorgesten Bombardement am heutigen Tage, ...
/Karl Kornis.
Pest, 1849. május 21.
Nyh. n., ny. n.; 39.4 x 25.2 cm, 1 o.
3408/Nyt

403. Buda várának roham általi bevétele. A' győzelmes éj 21. májusra. ...
/Halász.
H. n., [1849. május 21.]
Nyh. n. ny. n.; 44.8 x 35.4 cm, 1 o.
2802/Nyt

404. [Költemény]
Budavára bevétele május 21-kén 1849. ...
/Putnoki József
Pest-Buda, 1849. [május 21.]
[Buda], Bucsánszky Alajos;
19.4 x 13 cm, 4 lap
72.4.1/Nyt

Báró Welden 1849. május 22-én kelt hirdetményét, mely szerint Magyarország lakosainak a rekvirálások által okozott kárukat meg fogják téríteni, l. Haynau 1849. július 1-én kiadott hirdetményével együtt.

405. Aufruf! Die Erfahrung hat gelehrt, ...
/Der Gemeinderath der k. Freistadt Pressburg
Pozsony, 1849. május 22.
[Pozsony], Schmid Ferenc; 47 x 30 cm, 4 o.
2093/Nyt

406. Kundmachung. In der Neberzeugung, das den zur Aufrechthhaltung der offentlichen Ruhe, Ordnung und Sichercheit bestellten Behörden überhaupt, ...
/Kempen, Feldmarschall-Lieutenant und Militär- Districts-Commandant.
Pozsony, 1849. május 23.
Nyh. n., ny. n.; 38 x 22.7 cm, 1 o.
2094/Nyt

A pozsonyi lakosság összeírásáról, és a városba érkezők bejelentési kötelezettségéről rendelkező hirdetmény.

407. 4545. Pest város munkásosztályához. Kellemetlen meglepetéssel értesült az alulirt városi hatóság a kebelbeli munkás osztály azon semmikép sem menthető gyengédtelenségéről, melly szerint nem tekintve azon köznyomort, melly a helybeli közönség vagyonosabb részére az osztrák bérenczek vad dühöngése által árasztatott, ...
/A városi hatóság.
Pest, [1849.] május 26.
Nyh. n., ny. n.; 35.7 x 21.1 cm, 1 o.
3410/Nyt

408. Háromszéki hivatalnokoknak ideiglenes utasítás. A Polgári Igazgatás két uton történik: a, Intézkedések. b, vagy Biráskodás által. ...
/Németh László, k. biztos
Sepsiszentgyörgy, 1849. május 26.
Nyh. n., ny. n.; 38.4 x 23.8 cm, 2 o.
99.340.1/Nyt

409. Volkfest! Unsere Nation hat nach einem Dreihundertjährigen Leiden mit ihren siegreichen Waffen die Nacht des übermächtigen österreichischen Hauses gedemüthigt, ..
/Emerich Lombay, Stadthauptmann.
Pest, 1849. május 26.
Nyh. n., ny. n.; 43.4 x 27.3 cm, 1o.
3411/Nyt
Buda visszafoglalásának örömére május 27-ére a városkapitány népünnepélyt rendel el.

410. Buda várának ostrommal lett bevételekor megsebesült magyar katonák ápolására és felsegélésére holnap, azaz: f. 1849-ik évi Május hó 27-én a' belvárosi tánczteremben nagyszerü tánczvigalom fog tartatni. ...
H. n., [Buda, 1849. május 27.]
Nyh. n., ny. n.; 37.4 x 44.9 cm, 1 o.
0117/Nyt

411. 428. sz. Rendelet. A haza tökéletes felszabaditására nem hiányzik semmi erö, a nép megismerte ellenének vészt hordó dühét, önkényt ajánlkozik számtalan kar szabadságunk biztositására, a bajnok nép csak fegyverre vár, hogy harczra szálhasson s győzzön. ...
/Irányi Dániel, budapesti t. h. kormánybiztos.
Buda, 1849. május 27.
Nyh. n., ny. n.; 36 x 21.5 cm, 1 o.
90.20.1/Nyt, 90.21.1/Nyt (n)
Irányi fegyverbeszolgáltatási hirdetménye.

412. 544./1849. szám. Rendelet. 1. A pesti és budai magyar és német, ugy asszonyszabó czéhmestereknek, ...
/Lukács Sándor m. k., az összes magyar hadsereg fölszerelési kormánybiztos
Pest, 1849. május 29.
Nyh. n., ny. n.; 43.4 x 24.5 cm, 1 o.
3422/Nyt., 3412/Nyt (n)
Rendelet a pesti és budai céhek, valamint kontárok a magyar hadsereg számára az országos felszerelési főraktáron keresztül történő foglalkoztatása, valamint a hadsereg számára használható ruházat és felszerelés beszolgáltatása tárgyában.

413. Felhivás. Ébredj ó nép, a' muszka fenyegeti életedet, vagyonodat, szabadságodat. ...
Debrecen, 1849. május 30.
Nyh. n., ny. n.; 38 x 24.8 cm, 1 o.
0060/Nyt, 3334/Nyt, 7683/Nyt
Az orosz támadásra figyelmeztető és a harc folytatására buzdító irat.

414. 54./P.J. szám. Pesti kat. térparancsnokság. Rendelet. Minden Pestre érkező bármilly rangu tiszturak ezennel szigorú kötelességöknek ösmerjék érkezésül alkalmával egy óra lefolyta alatt magokat a fentebbi térparancsnokságnál okvetlen bejelenteni, ...
/Száz Mihály s. k., őrnagy. s pestvárosi kat. főtérparancsnok.
Pest, 1849. május 30.
Nyh. n., ny. n.; 50.9 x 39.8 cm, 1 o.
7118/Nyt (m-n)

415. Felhívás. Azon kocsigyártók, asztalosok, fegyverművesek, lakatosok, kovácsok és gépművesek, kik a fegyvergyárban munkát s alkalmazást nyerni kívánnak: magokat ... Láhner tábornok lakásán jelentsék.
Pest, 1849. május 31.
Nyh. n., ny. n.; 35.8 x 43 cm,, 1 o.
7119/Nyt (m-n)

416. [Formanyomtatvány.]
Nyugtatvány Egy lóról, melly az álladalom részére szükségelt mozgó szabad csapat számára, Közép-Szolnok megye nagy bizottmánya határozata nyomán ez 1849-dik év Junus 1ső napjáig átvétetett, ...
H.n, [1849. június előtt]
Nyh. n., ny. n.; 18.1 x 21.8 cm, 1 o.
0874/Nyt

417. Könyörgés. Isten, népek hatalmas istene! Hozzád emeltük szavunkat, midőn az áruló fejedelmi ház elöször küldé be országunk földére pusztító seregeit, hogy feldúlván a' jogot és szabadságot, kiirtsanak közüllünk minden emberi jót, minden isteni igazat és szentet. ...
H. n., [1849. június]
Nyh. n., ny. n.; 41.8 x 26.7 cm, 1 o.
0836/Nyt

418. A' „Való" czimű katonai lap' programmja. ...
/Kecskeméthy Aurél, a' „Való" szerkesztője.
Pest, 1849. június
Nyh. n., ny. n.; 43.5 x 27 cm, 1 o.
0180/Nyt
Görgei Artúr megbízásából Kecskeméthy Aurél szerkesztette volna a lapot, de a fenti programon kívül számai nem jelentek meg.

419. A nemzet nevében. A' nemzeti gyülés által az adóról törvény alkottatott, melly szórul szóra ekképen következik. Törvényczikkely, az 1848. november és december, ugy az 1849 egész évi adó tárgyában. ...
/Kormányzó Kossuth Lajos. m. k. Pénzügyminister Duscheck Ferencz m. k.
Debrecen, 1849. június 1.
Nyh. n., ny. n.; 42 x 26,1 cm, 4 o.
0061/Nyt

420. Magyarország Lakosai! Törvényes Fejedelmetek felhivására, ki felséges Urannak segedelmét igénybe vevé, – egyesültek a Főparancsnokságom alá helyeztetett hadseregek Ausztria hadfiaival, a' végre, hogy a' törvényes rendet, – melly Hazátokban a' lázadás fegyverével erőszakosan felforgattatott, – ismét helyre allitsák. ...
/Varsói Herczeg, Eriváni Gróf Paskievitz, Tábornagy és Ő Felsége minden Oroszok Császárja Hadseregének Főparancsnoka.
Varsó, 1849. május 23. (június 4.)
[Pozsony], Schmid Ferenc; 46.5 x 60 cm, 1 o.
0873/Nyt, 0059, 0455, 0196/Nyt (m-n-l)

421. Hirdetmény. Az ideiglenes hajó-hid csak f. hó 6-án készülhet el; azért azon a napon a két város közti közlekedés egy gőzös által 2 pengő krajczár dij mellett reggeli hat órától esti 10 óráig szakadatlanul fog eszközöltetni. ...
/A közmunka és közlekedési ministerium.
Pest, 1849. június 5.
Nyh. n., ny. n.; 35.9 x 42.8 cm, 1 o.
7120/Nyt (m-n)

422. 896/1849. Figyelmeztetés!... Mindazok, kik az országos Ruhabizottmánynyal akárminemű fölszerelési czikkek szállítására szerződtek, és a szerződés ideje lejárt, ... szerződésöket, mától számítandó 5 nap alatt okvetlenül teljesítsék ...
/Lukács Sándor m.k., az összes magyar hadsereg fölszerelési kormány-biztos.
Pest, 1849. június 7.
Nyh. n., ny. n.; 53.8 x 43.1 cm, 1 o.
7121/Nyt (m-n)

423. Az ország törvényszerü kormánya által Vas megye teljes hatalmu kormánybiztosává neveztettvén, hivatalos működésemet avval nyitom meg: hogy a' megyét az ellenséges osztrák seregek bitorlott uralma alul felmentettnek nyilvánitván a' megyei lakosságnak kijelentsem, ...
/Iványkovits János m. k. t. h. kormánybiztos.
[Celldömölk] Kis-Czell, 1849. június 7.
Nyh. n., ny. n.; 37.6 x 21 cm, 1 o.
0876/Nyt

424. Győr városa és vármegye minden vallásu lelkészeinek. Üdvözlöm Önöket, a' szabadság és függetlenség szent nevében! Üdvözlöm Önöket, a' népboldogság: a' testvériség és egyenlőség szent ügyében! ...
/Rónay Jáczint s. k. a' kormánytól felhatalmazott egyházi népszónok.
Győr, 1849. június 8.
Győr, ny. n.; 41,8 x 25 cm, 1 o.
0900/Nyt

425. Polgártársak! Isten igazsága megáldá e' haza fegyvereit, 's a' győzelmes hadsereg megáldott fegyverei által futni kényszerité az ellent, mellynek embertelen czélja nem volt kevesebb, mint rabigába görbeszteni az imádott hont. ... Az Ujonczozás alá eső egyének névsora ...
/A' város hatóság által.
Pest, 1849. június 12.
[Pest], Trattner-Károlyi; 43.3 x 25.9 cm, 4 o.
7122/Nyt (csonka példány), 0193/Nyt (m-n)
A pesti városi tanács a honvédseregbe önként jelentkezők számának elégtelensége miatt sorozást kénytelen elrendelni.

426. Ankündigung. Mit Aufmerkasamkeit beobachtet die Behörde die Tages bedursnisse. ...
/Emerich Lombay m. p. subst. Stadthauptmann.
Pest, 1849. június 19.
[Pest, Trattner és Károlyi]; 46 x 28.8 cm, 1 o.
0877/Nyt
A bérkocsi- és a fuvardíj szabályozása.

427. 226./1849. Rendelet. A' muszka közeledésére vonatkozó 4-ik kormány-rendelet nyomán a' népfelkelés elhatároztatván, Győr megye és város következő kerületekre osztatik fel: ...
/Lukács Sándor s. k. Győr megye és városi teljes hatalmu kormánybiztos.
Győr, 1849. június 19.
Nyh. n., ny. n.; 49.4 x 39.6 cm, 1 o.
0063/1-2/Nyt

428. Utasitás. Borsod, Abauj, Torna, Gömör, Zemplén, Heves, Nográg [!], Szabolcs, Zolyom, Hont, Bars, ...' k. biztosaihoz. ...
/Belügyminister, Szemere Bertalan.
Budapest, 1849. június 26.

Magyarország minden hitfelekezetű lelkészeihez. ...
/Horváth Mihály, vallás és közoktatási minister.
H. n., [1849. június]
Nyh. n., ny. n.; 41.1 x 25.9 cm, 2 o.
0064/Nyt
Népfelkelésre felszólító hirdetmény.

429. A' nemzet kormánya a' néphez! A' haza veszélyben van! Fegyverre! fegyverre! minden honpolgár! ... 'S ezért általános népfelkelést rendelünk és parancsolunk a' szabadság, isten és a' haza nevében.
/Kossuth Lajos, s. k. kormányzó. ... stb
Budapest, 1849. június 27.
Nyh. n. ny. n.; 38.8 x 49 cm, 1 o.
6511/Nyt, 7681/Nyt (n)
Szövegbeli eltéréssel: 90.18.1/Nyt, illetve 90.19.1/Nyt

430. Szabadságunkat veszély fenyegeti! Egy szó hangzik most hazánk bérczein völgyein keresztül, egy hang rezg minden honfi, minden honleány ajkán, egy hang tölti a' levegőt, a sziveket:" Jőnek a barbárok!" ...
Budapest, 1849 június 27.

Jön a muszka, – fegyverre, hadd veszszen el! Jön a muszka , jön a világ legnagyobb zsarnokának durva, féktelen népe, a magyar nép földére. ...
Budapest, 1849 június 26.
Nyh. n., ny. n.; 41 x 52 cm, 1 o.
0195/Nyt
A nyomtatvány első része önállóan is megjelent: 0066/Nyt.

431. Arad várának capitolationalis oklevele mindkét részről ünnepélyesen aláirva a kormányhoz immár meg-érkezett. ...
/Az ország kormánya által.
Pest 1849. június 29.
Nyh. n., ny. n.; 36 x 21 cm, 1 o.
3415/Nyt, 3416/Nyt (n)

1849 július

432. A királyhágon innen s túli összes magyar hadseregnek. A nemzet felelős kormánya ugy találta jónak, hogy az alábbirtat az összes magyar hadsereg fővezérének nevezze ki. ...
/Mészáros Lázár s.k.
H. n., [1849. július 1.]
Nyh. n., ny. n.; 43.8 x 27. 2 cm, 1 o.
7130/Nyt
Mészáros Lázár kiáltványa, melyben saját fővezéri és Dembinszky általános vezérkari főnöki megbizatását adja tudtul.

433. Hirdetmény. Ezennel mindennek tudtára adatik, hogy bár miféle ugy nevezett *magyar Kossuth bankjegyek* forgása mint törvényelleni pénz megtiltatik. ...
Haynau t. k. táborszernagy.
[Bana, 1849. július 1.]

Hirdetmény. A ministeri tanácsban azon határozat hozatott, hogy annak tekintetéből, mi szerint a császári birodalom alkotmány – oklevele által korona – tartománynak kijelölt Magyarország' a pártütök által belháboru szerencsétlenségbe ejtett vidékeinek lakossai lehetőleg megkiméltessenek – ...
/Welden, Táborszernagy és hadsereg főparancsnoka.
Pozsony, 1849. május 22.
Nyh. n., ny. n.; 37 x 22.8 cm, 1 o.
6117/Nyt
Haynau rendeletét l. önállóan is: 2096/Nyt; 2095/Nyt (n); 0067/Nyt és 7123/Nyt (m-n-sz)

434. [Újság]
Der Ungar. Allgemeine Zeitung für Politik und Belletristik.
Budapest Nro. 130. Sonntag, 1. Juli 1849.
[Pest], Kozma Vazul; 49.6 x 32 cm, 4 o.
72.22.1/Nyt

435. Proclamation. Kraft der von Sr. k. k. Majestät mittelst Allerh. Manifestes vom 30. Mai 1. J. mit übertragenen Regierungs-gewalt ...
/Freih. v. Haynau. F. Z. M. und Armee-Oberkommandant.
[Győr] Raab, 1849. július 1.
Nyh. n., ny. n.; 46.8 x 29.9 cm, 1 o.
2798/Nyt
Haynau hirdetménye a haditörvényszéki és rögtönítélő eljárás alá eső személyek köréről.

436. Arad vára a kezünkben van. Az ország kormányzója Buda-Pest lakóinak. Tábori utamból első örvendetes hirül közlöm: Hogy Arad vára kezünkben van. ...
/Az ország kormányzója Kossuth Lajos.
Cegléd, 1849. július 2.
Nyh. n., ny. n.; 53.3 x 43.4 cm, 1 o.
7124/Nyt

437. Szózat. Máramaros, Bereg és Ung megye lakosaihoz. A kormány rendeletéből ezen három megye hadi főparancsnokául neveztettem ki ...
/Kazinczy, [Lajos] ezredes.
H. n., [1849. július 2.]
Ungvár, Ellinger [István]; 40.2 x 25 cm, 1 o.
0838/Nyt

438. Komoly figyelmeztetés. Azon körülményt, hogy a kormány változtatni fogja székhelyét, a hadi munkálatoknak szabad tért kívánván nyujtani, a haszonleső alávalók a pénz-váltással uzsoráskodásra használják fel. ...
/Minister-tanácsból. Szemere Bert.[alan] s. k. minister-elnök
Budapest, 1849. július 2.
Nyh. n., ny. n.; 35.9 x 42.8 cm, 1 o.
7125/Nyt (m-n)

439. Komáromból. Julius 2-kán az osztrák had Ács felöl nagy erővel nyomult előre, reggeli 9 óra tájban, és a monostori sánczokat már be is vette; ...
/Minister-elnök Szemere Bert.[alan]
Budapest, 1849. július 3.
Nyh. n., ny. n.; 39 x 25.1 cm, 1 o.
3417/Nyt, 3424/Nyt (n)

440. Értesités a hatóságokhoz. A kormány a hadi munkálatok biztosabb vezérelhetése miatt, Budapestről eltávozván, meghagyatik minden hatóságoknak az országban, hogy hivatalos leveleiket s jelentéseiket felülről Kecskeméten által, Szegeden keresztül küldjék. ...
/Szemere Bertalan, belügyminister.
Budapest, 1849. június 3. [1849. július 3.]
Nyh. n., ny. n.; 38,5 x 24,3 cm, 1 o.
3414/Nyt
A keltezésnél sajtóhiba: a képviselőház pesti ülése július 2-án határozza el, hogy az országgyűlés Szegedre teszi át székhelyét.

441. Hirdetmény. Az ország kormányzójának rendeletéből miután a fegyveres erő, katonai s álladalmi szerek szállitása a középponti vasut minden eszközeit igénybe veszi, rajta minden magán személy és vagyon forgalom megszüntetik.
/Közm. és közl. ministerium.
Pest, 1849. július 3.
Nyh. n., ny. n.; 25.8 x 33.5 cm, 1 o.
7111/Nyt

442. Buzdító szó a' néphez a' muszka ellen. ...
Budapest, 1849. július 5.
Nyh. n., ny. n.; 38,8 x 23,6 cm
0062/Nyt

443. Hiradás. A' hadsereg főkormányzóságának tudomására jutott az, hogy azon helyek lakoi, mellyek közelében csaták estek, a' mind két részről ellövött golyókat összveszedvén, illyeneket különösen közbenjáró zsidó árusok által az insurgensek kezeibe juttatják. ...
/Haynau, tábori szertárnagy és hadsereg főparancsnok.
Nagy-Igmánd, 1849. július 7.
Nyh. n., ny. n.; 38 x 30.6 cm, 1 o.
5651/Nyt (m-n)
Ágyúgolyók beszolgáltatásáról intézkedő császári rendelet; az ágyúgolyókért fizetendő összegek valamint az átvevőhelyek leírásával.

444. Mi Első Ferencz József, Isten kegyelméből Ausztriai Császár; Magyar és Cseh, ... Valamint a magyar földnép iránti éber gondoskodásunktól vezéreltetve, immár határozottan kinyilatkoztattuk: miszerint az urbéri összes tartozások eltörlésétől többé el nem állunk, ...
/Ferencz József. Schwarczenberg. Krausz. Bach. Gyulay. Kulmer. Thinnfeld.
Schönbrunn, 1849. július 7.
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 26.9 cm, 1 o.
2832/Nyt, 2097/Nyt (n)
Ferenc József bejelenti, hogy kármentesíteni fogja a jobbágyfelszabadítás által veszteséget szenvedett földesurakat.

445. Hiradás. Azon rendkivüli költségek fedezésére, melyeket magyar országnak jelenlegi állapota igényel, Ő. cs. kir. Felsége f. e. martius 22-röl kelt legfelsőb határozatánál fogva helyben hagyni méltoz[t]atott, hogy magyarország közjövedelmeire, mint forgalmi eszköz, kényszeritő folyamu utalványokat adassanak ki. ...
/Haynau, F. Z. M.
Nagy-Igmánd, 1849. július 8.
Nyh. n., ny. n.; 37.6 x 51.4 cm, 1 o.
7126/Nyt (m-n-sz)

446. Felszólitás magyar ország [!] lakosaihoz! A pártütök mielőbb felbontván minden rendet, most a háboru szomoru, és vésztelljes következményeit hozák békes házaitokra. ...
/Haynau m. k. táboriszernagy.
Nagy-Igmánd, 1849. július 9.
Nyh. n., ny. n.; 44 x 56.3 cm, 1 o.
2098/Nyt (m-n-l ?); 0878/Nyt (m); 2099/Nyt (n)
A robot alóli mentesség és a császár által adott jogok és szabadások továbbra is élnek.

447. Buda-Pest város lakosihoz. A körülményeknél fogva ujból elhagyta székhelyét a kormány, e lépésre a haza megmentése kényszeriti az osztrák-orosz vétkes szövetség következtében. ...
/Csányi László, közm. és közlek. minister.
Budapest, 1849. július 9.
Nyh. n., ny. n.; 38.6 x 25 cm, 1 o.
3418/Nyt

448. Komoly szózat, Máramaros minden renden lévő lakóihoz. Biztos tudomásom lévén a' felől: miként Kazinczy Ezredes úr hadjárati intézkedései nem csak polgári, hanem katonai egyének által is becstelenül gyanusitattnak, 's olly szinben állittatnak, a' könnyü hiszemü köz vélemény elibe, melly a' fent tisztelt Ezredes úr tettekkel bizonyított hazafiui lángoló szeretetét, szeplőtlenül megörzött katonai becsületességét homályba boritja egy részről; ...
/Pribék [Miklós] Őrnagy 's Máramarosmegyei hadparancsnok.
[Máramaros]Sziget, 1849. július 15.
Nyh. n., ny. n.; 36.1 x 24.6 cm, 1 o.
0118/Nyt

449. Azon utalványokat, mellek Felséges Urunk és Királyunk parancsából Magyarország közjövedelmeire gróf Almásy neve aláírásával kibocsájtattak – és névszerint, 1-, 5-, 10-, 100-, és 1000-ből állanak – valamint ... – mindenki köteles azokat hasonlóul névszerinti értékükben elfogadni. ...
/Gr. Zichy Ferencz, országos főbiztos.
Pest, 1849. július 18.
Nyh. n., ny. n.; 18.2 x 25.2 cm, 1 o.
3321/Nyt, 6675/Nyt (n)

450. Rendelet. Alulírt, népfölkelési fővezér Korponai ezredes ur általa debreczeni fölkelő nép rendezésére és vezetésére parancs-

nokul felelet terhe alatt megbizva levén: ... rendelem és parancsolom, hogy debreczen város minden fegyverfogható lakosai, ... megjelenjenek: hogy a fölkelő nép számát megtudhassam és kellőleg rendezhessem. .. /Ábrahám Ádám, őrnagy, s a debreczeni összes felkelőnép parancsnoka
Debrecen, 1849. július 19.
Nyh. n., ny. n.; 18.2 x 23.1 cm, 1 o.
6119/Nyt

451. [Újság]
Figyelmező. Pozsony, 1849. július 19. 90. [szám]. Szerkeszti és kiadja Vida Károly.
[Pozsony], Schmid Ferenc;
32.5 x 21.7 cm, 4 o.
7081/Nyt

452. An die Bewohner von Ofen und Pesth. ...
/Haynau m. p., Felzeugmeister.
Pest, 1849. július 19.
Nyh. n., ny. n.; 42.7 x 27 cm, 1 o.
6479/Nyt
Haynau kiáltványa Buda és Pest lakóihoz a város újbóli megszállása alkalmából. Halálos ítélettel fenyegeti meg az ellenszegülőket.

453. [Újság]
Figyelmező. Pozsony, 1849. július 20. 91. [szám]. Szerkeszti és kiadja Vida Károly.
[Pozsony], Schmid Ferenc;
32.5 x 21.7 cm, 4 o.
7082/Nyt

454. Hirdetmény. Az általam Budapest lakosihoz tegnap kibocsátott hirdetményben az ostromállapot követelte törvényeknek mindazon megszegései soroztattak elő, melyeknek büntörvényszéki tárgyalása a' katonai hatóságok köréhez utasittatik. Most pedig azon rendeletek bocsátattnak köztudomásra, mellyek a' rend és közbátorság fentartására – ezen, a' pártütök fondorkodási által erkölcsi alapjaiban mélyen megrendült városokban – szükségeltetnek. ...
/Haynau, táborszernagy és hadsereg főparancsnok.
Pest, 1849. július 20.
Nyh. n., ny. n.; 43.4 x 27.1 cm, 1 o.
0068/Nyt

455. Jelentés. ... e város összes lakossága ezzenel a legszigorubban intetik, hogy a náluk találtató mindennemü fegyvereket még ma, az emlitett hirdetményben kitüzött helyen általadni annál bizonyosabban el ne mulasszák, mivel különben a megszabott halálos büntetés fogja őket minden kimélet nélkül érni.
/A városi hatóság által.
Pest, 1849. július 21.
Nyh. n., ny. n.; 38,3 x 23 cm, 2 o.
7127/Nyt (m-n)

456. Hivatalos örvendetes tudósitás. Tegnap futár érkezett kormányunk székhelyéről Szegedről, épp olly hiteles, mint örvendetes tudositásokkal. ...
/Komáromi t. h. kormánybiztos Újházi László m. k. a vár és hadsereg főparancsnoka Klapka m. k. tábornok.
Komárom, 1849. július 23.
[Komárom], Szigler Testvérek;
37,8 x 23,4 cm, 1 o.
0202/Nyt

457. Buda-Pest lakoihoz. Csak alig érkezék falaitok közé, azt hadseregem legnagyobb részével ismét elhagyom, hogy a' csász. kir. győzelmes fegyveres erőt a' lázadó ellenség további üzése, és megsemmisitésére elöbbre vezethessem....
/Haynau, hadi főszertármester és tábori főparancsnok.
Pest, 1849. július 24.
Nyh. n., ny. n.; 43 x 55 cm, 1 o.
7133/Nyt (m-n)
Haynau a fővárosból Szeged felé történő továbbvonulása előtt súlyos megtorlással fenyegeti meg a távozása után esetleg engedetlenségre vetemedő pestieket.

458. 365. Hivatalos értesítés. Korponay ezredes úrnak folyó hó 23-dik napjáról kelt hivatalos tudósítása szerént a' polgári őrség a' Tisza körül czirkáló ellenséges csapattal összeütközött, ...
/Sillye Gábor mk., kormánybiztos.
H.[ajdú]Böszörmény, 1849. július 25.
Nyh. n., ny. n.; 37,7 x 24,3 cm, 1 o.
0880/Nyt

459. A' képviselő háznak 1849-ik évi julius 28-kán határozatképpen kimondott végzése. ...
H. n., [1849. július 28.]
Nyh. n., ny. n.; 38 x 23,3 cm, 2 o.
0069/1-2/Nyt

A képviselőház elfogadja a július 21-én benyújtott nemzetiségi törvényjavaslatot.

460. Hirdetmény. A' cs. kir. pénzügyi ministerium f. é. Junius 21-én 6408 szám alatt kelt kegyes rendeleténél fogva az ó és új 2 forintos austriai bankjegyek elfogadása és kiadására nézve következőket határozott:...
/A' cs. kir. katonai kerületi parancsnokságtól.
Sopron, 1849. július 28.
Nyh. n., ny. n.; 36,2 x 23 cm, 1 o.
6673/Nyt, 6674/Nyt (n)

461. [Újság]
Honvéd. 182. [szám]
Kolozsvár, 1849. július 28.
[Kolozsvár], Ocsvai Ferenc;
40,6 x 26,1 cm, 4 o.
7259/Nyt (m-n)

462. [Újság]
Komáromi lapok 16. sz.
[Komárom], 1849. július 28.
[Komárom], Szigler Testvérek;
29.3 x 22 cm, 4 o.
7581/Nyt

1849 augusztus

463. [Újság]
Komáromi lapok 20. sz.
[Komárom], 1849. augusztus 2.
[Komárom], Szigler Testvérek;
29.3 x 22 cm, 4 o.
7582/Nyt

464. Minekutánna tudomásomra jött: hogy jelenleg is e városban résszint honvéd tisztek, résszint közhonvédek tartózkodnak, ezennel minden honvédnek, ... kik császári szolgálatban voltak, és jelenleg álruhában a városon titkon tartózkodnak, ezennel megparancsolom, hogy magokat nálam 24 óra alatt bejelentsék – ellenkező esetben mint Felségárulók rögtönitélő Törvényszék eleibe fognak állitattni, ...
/Gr. Zichy Ferencz, Országos főbiztos
Debrecen, 1849. augusztus 3.
Nyh. n., ny. n.; 10.5 x 18 cm, 1 o.
3454/Nyt

465. 525. Sz./k.b. Nyiltrendelet. A' komáromi felső dunai vitéz hadsereg e folyó hó 3-án a várt környező osztrák zsoldosokat olly hatalmasan verte szét, – hogy minden kellékektöl megfosztott s elrémitett maradványai legfölebb Pozsony falai alatt fognak megállapodni. ...
/Komáromi s felső hadsereg beli t. h. kormánybiztos Ujházi László. Klapka György tábornok fővezér.
Komárom, 1849. augusztus 5.
Nyh. n., ny. n.; 37,6 x 21,8 cm, 1 o.
90.17.1/Nyt, 0879/Nyt

466. Szózat Komárom rendíthetetlen várából a' feldunai hiv magyar néphez! ...
/Ujházi László m.k. Komáromi, s felső seregbeli t.h. kormánybiztos, Klapka György m. k. tábornok
Komárom, 1849. augusztus 6.
Nyh. n., ny. n.; 38.7 x 46.5 cm, 1 o.
4181/Nyt

467. Hirdetmény. A pártütők által törvénytelenül kibocsájtott, úgynevezett Kossuth bankjegyek, minden alap nélküliek, ezennel érvényteleneknek nyilvánitattnak, és a forgalomból kitétetnek. –
/Gr. Zichy Ferencz, Országos főbiztos
Debrecen, 1849. augusztus 6.
Nyh. n., ny. n.; 17.9 x 23.5 cm, 1 o.
2389/Nyt

468. Polgártársak! Hallotátok bizonyosan azon csata és győzelem hirét, mely Komárom alatt az osztrák ellen kivivatott; ... Föl minden polgár, kinek karja fegyvert ragadni bir 's mártsa azt a' zsarnok szivébe, ...
/Mednyánszki Sándor őrnagy.
Romånd, 1849. augusztus 8.
Nyh. n., ny. n.; 37,7 x 22 cm, 1 o.
0881/1-2/Nyt

469. Hirdetmény. Ezennel mindennek tudtára adatik, hogy bár mindféle ugy nevezett magyar Kossuth bankjegyek forgása, mint törvényelleni pénz megtiltatik. ...
/B. Wohlgemuth Lajos m. p. Erdélyi nagy fejedelemség polgári és katonai főkormányzója.
Beszterce, 1849. augusztus 11.
Nyh. n., ny. n.; 40.3 x 48.8 cm, 1 o.
99.339.1/Nyt (m-n-r)

470. k./5683. Ujabbi kihirdetése az ország kormányzóelnöke Rendeletének. Magyarország jövedelmeire, Gr. Almási, Völgyi, és Endrei aláírásuk alatt a bitor ellenség által kibocsátott csalárd utalványok, vagy ugy nevezett Zwangs-Noták iránt.
/Kossuth Lajos s. k. az ország kormányzó elnöke.
Debrecen, 1849. április 22.

516./k. b. Ezen országos rendelet erejénel fogva, a csalárd utalványokat elfogadók, titokban tartók, – vagy kiadók elfognak fogatni, s a rögtön ítélő vegyes törvényszék elébe állíttatni. ...
/Komáromi t. h. Kormánybiztos Újházi László m. k.
Komárom, 1849. augusztus 13.
[Komárom], Szigler Testvérek;
39 x 24 cm, 1 o.
0189/Nyt

471. A cs. kir. fő hadi szállásból Temesvárról f. hó 14-éről érkezett hírek szerint a pártütők szerte széllednek. Kossuth a hatalom bitorlott gyakorlatáról ministereivel lemondott. Görgei békes hon tartózkodásra inti a honpolgárokat. Aradon két nevezetes tartalmu proclamatio jelent meg. ...
/Kempen, s. k. cs. kir. altábornagy s Pest kerületi katonai parancsnok.
H. n., é. n. [1849. augusztus 14. után]
Nyh. n., ny. n.; 40 x 50 cm
7128/Nyt (m-n)

Kempen közhírré teszi Kossuth és Görgei egy-egy hirdetményét: az egyikben Kossuth lemond és a katonai és polgári kormányzati hatalmat Görgeire ruházza át. A másikban Görgei átveszi az ország irányítását.

472. 10. Hadijelentés. A futásban lévő lázadó seregek erélyes és szakadatlan üzésének, – melly a cs. k. 3. hadtest... – olly határozott eredménye volt, hogy jelenleg valamint egész Erdély, ugy a Bánát is tiszta lázadóktól. ... A magyar lázadó sereg nem létezik többé, mert a mi meg nem adta magát, avagy el nem fogatott, elszéledt, s haza vonúl. ...
/Báro Haynau, s. k. táborszernagy és fő hadi parancsnok.
Arad, 1849. augusztus 21.
Nyh. n., ny. n.; 39,4 x 24,6 cm, 1 o.
0070/Nyt

473. Hivatalos közlések a csatatérről. Ó-Arad, augustus 21-én 1849. A futó ellenségnek üzésével Erdélyben foglalkozó altábornagy herczeg Liechtenstein Ferencz részéről érkezett legújabb hirek szerint, az elszéledt pártütők hadvezérei Vécsey és Kmety hasonlókép feltétlenül alávetették magukat a győztes cs. kir. fegyvereknek, miután egész Karánsebesig keményen üzettek volna. ...
[Arad, 1849. augusztus 21.]
Nyh. n., ny. n.; 38,7 x 24,3 cm, 1 o.
3419/Nyt, 3420/Nyt (n)

1849 szeptember

474. Bajtársak ! A cselszövény és árulás végromlás szélére vezeték szegény hazánkat. ... feltett követeléseink visszautasíttatvák, s így kényszerítteténk a már már feladott harczot ujolag élethalálra folytatni.
/Klapka [György], tábornok
[Komárom, 1848. szeptember 2 k.]
[Komárom], Szigler Testvérek;
22.7x40 cm, 1 o.
0211/Nyt

475. Hirdetmény. A lázadás erdélybeni elnyomásával bekövetkezett azon időpont, melyben mind azok számadás alá vonattassanak, ...
/Altábornagy, Erdély Nagy-Fejedelemség cs. kir. polgári- és katonai kormányzója Báró Wohlgemuth Lajos, m.p.
Nagyszeben, 1849. szeptember 18.
Nyh. n., ny. n.; 40.5 x 53.3 cm, 1 o.
0882/1-4/Nyt (m-n-r)
Törvényszékek és igazolóbizottságok felállításáról és az ezekkel kapcsolatos bejelentési kötelezettségről szóló hirdetmény.

476. Hirdetmény.
Ő Császár ő Felsége f. e. Junius 28-árol kelt legkegyelmesebb parancsnál fogva rendelni méltoztatott, mikép a 3%toli középponti pénztárutalványok, nem csak a közpénztároknál történő mindennemű fizetéseknél

használtathatnak készpénz gyanánt, ...
/Erdély Nagy-Fejedelemsége cs. kir. polgári- és katonai Kormányzója, Altábornagy B. Wohlgemuth Lajos
N.[agy]Szeben, 1849. szeptember 19.
Nyh. n., ny. n.; 24.3 x 39.9 cm, 1 o.
0883/Nyt (m-n-r)

477. Rendelet. A forradalom szomorú következményei közzé sorolandó, azon a' nép között haza szerte elárasztott tévvélemény is, mintha az úrbéri tartozások megszüntével azon szolgálatok és adózások is meg lennének szüntetve, melyleyknek a' Földes urak – ... gyakorlatában valának. ...
/Kapy Eduard Cs: Kir: előadó országos biztos.
Eger, 1849. szeptember 24.
Nyh. n., ny. n.; 39,4 x 25,2 cm, 1 o.
73.474.1/Nyt

478. 180 Sz.: A' pozsonyi kerület cs. kir. Főbiztosától. Króner Lajos, Pozson, és Moson Vármegyei cs. kir. kormánybiztos úrnak. ...
/Cziráky.
Pozsony, 1849. szeptember 25.
[Pozsony], Schmid Ferenc;
39,3 x 24 cm, 4 o.
2102/Nyt
Az úrbéri tartozások magyarázata.

479. Vitézek! Ugy határozá a sors: hogy küzdelmeinket bévégezzük. – ... Alkudozás folytán tehát, Komárom vára capitulátiója megköttetett, ...
/Klapka, tábornok.

Komárom várának megadása, következő feltételek alatt. ...
/Haynau s. k., tábornagyszer.
Herkály-Puszta, 1849. szeptember 27.
[Komárom], Szigler Testvérek;
39,5 x 47 cm, 1 o.
98.5.1/Nyt, 7580/Nyt
A megadási feltételeket l. önállóan: 0884/1-2/Nyt; 2100/Nyt, 7306/Nyt(n); 0885/Nyt (m-n)

1849 október

480. Geleitschein für den *Johann Ferik* welcher von hier ungehindert in seinem heitmathsort *Tusics* Comitat Zemplén zurückfehren kann, ...
/Bayersfeld, k. k. Feldkriegskomissär.
Komárom, 1849. október 1.
Nyh. n., ny. n.; 18,7 x 30,7 cm, 1 o.
2797/Nyt
A híres komáromi menlevél.

481. Hirdetmény. Felséges urunk és királyunk az országban elterjedt pártütés-szülte zavarokat megszüntetni, és minden hű alattvalóinak törvényt és igazságot egyenlően szolgáltatni kivánván, ... az úrbéri kötelezettségek és a papi tized teljesen megszüntetve maradjanak,...
/Jósa Péter m. k. kerületi cs. kir. főbiztos.
Váradolaszi, 1849. október 5.
Nyh. n., ny. n.; 35.7 x 23 cm, 1 o.
0071/Nyt

482. Kundmachung. Der Ausnahmszustadt im Lande hat nicht ausgehört, – besteht also aller Orten noch – und zwar zum Schutze – zur Handhabung öffentlicher Ordnung – und des gesetzlich bestehenden Verkerhrs. ...
/Gedeon, F. M. L. und Militär-Disrticts-Commandant.
Pozsony, 1849. október 8.
[Pozsony], Wigand Fridrik Károly;
30.3 x 44.2 cm, 1 o.
2103/Nyt
Gedeon altábornagy felhívása: a kivételes állapotot még nem szüntették meg, mindenki tartsa be a rendelkezéseket.

483. Kundmachung. In mehreren Gegenden dieses Komitats, besonders unter dem Ackerbau treibenden Volke, ...
/Michael Jankó, königlicher Regierungscommissär.
Komárom, 1849. október 14.
Nyh. n., ny. n.; 38 x 23.5 cm, 1 o.
3401/Nyt
Jankó kormánybiztos figyelmezteti a lakosságot, hogy az úrbér és a papi tized eltörlése nem jelenti azt, hogy nem kell teljesíteni az un. kis regáliákhoz tartozó szolgáltatásokat.

484. Einladung zur Pränumeration.
Unter dem Titel: Die Belagerung von Temesvár.
(Tagebuch von 107 Tagen) ...
Temesvár, 1849. október 16.
Nyh. n., ny. n.; 41.2 x 25.6 cm, 1 o.
7667/Nyt

485. Cs. kir. katonai törvényszéki ítéletek. ...
/A debreczeni kerületi cs. kir. főbiztosság által.
H. n., 1849. október 25.
Nyh. n., ny. n.; 43.6 x 28.6 cm, 4 o.
0212/Nyt

Az 1849. szeptember 12. és október 25. között meghozott ítéletek felsorolása.

486. Hirdetmény. E városban tartozkodó valamennyi akár helybeli születésű, akár más vidéki volt honvédek, felsőbb utasitás következtében külön összeirándók, és az összeirási jegyzékek maga helyére beküldendők lesznek. ...
/A középponti kapitányi hivatal által.
Buda, 1849. október 25.
[Pest], Bagó Márton;
36.5 x 23.4 cm, 1 o.
6038/Nyt (m-n)

1849 november

487. Hirdetmény. Miután Ő cs. Felsége által f. évi oct. 17-kén legkegyelmesebben helybenhagyott, áltam ugyanazon év és hó 24-kén közhírré tétetni rendelt Magyarország ideiglenes közigazgatási rendszere, az öszves birodalom alkotmányán alapszik, ... szükségesnek találom a' birodalmi alkotmányt újabban, minden országban élő nyelvekre forditva ezennel az öszves lakosság tudomására juttatni; ...
/A' cs. k. Magyar- és Erdélyországi hadsereg főparancsnoka: Haynau, főszertábornok.
Pest, 1849. november 1.

Birodalmi alkotmány az Ausztriai Császárság számára. ...
/Ferencz József. Schwarzenberg. Stadion. Krauss. Bach. Cordon. Bruck. Thinnfeld. Kulmer.
Olmütz, 1849. március 4.
Nyh. n., ny. n.; 39.2 x 24.5 cm, 11 o.
73.158.1/Nyt (r-sz); 73.157.1/Nyt (r); 0072/1-2/Nyt, 0850/Nyt és 0184/Nyt (m); 6490/Nyt és 6465/Nyt (n)

488. Hirdetés. Megfontolván, hogy a Magyarhoni koronaország minden részei már a cs. k. seregekkel megrakván, következőleg az útlevelek kiosztásában némely könnyebbitések léphetnek életbe, ... az útlevelek kibocsátására nézve következőképen módositatik: ...
/A cs. kir. hadsereg parancsnokságától Magyarországon és Erdélyben. Haynau s. k., táborszernagy.
Pest, 1849. november 2.
Nyh. n. ny. n.; 37.1 x 25.3 cm, 4 o.
7029/Nyt, 7715/1-3/Nyt (u vagy o)

489. Q. 820. Rendelet. Ő Felsége a Császár, méltóztatott a császári királyi hadügyi ministeriumnak a feloszlott magyar gyalog- és huszárezredek ujra alakitása tekintetében tett felterjesztését, ... elfogadni, és azon katonai testeknek hadilábra tételét megrendelni. A legkegyelmesebben elfogadott határozatok szerint, az azon hadtesteknél találtató hiányok – a mennyiben azok a hadifoglyok vagy átszökött felkelők által elegendőleg nem pótoltathatnának – Magyar és Erdélyországokban általános katona-szedéssel leendnének pótolandók. ...
/A cs. kir. hadsereg fővezére ő nagyméltósága nevében Knöhr m. k. altábornagy.
Buda, 1849. november 3.
Nyh. n., ny. n.; 42.4 x 35.3 cm, 1 o.
7716/1-2/Nyt

490. Nro. 5424. P. Notificatione. Sua Maestá con sovrana risoluzione di data Schönbrunn lí 16 Settembre a. c. si é degnata d'impartire la Sua sanzione all'ordinanza del ministero dell'interno concernente l'affracatione degli oneri inerenti al suolo nel Magraviato d'Istria,
/Gleisbach, i. r. consigliere di governo e capitano circolare.
Trieszt, 1849. november 12.
Tipografia del Governo; 44.9 x 26.9 cm, 1 o.
6746/Nyt
Hirdetmény Gorizia és Gradisca Olaszországhoz való csatolásáról.

491. 2769/G. Oktatás a földnépéhez. A forradalmi párt által elöidézett véres háborúnak borzadalmai és pusztitásai megszüntek; ...
H. n., [1849. november 15.]
Nyh. n., ny. n.; 43.3 x 26.8 cm, 4 o.
0896/Nyt
Magyarország teljhatalmú császári biztosa, Karl Geringer báró a parasztok korábbi földfoglalásait érvénytelennek nyilvánítja, s könyörtelen megtorlást helyez kilátásba minden hasonló jövőbeli próbálkozás esetére.

492. 2905/G. Hirdetés. A mult év folyamatában gyakorta történtek névváltoztatások Magyar koronaországban a nélkül, hogy az iránt előleg szabályszerű Legfelsőbb jóváhagyás kéretett volna; ... ezennel rendeltetik: ...
/A cs. k. hadseregnek Magyarországon s Erdélyben parancsnoka Haynau s. k., táborszernagy.
Pest, 1849. november 19.
Nyh. n., ny. n.; 37.2 x 24.3 cm, 1 o.
0888/Nyt, 7712/1-2/Nyt (r), 7713/Nyt (u vagy o)

1849 december

493. [Költemény]
Huszár legenda. (Irta egy magyar huszár: Virághalmy név alatt, szemlélvén a milánói nagy templom homlokzatát. – 1849. XII.)
/Virághalmy Ferenc
H.n, é.n., [1849. december]
Nyh. n., ny. n.; 25 x 11.5 cm, 4 o.
0889/Nyt

494. Hirdetmény. Midön e' jelen év folyamata alatt a' cs. k. austriai hadsereg a' forradalmi párt ellen harczot Magyarországban újra megkezdette, ...
/Haynau.
Pest, 1849. december 10.
Nyh. n., ny. n.; 42,5 x 25,0 cm, 1 o.
0204/Nyt, 7714/Nyt (n)
A cs. kir. hadsereg sebesültjeinek javára tett alapítványról.

495. Hirdetmény. A honvéd tiszteknek még nagy része e hazában lappang, kik sem az ujonczállitási bizottság előtt, sem pedig a cs. kir. katonai kerületi parancsnokság előtt vizsgálat vagy besoroztatás végett vagy alkalmatlan voltukról nyerendő bizonyitvány végett magokat be nem jelentették. ...
/A cs. k. katonai kerületi parancsnokság által.
Pest, 1849. december 19.
Nyh. n., ny. n.; 38.5 x 49.8 cm, 1 o.
7579/Nyt (m-n)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ÁCS TIBOR — A tudományegyetem hadi tanfolyama és a pesti egyetemi légió, 1848–1849 ---- 501

BENCZE LÁSZLÓ — Solferino. I. rész. Az 1859-es észak-itáliai háború előzményei 541

BALLA TIBOR — A magyar királyi honvéd lovasság, 1868–1914 ---- 577

KÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA — A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén-- 605

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT — Görgei és Kossuth levelezésének kiadatlan darabjai ---- 631

SZEMLE

JÁN PETRIK — Spišská Tragédia *(Janek István)* ---- 659

SZABÓ A. FERENC — Egymillióval kevesebben. Embervesztességek, népesedési tendenciák, és népesedéspolitika Magyarországon. *(Négyesi Lajos)* ---- 661

HOMEM CARDOSO – – QUINTA NOVA — Soldados. Exército Portugues *(Zachar József)* ---- 663

KRÓNIKA

BALLA TIBOR — Totális háború – totális védelem, 1789–2000. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XXVI. kongresszusa, Stockholm, 2000. július 31 – augusztus 4. ---- 665

BIBLIOGRÁFIA

TÓTH ORSOLYA — A Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtárának 1848–1849-es gyűjteménye ---- 673

CONTENTS

STUDIES

TIBOR ÁCS — The Military Course of the University and the University Legion of Pest, 1848–1849 ---- 501

LÁSZLÓ BENCZE — Solferino. 1st Part. The Antecedents of the 1859 War in Northern Italy ---- 541

TIBOR BALLA — The Royal Hungarian Honvéd Cavalry, 1868–1914 ---- 577

PUBLICATIONS

ATTILA SÜLI — Organisation of the National Guard in Transylvania in Summer and Autumn 1848 ---- 605

HISTORICAL SOURCES

RÓBERT HERMANN — Hitherto Unpublished Pieces of the Correspondence of Görgei and Kossuth ---- 631

REVIEW

JÁN PETRIK — Spišská Tragédia *(Janek István)* ---- 659

FERENC A.SZABÓ — One Million Less. Human Losses, Population Tendencies and Population Policy in Hungary. *(Lajos Négyesi)* ---- 661

HOMEM CARDOSO – – QUINTA NOVA — Soldados. Exército Portugues *(Zachar József)* ---- 663

CHRONICLE

TIBOR BALLA — Total War – Total Defense, 1789–2000. The 26th Congress of the International Committee of Military History, Stockholm, 31 July – 4 August 2000 ---- 665

BIBLIOGRAPHY

ORSOLYA TÓTH — The 1848–1849 Pieces of the Placard and Tract Collection of the Museum of Military History ---- 673

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

TIBOR ÁCS — Le cours militaire de l'université et la légion universitaire de Pest, 1848–1849 ---------- 501

LÁSZLÓ BENCZE — Solferino. 1ère partie. Les antécédents de la guerre d'Italie du Nord de 1859 ---------- 541

TIBOR BALLA — La cavalerie de honved royale hongroise, 1868–1914 --------- 577

PUBLICATIONS

ATTILA SÜLI — La formation de la garde nationale en Transylvanie au cours de l'été et de l'automne de 1848 ---------- 605

PUBLICATIONS DE SOURCES

RÓBERT HERMANN — Pièces inédites de la correspondance de Görgei et de Kossuth 631

REVUE

JÁN PETRIK — Spišská Tragédia *(Janek István)* ---------- 659

FERENC A. SZABÓ — Un million en moins. Pertes d'homme, tendances démographiques et politique de démographie en Hongrie *(Négyesi Lajos)* ---------- 661

HOMEM CARDOSO – – QUINTA NOVA — Soldados. Exército Portugues *(Zachar József)* ---------- 663

CHRONIQUE

TIBOR BALLA — Guerre totale – défense totale, 1789–2000. Le XXVIe congrès du Comité d'Histoire Militaire International. Stockholm, du 31 juillet au 4 août 2000 ---------- 665

BIBLIOGRAPHIE

ORSOLYA TÓTH — La collection de 1848–1849 de la Section d'affiches et de petits imprimés du Musée d'Histoire Militaire ---------- 673

INHALT

STUDIEN

TIBOR ÁCS — Der Kriegslehrgang der Universität und die Pester Universitäts-Legion, 1848–1849 ---- 501

LÁSZLÓ BENCZE — Solferino. I. Teil. Die militärische Vorgeschichte des 1859-er nord-italienischen Krieges ---- 541

TIBOR BALLA — Die königlich-ungarische Honvéd-Kavallerie, 1868–1914 ---- 577

MITTEILUNGEN

ATTILA SÜLI — Die Organisierung der Nationalgarde in Siebenbürgen, Sommer-Herbst 1848 ---- 605

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN — Die unveröffentlichten Stücke des Briefwechsels zwischen Görgei und Kossuth ---- 631

RUNDSCHAU

JÁN PETRIK — Spišská Tragédia *(István Janek)* ---- 659

FERENC A. SZABÓ — Eine Million Mann weniger. Menschenverluste, Bevölkerungstendenzen und Bevölkerungspolitik in Ungarn. *(Lajos Négyesi)* ---- 661

HOMEM CARDOSO – – QUINTA NOVA — Soldados. Exército Portugues *(Zachar József)* ---- 663

CHRONIK

TIBOR BALLA — Totaler Krieg – totale Verteidigung, 1789-2000. Der XXVI: Kongreß des Internationalen Kriegsgeschichtlichen Komitees. Stockholm, 31. Juli 2000 – 4. August 2000 ---- 665

BIBLIOGRAPHIE

ORSOLYA TÓTH — Die 1848–1849-er Sammlung des Plakat- und Kleindrucksachenarchivs des Kriegsgeschichtlichen Museums ---- 673

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТИБОР АЧ — Университетские военные курсы и боевой легион, сформированный из контингента Пештского университета в 1848–1849 годах ---------- 501

ЛАСЛО БЕНЦЕ — Сольферино. Часть I. Предпосылки Северо-итальянской войны 1859 года---------- 541

ТИБОР БАЛЛА — Венгерская королевская гонведская кавалерия в 1868–1914 годах---------- 577

СООБЩЕНИЯ

АТТИЛА ШЮЛИ — Организация национальной гвардии в Трансильвании летом и осенью 1848 года---------- 605

ИСТОЧНИКИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Неизданные письма из переписки Гёргеи и Кошшута 631

ОБЗОР

JÁN PETRIK — Spišská Tragédia *(Иштван Йанек)*---------- 659

ФЕРЕНЦ А. САБО — На один миллион меньше. Потери в людях, демографические тенденции, демографическая политика в Венгрии. *(Лайош Недьеши)*---------- 661

HOMEM CARDOSO – – QUINTA NOVA — Soldados. Exército Portugues *(Йожеф Захар)*---------- 663

ХРОНИКА

ТИБОР БАЛЛА — Тотальная война – тотальная оборона, 1789-2000 гг. XXVI конгресс Международной Военно-исторической Комиссии, Стокгольм, 31 июля – 4 августа 2000 г.---------- 665

БИБЛИОГРАФИЯ

ОРШОЙА ТОТ — Коллекция плакатов и листовок периода 1848-1849 гг. Венгерского Военно-Исторического Музея------ 673

HADIMÚZEUM ALAPÍTVÁNY

Kiemelten közhasznú szervezet

Múzeumunk alapítója és igazgatója, Aggházy Kamil (1882-1954) emlékére, a magyar Hadtörténeti Múzeum pártfogolására és támogatására hoztuk létre 1997-ben bejegyzett alapítványunkat, melynek célja a „Hadimúzeum" erkölcsi, szellemi és anyagi támogatása az alábbi területeken:

– a magyar hadtörténet tárgyi emlékeinek országos és nemzetközi feltárása, történeti feldolgozása, kataszter készítése, kapcsolódó akciók meghirdetése;

– a Hadimúzeumban fellelhető gyűjteményi anyag állagvédelmének elősegítése, raktározási és kiállítási körülményeinek javítása;

– a gyűjtemények korszerű, nemzetközi színvonalú nyilvántartása, feldolgozása;

– részvétel a múzeumi gyűjtemények és általában a „militaria hungarica" nagyközönség előtti bemutatásában, népszerűsítésében;

– a magyar vonatkozású hadtörténeti emlékhelyek kialakításának, megőrzésének, nyilvántartásának támogatása, a hadi-helykegyelet erősítése;

– a Hadimúzeum hagyományőrző tevékenységének és a múzeum történetére vonatkozó kutatások elősegítése;

– a „militaria hungarica" körébe vonható hazai és nemzetközi kapcsolatok kiépítése, erősítése, a nemzetközi tudományos életben való részvétel támogatása.

A Hadimúzeum Alapítvány kuratóriumának tagjai:

dr. Miltényi Dénes (elnök), dr. Érszegi Géza, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa, dr. Hermann Róbert történész, Hadtörténeti Intézet, Nagy Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, dr. R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár, Stemlerné dr. Balogh Ilona, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótárának vezetője.

A Hadimúzeum Alapítvány révén lehetőséget szeretnénk nyújtani mindazoknak, akik szívükhöz közel állónak érzik a Hadtörténeti Múzeumot, annak gyűjteményeit, a magyar hadtörténelem tárgyi emlékeit, hogy támogatásukat közvetlenül juttathassák el az általuk kívánt helyre, vagy egyéb módon kapcsolódhassanak be munkánkba: így intézményünk kitartó, de csekély számú gárdája mellett, önkéntes múzeumbarátként, közel kerülhessenek a fenti célkitűzésekhez, magukénak vallhassák a múzeumot és az ott őrzött, nemzeti örökségünk részét alkotó kulturális javakat.

Az Alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok:

OTP XI. ker. fiók 11711034-20848662 Hadimúzeum Alapítvány.

Adószám: 18087080-1-41

További információkkal Kreutzer Andrea alapítványi titkár szolgál: H-1014 Budapest, Tóth Árpád sétány 40. Tel.: 3569-522, Fax: 3561-575

Ára: 295,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5–2,5 ív (60–100.000 „n") terjedelmű kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat – az idézetek, címek kivételével – **római számmal** jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 oldalt (kb. 10.000 „n") lehetőleg ne haladja meg.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele „o.". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. „Budapest" és nem „Bp.".

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai:

1. Kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen **Word for Windows 6.0** (7.0) szövegszerkesztő programban írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított bekezdést fogadjuk el.
3. Betűtípus: **Times New Roman CE** (a betűtípus része a programnak). Amennyiben a szövegben a Times New Roman CE betűkészletből hiányzó (francia, spanyol, török, stb.) karakterek szerepelnek, azokat is a Times New Roman megfelelő nemzeti karakterkészletéből kérjük kiválasztani.
4. A lábjegyzeteket **automatikus számozással** kérjük; a lábjegyzet-hivatkozás formátuma 10 pontos Times New Roman CE felső indexszel. A lábjegyzet szövege: 8 pontos Times New Roman CE.
5. Nagy méretű táblázatok esetén, melyek meghaladják a szedéstükör szélességét (12,6 cm), kérjük azokat a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.

113. ÉVFOLYAM 2000. DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Illésfalvi Péter
A hegyicsapatok megszervezése a magyar királyi honvédségnél 1939-1940-ben

Perjés Géza
Bárdossy László és pere

Tombor Jenő
Újabb Trianon felé haladunk-e? Emlékeztető, 1941

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * MOLNÁR NYOMDA ÉS KIADÓ KFT., PÉCS * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László őrnagy, a Hadtörténeti Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Fodor Lajos vezérezredes, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet igazgatója, dr. Koszó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, dr. Perjés Gábor orvos, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi tanár, dr. Sáringer László osztályvezető, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004-20171993. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H-1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: +36 (1) 356-9522, 356-9970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

113. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2000. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor PhD őrnagy, tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Bognár Zalán* egyetemi oktató, Károlyi Gáspár Református Egyetem (Budapest); *Bojtásné Damó Csilla* tudományos főmunkatárs, Hadtudományi Könyvtár (Budapest); *Bolyósné Ujfalusi Éva* tudományos munkatárs, Hadtudományi Könyvtár (Ercsi); *Dombrády Lóránd*, a történelemtudomány doktora (Budapest); *Illésfalvi Péter* hadtörténész-muzeológus, Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *M. Szabó Miklós*, a hadtudomány doktora, ny. vezérőrnagy, rektor, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (Dunaharaszti); *Mészáros Kálmán* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Nagy Sándor* segédlevéltáros, Magyar Országos Levéltár (Sárospatak); *Perjés Géza* (Budapest); *dr. Pollmann Ferenc* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *dr. Rákóczy Rozália* (Budapest/Dunapataj); *Számvéber Norbert* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár (Budapest); *Tombor Jenő* (1880–1946, vezérezredes, 1945–1946: honvédelmi miniszter); *Zachar József*, a történelemtudomány doktora, ny. ezredes (Budapest); *Zachar Péter Krisztián* egyetemi hallgató (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely* (angol), *Hollósy Helga* (francia), *Zachar Viktor* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A szedés és a tördelés a szerkesztőségben készült.

Ez a szám az ISTER Szolgáltató, Kereskedelmi és Kiadó Kft.
közreműködésével jelent meg.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő:
Hausner Gábor

Szerkesztő bizottság:
Balla Tibor, Bona Gábor, Czigány István, Diószegi István, Engel Pál,
Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Pálffy Géza, Perjés Géza, Romsics Ignác,
Szakály Sándor (a szerkesztő bizottság elnöke), Szántó Mihály, Urbán Aladár,
Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 356–95–22/110, Fax: 212–02–86
E-mail: hk@militaria.hu

A folyóirat internetes változata: http://www.militaria.hu

Kiadja:
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 356–95–22, Fax: 356–19–39
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 1180,– Ft, negyedévre 295,– Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága (LHI), valamint a HÍRKER Rt. és a LAPKER Rt. Belföldi előfizetés: Budapesten az LHI kerületi ügyfélszolgálati irodáiban, a hírlapkézbesítőknél, valamint a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR), 1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., levélcím: HELIR 1900 Budapest; vidéken: a postahivatalokban és a kézbesítőknél. Külföldi előfizetés: a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) 1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., levélcím: HELIR 1900 Budapest, fax: 00–36–1–305–34–40
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs. Felelős vezető: Molnár Csaba

TANULMÁNYOK

ILLÉSFALVI PÉTER

A HEGYICSAPATOK MEGSZERVEZÉSE A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGNÉL 1939–1940-BEN

Bevezetés

A magyar királyi honvédség hegyi csapatnemének alakulatairól, azok történetéről, a második világháborúban való részvételükről ezidáig szinte alig jelent meg publikáció. E témában mindössze néhány – többnyire az alapos levéltári kutatásokat nélkülöző – visszaemlékezés, valamint a témaválasztás szempontjából politikailag motivált tanulmány említhető.[1] Ezen persze nem is nagyon csodálkozhatunk, hiszen a fegyver- és csapatnemtörténet, valamint az alakulattörténet az elmúlt fél évszázad magyar hadtörténetírásának mostoha gyermeke volt. Régi elhatározásom és feltett szándékom, hogy a rendelkezésre álló levéltári, könyvészeti anyag, valamint a korabeli feljegyzések, visszaemlékezések feldolgozásával, a még élő s egykor a hegyicsapatoknál szolgált hivatásos, tartalékos tisztek, tiszthelyettesek és legénységi állományú katonák segítségére támaszkodva megírjam ennek a már majdnem feledésbe merült, különleges csapatnemnek hiteles történetét. Dolgozatomat e vállalat szerény előfutárának, első tételének tekintem, melyben a magyar hegyi alakulatok felállításának körülményeit, létezésük korai szakaszát mutatom be, kizárólag a szervezés szempontjából.

Elöljáróban néhány szót kell ejtenem arról, mi is az a „hegyicsapat"? Ezt a kérdést azért vetem fel, s azért válaszolok rá e helyt, mert eddigi – immáron több éves – kutatásaim során a legteljesebb zűrzavart tapasztaltam e téren. „Hegyi", „hegyi felszerelésű", „hegyivadász" – ezek a leginkább előforduló fogalmak, s ezek különbözőségét nem tisztázták, ellenkezőleg: inkább összekeverték a már említett publikációk, az ilyen alakulatoknál szolgált egykori katonák visszaemlékezései, a korszakkal foglalkozó hadtörténészek és levéltárosok, sőt, néhány esetben még a korabeli iratok, tehát az elsődleges forrásanyagok is!

Véleményem szerinti legtágabb gyűjtőnév a *hegyicsapatok* (ez a megnevezés az érintett alakulatok fegyver- és csapatnemi sokszínűsége, összetettsége miatt is indokolt, bár hivatalosan sosem lett csapatnemként meghatározva); ide az 1. hegyidandárba (1943-tól a 2.-ba is) tartozó alakulatok ugyanúgy beletartoznak, mint azok a határvadászzászlóaljak, melyeket az 1939. és az 1940. évi átszervezések során helyeztek át Kárpátaljára, illetve Észak-Erdélybe és a Székelyföldre, s kezdték meg hegyi felszereléssel

[1] L. *Godó Ágnes:* A Vihorlát erdeiben. A 2. magyar hegyi-dandár átállási kísérlete 1944 novemberében. Budapest, 1990.; *Móricz Lajos:* Adatok és emlékek az egykori 1. magyar hegyidandár megalakulásáról, életéről és harcairól. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1991/4.

való ellátásukat. A hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak neve hivatalosan azonban mindig *határvadász zászlóalj* maradt, bár találkoztam olyan alakulat-fejbélyegzővel, ahol a hadrendi szám után a *„hegyi határvadász zászlóalj"* felirat következett.[2] *Hegyi zászlóalj*nak csak a hegyidandár(ok) szervezetszerű kötelékébe tartozó zászlóaljakat lehetett nevezni (ezek 1943. október 1-jétől *hegyivadász* elnevezést kaptak).

A m. kir. kárpátaljai 1. honvéd hegyidandár felállítása

A Nemzeti Hadseregből lett új magyar királyi honvédségben értelemszerűen nem szerveztek hegyi- vagy akárcsak hegyi jellegű alakulatokat, mindössze a trianoni békediktátum által igen szűkre szabott haderő szárazföldi fegyvernemei[3] kaptak némi, a szabályzatokban is előírt, hegyinek csak fenntartásokkal nevezhető kiképzést. Másnak persze nem is nagyon volt értelme, hiszen az 1920. június 4-én aláírt kényszerű szerződés nemcsak a legálisan fenntartható magyar hadsereg létszámát és fegyverzetét, hanem a védhető-védendő ország területét is meglehetősen kicsire zsugorította, ahol jobbára csak dombvidékek és alacsony hegységek közötti harcra kellett felkészíteni a csapatokat.

Az I. világháború előtti és alatti honvédségben sem léteztek az olyan típusú, egységes hegyialakulatok, illetve a belőlük szervezett seregtestek, mint amilyenek 1939-ben kerültek felállításra. 1914–1918 között ugyan alakultak m. kir. honvéd, illetve népfelkelő hegyidandárok, de zömmel gyalogos, tábori tüzér, lovas stb. csapattestekből, azonban legjobb esetben is csak keverve a kifejezetten hegyialakulatokkal.[4] Ezek alkalmasint kaphattak hegyi kiképzést vagy felszerelést, de egységesnek semmiképpen nem tekinthetők, már csak a háború alatti felállításból fakadó rögtönzött mivoltuk okán sem.

Az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erején belül a cs. kir. Landwehr kötelékébe tartozó tiroli országos lövészezredek (Tiroler Landesschützen Regiment Nr. I-III.),[5] valamint a háború időszakában a szintén tiroli és vorarlbergi kiegészítésű – de eredetileg elit gyalogos – császárvadász ezredek (Tiroler Kaiserjäger Regiment Nr. 1-4.) képviselték a hegyi alakulatokat, ezekben azonban mindössze néhány száz magyar nemzetiségű katona szolgált. A tábori tüzérséghez tartozó tíz cs. és kir. hegyitüzérezredből[6] öt volt a Szent Korona országaiból kiegészítve.[7]

A két világháború közti magyar politikai életben a revízióra való törekvés, mint egyetlen reális lehetőség, központi helyet foglalt el. Ennek megfelelően kezdtek hozzá a

---

[2] Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Ludovika Akadémia iratanyaga, 95. doboz. Fogarasi László karpaszományos tizedes útbaindítási parancsa Budapestre Felsővisó helyőrségből 1943. június 11-én. A csapattest megnevezése: 2. honvéd hegyi határvadász zászlóalj parancsnokság.

[3] Gyalogság, tüzérség, lovasság és műszaki csapatok.

[4] A magyar gyalogság. (*Szerk. v. Doromby József, Reé László.*) Budapest, é. n. 430–442. o.

[5] 1917. január 16-án az uralkodó parancsára megnevezésük „országos lövész"-ről „császárlövész"-re változott.

[6] *Schmied, Hugo:* Heerwesen 2. Teil. Wien, 1913. 72. o. A tíz cs. és kir. hegyitüzérezreden kívül létezett még a dalmát önálló hegyiágyús osztály. A cs. és kir. hegyitüzérezredek száma az I. világháború idején 28-ra emelkedett. 1916/17-ben a m. kir. honvédségnél is felállítottak 12 hegyitüzérosztályt, melyek az elöljáró honvéd gyaloghadosztály-parancsnokságok hadrendi számait viselték.

[7] A magyar tüzér. (Szerk. *v. Felszeghy Ferenc, Reé László.*) Budapest, 1939. 119. o. 4. cs. és kir. hegyitüzérezred: Bp., 6. Kassa, 7. Lugos, 12. Nagyszeben, 13. Slavonski Brod.

korszerű és ütőképes honvédség szervezéséhez, amint erre a javuló gazdasági helyzet és a bledi egyezmény[8] lehetőséget nyújtott. 1938. február 3-án Rőder Vilmos honvédelmi miniszter[9] értekezleten ismertette a Huba-hadrendnek nevezett fejlesztési elképzelést, melynek keretében két hegyidandár felállítását is tervezték. A program első részét (Huba-I) 1941. április 1-jéig kellett megvalósítani.[10] Látható tehát, hogy a magyar katonai felsővezetés már a területvisszacsatolások és -visszavételek előtt foglalkozott olyan seregtestek, hegyialakulatok megszervezésének gondolatával, melyeknek létjogosultsága akkor még nem volt, inkább csak a jövőben lehetett. Az első bécsi döntést[11] követően már kisebb változtatásokat hajtottak végre a tüzérség szervezetében, bár a Gömör–Szepesi Érchegység visszakerült déli nyúlványai jellegükben megegyeznek a Mátra vagy a Bükk tájaival. Az 1938/39. kiképzési évre kiadott szervezési rendeletet, tekintettel az új helyzetre, 1938. december 9-én módosították, s a miskolci 19., a gyöngyösi 20., az ugyanezen rendelettel Miskolcról Losoncra áthelyezett 21., valamint az újonnan felállított nyíregyházi 22., kassai 23. és az ungvári 24. tábori tüzérosztályok első ütegeit fogatolt hegyiágyús ütegből málházottá fegyverezték át, illetve eleve annak szerelték föl. Az utasításnak 1939. január 23-tól kellett életbe lépnie.[12] Érdekességként említhető meg, hogy már az 1938. évi őszi mozgósítás során hat ún. ikerütegnek (hegyiágyús) fogatolt helyett málházottként kellett volna felállnia, de ez csak kettő esetében (2. és 20. tábori tüzérezred 2. ütegei) történt meg, ott sem minden nehézség árán. A maradék négy üteg országos járműveken szállította löveganyagát.[13]

A hegyicsapatok felállításában gyökeres fordulatot hoztak a honvédség 1939. március 15-én kezdett hadműveletei, melynek során – kihasználva Csehszlovákia széthullását – visszafoglalták Kárpátalját, s elérték az ezeréves határt.[14] Ezzel Magyarországnak ismét lett közép-, illetve magas középhegységgel borított területe, komoly, 1500–2000 m tengerszint feletti gerincvonulatokkal és csúcsokkal, s azonnal megkezdődött a hegyicsapatok felállítása. Az e kategóriába sorolt alakulatokat szervezetük és rendeltetésük szerint már megszületésükkor két fő csoportba oszthatjuk. Egyfelől azokat a határvadász-zászlóaljakat sorolhatjuk ide, melyeket az országgyarapodás következtében megváltozott határhelyzet miatt terveztek magashegyvidéki területre áthelyezni, s amelyek feladata továbbra is határvédelmi, valamint határőrizeti jellegű maradt, a terepadottságoknak megfelelő különleges felszereléssel és kiképzéssel. A másik csoportba azokat az alakulatokat sorolhatjuk, amelyeket új csapattestekként kívántak megszervezni, s az első pillanattól kezdve és kifejezetten hegyi harcra felkészíteni, belőlük egy kizárólag hegyi seregtestet létrehozni.

---

[8] 1937. augusztus 29-én megkötött egyezmény, melyben Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.

[9] Rőder Vilmos (1881. ápr. 11., Pécs – 1969. dec. 13., Bp.): gyalogsági tábornok. 1936. okt. 12. és 1938. máj. 14. között honvédelmi miniszter.

[10] *Dombrády Lóránd–Tóth Sándor:* A magyar királyi honvédség 1919–1945. Budapest, 1987. 111–112. o. (a továbbiakban: *Dombrády–Tóth*) és *Gosztonyi Péter:* A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 1992. 14. o.

[11] 1938. november 2-án hozott német–olasz döntőbírósági határozat, mellyel Magyarországnak visszajuttatták a Felvidék déli sávját összesen 12. 012 km^2-rel és 1.057.323 lakossal.

[12] HL HM 60.000/eln. 1/a.–1939. Az 1–18. tábori tüzérosztályok első két ütege könnyű tarackos, harmadik ütege közepes tarackos volt. A 19–21. és a 22–24. tábori tüzérosztályok első ütegei hegyiágyúsak voltak, a második könnyű, a harmadik közepes tarackos volt.

[13] HL VKF 1. o. 3079/1939.

[14] *Dombrády–Tóth* 135. o.

A hegyialakulatok részlettervezéséhez 1939. április 25-én készült irányelvek, melyek a Vezérkarfőnökség 1. és az 1/b. osztály tárgyalásai nyomán születtek meg, már érdekes részletadatokat is tartalmaztak:

„I/1. A hegyi zászlóaljon belül – a zászlóalj-vonatot kivéve – csak málhásállatok kerüljenek beállításra, hogy ezen alakulatok tiszta hegyi jellege s ezáltal bármilyen hegyi terepen való alkalmazhatósága, biztosítva legyen.

2. Minthogy a páncéltörő ágyúk nem málházhatók, nyomtávuk pedig az országos járművekével azonos, tehát minden terepen való akadálytalan továbbításuk nincsen biztosítva és hegységben páncélosok támadásával nem kell számolni, a hegyi zászlóaljak szervezésénél a páncéltörő ágyús szakasz törlését javasoljuk. Helyettük a hegyi puskás századoknál a nehézpuskák számát kérjük háromra felemelni.

3. A hegyidandár alkalmazási területén adódó főközlekedési vonalak biztosítására – hegyidandár közvetlenként – egy páncéltörő ágyús század beállítását javaslom.

4. A hegyidandár részére gyorsanmozgó felderítés céljából – a hegyi lovas század mellett – egy motorkerékpáros és egy páncélgépkocsis szakasz beállítását kérem. Célirányos volna továbbá a hegyi zászlóaljakhoz egy motorkerékpáros rajt is rendszeresíteni.

5. A málházott hegyiágyús ütegeknél, a beállított országos járművek helyett, valamint a seregvonat lőszerfelszerelés szállítására taligák beállítását tartom célszerűnek. [...]

III. [...] Ha a szükséges számú málhásállatok beszerzése akár pénzügyi okokból, akár megfelelő számú és minőségű málhásállat hiányában nem volna biztosítható, továbbá, ha a szükséges hegyi felszerelés okozna gondot, úgy elsősorban a tervezett hegyi határvadász-zászlóaljak megszervezéséről kell lemondani. Ezzel szemben a hegyidandár alakulatainak tiszta hegyi jellegét, illetve ilyenné történő megszervezését feltétlenül kívánom."[15]

Ez a forrás nem csak azért érdekes, mert részleteket közöl, hanem mert az első az általam ismertek közt, ezenkívül feltételez egy korábbi, hasonlóan részletes tervezetet (aminek eddig még nem bukkantam nyomára). Megállapítható, hogy már a fentebbi időpont előtt is – első lépcsőben – egy hegyidandár felállításával számoltak, alárendeltségében hegyi zászlóaljakkal (azokban, feltehetően a határvadász-zászlóaljak mintájára, páncéltörő ágyús szakaszokkal), hegyi ütegekkel, dandárközvetlenként egy hegyi lovas századdal. Megjegyzendő, hogy az általam nem ismert tervezethez képest javasolt változtatások a későbbiekben végre is lettek hajtva, illetve a hegyidandár már úgy került megszervezésre. Kiderül továbbá, hogy e tisztán hegyi seregtest felállítása mindennél fontosabb a legfelső katonai vezetés számára, még azon az áron is, ha esetleg emiatt a kijelölt határvadász-zászlóaljak hegyi felszerelésűvé történő átalakításáról le is kell mondani.

Május 9-én vezetőségi értekezletet tartottak a honvédelmi miniszter elnökletével, melyen részt vett a vezérkarfőnök,[16] a honvédség főparancsnoka,[17] több csoportfőnök és osztályvezető. Ezen többek közt arról döntöttek, hogy a felállítandó hegyidandár parancsnoksága és annak egyik zászlóalja Szolyvára kerüljön.[18] A Kormányzó 559/M.K.I.–1939. szá-

[15] HL VKF 1. o. 3720/1939.

[16] Werth Henrik (1881. dec. 26., Rezsőháza – 1952. máj. 28., Szovjetúnió): vezérezredes. 1938. szept. 29. és 1941. szept. 4. között a Honvéd Vezérkar főnöke.

[17] Sónyi Hugó (1883. márc. 2., Wolkersdorf, Ausztria – 1958. jún. 3., Ratingen, NSZK): gyalogsági tábornok. 1936. szept. 5. és 1940. márc. 3. között a honvédség főparancsnoka.

[18] HL VKF 1. o. 3871/1939.

mú, folyó év május 25-én kelt legfelsőbb elhatározása nyomán megjelent az 1939/40. kiképzési évre vonatkozó szervezési rendelet. A június 10-i irat előirányozta az 1. hegyidandár felállítását a kassai VIII. hadtest alárendeltségében, Kárpátalján. A dandár három hegyi zászlóaljból (azokon belül egy-egy málházott hegyiágyús üteggel), valamint egy hegyi páncéltörő ágyús századból, egy hegyi utászszázadból, egy hegyi híradószázadból, a hegyidandár motorkerékpáros szakaszból, a hegyidandár páncélgépkocsi szakaszból és a hegyidandár vonatcsoportból, mint dandárközvetlenekből tevődött össze, amelyeknek október 1-jével kellett megalakulásukat befejezni.[19]

Miután az első konkrét s részletes elképzelések napvilágot láttak, az illetékesek körében, de a hadseregen belül általában is, egy igen élénk pezsgés, szervezőmunka indult meg, számos javaslat és felterjesztés született. Terjedelmi, de tartalmi okokból sem célszerű ezeket felsorolni és egyenkénti vizsgálat alá vetni, de néhány jellemző esetet mindenféleképpen érdemes bemutatni. A tüzér szemlélő például már június 22-én javasolja, hogy a hegyidandár közvetleneként egy hegyitarackos osztályt kell beállítani, valamint a Fővezérség-közvetlen tüzérségnél 6 hegyi tüzérosztályt, melyből 4 hegyiágyús, 2 pedig hegyitarackos legyen. A Vezérkarfőnökség ezt elutasította, de a Fővezérség-közvetlen tüzérség esetében megjegyezte, hogy a Huba-hadrendben 3 hegyi tüzérosztály szerepel, s az elég is, és helyettesíti a dandárközvetlen tüzérosztályt.[20] (Érdekes, hogy a későbbiek során a Fővezérség-közvetlen hegyi tüzérosztályok sosem valósultak meg, a dandárközvetlenek viszont igen.) A másik, nem kevésbé figyelemre méltó, bár erősen túlzó elképzelést azon tanulmány lapjain olvashatjuk, melyet Noszlopy Gáspár hadbíró ezredes „A kétmilliós honvédség" címmel írt. Ebben egy 54 hadosztályos hadsereg képét vetíti elénk, benne többek közt 6 hegyihadosztállyal, melyek egyenként 3 hegyi lövészezredből, 1 kerékpáros vadászzászlóaljból és egy háromosztályos hegyi tüzérezredből állnának. Teljesen egyetérthetünk a Vezérkarfőnökség 1. osztályának véleményezésével, miszerint a dolgozat, bár érdekfeszítő, a realitásokat teljesen szem elől téveszti.[21]

Az 1. hegyidandár felállításának közvetlen előkészületeként, a honvédség főparancsnokának 1939. július 25-én kelt intézkedése alapján létrehozták az ún. *hegyi gyakorló csoport*ot. A csoport feladata volt, hogy a megszervezendő dandár keretét képezze, s hogy az odavezényelendő tiszti, altiszti és legénységi állomány olyan felkészítést nyerjen, mellyel megkezdheti a majdani dandár feltöltésére bevonuló katonák kiképzését. Ezen elképzeléssel összhangban a csoporthoz nagyrészt olyan alakulatoktól érkeztek a vezényeltek, melyekből a hegyidandárt megalakítani kívánták, s akik október 1-jétől az új seregtestnél is maradtak.[22]

A VIII. hadtest-parancsnokság irányításával elsőként a hegyi gyakorló csoport parancsnokságnak kellett felállnia augusztus 4-én Ungváron. Ide 11 fő tiszt (egy törzstiszt parancsnok, egy vezérkari főtiszt, három gyalogos törzstiszt, egy-egy lovas, tüzér és vonatos törzstiszt, egy-egy műszaki és híradó főtiszt és egy ezredorvos[23]), 2 fő szakszolgá-

[19] HL VKF 1. o. 4061/1939.

[20] HL VKF 1. o. 4210/1939. A hegyitarackok beállításának javaslatát azzal utasítja el, hogy nincsen jó hegyitarack típus, s az különben is egy újabb kaliber és lövegfajta bevezetését jelentené. Egy 10 cm-es hegyitarackot túl súlyosnak tart, a jelenleg rendszeresített hegyiágyúkat pedig korszerű, jó lövegnek, amelyek a célra teljesen megfelelnek.

[21] HL VKF 1. o. 3975/1939.

[22] HL VKF 1. o. 3720/1939.

[23] HL VKF 1. o. 3720/1939.

latos altiszt (írnokok), 37 fő rendfokozat nélküli legénység (tiszti legény, lóápoló, csatlós, köldönc, gépkocsi vezető) és három kis parancsnoki gépkocsi került beosztásra. A legénységi állományúak a VIII. hadtestparancsnokságtól, a gépkocsik vezetőikkel együtt az 5., 27. és 28. határvadász-zászlóaljak kerékpáros századaitól lettek vezényelve.[24] A csoport parancsnokát az intézkedés nem jelölte ki, de a kiképzés megindulására nagy valószínűséggel Németh József ezredes[25] került ebbe a beosztásba. Augusztus közepén még 14 főtisztet vezényeltek a csoportparancsnoksághoz, ebből három főt úgy, hogy egyben át is helyezték őket az október 1-jével felállítandó 2. és 3. hegyi zászlóaljakhoz.[26]

A csoport csapatai közül első helyen a hegyi gyakorló zászlóaljat kell említeni, melynek parancsnokává vitéz Pisky Zoltán alezredest[27] (vezényelve a Vezérkarfőnökség 5. osztályától) nevezték ki. Zászlóalja magvát azok az alosztályok tették ki, melyeket a június 10-i szervezési rendelet az 1-3. hegyi zászlóaljak felállítására jelölt ki. Ezek a magasállományúból alacsonyállományúvá[28] csökkentendő 5., 27. és 28. határvadász-zászlóaljak alárendeltségéből lépnek ki, összesen hat puskás század, másfél géppuskás század, ugyancsak másfél-másfél távbeszélő és árkász-szakasz és egy aknavető szakasz, összlétszámuk kb. 1200-1220 fő. Ehhez kell még számolnunk 69 fő altisztet, tisztest és rendfokozat nélkülit (vonatrészleg-parancsnokok, málhásállat-vezetők, lóápolók, műszakianyag-kezelők), kiket szintén a fenti három határvadász-zászlóaljtól vezényeltek, miként az állomáscsoportok[29] felszerelését is. A zászlóaljtörzs, illetve a gazdasági hivatal parancsnokát, a géppuskás század parancsnokát, valamint az árkász, távbeszélő és az aknavető szakaszok parancsnokait a VIII. hadtestparancsnokság biztosította. Mivel a hegyi gyakorló csoport nem csak a tervezett hegyidandár csapatait, hanem a hegyi felszerelésűvé átszervezendő és átfegyverzendő határvadász-zászlóaljak gyalogságát és tüzérségét is fel akarta készíteni jövő feladataira, ezért a 2., 3., 24., 25. és 26. határvadász-zászlóaljak is egy-egy puskásszakaszt

---

[24] HL VKF 1. o. 3720/1939. 9/1. almelléklet.

[25] Németh József (1888. nov. 28, Dunaföldvár – 1961. nov. 20, Fonyódliget): altábornagy. A Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá 1908. aug. 18-án. Gyalogos tisztként végigharcolta az I. világháborút, többek közt a cs. és kir. 2. hegyidandár kötelékében. 1919–1939 között számos minisztériumi és csapattiszti beosztást tölt be. Ezredesként 1939. aug. 14-től (?) vezényelve a hegyi gyakorló csoport parancsnokául (?). 1939. okt. 1. és 1940. dec. 1-je között tölti be az 1. hegyidandár parancsnoki tisztét, 1940. júl. 1-től tábornoki rendfokozatban. 1940. dec. 1-től 1942. novemberéig törzstisztitanfolyam-parancsnok, összekötő a Heeresgruppe Süd törzsében, majd a Vezérkarfőnökség kiképzési csoportfőnöke. Altábornagyként a budapesti I. hadtest parancsnoka 1942 novembere és 1943. nov. 1-je között, 1944. áprilisi nyugállományba helyezéséig pedig gyalogsági felügyelő.

[26] HL HM 40.667/eln. 8.–1939. Idézi *Szabó Zoltán*, m. kir. főhadnagy: A magyar királyi 1. honvéd hegyidandár megalakulása 1939 című kéziratában. Másolat a szerző birtokában. (A továbbiakban: *Sz. Z.*)

[27] Pisky Zoltán (1893. nov. 11, Bp. – 1945. jan. 20. v. 21. Breslau?): ezredes. 1914. júl. 28-tól szolgál a cs. és kir. 101. gyalogezrednél, 1917-től hivatásos állományban. 1919 és 1939 között számos – részben rejtett – csapattiszti és minisztériumi beosztást tölt be. 1939. aug. 4-től a hegyi gyakorló zászlóalj, okt. 1-től a szolyvai 2. hegyi zászlóalj parancsnoka. 1942. okt. 1-jén kinevezték ezredessé. 1943. okt. 1-től a 10. kiegészítő parancsnokság levente parancsnoka Kaposvárott, 1944. márc. 23-tól a 67. székely határvadász csoport parancsnoka. Az 1944. szeptemberi erdélyi harcok során súlyos haslövést kap. Felépülését követően 1945. január elejétől SS Oberführer rendfokozatban a „Hungária" 26. SS páncélgránátos hadosztály megbízott parancsnoka. Halálának körülményei máig tisztázatlanok.

[28] A magasállományú határvadász-zászlóaljakban három puskás és egy-egy kerékpáros és géppuskás század van, az utóbbiban 12 géppuskával. Az alacsonyállományúban csak egy puskás század, egy kerékpáros szakasz, géppuskás századában 6 géppuska.

[29] Az állomáscsoport 2-3 rádiós, távbeszélő- vagy fénytávbeszélőrajból álló híradó kötelék.

(parancsnok + törzs is) vezényeltek a hegyi gyakorló zászlóaljhoz, ami kb. 230-240 főt tett ki. Mindösszesen a zászlóalj állományában kb. 1430-1530 fő vett részt a kiképzésben.[30]

A csoport közvetlenjei a következők voltak: hegyi gyakorló páncéltörő ágyús szakasz (parancsnoka nem ismert) 32 fővel, nyolc lóval, egy-egy országos járművel és taligával, valamint három 36 M páncéltörő ágyúval. A három lövegrajt az 5., a 27. és a 28. határvadász-zászlóalj biztosította, a szakaszparancsnokot és egy teljes szakaszparancsnoki törzset a 27. zászlóalj.

A hegyi gyakorló huszárszakasz (parancsnoka Gerhardt Béla százados,[31] vezényelve a nagylétai járási katonai parancsnokságtól) 47 főt, 44 lovat számlált. Szervezet szerint a szakaszparancsnoki törzsből, két karabélyos és egy golyószórós rajból, valamint a vonatból állt. A személyi és a lóállományt – a szakaszparancsnok és helyettese kivételével – az 1-4. huszárezredek vezényelték.

A hegyi gyakorló híradószakasz (parancsnoka Lenkefy Erich főhadnagy,[32] vezényelve a IV. híradó zászlóaljtól) 60 fővel, 14 lóval és négy gépkocsival állt fel. A szakasztörzsre, egy gépkocsizó távbeszélő rajra, egy gépkocsizó távírász rajra, egy-egy málházott távírász és rádiós rajra, egy gépkocsizó rádiós rajra, két málházott nehéz távjelző csoportra és a vonatra tagolódott. Személyi állománya a 101. híradóezredtől és az I.-VI. híradó zászlóaljaktól lett vezényelve, csakúgy mint a híradó anyag.

A hegyi gyakorló utász-szakasz (parancsnoka Bóra Gyula főhadnagy,[33] vezényelve az I. utász zászlóaljtól) kb. 40-50 főt és kb. tíz málhásállatot jelentett, egy csökkentett szakaszparancsnoki törzsből, két utászrajból és egy vonatlépcsőből állt.

---

[30] HL VKF 1. o. 4336/1939., valamint a HM 39.000/eln. 1/a. –1939. mellékletei. A számadatok az előbbiek alapján a szerző összesített eredményei.

[31] Gerhardt (Varga) Béla (1900. jún. 15, Budapest – ?): őrnagy. 1922. aug. 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián, s a pápai 2. huszárezredhez nyert beosztást. 1939-ig számos lovas alakulatnál szolgált. 1939. aug. 14-től szept. 23-ig vezényelve a hegyi gyakorló parancsnoksághoz. 1939. okt. 1-től beosztva mint pótló-idomító különítmény parancsnok az 1. hegyi huszár századhoz Munkácsra, majd Nagybányára. 1942. ápr. 1-jén kinevezték őrnaggyá. 1943. okt. 1-től áthelyezték Debrecenbe a 16. felderítő osztályhoz, ahol nov. 1-től visszamaradó különítmény, majd 1944. aug. 28-tól pótosztály parancsnok. Okt. 28-tól eü. szabadságon, Budapest ostroma idején a lakásán húzódott meg. 1945. márc. 19-én jelentkezett a budai katonai parancsnokságnál, majd lónyilvántartó tisztként szolgált az 1. kerület állományában, szept. 1-jétől alezredesként. 1946. aug. 29-én elbocsátották a honvédség kötelékéből.

[32] Lenkefy (1936-ig Lenk) Erich (1913. júl. 19, Szombathely – ?): százados. 1935. aug. 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián, a pécsi 4. híradó osztályhoz (1939. jan. 23-tól átszervezve IV. híradó zászlóaljjá) nyert beosztást. 1939. aug. 15-től a hegyi gyakorló híradó szakasz parancsnoka, majd 1939. okt. 1-től beosztva az 1. hegyidandár híradószázadához (később megnevezése 1. hegyi híradó századra változott) Munkácsra, majd Máramarosszigetre. 1942. márc. 31-én kinevezték századossá, júl. 1-jétől századparancsnokká. 1944. máj. 25-én hadműveleti területen beosztották a 16. gyaloghadosztály híradó zászlóaljához zászlóaljparancsnokhelyettesül. 1944. nov. 14-én megbízva az 1. hegyi híradó zászlóalj parancsnoksággal, 1945. jan. 4-én beosztották a 2. hegyidandár híradó újonc kiképző zászlóaljhoz. A háború után Franciaországban élt.

[33] Bóra Gyula (1912. szept. 19, Budapest – ?): százados. 1934. aug. 20-án avatták hadnaggyá a Ludovika Akadémián és a bajai folyamőr árvédelmi (rejtett utász) zászlóaljhoz nyert beosztást. 1937. ápr. 1-től a győri II. utász zászlóaljnál, 1939. okt. 1-jétől az 1. hegyi utászszázadnál szolgál. 1942. máj. 1-jével kinevezték századossá, majd okt. 1-jén a Haditechnikai Intézethez helyezték át Budapestre, műszaki előadónak. 1944. nov. 1-jén 53/3. utászszázad parancsnokul nevezték ki. A Szent László hadosztály kötelékében történt első bevetésekor, 1944. dec. 27-én Ipolyszalkánál századával átállt a szovjet csapatokhoz. Ezért az új honvédségben három év rangelőnyben részesült, őrnaggyá, majd alezredessé lépett elő. 1945. márc. 6-tól már a debreceni HM műszaki osztályát szervezi. Több minisztériumi és csapatbeosztást lát el, 1950. jún. 30-án elbocsátják a honvédség kötelékéből, 1958. márc. 31-én mint osztályidegent lefokozzák honvéddá. 1991-ben rendfokozatát visszakapja, 1995-ben ezredessé léptetik elő.

A hegyi gyakorló vonatcsoportot teljes egészében a VIII. fogatolt vonatosztály képezte ki, ennek megfelelően parancsnokuk ugyanaz a személy volt.[34] Állományába azok kerültek, akiket október 1-jétől áthelyeztek az 1. hegyi vonatcsoporthoz: három fő tiszt a HM. 8. osztálytól és egy altiszt a HM. 10. osztálytól, valamint 24 fő legénység az I-VIII. fogatolt vonatosztályoktól. A lovak száma pontosan nem állapítható meg, mindössze az I-VIII. fogatolt vonatosztályoktól vezényeltekről tudjuk biztosan, hogy 14. A zömöt a kiképző alakulat saját állatállományából biztosította, miként a gyakorló csapatok járműszükségletét is. Mindezeken felül még idekerült 36 fő lóápoló, málhásállat-vezető, taligavezető, akik rövid előképzést kaptak a hegyi gyakorló vonatcsoportnál, mielőtt beosztásaikat a hegyi gyakorló csoport más alakulatainál elfoglalták volna.

A közvetlenek után külön kell vizsgálnunk a tüzérséget, minthogy annak kiképzése – hasonlatosan a hegyi gyakorló zászlóaljéhoz – nem csak a hegyidandár leendő tüzérségét érintette, hanem a málházott hegyiágyús üteggé átfegyverzendő vagy ugyanilyen, de új felállítású határvadász ütegeket is (2., 3. és 24., illetve 25. és 26. határvadász ütegek), sőt, a szintén új felállítású, de fogatolt hegyiágyús ütegeket is (1., 19., 21-23. és 31-34. határvadász ütegek). Ehhez képest az 1., 3., 6-11.,13-20. és a 23. tábori tüzérosztályok összesen 104 főt vezényeltek a hegyitüzér szakkiképzésen résztvevő 22/1., 23/1. és 24/1. hegyiágyús és a 2., 3. és 24. határvadász (ugyancsak hegyiágyús) ütegekhez. A vezényeltek itt is csakúgy, mint a többi gyakorló osztály és alosztály esetében, az újonnan felállításra kerülő és átfegyverzendő alakulatok kiképző keretét fogják biztosítani. A hegyitüzér kiképzést a 24. tábori tüzérosztály parancsnok[35] irányításával az osztály törzse végezte.[36]

A hegyi gyakorló csoport az eredeti elképzelések szerint 1939. augusztus 17. (a vonatrész már augusztus 11-étől) és szeptember 23. között hajtotta volna végre feladatát, előképezve kb. 2200-2400 főt a felállításra kerülő hegyidandár és az átszervezendő határvadászzászlóaljak részére. Hogy a hegyi gyakorló csoport tevékenysége mennyire volt sikeres, arról semmilyen közvetlen adat nem maradt fenn, de tudjuk, hogy feladatát az 1939. szeptember 1-jén kitört német–lengyel háború miatt nem fejezhette be. A hegyi gyakorló csoportnál az átképzés előbb lelassult, majd a csoport megszűnt. Ennek időpontját nem ismerjük, de a hadsereg-főparancsnokság kiképzési osztálya már szeptember 16-án pótutasítást adott ki az az évi kiképzési rendelet I. részéhez, miszerint „... a hegyi dandár azon tisztjei és keretlegénysége – akik az újonckiképzésnél nélkülözhetők – október hó folyamán folytassák, illetve pótolják a 33.100/eln. Hfp. Kik. –1939. sz. rendelettel előírt, de félbeszakított hegyi előképzést."[37] Ugyanakkor tény az is, hogy a kijelölt alakulatok átszervezése és az újak felállítása a korábban megjelölt időpontra megtörtént. Azt, hogy a hegyi gyakorló csoport tényleges működésének 2-3 hete alatt sikerült érdemi munkát is végezni, erősíti az is, hogy a kiképzési terveket valószínűsíthetően kidolgozó törzstisztek közt nem egy volt – a korábban említetteken kívül például vitéz Kossuth Sándor őrnagy,[38] vagy

[34] Kiléte nem ismert.

[35] Az osztály parancsnoka 1939. január 23 és 1942. május 1 között vitéz alsóviszokai Gerlóczy László alezredes, 1940. július 1-től ezredes. Állomáshelye Ungváron, majd 1940. december 1-től Munkácson volt.

[36] HL VKF 1. o. 4336/1939. 9/3-8. almellékletei és a HM 39.000/eln. 1/a. –1939. mellékletei.

[37] A pótutasítást idézi *Sz. Z.* Lásd a 23. jegyzetet!

[38] Kossuth Sándor, nemes kossuthi és udvardi, vitéz (1891. ápr. 30, Tornalja – 1962. ápr. 22, Verőce): ezredes. 1914. júl. 29-én vonult be egyévi önkéntesként Budapestre a cs. és kir. 10. tábori tüzérezredhez. Szept. 1-jétől áthelyezték Lugosra a cs. és kir. 7. hegyi tüzérezredhez. Okt. 1-jén a cs. és kir. 1. „China" hegyi ágyúsosztály 3. üte-

Újlaky György alezredes[39] –, aki komoly hadi tapasztalatokkal bírt a saját fegyver- vagy csapatneméhez kapcsolódó hegyi harcászat terén az I. világháború idejéből, s őket nyilván nem véletlenül vezényelték a hegyi gyakorló csoport parancsnoksághoz.

A csoport feloszlása után megkezdődött, pontosabban folytatódott a hegyidandár kereteinek (békehadrend szerinti) felállítása, mely október 1-jével – a szervezési rendeletnek megfelelően – nagyrészt befejezést nyert. Teljes hivatalos megnevezése: *„M. kir. kárpátaljai 1. honvéd hegyidandár"* (továbbiakban: 1. hegyidandár). Hadrendjébe tartozott a hegyidandár-parancsnokság, három hegyi zászlóalj, három hegyiüteg a zászlóaljak szervezetszerű kötelékében, dandárközvetlenként egy hegyi huszárszázad, egy hegyi híradószázad, egy hegyi utászszázad, a hegyidandár páncéltörő ágyús század, a hegyidandár páncélgépkocsi szakasz, a hegyidandár motorkerékpáros szakasz és a hegyi vonatcsoport.[40]

A dandár kiegészítése elvileg területi, részére azonban külön kiegészítő kerületeket nem terveztek alakítani. A kiegészítés az elöljáró VIII. hadtest területéről, általában az ungvári 24. gyalogezred területéről történik, de ez nem zárja ki a máshonnan való kiegészítést sem.[41] A seregtest tagozódása békeállomány szerint:

a.) 1. hegyidandár-parancsnokság

Az újonnan megalakuló parancsnokság minden tekintetben a VIII. hadtest alárendeltségébe tartozik, s az is állítja föl. Állományába hét fő tiszt, három fő szakszolgálatos altiszt, öt fő rendfokozatnélküli sorlegénység (két gyalogos a 24. gyalogezredtől, két lovas a 3. huszárezredtől), öt hátasló és egy parancsnoki személygépkocsi osztandó be. A tisztikarhoz a parancsnok (tábornok), egy gyalogos törzstiszt, a vezérkari főnök és beosztott vezérkari tisztje (főtisztek) és egy-egy tüzér, műszaki, híradó főtiszt tartozott.[42] A dan-

---

gével elvonult hadműveleti területre. A szerb, majd az olasz harctéren harcol, amikor hadnagyi rendfokozatban 1917. jún. 1-jével áthelyezik a 39. honvéd tábori ágyúsezred állományába. Később a 70., majd a 170. honvéd tábori tüzérezredben küzd ütegparancsnokként az összeomlásig. 1919 és 1939 között számos csapattiszti és adminisztratív beosztást látott el. 1939. aug. 14-től őrnagyi rendfokozatban beosztott tüzér törzstiszt Ungváron, a hegyi gyakorló parancsnokságon, majd okt. 1-től az 1. hegyidandár parancsnokságon. 1940. dec. 1-től az 1. hegyi tüzérosztály parancsnoka Máramarosszigeten, 1943. júl. 1-jével kinevezik ezredessé. 1943. okt. 1. és 1945. ápr. 1. között az 1. hegyidandár tüzérparancsnoka. Ekkor szovjet hadifogságba kerül, ahonnan 1948. júniusában tér haza. A honvédség kötelékéből elbocsátják, nyugdíját megvonják; szőlőmunkásként hal meg.

[39] Újlaky (Schürger) György (1894. jún. 29, Kassa – ?): ezredes. 1912. aug. 18-án a kassai cs. és kir. gyalogsági hadapródiskolát végezte, s az ugyancsak kassai 9. honvéd gyalogezredhez nyert beosztást. Ezzel az ezreddel küzdötte végig az I. világháborút, majd 1920-1939 között különféle csapattesteknél teljesített szolgálatot. 1939. okt. 1-jén alezredesi rendfokozatban kinevezték az 1. hegyi zászlóalj parancsnokává. 1941. nov. 1 és 1943. nov. 20 között beosztott gyalogos törzstiszt az 1. hegyidandár parancsnokságon, 1942. ápr. 1-től ezredesként. 1943. nov. 20-tól az 1. hegyidandár megbízott, dec. 1-től kinevezett gyalogsági parancsnoka. 1944. okt. 12-től a Székesfővárosi Leventeparancsnokság megbízott parancsnoka, 1944. dec. 17-től a háború végéig „a m. kir. honvédség főfelügyelőjének törzséhez beosztott tábornok" megnevezésű beosztást töltötte be.

[40] HL HM 39.000/eln. 1/a. –1939.

[41] Ez a háború idején valóban így is történt. A hegyicsapatokhoz nagy számban kerültek nem kárpátaljai, vagy erdélyi területekről is, pl. Szabolcs, Szatmár, Bereg, Hajdú, Abaúj-Torna, Borsod-Gömör, Heves, Nógrád, Pest, Somogy vármegyékből vagy Dél-Bácskából.

[42] L. a 38-as jegyzetet! Szükségesnek látjuk e helyütt megjegyezni, hogy a szervezési kérdéseket taglaló eredeti iratanyagok által előírtak és a valóság, a „kell" és a „van" gyakran különbözött egymástól. Pl. az 1. hegyidandár parancsnoka Németh József ezredes lett, tehát egy törzstiszt töltötte be a tábornoki helyet; vagy: vitéz Kossuth Sándor őrnagy bizonyosan a dandárparancsnokságon szolgált megalakulása első napjától kezdve, de azt nem lehet tudni, hogy vajon a tüzér főtiszti beosztást töltötték-e be vele, vagy az elviekben rendszeresítetthez képest létszám fölöttiként került állományba.

dárparancsnokság székhelyéül – mint fentebb már említettem – egy május 9-i értekezleten Szolyvát jelölték ki, és az 1939/40., sőt, még az 1940/41. kiképzési évre kiadott szervezési rendelet s annak 1940. október 7-i módosítása is e városkában említi és tünteti föl mellékletein, anélkül, hogy ehhez bármilyen megjegyzést fűzne.[43] Más forrás szerint viszont sosem került oda, s bár 20 holdnyi terület volt az épületek és laktanyák számára biztosítva, azok sosem épültek föl.[44] Ugyanez a forrás azonban Aknaszlatinát jelöli meg állomáshelyül, amelyre viszont semmilyen más adat nem utal. Ismét más adatközlő Munkácsot említi,[45] de ennek igazolására sem leltem fel eddig hitelt érdemlő iratanyagot, bár az elgondolkoztató, hogy a dandárközvetlenek közül több alosztály is e helyőrségben állomásozott (páncéltörő ágyús század, híradó- és huszárszázad, vonatcsoport, motorkerékpáros szakasz). A megalakulás és a kezdeti időszakban való működés helye szempontjából legvalószínűbbnek mégis talán Ungvárt tarthatjuk. A HM 45.761/eln. 1/a.-1939. sz. alatt kiadott, a hegyidandár ideiglenes elhelyezéséről szóló iratot nem ismerjük, de szeptember 18-i módosítását igen. Eszerint a már korábban Szolyváról Munkácsra változtatott dandárparancsnoksági székhelyet most Ungvárra rendelték áttenni ugyancsak ideiglenes jelleggel, s megszabták, hogy október 1-jétől ott kezdje meg működését.[46] Ezt igazolják a személyi anyagok adatai,[47] és ezt látszik alátámasztani az észszerűség is, hiszen a hegyi gyakorló csoport parancsnokság – mely gyakorlatilag a későbbi hegyidandár-parancsnokságot jelentette – ugyancsak e helyőrségben működött augusztus 4-e és szeptember eleje között, s azt néhány hét alatt áttelepíteni egy másik városba, különösen az új dandár szervezésének munkálatai közepette, nem látszik indokoltnak.

b.) 1-3. hegyi zászlóaljak

A zászlóaljak megnevezésükben, csakúgy mint a dandár, a „kárpátaljai" megjelölést viselik (pl. *„M. kir. kárpátaljai 1. honvéd hegyi zászlóalj"*). Megalakulásuk úgy történt (fentebb már utaltunk rá), hogy három alacsonyállományúra csökkentendő határvadászzászlóalj felszabaduló, leadásra kerülő részeiből hozta létre azok kereteit. A kassai 28. határvadász-zászlóalj az 1. hegyi zászlóaljat, a sátoraljaújhelyi 27. a 2.-at és az ipolysági 5. pedig a 3. hegyi zászlóaljat állította fel oly módon, hogy mindegyik határvadász-zászlóalj két puskás századot, fél-fél géppuskás századot és ugyancsak fél-fél árkász és távbeszélő szakaszt, valamint egy aknavető rajt bocsátott rendelkezésre. A határvadász-zászlóaljaknak a megjelölt alosztályokat a június 1-jei hivatásos és továbbszolgáló tiszti, altiszti és tisztesi állománnyal, az összes sortisztessel és a rendfokozat nélküli sorlegénység rendszeresített állományának 40%-ával kellett átadni. A zászlóalj-parancsnokságok és a zászlóaljközvetlenek szükséges személyzetének fedezésére a VIII. hadtest-parancsnokság volt hivatott intézkedni. A három zászlóalj egyenként három puskás századból, egy géppuskás századból, egy málházott hegyiágyús ütegből, továbbá közvetlenként egy-egy árkász-, táv-

[43] HL HM 39.000/eln. 1/a. –1939. és HM 40.000/eln. 1/a. –1940.

[44] Tarnay József volt m. kir. százados (2. hegyi zászlóalj) válasza *Sz. Z.* kérdőívére (a továbbiakban: Tarnay-kérdőív). Másolat a szerző birtokában.

[45] *Sz. Z.* szóbeli közlése a szerzőnek. L. a 38-as jegyzetet!

[46] HL VKF h. 503/1939.

[47] Számos fő- és törzstiszt eredeti nyilvántartási lapját, vagy anyakönyvi lapját néztem át a HL-ben és a HM Központi Irattárában, s azok egybehangzóan azt mutatják, hogy a dandárparancsnokság 1939. október 1-jétől Ungváron települt.

beszélő- és aknavetőszakaszból, valamint a zászlóaljtörzsből állt. Páncéltörő ágyús szakaszt nem állítottak be, helyette puskás századonként három-három nehézpuskát rendszeresítettek. A puskás század öt szakaszból tevődik össze, az 1-4. szakaszok egyenként négy-négy golyószórós rajra oszlanak, összesen 16 golyószóróval (ebből négy állványos). Az 5. (nehézfegyver) szakasz három nehézpuskás rajra (a már említett három nehézpuskával) és két gránátvetős rajra (egy-egy csővel) tagolódott volna.[48] Létszáma 123 fő, egy hátas- és 16 málhásló. A géppuskás század négy szakaszt foglalt magában, egyenként három-három rajjal, összesen 12 db géppuskával, 90 fős létszámmal, egy hátas- és 24 málháslóval. A málházott hegyiágyús üteg két lövegszakaszból (két-két hegyiágyúval) és két géppuskás rajból állott. Az ütegek felállításáról a 22. (→ 1. hegyi üteg), 23. (→ 2. hegyi üteg) és a 24. tábori tüzérosztály (→ 3. hegyi üteg) parancsnokságok gondoskodtak oly módon, hogy 1. ütegüket átadták az új hegyi zászlóaljaknak. Tüzér szakkiképzés tekintetében a VIII. hadtest tüzérparancsnoknak, egyebekben pedig az illetékes zászlóalj-parancsnokságnak lettek alárendelve. Az ütegek létszáma egyenként 103 fő, a szállítást 25 hátas- , négy málhásló és 36 öszvér biztosította. Az árkász szakasz állományába 31 fő, egy hátas- és három málhásló, a távbeszélő szakaszéba 35 fő, egy hátas- és tíz málhásló, az aknavetőszakszéba pedig 26 fő, egy hátas- és 12 málhásló tartozott. A zászlóaljtörzs a parancsnokságra, a gazdasági hivatalra, a visszamaradó különítményre és a hírvivő rajra tagolódott. Állományába 53 fő és hét málhásló, egy kis parancsnoki gépkocsi és két motorkerékpár tartozott. Egy hegyi zászlóalj békehadrendjébe így elméletileg 707 fő (ebből 27 tiszt, 24 altiszt, 102 tisztes és 549 rendfokozatnélküli sorlegénység), 176 ló (ebből 39 hátas- , 101 málhásló és 36 öszvér), 48 golyószóró (ebből 12 állványos), 14 géppuska, kilenc nehézpuska, hat gránátvető, két aknavető és négy hegyiágyú nyert beosztást.[49]

Ez a szervezeti felépítés és a gazdászat-közigazgatási szempontú önállóság lehetővé tette a zászlóaljak egymástól független, dandárköteléken kívüli alkalmazását is, s ehhez a megfelelő híradó és egyéb műszaki eszközökkel és fegyverzettel való ellátottsága is megvolt. Érdemes rámutatni arra is, hogy ugyanekkor egy gyalogzászlóalj mennyivel kisebb erőt képviselt. Bár harcbavetés esetén közvetlen segítségükre lehetett két 37 mm-es páncéltörő ágyú, ugyanannyi számú aknavető mellett a nehézpuskák mennyisége csak két darabra rúgott. Három puskás és egy géppuskás századuk mindössze 24 golyószóróval (ebből 6 állványos) és 9 géppuskával rendelkezett. Ütegük nem volt.[50]

c.) 1. hegyi huszárszázad

Hivatalos megnevezése „*M. kir. kárpátaljai 1. honvéd hegyi huszárszázad*", s az önálló huszárszázadokéhoz hasonló szervezettel került felállításra, mely feladattal a 3. huszárezred parancsnokság lett megbízva. Ehhez a négy huszárezrednek különböző megoszlásban összesen 22 fő tisztest, 77 huszárt és 117 idomított kincstári hátaslovat kellett rendelkezésre bocsátania. A század lovas szakkiképzés szempontjából az 1. lo-

[48] Ez a szervezés csak papíron élt, a puskás (később lövész, illetve hegyivadász) századok a háború végéig csak négy szakaszból álltak; az 1-3. szakaszok 4-4 golyószórós rajjal, s a 4. volt a nehézfegyver-szakasz. A zászlóaljnak így sosem volt 48, hanem csak 36 golyószórója. A Tarnay-kérdőív említi, hogy pl. a 2. hegyi zászlóaljnál a gránátvetők még az 1941-es Szovjetúnió elleni hadjáratkor sem voltak meg, illetve csak papíron léteztek.

[49] L. a 36-os jegyzetet! Valójában csak 36 golyószóró.

[50] HM 39.000/eln. 1/a - 1939. sz. 11. sz. melléklet. Az összehasonlítás alapjául az 1-24. gyalogezredek I. és II. zászlóaljainak hadrendjeit vettem, mivel a III. zászlóaljak még kevesebb gyalogsági nehézfegyverrel rendelkeznek.

vasdandárhoz tartozott. A század a törzsből, a visszamaradó különítményből és három huszárszakaszból állt, 171 fő és 117 ló rendszeresített létszámmal, négy golyószóróval.[51]

d.) 1. hegyi híradószázad

Hivatalos megnevezése *„M. kir. kárpátaljai 1. honvéd hegyi híradó század"*, melyet a 101. híradóezred állított föl, kiegészítését azonban az I-V. híradó zászlóaljak adták. Szakkiképzési és szakanyagi ügyei a VIII. hadtest híradó parancsnok irányítása alá kellett kerüljenek. A század a törzsből és három szakaszból állott (központ raj + távírász rajok, rádióállomáscsoportok, fénytávbeszlő állomáscsoportok), összesen 130 fővel, 30 lóval (négy hátas-, 16 hámosló és tíz öszvér), egy közepes parancsnoki személygépkocsival, egy-egy R/7-es, R/8-as, központos és egy könnyű tehergépkocsival, valamint egy motorkerékpárral.[52]

e.) 1. hegyi utászszázad

Hivatalos megnevezése *„M. kir. kárpátaljai 1. honvéd hegyi utász század"*, az I. utász zászlóalj által került felállításra, a hiányzó legszükségesebb kiegészítést a VII. utász zászlóaljnak kellett pótolnia. A század a törzsből és három szakaszból állt, állományába 150 fő, egy hátasló és tíz öszvér, valamint egy géppuska lett beosztva.[53]

f.) 1. hegyidandár páncéltörő ágyús század, motorkerékpáros és páncélgépkocsi szakaszok

Hivatalos megnevezése *„M. kir. kárpátaljai 1. honvéd hegyidandár páncéltörő ágyús század"*, a két szakaszé hasonlóan. A páncéltörő ágyús század kiképző keretét a VIII. hadtest-parancsnokságnak kellett megalakítania az 5., 27. és 28. határvadász-zászlóaljak páncéltörő ágyús szakaszai egy-egy rajának igénybevételével. A század két lövegszakaszra oszlott, összesen négy ágyúval. Létszáma 73 fő, három hátas- és 18 hámosló. Itt kell megjegyeznem, hogy alig néhány hónap multán felvetették, hogy hibás az az elgondolás, miszerint az egyes zászlóaljak páncélelhárítására elégségesek a nehézpuskák. Éppen a hegyi páncéltörő ágyús század egy tisztje bizonyította ezt tanulmányában a Wehrmacht Norvégia ellen folyó hadműveletei kapcsán, s rámutatott, hogy a hegyi zászlóaljaknál is szükség lenne egy-egy kétlöveges páncéltörő ágyús szakaszra, s hogy a dandárközvetlen század állományát is 6 lövegre kellene növelni. Bár a javaslat logikusnak tetszik, mégsem került megvalósításra.[54]

A motorkerékpáros szakaszt a huszti 24. határvadász-zászlóalj feleslegessé váló kerékpáros századából kellett megalakítani. 49 főből, 16 motorkerékpárból, 4 másféltonnás terepjáró tehergépkocsiból, egy-egy kis parancsnoki gépkocsiból és háromtonnás tehergépkocsiból állt. Fegyverzetét négy golyószóró (ebből egy állványos) képezte. Érdekes, hogy a páncéltörő ágyús századot és a motorkerékpáros szakaszt parancsnoklás és szolgálatkezelés tekintetében, valamint fegyelmi és egyéb állományügyekben a 2. hegyi zászlóaljnak rendelték alá.

A hegyidandár páncélgépkocsi szakaszt a 2. gépkocsizó dandár felderítő zászlóalja állította fel, szervezetének és kiképzésének megszilárdulásáig minden tekintetben ezen alakulat

---

[51] L. a 36-os jegyzetet!

[52] Uo.

[53] Uo.

[54] *Aranyosmaróti István:* A hegyidandár páncélelhárítása. *Magyar Katonai Szemle*, 1940/9. 643–645. o.

parancsnoksága alá helyezték. A felderítő zászlóalj ezért ilyen tekintetben a hegyidandár-parancsnokságnak alá lett rendelve, de a szakasz állománykezelés és gazdászat-közigazgatás szempontjából a 2. gépkocsizó dandár felderítő zászlóalj utalt alakulatát képezte. Állományába 22 főt, három páncélgépkocsit, két motorkerékpárt, egy kis parancsnoki személygépkocsit, s ugyancsak egy háromtonnás tehergépkocsit terveztek beosztani. Mindhárom alosztály hiányzó vezető keretét és sorlegénység szükségletének egy részét a megszűnő 24. határvadász kerékpáros század állományából kellett fedezni a VIII. hadtest-parancsnokság intézkedése szerint.[55]

g.) 1. hegyi vonatcsoport

Hivatalos megnevezése *„M. kir. kárpátaljai 1. hegyi vonat csoport"*, s a VIII. fogatolt vonatosztály állította fel úgy, hogy az I–VIII. fogatolt vonatosztályok összesen 14 fő tisztest, tíz rendfokozatnélkülit, nyolc hátas- és hat hámoslovat biztosítottak. Állt a parancsnokságból és két oszlopból (ebből az egyik málházott, a másik fogatolt taligaoszlop), létszáma 51 fő, 31 ló (ebből 13 hátas, hat hámos és 12 málhás) és hat taliga.[56]

A dandár csapatai Kárpátalja, pontosabban az Erdős-Kárpátok és a Máramarosi-havasok Magyarországra eső, magas középhegységgel fedett területeinek védelmét voltak hivatottak szolgálni, s ezt a helyőrségek kijelölése is mutatta. Az 1. hegyi zászlóalj állomáshelye Perecseny, a 2.-é Szolyva, a 3.-é Rahó lett. A közvetleneket Munkácson tervezték elhelyezni, ami két alosztály kivételével meg is történt.[57] Az 1. hegyi utászszázad a már hivatkozott szeptember 18.-i módosító intézkedéssel Tiszakirvára,[58] az 1. hegyidandár páncélgépkocsi szakasz pedig ideiglenesen Kassára került.[59] Ily módon nagyjából egyenletes elhelyezkedést sikrült biztosítani Kárpátalja területén.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a csapatok a szervezés szerint megállapított helyőrségeket helyhiány, a még el nem készült laktanyák miatt még jó ideig nem foglalhatták el. Így 1939. október 1-jével az 1. hegyidandár alakulatainak ideiglenes állomáshelyeket állapították meg: az 1. hegyi zászlóaljnak Ungváron, a 2.-nak Beregszentmiklóson, a 3.-nak pedig Huszton.[60] 1939. november 25-én az előbbi alakulatokon kívül, melyek továbbra is ideiglenes körletükben maradtak, Várpalánkán találjuk a dandárközvetleneket, kivéve a páncélgépkocsi szakaszt és az utász századot.[61] Csak az 1. hegyi zászlóaljról tudjuk pontosan, hogy a hadrendben kijelölt állomáshelyét 1940. május 12-én foglalta el Perecsenyben, miután ott befejeződött a laktanya építése.[62] Valószínűsíthető, hogy a fenti állománytábla szerinti feltöltöttséget fegyverzetben és felszerelésben, sőt, néha személyi és málhásállatok tekintetében sem sikerült maradéktalanul elérni, bár erről alig maradt fenn adat. A tüzérségi szemlélő november hó második felében, Kárpá-

[55] L. a 36-os jegyzetet!

[56] Uo.

[57] A véglegesen megállapított helyőrségekbe való bevonulás nem egyszerre, azonos időpontban történt, hanem az 1939. december és 1940. május közötti időszakban folyamatosan, ahogy a laktanyaépítkezések lehetővé tették.

[58] HL VKF h. 503/1939.

[59] L. a 36-os jegyzetet!

[60] HL HM 45.761/eln. 1/a. –1939.

[61] HL VKF 1. o. 5187/1939.

[62] HM Központi Irattár (továbbiakban: KI) 45411. Ilosvay Ernő volt m. kir. hegyivadász százados személyi anyaga. Nevezett az 1. hegyi zászlóaljnál szolgált 1939. október 1-től 1944. november 22-ig.

talján tartott szemleútja során számos hiányt tapasztalt a hegyidandár tüzérségénél. Az egyik legfőbb gond az volt, hogy a három üteg békeállománya oly alacsonyan volt megállapítva, hogy azok 4 löveggel kivonulni képtelenek voltak. Problémát jelentett az is, hogy nem volt elegendő öszvér a málházáshoz, vagy ha volt is, csak idomítatlan. Az alkalmazhatóságot személyi hiányok is nehezítették, főleg altiszti beosztásokban (patkolómester, műszaki altiszt, műmester, stb.). A három hegyiüteg közül az 1. részben menetképesnek, a 2. és a 3. menetképtelennek lett nyilvánítva.[63]

Lengyelországnak a Német Birodalom és a Szovjetúnió általi lerohanása és feldarabolása 1939. szeptember folyamán Magyarország, de kiváltképp a kárpátaljai magyar katonai alakulatok számára is gyökeresen új helyzetet teremtett, tekintettel arra, hogy az addigi lengyel határszakasz csaknem teljes hosszában közvetlen érintkezés létesült a kommunista nagyhatalommal. A magyar katonai felsővezetés emiatt számolt a ruszinok részéről a magyar állameszme elleni izgatásra, másrészt a „bolsevista ideák becsempészésére". Ennek megakadályozására szükségesnek látták a határ minél megbízhatób lezárását, a csempészés és átszökések megakadályozását. Minthogy Kárpátalja északi határának katonaföldrajzi helyzete következtében az erők gyors felvonultatása, azok mozgatása komoly nehézségekbe ütközik, szükségesnek látszott egy, a határvadász alakulatok mögött álló, megfelelő létszámú, önálló harcra is képes, bármikor bevethető harcászati egység biztosítása.[64] Egy ilyen – mai terminológiával élve – „gyorsreagálású" alakulat megteremtése céljából a honvédelmi miniszter december 2.-i rendelete alapján emelték hadiállományra a 3. hegyi zászlóaljat. Az 1939/40. évi szervezési rendeletet módosító intézkedés azt jelentette, hogy a zászlóalj személyi állományát 1940. március 1-ig 1328 főre (34 tiszt, 25 altiszt, 169 tisztes és 1100 rendfokozatnélküli), állatállományát pedig 221 lóra (42 hátas- és 139 málhásló, 40 öszvér) emelték. Így egy hegyi puskás század 277 embert, egy hátas- és 22 málháslovat, a géppuskás század pedig 159 embert, egy hátas- és 28 málháslovat számlált. Az üteg továbbra is a békeállomány szerinti 103 főt foglalta magába és négy öszvér kiegészítést kapott. Hogy az 1939. novemberi menetképtelenséget sikerült-e felszámolni, arról nincs adatunk. Az árkászszakasz létszáma 72 főre, a távbeszélő szakaszé 42-re, az aknavető szakaszé 48 főre emelkedett. Állatállományuk hét, egy, illetve nyolc málháslóval emelkedett. A törzs 70 főből állt, s kaptak még tíz hátaslovat, hírvivő raja pedig még két motorkerékpárt.[65]

Ezeken kívül az 1. hegyi huszárszázad létszámát felemelték egy főtiszttel, hét sortisztessel és 51 fő rendfokozatnélküli sorlegénységgel, kiket újonc-pótbehívás útján kellett beállítani, valamint 64 lóval.

A továbbiakban csak az 1940-es esztendő második felében következtek be változások, melyek közül először a június 10-én keltezett, az 1940/41. kiképzési évre szóló szervezési rendeletet kell megemlítenünk. Ez csak apróbb módosításokat eszközölt a hegyidandár már kialakított és beváltnak tűnő állománytábláján: a dandárparancsnokság törzsébe egy törzstisztet, mint dandár tüzércsoport parancsnokot és egyet, mint mozgósítási és személyügyi előadót állítottak be. Ugyancsak rendszeresítettek egy állatorvost a

[63] HL VKF 1. o. 5153/1939.

[64] HL HM 64.170/eln. 1/a. –1939. Idézi *Sz. Z.* kézirata.

[65] HL HM 63.010/eln. 1/a. –1939.

dandár állategészségügyi szolgálatának ellátására. Megszüntették viszont a műszaki és híradó főtiszti helyeket, teendőiket azontúl a hegyi utász- és a hegyi híradószázad parancsnokok látták el. A dandárparancsnokságra a legénységi állományúakat az 1. és a 2. hegyi zászlóaljtól vezénylik.

Tovább emelték az immár hadiállományú 3. hegyi zászlóalj létszámát 1405 főre. Az 1. és 2. zászlóaljak békeállományon maradtak, létszámadataik megegyeztek, de itt is növelés történt: zászlóaljanként 881 főt és a korábbihoz képest még egy-egy málháslovat számíthatunk.

A dandárközvetleneknél is emeléseket szándékoztak végrehajtani. A hegyi huszárszázadnál 239 főt és 238 lovat írtak elő, valamint még nyolc golyószórót és egy nehézpuskát rendszeresítettek. Megjegyzendő, hogy ez az alosztály – a lólétszámot tekintve – az ezen rendeletben előírtakkal érte volna el felállítása óta először a teljes menetképességet. Az 1. hegyi híradószázad létszmát 171 főre, az öszvérekét 72-re emelték, a hámoslovakét egyre csökkentették. Az 1. hegyi utászszázad állományába már összesen 201 főt, négy hátas-, két hámoslovat és 26 öszvért terveztek beosztani. A hegyidandár páncéltörő ágyús századba még nyolc fő nyert beosztást. A motorkerékpáros szakasz létszámát 58 főre, motorkerékpárjainak számát 29-re tervezték megemelni. A terepjáró tehergépkocsikat törölték hadrendjükből, helyettük négy kis terepjáró személygépkocsit akartak beállítani, valamint két másfél tonnás tehergépkocsit. Egyik legfontosabb elképzelés volt, hogy a páncélgépkocsi szakasznál a páncélgépkocsik számát ötre növeljék, így összfegyverzetük öt-öt géppuska, golyószóró és nehézpuska lett volna. Személyi állományát ehhez mérten mintegy megduplázták, 47 főre emelték. Kis parancsnoki személygépkocsiját törölni kívánták, helyette egy közepes terepjáró személygépkocsit akartak rendszeresíteni, ezenkívül a háromtonnás tehergépkocsik számát eggyel növelni.[66]

Hogy a rendeletből mennyi valósult meg, arra megint csak közvetett információink vannak, s abból is kevés. Az intézkedésben foglaltaknak ugyanis folyó év október 1-jével kellett volna életbe lépniük, vagyis az átszervezéseket, állományemeléseket akkorra kellett befejezniük. Ezeket a műveleteket azonban egészen biztosan megzavarta, és sok esetben félbeszakította a nyári mozgósítás, a Románia elleni háborús készülődés, s végül a visszacsatolt kelet-magyarországi, észak-erdélyi és székelyföldi területekre való bevonulás.

A hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak

Amíg az 1. hegyidandár életre hívásával igyekeztek egy olyan seregtestet felállítani, melynek csapatai kizárólag a közép- és magashegységben való harcfeladatok végrehajtására voltak hivatva, addig a honvédelmi vezetésnek ezzel párhuzamosan egy másik feladatot is meg kellett oldania. Nem kevésbé volt problematikus ugyanis a visszatért hegyvidéki területeken húzódó határok védelmének és a speciális viszonyok közti határszolgálatnak megszervezése.

Magyarországon 1938. október 1. óta a határvadászdandárokba tagolt határvadászzászlóaljak feladata volt a határvédelem, valamint a határőrizet és határszolgálat ellátása.

---

[66] HL HM 63.010/eln. 1/a. –1939.

Ez azt jelentette, hogy a zászlóaljakon belül elkülönültek egymástól a csapatok (a puskás századok, géppuskás század, a törzs, közvetlenek és a fogatolt hegyiágyús üteg) és az ún. határszolgálatos rész (portyázó század[ok]). A csapatok feladata a határ védelme, tehát katonai jellegű volt, a portyázó századok beosztottaié – kik az őrsökön teljesítettek szolgálatot – pedig inkább rendészeti, váműri, stb. tevékenységnek számított.[67] Mindezen feladatok maradéktalan végrehajtását meg kellett valósítani a Kárpátok bércei adta különleges viszonyok közt is, s a különleges helyzet természetesen különleges felkészítésű alakulatokat kívánt.

1939. március 15-17. között, a Kárpátalja visszaszerzéséért folytatott sikeres hadműveletekben több határvadász-alakulat vett részt, így a 7. és 8. határvadászdandárok zászlóaljai is.[68] Alig fejeződtek be a harcok, a vezérkarfőnök már április 5-én rendelkezett a 7. (23., 24., 2. és 3. határvadász-zászlóaljak) és a 8. határvadászdandár (25., 26., 27. és 28. határvadász-zászlóaljak) parancsnokságainak végleges áthelyezésére Mátészalkáról Beregszászra és Sátoraljaújhelyről Ungvárra.[69] Ez feltételezte, hogy a dandárok alárendeltségébe tartozó zászlóaljak egy része is helyőrséget fog változtatni. A III. Csoportfőnökség április 8-i értekezletén határoztak arról, hogy a 24. határvadász-zászlóalj Beregszászról *Huszt*ra, a 2. Rimaszombatról *Aknaszlatiná*ra, a 3. Losoncról *Rahó*ra, egy kikülönített százada pedig Terebesfejérpatakra kerüljön. A 25. határvadász-zászlóaljnak Munkácsról *Szolyvá*ra és *Volóc*ra, egy századának *Ökörmező*re, a 26.-nak Ungvárról *Nagybereznó*ra kell áttelepülnie.[70] Elképzelés szerint ezen zászlóaljaknak kellett volna a legmagasabb hegyek között lévő kárpáti határokat ellenőrizni és védeni. A 24. és 2. határvadász-zászlóaljaknak a magyar–román, a 3.-nak a magyar–román és magyar–lengyel, a 25.-nek a magyar–lengyel, a 26.-nak pedig a magyar–lengyel és magyar–szlovák határt kellett biztosítani. Már április 11-én meghatározták az általuk felállítandó határvadász őrsök helyeit és számát (zászlóaljanként 5-7) a kijelölt határ teljes hosszában, bár a megvalósulásig még számos módosítás történt.[71]

A hegyi alakulatok részlettervezéséről szóló irányelvek, melyek április 25-én láttak napvilágot, s amelyeket a hegyidandár felállításával kapcsolatosan már idéztem, tartalmaztak némi információt a hegyi felszerelésűvé átalakítandó határvadász-zászlóaljak vonatkozásában is. Hogy melyek ezek a zászlóaljak, azt nem jelöli meg, de csak az ezeréves határ közelébe helyezendőkre gondolhatunk. Azt viszont előirányozza, hogy a hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak szervezés szempontjából egyezzenek meg a hegyi zászlóaljakkal azzal a különbséggel, hogy a határvadászok páncéltörő ágyús szakaszai maradjanak meg, minthogy minden zászlóaljnak legalább egy olyan fő közlekedési útvonal lezárásáról kell gondoskodnia, ahol páncéloserők támadásával mindenkor számolni kell. Elhatároztatott az is, hogy a hegyi feszereléssel ellátni tervezett határvadász-zászlóaljak hadrendjéből törlik a kerékpáros századot (az alacsonyállományúaknál csak szakasz), s helyettük egy-egy hegyi lovas szakaszt állítanak be.[72] Ez végül sosem való-

[67] *Dombrády–Tóth* 122. o. és *Botlik József:* Egestas Subcarpathica. Budapest, 2000. 230. o.

[68] HL TGY 2721 *Kálmán Dániel:* A magyar királyi honvédség a 2. világháborúban. 23–30. o.

[69] HL VKF 1. o. 3853/1939.

[70] HL VKF 1. o. 3659/1939.

[71] HL VKF 1. o. 3642/1939. sz. irat melléklete.

[72] HL VKF 1. o. 3720/1939.

sult meg, de az ötlet nem veszett el teljesen: az 1944-ben mozgósított hegyi felszerelésű székely határőr zászlóaljak kaptak egy-egy lovas szakaszt.

Míg április 11-én még csak előírták, hogy hol helyezkedjenek az érintett határvadász-zászlóaljak őrsei, két hét elteltével már a meglévő helyzetről győződhetett meg a vezérkarfőnök kárpátaljai szemleútja alkalmával. Ezek szeint a VIII. hadtest alárendeltségébe tartozó 7. és 8. határvadászdandár parancsnokságok határvadász-zászlóaljai (csak a magashegyvidéki határt őrzők) már 45 őrsöt működtettek az alábbi bontásban:

Portyázó század parancsnokság[73]	*Őrs*	*Határszakasz*
24. Huszt	1. Nevetlenfalu	román
	2. Szöllősgyula	„
	3. Feketeardó	„
	4. Gödényháza	„
	5. Kistarna	„
	6. Veléte	„
	7. Visk	„
	8. Visk-fürdő	„
	9. Técső	„
2. Aknaszlatina	1. Taracköz	„
	2. Körtvélyes	„
	3. Faluszlatina	„
	4. Fejéregyháza	„
	5. Erdészlak 720 mgp.	lengyel
	6. Klauzura Mokranka	„
3/1. Rahó	1. Nagybocskó	román
	2. Kislonka	„
	3. Grunj	„
	4. Terebesfejérpatak	„
	5. Tiszabogdány	„
	6. Luhi	„
3/2. Kőrösmező	7. Klauzura Kozmieszczek	lengyel
	8. Tatárhágó	„
	9. Mohelki	„
25. Volóc	1. Felsőszinevér	lengyel
	2. Toronya	„
	3. Lengyelszállás	„
	4. Felsőhidegpatak	„

[73] A határvadász portyázó századok zászlóaljuk számát viselik, ha több van belőlük egy zászlóalj alárendeltségében, a törtjel előtti szám a zászlóalj hadrendi száma.

Portyázó század parancsnokság	*Őrs*	*Határszakasz*
25. Volóc	5. Kisszolyva	lengyel
	6. Alsóverecke	„
	7. Zsdenyova	„
	8. Bukóc	„
	9. Nagyrosztoka	„
26. Nagyberezna	1. Huszna	„
	2. Uzsok	„
	3. Határszög	„
	4. Patakújfalu	„
	5. Újszék	„
	6. Juhászlak	„
	7. Zemplénoroszi	„
	8. Zellő	„
	9. Szedreske	szlovák
	10. Cirókaófalu	„
	11. Takcsány	„
	12. Kiskolon	„

Kitűnik tehát, hogy a tárgyalt terület visszafoglalása után másfél hónappal, az új határok védelmére, biztosítására és őrzésére rendelt zászlóaljak határszolgálatos részei már felállították – később még némileg változó elhelyezkedésű – őrseiket, s megkezdték a rendszeres járőrözést.[74]

A VIII. hadtest-parancsnokság május 20-án keltezett felterjesztésében már javasolja, hogy a „Kárpátalján szolgálatot teljesítő határvadász-zászlóaljakat hegyi felszereléssel kell ellátni." Ezalatt főként sífelszerelést, illetve téli óvó- és egyéni felszereléseket értett. Ezenkívül málhásállatokat, fözőládákat, s több tehergépkocsit kért anyag- és sebesültszállításra. Felvetette, hogy a zászlóaljak kerékpáros századait a téli időszakra teljesen síszázaddá kellene átszervezni. A Kárpátaljáért vívott harcok tanulságai alapján az alacsonyállományú zászlóaljakat magasállományúvá kell kiépíteni. Hogy konkrétan mely zászlóaljak kapjanak hegyi felszerelést, azt az irat nem részletezi, viszont javasolja a 2. és 3. határvadász-zászlóaljak fogatolt hegyiágyús ütegeinek málházottá való átfegyverzését, hivatkozással a terep nehézségeire. Ebből arra következtethetünk, hogy e két zászlóaljat már mindenképpen felvették az átalakítandók közé. Ugyancsak a terep nehézségei miatt kéri, hogy a portyázó és az útjárőrök magasabb létszámmal állíttassanak ki, eltérően a síkvidéken állomásozó alakulatoktól. A parancsnokság jelent továbbá az őrsökről is, melyek a korábban vizsgált zászlóaljak portyázó századainál számszerint nem, elhelyzésében pedig csak kissé változtak, de növekedtek az őrsöknek alárendelt kilenc ún. kisőrssel.[75]

[74] HL VKF 1. o. 3794/1939.

[75] HL VKF 1. o. 3909/1939. A kisőrsök rendesen valamely határvadász őrshöz, vagy tiszti őrshöz tartoztak, állandó állományuk nem volt. A kisőrsök legénységét mindig az elöljáró őrsparancsnok vezényelte szolgálatba, rendszerint 5-6 fő határvadászt egy tisztes parancsnoksága alatt.

Június 10-én az 1939/40. évi szervezési rendelet végre pontosan intézkedik a Kárpátaljára helyezett határvadász csapatok felől. Az új helyzetnek megfelelően megváltozott a VIII. hadtest kötelékébe tartozó 7. és 8. határvadászdandároknak alárendelt alakulatok elhelyezkedése és hadrendje, valamint a két dandár közti sávhatár is. Hegyi felszereléssel kellett ellátni a 2., 3., 24., 25. és 26. határvadász-zászlóaljakat. Ezek közül a 25.-et és a 26.-at meghagyták alacsonyállományúnak, a 24.-et magas-, a 2.-at és a 3.-at pedig hadiállományra emelték, kerékpáros szakaszaikat, illetve századaikat megszüntették. A zászlóaljak szervezés tekintetében majdnem azonosak voltak a hegyi zászlóaljakkal, azzal a különbséggel, hogy azokkal szemben volt egy kétlöveges páncéltörő ágyús szakaszuk, a törzsből azonban hiányzott a hírvivő raj. Mindezen kívül a határvadász-zászlóaljak magukban foglalták még a már említett határszolgálatos részt. Hadrendjük a következőképpen alakult (a felsorolás sorrendje a zászlóaljak határon való elhelyezkedését mutatja dél-északi rányban; zárójelben az elöljáró dandárparancsnokság):

a.) 24. határvadász-zászlóalj (7. határvadászdandár)

Magasállományú zászlóalj, létszáma összesen 935 fő (721 rendfokozat nélküli, 142 tisztes, 40 altiszt és 32 tiszt) és 209 ló (38 hátas, tíz hámos, 125 málhás és 36 öszvér). A törzs 43 főt, négy hátaslovat, az árkász szakasz 39 főt, egy hátas- és négy málháslovat, a távbeszlő szakasz pedig 42 főt, egy hátas- és 11 málháslovat számlált. Terveztek egy nehézgéppuskás szakaszt is 27 fővel és két nehézgéppuskával, de azzal a megkötéssel, hogy egyelőre nem lesz felállítva, állományát nem lehet feltölteni. A páncéltörő ágyús szakaszba 22 fő, egy hátas-, tíz hámosló, három fogatolt lőszerkocsi és két löveg nyert beosztást. Aknavető szakasza 26 főből, két vetőből állt, melyet és a hozzá való lőszert 12 málhásló szállította. A szakaszparancsnok részére egy hátasló is rendszeresítve volt. Egy puskás század 155 főt, egy hátas- és 22 málháslovat tett ki, fő fegyverzetét 16 golyószóró (ebből négy állványos), egy nehézpuska és két gránátvető képezte. A határvadász puskás század tagolása az elgondolás szerint megegyezett volna a hegyi puskás századéval.[76] A géppuskás század létszáma 91 fő, egy hátas- , 28 málhásló, fő fegyvezete 12 géppuska. A zászlóalj alárendeltségébe tartozó üteget málházottá kellett átalakítani, melynek létszám- és fegyveradatai megegyeztek az ugyanekkor felállításra kerülő 1-3. hegyi ütegekével, valamint az alább következő határvadász-zászlóaljak ütegeivel is.[77]

A 24. portyázó század alárendeltségében a rendelet szerint öt őrs maradt, a többit átadta a Tiszaújlakra kerülő 34. határvadász-zászlóaljnak. A századparancsnokság nyolc főt és egy hátaslovat foglalt magába, s rendelkezésre állt még egy kis parancsnoki gépkocsi is. Az őrsök: 1. Kistarna, 2. Veléte, 3. Visk, 4. Visk-fürdő, 5. Técső. Mindegyik rendelkezett egy-egy golyószóróval (mint minden határvadász őrs, így ezt a későbbiekben nem említem), létszámuk 14-21 fő körül mozgott, határszolgálatos rész összesen 90 fő.

b.) 2. határvadász-zászlóalj (7. határvadászdandár)

Hadiállományra feltöltendő zászlóalj, összlétszáma 1588 fő (1283 rendfokozat nélküli, 220 tisztes, 42 altiszt, 43 tiszt) és 237 ló (42 hátas, 16 hámos, 139 málhás és 40 öszvér). A törzs 54 főt, hat hátaslovat, az árkászszakasz 72 főt, egy hátas- és tíz málhás-

[76] L. a 46-os jegyzetet!

[77] L. a 36-os jegyzetet!

lovat, a távbeszélőszakasz 42 főt, egy hátas- és 11 málháslovat számlált, a nehézgéppuskás szakasz mint a 24. határvadász-zászlóaljnál. Páncéltörő ágyús szakaszába 34 fő, egy hátas- és 12 hámosló, az aknavető szakaszba pedig 48 fő, egy hátas- és 20 málhásló nyert beosztást. Egy puskás százada 278 főből, egy hátas- és 22 málháslóból, a géppuskás század 155 emberből, egy hátas- és 28 málháslóból állt. Fogatolt ütegét málházottá kellett átfegyverezni, s 36 öszvér helyett 40-et kapott. A felsorolt alosztályok fegyveradatai megegyeznek a 24. határvadász-zászlóaljéval.[78]

A zászlóalj már május hónap folyamán felállította második portyázó századát.[79] A 2/1. század parancsnoksága Aknaszlatinán települt, őrsei: 1. Taracköz, 2. Alsóapsa, 3. Faluszlatina. Létszámuk hadiállományon, 53-56 fő között, parancsnokaik hivatásos tisztek. Ezek voltak az ún. tiszti őrsök.[80]

A 2/2. portyázó század parancsnoksága Királymezőre került. Békeállományú őrsei (20-21 fő) a 4. Bruszturán és az 5. Németmokrán. A zászlóalj határszolgálatos része összesesen 219 fő.

c.) 3. határvadász-zászlóalj (7. határvadászdandár)

Hadiállományra feltöltendő zászlóalj, összlétszáma 1582 fő (1280 rendfokozat nélküli, 220 tisztes, 41 altiszt és ugyanennyi tiszt) és 235 ló (42 hátas, 14 hámos, 139 málhás és 40 öszvér). Csapatainak létszám- és fegyverzeti adatai pontosan megegyeznek a 2. határvadász-zászlóaljéval, 3/3. határvadász százada kihelyezve Terebesfejérpatakra.[81]

Június elején kiképzési okok miatt a 3/2. portyázó század parancsnokságát Kőrösmezőről Rahóra, a 3/1-esét Rahóról Terebesfejérpatakra helyezték,[82] de az új szervezési rendelet az egyik portyázó századot törölte. A 3. portyázó századparancsnokság székhelye Rahó lett, őrsei: 1. Nagybocskó, 2. Terebesfejérpatak, 3. Tiszabogdány (ezek tiszti őrsök hadiállományon, 53-56 fővel), 4. Mezőhát, 5. Mohelki (békeállományon 20-23 fővel). A zászlóalj határszolgálatos része összesen 213 fő.

d.) 25. határvadász-zászlóalj (8. határvadászdandár)

Marad alacsonyállományon, de két puskás századdal, összlétszáma 634 fő (435 rendfokozat nélküli, 129 tisztes, 42 altiszt, 28 tiszt) és 140 ló (35 hátas, 6 hámos, 63 málhás és 36 öszvér). A törzs állt 40 főből, hat hátaslóból, az árkászszakasz 39 főből, egy hátas- és öt málháslóból, a távbeszélőszakasz pedig 42 főből, egy hátas- és 11 málháslóból. Nehézfegyver szakaszába 28 fő, egy hátas-, négy hámos- és hét málhásló, valamint egy-egy aknavető és páncéltörő ágyú volt beosztva. Ezenkívül előirányoztak még egy nehézgéppuskát is, de az sosem került beállításra. Egy puskás századában 123 fő, egy hátas- és 22 málhásló, géppuskás századában pedig 65 fő, egy hátas- és 14 málhásló volt található. A puskás század fegyverzete megegyezett a többi zászlóaljéval, a géppuskás század viszont csak két szakaszból állott, mindössze hat géppuskával. Második puskás századának

[78] L. a 36-os jegyzetet!

[79] HL VKF 1. o. 3909/1939.

[80] Ezen határvadász őrsök parancsnokai általában tartalékos zászlósok, illetve hadnagyok voltak, ha mód nyílott rá, hivatásos tisztek. A háború időszakában előfordulhatott altiszti, vagy hadapród őrmesteri rendfokozatú is.

[81] L. a 36-os jegyzetet!

[82] HL VKF 1. o. 4030/1939.

felállításához az ungvári 24. gyalogezredtől 100 fő legénységi állományú egyént kap. Minthogy korábban a zászlóaljnak nem volt ütege, újat kell felállítani, mely feladatot a 24. tábori tüzérosztály hajtja végre, kiegészítést pedig a 7. tábori tüzérosztálytól nyer. A zászlóalj a 25/2. határvadász század kivételével Szolyván települ, ez az alosztály Ökörmezőre került.

A 25/1. portyázó század parancsnoksága továbbra is Ökörmezőn, őrsei: 1. Felsőszinevér, 2. Toronya, 3. Tarújfalu. A szolyvai 25/2. portyázó század alárendeltségébe tartozó őrsök: 4. Beszkid, 5. Petrusovica, 6. Bilasovica, 7. Nagyrosztoka. Létszámaik 20-29 fő között mozogtak, összes határszolgálatos rész 171 fő.[83]

e.) 26. határvadász-zászlóalj (8. határvadászdandár)

Ugyancsak marad alacsonyállományon, összlétszáma 583 fő (419 rendfokozat nélküli, 105 tisztes, 37 altiszt, 22 tiszt) és 138 ló (35 hátas, négy hámos, 61 málhás és 36 ószvér). A csapatok létszám- és fegyveradatai megegyeznek a 25. határvadász-zászlóaljéval. A zászlóalj 50 fő legénységet kap kiegészítésként a 21. gyalogezredtől, málházott hegyiágyús ütegét pedig a 23. tábori tüzérosztály állítja fel, kiegészítést kap a 8. és 9. tábori tüzérosztályoktól. A 26. portyázó század alárendeltségébe az alábbi őrsök tartoztak: 1. Uzsok, 2. Fenyvesvölgy, 3. Újszék, 4. Zemplénoroszi, 5. Szedreske, 6. Takcsány. Létszámaik 20-23 fő között mozogtak, határszolgálatos rész összesen 143 fő.[84]

A fent bemutatott állományokat a csapatoknak október 1-jéig kellett elérniük. Mint már utaltunk rá, a hegyi gyakorló csoport, bár elsősorban a hegyidandár létrehozása céljából állt fel, nagy segítségére volt a hegyi felszerelésűvé átalakítandó határvadász-zászlóaljaknak, különösen a tüzérség tekintetében.[85] Hogy a szervezési rendeletben előírtakat a meghatározott időpontig – legalábbis részben – sikerült megvalósítani, arra a határvadász alakulatok esetében is csak következtetni tudunk.

Ilyen közvetlen bizonyíték a VIII. hadtestparancsnokság ismételt felterjesztése október 19-én. Ebben a kárpátaljai határvadász-zászlóaljak átszervezésére, a határvadász őrsök végleges elhelyezésére tesz javaslatot, s többször utal a szervezési rendelet szerint megvalósítottakra. Maga a javaslat a német–lengyel háború nyomán gyökeresen megváltozott határhelyzet nyomán született, hiszen az addigi magyar–lengyel határ majdnem teljes hosszában a szovjetek jelentek meg. Szombathelyi Ferenc tábornok[86] kifejti, hogy a jelenlegi kárpátaljai határvadász-zászlóaljak száma most már nem elégséges a határvédelmi és határszolgálatos feladatok maradéktalan ellátására, hogy az egyébként is veszélyeztetett keleti országrész csücskében egy-egy zászlóalj képtelen egyszerre dél és északkelet felé azonos hatékonysággal tevékenykedni. Ezért sürgeti, hogy három új hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljat állítsanak fel, s azokat Fenyvesvölgyre, Ökörmezőre és Királymezőre helyezzék, ezenkívül a 25. határvadász-zászlóaljat helyezzék át Szolyváról Volócra, a 3.-at

[83] L. a 36-as jegyzetet!

[84] Uo.

[85] HL VKF 1. o. 4336/1939.

[86] Szombathelyi Ferenc, vitéz (1887. máj. 17., Győr – 1946. nov. 4. vagy 5., Pétervárad): vezérezredes. Tábornoki rendfokozatban 1939. jan. 15-től a kassai VIII. hadtest parancsnoka, nov. 1-től altábornagyként, 1941. aug. 1-ig. 1941. szept. 6-án a Honvéd Vezérkar főnökévé, nov. 1-jével vezérezredessé nevezték ki. A vezérkarfőnöki beosztást 1944. ápr. 19-ig töltötte be.

pedig Rahóról Kőrösmezőre. Indokoltnak látja, hogy ezen alakulatok békeidőben is hadiállományon legyenek. A zászlóaljközvetlenek fegyverzetét négy aknavetőre és nyolc páncéltörő ágyúra kívánja növelni, valamint beállítani kér egy gépkocsizó légvédelmi gépágyús szakaszt, hat páncélgépkocsit és hat tehergépkocsit. A határvadászdandárok közvetlenekként egy-egy tehergépkocsi oszlopot és légvédelmi gépágyús üteget kell felállítani. A határvadász-zászlóaljak javasolt átszervezését a HM nem tervezte, s nem is lett belőle semmi, de az előterjesztés többi részét fontolóra vették.[87]

Persze az eredmények mellett sok minden hagyott kívánnivalót maga után. A hegyidandár tüzérsége kapcsán már idéztem a tüzér szemlélő november végi kárpátaljai útját, ahol nem csak a hegyi zászlóaljak ütegeit tekintette meg, hanem a hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak ugyancsak málházott hegyiágyús ütegeit is. Ezek közül a 26. zászlóalj ütege szükségképpen menetkész, de napi 8-10 km-es menetnél többre nem képes. A többi, a 25., 3., 2. és 24. zászlóaljak ütegei teljesen menetképtelenek, főként a személyi hiányok miatt, de problémát jelentettek az idomítatlan lovak, a nem megfelelő löveganyag, vagy az elhelyezés elégtelensége.[88] Mindennek tetejébe a Vezérkarfőnökség még azt is jelezte a csapatok felé, hogy a zászlóaljak részére szükséges hegyi felszerelést előreláthatólag csak az 1940-es év második felére fogják tudni biztosítani.[89]

A Szovjetúniónak a magyar határon való megjelenéséből a legfelsőbb hadvezetés is levonta a konzekvenciákat, s ennek, valamint részben nyilván a VIII. hadtestparancsnokság sürgető átszervezési javaslatának következményeképpen december 2-án kiadták a szervezési rendelet módosító intézkedését. Ez súllyal a kárpátaljai határvadász alakulatok fejlesztésére irányult. Két határvadász-zászlóaljat és a megnövekedett számú csapatok jobb vezetése érdekében egy határvadászdandár parancsnokságot vezényeltek át a magyar-szovjet határ megerősítésére, valamint állományemeléseket is hajtottak végre. Az átszervezéssel járó változtatásokat két ütemben, legkésőbb 1940. március 1-jéig kellett befejezni. A 3. határvadászdandár parancsnokságot Keszthelyről Sátoraljaújhelyre, a 11. határvadász-zászlóaljat Körmendről Fenyvesvölgyre, a 10.-et Sopronból Ökörmezőre helyezték. A már ott lévő 8. határvadászdandár parancsnokság is helyőrséget változtatott: Ungvárról Beregszászra települt. A VIII. hadtest határvadász alakulatainál 12 őrs került felállításra, s 30-at fokozatosan hadiállományra terveztek emelni. Megjegyezzük, hogy ahol az alábbiak során nem találkozunk korábban már említett határvadász őrsökkel, ott a legtöbb esetben nem arról van szó, hogy azok megszűntek, hanem hogy kisőrssé alakultak. Ennek lehetséges az ellenkezője is, tehát kisőrsök léphetnek elő őrssé, netán tiszti őrssé. A részletes változások zászlóaljakra lebontva (zárójelben a megváltozott elöljáró dandárparancsnokságok):

a.) 24. határvadász-zászlóalj, változatlan.

b.) 2. határvadász-zászlóalj (7. határvadászdandár)

A 2/3. határvadász század Aknaszlatináról Terebesfejérpatakra települ át, a zászlóalj összlétszáma 1658 főre, ezen belül a határszolgálatos rész 287 főre emelkedik. Ugyan-

[87] HL VKF 1. o. 5012/1939.

[88] HL VKF 1. o. 5153/1939.

[89] Uo.

csak Terebesfejérpatakon ismét feláll a 2/2. portyázó század parancsnokság, s átveszi a 3. portyázó századtól a nagybocskói (4.) és a terebesfejérpataki (5.) őrsöket, védelmi szakasza ezáltal megrövidül. Így összes őrse hadiállományú tiszti őrs lesz (53-56 fő). Harmadik őrse Alsóapsa helyett Körtvélyesen.[90]

c.) 3. határvadász-zászlóalj (8. határvadászdandár)

3/2. határvadász százada Rahóról Lazescsinára, a 3/3-as Terebesfejérpatakról Kőrösmezőre települ, határvédelmi szakasza észak felé eltolódik. Alárendeltségébe most az alábbi hét őrs tartozik: 1. Tiszabogdány, 2. Klauzura Baltatul, 3. Klauzura Hoverla, 4. Kozmieszczek, 5. Alagút, 6. Tatárhágó, 7. Mohelki. Ezek közül az első tiszti őrs hadiállományon, 53 fővel, a többi békeállományú 20-27 fővel. Határszolgálatos része összesen 212 fő, így a zászlóalj összlétszáma egy fővel csökkent, viszont a két őrssel plusz két golyószórót kapott.

d.) 10. határvadász-zászlóalj (8. határvadászdandár)

Magasállományra emelik, ezért 1940. január 8-ig Sopronban felállítja 2. századát, majd portyázó századát visszahagyva Ökörmezőre kerül, az új 10/2. század pedig Kelecsénybe. 3. százada a berettyóújfalui 21/3. határvadász század lesz, mely Királymezőn nyer elhelyezést. Az egész zászlóalj hegyi felszerelést kap, így részére málházott hegyiágyús üteget állítanak be oly módon, hogy a nyíregyházi 22/1. üteget áthelyezik Ökörmezőre. Az eddigi királymezői 2/2. portyázó század parancsnokságot 10/1.-re számozzák át. Alárendeltségébe az alábbi őrsök tartoznak: 1. Turbacil, 2. Holzschlaghaus, 3. Klauzura Janovec, 4. Klauzura Mokranka. A 10/2. portyázó század parancsnokság a korábbi 25/1. lesz, őrsei: 5. Felsőszinevér, 6. Toronya, 7. Tarújfalu. Létszámuk békeállományú, 20-27 fő. A csapatok létszám- és fegyveradatai megegyeznek a 24. határvadász-zászlóaljéval. Összlétszáma 1033 főben (797 rendfokozat nélküli, 159 tisztes, 43 altiszt, 34 tiszt) és 212 állatban (37 hátas-, 14 hámos-, 125 málhásló, 36 öszvér) lett megállapítva, ebből a határszolgálatos rész 174 fő.

e.) 25. határvadász-zászlóalj (8. határvadászdandár)

Magasállományúvá kiépítendő, a zászlóaljparancsnokság a zömmel és a közvetlenekkel, valamint a 25/2. század (ez utóbbi Ökörmezőről) Vezérszállásra települ át. 3. századát a 23/3. határvadász század fogja képezni, mely Kocsordról Volócra kerül. 25/2. portyázó század parancsnokságát leadja a 10. határvadász-zászlóaljnak. Vezérszállási 25/1. portyázó századát 25.-re számozzák át, őrsei: 1. Alsóhidegpatak, 2. Kisszolyva, 3. Timsor, 4. Alsóverecke, 5. Bilasovica, 6. Bukóc. Védelmi sávja tehát ennek a zászlóaljnak is leszűkült, északnyugati irányban eltolódott. Az őrsök létszáma egyelőre békeállományon marad. A zászlóalj összlétszáma 1033 főre növekszik, melyből a határszolgálatos rész 161 fő.[91]

f.) 11. határvadász-zászlóalj (8. határvadászdandár)

Magasállományra emelik, ezért 1940. január 8-ig Körmenden felállítja 2. századát, majd mindkét portyázó századát visszahagyva Fenyvesvölgyre kerül. 3. százada a 22/3.

[90] HL HM 63.010/eln. 1/a. –1939 és VKF. 1. o. 3909/1939.

[91] HL HM 63.010/eln. 1/a. – 1939.

határvadász század lesz, melyet Debrecenből Hajasdra helyeznek át. Az egész zászlóalj hegyi felszerelést kap, a 21. tábori tüzérosztály 1. hegyiágyús ütegét átadja részére, s azt Losoncról Fenyvesvölgyre vezénylik. Ugyanott felállít egy portyázó századot is, őrsei : 1. Nagyrosztoka, 2. Huszna, 3. Uzsok, 4. Határszög, 5. Kiesvölgy, 6. Patakújfalu., létszámuk 20-27 fő között, békeállományon. A zászlóalj csapatainak hadrendje és létszámai megegyeznek a 24. határvadász-zászlóaljéval. Összlétszáma 1011 fő (788 rendfokozat nélküli, 153 tisztes, 38 altiszt, 32 tiszt) és 210 ló (337 hátas, 12 hámos, 125 málhás, 36 öszvér), a határszolgálatos rész 156 fő.[92]

g.) 26. határvadász-zászlóalj (3. határvadászdandár)

Magasállományúvá alakul, ezért felállítja 2. és 3. századát, mely utóbbit Malomrét helyőrségbe helyezik ki. Védelmi sávja északnyugat, illetve dél felé eltolódik. A 27/1. portyázó század 26/2. számot kap, parancsnoksága Szobráncon, régi portyázó százada 26/1. számozású lesz, parancsnoksága Utcásra kerül. 26/1. portyázó század őrsei: 1. Újszék, 2. Zemplénoroszi, 3. Szedreske, 4. Takcsány, a 26/2-esé: 5. Jeszenőremete, 6. Alsóhalas, 7. Sárosremete. Létszámuk békeállományú, 20-29 fő. Csapatainak hadrendje és létszámadatai mint a 24. határvadász-zászlóaljnál, összlétszáma 1020 főre emelkedik, ebből a határszolgálatos rész 161 főre.[93]

Még alig száradt meg a tinta a rendelet papírján, máris ellenvélemények láttak napvilágot, így például a 8. határvadászdandár parancsnokság részéről, december 28-án. Nehezményezte egyes határvadász őrsök újonnan kialakított-kialakítandó alárendelési viszonyait, s a terepviszonyokra és az előnyösebb és ésszerűbb harcvezetési lehetőségekre hivatkozva azok azonnali módosítását kérte, mellyel a vezérkar is egyetértett. Az is kérés tárgya volt, hogy a csapatok új elhelyezési körletekbe való áthelyezésének ütemét csökkentsék, helyhiány és a gyenge egészségügyi körülmények miatt. Ugyancsak harcászati, illetve hadműveleti szempontból tekintett előnyök okán szerette volna parancsnosága alá vonni a 26. határvadász-zászlóaljat. Ehhez felsőbb részről nem járultak hozzá, mondván, nem akarják megváltoztatni azt a rendet, miszerint a VIII. hadtest területén a 3. határvadászdandár a szlovák, a 8. a szovjet, a 7. pedig a román határt védi és ellenőrzi.[94]

Mivel maguknál a csapatoknál is bizonytalanság alakult ki a megnevezéssel kapcsolatban a „hegyi", „hegyi felszerelésű", „hegyi határvadász", „hegyivadász" fogalmak körül, ezért a Vezérkarfőnök rendeletben rögzítette a pontos meghatározást. Eszerint gyűjtő elnevezéseknél, például „hegyi alakulatok", a hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak is benne foglaltatnak. Viszont csak a hegyidandár zászlóaljaira alkalmazható a „hegyi zászlóalj" név. A hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak hivatalos megjelölése továbbra is a korábbiak szerint történik, tehát például *m. kir. 25. határvadász-zászlóalj*. Ez akkor is így van, ha esetleg egy hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljat beosztanak az 1. hegyidandár állományába.[95]

---

[92] HL HM 63.010/eln. I/a. – 1939.

[93] HL HM 63.010/eln. I/a. – 1939.

[94] HL VKF. 1. o. 3018/1940.

[95] HL VKF. 1. o. 3012/1940.

Hogy a hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak elérték az előírt állományokat, arról megint csak – legalábbis hozzávetőlegesen – a következő, az 1940/41. évi szervezési rendeletből szerezhetünk tudomást, egyéb forrás nem áll rendelkezésre. Ez nem sokban érintette az általam eddig bemutatott alakulatokat. Legjellemzőbb talán az, hogy a szovjet határ mentén elhelyezkedő összes határvadász őrs hivatásos tiszt parancsnokot kapott, létszámukat hadiállományra emelték, ennek megfelelően emelkedett a zászlóaljak összlétszáma, ezen belül is inkább a határszolgálatos részé[96]:

Zászlóalj, határ	*Összlétszám (fő)*	*Ebből határszolgálatos (fő)*
24., román	975	104
2., román	1661	változatlan
3., szovjet	1754	382
10., szovjet	1253	391
25., szovjet	1247	385
11., szovjet	1138	276
26., szlovák	1109	247

Ezeken kívül a nagyrosztokai őrsöt visszakapja a 25. határvadász-zászlóalj (a 8. határvadászdandár parancsnokság javaslatára, de feltehetően gyakorlatban sosem került a 11. portyázó századhoz).[97]

Megállapíthatjuk, hogy a magyar királyi honvédségben az 1939 tavasza és 1940 tavasza közti, mintegy esztendőnyi idő alatt megszervezték a hegyicsapatokat, a Kárpátalja visszavétele következtében megváltozott domborzati viszonyoknak megfelelően. Az új békehelyőrségekben elhelyezkedett csapatok – úgy a 3., 7. és 8. határvadász-, mint az 1. hegyidandárói – teljesen lefedték a rájuk bízott területet, s ha nem is minden nehézség nélkül, de megindulhatott az alakulatok állományának összeszoktatása és speciális kiképzése. Az 1940-es év első felében lezárult első szervezési szakaszt a második csak október 1-je után követte, amikor Kelet-Magyarország, Észak-Erdély és a Székelyföld visszatértével ismét újabb hegyi területek védelméről kellett az ország legfelsőbb vezetésének gondoskodnia.

Péter Illésfalvi

ORGANISATION OF MOUNTAIN TROOPS IN THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD ARMY, 1939-1940

Summary

A significant part of the Austro-Hungarian Monarchy's territory was covered by high mountains, including the Alps and nearly all the range of the Carpathians. For this reason, the land forces of the Dualist State needed military formations being able to execute actions in the strongly

[96] HL HM 40.000/eln. 1/a. – 1940. (Az adott zászlóaljakra vonatkozó rendelkezések és mellékletek együtt.)

[97] Uo. és VKF. 1. o. 3018/1940.

divided terrain with differences in height. Thus the mountain troops were born; however, after 1920 there was no reason for their existence in the Royal Hungarian Honvéd Army, since the peaks and ranges of a height over 1000 meters had been lost for Hungary as a result of the Trianon peace treaty.

In the second half of the 1930s the Hungarian supreme command, preparing for territorial revision, considered the necessity of employing these units in the near future again. It was realised after the reoccupation of Sub-Carpathia, a military action limited in size and purpose, carried out by the Honvéd Army. The organisation started from 17 March 1939, as a result of which the 1st Royal Hungarian Mountain Brigade was arranged on 1 October in the same year, with three mountain battalions and direct units.

While the task of the Mountain Brigade was the defence of Sub-Carpathia and fighting in the mountainous region, the defence and protection of the border was the duty of Mountain Rifle formations. After the returning of Sub-Carpathia the length of the border increased and it did so in a special terrain. The task of defending these territories among 1500-2000 meter high altitudes was that of the mountain battalions, that belonged to the mountain troops. Five battalions were being stationed – and had been transformed to fit the special conditions – in Sub-Carpathia. These troops had organised the protection of the border as early as by the end of April 1939 and – in many cases among the hardest circumstances – established their mountain rifle sentries to keep the sections they were in charge of under supervision.

The period lasting from the spring of 1939 to the summer of 1940 can be characterised by the organisation of the mountain troops and the evaluation of the first experiences. The mountain army corps had met the requirements of the time in the respect of formation, training and equipment, as well, even if there had been many difficulties to overcome. The fact that field officers who had fought out the four years of World War I at the mountain troops of that time – thus having organising, training and tactical experience – had been in at the birth of the independent Hungarian mountain formations, meant considerable help in the process.

The Second Vienna Award on 30 August 1940 returned another part of the Carpathians to the country, bringing further development and change in the organisation of mountain troops.

Péter Illésfalvi

L'ORGANISATION DES TROUPES DE MONTAGNE DANS L'ARMÉE NATIONALE ROYALE HONGROISE EN 1939-1940

Résumé

Une grande partie de l'ancien territoire de la Monarchie Austro-Hongroise était couverte par de grandes montagnes, étant donné que presque la totalité des Alpes et des Carpathes appartenait à la Monarchie. Pour cette raison, la force armée de terre de l'État dualiste avait besoin de formations qui étaient capables de résoudre des devoirs militaires sur un terrain montagneux. C'est la raison pour laquelle les troupes de montagnes se sont formées. Mais, dans l'Armée Nationale royale hongroise, ces troupes n'étaient plus nécessaires après 1920, puisque, en conséquence de la paix dictée de Trianon, la Hongrie a perdu les sommets et les chaînes plus élevés que 1000 mètres.

Dans la deuxième moitié des années 1930, le haut-commandement militaire hongrois, se préparant à la révision territoriale, a pensé de nouveau à la nécessité éventuelle de l'emploi de ces corps de troupes dans la suite. Cette nécessité est devenue réelle, quand l'Armée Nationale a repris la Subcarpathie avec une opération armée de dimension et de but limités. Par suite de la formation, commencée après le 17 mars 1939, à partir du 1er octobre, la 1ère brigade de montagne de Subcarpathie de l'armée nationale royale hongroise est entrée en ordre de bataille, dans ses cadres avec trois bataillons de montagne et avec les effectifs directs.

Le devoir de la brigade de montagne était la défense de la Subcarpathie et le combat sur les territoires montagneux, et des formations de garde-frontière étaient chargées de la défense de la frontière du pays. Après la récupération de la Subcarpathie, les lignes de frontières sont devenues plus longues, et certaines parties de frontière traversaient des territoires montagneux. Parmi les sommets de 1500-2000 mètres, les bataillons de garde-frontière, équipés du matériel de montagne, gardaient les frontières du pays. Ces derniers peuvent être rangés également parmi les troupes de montagne. Avec ces devoirs, cinq bataillons ont été placés à la Subcarpathie, et ont été transformés conformément aux conditions spéciales. Ces troupes ont organisé la défense des frontières déjà à la

fin d'avril 1939, et, souvent dans des conditions extrêmement dures, elles ont installé leurs postes de garde-frontière, d'où les patrouilleurs pouvaient contrôler les segments dont ils étaient chargés de la garde.

L'organisation des troupes de montagne et l'analyse des premières expériences caractérisent la période d'entre le printemps de 1939 et la fin de l'été de 1940. Malgré le grand nombre des difficultés, le corps de troupe de montagne était conforme aux exigences de l'époque, concernant sa formation, son entraînement, et son équipement aussi. Des officiers d'état-major, qui avaient lutté chez les troupes de montagne pendant les quatre années de la première guerre mondiale, et avaient acquis des expériences d'organisation, de formation, et de tactique, ont aidé à organiser les formations de montagne indépendantes hongroises, et ce fait signifiait une aide importante.

Avec la deuxième convention de Vienne, le 30 août 1940, le pays a reçu une nouvelle partie des Carpathes, et ce fait a apporté également du développement et de nouveaux changements dans l'organisation des troupes de montagne aussi.

Péter Illésfalvi

DIE ORGANISIERUNG DER GEBIRGSTRUPPEN BEI DER KÖNIGLICHEN UNGARISCHEN HONVED-ARMEE, 1939-1940

Resümee

Ein bedeutender Teil der ehemaligen Fläche der Österreichisch-Ungarischen Monarchie war von hohen Bergen bedeckt, da diese die Gebirgszüge der Alpen und der Karpaten fast zur Gänze beinhaltete. Deshalb waren in den Landstreitkräften des dualistischen Staates militärische Verbände von Nöten, die im stark geschnittenen, aber auch durch Höhenunterschiede gekennzeichneten Terrain zur Durchführung ihrer Kampfaufgaben fähig sind. So entstanden die Gebirgstruppen, die jedoch nach 1920 in der ungarischen königlichen Honved-Armee keine Daseinsberechtigung mehr hatten, weil ja – als Ergebnis des Friedensdiktats von Trianon – die Gipfel und Gebirgszüge, die höher als 1000 Meter waren, für Ungarn verlorengegangen sind.

Die obere ungarische militärische Führung, die sich auf die Revision vorbereitete, dachte erst in der zweiten Hälfte der 1930er Jahre daran, dass die Einstellung dieser Truppenkorps in die Kampfordnung in Zukunft nötig sein könnte. Dies wurde zur Wirklichkeit, nachdem die Honved-Armee das Karpatenvorland mit einer bewaffneten Aktion von beschränkter Größe und beschränktem Ziel zurückeroberte. Nach dem 17. März 1939 begann die Organisation, wonach ab dem 1. Oktober des erwähnten Jahres die 1. ungarische königliche Gebirgsbrigade vom Karpatenvorland in die Kampfordnung eingestellt wurde. Der Bestand dieser Gebirgsbrigade bestand aus drei Gebirgsbataillonen und den Brigadedirektunterstellten..

Während die Gebirgsbrigade ausgesprochen die Verteidigung des Karpatenvorlandes und den Kampf in der gebirgigen Landschaft zur Aufgabe hatte, wurde die Verteidigung und Bewachung der Landesgrenze von Grenzjägerverbänden übernommen. Nach der Rückkehr des Karpatenvorlandes nahm die Länge der Grenzlinien erneut bedeutend zu, und zwar nicht einmal auf irgendeinem Terrain. Zwischen den Höhen von 1500-2000 Metern wurde diese Aufgabe von den Grenzjäger-Bataillonen mit Gebirgsausrüstung verrichtet, die wir ebenfalls zum Verband der Gebirgstruppen zählen. Aus diesem Grund sind ins Karpatenvorland fünf Bataillone verlegt worden, die auch den eigentümlichen Umständen entsprechend verändert wurden. Diese Truppen – und hier sind in erster Linie die Streifzugskompaniekommandanturen gemeint – organisierten bereits zum Ende des Aprils 1939 die Bewachung der Grenzen, und stellten – nicht selten unter den unmenschlichsten, rauesten Umständen – ihre Grenzjäger-Posten auf, von wo aus die Wachtposten die ihnen zugeteilten Etappen kontrollieren konnten.

Für die Zeit zwischen Frühling 1939 und Ende des Sommers 1940 ist die Organisierung der Gebirgstruppen, die Auswertung der ersten Erfahrungen charakteristisch. Das Gebirgs-Heereskorps entsprach sowohl im Hinblick auf seine Herausbildung, als auch auf seine Ausbildung und Ausrüstung den damaligen Erforderungen, obwohl man gegen zahlreiche Schwierigkeiten ankämpfen musste. Eine bedeutende Erleichterung bedeutete, dass bei der Entstehung der eigenständigen ungarischen Gebirgsverbände Stabsoffiziere zu Hilfe waren, die die vier Jahre des 1. Weltkriegs bei den damaligen Gebirgstruppen durchgekämpft hatten, und somit über die notwendigen Organisations-, Ausbildungs- und natürlich Kampfkenntnisse verfügten.

Der zweite Wiener Schiedsspruch vom 30. August 1940 verfügte über die Rückerstattung eines weiteren Teils der Karpaten. Dies brachte auch in der Organisation der Gebirgstruppen weitere Entwicklungen, Veränderungen mit sich.

Петер Иллешфалви

ОРГАНИЗАЦИЯ ВЫСОКОГОРНЫХ ВОЙСК В ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ АРМИИ В 1939-1940 ГОДАХ

Резюме

Значительная часть бывшей территории Австро-Венгерской Монархии была покрыта высокими горами, она включала в себя Альпы и почти целиком горы Карпатского бассейна. Поэтому в сухопутных вооруженных силах дуалистского государства необходимо было создать такие воинские части, которые были в состоянии решать боевые задачи также и на сильно пересеченной и не одинаковой по высоте местности. Таким образом были сформированы высокогорные войска, которые после 1920 года однако уже не имели правовой основы на существование в венгерской королевской Армии. Ибо в результате трианонского диктата о мире горные высоты и хребты, превышавшие по высоте 1000 метров, Венгрией были утрачены.

Готовившееся к ревизии (пересмотру) мирных условий высшее военное руководство Венгрии во второй половине 1930 года вновь размышляло над тем, что создание и введение на вооружение этих войсковых формирований может быть необходимым впоследствии. Эта мысль была воплощена в действительность после того, как Венгерская Армия в рамках одной ограниченной по масштабам и целям вооруженной операции вновь захватила Закарпатье. После 17 марта 1939 года началась реорганизация армии, в результате которой с 1 октября того же года в боевой порядок армии была введена венгерская королевская закарпатская 1-я гонведская высокогорная бригада, в состав которой вошли три высокогорных батальона и их непосредственно подчиненные части.

В то время, как задача высокогорной бригады состояла в ведении боевых действий в горных районах, защита и охрана государственной границы была возложена на пограничные егерские войска. После обратного присоединения к Венгрии территории Закарпатья вновь значительно увеличилась протяженность линии государственной границы, причем отнюдь не на какой-нибудь обычной местности. На горных вершинах высотой 1500-2000 метров эту задачу выполняли пограничные егерские батальоны, оснащенные горным снаряжением, которые также относились в состав высокогорных войск. С этой целью в Закарпатье было переведено пять батальонов, сформированных соответственно своеобразным условиям 1869 года. И здесь я имею в виду главным образом командования рейдовых рот, которые уже к концу апреля 1939 года организовали охрану границ и неоднократно в самых трудных условиях устанавливали пограничные посты, откуда патрули-пограничники могли контролировать порученные им участки государственнной границы.

Для периода с весны 1939 по лето 1940 года характерным было формированеие высокогорных войск, оценка первого приобретенного опыта. Вопреки тому, что необходимо было преодолевать многочисленные трудности, высокогорный стрелковый корпус как по своей штатно-организационной структуре, так и по боевой подготовке отвечал требованиям того времени. Серьезную помощь в этой работе означал тот факт, что в формировании отдельных венгерских высокогорных частей деятельное участие принимали такие штабные офицеры, которые в течение четырех лет первой мировой войны до конца сражались в высокогорных войсках того времени, и следовательно располагали необходимым организаторским опытом, имели навыки в ведении боевой подготовки и тактического обучения.

На основании второго решения, принятого в Вене 30 августа 1940 года, к стране была присоединена вновь новая часть Карпат что принесло новые изменения и дальнейшее развитие в организации высокогорных войск.

PERJÉS GÉZA

BÁRDOSSY LÁSZLÓ ÉS PERE

E dolgozat szerzője nem a második világháború időszakának kutatója és szakmai képzettségét tekintve nem is történész, hanem hadtörténész. Hogy mégis Bárdossy László perével foglalkozik, annak részint szubjektív, részint objektív oka van.

Szubjektíve sérti igazságérzetét Bárdossynak pusztán politikai indíttatású és alantas bosszúvágytól, valamint gyűlölettől motivált elítélése. Magyar állampolgárként pedig önérzetét sérti, hogy országát koholt vádak alapján, nyers hatalmi érdekek érvényesítésével Trianonnál is súlyosabb büntetéssel sújtották a második világháború után. Vezetőit pedig, mondhatni a hitleri Németország vezetőivel egyforma mértékben büntették. Valójában szinte példátlan, ami történt: mintegy százötven halálos ítélet mellett ezreket zártak börtönbe, és a politika irányítói közül két törvényes úton kinevezett miniszterelnököt, egy vezérkari főnököt kivégeztek, minisztereket börtönbe zártak, egy miniszterelnök és egy vezérkari főnök szovjet fogságban halt meg, az államfő és az ország utolsó alkotmányosan működő miniszterelnöke emigrációba kényszerült. Hát bűnözők gyülekezete volt ez az ország?

Az objektív ok pedig az a ma már teljesen nyilvánvaló tény, hogy az elmúlt negyven év történetírása elfogultan, nem a tényeknek megfelelően ábrázolta Magyarország részvételét a második világháborúban, ami pedig Bárdossy László miniszterelnöki működését illeti, azt jórészt az ellene indított, jogi, morális és politikai szempontból egyaránt elfogadhatatlan népbírósági per anyagára támaszkodva ítélte meg.

Munkánkban nem szállunk vitába az utóbbi időben sűrűn megjelenő, Bárdossyt elmarasztaló publicisztikákkal, mert sokszor még a tényeket is elferdítik. Viszont elkerülhetetlen a vita a Bárdossy-per első feldolgozójával, Pritz Pállal, akinek véleménye homlokegyenest tér el a szerzőétől. Ilyen szempontból a szerző helyzete eléggé különös, mert ha véleménye alapvetően különbözik is Pritz Pálétól, több kérdésben egyetért vele, sőt, be kell vallania, hogy dolgozatát el se tudta volna készíteni az ő rendkívül adatgazdag, a per tárgyát képező szinte minden eseményt dokumentáló és minden állítást, illetve tagadást gondosan ellenőrző könyve nélkül.[1]

---

[1] Felhasznált források és irodalom: *Macartney, G. A.:* A History of Hungary 1929–1945. I–II. New York, 1956–1957. – *Juhász Gyula:* A Teleki-kormány külpolitikája. Budapest, 1969. – *Barker, Elisabeth:* British Policy in South-East Europe in the Second World War. London, 1976. – Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. V. k.: Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. 1940–1941. (Összeállította és sajtó alá rendezte *Juhász Gyula* és *Fejes Judit.*) Budapest, 1982. – *Clementis-Záhony Botond:* Bárdossy Reconsiderd: Hungary's Entrance into World War II. In: Triumph in Adversity. New York, 1988. – *Dombrády Lóránd–Tóth Sándor:* A magyar királyi honvédség. Budapest, 1987. – *Dombrády L.:* A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, 1990. – *Pritz Pál:* Bárdossy László a népbíróság előtt. Budapest, 1991. – *Ullein-Reviczky Antal:* Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. (Franciából fordította *Szabolcs Katalin. Romsics Ignác* jegyzeteivel.) Budapest, 1993. – *Barcza György:* Diplomataemlékeim 1941–1945. (A jegyzeteket és az utószót írta *Bán D. András,* a bibliográfiai utószót készítette *John Lukacs.*) I-II. k. Budapest, 1994. – *Jaszovszky László:* Bűnös volt-e Bárdossy László? Budapest, 1996. – *Szegedy-Maszák Aladár:* Az ember ősszel visszanéz. (Válogatta és sajtó alá rendezte: *Csorba László.* Utószó: *Szegedy-Maszák Mihály.*) Budapest, 1996. – *Czettler Antal:* Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Budapest, 1997. *Szakály Sándor:* Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban. Budapest, 1999.– *Jaszovszky L.:* Bárdossy László büntetőjogi felelősségéről. Kézirat, Budapest, 2000.

A dolgozat célja: Bárdossy László politikájának, történeti szerepének és perének újragondolása, végső soron egy új Bárdossy-kép felvázolása. A szándékot már vagy húsz éve érlelte magában a szerző, de csak a rendszerváltás folytán teremtődtek meg előfeltételei a kutatásnak, főleg pedig a munka nyilvánosságra hozatalának.

Eseménytörténet

1. A Délvidék visszacsatolása

Észak-Erdély visszacsatolása és a román kormánynak az a döntése, hogy felmondja a kisantant- és a balkáni szerződést (1940. október 3.) elősegítette Magyarország és Jugoszlávia közeledését egymáshoz. A közeledés mindkét ország érdekében állt. Magyarország számára azért, mivel az Angliával igen jó kapcsolatokat tartó Jugoszlávia, mint „ablak", kitekintést és kapcsolatot biztosíthatott Nyugat felé. Jugoszláviának pedig azért állt érdekében rendezni viszonyát Magyarországgal, mert Csehszlovákia felszámolása és Franciaország leverése, valamint Románia pálfordulása után magára maradva, teljes elszigeteltségben állt az ellenséges Bulgária és Olaszország között.

A két kormány tárgyalásai 1940. október elején kezdődtek el, és mondhatni tengelyellenes tónusban folytak, amikor váratlan fordulat következett be: Olaszország megtámadta Görögországot, amit gyorsan követett az angolok partraszállása az országban. A gyanakvó Hitler, aki előtt nem maradt titokban a magyar–jugoszláv tárgyalás tengelyellenessége, most már kedvezőbben ítélte meg a két ország között kialakuló jó viszonyt, sőt sürgetni kezdte annak szerződésbe foglalását. Két oka is volt erre. Egyrészt az a félelme, hogy az angolok görögországi támpontjaikról bombázni fogják a romániai kőolajmezőket, és ezzel veszélyeztetik Németország olajellátását. Jóval fontosabb volt azonban ennél, hogy ebben az időben már elhatározta a Szovjetunió megtámadását (Barbarossa-terv), amihez elengedhetetlennek tartotta a Balkán békéjét és Jugoszlávia semlegességét, esetleg csatlakozását Németország, Olaszország és Japán *Háromhatalmi egyezményéhez*, melynek 1940. november 20-án Magyarország is tagja lett. Így Magyarország akarva-akaratlanul német érdekeket is szolgált, bár igaz, hogy a Balkán békéje épp úgy érdekében állt, mint Németországnak.

A tárgyalások eredményeként 1940. december 12-én megkötötték a magyar–jugoszláv *Barátsági szerződést.* A szerződés mindössze három pontból állt. Az első két pont így hangzott: „1. A Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között *állandó béke és örök barátság* fog fennállni. [Kiemelés tőlem – P.G.] 2. A Magas Szerződő felek egyetértenek abban, hogy tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik."

„Ez volt tehát a története – írja Macartney – annak a szerencsétlen szerződésnek, mely néhány hónap múlva oly kínos zavarba hozta Magyarországot, és amelynek állítólagos megszegéséért oly sok és keserű szemrehányás érte."[2]

Egyébként – s ez a későbbi, a Magyarországot érő vádak szempontjából fontos – a szerződésben nem mondtunk le a Jugoszlávia által bekebelezett területekről, melyre a 2.

[2] *Macartney* I. k.452. o. A szerződés szövege Diplomáciai iratok. V. k. 776. o.

pontnak a „kölcsönös kapcsolatokat érintő kérdések" kifejezése utal. Ez annyira így volt, hogy a probléma majdnem kisebbfajta diplomáciai botrány okozójává vált. Az történt ugyanis, hogy már folyt a külügyminiszteri széket Csáky halála után elfoglaló Bárdossy berlini bemutatkozó látogatásának előkészítése, amikor olyan hírek érkeztek, hogy Németország a Jugoszláviával folyó tárgyalások során garantálni fogja annak területi integritását. Bárdossy, a tőle megszokott önérzetességgel és indulattal megüzente Ribbentroppnak, hogy amennyiben Németország ezt megteszi, lemondja látogatását. Az egyébként nagyon dölyfös és fennhéjazó Ribbentropp, úgy látszik tartva a megegyezést nagyon váró Hitler dühétől, ijedten kérte Bárdossyt, hogy ne támasszon nehézségeket, és már előre megígérte, hogy a Jugoszláviával kötendő szerződésben csupán az lesz, hogy Olaszországgal együtt „tisztelni" fogják, de nem „garantálják" területi épségét. Ezzel az ígérettel tarsolyában ment el azután 1941. március 20-án Bárdossy Berlinbe, ahol Hitler Ribbentroppal együtt megerősítette az ígéretet.

Ami a szerződés 1. pontját illeti, benne az „állandó béke és örök barátság" kitétel nem volt túlságosan szerencsés. Azzal ugyanis, hogy szokatlan módon egy politikai szerződést mondhatni morális szintre emelt, jelentősen hozzájárult a Macartney által jelzett bonyodalmakhoz.[3] Ő maga „teátrálisnak" nevezte az 1. pontot,[4] de ennél is szigorúbban nyilatkozott róla Bárdossy a szerződés megkötése, majd külügyminisztersége idején.

Ezt mondta ugyanis Ullein-Reviczkynek: „az 'állandó béke és örök barátság' az én számomra a legjobb esetben is csak hosszabb békét és barátságot jelent. Márpedig manapság a tengelyhatalmak fölényesen uralkodnak Európának ezen a részén. A béke fenntartása ebben az övezetben egyedül tőlük függ. Ha a dolgok, mint ahogy nem lehetetlen, a magyar–jugoszláv barátsági szerződés kikötéseivel ellentétes irányba fejlődnének, s ha következésképpen választanunk kellene Németország és Jugoszlávia között, vajon mit tennénk? Hagynánk eltiporni magunkat az 'állandó béke' kedvéért?"[5] Mondhatni prófétai szavak!

Bárdossy még azt is elmondta Ullein-Reviczkynek, hogy később, amikor Teleki felkérte külügyminiszternek, elmondta neki aggályait. Teleki osztotta aggodalmait, de azt mondta: „remélem, hogy Isten segítségével elkerüljük a nagyobb bonyodalmakat."[6]

Nem tudni, hogy belső bizonytalanságát akarta-e legyőzni Teleki, vagy őszinte meggyőződés vezette, amikor így számolt be a képviselőház külügyi bizottságának a szerződés megkötéséről: „A magyar–jugoszláv – illetve történelmi értelemben magyar–délszláv – barátságnak szálai messze századokra nyúlnak vissza. A rokonszenv ma a jugoszláv államot alkotó és a magyar vitéz népek között mindenkor fennállott; sokszor küzdöttek együtt, éltek részbeni állami kapcsolatban, s ha egymással vívtak is harcokat, mindig becsülték egymást kölcsönösen."[7]

Történetileg sem egészen helytálló, amit Teleki mondott – gondoljunk csak a véres és nagyon kegyetlen harcokra, amelyek a Rákóczi szabadságharc alatt, majd 1848/49-ben végbementek a szerbekkel és a horvátokkal – , de nem igazolták a Jugoszláviában ezek-

[3] Egyébként a szövetség ilyen megfogalmazása jugoszláv kívánságra történt. *Macartney* I. k. 541. o.

[4] Uo. 448. o.

[5] *Ullein-Reviczky* 84. o.

[6] Uo.

[7] Diplomáciai iratok. V. k. 847. o.

ben a hónapokban történtek sem. És itt vissza kell térnünk Bárdossynak arra a valóságnak nem teljesen megfelelő kijelentésére, hogy a térségben a béke fenntartása egyedül a tengelyhatalmaktól függ. Angliának ugyanis éppen az volt az érdeke, hogy a békét egy németellenes front kialakításával a Balkánon felborítsa.[8]

Az angol titkosszolgálat már 1940 decemberében kapcsolatba lép szélsőséges nacionalista szerb csoportokkal, a követ pedig Pál régensherceggel tárgyalást kezdeményez a tengelyhatalmak elleni fegyveres fellépés ügyében, kilátásba helyezve, hogy a Görögországban lévő angol csapatok megerősítésük után támogatni fogják az akciót. Pál herceg egyáltalán nem volt elragadtatva az ötlettől. Mindenféle ilyen próbálkozás heves reakciót váltana ki a németekből – mondta –, és nem becsületes dolog Anglia részéről, hogy a függetlenségüket még megőrző kis államok pusztulását kockáztatja; az ő feladata az, hogy megóvja Jugoszláviát a katasztrófától.[9]

1941 februárjában Churchill utasítja a vezérkart, hogy küldjön gyorsan erősítést Görögországba, Eden külügyminisztert pedig Jugoszláviába és Törökországba küldi, hogy vegye rá a két kormányt a hadba lépésre. Az elgondolás az, hogy a háborúba lépés fejében kielégítik Jugoszláviának bizonyos olasz fennhatóság alatt álló Adria menti területekre és szigetekre támasztott igényét. Az angol külügyminisztériumban felmerült ugyan a kétely, hogy mindez ellenkezne azzal az elvvel, hogy a háború folyamán Anglia nem kezdeményez és nem ismer el területi változásokat, végül azonban ezzel az indoklással tértek el ettől: „Az adott körülmények között a jugoszláv kormány állásfoglalása annyira fontos, hogy érdemes ettől a szabálytól eltekinteni."[10]

Februárban Pál herceg azt üzeni Edennek, hogy Jugoszlávia ugyan ellenállna a németeknek, ha a Görögország elleni támadás során megkísérelnék az átvonulást az országon, annak az angol kívánságnak a teljesítéséről azonban szó sem lehet, hogy akkor is harcba lépjen, ha a németek csupán Bulgáriából, Jugoszláviát elkerülve támadnak.

Időközben a jugoszláv diplomácia már titkos tárgyalásokat folytatott a németekkel és felmerült a gondolat, hogy Jugoszlávia csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez. Ebben közrejátszott az is, hogy a végbement angol–jugoszláv vezérkari megbeszélések során kiderült, hogy a katonai erő, amit az angolok támogatásként ígértek, teljességgel elégtelen. Ilyen körülmények között eléggé elképesztő lehetett Pál herceg számára Edennek az a március 17-én írt levele, melyben felszólítja, hogy maradjon szilárd a németekkel szemben, és indítson támadást az olaszok ellen Albániában.

Végül is a német–jugoszláv tárgyalások sikerrel végződnek, és március 25-én, Bécsben a jugoszláv kormányelnök aláírja a szerződést, melynek értelmében országa csatlakozik a Háromhatalmi egyezményhez.

A magyar sajtó lelkesen üdvözli az eseményt. A Pester Lloyd például így ír róla március 26-i számában: „Valójában elmondható, hogy a délkelet-európai térségben a béke biztosítva van." Erre jegyzi meg Macartney: „Hosszú éveken át ez volt az utolsó alkalom, hogy a magyar sajtó ilyen zavartalan megelégedéssel írhasson egy eseményről. Az

[8] Előadásomban *Barker* idézett művére támaszkodom.

[9] *Barker* 87. o.

[10] Itt helyénvalónak látszik emlékeztetni arra, hogy Anglia Magyarország esetében nagyon következetes maradt, mert még a hozzájárulásával hozott első bécsi döntést sem ismerte el utólag. Diplomáciai iratok. V. k. 796., 803–804. o.; *Macartney* I. k. 463., 465. o.

éjszaka folyamán a jugoszláv kormányt ugyanis megbuktatták, és a magyaroknak szembe kellett nézniök mindazzal a veszéllyel, amitől annyira tartottak."[11]

Az történt ugyanis, hogy az angol diplomácia és titkosszolgálat által bujtogatott, pénzelt és szervezett szerb nacionalisták a hazaérkező kormányküldöttséget letartóztatták, a kormányt puccsal eltávolították, és ezzel kérdésessé tették Jugoszláviának a Háromhatalmi egyezséghez való csatlakozását.

Magyarországon, érthető módon, nagy meglepetést és csalódást okozott az esemény, ami csakis az örökbarátsági szerződéshez fűzött túlzott reményekkel magyarázható. A konkrét fejlemények egyáltalán nem igazolták ugyanis ezeket a reményeket, és számos jele volt annak, hogy jelentős erők dolgoznak Jugoszláviában a németekkel való együttműködés ellen, és ezeket az erőket az angolok, a megismertek szerint, sikeresen tudják saját érdekeiknek megfelelően irányítani. Nem számolt a magyar kormány a szerbek szélsőséges nacionalizmusával és azzal sem, hogy milyen erős érzelmi szálak fűzik a szerbeket a Jugoszláviát megteremtő nyugati hatalmakhoz. 1940 őszén, amikor tehát a jugoszláv–magyar tárgyalások még kezdeti állapotban vannak, így jellemzi a belgrádi magyar követ az ottani hangulatot: „Jugoszlávia érzelmileg teljesen a francia–angol táborhoz tartozik. Franciaországnak a küzdelemből való kiválása [ti. veresége 1940 nyarán – P. G.] itt leírhatatlan benyomást keltett, felnőtt emberek sírva fakadtak Párizs elestének és a fegyverszünet feltételeinek hírére... Az az eléggé közelfekvő gondolat, hogy magyar részről előbb-utóbb fel fogják vetni a területi revízió kérdését... szintén sok aggályt és bizalmatlanságot okoz."[12]

Egy héttel az örökbarátsági szerződés megkötése előtt a zágrábi magyar konzul jelenti, hogy a horvátok kifejezetten ellenzik a szerződést, mert mint mondják „az csak arra alkalmas, hogy meghosszabbítsa a jugoszláv állam létét... az utca embere pedig közömbös, és azt mondja, hogy akár van közeledés, akár nincs, az aminek jönnie kell, jönni fog, ez pedig Jugoszlávia diszlokációja."[13] Feltűnő, hogy a magyar kormány optimizmusát nem csökkentette Bakách Bessenyei belgrádi követnek ez, a német katonai attasétól származó januári közlése sem: a német politikai körök tisztában vannak azzal, hogy „a jugoszláv miniszterek egy része szabadkőműves és kifejezetten francia és angol beállítottságú". Bár a német–jugoszláv tárgyalások jól haladnak, azonban a szerb tisztikar „közismert megalomániája" kérdésessé teheti a megegyezést.[14]

Ugyanígy elgondolkoztató, hogy a jelek szerint a kormány nem tulajdonított különös jelentőséget a belgrádi követ március 18-án írt, alábbi jelentésének sem: folynak a háborús előkészületek Jugoszláviában; „Az így kialakult ideges légkörbe azután teljes erővel bekapcsolódott az angol és azzal ma már százszázalékig együttműködő amerikai propaganda, és sikerült nekik egy, a pszichózis határán mozgó idegességet és nyugtalanságot bevinni az itteni közhangulatba... Mint már többször volt alkalmam jelenteni, a jugoszláv felfogás szerint ők már erkölcsi okokból sem csatlakozhatnak a hármas paktumhoz, mert ez nemcsak hálátlanságot jelentene azon nagyhatalmakkal szemben, amelyeknek Jugoszlávia jelenlegi nagyságát köszönheti, hanem azt a kötelezettséget is magába foglalná, hogy a szövetséges Görögország ellen irányuló támadásnak átvonulási, sőt kiindulási terepül szolgáljanak.

[11] *Macartney*: I. k. 473. o.

[12] Diplomáciai iratok. V. k. 624–625. o.

[13] Uo. 771. o.

[14] Uo. 797–798. o.

Ezen 'erkölcsi' aggályokon kívül természetesen igen nagy szerepet játszanak az angol és amerikai követ fenyegetései, mert noha az utóbbi ezt előttem tagadta ..., biztos tudomásom van arról, hogy nemcsak magát a külügyminisztert, hanem a miniszterelnököt, az udvari minisztert, sőt állítólag magát a régensherceget is állandóan ostrom alatt tartják és fegyveres ellenállásra biztatják."[15] Mindazt tehát, amit az előzőekben az angol történésznő előadásából megismertünk, teljes mértékben igazolja a belgrádi magyar követ jelentése. Másnap, március 19-én a katonai attasé, Vasváry ezredes jelenti: „Jugoszlávia, március 16-ig 'csendes mozgósítást' hajtott végre... A 'közvélemény' szerint Jugoszlávia azért mozgósított, mert nemcsak hogy a német csapatokat nem fogja átengedni, de megtámadja az Albániában lévő olasz haderőket, azokat 4-5 nap alatt a tengerbe dobja, és akkor Bulgária ellen fordul. Ez természetesen a jugoszlávok minden vágya volna."[16]

A fékezhetetlen nagyzási hóbortban szenvedő jugoszláv katonai klikk által végrehajtott puccs várható katasztrofális következményeit a magyar politikai vezetés bizonyára azonnal átlátta, ha maga az esemény váratlanul is érte. De ha maradt is volna bármi kétely, már 27-én délután világossá vált minden: a dolog sürgőssége miatt repülőgépre ültetett Sztójay, berlini magyar követ megérkezett Hitlernek Horthy Miklóshoz írt levelével, melyben fölcsillantotta a délvidéki területek azonnali visszaszerzésének lehetőségét. A kormányzó döntésére bízta ugyan, hogy mit fog tenni Magyarország, mindenesetre kilátásba helyezte, hogy 24 órán belül érintkezésbe léphet egymással a két vezérkar, és megbeszélhetik a közös katonai akciót.

Hitler ajánlatára a magyar politikai elit és a katonai vezetés homlokegyenest eltérő módon reagált. A kormányon kívül álló politikusok – kevés kivétellel – politikai fölfogásuktól és pártállásuktól függetlenül határozottan elutasították a katonai együttműködést a németekkel. Ilyen szempontból csupán a szélsőjobboldaliak voltak más véleményen.

A kormány tagjainak többsége, természetesen élükön Telekivel, szerette volna elkerülni a katonai részvételt, ugyanakkor azonban a Hitlerrel való szembeszállást sem tartották lehetségesnek. Természetes viszont, hogy a délvidéki területek visszaszerzésének lehetőségével szemben sem maradhattak közömbösek, és az is, hogy felelősséget éreztek az ott élő magyarokért, akiket az esetleges atrocitásokkal szemben meg kellett védeni. Ismerve a szerbek természetét, ez a félelem egyáltalán nem volt alaptalan. Fokozta a kormánytagok bizonytalanságát a körülményeket nem ismerő nemzetközi közvélemény várható elítélése, ha a jugoszlávokkal kötött szerződést figyelmen kívül hagyva, csatlakozunk a német támadáshoz.

Végül ott volt a kormányzó, aki pozitívan reagált Hitler üzenetére. Később ugyan Teleki, Bárdossy, Esterházy Móricz és mások hatására tartózkodóbbá vált, majd Teleki öngyilkossága után teljesen elbizonytalanodott.

Érdemes végigkövetni, hogy ezekben a rendkívül súlyos politikai, katonai és lelkiismereti problémákat felvető napokban miként ütköztek az egyes vélemények.

Mint említettük, a kormányzó pozitívan fogadta Hitler üzenetét. Ezzel kapcsolatban Teleki azt írta barátjának, Apor bárónak, Magyarország vatikáni követének, hogy Horthy „bár számtalanszor kijelentette, hogy soha nem fog háborút indítani idegen érdekekért", most mégis Hitler oldalára akar állni. Ez így eléggé furcsán hangzik Teleki részéről,

[15] Diplomáciai iratok. V. k. 948., 949–950. o.

[16] Uo. 954., 955. o.

mert ismerve a kormányzó mély hazafias érzéseit, abban bizonyosak lehetünk, hogy semmi sem állt tőle távolabb, minthogy német érdekeket szolgáljon.

A katonák nagy része – feltehetően döntő többsége – egyértelműen a katonai beavatkozás mellett volt. Ez egyáltalán nem csodálható. Egyrészt sokan közülük az első világháború idején megtapasztalták a szerbek vad nacionalizmusát és harciasságát, és nem igen hitték, hogy akár egy talpalatnyi földet is átengednének a Trianonban nekik ítélt területekből. Másrészt a vezérkarnak eléggé pontos értesülései voltak a német erők bulgáriai felvonulásáról, valamint a küszöbönálló görögországi offenzíváról, de arról is, hogy a nagyon közeli jövőben Németország a Szovjetuniót is meg fogja támadni. E két hadművelet sikerének előfeltétele azonban az, ítélték meg a katonák, hogy az ellenséggé vált, de legalábbis nagyon kétértelmű magatartást tanúsító Jugoszlávia hadseregét megsemmisítsék.

Teleki és Bárdossy azt tanácsolta Horthynak, hogy „aludjunk egyet rá", elérve ezzel, hogy a kormányzó másnapra halasztotta a Hitlernek küldendő válasz megírását. A kialakult vitában Teleki így érvelt: „Nem dőlhetjük hátba azt a népet, mellyel barátságot kötöttünk." Mire Horthy: „Igen, de az az ország, mellyel barátságot kötöttünk, nem létezik már." Ebben teljesen igaza volt, mert végül is Magyarország nem a puccsistákkal kötött szerződést. Ezzel szemben Teleki és Bárdossy azzal érvelt, hogy ha teljesítjük Hitler kívánságát, a világ szemében elveszítjük becsületünket. Végül sikerült meggyőzni a kormányzót, hogy válaszából hagyjon ki minden lelkes kitételt, és az kizárólag arra a konkrétumra korlátozódjék, hogy a német és magyar katonai vezetés lépjen érintkezésbe egymással. Ez viszont azt jelentette – és ez Bárdossy „háborús bűnösségének" megítélése szempontjából fontos –, hogy a katonai beavatkozáshoz tulajdonképpen már Teleki a hozzájárulását adta.

Valószínűleg a németek retorziójától való félelem bírta rá Telekit arra, hogy beleegyezését adja a katonai fellépéshez, és az, hogy belátta Horthy érvelésének helyességét. Bárdossy mindenesetre ezen a véleményen volt, ahogyan ezt perének tárgyalásán el is mondta: „Minden nemzetközi szerződés a *rebus sic stantibus* klauzula mellett jön létre. Ha a szerződés megkötésénél tekintetbe vett, illetve a szerződéskötés alapjául szolgáló körülmények megváltoznak vagy megszűnnek, akkor a szerződés érvénye is megszűnik. Tudom, hogy Eden kijelentette: ha nem tudunk nemzetközi szerződést betartani, akkor ne kössük meg. Ezzel szemben mégis meg kell jegyeznem, hogy Anglia is kötött olyan szerződéseket, amelyeket a megváltozott körülmények miatt nem tartottak be."[17]

Mindez politikai és nemzetközi jogi szempontból támadhatatlan érvelés. De méginkább az volt gyakorlati szempontból, mert a szerződést a politikai vezetés nem azzal a kötelezettséggel vállalta, hogy szembeforduljon a németekkel, és kitegye az országot a háború pusztításának és a német megszállásnak. Másrészt, a mondottak szerint a magyar kormány felelősnek érezte magát a délvidéki magyarok biztonságáért is. És itt nem csupán arról volt szó, hogy bosszúhadjárat indulhat meg a szerbek részéről a délvidéki magyarság ellen, hanem arról is, hogy a Bácskából Telekihez érkező jelentések szerint a helyi svábság körében erősen magyarellenes „népi német" (volksdeutsch) agitáció indult meg, sőt olyan, a náci párt által kidolgozott tervekről is voltak hírek, amelyek szerint Bácska, Tolna és Baranya sváblakta területeit „Prinz Eugen Gau" néven Németországtól függő tartománnyá akarja szervezni. A német bekerítéstől mindig félő Teleki

[17] *Pritz* 1991. 217. o.; *Jaszovszky* 1996: 66. o.

mondta ezekben a napokban fiának, Teleki Gézának: „A németek egyik mancsukat már bedugták Kárpátaljára, most a Délvidék van soron."

Miután Sztójay elindult a kormányzó válaszával vissza Berlinbe, Teleki minisztertanácsot hívott össze. Bár még élt a halvány remény a miniszterekben, hogy a háború elkerülhető, tanácsosnak tartották, hogy bizonyos katonai előkészületeket tegyenek. Ugyanakkor a honvédség jugoszláviai bevetését csak három feltétel teljesülése esetén tartották megengedhetőnek: 1. Jugoszlávia, mint államalakulat felbomlik; 2. a magyar kisebbséget atrocitások érik; 3. a Délvidéken esetleg „vákuum" képződik.

Jellemző Teleki szorongásokkal teli, ingatag lelkiállapotára, amibe a súlyos felelősség hatására került, hogy beszámolva a minisztertanácsról Apornak, azt írta, hogy sikerült Horthynál elérnie, hogy a Hitlernek szóló levél inkább hangozzék a tétlenség igazolásának, mint a cselekvésre – ti. a katonai beavatkozásra – vonatkozó ígéretnek. A baj ezzel a kijelentéssel az, hogy amint láttuk, azzal, hogy a kormány elfogadta Hitler javaslatát a vezérkari megbeszélésre, a katonai fellépés bizonyossá vált.

A német vezérkar részéről Paulus tábornok március 29-én érkezik Budapestre, és azonnal elkezdi tárgyalásait a magyar vezérkarral. A megbeszélésen öt magyar hadtest és a gyorscsapatok mozgósítása mellett döntöttek. Bárdossy, még mindig remélve, hogy a katonai konfliktus elkerülhető, táviratot küld Bessenyeynek azzal az utasítással, hogy magánszemélyként figyelmeztesse a jugoszláv kormányt, hogy amennyiben nem teljesíti a németek követeléseit, akkor „ismerve őket", bizonyos, hogy „rendkívül gyorsan és a legnagyobb erővel fognak föllépni".[18]

Ugyanezen a napon a magyar politikusok morális aggályait osztó Barcza táviratot küld Londonból, melyben először is arról számol be, hogy ha Jugoszláviát támadás éri, az angol kormány szövetségre lép vele. Majd közli a londoni jugoszláv követtel folytatott beszélgetését, melyen az annak a „meggyőződésének" adott hangot, hogy „Magyarország nem fogja szavát megszegni". Egyébként mások is feltették a kérdést, hogy vajon tartja-e magát a magyar kormány az örök baráti szerződéshez. Majd így zárta táviratát: „sürgős választ kérek, hogy erre a számunkra erkölcsileg is igen fontos kérdésre mit válaszoljak."[19]

A Telekivel teljes egyetértésben eljáró Bárdossy, a liberális baloldal támogatását megnyerendő, magához kéreti Rassay Károly képviselőt, és tájékoztatja a fejleményekről. Rassay tanúkihallgatásán így mondta el az esetet a népbíróságon: „A miniszterelnök úr rendkívül izgatott, majdnem azt mondhatnám, desperált benyomást keltett bennem. Elmondta, hogy kruciális helyzetbe került az ország", mert nemcsak a németek fenyegetnek, de számolni kell a románok támadásával is, akik Észak-Erdélyt visszaszerzendő hirtelen fordulattal az oroszok oldalára állhatnak. Ebben az esetben ki másra számíthatnánk, mint Németországra? „Nincsen más hátra, mint a németekkel együttmenetelni."[20]

De a katonai körök részéről is olyan nyomásnak van kitéve, hogy annak ellent állni nem tud, fejezte be Bárdossy közlését.

Rassayt nem győzte meg ez az érvelés, ezt válaszolta Bárdossynak: „Inkább vállalnám a németek által megszállt ország sorsát, mint egy álfüggetlenséget, melyben életveszedelmes, halálos kalandokba szorítanak bennünket."

---

[18] Diplomáciai iratok. V. k. 971. o.

[19] Uo. 971. o.

[20] *Pritz* 1991. 174. o.

Bárdossy, szükségesnek látván a külföld tájékoztatását, így igazítja el Magyarország londoni és washingtoni követét: „Jugoszláviával szembeni magatartásunk mindenelőtt a jelenlegi jugoszláv kormánytól függ. Mindezideig a magyar kormányt az a szándék vezette, hogy együttműködve a belgrádi kormánnyal, megőrizze a békét és nyugalmat. Megkíséreltük, hogy távol tartsuk a háborút Európának ettől a részétől vagy legalábbis Magyarország határaitól, és hogy olyan viszonyt teremtsünk a két ország között, mely lehetővé teszi a mi jogos területi igényeink békés kielégítését." A jugoszláv fordulat valószínűvé tette, hogy Belgrád szembehelyezkedik ezekkel a célokkal, és „kiprovokálja a tengelyhatalmak akcióját, ami határaink közelébe hozza a háborút. Egy ilyen fejlemény nem lehet közömbös számunkra. Senki nem kívánhatja tőlünk, hogy háború esetén tétlenül nézzük, hogy a németek vagy ami még rosszabb, a románok foglalják el a magyarlakta területeket... Az új belgrádi rezsim a korábbi szándékkal ellentétes politikájával felborította az egyezséget, így az az adott körülmények között nem bír kötelező erővel számunkra."[21]

Időközben éles vita támadt Teleki és a vezérkar főnöke, Werth Henrik között. Werth sürgősnek ítélte a csapatok mozgósítását, mert a Paulussal folytatott tárgyaláson a támadás napját április 12-ben határozták meg. Teleki, attól félve, hogy Belgrádban ezt provokációnak tekinthetik, hevesen ellenezte, sőt kijelentette, hogy a mozgósítás elrendelésére Werthnek nem volt felhatalmazása. Werth, hivatkozva a kormányzónak a Paulussal folytatandó tárgyalás elkezdésére vonatkozó rendelkezésére, visszautasította Teleki állítását. Mint Apornak írt levelében Teleki megjegyzi, ez alkalommal Werth nagyon „nyers" volt hozzá.[22]

A mozgósítás körül folytatott vitában mégis Teleki győzött, mert nem kezdték el, sőt még olyan kikötéseket is sikerült elfogadtatnia a miniszterekkel, hogy a honvédség alakulatai Horthy közvetlen parancsnoksága alatt maradva, a németektől függetlenül operáljanak, és hogy a hadműveletek során ne lépjék át a történeti Magyarország határait. Majd erőfeszítéseket tett, hogy az eredetileg tervbe vett öt hadtesttel szemben csak hármat mozgósítsanak, mert úgy vélte, hogy minél nagyobb erőt mozgósítunk, annál nagyobb lesz a németekben a csábítás, hogy csapatainkat Szerbiában is bevessék.

Könnyű lenne a magyar kormányt elmarasztalni, hogy csak ilyen bátortalan és felemás rendszabályokkal akarta az ország függetlenségét vagy legalábbis annak látszatát megőrizni. De, mint láttuk, minden körülmény amellett szólt, hogy teljesítse a németek kívánságait, azt pedig, hogy ellenálljon, és kitegye az országot a német megszállásnak – amint azt Rassay is ajánlotta –, csak abban az esetben kockáztathatta volna meg, ha nyugatról megértést, valamilyen bátorítást kap. Erről azonban szó sem volt. Ilyen szempontból éppen ezekben a napokban érte keserű csalódás Telekit és a kormányzót. Ők ugyanis még 1940-ben előkészületeket tettek egy emigrációs magyar kormány felállítására, és ebből a célból jelentős összeget helyeztek letétbe egy amerikai bankban. A Nemzeti Bank elnöke, Baranyai Lipót április 1-jén vagy 2-án közölte Telekivel, hogy a pénz rendeltetési helyére érkezett, az akció tehát elindítható. A közlésre Teleki ezt válaszolta: „csupán egy nehézség van: még megfelelő garanciát kell kapni arra, hogy a Benes befolyása alatt álló nyugati hatalmak ne utasítsák el az emigráns kormány elismerését."[23]

---

[21] Diplomáciai iratok. V. k. 980–981. o.; *Macartney* I. k.482. o.

[22] *Macartney* uo.

[23] *Macartney* I. k.482. o.

Április 2-án sürgős üzenet jön a németektől, hogy a mozgósítandó alakulatok számának csökkentése fölborítaná az eredeti hadműveleti tervet, ezért arról szó sem lehet. Egyébként pedig már éppen ideje lenne a honvédség mozgósítását elkezdeni, mert a német erők már megindultak kijelölt felvonulási körleteikbe.

Április 2-án este érkezett meg Barczának Bárdossy által „végzetesnek" nevezett távirata Londonból, mely az utolsó lökést adta Telekinek tette elkövetéséhez. Barcza közölte, hogy értesülései szerint Anglia azonnal szövetséget köt Jugoszláviával, ha a németek megtámadják. Ha tehát Magyarország a német csapatokat átengedi, akkor London megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat, de ha csatlakozik a támadáshoz, akkor „Nagy-Britannia és szövetségesei (Törökország, esetleg idővel a Szovjetunió) hadüzenetével is kell számolni." Ebben az esetben „mint Anglia és Amerika nyílt ellenségei leszünk megítélve, sőt az örök barátsági szerződés flagráns megsértésével leszünk megvádolva". Majd hivatkozva Bárdossy említett, az angol és amerikai kormányok tájékoztatását célzó iratára, ezt jelenti: a tájékoztatóban „kifejtett különleges magyar indító okoknak nyomatékos hangsúlyozását itt aligha fogják megérteni, és... az egész angol és amerikai világ bennünket fog megvádolni."[24]

Mikor Teleki elolvasta a táviratot, tompa hangon csak ennyit mondott: „Mindent megtettem, amit tudtam. Többet nem tehettem." Ezt követően, április 2-ről 3-ra virradó éjszaka követte el az öngyilkosságot.

Teleki öngyilkossága mély megdöbbenést és együttérzést keltett szerte a világban. Churchill rádióbeszédében emlékezett meg Teleki haláláról. Figyelmeztette a világot, hogy a háborút lezáró béke tárgyalásánál nem szabad megfeledkezni haláláról: „A tárgyalóasztalnál majd szabadon kell hagynunk egy széket Teleki Pál gróf számára. Ez az üres szék figyelmeztesse a jelenlévőket, hogy a magyar nemzetnek olyan miniszterelnöke volt, aki föláldozta magát az igazságért, amelyért mi is harcolunk."[25]

Magyarországon természetesen még nagyobb hatást váltott ki Teleki öngyilkossága, különösen abban a szűk körben, mely megismerhette Horthyhoz írt búcsúlevelét. A levélben ugyanis ilyen kitételek voltak: „Szószegők lettünk – gyávaságból...", „odadobtuk a nemzet becsületét", „A gazemberek oldalára álltunk... Hullarablók lettünk! A legpocsékabb nemzet. Bűnös vagyok!"[26]

Az abszolút tekintélyt élvező Teleki részéről a morális felelősségnek ez a minden józan mértéket meghaladó felnagyítása megrázó hatással volt Horthyra és Bárdossyra. Az öngyilkosság hírére a Várba fölsietű angol követ, O'Malley „halálsápadtnak és egész testében remegőnek" találta Bárdossyt, Horthyn pedig mély levertség és apátia látszott. Nem is tudta elérni O'Malley a célt, amiért találkozni akart a kormányzóval. Ez pedig az volt, hogy lebeszélje őt a katonai akcióról, és hogy fölajánlja neki segítségét ahhoz, hogy elhagyva az országot, emigrációba vonuljon. Horthy a tanácsokat elutasította, az emigrációra vonatkozót azzal, hogy miután nem kapott meghívást külföldről, helyén marad.

Fejet hajtva Teleki lelki nagysága előtt, nem tudjuk megérteni önvádjait, főleg pedig a magyar nép szélsőséges elmarasztalását. Öngyilkosságában és levelében érte el csúcspontját az a folyamat, melyben egy merőben politikai kérdést morális síkra emel, rossz

[24] Diplomáciai iratok. V. k. 991–993. o.

[25] Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962. 244. o.

[26] *Pritz* 1991. 50. és 256. o.

szolgálatot téve az adott pillanatban, de később is a nemzetnek. Ugyanakkor saját tudományos, politikai és társadalmi működését, a trianoni békediktátum megváltoztatásáért folytatott harcát kérdőjelezte meg tettével.

A Teleki öngyilkosságát követő reggelen, a mélyen lesújtott kormányzó – Teleki közeli barátja volt –, akit a búcsúlevél teljesen megzavart, elültetve benne a bűntudatot, minden katonai előkészületet leállított. Erre Werth, látva a honvédség felkészítésére kidolgozott tervének összeomlását és felmérve annak óriási kockázatait, nem vállalja tovább a felelősséget és benyújtja lemondását.

A délután folyamán a miniszterelnökké kinevezett Bárdossy újabb minisztertanácsot hív össze, melyen az a vélemény alakul ki, hogy a kormányzó, vázolva a Teleki öngyilkossága miatt kialakult lélektani helyzetet, kérje Hitler belátását a katonai előkészületek leállításáért. Bartha Károly honvédelmi miniszter azonban azt javasolja a kormányzónak, hogy vonja vissza reggeli elhatározását. Azzal érvelt, hogy Bácskából nagyobb jugoszláv erők gyülekezéséről érkeztek jelentések – ezek később valótlannak bizonyultak –, és fölhívta a kormányzó figyelmét arra, hogy abban az esetben, ha a honvédség alakulatai nem vonulnak fel az Alföldön, veszélybe kerülnek a Tiszától keletre és a Dunától nyugatra operáló német erők szárnyai.

Már a katonabecsület sem engedheti, hogy ilyen veszélyes helyzetbe hozzuk a német hadsereget, de hát ezenfelül arról is szó van, fejtette ki Bartha, hogy üresen hagyni az Alföldet a szerbekkel szemben, azt is jelenti, hogy védtelenül hagyjuk Budapestet. Horthy, belátva a katonai érvek indokoltságát, visszavonta reggeli döntését, amire viszont Werth is visszavonta lemondását.

Ezt követően Horthy és Bárdossy együtt fogalmazzák meg a Hitlernek szóló levelet. A levél legfontosabb része így hangzik: „Március 28-i levelem értelmében már megtettük a katonai intézkedéseket. De a lelkiismereti konfliktus, amiben vagyunk, s amelynek mélységére semmi sem jellemzőbb, mint a miniszterelnök öngyilkossága, arra a kérésre kényszerít bennünket, hogy a német hadseregvezetés lehetőleg úgy szabja meg csapataink feladatait, hogy azok mindig összeegyeztethetők maradjanak lelkiismeretünkkel." [27]

A kormányzó levelét Berlinbe vivő Barthának Bárdossy azt az instrukciót adja, hogy vázolja Hitlernek Magyarország szorult helyzetét, ami lehetetlenné teszi számára, hogy addig, amíg Horvátország nem kiáltja ki függetlenségét részt vegyen a támadásban. Hitler kifejezve sajnálkozását Teleki halála miatt és együttérzéséről biztosítva a kormányzót, arra azért fölhívta Bartha figyelmét, hogy Magyarországnak minden oka megvan a támadásra, és arra is, hogy Magyarország nem Jugoszláviának, hanem Németországnak van lekötelezve, így biztosítania kell a támadást végrehajtó német csapatok szárnyait. Azt tanácsolja tehát, hogy ne késlekedjék túlságosan sokáig Magyarország a hadműveletek megkezdésével. Miután Bartha meghozta a választ, elrendelik az eredetileg kiszemelt öt hadtest és a gyorscsapatok mozgósítását, annak befejezését április 15-ben jelölve meg.

3-án még két nyugtalanító hírt kap a külügyminisztérium. A washingtoni követ jelenti, hogy a kormánynak a jugoszláv ügyben kifejtett álláspontja „itt semminemű visszhangra sem talált, mert amerikai vélemény szerint, bármennyire indokolt motívumokból is ered a magyar támadás, nem jelenthet mást, mint a német agresszió útjának egyengetését, és ennélfogva nyílt ellenséges cselekedet a demokratikus hatalmakkal szemben... A

[27] Horthy Miklós titkos iratai. 294. o.

háború sorsa még korántsem dőlt el, és az abban való részvételünk a legsúlyosabb következményekkel járhatna."[28]

Majd tovább fokozódik a kormányra nehezedő politikai és erkölcsi nyomás. Április 5-én Barcza jelenti, hogy Cadogan államtitkár azt közölte vele, hogy akár átengedi Magyarország a német csapatokat, akár pedig megtámadja Jugoszláviát, tettét „az örökbaráti szerződés flagráns megsértésének fogják tekinteni". Egyébként – folytatta Cadogan – reméli, „hogy egyik eset sem fog bekövetkezni, mert nem képzelhető el, hogy az itten általánosan nagyrabecsült Kormányzó Úr és a magyar kormány a szerződésben nemrég ünnepélyesen adott aláírásukat ilyen kirívóan megszeghessék".[29]

Április 6-án a németek elkezdik támadásukat, és az angol kormány megszakítja diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal. 8-án Eden, aki gátlástalan eljárásaival hozzájárult Jugoszlávia katasztrófájához, az erkölcsbíró szerepét felöltve, így pirongatja Barczát: „örök szégyene marad Magyarországnak, hogy megtámad egy országot, mellyel néhány hónappal azelőtt megkötötte az örök barátsági szerződést. Ha egy ország már nem ura cselekedeteinek, legalább ne kössön szerződést, amit azután megszeg. Teleki volt az utolsó magyar, akiben Anglia megbízott. Utódainak tudniok kell, hogy Anglia, megnyerve a háborút, vissza fog emlékezni Magyarországnak erre a magatartására a békekonferencián."[30]

Churchill egészen másként vélekedett. Ezt üzente ugyanis Barczának egy bizalmasa útján: „A magyar követnek valójában igaza van. Mi angolok, súlyos hibákat s mulasztásokat követtünk el a múltban. Végül is Magyarország mindig nyíltan hangoztatta reviziós igényeit, és most, hogy a magyar csapatok... olyan területeket foglalnak majd el, melyek előzően Magyarországhoz tartoztak, emberileg, érthető. Sajnálom, hogy politikai szempontból lehetetlen számomra, hogy mást tegyek, mint hogy megszakítsam a diplomáciai kapcsolatokat, de mindaddig, amíg magyar csapatok nem találják szembe magukat a harcmezőn brit erőkkel, nincs szükség hadüzenetre. Egyébként is, a magyar rendkívül rokonszenves nép."[31] (Mint ismeretes, a brit hadüzenet csak 1941 decemberében következett be, akkor is jórészt Sztálin követelésére.)

Április 9-én a német követ felkereste Bárdossyt, és előrebocsátva, hogy nem akarja sürgetni, megkérdezte tőle, hogy végül is mikor kezdi el támadását Magyarország.

A német csapatok gyors előretörése és a német követ fellépése meggyőzte Bárdossyt arról, hogy a honvédség bevetését tovább már nem lehet elódázni. A nemzetközi közvéleményt előkészítendő, táviratban szólította fel az összes magyar követséget, hogy amint a támadás megindul, tájékoztassák az illetékes kormányokat annak előadásunkban már megismert indokairól.[32]

Április 10-én a németek elfoglalják Zágrábot, és a horvát rádió még aznap este bejelenti Horvátország függetlenségét. A kormányzó még ezen az éjszakán kiáltványban fordul a nemzethez, közölve, hogy a magyar csapatok elkezdik támadásukat.

Moszkvában Visinszky fejezte ki nehezteléséét Kristóffy magyar követnek az akcióért, elutasítván a magyar kormánynak arra való hivatkozását, hogy a magyar kisebbségek

[28] Diplomáciai iratok. V. k. 997. o.

[29] Uo. 1007. o.

[30] *Macartney* II. k. 8. o.

[31] *Macartney* II. k. 8. o.

[32] Diplomáciai iratok.V. k. 1027. o.

védelmére vonulnak be csapataink a Délvidékre. Amikor azután Kristóffy arra hivatkozott, hogy a Szovjetunió is hasonló indokkal támadta meg Lengyelországot, Visinszky hirtelen félbeszakította a tárgyalást.[33]

Roosevelt is jogtalannak mondta az akciót, és agresszornak minősítette Magyarországot. Amikor azután a magyar követ tiltakozott ez ellen a Sate Departmentben, ott azt mondták neki, hogy értse meg: az amerikai közvélemény „emocionálisan nézi a balkáni eseményeket", így azért azt tanácsolják, hogy csak akkor térjenek vissza a kérdésre, ha a jugoszláv események eltűnnek az érdeklődés előteréből. Még több alkalommal folytak tárgyalások az ügyben az amerikai külügyek intézőivel, és ezek egyikén a magyar követ csodálkozását fejezte ki, hogy milyen szigorúan ítélkezik Amerika Magyarország esetében, amikor a szovjetek lengyelországi és finnországi agressziója idején jóval elnézőbb volt.[34]

Bár a magyar csapatok távolról sem fejezték be mozgósításukat, a támadást mégis elkezdték. És most bekövetkezett az, amire a magyar vezérkar számított, és amivel szemben már előzőleg aggodalmait fejezte ki. A német főparancsnokság ugyanis úgy ítélte meg a helyzetet, hogy szükség lenne a magyar gyorscsapatok alkalmazására Szerbiában, ezért azok bevetését kérte a magyar vezérkartól. A vezérkar válasza az volt, hogy a kérdés politikai döntést kíván, ezért a német főparancsnokság politikai csatornák fölhasználásával kérje a kormányt a magyar csapatok alkalmazására. Április 13-án meg is érkezett Hitler kérése Horthyhoz. Bárdossy, aki tartani akarta magát a kormány azon szándékához, hogy a Duna–Dráva vonal elérése után a hadműveleteket befejezettnek tekinti, aggályait fejezte ki. A kormányzó elismerte ugyan az aggályok jogosságát, de azon a véleményen volt, hogy nem lehet Hitler kérését elutasítani. Horthy döntésében bizonyára súlyosan estek latba Werth érvei, aki közvetlenül a német vezérkar kérésének megérkezése után memorandumban figyelmeztette a kormányt: a hadműveleteket nem lehet politikai okok miatt korlátozni, azaz nem lehet a magyar csapatok előnyomulását a történelmi országhatárnál leállítani. Kifejtette, hogy a háborút elvileg az ellenség ellenálló erejének megtöréséig kell folytatni, gyakorlatilag pedig arról van szó, hogy bár csupán az elszakított területek visszaszerzése a célunk, de azokat megtartani csak úgy lehet, ha a szerbek képtelenek ellenakció kifejtésére, a háborút tehát a magyar hadseregnek a jugoszláv hadsereg teljes megsemmisítéséig folytatnia kell. Ezért a Jugoszlávia elleni háború a Duna–Dráva vonal elérésével még nem ért véget.[35]

Mindez katonai, de tulajdonképpen politikai szempontból is teljesen helytálló érvelés, különösen ha meggondoljuk, hogy amikor Werth memorandumát benyújtotta, még nem volt előre látható, hogy a jugoszláv hadsereg ellenállása olyan váratlan gyorsasággal roppan össze. Végül is Werth javaslatát a minisztertanács Bárdossy ösztönzésére, rövid vita után elfogadta.

A döntésnek megfelelően a gyorscsapatok elkezdték átkelésüket a Dráván Eszéknél. Április 18-án Karlovácig és Rumáig, kisebb részeikkel Valjevóig jutottak. Ezzel véget is ért a támadás, mivel elkezdődtek a német–szerb fegyverszüneti tárgyalások.

Figyelmet érdemel itt a Felsőház külügyi bizottságának április 11-i ülése, melyen megvitatták a Jugoszlávia elleni akció körülményeit. Bárdossy ismertette az örök barát-

[33] *Macartney* II. k. 11. o.

[34] Diplomáciai iratok. V. k. 1059. o.

[35] *Dombrády* 157. o.

sági szerződés létrejöttének történetét, a szerződés célját és a belgrádi puccs után bekövetkezett eseményeket. Elsőként Bethlen István szólalt fel: teljes mértékben és minden tekintetben helyesli a kormány elhatározását, „mert az adott helyzetben nem is lehetett volna másként cselekedni. Nemzeti becsületünk és ezeréves történelmi hivatásunk megtagadása lett volna, ha a jugoszláv államalakulat széthullása után nem teszünk eleget a volt ősi magyar területekkel és véreinkkel szemben fennálló kötelességünknek." Nagyon fontosnak tartotta Bethlen, hogy a katonai akció „egy tapodtat sem haladjon túl" az ezeréves határokon. Szükségesnek ítélte „a magyar jogi álláspont határozott és világos feltárását, mert... előre látható, hogy nemcsak a volt Jugoszlávia, hanem Nagy-Britannia, sőt talán más államok is a felónia vádjával fognak bennünket illetni."[36]

A következő felszólaló Kánya Kálmán volt. Ő azt hangsúlyozta, hogy a „magyar kormányt az általa tett s a maga részéről minden tekintetben helyeselt lépésekért a legkisebb erkölcsi felelősség sem terheli." Hiszen – emlékeztetett rá Kánya – „a magyar–jugoszláv barátsági szerződést és a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást előbb maguk a jugoszlávok semmisítették meg", s a magyar kormány csak ezután „tette meg a szükség parancsolta lépéseket".

Scitovszky Tibor azt javasolta, hogy a kormány külön kiadványban hozza nyilvánosságra a történteket, „ami... igazolná a tett és az általa mindenben helyeselt lépések jogosságát és szükségességét".

Érdeklődésre tarthat itt számot Bajcsy-Zsilinszky véleménye, mivel Bárdossy bűnösségét a népbírósági perben éppen rá való hivatkozással akarták kidomborítani, sőt még napjainkban is felmerült olyan vélemény, hogy ő kezdettől fogva és minden tekintetben elítélte Bárdossy működését. Aznap, amikor az előbb ismertetett felsőházi ülés lezajlott, Bajcsy-Zsilinszky levélben kereste fel Bárdossyt. Ezt írta: „Tegnap is megnyugtatott, bizonyos mértékig az, amit Tőled hallottam. A mai kormányzói kiáltvány még inkább, melyben szó sincs szövetségről... Félek, sőt rettegek tőle, hogy angol és amerikai részről igyekeznek majd ránk sütni a szerződésszegést, s háborús félnek nyilvánítanak bennünket. Jobb lett volna nem sietni és csak jóval a horvát függetlenség kikiáltása után megindulni. Szerintem a mi akciónk egy vis major – Jugoszlávia összeomlása – miatt elháríthatatlan békés rendcsináló megszállásnak kellett volna feltüntetni, távol minden szorosabb katonai színezettől... Úgy érzem, akik bíztunk Teleki Pál ösztönös és rendíthetetlen magyarságában, azok bíznak velem együtt a Te kipróbált képességeidben és erős magyarságodban is... Őszinte tisztelettel és régi igaz barátsággal köszönt halálos aggodalmak között élő híved: Bajcsy Zsilinszky Endre."[37]

Láthatjuk, hogy a magyar politikai élet legkiválóbb egyéniségei egyetértettek a Jugoszlávia elleni akcióval, egyben pontosan érzékelték azokat a veszélyeket, melyeket a kérdésnek a politikai szférából a morális szférába való emelése hordozott. Nem tudjuk, ismerték-e vajon Teleki búcsúlevelét, de állásfoglalásukkal egyértelműen elutasították a magyar népnek abban megfogalmazott döbbenetes, súlyos elmarasztalását.

A per folyamán a népbíróság a Jugoszlávia elleni akcióban bűnösnek mondta ki Bárdossy Lászlót. Pritz Pál szerint csak felelős volt, de nem bűnös. Amint írja: „A per mondanivalójával ellentétben le kell szögezni, hogy a Teleki és a Bárdossy politikája

[36] Diplomáciai iratok. V. k. 1036–1037. o.

[37] Uo.

közötti ellentét – Teleki öngyilkosságáig – konstruált ellentét... Bárdossy felelőssége... addig terjedt.., hogy végrehajtotta az akkori hivatalos Magyarország akaratát." Majd leszögezi: „a Délvidék elfoglalása hozzájárult az ország későbbi tragédiájához, ám az 1941-es esztendő körülményei aligha kínáltak más megoldást."[38]

Mindezzel teljes mértékben egyet lehet érteni. Van azonban a kérdésnek egy másik aspektusa is, nevezetesen az, hogy szemben azzal a beállítással, amely szerint Magyarország pusztán megszálló és nem katonai hadműveleteket folytatott Jugoszláviában, az igazság az, hogy a művelet minden tekintetben kimerítette a „támadó háború" kritériumát. Mindazonáltal a népbíróságnak mégsem volt igaza, amikor bűncselekménynek nyilvánította az akciót, mivel a két világháború közötti időben nem létezett olyan nemzetközi jogi törvény vagy megállapodás, mely a támadó háborút tiltotta és szankcionálta volna. Minderre azonban a későbbiekben részletesen kitérünk.

Ténylegesen a két háború közti magyar politika lehetséges eszköztárából soha nem hiányzott a háború, bár kétségtelen, hogy elsősorban inkább a politikai megoldást helyezték előtérbe Trianonnal kapcsolatban. Maga Teleki sem riadt vissza a katonai eszköz alkalmazásától Kárpátalja esetében, a második bécsi döntést megelőzően pedig figyelmen kívül hagyva Hitler figyelmeztetéseit, vállalta volna a háborús konfliktust Romániával. Bárdossy az utolsó szó jogán elmondott beszédében ezt mondta: „Teleki Pál... azt a kijelentést tette, hogy a délvidéki magyarság felszabadításánál a véres áldozatoktól sem szabad visszariadnunk. Túl sokat kaptunk vissza – mondotta – minden kockázat és áldozat nélkül."[39] Miért is tartózkodott volna Magyarország a fegyveres beavatkozástól azzal a Jugoszláviával szemben, mely oly mohón és minden erkölcsi aggály nélkül foglalta el az első világháború után a Délvidéket?

A per folyamán a bíróság egyáltalán nem adott helyt Bárdossy védekezésében két döntő szempontnak. Az egyik – erről már volt szó –, hogy a rebus sic stantibus elv értelmében a belgrádi puccs semmissé tette a szerződést.[40]

Valójában a körülmények alapvetően megváltoztak, hiszen Magyarország nem egy Németországgal ellenséges viszonyban álló Jugoszláviával kötött szerződést, hanem olyannal, mely akár a Németország, Olaszország és Japán által kötött *Háromhatalmi Egyezményhez* való csatlakozás árán is békés viszony megteremtésére törekedett Németországgal.

De döntő változást jelentett Horvátország kiválása is. Bárdossy erre vonatkozóan ezt mondta: „Zágrábban kikiáltották a független horvát államot, és ezt a magam részéről úgy értelmeztem, mint a jugoszláv politikai állam megszűnését."[41]

Tekintve az országot megszálló szovjet hadsereget, bizonyára nem kis rémületet okozott a bíróságnak amikor Bárdossy kihallgatása alkalmával ezt a kijelentést tette: „Ezt a szerződést a jugoszláv kormánnyal kötöttük, amely akkor, amikor az akciót megindították, többé mint politikai egység nem létezett... Hivatkozom arra, hogy a Szovjetunió 1939. szeptember 18-án azzal a kifejezett indokolással vonult be Lengyelországba, hogy Lengyelország megszűnt létezni." A bírósági tárgyalási jegyzőkönyvben ez olvasható

[38] *Pritz* 1991. 7. és 8. o.

[39] *Pritz* 1991. 334. o.; *Jaszovszky* 1996: 393. o.

[40] *Jaszovszky* 1996. 66. o.

[41] A Pritz és Jaszovszky által közölt szövegben némi eltérés van: *Pritz* 1991. 122. o., *Jaszovszky* 1996. 66. o.

ezzel kapcsolatban: „Tanácsvezető bíró figyelmezteti a vádlottat, hogy a Szovjetunióra való hivatkozást – annál is inkább, mert a helyzet nem analóg – megtiltja."[42]

A tiltást Bárdossy nem vette figyelembe, és az utolsó szó jogán elmondott beszédében állítását megismételte, kiegészítve ezzel: „Ha a Szovjetnek a katonai akciója *nem* volt része a Lengyelország ellen végrehajtott német támadó háborúnak, hogyan ítélhető meg Bácska birtokbavétele... másként?"[43]

Bárdossy másik súlyos érve a tárgyaláson az volt, hogy Magyarország nem hagyhatta cserben a délvidéki magyarokat. Itt érvelése erősen érzelmi, őszinteségében azonban nincs okunk kételkedni: „Én elszakított területen jártam, szembenéztem az emberekkel és láttam, mit várnak tőlünk... A mi számunkra a kategorikus imperativus az volt, hogy egy börtönből, amelybe igazságtalanul helyezték el húgomat és bátyámat, azaz magyar véreinket, azokat onnan mindenáron ki kell szabadítani."[44]

A tárgyalás során szóba került a németekkel szembeni ellenállás kérdése is. Bárdossy az elsőfokú tárgyaláson mondott védőbeszédében, hivatkozva a németek aránytalan erőfölényére ezt mondta: „ha valaki felvetette volna a gondolatot, hogy... ezzel az irtózatos gépezettel nekünk szembe kell helyezkednünk... akkor én azt kérdezem: hát nem ez lett volna a legszörnyűbb, a legoktalanabb öngyilkosság? ... A teóriák világában vagyunk, ha erről beszélünk. Így pedig józanul, értelmesen mérlegelni nem lehet. Én azt mondom, olyan alávaló politikust, aki az ellenállást kínálta volna nemzetének, rögtön ki kellett volna irtani."[45]

Juhász Gyula nem látja igazoltnak a magyar kormányoknak a német megszállástól való félelmét, mert kutatásai során német részről ilyesfajta tervnek 1943 előtt nem akadt nyomára. Ezért kétségbe vonja Bárdossynak azt az állítását, hogy Magyarország három évet nyert azzal, hogy nem provokálta ki a német megszállást.[46] Hogy konkrét katonai tervet nem dolgozott ki a német vezérkar, az csak azt bizonyítja, hogy a magyar politikusok jó időn át és jó érzékkel kitolták azt a határt, melyen túl a feldühített Hitler elrendelte volna a megszállást. Egy ilyen terv rövid időn belüli elkészítése egyébként sem okozott gondot a német vezérkarnak, ezért készenlétben tartása valójában felesleges lett volna. Azt azonban, hogy mennyire nem állt távol a német vezetéstől a megszállás gondolata, Sztójay számos rémülettel teli jelentése, Hitler gyűlölködő megjegyzései és a német vezérkar főnökének, Haldernek ez az 1940. május 26-án tett kijelentése is bizonyítja: „Magyarország kezd arcátlanná válni, ha nem paríroz, protektorátus lesz belőle."[47]

A tárgyalás során a népbírák a délvidéki akcióval kapcsolatban válogatott gyalázkodó kifejezéseket használtak. „Bűncselekmény", „hátbatámadás", „orgyilkos tőr" – ilyen és hasonló kifejezések hangzottak el a népügyész és a politikai ügyész vádbeszédében.[48]

---

[42] *Pritz* 1991. 124. o.; *Jaszovszky* 1996. 68. o.

[43] *Pritz* 1991. 324. o.; *Jaszovszky* 1996. 383. o.

[44] *Jaszovszky* 1996. 72. o.

[45] Uo. 281. és 282. o.

[46] *Juhász Gyula:* A történész józansága. Budapest, [1993.] 114. o.

[47] *Macartney, C. A.:* Teleki Pál miniszterelnöksége. (Fordította *Cserenyey Géza. Csicsery-Rónay István* bevezetéseivel és utószavával.) Budapest, 1993. 106. o.

[48] *Jaszovszky* 1996. 224., 252. o.

Így reagált ezekre Bárdossy: „Megdöbbentem azon, hogy itt egy hosszú ügyészi beszéd elhangzott, és ennek során a délvidéki akció részletesen és hosszasan úgy fejtegettetett, mintha ez rabló hadjárat lett volna egy idegen ország ellen, mintha nem egy hadjárat lett volna, amelynek során ötszázezer magyar várta azt, hogy mi jöjjünk be, és ne a németek. Ötszázezer magyar nem akart szerb fennhatóság alól német fennhatóság alá kerülni."[49]

Sajnos, ez a minősíthetetlen hangvétel szinte fokozódott történetírásunkban. Juhász Gyula, a történetírást oly sok jelentős eredménnyel gazdagító történész, az 1960-as években például „agressziónak" minősítette a Délvidék felszabadítását, és így vélekedett róla: „a Teleki-kormány a szégyenteljes szerződésszegés eszközeihez nyúlva, a területi revízió mohó vágyától sarkallva... a háborús konfliktus útjára tévedt." Juhász idézett művében nemcsak a kormányt marasztalta el, hanem a Felsőház külügyi bizottságának tagjait is, akik „egymást túllicitálva bizonygatták a Jugoszlávia elleni támadás jogosságát, és mentették fel álszent módon az erkölcsi felelőség alól."[50] Arról a bizonyos bizottsági ülésről van szó, melyről az előbbiekben már megemlékeztünk, idézve Bethlen, Kánya és mások nagyon józan, és a realitásokat tükröző felszólalását.

Mit kellett volna tehát tenni Juhász szerint? Amit elmond, mondhatni, a népbírósági perben hallottaktól semmiben sem különböző vádbeszéd. Ő itt ugyan Telekit marasztalja el, de mondanivalója értelemszerűen Bárdossyra is vonatkozik. Ezt írja ugyanis: Teleki „politikai pályafutását meghatározó osztályhelyzetéből, és szellemi arculatából, emberi gyengeségéből következett, hogy nem mert a fasiszta Németországgal szembefordulni, hiszen a külpolitikai fordulat alapvető követelménye a gyökeres belpolitikai fordulat lett volna. Az ország függetlenségét védeni, az ellenállás útjára lépni... csak a haladó erőkre támaszkova lehetett volna... Teleki, aki egyik szellemi megalkotója és vezető politikusa volt a Horthy rendszernek, amely belpolitikailag az ellenforradalomra, külpolitikailag pedig a revízióra, és a szovjetellenességre épült, nem mert, és nem is akart erre az útra lépni. Politikai programját mindvégig az antikommunizmus, és antidemokrácia, az irredenta nacionalizmus határozta meg."[51]

Bár nehéz, tekintsünk el most a gondolatmenet szakmai támadhatóságától, attól tehát, hogy a bizonyíthatóan gyenge „haladó erőkre" támaszkodó, öngyilkos szembefordulásban látja a megoldást, de az emberben tiltakozást vált ki az egész országot ért szörnyű és elkerülhetetlen, mondhatni végzetszerűen bekövetkező katasztrófának ilyen sematikus, szinte már vulgármarxista interpretációja.

---

[49] Uo. 279. o. Pritznél a szöveg így hangzik: „Az előbb elhangzott vádbeszédek közül az egyik hosszabban foglalkozott azzal: hogyan vettünk részt a jugoszláviai német háborúban. Megvallom, megütődve hallgattam, mert elképzelhetetlennek tartottam, hogy Magyarország fővárosában, magyar nyelven úgy lehetett beszélni erről a kérdésről, mintha 1941-ben valóságos rablóhadjáratot folytattunk volna idegen területek meghódítására. A beszédben egyetlen szó, egyetlen utalás nem volt arra, hogy a Délvidéken félmillió magyar várta a felszabadulást, és hogy az újra birtokba vett területek a népi és gazdasági összetartozás alapján ezer évig Magyarország testét alkották." Majd Babitsra hivatkozott, aki tiltakozott az ellen, hogy a visszacsatolásokat „országgyarapításnak" nevezik, mert „A haza, a haza egyenlő volt mindig." Babits versét Bárdossy nem idézte, csak hivatkozott rá. A vers első versszakát – szokásos pontossággal – Pritz közli. *Pritz* 1991. 221. és 189. o.

[50] *Juhász* 1964. 302., 305., 306., 312., 323. o.

[51] *Juhász* 1964. 311. o. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy Juhász a 80-as években írott munkáiban maga is módosított korábbi egyoldalú álláspontján.

Szerencsére a tízkötetes történeti műben a délvidéki akciót tárgyaló rész Tilkovszky Loránd előadásában teljesen mentes a Juhásznál látott kifogásolható kifejezésektől és igazságtalan elmarasztalásoktól.[52]

2. Hadba lépés a Szovjetunióval szemben[53]

Azt az egyik oldalról bizonytalanságokkal és felelmekkel, másik oldalról alaptalan reményekedésekkel teli légkört, amely Magyarországon 1941 tavaszán és kora nyarán uralkodott, Bárdossynak az utolsó szó jogán elmondott beszédének ez a része érzékelteti: „Jött az orosz kérdés. Az orosz kérdés a mi, valóban nagy tragikus kérdésünk. Erről csak könnyelmű ember állíthatja, hogy könnyelműen bíráltam el. Higgyék el – és ne gondolják, hogy mentegetésképpen mondom, nincs szükségem mentegetőzésre, ez areopag előtt –, súlyos gyötrelmeken át jutottam, hogy tennem kell valamit a bőrömön, az idegrendszeremben állandóan érzett nyomásnak hatása alatt azoknak az erőknek szemléletében, amelyeket látnom, szenvednem, amelyeknek súlyát lemérnem kellett, és módomban volt... már májusban... dörömböltek, zakatoltak, a maguk számára hangot követeltek azok az erők, amelyek hangoztatták, hogy a bekövetkezendő német–orosz háborúban pedig ott a mi helyünk, mert itt, a szlávság és a germánság nagy összeütközésében semmi körülmények között nem maradhatunk semlegesek, akármit csinálunk...

A nagy összecsapás dübörgését és viharjelzését már mindenki érezte a bőrén, és az mindenki előtt világos volt..., hogy ebben az összecsapásban mi nem maradhatunk közömbösek. Mindenki tudta, akinek a legkisebb politikai érzék adatott meg, hogy mi lesz a sorsunk, ha Németország győzelmével végződik a háború. Azt is mindenki tudta, hogyha rosszul mennek a dolgok a németeknek a háború során, akkor úgy leszünk az ő kezük ügyében, mint egy kicsiny bogár egy ököl szorításában, mint egy dióhéj az összeszorított marokban. Kérdem vajon ellenállhattunk?"[54]

A biztosnak vett német–orosz összecsapás előrelátása már önmagában véve aggodalmakra adott okot. Bárdossy leírása ilyen szempontból teljesen hitelesnek tűnik. De hozzájárult ehhez a bizonytalanság: milyen szerepet szán Hitler Magyarországnak? Erre nézve Bárdossy ugyan többször próbált diplomáciai úton választ kapni, de szinte csak az utolsó pillanatban értesítette Ribbentropp, hogy lehetséges a katonai konfrontáció a Szovjetunióval.

Ennél sokkal többet tudott a vezérkar. Az első világháborús fegyverbarátság nyomán a magyar és német vezérkar közötti kapcsolat eléggé bensőséges volt, és élénk információcsere folyt közöttük. A kölcsönös tájékoztatás szükségességét a német katonák olda-

---

[52] Magyarország története tíz kötetben. (Főszerk. *Pach Zsigmond Pál.*) 10. k.: Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. (Szerk. *Ránki György.*) Budapest, 1976. 1044–1045. o.

[53] Előadásomban az idézett művek mellett elsősorban *Dombrády Lóránd* kitűnő tanulmányára támaszkodtam: A hadbalépés felelősségéről. *Századok,* 1998/3. 517–551. o.

[54] *Jaszovszky* 1996. 282–283. o. Mint más helyeken, itt is lényeges eltérés mutatkozik a Jaszovszky és a Pritz által közölt szövegben. Az előbb idézett drámai hangú, Bárdossy – és feltehetően a vezető politikusok és katonák – lelkiállapotát híven felidéző rész hiányzik Pritznél, viszont sok más, Jaszovszkynál nem található kijelentés mellett ez a fontos rész olvasható az általa közölt szövegben: „A közvélemény nagy részénél... a következő tények játszottak szerepet. Félelem az un. 'szláv veszedelem'-től, mely több, mint száz éve Wesselényi híres röpiratának megjelenése óta aggasztja a magyar közvéleményt." *Pritz* 1991. 223. o.

láról most növelte az aggodalom, hogy Hitler, nem akarván bevonni a hadműveletbe Magyarországot, nem engedte, hogy Kárpátalján a honvédség felvonuljon, de azt sem, hogy ott német erők támadjanak. Így a Lemberg és Csernovitz közötti részen felvonuló szovjet erőkkel szemben csupán gyenge magyar határbiztosító részek álltak. Halder és Rundstet tábornokok javaslatát, hogy a 17. és 11. német hadsereg között tátongó rést a Kárpátaljáról támadó magyar csapatok töltsék ki, Hitler nyersen elutasította.[55]

A Budapesten működő német összekötő törzs tisztjei feltehetően bizalmasan tájékoztatták a magyar vezérkart.[56] Azt, hogy Werth milyen mértékig tájékoztatta a tavaszi hónapokban minderről Bárdossyt, nem tudjuk, de ha nem is szólt róla – amit azért nehéz feltételezni –, annyit mindenesetre magától is tudhatott, hogy Kárpátalja szinte üres, és vele szemben jelentős orosz erők állnak. Viszont június 16-án nagyon is kézzelfoghatóra válhatott a veszély Bárdossy számára. Ekkor ugyanis a hírszerzés ezt jelentette: „Nincs kizárva... annak a lehetősége, hogy az orosz hadsereg arcvonalának kiszélesítésére... a Moldvában, és Krakkó körül felvonult német csoportok elvágása céljából, ha a magyar–orosz határon puha pontot talál, Kárpátalja megrohanását is megkísérli."[57]

Súlyosbította a helyzetet, hogy a Barbarossa-terv végrehajtására felvonuló német hadsereg szinte teljes vasúthálózatunkat igénybe vette, így egy Kárpátaljára történő szovjet betörés esetén a magyar csoportok mozgósítása és felvonulása a legnagyobb nehézségekbe ütközött volna.

Rendkívüli nyomás nehezedett Bárdossyra a vezérkar részéről. Werth elegendő információval rendelkezvén a Barbarossáról, ugyanakkor ismerve a német katonai vezetés véleményét a honvédség alkalmazásának szükségességéről, lehetetlennek vélte, hogy kimaradjunk a háborúból. És emellett ott volt a szovjet betörés közvetlen veszélye is. Kötelessége volt tehát, hogy sürgesse a kormányt a megfelelő katonai intézkedések végrehajtására. Nem is ezzel volt a baj, hanem a móddal, ahogyan sürgette a kormányt és azokkal a politikai természetű érvekkel, melyeket felhozott.

Először májusban, majd júniusban javasolta a katonai természetű intézkedések meghozatalát. Júniusi javaslata és a külpolitikai helyzet alakulása arra késztetei Bárdossyt, hogy a minisztertanács elé terjessze Werth memorandumát, melyben az állt, hogy a kormány ajánlja fel Magyarország önkéntes részvételét a háborúban, aminek fejében várhatjuk, hogy a háború befejezésével a győztes németektől az egész történelmi országot visszakapjuk. Werth még azzal is érvelt, hogy a mozgósítás nem befolyásolná a küszöbön álló aratást, mert addigra a németek győzelmével véget ér a háború.

Bárdossy a minisztertanácsban elvetette Werth javaslatát. Szerinte helytelen lenne önként felajánlkozni. De nagyobb szabású katonai előkészületeket sem lehet tenni, mert ezek lelepleznék Németország szándékát, egyben esetleg támadásra ingerelnék az oroszokat. Cáfolta Werthnek azt a kijelentését is, hogy ily módon Dél-Erdély visszacsatolásával is számolhatunk, mert, mint mondta, Németország garantálta Románia határait. Végül rámu-

---

[55] *Macartney* I. k. 460. o. *Borsányi Julián:* A magyar tragédia kassai nyitánya. München, 1985. 282. o. és I/2. Függelék. Hitler a titoktartásra hivatkozva utasította el a javaslatot, mondván, hogy az angolok 24 órán belül értesülnének a tervről a magyaroktól.

[56] A júniusban Budapesten megforduló Halder meglepődve tapasztalta, hogy a magyarok mennyire tájékozottak a Barbarossáról. *Macartney* II. k. 18. o.

[57] *Dombrády* 1998. 521. o.

tatott a memorandumnak arra az ellentmondására, hogy amikor csupán a mozgósításához egy hónap kell, a magyar katonák, leszerelve, még az aratásra visszatérhetnének otthonaikba.

A minisztertanács Bárdossyval értett egyet, de mint Dombrády megjegyzi: „Elvileg ugyan, mint eshetőség, nem állt távol tőlük egy szovjet elleni háborúban való részvétel vállalásának gondolata... A német vereség még nem igen kapott ekkor helyet a magyar kormányférfiak gondolkodásában."[58]

Már csak két hét van a német támadás elindulásáig, és Bárdossy diplomáciai úton mindent megtesz, hogy megismerje a németek szándékait, gondosan kerülve azonban a felajánlkozást. Az eredmény csupán annyi, hogy Ribbentropp közli: Magyarország erősítse meg határvédelmét.

Már jóval többet tud meg a Halder és Werth között június 19-én végbement megbeszélés alapján. Mint Werth közölte vele, Halder csak annyit mondott, hogy a hadműveletek egy héten belül elkezdődnek, de Magyarország most már ne tegyen semmit, nehogy „alarmírozza" az oroszokat, és a vasútvonalak igénybevételével zavarja meg a német csapat- és anyagszállításokat. A magyar honvédség alkalmazásáról egyelőre nincs szó.

Mint Dombrády Lóránd írja, Bárdossy „boldogan" tájékoztatta Sztójayt, a berlini magyar követet a Halder–Werth tárgyalás eredményéről.[59] Nagy beleérző képesség kell ugyan ahhoz, hogy az ilyenkor szokásos számjeltávirat rutin szövegéből valaki érzelmeket olvasson ki, de a helyzetet, az egész vészterhes légkört és Bárdossy eddigi magatartását tekintve, a „boldog" kifejezés használatát nem tartjuk túlzónak. Bárdossy valójában megkönnyebbülhetett, hogy a sok bizonytalanság után ilyen egyértelmű közlést kapott illetékes német helytől.

Elérkezik június 22., a Barbarossa megindulása. A német követ kora reggel felkeresi a lakásán Bárdossyt, és közli vele a hírt. Majd a kormányzóhoz megy, és átadja neki Hitlernek a támadás megindításáról szóló levelét. Mint a német követ Berlinbe küldött jelentéséből tudjuk, a kormányzót teljesen felvillanyozta a hír, és kijelentette, hogy „boldognak érzi magát", mert Hitler tette „meghozza a békét", hiszen Amerika számára most már világossá válik, hogy „Németország... legyőzhetetlen". Nagyon fontos itt Dombrády megjegyzése: nem kételkedhetünk a követ beszámolójában, és Horthy Miklós lelkesedése valójában „őszinte meggyőződését tükrözte. Ez nem hagyható figyelmen kívül a később történtek megítélésénél".[60]

Miután Hitler levelében sem volt utalás a honvédség bevetésére, Bárdossy már abban a hitben élt, hogy a háborúból kimaradhat Magyarország. Ezért még azt sem tartotta szükségesnek, hogy megszakítsa a diplomáciai kapcsolatot Moszkvával. Feltehetően pontosan tükrözi felfogását Ullein-Reviczky leírása beszélgetésükről: „Németország valószínűleg arra vár, hogy valamilyen önkéntes gesztussal kifejezzük szolidaritásunkat, a mi érdekünk viszont azt diktálja, hogy kesztyűs kézzel bánjunk a Szovjetunióval. Mindenesetre úgy kell cselekednünk, hogy a Reich ne foghasson gyanút. Őrizkednünk kell attól, hogy elveszítsük Hitler máris ingadozó bizalmát, mert különben egy sor veszélynek tesszük ki magunkat,

[58] *Dombrády* 1988. 519–520. o.

[59] Uo. 521. o.

[60] *Dombrády* 1998. 522. o.

többek között annak, hogy Romániát részesíti előnyben velünk szemben." Mindezt szem előtt tartva, feleslegesnek véli a diplomáciai viszony megszakítását Moszkvával.[61]

A döntést a minisztérium sajtóirodája közölte a német sajtószervvel. A válasz rövid időn belül megérkezett Berlinből: semmi szükség sincs szovjet követségre Budapesten, és a magyar kormány már szolidaritásból is megtehetné, hogy bezáratja. Így aztán, nem akarván feszíteni a húrt, Bárdossy a minisztertanács elé vitte az ügyet, ahol a diplomáciai viszony megszakítása mellett döntöttek.

Moszkvában is működésbe lépett a diplomáciai gépezet. Molotov magához kérette Kristóffy magyar követet, és közölte, hogy a Szovjetuniónak nem áll szándékában Magyarországot megtámadni, sőt kilátásba helyezte, hogy a Romániával szembeni magyar követeléseknek kormánya nem fogja útját állni. Majd felszólította Kristóffyt, hogy mindezt közölje Budapesttel, és kérjen tájékoztatást kormánya szándékairól.

Amikor Kristóffy távirata megérkezett, a diplomáciai viszony megszakítása már megtörtént. Később, a népbíróság vádpontjai között ott volt, hogy Bárdossy a táviratot eltitkolta minisztertársai és a kormányzó előtt. Ez azonban nem igaz. A táviratot többen látták, de, mint Dombrády írja „ senki sem tulajdonított jelentőséget" neki.[62]

Amíg ezek a diplomáciai műveletek folytak, a katonák sem tétlenkedtek. László ezredes a vezérkartól a német katonai törzs tagjaival beszélgetve panaszolta, hogy német oldalról nem igénylik a honvédség támogatását. De nem kellett sokáig várnia, mert másnap, június 23-án, megérkezik a német főparancsnokságtól Jodl tábornok üzenete: „Minden magyar segítséget bármikor elfogadunk. Nem akarunk semmit követelni, de köszönettel veszünk mindent, amit önként ajánlanak. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvétele elől elzárkóznánk."[63]

A német bátorítás hatására Bartha és Werth felkeresik a kormányzót, hogy rábírják a mozgósítás elrendelésére, de javaslatuk nem talál meghallgatásra. Másnap, június 24-én Werth levelet ír Bárdossynak, aki a levél hatására összehívja a minisztertanácsot. Mint Ullein-Reviczky leírásából tudjuk, Bárdossy felindultan, a „haragtól sápadtan" jelent meg a megbeszélésen, majd felolvasta Werth levelét. A levélben Werth már többször előadott érveit megismételve, sürgette az azonnali hadba lépést. Befejezve a levél felolvasását, Bárdossy ezt mondta: „Ez a levél elfogadhatatlan beleavatkozás a kormány ügyeibe. Egyébként is szembeszökő, hogy egyetlen érve sem állja meg a helyét. A kormánynak az a szándéka, hogy távol tartja magát a háborútól. Annál is inkább, mivel ehhez a háborúhoz semmi közünk! Ez nem a mi háborúnk!" Bárdossy ingerültségét mutatja, hogy kimondva ez utolsó szavakat „öklével az asztalra csapott".[64]

---

[61] *Ullein-Reviczky* 93–94. o. Az idézett részt Dombrády is közli: *Dombrády* 1998. 523–524. o.

[62] *Dombrády* 1998. 525. o. Mint Pritz Pál írja, a táviratnak „messze nincs akkora jelentősége, mint amit a népbírósági tárgyalás, majd ítélet és nyomában a történetírás tulajdonított neki". *Pritz* 1991. 10. o.

[63] *Dombrády* 1998. 523. o.

[64] *Ullein-Reviczky* 95. o. Dombrády is idézi ezt a részt: *Dombrády* 1998. 527. o. Közvetlenül nem tartozik ugyan témánkhoz, de itt nem kerülhetjük el, hogy, ha érintőlegesen is, foglalkozzunk Werth és a politikai vezetés viszonyával. Miután Werth levelének tartalmát csak Ullein-Reviczky elnagyolt leírásából ismerjük, fel kell tennünk, hogy lényegében azokat az érveit ismételte meg, amelyeket előző memorandumában is felhozott. Két egymástól elkülönítendő része van Werth javaslatainak. Az egyik a szűken vett katonai szakmai érvelés: a küszöbön álló német–orosz háború valamilyen formában érinteni fogja Magyarországot, erre katonai vonalon fel kell készülni. Ennek az érvelésnek a helyességét nehezen lehetne kétségbe vonni, és maga Bárdossy is így látta a kérdést. Szakmai véleménynek fogható fel az is, hogy a németek rövid időn belül győzelmet aratnak. Ezt

Ezt követően Bárdossy diplomáciai vonalon lázas igyekezettel kísérli meg, hogy választ kapjon a németektől arra nézve, hogy Jodl üzenete mennyire van összhangban a politikai vezetés szándékaival, de nem kap választ.

E reményekkel, ugyanakkor kínzó bizonytalanságokkal teli időszaknak vet véget június 26-án Kassa bombázása. Bár máig nem tisztázott a bombázók nemzeti hovatartozása, nagyon valószínű, hogy szovjet gépek voltak. A történés idején szinte mindenki, a döntéshozók pedig kivétel nélkül ezen a véleményen voltak.

A bombázás hírére Werth és Bartha azonnal jelentkeztek a kormányzónál, és rávették, hogy mondja ki a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval, és rendelje el magyar repülők szovjet célpontok elleni támadását. Ezt követően a kormányzó magához kérette Bárdossyt, és közölte vele döntését. Bárdossy választás előtt állt: vagy teljesíti a miniszterelnöki posztjából ráháruló feladatot, és a minisztertanács, valamint a parlament útján megerősíti az alkotmánynak kétségtelenül megfelelő kormányzói döntést, vagy nem vállalva a felelősséget, lemond. Az előbbit választotta.

Jól érzékelteti Ullein-Reviczky leírása a drámai küzdelmet, amit az óriási felelősség súlya alatt roskadozó Bárdossy lelkiismeretével folytatott. Így írja le a történteket: a minisztertanács után bement Bárdossy irodájába, ahol „Magába roskadva ült egy fotelben [ti. Bárdossy – P. G.], és riadt tekintettel meredt rám... azt mondtam neki, hogy tudomásom szerint olyan nem fordult elő a történelemben, hogy öt perc alatt át lehessen menni a békéből a háborúba. Máskor Bárdossy bizonyára kidobott volna, de aznap csak annyit felelt fakó hangon: 'Mit nem értesz? Hogy az oroszok megtámadtak bennünket?' 'De hát biztos, hogy az oroszok voltak?' – kiáltottam fel. A következőt válaszolta: 'Mivel a vezérkari főnök a németekkel együtt megállapította, hogy az oroszok voltak, s mivel a kormányzó is azt hiszi, hát ők voltak, és kész!'... lehetetlen elkerülnünk ezt a háborút, különös tekintettel arra, hogy Románia már hadviselő fél lett. Én ezt *öt perc alatt* – ahogy te mondtad – megértettem. Más valakinek talán több időbe telt volna, de az eredmény akkor is ugyanaz. Na mármost, felvetődött a kérdés: nekem kell-e vállalnom a felelősséget ezért a háborúért, vagy át kell hárítanom az utódomra? Úgy gondolom, az ország semmit sem nyerne az utóbbi megoldással, hisz ha most visszavonulnék, utódom csakis a németek embere lehetne. Márpedig ő bizonyára messzebb elmenne, mint ameddig én szándékozom elmenni."[65]

---

a véleményt világszerte sokan osztották, főleg a vezérkarokban. Az érvek, illetve javaslatok másik része katonapolitikai, nem egyszer kimondottan politikai természetű. Május 6-án kelt átiratában pl. azt írja: „A biztonságunk érdekében... Németországgal garanciális, és segélynyújtási politikai és katonai szövetségi szerződést kell kötnünk." (Diplomáciai iratok. V. k. 1099. o.) *Június 14-én kelt memorandumában pedig ez olvasható: „Éppen* ezért utólag javaslom, hogy a kormány haladéktalanul... tegyen formális ajánlatot a német–orosz háborúhoz való önkéntes csatlakozásra." (Uo. 1178. o.) Ezek valójában súlyos mondatok, de kérdés, hogy „beavatkozásnak" tekinthetők-e vagy pusztán véleménynek, illetve javaslatnak? Mivel Werth nézete szerint feltétlenül bekövetkező és az országot közvetlenül érintő háborúkról volt szó, ezzel kapcsolatban joga, sőt kötelessége volt véleményt nyilvánítania. Tulajdonképpeni beavatkozásról akkor lehetne beszélni, ha politikai vagy éppen katonai eszközökkel akarta volna a kormányt más elhatározásra bírni. A német katonák valami ilyesmit vártak tőle, legalábbis erre mutat ez a csalódottságukat kifejező kijelentésük: „Werth tábornok nem nőtt fel a feladathoz." Nagyon érdekes ilyen szempontból Macartney véleménye. Szerinte Werthnek szilárd meggyőződése volt, hogy a hadsereg nem avatkozhat bele a politikába. És, mint írja, átolvasva Werth memorandumait, nem talált bennük semmi olyant, ami túlment volna hatáskörén, „más kérdés persze, hogy igaza volt-e". Nem vádolható illojalitással sem. *Macartney* I. k. 274. o. A kérdésnek a magyar történeti fontosságán túlmenően, a civil és katonai hatalom viszonyának világszerte vitatott problémájáról van itt szó.

[65] *Ullein-Reviczky* 99–100. o. A leírást rövidítve Dombrády is közli: *Dombrády* 1998. 531. o.

Perének tárgyalásán Bárdossy hasonló értelemben vallott. A tanácsvezető bíró, mintegy a kormányzó felelősségét feszegetve, felolvasta annak Hitlerhez intézett, a Szovjetunió ellen indított háborút üdvözlő levelét. Bárdossy azonban elhárítva a gesztust, férfiasan vállalta a felelősséget, és azt mondta: „Ezt a levelet nem ismertem... Nem szívesen hivatkoztam rá, mert ízlésem tiltja, hogy felelősségemet ily módon hárítsam át egy öregúrra, aki az alkotmány értelmében nem volt felelős, de ha már ez felmerült... engedjék meg annak megállapítását, hogy... minden törekvésem az volt, hogy meginduló lavinát legalább fékezzük. Igen könnyű lett volna nekem lemondani, elmenni, hogy átadjam a helyemet... Igen könnyű lett volna a felelősséget elhárítani, ha az ember nem érezte volna azt a nagy erkölcsű kényszert, hogyha már ez az egész borzasztó dolog megindult, akkor állítsunk féket ennek a végzetes pusztításnak az útjába, hogy ne sok magyar vér pusztuljon el."[66]

Amint látjuk, Bárdossy teljesen magára vállalta a felelősséget a hadba lépésért. Ezzel kapcsolatban itt idéznünk kell Dombrády Loránd megállapításait: „A népbíróság egyedül Bárdossyt marasztalta el a háborúba lépés bűntettében... Mint kormányfő kétségkívül elsősorban volt felelős az általa vezetett kormány döntéseiért... Ez azonban nem menthette fel a közös felelősség vállalása alól a... döntést hozó minisztertanács tagjait sem... Ha a hadba lépés felelősségét felvetjük, elsősorban a kormányzóról kell beszélnünk, aki egyedül volt birtokában a törvény adta felhatalmazásnak és cselekedhetett a hadba lépés kérdésében, mindenki más csak osztozhatott a felelősségben... A népbíróság leegyszerűsítette az igazságszolgáltatás útját, s egy személyre hárította a felelősséget... A győztesek ítélkeztek a bűnösök felett... Bárdossy... beletörődéssel vállalta az elkerülhetetlent. Önmaga védelme során vállalta tetteit és az elmarasztalást, de ennek során kerülte a másokra való hivatkozást, a kétségkívül közös felelősség emlegetését. Így a háborúba lépésért is egyedül vállalta a büntetést..."[67]

Két fenntartással mindezzel mélységesen egyetértünk. Az egyik az, hogy jogi szempontból nem tartjuk elfogadhatónak a „bűntett", „bűnösség" kifejezések használatát; egyrészt azért, mert mint erről már szó volt, a történések idején nem létezett olyan nemzetközileg elismert törvény vagy megállapodás, mely bűntettnek nyilvánította volna a háborút, másrészt azért, mert Nagyarország nem támadó háborút indított a Szovjetunió ellen, hanem egy olyan cselekményre válaszolt, mely az agresszió összes kritériumát kimeríteni látszott. Minderre a későbbiekben még visszatérünk.

Van azonban az egész problémakörnek másik oldala is, mégpedig az, hogy a hadba lépés nyomán mérhetetlen szenvedés, tömeges emberhalál és pusztulás zúdult rá az országra. A kérdés tehát ez: ha jogi értelemben nem is lehet bűnösségről beszélni, erkölcsi értelemben sem lehet? Nem az lett volna a kormányzó, Bárdossy és a miniszterek legfőbb kötelessége, hogy a háborút elkerüljük?

Természetesen mindenképp jobb lett volna, ha kimaradunk a háborúból. A fejlemények ismeretében azonban azt kell mondanunk, hogy erre semmilyen lehetőség sem volt. Már Jodl üzenete is azt mutatta, hogy Hitlernek az a szándéka, hogy Magyarországot ne vonja be a háborúba, tarthatatlan, és kézenfekvőnek tűnt, hogy előbb-utóbb ő maga szó-

---

[66] *Jaszovszky* 1996. 84–85. o. Pritznél a vallomás szövege így hangzik: „Ezt a levelet nem ismerem. Igen könnyű lett volna lemondani, igen könnyű lett volna átadni a helyet... Erkölcsi kényszer kötelezett, hogy maradjak helyemen, hogyha ez a lavina megindul, akkor tegyünk meg mindent, hogy minél kevesebb magyar vér ömöljön." *Pritz* 1991. 145. o.

[67] *Dombrády* 1998. 549. o.

lítja fel a kormányt a csatlakozásra. Ha viszont így volt, akkor még mindig jobb volt önként belépni a háborúba, mint kivárni Hitler felszólítását, esetleg erőszakos fellépését.

Más szempontok is a hadba lépés mellett szóltak. Mindenekelőtt az, hogy valamiképpen ellensúlyozni kell Hitlernél Szlovákia, főleg azonban Románia előnyét, amit a háborúba való belépésükkel szereztek. Közismert volt ugyanis, hogy nem nyugodtak bele a területvisszacsatolásokba, és minden törekvésük arra irányult Hitlernél, hogy a bécsi döntéseket megváltoztassák, legalábbis módosítsák.

Végül életbevágóan szüksége volt az országnak a német fegyverszállításokra, több okból is. Elsősorban azért, hogy a honvédség egyenlő vagy megközelítően egyenlő fegyverekkel vehesse fel a szovjetekkel a harcot, amely politikai, katonai és ideológiai okokból egyébként is elkerülhetetlennek tűnt. Ugyanakkor, szemben Werth és Bartha felfogásával, a vezetők egy része nem tartotta kizártnak a németek vereségét, bár inkább döntetlenre számított. Sokatmondó ilyen szempontból vitéz Szombathelyi Ferenc tábornok 1945 nyarán írt „védőirata", melyben ez olvasható: „Azt, hogy az oroszokat meg lehetne verni, abban mindig kételkedtem, de különösen kételkedtem abban, hogy a maritim hatalmakat tengeri fölény nélkül térdre lehetne kényszeríteni. 1941. szeptember elején a kormányzó úrnak egy memorandumot nyújtottam be, melynek lényege az volt, hogy az orosz háború nem lesz 'Blitzkrieg', hanem egy hosszan elhúzódó véres küzdelem, melynek kimenetele teljesen bizonytalan. Ezért óvatosnak kell lenni, csak annyiban kell engedni a német nyomásnak, amennyiben elkerülhetetlen... A kormányzó úr nézeteimmel egyetértett... mint volt tengerész a maritim hatalmakat legyőzhetetlennek tartotta."[68]

Ebből a felfogásból következett a feltevés, hogy a háború végét követő cseppfolyós, zavaros politikai helyzetben a függetlenné váló és cselekvési szabadságát visszanyerő magyar politika előtt két feladat áll majd: ellenállni szomszédaink, elsősorban persze a románok határmódosítási törekvéseinek és biztosítani a belrendet, nehogy az 1918/19-ben előállt helyzet következzék be. Mindkét feladat előfeltételét a német fegyverekkel felszerelt honvédség viszonylagos ütőképessége jelentette volna.[69]

3. Hadiállapotban Angliával és Amerikával[70]

1941 októberében a magyar követségek hírt kapnak arról, hogy a Szovjetunió sürgeti szövetségeseit, üzenjenek hadat Németország csatlós államainak. Eleinte úgy tűnt, hogy az angol kormány nem tesz eleget a követelésnek, ezért Magyarországon nem tulajdonítanak jelentőséget a hírnek. November 29-én azonban az angol érdekeket képviselő amerikai követ, Pell váratlanul London ultimátumát kézbesíti a külügyminisztériumban,

---

[68] Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése, 1945. (Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Gosztonyi Péter.*) Budapest, 1990. 21–22. o.

[69] Kállay is úgy gondolta, hogy a honvédségre fontos szerep vár a háború befejeztével: „Ha az általános összeomlás idején ép a hadseregünk, akkor meg tudjuk védeni határainkat, sőt közreműködhetünk egész Középeurópa rendjének fenntartásában is." Szent István napi beszédében, 1943-ban pedig ezt mondta: „Hivatás az, ami reánk vár, az igazság, a béke, a helyreállás, a rend fenntartásának hivatása. Ehhez kell itthon nyugalom, fegyelem és erős hadsereg... Belső rendünk, hadseregünk ereje barátot is szerez – de csak ez, és semmi más." *Kállay Miklós:* Magyarország miniszterelnöke voltam. 1942–1944. (Szerkesztette: *Antal László.*) Budapest, 1991. I. k. 45–46., 225. o.

[70] Leírásomban *Macartney* (I. k. 60. o.) és *Ullein-Reviczky* írására (101. o.) támaszkodom.

melyben az a követelés áll, hogy Magyarország december 5-ig vonja ki csapatait Oroszországból. Ha Magyarország ezt nem teszi, „az angol kormánynak nincs más választása, minthogy deklarálja a hadiállapot beálltát a két ország között".[71]

Bárdossy, rámutatva, hogy az elsővonalbeli csapatokat már visszavonták, pusztán megszálló erőket hagyva a front mögött, ígéretet tett, hogy a jövőben nem alkalmazzák a honvédséget harci feladatokra. Majd arra kérte Pellt, hogy tegyen meg mindent az angoloknál a hadüzenet elkerülése érdekében. Felhíva figyelmét arra, hogy mily súlyos bel- és külpolitikai problémákat okozna a kormánynak a hadiállapot deklarálása. Pell erre azt kérte tőle, hogy az előadottakat foglalja írásba, amire azonban Bárdossy nem volt hajlandó, attól félve, hogy az nyilvánosságra kerül, és a németekkel szemben kellemetlen helyzetbe hozná a kormányt. Az ultimátumra adott írásbeli válaszában arra szorítkozott, hogy Magyarország védelmi háborút folytat a Szovjetunió ellen. Pell kételyét fejezte ki, hogy London elfogadja-e majd ezeket az érveket. Nem is fogadták el, és így 1941. december 7-én beállt a hadiállapot Magyarország és Anglia között.

A magyar követségekhez küldött levelében Bárdossy közölte, hogy a kormány „minden további" nélkül fogadta az angol lépést, „miután Magyarország politikáját nem teheti függővé a brit kormányétól. Mindenesetre az egész magyar nép mély megbotránkozással veszi tudomásul a döntést, ami azt fejezi ki, hogy Anglia Magyarország terrorizálásával és feláldozásával akarja segíteni a szovjetet."[72]

Néhány nap múlva újabb kihívás éri a kormányt. Kitör az amerikai–japán háború, Németország pedig hadat üzen Amerikának. Megérkezik a német külügyminisztérium üzenete: „reméljük, hogy a magyar kormány a háromhatalmi egyezmény szellemének megfelelően levonja a következtetést."[73]

A sürgősen összehívott minisztertanácsban Bárdossy két lehetőséget vázol fel: megszakítani a diplomáciai kapcsolatot Amerikával vagy hadat üzenni. A minisztertanács az első mellett dönt, mire Bárdossy előjön javaslatával: olyan formulával kell élni „mely eléggé rugalmas" és a továbbiakban a bekövetkező eseményekhez igazodva „tovább fejleszthető". Magyarország tehát a háromhatalmi egyezmény szellemét követve megszakítja a diplomáciai kapcsolatot, ami, ha gyorsan következik be és önként, jó hatást kelt a németekben. Ha viszont Németország ragaszkodik a hadüzenethez, akkor ez is levezethető a formulából. A minisztertanács elfogadta a javaslatot.

Magához kérve Pellt, Bárdossy közölte vele a döntést, és mikor az megkérdezte tőle, hogy „a háborút jelenti-e mindez?", határozottan válaszolta, hogy „nem". A történtekről a külügyminisztérium tájékoztatta a római és berlini magyar, valamint a budapesti olasz, és német követet. Néhány óra múlva Sztójay telefonál Berlinből: Bulgária és Románia hadat üzent Amerikának. Majd megérkezik távirata is: „benyomásom, hogy Magyarország további lépéssel bizonyítsa szolidaritását a tengelyhatalmakkal, hadat üzenvén Amerikának."[74] A római magyar követtől is hasonló közlés érkezik.

Mindez nem volt elég. December 12-én reggel a budapesti német, olasz és japán követ felkeresi Bárdossyt, és figyelmezteti, hogy Magyarországnak kötelessége hadat üzenni

[71] *Macartney* II. k. 60. o.

[72] Uo. 61. o.

[73] *Macartney* II. k. 62. o.

[74] Uo. 63. o.

Amerikának. Bárdossy hasztalan próbálja meggyőzni őket a sajátos magyar szempontokról – például a nagyszámú amerikai magyar érdekei –, a követek nagyon határozottan utalnak arra, hogy „magasabb politikai érdekek az európai államok szolidaritását kívánják", és hogy nagyon veszélyes lenne Magyarországra nézve, ha pusztán a tengellyel vállalt szolidaritás mellett maradna, miközben a többi állam hadat üzen Amerikának.

Más tehát nem maradt Bárdossy számára, minthogy felhívja telefonon az amerikai követet, és közölje vele, hogy az előző napon használt formula a hadiállapot beálltát jelenti.

Itt érdemes idézni a vitát, melyet Bárdossy külügyminisztériumi munkatársaival folytatott. A vitában Ghiczy, a külügyminiszter helyettese, Szentmiklósy, a minisztérium politikai osztályának vezetője és Ullein-Reviczky sajtófőnök vettek részt. Bárdossy tájékoztatása után Ghiczy ezt mondta: „Mindez azt jelenti, hogy kénytelenek vagyunk hadba lépni az Egyesült Államokkal, mert Hitler így akarja. De mégiscsak határt kellene szabnunk az engedékenységünknek. Nem gondolja Nagyméltóságod, hogy ideje volna szembeszegülnünk a németekkel?" Szentmiklósy, és Ullein-Reviczky vitatták, hogy a Háromhatalmi egyezmény kötelezi Magyarországot az USA elleni hadba lépésre, mire Bárdossy: „Hitler agresszornak minősítette az Egyesült Államokat, legalábbis Németországgal szemben. Ha ezt vitatjuk, felesleges bármit tennünk, konfliktusba kerülünk Németországgal." Ullein-Reviczky: „De még ha az Egyesült Államok megtámadta is Németországot, az egyezmény csak arra kötelez bennünket, hogy támogassuk fő aláíróit... Nagyméltóságod is úgy vélekedett, hogy elegendő támogatás a diplomáciai kapcsolatok megszakítása is." Bárdossy: „Igen, de a tengely kormányai ellenkező véleményen vannak. Mindaz, amit mondasz elméletben nagyon is igaz, de ez egy lépést se visz előre bennünket. Egyetlen kérdés merül fel, mégpedig a következő: van-e joga a magyar kormánynak odaajándékozni az egész országot Hitlernek – hisz semmi kétség, visszautasítás esetén néhány nap múlva Hitler lesz itt az úr –, csak azért, hogy elkerüljön egy újabb hadüzenetet, amely önmagában mit se változtat helyzetünkön... miért áldoznánk fel az országot inkább, mintsem hogy hadba lépjünk még egy nagyhatalommal? Egyébként is, szinte biztosak lehetünk benne, hogy soha nem fogunk harcolni az amerikaiak ellen."[75]

A népbíróság természetesen az Amerika elleni hadba lépés kimondásáért is elítélte Bárdossyt, és utólag a történészek is súlyosan elmarasztalták érte. Ha azonban a munkatársak által ajánlott megoldást, az óriási kockázattal járó ellenállást nézzük, és szembeállítjuk vele a hadba lépést, feltétlenül neki kell igazat adnunk. Az adott körülmények között valójában nem volt túlságosan nagy jelentősége, hogy Amerikának is ellenfeleivé váltunk, és ezt Washingtonban is így gondolták. Ezt mutatja Rooseveltnek 1942. április 7-én a magyar kormányhoz eljuttatott jegyzéke, melyben többek között ez áll: Románia 1941. december 12-én, Bulgária és Magyarország 13-án deklarálta a hadiállapotot az Egyesült Államokkal. „Az amerikai kormánynak az volt a nézete, hogy a román, magyar és bolgár kormánynak ezt az akciót az Egyesült Államokkal háborúban álló államok nyomására és felbujtására kellett kezdeményezni, és hogy ez az akció ellentétben állt a kérdéses államok népe többségének akaratával. Ezért az Egyesült Államok kongresszusa nem tett megfelelő hadüzenetet ellenük..." Később azonban látva ez államok háborús aktivitását a németek mellett, 1942. június 2-án Roosevelt a következő üzenetet küldte a kongresszusnak: „Bulgária, Románia és Magyarország hadat üzentek az Egyesült Államoknak. Tisztában vagyok vele, hogy a három kormány nem a ma-

[75] *Ullein-Reviczky* 109–110. o.

ga iniciatívájára vagy saját népei kívánságára tette ezt, hanem mint Hitler eszköze... ajánlom, hogy a kongresszus ismerje el, hogy hadiállapot áll fenn..." az említett államokkal.[76]

Washington álláspontja később sem változott meg. Mint Romsics Ignác írja, a háború folyamán a külügyminisztériumban folyó békeelőkészítés során „a büntetés, vagy megtorlás elve még Németország és Japán esetében sem volt kizárólagos vagy domináns szempont. A 'csatlós államok' esetében pedig... kifejezetten alárendelt szerepet játszott. Közismert, hogy Roosevelt és külügyminisztere nem agresszornak, hanem áldozatnak tekintette ezeket az országokat, s a tőlük kapott hadüzeneteket nem vette komolyan."[77]

Politikai működés 1944. március 19. után

A perben a népbírósági törvény 11. § 3. és 4. pontja alapján is vádat emeltek Bárdossy László ellen. A 3. pont szerint bűnös az, „aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal, vagy befolyásának kihasználásával meg-akadályozni igyekezett", a 4. pont szerint pedig az, „aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, és a hatalom megtartásához."[78]

Az elsőfokú ítéletben mindkét pontban elmarasztalták Bárdossyt, míg másodfokon a Népbíróság Országos Tanácsa a 4. pontban leírt bűncselekmény alól fölmentette.

A vádpontok között szerepelt, hogy 1944 márciusában Szombathely képviselőjévé választották.[79] A tárgyalás során a vád részéről elhangzott, hogy Bárdossy megválasztását a nyilasok támogatásának, egész pontosan annak köszönhette, hogy nem állítottak jelöltet ellene. Amint azonban Bárdossy vallomásából kiderül, szülővárosa, Szombathely, már régebben szerette volna a betegeskedő, ezért képviselői feladatait teljesíteni nem tudó Walder professzort lemondatni, és helyébe őt megválasztani. Ezt azonban Bárdossy erkölcsi okból elutasította, mint vallomásaiban mondta: „ez a leghatározottabb ellenérzésemmel találkozott." 1944 elején azonban Walder professzor meghalt, s így elhárult a saját maga által emelt akadály megválasztása elől.[80]

A vádpontok között volt az is, hogy tárgyalt Winkelman Gestapo főnökkel és Veesenmayerrel, azonban egyik tárgyalás sem Bárdossy kezdeményezésére történt. Winkelman kereste fel őt, mintegy tanácsát akarván kérni. Nem volt ugyanis megelégedve a Sztójay-kormány működésével. Bárdossy csak annyit mondott, hogy talán katonai kormány lenne a megoldás, amire egyébként ebben az időben már a kormányzó is gondolt. Veesenmayer pedig arra akarta rábírni 1943 őszén, hogy hívja fel a kormányzó figyelmét a Kállay-kormánynak a német államvezetést „aggodalommal" eltöltő „ingadozására". Bárdossy, hivatkozva arra, hogy nem bírálhatja utódjának politikáját az államfő előtt, kitért a felkérés elől, és azt ajánlotta Veesenmayernek, hogy kérésével forduljon

[76] *Pritz* 1991. 276. o.; *Jaszovszky* 1996. 334. o.

[77] *Romsics Ignác:* A State Department és Magyarország, 1919–1947. In: *Uő.:* Helyünk, és sorsunk a Dunamedencében. Budapest, 1996. 254–255. o.

[78] *Pritz* 1991. 238., 330., 354., 369. o.; *Jaszovszky* 1996. 296., 369., 415., 430. o.

[79] *Pritz* 1991. 277. o.; *Jaszovszky* 1996. 336. o.

[80] *Jaszovszky* 1996. 102–103. o.

Bethlen Istvánhoz. Erre Veesenmayer közölte, hogy a kérdésről Bethlennel „már ismételten, és hosszasan tárgyalt".[81]

Volt az ítélet szövegének egy olyan része, melynek egyedüli célja az volt, hogy becsületébe gázolva, megalázzák Bárdossyt. Így szól ez a rész: „Vádlott erkölcsi süllyedése... a Szálasinál tett látogatásával éri el a mélypontot... A vádlott tisztelgő látogatást tett Szálasinál, alig egy héttel Bajcsy-Zsilinszky Endre kivégzése után."[82]

Az önérzetében mélyen megsértett Bárdossy így válaszolt az alantas gyanúsításra: „A gyűlölet kénköves sárga lángja csap fel ebből az iratból... Az ítélet indoklása azt merészeli rám fogni, hogy azért jelentem meg 'tisztelgő látogatásra' Szálasinál, mert Bajcsy-Zsilinszky Endrét 'alig egy héttel' látogatásom előtt végezték ki.

Ezt a ráfogást csömörrel és utálattal utasítom vissza!

Nekem Bajcsy-Zsilinszky Endre barátom volt. Barátom volt mindig az igazságot kereső, lobogó lelkének sok színeváltozásával...

Én szívemben gyászoltam, és gyászolom Bajcsy-Zsilinszky Endre méltatlan, és tragikus halálát. Az a gyanúsítás, hogy Szálasinál tett látogatásom összefüggésben volt az ő kivégzésével, mélyen méltatlan és megszégyenítő azokra, akiknek az lett volna a feladatuk, hogy tárgyilagosan ítéljenek... Rólam lehull ez a hitvány vád...

Ha a népbíróság kihallgatta volna a vád részéről tanúként bejelentett Szőllősi Jenőt, bebizonyult volna, hogy többekkel együtt ő kért fel arra: látogassam meg Szálasit, s próbáljam ellensúlyozni a nyilas túlzók túlkapásait... A látogatással *magyar és emberi kötelességet akartam teljesíteni.* [Kiemelés tőlem – P. G.]"[83]

Súlyos vádként hozta fel a bíróság Bárdossy ellen, hogy 1944 májusában pártkoalíciót akart összehozni a Sztójay-kormány támogatására, melynek hivatali ideje alatt oly iszonyatos dolgok mentek végbe Magyarországon. Ő azonban a megbízást a pártok felkérésére vállalta, de amikor a nyilas párt szélsőséges követelésekkel állt elő, a megbízást visszaadta. De alaptalan a vádban az is, hogy a pártkoalíció célja a kormány támogatása lett volna. Az utolsó szó jogán elmondott beszámolóban így védekezett: „Célom az összefogás megteremtésével nem az volt..., hogy a kormány támogatására hozzak létre pártkoalíciót, hanem az..., hogy a közös nevezőre hozott pártok között szűnjön meg a versengés és a súrlódás, és hogy egy oly erős politikai szerv álljon rendelkezésre, amely a nemzet érdekeit mindenkivel szemben védelembe veheti, *így a kormánnyal szemben is állást foglalhat* [Kiemelés tőlem – P. G.], ha a kormány a nemzet érdekeit a megszálló német hatalom ellenében nem tudja megfelelően érvényesíteni."[84]

Végül, a népbírósági törvény 11. §. 3. pontja értelmében a bíróság bűnösnek mondta ki Bárdossy Lászlót abban, hogy mint a Nemzeti Szövetség tagja, megakadályozta a kiugrást a háborúból.

A másodfokú tárgyaláson így védekezett Bárdossy: „Az [ítélet] indoklás[a] abból a tényből, hogy az ún. Nemzeti Szövetségnek és intézőbizottságnak tagja voltam – minden

---

[81] *Jaszovszky* 1996. 101. o.

[82] *Pritz* 1991. 306. o.; *Jaszovszky* 1966. 365. o.

[83] *Pritz* 1991. 350. o., illetve *Jaszovszky* 1966. 412. o. Szőllősi a nyilas párt vezetőségéhez tartozott.

[84] *Pritz* 1991. 347–348. o.; *Jaszovszky* 1996. 408–409. o.

bizonyíték [nélkül] és bizonyítás mellőzés[ével] – arra következtet, hogy minden esetleges fegyverszüneti tárgyalást eo ipso meg akartam akadályozni.

A szövetség alapító okmánya világosan megfogalmazta a célt: a törvényhozás többségének egyesítése a *kormányzó vezetése alatt* [kiemelés tőlem – P. G.] álló nemzet érdekeinek védelmére. Azt, hogy a katonai helyzet milyen mértékben vált kritikussá, csak a hivatalos tényezők tudhatták; azt pedig, hogy a végig titokban tartott [fegyveszüneti] tárgyalásokon mire nyílik kilátás, csupán néhány ember tudhatta... Viszont mindenkinek tudnia kellett, hogy a német hadsereg az ún. 'bécsi kapu' védelmében Magyarországon minden erejével védekezni fog... ezért kellett ezen a területen hosszan tartó és kíméletlen harcokra számítani. A magyar élet, a magyar értékek lehető kímélése, a pusztítások korlátozása és fékezése érdekében tehát olyan magyar politikai egységet... kellett volna teremteni, mely a maga súlyával ki tudja kényszeríteni azt, hogy a német haderő mégis lehető gyorsan vonuljon ki az országból, és visszavonuló hadműveleteinél legyen tekintettel a magyar érdekekre." Majd visszatérve a kormányzónak előzőekben általa rendkívül indulatosan, élesen és meg kell mondani, eléggé méltatlanul elítélt október 15-i kiugrási kísérletére, ezt mondta: „A titokban előkészített, és 'coup de théâtre'-szerűen nyilvánosságra hozott, majd visszavont fegyverszüneti kérés helyett, a nemzet fegyveres és politikai erőinek... latba vetésével kellett volna a német hadsereget – romboló bosszújának és gyűlöletének felidézése nélkül – a magyar érdekek tiszteletben tartására kényszeríteni."[85]

Ezeknek a végzetes hónapoknak az eseményeit vizsgálva, ellenállhatatlan erővel rohanják meg a sorok íróját az emlékek, és újra éli azoknak a napoknak ólomsúllyal ránehezedő reménytelenségét és félelmét. Igen, félelmét az oroszoktól, a bolsevizmustól. Ekkor ugyanis már teljesen biztos volt abban, hogy a háború elveszett, és hogy Magyarország hadszíntérré válik, bár arra álmában sem gondolt, hogy szovjet uralom alá kerül. Egy, a katonai hierarchia eléggé alacsony szintjén tevékenykedő, roppant csekély társadalomtudományi és politikai ismeretekkel, valamint információkkal rendelkező hivatásos tiszt ösztönös felismerése volt ez, ami akkor uralkodott el benne, amikor harctéri szolgálata alkalmával megtapasztalhatta a célok és eszközök végzetes megnemfelelését, és szorongva érzett rá a végtelen orosz tér leküzdhetetlenségére.

Az, hogy egy fiatal tiszt mit érzett és mit gondolt akkor, önmagában véve bizonyára nem túlságosan érdekes. De talán azzá válik, ha sokkal magasabb szinten, a politikai döntéshozók szintjén hasonló lelkiállapottal találkozunk. Így talán már joggal lehet beszélni arról, hogy olyan nyomasztó légkörről van szó, mely sok ember, köztük politikusok vélekedését, lelkiállapotát és cselekvését is károsan befolyásolta.

Szegedy-Maszák Aladárról, a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjéről van szó. Bár visszaemlékezései csak március 19-ig terjednek, de éppen ezért talán még érdekesebbek, mert már ekkor felismeri az ország reménytelen helyzetét, és szorongásaiban szinte mindent előrevételez abból, ami '44 nyarán és őszén rászakad az országra.

Számára már 1943 nyarán fő veszély a bolsevizmus: „A félelmek hierarchiájában... az oroszoktól való félelem minden mást megelőzött." Majd a magyar külpolitikán meditálva, ezt írja: talán ott volt a hiba, hogy nem vették eléggé figyelembe „a szovjet tényezőt... és talán éppen azért, mert nemcsak a szovjet tényezőt vettük tudomásul, hanem an-

[85] *Pritz* 1991. 348–349. o.; *Jaszovszky* 1996. 409–410. o.

nak jövő következményeit is – és ezeket kétségtelenül helyesebben ítéltük meg, mint a nyugatiak –, azért kapaszkodtunk oly kétségbeesetten a Nyugatba."[86]

Az 1943 nyarán az olasz összeomlással kapcsolatban írja: „Visszagondolva ezekre a hetekre, élénken emlékszem, milyen lehangoló volt látni, hogy a minden vonatkozásban fölényben lévő Amerika és Anglia hadserege nem képes a már meggyengült Wehrmacht- és SS-hadosztályokkal megbirkózni. Azután fokozatosan rájöttünk arra, hogy mellékhadszíntérről van szó, aminek ominózus politikai jelentőségét nehezünkre esett felismerni, és még nehezebb következményeit belátni."[87]

Keserűen ír a kibontakozást nyugaton kereső magyar külpolitika csődjéről: „A tapogatózások során legtöbbet Amerikától vártunk, csakhogy Amerikának nem volt határozott politikája Kelet-Európáról és így Magyarországot illetően sem. Ha volt valami vörös fonal, az inkább negatív volt: elkerülni a kötelezettségek vállalását az Olaszországtól keletre eső területeken."[88]

1943 júliusában nevezik ki a Külügyminisztérium politikai osztályának élére, amire, korát tekintve, akár büszke is lehetne, ő azonban így emlékezik vissza: „Magam ekkor már nagyon pesszimista voltam... a fejleményekben egyfajta egyéni csődöt is láttam. A premissza, hogy a németek nem győzhetnek, helyesnek bizonyult. A nyugati hatalmak effektív szerepéhez fűzött remények és számítások azonban egyre inkább tárgytalanná váltak. A jelek arra vallottak, hogy Benes tett jó lóra, nem a lengyelek, saját reményeinkről nem is beszélve... Az attentizmus és a kilátástalanság az idegekre is ránehezedett, minden reggel azt kérdezte magától az ember, vajon milyen rossz hírt kapunk. Ghyczynél [a külügyminiszternél – P. G.] a reggeli megbeszélések meglehetősen nyomott hangulatban folytak le, úgy éreztük, hogy tenni kellene valamit, kiutat keresni, de hiába, nem találtuk meg. Egyre mechanikusabban ismételtük Deák Ferenc mondását: 'Tudok én küzdeni remény nélkül, az elhatározottság nálam kötelességérzeten alapul.' A hangsúly a remény nélkülön volt... Visszatekintve a dolgokra több, mint négy évtized múltával, az, ami az embernek állandóan eszébe jut, a háborús légkör különleges optikája, pontosabban talán fénytörése, amelyet ma már oly könnyű felismerni utólag, amikor a – legalábbis egy ideig reálisnak látszó – föltevések egyértelműen illúziónak bizonyulnak, amikor az ember nehezen érti meg, hogy a negyvenes években miért nem látta meg azt, ami most már olyan magától értetődőnek és természetesnek látszik: a kényszermozgás gyakran politikai elgondolássá lép elő, a kapituláció taktikai sakkhúzássá."[89]

A „háborús légkör különleges optikája, pontosabban talán fénytörése" – mintha ez adná a megfejtést Bárdossy magatartásához 1944 nyarán és kora őszén. Mint láttuk, védekezésében tagadta, hogy meg akarta volna akadályozni a kiugrást, a megoldást pedig abban látta, hogy a Nemzeti Szövetség által összekovácsolt nemzeti egység, a kormányzó vezetésével rábírja majd a németeket, hogy a magyar érdekeket is figyelembe véve, a visszavonuló hadműveletek során korlátozzák az ilyesfajta hadműveletek során elkerülhetetlen rombolást és pusztítást.

---

[86] *Szegedy-Maszák* 347–348. o.

[87] Uo. 294. o.

[88] Uo. 337. o.

[89] *Szegedy-Maszák* 360., 362. és 364. o.

Kétségtelen, hogy nem igaz a másodfokú ítéletnek az az állítása: „Vádlottnak éppen személyi súlyából folyóan döntő szerepe van annak az erőnek nemzeti szövetségben való összekovácsolásában, amely elhatározó jelentőségű tényező volt a fegyverszüneti tárgyalások sikerének megakadályozásánál."[90] Erre gyakorlatilag nem volt lehetősége.

Viszont az is biztos, hogy ellenezte fegyverszüneti tárgyalások elindítását. A Lakatos-kormány külügyminisztere, Hennyey Gusztáv írja visszaemlékezésében: „Több neves politikus, például Bethlen István... vagy Kánya Kálmán... és sokan mások határozottan síkraszálltak a fegyverszünet mielőbbi megkötése mellett... Merőben ellentétes nézetet képviselt Bárdossy László... 1944. szeptember második felében fölkeresett, és nyomatékosan arra kért, hogy igyekezzem lebeszélni a kormányzót a fegyverszünetről. Nincs más megoldás, mondotta, mint hogy az utolsó emberig küzdjünk a németek oldalán a kommunizmus ellen. Felvilágosítottam, hogy a háborút végleg elveszítettük, ezért Magyarországnak a lehető legsürgősebben ki kell lépnie belőle."[91] Még azt is írja Hennyey, hogy a szeptember 7-én tartott koronatanácsi ülés azon határozatát, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat elindítják, Veseenmayer és Bárdossy tanácsára változtatta meg a kormányzó.[92]

Feltehetően rosszul emlékszik Hennyey a Bárdossyval folytatott beszélgetésére, mert szinte hihetetlen, hogy 1944 szeptemberében az egykori londoni követségi tanácsos és bukaresti követ, külügyminiszter, majd miniszterelnök hitt volna a németek győzelmében, és Hennyeynek kellett volna „felvilágosítania" arról, hogy a háború elveszett. Feltűnő azonban Bárdossy kijelentésében a harc végsőkig, az „utolsó emberig" való vállalása. Az emberben tiltakozást vált ki egy ilyen öngyilkos gesztus, még akkor is, ha annak hátterében a bolsevizmustól való egyébként nagyon is jogosult félelem állt. De valójában, hitt abban, hogy indokolt lehet a nemzet életében ilyesfajta heroikus gesztus? Nos, nincs kizárva, hogy hitt benne. Ezt látszik alátámasztani két évvel a tárgyalt események előtt, a Mohács utáni magyar politikáról írt könyve. Ebben „A gyengébb nevét porba írják" című alfejezetben ez olvasható: Fráter György „azt szerette volna, hogy az ország népe lehetőleg ne sodródjék bele az összeütköző erők [ti. a Habsburgok és a törökök – P. G.] küzdelmébe. Maradjon kívül a mérkőzésen, hogy aztán az eredményhez képest a maga érdekei szerint alakíthassa sorsát.

Végzetes okoskodás! Amelyik nemzet nem megy zárt sorokban és fegyverrel a kezében az életét fenyegető veszedelem elé, az rabszolgaként az ellenség lába alá kerül. És bármelyik kerekedjék felül a szembenálló erők közül, az ilyen nemzet számára egyik is, másik is egyformán ellenség. A nemzet sorsát eldöntő küzdelemből maga a nemzet nem maradhat ki. Minden kísérlet, amely ezt szeretné kimódolni, csak azzal az eredménnyel jár, hogy a nemzet fegyvertelenül és erőtlenül hull az elkövetkező veszedelmek elé."[93]

Őszintének hatnak ezek a sorok, annál is inkább, mert életéből ténylegesen nem hiányzott a bátorság és a kötelesség heroikus vállalása: mindenképpen el akarta kerülni a háborút, de amikor a kormányzó a kassai bombatámadás miatt a hadba lépés mellett döntött, nem mondott le, nem hagyta el őrhelyét és bátran vállalta a döntés minden következményét.

---

[90] *Pritz* 1991. 368. o.; *Jaszovszky* 1996. 430. o.

[91] *Hennyey Gusztáv:* Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. (Fordította: *Félix Pál.* A jegyzeteket írta *Vargyai Gyula.*) Budapest, 1992. 93–94. o.

[92] Uo. 97. o.

[93] *Bárdossy László:* Magyar politika a mohácsi vész után. Budapest, 1943. 321. és 322. o.

Lehetséges azonban, hogy azért volt az „utolsó emberig" folytatott harc mellett a szovjetek ellen, mert kilátástalannak tartotta, hogy a rendelkezésre álló fegyveres erő sikerrel vívhatná meg a németekkel a harcot, ami a kiugrás elengedhetetlen előfeltétele volt. Ehhez, véleménye szerint, sok más mellett, mindenekelőtt a nemzeti egység hiányzott.

Nemcsak neki voltak azonban ilyen szempontból kételyei, de a kormányzatnak és a katonai vezetésnek is. Amint a bekövetkező események és október 15 bizonyítják, ezek a kételyek távolról sem voltak alaptalanok.[94]

Elég csak Lakatos visszaemlékezéseit idézni, hogy az ember érzékelje a helyzet rendkívüli súlyosságát és a kiugrás hatalmas kockázatait: „Az országot az egyik nagyhatalom tartotta megszállva és gúzsba kötve. Harcra kényszerültünk egy másik nagyhatalom ellen, amely mindent elsöpréssel fenyegetett. Ugyanekkor a nyugati nagyhatalmak bombáikkal árasztottak el, s egy belső, számra elenyésző párttöredék – a megszálló németekre támaszkodva – az államhatalom erőszakos, puccsszerű megszerzésére törekedett. Magyar a magyarral meghasonlott... [Mégis] Elszántan igyekeztem a vakmerő 'sötétbe ugrásra'..."

Mint a továbbiakban írja, minisztertársaival együtt úgy látta, hogy „a fegyverszünet valószínű alapfeltétele lesz a németek haladéktalan megtámadása. Ez viszont az erőviszonyok figyelembe vételével kilátástalannak, tehát teljességgel lehetetlennek látszott... Egyebekben beláttuk, hogy bármikor kerüljön is rá sor, fegyverszüneti lépésünk ugrás lesz a vaksötétbe!"[95]

Mindehhez járult a bénító érzés, hogy a fegyverszünetet a Szovjetunióval kell megkötni. Ebben, a kommunistákat kivéve, mindenki osztozott. Láttuk, hogy Szegedy-Maszák a „félelmek hierarchiájában" az első helyre az oroszokat tette, és Bárdossy is így érzett.

A szovjet veszély miatt érzett páni félelem volt az egyik eleme a Szegedy-Maszák által oly találóan leírt „háborús légkör optikájának, pontosabban fénytörésének", mely arra készteti a kormányt, hogy ezzel, a mai tudásunk szerint fantasztikusnak tűnő kéréssel forduljon az angolszászokhoz: vessenek be itt, Magyarországon két-három ejtőernyős hadosztályt. Így akarták ugyanis elkerülni, hogy egyedül az oroszoktól kelljen kérni a fegyverszünetet.

Nem is egy érv szól tehát Bárdossy elgondolásai mellett. Csupán azt nem értjük, hogy hogyan is hihette, hogy a Nemzeti Szövetség által létrehozott egység majd rá tudja bírni a németeket, hogy az országot csupán mérsékelt rombolásokkal hagyják el. A népbírósági tárgyalás légköre, a képtelen vádakkal szembeni védekezés irdatlan nehézségei vagy a Szegedy-Maszák említette „fénytörés"? Nem tudjuk, viszont le kell szögeznünk, hogy szinte ez az egyetlen eset, melyben érvelésével nem tudunk egyetérteni. Mindent összevéve, bizton állíthatjuk, hogy Bárdossy nem követett el háborús bűnt a népbírósági törvény 11. §. 3. pontja alapján. Tévedett? Bizonyára, de nem nagyobbat, mint kortársai.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy azért tárgyaltuk ilyen részletesen ezt a problémakört, mert azokat akartuk meggyőzni, akik ugyan vétlennek találják őt miniszterelnöki működésében, de elmarasztalják 1944. évi politikai szerepvállalásáért.

---

[94] *Lakatos Géza:* Ahogyan én láttam. (*Szakály Sándor* előszavával és jegyzeteivel.) Budapest, 1992.; *Vígh Károly:* Ugrás a sötétbe. 2. kiadás. Budapest, 1984.; továbbá *Macartney* és *Hennyey* idézett műve.

[95] *Lakatos* 120., 131. o.

Bárdossy László személyiségének megrajzolásához döntő fontosságú dokumentum a Mohácsot követő magyar politikáról és Fráter György működéséről írt könyve.[96]

A könyv írásába feltehetően közvetlenül miniszterelnöki posztjától történt megválása után fogott bele. Mint e sorok írójának elhunyt kitűnő történészünk, Benda Kálmán elmondotta, vele és más történészekkel sűrűn konzultált, és hónapokon át látták az Egyetemi Könyvtár kutatószobájában, ahol könyve anyagát gyűjtötte.

A könyv vegyes fogadtatásra talált az olvasóknál. Macartney nagyon dicsérte, a XVI. századi magyar egyensúlypolitika „jól dokumentált és jól átgondolt" kifejtésének mondta, és Bárdossy politikai hitvallásának tekintette.[97]

Ullein-Reviczky viszont fanyalgó lekicsinyléssel írt róla, de ez enyhe rosszallásnak tűnik Bajcsy-Zsilinszky vitriolos, szenvedélytől fűtött kritikája mellett: „Ennek az embernek ezer év alatt egyik legfőbb bűnösnek a magyar történelem során, van merészsége arra, hogy egy elmúlt korszak eseményeinek hamis és görögtüzes megvilágításával nemcsak magát mentse, hanem általános oktatást adjon, hogyan kell viselkednie az igazi politikusnak, a nagyszabású államférfinak."[98]

A könyv, miután hosszú évtizedeken át indexen volt, a hetvenes években került a történészek látókörébe, és vált nélkülözhetetlenné a Mohácsot követő évtizedek történetének kutatásában.[99]

Pritz Pál bizonyos fokig elismeri ugyan a könyv tudományos értékét, de ezt írja: „Bárdossyt... természetesen nem az a cél vezérelte, hogy a történetírás eredményeit gyarapítsa. Számára a történeti matéria önmaga igazolásáért volt fontos. Fráter György bíboros alakjába a saját személyét vetítette bele, politikájának sikertelenségével saját miniszterelnöksége megértéséért – felmentéséért perlekedett." Majd ezt írja még: Bárdossy „végzetes lépéseivel... belevitte... az országot a Szovjetunió elleni háborúba", ezért tévedés volt részéről „cselekedeteinek rugóit Fráter György életútjával... megmagyarázni", mindenekelőtt azért, mert a helyzet nem volt azonos: a Mohácsot követő évtizedekben a magyar politika legfontosabb problémája az ország állami és területi integritásának megtartása, valamint a Habsburg és Oszmán birodalom között függetlenségének megőrzése volt, míg 1941-ben nem erről volt szó. Ekkor ugyanis – folytatja Pritz – „a német fenyegetés mellett a szovjet veszedelem sem volt reális gond".[100]

Eddig előadásunkból bizonyára világossá vált az olvasó számára, hogy felfogásunk kereken ellenkezik Pritz utóbb idézett állításaival, így e helyen nem szállunk vitába velük. Miután azonban célunk az, hogy megközelítsük Bárdossy László egyéniségét, fog-

---

[96] *Bárdossy*: Magyar politika a Mohácsi vész után. i. k.

[97] *Macartney* I. k. 467. o.

[98] *Ullein-Reviczky* 123. o.; Bajcsy-Zsilinszkyt idézi: *Pritz* 1991. 15. o.

[99] Kiadósan használták: *Barta Gábor:* A Sztambulba vezető út (1526–1528). Budapest, 1983 és *Uő.:* Erdély története. I. k. Budapest, 1987.; *Szakály Ferenc:* Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534. Budapest, 1986.; *Perjés Géza:* Az országút szélére vetett ország. Budapest, 1973.; *Uő.:* Mohács. Budapest, 1979. és a könyv angol nyelvű, átdolgozott változatában: The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526–Buda, 1541. Boulder Colorado, 1989.

[100] *Pritz* 1991. 14–16. o.

lalkoznunk kell azzal a kijelentésével, mely szerint „saját miniszterelnöksége megértéséért-felmentéséért perlekedett".

A könyvben azonban ennek nincs nyoma, mint ahogyan az utolsó szó jogán elmondott beszédei is azt mutatják, hogy mélységesen meg volt győződve igazáról. Egyébként megismerve büszke természetét, nehéz lenne feltenni, hogy mentegetőzni akart volna. Tamás András elmondásából tudjuk – és azzal bizonyos fokig egyezik Ullein-Reviczkyé –, hogy milyen egykedvűen, milyen méltósággal tűrte a „londoni kapunyitás" során (erre az alábbiakban még visszatérünk) ellene fabrikált vádakat. De ha el is fogadjuk, hogy védekezni akart, annak módja, tehát az, hogy történelmi analógiához fordulva, a tudomány eszközeivel kereste a választ, önmagában minősíti eljárását. Mennyivel könnyebb és mennyivel hatásosabb lett volna újságcikkek és beszélgetések útján, személyes meggyőzéssel bizonygatni igazát!

Meggyőződésünk, hogy a felelősségét mindig vállaló és másokra át nem hárító, ugyanakkor a bekövetkező végzetes eseményeket előre látó Bárdossy – könyve megírása idején már kezdtek rosszra fordulni a dolgok –, hogy úgy mondjuk, az „örökkévalóság világánál" akarta a kínálkozó történelmi analógiát összevetni a miniszterelnöksége alatt történtekkel.

De mindennél jobban cáfolja a feltevést, hogy Fráter György példáján akarta volna igazolni magát, az a tény, hogy elismerve az ország fennmaradásáért folytatott heroikus küzdelmét, végső soron mégis elmarasztalja a barát politikáját. Mint írja, 1544-től fogva Fráter György minden törekvése arra irányult, hogy Habsburg Ferdinánd alatt egyesítse az országot. Ennek előfeltétele az V. Károly vezette német birodalmi erők támogatása lett volna. Ehelyett azonban Ferdinánd és Károly is békét kötött a törökkel. Ezzel kapcsolatban veti papírra: „Fráter György ráeszmélt, hogy az ország egyesítésének tervével nem jó helyen kopogtatott... a hibát azzal akarta korrigálni, hogy most a másik oldalra fordult... Futott a cél után anélkül, hogy a helyzetre, az adott körülményekre, a rendelkezésre álló eszközökre gondolt volna." Más helyen: „A kicsinyes politikák és cselfogások útvesztőin át ne kövessük a barátot. Kétségbeesett mesterkedés volt ez..." Az „Epilógus"-ban megvont mérleg egyértelmű: „A nemzet képtelennek bizonyult arra, hogy egységét helyreállítsa.

A barát megpróbálta Ferdinánd segítségével; kísérletet tett a portán, majd ismét a római királyba vetette reményét...

Kétségbeesett vállalkozás. Olyan eszközökkel akarta helyreállítani a nemzet egységét, amelyek alkalmazása még a meglévő egységet is felbontja. Belső bizonytalanságot támaszt, mert egymással ellentétes törekvések előtt nyit zsilipeket..

Éppen mert annyifélét megkísérelt, elvesztette hitelét s alkalmatlanná vált arra, hogy bizalmat keltsen önmagával és azzal a megoldással szemben, amit valóra akart váltani."[101]

Meg kell persze jegyezni, hogy Bárdossy nem egészen következetes elmarasztalásában. Hiszen az adott körülmények mellett, két terjeszkedő nagyhatalom között egyszerűen nem volt lehetőség az ország állami és területi integritásának és függetlenségének megőrzésére. Ezt egyébként ő maga is érezte, látta, amit könyve utolsó két fejezetének címe is jelez: „A sorvadó fa" és „Egyedül a végzet ellen".

Problematikusnak látjuk gyakori hivatkozását a „nemzeti egységre", mint a függetlenség és államiság megőrzésének eszközére. A pártoskodás oka ugyanis nem a haszonlesés, nem az önzés és az értetlenség volt első sorban, hanem az, hogy a nyugati részek

[101] *Bárdossy* 305., 322., 336–337. o.

magyarsága a Habsburg, a keleti részeké az Oszmán vonzás- és hatalmi körbe esett. Érdekes egyébként, hogy szinte varázserőt tulajdonított a „nemzeti egységnek". Emlékezzünk rá: mikor a Nemzeti Szövetségben való részvételének motívumait ismerteti a népbíróság előtt, olyan erőt tulajdonít az egységnek, hogy az nemcsak a kormányzatnak adna szilárd támaszt, de még a németeket is arra késztetné, hogy nagyobb kártétel nélkül vonuljanak ki az országból.

Úgy gondoljuk azonban, hogy mindez megbocsátható tévedés Bárdossy László esetében, hiszen nem volt hivatásos történész. Diplomata volt és szakmájában felhalmozott tudása és tapasztalata, éles elméje, szorgalma és kutatói ösztöne vezette olyan felismerésekhez, melyekkel jelentősen gazdagította a korra vonatkozó ismereteinket. Kitűnő érzékkel és nagy szorgalommal elemezve az akkoriban már feltárt diplomáciai iratoknak szinte összességét, a magyarországi történéseket széles világpolitikai keretbe helyezte, így magyarázva meg addig zavarosnak és érthetetlennek tűnő politikai döntéseket és fejleményeket. Ez a széles horizont volt az, ami annyira hiányzott addig és ami annyira hasznossá tette könyvét a kor kutatói számára.

Beleásva magát a forrásokba, egyre nagyobb szenvedéllyel végezte a kutatást, egyre nagyobb szellemi gyönyört okozott neki a diplomáciai iratok elemzése, egy-egy diplomáciai tárgyalás fordulatainak nyomon követése. Ezt a felfokozott lelkiállapotot mutatja például ez a mondata: „Mindabban, ami az 1538. évben a váradi békét követő események hátterében történt, van valami lélegzetelállítóan érdekes."[102]

Ugyanakkor feltűnő józansága, a korban oly gyakori faji, népkarakterológiai előítéletektől való mentessége. Ilyen szempontból teljesen függetleníti magát Szekfűtől, aki a János-párt török orientációját a délszláv származású politikusok befolyásával magyarázza. Így ír például Brodaricsról Szekfű: „A törökbarátság egész elméletét dolgozza ki a... délszláv származású... Brodarics István püspök... Ez a délszláv vérében meglevő respektusa a töröknek, aki már kétszáz éve kínozta a délszlávokat, ez az örökölt törökfélelem zavarja meg... politikai ítéletének biztonságát és teszi őt a török szövetség első elméleti és gyakorlati hívévé... János uralmát és a törökbarát kurzust valósággal ezek a délszlávok tartják fenn." Fráter Györgyről pedig így ír: „A barát kezdettől fogva szolgája, servitora volt a Zápolyai-családnak... De még erősebb köteléket jelentett délszláv eredete , s ennek folytán a vérében meglévő tisztelet és szolgai ragaszkodás a nagyúrhoz." Fráter György tudott bánni a törökkel, „Itt délszláv eredete és délszláv összeköttetései jönnek tekintetbe."[103]

Nem tételezhetjük fel, hogy Szekfű nagy tudásával ne ismerte volna fel a török orientáció objektív okait, így csak azt mondhatjuk, hogy engedett a kor oly sok bajt, veszedelmet hozó irányzatainak.

Bárdossy ellenállt az ilyesfajta kísértéseknek. De más szempontból is függetleníteni tudta magát az akkoriban osztatlan elismerést és tekintélyt élvező Szekfűtől. Szekfű számára az egyetlen helyes megoldás a Habsburg-orientáció volt, amit szerinte a politikai józanság mellett még a magasabb erkölcsiség is parancsolt. Aki nem ezt az utat követte, gyenge jellemű volt; ezt írja ugyanis: „A törökbarátság hordozója [a délszlávok mellett! – P. G.] az

---

[102] *Bárdossy* 226. o.

[103] *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. IV. k. *Szekfű Gyula:* A tizenhatodik század. Budapest, é. n. 23., 46., 50. o.

a néhány politikus, ki megszokta pártharcokban a politikai hatalomért minden más tekintetet feláldozni."[104]

Ezzel szemben Bárdossy igen élesen bírálja Habsburg Ferdinándot. Egy helyen így ír: „világosan látta a barát, hogy Ferdinánd számára nem az ország és nem a magyarság a fontos, hanem a maga jól felfogott érdeke – amit... nem lehetett a magyarság érdekével összeegyeztetni." Más helyen meg kijelenti: Ferdinánd számára az ország kezén maradt nyugati része nem más, mint „védőfal az örökös tartományok határai előtt és ugródeszka a jövőre."[105]

Erdély kérdésében is lényegesen eltért véleménye Szekfűétől, aki szerint Fráter György vetette meg ugyan Erdély állami életének alapját, de „Számításaiban Erdély csak addig szerepelt, míg garanciát nyerhetett, hogy az egységes Magyarországot Habsburg királya meg fogja oltalmazni a török ellen. Amint ez bekövetkezik, egy búcsúszó nélkül megválik Erdély függetlenségétől." Mint tudjuk, Fráter György átadva Erdélyt Ferdinándnak valójában „feladta Erdély függetlenségét", de az, igaz, török protekturátus alatt, rövid idő múltán helyreállt. Ez az, ami Szekfű számára szinte már bűn, amiről Bocskay végakaratával foglalkozva, így ír: az erdélyi fejedelemségben „a magyarság egy része nem vesz többé részt a századok hagyományaitól megszentelt védelemben, hanem külön fejedelem alatt külön konstituálja magát. Az alig kétmilliónyi magyarság most két, egymástól elszakított államalakulatba tömörül, két uralkodónak, két dinasztiának ellentétes érdekei számára nyílik meg az út. Vajjon minő érdekek szolgálatában fogja Erdély önálló életét megkezdeni?"[106]

Bárdossy véleménye egészen más: „Ezt az államot ugyan 'Erdélyi Fejedelemségnek' hívták, de benne korántsem jött létre valami új alakulat. Nem más ez, mint a régi királyság csonkja, amely visszaszorult keletre, ahova nem ért át a Habsburgok keze, s ahol a töröknek nem volt érdemes s talán kényelmesebb is volt az engedelmességre szorított magyar állami gépezetet működésben hagyni."[107]

A diplomata Mohácsot a nemzetközi politika összefüggéseiben látja és láttatja. Ez azonban nem jelent különállást, a bekövetkezett tragédia hűvös szemléletét, amint erről érzelmi töltésű, nagyon szép sorai tanuskodnak. Folyik V. Károly német császár és I. Ferenc francia király harca, és „ebbe a csatazajba úgy süvít bele a vesztett mohácsi ütközet híre, mint amikor lőporos toronyba csap a bomba. Mintha sziklafalak omlanának le szörnyű robajjal. Visszahngja széthömpölyög Európán, s viszi magával a rémületet... s a magyarságnak az élet partjára abból a szakadékból kell visszakapaszkodnia, ahová Mohács után zuhant. A küszködés a szakadék omladékos, meredek oldalán a nemzeti lét felé: a magyarság életerejének szörnyű próbája."[108]

Ha nem is tudunk egyetérteni Pritz Pállal abban, hogy könyve megírásával Bárdossy „saját miniszterelnöksége megértéséért-felmentéséért perlekedett", azt természetesen nem tagadjuk, hogy kormányelnöki működésének emlékei, élményei és tapasztalatai is jelen vannak művében, sőt még azt is elfogadjuk, hogy bizonyos fokig az önigazolás is fellel-

---

[104] *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. IV. k. *Szekfű Gyula:* A tizenhatodik század. Budapest, é. n. 22. o.

[105] *Bárdossy* 241. és 255. o.

[106] *Szekfű* 52. és 396. o.

[107] *Bárdossy* 23. o.

[108] Uo. 33. és 26. o.

hető benne. Fráter Györgynek a Habsburgok és Szulejmán közötti egyensúlypolitikáját elemezve ezt írja: „Ha a nemzet élni akart, áldozattal kellett megvásárolnia azt a lehetőséget, hogy maga intézhesse sorsát. Meg kellett alkudnia, hogy ne legyen kénytelen egészen megadni magát és ezzel mindent elveszíteni."[109] Ez az a politika, amit a németekkel szemben maga is folytatott: megadni a minimumot, hogy a maximumot el lehessen kerülni.

Bárdossy számára természetesen adódott, hogy saját politikáját összevesse Kállay angolszász orientációjával. Több ilyen gondolatfűzés található könyvében, egyet idézünk: „Nem az elhatározásoknak a jövőre kivetített, elérni remélt sikere igazolja a politikust, hanem egyedül a cselekvés időpontjában jelentkező szükségessége. Az, vajon adott pillanatban és helyzetben csakugyan úgy kellett-e eljárnia, ahogy tette. A 'szükségesség' alatt persze nem értve valami kényszert, ami alá a politikus kerül, hanem szabad mérlegelését azoknak az előnyöknek és hátrányoknak, amelyeket a *rendelkezésre álló erők és eszközök felhasználásával* a közösség részére biztosíthat, illetőleg a közösség felől elháríthat. Minden olyan cselekedet, amely nem hoz pozitív előnyt, vagy nem hárít el közvetlen veszedelmet, vagy éppen ilyent valami jövőbeli elképzelt előny kedvéért felidéz, nem más, mint veszedelmes handabandázás."[110]

Ha valójában Kállayra gondolt, lehetetlen egyetérteni ezekkel a nagyon kemény és nagyon igazságtalan kijelentésekkel. Más magyarázatát nem is igen találjuk, mint az önérzetét sértő leváltását a miniszterelnöki posztról és azokban a vádakban, melyekkel a „londoni kapunyitás" során illették.

Bárdossy bűnössé nyilvánítása

Abban, hogy e sorok írója behatóan kezdett foglalkozni a Bárdossy-kérdéssel, jelentős része volt Ullein-Reviczky könyvének. Csodálkozással töltötte el ugyanis az ellentmondás, ami a szerző elmondásában feszül: egyik oldalról a tények tárgyilagos ismertetése és annak a veszélyekkel teli, szorongató légkörnek a hű felidézése, melyben Bárdossy döntéseit hozta, másik oldalról a méltatlan hangú, elmarasztaló kritika! Ezért írta le a könyv elolvasása után: „A II. világháború forrásait és irodalmát olvasva, az emberen az a meggyőződés lesz úrrá, hogy részvételünk a háborúban elkerülhetetlen volt. Ebből viszont logikusan következik, hogy Bárdossy Lászlót igazságtalanul ítélték el. Bizonyos fokig érthető – bár nehezen menthető –, hogy a korszakkal foglalkozó történészek döntő többsége bűnösnek mondja őt, azonban szinte érthetetlen, hogy a kortársak, sokszor a tájékozott politikai elithez tartozók is, szinte kivétel nélkül elmarasztalják."[111]

A különös ellentmondást csak néhány éve sikerült a szerzőnek, ha nem is teljességgel feloldania, legalábbis megközelítenie, miután bizonyos, általa addig nem ismert dokumentumok birtokába jutott. Ezekből a dokumentumokból kiderült, hogy Bárdossy László háborús bűnösségét elsőként nem a népbíróság mondta ki, hanem egy átgondolt bevádolási akció keretében külügyminisztériumi kollégái. A történet a következő: 1941 nyarán, kora őszén magyar diplomáciai körökben felmerül a gondolat, hogy a jugoszláviai események következtében megszakadt angol–magyar kapcsolatokat újra kellene élesztе-

[109] *Bárdossy* 333. o.

[110] Uo. 204–205. o.

[111] *Perjés Géza:* Bűnös volt-e Bárdossy László? *Pesti Hírlap,* 1993. VII. 8.

ni. Tamás András külügyminisztériumi tisztviselő is részvevője volt ennek a „londoni kapunyitás"-nak nevezett akciónak. Mielőtt feladata teljesítésére Lisszabonba indult volna, itt, Budapesten tárgyalt portugáliai követünkkel, Wodianer Andorral, aki az akció lényegét így vázolta: „Csak Werth és a katonák felelősek a jugoszláviai hadjáratunkért, az oroszországiért csak Bárdossy. Az angolok ezt nem akarják elismerni, s kíméletlenül meg akarják büntetni az egész nemzetet. Próbáljuk meg őket más belátásra bírni. Büntessék meg Werthet és katonáit, meg Bárdossyt, de hagyják élni a többieket."[112]

A törekvés 1942-ben hivatalos kereteket kap Szent-Iványi Domokos vezetése alatt; megbízzák a miniszterelnökség és a külügyminisztérium titkos levéltári anyagának feldolgozásával a háborús bűnösség tisztázása céljából. Az így összegyűjtött anyagot használták fel 1946-ban a párizsi békekonferencián és a népbíróságon a háborús bűnösségi perekben.[113]

Ullein-Reviczkynek említett visszaemlékezése világítja meg a módszert, amellyel Bárdossy bűnössé nyilvánítása végbement a „londoni kapunyitás" keretében. A könyv 1947-ben jelent meg külföldön, francia nyelven. Lehetséges tehát, hogy írását Bárdossy kivégzésével egy időben vagy közvetlenül utána kezdte el. A könyv II. fejezetének ez a címe: „Posztumusz vallomás a Bárdossy-perhez"; így kezdődik a fejezet: „A Magyarország első háborús bűnöseként nyilvántartott Bárdossy László... pere véget ért... Megszületett tehát az ítélet, és a Bárdossy-dossziét lezárták." Eljön azonban az idő – folytatja –, amikor a pert újrakezdik, és kimondják a „végleges ítéletet... E perben – immár biztosra vehetjük – Bárdossy László újra a vádlottak padján fog ülni, és vajmi kevés esélye lesz, hogy megmeneküljön az elítéltetéstől."[114]

Nehezen érti meg az ember, hogy politikusok és tájékozott diplomaták miként gondolhatták, hogy az angol politika intézői előtt rejtve marad majd, hogy Magyarország politikáját az államfő, a parlament és a kormány együttesen irányítja. Teljesen képtelenség volt tehát feltenni, hogy Londonban majd elhiszik, hogy egyedül Bárdossy és Werth a felelős a történtekért, de tekintsünk el most ettől. Felmerül viszont a kérdés: mi szükség volt a nem egyszer méltatlan, mondhatni alpári, Bárdossy erkölcsi integritását, jellemének szilárdságát kétségbevonó, lekicsinylő hangvételre e politikailag és erkölcsileg egyébként is kifogásolható szándék megvalósításánál? Miért kellett Ullein-Reviczkynek vájkálnia Bárdossy magánéletében, miért írt oly gúnyosan házasságáról? Ez olvasható ugyanis könyvében: „Ő... Csáky halálakor állástalan volt. Azért nem tudott elhelyezkedni, mivel egy igen tiszteletre méltó, ám elvált hölgyet vett feleségül... eredetileg Londonba akarták kinevezni, ám nem egészen szabályos házassága miatt nem nyerhette el az angol királyi udvar jóváhagyását. Mivel Romániában kevéssé voltak kényesek az ilyesmire, végül ott kötött ki." Ha megmarad követnek, „most nem nyugodna a föld alatt hat golyóval a testében".[115]

---

[112] *Tamás András:* Délkelet-Európa a diplomáciai törekvések sodrában 1939–44 között. Montreal, 1961. I. rész 62–63. o.

[113] *Szent-Iványi Domokos* 1976. 1. és 6. o. Ezen a címen foglalta össze Szent-Iványi munkásságát Szentmiklósy István, egykori vezérkari tiszt, majd amerikai egyetemi tanár számára. Az iratot Clementis-Záhony Botond bocsátotta rendelkezésemre. Ezúton köszönöm meg többirányú, igen jelentős támogatását. Így írt a hetvenes években Szent-Iványi Borsányi Juliánnak: „Ahogy megírtam neked, jogom volt bárkit kihallgatni a háborús bűnösség kérdésével kapcsolatban." *Borsányi* 246. o.

[114] *Ullein-Reviczky* 73. o.

[115] Uo.74 o. Bárdossy 1930–36 között volt követségi tanácsos Londonban, ezután bukaresti követ 1941-ig.

Majd Bárdossy külügyminiszterségével kapcsolatban Ullein-Reviczky azt írja, hogy a németekkel szemben „túlságosan elkötelezett" Csáky után kinevezését politikai körökben örömmel üdvözölték, mert „...csakugyan nem – *még nem*! – volt a németek embere... [Kiemelés tőlem – P. G.]"[116] Nos, Bárdossy soha nem volt a németek embere, és ezt Ullein-Reviczky tudhatta legjobban![117]

Ez a hangütés is méltatlan Ullein-Reviczky részéről: „Bárdossy tehát miniszterelnök lett. Rendkívül elégedett volt a dolgok alakulásával. Életében először nagyon fontosnak érezhette magát. Nem egészen volt tisztában vele, mit is jelent miniszterelnöknek lenni, de abban a hitben élt, hogy országának szüksége van az ő bölcsességére, és kész volt azt bőséggel osztani. Teleki példája legkevésbé sem bátortalanította el; annyit értett belőle, hogy Teleki öngyilkos lett, mert szeretett volna ellenállni a németeknek, ami lehetetlennek bizonyult; temessük tehát el az idealista professzort, és lássuk, hogyan húzza ki a szekeret a kátyúból egy hivatásos diplomata!"[118]

Előbbiekben eléggé részletesen foglalkoztunk Bárdossy 1944-es politikai szereplésével. Mint láttuk, a bíróság teljesen alaptalanul, meg sem kísérelve a bizonyítást, hozott ítéletet ebben az ügyben is. Nos, Ullein-Reviczky vádjai és hangvétele alig különbözik a népbírákétól. A „Bárdossy bukása és pálfordulása", „A háború prófétája" című részben ilyen mondatokat olvashatunk: „Bárdossyban nem volt meg az igazak önzetlensége, hogy képes legyen elviselni a kegyvesztettséget. Amikor megértette, hogy mivel fenyegeti a népítélet, végrehajtotta politikai pályafutása számos pálfordulásainak egyikét... Így lett Bárdossy, miután hagyta, hogy háborúba sodorják, a háború prófétája. Ő lett a hitleri tábor bálványa. Úszott a gyönyörűségtől, hisz nem volt nagyobb öröme, mintha csodálják..."[119]

Nagyon érdekes, és kereken ellenkezik az előzőekkel az, amit Bárdossynak „a londoni kapunyitással" kapcsolatos magatartásáról ír „Hitt vajon a birodalom győzelmében? Lehetséges, de amíg kormányon volt, nem mondta. Kívánta-e? Valószínűleg igen, de soha nem ejtette ki a száján Laval híres mondását: 'Azt kívánom, hogy Németország győzzön!'... Soha nem gondolta, hogy teljesen Hitlerre kell hagyatkoznunk, habár azt sem rejtette véka alá, hogy kételyei vannak a szövetségesek táborában nyitva hagyott esélyeinket illetően. De azokat, akik másként vélekedtek a szövetségesekkel kapcsolatos lehetőségeinkről, nem gátolta meg benne, hogy szerencsét próbáljanak; csupán egyvalamihez ragaszkodott: hogy ne legyenek kellemetlenségeink a németekkel szemben."

Majd leírja, hogy ő maga miként fáradozott „egy... második diplomáciai front létrehozásán, amelynek az volt a feladata, hogy kapcsolatba lépjen a szövetségesekkel... " Nem volt veszélytelen játék ez, sem Ullein-Reviczky, sem a felelős miniszterelnök szempontjából, de Bárdossy hagyta, nem akadályozta: „Minderről semmit sem szóltam Bárdossynak, de mivel... tevékenységem részben a nyilvánosság előtt zajlott, nem valószínű, hogy ne lett volna tudomása róla. De nem tett semmit, se bátorítani, se lebeszélni nem próbált."[120]

---

[116] *Ullein-Reviczky*. 75. o.

[117] Ilyent még Szent-Iványi sem állított, sőt! Borsányi így összegezi Szent-Iványi neki elmondott véleményét: „Történeti értelemben felelősnek tartja Bárdossyt, és Werthet nemzeti szerencsétlenségünkért, ezért a sorsukat megérdemlik..., de... nem kételkedik emberi tisztességükben és a magyarságot szolgáló jószándékaikban." *Borsányi* 244. o.

[118] *Ullein-Reviczky* 89–90. o.

[119] Uo.121–123. o.

[120] Uo. 114–115., 117–118. o.

Tamás András is ír Bárdossy magatartásáról a „londoni kapunyitással" kapcsolatban, csak Ullein-Reviczkynél sokkal pozitívabb hangvétellel. Mint írja, Bárdossy a „kapunyitást" bátorította, anyagilag támogatta és miniszterelnöki hatalmával fedezte. Tette ezt annak tudatában, hogy az akcióban résztvevők őt nevezték meg háborús főbűnösként. Miután Tamás András elmondja, hogy mi mindent tett Bárdossy a nyugati kapcsolatok újrafelvétele érdekében, ezt írja: „És itt álljunk meg egy percre, hogy belenézzünk Bárdossy lelkébe. 1941-i magatartása a magyar történelem legmegoldhatatlanabb rejtélyei közé tartozik. Tudta-e..., hogy a diplomaták... propagandájukban reá hárítják a háború felelősségét? Nyugat lapjai tele voltak a magyar forrásból eredő Bárdossy-ellenes cikkekkel, s a külügyminisztérium sajtószemléje bő kivonatokban ismertette azokat...

Bármennyire próbáltam is, nem tudom magyarázatát adni a tiszteletet parancsoló kézlegyintésnek, amellyel a tragikus halált halt miniszterelnök elintézte a személye ellen irányuló támadásokat. Úgy érzem, ő volt az egyetlen kormányfő, aki a legmesszebbmenőkig *szolgálta a magyarságot* azzal, hogy a *németek felé* is igyekezett eleget tenni vállalt kötelezettségeinknek, de ugyanakkor egyetlen pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy a magyarságnak *Nyugat felé* is biztosítania kell kapcsolatait. Egy ilyen valóban nagyvonalú politikában a személyi kérdések eltörpülnek, Bárdossy részére pedig többet semmit sem jelentettek...

Hitt a németek győzelmében? Ilyen politikai iskolázottság mellett nem szabad föltételeznünk róla. Nem hitt a németek győzelmében, annyira nem hitt benne, hogy amikor megköszöntük neki, hogy a (Revíziós) Liga titkárait tanácsosi ranggal beosztotta Szent-Iványihoz, azt válaszolta, hogy azért tette ezt, mert a jó oldalra akart mindannyiunkat kényszeríteni. A jó oldal az angol oldal volt."[121]

Bárdossy elmarasztalásában Barcza György volt londoni követnek is jelentős szerepe volt. Negatív ítéletében egyrészt közrejátszott személyi ellentéte Bárdossyval, másrészt sok esetben meglepő tájékozatlansága a hazai viszonyokról.[122] Személyi ellentétük főleg abból eredt, hogy Bárdossy elítélte őt a Londonból küldött, nem a teljes valóságot tükröző jelentéseiért, melyek, szerinte, hozzájárultak Teleki öngyilkosságához.

Ilyen kijelentések olvashatók Barczánál Bárdossyról: „a nemzetközi politikában teljesen járatlan", „vehemens természetű, mindenben túlzó ember, kevés politikai ítélettel és tapasztalattal", „kimondottan németbarát", „könnyelmű kártyás", „minden kényszer nélkül, egy tollvonással vitte bele az országot a Szovjetunió elleni háborúba."[123]

Nagyon érdekes Szegedy-Maszáknak Bárdossyról nagy lélektani érzékkel és bölcsességgel megrajzolt jellemzése. Nem vett részt az ellene indított hajszában, talán mert felismerte annak teljes céltalanságát, és mert rendkívüli becsületessége tiltakozott az eljárás ellen. Pedig az angolszász orientáció híve volt, és ha bizonyos megértéssel is tekintett Bárdossy politikájára – ami azok után, hogy meg kellett élnie Kállay politikájának csődjét, érthető –, de alapjában véve ellenezte.

---

[121] *Tamás* 65–67. o. Egyébként Gellért Andor is határozottan állítja, hogy a „londoni kapunyitás" Bárdossy tudtával és támogatásával történt. *Clementis-Záhony* 310–311. o.

[122] *Barcza* I. k. 486. o. Barcza tájékozatlanságáról Bán D. András is említést tesz az utószóban: i. m. II. k. 222., 226., 227. o.

[123] Uo. I. k. 334., 480. o.; II. k. 11–12., 24. o.

Mint írja: a külügyminisztériumban „örömmel" várták Bárdossy külügyminiszteri kinevezését, és amikor bekövetkezett, „eufória" töltötte el a beosztottakat: „a logika és az egyértelműség híve volt. Rendkívül nagy súlyt helyezett a kifejezésmódra, a precizitásra és még lehetőleg az irodalmi színvonalra is. Briliáns ember volt, talán sokkal briliánsabb, mint tehetséges. Az ítélőképességével volt valami baj: az érzelmi elemek gyorsan közrejátszottak benne...

Jellemes, önzetlen ember volt, amit rendkívüli ambíciója és erősen kifejlett önérzete alig csorbított. Kivételes kötelességérzete lehet a magyarázata sok olyan lépésének is, amelyek közül néhány végzetes következménnyel járt, és amelyekért később oly méltatlan körülmények között vonták felelősségre. Kötelességérzet és az angol értelmezésű lojalitás jellemezték: a tisztségekkel, politikai, társadalmi és hivatásbeli elhelyezkedéssel járó terhek és kötöttségek vállalása."[124]

Szegedy-Maszák a rá jellemző tisztességgel és józansággal Bárdossy politikájában egy másfajta politikát lát, nem pedig bűnös machinációt: „az átvészelésben, a fennmaradásban látta az adott körülmények között a magyar politika legfőbb célját. De ennek előfeltételét a németekkel való szoros harmóniában látta, mert a német–magyar sorsközösséget nem frázisnak, hanem döntő jelentőségű történelmi tényezőnek tartotta, és mert a Rajnán túli Nyugatban nem bízott. Az volt a meggyőződése, hogyha a németek bíznak Magyarországban, akkor több kilátás van arra, hogy nem avatkoznak be a belső ügyekbe... úgy érezte... Neki kell személy szerint vállalnia a németekkel való szoros együttműködést, annak minden személyi kockázatával is, mert csak így tudja a náci követeléseket korlátozni... Bárdossy szerint, és ez az átvészelés céljának különös értelmezése volt, ki kell tartani a németek mellett, hogy még vereség esetén is elkerülhetetlen német újjászületéssel együtt mi is talpra állhassunk."[125]

Bár személyes összeütközése is volt Bárdossyval, teljes tárgyilagossággal, minden személyeskedés nélkül ír róla: „katasztrófának tartotta Magyarország megszállását... és a Kállay-féle politika szükségszerű következményének tekintette... az volt a véleménye, hogy a megszállást el lehetett volna kerülni, és szigorúan elítélte azokat – közöttük főleg engem –, akik a Kállay-politikában felelősebb szerepet játszottak."[126]

Mint Kállay munkatársa és híve, természetesen nem helyeselte Bárdossy politikáját, de ezt mértéktartóan, korrekten fejezi ki: „Bárdossy szerencse nélküli és rossz miniszterelnök volt, éppen úgy, mint Imrédy. Az események úgy hozták magukkal, hogy neki kellett olyan sorsdöntő lépéseket tenni, amelyeket nyilván másképp és talán később is meg lehetett volna tenni, de kétséges, hogy el lehetett volna-e kerülni."[127]

Úgy tűnik, Szegedy-Maszák teljességgel elhatárolta magát a „londoni kapunyitásban" szereplő, Bárdossyt főbűnösnek kimondó diplomata társaitól. 1943 nyarán Kállay tudtával egy, az angolszász politikai köröket a magyarországi helyzetről tájékoztató memorandumot dolgoz ki, melyben Bárdossy szerepét teljes tárgyilagossággal mutatja be. Több ilyen színezetű kijelentése közül csak egyet idézünk: „A magyar államférfiak kivétel nélkül nagyon határozottan és ünnepélyesen lekötötték magukat a nemzeti önálló-

[124] *Szegedy-Maszák* 17., 18., 19. és 21. o.

[125] *Szegedy-Maszák* 21–22. o.

[126] Uo. 22–23. o.

[127] Uo. 67. o.

ság és függetlenség, a magyar nemzeti sajátosságok csorbítatlan fenntartása, a hagyományos életforma változatlan megőrzése mellett. Ebben a tekintetben nem volt különbség Teleki Pál, Bárdossy László és Kállay Miklós álláspontja között."[128]

Úgy gondolná az ember, hogy történészeinket fölcsigázta a kortársak és munkatársak Bárdossyról alkotott egymásnak ellentmondó véleménye, és megkísérelték gazdag, bár kétségtelenül bonyolult személyiségét megközelíteni. Sajnos, éppen ellenkezően történt, és a róla készült jellemzések elnagyoltak, sokszor hibásak és általában sematikusak. Egyetlen kivétel Pritz Pálé. Ő ugyan egyértelműen elmarasztalja Bárdossyt,[129] de ráérzett emberi kvalitásaira, sőt, mintha elvarázsolta volna ragyogó intellektusa és erkölcsi tartása. Vannak ugyan jellemzésében sematikus elemek és megalapozatlan állítások,[130] de számos helyen emelkedett hangon, a népbírósági tárgyalás drámaiságát és Magyarország egész akkori helyzetét kitűnő íráskészséggel, irodalmi szinten érzékeltetve, elismerően ír a vádlottak padján ülő Bárdossyról. Ilyen részei vannak szövegének: „Mint egy hófehér rokokó paróka, úgy világított Bárdossy László volt magyar királyi miniszterelnök haja. Arca színe is többnyire sápadtan halovány volt. Egyébként is törékeny termete az elmúlt hónapok nélkülözései, izgalmai és megpróbáltatásai után még légiesebb volt. A kis asztalon – amely mögött ült – papírhalmaz tornyosult, azután egy pohár víz és gyógyszerek, hogy szükség esetén beteg szervezetét megerősíthesse.

Szeme azonban – lényének intellektuális tükre – fényesen csillogott, élénken fürkészte a termet, figyelte a párbeszédeket, azonnal felmérte a hozzá intézett kérdésekben számára megbúvó veszedelmeket. Hiszen a tét óriási volt. Sokkal több, mint az élete – a tét egész életének értelme volt. Azért küzdött, hogy bebizonyítsa: felelős volt ő ugyan hazája szörnyű tragédiájáért, de mégsem követett el bűntettet, még kevésbé bűntettek sorozatát, felelőssége pedig feloldódik abban a szinte abszolút determináltságban, amely Magyarország második világháborús végzetét okozta.

Ellenfeleivel – tehát a tanácsvezető bíróval,... a népügyésszel és a politikai ügyésszel – szemben gyakran érezhette fölényben magát. Nagyobb volt a tudása, szélesebb a tájékozottsága, szebben és leleményesebben formálta a szavakat... Bárdossy védekezését nem csupán fölényes értelme, ragyogó – irodalmi szintű – fogalmazási készsége, széles körű felkészültsége, a rabulisztikát sem mellőző debatteri készsége erősítette, hanem a területi revízióval való érvelése. Ebben az argumentációban azért volt hatalmas gyúanyag, mert ugyanakkor a bíróság egyszerűen nem tehette meg, hogy – az ország adott nemzetközi helyzetében – a nemzeti érzékenységre megközelítően is tekintettel legyen. Hiszen a második világháború lezárásaként olyan békét kellett elfogadni, amely területi határozmányaiban még az annak idején ép ésszel alig felfogható trianoni békeszerződésnél is némileg előnytelenebb volt. Ugyanakkor Bárdossy az első és második bécsi döntés, a kárpátaljai és délvidéki akció területileg kétségkívül előnyös konzekvenciáinak alapján védekezett.

---

[128] *Szegedy-Maszák* 263. o.

[129] „Az ő hallatlanul nagy felelőssége abban van, hogy olyan háborúba vitte bele bele az ország népét, amelyhez egyszerűen nem fűződött nemzeti érdek." *Pritz* 1991. 11. o.

[130] Bárdossy „cinizmusa", „elhamarkodott döntései", „gyomorsavval telítődött szervezete nem szenvedhette a körülményeskedéseket, de még... az alapos mérlegelést sem" „nem volt államférfi", „könnyelműen vitte bele az országot a háborúba..." Uo. 6., 12–13. o.

Ezért aztán a tárgyalás nemegyszer a szophoklészi drámák hőfokán izzott."[131]

Véleményünk szerint Pritz Pálnak az idézett részekből kibomló Bárdossy-képe teljesen hiteles!

Pritz Pál elismerését mindenekelőtt Bárdossynak az első és másodfokú tárgyaláson az utolsó szó jogán elmondott beszéde váltotta ki. Valóban, a két beszéd tartalmi és stiláris remeklés, és a benne megnyilvánuló, a nemzet iránti kötelességérzettől áthatott erkölcsi szilárdság minden kételyt elosztat abban a tekintetben, hogy felelős volt ugyan a történtekért, de nem bűnös. Miután a két beszéd döntő bizonyíték bűntelensége mellett, ugyanakkor hűen tükrözi jellemét, indokolt velük részletesebben foglalkozni.

A beszédeket olvasva, megragadja az embert azok feszes, kristálytiszta logikával felépített szerkezete. Az elsőfokú tárgyaláson elmondott beszédét azzal kezdi, hogy leszögezi: nem azért él az utolsó szó jogával, hogy védekezzék. Erre oka sincs, mert nem érzi magát bűnösnek. Ugyanakkor nem tartja ügyében illetékesnek a népbíróságot, a törvények értelmében ugyanis egyedül parlamenti bíróság vonhatja felelősségre. „Miért beszélek mégis?" teszi fel a kérdést, „Mert az az érzésem, hogy a helyzet és a körülmények szabta lehetőségek között kötelességem közreműködni az igazság feltárásában, úgy, ahogy a történtek igazságát átéltem és átszenvedtem. Kötelességem tájékoztatást adni, hogy a nemzet lássa és értse: mi miért történt, s hogy ezzel a tájékoztatással is szolgáljam a belső megbékélés ügyét."[132]

Ezt követően Bárdossy nagy ívű áttekintést ad a két világháború közötti Magyarország történetéről, rendkívüli hangsúlyt helyezve Trianonra, amit Pritz oly találóan „gyúanyagnak" nevez.[133]

Leírva a külpolitikai kényszerpályát és elszigeteltséget, amibe az ország Trianon következtében került, ez a lírai töltésű, a mai fül számára esetleg érzelgősen ható, de a kortársak, köztük e sorok írójának érzéseit is, hűen tolmácsoló mondat tör ki belőle: „ki akarná kétségbe vonni azt, hogy a korszak egész nemzedéke a magyar nemzeti egység helyreállításának akaratában és kiolthatatlan vágyában élt! A rokkant katona érezheti azt a vágyat, ami átjárta, mozgásban tartotta a magyarság egyetemét: még egyszer újra épnek, egészségesnek, egésznek lenni, együtt lenni! Még egyszer újra visszakapni, visszavenni mindazt, amit háború és erőszak szakított le a csonka törzsről!"[134]

Rátérve a magyar külpolitika német és olasz orientációjára, Bárdossy kimutatja, hogy Trianon igazságtalanságainak megszüntetését csak ettől a két államtól várhatta az ország. De ezen túlmenően is, azzal, hogy a nyugati hatalmak kiszolgáltatták Közép-Európát a

---

[131] *Pritz* 1991. 1., 3. o.

[132] *Pritz* 1991. 206. o. Igen lényeges eltérés van a Pritz és Jaszovszky által közölt szövegekben. Az utóbbiban Bárdossy hangvétele sokkal drámaibb, indulatosabb, a közölt szövegrész pedig terjedelmesebb, csak jellemzésül: „Magamnak is felteszem ezt a kérdést, hogy miért beszélek mégis? Amikor felelősséget vállaltam és nem értették meg az urak azt, hogy egyéni bűnösség és felelősség között micsoda tátongó szakadék nyílik meg, micsoda különbség van... De mit magyarázom ezt az uraknak, akik ezt nem akarják megérteni?" *Jaszovszky* 1996. 270–271. o. Miután úgy tűnik, hogy a Jaszovszky által közölt szöveg hitelesebb, a következőkben inkább arra támaszkodom.

[133] Ehhez képest a tanácsvezető bíró nagyon is érzékenyen reagált a témára; a Jaszovszky által közölt szövegben ez olvasható: „A tanácsvezető bíró félbeszakítja a vádlottat, és megtiltja, hogy politikai beszédet tartson az elmúlt huszonöt év megvédésére", majd újra figyelmezteti, kilátásba helyezve, hogy megvonja tőle a szót. *Jaszovszky* 1966. 271. o.

[134] *Pritz* 1991. 207. o. Lényegesen eltérő alakban *Jaszovszky* 276. o.

németeknek, egyszerűen nem volt lehetőség a velük való együttműködésre: „A Délkelet-Európából kivonult nyugati államokkal nem lehetett többé számolni, sem úgy, mint a régi rend (a világháború végén teremtett rend) védőivel, sem mint olyan hatalmi tényezőkkel amelyek egy új, igazságosabb és egészségesebb rend kialakításában hajlandók lettek volna részt vállalni."[135]

Mindezek után felteszi a kérdést: elutasíthatta volna-e Magyarország a területvisszacsatolásokat, „mert (azok) német–olasz állásfoglalás eredményeként jöttek létre? Ezt a kérdést komolyan nem is lehet feltenni!"[136]

Ezt követően tér rá Bárdossy a Délvidék visszacsatolásának kérdésére. A magyar politikai vezetés döntése mellett szóló – az előzőekben megismert – érvek mellett megjegyzi még, hogy a megszállás kockázatával járt volna a német ajánlat elutasítása. Pritz Pál szerint ilyen kockázat nem volt, hiszen a kormányzó Hitler felszólítására azonnal „pozitív választ adott". Kétségtelen, a kormányzó reakciója nagyon gyors volt, de ez nem zárja ki, hogy a megszállás veszélye fennállott.[137]

Végül is német részről óriási volt a tét: az angolok kiszorítása a Balkánról, de még ennél is fontosabb volt a Barbarossa elkezdése előtt tiszta helyzetet teremteni a Szovjetunió ellen támadó erők oldalában és hátában. Nagyon is kézenfekvő feltevés volt Bárdossy és valószínűleg Teleki részéről is, hogy a passzivitás megszállást vont volna maga után. Ezt meg is mondta Bárdossy Rassaynak megbeszélésük alkalmával.

A tárgyalás során többször felmerült, és a vádirat is úgy tünteti fel, hogy Teleki öngyilkossága tiltakozást jelentett a délvidéki akció ellen.[138]

Bárdossy így válaszolt erre: „A döntő az volt, hogy a délvidéki magyarságot fel kell szabadítani... Megsérti Teleki Pál emlékét, aki felteszi róla, hogy nem így gondolkodott és nem így érzett. Teleki Pál húsz legtevékenyebb évének úgyszólván minden munkáját a magyar revízió ügyének szentelte. Ezért élt... többször hangoztatta, hogy a magyarlakta területek visszaszerzését nem szabad a békés juttatások lehetőségétől elvárni... Véreink felszabadítását, a területek megtartását csak akkor érdemeljük meg, ha azért áldozatokat is tudunk hozni."[139] Mint az előzőekben láttuk, ekkor fordul szembe felháborodottan a délvidéki akciót becsmérlő Fenesy népügyésszel.[140]

Rátérve a Szovjetunió elleni hadba lépésre, Bárdossy rekonstruálja helyzetmegítélését, amivel azért kell itt foglalkozni, mert nagyon józan, tárgyilagos, ilyeténképp cáfolat arra a sokak által hangoztatott állításra, hogy nem ismerte fel a szemben álló felek erőviszonyait.

---

[135] *Pritz* 1991. 210. o. Eltérően Jaszovszkynál: „München volt az utolsó pillanat..." arra, hogy nyugat magához ragadja a kezdeményezést. „Nem így tettek. Visszavonultak. Ráhagyták a kiszolgáltatott Duna-völgye egész problémájának csomóját a németekre." *Jaszovszky* 277. o.

[136] Meghökkentő itt Pritz Pál megjegyzése: „A kérdést igenis fel lehet és fel kell tenni!" Szerinte Bárdossy „elsiklik afelett, hogy ez az időszak a fasizmus elleni küzdelem jegyében zajlott". A magyar külpolitika „nagy tévedése az volt, hogy figyelmen kívül hagyta azt, hogy Németország fasiszta állam volt", és éppen azért, mert „a nyugati nagyhatalmak nem képesek önös érdekeik fölé emelkedni" kellett volna elhárítani a „német–olasz döntőbíráskodást". *Pritz* 1991. 212. o., 305. jegyzet.

[137] *Pritz* 1991. 216. o. 38. jegyzet.

[138] Uo. 90. o.

[139] Uo. 218. o.

[140] Uo.

Ezt mondta: „A Szovjetunió elleni támadással a háború új és döntő szakaszába lépett. Az egyik oldalon kipróbált roppant katonai erő – a másikon a katonai felkészültség mértéke egyelőre ismeretlen, de a terület átfoghatatlan arányai, az erőforrások és nyersanyagok példátlan gazdagsága úgyszólván kimeríthetetlen lehetőséget nyújtott a védekezésre.

Az a tény, hogy a Szovjetunió belekerült a küzdelembe, kitágította a háború keretét és meghosszabbította valószínű tartamát. Most már előre látható volt, hogy azok a világhatalmak, amelyek egyelőre kimaradtak a háborúból (Egyesült Államok, Japán) előbb-utóbb szintén csatlakozni fognak."[141]

Nem esik tehát azok hibájába, akik a németeket addigi győzelmeik alapján legyőzhetetlennek tartották, a vörös hadsereget pedig a hadsereg vezetését szinte lefejező Tuchacsevszkij-per és a finn háború balsikerei alapján lebecsülték. Ugyanakkor pontosan látta a végtelen orosz térben rejlő veszélyeket és az ország rendkívüli természeti gazdagságát. Ha az Egyesült Államok óriási gazdasági erejéről nem is ejt szót, nehezen lehet feltételezni, hogy ne lett volna róla pontos képe.

„Kétségtelen volt, hogy a nyugati hatalmak... a szovjettel szemben súlyos áldozatokra is készek lesznek" – mondta, mintegy előre látva a Szovjetunió behatolását a Dunamedencébe. Így érthető ez a kijelentése is: az „európai kis- és középnemzetek (számára) annak a jelentősége is lényegesen csökkent..: ki, illetőleg kik kerülnek ki győztesen a háborúból, viszont döntő fontosságúvá emelkedett az: meddig tart a háború, illetőleg még inkább az, sikerül-e a háború végéig megőrizni erő- és vagyonállományunkat..."[142]

A kortársak és a történészek nem egyszer könnyelműséggel vádolták. Mint láttuk, Barcza „könnyelmű kártyásnak" mondta, Gosztonyi Péter pedig így írt róla: „Kevés olyan háború van, amelybe egy országot és népét annyira könnyelműen vitték be... mint Magyarországot... 1941 júniusában."[143]

Az igazság azonban az, hogy minden döntését komoly lelki vívódások között és rendkívüli felelősségérzettől áthatva hozta. Azt, hogy a délvidéki akció és a Szovjetunió elleni hadba lépés napjaiban milyen lelkiállapotban volt, Rassay, O'Malley, illetve Ullein-Reviczky leírásából az előzőekben már megismertük.

Teljesen hitelesnek tartjuk, amikor az utolsó szó jogán elmondott beszédében így idézi fel zaklatott lelkiállapotát: „Jött az orosz kérdés. Az orosz kérdés a mi, valóban nagy, tragikus kérdésünk. Erről csak könnyelmű ember állíthatja, hogy könnyelműen bíráltam el. Higgyék el... súlyos gyötrelmek árán jutottam el arra, hogy tennem kell valamit a bőrömön, az idegrendszeremben állandóan érzett nyomásnak hatása alatt azoknak az erőknek szemléletében, amelyeket látnom, szenvednem kellett, amelyeknek súlyát lemérnem kellett és módomban volt...

Azok, akiknek nem kellett belső vívódások, aggodalmak és kétségek között átküzdeniök magukat sorsdöntő elhatározások nehézségein – látván a kockázatokat jobbról is, balról is –, azok összekuszált emlékein át szívükben fájdalommal és a megtorlás vágyával valóban nehezen érthetik meg: mi az, ami történt és miért... A szenvedések ke-

[141] *Pritz* 1991. 224. o.

[142] Uo. 224. o.

[143] Idézi *Pritz* 1991. 13. o.

serűségén át ma minden könnyen látszik bűnnek, mulasztásnak, könnyelműségnek, tévedésnek."[144]

Láttuk, hogy Szegedy-Maszák mennyire elismerően írt Bárdossy kötelesség- és felelősségérzetéről. Ez mutatkozik meg ezekben a mondataiban: „Mi sem lett volna könnyebb, mint lemondani és visszalépni, de a kormányra bízott értékek hűtlen feladását jelentette volna éppen abban a pillanatban, amikor ezeket az értékeket a legjobban kellett védeni... A kormány tagjai csak az egyéni felelőség elől menekülhettek volna..., de ugyanakkor magukra idézték volna azt a sokkal és összehasonlíthatatlanul súlyosabb felelősséget, hogy a maguk személyének önző mentése érdekében az egész országot kiszolgáltatták azoknak a megpróbáltatásoknak és veszélyeknek, amelyeknek sajnos, áldozatul esett."[145]

Macartney „büszke és érzékeny lelkűnek" mondja Bárdossyt.[146]

Büszkesége nem engedte, hogy másokra hárítsa a felelősséget, pedig erre minden oka meg lett volna. Végül is a hadba lépésről, mint láttuk, a kormányzó döntött – amire a törvények szerint joga volt –, és a döntést minisztertársai és a képviselők helyben hagyták.

Így fejezte be Bárdossy az elsőfokú tárgyaláson az utolsó szó jogán elmondott beszédét: „Belátom, hogy a jogosan felgyűlt indulatokat és keserűségeket le kell vezetni. Módot kell találni arra, hogy a lélek megkönnyebbüljön, csak azért, hogy a fájdalmából felocsúdó lélek visszataláljon a nemzet egységéhez. Semmiféle áldozat nem lesz nagy, mely ide elvezet. Ha az áldozathozatal módjának nincs is köze az igazságszolgáltatáshoz, ahogyan nincsen.

Hat hónap nehéz testi és lelki szenvedései után, a megalázás szándékának folyton kitéve, itt állok tiszta szívvel és nyugodt lelkiismerettel.

Csak a fejemet hajlítja le, csak a szívemet tölti el a fájdalomnak tenger keserűsége, amely ezt a szerencsétlen nemzetet érte. Mégis hiszem, vallom, hogy Isten segíteni fog ezen a nemzeten. Most kérem, teljesítsék önök kötelességüket."[147]

Bárdossy László 1945. december 2-án mondta el az elsőfokú tárgyalás során az utolsó szó jogán beszédét. A népbíróság még aznap kimondta ítéletét: kötél általi halál! (Az ítéletet másodfokon golyó általi halálra változtatták.)

A Népbíróságok Országos Tanácsa előtt 1945. december 22-én másodfokon folytatott tárgyalás során mondta el második védőbeszédét.[148]

A másodfokú tárgyalásig eltelt három hét alkalmat adott Bárdossynak, hogy az elsőfokú tárgyalás tapasztalatai és az elsőfokú ítélet ismeretében és viszonylag kipihenten készüljön fel beszédére. Ez magyarázza talán, hogy a beszéd az előzőnél – bár az is szónoki remeklés – kiegyensúlyozottabb, jobban felépített, zaklatottságtól mentesebb és

---

[144] *Jaszovszky* 1996. 282. o.; *Pritz* 1991. 233–234. o. Kár, hogy Pritz Pál így kommentálja ezt az utolsó mondatot: „Ebben nagyon sok igazság van... Ám Bárdossy ezzel az általános igazsággal a korabeli magyar politikai vezetés tényleges felelősségét, bűneit takarja el."

[145] *Pritz* 1991. 232–233. o.

[146] *Macartney* II. k. 27. o.

[147] *Pritz* 1991. 237–238. o. Jaszovszky közlésében így hangzik ez az utolsó rész: „Én hat hónap irtózatos lelki és testi meggyötörései után..., aminek napról-napra ki voltam téve, hogy megalázzanak és megszégyenítsenek, itt állok tiszta és nyugodt lelkiismerettel. Ha a fejem meg van hajolva és a szívem meg van törve, azért van, mert érzem azt a fájdalmat és keserűséget, amely átömlött ezen a nemzeten. Ez hajtja meg a fejemet, ez töri meg a szívemet, és azt kérem, hogy teljesítsék önök az önökre bízott kötelességet" *Jaszovszky* 1996. 295. o.

[148] *Pritz* 1991. 319. és köv. o.; *Jaszovszky* 1996. 377. és köv. o.

rendszeresebben ötvözi a jogi és a történeti érveket, valamint az alanyi, illetve tárgyi bűnösségét cáfoló argumentációt.

Hasonlóan, mint az előző beszédében, most is kétségbe vonja a népbíróság illetékességét ügyében: „Mint külügyminiszter és miniszterelnök két ízben tettem esküt arra, hogy az érvényes magyar törvényeket tiszteletben tartom... Ez az esküm kötelez arra, hogy a Budapesti Népbíróságnak és a Népbíróság Országos Tanácsának ügyemben való ítélkezése ellen óvást emeljek, s kötelez arra, hogy minden perbeli cselekménytől, mint amilyen a fellebbezés, kegyelemkérés, tartózkodjam. Mert ha nem így járnék el, a népbíróság hatáskörének akárcsak hallgatólagos elismerésével precedenst teremtenék, amelylyel csorbítanám az 1848. III. tc. érvényét, valamint a törvényesen választott népképviseletnek a törvényből folyó kizárólagos jogait."[149]

De nem ismeri el azt sem, hogy a háborús bűntettek üldözését kimondó jaltai és potsdami határozatok esetében érvényesíthetők lennének.[150]

Tartózkodik tehát minden perbeli cselekménytől. „Csak egytől nem zárkózom el, és az a teljes és őszinte felvilágosítás mindarra nézve, amit a háború tartama alatt tettem, mert úgy érzem, hogy ezzel a felvilágosítással minden egyes érdeklődő magyar embernek tartozom."[151]

A következőkben Bárdossy, eltérve az elsőfokú ítélet eléggé kusza szerkezetétől, nem követi azt pontról pontra, hanem az „alanyi" és „tárgyi bűnösségét" bizonyítani akaró érvelés köré csoportosítja mondanivalóját.

Ami az alanyi bűnösséget illeti, az elsőfokú ítélet három kérdésben marasztalta el:

1.) Bár tudott róla, hogy a támadó háború nemzetközi bűncselekmény, mégis részt vett annak elindításában.

2.) Bár több felelős politikus figyelmeztette a jugoszláviai akció veszélyes nemzetközi jogi következményeire, mégis kierőszakolta azt.

3.) Szándékosan eltitkolta minisztertársai előtt Kristóffy moszkvai követ táviratát, „pedig annak ismertetése feltétlen megakadályozta volna a hadiállapot deklarálását".[152]

Az első pontra Bárdossy fölényes nemzetközi jogi ismereteire támaszkodva válaszolt, cáfolva, hogy valaha is létezett olyan nemzetközi megállapodás, amely tiltotta volna a háborúkezdést.[153] Az itt érintett nagyon fontos problémakörrel és Bárdossy érvelésével később foglalkozunk.

Az ítélet kimondta, hogy Bárdossy bűnt követett el, amikor a délvidéki akció előtt nem hallgatva Rassay, Barcza, Bajcsy-Zsilinszky és Bethlen figyelmeztetésére, nem állt el szándékától, és nem befolyásolta Teleki öngyilkossága sem. Így reagált erre: „meg lehet-e tagadni (valaki) jóhiszeműségét annak vizsgálata nélkül: mi volt a meggyőződése, milyen célokat akart megvalósítani, milyen veszélyeket elhárítani, erre nézve milyen hiteles adatok álltak rendelkezésére, és hogy ebben a tekintetben más oldalról, más érte-

[149] *Pritz* 1991. 320. o.; *Jaszovszky* 1996. 378. o.

[150] *Pritz* 1991. 322. o.; *Jaszovszky* 1996. 379. o.

[151] *Pritz* 1991. 322. o.; *Jaszovszky* 1996. 379. o.

[152] *Pritz* 1991. 323. o.; *Jaszovszky* 1996. 380. o.

[153] *Pritz* 1991. 324. o.; *Jaszovszky* 1996. 382. o.

lemben, mire figyelmeztették? Hisz az egyik oldalról megnyilvánult figyelmeztetésekkel kétségkívül a másik oldalon ellenkező értelmű óvások és értesülések álltak szemben."[154]

Ezután elmondja, hogy Bethlen valóban óvatosságra intette a délvidéki akció előtt, de utána a már megismert módon nyilatkozott. Rassay és Peyer ugyan teljes passzivitást javasolt, de éppen Rassay, mint tanú mondta a főtárgyaláson, hogy a kormány huszonnégy óráig sem maradhatott volna helyén, ha lemondott volna a déli területekről. Barcza londoni jelentéseiben foglaltakkal kapcsolatban pedig azok túlzásait és valótlanságait emelte ki.[155]

Arra nézve pedig, hogy nem vette figyelembe az intő jelet, amit Teleki öngyilkossága magában hordott, azt mondta: „Teleki Pál első pillanattól kezdve lehetetlennek tartotta, hogy Magyarország elhárítsa a megnyíló alkalmat, hogy tétlen maradjon, ami a húsz éven át fenntartott jogos igényről való lemondással lett volna egyenlő... Teleki Pál számára tehát egyáltalán nem volt kétséges, hogy bizonyos feltételek bekövetkezte után cselekednünk kell."[156]

A Bajcsy-Zsilinszky részéről elhangzott figyelmeztetés jelentőségét felnagyítva, az ítélet hosszasan idéz két Bárdossyhoz intézett leveléből. A bíróság azonban, mint olyan sokszor a per folyamán, ebben az esetben is csaláshoz folyamodott, amennyiben csonkán idézett a levelekből, kihagyva azokat a részeket, melyek elismeréssel szólnak Bárdossyról.[157]

Bárdossy, rámutatva a levelek tendenciózus, rosszhiszemű kezelésére és a levelek izzó hazafiasságtól fűtött hangvételére, így zárja mondanivalóját: „Mindez világosan feltárja: mi volt Bajcsy-Zsilinszky Endre... felfogása..., s teljességgel érthetetlen, hogy lehet ezt az intranzigens, magyar revizionista álláspontot úgy feltüntetni, mintha az... szemben állott volna a kormány politikájával."[158]

Végül Bárdossy visszautasítja azt a vádat is, hogy rosszhiszeműen eltitkolta volna Kristóffy követ táviratát, melynek ismeretében a kormányzó nem döntött volna a hadba lépés mellett, és a miniszterek nem szavazták volna meg.

Az alanyi bűnösség kérdésében így zárja védekezését Bárdossy: „Állítólagos 'rosszhiszeműségem' tehát éppúgy megdűl, mint ahogyan bizonyítás nélkül maradt az az állítás, hogy nem voltam 'jóhiszemű'. Valamint az, hogy az elnökletem alatt álló kormány megsértett volna olyan Magyarországra is kötelező nemzetközi szerződéseket, amelyek a támadó háborút, vagy a háborút általában nemzetközi bűncselekménynek minősítik. Állítólagos alanyi bűnösségem kérdése így alakul a tények világában."[159]

Ezt követően a tárgyi bűnösség kérdésére tért át Bárdossy. „Azt kellene feltételezni, hogy a népbíróság alanyi bűnösségem kérdése után tárgyi bűnösségem kérdését vette vizsgálat alá.

---

[154] Pritz 1991. 327–328. o.; *Jaszovszky* 1996. 386. o.

[155] Pritz teljességgel elutasítja Bárdossy érveit és Barczának ad igazat. Arra hivatkozik, hogy Barcza „a külügyi szolgálat egyik kitűnősége volt", aki világosan felismerte „a világpolitika folyamatait, eseményeit". *Pritz* 1991. 330. o., 28. jegyzet. Nehezen lehet egyetérteni ezzel. Lehet, hogy Barcza sok mindent meglátott, felismert és tájékozott volt, az adott pillanatban az egyik legfontosabb történésről azonban nem tudott, ti. az angol külügyminisztérium szerepéről a belgrádi puccs előkészítésében, amiről ebben az időben a német és a magyar – és feltehetően több más – diplomácia és katonai hírszerzésnek megbízható információi voltak. Mint londoni követnek módja lett volna tájékozódnia az ügyről. Láthattuk, Bethlen hogyan vélekedett a délvidéki akcióról, Barcza ezzel kereken ellenkezően „szószegésről", „becstelenségről" írt. 1943-ban teljesen félreismerve az erőviszonyokat, a kockázatokat és veszélyeket, a németekkel való teljes szakítást javasolja Kállaynak. *Barcza* I. k. 486. o., II. k. 83. o.

[156] *Pritz* 1991. 333. o.; *Jaszovszky* 1996. 392. o.

[157] A hiányzó részeket Pritz Pál lelkiismeretesen és nagy filológiai hozzáértéssel pótolja könyvének 291–299. oldalán.

[158] *Pritz* 1991. 337. o.; *Jaszovszky* 1996. 397. o.

[159] *Pritz* 1991. 339. o.; *Jaszovszky* 1996. 399. o.

A helyzet azonban az, hogy a népbíróságot a tárgyi bűnösség kérdése, úgy látszik, nem foglalkoztatta, az ítélet indokolásában legalábbis nincsenek erre vonatkozóan megállapítások.

A népbíróság nem vizsgálta... vajon a kormány elhatározásai súlyosabbá tették-e ezt a helyzetet, amely egyébként más elhatározások esetén a nemzetre várt volna? Illetőleg: vajon jobb helyzetet lehetett volna-e teremteni a nemzet számára, ha a kormány más elhatározásra jut? Végül, vajon egyáltalán megvolt-e a tárgyi lehetőség arra, hogy az ország... ellenkező politikát kövessen, mint amilyet a belső és külső erők hatása alatt tényleg kényszerült? Tárgyi szempontból ezeken a kérdéseken fordul meg a kormány felelőssége."[160]

Ezekre a kérdésekre akar válaszolni, miután azonban a miniszterelnöksége alatt történtek gyökerei Trianonig nyúlnak vissza, az előzményekről is beszélnie kell. Arra nincs lehetősége, hogy az elmúlt huszonöt év eseményeire vonatkozó forrásokat tanulmányozza, emlékezőtehetségére viszont nem támaszkodhat, ezért az ítélet „Történelmi és politikai háttér" című, mintegy 40 oldalas részében[161] leírtakat veszi alapul.

Az ítéletnek ez a része a történettudomány szempontjából érdemel figyelmet, mert amint Pritz Pál írja: „A per egésze... nagyon határozott törekvést mutat egy akkor teljesen újszerű történetszemlélet meggyökereztetésére. E szemlélet jegyében nem csupán Bárdossyra mondtak megsemmisítő ítéletet, hanem az 1919–1944 közötti negyedszázadról is."[162]

E történelemszemlélet első kritikáját tulajdonképpen Bárdossy fogalmazta meg az utolsó szó jogán elmondott beszédében. A jövő történetírásának feladata lesz e bírálat figyelembevétele a kutatásban. Mi most csak annyit tehetünk, hogy érveiből csupán befejező mondatait ismertessük. Az ítéletben gyakran esett szó a német érdekek kiszolgálásáról, a gyáva meghunyászkodásról és a németekkel szembeni ellenállás elutasításáról, valamint arról, hogy a kormány semmit sem tett az angolszászok jóindulatának elnyeréséért. Erre mondta Bárdossy: „Egyszerű lett volna egy mondvacsinált ellenállással, a belső és külső kívánságokkal mereven szembehelyezkedve hagyni, hogy összecsapjanak a hullámok a nemzet felett, mert a területileg is darabokra tépett nemzet romjain most csak azt lehetne silány mentegetőzésként eldadogni, hogy azért jártunk így el, mert a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak győzelmére számítottunk.

A legnehezebb volt, a legtöbb gondot, a legnagyobb figyelmet igényelte az a politika, amely a belső és külső tényezők óvatos egyensúlyozásával, állandóan azt iparkodott lemérni, hogy az egymással ütköző erők keresztezésében mi a nemzet maradandó, igazi érdeke: a 'kényszerűt' iparkodott a 'szükségessel', a halálos áldozatot a még elviselhető hozzájárulással kiegyenlíteni...

A tárgyi bűnösség kérdését ezek a szempontok döntik el, amiből a felvetett kérdésekre a következő válaszok adódnak. Az ország azt az utat követte, amelyet a geográfiai helyzet és húsz év belső és külső eseményeinek meghatározott ereje szabott elé. Egyenesen nevetséges feltenni, hogy Magyarországon az 1941–42 években... bárki is a siker legkisebb reményével a szovjet és a nyugati hatalmak mellett szervezhetett volna, ideértve még a passzív ellenállást is a németekkel szemben. Gát nélkül szakadt volna rajtunk végig az áradat...[163]

---

[160] *Pritz* 1991. 340. o.; *Jaszovszky* 1996. 399–400. o.

[161] *Pritz* 1991. 242. és köv. o.; *Jaszovszky* 1996. 299. és köv. o.

[162] *Pritz* 1991. 16. o.

[163] Nem tudunk mit kezdeni Pritz Pálnak ezzel a megjegyzésével: „A fegyveres semlegesség Teleki-féle koncepcióját kellett volna megőrizni, ezt azonban a rendszer jellege nem tette lehetővé." *Pritz* 1991. 345. o., 49. jegyzet.

Ebben a helyzetben a kormányt állandóan éppen az a meggondolás vezette, hogy a nemzetre háruló terhek és áldozatok a lehetőség határáig ne legyenek súlyosak, s nyugodt lelkiismerettel megállapítható, hogy a kormány ezt a célt el is érte. Ami más oldalról azt jelenti, hogyha a kormány más elhatározásra jut, ha kihívja, felidézi, vagy nem hárítja el a közvetlenül fenyegető veszélyeket, nemcsak a szenvedések és a megpróbáltatások lettek volna sokkal súlyosabbak, de négy év alatt a minden oldalról reá zúduló ellenséges erők hatása alatt végleg és soha jóvá nem tehető módon teljesedik be a nemzet katasztrófája."[164]

Ezt követően az alkotmánysértés vádját utasítja el, és megvilágítja 1944-es politikai szereplésének motívumát, ahogyan az előzőekben megismertük. Itt utasítja el „csömörrel és utálattal" a bíróságnak Bajcsy-Zsilinszky halálával kapcsolatos, önérzetét mélyen sértő, méltatlan, hazug állítását.

Kitér még az ítéletnek arra az állítására, hogy „osztálypolitikát" folytatott, és hogy „a nemzet érdekei ellenére osztályvédelemből" sodorta háborúba az országot. Ezt mondta: „Ez az egyike az indoklás ama sok állításának, amely semmivel sincsen bizonyítva, de még valószínűsítve sem. – Hogy azt az osztályt, amelyhez számítanak, miért kellett volna az ország háborúba sodrásával védeni, hogy ennek az osztálynak milyen különleges haszna vagy előnye lett volna a háborúból, még akkor is, ha az győzelemmel végződik, azt józanul nehéz megérteni."[165]

Semmi sem világosítja meg jobban Bárdossy László lelki habitusát, önérzetességét és nagyon mélyen, nagyon komolyan átérzett magyarságát, mint beszédének utolsó mondatai: „Az ítélet indoklásának utolsó szakaszában az olvasható, hogy a kormányzatom alatt eltelt kritikus időben 'ízig-vérig magyar' politikus kellett volna az ország kormánya mellé.

Kérdem: Ki az, aki kétségbe meri vonni 'izzig-vérig magyar' voltomat? Ha a népbíróság vette volna magának a fáradtságot, könnyen megállapíthatta volna, hogy felmenőim ötödiziglen név, származás és vér szerint tiszta magyarok.

Mindig is az volt az álláspontom, hogy magyarnak lenni lelki magatartást, lélekállapotot jelent, azt: vajon mindenben közösséget vállalunk-e azokkal, akik magyarnak érzik magukat és e szerint élnek.

Tudom, hogy ha a magyarság disszimiláció lévén vesztett is, idegen vérűek asszimilálásával sokat nyert. Talán az asszimiláció volt megmaradásunk titka és magyarázata. Mégis, izzig-vérig magyar voltomat, amelyről cselekedetben, szóban, írásban mindig tanúságot tettem, nem engedem kétségbe vonni! A népbíróság sok mindent megállapíthat rólam, sok mindent elvehet tőlem, elveheti életemet is – kettőhöz nem nyúlhat hozzá, kettőtől nem foszthat meg: – nyugodt lelkiismeretemtől és ízig-vérig magyar voltomtól."[166]

Bárdossy perének nemzetközi jogi vonatkozásai

Mint az eddig előadottakból is kiderülhetett, Bárdossy László nem követett el bűnt a magyar néppel szemben, sőt abban a szinte reménytelen helyzetben, amelybe Magyarország a nácizmus és a bolsevizmus közé kerülve jutott, politikájával a megmaradás

[164] *Pritz* 1991. 345. o.; *Jaszovszky* 1996. 405–406. o.

[165] *Pritz* 1991. 352. o.; *Jaszovszky* 1996. 413. o.

[166] *Pritz* 1991. 353. o.; *Jaszovszky* 1996. 414. o.

egyetlen, bár igaz, igen kis esélyét játszotta meg. Így tehát rehabilitációjának elvileg semmi sem állhat útjában.[167]

Más a helyzet perének nemzetközi jogi vonatkozásait illetően, hiszen annak elindítására a magyar államot az 1945. január 20-án megkötött Fegyverszüneti szerződés, valamint a Londonban 1945. augusztus 8-án a négy nagyhatalom által megkötött, majd tizenkilenc állam által aláírt „Egyezmény az európai tengelyhatalmak háborús főbűnöseinek üldözéséről és megbüntetéséről" kötelezte. Az egyezmény egyes rendelkezései később helyet kaptak az Egyesült Nemzetek Alapokmányában, a békeszerződésekben, katonai fegyelmi szabályzatokban és különböző nemzetközi szerződésekben.[168]

Elképzelhető tehát, hogy Bárdossy László rehabilitációja nemzetközi jogi problémákat vet fel. E sorok írója nem rendelkezik a problémák kezeléséhez szükséges jogi ismeretekkel, így nem is lép fel megoldási javaslattal, csupán a háborús bűnösségi perek keletkezéstörténetét, problémáit és a perekkel szemben emelt jogi, politikai és morális indíttatású kifogásokat ismerteti.

A gondolat, hogy a háború befejezése után a háború folyamán elkövetett bűncselekmények tetteseit felelősségre vonják, Amerikában merült fel. Először 1942 augusztusában jelentette ki Roosevelt: „Az a szándékunk, hogy igazságos és szigorú ítélettel sújtsuk azokat a főkolomposokat, akik felelősök ártatlan emberek ezreinek szervezett meggyilkolásáért, és olyan rémtettek elkövetéséért, melyekkel a kereszténység minden alaptételét megsértik." Ekkor még előtte sem volt világos, hogy milyen eljárással vonják felelősségre a bűnösöket, tanácsadói között pedig volt olyan, aki azt javasolta, hogy öt-hat főbűnöst bírósági eljárás nélkül egyszerűen állítsanak katonai kivégző osztag elé.

Szovjet oldalról, lényegesen más felfogásban, valamikor 1943 elején merülhetett fel a megtorlás gondolata. 1943 nyarán ugyanis Molotov kijelenti: „A háborús bűnökért a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is." Az amerikai felfogáshoz képest tehát a különbség az, hogy nem pusztán a vezetőket, hanem a népet is büntetni szándékozik. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, a háborús pereket előkészítő tárgyalások okmányaiban csupán a németek által elkövetett atrocitásokról van szó, és nem történik említés a „csatlósokról", de még az olaszokról sem.[169]

Még 1943 októberében, a három nagyhatalom külügyminisztereinek moszkvai értekezletén sem döntöttek a felelősségrevonás módjáról. A kiadott négy nyilatkozat közül a negyedik a következő címet viseli: „Háromhatalmi nyilatkozat a kegyetlenkedésekről". A szöveg egyedül a „hitleri fegyveres erők által elkövetett" atrocitásokat említi, továbbá azt, hogy a kegyetlenkedésben résztvevő „német tiszteket és katonákat, valamint náci párttagokat" visszaküldik azokba az országokba, ahol tetteiket elkövették, hogy ott a „kormányok törvényei szerint ítélkezhessenek felettük és büntethessék meg őket".[170] Szó sincs tehát a nürnbergi perben

---

[167] Ezt szögezi le nagyon határozottan Jaszovszky László: *Jaszovszky* 1996. 53. o.

[168] *Halmosy, D.:* Nemzetközi szerződések 1918–1945. 2. kiadás Budapest, 1983. 682. o.; *Bosch, J. W.:* Judgement on Nuremberg. American Attitudes Toward The Major German War – Crime Trials. Chapel Hill, 1970. 14. o. Budapest, 1999.; *Friedrich, J.:* Das Gesetz des Krieges. 3. Ausgabe. München, 1995. 199. o.; *Kussbach E.:* Nemzetközi büntetőjog. Budapest, 1999.; *Levic, H. S.:* War Crimes. In: International Military and Defense Encyclopedia. Vol. I–VI. Washington, 1993.

[169] Roosevelt kijelentését *Bosch* idézi: 21. o., Molotovét *Pritz*: A Horthy-korszak külpolitikájáról – némileg nagyobb távlatból. Kézirat, Budapest, 2000. 11. o.

[170] *Halmosy* 560–561. o.

későbbiekben oly jelentős szerepet játszó agresszió bűncselekményéről. A nyilatkozat ugyan külön kitér a „főbűnösök" esetére, akiknek „bűncselekményei nincsenek földrajzilag helyhez kötve, és akiket a szövetséges országok kormányai együttes döntésének megfelelően fognak megbüntetni", de ez esetben is csupán a kegyetlenségek megtorlásáról van szó.

Ezután következik a teheráni értekezlet (1943. XI. 28–XII. 1.), melyen szóba kerül ugyan a német háborús bűnösök felelősségre vonása, de nem hivatalos formában. Sztálin pohárköszöntőjében felhívja a figyelmet a bűnösök ügyében történő „igazságszolgáltatásra – egy kivégzőosztag előtt. Ürítem poharamat egységünkre, mely lehetővé teszi a lehető leggyorsabb elfogásukat és kivégzésüket – legalább ötvenezret."

Churchill, hivatkozva az „angol igazságérzetre", felháborodva tiltakozott ez ellen. A kínos jelenetet Roosevelt azzal oldotta fel, hogy tréfásan megjegyezte: a marsall talán túlzott az 50.000 fővel, szerinte elég lesz 49.500![171]

Időközben az angolok és az amerikaiak között vita folyt a felelősségre vonás módjáról: Churchill a kivégzőosztag mellett kardoskodott, míg Rooseveltben egyre erősebbé vált a meggyőződés, hogy szabályos bírósági eljárást kell indítani. Csak 1944 őszén dőlt el a kérdés, amikor is Churchill, fenntartásait hangoztatva és nagyon kedvetlenül, engedett Rooseveltnek.[172]

Ezt követően a jaltai konferencián (1945. II. 4–11.) kiadott nyilatkozat újfent a német háborús bűnösök felelősségét említi csupán. A nyilatkozat „Németország megszállása és ellenőrzése" című II. részében és a hozzá csatolt jegyzőkönyv VI. szakaszában ez olvasható: „az összes háborús bűnösöket bíróság elé állítjuk, és haladéktalanul igazságosan megbüntetjük... Az értekezlet megegyezésre jutott abban, hogy a háborús főbűnösök kérdését a három külügyminiszter vizsgálja meg, és arról az értekezlet befejezése után megfelelő időben jelentést terjesszen elő."[173] Erre Potsdamban kerül majd sor.

A berlini nyilatkozat (1945. VI. 5.) 11. cikk a) pontja csupán a „név szerint megnevezett fő náci vezetők" letartóztatását említi, a b) pontban viszont ugyanezt írja elő az „Egyesült Nemzetek bármelyikének mindazon állampolgáraira, akik saját hazájuk törvényeinek megsértésével vannak vádolva."[174] Két dolog feltűnő itt. Az egyik, hogy az Egyesült Nemzeteket említi, melynek ebben az időben még nem tagja a háborúban Németország oldalán harcoló Finnország, Magyarország, Románia és Bulgária; a másik, hogy bírói eljárás lefolytatását az egyes országok törvényei alapján rendeli el, olyan törvények alapján tehát, melyek nem foglalják magukba az agresszió bűncselekményét.

Az 1945. VII. 17–VIII. 2. között megtartott potsdami értekezletről készült „Jelentés" Németországra vonatkozó III. részének 5. pontjában ez olvasható: „A háborús bűnösöket és azokat, akik részt vettek olyan náci intézkedések tervezésében és végrehajtásában, amelyek atrocitásokat vagy háborús bűncselekményeket céloztak vagy eredményeztek, le kell tartóztatni és bíróság elé kell állítani." A „Háborús bűnösök" című VII. részben pedig az áll, hogy a szövetségesek megbízottai Londonban megbeszéléseket folytatnak „azoknak a háborús főbűnösök fölötti ítélkezés módszereire nézve, akiknek a bűncselekményei az 1943. októberi moszkvai nyilatkozat szerint függetlenek a földrajzi helyzettől". A kormányok (ti. a brit, az amerikai és a szovjet kormány) „remélik, hogy a Londonban folyó meg-

[171] *Bosch* 28. o.

[172] Uo. 26. o.

[173] *Halmosy* 602. és 613. o.

[174] Uo. 633–634. o.

beszéléseknek... gyors eredménye lesz, és rendkívüli fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a háborús főbűnösök perét a lehető legrövidebb időn belül megkezdjék."[175]

Potsdamban tehát az „atrocitások" mellett már szó esik az egyelőre definiálatlan „háborús bűncselekményekről" is, bár még mindig csak a „nácikra" vonatkoztatva. Ugyanakkor eldöntik, hogy kétfajta bírósági eljárás lesz: egy központi, mely „függetlenül a földrajzi helyzettől" a „főbűnösök" felelősségre vonását végzi és több helyi, melyekben az atrocitásokban érintett országok bíróságai ítélkeznek a német bűnösök felett.

A potsdami értekezleten említett londoni megbeszélések eredményeként született meg 1945. augusztus 8-án az „Egyezmény az európai tengelyhatalmak főbűnöseinek üldözéséről és megbüntetéséről". Az egyezmény aláírói között mint negyedik ott van Franciaország is.

Bár az egyezmény az „európai tengelyhatalmak... főbűnöseit" említi, csupán a „német kegyetlenkedésekre" hivatkozik, így tisztázatlan marad, hogy az olasz háborús bűnösökre milyen eljárás vár. Nem világos az sem, hogy a tengelyhatalmak közé értik-e az úgynevezett „csatlós államokat", Finnországot, Romániát, Bulgáriát és Magyarországot. Az egyezmény leszögezi, hogy a „háborús főbűnösöket" *Nemzetközi Katonai Törvényszék* elé állítják. A törvényszék elnöke az amerikai Robert, H. Jackson bíró, szervezetét, hatáskörét és feladatait a csatolt Szabályzat határozza meg. A többi háborús bűnöst „visszaküldik azokba az országokba, amelyekben bűntetteiket elkövették... A jelen egyezmény semmiképpen sem érinti bármely nemzeti vagy megszállási bíróság illetékességét vagy hatáskörét, amelyet a szövetséges hatalmak valamelyikének területén vagy Németországban létesítettek vagy létesíteni fognak háborús bűnösök bíróság elé állítása céljából."[176]

A Nemzetközi Katonai Törvényszék Szabályzatának 6. cikke határozza meg a bűncselekményeket, melyek bíróság hatáskörébe tartoznak:

„1. *A béke elleni bűncselekmények:* háború vagy agresszió tervezése, előkészítése, kezdeményezése vagy indítása, vagy hatályos szerződések, egyezmények, illetve adott garanciák megsértésével indított háború, vagy az említett cselekmények végrehajtására irányuló közös tervben való részvétel vagy összeesküvés."

„2. *A háborús bűncselekmények:* nevezetesen a hadviselés törvényeinek és szokásainak megsértése"; a polgári lakosság ellen elkövetett bűntettek, hadifoglyok legyilkolása, fosztogatás, „városok és falvak önkényes lerombolása, illetőleg elpusztítása, amennyiben ezt katonai szükség nem indokolja".

„3. *Az emberiesség elleni bűncselekmények:* a polgári lakosság ellen a háború előtt vagy az alatt elkövetett gyilkosság, kiirtás, rabszolgaság, elhurcolás és más embertelen cselekmények; továbbá... politikai, faji vagy vallási okból történő üldözés."[177]

A Szabályzat 7. cikke szerint államfők és kormánytagok sem mentesülnek a felelősségrevonástól. A 8. cikk szerint „az elkövetőt nem mentesíti a felelősség alól az a tény, hogy kormánya vagy elöljárója parancsára cselekedett."[178]

---

[175] *Halmosy* 651. és 657. o.

[176] Uo. 682–683. o.

[177] *Kussbach* 18. o.; *Levic* 2897. o.

[178] *Kussbach* 19. o.

A londoni egyezmény határozatai alapján folytatta le a Nürnbergben székelő Nemzetközi Katonai Törvényszék a huszonkét német háborús főbűnös perét 1945. XI. 14–1946. X. 1. között, és ugyanilyen elvek alapján ment végbe a japán háborús bűnösök pere Tokióban 1946. januártól kezdődően. A nürnbergi perben tizenkét halálos, három életfogytiglani, négy tíztől- húsz évig terjedő fegyházra szóló és három felmentő ítélet született. A nürnbergi perrel párhuzamosan folytak egyes országokban a nem főbűnösöknek minősített háborús bűnösök perei.

A nürnbergi ítéleteket az ENSZ Közgyűlése 1946. XII. 11-én jóváhagyta és megerősítette az ún. *nürnbergi elveket* valamint a bíróság gyakorlatát. 1947. XI. 21-én a közgyűlés megbízta a *Nemzetközi Jogi Bizottságot*, hogy fogalmazza meg a nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Szabályzatában és ítélkezéseiben kifejezésre jutó nemzetközi jogi elveket. Ez 1950-ben történt meg hét alapelvben, melyek „az emberiség békéje és biztonsága ellen elkövetett bűncselekményeket" foglalták össze.[179]

A nürnbergi elveket, bár kodifikálásuk a nemzetközi jogban végbement, igen sok bírálat érte. Érthető módon elsősorban német részről hangzottak el kifogások, de nagyon érdekes, hogy az egész eljárást kezdeményező és megvalósításában oroszlánrészt vállaló Amerikában is súlyos jogi, politikai és morális természetű bírálatok láttak napvilágot a tudományos irodalomban és a publicisztikában.[180]

A bírálók természetesen nem vonták kétségbe, hogy súlyos bűncselekményeket követtek el a németek, de azt is hangoztatták, hogy ezek olyan bűncselekmények, melyek mindenkor és mindenütt büntetést vontak maguk után, amint ezt az amerikai Jogászszövetség egyik közleménye leszögezi: „A tengelyhatalmak elég jól definiált és jól felismerhető bűncselekményt követtek el ahhoz, hogy ne kelljen újat kitalálni."[181] E vélemény szerint tehát a Nemzetközi Katonai Bíróság Szabályzata által leírt 3. bűncselekmény, a genocidum üldözéséhez nem kellett új törvény és új bíróság.

De mindez a Szabályzat 2. pontjában leírt, a háborúban elkövetett bűncselekményekre is vonatkozik, hiszen azok üldözése a hadbíróságoknak mindig és mindenütt elsőrendű feladata volt. Egyébként is, ez a pont azzal, hogy kijelenti: „városok és falvak önkényes lerombolása, illetőleg elpusztítása, amennyiben csak katonai szükség nem indokolja", bűncselekmény, megoldhatatlan vagy csak önkényes ítéletalkotással megoldható feladat elé állítja a bíróságokat. Teljességgel lehetetlen ugyanis eldönteni, hogy egy háborús cselekmény mikor lépi túl a „katonai szükség" határát. Máig sokan kérdezik: tényleg indokolta a katonai szükségszerűség a Hiroshimára ledobott bombát?

Teljesen új viszont a Szabályzat 1. pontja szerinti *béke elleni bűncselekmény*. A bírálók kérdése ezzel kapcsolatban: milyen jogon nyilvánítottak a győztesek olyan cselekményt bűntettnek, amit a második világháború előtt mindenki a politika legitim eszközének ismert el? Miként lehetséges az, hogy képzett jogászok olyan törvényt alkossanak, mely sérti a *nullum crimen sine lege* jogelvet?

És hogy lehet olyan bűncselekményért eljárást indítani, amit még nem is definiáltak? Az agresszió fogalmát ugyanis soha nem határozták meg jogi szempontból elfogadható módon, mert nem is lehet. Az ugyanis rendszerint hosszabb időn át felhalmozódott feszültségek utolsó aktusa, így a felelősség kérdését csak beható történelmi, de nem jogi elemzés döntheti el.

---

[179] *Kussbach* 20. o.

[180] Előadásomban *Bosch* és *Friedrich* művére támaszkodom.

[181] *Bosch* 143. o.

És nincs joga egy állam vezetőinek preventív háborút indítani a még nem teljesen felkészült ellenfél ellen, melyről biztosan tudják, hogy előbb-utóbb támadni fog? Hitler biztos volt benne, hogy Sztálin támadásra készül, és ez volt az egyik oka annak, hogy megtámadta a Szovjetuniót. Lehet, hogy igaza volt, lehet, hogy nem – a támadó háború indításáért bíróság elé állított német tábornokok mindenesetre elhitték. Milyen jogon vonhatják kétségbe katonák a politikai vezetés döntéseit? MacArthurt éppen azért menesztették, mert erre vetemedett. És azt is tudjuk, hogy Amerikában a harmincas években komolyan foglalkoztak azzal, hogy preventív háborút indítsanak a terjeszkedő Japánnal szemben.

Mint láttuk, az 1. pont szerinti háborús bűncselekmény a „hatályos szerződések" megsértésével indított háború. De ha a szerződés igazságtalan, és csak kényszerből írta alá az érintett fél? 1940-ben Teleki a háború kockázatát is vállalta volna Erdélyért. Ha bekövetkezett volna a háború, most háborús bűnösnek kellene mondani őt?

Az agresszió fogalmának meghatározására szovjet részről volt egy kísérlet 1933-ban: „Egyezmény a támadó cselekmény fogalmának meghatározásáról", melyet a Szovjetunióval határos államok írtak alá. Az egyezmény öt aktust minősít agressziónak: hadüzenet, hadüzenet nélküli támadás, hajók és légi járművek elleni támadás, blokád, valamely állam területére betörő fegyveresek támogatása. Az egyezményt maga a Szovjetunió sértette meg Lengyelország, Finnország és a balti államok elleni támadásával.[182]

1947-ben az Egyesült Nemzetek Közgyűlése nem tartotta kielégítőnek ezt a meghatározást, ezért megbízta a *Nemzetközi Jogi Bizottságot,* hogy dolgozza ki az agresszió definícióját. A bizottság csak nagyon általános definíciót dolgozott ki, azt hozván fel indokként, hogy „nem lehet valamennyi agresszív cselekményt felsorolni, mivel azokat sokféle előre nem látható módon lehet elkövetni".[183] A közgyűlés ezt nem fogadta el, és megvonva a megbízást a Jogi Bizottságtól, 1952-ben új bizottságot rendelt ki a fogalom meghatározására. Négy egymást felváltó bizottság foglalkozott a kérdéssel, míg végül is 1973-ban készült el a definíció.

A definíciót teljességgel általános volta miatt nem idézzük, annál inkább a *Nemzetközi Büntetőbíróság* statutumát kidolgozó 1998-as római konferencia munkájáról szóló megállapítást: „a résztvevő államok ugyan készek voltak arra, hogy az agressziót felvegyék az üldözendő bűncselekmények közé, de számos kísérlet ellenére sem sikerült az *ENSZ Közgyűlés* határozataiban foglalt definíciót büntetőjogi tényállás formájába önteni. A konferencia végül is úgy döntött, hogy felveszi az agressziót a *Nemzetközi Büntetőbíróság* statutumába, anélkül, hogy azt pontosítaná. A konferencia azonban megbízta az *Előkészítő Bizottságot,* hogy dolgozza ki az agresszió büntetőjogi tényállásának végleges szövegét."[184]

Sokan bírálták a háborús bűnösségi pereket azért is, mert nem volt rájuk precedens. Csupán a győztesek ad hoc alkotása volt, állították sokan, hogy bosszút állhassanak a legyőzötteken. A katonai erőn kívül mire alapozták az új törvényeket és az egész bírói eljárást? – kérdezték mások.

Korábban a háború nemzetközi jogilag a politika legitim eszköze volt. Bűnné nyilvánítani csakis az államok összességének vagy valamely államok feletti állam határozata alapján lehetett volna: „Miután nem létezik államok feletti állam, nem lehetséges álla-

[182] *Halmosy* 320. o.

[183] *Kussbach* 24. o.

[184] Uo. 47. o.

mok feletti törvény, ilyen törvény hiányában pedig nincs nemzetközi bűncselekmény. Olyan tett viszont, amely nem bűncselekmény, nem lehet bírósági eljárás tárgya" – jelentette ki April amerikai jogtudós.[185]

Douglas amerikai bíró pedig ezt írta: „A bűnöket, amikért a nácikat elítélték, soha nem határozták meg azzal a pontossággal, amit a mi jogi standardjaink megkövetelnek... A mi standardjaink szerint ezeket a bűnöket egy *ex post facto* törvény hozta létre. Göring és társai megérdemelték a szigorú büntetést, de bűneik nem jogosítanak fel minket arra, hogy *elveket hatalommal* helyettesítsünk."[186]

A bírálók szerint a nürnbergi elvekre alapozott bíráskodást teljesen kompromittálta az a körülmény, hogy a náci Németországéhoz hasonló bűntetteket elkövető Szovjetunió is részt vett a londoni statutumok kidolgozásában, a bíróság kiállításában és a vád képviseletében. Valójában elgondolkodtató, hogy a bíróság amerikai, angol és francia tagjainak igazság- és jogérzékét nem sértette, hogy a két vérbíróval, Visinszkyvel és Nikicsenkóval egy pulpituson ülve hoznak ítéletet Nürnbergben.[187]

Érdemes itt idézni néhány amerikai politikus véleményét a nürnbergi perről. Kevés eséllyel ugyan, de az elnökségre pályázó Norman Thomas szocialista politikus „Fellebbezés a nemzetekhez" című, 1947-ben megjelent könyvében ez áll: „Mi szocialisták soha nem ellenezték azok bíróság elé állítását és megbüntetését, akik a polgári lakossággal és hadifoglyokkal szemben atrocitásokat követtek el. De ehhez elegendők lettek volna a már érvényben levő törvények. Ezek kizárnak olyasfajta bírói eljárást, mint ami Nürnbergben és Tokióban végbement. Az agresszív háború morális vétség, amit nem lehet meggyökeredztetni az emberiség lelkiismeretében olyan eljárással, mint a nürnbergi, ahol ott ültek a bíróságban az oroszok, és ahol nem vették figyelembe Hitler megegyezését Sztálinnal. Sztálin háborúja Finnország, Lengyelország és a balti államok ellen nem volt agresszió? Valójában, melyik nagyhatalom nem követett el agressziót ezekben az években? Jackson bíró úr a szokásjog fejlődésére hivatkozva akarja igazolni a nürnbergi pert. A bíróság tényleges összetétele a győztesekből, akik egyszerre voltak bírák és ügyészek, cáfolja ezt az állítást."[188]

A republikánus Taft szenátor, akit elborzasztottak a náci rémtettek, és aki sürgette az európai zsidóság megmentését és önálló zsidó állam létesítését Palesztinában, nem ellenezte a háborús bűnösök felelősségre vonását, de annak Nürnbergben történt megvalósítását így utasította el: „Olyan nemzetközi állam (international state) elmélete, melynek viszonya a nemzetekhez és állampolgáraikhoz olyan, mint amilyen a mi federális kormányunk viszonya az (amerikai) államokhoz, számomra fantasztikus, veszélyes és gyakorlatilag kivihetetlen." Egy, az amerikai alkotmányos örökségről tartott beszédében kijelentette, hogy Nürnberg kiforgatta eredeti mivoltából az igazságszolgáltatás angolszász tradícióját, „a tizenkét ember felakasztásával folt esett hírnevünkön és ezt nagyon meg fogjuk bánni", mondta. Utópiának tartotta, hogy Nürnberg példája elrettentően fog hatni, mivel az agresszor nem a vereséggel, hanem a győzelemmel számol, így nem is tartja őt vissza a büntetéssel való fenyegetés: „Mi több, a bíróság retroaktív törvény alapján járt el és a győztesek bírósága lévén, nem lehetett pártatlan.

[185] Idézi *Bosch* 143. o.

[186] Idézi *Bosch* 133. o.

[187] *Bosch* 43., 83., 125. stb. o.; *Friedrich* 839. o.

[188] *Bosch* 30. o.

Nürnberg az igazságszolgáltatás orosz koncepcióját valósította meg, mivel a kormányzati politikát szolgálta és nem az igazságot."[189]

Kennedy elnök így kommentálta a politikai arénában vele ellentétes oldalon álló Taft véleményét: „Az Egyesült Államok alkotmánya szentírás volt számára. Ez irányította döntéseiben. Ez volt forrása, fegyvere és üdvözítése. És ha az alkotmány nem engedi az *ex post facto* törvény alkalmazását, Bob Taft azt mint örökérvényű, bölcs és univerzálisan alkalmazandó szabályt fogadta el."

Mint láttuk, a háborús bűnperek elindítására a Moszkvában 1945. januárjában megkötött *Fegyverszüneti Egyezmény* kötelezte Magyarországot. Az egyezmény 14. pontja szerint: „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában és az ítélkezésben e személyek felett."[190]

Mindez ellentétben állónak tűnik a háborús perek megindítására vonatkozó nyilatkozatokkal és a londoni statutumokkal is, hiszen láttuk, azokban csupán a német háborús bűnösökről történik említés. Látva egyik oldalról Amerika döntő szerepét a nürnbergi per elindításában, másik oldalról Rooseveltnek a Magyarország elleni hadüzenet ügyében a kongresszushoz intézett üzenetét, elképzelhető, hogy az angolszászok nem is gondoltak magyarországi perekre. Lehetséges lenne tehát, hogy azok oka egyedül a szovjetek bosszúvágya lett volna? Láttuk, Molotov már 1943-ban beszélt a magyar háborús bűnösök, sőt az egész magyar nép megbüntetéséről. Ellentmond ennek viszont, hogy a fegyverszüneti egyezményt a nagyhatalmak részéről egyedül aláíró Vorosilov – mint az egyezmény bevezetőjében olvasható – „a Magyarországgal háborús viszonyban levő összes Egyesült Nemzetek nevében eljáró Szovjetunió, Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok kormányaitól megfelelő felhatalmazást nyert."[191]

A történészek dolga lesz az itt felmerült kérdésekre válaszolni.

Az *Ideiglenes Nemzetgyűlés* 1945. szeptember 13-án, tehát jó öt héttel a „Londoni Egyezmény" aláírása után fogadta el a népbíráskodásról szóló 1945. VII. törvénycikket, melyben a korábban miniszterelnöki rendelettel szabályozott peres eljárást törvényerőre emelte.[192] A hivatkozott törvénycikk 11. §. 1. pontja így hangzik: „Az ideiglenes nemzeti kormány attól a szükségtől vezettetve, hogy mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket" bevezeti a népbíráskodást."

A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék Szabályzatában körülírt három bűncselekmény bizonyos eltérésekkel ugyan, de szerepel a népbírósági törvényben. A *béke elleni bűncselekmény* megfogalmazása a 11. §. 2. pontjában ez: háborús bűnös az, „aki, mint kormány, országgyűlés tagja vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője vagy, bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939-ben kitört világháborúba sodorta."

Láthatjuk, a szövegben a nürnbergi szabályzatban megfogalmazott „háború vagy agresszió tervezése, előkészítése, kezdeményezése" helyett a „világháborúba sodorta" áll,

[189] *Bosch* 73–75. o.

[190] *Halmosy* 588. o.

[191] Uo. 585. o.

[192] A következőkben Pritz könyvére támaszkodom: *Pritz* 1991. 77–87. o.

ami fogalmilag más, mint a tudatos agresszió. Ezt az enyhébbnek hangzó minősítést azután felváltja a per folyamán az agresszió.

Érdekes az is, hogy szemben a nürnbergi szabályzat 7. cikkével, a felelősségre vonandók sorából kihagyja az államfőt, Horthy Miklóst. Voltak olyan hírek, hogy ez Sztálin befolyására történt.

A nürnbergi szabályzat 6. cikk 2. pontja szerinti *háborús bűncselekmény* körülírása a törvény 11. §. 5. pontja szerint ez: háborús bűnös az, „aki a megszállott területek lakosságával vagy hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében a háborúra vonatkozó jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával, a reá bízott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában felbujtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának."

A nürnbergi szabályzat 6. cikk 3. pontjában leírt *emberiesség elleni bűncselekményt* a Bárdossy László perében hivatkozott 15. §. 2. és 17. §. 1. pontjában így fogalmazták meg: „Népellenes bűntettben bűnös a minisztériumnak, az országgyűlésnek az a tagja vagy az a vezető állást betöltő közalkalmazott, ki a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt, vagy annak meghozatalában tudatosan részt vett" ,és aki „az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva, olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette."

A felsorolt három bűncselekmény mindegyikében vádat emeltek Bárdossy László ellen. A *háborús bűncselekmény* az ő esetében a zsablyai és az újvidéki vérengzés volt. A vád alól azonban már az elsőfokú tárgyaláson felmentették, s bár a népügyész fellebbezett ez ellen, másodfokon megerősítették a felmentést.[193]

Az *emberiség elleni* -, illetve a népbírósági törvény szerint *népellenes bűncselekmény* tárgyában emelt vád és a meghozott ítélet alapját egy szörnyű, tragikus esemény képezte. 1941 augusztusában a magyar kormány elrendelte a Magyarországra menekült mintegy 16.000, állampolgársággal nem rendelkező zsidó visszatelepítését eredeti lakóhelyére, Galíciába, ahol is a németek kegyetlenül legyilkolták őket. „Ez azonban nem jelenti azt, – írja Pritz Pál –, hogy a magyar vezetés – és így Bárdossy – tudatában lett volna annak, hogy a deportálás valójában a zsidók lemészárlásába fog torkollni. Amikor az egyik szerencsésen megmenekült zsidó Keresztes-Fischer előtt feltárta a döbbenetes történetet, a belügyminiszter azonnal leállította a további kiszállításokat, és Bárdossy természetesen nem bírálta felül minisztere döntését."[194]

Egy végzetesen szerencsétlen eseményről volt tehát szó, amiért a magyar kormány, élén Bárdossyval valójában nem volt felelős. Teljesen alaptalan tehát a másodfokú ítéletnek ez az állítása: „Több ártatlan embernek a biztos és borzalmas pusztulásba való kergetése volt a vádlott miniszterelnöksége alatt az első eljárás, mely precedenst mutatott olyan későbbi eljárásokhoz, melyek több százezer magyarnak gázkamrákba és a deportáltak egyéb kínzóhelyein való elpusztulásában jelentkeztek."[195] A visszatelepítés célja semmiképpen sem a zsidók legyilkolása volt. Az intézkedést biztonsági megfontolások motiválták: már folyt a

[193] *Pritz* 1991. 311., 355–357. o.

[194] Uo. 7. o.

[195] Uo. 369. o.; *Jaszovszky* 1996. 431. o.

háború, és a nemzetbiztonsági szervek úgy vélték, hogy a megbízhatatlannak tekintett zsidók veszélyes kém- és szabotázscselekményeket folytathatnak. Hasonló intézkedésekre minden hadviselő országban sor került, így Amerikában is, ahol a japán származású állampolgárokat internálták a háború kitörése után. A nürnbergi törvényszék működésének szabályait kidolgozó, majd a törvényszék elnöki tisztét betöltő Jackson bíró így vélekedett az esetről: „a háború felfüggeszti az alkotmányt... a gyakorlatot nézve rossz és veszélyes idealizmus lenne elvárni valamely lehetséges hadműveleti terület parancsnokától, hogy alkalmazkodjék az alkotmányhoz. Ha egy területet katonai ellenőrzés alá kell vonni, akkor a legfőbb szempont a hatásosság, nem pedig a törvényesség. Nincs bíróság, amely ilyen körülmények között méltányosságot kérhetne számon a parancsnoktól."[196]

Mint hadtörténész, aki oly gyakran szembesül a háború kegyetlen, ugyanakkor kényszerítő erejű logikájával, e sorok írója egyetért Jackson bíróval, csak azt sajnálja, hogy Nürnbergben a német tábornokok és admirálisok perében, bár sokszor indokolt lett volna, nem alkalmazta ezt az elvet.[197] Viszont nem tud úrrá lenni rossz sejtésén, hogy ugyanúgy, ahogy az amerikai japánoknak eszük ágában sem volt kémkedni vagy szabotázsakciókat végrehajtani, a németek elől idemenekült, életüket féltő szerencsétlen zsidók sem gondoltak hasonló cselekedetekre.

Bár, mint láttuk, a Bárdossy ellen emelt vád az volt, hogy „háborúba sodorta az országot", a tárgyalás egész menete végül is az agresszió körül kristályosodott ki. Az elsőfokú tárgyaláson, majd védőbeszédében Bárdossy elutasította a vádat, egyben kétségbe vonta ügyében a népbíróság illetékességét.[198]

Ezt a bíróság ítéletének indoklásában utasította el, hivatkozva a jaltai és a potsdami konferenciákra és a fegyverszüneti szerződésekre, melyek „megvalósítják az államok kollektív büntető hatalmainak, a nemzetközi büntetőbíráskodásnak a múlt világháború után a nemzetközi büntetőjogi irodalomban felvetett eszméjét."[199]

Majd az indoklás különbséget tesz a politikai és a háborús bűncselekmény között: az előbbi az államok belügye, míg az utóbbinál „a kollektív jogtárgy: az emberiség békés együttélésének rendje, melyet a támadó háború alapjaiban rendít meg... A támadó háború pedig az első világháború óta létrejött s később tárgyalandó nemzetközi szerződések alapján nemzetközi bűncselekményt képez."[200]

A hivatkozott nemzetközi szerződések az ítélet szerint a következők:

Az 1928. évi Briand-Kellog paktum, melyben „szinte a világ összes nemzetei lemondottak a háborúról, mint nemzetközi politikai eszközről". És idézi Stimson amerikai külügyminiszter kijelentését: „a háború... jogellenessé vált... Ezzel a cselekedettel sok megelőző precedenst elavulttá tettünk."

---

[196] Idézi *Bosch* 177. o.

[197] A nürnbergi pert erősen bíráló L. Smith amerikai szakíró így vélekedett Jackson kettős mércéjéről: „In his varied capacities as Attorney-General, Justice of the Supreme Court, and prosecutor of war criminals at the Nuremberg trials, Justice Jackson has appeared to act on varied premises as to the rule of law in regard to the conduct of military command in wartime." Idézi *Bosch* 177. o.

[198] Jaszovszky a hatásköri kifogást indokoltnak tartja, amennyiben a magyar kormány a fegyverszüneti egyezményben vállalta ugyan a háborús bűnösségi perek lefolytatását, „olyan kikötés azonban nem volt, hogy a bűncselekmények elbírálásánál újonnan létesített bíróságnak kell eljárnia". *Jaszovszky* 1996. 15. o.

[199] *Pritz* 1991. 242. o.; *Jaszovszky* 1996. 298. o.

[200] *Pritz* 1991. 288–289. o.; *Jaszovszky* 1996. 348–349. o. A hivatkozott szerződések szövegét l. *Halmosy*.

Az 1924-es genfi jegyzőkönyv, „melyet 48 kormány meghatalmazottja írt alá, és amely kijelentette, hogy a támadó háború nemzetközi bűncselekményt képez".

A Nemzetek Szövetségének 8. közgyűlése határozatával 1927-ben kijelentette, hogy a támadó háború nemzetközi bűncselekmény.

A 6. amerikai értekezleten 1928-ban huszonegy amerikai állam hozott hasonló határozatot.[201]

Így tehát – áll az ítéletben – „a nemzetközi jognak a második világháború kitörése előtt kialakult álláspontja szerint a támadó háború nemzetközi bűncselekmény... Ennélfogva a nemzetközi jogban jártassággal bíró diplomata vádlott nem hivatkozhat arra, hogy ő, aki Magyarországnak támadó háborúba való belesodródását mint miniszterelnök és külügyminiszter előidézte, csupán felelős és nem bűnös..."[202]

Nem tudni, hogy miért ment bele a népbíróság ebbe az utcába, ragyogó riposztra adva alkalmat Bárdossynak és kitéve magát annak, hogy a másodfokú tárgyaláson a *Népbíróságok Országos Tanácsa* mintegy kifejezve egyet nem értését, ítéletéből teljesen kihagyja ezt az érvelést. Láttuk ugyanis, hogy a háborús főbűnösök megbüntetéséről szóló egyezmény megalkotói merészen vállalták, hogy egy teljesen új nemzetközi jogi elv alapján indítanak meg teljesen új bírói eljárást, és egyáltalán nem voltak tekintettel a népbíróság által hivatkozott, de, mint Bárdossy érveléséből látni fogjuk, egyetlen ország által sem ratifikált és nem alkalmazott nemzetközi szerződésekre. Mi lehetett az oka ennek a jogi szempontból súlyos tévedésnek? Tájékozatlanság a „nürnbergi elvekről"? Vagy éppen az, hogy érezték támadhatóságukat? Érdekes jogtörténeti feladat lenne a kérdésre válaszolni.

Az elsőfokú ítéletet 1945. november 2-án hozták, és Bárdossy éppen egy hónappal utána, a december 2-án megtartott másodfokú tárgyaláson, az utolsó szó jogán elmondott beszédében válaszolt a támadó háború indítása miatt emelt vádra.[203] Egy hónap ideje volt az eléggé bonyolult és a bíróság által nagyon önkényesen értelmezett nemzetközi szerződések határozatainak alapos tanulmányozására, és ennek megfelelően ragyogó okfejtéssel cáfolta meg a bíróság érveit, mondhatni elsőként fogalmazva meg mindazt, amit később Nürnberg ellen felhoztak.

Bárdossy beszédjében kitartott „hatásköri kifogása" mellett, és nem fogadta el, hogy a fegyverszüneti egyezség arra is kötelezte volna a magyar kormányt, hogy „a bűncselekmény elkövetésével vádolt személyeket elvonja attól a bíróságtól, amely az érvényben lévő és érvényben hagyott törvények értelmében az illető személyek felett egyedül volna ítélkezni jogosult".

De nem ismerte el azt sem, hogy a népbíróság mint „az államközi hatalom fóruma" lenne jogosult felette ítélkezni: „Mint magyar külügyminiszter és miniszterelnök egyedül a magyar nemzettel szemben érzem magam felelősnek. Az emberiség nem más, mint a különböző nemzetek eszmei együttese, eszmei közössége." Hivatkozva a magyar városok elleni bombatámadásokra, „melynek sok ezer asszony, gyermek, agg és polgári foglalkozású férfi esett áldozatul", kijelentette: „semmiféle úgynevezett 'államközi büntető-

[201] *Pritz* 1991. 289. o.; *Jaszovszky* 1996. 349. o.

[202] *Pritz* 1991. 319. o.; *Jaszovszky* 1996. 377. o.

[203] *Pritz* 1991. 323. o.; *Jaszovszky* 1996. 381. o.

hatalomnak' nem lehet erkölcsi joga, hogy... az 'emberiséget ért szenvedések' címén" a volt magyar kormány tagjai felett ítélkezzen.

Ezután veszi sorba az ítéletben hivatkozott nemzetközi szerződéseket és nyilatkozatokat. A Briand-Kellog paktummal kezdi: az ítélet „indoklása nem idézi... a paktum teljes szövegét, hanem a hiteles szöveggel ellentétben azt állítja, hogy ebben a paktumban 'a világ összes nemzetei kötelezték magukat a viszályoknak kizárólag békés eszközök útján történő elintézésére.'

Ezzel szemben az igazság az, hogy a Briand-Kellog paktum támadó háborúról egyáltalán nem beszél, és azt nemzetközi bűncselekménnyé nem nyilvánítja; az a megállapítás sem foglaltatik a paktumban, amely szerint a szerződő felek kötelezték volna magukat, hogy viszályaikat kizárólag békés úton intézik. A paktum valójában nem más, mint egy deklaráció, amelyben az aláíró hatalmak kijelentik, hogy... elállnak a háborúnak, mint a nemzetközi politika egyik eszközének alkalmazásától. De még ezt a nyilatkozatot is úgyszólván valamennyi csatlakozó hatalom csupán számos és messzemenő fenntartással fogadta el. Csaknem valamennyi, a paktumhoz csatlakozó állam továbbra is szabad kezet tartott fenn magának minden olyan ellentét vagy viszály elintézésénél, amely 'a nemzeti becsületet és méltóságot érinti'. Számos fenntartás, tárgyilag vagy földrajzilag meghatározott ellentét és viszály esetében biztosít az aláíró hatalomnak szabad kezet, vagyis azt, hogy a háborúval, mint a nemzetközi politika egyik eszközével továbbra is éljenek. A paktumban foglaltakhoz Magyarország is hozzájárult, de azt, mint a többi állam, szintén fenntartással tette, mégpedig lényegében és a fenntartás értelme szerint olyan esetekben, amikor nemzeti igényeinek megvalósítása forog kockán."

Ezzel zárja Bárdossy a Briand-Kellog paktummal kapcsolatos észrevételeit: a paktum „Magyarország számára semmi olyan kötelezettséget nem teremtett (és ez a döntő!), amit az a kormány, amelynek elnöke voltam, bármivel is megsértett volna." Az pedig, hogy Stimson amerikai külügyminiszter hogy vélekedett a paktumról, semmiképpen sem lehetett irányadó a magyar kormány számára.

De ugyanígy kimutatta Bárdossy, hogy sem a genfi jegyzőkönyv, sem a Nemzetek Szövetségének határozata, még kevésbé egy pánamerikai konferencia nyilatkozata nem tekinthető a támadó háborút eltiltó nemzetközi megállapodásnak.

Bárdossy László perének megítélése szempontjából döntő jelentőségűek a bírósággal folytatott vitájának lezáró mondatai: „Tulajdonképpen felesleges volt kimutatni, hogy nincs olyan nemzetközi szerződés, mely akár a támadó háborút, akár a háborút általában nemzetközi bűncselekménnyé nyilvánította volna, s különösen nincs olyan szerződés, amely Magyarországot – a szerződéshez történt hozzájárulás alapján – kötelezte volna, hogy háborús cselekményektől tartózkodjék. Felesleges volt ezt kimutatni, *mert Magyarország egyetlen állam ellen sem indított támadó háborút!* [Kiemelés tőlem – P. G.]"[204]

Döntő fontosságú kijelentések ezek Bárdossy László rehabilitációja szempontjából is! Ha ugyanis nem történt agresszió Magyarország részéről, akkor őt nem lehet a *béke elleni bűncselekmény* vádjában elmarasztalni. (Természetesen ugyanez vonatkozik Horthy Miklósra is.)

E sorok írója jogi képzettség hiányában nem tud véleményt alkotni arról, hogy Bárdossy László rehabilitációjánál el lehet-e tekinteni attól, hogy perét nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségnek megfelelően indították el. Bizonyára nem lenne célra-

[204] *Pritz* 1991. 321. o.; *Jaszovszky* 1996. 389. o.

vezető a „nürnbergi elveket" bírálni, hiszen az ENSZ kodifikálta őket. De erre e sorok írójának megítélése szerint nincs is szükség, mert elegendő a tanulmányban kifejtett történeti érvelés, mely, ha bizonyos pontokon vitatható is és kiegészítésre szorul, egyet talán kétségtelenné tett: a történeti igazság lehetővé teszi, a nemzet lelkiismerete pedig parancsolóan írja elő Bárdossy László rehabilitációját!

Utóhang – „Sic fata volunt"

Szinte a kézirat lezártának pillanatában került e sorok írójának látókörébe Herczegh Géza és Czettler Antal könyve.[205] Arra már nem volt módja, hogy eredményeiket kimerítően bedolgozza munkájába, viszont könyvük egész szelleme és mondanivalójuk, néhány megállapítástól eltekintve, annyira egyezik felfogásával, hogy úgy érezte nem hagyhatja figyelmen kívül őket. Hozzájárult ezekhez a felismerésekhez az a körülmény, hogy a szerzők kortársai e sorok írójának, így nem pusztán a történeti forrásokra támaszkodva, hanem személyes élményeik alapján, így bizonyos fokig hitelesebben alakíthatták ki véleményüket a történtekről.

Sic fata volunt, így zárja Herczegh Géza könyvét, melynél jobb áttekintést a Szarajevó és Potsdam közti idők magyar politikájáról e sorok írója még nem olvasott. E három szó kezdőbetűit véste bele egy fa törzsébe 1551-ben a Magyarországtól búcsúzó Izabella, János király özvegye, jelezve a keserű sorsot, amit neki és a szerencsétlen országnak a végzet tartogatott. Ugyanezt a végzetet érzi Herczegh érvényesülni az általa vizsgált időszakban. Ha viszont végzetszerű, elkerülhetetlen fejleményekről van szó, értelmetlen, félrevezető és a történeti megértés szempontjából káros a felelősség kérdésének mértéktelen felnagyítása vagy éppen a bűnösség hangoztatása. Nagyon fontos tehát ez a megállapítása: „A háború után mindenki felelősöket keresett és a bűnösök fejét követelte.. Azóta fél évszázad telt el, mely a hajdani politikusok tévedéseinek, hibáinak jelentőségét alaposan leszállította."[206]

A tárgyilagos szemléletben, tesszük hozzá, mert nemcsak az újabb keletű tájékozatlan vagy éppen rosszhiszemű publicisztikában, de olyan nemes indíttatású könyvben is, mint Czettler Antalé, megtalálható az elmarasztalás. Majdnem egyforma megfogalmazásban háromszor is leírja ugyanis: „Bárdossy miniszterelnöki tevékenységére visszapillantva, meg kell állapítanunk, hogy nem egészen egyéves működése alatt Magyarország három nagyhatalommal keveredett háborúba, nemzetközi téren teljesen elszigetelt helyzetbe került." Másutt pedig: „úgy látszott, egyoldalú politikája következtében teljesen ki lettünk szolgáltatva a tengelyhatalmaknak és azok várható bukása után a győzők kénye kedvének."[207]

---

[205] *Herczegh Géza:* A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Budapest, 1999.; *Czettler Antal:* A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Budapest, 2000.

[206] *Herczegh* 564. o. Kár, hogy Herczegh nem teljesen következetes, azt írja ugyanis a 346. oldalon, hogy Bárdossy „elsiette" a Szovjetunió elleni hadba lépést, a 372. oldalon pedig „végzetesnek" mondja politikáját. Tárgyi tévedés részéről, amikor felcserélve a szerepeket, azt írja, hogy a minisztertanács döntött a hadba lépésről, ezt a kormányzó csak „tudomásul vette." 345. o. Szemben régebbi felfogásával Pritz Pál nagyon közel került legutóbbi írásában Herczegh idézett véleményéhez. Ezt írja: „a haza második világháborús tragédiájának végzetszerűen [kiemelés tőlem – P. G.] így kellett történnie." Volt bizonyos mozgástere a magyar politikának, de ezt „a korabeli politikai elit nem tudta kihasználni. Ez az ő felelőssége, amit hiba lenne nem rögzíteni, ám – remélhetőleg – végleg elmúltak azok az idők, hogy ez a felelősség torzítóan felnagyíttassék, és elfedje szemünk elől az oly súlyos meghatározottságokat." *Pritz* 2000. 18. o.

[207] *Czettler* 566., 602. és 120. o. És még lehetne sorolni a Bárdossyt súlyosan elmarasztaló kijelentéseit.

Egyébként jellemző Czettler Antal elfogultságára, hogy ugyanakkor, amikor teljes tárgyilagossággal írja le Kállay politikájának sikertelenségét és annak a nemzetközi körülményekben rejlő okait, ez utóbbiakat Bárdossy esetében teljesen figyelmen kívül hagyja, sőt az általa hátrahagyott „csődtömegről" beszél.[208]

Miután Czettler leírja: „Kállay Miklósnak a nyugati hatalmak megértő politikájába vetett reményei eleve kilátástalanok voltak és eleve sikertelenségre voltak ítélve...", felteszi a kérdést: „lehetett volna-e más politikát folytatni...?"[209] Számbavéve Imrédynek és a szélsőjobbnak a németekkel fenntartás nélkül azonosuló politikáját – és ezzel rokonítja alaptalanul Bárdossyét –, valamint a Bajcsy-Zsilinszky, Esterházy és Barcza által javasolt szembefordulást, nagyon helyesen kijelenti, hogy egyikkel sem lehetett volna elkerülni a katasztrófát.

Téved viszont Czettler Antal, amikor egyenlőségjelet tesz Imrédy és a szélsőjobb, valamint Bárdossy politikája közé. Elkerülte figyelmét, Bárdossynak ez az elve: „Megadni a minimumot, hogy a maximumot elkerülhessük." Szó sem volt tehát nála teljes erőbevetésről a németek oldalán. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy túlzottnak tartotta a tehervállalást, amit Hitler követelésének megfelelően 1942 januárjában a 2. hadsereg frontra küldésével vállaltunk.

Czettler Antal szinte mellékesen említi, hogy az angol orientációt illetően Kállayval szemben Bárdossynak volt igaza. Pedig az, amit kettőjük vitájában Bárdossy mondott, megérdemelte volna, hogy idézze: „Te katasztrófába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy és angolbarát vagy és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket... Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantantnak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszíted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogyha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban, és eldőlt Trianonban is."[210]

Macartney szerint „Bárdossy valóságos prófétának bizonyult", amikor ezeket elmondta.[211] Próféta? Lehet, de egyben olyan világos látás, mellyel a konzervatív politikai elitből szinte egyedül ő rendelkezett. Láttuk a magyar–jugoszláv „örökbarátsági szerződést" is hasonló éleslátással ítélte meg.

Czettler szerint „Bárdossy és Imrédy politikája még nagyobb katasztrófába sodorta volna Magyarországot, mint amelyet 1944–45-ben elszenvedett".[212] Már jeleztük, hogy Imrédy és Bárdossy politikájának azonosítását hibásnak tartjuk. Bárdossynak „a minimum megadása a maximum elkerülése végett" politikája folytatása esetén és az angolszász kapcsolatkeresés mellőzésével talán el lehetett volna kerülni 1944. március 19-et. De hogyan alakult volna a helyzet, ha nincs március 19., és milyen célok vezethették volna a magyar politikát? Itt két körülményre kell emlékeztetnünk. Egyik az a konzervatív körök által is táplált remény, hogy a háború végén az erejét viszonylag megőrző Magyarország tényező marad a békekötésnél. És itt emlékeztetünk Bárdossy korábban már idézett kijelentésére az európai kis- és középnemzetek túlélési esélyeiről: „döntő fontos-

[208] *Czettler* 560. o.

[209] Uo. 605. o.

[210] *Kállay* I. k. 52. o.

[211] Uo. 32. o. Macartney bevezetője Kállay könyvéhez.

[212] *Czettler* 607. o.

ságúvá emelkedett az: meddig tart a háború, illetőleg még inkább az, sikerül-e a háború végéig megőrizni erő- és vagyonállományunkat." Ezt viszont elérni csak úgy lehetett, hogy megadjuk a németeknek a „minimumot" és nem vonjuk magunkra Hitler dühét az angolszász támogatás keresésével.

Persze a minimum-politikának határt szabott a szovjet hadsereg megjelenése a Kárpátok előterében. Láttuk, Bárdossy az „utolsó emberig" folytatott harcot ajánlotta a bolsevista veszedelem elhárítására. De hát ez sem volt teljesen idegen Kállayéktól, hiszen felmerült bennük a Kárpátok védelmének gondolata, sőt a németekkel való együttműködés szorosabbá tétele is. Ezt bizonyítja Ghiczy külügyminiszter 1944. februári üzenete a Svájcban tartózkodó Barczához: „amennyiben választani kell egy defenzív Németország és egy expanzív Oroszország között, Magyarország kénytelen lenne a háború utolsó fázisában Németország mellé állni."[213]

Bárdossy László és Kállay Miklós politikájának összevetésénél lehetetlen nem foglalkozni a magyar zsidóság rettenetes katasztrófájával. Minden magyar írástudó erkölcsi kötelessége ezzel, a nemzeti tudatot máig terhelő kérdéssel szembenézni, hiszen köztudott, hogy ha a magyar holocaust német kényszer folytán indult is el, de a végrehajtást a magyar adminisztráció és karhatalom bonyolította le.

Nagyon megkönnyíti a kérdés tárgyalását Czettler Antal könyve, mely ezt a tragikus történést történetírásunk eddigi gyakorlatától eltérően gyökeresen más megvilágításba helyezi. Azzal ugyanis, hogy egyik oldalról mintegy rendszerezi a józan ész számára érthetetlen, a humánum részéről elfogadhatatlan hitleri antiszemita őrület célját, terveit és rendszabályait, másik oldalról pedig a kormányzó, az egész konzervatív politikai elit ellenállását a gyilkos szándékokkal szemben, aminek terhét és kockázatát elsősorban természetesen Kállay viselte, bizonyos mértékig enyhíti ezt a nagyon rossz érzést, mely a történtek láttán az embert eltölti.

Tényleg csak hálával és tisztelettel gondolhat vissza az ember Kállay Miklósra, hogy szembeszegülve az egyre fenyegetőbb német követelésekkel, olyan viszonylagos biztonságot tudott nyújtani a magyar zsidóságnak, hogy a zsidó világszervezet vezetői szerint a legnagyobb veszélyt az jelentené a zsidóság számára, ha Magyarország szembefordulna a németekkel. Mint Elisabeth Barker írja, Magyarország ebben az időben a zsidóság menedéke volt.[214] A Foreign Office egyik feljegyzésében pedig az áll, hogy Magyarországon sokkal nagyobb a szabadság, mint bármelyik más csatlós országban, az emberek szabadon beszélnek és bírálják a kormányt.[215]

Ezt igazolják a történések tanúi. Így vélekedik például Herczegh Géza német fogságból menekült francia tanára 1943 nyarán: „Nem tudjátok, milyen okos kormányotok van. Békebeli viszonyok közt éltek Európa közepén, míg másutt minden romokban hever."[216]

Czettler Antal, leírva a színházi életben és a könyvkiadásban uralkodó, általa személyesen tapasztalt szabad szellemet, megjegyzi: „Tengelyeurópában egyedülálló jelenség

---

[213] *Czettler* 574–575. o.

[214] Mint Barker írja, a zsidó világügynökség vezetője közölte a Foreign Office-szal: „that his people were most seriously concerned about the consequences to 'the 800.000. Jews, who now enjoy comparative security in Hungary' of any Hungarian break with Germany which might result in a German occupation." *Barker* 210. o.

[215] Uo. 248. o.

[216] *Hercegh* 418. o.

volt, hogy a zsidók minden diszkrimináció nélkül élvezték a jó színházi előadásokat, a jó éttermeket és kávéházakat."[217]

De ugyanez volt e sorok írójának tapasztalata 1943 őszén. Tizenhárom hónapi harctéri szolgálatból hazatérve, elcsodálkozva látta, hogy milyen sok zsidó fiatal táncol önfeledten a Duna parti szállodák parkettjein. Azért volt ez számára különösen meglepő, mert a fronton volt alkalma látni a zsidó munkaszolgálatosokkal szemben elkövetett embertelenségeket.

Úgy tűnik, 1943 őszén, de még 1944 elején is a magyar zsidóság úgy érezte, hogy a magyar állam nem szolgáltatja ki a hitleri gyilkos őrületnek, és ha a zsidótörvények korlátozták is személyes szabadságát és meg is sértették emberi méltóságát, a hivatalos Magyarország nem tör vesztére. A jelek szerint akkor még nem kezdődött el a disszimilációnak Herczegh Géza által jelzett folyamata.

Azt, hogy egészen a holocaustig a magyar zsidóságot a nemzethez kötő igen erős szálak a zsidótörvények miatt még nem gyengültek súlyosan, nemcsak a Radnóti Miklós, Szerb Antal és Vas István példája mutatja, hanem a munkaszolgálatosoké is. A körülmények úgy hozták, hogy 1943 januárjában e sorok írója olyan harcoló alakulatnak lett parancsnoka, melynél a kocsisok – katonai nyelven: hajtók – zsidó munkaszolgálatosok voltak. Aki egy kicsit is ért a lovakhoz és a kocsikhoz, el tudja képzelni, hogy milyen nehézségeket okozhatott ezeknek a nagyrészt budapesti fiatalembereknek a lóápolás, a fogatolás és a hajtás rejtelmeiben való eligazodás. Nem is ment könnyen a dolog, de egy idő után már elfogadhatóan végezték feladatukat, ami pedig az igyekezetüket és a lovak gondozásához elengedhetetlen felelősségérzetüket illeti, abban kivetnivalót nem lehetett találni. Még bátrak is voltak, talán még bátrabbak, mint a katonák, hiszen fegyverük első rendelkezésre nem lehetett, így a végbement harcokban önvédelemre képtelenül, teljes kiszolgáltatottságban kellett helytállniok. Nemhogy szökésre, de még a természetesen jelentkező félelem okozta kötelességmulasztásra sem akadt példa közöttük. Derék, nagyon derék magyar katonákká váltak! És bebizonyosodott az is, hogy ha nincs uszítás, nincs gyűlölködés sem. Teljes volt a harmónia köztük és a század legénysége között: ezek segítettek nekik a lovak gondozásában és szerszámozásában, a munkaszolgálatosok közül pedig három orvos, ha szükség volt rá, ápolta őket.

Ullein-Reviczky jegyezte fel, hogy a zsidó munkaszolgálatosok nem szöktek át az oroszokhoz, mert „féltek tőlük".[218] Ennél azonban jóval többről volt szó! Ezt bizonyítja e sorok írójának egészen különös, felejthetetlen háborús élménye. 1943 nyarán történt, hogy parancsot kapott a partizánok által elfogott, egészen pontosan elhurcolt zsidó munkaszolgálatos század kiszabadítására. Kiérkezve századával arra a helyre, ahol az elhurcolás végbement, a partizánok által megölt őrző katonák hulláján kívül egyetlen élő személyt talált, egy rejtekhelyéről akkor előbúvó munkaszolgálatost; miután elmondta a partizán rajtaütés körülményeit, a fiatalember egyszercsak váratlan kéréssel állt elő: „Engedje meg főhadnagy úr, hogy magukkal mehessek a 'fiuk kiszabadítására', csak kérek egy puskát."

Megkapta a puskát, majd elindultunk keresni a századot. Hosszas, napokon át tartó üldözés után sikerült a munkaszolgálatosokat magukkal hurcoló partizánokat elérni. A kialakult harcban a partizánok nem tartották sokáig magukat és elmenekültek. Semmi sem akadályozta a zsidókat abban, hogy velük menjenek. De maradtak. Megkérdezve

[217] *Czettler* 418. o.

[218] *Ullein-Reviczky* 193. o.

egyiküket, hogy miért nem mentek a partizánokkal, az volt a válasz: „Mit keresnénk mi főhadnagy úr az oroszoknál? Budapesti lakosok, magyar állampolgárok vagyunk." A „zsidókérdés" tárgykörében ez az eset volt az egyik legnagyobb tanulság, amire e sorok írója élete folyamán szert tehetett.[219]

Az itt csak nagyon hézagosan vázolt állapotnak vetett véget 1944. március 19. A megszállás oka, mint tudjuk, Kállay angolszász kapcsolatkeresése volt, de nem is kis mértékben közrejátszott benne a zsidókérdés is.

Felmerül a kérdés: ha Bárdossy marad a miniszterelnök és folytathatja politikáját, vajon meg lehetett volna-e menteni a magyar zsidóságot? Egyáltalán, lett volna-e benne erre hajlandóság – hogy állt a „zsidókérdéssel"? Pritz szerint antiszemita volt, viszont az őt közelről ismerő Tamás András ezt írta: „Nem volt antiszemita, diplomata volt."[220] Tamás véleményét erősíti a tény, hogy mint könyvének elemzésénél láttuk, teljesen idegen volt tőle a fajelmélet és a történelmi események népkarakterológiai magyarázata.

Bár a harmadik zsidótörvényt az ő miniszterelnöksége alatt hozták meg, de ennek kidolgozását még Teleki idején kezdték el. A törvény beiktatását a németekkel, a kormányzó párttal és a szélsőjobbal szemben nem akadályozhatta volna meg. Persze, lemondhatott volna, de ez lényegében azt jelentette volna, hogy feladva eredeti szándékát, a gyeplőt a lovak közé csapja és hagyja, hogy az ország szekere a megsemmisülésbe rohanjon. Ha nem is értünk egyet Pritz véleményével, hogy antiszemita volt, abban igazat kell neki adnunk, hogy „a zsidósággal szembeni magatartását alapvetően... az ország adott bel- és külpolitikai koncepciója befolyásolta".[221]

Későbbi kutatásnak kell eldöntenie, hogy március 19. után mint képviselő tiltakozott-e a parlamentben vagy más fórumon a deportálások ellen. Megismerve szilárd erkölcsiségét, számba véve továbbá, hogy mint széles látókörű diplomata teljesen tisztában lehetett az atrocitások nemzetközi politikai következményeivel, fel kell tennünk, hogy ha miniszterelnök marad, minden erejével küzd a deportálások ellen.

De ismerve érzékeny idegrendszerét, felmerül a kérdés: meddig bírta volna elviselni a német oldalról ránehezedő irtózatos nyomást? Ehhez Kállay vasidegzete, szinte már egy nomád nagyúréhoz hasonló rendíthetetlen nyugalma kellett. A döntés pillanata nagyjából 1944 tavaszán érkezett volna el, amikor aktuálissá vált a honvédség teljes erejének bevetése a németek oldalán a fenyegető szovjet veszéllyel szemben. Ekkor ugyanis tovább már nem nagyon lehetett volna ellentállni a németek követeléseinek, hogy a zsidókat a katonai biztonság okán deportálják. Azt pedig, hogy a németek agyát milyen mértékben öntötte el a zsidógyűlölet, jól érzékeltetik Veesenmayernek ezek a mondatai: „A zsidó az első számú ellenség. Az 1,1 millió zsidó az ország ugyanolyan számú szabotőrjét is jelenti és legalább ugyanannyi, ha nem kétszer annyi azoknak a magyaroknak a száma, akik a zsidók csatlósaiként a szabotázsra és kémkedésre irányuló nagyszabású tervek megvalósításában segítőtársaik és külső álcázóik... a birodalom ma a létéért küzd, és nem tudom elképzelni, hogy a háború egyre fokozódó súlya mellett tartósan megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy érintetlenül hagyjon ilyen szabotázsközpontot."[222]

---

[219] Az esetet leírom visszaemlékezésemben: A brjanszki erdő aljában. Harctéri élményeim 1942 augusztusától 1943 októberéig. *Hadtörténeti Közlemények,* 1997. 570–638. o.

[220] *Tamás* 66. o.; *Pritz* 1991. 6. o.

[221] Uo.

[222] Idézi *Czettler* 502. o.

Ellenállhatott volna a küszöbön álló végső fegyveres leszámolást váró Bárdossy ennek a katonai szükségszerűség leplébe burkolt érvnek? Vajon feláldozta volna a magyar nem zsidó állampolgárok és az ország érdekében a zsidó honfitársakat? Tudjuk, ez az iszonyatos választás már Kállay előtt is felrémlett. Vagy lemond? Vagy ellenáll? Teljesen mindegy, a következmény ugyanaz lett volna, mint ami március 19. után ténylegesen bekövetkezett. Így keletkezett a magyar holocaustért a magyar felelősség, mely máig nyomja sok nem zsidó magyar lelkiismeretét és ad kifogyhatatlan tápot a belátásra és megbocsátásra képtelenek vádjainak. *Sic fata volunt!*

Géza Perjés

LÁSZLÓ BÁRDOSSY AND HIS TRIAL

Summary

In the Autumn of 1945, at the end of World War II, László Bárdossy, Prime Minister of Hungary between April 1941 and February 1942, was charged, sentenced to death and executed by the „People's Court", established for the retaliation of war crimes. The court was founded according to the „Nuremberg principles". As is well-known, the legal, moral and political validity of these principles had been challenged by many people, the practice of the courts in these war crime trials had been regarded as the infringement of lawful rights, and the sentences passed had been considered unjust. Many had particularly objected to the presence of Soviet judges in the court, they having been representatives of the Soviet Union, a country committing crimes similar to those of the Nazis.

The trial of Bárdossy, apart from the fact that it had ended up with the execution of an innocent person, had also established a new approach to history. This new approach, with the media and education trying to implant it to people's conscience, had aimed at legitimising the new, communist regime while charging and discrediting the Hungarian interwar political regime and elite.

The author proves the innocence of Bárdossy and attempts to impartially outline the war events and political decisions inducing Hungary's catastrophe.

This study consists of six parts. In the first, the author introduces the events and Bárdossy's role in them, proving that he had not been a traitor shamelessly serving the German interests, in contrast to the wording of the indictment.

The second section discusses Bárdossy's political activity after having left the post of the Prime Minister. It proves that the court's charge of him preventing Hungary from stepping out of World War II and helping the extreme right's coming to power had been entirely unfounded.

In the next part the author examines how the erroneous opinion of Bárdossy being the man in charge for entering the war against the Soviet Union and the United States of America had started to dominate the political elite of the time.

There is a separate section in which the writer deals with Bárdossy's significant work as a historian. After having left the post of the Prime Minister he wrote his book discussing the downfall of the Medieval Hungarian state ensuing at Mohács in 1526, and sub specie aeternitatis he compared Hungary's tragedy of that time and that of World War II.

After these parts the author goes into international connections of the trial. On the basis of mainly American lawyers, politicians and publicists he introduces the weak points of the 'Nuremberg principles' and the judicial practice relying on them.

In the epilogue entitled „Sic fata volunt" Géza Perjés puts the question whether Hungary could have avoided the German occupation in March 1944 and the Hungarian holocaust that followed. The answer is the negative. From the time the Soviet army appeared on the Hungarian border and broke into the country, the whole of the country became a theatre of operations under German control. And it is well known that anywhere the Germans had appeared, the holocaust was inevitable.

Géza Perjés

LÁSZLÓ BÁRDOSSY, ET SON PROCÈS

Résumé

Après la fin de la guerre, en automne de 1945, le Tribunal Populaire, formé pour venger les „crimes de guerre", a mis en accusation, a condamné à mort, et a fait exécuter László Bárdossy, qui avait été le premier ministre de Hongrie du mois d'avril 1941 au mois de février 1942. Le tribunal était constitué conformément aux principes nommés les „principes de Nürnberg". L'authenticité juridique, morale, et politique de ces principes était contestée par beaucoup de monde. Il y avait beaucoup de personnes qui étaient d'avis que la pratique judiciaire des procès n'était pas conforme aux lois, et que les jugements étaient souvent injustes. Ce qui était critiqué avant tout, c'était le fait que les juges de l'Union Soviétique étaient également présents dans le tribunal, malgré les crimes de l'Union Soviétique, semblables aux crimes monstrueux nazis.

Le procès de Bárdossy a abouti à l'exécution d'une personne innocente, et, en même temps, a établi les bases d'un nouvel aspect d'histoire. Cet aspect d'histoire, que les média et l'enseignement scolaire essayaient également de planter dans la conscience des gens, avait pour but de rendre légitime le nouveau régime communiste, en accusant et en compromettant le système et l'élite politique hongrois de l'entre-deux guerres.

L'auteur prouve l'innocence de László Bárdossy, et essaie d'esquisser sans parti pris les événements de guerre et les décisions politiques qui provoquaient la catastrophe de la Hongrie.

L'essai se divise en six parties. Dans la première partie l'auteur présente les événements et le rôle de Bárdossy, en prouvant que – contrairement aux constatations de l'acte d'accusation – il n'était pas un traître qui aurait servi les intérêts des Allemands sans contrainte.

La deuxième partie s'occupe de l'activité politique de Bárdossy après sa séparation du poste de premier ministre. L'auteur prouve que Bárdossy était accusé sans aucune raison par le tribunal de l'empêchement de la sortie de la Hongrie de la guerre et de l'aide de l'extrême-droite dans la prise du pouvoir.

Dans la partie suivante, l'auteur examine comment cette fausse opinion pouvait se répandre dans l'élite politique de l'époque, selon laquelle Bárdossy aurait été responsable de l'entrée en guerre de la Hongrie contre l'Union Soviétique et les États Unis.

L'auteur consacre une partie également à l'activité d'historien importante de Bárdossy. C'était après sa séparation du poste de premier ministre qu'il a écrit son livre, dans lequel il s'occupe de l'effondrement de l'État hongrois médiéval à Mohács (1526), et, comme sub specie aeternitatis, il compare la tragédie de la Hongrie au XVIe siècle avec sa tragédie d'après la deuxième guerre mondiale.

Après tout cela, l'auteur s'occupe des aspects internationaux du procès de Bárdossy. Il présente – surtout à la base des opinions des gens de loi, des hommes politiques et des publicistes américains – la faiblesse des „principes de Nürnberg" et celle de la pratique judiciaire, basée sur ces principes.

Dans la dernière partie, intitulée „Sic fata volunt", Géza Perjés pose la question suivante: est-ce que la Hongrie aurait pu éviter au mois de mars de 1944 l'occupation allemande, et après, le holocaust hongrois ? La réponse de l'auteur à cette question est: non. En effet, à partir de l'apparition de l'armée soviétique à la frontière de la Hongrie, et à partir de l'entrée de cette armée dans le pays, le pays entier est devenu un territoire militaire, appartenant sous la direction militaire allemande. Et, comme c'est connu de tous, partout, où les Allemands ont réussi à prendre pied, le holocaust est arrivé inévitablement.

Géza Perjés

LÁSZLÓ BÁRDOSSY UND DER PROZESS GEGEN IHN

Resümee

Mit dem Ende des Krieges, im Herbst 1945, wurde László Bárdossy, der den Posten des Ministerpräsidenten Ungarns zwischen April 1941 und Februar 1942 inne gehabt hatte, vom Volksgericht, das zur Vergeltung von „Kriegsverbrechen" geschaffen worden war, angeklagt, dann zu Tode verurteilt und hingerichtet. Dieses Gericht wurde den sogenannten „Nürnberger Prin-

zipien" entsprechend aufgestellt. Wie allgemein bekannt, wurde die rechtliche, ethische und politische Gültigkeit dieser Prinzipien von vielen in Frage gestellt, die richterliche Praxis der Kriegsverbrecher-Prozesse wurde für rechtswidrig und die gefällten Urteile in vielen Fällen von vielen für ungerecht gehalten. Es wurde besonders beanstandet, dass im Gericht auch die Richter der Sowjetunion vertreten waren, die ähnliche Verbrechen, wie die Greueltaten der Nazis verübt hatten.

Der Prozess gegen Bárdossy begründete, daneben, dass er mit der Hinrichtung eines unschuldigen Menschen endete, gleichzeitig auch eine neue Geschichtsbetrachtung. Diese Geschichtsanschauung sollte durch die Massenmedien und den Schulunterricht im Bewusstsein der Menschen verankert werden. Die Betrachtung verfolgte das Ziel, dass mit der Anschuldigung und Unmöglichmachung des politischen Systems und der politischen Elite der Zwischenkriegszeit, das neue, kommunistische Regime legitimiert werde.

Der Verfasser beweist die Unschuld von László Bárdossy und versucht, das Kriegsgeschehen und die politischen Entscheidungen, die zur Katastrophe Ungarns geführt haben, unvoreingenommen zu skizzieren.

Die Arbeit gliedert sich in sechs Abschnitte. Im ersten Abschnitt stellt der Verfasser die Ereignisse und die Rolle von Bárdossy in diesen dar, womit er beweist, dass dieser – entgegen der Formulierung der Anklageschrift – kein Verräter gewesen ist, der die Interessen der Deutschen skrupellos vertreten habe.

Der zweite Abschnitt beschäftigt sich mit der politischen Tätigkeit von Bárdossy, die dieser in der Zeit nach der Trennung von seinem Posten als Ministerpräsident entfaltet hatte. Es wird bewiesen, dass das Gericht ihn völlig grundlos damit beschuldigte, dass er Ungarns Austreten aus dem Krieg verhindert und die Machtübernahme der Extrem-Rechten begünstigt hätte.

Im folgenden Teil untersucht der Verfasser, wie sich in der politischen Elite der Zeit die falsche Ansicht verbreitete, dass für den Kriegseintritt Ungarns gegen die Sowjetunion und Amerika Bárdossy verantwortlich gewesen sei.

In einem eigenständigen Teil beschäftigt sich der Verfasser mit der bedeutenden Tätigkeit von Bárdossy auf dem Gebiet der Geschichtsschreibung. Nach der Trennung vom Posten des Ministerpräsidenten verfasste er sein Buch, in dem er sich mit dem Verfall des mittelalterlichen ungarischen Staates bei Mohács (1526) beschäftigt, und die Ereignisse von damals wie ein sub specie aeternitatis mit der Tragödie infolge des Zweiten Weltkriegs vergleicht.

Anschließend beschäftigt sich der Verfasser mit den internationalen Bezügen des Prozesses gegen Bárdossy. Vor allem aufgrund von Äußerungen amerikanischer Juristen, Politiker und Publizisten zeigt er die Anfechtbarkeit der „Nürnberger Prinzipien" und der richterlichen Praxis, die sich an diese anlehnt.

Im Nachwort mit dem Titel „Sic fata volunt" stellt Géza Perjés die Frage, ob Ungarn wohl die Besetzung durch die Deutschen im März 1944 und den darauffolgenden ungarischen Holocaust hätte vermeiden können. Die Antwort des Verfassers ist verneinend. Seit dem Zeitpunkt nämlich, dass die sowjetische Armee an der Grenze Ungarns erschienen, und dann ins Land eingebrochen war, wurde das ganze Land zu einem Kriegsgebiet unter deutscher militärischer Führung. Und es ist allgemein bekannt, dass dort, wo die Deutschen Fuß gefasst haben, der Holocaust auch unvermeidlich eingetreten ist.

Геза Перьеш

ЛАСЛО БАРДОШШИ И ЕГО ПРОЦЕСС

Резюме

С завершением войны осенью 1945 года созданным для вершения возмездия Народным Судом Ласло Бардошши, занимавшийпост премьер-министра Венгриив период с апреля 1941 по февраль 1942 года, за „военные преступления" был посажен на скамью под судимых, затем приговорен к смерти и казнен. Суд был организован согласно так называемым „нюрнбергским принципам". Как известно, юридическую, моральную и политическую правомерность этих принципов многие оспаривали, а судебную практику судебных процессов по военным преступлениям считали право нарушением, более того вынесенные судами приговорыво многих случаях считались несправедливыми. Особый протест вызывал тот факт, что в составе судей присутствовали также и судьи Советского Союза, совершившие преступления, аналогичные нацистским.

Процесс Бардошши наряду с тем, что завершился казнью невинного человека, одновременно основал новое историческое воззрение. Этот новый исторический подход, который массовая коммуникация и школьное обучение старались насадить в сознание людей, с той целью, чтобы, осудив и дискредитировав политический режим и политическое руководство Венгрии а период между двух войн, дать основание для легитимации нового коммунистического строя.

Автор статьи доказывает невиновность Ласло Бардошши и пытается беспристрастно обрисовать события войны и политические решения венгерского руководства, которые привели к катастрофе Венгрии.

Статья делится на шесть частей. В первой части автор статьи показывает события и в них роль Бардошши, подтверждая, что в противоположность формулировке, данной в судебном обвинении, последний не был предателем, беззастенчиво обслуживавшим интересы немцев.

Во второй части рассматривается политическая деятельность Бардошши в период после ухода его с поста премьер-министра. Статья доказывает,что суд совершенно безосновательно обвинял Бардошши в том, что он воспрепятствовал выходу Венгрии из войны и содействовал захвату власти крайними правыми кругами.

В следующей части автор рассматривает, каким образом восторжествовал в политической венгерской элите того времени тот ошибочный взгляд, согласно которому Бардошши был ответственен за вступление Венгрии в войну против Советского Союза и Америки.

В отдельной части автор особо останавливается на деятельности Бардошши как историографа. После ухода с поста премьер-министра Бардошши пишет историческую монографию, в которой занимается вопросами развала средневекового венгерского государства после поражения, которое потерпели венгры в битве у Мохача (1526 год), и как бы sub specie aeternitatis сопоставляет тогдашнюю Венгриюи трагедию, происшедшую после второй мировой войны.

После этого автор статьи рассматривает международные аспекты процесса Бардошши. Главным образом на основании высказываний американских юристов, политиков и публицистов показывает недостатки „нюрнбергскихз принципов" и опиравшейся на них судебной практики.

В послесловии под названием „Sic fata volunt" Геза Перьеш ставит вопрос о том, действительно смогла бы ли Венгрия избежать в марте 1944 года немецкую оккупацию и последовавший за ней венгерский холокост. Автор дает отрицательный ответ на этот вопрос. Ибо начиная с того момента, как советская армии появилась на границе Венгри, затем вторглась в страну, вся страна превратиласьв военную территорию, находившуюся под немецким военным командованием. А ведь общеизвестно, что там, где ступила нога немцев, холокост был неизбежен.

KÖZLEMÉNYEK

SZÁMVÉBER NORBERT

A II. SS-PÁNCÉLOSHADTEST PROHOROVKÁNÁL 1943. JÚLIUS 12-ÉN ÉS 13-ÁN

A második világháború története még ma telis-tele van olyan legendákkal, amelyek ötvenöt esztendővel a háború vége után is makacsul tarják magukat. Eredetük historiográfiai eszközökkel hol megállapítható, hol pedig nem. A mitikus féligazságoktól nem mentes a németek 1943. július 5-én megindított *Zitadelle* fedőnevű hadművelete sem. A kurszki arcvonal-kiszögellés északi és déli szárnyán megkezdett német támadás a déli szektorban 1943. július 12-én Prohorovka nyugati-északnyugati körzetében intenzív, páncélosok közötti találkozó-ütközetben érte el csúcspontját. Az ütközetben a német Dél Hadseregcsoport (Erich von Manstein tábornagy) 4. páncéloshadseregének (Hermann Hoth vezérezredes) II. SS-páncéloshadteste vívott súlyos harcokat a két harckocsihadtesttel megerősített szovjet 5. gárda-harckocsihadsereggel, amelyet a Sztyeppi Front adott át a kurszki ív déli szektorában védelemben lévő Voronyezsi Frontnak. Mivel a kurszki csatának – s így a prohorovkai ütközetnek is – több könyvtárra való irodalma van, az események szakirodalmi feldolgozásait historiográfiai elemzés alá vonni, vagy részletesen tárgyalni ehelyütt már csak terjedelmi okok miatt sem lehet célom. Azokra a részletekre szeretnék csupán kitérni, amelyeket a prohorovkai ütközettel kapcsolatban eddig pontatlanul, néha szándékosan torz formában kezelt a témával foglalkozó nemzetközi és hazai szakirodalom döntő többsége.

A *Zitadelle* hadművelet végrehajtására kijelölt német csapatok közül a II. SS-páncéloshadtest veterán hadosztályai páncéloshadtest-kötelékben első alkalommal Paul Hausser SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS parancsnoksága alatt kerültek bevetésre 1943 januárjától.[1] A hadtest az 1943. február-márciusi Harkov környéki harcokban jelentős veszteségeket szenvedve – egyéb német seregtestekkel együttműködésben – igen fontos győzelmet aratott. Harkov 1943. március 14-i visszafoglalása és Belgorod négy nappal későbbi birtokba vétele éppen az utolsó pillanatban szilárdította meg a német-szovjet arcvonal déli szektorában kialakult válságos helyzetet. A német hadvezetés ezek alapján a hadászati kezdeményezés visszaszerzésére indítandó nyári támadó hadműveletben az SS-páncéloshadtestnek kiemelt szerepet szánt.

A páncéloshadtest akkor három SS-páncélgránátos hadosztályból állt. Számos feldolgozás ennek ellenére következetesen SS-páncéloshadosztályokról beszél. A 1. „Leibstandarte SS Adolf Hitler" (röviden LSSAH) SS-páncélgránátos hadosztály (Theodor Wisch SS-Standartenführer), a 2. „Das Reich" SS-páncélgránátos hadosztály (Walter

[1] A hadtestet 1943 július elejétől nevezték II. SS-páncéloshadtestnek. Korábban csak SS-páncéloshadtest volt az elnevezése, de amikor a 1943. július 27-én felállított I. „Leibstandarte" SS-páncéloshadtest létrehozását elhatározták, megkapta a II-es hadrendi számot.

Krüger SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS) és a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos hadosztály (Max Simon SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS) szervezete valóban különbözött a német haderő többi páncélgránátos hadosztályáétól (erősebbek voltak azoknál), de hivatalosan csupán 1943. október 22. után nevezték őket *páncéloshadosztály*nak.[2] Külön megállapított hadrendjükbe többek között egy páncélososztály helyett egy két páncélososztályból és ezredközvetlen alakulatokból (köztük egy-egy Pz.VI Tiger E nehézharckocsikkal felszerelt nehézpáncélos századból) álló teljes páncélosezred is tartozott.[3]

1943. május 1-én elrendelték a három SS-páncélosezred átszervezését. Ennek értelmében az 1. és 2. SS-páncélosezredekből egy-egy páncélososztály teljes állományát Németországba vezényelték, hogy ott megkezdhessék két olyan páncélososztály felállítását, amelyek az új német harckocsitípust, a Pz.V Panther-t (Párducot) kapják majd. Emiatt a II. SS-páncéloshadtest páncéloserőit is át kellett szervezni. A 3. SS-páncélosezred („Totenkopf") I. és II. páncélososztálya két-két közepes páncélosszázaddal és egy-egy könnyű páncélosszázaddal rendelkezett, ezt egészítette ki a 9. (nehézpáncélos) század. Az 1. SS-páncélosezred („LSSAH") csupán II. páncélososztályának négy közepes páncélosszázadával és 13. (nehézpáncélos-) századával számolhatott. A 2. SS-páncélosezred szintén csak II. páncélososztályát tarthatta a keleti fronton, szervezetébe két közepes és két könnyű páncélosszázad tartozott. A 2. SS-páncélgránátos hadosztály azonban kapott egy zsákmányolt és német irányítással részben átalakított, T-34/76 típusú, szovjet harckocsikból álló (III.) páncélososztályt. Az alakulat két T-34-esekkel és egy német gyártmányú könnyű harckocsikkal felszerelt századból állt. Az egységet később nem a 2. SS-páncélosezred kötelékében, hanem a hadosztály 2. SS-páncélvadász-osztályában vetették be.[4] A németek a zsákmányolt T-34 harckocsikat páncélvadászként alkalmazták; többek között azért is, mert a német harckocsikkal közös terepszakaszon bevetve a páncélosütközetek hevében – a jól látható német felségjelek ellenére – könnyen német páncélgránát végezhetett volna velük.

A *Zitadelle* hadművelet előtt négy nappal (1943. július 1-én) és a támadás előestéjén (július 4-én) a II. SS-páncéloshadtest a következő páncéloserővel rendelkezett[5]:

---

[2] *Jentz, Thomas L.*: Die deutsche Panzertruppe. Wölfersheim-Berstadt, 1999. Band 2 (a továbbiakban: Die deutsche Panzertruppe) 267. o.

[3] Az SS-páncélgránátos hadosztályok egyenként egy-egy páncélosezreddel, két-két páncélgránátos ezreddel (öt gépkocsizó- és egy páncélozott zászlóaljjal, valamint ezredközvetlenekkel), egy-egy tüzérezreddel, egy-egy rohamlövegosztállyal, egy-egy páncélos felderítőosztállyal, egy-egy páncélvadászosztállyal, egy-egy páncélos utászzászlóaljjal, egy-egy híradóosztállyal, egy-egy légvédelmi tüzérosztállyal és különféle kiszolgáló alakulatokkal rendelkeztek. Ami a külön megállapított hadrendű alakulatokat illeti, a német szárazföldi haderő (Heer) „Grossdeutschland" páncélgránátos-hadosztálya és a légierő (Luftwaffe) „Hermann Göring" páncéloshadosztálya is ilyen „kivételezett" seregtestek voltak.

[4] Die deutsche Panzertruppe, 52. o. és 81. o.

[5] A meglévő technikára vonatkozó adatok az 1943. július 1-jei állapotot tükrözik. Forrás: Die deutsche Panzertruppe, 81–82. o. A július 4-i adatokhoz l. *Stadler, Silvester*: Die Offenzive gegen Kursk 1943. II. SS-Panzerkorps als Stosskeil im Grosskampf. Coburg, 1998. (a továbbiakban: II. SS-Panzerkorps) 34. o. A munka egyébként egy rövid bevezetőt, egy közbevetett rövid összefoglalást és egy utószót leszámítva az SS-páncéloshadtest 6. számú hadinaplójának – kommentároktól és későbbi betoldásoktól mentes – szinte teljes szövege 1943. július 1-től 1943. augusztus 2-ig. A fenti táblázatban az önjáró páncéltörő ágyúk (páncélvadászok) nem szerepelnek.

1. számú táblázat: a II. SS-páncéloshadtest meglévő/bevethető páncélosereje 1943. július 1-én és július 4-én este.

Seregtest	*Pz.II*	*Pz.III*[6]	*Pz.III*[7]	*Pz.IV*[8]	*Pz.VI E*	*Bef.Pz.*[9]	*StuG. III*[10]	*T-34/76*	*Összesen*
1. SS-pcgr. ho.	4/4	3/–	10/11	67/79	13/12	9/9	?/34	–	106[11]/149
2. SS-pcgr. ho.	1/–	–/1	62/47	33/30	14/12	10/8	?/33	25/18	145/149
3. SS-pcgr. ho.	–	–	63/59	44+8[12]/ 42+5	15/11	9/8	?/28	–	139/153
Összesen:	*5/4*	*3/1*	*135/117*	*152/156*	*42/35*	*28/25*	*?/95*	*25/18*	*390/451*

Az adatok elemzése során néhány fontos következtetésre juthatunk. Először is látható, hogy a szakirodalom tekintélyes részének állításaival ellentétben az SS-páncéloshadtest *egyetlen darab Pz.V Panther harckocsival sem rendelkezett* a támadás megindulása előtti napon. Az SS-alakulatok közül Pz.V Panther harckocsikkal elsőként felszerelt, majd bevetett 2/I. SS-páncélososztály csupán 1943 augusztusában érkezett vissza a keleti frontra 71 darab ilyen páncélossal.[13]

A második szembetűnő dolog az, hogy az SS-páncélgránátos hadosztályok *összesen 42 darab* 88 mm-es löveggel felszerelt Pz.VI Tiger E nehézharckocsival rendelkeztek, amelyek közül már a harcok kezdete előtt sem volt mindegyik hadrafogható állapotban. A heves harcok következtében az SS-csapatok bevethető Tiger E harckocsijainak száma tovább csökkent.

Itt kell azonban megjegyezni, hogy saját páncélosveszteségeiket a németek alapvetően három kategóriába sorolták. Az ellenséges behatás következtében kijavíthatatlanul megsérült járműveket teljes veszteségként („Totalausfall") törölték az állományból; megsemmisült haditechnikának minősültek. Azon súlyos sérüléseket szenvedett, vagy műszakilag komolyabban meghibásodott járműveket, amelyeket tábori körülmények között még ki tudtak javítani, a „két héten túl javítható" kategóriába sorolták, ám nem törölték az állományból, mert előbb-utóbb újra hadrafoghatóak lettek. A kisebb mértékben megrongált, vagy apróbb meghibásodással küszködő páncélosokat „két héten belül javíthatónak" nyilvánították és azok hamarosan újra bevethetővé is váltak. Volt néhány olyan eset is, amikor tábori körülmények között már nem javítható harcjárműveket németországi üzemekbe szállították, s mivel kijavításuk után más alakulatokhoz kerültek, koráb-

[6] A típus rövidebb csövű 50 mm-es harckocsiágyúval felszerelt korai változata. A löveg csőhosszának a lövedék kezdősebessége, s ebből következően páncélátütő-képessége szempontjából van jelentősége. Minél hosszabb a cső, annál nagyobb a lövedék kezdősebessége és annál pontosabb a fegyver.

[7] A típus 50 mm-es L/60-as hosszú csövű harckocsiágyúval felszerelt J, L és M-változatai.

[8] A típus 75 mm-es L/43-as, illetve L/48-as hosszú csövű harckocsiágyúval felszerelt F-2, G és H-változatai.

[9] Parancsnoki harckocsik, amelyek egy része csupán 7,92 mm-es géppuskával volt felszerelve.

[10] 75 mm-es L/48-as hosszú csövű löveggel felszerelt StuG. IIIG német rohamlövegek, amelyek a hadosztályok SS-rohamlövegosztályaiban kerültek bevetésre.

[11] Rohamlövegek nélkül.

[12] Az utóbbi nyolc harckocsi 75 mm-es L/24-es rövid csövű harckocsiágyúval felszerelt, korai változat.

[13] Die deutsche Panzertruppe, 62. o.

bi „tulajdonosaik" közvetett „Totalausfall"-ként voltak kénytelenek elkönyvelni őket. Érdekes adalék, hogy a súlyos harcok ellenére a kurszki csata egésze alatt a három SS-nehézpáncélos század 42 nehézharckocsija közül csupán három Tiger E harckocsit (századonként egyet!) nyilvánítottak megsemmisültnek, vagyis teljes veszteségnek.[14]

A német támadás előestéjén a II. SS-páncéloshadtest tehát 451 bevethető harckocsival és rohamlöveggel rendelkezett. Ebben a mennyiségben azonban 25 parancsnoki harckocsi, 95 StuG. III rohamlöveg, négy Pz.II könnyű harckocsi, 18 páncélvadászként bevetett T-34, egy rövid csövű löveggel ellátott Pz.III, öt rövid csövű löveggel ellátott Pz.IV és 117 hosszú csövű, de csak 50 mm-es harckocsiágyúval felszerelt Pz.III is benne foglaltatik, vagyis a páncéloshadtest valóban korszerű közepes és nehézharckocsikból (hosszú csövű Pz.IV és Pz.VI Tiger E) július 4-én este összesen 186 darabbal rendelkezett. Ez persze közel sem azt jelenti, hogy a szovjet harckocsik elleni küzdelemben a rohamlövegeknek, a hosszú csövű Pz.III-aknak vagy a T-34-eknek ne vették volna hasznát.

1943. július 5-én reggeltől 10-én estig a német Dél Hadseregcsoport 4. páncéloshadseregének XLVIII. páncéloshadteste és II. SS-páncéloshadteste a mélyen tagolt szovjet védelem áttörésével küszködve mintegy 45 kilométernyi észak-északnyugati előrenyomulás után Prohorovkától nyugatra kb. 35-40 kilométer széles arcvonalon „zsákszerűen" beékelődött a szovjet Voronyezsi Front 1. harckocsihadseregének, illetve 6. és 5. gárdahadseregének védelmébe. A 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos hadosztály Koszlovkától északra a Pszjol folyó északi partján hídfőt is foglalt.[15]

A kurszki kiszögellésbe délről betört német csapatok a tervek szerint Kurszk városától keletre találkoztak volna Közép Hadseregcsoport 9. hadseregének északról támadó erőivel. A német előrenyomulás üteme azonban fokozatosan lassult. A szovjet Voronyezsi Front haditanácsa július 10-én úgy értékelte a helyzetet, hogy a déli német csoportosítás már nem rendelkezik számottevő bevethető tartalékkal az Obojany – Kurszk irányban, ezért a további támadáshoz már csak a szárnyak meggyengítése árán biztosíthat további csapatokat és eszközöket. A haditanács ezen véleményét 11-ére virradó éjjel jelentette is a főhadiszállásnak (gyakorlatilag Sztálinnak). A főhadiszállás jóváhagyása alapján a Voronyezsi Front parancsnoksága elhatározta, hogy július 12-én hajnalban öt hadsereggel (az 1. harckocsihadsereggel, a 6. és 7. gárdahadsereggel, valamint a Sztyeppi Front által tartalékból átadott 5. gárda-harckocsihadsereggel és 5. gárdahadsereggel) hatalmas ellencsapást mér a német 4. páncéloshadseregre. Az ellencsapást, amelybe a 40. és a 69. hadsereg erőinek egy részét is bevonták, a tervek szerint a 2. légihadsereg, a 17. légihadsereg erőinek egy része és további távolbombázó kötelékek támogatnák. A szovjetek célja az volt, hogy a beékelődött német csoportosítást (a II. SS- és XLVIII. páncéloshadtestet) bekerítsék és megsemmisítsék. N. F. Vatutyin hadseregtábornok, a Voronyezsi Front parancsnoka úgy határozott, hogy ellencsapások sorát méri a német csapatokra, s nem csak Prohorovkánál. Az 1. harckocsihadseregnek és a 6. gárdahadsereg egy részének Melovoje – Berezovka körzetéből Jakovlevo irányában; az 5. gárda-

[14] Erre l. *Jentz, Thomas L*: Germany's Tiger Tanks. Tiger I and Tiger II: Combat Tactics. Atglen, 1997. (a továbbiakban: Germany's Tiger Tanks) 90. o.

[15] Erre vonatkozóan l. a II. SS-Panzerkorps 11. számú térképvázlatát (Lage der 4. Pz.Armee und der Armeeabt. Kempf am 10. Juli 1943 abends).

harckocsihadseregnek és az 5. gárdahadsereg részeinek pedig Prohorovka körzetéből ugyancsak Jakovlevo felé kellett csapást mérnie.[16]

A szovjet ellencsapásban P. A. Rotmisztrov altábornagy 5. gárda-harckocsihadserege játszotta a főszerepet. A hadsereg B. Sz. Baharov vezérőrnagy 18. és I. F. Kiricsenko vezérőrnagy 29. harckocsihadtestéből, illetve B. M. Szkvorcov vezérőrnagy 5. gárda-gépesített hadtestéből állt. A harckocsihadsereget megerősítették a A. F. Popov vezérőrnagy 2. harckocsihadtestének és V. M. Badanov vezérőrnagy 2. gárda-harckocsihadtestének összesen 150 harckocsijával is, így Rotmisztrov altábornagy összesen 850 harckocsival és önjáró löveggel rendelkezett. A páncélosok többsége T-34/76 típusú harckocsi volt (kb. 500 darab), de jelentős mennyiségű (kb. 260 darab) T-60 és T-70 típusú harckocsi is tartozott az 5. gárda-harckocsihadsereg állományába. A nehézharckocsi-ezredek 35 darab Churchill III és néhány KV-1 típusú nehézharckocsival rendelkeztek. A 29. harckocsihadtestben 12 SZU-122 és 9 SZU-76 önjáró löveg biztosan volt, de feltételezem, hogy más hadtestek is rendelkeztek önjáró lövegekkel (összesen kb. 40 darabbal). A tartalékból előrevont 5. gárda-harckocsihadsereg csapatai 330-380 kilométernyi erőltetett menet után Prohorovka körzetében gyülekeztek.[17]

A II. SS-páncéloshadtest felderítése ugyan *feltételezte*, hogy a szovjetek Prohorovka körzetében erősítéseket vontak össze, de az 5. gárda-harckocsihadsereg egységeit a hadinapló tanúsága szerint nem tudták azonosítani.[18]

A július 11-én napközben és este vívott harcok felborították a Voronyezsi Front parancsnokának terveit a 12-én hajnalra tervezett ellencsapással kapcsolatban. A német csapatok ugyanis olyan pozíciókba szorították vissza az 1. harckocsihadsereg, a 6., 7. és 5. gárdahadsereg magasabbegységeit, ahonnan azok már nem tudták a tervek szerint támogatni Rotmisztrov hadseregét. A harcok neheze az 5. gárda-harckocsihadseregre várt.[19]

Július 11-én este a II. SS-páncéloshadtest három hadosztálya is megkapta másnapi feladatait. A hadtest (északi) balszárnyán a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos-hadosztálynak virradat után az általa tartott hídfőből északkelet felé támadva el kellett érnie a Prohorovka – Kartasevka útvonalat. A hadosztály egyes részeinek a Pszjol folyó völgyében fekvő településeket kellett megtisztítaniuk. Középen, Prohorovkától nyugatra, az 1. „LSSAH" SS-páncélgránátos hadosztálynak Sztorozsevoje és Jamki között kellett nyugat-északnyugat felé támadnia, majd miután a 3. SS-páncélgránátos hadosztály biztosította a „LSSAH" balszárnyát a Pszjol folyó mentén, közösen kellett folytatniuk a támadást Prohorovka és a 254,4-es magaslat birtokba vétele céljából. Mindeközben a (déli) jobbszárnyon a 2. „Das Reich" SS-páncélgránátos hadosztály a „LSSAH" jobbszárnyát fedezve felgöngyölíti a szovjetek állásait Vinogradovka és Ivanovka között, majd bizto-

---

[16] A Nagy Honvédő Háború története. III. k. (A szerkesztő bizottság elnöke: *P.N. Poszpelov.*) Budapest, 1965. (továbbiakban: A Nagy Honvédő Háború) 223-224. o.; valamint *K. Sz. Moszkalenko*: A délnyugati irányban. II. k. Budapest, 1982. (a továbbiakban: *Moszkalenko*) 28. o.

[17] Az 5. gárda-harckocsihadsereg páncélosainak mennyiségéhez l. A Nagy Honvédő Háború története, 224. o. A 2. harckocsihadtest és a 2. gárda-harckocsihadtest páncélosainak számára l. *Nagy Gábor*: Páncélos csaták. Budapest, 1966. (a továbbiakban: *Nagy*) 124. o. A harckocsitípusok arányához l. *Healy, Mark*: Kursk 1943: The Tide Turns in the East. London, 1994. 80. o. A 29. harckocsihadtest önjáró lövegeire *M. Kolomjec–M. Szvirin–O. Baranov–D. Nedogonov:* Kurszkaja duga. Moszkva, 1998. (a továbbiakban: Kurszkaja duga) 48. o.

[18] II. SS-Panzerkorps, 99. o.

[19] A Nagy Honvédő Háború, 224. o.

sítja az Ivanovka – Pravorot délnyugat – Sztorozsevoje kelet vonalon húzódó új arcvonalat.[20]

A feladat végrehajtásához 1943. július 11-én este a következő páncéloserő állt a II. SS-páncéloshadtest rendelkezésére:[21]

2. számú táblázat: a II. SS-páncéloshadtest bevethető páncélosai 1943. július 11-én este.

Seregtest	*Pz.II*	*Pz.III*	*Pz.IV*	*Pz.VI E*	*Bef.Pz.*	*T-34/76*	*StuG. III*[22]	*Összesen:*
1. SS-pcgr. ho.	4	5	47	4	7	–	kb. 25	67+25
2. SS-pcgr. ho.	–	34	18	1	7	8	kb. 25	68+25
3. SS-pcgr. ho.	–	54	30	10	7	–	kb. 20	101+20
Összesen:	*4*	*93*	*95*	*15*	*21*	*8*	*kb. 70*	*306*

A fenti adatsor szerint a július 12-i támadásra készülődő SS-páncélgránátos hadosztályok összesen legfeljebb 306 harckocsival és rohamlöveggel rendelkeztek. Ha ebből levonjuk a 21 parancsnoki harckocsit és a négy Pz.II könnyű harckocsit, akkor 281 darab német közepes és nehézharckocsit kapunk. Ebből a mennyiségből 93 volt Pz.III, amelynek hosszú csövű (L/42-es vagy L/60-as) 50 mm-es harckocsiágyúja a T-34/76 1942. és 1943. mintájú változatainak homlokpáncélzata ellen átlagos lőtávolságon (kb. 800 méter) gyakorlatilag alig volt hatásos.[23] Tehát marad összesen 188 Pz.IV, Pz.VI E, StuG. IIIG és zsákmányolt T-34/76, amelyek 75 mm-es vagy annál nagyobb űrméretű, hosszú csövű (L/43-as, L/48-as, L/56-os, illetve L/42-es) lövegei nagyobb távolságról is hatásosak voltak a szovjet közepes harckocsik ellen.

Ezzel szemben a szakirodalom csaknem összes (nemzetközi és hazai) reprezentánsa ennek a mennyiségnek csaknem a kétszeresét, mintegy 600 harckocsit és rohamlöveget említ a II. SS-páncéloshadtest állományában július 12-én.[24] Ha az 1. számú táblázat adat-

---

[20] II. SS-Panzerkorps, 97. o.

[21] A II. SS-páncéloshadtest hadinaplójában 1943. július 11-ére, 12-ére és 13-ára vonatkozóan nincs úgynevezett „Panzerlage", ezért a bevethető páncélosok számát a hadtest 4. páncéloshadseregnek leadott napijelentéseiből ismerhetjük meg. Az adatokat közli *Nipe, George M. Jr.*: Decision in the Ukraine Summer 1943. II. SS and III. Panzerkorps. Manitoba, 1996. (a továbbiakban: *Nipe*) 373. o.

[22] Nipe a bevethető páncélosok felsorolásából a rohamlövegeket sajnos kihagyta. Véleményem szerint ezek ugyancsak fontosak a hadtest erejének megítéléséhez, ezért a II. SS-páncéloshadtest hadinaplója által 11-e előtt és 13-a után említett mennyiségekből becsültem meg a számukat.

[23] A löveg 39 M páncélgránáttal 1500 méterről 37 mm-es, 1000 méterről 47 mm-es, 500 méterről 59 mm-es, 100 méterről 69 mm-es páncélt ütött át 30 fokos becsapódási szög esetén. Kis mennyiségben rendelkezésre állt a 40 M páncélgránát is, amely 500 méterig 72 mm-es, 100 méterről 130 mm-es páncélt ütött át hasonló becsapódási szög alatt. A T-34/76 1943 M változatának 47 mm-es szögben döntött homlokpáncélzata volt, így a hasonló vastagságú merőleges páncélzatnál jóval nagyobb (kb. 90 mm-es páncélvastagságnak megfelelő) védelmet nyújtott. V. ö. Die deutsche Panzertruppe, 280. o. és *Fleischer, Wolfgang*: Russian Tanks and Armored Vechicles 1917-1945. Atglen, 1999. (a továbbiakban: Russian Tanks) 85. o.

[24] Például *Nagy* i. m. 124. oldalán a Nagy Honvédő Háború adatait (223. o.) átvéve több mint 700 német harckocsit és rohamlöveget említ, amelyből 100 Tiger E nehézharckocsi és „Ferdinand" páncélvadász lett volna. Sajnos terjedelmi korlátok miatt itt nincs módomban minden publikációt egyenként elemezni. További példaként egy nemrég magyarul is megjelent munkát említenék. Dr. Stephen Hart, a sandhursti Királyi Katonai Akadémia tanszékvezető docense és dr. Russel Hart, az ohiói egyetem tanszékvezető docense kifejezetten a

sorára pillantunk, nehezen hihető, hogy a július 4-én este 451 harckocsival és rohamlöveggel rendelkező II. SS-páncéloshadtest *feltöltés nélkül,*[25] öt kemény csatanap után, 600 páncélost tudott volna bevetni.

Az 5. gárda-harckocsihadsereg parancsnoka július 12-én csupán négy harckocsihadtestét vetette be Prohorovkától nyugatra, illetve délnyugatra. Az 5. gárda-gépesített hadtest először tartalékban állt, majd a hadtest zöme a 11-én szorult helyzetbe került 69. hadsereg sávjában a német III. páncéloshadtest ellen került bevetésre, tehát nem Prohorovkánál.[26] Ezért a 850 darabos mennyiségből szerintem levonandó az 5. gárda-gépesített hadtest állománya, amelyet hiteles adatok hiányában jómagam mintegy 200 páncélosra becsülök,[27] valamint újabb 100 harckocsi, amelyet az 5. gárda-harckocsihadsereg ugyancsak a 69. hadsereg sávjában alkalmazott.[28] Egyébként is, Rotmisztrov altábornagy hadserege prohorovkai irányban megmaradt mintegy 550 harckocsijának és önjáró lövegének bizonyára nem mindegyike volt bevethető állapotban. A 2. harckocsihadtestet és a 2. gárda-harckocsihadtestet leszámítva[29] a 5. gárda-harckocsihadsereg július 11-ig tartalékban álló csapatai az állománytáblájuknak közel megfelelően feltöltött, pihent alakulatok voltak. Ezért véleményem szerint a prohorovkai irányban rendelkezésre álló 550 páncélos mintegy 95 százaléka, körülbelül 520 harckocsi és önjáró löveg lehetett hadrafogható 1943. július 12-én hajnalban.[30] Ezek alapján a prohorovkai irányban 12-én kora estig erősítés nélkül harcoló négy szovjet harckocsihadtest mintegy 520 harckocsival és önjáró löveggel indította meg támadását körülbelül 300 német SS-páncélos ellenében. Tehát július 12-én 19.00 óráig *megközelítőleg 820, legfeljebb 920* szovjet és német páncélos csapott össze Prohorovka nyugati és délnyugati körzetében.

A szovjet harckocsizók határozott parancsot kaptak arra, hogy a lehető legnagyobb sebességgel rohamozva minél hamarabb zárkózzanak fel a németek harcrendjére és kényszerítsék közelharcra a német páncélosokat.[31] Ez azonban kétélű fegyvernek bizonyult. A megparancsolt harceljárás lélektani alapja a szovjetek „Tigris-félelme" volt, vagyis az a felismerés, hogy a Tiger E 88 mm-es L/56-os hosszú csövű harckocsiágyújából

---

Waffen-SS fegyverzetéről és harcászatáról írott kiváló könyvükben a július 12-i prohorovkai összecsapásban 650 német harckocsi részvételét említik (magyarul *Dr. S. Hart – Dr. R. Hart:* A Waffen-SS fegyverei és harceljárásai [Debrecen, 1999.] 158. o.).

[25] A páncéloshadtest hadinaplója szerint csupán egyetlen alkalommal érkeztek új harckocsik: 1943. július 20-án öt darab gyári új Pz.VI Tiger E nehézharckocsit kaptak. Erre l. II. SS-Panzerkorps, 165. o.

[26] *P. A. Rotmisztrov*: Az idő és a harckocsik. Budapest, 1975. (a továbbiakban: *Rotmisztrov*) 163. o. és *A. M. Vaszilevszkij*: A vezérkar élén. Budapest, 1975. (a továbbiakban: *Vaszilevszkij*) 314. o.

[27] Az 1943 januári állománytábla szerint a szovjet gépesített hadtestek erősebbek voltak, mint az akkori harckocsihadtestek. A gépesített hadtestek állományába 42 könnyű és 162 közepes harckocsi, valamint 25 könnyű és nehéz önjáró löveg tartozott. Ehhez l. *Zaloga, Steven J. – Ness, Leland S.*: Red Army Handbook 1939-1945. Sutton, 1998. 87. o.

[28] A 69. hadsereg sávjában fenyegető veszély elhárítására az 5. gárda-harckocsihadsereg állományából kikülönítettek egy csoportosítást K. G. Trufanov tábornok parancsnoksága alatt, amely az 5. gárda-gépesített hadtest zömén kívül a harckocsihadsereg önálló alakulataiból további 71 darab T-34/76 és 29 darab T-70, illetve T-60 harckocsit kapott. Ehhez l. Kurszkaja duga, 48. o., illetve A második világháború története. (A szerkesztő bizottság elnöke: *A. A. Grecsko.*) Budapest, 1979. 7. k., 202. o.

[29] A hadtestek már részt vettek a korábbi harcokban és jelentős veszteségeket szenvedtek.

[30] Ezt látszik alátámasztani a német földi és légifelderítés 12-én szerzett adatait összesítve ábrázoló vázlat a II. SS-Panzerkorps 97. oldalával szemben.

[31] A Nagy Honvédő Háború, 224. o.

kilőtt páncélgránát akár 1500 méternél nagyobb távolságról is átüthette a T-34/76 homlokpáncélzatát. Csakhogy július 12-én a II. SS-páncéloshadtest összesen 15 bevethető Tiger E nehézharckocsival rendelkezett (ebből tíz a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos hadosztályé volt). A bevethető német páncélosok majdnem egyharmada (93) viszont Pz.III volt, amelyek kezelőszemélyzetének a szovjetek nem is tehettek volna nagyobb szívességet, mint hogy minél gyorsabban minél közelebb jönnek. A 95 Pz.IV és a körülbelül 70 StuG. III 75 mm-es lövegei 1000 méterről már 81 mm-es páncélzatot is átütöttek, de minél közelebb jöttek a szovjetek, a páncélgránátok annál nagyobb energiatartalékkal rendelkeztek a páncél átütése után. Ez növelte a célban kifejtett hatásukat, amelynek nyomán „gyakran felrobbant a lőszer, a robbanás ereje pedig leszakította és messzire hajította a páncéltornyot a megsérült gépekről".[32] Mivel a szovjetek a nagy sebességgel való előretörés érdekében menetből tüzeltek, jóval pontatlanabbul lőttek, mint a németek rövid megállásokból tüzelő páncélosai.[33] (Ne felejtsük, akkoriban lövegstabilizátor csupán néhány amerikai harckocsiban volt Észak-Afrikában, illetve az Atlanti-óceán túlsó partján.)

A szovjet harckocsizók és a német SS-páncéloscsapatok harcának kimenetelében nem csak a páncélosok mennyiségi és haditechnikai mutatói voltak meghatározóak, hanem az azokat kezelő szovjet és német katonák felkészültsége is. A szovjetek harckocsizó katonáikat a kapott parancsok betű szerinti szigorú végrehajtásának szellemében képezték ki. A mennyiségi szempontok miatt a kiképzés minősége messze elmaradt a német páncéloscsapatoknál szokásostól. A tisztek harcászati ismeretei jóval kevesebb fogalomból álltak össze, mint a német tisztek ismeretanyaga. A parancskövetés kizárólagosságát tovább erősítette, hogy a szovjet páncélosokban (harckocsikban és önjáró lövegekben) híradóberendezés a háború ezen szakaszában csupán szakaszparancsnoki szinttől felfelé volt. Emiatt a kiadott parancsokat a harc közben esetleg megváltozott helyzetnek megfelelően már nem lehetett módosítani. Ez az egyes szovjet páncélosok kezelőszemélyzetére nézve is hátrányos következményekkel járhatott, hiszen a többi páncélossal csak igen korlátozott, vizuális kapcsolatot tarthattak, ami harc közben szinte a nullával volt egyenlő. Amíg a német páncélosok rádió segítségével kommunikálhattak egymás között (például jelezhették egymásnak az azonosított célokat), a szovjet harckocsik személyzete a rohamot jelző rakéta felröppenése után jószerével csak bátorságában és szerencséjében bízhatott. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a T-34/76 négyfőnyi személyzetéből a harckocsiparancsnoknak harc közben az irányzólövész feladatait is végeznie kellett[34] és emiatt parancsnoki teendőit és a célkeresést időről-időre meg kellett szakítania, láthatjuk, milyen harcászati hátrányban kényszerültek küzdeni a szovjet harckocsizók. A német páncéloscsapatok átfogóbb kiképzése, a parancsnokok rugalmas, feladatorientált harcvezetési felfogása viszont kiegészült a minden német páncélosban megtalálható adó-vevő készülék

[32] A Nagy Honvédő Háború, 225. o.

[33] Mihail Jefimovics Katukov, a Kurszknál szintén harcolt 1. harckocsihadsereg akkori parancsnokának emlékiratai szerint a menetből való tüzelést maga Sztálin rendelte el a szovjet harckocsizó csapatok számára még 1942 nyarán. Ugyancsak ő említi, hogy a szovjet harckocsik Kurszknál már rendelkeztek űrméret alatti páncéltörő lövedékekkel is, bár egyelőre még csak öt darabbal harckocsinként. Ehhez l. *M. J. Katukov:* An der Spitze des Hauptstosses. Berlin, 1979. 159. és 185. o.

[34] A német közepes és nehézharckocsik személyzete öt főből állt. A harckocsi parancsnoka kizárólag a harcvezetést végezte; esetleg az irányzólövésznek segített a célkeresésben.

jelentette kommunikációs előnyökkel, valamint a harckocsik jobb minőségű lövegirányzékaival. Ezek együtt minőségi fölényt jelentettek a szovjetek páncélosok mennyiségi túlsúlyával szemben.

1943. július 12-én hajnali 3 óra 15 perckor Veszelij irányából dél felé zászlóalj-erejű szovjet támadás bontakozott ki, amely nyomán Vasziljevkában heves helységharcra került sor. A „LSSAH" páncélosai akkor már tűzharcot vívtak a Petrovkától délnyugat felé mozgó szovjet 18. harckocsihadtest harckocsijaival. Hajnali 5.00 óra körül a „LSSAH" páncélosok erős zaját jelentette az arcvonalszakasza előtt. A szovjet légierő tevékenysége fokozódott: az SS-páncélgránátos hadosztályok harccsoportjait hamarosan szovjet bombázó- és csatarepülő-kötelékek támadták. Hat óra után a szovjet tüzérség lövegei és sorozatvetői is erős zavarótüzet lőttek, amely 8.00 óra után 15 perces tűzcsapásba ment át. Ezt követően 8 óra 30 perckor megindultak az 5. gárda-harckocsihadsereg hadtestei is. A jobbszárnyon a 18. harckocsihadtest a Pszjol folyó déli partja mentén lendült támadásba, a 29. harckocsihadtest dandárai középen, a Prohorovkától délnyugatra vezető út- és vasútvonal két oldala mentén rohamoztak, a balszárnyon pedig a 2. harckocsihadtest és a 2. gárda-harckocsihadtest erői törtek a német állások felé. A keskeny, dombos, átszeldelt terepet északról a Pszjol folyó határolta, egy vasúti töltés pedig Prohorovka előtt kettéosztotta azt. A szovjet páncélosok a sztyeppén ligetek és cserjések takarásában, csoportokban mozogva nyomultak előre.[35]

Az aznapi feladatai végrehajtása céljából ugyancsak meginduló II. SS-páncéloshadtest erői egymás után ütköztek támadó szovjet csoportosításokba. Az 1. „LSSAH" SS-páncélgránátos hadosztály erőit a hadosztály jelentése szerint 9 óra 15 perctől Jamki, Prohorovka és Petrovka felől a szovjet 29. harckocsihadtest és a 18. harckocsihadtest első hullámainak 115 páncélosa támadta meg, amelyeket a 9. gárda-légideszant hadosztály gyalogsága támogatta. Ezzel kezdetét vette a második világháború *legnagyobb páncélosütközete*. Alig negyven perc múlva, 9 óra 55 perckor a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos-hadosztály is jelentette, hogy szovjet lövészalakulatok, páncélosok (a 18. harckocsihadtest részeinek) támogatásával, Mihajlovka felől nyugati irányban támadásba lendültek. Az SS-páncéloshadtest harmadik seregtestét, a 2. „Das Reich" SS-páncélgránátos-hadosztályt saját jelentése szerint 11 óra 40 perc körül Kalinyin körzetében érte először a szovjet 2. és 2. gárda-harckocsihadtest támadása.[36]

A II. SS-páncéloshadtest hadinaplójának bejegyzései szerint a felhős égbolt alatt kibontakozó ütközet *nem kizárólag páncélosok között folyt*. Sok esetben támogatták a szovjet harckocsidandárokat lövészalakulatok, vagy éppen fordítva, a lövészzászlóaljak támadtak harckocsi-támogatással. A német páncélosok is jó néhányszor támaszkodtak hadosztályaik páncélgránátos gyalogságára, elsősorban a hadosztályok egy-egy Sd.Kfz. 251 típusú lövészpáncélosokkal felszerelt páncélgránátos-zászlóaljuk támogatására. A tábori és páncéltörő tüzérség, valamint a légierő mindkét oldalon teljes erővel vette ki részét a harctevékenységből.[37]

---

[35] II. SS-Panzerkorps, 100. o., A Nagy Honvédő Háború, 224. o.

[36] II. SS-Panzerkorps, 101. o.; A Nagy Honvédő Háború, 225. o.

[37] Ez német részről elsősorban a légi fedezetre vonatkozik, mert a kedvezőtlen időjárás miatt 12-én és 13-án a német VIII. repülőhadtest repülőgépei földi célpontokat csak gyenge – elsősorban csatarepülő – erőkkel támadhattak. V. ö. II. SS-Panzerkorps, 104. és 110. o.

A tömegesen támadó szovjet páncélosokról a hatalmas tűzviharban a németek sokszor a szó szoros értelmében leválasztották a deszantként felkapaszkodott támogató gyalogságot, így hiába értek el kisebb betöréseket a szovjetek, a német páncéloscsoportok, vagy éppen a német páncélgránátosok felszámolták azokat. Ez történt például a „LSSAH" arcvonalán is, amikor a 252,2-es magaslatnál a szovjet páncélosok betörtek a német vonalakba, de a 2/III. (páncélozott) SS-páncélgránátos zászlóalj Jochen Peiper SS-Sturmbannführer parancsnoksága alatt ellenlökést indított és 11 óra 15 percre teljesen felszámolta a betört szovjet erőket. A helyszínen több mint 40 szovjet páncélost semmisítettek meg, részben közelharcban (tapadóaknával és puskagránáttal).[38]

Este 19.00 óra után a német felderítés Petrovkától közvetlenül délkeletre 100 páncélost észlelt, melyek nagy valószínűséggel az 5. gárda-gépesített hadtest utolsó tartalékként itt bevetett 24. gárda-harckocsidandárának és 10. gárda-gépesített dandárának járművei voltak, amelyeket Rotmisztrov altábornagy részben az 1. „LSSAH" SS-páncélgránátos hadosztály, részben a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos hadosztály erői ellen vetett be.[39]

A II. SS-páncéloshadtest 19 óra 50 perckor a 4. páncéloshadseregnek leadott napijelentése szerint a szovjet páncélosok és lövészalakulatok kora reggeli órák óta folyamatos támadásai elsősorban az 1. és 3. SS-páncélgránátos hadosztály állásait érték. A hadtest értékelése szerint a szovjetek egyértelmű célja a „LSSAH" Prohorovka felé előretört részeinek elvágása és a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos hadosztály által tartott hídfő visszaszorítása volt. Néhány ellenlökéssel felszámolt szovjet betörést leszámítva a korábbi arcvonal az SS-páncéloshadtest csapatainak birtokában volt. A szovjet támadások azonban a jelentés idején is folytatódtak. A hadtest csapatai addig 120 szovjet páncélos kilövését jelentették.[40]

Este 22.00 órakor a II. SS-páncéloshadtest alakulatai megkapták másnapi feladataikat. A 2. „Das Reich" SS-páncélgránátos hadosztály, miután visszaszorította a 2. harckocsihadtest és a 2. gárda-harckocsihadtest erőit, arra kapott parancsot, hogy az elért vonalon állásokat építsen ki és álljon készen, hogy rohamlövegeit esetleg a déli szomszéd 167. gyaloghadosztály ellenlökéseinek támogatására alkalmazza. A „LSSAH"-t szintén az elért vonal főharcvonallá (Hauptkampflinie) való kiépítésére utasították, illetve fel kellett készülnie, hogy a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos hadosztály tervezett támadásának sikere esetén a hadosztály balszárnya előtt elhelyezkedő szovjet erőket a 3. SS-páncélgránátos hadosztállyal közösen megsemmisítse. Ezzel összhangban a 3. SS-páncélgránátos hadosztály jobbszárnya (legalább páncélozott harccsoportjának erejével) a Pszjoltól északra, a folyó völgyében északkeleti irányban támadást indít, majd miután elérte a Beregovoje – Kartasevka útvonalat, a Pszjol folyón délkeleti irányban átkelőt létesít és a „LSSAH" részeivel együttműködésben megsemmisíti a Petrovka délkeleti és délnyugati körzetében lévő szovjet erőket.[41]

---

[38] II. SS-Panzerkorps, 102. o.; *Nipe,* 47. o.

[39] Ehhez l. II. SS-Panzerkorps, 103. o.; *Vaszilevszkij,* 314. o.

[40] II. SS-Panzerkorps, 103–104. o. A jelentett 120 kilövés minden bizonnyal túl alacsony. Ennek oka, hogy az SS-hadosztályok a harc hevében sokszor „elfelejtettek" jelenteni. Hausser a korábbinál sűrűbb, rendszeres jelentéseket aznap parancsban rendelte el. Erre l. II. SS-Panzerkorps, 108. o.

[41] II. SS-Panzerkorps, 104. o.

A sötétség beálltával az ütközet még nem ért véget, sőt, a 3. SS-páncélgránátos hadosztály 22 óra 45 perckor jelentette, hogy páncéloscsoportja, szoros harcérintkezésben a szovjet harckocsiegységekkel, elérte a Beregovoje – Kartasevka útvonalat (noha csak 13-án kellett volna odajutnia) és éjszakára lezárta azt. A hadosztály részei elfoglalták Vasziljevkát és Andrejevkát. *Tehát a prohorovkai páncélosütközet 12-én késő este német támadással ért véget.* A másik két SS-hadosztály arcvonalán addigra elcsitultak a harcok és a megszilárdult vonalak mentén viszonylag nyugalmas éjszaka következett.[42]

Július 13-án a kora reggeli órákban a 3. „Totenkopf" SS-páncélgránátos hadosztály páncéloscsoportját nagy erejű szovjet támadás érte.[43] Mivel a németek páncélosaikat mozgó tartalékként kívánták megőrizni, inkább visszahúzódtak a hadosztály által tartott hídfőbe. A német légifelderítés 8.00 óra körül 120 szovjet páncélost észlelt Petrovka körül.[44]

Reggel 7.00 órától a 2. „Das Reich" SS-páncélgránátos hadosztály arcvonalán szovjet gyalogság indított támadást 7 harckocsi támogatásával. A támadást visszaverték. Ettől kezdve a II. SS-páncéloshadtest teljes arcvonalát egész nap kisebb-nagyobb szovjet támadások érték. A hadtest hadinaplójának bejegyzése szerint a 12-én tapasztaltaktól eltérően a szovjetek erősebb lövészkötelékekkel operáltak, amelyeket kilátástalanul hajszoltak a német állások ellen, mialatt a már nem olyan nagy számban bevetett szovjet páncélosok, kissé távolabbról, tüzükkel támogatták a gyalogság harcát.[45]

Délelőtt 10.00 órakor a 3. SS-páncélgránátos hadosztály jelentette, hogy páncéloscsoportját a 226,6-os magaslat mögé vonta vissza. Ezzel egy időben Veszelij felől déli irányban a szovjet 1. harckocsihadsereg 31. harckocsihadteste a gyalogságot támogatva támadást indított, amely helyi betöréshez vezetett, de felszámolása után a hadosztály csapatai a hídfőt megtartották. A „LSSAH" páncéloscsoportjának északi irányú támadását 10.30-kor le kellett állítani, mert keletre jól kiépített szovjet páncéltörő körletbe ütközött, amelyet páncéltörő ágyúk és harckocsik alkottak.[46] A 2. SS-páncélgránátos hadosztálynál is terveztek egy páncélostámadást a Pravorot körüli magaslatok birtokba vételére, de végül, a kedvezőtlen terepviszonyokra hivatkozva, elálltak tőle. Este 19 óra 30 perckor – mintegy a nap lezárásaként – a hadosztály jelentette, hogy az Ivanovkától 1,5 kilométerre északra fekvő erdősávot elfoglalta és közben főleg szovjet gyalogsággal találkozott, páncélosokkal alig.[47]

Két napi szakadatlan harc után a II. SS-páncéloshadtest csapatai lényegében ugyanazon a vonalon álltak, mint 11-én este,[48] csakhogy a Voronyezsi Front egyetlen frontközeli tartalékát, a 5. gárda-harckocsihadsereget harcra kényszerítették, amelynek „csa-

---

[42] II. SS-Panzerkorps, 105. és 109. o.

[43] A támadásban minden bizonnyal részt vett az 5. gárda-gépesített hadtest addig tartalékban tartott maradéka is, amelyet a 3. SS-páncélgránátos hadosztály 12-én este elért betörésének feltartóztatására Petrovka körzetébe dobtak át. V., ö. *Vaszilevszkij,* 314. o.

[44] II. SS-Panzerkorps, 109. o.

[45] Uo.

[46] *Nipe,* 51.o.; II. SS-Panzerkorps, 110–111. o.

[47] II. SS-Panzerkorps, 113. o.

[48] A németek tehát nem jutottak sokkal közelebb Kurszkhoz, de a szovjet ellencsapás célja sem valósult meg (bekeríteni és megsemmisíteni a betört német páncéloserőket). A felek egyike sem ürítette ki a harcteret, így ebből a szempontból az ütközet döntetlennek tekinthető. Ha azonban az okozott és elszenvedett veszteségeket vizsgáljuk, más a helyzet.

pásmérő ereje Prohorovka körzetében jelentősen meggyengült", még parancsnoka, Rotmisztrov altábornagy szerint is.[49]

Mi jelent az, hogy „jelentősen"? Nos, a II. SS-páncéloshadtest hadinaplójának 13-i bejegyzése szerint (tehát az összes jelentés beérkezése és összesítése után) az SS-páncélgránátos hadosztályok július 12-én 276 szovjet páncélost lőttek ki és egyet zsákmányoltak.[50] A 13-i harcok során újabb 144 szovjet harckocsi és önjáró löveg esett az SS-csapatok áldozatául.[51] A kilövések hadosztályok szerinti bontását a következő táblázat mutatja:

3. számú táblázat: a II. SS-páncéloshadtest által 1943. július 12-én és 13-án kilőtt és zsákmányolt szovjet páncélosok.

Időpont	*1. SS-pcgr. ho.*	*2. SS-pcgr. ho.*	*3. SS-pcgr. ho.*	*Összesen:*
1943. július 12.	186	30	61[52]	277
1943. július 13.	28	75	41[53]	144
Összesen:	*214*	*105*	*102*	*421*

Ez a mennyiség azokat a szovjet páncélosokat is tartalmazza, amelyek nem semmisültek meg, csupán kisebb-nagyobb javításra szorultak és átmenetileg kiestek a további harcokból. Az 5. gárda-harckocsihadsereg 377 elveszített saját harckocsit és önjáró löveget jelentett a prohorovkai ütközet után.[54] Mivel 12-én 19.00 óra után az 5. gárda-gépesített hadtestet mintegy 100 páncélosát is a prohorovkai irányban alkalmazták, vizsgálódásom tárgya az a körülbelül 520+100 (620) szovjet harckocsi és önjáró löveg kell hogy legyen, amely 12-én és 13-án Prohorovka nyugati és délnyugati körzetében bevetésre került. A számok alapján Rotmisztrov 5. gárda-harckocsihadseregének négy harckocsihadteste és 5. gárda-gépesített hadtestének részei két nap alatt mintegy 356 páncélost veszíthettek,[55] ami 57,4 százalékos veszteségi aránynak felel meg. Rotmisztrov ezt nevezte tehát „jelentős" meggyengülésnek. Ezt támasztja alá Moszkalenko közlése is, aki csak a július 12-i összecsapás kapcsán körülbelül 300 elveszített szovjet harckocsit és önjáró löveget említ.[56] Egyébként július 12-én a 1. „LSSAH" SS-páncélgránátos hadosztály

[49] *Rotmisztrov*, 163. o.

[50] II. SS-Panzerkorps, 102. és 115. o.

[51] II. SS-Panzerkorps, 124. o.

[52] Ebből 27 páncélos nagy valószínűséggel nem az 5. gárda-harckocsihadseregé volt, mert este 18.00 óráig lőtték ki őket a Pszjol északi partján az északkeleti irányban 9 óra 50 perckor megindított támadás során. A 3. SS-páncélgránátos hadosztály páncéloscsoportja is (mintegy 100 páncélossal) a folyó északi partján tevékenykedett, tehát a szűken értelmezett prohorovkai hadszíntértől északra.

[53] Ebből 38 páncélost a 3. SS-páncélvadászosztály két százada lőtt ki mindössze húsz(!) perc alatt. Erre l. II. SS-Panzerkorps, 112. o. A harcjárművek a az 1. harckocsihadsereg leharcolt 31. harckocsihadtestéhez tartoztak, amely ezután gyakorlatilag megsemmisült. Ehhez l. *Nipe*, 51. o.

[54] Russian Tanks, 125. o. Ebben a számban a hadsereg minden harckocsival és önjáró löveggel rendelkező egysége és alegysége benne foglaltatik, nem csak a prohorovkai irányban harcoló csapatok.

[55] Ebből az 5. gárda-gépesített hadtest veszteségei jelentéktelenek voltak. V. ö. *Vaszilevszkij*, 315. o.

[56] *Moszkalenko*, 28. o.

Pz.IV harckocsikkal felszerelt 1/II. SS-páncélososztálya lőtte ki a legtöbb szovjet páncélost (90 darabot). Az osztály parancsnoka Martin Gross SS-Sturmbannführer volt.[57]

Vajon mi a helyzet a II. SS-páncéloshadtesttel? Helytálló-e a szovjet hadtörténetírás azon állítása, hogy a németek Prohorovka körül ugyancsak 350 páncélost és 10 000 katonát veszítettek, csupán július 12-én?[58] Ehhez ismét meg kell vizsgálni a páncéloshadtest bevethető páncélosállományát július 11-én és 13-án este:

4/a. és b. táblázat: a II. SS-páncéloshadtest bevethető páncélosai 11-én és 13-án este, valamint az elszenvedett veszteségek.

a.)

Seregtest	*Pz.II*	*Pz.III*	*Pz.IV*	*Pz.VI E*	*Bef.Pz.*	*T-34/76*	*StuG. III*	*Összesen:*
1. SS-pcgr.-ho.	4	5	47	4	7	–	kb. 25	67+25
2. SS-pcgr.-ho.	–	34	18	1	7	8	kb. 25	68+25
3. SS-pcgr.-ho.	–	54	30	10	7	–	kb. 20	101+20
Összesen:	*4*	*93*	*95*	*15*	*21*	*8*	*kb. 70*	*kb. 306*

b.)

Seregtest	*Pz.II*	*Pz.III*	*Pz.IV*	*Pz.VI E*	*Bef.Pz.*	*T-34/76*	*StuG. III*[59]	*Összesen:*	*Veszteség*
1. SS-pcgr. ho.	4	5	31	3	7	–	kb. 20	50+20	22+kb. 5[60]
2. SS-pcgr. ho.	–	43	20	1	8	11	kb. 20	83+20	kb.10+5
3. SS-pcgr. ho.	–	32	17	0	5	–	kb. 20	54+20	47
Összesen:	*4*	*80*	*68*	*4*	*20*	*11*	*kb. 60*	*kb. 247*	*kb. 89*

A fenti adatsor alapján úgy tűnik, hogy a 2. SS-páncélgránátos hadosztály nem csak hogy nem veszített páncélost, de egyenesen gyarapodott bevethető páncélosainak száma a harcok alatt. Bizonyára arról lehet szó, hogy korábban megsérült páncélosaiból javítás után jó néhány darabot éppen 12-én kapott vissza. Becslésem szerint a hadosztály július 12-én és 13-án összesen mintegy 10 páncélost és 5 rohamlöveget veszíthetett. Ezzel együtt a II. SS-páncéloshadtest a kétnapos küzdelem alatt körülbelül 89 harckocsit és rohamlöveget veszített el. Ez a 12-én bevetett 306 SS-páncélosnak csupán 29 százaléka. Ennek a mennyiségnek is csak töredéke lehetett megsemmisült harcjármű, hiszen a II. SS-páncéloshadtest 1943. július 5. és július 23. között összesen 5 Pz.III-t, 23 Pz.IV-t, 3 Pz.VI E-t és 5 StuG. III-t (36 páncélost) veszített javíthatatlan, teljes veszteségként („Totalausfall"-ként)[61]. A július 12-i harcok hevessége alapján feltételezem, hogy ezek

[57] *Krätschmer, Ernst-Günther*: Die Ritterkreuzträger der Waffen-SS. Preussisch Oldendorf, 1982.[3] 519. o.

[58] A Nagy Honvédő Háború, 225. o.

[59] A rohamlövegek adatsora ezen a napon is hiányzik, ezért itt is a következő napok alapján végzett becslésre kell hagyatkoznom.

[60] Harcképtelenné vált rohamlövegek.

[61] II. SS-Panzerkorps, 165. o. Egyébként július 12-én a II. SS-páncéloshadtest Tiger E-ből kijavíthatatlanul *egyetlen darabot sem veszített*! V. ö. Germany's Tiger Tanks, 90. o.

többségét Prohorovkánál veszítették el a németek. Ami az SS-csapatok személyi veszteségeit illeti, a 10 000 főnyi veszteség egyetlen napon már csak azért is lehetetlen, mert a hadtest 1943. július 5. és július 16. között is „csak" 196 tisztet és 6 232 főnyi altisztet és legénységi állományú katonát (összesen 6 428 főt) veszített.[62]

A július 12-i és 13-i Prohorovka körüli eseményeknek A. M. Vaszilevszkij marsall, a szovjet vezérkar főnöke személyesen is tanúja volt, mert Sztálin július 9-i szóbeli utasításában az 5. gárda-harckocsihadsereg csapataihoz küldte. A harcok után egy nappal, 14-én írásbeli jelentést küldött Sztálinnak, amelyet emlékirataiban idéz is:

„Tegnap [vagyis július 13-án – Sz. N.] Prohorovkától délnyugatra figyeltem a 18. és 29. harckocsihadtestünknek a több mint 200 német páncélos elleni harcát, amelyben több száz lövegünk és minden rendelkezésünkre álló »Katyusá«-nk is részt vett. A harcmezőt egy óra alatt elborították az égő német és saját harckocsijaink.

A harc két napja alatt a 29. harckocsihadtest gépeinek 60 százaléka, a 18. harckocsihadtest gépeinek pedig mintegy 30 százaléka véglegesen vagy ideiglenesen üzemképtelen lett[63]. Az 5. [gárda – Sz. N.] gépesített hadtestnek jelentéktelen veszteségei voltak. Még holnap is fenyeget az a veszély, hogy az ellenséges harckocsik [a Kempf-seregcsoport III. páncéloshadteste – Sz. N.] dél felől áttörnek Sahovo, Avgyejevka és Alekszandrovka körzetébe."[64]

A II. SS-páncéloshadtest a Prohorovka körül vívott kétnapos ütközet után három nappal, július 16-án az alábbi harcértéket jelentette:[65]

5. számú táblázat: a II. SS-páncéloshadtest bevethető páncélosai és páncéltörő fegyverzete 1943. július 16-án este.

Alakulat	*Pz.II*	*Pz.III*	*Pz.IV*	*Pz.VI E*	*Bef.Pz.*	*T-34/76*	*StuG. III*	*Marder*[66]	*75 mm Pak*[67]	*50 mm Pak*[68]
1. SS-pcgr. ho.	4	5	42	9	6	–	30	19	13	–
2. SS-pcgr. ho	–	37	18	5	7	11	25	12	16	28
3. SS-pcgr. ho.	–	30	27[69]	9	7	–	20	3	16	–
Összesen	4	72	87	23	20	11	75	34	45	28

[62] II. SS-Panzerkorps, 165. o.

[63] A 29. harckocsihadtest a július 11-én meglévő 238 páncélosából két nap alatt 153 T-34/76-ot, 86 T-70-et, 9 SZU-76-ot és 10 SZU-122-t, összesen 258 páncélost veszített (ez úgy lehetséges, hogy 12-én 19.00 óra után az 5. gárda-gépesített hadtest részei is a 29. harckocsihadtest sávjában tevékenykedtek); 99 T-34, 55 T-70, 6 SZU-76 és 8 SZU-122, összesen 168 páncélos megsemmisült. A 18. harckocsihadtest ugyanazon idő alatt 187 páncélosából 9 Churchill-t, 45 T-34/76-ot, 44 T-60 és T-70 harckocsit, összesen 98 páncélost veszített, ebből megsemmisült 7 Churchill és 23 T-34 (összesen 30 páncélos). Ebből látható, hogy a kétnapos ütközet végére a 29. harckocsihadtest *gyakorlatilag megsemmisült*, a 18. harckocsihadtest pedig *több mint 50 százalékos veszteséget szenvedett*. Ehhez l. Kurszkaja duga, 48. o. A fenti adatsorból az derül ki, hogy Vaszilevszkij közlése a *kilőtt* páncélosok megsemmisülési arányára vonatkozik.

[64] *Vaszilevszkij*, 314–315. o.

[65] II. SS-Panzerkorps, 135. o.

[66] Harckocsialvázra szerelt 75 mm-es, illetve 76,2 mm-es önjáró páncéltörő ágyúk.

[67] 75 mm-es PaK40 vontatott páncéltörő ágyúk.

[68] 50 mm-es PaK38 vontatott páncéltörő ágyúk.

[69] Ebből 4 darab 75 mm-es, L/24-es, rövid csövű löveggel felszerelt változat.

Látható, hogy az SS-páncéloshadtest bevethető páncélosok tekintetében alig valamivel volt gyengébb, mint a prohorovkai összecsapás előtti estén. A hadtest július 17-én és 18-án mégis elhagyta Prohorovka körüli állásait, mert 16-án este Hausser SS-Obergruppenführer olyan hadtestparancsot adott ki, amely szerint az SS-páncélgránátos hadosztályokat új helyszínen, Obojany irányában kívánják alkamazni a *Roland* fedőnevű vállalkozás keretében. A támadás az Obojanytól délre és délkeletre lévő szovjet csapatok szétverését célozta.[70]

A II. SS-páncéloshadtestet tehát *kivonták*, s nem pedig *kiverték* Prohorovka környékéről. Bármilyen meggondolások vezették is Adolf Hitlert és a német hadvezetést akkor, amikor a *Zitadelle* hadművelet leállítása mellett döntöttek, arra a II. SS-páncéloshadtest július 12-én és 13-án Prohorovka mellett vívott kétnapos harctevékenysége (a térségben rendelkezésre álló *utolsó* szovjet harckocsi-tartalékok nagy mértékű szétforgácsolása, viszonylag alacsony német veszteségek mellett) egészen biztosan nem adhatott okot.

Norbert Számvéber

THE II SS PANZER CORPS AT PROHOROVKA, 12 AND 13 JULY 1942

Summary

The peak of the German attack, that started on 12 July 1943 on the northern and southern wing of the Kursk front-projection, was an intensive panzer battle in the west and northwest of the Prohorovka region. The II SS Panzer Corps of the 4th Panzer Army – commanded by General Hermann Hoth – fought a grave battle against the 5th Soviet Guards Panzer Army reinforced with two panzer corps from the „Steppe Front".

The Panzer Corps consisted of three SS panzer-grenadier divisions at that time. In spite of this fact many works refer to SS panzer divisions. In contrast to the statements of a considerable part of the scientific literature, the SS Panzer Corps did not own a single Pz.V Panther tank on the day before the attack. The second important point is that the SS panzer-grenadier divisions had altogether 42 Pz.VI Tiger E heavy tanks equipped with 88 mm guns, many of which had not been available for use before the battle.

Thus the II SS Panzer Corps was in the possession of 451 tanks and assault guns on the eve of the German attack. From 5 to 10 July 1943 the XLVIII Panzer Corps and the II SS Panzer Corps of the 4th Panzer Army – after 45 kilometres of north-western advance – established a 35-40 kilometres wide 'bulge' to the west of Prohorovka, into the defence of the 6th and 5th Guards Army of the 1st Panzer Army of the Soviet Voroniesh Front. The 3rd „Totenkopf" SS Panzer-Grenadier Division also seized a bridgehead on the northern bank of River Psiol. With the approval of the Soviet general headquarters, the Voroniesh Front headquarters decided on starting a counter-attack with five armies against the 4th German Panzer Army on 12 July. The key-role in the counter-attack was played by Lieutenant-General Rotmistrov's 5th Guards Panzer Army. The Panzer Army consisting of two panzer corps and one motorised corps had been reinforced with 150 tanks under the command of Major-Generals Popov and Badanov, so Rotmistrov possessed altogether 850 tanks and assault guns.

The SS panzer-grenadier divisions preparing for the attack of 12 July were in the possession of 306 tanks and assault guns as a maximum. The four Soviet panzer corps advancing in the direction of Prohorovka started the attack with about 520 tanks and assault guns against approximately 300

[70] II. SS-Panzerkorps, 136. és 140. o.

German SS armoured vehicles. Thus, in the morning of 12 July, about 820 (at the very most 920) Soviet and German tanks and assault guns clashed in the western, south-western region of Prohorovka.

According to the battle-diary of the II SS Panzer Corps, the battle did not only rage between armoured vehicles. Soviet panzer brigades were in many cases supported by riflemen or, the other way round, rifle battalions attacked with tank support. German panzer formations also relied on panzer-grenadier infantrymen of their divisions. The field and antitank artillery, just like the air force took share of the active service on both sides.

In accordance with the daily report of the II SS Panzer Corps on 12 July, the continuous Soviet attacks were led against the entrenchment of the 1st and 3rd SS Panzer-Grenadier Divisions in the first place. As for the evaluation of the Corps, the obvious aim of the Soviets was to break off those units of the „LSSAH" that had forged ahead towards Prohorovka, and to drive back the bridgehead held by the 3rd „Totenkopf" SS Panzer-Grenadier Division. Apart from some Soviet invasions that had been wiped up, the former front line was possessed by the units of the SS Panzer Corps.

The panzer battle of Prohorovka ended up with a German attack late at night on 12 July. The 3rd SS Panzer-Grenadier Division occupied Vasilievka and Andreievka.

On 13 July all the battle-front of the II SS Panzer Corps was attacked by the Soviets all day long. After two days of ceaseless fighting the II SS Panzer Corps stood at the same front as they did in the evening of 11 July, however, they made the 5th Soviet Guards Panzer Army fight and caused them heavy losses. The 5th Guards Panzer Army reported 377 lost tanks and assault guns after the battle at Prohorovka. The II SS Panzer Corps had lost about 89 tanks and assault guns during the two-day fighting.

The II SS Panzer Corps left its trenches around Prohorovka only on 17-18 July, for its commander, SS-Obergruppenführer Hausser, gave a command in the evening of 16 July, according to which the SS panzer-grenadier divisions should have been employed at a new spot, in Oboiany's direction. Therefore the II SS Panzer Corps was withdrew and not driven out from the region of Prohorovka.

Norbert Számvéber

LE IIE CORPS D'ARMÉE BLINDÉ DE SS À PROHOROVKA, LE 12 ET LE 13 JUILLET 1943

Résumé

L'offensive allemande, commencée à la ligne de front de Kursk, dans le secteur de Sud, a eu son sommet le 12 juillet 1943, dans la zone de Prohorovka, dans une bataille intensive de blindés. C'était une bataille entre le IIe corps d'armée blindé SS de la 4ème armée blindée du Groupe d'Armées allemand de Sud et la 5e armée blindée de garde renforcée soviétique.

A ce moment-là, le corps d'armée blindé se composait de trois divisions de grenade antichar SS. Malgré cela, un grand nombre d'essais mentionnent toujours des divisions blindées SS. L'autre chose importante est que les divisions de grenade antichar SS avaient au total 42 chars de combat lourd Pz.VI Tiger E, et une partie de ces chars, déjà au moment des débuts des combats, n'était pas dans un état nécessaire pour pouvoir participer aux combats.

A la veille de l'offensive allemande, le IIe corps d'armée blindé SS avait donc 451 chars de combat et canons d'assaut, capables de participer aux combats. A partir du matin du 5 jusqu'au soir du 1O juillet 1943, le XLVIIIe corps d'armée blindé et le IIe corps d'armée blindé SS de la 4e armée blindée du Groupe d'Armées allemand de Sud, en luttant avec l'enfoncement de la défense soviétique, à l'Ouest de Prohorovka. se sont insérés dans la ligne de protection de la 1e armée blindée du Front de Voroniez soviétique, après avoir avancé presque 45 kilomètres. Le commandement du Front de Voroniez a décidé de commencer une contre-offensive contre la 4e armée blindée allemande au petit matin du 12 juillet. Dans cette contre-offensive soviétique la 5e

armée blindée de garde du général de division P.A. Rotmistrov a joué le rôle principal. Le général de division Rotmistrov avait finalement 850 chars de combat et pièces d'artillerie.

Les divisions de grenade antichar SS, se préparant à l'offensive du 12 juillet avaient au total 306 chars de combat et canons d'assaut au maximum. Le 12 juillet, à peu près 820, maximum 920 blindés soviétiques et allemands ont commencé à combattre dans la zone d'Ouest et de Sud-Ouest de Prohorovka.

Le soir du 12 juillet, les troupes du corps d'armée blindé SS possédaient toujours la ligne précédente. La dernière action de la bataille blindée de Prohorovka était une attaque allemande, le 12 juillet, très tard le soir.

Le 13 juillet, à partir de 7 heures du matin, toute la ligne de front du IIe corps d'armée blindé SS était attaquée par les forces soviétiques. Après deux jours de combat sans arrêt, les troupes du IIe corps d'armée blindé SS se trouvaient essentiellement aux mêmes lignes que le soir du 11 juillet.

Au cours du combat de deux jours, les Soviétiques ont perdu 377 chars de combat et pièces d'artillerie, les forces allemandes ont perdu 89 chars de combat et canons d'assaut.

C'était seulement le 17 et le 18 juillet, que le IIe corps d'armée blindé SS a quitté ses postes dans la région de Prohorovka, après avoir reçu le nouvel ordre, selon lequel la direction avait l'intention de l'utiliser en direction d'Oboyan. Le IIe corps d'armée blindé SS était donc retiré, pas chassé de la zone de Prohorovka.

Norbert Számvéber

DAS II. SS-PANZERKORPS BEI PROCHOROWKA AM 12. UND 13. JULI 1943

Resümee

Der deutsche Angriff am nördlichen und südlichen Flügel der Frontlinien-Ausladung von Kursk erreichte im südlichen Sektor, in der west-nordwestlichen Umgebung von Prochorowka, am 12. Juli 1943 in einem intensiven Gefecht zwischen Panzern seinen Höhepunkt. Im Zusammenstoß führten die deutsche Armeegruppe Süd (Feldmarschall Erich von Mannstein) mit dem II. SS-Panzerkorps der 4. Panzerarmee von Hermann Hoth schwere Kämpfe gegen die sowjetische 5. Garde-Panzerarmee – verstärkt mit zwei Panzerkorps –, die von der Steppe-Front an die Woronjesch-Front übergeben worden war.

Das Panzerkorps bestand zu dieser Zeit aus drei SS-Panzergrenadier-Divisionen. Zahlreiche Bearbeitungen sprechen trotz dessen konsequent von SS-Panzerdivisionen. Entgegen der Feststellungen eines beträchtlichen Teils der Fachliteratur verfügte das SS-Panzerkorps am Tag vor Beginn des Angriffs über keinen einzigen Pz. V. Panther Panzerwagen. Die zweite bedeutende Tatsache ist, dass die SS-Panzergrenadier-Divisionen über insgesamt 42 Stück, mit 88-mm-Geschützen versehenen Pz. VI Tiger E Schwerpanzern verfügten, von denen aber nicht einmal vor dem Beginn der Kämpfe alle in kampftauglichem Zustand waren.

Am Vorabend des deutschen Angriffs verfügte das II. SS-Panzerkorps also über 451 einsatzfähige Panzer und Sturmgeschütze. Vom Morgen des 5. Juli 1943 bis zum Abend des 10. keilten sich das XLVIII. Panzerkorps und das II. SS-Panzerkorps der 4. Panzerarmee der deutschen Armeegruppe Süd in einer ca. 35-40 Kilometer breiten Frontlinie, westlich von Prochorowka, „sackförmig" in die Verteidigung 1. Panzer-, sowie der 6. und 5. Garden-Armee der sowjetischen Woronjesch-Front ein, nachdem die beiden Korps mit der Durchbrechung der tief gegliederten sowjetischen Verteidigung zu kämpfen gehabt hatten und etwa 45 Kilometer in nord-nordwestlicher Richtung vorwärtsgestoßen sind. Die 3. „Totenkopf" SS-Panzergrenadier-Division besetzte nördlich von Koslowka, am nördlichen Ufer des Flusses Psjol sogar einen Brückenkopf. Aufgrund der Billigung des sowjetischen Hauptquartiers entschloss sich das Kommando der Woronjesch-Front dazu, dass sie am Morgen des 12. Juli mit fünf Armeen einen gewaltigen Gegenschlag auf die deutsche 4. Panzerarmee verübt. Im Angriff spielte die 5. Garde-Panzerarmee von Generalleutnant P. A. Rotmistrow die Hauptrolle. Die aus zwei Panzer- und einem moto-

risierten Korps bestehende Panzerarmee wurde auch vom 2. Panzerkorps des Generalmajors A. F. Popow und des 2. Garde-Panzerkorps des Generalmajors V. M. Badanow, insgesamt 150 Panzer, verstärkt und, so verfügte Generalleutnant Rotmistrow über insgesamt 850 Panzer und Selbstfahrgeschütze.

Die sich auf den Angriff vom 12. Juli vorbereitenden SS-Panzergrenadier-Divisionen verfügten insgesamt höchstens über 306 Panzer und Sturmgeschütze. Die in Richtung von Prochorowka, bis zum frühen Abend des 12. Juli ohne Unterstützung kämpfenden vier sowjetischen Panzerkorps begannen ihren Angriff mit 520 Panzern und Selbstfahrgeschützen gegenüber ungefähr 300 deutschen SS-Panzern. Das heißt, dass am Morgen des 12. Juli annähernd 820, höchstens 920 sowjetische und deutsche Panzer in der westlichen und südwestlichen Umgebung von Prochorowka aufeinandergestoßen sind.

Laut den Eintragungen des Kampftagebuches des II. SS-Panzerkorps verlief das Gefecht unter wolkenbedecktem Himmel nicht ausschließlich zwischen Panzern. In vielen Fällen wurden die sowjetischen Panzerbrigaden durch Schützenverbände unterstützt, oder genau umgekehrt, die Schützenbataillone griffen mit Hilfe von Panzern an. Auch die deutschen Panzer stützten sich öfters auf die Panzergrenadier-Infanterie ihrer Divisionen. Die Feld- und Panzerabwehr-Artillerie nahm auf beiden Seiten mit voller Kraftanstrengung am Kampfgeschehen der Truppen teil, genauso, wie die Luftwaffe.

Die sowjetischen Angriffe, die seit den Frühmorgenstunden mit Panzern und Schützenverbänden geführt wurden, trafen in erster Linie – laut des Tagesberichtes des II. SS-Panzerkorps vom 12. Juli um 19 Uhr 50 an die 4. Panzerarmee – die Stellungen der 1. und 3. SS-Panzergrenadier-Division. Der Bewertung der Division zufolge war das Ziel der Sowjets eindeutig die Abschneidung der Teile des „LSSAH", die in die Richtung von Prochorowka vorgestoßen sind und die Zurückdrängung des, durch die 3. „Totenkopf" SS-Panzergrenadier-Division innegehabten Brückenkopfes. Mit Ausnahme einiger, durch Gegenstöße aufgehobener sowjetischer Einbrüche, war die frühere Frontlinie im Besitz der Truppen des SS-Panzerkorps.

Mit Einbruch der Dunkelheit war das Gefecht noch nicht beendet. Teile der 3. SS-Panzergrenadier-Division besetzten Wasiljewka und Andrejewka. Das heißt, dass das Panzergefecht von Prochorowka am späten Abend des 12. Juli mit einem deutschen Angriff sein Ende fand.

Am 13. Juli wurde die ganze Frontlinie des II. SS-Panzerkorps ab 7.00 Uhr über den ganzen Tag hindurch von kleineren-größeren sowjetischen Angriffen getroffen. Nach zwei Tagen des ununterbrochenen Kampfes standen die Truppen des II. SS-Panzerkorps im Wesentlichen auf der gleichen Linie, wie am Abend des 11., sogar auch der 5., von den Deutschen zum Kampf gezwungen Garde-Panzerarmee wurden bedeutende Verluste beigebracht. Die 5. Garde-Panzerarmee beklagte nach dem Gefecht von Prochorowka den Verlust von 377 eigenen Panzern und Selbstfahrgeschützen. Das II. SS-Panzerkorps verlor im Laufe der zweitägigen Auseinandersetzung etwa 89 Panzer und Sturmgeschütze.

Das II. SS-Panzerkorps verließ seine Stellungen um Prochorowka erst am 17. und 18. Juli, weil sein Kommandeur, SS-Obergruppenführer Hausser am Abend des 16. einen Befehl herausgegeben hatte, wonach man die SS-Panzergrenadier-Divisionen an einem neuen Standort, in der Richtung von Obojanj anwenden möchte. Das II. SS-Panzerkorps wurde somit aus der Umgebung von Prochorowka abgezogen, und nicht hinausgetrieben.

Норберт Самвебер

II БРОНЕТАНКОВЫЙ КОРПУС СС У СЕЛА ПРОХОРОВКА 12 И 13 ИЮЛЯ 1943 ГОДА

Резюме

Наступление немцев, начатое на северном и южном крыле выступа фронта курской дуги, достигло своего апогея в интенсивном встречном сражении бронетанковых частей в районе запада-северо-запада села Прохоровка 12 июля 1943 года. В этом сражении II бронетанковый корпус СС 4-ой бронетанковой армии генерал-полковника Германна Хота из

немецкой Южной Группы войск (под командованием маршала Эриха фон Манштейна) вел тяжелые бои с советской 5-ой гвардейской танковой армией, подкрепленной двумя танковыми корпусами, которые были переданы Степным Фронтом Воронежскому Фронту, находившемуся в обороне в южном секторе курской дуги.

Этот немецкий танковый корпус в это время состоял из трех СС-вских противотанковых гранатометных дивизий. Несмотря на это целый ряд военно-научных работ последовательно упоминает о бронетанковых дивизиях СС. В противоположность утверждениям значительной части военно-научной литературы бронетанковый корпус СС в день, предшествовавший развертыванию наступления, не располагал ни одним единственным танком марки Pz.V Panther. Другим существенным фактом является то, что противотанковые гранатометные дивизии СС располагали всего 42 (сорока двумя) тяжелыми танками марки Pz. VI Tiger E, оснащенными 88 мм-выми орудиями, из которых уже даже до начала боев не каждый находился в боеспособном состоянии.

Таким образом накануне немецкого наступления II бронетанковый корпус СС располагал 451 боеспособным танком и штурмовой установкой. С утра 5 числа до вечера 10 июля 1943 года XLVIII бронетанковый корпус 4-ой танковой армии немецкой Южной Группы войск и II бронетанковый корпус СС, с трудом выполняя прорыв глубоко расчлененной советской обороны, продвинувшись вперед в северо-северо-западном направлении примерно на 45 километров, в виде „мешка" вклинился в оборону 6 и 5 гвардейской армии 1-ой бронетанковой армии советского Воронежского Фронта шириной примерно 35-40 километров западнее села Прохоровка. 3-я противотанковая гранатометная дивизия СС „Мертвая голова" („Totenkopf") захватила также плацдарм на северном берегу реки Псёл севернее села Кословка. По утверждению советской Верховной ставки командование Воронежского Фронта приняло решение на рассвете 12 июля силой пяти армий нанести гигантский мощный контрудар по немецкой 4-ой бронетанковой армии. В контрударе советских войск 5 гвардейская бронетанковая армия под командованием генерал-лейтенанта А. Ф. Ротмистрова играла главную роль. Бронетанковая армия, состоявшая из двух танковых корпусов и одного механизированного корпуса, была усилена также всего 150-ю танками 2-го танкового корпуса под командованием генерал-майора А. Ф. Попова и 2-го гвардейского танкового корпуса под командованием генерал-майора Ф. М. Баданова. Таким образом генерал-лейтенант Ротмистров имел в распоряжении всего 850 танков и самоходных орудий.

Бронетанковые гранатометные дивизии СС, готовившиеся к наступлению 12 июля, располагали всего не более 306 танками и штурмовыми установками. На направлении села Прохоровка 12 июля до раннего вечера сражавшиеся без подкрепления четыре советских танковых корпуса начали наступление всего с 520 танками и самоходными установками против примерно 300 немецких СС-вских танков. Таким образом утром 12 июля приблизительно 820, но не более, чем 920 советских и немецких танков начали сражение в районе запад-юго-западнее села Прохоровка.

Согласно записям из военного дневника II бронетанковго корпуса СС развернувшаяся под заволоченным тучами небом битва проходила не только исключительно между танками В ряде случаев советские бронетанковые бригады получали поддержку со стороны советских стрелковых частей, или напротив советские стрелковые батальоны вели наступление при поддержке танков. Немецкие танки также неоднократно опирались на пехотинцев-гранатометчиков своих дивизий. Полевая и противотанковая артиллерия, а также авиация с полной отдачей сил участвовали в боевых действиях на стороне своих войск.

Согласно дневному донесению, переданному II бронетанковым корпусом СС 4 танковой армии, 12 июля в 19 часов 50 минут атаки советских войск, которые велись с раннего утра танковыми и стрелковыми частями, были направлены против позиций 1 и 3 гранатометных дивизий СС. Согласно оценке корпуса единозначной целью советских сил было отрезать продвинувшиеся вперед к Прохоровке части „LSSAH" и оттеснить назад плацдарм, удерживаемый 3-ей противотанковой гранатометной дивизией СС „Мертвая голова" („Totenkopf"). За исключением нескольких прорывов советских частей, которые были отбиты контратанками немцев, прежняя линия фронта оставалась в руках войск противотанкового корпуса СС.

С наступлением темноты сражение не было завершено. Дивизионные части 3-ей гранатометной дивизии СС овладели поселком Васильевский и селом Андреевка. Таким образом танковая битва в районе Прохоровки 12 июля поздно вечером закончилась атакой немцев.

Утром 13 июля, начиная с 7 часов утра вся линия фронта II бронетанкового корпуса СС в течение всего дня подвергалась более крупным или мелким атаками советских войск. После двух дней непрерывных боев войска II бронетанкового корпуса СС по существу находились на той же линии фронта, как и вечером 11 июля. Немцы навязали бой 5 гвардейской танковой армии и нанесли ей значительный урон. 5 гвардейская танковая армии после сражения доносила о потере 377 своих танков и самоходных установок.

II бронетанковый корпус СС оставил свои позиции в окрестностях Прохоровкии только 17–18 июля, так как командующий корпусом обергруппенфюрер СС Хауссер вечером 16 июля отдал приказ, согласно которому гранатометные дивизии СС намеревались применять на новом театре военных действий в направлении села Обояни. Таким образом II бронетанковый корпус СС был выведен, но не выбит из окрестностей Прохоровки.

BOGNÁR ZALÁN

AZ ELMARADT SZOVJET-MAGYAR HADIFOGOLY-EGYEZMÉNY

A második világháború utáni Magyarország társadalmának egyik legégetőbb kérdése a szövetséges hatalmak fogságában lévő katonai és polgári személyek sorsa és mielőbbi hazahozatala volt, annál is inkább, mivel közel egymillió embert érintett. A nyugati szövetségesek fogságába mintegy 300 000,[1] szovjet fogságba körülbelül 6-700 000 fő került.[2] Az országban szinte nem volt olyan család, amelyiket ne érintette volna közelről a hadifogoly-kérdés. Érthető tehát, hogy a hadifogoly-kérdéssel hivatalból foglalkozó kormányzati és országos szervek mellett (Honvédelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjóléti Minisztérium, Belügyminisztérium, Magyar Vöröskereszt) sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek (Nemzeti Segély, Siess Adj Segíts, Hadifogoly Hozzátartozók Országos Szövetsége, Magyar Nők Demokratikus Szövetsége stb.), hogy segítsenek a hadifoglyok helyzetén. Az ügy társadalmi fontosságát mutatja, hogy a pártok is egymás után alakították ki hadifogoly-irodáikat, bár nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem – felismerve az ügy jelentőségét – politikai tőkét is igyekeztek kovácsolni belőle.

Ugyan a hadifoglyokra vonatkozóan a Genfben 1929. július 27-én kelt és Magyarországon az 1936. XXX. törvénycikkel becikkelyezett egyezmény 75. cikke kimondta: „Amint a hadviselő felek fegyverszüneti egyezményt kötnek, tartoznak ebbe elvileg a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó intézkedéseket belevenni."[3] Amennyiben mégsem kerülnének bele ezen megállapodások a fegyverszüneti egyezménybe, akkor a felek tartoznak „erre vonatkozólag minél előbb érintkezésbe lépni egymással." Mindezek ellenére az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt és az 1945:V.törvénycikkel törvényerőre emelkedett fegyverszüneti egyezmény a magyar hadifoglyok sorsára, hazahozatalára vonatkozólag semmiféle rendelkezést nem tartalmazott. Magyarországnak meg kellett elégednie Vorosilovnak, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) elnökének 1945. augusztus 22-i ígéretével, melyben „A marsall hivatalosan közölte a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadonbocsátják... A hadifoglyok tömeges hazaszállítása a napokban veszi kezdetét."[4]

Az elszállítottak ügyét magas szintű kétoldali tárgyalások során először Nagy Ferenc miniszterelnök vetette fel 1946 áprilisi moszkvai útján. A hazahozatal ütemére és határidejére vonatkozólag konkrét ígéreteket a kormányfő sem kapott, Sztálin csak annyit mondott, amint a miniszterelnök a sajtó képviselőinek nyilatkozta: „A generalisszimusz úr ... kijelentette, hogy a magyar hadifoglyokat folyamatosan hazaszállítják."[5]

---

[1] *Stark Tamás:* Magyarország második világháborús embervesztesége. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1989. 52. o.; Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. (A továbbiakban: Fehér könyv) Hungária Kiadás, Bad Wörishofen, 1950. 18. o.

[2] *Stark Tamás:* „A magyarokat meg kell büntetni". *História,* 1991/5. sz. 41. o.; Fehér könyv, 5. o.

[3] Magyar Törvénytár. Budapest, 1937. 373. o.

[4] *Népszava,* 1945. augusztus 23.

[5] *Kossuth Népe,* 1946.április 21.

A hadifogoly-kérdés teljes körű, egyezményes megoldása végül is a békeszerződéstől volt várható. Az érintett szervezetek és hatóságok – kiváltképp a Külügy- és a Honvédelmi Minisztérium – lelkesen és illúzióktól sem mentesen szerkesztették a győztes hatalmak elé kerülő magyar javaslatokat. A magyar kormányszervek már a békekonferencia előtt,[6] majd az 1946. július 29-én megnyílt párizsi békekonferencián is kifejtették álláspontjukat a Szövetséges Hatalmak őrizetében levő magyar hadifoglyok szabadonbocsátásával, illetve hazaszállításával kapcsolatban. A Gyöngyösi János külügyminiszter vezette békedelegáció a magyar hadifoglyokkal kapcsolatban alapvetően két dolgot szeretett volna elérni. Először azt, hogy a hadifoglyokat a békeszerződés aláírásától számított hat hónapon belül hazaszállítsák, másodszor pedig, hogy „...minden olyan személy, aki állandóan a magyar állam jelenlegi területén kívül lakott (vagyis a visszacsatolt részeken – B. Z.), büntetlenül és hátrány nélkül térhessen vissza arra a területre, ahol elhurcolása vagy elindulása előtt tartózkodott, függetlenül attól, hogy melyik ország szállítmányával szállíttatott vissza...".[7] Megpróbáltak még engedményeket elérni a hadifoglyok hazaszállításával és a szállítási időszak alatti ellátásukkal kapcsolatos költségek vonatkozásában is.

Sajnos, a magyar érdekeket egyetlen esetben sem sikerült érvényre juttatni és a békeszerződés a kért módosítások nélkül, az eredeti megfogalmazásban került aláírásra 1947. február 10-én. A hadifoglyokra vonatkozó rendelkezéseket a III. részben, azaz a „Katonai és légügyi rendelkezések" 21. cikkelyében a következőképpen fektették le: „1. A magyar hadifoglyok, mihelyt lehetséges, hazaszállítandók a hadifoglyokat visszatartó egyes Hatalmak és Magyarország között erre vonatkozólag kötött megállapodások szerint. 2. Mindennemű költséget, beleértve a hazaszállításban lévő magyar hadifoglyok fenntartási költségeit az egyes gyülekezőpontoktól, amelyeket az érdekelt Szövetséges vagy Társult Hatalom kormánya állapít meg, a magyar területre való belépés pontjáig, a magyar kormány visel."[8]

A párizsi békekonferencián a katonai bizottság ülésein több ország felszólalásában szerepelt a „mihelyt lehetséges" meghatározás magyarázata, mely szerint a hazaszállítást csak szállítástechnikai okok akadályozhatják. Ezeket a kijelentéseket a magyar békedelegáció katonai csoportja elvi jelentőségűnek tekintette.[9] A csalódott magyar delegáció és magyar közvélemény számára a hadifogoly-kérdés diplomáciai szintű és átfogó megoldására még egy esély maradt, nevezetesen a békeszerződésbe foglalt különmegállapodás, azaz a hadifogoly-egyezmény megkötése. Miután az angol, az amerikai és a

---

[6] A Honvédelmi Minisztérium a békeelőkészítés folyamán, 1946 áprilisában a Budapesten állomásozó Szovjet, Angol és Amerikai Katonai Missziókhoz eljuttatott egy „Emlékiratot", melyben többek között kifejtették a hadifogoly-kérdésre vonatkozó magyar álláspontot is. Hadtörténelmi Levéltár (HL), Honvédelmi Minisztérium (HM), Békeelőkészítő csoport iratai (Béе. cs. i.) A/I./94. „Kivonat az 1946. évi április hóban készült és a Szövetséges Hatalmakhoz címzett Emlékiratból, a hadifogolykérdéssel kapcsolatosan."

[7] HL HM Béе. cs. i. A/I./94. „A magyar békedelegáció 1946. évi szeptember hó 30-án a párizsi békeértekezleten a hadifogoly kérdéssel kapcsolatban tett megjegyzéseiről."

[8] *Haas György:* Második Trianon. Békéscsaba, 1995. 190. o.

[9] HL HM Béе. cs. i. A/I./95. Szemes István ezredes 1947. március 26-án kelt „Emlékeztetője," melyet a frissen kinevezett honvédelmi miniszter, Dinnyés Lajos számára készített. Szemes ezredes ebben a dokumentumban felvázolja a Honvédelmi Minisztériumnak a hadifogoly-problémakör megoldása érdekében kifejtett addigi tevékenységét, valamint az elmúlt időszak eseményein keresztül bemutatja, hogy hogyan szorították, szorítják ki a Honvédelmi Minisztériumot a SZEB segítségével a hadifogoly-kérdés intézéséből.

francia hadifogságba került magyar hadifoglyok hazaszállítása 1946 végére lényegileg befejeződött, a hadifogoly-egyezmény megkötése csak a Szovjetunióval vált szükségessé. A Szovjetunióból a békeszerződés megkötésekor is még mintegy 400-450 000 magyar hadifoglyot vártak haza a hozzátartozók, jóllehet egy részüket immár hiába,[10] hiszen a kiszállítások során, majd a gyűjtő-, az átmeneti és a szovjetunióbeli céltáborokban is tömegesen haltak meg a foglyok, amely esetekről a szovjet fél hivatalos adatokat nem közölt.

A kisgazdapárti Nagy Ferenc vezette magyar kormány a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának kezdeményezésére tárcaközi bizottságot hozott létre az államközi egyezmény, valamint a hadifoglyok tömeges hazaszállításának és fogadásának előkészítésére. A bizottság vezető szerve az ügy külpolitikai jellegénél fogva a Külügyminisztérium lett. A bizottság munkájában részt vettek még a Honvédelmi Minisztérium, a Népjóléti Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Közlekedésügyi Minisztérium, a Magyar Államvasutak (MÁV) és a Magyar Vöröskereszt munkatársai.[11] A bizottság ülései Szondy Viktor rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a Külügyminisztérium békeszerződést végrehajtó tanácsának alelnöke, vagy Pokorny Hermann[12] vezérezredes, a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztálya vezetőjének elnöklete alatt folytak.

Az első tárcaközi értekezletet – mint ahogy a többit is – a Külügyminisztérium épületében tartották, február 17-én. A tanácskozás célja „a tárcák szempontjainak meghallgatása volt a békeszerződésben biztosított szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény szövegének előzetes megszövegezéséhez."[13] Az elnök, Szondy Viktor kérésére Czebe Jenő vezérkari alezredes, a békedelegáció katonai csoportjának hadifogoly-szakértője ismertette mindazokat a szempontokat, amelyek e kérdéssel kapcsolatban a párizsi békekonferencián felmerültek, hogy azok figyelembe vételével alakítsák ki a különböző minisztériumok a szerződéssel kapcsolatos álláspontjukat, illetve a részükről a szerződésbe foglalni kívánt pontokat. Felmerült az egyéni, soron kívüli kikérések, szabadon bocsátások kérdése is. A több mint félszázezer kérelemből a Külügyminisztérium tizenötezret adott át a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, amely azokat újabb véleményezésre a magyar Belügyminisztériumnak adta át. Sajnos csupán csak „kb. 150 személy ügyében történt ezzel kapcsolatosan értesítés vagy intézkedés." Szóba került a visszamaradtak

[10] A Honvédelmi Minisztériumban kétféle megközelítés és adatok szerint végeztek számításokat a még a Szovjetunió területén lévő hadifoglyok számára vonatkozólag. A két eredmény 430 000 és 460 000 fő volt. Végül, a két eredmény számtani középértékét véve, kerekítve 450 000 főt kaptak végeredményként. HL HM 7187-1947.eln. „Szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény megkötéséhez adatok közlése". Pokorny Hermann naplójában 400-500 000 hadifogolyról tett említést. HL Personalia 94/A, 1.doboz. L. még *Stark Tamás:* i. m. 59. o.

[11] HL HM Bée. cs. i. A hadifogoly-egyezmény előkészítésére alakult tárcaközi bizottság üléseinek jegyzőkönyvei.

[12] Pokorny Hermann vezérezredes (Kremsier, 1882 – Budapest, 1960.). 1917-1918-ban részt vett a breszt-litovszki tárgyalásokon. 1920-ban megfigyelőként néhány hónapot a Wrangel-hadseregnél töltött. 1935-ben altábornagyi rangban helyezték nyugállományba. 1945 elején Malinovszkij főparancsnokságán dolgozott. 1945. február 8-tól a Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztályának vezetője, a magyar Fegyverszüneti Bizottság elnöke, majd vezérezredesként jóvátételi kormánybiztos is egyben. A békekötés után a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának vezetője, a szovjet-magyar hadifogoly-egyezményt előkészítő tárcaközi bizottság elnöke. 1949. február 1-vel véglegesen nyugállományba helyezték. HL Personalia 94/A, 2.doboz., HL AKVI 1890/1882. Bőveben még *Szakály Sándor*: Az ellenforradalmi Magyarország hadseregének (1919-1944) felső vezetése. Adattár II. rész. L-Z. In.: *Hadtörténelmi Közlemények* (HK) 1984/3. 579. o.

[13] HL HM Bée. cs. i. A/I/93. Czebe Jenő „Feljegyzése" az 1947. február 17-i, a hadifogoly-megállapodás tárgyában tartott tárcaközi értekezletről.

felkutatásának, valamint az elhalálozott személyek kérdése is, de úgy döntöttek, hogy ezzel egyelőre nem foglalkoznak. A megbeszélés során a szerződésre vonatkozólag a következő alapelvekben állapodtak meg:

1. Az egyezmény valamennyi hadifogolyra terjedjen ki, függetlenül attól, hogy az illető katonaként, vagy polgári személyként került hadifogságba.

2. A hazaszállítások, amennyiben lehetséges, még az 1947. évben történjenek meg.

3. A Szovjetunióba kiküldendő egy fő és több kerületi bizottság, melyek együttműködnének a szovjet szervekkel a magyar hadifoglyok felkutatásában, kiválogatásában (például hogy a visszacsatolt területekről származó magyarokat ne a trianoni Magyarországra szállítsák vissza), hazaszállításában stb.

4. A Pénzügyminisztérium kérelmére a hazaszállítások költségeinek kifizetésére haladék kérése.

Végül megbízták a Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium képviselőit,[14] hogy a következő tanácskozásra állítsák össze a tervezetet, hogy a Külügyminisztérium mielőbb a Minisztertanács elé vihesse azt.[15] Így a kérdést a leginkább magáénak érző két tárca szakértői már a következő héten, február 21-én hétfőn elkészítették a hadifogoly-egyezmény-tervezetet, amelyet hosszas tárgyalások és viták után lényegi változtatások nélkül a tárcaközi bizottság is elfogadott.[16] Ez az egyezménytervezet tartalmazta mindazokat a szempontokat, amelyeket egy ilyen egyezménynek a diplomácia alapvető szabályai, valamint a humanitárius szempontok szerint is figyelembe kellett vennie. Ugyanakkor a szerzők „naivitását", jóhiszeműségét, a szovjet típusú állam lényegének, strukturájának nem kellő ismeretét jelzi, hogy két egyenrangú fél számára készítették a tervezetet. Így kerülhettek a szövegbe olyan passzusok, mint például a 4. cikk, amely kimondja, hogy a Szovjetunió „... kormánya hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Köztársaság kormánya a hadifoglyok kiválogatásának s folyamatos hazaszállításának megkönnyítése céljából a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének területére bizottságot küldhessen ki." A 7. és 8. cikk szerint a két kormány kölcsönösen lehetővé tette volna a másik fél számára elhunyt állampolgárai hazaszállítását, illetve az egymás területén lévő hadi- és hadifogoly sírok rendezését és gondozását. Vorosilov és Sztálin ígéreteire alapozva az alap-

[14] A Honvédelmi Minisztérium képviselői a hadifogoly-kérdéssel kapcsolatos tárgyalásokon: Szemes István ezredes (1906-1953). Részt vett a katonai ellenállásban, amiért a nyilasok Sopronkőhidára szállították, majd Bajorországba deportálták. 1945 nyarán érkezett vissza, Magyarországra. A Honvédelmi Minisztériumban 1945. november 15-én megalakult Békeelőkészítő Osztály vezetője. Annak megszűnése után, 1947-ben, a Honvédelmi Minisztérium képviselője a Külügyminisztériumnál. 1947-ben Franciaországba távozott. (HL HM 20.611-1947.eln.; *Almásy Pál:* Sopronkőhidai napló. Budapest, 1984. 280. o.), Literáty Ervin ezredes (1894. Ilava) 1916-ban századparancsnokként harcolt az orosz hadszíntéren, majd két évet töltött orosz hadifogságban. A Tanácsköztársaság idején a 69. „vörös" dandár századparancsnoka. 1940-1945 között a Honvéd Vezérkar 2.osztályához volt beosztva. 1945-1947 között a HM Hadifogoly és Veszteségi Osztály vezetője. 1952-ben kitelepítették, majd lefokozták. (HL AKVI 1154/1894.), Czebe Jenő vezérkari alezredes (1914-1949). 1945 áprilisától a HM Személyügyi Osztályán teljesített szolgálatot.1947 őszétől a csehszlovák-magyar, 1948 szeptemberben a szovjet-magyar határmegállapító bizottság tagja. 1949 február 26-án kémkedés vádjával a HM Katonapolitikai Osztály letartóztatta. Kihallgatása közben, 1949.június 7-én szökést kísérelt meg, menekülés közben lelőtték (HL Budapesti Katonai Törvényszék, 848/1949.)

[15] HL HM Bée. cs. i. A/I/93. Czebe Jenő vk.alez. 1947.február 17-i „Feljegyzése" (l. a 13. sz. jegyzetet!)

[16] HL HM Bée. cs. i. A/I./95. Szemes István ezds. „Feljegyzése" az 1947. február 21-i, a hadifogoly-egyezményt előkészítő értekezletről.

megállapodás-tervezet szerint „A hazaszállításnak egységes terv szerint 1947 év végéig kell lebonyolítódnia."[17]

A február 24-i – immár ismét plenáris – ülésen a Külügyminisztérium részéről Szondy Viktor ismertette az elkészített tervezetet, mire a két, kommunista párt irányítása alatt lévő minisztérium; a Belügy- és a Népjóléti Minisztérium – az addigi közös megállapodás ellenére – hatásköri kérdést vélt felfedezni abban, hogy őket nem vonták be az „alap megállapodás-tervezet" elkészítésébe. Szondy Viktor válaszul kijelentette, hogy „az első tárcaközi értekezleten a tárcák képviselői a vezérelvekben megegyeztek és oly értelemben határoztak, hogy a szövegtervezetet egy szűkebb bizottság készíti el." Ebben amúgy sem lehet hatásköri kérdést látni, mivel a nemzetközi szerződések megkötése a Külügyminisztérium hatáskörébe tartozik és a munkának ez a formája „csak arra szolgált, hogy a többi tárcák részére megkönnyítse a megállapodás-tervezethez való érdemleges hozzászólást és annak alapján a végleges tervezet elkészítését". Ezt a felszólalók tudomásul vették.

A belügyi tárca részéről elhangzott, hogy az „SS-ben szolgált hadifoglyok – még ha magyar állampolgárok is – ne kerüljenek haza," valamint megkérdőjelezték annak szükségességét, hogy a visszacsatolt területekről származó magyar nemzetiségű foglyok hazaszállítását belevegyék-e az egyezménybe. A HM képviselője ezt elutasította, hangoztatva, hogy a magyar kormány a hadifogoly-kérdésben már a békeelőkészítés során a szövetséges katonai missziókhoz eljuttatott memorandumban, majd a párizsi békekonferencián is egységes álláspontot képviselt, azaz nem tartaná célszerűnek az attól való visszalépést. Ugyanakkor megígérte, hogy az említett dokumentumokat le fogja másoltatni és 26-án délelőttig eljuttatja az érdekelt tárcákhoz. Elhangzottak még bizonyos aggodalmak a hazaszállítás várható, időbeli elhúzódására vonatkozólag is. Végül az értekezleten elnöklő Szondy Viktor kiosztotta az „alap megállapodástervezeteket" azzal, hogy a résztvevők észrevételeiket egy héten belül, azaz március 3-ig készítsék el, amikor is azok az újabb értekezleten megvitatásra kerülnek.[18]

Március 3-án a belügyi és a népjóléti tárca képviselői, immár határozottabban, ismételten azon véleményük mellett álltak ki, hogy az egyezménybe csak a békeszerződésben megállapított Magyarország területéről származó magyar állampolgárokat vegyék bele, mivel – mint ahogy a Benedek Jenő, a Népjóléti Minisztérium miniszteri tanácsosa mondotta –, „a személyi kereteket túl széleseknek tartja". Érvelését alátámasztandó ismertette azokat a nehézségeket, amelyek a hódmezővásárhelyi tábor felszámolásával jártak.[19] Ezen kívül, tovább szűkítve a kört, kijelentette: „el kellene zárkózni a svábok átvétele elől is", hiszen sokak hozzátartozóit, mint svábokat már kitelepítették. Szemes ezredes szerint a „magyar kormány nem helyezkedhetik olyan álláspontra, hogy Szovjetoroszországban hagyja kint azokat a magyar fegyveres erőkhöz tartozott személyeket,

---

[17] A hadifogoly-egyezmény első, vagyis az úgynevezett „alap megállapodástervezete" a HL HM Bée. cs. i. A/I./94. sz. tételben található, míg a tárcaközi bizottság által elfogadott végleges megállapodás-tervezet a HL HM Bée. cs. i. A/I./95.számú tételben, amelyet a Külügyminisztérium 172.454/10.c-1947. számon iktatott. (*L. az 1. számú mellékletet.*)

[18] HL HM Bée. cs. i. A/I/95. Szemes István ezds. „Feljegyzése" a hadifoglyokkal kapcsolatos megállapodás-tervezet tárgyában 1947. február 24-én tartott tárcaközi értekezletről.

[19] Hódmezővásárhelyen állítottak fel egy tábort azoknak, a visszacsatolt területekről származó, magyar nemzetiségű, volt szovjet hadifoglyoknak, akiket Magyarországra szállítottak vissza és az állandó lakhelyük szerinti szomszédos ország nem, vagy csak nehézkesen volt hajlandó repatriálni őket. Hazatérhetési engedélyük megérkezéséig ott szállásolták és látták el őket.

akiket más államok átvenni nem hajlandók," illetve ismét említette azokat a tárgyalásokat, amelyek a hadifogoly-kérdésben a békekonferencián folytak. Az elnök, Szondy Viktor, megpróbálva áthidalni az ellentétes álláspontokat, javasolta: a kiküldendő magyar kormánybizottság kapjon megbízást annak kieszközlésére, hogy minden hadifoglyot a volt lakhelyére irányítsanak vissza. Amennyiben valamelyik szomszéd állam elzárkózna a magyar nemzetiségű hadifoglyok átvételétől, „a magyar kormány nem helyezkedhetik a teljes érdektelenség álláspontjára." A sváb kérdést nehéz problémának tartotta. Ugyanis a polgári személyek nagy részét pusztán német hangzású neve miatt szállították el. Így a hazaszállításnál a kiválogatást „nem lehet a szovjet szervekre bízni. A svábokra vonatkozó kikötés tehát csak abban az esetben képzelhető el, ha az egyezmény a hadifoglyok kiválogatásánál a magyar hatóságoknak is szerepet juttat." A Népjóléti Minisztérium képviselője ismét az egyezménybe veendő hadifoglyok körének szűkítése mellett érvelt azzal, hogy még a trianoni magyarországi honosságú magyarok hazahozatala is komoly gondokat okoz, nemhogy az azon kívülieké, hiszen munkahelyeket kell találni a hazaérkezőknek, s a Csehszlovák Köztársaság területéről menekült, illetve kitelepített magyarok elhelyezése is komoly nehézségekkel jár. Fülöp Pál, a Külügyminisztérium miniszteri osztálytanácsosa rámutatott, hogy ennek dacára sem lehet senkit sem a Szovjetunió területén hagyni, hiszen a számításba jövő személyek túlnyomó része földműves és többnyire 30-40 évesek, akiket könnyebb elhelyezni, mint a családjukkal együtt érkező menekülteket. Az elnök, kérve, hogy a „személyi terjedelem kérdését" tegyék további megfontolás tárgyává, bejelentette: „... a magyar kormány kérdést fog intézni a szovjet kormányhoz aziránt, hogy a megállapodástervezet szóbeli tárgyalására mikor kerülhetne sor, és hogy a Szovjet kormány felfogása szerint mely kérdések volnának a megállapodásban rendezendők."

A MÁV szakértője szerint a nagy számú hadifogoly szállítására a vasút az adott körülmények között – a csökkent vagonállomány következtében, valamint mivel a szállítási csúcs előreláthatólag a gazdasági szállítások csúcsával fog egybeesni – valószínűleg nem lesz képes. Így került szóba a vízi úton való szállítás lehetősége.[20] Szente Lászlóné a Magyar Vöröskereszt képviseletében ajánlatot tett arra, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt révén felvennék a kapcsolatokat a „külállamokkal," hogy hajókat bocsássanak a rendelkezésükre a hadifoglyok Fekete-tengeren, illetve Dunán való szállításához. Ezzel kapcsolatban felmerült, hogy vízi szállítás esetén Baján, vagy Mohácson kellene a debrecenihez hasonló átvevő tábort létesíteni. Felvetődött még több tábor létesítése is arra az esetre, ha oly nagy tömegű hadifogoly-szállítmány érkezne, amelyet az eddig létesített átvevő táborok nem tudnának fogadni. Benedek Jenő javasolta a Joint[21] bevonását a hazaszállításokba. Az értekezlet végül elhatározta egy közlekedési albizottság felállítását a Közlekedésügyi, a Belügy-, a Népjóléti és a Honvédelmi Minisztérium részvételével.[22]

---

[20] Nem volt teljesen irreális, új gondolat a vízi úton való szállítás, hiszen az első világháború után az oroszországi magyar hadifoglyok hazaszállításánál ennek a szállítási módnak jelentős szerep jutott. Igaz, hogy abban az időben a tengeri szállításnak jutott komoly szerep, mivel akkor a foglyok jó részét Oroszország szibériai és távol-keleti részéből hozták haza. V. ö. *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Kandidátusi értekezés, Budapest, 1994. 120-127. o.

[21] Joint Distribution Committee (Általános Szétosztó Bizottság). Az első világháború alatt az USA-ban, a háború áldozatainak segélyezésére alakult zsidó szervezet, amely a második világháború idején nemzetközivé vált.

[22] HL HM Bée. cs. i. A/I/95. „Jegyzőkönyv" az 1947.március 3-i a hadifoglyok hazaszállítása tárgyában megtartott tárcaközi értekezletről. Ugyanitt: „Feljegyzés" az 1947.március 3-i hadifogoly tárcaközi értekezletről.

Időközben puhatolózó tárgyalások kezdődtek a Jointtal, hogy miként lehetne bekapcsolni azt a hadifoglyok hazaszállításába. Amint Szemes ezredes is kifejtette a honvédelmi miniszternek egyik feljegyzésében: „A hajótér biztosítással kapcsolatban a Joint bekapcsolása és közbenjárása annál is inkább kívánatosnak és hasznosnak látszik, mert a hadifoglyok között jelentékeny számú magyar zsidó (munkaszolgálatos) is van."[23] A Joint képviselői igen készségesen álltak rendelkezésre és kijelentették, hogy nem csak a munkaszolgálatosok, hanem a többi magyar fogoly hazaszállításában is segítséget tudnak és kívánnak is nyújtani.[24]

A március 17-i ülést megnyitva az elnök, Szondy Viktor bejelentette: a magyar kormány a moszkvai magyar követ, Szekfü Gyula útján kérdést intézett a szovjet kormányhoz, hogy mikor kezdődhetnének el a békeszerződés 21. cikkében lefektetett, a magyar hadifoglyok hazaszállítása ügyében kötendő államközi egyezménnyel kapcsolatos tárgyalások. Egyben az iránt is érdeklődtek, hogy a szovjet kormány szerint a megállapodásba mely kérdéseket kellene felvenni. Az elnök továbbá bejelentette, hogy Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter folyó év március 3-i, 3161/1947.eln.T. számú, a külügyminiszterhez intézett átiratában kijelentette, a Szovjetunióval kötendő megállapodás tervezetéhez csak azzal a feltétellel járul hozzá, ha a határon belépő hadifoglyok rendészeti ügyeinek további intézését állambiztonsági szempontból – „a hadifoglyok közt jelentékeny számban lévő reakciósok miatt" – a magyar belügyminiszter, Rajk László hatáskörébe utalják.[25] Botár Bálint megjegyezte, hogy a Belügyminisztérium közegei eddig nem működtek közre a Szovjetunióból hazaérkező hadifoglyok átvételénél. A Honvédelmi Minisztérium képviselői rámutattak arra, hogy rendészeti szervként a keletről érkezők átvételénél eddig a katonapolitikai ügyosztály közegei vettek részt, de nem látják akadályát annak, hogy a belügyi szervek is részt vegyenek a hadifoglyok átvételében, viszont a hivatásos állományú katonaként fogságba esettek ügyét továbbra is ők kívánják intézni.

A népjóléti és a belügyi tárcák nevében Benedek Jenő bejelentette: a két minisztérium, változtatva eddigi álláspontján, beleegyezik abba, hogy minden magyar nemzetiségű hadifoglyot az eredeti lakhelyére szállítsanak vissza. Ha a szomszéd államok mégsem fogadnák be őket, akkor „végső szükség esetén" a magyar kormány átveheti őket.

A résztvevők az értekezleten az addigi „alap megállapodás-tervezetet" kisebb módosításokkal elfogadták, és a megbeszélés további menete egyre inkább a szállítástechnikai problémák megvitatása irányába tolódott el. *(Az elfogadott hadifogoly-egyezmény tervezetet l. az 1.sz. mellékletben)*

---

[23] Az 1947-ben még szovjet fogságban volt magyar zsidók száma a különböző becslések és számítások alapján 20-25 000-re tehető; a Honvédelmi Minisztérium becslése alapján kb. 20 000 főre (HL HM 7187-1947.eln.); a Magyar Vöröskereszt Kutató és Tudósító Irodája szerint 20-25 000 főre (MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. MVKTI 1516/Ku.i.-1947.) Egy másik HM adat szerint „mintegy 25 000 munkaszolgálatos maradt Szovjetoroszországban": HL HM Bée. cs. i. A/I/95. „Jegyzőkönyv" az 1947.március 17-i, a magyar hadifoglyok hazaszállításának előkészítése tbn. megtartott értekezletről. L. még *Stark Tamás:* Magyar zsidók szovjet fogságban. *História,* 1994/2. sz. 11-12. o.

[24] HL HM Bée. cs. i. A/I/95. Szemes ezds. 1947.március 8-i „Feljegyzése" a hadifoglyok hazaszállítása tárgyában az American Joint egyik képviselőjével folytatott beszélgetésről.

[25] HL HM Bée. cs. i. A/I/95.A Magyar Külügyminisztériumban 1947. március 17-én megtartott tárcaközi értekezlet „Jegyzőkönyve." HL HM Bée. cs. i. A/I/94. „Feljegyzés" az 1947. március 17-én, a hadifogoly megállapodás tárgyában tartott tárcaközi értekezletről.

Botár Bálint miniszteri osztálytanácsos beszámolt azoknak a tárgyalásoknak az eredményéről, amelyeket a Népjóléti Minisztérium által február közepén a Foksányba (Focşani) kiküldött bizottság az ottani szovjet átmeneti fogolytábor parancsnokával és a román kormányhatóságokkal a hadifoglyok hazaszállításának előkészítésével kapcsolatban folytatott. A fogolytábor parancsnoka szerint a hadifoglyok túlnyomó többségének szétcsoportosítása előreláthatólag Foksányban fog történni és onnan irányítják majd őket a különböző államokban lévő lakhelyükre. A bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy ez esetben feltétlenül el kéne érni azt, hogy Foksányban a szétcsoportosításnál a szovjet kormány engedélyével magyar kormánybiztosság működhessék közre.

A román államvasutak (CFR) részéről közölték, hogy a foglyok szállítását a magyar határig 50 kocsiból álló, azaz 1500 személyt szállító szerelvényenként 10 000 svájci frankért hajlandók elvégezni. A MÁV szakértői szerint, figyelembe véve, hogy a szállítást zárt tehervagonokkal bonyolítanák le, „a román felszámítás jelentékenyen meghaladja az önköltséget."

Ismét szóba került a Magyar Vöröskereszt vízi úton való szállításra tett javaslata. Felmerült, hogy ez esetben Galacban[26] vagy Ismailban[27] lennének azon táborok, ahol a szétcsoportosítás történne. Elnökl Dezső, a Magyar-Szovjet Hajózási R.T. (MESZHART) képviselője kijelentette, hogy a részvénytársaság nem rendelkezik számításba jöhető hajóparkkal, „az osztrák területen biztosítási végrehajtás során külföldi hitelezők kérelmére lefoglalt hajópark felszabadítása pedig teljesen bizonytalan." Ezek után a bizottság a közlekedéstechnikai kérdések megvitatását és az azzal kapcsolatos szükséges előkészítéseket a már a korábbi értekezleten létrehozott közlekedési albizottság elé utalta.

Harsányi István – a Joint-hoz rendelt belügyminisztériumi megbízott – bejelentette: a Joint magyarországi igazgatósága hajlandó lenne a nemzetközi szervezet központjától a zsidó munkaszolgálatosok hazaszállításával kapcsolatos költségekre támogatást „kieszközölni", de ehhez szükséges lenne tudniuk, hogy körülbelül milyen összegű költséghozzájárulásról lenne szó. Szemes ezredes a Honvédelmi Minisztérium adataira hivatkozva közölte, hogy mintegy 25 000 munkaszolgálatos van még a Szovjetunióban, ezzel a hadifogoly-mennyiséggel számolva a munkaszolgálatosok hazaszállítása 15-20 000 000 forint költségigénnyel vehető számításba.[28] Mindezért csak azt kívánnák, a magyar kormány hasson oda, hogy az amúgy is sokat szenvedett zsidó munkaszolgálatosokat lehetőleg soron kívül szállítsák haza. Az elnök, Szondy Viktor közölte, hogy bár belátja ennek a kérésnek az indokoltságát, mégsem tartaná helyesnek, ha ezt a publicitást igénylő megállapodásba belevennék, mivel nemkívánatos hangulatot teremthetne. A Joint képviselője ezzel maga is egyetértett,[29] egy másik képviselője pedig azt kérte, hogy a megállapodásban a polgári szó után zárójelben említtessék meg: nők, deportáltak, munkaszolgálatosok. Ugyanakkor közölte, hogy tudomása szerint ilyen szelektálás a Szovjetunióban jelenleg is folyik.[30]

---

[26] Galac = Galaţi. Folyami kikötőváros Romániában az Al-Dunán a Szeret-folyó torkolatánál.

[27] Ismail = Izmajil. Folyami kikötőváros a Szovjetunióban (ma Ukrajnában) a Duna-delta Kilijai-ágánál.

[28] Botár Bálint a bizottság ülésén részletesen kifejtette a szállítási költségek összetevőit. Szovjet részről egy személy után kb. 500 rubelt számítanak fel, ami 500 forinttal volt egyenlő. Ehhez még kb.100 forint költség járul a román és a magyar vasút vonalakon. Mindez együttvéve adja ki a 25 000 munkaszolgálatosra kivetítve a 15-20 millió forintot.

[29] HL HM Bée. cs. i. A/I/95. „Jegyzőkönyv" (l. a 25. jegyzetnél!).

[30] HL HM Bée. cs. i. A/I/94. „Feljegyzés" (l. a 25. jegyzetnél!).

Egy héttel később, március 24-én a hazaszállítással kapcsolatos szállítástechnikai előkészületek számba vétele és megvitatása céljából – a korábbi megállapodással ellentétben – ismét plenáris ülés volt. A MÁV és a MESZHART szakértői szerint a már korábban szóba került, vasúton kívüli szállítási módozatok – hajón, vagy teherautókon való szállítás, illetve a hadifoglyok gyalogmenetben való hazahozatala – a különféle hátrányok miatt nem megfelelőek. Ezenkívül, mint kiderült, a MÁV mégis rendelkezett elegendő kapacitással a Szovjetunióban még kint lévő mintegy félmillió magyar fél éven belüli hazahozatalára. A szakértők szerint az említett félmillióból is körülbelül 150 000 magyarnak a szomszéd államok területére kellett volna hazatérnie.[31]

A további megbeszélések alapjául a Népjóléti Minisztérium által Foksányba kiküldött Szendrő László, a Magyar Kommunista Párt Hadifogoly Irodájának vezetője által előterjesztett jelentés szolgált. Szendrő tárgyalásokat folytatott a román Közlekedési Minisztérium képviselőivel, valamint a Foksányban lévő szovjet átmeneti hadifogolytábor parancsnokával. Ezek szerint a hazaszállítás egyidejűleg, mint gyűjtő-elosztó pontokon, elsősorban Foksányon, másodsorban pedig Máramarosszigeten keresztül történnék: ezeken a helyeken szállítanák át a hadifoglyokat a Debrecenbe tartó szerelvényekre. Ismét szóba került a MÁV-, illetve a román vagonokkal történő szállítás. Az mindenesetre egyértelmű volt, hogy a román vasúti szerelvények igénybevétele sokkal drágább lenne, mint a magyar vasúti kocsiké. A MÁV, mint ahogy képviselője kijelentette, e célra 2 000 vagon tartalékkal rendelkezik, amelyből negyven – 50 kocsiból álló – szerelvény állítható ki. E számot ugyanakkor lényegesen befolyásolja a magyar-csehszlovák lakosságcserének, valamint a svábok kitelepítésének a mértéke, üteme, azaz hogy mindezek mennyi plusz gördülő állományt vonnak el a vasúttól. A szállítástechnikai feladatok lebonyolításával kapcsolatban a román Közlekedési Minisztériummal megtárgyalandó anyag előkészítését a Népjóléti Minisztérium vezetésével összeülő szakbizottságra bízták. Ekkor még úgy tűnt, hogy a Szovjetunióval kötendő egyezmény tárgyalásához kiküldendő bizottságot az addigi tárgyalásokon részt vett és többön elnöklő Pokorny Hermann fogja vezetni. A Honvédelmi Minisztérium képviselője kérte, hogy az egyezmény további előkészítésébe, valamint a szállítási módozatok kidolgozásába minisztériumát továbbra is vonják be. A tárgyalás végén Szondy Viktor követ is megjelent és közölte, a szovjet kormány részéről kinyilatkoztatták, hogy a hadifoglyok hazahozatalára vonatkozó egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokat csak a békeszerződések érvénybe lépése után hajlandók megkezdeni.[32] Ennek ellenére az előkészületek tovább folytatódtak, egyrészt remélve, hogy sikerül a szovjet kormányt rávenni elhatározásának megváltoztatására, másrészt a szövetséges hatalmak bármikor ratifikálhatták a békeszerződést és magyar részről készen akartak állni a tárgyalások minél előbbi elkezdésére, illetve a hazaszállítások bármelyik időpontban való megkezdésére.

A következő, április 8-i értekezleten az elnök, Pokorny Hermann sürgette a Közlekedésügyi Minisztérium képviselőjét a román vasutakkal történő megállapodás mielőbbi megkötésére. Ezzel szemben a MÁV képviselője és Szendrő László azt még korainak ítélte, hiszen „az egyezmény kilátásai még teljesen bizonytalanok, továbbá, mert ilyen közle-

[31] HL HM Bée. cs. i. A/I/95. „Emlékeztető" az 1947.március 24-i, a hadifoglyok hazahozatalát előkészítő tárcaközi értekezletről.

[32] Uo.

kedési egyezmény a románokkal egy hét alatt is megkötheto." Ezenkívül javasolták, hogy a hadifoglyok átrakására a szovjet félnél a máramarosszigeti gyujto-elosztó pontot szorgalmazzák, mely mind vasúttechnikai, mind pedig élelmezési szempontból sokkal megfelelobb lenne.

A népjóléti tárca részéről elhangzott: forduljanak kéréssel a szovjet hatóságokhoz, hogy a szállítmányokat öt napi élelemmel lássák el. Amennyiben ez nem járna eredménnyel, a Népjóléti Minisztérium fel van készülve arra, hogy a fogolyszerelvények visszafelé a szükséges élelmet magukkal szállítsák. Ebben az esetben egy-egy vonat személyzete egy parancsnokból, egy orvosból, négy ápolónoből, öt kísérobol és két-három szakácsból állna, a Belügyminisztérium által rendelkezésre bocsátandó fozoberendezésekkel.

Az elnök részéről felvetodött, hogy a szükséges költségek kello idore való eloteremtése érdekében minden hadifogoly-hozzátartozót szólítsanak fel, anyagi lehetoségeihez mérten járuljon hozzá a költségekhez. Ez az összeg csak abban az esetben kerülne felhasználásra, ha az érintett hadifogoly valóban visszatérne. A tárcaközi bizottság egyhangúan elvetette ezt a javaslatot, mivel a Pénzügyminisztérium képviselője kifejtette: a hadifoglyok hazaszállítása kormányfeladat és a hazaszállításnak semmiképpen sem lehet akadálya, hogy a szükséges hitelek az államháztartás részéről nem állnak rendelkezésre. A költségek elóreláthatólag mintegy 120 millió forintra rúgnak.

Az ülés befejeztével megállapodás született, hogy a továbbiakban a Külügyminisztérium csak az egyezmény megkötésére irányuló tárgyalásokat vezeti, a végrehajtására vonatkozó elokészületeket és a tárcaközi üléseket pedig a Népjóléti Minisztérium.

Az ülés végén a Honvédelmi Minisztérium képviselói közölték Pokorny Hermannal, a honvédelmi miniszter súlyt helyez arra, hogy tárcája az egyezményt tárgyaló bizottságban is képviseltessék.[33]

A május 7-i értekezleten megegyeztek egy, a hadifogoly-egyezménnyel kapcsolatos tárgyalásokra Moszkvába küldendo 18 tagú kormánybizottság kijelölésében, mely a különbözó minisztériumok és a MÁV szakértoiből állna.[34] A kormánybizottság nagy létszámát több tényezovel is indokolták. Eloször is azzal, hogy a hadifogoly-kérdés „a magyar nép egyik legfontosabb ügye," valamint hogy az „kifejezoje kíván lenni annak az óhajnak, mely a magyar-szovjet viszony fejlesztésére irányul." Másodsorban pedig a tárgyalások folyamán igen sok részletkérdést kell majd megoldani, melyek a legkülönbözobb szakkérdésekben való alapos jártasságot, ismeretet igényelnek. Harmadszor pedig úgy tervezték, hogy „a kormánybizottság egyes szakértoi a Szovjetunió hozzájárulása

[33] HL HM Bée. cs. i. A/I/95. „Emlékeztetó" az 1947. április 8-i, a hadifogoly-ügyben megtartott értekezletről.

[34] Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-j, IV-438.1. A Külügyminisztérium (KüM) 180.045/res/10.c-1947. számú, 1947.május 14-i minisztertanácsi elóterjesztés, melyben a KüM a Minisztertanács hozzájárulását kéri a kormánybizottság kiküldéséhez. A bizottság vezetésével a hadifogoly hozzátartozók körében is kedvelt Pokorny Hermannt jelölték ki. A bizottság tagjai sorába a következoket delegálták: a KüM részéről az elnökön kívül dr Szondy Viktort, aki szükség esetén a kormánybizottság elnökét helyettesíti, dr Vladár Ervin követségi tanácsost, dr Tóth Miklós miniszteri segédtitkárt, mint a bizottság titkárát, a Honvédelmi Minisztériumból Sólyom László vezérórnagyot és Literáty Ervin ezredest, a Népjóléti Minisztériumból dr Újhelyi Szilárd miniszteri osztályfonököt, dr Benedek Jenó miniszteri tanácsost, dr Botár Bálint miniszteri osztálytanácsost, dr Hetényi Károly miniszteri tanácsost, a Belügyminisztérium részéről dr Drégelyi István rendór hadnagyot, a Pénzügyminisztérium képviseletében dr Rónyi Béla miniszteri tanácsost és dr Máté Jenó miniszteri titkárt, a Közlekedésügyi Minisztériumból dr Balázs Zoltán MÁV fofelügyelot, a MÁV három közlekedéstechnikai szakértojét, dr Pataricza Ilona orosz tolmácsot és egy katonai tolmácsot.

esetén a Szovjetunió területén felállítandó helyi albizottságok tagjaiként a hazaszállítás lebonyolításáig kinnmaradnak."[35] Sajnos, ez a gondosan kiválogatott szakértői bizottság egy fő, Újhelyi Szilárd kivételével, sosem jutott ki Moszkvába.

Időközben több kezdeményezés is indult a hadifoglyok mielőbbi hazaszállítása, illetve az annak diplomáciai keretet adó hadifogoly-egyezménnyel kapcsolatos tárgyalások mielőbbi megkezdése érdekében.

Pokorny Hermann már április 8-án kidolgozott egy Puskinnak, a Szovjetunió rendkívüli követének, a SZEB politikai tanácsadójának átadandó levéltervezetet, melyben a hadifogoly-egyezményre vonatkozó tárgyalások mielőbbi megkezdését kérte, hogy a megkötendő hadifogoly-egyezmény a békeszerződéssel egyidőben léphessen érvénybe. Április 12-én átadta Gyöngyösi János külügyminiszternek, aki 21-én jóváhagyta, majd május 2-án elküldte azt Puskin követnek a szovjet kormányhoz való továbbítás céljából. Válasz sosem érkezett.[36]

Szintén még április elején a parlament kisgazdapárti háznagya, Révész László, több pártjabeli képviselőtársával együtt, pártközi küldöttséget próbált szervezni, hogy így nyomatékosítva kérésüket Szviridov altábornagynak, a SZEB ügyvezető alelnökének[37] memorandumot nyújtsanak át a magyar hadifoglyok soron kívüli – vagyis még a hadifogoly-egyezmény megkötése előtti – szabadon bocsátása érdekében. A külügyminiszter április 22-én jóváhagyta a háznagy által kezdeményezett tervet, bár nem sok reményt fűzött hozzá. A pártok hozzájárulása után Révész május 7-én felkereste Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettest, aki „kijelentette, hogy egyelőre még nem dönthet és még előzetesen puhatolózni akar."[38]

A harmadik kezdeményezés a kommunista befolyás alatt álló Magyar Nők Demokratikus Szövetsége részéről történt. Május elején az MNDSZ száztagú küldöttsége Rákosi Mátyásnál járt és kérte, járjon közbe Sztálinnál, hogy a hadifoglyokat még az év folyamán bocsássák szabadon.

Nem véletlen, hogy a korábbi megmozdulásokkal ellentétben ez a „spontán" akció sikerrel járt. A Szovjetunió külügyminisztériuma minden addigi megkereséshez képest szokatlanul gyorsan, már május 14-én, a moszkvai magyar követséghez eljuttatott jegyzékben válaszolt a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének kérelmére: „A Szovjet Kormány megvizsgálta Rákosi Mátyás levelét és ... elrendelte, hogy a ratifikáció és a Magyarországgal kötött békeszerződés életbeléptének időpontja előtt, már május hóban kezdjék meg a magyar hadifoglyok kiszabadítását és hazaszállítását."[39] Meglepőnek tűnhet, hogy a reggeli lapok már ugyanaznap, azaz május 14-én közölték a MNDSZ és Rákosi levelét, valamint Sztálin válaszát. Mindebből világosan kitűnik, hogy a Szovjetunió

---

[35] HL HM Bée. cs. i. A/I/95. „Emlékeztető" az 1947.május 7-i, a hadifogoly ügyben megtartott értekezletről.

[36] HL HM Personalia 94/A, 2.doboz . Pokorny Hermann feljegyzése a Szovjetunióban lévő magyar hadifoglyok hazaszállításával összefüggő tevékenységéről.

[37] Vorosilov marsall, a SZEB elnöke 1946 februárjában végleg elhagyja Magyarországot. Így gyakorlatilag Szviridov lett a magyarországi SZEB vezetője, bár formailag, a SZEB megszűnéséig, Vorosilov maradt az elnök.

[38] MOL XIX-J-1-j, IV-438.12., KüM 180.055/res/10.c-1947.

[39] MOL XIX-J-1-j, IV-438.12., A Szovjetunió Külügyminisztériumának 32. sz. jegyzéke. (A KüM 180.055/res/10.c-1947. sz. irathoz csatolva.)

ezzel a megtervezett akcióval a választásokra készülő Magyar Kommunista Párt belpolitikai tekintélyének a növelését kívánta szolgálni.

Elsősorban a meginduló szállításokra, valamint a megkötendő hadifogoly-egyezménnyel kapcsolatos puhatolozó, egyeztető tárgyalásokra való tekintettel Szekfű Gyula moszkvai követ kérésére két főből álló delegációt kellett kiállítani.[40] A Külügyminisztérium a hadifogoly-hozzátartozók körében népszerű és a kérdéskört alaposan ismerő, s azt szívén viselő Pokorny Hermannt delegálta, a Népjóléti Minisztérium a hadifogolyügyben szintén jártas MKP-tag Újhelyi Szilárdot. A Minisztertanács május 22-i ülésén Szakasits elvetette Pokorny kiküldését[41] és helyette – Vas Zoltán javaslatára Gerő Ernő és Molnár Erik egyetértésével – Rákosi testvérét, a „Moszkvában teljesen otthonos" kommunista Bíró Zoltánt fogadták el a kiküldendő delegációba.[42]

A delegáció csak június 4-én indult el Moszkvába. Három heti kint tartózkodásuk során minden igyekezetük ellenére sem sikerült kézzelfogható eredményt elérniük. Hiába érdeklődtek a még fogságban lévő és az elhunyt hadifoglyok száma iránt, semmiféle tájékoztatást sem kaptak. Ujhelyi Szilárd szerint ennek két oka volt. Egyrészt a titoktartás, másrészt pedig az az óriási szervezetlenség, amelyet a szovjet bürokrácia részéről tapasztalt.[43] A megbeszélések során a békeszerződés által előírt hadifogoly-egyezményt illetően semmiféle érdemleges információt nem sikerült szerezniük.

Érdemes itt megemlítenünk Pokorny Hermann-nak a kiküldetésről alkotott véleményét. Nézete szerint az 1947. évre ígért 100 000 hadifogoly hazaszállításáról lényegileg nem volt mit tárgyalni, mivel szovjet részről már kijelentették, hogy havonta 25 000 embert küldenek, s az utolsó részletet szeptemberben, mégpedig a havi 25 000-ből 10 000-et a foksányi, 15 000-et pedig a máramarosszigeti átmeneti hadifogolytáboron keresztül. „A két szakértő tehát Moszkvában legfeljebb az egyezmény mielőbbi megkötése érdekében dolgozhat – tehát tiszta külügyi értelemben és olyan kérdésekben, amelyekre mi igen alaposan, ők pedig egyáltalán nem készültek fel; az pedig az »otthonossággal« nem pótolható. Balsiker esetén a felelősség tehát nem terhelheti a Külügyminisztériumot."[44]

Pokornynak szomorúan kellett rádöbbennie a június 14-én Szekfüvel folytatott megbeszélésen, hogy a Moszkvába kiküldött delegáció nem kapott megfelelő meghatalmazást a hadifogoly-egyezményre vonatkozó tárgyalásokra. Szekfü elmondta, Ujhelyi és Bíró egy, a Népjóléti Minisztérium által kiállított, francia nyelvű megbízólevelet vittek magukkal, amelyben a békeszerződés 21. cikkelye alapján megkötendő egyezmény előkészítéséről is szó volt. Így a megbízólevél csak arra volt alkalmas, hogy a magyar követ a követség mellé ideiglenesen kirendelt szakértőkként mutassa be őket a szovjet külügynek és Golubjev altábornagynak, a magyar hadifogolyok hazaszállításának lebonyolításával megbízott repatriációs bizottság elnökének. Így a két szakértő tárgyalásai tulajdonképpen csak a hazaszállítandó hadifoglyok, illetve a Foksányban és Máramarosszigeten lévő szovjet repatriációs albizottságok számára a Szovjetunióba küldendő élelmiszer mennyiségére,

[40] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 180.054/res/10.c-1947.

[41] MOL XIX-A-83-a, 1947/177. sz. minisztertanácsi jegyzőkönyv

[42] HL Personalia 94/A, 2.doboz. Pokorny Hermann feljegyzése.

[43] *Stark Tamás:* Hadifoglyok békében. *Mozgó Világ,* 1989. 10. sz. 104. o.

[44] HL Personalia 94/A, 2. doboz. Pokorny Hermann feljegyzése.

összetételére, a kiszállítások ütemére és egyéb, ezekkel kapcsolatos kérdésekre terjedtek ki. Az addigiakból a Külügyminisztérium számára úgy tűnt, hogy az egyezmény tárgyalásánál a legproblematikusabb kérdések az eltűnt személyek, a Szovjetuniónak kifizetendő költségtérítés és a hazaszállításokkal kapcsolatos ellátási problémák lesznek.[45]

1947 folyamán, majd 1948 elején további sikertelen kísérletek történtek a moszkvai magyar követségen keresztül a hadifogoly-egyezmény megkötésére vonatkozó tárgyalások megkezdésére, illetve igyekeztek kipuhatolni, hogy a Szovjetunió hol és mikor kívánja megkezdeni a tárgyalásokat. Mindezekre azonban sem a békeszerződés ratifikációja, illetve életbelépése után – pedig korábban többször ehhez kötötték a tárgyalások megkezdését –, sem pedig a hadifogolyszállítások befejezése után nem érkezett válasz.[46] 1948 elején azonban egyre sűrűbben és több szovjet forrásból is olyan tájékoztatások érkeztek a Külügyminisztériumba, hogy „a Szovjetunió kormánya a hadifogoly-egyezményre nézve rövid időn belül javaslatot fog tenni."[47]

Mindemellett Szekfü felhívta a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának figyelmét arra, hogy a szovjet fél a magyar kormány látogatása előtt valószínűleg nem fog tárgyalási időpontot adni.[48] Valóban, az 1948 februárjában Rákosi Mátyás által vezetett kormányküldöttség Moszkvába érkezése előtt nem érkezett ezzel kapcsolatos értesítés és a kormányküldöttség által megkötött magyar-szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményben sem történt utalás a szovjet fogságban lévő magyar hadifoglyok és polgári internáltak százezreire vonatkozóan. Sőt még a hadifogoly-egyezmény megkötésére vonatkozóan sem kaptak semmiféle konkrét szóbeli ígéretet. Csupán annyit sikerült elérni, hogy Sztálin megígérte: április 1-jétől újra „teljes erővel" megindulnak a hadifogoly-szállítmányok Magyarországra.[49] Valóban, májustól ismét tömegesen érkeztek haza a foglyok a Szovjetunióból, egészen november elejéig.

Mindenesetre a hadifogoly-egyezmény előkészítésére létrehozott tárcaközi bizottság, élén Pokorny Hermann-nal – aki újabb és újabb problémákat és megközelítéseket vetett fel és ezekhez különböző megoldási javaslatokat dolgozott ki –, az év eleje óta, a szovjet fél tárgyalási szándékáról érkező híreken felbuzdulva, lázasan tovább dolgozott. Munkájukat nagyban nehezítette – mint ahogy egy márciusi értesítés is közölte –, hogy a szovjet kormány ugyan késznek mutatkozott az ügyet tárgyalni, de anélkül, hogy a tárgyalás helye, időpontja és anyaga tekintetében közlést tett volna.[50]

Ilyeténképpen a tárcaközi bizottságnak alapvetően két eshetőségre kellett felkészülnie. Egyrészt arra, hogy a tárgyalásokon csak a hadifoglyok egyezményen kívüli hazaszállításáról lesz szó, másrészt pedig arra, hogy – immár a békeszerződés aláírása után több mint egy évvel – sor kerülhet a hadifogoly-kérdés teljes körű és konkrét megállapodások nyomán történő diplomáciai rendezésére.

---

[45] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 180.115/res/13-1947.

[46] MOL XIX-J-1-j, IV-438.12. KüM I. Tájékoztató; IV-438.3. KüM II. sz. Tájékoztató.

[47] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. 180.520/res/7-1948. sz. Miniszertanácsi előterjesztés.

[48] Uo.

[49] *Szabad Nép,* 1948. február 23.; MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., KüM V.Tájékoztató.

[50] MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., KüM 180.534/res/7-1948.

Előbbi esetén már kitaposott utat járhattak, mivel az előző évben több mint 100 000 hadifogoly érkezett haza a Szovjetunióból.[51] Így tehát már volt gyakorlatuk a szükséges előkészületek kidolgozásában és végrehajtásában, valamint pontosan tudták, hogy melyek a hazaszállítás neuralgikus pontjai. Utóbbi esetében azonban a legfőbb gondot és a legtöbb vitát az okozta, hogy az egyezmény tárgyalásánál milyen szűkre, vagy milyen tágra vegyék annak elképzelhető keretét és anyagát. Belefoglaljanak-e olyan katagóriákat is, melyek nem szorosan hadifogoly-ügyek, de minőségüknél fogva azokhoz közel állnak.

Először is mindkét esetben alapvető volt a még a Szovjetunió területén lévő magyar hadifoglyok és polgári internáltak valószínű létszámának meghatározása, hiszen a tárgyalások során csak annak ismeretében képviselhették megfelelően a magyar érdekeket, lehettek vitaképes partnerek. Hogy a még kint lévők számára és összetételére vonatkozóan minél pontosabb ismereteket szerezzenek, Pokorny Hermann még 1947 november végén, a hazaszállítások után átiratot intézett Rajk László belügyminiszterhez, kérve, hogy „a rendelkezésre álló közigazgatási apparátus felhasználásával, a még hadifogságban lévő vagy eltűnt személyek országos nyilvántartásbavevését haladéktalanul elrendelni méltóztassék."[52] Természetesen ez az adatgyűjtés azoknak a személyeknek a segítségével történt volna, akik még mindig visszavárták hozzátartozóikat. A tervezett kitöltendő kérdőív a személyi adatok mellett a következő lényeges kérdéseket tartalmazta a még haza nem érkezettekre vonatkozóan: 1.) utolsó ismert tartózkodási helye; 2.) milyen minőségben esett hadifogságba: hivatásos vagy tartalékos, legénységi, tiszthelyettesi vagy tiszti állományú katonaként, munkaszolgálatosként, férfi vagy női polgári személy, munkára igénybe vett (malenkij robot), követségi alkalmazott stb? [53] Sajnos a belügyminiszter elvetette a javaslatot. Így maradtak az addigi, különböző számítások alapján becsült adatok. A Honvédelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium becslései szerint – a már korábban elhunytak és a szomszéd államok területére hazaszállított hadifoglyok leszámításával is – még mintegy 150 ezer főt vártak haza, holott hivatalosan csak kb.100 ezer hadifogolyról beszéltek.[54]

A március 11-i tárcaközi értekezleten az egyezményre vonatkozóan Pokorny ismételten felvetette a különböző ún. „kategóriák" tárgyalásokba való felvételét. Ilyenek voltak például a követségek személyzete (bukaresti, szófiai, berlini), a politikai okból elszállítottak, a magyar királyi honvédség különleges alakulatainak tagjai (hírszerző, kémelhárító), a fegyverszüneti időszak alatt elkövetett bűncselekmények miatt elítéltek, a hadifogságban elkövetett vétségek miatt elítéltek stb. A résztvevők többsége kétségesnek ítélte, hogy tanácsos-e ezeket szóba hozni a tárgyalásokon.

Az Igazságügyminisztérium képviselője ugyanakkor indítványozta, forduljanak kéréssel a szovjet kormányhoz, hogy az elítéltek jegyzékét és az elhunytak anyakönyvi kivonatait megkapják.

A népjóléti tárca részéről a szállításoknak az elmúlt évinél rendszeresebbé tételét szorgalmazták és felvetették a deportáltak problémáját. Szóba hozták még, hogy a haza-

[51] MOL XIX-J-1-j, IV-438.3., KüM III.Tájékoztató.

[52] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 180.333/res/13-1947.

[53] Uo.

[54] MOL XIX-J-1-j, IV-438.4. KüM 180.534/res/7-1948.

tért hadifoglyok előadták: a hazaszállításuk előtt keresetüket – már akik kaptak – a hadifogolytábor parancsnoknak le kellett adniuk, mondván, hogy szovjet pénzt nem vihetnek magukkal. Úgy vélik, az egyezményben a hadifoglyok e külön keresetének érvényesítésére is ki kellene térni, mivel „tetemes összegről van szó és kompenzációs alapon esetleg a jóvátétellel kapcsolatban lehetne a kérdést oly formán megoldani, hogy a hadifogoly itteni forintban kapná meg..." Sőt, bízva a Szovjetunió nagylelkűségében, nem kis jóhiszeműséggel úgy vélték, a hadifogolyszállításokért a Szovjetuniónak kifizetendő költségtérítésbe bele lehet számítani majd a fogságba kerültek elvett értékeit és a komáromi tábor költségeit, amelyben „a háború alatt Németországból szökött és menekült oroszok 1944. március 19-ig menedéket találtak."[55] A költségek további lefaragásánál mindannyian egyetértettek abban, hogy a szomszéd államok magyar nemzetiségű állampolgárainak szállítási költségei az illető államot terheljék.[56]

Az ülés végén a kiküldendő bizottság létszámáról és összetételéről folytak viták. Az elnöklő Sebestyén Pál az addigi tervekkel ellentétben – egyrészt a magyar kormány takarékossági intencióira hivatkozva, másrészt, mivel a „szovjet kormány nem szereti a népes delegációt" – jóval kisebb létszámú küldöttséget javasolt. Végül abban állapodtak meg, hogy ha a szovjet kormány átadja az egyezménytervezetet, majd kiderül, milyen létszámú delegációra lesz szükség.

Április 12-én csalódással vegyes örömmel vette kézhez a moszkvai magyar követ a Szovjetunió külügyminisztériumának jegyzékét, melyből a hadifoglyokkal kapcsolatos igen sok probléma megoldása hiányzott. A dokumentum, amelyet többen hadifogoly-egyezmény-tervezetnek aposztrofáltak, nem volt más, mint ultimátumszerű, a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó jegyzék. Ultimátum-jellegét az adta, hogy amikor Kirszanov szovjet követ Szekfűnek átadta azt, kiemelte: április 20-ig – azaz 8 napon belül – várja a magyar kormány válaszát, hangsúlyozva, hogy annak elfogadásától függ a hadifogolyszállítások megindítása.[57] *(L. a 2. számú mellékletet.)*

Az egyoldalas jegyzék azzal az 1945. augusztus 22-e óta már sokat ismételt szólammal kezdődött, hogy „a szovjet kormány elhatározta az összes, a Szovjetunió területén tartózkodó magyar hadifogoly hazaszállítását, kiknek repatriálása a legközelebbi napokban megkezdődik." A jegyzék, meglepő módon, magában foglalta a magyar állampolgárságú német nemzetiségű hadifoglyok „egyenlő alapokon" való repatriálását is. Egy másik, Magyarország számára kedvező apró eleme is volt, mégpedig az, hogy a hadifoglyok hazaszállítása immár csak Máramarosszigeten keresztül fog történni. Ezzel nem csak a szállítás időtartalma rövidült nagy mértékben, hanem a Románián keresztül történő szállítás útvonala is, s mindezzel együtt csökkentek a szállítástechnikai problémák és az azzal kapcsolatos költségek is.

A repatriáció költségeit a békeszerződés alapján határozták meg, azaz Magyarország köteles megtéríteni a Szovjetunió számára „mindazokat a kiadásokat, melyek a magyar hadifoglyok – a már repatriáltak és a repatriálásra kerülők – szállításával és eltartásával kapcsolatosak, a szovjet kormánytól megállapított gyűjtőtáboroktól a debreceni átadó tá-

[55] MOL XIX-J-1-j, IV-438.4. KüM 180.534/res/7-1948.

[56] Jugoszláviával szemben erről már nem lehetett szó, mivel Magyarország egy korábbi, a magyar nemzetiségű hadifoglyok repatriálására vonatkozó megállapodásban ezt a kérdést Jugoszláviával már rendezte.

[57] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 1432/pol.-1948.

borig". Mindazonáltal semmiféle konkrét összegről nem tettek említést. A költségtérítés konkrét összegére vonatkozó – később várható – tárgyalásoknál magyar részről a Szovjetunió nagylelkűségében reménykedtek.

Ugyanakkor a jegyzék értelmezésével kapcsolatban bizonyos problémák merültek fel. Magyar részről remélték, hogy a költségtérítés összegébe nem számítják majd bele a magyarországi gyűjtőtáborokból (Gödöllő, Cegléd, Jánosháza, Székesfehérvár stb.),[58] valamint a Románia területéről (Temesvár, Tecuci, Foksány stb.) elbocsátott hadifoglyokra eső költségeket, mivel előbbi esetében Magyarországot, utóbbi esetében pedig Romániát terhelték a kiadások.[59] A jegyzék szerint a költségek egy részét pénzben, másik részét természetben (élelemben) kell a magyar kormánynak lerónia. Az élelmet a repatriálásra kerülők ellátásának biztosítására a máramarosszigeti átmeneti tábortól a debreceni átadó táborig, valamint a máramarosszigeti táborban való tartózkodásuk idejére a magyar kormánynak kell „kellő időben" a szovjet repatriáló bizottságok rendelkezésére bocsátania; mennyiségét és milyenségét a Szovjetunió repatriációsügyi meghatalmazottja közli majd.

Ezen kívül magyar részről két állandóan működő, 50-50 vagonból álló szerelvényt kell a repatriáló hatóságok rendelkezésére bocsátani a hadifoglyok Máramarosszigettől Debrecenig szállítására. Az első élelmiszerszállítmányt és a szerelvényeket április 20-ig kell eljuttatni Máramarosszigetre.

A jegyzékre adandó válasz ügyében április 14-én szűkebb körű tárcaközi értekezletet tartottak.[60] A résztvevők egyetértettek abban, hogy a szállítmányok mielőbbi útba indítása érdekében a jegyzékben foglaltakat el kell fogadni.Vita csupán abban volt, hogy a válaszban kifejezésre juttassanak-e pénzügyi feltételeket, vagy ne.[61]

A jegyzékhez mellékelt táviratában Szekfü – addigi tapasztalatai alapján és kiváló helyzetértékeléssel – felhívta a magyar kormány figyelmét a jegyzék elfogadásával várható legnagyobb hátrányra is: „... ha a tervezetet elfogadjuk, akkor a szovjet kormány nem lesz többé esetleg hajlandó a hadifogoly kérdés többi vonatkozásairól tárgyalni és az ezévi szállítmányok befejeztével közölni fogja, hogy több hadifogoly nincs, s e kérdésről nem tárgyal tovább."[62] Olaszország esetében így történt. Sajnos, később ugyanez történt Magyarországgal is. Mindezekkel együtt a Külügyminisztérium április 15-én táviratilag utasította Szekfüt a jegyzékben foglalt feltételek elfogadására, s egyben a következő utasításokat adta:

Először is a pénzügyi kérdésekről „melyek a tervezetben csak általános keretekben mozognak..., a még szükséges részletes tárgyalások" alkalmával előbb kérje ki a magyar kormány utasításait. Másodszor, próbálja elérni a szovjet hatóságoknál, hogy a román és csehszlovák állampolgárságú hadifoglyokat már a máramarosszigeti átmeneti táborban vegyék át a román és a csehszlovák kormány megbízottai és egyúttal azok költségeit az

[58] A magyarországi gyűjtőtáborok felsorolását l. *Bognár Zalán – Domokos József:* Magyarországi hadifogolygyűjtő-táborok. In.: Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. (Szerk: *Sipos Péter – Ravasz István*) Budapest, 2. kiadás, 1997. 299. o.

[59] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 180.576/res/7-1948.

[60] Az értekezleten a Külügyminisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Népjóléti Minisztérium és a Nemzeti Bank képviselői voltak jelen.

[61] MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., „Feljegyzés" az 1948.április 14-i tárcaközi hadifogoly-értekezletről.

[62] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., KüM 1432/pol.-1948.

illető államok állják. Harmadszor, kísérelje meg a szovjetek által a hadifoglyoktól „átvett rubelnek a magyar fizetési kötelezettségek kiegyenlítésére való felhasználását".[63]

Miután a követ az utasítások szerint eljárt, csupán annyit sikerült elérnie, hogy a román és a csehszlovák állampolgárságú hadifoglyok költségei ne Magyarországot terheljék.[64] Később a szovjet külügyminisztériumban nem kis meglepődést okozott, hogy Rajk László belügyminiszter kérésére a Külügyminisztérium interveniált a szovjet repatriációsügyi bizottságnál, hogy a német nemzetiségű hadifoglyokat csak Máramarosszigetig szállítsák, személyi adataikat pedig Debrecenben adják át. Ott majd döntenek arról, hogy kik azok, akik hazatérhetnek és kiket szállítsanak Németország szovjet megszállási övezetébe.[65]

A magyar kormány július 23-i, a szovjet külügyminisztériumhoz címzett és a moszkvai magyar követségre küldött táviratában végül hivatalos jegyzék formájában is megerősítette április 15-i elvi nyilatkozatát, melyben a szovjet kormány által a hadifoglyok hazaszállítása vonatkozásában szabott feltételeket tudomásul vette és elfogadta.[66]

Egyes kormánykörök még ezek után is abban reménykedtek, hogy a jegyzékváltás, mint elvi alap-megállapodás után a hadifogoly-kérdés minden problémakörét felölelő tárgyalások következnek majd. A Külügyminisztérium az érdekelt tárcák vezetését felkérte, hogy jelöljék ki képviselőiket „a Szovjetunióval kötendő hadifogoly-egyezmény előkészítésére és letárgyalására alakítandó" bizottságba.[67] Ez már azután történt, hogy Zorin, a Szovjetunió külügyminiszter-helyettese kijelentette: a hadifogoly-egyezmény megkötésére nézve „szovjet részről kormánydelegációk összeülése feleslegesnek látszik".[68]

A koalíciós kormányzat egyik fele – minden addigi tapasztalata és ismerete ellenére – még hónapokig nem akarta és nem is tudta elhinni, hogy a jegyzékváltással – amelyben csak a hadifoglyok hazaszállításáról volt szó – a Szovjetunió részéről a probléma lekerül napirendről és nem lesz már hajlandó a kérdéskörre vonatkozóan nemcsak hogy tárgyalni, de még beszélni sem.

1948 végével, a hazaszállítások befejeztével a még reménykedőknek is ki kellett ábrándulniuk, beteljesedett az, ami Olaszország esetében is történt és amire Szekfü Gyula, a moszkvai nagykövet hazáját figyelmeztette. Akkorra, hivatalosan, a nyilvánosság számára, a magyar kormányzat is megoldottnak tekintette a hadifogoly-kérdést. Rákosi Mátyás többször is kijelentette, hogy már csak a szovjet hatóságok által elítélt háborús bűnösök maradtak kint. Minden előzetes bejelentés nélkül szűnt meg a kommunista párt által kiadott, s alapvetően propagandacéllal indított Magyar Hadirokkant és Hadifogoly Híradó, hiszen betöltötte feladatát – a tényleges hatalom immár a kommunista párt kezében volt. Felszámolták a minisztériumok hadifogoly-osztályait, befejezték működésüket a pártok hadifogoly-irodái is.

A Magyar Kommunista Párt 1945-1948 között, főként választási kampányai során, gyakran használta tekintélyének növelésére azt az érvet, hogy a Szovjetunióban fogva tartott magyar hadifoglyok sorsa szorosan összefügg a baloldal választási eredményeivel

---

[63] MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., „Feljegyzés."

[64] MOL XIX-J-1-j, IV-438.4., VI. Tájékoztató.

[65] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 180.594/res/7-1948.

[66] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1. KüM 180.605/res/7-1948.

[67] MOL XIX-J-1-j, IV-438.1., PüM 33/res-1948. (A KüM 180.605/res/7-1948-hoz csatolva.)

[68] L. a 61. sz.jegyzetet: VI. Tájékoztató.

és az MKP-nak a Szovjetunióhoz fűződő baráti viszonyával. Mindez valóban így is volt, de nem olyan előjellel, ahogy azt Rákosiék hirdették. A hadifogoly-kérdéssel való manipuláció egyik írásos bizonyítéka az az 1947. július 17-én kelt, Molotovnak, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökhelyettesének írt levél, amelyben Szerov belügyminiszterhelyettes, Rákosi kérésének engedve, 1947. július 17-től – tehát a parlamenti választások előtti időszakban – szüneteltette a magyar hadifogoly tisztek repatriálását.[69]

1948 végén még mindig több mint 200 000 szovjet fogságba került magyar személyt vártak vissza szeretteik. Róluk – nagyobb részük akkorra már nem volt az élők sorában – a szovjet szervek hivatalosan semmilyen információt nem adtak.[70]. Sokan közülük az útmenti árkokban vagy a vasútvonalak mentén sietve megásott, hevenyészett sírokban, névtelen fejfák alatt nyugodtak, legtöbbjük azonban a gyűjtő-, az átmeneti-, vagy a szovjetunióbeli céltáborok környékén kialakított, jeltelen tömegsírokban aludták örök álmukat. Többségük elhalálozásakor semmiféle adatot sem vettek fel, csupán a létszám csökkenését regisztrálták. Ugyanakkor még mindig jelentős volt a szovjet lágervilág magyar lakóinak száma.

A még élők érdekében már csak a magyar emigráció emelt szót. A Németország nyugati felében működő Magyar Harcosok Bajtársi Közösségén (MHBK) belül 1949-ben létrejött a hadifogolyszolgálat, amely 2603 szovjetunióbeli (hadifogoly-, munka-, kórház-) tábor helyét és számát azonosította.[71] A MHBK megbízásából Palásthy Rezső – maga is megjárta a szovjet lágereket – 1950-ben a rendelkezésükre álló dokumentumokból összeállította a Fehér Könyvet, amelyben a világ közvéleménye elé tárta a Szovjetunióba hurcolt magyar foglyok tragikus sorsát. Az ENSZ kényszer- és rabszolgamunkát vizsgáló ad hoc bizottsága áttanulmányozta azt és hitelesnek ismerte el.[72]

A közösség munkájának sikerét bizonyítja, hogy a nemzetközi közvélemény nyomására az ötvenes évek elején újabb, viszonylag jelentősnek mondható transzportok érkeztek Magyarországra a Szovjetunióból.[73] Sajnos a hazabocsátott hadifoglyok túlnyomó többsége csak a kazincbarcikai vagy a tiszalöki internálótáborban eltöltött hosszabb-rövidebb idő után térhetett vissza a civil életbe. Még 1956-ban is tértek haza magyarok a szovjet hadifogolytáborokból.

A Szovjetunió sohasem kötött Magyarországgal hadifogoly-egyezményt, ehelyett ultimátumszerű jegyzékkel „rendezte" a kényes ügyet, hogy a békeszerződés bizonyos olvasata szerint vállalt kötelezettségének valamilyen formában mégis eleget tegyen. Tulajdonképpen még az összes a Szovjetunió területén lévő hadifogoly hazaszállítását sem vállalta, csupán „elhatározta".

A Szovjetuniónak nem állt érdekében, hogy az általa elhurcolt emberek sorsáról bármiféle konkrétum is a napvilágra kerüljön. A szovjet kormány – bár belügyi szerveinek adminisztrációja nem mindig volt eléggé áttekinthető – tisztában volt azzal, hogy több százezer ember életével nem tud elszámolni.

---

[69] *Györkei Jenő:* Rákosi és a magyar hadifoglyok. *Új Magyarország,* 1995. május 20.

[70] Fehér könyv, 5. o.; *Stark Tamás:* Magyarok szovjet fogságban. *História,* 1995/2. sz. 24. o. Stark Tamás egy másik tanulmányában ugyanakkor 250-300 000-re teszi a szovjet hadifogságban elhaltak számát. „A magyarokat meg kell büntetni" *História,* 1991/5. sz. 41. o.

[71] Fehér könyv, 69-100. o.

[72] *Stark Tamás:* Hadifoglyok békében. (L. a 43. sz. jegyzetet!)

[73] 1950-1951-ben 20 000 hadifogoly érkezett a Szovjetunióból. *Hungária,* München, 1953.április 17.

Megállapodás

egyrészt a Magyar Köztársaság, másrészt a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége, a Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság és az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság között a békeszerződés 21. cikkének végrehajtása tárgyában.

Egyrészről a Magyar Köztársaság Kormánya, másrészről a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége, a Fehérorosz Szocialista Szovjet Köztársaság és az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaságnak a kormányai attól az óhajtól vezéreltetve, hogy a magyar hadifoglyok mielőbbi hazaszállítása lehetővé tétessék, elhatározták, hogy a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségéhez tartozó államok területén vagy az általuk megszállott területeken lévő magyar hadifoglyok hazaszállítása körül követendő eljárást a Párizsban 1947. évi február 10. napján kelt békeszerződés 21. cikke értelmében megállapodással szabályozzák.

Ebből a célból meghatalmazottaikká kinevezték:
[...]

A Meghatalmazottak meghatalmazásaikat egymással közölték s azokat rendben találták. A Meghatalmazottak a következő rendelkezésekben állapodtak meg:

1. cikk
Hazaszállítandó személyek

A szerződő felek között egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének területén vagy az általa megszállott területen lévő minden magyar hadifoglyot haza kell szállítani volt lakhelyére.

1./ aki a volt magyar hadseregben vagy annak kisegítő alakulataiban szolgált és a Szövetséges és Társult Hatalmak elleni hadműveletek során, vagy a fegyverszünet tartama alatt akár a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége területén, akár Magyarország területén vagy más megszállott államok területén a szovjet hadsereg vagy más szovjet szervek fogságába került;

2./ aki nem szolgált ugyan a volt magyar hadseregben vagy annak kisegítő alakulataiban, de az 1. pontban említett területeken az ott említett időtartam alatt bármely módon fogságba került vagy a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége területére háborús okkal összefüggő egyéb körülmények között jutott;

A hazaszállításnak fajra, nemre, korra, vallásra és katonai rangra, vagy egyéb megkülönböztetésre tekintet nélkül meg kell történnie.

2. cikk
A hazaszállítás időtartama

A hazaszállításnak mielőbb folyamatosan kellene lebonyolódnia.

3. cikk
A szállítás megszervezése és végrehajtása

A szállítás megszervezését és végrehajtását a kijelölendő gyülekező pontoktól Magyarország határáig a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége biztosítja.

4. cikk
Magyar szervek közreműködése a hazaszállítás lebonyolításánál

A Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének Kormánya hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Köztársaság Kormánya a hadifoglyok kiválogatásának s folyamatos hazaszállításának megkönnyítése céljából a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének területére bizottságot küldhessen ki.

5. cikk
A hazaszállítással kapcsolatos költségek

A jelen megállapodás értelmében teljesítendő hazaszállításokkal kapcsolatos költségek megtérítésének módozatait külön megállapodás fogja szabályozni.

6. cikk
Elhalálozási adatok közlése

A Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének kormánya a fogságban elhalt személyek halotti anyakönyvi kivonatait, vagy azok elhalálozására vonatkozó hivatalos tanúsítványokat, vagy kimutatásokat a Magyar Köztársaság Kormányának rendelkezésére fogja bocsátani.

7. cikk
Hullaszállítások

A Szerződő Felek Kormányai kölcsönösen lehetővé fogják tenni, hogy a hadműveletek során vagy hadifogságban meghalt személyek holttesteit a hozzátartozók a vonatkozó közigazgatási és egészségügyi szabályok betartása mellett hazaszállíthassák.

8. cikk
Hadi-sírok

A Szerződő Felek Kormányai kölcsönösen lehetővé fogják tenni egymásnak a Másik Szerződő Fél területén lévő hadi-sírok és hadifogoly sírok rendezését és karbantartását.

9. cikk
Haza nem tért hadifoglyok

Az általános hazaszállítás keretében haza nem tért hadifoglyokra s polgári személyekre így különösen az eltűnt személyekre vonatkozó felvilágosításokat a Szerződő Felek kormányai egymásnak diplomáciai úton fogják megadni.

10. cikk
A fegyverszünet tartama alatt hazatért hadifoglyok

A Magyar Köztársaság Kormánya indíttatva érzi magát arra, hogy leghálásabb köszönetét fejezi ki a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége Kormányának azért a nemes magatartásért, hogy a magyar hadifoglyok egy részének hazaszállítását a a nemzetközi szokásoktól eltérően már a fegyverszünet tartama alatt lehetővé tette.

11. cikk
Záró rendelkezések

A jelen Megállapodás aláírásának napján lép hatályba és megerősítésre nem szorul.

Készült két eredeti példányban magyar és orosz nyelven.

Kelt, Budapesten 1947. évi

HL HM Bée.cs.i. A/I./95. 172.454/10.c-1947.

KüM 1432/pol.-1948. Fordítás

A Szovjetunió Külügyminisztériuma biztosítja a Magyar Köztársaság Nagykövetségét nagyrabecsüléséről és 1948. március 24-én kelt 27/48.sz. jegyzékével kapcsolatban tisztelettel közli, hogy a Szovjet Kormány elhatározta az összes, a Szovjetunió területén tartózkodó magyar hadifogoly hazaszállítását, kiknek repatriálása a legközelebbi napokban megkezdődik. A magyar állampolgárságú, német nemzetiségű hadifoglyok egyenlő alapokon repatriáltatnak Magyarországra.

A közeli repatriálással kapcsolatosan a minisztérium tisztelettel közli a Nagykövetséggel, hogy a hadifoglyok repatriálásának feltételei alapjában ugyanazok maradnak, mint amelyeket a Minisztérium 1947. június 12-én kelt jegyzéke tartalmaz, éspedig:

A Szovjetunió Kormánya biztosítja a repatriálandó magyar hadifoglyok szállítását a gyűjtőtáborokból Románia (Máramarossziget) területén keresztül az átadó táborig, Debrecenig, ahol a repatriálandó hadifoglyok akta és jegyzék szerint kerülnek átadásra a Magyar Kormány képviselőinek.

A Magyar Kormány pedig a Békeszerződés 21. cikke 2. pontja értelmében megtéríti a Szovjetunió Kormányának mindazokat a kiadásokat, melyek a magyar hadifoglyok – a már repatriáltak és a repatriálásra kerülők – szállításával és eltartásával kapcsolatosak, a Szovjet Kormánytól megállapított gyűjtőtáboroktól a debreceni átadó táborig.

A repatriálandók első és következő csoportjai ellátásának biztosítására a [máramaros]szigeti átmenő tábortól a debreceni átadó táborig, valamint a [máramaros]szigeti átmenő táborban való tartózkodásuk idejére, a Magyar Kormánynak kellő időben kell természetbeni élelmet bocsátania a szovjet repatriáló hatóságok rendelkezésére; ennek mennyiségét és milyenségét a Szovjetunió repatriációsügyi meghatalmazottja fogja közölni. Az említett élelmet legkésőbb április 20-ig kell a szovjet repatriációs hatóságok szigeti képviselőinek rendelkezésére bocsátani.

Ezenkívül kívánatos, hogy a repatriálandók a [máramaros]szigeti átmenő táborból Debrecenig való szállítására a Magyar Kormány két állandóan működő, 50-50 vagonból álló szerelvényt bocsásson rendelkezésre. A repatriálandók első csoportjának szállítására ezen szerelvényeket április 20-ára kell [Máramaros]Szigetre előállítani.

Ami a Szovjetunió területén fekvő gyűjtőtáboroktól a [máramaros]szigeti átmenő táborig való élelmezéshez szükséges élelmet illeti; azt a Szovjetunió Kormánya adja. Természetesen a Magyar Kormány a kiadások ezen részét is megtéríti a Szovjet Kormánynak.

Minden egyéb technikai jellegű, a repatriáció lebonyolításával kapcsolatos kérdést a két kormány repatriációs meghatalmazottjai rendeznek.

A Külügyminisztérium tisztelettel kéri a Nagykövetséget, hogy a fentieket a Magyar Kormány tudomására hozza és igazolja a Magyar Kormány beleegyezését a repatriációnak a jelen jegyzékben foglalt feltételeibe.

Moszkva, 1948. április 12.

MOL XIX-J-1-j, IV-438.1.

Zalán Bognár

THE SOVIET-HUNGARIAN POW AGREEMENT THAT DID NOT OCCUR

Summary

One of the vital topics of the post-war Hungarian society was the life and homecoming of the soldiers and civilians having been prisoners of the Allied Powers. There were approximately 300.000 people in western, while about 6-700.000 in Soviet captivity. There was hardly any family in the country that was not concerned by the POW question. For this reason, diverse social organisations had been founded to help the prisoners of war, in addition to the governmental and national organs officially dealing with the POW issue. Different parties had also established their POW agencies, having realised the political significance of the matter.

In spite of the directions of the 1929 Geneva Agreement's 75th article, no instructions concerning the future of the Hungarian POWs were included in the armistice signed in Moscow on 20 January 1945. Thus the full-scale solution of the POW question had been expected from the peace treaty to be signed. However, the Hungarian governmental organs did not manage to implement the Hungarian interests regarding the releasing and home bringing of the POWs, neither before, nor during the Paris peace conference.

There was one more chance left for the solution of the POW issue through diplomatic channels, namely involving a separate agreement in the peace treaty, that is signing the POW agreement. Since POWs having been transferred into British, American and French imprisonment had been brought home by the signing of the peace treaty, the POW agreement had only been necessary with the Soviet Union.

The Nagy government had established an inter-departmental committee for preparing the agreement between the two countries and the homecoming of the POWs in large number. By 21 February 1947 the committee had prepared a draft POW agreement, which had shown the Hungarian government's exaggerated trust towards the Soviets, despite the former experiences. At the sessions of the committee many questions and problems had risen, like the future of Hungarian POWs out of the Hungarian border, the home-coming of 25-30.000 deported Hungarian Jews out of turn, taking over ethnic Germans and those having served in the SS, the establishment of new host camps, differences in the authority of prisoners' political filtering, transportation issues, etc. During the debates around these issues the differences among the political approaches of the parties taking part in the government coalition had got clearly reflected, and the power struggle had been perceptible between the representatives of the Communist and the Smallholders' Parties. The political struggle had been going on for the voters outside the committee, as well, with the help of the POW issue. This struggle had lead to the success of the communist parties in all the countries under the Red Army's occupation.

In 1947 and in the beginning of 1948 many futile attempts for the signing of the POW agreement were made through the Hungarian embassy in Moscow. Finally, on 12 April 1948 the Hungarian ambassador received the ultimatum-like note of the Soviet Union, which had lacked the solution of many problems concerning the POWs. Since the condition to start the POW transports was the acceptance of this note within 8 days, the Hungarian government could not reject it.

After this event the Soviet Union regarded the problem as being solved. Thus the end of 1948 had basically finished the homecoming of POWs, even though more than 200.000 Hungarian people having fallen into Soviet captivity had still been missing. As the actual power was in the hands of the Hungarian Communist Party by this time, they were not at all interested in forcing the full-scale solution of the POW issue. So the Hungarian government considered the problem being settled and concluded officially.

At the end of the study the Hungarian draft POW agreement is published in full, along with the ultimatum-like Soviet note that had been accepted instead.

Zalán Bognár

L'ACCORD SOVIÉTO-HONGROIS – QUI N'A PAS EU LIEU – SUR LES PRISONNIERS DE GUERRE

Résumé

Après la deuxième guerre mondiale, l'une des questions les plus importantes pour la société hongroise était celle du destin et du rapatriement le plus vite possible des personnes militaires et civiles qui étaient des prisonniers des pouvoirs alliés. Il s'agissait de presque un million de personnes. A peu près 300 mille personnes étaient des prisonniers des alliés de l'Ouest, et à peu près 6-700 mille personnes étaient des prisonniers des Soviétiques. Dans le pays, il n'y avait presque pas de famille, qui n'était pas touchée directement par la question des prisonniers de guerre. C'est pourquoi, à côté des bureaux nationaux et gouvernementaux, dont le devoir officiel était de s'occuper du problème, d'autres organisations sociales se sont formées également, l'une après l'autre, dans le but d'aider à améliorer la situation des prisonniers de guerre. Après avoir reconnu l'importance politique de cette affaire, les différents partis aussi ont établi leurs bureaux de prisonniers de guerre, l'un après l'autre.

Malgré le contenu de l'article numéro 75 de la convention de Genève de l'année de 1929, la convention d'armistice, signée à Moscou le 20 janvier 1945 ne s'occupait pas du tout de la question du destin ou du rapatriement des prisonniers de guerre hongrois. On devait donc attendre finalement une solution complète pour le problème des prisonniers de guerre du traité de paix. Mais les représentants du gouvernement hongrois n'ont pas réussi à faire valoir les intérêts hongrois au sujet de la libération et du rapatriement des prisonniers de guerre, ni avant, ni pendant la conférence de paix.

Après tout cela, pour la délégation hongroise et pour l'opinion publique déçues, la conclusion d'un accord sur les prisonniers de guerre signifiait la seule chance pour régler l'affaire complètement, et au niveau diplomatique. Comme le rapatriement des prisonniers de guerre de l'Ouest a été fini jusqu'à la conclusion du traité de paix, la conclusion d'un accord sur l'affaire des prisonniers de guerre est devenue nécessaire uniquement avec l'Union Soviétique.

Le gouvernement de Nagy a formé une commission interministérielle à la mi-février de 1947, pour préparer l'accord, ainsi que le rapatriement et la réception des masses des prisonniers de guerre. Pour le 21 février 1947, cette commission a préparé un projet de l'accord des prisonniers de guerre, dont le texte prouve clairement que le gouvernement hongrois était trop confiant envers le partenaire soviétique. Au cours des réunions de la commission, beaucoup de questions et de problèmes à résoudre ont été discutés, comme p. ex. le destin des prisonniers de guerre de nationalité hongroise parvenus au delà des frontières du pays, le rapatriement par un tour de faveur des 25-30 mille juifs hongrois déportés, la prise des Souabes et de ceux qui ont servi dans SS, la création de nouveaux camps de réception, problèmes techniques de transport, etc. Au cours de ces disputes, on peut très bien distinguer les opinions des différents partis. En même temps, en dehors des réunions de la commission aussi, il y avait une lutte politique intensive pour gagner la sympathie des votants à travers l'affaire des prisonniers de guerre.

Au cours de l'année de 1947, et au début de l'année de 1948, il y avait de nouvelles tentatives – à travers l'ambassade de Hongrie à Moscou – pour la conclusion de l'accord. Finalement, l'ambassadeur de Hongrie à Moscou a reçu le 12 avril 1948 la note ultimative de l'Union Soviétique, qui ne contenait pas la solution de beaucoup de problèmes. Le gouvernement hongrois a accepté cette note, parce que l'Union Soviétique a donné encore une condition: si les Hongrois acceptent la note en 8 jours, l'Union Soviétique commence à rapatrier les prisonniers de guerre hongrois encore cette année-là.

Après cela, l'Union Soviétique ne s'occupait plus de ce problème. A la fin de 1948, le rapatriement des prisonniers de guerre a été fini, mais plus de 200 mille personnes, des prisonniers de guerre hongrois sur le territoire de l'Union Soviétique, manquaient encore. Pour cette période, c'était le Parti Communiste Hongrois qui a pris le pouvoir en Hongrie, et ce n'était pas l'intérêt de

ce parti de forcer l'arrangement de la question des prisonniers de guerre. C'est pourquoi, officiellement, le gouvernement hongrois aussi a regardé cette question comme résolue.

A la fin de l'essai, l'auteur publie le texte du projet hongrois de l'accord sur les prisonniers de guerre, et le texte de la note ultimative soviétique, qui était finalement acceptée au lieu du projet original hongrois.

Zalán Bognár

DAS AUSGEBLIEBENE SOWJETISCH-UNGARISCHE ABKOMMEN ÜBER DIE KRIEGSGEFANGENEN

Resümee

Eine der brennendsten Fragen der ungarischen Gesellschaft nach dem Zweiten Weltkrieg war das Schicksal und die schnellstmögliche Heimbringung der militärischen und bürgerlichen Personen, die in der Gefangenschaft der Alliierten waren. In die Gefangenschaft der westlichen Alliierten gelangten etwa 300 Tausend, in die der Sowjets ungefähr 6-700 Tausend Personen. Im Land gab es fast keine Familie, die von der Kriegsgefangenenfrage nicht aus nächster Nähe betroffen gewesen wäre. Gerade deswegen entstanden reihenweise neben den Regierungs- und Landesorganisationen, die sich amtlich mit der Angelegenheit der Kriegsgefangenen beschäftigten, die verschiedenen Gesellschaftsorganisationen, um die Lage der Kriegsgefangenen zu verbessern. Auch die verschiedenen Parteien bildeten nach und nach ihre Kriegsgefangenen-Büros heraus, nachdem sie die politische Bedeutung dieser Angelegenheit erkannt hatten.

Trotz dessen, was im 75. Artikel des Genfer Abkommens vom Jahr 1929 steht, enthält das in Moskau am 20. Januar 1945 unterschriebene Waffenstillstandsabkommen keinerlei Bestimmungen bezüglich des Schicksals, der Heimbringung der ungarischen Kriegsgefangenen. So war die gänzliche, in einem Abkommen festgehaltene Lösung der Kriegsgefangenenfrage schließlich und endlich vom Friedensvertrag zu erwarten. Den ungarischen Regierungsorganen gelang es jedoch weder vor, noch während der Friedenskonferenz, die ungarischen Interessen bezüglich der Freilassung, beziehungsweise der Heimbringung der ungarischen Kriegsgefangenen zur Geltung zu bringen.

Für die enttäuschte ungarische Delegation und die ungarische Öffentlichkeit blieb immerhin noch eine Chance auf die umfassende Lösung der Kriegsgefangenenfrage auf diplomatischem Niveau: das Separatabkommen im Friedensvertrag, das heißt der Abschluss des Abkommens über die Kriegsgefangenen. Nachdem der Heimtransport der ungarischen Kriegsgefangenen aus englischer, amerikanischer und französischer Gefangenschaft bis zum Abschluss des Friedensabkommens beendet war, war der Abschluss des Abkommens über die Krieggefangenen nur noch mit der Sowjetunion von Nöten.

Die Regierung von Ferenc Nagy schuf Mitte Februar 1947 einen interministeriellen Ausschuss zur Vorbereitung des zwischenstaatlichen Abkommens, sowie des massenhaften Heimtransports und des Empfangs der Kriegsgefangenen. Der Ausschuss stellte bis zum 21. Februar 1947 den Entwurf des Abkommens über die Kriegsgefangenen fertig, der die übertriebene Gutgläubigkeit der ungarischen Regierung mit den Sowjets – die gegen die bisherigen Erfahrungen spricht – glänzend beweist. Während den Sitzungen des Ausschusses ergaben sich zahlreiche Fragen, beziehungsweise zu lösende Probleme: das Schicksal der Kriegsgefangenen ungarischer Nationalität, die außerhalb der Grenzen Ungarns geraten sind, die Heimbringung der 25-30 Tausend ungarischen deportierten Juden außer Tour, die Übernahme der Schwaben und der in der SS Gedienten, die Schaffung weiterer Empfangslager, Gegensätze in der Kompetenz der politischen Kontrolle der Gefangenen, transporttechnische Probleme usw. In den Diskussionen, die sich um diese Fragen gebildet hatten, spiegelten sich die Unterschiede zwischen der politischen Auffassung der Parteien der Regierungskoalition streng von einander trennbar wider. Auch der zwischen diesen Parteien anhaltende Machtkampf war gut zu vernehmen, der zwischen den Abgeordneten der Ministerien gipfelte, die unter der Führung der Kommunistischen und der Kleinlandwirte-

Partei standen. In der Zwischenzeit fand der politische Kampf um die Wählerstimmen auch außerhalb der Ausschuss-Sitzungen durch die Angelegenheit der Kriegsgefangenen, mit ihrer Hilfe statt, was in einem Land, welches unter der Besatzung der Roten Armee stand, mit dem Erfolg der Kommunistischen Partei enden musste.

Im Laufe von 1947, später dann zu Beginn des Jahres 1948 gab es weitere erfolglose Versuche über die ungarische Botschaft in Moskau, die Gespräche bezüglich des Abschlusses des Abkommens über die Kriegsgefangenen zu beginnen. Schließlich erhielt der ungarische Botschafter in Moskau am 12. April 1948 die ultimative Note der Sowjetunion, aus der die Lösung ziemlich vieler Probleme bezüglich der Kriegsgefangenen fehlte. Weil der Beginn der Kriegsgefangenen-Transporte im genannten Jahr von der Annahme dieser Note innerhalb einer Frist von acht Tagen abhängig gemacht worden war, akzeptierte die ungarische Regierung die durch die sowjetische Regierung gestellten Forderungen.

Mit diesem Zug wurde dieses Problem seitens der Sowjetunion von der Tagesordnung genommen. So wurde der Heimtransport der Kriegsgefangenen im Wesentlichen mit Ende des Jahres 1948 beendet, obwohl immer noch mehr als 200 Tausend Personen fehlten, die in sowjetische Gefangenschaft geraten waren. Nachdem bis zu diesem Zeitpunkt die tatsächliche Macht zur Gänze in die Hand der Ungarischen Kommunistischen Partei übergegangen war, war die weitere Forcierung der völligen Lösung der Kriegsgefangenenfrage nicht mehr in ihrem Interesse. Deshalb sah auch die ungarische Regierung die Kriegsgefangenenfrage offiziell, für die Öffentlichkeit als gelöst und abgeschlossen an.

Am Ende der Studie wird der Entwurf des Abkommens über die ungarischen Kriegsgefangenen, sowie die, an seiner Stelle akzeptierte sowjetische ultimative Note in voller Länge, textgetreu abgedruckt.

Залан Богнар

НЕОСУЩЕСТВИВШЕЕСЯ СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ О ВОЕННОПЛЕННЫХ

Резюме

Одним из наиболее жгучих вопросов венгерского общества после второй мировой войны было решение вопроса о судьбе военнослужащих и гражданских лиц, находившихся в плену союзных держав, и как можно скорейшее возвращение их на родину. В плену западных союзников находилось до 300 тысяч человек, в то время как в советском плену было примерно 600-700 тысяч человек. В стране почти не было такой семьи, которая не была бы непосредственно не затронута в вопросе военнопленных

Именно поэтому наряду с правительственными и общегосударственными органами, официально занимавшимися делами военнопленных, постоянно организовывались различные общественные организации с целью оказания помощи в улучшении положения военнопленных. Кроме того различные партии, осознав политическое значение этого дела, также одна за другой открывали конторы по делам военнопленных.

Вопреки изложенному в статье 75 женевского соглашения от 1929 года, подписанное в Москве 20 января 1945 года соглашение о перемирии не содержало никаких положений относительно судьбы военнопленных и возвращении их на родину. Таким образом всестороннее, полное, осуществляемое в рамках соглашения решение вопроса о военнопленных можно было ожидать от заключаемого договора о мире. Однако венгерским правительственным органам ни до конференции о мире, ни в течение её не удалось осуществить венгерские интересы, связанные с освобождением и возвращением на родину венгерских военнопленных.

Для разочарованной венгерской делегации и венгерского общественного мнения в целях всеохватывающего и проводимого на уровне дипломатии решения дела военнопленных

оставался еще один шанс, а именно заключение отдельного соглашения, сформулированного и включенного в договор о мире, так называемого соглашения о военнопленных. После того, как возвращение на родину венгерских военнопленных, попавших в английский, американский и французский плен, было окончено до заключения мирного договора, поэтому только с Советским Союзом было необходимым заключение соглашение о военнопленных.

Правительство Надя в середине февраля 1947 года сформировало межминистерскую комиссию для подготовки межправительственного соглашения, а также для массового возвращения на родину и приема военнопленных. Эта комиссия к 21 февраля 1947 года подготовила проект соглашения о военнопленных, который убедительно доказывал чрезмерную благожелательность и доверие венгерского правительства по отношению к советской стороне, что шло вразрез с имевшимся до сих пор опытом. На заседаниях комиссии был поднят ряд вопросов и ожидавших своего решения проблем, а именно: судьба военнопленных венгерской национальности, оказавшихся за пределами Венгрии, срочное, внеочередное возвращение на родину венгерских депортированных евреев численномстью 25-30 тысяч человек, прием венгерских немцев, т.н. швабов и служивших в войсках СС, создание новых приемных лагерей, решение противоречий в компетенции политического просвечивания военнопленных, технические проблемы транспортировки военнопленных и т.д. В спорах, разгоревшихся вокруг этих проблем, нашли свое четкое выражение различия в политических воззрениях партий, участвовавших в правительственной коалиции, а также хорошо ощутима была борьба за власть, которая велась между этими партиями и нашла свое кульминационное выражение в борьбе между представителями коммунистической партии и партии мелких хозяев, возглавлявших министерских посты. Между тем также и вне заседаний комиссии велась политическая борьба за получение голосов избирателей посредством дела военнопленных, и с её помощью коммунистическая партия завоевала успех в стране, оккупированной Красной Армией.

В течение 1947 года и затем в начале 1948 года были сделаны дальнейшие безуспешные попытки через венгерское посольство в Москве касательно начала переговоров о заключении соглашения о военнопленных. В конце концов 12 апреля 1948 года венгерскому послу в Москве была вручена ультимативная нота Советского Союза, в которой отсутствовало решение весьма многих проблем, связанных с военнопленными. От принятия этой ноты в течение 8 дней ставилось в зависимость отправление транспортов с военнопленными в этом году, поэтому венгерское правительство приняло условия, поставленные советским правительством.

Тем самым со стороны Советского Союза эта проблема была снята с повестки дня. Таким образом в конце 1948 года по существу завершилась транспортировка военнопленных на родину, хотя все еще недоставало более 200 тысяч венгерских граждан, попавших в советский плен. В виду того, что в этот период фактическая власть в стране оказалась в руках Венгерской Коммунистической Партии, партия уже не была заинтересована в дальнейшем форсировании всестороннего решения вопроса о военнопленных. Поэтому венгерское правительство уже и официально для общественного мнения считало решенным и завершенным вопрос о военнопленных.

В конце статьи приводится в полном объеме достоверный текст проекта соглашения о венгерских военнопленных, а также текст принятого вместо него советского ультиматума-ноты.

MŰHELY

M. SZABÓ MIKLÓS

ECSETVONÁS A SZOMBATHELYI-PORTRÉHOZ

A Hadtörténelmi Közlemények 2000/1. számában rövid cikket jelentettem meg András Sándor repülő vezérkari alezredes 1942. évi hadinaplója és András Sándor vezérőrnagy 1980-as években írt visszaemlékezése kapcsán.[1] Ezek a kevésbé ismert források foglalkoznak Horthy István tragikus, 25. bevetésének legális-illegális voltával, illetve egyetlen (vélt vagy valós) légi győzelme körülményeivel.

Az 1942. évi naplónak van azonban egy másik érdekes „szála" is, amely Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, a Honvéd Vezérkar főnökének a portréját árnyalja. Ugyanis bizonyos újabb mozaikokból még világosabban kirajzolódik egyfajta „fejlődés," a nemzeti érdekeket egyre nyíltabban megfogalmazó hajlandóság Szombathelyi vezérezredes magatartásában. A legmagasabb tényleges katonai beosztás birtokosának hivatalos megnyilvánulásai a háborús hónapok során egyre közeledtek a bizalmas körben megfogalmazottakhoz.

Az 1942 szeptember elején a 2. hadsereghez kilátogatott Szombathelyi vezérezredes megdöbbentette a hónapok óta elkeseredetten harcolókat, amikor megállapította: a nagy veszteségek oka az, hogy „[...] minden el lett sietve. A menet, a felderítés, a biztosítás, sőt még az étkezés is. A harcalakzatok is el lettek nagyolva. Sok volt a tömörítés, tömegképzés, amelyek a veszteségeket mértéktelenül fokozták és így pánikra vezettek. [...] Katonáink az ellenséget nem tudták fedetten, kúszva megközelíteni [...] A védelemben nem ássák be magukat. Innen azután a sok veszteség."[2]

Így egyszerűsítette le a vezérkar főnöke – több helyes megállapítás mellett – szeptember 13-i búcsúparancsában a valódi okokat, pedig ő ismerte legjobban a valós helyzetet! Két nappal korábban ugyanis a 2. hadsereg vezetői beszámoltak neki a gondokról. A beszámoló során a főszállásmester például sérelmezte, hogy a különböző kérdésekben a Honvéd Vezérkarhoz intézett mintegy 200 felterjesztése döntő részére még csak választ sem kapott. A szorult helyzetben lévő Szombathelyi – mert a tényleges okokat „hivatalból" el kellett hallgatnia – egy német mondattal próbál riposztozni: „Keine Antwort ist auch eine Antwort." („Az is válasz, ha nincs válasz." – A háborút követő évtizedekben emiatt is gyakran érte támadás.)[3]

András Sándor hadinaplója segítséget nyújthat annak bizonyításában, hogy ezt a szerencsétlen mondatot valószínűleg nem a hadsereg sorsa iránt érzéketlen, nyegle reagá-

---

[1] *M. Szabó Miklós:* Ami az András-naplóból meg- (nem) tudható. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2000. 1. sz., 145–155. o.

[2] *Horváth Miklós:* A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Budapest, 1958. 52. o.

[3] Uo. 90. o.

lásnak kell értékelnünk, sokkal inkább a német ígéreteket „behajtani" képtelen (egyik) főméltóság önön és mások tehetetlensége fölött érzett haragja megfogalmazódásának.

Egy héttel korábban ugyanis, szeptember 6-án, amikor a hadsereg-parancsnokságon folyó megbeszélések során András vezérkari alezredes azt javasolta, hogy 1943-ra igényeljenek a németektől két vadász- (Messerschmitt Me-109), egy zuhanóbombázó (Junkers Ju-87 vagy 88) és egy (horizontális) bombázószázadot (Heinkel He-111 vagy Ju-88), a meglepett Szombathelyi vezérezredes azonnal megkérdezte: honnan meríti (András alezredes – Sz. M.) azt, „hogy a németek ezt adják, illetve adnák? Eddig nem adtak, kivéve Keksz[4] TF.[5] anyagát személyes ök.[6] alapján, jóllehet, mi mindent beleadtunk." S amikor a repülőcsoport parancsnoka azt jelentette, hogy „A németek megismertek, tudják, hogy tudunk repülni és bízhatnak bennünk,"[7] a vezérkar főnöke azonnal utasította a tárgyaláson jelen levő Homlok Sándor vezérőrnagyot, a berlini katonai attasét, hogy „adja elő illetékes helyen."[8] Tehát igyekezett azonnal, minden lehetőséget megragadni a 2. hadsereg helyzetének javítása érdekében.

Fentebb idézett szeptember 13-i búcsúparancsának „hivatalos," elmarasztaló stílusa éles ellentétben áll „bizalmas magánvéleményével." Egy nappal korábban ugyanis – a Sztorozsevoje elleni, súlyos véráldozatokat követelő támadással kapcsolatban – a vezérkar főnöke fölöslegesnek ítélte, hogy Grassy József vezérőrnagy, a 13. könnyű hadosztály parancsnoka erőltette a 189,9-es magassági pont elfoglalását. Példaként említette a németeket, akik nem törekedtek Sztorozsevoje minden áron történő elfoglalására. „Mi kis nép vagyunk, fokozottan kell kímélni magunkat. Nincs értelme, hogy a 2. hds-en át kivérezzék az ország." Éppen ezért kikelt az ellen a felfogás ellen is, hogy „ez az egyetlen háborúnk, most kell mindent bevetni."[9]

Talán ebben a – minden bizonnyal csak nagyon szűk körben ismert – megfogalmazásban gyökerezik 1942 decemberi, immár nyíltan megfogalmazott bátor állásfoglalása a Belügyminisztériumban tartott előadásában, amely már a rendszerváltás előtt is sok hadtörténész elismerését kivívta: „Százszázalékos német győzelem, százszázalékos német megoldást jelent. Hol marad a magyar megoldás akkor, ha minden erőnket eleve ennek a 100 %-os német győzelemnek a kivívására dobjuk be és feláldozzuk [...] Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németeknél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk, és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozzunk [...] A háború hosszú lesz, erre és nem a villámháborúra kell berendezkednünk. Nagyhatalmi politikát és hadászatot át kell engedni a nagyhatalmaknak, nekünk fal mellett kell járnunk."[10]

---

[4] Keksz Edgár távolfelderítő osztályparancsnok, a németek egyik kedvence.

[5] Távolfelderítő.

[6] Összeköttetés.

[7] Valamint az egyre nagyobb veszteségek ellensúlyozásának jó eszköze volt a „német repülőgépekért magyar életeket" elv alkalmazása.

[8] András Sándor repülő vezérkari alezredes 1942. IX. 2–X. 16. közötti hadinaplója (a továbbiakban: András napló), IX. 6-i bejegyzés.

[9] Uo. IX. 12-i bejegyzés.

[10] *Godó Ágnes – Sztana Béla:* A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Budapest, 1965. 141. o.

Akármilyen fontosnak ítéljük is a fenti gondolatmenetet, a következők még inkább magukért beszélnek:

Amikor Szombathelyi vezérezredes András Sándor repülő vezérkari alezredes kíséretében szeptember 12-én kiautózott a Horthy István lezuhanási helyén ácsolt kereszthez, hogy tisztelegjen a halott emléke előtt, a visszaúton hosszabb, bizalmas beszélgetésre nyílt lehetőségük, melynek lényegét így rögzítette naplójában a repülőcsoport parancsnoka: „Hiába akar Ő[11] békében élni Romániával, ha Antonescu nem akar velünk [...] Maga Hitler is kijelentette Kállaynak, látja, hogy Mo.[12] és Románia közt csak a fegyveres elintézés lehetséges! Itt azonban épp azt kell meggondolni, hogy ez a leszámolás nyitja meg végleg az utat a né.-nek[13] az Ostraumba, mert ha e két nép agyoncsapja egymást, a [...] monarchia utolsó életképes népei tűnnek el az útból. Elnyelték az osztrákot, a csehet, a szerbet eddig, ne felejtsük, hogy az »Új Európa« = a nagy német birodalommal, mint ahogy Versailles = Franciaországgal. Kikel a »buta vezérkariak« ellen, akik nem látják a különbséget No.[14] és Mo., a német nép és a magyar nép között, hogy Hitler nem magyar, de német kancellár! Itt vagyunk a háborúban, 2000 km-re a Hazától, de nem tudjuk hogyan védjük meg fővárosunkat!?"[15]

Sajnos, a vezérkar főnökének e rendkívül reális nézete csak szűk, bizalmas körben fogalmazódott meg és – érthetően – nem válhatott közismertté. Igaz, ha „közkinccsé tétetik," sem hódította volna meg Antonescu marsallt és körét. Így, sajnos, néhány hónappal később, 1943. február 12-i memorandumában Szombathelyi vezérezredesnek már nem a közös sorskérdésben gyökerező együttműködésről, hanem éppen a várható konfrontáció veszélyeiről kellett szólnia, amikor úgy fogalmazott: „Számolni kell ugyanis azzal, hogy az angolszász hatalmak a tavasz folyamán *a Balkánon partraszállást* kísérelnek meg [...] Egy balkáni partraszállás következménye kétségtelen *Románia átpártolása* lesz az angolszász hatalmak oldalára [...] számítani kell aktív fellépésükkel, éspedig ellenünk. *Meg fognak támadni minket*, hogy maguknak az angolszászoknál érdemeket szerezzenek. Fel kell tehát készülnünk arra, hogy ezen támadásokat [...] visszaverjük, sőt megtorlásképpen magunk részéről is erélyesen visszavágjunk. Egy balkáni háború keretében tehát *Románia elleni beavatkozás* lenne az első lépés, amelyre nekünk készülni kell, és amely által a közös háború mellett sajátlagos magyar céljainkat is, Erdély teljes megszállását és biztosítását is megvalósíthatnánk."[16]

Sajnos, ha nem is 1943-ban, és nem is egy balkáni partraszállást, hanem 1944 augusztus végén, a 2. és 3. Ukrán Front iaşi-kisinyovi áttörését követően, éppen az e memorandumban foglaltak következtek el!

A fentebb elmondottak tükrében bizonyos, hogy András Sándor repülő vezérkari alezredes most napvilágra került hadinaplója tovább árnyalja, pozitív vonásokkal gazdagítja Szombathelyi Ferenc vezérezredes portréját.

---

[11] Ti. Szombathelyi vezérezredes.

[12] Magyarország.

[13] A németeknek.

[14] Németország.

[15] András napló, IX. 12-i bejegyzés

[16] Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: *Szinai Miklós* és *Szűcs László*. Budapest, 1972. 349-350. o. Kiemelések az eredetiben.

VITA

NAGY SÁNDOR

AZ ERDÉLYI NEMZETŐRSÉG ÉS A SZÉKELYEK

Észrevételek Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén című írásához

A Hadtörténelmi Közlemények 2000. 3. számában Süli Attila az 1848-as erdélyi nemzetőrség szervezéséről írott tanulmányában többhelyütt azt állítja, hogy Székelyföldön a nemzetőrség intézménye nem volt „túl népszerű."[1] Az ilyen és ehhez hasonló sommás megállapítások általában véve nem sokat árulnak el tárgyukról – a szóban forgó állítás viszont megtévesztő is.

A nemzetőri összeírást, amelyre Magyarországon az 1848:XXII. tc. értelmében, Erdélyben – az unió szentesítése előtt – főként az egyes törvényhatóságok nyomására került sor, valóban sem itt, sem ott nem kísérte általánosnak mondható lelkesedés. A tömeges fegyverfogás, még ha többnyire csak lehetőségként jelentkezett is, szokatlan volt az általános hadkötelezettség bevezetése előtti

---

[1] *Süli Attila*: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000. 3. sz. 605-630. o. – Bár hozzászólásomat nem recenziónak szánom, nem tudtam megállni, hogy a szerző némely egyéb zavaró megfogalmazását, tévedését szóvá ne tegyem. (Mivel itt nincs tér a részletes kifejtésre, az érdeklődőnek fel kell lapoznia a szóban forgó tanulmányt.)

a) A *minisztertanács április 26-i ülésén hozott határozat* csupán a Gyulafehérváron található fegyverek Teleki József kormányzó rendelkezésére bocsátását érintette, nem volt szó az erdélyi nemzetőrség Gubernium alá helyezéséről. Nem csak azért, mert a magyar kormány az unió szentesítése előtt elvileg nem avatkozhatott az erdélyi igazgatási viszonyokba, hanem mivel az egyben szükségtelen is volt: a tartomány nemzetőrsége természetszerűleg tartozott a gubernátor, mint a legfőbb – az unió után is működő – politikai kormányszerv vezetője, hatósága körébe (amint az 1848:XXII. tc. a horvátországi nemzetőrség irányítását a bán, a „magyar tengermellékét" a fiumei kormányzó kezébe tette le).

b) A szerző azt állítja, hogy a román felkelés szervezése is „magyar mintára," azaz nemzetőrség keretében történt. A hivatkozott hely, Varga János tanulmánya viszont csak annyit tartalmaz, hogy a balázsfalvi gyűlés petíciójában szerepelt a román nemzetőrség felállítására vonatkozó kívánság (Varga nem sokkal alább mellesleg elmondja, hogy a szervezeti keretek kialakítása leginkább a nagyszebeni főhadparancsnokság műve volt – annak pedig vajmi kevés köze lehetett a „magyar mintához"). Kétségtelen, hogy 1848 szeptemberében Erdélyben számos helyen követelték a román nemzetőrség megalakítását, ez azonban inkább a román parasztok felfegyverzését célzó törekvés leplezésének tűnik – az ősz folyamán kirobbanó parasztfelkelés szervezeti formái aligha hasonlíthatók bármilyen létező fegyveres intézmény kereteihez.

c) Nem lehet a nemzetőrséggel szembeni székely ellenállás alátámasztására István nádor 1848. június 8-án kelt, Eszterházy Pál herceg külügyminiszterhez intézett levelét citálni, mivel az semmi ilyesmit nem tartalmaz. (Valószínű egyébként, hogy Süli Attila itt csupán hivatkozását helyezte el félreérthetően.)

d) Az „Uniónak" – ez több ízben felbukkan – nem volt semmiféle törvénycikke, csak az erdélyi országgyűlésnek. Az 1848. évi erdélyi országgyűlés I. törvénycikke mondta ki a tartomány és Magyarország unióját.

e) A határőrséget illető zavaros eszmefuttatás merő spekuláció: az erdélyi III. tc. nem azért született, hogy leszerelje a provincialisták nemzetőrséggel szembeni bizalmatlanságát, hanem hogy teljesítse a veszélyessé váló székely határőri mozgalmak legfőbb követelését, ezáltal pedig megfelelő irányba terelje a rend fenntartását az adott körülmények között egyedül garantálni képes katonai erő lojalitását. A magyar kormány nem ezt követően nyert befolyást a székely katonaságra, hiszen a III. tc.-et – mellesleg a minisztérium hallgatólagos egyetértésével – sem az uralkodó, sem pedig István nádor, királyi helytartó nem szentesítette, hanem már korábban, az István nádornak május 29-én adott királyi felhatalmazás következtében. A székely zászlóaljak délvidéki hadszíntérre indítására sem a III. tc. nyomán került sor, hanem az erdélyi főhadparancsnokság útján eszközölt szabályos mozgósítást követően.

időszakban (emiatt találhattak hitelre, különösen a Katonai Határőrvidék szomszédságában, azok a kósza híresztelések – amelyekre a szerző többször hivatkozik – hogy a nemzetőrség leple alatt a határőri rendszert hoznák be). Ha leegyszerűsítjük a dolgot, azt mondhatni, hogy az összeírás inkább csak a városias településeken talált kedvezőbb visszhangra, ahol egyrészt a személyi és vagyonbiztonság iránti igény erősebb és koncentráltabb volt, másrészt a polgári milíciáknak, lövészegyleteknek bizonyos hagyománya is lehetett. A falvakban viszont a nemzetőrség szervezése – különösen a nyári dologidőben – leginkább a munkaerő elvonását illető félelmeknek adott tápot.

Meglehet, a székely székek *provinciális* közigazgatás alatt álló településein, a jobbágyok és szabadparaszti elemek körében eleinte valóban nem volt „túl népszerű" a nemzetőri összeírás. Imreh István sepsiszentgyörgyi példája azonban éppen az ahhoz kapcsolódó néphangulat időbeli változékonyságára hívhatja fel a figyelmet: „A sepsiszentgyörgyiek június 29-én abba is hagyják az összeírást, mert az a hír terjed el, hogy »a volt nemesség akarná magok helyett katonákat állítani...« Augusztus elején pedig erőszakkal is beíratják magukat, »főképp a majorságtelken lakók, azon számításból, hogy a birtokokban levő jusshoz igényt formálhassanak«."[2] A fegyverfogás iránti bizalmatlanság oldódását, a nemzetőrség növekvő elfogadottságát a székelyföldi jobbágyok között mindenekelőtt az magyarázza, hogy az a későbbiekben egyfelől a jobbágyfelszabadítás által biztosított, de a mindennapi életben még igencsak megerősítésre szoruló szabad állapot kifejezője, megjelenítője lehetett, másfelől – erről szól a fenti idézet – a majorsági földként kezelt „székely örökségen" ülő jobbágyok tulajdonjogát támogathatta. (Ezen a tájékon a múltban mindvégig szoros kapcsolat volt a hadi érdemek, a „szabadság" és a tulajdonlás között.) A katonáskodás iránti kezdeti fenntartások így változhattak a nemzetőrségbe való felvételt célzó lázas igyekezetté. Imreh Istvánén kívül egyébként számos más példa is fordulatot valószínűsít a nemzetőrség felállításához való plebejus viszonyulás tekintetében.[3]

Ami a székek *katonai* fennhatóság alatti népességét, a szabad határőri rétegeket illeti, Süli Attila kérdéses állítása a legkevésbé sem állja meg a helyét. 1848-ban a nemzetőrség intézménye ugyanis különös jelentőséggel bírt a székely határőrök számára. Közismert, hogy az 1764-ben, véres előzmények után bevezetett rendszer a szabad elemeket, a lófőket (*primipili*) és a gyalogrendűeket (*pixidarii*) kényszerítette fegyverviselésre. A *Militärgrenze* ugyan – a hadrafoghatóság érdekében – oltalmat is biztosított a számukra, konzerválta a korábban mindinkább veszélybe kerülő szabad státuszukat, illetőleg megfelelő gazdasági kondícióban tartotta a katonai összeírás alá esőket (a föld korlátozott eltartóképessége és a növekvő népszaporulat miatt egyre kevesebb sikerrel), egyúttal azonban, az állam korlátlan uralmát egyengető eszközként, következetesen rombolta a független, rendies szerveződéseket, politikai tereket: a székekkel való kapcsolatot, a faluközösségek autonómiáját, végső soron pedig beszűkítette az egyének életlehetőségeit. A székely határőrök a forradalom nyomán eme „idegen" hatalomtól igyekeztek szabadulni, s a küzdelem egyik formája éppen a szerveződő nemzetőrségbe való felvétel kiharcolása lett.

Háromszék április 11-12-én tartott gyűlésén mintegy 5000 főnyi, javarészt határőrökből álló tömeg sürgette a katonai rendszer azonnali felszámolását. A követelés a nemzetőrség ugyanakkor tervbe vett megalakításával kapcsolódott össze: az április 26-i bizottmányi ülésen, amely a nemzetőrség felállításával foglalkozott volna, el kellett halasztani az érdemi munkát, mivel olyan javaslat merült fel, „miszerént a székely katonaság a mentes nemesi osztályból közgyűlésileg fel állíttatni tervezett nemzeti őrség körüli intézkedést, egy ezen osztály és a katonáskodó székelyek közti válaszfalnak tekintvén, a nemzeti őrség állítása haladna addig el, míg a székely katonaság országoson leendő megszüntetésével az egész szék közönsége nemzeti őrséggé alakítanék."[4] Gya-

---

[2] *Imreh István*: Székelyek a múló időben. Budapest, 1987. 314. o.

[3] Egyed Ákos említi, hogy a jobbágyok, a robot eltörlésének közhírré tétele után, tömegesen jelentkeztek katonai szolgálatra. *Egyed Ákos*: Háromszék 1848-1849. Bukarest, 1979. 55. o. Uzonban és Torján a volt jobbágyok részvételével alakult meg a nemzetőrség, sőt utóbbi helyen: „a legutolsó elvénült félszeg gyalogszeres ember is őrkatona, hogy lakjószága neki maradjon". Uo. 58. o. Szintén Egyed Ákos idéz egy Kossuthhoz intézett levelet, amelyben az író azt panaszolja, hogy a jobbágyokat és zselléreket nem veszik fel nemzetőrnek, nehogy földet követeljenek. *Egyed Ákos*: Erdély 1848-1849. I. k. Csíkszereda, 1998. 130. o.

[4] Petrichevich-Horváth Albert jelentése Teleki kormányzónak. Sepsiszentgyörgy, 1848. április 28. Magyar Országos Levéltár. (A továbbiakban: MOL.) F 37 Gubernium Transylvanicum. Praesidialia. 1848:980. Eredeti tisztázat.

korlatilag ebben a szellemben fogalmazódott egy hónappal később az erdélyi 1848:III. tc., amely kimondta a székelyek között fennálló törvénytelen katonáskodási viszonyok megszüntetését és a határőrség nemzetőrséggé alakítását. 1848 nyarán, miután azt a tényt, hogy a törvényjavaslat szentesítése nem következett be – érthető okokból – sem a Gubernium, sem a magyar kormány nem verte nagydobra, a Székelyföldön számos helyen próbálták megszervezni a „vegyes", határőröket és provincialistákat egyaránt tömörítő nemzetőri alakulatokat (amint annak Süli Attila is nyomára bukkant). Még augusztus végén, két hónapnyi hitegetés után is éltek a nemzetőrséghez fűzött katona remények: „itten még mind napirenden vannak a gyanúsítások az iránt, mintha a nemesség mindenből ki akarná magát húzni – s az önkéntesek állítása is arra való, hogy ne legyen nemzeti őrseregre szükség, s így ne legyen alkalmok a székely katonáknak a nemzeti őrseregbe leendő felvétetéseket követelni és legyenek kénszerítve jelen törvénytelen állásokba megmaradni" – számolt be a napirenden lévő honvédállítás körüli félelmekről Háromszék főkirálybírája.[5]

A nemzetőrség „népszerűségét" határőr körökben még inkább növelte, hogy az egyúttal alkalmat kínált a társadalmi egyenlőség, a még régi értelemben felfogott székely szabadság helyreállításának demonstrálására. A katonai rendszer bevezetése annak idején nem csupán az „idegen" hatalom székely társadalomra telepedése miatt vált sérelmessé, hanem mert általa megerősítést nyert a székely szabadok közösségének immár létező, de a többség által soha el nem ismert megosztottsága: a katonai összeírásból kimaradt az állam által is nemesként elismert székely vezető réteg (*primores*), illetve a nemeslevelet szerzett armalista csoport. A határőrködésre kényszerített lófők és gyalogrendűek a „nemességet" ezek után a székely nemzet árulójának tekintették. 1848 tavaszán így nem csak a katonai felsőbbséggel szembeni engedetlenségről, hanem a nemesek sérelmére elkövetett, néha véres kimenetelű, határőri akciókról is hallani lehetett. Ugyanakkor a nemzetőrség szervezése ürügyén új erőre kapott a katonai terhek arányos elosztását célzó törekvés.

A már említett április 11-i gyűlésen az odasereglett katonák kereken kimondták, „hogy eleget csalta a nemesség 80 évek olta, de már többé nem csalatják magokat, hanem a katonai fegyelmet ezennel felmondják, ha az összes nemesség a terhet velek meg nem osztja."[6] A szintén hivatkozott április 26-i bizottmányi határozat a nemzetőrség közös létesítését vetítette előre Háromszéken. Ugyanúgy a határőri követeléseknek igyekezett eleget tenni a III. tc. is, amely arról rendelkezett, hogy a „fegyveres székelyeken kívül minden székely, a primorokkal, s a köztük lakó nemesekkel együtt, minden más lakosokkal egyenlő nemzetőri szolgálat alá helyeztetnek."[7] Nem véletlen, hogy ezidőtájt a székely haderő kimozdításán fáradozó minisztériumi ágens, Gál Sándor is rendre ugyanazt a választ kapta honfitársaitól: ha fegyvert kell fogni, menjen nemes, katona, jobbágy egyaránt.

A katonai rendszer eltörlése, a székely szabadság restaurálása és a nemzetőrség követelése együtt jelent meg az október 16-án, mintegy 60 000 résztvevővel tartott agyagfalvi gyűlésen, ahol a magyarországi 1848:XXII. tc.-re hivatkozva mondták ki a nagyszebeni főhadparancsnokságtól való függetlenedést és a székely nemzeti tábor megalakítását. A *natio siculica* ilyenforma szimbolikus újjáélesztése – amelynek, mellesleg megjegyezve, kevés köze volt a polgári jogegyenlőség elvének érvényesítéséhez – szabadította fel azt az óriási energiát, amely lehetővé tette az önvédelmi harc megvívását, s – valószínűleg – Erdély magyar visszahódítását.

A fentieket ajánlom Süli Attila szíves figyelmébe.

---

[5] Petrichevich-Horváth Albert jelentése Vay Miklós kormánybiztosnak. Sepsiszentgyörgy, 1848. augusztus 30. MOL H. 113. Vay Miklós kormánybiztos iratai. (A továbbiakban: Vay.) 913. Eredeti tisztázat.

[6] Petrichevich-Horváth Albert jelentése Vaynak. H. d. n. MOL Vay. 795. Eredeti tisztázat.

[7] Az 1848:III. tc. fogalmazványa: MOL F 135 Cista Diplomatica. Diaetalia. 1848: 28.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

TOMBOR JENŐ

ÚJABB TRIANON FELÉ HALADUNK-E?

Emlékeztető (1941)

Tombor Jenő (1880–1946) nyugállományú ezredes az 1930-as, 1940-es éveknek Bajcsy Zsilinszky Endre köréhez tartozó ismert publicistája.[1] Elsősorban a *Szabadság*-ban és a *Magyar Nemzet*ben jelentkezett folyamatosan kül- és katonapolitikai elemzéseivel, melyek a háborús években is a magyar progresszió és a szellemi honvédelem jegyében fogant széles kitekintésű, reális és katonai szakszerűséggel készített látleletét adták a világ, a magyar politika és a frontok alakulásának. Cikkeiből az olvasó levonhatta következtetéseit a háború várható kimenetelét illetően. „A magyar közvéleményt ki akartam ábrándítani – amennyire ez lehetséges volt – abból a tévhitből, hogy a német hadsereg

[1] Tombor Jenő 1880-ban született Nyitrán. A Ludovika Akadémiát 1899-ben mint évfolyamelső végezte el. Ezt követően a bécsi hadiiskolába, majd fiatal vezérkari századosként a Honvédelmi Minisztériumba került, ahol az 1912. évi védtörvény és a honvédségi szervezés előadója volt. 1914-ben vezérkari törzstiszti vizsgát tett. Az I. világháború kitörését követően Galíciában szolgált; 1914–1916 között a 16. nagyszebeni gyaloghadosztály vezérkari főnökeként vett részt a galíciai, szíleziai hadműveletekben és az 1916 júliusi gorodiscsei csatában. 1916 őszétől hadosztályával az olasz harctérre került, ahol részt vett a 8–9. isonzói csatában. 1917 tavaszán a badeni hadseregfőparancsnokságnál átvette a keleti arcvonal hadműveleti vezetését. Ugyanezen év őszén immár alezredesként Hazai Samu pótlásügyi hivatalában Hazai vezérkari főnöke lett. 1918-ban a piavei támadás tervéről értesülve önként jelentkezett a csapathoz. A piavei csatában a pécsi 19. népfelkelő ezred élén megsebesült. Felépülését követően, 1918 őszén a Hadügyminisztérium hadműveleti osztályának élére nevezték ki (itt részt vett Balassagyarmat visszafoglalásának előkészítésében), majd 1919 elején csoportfőnöknek. Tetteiért számos kitüntetést kapott (vaskoronarend, Lipótrend, Signum laudis stb.). A tanácskormány alatt a helyén maradt, és előbb a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke, utóbb szervezési főcsoportfőnök lett. A tanácskormány bukását követően Stromfeld Auréllal és Julier Ferenccel együtt politikai hajsza indult ellene, és felségárulás címén bűnvádi eljárást, majd a jogerős felmentő ítéletet követően (1921. március) becsületügyi eljárást kezdeményeztek ellene. Ez utóbbi végén a „tiszti állás becsületének veszélyeztetése" címén intést kapott, s esedékes ezredesi kinevezését mellőzve rövidesen nyugdíjazták. Az ezredesi előléptetést végül 1930-ban, a kormányzó tízéves jubileuma alkalmából kapta meg.

Tombor az 1920-as években 8 holdas szigetszentmiklósi tanyáján gazdálkodott, később azután a fővárosba költözött, és gyógyszerész doktori oklevelet szerzett, majd patikát nyitott. Kémiai ismereti birtokában a Honvédelmi Minisztérium támogatásával laboratóriumi kutatásokat folytatott a harci gázokkal. Az 1930-as években a Kisgazda Párt tagjaként aktívan részt vett a közéletben; bizalmas barátságot kötött Bajcsy Zsilinszky Endrével, akinek hetilapjában éveken át írásaival küzdött a földreformért és a magyar honvédség fejlesztéséért.

Tombor Jenőt 1945-ben, a szovjet csapatok bevonulását követően rehabilitálták, és előléptették altábornaggyá. Ezt követően a Nemzeti Főtanács 1945 november 15-én kinevezte honvédelmi miniszterré. 1946 március 9-én az éleződő pártharcokra hivatkozva benyújtotta lemondását, mondván, hogy ilyen körülmények között az alkotmányos felelősséget nem tudja tovább vállalni, de Nagy Ferenc miniszterelnök kérésére a posztján maradt. 1946. április 6-án még előléptették vezérezredessé, ám nem sokkal később, 1946. július 25-én elhunyt. A Tombor életére vonatkozó adatok forrása saját 25 oldalas Önéletrajza, amelyet 1945. július 29-én levél formájában írt az akkori honvédelmi miniszternek, a rehabilitációs intézkedések során őt ért méltánytalanság kapcsán. Ennek másodpéldányát – 14 melléklettel együtt – örökösei 1973-ban a Magyar Országos Levéltárban helyezték el: MOL P 1850 Tombor Jenő Önéletrajza (1945). (A továbbiakban: Önéletrajz.)

verhetetlen. Sikerem csak részleges volt. A németimádók egyszerűen zs. vitaminnak (zs = zsidó) mondták cikkeimet" – írja minderről Önéletrajzában.[2]

Ezekben az években Tombor több memorandumot is intézett az ország katonai, politikai vezetőihez. Közülük a legjelentősebb mind terjedelménél, mind mondanivalójánál fogva az „Újabb Trianon felé haladunk-e" című 1941 őszén készült emlékeztető, amelyben a Harmadik Birodalom háborús vereségét előre vetítve, a német érdekek kiszolgálása és az oroszok megtámadása ellen érvelt.

Az írás céljáról, megszületéséről és sorsáról Tombor így számol be Önéletrajzában: „1941. szeptember 11-én, tehát Oroszország elleni hadbalépésünk harmadik hónapjában elkészült igen terjedelmes emlékeztetőm (memorandumom). Ebben igen részletesen, katonai érvekkel fejtettem ki, hogy csapatainkat a Szovjetunióból ki kell vonnunk, a háborút az angolszászokkal föltétlenül el kell kerülnünk, és erélyes politikát kell folytatnunk Németországgal szemben...

Ebben az időben Bajcsy-Zsilinszky Endre is írt egy memorandumot hasonló céllal, de ő írásában a várható német vereséget még csak föltételesen vetette fel, én ellenben teljes bizonyossággal mondtam ki. Kész memorandumomat még aznap este a Philadelphia kávéházban bemutattam Bajcsy-Zsilinszky Endrének és Tildy Zoltánnak, pártom [ti. a Kisgazda Párt] ügyvezető elnökének. A memorandumot több példányban sokszorosítottam. Másnap magam vittem az írást a kormányzó katonai irodájába, Keresztes Fischer Lajoshoz, kérve őt, elolvasás után adja át a kormányzónak, egy példányt Bárdossyhoz, ahol azonban csak a titkárig, Incze Péterig jutottam el, aki biztosított, hogy átadja azt a miniszterelnöknek, végül egy példányt Szombathelyi Ferenchez.[3] Másnap egy példányt a későbbi kormányzóhelyettesnek, Horthy Istvánnak adtam át, akihez Bajcsy-Zsilinszky Endre egyengette utamat. Bajcsy-Zsilinszky azért tartotta fontosnak, hogy katonaember írja le a valós helyzetet, mert a kormányzó nem volt hajlandó katonai kérdésekről politikusokkal tárgyalni.

Nem lényegtelen ezen írásom későbbi sorsa. Keresztes Fischer Lajos levélben értesített, hogy nem hajlandó emlékeztetőmet a kormányzóhoz juttatni, mert túlnyomórészt nem katonai, hanem politikai tartalmú.[4] Erre Horthy Istvánhoz még egy példányt juttattam el, kérve őt, adja át az apjának.[5] Horthy István levélben közölte velem, hogy az ő példányát már egy hét előtt átadta atyjának. Incze Péterrel 1944-ben újból találkoztam, ő kijelentette, hogy írásomat Bárdossynak annak idején valóban kézbesítette. Szombathelyi a memorandum elolvasása után közölte velem, hogy kitűnő elmeéllel megírt memo-

---

[2] MOL P 1850 Önéletrajz, 13. o.

[3] A Tombor család tulajdonában lévő emlékiratpéldány mellett található postai feladóvény tanúsága szerint a szerző a 112-es postahivatalban 1941. október 14-én adta fel írását Szombathelyi Ferenc altábornagynak (I. Vár Színház utca), a honvéd vezérkar újonnan kinevezett főnökének.

[4] Tombor előadását hitelesíti Keresztes Fischer Lajos 1941. szeptember 24. kelt levele, amelyben ezt írja a memorandumról: „Kívánságodnak megfelelve elolvastam a múlt héten átadott emlékiratodat. Miután megállapítottam, hogy az emlékirat tartalmának túlnyomó része a politika körül forog, s csak egy elenyésző kis része foglalkozik katonai vonatkozású kérdésekkel, közölnöm kell Veled, hogy nem vagyok abban a helyzetben, hogy az emlékiratot a Kormányzó Úr ő Főméltóságának előterjesszem. Politikai tartalmú előterjesztések bemutatása ugyanis nem az én hivatásom, és erre nincs is felhatalmazásom." MOL P 1850 Önéletrajz, 7. sz. melléklet.

[5] Lásd Tombor Jenő levelét Horthy Istvánhoz, 1941. október 14. MOL P 1850 Önéletrajz, sz. n. melléklet.

randumomat elolvasta, de a magyar öntudattal ellentétben állónak tartja annak beismerését, hogy »eddig rossz fiúk voltunk, és most már jó fiúk akarunk lenni«. De egy szóval sem cáfolta a német vereségről vallott nézeteimet. Később egy barátomtól hallottam, hogy Szombathelyi a vezérkar osztályvezetői előtt felolvasta írásomat, és senki nem mondott ellenvéleményt..."[6]

A memorandum a maga nemében jelentős, de ellentmondásoktól nem mentes irományt. Egyes megállapításait, következtetéseit hosszasan lehetne elemezni és velük vitatkozni. Azonban hat évtized távlatában ennek a Bajcsy-Zsilinszky Endre későbbi memorandumaiban is megtalálható, az országnak a háborúból történő kiválása érdekében ajánlott cselekvési módokat alapvetően meghatározó nemzeti-politikai gondolatvilágnak a megvitatása már több fórumon sokszor és eredményesen megtörtént. Legfőbb érdekessége az írásnak, hogy Tombor Jenő az 1941-es, a Szovjetúnió elleni német támadást követő világháborús helyzetet és annak jövőbeni alakulását és várható végkifejletét, a világ politikai, gazdasági és katonai tényezőinek figyelembe vételével már ez év szeptemberének elején tökéletesen pontosan rajzolja meg. Ezt ő maga is kiemeli Önéletrajzában: „Szavaimnak értékét éppen az növelte, hogy akkor mondtam ki, amikor a rövidlátók csak német győzelmeket láttak, több mint 3 ½ évvel a német fegyverletétel előtt!"[7] A világpolitika akkori főszereplőitől – Churchillt is figyelembe véve – nem maradtak ez időből ilyen pontos és előrelátó prognózisok. Ők a háború e számukra sötét időszakában nehéz és felelősségteljes szerepükből közel sem látták oly egyértelműnek a jövőt, a szövetségeseknek a németek feletti biztos győzelmét, mint a német vereség kimondásához logikus, de az ellenható tényezőket kizáró okfejtéssel eljutó, gondolatait szabadon szárnyaltató katona publicista. A bravúros megközelítés azonban már nem érvényesül, amikor az ország addigi és jövőbeli politikájáról, háborús szerepéről, a követendő kormányzati és katonai lépésekről írja meg véleményét. Ez a logikus gondolkodó az illúziók mezejére téved a német szövetség csapdájába került magyar politika helyzetének, cselekvési szabadságának megítélésében. A német birodalom és hadserege ellenében is lehetőnek tartja ugyanis a magyar kormány cselekvési szabadságának visszanyerését és egy önálló magyar kül- és katonapolitika kialakítását, amely alkalmassá teszi az országot a német szövetségből és a háborúból történő kiszakadásra. Ez esetben pedig – állítja Tombor – a háborút követő békekötések idején az ország a nyugati szövetségesek és a Szovjetúnió által is elismerten megőrizheti majd visszaszerzett területeit, a német elkötelezettségben továbbra is megmaradó román és szlovák szomszédaival szemben.

Természetesn Tombor Jenő gondolataival lehet vitatkozni, ha azokat nem is igazolta az idő. Ez nem jelenti azt, hogy ez az érdekes kordokumentum ne lenne figyelemre méltó és közlésre érdemes. Gazdag forrásértéke mellett a haza üdvéért aggódó szerzőnek ez az ellentmondásosságában is szellemes gondolatokat felvonultató, meggyőzésre szánt írása élményt nyújthat a történelmi esszék kedvelőinek.

Dombrády Lóránd

[6] MOL P 1850 Önéletrajz, 13–15. o.

[7] MOL P 1850 Önéletrajz, 15. o.

ÚJABB TRIANON FELÉ HALADUNK-E?

(Emlékeztető)[8]

Dr. Tombor Jenő memoranduma a Kormányzóhoz[9]

Tartalom

Nem magyar érdek, hogy harcban állunk a Szovjetunióval	3. old.
A háborút Németország nem nyerheti meg	7. –"–
A háború a levegőben fog eldőlni	10. –"–
Az angolszászok uralma a tengeren megszilárdul	13. –"–
Anglia elözönlése nem sikerülhet	15. –"–
Anglia hatalmas szövetségest kapott a Szovjetunióban	19. –"–
Milyen sors vár reánk?	24. –"–
Mit tegyünk megmentésünkre?	27. –"–
Fejlesszük minél hatalmasabbra haderőnket	35. –"–

[8] Az emlékiratnak – mint Tombor Önéletrajzában olvasható – több példánya is létezett. Ezek közül két, egymástól némileg eltérő szövegű gépirat maradt fenn. Az egyik még az 1980-as évek elején is a család tulajdonában volt, s az erről készült fénymásolat került 1984-ben a Magyarország című hetilap szerkesztőségébe, majd onnan jóval később, 1999-ben, kerülőúton folyóiratunk szerkesztőségébe. (Erről dr. R. Tombor Ilonának 1984. október 16-án Pálfy Józsefhez, a Magyarország című hetilap főszerkesztőjéhez írott levele tanúskodik, amely a fénymásolathoz van mellékelve.) Ez a példány 40 géppel írott nagy A/4-es oldalból áll, szövegéből sok helyütt félsorokat, mondatokat, néhol egész oldalakat utólag, ceruzával áthúztak. A másik példány feltehetően erről – pontosabban ennek eredetijéről – készült másolat, mivel éppen azok a sorok, félsorok, oldalak hiányoznak belőle, amelyeket a másik, bővebb példányban áthúztak. Ez a gépirat 36 A/4-es oldal terjedelmű, javításokat nem tartalmaz, és ugyancsak a család tulajdonából jutott 1973-ban a Magyar Országos Levéltárba. (Jelzete MOL P 1850 Önéletrajz, sz. n. melléklet.)

A kihúzásoknak főként a határok Trianonban történt megcsonkításával, a bolsevizmus fenyegetésével, a szovjet veszedelemmel és a szomszéd országokkal, népekkel fenálló ellenséges viszonnyal foglalkozó sorok estek áldozatul, ami arra enged következtetni, hogy a család utólag, valamikor 1946–1973 között „cenzúrázta meg" a kéziratot, minden bizonnyal a megjelentetés reményében és érdekében. Alábbi szövegközlésünk ezért nem ezt, hanem Tombor eredeti, bővebb kéziratát követi. Az abban található aláhúzásokat dőlt betűvel szedtük. A memorandum szövegéhez midössze néhány magyarázó jegyzetet fűztünk, ellenben a központozást és egyes szavak, kifejezések régies írásmódját a mai helyesírási szabályokhoz igazítottuk. (*A Szerk.*)

[9] A gépiraton ez kézzel írva, zárójelben áll.

ÚJABB TRIANON FELÉ HALADUNK-E?

Nyomban igennel válaszolok a felvetett kérdésre. De nem *kell* szükségképpen, de nem is szabad, hogy egy újabb Trianon sötétsége boruljon reánk. Mégis súlyos aggodalmam hazám sorsa felett kényszerít következő soraim megírására. Úgy látom, hogy a mostani nagy háború folyamán mély szakadék szélére sodródtunk, de még mindig tőlünk függ, meg tudunk-e állani, vagy pedig a mélységbe zuhanunk-e?

Nem tulajdonítom magamnak, hogy a bölcsek kövét felfedeztem volna. Egészen biztosan nagyon sokan vagyunk, akiknek magyar vére és lelke ösztönösen is megérzi, magyar szeme pedig meglátja a hazánkat fenyegető veszedelmet, de egyben a menekülés útját is. Nem kételkedem abban, hogy kormányzatunk is jól látja a helyzetet, de olyan befolyásoknak lehet kitéve, amelyek talán jobb belátása ellenére is újabb veszélyes lépésekre indítják, a követendő helyes út pedig talán nem áll olyan világosan előtte, mint előttem. Azt is állíthatom, hogy a külföldi katonai helyzetek megítélésénél ritkán szoktam tévedni. Ha azonban felesleges is ez az írásom, akkor a kormányzat legalább megerősítve látja saját nézetét.

Ha most felemelem szavam, abból a tapasztalatomból is veszem bátorságomat, hogy egy ízben éppen az én másfél évvel korábban megírt memorandumomból[10] merítette egy boldogult emlékezetű magyar miniszterelnök – Darányi Kálmán – nevezetes győri beszédében elmondott milliárdos programját. Már előzőleg boldogult Gömbös Gyulának is baráti hangon több ízben szemére vetettem, hogy kevesebbet tett a hadsereg fejlesztése érdekében, mint amennyit tehetett volna. Sajnos, Darányi is másfél évvel megkésett, amiről azonban ő nem tehetett. Mihelyt ugyanis boldogult Pethő Sándor barátom, a magyar hadsereg nagy rajongója az akkori „Magyarság"-ban 1938. február 6-án egy célzatos nyílt levelet intézett hozzám, és erre én ugyanott február 13-án válaszoltam, röviden vázolva milliárdos tervemről szóló memorandumomat a pénzügyi lehetőségek hangsúlyozásával, Darányi nyomban telefonon érdeklődött írásom felől. Így azután előkerült memorandumom, amely előzőleg csaknem másfél év óta Rőder Vilmos, akkori honvédelmi miniszter fiókjában porosodott. Memorandumomat ugyanis én már 1936 őszén átadtam Rődernek, de ő nem értette meg írásom lényegét, a pénzügyi megoldást, vagyis azt a Columbus-tojást, hogy*ha háborúban van pénz a hadsereg céljaira, akkor ezt békében még könnyebben elő lehet teremteni, ami okosabb is,* mert a győzelem nagyobb esélyével kezdhetjük meg a háborút. Ezért hangoztattam memorandumomban, hogy *egyelőre* egy milliárd pengőt a honvédség céljaira elő *kell* és elő *lehet* teremteni. Darányi jórészt megértette szavaimat és március 5-én, tehát már húsz nappal memorandumom elolvasása után elmondta győri beszédét. Ha akkor Darányi már másfél évvel előbb kapta volna kézhez tanulmányomat, honvédségük fejlődése sokkal rohamosabb iramot vehetett volna, és már 1936-ban megindulhatott volna nagy arányokban a nyersanyaghalmozás is, amikor még az egész világ olcsó nyersanyagpiaca nyitva volt előttünk.

Mindezt még Darányi életében is megírtam a sajtóban, Bajcsy-Zsilinszky Endre barátom is írt erről és beszélt is a képviselőházban, Darányi pedig szavainkat nem cáfolta meg. Azóta az én szerepem a milliárdos terv megszületése körül természetesen feledésbe merült, de most már annak igazolására is írnom kellett róla, hogy komoly érveimet érdemes figyelemre méltatni, és legalább már egy alkalommal üdvös volt, amikor a közügyekbe beleszóltam.[11]

---

[10] Memorandum Magyarország hadi felkészültségéről. Horthyliget, 1936. augusztus. Gépirat, 13 o. MOL P 1850 Önéletrajz, 4. sz. melléklet.

[11] Ezt a történetet Tombor ugyanígy írja le 1945-ös önéletrajzában is: MOL P 1850 Önéletrajz, 12. o. Az itt említett, 1938. március 5-én Győrben, egy politikai gyűlésen meghirdetett fegyverkezési programot azon-

Azelőtt – a szabad sajtó idejében – a nyilvánosság részére is megírtam azt, amit hazánk, nevezetesen a magyar hadsereg érdekében állónak tartottam. Ma ez nem lehetséges, és ezért egyenesen *hazafias kötelességemnek* tartom, hogy súlyos aggodalmaimat a mértékadó kormányzati körök előtt annál is inkább kifejtsem, mert ma már kevesen mernek őszintén beszélni.

Ezúttal is semmiféle elfogultság, baráti vagy ellenséges érzés az első vonalban küzdő nagyhatalmakkal szemben nem homályosítja el tisztán látásomat. Nem úgy igyekszem leírni a várható fejleményeket, ahogyan látni szeretném, hanem ahogyan azokra az ismert vagy sejtett erőtényezők súlyának tárgyilagos mérlegeléséből következtetnem kell. Amikor tehát a következőkben kifejtem, hogy az angolszász hatalmi csoportot tartom erősebbnek, nem az úgynevezett angolbarátság igézete alatt állok. Angliáról mindenki tudja, hogy a trianoni békeparancs elfogadásával közvetlen szomszédos *ellenségeink barátjává* lett, miután az első világháborúban nemcsak hadiállapotban voltunk Angliával, hanem harcban is állottunk angol csapatokkal. De meggyőződésem, hogy ha az összeomlás után határainkat meg tudtuk volna védeni, az akkor katonailag még gyenge szomszédokkal szemben, Anglia ezt a kész helyzetet is elfogadta volna.

Elfogult csak egyetlen irányban vagyok – ezt készséggel és büszkeséggel vállalom –, hogy magyar vagyok, más nemzet sorsa tehát úgyszólván közömbös előttem, és minden erőmet, akár életemet is szívesen felajánlom, ha ezzel hazám érdekeit előmozdíthatom. Magyar embernek nem is szabad másképp éreznie, pedig sajnos vannak magukat magyarnak valló polgártársaink, akik a magyar sorsot más idegen nemzet sorsával kívánnák életre-halálra egybekötni.

A háború harmadik évében vagyunk már, de ez a háború még sokáig eltarthat, még számos várt és nem várt fordulat következhetik be. Az ország fennállása és nagysága érdekében azonban feltétlenül el kell kerülnünk, hogy *bármelyik küzdő fél vak eszközévé váljunk*, és hogy a háború vége *a vesztes fél oldalán* találjon bennünket. Katonai és gazdasági erőinket tehát *itthon tartva* gyarapítanunk kell, hogy a háború végén kellő súllyal védelmezhessük érdekeinket. Ezt a követelést minden magyar ember csak helyesnek ismerheti el. De ezzel szöges ellentétben áll, hogy a békés erőgyűjtés helyett feleslegesen egy esetleg súlyos következményekkel járó háborúba keveredjünk. Már ezért is állítom:

Nem magyar érdek, hogy harcban állunk a Szovjetunióval

Ez ma a legégetőbb kérdés, ez nehezedik a legnagyobb súllyal a magyar lelkekre, ebben volna a legsürgetőbb intézkedésekre szükség, ezért is ragadom ki ezt első tárgynak fejtegetésem köréből.

Biztos vagyok benne, hogy a magyar társadalom nyomasztó többsége – ha szívesen is látná a bolsevizmus veszélyének megsemmisítését – ellenzi, hogy a magyarság ebben a *támadó* háborúban vérét ontsa azokon a messze távolba vesző területeken, ahol valamikor őseink a honfoglalás során törtek maguknak utat az *ellenkező irányban* nyugat felé. Más volna a helyzet, ha természetes védőbástyáinkon, a Kárpátok gerincén kellene hazánkat a kelet felől támadó bolsevizmus ellen *megvédelmezni.*

---

ban, amelyet a képviselőház április 30-án szavazott meg, Tombortól függetlenül dolgozták ki Imrédy Béla és Judik József vezetésével, s az már 1937 végén elkészült. Keresztes Fischer Lajos, a kormányzó főhadsegéde és Katonai Irodájának főnöke már említett, 1941. szeptember 24-i levelében ezt írja Tombornak: „a Darányi-féle milliárdos beruházási program nem kívülállók ösztönzésére született meg, hanem hónapokig tartó tárgyalások, gondos mérlegelések és számítások eredménye volt Erre én koronatanú vagyok..." MOL P 1850 Önéletrajz, 7. sz. melléklet.

Magyar vér folyik haszontalanul a távoli orosz mezőkön, veszteségeink közzétett mértékét kevesen hiszik el, *összes hősi halottaink* nevét sem tisztelhetjük és senki sem tudhatja, mennyi véráldozatot fog még ez a hadjárat tőlünk megkövetelni. E mellett legjava fegyvereink: páncélosaink és repülőgépeink vannak távol, amelyekre itthon a leginkább volna szükségünk a jövő feladatainal, és amelyekből közismerten olyan szánalmasan kevesünk van. Egyetlen előnyünk csak az az orosz hadjáratból, hogy abból csapataink tanultak, haditapasztalatokat szereztek. De most már eleget tanultak, és itt az ideje, hogy tudásukat az itthonmaradottak minél szélesebb körében terjesszék.

Közreműködésünket azért merem teljesen feleslegesnek mondani, mert ha a német haderő képes leverni a Szovjetuniót, azt nélkülünk is megteheti. Az az erőtöbblet, amit mi adunk, a *támadó* hadjárat hatalmas arányainál a döntést úgysem hozza meg, de különösen nem dönti el azt a kérdést, vajon a német birodalom az egész háborút megnyerheti-e vagy sem? Az eddigi német győzelmek a magyar csapatok közreműködése nélkül is bekövetkeztek volna, legfeljebb talán egyes helyeken valamivel később. A kezdeti magyar hadműveletek tulajdonképpen *a megrekedt román hadsereg javára szolgáltak,* és a magyar embert csak elkeseritheti az a szörnyű gondolat, hogy a román veszteségek csökkentése érdekében, a román hatalom megnagyobbodása javára magyar vérnek kellett és kell még folynia, kiszámíthatatlan magyar életnek kell elpusztulnia.

Ha a német haderőnek idegen segítségre volt szüksége, indokolt volt, hogy a finn és a román hadsereg teljes erejével vegyen részt a harcokban, mert a győzelemtől mindkettő hazája területének megnagyobbodását várhatta. Az olasz segítséget is az előző német támogatás viszonzása tehette kötelezővé.

Mi azonban semmiféle szovjet területre nem tarthatunk igényt, és csak békében kívántunk a Szovjetunióval élni, a Kárpátok gerincét pedig minden esetleges támadás ellen megvédeni. De ilyen támadás minket nem ért, az állítólagos szovjet támadási tervek pedig nincsenek kétséget kizáróan beigazolva, hanem teljesen propaganda ízűek. A Kassa ellen intézett légitámadás sem indokolta hadba lépésünket, mert már más semleges államot is ért légitámadás, és ezeket az eseteket eddig mindenkor békésen intézték el. Egyébként is, az egész kassai ügy a közvélemény előtt rejtélyes. A Szovjetunió közismerten tagadta, hogy repülői Kassát bombázták volna.[12] Talán egy utolsó lehetőség tehette volna érthetővé a magyar–szovjet háborút, ha ugyanis a magyar segítség fejében és Románia hatalmi és területi gyarapodásának kiegyenlítéseképpen *Dél-Erdély részben vagy egészben visszakerülne a magyar anyaországhoz.* Erdélyben minden magyar ember ezt reméli. De amikor erre a kérdésre a sajtóban óvatos célzást akartam tenni, a cenzúra írásomat kérlelhetetlenül törölte.

A kormány természetesen mindig többet tud a külpolitikai szándékokról, mint amennyit a nyilvánosság elé tár. De a magyar kártalanítás általános magyar követelés, és a kormány a közvélemény nyomására is hivatkozhatnék tárgyalásainál. Még a háború súlyát viselő *magyar katonának is tudnia kell, hogy miért harcol,* és a magyar nemzetnek is jogában áll tudni, miért kell fiainak életét tömegesen feláldoznia. Mindezeket a kérdéseket teljes homály fedi, és a magyar nép láncra fűzött rabnak érezheti magát, akinek, amikor munkába viszik börtönőrei, nincs joga megkérdezni, miért és hová viszik?

---

[12] 1941. június 26-án Kassára ismeretlen felségjelű gépek bombákat dobtak. A magyar katonai, politikai vezetés ezt az oroszok által elkövetett háborús lépésnek tekintette, s ezért kinyilvánították a hadiállapot beáltát a Szovjetunióval. A kérdés szakirodalmát lásd *Szakály Sándor*: „...Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott". Egy döntés politikai hátteréről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1991/2. sz. 31. o. Vö. *Dombrády Lóránd*: A hadbalépés felelősségéről. *Századok*, 1999/3. sz. 517–551. o., valamint *Perjés Géza* folyóiratunk jelen számában közölt „Bárdossy László és pere" című tanulmánya, 790–794. o.

Jóhiszemű emberek hajlandók azt mondani, várjuk meg a hadjárat végét, majd megkapjuk jutalmunkat, az eddigi területek visszatérése is jórészt meglepte a közvéleményt. Csakhogy ám ne feledkezzünk meg arról, hogy valamennyi területgyarapodásunk keserves csalódásokkal járt. Gondoljunk csak a Burgenland és Pozsonyligetfalu megszállására, Pozsony, Nyitra és magyar vidéke elszakítottságára, a német részről Szlovákiának nyújtott területi bebiztosítására a magyar igények ellen, Kárpátalja meghódítása után a magyar sereg megállítására, a visszatért erdélyi terület déli határának igazságtalan és reánk nézve igen hátrányos megvonására, Románia megmaradt területének bebiztosítására és végül a Bánát sorsára.[13] Elképesztő, hogy Ukrajnában, amelyhez semmi közünk sincsen, magyar csapatok állomásoznak, de a Bánát, a magyar birodalom évezredes birtoka idegen kézen van.

E sorok írója már háborús élményei alapján is őszinte barátja a német népnek és a német hadseregnek. De éppen az őszinteség követeli meg annak leszögezését, hogy a német kormány a magyar barátságot nem viszonozza. Német jóváhagyással vagy hallgatással izgathatott Magyarország ellen Szlovákiában a német Karmasin, a tót Mach Sanyo és társai, Romániában pedig maga Antonescu.[14]

Ha igaz is, hogy a német megmozdulás nélkül a területi változások javunkra nem következhettek volna be, viszont az is igaz, hogy a német kormány csakis saját érdekében mozdult meg, a felvidéki határkiigazításba csak olasz nyomásra ment bele, Kárpátalja visszafoglalását csak saját csehországi műveleteinek támogatása érdekében engedélyezte, Észak-Erdély visszatérése pedig a szovjet megmozdulás következménye volt, és Németország csak akkor vállalta a döntőbíráskodást, amikor a magyar hadsereg Németország akarata ellenére is támadásra kapott parancsot,[15] végül pedig a Bánátot még ma sem adta vissza, sőt ott olyan szervezkedésbe fogott, amely minden magyar ember arcába kergeti a vért. Panaszainkat a német sugallat alatt álló, sőt, túlbuzgó „magyar" cenzúra elnyomja, sőt, legutóbb még a volt jugoszláv Bánát néprajzi viszonyainak egyszerű ismertetését is betiltotta. Ilyen összeállítás még nem jelent meg (külön a volt Jugoszláv Bánátra vonatkozólag), és így a közvélemény abban a téves hitben él, hogy ott a svábok vannak többségben. Ezzel szemben a való helyzet az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a következő volt:

	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
Lélekszám	109.696	118.905	16.178	74.028	3.559	228.761	9.203
Százalék	19.58	21.22	2.89	13.21	0.64	40.82	1.64

Az összlakosság lélekszáma 560.350 volt.

---

[13] Az 1938. november 2-án kihirdetett első bécsi döntés értelmében a Felvidék és Kárpátalja egy részét Magyarországhoz csatolták vissza, de az említett Pozsonyligetfalut és Burgenlandot elszakították Magyarországtól, és az Anschluss nyomán Ausztria területéből kialakított német birodalmi körzetekhez osztották be. Szintén német tiltakozás miatt maradt el a teljes Kárpátalja, majd később, az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntést követően Dél-Erdély visszacsatolása.

[14] Karmasin, Franz (1901–1970) német származású szlovák fasiszta politikus; Antonescu, Ion (1882–1946) román tábornok, 1940–44 között a romániai fasiszta diktatúra vezetője.

[15] 1940. június 26-án a Szovjetunió jegyzékben követelte vissza Romániától Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Miután Románia a szovjet követelésnek engedett, határozta el Magyarország a Trianonban elcsatolt területei (Partium, Székelyföld, Erdély) akár fegyveres konfliktus árán történő visszaszerzését. A magyar kormány 1940. augusztus 26-án döntött Románia megtámadásáról, amire válaszul a román komány augusztus 28-án Németországhoz és Olaszországhoz fordult döntőbíráskodásért. Ezt követően a román határra már előzőleg felvonult honvédség támadásának előkészületeit leállították.

A svábság tehát mindössze a lakosság 21.22 százalékát tette ki, és alig múlta felül a magyarság 19.58 százalékát, szóval semmiféle jogcím sem volt arra, hogy ez az ősi magyar föld eddig is német uralom alatt álljon.

Azt a módot sem hallgathatjuk el, ahogyan a német kormány a magyarországi németséget a magyar államiszmével szembeállította.

Bármennyire örvendünk is jogosan az eddig visszatért területeknek, és megérdemelten ünnepeljük azokat a magyar férfiakat, akiknek munkája ehhez hozzásegített, igaz magyar érzésű ember a *belvederi döntésben egy második Trianont*, egy második megcsonkítást lát. Az első Trianonban az ellenséges ántánt, a másodikban – ami még szomorúbb – *baráti hatalmak tagadták meg egész Magyarország területére kiterjedő történelmi jogainkat,* és elfogadták ellenségeink érvelését, a néprajzi alapot, amelyet magyar ember sohasem ismerhet el. De a múltban, Trianon után legalább nyíltan hangoztathattuk jogainkat. Ma ellenben a kormány minden panaszt, kesergést a jogtalan és célszerűtlen új határok ellen betilt, a cenzúra pedig még az olyan cikkeket is törli, amelyek például a tarthatatlan erdélyi közlekedési viszonyok megjavítására irányulnak. Ma – bizonyára német nyomásra – a némaságra kárhoztatott magyar közvélemény az egész világon *azt a látszatot kelti, mintha a magyarság történelmi jogairól önként lemondott volna.*

Mindebből az következik, hogy Németországgal szemben semmiféle hálára nem vagyunk kötelezve, és így maga a *hála* nem lehet jogcím arra, hogy fiainkat a szovjet vágóhídra küldjük. Német jószándékot feltételeznünk és a szovjet hadjárat végéig várnunk az esetleges német ígéret beváltására gyermeteg reménykedés volna.

A bolsevizmus letörésének eszméje bármily kívánatos is, már azért sem meggyőző érv arra, hogy ezért a magyarság ereit megnyissuk, mert ebben a kérdésben a német külpolitika az elmúlt évek során orrunknál fogva vezetett bennünket. A német birodalom nyomására beléptünk a kommunistaellenes tömbbe, amire Moszkva követünket kitessékelte, Németország ellenben néhány nappal később előnyös kereskedelmi szerződést kötött a Szovjetunióval. A német követ persze kint maradt Moszkvában. Már ez az eset is megerősíti azt a régi magyar mondást, hogy nem jó nagyurakkal egy tálból cseresnyézni.

1939. augusztus végén a német birodalom megkötötte a megnemtámadási, majd szeptember végén a barátsági szerződést a Szovjetunióval,[16] és Hitler beszédében egészen nyíltan lemondta a bolsevizmus elleni harcot. Erre nálunk meg kellett szűnnie minden kommunistaellenes megnyilvánulásnak, még a „vörös" szót sem volt szabad leírni, mert a német külpolitika ekkor a szovjetbarátságot tartotta érdekében állónak. A folyó évben, a 48-as zászlók visszakerülése alkalmával a honvéd zenekar már az Internacionálét játszotta a főváros utcáin![17]

Most jött a harmadik fordulat. A német birodalom *katonai hatalmi* és *nem eszmei* okokból látta jónak a Szovjetunió katonai erejének összezúzását. Most nem keresztes, legfeljebb horogkeresztes hadjáratról van szó. Nem viselhet keresztes háborút az az államrendszer, amely a keresztény egyházakat leigázta, és amelynek egyes számottevő tényezői Krisztust nyíltan megtagadták. Viszont Anglia sem a kommunizmus eszméjét támogatja, hanem a III. német birodalom ellenségét, mint ahogyan együtt volt a cári Oroszországgal is, amikor a II. német birodalom szállította ki Lenint.

---

[16] A megnemtámadási szerződést 1939. augusztus 23-án, a határ- és barátsági szerződést szeptember 28-án írták alá.

[17] Az 56 db 1848-as zászlót 1941. március 20-án Moszkvában ünnepélyes keretek között adták át a szovjet kormány megbízottai Magyarország követének. A zászlók március 24-én, vonaton érkeztek meg Budapestre, a Keleti pályaudvarra, ahonnan katonai pompával előbb a Hősök terére, majd a Hadtörténeti Múzeumba szállították őket.

Szóval nem eszmei harc folyik, hanem egy hatalmi küzdelem, amelybe minket a német birodalom mindig csak eszközül használt fel. Eszmei háborút akkor viselnénk, ha a világ összes keresztény nemzetei fognának össze a bolsevizmus ellen. A mostani keresztes hadjárat gondolata tehát nem őszinte, és nem indokolja, hogy ezért a magyarság vérét ontsa.

Arról is hallottam, hogy Románia már a szovjet háború kitörése előtt attól tette függővé részvételét a hadjáratban, vajon Magyarország is kiveszi-e részét belőle, és erre indult volna meg a reánk nehezedő német nyomás. Ha ez igaz, akkor ebből csak az következnék, hogy kormányunk magatartását Románia irányította. Márpedig, hogy mit tart Románia jónak saját érdekében, az az ő dolga. Viszont a magyar kormány csak azt teheti, ami Magyarország érdekében áll, függetlenül a román elhatározásoktól. Sajnos azonban bekövetkezett az a lealázó helyzet, hogy Romániát, kérlelhetetlen ellenségünket, fegyvertársnak kell tekintenünk, érzékenységét sem szabad érintenünk, és együtt kell harcolnunk Románia természetes ellensége, az orosz ellen. Ez történelmi abszurdum.

Megengedem, hogy a magyar kormány elhatározására bizonyos magyarországi túlbuzgó elemek is befolyással voltak, amelyek a mindenkori kormányt Berlinben állandóan beárulják, hogy nem űz eléggé őszinte és hathatós németbarát politikát, amely elemek *nem a magyar, hanem a német sorssal azonosítják érzésvilágukat,* és amelyek már a franciaországi háborúban is szívesen látták volna Magyarország részvételét. Ezekkel a nem magyar érzésű elemekkel a kormány igen könnyen elbánhatna. Nem kell egyéb, mint hogy *toborozzon önkéntes csapatokat* a szovjet elleni hadakozásra. Akinek annyira szívügye, hogy a német sorsért a bolsevizmus leverése címén harcoljon, ne szavaljon itthon a biztos dobogón, távol a puskaporfüsttől, ne ármánykodjék a magyar kormány ellen, ne küldje a színmagyarságot a pusztulásba, hanem menjen ki a harctérre, és ontsa ott vérét eszményeiért. A lelkesedés meggyőződésem szerint nyomban lelohadna, és ezzel bebizonyosodnék az, amit bevezetőleg állítottam, hogy a magyar társadalom túlnyomó része ellenzi részvételünket a szovjet háborúban.

Mélységes hazafias aggodalommal kell óva intenem a magyar kormányt, hogyha már a nemzetet – nézetem szerint – egészen felesleges módon belevitte az orosz hadjáratba, *kerülje el feltétlenül a háborút Angliával és az észak-amerikai Egyesült Államokkal.*

Lehetséges ugyanis, hogy idővel angol csapatok jelennek meg a Kaukázusban és ennek előterében. Honvédeink további előnyomulása – ha továbbra is kinn maradnak – alighanem a Kaukázus felé venne irányt, és így lehetséges, hogy ott brit csapatokra is bukkannak. Ma még Anglia csak a külképviseleti viszonyt szakította meg velünk, de ha magyar csapatok angolokkal ütköznek meg, akkor a hadiállapot köztünk és Anglia között szükségképpen bekövetkeznék. Ez pedig nemzeti szerencsétlenség volna hazánkra. A háborút Angliával és majd Amerikával feltétlenül el kell kerülnünk, *bármi következnék is be,* mert:

A háborút Németország nem nyerheti meg

A magyar kormány magatartását Németországgal szemben a közvélemény a kormány ama meggyőződésének tulajdonítja, hogy a németek a háborút meg fogják nyerni.

Ezzel szemben már a háború kitörésekor meg voltam arról győződve, hogy a III. birodalom a háború megindításával – addigi sok háború nélküli sikere után – alaposan *elszámította magát,* és bármily nagy győzelmeket fog is aratni, végül is általánosan elfogadott *békéhez nem jut.* Németországnak ahhoz, hogy győzelmes békét kényszerítsen a világra, *az egész világot – Amerikát beleszámítva – meg kellene hódítania,* és e hódítást fenn kellene tartania. Erre azonban minden elis-

mert hatalma dacára sem képes. A vég tehát nem lehet más, mint az összeomlás, és közömbös az, mikor és milyen módon fog ez történni.

Gondolatmenetemet már a háború elején akképp egyszerűsítettem le, hogy *lényegében* ebben a háborúban a 80 milliónál több német és (Amerika beszámításával) nem egészen 200 millió angolszász harcol a világuralomért, e mellett az angolszászok kezében van a világ gazdagságának, nyersanyagának nagy túlsúlya a némettel szemben, és az angolszászok uralkodnak a tengerek felett is. Biztosra vettem, hogy az angolszászok világuralmukról csakis a teljes leveretés, a teljes meghódítás árán mondhatnak le.

A többi nemzetet egyszerűség kedvéért kihagytam a nagy számvetésből, de már akkor, amikor a Szovjetunió és Amerika állásfoglalása még nem volt annyira világos, mint ma, az volt a meggyőződésem, hogy a Szovjetunió nem kívánhatja a német győzelmet, mert egy győztes Németország és Japán között el kellene buknia, Amerika hatalma is erősen megcsappanna az utóbbi két birodalom között, ha ezek győznének. A német külpolitika mindezt nem látta világosan, és egyik *számítási hibát* a másik után követte el.

Miután a III. birodalom már békében óriási eredményeket ért el a megfélemlítés eszközeivel, amikor a nyugati hatalmak még Csehszlovákia feloszlatásakor[18] is visszariadtak a háborútól, már 1939. augusztus végén a Szovjetunióval kötött megnemtámadási szerződést elégnek hitte arra, hogy Franciaország és Anglia cserbenhagyják Lengyelországot. A német politika már itt elszámította magát, mert ha a nyugati államok nem is nyújtottak olyan segítséget Lengyelországnak, amilyenre módjuk lett volna, mégis vállalták a hosszan tartó háború kockázatát. A *megfélemlítés* tehát ezúttal *először nem sikerült*, annak ellenére, hogy sem Franciaország, sem pedig különösen Anglia egyáltalában nem voltak felkészülve a háborúra. A *megfélemlítés sikerei* legalább is Angliával szemben azóta teljesen *véget értek.*

Lengyelország leveretése után a III. birodalom békeajánlatot tett a nyugati hatalmaknak, igyekezvén beléjük beszélni, hogy tőlük semmit sem kíván, nincs értelme tehát a további vérontásnak. A német politika *ismét csalódott.*

Hogy a III. birodalom a nyugati háborúra *nem volt felkészülve*, ezt a lengyelországi háború utáni több mint féléves szünet alatt történő lázas fegyverkezése, szervezése és kiképzése igazolja.

Amikor azután Franciaország a német haderő ragyogó győzelmei hatására váratlan gyorsasággal összeomlott, a III. birodalom ismét megajánlotta a békét a magára maradt Angliának. Ismét *elutasításban* volt része.

De a német haderő az angol szigetország megrohanására *sem volt felkészülve*, hiába jelentek meg a tengely sajtójának Anglia közeli elözönléséről szóló fenyegetései.

Abban az időben a leghűségesebb magyar, a nemzeti becsületnek későbbi mártírja: Teleki Pál gróf miniszterelnök is a háború gyors végét hirdette. Egy igen magas állásban lévő katona akkor azt fejtegette előttem, hogy Anglia megrohanása igen egyszerű műszaki művelet. Nem kell egyebet tenni, mint a La Manche-csatornát kétoldalt elzárni és egyszerűen áthajózni. Ezt magam kétségbe vontam. Már 1940. május 30-án megírtam a *Magyar Nemzet*-ben, hogy Anglia megtámadása „olyan nehéz feladat, amelynek eredménye feltétlenül kétséges, és még hosszas előkészületet követelne meg." Ugyanezen év augusztus 11-én pedig, amikor a világsajtó Anglia közeli megrohanását harangozta be, azt írtam, hogy a német haderő „bármily későn kezdi meg a támadást, az akkor

[18] 1939. március 15.

is igen merész cselekedet lesz... töménytelen előgondoskodásra lesz szükség, nem volna tehát meglepő, ha ezek a munkálatok még több időt vennének igénybe."

Ha nem is igaz az angolok ama híresztelése, hogy ők 1940. augusztus közepén, majd szeptemberben [a] német átkelési kísérleteket csirájukban fojtották el, azt a tényt nem lehet letagadni, hogy a német haderő ilyen támadásra nem volt felkészülve, és miután az angol légi hadat nem tudta megsemmisíteni, a III. birodalom az angol elszántság és ellenállás mértékében is elszámította magát.

De más téren is hiba esett a német számításba.

1939. szeptember 1-jén Hitler a Lengyelország ellen megindított támadás reggelén a többi között a következőket mondta:

– „E harcunk végigküzdéséhez nem fogok idegen segítséghez folyamodni, mert ezt a harcot magunk vívjuk végig... Oroszország és Németország a világháborúban egymás ellen harcolt, és e harcból mindkettőnek csak kára származott. Másodszor nem szabad ennek bekövetkeznie és nem is fog bekövetkezni.... ez a fordulat végleges..."

És íme, ma a III. birodalom véres harcban áll a Szovjetunióval, „legkeményebb ellenfelével", és idegen nemzetek segítségét veszi igénybe. Bármily nagyok is a német sikerek keleten, a szovjet ellenállása mégis olyan erős, amilyenre a német vezetés semmi esetre sem számított.

Igen kirívó elszámítás volt végül Hitler beszédében a f. év elején, amikor a végső győzelmet erre az évre ígérte be népének. Ezt a tévedést a brit propaganda már az év kezdetétől fogva kihasználja.

Németország ellenfelei is sokszor elszámították magukat, de annak a birodalomnak, amely az angolszász világuralmat akarja megtörni, nem lett volna szabad annyiszor tévednie. Ezek az elszámítások mindenesetre cáfolatai annak a *babonának*, hogy a németnek minden sikerül, és a *német vezetés nem téved.*

A többszörös békeajánlat, ha nem is kizárólag a belső gyengeség jele, de legalább is arra vall, hogy a német vezetésben kétely merült fel az iránt, vajon ezt a háborút a fennforgó körülmények és a várható fejlemények között győzelmesen be tudja-e fejezni? Mert ha a győzelem biztos volna, akkor nem mulasztaná el a kedvező alkalmat a világuralom kivívására. A megegyezéses béke Anglia tekintélyének mély süllyedését, a németek részére egyelőre az európai uralmat jelentené, nyugalmat biztosítana nekik az újabb erőgyűjtéshez és a jelenleginél kedvezőbb előfeltételek megszerzéséhez, erősebb hajóhad és még hatalmasabb légi- és szárazföldi erők megteremtéséhez a végső leszámolás idejére. Az angolok is ezt az indokot tulajdonítják a német békeajánlatoknak, és ezért vállalva minden szenvedést, konokul elutasítnak minden békeajánlatot. De egyben belsőleg is bizniok kell a végső győzelemben, mert különben semmi értelme nem volna annak, hogy a természetszerűen áhított béke helyett a háború borzalmait választják. Az angol bármikor köthetne békét, a német nem.

Azt a bevezetőleg leegyszerűsített tételemet, hogy *lényegében* a német nép *egyedül* harcol a világuralomért az angolszász népekkel, nem cáfolja meg Olaszország és Japán részvétele a német oldalon. *Az olasz hadsereg* ugyan igen szívós a védelemben, de támadó lendülete éppen olyan csekélynek bizonyult, mint amilyen az első világháborúban volt. Légi és hajóhadával sok bajt okozott Angliának a Földközi-tengeren, de főképp amióta a német légierő is Olaszország segítségére sietett. *Japánnak* igen erős, vitéz hadereje van, de nyersanyaghiányban szenved. Több mint négy év alatt nem tudott Kínával végezni, jóllehet, a hiányzó nyersanyagot nagyrészt Amerikából megkapta. Most sem Amerikából, sem Holland-Indiából nem kap olajat, és japán hivatalos helyről is kijelentették, hogy az olaj Japánnak élet-halál kérdése. Helyzeti előnye ugyan megvan, főképp a Szovjetunió távolkeleti birtokával szemben és *Formóza szigetétől északra* a tengeren is. De mégis

legalább három nagyhatalom közé van ékelve: Kína, a Szovjet és Amerika közé, nem is szólva az angol és holland gyarmatokról. *Huzamosabb* döntő hadjáratra ezekkel a hatalmakkal éppen a nyersanyaghiány miatt nem képes. Ha Amerika egy Japán elleni esetleges háborúban légi és hajóhadának túlerejét átküldi a Távol-Keletre, idővel Japánt a szárazföldtől elvághatja.

Európát sem számíthatjuk olyan *egységnek*, amely Németország mögött állana, mert hiszen az európai népek egy része le van igázva, más része kényszerből vagy a pillanatnyi helyzet adta előnyök miatt áll csak a német oldalon.

Nagyjában helytállónak bizonyult tehát már a háború elején vallott nézetem, hogy a német nép egyedül harcol az angolszászokkal, akiknek oldalán ugyancsak elhanyagoltam a segítőtársakat (Kínát, Anglia színes népeit és a Szovjetuniót). Ilyen átlagos megfontolások eredményeképpen írtam már 1940. április 6-án a *Magyar Nemzet*-ben „Nyugaton a helyzet változatlan" címen, tehát abban az időben, amikor még a norvégiai hadjárat sem indult meg, a következőket:

„Bármi történik is *hosszú ideig* akár a nyugati harcvonalak körül vagy más, ma még ki sem alakult harctereken, akár a levegőben, vagy a tengeren, akár a gazdasági, vagy a diplomáciai harcmezőkön: *a már megindult történelmi folyamatot megállítani nem lehet, a bekövetkező események az isteni Gondviselés által előre meghatározott végkifejlődést megakadályozni nem fogják.* A háború eredményét nem kisebb-nagyobb történések, erőfeszítések, véletlenek, változások, sikerek és balfogások, hanem *a már meglévő alapvető adottságok fogják eldönteni.* A két fél háborús célja annyira ellentétben van egymással, mint a tűz és a víz. Itt *megegyezés, remis nem lehetséges*, csak letörés, beletörődés, mert mindkét fél a megegyezés békét úgy képzeli el, hogy a másik fél *egyezzék* bele az ő akaratába. Béke tehát csak akkor lesz, ha vagy a víz oltja el a tüzet, vagy a tűz párologtatja el a vizet. Bármelyik művelet is, a mostani tűz ereje és a víz tömege miatt *igen sokáig fog tartani.*"

Fenti soraimban nem mondtam ki, de természetesen úgy értettem, hogy „a meglévő alapvető adottságok" nem a német oldalon vannak, és Németország az egész világot meghódítani nem képes.

Előző fejtegetéseimmel az általános hatalmi helyzet és úgyszólván lélektani megfontolások alapján igyekeztem kimutatni, hogy ezt a háborút Németország nem nyerheti meg. De ha egyes lényeges részletkérdésekre terjed ki figyelmünk, akkor sem juthatunk más eredményre. Azzal kezdem, hogy nézetem szerint:

A háború a levegőben fog eldőlni

Már 1939. augusztus 27-én – tehát még a háború kitörése előtt néhány nappal – megírtam „A háború esélyei" címen a *Magyar Nemzet*-ben:

„Általában helyes az a felfogás, hogy a légi haderő csak segítő fegyver, a csatákat ma is a gyalogság nyeri meg. De a most várható háborúban ez a segédfegyvernem *olyan feltételeket teremthet*, amelyek a gyalogság győzelmét eldönthetik. Persze nem egy csapásra, hanem huzamos, alapos munkával. Ezért mertem megkockáztatni azt a nézetemet, hogy most a levegőben fog eldőlni a hadjárat sorsa."

Minden részletet senki sem tudhatott, senki sem láthatott előre. Így a nyilvánosságra jutott adatok nem árulták el, hogy a német haderő páncélos és gyors alakulásaiban mennyire fölötte áll a lengyelnek. Való azonban, hogy a német légierő már a *lengyelországi* hadjárat első napjaiban *kivívta a légi uralmat*, ezzel megakadályozta elsősorban a lengyel vezérlet betekintését a német hadoszlopok mögé, a német vezetés ellenben a lengyelek minden mozgásáról tájékozva lehetett. A

német légierő támogatta a német páncélos oszlopok előrejutását, a gyalogság és tüzérség harcát, szétrombolta a lengyelek közlekedési tárgyait, gyülekező és mozgó tartalékoszlopait, vasútvonalait, és ezzel az amúgy is silány lengyel hadvezetést megakadályozta az ellenintézkedések végrehajtásában. A német légi had hatásos működése nélkül a német páncélos- és gyorscsapatok sem tudták volna a bámulatos gyors eredményeket elérni. Mondhatjuk tehát, hogy a német légierő döntő módon befolyásolta a lengyelországi háború lefolyását.

Ugyanezt mondhatjuk az 1940. évi *norvégiai* hadjáratra, ahol a német légierő támadásai akadályozták meg, hogy az angol hajóhad a német utánszállítást elvágja.

A *hollandiai, belgiumi és franciaországi* hadjáratban a német légierőnek a korábbihoz hasonló működésén felül még az *erődövek leküzdésében is* több helyen döntő szerepe volt, Hollandiában pedig az ejtőernyős és repülőgépen szállított gyalogság néhány nap alatt kapcsolta ki a holland haderőt.

A *balkáni* háborúban is döntő módon működött közre a német légi had. *Krétát* is a német légi vadászok hódították meg.

Líbiában már az első német repülőgépek megjelenése az olasz Kirenaika elvesztése után erősen megzavarta a brit páncélosokat és hajóhadat. A német–olasz páncéloserők a túlerős légi had nélkül nem hódíthatták volna vissza Kirenaikát. A folyó évi júniusi brit ellentámadás összeomlását szintén főképp a német légierő segítette elő, nemcsak a harctéren, hanem e mögött is, amikor a gyülekező brit páncélososztagokat széjjelrobbantotta.

Ámde *a német légierő se mindenható.*

Számbeli fölényben van ugyan ma is az angol fölött, de már 1940 nyarán és őszén nem tudta a *légi uralmat* Anglia fölött kivívni, és a *légi fölényt* is csak helyenként, időnként és *korlátozottan*, miképp ezt egy magyar vezérkari repülő alezredes a Tiszti Kaszinóban tartott egyik előadásán kifejtette. Pedig akkor a német légi had még nagyobb fölényben volt az angol fölött, mint ma. A repülőgépek és repülők nagyobb száma ugyanis, *ha a fölény nem nyomasztóan nagy* és ha a gyengébb fél gépei is jók, repülői pedig ügyesek és elszántak, nem zárhatja ki a gyengébb fél működését. Az 1940. évi első nyári légitámadások Anglia repülőterei ellen nem semmisítették meg az angol légi hadat oly mértékben, amint ez a lengyel légierővel történt. Angliának oly sok, részben álcázott repülőtere volt, amelyek között a brit gépek tartózkodási helyüket változtathatták, hogy a német légitámadások elől az angol légierő zöme kitérhetett, és sok német támadás csupán brit álrepülőgépeket pusztított el.

A német légitámadások hadi fontosságú célok és angol városok ellen csak *időnként* voltak igen hevesek és megsemmisítő hatásúak. Az ilyen támadások *Coventry* város igen súlyos bombázása[19] után a „coventryzés" nevet kapta a világsajtóban. Anglia ugyan anyagban, üzemekben és emberéletben igen sokat vesztett 1940 nyara és 1941 tavasza között, de az angol nép erkölcsi ellenállása nemcsak nem tört meg, hanem elszántsága még fokozódott, bízva abban, hogy idővel az angol légi had sokszoros erővel fogja viszonozni a német légitámadásokat. Az angol hadiüzemek egy része tönkrement, más része csak megszakításokkal és csökkent erővel dolgozik tovább. A folyó év tavasza, a balkáni hadjárat megindítása óta, de különösen a szovjet elleni hadjárat óta a német légitámadások ereje Anglia ellen alaposan lecsökkent, az angol támadások ereje Németország ellen pedig megnövekedett. Az amerikai gépek is fokozódó számban jutottak Angliába. A szigetország a szovjet hadjárat óta viszonylagos nyugalmi állapotot élvez.

[19] 1940. november 14–15.

A német légitámadásoknak akkor lett volna komoly következményük, ha a „coventryzés" szakadatlanul, egyetlen nap megszakítása nélkül tart Anglia ellen. Ez nem azért maradt el, mert a német vezetés kímélni akarta Angliát, hanem azért, mert *a coventryzést nem tudta állandósítani.* Ehhez sem elegendő gépe, sem repülője, sem bombája nem lehetett. Másképp ez a kímélés el sem képzelhető.

A szovjet háború kitörése óta a repülőgépek számaránya *ugrásszerűen változott meg az angolok javára,* még ha nem is érte el a számbeli fölényt. A szovjetnek rengeteg sok igen jó repülője és gépe volt. Ezekből a német légi had már szellemi fölényénél fogva is igen sokat pusztított el, természetesen nem annyit, amennyiről a hadijelentések beszámoltak. De a szovjet légierő még ma is számottevő tényező, és hozzájárul a légierők arányának megváltozásához.

Sajtóhírek szerint egy év óta az *amerikai ipar* főképp a hadianyaggyártás átállításával volt elfoglalva. Állítólag éppen most készültek volna el az új gyárak és a hozzájuk való szerszámgépek. Csak most kezdené el Amerika a hadianyagot és így a repülőgépeket is nagy arányokban előállítani, miközben az angol és amerikai repülők kiképzése is tömegesen folyik – aminél a benzinkészlettel nem kell takarékoskodniok –, a közszükségleti cikkek előállítását azonban alaposan korlátozták. Ha a tömeggyártás időpontja még nem is érkezett el, de el fog érkezni, és meg vagyok arról győződve, hogy a *repülőgépek gyártásának és a repülők kiképzésének versenyében Németország fog alul maradni.*

Bármily hatalmas is a német birodalom ipari teljesítőképessége – beleszámítva az ellenőrzése alá került többi európai ipart is –, Amerika ipari erejét nem tudja túlszárnyalni. Nem tudja azért sem, mert amíg *Amerika zavartalanul dolgozhat,* a német hadiipar területe éppen legfontosabb részében, nyugaton az állandóan fokozódó angol légitámadások hatáskörében fekszik. Ezenfelül a német haderő keleten már hónapok óta igen sok hadianyagot fogyaszt és fog még fogyasztani. Ha egyszer majd az angol–amerikai repülőgép-termelés túlszárnyalja a németét, akkor a számbelileg kedvezőtlen arány Németország hátrányára számtani biztossággal *hatványozottan* fokozódni fog, és ezt *behozni többé nem lehet.*

Eljön azután az az idő, amikor a német birodalom coventryzése nap-nap után fog megismétlődni, és bármily hősi nemzet a német, ezt a szakadatlan poklot nem bírja ki, ez alatt szükségszerűen össze kell omlania. Az összeomlás módja fölött – mint már említettem – felesleges elmélkedni.

Az óriási *orosz nyersanyag- és hadiipar-terület meghódítása sem háríthatja el a III. birodalom végzetét.* Bizonyosra vehetjük, hogy a szovjet hadiiparát fokozatosan, kiadósan el fogja pusztítani a német előretörés arányában. Egyes esetekben ez talán nem fog sikerülni, ott, ahol a német benyomulása meglepi a romboló szovjet osztagokat. A nyersanyagforrások elpusztítása is csak felületes és időleges lehet. De különösen a német kézre jutó szovjet hadiüzemek alaposan szét lesznek rombolva. Ezek újbóli üzembe helyezése sok időt vesz igénybe, feltehetően többet, mint amennyire az amerikai ipar átállításához volt és lesz még szükség, már ennek zavartalansága miatt is, még ha a német munkaszervezés általában gyorsabban is működik. Különös nehézséget az oroszországi gyáraknak az *új szerszámgépekkel való felszerelése* fog okozni, amelyeket Németország területén kell majd előállítani, de ez a terület akkor már fokozatosan erősödő angol légitámadások célpontja lesz.

Az sem biztos továbbá, *hol* fog a német előnyomulás keleten megállani, nem érik-e majd a német részről újjáépítendő orosz hadiipart is erősen zavaró angol légitámadások?

Azt sem tudhatja még senki, *mikor* és mily nagy német légierők válnak keleten szabaddá, és mikor kezdődhet meg Angliának újabb erőteljesebb bombázása? De ha megfontoljuk, hogy a szigetország kibírta azokat a német légitámadásokat, amikor a német légierő sem délen, sem keleten nem volt

lekötve, amikor annyi repülőgépe sem volt, mint most, és amikor a német haderő még csorbítatlanul azokkal a hadiszerekkel is rendelkezett, amelyekből most előbb délen, azután különösen keleten igen sokat fogyasztott, akkor el kell hinnünk, hogy Anglia az újabb légi rohamot is kibírja.

Az amerikai repülőgépek előállítása és átszállítása, valamint a repülők kiképzése is késedelmet szenvedhet, ami Németország javára szolgálna. De Anglia ráér, és legfeljebb később, de mégis ki fogja harcolni a légi fölényt és később a légi uralmat. Akkor pedig majd kiderül, hogy a háborút *nem az a fél nyerni meg, amelyiknek kezdetben volt, hanem amelyiknek a háború végén lesz hatalmasabb légiereje.* A fölényes brit légierő azután a *szárazföldi* harcokban is döntőleg fog beavatkozni, mert hiszen már bevezetőleg írtam, hogy a légierő csak előfeltételeket van hivatva megteremteni a szárazföldi hadsereg részére, *kizárólag légitámadásokkal győzni nem lehet.*

Végső következtetésem tehát, hogy a német hatalmat az a fegyver fogja megtörni, amelyben eleinte a legerősebb volt: a légi had.

Az angolszászok légi erejének fokozatos gyarapodása azzal a következménnyel is fog járni, hogy:

Az angolszászok uralma a tengeren megszilárdul

A világuralomban csak azok a nagy nemzetek osztozhatnak, amelyeknek hajói az óceánokon szabadon közlekedhetnek.

Az angolszász népeknek már eddig is óriási előnyük volt, hogy fölényes hajóhadaikra támaszkodva, uralmukat a tengeren fenntartották, annak ellenére, hogy a német légierő és tengeralattjárók a brit hajókat állandóan támadták, hogy *Olaszország* hadba lépett, és a *japán* hajóhad állandóan fenyegetően résen áll.

Hiába hangoztatják német részről, hogy légi erejükkel és tengeralattjáróikkal, továbbá néhány felfegyverezett hajójukkal elzárták Angliát a tengeri kereskedelemtől. Valóban a németek igen sok brit érdeket szolgáló hajóteret, valamint sok brit hadihajót is elpusztítottak, de Anglia hajóforgalmát – sok veszteséggel ugyan – mégis fenntartja, a tengely óceáni forgalma pedig úgyszólván megszűnt.

Már a *kereskedelmi hajótér* kérdésében is szándékosan mellőzöm írásomban a számadatokat, mert ezek amúgy sem megbízhatók. Így az angolok a felénél valamivel több hajótérveszteséget ismernek be, mint amennyit a németek jelentenek.[20]

Ismeretes, hogy Anglia jóval több hajó gyártására volt berendezkedve, mint Amerika. Az angol hajógyárak tetemes részét azonban a német légi bombázások elpusztították. Ámde Amerika máris fokozta a hajóépítést, és a további fokozásnak úgyszólván nincs is határa, éppen csak időre van szükség. Amerika meglévő hajóterével is fokozatosan kisegíti Angliát, és a hajójáratok biztosításáról is mindinkább erőteljesebben gondoskodik. Ha elgondoljuk, hogy eddig Anglia, ha nehezen is, de ki tudott jönni a folyton kevesbedő hajótérből és ezután a pusztítások már csak csökkenhetnek, a hajóépítés pedig fokozódhat, bízvást kimondhatjuk, hogy *Anglia a hajótér kérdésében túljutott a válságon.*[21]

---

[20] Az atlanti tengeri csata első szakaszában, 1940-ben a németek 4.400.000 t brit hajóteret süllyesztettek el.

[21] Ez az elemzés megegyezik Churchill helyzetértékelésével, amit az angol miniszterelnök 1940. december 8-án Rooseveltnek írott levelében fejtett ki: „1940 első fele a katasztrófák időszaka volt Európa és a szövetségesek számára. Az utolsó 5 hónap viszont Anglia erőteljes és talán váratlan gyógyulását hozta." Levelében Churchill azt is megállapította, hogy Anglia közvetlen megsemmisítésének vagy elfoglalásának a veszélye megszűnt, és úgy vélte, hogy „az 1941-es év döntő csatái a tengeren lesznek".

Amily mértékben szaporodnak *Anglia hosszújáratú repülőgépei,* ugyanolyan mértékben csökken az angol hajóhad és kereskedelmi tengerészet veszélyezettsége nemcsak a német légierő, hanem a tengeralattjárók részéről is. A fokozatosan erősödő brit légi had ugyanis a csendes vizeken felfedezheti a német tengeralattjárókat, másrészt a hazatérő német hajókat támaszpontjaikon fokozatosan, de a német hajógyárakat is mindig nagyobb mértékben pusztíthatja.

A hajótér kérdéséhez még csak azt a megjegyzést fűzöm, hogy eddig minden olyan számítás, amely egy bizonyos mennyiségű hajótér birtokához kötötte Anglia ellátásának lehetőségét, hamisnak bizonyult.[22] Anglia szükségletei egyszerűen alkalmazkodnak a hajótércsökkenéshez és ebben a tekintetben annyiféle változtatás, kibúvó és megoldási mód kínálkozik, amelyek mindenféle előzetes számítást halomra döntenek. Így meg fog dőlni a németeknek az a reménykedése is, hogy a már eddig elszenvedett brit hajótérveszteségek miatt az ezután bekövetkező *kisebb arányú* pusztulások is mindinkább *súlyosabban esnek a latba,* és Anglia idővel nem lesz képes a mindinkább kiterjedő működési területén hajótérszükségletét fedezni. Mindez éppen oly hiú remény marad, mint amilyen az első világháborúban az 1917. évi korlátlan tengeralattjáró-háborúhoz fűzött várakozás volt, vagyis, hogy azon év őszén Anglia térdre kényszerül.

Amíg a német légierő nagy fölényben volt, időnként döntőleg bénította meg a *brit hajóhadat* működésében. Mint már említettem, a brit hajóhad a norvégiai hadjáratban nem tudta Skagerrakot tartósan elzárni,[23] ezenkívül nem tudta megakadályozni akár az Albániába, akár a Líbiába küldött olasz és német erők áthajózását, Krétán is, a sziget különleges helyzete miatt a rövidebbet húzta a német légi haddal szemben. Mihelyt azonban a brit hajóhaddal, az eddiginél jóval erősebb, saját légi had működhetik együtt, akkor a hajóhad fölényessége még jobban érvényesülhet, sokkal kevesebb kockázattal láthat hozzá olyan nehéz feladatok megoldásához is, amilyenekre ezideig képtelen volt.

Igen nagy *tévedés* az, ha az egyes eseteket általánosítjuk, és elfogadnók azt a hibás tételt, *hogy a hajóhad és a légierők versenyéből máris a légi had került ki győztesen,* és tévedés volna a légi had döntő szerepéről vallott nézetemnek is ilyen értelmezést tulajdonítani.

Igaz, a légierő egyes esetekben *léig torpedóival* a legnagyobb méretű csatahajót is elsüllyesztette. Így véletlenül éppen brit légi torpedó süllyesztette el a 35.000 tonnás német Bismarck csatahajót,[24] de függőlegesen ledobott *bomba* korszerűen páncélozott nagy csatahajót még nem semmisített meg. Mindazonáltal az egyes esetek körülményeit külön-külön kell megvizsgálnunk, és akkor megtaláljuk a hajóhad egyes kudarcainak okait. És ekkor az előbb említett esetekből csak azt az általános tanulságot vonhatjuk le, hogy egyik esetben sem állott a fölényes tengeri hadnak megfelelő légierő *közeli és közvetlen támogatására,* legtöbbször a légi támaszpontok távolsága miatt. A hajóhadnak tehát feladata elvégzéséhez túlságosan nagy kockázatot kellett volna vállalnia, mely egyik esetben sem állott arányban a várható eredménnyel. A brit hajóhadnak sem Norvégiáért, sem Líbiáért, sem Krétáért nem volt érdemes túlságosan nagy veszteségeket kockáztatnia. Az általános tanulság tehát az, hogy a *tengeri fölény feltétlen biztosításához nemcsak túlerőben lévő hajóhadra, hanem fölényes légi hadra is szükség van,* a légi támaszpontok helyszíni hiányát pedig az eddiginél nagyobb számú *repülőgép-anyahajónak* kell biztosítania. Ehhez a légierő öbblethez jut hozzá majd Anglia Amerika segítségével.

---

[22] A német haditengerészet ez idő tájban készült számításai szerint havi 750.000 t brit hajótér elsüllyesztésére lett volna szükség Anglia térdre kényszerítéséhez. Ezt azonban a németek az atlanti tengeri csata egyetlen szakaszában sem tudták elérni.

[23] A németek 1940. április–májusban lezajlott norvégiai hadjárata során az angol flotta súlyos veszteségeket szenvedett, és meghátrálni kényszerült a német légi fölény miatt.

[24] 1941 május 27-én Dánia partjainál.

Másrészt viszont a még *fölényes légi had* és a tengeralattjárók vagy kis gyorsnaszádok sok kárt okozhatnak ugyan a még oly erős hajóhadnak és a kereskedelmi tengerészetnek, de önmagukban *sohasem pótolhatják az erős hajóhadat,* és a tengerek fölötti uralmat – nevezetesen az Óceánokon – nem vívhatják ki.

Továbbá az is következik a mondottakból, hogy a tengelyhatalmak hiába aratnának győzelmet győzelemre a szárazföldön, akár Európán kívül egész Ázsiát is elfoglalhatnák, ha a tengereken nem kerekednek felül, nem válhatnak a világ uraivá és nem jutnak békéhez.

A tengelyhatalmak és Japán csak akkor verekedhetnék ki a világuralmat, ha annyi brit és amerikai hadihajót pusztítanának el, amennyivel saját hajóhaduk jutna túlerőre. Ezt azonban a hármas egyezmény tagjai maguk sem tartják lehetségesnek. A szárazföldön esetleg győztes Németország hatalmát különösen Európában állandóan veszélyeztetné, ha az angol anyaországról – mint óriási légi alapról – fokozatosan mindig nagyobb számú repülőgépek indulhatnának el elsősorban Németország bombázására, és ezzel megakadályoznák, hogy a birodalom *egyoldalúan* befejezve a háborút, nyugodtan élvezhesse az általa megteremtett békét. Természetes tehát, hogy a német birodalom európai uralma biztosításának az angol szigetország meghódítása egyik nélkülözhetetlen előfeltétele. Ki kell azonban mondanom, hogy:

Anglia elözönlése nem sikerülhet

Arról már írtam, hogy nézetem szerint a szovjet háború esetleges befejezése után várható, újból megerősödő német légitámadások nem fogják Anglia ellenálló erejét megtörni, és a német tengeralattjárók sem tudják Angliát térdre kényszeríteni. A német vezetés tehát idővel kénytelen lesz megkísérelni, hogy az angol anyaország nagy szigeteit elfoglalja, ettől remélve Angliában is egy brit Pétain[25] felbukkanását. Nem hiszem ugyan, hogy a brit légi és tengeri had, valamint a brit gyarmatbirodalom úgy behódoljon az új béke kormánynak, miként ezt Franciaországban láttuk. Ma az angol népet mégis csak Churchill szelleme hatja át, aki már 1940. június 4-én – a francia összeomlás küszöbén – megmondta:

„... ha Európa nagy része az ellenség uralma alá kerül, a végsőkig folytatjuk a harcot. Harcolni fogunk a tengereken és az óceánokon, harcolni fogunk növekvő bizakodással és erővel a levegőben. Megvédjük szigetországunkat, bármibe kerüljön is. Harcolni fogunk a tenger partjain, a repülőtereken, mezőkön, utcákon, völgyeken és dombokon. Mindenütt harcolni fogunk, és sohasem adjuk meg magunkat. Még akkor is, ha ennek a szigetnek nagy részét talán leigázzák és éhhalál fenyeget minket – amit egy pillanatig sem hiszek –, akkor is tengerentúli birodalmunk, amelyet az angol hajóhad fegyverez fel és védelmez, folytatja a harcot mindaddig, amíg az új világ a maga egész hatalmával és erejével hozzá nem lát a régi világ felszabadításához és megmentéséhez."

Azóta láttuk, hogy Churchillnek sikerült a brit nemzetet és Amerika lakóinak többségét hasonló elszántsággal és hajthatatlansággal eltöltenie.

Az angol anyaország elfoglalása tehát még nem jelentené az egész brit világuralom összeomlását, Németország még mindig nem uralkodnék az óceánokon, de Amerika fölött sem, és nem jutna békéhez.

Mégis nagy csapás volna Angliára szigetországának elvesztése, mert vele járna el nem hajózható katonaságának, férfi lakosságának, anyaországi erőforrásainak kiesése, de elveszne az a ha-

[25] Pétain, Henri Philippe (1856–1951) francia marsal, 1940–44 között a németekkel kollaboráló, dicstelen vichyi kormány vezetője.

talmas légi alap is, ahonnan a felgyarapodó angol és amerikai légi had aránylag a közelből támadhatná Németországot. Tovább fekvő légi alapokról kellene Angliának gondoskodnia, esetleg Afrikában és egész támadó légierejét a hosszújáratú gépek rendszerére kellene átállítania. Így a háború befejezése azután igen-igen hosszú időre tolódnék ki.

Azonban, miként már mondtam, nem tudom elhinni, hogy a németeknek sikerülhetne az angol szigetországot elfoglalniok. Ha már a német vezérlet – a már bevezetőleg említett sok számítási hiba következtében – közvetlenül a francia összeomlás után nem volt eléggé felkészülve, és nem tudta Angliát sikeresen megrohanni, amikor az anyaországot ilyen támadás előkészületlenül érte volna, amikor elegendő kiképzett és felszerelt katonája sem volt; hogyan sikerülhetne ez neki most, amikor több mint egy év óta Anglia legfőbb gondját a szigetország biztos megvédésére fordította? Hiszen eddig a Földközi-tenger körüli harctereken úgyszólván kizárólag gyarmati brit seregek harcoltak, és az anyaországi katonák a brit szigetek védelmére állottak és állanak készen.

Az angol anyaországot a németek csakis a *tengeren* és a *levegőben* közelíthetik meg. Nem igyekszem kitalálni a német támadási terveket, de a kérdés jobb megértése végett néhány vázlatos feltevést nem mellőzhetek.

Természetes, hogy az áthajózást a legrövidebb idő alatt ott lehet lebonyolítani, ahol az angol partok a legközelebb vannak a megszállt francia, belga és holland partokhoz. A legközelebbi német készenléti terület tehát délen a francia *Brest*-től, északon a németalföldi *Helder*-ig légvonalban 800 km kiterjedésű, a szemben fekvő angol part pedig délen *Landsend*-től északon *Gr. Yarmouth*-ig csaknem 600 km hosszú. Az áthajózás legkisebb távolsága *Calais*-nél 33 km, a legnagyobb Heldernél 200 km. A tenger legnagyobb mélysége a kötött aknák lerakását Brest és Landsend között (100 m), de Helder és Gr. Yarmouth között is (45 m) még megengedi, a németek tehát ezt a nagy kiterjedésű áthajózási sávot kétoldalt elzárhatnák, miután az angol hajóhad nagy részét légitámadásokkal itteni kikötőikből kiszorították. Mármost egész jól el lehet képzelni, hogy egy éjszaka vagy ködös napon német támadó csapatokkal megrakott kisebb-nagyobb gyorsjáratú hajók, naszádok nagy tömege meglepően áthajózik, miközben a csatorna két oldalát kötött aknák sűrű hálózata védi. Az átkelés felfedezése után a német légierő eddig nem látott hatalmas bombazáport zúdítana az áthajózási pontokra és a mögöttes angol területnek ama részére, ahonnan a tartalékok a parti őrségeket megerősíthetnék. Az átkelést a német *messze hordó parti ütegek* is támogathatnák, és ugyanezek az angol hajóhadat is tűz alá vennék, ha ez az aknazárat áttörné és a csatornába bevonulva igyekeznék a további áthajózást és az utánpótlást megakadályozni. A német messze hordó ágyúk állítólag nemcsak a túlsó partra, hanem a keskenyebb részeken messzire az angol szárazföldre, így Londonra is hatni tudnának.

Német *ejtőernyős* csapatoknak óriási tömege Anglia mögöttes területén is *leugorhatna* az angol repülőterek környékén, és ezek elfoglalása után a repülőgépeken szállított csapatok is *leszállhatnának* az angol repülőtereken. A német támadás bizonyára az egészre akarna menn, és a nagy angol szigetnek jelentős részét igyekeznék egy csapásra meghódítani. Talán nemcsak a csatorna mentén, a legkeskenyebb részeken, hanem a megkerülő hatás érdekében más alkalmas helyeken is megkísérelnék az áthajózást, és a légi csapatok leszállását Írországban, legalább is az északi részen: a brit *Ulster*ben is elképzelhetjük.

Mindezt igen könnyű elgondolni, de éppen úgy a védekezést is.

Az Európa felé néző angol partoknak túlnyomó része meredek, sziklás és a kikötésre kevésbé alkalmas vagy alkalmatlan, mindenesetre azonban a védelmet elősegíti. Az áthajózásnak legelső nehézsége azonban az *átkelő eszközöknek meglepő tömeges készenlétbe helyezése* az úgynevezett

beözönlési (inváziós) kikötőkben. Ezt az előkészületet a legtökéletesebb leplezés mellett is alig lehet titokban tartani. A német hadijelentésekből tudjuk, hogy az angol repülők majdnem minden nap *napvilágnál* a megszállt európai partok felé „sikertelen" berepülési kísérleteket tesznek. Ez a beállítás bizonyára téves, mert ezeket főképp *földerítő repüléseknek* tartom, fényképezéssel egybekötve, miközben a gépek alkalmas célokra bombákat is dobnak le. Az angoloknak minden nap meg kell állapítaniok – ha a meglepetést el akarják kerülni –, vajon nem gyülekeztetnek-e nagyobb számú átkelő eszközöket a beözönlési kikötőkben? A mindennapi repülések és *fényképezések a leplezéseket is felderítik* a fényképeken hirtelen előálló változásokból, fényfoltokból. Ha azután olyan gyülekezést vennének észre, amely a megrohanás szándékát árulja el, a brit légierő bizonyára, minden veszteségre való tekintet nélkül, igyekszik majd ezeket a német úszó egységeket elpusztítani. Állítólag az 1940. évi augusztusi német megrohanó kísérlet is így hiúsult meg.

Az egész brit hajóhadat nem lehet teljesen elűzni a Csatorna területéről, és legalább is a kis gyors egységek állandóan cirkálhatnak a két part között. Ezek és a brit repülők a *rendszeres aknarakást* is igyekeznének megzavarni. De az aknazárakat is el lehet távolítani, át lehet törni, esetleg néhány kisebb hajó feláldozásával, és így az angol hajóhad mégis benyomulna a Csatornába, hogy az átkelést és majd az utánszállítást megakadályozza. A hajókra tüzelő német parti ütegeket angol parti ütegek, repülők és hadihajók igyekeznének elhallgattatni. A bizonyára összegyűjtött német tengeralattjárók és gyorsnaszádok sem tudnák a brit ellenhatást elkerülni. Minden valószínűség szerint tehát *csak a szándékoltnál jóval gyengébb német erők tudnák az angol partokat elérni,* itt hamarosan *brit túlerőre* bukkannának és *utánszállításuk* is csak hiányosan működhetnék.

Az *ejtőernyős csapatokat* az angol repülőterek környékén jól megszervezett védelem fogadná és a leugrók túlnyomó részét megsemmisítené. A legtöbb angol repülőtéren talán maguk a német repülőgépek nem is szállhatnának le. Angliában *nincs ötödik hadoszlop*, ott nincsenek quislingek,[26] hanem az egész népet a brit hazaszeretet hatja át. Még ha a német ejtőernyősök és leszállók *százezres tömegekben is* kísérelnék meg fokozatosan a támadást, az angol védelem túlerőben állana ellen, és bekerítené a leszálló gócokat. De ma már a *brit légi hadnak* meglévő és állandóan fokozódó erejével is számolni kell, amely a *maga egészében csakis harci feladatra* volna hivatva, amíg a *német* repülőgépek tömegét a *harc*, a *csapatszállítás* és az *utánpótlás* céljaira *kell megosztani.* Az angoloknak mindenütt nehézfegyverzetük, tüzérségük és tankjuk állna készen, a német légicsapatok pedig legfeljebb könnyű tüzérséget és kis harci kocsikat hozhatnak magukkal.

Már *Krétát* is csak a legnagyobb nehézségek és válságok árán tudták a német légicsapatok elfoglalni, holott itt az angol légierő és a hajóhad is igen kedvezőtlen viszonyok között volt kénytelen harcolni.[27] Az angol repülőknek Krétán csak három repülőterük volt, a németek azonban számos közeli repülőalapról három oldalról is berepülhettek, de még így is jó ideig csak egyetlen repülőteret tudtak Krétán elfoglalni. A brit vadászgépek alapjai Egyiptomban igen messze voltak, nem juthattak el Krétába, és nem védhették meg a nagyobb hatósugarú brit bombázókat. Angliában ellenben mindenütt igen sok közeli repülőtér van, a brit légi had tehát teljes erejét kifejtheti. *Kréta elfoglalása* a tárgyilagos megfigyelő előtt azt a *bizonyítékot szolgáltatta,* hogy hasonló módon az *angol szigetországot elfoglalni nem lehet.* Kréta nem érte meg a földközi-tengeri brit hajó-

[26] Quisling, Vidkun (1887–1945) a norvég fasiszta párt és a Norvégia német megszállását követően felállított kollaboráns kormány vezetője. Neve a náci kollaboránsok fogalmi kifejezőjévé vált.

[27] Krétát a német csapatok 1941. május 22-én szállták meg, de a sziget egészét csak 30-án tudták elfoglalni, jóllehet 1000 német repülőgéppel szemben mindössze néhány gépet sikerült az angoloknak a támadás előtt néhány nappal Egyiptomba menekíteniük.

had feláldozását. De ha Anglia védelméről lenne szó, akkor a brit hajóhad minden veszteséget vállalva, kérlelhetetlenül avatkoznék be mindenütt a harcokba.

Az angolok a tengerpartokon állítólag arra is felkészültek, hogy a parti *vizek felszínét olajjal* árasztják el, és ezt a víz tetején úszó réteget közvetlenül a német *partraszállás előtt felgyújtják.* Állítólag 1940 szeptemberében egy kisebb arányú német betörési kísérletet így fojtottak lángba.

Múlt évben még azt írtam, hogy Anglia megrohanása igen hosszas német előkészületet tenne szükségessé. Ma azonban az angol légi had és szárazföldi hadsereg fokozatos erősödése miatt a *német megrohanás napról-napra nehezebbé válik.* Ma már az idő ezen a ponton is az angolok javára dolgozik.

Mindent egybevetve megengedem, hogy a német támadó sereg *helyenként*, talán nagyobb területen is *meg tud kapaszkodni Angliában*, de egész Angliát meghódítani nézetem szerint nem képes, az átrepült és átkelt német csapatokat pedig a helyi brit túlerő a csak hiányosan működő német utánszállítás mellett minden valószínűség szerint fokozatosan megsemmisítené.

Egyébként Anglia megrohanása addig, amíg az oroszországi hadjárat tart, nem időszerű. De hogy ennek befejeztével a német haderő milyen állapotban lesz, azt senki sem tudhatja. Kérdés, mer-e és mikor Anglia megrohanására, erre az elképesztő legmerészebb feladatra vállalkozni? Churchill ugyan időnként még most, az orosz hadjárat alatt is falra festi Anglia megrohanásának ördögét, de aligha azért, mert valóban tart tőle, hanem inkább azért, hogy Angliában a résenállás ébersége ne lankadjon el, továbbá, hogy ne kellessen már ma nagyobb erőkkel a szovjet segítségére sietni. Alig lehet elképzelni, hogy a német haderő amikor igen nagy veszteségekkel járó súlyos harcokat vív a szovjet ellen, egyidejűleg Anglia megrohanását is megkísérelje.

A szovjet háború ugyanis azzal a váratlan következménnyel járt, hogy:

Anglia hatalmas szövetségest kapott a Szovjetunióban

Amennyire bizonyos vagyok abban, hogy ezt a háborút a németek nem nyerhetik meg, éppen úgy nem merek egyes hadjáratnak vagy a háború időtartamát illetőleg jóslásokba bocsátkozni. Az egyes nemzeteknek a történelem során változóan adott körülmények között kifejtett katonai erénye olyan tényező, amelyet még a minden részletbe beavatottnak is lehetetlen előre látnia. Vannak ugyan természetüknél fogva jobban és rosszabbul verekedő nemzetek, de ezeknek valódi katonai értéke a különböző ellenfelekkel szemben csakis a harctéren állhatja ki a *jelen* próbáját. Ugyanannak a nemzetnek az ellenállóképessége tehát különböző háborúkban váltakozó lehet, az összeomlás pedig gyakran egészen hirtelen jön, sokszor a belső állapotok eredőjeképpen. Nem szabad tehát elfogultnak lennünk, és ne előlegezzük egyetlen hadseregnek sem kizárólag a minőségről alkotott általános nézet alapján a győzelmet. Sok más tényező is szerepet játszik a végső döntésnél.

A mostani háború legnagyobb meglepetései *Franciaország és Jugoszlávia villámgyors összeomlása,* továbbá *Görögország* és a *Szovjetunió* váratlanul *nagy ellenállóképessége* voltak.

Már amikor a német haderő megtámadta a szovjetet, meg voltam arról győződve, hogy Németország győzelmi esélyeinek koporsójába az utolsó szeget verte be, *bármilyen lett volna is a szovjet hadjárat lefolyása,* mégpedig a következő okokból:

Amíg a Szovjetunió még nem állott harcban, Anglia a szárazföldön nem találhatott olyan helyet, ahol évek múltán *akadálytalanul* partra szállhatott volna, hogy a várt óriási és tartós brit légi bombázásokban meggyengült német birodalmat megtámadja. A szovjet elleni német támadás most *önként*

ajánlotta fel ezt a szárazföldi arcvonalat az angoloknak. Ha ezt a német vezetés csak átmenetileg akarta nyújtani, akkor a német haderőnek nem szabad megállania a szovjet területének egyik töredékénél sem, hanem *tovább kell mennie, amíg nemcsak az egész Szovjetunió területét, hanem egész Ázsiát is elfoglalja.* Minél nagyobb területet hódít azonban meg, annál jobban szétszórja erőit, és Ázsia olyan részein, ahol csak 1-1 vasútvonal vagy egy sem közlekedik az orosz terület felé, márcsak olyan kis német erők működhetnek, amilyeneket e közlekedési vonalak táplálni tudnak. Ázsiában tehát akadna majd olyan új német arcvonal, ahol az angol és a megmaradt orosz seregek helyi túlerővel léphetnek fel, és a németet mindinkább több helyen megverhetik.

Ha a német vezetés csak a legsűrűbb vasúti és úthálózati európai Oroszország birtokával, valamint a Kaukázussal is megelégednék, akkor is igen hosszú arcvonalat kellene keleten fenntartania, óriási területet hagyna meg az orosz és angol erőknek, amelyek nyugalomhoz jutva felszaporodhatnak és e területről fokozatosan erősbödő légitámadásokkal pusztíthatnák a legértékesebb orosz ipari gócokat, amelyeket a német vezetés üzembe kívánna helyezni. Később azután a megerősödött szovjet és angol hadak akkor indítanának meg támadást a szárazföldön, amikor ez nekik a legalkalmasabb.

Ezenkívül az oroszországi vagy ázsiai német támadás ideje alatt Anglia éppen a legválságosabb 1941. év folyamán *megbecsülhetetlen kímélési időt kapott ajándékba.* Ezekben a körülményekben is gyakorlati alakban találtam meg annak igazolását, hogy Németország az egész világot nem hódíthatja meg.

Nem hittem abban sem, hogyha a német haderő az elfoglalt területeken a *cárizmust* vagy más szovjetellenes orosz uralmat *állítana vissza,* ezzel erőinek szétforgácsolódását jelentékenyen csökkenthetné, mert az új orosz kormányzat is ellenőrzésre szorulna a természetszerűen újjáéledő nemzeti orosz gondolat terjeszkedése és rejtélyes következményei miatt. Semmi esetre sem valószínű, hogy az orosz romhalmazokon az új orosz rendszer katonai erőt képviselhetne Anglia és a szovjet ellen. Az uralomváltozást belső forradalom útján nem tartom olyan valószínűnek Oroszországban, mint amilyen könnyen ment az 1917-ben, a hosszú háború után, amikor a cárizmus magára maradt, és az antanttól csak igen lanyhán támogatott ellenforradalmi erőkre támaszkodott. Ma Anglia sokkal jobban segítené meg az omladozó Szovjetunió hadseregét – ha nem is világnézeti alapon –, mint ahogyan ezt a megbukott cárizmussal szemben tette. 1917-ben az egész Oroszország területén hatalmas forradalmi szervezet működött, amely rendszertelenül és vadul, de mindenütt azonnal résen állott az uralom átvételére. Ma ellenforradalmi szervezetek a Szovjetunióban nincsenek, csak a lakosság egy része lelkében – az idősebbekében – él az ellenforradalom szelleme, a vágy a régi uralom után. A fiatalabbak már nem ismertek mást, mint a szovjetet. Ezért rendszerváltozás Oroszországban a németek részéről meghódított területen *kívül* alig képzelhető el.

Így láttam az orosz háború következményeit akkor, amikor a szovjet ellenálló ereje még ismeretlen volt.

A szovjet hadjárat meglepő fordulatai a *végső német vereségnek minden kételyét eloszlatták bennem.*

A német haderő sok győzelmet aratott már eddig is, rengeteg veszteséget okozott emberben és anyagban a szovjetnek, de önmaga is kiszámíthatatlan veszteséget szenvedett, ha jóval kevesebbet is, mint a szovjet. Kezdetben és helyenként a villámháború elemeit láthattuk, később is Ukrajnában, de az egész hadjárat villámháború jellegét e sorok írásakor rég elvesztette, a német haderőnek korábbi ellenállhatatlan lendülete megakadt. Ami a legfontosabb: *a szovjet haderő még nem omlott össze,* szívósan ellenáll, sőt, igen erős ellentámadásokat intéz, rendezett hadműveleteket, erőeltolásokat és visszavonulásokat hajt végre, mindig újabb és újabb védőállásokban rendezkedik be, sőt helyenként elvesztett kisebb területeket is hódít vissza.

A német hadműveletek megakadására már a következő adatok is jellemzők:

A németek már eddig is több olyan terület elfoglalását jelentették, amelyet később elvesztettek. Ismételten jelentették, hogy Szmolenszket már július 16-án elfoglalták, augusztus 2-án attól keletre átlag 80 km-re állottak, és azóta sem jutottak jóval előbbre. Közben egy német páncélos sereg egészen Vjazmáig – Szmolenszktől keletre 160 km-re – is előretört, de vereséget kellett szenvednie, és visszament az augusztus 2-i vonalba. Moszkva előtt a német támadás, legalább is egyelőre a szovjet leküzdhetetlen ellenállásába ütközött. De délen is július 12-én azt jelentette a német vezérlet, hogy német csapatok közvetlenül Kiev előtt állanak és ezideig Kiev még tartja magát, jól lehet nagyban délről és északról is körül van ívelve.[28] Gomel és Brjanszk között is már elfoglalt területeket vesztettek el a német csapatok.

Megengedem, hogy a német haderő a szovjet legjava erőit többszörösen megtizedelte, de utóbbi – miként mondtam – még nem omlott össze, és senki sem számíthatja ki, mikor következik ez be? Ilyen ellenállásra a szovjet urain kívül senki sem gondolhatott azok után, amilyen szánalmasan a szovjet katonák 1939 telén a finnekkel szemben harcoltak. A szovjet valóban meglepte az egész világot, és Anglia leghasznosabb szövetségesének bizonyult. Ez a meglepetés a legsúlyosabban a német haderőt érte, és ezzel a német vezetés egyik legvégzetesebb számítási hibáját követte el. A német veszteségek nagyságát hitelesen nem ismerjük, és csak ellenségeinek torzított, túlzott adatai állanak rendelkezésünkre. Így Churchill augusztus 25-én tartott beszédében azt állította, hogy Oroszországban *másfél, ha nem kétmillió német katona pusztult* volna el. Feltehetően a sebesülteket is beleszámítva ebbe a nyilvánvalóan túlzott nagy számba. Csaknem ugyanabban az időpontban, augusztus 22-én a szovjet 7200 német és 4500 szovjet repülőgép elvesztését közölte, amikor a német hadijelentés 11.250 szovjet repülőgép megsemmisítéséről és zsákmányolásáról adott hírt. Ez az adat is bizonyára túlzott, és csak az hihető, hogy a szovjet vesztesége jóval nagyobb a németénél, de ezé is oly nagy, amilyent a német vezetés előre nem láthatott.

Ma már az sem látszik lehetetlennek, hogy a német támadás nemcsak a Kaukázuson és az Uralban, hanem már tovább nyugatra megakad, legalább is a tél folyamán. Nagy hiba volna azonban a telet feltétlen nyugalmi időszaknak gondolni. Télen is folyhatnak a hadműveletek, láttuk a világháborúban és az 1939-40 évi finn hadjáratban is, de a hadműveletek erőteljessége – a déli melegebb vidékek kivételével – mégis csökkenne. Már előzőleg is az esőzések és a rossz utak lassítanák, de nem szüntetnék meg a mozgást. Minél tovább nyugatra akad meg a német támadás, annál súlyosabb lesz a német haderő helyzete, mert annál hamarabb szerezheti meg a szovjet és Anglia támadókészségét, annál rövidebb lenne útjuk Németország szíve felé.

A német hadműveletek megakadása és a német támadás állóharccá való elfajulása már azért sem látszik lehetetlennek, mert a német haderő éppen a *hadjárat kezdetén,* tehát akkor támadott a legnagyobb lendülettel, *villámháborúszerűen*, amikor még a szovjet hadereje alig vesztett valamit. Miután pedig *később* a német vezérlet a szovjet óriási ember- és anyagveszteségeit bejelentette, amelytől a szovjet haderő *felbomlását várta,* az ellenállás merevebbé, a német térnyerés pedig *lassúbbá vált.*

Igaz, hogy valamely haderő összeomolhat, még ha viszonylagosan is sokkal kisebb területet veszít, mint amilyet a szovjet eddig vesztett. De az orosz hadseregnél még nem láthatjuk az *általános* felbomlás jeleit, és ha egyes helyeken nagy veszteségei is vannak, ezek még nem hatnak ki az egész, nagyon hosszú arcvonalra. Látszólag a szovjetnek még óriási embertartaléka és jelentős

[28] Kievet néhány nappal Tombor írásának elkészülte után, 1941. szeptember 19-én foglalták el a német csapatok.

anyagkészlete van, de mögötte áll még *Anglia* és *Amerika* kimeríthetetlen ereje is és az *orosz föld határtalan területe.* Mindezek ellenére még hatalmas német győzelmek jöhetnek a szovjet haderő felbomolhat – *amit valamennyien áhítunk,* de aminek időpontját lehetetlen megjósolnunk –, az összeomlás azonban a háború kimenetelét korábban kifejtett nézetem szerint nem döntheti el. A szovjet összeomlása esetén az angol, majd később az amerikai szárazföldi erők léphetnek az orosz helyébe.

Ma azonban még nagymértékben fogy a német ember- és hadianyag és a brit birodalom – ügyes vezetés mellett – másutt, például Észak-Afrikában is megjavíthatná hatalmi helyzetét. A német birodalmat ma már Izlandtól kezdve az angol anyaországon, az Atlanti-óceánon, Nyugat- és Közép-Afrikán, Egyiptomon, Előázsián és a Kaukázuson át a Jeges-tengerig olyan *hatalmas gyűrű keríti be,* amelynek az angolszász népeken kívül, immár mint tényleges nagyhatalom – legalább is egy ideig –, a szovjet is lényeges alkotó része. A német haderő ugyan lazíthatja, tágíthatja ezt a gyűrűt, de az később fokozatosan ismét szorosabbá fog válni, összeszűkül. Ez az általános kép akkor sem változnék meg, ha a tengelynek akár Törökország, akár Egyiptom földjén volnának sikerei.

A német haderő a háború kitörése óta hatalmas és villámgyors sikereit annak köszönhette, hogy a német külpolitikának sikerült az *egyes államokat külön-külön egymásután* a leküzdhetetlen német hadigépezet elé állítania. A többi állam a vágóhídon ácsorgó vágómarhához hasonló gondtalansággal megvárta, amíg reá kerül a sor. E kényelmes hadakozási módszer ideje ma már lejárt. A német birodalomnak most már *tartósan több arcvonalú háborúja van.* Ha egyes államok magatartása ma még nem is egészen világos, ezek még csak alkalmazkodnak a kényszer törvényeihez, de a földrengésszerű erőeltolódást visszafordítani ma már lehetetlen.

Végül még a *lőszer* és a *gázháború* részletkérdését teszem itt szóvá.

Az első világháborúban a *lőszer* mennyisége döntően szabta meg a hadműveletek ütemét. 1915 nyarán, a gorlicei áttörés[29] után derült ki, hogy Szuhomlinov orosz hadügyminiszter az orosz hadsereg részére nem gondoskodott elegendő lőszerről és a nagy orosz visszavonulásnak egyik fő oka a lőszerhiány volt. Ebbe Szuhomlinov bele is bukott.[30] Később az antant nagy támadásai hónapokig szüneteltek, amíg az újabb támadáshoz szükséges hatalmas lőszertömeg összegyűlt. Itt is voltak bajok, és akkor lett Churchill lőszerügyi miniszter, aki ezt az égető kérdést megoldotta. A központi hatalmak állandóan szűkölködtek lőszerben.

A mostani háborúban Hitler szavai szerint a német lőszergyártás már olyan hatalmas méreteket öltött, hogy egyes lövedéknemek gyártását, mint feleslegeset be kellett szüntetnie. Ez azért volt így, mert a német haderő az egyes villámhadjáratok rövid tartama alatt aránylag kevés lőszert fogyasztott. Tartósan csak a légi bombák nagy tömegére volt szükség. Ámde most az orosz háborúban töméntelen lőszer fogy. Nem lehetetlen, hogy idővel a lőszerkérdés mindkét félnél befolyásolni fogja a hadműveleteket és tartósabb megállásra kényszeríti a támadót vagy sietteti a védő vereségét.

A másik részlet a *gázháború* kérdése, amelyről újabban ismét szó esett. Már 1940. február 23-án megírtam és vegytani ismereteimre, kísérleteimre alapított tudományos érvekkel is megindokoltam a *Magyar Nemzet*-ben, hogy az addig ismert gázoknál lényegesen hatásosabb új gáznemekre alig lehet számítani. Ma a gáz elleni védekezésre minden hadsereg és minden állam berendezkedett, és ezzel a gázharc döntő szerepét eljátszotta. Csakis védőeszközökkel el *nem* látott

[29] A központi hatalmak 1915. május elején végrehajtott hadművelete, amelynek során Gorlicénél áttörték az orosz frontot, és elfoglalták Lemberget, Przemyslt, Vilnát.

[30] Szuhomlinov, Vlagyimir Alekszandrovics (1848–1926) orosz lovassági tábornok, 1909–1915 között hadügyminiszter. A fegyver- és lőszerhiány miatt elszenvedett 1915-ös orosz vereségek miatt menesztették, majd letartóztatták.

haderő ellen lehet hatásos, de a mai többi harceszköz értékét nem múlja felül. E mellett a gáz lassítja a támadó hadműveleteket. Eddig is azért nem használtak a németek a mostani háborúban gázt, mert nem tartották célszerűnek. Ha a jövőben mégis alkalmaznák, akkor ez már a *kétségbeesés jele volna.* Már az 1918-i franciaországi német támadó hadműveleteknél is sikere volt ugyan a gáz használatának, de végül is az antant harckocsiai és robbanó gránátjai erősebb harceszköznek bizonyultak. A gáznak Oroszországban sem lenne döntő sikere, különösen hűvös időjárásnál, amikor a gáz sokkal kevésbé hatásos.

Németországban és barátainál, így nálunk is, ma még a felületes szemlélők csak a sorozatos *nagy német győzelmekről,* nagy területi hódításokról vesznek tudomást, és ha szöget is üt a fejükbe a német előtörés megakadása, felüdülnek az újabb nagy győzelmi híreknél, nem tudják tehát elképzelni, hogy a ragyogó német hadsereget meg lehessen verni. De idővel, ha már nemcsak a Hitlerjugend[31] harcol, hanem az idősebb családapák is kimennek a harctérre, a német népben előbb a kétely, majd végül a *reménytelenség* lesz úrrá, különösen akkor, ha majd a keleti nagy német veszteségekhez a birodalomnak fokozódóan súlyos légi bombázása is hozzájárul. Ekkor már a britek Európában is partra szállhatnak. Már ma sem ismerhetjük a német nép lelkiállapotát, nem tudhatjuk, milyen nyomot hagytak harckészségében az orosz földön ért csalódások. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy 1933 előtt Németországban a kommunista és a szociáldemokrata pártnak sok millió tagja volt. Ezek nyolc év alatt nem váltak a III. birodalom feltétlen híveivé. A német nép is átélt már összeomlásokat, és ezt a jövőben sem szabad kizártnak tekintenünk.

Az előzően felsorolt érvekre visszapillantva beigazolva látom azt az alapmeggyőződésemet, hogy ezt a háborút a német birodalomnak nem lehet megnyernie, tehát előbb-utóbb el kell veszítenie.

Azzal a felfogással nem érdemes sokat vitázni, hogyha Németország a háborút nem is nyeri meg, de el se veszítheti. Mert egyetlen hatalom sem tudja a német haderőt megverni. Ez a kiszólás csak játék a szavakkal. Amelyik fél nem győz, az bizony csak elveszíti a háborút. Mindkét ellenfél sem meg nem nyerheti, se el nem veszítheti a háborút. Az időpontot és a módot persze nem lehet tudni. Megegyezéses békére pedig, miként már 1940. április 6-án megírtam nem számíthatunk.

De ha józan és tárgyilagos mérlegelés alapján a német vereséget előre látjuk, mindannyiunk előtt felrémlik az az aggasztó kérdés:

Milyen sors vár reánk?

„Vae victis!" – mondotta Brennus gall vezér a legyőzött rómaiaknak, amikor kardját az aranyt mérő mérleg serpenyőjébe dobva megtoldotta a hadisarcot.[32] Más szóval: a legyőzöttek ne számítsanak se igazságosságra, se irgalomra, még ha manapság a hadviselő hatalmak nem is fukarkodnak a boldogító ígéretekkel a háború folyamán. Márpedig mi az előadottak szerint a vereség várományosának oldalán állunk.

Ezért rettegnek sokan a német vereség következményeitől, még azok is, akik már a mai német nyomást az egész magyar közéletre alig tartják elviselhetőnek.

Talán a győztes megtorlásában is van rendszer, és a megtorlás annál kegyetlenebb, minél többet vétett a legyőzött a győztes érdekei ellen. Ebben a tekintetben ugyan a Párizs környéki békékben nem

[31] 1926–1945 között működött német nemzetiszocialista ifjúsági szervezet.

[32] „Jaj a legyőzötteknek!" Brennus gall vezér Kr. e. 390-ben sarcolta meg Rómát.

volt rendszer, mert még az antant szemében is „legártatlanabb" Magyarországgal a legkegyetlenebbül bántak el. Mégis érdemes megvizsgálni, mit vethet Anglia a magyar külpolitika szemére.

Anglia már a háború kezdete óta csak azt kívánta tőlünk, hogy *semlegességünket megőrizzük*, még ha ez jóakaratú is a III. birodalommal szemben. Valóban ez felelt volna meg hazánk érdekeinek is.

A háború kitörésekor igen jól állottunk, mert még átvonulási és felvonulási területül sem engedtük át a német haderőnek a magyar földet a baráti Lengyelország ellen, sőt a hadjárat alatt a sajtóban baráti érzéseinkről is biztosíthattuk ezt a szerencsétlen országot. Olaszország sem állott akkor háborúban. Sajnos, később a lengyel hadifoglyok egyes magyar közegek ellenszenvével találkoztak, és attól tartok, hogy ezt a jövőben a magyar–lengyel barátság meg fogja sínyleni.

Az erdélyi kérdésben tanúsított magatartásunkat Anglia *erőszaknak* tekintette, de azt is látta, hogy akkori lépésünk a *német tervek ellenére* történt, és talán még örült is annak, hogy az erdélyi megoldást majdan nem Angliának kell Romániára erőszakolnia. Ebből még nem lett volna nagy baj. Észak-Erdély visszatérésekor állottunk külpolitikai sikereink csúcspontján.

Már a *hármas egyezményhez* való csatlakozásunkkal 1940. november 20-án kifejezetten *Anglia ellenségeinek táborába léptünk.* Ezt már akkor helytelenítettem – ha ennek nem is volt módomban kifejezést adni –, és csak abban az esetben látok némi mentséget lépésünkre, ha már az erdélyi kérdés rendezése előtt és ennek feltételeképpen volt kénytelen a magyar kormány a csatlakozásra kötelező ígéretet tenni.

Itt akarom csak mellesleg megjegyezni, hogy az erdélyi kérdés helyes megoldását a következőkben láttam volna: Élénk figyelemmel kellett volna kísérnünk a szovjet és Románia katonai készülődéseit, még az oroszoknak Romániába való bevonulása előtt, és legalább is Románia hadi előkészületeinek mértékében a magyar–román határon ugrásra készen kellett volna állanunk. Amikor azután az orosz Beszarábiába és Bukovinába bevonult, nyomban nekünk is menetelnünk vagy támadnunk és egész Erdélyt meghódítanunk kellett volna – tekintet nélkül arra, tetszik-e ez a németnek, vagy sem? Mert jegyezzük meg jól: helyes az a gondolat, hogy a mostani háború fordulatait *elvesztett területeink minél nagyobb részének visszaszerzésére használjuk fel.* De nem mint a világ ellenségévé nyilvánított III. birodalom csatlósai, nem mint a német hadműveletek megsegítői, hanem *mint az önálló magyar állameszme harcosai.*

Továbbfűzve gondolatmenetemet, a hármas egyezményhez való csatlakozás megtagadása meggyőződésem szerint még *nem jelentett volna háborút Németországgal és ezt tartom általános zsinórmértéknek* a német kívánságok teljesítése, vagy megtagadása kérdésében. A háborút Németországgal természetesen lehetőleg el kell kerülni.

Nagyon megterheltük nemzetközi helyzetünket azzal is, hogy vasútjainkat a *német átvonulás* rendelkezésére bocsátottuk Románia felé. Ha Németország 1940 őszén szükségesnek látta, hogy „oktató" csapatokat küldjön Romániába, oda a nemzetközi Dunán is eljuthatott volna a folyam zajlásáig. Ha pedig a III. birodalom Olaszországot akarta Görögország ellen megsegíteni, ezt *olasz földön, majd az Adrián át* is megtehette volna. Nézetem szerint ezekkel az érvekkel a német átvonulást meg kellett volna tagadnunk – ismétlem, ha csak Németország nem él velünk szemben a háborús fenyegetés fegyverével. Utóbbi esetben azonban a *világ tudtára kellett volna adnunk, hogy csak az erőszaknak engedtünk.*

Ismét *megjavult* külpolitikai helyzetünk, amikor *örök időkre szóló barátsági szerződést kötöttünk 1940. december 12-én Jugoszláviával.* Abban az időben a Szovjetunióval is megjavult viszonyunk, és szomszédaink között csak *egyetlen erősebb ellenségünk volt: Románia a gyenge Szlovákia mellett.*

A végzet útjára léptünk, mikor már nemcsak átvonuló, hanem részben *felvonuló* területül engedtük át a német haderőnek országunk egyes részeit Jugoszlávia ellen. A német haderőnek nem volt szüksége a magyar területre, mert Karinthia és Stájerország, valamint a román–jugoszláv és a bolgár–jugoszláv határ is a német haderő rendelkezésére állott.

Legszerencsétlenebb lépésünk az volt, amikor folyó év április 11-én *Jugoszláviát megtámadtuk.* Később Werth Henrik, a magyar vezérkar akkori főnöke akképp tájékoztatott, hogy ezt a támadást a III. birodalom *nem követelte* tőlünk, hanem csak *felajánlotta* az alkalmat, hogy újból visszaszerezzük a Trianonban elvett magyar terület egy részét. Szerinte, ha mi nem megyünk be a Bácskába, ezt német csapatok szállták volna meg és azok vitték volna el Bácska készleteit. (Erről eszembe jut a bibliai monda a tál lencséről.) Werth szavai szerint a támadást boldogult Teleki Pál gróf is helyeselte, már azért is, hogy honvédségünk egyszer már nem tisztán békés úton vonuljon be a visszatérő magyar földre, hanem kardját is megforgassa. Teleki Pál rejtélyes halálával azonban ez a tájékoztatásom nehezen egyeztethető össze.[33]

Bármennyire szívügyünk volt a Bácska visszaszerzése és bármennyire indokolt lett volna is katonai fellépésünk (Szeged bombázása és a magyar lakosság sanyargatása miatt, valamint azért, mert a tengely- és magyarbarát jugoszláv kormányt egy puccs elsöpörte helyéről, végül mert Jugoszlávia a horvát önállóság kimondásával megszűnt), a világ mégis Jugoszlávia ellen intézett támadásunkban, négy hónappal *az örök barátsági* szerződés megkötése után, *hitszegést látott* és lát.

Ebben a kérdésben is kiviláglott, mennyire *játékszere voltunk a német külpolitikának.* Rövid idővel a német támadás előtt – miként később a hivatalos német nyilatkozatból kiderült – a német kormány még *biztosította* Jugoszlávia területét *a magyar és olasz igényekkel* szemben, és mihelyt Pál herceg kormányzata megbukott,[34] nekünk ajánlotta fel a korábban Jugoszláviának biztosított területek legmagyarabb részeit. Közben Bánátot megtartotta magának.

Sokkal okosabb lett volna, ha Jugoszlávia ellen minden ellenséges lépést mellőzve, csak akkor vonulunk be a Bácskába *rendfenntartás* címén, amikor onnan már az egész szerb katonaság teljesen elvonult, amikor hadi műveletek már szóba sem jöhettek, és amikor Bácska magyar lakossága hívott volna be minket. Ha pedig Németország a Bácskát is megtartotta volna magának, ez lett volna a kisebb baj. Sajnos azonban még hadijelentéseink is felfújták a fegyveres összetűzéseket, győzelmes hadjáratról írtak, és így bekövetkezett az a végzetes esemény, hogy *Anglia velünk a külképviseleti viszonyt megszakította.* Nem tudom, történtek-e részünkről kilengések a Bácskában? De ha egyesek túlőttek a célon, akkor lehetséges, hogy ezeket a sajnálatos eseteket az ottani magyarság fogja valamikor szörnyen megsínyleni.?[35]

Anglia ma már olyan államnak tekinti Magyarországot, amellyel szerződést kötni nem érdemes, mert azt amúgy is megszegi. Bármennyire igazunk is volna, ez a szemrehányás a békekötésnél igen súlyosan fog ellenünk latba esni.

A Jugoszlávia elleni támadásunkkal *viszonyunk a Szovjetunióhoz* is nyomban *megromlott.*

De mi még *tovább haladtunk a végzet útján.* Kassa bombázása után csatlakoztunk a Szovjetunió ellen intézett támadáshoz. Erről a kérdésről már bevezetőleg is írtam, és itt már csak azt aka-

---

[33] Az itt elmondottakról lásd *Perjés Géza* folyóiratunk jelen számában közölt tanulmányát: Bárdossy László és pere. 779–788. o.

[34] 1941. március 27-én.

[35] Az eredetiben ehhez a részhez az alábbi kézzel írott lábjegyzetet fűzték: „A memorandum óta történt újvidéki eseményekkel kapcsolatban a szerző Zsilinszky Endrével együtt a legélesebben tiltakozott, és azonnali megtorlást követelt."

rom kiemelni, hogy amíg Észak-Erdély visszatérése után csak *egy* erősebb ellenséges szomszédunk maradt, most már közvetlen *ellenségeink száma* nemcsak a később feltámadó Jugoszláviával, hanem a hatalmas *Szovjetunióval is megszaporodott.* E mellett *Románia is* ellenségünk maradt, hiába segítettük meg a szovjet elleni harcában.

Jugoszlávia megtámadásánál a szerződésszegés vádja nehezedik súlyosan reánk, de mentségünk az lehet, hogy katonáink ősmagyar területre tértek vissza. A szovjet háborúban nem terhel minket nemzetközi jogsértés, de ezzel szemben a történelmi területi igény mentsége sem szól mellettünk. Anglia inkább Jugoszlávia elleni lépésünket, a szovjet az ellene intézett támadást kívánja majd megtorolni.

Ha már most Oroszországban a harcvonal idővel valahol esetleg megmerevedik, és jóval később a szovjet és angol támadás Németország felé tért nyer, a szovjet seregei minden valószínűség szerint a Kárpátokon át intéznek majd támadást az orosz mezőkön vért vesztett magyar hadak ellen. Még az sincs kizárva, hogy a Balkánon is fordul a helyzet, és a Duna–Dráva mentén is védekeznünk kell. Mindezt elkerülhettük volna.

Az ellenünk meginduló hadműveletek irányát és súlyát bizonyára befolyásolni fogja az a kérdés, vajon Angliának vagy a Szovjetuniónak lesz-e döntő szava, és hogy *Románia várható pálfordulását* hogyan fogja e két főhatalom fogadni? Mindezt ma még előre látni nem lehet, éppen így haderőnk harcainak eredményét sem határaink védelmében.

Látjuk tehát, hogy már a béke-, sőt a fegyverszüneti *tárgyalások előtt* a legnagyobb szerencsétlenség zúdulhat reánk azért, mert a *német hatalom vak eszközévé fokoztuk le magunkat.*

A béketárgyaláson pedig ott lesz *Benes,*[36] akinek csehszlovák kormányát tudomásom szerint Anglia július 18-án és Amerika valamivel később elismerték. Ott lesz *Jugoszlávia* utolsó kormánya, és csak az kérdéses, vajon *Románia* mint elnyomott állam fog-e szerepelni a győztesek asztalánál, vagy pedig mint a Szovjetunió örök ellensége áll-e majd a vádlottak között? Mi feltétlenül a vádlottak padjára kerülünk, és a háború végén kialakuló hatalmi helyzettől fog függni majd, hogy melyik főhatalom fog tulajdonképpen igazságot szolgáltatni. Remélhetőleg Amerika. De még így is ellenséges szomszédaink serpenyőjébe jut Brennus kardja. Hogy már előzőleg a Szovjetunió milyen megtorlással fog velünk szemben élni, azt elgondolni is szörnyű.

Ez a sors vár reánk, ha külpolitikánk továbbra is az eddigi úton halad.

Hazája sorsa fölött aggódó minden magyar hazafit az a kérdés gyötörheti ezek után, hogy a jövőben:

Mit tegyünk megmentésükre?

Nem könnyű mai igen szomorú külpolitikai helyzetünkből szerencsésen kijutnunk, már azért sem, mert a magyar becsület nem engedi meg, hogy máról-holnapra a német birodalom ellenségévé váljunk. Miután a „volt" Jugoszláviát röviddel az örök barátsági szerződés megkötése után megtámadtuk, nem tehetjük ki magunkat annak a vádnak, hogy a *magunk hibájából* forduljunk a német birodalom ellen. De az üdvös kibontakozást még mindig lehetségesnek tartom, amit három kedvező körülmény megkönnyít: éspedig először, hogy még *nem vagyunk hadiállapotban Angliával*; másodszor, hogy *Amerika még nem szakította meg* velünk külpolitikai viszonyát, követük még

[36] Beneš, Eduard (1884–1948) cseh politikus, 1940–45 között a londoni csehszlovák emigráns kormány vezetője.

mindig itt van köztünk; végül pedig, hogy a *külföldön egyes magyar tényezők* – nem tudni, milyen eredménnyel – mégis munkálkodnak az ország megmentésén.

A leglényegesebb munkát azonban itthon kell elvégeznünk. További szükséges magatartásunkat a következőképp képzelem el:

A magyar államnak ezután minden cselekedetét *egyes egyedül* a *magyarság érdeke irányítsa* szilárdan, önérzetesen és függetlenül attól, hogy ez más idegen hatalomnak üdvös-e vagy sem. Minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy az ország *katonai és gazdasági erejét, valamint a magyar nép jólétét gyarapítsuk.*

Nemcsak katonai műveleteknél, de minden érdekküzdelemnél csakis a *cselekvő* eljárás és sohasem a tétlenség, a védekezés biztosítja a sikert. A magyar kormány eddigi külpolitikai ténykedése a legtöbb esetben abban merült ki, hogy a német követeléseket teljesítette, vagy pedig azok lecsökkentésére törekedett. Most itt az ideje, hogy a kormány *vegye át a kezdeményezést*, és ő maga álljon elő követelésekkel, természetesen Németország iránti barátságunk kihangsúlyozásával.

A német kormánnyal kellő időpontban és kellő módon meg kellene értetnünk, de legalábbis *őszintén* tudatnunk kellene, hogy ez a háború még több olyan meglepetést hozhat, amilyenekre a német vezetőség nem számított. Ha utóbbi valóban barátsággal viseltetik Magyarországgal szemben, akkor nem kívánhatja, hogy olyan nagyhatalmakkal, mint Anglia és Amerika háborúba keveredjünk, mert nekünk semmiféle követelésünk nincs ezekkel a birodalmakkal szemben. De Németországnak vannak jogos követelései. Ezen a ponton fordul meg és *hasad meg a magyar–német sorsközösség* kérdése. Jóllehet szívből *kívánjuk a német nép boldogulását, ezt nem helyezhetjük a magyar nép létérdeke elé.* Magyarországnak sokkal több veszteniválója van, mint a német birodalomnak, mert a német birodalom Versailles után népi és gazdasági erejénél fogva Európa egyik leghatalmasabb állama maradt, Magyarország ellenben Trianonnál csaknem megsemmisült. Aránylag többszörte nagyobb területet veszített, mint Németország, azért, mert a német oldalon harcolt, miközben 700.000 hőse esett el a német érdekekért. Egy újabb Trianon tovább sorvasztaná a magyarságot. A bolsevizmussal a III. birodalom vagy egyedül is el tud bánni a meghódított lakosság támogatásával, vagy velünk együtt sem tud elbánni. Különben is Hitler már a háború kezdetén 1939-ben kijelentette, hogy ezt a háborút egyedül vívja végig. Mi mégis segítettük a német haderőt, de máris untig eleget tettünk az eddigi támogatással: megsegítettük abban, hogy a szovjet veszedelmet a Dnyeperig visszaszorítsuk. Egyébként a szovjettől éppen úgy nincs semmi követelnivalónk, mint az angolszász hatalmaktól. Nem magyar érdek, hogy még több magyar élet pusztuljon el a messze idegenben, márpedig a magyar kormány mást, mint magyar érdeket nem ismerhet el. De nem is vállalhatja a kormány, hogy a magyar erő a hazától távol gyengüljön, ott veszítse el legértékesebb kevés számú páncélosait és repülőit, miközben itthon gyűlölködő szomszédok – a román és a szlovák – fenik a fogukat az ezeréves magyar földre, és arcátlanul izgatnak ellenünk. Ezek a mi igazi ellenségeink, nem Anglia és Amerika. De az előbbiek ma mint szövetségeseink szerepelnek, holott velük szövetséget nem kötöttünk, csak ugyanahhoz az egyezményhez csatlakoztunk. Nem volt módunkban a szövetség feltételeiben megegyezni. Magyarországot csak az érdekli, ami a Kárpátok medencéjében történik, ami ezen kívül esik, azzal nem törődhetik, ahhoz nincs elegendő ereje. De *az* életkérdés reánk nézve, hogy ha – feltéve, de meg nem engedve – valamikor a birtokunkban lévő Kárpátok gerincén kellene ellenállást kifejtenünk, erre a feladatra a magyar haderő töretlenül, sőt megerősödve álljon készen.

Mindezt a német kormány természetesen nem fogja helyeselni, de ettől függetlenül kellő időpontban elő kellene állanunk követeléseinkkel, éspedig:

Szólítsuk fel a német kormányt, hogy *váltsa fel a magyar csapatokat* Ukrajnában és gondoskodjék azok visszatéréséről. Ezzel szemben a magyar kormány magyarországi *önkénteseket* bocsátana a német haderő rendelkezésére, kérve, hogy utóbbi az önkéntesek felszereléséről és megszervezéséről gondoskodjék. Az önkéntesek éppen úgy felesküdhetnének Hitlerre, mint a spanyolok. Ajánlja fel a kormány azt is, hogy a magyarországi svábságnak azt a részét, amelyik a *Volksbund*hoz tartozik, és így amúgy is a III. birodalom kormányában látja igazi felsőbbségét, *kötelezőleg sorozza be* az önkéntesek közé. Ha később még több segítségre van szüksége Németországnak, akkor következnék mindazoknak az állampolgároknak besorozása, akik ugyan nem tagjai a Volksbundnak, de a népszámlálásnál magukat *német nemzetiségűnek* vallották. Nincs ugyanis természetesebb dolog a világon, minthogy akkor, amikor Németország élet-halál harcát vívja, olyan ellenségekkel, akikkel Magyarországnak nem áll érdekében harcban állania, ne a színmagyarság, hanem az itteni németség harcoljon a német érdekért. A birodalmi német nép ezt a megoldást biztosan nagy rokonszenvvel fogadná. Sorozza be a kormány azokat a nem német nemzetiségű magyar állampolgárokat is, aki a kormánynak fenti rendelkezését kifogásolnák és a magyar nemzet nagyobb tömegének részvételét követelnék a szovjet háborúban. Ezek amúgy is nem a magyar, hanem a német nép sorsát viselik szívükön.

E soraim leírása után jutott tudomásomra *Kormányzónk találkozása a III. birodalom főembereivel.* Nem tudhatom, milyen megegyezés jött létre, ez azonban felfogásomat nem módosítja.[37] Ha a kormány *esetleg* beleegyezett újabb magyar kötelékek kiküldésébe, akkor kérve kérem a kormányt, ne teljesítse ezt az ígéretet. A német is megszegte már nekünk tett ígéretét a történelmi Magyarország tiszteletben tartása tekintetében. Különben is jogilag sem érvényes az olyan megegyezés, amely az erőszak jelenlétében jött létre. Márpedig a magyar kormány német szuronyok között vagy német hatalmi területen egyezhetett csak meg. Nem célszerű az oroszlánnal barlangjában fegyvertelenül ellenkezni. *Találjon a kormány mentséget a magyar alkotmányosságban*, a magyar közvélemény nyomásában. *Szólítsa fel* a magyar társadalmat *mielőbbi önkéntesek jelentkezésére,* és a jelentkezők csekély számával, de más jelenségekkel is igazolhatja a magyar közvélemény ellenszenvét e háborúban való részvétel ellen. *Amíg a beígért kiküldendő csapatok itthon vannak, nincs későn*, sőt még jó, hogy több emberünk áll fegyverben. De ha egyszer már a csapatok határunkat átlépik, csak a pusztulásba rohannak egy olyan ellenség ellen, amely határtalanul kegyetlen, megcsonkítja sebesültjeinket, és jobban van felfegyverezve. De újabb kötelékek kiküldésével külpolitikai helyzetünk még jobban leromlana, és még nehezebb volna egy újabb Trianont elkerülnünk. *Ne rohanjunk tudatosan vesztünkbe!*

A német birodalom bízvást megelégedhetik a magyarországi önkéntesekkel és svábsággal. Ezzel többet tennénk, mint amennyit *Spanyolország* tesz, amelynek mai kormányrendszere uralomra jutását a német és olasz támogatásnak köszönhette, és mégis csupán önkénteseket küld ki a szovjet ellen. Annak idején Pál herceg Jugoszláviájának barátságáért Németország még csak az átvonulási jogot sem követelte. Mennyivel többet tett eddig máris a magyar nemzet a német birodalom érdekében!

A magyar kormány azzal is érvelhetne, hogy Magyarországtól *a hármas egyezményhez* való csatlakozás sem kívánja meg a fegyveres segítséget, mert nem egy újabb hatalom támadta meg Németországot, hanem a német haderő a Szovjetuniót, ha teljes joggal és indokkal is. De mindez Magyarországot még nem kötelezi a fegyveres támogatásra.

---

[37] A találkozóra 1941. szeptember 7-én került sor Németországban. Megállapodás született a frontra küldött magyar csapatok kiegészítéséről, ezen kívül Magyarország bejelentette igényét a Temesvár környéki Bánságra és Galícia egy részére.

Ha Amerika is a hadviselők sorába lép, bizonyára gondoskodni fog arról, hogy ne mint támadó szerepeljen, és akkor nemzeti önérdekből arra az álláspontra kellene helyezkednünk, hogy nem Amerika a támadó fél.

A magyar csapatok visszavonásának kérdésében a magyar kormánynak szilárdnak kellene lennie, és ha a német kormány nem engedne, *a magyar csapatok kapjanak közvetlen parancsot a visszatérésre.* Vegyük ugyanis tudomásul, hogy minél több csapatunk van kint a Szovjetunióban, azok annál több német erőt helyettesítenek, illetve váltanak le, és a kivont német erőket a német kormány arra is felhasználhatná, hogy hazánkkal szemben állandóan fokozódó követeléseit kierőszakolja. Azt is tudnunk kell, hogy tudomásom szerint csapataink ma is el vannak szigetelve a harcterületen, nincs Magyarországgal összefüggő külön hadtápkörletük, tehát ki vannak szolgáltatva a német vezetés kénye-kedvének. Ez is tarthatatlan állapot, és csapataink visszatérését a magyar kormány egyoldalú akaratából kétségkívül megnehezíti. Románia serege sokkal előnyösebb helyzetben van, mert hadtápkörlete közvetlenül Beszarábiához és Romániához csatlakozik. Románia földrajzi helyzeténél fogva kint küzdő csapatait könnyen eltolhatja más irányokba, például ellenünk. Ukrajnában harcoló csapatainkkal, tehát egyben Romániával szemben is gyengítjük haderőnket. Ezzel már nemzeti öngyilkosság felé haladunk.

Fenti követés indíthatná meg az önálló és tisztára magyar érdekű külpolitika első lépéseit, és nem lehet előre tudni, vajon végeredményben ez a lépés hová vezet? Mégis meg kell tennünk. Az eddigi csaknem feltétlen engedelmesség sorozata után egyszer már pontot kell tennünk. Éspedig jobb korábban, mint később, mert minden nap csak gyengülünk, vérezünk és kiszolgáltatottságunk növekszik.

Csapataink visszarendelése nem változtatna a *bolsevizmus elutasításában* vallott álláspontunkon. Utóvégre *Kemal* pasa[38] győzelmét a szovjettől kapott fegyvereknek köszönhette, mindvégig jó viszonyban volt a szovjettel, de akit otthon bolsevista izgatáson ért, azt felakasztatta.

A magyar kormánynak persze meg kell fontolnia, *nem felel-e a német birodalom* máris *háborúval* első követelésünkre?

A német szándékokba nem pillanthatunk ugyan be, de követelésünk annyira igazságos, jogos és megokolt, emellett nem is megtagadása sem szerződésünknek, sem barátságunknak és így a német birodalomnak hallatlan önkénye volna, ha azért, mert nem akarunk oktalanul elvérezni, háborút indítana ellenünk.

Nem is volna célszerű ez az ellenünk viselt háború, ha a német birodalom szemszögéből nézzük is a kérdést. Ez a hadjárat a mai időpontban *teljesen megzavarná a német hadi helyzetet.* A német haderő legjava része az orosz arcvonalon van lekötve, sejtelmünk sincs arról, mennyi még ma a német tartalékerő, ez hol áll és mi a célja? De bizonyára nincs határaink közelében, minket tehát a III. birodalom csak olyan erőkkel támadhatna meg, amelyeknek más feladatot szánt. Bizonyára nem tudnók határainkat mindvégig megvédeni, mert Románia és talán Szlovákia is reánk támadna, tehát minden oldal ellen kellene védekeznünk és még a halálra sebzett oroszlánnak is van annyi ereje, hogy egy-két csapással szétzúzhassa a közelében lévő embert. De ha a III. birodalom éppen legrégibb és eddigi legjobb barátját támadná meg, ez a háború a *német felfogású európai gondolat teljes csődjét,* a német erőszaknak egy eddigi el sem képzelt példáját tárná a világ elé, és a német nép lelki egyensúlyát is súlyos teherpróbának tenné ki. Alig találunk hasonló példát a történelemben, hogy egy nemzetet fegyverrel kényszerítsenek egy *támadó* háborúra.

---

[38] Kemál, Musztafa (1934-től Atatürk) pasa (1881–1938), török politikus és katona, az 1923-ban kikiáltott Török Köztársaság elnöke.

A mondottak alapján alig tudom elhinni, jóllehet az eddigi tapasztalatok útján nem tartom teljesen kizártnak, hogy Németország ellenünk csapataink visszahívása miatt háborút viseljen. A német kormány kegyét természetesen elveszítenők, de ettől már amúgy is csaknem semmit nem várhatunk.

Ha azonban leromlott külpolitikai helyzetünket meg akarjuk javítani, *valamit kockáztatnunk kell,* és sokkalta nagyobb veszély vár reánk ha az eddigi engedékenység útján megmaradunk. A világ látná, hogy csak addig engedtünk minden német követelésnek, ameddig a megtagadás teljes bizonysággal megsemmisítésünkkel járt volna, de mihelyt az alkalom kedvezőbbé vált, megtagadtuk a német parancsokat. Ez akkor is javunkra szolgálna, ha háború nélkül úsznók meg első követelésünket. Ha pedig Németország mégis haddal támadna reánk, akkor *egy csapásra a jövendő győztesek táborába sodorna bennünket,* anélkül, hogy bárki is kifejezetten Németország elleni háborús lépéssel vádolhatna.

Feltétlenül ellent kell mondanom annak a közkeletű feltevésnek, hogy ha valamilyen német kívánságot nem teljesítünk, akkor a németek egyszerűen egy *új engedékeny kormányt erőszakolhatnának reánk.*

Az új kormányt csakis a Kormányzónk nevezheti ki, azok sorából, akik bizalmát bírják. Az ország sorsa tehát Kormányzónk kezébe van letéve. A magyar nemzet túlnyomó nagy többsége tántoríthatatlan hűséggel viseltetik Kormányzója iránt. Csak elvétve akadnak olyan elvetemült akarnokok, akik államfőnk tekintélyét lejáratni igyekeznek, és idegen hatalmi tényezőkkel összejátszva óhajtanák az országot idegen érdekeknek áruló módon kiszolgáltatni. Közbiztonsági szerveinknek az ilyen gyanús, sötét elemeket a legéberebben meg kell figyelniök, akármilyen társadalmi osztályhoz tartoznak az illetők, és ezeket ártalmatlanná kell tenniök. A magyar társadalmat is fel lehetne szólítani, hogy a Kormányzó tekintélyének aláásóit nyomban szolgáltassák ki a hatóságoknak. Ilyen elemekről névszerűen tudomásom nincs, de több ízben hallottam már ilyen üzelmekről, nevek megemlítése nélkül.

Nézetem szerint a magyar kormánynak alkalmas módon gondoskodnia kellene arról is, hogy az országnak magyar érzésű lakossága pártkülönbség nélkül a kormány mögé álljon, tisztán magyar irányzatú külpolitikájának támogatására, természetesen a német birodalom iránti barátság lehető fenntartása mellett.

Törvényes kormányunknak nem szabadna helyét elhagynia. A kormány számos intézkedésével magam sem érthettem eddig egyet, sem külpolitikai, sem belpolitikai és gazdasági tekintetekben, de jelenlegi kormányunk – talán egy-két tagja kivételével – biztonságot nyújt aziránt, hogy egy tisztán magyar érdekű új politikai irányzatnak támasza legyen. Az átmenet (erre a politikára) kormányválság nélkül, talán a legkevesebb rázkódtatással járna.

Nem ültethet tehát idegen hatalom egyszerűen új kormányt a jelenlegi helyébe, sem nyomás, sem puccs, sem merénylet, hanem *csakis háború útján.* Utóbbitól pedig meggyőződésem szerint valószínűen tartózkodni fog. Ha azonban mégis csalódnék, akkor az áll az ország érdekében, hogy ne törvényes, kormányzói kinevezéssel megalakult, hanem csak egy *magyarellenes quisslingkormány* szolgálja ki az idegen hatalmat.

Kétségkívül nem a háborúra, hanem arra kellene törekednünk, hogy a magyar hadsereget a világháború végére megerősödött állapotban megőrizzük. Ámde a szovjet háború éppen a magyar hadsereget kárhoztatná az elvérzésre. Ebben a kérdésben tehát nem engedhetünk. A további fejlemények a később adódó körülményekből következnének.

*

Ha azután csapataink már szerencsésen háború nélkül visszatértek Oroszországból, következhetnének *cselekvő* külpolitikánk további lépései.

Elsősorban is a tengelyhatalmakat arra kellene kérnünk, határozzák meg, *mely erdélyi területek térnek ismét vissza* magyar uralom alá a Beszarábiával megnagyobbodott román hatalom ellensúlyozására és főképp a románoknak nyújtott segítség ellenértéke fejében? A magyar követeléseket természetesen alaposan fel kellene csigázni.

Nagyon valószínű, hogy ebben a kérdésben Németország nem fog jóindulatot tanúsítani irántunk. A magyar kormány feladata lesz az adott helyzet alapján eldönteni, akar-e, mikor és milyen kényszereszközöket alkalmazni az igényelt erdélyi területek elfoglalására? A magyar követelések elutasítása még mindig a kevésbé rossz eset, mintha a magyar erők Oroszországban fecsérelődnének el. Legkésőbb a háború vége felé eljöhet annak ideje, hogy egész Erdélyt a németek akarata ellenére is visszaszerezzük. De ezt a kérdést „barátaink" előtt okvetlenül fel kell vetnünk, mert hiszen ugyanezt az álláspontot akarjuk képviselni a béketárgyalásoknál a mai nem baráti hatalmak előtt.

*

A valószínű elutasítás után újabb követeléssel kellene előállnunk. Mihelyt legközelebb *Szlovákiának* felelős tényezői újból kirohanást intéznek Magyarország ellen, követeljük az *egész Felvidék visszacsatolását.* Ebben a kérdésben is elutasításra lehetünk felkészülve.

A *Bánát visszakövetelését,* mint önmagától értetődő dolgot csak mellesleg említem.

*

A követelések sorozatát itt még nem szabadna lezárni.

Kiindulva abból az alapelvből, hogy a magyar érdek áll előttünk az első helyen, felül kellene vizsgálnunk a *németek részére szállítandó élelmiszerek és egyéb anyagok mennyiségét is.*

Aki csak véletlenül is hallhatna munkásaink zúgolódását az eddig elszenvedett kenyérhiány, éhezés és sorban állás miatt, annak látnia kellett, hogy a tengely részére átengedett, túlzottan nagy élelmiszertömegek *a magyar lakosságot forradalmi hangulatba kergetik.* Ebben a kérdésben a magyar kormány gazdasági és pénzügyi politikáját súlyos mulasztások és hibák terhelik. A drágulás hovatovább elviselhetetlen lesz, és a pengő értékét teljesen lezülleszti. Márpedig ennek akkor, amikor külkereskedelemi és pénzforgalmunk központi ellenőrzés és megkötöttség alatt áll, és az árkormánybiztosság szabja meg az árakat, nem kellett volna bekövetkeznie egy élelmiszerekben olyan gazdag országban, amilyen a mi hazánk. Nincs itt helye annak, hogy ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozzam, de aki csak valamit is konyít a gazdasági élethez, megtalálná a helyes megoldás módját. Ezen az állapoton feltétlenül és a lehető *legsürgősebben* változtatni kell, a legkevésbé pedig az államnak és a közüzemeknek szabadna az árdrágításban elől járniok.

Az első és alapteendő azonban az volna, hogy csak annyi élelmiszert szállítsunk ki a külföldre, hogy az országon belül minden magyar ember olcsó áron jóllakhasson. Élelmiszertömegeket csak az esetleges *mozgósítás céljaira gyűjtsünk.* Hogy a német vagy olasz haderő és lakosság szükségleteiről kormányuk hogyan gondoskodik, abba nincs beleszólásunk. De a kérdés felvetése éppen most, a nagy termékeny orosz területek elfoglalása után nagyon is időszerű és indokolt.

Azzal is törődnünk kell, hogy amit a külföldnek eladunk, azért megfelelő ellenértéket kapjunk. Elsősorban hadianyaggyártásunkhoz vasat és más nyersanyagot, amiben Németország bővelkedik.

*

Később, kellő időpontban követelnünk kellene, hogy távozzanak az ország területéről azok a *német állampolgárok*, akiknek egyes magyar hivatalokban *intézkedő, ellenőrző* vagy *megfigyelő* jogkörük van. A kölcsönös érdekek megvédésére csakis a külképviseletek lehetnek hivatva. Az ország függetlenségével az eddigi gyakorlat nem egyeztethető össze, de arra nincs is szükség, és tudomásom szerint az nem is alapszik a kölcsönösségen. A MÁV igazgatóságának épületében kibejárnak német egyenruhás katonák; ezek munkáját a magyar közegek hibátlanul elvégezhetnék.

*

Felülvizsgálatra szorulna még az 1914. augusztus 1. óta *idegen* állampolgárok részéről *szerzett ingatlanok*, főképp földterületek kérdése. Ennek részleteit itten mellőzöm.

*

Bizonyára akad még sok egyéb követelnivaló is, amikről csak a szövevényes viszonyainkban tájékozott közegeink adhatnának felvilágosítást. Ide tartoznék a *lengyel–magyar barátság* felélesztése is a nálunk élő lengyel hadifoglyokon keresztül, és *vasúti gördülő anyagunk* visszakövetelése Németországtól.

Utolsó ágyúnk lehetne a *hármas egyezményhez* való csatlakozásunk *felmondása* és olyan *barátsági* szerződés felajánlása, amilyennel a III. birodalom annak idején Jugoszláviával vagy Törökországgal szemben megelégedett. A hármas egyezmény nem intézkedik a felmondásról, de örök időre sem szól. A felmondás tehát nyomban hatályba lépne. Az egyes lépések időszerűségét persze csak a kormány tekintheti át.

*

Mindezek a követelések arra irányulnak, hogy az *ország nyerje vissza függetlenségét, szabadságát és semlegességét* a baráti viszony lehető fenntartása mellett. Kifejeznék az ország *csalódottságát* is, főképp a sérthetetlen Magyarország visszaállítása kérdésében.

Semlegességünket és Németországgal való barátságunkat össze lehet egyeztetni, mert az első világháborúban is *a monarchia már két és fél éve harcban állott Olaszországgal és a német birodalom csak ekkor üzent hadat* Olaszországnak, a tolmeini áttörés idején,[39] ahol német csapatok is harcba léptek.

Az előző kérdések feszegetése bizonyos súrlódásokra vezethet a III. birodalommal, de ezt *nem* mondhatjuk *a magunk hibájának*, mert csak természetes jogainkat követeljük. A külföld előtt sem maradhatnak a súrlódások titokban. De a külföld is tudja meg, hogy Magyarország nemcsak a német birodalomtól, hanem annak ellenségeitől is függetlenséget és az ország területi sérthetetlenségének helyreállítását követeli.

Kormányunk vessen számot azzal, hogy a háború folyamán miben tettünk *önként* engedményeket Németországnak, és mikor engedtünk az *erőszaknak*. Fontolja meg, miben *tévedett* a magyar külpolitika olyan mértékben, hogy azt szépíteni sem lehet a külföld előtt. Ezt *ismerje be*. Utóvégre ha az ország megváltoztatja külpolitikai magatartását, akkor egyes hibák miatt nem lehet egy nagy történelmi feladatra hivatott nemzet fölött pálcát törni.

*

[39] A tolmeini vagy más néven caporettói áttörésre (12. isonzói csata) 1917 őszén került sor.

Közben induljon meg az ország *szellemi hadjárata* a világ előtt.

A külföld, főképp Anglia és Amerika, azt veti különösen szemünkre, hogy többet teszünk a III. birodalom támogatásában és ezzel közvetve Anglia ellen, mint amennyit kényszerhelyzetünkben cselekedni kénytelenek vagyunk. *Sajtónk* annyira áradozik a német imádattól, hogy ez már a nemzeti önérzet rovására megy, és emellett gyalázkodó, lekicsinylő hangon, oktalanul szítja a gyűlöletet Anglia ellen, ami már a jóízléssel is ellenkezik.

Az angol vádak természetesen egyoldalúak és sok esetben igazságtalanok, de az igaz, hogy sajtónk és cenzúránk is *túlbuzgóságában* sokat vét a nemzetközi illem vagy az ország érdekei ellen, a magyar *rádió* bemondóinak hangsúlyozása pedig sokszor mosolyra indítja a hallgatót. Anglia rászolgált a bírálatra részünkről, a német haderő kiváló teljesítményei pedig minden dicséretet megérdemelnek, de mindezt sokkal előkelőbb mértéktartással kellene kifejezésre juttatnunk. Helyes úton akkor járunk, ha megőrizzük tárgyilagosságunkat a nagyhatalmakkal szemben, mellőzzük a gyalázkodást, és az ország érdekében minél gyakrabban mutatunk reá arra, hogy milyen igazságtalan elbánásban volt hazánknak része.

Ne akadályozza meg a cenzúra, hogy az ország *területi sérthetetlenségéről*, mint elsőrendű *európai érdekről* írjunk, még ha ez ma a német kormánynak nem is tetszik. Ne fogadjuk el és vitassuk el a *néprajzi elvet*, mint kizárólagos államalkotó alapot. Ezt *Anglia* sem fogadja el, amely idegen népek fölött uralkodik.

Hangoztathassuk azt is, hogy a háború folyamán az *adott helyzetben*, gyakran kényszerhelyzetben, a magyar kormány másként alig cselekedhetett. Ha Anglia tett volna a háború előtt elhatározó lépést a trianoni igazságtalanság jóvátételére *legalább Münchenben*, ahol erre alkalma nyílt, viszonyunk a német birodalomhoz és Angliához is másképp alakult volna.

Szépítsük azt – ahol lehet –, amiben magunk is hibát látunk. Emeljük ki, hogy nem *a német érdekek szolgálatában* vonultunk be Jugoszláviába és a Szovjetunióba, hanem azért, mert ezek légierői minket megtámadtak Szegeden és Kassán. Hangsúlyozzuk ki, hogy a mai korban egy békés országnak megtámadása a levegőből a legsúlyosabb sérelem, amely minden biztonsági érzést megsemmisít. Ha akkor minket nem bombáztak volna, mi ma is lábhoz tett puskával állanánk határainkon, a Kárpátokban. Jugoszlávia esetében természetesen magyar testvéreink hívásának is engedtünk életbiztonságuk védelmére.

Az erőszakot nem mi kezdtük, hanem már Trianon előtt szomszédaink, és Trianon az *erőszak* betetőzése volt. Ha tehát Anglia a jövőben az erőszakot meg akarja torolni, tegye ezt elsősorban az 1918-ban reánk támadó szomszédainkkal szemben, akik talán Románia kivételével ma is védencei. Ha Anglia a nemzetek közti egyezkedésre akarja alapítani az új határokat, ne 1918-at, hanem 1914-et vegye alapul.

Szóval írjunk úgy, mintha már ma, a béketárgyalások előtt kellene igazságunkat megvédenünk, és ott Benessel és Szimoviccsal[40] vitába szállnunk. E két úrnak óriási *térelőnyt ad* a magyar kormány, ha ők szabadon ármánykodhatnak ellenünk, sajtónk pedig némaságra van kárhoztatva. Különösen a csehszlovák gondolatot kellene alaposan széjjeltépnünk. Benes Csehországa semmiféle kockázatot sem vállalt azért, hogy függetlenségét megvédje. Benes egyszerűen húszéves uralma alatt összeharácsolt és külföldre mentett millióiból élt menekülése után pazar életet. A tótok előbb cseh, azután német izgatásra ma gyűlölhetnek bennünket. Kormányuk ma a németeknek hódol, de

[40] Simović, Dusan (1882–1962) szerb tábornok, az ő vezetésével buktatták meg 1941. március 27-én a magyar–jugoszláv barátsági szerződést aláíró Cvetković-kormányt.

holnapra nyitva tartja az utat a csehekhez. Szlovákiában ma nyíltan németbarát, titokban csehszlovák vagy bolsevik propaganda folyik. A magyar kormány nagy mulasztást követ el, ha még a sajtóban sem engedi meg a vitát a szlovák kérdés egyedüli magyar megoldása körül, és szabadjára engedi a többoldalú csehszlovák propagandát.

Ahhoz azonban, hogy vitatkozhassunk, a külföld vádjait ellenünk ismernünk kell. Ne akadályozzák meg tehát a külföldi rádiók hallgatását zavarással.

Ne írjunk úgy Angliáról, mintha már ma is ellenségünk volna, hiszen – hála Istennek – még nem állunk vele hadiállapotban. Hangsúlyozhassuk ki, hogy *nem akarunk és nem is fogunk Angliával háborúba keveredni*, hacsak Anglia meg nem támad minket. Barátai vagyunk ugyan a tengelynek és népeinek jóléte, fejlődése szívünkön fekszik már az általános emberi igazság érdekében is, mi azonban *a nagyhatalmak vitájába nem akarunk elegyedni.*

A magyar alkotmányos életnek megcsúfolása az, ahogyan sajtónk a *demokráciáról* ír, mintha máris alakilag is a parancsuralom elvét vettük volna át alkotmányunkba. Bírálhatjuk a demokráciát, ennek kinövéseit, az egészségtelen demokráciát, amilyet Franciaországban láttunk, de ismerjük el, hogy vannak egészséges demokráciák is, mint Svájcban, Angliában, Észak-Amerikában és voltak az európai északi államokban. Mi nem világnézeti alapon vagyunk a tengely barátai, hanem egy demokratikus Német- és Olaszországgal is barátságban kívánnánk élni, éppen úgy, mint a jövőben remélhetőleg minden nagyhatalommal. Az *amit nyugaton demokráciának mondanak, az nálunk a magyar alkotmányosság,* amely javításra szorulhat, de rendkívül rugalmas és fejlődésre képes, egyben az évezredes magyar állam talpköve.

Az új *európai rend* szemünkben nem azt jelenti, hogy a jövőben Európában egy vagy két nagyhatalom parancsoljon, és a többi állam szolgailag hunyászkodjék meg, hanem azt, hogy az új Európa ellentétben álljon azzal a szörnyűséggel, ahogyan hazánkat Trianonban megcsonkították és megalázták, továbbá, hogy az új Európában a társadalmi igazságosság is nagyobb mértékben érvényesülhessen.

Írjunk úgy, hogy a háború végén ne kelljen szégyenkeznünk soraink miatt és a helyzet változásakor ne kellessen méltóságunkról megfeledkezve megalázkodnunk, vagy korábban írt sorainkat letagadnunk sem barátaink, sem ellenségeink előtt.

*

A sajtón kívül azonban egyes kormánynyilatkozatok is túllőttek a célon. Az amit a sajtóról írtam, bizonyos mértékben egyes kormánynyilatkozatokra is vonatkozik. Mindkét féle szellemi tevékenység irányának természetesen az előzőleg vázolt politikai változásokkal lépést kell majd tartania.

*

Ha a magyar kormány lényegében magáévá tenné mindazt, amit e fejezetben a *cselekvő külpolitika* jellemzésére leírtam, meg vagyok arról győződve, hogy az ellenünk emelt vádakat részben hatálytalaníthatná, az ország tekintélye az egész világon emelkednék, és sokkal nyugodtabban állhatnának majdan a világ bármelyik ítélőszéke elé. Van azonban még egy súlyos, a legsúlyosabb érvünk és ez hadseregünk. Legfőbb feladatunk, hogy

A teljesség kedvéért már bevezetőleg ki kell hangsúlyoznom, hogy *a haderő teljesítő képességének alapja az erkölcsi erő,* amely viszont a *Hadur iránti feltétlen hűségben és a vasfegyelemben gyökerezik. De hozzátartozik a politikának könyörtelen kiirtása is a hadsereg köréből* – ami a tartalékosok nagy tömege miatt is különösen fontos –, továbbá az is, hogy az egész lakosság lehető jólétben éljen. Ha a nép általános nyomora miatt forradalmi hangulatba sodródott, akkor igen nehéz a fegyelmet fenntartani.

Mivel pedig itt a *magyar* hadseregről lesz szó, honvédségünket a *semmiféle idegen szellemmel nem kacérkodó,* hamisítatlan *magyar érzésnek* kell áthatnia mert csakis így felelhetünk meg letett eskünknek: „minden ellenség ellen, bárki legyen is az ... vitézül és férfiasan harcolunk."

*

Az alábbiakban főképp a haderő megszervezéséről és ezzel kapcsolatos néhány kérdésről fogok megemlékezni.

Nem ismerem ugyan kellőképpen honvédségünk szervezetét, amely ma katonai titok. De amit mindenki tud, akinek csak katona rokona, ismerőse van, és amit az utcán látok, abból többféle következtetésre juthattam.

Nem láttam a harckocsik, az oly sokoldalú feladatra kiválóan alkalmas légelhárító ágyúk és más hatásos lövegek *ezreit,* láttam azonban Budapest Duna-hidainak szegényes légvédelmét, és mindez azt árulta el előttem, hogy haderőnk hiányosan van felfegyverezve. Láttam embereket, akik munkát keresnek a hadi gyárakban, de nem veszik fel őket, ami azt mutatja, hogy vagy nincs elég gyárunk, vagy nincs elég nyersanyagunk. Öreg legénységet és tartalékos tiszteket láttam bevonulni, amikor életerős fiatalemberek a fövenyfürdőkben süttették magukat, amiből arra kell következtetnem, hogy vagy kiestek egyes évfolyamok a kiképzésből, vagy azok kiképzése hiányos, vagy pedig behívási rendszerünk rossz, és nem áll kellő ellenőrzés alatt. Láttam, hogy egy 53 éves, büntetlen előéletű hírlapírót, aki soha nem volt katona, mint „újoncot" behívtak. Az ilyen behívás a törvény szellemével nem állhat összhangban akkor, amikor haderőnknek csupán egy töredéke áll hadban.

A honvédelemről szóló törvény az egész nemzet személyi és anyagi erejét a honvédelem szolgálatába állítja. Ez helyes. A mozgósítás rendszere hirdetmények helyett behívójegyek útján is igen célszerű. De az egyes mozgósított kiegészítő kerületekben a parancsok személyes felelőssége mellett nem szabadna mindaddig idősebb évfolyamokat behívni, amíg a fiatalabb évfolyamok minden egyes harcképes tagja be nem vonult, hacsak egyes emberek bevonulása különleges ügyességük miatt nem áll feltétlenül a hadügy érdekében. Csakis ez a felfogás felelhet meg a törvény szellemének.

Általános véleményem tehát – sok más részletet elhagyva az, hogy honvédségünk felfegyverzése és szervezete körül nagy hiányosságok vannak, amelyeket mielőbb a legalaposabban orvosolni kellene.

Hiszen igaz, hogy 1938. óta honvédségünk sokat fejlődött, de hol állhatnánk ma, ha gazdasági erőnk teljes kihasználásával már a békeévekben halmoztuk volna fel a külföldről a nyersanyagot, hadiiparunkat jobban kifejlesztettük volna, és ma a jelenleginél sokszorosan több hadianyaggyár öntené a repülőgépek, harckocsik, ágyúk, minden más fegyver, lőszer és hadiszer óriási tömegét, az ország pedig egy hatalmas kiképző táborrá alakult volna át. Haderőnk szervezéséből, pénzügyi és gazdasági életünk megalapozásából ez a *nagyvonalúság kétségkívül hiányzott.*

Ma a nehézségek sokkal nagyobbak, mert a külföld nagy részétől el vagyunk vágva. Mindenképpen fontos azonban, hogy a háború vége felé a magyar állam hatalmas, kitűnően felfegyverzett

és kiképzett haderővel rendelkezzék. Csakis így tudjuk nemcsak jelenlegi birtokállományunkat megtartani, hanem a még vissza nem tért magyar földet is visszaszerezni, egyben. a béketárgyalásnál is annál súlyosabb lesz a mi szavunk, minél erősebb a hadseregünk.

*

A szervezés részleteire nincs módomban kiterjeszkedni, de ki kell emelnem a mai háború tanulságaképpen a *páncélosok és a légierő döntő szerepét.* Tudtommal mindkettőben igen gyengén állunk.

Nézetem szerint a *páncélos (gyors)* és gyalogos seregtestek arányát lehetőleg 1:2-höz, vagy legalább is 1:3-hoz kellene megszabni, és emellett a gyalogos alakulásoknak is szervezetszerűen páncélosokkal kellene rendelkezniök. Tüzérségünknél és a vonatnál is még túl sok a ló.

Légierőnk, a polgári repülés és a rendszeres légi közlekedés gyökeres fejlesztése érdekében már 1936-ban írtam a sajtóban, de a döntő helyeken megértéssel nem találkoztam. Most csak annyit ismételek az akkor írottakból, hogy légi hadunknak jóval erősebbnek kellene lennie szomszédainkénál, a polgári légi közlekedést olcsó díjtételekkel, lehetőleg minden járási székhely között meg kellene szerveznünk, és az országnak minden valamire való legelőjét szükségbeli repülőtér vagy leszállóhely céljaira futólagosan és olcsón be kellene rendeznünk. Ez a belterjes légi közlekedés ma különösen Erdély és az anyaország között igen fontos és sürgős volna.

*

A visszatért *Erdély*, de főképp a Székelyföld katonai *helyzetét különösen aggasztónak tartom.*

Ha nem keveredtünk volna be mi is a szovjet háborúba, hanem csak Románia venne abban részt, akkor arra számíthattunk volna, hogy a háború későbbi folyamán a kelet felől esetleg jövő nagy támadás a Kárpátokat elkerüli, és csak attól északra nyugatnak, valamint attól délre Románia felé fordul. Így azután Erdély déli részéből könnyűszerrel kiverhettük volna a románokat. Most az előtt állhatunk, hogy a Kárpátok keleti és északkeleti gerincén kell haderőnk *zömével* védekeznünk a keletről jövő támadás ellen. *Erdély déli részének elfoglalásáról* azonban ilyen körülmények között *sem mondhatunk le*, még akkor sem, ha egyidejűleg Románia is védekezik az orosz vagy orosz–angol erőkkel szemben. Nem mondhatunk le már azért sem, mert a román, mint fegyvertárs is ellenségünk, ő támadhatna hátba Dél-Erdélyből, és itt csak támadással védekezhetünk. De nem mondhatunk le azért sem, mert a kedvező alkalmat nem mulaszthatjuk el, egyben még a románokkal való együttműködés esetén is fennáll az a katonai indokunk, hogy az Erdély keleti határát védő seregünk utánszállításához a Dél-Erdélyen át vezető vasútakra és utakra szükségünk van.

Bizonyos tekintetben tehát a védekező és támadó feladat hasonló ahhoz, ha elszigetelt háborút viselnénk Románia ellen, csak az erőcsoportosítás volna más. A Kárpátokat ugyanis utóbbi esetben is feltétlenül meg kellene védenünk, Dél-Erdély felé pedig az anyaországból és a visszatért Erdélyből támadnunk kellene. Az erőviszonyok azonban, ha a Szovjet ellen is védekezünk egyidejűleg, természetesen reánk nézve hátrányosabbak lennének.

A *Székelyföld* helyzete azonban minden esetben és állandóan rendkívül veszélyes, mert e földet három oldalról is mély és lakosságban bőven román terület veszi körül, és előbbi csak Szeretfalva és Szászrégen között áll *egyetlen* közepes jó, de keskeny *műúton* át összeköttetésben az anyaországgal.

A *Szeretfalva–Déda között épülő* egyvágányú *vasút* is inkább a Székelyföld gazdasági, mint katonai erejét fogja megjavítani. De továbbra is fennmarad az a tarthatatlan állapot gazdasági tekintetben is, hogy a Görgényi-, Hargita- és Baróti-hegységtől nyugatra eső területnek nincs vasúti

összeköttetése Marosvásárhellyel és ezen át az anyaországgal. A vasútépítés terén tehát a legsürgősebb teendő katonai és gazdasági okokból is az volna, hogy *Marosvásárhely és Barót (esetleg Bölön) között* mielőbb egy új átfutó vasút építéséhez fogjunk, a *Dés, Szeretfalva és Déda* közötti vasútat pedig *kétvágányúra* alakítsuk át. Egyidejűleg szükséges volna *Csikszereda és Székelyudvarhely között is vasúti* összeköttetést létesíteni, hogy a székely medencének ne csak északi szárnyukon, a Maros mentén legyen vasútja a hátsó országrésszel. Ezek a vasútak akkor is nélkülözhetetlenek volnának, ha egész Erdély visszatérne.

Ezenkívül már most is igen sürgős volna a meglévő utaknak sokkal gyorsabb megjavítása mellett *Kolozsvár és Marosvásárhely között* a sármási beszögelést megkerülő jó *autóutakat* építeni a belvederi határ közelében.

Az előbb előadott tervek a közlekedési viszonyoknak csupán *legnélkülözhetetlenebb* javítását jelzik. *Gyökeresebb* és üdvösebb megoldást abban látnék, ha az utóbb említett úton kívül még egy új *vasút is összekötné Kolozsvárt Marosvásárhellyel,* és ha az így keletkező két erdélyi új fővasútvonal egész hosszában *kétvágányú* volna, gyorsvonat közlekedésre építve. Tudnunk kell ugyanis, hogy a kétvágányú vasút *teljesítőképessége többszöröse* az egyvágányúnak. A két fő vasútvonal tehát a következő volna:

1.) A Zsibó, Dés, Szeretfalva, Déda, Gyergyószentmiklós, Csikszereda, Sepsiszentgyörgy közti és

2.) A Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Barót közti vasútvonal.

A Zsibónál nyugat felől torkoló vonalak átépítése gyorsvonatú pályává idővel szintén célszerű volna. Ha azonban a döntő tényezők úgy vélnék, hogy a Kolozsvár, Marosvásárhely közti vasútat azért nem érdemes kiépíteni, mert a sármási beszögelő határ amúgy sem maradhat meg, akkor építsük a *Dés–Szeretfalva–Déda* vonalat *4 vágányúvá*, a többi említett vonalat pedig *2 vágányúvá.*

Ha elgondoljuk, milyen rengeteg vasútat épített az 1867-es kiegyezés utáni korszak, akkor most a Székelyföld megtartása érdekében *nem elégedhetünk meg Szeretfalva–Déda egyetlen egyvágányú vonalával.* Csak csodálkozni tudok azon, hogy magyar katonai részről ezzel a szegényes tervvel beérték. A *pénzkérdés* tekintetében e tanulmányom első lapján említett „Columbus-tojás"-ra utalok. De már itt meg kell jegyeznem, hogy az úgynevezett *„beruházási hozzájárulás"* rendszere teljesen *elhibázott* dolog, mert vagyonrombolással jár, és megakasztja a termelést számba vehető pénzügyi eredmény nélkül.

*

Azonban a közlekedésügy leggyökeresebb üdvös megoldása sem biztosítja még be a Székelyföldet, mert csak gyorsabb felvonulást, erőeltolást és utánszállítást tesz lehetővé.

Szükséges az is, hogy a Kárpátoknak kezünkben lévő egész vonulatát *megerősítsük.* Hogy ezen a téren mi történt azt nem tudom, valamit azonban sejtek abból, hogy amikor Bajcsy Zsilinszky Endre még Kárpátalja visszatérése után közvetlenül a képviselőházban az országerődítést sürgette, a honvédelmi miniszter azt felelte, hogy a képviselő nyitott kapukat dönget. Meg vagyok azonban arról győződve, hogy az esetleg folyamatban lévő munkák éppen úgy nem elegendők, mint egyéb látható fegyverezési intézkedéseink.

A mostani háborúban megtámadott erődítések gyors összeomlásából nem szabad arra következtetnünk, hogy az országerődítésnek immár nincs értelme. Az olyan erődrendszerek, amilyeneket a német hatalmas hadigépezet és a kitűnő német katona összetört, a szovjet vagy román haderőt bizonyára megállították volna.

Nézetem szerint nemcsak a Kárpátok gerincét kell megbízhatóan megerődítenünk, hanem az *egész Székelyföldet* is mindhárom bekerített oldalán *hatalmas megerődített táborrá* kell alakíta-

nunk, úgy hogy a kiváló székely nép a maga egészében, fiatalok és öregek, férfiak és nők magukra hagyatva is megvédhessék ősi földjüket. Éppen ezért a *székelység katonai szervezetét* és kiképzését az ország többi részének védőrendszerétől eltérően, egészen *különleges módon* kellene megalkotni, ami megfelelne e legnemesebb magyar fajta harcias szellemének, hazaszeretetének és földjéhez való tántoríthatatlan ragaszkodásának.

Az új erdélyi határokat belső oldalaikon *tétlen védelemmel huzamos időig megtartani nem lehet,* hanem csakis a Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy vonalából kiinduló támadással. De mivel visszatért Erdélyünket meglepően is érheti támadás, legalább a Székelyföld birtokát mindaddig is feltétlenül be kell biztosítanunk, amíg a később következő nagy ellentámadásunk tért nyer.

Addig is, amíg az említett közlekedési, erődítési és szervezési munkálatok befejeződnek, állandóan *igen erős helyőrségeket* kellene Erdélyben fenntartanunk. Építsünk tehát Erdélyben minél több laktanyát a határ közelében is, megfelelő tiszti lakásokkal együtt. Egyébként *Erdélynek egyetlen fiát sem szabadna szűkebb hazáján kívül* más hadi színhelyre vinni.

Arról is gondoskodnunk kellene, hogy először legalább is a határ mentén fekvő első falvaknak *nem magyar lakosságát eltávolítsuk* onnan, és helyükbe sokgyermekes, nincstelen magyarokat telepítsünk. Ez áll a székely szorosokra is.

Erdélyre vonatkozó fenti gondolataimat kellő mérséklettel és a katonai szempontból nem kívánatos részek elhagyásával már közvetlenül Észak-Erdély visszatérése után igyekeztem a sajtóban kifejteni, de a cenzúra szándékomat elfojtotta.

*

A haderőnkről mondottakat abban a nézetemben foglalhatom össze, hogy még most is a tizenkettedik órában és a nagy háború gátlásai között is *sokkal többet lehetne és kellene lázas munkával feltétlenül tenni, mint amennyi a honvédség fejlesztése körül történik.* Azt az alapelvet kell követnünk, hogy szervezésünk, felfegyverzésünk és kiképzésünk jóval magasabb fokon álljon, mint elsőszámú ellenségünké: a románé, függetlenül attól, hogy a magyar katona rátermettségében messze fölötte áll a románnak.

Azt hiszem, az egész magyar közvélemény egyetért abban, hogy honvédségünket semmiféle idegen hatalom részéről *ne engedjük lefegyverezni.* Aki a lefegyverzést megkísérli, az ellenségünk. Bármiféle *új európai rend alakul ki,* ennek fegyveres őrzői kívánunk lenni. Szomszédainkat nem akarjuk bántani, ha ellenünk nem ármánykodnak. Ha a háború végéig nem is sikerülne külpolitikai helyzetünket eléggé megjavítanunk, maradjon meg hadseregünk. *Haderejével áll vagy bukik az ország.*

*

Azokat a magas személyiségeket, akiknek ezt az írásomat szántam, kérem ne vegyék tőlem zokon őszinteségemet.

Nem gáncsoskodni akartam, hanem álmatlan éjszakákon hazafias aggodalomtól gyötörve kerestem azt az utat, amely mai igen súlyos, veszélyes helyzetünkből a szerencsés kibontakozás felé vezethet. Úgy éreztem, mulasztást, bűnt követnék el hazám ellen, ha gondolataimat elhallgatnám. Ezzel az írással lelkiismeretemen könnyítettem, akár lesz hatása szavaimnak, akár nem.

Dixi et salvavi animam meam.[41]

Budapest, 1941. szeptember hó 11.

[41] „Én megmondtam, és ezzel eleget tettem kötelességemnek."

SZEMLE

MÁRIA TERÉZIA HADVEZÉRE

(Hadtörténelmi Levéltár [kiad.], Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000. 488 o.)

„Múlt nélkül nincs jövő" – hirdeti a Hadtörténelmi Levéltár jelmondatát minden kiadványa. Kezdettől ösztönzött ez a mondat, hogy hozzátegyem: „Hitelesen feltárt, pontosan felidézett múltnak volna csupán szabad a jelenhez szólnia." Ebben a szellemben kerül sor e szokatlan terjedelmű és műfajú könyvismertetésre.

A szokatlanság már abban is megnyilvánul, hogy az ismertetendő mű kiemelt megnevezéséből elmaradt az alcíme. Az alcím ugyanis nem felel meg sem a tartalomnak, sem a megnevezett személy katonai rangjának, ezért az újabb félrevezetés előli kitérés indokolja a mellőzését.

Kezdjük az utóbbival. A katonai pályáját huszárkornétásként megkezdett és császári-királyi *tábornagyként* befejezett, vagyis az első tiszti rangtól a legmagasabb tábornoki méltóságig fokozatosan eljutott Habsburg-hadvezér sohasem viselte az alcímben szereplő és a kiadványban következetesen visszatérő „táborszernagyi" rangot. Ez a XVIII. században létezett két fegyvernem közül a gyalogságnál szolgálók számára rendszeresített magas tábornoki rang és méltóság volt. A lovas fegyvernemben ezzel azonos értékű állást a lovassági tábornoki kinevezés jelentett. Márpedig nemes Hadik András soha más csapatnemnél, mint a lovasság részét képező huszárságnál nem szolgált, vagyis nem nyert, nem is nyerhetett táborszernagyi kinevezést. Mivel elhunyt és élő katonaszemélyeknél egyaránt a legmagasabb rangot szokták a név után feltüntetni, nyilvánvaló, hogy a kiadásban résztvevők a „táborszernagyi" rangot a ténylegesen és valóban elért – magasabb – tábornagyi rang helyett használják, teljesen tévesen.

E kérdés további fejtegetése előtt azonban vissza kell térnünk a kiemelésben nem idézett alcím második felére, mely azt állítja, hogy a kötet „Válogatás Hadik András (...) Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból". Ehhez képest a válogatás a 488 oldalas műből a terjedelemnek csupán töredékét kitevő 425–463. oldalt foglalja el, vagyis az alcím nem csak téves, hanem megtévesztő is.

Már most mindez azoknak a felelőssége, akik nevüket adták jelen műhöz, mégpedig nyilvánvalóan olyan mértékben, amilyen szerepet játszottak a kiadásban. A címbeli tévedésért elsődlegesen a kötetet felelős kiadóként és sorozatszerkesztőként jegyző Dr. Szíjj Jolán, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója és a lektorként feltüntetett Dr. Dóka Klára DSc lehetne felelősként megnevezhető. De csak akkor, ha a korszak és a szakterület kutatóiként a felvetett címbeli és a továbbiakban még sorolandó tévedéseket fel tudták volna ismerni. Előbbi azonban – akinek kutatási területe saját közlése szerint a dualizmus időszaka, az I. világháború és a forradalmak, és akinek fő műve A Hadtörténelmi Levéltár fond- és állagjegyzéke, amelyet annak 1998-as kiadásakor szerkesztőként és felelős kiadóként jegyzett az öt szakreferens mellett – bizonyára csak a tartalommal kapcsolatos címbeli megtévesztésért lenne kérdezhető. Utóbbi viszont, akinek közlése szerint 50 önálló kötete jelent meg, és feltüntetett nyolc műve alapján a vízügy és az egyháztörténet kutatója, lektorálásra bizonyára csak a címet megtévesztően pontosító, szerény részt jelentő, lemásolt és lefordított válogatást kapta kézhez, így legfeljebb csak azzal kapcsolatosan vethető fel szakszerűsége, nem pedig, miként szerepel, az egész kötetre vonatkozóan.

Immár itt az ideje, hogy a bíráló recenzens közölje az olvasóval a kézbe vett mű valós tartalmát. Az ajánláson és rövid Hadik-életrajzon túl, amelyek összesen a 7–20. oldalra terjednek ki, a kötet gerince a 21. és 424. oldal közé eső, vagyis a terjedelem 82,58 %-át kitevő, „A Hadik-gyűjtemény levéltári segédlete", fejezetcímet viselő rész, mely feltétlenül dicsérendő és jelentős levéltárosi munkát visszatükröző alkotás, Farkas Gyöngyi főlevéltáros eddigi munkásságának méltó tükre.

Az egész kötetnek e fő rész címét kellene viselnie, és azt a levéltárost kellene megnevezni a kötet kiadójaként, aki közel hetven év után végre elvégezte a 2,5 iratfolyóméternyi családi levéltári anyagból Hadik Andrással kapcsolatba hozható teljes anyag iratszintű rendezését, és most közreadja 4255 (nem tévedés, négyezer-kettőszázötvenöt) irat legfontosabb adatait. Azt a levéltárost, aki e hatalmas iratmennyiséggel kapcsolatosan időrendben 1737. augusztus 25-től 1789. december 5-ig terjedően közli a jelzetet, a keltezést, a feladót, a címzettet, a terjedelmet, a jelleget és a rövid tartalmi kivonatot. Hasonlóképpen bemutatja a Hadik családi levéltárban fellelhető és a neves hadvezérrel kapcsolatos tizenhárom kisebb-nagyobb terjedelmű (16 és 925 oldal közti) összes kéziratgyüttest is. Ez azonban nem elég: Farkas Gyöngyi aprólékos munkával elkészítette e közzétett hatalmas forrásgyűjtemény személy- és helységnévmutatóját is.

A hatalmas szaktudományos teljesítmény, Farkas Gyöngyinek „A Hadik-gyűjtemény levéltári segédlete" című, valójában és pontosítva a Hadik Andráshoz köthető családi levéltári anyag közzététele iránti tisztelet indítja jelen sorok szerzőjét, hogy bíráló-recenzensként további megjegyzéseket is tegyen. Ezúttal először egy eddig még nem említett, további közreműködő nevéhez köthető kiegészítő részhez kell néhány fontos megjegyzést fűznie.

Az ajánlást, még 1999. április 23-án, a késői leszármazott, Hadik-Barkóczy Ádám fogalmazta meg, aki aláírása szerint „okleveles építészmérnök és vállalkozási tanácsadó". Más szóval, nem történész, és főleg nem levéltáros, így minden általa közölt tévedést a kiadást vállaló Hadtörténelmi Levéltárnak, sőt név szerint az ajánlásban szereplő „Szíjj Jolán főtanácsos asszonynak" kellett volna kiigazítania, nem pedig kritikátlanul átvennie azokat. A család meglelt mai sarja ugyanis bevezetőként a Hadik András haláláról készült egykori német gyászjelentést saját magyar fordításában idézi, de anélkül, hogy e tényre utalt volna. E fordításban a következő teljesen téves adatok szerepelnek: az elhalálozás napját 1790. november 12. helyett a gyászjelentés 16-i keltezésére teszi; Buda kormányzója helyett „Pest és Erdély kormányzója", Bács vármegye főispánja helyett „Bácska megye főispánja", valóságos titkos tanácsos helyett „valóságos belső titkos tanácsos", de főleg főtábornagy helyett „táborszernagy" és az Udvari Haditanács elnöke helyett „hadügyminiszter" szerepel a fordításban. Ezen túlmenően számos további torzítás és csonkítás van a közzétett magyar szövegben, még az aláírás is Szentkereszty báró, kir. alezredes helyett „Szentkereszty báró, ezredparancsnok" formává torzult. Végül arra sincs magyarázat, miként szerepel a gyászjelentés kelteként szereplő sziléziai Troppau helységre utalással az ajánlás első mondatában mégis a „csehországi Teplice".

Ennyire hamis forrásközlés bármilyen szaktudományos munkában, még az ajánlásba ágyazottan is, egyszerűen megengedhetetlen, és még inkább sokszorosan megengedhetetlen egy hivatalos levéltári kiadványban. Hozzá kell még tennem, és kérem az olvasót, ne vegye ezt szerénytelenségnek, nyílhatott volna alkalom az eredetivel való egybevetésre. A Markó Árpád által 1944-ben írott Hadik-életrajzban utalásszerűen említett gyászjelentést ugyanis bécsi levéltárosi tevékenykedése alatt alulírottnak sikerült eredetiben előtalálnia, majd fakszimilében és szabatos fordításban közzétennie, mégpedig már 1989. április 24-én (!) a Magyar Nemzet az évi 94. számában „A tudomány világából" című rovatban, és arra, a korszak kutatójaként, azóta is többször hivatkozott. De ha az azonos intézményben egy életet eltöltött történész tudományos eredményeit sutba is lehet dobni, mi indokolja, hogy 1790-ről szólva, benn maradhat – minden megjegyzés nélkül! – az az állítás, hogy „a franciaországi zavargásokra" tekintettel „a királynő (sic! – tíz esztendeje halott! – Z. J.) hadserege tudni fogja kötelezettségét". Nem folytatom, és nem a tiszteletreméltó, családi hagyományait dicséretesen ápoló késői leszármazott téves emlékezetét hibáztatom.

A tévedések megjegyzés nélkül hagyása vezethet el azután ahhoz, hogy még az irategyüttes jegyzékét kiadó Farkas Gyöngyi is elbizonytalanodott: Hadik András életrajzi adatainak összefoglalásában 1762-höz kötve helyesen írja: „lovassági tábornoknak," a katonai pályafutásról szóló rövid összefoglalóban azonban ugyanezt az előléptetést 1758-ra teszi, 1762-vel kapcsolatosan pedig „tábornagyi" kinevezésről szól, nyilván tudva, hogy táborszernagy nem lehetett, de azután 1774-nél is ezt mondja, ez alkalommal immár a valóságnak megfelelően, hogy tábornagyi méltóságot nyert. Ilyen zavart mindenképpen

észlelnie kellett volna a lektornak, kiadónak, ha a XVIII. század hadtörténelmében csak egy kicsit is járatosak volnának, vagy csak némileg odafigyeltek volna a nevükkel megjelenő kötetre.

Egy másik fontos adattal is baj van. Markó Árpád 1944-es életrajza alapján a kötet az 1710-es születési időponthoz és az ismeretlen születési helyhez ragaszkodik. Ugyanakkor jelen bíráló ismertetés szerzője már 1986. október 18-án (!) a Magyar Nemzet az évi 246. számában közzétette, és állítását azóta sokszor megismételte, hogy Markó Árpád elhamarkodottan vetette el saját, ezzel ellentétes megfontolását. Ugyanis az akkor még külön kezelt Hadik családi levéltár 50. fasciculusában elfekvő, immár K-1 jelzetű „Synoptische Lebensbeschreibung" 3. oldalán egyértelműen 1711 szerepel, és ezt az alulírott által felsorolt számos bécsi levéltári forrás is megerősíti, mint ahogy utóbbiak valószínűsítik az Esztergom melletti haditáborban történt születést is. Az eltelt másfél évtizedben e két új tudományos eredményt legalábbis senki sem kérdőjelezte meg, legfeljebb ugyanúgy negligálták, mint jelent kötet kiadója, aki pedig közvetlen közelről kísérhette figyelemmel a levéltári feltáró munkát.

Az előbbiekben említettekhez hasonlóan, minden további részletezés nélkül, különböző, régebbi szerzőktől átvett, további pontatlanságokra, azzal utalunk, hogy azok javítását elsődlegesen ismét nem attól a levéltárostól kívántuk volna meg, akinek munkaterülete a hivatalos közlés szerint a „török és kuruc kori iratok, családi gyűjtemények (Personalia), nemesi testőrség, nemesi felkelés, kórházak, bíróságok, katonai tanintézetek 1945-ig, ellenállási gyűjtemény, mikrofilmtári anyag, röplapgyűjtemény, tanulmánygyűjtemény I". (!) Kész csoda, és szívósságát, szakértelmét tanúsítja, hogy ennyi és ennyire eltérő területre elaprózva egyáltalán módja nyílt az iratszintű rendezésre a Hadik családi levéltárt illetően.

Mindenesetre a fenti körülmény okozta azt a hiányt, amit ugyancsak szóvá kell tennünk. De talán nem is a „szerkesztőként" feltüntetett levéltárosnak, hanem éppenséggel a kiadó Hadtörténelmi Levéltár igazgatójának kellett volna közzétennie, egy bevezetőben megfogalmazva, miként került a Hadik családtól ez a levéltári együttes letétként a Magyar Királyi Hadilevéltárba, és milyen sors érte azóta. Azt is meg kellett volna magyaráznia, hogy a szükségszerű átrendezés során miért kellett a Bécsben négyszáz év óta jól bevált egykori irattározási rendet őrző levéltári jelzeteken változtatni egyfajta hamis modernizálás szellemében, miért kellett az adott állagon belüli év – hó – folyó havi sorszám helyett a zavaró év – hó – folyó évi sorszám megoldást alkalmazni. Végül a példamutatóan sorjáztatott, Hadik Andrással kapcsolatos iratok elé kívánkozott volna egy általános ismertetés a Hadik családi levéltár felépítéséről, összetételéről, külön kitérve az ezúttal nem közölt egyéb anyagokra.

Magával a segédlettel kapcsolatosan jelentősen szolgálná a további tájékozódást, ha az iratok keltezésében a helyszín is mindig szerepelne, nem pedig csak esetlegesen, a feladó neve után, zárójelben, erősen megtévesztően megadva, mint például: „1787. IX. 1. Ferdinánd főherceg (Mailand) Hadik András haditanácsi elnöknek", vagy még zavaróbban, egyenesen a zárójel elhagyásával, mint például: „1781. II. 15. Ferdinánd főherceg Mailand gróf Hadik András tábornagynak." Ehhez tartozik, hogy a német és nemegyszer valóban rettenetes helyesírású személy- és helyneveket egységesítve, magyarul kellett volna megadni, még az egyszerűbbeket is, mint Mayland = Milánó, Florence = Firenze, vagy éppen Creutz = Körös és St. Georg = Szentgyörgy, (mindkettő a varasdi határőr kerületben). Hasonlóképpen ragaszkodni kellett volna a korabeli rangok magyar megnevezéséhez, például a „százados" már régen és még sokáig nem volt használatban, csak a kapitány. Magyarul nem létezett „kapitányhadnagy", a Kapitänleutnant magyar megfelelője a másodkapitány volt. Ugyancsak érthetetlen, miért bukkan fel 1762. január 19-től Hadik nevéhez kötve a bárói cím, hiszen nincs nyoma, hogy e méltóságra emelték volna, viszont közismert, hogy magyar gróf 1763-ban lett. Bár e két ténytől függetlenül sokkal korábban is megszólították már – tévesen – bárókén vagy grófként, miként a megszólítást később is sokszor eltévesztették, ezt azonban nem lett volna szabad megjegyzés nélkül hagyni. Végül, ha egy adott irat nem magyar vagy német, hanem francia vagy latin nyelvű, akkor sem lehet eltekinteni tartalmának rövid megadásától, legfeljebb segítséget kell kérni hozzá, hogy ne maradjon hiány.

Ezután kell rátérnünk a legvitatottabb részre, amelynek jelen sorok szerzője az első vál-

tozat elkészítésekor még lektorálását is eleve lehetetlennek látta, az pedig a „Válogatás a Hadik-iratokból". Ezúttal mellőzzük a kérdést, hogy mi indokolta éppen ezt a válogatást, amelynek logikai egységét nem látjuk, és amellyel ellentétben magunk inkább a Hadik és magyar tábornok- és tiszttársai közti levélváltásokat láttuk volna szívesebben a rá vonatkozó hivatalos iratok mellett. A 32 iratra kiterjedő „Átírásokat és fordításokat" a kötet impresszuma szerint Dr. Böhm Jakab nyugalmazott főlevéltáros végezte. Ez azonban nehezen hihető, mivel egykor éppen a Budai Főhadparancsnokság 1740–1882 közti irataival való foglalkozás képezte alapvető munkaköri kötelességét és ezirányú szakmai és nyelvi tudását senki sem kérdőjelezte meg. Ezúttal azonban mindkét téren erősen kifogásolnivaló a nevéhez kapcsolt publikáció.

Az 1. számú iratban a „Fähndrich," a „Compagn," vagy a „beharre" téves olvasata, pontosabban átírása még minősülhet gépelési hibának, akkor viszont javítani kellett volna, hiszen forrás közreadásáról van szó. Ennél súlyosabb a barokk túlzású felsőfokú „hochgeehrtester" és „dienstschuldigster" jelző alapfokként történő fordítása, vagy az aláírásban szereplő „M" keresztnév-rövidítés önkényes, Max formában való beillesztése a magyar szövegbe, még ha tartozik is hozzá egy – egyáltalán nem szakszerű – fordítói lábjegyzet. Tovább menve, az „ohne deme von der noch ankomenden Ghylani 2te Colonne Zwey Compagn" félreértelmezése „a még beérkező Ghillányi-féle 2 oszlop nélkül két század" formában ugyanúgy magáért beszél, mint az utóirat és az aláírás felcserélt közlése a fordításban.

Más jellegű hibák ugyancsak előfordulnak, csak példaszerűen említve: a „Rapport" (= jelentés) fordítás nélküli átvétele, az „Unseren Rittmeistern, Haubtleuthen" = lovas- és gyalogkapitányainknak tévesen „kapitányainknak és századosainknak" fordítása, az aláírásban nem szereplő „generális" szónak a fordításban Aug Thom Frh v Wöber neve után illesztése, sőt betetőzésül az „Obrist Feld Wachtmeister" = generális főstrázsamester „tábori főstrázsamesterré" ferdítése, amikor a 7. irat tanúsága szerint a fordító tudta, hogy a General-Feldwachtmeister értelemszerűen a vezérőrnagy = Generalmajor régies német megnevezése. Az persze már a szakismereti tudáskörbe tartozó, bár joggal feltételezhető ismeret egy ilyen szaktudományos forráskiadványnál, hogy még a XVIII. század közepén is előfordult a General-Feldwachtmeister helyett a régiesebb Obrist-Feldwachtmeister kifejezés használata az első tábornoki rang megnevezéseként.

Mindezek és a további hibák, amelyek itt most terjedelmi okoknál fogva nem közölhetőek, és amelyek a továbbiakban is visszatérően és halmozottan újra és újra jelentkeznek, megengedhetetlenek egy tudományos igényű levéltári kiadványban. Az idős, nyugalmazott főlevéltárostól eltekintve ez ismét és elsődlegesen a kötetet kiadóként és sorozatszerkesztőként jegyző levéltárigazgató személyes felelősségét veti fel. Miért kellett a feltételezhető ok, az elnyert közalapítványi támogatás határidőre történő elköltése miatt – amellyel kapcsolatosan bizonyára lehetett volna határidő-módosítást kérni – annyira sietni a kiadással, hogy nem nyílt mód egyetlen, e korszakkal foglalkozó hadtörténész bevonására sem?

Egy milleniumi esztendei kiadványnál viszont ahhoz már szaktörténészre sem, csupán némi odafigyelésre volt volna szükség, hogy tudjuk, Mária Terézia nem „római császárnő", hanem római császárné volt; a „Römische Kayserin" így fordítandó. De még a kiadott hibajegyzékkel is sikerült újabb hibát elkövetni: a „Ser Röm Kay May" rövidítés az eredeti fordításváltozatban az értelmetlen „a római császári-királyi a királynő" formában szerepel, a külön lapként csatolt Hibajegyzék, „nyomdatechnikai hibára" hivatkozva, ezt „a római császári-királyi uralkodó" formulára javítja. Ez valójában a „Seine Römische Kaiserliche Majestät" = ő Római Császári Felsége rövidítése, és egyértelműen I. Ferencre utal, véletlenül sem a magyar *király*ként uralkodó Mária Teréziára, akinek a rövidítése következetesen „Ihre Kay König May", azaz „Ihre Kaiserliche Königliche Majestät" = ő Császári Királyi Felsége. Az megint csak mellékes, de sokat mondó tény, hogy a német nyelvű iratokban is következetesen „Rex Maria Theresia" formában jelzett alkotmányos magyar férfiúsítást negligálva, a fordítás mindig a „Mária Terézia királynő" formulát használja.

Egészen röviden még az „Iratok, képek, térképek Hadik Andrásról, koráról és kortársairól" nagyszabású címet viselő, valójában 15 (!) fekete-fehér illusztrációt jelentő függelékről is szólnunk kell. Érthetetlennek tűnik, miért nem lehetett lefordítani a Generalkommando, vagy Judicium Delegatum Milita-

re kifejezést, miért kell ragaszkodni az elterjedt, de téves „Laudon" névíráshoz, holott az eredeti aláírás nyilvánvalóan Loudon. Ugyancsak érthetetlen, miért kellett kihagyni az 1747/III-2 és 1747/III-3 jelzetű iratot a jegyzékből, ha minden magyarázat nélkül fakszimilében közlésre került, miért nevezi ki ugyanaznap I. Ferenc és Mária Terézia is „tábornokká" Hadik András. Ugyancsak mi értelme volt a jegyzékből elhagyva nehezen olvasható másolatban közölni az 1753/XI-40 jelzetű iratot azzal a téves felirattal, hogy „Mária Terézia dandártábornokká nevezi ki Hadik Andrást", hozzátéve ehhez, hogy ilyen rang nem létezett sem a császári-királyi, sem a német-római birodalmi hadseregben. Ráadásul az iratban nem is erről van szó, hanem az első tábornoki rangot viselő Hadik András generális-főstrázsamester egy dandárnyi erő élére állításáról, vagyis új beosztása közléséről, ahogyan azt az életrajzi adatok helyesen tartalmazzák. Végül az is érthetetlen, ha az eredeti felírásokból világosan kiderül, hogy Hadik András azt szemléltette, miként lehet egy, kettő vagy három gyalogzászlóaljnyi erőből hatásos támadó négyszögalakzatot formálni, miért viseli a kép a teljesen téves „Gyakorlatok a dandárok részére" címet.

A tárgyalt kötet alcímében jelzett, de csak töredékterjedelmet kitevő forrásközléssel szembeni további hiteltelenségek felsorolását mellőzve, befejezésül feltétlenül vissza kell térnünk ahhoz a kérdéshez, hogy valójában Farkas Gyöngyi főlevéltárosnak a Hadik családi levéltárban található és Hadik András személyéhez köthető összes irat időrendet követő levéltári segédletével van dolgunk, mely szakszerű rendezéssel és feltárással iratszintig adja közre a kutatók számára, milyen témakörökben kiktől érkezett, kikhez intézett, milyen tartalmú és jellegű források hasznosíthatóak.

Jelen bíráló recenzió szerzője, aki évtizedek óta a tárgyalt korszakot kutató történészként tevékenykedik, és egykor maga is kutatta ezt az irategyüttest, csak a legteljesebb köszönettel tartozik e nagy munka elvégzéséért, amely saját jövendő történészi munkájában is állandó segítséget jelent. Egyúttal és befejezésül reményét fejezi ki, hogy a Hadik családi levéltár történetére, teljes összetételére, az ezúttal nem ismertetett további mintegy nyolcszáz iratra vonatkozó ismeretek közreadásával, a francia és latin nyelvű iratok rövid tartalmi kivonatainak elkészíttetésével és a jelenlegi pontatlanságok kiküszöbölésével, egyúttal a tényleges munkát elvégző levéltári referens kiadóként való feltüntetésével ez a mindeddig nagyon hiányzó és jelenlegi formájában is rendkívül hasznos szolgálatot tevő levéltári segédlet mihamarabb újra kiadásra kerül.

Zachar József

BALLA TIBOR

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LOVASSÁG 1868-1914

(Balassi kiadó, Budapest, 2000. 176 o. + 35 fénykép)

Nem szükséges megrögzötten rosszmájú recenzió-olvasónak lenni ahhoz, hogy valamely könyvvel kapcsolatban a „hézagpótló" (esetleg „hiánypótló") minősítést megpillantván máris indokoltnak érezzünk bizonyos *fenntartást* tanúsítani az illető munka minősége iránt. Valljuk be, az óvatosság teljesen érthető. Előítéleteinket bőséggel táplálják az olyan ismertetések, melyekből napnál világosabban kitűnik: a bemutatott *opus* jószerével egyedüli dicsérhető sajátsága „hézagpótló" mivoltában merül ki. (Egyéb jót tudniillik a recenzens minden erőfeszítése dacára sem volt képes előadni róla.)

Az efféle *korlátos* gondolkodás mindazonáltal természetesen kerülendő: bármennyi kétes mellékzöngével telítődött is az említett jelző az évek során, igenis vannak olyan szakmunkák, amelyekről teljes joggal el lehet (sőt el kell) mondani, hogy betöltenek valamely meglévő űrt az adott szakterület vonatkozásában. Balla Tibor jelen munkája pontosan ilyen. Senkit se tévesszen meg e könyv viszonylag szerényebb terjedelme. Elég csupán

belelapozni ugyanis, hogy az olvasó meggyőződhessék róla: a szerző kimerítő részletességgel igyekezett – tegyük hozzá meglehetősen jó hatásfokkal – belefoglalni mindent, amit a magyar királyi honvéd lovasság dualizmuskori történetéről tudni érdemes.

Ez a tekintélyes volumenű ismeretanyag természetesen elsősorban a szaktörténészek szívét melengeti meg. Kevésbé alkalmas ugyanis arra, hogy a laikus érdeklődőket meggyőzze ennek a hadtörténeti területnek az érdekességéről. De – és ezt a leghatározottabban le kell szögezni – ennek a kötetnek nem is ez lenne a feladata! Felesleges rajta valamiféle olvasmányosságot számon kérni. Annak érdemes forgatnia, akinek fontos és pontos információkra van szüksége a honvéd lovasság kialakulására, fejlődésére, szervezeti felépítésére és működésére vonatkozólag. Hiába keresne benne ugyanakkor bárki is romantikus epizódokat vagy lelkesítő csataleírásokat. Ismétlem: ez nem az a műfaj. Hogy melyik is voltaképpen, azt mindjárt igyekszem érzékeltetni.

A dualizmuskori osztrák-magyar hadtörténet tanulmányozását tudvalévőleg számos, közkézen forgó szakmunka teszi könnyebbé a szaktörténész számára, ahogy ez természetesen más korszakok és más diszciplínák esetében is hasonlóan áll. Ezeket a könyveket a rövidség kedvéért gyakran szokás csupán szerzőjük nevével említeni: így beszélünk azután például a „Swobodáról", a „Wredéről", a „Berkóról".

Nos, véleményem szerint jó esély van arra, hogy nemsokára ezt a most bemutatandó könyvecskét is csak a „Balla"-ként fogjuk aposztrofálni. Lehetetlen lesz ugyanis elkerülni a használatát, éspedig nem csupán „hézagpótló" jellege, hanem alapos és precíz ismeretei, könnyű kezelhetősége és lényegre törő megállapításai miatt. (Külön kiemelésre érdemes, milyen feltűnően sok levéltári forrást használt a szerző.) Ha pedig tényleg olyan gyakorta leszünk kénytelenek forgatni, mint az várható, úgy a Balassi Kiadó talán helyesebben tette volna, ha *tartósabb* borítással látja el a könyvet: csinos ez a mostani, nem vitás, ám rendszeres igénybe vételt *kötve hiszem*, hogy kibír majd.

Ami a munka felépítését illeti, kifejezett említést érdemel a szerző dicséretes mértéktelessége: bármennyire is csábító lett volna hosszabban értekeznie arról a rendkívül izgalmas szakmai vitáról, amely különösen a századfordulót követően a lovasság mint fegyvernem modern háborúkban történő alkalmazhatóságáról hazai és nemzetközi téren egyaránt kibontakozott, megelégedett egy, a kötet arányaihoz teljességgel megfelelően rövid áttekintéssel, jóllehet e sorok írója – ezt önkritikusan meg kell mondani – erőteljesen próbálta őt más irányban befolyásolni.

Balla Tibor ugyan fiatal kutatónak számít – mellesleg ez az első önálló könyve –, álláspontját mégis tapasztaltabb pályatársaihoz inkább illő szilárdsággal és határozottsággal képes érvényre juttatni. Stílusa röviden szólva katonás: mindez nyilván nem csupán a pontosságra törekvő fogalmazásnak, de a rengeteg katonai szabályzat és rendelet áttanulmányozásának is köszönhető. De hát jelen esetben egyáltalán nem szórakoztató olvasmánnyal van dolgunk, hanem kézikönyvvel. A kézikönyvek pedig, ismeretes módon, nem éppen olvasmányosságukkal szoktak kitűnni.

A kötet végén található 35 fénykép hasznosan egészíti ki a munka szöveges részét.

Pollmann Ferenc

ERNST ZEHETBAUER

DIE „EINJÄHRIGEN" IN DER ALTEN ARMEE.

Das Reserveoffizierssystem Österreich-Ungarns 1868-1914

(Biblio Verlag, Osnabrück, 1999. 191 o.)

A könyv (Zehetbauer diplomamunkájának bővített változata) a „Militärgeschichte und Wehrwissenschaften" című, 1992-ben indult német sorozat negyedik köteteként jelent meg, amelyben korábban is nívós munkák láttak napvilágot. A fiatal osztrák szerző az Osztrák-Magyar Monarchia hadtörténetének olyan részterületére irányítja rá a figyelmet, amely eddig sem Ausztriában, sem hazánkban nem került a kutatás középpontjába.

Az dualista monarchia hadseregében a szolgálat letöltésének egyik különleges formája volt az egyéves önkéntesi intézmény, amellyel főként a közös hadsereg tartalékos tiszti és tisztviselői állományának utánpótlását biztosították. Ezt a berendezkedést az 1868-ban végbement véderőreform során hozták létre a tartalékos tisztikarral egyetemben. A magyar királyi honvédségnél csak 1883-tól létezett. Tartalékos tiszt csak az lehetett, aki az előírt középiskolák valamelyikét elvégezte. Az önkéntesi tanfolyam sikeres elvégzésén kívül igazolnia kellett, hogy megfelelő polgári állással és jövedelemmel rendelkezik. Az első világháború előtt a tartalékos tisztek általában főhadnagynál magasabb rendfokozatot nem érhettek el. Főleg az orvosok, gyógyszerészek, állatorvosok éltek ezzel a törvény biztosította lehetőséggel, amely féléves képzéssel és féléves csapatszolgálattal járt.

A munka legfőbb érdeme, hogy összefoglaló jelleggel mutatja be Ausztria-Magyarország tartalékos tiszti és egyéves önkéntesi rendszerének sokszínűségét, ennek társadalmi, jogi, katonai aspektusait. Zehetbauer alapvetően levéltári forrásokra, korabeli törvényekre, szolgálati célra kiadott szabályzatokra, kézikönyvekre támaszkodott a mű megírásakor.

Rendkívül sok, eredeti dokumentumokból vett idézettel színesíti mondanivalóját, ami bizonyítja felkészültségét, azonban a mű stílusa ettől kissé szárazzá válik olvasás közben.

A kiadó és a szerző előszavából rövid történelmi előzetes felvázolása után kidomborodik, hogy miért volt szükség a porosz mintára létrehozott, de tipikusan osztrák-magyar intézmény létrehozására.

A mű írója a bevezetőben (amely egyben az első nagy fejezet is), elemzi az egyéves önkéntesek társadalmi helyzetét, röviden ismerteti az intézményt felállító 1868-as haderőreform lényegét, kitér arra, milyen előzményekre tekinthet vissza ez az osztrák császári hadseregben. Bemutatja, hogy a tartalékos tisztikar az osztrák-magyar haderő hármas tagozódásának megfelelően (a közös hadseregben, a közös haditengerészetnél, a magyar királyi, valamint az osztrák császári-királyi honvédségnél szolgálók) oszlott el. A történelmi előzmények között a napóleoni háborúk korszakában kialakult és később kiformálódott porosz rendszert ismerteti. Kiemeli, hogy az egyéves önkéntesi rendszer a XIX. század második felében egész Európában általánosan elterjedt volt, így pl. Franciaországban, Olaszországban, Romániában, Bulgáriában, Szerbiában, Görögországban, sőt még az ebben az időszakban feltörekvő Japánban is meghonosodott. Hangsúlyozza, hogy a társadalom polgári elemei számára – elsősorban presztizsokokból – fontos volt a tartalékos tiszti rang megszerzése.

A második nagyobb fejezetben a dunai birodalom tartalékos tiszti rendszeréről szól, abban az intézmény 1868-1914 közötti fejlődését tekinti át a korabeli véderőtörvények alapján. Részletesen ismerteti az 1868-as véderőtörvény paragrafusait, melyek szerint a főgimnáziumot, vagy főreáliskolát végzettek, illetve egy polgári és katonai tagokból álló vegyes bizottság előtt sikeres vizsgát tett személyek léphettek be önként a haderőbe és vehették igénybe az egyéves szolgálati kedvezményt. A saját költségükön szolgálók megválaszthatták a garnizont, ahol a szolgálatot teljesítették, továbbá nem kellett a laktanyában lakniuk. A szerző részletesen idézi a császári és királyi hadseregbe, valamint a haditengerészet kötelékébe került önkéntesekre vonatkozó törvényi rendelkezéseket.

Nyomon követi a rendszeren 1880-ig végzett kisebb átalakításokat. A berendezkedés fennállásának első tíz évében az önkénteseknek csak egynegyede tette le sikeresen a tartalékos tiszti vizsgát, nagy részük csak altiszt maradt, illetve nem kapott semmilyen rangot. Leírja, hogy az 1889-es véderőtörvény cikkelyei alapján, azontúl léteztek saját, illetve államköltségen szolgálatot teljesítő egyéves önkéntesek, viszont a lovassághoz államköltségeseket nem oszthattak be. Az első év végén az önkénteseknek a közös hadseregben tartalékos tiszti, a két (magyar királyi, illetve osztrák császári-királyi) honvédségnél szabadságolt állományú tiszti vizsgát kellett tenniük. Aki ezen nem felelt meg, második évet is szolgált, majd a vizsgát megismételte, ezt követően, annak eredményétől függetlenül, tartalékállományba helyezték. 1889-től a haditengerészetnél csak államköltséges önkéntesek teljesíthettek szolgálatot. Az 1912-ben megjelent véderőtörvény vonatkozó passzusai szerint a szolgálat egy éve főleg államköltségen volt teljesítendő, csak a lovasságnál, a lovas tüzérségnél és a vonatcsapatoknál lehetett saját költségen szolgálni.

A harmadik nagy témakör az egyéves önkéntes tényleges szolgálatáról szól. 1912-ig alapvetően a kezdetben felállított rendszer maradt, viszont azon iskolák körét, melyek elvégzését feltételül szabták az önkéntességhez, évről-évre bővítették. Bemutatja, mely tárgyakból vizsgáztatták a pályázókat a hadosztályparancsnokságoknál, s hogy különösen az intelligenciaszint felmérésére helyeztek nagy hangsúlyt. Közli, hogy a korszakban az önkéntesek 40-50 százaléka az állam költségén szolgált, nekik hivatalosan igazolniuk kellett, hogy nincsen vagyonuk.

Megtudhatjuk, hogy 1883-ig a magyar királyi honvédség számára az egyéves önkénteseket a közös hadseregben képezték ki. Részletezi a képzés fázisait a császári és királyi hadseregben: október 1-től évente az alapkiképzés folyt, majd ezt követte december 1-től a tartalékos tiszteknek szükséges elméleti ismeretek elsajátítása, amely bizottság előtt lezajlott vizsgával zárult, a sikeresek tizedesi rangot kaphattak. A harmadik periódusban gyakorlati képzés következett. Az orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek saját szakmájukban nyertek alkalmazást a hadseregen belül töltött egy esztendő alatt. Az önkénteseket kezdettől fogva magasabb rangúnak tekintették, mint a közlegényeket. Külön tárgyalja az egyes fegyvernemeknél (gyalogság, lovasság, tüzérség, műszakiak) szolgálókkal szemben támasztott követelményeket, az ott folyó képzés sajátosságait, és az elvárásokat. Az utóbbira jó példa, hogy az 1910-es években a császári és királyi repülőcsapatoknál csak olyan lehetett önkéntes, aki már eleve tudott repülni.

A szerző felsorolja azokat a privilégiumokat, amelyeket az önkéntesek élveztek (pl. saját lakás tartása a helyőrségben, a közlegényénél elegánsabb és jobb anyagból készített ruházat, felmentést kaptak az általános laktanyai munkák alól, lovukat nem maguk gondozták), ezenkívül bemutatja kötelezettségeiket és általános napirendjüket. Rávilágít a rendszer hátrányaira, többek között arra, hogy 1869-től kezdve egyre kevesebben tették le sikeresen a tartalékos tiszti vizsgát, sokan csak altisztek maradtak. Ismerteti, mennyibe került a kincstárnak az államköltséges önkéntes, és ezzel szemben milyen költségek terhelték a saját költségükön szolgálókat (ruha, felszerelés – a lovasságnál ló – beszerzése, vizsgadíjak, vizsgára való felkészülésük fizetése stb.) Megtudhatjuk, milyenek voltak a társadalmi elvárások velük szemben, pl. ahová a tisztek jártak, oda általában ők is ellátogathattak. Különösen a lovasságnál szolgálók engedtek meg maguknak közel annyit, mint a tisztek, a tisztikar pedig sokat elnézett a jövendő „kollégáknak". Ez igaz volt kisebb viselkedési kihágások, duhajkodások, mulatozások stb. esetén. Mindezek ellenére néha indokolatlanul szigorúan bántak velük, sőt emiatt öngyilkosságok is előfordultak köreikben.

Foglakozik a közös haditengerészet önkénteseinek elméleti és gyakorlati kiképzésével, képet kapunk a tartalékos tengerésztisztek számának alakulásáról is. Részleteket tudhatunk meg a minden év szeptember közepe és október közepe között lebonyolított tartalékos tiszti vizsga követelményeiről, annak tényleges lefolyásáról, arról, hogy mit kellett tennie a sikeres vizsgázónak tartalékos tisztté történt kinevezése után.

A negyedik fejezet elsősorban a tartalékos tiszteknek az államban és a társadalomban betöltött szerepét, helyét vizsgálja. Kitér arra, hogy öltözködésüket tekintve milyen könnyítések illették meg őket. A kötet írója a 4. közös gyalogezred, a császári és királyi 3. dragonyosezred, a 2. osztrák-magyar hadtest-tüzérezred tartalékos tisztjeinek társadalmi összetételéről

közöl három összehasonlító táblázatot az 1874-1914 közötti időszakból. Ezekben a táblázatokban vizsgálja az apa és az önkéntes foglalkozását, vallását, azt hogy saját vagy államköltséges volt-e az illető személy. Kimutatja a nemesi származásúak századforduló után bekövetkezett jelentős csökkenését, ennek okát abban látja, hogy a tartalékos tiszti intézmény eleve a polgári származásúak körében volt népszerű. Figyelemmel kíséri az 1880-as évek közepétől a Monarchia minden nagyobb településén megtalálható tartalékos tiszti egyletek működését, amelyek 1910 körül klubokká alakultak, sőt megtudhatjuk, hogy a Monarchia területén kívül, a külföldön, általában kolóniákban élő tartalékos tisztek is hoztak létre egyleteket. A szerző megismerteti az olvasóval 1889-től megjelenő újságjukat, kitér a tartalékos tisztek által tartott bálokra, ünnepségekre, rendezvényekre, amelyek fontos társadalmi eseménynek számítottak a korban.

Megtudjuk, hogy a tartalékos tiszteket évente egyszer, egy hónapra behívták. Ilyenkor gyakorlatban is bizonyítaniuk kellett csapatvezetési képességeiket, illetve kiderült az is, hogy arra sokan csak kevéssé voltak alkalmasak. Ritkán előforduló ténylegesítésüket külön vizsga letétele előzte meg. A dualizmus korában többször is sor került mozgósításra. Az 1869-ben bekövetkezett dalmáciai felkelés elfojtásában csak néhányan, Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupálásában már viszonylag sokan vettek részt közülük. Később az 1882-ben Dél-Dalmáciában kirobbant felkelés leverésének, valamint az 1912-13-ban zajlott Balkán-háborúk idején elrendelt osztrák-magyar mozgósításnak nagy számban voltak részesei tartalékos tisztek.

A kötet taglalja a hadsereg és az állam szempontjából fontos politikai megbízhatóságukat – vagy annak ellenkezőjét –, egyáltalán a politikához fűződő viszonyukat. Megismerteti az olvasót a hadseregben uralkodó becsületügyi szokásokkal, a párbajokkal, az arra vonatkozó előírásokkal, néhány példával illusztrálja a tiszti becsületbíróságok működését.

A mű legszembetűnőbb hiányossága, hogy kevés, mindössze 5 képet tartalmaz, Zehetbauer sokkal többet is felhasználhatott volna mondanivalója színesítésére. Ennek ellenére a számos új adatot tartalmazó munka feltétlenül hiánypótló. Haszonnal forgathatják a művet a hadtörténészek (persze azok is, akik a Monarchia hadseregéről többet akarnak tudni), így bátran ajánlhatom a kollégák figyelmébe.

Végezetül ide kívánkozik egy észrevétel. Természetszerűen a magyar királyi honvédség, (ugyanúgy az osztrák Landwehr) dualizmuskori tartalékos tisztjeire, a képzés részleteire csak rövid utalások találhatók a műben, hiszen a szerző célja alapvetően nem ennek vizsgálata, bemutatása volt. Sajnálatos módon a honvédség tartalékos tisztikaráról önálló, összefoglaló feldolgozás eddig nem jelent meg, a téma részleteit többek között Hajdú Tibor, illetve Deák István utóbbi tíz évben kiadott munkái érintik. Remélhetőleg a magyar történettudomány ezt a hiányt hamarosan pótolni fogja.

Balla Tibor

M. SZABÓ MIKLÓS

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD LÉGIERŐ ELMÉLETI-TECHNIKAI-SZERVEZETI FEJLŐDÉSE ÉS HÁBORÚS ALKALMAZÁSA 1938–1945

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 298 o.)

Napjaink hadtörténetírásának jelentős és hiánypótló monográfiájaként üdvözölhető M. Szabó Miklósnak a közelmúltban megjelent, a magyar királyi légierő 1920 és 1945 közötti történetét feldolgozó munkája. A szerző már korábban is jelentkezett a magyar légierő háború alatti tevékenységét bemutató és figyelmet keltő dolgozattal. Most a témakör legjobb ismerőjeként arra vállalkozott, hogy áttekintve a légierőnek a trianoni tiltást követő korlátozások megkötötte alakulását, ezen előzményre építse fel és mutassa be minden eddi-

ginél nagyobb részletességgel annak 1938-at követő szervezeti és technikai fejlődését, a háborúban játszott szerepét, és értékelje a történteket.

A trianoni bénultságból ébredező magyar légierő a kezdeti években elsősorban csak az elképzelések síkján jelentkezett. Néhány lelkes katonatiszt azonban már a húszas évektől figyelemmel kísérte az európai fejlődést és a légierő alkalmazásának korabeli elméleteit, írásaiban igyekezett lépést tartani ezzel és meghatározni a majd kialakítandó magyar repülő fegyvernem sajátos szerepét és ennek megfelelő szervezeti felépítését. Ennek során Szentnémedy Ferenc és társai, akiknek a légierőnél betöltött akkori és későbbi szerepéről dicséretes módon rövid tájékoztatás kap az olvasó, vizsgálódásaikkal a Dohuet elmélettől a magyar légierő reális, a politikai és katonai helyzet megkívánta szerepéig jutottak el. A harmincas években az éledező légierő feladatát a légtérnek a kisantant országok elleni védelemében, valamint a revízió megvalósítása során bekövetkező esetleges hadműveletekben való tevékeny, a földi erőket támogató részvételében szabták meg. Ezek jegyében kezdődött meg a légierőnek a vártnál is több akadályba ütköző fejlesztése. Az erőfeszítések a gépek típusát és mennyiségét tekintve egyaránt csak 1940-re, rövid időre eredményezték azt a szintet, amikor a honvéd légierő felnőtt a feladatához és a siker reményében volt összemérhető a szemben álló gyenge román légierővel. A vezérkar a határ menti román erődvonal áttörésében és a támadó csapatok légi támogatásában jelentős szerepet szánt a magyar bombázó századoknak.

A Szovjetunió elleni hadba lépést követően a politikai és katonai célok alakulásának megfelelően változtak a légierő elé állított feladatok is. A cél változatlanul a magyar légtér védelmére és a földi hadműveletek támogatására képes, annak megfelelő gépekkel rendelkező légierő létrehozása volt. A lényeges változás azonban az volt, hogy a légierőnek a nagyhatalmak háborújában kellett volna helytállnia. A német hadsereg támogatásával megkezdődött az új feladatokra alkalmas Me 109 és Me 210-es gépek gyártása. A magyar légierő nem tudta kivonni magát a közös harcból, holott kormány szándékainak megfelelően 1942-től a honvédség feladata nem a Szovjetunió elleni háborúban való részvétel volt, hanem az erők felszerelése és megőrzése egy várható román-magyar konfliktus esetére. Egy ilyen hadművelet támogatása várt az új típusú gépekkel szerveződő légierőre.

Szerzőnk igen jelentős forrásanyag dokumentálta részletességgel mutatja be a légierőnek a 1920–1945 közötti, a változó körülményeknek megfelelő célok szerinti alakítását, a körülötte folyó vitákat, érveket és ellenérveket. A vita ekkor már nem elméleti szinten folyt. A hajdani szakírók, többnyire már parancsnokként, a kijelölt feladatok nagyon szűkre szabott lehetőségei közt igyekeztek a magyar légierő hatóképességét biztosítani. Rövid és igen találó bemutatásukkal, visszatérő utalásokkal, a szerző nem csak hasznos életrajzi ismeretekhez juttatja az olvasót, de betekintést enged gondolkodásuk és törekvéseik által is meghatározott szerepükbe, mely döntő meghatározója volt a légierőben kialakult szellemiségnek.

A harmincas évek szerény próbálkozásait követően magyar légierő immár nyílt fejlesztése felvetette a megfelelő gépek beszerzésének és hadrendbe állításának feladatát. Az idő sürgetett, ami elsősorban a gépek vásárlás útján történő beszerzését indokolta. A honvéd vezérkar és a légierő vezetése kezdetben azt remélte, hogy a német és olasz szövetséges kívánságuk szerinti mennyiségben bocsátja rendelkezésre legjobb géptípusait. Optimális elképzeléseik szerint ugyanis a kis magyar légierőt csak azokkal volt volna lehetséges és érdemes felszerelni. Tévedtek: a szövetségesek vagy egyáltalában nem adtak gépeket, vagy ha mégis, semmiképpen sem a számukra is szükséges legújabb típusokból. Az erőfeszítések nyomán így meglehetősen vegyes német és olasz eredetű gépállomány került a magyar légierő birtokába, mely azonban – mint arra a szerző szakszerű összehasonlító táblázatai és értékelései is utalnak – nem különbözött a potenciális ellenség, a szomszédos kis államok hasonlóan vegyes képet mutató légierejétől. Amennyiben a légierő valamelyik szomszédos állammal készült csatázni, úgy felszereltsége kiállta a próbát, márpedig a felkészülése arra irányult, nem pedig a Szovjetunió és más nagyhatalmak légierejével történő összecsapásra. Ezért nem fogadható el fenntartás nélkül a feladatnak való megfelelés szándékától vezetett vezetőknek a korabeli gépállományról alkotott túlzóan elmaraszta lő véleménye sem, mely ez esetben sem számolt az ország lehetőségeivel. Különben is a bírá-

latokkal illetett gépek – németek és olaszok egyaránt – a háború elején még szép számmal voltak szolgálatban azon országok légierejében és vettek részt a hadműveletekben, de nem mondtak csődöt magyar szolgálatban sem. A felszerelésről alkotott korabeli negatív véleményeket a politikai elvárásokhoz alkalmazkodó későbbi magyar történetírás is lelkesen átvette, ezzel is dokumentálva a „Horthy-hadsereg" és légierő háború alatti gyászos állapotát.

A háborúba lépést követően alapjában megváltoztak a körülmények és a légierővel szembeni elvárások. A kis számú magyar légierő irreális feladatok elé került. Halaszthatatlan feladat lett a keretek új és modernebb gépekkel történő feltöltése Ez azonban nem sokat változtatott a korábbi helyzeten, a vezetés nagy csalódására a gépbeszerzés tovább akadozott. Világossá vált, hogy csak a saját gyártás lehet a megoldás. A közös repülőgépgyártás kialakításának támogatására az akkor már géphiánnyal küszködő Németország is hajlandó volt. M. Szabó Miklós adatokkal alátámasztva mutatja be az 1941-ben megkötött közös magyar-német repülőgépgyártási program politikai és gazdasági hátterét. A katonai vezetés kényszerhelyzete nem tette lehetővé, hogy a közös gyártásban domináló német érdekek ellen tiltakozzon. Mindenképp meg kellett teremteni a gyártási bázist. A géptípusok – Me 109 és Me 210 – megfeleltek a követelményeknek. A magyar gyártás az akadályozó tényezők ellenére már 1941 őszén megindult Csepelen és Győrben. 1942-től 1944 végéig a két típusból több száz gépeket készített és adott át a magyar ipar, ami jelentős sikernek nevezhető. A szerző nagy részletességgel ismerteti a gyártási folyamatot, azt általában és egyes részleteiben akadályozó, elsősorban a németországi szállításokra visszavezethető nehézségeket: nyersanyaghiány, szerszámgépek és idomszerek hiánya, alkatrészek késedelmes szállítása stb.

A késői szerveződés és a lehetőségekkel egyre kevésbé számoló kényszerű alkalmazásnak való megfelelés iránti igyekezet rányomta bélyegét a szervezésre is. Az örökös változás állapotában lévő légierő parancsnoklási viszonyainak és hadrendjének áttekinthető és kritikus megrajzolása nehéz feladat elé állította a szerzőt, aki sikerrel birkózott meg a politikai események kényszerétől, a lehetőségektől és egyéni ambícióktól egyaránt befolyásolt sokrétű folyamattal; elemzése révén bepillantást nyerünk a kulisszák mögé is. Az 1939–40-es, a légierő honvédségen belüli helyét meghatározni hivatott viták és intézkedések, a mögöttes pozicionális harcok a régi szakemberek – mint a vezérkar főnöke által túlzott fantáziával megáldottként illetett Háry László – leváltását eredményezték, új embereket helyeztek előtérbe. Az események kényszerénél fogva ők sem csekélyebb „fantáziával" fogtak a szervezéshez, mint elődeik. A vezetésen belüli nézeteltérések, vádaskodások sem változtattak a helyzeten: az újabb és újabb szervezési intézkedéseket rendszerint még megvalósításuk előtt módosították, átláthatatlan, 1945-ig tartó, soha meg nem valósított szervezési folyamat vette kezdetét. A módosítások elfedték a hadrendi elemek örökös géphiányát. Hiba lenne azonban figyelmen kívül hagyni azt, amit a szerző is diagnosztizált: a vezetés maga is látta elképzeléseinek gyenge pontjait, tévedéseit, illetve azok megvalósításának sorozatos kudarcait, azonban az események kényszerével szemben tehetetlen volt. Különösen szembetűnő volt ez a légierő fejlesztésének 1938-40 közötti pozitív időszakát követő 1941 tavaszi válság idején. 1942-től a légierőnél is érvényesült a meglévő erők megőrzésére és gyarapítására való törekvés, a román hadsereg és légierő elleni felkészülés, ami, éppen a közös repülőgépgyártás eredményeként, 1944-ig még megvalósíthatónak látszott. A légierő számára ez a zavaró tényezők – kényszerű jelenlét a keleti fronton stb. – ellenére is a visszafogott fejlődés rövid időszaka volt, amit végleg derékba törtek a német megszállást követő események. Megkezdődtek a szövetségesek légitámadásai. A háborúból való kiválással foglalkozó, ezért annak magyarországi megjelenésével nem számoló Kállay-kormány és a katonai vezetés elhanyagolta az ország területe légvédelmének kiépítését. Igaz, eszközei sem voltak hozzá. Így a gyenge légvédelem 1944-ben elsősorban Budapestre és a dunántúli iparvidékre korlátozódott.

A monográfiának a légierő háborús alkalmazásával foglalkozó fejezete hivatott választ adni arra a kérdésre, hogy a magyar légierő fejlesztésének az előzőekben bemutatott objektív és elháríthatatlan szervezeti, vezetési, beszerzési, gyártási stb. akadályai hogyan hatottak ki a háborús gyakorlatra. A szerző avatott tolmácsolásában elénk táruló kép igen meggyőzően mutatja be a magyar légierő si-

keresnek mondható háborús szereplését, ami, dacolva a gátló tényezőkkel és a számtalan nehézséggel, kétségkívül messze meghaladta a várakozásokat.

A magyar légierő első megmérettetése az Erdély visszafoglalásáért indítandó hadműveletek légi támogatása lett volna Az arra történő felkészülés egyes epizódjait nyomon követhetjük ugyan, dokumentumok híján azonban nem ismerhetjük meg a tervezett hadműveletek során a légierő elé kitűzött célokat. Minden bizonnyal a határ menti erődvonal leküzdésében és a csapatok hadműveleteinek légi támogatásában jelölték meg azokat. Hadműveletekre, így a légierő bevetésére nem került sor. A különböző szintű parancsnokok elégedetlenkedései a gépek felszerelésének hiányosságai, illetve az egymásnak ellentmondó felső intézkedések miatt azonban arra engednek következtetni, hogy a román légierővel szembeni megmérettetés nem lett volna zökkenőmentes. Figyelembe veendő mindazonáltal a mindenkori parancsnokok azon természetes szokása is, hogy soha sincsenek megelégedve a feladathoz rendelkezésre álló fegyverzettel és felszereléssel.

Ilyen előzmények után meglepő a Szovjetunió elleni hadműveletekben részt vevő magyar repülőcsoport eredményes szereplése. A gyorshadtest alakulatait támogató bombázó és közelfelderítő gépek – a kritikák össztüzében álló Capronik, Ju 86-ok és Sólymok – négy és fél hónap alatt 2192 órát töltöttek a levegőben, 217 tonna bombát dobtak le, elérték és többnyire meg is semmisítették a kitűzött célokat. A sokat bírált CR 42-es vadászgépek közreműködésével 30 gépet lőttek le. Ez a sokat szidott típus megállta a helyét a jobb paraméterekkel rendelkező Ratákkal szemben. A veszteség a bevetések számához és az erős elhárító tűzhöz képest meglehetősen kicsi volt, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a gépek zöme a Kárpátok átrepülése közben és műszaki okok miatt zuhant le és tört össze. A siker titkát keresve – annak figyelembe vételével is, hogy a gépek nem a főirányban, erősebb ellenállással találkozva tevékenykedtek – a szerző avatott irányításával megállapíthatjuk: a háború első időszakában a keleti fronton bevetett magyar géptípusok közel sem bizonyultak olyan hasznavehetetleneknek, mint ahogy arra a korabeli és az azokat később átvevő kritikai hangokból következtetni lehetett, valamint hogy a meglehetősen csekély számú magyar légicsoport katonái tudással pótolták a technika hiányosságait. Az természetesen ismert volt, hogy nagyobb kiterjedésű és nagyobb ellenállást tanúsító front feladataival aligha bír megbirkózni a magyar légierő.

Hasonlóképpen szerepeltek a magyar repülők 1942 nyarán a doni arcvonalon. A két vadász század Capronijait ugyan Héjákkal váltották fel, a hídfőcsaták idején azonban mégis az éppen üzemképes Capronik indultak újabb és újabb bevetésre. Tevékenységüket elsősorban a meghibásodások akadályozták. Ez alól azonban – kis számú gép ily mértékű igénybevétele esetén – egyetlen géptípus sem lett volna kivétel. Mindössze két Caproni lett az elhárítás áldozatává. Csak augusztus 7-én jelentették az első Héja elvesztését. A közel és távolfelderítők is meglepően kis veszteséggel tevékenykedtek. Hogy szereplésük – miként 1941-ben – ismét lehetővé vált, abban minden bizonnyal közrejátszott a szovjet légierő és légvédelem gyengesége is, még ha ez a megállapítás látszólag ellentétes is a szovjetek által akkor is igen élénknek és eredményesnek jelentett légi elhárító tevékenységükkel. Jellemző erre a tevékenységre, hogy az ilovszkojei repülőteret biztosító magyar légvédelmi tüzérek július 23-án még azt jelentették az őket szemlélőknek: azidáig még nem lőttek gépágyújukkal.

Horthy István halála körül máig is élő mendemondák keletkeztek. A történész feladata a legendák oszlatása, aminek szerzőnk is eredménnyel tesz eleget. A baleset körülményeinek széles körű, a bizonyítékokkal, a vallomások és ellentmodások ütköztetésével történő vizsgálata meggyőző, nem hagy kétséget afelől, hogy légi baleset történt. A Héjának a balesetet előidéző a negatív repülési tulajdonsága ismert volt, az áldozatnál gyakorlottabb vadászpilótákat is próbára tette, azonban azok, rutinjuknál fogva, elkerülték a tragikus végkifejletet. Habár a balesetért később senkit sem tettek felelőssé, szerzőnk is figyelmet szentel a már akkor is óhatatlanul felmerült kérdésnek: ki engedélyezte a repülőktől már elvezényelt kormányzóhelyettes utolsó, 25. bevetését. Ez a felelősség szempontjából nem volt mindegy. András Sándor ezredes, a magyar légi csoport parancsnoka, a felelősség kérdésének felvetésére számítva, még a korabeli hadinaplójának kiegészítésétől sem riadt vissza, hogy magát igazolja. Igyekezett áthá-

rítani a felelősséget Csukás Kálmán őrnagyra, a vadászszázad parancsnokára. Szabad legyen ezzel kapcsolatban a recenzensnek is kinyilvánítania véleményét. A felelősség egyedül a kormányzóhelyettesé volt. A tragédia előtti délután Horthyt maga Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. magyar hadsereg parancsnoka fogadta. Közölte vele, befejeződött szolgálata a vadászoknál, új feladat vár rá. Horthy István főhadnagy, civilben kormányzóhelyettes ezt tudomásul vette, ám megjegyezte – megjegyezhette –, hogy szándékában áll még a huszonötödik bevetését végrehajtani. Mi sem természetesebb, hogy Jány nem tiltotta meg magas rangú vendége kívánságát. Ezek után hogyan mondhatott volna ellent a repülőtérre visszaérkező Horthy kérésének András Sándor ezredes, vagy Csukás Kálmán őrnagy? Nem számíthattak rá, hogy az önmagában különösebb veszélyeket nem rejtő kísérő feladat egy váratlan baleset miatt tragikus módon végződik. Az említett urak felelősségét senki, maga kormányzó sem vetette fel.

Csak ismételheti magát a recenzens, amikor a magyar légierő 1943-as német alárendeltségben folytatott tevékenységéről szól. A magyar katonai vezetésnek nem állt módjában újabb gépeket a keleti frontra szállítani és a számára igen értékes gyakorlott repülők egy részét sem tudta hazahozni. A német hadvezetés ragaszkodott a magyar repülőkhöz. Az átképzett és német gépekkel felszerelt magyar harccsoport működésének leírása források nélkül meglehetősen hiányos ugyan, de az egyértelműnek látszik, hogy igen eredményesnek nevezhető. Veszteségük csekély volt, amit ezúttal is nehezen lehet értelmezni, különösen ha figyelembe vesszük a szovjet légierő 1943 nyarán sok száz géppel végrehajtott, a szövetséges gépállományban legalábbis propagandájuk szerint katasztrofális veszteségeket okozott csapásait, valamint a saját frontjuk feletti, roppant sikeresnek állított légi és földi elhárító tevékenységüket. Ilyen körülmények között valóban elfogadhatónak látszik a szerző azon megállapítása, hogy a szövetségesek – minden bizonnyal szovjet kérésre – a fegyverszünettel kapcsolatos követeléseik közé iktatták a maroknyi magyar légierő kivonását a keleti frontról.

A végkifejlet meghozta az elkerülhetőnek remélt légiháborút Magyarország felett. Szövetséges bombázók és vadászok százai jelentek meg a magyar légtérben és bénították a magyar ipart és közlekedést. A magyar és német vadászvédelmet Budapest és a Dunántúl védelmére összpontosították, szinte teljes egészében védtelenül hagyva a Tiszától keletre lévő területeket. A magyar vadászoknak csak az maradt, hogy gondolkodás nélkül és nem eredménytelenül támadják a túlerőben lévő ellenséges repülőket. Tették ezt számarányukhoz képest viszonylag kis veszteségek és sebesülések árán. Ősztől már főként a frontot támogató szovjet légierővel – elsősorban vadász- és csatarepülőkkel – kerültek szembe, azonban lényegesen kisebb számú géppel, mint amennyi a szovjet jelentésekben szerepelt. A szovjet bombázók szerencsére nem intéztek tömegtámadásokat Budapest és a magyar városok ellen, és mint a magyar és német frontnaplókból kiolvasható, csatarepülőik és vadászaik is távol álltak attól, hogy a hadműveletekben döntő szerepet játsszanak.

M. Szabó Miklós az ausztriai visszavonulásig követi a magyar légierőt. A sokszor egymásnak is ellentmondó adatok közlésével és értékelésével a magyar repülők szívósságát igazolja. Ha a bevetést élve megúszták a legutolsó időkig újra és újra gépbe szálltak és folytatták a harcot. Veszteségeiket meghaladta a lelőtt ellenséges gépek száma. A háborús célok és az abban viselt szerep álságaitól függetlenül a kezdettől mostohán kezelt és gépekkel gyengén ellátott kis honvéd légierő önmagát múlta felül a háború évei alatt. Katonai esküjüknek megfelelően és fegyvernemük becsületének védelmében, hazaszeretetből vállalták a már teljesen reménytelen és felesleges, egyre kilátástalanabbá váló harcot is. Politikai meggyőződésük a szélsőjobbtól a fegyveres ellenállásban való részvételig terjedt, ez azonban a legkevésbé sem motiválta őket a bevetések során.

Engedtessék meg a recenzensnek néhány, a jobbítás szándékával tett bíráló megjegyzés is. M. Szabó Miklós avatott módon nagy figyelmet szentel a történelmi háttér bemutatásának. A légierő története kapcsán nem lett volna szükséges az ország háború alatti történetét és abban a hadsereg szerepét ennyire részletezően bemutatni és értékelni, ami egyrészt – terjedelmi okoknál fogva is – felesleges, megbontja a lényegi mondandó egységes folyamát, másrészt ugyanakkor kevésnek is bizonyul, amennyiben feleslegesen exponál olyan nehezen feloldható és megválaszolatlanul maradó kérdéseket is, melyek vitára késztetnek. Az olvasó tisztában van a második

világháború és az abban való magyar részvétel jellegével, annak gyászos következményeivel is. Felesleges arra folyamatosan figyelmeztetni. Némileg bonyolítja a dolgot, hogy a szerző, bár meglehetősen gazdag levéltári és könyvészeti forrásbázisra épített, sajnos nem használta fel a hadtörténeti szakirodalomnak a kor katonapolitikájával foglalkozó és az eseményeket részint új megvilágításba helyező publikált eredményeit, melyek révén elkerülhető lett volna néhány megrögzült – a szerző számára is problémásnak tűnő – tévhit további konzerválása. Többek között a szovjet elleni háborúba lépés körülményeinek hadtörténeti vizsgálata és feltárása új megvilágításba helyezte Bárdossy László miniszterelnök szerepét. Bebizonyosodott, hogy ő nem azért hívta össze a minisztertanácsot, hogy az eldöntse: „hadiállapotban lévőnek tekintse-e magát az ország a Szovjetunióval, vagy sem,", hanem hogy tudomásul vegye és jóváhagyja Horthy kormányzó döntését. Ennélfogva a minisztertanács nem a miniszterelnök „javaslatát" fogadta el, hanem a kormányzói döntést, amit a miniszterelnök másnap a képviselőházban beterjesztett. Mint fentebb erre már utaltam, régi beidegződésként van jelen a magyar (had)történetírásban az egyértelműen negatív megítélés alá eső Horthy-rendszernek – és hadseregének – kötelességszerű elmarasztalása, bírálata, az attól való ismételt elhatárolódás szándékának kifejezése még az esetben is, ha valamely tény, esemény, a szerző által pozitív megítéltetés alá esik. Esetünkben a hadsereg, illetve annak egyes seregtestei és fegyvernemei vagy alakulatai által elért részsikerek, katonai helytállás akkor sem minősítik a kormány által háborúban vállalt szerep egészét, ha arra nem hívjuk fel minduntalan az olvasó figyelmét. Az 1941-ben és 1942-ben bevetett és sikeresen helytálló magyar légicsoport szerepét nem feltétlenül kell kisebbíteni azzal a különben helytálló, a vezérkar főnökségtől származó megállapítással, hogy a vörös hadsereget döntően megverni aligha lesz lehetséges.

Amikor a recenzens a mű keltette gondolatai közreadásakor bíráló megjegyzésekkel is illeti M. Szabó Miklós kitűnő monográfiáját, teszi ezt abban a reményben, hogy csakhamar kézbe veheti az újabb kutatások eredményeivel kiegészített második kiadást. Ez nem változtat azon az örömön, mellyel melegen üdvözli egy témájában egyedülállóan invenciózus és sodró lendülettel alkotó történésznek a magyar hadtörténetírás jelentős értékét képező alkotását.

Dombrády Lóránd

ERICH REITER (RED.)

DER KRIEG UM DAS KOSOVO 1998/99

(Hase und Koehler, Mainz, 2000. 276 o.)

Alig ért véget a déli határaink közvetlen közelében zajlott koszovói NATO-akció, és alig rendezkedett be ezen a területen a NATO békefenntartó kontingense, máris megjelent az első, ezzel a témakörrel foglalkozó tanulmánygyűjtemény.

A tizenegy, javarészt „független" osztrák tudósok tollából származó dolgozatot Erich Reiter szerkesztette egy kötetbe, a rövid, ám sokatmondó „Harc Koszovóért 1998/99" címen. A gyűjtemény pontosan azt nyújtja az érdeklődő olvasónak, amit címe ígér: a tanulmányok végigkísérik Koszovó sorsát a történelmi, több évszázados háttértől kezdve egészen a harcok által felvetett legmodernebb jogi és etikai kérdésekig.

A szerzők igyekeznek megvizsgálni, hogy a NATO és az ENSZ közbeavatkozásával, valamint az „Allied Force" elnevezésű katonai akció végrehajtásával sikerült-e a Koszovóban évtizedek óta fennálló etnikai zavargásoknak és az 1912/13-as balkáni háborúk óta tartó, az albán etnikumot elnyomó szerb uralomnak véget vetni. A kötet szerzői gárdája igencsak színes: Erwin A. Schmidl, Predrag Jurekovič és Christian Segur-Cabanac az Osztrák Honvédelmi Minisztériumot képviselik. Gustav E. Gustenau, Martin Malek és Walter Feichtinger

a Bécsi Honvédelmi Akadémia nemzetközi békefenntartással foglakozó irodáján dolgoznak. Christian M. Stadler a Bécsi Egyetem Jogtudományi Intézetének professzora, míg Hanspeter Neuhold szintén a Bécsi Egyetemen, a Nemzetközi Kapcsolatok és Nemzetközi Jogi Intézet vezetője; Klaus Naumann a NATO Hadügyi bizottságának korábbi elnöke, Lothar Rühl nyugalmazott állmatitkár, a Kölni Egyetem Társadalomtudományi Karán a Politikatudományi Kutatóintézet vezetője, míg Rolf Clement a kölni központú Deutschlandfunk háttér-információs irodájának vezetője, biztonságpolitikai szerkesztő.

A tizenegy tanulmány természetesen egy központi téma, az 1998/99-es koszovói válság legfontosabb aspektusait járja körbe.

Schmidl tanulmánya „Koszovó Nagy-Szerbia és Albánia között: a történelmi háttér" két szemléltető segítségére is támaszkodva mutatja be a térség politikai változásait a szerbek középkori megjelenésétől egészen a NATO-bombázásokig.

Naumann két új szempont alapján vizsgálja meg a koszovói háborút: először is ez volt az információs társadalmak korszakának első szövetséges háborúja, másodszor pedig ez volt az eddigi legelső olyan háború, amelyet kizárólag a légiháború fegyvereivel vívtak és nyertek meg. Ezek alapján teszi fel a kérdést: „Koszovó – Példa a jövő számára?"

Jurekovič a háború kirobbanásának belpolitikai vonatkozásait tárgyalja. „A háború politikai dimenziói Koszovóban és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban: a konfliktus kialakulása, a nemzetközi államközösség politikai lépései és kihatások a környező országokra" című dolgozatában bemutatja az albán passzív és erőszakmentes ellenállást (1990-97), majd az 1998 februárjában megindult szerb fegyveres akciókat, és a konfliktus kiszélesedését, az európai államok és a NATO involválódását.

Gustenau a legszorosabb értelemben vett koszovói háborúra koncentrál, tanulmányát a NATO-támadás katonapolitikai kérdéseinek szenteli. „Politikai-stratégiai gondolatok az Allied Force nevű hadműveletről" címmel a NATO lehetőségeit, hadügyi mozgásterét vázolja, majd azt a következtetést vonja le, hogy semmiképp sem lehet a hagyományos értelemben vett győzelemről beszélni, hiszen az általános stratégiai végcélt nem érték el a NATO-erők.

Feichtinger a szorosabb értelemben vett hadügyi és hadtörténeti kérdésekkel foglalkozik. „A konfliktus katonastratégiai és operatív lezajlása" című tanulmánya pontosan számba veszi és bemutatja a harci cselekményekben részt vett katonai erőket, mind a jugoszlávszerb csapatokat, az albán ellenállási mozgalmakat, mind pedig az észak-atlanti szerződés egységeit. Majd négy stratégiai térkép segítségével felvázolja az operatív-taktikai célokat mindhárom oldalon, végül azok megvalósulását a harci cselekmények során. Gondolatait az egyes Koszovó-egyezmények és azok katonapolitikai vonatkozásai zárják, különös tekintettel a békefenntartó erők helyzetére 1999 július közepéig. Rühl a 78 napig tartó harcok tanulságait igyekszik összefoglalni. „A koszovói háború tanulságai: »egy meredek ügy«" című írása a megválasztott stratégia célszerűségét és azt vizsgálja, hogy az erőszak alkalmazása haszonnal járt-e egy ország belügyeibe való beavatkozás ellenére.

Az Oroszország-szakértő Malek megpróbálja a konfliktus keleti szálait bemutatni, és a háborút orosz szemszögből értelmezni. „Oroszország és a koszovói háború" című tanulmánya az orosz önkéntesek bevetésére és titkos fegyverszállítmányok kínos kérdéseire is kitér.

Clement azt a kérdést göngyölíti fel, miként került sor a második világháború óta először a német hadsereg háborús részvételére. „A szövetségi hadsereg részvétele a koszovói és jugoszláviai nemzetközi hadműveleteiben" című dolgozata az egyes német fegyvernemek feladatait és azok ellátását vizsgálja meg, majd azt fejtegeti, mindez milyen hatással volt a német Bundeswehr struktúrájára és belső szervezetére, és mi várható a jövőre nézve.

Segur-Cabanac „Az osztrák szövetségi haderő részvétele az Allied Harbour elnevezésű humanitárius akcióban 1999. április 3-tól 1999. augusztus 4-ig" című tanulmányában az első albán segítségkéréstől, az osztrák minisztertanács döntéshozási mechanizmusán keresztül egészen az osztrák katonaság konkrét akciójáig végigkíséri a missziót.

Ezzel szemben Stadler inkább elméleti síkon elemzi „A nemzetközi katonai bevetés jogetikai aspektusait." Vizsgálatának központi kérdése, hogy sor kerülhet-e bármely humanitárius segítségnyújtás érdekében a nemzetközi jog megsértésére.

Neuhold szintén ezt a témakört viszi tovább, már nem elméleti síkon, hanem a meg-

történt konkrét esetben elemezve a nemzetközi jogot ért esetleges sérelmet. Szerinte a kérdés, hogy „A NATO Allied Force nevű hadművelete: jogszerű humanitárius beavatkozás vagy politikailag elfogadható jogsértés?" volt-e, főleg azért vetődik fel, mert a NATO legnagyobb katonai fellépése messze nem a szervezet alapeszméjének, a kollektív önvédelem jogának szellemében fogant. Ennek ellenére végkövetkeztetése egyértelmű: a szisztematikus etnikai tisztogatások tükrében a NATO nemzetközi joggal ellenkező fellépése igencsak indokolt és politikailag elfogadható volt.

A tanulmánykötetet rendkívül alapos függelék zárja, melyben 33 fekete-fehér fotón láthatjuk a koszovói konfliktus főszereplőit, a politikai és katonai vezetőket, a menekülteket, a harcegységeket és a későbbi békefenntartókat.

A függelékben egy nagy ívű időrendi táblázat mellett megtalálhatja az érdeklődő olvasó az ENSZ Koszovóval kapcsolatos rendelkezéseit, a tárgyalási alapot képező Rambouillet-szerződés tervezetét, valamint a NATO és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság közötti katonatechnikai egyezmény szövegét.

Az igen gyorsan elkészített gyűjteménnyel Erich Reiter szerkesztő egy Magyarország szempontjából is igen fontos kérdéskört igyekezett körüljárni, és a széles látókörű elemzések révén rendkívül jól is mutatja be azt.

Zachar Péter Krisztián

KRÓNIKA

MÉSZÁROS KÁLMÁN

LEVÉLTÁRI NAP A SZOLNOKI MEGYEHÁZÁN

2000. szeptember 27.

Immár másodízben kaptam meghívást a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár rendezvényére, hogy tartsak előadást helytörténeti témában. A kérésnek már csak azért is örömmel tettem eleget, mert Szolnok és a Jászkunság eseménydús történelmének az általam kutatott Rákóczi-kor is fontos fejezetét jelenti, a téma népszerűsége és a még feltáratlan részletek ismertetése pedig hálás feladatot jelentett számomra.

A „Levéltári Nap" a megye árkádosloggiás, eklektikus stílusú székházában 10 órakor vette kezdetét. A megyei levéltár részéről *dr. Zádorné dr. Zsoldos Mária* igazgató asszony köszöntötte az egybegyűlteket, s rövid beszédében megemlékezett ezeréves hazánk többnyire gondokkal teli történelméről, azon belül pedig a természeti csapásoktól gyakorta sújtott Tisza-táj viszontagságos sorsáról is. Ezt követően *Búsi Lajos*, a megyei közgyűlés elnöke nyitotta meg a tanácskozást. Beszédében hangsúlyozta a levéltár fontosságát, melyet „édes teherként" hordoz a megyei önkormányzat.

Elsőként *Tringli István*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa tartotta meg előadását: „Az Árpádok országától István királyig. Szolnok ispántól Szolnok vármegyéig" címmel. Leszögezte, hogy a megye korai történetét új források előkerülése és merőben új szempontok nélkül kénytelen felvázolni. Az első okleveles említésektől kezdve két külön területből álló Szolnok megye létrejöttével kapcsolatban lényegében Tagányi Károly felfogását osztotta. Eszerint a Dés környéki sóbányák, a tiszántúli sószállító útvonal és annak szolnoki célállomása került egységes igazgatás alá. Ezt a véleményt erősíti meg a Szabolcs vármegye területén található, de a szolnoki ispán fennhatósága alá tarozó falvak megléte is, melyek a sószállító útvonalon szállás adással tartoztak a mindenkori ispánnak. A megye elnevezése azonban nem a latin *'sal'* (= só) szóból származik, miként Tagányi vélekedett, hanem első ispánjától ered, aki 1046-ban szenvedett vértanúhalált. Szolnok ispán nevében pedig valószínűleg a magyar *'szó'* szavunk és az ebből képzett *'szószóló'* jelentés rejtőzik.

Ezt követően *Hegyi Klára* kandidátus, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa beszélt a város török kori történetéről („Török katonák a szolnoki várban"). Miután a török a XVI. század elején felszámolta Magyarország délvidéki védelmi rendszerét, az ország belsejében jórészt korszerűtlen várak szolgáltak újabb védővonalként. Buda eleste (1541.) után égető problémát jelentett ezek megerősítése. E munkában a fő érdem az uralkodóházat illeti, hiszen történetírásunk mára tisztázta, hogy az ország védelmi költségeinek nagy részét a Habsburgok teremtették elő Magyarországon kívüli forrásokból. Sajnos, mindmáig szívósan él a köztudatban az az igaztalan vád, miszerint Bécs magunkra hagyott volna a török elleni élethalálharcban. (Meg kell jegyeznem, hogy a nyugati közvéleményben pedig éppen ellenkezőleg, a magyarokat vádolják egyöntetűen törökbarátsággal.) Szolnokot is I. Ferdinánd király erődítette meg, de már 1552-ben török kézre került. Az igen fontos tiszai erősség védelmére a törökök 923 fős őrséget kívántak szervezni, 1552 végén és 1553 folyamán azonban e létszámnak csak kb. 40, illetve 50%-a szolgált a várban, és ezt később sem sikerült lényegesen megnövelni. A tiszai átkelő túlpartjának biztosítására a törökök felépítették Szolnok „testvérvárát", (a mai Török-) Szentmiklóst, majd a várháborúk korszakát lezáró drinápolyi béke évében (1568.) sebtében felépítették a jászberényi palánkot is. Ez utóbbi a törökök védelmi vonalának Hatvan és Szolnok között meglévő hiátusát

pótolta. Ezzel a megye területén 3 fontos erősség állt a törökök rendelkezésére.

A közel másfél évszázados hódoltsági időszak végére az 1683-tól megindult visszafoglaló háború tett pontot. Ennek helyi eseményeiről *Bagi Gábor* kandidátus, a Damjanich János Múzeum tudományos főmunkatársa beszélt „Szolnok visszafoglalása 1685-ben és jelentősége a török elleni felszabadító háború első szakaszában" című előadásában. Szolnok visszafoglalása nem pusztán a jó másfél évtizedes háború egyik helyi győzelmét hozta meg a keresztény seregek számára, de fontos állomása volt a Buda visszavívásáig vezető harcoknak is. Buda török utánpótlása ugyanis részben Eszék felől, a Duna jobb partján húzódó fő hadi úton, részben pedig kelet felől, a Temesvár–Várad–Szolnok útvonalon történt. Az előbbi útvonalon a szövetségesek már az 1684. évi hadjárattól kezdve folyamatosan gátolták az összeköttetést, az utóbbi útvonalon pedig éppen Szolnok 1685. október 18-án történt elfoglalásával sikerült elvágni azt.

Jómagam „Szolnok kuruc várkapitányai 1703–1706" címmel tartottam előadást. A megjelölt időszak során Szolnok a kuruc hatalom egyik alföldi bástyája volt. 1706. augusztus végén azonban az ellenség közeledtének hírére a kurucok kiürítették és felgyújtották Szolnokot, majd rövid megszállás után Rabutin császári tábornagy is elhagyta. Az évekig pusztán álló vár csak 1710-ben jutott újra fontos szerephez. Szolnok 1703. szeptember 21-i bevétele után Ónodi Csiszár István lett a vár első kuruc parancsnoka. Halála után, 1704. szeptember elején az a Berthóty István brigadéros lépett a helyére, aki már az 1680-as években is Szolnok kapitánya volt. Herbeville marsall hadjárata miatt Rákóczi 1705 szeptemberében harctéri szolgálatra osztotta be a környéket jól ismerő Berthótyt, és a hatvani kapitányt, Szabó Mátét tette meg szolnoki parancsnokká. Mivel a császáriak ostromától is tartani kellett, október elején báró Perényi Miklós lett a vár ideiglenes főkapitánya, Herbeville elvonulása után azonban Szabó Máté maradt a helyén. Mivel Szabó többször is kérte visszahelyezését Hatvanba, a fejedelem 1706. június 21-én Mónay Pált nevezte ki utódául, de Rabutin említett hadjárata miatt végül az egész őrséget kivonták a várból.

Vadász István kandidátus, a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum igazgatója történelmünk legdicsőbb korszakát, az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc eseményeit idézte fel. Előadását „»Mindnyájunknak el kell menni...« 1848–49 és a polgári lakosság áldozatvállalása Tiszafüreden." címmel tartotta meg. Részletesen szólt a „nemzeti őrsereg", majd az önkéntes mozgó nemzetőrség helyi szervezéséről. Ismertette a városban felállított három hadikórház működését, sebesültek gondozását és az elhunyt honvédekre vonatkozó adatokat. A forradalom évfordulóján, 1849. március 15-én például 4 közvitézt temettek Tiszafüreden. A cári csapatok 1849. július 26-án érkeztek a város alá, és 29-éig táboroztak ott. Ebből az időből származik az a kárvallási jegyzék, melyet jelenleg a Kiss Pál Múzeumban őriznek, s mely szerint 517 személynek összesen több mint 90 ezer forint kárt okoztak „a később is gyűjtőszenvedélyükről elhíresült" orosz katonák – mondta némi humorral fűszerezve az előadó. Végezetül a lakosság számára további súlyos veszteségeket okozott Tiszafüreden is a Kossuth-bankók beszolgáltatási kötelezettsége.

Ezt követően *Babucs Zoltán*, a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa tartotta meg előadását „II. világháborús jászberényi bakák a Donnál" címmel. Bevezetőként a Horthy-korszak hadseregének azon alakulatairól beszélt, melyekben jászberényi katonák (is) szolgáltak, ennek megfelelően felvázolta a jászberényi kerékpáros majd páncélos zászlóalj és a 2/III. gyalogzászlóalj történetét. Az előadás nagy része a magyar királyi „József nádor" 2. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának II. világháborús szerepléséről szólt. Az alakulat 1939–1942 között állomásozott a Jászság székvárosában, majd 1940-ben az észak-erdélyi, 1941-ben pedig a délvidéki bevonulásban vett részt. A zászlóalj mozgósított része, a 32/III. zászlóalj 1942 nyarán került ki a Don partjára, ahol a 2. magyar hadsereg legdélebbi arcvonalszakaszának védelmét látta el. Napokkal a szovjet hadsereg offenzívájának megindítása után, 1943. január 17-én kapta meg a zászlóalj a visszavonulási parancsot, s az utóvédek utóvédjeként fegyverrel a kézben vonult vissza. Az előadó a még életben lévő egykori katonák elmondása alapján megrázó képet rajzolt a frontszolgálat és a visszavonulás nehézségeiről. A dermesztő hideg, az utánpótlás megoldatlansága, az ellenség nyomasztó technikai és létszámfölénye egyaránt súlyos veszteségeket okozott a visszavonulók számára, s bizonyára nem tartozott a ritka kivételek közé, amikor a

jászberényi bakák még saját (német és olasz) szövetségeseikkel is összetűzésbe kerültek. A mintegy 250 főre leapadt zászlóaljat 1943 májusának végén fogadta Jászberény városa. A vesztes háborúk hőseinek *is* kijáró tiszteletadás jegyében arra hívta fel a figyelmet az előadó, hogy a II. világháborúban szolgált magyar frontkatonák többsége sem tett mást, mint katonai esküjéhez híven szolgálta hazáját.

Befejezésül *Nánási Mihály*, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár főlevéltárosa tartott előadást: „Politikai és egyházi ünnepek a »fordulat éve« után". Az előadó részletesen végig kísérte nemzeti ünnepeink hányatott sorsát a személyi kultusz évei alatt. 1949–50-ben törvényerejű rendeletek sora született augusztus 20-a, május 1-je, április 4-e és november 7-e, vagyis az alkotmány, a munka, a felszabadulás és a nagy októberi szocialista forradalom napjának nemzeti, illetve állami ünneppé emeléséről. Államalapító Szent István király ünnepe így lényegült át a népköztársaság alkotmánya és az új kenyér ünnepévé. 1951–52-ben tanításmentes munkanappá nyilvánították március 15-ét és pünkösd hétfőjét, „cserében" viszont kétnapos ünnep lett május 1-je. 1952-ben karácsony, a következő évben pedig húsvét másnapja lett munkanap. Figyelemreméltó, hogy amint a március 15-ei és az október 6-ai ünneplést és megemlékezést az iskolákra korlátozták, ugyanúgy a tanácsköztársaság kikiáltásának napja, március 21-e is megmaradt iskolai keretek között. Hazánk történelmének már érintett „fényes ünnepei" mellé két nagyszabású, országos ünnepély zárkózott fel: Sztálin 70. és Rákosi 60. születésnapja.

Zárásképpen ígéretet kaptunk arra, hogy az előadásoknak legalább egy része a levéltár következő évkönyvében (Zounuk) fog megjelenni, s ezzel a helytörténeti kutatások új eredményei a szakma és az érdeklődő közönség számára is elérhetővé válnak majd. Végül a Levéltári Nap állófogadással fejeződött be, amely szintén nem okozott csalódást a vendégek számára.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1998. ÉVI HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1–39
Határterületek	40–71

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	72–96
A hadművészet és a fegyveres erők története	97–190
Csapattörténetek	191–203
A katonaság és kiképzésének története	204–239
A katonai nevelés és hagyományápolás története	240–265
A haditechnika története	266–325
A katonai jog, a háborús bűnök története	326–351
Veszteségek, a hadifogság története	352–368
Helytörténet, vártörténet	369–390
Életrajzok, emlékezések	391–463

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM	464–476
A kezdetektől a XV. század végéig	477–498
XVI-XVII. század	499–508
XVIII. század	509–514
XIX. századtól 1914-ig	515–526
XX. század	527–530
1914-1918	531–550
1918-1939	551–576
1939-1945	577–621
1945-1998	622–688

IV. AZ 1848-1849-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

Összefoglaló munkák, általános kérdések	689–750
Európa és 1848-1849	751–779
Hadügy, fegyveres erők	780–824
Hadműveletek, harcok	825–850
Helytörténet	851–918
Életrajzok	919–993
Megtorlás, emigráció	994–1009

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. Az 1996. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. [Összeáll.] Bojtásné Damó Csilla, Bolyósné Ujfalusi Éva. = Hadtörténelmi közl. 1998. 4. 961-1016.
2. Az Új Honvédségi Szemle 1997. évi repertóriuma. = Új honvédségi szle. 1998. 7. füzet. 20 p.
3. Bibliográfia - tanároknak, diákoknak. [Összeáll.] Bolyósné Ujfalusi Éva. = Iskolakultúra. 1998. 4. 109-111.
   NATO-ról
4. Látogatóban. Összeáll. K. M. = Élet és tud. 1998. 13. 414., 15. 478., 25. 798., 35. 1118., 36. 1150.
   Kiállítások a Hadtörténeti Múzeumban.
5. *Várkonyi Ágnes, R.:* Theatrum Europaeum 1648-1748. A vesztfáliai béke Európája. A Hadtörténeti Múzeum új kiállítása. = Hadtörténelmi közl. 1998. 4. 957-960.
6. *Pandula Attila:* Fortitudini - A vitézségnek. A Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulóján rendezett emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. = Turul. 1998. 1-2. 42-44.
7. *Ludwigstorff, G.; Schwarz, W. A.; Stolzer, J.:* Fortitudini - Der Tapferkeit. Der Militär-Maria Theresien-Order und die Tapferkeitsmedaille. Begleitband zur Ausstellung der Österr. Gesellschaft für Ordenskunde und der Museumgesellschaft Deutsch-Wagram. 29. März - 4. Oktober 1998. Wien, 1998. 122 p.
   A Mária Terézia Vitézi Rend és a Bátorsági érem. Kiállítási katalógus.
8. *Oroszi Antal:* Hagyományápolás felsőfokon. A Hadiakadémiától a Nemzetvédelmi Egyetemig. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 2-3. 25.
   A Nemzetvédelmi Egyetem múzeuma.
9. *Katona M. István:* Múzeum születik. = M. honvéd. 1998. 31. 26-27.
   Haditechnikai park, Kecel.
10. *Tőrös István:* Keceli arzenal. = Top gun. 1998. 2. 54-55.
11. *Kovács Vilmos:* Híres Komárom katonái. Múzeum az erődben. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 39. 24-25.
12. Európa haditechnikai múzeumai. La Gleize, Moszkva-Hodinka, Kecel, Saumur. = Modell és makett. 1998. 1. 10-11., 2. 6-7., 3. 10-11., 5. 18-19.
13. *Bencsó Tamás:* A Svájci Repülőcsapatok Múzeuma. = M. szárnyak. 26. 1998. 261-263.
14. *Földesi László:* Az olasz légierő múzeuma. = Top gun. 1998. 4. 58-61.
15. Titkok és legendák múzeuma. [Összeáll.] Sárhidai Gyula. = Top gun. 1998. 1. 2-7.
    A szovjet légierő monyinói múzeuma.
16. *Rosza Pál:* Repülőgép-múzeum Kunovicében. = Haditechnika. 1998. 1. 84-86.
17. *Toperczer István:* Az axwalli harckocsimúzeum. = Haditechnika. 1998. 2. 58-63.
18. *Margitay-Becht András:* A hadigőzöstől a múzeumhajóig. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 30. 22-23.
19. *Kacsó Lajos:* Folyamőr örökség kérdőjelekkel. = M. honvéd. 1998. 31. 36-37.
    A Honvéd Folyami Flottilla múzeuma.
20. *Amaczi Viktor:* Múzeum Quanticóban. = M. honvéd. 1998. 38. 36-37.
    Az USA Tengerészgyalogságának Múzeuma.
21. *Józsa Béla:* A hadtörténeti kiállítások folytatódnak! = Militaria. 12. 1998. 424-427.
    „Tigrisek az Ardennekben" c. kiállítás. (Klapka Militaria Galéria)
22. *Elekes Éva:* Holocaustmúzeum Floridában. Amerikai-magyar túlélők tanúskodnak a vészkorszakról. = Népszava. 1998. 42. 9.
23. Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok. Szerk. Szijj Jolán. Bp. Petit Real, 1998. 256 p. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)
24. *Szijj Jolán:* Levéltári titkok. [Riporter:] Egri Magdi. = M. honvéd. 1998. 12. 26-27.
25. *Kovács József László:* Zrínyi-iratok a grazi Landesarchivban. = Hadtörténelmi közl. 1998. 4. 911-927.
26. Zrínyi Miklós válogatott levelei. Bp. Balassi, 1998.
    Ism.: = Somogy. 1998. 4. 457.
27. *Glück Jenő:* Aradi levéltári források a francia háborúk idejéből. /1792-1815./ = Levéltári szle. 1998. 1. 55-61.
28. *Cseh Géza:* Szolgálati bizonyságlevél a

nagykun kapitánytól. Két levéltári forrás Kováts Mihály amerikai szabadsághős életrajzához. = Jászkunság. 1998. 3-4. 104-109.

29. *Gazsi József:* Levéltári kutatások a munkaszolgálat történetéhez. = Holocaust füz. 9. 1998. 165-174.
30. *Rásó József:* 1956 dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Miskolc, BAZ M. Lvt., 1998. 196 p. (Acta archivistica, 5.)
31. Az elárult forradalom. [Közread. és bev.] Gergely Attila, Krajczár Gyula. = Kapu. 1998. 10. 92-96.
    A Budapesti Rendőr-főkapitányság Irattárának dokumentumai.
32. *Veszprémy László:* A Hadtörténeti (Hadtudományi) Könyvtár - a Honvédség legrégebbi működő könyvtára. = Humán szle. 1998. 2. 126-129.
33. *Veszprémy László:* A Hadtörténeti (Hadtudományi) Könyvtár - a Honvédség legrégibb működő könyvtára. = Könyv, könyvtár, könyvtáros. 1998. 4. 40-44.
34. Rendszerváltás a könyvtárban. Készítették: Egri Magdi [et al.] = M. honvéd. 1998. 40. 4-8.
    Honvédségi könyvtárak az 1990-es években.
35. Buda 1686. évi visszavívásának egykorú irodalmi emlékei a Budapesti Történeti Múzeum könyvtárának gyűjteményében. = Literarische Andenken der Wiedereroberung von Buda 1686. [Összeáll.] Hanny Erzsébet. Bp. Budapesti Történeti Múzeum, 1998. 79 p. (Monumenta historica Budapestinensia, 9.)
36. *Balla György, Kisari:* Száz várrajz Württembergben = Hundert Festungs-pläne in Württemberg. Bp. Magánkiad., 1998. 188 p.
37. *Balla György, Kisari:* Török korunk térképeken. Egy magyar kartográfus több száz másolatot kapott Karlsruhéból. [Riporter:] D[aniss] Gy[őző]. = Népszabadság. 1998. 25. 10.
38. *Nagy Miklós Mihály:* Cholnoky Jenő az első világháború geográfiájáról /1905-1907/. = Társadalom és honvédelem. 1998. 1-2. 111-126.
39. Historical atlas of the Holocaust. Ed. US Holocaust Memorial Museum. New York, Macmillan, 1996. 252 p.
    A holocaust történeti atlasza. - Magyar vonatkozásokkal.

Határterületek

40. *Sunkó Attila:* Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadszervezetének heraldikai ábrázolásai. Kökösi Nagy Miklós címereslevele. = Turul. 1998. 3-4. 78-89.
41. *Karger, Johann Anton:* Die Entwicklung der Adjustierung, Rüstung und Bewaffnung der österreichisch-ungarischen Armee, 1700-1809. Buchholz, LTR-Verl., 1998. 576 p. 4 t.
    Az egyenruha, a felszerelés és fegyverzet fejlődése az osztrák-magyar hadseregben.
42. *Hinterstossier, Hermann:* Die adjustierung des k. (u.) k. Heeres, 1868-1914. 1. Die Infanterie. Wien, Stöhr, 1998. 136 p. (Österreichische Militärgeschichte. Sonderbd. 1998.)
    A cs. és kir. szárazföldi erők ruházata és felszerelése, 1868-1914. Gyalogság.
43. *Szijj Jolán:* Nyolcvan éve történt. = M. honvéd. 1998. 9. 26-27.
    A m. kir. 38. honv. gy. ho. díszszuronyt ad át az uralkodónak.
44. *Baczoni Tamás:* Az 1938 M. sátorlapesőgallér. = Haditechnika. 1998. 3. 61-63.
45. A bayeux-i faliszőnyeg. Sajtó alá rend., előszót írta: Jójárt Júlia, Varga Vanda Éva. 2. átdolg. kiad. Szeged, JATE, 1998. 35 p. + 3 mell. (Documenta historica, 34.)
    A dokumentumok forrása: Grape, Wolfgang: The Bayeux tapestry. Monument to a Norman triumph. Munich, New York, Prestel, 1994.
46. *Marosi Ernő:* A Zsigmond-kor művészettörténetének egy adóssága. Eberhard Windecke illusztrált Zsigmond-életrajza és a középkori képes krónikák. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 547-560.
47. *Négyesi Lajos:* Henrik Ottendorf szentgotthárdi csatát ábrázoló metszetének hitelessége a terepen végzett kutatások tükrében. = Vasi honism. helytört. közlem. 1998. 1. 40-57.
48. *Dénes József:* A szentgotthárdi csata hiteles ábrázolása? Hozzászólás Négyesi Lajos: Henrik Ottendorf szentgotthárdi csatát ábrázoló metszetének hitelessége a terepen

végzett kutatások tükrében c. írás-hoz. = Vasi honism. helytört. közl. 1998. 4. 75-77.

49. *Négyesi Lajos:* Válasz Dénes Józsefnek, avagy hitelesek-e a veduták? = Vasi honism. helytört. közl. 1998. 4. 77-81.
Dénes József: A szentgotthárdi csata hiteles ábrázolása? c. cikkhez.
50. *Szabó János, B.:* A Nádasdy-huszárezred tiszti galériája Betléren. = Turul. 1998. 3-4. 107-108.
51. Hadifestők tárlata. [Szöveg:] Katona M. István. = M. honvéd. 1998. 28. 24.
Kiállítás. Hadtörténeti Múzeum.
52. Szemtanúk. [Robert Capa és Szentpétery Tibor fényképfelvételei.] Szöveg: Katona M. István, Kiséri-Nagy Ferenc. = M. honvéd. 1998. 19. 26-27.
53. *Perruchi, Sergio:* Az utolsó felvétel. Emlékezés Pedrára, a Paris Mach fotóriporterére, aki a világ összes forró pontján megfordult. = Népszabadság. 1998. 248. 13.
Pedrazzini, Jean-Pierre
54. Ezerkilencszázötvenhat október 23. - november 4. = M. honvéd. 1998. 43. 26-27.
Részletek: 1956 plakátjai és röplapjai. Bp. Zrínyi, 1991. c. könyvből.
55. Gulag-nap a Duna Televízióban. [Írta:] Sz. P. = M. honvéd. 1998. 19. 28.
56. *Kristó Gyula:* Magyar kalandozók német mondákban. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Bp. ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998. 31-35.
57. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. Sajtó alá rend. Bagi Zoltán Péter. Szeged, JATE, 1998. 10 p. (Documenta historica, 37.)
58. *Etényi Nóra, G.:* Német hírek - magyar törekvések. A magyar főméltóságok török elleni politikája az 1663-1664-es német újsághírekben. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Bp. ELTE Bölcsészettud. Kar, 1998. 346-357.
59. Történelmet írunk. A magyar katonai hírlapirodalom kettős jubileumán. = M. honvéd. 1998. ksz. 29 p.
Papp Dezső: Katonai sajtótörténet 1703-1945. 4-13.
Kacsó Lajos: Katonai sajtótörténet 1945-től napjainkig. 14-27.
Zsalakó István: Az ezredforduló küszöbén. 28-30.
60. *Ács Tibor:* Az első magyar hadtudományi folyóirat. A Honvédelmi Szövétnek története. = Új honvédségi szle. 1998. 8. 12-21.
61. *Bugya László:* Az 1898. évi spanyol-amerikai háború visszhangja a magyar sajtóban. = Aetas. 1998. 4. 78-88.
62. *Alföldi Andrea:* A magyar rendőri sajtószolgálat 1880-1914 között. = Belügyi szle. 1998. 6. 81-87.
63. *Unger Gabriella:* A magyar sajtó a csehszlovákiai bevonulásról. = M. napló. 1998. 8. 34-38.
64. *Sárhidai Gyula:* Magyar szárnyak, 1938-1956, 1957-1998. = Top gun. 1998. 2. 16-17., Aranysas ksz. 2-3.
65. *Kobály József:* A Przeworsk-kultúrához tartozó harcossírok és fegyverleletek a Kárpátalján. = Nyíregyházi Jósa András Múz. évkv. 39-40. 1997/1998. 113-134.
66. *Márton Alfréd:* A katonai kíséret és az ótörök bujruk tisztségnév viszonya a kora-középkori steppén. = Acta historica /Szeged, 106. 1998. 39-44.
67. *Szakály Ferenc:* Felfedezők, rabok, renegátok. Világtengerek magyar vándorai. = História. 1998. 2. 29-30.
68. *Kövér Lajos:* Soldats, colons et voyageurs français en Hongrie au XVIII. siècle. = Cah. d'études hongr. 9. 1997/1998. 173-240.
69. *Nagy Miklós Mihály:* Katonatudósaink utazásai. = Új honvédségi szle. 1998. 2. 127-134.
Almásy László, Somogyi Endre
70. *Bóra Ferenc:* A haza védelme. Szemelvények a „katonai néprajz"-ból. = Új honvédségi szle. 1998. 5. 92-96.
71. *Kacsó Lajos:* Újra épülhet a helytartó főha diszállása. Római kori palota a Hajógyári-szigeten. = M. honvéd. 1998. 33-34. 24-25.

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

72. *Hoensch, Jörg K.:* Az 1945 utáni Zsigmond-kutatás súlypontjai. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 676-699.
73. *Veszprémy László:* A nikápolyi hadjárat értékelése az újabb hadtörténetírásban. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 603-609.
74. *Veszprémy László:* Zsigmond, a katonai reformer? A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 657-665.
75. *Borsa Iván:* A Zsigmond-kori oklevéltár és az idők változásai. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 666-675.
76. Bercsényi Miklós és kora. Történettudományi konferencia Hódmezővásárhelyen, 1993. október 8-9-én a Rákóczi-szabadságharc megindulásának 290. évfordulója alkalmából. [Szerk. Földesi Ferenc, Czeglédi Sándor.] Hódmezővásárhely, Önkorm., [1998.] 115 p.
77. *Ács Tibor:* Egy ismeretlen akadémiai pályázat sorsa. A Magyar Tudományos Akadémia első hadtudományi pályázata, 1847. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 284-293.
78. *Balla Tibor:* Bulgária felszabadulásának és az önálló bolgár hadsereg létrejöttének 120. évfordulója. Nemzetközi tudományos konferencia. Szófia. 1998. március 24-25. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 531-536.
79. A honi hadiipar és külkapcsolatai századunkban. 1997. november 13-án rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga. Szerk. Kovács Vilmos. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 1998. 104 p.
Előadók: Rainer Egger, Kovács Vilmos, Dombrády Lóránd, Takács Béla, Csobay József, Simai Mihály, Marie-Claire Goller, Károlyi Béla, Romvári Ferenc, Turák János, Lugosi József, Bus János.
80. *Balla Tibor:* Korszakvég - korszakkezdet, 1918. Nemzetközi tudományos konferencia. Szatmárnémeti-Zilah-Nyíregyháza. 1998. május 27-29. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 753-759.
81. *Konczné Nagy Zsuzsanna; Nagy Ferenc:* Korszakvég - korszakkezdet. Magyar és román történészek konferenciája az 1918-as esztendő emlékére. /1998. május 27-29. Szatmárnémeti-Zilah-Nyíregyháza./ = Honismeret. 1998. 6. 6-13.
82. *Fleisz János:* A román történetírás a magyar sorsfordulókról. Az első világháború és a végbement változások. /1914-1918./ = Kapu. 1998. 1. 32-34.
83. IV. Honvéd Emléknap Makón, 1997. Szerk. Halmágyi Pál. Makó, Önkorm., 1998. 55 p. (A Makói Múzeum füzetei, 91.)
Az 1997. szeptember 27-én megtartott hadtörténeti konferencia anyaga. Előadók: Ágoston Gábor, Pálffy Géza, Sávai János, Halmágyi Pál.
84. *Dang, V [ojtech]; Suba J[ános]; Ravasz I[stván]:* Vedecká konferencia v Zalaegerszegu o augustovych udalostiach roku 1968. = Vojenská história. 1998. 4. 132-134.
Tudományos konferencia Zalaegerszegen, az 1968. augusztusi eseményekről.
85. *Ravasz István; Suba János:* Világ proletárjai egyesüljetek - különben lövünk! Prágai tavasz - egerszegi nyár '68. = M. honvéd. 1998. 38. 34-36.
Tudományos ülés.
86. *Móricz Lajos; Kiss Jenő:* Az Önkéntes Tudományos Körtől a Hadtudományi Intézetig. = Hadtudomány. 1998. 1. 101-108.
87. A Kiss Károly Hadtudományi Klub 15 éve. Írta és összeáll. Vasvári Vilmos. Bp. HM Okt. és Tudományszervező Főoszt., 1998. 47 p.
88. *Zachar József:* Bellum tricennale. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XXIII. Kollokviuma. Prága, 1997. augusztus 24-29. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 529-531.
89. A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. [Szerk. Punka György]. Bp. M. Repüléstörténeti Társ., 1998. 176 p.
90. Nemzedékek óhajára megőrzött múltunk. Korsós László: Mit hoznak az elkövetkező évek? Összeáll. Győri László, Katona M. István, M. Tóth György. = M. honvéd. 1998. 48. 4-8.
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 80. évfordulóján.
91. *Major Norbert:* A hadapródok krónikása. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 26. 22.
92. *Szakály Sándor:* Elfogult, személyes szám-

vetés az évről. (Had)történész a Duna Televízióban. = M. honvéd. 1998. 51-52. 33.

93. *Szabó József János:* Iskolateremtő mestertanár. [Riporter:] Egri Magdi. = M. honvéd. 1998. 37. 34-35.
94. *Szanati József:* A tüzértörténész. Hat évtized a seregben. Lejegyezte: Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 21. 28.
95. *Ungváry Krisztián:* „Lidérces álmainkban Budapest ostroma jön elő." – – történész. [Riporter:] Bojtár B. Endre. = M. narancs. 1998. 9. 8-9.
96. *Pihurik Judit:* Magyarország második világháborús szerepvállalása a memoárok tükrében. = Acta historica/Szeged. 107. 1998. 63-72.

A hadművészet és a fegyveres erők története

97. *Keegan, John:* Maszk. A parancsnoklás álarca. A hadvezéri mesterség Nagy Sándortól napjainkig. Debrecen, Aquila, 1998. 486 p. 16 t. (Aquila könyvek)
Eredeti cím: The mask of command
98. *Suster, Gerald:* Generálisok. A történelem legjobb és legrosszabb hadvezérei. Bp. Zrínyi, 1998. 215 p.
Eredeti cím: Generals
99. *Taylor, A. J. P.:* A háború urai. Mussolini, Hitler, Churchill, Sztálin, Roosevelt és Japán névtelen hadvezérei. Bp. Scolar, 1998. 185 p.
Eredeti cím: The war lords
100. *Spahr, William J.:* Sztálin hadvezérei. A szovjet vezérkar, 1917-1945. Debrecen, Aquila, 1998. 415 p. (Aquila könyvek)
Eredeti cím: Stalin's lieutenants
101. *Hermann Róbert:* A magyar hadtörténelem kiemelkedő egyéniségei. = Iskolakultúra. 1998. 4. mell. 15 p.
102. *Mitták Ferenc:* Hadvezérek, hősök, katonák a magyar történelemben. Arcképvázlatok a honfoglalástól a XX. századig. Debrecen, Tóth Kvk., 1998. 167 p.
103. *Győri László:* Seregek, katonák, hadvezérek. 9-10. rész. = M. honvéd. 1998. 18. 36-37., 21. 36-37.
1-2. rész. 1996. 38., 48. sz.
3-8. rész. 1997. 4., 9., 22., 30., 40., 45. sz.
104. *Szakály Sándor:* A magyarországi tanácsköztársaság vörös hadseregének tisztikara, 1919. In: 1918. Korszakvég - korszakkezdet. Satu Mare, Zalau, 1998. 459-470.
105. *Szakály Sándor:* A magyar királyi honvédség főparancsnokai (1921-1945). = Új honvédségi szle. 1998. 1. füzet. 22 p.
106. *Balogh Gyula:* Államtitkárok a Honvédelmi Minisztériumban, 1848-1990. Bp. HVK, 1998. 150 p.
Ism.: Pataky Iván: Államtitkárok. = Új honvédségi szle. 1999. 1. 124-125.
107. *Balogh Gyula:* A honvédelmi államtitkárok nyomában. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 41. 34-35.
108. *Piekalkiewicz, Janusz:* A kémkedés világtörténete. Ügynökök, rendszerek, akciók. 1-2. köt. Bp. Zrínyi, 1998. (312, 280 p.)
Eredeti cím: Weltgeschichte der Spionage
Ism.: Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 1999. 5. 145-147.
109. *Piekalkiewicz, Janusz:* A Legionow-erőd titka. = M. honvéd. 1998. 25. 36-37.
Részlet – – : A kémkedés világtörténete című könyvből.
110. A kémek ügyességén múlott. A Nagy Armada legyőzése. [Írta:] B. L. = Országhatár. 1998. 18. 40-41.
111. *Pethő, Albert:* Agenten für den Doppeladler. Österreich-Ungarns Geheimer Dienst im Weltkrieg. Graz, Stuttgart, Stocker, 1998. 448 p. 14 t.
Az Osztrák-Magyar Monarchia titkosszolgálata a világháborúban.
112. *Murphy, David E.; Kondrasov, Sergej A.; Bailey, George:* A láthatatlan front. A CIA és a KGB háborúja a megosztott Berlinben. Bp. Kossuth, 1998. 384 p.
Eredeti cím: Battleground Berlin. CIA vs. KGB in the Cold War
113. *Wolf, Markus:* Az arc nélküli ember. Bp. Zrínyi, 1998. 335 p. 16 t.
Eredeti cím: Man without a face
114. *Vadász Ferenc:* Gyilkosság Prágában. = Ezredvég. 1998. 2. 52-56.
1936-37. Katonai hírszerzés.
115. *Benedek István Gábor:* Az árulások sosem egyértelműek. – – könyvszenzációja Karády Katalin szeretőjéről, Újszászy István kémfőnökről. [Riporter:] Székely Anna. = Népszava. 1998. 140. 11.
116. *Belovai István:* Fedőneve: Scorpion. Bp. Szerző, 1998. 604 p. 20 t.
117. *Rátki András:* Titkosszolgálat az NDK-

ban. Az állambiztonsági iratok feltárása. = História. 1998. 9-10. 47-50.

118. *Ortner, M. Christian:* Die k. u. k. Sturmtruppen, 1916-1918. Elitesoldaten der Monarchie. Wien, Stöhr, 1998. 72 p. (Österreichische Militärgeschichte, Fg. 6. 1998.)
A Monarchia elitkatonái.

119. *Kessler, Leo:* Kommando. [A Brandenburg zászlóaljtól a Jagdkommandóig. Német irreguláris csapatok tevékenysége a II. világháborúban.] Debrecen, Hajja, 1998. 239 p. 16 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Kommando

120. *Skorzeny, Otto:* Kommandós vállalkozásaim. Mussolini kiszabadítójának és a budai Várhegy elfoglalójának emlékirata. Bp. Fotogold, 1998. 319 p.

121. *Whiting, Charles:* Skorzeny. Európa legveszélyesebb embere. Debrecen, Hajja, 1998. 171 p. 8 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Skorzeny

122. Agresszor századok vörös csillaggal. [Ford.] = Top gun. 1998. 1. 16-19.
A szovjet légierő titkos elit egysége.

123. *Boisseau, R.:* Rattky puis Deszöffy hussards de 1716 a 1743. = Vivat hussar. 33. 1998. 13-57.

124. *Bene János:* Az utolsó lovasroham. A Hadik-huszárok a nyikolajevi csatában 1941 augusztusában. = Nyíregyházi Jósa András Múz. évkv. 39-40. 1997/1998. 245-257.

125. *Szabó Tibor:* A magyar tábori tüzérség alkalmazása a menetoszlopok pusztítására az első világháborútól napjainkig. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 1. 45-57.

126. *Horváth Pál:* Egy pápai tüzér naplójából [Közread.] Huszár János. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 503-516., 4. 943-956.
Előzmény: = u.o. 1994. 3., 1995. 2., 1996. 2., 3. sz.

127. *BallaTibor:* Die Organisation der Honvédartillerie in den Jahren 1912-1914. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Inst., 1998. 75-78.
A honvéd tüzérség szervezete, 1912-1914.

128. *Takács Tamás:* Az orosz tábori tüzérség. 1-2. rész. = Haditechnika. 1998. 2. 2-6., 3. 2-7.

129. *Mészáros Károly:* A légvédelmi tüzérség fejlődése a századfordulótól a második világháborúig (1870-1939). = Új honvédségi szle. 1998. 7. 62-71.

130. *Berkovics Gábor; Horváth Mihály:* A magyar légvédelmi tüzérség külső környezete a század húszas éveiben. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 2-3. 174-186.

131. *Polgár Szabolcs:* A kelet-európai nomádok és szomszédaik védelmi rendszerei a kora középkorban. = Acta historica/Szeged. 106. 1998. 45-54.

132. *Szabó József János:* Az Árpád-vonal. (1940-1944). = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 1. 33-44.
Bajor Kálmánnal készített interjúval.

133. *Suba János:* Magyarország határain végzett aknatelepítési munkálatok műszaki-technikai biztosítása 1950-ben. = Új honvédségi szle. 1998. 8. 52-59.

134. Hidak Heves megyében. [Szerk. Tóth Ernő]. [Írták: B. Huszár Éva et al.] Eger, Heves M. Állami Közútkezelő Kht., 1998. 180 p.
Hídmérnöki konferencia, 39. (Eger)

135. *Horváth Attila:* A vasúti hálózat fejlesztésével szemben támasztott követelmények és tervek. (1920-41.) = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 2-3. 314-328.

136. *Gesztelyi Tamás:* A római katonák élelmezése. (Szemle). = Klió. 1998. 2. 59-62.
Junkelmann, M.: Panis militaris. Die Ernahrung des römischen Soldaten oder der Grundstoff der Macht. Mainz, Ph. von Zabern, 1997. (Kulturgeschichte der antiker Welt, 75.)

137. *Ferenc Szabolcs:* Az ellátó és szállító szolgálat működési rendszere és az azt befolyásoló tényezők (1920-1941.) = Bolyai szle. 1998. 5. ksz. 5-58.

138. *Kővári László:* A „kaja" hadművelet - Operation vittles. A berlini légihíd. = Top gun. 1998. 7. 6-8.

139. *Kádár Zoltán:* Orvosok a római kor társadalmában. Betegek és gyógyítóik. = História. 1998. 2. 8-9.
Katonaorvosokról is.

140. *Pozsgai Attila:* A Magyar Honvédség Kecskeméti Repülőkórházának története és szerepe a katona-egészségügyben. = M. szárnyak. 26. 1998. 123-126.

141. *Sárközi Sándor:* Két évtized a gyógyítás szolgálatában. = Katonai logisztika. 1998. 1. 218-233.
MH Kardiológiai Rehabilitációs Intézet, Balatonfüred.

142. *Keegan, John:* A tengeri hadviselés története. Bp. Corvina, 1998. 272 p.
Eredeti cím: The price of admiralty. War at sea from man-of-war submarine.
Ism.: Krámli Mihály. = Hadtörténelmi közl. 1999. 3. 646-648.

143. *Guttridge, Leonard F.:* Zendülés a tengereken. Bp. Zrínyi, 1998. 276 p.

144. *Harda V. Balázs:* Hét tenger katonái. = Top gun. 1998. 1. 58-61.
A Királyi Tengerészgyalogság története.

145. *Krámli Mihály:* A császári-királyi haditengerészet 1797-1866. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 425-475.

146. Rangliste der k. u. k. Kriegsmarine. Richtiggestellt bis 31. August 1917. Kriegseinteilungsliste der k. u. k. Kriegsmarine. Richtiggestellt bis 31. August 1918. [Hrsg] Lothar Baumgartner. Wien, Stöhr, 1998. 128, 256 p.
Reprint. Eredeti kiad. Wien, K. u. k. Hof- und Staatsdr., 1917-1918.
A cs. és kir. Haditengerészet ranglistája.

147. *Ionescu, Ion:* Marinarii români din flota austro-ungară şi actul unităti naţionale = Revista de istorie militara. 1998. 6. 28-29.
Az osztrák-magyar flotta román tengerészei és a nemzeti egység.

148. *Ruhe, William J.:* Háború a tengeren. II. világháborús tengeralattjárós ütközeteim. Debrecen, Hajja, 1998. 316 p. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: War in the boats

149. *Edwards, Bernard:* Dönitz farkasfalkái. Az Atlanti-csata, 1939-1945. Bp. [etc.], Lapics, 1998. 386 p. 8 t. (Aquila könyvek)
Eredeti cím: Dönitz and the wolf packs

150. *Csonkaréti Károly:* A „nagy pulykavadászat". A Sho-go-terv visszájára fordul. A végső győzelem. = M. honvéd. 1998. 15-16. 26-27., 23. 36-37.
Csendes-óceáni hadműveletek, 1944.

151. *Kilbracken, John:* Kardhal. Brit anyahajók és pilótáik a II. világháborúban, 1939-1945. Debrecen, Aquila, 1998. 311 p. 8 t. (Aquila könyvek)
Eredeti cím: Brink back my stringbag

152. *Scharek Ferenc:* Légjárók - léghajósok - pilóták. 1-2. rész. = M. honvéd. 1998. 20. 34-35., 21. 26-27.

153. *Winkler László:* A magyar repülés történelmi évfordulói 1998-ban. = Aviator. 24. 1998. 10-13.

154. *Winkler László:* A magyar repülés történelmi évfordulói. = M. szárnyak. 26. 1998. 3-8.

155. *Punka György:* Magyar szárnyak. 1-6. rész. = Top gun. 1998. 3. 20-23., 4. 16-19., 5. 22-25., 6. 18-21., 7. 28-31., 8. 28-31.

156. *Nagy Ferenc:* Repülés és légelhárítás az első világháború kitöréséig. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 1. 21-32.

157. *Winkler László:* Osztrák-magyar repülő hadműveletek az 1. világháborúban. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 5-16.

158. *Tobak Tibor:* Az I. világháború magyar katonai repülői. 4-14. rész. = Top gun. 1998. 1. 28-31., 2. 18-21., 3. 26-29., 4. 26-29., 5. 18-21., 6. 14-17., 7. 18-20., 10. 17-19., 11. 24-27.
1-3. rész. = u.o. 1997. 10-12. sz.

159. Hadvezérek a légierőről. K. G. Montgomery of Alamein tábornagy. Összeáll. Szabó József. = M. szárnyak. 26. 1998. 101-104.

160. *Horváth Zoltán:* Epizódok a 80 éves RAF történelemkönyvből. 1-9. rész. = Top gun. 1998. 4. 36-39., 5. 48-51., 6. 52-55., 7. 56-59., 8. 56-59., 9. 56-59., 10. 56-59., 11. 56-59., 12. 56-59.

161. *Spick, Mike:* A Luftwaffe ászai. A Jagdfliegerek taktikái és harceljárásai a II. világháborúban. Debrecen, Hajja, 1998. 302 p. 24 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Luftwaffe fighter aces

162. *Spick, Mike:* A szövetséges légierő ászai. A légi hadviselés taktikája és technikája a II. világháborúban. Debrecen, Hajja, 1998. 319 p. 16 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Allied fighter aces

163. *Caine, Philip D.:* Spitfire-ök, thunderboltok és meleg sör. Egy amerikai vadászpilóta Európa fölött a II. világháborúban. Debrecen, Hajja, 1998. 224 p. 16 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Spitfires, Thunderbolts and warm beer

164. *Caldwell, Donald:* A JG 26 hadműveleti naplója, 1939-1942. Debrecen, Hajja, 1998. 429 p. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The JG 26 ear diary

165. *Németh István:* A frontváros. „Mazsolabombázók" a város felett. = Élet és tud. 1998. 30-31. 939-941., 978-980.
A berlini blokád.

166. *Winkler László:* A m. kir. honvéd Légierő. (1938-1945). = M. szárnyak. 26. 1998. 8-12.

167. *Winkler László:* A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938-as felriasztása. = Hadak útján. 460. 1998. 7-8.

168. *Neulen, Hans Werner:* Am Himmel Europas. Luftstreitkräfte an deutscher Seite, 1939-1945. München, Universitas, 1998. 388 p.
Légierők a németek oldalán, 1939-1945. Magyar Királyi Honvéd Légierő. 125-154.
169. *Garai Balázs:* A magyar éjszakai vadászrepülők vázlatos története (1943-1945). = M. szárnyak. 26. 1998. 33-37.
170. *Tobak Tibor:* Pumák földön-égen. Bp. Ferenczy Kv.- és Lapk., 1998. 319 p. 16 t.
171. *Tombor Tibor:* Magyarország a bombák záporában. = Polgári védelem. 1998. 7. 26-27.,8. 26-27., 9. 23-24., 10. 22-23., 11. 22-23., 12. 19-20.
172. *Papp János:* Légitámadások Érsekújvár ellen. 1944. október 7. - 1945. március 14. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 17-20.
173. *Bernád Dénes:* Az orosz légierő tevékenységének és alkalmazásának sajátosságai a budapesti hadműveletekben. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 117-122.
174. *Ivánfalvi Attila:* Légiharcok Sopron megyében (1944-45). = M. szárnyak. 26. 1998. 222-225.
175. *Gaál Gyula:* Légi győzelmek: tízen felül. = M. szárnyak. 26. 1998. 50-62.
Második világháború.
176. *Nádor Ferenc:* Az MH légierejének újjászervezése és annak tevékenysége 1948-1956. november 4-e között. = Új honvédségi szle. 1998. 9. 63-76.
177. *Iván Dezső:* A Légierő-parancsnokság és az alárendelt csapatok tevékenysége az 1956. októberi forradalom időszakában. = M. szárnyak. 26. 1998. 94-100.
178. *Zsák Ferenc:* Éles bevetésben. Harcok az éjszakában. = Aviator. 25. 1998. 20-22.
Előzmény: = u.o. 21. 1997.
Kína, Korea.
179. *Gál József:* A közel-keleti légi háborúk története. 14-24. rész. = Top gun. 1998. 1. 20-23., 2. 22-25., 3. 16-19., 4. 20-23., 5. 14-17., 6. 22-23., 7. 21-23., 8. 20-23., 10. 14-16., 11. 20-23., 12. 18-21.
1-13. rész = u.o. 1996. 12., 1997. 1-12.
180. Az Izraeli Légierő ötven éve. [Ford.] = M. honvéd. 1998. 45. 16-17.
181. *Dombi Lőrinc:* 60 év selyemszárnyakon. = Új honvédségi szle. 1998. 6. 55-64.
A magyar ejtőernyőzés története.
182. *Punka György:* A német ejtőernyősök hatnyúdala Krétán. = Top gun. 1998. 9. 38-41.
183. *Harda V. Balázs:* Négylábú kommandósok. = Top gun. 1998. 3. 38-39.
Ejtőernyős kutyák.
184. *Pataky Iván:* Hatvan éve alakult meg a Légoltalmi Liga. = M. honvéd. 1998. 1. 22-23.
185. *Sárközi Irén:* Nők a rendészetben. = Belügyi szle. 1998. 3. 87-103.
Történeti áttekintés.
186. *Danielisz Béla:* Az önkormányzati rendőrség történetéből. = Belügyi szle. 1998. 5. 115-122.
187. *Csapó Csaba:* Híven, becsülettel, vitézül! = Népszabadság. 1998. 297. 10.
A magyar csendőrség.
188. *Molnár Judit:* Csak ürügy a deportálás. = Népszabadság. 1998. 297. 10.
A magyar csendőrség 1944-es szerepéről.
189. *Kádár Gábor; Vági Zoltán:* Rendvédelmi szervek és zsidók Magyarországon. 1944-45. = História. 1998. 8. 18-21.
190. *Kozáry Andrea:* A megtorlás és a bűnüldözés szolgálatában. A rendőrség újjászervezése 1956. november 4-től 1957 tavaszáig. = Belügyi szle. 1998. 3. 107-117.

Csapattörténetek

191. *Nemeskürty István:* Die Königlich-Ungarische Adelige Leibgarde. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Inst., 1998. 33-38.
A Magyar Királyi Nemesi Testőrség.
192. *Berek Tünde:* Egy feledésbe merült gyalogezred nyomában. = Bolyai szle. 1998. 3. 119-124.
Az 1. honvéd gyalogezred története.
193. A m. kir. 2. ejtőernyős zászlóalj hősi harca 1944/45 telén. 2. rész. [Írta:] S. H. = Hadak útján. 456. 1998. 5-7.
1. rész. = u.o. 455. 1997.
194. *Józsa Béla:* A Hunyadi és a Hungária SS-hadosztály története. = Militaria. 12. 1998. 397-413.
195. *Szántó Mihály:* A 2. magyar hadsereg IV. hadtestének története. Bp. MH Tájékoztatási és Médiaközpont, 1998. 110 p. (Honvéd tudósok, 34.)
196. *Martin Kornél; Ugron István:* Vitéz Szü-

gyi Zoltán és a Szent László hadosztály. = M. szárnyak. 26. 1998. 71-74.

197. *Kosaras Péter Ákos:* Waffen-SS alakulatok a magyarországi harcokban. 1-2. rész. = Militaria. 9. 1998. 306-311., 11. 380-387.

198. *Kosaras Péter Ákos:* Waffen-SS alakulatok a magyarországi harcokban, 1944/45. Bp. Nemzetek Európája, 1998. 72 p. 21 t.

199. *Williamson, Gordon:* Véráztatta föld. A Waffen-SS ütközetei. Debrecen, Hajja, 1998. 256 p. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The blood-soaked soil

200. Verweht sind die Spuren. Bilddokumentation SS-Panzerregiment 5 „Wiking". 2. Aufl. Coburg, Nation Europa Verl., 1998. 194 p. 2 t.
Az 5. „Wiking" SS-páncélosezred a második világháborúban. Képanyag. - Képek az 1944-45-ös magyarországi harcokról is.

201. *Pálóczi Gyula:* A 28. csatarepülő-hadosztály. A megalakult hadosztály feladatai. 3. r. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 61-72.

202. *Poór Gábor:* A 28. csatarepülő-hadosztály 1955. évi hadgyakorlatai, egy résztvevő élményei alapján. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 91-96.

203. Az „Elsők". [Ford.] = M. honvéd. 1998. 28. 8-9.
Az USA szárazföldi erők l. gyalogoshadosztályának története.

A katonaság és kiképzésének története

204. *Borosy András:* Paraszti milíciák a középkori Angliában. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Bp. ELTE Bölcsészettud. Kar, 1998. 21-30.

205. *Gericsné Ladányi Erzsébet:* „Iobagio (liber iobagio) - ignobilis". A telekkatonaság és a partikuláris nemesség eredete. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 623-629.

206. *Sebők Ferenc:* Adalékok a Jagelló-kori magyar hadszervezet történetéhez. = Acta historica/Szeged. 107. 1998. 35-41.

207. *Hegyi Klára:* Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. = Történelmi szle. 1998. 3-4. 229-256.

208. *Ágoston Gábor:* A hódítás ára. A magyarországi török végvárak őrsége, fenntartási terhei és a tartomány pénzügyi helyzete. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 351-383.

209. Székely népesség-összeírások, 1575-1627. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Demény Lajos. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyes., 1998. 868 p. (Székely oklevéltár. U. s. 4.)

210. Die k. u. k. Armee. Hrsg. v. Ferenc Glatz. Bp. Europa Inst., 1998. 139 p. (Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. Bd. 6.)
A cs. és kir. hadsereg.

211. *Broucek, Peter:* Die Armee im Biedermeier. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Inst., 1998. 39-46.
A hadsereg a 19. század első felében.

212. *Malfer, Stefan:* Die Reform der Wehrpflicht als konservative Sozialutopie in einer Broschüre aus dem Jahre 1856. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Inst., 1998. 57-66.
A hadkötelezettség reformja, mint konzervatív társadalmi utópia - egy 1856-ban kiadott brosúrában.

213. *Hajdú Tibor:* Die Armee in der Gesellschaft der Habsburgermonarchie zur Zeit der Ausgleichs. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Inst. 1998. 67-74.
A hadsereg a Habsburg Birodalom társadalmában a kiegyezés időszakában.

214. *Deák István:* Embourgeoisement of the Habsburg Army. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Ins., 1998. 93-100.
A hadsereg polgárosodása.

215. *Gosztonyi Péter:* „Midőn hazáját rabbilincs fenyíti." A Magyar Honvédség 150 éve. = Forrás. 1998. 9. 81-91.

216. *Pataky Iván:* Honvédség születik. 1848 - 1998 július. = Polgári védelem. 1998. 7. 3-4.

217. *Niehorster, Leo W. G.:* The Royal Hungarian Army, 1920-1945. 1. Organization and history. Bayside (New York), Axis Europa, 1998. 318 p.
A Magyar Királyi Honvédség, 1920-1945. 1. Szervezet és történet.

218. *Tóth Sándor:* A Magyar Honvédség 1945-1990. = Humán szle. 1998. 2. 114-119.

219. *Csendes László:* Hadseregtörténet, 1945-1998. Tények és adatok. Bp. HM. 1998. 199 p. 25 t.

220. *Csendes László:* Hadseregtörténet 1983-1991. = Új honvédségi szle. 1998. 2. 44-52., 3. 51-55., 4. 42-52.
Előzmény: = u.o. 1996. 11., 1997. 2., 5., 8., 11.

221. *Csendes László:* Hadseregtörténet. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 23. 33.

222. *Radnóczy Antal:* A magyar katonai emigráció története (1945-1990). = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 728-744.

223. A katonai emigráció története. = Hadak útján. 456-460. 1998.
Szerzők: Radnóczy Antal, Lewalt Jezierski László, Zászlós-Zsóka György.
1947-1950-es évek.

224. *Ráskay Pál:* Katonai középiskolák a két világháború között. = Iskolakultúra. 1998. 4. 61-67.

225. *Martinkó József:* Cőgerek és katkósok. A katonai középiskolák története. Bp. Petit Real, 1998. 178 p.

226. *Kacsó Lajos:* Katonaiskolák a hűség városában. Cőgerek ünnepe Sopronban. = M. honvéd. 1998. 42. 24-25.

227. *Móra László:* Száz éve nyílt meg a soproni Honvéd Főreáliskola. = Új honvédségi szle. 1998. 5. 46-55.

228. A Magyar Királyi „Gábor Áron" Honvéd Tüzérségi Hadapródiskola története, 1941-1945. Szerk. Tóth József. Bp. 1997. 104 p.
Ism.: Kacsó Lajos: Hadapródiskola a határon. = M. honvéd. 1999. 18. 24-25.

229. A marosvásárhelyi Magyar Királyi Csaba királyfi Honvéd Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola története, 1941-1945. Szerk. Vécsey László. Marosvásárhely, 1998. 253 p. 4 t.
Ism.: Oláh Antal: Gyorsfegyvernemi Hadapródiskola. = Új honvédségi szle. 1999. 3. 130-132.

230. A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története, 1830-1945. 1. köt. Írta és összeáll. Rada Tibor. Pécs, Gálos, 1998. 810 p.

231. *Rádli Tibor:* A Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola múltjáról és képzési rendszeréről. = Hadtudomány. 1998. 2. 75-83.

232. *Szepesi József:* A Dél-olasz Repülő Tanfolyam - DRT. 1938. október 19. - 1940. május 30. = Új honvédségi szle. 1998. 3. 41-50.

233. *Szentiványi János:* A magyar királyi Légierő Dél-olasz Repülő Tanfolyama (DRT). = M. szárnyak. 26. 1998. 13-26.

234. *Kováts Lajos:* Dél-olasz Repülő Tanfolyam (D. R. T.) = Top gun. 1998. 3. 40-43.

235. *Egry Tamás; Pintér Gyula:* A „Messzer" tanfolyam és ami utána volt. = M. szárnyak. 26. 1998. 66-68.

236. *Farkas Jenő:* Az 1944. augusztus 20-án avatott repülőtisztek ME109-es vadászátképzése. = M. szárnyak. 26. 1998. 202-207.

237. *Nagy Tamás:* Adalékok a Hadiakadémia történetéhez. = M. honvéd. 1998. 17. 36-37.

238. *Piószeghy János:* Számonkérések 1954-1975 között a ZMKA nappali tagozatán tanuló hallgatóknál. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 2-3. 376-387.

239. *Piószeghy János:* Felvételi vizsgák az 1950-1970-es években. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 1. 210-220.
Zrínyi Miklós Katonai Akadémia

A katonai nevelés és hagyományápolás története

240. *Horváth Csaba:* A magyar katonai eskü története. Bp. MH Tájékoztatási és Médiaközp., 1998. 87 p.

241. *Beke György:* Haza és honvédelem. = M. honvéd. 1998. 29. 36-37.

242. *Plaschka, Richard G.:* Árulás és lázadás. Kötelességteljesítésből és lojalitásból adódó konfliktusok a történelemben. = História. 1998. 2. 3-7.

243. *Pollmann Ferenc:* Gimnáziumi történelemkönyveink és az első világháború. Szubjektív mustra. = Iskolakultúra. 1998. 2. 100-104.

244. *Ravasz István:* Radetzky-fesztivál - 1998. = M. honvéd. 1998. 43. 24-25.
Katonai hagyományőrző egyesületek rendezvénye.

245. *Szepesi József:* Kései tudósítás a díszszemlékről. = M. szárnyak. 26. 1998. 105-115.

246. *Pálffy Géza; Perger, Richard:* A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI-XVII. század). = Fons. 1998. 2. 207-264.

247. *Androvic, Karol:* Bratislavské pamatníky na vitazstvo krestanskich vojsk roku 1683. = Vojenská história. 1998. 4. 73-76.
Az 1683. évi török elleni győzelem évfordulójára állított emlékmű Pozsonyban.

248. *Bene János:* Egy szobor története. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1998. 1. 29-33. Második világháborús magyar huszár hősi emlékműve Nyíregyházán - Györfi Sándor alkotása.
249. *Papp D. Tibor:* Györfi Sándor huszárszobra Nyíregyházán. = Szabolcs-Szatmár -Beregi szle. 1998. 1. 34-35.
250. Harangok és mécsesek. Összeáll. Győri László [et al.] = M. honvéd. 1998. 44. 4-8. Hadisírgondozás.
251. *Erdős László:* Tegnapi halottaink. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 16. 8.
252. *K[iss] Z[oltán]:* Hadisírok Oroszországban. = Új honvédségi szle. 1998. 10. 143-145. A HM Hadisírgondozó Iroda beszámolója.
253. *Ivás István:* Fogolytemető a Szovjetunióban. 1944 vége - 1948. április. = História. 1998. 1. 31-32.
254. *Györkei Jenő:* Kései főhajtás a hősök előtt. Hat magyar katona végtisztessége Kárpátalján. = M. nemzet. 1998. 278. 8. Hozzászólás: Erdős László: Több százezer hősi halott sírját kell felkutatni. = M. nemzet. 1998. 282. 12. Ékes László: Nem a Kárpátaljáról fúj a szél. = M. nemzet. 1998. 282. 12.
255. *Györkei Jenő:* A házsongárdi temetőben. = Új honvédségi szle. 1998. 10. 140-142.
256. *Hajnal László Gábor:* „A bakának sej, haj!" (Hősök vagy áldozatok a II. világháborúban odaveszettek?) = Soproni füz. 1998. 358-365.
257. *Hajnal László Gábor:* A bakának sej haj. Hősök vagy áldozatok a II. világháborúban odaveszettek? = Havi m. fórum. 1998. 12. 38-42.
258. *Berta Sándor:* Lelkészek mundérban. = Új honvédségi szle. 1998. 7. 72-80.
259. *Sipos Gábor:* Katonák és művelődés. = Új honvédségi szle. 1998. 11. 134-144. Történeti áttekintés.
260. *Kárpáti Rudolf:* A honvédség művelődési házának története. [Riporter:] Szentirmai István. = Új honvédségi szle. 1998. 4. 117-118.
261. *Szentirmai István:* A Magyar Honvédség Művelődési Háza történetéhez. = Új honvédségi szle. 1998. 9. 112-115.
262. *Vincze Lajos:* Tenni valamit a közösségért. [Riporter:] Szentirmai István. = Új honvédségi szle. 1998. 3. 116-118. MH Művelődési Ház.
263. *Kacsó Lajos:* A Tiszti Kaszinótól a Stefánia Palotáig. = M. honvéd. 1998. 24. 26.
264. *Katona M. István:* Fél évszázad a kultúra szolgálatában. = M. honvéd. 1998. 42. 26-27. MH Művelődési Ház.
265. A Magyar Honvédség 1. számú Bélyeggyűjtő Körének története, 1958-1998. Szerk. Pribéli Tibor, Pribéli Tiborné. Bp. MH 1. sz. Bélyeggyűjtő Köre, 1998. 123 p.

A haditechnika története

266. *Kenyeres Dénes:* A magyar hadiipar története (1881-1997). = Haditechnika. 1998. 1. 52-54.
267. *Takács Béla:* A magyar hadiipar évtizedei a Varsói Szerződés időszakában. = Haditechnika. 1998. 3. 89-91.
268. *Csobay József:* A magyar hadiipar virágzása 1968-1988. = Haditechnika. 1998. 2. 76-82.
269. Korcsák Tibor: A gyalogság felszerelésének alapelvei az első világháború előtt. = Új honvédségi szle. 1998. 1. 61-73.
270. *Haász Lőrinc:* Különleges bajonettek. = Militaria. 11. 1998. 388-391.
271. *Horváth János:* 7,5 mm-es francia hadipuskák. = Haditechnika. 1998. 2. 63-65.
272. *Horváth János:* A második világháború géppisztolyainak töltényei. A géppisztolyok ballisztikai teljesítményei. = Haditechnika. 1998. 4. 74-77.
273. *Kiss Á. Péter:* A gépkarabély és használata. Bp. Zrínyi, 1998. 180 p.
274. *Scharrer János:* A fél évszázados Kalasnyikov-gépkarabély. = Haditechnika. 1998. 2. 32-33.
275. *Kováts László:* A „dióverő" és társai. = Bolyai szle. 1998. 1. 74-92. 7,62 mm-es Mosszin-Nagant fegyverek.
276. *Turóczi Attila:* A Magyar Királyi Honvédségnél rendszeresített 7,5 cm-es 40 M. páncéltörő ágyú. = Haditechnika. 1998. 3. 53-57.
277. *Albertsson, Erik:* A Gamma-Juhász lőelemképző alkalmazása Svédországban. 1-2. rész. = Haditechnika. 1998. 3. 18-24., 4. 10-15.

278. *Pellérdi Rezső; Kovács Tibor:* A tömegpusztító fegyverek elterjedése napjainkban. 1. rész. = Bolyai szle. 1998. 2. 160-172.

279. *Kovács Tibor; Pellérdi Rezső:* A vegyi és biológiai fegyverkezés az amerikai sajtó tükrében. = Új honvédségi szle. 1998. 7. 150-157.
Történeti áttekintés.

280. *Vincze Árpád; Grósz Zoltán:* A vegyi fegyverek fejlődésének és jellemzőinek rövid áttekintése. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 1. 75-90.

281. *Harda V. Balázs:* A rejtelmes (fél)sziget. A peenemündei rakétaközpont története. = Top gun. 1998. 3. 58-61.

282. *Józsa Béla:* A Csaba páncélkocsi. = Militaria. 12. 1998. 414-419.

283. *Schmidt László:* Sd. Kfz. 171 Pz-V Panther harckocsi. = Haditechnika. 1998. 1. 71-75.

284. *Rigler József:* Az Sd. Kfz. 181 PZ VI Tiger harckocsi. 1-2. rész. = Haditechnika. 1998. 1. 66-69., 3. 64-69.

285. *Schmidt László:* A Tigris II (Királytigris harckocsi I.) A Pz. Kpwg Tieger Aust. B (Sd. Kfz. 182.) kialakítása. = Haditechnika. 1998. 4. 92-95.

286. *Horváth Zoltán:* Lánctalpas legendák. 1. M4 Sherman közepes harckocsi. 2. A T-34 közepes harckocsi. 3. A tigrisek. = Top gun. 1998. 12. 40-45.

287. *Kiss József:* A Land Rover története. = Haditechnika. 1998. 1. 26-29

288. *Villányi György:* A MÁV vontatójármű állománya, 1940-44. = Haditechnika. 1998. 1. 68-70.

289. *Villányi György:* A Magyar Államvasutak vontatójárműveinek jelölési és pályaszámrendszerei. = Haditechnika. 1998. 3. 58-61.

290. *Vörös Béla:* A magyar hadseregek távbeszélőeszközei. 2. rész. = Haditechnika. 1998. 4. 69-73.
1. rész. = u.o. 1993. 3. sz.

291. *Rédei Ottó:* A hajó neve: Győzelem. = Top gun. 1998. 1. 55-57.
Nelson hajója, a Victory.

292. *Aichelburg, Wladimir:* K. u. k. Flotte, 1900-1918. Die letzten Kriegsschiffe Österreich-Ungarns in alten Photographien. Wien, Hamburg, Verl. Österreich, Mittler, 1998. 224 p.
A cs. és kir. flotta, 1900-1918. Ausztria-Magyarország utolsó hadihajói régi fényképeken.

293. *Sieche, Erwin F.:* Hungaria's only and Ill-Fated dreadnought. S. M. S. Szent István. Wien, Stöhr, 1998? 55 p. (Marinehistorisches Archiv, Bd. 10.)
Klny. Warship international 1991. 2. 112-146., 1997. 4. 365-380.
Két tanulmány a Szent István csatahajóról.

294. *Csonkaréti Károly:* A HUSZÁR-osztály torpedórombolói. = Haditechnika. 1998. 2. 42-49.

295. *Csonkaréti Károly:* A Radetzky-csatahajóosztály. = Haditechnika. 1998. 3. 44-46.

296. *Bak József:* Második világháborús olasz repülőgép-hordozó építések. = Haditechnika. 1998. 4. 89-92.

297. *Gunston, Bill:* A korszerű harci repülőgépek enciklopédiája. Bp. Zrínyi, 1998.
Ism.: Enciklopédia született. = M. honvéd. 1998. 37. 24-25.

298. *Nagy Ferenc:* A levegőnél könnyebb lég-járó eszközök fejlődése az első világháború kitöréséig. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 2-3. 27-42.

299. *Ványa László; Bernáth Balázs:* Repülő légibázis-adalékok a katonai léghajózás történetéhez. = Bolyai szle. 1998. 1. 93-106.

300. *Gál József:* X akták, avagy fejezetek a szovjet kísérleti repülés történetéből. 1-9. rész. = Top gun. 1998. 7. 2. 43., 8. 39., 9. 2., 10. 2., 11. 2. 15., 12. 2.

301. *Simon László:* Az égi igásló. Az An-2 típusú könnyű, szállító repülőgép. = Top gun. 1998. 1. 15.

302. *Gál József:* Antonov An-22. = Top gun. 1998. 6. 41-45.

303. *Gál József:* Tupoljev Tu-134. = Top gun. 1998. 2. 10-15.

304. A B-17-es „repülő erőd" fejlesztésének rövid története. = M. szárnyak. 26. 1998. 216-217.

305. *Gál József:* Szuhoj T-4 szuperbombázó. = Top gun. 1998. 10. 26-30.

306. *Turcsányi Olivér:* Dakoták az orosz sztyeppéken. = Aviator. 24. 1998. 18-20.

307. *Turcsányi Olivér:* A nagy szovjet honvédő háború angol repülőgépei. = Aviator. 25. 1998. 18-19.

308. *Kenyeres Dénes:* Az Il-28-as frontbombázó repülőgép a magyar légierőben. = Haditechnika. 1998. 4. 84-88.

309. *Vajda Ferenc Antal:* A Junkers Ju 87 gyártásának kevésbé ismert története. = Haditechnika. 1998. 1. 64-68.

310. *Winkler László:* A WM-23 Ezüst Nyíl magyar kísérleti vadászrepülőgép, 1940-1942. = Nagy repülők. Típusgyűjtők magazinja. 1998. 1-13.
311. *Gere Zsolt:* Republic P-47 „Thunderbolt". = Nagy repülők. Típusgyűjtők magazinja. 1998. 14-33.
312. *Szabó Gábor:* Heinkel He 177 Greif. 1-2. rész. = Haditechnika. 1998. 1. 76-79., 2. 50-54.
313. *Szabó Gábor:* Heinkel He 219 „Uhu". = Nagy repülők. Típusgyűjtők magazinja. 1998. 34-48.
314. *Zsák Ferenc:* Jak-9P Magyarországon. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 37-52.
315. *Tálosi Zoltán:* A II. világháború alatt használt kódrendszer. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 153-160.
316. *Szepesi József:* Magyar Légierő '53: 641 repülőgép! = Top gun. 1998. 5. 55-59.
317. *Kővári László:* A magyar MiG-21-esek ipari háttere. 1-2. rész. = Top gun. 1998. 2. 44-47., 3. 44-47.
318. *Kovács Béla:* Harcias forgószárnyasok. Az első katonaévek. = Aviator. 23. 1998. 19-20.
319. *Szentesi György:* A kozmosz meghódítása. Miért a szovjetek, és miért nem az amerikaiak? = Top gun. 1998. 4. 54-57.
320. *Schuminszky Nándor:* Szovjet Zond szondák a Hold körül. = Haditechnika. 1998. 1. 38-42.
321. *Wheelon, Albert:* Korona - az első amerikai felderítő műholdcsalád. 1-2. rész. [Ford.] = Haditechnika. 1998. 1. 34-37., 2. 70-76.
322. *Klass, Philip J.:* A Korona-program a CIA szemszögéből. [Ford.] = Haditechnika. 1998. 4. 42-51.
323. *Kenyeres Dénes:* Ikarosz nyomdokain. A kecskeméti repülés és a repülőtér története. Bp. Honvéd, 1998. 95 p.
324. *Kenyeres Dénes:* A kecskeméti repülés és a kecskeméti repülőtér története. 6-7. rész. = Haditechnika. 1998. 3. 92-95., 4. 60-62.
1-5. rész. 1929-1956. = u.o. 1996. 2-4., 1997. 1., 3. sz.
325. *Suba János:* Adalékok a taszári repülőtér történetéhez. = Haditechnika. 1998. 4. 54-60.

A katonai jog, a háborús bűnök története

326. *Deák István:* Végzetes kompromisszum? A kollaboráció és ellenállás problémái a második világháború alatt. = M. tudomány. 1998. 10. 1175-1182.
327. *Heimer György:* Német cégek és volt kényszermunkásaik. Bér tapad a kezükhöz. = Heti világgazd. 1998. 29. 41-43.
328. *Kertész Imre:* Kié Auschwitz? = Népszabadság. 1998. 279. 28.
329. *Kepecs Ferenc:* Beszél az auschwitzi szemtanú. A gyilkos orvos ma sem tagadja, hogy annak idején csodálta Jozef Mengelét. = Népszava. 1998. 232. 9.
Münch, Hans SS orvos.
330. *Garzó Ferenc:* Nácikat is mentett a Nemzetközi Vöröskereszt. = Népszava. 1998. 155. mell. V.
331. *Dalmáth Ferenc:* Wallenberg eltűnésének rejtélye. = Valóság. 1998. 1. 75-91.
332. *Kapronczay Károly:* Katyn - a gyilkosság anatómiája. = Valóság. 1998. 6. 92-102.
333. *Szita Szabolcs:* Deportálás Bécsbe és Oberlanzendorfba 1944-ben. = Valóság. 1998. 4. 95-102.
334. The „sacco di Budapest" and depredation of Hungary, 1938-1949. Comp. by László Mravik. Bp. Hungarian National Gallery, 1998. 468 p. (Hungarian National Gallery publications, 1998/2)
„Budapest kifosztása". Magyarországról elhurcolt kulturális javak, 1938-1949.
335. *Mravik László:* A műtárgyak ügye békésen is rendezhető. [Riporter:] Balogh Gyula. = M. hírlap. 1998. 179. 15.
336. *Rédei Judit:* Se kép, se hang. Műkincsek hadifogságban. = Figyelő. 1998. 19. 11-13.
337. *Gáti Júlia; Földvári Zsuzsa:* Holocaust-áldozatok műkincsei. Műgyűjtő begyűjtők. = Heti világgazd. 1998. 49. 47-54.
338. *Deák István:* Elnyomás vagy megtorlás? Háborús bűnösök perei a második világháború utáni Magyarországon. = 2000. 1998. 3. 6-10.
339. *Korom Mihály:* Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig. A magyarországi német kitelepítés történetéhez. = Századok. 1998. 3. 553-583.
340. *Földvári Zsuzsa:* Szudétanémet-probléma Ausztriában. Kollektivizált bűnök. = Heti világgazd. 1998. 39. 93-95.
341. *Benkő Zoltán:* „Társaink ott feküsznek valahol, tömegsírban vagy a kőbánya kör-

nyékén." [Riporter:] Szunyogh Szabolcs. = Köznevlés. 1998. 33. 4-7.
A recski munkatáborról.

342. *Görbedi Miklós:* Az árnyékok hosszúra nyúlnak. Kiegészítés Kecskemét-Tiszalök-Kazincbarcika kényszer munkatáborainak történetéhez. Tiszalök, „Október 4." Baráti Társ., 1998. 237 p.

243. *Kő András; Nagy J. Lambert:* Hamis pre-misszák. Új megvilágításban a Kossuth Lajos téri sortűz? = M. nemzet. 1998. 261. 16.

344. *Gáspár Attila; Kiss Sándor, M.; Fónay Jenő:* Az '56-os sortüzek felelőseit óvja a gyakorlat. Az emberiség elleni bűntettek nem évülhetnek el. [Riporter:] Császár Attila. = Napi Mo. 1998. 258. 6.

345. *Jobbágyi Gábor:* A Köztársaság téri per. Fáncsik György és társai elítélése. = Valóság. 1998. 6. 21-43.

346. *Jobbágyi Gábor:* Az 1956 utáni megtorlási eljárások. = Valóság. 1998. 10. 43-56.

347. *Jobbágyi Gábor:* Ez itt a vértanúk vére. Az 1956 utáni megtorlási eljárások. Szentendre, Kairosz, 1998. 239 p. 4 t.

348. *Beck Tibor:* Mozaikok a forradalom és a megtorlás történetéhez: 1956 a Budapesti Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán. = 1956. Évkönyv. 1998. Bp. 1956-os Int., 1998. 213-242.

349. *Herke Csongor:* A katonai büntetőeljárás. = Jura. 1998. 1. 10-15.

350. *Kovács Tamás:* A katonai igazságszolgáltatatás szervezeti és eljárásjogi megoldásaival kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok. = Kriminol. és krim. tanulm./ (1996). 35. 1998. 364-413.

351. *Ricza Ferenc:* Húszéves a Magyar Honvédség jogi és igazgatási szolgálata. = M. honvéd. 1998. 51-52. 27.

Veszteségek, a hadifogság története

352. *Balla Tibor:* Török katonák internálása Ausztria-Magyarországon 1912-1913-ban. = Hadtörténelmi közl. 1998. 4. 895-910.

353. *Moritz, Verena:* Die österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen in der russischen Wirtschaft (1914 bis Oktober 1917). = Zeitgeschichte. 25. 1998. 11-12. 380-389.
Osztrák-magyar hadifoglyok az orosz gazdaságban, 1914-től 1917 októberéig.

354. *Nachtigal, Reinhard:* Die dänisch–österreichisch-ungarischen Rotkreuzdelegierten in Russland 1915-1918. Die Visitation der Kriegsgefan-genen der Mittelmächte durch Fürsorge-schwestern des österreichischen und ungarischen Roten Kreuzes. = Zeitgeschichte. 1998. 11-12. 366-374.
Dán-osztrák-magyar vöröskeresztes küldöttek Oroszországban, 1915-1918.

355. A túlélők emlékei a II. világháború harctereiről és táborairól. Szerk. Antalfy István. = Hadifogoly híradó. 1998. 1. 4-7., 2. 4-10., 3. 4-7., 4. 5-12., 5. 4-7., 6. 4-7.

356. *Károly István:* Francia hadifogoly voltam. Miskolc, Felsőmagyarország K., 1998. 159 p. 4 t.

357. *Ungváry Krisztián:* Jaj a legyőzöttnek! A szovjet hadsereg és hadifoglyai. = M. nemzet. 1998. 50. 16.

358. *Mezei Béla:* Hol vannak a katonák? Bp. Vörösmarty Társ., 1998.
Ism.: Bakonyi István. = Somogy. 1998. 5. 556-557.
A szovjet hadifogságról szóló visszaemlékezések.

359. Őrzik az Erdélyt védők emlékét. A tordai csatában 1944 őszén hősi halált halt 167 honvéd névsora. = M. nemzet. 1998. 256. 11.

360. Pro Patria. = M. szárnyak. 26. 1998. 252-255.
A m. kir. honvéd Légierő hősi halottai.

361. *Tóth Ferenc:* Egy Junkers repülőgép maradványai a föld alatt. = Haditechnika. 1998. 1. 80-83.

362. *Tóth Ferenc:* Kiegészítések a második világháborús magyarországi repülőroncsokkal foglalkozó cikkek anyagához. = Haditechnika. 1998. 2. 55-57.

363. *Tóth Ferenc:* Az 1944. augusztus 7-i légiharcok szórványemlékei a Nyugat-Dunántúlon. = Haditechnika. 1998. 4. 78-84.

364. *Tálosi Zoltán:* Kutatás egy Magyarország fölött lezuhant angol bombázó után. [1. rész.] = Militaria. 12. 1998. 420-423.

365. *Jánkfalvi Zoltán; Mohos Nándor:* Amerikai repülőgép-veszteségek Magyarország felett, 1944-1945. = A repüléstörténeti konferncia közleményei. 1998. 145-152.

366. *Pataky István:* Repülőesemények Ma-

gyarországon a csendőrségi jelentések alapján, 1944. 3. r. = A repüléstörténeti konferencia közleményei. 1998. 163-174.

367. *Gurkin, V. V.:* Poteri soûznikov Germanii v vojne protiv SSSR. = Voenno Istoričeskij Žurnal. 1998. 5. 16-21.
A németek oldalán harcoló országok veszteségei a második világháborúban. – Magyar vonatkozásokkal.

368. Hazai földben, békében nyugszanak. A HB albizottsága is megállapította. = M. honvéd. 1998. 46. 9.
Az 1968-as csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos halálesetek.

Helytörténet, vártörténet

369. *Seges, Vladimír:* Hlavné črty zástoja miest na Slovensku v uhorskom stredovekom vojenstve. = Vojenská história. 1998. 1. 3-20.
A szlovákiai városok jelentősége a magyar hadvezetésben a középkor végén.

370. *Sófalvi András:* Nem épített várat a székely? = Honismeret. 1998. 3. 43-53.

371. Az aradi vár története. Bp. Zrínyi, 1998. 173 p.
Szerzők: Benkő Elek, Csikány Tamás, Czigány István, Demsea Dan, Domokos György.

372. A bajnai plébános naplójából. Ahol orosz és német pusztított. Közread. Nyíri János. = M. nemzet. 1998. 89. 10.

373. *Nagy Magdolna:* I. Rákóczi György és Borsod vármegye, 1644-1648. Miskolc, BAZ M. Lvt., 1998. 211 p.

374. A füzéri vár 1623. évi inventáriuma. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Simon Zoltán. = Műemlékvédelmi szle. 1998. 1. 27-40.

375. Győr, 1539-1939. Szöveg: Winkler Gábor. Győr, Műhely Folyóiratkiadó KT, 1998. 285 p.

376. *Szabó Péter:* Győri tüzérek a Donnál. = Győri tanulm. 21. 1998. 85-129.

377. *Babucs Zoltán:* Jász honvédek a Don-kanyarban. = Jászsági évkv. 1998. 30-40.

378. *Bánkúti Imre:* Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban. 1703-1711. = Bács-Kiskun m. múltjából. 14. 1998. 5-69.

379. *Orgoványi István:* A kecskeméti forradalmi tanácsok története. 1. 1956. október 31 - november 4. = Új honvédségi szle. 1998. 10. 45-50., 11. 88-100.

380. *Simon Sándor; Szabó Péter:* Kiskunok a Don-kanyarban. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múz. Baráti Köre, 1998. 228 p. (Bibliotheca cumanica, 2.)

381. *Kósa Judit, N.:* Márványlatrina lőrésekkel. Felfedező séta a komáromi Monostori erődben. = Népszabadság. 1998. 131. 34.

382. *Beck András:* Erődátadás Komáromban. = M. honvéd. 1998. 21. 18-19.

383. *Fekete Judit:* „Vár állott, most kőhalom." A monostori erődöt még a térképek is letagadták. = M. nemzet. 1998. 185. 17.

384. *Kovács István:* Osztrolenka. Egy lengyel város jelképpé válásának történelmi előzményei. = Kortárs. 1998. 6. 23-29.

385. Pápa város első világháborús emlékkönyve. Szerk. Huszár János. Pápa, Pápai Jókai Kör, 1998. 307 p. (A Pápai Jókai Kör kiadványa, 6.)

386. „Vár állott, most kőhalom." Sok tulajdonos közt elvész a Nádasdy-vár? = M. nemzet. 1998. 191. 19.
Sárvár

387. *Németh Ildikó:* 1848 a Geiger, a Michel és a Bruckner krónikában. = Soproni szle. 1998. 4. 382-390.
Sopron

388. Tata a tizenötéves háborúban. Szerk. Fatuska János, Fülöp Éva Mária, Gyüszi László. Tata, 1998. 170 p. (Annales Tataiensis, 1.)
Tudományos ülésszak előadásai.
Ism.: Bagi Zoltán Péter. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 747-748.
Vadkerti Mária: Egy dunántúli végvár a 15 éves háború forgatagában. = Aetas. 1999. 4. 206-209.

389. Sztálinváros '56. [Szerk. Zecher János.] Dunaújváros, Dunatáj, 1998. 78 p.

390. Veszprém a török korban. Felolvasó ülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. 192 p. (Veszprémi múzeumi konferenciák, 9.)
Ism.: Vörös Gábor: Egy török végvár a Dunántúlon. = Aetas. 1999. 4. 210-212.

391. *Ódor Zoltán:* Worth B. Andrews hadnagy halálára. = M. honvéd. 1998. 8. 26-27.
Közreműködött a Szent Korona megmentésében, és hazahozatalában.

392. *Bajbakov, Nikolaj:* Akit itt felejtett a történelem. Sztálin árnyékában. [Riporter:] Kun Miklós. = M. nemzet. 1998. 267. 16.

393. *Domokos György:* Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége. = Hadtörténelmi közl. 1998. 4. 767-856.

394. *Bernáth Zoltán:* Ukrajnától a párizsi medencéig. Nyíregyháza, Jósa András Múz., 1998. 238 p.
1944. április - 1945. október.

395. *Ács Tibor:* Egy zseniális hadmérnök nyomában. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 1. 15.
Bolyai János

396. *Bondor Vilmos:* Messze van a nyíregyházi kaszárnya. Katonai pályafutásom története. Önéletrajz. Bp. Püski, 1998. 237 p.
Ism.: Pataky Iván: A kor hadserege - könyvben. = Új honvédségi szle. 1999. 3. 128-130.

397. *Creighton, Christopher:* Martin Bormann, Hitler titkára. A II. világháború utolsó nagy rejtélye. Debrecen, Kinizsi, 1998. 270 p.
Eredeti cím: Op. JB

398. *[Nemere István] Niemayer, Stefan:* Martin Bormann második élete. Bp. Merényi, 1998. 341 p.

399. *Bornemissza István:* Három ország katonája. Háborús és harctéri naplójegyzetek 1943-1946. Bratislava, Szerző, 1998. 393 p.

400. *Szakály Sándor:* A második világháború utolsó élő magyar tiszti vitézségi érmese vitéz Bozsoki János nyolcvanéves. = M. honvéd. 1998. 14. 24-25.

401. *Ghyczy Tihamér:* Szárnyaló emlékezések. Egy zuhanó boszorkány gondolatai. Hága, Szerző, 1998. 98 p.

402. *Czinege Lajos:* Moszkvai pártfőiskola helyett a minisztériumban. Félbemaradt interjú. [Riporter:] Rozgics Mária. = Napi Mo. 1998. 120. 4.

403. *Flores, Eduardo:* Álmomban nem harcolok. [Riporter:] Féderer Ágnes. = Népszabadság. 1998. 293. 8.
Délszláv háború - A horvát hadsereg önkéntese.

404. *Poór Gábor:* Gagarin. = Top gun. 1998. 5. 26-27.

405. *Tálosi Zoltán:* Gehring István emlékére. = M. szárnyak. 26. 1998. 264-265.

406. *Bősze József:* Gidófalvy Lajosra emlékezve. = M. honvéd. 1998. 7. 22.

407. *Csóka István; Rehorg Erna:* Vitéz Hadverő János tábori pilóta. = M. szárnyak. 26. 1998. 258-260.

408. *Toliver, Raymond F.; Constable, Trevor J.:* Az ég ura. [Pécs], Victoria, 1998. 228 p. 16 t.
Eredeti cím: The blond knight of Germany
Hartmann, Erich

409. *Halpern, Paul G.:* Anton Haus Österreich-Ungarns Grossadmiral. Graz, Wien, Köln, Styria, 1998. 360 p.
Az Osztrák-Magyar Monarchia admirálisa, Anton Haus.

410. *Lukacs, John:* A történelmi Hitler. Bp. Európa, 1998. 297 p.
Eredeti cím: The Hitler of history

411. *[Nemere István] Niemayer, Stefan:* Hitler rejtélyes eltűnése. A bunker titka megfejtve?! Bp. Merényi, [1998.] 349 p.

412. *Troyat, Henri:* Rettegett Iván. Bp. Palatinus, 1998. 258 p. (Regényes életrajzok)
Eredeti cím: Ivan Terrible

413. *Nagy Miklós Mihály:* A Magyar Szemle katonaírója: Julier Ferenc. = M. szle. 1998. 5-6. 59-88.

414. *Nagy Miklós Mihály:* Az innenső parton maradt ember. /Egy Julier-portré kontúrjai./ = Kapu. 1998. 9. 16-22.

415. *Kálmánfi Ferenc:* A lovagkeresztes embermentő. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 50. 26-27.

416. *Bartha Tibor:* Magyar fegyverkonstruktőrök. = Haditechnika. 1998. 1. 14-19.
Kamenicky József

417. Pilótahalál Angliában. Írta: B. L. = Országhatár. 1998. 1. 32-33.
Károlyi Ádám

418. *Székely Ferenc:* Hitler puccere a Wehrmacht szenvtelen robotosa volt. Wilhelm Keitel vezértábornagy emlékiratai. = Népszava. 1998. 2. mell. II.

419. *Kiss Károly:* Emberrablás Óbudán. Gyermekkori emlékek 1944-45 teléről. = M. nemzet. 1998. 2. 18.

420. *Illésfalvy Péter:* Katonasors. = Hadak útján. 457. 1998. 14-15.
Kossuth Sándor

421. *Illésfalvy Péter:* Kossuth Sándor tüzér ezredes. = M. honvéd. 1998. 10. 28-29.

422. *Gál József:* Kuznyecov: Oroszország hajtómű-specialistája. = Top gun. 1998. 9. 42-45.

423. *Bajor Péter:* Századunk buktatói. Legeza János, a doni VII. hadtest parancsnoka. = M. nemzet. 1998. 22. 10.

424. *Lendvay Lajos:* Aki a vámőrségnél bújt angyalbőrbe. A kilencvenöt éves főtörzs. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 17. 33.

425. *Németh István:* A Mackensen-ügy. 1-3. = Élet és tud. 1998. 46. 1448-1450., 47. 1491-1493., 48. 1516-1517.
Mackensen, Artur von

426. *Horváth Miklós:* Az ismertlen Maléter Pál. = Népszava. 1998. 258. 7.

427. *Tamussiono, Ursula:* Maria von Ungarn. Ein Leben im Dienst der Casa de Austria. Graz, Wien, Köln, Styria Verl., 1998. 336 p. 24 t.
Habsburg Mária, magyar királyné. Egy élet a Habsburg-ház szolgálatában.

428. *Láris F. Tibor:* Martin Lajos. A repülés magyar úttörője. = Haditechnika. 1998. 1. 59-60.

429. *Márton András:* Ezredesként a forradalomban. – – nyugállományú honvéd altábornagy életútja. Az interjúkötetet írta Sári Katalin. Bp. Honvéd, 1998. 167 p.

430. *Hoensch, Jörg K.:* Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mazen. Graz, Wien, Köln, Styria Verl., 1998. 328 p. 20 t.
Mátyás király. Diplomata, hadvezér és mecénás.

431. *Szakály Sándor:* A hazáját szolgáló katona. Ötven esztendeje halt meg dálnoki Miklós Béla. = M. nemzet. 1998. 272. 7.

432. *Lénárt Györgyné:* „Nagyapám, Dálnoki Miklós Béla..." A tábornok-miniszterelnök vasvirágai. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 49. 44-45.

433. *Móricz Lajos:* Régi tiszt az új hadseregben. Emlékeim az 1953-58-as évekről. = Bolyai szle. 1998. 1. 107-127.

434. Rainer M. János: Nagy Imre október 23-án. = Élet és tud. 1998. 44. 1384-1386.

435. *Nichol, John; Peters, John:* A lelőtt Tornado. Bp. Gabo, 1998. 328 p.
Eredeti cím: Tornado down
Öböl-háború.

436. *Palotás Pál:* Szól a kakas már, majd megvirrad már. Bp. M. Kapu Alapítvány, 1998. 620 p.

437. *Paulovics József:* A futárkapitány históriái. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1998. 46. 33.
MH Futárpostaközpont parancsnoka.

438. *Agte, Patrick:* Jochen Peiper. Kommandeur Panzerregiment Leibstandarte. Berg am Starnberger See, Potsdam, Vowinckel, 1998. 448 p.

439. *Józsa Béla:* Joachim Peiper halála. = Militaria. 9. 1998. 302-305.

440. *Garzó Ferenc:* Szenátor lesz a volt diktátorból. = Népszava. 1998. 2. mell. V.
Pinochet, Augusto

441. *Baráth Magdolna:* Levelek a frontról, 1944. Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Vas Zoltán levelezése. = Századok. 1998. 3. 633-700.

442. *Tremmel Ágoston; Zongor László:* Tudós és katona. = M. honvéd. 1998. 50. 24-25.
Rédey István

443. *Tobak Tibor:* A vadászrepülés halhatatlanjai. Rittmeister Manfred Freiherr von Richthofen a Vörös báró halála. = Top gun. 1998. 12. 22-25.

444. *[Nemere István] Niemayer, Stefan:* Rommel a hadvezér. Bp. Merényi, 1998. 349 p.

445. *Messenger, Charles:* Az utolsó porosz. Gerd von Rundstedt tábornagy élete. Debrecen, Hajja, 1998. 378 p. 40 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The last Prussian

446. *Weitz, John:* Hitler bankárja. Bp. Kossuth, 1998. 336 p.
Eredeti cím: Hitler's Banker. Hjalmar Horace Greeley Schacht.

447. *Fónagy Zoltán:* Simonyi óbester tündöklése és bukása. Múlt századi rejtélyek. = Élet és tud. 1998. 24. 742-743.

448. *Oroszi Antal:* Sólyom László altábornagy, a koalíciós korszak első vezérkari főnöke. = Társadalom és honvédelem. 1998. 3-4. 73-87.

449. *Oroszi Antal:* Sólyom Lázló altábornagy, a demokratikus magyar hadsereg első vezérkari főnöke. = Új honvédségi szle. 1998. 12. 104-115.

450. *Sólyom Ildikó:* Végtelen útvesztőben. Interjú a Kapu című folyóiratban – – val. [Riporter:] Halász Tamás. = Új honvédségi szle. 1998. 12. 116-122.
Sólyom László

451. *Sereny, Gitta:* Albert Speer küzdelme az igazsággal. Bp. Európa, 1998. 780 p.
Eredeti cím: Albert Speer: His battle with truth.

452. *Schubert Katalin:* Nem csak egyszer volt Budán kutyavásár. Szalay Antal, a budai önkéntesek hadnagya, ma rehabilitált őrnagy. = Humán szle. 1998. 2. 148-150.

453. *Györkei Jenő:* A szürke eminenciás. Szent-Iványi Domokos életútja. = Valóság. 1998. 7. 31-36.

454. *Török Bálint:* Száz éve született Szent-Iványi Domokos. Amíg hagyták, szolgált. = M. nemzet. 1998. 99. 11.

455. Egy bajai polgár első világháborús viszontagságai. Szauder Sándor segítségével összeáll. Szentkirályi Frigyes. = M. honvéd. 1998. 39. 34-35.

456. Pagáts Pál: Emlékezés Szomolnoki Pánczél Imre repülő hadnagyra. = M. szárnyak. 26. 1998. 69-70.

457. *Radzinskij, Edvard:* Sztálin. Bp. Európa, 1998. 717 p. 20 t.
Eredeti cím: Stalin

458. *Szücs, Ladislaus:* Létszámellenőrzés. Haláltábor orvosa voltam. Bp. Palatinus, 1998. 234 p.
Eredeti cím: Zählappel. Als Arzt im Konzentrationslager.

459. *Éder Miklós; Paál Gergely:* Eltávozott Toperczer Oszkár. = Bolyai szle. 1998. 1. 155-157.
Nekrológ.

460. *Gosztonyi Péter:* A Vörös Carnot. Nyolcvan éve született meg a szovjet hadsereg. = M. nemzet. 1998. 53. 12.
Trockij, Lev

461. *Vida István:* Egy petesházi tüzér visszaemlékezése a II. világháborúra, 1941-1945. Petesháza, M. Nemzetiségi Int., 1996-1998. 138 p.

462. *Gosztonyi Péter:* Vlaszov tábornok. Bp. Zrínyi, 1997.
Ism.: Nagy Miklós: A Vlaszov-kötet margójára. = Hadtudomány. 1998. 1. 109-116.

463. *Williamson, Gordon:* A hűség a becsületem. Egykori SS-katonák visszaemlékezései. Debrecen, Hajja, 1998. 255 p. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Loyalty is my honour

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

464. *Földi Pál:* A világtörténelem nagy csatái. Kis hadtörténet kezdetektől a 18. századig. [Bp.] Laude, [1998.] 233 p.

465. Ki csatája? Ütközetek, ostromok és csaták az ókortól napjainkig. Bp. Laude, 1998. 73 p. (Puska, 3.)

466. *Constable, N.; Farrington, K.:* Látványos kudarcok. [Érd], Elektra, 1998. 80 p.
Eredeti cím: Spectacular failures

467. *Zöllner, Erich:* Ausztria története. Bp. Osiris, 2000, 1998. 553 p. (Europica varietas)

468. *Pesendorfer, Franz:* Ungarn und Österreich. Tausend Jahre Partner oder Gegner. Wien, ÖBV Pädagogischer Verl., 1998. 239 p.
Magyarország és Ausztria. 1000 éve partnerek vagy ellenfelek.

469. *Egedy Gergely:* Nagy-Britannia története. Bp. Aula, 1998. 538 p.

470. Birmingham, David: Portugália története. Bp. Pannonica, 1998. 165 p.
Eredeti cím: A concise history of Portugal

471. *Anderle Ádám:* Spanyolország története. Bp. Pannonica, 1998. 173 p.

472. *Anderle Ádám:* Latin-Amerika története. Bp. Pannonica, 1998. 182 p.

473. *Durandin, Catherine:* A román nép története. Bp. Maecenas Könyvek, 1998. 508 p.
Eredeti cím: Histoire des Roumains

474. Árnyéka eltűnő nevemnek. Források a Délvidék történetéhez. 2. A XVI. század végétől Trianonig. Szerk. Csorba Béla, Pál Tibor. Bp. Hatodik Síp Alapítvány, 1998. 287 p.

475. *Illényi Balázs:* Csapataink harcban álltak. Magyarok szövetségben idegenben. = Heti világgazd. 1998. 7. 89-91.
12-20. század.

476 *Tilkovszky Lóránt:* Német nemzetiség - magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből. Pécs, Janus Pannonius Tudományegy., 1997. 261 p.
Ism.: Dombrády Lóránd. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 521-523.

477. *Veresegyházi Illés:* A görög-perzsa háborúk. Bp. Anno, 1998. 115 p.

478. *Horváth Andrea:* A mursai csata ókeresztény vonatkozásai. = Acta historica /Szeged. 107. 1998. 3-9.
Kr.u. 351.

479. *Szádeczky-Kardoss Samu:* Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig = Die Quellen der Awarengeschichte von 557 bis 806. Társszerző: Farkas Csaba. Munkatársak: Borsos Márta, Csillik Éva, Makk Ferenc, Olajos Teréz. Bp. Balassi, 1998. 335 p. (Magyar őstörténeti könyvtár, 12.)

480. *Tóth Sándor László:* Levédiától a Kárpát-medencéig. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998. 237 p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 14.)

481. *Nagy Kálmán:* A honfoglalás hadtörténete. Bp. Szabad Tér, 1998. 151 p.

482. *Dogaru, Mircea:* Anul 896. Romanii nordici la impactul cu maghiarii şi moartea ducelui Almus. 1-3. = Revista de istorie militara. 1998. 1. 1-5., 2. 12-15., 3. 18-21.
A 896-os év. Az északi románok összeütközése a magyarokkal és Álmos herceg halála.

483. *Zimonyi István:* A besenyők nyugatra vándorlásának okai. = Acta historica/Szeged. 106. 1998. 129-144.

484. *Olajos Terézia:* Egy felhasználatlan forráscsoport. A 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez. = Századok. 1998. 1. 215-222.

485. *Qu, Da-feng:* A study of Jebe's expedition to Tung Ching. = Acta orient. Acad. Sci. Hung. 1998. 1-2. 171-177.
1211. Mongol hadjáratok Észak-Kínában.

486. *Kristó Gyula:* Az aranybullák százada. 3. átdolg. kiad. Bp. Kossuth, 1998. 208 p.

487. *Györkös Attila:* Szent Gellért és az első keresztes háború. (Szemle). = Klió, 1998. 2. 76-80.
Jotischky, A.T.: Saint Gerard of Csanád and the carmelites: apocrychal sidelights on the First Crusades. In: Autour de première Croisade. Actes du Colloque de la „Society for the Study of the Crusades and the Latin East" (Clermont-Ferrand, 22-25 juin 1995.) Paris, Sorbonne, 1996.

488. *Pósán László:* Mi a keresztes háború? (Szemle). = Klió. 1998. 1. 87-91.
Hehl, Ernst-Dieter: Was ist eigentlich ein Kreuzzug? = Historische Zeitschrift. 259. 1994. 297-336.

489. *Pósán László:* Zsigmond és a Német Lovagrend. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 630-656.

490. *Csukovits Enikő:* A lovagkor Magyarországon. = Rubicon. 1998. 7. 10-12.

491. *Engel Pál; Kristó Gyula; Kubinyi András:* Magyarország története, 1301-1526. Bp. Osiris, 1998. 419 p. (Osiris tankönyvek)

492. *Bertényi Iván:* A Nikápoly alá vonult sereg hátországa. Magyarország 1396 nyarától 1397 tavaszelőig. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 610-617.

493. *Housley, Norman:* Boucicaut marsall Nikápolynál. = Hadörténelmi közl. 1998. 3. 593-602.

494. *Schnerb, Bertrand:* A francia-burgundi kontingens részvétele a nikápolyi hadjáratban. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 583-592.

495. *Hóvári János:* A nikápolyi csata. Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 578-582.

496. *Engel Pál:* A török-magyar háborúk első évei, 1389-1392. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 561-577.

497. *Gerics József:* Az 1397. évi országgyűlés helye az országgyűlések történetében. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 618-622.

498. *Szakály Ferenc; Fodor Pál:* A kenyérmezei csata. (1479. október 13.) = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 309-350.

XVI-XVII. század

499. Magyar história. 1526-1608. Forrásgyűjtemény. Szerk. Nagy Gábor. Debrecen, Tóth Kvker. és K., 1998. 536 p.

500. *Perjés Géza:* Mohács és a török hódítás. = Rubicon. 1998. 1. mell. IV-VII.

501. *Schönherr, Klaus v.:* Kaiser versus Sultan. Der militärische Konflikt Maximilians II. mit Suleyman, 1564-1566. = Militärgeschichte. 1998. 1. 3-11.
Császár a szultán ellen. II. Miksa császár és Szulejmán katonai konfliktusa, 1564-1566.

502. *Szabó János, B.; Somogyi Győző:* Az

Erdélyi Fejedelemség hadserege. Bp. Zrínyi, 1996. 127 p.
Ism.: Szakály Sándor: Hadsereg Erdélyben a 16-17. században. = Iskolakultúra. 1998. 1. 123-124.

503. *Dangl, Vojtech:* K niektorým vojensko-strategickým otázkam postavenia Slovenska v čase tridsatročnej vojny. = Vojenská história. 1998. 2. 3-13.
A szlovákiai területek hadászati kérdései a harmincéves háború idején.

504. *Varga J. János:* Kereskedés és hadviselés a tengeren? Hága-bécsi terv Konstantinápoly lerombolására, 1675-1783. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Bp. ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1998. 216-222.

505. Napló Buda avagy Offen erős városának híres ostromáról. Összeáll. a szöveget gond. és a jegyzeteket írta: Czigány István, Hankó Ágnes. Bev. Czigány István. Bp. Balassi, 1998. 159 p. (Régi magyar könyvtár. Források, 7.)

506. *Szita László:* Pécs felszabadítása a török alól. = Pécsi szle. 1998. ősz-tél. 16-24.

507. *Czigány István:* A magyarországi katonaság az 1697. évi hadjáratban. = Új honvédségi szle. 1998. 2. füzet. 16-20.

508. *Zachar József:* A zentai csata és a Habsburg birodalom. = Új honvédségi szle. 1998. 2. füzet. 3-16.

XVIII. század

509. *Heckenast Gusztáv:* Habsburg védernyő alatt. Magyarország és a Habsburg birodalom a 18. században. = História. 1998. 3. 20-25.

510. *Bartal Csaba:* A sztambuli kapcsolat. Adalékok a Rákóczi-szabadságharc török külpolitikájához. = M. tud. 1998. 12. 1438-1448.

511. Károlyi Sándor két írása a Rákóczi-szabadságharcból (1706, 1711.) [Közread., bev. és jegyz. ell.] Bánkúti Imre. = Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkv. 39-40. 1997/1998. 203-211.

512. Törvény Skócia lefegyverzéséről, 1746. Ford., sajtó alá rend. Fejér Ingrid. Szeged, JATE, 1998. 13 p. (Documenta historica, 40.)
A dokumentumok forrása: English historical documents. London, Eyre, 1957. 656-662.

513. *Farkas Pál:* A francia forradalom. [Bp.] Anno, 1998. 210, 220 p. 10 t.
Reprint. Eredeti kiad. Bp. Singer és Wolfner, 1914.

514. *Voykowitsch, Bernhard:* Castiglione, 1796. Maria Enzersdorf, Helmet Military Publ., 1998. 96 p. (Helmet Feldzug Series, 1.)
Castiglione, 1796. Napóleon válasza Wurmser első rohamára. – Magyar vonatkozásokkal.

XIX. századtól 1914-ig

515. 19. századi egyetemes történet, 1789-1890. Szerk. Vadász Sándor. [Írta: Balogh András et al. A névmutatót kész. Magyar Zoltán.] Bp. Korona, 1998. 526 p.

516. *Taylor, A. J. P.:* A Habsburg Monarchia, 1809-1918. Az Osztrák-Magyar Monarchia története. Bp. Scolar, 1998. 350 p.
Eredeti cím: The Habsburg Monarchy 1809-1918.
Ism.: Pataky Iván: Látlelet XIX. századi történelmünkről. = Új honvédségi szle. 1999. 6. 143-146.

517. *Romsics Ignác:* Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-közép- és délkelet-Európában a 19. és 20. században. Bp. Napvilág, 1998. 419 p.

518. *Klein, Bohus:* Obrana Karpát v zámeroch Generálneho štábu rakúskej armády z roku 1811. = Vojenská história. 1998. 1. 56-68.
A Kárpátok védelme az osztrák haditervekben 1811-ben.

519. *Estók János:* A boldog békeidők. Magyarország története 1849-1914. Bp. M. Könyvklub, Helikon, 1998. 103 p. (Új képes történelem) (Officina Nova könyvek)

520. *Hársasi István:* Magyarok az azték trónért. = M. honvéd. 1998. 22. 36-37.

521. *Amaczi Viktor:* A gettysburgi csata. = M. honvéd. 1998. 24. 36-37.
1863.

522. *Fučik, Josef:* Operace rakousko-uhorské armády v Bosně a Hercegovině 1878 a 1881-1882 na základě mandátu Berlínského kongresu. = Historie a vojenstvi, 1998. 4. 38-64.
Az Osztrák-Magyar Monarchia hadmű-

veletei Bosznia-Hercegovinában, 1878-ban, 1881-1882-ben, a Berlini kongresszus felhatalmazásában.

523. *Zoltán Márta:* Az 1898-as kubai-spanyol-amerikai háború. = Társadalom és honvédelem. 1998. 3-4. 57-72.

524. Dokumentumok az 1898. évi spanyol-amerikai háború történetéből. Aetas. 1998. 4. 99-111.
Pichardo, Hortensia: Documentas para la historia de Cuba

525. *Fischer Ferenc:* Az Egyesült Államok, Japán, Németország és Chile hatalmi ambiciói a spanyol-amerikai háború után a Galápagos-szigetek megszerzéséért, 1898-1914. = Aetas. 1998. 4. 30-38.

526. *Misev, R.:* Bălgarskiât faktor otnoseniâta meždu Avstro-ungarskata imperiâ i Rusiâ v navečerieto na Balkanskata vojna /1909-1911 g./ = Vojnoistoričeski Sbornik. 1998. 4. 26-49.
Bulgária az Osztrák-Magyar Monarchia és Oroszország hatalmi harcában a Balkán-háború előestéjén, 1909-1911.

XX. század

527. *Hobsbawm, Eric:* A szélsőségek kora. A rövid 20. század története, 1914-1991. Bp. Pannonica, 1998. 573 p.
Eredeti cím: The short twentieth century

528. *Ormos Mária:* Magyarország a két világháború korában, 1914-1945. Debrecen, Csokonai, 1998. 324 p. 2 t. (Történelmi kézikönyvtár)

529. *Fülöp Mihály; Sipos Péter:* Magyarország külpolitikája a XX. században. Bp. Aula, 1998. 494 p.

530. *Ujj András:* Biztonságpercepciók és biztonsági rendszerek a XX. században. Bp. MH Tájékoztatási és Médiaközp., 1998. 23 p. (Tájékoztató időszerű kérdésekről)

1914-1918

531. *Berény Imre:* Tolnai. A világháború története. Diplomáciai okiratok, hivatalos jelentések, szemtanúk hiteles följegyzései és eredeti adatok nyomán. 4. köt. 1914-1918. Bp. Kassák, 1998.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad. Bp. M. Keresk. Közlöny Hírlap- és Kvk.-váll. 1915-1917, és Tolnai K. 1930-1931.

532. *Rauchensteiner, Manfried:* Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg, 1914-1918. Bildband. Graz, Steirische Verl.-Ges., 1998. 239 p. 6 térk. t.
Ausztria-Magyarország és az első világháború képekben.

533. *Berghahn, Volker R.:* Sarajewo, 28 Juni 1914. Der Untergang des alten Europa. München, Deutscher Taschenbuch Verl., 1997. 237 p.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi közl. 1999. 3. 649-651.

534. *Demblin, August:* Minister gegen Kaiser. Aufzeichnungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten über Aussenminister Czernin und Kaiser Karl. Hrsg. und bearb. von Alexander Demblin. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 1997. 292 p. 16 t.
Miniszter a császár ellen. Egy osztrák-magyar diplomata feljegyzései Czernin külügyminiszterről és Károly császárról.

535. *Wilks, John; Wilks, Eileen:* The British army in Italy, 1917-1918. Leo Cooper, 1998. 225 p.
Ism.: Pollmann Ferenc. = Hadtörténelmi közl. 1999. 3. 651-652.

536. *Juba Ferenc:* A diadalmas otrantói ütközet. = Hunnia. 102. 1998. 14-20.
Sipos Péter: Horthy Miklós otrantói csatája c. cikkéhez.

537. *Gasparovich László:* Csata az Adrián. Megregényesített dokumentumok. Bp. Gemini, 1998. 311 p.
1917. május.

538. *Varga Beáta:* Die Kosaken und ihre historische Stellung im Unabhängigkeitskampf der Ukraine. = Acta Historica /Szeged. 105. 1998. 15-28.
A kozákság történelmi helye Ukrajna függetlenségi harcában.

539. *Nick Ferenc:* „Caporettói csoda" - 1917. október 24. - „Caporettói csata" - 1998. október 24. = M. honvéd. 1998. 41. 33.

540. *Nick Ferenc:* „Caporettói csoda" 1917.

október 24., 1998. október 24. = Országhatár. 1998. 22. 22.

541. *Prodan, Costica; Preda, Dumitru:* The Romanian army during the First World War. Bucharest, Univers Encicloped., 1998. 176 p.
A román hadsereg az első világháború idején. - Magyar vonatkozásokkal.

542. *Stan, Constantin I.:* Trupele de poliţie şi jandărmerie in luptă pentru integireă României (1916-1918). 80 de ani de la Mara Unire. = Revista de istorie militara. 1998. 3. 22-27.
A rendőrség és csendőrség csapatai harcban Románia egyesítéséért. - Magyar vonatkozásokkal.

543. 1918. Sfârsit si început deepocă = Korszakvég - korszakkezdet = The end the beginnig of an era. Coord. Cornel Grad, Viorel Ciubotă. Zalău, Ed. „Lekton", E. Muzeului Sătmărean, 1998. 578 p.

544. *Balla Tibor:* Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó katonai erőfeszítése az első világháború olasz frontján. In: 1918. Korszakvég - korszakkezdet. Satu Mare, 1998. 143-154.

545. *Bencze László:* Adalékok az 1918. június 15-i offenziva haditerveinek vizsgálatához. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 476-502.

546. *Pitsch, Erwin:* 1918. Niederlage und Untergang Österreich-Ungarns. Wien, Österreichische Landsmannschaft, 1998. 120 p. (Eckartschriften, 145.)
Az Osztrák-Magyar Monarchia veresége és összeomlása.

547. *Farkas Márton:* Die Endtage der österreichisch-ungarischen Streitkräfte. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Inst., 1998. 79-92.
Az osztrák-magyar haderő végnapjai.

548. *Pataky Iván:* A Monarchia vége. = M. honvéd. 1998. 46. 34-35.

549. *Pollmann Ferenc:* Katonai összeomlás a Balkánon 1918 őszén. In: 1918. Korszakvég - korszakkezdet. Satu Mare, Zalau, 1998. 135-142.

550. *Bódogh-Szabó Pál:* A Közel-Kelet „Trianonja". = M. honvéd. 1998. 22. 18.
Sykes-Picot egyezmény. 1916.

1918-1939

551. *Salamon Konrád:* A csonka ország. Magyarország története 1914-1945. Bp. Helikon, M. Könyvklub, 1998. 95 p. (Új képes történelem) (Officina Nova könyvek)

552. *Gergely Jenő; Pritz Pál:* A trianoni Magyarország, 1918-1945. Bp. Vince K., 1998. 207 p. (Tudomány-Egyetem)

553. *Gergely Jenő; Pritz Pál:* Trianoni negyedszázadunk. A vezető osztályok nem voltak képesek alkalmazkodni a változásokhoz. [Riporter:] Hovanyecz László. = Népszabadság. 1998. 285. 30.

554. Trianon és a magyar politikai közgondolkodás, 1920-1953. Szerk. Romsics Ignác. Bp. Osiris, 1998. 240 p.

555. *Hajdú Tibor:* Az őszirózsás forradalom. = Rubicon. 1998. 8. 13-17.

556. *Ormos Mária:* Sem háború sem béke. Magyarország 1918. = Rubicon. 1998. 8. 8-12.

557. *Szász Zoltán:* Erdély-tervek. 1918-20. = História. 1998. 4. 26-28.

558. *Baboş, Alexandru:* Divizia 18 Infanterie - „un inel de otel în lanţul Unirii". = Revista de istorie militara. 1998. 5. 6-11.
A Magyarország elleni román hadjárat, 1919.

559. *Kanyó Tibor:* Az 1919. január 29-i balassagyarmati események nemzetközi háttere. = Balassagyarmati honism. h. 1998. 1-2. 83-98.

560. *Mantoux, Paul:* Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. – – tolmácstiszt feljegyzései. Szerk., sajtó alá rend. Litván György. Bp. MTA Történettud. Int., 1998. 263 p.

561. *Domonkos László:* „Akkor azt mondom: finis Hungariae." = Hitel. 1998. 10. 82-97.
Baranya vármegye 1918-1919.

562. *Csóti Csaba:* A dél-somogyi területek szerb megszállása 1918-21 között. = Somogy m. múltjából. 29. 1998. 123-142.

563. *Faggyas Sándor:* Nyolcvan éve történt. Fegyverszünet újabb háború ígéretével. Tények és számok. = M. nemzet. 1998. 264. 7.

564. *Kiss István Géza:* Népszavazás Sopronban és környékén. = M. honvéd. 1998. 4. 22-23.

565. *Bacsa Gábor:* A magyar-jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése. A trianoni szerződés szerint, 1921-1924. Bp. Püski, 1998. 224 p.

566. *Majoros István:* Francia intervenció Dél-

Oroszországban, 1918-1919. = Századok. 1998. 6. 1323-1342.

567. *Réti György:* Budapest – Róma Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok, 1932-1940. Bp. ELTE Eötvös K., 1998. 299 p. 2 t.

568. *Ravasz István:* Kőhajítógépekkel jancsiszögek ellen. Az olasz-abesszin háború, 1935-1936. 1-2. rész. = M. honvéd. 1998. 13-14. 26-27.

569. *Gogoi, Giancarlo:* Adua, gli eventi di un secolo fa. = Nouva Corvina. 4. 1998. 59-68. Adowa, 1896.

570. *Vígh Károly:* Hatvan éve történt. Münchentől a bécsi döntésig. = M. nemzet. 1998. 256. 7.

571. *Szinai Miklós:* „... egy régi jó barátunk ... egyesült egy másik régi jó barátunkkal..." Az Anschluss és a Horthy-rendszer. = M. tudomány. 1998. 10. 1168-1174.

572. *Réti György:* Az 1938. évi Anschluss a magyar-olasz kapcsolatok tükrében. = Múltunk. 1998. 1. 71-93.

573. *Réti György:* Az első bécsi döntés kulisszatitkai. = Élet és tud. 1998. 45. 1411-1413.

574. *Ormos Mária:* Reviziós politika és a külpolitika revíziója. Az első bécsi döntés 1938. = Rubicon. 1998. 8. 22-27.

575. 1938. Hatvan évvel ezelőtt... Összeáll. Borbás Károly. = Hadak útján. 459-461. 1998. 5-6., 5-7., 11-13.

576. *Vargyai Gyula:* Magyar katonák a visszacsatolt Felvidéken, 1938. = Rubicon. 1998. 8. mell. III-IV.

1939-1945

577. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. Főszerk. Sipos Péter. Bp. M. Hadtud. Társ., Petit Real, 1996.
Ism.: Szakály Sándor: Közelebb Magyarország második világháborús szereplésének megismeréséhez (?) = Iskolakultúra. 1998. 4. 107-108.

578. *Eby, Cecil D.:* Hungary at war. Civilians and soldiers in World War II. Pennsylvania, Univ. Pr., 1998. 318 p.
Magyarország a második világháborúban.

579. *Armour, Ian D.:* Magyarország a második világháborúban. [Ford.] = Kapu. 1998. 1. 73-76.

580. *Dombrády Lóránd:* A hadba lépés felelősségéről. = Századok. 1998. 3. 517-551.

581. *Ungváry Krisztián:* Furcsa háború. Magyar megszállás Ukrajnában, 1941-42. = História. 1998. 4. 31-34.

582. *Ungváry Krisztián:* Az elfelejtett háború. = Népszabadság. 1998. 44. 28.
Magyar csapatok a Szovjetunió területén, 1941-42.

583. A magyar arcvonal áttörése Urivnál, majd Scsucsjénél, 1943. január 12. - január 14. = Hadak útján. 456-458. 1998. 8-10., 6-8.
Kivonat Szabó Péter: Don-kanyar c. könyvéből.

584. *Józsa Béla:* Kurszk - Prohorovka – Bjelgorod. = Militaria. 9. 1998. 289-301. 1943.

585. *Ravasz István:* Az erdélyi hadműveletek 1944 késő nyarán – kora őszén. 2-3. rész. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 384-424., 4. 857-894.
1. rész. = u.o. 1997. 3. 460-495.

586. *Gosztonyi Péter:* Budapest lángokban, 1944-1945. Bp. Móra, 1998. 188, 4 p. 7 t.
Ism.: Bartha Endre. = M. szárnyak. 26. 1998. 247-251.
Valachi Anna: Két történész Budapest ostromáról. = Népszava. 1998. 61. 9.
Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 1998. 2. 162-164.

587. *Gosztonyi Péter:* Ismeretlen adatok Budapest 1944-45-ös ostromának történetéhez. A kilövés forgatókönyve magánlevélben elbeszélve. = M. nemzet. 1998. 22. 10.

588. *Ungváry Krisztián:* Budapest ostroma. Bp. Corvina, 1998. 331 p. (Faktum)
Ism.: Bartha Endre. = M. szárnyak. 26. 1998. 247-251.
Gosztonyi Péter: Egy hiánypótló monográfia margójára. = M. nemzet. 1998. 89. 10.
Valachi Anna: Két történész Budapest ostromáról. = Népszava. 1998. 61. 9.
Kósa Judit, N.: Csönd telepedett a városra. = Népszabadság. 1999. 36. 26.
Róbert Péter: Az ostrom enciklopédiája. = Új honvédségi szle. 1998. 9. 142-143.
Pataky Iván: Budapest lángokban. = Új honvédségi szle. 1998. 11. 162-164.
Gosztonyi Péter: Fortress Budapest. = Hung. q. 151. 1998. 137-144.
Katona M. István: Könyv Budapest ost-

romáról. = M. honvéd. 1999. 8. 33. + Könyvrészlet 34-35.

589. *Ungváry, Krisztián:* Der Ausbruch der deutsch-ungarischen Verteidiger aus Budapest im Februar 1945. Rekonstruktion eines militärischen Zusammenbruchs. = Militärgeschichtliche Mitteilungen. 1998. 1. 79-115.
A német-magyar védelem kitörése Budapestről 1945 februárban. Egy katonai összeomlás rekonstrukciója.

590. *Lukácsy András:* Budapest-erőd, ezerkilencszáznegyvenöt. = M. hírlap. 1998. 37. 7.

591. *Gurkin, V. V.:* Strategičeskie i frontovye operacii Krasnoj Armii. = Voenno Istoričeskij Žurnal. 1998. 2. 12-26.
A Vörös Hadsereg hadművletei, 1941-1945. – Magyar vonatkozásokkal.

592. *Loza, Dmitrij:* Commanding the Red Army's Sherman tanks. The World War II memoirs of Hero Soviet Union Dmitriy Loza. Ed. and translat. by James F. Gebhardt. Lincoln, London, Univ. of Nebraska Pr., 1996. 173 p. 8 t.
Eredeti cím: Skaz o tankah „Sherman"
Sherman harckocsik a Vörös Hadseregben. Visszaemlékezések. – A szovjet 46. gárda harckocsidandár harci útja. Magyarországi harcok: 52-90.

593. *Fleischer, Wolfgang; Eiermann, Richard:* Das letzte Jahr der Waffen-SS. Mai 1944 – Mai 1945. Wölfersheim-Berstadt, Podzun-Pallas, 1997. 160 p. – Magyar vonatkozásokkal.

594. *Lepre, George:* Himmel's Bosnian division. The Waffen-SS Handschar Division 1943-1945. Atglen, Schiffer, 1997. 378 p. (Schiffer military/aviation history)
Himmler boszniai hadosztálya. A „Handzsár" Waffen-SS hadosztály, 1943-1945. – Magyarországi bevetésük: 176-296.

595. *Ölvedi Ignác:* Miért nem tanúsított hazánk ellenállást a Wehrmacht megszállása ellen 1944 márciusában? = Új honvédségi szle. 1998. 12. 53-66.

596. *Ölvedi Ignác:* Magyarország sikertelen leválásának okai a fasiszta szövetségről. = Új honvédségi szle. 1998. 11. 74-87.

597. *Ölvedi Ignác:* Előzetes fegyverszüneti szerződés a szövetségesek és Magyarország között nem köttetett. = Társadalom és honvédelem. 1998. 1-2. 127-142.

598. *Csóka Ferenc:* Konspirációs hiányosságok a magyarországi antifasiszta ellenállásban, 1941-1945. = Kapu. 1998. 5. 18-21.

599. *Grnyó József:* Sárisápi partizánok. = Ellenállók és antifasiszták. 1998. 4. 15-18.

600. *Horváth János:* A Csendőrlaktanya elfoglalása és a Budai Önkéntes Ezred toborzása. = Militaria. 9. 1998. 315-317.

601. *Lojkó Miklós:* The failed handshake on the Danube: the story of Anglo-American plans for the liberation of Central Europe at the and of the Second World War. = Hung. stud. 1998/99. 1. 119-127.
Angol-amerikai tervek Közép-Európa felszabadítására a második világháború végén.

602. Ivanicková, Edita: Ceskoslovensko-mad'arské vzt'ahy v stredoeurópskej politike Vel'kej Británie (1938-1945). = Historický Casopis. 1998. 2. 250-260.
A csehszlovák-magyar kapcsolatok és Nagy-Britannia közép-európai politikája a második világháború idején.

603. *Taylor, A. J. P.:* A második világháború okai. Bp. Scolar, 1998. 348 p.
Eredeti cím: The origins of the Second World War

604. *Hernádi Tibor:* Kiknek állt érdekében a második világháború? Baja, Szerző, 1998. 281 p.

605. *Gosztonyi Péter:* A II. világháború története. (Szemle). = Klió. 1998. 1. 146-148.
Weinberg, Gerhard L.: Eine Welt im Waffen. Die globale Geschichte des Zweiten Weltkrieges. Stuttgart, Deutsche Verl.-Anstalt, 1995.

606. *Gosztonyi Péter:* A második világháború képekben. (Szemle). = Klió. 1998. 2. 136-137.
Churchill, W. S.: Der Zweite Weltkrieg in Bildern. Bern, Scherz, 1997.

607. *Macdonald, John:* A II. világháború nagy csatái. [Bp.] Gabó, 1998. 192 p. VIII t.
Eredeti cím: Great battles of World War II

608. A végső győzelemig. A második világháború elszalasztott lehetőségei. Szerk. Kenneth Macksey. A köt. szerzői John H. Gill [et al]. Debrecen, Hajja, 1998. 251 p. 16 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The Hitler options

609. *Freiden, Seymour; Richardson, William:* Végzetes döntések. Bp. Kossuth, 1998. 279 p.
Eredeti cím: Fatal decision

610. A Wehrmacht. a német hadsereg képes története a II. világháborúban. Szerk. John Pimlott. Debrecen, Hajja, 1998. 174 p. (20. századi hadtörténet)

611. *Lukacs, John:* A párviadal. a nyolcvannapos párbaj Churchill és Hitler között,

1940. május 10 - július 31. Bp. Európa, 1998. 369, [2] p. [16] t.
Eredeti cím: The duel

612. Ismeretlen részletek a Barbarossa-terv diplomáciai előtörténetéhez. Közread., bev., jegyz. ell. és ford. Gosztonyi Péter. = Külpolitika(1995). 1998. 1. 98-124.

613. *Winchester, Ch. H.:* Ostfront. Hitler's war on Russia, 1941-45. London, Osprey, 1998. 160 p. (Osprey military)
Keleti front. Hitler háborúja Oroszország ellen.

614. *Józsa Béla:* A ma is tartó leghosszabb nap. = Militaria. 11. 1998. 361-379.
A normandiai partraszállás, 1944.

615. *Kershaw, Robert J.:* Hídfő. Szeptemberben sosem havazik. Az arnhemi csata, 1944. Bp. Aquila, 1998. 649 p. (Aquila könyvek)
Eredeti cím: It never snows in September. The German view of market-garden and the battle of Arnhem

616. *Franks, Norman:* A dieppe-i ütközet. A II. világháború legnagyobb légi csatája. Debrecen, Hajja, 1998. 268 p. 16 t. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The greatest air battle

617. *Franks, Norman:* A Bodenplatte hadművelet. A II. világháború utolsó német légi offenzívája. Debrecen, Hajja, 1998. 249 p. 16 t.
Eredeti cím: Battle of the airfields

618. *Whiting, Charles:* Werwolf. A náci ellenállási mozgalom története, 1944-1945. Debrecen, Hajja, 1998. 221 p. 8 t.
Eredeti cím: Werwolf

619. *Hahn Veronika, R.:* Brit merénylettervek Hitler ellen. Végső megoldás? = Heti világgazd. 1998. 31. 60-61.

620. *Iles, Les:* A feltétel nélküli fegyverletétel. Churchill elképedt az amerikai elnök casablancai bejelentésén. = Népszabadság. 1998. 20. 23.

621. *Bíró Zoltán, Sz.:* Szovjet felügyelet alatt. 1940-1991. = História. 1998. 4. 16-17.
Balti államok

1945-1998

622. Pók Attila: A nemzetközi élet krónikája, 1945-1997. Bp. História, MTA Történettud. Int. 1998. 401 p. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 6.)

623. *Nagy László:* A szovjet-amerikai kapcsolatok katonapolitikai aspektusainak elemzése, 1945-1991. Bp. MH Tájékoztatási és Médiaközp., 1998. 61 p. (Honvéd tudósok, 35.)

624. *Kemp, Anthony:* SAS. Békeévek vad háborúi, 1947-1991. A brit elit kommandó, a Special Air Service gyarmati és antiterrorista műveletei. Bp. [etc.] Lapics, 1998. 270 p. [8] t. (Aquila könyvek)
Eredeti cím: The SAS

625. A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok, 1945-1949. Vál., bev. és jegyz. Balogh Sándor, Földesi Margit. Bp. Napvilág, 1998. 188 p.

626. *Balogh Sándor:* Háromszázmillió és a többszöröse. – – történész a második világháború magyar jóvátételi terheiről. [Riporter:] Daniss Győző. = Népszabadság. 1998. 267. 28.

627. *Császár Attila:* A Szövetséges Ellenőrző Bizotság /SZEB/ működése Magyarországon 1946 és 1947 között. = Reform. egyh. 1998. 9. 198-204.

628. *Cseh Gergő Bendegúz:* Adalékok a magyarországi Szövetségs Ellenőrző Bizottság szervtörténetéhez. = Levéltári szle. 1998. 4. 16-24.

629. Revizió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről, 1945-1947. A bev. tanulmányt írta és összeáll. Fülöp Mihály. Sajtó alá rend. és a jegyz. írta: Vincze Gábor. Bp. Teleki L. Alapítvány, 1998. 492 p. 16 t. (Iratok a magyar diplomácia történetéhez, 1944-1956.)

630. *Kocsis Károly:* Telepítés és etnikum. A Kárpát-medence határvidékein. 1944-1950. = História. 1998. 2. 19-23.

631. *Okváth Imre:* A Varsói Szerződésbe való integrálódás kezdetei 1955-56. = Új honvédségi szle. 1998. 4. 53-60.
Hozzászólás: Szabó Lajos: Egy tanulmány margójára. = Új honvédségi szle. 1998. 8. 88-90.

632. *Okváth Imre:* Adalékok a Szovjetunió második világháború utáni katonapolitikájához. 1945-1956. = Új honvédségi szle. 1998. 11. füzet. 20 p.

633. *Holloway, David:* Stalin and the bomb. The Soviet Union and atomic energy 1939-1956. New Haven, London, Yale Univ. Pr., 1994. 464 p.
Ism.: Okváth Imre. = Hadtörténelmi közl. 1998. 2. 526-528.

634. *Faludi Péter:* Hosszú, fájdalmas menetelés. Phenjan „saját" Pak Csong-Hi tábornokára vár? = Új honvédségi szle. 1998. 5. 37-45.

635. *Molnár Miklós:* Egy vereség diadala. A forradalom története. Bp. 1956-os Int., 1998. 291 p.
Eredeti cím: Victoire d'une défaite. Budapest, 1956.

636. *Gosztonyi Péter:* Adalék az 1956-os forradalomhoz. = Bécsi napló. 1998. 5. 3.

637. *Kahler Frigyes; Kiss Sándor, M.:* Kinek a forradalma? Bp. Püski, Kortárs, 1997.
Ism.: Salamon Konrád: A mi forradalmunk. = Új forrás. 1998. 8. 11-14.

638. *Borbándi Gyula:* Kis forradalomtörténet. Kahler Frigyes - M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma?... M. Kiss Sándor: Olvasókönyv. Forradalom Somogyban – 1956. = Kortárs. 1998. 8. 92-100.

639. *Kiss Sándor, M.:* Forradalom és demokrácia. = Napi Mo. 1998. 255. 13.

640. *Szabó Zoltán; Rászlai Tibor:* „Szem a láncból?" A forradalom a sokaság ereiben volt. = Napi Mo. 1998. 248 p. 13.

641. *Jobágyi Gábor:* Szigorúan titkos emlékkönyv, 1956. = Top secret memoir, 1956. Bp. Szabad Tér, 1998. 83 p.

642. *Szabó A. Ferenc:* Az ismeretlen '56. = Új honvédségi szle. 1998. 1. 106-113.

643. *Antalóczy Zoltán:* „Él itt még valaki?" A Hajnal-klinika a forradalom alatt. = M. nemzet. 1998. 252. 9.

644. *Zádori Zsolt:* Romák az 56-os forradalomban. „Vigyék őt vissza Bibó Pista bácsihoz, mert az rendesen bánt vele." = Népszava, 1998. 273. mell. II.

645. *Számvéber Norbert:* „Forgószél" a Corvin köz felett – 1956. = Hadak útján. 460. 1998. 14-16.

646. *Eörsi László:* „Azt hiszitek, én nem vagyok olyan magyar, mint ti?" A Corvin közi fegyverátadási tárgyalások. = Beszélő/(1996). 1998. 10. 44-52.

647. Szovjet katonai intervenció, 1956. Bp. Argumentum, 1996.
Ism.: Cséfalvay, František. = Vojenská história. 1998. 3. 113-120.

648. *Kő András:* Egy nehéz nap hajnala. Oszlopban álltak az utak mentén a szovjet tankok. = M. nemzet. 1998. 258. 8.

649. Sovetskij Soûz i vengerskij krizis 1956 goda. Dokumentü. Red. koll. V. Û. Afiani [et al.] Moskva, Rosspen, 1998. 863 p.
A Szovjetunió és az 1956-os magyar válság.

650. *Eörsi László:* A bécsi Magyar Forradalmi Tanács szerepe 1956 után. = Népszabadság. 1998. 259. 7.

651. Franco és az 1956-os magyar forradalom. Dokumentumok a spanyol segítségnyújtás tervéről. [Közread. és bev.] Borhi László. = História. 1998. 9-10. 60-62.

652. *Illényi Balázs:* 56 november: spanyol segítség? Nem törtek át. = Heti világgazd. 1998. 43. 93-94.

653. Bognár Károly; Hajma Lajos: Volt-e 56-ban reális lehetőségünk NATO segítségre. = Népszabadság. 1998. 279. 28.

654. Kongói konfliktus. Háborús póker. = Heti világgazd. 1998. 48. 32-33.

655. *Kiss Álmos Péter:* Amerika vietnami háborúja. = Új honvédségi szle. 1998. 1. 74-84.

656. *Ofry, Dán:* Izráel győzelmes hat napja. Bp. Talentum, 1998. 151 p.

657. *Ofry, Dán:* Hat nap, amely megrengette a világot. – – izraeli magyar újságíró könyve az 1967-es háborúról. [Riporter:] Dési János. = Népszava. 1998. 204. 9.

658. Dömény János: Che Guevara a lázadás szimbóluma, 1968. = Rubicon. 1998. 8. 37-38.

659. *Boros Ferenc:* A prágai tavasz harminc év távlatából. = Rubicon. 1998. 8. mell. V-VI.

660. *Huszár Tibor:* 1968. Prága, Budapest, Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció. Bp. Szabad Tér, 1998. 303 p.

661. *Huszár Tibor:* Prága-Budapest-Moszkva, 1968. [Riporter:] Pünkösti Árpád. = Népszabadság. 1998. 196. 22-23.

662. *Kovács Imre; Erdélyi Károly:* Magyar politikusok a prágai hatvannyolcról. [Közread. és bev.] Kun Miklós. = M. napló. 1998. 8. 31-34.

663. *Róna Péter:* 1968. = Mozgó világ. 1998. 8. 19-35.
Dokumentumok.

664. *Kun Miklós:* A csehszlovákiai dráma. 1-5. rész. = M. nemzet. 1998. 189. 12., 191. 16., 192. 8., 194., 20., 196. 12.

665. *Kun Miklós:* Prágai tavasz – prágai ősz. 1968 fehér foltjai. Bp. Akad. K., 1998. 224 p. 8 t.
Ism.: Kepecs Ferenc: Mindenki hazudott

1968-ban. = Népszava. 1998. 217. 9.
Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 1999. 7. 153-157.

666. *Kun Miklós:* „Kár, hogy nem léptünk fel keményebben..." Pjotr Seleszt naplófeljegyzései 1968-ból. = Valóság. 1998. 11. 49-66.

667. *Vida István:* A Szovjetunió és Csehszlovákia 1968-ban. = Rubicon. 1998. 8. 41-45.

668. *Pihoja, R. G.:* Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SzKP KB dokumentumai alapján. = Múltunk. 1998. 1. 3-41.

669. *Majorov, Aleksandr:* „Husák mindig őszinte volt velünk." Négyszemközt Csehszlovákia megszállójával. [Riporter:] Kun Miklós. = M. hírlap. 1998. 194. 8.

670. *Štefanský, Michal:* Politické prípravy vojenskej intervencie 21. augusta 1968. = Vojenska história. 1998. 3. 47-58.
Az 1968. augusztus 21-i katonai intervenció politikai előkészítése.

671. *Pataky Iván:* A Német Nemzeti Néphadsereg közrműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. = Új honvédségi szle. 1998. 1. 141-144.
Vonakodó szövetséges, Krytonim „Dunaj", Wenzke, R.: Die NVA und der Prager Frühling 1968 című könyvekről.

672. *Pataky Iván:* 1968 Kádár János és Leonyid Brezsnyev telefonbeszélgetéseinek és levelezéseinek tükrében. 1-3. rész. = M. honvéd. 1998. 33-34–36. 36-37.

673. *Pataky Iván:* Egy kis segítség a barátainknak. Magyarország szerepe Csehszlovákia 1968-as megszállásában. = Napi Mo. 1998. 208. 19.

674. *Pataky Iván:* Harminc éve történt. A néphadsereg Csehszlovákiában. = Új honvédségi szle. 1998. 9. 97-107.

675. *Pataky, Iván:* 1968: Die Besetzung der CSSR. Die Teilnahme der Ungarischen Volksarmee. = Truppndienst. 1998. 5. 399-405.
A Magyar Néphadsereg szerepe az 1968-as csehszlovákiai eseményekben.

676. *Pataky Iván:* A Magyar Néphadsereg és a Határőrség együttműködése 1968-ban, Csehszlovákia megszállásakor. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 2-3. 43-52.

677. *Pataky, Iván; Balló, István:* Die Einbeziehung der Ungarischen Volksarmee in die Besetzung der Tschechoslowakei im Jahre 1968. = Österreichische Militärische Zeitschrift. 1998. 6. 683-688.
A Magyar Néphadsereg bevonulása Csehszlovákiába 1968-ban.

678. *Balló István:* Magyar katonák Csehszlovákia megszállásában. = M. hírlap. 1998. 194. 6.

679. *Balló, István:* Die Ungarische Volksarmee im Warschauer Pakt. Möglichkeiten und geplante Aufgaben Richtung Österreich vor 1989. = Österreichische Militärische Zeitschrift. 1998. 2. 161-166.
A Magyar Néphadsereg a Varsói Szerződésben. Lehetőségek és tervek Ausztria felé 1989 előtt.

680. *Kolozsvári Sándor:* Akik túlélték a sikert. „Magyar" helyőrség Aleppóban avagy a Magyar Néphadsereg mindmáig homályban tartott eredményes vállalkozása Szíriában. Bp. Petit Real, 1998. 252 p.
Ism.: Szentkirályi Frigyes. = M. honvéd. 1998. 28. 25.
P[ataky] I[ván]. = Új honvédségi szle. 1998. 8. 135-137.
Oroszi Antal: Egy katonai témájú könyv visszhangja. = Új honvédségi szle. 1999. 8. 164-165.

681. *Kővári László:* Az Öböl-háború alulnézetből. = Top gun. 1998. 3. 2-8.

682. *Keresztes Imre:* Amerikai-brit légicsapás. Sivatagi róka fogta csuka. = Heti világgazd. 1998. 51-52. 23-25.

683. Sources of insecurity in the Balkans. Risks and conflicts. International seminar. [Ed.] Inst. for Political Studies of Defense and Military History, Inst. for National Strategic Studies, NATO Office for Press and Information. Bucharest, 1998. 303 p.
A veszélyeztetettség forrásai a Balkánon. Kockázatok és konfliktusok.

684. *Demkó Attila:* A NATO szerepe a délszláv válság nemzetközi kezelésében. Bp. MH Tájékoztatási és Médiaközp., 1998. 28 p. (Tájékoztató időszerű kérdésekről, 8.)

685. *Tóth Csaba:* SFOR 1998 – A hadszíntér. = Új honvédségi szle. 1998. 6. 121-126.

686. *Szőnyi István:* Hungary's perspective on security in South-Eastern Europe. In: Sources of insecurity in the Balkans. Risks and conflicts. International seminar. Bucharst, Inst. for Political Studies of Defense and Military History, 1998. 86-88.
Magyarország biztonsága Dél-kelet–Európában.

687. A honvédelm négy éve, 1994-1998. Bp. Zrínyi, 1998. 229 p.

688. *Széles Ernő:* Az USA kormánya és a NATO bővítés. = Új honvédségi szle. 6. 65-72.

Összefoglaló munkák, általános kérdések

689. 19. századi magyar történelem, 1790-1918. Szerk. Gergely András. [Írta: Csorba László et al.] Bp. Korona, 1998. 484 p.

690. *Csorba László; Velkey Ferenc:* Reform és forradalom, 1790-1849. Debrecen, Csokonai, 1998. 256 p. 14 t. (Történelmi kézikönyvtár)

691. *Kosáry Domokos:* Magyarország és Európa 1848-ban. = Valóság. 1998. 5. 35-46.

692. *Erdődy Gábor:* Kényszerpályán. a magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben. [Bp.] Argumentum, 1998. 142 p.

693. 1848-1849. A szabadságharc és a forradalom története. (Szerk. Hermann Róbert.) Bp. Videopont, 1996. 463 p.
Ism.: Molnár András. = Századok. 1998. 2. 497-500.

694. *Hermann Róbert:* Csudáknak éve. CD-Rom az 1848-49-es szabadságharc történetéről. Bp. Média 21. Kft. 1998.

695. *Hermann Róbert:* Mit kezdjünk 1848-cal? = M. narancs. 1998. 11. 46-47.

696. *Hermann Róbert:* What are we to do with 1848? = Budapest Review of Books. 1998. 1. 33-35.

697. *Hermann Róbert:* 1848. március 15. – a túloldalról. = Kortárs. 1998. 3. 124-128.

698. *Hermann Róbert:* Haza és haladás 1848-49-ben. = Bárka. 1998. 2. 3-8.

699. 1848-49 150. évfordulójára. Tanulmányok. Szerk. és bev. Hermann Róbert. = Életünk. 1998. ksz. 499-624.

700. Az 1848-49-es honvédsereg és a Magyar Honvédség 150 éve. [Írta:] Sz[akály] S[ándor]. = Új honvédségi szle. 1998. 12. füzet. 1.
Tudományos ülés.

701. Egy küzdelmes év katonái. Mátra Múzeum és a Berze Nagy János Gimnázium tanulmánykötete. Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1998. 195 p. (Mátrai tanulmányok. 1998)

702. A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Szerk. Takács Péter. Debrecen, Erdélytörténeti Alapítvány, 1998. 427 p. (Erdélytörténeti könyvek, 2.)

703. *U[gró] Sz[ilárd]:* A dicsőség napjait éljük... 1-19. rész. = Országhatár. 1998. 1-7., 8-20. sz.

704. *Horváth Zsolt:* Propaganda és történelem. 1848 századik évfordulójának ünneplése. = História. 1998. 3. 32-34.

705. Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Vál., szerk. és az előszót írta: Gerő András. Bp. Új Mandátum, 1998. 344 p.
Fegyveresek, katonák: 259-285.

706. *Hermann Róbert:* Eredmények és feladatok 1848-49. hadtörténetének kutatásában. = Történelmi szle. 1998. 3-4. 203-214.

707. *Hermann Róbert:* A szabadságharc hadtörténészei. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Bp. 1998. 536-557.

708. *Hermann Róbert:* Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról. = Fons. 1998. 1. 153-155.

709. *Hermann Róbert:* Lamberg szívében szurony... A szabadságharc eddig ismeretlen katonai iratai a bécsi hadilevéltárban. = Népszabadság. 1998. 74. 34.

710. *Csapó Zoltán; Hermann Róbert; Jánosi András:* A dunántúli önkéntes nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve". Parancskönyvek, levelezőkönyvek, naplók. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 216-283.

711. Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. Farkas Gyöngyi. Vál. ... Böhm Jakab. A bev. tanulmányt írta: Csikány Tamás. Bp. Petit Real, 1998. 271 p.

712. „Hírünk, nevünk virágozni fog" 1848-1849. A forradalom és szabadságharc dokumentumaiból. Összeáll. Szilágyi L. Zsuzsa. Bukarest, Kolozsvár, Kriterion, 1998. 474 p. (Kriterion kincses könyvtár)

713. *Fehér József:* Szemelvények az 1848/49-es emlékirat-irodalomból. = Honismeret. 1998. 4. 25-31.

714. *Demeter Zsófia:* A pákozdi győzelem. Dunántúli védelmi hadművelet: 1848. szeptember 29 – október 7. Irodalmi művek, egykorú dokumentumok és visszaemlékezések a dunántúli védelmi hadműveletről. Székesfehérvár, Szt. István Kir. Múz., 1998. 124 p. (A Szent István Király Múzeum közleményei. B. sor. 48.)

715. Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából. [Szerk., magyarázatokkal ell. H.

Szabó Lajos]. [Kiad.] Jókai Mór Városi Kvt. Pápa, Magánkiad. 1998. 225 p.

716. A szabadságharc hétköznapi tanúi. 1848-1849-es naplók. Szerk. Nyulásziné Straub Éva. Bp. „Jövő Nemzedékéért" Alapítvány, 1998. 389 p. (Magyar sorsfordulók)

717. *Hermann Róbert:* Óh, szabadság, hadd nézzünk szemedbe! A rendi Magyarországtól a polgári Magyarországig. A reformkor, a forradalom, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai és képei, 1825-1894. Bp. 1998. 72 p.

718. *Hermann Róbert:* 1848-1849-es kiállítások. = M. múzeumok. 1998. 2. 44-48.

719. 1848. Revolution. Revoluce. Rivoluce. Rivoluzione. Forradalom. Ausstellungskatalog. 2. März – 31. August 1998. [Írták] Hermann Róbert, Thomas Kletečka. Wien, Österreichisches Staatsarchiv, 1998. 17 [13] p.

720. *Kottra Györgyi, Cs.:* Megmenekült zászlóink. A Hadtörténeti Múzeumban őrzik az 1848/49-es forradalom és szabadságharc megmaradt zászlóit. Mindannyiuknak külön története van. = Élet és tud. 1998. 11. 332-334.

721. *Murányi Gábor:* A hazatért vándorzászlók. A kétszer visszakapott 48-as lobogók. = Heti világgazd. 1998. 11. 89-91.

722. „Fényesebb a láncnál a kard". 1848-1849. Emlékkiállítás. [Írta: Cs. Kottra Györgyi, Ságvári György, Kedves Gyula.] Bp. 1998. 29 p.

723. *Kádár Márta:* 1848 emlékezete = Élet és tud. 1998. 11. 350.
A Hadtörténeti Múzeum kiállításáról.

724. *Devich Márton:* Együtt még soha nem látott kincsek a Hadtörténeti Múzeumban. „Fényesebb a láncnál a kard". = M. nemzet. 1998. 62. 21.

725. „Fényesebb a láncnál a kard..." = M. honvéd. 1998. 11. 8.
Kiállítás. Hadtörténeti Múzeum.

726. *Korsós László:* Kiállítás – évekre. [Riporter:] Győri László. = M. honvéd. 1998. 6. 26-27.
1848-49. Emlékkiállítás.

727. *Hermann Róbert; Szoleczky Emese:* „Fényesebb a láncnál a kard..." 1848-49-re emlékezünk a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. = Köny, könyvtár, könyvtáros. 1998. 3. 34-37.

728. *Szoleczky Emese:* „Fényesebb a láncnál a kard..." Egy épp elkészült kiállítás kuliszszatitkai. = Iskolakultúra. 1998. 3. 95-98.

729. *Tóth Imre:* Az 1848. évi forradalom Sopron megyében. A Soproni Múzeum és a Soproni Levéltár időszaki kiállítása a Lábasházban. = Soproni szle. 1998. 4. 404-405.

730. *Pájer Imre:* „Rajta magyar, rajta". = Soproni szle. 1998. 4. 417-418.
A Csornai Múzeum időszaki kiállítása.

731. Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag. = Könyv, könyvtár, könyvtáros. 1998. 4. 27-29.
Az OSzK és a Hadtörténeti Múzeum közös kiállítása.

732. *Moroián György:* „Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag". Hagyományápoló obsitosok. [Riporter:] K[acsó] L[ajos]. = M. honvéd. 1998. 23. 28.

733. *Rosdy Tamás:* A Tudós Társaság és a szabadságharc. Az Akadémiai Könyvtár kézirattárának kiállítása. = M. nemzet. 1998. 261. 18.

734. „Nagyszebeni csata". Egy körkép története. [Írta:] S. A. = Bécsi napló. 1998. 1. 8.

735. *Hermann Róbert:* Fáklyaláng, füst és korom. Illyés Gyula „Fáklyaláng"-járól történész szemmel. = M. napló. 1998. 6.

736. *Hermann Róbert:* Életünk legszomorúbb napjai. – Költők és írók a szabadságharc végnapjaiban. = Kortárs. 1998. 6. 5-20.

737. Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. és az előszót írta Kríza Ildikó. Bp. Néprajzi Társ., 1998. 330 p.

738. *Molnár György:* Bakancs, csajka, hagyomány. 1848 a magyar tradíciók rendszerében. = Beszélő/(1996). 1998. 3. 26-29.

739. *Lukács László:* 1848-49 jeles napjai a néphagyományban. Székesfehérvár, Szt. István Kir. Múz., 1998. 73 p. (A Szent István Király Múzeum közleményei. A. sor. 35.)

740. *Tari Lujza:* A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban. Bp. M. Néprajzi Társ., 1998. 186 p. 14 t.

741. *Bóra Ferenc:* Csapatnemek, győztes és vesztett csaták. A szabadságharc története dalokban és versekben, 1848-1849. = Új honvédségi szle. 1998. 3. 31-40.

742. *Józsa Béla:* Csaták és érdekességek az 1848/49-es szabadságharc történetéből. = Militaria. 10. 1998. 325-337.

743. *Eszes Máté:* Daliás idők. A reformkor és a szabadságharc sajtótükre. = M. honvéd. 1998. 11. 27-29.

744. *Bagu Balázs:* Az 1848-49-es emlékhelyeink Kárpátalján. = Oppidum Csongrád. 1998. ksz. 82-96.
745. *Kő András:* Negyvennyolcas hősök emlékezete a gesztenyés parkban. Az utolsó fényképek. = M. nemzet. 1998. 114. 22.
746. *Csallóközi Zoltán:* Elpusztított 48-as emlékműveink. = Honismeret. 1998. 2. 56-58.
747. *Szigeti Ildikó:* Görgey lenini alapra kerül. Ismét felállítják a rehabilitált honvédtábornok szobrát. = Népszabadság. 1998. 106. 36.
748. *Beke György:* Történelmi mérce. = M. honvéd. 1998. 7. 26-27.
1848 hagyományai a székelyek körében.
749. *Fülöp Tibor:* Az isaszegi csata. = M. honvéd. 1998. 20. 26-27.
Katonai hagyományőrző rendezvény.
750. *Kacsó Lajos:* A negyvennyolcas katonaelődök nyomában. Emléktúra Komáromtól Kassáig. = M. honvéd. 1998. 36. 24-25.

Európa és 1848-1849

751. *Gergely András:* A forradalmak kihívása Közép-Európában 1848-ban. = Aetas. 1998. 2-3. 5-23.
752. *Niederhauser Emil:* Az 1848-as forradalom a Habsburg-monarchiában. = M. tudomány. 1998. 5. 519-531.
753. *Niederhauser Emil:* Forradalom az osztrák és cseh tartományokban. 1848 és a Habsburgok. = História. 1998. 3. 6-9.
754. *Deák Ernő:* A fatális forradalom. = M. napló. 1998. 6. 50-53.
Bécsi forradalom
755. A magyar forradalom és szabadságharc cseh tükörben. [A bev. tanulmányt írta: Hermann Róbert.] Bp. Ister, 1998. 155 p. (Prizma)
756. *Prazák, Richard:* Prágai visszhang. = História. 1998. 3. 30-31.
757. *Vígh Károly:* Az 1848-49-es magyar szabadságharc és a szlovákság. = Valóság. 1998. 3. 24-28.
758. *Skvarna, Dusan:* Fegyveres küzdelem a szabadságokért. A szlovák nemzeti mozgalom 1848-ban. = História. 1998. 3. 14-17.
759. *Bíró László:* Összefogás a Duna és a Száva partján. A szerbek és 1848. = História. 1998. 3. 23-25.
760. *Ress Imre:* Kérvényező forradalom Zágrábban. A horvátok és 1848. = História. 1998. 3. 10-14.
761. *Häusler, Wolfgang:* A magyar-horvát konfliktus 1848-ban és a Habsburg-monarchia válsága. [Ford.] = Ezredvég. 1998. 3. 51-60.
762. *Miskolczy Ambrus:* Szabadságmozgalmak Erdélyben, Moldvában, Havaselvén. A románok 1848-49-ben. = História. 1998. 3. 18-22.
763. 1848-1998. 150 de ani de la Revolutia pasoptista. 1-5. [Írták:] Maria Georgescu [et al.] = Revist de istorie militara. 1998. 2. 2-6. 7-11., 3. 13-17., 4. 9-13., 6. 22-24.
Az 1848-as forradalmak 150. évfordulójára. – Magyar vonatkozásokkal.
764. *Simon, Péter V.; Spira György:* Deutsche im revolutionären Ungarn 1848/49 = Németek a negyvennyolcas forradalom Magyarországán. Bp. Deutscher Kulturverein, 1998. 99 p. 12 t.
765. *Horváth Jenő:* Itália 1848-1849-ben. = M. tudomány. 1998. 5. 540-557.
766. *Madarász Imre:* Magyar-olasz tavasz. Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc visszhangja az olasz irodalomban. = Nagyvilág. 1998. 5-6. 317-325.
767. *Kovács István:* A „népek tavasza" a felosztott Lengyelország területein. = M. tudomány. 1998. 5. 558-569.
768. *Kovács István:* Mindvégig velünk voltak. A szabadságharc külhoni légiói. = M. nemzet. 1998. 62. 23.
769. *Kovács István:* Emlékérem. Magyarok és lengyelek Európában 1848-49-ben. = Forrás. 1998. 3. 41-44.
770. *Kovács István:* „...mindvégig veletek voltunk". Lengyelek a magyar szabadságharcban. Bp. Osiris, 1998. 493 p.
771. *Kovács István:* Jerzy Bulharyn javaslata a lengyel légió megalakítására és egy szerződés keletkezésének talánya. = Századok. 1998. 2. 466- 475.
772. *Kovács István:* A magyarországi lengyel légió első tagjai és alakulatai. = Vigilia. 1998. 10. 728-735.
773. *Kovács István:* „Én ott voltam Bárcánál." = M. szle. 1998. 3-4. 145-172.
A magyarországi lengyel légió.
774. *Kovács István:* Arad 1848. december 4-i

ostroma lengyel önkéntesek és egy császári mérnökkari tiszt szemével. [Irod. szemle.] = Életünk. 1998. ksz. 551-561.

775. *Kovács István:* „A Lengyel Légió legvitézebb hősei közé tartozott." Seweryn Korzelinski dzsidás kapitány Magyarországon 1849-ben. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 194-215.

776. *Kovács István:* Lengyelek a szolnoki csatában. = Zounuk. 13. 1998. 41-57.

777. *Kovács István:* A Hoszowski fivérek. = Valóság. 1998. 5. 68-75.

778. *Kovács István:* Egy katonai hagyomány követői avagy a magyarországi lengyel légió zsidó tagjai. = Múlt és jövő. 1998. 1. 103-105.

779. *Moszumanski, Zbigniew:* Lengyelek az 1848-49-es magyar szabadságharcban. József Wysocki légiója. = Új honvédségi szle. 1998. 9. 39-42.

Hadügy, fegyveres erők

780. *Csikány Tamás:* Magyarország hadügye, 1848-1849. Bp. Honvéd, 1998. 102 p. (A Magyar Honvédség 150 éve, 1.)

781. *Ács Tibor:* 1848 március és a hadügy. = Hadtudomány. 1998. 1. 3-6.

782. 1847/8-dik évi törvényczikkek. Szombathely, Önkorm., 1998. 61 p.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad. Szombathely, 1848.
XXII. Tc. A nemzeti őrseregről. 41-45.

783. *Varga János:* Az országgyűlés szerepe a honvédelem megalapozásában. In: A Magyar Országgyülés, 1848/49-ben. Szerk. Szabad György. [Bp. 1998.] 112-184.

784. *Hermann Róbert:* A politikai és katonai vezetés viszonyának jogi aspektusai 1848-1849-ben. = Jogtud. szle. 1998. 11. 391-399.

785. *Hermann Róbert:* A magyar hadügyminisztérium, 1848-1849. Bp. MH Tájékoztatási és Médiaközp., 1998. 31 p.

786. *Hermann Róbert:* Az 1848-49-es szabadságharc és katonai vezetői. = Új forrás. 1998. 9. 66-86.

787. *Hermann Róbert:* Az áprilisi törvények hadügyi rendelkezései, a hadügyminisztérium és a katonai közigazgatás a szabadságharc idején. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 34-54.

788. *Hermann Róbert:* A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 28-76.

789. *Hermann Róbert:* A kormánybiztosi intézmény és a hadereg. = Új forrás. 1998. 6. 102-112.

790. *Hermann Róbert:* A váci nyilatkozat háttere. = Élet és tud. 1998. 31. 966-967.

791. *Hermann Róbert:* Győzni vagy legyőzetni. Alternatívák a Függetlenségi Nyilatkozat után. = Rubicon. 1998. 2. 30-35.

792. *Bencze László:* A Monarchia katonai rendszere a forradalom előtt. = Új forrás. 1998. 6. 68-74.

793. *Bencze László:* A Habsburg Birodalom katonai rendszere. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 9-33.

794. *Bona Gábor:* A szabadságharc fegyveres ereje. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 3-27.

795. *Bona Gábor:* A szabadságharc fegyveres ereje. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 55-79.

796. *Bona Gábor:* Die ungarische Honvéd-Armee im Jahre 1848/1849. In: Die k. u. k. Armee. Bp. Europa Inst., 1998. 47-56.
A magyar Honvédség 1848-1849-ben.

797. *Bona Gábor:* A szabadságharc honvédsége. = Rubicon. 1998. 2. 16-19.

798. *Bona Gábor:* A szabadságharc honvédsége. = Új forrás. 1998. 6. 85-93.

799. *Hermann Róbert:* A szabadságharc hadserege és hadműveletei. = Új honvédségi szle. 1998. 5. füzet. 23 p.

800. *Hermann Róbert:* Az 1848-49-es honvédség és öröksége. 1-2. rész. = M. honvéd. 1998. 42-43. 34-35.

801. *Csabai Károly; Móricz Lajos:* A szabadságharc honvédsége. = Új honvédségi szle. 1998. 7. 56-61.

802. *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1-3. köt. Bp. Heraldika, 1998-1999. 3 db. (531, 745, 654 p.)

803. *Nemeskürty István:* 1848-49. „Kik érted haltak szent világszabadság!" Bp. [etc.], Lapics, 1998. 383 p. (Aquila könyvek)

804. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és a honvédség megszervezése 1848-ban. = Új forrás. 1998. 6. 75-84.

805. *Hermann Róbert:* A nemzetőrség és a honvédség, 1848-1849. Bp. MH Tájékoztatási és Médiaközp., 1998. 23 p.

806. *Erdődy Gábor:* Batthyány Lajos. = História. 1998. 3. 37-43.
A honvédsereg felállításáról is.
807. *Hermann Róbert:* Várharcok az 1848-1849-es szabadságharc idején. = Életünk. 1998. ksz. 499-503.
808. *Borus József:* A szabadságharc hadiipara. = Új forrás. 1998. 6. 94-101.
809. *Fleisz János:* Nagyvárad a szabadságharc hadiiparának központja. 1849. január 26 – 1849. május 26. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848-49 történetéhez. Debrecen, 1998. 93-110.
810. Lőszerhamisítás a nagyváradi hadianyaggyárban 1849-ben. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Rácz Attila. = Fons. 1998. 1. 91-106.
811. *Gazsó László:* A szabadságharc katonáinak ismertebb fegyverei. = Militaria. 10. 1998. 338-357.
812. *Csikány Tamás:* A honvédsereg ellátása és utánpótlása. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 80-102.
813. *Kapronczay Károly:* A szabadságharc egészségügye. = Valóság. 1998. 3. 15-23.
814. *Őry Gábor:* A magyar katonai igazságszolgálatatás szervezete és működése 1848-49-ben. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 77-113.
815. *Csikány Tamás:* A honvédtüzérség megszervezése és szervezeti fejlődése 1848-ban. = Aetas. 1998. 2-3. 54-73.
816. *Csikány Tamás:* A magyar honvédtüzérség megszervezése és alkalmazása az 1848-49-es szabadságharcban. = Új forrás. 1998. 6. 121-133.
817. *Csikány Tamás:* Hadvezérek és tüzérek. Beszélgetés – – hadtörténésszel. [Riporter:] Büki Erzsébet. = Pannon tükör. 1998. 2. 53-54.
818. *Kedves Gyula:* A lovasság szerepe Komárom védelmében az 1848-49-es szabadságharc alatt. = Életünk. 1998. ksz. 582-796.
819. *Zakar Péter:* Tábori lelkipásztorkodás az 1848-49-es magyar hadseregben. = Új forrás. 1998. 6. 113-120.
820. *Zsille Gábor:* Papok a szabadságharcban. = Somogy. 1998. 2. 138-142.
821. *Zakar Péter:* „A honszeretet szent tüzétől áthatva siettek vitéz seregeink zászlói alá..." – Honvéd lelkészek 1848-49-ben. In: Egy küzdelmes év katonái. Gyöngyös, 1998. 63-82. (Mátrai tanulmányok. 1998)
822. *Zakar Péter:* Tábori rabbik 1848-49-ben. = Múlt és jövő. 1998. 1. 88-102.
823. *Pirigyi István:* Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Debrecen, 1998. 149-164.
824. *Gál István:* Piaristák a szabadságharcban. = Vigilia. 1998. 3. 187-196.

Hadműveletek, harcok

825. A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig, 1848-1849. [Szerk.] Bona Gábor. Bp. Zrínyi, 1998. 286 p.
Részletek: M. honvéd. 1998. 20. 36-37.
Ism.: = Élet és tud. 1998. 49. 1546.
Nagy Domokos Imre. = Hadtörténelmi közl. 1999. 1. 185-191.
Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 1999. 2. 133-135.
826. *Hermann Róbert:* Magyar haditervek és hadászati elképzelések 1848-49-ben. = Valóság. 1998. 5. 47-67.
827. *Hermann Róbert:* Százötvenezer katona állt szemben háromszázhatvanötezerrel. A magyar szabadság harcai. = Népszabadság. 1998. 62. 32.
828. *Hermann Róbert:* A szabadságharc katonai esélyei. A birodalmon belüli önállóságért folyt a küzdelem. = M. nemzet. 1998. 62. 19.
829. *Hermann Róbert:* Nem mi ragadtunk kardot. – – hadtörténész a szabadságharc kezdetéről, a magyar esélyekről és a kudarc eredményeiről. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1998. 195. 13.
830. *Kecskés János:* Százötven éve történt. Hogyan kezdődött az 1848-49-es szabadságharc? = M. nemzet. 1998. 209. 10.
831. *Kedves Gyula:* A szerb felkelés 1848 nyarán és a délvidéki hadműveletek a honvédcsapatok kivonásáig. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 103-158.
832. *Hermann Róbert:* Pákozdi kérdőjelek. = Árgus. 1998. 5. 44-53.
833. *Hermann Róbert:* A pákozdi csata valósága. [Riporter:] Daniss Győző. = Népszabadság. 1998. 226. 30.
834. *Hermann Róbert:* Az 1848. évi hadi ese-

mények a Dunántúlon és a Felvidéken (1848. szeptember – november). In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 131-158.

835. *Hermann Róbert:* A Drávától Schwechatig. Az 1848. őszi hadi események a Dunántúlon és a Felvidéken. 1848. szeptember – november. Jellacic horvátországi csapatainak támadásától Simunich kiszorításáig. = Századok. 1998. 2. 327-370.

836. *Dangl, Vojtech:* K vojenskym aspektom septembrovej vypravy 1848. = Vojenská história. 1998. 3. 3-28.
Az 1848. szeptemberi hadjárat katonai vonatkozásaihoz.

837. Perczel Mór muraközi hadjárata. (Hadijelentések 1848. október 11 – november 9-10.) [Közread. és bev.] Hermann Róbert. = Pannon tükör. 1998. 2. 44-52.

838. *Hermann Róbert:* Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai 1848 október végén. = Aetas. 1998. 2-3. 74-106.

839. *Bona Gábor:* A téli hadjárat, 1848. december – 1849. január. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 159-198.

840. *Lányi András:* Téli hadjárat. = Kortárs. 1998. 6. 38-44.

841. *Nagy Sándor:* Két affér a felső-tiszai hadszíntéren 1849. januárjában. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 172-193.

842. *Hermann Róbert:* A ceglédi ütközet, 1849. január 25. = Gerjepart. 1998. 6. 10-13.

843. *Bona Gábor:* A tavaszi hadjárat, 1849. március – május. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 199-230.

844. *Hermann Róbert:* A nyári hadjárat. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 231-271.

845. *Hermann Róbert:* Gyulafehérvár ostroma. = Életünk. 1998. ksz. 562-572.

846. *Böszörményi István:* Losonci csaták 1849-ben. = Honismeret. 1998. 2. 48-56.

847. *Rosonczy Ildikó:* „Egy maroknyi elkeseredett ember." A Tömösi-szoros és Brassó fellegvárának bevételéről. = Életünk. 1998. ksz. 573-577.

848. *Rabár Ferenc:* Az eszéki vár feladása 1849-ben. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 127-171.

849. *Kovács István:* Dembinski visszavonulása Szeged és Temesvár között 1849 augusztusában. = Tiszatáj. 1998. 10. 56-67.

850. *Szani Ferenc:* Gondolatok az 1849. augusztus 2-i debreceni ütközetről. = Nemzetvédelmi egy. közl. 1998. 2-3. 5-26.

Helytörténet

851. *Spira György:* A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp. Enciklopédia, 1998. 826 p.

852. *Hermann Róbert:* Pest és Bécs – két főváros forradalma. In: Pest és Bécs – két város forradalma, 1848. Kiállítás az 1848-as forradalom 150. évfordulója tiszteletére. 1998. szeptember – december. Katalógus. Bp. 1998. 5-15.

853. *Hermann Róbert:* Die Revolution zweier Hauptstädte – Wien und Pest. In: 1848 Revolution. Revoluce. Rivoluzione. Forradalom. Ausstellungskatalog. Wien, Österreichisches Staatsarchiv, 1998. 3-7.
Két főváros – Bécs és Pest – forradalma.

854. Közcsend és köztbáros ság Budán, Pesten és Óbudán 1848-49-ben. Dokumentumok Budapest Főváros Levéltárának irataiból. Vál. Czaga Viktória, Jancsó Éva. Jegyzeteket összeáll. Czaga Viktória. Bp. Főváros Levéltára, 1998. 295 p. (Budapest történetének forrásai)

855. *Gelencsér Gyula:* Pest megyei honvédek 1848-1849-ben. = Honismeret. 1998. 2. 21-26.

856. *Jároli József:* Békés megye 1848-49-ben. = Bárka. 1998. 2. 24-38.

857. *Tóth Ilona, G.:* „Szeged – segedelem s menedék a régiónak 1848-1849-ben." = Szeged. 1998. jún. 18-23.

858. Három hét a szabadságharc történetéből. Szeged, 1849. július 11 – augusztus 5. Korabeli dokumentumok alapján összeáll., magyarázószövegekkel ellátta és sajtó alá rend. Vass László. Szeged, Reprostudio, 1998. 368 p.

859. *Labádi Lajos:* Csongrád város kifosztása és felgyújtása. /1849. július 27 – augusztus 31./ = Oppidum Csongrád. 1998. 27-41.

860. *Varsányi Péter István:* Kossuth Lajos és a hódmezővásárhelyiek 1848-1849-ben. Hódmezővásárhely, Csongrád M. Lvt. Hódmezővásárhelyi Levéltára, 1998. 84 p. (Vásárhelyi Téka, 12.)
Ism.: Dobri Mária. = Vasi szle. 1998. 2. 251-252.

861. 1848-1849 emlékei Edelényben és környékén. Szerk. Hadobás Pál. Edelény,

1998. 97 p. (Edelényi füzetek, 18.)
Ism.: Varga Gábor. = Valóság. 1998. 9. 120.

862. *Karacs Zsigmond:* Földes az 1848/49-es szabadságharcban. = Honismeret. 1998. 2. 27-35.

863. *Hermann Róbert:* Győr város és megye hadtörténete 1848-49-ben. Győr, 1998. 430 p.

864. *Misóczki Lajos:* 1848 forradalmi tavasza és nyara Heves megyében. = Új hevesi napló. 1998. ksz. 28-32.

865. *Hajagos József:* Heves vármegye az átalakulás hónapjaiban. 1848. március – június. = Aetas. 1998. 2-3. 24-53.

866. *Pap József:* A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás". Heves és Külső-Szolnok vármegye politikai elitjének a története, 1844-1853. = Aetas. 1998. 2-3. 159-176.

867. *Kiss Péter:* Az 1848-49-es események egri vonatkozású résztvevői. Eger, Érseki Gyűjteményi Közp., 1998. 144 p.

868. *Kaposvári Gyula:* Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Jász-Nagykun-Szolnok megyében. = Honismeret. 1998. 3. 10-15.

869. *Bagi Gábor:* Adalékok a katonaállítás eredményeihez és sajátosságaihoz a Jászkun kerületben, 1848/49-ben. = Zounuk. 13. 1998. 9-39.

870. 1848/49 emlékezete a Nagykunságban. Tudományos ülés anyaga. ... szerk. Ducza Lajos. Kisújszállás, Önkorm., 1998. 116 p. (Helytörténeti füzetek, 5.)

871. *Örsi Julianna:* A Nagykunság 1848-49-ben. Karcag, Barbaricum Kvműhely, 1998. 146 p.

872. *Elek György:* Egy város a hátországban. Karcag 1848-49-ben. Karcag, Barbaricum Kvműhely, 1998. 160 p.

873. *Elek György:* Város a hátországban. Karcag 1848-49-ben. = Honismeret. 1998. 3. 61-69.

874. *Szabó Antal:* Adalékok Törökszentmiklós történetéhez különös tekintettel az 1848/49-es forradalom és szabadságharcra. = Zounuk. 13. 1998. 117-146.

875. *Hajagos József:* Komárom 1848 szeptemberétől decemberig. = Életünk. 1998. ksz. 525-539.

876. *Kanyar József:* A forradalom és szabadságharc Somogyban. = Somogy. 1998. 2. 169-172.

877. *Bősze Sándor:* A forradalom és szabadságharc Somogy megyében, 1848-1849. Történeti kronológia. = Somogy megye múltjából. 29. 1998. 91-122.

878. *Koltay Péter:* Népfelkelőharcok Jellasics ellen 1848 őszén Somogyban. = Somogyi honism. 1998. 2. 14-19.

879. *Sarkady Sándor:* Sopron 1848-ban. Kronológia. = Soproni szle. 1998. 4. 408-416.

880. *Molnár László:* Sopron város hadtörténeti tradíciói. = Soproni szle. 1998. 4. 343-352.

881. *Bona Gábor:* Az 1848-49-es honvédsereg Sopron vármegyéből származó tisztjei. = Soproni szle. 1998. 4. 291-328.

882. A Sréter-különítmény, a honvédsereg soproni különítménye. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Hermann Róbert. = Soproni szle. 1998. 4. 329-342.

883. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung és Ugocsa vármegyékben. Összeáll. László Gézáné. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1998. 2. 275-276.

884. Szabolcsi honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. Szerk. Bene János. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 1998. 200 p. (A Jósa András Múzeum kiadványai, 44.)

885. *Kedves Gyula:* Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1998. 2. 203-216.

886. *Bona Gábor:* Az 1848/49-es honvédsereg Szabolcs megyei születésű tisztjei. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1998. 2. 217-256.

887. *Bene János:* Szabolcs a honvédelemért 1848-49-ben. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. Nyíregyháza, 1998. 9-30.

888. *Bene János:* A szabolcsi és szatmári mozgó nemzetőrség 1848/49-ben. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Debrecen, 1998. 111-126.

889. *Hermann Róbert:* A 10. honvédzászlóalj története. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. Nyíregyháza, 1998. 31-72.

890. *Hajagos József:* A 28. honvédzászlóalj története. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. Nyíregyháza, 1998. 93-140.

891. *Kedves Gyula:* A 43. honvédzászlóalj. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. Nyíregyháza, 1998. 141-168.

892. *Kedves Gyula:* A 48. honvédzászlóalj. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban,

1848-1849. Nyíregyháza, 1998. 73-92.

893. *Kedves Gyula:* Egyéb alakulatok szabolcsi honvédei. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban, 1848-1849. Nyíregyháza, 1998. 169-188.

894. *Bene János:* A máriapócsi zendülés 1848 tavaszán. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1998. 2. 190-202.

895. *Magony Imre:* Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban. Székesfehérvár, Ma K., Városi Lvt., 1998. 100, [11] p.

896. *Vizi László Tamás:* Polgárőrségből nemzetőrség. Az 1848-as nemzetőri szolgálat XIX. századi polgárőrségi előzményei Székesfehérváron. = Árgus, 1998. 5. 38-43.

897. *Hangodi László:* A tapolcai Nemzetőrség 1848-ban. = Veszprém m. honism. tanulm. 17. 1998. 51-60.

898. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc Vas megyében. Ajánló bibliográfia. [Szerk. Horváthné Kupi Ildikó.] Szombathely, Berzsenyi D. M. Kvt., 1998. 18 p.

899. *Varsányi Péter István:* A Szombathelyi Egyházmegye szerepe és története a forradalomban és szabadságharcban. (1848-1849). 1-2. rész. = Vasi szle. 1998. 5. 599-610., 6. 697-708.

900. *Exner István:* Adalékok Vaszar község 1848-1849-es történetéhez. Vaszar, Önkorm., 1998. 20 p.

901. *Molnár András:* Zalaegerszeg 1848-1849-ben. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Kulturális Örökségéért Alapítvány, 1998. 140 p. (Zalaegerszegi füzetek, 5.)

902. *Kalapis Zoltán:* „Negyvennyolcnak nagy idejében". Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. Újvidék, Fórum; Szeged, Agapé, 1998. 173 p.

903. *Csikány Tamás:* Pétervárad, a Duna Gibraltárja. = Életünk. 1998. ksz. 618-624.

904. Szabadka és vidéke 1848/49-ben. Levéltári dokumentumok. Gyűjtötte: Iványi István, Magyar László. Szerk. Magyar László, Szabó József. Szabadka, Grafoprodukt, 1998. 349 p. (Bácsország-könyvek, 4.)

905. *Rabár Ferenc:* Az eszéki vár 1848-1849-ben. = Életünk. 1998. ksz. 504-524.

906. *Molnár András:* A Muraköz 1848-ban. = Századok. 1998. 2. 293-326.

907. *Horváth Lajos:* Fiume és Nemzeti Gárdája 1848-ban. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 294-300.

908. *Egyed Ákos:* Erdély, 1848-1849. 1-2. köt. Csíkszereda, Pallas-Akad. Kvk., 1998. 2 db. (354, 363) 6 t.

909. *Egyed Ákos:* A székelyek az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcban. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Debrecen, 1998. 227-240.

910. *Egyed Ákos:* Erdély 1848 őszén. A polgárháború kezdetei. = Limes. 1998. 4. 9-20.

911. *Egyed Ákos:* Csíkszék „pacifikálása" az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés után. Dorsner ezredes szerepe. = Hadtörténelmi közl. 1998. 1. 114-126.

912. *Demeter László:* Erdővidék a szabadságharcban, 1848-1849. Barót, Erdélyi Múzeum-Egyes., 1998. 189 p.

913. Ancheta Kozma din Muntii Apuseni. Coord. Gelu Neamtu, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centr. de Studii Transilvane, Fundatia Culturala Romana, 1998. 246 p. (Revolutia de la 1848 in Transilvania. Documenta, 4.)
Kozma Pál vizsgálata az Érchegységben, 1848 nyarán.

914. *Garda Dezső:* A forradalom katonái Csíkban és Gyergyóban, 1848-1849. Csíkszereda, Alutus, 1998. 95 p.

915. *Gaal György:* Kolozsvár 1848/49-ben. = Honismeret. 1998. 4. 13-25.

916. *Szűcs Ernő:* Arad vára. = Erdélyi tükör. 1998. 2. 21-23.

917. *Bagu Balázs; Fakász Mihály:* Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/49-ben. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Debrecen, 1998. 127-148.

918. *Fakász Mihály:* Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/1849-ben. = Oppidum Csongrád. 1998. ksz. 66-81.

Életrajzok

919. *Almai Gyula:* „... 18 éves fiatal koromtól egyszerre gondolkodó emberré lettem..." – – elbeszélése az 1848/9-ik honvéd szolgálataim történetének – maradandó emlékül családom és leszármazóim részére – töredékes jegyzeteim s emlékeim alapján. Sajtó alá rend., bev. és jegyz. Nyéki Tamás. = Aetas. 1998. 2-3. 177-202.

920. *Perger Zoltán:* Asbóth Sándor 1848-1849-ben. = Fons. 1998. 1. 3-35.

921. *Tar Ferenc:* Lincoln magyar tábornoka. = Pannon tükör. 1998. 2. 86-87.
Asbóth Sándor

922. Bem József iratai. Szerk. Hermann Róbert. In: Annales. Cultura-Historica-Philologica. ELTE Román Filológiai Tanszék évkönyve. Bp. 1998. 174-183. (Europa Balcanica-Danubiana-Carpathica, 3.)

923. *Molnár András:* Lipótvár feladása. = Életünk. 1998. ksz. 540-550.
Benkő Napóleon honvéd főhadnagy vallomása Lipótvár feladásáról.

924. *Szénássy Zoltán:* Beöthy Gáspár naplója 1849-ről. = Új forrás. 1998. 6. 134-144.

925. *Bírányi Ákos:* „Martius 15." Egy szemtanú a forradalmi napokról. = História. 1998. 3. 3-6.

926. *Chownitz, Julian:* Fél esztendő a negyvennyolcas forradalom Magyarországán. Bp. Osiris, 1998. 353 p.
Eredeti cím: Geschichte der ungarischen Revolution in Jahren 1848 und 1849

927. Csányi László kormánybiztosi iratai, 1848-1849. 1-2. rész. Sajtó alá rend. Hermann Róbert. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1998. 2 db. (432, 399) (Zalai gyűjtemény, 44.)

928. *Urbán Aladár:* Csáktornyától Velencéig. Csány László kormánybiztos jelentései a Dráva-vonalról és a visszavonulás állomásairól. 1848. augusztus 29. – szeptember 27. = Századok. 1998. 2. 417-456.
Helyreigazítás: = u.o. 1998. 3. 552.

929. *Katona Tamás:* Csány László erdélyi főkormánybiztos. 1849. január – 1849. május. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Debrecen, 1998. 257-290.

930. *Fazekas Csaba:* Egy kisember a nagy napokban. Cseremiszky Miklós levelei feleségének 1849-ből. = Fons. 1998. 1. 37-64.

931. *Csikány Tamás:* Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőrség parancsnokának segédtisztje, honvédszázados. In: Egy küzdelmes év katonái. Gyöngyös, 1998. 7-22. (Mátrai tanulmányok, 1998)

932. *Hermann Róbert:* Deák Ferenc tevékenysége 1848 októberétől a szabadságharc végéig. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Zalaegerszeg, Zala M. Lvt., 1998. 185-222. (Zalai gyűjtemény, 43.)

933. *Hajagos József:* Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka. In: Egy küzdelmes év katonái. Gyöngyös, 1998. 23-62. (Mátrai tanulmányok, 1998)

934. *Kiss Vendel; Kövesdi Mónika:* „A magyar Kapisztrán". Stech Alajos csataképe. = Új forrás. 1998. 9. 87-91.
Erdősi Imre

935. *Kapronczay Károly:* Orvos a forradalomban. = Élet és tud. 1998. 11. 335-336.
Flór Ferenc

936. *Szarka Lajos:* A tábornok bére. Hévíz, 1997.
Gyulai Gaál Miklós
Ism.: Hermann Róbert. = Pannon tükör. 1998. 2. 100.

937. *Rosonczy Ildikó:* Egy orosz ulánustiszt beszámolója a Beszterce környéki harcokról. = Kortárs. 1998. 6. 45-59.
Gorjacsev, N.: Voszpominanija sztaroszluzsivogo. Voennüj Szbornik, 1893.

938. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr. = Népszabadság. 1998. 62. 29.

939. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr és Csány László levelezése, 1848 október – 1849 május. = Fons. 1998. 1. 107-152., 2. 159-205.

940. *Csikány Tamás; Hermann Róbert:* Buda ostroma – egy historiográfiai vita tényei. = Életünk. 1998. ksz. 597-609.
Görgei jelentése Kossuthnak Buda bevételéről.

941. Görgei és Dembinski – egy ellentét dokumentumai. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Hermann Róbert. = Levéltári közl. 1998. 1-2. 33-83.

942. *Gróf Péter:* Az életre ítélt Görgey. Kényszerpályákon. = Élet és tud. 1998. 51-52. 1620-1623.

943. *Madaras Anna:* Kossuth szolnoki kormánybiztosa. Halasy Kázmér /1821-1888/ szerepe a forradalomban és szabadságharcban. = Jászkunság. 1998. 1-2. 36-43.

944. *Kovách Géza:* A havasok vezére. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Debrecen, 1998. 241-256.
Avram Jancu

945. *Vadász István:* Kiss Pál, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tábornoka. = Honismeret. 1998. 3. 69-75.

946. *Papp Izabella:* Kiss Pál honvédtábornok. 1809-1867. = Zounuk. 13. 1998. 59-116.

947. *Csorba László:* Joseph Turin, alias Klapka György. Híres Komárom fővezére. = Élet és tud. 1998. 11. 329-331.

948. *Bodó László:* Knezić Károly honvéd tábornok. Eger, Dobó I. Vármúz., Heves M.

Múz. Szerv., 1998. 160 p. (Studia Agriensia, 19.)
Függelékben: az egri honvédzászlóaljak tisztjei 108-143.

949. *Hermann Róbert:* Kossuth és Görgei. = Iskolakultúra. 1998. 3. 77-94.

950. *Hermann Róbert:* Egy vád előtörténete. Kossuth és Görgei. = Rubicon. 1998. 1. ksz. 38-39.

951. *Gyüszi László:* Egy ismeretlen Kossuth-levél. = Új forrás. 1998. 6. 62-67.
Esztergom

952. *Krasznay Péter:* „Naplójegyzetei – – kemecsei lakosnak. Visszaemlékezések, 1830-1861. Szöveget gond. Forrai Ibolya, Árva Judit. Bp. Néprajzi Múz., 1998. 223 p. (Fontes Musei Ethnographiae, 4.) (Negyvennyolcas idők, 1.)

953. *László Elek:* Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/9. évi forradalom alatt. Sajtó alá rend. és a kísérő tanulmányt írta: Sávai János. Szeged, Agapé Kft., 1998. 270 p. (1848/49-es dokumentumok Erdélyből, 1.)
Ism.: Zakar Péter: Egy törvényesített forradalom polgára. = Aetas. 1999. 4. 187-191.

954. *Fehér Katalin:* Egy nő a szabadságharcban. = Népszava. 1998. 238. mell. II.
Lebstück Mária

955. *Dénes Géza:* Károly hadnagy úr. = Országhatár. 1998. 7. 40-41.
Lebstück Mária

956. *Csiffáry Gergely:* Mária főhadnagy. = Új hevesi napló. 1998. ksz. 5-10.
Lebstück Mária

957. *Csiffáry Gergely:* A Lenkey-huszárok hazatérése. = Új hevesi napló. 1998. ksz. 63-69.

958. *Csikány Tamás:* Lenkey százada. = Élet és tud. 1998. 41. 1286-1287.

959. *Merényi-Metzger Gábor:* Lenkey tábornok és Sarkad. = Bárka. 1998. 2. 52-61.

960. *Ďuriška, Zdenko:* Pol'ny kaplán, ruského generála. Účast J. D. Makovického v revolúcii 1848/49. = Historická revue. 1998. 6. 19-20.
Orosz tábornok tábori lelkésze. Ján Drahotín Makovicky részvétele az 1848/49-es szabadságharcban. – Magyar vonatkozásokkal.

961. *Schlag, Gerald:* Az 1848-as forradalom Michael Mayr, a kismartoni tanácsos naplóinak tükrében. = Soproni szle. 1998. 4. 391-401.

962. *Nemeskürty István:* A hadügy és a miniszter. Mészáros Lázár honvéd altábornagy. = História. 1998. 3. 27-28.

963. *Ács Tibor:* Mészáros Lázár. Bp. Akad. K., 1997.
Ism.: Hermann Róbert: Az első hadügyér. = Iskolakultúra. 1998. 3. 99-101.

964. *Kedves Gyula:* A Mészáros-sztori. Furcsa miniszteri jelölés. = Élet és tud. 1998. 11. 326-328.

965. *Urbán Aladár:* Mészáros Lázár seregvezéri jelentései a bácskai táborból. 1848. augusztus 27 – szeptember 28. = Hadtörténelmi közl. 1998. 3. 700-727.

966. *Gyüre János:* Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. = Gödi almanach. 1998. 14-29.
Nemeskéri-Kiss Miklós

967. Osztrovszky József visszaemlékezése a szabadságharcra (1869). Közzéteszi: Ruszoly József. = Tiszatáj. 1998. 3. 64-77.
Szegedi 3. honvéd zászlóalj megalakulása.

968. *Nyárády Gábor:* Advent fekete-sárgában. Pákei Lajos levelei Kolozsvár megpróbáltatásairól 1848 őszén. = Hadtörténelmi közl. 1998. 4. 928-942.

969. *Dobos Gyula:* „Életemet a hazának" szentelem. Perczel Mór /1811-1899/. = Új Dunatáj. 1998. 1. 31-52.

970. *Piry Cirjék János:* Érsekújvári napló, 1848/1849. [Sajtó alá rend., az előszót írta Koncsol László]. Pozsony, Kalligram, 1998. 230 p. (Csallóközi kiskönyvtár)

971. *Hermann István:* Plosszer Ferenc káplán feljegyzései 1848-1849-ről a pápai Szent István Római Katolikus Plébánia historia domusában. Pápa, Jókai Mór Városi Kvt., 1998. 119 p. (Jókai füzetek, 21.)

972. *Hermann Róbert:* Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő, a szabadságharc tábornoka. Bp. 1997.
Ism.: Csikány Tamás: Poeltenberg Ernő, a szabadságharc tábornoka. = Iskolakultúra. 1998. 3. 101-103.

973. *Hermann Róbert:* Poeltenberg Ernő, a szabadságharc tábornoka. In: Egy küzdelmes év katonái. Gyöngyös, 1998. 83-124. (Mátrai tanulmányok. 1998)

974. *Sípos Ferenc:* Egy lap 1848 történetéhez. Vállaji Sípos Ferenc visszaemlékezései. (Töredék). = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1998. 2. 267-273.

975. *Askercz Éva; Tirnitz József:* Id. Stornó Ferenc jegyzetei az 1848-49. évi szabad-

ságharc soproni és Sopron vidéki eseményeiről. = Soproni szle. 1998. 4. 365-374.

976. *Novák László:* Egy nagykőrösi vadász főhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Nagykőrös, Arany János Múz., 1998. 213 p. (Az Arany János Múzeum kismonográfiái, 11.)
Szalay József

977. Szemere Bertalan. Bev., vál. Hermann Róbert. Bp. Új Mandátum, 1998. 252 p.

978. *Hermann Róbert:* Szemere Bertalan. = Rubicon. 1998. 3. 47-50.

979. *Hermann Róbert:* Szemere Bertalan. = Népszabadság. 1998. 62. 29.

980. *Berecz Mátyás:* „A kápolnai csata hű leírása." Szöghy István kápolnai plébános feljegyzései 1849-ből. = Agria. 34. 1998. 189-201.

981. *Hajagos József:* Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja /Török Ignác szabadságharc alatti tevékenységéhez kapcsolódó okmánytár/. In: Egy küzdelmes év katonái. Gyöngyös, 1998. 125-195. (Mátrai tanulmányok. 1998)

982. *Csikány Tamás:* Vécsey Károly tábornok. = Életünk. 1998. ksz. 610-616.

983. *Boross Zoltán:* Vécsey Károly honvédtábornok. = Honismeret. 1998. 2. 13-21.

984. *Ács Tibor:* Az első honvédvezérkar főnöke. Vetter Antal. = Hadtudomány. 1998. 3. 90-96.

985. *Hermann Róbert:* „... tán a tavasz a durva tél után kellemetes leend." Vidos József levelei és jelentései 1848. február – szeptember. = Vasi szle. 1998. 2. 141-160.

986. *Vinkovics Antal:* „Dembinszky katonája voltam." Részlet egy 48-as honvéd emlékiratból. (Közread. Tüskés Tibor). = Somogy. 1998. 2. 134-156.

987. *Wass Pál:* Fegyver alatt. 1949-es honvédszázados naplója Bem erdélyi hadjáratáról. Bev. és jegyz. Csetri Elek. [Bp.] Zrínyi, 1998. 245, [2] p.

988. Aki miatt egy napot késett Budavár visszavétele 1849-ben. Zerdahelyi Ince hadbírósági ügye. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Kenyeres István. = Fons. 1998. 1. 65-90.

989. *Zimmermann, Susan:* Mit erejök elbír, a nemökhöz méltó. Magyar nők a forradalomban és a harcmezőn. = Népszabadság. 1998. 74. 34.

990. *Bona Gábor:* Az 1848-49-es honvédsereg zsidó születésű tisztjei. = Múlt és jövő. 1998. 1. 59-87.

991. *Bernstein Béla:* A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. A zsidó honvédek négy névjegyzékével. 3. kiad. Bp. Múlt és Jövő. 1998. 334 p.

992. *Reményi Gyenes István:* Magyarhon igaz fiai. Zsidók az 1848-49-es szabadságharcban. = M. nemzet. 1998. 78. 12.

993. *Soltész István:* 1848-49 és a Vas megyei zsidók. = Vasi szle. 1998. 4. 443-448.

Megtorlás, emigráció

994. *Bona Gábor:* A megtorlás és a magyar katonai emigráció. In: A szabadságharc katonai története. Bp. Zrínyi, 1998. 272-287.

995. *Nemeskürty István:* Parázs a hamu alatt. Világostól Solferinóig. 3. kiad. Törökbálint, Yurtha Kvműhely, 1998. 306, [3] p. (A magyar történelem fejezetei.)

996. *Bohus László:* Azok a szomorú világosi napok. A fegyverletétel háziasszonya. = M. nemzet. 1998. 185. 23.

997. *Szabad György:* 1849. október 6-áról és előzményeiről. Vértanúk és hóhérok halhatatlansága. = M. nemzet. 1998. 234. 6.

998. *Győri László:* Az aradi tizenhárom. = M. honvéd. 1998. 40. 34-35.

999. *Matthaeidész Konrád:* Arad, 1849. október 6. „Kegyelem az Istennél!" = Népszava. 1998. 238. mell. VIII.

1000. *Hovanyecz László:* Halál útján fogyatékba. Az október 6-i példázat árnyékában iszonyatos tragédiák maradnak láthatatlanok. = Népszabadság. 1998. 234. 9.

1001. *Szaducsek Zoltán:* Koncepciós per, mártírhalál, újratemetés. 149 éve végezték ki Pesten, az Újépület kaszárnyájának hátsó falánál Magyarország első miniszterelnökét. = Népszabadság. 1998. 234. 30.

1002. *Kumlik Emil:* A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Pozsony, Kalligram, 1998. 259 p. (Csallóközi kiskönyvtár)

1003. *Estók János:* Szüret a bitó árnyékában. = Élet és tud. 1998. 29. 914-915.

1004. *Dobák András:* „Azt hittük, hogy a győzelem urai leszünk, s íme leláztatás szolgáivá lettünk." A besorozott honvédek élete a cs. kir. hadseregben. 1849-1851. = Levéltári közl. 1998. 1-2. 157-193.

1005. *Ambrus Lajos:* Az aktuális szabadság-

hagyomány: Berzsenyi Lénárd arcképcsarnoka. = Kortárs. 1998. 6. 61-64.
Az olmützi foglyok arcképcsarnoka.

1006. *Fornaro, Pasquale:* Kossuth, l'emigratione ungherese e l'Italia in alcuni documenti inediti. = Nuova Corvina. 4. 1998. 87-97.

1007. *Albert Gábor:* A Kossuth-ellenes emigráció. Szemere Bertalan levelezése, 1849-1851. = Kortárs. 1998. 6. 66-96.

1008. *Ágoston Gábor:* Menekültkérdés törökhonban. = Rubicon. 1998. 1. ksz. 40-41.

1009. *Kórász Mária:* „Örökké emlékezetünkben maradnak." Szegedi negyvennyolcasok az amerikai polgárháborúban. = Szeged. 1998. márc. 58-63.

Ács Tibor 60, 77, 395, 781, 963, 984
Afiani, V. Û. 649
Ágoston Gábor 83, 208, 1008
Agte, Patrick 438
Aichelburg, Wladimir 292
Albert Gábor 1007
Albertsson, Erik 277
Alexandrosz, III. 97
Alföldi Andrea 62
Almai Gyula 919
Almásy László 69
Amaczi Viktor 20, 521
Ambrus Lajos 1005
Anderle Ádám 471, 472
Andrews, Worth B. 391
Androvic, Karol 247
Antalfy István 355
Antalóczy Zoltán 643
Armour, Ian D. 579
Árva Judit 952
Asbóth Sándor 920, 921
Askercz Éva 975

Baboş, Alexandru 558
Babucs Zoltán 377
Bacsa Gábor 565
Baczoni Tamás 44
Bagi Gábor 869
Bagi Zoltán Péter 57, 388
Bagu Balázs 744, 917
Bailey, George 112
Bajbakov, Nikolaj Konstantinovič 392
Bajor Kálmán 132
Bajor Péter 423
Bak József 296
Bakonyi István 358
Baldigara, Ottavio 393
Balla György, Kisari 36, 37
Balla Tibor 78, 80, 127, 352, 533, 544
Balló István 677-679
Balogh András 515
Balogh Gyula 106, 107
Balogh Gyula 335
Balogh Sándor 625, 626
Bánkúti Imre 378, 511
Baráth Magdolna 441
Bartal Csaba 510
Bartha Endre 586, 588
Bartha Tibor 416
Batthyány Lajos 806
Baumgartner, Lothar 146
Beck András 382
Beck Tibor 348
Beke György 241, 748
Belovai István 116
Bem, Jozef 922, 987
Bencsó Tamás 13
Bencze László 545, 792, 793
Bene János 124, 248, 884, 887, 888, 894
Benedek István Gábor 115
Benkő Elek 371
Benkő Napóleon 923
Benkő Zoltán 341
Beöthy Gáspár 924
Bercsényi Miklós 76
Berecz Mátyás 980
Berek Tünde 192
Berény Imre 531
Berghahn, Volker R. 533
Berkovics Gábor 130
Bernád Dénes 173
Bernáth Balázs 299
Bernáth Zoltán 394
Bernstein Béla 991
Berta Sándor 258
Bertényi Iván 492
Berzsenyi Lénárd 1005
Birányi Ákos 925
Birmingham, David 470
Bíró László 759
Bíró Zoltán, Sz. 621
Bodó László 948
Bódogh-Szabó Pál 550
Bognár Károly 653
Bohus László 996
Boisseau, R. 123
Bojtár B. Endre 95
Bojtásné Damó Csilla 1
Bolovan, Ioan 913
Bolyósné Ujfalusi Éva 1, 3
Bona Gábor 794-798, 802, 825, 839, 843, 881, 886, 990, 994
Bondor Vilmos 396
Bóra Ferenc 70, 741
Borbándi Gyula 638
Borbás Károly 575
Borhi László 651
Bormann, Martin 397, 398
Bornemissza István 399
Boros Ferenc 659

Boross Zoltán 983
Borosy András 204
Borsa Iván 75
Borsos Márta 479
Borus József 808
Boucicaut, Jean Le Maingre 493
Bozsoki János 400
Böhm Jakab 711
Bősze József 406
Bősze Sándor 877
Böszörményi István 846
Brežnev, Leonid Il'ič 672
Broucek, Peter 211
Bugya László 61
Bulharyn, Jerzy 771
Bus János 79
Büki Erzsébet 817

Caine, Philip D. 163
Caldwell, Donald 164
Capa, Robert 52
Cholnoky Jenő 38
Chownitz, Julian 926
Churchill, Winston 99, 606, 611, 620
Chyczy Tihamér 401
Ciubotă, Viorel 543
Constable, Nick 466
Constable, Trevor J. 408
Creighton, Christopher 397

Csabai Károly 801
Csallóközi Zoltán 746
Csányi László 927-929, 939
Csapó Csaba 187
Csapó Zoltán 710
Császár Attila 344, 627
Cséfalvay, František 647
Cseh Gergő Bendegúz 628
Cseh Géza 28
Csendes László 219-221
Cseremiszky Miklós 930
Csetri Elek 987
Csifféry Gergely 956, 957
Csikány Ferenc 931
Csikány Tamás 371, 711, 780, 812, 815-817, 903, 931, 940, 958, 972, 982
Csillik Éva 479
Csobay József 79, 268
Csóka Ferenc 598
Csóka István 407
Csonkaréti Károly 150, 294, 295
Csorba Béla 474
Csorba László 689, 690, 947
Csóti Csaba 562
Csukovits Enikő 490
Czaga Viktória 854
Czeglédi Sándor 76
Czernin, Ottokar 534
Czigány István 371, 505, 507
Czinege Lajos 402

Dalmáth Ferenc 331
Dálnoki Miklós Béla
l. Miklós Béla, Dálnoki
Dangl, Vojtech 84, 503, 836
Danielisz Béla 186
Daniss Győző 37, 626, 833
Deák Ernő 754
Deák Ferenc 932
Deák István 214
Deák István 326, 338
Dembinski, Henryk 849, 941, 986
Demblin, August 534
Demény Lajos 209
Demeter László 912
Demeter Zsófia 714
Demkó Attila 684
Demsea, Dan 371
Dénes Géza 955
Dénes József 48, 49
Dési János 657
Dessewffy Arisztid 933
Devich Márton 724
Dobák András 1004
Dobos Gyula 969
Dobri Mária 860
Dogaru, Mircea 482
Dombi Lőrinc 181
Dombrády Lóránd 79, 476, 580
Domokos György 371, 393
Domonkos László 561
Dorsner Ferenc 911
Dömény János 658
Dönitz, Karl 149
Ducza Lajos 870
Durandin, Catherine 473
Ďuriška, Zdenko 960

Eby, Cecil D. 578
Éder Miklós 459
Edwards, Bernard 149
Egedy Gergely 469
Egger, Rainer 79
Egri Magdi 24, 34, 93
Egry Tamás 235
Egyed Ákos 908-911
Eiermann, Richard 593
Ékes László 254

Elek György 872, 873
Elekes Éva 22
Engel Pál 491, 496
Eörsi László 646, 650
Erdélyi Károly 662
Erdődy Gábor 692, 806
Erdős László 251, 254
Erdősi Imre 934
Estók János 519, 1003
Eszes Máté 743
Eténvi Nóra, G. 58
Exner István 900

Fagyas Sándor 563
Fakász Mihály 917, 918
Faludi Péter 634
Fáncsik György 345
Farkas Csaba 479
Farkas Gyöngyi 711
Farkas Jenő 236
Farkas Márton 547
Farkas Mihály 441
Farkas Pál 513
Farrington, K. 466
Fatuska János 388
Fazekas Csaba 930
Féderer Ágnes 403
Fehér József 713
Fehér Katalin 954
Fejér Ingrid 512
Fekete Judit 383
Ferenc Szabolcs 137
Fischer Ferenc 525
Fleischer, Wolfgang 593
Fleisz János 82, 809
Flór Ferenc 935
Flores, Eduardo 403
Fodor Pál 498
Fónagy Zoltán 447
Fónay Jenő 344
Fornaro, Pasquale 1006
Forrai Ibolya 952
Földesi Ferenc 76
Földesi László 14
Földesi Margit 625
Földi Pál 464
Földvári Zsuzsa 337, 340
Franco, Francisco-Bahamonde 651
Franks, Norman 616, 617
Freiden, Seymour 609
Fučik, Josef 522
Fülöp Éva Mária 388
Fülöp Mihály 529, 629
Fülöp Tibor 749

Gaal György 915
Gaál Gyula 175
Gaál Miklós, Gyulai 936
Gagarin, Ûrij Alekseevič 404
Gál István 824
Gál József 179, 300, 302, 303, 305, 422
Garai Balázs 169
Garda Dezső 914
Garzó Ferenc 330, 440
Gáspár Attila 344
Gasparovich László 537
Gáti Júlia 337
Gazsi József 29
Gazsó László 811
Gebhardt, James F. 592
Gehring István 405
Gelencsér Gyula 855
Gellért, Szt. 487
Georgescu, Maria 763
Gere Zsolt 311
Gergely András 689, 751
Gergely Attila 31
Gergely Jenő 552, 553
Gerics József 497
Gericsné Ladányi Erzsébet 205
Gerő András 705
Gerő Ernő 441
Gesztelyi Tamás 136
Gidófalvy Lajos 406
Gill, John H. 608
Glatz Ferenc 210
Glück Jenő 27
Gogoi, Giancarlo 569
Goller, Marie-Claire 79
Gorâčev, N. 937
Gosztonyi Péter 215, 460, 462, 586-588, 605, 606, 612, 636
Görbedi Miklós 342
Görgei Artúr 747, 938-942, 949, 950
Grad, Cornel 543
Grape, Wolfgang 45
Grnyó József 599
Gróf Péter 942
Grósz Zoltán 280
Guevara, Ernesto Che 658
Gunston, Bill 297
Gurkin, V. V. 367, 591
Guttridge, Leonard F. 143

Gyórfi Sándor 248, 249
Győri László 90, 103, 250, 726, 998
Györkei Jenő 254, 255, 453
Györkös Attila 487
Gyulai Gaál Miklós l. Gaál Miklós, Gyulai

Gyüre János 966
Gyüszi László 388, 951

Haász Lőrinc 270
Hadobás Pál 861
Hadverő János 407
Hahn Veronika, R. 619
Hajagos József 865, 875, 890, 933, 981
Hajdú Tibor 213, 555
Hajma Lajos 653
Hajnal László Gábor 256, 257
Halasy Kázmér 943
Halász Tamás 450
Halmágyi Pál 83
Halpern, Paul G. 409
Hangodi László 897
Hankó Ágnes 505
Hanny Erzsébet 35
Harda V. Balázs 144, 183, 281
Hársasi István 520
Hartmann, Erich 408
Haus, Anton 409
Häusler, Wolfgang 761
Haynau, Julius Jakob von 851
Heckenast Gusztáv 509
Hegyi Klára 207
Hehl, Ernst-Dieter 488
Heimer György 327
Herke Csongor 349
Hermann István 971
Hermann Róbert 101, 693-699, 706-710, 717-719, 727, 735, 736, 755, 784-791, 799, 800, 805, 807, 826-829, 832-835, 837, 838, 842, 844, 845, 852, 853, 863, 882, 889, 922, 932, 936, 938-941, 949, 950, 963, 972, 973, 977-979, 985
Hernádi Tibor 604
Himmler, Heinrich 594
Hinterstossier, Hermann 42
Hitler, Adolf 99, 397, 410, 411, 418, 446, 611
Hobsbawm, Eric 527
Hoensch, Jörg K. 72, 430
Holloway, David 633
Horthy Miklós 536
Horváth Andrea 478
Horváth Attila 135
Horváth Csaba 240
Horváth János 271, 272
Horváth János 600
Horváth Jenő 765
Horváth Lajos 907
Horváth László 701
Horváth Mihály 130
Horváth Miklós 426
Horváth Pál 126
Horváth Zoltán 160, 286
Horváth Zsolt 704
Horváthné Kupi Ildikó 898
Hoszowski fivérek 777
Housley, Norman 493
Hovanyecz László 553, 1000
Hóvári János 495
Huszár Éva, B. 134
Huszár János 126, 385
Huszár Tibor 660, 661

Iancu, Avram 944
Iles, Les 620
Illényi Balázs 475, 652
Illésfalvy Péter 420, 421
Illyés Gyula 735
Ionescu, Ion 147
Iván, IV. orosz cár 412
Iván Dezső 177
Ivánfalvi Attila 174
Ivanicková, Edita 602
Iványi István 904
Ivás István 253

Jancsó Éva 854
Jánkfalvi Zoltán 365
Jánosi András 710
Jároli József 856
Jellacic, Josip 878
Jobbágyi Gábor 345-347, 641
Jójárt Júlia 45
Jotischky, A. T. 487
Józsa Béla 21, 194, 282, 439, 584, 614, 742
Juba Ferenc 536
Julier Ferenc 413, 414
Junkelmann, M. 136

Kacsó Lajos 8, 11, 18, 19, 59, 71, 91, 94, 107, 226, 228, 251, 263, 395, 415, 424, 432, 437, 732, 750
Kádár Gábor 189
Kádár János 660, 672
Kádár Márta 723
Kádár Zoltán 139
Kahler Frigyes 637, 638
Kalapis Zoltán 902
Kálmánfi Ferenc 415
Kamenicky József 416
Kanyar József 876
Kanyó Tibor 559
Kaposvári Gyula 868
Kapronczay Károly 332, 813, 935
Karacs Zsigmond 862

Karger, Johann Anton 41
Károly, IV. magyar király 534
Károly István 356
Károlyi Ádám 417
Károlyi Béla 79
Károlyi Sándor 511
Kárpáti Rudolf 260
Katona M. István 9, 51, 52, 90, 264, 588
Katona Tamás 929
Kecskés János 830
Kedves Gyula 722, 818, 831, 885, 891-893, 964
Keegan, John 97, 142
Keitel, Wilhelm 418
Kem, Anthony 624
Kenyeres Dénes 266, 308, 323, 324
Kenyeres István 988
Kepecs Ferenc 329, 665
Keresztes Imre 682
Kershaw, Robert J. 615
Kertész Imre 328
Kessler, Leo 119
Kilbracken, John 151
Kisari Balla György l. Balla György, Kisari
Kiséri-Nagy Ferenc 52
Kiss Á. Péter 273
Kiss Álmos Péter 655
Kiss István Géza 564
Kiss Jenő 86
Kiss József 287
Kiss Károly 419
Kiss Pál 945, 946
Kiss Péter 867
Kiss Sándor, M. 344, 637-639
Kiss Vendel 934
Kiss Zoltán 252
Klapka György 947
Klass, Philip J. 322
Klein, Bohus 518
Kletečka, Thomas 719
Knezić Károly 948
Kobály József 65
Kocsis Károly 630
Kolozsvári Sándor 680
Koltay Péter 878
Koncsol László 970
Konczné Nagy Zsuzsanna 81
Kondrasov, Sergej A. 112
Kórász Mária 1009
Korcsák Tibor 269
Korom Mihály 339
Korsós László 90, 726
Korzelinski, Seweryn 775
Kósa Judit, N. 381, 588
Kosaras Péter Ákos 197, 198
Kosáry Domokos 691
Kossuth Lajos 860, 940, 943, 949-951, 1006, 1007
Kossuth Sándor 420, 421
Kottra Györgyi, Cs. 720, 722
Kovách Géza 944
Kovács Béla 318
Kovács Imre 662
Kovács István 384, 767-778, 849
Kovács József László 25
Kovács Tamás 350
Kovács Tibor 278, 279
Kovács Vilmos 11, 79
Kováts Lajos 234
Kováts László 275
Kováts Mihály 28
Kozáry Andrea 190
Kozma Pál 913
Kő András 343, 648, 745
Kökösi Nagy Miklós l. Nagy Miklós, Kökösi
Kővári László 138, 317, 681
Kövér Lajos 68
Kövesdi Mónika 934
Krajczár Gyula 31
Krámli Mihály 142, 145
Krasznay Péter 952
Kristó Gyula 56, 486, 491
Kríza Ildikó 737
Kubinyi András 491
Kumlik Emil 1002
Kun Miklós 392, 662, 664-666, 669
Kuznecov, Nikolaj Dmitrievič 422

Labádi Lajos 859
Lányi András 840
Láris F. Tibor 428
László Elek 953
László Gézáné 883
Lebstück Mária 954-956
Legeza János 423
Lénárt Györgyné 432
Lendvay Lajos 424
Lenkey János 957-959
Lepre, George 594
Lewalt Jezierski László 223
Litván György 560
Lojkó Miklós 601
Loza, Dmitrij 592
Ludwigstorff, G. 7
Lugosi József 79
Lukacs, John 410, 611
Lukács László 739
Lukácsy András 590

Macdonald, John 607
Mackensen, Artur von 425
Macksey, Kenneth 608
Madaras Anna 943
Madarász Imre 766
Magony Imre 895
Magyar László 904
Magyar Zoltán 515
Major Norbert 91
Majoros István 566
Majorov, Aleksandr 669
Makk Ferenc 479
Makovicky, Ján Drahotin 960
Malfer, Stefan 212
Mantoux, Paul 560
Margitay-Becht András 18
Mária, II. magyar királyné 427
Marosi Ernő 46
Martin Kornél 196
Martinkó József 225
Márton Alfréd 66
Márton András 429
Matthaeidesz Konrád 999
Mátyás, I. magyar király 430
Mayr, Michael 961
Mengele, Jozef 329
Merényi-Metzger Gábor 959
Messenger, Charles 445
Mészáros Károly 129
Mészáros Lázár 962-965
Mezei Béla 358
Miklós Béla, Dálnoki 431, 432
Miksa, II. 501
Misev, R. 526
Miskolczy Ambrus 762
Misóczky Lajos 864
Mitták Ferenc 102
Mohos Nándor 365
Molnár András 693, 901, 906, 923
Molnár György 738
Molnár Judit 188
Molnár László 880
Molnár Miklós 635
Montgomery, K.G. 159
Móra László 227
Móricz Lajos 86, 433, 801
Moritz, Verena 353
Moroián György 732
Moszumanski, Zbigniew 779
Mravik László 334, 335
Murányi Gábor 721
Murphy, David E. 112
Mussolini, Benito 99
Münch, Hans 329
Nachtigal, Reinhard 354
Nádor Ferenc 176
Nagy Domokos Imre 825
Nagy Ferenc 81, 156, 298
Nagy Gábor 499
Nagy Imre 434
Nagy J. Lambert 343
Nagy Kálmán 481
Nagy László 623
Nagy Magdolna 373
Nagy Miklós 462
Nagy Miklós, Kökösi 40
Nagy Miklós Mihály 38, 69, 413, 414
Nagy Sándor 841
Nagy Sándor, makedón király
l. Alexandrosz, III.
Nagy Tamás 237
Napóleon, I. 514
Neamtu, Gelu 913
Négyesi Lajos 47-49
Nelson, Horatio, Viscount 291
Nemere István 398, 411, 444
Nemeskéri-Kiss Miklós 966
Nemeskürty István 191, 803, 962, 995
Németh Ildikó 387
Németh István 165, 425
Neulen, Hans Werner 168
Nichol, John 435
Nick Ferenc 539, 540
Niederhauser Emil 752, 753
Niehorster, Leo W. G. 217
Niemayer, Stefan l. Nemere István
Novák László 976

Nyárádi Gábor 968
Nyéki Tamás 919
Nyiri János 372
Nyulásziné Straub Éva 716

Ódor Zoltán 391
Ofry, Dán 656, 657
Okváth Imre 631-633
Oláh Antal 229
Olajos Terézia 479, 484
Orgoványi István 379
Ormos Mária 528, 556, 574
Oroszi Antal 8, 448, 449, 680
Ortner, M. Christian 118
Osztróvszky József 967
Ottendorf, Henrik 47, 48

Ölvedi Ignác 595-597
Örsi Julianna 871
Őry Gábor 814

Paál Gergely 459
Pagáts Pál 456
Pájer Imre 730
Pak Csong-Hi 634
Pákei Lajos 968
Pál Tibor 474
Pálffy Géza 83, 246
Pálóczi Gyula 210
Palotás Pál 436
Pandula Attila 6
Pap József 866
Papp D. Dezső 249
Papp Dezső 59
Papp Izabella 946
Papp János 172
Pataky István 366
Pataky Iván 106, 108, 184, 216, 396, 516, 548, 586, 588, 665, 671-677, 680, 826
Paulovics József 437
Pedrazzini, Jean-Pierre 53
Peiper, Joachim 438, 439
Pellérdi Rezső 278, 279
Perczel Mór 837, 838, 969
Perger Zoltán 920
Perjés Géza 500
Perruchi, Sergio 53
Pesendorfer, Franz 468
Peters, John 435
Pethő Albert 111
Petőfi Sándor 851
Pichardo, Hortensia 524
Piekalkiewicz, Janusz 108, 109
Pihoja, R. G. 668
Pihurik Judit 96
Pimlott, John 610
Pinochet, Augusto 440
Pintér Gyula 235
Piószeghy János 238, 239
Pirigyi István 823
Piry Cirjék János 970
Pitsch, Erwin 546
Plaschka, Richard G. 242
Plosszer Ferenc 971
Poeltenberg Ernő 972, 973
Pók Attila 622
Polgár Szabolcs 131
Pollmann Ferenc 243, 535, 549
Poór Gábor 202, 404
Pósán László 488, 489
Pozsgai Attila 140
Prazák, Richard 756
Preda, Dumitru 541
Pribéli Tibor 265
Pribéli Tiborné 265
Pritz Pál 552, 553
Prodan, Costica 541
Punka György 89, 155, 182
Pünkösti Árpád 661

Qu, Da-feng 485

Rabár Ferenc 848, 905
Rácz Attila 810
Rada Tibor 230
Rádli Tibor 231
Radnóczy Antal 222, 223
Radzinskij, Edvard 457
Rainer M. János 434
Rákóczi György, I. 373
Rákosi Mátyás 441
Ráskay Pál 224
Rásó József 30
Rászlai Tibor 640
Rátki András 117
Rauchensteiner, Manfried 532
Ravasz István 84, 85, 244, 568, 585
Rédei Judit 336
Rédei Ottó 291
Rédey István 442
Rehoreg Erna 407
Reményi Gyenes István 992
Ress Imre 760
Réti György 567, 572, 573
Rettegett Iván l. Iván, IV. orosz cár
Richardson, William 609
Richthofen, Manfred 443
Ricza Ferenc 351
Rigler József 284
Róbert Péter 588
Rommel, Ervin 444
Romsics Ignác 517, 554
Romvári Ferenc 79
Róna Péter 663
Roosevelt, Franklin Delano 99
Rosdy Tamás 733, 829
Rosonczy Ildikó 847, 937
Rosza Pál 16
Rozgics Mária 402
Ruhe, William J. 148
Rundstedt, Gerd v. 445
Ruszoly József 967

Ságvári György 722
Salamon Konrád 551, 637
Sárhidai Gyula 15, 64
Sári Katalin 429
Sarkady Sándor 879
Sárközi Irén 185

Sárközi Sándor 141
Sávai János 83, 953
Schacht, Hjalmar 446
Scharek Ferenc 152
Scharrer János 274
Schlag, Gerald 961
Schmidt László 283, 285
Schnerb, Bertrand 494
Schönherr, Klaus v. 501
Schubert Katalin 452
Schuminszky Nándor 320
Schwarz, W. A. 7
Sebők Ferenc 206
Seges, Vladimir 369
Šelest, Petr 666
Sereny, Gitta 451
Sieche, Erwin F. 293
Simai Mihály 79
Simon László 301
Simon Péter, V. 764
Simon Sándor 380
Simon Zoltán 374
Simonyi József 447
Simunich, Balthasar 835
Sípos Ferenc 974
Sípos Ferenc, Vállaji 974
Sipos Gábor 259
Sipos Péter 529, 536, 577
Skorzeny, Otto 120, 121
Skvarna, Dusan 758
Sófalvi András 370
Soltész István 372, 993
Sólyom Ildikó 450
Sólyom László 448-450
Somogyi Endre 69
Somogyi Győző 502
Spaler, William J. 100
Speer, Albert 451
Spick, Mike 161, 162
Spira György 764, 851
Sréter Lajos 882
Stalin, Iosif Vissarionovič 99, 100, 392, 457
Stan, Constantin I. 542
Stech Alajos 934
Štefanský, Michal 670
Stornó Ferenc 975
Suba János 84, 85, 133, 325
Sunkó Attila 40
Suster, Gerald 98

Szabad György 783, 997
Szabó A. Ferenc 642
Szabó Antal 874
Szabó Gábor 312, 313
Szabó János, B. 50
Szabó János, J. 502
Szabó József 159
Szabó József 904
Szabó József János 93, 132
Szabó Lajos 631
Szabó Lajos, H. 715
Szabó Péter 376, 380, 583
Szabó Tibor 125
Szabó Zoltán 640
Szádeczky-Kardoss Samu 479
Szaducsek Zoltán 1001
Szakály Ferenc 67, 498
Szakály Sándor 92, 104, 105, 400, 431, 502, 577, 700
Szalay Antal 452
Szalay József 976
Számvéber Norbert 645
Szanati József 94
Szani Ferenc 850
Szántó Mihály 195
Szarka Lajos 936
Szász Zoltán 557
Szauder Sándor 455
Székely Anna 115
Székely Ferenc 418
Széles Ernő 688
Szemere Bertalan 977-979, 1007
Szénássy Zoltán 924
Szentesi György 319
Szentirmai István 260-262
Szent-Iványi Domokos 453, 454
Szentiványi János 233
Szentkirályi Frigyes 455, 680
Szentpétery Tibor 52
Szepesi József 232, 245, 316
Szigeti Ildikó 747
Szijj Jolán 23, 24, 43
Szilágyi L. Zsuzsa 712
Szinai Miklós 571
Szita László 506
Szita Szabolcs 333
Szoleczky Emese 727, 728
Szomolnoki Pánczél Imre 456
Szöghy István 980
Szőnyi Isván 686
Sztalin l. Stalin
Szulejmán, II. 501
Szunyogh Szabolcs 341
Szűcs Ernő 916
Szücs, Ladislaus 458
Szügyi Zoltán 196

Takács Béla 79, 267

Takács Péter 702
Takács Tamás 128
Tálosi Zoltán 315, 364, 405
Tamussino, Ursula 427
Tar Ferenc 921
Tari Lujza 740
Taylor, A. J. P. 99, 516, 603
Tilkovszky Lóránt 476
Tirnitz József 975
Tobak Tibor 158, 170, 443
Toliver, Raymond F. 408
Tombor Tibor 171
Toperczer István 17
Toperczer Oszkár 459
Tóth Csaba 685
Tóth Ernő 134
Tóth Ferenc 361-363
Tóth G. Péter 390
Tóth György, M. 90
Tóth Ilona, G. 857
Tóth Imre 729
Tóth József 228
Tóth Sándor 218
Tóth Sándor László 480
Török Bálint 454
Török Ignác 981
Tőrös István 10
Tremmel Ágoston 442
Trockij, Lev Davidovič 460
Troyat, Henri 412
Turák János 79
Turcsányi Olivér 306, 307
Turóczi Attila 276
Tüskés Tibor 986

Ugró Szilárd 703
Ugron István 196
Ujj András 530
Ujszászy István 115
Unger Gabriella 63
Ungváry Krisztián 95, 357, 581, 582, 588, 589
Urbán Aladár 804, 928, 965

Vadász Ferenc 114
Vadász István 945
Vadász Sándor 515
Vadkerti Mária 388
Vági Zoltán 189
Vajda Ferenc Antal 309
Valachi Anna 586, 588
Vállaji Sípos Ferenc l. Sípos Ferenc, Vállaji
Ványa László 299
Varga Beáta 538
Varga Gábor 861
Varga J. János 504
Varga János 783
Varga Vanda Éva 45
Vargyai Gyula 576
Várkonyi Ágnes, R. 5, 56, 58, 204, 504, 707
Varsányi Péter István 860, 899
Vas Zoltán 441
Vass László 858
Vasvári Vilmos 87
Vécsey Károly 982, 983
Vécsey László 229
Velkey Ferenc 690
Veresegyházi Illés 477
Veszprémy László 32, 33, 73, 74
Vetter Antal 984
Vida István 461, 667
Vidos József 985
Vigh Károly 570, 757
Villányi György 288, 289
Vincze Árpád 280
Vincze Gábor 629
Vincze Lajos 262
Vinkovics Antal 986
Vizi László Tamás 896
Vlasov, Andrej Andreevič 462
Voykowitsch, Bernhard 514
Vörös Béla 290
Vörös Gábor 390

Wallenberg, Raoul 331
Wass Pál 987
Weinberg, Gerhard L. 605
Weitz, John 446
Wenzke, R. 671
Whellon, Albert 321
Whiting, Charles 121, 618
Wilks, Eileen 535
Wilks, John 535
Williamson, Gordon 199, 463
Winchester, Ch. H. 613
Windecke, Eberhard 46
Winkler Gábor 375
Winkler László 153, 154, 157, 166, 167, 310
Wolf, Markus 113
Wysocki, Józef 779

Zachar József 88, 508
Zádori Zsolt 644
Zakar Péter 819, 821, 822, 953
Zászlós-Zsóka György 223
Zecher János 389
Zerdahelyi Ince 988
Zimmermann, Susan 989
Zimonyi István 483

Zoltán Márta 523
Zongor László 442
Zöllner, Erich 467
Zrínyi Miklós 25, 26
Zsák Ferenc 178, 314
Zsalakó István 59
Zsigmond, magyar király 46, 72, 74, 75, 489
Zsille Gábor 820

TÁRGYMUTATÓ

Afrika 568, 569, 654
Amerikai Egyesült Államok 20, 28, 61, 112, 150, 162-165, 203, 365, 391, 521, 523-525, 592, 601, 614, 620, 623, 655, 681, 682, 688, 921, 1009
Anglia l. Nagy-Britannia
antifasiszta ellenállás 326, 406, 415, 441, 595-600
Ausztria 41, 42, 111, 118, 145-147, 157, 210-214, 352-354, 409, 467, 468, 508, 509, 514, 516, 518, 520, 522, 526, 531-534, 536, 537, 539, 540, 543-548, 571, 572, 650, 679, 719, 753, 754
l. még Magyarország (XVI. sz.-1918.)
avarok 470

Balkán 352, 403, 522, 526, 549, 683-686
l. még az egyes országoknál
Balti-államok 621
békeszerződések 550-554, 560-565, 625-628
bibliográfiák 1-3, 898
Bizánc 484
Bosznia-Hercegovina 522, 594, 685
Bulgária 78, 562

címerek, felségjelek 40
csapattörténetek 191-202, 376, 377, 380, 423, 592-594, 889, 893, 967
Csehország 753, 755, 756
Csehszlovákia 63, 84, 85, 368, 602, 659-678
csendőrség 187-189

egészségügy 139-141, 813, 935
egyenruhák, felszerelés 41-44
egyesületek, klubok 87, 244, 259-265
ejtőernyőzés 181-183, 193
életrajzok 25, 26, 28, 53, 69, 91-95, 115, 120, 121, 126, 329, 331, 372, 373, 391-463, 658, 775, 777, 802, 860, 881, 886, 919-993, 1006, 1007
l. még a NÉVMUTATÓ-t
elit alakulatok 118-122, 624
első világháború 38, 43, 80-82, 111, 118, 126, 146, 147, 157, 158, 243, 292-296, 353, 354, 455, 528, 531-551
emigráció 222, 223, 243, 353, 354, 385, 921, 944, 1006-1009
emlékművek, emlékhelyek 246-255, 744-747
Erdély 40, 209, 359, 370, 502, 557, 585, 762, 908-916
érmek, kitüntetések 6, 7
Európa 691, 751, 752
l. még az egyes országoknál

fegyverek 269-281
fényképezés, filmezés 52, 53, 55, 92, 532
Franciaország 27, 45, 123, 356, 512, 514, 518, 565, 614

gépjárművek 287-289
Görögország 182, 477
gyalogság 42, 192, 203, 269

háborús bűnök, megtorlások 326-330, 332, 333, 338-348, 458, 994-1002, 1004, 1005
hadifogság, internálás 253, 327, 332, 333, 338-342, 352-358
hadiipar 79, 266-268, 808-810
haditechnika 9-20, 266-325, 416, 422, 808-811
haditengerészet 18-20, 142-151, 291-296, 409, 504, 536, 537
hadművészet l. az egyes haderőnemeknél és fegyvernemeknél
hadtáp 136-141, 812, 813
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 4-7, 9-12, 23, 24, 32, 33, 51, 90, 711, 718, 720, 722-728, 731
hadtörténettudomány 1, 72-96, 706-708
hadtudomány 60, 77, 86, 87, 395, 413
hagyományápolás 244-255, 704, 705, 732, 738, 744-750
helyi háborúk 178, 403, 435, 624, 655-657, 681-686

helytörténet 30, 134, 369-390, 455, 506, 729, 851-918, 943, 952, 953, 967-971, 974-976, 993, 1009
híradás, híradó csapatok 290
hírszerzés, elhárítás 108-117
holocaust 22, 29, 39
Horvátország, horvátok 403, 760, 761

Indokína 655
Irak 681, 682

Japán 150, 525
jog 334-340, 344-347, 349-351, 814, 988
l. még háborús bünök, megtorlás
Jugoszlávia 565, 594, 681-686

Kárpátalja 254, 630, 917, 918
katonai főiskolák, akadémiák 8, 230-239
katonai kiképzés és nevelés 8, 91, 224-239, 240, 241
katonai középiskolák 91, 224-229
képzőművészet 45-51, 717, 734
keresztes háborúk 487, 488
Kína 485
Korea 178, 634
könyvtárak 32-35, 731, 733
Közel-Kelet 179, 180, 550, 656, 657, 680-682
középkor 45, 46, 66, 72-75, 131, 204-206, 306, 369, 430, 479-498
közművelődés 259-265
külpolitika, diplomácia 468, 484, 504, 510, 526, 529-531, 534, 550, 567, 570-574, 596, 597, 601, 602, 612, 620, 622, 623, 629, 632, 649, 651-653, 667, 668, 670-673, 679, 691, 692

Latin-Amerika 61, 440, 472, 520, 523-525, 658
légierő, repülés 13-16, 64, 89, 122, 140, 151-183, 201, 202, 232-236, 297-325, 360-366, 405, 407, 408, 417, 422, 428, 435, 443, 456, 616, 617, 624
légvédelem 129, 130, 156
Lengyelország 384, 767-779, 922
levéltárak 23-31, 709-712, 729, 854, 904
lovasság 50, 122, 123, 248, 249, 818, 957-959

Magyarország 101-103, 371, 375, 467, 468, 473-476
– **IX. sz.-ig** 480
– **IX-XV. sz.** 46, 56, 72-75, 205, 306, 369, 430, 480-484, 486-498
– **XVI. sz.** 37, 57, 207, 208, 246, 374, 388, 390, 393, 499-502
– **XVII. sz.** 25, 26, 35, 37, 47-49, 64, 207, 208, 246, 247, 373, 388, 390, 499, 502, 503, 505-508
– **XVIII. sz.** 41, 76, 123, 378, 509-511, 514, 690
– **XIX. sz.** 145, 210, 230, 516, 517, 689
– – **1800-1848.** 27, 77, 211, 395, 447, 518, 690, 717, 743
– – **1848-1849.** 106, 215, 216, 387, 689-1009
– – **1849-1900.** 42, 62, 106, 212-216, 219, 519, 520, 522, 717
– **XX. sz.** 79, 106, 215, 216, 266, 517, 529, 530
– – **1900-1918.** 42, 62, 127, 210, 230, 269, 352, 409, 519, 526, 689
– – – **1914-1918.** 38, 43, 80-82, 111, 118, 126, 146, 147, 157, 158, 243, 292-296, 353, 354, 455, 528, 531-534, 536, 537, 539-548, 551
– – **1918-1919.** 81, 82, 104, 414, 555, 556, 558, 559, 561, 562
– – **1919-1945.** 105, 129, 130, 135, 137, 166, 167, 187-189, 217, 224-236, 396, 413, 414, 431, 432, 528, 551-554, 557, 559-565, 567, 570-576
– – – **1941-1945.** 29, 39, 95, 96, 115, 124, 132, 161-175, 193-200, 217, 248, 249, 251-257, 333-339, 355-367, 372, 376, 377, 380, 394, 396, 399-401, 405-407, 415, 417, 419-421, 431, 432, 441, 452-454, 461, 528, 577-602
– – **1945-1998.** 218-223, 237-239
– – – **1945-1956.** 133, 176, 201, 202, 316, 341, 342, 433, 448-450, 554, 625-631, 704, 705
– – – **1956-1957.** 30, 31, 53, 54, 176, 177, 190, 267, 268, 343-347, 379, 389, 426, 429, 434, 635-653
– – – **1957-1998.** 220, 402, 679, 680, 685-688
– – – – **1968.** 63, 84, 85, 368, 660-665, 672-678
második világháború 21, 22, 29, 39, 52, 95, 96, 99, 100, 115, 118-121, 124, 132, 148-151, 161-175, 182, 193-200, 217, 248, 249, 251-257, 272, 296, 306, 307, 315, 326-340, 355-367, 372, 376, 377, 380, 394, 396-401, 405-408, 410, 411, 415, 417-421, 423, 431-432, 438, 439, 441, 443-446, 451-454, 458, 461-463, 528, 577-621
Mongol birodalom 485
múzeumok 4-22, 51, 248, 249, 718-731
műszaki biztosítás, műszaki csapatok 132, 133

Nagy-Britannia 144, 149, 151, 160, 162, 204, 365, 417, 425, 435, 438, 439, 469, 512, 535, 601, 602, 611, 614, 619, 620, 624, 681, 682
NATO 3, 653, 684, 685, 688
Németország 112, 117-121, 149, 161, 168, 182, 197, 200, 327, 333, 397, 398, 408, 410, 411, 418, 443-446, 451, 463, 525, 585-591, 593-596, 610-620, 671, 764
l. még második világháború
nemzetőrség 710, 804, 805, 865, 888, 895-897, 931
néprajz 10, 738-741
nyelvészet 66

ókor 71, 136, 139, 477, 478
Olaszország 14, 296, 393, 535-537, 539, 540, 544, 545, 567-569, 572, 765, 766, 1006
Oroszország 128, 353, 354, 412, 422, 526, 937
l. még Szovjetunió
Oszmán birodalom l. Törökország

páncélosok, páncélos csapatok 17, 282-286, 592
polgári védelem 184
Portugália 470

régészet 65
rendvédelmi szervek 62, 185-190, 854
Római birodalom 71, 136, 139, 478
Románia 80, 81, 147, 473, 482, 541-543, 557, 558, 629, 762, 763, 944

sajtó 2, 58-64, 413, 743, 755
Skócia l. Nagy-Britannia
Spanyolország 471, 523, 524, 651, 652
Svájc 13
szépirodalom, írók 26, 56, 712-716, 735, 736, 741, 766
Szerbia, szerbek 561, 562, 759, 831
Szlovákia, szlovákok 369, 502, 757, 758
Szovjetunió 15, 112, 122, 173, 300, 301, 306, 307, 332, 357, 358, 392, 404, 457, 460, 462, 565, 581-592, 612, 613, 621, 623, 632, 633, 645-649, 660, 661, 664-670, 672
l. még második világháború

térképészet, térképek 36-39, 442
tisztek, tisztképzés 8, 50, 104, 105, 146, 230-239, 395, 802, 803, 866, 881, 886, 948, 990
l. még életrajzok
tömegpusztító fegyverek 278-281
Törökország (Oszmán birodalom) 35, 47-49, 57, 64, 207, 208, 352, 492-496, 498-508, 510, 1008
l. még Magyarország (XVI-XVII. sz.)
tudományos élet, konferenciák 76, 78-81, 83-85, 88, 89, 700, 733, 870
tüzérség 125-128, 275-277, 376, 420, 421, 423, 461, 815-817

Ukrajna 538
utazók 67-69

vallás, egyházak 258, 478, 819-824, 899, 934, 960, 971, 980
várak, erődök 11, 36, 71, 131, 132, 370, 371, 374, 375, 381-383, 386, 393, 807, 905, 916-918, 923
veszteségek 359-367
l. még hadifogság, internálás

zászlók 720, 721

Bojtásné Damó Csilla
Bolyósné Ujfalusi Éva

RÁKÓCZY ROZÁLIA

1956-OS RÖPLAPOK A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KISNYOMTATVÁNY-GYŰJTEMÉNYÉBEN

2. rész

A Hadtörténelmi Közlemények 1996. évi 3. számában elindítottuk az 1956-os, ismeretlen kisnyomtatványok annotált bibliográfiájának közreadását.[1] Ismeretlennek azért neveztük ezeket, mert a mindmáig egyetlen röplapbibliográfia sem tartalmazza őket. Válogatásunk alapszempontja tehát az 1956. október 22. és november 5. közötti időszakot tekintve is ez. A Zrínyi Kiadó 1991-ben megjelent összeállítása ugyanis csak eddig tárgyalja és mutatja be az anyagot.[2] A később megjelenteket viszont már válogatás nélkül vettük fel.

A november 5-e után megjelenteknél szintén az időrendet tartjuk. Az időpont nélkülieknél a datálás alapja elsősorban a tartalom, másodsorban a résztvevők – többek között e bibliográfia összeállítójának – emlékezete. Segítenek a korabeli napilapok, a később megjelent összeállítások az eseményekről, amelyek sok szempontból torzítanak ugyan, de időpont meghatározásban nem hagyhatók figyelmen kívül.[3] Fontos adatokat tartalmaznak a jogszabálygyűjtemények, amelyek támpontot adnak a munkaszüneti napokkal, fizetésekkel, munkarenddel kapcsolatos szakszervezeti követeléseket – azok teljesülését – megfogalmazó/tartalmazó nyomtatványok meghatározásánál.[4]

A szigorú időrend fogalmához tartozik, hogy nem tettünk különbséget tartalmi szempontok alapján, bármelyik oldali, „valós", avagy „hamis" röplap volt-e a kiadott példány, hogy „forradalmi", avagy „ellenforradalmi" minősítésű-e maga a röplap, vagy a korszak, amely felidézte. Az ismertetésnél csak a röplap szövegének kivonatát, tartalmát írtuk le anélkül, hogy történelmi megítélésbe bocsátkoztunk volna. Ez nem a bibliográfus feladata.

A röplap címszava a kibocsátó személy, vagy testület. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt hivatalos testületnek 1956. november 4-e után tekintettük. Az Elnöki Tanács 1956. évi 28. határozata intézkedett a Kádár-kormány kinevezéséről és egyidejűleg a Nagy Imre kormány felmentéséről. Ez visszadatált. Az Elnöki Tanács 28-as határozata dátum nélkül jelent meg, de ennek alapján a Kádár-kormány eskütétele november 7-én volt.

A Magyar Közlöny 93. számában, november 12-én jelent meg a 26. számú határozat, amiből egyenesen következik, hogy a 28-as határozatnak november 12. után kellett volna megjelennie, azonban – tekintettel arra is, hogy Forradalmi Munkás Paraszt Kormány felzettel, dátum nélkül, de ténylegesen november 4-én és 5-én már megjelentek az utcán

---

[1] *Rákóczy Rozália:* 1956-os röplapok a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban HK) 1996. 3.sz. 79-113. o.

[2] *Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert:* 1956 plakátjai és röplapjai. Október 22-november 5. (Budapest,) (1991.) (A továbbiakban 1956. kat. 1991. Zrínyi K.) 585 o.

[3] A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása a magyar néphez. Kádár János elvtárs beszéde és egyéb dokumentumok a magyarországi eseményekről. (Budapest,) (1956.) 61 o.

[4] A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közérdekű rendeletei és nyilatkozatai 1-2.rész. Budapest. 1956. 2 db.

ezek a röplapok[5] – egyszerűbbnek láttuk, hogy további magyarázatok nélkül a november 4-ét vegyük alapul.

Minden olyan kiadást ismertetünk, amely a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Hungarika Bibliográfia fogalomkörébe tartozik. Akad néhány példány, amelyek esetében felmerül a gyanú, hogy szovjet kiadásúak, tábori nyomdában, vagy az országhatáron kívül készültek. A Nyílt levél a magyar dolgozó néphez című, 1956. november 4. Budapest keltezésű röplapra egyenesen azt közölte értő kolléga, hogy Romániában nyomtatták.[6]

A leírásokat a 47. sorszámmal kezdjük. Az időközben előkerült, november 1. előtti kiadványokat a függelékben közöljük.

A leírás rendszere változatlan:

1. A megjelenés éve, hónapja, napja.
2. A kibocsátó személy, vagy testület neve.
3. A röplap leírása: címe, kezdő mondatai, vagy pontjai, befejező mondata, vagy pontja, aláírója.
4. A kibocsátás helye, a nyomda, a sokszorosítás módja, a terjedelem. A S.l. s.n. azt jelenti, hogy semmilyen módon nem tudtuk kideríteni a kiadás helyét és a nyomdát (Sine loco, sine nomine).
5. A röplap tartalma.
6. További példányok.
7. Bibliográfiai hivatkozás.

A fenti sorszámok a leírás mellett nem szerepelnek.

A műfajt a korábbiakhoz képest bővítettük. A szigorúan vett kisnyomtatványokon kívül ismertetjük a röplapként terjesztett periodikákat, lap-címfejjel megjelent felhívásokat, a brosúrákat, illetve grafikákat, karikatúrákat is, amelyeket a gyűjtemény-feldolgozó elődök az akkor még önálló kisnyomtatvány-gyűjteménybe vettek fel.

1956 októberének megítélése több változaton ment át az eltelt negyven év alatt, mint a magyar történelem bármely megmozdulása, írtam a bibliográfia első részének elejére .[7] Álljon itt ennek bizonyítékaképpen Nagy Imre 1956. október 28-i beszéde:

„Magyarország népe! A múlt héten tragikus gyorsasággal peregtek a véres események. Az elmúlt évtized szörnyű hibáinak és bűneinek végzetes következményei tárulnak elénk azokban a fájdalmas eseményekben, amelyeknek szemtanúi és résztvevői vagyunk...

---

[5] „Hamis" megítélés alá estek azok, amelyeket valaki/valakik nevében mások adtak ki, megtévesztési céllal. A kormány eskütételéről l. még: *Magyar Közlöny,* 1956. október-november.

[6] Kónya Ádám, a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe, Románia) igazgatójának szíves szóbeli közlése. A Romániában nyomtatás feltételezett tényét nem zárja ki az a legutóbb publikált, bizonyítottnak tekinthető tény, hogy Kádár János nem Szolnokról jelentkezett, hanem Munkácson tartózkodott, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány közleményét viszont Ungvárt olvasták fel. Szakolczay Attila és S. Benedek András közlése, Kossuth Rádió 1956-os műsora, 2000. október 23.

[7] HK 1996/3. 79.o.

Magyarország népe! A keserűség és a harc óráiban ez elmúlt 11 esztendőnek csak a sötét oldalait látják. Ennek a 11 esztendőnek vannak történelmi jelentőségű, maradandó, eltörölhetetlen eredményei, amelyeket a magyar munkások, parasztok, értelmiségiek a párt vezetésével, kemény, áldozatos munkátokkal hoztak létre. A Népköztársaság számít arra az erőre és önfeláldozásra, melyet ti már az alkotó munkátokkal megmutattatok, mely hazánk jobb jövőjének legfőbb biztosítéka."[8]

E közlemény, amelynek megjelenését – előzményével együtt – az OTKA T 2222. számú kutatási program is támogatta, egyben része a Militaria Hungarica sorozatnak is.[9]

47.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

EGÉSZSÉGÜGYI MINISZTER [Magyarország]

2/1956. [számú körlevél]

Valamennyi megyei, a fővárosi vezető és a megyei jogú városi Főorvosoknak, az Egészségügyi Minisztérium közvetlen felügyelete alá tartozó valamennyi intézmény, szerv, vállalat Vezetőjének... valamennyi megyei Gyógyszertár Vállalat Igazgatójának.

Székhelyükön.

Értesítem, hogy 1956. október 31-én az Egészségügyi Minisztérium dolgozói létrehozták a minisztérium új, demokratikus önkormányzati formáját és megválasztották az Egészségügyi Minisztérium Ideiglenes Forradalmi Tanácsát...

Ezekben a napokban az egészségügyi intézmények és szervek rendkívül fontos feladatok előtt állanak: egyrészt biztosítani kell a forradalmi harcok következtében megsebesültek leggondosabb egészségügyi ellátását... hozzá kell fogni a harcok során megrongált egészségügyi intézmények helyreállításához...

Felhívom, kövessen el mindent az egészségügyi hálózat ütőképességének biztosítása érdekében, hogy a magyar egészségügyi dolgozók ezzel is hozzájáruljanak az ország nyugalmának, békéjének helyreállításához, hazafias kötelességük maradéktalan teljesítéséhez.

B u d a p e s t, 1956. november hó 1. /Dr. Babics Antal s.k. egészségügyi miniszter. A kiadmány hiteléül: Hunda József osztályiroda vezetője.

Bp. s.n. szívópapír, stencil soksz. 1-2. o. – 29,5 x 21 cm.

A napi feladatok mellett az egészségügy önigazgatási rendszerének végleges kialakításával kapcsolatos elképzelésekkel, az adományok leltározásával foglalkozik a körlevél.

Hunda József autográf aláírásával.

Túlfestékezett, maszatos pld.

1956. kat. Zrínyi 1991. az 1/1956-os, szintén november 1-jei körlevelet ismerteti, amelynek első bekezdése hasonló: 248. o., 333. tétel.

---

8 A variánsok leírása 1956. kat. 1991. Zrínyi K. 93-94. o., 107. tétel és HK 1996/3. 101-102. o., 32. tétel. Nagy Imre három nappal korábban ellenforradalomról beszélt – l. HK 1996/3. 89.o., 16. tétel .Ebben a későbbi, de az előbbihez sokban hasonlító beszédben már elítélte azokat, akik ellenforradalomnak nevezték a nép jogos követeléseit érvényesíteni kívánó megmozdulást. V. ö. még a jelen összeállításban Függelék 1.: Nagy Imre beszéde, 1956. október 24.

9 V. ö. az 1956-os bibliográfia 1. részének 1. sz. jegyzetével (HK 1996/3. 79. o.) és Militaria Hungarica, 1. rész, HK 1999/3. 663-714. o.

48.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Honvédség

Magyar Honvéd – A Magyar Honvédség lapja.1. évfolyam, 1956. 3. szám.

Impresszumban: A forradalmi magyar honvédség lapja. Főszerkesztő Nagy Gábor. Felelős szerkesztő Zsolt Róbert. – Bp. Október 23. ny.

A lapnak meghatározott rovatai nincsenek. Fontosabb cikkei: A nemzeti felkelés katonai vezetői a honvédség legfelsőbb vezetésében. Maléter Pál a honvédelmi miniszter első helyettese, Király Béla vezérőrnagy Budapest katonai parancsnoka a Nemzetőrség főparancsnoka. –

Honvédfegyverek védik Budapest külső övezetét.

A szabadságharcos csapatok Nemzetőrséggé alakulnak. Nagygyűlés a „Kilián"-ban.

Katonai díszpompával temetik el a felkelő hősöket.

A sajtószabadság útján.

Éjszakai körséta Budapesten.

A Szabadságharcosok vidéki körútja...

Illusztráció a címoldalon: Magyarország hercegprímása és kiszabadítói.

A cikkek szerzői: Gosztonyi Péter alhadnagy, Pásztor János, Kelemen Gyula a Szociáldemokrata Párt főtitkára, Török Piroska, Gy.I.Gy. [stb]

Az utolsó oldalon sportrovat. Telefonjelentés Prágából: Olimpikonjaink is megalakították a Forradalmi Tanácsot. A tanács tagjai: Gyarmati, Klics, Iglói.

Bp. Október 23. ny. 1-4.o. – 48 x 32 cm.

1956. kat. Zrínyi. 1991. Ø

49.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége

Üzemi Bizottsági Tagok! Szakszervezeti Aktívisták!

A szervezett munkások sürgetik, hogy hallassátok a megújhodó szakszervezetek hangját!

Ismertessétek a szakszervezet célkitűzéseit!...

Harcoljatok azért, hogy a munkástanács, mint az üzem, a gyár önkormányzati szerve a munka folyamatosságának megszervezésével minél jobb kereseti lehetőséget biztosítson a dolgozni akaró munkásoknak! / A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága.

Hátoldalon:

A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 1-i kiáltványának legfontosabb pontjai: 1. Az ideiglenes intéző bizottság legfőbb törekvése, hogy a magyar szakszervezeti mozgalom régi harcos tradícióit felelevenítse, hogy a szakszervezeti mozgalom eredeti hivatását, a dolgozók érdekeinek védelmét tudja teljesíteni... 10. ... a nemzetközi szolidaritás erősítése érdekében bármelyik nemzetközi szakszervezeti szervezettel hajlandó kapcsolatot tartani. /A MAGYAR SZABAD SZAKSZERVEZETEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE IDEIGLENES INTÉZŐ BIZOTTSÁGA

[Bp] Athenaeum ny. 1-2. o. – 29 x 20,5 cm. Kétoldalas.

A röplap a munkástanácsokhoz intézett követeléseket tartalmazza, többek között a szociális juttatásokról, a munkáshatalom megvédéséről.

A hátoldalon pontokba foglalt követelések a politikától mentes, szabad szervezkedés jogáról, az igazságos bérezésről, a munkásifjúsági szervezetek támogatásáról, stb.

A 9. pont az eredeti, nyomtatott szövegből hiányzik! A 10. pontnak csak a leírásban idézett részlete van meg.

Két, teljesen egyező példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. az első oldalt nem közli, nem is jelzi, hogy ismerné. A hátoldal szövege: 235. o., 315. tétel.

50.

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

Postások Szabad Szakszervezete [Magyarország]

POSTÁS DOLGOZÓ

A Magyar Postások Szabad Szakszervezete Ideiglenes Vezetőségének követelése

A Postások Szakszervezete Elnöksége nemzeti demokratikus forradalmunk vívmányainak biztosítása érdekében szükségesnek tartja a szakszervezet alsó és felső szerveinek újjáválasztását... Az Ideiglenes Vezetőség ma ülést tartott és az alábbi határozatokat hozta:

1. Az összes csapatokat kivonni Budapest területéről és fokozatosan az egész ország területéről...

21. A postásoktól erőszakosan elszakított Postás Sport Egyesületet a legrövidebb időn belül megalakítani.

Postás Dolgozók! Szaktársak!

A forradalom eredményeként a szakszervezetek most már valóban ér[d]ekvédelmi szervekké válhatnak...

A Szervező Bizottságok küldötteiket... küldjék be a Szakszervezet Székházába 1956. november 3-án délelőtt 10 órára. A küldöttek itt válasszák [sic!] meg az Ideiglenes Vezetőség helyett az Országos Szervező Bizottságot.

Budapest, 1956. november 1. /POSTÁSOK SZABAD SZAKSZERVEZETE IDEIGLENES VEZETŐSÉGE.

[Bp.] s.n. nyomdai soksz. – 29 x 21 cm.

A Postás Dolgozó című üzemi lap címfejével – impresszum nélkül – kiadott röpirat.

Követelései között szerepel, hogy a polgárőrség soraiba az ÁVH-tól leszerelt egyének nem léphetnek be, biztosítsák a szakszervezeteknek a sztrájkjogot, alakítsák meg a munkástanácsokat, adják vissza a postás nyugdíjas otthont, a szanatóriumot és más, jogtalanul elvett létesítményt stb.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

51.

[1956. november 2.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szocialista Munkáspárt

Irányelvek a Magyar Szocialista Munkáspártba való tagfelvétel módjáról.

I. Az MSZMP Intéző Bizottsága a pártkongresszuson elfogadásra kerülő új szervezeti szabályzat megalakulásáig ideiglenesen a következő irányelveket szabja meg a tagok felvételének módjára:

1. Az MSZMP marxista-leninista párt, a tagok felvételénél érvényesíti Lenin tanításait...

5. A volt MDP-tagoknak MSZMP-be való felvételével kapcsolatban viszont leszögezzük, hogy nem vehetők fel azok:

a) akiket az ideiglenes központi bizottság intéző bizottsága a Rákosi-klikk uralmának idején elkövetett súlyos politikai hibák miatt nem tart a párttagságra méltónak...

c) akik a fegyveres felkelés részvevőiként kommunistákat, vagy más haladó embereket meggyilkoltak, vagy erre uszítottak...

II. A tagok felvétele...

1) A volt MDP-tagok átigazolását az MSZMP-be az alapszervezet... végzi...

7) A tagnyílvántartás új rendjének kidolgozásáig az illetékes MSZMP intéző bizottságok gondoskodjanak a párttagok ideiglenes nyilvántartásba vételéről...

Lénia alatt hozzányomtatvà:

AZ ÚJ PÁRTRÓL

A magyar munkásosztálynak, a dolgozó népnek szüksége van marxista-leninista alapon álló forradalmi pártra, sőt ma, amikor ilyen sorsdöntő változások mennek végbe hazánkban, a nemzetközi munkásmozgalomban, különösen szükségük van rá...

Az MSZMP ebben a nehéz helyzetben indul útjára...

[Bp.?][Szikra ny.?] rotációs papír, kétoldasábos. – 34 x 25 cm.

Általános belépési szabályzat. Az újonnan jelentkezőnek belépési nyilatkozatot kell kitöltenie. Életrajzot íratni nem szabad, a kérelem felett az alapszervezet kommunista kollektívája dönt. A belépés kelte a régi jelentkezők esetében mindig az MDP tagság kelte. Mindenkor fel kell tüntetni, hogy a jelölt mióta vesz részt a munkásmozgalomban. A tájékoztató a párt megtisztulását igéri, személyi összetétele garancia arra, hogy a korábbi hibák nem ismétlődnek. Számos üzemben megindult a pártszervezés. Az ideiglenes intéző bizottság Csepelen működik.

Két egyforma, dátum, aláírás nélküli példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

52.

[1956. november 2.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szocialista Munkáspárt

Kommunisták! [M]unkások, parasztok, értelmiségiek, [fo]rradalmi ifjúság! megalakult a Magyar Szocialista Munkás Párt. Alakítsátok meg a pártszervezeteket! [M]agyarázzátok meg a párt és a kormány politikáját!

/ [M]AGYAR SZOCIALISTA MUNKÁS PÁRT

S.l. s.n. rotációs papírra nyomtatott. – 20 x 15 cm.

Teljes szöveg.

A példány valószínűleg selejtes nyomat, a szögletes zárójelbe írott betűk a lap bal szélén hiányoznak, a jobb szélen betűtöredékek és értelmezhetetlen szövegtöredék látható, hátoldala erősen festékezett, a betűk átütnek.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

53.

1956. november 3. HIM Kisnyomtatvány

SAILLANT [Louis] Lui

A Szakszervezetek Világszövetségének felhívása Magyarország és az egész világ dolgozóihoz.

„Elvtársak! Magyarországon mindjobban növekszik a fasiszta veszély.A reakciósok felütötték fejüket. Most feltárták titokban régóta előkészített terveiket...

A reakciósok be akarják csapni a dolgozókat, arra törekszenek, hogy a szocialista tábor ellen irányítsák őket...

A Világszövetség felhívja a világ dolgozóit és szakszervezeteit, hogy haladéktalánul [sic!] szervezzék meg a fasisztaellenes szolidaritás hatalmas mozgalmát... Bízik abban, hogy a magyar dolgozók éberek lesznek... / A Szakszervezetek Világszövetségének nevében Lui Saillant főtitkár.

Prága, 1956. november 3-án.

S.l. s.n. durva, vastag papírra nyomtatott. – 22 x 18,5 cm.

Olyan ellenforradalomról és terrorról beszélt röpiratában a szakszervezeti főtitkár, amely hasonlít az 1919 utáni magyarországi fehérterrorra. Az uralkodó osztályok reakciós rémuralmat készítenek elő. Felhívta a magyar dolgozókat a szocialista vívmányok védelmére, figyelmeztette Magyarország szakszervezeteit a fenyegető jobboldali veszélyre.

Stílusa alapján – „mint ahogy ezt próbálták csinálni valamennyi régebbi reakciós kaland idején" stb. – feltételezhető, hogy magyarra fordított szöveg, kiadási helye nem magyar nyelvterület. Erre utal a „Lui", fonetikus névváltozat is.

További két példány (stilizálva – mondatszerkezetein változtattak, ennek ellenére magyartalan) ugyanitt.

S.l. s.n. – 29 x 20 ill. 29 x 21 cm.

Szövegváltozata:

Cím: A SzakszervezetiVilágszövetség felhívása Magyarország és az egész világ dolgozóihoz.
Alcím: ITT A TEVÉKENY TÖMÖRÜLÉS ÉS ÉBERSÉG IDEJE!
A példány negyedik bekezdésében: Számukra bekövetkezett a tevékeny tömörülés és éberség ideje.
A leírt – 1. – példányban: Ütött számukra a tevékeny összefogás és éberség órája. A 2. változat aláírása: A Szakszervezeti Világszövetség nevében Louis Saillant főtitkár.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

54.

1956. november 4. HIM Kisnyomtatvány

APRÓ Antal – KÁDÁR János stb.

NYILT LEVÉL A MAGYAR DOLGOZÓ NÉPHEZ!
HONFITÁRSAINK! MUNKÁS ÉS PARASZT TESTVÉREINK!

Alulirottak, Apró Antal, Kádár János, Kossa István és Münnich Ferenc miniszterek, Nagy Imre kormányának volt tagjai bejelentjük, hogy 1956. november 1-én megszakítva ezzel a kormánnyal minden kapcsolatunkat, kiléptünk a kormányból és kezdeményeztük a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítását.

Erre a felelős lépésre annak felismerése késztetett, hogy a reakció nyomása alá került és tehetlenné vált Nagy Imre kormányán belül nem volt többé semmi módunk cselekvésre...

Felhivjuk Népköztársaságunk minden hű fiát, a szocializmus minden hivét, elsősorban a kommunistákat, a munkásokat, bányászokat, a parasztság és értelmiség legjobb fiait, támogassák a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány minden intézkedését, egész népfelszabadító harcát. / Apró Antal s.k. Kádár János s.k. Kossa István s.k. Dr. Münnich Ferenz [sic!] s.k.

Budapest, 1956. november 4-én.

S.l. s.n. durva, vastag papírra nyomott. – 23,5 x 18 cm. -

A röplap ellenforradalmi veszélyről, a munkásmozgalom régi harcosainak meggyilkolásáról szól, evvel indokolja, hogy nem volt más választása – az anarchia elkerülése érdekében sem – mint másik kormányt alakítani. Az áldozatok között felsorolja Mező Imrét, a nagybudapest pártbizottság titkárát, Kalamár elvtársat, a munkásmozgalom régi csepeli harcosát és Sziklai Sándort, a Hadtörténelmi Múzeum igazgatóját.

A röplap kiállítása hasonló az 53. sorszám alatt leírt röplap 1. változatához. Budapesti datálása nem jelenti budapesti, vagy akár magyarországi megjelenését.

Kónya Ádám közlése szerint Romániában nyomtatták. (V. ö. Münnich Ferenz és l. a 6. sz. jegyzetet.)

2. változat:

Nyilt levél a magyar dolgozó néphez.

Honfitársaink! Munkás és paraszt testvéreink!
Az alulirottak: Apró Antal... [a harmadik bekezdésig változatlan]... Meggyilkolták... Mező Imrét, a nagybudapesti pártbizottság titkárát, Kalamár elvtársat, a munkásmozgalom régi csepeli harcosát, Sziklai Sándor ezredest, a hadtörténelmi múzeum igazgatóját... [az aláírásokig változatlan]. / Apró Antal s.k.... Doktor Münnich Ferenc s.k.

A dátum itt is az aláírások felett van.

S.l. s.n. – 2 pld. 27 x 20, illetve 28 x 19,5 cm.

A 3. változat betűtípusa, papírja, tördelése más. Szövege a 3. bekezdésig azonos az első kettőével, majd: Meggyilkolták... Mező Imrét, a Nagybudapesti Pártbizottság titkárát, Kalmár [sic!] elvtársat, a munkásmozgalom régi csepeli harcosát, Sziklai Sándor ezredest, a Hadtörténelmi Múzeum igazgatóját... Dátum az aláírások felett, a nevek azonosak: Apró Antal sk. Kádár János sk. Kossa István sk. Dr. Münnich Ferenc sk.

S.l. s.n. – 21 x 15 cm. -

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 273.o. 368. tétel a 3. változatot írja le.

55.

(1956. november 4.) HIM Kisnyomtatvány

[Szovjet?] Katonai Parancsnokság, Debrecen

DEBRECEN LAKOSSÁGÁHOZ!

1. 1956. november 4-től 17.30 órától reggel 7.30-ig kijárási tilalmat rendelek el Debrecen területén. Ez idő alatt a városban tilos az utcán tartózkodni.

2. A rend és nyugalom helyreálltáig a békés élet megindulásáig gyülekezési és csoportosulási tilalmat rendelek el.

Akik a rendet és nyugalmat megsértik, felelősségre lesznek vonva.

3. Az egész lakosság, – úgy a katonai, mint polgári személyek – figyelmét fe[l]hivom, hogy fegyvereiket és a lőszert adják le a szovjet alakulatoknak.

Aki fegyverét önként leadja, minden felelősségre vonástól mentesül.

4. A helyi párt, tanácsi, szakszervezeti és gazdasági szervek (gyárak, üzemek, intézmények) 1956. november 5-én kezdjék meg a békés, építő munkát. Szervezzék meg a városban a normális életet. / Katonai Parancsnokság.

Debrecen, Szabadság ny. – 60 x 42 cm.

Teljes szöveg.

Közelebbi meghatározás és aláírás nélküli, feltételezhetően szovjet kiadású falragasz. Betűtípusa pontonként változó.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

56.

1956. november 4. HIM Kisnyomtatvány

KÁDÁR János – MÜNNICH Ferenc stb.

FELHÍVÁS A MAGYAR NÉPHEZ!

MEGALAKULT A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZTKORMÁNY! [sic!]

A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákosi és társai által elkövetett párt- és népellenes bünök kijavitása, a nemzeti függetlenség és szuverénitás [sic!] védelme volt, a Nagy Imre kormány gyöngesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vivmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét.

Ez inditott bennünket magyar hazafiakat arra, hogy megalakitsuk a magyar forradalmi munkás-paraszt kormányt.

A kormány összetétele:

Kádár János miniszterelnök,

dr. Münnich Ferenc: miniszterelnök helyettes, a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere,

Marosán György: államminiszter,

Horváth Imre: külügyminiszter,

Kossa István: pénzügyminiszter,

Apró Antal: iparügyi miniszter,

Dögei Imre: földmivelésügyi miniszter,

Rónai Sándor: kereskedelemügyi miniszter.

A többi tárcák egyelőre betöltetlenül maradtak. Ezeket az ország törvényes rendjének helyreállitása után, a népi demokráciánkoz hü más pártbeli és pártonkivüli képviselőkkel kell betölteni, akik készek megvédeni a szocializmus vivmányait.

Az ujonnan megalakult kormány az alábbi felhivással fordul a magyar néphez:

A FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY FELHIVÁSA A MAGYAR NÉPHEZ!

Magyar Testvérek! Munkások! Parasztok! Katonák! Elvtársak!

Nemzetünk nehéz napokat él át. Veszélyben van a munkások és parasztok hatalma, a szocializmus szent ügye...

MAGYAROK! TESTVÉREK! HAZAFIAK! KATONÁK! POLGÁROK!

Véget kell vetnünk az ellenforradalmi elemek garázdálkodásának...

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programja:

1/ Nemzeti függetlenségünk és az ország szuverénitásának [sic!] biztositása...

15/ A magyar kormány a rend s nyugalom helyreállitása után tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal és a varsói szerződés más résztvevőivel a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásáról...

Dolgozók! Magyar terstvérek! Miénk az igazság! Győzni fogunk! /A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY.

Budapest, 1956. november 4.

S.l. s.n. rotációs papír, kéthasábos szedés. – 39 x 25 cm. – 2 példány. -

A felhívás csatlakozásra szólít fel és harcra hív a reakciós elemek ellen. A program a szocialista vívmányok megmentését, a testvérharc megszüntetését, a baráti szocialista országokkal a kölcsönös előnyökön alapuló gazdasági szerződéseket, a dolgozók életszínvonalának emelését, az ötéves terv módosítását, a munkásigazgatást, a beszolgáltatás megszüntetését, a forradalmi tanácsok demokratikus választását, a nemzeti kultúra és nemzeti szellem megőrzését igéri. Bejelenti, hogy kéri a szovjet csapatok segítségét a rend és nyugalom helyreállításához, ezt követően tárgyalásokat kezdenek, hogy a szovjet alakulatokat vonják ki Magyarországról.

Kiadási helye ismeretlen, a datálás nem valószínűsíti, hogy Budapesten nyomtatták. Az események ismeretében Budapest ki is zárható, viszont feltételezhető, hogy Romániában készült, a hosszú magánhangzókat nem tünteti fel. V. ö. még az 54. sorszámmal.

Két, teljesen azonos példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

További változat:

Alcíme: MEGALAKULT A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS ÉS PARASZT KORMÁNY...

A kormányprogram ismertetésénél: A Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány programja...
Utolsó mondata: Miénk az igazság, győzni fogunk!
Aláírás: A Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány
Tipográfia, szedéstükör, betűtípus más.

S.l. s.n. – 28,5 x 20 cm.

Kétoldalas, kéthasábos szedés. Négy teljesen megegyező példány. A hosszú magánhangzókon az ékezetek használata esetleges. Megjelenési helyként Budapest kizárható.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 276-277. o. 372. tétel a kétoldalas változatot írja le.

57.

[1956. november 4- december 4.] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar] Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány

Elvtársak! Munkástestvérek!

Munkásosztályunk, ifjúságunk dicső harcát fasiszta banditák fehérterrorrá akarták változtatni. Elvtársaink százait fogták el, kínozták és ölték meg bestiális módon.

Megölték MEZŐ IMRÉT,
KALAMÁR JÓZSEFET,
SZIKLAI SÁNDORT,
és még sok-sok elvtársunkat, sokat csak azért, mert egyszerű tagjai voltak a kommunisták pártjának.

A szocializmus tiszta eszméje, a munkáshatalom szent ügye nevében hívunk benneteket. Meg kell fékezni az ellenforradalom elszabadult erőit! Le kell vernünk a fasizmust, mielőtt a nyakunkra ülne.

Elvtársak! kik végigéltétek az 1919-es fehérterror szörnyűségeit, kik a Horthy-rendszer munkáselnyomásának tanui vagytok, kik a felszabadulás után tiszta szivvel s nem karrierizmusból lettetek kommunisták, hozzátok szólunk, Titeket hívunk!

Gyertek harcba az ellenforradalom ellen, a fasizmus ellen, a munkáshatalomért! / Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.

S.l. s.n. – 21,5 x 15 cm.

Teljes szöveg.

Datálatlan, nyolc féle betűtípussal variált szedés.

1956. kat. Zrínyi K.1991. Ø

58.

[1956. november 4 után, december végéig] HIM Kisnyomtatvány

Igéret -MAGYARORSZÁG, OESTERREICH
Valóság – HONTALANOK TÁBORA

S.l. s.n. egyszínnyomás. – 14 x 21 cm.

Kéthasábos grafikai röplap. Bal oldalán a határsorompót átlépő, hátizsákos, pulóveres-bakancsos fiú, a Magyarország tábla felől az Oesterreich útjelző tábla felé tart, a háttérben angol, illetve amerikai zászlómintákkal díszített cilinderes egylábú szellemek dollárral és schillinggel teli zacskót kínálnak.
Jobb oldalon a Valóság felirat alatt szögesdrót látszik az ablakkeretben, a fiú magába roskadva ül a szalmán, háttérben anya gyermekével. A földön üres hátizsák és egy macskatányér.

Két, teljesen azonos példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

59.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

Budapesti Szovjet Csapatok Parancsnoksága[Budapest]

Budapest lakosai!
A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány 1956. november 4-én felhívta Magyarország minden polgárát, a munkásokat, a parasztokat, az értelmiségieket, az ifjúságot, hogy szüntessék meg az értelmetlen vérontást, állítsák helyre a rendet és térjenek vissza békés, alkotó munkájukhoz.
A kormányhatározat értelmében felszólítunk benneteket:
Hassatok oda, hogy megszűnjön az ellenállás! Mindenki, akinél fegyver van, önként szolgáltassa azt be. Aki önként beszolgáltatja fegyverét, hazabocsátjuk...
Budapest polgárai!
Ti magatok óvjátok házaitokat... ha nem fognak ránk tüzelni... a szovjet csapatok sem fognak tüzelni... a szovjet kormány ellenszolgáltatás nélkülisegélyt nyujt. Magyarországra elindítottak:
50.000 tonna gabonát és lisztet,
3.000 tonna húst,
2.000 tonna vajat és zsiradékot,
3 millió doboz tejkonzervet,
5.000 ezer tonna cukrot,
300.000 négyzetméter ablaküveget, ezenkivül hengerelt vasárut, fürészelt-faárut, cementet és más épitőanyagokat. / A BUDAPESTI SZOVJET CSAPATOK PARANCSNOKSÁGA.

[Bp.?] s.n. nyomtatott soksz. – 21 x 15 cm.
A röplap az ellenállás beszüntetésére szólít fel annak érdekében, hogy a szovjet csapatoknak ne kelljen választüzet nyitniuk és tankkal lőniök a lakóházakat. A békés épitőmunka megindításához a szovjet kormány segélyt nyújt.

Feltehetően szovjet kiadás, de már budapesti nyomda (Athenaeum?)

További példányok:

A 2. sz. betűtípusa, tördelése, papírja más. A harmadik bekezdésben: „Aki önként beszolgáltatja fegyverét, hazabocsájtjuk" a fent leírt példány „hazabocsátjuk" formájával szemben. A hosszú magánhangzók közül az u, ü, i kivétel nélkül mindig rövid: ifjuság, fürészelt, felszólitunk, épitőanyag stb. Papírja sötétsárgás, durva.

S.l. s.n. – 21 x 15 cm.

Feltehetően szovjet tábori nyomda kiadása. Jobb felső sarkában korabelinek mondható ceruzás felirat: 1956. XI. 5.

A 3. sz.betűtípusa, tördelése, papírja más. Annyiban hasonlít a 2. sz. alatt leírt példányhoz, hogy a második, harmadik, negyedik és ötödik bekezdés betűtípusa azonos. Ebben is a „hazabocsájtjuk" forma olvasható. A magánhangzók nagy része itt is rövid: felszólítunk, kényszeritsetek, ágyuinkból, meginditása, nyujt stb. Papírja világosabb, vékonyabb.

S.l. s.n. – 21, 5 x 15 cm.

Feltehetően szovjet tábori nyomda kiadása.

Mindhárom példányban azonosak a felsorolt mennyiségek. A 2. sz. példányban az utolsó tétel „300 000 négyzetméter ablaküveget" leírásánál az ezres helyén álló nulla más típussal szedett, az értékek közül a pont hiányzik. A felsorolt mennyiségek egy része más szövegkörnyezetben megtalálható a 63. és 66. sorszám alatt leírt röplapokon is.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

60.

1956. november 5. HIM Kisnyomtatvány

Felhívás a vérző Budapesthez! Polgártársak!

A Kádár vezette hazaáruló kormány azt állítja, hogy az egész magyar nép támogatja. Mindannyian tudjuk, hogy ez közönséges hazugság.

Mi, magyarok, akik szabadságharcunkkal az egész világ bámulatát kivívtuk, sohasem fogjuk elismerni a hazaárulókból és nemzetgyilkosokból alakult bérenc kormányt. Tegnapig a forradalom legsúlyosabb pillanatában sem fordultunk az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez segítségért.

Már csak a világ népei segíthetnek rajtunk!

Addig is, míg ez a segítség megérkezik, tartsuk ébren a nemzeti ellenállás tüzét; munkánkkal ne támogassuk a Kádár-kormányt!

TÜZET A VÉRÉRT! HALÁLT ÉLETEKÉRT!

HAZÁNKÉRT HARCOLNI! HARCOLNI! HARCOLNI!

Budapest, 1956. november 5. /A harcoló forradalmi ifjúság.

S.l. s.n.nyomdai soksz. – 10 x 15,5 cm.

Teljes szöveg.

1956. kat. Zrínyi K. 284. o. 379. tétel írógéppel sokszorosított variáns, amelyben a megszólítás: „Polgártársaink", a szövegben néhány stilisztikai különbség található, végül hiányzik a nyomtatott szövegben olvasható „munkánkkal ne támogassuk a Kádár-kormányt" félmondat.

61.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány]

FIATALOK!
Ifjúmunkások! diákok! egyetemisták!
Mit akartok?
Az 1919-es fehérterror megismétlését?

[A] munkáshatalom megdöntését?
[A tő]kések és földbirtokosok hatalmának [vissza]állítását?
[Nem!]Ti nem ezt akarjátok!
A [fü]ggetlen, szabad Magyarországért, a Gerő-Rákosi klikk visszatérésének megakadályozásáért, a demokratikus kibontakozásért, a régi, hibás gazdaságpolitika felszámolásáért, a népszabadság, a népjólét megteremtéséért szálltatok ti síkra! Mi is ezt akarjuk!
Álljatok ezért most a forradalmi munkás-paraszt kormány, Kádár János kormánya mellé!

[Bp.?] s.n. nyomtatott. – 20,5 x 15 cm.

Teljes szöveg.

A példány nyomdafestékes, szakadozott, szöveghiányos. Jobb alsó harmadában, ferdén korabeli? kézírással: „1956 nov 5 Tömegessen [sic!] az utcán."

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

További, a leírttal megegyező pld. 21 x 14,5 cm.

Ceruzás – korabeli – datálás: 1957. XI. 7.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

62.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

Honfitársak! Felkelők! Rendőrök! Katonák!
Elárulták a forradalmat!
De még nem veszett el!
Nagy Imrét és Losonczi Gézát az oroszok letartóztatták. Kádár, Rónai, Kossa, Apró, Marosán, Münnich kormányt alakítottak Szolnokon. Ez az állítólagos kormány: áruló. Megkoronázva minden eddigi sztálinista árulást, 16 pontos kiáltványt adtak ki. A 16 pont lényege, hogy minket „burzsoá" ellenforradalmároknak neveznek és ellenünk akarják megvédelmezni a hazát, ezért hívtak be újabb orosz csapatokat.
Magyarok, ne adjátok fel a harcot!
Az új kormányt csak az oroszok támogatják, fegyverrel, tankokkal és önkénnyel!
Az oroszokat nem fűti a Haza szeretete!
Az oroszok parancsra lőnek!
Nekünk csak a szívünk parancsol!
Szabadsághar[cosok] ne tegyétek le a fegyvert!
Katonák, ne hagyjátok magatokat félrevezetni!
Minden vívmányunk veszélyben van!
Veszélyben a haza!
Fegyverbe, magyarok! /A Magyar Forradalmi Ifjúság.

[Bp] s.n. nyomdai soksz. – 21 x 14,5 cm.

Teljes szöveg.

A szövegben hivatkozott, kormányösszetételt ismertető röplap az 56. sz. leírás.

A szövegközti kiegészítést: „Szabadságharcosok" a festékhibás nyomás indokolta, a röplap ép.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

63.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

MAGYAR DOLGOZO'K!

A fasiszta ellenforradalom veszélyezteti szocialista vivmányokat. E nehéz helyzetben újból a baráti szovjet nép nagy segítségére támaszkodhatunk. A Forradalmi Munkás-Paraszt kormány kérésére szovjet csapatok nyujtanak segitséget az ellenforradalmi bandák felszámolásához. A véráldozat mellett jelentős anyagi segítséget is kapunk.

Kormányunk felhívásal fordult a testvéri népekhez, hogy nyujtsanak segítséget a termelés megindításához.

Elsőnek a Szovjetunió ajánlotta fel baráti segítségét!

Azonnal és ellenszolgáltatás nélkül szállít:

50 000 tonna gabonát lisztet

3 000 tonna hust

2 000 tonna vajat és zsiradékot

5 000 tonna cukrot

3 millió doboz tejport

ezenkívül nagymennyiségü épületfát, rönkfát, cementet, hengereltacélt és más fontos nyersanyagot, valamint gyógyszereket.

Köszönet a nagylelkü segitségért és az áldozatért/ MAGYAR SZOCIALISTA MUNKA'S PA'RT [sic!]

S.l. s.n. nyomdai soksz. – 20 X 16 cm.

Teljes szöveg.

A stílus, a tipográfia és az ékezetek alapján feltételezhetően szovjet (tábori?) nyomdában készült.

A segély felsorolása más szövegkörnyezetben megtalálható az 59. és a 66. sz. alatt leírt röplapokon.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

64.

[1956. november 5.] HIM Kisnyomtatvány

A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága

FELHIVÁS A MAGYAR NÉPHEZ!

Magyarok – katonák és tisztek!

Hozzátok fordul a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága, a katonák és tisztek, ugyanolyan dolgozó emberek, mint Ti – munkások, parasztok, értelmiségiek.

Mi nem azért vagyunk itt, hogy meghóditsuk országotokat. Nekünk nem kell mások földje, mások munkájának gyümölcse. Elegendő saját földünk és saját természeti kincseink vannak.

Hadműveleteinket a most alakult Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány hivó szavára kezdtük meg, amely kijelentette, hogy Magyarországon a reakció sötét erői garázdálkodnak...

A fennálló helyzetben a Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnokságához fordult azzal a kéréssel, hogy nyujtson segitséget az ellenforradalmi erők felszámolásában...

Felhívjuk a Magyar Hadsereg katonáit és tisztjeit, hogy szorosan működjenek együtt velünk...

Minden hazáját szerető magyarhoz fordulunk, hogy vegyen részt a közös harcban, működjön közre a népi demokrácia védelmében és Hazája, népe szent ügyének győzelmében. /A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok parancsnoksága. –

Hat példány. A szöveg, szedéstükör, betűtípus azonos, a papír, festékezés valamennyinél más. Feltehetően különböző időpontokban, de ugyanazon a nyomdagépen készültek.

1. példány: S.l. s.n. – 25 x 17 cm.
2. példány: S.l. s.n. – 27,5 x 20 cm.
3. példány: S.l. s.n. – 28 x 18 cm. Bal alsó sarkában ceruzával: 1956. XI. 6.
4. példány: S.l. s.n. – 28 x 20 cm.
5. példány: S.l. s.n. – 28 x 21 cm.
6. példány: S.l. s.n. – 28,5 x 21 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 282. o. 376. tétel november 5-hez besorolva írja le az 1. példányt.

További változatok:

2. szövegváltozat az elsőhöz viszonyítva: A MAGYAR NÉPHEZ! A MAGYAR KATONÁKHOZ ÉS TISZTEKHEZ! A magyarországi szovjet csapatok parancsnoksága, katonái és tisztjei szólnak hozzátok... Felszólítunk minden hazáját szerető magyart, vegye ki részét e közös küzdelemből. Segitse elő a népi demokrácia megvédését, hazája, népe szent ügyének győzelmét./A magyarországi szovjet csapatok parancsnoksága.

S.l. s.n. kéthasábos szedés. – 21,5 x 15 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

3. szövegváltozat az elsőhöz viszonyítva: (de azonos a 2. változattal) a harmadik bekezdésben az 1. változat „Hadműveleteinket a most alakult Magyar Forradalmi munkás-paraszt kormány hivó szavára kezdtük meg..." mondata helyett a 2. bekezdés: „Mi a most megalakult Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felszólitására léptünk akcióba..." kezdetű mondat áll. Aláírás: A MAGYARORSZÁGI SZOVJET CSAPATOK PARANCSNOKSÁGA

S.l. s.n. – 23,5 x 16,5 cm.

Feltehetően szovjet kiadás.

Tartalmában valamennyi változat azonos, a magyarországi helyzetet 1945-höz hasonlítja: „a Vörös Hadsereg felszabadította a szabadságszerető magyar népet, a harcok során mérhetetlen közös áldozatot hoztak" – a lakosság ne adjon hitelt a rágalmazóknak, és mivel Nagy Imre kormánya nem akart küzdeni a reakció ellen, teljesen szétesett, ténylegesen nem létezik, fegyveres ellenforradalmi bandák gyilkolni kezdtek. Ne engedjék a népellenes erőket büntetlenül garázdálkodni.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 283. o. 377. tétel november 5-hez besorolva a 3. változatot írja le.

Három teljesen azonos példány.

65.

1956. november 5. HIM Kisnyomtatvány

MAGYAROK
HŐSEINK VÉRÜKKEL PECSÉTELTÉK MEG A SZABADSÁGHARCHOZ VALÓ JOGUKAT MÉLTÓK AKARUNK MARADNI A 48-as HŐSÖK EMLÉKÉHEZ. ISMÉT HARCOL A MAGYAR SZÓLLALJON [sic!] MEG MINDEN MAGYAR LELKIISMERETE TÁMOGASSÁTOK HŐSEINKET A NEMZETI LÉTÜNKÉRT A MAGYAR SZABADSÁGHARCÉRT KÜZDENEK
SEGITSETEK SEGITSETEK
A XIV KERÜLETI HŐSÖK NEVÉBEN A GLAUBER ISTVÁN EGYETEMI ZÁSZLÓALJ.
BUDAPEST 1956. nov.5.

(Bp) gépírás, stencil sokszorosítás, szívópapír. – 16 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A festékezés rossz, a példány alig olvasható, egyes betűk – A, Á – már az írógépen kopottak.

1956. kat. Zrínyi 1991. Ø

66.

1956. november 5. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány

A SZOVJET KORMÁNY ellenszolgáltatás nélküli SEGITSÉGE A MAGYAR NÉPNEK
A MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY FELHIVÁSA A BARÁTI ORSZÁGOK KORMÁNYAIHOZ

Elvtársak!

Hazánk és népünk súlyos eseményeket élt át. Most mérjük a végső csapásokat a népi demokratikus rendszerünk, szocialista vívmányaink megsemmisítésére törő ellenforradalmi erőkre. Jelenlegi fő gondunk a békés, normális életre való visszatérés és a sebek begyógyítása. Hogy ezt mielőbb elérhessük, kérjük testvéri segítségüket. Különösen hiányt látunk élelmiszerekben, fűtőanyagban, építőanyagban és gyógyszerekben. Meggyőződésünk, hogy kérésünk a velünk közös eszmékért, a szocializmusért küzdő országok népeinél és kormányainál meghallgatásra talál.

1956. november 5-én.

Röviddel a segélyt kérő felhívás után megérkezett a Szovjet Kormány válasza, amelyet teljes terjedelmében ismertetünk.

A SZOVJETÚNIÓ TESTVÉRI SEGITSÉGE A MAGYAR NÉPNEK!

[BULGANIN] BULGANYIN, N[ikolaj]

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Elnökének KÁDÁR JÁNOSNAK

Tisztelt Miniszterelnök Elvtárs!

A szovjet kormány megvizsgálta az önök felhívását és elhatározta, hogy ellenszolgáltatás nélküli testvéri segítséget nyujt a magyar dolgozóknak és azonnal a következő árukat küldi Magyarországra:

50 000 tonna gabonát és lisztet, 10 000 köbméter faárut,
3 000 tonna húst, 5 000 köbméter rönkfát,
2 000 tonna vajat és zsiradékot, 30 000 négyzetméter ablaküveget,
3 millió doboz tejkonzervet,1 000 tonna tetőfedőlemez, [sic!]
5 000 tonna cukrot, 3 000 tonna hengerelt vasárút.
10 000 tonna cementet,

A fenti árukon kívül... más olyan árukat, melyeket[sic!] kereskedelmi szerződések szerint 1956. év negyedik negyedében esedékesek ...

ellenszolgáltatás nélkül a Magyar Népköztársaságnak olyan gyógyszereket, melyekre a lakosságnak szüksége van. / Elvtársi üdvözlettel A SzovjetunióMinisztertanácsának elnöke N. BULGANYIN. -

Moszkva, Kreml, 1956. november 5-én.

Debrecen, Szabadság Lapnyomda. – 23 x 15,5 cm.

Lényegét tekintve teljes szöveg.

A segély felsorolása más szövegkörnyezetben megtalálható az 59. és a 63. szám alatt leírt röplapokon is.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

67.

[1956. november 5-10.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány

MAGYAROK!

Magyarország nem veszett el addig, míg minden polgára hű marad a szabadság elvéhez! A harcnak még nincs vége és nem is lesz vége addig, amíg a szovjet megszállók országunk sok hős magyar vérével megpecsételt földjén taposnak.

A magyar nép évszázadokon keresztül bebizonyította, hogy szabad, független ország akar lenni.
A fegyvert még nem tettük le.
Figyeljétek Csepel, Tatabánya, Pécs és a többi városok és falvak és az erdőkbe vonult, még mindég [sic!] harcoló szabadságharcosok felé! Segitsétek őket rokonszenvetekkel és a munkások legnagyobb fegyverével a SZTRÁJKKAL!
A Corvin Forradalmi Bizottmány mindég [sic!] tartja magát! Felhivását az alábbiakban közöljük az ország népével:
Szabad nemzet, szabad ország akarunk lenni!
Nagy Imre kormányát követeljük!
Több pártrendszert!
Szabad választást az ENSZ felügyelete mellett!
Ne higyjetek a Kádár féle kommunista bábkormánynak!
Tiszteletet és megbecsülést a szabadságharcban elesett hősöknek!
Harcoljatok a ujjászervezett ÁVH /az R. csoport/ ellen!
Halál a forradalom ellenségeire!
Halál a szovjet csapatokra!
A nép nem felejt! Számontartja a provokatőröket!
Sztrájkoljatok a végső győzelemig!

[Bp] s.n. stencil sokszorosítás, szívópapír. – 15 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A példány jobb alsó sarkában kettőzött keretű kerek, kék festékes gumibélyegző, átm. 3,5 cm. Felirata a keretben: NEMZETI FORRADALMI BIZOTTMÁNY. Belül, a felső harmadban a Kosssuth-címer, alatta vízszintesen két sorban CORVIN PARANCSNOKSÁG.

A jobb felső sarokban a ceruzás kézírás – 1956. X. 30. – tévedés.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

68.

[1956. november 5-10.] HIM Kisnyomtatvány

Egyetemi Forradalmi Diákbizottság [Budapest], Magyar Írók Forradalmi Szövetsége [Budapest] stb.

MAGYAROK! MUNKÁSOK! IFJAK! PARASZTOK!

Legszentebb nemzeti kötelességünk ezekben a válságos napokban a magyar nemzeti forradalom eredményeinek biztositása, minden további vérontás megszüntetése, a rend helyreállitása. Szüntessetek meg minden széthúzást! Követeljétek velünk:
1./ Azonnali fegyverszünetet, a szovjet csapatok kivonását...
4./ A Kádár kormány ismét ellenforradalmároknak és fasisztáknak rágalmazza a nép nagy részét... Nem helyi, hanem országos harcokról van szó...

KÖVETELJÜK:
1./ Szovjet csapatok azonnali [kivonását] az ország területéről...
7./ A rend helyreállitásáig szüntessük be a Pártharcokat, a Forradalmi Tanácsok elvi és szervezeti egységét biztositsák... Nem engedhetünk!!
Ki a szovjet csapatokkal Magyarországról, különben addig nem dolgozunk !!! Mi magunk akarjuk megteremteni igazságos rendünket.
EGYETEMI FORRADALMI DIÁKBIZOTTSÁG
MAGYAR IRÓK FORRADALMI SZÖVETSÉGE
FORRADALMI KARHATALMI BIZOTTSÁG
FORRADALMI MUNKÁS TANÁCSOK.

[Bp] s.n. szívópapír, stencil soksz. – 29 x 21 cm.

A pontok továbbá Nagy Imre szabadon bocsátását, az ÁVH visszahívását és lefegyverzését követelik a szabad választásokkal együtt, békés országépítésre és a visszaélésektől mentes állami apparátus felépítésére szólítanak fel. A volt pártvezetők elhibázott lépései katasztrófához vezetnek, ha továbbra sem ismerik fel a forradalom igazi jelentőségét. Az alulírottak megbíznak Nagy Imrében és kijelentik, hogy nem akarják visszaállítani a kapitalista rendszert.

Nagyon rossz minőségű stencilezés, elmosódott, helyenként szavak, sorok alig olvashatók. A lehúzás ferde, az aláírók között a negyediknek csak a felső harmada olvasható. Más példány híján nem lehet tudni, volt-e több csatlakozó.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

69.

[1956. november 5-10.] HIM Kisnyomtatvány

Magyarok vagyunk, igazat mondunk!

Magyar Testvérek!

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány igaz kormány. A magyar nép felemelkedéséért harcol.

Védjétek meg az ellenség rágalmaitól, támogassátok szóval, tettel és munkával! Ne higyjetek ellenséges rémhíreknek, ne engedjétek megzavarni munkátokat! Ne féljetek szembeszállni az ellenséggel, a helyszínen leplezzétek le. Mi magyar karhatalmisták mögöttetek állunk, fegyverrel a kézben véddünk [sic!] benneteket, elbánunk az ellenforradalmárokkal és rendzavarókkal.

Nektek és nekünk szocialista demokrácia van, az ellenségnek proletárdiktatúra, vasököllel súlytunk [sic!] le az ellenségre.

Kezünkben a fegyver, reszkess ellenforradalmár!

Zalaegerszeg, Ny. Zalaegerszeg. – 14,5 x 10 cm.

Teljes szöveg.

Vastag zöld kalapcsomagolóra, többféle betűtípussal szedett röplap. Felelős kiadóként a lénia alatt Gyarmati Sándor név áll és 9410 Y jel.

70.

[1956. november 5-10.] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar Írók Szövetsége]

VOZZVANIE!

Sovetskie soldatü! Obmanuli vas. Vü boretes' ne fašistami i konterrevolucionerami a s vengerskim narodom.

24-go oktjabrja sego goda komunist, Imre Nadj stal premierministrom Vengrii... Pust' mü živem v mire drug s drugom!

Imeja oružie, vengerskie trudjašciesja sami mogut zašcišcat' dostiženija socializma v Vengrii protiv každogo vnutrennego napadenija.

Sojuz Vengerskih Pisatelej.

[Bp] [Írószövetség?] stencil soksz. – 29,5 x 20,5 cm.

Kiáltvány! A szovjet katonákhoz, akiket becsapnak, mert a harcoló magyarok nem ellenforradalmárok, Nagy Imre kormányát október 24-én választották meg, mellette 150 ezer ember demonstrált. Nagy Imre őrizetbe vétele november 5-én, holott ő és kormánya a szocializmust kívánta tovább építeni, törvénytelen volt. Kéri a szovjet katonákat, ne lőjenek a magyar harcosokra, magyar hazafiakra. A röplap aláírója a Magyar Írószövetség.

Fehér írógéppapírra stencilezett példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

71.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

[GREBENNIK] GREBENNYIK, K[onstantin]

Prikaz Voennogo Komendanta Sovetskih Vojsk goroda Budapešt No. 1. = A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnokának 1. sz. Parancsa

6-go nojabrja 1956. g. Gor. Budapešt = Budapest, 1956. november 6.

Sovetskie vojska, vüpolnjaja pros'bu vengerskogo revolucionnogo raboce-krest'janskogo pravitel'stva, vremennovstupili v Budapešt... = A szovjet csapatok a magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére ideiglenesen bevonultak Budapestre, hogy testvéri segitséget nyujtsanak a magyar népnek szocialista vivmányai megvédésében, az ellenforradalom leverésében és a fasiszta veszély elháritásában.

Budapest rendjének és normális életének helyreállitása céljából

m e g p a r a n c s o l o m:

1. Azok a személyek, akiknél fegyver van, haladéktalanul, de legkésőbb f. évi november 9-én 17 óráig szolgáltassák be a szovjet katonai alakulatoknak...

4. A helyi hatalmi szervek biztositsák a lakosság élelmiszer- és tüzelőellátását...

Felhivom Budapest összes dolgozóit, hogy segitsék a helyi közigazgatási szerveket és a szovjet csapatokat a közrendnek és a város normális életének helyreállitásában és biztositásában. /Voennüj komendant sovetskih vojsk g. Budapešt Gvardii general-major K. Grebennik = A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka, Grebennyik K. gárdavezérőrnagy.

(Bp) s.n. nyomdai soksz. – 42 x 15 cm.

A további pontok a fegyverleadás elmulasztásának súlyos következményeit, a kijárási tilalom időpontjait ismertetik. Felhívják a gyári munkásokat, hogy vegyék fel a munkát.Rendelkezik az élelmiszerüzletek nyitva tartásáról, külön engedéllyel biztosítja az élelmiszert és tüzelőanyagot szállító járművek éjjel-nappali közlekedését.

Kéthasábos, kétnyelvű falragasz, bal oldali az orosz nyelvű, jobb oldali a magyar.

Csak magyar nyelvű változatának tördelése, betűtípusa azonos, papírja valamennyinek más, finomabb rotációs, illetve durva nyomópapír.

2. pld. 21 x 15 cm.
3. 21 x 15,5 cm.
4. 21,5 x 14,5 cm.

További hat példány, tördelésük, betűtípusuk azonos, kivéve a fejlécet: A budapesti szovjet katonai egységek várasparancsnokának [sic!] 1. sz. Parancsa – ez eltérő betűkkel szedett. Valamennyi egyforma méretű, 21 x 15 cm. Papírjuk változó.

Az egyik példányon a lila festékes, gumi dátumbélyegző: „1956 NOV 10" téves.

Kétnyelvű változata:

PRIKAZ VOENNOGO KOMENDANTA SOVETSKIH VOJSK GORODA BUDAPEŠT No. 1. 6-go nojabrja 1956 g. Gor. Budapešt. Sovetskie vojska, vüpoljaja pros'bu vengerskogo revolucionnogo raboce-krest'janskogo

pravitel'stva, vremenno vstupili v Budapešt, ctobü okazat' bratskuju pomošc vengerskomu narodu v zašcite ego socialisticeskih zavoevanij, v razgrome kontrrevolucii i v likvidacii ugrozü vozroždenija fašizma...
Voennüj komendant sovetskih vojsk g. Budapešt Gvardii general-major K. Grebennik. = A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnokának 1. sz. Parancsa, Budapest, 1956. november 6. A szovjet csapatok a magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére ideiglenesen bevonultak Budapestre...A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka, Grebennyik K. gárdavezérőrnagy. –

[Bp.?] s.n. [szovjet tábori?] nyomdai soksz. – 30 x 41,5 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. ezt a kiadást nem ismeri, ellenben leír a 281. oldalon, 375-ös tételszám alatt hasonló tartalmú nyomtatványt, amely Budapest, 1956. november 5. dátummal *szintén* 1. számú parancs. Különbség a két szöveg között: az itt elsőként leírt, november 6-i keltezésű röplap 1-4. példányában a kijárási tilalom november 7-én este 19 órával kezdődik, azaz „közlekedni csak reggel 7 órától, este 19 óráig szabad". Aláírás: Gebennyik K. gárdavezérőrnagy. A Zrínyi katalógusban november 5-én „kimenési tilalom 18 órától reggel 8-ig". Az aláírás: Grebennik vezérőrnagy.

A továbbiakban nem szerepelnek a Zrínyi Kiadó katalógusának adatai, tekintettel arra, hogy 1956. november 5-e utáni röplapot nem közölt.

72.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

Hátbatámadták a magyar szabadságot! Nem ismerjük el az áruló, ellenforradalmi Kádár-féle „kormányt"!
Az árulókat és a megszállókat magyar hazafi nem támogatja!
Életet, fegyvert megőrizni!Minden erőnkre szükségünk van!
1956. nov. 6. /A továbbharcoló magyar ifjuság
ADD TOVÁBB! ADD TOVÁBB! ADD TOVÁBB! ADD TOVÁBB!

[Bp.?] stencil soksz.

Teljes szöveg.

A példány egy teljes lap, amelyen négyszer szerepel a fenti szöveg. Egy röplap mérete (tükre) 7,5 x 21 cm.
A teljes lapméret 30 x 21 cm.

73.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

[SUSLOV] SZUSZLOV, Ivan

A magyar eseményekről. Részlet Szuszlov elvtárs, a SzKP Központi Bizottsága titkára 1956. november 6-án, a moszkvai szovjet ünnepi ülésén elmondott beszédéből.
A szocialista világrendszer rövid idő alatt olyan hatalmassá vált, hogy még a nyilvánvaló ellenségei sem hagyhatják figyelen kivül óriási fölényét... örülnek ennek a győzelemnek, melyet a magyar dolgozók arattak az ellenforradalom felett. Magyarország a szocialista országok családjához tartozott, tartozik és fog tartozni, mint szabad, független és egyenjogú szocialista állam.

S.l. s.n. nyomdai soksz. Kéthasábos. – 30 x 21,5 cm.

A szocialista világrendszer erőinek növekedése segítette Magyarországot az ellenforradalommal szemben és segíti továbbra is amikor diverzánsokat és röplapokkal teli léggömböket eregetnek ellenségei aljas céljaik ér-

dekében. A társadalmi viszonyok gyökeres átalakulása nem megy fájdalom nélkül, a XX. kongresszus után az elkövetett hibákat kijavítjuk.
A régi magyar vezetés durva hibákat követett el, a reakciós elemek ezt felhasználták, az ellenforradalmi bandák a terrorhoz folyamodtak. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány képes útját állni a reakciónak és a fasizmusnak – írta a beszéd kivonata.

Három, teljesen azonos példány. A szöveg után három, kockázott mintájú, gömbös nyomdai dísz.

74.

1956. november 6. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Szocialista Munkáspárt

Magyar kommunisták! A Magyar Dolgozók Pártjának Tagjai! Elvtársak!

Dicső multunk és sokat szenvedett pártunk történelmének legnehezebb szakaszát éli át...

Hogy pártunk ujból erős legyen és a tömegek élén járjon, határozottan szakitanunk kell a Rákosi klikk káros politikájával...

Ugyancsak határozottan szakitanunk kell Nagy Imre-Losonczi csoportjával...

Hogy a mult hibáival való határozott szakitást ily módon is világossá tegyük, határoztuk el, hogy a párt nevét megváltoztatjuk: a Magyar Szocialista Munkáspárt nevet vesszük fel... Pártunk elvi alapjai változatlanok...

Kommunisták! Elvtársak!

A helyzet súlyos. De ha összefogunk és rendezzük sorainkat, elég az erőnk! Pártunk legyőzhetetlen, ha kitart eszméi mellett és ha a munkásosztályra, dolgozó népünk széles tömegeire támaszkodik.

Elvtársak! Munkára, harcra fel!

Budapest, 1956. november 6. /A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága.

[Bp?]s.n. nyomdai soksz. Kéthasábos szedés. – 31,5 x 22 cm.

A röpirat értékeli a korábbi eseményeket, felszólítja a párt tagjait és szervezeteit, hogy támogassák a november 4-én megalakult kormányt. Álljanak talpra a pártszervezetek és járjanak élen a békés termelő munka megindítására irányuló harcban. Erősítse a kommunistákat a világ szolidaritásának tudata. A röplap jobb felső sarkában: Világ proletárjai egyesüljetek!

A Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulásáról l. 1956. nov. 2., az 51. tételszám alatt.

Három, teljesen azonos példány.

75.

[1956. november 6.?] HIM Kisnyomtatvány

MUNKÁSTESTVÉREK!
ELVTÁRSAK!

Az ellenforradalom a munkásosztály hatalmának megsemmisitését akarja.

Ne engedjétek az ellenforradalom, a fasizmus felülkerekedését.

Védjétek meg üzemeiteket, vállalataitokat!

Segitsetek a magyar és a szovjet alakulatoknak az ellenforradalom csoportjainak lefegyverzésében, a rend és nyugalom helyreállitásában.

Álljatok a KÁDÁR JÁNOS vezetése alatt álló kormány mögé.

S.l. s.n. nyomdai soksz. – 20,5 x 14 cm.

Teljes szöveg.

Dátum és aláírás nélküli példány, bal alsó sarkában ceruzás kézírás: 1956. XI. 6.

(1956. november 6 – 9.) HIM Kisnyomtatvány

Kőbálvánnyá válva

Kőbálvánnyá válva
Hallgatom a hireket.
Új vérhullatásra
nem biztatlak titeket.
Magam sem biztatom
senkivel, semmivel.
Piros dühvel telve
fekete gyászt viselek.
Fegyverletételre
sem biztatlak titeket.
Magam sem biztatom
senkivel, semmivel.
Csupa vér a Tejut,
a Hold képe holt-sápadt.
Visszaut, se kiut
nincs az árva hazának.
Nem segélhet minket
senkisem, semmisem.
Visszaut, se kiút -
uj Bach-korszak közelit.
Hetyke és hős fiúk,
mégis ti győztetek itt.
Nem lophatja ezt el
Senkisem, semmisem.

/1956.XI.6./

Méltó a gyűlöletre...

Méltó a gyűlöletre mind,
nem személy szerint, de mint egész,
méltó a gyűlöletre mind!
Gyűlöllek százszezerszer,
százezer Pável és Szergej,
nem mint magánszemélyt -
mint csavarait az iszonyú gépnek,
mely mindenünket megemészt!

Ellenetek kiabálnak
a magukba roskadt házak
meleg otthonokat az utcára okádva -
ellenetek kiabál a
villamossinen a zongora,
mely nem zeng már soha,
s a mélységek felett
a harmadik emelet
magasában egy családi kép,
egy szék,
kioltott szemű ablakok,
és lent az uton
az ujsággal letakart halott!

Méltók vagytok a gyűlöletre mind -
az ember bármerre tekint,
a tárgyak, a társak
sugározzák a vádat.
Önkéntelenül és önkéntesen,
mint fényt a nap, hogy világos legyen!
Méltók vagytok a gyűlöletre mind,
nem személy szerint,
nem Pável és nem Szergej -
de együtt a többiekkel
Pável is, Szergej is
Méltó a gyűlöletre mind!

/1956.XI.9./

A hátoldalon:

Szóba ne állj vele...

Visong neki is tán otthon gyereke,
S bóbiskol fókabajszú atyja,
a gabonaszárt is tán megsimogatja –
itt szóba ne állj vele! ...

... Szóba se állj vele,
mert árulás itt a szó, -
otthon tán lehet becsületes,
itt gyilkos elnyomó!

/1956.XI.8-9./

[Bp] gépírás, első példány. Kétoldalas. – 30 x 21 cm.

A két első vers szövege teljes. A harmadik 14, szabálytalan versszakból áll, amely a közölt elsőben és utolsóban kifejtett témára írott variáció.

A szerző(k) mindaddig ismeretlennek tekinthető(k), amíg hiteles forrás nem áll rendelkezésünkre. Sem a kortársak (a bibliográfus) visszaemlékezése, sem a stíluskritikai elemzés nem lehet perdöntő.

77.

[1956. november 7.] HIM Kisnyomtatvány

MIT JELENT A FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY?

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány szakítás a Rákosi-klikk uralmával.
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány béke és függetlenség
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rend és demokratikus munkáshatalom
A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a dolgozók jogos követeléseinek megvalósítása
EZT AKARJÁTOK

AKKOR TÁMOGASSÁTOK A RÁKOSI BÖRTÖNÉBŐL KISZABADULT KÁDÁR JÁNOS VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ MUNKÁS-PARASZT KORMÁNYT A REND HELYREÁLLÍTÁSÁBAN, AZ ÉLET MEGINDÍTÁSÁBAN! A FEGYVERES ELLENÁLLÓK LEFEGYVERZÉSÉBEN, A FÉLREVEZETETTEK FELVILÁGOSÍTÁSÁBAN!

[Bp] Athenaeum ny. – 20,5 x 15 cm.

Írásjelek nélküli; 6 féle betűtípussal nyomtatott példány.

Teljes szöveg.

Két azonos példány, egyikük bal felső sarkában ceruzás felirat: 1956. XI. 7.

78.

[1956. november 7. körül] HIM Kisnyomtatvány

[GREBENNIK] GREBENNYIK, K[onstantin]

Budapest lakossága!

Az ellenforradalmi felkelők fő ellenállási gócait levertük. A fasiszta bandák maradványai a város nyugodt kerületei felé szivárognak...

A banditák veszélyeztetik az utcai járókelőket, valamint az otthonaikban tartózkodó családokat, mert arra kényszerítik a szovjet katonai alakulatokat, hogy lakóházakra tüzeljenek...

Minél tevékenyebben vesz részt Budapest lakossága a rend helyreállításában, annál gyorsabban tér vissza a város nyugodt, békés élete. /A budapesti szovjet katonai egységek városparancsnoka GREBENNYIK K. gárdavezérőrnagy.

[Bp.?] [szovjet tábori?] nyomdai soksz. – 21 x 15 cm.

Budapest lakosságát tevékeny részvételre és segítségre hívta fel a szovjet városparancsnok, hogy az áldozatok száma minél kevesebb legyen, és minél hamarabb lefegyverezhessék a még harcolókat. Kéri, hogy jelentsék a bujkálókat és a fegyvereseket.

Öt példány, tipográfiája, tördelése, szövege azonos. Két változatnál a Budapest lakossága! megszólítás kövérrel szedett, három változatnál kurzív. Papírja váltakozva fehér nyomdai, sárga rotációs és rózsaszín kalapcsomagoló.

Kiadásváltozat:

Géppel írott, stencillel írógéppapírra sokszorosított, a nyomdai példányokkal szó szerint megegyező. Nyelvtani hibái alapján feltételezhető, hogy diktálás után gépelt szöveg. V. ö. a 3. sor „szándékossan", 6. sor „othonaikban", továbbá: Lakoházakra, ovják, csökkentésse, minnél stb.

S.l. s.n. stencil soksz. – 30 x 21 cm.

79.

[1956. november 7. körül] HIM Kisnyomtatvány

Budapesti dolgozók! Munkások!

Rajtunk a sor. A gyermekek, anyák, fiatalok és öregek tőlünk várják, hogy meleg legyen a lakásokban, hogy újra csilingeljenek a villamosok...

Nehéz helyzetünkben a magunk erejéből kell rendet teremteni. Dolgozni kell...

Álljatok csatasorba, dolgozzatok és ne hallgassatok a népi hatalom ellenségeire, az uszitókra, bujtogatókra.

Munkára fel!Induljanak meg a gyárak!

S.l. s.n. nyomdai soksz. – 21 x 15,5 cm.

A röplap a közművek dolgozóit állítja példaként, akik a legnehezebb időkben is dolgoztak.

Két, teljesen megegyező, aláírás és kibocsátó nélküli példány.

80.

[1956. november 7. körül] HIM Kisnyomtatvány

[Hetedik] VII.kerületi Tanács [Budapest]

VII. kerület dolgozói!

Segítsétek solat szenvedett kerületünk talpraállását, károsult lakóinak támogatását.

Ehhez az első és legfontosabb teendő a munka, a termelés meginditása mindenütt.

A VII. kerületben 300 család lakása pusztult el a harcok során...

Lakóbizottságok! kezdeményezzétek a szeméthegyek, a rothadó anyagok elégetését, szervezzétek meg a hamu kihordását a közterekre...

VII. kerület lakosai! Ne hallgassatok azokra, akik még ma is lázitanak, zavart keltenek! Dolgozzunk, segitsünk magunkon, mert csak úgy várhatjuk, hogy mások segitsenek rajtunk.! Lássunk munkához! /VII. KERÜLETI TANÁCS

[Bp] s.n. nyomdai soksz. – 20,5 x 15 cm.

A kerületben már segélyezik a dolgozókat, de nem tudnak többet adni, ha nem indul meg a termelés. A legfontosabb, hogy mindenki vegye fel a munkát.

A röplap jobb felső sarkában grafittal: 1956. XI. 7.

81.

[1956. november 7. körül] HIM Kisnyomtatvány

Köszöntés 1956-ban

Köszöntünk téged, oh dicső szovjet sereg
Méltó volt hozzátok az eljátszott szerep...
S hogy fasiszták ellen vívtatok háborút!
Tanu: száz néma gyár, kórház s a Nagykörút.
Távozás! Szabadság... Mily pazar ötletek...
S harckocsival ismét gyilkolni jöttetek...
Volt gyárosok ellen?
Kitünő volt, remek,
Tanu? a sok munkás és sok halott gyerek.

Jó szovjet vitézek: mi hálát rebegünk,
Mert igy gyászosabb lett szomorú életünk.
Volt földesúr itt már többet nem kér tanyát...
Tanu? rab paraszt és a siró anyák.

Mesét is hoztatok, rút őszbe szép tavaszt,
Azért harcolunk, mert uszit a régi kaszt!
S hogy rádöbbent a nép: hazugra nem adunk,
Tanu és bizonyság, hogy hívő nép vagyunk.

Megbocsájtunk nektek szegény szovjet tömeg,
De az ki magát most magyarnak játszva meg
Zsoldotokban gyilkol, hűséggel néz rátok:
Verje meg az isten, szálljon rá az átok!

A lap alsó részére gépelt másik vers:

Merre vagy Rákosi?

Merre vagy Rákosi? Tíz millió magyar
Ezt szeretné tudni, ujra látni akar.
Jöjj vissza „bölcs vezér, hőn szeretett apánk",
Úgy hiányzol nekünk, úgy nélkülöz hazánk.
Tizévi munkádat nem kivánjuk ingyen
A hálás magyar nép majd megfizet mindent.
Bújj elő Rákosi! Vedd le a süveged,
Áll ki a nép elé, tisztázd becsületed!
Gerő cimborádat is hozd veled hamar,
Egy emberként fogad tízmillió magyar.
Oh, miért nem jöttök már, oh miért is késtek?
Hálánkat szeretnénk leróni tinéktek.
Farkas is szeretne már szót érteni veled
Még mielőtt a varjak kiássák a szemed.
Vár rád a „nagy Sztálin" ércbe öntött szobra,
Melyet a magyar nép lerugott a porba.
Téged vár a liget legöregebb fája,
Akad még magyar, ki felsegit reája.

S.l. s.n. írógéppel soksz. első példány. – 21 x 14,5 cm.

Teljes szöveg.

A példányt a másolati papír bal, nem sima oldalára gépelték, az indigó megfogta, a szöveg átüt.

A versek szerzője mindeddig ismeretlen.

További változat: Köszöntő címmel, négy négysoros versszakból álló vers, amelyben a fent leírt változat második versszakának első két sorát a harmadik vesszak második két sorával írták össze:

Távozás... Szabadság... mily pazar ötletek,
Harckocsitokkal ismét gyilkolni jöttetek.
Volt földesúr itt még nem kért vissza tanyát,
Tanu: a rab paraszt, és a siró anyák.

S.l. s.n. írógéppel soksz. másolati példány. – 21 x 14,5 cm.

A továbbiakban néhány stiláris – talán emlékezetből leírt – változtatás különbözteti meg a két verset.

82.

[1956. november 7-10.] HIM Kisnyomtatvány

Egyetemi Forradalmi Bizottság [Budapest]

Magyarok! Munkások! Fiatalok!

Hazánk, népünk becsületes nemzeti szándékkal, vérontás nélkül enyhíteni akart terhein, biztosítani akarta, hogy szabad hazában, szabad emberként élhessen, élvezhesse munkája gyümölcsét. Ezt akartuk mi, egyetemisták, fiatalok, munkások és dolgozók, amikor több, mint két héttel ezelőtt békés tüntetéssel kívántunk hangot adni követeléseinknek és elégedetlenségünknek. Nem tehetünk arról, hogy fegyvert használtak ellenünk, s mi önvédelemből használtunk fegyvert...

Véget kell vetni a vérontásnak! Látnunk kell, hogy tiszta szándékainkat itthoni és nyugatról visszaszivárgott nép- és nemzetellenes, kapitalista restaurációt akaró erők... megpróbálták saját kezükbe venni nép-nemzeti forradalmunk irányítását, hogy ellenforradalommá változtassák azt...

Ezért, aki igényt akar tartani a becsületes, igaz magyar hazafi, a forradalmár címére, ma azon munkálkodjék, hogy a nemzet eggyéforrva elhallgattassa a fegyvereket, lefogja az anarchisták, a gyilkosok, az ellenforradalmárok kezét.

Nem behódolásra, hanem a forradalom eddigi vívmányainak megvédésére, a szocialista demokratizmus kibontakoztatására szólítunk fel benneteket! /Egyetemi Forradalmi Bizottság.

[Bp][Athenaeum ny] – 21 x 15 cm.

A fegyveres ellenállás befejezésére, a munka felvételére szólít fel.

Az un. „hamis" röplap tipikus példája: kibocsátója nem az Egyetemi Forradalmi Bizottság volt. A példány a Népszabadságot is nyomtató Athenaeum nyomdában készült.

Lényegét tekintve teljes szöveg.

A röplap jobb felső sarkában halvány, ceruzás zsinórírással: nov. 4. Ez valószínűleg emlékezetből írott, hibás dátum.

83.

[1956. november 8.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar testvéreink, munkások! Nem azért harcoltunk az önkény ellen, hogy most nyomor következzen. A harcban nagy fegyvert szereztünk vissza: az elrabolt sztrájkjogot! Éltünk is ezzel a jogunkkal. Sokan most is azt mondják, hogy utolsó leheletünkig tovább sztrájkoljunk, – hogy addig sztrájkoljunk, amig a szovjet csapatok nem mennek ki.

GONDOLKOZZUNK!
Mi nem meghalni, éhenveszni akarunk, hanem most akarjuk igazán kezdeni az életet!

Sztrájkkal nem tudjuk a függetlenségért folyó harcot győzelemre vinni! MIT TEGYÜNK? Álljunk munkába! Tartsuk fenn követeléseinket a sztrájkjog legteljesebb fenntartása mellett. Figyeljük, tartsuk számon a kormány minden lépését, hogy végrehajtja-e igéreteit! Legyünk állandóan készenlétben a munkapadnál, a munkaasztalnál.

Ha nem ezt tesszük
anarchiába jutunk. A nyomor, a spekuláció lesz urrá, amiben elvész minden... lehetősége annak, hogy fennálló követeléseink valóra válhassanak!

FOLYTASSUK A HARCOT!
MUNKÁVAL, RENDDEL BIZTOSITSUK HŐS NEMZETÜNK MEGUJHODÁSÁT!

S.l. s.n. stencil soksz. szívópapír. – 30 x 21,5 cm.

Teljes szöveg.

A szöveg alatt a jobb alsó harmadban négyszirmú virág piros zsírkrétával, zöld tintapötty középpel. A jobb felső sarokban ceruzás kézírással 1956. XI. 8.

84.

1956. november 8. HIM Kisnyomtatvány

SZABADSÁGHARC
A HARCOLÓ MAGYAR IFJUSÁG HIRADÓJA
Budapest, 1956. XI. 8.

Impresszumban:

Szabadságharc. A harcoló magyar ifjuság hiradója. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság.

„Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig,
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik." Ady

TOVÁBB!
A mult hét végén azt hittük, hogy győzött a forradalom, megkezdhetjük a munkát. Vasárnapra virradó éjjel azonban megindult a szovjetinvázió. Most nem tehetünk mást, tovább harcolunk...

Öt nap mérlege
Szombat estére helyreállt hazánkban a rend. Budapesten megindult a közlekedés, kinyitottak az üzletek, hétfőn megindult volna a munka...

Testvéri segitség?

A Szovjetunió kormánya testvéri segitségről fecseg, s közben a Kádár-féle „kormánnyal" együtt a város kiéheztetésére spekulál...

Az előbujt SZABAD NÉP margójára

Budapest utcáin az oroszok magyar nyelven irt ujságját osztogatják.... Szabad Nép...
Forradalmi Bizottságok
Ne hagyjátok működéseteket korlátozni...

FÖLTÁMADOTT A TENGER
Föltámadott a tenger,
A népek tengere... PETŐFI SÁNDOR

November 7.: munkanap

A „kormány" szolnoki rádiója félnapon át hiába sugározta felhivását: november 7. munkanap. Szerte az országban folyik az ellenállás...

Kik a banditák?

Több helyen – igy a Ferenciek terén, a Nagykörutón és másutt – az oroszok kifosztották az üzleteket...

Egységet!

A nép egységesen küzd a szovjet megszállók ellen...

Bp. s.n. stencil soksz. szívópapír. – 29,5 x 21 cm.

A cikkek cáfolják, hogy a szabadságharcosok kifosztották volna az üzleteket, tájékoztatnak arról, hogy a megszálló szovjet csapatok megakadályozzák a város ellátását, rágalomnak nevezik az MSZMP által kiadott Szabad Nép cikkeit, amelyek azt állítják, hogy a fasiszta magyar fiatalok a Horthy-rendszer visszaállításáért küzdenek.

A lap kéthasábos, de első és második oldalának felső részén teljes lapszélességű vezércikk és a Petőfi vers.

A címfej 1,5 cm-es, szabad kézzel rajzolt, dísztelen nagybetű. A második oldalon az impresszum a lap alján jobbra, félig keretezett.

85.

[1956. november 8. után] HIM Kisnyomtatvány

LEGUJABB HIR!

– A Margit-hidnál szedik össze az embereket!
– Nem úgy van, hisz onnan jövök, hanem a Boráros-téren.
– Bácsikám, maga arra felől jön, igaz, hogy a Boráros-hidnál szedik össze a férfiakat?
– Én is hallottam, hogy szedik, sőt az asszonyokat is, de nem a Boráros-hidnál, hanem az Oktogonnál.
– Az oktogonnál [sic!] ? Hisz most vagyunk az Oktogonnál!

[Bp] s.n. stencil soksz. – 10,5 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A lap jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 8.

86.

[1956. november 8. után] HIM Kisnyomtatvány

Szállítóipari munkások!

Fővárosunk közellátása súlyos helyzetben van.

Sok családnál elfogyott a kenyér.

Éhség fenyegeti a várost!

Raktárainkban van liszt, süthetünk friss kenyeret, van zsírunk, cukrunk, lisztünk, eltudnánk [sic!] látni a várost. Folyamatos szállításra van szükség! Szállítóipari munkások, gépkocsivezetők!

Az elmult napokban megcsodáltuk hősiességteket, segítőkészségteket [sic!] .

Segítsetek most is!

Jelentkezzetek munkára a legközelebbi telephelyeken! Vigyetek élelmet a gyerekeknek, a sebesülteknek, az édesanyáknak!

Számít rátok a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.

[Bp] Athenaeum ny. 20,5 x 10,5 cm.

Teljes szöveg.

Többféle betűtípussal nyomtatott, két egyforma példány, az Athenaeum ny. jelzés csak az egyiken van. Szedéstükör, betűtípus azonos. A nyomdát feltüntető példány jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 8.

87.

[1956. november 8-10.] HIM Kisnyomtatvány

Ne várd a külföldi segitséget! Adományokból nem lehet megélni. Vedd fel a munkát és termelj!

S.l. s.n. stencil soksz. – 4,5 x 21 cm.

Teljes szöveg.

Hátoldalán ceruzás kézírással: M.Sz.M.P. 1956. nov. 8-10. között.

M.Sz.M.P.: Magyar Szocialista Munkáspárt

88.

[1956. november 8-10?] HIM Kisnyomtatvány

Velünk a haladó világ!

A Forradalmi Munkás Paraszt Kormányt elismeri és támogatja az egész haladó világ. Testvéreink barátaink és minden nemzet, amely a szocializmus, a demokrácia, a béke oldalán áll, hisznek jelenlegi kormányunkban és benne látják a kibontakozás biztosítékát...

Tito marsall ... helyesli a Kádár kormány jelenlegi politikáját ... élesen elitélte a magyarországi ellenforradalmat, amely rövid idő alatt vadállati kegyetlenkedésekkel mutatta ki foga fehérjét.

Az ellenforradalom gaztetteit az egész világon elitélik. A nyugati országok dolgozói mellett még a józan burzsoá körök is felszólaltak a fehérterror rémtettei láttán.

A világ haladó erői azt remélik, hogy a józan, derék magyar nép hazájában gyorsan rendet teremt és felépíti a szabad és független, szocialista Magyarországot!

[Bp][Athenaeum ny] – 20,5 x 14,5 cm.

Az idézetteken kívül hivatkozik még Kína vezetőire is, akik szintén elítélték az ellenforradalmat.

Lényegét tekintve teljes szöveg.

Kibocsátó és aláíró nélküli röplap.

Két, teljesen megegyező példány, az egyik jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 8.

89.

[1956. november 9.] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar] Forradalmi Munkás Paraszt Kormány

BUDAPESTIEK

Ne hagyjátok!

Néhány száz bandita fosztogat és rabol a fővárosban. Kirabolták a Corvin áruházat, Szabadság áruházat, nagy textilraktárakat, vasúti raktárakat, vagonokat, élelmiszerüzleteket. Tegnap kifosztották az Eötvös Loránd Tudományegyetemet, felgyújtották a Royál [sic!] szállót, sőt fegyverrel megakadályozták a tűzoltók munkáját és így több ház is kigyulladt mellette. Magyarok, dolgozók – hozzátok fordulunk!

Ne hagyjátok a fasiszta orvlövészeket fosztogatókat garázdálkodni!

Számoljuk fel közös erővel e gyülevész bandákat! /A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány.

[Bp][Athenaeum ny] – 20 x 14,5 cm.

Teljes szöveg.

Többféle betűtípussal nyomtatott szöveg. A példány bal alsó részén ceruzával: 1956. XI. 9.

90.

[1956. november 9.] HIM Kisnyomtatvány

ÉDESANYÁK, MAGYAR ASSZONYOK, LÁNYOK!

Az édesanyák érzik igazán, mennyi szenvedés érte az utolsó hetekben drága hazánkat és családjainkat. Az anyai szív fáj az éhező gyermek, a fázó, otthontalan család láttán. Ezerszeresen érzik bajainkat a magyar édesanyák ...

Édesanyák, magyar asszonyok!

BÉKE KELL! Üssétek ki a fegyvert az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető fegyveres ellenállók kezéből ...

Magyar édesanyák, asszonyok! A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány kér ...

Kezdjék meg munkásaink, vasutasaink, tanáraink, tanítóink és minden magyar dolgozó az életet, kenyeret és békét hozó munkát.

[Bp][Athenaeum ny] – 20,5 x 14,5 cm.

Lényegét tekintve teljes szöveg.

Három teljesen egyforma, aláírás és kibocsátó nélküli példány. Az egyik bal felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 9.

91.

[1956. november 9.] HIM Kisnyomtatvány

[VEDERNIKOV] Vegyernikov [?]

FELHIVÁS

A budapesti V. ker. szovjet katonai parancsnokság székhelye: Budapest, V. ker. Nádor u. 36. sz. alatt van. Bejárat a Géza u. 6. szám alatt.

Telefon: 312-938 /Vegyernyikov a gárdaezred parancsnoka.

[Bp] s.n. nyomdai soksz. – 20,5 x 30, 5 cm.

Teljes szöveg.

A példány bal alsó sarkában ceruzával: 1956. XI. 9.

92.

[1956. november 10. körül] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar] Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány

Lássunk munkához!

Munkások! Elvtársak! Magyar Hazafiak!

Szünetel az alkotó munka, állnak a gépek. Napról-napra csökkennek az árúkészleteink, tartalékunk már alig van.Nincs szenünk ...

Cselekedni kell !

Fogjunk össze és dolgozzunk ...

Legyen rend és nyugalom ... Szálljatok szembe azokkal, akik fegyvert fognak a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ellen, zavarják a baráti szovjet és magyar karhatalmi szervek rendteremtő munkáját, s még ma is felelőtlenül viselkednek a munkáshatalommal, az egész magyar nép ügyével, a szabadsággal szemben és veszélyeztetik a rendet, az életet jelentő munkát. / Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány.

[Bp][Athenaeum ny] – 21,5 x 15 cm.

A továbbiakban kenyérsütésre, termelésre, a munka meginítására szólít fel a bányákban, vasúton és valamenynyi gyárban..

Lényegét tekintve teljes szöveg.

A hátoldalán korábbi possesori bélyegző: Ex [olvashatatlan] Budapestiensis.

93.

[1956. november 10. körül] HIM Kisnyomtatvány

Ludas voltál Matyi.
/Szatirikus hetilap/

Mi ujság a Bimbó utcában?

Tudomásomra jutott, hogy a Bimbó utcában a bölcsöde háromnapi harc után beszüntette a fegyveres ellenállást. A levert ellenforradalmárok élén Vanek Magdika, 8 hónapos bébi állott ...

Felhívás: Grebennyik gárda vezérőrnagy nevében felhívom a vasuti dolgozókat, hogy a munkát azonnal vegyék fel, mert a szovjet hatóságok deportálási tervüket eddig csak 3 %-ra teljesitették ...

Az „ÁVH" felhivása:
Tudomásunkra jutott, hogy Magyarországon 10 millió ellenforradalmár fasiszta tevékenykedik ...

Csepeli helyzetjelentés:
A csepeli vasműveket Weiss Manfréd és két fia még mindig elszánt erővel védi ...

A rendőrség felhivása:
A rendőrség a szovjet hatóságok megbizásából szigorúan figyelmezteti a 6-tól 12 éves tanulókat, hogy a szovjet tankokat benzinnel felgyújtani szigruan tilos ...

Ki tud róla?
Elveszett a nép bizalma november 4-én hajnalban.A becsületes megtaláló jutalom ellenében adja le Kádár Jánosnál ...

Fontos nyilatkozatok a mai helyzetről:
Marosán: Könyörgöm gyerekek ne marháskodjatok.
Kádár: Én még mindig nem vagyok hajlandó sztrájkba lépni.Moszkvai megbizatásomat az utolsó csepp magyar vérig megtartom.
Grebenyik: Én mosom kezeimet 60 ezer magyar vérében. Apropos. A Köruton láttam még szép lövésre való házat.
Hammarskjöld: A magyar helyzet véleményem szerint nem veszélyes ...
Eden: Az én pecsenyém megsült a magyar tűznél.

A moszkvai TASZSZ jelenti: A szovjet diplomaták világszerte nagy közkedveltségnek örvendenek a magyar események miatt ...

Uruguay-ban a tömeg fáklyásmenetet rendezett a Szovjetunió tiszteletére. A tűzvédelmi szabályok be nem tartása miatt a szovjet követség leégett.

[Bp] s.n. gépírásos soksz. másolati pld. – 29,5 x 21 cm.

A november 4-e utáni szovjet katonai megszállás következtében kialakult helyzet ironikus hangvételű ismertetése a Ludas Matyi című szatirikus hetilap címének Rákosi Mátyásra utaló megváltoztatott felhasználásával.

94.

[1956. november 10. körül] HIM Kisnyomtatvány

POLITIKAI APRÓHIRDETÉSEK:
Felhívás a magyar néphez!
Magyarok, testvéreim, elvtársaim, barátaim!
Dolgozzatok, mert végem van, családos ember vagyok és hazaárulásból tengetem életem. Most először vagyok miniszterelnök, hagyjatok lennem tovább is! Tekintsétek húsz hadosztályomat és becstelenségben megőszült fejemet. Ha nem dolgoztok, az oroszok majd még kimennek és akkor mi lesz velem? Kádár János s.k.
Sztrájktörők, ellenforradalmárok, hazaárulók, számítok rátok. Támogassatok bennünket ...
Az MSZMP-ben jelentkezni lehet nálam, Kádár Jánosnál...
Budapesti polgár vigyázz! Az országban kb. 10 millió ellenforradalmár bujkál ...
ÉLJEN KÁDÁR JÁNOS, AKI MEGTEREMTETTE A MAGYAR NÉP EGYSÉGÉT – ÖNMAGA ELLEN!!!

[Bp] s.n. gépelt soksz. másolati pld. – 30 x 21,5 cm.

Szatirikus apróhirdetések és hosszabb szövegek váltakoznak az ellenforradalmárokról, sztrájktörőkről, Kádár János miniszterelnököt a büntetett előéletű szovjet állampolgárok között kereső, Bulganyin és Hrucsov aláírású állásajánlattal.

95.

1956. november 10. HIM Kisnyomtatvány

Ragaszd ki, vagy add tovább! Ragaszd ki, vagy add tovább!

SZTRÁJKOT!!!

Hős szabadságharcosaink még mindig harcolnak fegyverrel kezükben az óriási szovjet túlerővel szemben a szabadságért, hazánk függetlenségéért!

BUDAPEST NÉPE! MUNKÁSOK! ÉRTELMISÉGIEK ÉS TISZTVISELŐK!

Ne dolgozzatok a megszállók és a törvénytelen, népelnyomó „kormány" parancsszavára ...!

Sztrájkunk célja: az idegen megszállók kivonulása, a törvényes Nagy Imre-kormány visszaállítása! ...

Szabadságunk, becsületünk forog kockán, nem riaszthatnak vissza a nélkülözések, fenyegetések!

RAJTUNK AZ EGÉSZ VILÁG SZEME! NEM HÁTRÁLUNK

Budapest, 1956. XI. 10. /A továbbharcoló magyar ifjuság.

Ragaszd ki, vagy add tovább! Ragaszd ki, vagy add tovább!

(Bp) stencil soksz. – 26,5 x 20 cm.

A további harcra és sztrájkra felszólító röplap a világ közvéleményéhez fordult, az ENSZ támogatását remélve. A készletek beosztására bíztatott és Nagy Imre kormányát követelte vissza.

A szöveg gépírással készült, a SZTRÁJKOT cím grafikai betű, háromszor aláhúzva.

96.

[1956. november 10-11. körül] HIM Kisnyomtatvány

VÁLASSZATOK!
Szocializmust magyar alapokon, rend, béke, nyugalom,
vagy
Infláció, nyomor, hideg lakások, éhező gyerekek?
Magyar diákok!
Békében akarunk élni!
Nem akarunk új testvérharcot! /Magyar diákok.

S.l. s.n. stencil soksz. – 13,5 x 21 cm.

Teljes szöveg.

A példány jobb felső sarkában ceruzával: 1956. XI. 10.

97.

[1956. november – december] HIM Kisnyomtatvány

[HÁY Gyula]

Beszélgetés a Miniszterelnökkel

Szeretnék Önnel szótváltani[sic!],
Anyanyelvünkön: magyarul.
Ön most a kormány élén székel
Kádár Miniszterelnök Ur.

Fütött szobában, bársonyszékben
Könnyen áthuzhat egy telet.
Kivált, ha szovjet elvbarátok
Szelik Önnek a kenyeret.

Kenyeret, hogyha ád a gazda
Mondhatnám, olcsó szolgabér.
De kérdezem, hogy ki felel majd
A vérbe tiprott holnapért?

Mit irnak majd a történészek?
Október volt és jött a tél,
Ön adta el a nép reményét
Néhány megkopott rubelért.

Ön adta el a nép reményét
Kádár Miniszterelnök Ur!
Sok szolgarendszer megbukott már
s Ön mindezekből nem tanult?

Ön csak szaval a szabadságról
Miközben tankok közt lapul!
Jön még idő, s felelni fog
Kádár Miniszterelnök Ur!

S.l. s.n. gépírásos soksz., kalapcsomagoló papír, másolati pld. – 21 x 15 cm.

A versben a „Kenyeret, hogyha ád a gazda" sorban a „gazda" kitétel Sztálinra utalhat, akinek ez volt a főtitkárok között emlegetett „beceneve". Háy Gyula a Rákosi-korszak kiváló ismerője volt.

A lap jobb alsó harmadában tintás kézírás: Háy Gyula. Az írás korabeli és bizonyító erejű, de nem a költőtől származik. (A bibliográfus ismeri a kézírásos megjegyzés szerzőjét, felhatalmazása azonban nincs neve közlésére.)

A második versszak első sorának első szavában gépelési hiba: „Fütözz szobában ..."és az utolsó versszak első sorában: „Ön csak szaval a szavadságról ..." Értelemszerű ezek javítása, amint az első sor: szótváltani formájának meghagyása is.

1956. október 24.

NAGY Imre

NÉPHADSEREG
a Honvédelmi Minisztérium központi lapja.
KÜLÖN KIADÁS

Nagy Imre elvtársnak, a Minisztertanács elnökének szózata Budapest népéhez.
Budapest Népe! Közlöm, hogy mindazok, akik a további vérontás megszüntetése érdekében ma 14.00 h-ig beszüntetik a harcot és leteszik a fegyverüket, mentesülnek a statáriális eljárás alól ... Álljatok a párt mögé, álljatok a kormány mögé. Bizzatok abban, hogy a mult hibáin tanulva megtaláljuk az utat hazánk felvirágoztatására.
Megjegyzés: a Minisztertanács 10.00-kor hozta azt az intézkedését, hogy mindazok, akik 18.00 h-ig beszüntetik a harcot és leteszik fegyverüket, mentesülnek a statáriális eljárás alól.

Tildi Zoltán nyilatkozata
Ma reggel óta megrendülten hallgatom a rádiót. Magam, távol az események szinhelyétől, e hirekből szereztem tudomást a történtekről... Üzenetem a következő: Minden hazáját szerető magyar ember legfőbb kötelessége most önkéntes fegyelemmel visszaszerezni az ország nyugalmát, hozzájárulni a belső békesség helyreállításához... Uj kormányunk számára, hogy cselekedhessék , a nemzetnek meg kell adnia a munkához elengedhetetlenül szükséges nyugalmat, belső rendet és az egész magyarságot összetartó békességet. Ez ma az első és legfontosabb kötelesség. /Tildi Zoltán.

Budapest rendjének és nyugalmának helyreállitása során 11 óra 45 perckor közölte a Rádió
A Lánc-hid előtt 120 főnyi ellenforradalmi és közéjük sodródott félrevezetett fiatal kitűzte a fehér zászlót és megadta magát. Belátta, hogy értelmetlen dolog az ellenállás és a felesleges vérontás. Azok a fegyveres rendbontók, akik felszólitás után meghatározott időn belöl leteszik a fegyvert, megszabadulnak a rögtönitélő biráskodástól.

További hirek: Kitűzte a fehér lobogót a Baross-téri ellenforradalmi csoport, valamint a Rádió épületébe behatolt és körülzárt ellenforradalmi csoport is céltalannak találta a további ellenállást.
A Duna Cipőgyár munkásai üzemőrséget szerveztek a gyár védelmére.

[Bp] stencil soksz. írógéppapír 1-2. o. – 30 x 21 cm.

Kétoldalas.

Nagy Imre beszédének változata. Tildi Zoltán szövege csaknem teljes, a rádióhírek szövege teljes.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. gépelt-stencilezett variánst közöl a kiegészítések (Tildi-beszéd, rádióhírek) nélkül, 43. o. 29/b. tétel, továbbá az itt leírt példánnyal megegyező szövegű rádióbeszéd stencilezett változatát, amelynek első mondata a fentiektől eltér: „Közlöm, hogy mindazok, akik a további vérontás megszüntetése érdekében ma 18 óráig [a »ma 18 óráig« kurzív. Kiemelés tőlem – R. R.] beszüntetik a harcot és leteszik a fegyvert, mentesülnek a statáriális eljárás alól." A beszéd utolsó mondatát követően rádiófelhívás és újabb felhívás áll, ez azonban nem egyezik meg a fent leírt röplap szövegével. 45-46. o. 31. tétel.

További variáns: az 1956-os kisnyomtatvány-katalógus első része, HK 1996/3. 84.o., 8. sz.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ILLÉSFALVI PÉTER — A hegyicsapatok megszervezése a magyar királyi honvédségnél 1939–1940-ben ---------- 743

PERJÉS GÉZA — Bárdossy László és pere ---------- 771

KÖZLEMÉNYEK

SZÁMVÉBER NORBERT — A II. SS-páncéloshadtest Prohorovkánál 1943. július 12-én és 13-án ---------- 841

BOGNÁR ZALÁN — Az elmaradt szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény -------- 861

MŰHELY

M. SZABÓ MIKLÓS — Ecsetvonás a Szombathelyi-portréhoz ---------- 887

VITA

NAGY SÁNDOR — Az erdélyi nemzetőrség és a székelyek. Észrevételek Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén című írásához ---------- 890

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

TOMBOR JENŐ — Újabb Trianon felé haladunk-e? Emlékeztető, 1941---------- 893

SZEMLE

* * * — Mária Terézia hadvezére. Válogatás Hadik András tábornagy Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból. *(Zachar József)* ---------- 933

BALLA TIBOR — A magyar királyi honvéd lovasság 1868-1914 *(Pollmann Ferenc)* ---------- 937

ERNST ZEHETBAUER — Die „Einjährigen" in der alten Armee. Das Reserveoffiziers-system Österreich-Ungarns 1868-1914 *(Balla Tibor)* -------- 939

M. SZABÓ MIKLÓS — A magyar királyi honvéd légierő elméleti-technikai-szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938–1945. *(Dombrády Lóránd)* ---------- 941

ERICH REITER (Red.) — Der Krieg um das Kosovo 1998/99 *(Zachar Péter Krisztián)* 946

KRÓNIKA

MÉSZÁROS KÁLMÁN — Levéltári Nap a szolnoki megyeházán, 2000. szeptember 27. 949

BIBLIOGRÁFIA

BOJTÁSNÉ DAMÓ CSILLA
BOLYÓSNÉ UJFALUSI ÉVA — Az 1998. évi hadtörténeti irodalom válogatott bibliográfiája - 952

RÁKÓCZY ROZÁLIA — 1956-os röplapok a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében, 2. rész ---------- 1004

CONTENTS

STUDIES

PÉTER ILLÉSFALVI — Organisation of Mountain Troops in the Royal Hungarian Honvéd Army in 1939-1940 ---------- 743

GÉZA PERJÉS — László Bárdossy and his Trial ---------- 771

PUBLICATIONS

NORBERT SZÁMVÉBER — The II SS Panzer Corps at Prohorovka, 12 and 13 July 1943 841

ZALÁN BOGNÁR — The Soviet-Hungarian POW Agreement That Did Not Occur 861

WORKSHOP

MIKLÓS M. SZABÓ — Stroke to the Szombathelyi Portrait ---------- 887

DISPUTE

SÁNDOR NAGY — The Transylvanian Home Guard and the Székelys. Remarks on 'The Organisation of the Home Guard in Transylvania in the Summer and Autumn of 1848' by Attila Süli ---------- 890

HISTORICAL SOURCES

JENŐ TOMBOR — Are We Making Progress to a New Trianon? An Aide Memoire, 1941 ---------- 893

REVIEW

* * * — The Commander of Maria Theresia. Selections from the Documents of Field Marshal András Hadik in the Military History Archives *(József Zachar)* ---------- 933

TIBOR BALLA — The Royal Hungarian Honvéd Cavalry 1868-1914 *(Ferenc Pollmann)* ---------- 937

ERNST ZEHETBAUER — Die „Einjährigen" in der alten Armee. Das Reserveoffiziers-system Österreich-Ungarns 1868-1914 *(Tibor Balla)* -------- 939

MIKLÓS M. SZABÓ — Theoretical, Technical, Constitutional Development and the War-time Application of the Royal Hungarian Honvéd Air Force, 1938-1945 *(Lóránd Dombrády)* ---------- 941

ERICH REITER (Red.) — Der Krieg um das Kosovo 1998/99 *(Péter Krisztián Zachar)* 946

CHRONICLE

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Archive Day at the Szolnok County Hall, 27 September 2000 949

BIBLIOGRAPHY

CSILLA BOJTÁSNÉ DAMÓ ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSI — Select Bibliography of the Military Historical Literature of 1998 ---------- 952

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Leaflets from 1956 in the Tract Collection of the War History Museum, Part II ---------- 1004

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

PÉTER ILLÉSFALVI — L'organisation des troupes de montagne dans l'armée nationale royale hongroise, en 1939-1940 ---------- 743

GÉZA PERJÉS — László Bárdossy, et son procès ---------- 771

PUBLICATIONS

NORBERT SZÁMVÉBER — Le IIe corps d'armée blindé de SS à Prohorovka, le 12 et le 13 juillet 1943---------- 841

ZALÁN BOGNÁR — L'accord soviéto-hongrois – qui n'a pas eu lieu – sur les prisonniers de guerre---------- 861

ATELIER

MIKLÓS M. SZABÓ — Trait de pinceau au portrait de Szombathelyi---------- 887

DISPUTE

SÁNDOR NAGY — La garde nationale de Transylvanie et les Sicules. Remarques sur l'essai d'Attila Süli, intitulé L'organisation de la garde nationale en Transylvanie en été et en automne de 1848------- 890

PUBLICATIONS DE SOURCES

JENŐ TOMBOR — Est-ce qu'on va de nouveau vers un Trianon? Aide memoire, 1941---------- 893

REVUE

* * * — Chef d'armée de Marie-Thérèse. Sélection des documents du général commandant de corps d'armée András Hadik, gardés aux Archives d'Histoire Militaire *(József Zachar)*---- 933

TIBOR BALLA — La Cavalerie Honved Royale Hongroise, 1868-1914 *(Ferenc Pollmann)*---------- 937

ERNST ZEHETBAUER — Die „Einjährigen" in der alten Armee. Das Reserveoffiziers-system Österreich-Ungarns 1868-1914 *(Tibor Balla)* -------- 939

MIKLÓS M. SZABÓ — Le développement rationnel, technique, et organisationnel de la Force Aérienne Honved Royale Hongroise, et son emploi de guerre, 1938-1945 *(Lóránd Dombrády)*---------- 941

ERICH REITER (Red.) — Der Krieg um das Kosovo 1998/99. *(Péter Krisztián Zachar)* 946

CHRONIQUE

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Une Journée d'Archives à la préfecture de Szolnok, le 27 septembre 2000---------- 949

BIBLIOGRAPHIE

CSILLA BOJTÁSNÉ DAMÓ
ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSI — La bibliographie de la littérature d'histoire militaire hongroise de l'année de 1998 ---------- 952

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Tracts de 1956 dans la collection de petits imprimés du Musée d'Histoire Militaire. 2eme partie---------- 1004

INHALT

STUDIEN

PÉTER ILLÉSFALVI — Die Organisierung der Gebirgstruppen bei der königlichen ungarischen Honved-Armee, 1939-1940---------- 743

GÉZA PERJÉS — László Bárdossy und der Prozess gegen ihn---------- 771

MITTEILUNGEN

NORBERT SZÁMVÉBER — Das II. SS-Panzerkorps bei Prochorowka am 12. und 13. Juli 1943---------- 841

ZALÁN BOGNÁR — Das ausgebliebene sowjetisch-ungarische Abkommen über die Kriegsgefangenen---------- 861

WERKSTATT

MIKLÓS M. SZABÓ — Pinselstrich zum Szombathelyi-Portrait---------- 887

DISKUSSION

SÁNDOR NAGY — Die siebenbürgische Nationalgarde und die Sekler. Bemerkungen zum Schreiben „Die Organisierung der Nationalgarde in Siebenbürgen im Sommer und Herbst 1848" von Attila Süli 890

QUELLENPUBLIKATIONEN

JENŐ TOMBOR — Auf dem Weg zu einem erneuten Trianon? Zur Erinnerung, 1941---------- 893

RUNDSCHAU

* * * — Der Feldherr von Maria Theresia. Eine Auswahl der Schriften von Feldzeugmeister András Hadik, die im Archiv für Militärgeschichte verwahrt werden. *(József Zachar)*------ 933

TIBOR BALLA — Die Ungarische Königliche Honved-Kavallerie 1868-1914 *(Ferenc Pollmann)*---------- 937

ERNST ZEHETBAUER — Die „Einjährigen" in der alten Armee. Das Reserveoffizierssystem Österreich-Ungarns 1868-1914 *(Tibor Balla)* -------- 939

MIKLÓS M. SZABÓ — Die theoretisch-technisch-organisatorische Entwicklung der Ungarischen Honvéd-Luftwaffe und ihre Anwendung im Krieg zwischen 1938 und 1945 *(Lóránd Dombrády)*--------- 941

ERICH REITER (Red.) — Der Krieg um das Kosovo 1998/99. *(Péter Krisztián Zachar)* 946

CHRONIK

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Archivtag im Komitatshaus von Szeged, 27. September 2000 949

BIBLIOGRAPHIE

CSILLA BOJTÁSNÉ DAMÓ
ÉVA BOLYÓSNÉ UJFALUSI — Die Bibliographie der militärgeschichtlichen Literatur von 1998---------- 952

ROZÁLIA RÁKÓCZY — Flugblätter von 1956 in der Sammlung der Kleindruckschriften des Museums für Militärgeschichte, Teil 2 --------- 1004

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ПЕТЕР ИЛЛЕШФАЛВИ — Организация высокогорных войск в венгерской королевской армии в 1939-1940 годах---------- 743

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — Ласло Бардошши и его процесс---------- 771

СООБЩЕНИЯ

НОРБЕРТ САМВЕБЕР — II бронетанковый корпус СС у селв Прохоровка 12 и 13 июля 1943 года---------- 841

ЗАЛАН БОГНАР — Неосуществившееся советско-венгерское соглашение о военнопленных---------- 861

МАСТЕРСКАЯ

М. МИКЛОШ САБО — Один мазок к портрету Сомбатхейи---------- 887

ДИСКУССИЯ

ШАНДОР НАДЬ — Трансильванская национальная гвардия и секлеры. Замечания к статье Аттилы Шюли „Организация Национальной гвардии в Трансильвании летом и осенью 1848 года"- 890

ИСТОЧНИКИ

ЕНЕ ТОМБОР — Неужели мы идем к новому Трианону? Памятная записка, 1941---------- 893

ОБЗОР

* * * — Полководец Марии Терезии. Подборка из документов генерал-фельдмаршала Андраша Хадик, хранимых в Военно-Историческом Архиве *(Йожеф Захар)*---------- 933

ТИБОР БАЛЛА — Венгерская Королевская Гонведская Кавалерия 1868–1914 гг. *(Ференц Поллманн)*---------- 937

ERNST ZEHETBAUER — Die „Einjährigen" in der alten Armee. Das Reserveoffiziers-system Österreich-Ungarns 1868-1914 *(Тибор Балла)*------ 939

МИКЛОШ М.САБО — Теоретическое, техническое и организационное развитие Венгерской Королевской Гонведской Авиации и её военное применение в 1938-1945 годах *(Лоранд Домбради)*--- 941

ERICH REITER (Red.) — Der Krieg um das Kosovo 1998/99. *(Петер Кристиан Захар)* 946

ХРОНИКА

КАЛЬМАН МЕСАРОШ — Архивный День в Сольнокском Доме Комитатского Управления. 27 сентября 2000 года---------- 949

БИБЛИОГРАФИЯ

ЧИЛЛА БОЙТАШНЕ ДАМО ЭВА БОЙОШНЕ УЙФАЛУШИ — Библиография военно-исторической литературы за 1998 год---------- 952

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Листовки 1956 года в коллекции малых печатных изданий Военно-Иисторического Музея. Часть 2.---------- 1004

HADIMÚZEUM ALAPÍTVÁNY

Kiemelten közhasznú szervezet

Múzeumunk alapítója és igazgatója, Aggházy Kamil (1882-1954) emlékére, a magyar Hadtörténeti Múzeum pártfogolására és támogatására hoztuk létre 1997-ben bejegyzett alapítványunkat, melynek célja a „Hadimúzeum" erkölcsi, szellemi és anyagi támogatása az alábbi területeken:

– a magyar hadtörténet tárgyi emlékeinek országos és nemzetközi feltárása, történeti feldolgozása, kataszter készítése, kapcsolódó akciók meghirdetése;

– a Hadimúzeumban fellelhető gyűjteményi anyag állagvédelmének elősegítése, raktározási és kiállítási körülményeinek javítása;

– a gyűjtemények korszerű, nemzetközi színvonalú nyilvántartása, feldolgozása;

– részvétel a múzeumi gyűjtemények és általában a „militaria hungarica" nagyközönség előtti bemutatásában, népszerűsítésében;

– a magyar vonatkozású hadtörténeti emlékhelyek kialakításának, megőrzésének, nyilvántartásának támogatása, a hadi-helykegyelet erősítése;

– a Hadimúzeum hagyományőrző tevékenységének és a múzeum történetére vonatkozó kutatások elősegítése;

– a „militaria hungarica" körébe vonható hazai és nemzetközi kapcsolatok kiépítése, erősítése, a nemzetközi tudományos életben való részvétel támogatása.

A Hadimúzeum Alapítvány kuratóriumának tagjai:

dr. Miltényi Dénes (elnök), dr. Érszegi Géza, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa, dr. Hermann Róbert történész, Hadtörténeti Intézet, Nagy Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, dr. R. Várkonyi Ágnes egyetemi tanár, Stemlerné dr. Balogh Ilona, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fotótárának vezetője.

A Hadimúzeum Alapítvány révén lehetőséget szeretnénk nyújtani mindazoknak, akik szívükhöz közel állónak érzik a Hadtörténeti Múzeumot, annak gyűjteményeit, a magyar hadtörténelem tárgyi emlékeit, hogy támogatásukat közvetlenül juttathassák el az általuk kívánt helyre, vagy egyéb módon kapcsolódhassanak be munkánkba: így intézményünk kitartó, de csekély számú gárdája mellett, önkéntes múzeumbarátként, közel kerülhessenek a fenti célkitűzésekhez, magukénak vallhassák a múzeumot és az ott őrzött, nemzeti örökségünk részét alkotó kulturális javakat.

Az Alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok:

OTP XI. ker. fiók 11711034-20848662 Hadimúzeum Alapítvány.

Adószám: 18087080-1-41

További információkkal Kreutzer Andrea alapítványi titkár szolgál: H-1014 Budapest, Tóth Árpád sétány 40. Tel.: 3569-522, Fax: 3561-575

Ára: 295,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.
2. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra már nincsen lehetőség.
3. A szerkesztőség optimálisnak az 1,5–2,5 ív (60–100.000 „n") terjedelmű kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni.
4. Folyóiratunk az évszázadokat – az idézetek, címek kivételével – **római számmal** jelöli.
5. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok is. A recenziók terjedelme az 5 oldalt (kb. 10.000 „n") lehetőleg ne haladja meg.
6. A jegyzetapparátusban a hivatkozott művek szerzőjének neve kurziválandó; az oldalhivatkozás jele „o.". A hivatkozások során a Hadtörténelmi Közleményekben a kiadót nem tüntetjük fel, csak a kiadás helyét és évét, a kiadás helyének rövidítetlen formájával: pl. „Budapest" és nem „Bp.".

A számítógépes szövegfeldolgozás kívánalmai:

1. Kérjük tisztelt szerzőinket, hogy írásaikat 3,5"-os kislemezen **Word for Windows 6.0** (7.0) szövegszerkesztő programban írva juttassák el a szerkesztőségbe 1 kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében.
2. A tabulátorral beállított bekezdés nem felel meg a kívánalmaknak; csak a bekezdés-formátumban beállított bekezdést fogadjuk el.
3. Betűtípus: **Times New Roman CE** (a betűtípus része a programnak). Amennyiben a szövegben a Times New Roman CE betűkészletből hiányzó (francia, spanyol, török, stb.) karakterek szerepelnek, azokat is a Times New Roman megfelelő nemzeti karakterkészletéből kérjük kiválasztani.
4. A lábjegyzeteket **automatikus számozással** kérjük; a lábjegyzethivatkozás formátuma 10 pontos Times New Roman CE felső indexszel. A lábjegyzet szövege: 8 pontos Times New Roman CE.
5. Nagy méretű táblázatok esetén, melyek meghaladják a szedéstükör szélességét (12,6 cm), kérjük azokat a szöveg végére illeszteni, külön szakaszban.